M. Klesa

Miroslav Krleža

ZASTAVE

Roman u pet knjiga

ZAGREB, MM

PREDGOVOR

(iz: *Vražji otok*. Djela Miroslava Krleže : svezak prvi)

Malo je koji pisac u hrvatskoj povijesti izazivao tako kontroverzne odjeke u javnosti kao Krleža. Već prvi njegov tiskani tekst, *Legenda*, objavljen u Marjanovićevim *Književnim novostima* 1914, izazvao je polemičke odjeke; žestoka osporavanja, ali i oduševljeno odobravanje, pratit će ga potom cijeli život.

Krleža je ostavio iznimno bogat književni opus, opsegom jedan od najvećih u hrvatskoj književnosti, dobio je za svoj rad niz domaćih i inozemnih nagrada i drugih priznanja (godinama je bio i ozbiljan kandidat za Nobelovu nagradu), prevođen je na sve važnije jezike i zasigurno može pretendirati na naslov u svijetu najčešće prevođenoga, pa i najpoznatijega, hrvatskog pisca.

Njegova umjetnička, ali i politička, djelatnost imala je velik odjek i utjecaj, osobito između dvaju svjetskih ratova; utjecao je osobito na mlade intelektualce (za takve strastvene zagovornike i sljedbenike Krležine skovan je i poseban naziv — krležijanci). Međutim, istodobno je imao i moćne protivnike, osobito među desnim intelektualcima okupljenim oko *Hrvatske straže* i *Hrvatske smotre*. Ali, bilo je Krležinih protivnika i na drugim stranama. Sukobljavao se i s liberalnim intelektualcima poput Marjanovića, Ćurčina, Prohaske, pa s obzoraškim kritičarima, napadao je zbog unitarizma Meštrovića, braću Vojnoviće, Dučića i Šantića, polemizirao o pitanjima pacifizma i nacionalizma s Crnjanskim...

Polemizirao je iznimno oštro i s ljevičarima jer nije pristajao na političku instrumentalizaciju književnosti, na podvrgavanje ideološkoj tendenciji, što je zahtijevala poetika socijalne književnosti. Potkraj tridesetih godina izravno se i žestoko sukobljava s rukovodstvom Komunističke partije zbog svojih stavova prema društvenoj ulozi književnosti, ali i zbog svojih antistaljinističkih nazora.

Nakon Drugoga svjetskog rata bio je javno slavljen kao najveći živi pisac; Titov je osobni prijatelj; oko njegova imena i djela izgrađen je pravi kult. Glasovi javnog osporavanja bili su rijetki; ali taj »zaštićeni javni status« pomalo je udaljio Krležu od matice umjetničkog života. Dijelom zbog otpora prema njegovu kultu, dijelom zbog želje da izbjegnu sjenu njegova velikog opusa i potraže vlastite putove u književnosti, hrvatski pisci pedesetih i šezdesetih godina (tzv. *krugovaši* i *razlogovci*) mimoilaze Krležu.

Međutim, unatoč čestim minoriziranjima Krležina književnog djelovanja nakon 1945, objektivni proučavatelj mora konstatirati da je i to razdoblje iznimno bogato umjetnički uspjelim djelima; dovoljno je spomenuti samo *Zastave* i *Dnevnike* te niz kapitalnih kulturnopovijesnih eseja. Osim toga, tih godina Krleža je bio svakodnevno angažiran na poslovima utemeljenja Leksikografskog zavoda, njegova ekipiranja i organiziranja, a potom i kao glavni redaktor i supervizor na nizu edicija; u razdoblju dok je bio na čelu te institucije objavljeno je čak stotinjak enciklopedijskih svezaka.

Osamdesetih godina pojavljuju se i glasovi javnog osporavanja Krleže; njegov kult se urušava. Nije posrijedi samo javno izražavanje sumnji u estetsku relevantnost njegova djela: Krležu se doživljava primarno kao simboličku, reprezentativnu figuru jednoga povijesnog razdoblja i političkog sustava na umoru. Zanimljivo je da su neki od tih kritičara izvorni krležijanci, koji su napisali i niz nadahnutih afirmativnih stranica o vrijedno-

stima Krležine literature, poput Stanka Lasića i Igora Mandića. Unatoč tonovima radikalne kritičnosti, studije Stanka Lasića imaju vrijednost iznimnih istraživanja o hrvatskoj kulturnoj povijesti; on u svojevrsnom dijalogu s Krležom i njegovim djelom razvija vlastite teorijske, književnopovijesne i političke koncepte; time — pomalo paradoksalno — zapravo pokazuje koliko Krležino djelo i na izmaku dvadesetog stoljeća može biti poticajno suvremenom intelektualcu.

Političke promjene u posljednjem desetljeću odrazile su se i u izmjeni javnog statusa Miroslava Krleže. Iako je u programu stranke koja je u tom razdoblju dominirala političkim životom Hrvatske pozitivno valoriziran i povijesni prinos hrvatske ljevice (poimence Krleže i Cesarca), u praksi je Krleža permanentno bio potiskivan; bio je to svojevrsni odgovor na prenaglašenu i ideologiziranu Krležinu poziciju u socijalističkom razdoblju. U tom razdoblju Krležine knjige tiskane su razmjerno rijetko; njegovi dramski tekstovi postavljani su na hrvatske pozornice učestalije tek potkraj desetljeća; iako je bio zastupljen u obrazovnom procesu, hrvatsko je školstvo zagovaralo odgojni i svjetonazorski koncept suprotan Krležinim idejama.

Međutim, vodeći računa o svim tim pretjeranostima u slavljenju i negiranju, moramo konstatirati da je u suvremeni koncept građanske kulture zapadnoeuropskog tipa Krležin književni opus moguće u cijelosti integrirati. Prije svega, prave umjetničke vrijednosti uvijek imaju transideologijsku dimenziju: snaga umjetničke ekspresije i polisemičnost umjetničkog diskursa uvijek nadrastaju ideologijsku ograničenost umjetnikovih nazora. U tome je tajna univerzalnosti umjetničkog djela i njegovih poruka. S druge strane, valja imati na umu da lijevi nazori poput Krležinih u tradiciji europske umjetnosti i političke misli imaju pun legitimitet, utoliko prije što je krležinsko lijevo opredjeljenje uvijek podrazumijevalo odbacivanje staljinističkih oblika totalitarizma i tendenciozne (ideološki instrumentalizirane) umjetnosti.

Također treba imati na umu činjenicu da je Krleža naš najgrađanskiji i najeuropskiji pisac svojega vremena: njegovo djelo odaje poznavanje glavnih tokova u suvremenoj umjetnosti, ali i estetici i filozofiji, u politici i historiografiji; ono je na razini glavnih europskih intelektualnih tokova svojega doba. U nizu svojih djela, osobito u dramama i prozama glembajevskoga kruga te u romanima Krleža kritički govori o građanskoj klasi, o krizi građanske svijesti, ali istodobno preko protagonista svojih djela on pokazuje i kulturno–civilizacijske vrednote građanske klase, njezin intelektualni rafinman i sposobnost da kritički opservira vlastiti sustav vrijednosti.

Krleža je angažiran pisac: on strasno uranja u svijet oko sebe, on vjeruje u utopijske projekte njegova popravljanja, ali istodobno kao skeptičan mislilac i umjetnik on je spreman i na sumnju; on je duboko svjestan da se umjetnička kompleksnost ostvaruje u napetosti između vjere i sumnje, u nezadovoljstvu jednostavnim, reduktivnim istinama, u nepristajanju na dogmatsko tumačenje svijeta. Stoga njegov politički angažman nikad nije ograničavao njegovo umjetničko stvaralaštvo. Njegov se talent slobodno i kreativno razvijao u svim književnim žanrovima. Krleža je doista ostvario djela koja moramo uvrstiti u sam vrh i hrvatske drame, i romana, i novele, i eseja, i dnevničko–memoarske proze, i putopisa. Mnogi mu osporavaju da pripada vrhu hrvatskoga pjesništva, ali čak i najzadrtiji osporavatelji Krleže–pjesnika neće se usprotiviti ocjeni da su *Balade Petrice Kerempuha* ingeniozan primjer jezične kreativnosti.

Prvi Krležin tiskani rad pripada dramskom žanru. Prema autobiografskom iskazu u tzv. *Osječkom predavanju* iz 1928. drame je počeo pisati još kao dječak po uzoru na Mirka Bogovića. Od brojnih dramskih tekstova dio je ostao zapamćen samo po naslovima, a za života je Krleža tiskao sljedeće dramske

tekstove: *Legenda* (*Književne novosti,* 1914, 1–4); *Maskerata* (*Književne novosti,* 1914, 16); *Hrvatska rapsodija* (*Savremenik,* 1917, 5); *Kraljevo* i *Cristoval Colon* (poslije *Kristofor Kolumbo*) prvi put tiskani u knjizi *Hrvatska rapsodija,* 1918; *Michelangelo Buonarroti* (*Plamen,* 1919, 1–3), *U predvečerje* (*Plamen,* 1919, 7); *Galicija* (*Kritika,* 1922, 3–6), *Adam i Eva* (*Kritika,* 1922, 10–12); *Golgota* (*Srpski književni glasnik,* 1922, NS, knj. VII, br. 4–8); *Vučjak* (Koprivnica 1923); *U agoniji* (*Hrvatska revija,* 1928, 1–2), *Gospoda Glembajevi* (Zagreb 1928); *Leda* (u knj. *Glembajevi,* Zagreb 1932); *U logoru* (u knj. *U logoru, Vučjak. Dvije drame,* Zagreb 1934), *Aretej* (*Mogućnosti,* 1959, 11); *Saloma* (*Forum,* 1963, 10), *Put u raj* (*Forum,* 1970, 1–2). Kritika (M. Matković, M. Miočinović, M. Vaupotić, E. Finci i dr.) obično prepoznaje u Krležinu dramskom opusu tri faze: prvu karakterizira dominacija simbolističko–ekspresionističkih elemenata, u drugoj tzv. prijelaznoj, karakterističnoj za početak 20–ih godina prepleću se ekspresionistički s elementima realizma, a u trećoj dominira psihološki realizam kojim Krleža prikazuje krizu građanskog društva.

Boris Senker predlaže razrađeniju klasifikaciju s pet stilsko–generičkih ciklusa. Prvi je ciklus artističkih dramoleta *(Legenda, Maskerata, U predvečerje, Adam i Eva, Saloma)* u kojima je Krleža još vezan uz artističku struju hrvatske moderne; njegove su drame tog ciklusa najčešće artistička »slika slike«, odslik poetskog i mitskog svijeta *Biblije* ili pak popularnog sakralnog slikarstva, odnosno artistička derivacija motiva preuzetih iz baštine svjetske književnosti.

Drugi ciklus zasniva se na ekspresionističkim scenskim »vizijama« *(Hrvatska rapsodija, Kraljevo, Kristofor Kolumbo, Michelangelo Buonarroti)*; Krleža integrira u svoj dramatičarski postupak elemente suvremene avangardne drame. Tematsko–idejni sloj vezan je za velike svjetskopovijesne procese, umjetničke projekte genijalnih artista, za simboličku viziju hrvatske

krvave zbilje i traumatične povijesti. Te su drame prepune oniričkih, fantazmagoričnih, halucinantnih elemenata; čest je u njima motiv genija (koji je uvijek sanjar i vizionar) i njegova sukoba s gomilom koja ne prepoznaje njegovu iznimnost. Te drame karakterizira iznimna vizualna dinamika s ubrzanim kretanjem glumaca, učestalim promjenama prostora, prikazima kaotičnih zbivanja (tučnjava, pijančevanje, vašarska gužva, pobuna gomile), simultanizmom zbivanja; didaskalije sugeriraju česte promjene jačine i boje svjetla te niz posebnih scenskih efekata koji moraju istaknuti intenzitet i fantazmagoričnu vizualnost prizora.

Trećem ciklusu pripadaju *Galicija, Golgota* i *Vučjak*, koje Senker naziva eklektičkim, epskim dramama u kojima se miješaju veristički, ekspresionistički i, u manjoj mjeri, artistički postupci s postupcima karakterističnim za onodobno političko kazalište te se tim dramskim postupkom tematiziraju ideološka, nacionalna, socijalna i kulturna previranja posljednjih dana Austro–Ugarske, kad je »po čitavoj Srednjoj Evropi dozrijevala objektivna revolucionarna situacija«.

Četvrtom ciklusu pripadaju analitičko–realističke konverzacijske drame *U agoniji, Gospoda Glembajevi, Leda* i *U logoru* (koju je sam Krleža smatrao preradbom *Galicije*, ali većina novijih tumača smatra je posebnim dramskim tekstom). Krleža u tom ciklusu svjesno odustaje od »vanjske dinamike« svojih ranih dramskih tekstova, realističkim dramskim postupkom karakterističnim za »nordijsku školu« problematizira dezintegraciju mitski zatvorene i samodostatne građanske zajednice. Za *Gospodu Glembajeve* i *U logoru* karakteristično je uvođenje niza likova koji najčešće reprezentiraju staleže i profesije koje imaju moć u građanskom društvu; njima je suprotstavljen neurotični intelektualac, koji podrijetlom pripada tom svijetu, ali je zgađen nad njegovom fundamentalnom amoralnošću i nehumanošću, te su kroz vizuru njegove građanske pobune i

neurotične psihe izrečeni i autorovi stavovi. *Leda*, koju autor određuje kao komediju, prikazuje rasap građanske zajednice i njezine samosvijesti, gdje se iza fasade uglađenosti različiti oblici intelektualnog i fizičkog prostituiranja pokazuju kao osnovni oblik ponašanja uglednih građana. Drama *U agoniji* zasniva se na tragičnom slomu osamljene žene razapete između obveze da očuva građansku formu, na kojoj se zasniva njezin brak, i žudnje za ljubavlju, krivo usmjerene prema čovjeku koji nije dostojan dubljih osjećaja. Tom dramom Krleža realizira jedan od najkompleksnijih ženskih likova hrvatske književnosti.

Petom ciklusu pripadaju dramske fantazije s »analognim dramskim situacijama i zbivanjima«: *Aretej* i *Put u raj.* U tim dramama postoji nekoliko paralelnih prostornih i vremenskih slojeva u kojima se odigrava analogna dramska radnja. Zbivanje nije vezano uz konkretnu društvenu zajednicu, a glavni predmet konverzacije likova su rat i razni drugi oblici legaliziranog nasilja koji se pojavljuju kao univerzalna karakteristika ljudske civilizacije kroz cjelokupnu povijest. O toj se činjenici raspravlja s aspekta međusobno suprotstavljenih likova moralista i cinika, ali i jedni i drugi se u tom nehumanom svijetu pojavljuju kao izopćenici.

Prvi Krležin objavljeni pjesnički rad je *Podnevna simfonija* (*Savremenik,* 1916, 9–12). Međutim, Krleža je poeziju pisao i ranije, u *Davnim danima* tiskane su pjesme u sklopu zapisa iz 1914. U *Davnim danima* i u razgovorima s Čengićem Krleža spominje i kako je 1911, vidjevši u kavani A. G. Matoša, poželio pokazati mu snop svojih pjesama, ali se nije usudio to učiniti. Objavljeni Krležin pjesnički opus obuhvaća jedanaest zbirki: *Pan* (1917), *Tri simfonije* (1917), *Pjesme I* i *Pjesme II* (1918), *Pjesme III* (1919), *Lirika* (1919), *Knjiga pjesama* (1931), *Knjiga lirike* (1932), *Simfonije* (1933), *Balade Petrice Kerempuha* (1936), *Pjesme u tmini* (1937). Pojedine se pjesme,

neobuhvaćene tim knjigama pojavljuju kao sastavni dijelovi Krležinih drama i proznih knjiga. Krležina poezija je tipološki raznolika, nastala u obzoru različitih stilskih poetika, razgranata u više pjesničkih vrsta, a ostvaruje se i u različitim jezičnim medijima (moderni jezik i jezik stare kajkavske književnosti). U ranom razdoblju izdvaja se šest »simfonija« pisanih slobodnim stihom kojim se Krleža suprotstavlja konzervativnoj tradiciji hrvatske verzifikacije. »Simfonije« karakterizira intenzivan doživljaj prirode te zasićenost pjesničkog jezika raznovrsnim stilskim figurama (među kojima je posebno stilematski obilježena sinestezija). Četiri zbirke iz 1918. i 1919. *(Pjesme I., II. i III., Lirika)* sam je Krleža tumačio kao zasebnu cjelinu u svojemu pjesničkom opusu nazivajući ih »ratnom lirikom«. U njima dominiraju motivi vezani uz rat, naglašen je socijalni angažman, prikaz društvene stvarnosti zasićen je estetski odbojnim, turpističkim detaljima. Za razliku od »simfonija« eksplicitna je nazočnost lirskog subjekta koji govori o sebi u prvom licu (te ga se može poistovjetiti s autorom). Zoran Kravar kao bitnu oznaku »ratne lirike« ističe i »simultanizam«: u tim se pjesmama prizivlju prostorno odvojeni predmeti, a lirski subjekt gleda preko pragova normalna ljudskog receptiviteta. Prema toj je karakteristici »ratna lirika« bliska pjesništvu srednjoeuropskog ekspresionizma, a ta srodnost je potencirana je i drugim formalnostilskim obilježjima: hiperboličnom metaforikom, upotrebom slobodnog stiha, kompozicijskom skokovitošću. Pjesme pisane potkraj 20–ih i u 30–im godinama uvrštene su u zbirke *Knjiga pjesama* i *Pjesme u tmini;* one svjedoče o promjeni Krležinih poetičkih nazora izraženih i istodobnom eksplicitnom kritikom suvremene avangardističke europske umjetnosti, koju iskazuje u svojim esejima iz 20–ih godina. Krleža se u toj fazi vraća uzorima koji neposredno prethode avangardi (Proust, Ibsen, Strindberg, Rilke, Matoš). Lirski subjekt kasne lirike, za razliku od »ratne« najčešće je neosoban,

a aktivnost mu je pretežno promatračka (on vrlo često govori o uporabnim predmetima, opisuje umjetnine, prizore iz društvenog života). Jasno je izražena socijalnokritička dimenzija pjesama. Za razliku od ranijih pjesama u kasnijima dominira konzervativnija verzifikacija, prevladava stih koji, često nedisciplinirano, prati ritmičke obrise naših akcenatsko–silabičkih stihova (jedanaesterca, dvanaesterca, osmerca), a rado se vezuje u rimovane strofe i sonetnu formu. Vrhunac Krležina pjesničkog opusa dosegnut je u *Baladama Petrice Kerempuha* u kojima je demonstrirana njegova iznimna jezična kreativnost. Na temelju jezika stare kajkavske književnosti Krleža stvara svoj kajkavski idiom kojim, za razliku od ostalih dijalektalnih pisaca, ne oblikuje jednostavne ruralne idilične prizore, već stvara kompleksne pjesničke slike kojima je tumačena povijest i suvremenost hrvatskoga naroda. Kao kazivač pojavljuje se srednjovjekovni vagant Petrica Kerempuh, lik s društvenog ruba, čijom se inteligencijom i duhovitošću te nepriznavanjem društvene hijerarhije pjesnik koristi da bi predočio »obrnutu sliku svijeta«, u kojoj su ironijski ogoljeni stereotipovi karakteristični za tradicionalnu građansku historiografiju koja se zasniva na tumačenju perspektive društveno povlaštenog, aristokratskog sloja. Pjesničkim iskazom u kojem se osim stare kajkavske književnosti pojavljuju i refleksi vizualnosti starih slikara poput Breughela, Boscha, Callota, autentičnih kronika i zapisa o seljačkim bunama i vjerskim ratovima objavljenih na raznim europskim jezicima, pjesnika poput Villona, mislilaca poput Erazma, Krleža je stvorio djelo iznimne semantičke kompleksnosti i velike stilske ekspresivnosti, po mnogočemu jedinstveno u hrvatskoj književnosti.

Krležin novelistički opus obično se dijeli na tri ciklusa. Prvom pripadaju proze uvrštene u zbirku *Hrvatski bog Mars*. Međutim, pod tim su naslovom od 1922. izlazile različito koncipirane i komponirane knjige; tek je izdanje iz 1946.

definiralo taj ciklus kao zbir sedam fragmenata (dopunjen *Tumačem domobranskih i stranih riječi i pojmova* te *Napomenom*). Ta konačna redakcija ciklusa obuhvaća novele *Bitka kod Bistrice Lesne* (1923), *Kraljevska ugarska domobranska novela* (1922), *Tri domobrana* (1921), *Baraka Pet Be* (1921), *Domobran Jambrek* (1921), *Smrt Franje Kadavera* (1921) te žanrovski »nečist« fragment *Hrvatska rapsodija* (1917) izveden dramsko–-dijaloškom tehnikom. Prema najavi tiskanoj u *Plamenu* 1919. *Hrvatski bog Mars* je prvotno bio zamišljen kao »domobranski historički roman u četiri dela«, ali je izvorna zamisao tijekom realizacije preinačena. Tematski su novele vezane uz Prvi svjetski rat, odigravaju se na samoj bojišnici ili pak u ratnoj pozadini, u središtu piščeve pozornosti su hrvatski domobrani i njihovo apsurdno stradavanje; iznimno je snažan piščev proturatni angažman. Krleža inzistira na opoziciji između časničkog zbora i pučke domobranske mase, čime je iscrtana i klasna stratificiranost cijeloga društva.

Drugom ciklusu pripadaju tzv. novele malograđanskoga kruga, po vremenu tiskanja, pa i nastajanja one se dijelom preklapaju s novelama iz *Hrvatskog boga Marsa*: *Hodorlahomor Veliki ili kako je Pero Orlić prebolio Pariz* (1919), *Veliki meštar sviju hulja* (1919), *Mlada misa Alojza Tičeka* (1921), *Smrt Florijana Kranjčeca, nadstražara kraljevske redarstvene straže* (1922), *In extremis* (1923), *Smrt Tome Bakrana* (1923), *Vjetrovi nad provincijalnim gradom* (1924), *Smrt bludnice Marije* (*Riport o svakodnevnom događaju,* 1924), *U agoniji* (poslije preimenovana *Na samrti,* 1924), *Smrt Rikarda Harlekinija (Misterij našeg književnog života napisan u obliku novele,* 1925). Tom ciklusu 1937. priključuje se i *Cvrčak pod vodopadom,* a sam Krleža mu je još pribrajao i kratki roman *Vražji otok* (1923). Za taj ciklus kanonskim se smatra zbirka *Novele* iz 1948. u kojoj je definirana kompozicija ciklusa i uglavnom definirana struktura pojedinih novela. Tematika novela obično

je vezana uz malograđansku društvenu sredinu, glavni lik je obično neurotični, socijalno neafirmirani intelektualac (koji u strukturi novele preuzima ulogu »središta svijesti«) opsjednut velikim idejama i idealima koje ne uspijeva realizirati, tako da gubitništvo postaje osnovnom temom novela toga ciklusa; vrlo često su psihički slomovi likova, ili njihova moralna posrnuća, vezani s motivom smrti (u čemu neki autori — npr. Vaupotić, Flaker — prepoznaju opsesivni, provodni motiv ciklusa). To gubitništvo često nalazi izraz u dominantnom ironijskom tonu pripovijedanja, pa i u pojavi elemenata groteske.

Glembajevski novelistički ciklus obuhvaća jedanaest novela i proznih fragmenata: *Ivan Križovec* (1926), *Barunica Lenbachova* (1927), *Pod maskom* (1927), *U magli* (1928), *O Glembajevima* (1928), *Dobrotvori* (1929), *Svadba velikog župana Klanfara* (1929), *Kako je doktor Gregor prvi put u životu susreo Nečastivoga* (1929), *Sprovod u Teresienburgu* (1929), *Ljubav Marcela Faber–Fabriczyja za gospođicu Lauru Warroniggovu* (1929), *Klanfar na Varadijevu* (1930). Te proze tijesno su povezane s dramama glembajevskoga ciklusa; zajedno se bave poviješću jedne razgranate obitelji, njezinim bogaćenjem i društvenom afirmacijom, te financijskim i moralnim slomom. Proze iz tog ciklusa nemaju uvijek standardnu novelističku sižejnu razradu s jasno izvedenim zapletom, narativnim klimaksom i poentom već često statično opisuju pojedine likove iz glembajevskog miljea: njihove navike, ambijent u kojem žive, životne aspiracije, relacije prema drugim pripadnicima porodice. Te proze često dopunjuju i implicitno komentiraju zbivanja uobličena u dramama. Glembajevski ciklus kao cjelina je umjetnički ponajbolji prikaz visoke građanske klase u hrvatskoj književnosti, konceptualno se vezuje na europske pisce (E. Zola, R. M. du Gard, J. Galsworthy, Th. Mann i dr.) koji su krajem XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća prikazivali uspon građanske klase i krizu njezine svijesti.

Vražji otok (objavljivan u nastavcima u časopisu *Savremenik* 1923, te u samostalnoj knjizi 1924) sam Krleža je smatrao novelom te ga je od 1937. uglavnom tiskao u knjigama novela. Međutim, suvremeni tumači (S. Lasić) skloni su prije u njemu prepoznati karakteristike kratkog romana. Zasniva se na temi povratka sina nakon trogodišnjeg izbivanja te na njegovu sukobu s ocem; time su anticipirane teme koje će Krleža razraditi u potonjim djelima. *Tri kavaljera frajle Melanije* (objavljena 1922, a ne 1920. kako stoji na naslovnici, pod naslovom *Tri kavalira gospođice Melanije*) bavi se sudbinom osjetljive djevojke koja nakon smrti roditelja postaje poželjnom udavačom; oko nje se okupljaju »kavaljeri« koji pripadaju raznim socijalnim slojevima hrvatskoga društva, što Krleži omogućuje da u njihovo oblikovanje ugradi vlastitu ironijsku analizu i socijalnu kritiku intelektualnih i umjetničkih stereotipova koje reprezentiraju likovi kavalira; stoga roman podrazumijeva implicitnu Krležinu polemiku s hrvatskom književnom tradicijom i kulturom općenito.

Ta dva prva veća prozna djela pisana su relativno jednostavnom tehnikom linearne naracije, a u potonjim romanima pripovjedačka tehnika postaje kompleksnija; naglašena je uloga središnjega karaktera kao misaonog subjekta, najčešće europski obrazovana intelektualca. Takva konstitucija središnjih likova omogućuje Krleži da se suvereno bavi nizom tema koje ulaze u iznimno širok intelektualni obzor likova koji promišljaju dominantne političke i estetske ideje svojega vremena.

Roman *Povratak Filipa Latinovicza* iz tiska je izišao 1932, ali je anticipiran već 1930. proznim fragmentom *Bobočka* tiskanim u *Hrvatskoj reviji.* Budući da se u romanu pojavljuju pojedini likovi iz glembajevskoga ciklusa, a postoji i niz drugih veza i srodnosti, kritika je taj roman proglasila »organskim dijelom goleme freske o Glembajevima« (I. Frangeš). Roman se zasniva na temi povratka glavnoga lika, koji je dvadeset i tri godine proveo u raznim europskim gradovima, u zavičaj. Filip

je slikar, hipersenzibilan umjetnik; želeći unaprijediti svoju umjetnost, tragajući za afirmacijom, otišao je u Europu. Međutim, iako je mnogo naučio o suvremenom slikarstvu, te u fauvizmu našao svoj slikarski izraz, život u Europi nije mu donio smirenje, već suprotno — osjećaj bezdomnosti, otuđenosti, izopćeništva. To je rezultiralo općom rezignacijom te naposljetku i osjećajem umjetničke nemoći. Filip se vraća u zavičaj razočaran Europom, u svojevrsnoj potrazi za pravim identitetom. Slikarski senzibilitet glavnoga lika (koji se pojavljuje u ulozi *središta svijesti* u romanu) utjecat će da pripovijedanje bude zasićeno intenzivnim koloristićkim doživljajima koji karakteriziraju Filipovu percepciju; također se njegovo poznavanje slikarstva i izražavanje vlastitih preferencija pojavljuje kao važan čimbenik romana te se u tim segmentima mogu očitati veze s nizom Krležinih eseja o slikarstvu. Susret sa zavičajem budi u sjećanju lika niz literarnih evokacija na traumatično djetinjstvo, provedeno uz samohranu majku koju je progonio glas moralno problematične žene. Po povratku Filip ulazi u krug lokalne kostanjevečke aristokracije prema kojoj zauzima ironijski odnos osjećajući da u tom svijetu dominiraju isprazna građanska forma i licemjerje. Za temeljni smisao romana najvažniji je Filipov susret s Kyrialesom, nihilistom i cinikom, likom koji funkcionira kao Filipov *alter ego* produbljujući njegove sumnje, razotkrivajući apsurd egzistencije. U tom romanu očituje se Krležina želja za tematiziranjem ključnih europskih intelektualnih ideja i etičkih dilema, a na razini oblikovnog postupka očita je snažna veza s Proustom (duga rečenica zasićena detaljnim opisima boja, zvukova i mirisa, neprekidne reevokacije prošlih zbivanja).

Na rubu pameti (1938) izrazit je *roman lika*, pripovijedan u prvom licu. Glavni lik je intelektualac koji ne pristaje na građanski konformizam, buni se protiv oportunizma, isprazności i laži što karakteriziraju svakodnevicu višega građanskog

sloja; roman se zasniva na solilokvijima glavnoga lika u kojima on raskrinkava licemjerje pojedinih likova i apsurd društvenih fenomena što reprezentiraju temeljne vrednote građanskog svijeta. Istodobno s tom lijevo usmjerenom kritikom građanstva, Krleža (osobito u poglavlju *I mjesečina može biti pogled na svijet*) izvrgava ironiji i ideološke stereotipove svojstvene tadašnjem staljiniziranom komunističkom pokretu, što je pridonijelo zaoštravanju sukoba na ljevici.

Roman *Banket u Blitvi* Krleža je najavio još 1935, ali se prva knjiga romana pojavila tek 1938, druga je tiskana 1939, a treća najprije u *Forumu* 1962, a potom se integralno izdanje pojavilo u »Zorinim« sabranim djelima 1964. Roman je inspiriran pojavom totalitarnih oblika vladavine u nizu država srednje i istočne Europe između dvaju svjetskih ratova; po mišljenju nekih istraživača (Vaupotić, Malić) kao model je vjerojatno poslužila Poljska iz vremena maršala Piłsudskog, ali u djelu se mogu prepoznati i refleksi političkih zbivanja karakterističnih za jugoslavensku međuratnu situaciju. Krleža se poslužio imaginarnom državom i konstruktom njezina političkog života kako bi u tom svojevrsnom *romanu ideja* progovorio o odnosu umjetnosti i autoritarne vlasti, slobodnog pojedinca i totalitarnih mehanizama vladavine, na način koji ima univerzalne, transhistorijske značajke.

Roman *Zastave* Krleža je u nastavcima počeo objavljivati u časopisu *Forum* 1962; u »Zorinu« izdanju sabranih djela *Zastave* su objavljene 1967. u četiri knjige, a u izdanju »Oslobođenja« 1976. pojavljuje se pet knjiga. U dnevničkim zapisima, pismima prevoditeljima i prijateljima te razgovorima s Čengićem Krleža je spominjao svoj rad na šestoj, pa čak i sedmoj knjizi, ali ih očito nije uspio pripremiti za objavljivanje. Svako od izdanja donosi brojne autorske izmjene. Krležina je namjera bila preko glavnoga lika Kamila Emeričkog i njegovih relacija prema prijatelju Joji, ocu, ljubavnicama, i brojnim drugim

likovima, ostvariti »historijsku perspektivu na život hrvatskih, srpskih i mađarskih generacija, rođenih između šezdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća«. Obrađuje ključne godine početka XX. st. kad dolazi do raspada Austro–Ugarske i osnutka Kraljevine SHS koja je po načinu stvaranja, anticipira Krleža, nosila u sebi klicu budućega sloma. Pri tome se akteri zbivanja pojavljuju i kao nosioci različitih intelektualnih koncepata i političkih ideala koji formiraju duhovni obzor na početku XX. st. U roman je ugrađen niz autobiografskih elemenata vezanih uz autorovo intenzivno sudjelovanje u kulturnom i političkom životu, a pojavljuje se i niz autentičnih povijesnih likova pod pravim ili donekle preinačenim imenima. Roman se odlikuje bogatom lingvostilematikom te raznovrsnošću tehnika naracije; karakterizira ga i na tematskom i na stilskom planu primjena postupaka karakterističnih za ranije faze Krležina stvaralaštva; stoga je kritika često ponavljala da su *Zastave* svojevrsna *summa krležiana.*

Esejistika je u Krležinu opsežnom opusu kvantitativno najzastupljeniji žanr: prvi je esej objavio još 1915. *(Barun Konrad)*, a pisao ih je sve do potkraj života. U Krležinim beletrističkim radovima (osobito u romanima i dramama) pojavljuju se dugi esejistički ekskurzi, a u dijarijsko–memoarskoj i putopisnoj prozi pojedina poglavlja mogu funkcionirati i kao samostalne esejističke cjeline. U Matvejevićevim *Razgovorima s Miroslavom Krležom* sam Krleža tumači svoj opus kao pokušaj da se prevladaju tradicionalne granice među žanrovima te u integraciji esejizma u druge književne žanrove prepoznaje jednu od najvažnijih osobina ne samo svojeg autorskog stila već i moderne književnosti općenito. U esejima je Krleža obuhvatio iznimno širok tematski raspon pokazujući golemu erudiciju i nagovještavajući enciklopedijske interese što će naposljetku i rezultirati četvrt stoljeća dugom karijerom profesionalnog leksikografa.

Krleža je pisao eseje o književnosti, slikarstvu i kiparstvu, glazbi, arhitekturi, općim kulturnim problemima, političkoj

povijesti, aktualnoj politici, filozofiji, medicini. Ako esejistici pribrojimo i Krležine enciklopedičke zapise, redaktorske bilješke nastale tijekom rada na *Enciklopediji Jugoslavije* i drugim enciklopedijama Leksikografskog zavoda (taj dio opusa, koji je Krleža nazvao *marginalia lexicographica,* samo je djelomice objavljen u knjigama eseja, *Panorami pogleda, pojava i pojmova* i u knjizi *99 varijacija*), gotovo da ne postoji područje ljudske djelatnosti o kojemu Krleža nije u esejističkoj formi pisao. Većinu svojih međuratnih eseja objavio je u časopisima koje je sam uređivao. Ti su se eseji poslije, uglavnom u redigiranu obliku, pojavljivali u knjigama eseja. U knjizi *Eseji. Knjiga prva* (1932) tiskani su tekstovi objavljivani u razdoblju 1921–30; posvećeni su hrvatskim i stranim književnicima i slikarima (Kranjčević, Dobrović, Becić, Wiesner, Račić, Križanić, Rilke, Ady, Shaw, Proust, Grosz, Goya, Mann i dr.), a u većini tih eseja očituju se Krležine dileme vezane uz osobno napuštanje avangardističke poetike i povratak konzervativnijem tipu estetike. U knjizi *Evropa danas. Knjiga dojmova i essaya* (1935) prikupljeni su tekstovi tiskani u časopisu *Savremena stvarnost* 1933. i *Danas* 1934; u njima komentira ključne europske pojave i ličnosti međuratne Europe izložene fašističkoj opasnosti. Zbirka političkih eseja *Deset krvavih godina* (1937) kritički govori o aktualnim prilikama u Jugoslaviji; u njoj se očituje Krležin lijevi angažman kojim pristupa analizi socijalnih i političkih pitanja; posebnu pozornost posvećuje neriješenom nacionalnom pitanju u Jugoslaviji i problemu hrvatske neravnopravnosti. Knjiga *Eppur si muove. Studije i osvrti* (1938) u kojoj su bili sabrani tematski raznorodni eseji objavljivani od 1919. u raznim časopisima (uglavnom u *Književnoj republici*) bila je zabranjena rješenjem Državnog tužilaštva u Zagrebu zbog svojega politički subverzivnog sadržaja. *Knjiga studija i putopisa* (1939) ponavlja neke dijelove *Izleta u Rusiju*, ali donosi i niz političkih eseja u kojima Krleža analizira značenje

ruske revolucije, pojam imperijalizma, ulogu Lenjina, probleme sovjetskog društva, potom i situaciju na Balkanu. Nakon rata Krleža je osim aktualnih prigodnih političkih eseja objavio i niz eruditskih esejističkih tekstova, osobito su oni bili učestali u vrijeme pokretanja *Enciklopedije Jugoslavije*, jer je Krleža u njima oblikovao programatsku platformu za rad na enciklopediji. Osobitu važnost za modeliranje nove kulturne paradigme u Jugoslaviji ima *Govor na Kongresu književnika u Ljubljani* (1952) koji je označio raskid s estetikom socrealizma. Potkraj pedesetih godina Krleža počinje objavljivati i niz kraćih esejističkih tekstova nastalih u toku rada na enciklopediji. U »Zorinim« sabranim djelima pojavit će se i šest knjiga koje nose naslov *Eseji I–VI*, a osim njih ponovno izlaze i neke već poznate knjige eseja (npr. *Evropa danas* i *Deset krvavih godina*), ali u preuređenom obliku. Budući da ni tom edicijom nisu obuhvaćeni svi dotad tiskani Krležini eseji, posao njihova prikupljanja priveden je kraju (premda uz stanovite priređivačke propuste) tek sarajevskim izdanjem u koje su ušli i eseji napisani u kasnoj fazi Krležina života.

Posebno mjesto u Krležinu esejističkom opusu imaju polemičko-esejističke knjige *Moj obračun s njima* i *Dijalektički antibarbarus*. Polemičnost je transžanrovska karakteristika Krležina opusa: implicitne polemičnosti često ima i u njegovim fikcionalnim djelima (romanima, dramama, novelama, čak i u poeziji). Osobito je polemički bilo plodno razdoblje kad je uređivao *Književnu republiku* objavljujući u svakom broju poneki polemički esej i više kraćih polemičkih članaka (polemike iz tog časopisa sabrane su i objavljene tek posmrtno u sarajevskom izdanju sabranih djela: *Iz naše književne krčme*, 1983). Dvije knjige polemika koje je objavio za života pokazuju Krležinu vještinu: dominira postupak opširnog citiranja i parafraziranja protivnikovih stavova, praćen ironijskim komentarima, upozoravanjem na profesionalnu nekompetentnost protivnika te na netočnosti i alogičnost u njegovu izlaganju.

U Krležinim putopisima također su vrlo izraženi elementi i esejizma, a ponekad i polemičnosti. Iako u *Izletu u Rusiju* svoje putopise eksplicitno tumači kao bitan otklon od eruditskih putopisa koje su tih godina objavljivali Begović, Crnjanski i Vinaver, oni ipak odaju pisca iznimno širokog kruga interesa koji suvereno piše o slikarstvu, politici, ekonomiji, nacionalnom pitanju, arhitekturi gradova kroz koje prolazi itd. Poneka poglavlja oblikovana su u formi klasičnih eseja, poneka sadrže i fikcionalne elemente *(Razgovor sa sjenom Frana Supila, U Drezdenu)*; specifičnost Krležinih ranih putopisa je i u čestom korištenju dijaloške forme pa i drugih dramskih elemenata izražavanja. Premda ne prikriva svoju naklonost idejama Oktobarske revolucije, Krleža govori i o nekim negativnim aspektima sovjetske društvene zbilje te vrlo plastično predstavlja i razne likove koji pripadaju deprivilegiranim socijalnim slojevima. Strukturu prvog izdanja *Izleta u Rusiju*, koje je jedno od najzanimljivijih literarnih svjedočenja o SSSR–u dvadesetih godina u svjetskim razmjerima, Krleža je u sljedećim izdanjima bitno redigirao. Nolitovo poslijeratno izdanje *Izleta u Rusiju 1925.* (1958), koje će biti ponovljeno u zagrebačkom i sarajevskom izdanju sabranih djela, samo se djelomice zasniva na tekstovima prvoga izdanja, a ublaženi su i kritički tonovi u prikazivanju sovjetske zbilje. Knjiga *Putovanja. Sjećanja. Pogledi* (1985) donosi uz tekstove koji su ispušteni iz izmijenjenog izdanja *Izleta u Rusiju* još i niz putopisnih tekstova nastalih nakon rata među kojima je po literarnoj i memoarsko–autobiografskoj vrijednosti najvažniji *Izlet u Madžarsku 1947.*

Sudeći prema objavljenim dijarijskim zapisima, Krleža je s prekidima vodio dnevnik u razdobljima 1914–77; nakon objavljivanja u periodici prvi put su dnevnički zapisi tiskani 1977. u petosveščanom *Dnevniku.* Njima se 1988. priključuju posmrtno tiskani dnevničko–memoarski *Zapisi sa Tržiča.* Sastavni dio treće knjige dnevnika je memoarski tekst *Djetinjstvo*

1902–03. (objavljen prvi put 1952) u kojem Krleža iznimnim stilskim umijećem opisuje odrastanje u Zagrebu, vlastito formiranje, intenzivno upijanje raznovrsnih dojmova, sve ono što će umnogome odrediti njegov potonji životni put. I najraniji dio *Dnevnika* naslovljen *Davni dani*, iako predočen kao dnevnik, ima i memoarsku dimenziju jer je pedesetih godina bio podvrgnut, prije tiskanja, redakturi pisca u zrelim godinama. Krležina dijarijska proza izrazito je žanrovski hibridna i tematski raznovrsna: pisac opisuje svakodnevne situacije (u zapisima iz kasnijih godina zamjećuje se pritom sklonost impresionističkom poentilizmu), vrlo često se vraća u prošlost, govori o svojoj lektiri, prijateljima i znancima; u opširnim esejističkim ekskurzima govori o političkim, filozofskim, književnim, slikarskim i drugim temama; vrlo je važna oirička dimenzija dnevnika jer Krleža često opisuje i vlastite snove. Pojedini su eseji, iako u početku nastali kao dio *Dnevnika* (uglavnom iz četrdesetih godina), izdvojeni u samostalne esejističke cjeline koje ulaze u knjige eseja u sabranim djelima.

Miroslav Krleža je autor jednog od tematski i žanrovski najraznovrsnijih, a brojem knjiga najopsežnijih književnih opusa u hrvatskoj književnosti. Svojim intelektualnim angažmanom snažno je obilježio kulturni i politički život u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji; njegov opus je trajno svjedočanstvo o idejnim i političkim nemirima hrvatske inteligencije. Krleža je pisac koji je dobro poznavao europska umjetnička strujanja svojega vremena, neke elemente aktualnih modernističkih poetika i primjenjivao u svojem djelovanju (povezujući na taj način i hrvatsku kulturu sa suvremenim europskim kontekstom), ali je istodobno nastojao zauzeti prema aktualnim strujanjima kritički odnos, tragajući za vlastitim autentičnim izrazom.

Dosad su Krležina *Sabrana djela* pokretala čak četiri nakladnika: Vošicki 1923–24, »Minerva« 1932–34, »Zora« 1954–72. i »Oslobođenje« 1975–88. Tome valja dodati više izdanja objavljenih pod nazivima *Djela* ili *Izabrana djela*; od važnijih treba svakako spomenuti izdanja »Biblioteke nezavisnih pisaca« 1937–39, »Suvremene naklade« 1945, »Nakladnog zavoda Hrvatske« 1946–50, »Nolita« 1960–73, »Svjetlosti« 1973. i »Slobode« 1977.

U pripremi novog izdanja sabranih djela nužno je analizirati dosadašnja izdanja kako bismo ustanovili kakve su transformacije doživljavale pojedine Krležine knjige, te koja izdanja možemo preuzeti kao definitivna — kanonska, a kod kojih knjiga su pak moguće dorade, rekomponiranja, jer ih sam Krleža nije smatrao definiranima.

Prvo tiskanje *Sabranih djela* u izdanju Nakladne knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici završilo se nakon samo dva sveska: krajem studenoga 1923. izišlo je prvo knjižno i ujedno potpuno kompletno izdanje drame *Vučjak* (signirano kao drugi svezak), a početkom travnja 1924. izišla je knjiga *Novele* (signirana kao prvi svezak). Prema *Popisu djela* koji je bio priložen ugovoru o izdavanju sabranih djela ona su trebala obuhvaćati trinaest svezaka. Vošicki, međutim, nije bio tehnički sposoban pratiti Krležine zamisli te se taj projekt ugasio.

Početkom 1932. zagrebačka Nakladna knjižara Minerva D. D. tiskala je poseban prospekt kojim je najavila objavljivanje sabranih djela Miroslava Krleže u 18 knjiga. Iste su se godine pojavile četiri prve knjige: *Glembajevi, Povratak Filipa Latinovicza, Eseji. Knjiga prva* i *Knjiga lirike.* Godine 1933. tiskane su još četiri knjige: *Hrvatski bog Mars, Hiljadu i jedna smrt, Simfonije, Legende (Legenda, Michelangelo Buonarroti, Kristofor Kolumbo, Maskerata, Kraljevo, Adam i Eva).* U ožujku 1934. tiskana je i deveta knjiga *U logoru. Vučjak (Dvije drame)*, a nakon toga je izdavanje djela prekinuto. Razlog prekidu ovaj put nije bila izdavačeva nesposobnost da tehnički i financijski

iziđe na kraj s izdavanjem Krležinih sabranih djela. Krleža doduše jest mijenjao strukturu sabranih djela kakva su najavljena u prospektu pa je primjerice odustao od najavljenih knjiga *Novele I.* i *II.* (u sklopu kojih su trebale biti tiskane dulje pripovijesti/kratki romani *Tri kavaljera frajle Melanije* i *Vražji otok*), a umjesto njih tiskao je zbirku novela *Hiljadu i jedna smrt*, ali ta izmjena nije prouzročila nikakve poteškoće izdavaču. Štoviše, djela su polučila lijep komercijalni uspjeh; iako je prva naklada bila čak oko šest tisuća primjeraka, četiri knjige *(Glembajevi, Povratak Filipa Latinovicza, Eseji* i *Hrvatski bog Mars)* ubrzo nakon pojavljivanja bile su rasprodane te je izdavač tiskao nova izdanja. Knjige su bile opremljene avangardistički izvedenim fotomontažama Franje Brucka na ovicima te ih mnogi smatraju reprezentativnim uzorcima hrvatskoga međuratnoga grafičkog dizajna.

Međutim, vlasti s jedne strane, a desničarske novine i inteligencija s druge, neprekidno su vršili pritisak na izdavača da odustane od daljnjeg tiskanja autora koji »svojim djelima afirmira literarni marksizam«. Uslijedila je i zabrana knjige *Hiljadu i jedna smrt* te zapljena dijela naklade knjige *U logoru. Vučjak* pa izdavač 1934. odustaje od Krležinih sabranih djela. Tako su ostale netiskane, prospektom najavljene, knjige *Izlet u Rusiju, Nove pjesme, Knjiga pjesama, Drame (Galicija, Golgota), Eseji II–III* i *Sabrani članci.*

To izdanje sabranih djela važno je i zato što su u njemu prvi put cjelovito objavljeni roman *Povratak Filipa Latinovicza,* drame *Leda* i *U logoru.* U izdanju je prvi put objedinjen i glembajevski ciklus, također su sabrane u cjeline i ratna lirika, književna i likovnoumjetnička esejistika, standardizirane knjige novela i legendi. Stoga su ta sabrana djela poslužila u velikoj mjeri kao okosnica budućim konceptualizacijama Krležinih sabranih radova.

Krležin je opus i dalje privlačio izdavače pa je početkom 1937. »Biblioteka nezavisnih pisaca« najavila tiskanje prvog

kola od šest knjiga Krležinih *Djela*. Već u lipnju je kao prva knjiga najavljenoga izdanja izišla zbirka *Pjesme u tmini* u kojoj su bila obuhvaćena oba sveska poezije iz »Minervina« izdanja, a također i neke dotad neobjavljene pjesme. Potom se pojavila knjiga *Golgota* koja je uz naslovnu dramu donijela još i prvu bibliografiju Krležinih radova. Ujesen su uslijedile zbirka *Novele* (u kojoj se prvi put pojavljuje i novela *Cvrčak pod vodopadom*) i knjiga političkih eseja *Deset krvavih godina*. Ta je knjiga odmah po izlasku iz tiska bila policijski zabranjena; također je zabranjena i sljedeća knjiga eseja *Eppur si muove*. Zbog tih pritisaka Krleža je izmijenio plan pa je kao šesti svezak prvog kola, umjesto planirane knjige *Govori i polemike*, objavio *Knjigu proze* (u koju je uvrstio i novu varijantu teksta *Hrvatska rapsodija*, sugerirajući tako kritičarima i čitateljima u kojem žanrovskom ključu treba čitati taj tekst).

Drugo kolo *Djela* također je najavljeno posebnim prospektom kao »Jubilarno izdanje Miroslava Krleže u povodu dvadesetipete godišnjice književnog rada«. Dok su u prvom kolu bili uglavnom sabrani već poznati i objavljivani Krležini radovi, u ovom su kolu najavljeni novi tekstovi; prema prospektu kolo je trebalo obuhvatiti dvije knjige romana *Banket u Blitvi*, dvije knjige romana *Juraj Križanić* te zbirke *Putopisi* i *Uspomene*. Međutim, u toku godine Krleža mijenja planove: najprije je namjeravao kolo otvoriti zbirkom pripovijesti u kojoj bi bio i polemički proslov *Zašto nemamo književnosti?*, ali na nagovor Marka Ristića jednu od tih pripovijesti prerađuje i proširuje u roman *Na rubu pameti* koji se potom krajem lipnja pojavljuje kao uvodni svezak novoga kola *Djela*. U studenom 1938. izlazi iz tiska i prva knjiga *Banketa u Blitvi*, a u veljači 1939. i druga. U prosincu 1939. objavljena je i *Knjiga studija i putopisa* umjesto planirane knjige *Putopisi*. Tom knjigom se prekida daljnje izdavanje *Djela*; prema Davoru Kapetaniću najvjerojatnije je izdavanje zaustavio sam Krleža. Zanimljivo je da se opet

nije pojavio roman o Jurju Križaniću, koji je najavljivan već i za »Minervino« izdanje (također je 1933. u programu HNK najavljena drama o Jurju Križaniću). Nije objavljen ni najavljeni esej o Anti Starčeviću koji se trebao pojaviti u knjizi *Ratne staze* (umjesto koje je u prvom kolu objavljena knjiga *Eppur si muove*).

Odmah nakon Drugoga svjetskog rata pojavljuje se jedan privatni nakladnik zainteresiran za tiskanje knjiga Miroslava Krleže. Zagrebačka Suvremena naklada Jos. Čaklovića K. D. u vlasništvu Stjepana Oreškovića pokreće *Djela Miroslava Krleže* te već u studenome 1945. tiska prva dva sveska *Glembajevi I.* i *II.* (knjige je likovno uredio Krsto Hegedušić, a naklada je bila 5 300 primjeraka). Sam Krleža je u više navrata (*Dnevnik, Zapisi sa Tržiča,* razgovori s Čengićem) spominjao zapljenu, pa čak i spaljivanje tih knjiga jer su izdane u razdoblju dok situacija u odnosima Krleže i nove vlasti još nije bila raščišćena, a neki moćni političari poput Đilasa u Krleži su još vidjeli prije svega protivnika iz predratnoga sukoba na ljevici. Međutim, vjerojatnija je Kapetanićeva pretpostavka da je posrijedi jedna od nerijetkih Krležinih mistifikacija, da je Krleža bio privučen povoljnijom ponudom velike državne izdavačke kuće »Nakladnog zavoda Hrvatske« koji je već 1946. kao prvu knjigu svojega izdanja *Djela Miroslava Krleže* izdao zbirku *Hrvatski bog Mars*. Sljedeće godine pojavila su se još dva sveska: *Povratak Filipa Latinovicza* i *Tri drame (U logoru. Vučjak. Golgota);* 1948. izišle su *Novele*, 1949. *Lirika,* a 1950. pojavila se i posljednja, šesta knjiga izdanja — *Glembajevi* (proza i drame). To izdanje je važno jer je u njemu definirana kompozicija *Hrvatskog boga Marsa*: u sastav zbirke uvedena je *Hrvatska rapsodija*, zbirci je Krleža dodao i opsežan *Tumač domobranskih i stranih riječi i pojmova*, a novele su temeljito redigirane; tako uređena knjiga poslužila je kao osnova potonjim izdanjima. U knjizi *Tri drame* ciklizirane su prvi put drame *U logoru, Golgota* i *Vučjak,* a redakturu su pretrpjeli i radovi u zbirci *Novele.*

Izdanje je prekinuto 1950, vjerojatno zbog planova da se pristupi mnogo ambicioznijem izdanju cjelokupnih Krležinih djela. Novo izdanje u nakladi »Zore« oglašavano je već potkraj 1952; godine 1953. reprezentativnim je katalogom najavljeno tiskanje 36 svezaka: uza sve objavljene književne i publicističke tekstove, najavljeno je i tiskanje neobjavljenih djela. Taj plan će se sljedećih godina mijenjati: Krleža će ga prvo proširiti na četrdeset svezaka pa potom smanjiti na trideset i osam. Međutim, niti jedna varijanta plana neće biti ostvarena: u razdoblju od 1953, kad je izišlo prvo djelo *Sabranih djela* roman *Banket u Blitvi I–II,* pa do ljeta 1972, kad je izdavanje prekinuto, izišlo je iz tiska ukupno dvadeset i pet knjiga u dvadeset i devet svezaka; numeracija svezaka (27) ne podudara se pak ni s jednim od tih brojeva jer su dvije jednotomne knjige numerirane kao dvostruki svesci dok su dvosveščano drugo izdanje *Banketa u Blitvi* i četverosveščano *Zastava* numerirani kao jedinični svesci. Knjige su objavljivane sljedećim redom: 1953. *Banket u Blitvi I–II* (knjiga se zapravo pojavila početkom 1954. iako je u njoj kao godina izdanja naznačena 1953; drugo izdanje s novom, III. knjigom romana pojavilo se 1964); 1954. *Na rubu pameti; Povratak Filipa Latinovicza; Glembajevi. Drame — Proza;* 1955. *Hrvatski bog Mars; Tri drame; Novele;* 1956. *Legende; Balade Petrice Kerempuha; Davni dani. Zapisi 1914–1921; Evropa danas;* 1957. *Deset krvavih godina;* 1959. *Simfonije;* 1960. *Izlet u Rusiju 1925;* 1961. *Eseji I;* 1962. *Eseji II;* 1963. *Eseji III; Eseji IV; Aretej;* 1964. *Eseji V;* 1967. *Eseji VI; Zastave I–IV;* 1969. *Poezija;* 1972. *Djetinjstvo 1902–03 i drugi zapisi.*

U planovima za 1972. izdavač je najavljivao nova izdanja drama glembajevskoga ciklusa, *Izleta u Rusiju 1925, Eseja I,* također i dopunjenoga izdanja *Zastava* u šest knjiga, ali planovi su, zbog prekida suradnje Krleže sa »Zorom«, ostali neostvareni.

Za priređivače novih sabranih djela ta »Zorina« izdanja važna su jer se u njima pojavljuju dopune drama *U agoniji, Kristofor Kolumbo, Vučjak, Gospoda Glembajevi* i *U logoru;* dopunjen je i prerađen roman *Banket u Blitvi,* promjene su provedene i u romanu *Na rubu pameti;* rekomponirana je i proširena knjiga *Deset krvavih godina;* nanovo su kompozicijski definirane zbirke eseja.

Dakako, u sklopu tih sabranih djela pojavljuju se i novi radovi poput *Davnih dana, Zastava, Areteja.* Glavnina opusa je definirana (Anđelko Malinar je proveo lekturu i faktografsku verifikaciju, a sam autor je svoje tekstove temeljito redigirao) te će poslužiti kao osnova sljedećem, sarajevskom izdanju sabranih djela i, naravno, svakom novom izdanju.

Valja napomenuti da je u katalogu izdanja navedeno nekoliko knjiga koje se nisu pojavile zbog prekida tiskanja edicije, a od nekih je i sam Krleža odustao prekomponiravši ih. Međutim, u prvom katalogu iz 1953, te u neotisnutom drugom (koji je pripreman 1963) najavljeno je publiciranje niza radova koji nisu ušli ni u potonje sarajevsko izdanje niti su bilo gdje drugdje tiskani, a za koje se može pretpostaviti da postoje u Krležinoj ostavštini pa bi, kad ta ostavština postane dostupna, mogli doći u obzir za objavljivanje (posrijedi je niz tekstova uglavnom putopisnoga i esejističkoga karaktera).

Krleža godine 1972. prekida objavljivanje svojih djela u »Zori« i započinje suradnju sa sarajevskim »Oslobođenjem« koje 1973. i 1974. tiska *Izabrana djela* u dvadeset knjiga; međutim, kako su se temeljila na prethodnom, »Zorinu« izdanju, za priređivače ovih *Sabranih djela* nisu zanimljiva.

Godine 1975. »Oslobođenje« tiska i opsežnu petosveščanu *Panoramu pogleda, pojava i pojmova* koju je Malinar počeo pripremati još 1962. te je bila i najavljivana u sklopu »Zorina« izdanja, ali se pojavila tek trinaest godina poslije i zapravo je postala uvodnim kolom novog izdanja Krležinih sabranih djela, prvog izdanja koje će biti do kraja i ostvareno.

To izdanje je izvedeno u formi deset kola sa po pet knjiga povezanih prema tematskim i žanrovskim srodnostima. Kola su izlazila sljedećim kronološkim redom: 1975. *Panorama pogleda, pojava i pojmova I–V*; 1976. *Zastave I–V*; 1977. *Dnevnik: Dnevnik 1914–17. Davni dani I, Dnevnik 1918–22. Davni dani II, Dnevnik 1933–42, Dnevnik 1943, Dnevnik 1958–69*; 1979. *Eseji i članci: Rainer Maria Rilke, O Erazmu Rotterdamskom, Evropa danas, Deset krvavih godina, Kalendar jedne parlamentarne komedije*; 1980. *Proza: Tri kavaljera frajle Melanije/Vražji otok, Povratak Filipa Latinovicza, Na rubu pameti, Banket u Blitvi I–III*; 1981. *Drame: Legende, Tri drame (Golgota, Galicija, Vučjak), Glembajevi. Drame, Glembajevi. Proza, Aretej*; 1982. *Novele i poezija: Novele, Hrvatski bog Mars, Poezija, Balade Petrice Kerempuha, Simfonije*; 1983. *Članci i polemike: Ratne teme, Sa uredničkog stola, Moj obračun s njima, Iz naše književne krčme, Dijalektički antibarbarus*; 1985. *Putopisi i studije: Izlet u Rusiju 1925, Putovanja. Sjećanja. Pogledi, Historijske teme, Likovne studije, Dijalozi i ideje*; 1988. *Zapisi i eseji: Svjetiljke u tmini, Svjedočanstva vremena, Gdje smo i kako smo, Zapisi sa Tržiča, Pisma.*

Za priređivače ovih Krležinih sabranih djela posebnu važnost imaju prvih sedam kola, objavljenih za Krležina života, u kojima je autor definirao konačnu varijantu svojih djela, a i kompozicije pojedinih knjiga. Ta činjenica priređivače nužno obvezuje; svako odustajanje od te Krležine definitivne varijante mora biti čvrsto i detaljno obrazloženo.

U završna tri kola, tiskana nakon Krležine smrti, poseban status imaju knjige *Izlet u Rusiju 1925.* i *Moj obračun s njima* koje je prema Krležinim instrukcijama za tisak priredio Anđelko Malinar. Najvažnije su autorske promjene provedene u romanu *Tri kavaljera frajle Melanije,* u *Zastavama,* u svim knjigama *Dnevnika* te u zbirci *Novele.* U posljednjim kolima pojavio se niz knjiga za koje nema pouzdana dokaza da ih je

sam Krleža koncipirao te one ne moraju obvezivati priređivače ovih djela. Posebnu pozornost treba posvetiti uvrštavanju niza Krležinih tekstova koji su — premda zabilježeni u Krležinim bibliografijama — izostali iz sarajevskog izdanja *Sabranih djela.*

Valja istaknuti da su se u sklopu sarajevskog izdanja prvi put pojavili *Zapisi sa Tržiča,* dešifrirani iz nedovršenih rukopisnih bilježaka, koje bi ubuduće trebalo tretirati kao dio *Dnevnika* (šestu knjigu); pojavila se i knjiga pisama (pripremila ju je S. Čengić-Voljevica) iz koje su, doduše, izostala neka važna, prethodno već objavljivana pisma, pa bi je trebalo dopuniti. Budući da su u projektu sarajevskog izdanja najavljivane i dvije knjige *Marginalia lexicographica* te knjiga *Medicinske teme*, a postoje indikacije da su i te knjige djelomice bile priređene, ali je nakon Krležine smrti ta građa vjerojatno završila u trezorima Nacionalne i sveučilišne knjižnice, otvorena je mogućnost da u posljednja kola novih sabranih djela bude integrirana i ta građa.

Od izdanja Krležinih izabranih djela treba svakako spomenuti ona beogradska: »Nolitovo« u sedam knjiga tiskanih u razdoblju 1960–73, koje nije bilo tek puko pretiskivanje knjiga priređenih za »Zoru« već je Krleža priređujući to izdanje unosio ozbiljne izmjene (primjerice dopunu *Lede*).

Godine 1977. priredio je Mate Lončar za beogradskog izdavača »Slobodu« izdanje od deset knjiga tiskano na ćirilici. Osim po fonetskoj transkripciji imena, izdanje je zanimljivo i po unošenju Krležinih dopuna u dramu *U logoru* (što je priređivač uradio u skladu s Krležinim instrukcijama); ta preradba je objavljena pod imenom *Galicija,* a potom je uvrštena i u sarajevsko izdanje, što pokazuje da ju je Krleža odobrio.

U zagrebačko–beogradsko–sarajevskoj koprodukciji (»Naprijed«, »Prosveta«, »Svjetlost«) u sklopu edicije *Srpski i hrvatski pisci XX veka* pojavilo se 1966. i petosveščano izdanje Krležinih djela koja je priredio M. Matković, a u sklopu edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* Ivo Frangeš je priredio također pet knjiga

Krležinih izabranih djela. Međutim, budući da u njima nema posebnih piščevih intervencija, preradbi starih tekstova ili objavljivanja posve novih, ti izbori za izdanje novih sabranih djela nisu zanimljivi.

Za priređivače djela posebnu bi vrijednost imao uvid u koncepciju nerealiziranih *Sabranih djela* koja je početkom sedamdesetih godina za nakladu »Liber« pripremala skupina vrsnih krležologa (Stanko Lasić, Davor Kapetanić, Aleksandar Flaker, Ivo Frangeš, Viktor Žmegač, Slavko Goldstein). Na temelju razgovora s urednicima koji su djela pripremali možemo zaključiti da su ta djela planirana kao kritičko izdanje. Prema Kapetanićevu zapisu u *Krležijani* ta djela planirana su u sedam opsežnih svezaka formata Gallimardove kolekcije *Encyclopédie de la Pléiade,* a nasuprot dotad uobičajenoj tematsko–ciklusnoj podjeli, bio je predviđen žanrovsko–kronološki raspored. Krleža se, međutim, s takvom koncepcijom nije suglasio i taj se zanimljiv projekt nije ostvario.

Bez obzira na sve moguće političke kontroverze oko Krležina djela, on je neprijeporno jedan od estetskih vrhunaca hrvatske književnosti. Najvažnija svrha novog izdanja jest da dvadesetak godina nakon Krležine smrti njegova djela učini dostupnim čitateljstvu na primjeren način.

U priređivanju novih Krležinih sabranih djela poštovat ćemo autorovu volju; kanonskom varijantom teksta smatrat ćemo onu koja je tiskana u »Zorinu«, odnosno sarajevskom izdanju sabranih djela. U popratnim bilješkama na kraju svake knjige detaljno ćemo opisati varijantne promjene do kojih je došlo u raznim izdanjima. Također ćemo donijeti i bibliografski popis svih izdanja.

U slučajevima kad se odlučimo za donošenje neke ranije varijante pojedinoga Krležina djela (primjerice prvog izdanja *Izleta u Rusiju*), takva odluka, determinirana primarno estet-

skim razlozima, bit će temeljito obrazložena. Takve odluke bit će zasnovane i na općeprihvaćenim postavkama suvremene krležologije (na temelju njih se i *Vražji otok* pojavljuje već u prvom kolu ovih *Djela* kao samostalan naslov; uostalom njegov zaseban status već je i Krleža uočio pa je on u sarajevskom izdanju sabranih djela tiskan izdvojeno iz knjige *Novele*, u knjizi s *Tri kavaljera frajle Melanije*).

U ovom ćemo izdanju nastojati ispraviti propuste sarajevskog izdanja: nepotrebna preklapanja tekstova i neobjavljivanje priličnog broja tekstova za koje je pouzdano utvrđeno Krležino autorstvo: *Ivo Andrić: Ex Ponto, Crno–žuti skandal, U predvečerje, Na adresu gđe Kveder, Ljubav ptica, Riječki govor* (odnosno *Jadranska tema*), *Varijacije na muzičke teme, Izlet u Istru, Pula, svibnja 1948, Ukleta stvarnost*, zatim nekoliko Krležinih enciklopedijskih članaka, pisama, intervjua, potom tekstovi i pisma što se pojavljuju u Čengićevim knjigama.

Budući da se dvadeset godina nakon Krležine smrti, potkraj godine 2001, otvaraju trezori Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu u kojoj su pohranjeni Krležini rukopisi, u ovom trenutku još ne možemo definitivno predvidjeti broj svezaka ovog izdanja *Djela*; ono će u svojemu konačnom obliku zasigurno obuhvatiti i dio pohranjene građe.

Djela Miroslava Krleže urednički su zamišljena tako da u nizu samostalnih, numeriranih svezaka obuhvate cjelinu objavljenih, dostupnih Krležinih tekstova, te onaj dio građe iz ostavštine koji bi u međuvremenu mogao postati dostupan a može biti priređen kao definitivno, cjelovito djelo ili dio prethodno započetoga ciklusa.

Krležina su djela prvotno i u nakladnim serijama različito publicirana, a ovo se izdanje nastoji držati načela da svako djelo koncipirano kao samostalna cjelina bude objavljeno u zasebnom svesku. Djela koja unutar cjeline, pod zajedničkim naslo-

vom obuhvaćaju više knjiga, također zadržavaju nosivi broj cjeline, s podbrojem knjiga.

U kompozitnim svescima, koji sadržavaju više tekstova ili cjelina, početni kriterij selekcije je opet autorska nakana, a kada ona nije evidentna, obrada je izvršena prema žanrovskoj, tematskoj ili drugoj srodnosti uvrštenih tekstova.

Krležina su djela priređena prema posljednjoj autorskoj varijanti uz tekstološki uvid u prethodne inačice. Bilješke uz sam tekst, pod crtom svedene su na minimum i odnose se gotovo isključivo na prijevod iskaza na stranim jezicima. Kada uz numeraciju sadrže i zvjezdicu riječ je o autorovim bilješkama koje su preuzete integralno.

Svaki svezak uz tekst sadrži dodatak, s eventualnim opsežnijim varijantnim oblicima, napomenama i bibliografijom. Autorske napomene donose se integralno. Priređivačke napomene pak često uz komentar sadrže i bitne činjenice iz napomena prethodnih priređivača Krležinih djela. Te su napomene koncipirane kao kratki, uglavnom tekstološki komentar stanja teksta, njegova konteksta i razvitka.

Bibliografija donosi pregled prethodnih izdanja u originalu (I) i prijevodima (II). Priređena je prema dostupnim, uglavnom sekundarnim izvorima, ponajprije bibliografskim istraživanjima Davora Kapetanića.

Urednici su u koncipiranju izdanja i pojedinih svezaka nastojali u svakom pogledu izraziti izvornost i cjelinu autorskoga pristupa, držeći se rezultata kritičke i znanstvene obrade.

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

SVEZAK ŠESTI

Knjiga prva

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

Uredničko vijeće
akademik Ivo Padovan, predsjednik
Vlaho Bogišić, Josip Bratulić, Jelena Hekman,
Davor Kapetanić, Stanko Lasić, Zdenko Ljevak,
Velimir Visković

Glavni urednik
Velimir Visković

Urednik
Vlaho Bogišić

Suradnice
Jasna Bašić
Mirjana Mataija
Vesna Radaković–Vinchierutti

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 400309042

ISBN 953-178-166-4 // 953-150-587-x

ZASTAVE
Knjiga prva

AUDIJENCIJA KOD MADŽARSKOG MINISTRA PREDSJEDNIKA

Presvetli, prosim pokorno, zovu ih Preuzvišeni, javio se u stilu banskog ceremonijala glas »službouljudnog« prezidijalnog tajnika, doktora Zlatka Šafraneka Čavke, na telefonu Kabineta Kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske pokrajinske političke uprave, u kabinetu gospodina predstojnika, presvetlog gospodina doktora Emeričkoga, de Emericzi Kamila (Emeričkog, plemenitog Emericzi), bivšeg dugogodišnjeg tajnika i referenta ugarsko–hrvatskog Regnikolarnog odbora, kao člana Kraljevinske delegacije Hrvatskog sabora, u zajedničkom Ugarsko–hrvatskom parlamentu u Budimpešti.

— Ja sam, Emerički, prosim Tvoju Milost, sluga pokoran, dobro jutro, ekscelenc, na službu, prosim, javio se tren kasnije predstojnik Kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske zemaljske vlade presvetli Emerički svom preuzvišenom šefu, Komesaru Trojedne kraljevine, carskom i kraljevskom dvorskom savjetniku, turopoljskom »krompirbaronu«, tonom i načinom kakvim se na prezidijalnim telefonima javljaju činovničke duše »von unten nach oben«.

— Oprosti, što smetam, dragec, govorio sam, eto, ovoga trenutka s Peštom, pita te Reviczky, da li je tebi poznato, prosim, kako stoje stvari sa zapljenom članka »Saldakontistička varijacija« u *Agramer Tagblattu* i u *Pokretu* od prošle subote?

— Prosim pokorno, napamet ne znam, kajnè, al, prosim, u principu, dakako, sjećam se, rekli smo cenzuri da ga briše, jer

ipak, Preuzvišeni, kajnè, sve ima svoje granice, ta svinjarija, prijevod s madžarskog, plijenjena je lege artis, prvi ju je preštampao Supilo, dakako, sasvim jasno, a preko gospodina Supila milanska štampa dala joj je najširi publicitet, tako da su naši stekli uvjerenje da se radi o agentprovokatorskoj makinaciji iz fijumanske kuhinje, i tako, otprilike, prosim...

— Da, da, Emericzi, znam, to je sve u redu, al, vidiš, gore, u Pešti, ova regnikolarna bedastoća nije plijenjena, prosim, i, eto, cijela jutrošnja peštanska štampa ističe to kao skandal da se kod nas plijene stvari koje tamo prolaze slobodno, a i fijumansku je cenzuru pasirala, a Andrássy, Justh et comp., dakako, priuštili su si našu cenzuru, a *Budapesti hírlap* pak, prosim, takaj ni ostal kak bedàk s kratkemi rukàvi, mi smo i ònak »cartl« *Budapesti hírlapov*,

— *Budapesti hírlap*, kak to, ne razmem,

— I *Budapesti hírlap* objavio je noticu, da taj skandal, da se u Hrvatskoj plijene madžarski tekstovi, govori za dokaz da u Hrvatskoj stvari nisu u najboljem redu, und so weiter, pa kaj bumo mi vekši papisti od Svetoga oca, na kraju, pa kaj se mi furt i navèk moramo rivati pred rudo, te nam blamaže ni trebalo, za boga miloga,

— Ja sam perpleks, ja, prosim lepo, od svega toga ne razmem niš,

— Ni meni, dragec, ni sve to jasno, ali kad smo se već odlučili da plijenimo, trebalo je znati o čemu se radi, kajnè?

— Je, pa kaj smo mi švarckinstleri da znamo jel se bu *Budapesti hírlap* na levu il na desnu nogu stal?

— To ne, al, prosim, ne telefoniram ja Reviczkom neg Oni nama,

— Pa kaj nam onda Oni nisu telefonirali da su Oni gore postali liberalni borci za slobodu štampe?

— E, pa sad da su nam telefonirali još i to — tko je profesor Otokar, a tko Koronai, kak da ne znamo da je stari Čifut Koronaieva kreatura,

— Koronai je homo aulicus, bumorekli više–manje belvederski,

— Na, ja, a kaj ti ja morem i *Arbajterica* te je pribila na pranger! Masoni sve do gospona Kunfija, svi citiraju tvoju prokletu regnikolarnu trakavicu, dakàk, s komentarom, za čiji račun, i sad smo mi ispali kao Fridolini u gloginjama, kajnè, dragi moj presvetli, eto, tako, a mi smo tu glupost zaplijenili mahinalno, bez komentara, pak se Kabinet čudi, kad smo se već odlučili da plijenimo, kako to da to nismo i obrazložili, tako da danas ne bi blejali kak telci v šarena vrata,

— Oprosti, nek me Tvoja Preuzvišenost pardonìra, prosim, ali tu energično protestiram, dobro, vic je vic, kajnè, ali u ovom pogledu držim se strogo direktiva, je, dobro, ak si moramo dati kakiti po nosu, u redu, ja sam za to, al, prosim, nek se to onda veli tak i tak,

— U redu, dragec, ali, eto, wer kennt' sich da aus um diesen Hexenkessel herum, sinoćnji *Reichspost* citira iz ove regnikolarne predike čitavu korpu prevara milijunskih na račun Hrvatske, dakàk, s poznatim grossoesterreichtrijalističkim tenorom, po starom njihovom receptu — Hungariam delendam, i, dakàk, dobro se očešala za naš račun,

— Pa, eto, sve je to bez glave i repa, pa kaj smo mi podvornici *Reichsposta*, pardon, za moj kriterijum postoje i neki naši pogledi na ove stvari, kajnè, uostalom, was geht das uns an, nek nam Reviczky javi o čemu je stvar, odgovorit ću mu, to ipak prelazi svaku granicu, baš nas briga, kaj *Reichspost* citira a kaj ne, ne, ne, ja sam intransigentan, ovaj pamflet je takva svinjarija da ga je trebalo plijeniti već i zbog naše »Koalicije«, neka vide gospoda da nemreju delati kaj hočeju,

— Dakako, dragec, ti govoriš o »perspektivama«, razumije se, perspektive su uvijek lijepe stvari, ali, eto, die Wiener Kanzlei hat mich auch angerufen, man mutet einem on dit zufolge zu, dass man irgendwo hinter den Kulissen, im Schat-

ten der höchsten Stelle, diesen antiunionistischen Schweinereien wohlwollend geneigt wäre, jedan belvederski dokaz više, da se na Belvedereu kvari posao našeg gospodina Grofa po planu, jer ni ona stara lija Erdélyi nije pojela korpu ludih gljiva, zna gospodin Koronai što radi, dakako, a što ću da tu brbljam, mi capisci, dragi amice, sapienti sat, gdje Koronai ima svoje prste — se vemo kuker je,

— Od ovog quiproquoa, prosim, ak smem primetiti, verstehe ich kein einziges Wort,

— Na, ja, kak se zeme, ni to sve baš metafizika, ovàk il onàk, mi smo v sosu,

— Delati z buhe slona, stari fiškalski trik,

— Ne znam, ali me interesira da li uopće znaš o čemu je riječ? Jesi li uopće imao u ruci inkriminirani tekst, jer, prosim, ako ti stvar nije prezentna...

— Pregledao sam koncept zapljene što mi ga je predložio mladi Chavrak! Čitava stvar vrvi verbalnim injurijama, kao obično, ton pomalo povišen, gravaminalna gnjavaža, antinagodbenjački bombast sa klišetiziranim »financijalnosamostalnim« invektivama, ali je tamo bilo nekoliko fraza o krvi i aluzija sa nesumnjivo veleizdajničkim prijetnjama, ne, ne, bez obzira na to da li je to prijevod sa madžarskog ili ne, to nije smjelo biti propušteno ni po kakvom kriterijumu, pa, zaboga, znamo što radimo, nismo se jučer rodili,

— To ne, al znamo, fala bogu, kaj je politički ringlšpil, i ja ti, dragec, opet velìm, sollen wir päpstlicher als der Papst sein, o kakvom je kriteriju riječ, to nisu nikakva gravamina, to je solidna financijalna analitička retrospektiva s autentičnim ciframa iz prve ruke, a osim toga sve je pisano sa nesumnjivom tendencijom da je došlo vrijeme da se u Hrvatskoj stvari vrate u status quo ante 1868,

— Pa dobro, onda je stvar vredu, ak je tak, a ja se pitam, a zakaj, prosim pokorno, onda ne bi bilo trebalo plijeniti tu svinjariju?

— Nisam rekao da je nije trebalo plijeniti, ali je trebalo znati koliko je sati,

— A gdje,

— Pa u Pešti,

— Pa kaj su tebi javili koliko je tam vur?

— Nisu, dakako, ali nisam ja taj koji odgovara za ovu zmešanciju, nego ti, amice, pa kad si već plijenio, pitam te, da li si barem taj prokleti tekst imao u ruci, mislim, naime, onu regnikolarnu glupost, ili kako se već ne zove onaj bedasti ferdrùs prokleti?

— Nisam, rekao sam Ti, in extenso nisam!

— Onda, dragi moj, molim te, izvoli, uzmi onaj tekst in extenso, i budi dobar, pročitaj ga pomno, kajnè, i to od reda do reda, prosim pokorno, a, zatim, možda bi te ipak interesiralo tko je autor teksta, jer u tome i leži pikanterija same stvari koju mi je Reviczky servirao, a zato sam te i pozvao,

— Šifra neka, ne sjećam se,

— Da, šifra, jedno jedino slovo, slovo »Ze«, a znaš li tko se krije pod tim jedinim slovom »Ze«?

— Ne znam, nemam pojma, a, na kraju, svejedno, nismo na maskenbalu, zašto tako misteriozno?

— Nije ništa misteriozno, dragec, neg žalosno!

— Pa dobro, je li netko iz regnikolarne okoline?

— Da, da, iz regnikolarne i prezidijalne, iz naše, takoreći, uže, familijarne, dragi moj illustrissime, autor članka, naime, je tvoj gospodin sin, koji podržava najintimnije veze s familijom gospodina »sociologa« Erdélyija, dotično s njegovom suprugom, a želiš li potanje informacije, to je tračkompleks leopoldštatskih žurova!

Presvetli Emerički ostao je na drugoj strani žice, moglo bi se reći, iznenađujuće ravnodušan. Da je pisac zaplijenjenog članka njegov sin, to ga je nerazmjerno manje iznenadilo od činjenice da preuzvišeni »krompirbaron« govori o njegovom jedincu

tako slobodno kao da se radi o javnoj tajni. „Znači ova kompromitantna veza je tračkompleks čitavog Prezidijala, also schön schauen wir aus..."

— Što je, stari moj, oprosti, ali takva je situacija, vratila se moja Paulina iz Pešte, a znamo kakvi su Peštanci, madame Erdélyi je nacionalna veličina,

— Da, razumijem, aber »ein reines Herz, das ist's was wir uns vor Gott erbitten sollen«, da je moj Kamilo pisac ove svinjarije, to mi, ekscelenc, ni palo na pamet,

— Kak da ti to ni palo na pamet, dragi, kad je stvar štampana ausgerechnet u *Barjaku*, a zato ti to i javljam da te ne bi netko drugi obradovao, a moram priznati, da se ja lično, kad mi je to jutros Reviczky telefonirao, nisam ni najmanje iznenadio!

— Da, da, svi vi oko mene znate sve to mnogo bolje, samo sam ja jedini slijepac među vama,

— To nisam rekao, očinsko srce može da bude slijepo, to ni sramota,

— Dobro, pitam te, šta možeš ludi kad srlja u propast, ova njegova ljubav izenervirala je moju Hortenziju na smrt,

— Pa sad, što se tiče galantne strane, dobro, čast, ali kad se momak već bavi politikom, trebalo bi ipak da ima nekog obzira,

— Ne znam, on se bavi raznim stvarima, politiku prezire,

— On se »bavi raznim stvarima«, ali, oprosti, on ipak politizira! Ja vjerujem da s ovim svojim »Varijacijama« tjera šegu, to su njemu državnopravni vicevi, ali ne znam da li si zaboravio naš sukob kod »Engleske kraljice« prošle jeseni, poslije onog koalicionaškog banketa? Sve ono što je taj tvoj dečko tada izdeklamirao o Srbiji, onaj hvalospjev onim regicidima tamo dolje, i tako dalje; na, also, das alles war ja direkt herausfordernd, was er nicht da alles zusammengeplappert hat, jawohl, und ich hab' mich gewundert, dass du überhaupt nicht reagiert hast, i, prema tome, za mene, moram priznati, sve ovo sad, u *Barjaku*, oprosti mi, nije ni najmanja revelacija! Oprosti,

znam da ti nije naročito ugodna ova moja gnjavaža, ali mislim da je ipak bolje da to čuješ od mene lično, a sada, molim, izvoli, pregledaj ono remek–djelo svoga gospodina sina, i još nešto, uzmi, molim te, ovogodišnji komplet *Barjaka*, svi entrefileti signirani tamo sa »Zeno«, to su produkti njegovog pera. Gore, u masonskim koronaievskim, da tako kažem, krugovima smatraju tvoga mladoga gospodina sina najnadobudnijim političkim perom madžarske progresivne »ljevice«, on ti je, brate, neka vrsta Juniusa Hungaricusa — in statu nascendi, a to nije quantité négligeable za karijeru — durch das Hintertürl, also, servus, nichts für Ungut, stari moj, žalim, ali trebalo je da ti se kaže, und noch so brühwarm, als man mir es servierte, mit gewisser schadenfrohen Miene, zasada, kod nas sve u redu, als ob nichts geschehen wäre, javi se, doviđenja, Handkuss der Gnädigen, i Paulina vas oboje pozdravlja, javite se, servus!

Nije to prvi put što se Presvetlome javlja Nečastivi u vezi s njegovim jedinorođenim sinom.

„Prekinuo je studij u Parizu, a sada, poslije četvrtog semestra peštanskog jusa, odmetnuo se u skribente, i to još političke, odlučivši da se vrati historiji umjetnosti, i to — ausgerechnet — kod Dvořáka u Beču, jer ne će više studirati pravo, dosadilo je pravo gospodinu, hoće da se ženi, i to s kim, s nekom babuskarom koja bi mu mogla biti punica, i traži da mu majka prepiše Zdenčaj–dvor, i, kao što se vidi, čovjek se bavi politikantskim, kompromitantnim škrabanjem, i to na najveću radost svog ženeroznog oca koji godinama strahuje pred provalom ove paranoje, koja će ga prije ili kasnije stajati glave."

Ozlojeđen, pun zlih slutnja, pozvonio je doktoru Čavki, da smjesta dostavi inkriminirani tekst u posljednjem broju *Barjaka*.

— Čavka (Presvetli svog šefa kabineta zove dosljedno samo njegovim ptičjim prezimenom, jer mu to nekako narodnije

zvuči od onog pemskog botaničkog hipokoristikona — Šafranek), molim vas, dajte mi onaj nekakav Erdélyijev *Barjak*, mislim, peštanski časopis *Barjak*,

— To su *Barjaci XX stoljeća*, illustrissime, ali mi nismo pretplaćeni na *Barjake XX stoljeća*, illustrissime, bili smo do Nove godine, ali su brisani kao pretplata,

— Tako, Čavka, a tko je brisao pretplatu, smijem li pitati?

— Vi sami, Presvetli, da nema smisla bacati novac, jer da *Barjaci* stižu u Jurjevsku na vašu privatnu adresu ionako, na ime mladoga gospodina.

— Da, ah, da, jeste, naravno, tako je, no, dobro, pak zar je moj sin jedini pretplatnik tog *Barjaka* kod nas, zar osim njega nema nikoga na cijelom Prezidiju da čita taj *Barjak*, pa zar naša prezidijalna biblioteka nije abonirana na madžarsku periodiku? Ni Sabor? Ni Politička uprava? No, dakle, sjajno, pa to je sve jedno ljepše od drugog, no, dobro, kad je tak — je tak, em smo Horvati, onda, prosim vas, dragi Čavka, skočite prijeko k meni, u mom kabinetu, tamo na malom stolu između dva prozora, naći ćete komplete citronengelb broširane, i donesite mi, molim vas, trebaju mi te *Zastave*, a sad vas molim, dajte mi hrvatski prijevod toga članka »Saldakontistička varijacija«, ili kako se već ne zove, mislim, naime, onaj tekst od subote u *Agramer Tagblattu* ili u *Pokretu* što ga je zaplijenio Chavrak, Čavka, nadam se da barem to Prezidij ima, molim, dakle, odmah, treba da nešto referiram Preuzvišenom iz tog zaplijenjenog broja od subote, intervenirao je Reviczky odozgo...

Tekst inkriminiranog članka »Saldakontistička varijacija na regnikolarnu temu o jednoj kraljevskoj prevari«, iz zaplijenjenog broja *Pokreta* od subote, doktor Zlatko Šafranek Čavka položio je na stol Presvetloga takoreći istoga trenutka, nestavši nečujno, kako bi Presvetli mogao u punoj samoći da se posveti razmatranju ove paklene napasti.

Osjećajući kako mu se steže utroba, kao čovjeku koji se našao pred skokom u opasnu provaliju, razljutio se Presvetli na svoju mnogopoštovanu malenkost, kako mu do vraga nije palo na pamet, da je autor ove bezobrazne epistole njegov sin, kad mu je već punu godinu dana poznato da je mladi gospodin suradnik u tim nesretnim Koronaievim *Zastavama*, a da se radi o peru njegovog gospodina sina, u to se, doista, više nije moglo sumnjati od prve rečenice ove filipike.

Riječ je o »Nagodbi«, to jest o takozvanom ugarsko–hrvatskom državnopravnom »kompromisu« iz godine 1868, o kome se već više od četiri decenija metodički laže po državotvornom planu.

„Dakako, laže se metodički da je Nagodba »izvor svih hrvatskih briga«, znamo to napamet, »granitni garant naše narodne budućnosti i jedini zalog historijske prošlosti«, dečko je već odmah u drugom preambulu počeo razvijati svoje poznate ideje o blamažama, o hajdučkim porezima, o madžarskim grofovima i njihovoj livriranoj posluzi na Markovom trgu, i tako dalje, i tako dalje..."

Poznato je, da je, po uzoru na austro–madžarski »kompromis« iz godine 1867, godinu dana kasnije, godine 1868, varijanta hrvatsko–ugarskog »kompromisa« potpisana pod naročitim političkim i strateškim okolnostima: poslije blamaže austrijskog carskog oružja kod Königgrätza, pod udarima pruskih topova, u požaru i u dimu baruta, u nezavidnoj ulozi brodolomca, Habsburgu nije preostalo nego da se spasi pod madžarski četrdesetosmaški kvazirevolucionarni »Suverenitet«, od kojega, iz košutovske perspektive, nije preostalo nego tek nekoliko legitimističkih floskula. Da bi u posljednjem trenutku izmolio blagonaklonu milost madžarskih grofova, Habsburg se odrekao svojih triju Kraljevina, i to Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, stavivši Hrvatsku pred svršen čin jedne kapitulacije, sklopljene protiv hrvatskih najvitalnijih narodnih interesa.

U svakoj zemlji ima probisvijeta, pak se tako i u Hrvatskoj našlo nekoliko švapskih deklasiranih baruna koji su ovu habzburšku prevaru proglasili »ostvarenjem hrvatskih narodnih ideala« i tako stavili svoj potpis na sramotnu podvalu od godine 1868, odrekavši se svih hrvatskih državnopravnih atributa, priznatih još od izbora prvoga Habsburga na hrvatski prijesto godine 1527.

Ova hrvatska jadna predaja na milost i nemilost madžarske aristokracije od godine 1868, poznata, da bi ironija bila što izazovnija, pod imenom Nagodbe, koje, nota bene, Hrvatski sabor nikada priznao nije, a po svojoj delegaciji kod krunisanja hrvatskog kralja u Budimu isto tako prisutan bio nije, ima za obje ugovorne strane uza svu dvosmislenost teksta ipak tu prednost, da su je autori smatrali »Provizorijem« i da su u samome tekstu Ugovora predvidjeli da se radi o »Provizoriju«, tako da su obje strane pristale da se ovaj »Provizorij od ugovora« sklapa samo na deset godina, uz eventualnu mogućnost obnove, pod pretpostavkom, razumije se samo po sebi, obostranog pristanka kompaciscenata, svake desete godine.

Kad se ovaj, nazovimo ga tako, »Provizorij« obnavljao prvi put, godine 1878, došlo je do grdnih neprilika, jer je obnovom kompromisnog ugovornog odnosa trebalo administrativno obuhvatiti nove teritorije, tada već, u principu, demilitarizirane Carske granice, sa svim njenim zakladama i fondovima, što opet nije bila neznatna transakcija, jer se kod procjene materijalnih dobara postupalo zaista kriminalno, na štetu Granice. Kod druge »Obnove«, dvadeset godina kasnije, 1898, »Visoke Ugovorne Strane« nisu se ponovno uspjele sporazumjeti o načinu obračunavanja prihoda i rashoda, to jest nije se tehnički moglo utvrditi tko kome što duguje, a tko kome plaća, to jest tko vara, a tko je prevaren?

Već prilikom druge »Obnove« ovoga ugovora 1898, pojavila se u hrvatskoj javnosti teza, koja je na temelju pomnog razmatranja ove očite prevare dokazivala kako Hrvatska gubi godišnje nekoliko milijuna kruna, dok je opet, po madžarskom mišljenju, Madžar-

ska ona koja financira deficitarnu Hrvatsku sa sedam do deset milijuna kruna godišnje.

Do treće »Obnove« nagodbenog ugovora od 1868 nije, kao što je poznato, došlo pravovremeno zbog diletantske zbrke oko madžarskog »ustavnog pitanja«, i tako madžarski »parlamenat« (koji to, po nekom demokratskom kriteriju, nikada bio nije) nije uspio organizirati svoj Regnikolarni odbor da bi sa hrvatskim Regnikolarnim odborom pristupio ispitivanju sumnjivog u svakom pogledu saldakonta. Kada je riječ o porezima, o prometu, o trgovini, o komunikacijama na vodi i na zemlji i, na kraju, o ne manje važnom pitanju carske i kraljevske i kraljevske madžarske Vojske i Oružja, zaista je teško utvrditi da li austrijski Car vara madžarskoga Kralja ili madžarski Kralj Kralja hrvatskog, kada, kao u ovom slučaju, kao što govori jedna turska poslovica, carski i kraljevski kadija tuži, a kraljevski ugarski kadija sudi u istom svom jeruzalemskom dualističkom apostolskom veličanstvenom Licu.

Oko »državnopravnog paritetnog kompromisa«, koji predstavlja Osnovni zakon kraljevskih hrvatsko–madžarskih odnosa, zavitlalo se Valpurgino kolo nakaradnih pojmova, tako da čitavi slapovi kazuističkih floskula pljušte danas oko bijedne membrane hrvatskog neukog mozga, koji nastoji kako bi progledao kroz mutne koprene nesumnjivih čarolija oko kojih se, eto, već punih četrdeset godina prolijeva rijeka mastila. Plutonska je to pjesma kobne, opasne podzemne rijeke, koja prijeti zidinama budimskim od vremena na vrijeme dramatski, a onda opet podmuklo tiho, već prema tome, koliko li se muktaškog šampanjca popilo kod »Engleske kraljice« na prezidijalnim budimskim banketima, na kojima lažu svi, to jest na kojima da progovori istinu ne će nitko.

Ne ćemo se upustiti u analizu ne tako pretjerano zagonetnih rebusa, kojima vrve kraljevski nagodbenjački đavolski tefteri kao hodžini zapisi: što je »produktivitet« a što su »korektivi«, što su »kvote« a što »tangente«, što je »državnopravno« a što »izvanna-

godbeno gledište« i kako se jedno i drugo »isključuje«, jer nas ova uzvišena apostolska kraljevska ugarska nagodbena praksa od godine 1868 uči da tako dugo ne će biti u ovoj stvari jasnoće, dok se ne polože na stol čisti računi, da se vidi tko je od ovih kraljeva kome što ukrao i tko kome što duguje, hrvatski Kralj madžarskom, ili obratno?

— Da ispraznimo džepove, gospodo, pak da se vidi, kao kod ciganskih regruta, wie steht es mit den gestohlenen Silberuhren?

Paritetni hrvatsko–ugarski »kraljevinski odbori«, koji već godinama banče po peštanskim bordelima, učinili bi svojim »paritetnim kraljevima«, kraljevinama, zemljama, narodima i krunama, parlamentima i saborima nesumnjivu uslugu da, mjesto zakrinkane igre paragrafima, otvore već jedamput kraljevske obračunske knjige, pak da se vidi o čemu se, zapravo, radi? Jer ova augurska, crnom togom kraljevskog ugarskog i ugarsko–hrvatskog opsjenarstva prekrivena igra igra se paragrafima (da li paragraf »22« ili paragraf »29«, da li paragraf »11« ili pak onaj »12« Osnovnog zakona od 1868) ili percentima (da li 8,127% iz godine 1906, to jest 0,931% više nego u financijalnoj nagodbi od 1878). Advokatski dribling da li je kraljevski Nuncij od godine 1878 imao pravo ili kraljevski Renuncij od godine 1898, što je realan prirast poreza a što pak potrošarine, što je autonomija a što centralna uprava, sve to govori o tome da u hrvatskoj politici, kakva se danas provodi, ne postoji ni unča zdrave pameti, ali ni najneznatnija doza društvenih konvencija kakve se njeguju i u najprimitivnijim civilizacijama, onim u knjigama Staroga zavjeta, na primjer.

Ova Kraljevina, ova kraljevska Zemlja koja se zove Hrvatska, bila je međunarodnopravno politička i financijalna individualnost sve do godine 1790, što se u našem tekstu ističe samo zato, jer je to i od madžarskih farizeja priznata činjenica. Hrvatska je ovo svoje »Pravo« predala zajedničkom Hrvatsko–ugarskom saboru u jednoj dramatskoj fazi protubečke borbe, s time da se Hrvatska

svog suverenog »Prava« nije odrekla, i da kao financijalna individualnost može tu predaju uvijek i svagda opozvati, pa je čak i sam autor šaljivog »kompromisa« od godine 1868, ta, među nama, živim košutovcima, crno–žuta sramota, Franjo Deák izjavio, kao što je poznato, citiramo: d a n e m o ž e z a m i s l i t i a u t o n o m i j u H r v a t s k e b e z f i n a n c i j a l n e s a m o s t a l n o s t i.

Kada se na ovu definiciju Deákovu odgovara sa madžarske strane, da se žali, ali da su se Hrvati sami, s u a s p o n t e, o d r e k l i s v o j e f i n a n c i j a l n e s a m o s t a l n o s t i g o d i n e 1 8 6 8 — žali se, dakako, ali se ovim krokodilskim suzama uprkos zlurado konstatira, da je te iste godine došlo do neoborivo svršenog čina u obliku hrvatske financijalne i političke kapitulacije, pa kako su se Hrvati kod svoje pune političke svijesti iz vlastite volje odrekli političke i financijalne samostalnosti, govoriti danas o tome, za ovu vrstu madžarske logike, bajka je, nažalost, o lanjskom snijegu.

Ova madžarska regnikolarna logika, da se neka krađa ili prevara opravdava naivnom glupošću osobe koja je okradena ili prevarena, zvuči, nema sumnje, ciganski uvjerljivo, a budimska prezidijalna kazuistika oko »nagodbenog« pitanja protkana je suptilnim smislom za šajlokovske metode, ali je, nažalost ipak, lišena svake i najmanje doze pravnog razuma. Jer, ako je madžarska teza istinita, da razlika između hrvatske kvote i madžarske tangente iznosi sedam milijuna kruna godišnje, onda je Hrvatska nesumnjivo deficitarna, onda je Hrvatska, u okviru ovog ugovornog odnosa, zaista stipendistički uzdržavana od madžarskog gospodstva, a pitamo se, zašto gospoda Madžari tako uporno naglašavaju da godišnje plaćaju jadnoj i ubogoj Hrvatskoj sedam milijuna kruna više, prosto iz sentimentalnih razloga, kada nikako ne žele da razvrgnu ovaj, po madžarske interese tako skupocjeno deficitarni ugovor?

Ako je pak istina što se već godinama tvrdi sa hrvatske strane, i to ne na Harmìci nego u Hrvatskom saboru, da su madžarski

računi krivi, da su madžarski financijski iskazi krivotvoreni, da su madžarski državni dokumenti falsificirani, da se zaključni računi udešavaju i friziraju na hartiji kao ordinarna ciničke saldakonistička prevara, ako, dakle, postoji i najmanja mogućnost da su hrvatske tvrdnje vjerodostojne, nerazumljivo je zašto se ne otvore knjige, pak da se oba politička naroda obračunaju kraljevski ravnopravno, kao što se obračunavaju najnormalniji trgovački računi, po principu dugovanja i korištenja obračunskim stavkama?

Da se razumijemo, gospodo! U okviru ovoga natpisa nije riječ o dekorativnim regnikolarnim deputacionim frazama ni o barjacima, nije riječ o krunskim pravima ni o političkom paritetu, već o saldakontističkoj logici. Jer, eto, o čemu se radi?

Kada su hrvatski regnikolarci godine 1898, prilikom druge »Obnove Ugovora« od godine 1868, utvrdili, da se za hrvatske prihode ne vode posebni obračuni, pa kada su u roku od slijedećih deset godina imali čast da ovu fatalnu okolnost utvrde ponovno, mogli su o svom zagonetnom nalazu obavijestiti i Hrvatski sabor, jer su u tu svrhu i birani kao mandatari Hrvatskoga sabora! Gospoda to, međutim, nisu učinila prosto zato, jer su gospoda bila delegirana u Regnikolarni odbor u obratnu svrhu, da, naime, svojim zakulisnim manevrima pokriju ovo, sa boljim običajima nesumnjivo nespojivo stanje. Mogla su poštovana gospoda regnikolarci zamoliti madžarske građanske vlasti da budu ljubazne, pak da, u smislu pozitivnih zakonskih propisa o urednom vođenju bankovnih knjiga i računa, odrede dva–tri bankovna saldakontista s nalogom da provedu skontraciju, da se vidi što je čije. Međutim, hrvatski regnikolarci, smatrajući svoju savjest nečistom, nisu u tom pogledu poduzeli ništa, jer su od madžarske vlade podmićeni kao stipendisti sa jedinim zadatkom da ne izazivaju nečiste duhove na saldakontističkim seansama, i jer su — more hungaro–croatico — uvijek spremni da za jedan gulaš glasaju protiv bilo koga svog boljeg uvjerenja.

Naša gospoda regnikolarci više vole da lumpuju po peštanskim hotelima nego da njuškaju po bankovnim knjigama. Takve pojave spadaju u ljudske slabosti, ali viteška budimska Vlada, kojoj na čelu sjede aristokrati bez straha i bez mane, grofovi i knezovi, kojima je poziv na dvoboj za »pranje vlastite časti« svakodnevna šala, uzvišena ova kraljevska Vlada mogla je za prošlih nekoliko decenija pokazati i neki iznijansiraniji smisao za poimanje saldakontističkih korektnosti, kada tako ustrajno i tvrdoglavo ne će ni da trepne, kad joj se govori u obraz, kako je ukrala, zatajila i pronevjerila više od četrdeset milijuna hrvatskog novca. Obratno od toga, otmjena madžarska Vlada, svijesna da govori neistinu, tvrdi da bi Hrvatska, za desetak milijuna godišnje pasivna, davno već bila propala kao mizerija da ne životari od madžarskih stipendija.

Na stvarne optužbe da otima hrvatske pare, eto, što se odgovara sa strane madžarske Vlade po njenim porte–paroleima: da je 8,127% participacije u zajedničkim prihodima percenat potpuno realan, da odgovara realnim hrvatskim prihodima i da stavlja u izgled eventualnu isplatu hrvatskih deficita — pro futuro. Da je tangenta godine 1902 iznosila 16 milijuna, a godine 1905 — 5 milijuna više, da su državni dugovi godine 1849 iznosili 63,3 milijuna, a već godine 1894 — 337,4 milijuna, da je hrvatska kvota od 7,93% iznosila 21,17 milijuna godišnjeg anuiteta, da kod vodograđevinskih radova Hrvatska participira, istina, sa 14%, a kod šumskih eksploatacija sa 10% investicija više nego Ugarska, ali da je to logično i, prema tome, ovi su računi takav labirint da se madžarska Regnikolarna delegacija ne smatra Arijadnom koja bi umjela da nađe izlaz iz mračnih saldakontističkih katakomba i, prema tome, i tako dalje, ako je istina, da se eventualna isplata hrvatskog deficita — pro futuro — može uzeti kao realna pretpostavka, onda je vjerojatno da se ona stvarno ne bi mogla dokazati, i to zato, jer nikome nije palo na pamet da kraljevske hrvatske prihode obračunava posebno, to jest na neki drugi način nego što se obračunavaju prihodi madžarskih župa-

nija, a gdje je danas takav Arhimed koji bi se mogao snaći u županijskim ugarsko–hrvatskim knjigovodstvima od prije trideset ili četrdeset godina?

Sve ove kraljevske ugarske zamčice, međutim, ipak nisu i ne će biti da su tako zamršene kao što se čini. Posljednji zajednički Regnikolarni odbor odredio je doprinosnu proporciju Hrvatske sa 8,127%, premda je madžarska vlada u predračunu predvidjela samo 7%, dakle su, po ugarskoj regnikolarnoj verziji, Hrvati iz vlastite inicijative pristali na 1,27% doprinosne proporcije više, što godišnje iznosi između 2 do 7 milijuna doprinosa više.

Da bismo u stilu visokoga uzora ostali dokraja zaogrnuti dostojanstvom regnikolarne logike, uzimamo za osnovu naše analize državni madžarsko–hrvatski budžet za godinu 1906 sa svotom od jedne milijarde i dvjesta trideset milijuna kruna, što sa 8,127% hrvatske participacije čini svotu od sto milijuna kruna, to jest Hrvatska učestvuje u okviru zajedničkog budžeta sa sto milijuna kruna godišnjeg doprinosa, i sa ovih sto milijuna kruna godišnjeg doprinosa zajedničkoj blagajni iz Hrvatske se seli godišnje više od trideset tisuća deklasiranih i pauperiziranih prosjaka u inozemstvo.

Po zaista fragmentarnim regnikolarnim aproksimativnim podacima, Hrvatska je u periodu od godine 1894 do 1903 primila na račun Tangente sto šezdeset četiri milijuna sedam stotina tisuća kruna, a trebala je po računu svog vlastitog Regnikolarnog odbora da primi dvjesta tri milijuna kruna, dakle je izgubila trideset osam milijuna kruna za period od godine 1894 do 1903, a ako je proporcionalno isto toliko izgubila u periodu između godina 1883–1893, i u periodu između godina 1878–1888, i u onom između godina 1868–1878, znači četrdeset milijuna kruna u deset godina, znači četiri puta po četrdeset milijuna kruna, to jest sto šezdeset milijuna kruna za četrdeset godina (otkada, naime,

ovaj posestrimski nagodbeni odnos traje), onda nije čudo da je Gospođa Bijeda zavladala našom nesretnom zemljom, osuđenom da se proletarizira u livnicama i u rudnicima s onu stranu oceana.

Misle li gospoda madžarski regnikolarci da se barikade morala, progresivne misli i najnormalnijeg saldakontističkog poslovanja mogu obarati policijskim terorom, onda se, dakako, varaju. Mogu državotvorni skribenti u crno–žutoj, legitimističkoj madžarskoj štampi prijetiti topovima i kavalerijom koliko ih je gospodska volja, sve to ne će izmijeniti stanje fakata u hrvatsko–madžarskim relacijama, jer tu se ne radi ni o čemu drugom nego o prevari kakva se po dobrom starom običaju predaje preziru, a to su pitanja koja se ne rješavaju prolijevanjem tinte nego krvi.

„Nema sumnje, to je Kamilov ton i način, sve je to izgovoreno istim glasom kojim ga uznemiruje već od davnih dana kad je sa svojim prijateljem Jojom razbijao madžaronske prozore i podmetao eksplozive, pa jasno, to je Kamilov repertoar: »u Hrvatskoj vladaju pijani baruni«, »Hrvati su kapitulirali kao telci«, »Hrvati su po Madžarima stipendisti, a zapravo nadoplaćuju godišnje milijune«, i kad bi »Hrvatska bila financijalno samostalna«, potekao bi med po Medveščaku, »deset milijuna prevare«, »dvadeset«, »četrdeset«, na kraju »sto šezdeset milijuna prevare«, a »sve će potonuti u krvi jednoga dana«, a svemu su tome »krivi regnikolarci«, razumije se, a na čelu te »bagre« Kamilov dragi tatica...Da, da, to su Kamilove deklamacije na regnikolarnu temu što ih sluša godinama, još od onih dana kad je Joja odletio u Glinu, a balavac, onda je jedva završio nižu gimnaziju, pa kad je bio, takoreći, konfiniran u Hungaricumu, on je već na početku druge godine izazvao neviđeni politički skandal i tek što ga nisu izbacili, jer nije htio pjevati madžarsku himnu, a sada, mulac, eno ga, gdje prijeti kao Kasandra, i to još prolijevanjem krvi."

Vratio se Čavka slavodobitno s nerazrezanim još brojem *Barjaka* pak se Presvetli ponovno dao na čitanje sinovljevih

proročanstava, u originalu. Blistavom oštricom, usađenom u dlakavu srneću nogu, razlistavajući stranicu po stranicu žute brošure, koliko god je bio bijesan, opet mu nije bilo krivo da ovo magare tako savršeno vlada madžarskom sintaksom: „Nema šta, nadaren je, lopov, to mu se mora priznati, zašto samo potpisuje svoje sulude provokacije kao »Zeno«, kako mu je pao na pamet ovaj bizarni pseudonim? Tako je potpisivao već neke svoje sastavke u đačkom *Lovoru*, negdje između drugog i trećeg razreda gimnazije, komemorirajući devedeset petogodišnjicu Darwinovu, da nema nikakve sumnje da je čovjek postao čovjek od majmuna, a to se smatralo »debijem čuda od djeteta«, a ovi idioti u *Agramer Tagblattu*, hvala bogu, bili su ipak toliko inteligentni te nisu preveli doslovce baš sve Kamilove izazovne drskosti, jer ovo, što smo zaplijenili, zapravo je prava limunada spram originala..."

„Uzme li se ova ludorija kako treba, i ako je Kamilova filipika napisana na nečiju adresu, ona je upućena izravno Njemu Osobno, kao regnikolarcu Kraljevinske deputacije, koji je godinama branio prava Kraljevine na način kakav njegov sin smatra lopovlukom, bravo! Pismo ocu regnikolarcu od sina »pravednika«, koji je odlučio da igra ulogu narodne savjesti, i to ne više u četiri oka, molit ćemo, nego u javnosti, i to još u centru centra madžarske javnosti, u jednoj peštanskoj reviji, bravissimo!"

Nije to prvi put da Presvetli osjeća kako je jedino što bi mogao da poduzme, da bjesomučno razdere svoje haljine i da izopći ovog svog izroda u vijeke vjekova, pa kad očajava nad svojim izgubljenim sinom tako mračno, trebalo bi znati tko je on, odakle je stigao u naše zbrkane i jadne prilike, od kakvih ponosnih pređa i ispod kakvih slavnih krovova, kada se na rubu bolećive tjeskobe gubi u bolnoj neizvjesnosti nad sudbinom svojom i svoga srca poroda, gdje se sve sudbonosnije ocrtava karakter njegova jedinca kao kobna prijetnja, koja ga svakog

trenutka može strovaliti na dno pakla, među prokletnike, kojima je suđeno da padnu od perverzne ruke vlastitog perverznog djeteta...

Presvetli gospodin doktor Kamilo plemeniti Emerički jedan je od onih vjernih činovnika banskog prezidijalnog aparata, koji je po svom šljivarskom podrijetlu, po visokom ugledu bečkog doktorata i po nekoliko semestara diplomatskog kursa u Parizu određen za najvišu karijeru, a što su ga do danas »viši faktori« mimoišli od imenovanja za riskantne komesarske misije, ima zahvaliti tome, što banski Prezidij ne obiluje suviše velikim izborom ove vrste lojalnih kadrova, koji bi mogli pred licem napredne javnosti, kao liberali, igrati ulogu slobodarskih duhova s jedne strane, a s druge su opet bezuvjetno pouzdani u vršenju najdelikatnijih unionističkih zadataka, kakvi se već godinama vrše iza kulisa, a često su nerazmjerno važniji od svega što se obasjano blistavim snopovima štampe odigrava u prvom planu političke pozornice.

Presvètli gospodin plemeniti Emerički je protokolarna banska, sto posto odana kraljevska hrvatsko–slavonsko–dalmatinska ličnost, moglo bi se reći, čovjek koji glumi svoju ulogu savršeno. Bez obzira na svoje lične brige i raspoloženja, kada progovara oficijelno, On nikada ne će dopustiti da ga bilo kakav neočekivani obrat snizi ispod nivoa uzvišenog Prezidijalnog Dostojanstva. Ako je netko Retor kome ne fale potrebne i prave riječi na pravome mjestu, ako je netko Šef koji umije da i u najsivljem činovničkom srcu zapali toplu, iskrenu iskricu pravog zanosa za pravedne banske ugarsko–hrvatske stvari, onda je to naš Presvetli, koji već decenijima savršeno upravlja raznim trikovima saborskog i regnikolarnog političkog aparata, kao čovjek najizravnijeg povjerenja najviših budimskih »činilaca«, a naročito pak Grofa Premijera koji o Presvetlom ima superlativno mišljenje kao o svom najlojalnijem suradniku.

Kada je bio preuzeo prezidijalnu Političku upravu, u vezi s imenovanjem novog Kraljevskog povjerenika (koji je stigao

izravno iz budimskog Prezidijala s misijom da vrati Ustav poniženoj i povrijeđenoj, dugogodišnjim Komesarijatom raskrvarenoj Kraljevini Hrvatskoj), jedan od banskih savjetnika Prezidijalne službe pozdravio ga je kao novoimenovanog Šefa ispred Činovničkog zbora slatkorječivom marmeladom, kakvom se već decenijima naslađuju novoimenovani Šefovi, kad im jedan iz čopora bezimenih banskih savjetnika, u svom izlizanom salonroku čita pozdravni govor iz olinjalog, znojem orošenog cilindra, a sve miriše po naftalinu iz starih neprozračenih ormara, na kojima se čuvaju čitave baterije kompota, tog jedinstvenog remek–djela plemenitih gospođa banskih savjetnikovica.

Sluša Presvetli svog subalternog banskosavjetničkog kolegu, nekakvog velemožnog Zidarića, Gabarića ili Horvatića, kako se muči da sa dna masnog cilindra dešifrira riječ po riječ svečanoga teksta, što ga je prepisujući prošle noći do svitanja učio napamet, a opet, za svaku sigurnost, da se ne bi izgubio zbog treme, čovjek je svoju govoranciju smjestio u onaj prokleti valjak od zečje dlake, da mu se nađe za svaki slučaj kao podsjetnik, pa sada čita to svoje remek–djelo drhtavim glasom kako Činovnički zbor kraljevske Političke službe stupa pred lice Njegove Presvetlosti da se, prije svega, pokorno pokloni novoimenovanoj Vrhovnoj Glavi pokrajinske Političke uprave.

— Dužnosti našeg mukotrpnog činovničkog zvanja na ovom časnom Prezidiju, illustrissime, dužnosti su samozatajne, dakako, i nadasve tegobne, ali ih mi vršimo revno i savjesno pod nadzorom uvijek sklone nam Providnosti i sa povjerenjem Vladara, kako sada, tako i ubuduće, kao lojalni vaši suradnici, živijo, živijo, živijo...

Presvetli, koji je već bezbrojno puta prisustvovao kod slične, zaista uvijek podjednako inscenirane predstave, svijestan da baš ni jedna izgovorena riječ nije iskrena, ne može ipak odoljeti da se ne preda magnetu svog, govorničkim zanosom zamišljenog

pozdrava, što ga je u obliku patetičnog monologa smišljao čitavu noć, uživajući pomalo kako se slobodno poigrava pojedinim lepršavim frazama, kao da tobože traži pravu riječ, da bi se slijedećeg trenutka predao od svake prividne težine oslobođenom nadahnuću svojih političkih ideja i ideala.

— Zahvaljujem vam, gospodo, na vašem odanom i nadasve iskrenom prijemu i kažem li vam da sam dirnut, nisam rekao mnogo. Dopustite mi da u nekoliko riječi ocrtam pred vama kako Ja, kao vaš pretpostavljeni i vaš kolega, zamišljam našu suradnju — pro futuro! Imajući čast prisustvovati prvom našem zajedničkom sastanku, imam potrebu naglasiti kako ova naša idealna služba nije, gospodo, među posljednjim pozivima na ovome svijetu! Pitamo se, koga mi predstavljamo, kakva nam je Misija pred našim narodom i koja su to naša moralna uvjerenja, svatko od nas mogao bi odgovoriti po crti najmanjeg otpora, da smo svi mi ovdje baš ništa više nego samo to što jesmo, naime, činovnici! Pa dobro, gospodo, ako smo doista to što zapravo jesmo, naime »činovnici«, pitamo se što nam je činiti na ovome mjestu da bismo udovoljili svom uzvišenom pozivu? Generacije nam, gospodo, na temelju svog historijskog iskustva odgovaraju ispred nas: što manje pričati, a što više slušati! (»Kuschen und weiter dienen«, odjeknulo je u memoriji Presvetloga, da je tako govorio o ovom banskom, tako jadno plaćenom poslu njegov pokojni otac, „jer, dakako, kad nemaš rente, imaš da živiš od »prvoga do prvoga«, a nitko te ne plaća badava. Na ovom golom svijetu ne posjeduješ ništa osim Ladanja Gornjeg, a to je jedva za Hortenzijin Gastein i Abbaziju: gospođa ima svoje navike, svoje nerve, svoje habdelićevske zahtjeve, a habdelićevski Zdenčaj–dvor od početka je bio sumnjiv miraz, tu su ga Habdelićevi nasamarili, od sto dvadeset jutara sedamdeset je podvodno, pak Ladanje Gornje uzdržava tako i Zdenčaj, a Zdenčaj treba po Hortenzijinoj volji naslijediti Kamilo, a ludi dečko upravo ovih dana traži da mu se preda

Zdenčaj, jer hoće da se ženi, a nije još ni apsolvirao, a kamoli diplomirao, mijenja i struke i gradove, konspirira s onim srpskim fakinima, piskara idioterije po novinama, i sad još, povrh svega, hoće da pod svoj roditeljski krov dovede »Mladu«, ubi terrarum sumus, ah, da, dakle, što smo ono htjeli da kažemo o činovnicima i o činovničkom uzvišenom i idealnom pozivu".)

— Činovnik, gospodo, govorim vam to iz svog bogatog iskustva, činovnik poslije tridesetak godina naporne službe, činovnik, rekoh, bio on ne zna se kako i koliko odsutan, mislim, naime, duhom, ipak nije gluhonijemo biće nego podanik, a kao podanik činovnik je paralelno s tim, razumije se, i građanin ove zemlje, a kao građanin ove zemlje on uživa građanska prava i tako, uživajući građanska prava, činovnik, bio on na visokoj ljestvici hijerarhije ili tek na početku svoje karijere, razumije se, treba da prati događaje, mislim, političke, a prateći političke događaje, on, dakako, po svemu prirodno, treba da i razmišlja politički u interesu svoje domovine, pak ako umije da rasuđuje trijezno, on se, logično, pretvara u lojalnog patriota, u aktivnog hrvatskog rodoljuba, a pitamo se, gospodo, što bi aktivan hrvatski rodoljub mogao biti drugo nego lojalan podanik ove naše ugarsko–hrvatske državne zajednice, pak ako je doista logičan, on treba da poštuje pozitivne zakone, a poštujući pozitivne zakone, on tako vrši svoju hrvatsku rodoljubivu dužnost čuvajući nasljedstvo naših slavnih i junačkih pređa, a to je naša osamstogodišnja Unija sa Posestrimom Ugarskom,

— Jer, treba se, gospodo, zamisliti u sam fakat, da je takav jedan politički i kulturni fenomen kao što je Hrvatsko–ugarska unija potrajao, da je mogao potrajati punih osam stotina godina, i to usred ovog kaotičnog svijeta kojim smo okruženi i gdje nas historijsko iskustvo uči da su oko nas propale tolike krune, tolike kneževine, tolika carstva, tolike države, toliki vladari i gradovi, propao je Bizant, propale su bezbrojne male

efemeride od Zete do Bosne i od Nina do Splita i Zadra, propali su hrvatski kraljevi, i Mleci, i Turčin i toliki drugi kraljevi i kraljevine u Evropi, a, eto, naša Unija prkosi kao hridina olujama historijskim, ponosna na svoje uzvišeno Poslanstvo od prvog dana,

— I neka današnji takozvani »modernisti« sviju boja i nijansa govore da nije Duh onaj koji vlada materijom, neka naši slobodni mislioci, koji danas propovijedaju političku emancipaciju, pričaju svoje glupe priče kako iz Krune svetoga Stjepana ne zrači nikakva viša Ideja, neka viču protiv naše Zajednice sa našom Posestrimom Ugarskom, neka poriču da je naša Unija jedini garant slobode, napretka i blagostanja, pitamo se logično, zar bi ova naša Unija bila mogla odoljeti vihoru vjekova, da njen poziv u metafizičkom smislu nije predviđen po dubljim zakonima Providnosti? Ne bi, gospodo, ja smiono tvrdim po svima zakonima zdrave i normalne ljudske pameti, nikako ne bi! Ova naša Unija, kao produkt historijskog, ekonomskog ili bilo kog drugog slučaja, bila bi već davno nestala, i danas joj više ne bi bilo ni traga ni glasa, da je Ona samo od ovoga svijeta. Pa kada Ona tu stoji i prkosi stoljećima pred nama, još uvijek podjednako pobjedonosna i trijumfalna, u svojoj postojanoj težnji da djeluje kao simbol Mira sa maslinovom grančicom među divljim i neciviliziranim narodima Balkana, pitamo se s pravom, kako su naši davni pređi prije osam stotina i više godina mogli biti tako vidoviti, tako velebno nadahnuti te su za zaštitu svojih kraljevskih hrvatskih i ugarskih interesa uspjeli odabrati najpodesniju formulu? Bila je to genijalna državotvorna inspiracija naših djedova, bio je to onaj isti Duh koji danas nadahnjuje svaku našu zdravu političku misao, i ako postoji u nama neka viša ambicija, onda je to ona da naše državotvorne, čovjekoljubive i plemenite Ideje treba i dalje metodički, po planu njegovati u našim svijestima, jer, razvijajući ih postojano i ustrajno sve intenzivnije, gospodo, mi ćemo samo tako djelo-

vati u duhu Državnoga Jedinstva s našom ugarskom braćom na sjeveru od Drave, a to Državno Jedinstvo, jedan od Aksioma naše Političke uprave, počiva na granitnoj hridini člana XXX našeg Osnovnog zakona od godine 1868.

Nije Kamilo Emerički prvi de Emericzi koji djeluje u Duhu ugarsko–hrvatske posestrimske Unije, a između magnatskih deemericzijevskih portreta u salonu, u Jurjevskoj ulici, on je Četvrti de Emericzi koji je kao regnikolarac branio Prava Kraljevine Hrvatske u ovoj, zapravo beskonačnoj borbi s arpadovskom supremacijom, pojavom neodoljivom, koja još od vremena blaženoga kralja Kolomana (kada je do smrti trajno patio od čežnje za zadarskim benediktinkama) uznemiruje hrvatske duhove.

Prvi regnikolarac poštovanog deemericzijevskog doma, Mikùla, rođen godine 1737, koji je već u svojoj tridesetoj godini kao protonotar Regni branio pravednu stvar Sabora da raspisuje i ubire Svoj porez na terenu Kraljevine po svojoj gospodskoj volji, bio je ponosan, što se u Luciusu, u jednoj od zadarskih kraljevskih povelja iz godine 1067, citira prvi Emerički kao Emericus, Regalis curiae judex, a gdje su onda još bili Madžari, kada su Emerički pod kraljem Krešimirom krojili kraljevsku Pravdu?

Protivnik jezuita, čovjek marijaterezijanskoga profila, poslije kratke protonotarske karijere, Mikùla Emerički, kompromitiravši se u madžarskim očima zbog suviše glasne regnikolarne, moglo bi se reći, upravo kverulantske nametljivosti, imenovan je na temelju bečkih (uglavnom vanswietenskih) veza prezesom Kraljevinske akademske komisije u distriktu zagrebačkom, koji se kao Districtus zagrabiensis protezao sve do Petrovaradina; u bečkim povjerljivim analima ostalo je nekoliko podataka o čovjeku — velut ab insigni doctrina et eruditione nobis peculiariter commendato, što ga je do kraja štitilo od hirovite

samovolje zagrebačkih protujozefinskih krugova oko Kaptola, a tih nije bilo malo i ne bi se moglo reći da u Beču nisu imali visoke protektore.

Svršivši pravne nauke u Beču, Mikùla je proveo godinu dana u Ilirskom kolegiju u Bologni, određen već u najranijoj mladosti za biskupsku karijeru; u svome duhu on se, međutim, od prelatskih ideala odmetnuo već u mladosti, pak kavaljeru obrištu grofu Patačiću nije bilo teško da mladoga juratuša šarmira kao laćmana za život pun husarskog čardaškog virtuša, po oprobanome geslu »savoir vivre«, i tako se naš Mikùla, prvi hrvatski regnikolarac, poznat od Požuna do Budima, proslavio kao ispičutura koja može iskapiti na dušak srabljivec od tri litre tokaja. S Apolonijom Markanovom od Markányija i Blatnje Mikùla je godine 1779 rodio svog jedinog sina Baltazara, carskoga ritmajstora, koji se poslije bonapartističkih ratova vratio na Ladanje Gornje i tu godine 1820 rodio svoga sina Kalmana, protonotara Kraljevine i regnikolarnog deputata na Požunskom saboru, kao što mu je bio i otac, i kao što će mu biti i jedini sin Kamilo, naš presvetli gospodin Kamilo de Emericzi, rođen godine 1859, koji je opet sa Hortenzijom plemenitom Habdelićevom godine 1891 rodio svog jedinorođenog sina Kamila, današnjeg peštanskog jurista i autora, kao što se vidi, senzacionalne saldakontističke varijacije u *Barjacima XX stoljeća*, reviji budimpeštanskog sveučilišnog profesora i slobodnog zidara i mislioca Otokara Erdélyija.

— Čavka, molim vas direktno Reviczkoga, da, halo, jesi li to ti, Gyula, ovdje Emericus, da, hvala, molim te, jesi li ti dešifrirao Preuzvišenome jutros onaj pseudonim »Zeno« u *Barjacima*, a tako, to je javna tajna, »dabl ju« (Wekerle) je o tome govorio u Kasinu, znači, ako je »dabl juu« (Wekerleu) to poznato, poznato je svima, razumijem, a ja, eto, doznao sam to tek jutros, i to posljednji, čudno, javio mi je to jutros barun,

nisam znao da je to čuo od tebe, ako je tako, u redu, i što misliš sada, finché dura, tako, dakle, nije naročito utješno, pa da, razumijem, morao si, o, moj stari Gyula, bilo bi bolje da si obavijestio mene direktno, znam, razumijem, bio si uvjeren da mi je to poznato, a vidiš, obratno, pojma nisam imao, in dem Hause des Gehängten, da, da, uvijek je tako bilo, pa ništa, hvala ti, no, dobro, a jesi li pročitao onu svinjariju u *Barjacima*, da, pak što, i ti nalaziš da nije tako strašna, no, čuješ, dragi, a što je skandalozno ako nije to, da, da, lako tebi, dragi moj, a osim toga ima kod nas jedna poslovica o čovjeku koji gloginje mlati tuđim repom, brate moj, a vidiš, kad ti kažem, nisam daleko od pomisli da se objesim, da, da, a tako, rekao si to Grofu da sam u stanju da se objesim, znači i njemu je to poznato, ne znam što da radim, da mi je pri ruci, balavac, masakrirao bih ga na licu mjesta, ne, ne, nisam siguran, no, dobro, dakako, po svoj prilici ne ću učiniti ništa, ali da su djeca velika napast božja, to mislim da je stara istina, i čovjek zaista ne zna što je bolje, da mu je dijete kreten ili talenat, i jedno i drugo je prokletstvo! Jedno te svakako molim, stari moj Gyula, bude li ta stvar kod Šefa došla na tapet ponovno, objasni Mu, molim te, da sam u takvoj kondiciji da je jedino što se može, da mi se kondolira, a što ću učiniti, nije mi još jasno, ne znam, prazna mi je glava, nemam ni jedne ideje, i kad bih mogao, uzeo bih revolver, znam, to je glupo, to je u afektu, ali moraš *mi* priznati da je čovjek u pravu da bude u afektu u nekim situacijama, hvala ti, dragi, ti si mi bio uvijek dobar, hvala ti od srca, stari moj, i jedino što te molim da preneseš našem Šefu, to jest da mu poručiš, da sam se javio i da sam baš u takvoj mizernoj kondiciji te prosto ne znam što da radim, jer ovaj moj mulac ne javlja se, i tako, molim te, Gyula, i hvala ti još jedamput.

Spustio je slušalicu i kao djetetu, prisluškujućem u praznoj školjci šumu velikog ustalasanog mora, u uhu mu je odjekivala mukla grmljavina krvotoka, na hridini, u sasvim tamnoj, bez-

nadnomračnoj noći, na obali morskoj, nad uzburkanom vodom, osjetio se osamljen i ostavljen, pod gustim, teškim mračnim nebom, kao staro posušeno mastilo, tako gustim i tako ljepljivim, u smjesi od katrana i paklene smole. Ponovno je posegnuo za telefonom, sinulo mu je da ovaj skandal nije takva sitnica te bi se moglo preko nje prijeći jednim telefonskim pozivom Reviczkome, a, osim toga, kakve su to makinacije i što se tu zbiva iza kulisa kada se Kabinet interesira zašto je ta blezgarija plijenjena, kad je očito da je nije trebalo plijeniti, trebalo bi to razbistriti.

— Čavka, molim vas još jedamput Peštu, Reviczkoga, direktno, da, da, hitno, halo, to sam ponovno ja, Gyula, oprosti što te deranžiram, pa ipak, što sve više mislim o tom skandalu, sve sam više u tourbillonu, ma ne, ne pretjerujem ništa, dragi, baš doslovno u tourbillonu, da, lako tebi iz tvoje momačke visine, ne znaš ti što znači biti otac, ma ne, ne radi se o mom balavcu, nego o meni, radi se o mojoj relaciji spram Grofa, ne mogu, brate, prijeći preko tog izazova, als ob nichts geschehen wäre, molim te, možeš li mi ugovoriti audijenciju, sutra, da, da, već sutra, ako je ikako moguće, svejedno, od rana jutra, krenuo bih danas u dva i sedamnaest, da, još danas, molim te, daj priupitaj, da, odmah, znaš kako je, sabrao sam se tek od prvoga šoka, prosto ne znam gdje mi stoji glava, pa ne mogu, bogamu, ostaviti čovjeka ovako — mir nichts, dir nichts, kao da Mu nismo pljunuli u lice, i njemu i njegovoj politici, i to baš mi, Emerički, moj gospodin sin i ja, naime, pa nismo Cigani, dakle svakako molim audijenciju, čekam, moram govoriti s Njime, pa to je razumljivo, imam prostu ljudsku potrebu da mu kažem sve što imam da mu kažem, i On je otac, živio sam kod Njih jedno vrijeme u familiji, znam kako On reagira na te stvari, mislim da govorim s Njim, pa da, to je sasvim normalno, objasni Mu, molim te, stari, budi mi pri ruci, molim te, čekam.

Bio je to Gyula Reviczky de Újlaky et Újlak, stari prezidijalni drug Presvetloga iz budimskih regnikolarnih dana, sada šef

kabineta a latere Ministra predsjednika, koji se javio takoreći istog trena, pod utiskom razgovora sa Grofom, po svemu, dobro raspoložen, blaženo uzvišen iznad svih briga.

— Pozdravlja te Ekscelencija, moli te da se ne uzrujavaš, sve Mu je to poznato, ti znaš, On je širok kao tri Dunava, On uopće ne smatra da je ta stvar tako tragična, obratno, Kamilo, čuj me, smiri se, ne mogu da ti kažem sve, ali, rebus hic et nunc, stvar je dobro došla, da, kažem ti, stvar je dobro došla, tako je, mijenja se generalni kurs, dobit ćeš o tome direktive, a sve sam to već objasnio barunu, on ti, dakako, o tome nije ni beknuo, da, da, to je njegov način, razumijem, dakle, molim te, ne uzrujavaj se, ova regnikolarna intriga nekako je dobro ispala, pa vidiš da se smatra kako je uopće nije trebalo plijeniti, no, dakle, servus, doviđenja, o svemu tome porazgovorit ćemo se, ako te veseli, bit će Mu drago da se porazgovori s tobom, milo Mu je da će te vidjeti, dakle, sutra u devet, ovdje u Kabinetu, sve najbolje, stari, doviđenja, budi čovjek, sve su to sitnice, i ja se veselim što ću te vidjeti, sursum corda,

— Pardon, još nešto, Gyula, molim te, učini mi uslugu, obavijesti ono moje magare, mislim Kamila, javi mu preko Kamráthovih, on je tamo kod njih en famille, on tamo fungira kao zaručnik Kamráthove Jolande, neka mu jave da me čeka na kolodvoru, večeras, fijumanski brzi u devet i deset, oprosti, molim te, neka me svakako, bezuvjetno, čeka na kolodvoru, neka mu poruče da je stvar važna, hvala ti i doviđenja,

— Čavka, molim vas, dajte mi ponovno baruna, da, halo, ovdje Emerički, Preuzvišeni, molim Te, htio sam Ti javiti da bih s Tvojom dozvolom krenuo danas u dva i sedamnaest u Peštu, da, da, javio sam se u audijenciju, ipak, da, ipak, ne mogu to ostaviti bez ličnog objašnjenja, pa ipak, molim Te, je li, razumljiva stvar, čovjek mi je uvijek bio dobar kao otac, ne volim ovakve nejasne situacije, je li, ako budem mogao, natrag sam oko dva po ponoći, tako da prekosutra možeš računati sa

mnom, mislim da sam to dužan svome renomeu, ne mogu ostaviti da stvar visi, a i grofovskoj benevolenciji dugujem, Ti znaš koliko mu dugujemo svi, a ja naročito, pa ipak, radi se o skandalu takoreći familijarnom, za koji sam pomalo, htio ili ne htio, odgovoran, to treba nekako da se opere, a i generalni kurs se mijenja, kao što su Ti javili, a vidi se već i po tome što su gospoda protiv zapljene, da, hvala Ti, Preuzvišeni, doviđenja!

U fijumanskom brzom, u naslonjaču od crvenog baršuna sa čipkastom presvlakom što tako slatkasto vonja po karbolu, u okviru uvijek jednog te istog dosadnog scenarija između Božjakovine i Lepavine, od Csurgóa do Dombóvára, Presvetli je utonuo u intimnom razgovoru sa svojim sinom. Čitava pozornica sa hrasticima i njivama na ovoj dosadnoj relaciji zagrebačko–peštanskoj poznata mu je napamet: sva raskršća i sva raspela, sve parcele i sve stanice sa lijehama, tulipanima i maćuhicama i bijelim pijeskom posutim stazicama, sa glinenim časnim sjedobradim patuljcima i blistavim staklenim kuglama po ružičnjacima, sa visećim košarama i crvenim pelargonijama, sa vapnom oblivenim zahodima i pustim telegrafskim sobama, na ovom ubogom terenu, gdje se stotine puta gubio u magli, u lovovima, na političkim terevenkama, na ovim tako glasnim gvozdenim šinama madžarske pragmatičke komedije, gdje se sa kraljevskim ugarskim posestrimskim paragrafima bije boj i lije krv hrvatskih saborskih žaba za četrdeset hrvatskih kondukterskih mjesta, u ritmu fijumanskog ekspresa, sa vratolomnom brzinom od 60 kilometara na sat, Presvetli se izgubio u svađi sa sinom koja traje neprekinuto i podjednako temperamentno godinama u argumentima i protuargumentima.

„Šta hoće ovaj dečko i kakav to duh nečisti progovara iz njegove pameti? Kakvi to demoni razdiru njegovo nervozno dijete, koje je pokazivalo sve znakove suviše istančane preosjetljivosti već u kolijevci? Zar ga nije jednog predvečerja, već u

trećem razredu gimnazije, kad su zajedno čitali *Narodne novine*, zapitao, tko su ta gospoda koja pišu ove glupe članke u *Narodnim novinama*, koje se tako zovu, a da nisu »narodne«?"

„Šta je već mogao da odgovori djetetu, izgubivši se u raznim kombinacijama, šta je to zapravo narod, a što su narodne novine, pa onda da je pisanje i po narodnim novinama neka vrsta posla koji se, kao svako zanimanje, plaća, i da novinari pišu u novinama, jer su za to plaćeni, i jer im je to »zanimanje« da pišu u novinama.

— A kakvo je »to« zanimanje, tata, i koliko se plaća »to i takvo« — zanimanje?

— Plaća se, bože moj, kao i svim ostalim namještenicima u uredima, po bankama, i tako...

— Pa da, ali jedan bankovni činovnik, na primjer, šta on radi, on vodi knjige, on zbraja i odbija kao knjigovođa, on ne laže za mjesečnu plaću!

— Kako to misliš, tko laže, ne razumijem?

— Slušaj, tata, ako je ovim novinarima »to« jedino zanimanje da pišu o »tome«, kako da se »njeguje nepromijenjeno uzdržanje postojeće državnopravne sveze s našom Posestrimom Ugarskom«, ako je »to« njihov jedini »ideal«, pa »to« su onda prodane duše, a ne narodni novinari, tata, ako »to« pišu za novac, a ne vjeruju da je »to« i doista tako, pa »to« su onda lopovi!

— A po čemu ti znaš da oni »to« ne vjeruju, to jest da ne vjeruju u »to« — »što« pišu? A ako se »to« slaže s njihovim uvjerenjem, ako dakle nije tako kako ti misliš i, najposlije, kako ti znaš da oni »to« lažu?

— Znam, kako da ne znam, »to« znamo svi, nema ni jednog dečka u našem razredu koji »to« ne bi znao,

— A što je »to«, što vi znate, a novinari ne znaju?

— Nije da ne znaju, znaju »to« isto tako dobro kao i mi,

— A što »to isto tako dobro«, molim te,

— Da naša Hrvatska nije slobodna, naš narod, naime,

— Gle, molim te, a što vi balavci znate što je sloboda? Sloboda, to je rastezljiv pojam i, vidiš, ovo što *Narodne novine* pišu nije tako glupo kao što vi mislite, a što onda, ako ne postoji nikakva druga mogućnost?

— A koja mogućnost? Zar »to« da nam je Madžarska »Posestrima«? »Posestrima«, to dođe kao sestrična, neka vrsta nobl kuzine, kao nama naša generalica Amanda u našoj familiji, to, dakako, a »to«, vidiš, što *Narodne novine* pišu, sve je »to« laž, »to« su sve izmislili Khuenovi mameluci, i dobro je rekao Hope da bi Khuena trebalo ucmekati,

— A tko je to Hope?

— Barjaktar naše škole sa Popovog tornja, sada je mesarski šegrt kod Rabusa!"

„Čudno, barjaktar Hope, »to mu je rekao Hope«! Već u trećem razredu gimnazije ovaj se dečko bavio idejama sasvim bizarnim, sve regnikolarne zapisnike znao je, takoreći, napamet. I šta ima da mu kaže, kad se sastanu, ovom netaktičnom šmrkavcu, u kakvu ga je samo situaciju doveo, da se zaputio, eto, u antišambriranje kod Grofa, što mu je oduvijek bilo mrsko, a ovaj njegov ljubazni uzor–đak dočekat će ga na peronu Istočnog kolodvora s najnevinijim licem, kao da je pao s neba, slegnut će ramenima i potpuno ravnodušan spram svih očevih briga sjest će s njim u fijaker, pa sve preko mosta do budimske strane ne će progovoriti ni riječi, a bilo bi najinteligentnije da se uopće i ne upušta u diskusiju s ovim tvrdoglavim jaretom, jer inače će početi jalovo nadmudrivanje do svitanja."

Pa kao što je Presvetlome poznata čitava podravska ravnica sa svim zadunavskim lovištima, od Svetoga Lovrinca i Sigeta pa do Balatona, tamo su Szapáryjevi reviri, tu, kod Dombóvára, tu je Zichy, a od Žakanja do Murske Subote, ondje su Fesztetichi, tako mu u glavi bruji, kao ove telefonske žice na vjetru, Kamilov antiregnikolarni kontrapunkt, koji zvoni glasno kao ove žice već godinama, bez kraja i bez konca.

„Rekao je barjaktar Hope: trebalo bi ucmèkati Khuena bana... Da treba ucmèkati Khuena, ta, nema sumnje, čovjekoljubiva parola u ustima trećegimnazijalca, a to je bilo još prije Hungaricuma, odjeknula je sasvim neočekivano, čudno, zapravo iznenađujuće, mora se priznati, a već negdje oko Aneksije, kad se Kamilo vratio prvi put iz Pariza, parola da »treba pucati« postala je, takoreći, glavnim motivom Kamilovog programa, a on, međutim, kao otac, mjesto da se otme ludoj ovoj fanatičkoj logici, da se opre ovom neodgovornom trabunjanju, beskompromisno, do posljednje konzekvencije, pa puklo kud puklo, on se sa balavcem, dakako, upušta u ljigave pregovore sa naivnom pedagoškom namjerom kako bi argumentima zdrave pameti pridobio mulca za svoju tezu, a zapravo je sve to neinteligentno jalovo. Kamilo postaje iz dana u dan, iz godine u godinu, sve agresivniji, i eto, sada, pred čitavim svijetom odlučio je da ga osramoti, a to je izveo, treba mu čestitati, svaka čast, na genijalan način! Prekrasno..."

„Istina je, kao da je đavao svima u Pešti pomeo pamet, ne radi se »odozgo« dobro i pošteno. Sve je korumpirano, ne vrijede više nikakvi argumenti zdrave pameti, sve se radi naopako i neinteligentno. Kada je počela peštanska igra sa hrvatskim komesarijatima, i kada je ona lutka od slamnate banske saborske vlasti bila bačena u vodu kao karnevalska šala, teško je bilo braniti stvar bilo kako, »konstitucionalno« ili »nekonstitucionalno«, »državnopravno« ili kazuistički, jer ova besramna glupost da »madžarske komesare treba strijeljati kao bijesne mačke i kao narodnu sramotu«, ova kriminalna demagoška parola, lišena, dakako, svakog stvarnog smisla, zvuči danas još kao retorika, dakako, ali to nisu više puste riječi, jer, na kraju, ipak se počelo pucati, te po jednom generalu, te po komesaru, pa nismo rođeni za šajbe na šištatu da balavci po nama pucaju kao po zečevima. Ironično pitanje Presvetlog, još prije godinu–dvije, sasvim bezbrižno, sasvim prezidijalno uzvišeno, »von oben«,

kada je u svađi sa sinom odbacio svaku mogućnost da bi se kod nas moglo »pucati«, lako je reći »treba pucati, ali se pita tko će to pucati«, pokazalo se kao preživjela pretpostavka još iz onih Khuenovih dana, kada nikome u Hrvatskoj nije pala na pamet bolesna pomisao da bi revolver i u našim prilikama mogao postati parolom.

— To su, dakako, imitacije suludih ruskih metoda, ali mi nismo, brajko moj, Rusija, mi nismo nihilisti, ni anarhisti, molim pristojno, mi smo Evropa,

— Mi smo carizam i autokracija, satrapija sto posto krvavija od Rusije, čuješ li me što ti govorim, samo, razlikujmo dobro, s tom razlikom, da mi nismo Rusi nego Aserbejdžan, Kavkaz, Mongolija, to smo mi, i ako se dosad nije pucalo, pucat će se, toliko da znaš, to smo »Mi« koji pucamo, to je naša conditio sine qua non, vašoj političkoj krčmi odzvonilo je, fajeramt,

— Molim te, a tko ste to »Vi«, i što »Vama« daje pravo da se apostrofirate povišenim patosom, u čije ime uzimate riječ »Vi« kao »Vi«, imate li za to mandate, mlada gospodo, preglupo, i to su po vama demokratske metode, da se prolijeva nevina krv, pa to je kriminal, a ne demokracija, a šta ćemo postići tim vašim terorizmom? Je li to demokracija da ubijate nevini svijet? Ala je to hrabrost pucati po činovnicima!

— Zviždimo mi na vaše činovnike i na vašu demokraciju! Tko smo to »Mi«? To je barem jasno: »Mi«, mi smo generacija koja će kulturnom svijetu predstaviti našu Hrvatsku kao suverenu, slobodnu zemlju baš zato, jer smo Evropa i jer ne ćemo da ostanemo madžarska kolonija! Mi ne klečimo pred madžarskim kraljem kao »vi«, madžarski regnikolarci, »Mi« smo stigli, »Mi« smo tu, »Mi« mislimo svojom glavom, a vi ćete, gospodo, davno biti već sagnjili salonroci u Arkadama na Mirogoju, kad će o »Nama« govoriti historija,

— Bombasta je bilo otkad ima svijeta i vijeka, što će tu još od »Vas« nastati, tko to može znati, ne treba se suviše hvastati

pred historijom! Kako ćete »Vi« položiti svoj ispit pred historijom, to je drugo pitanje, a za moju generaciju historija je već utvrdila što smo »Mi« bili i značili! Mi smo imali poštenu namjeru da našu kmetsku, soldačku zemlju evropeiziramo i sada, bilo kako bilo, »Mi« smo ovoj zemlji ipak osigurali kakve–takve državne atribute, i da ovo, što je nama zagarantirano državnim zakonima, danas, u okviru Monarhije, imaju, na primjer, Kranjci ili Pemci, Totovi ili Vlasi, mislili bi da su na bijelome konju. Mi ipak imamo naše paritetne državnopravne garancije, kakve nemaju ni Dajčbemi u Češkoj, na primjer,

— Državnopravni dim, a ne garancije, dragi, iz madžarske perspektive mi smo »družica zemlja«, što samo po sebi zvuči bezobrazno i glupo, upravo izazovno, a zapravo čitava naša Hrvatska jadno je fijakersko kljuse, a ako ova mongolska dama u svojoj kraljevskoj ugarskoj kočiji misli, da će se preko nas vječno vozikati u Fiumu i Abbaziju u posjete svojoj dragoj Ungaro–croati, vara se. Laje se, već šezdeset godina, o prokletoj Ungaro–croati da plovi madžarskim morem, pa dobro, i sami krasnoslovite u svojim regnikolarnim litanijama, kako ima prilično razloga da se bunimo, i da nema drugoga regulatora na svijetu nego vaš nagodbenjački državnopravni otpor, a bude li se jednoga dana ovaj otpor doista pojavio kao novi politički koeficijent na osnovi sveopćeg prava glasa, tko će onda glasati za vaše »genije« tipa Mikùle plemenitog Lukavèčkog? Ne će biti više ni jednog jedinog glupana koji bi se dao prevariti floskulama iz *Pacta conventa*, a kako ćete, gospodo, na kraju spriječiti da ne dođe do izborne reforme, kada su je već i u Austriji proveli?

— Da, a što je Austrija profitirala od svog demokratskog parlamenta? Pa zar ono nisu fatalni rezultati rasula na temelju slobodnih izbora, samo gledaj, čovječe, kako ide grofu Stürgkhu, zar mu ne visi nad glavom paragraf 14, a što je to paragraf 14, ako nije apsolutizam?

— Taj vaš paragraf »Četrnaesti« samo je jedan od dokaza više da je Austrija za život nesposobna, kako to ne vidiš, tata, da je Austrija na samrti, jer kako god ti okrenuo tu Austriju, ovako ili onako, ispada kvadratura kruga, pa zar ne vidiš da je to menažerija i tko bi je mogao ukrotiti, Franc Jozefova frula, ljudi, ne budite smiješni!"

„Sluša Presvetli svoga jedinca kako sipa stenjevačke parole jednu za drugom, i, mjesto da razvije odlučan otpor ovim demagoškim glupostima, on se pasivno predaje Kamilovoj romantičarskoj brbljavosti, pubertetskom fanatizmu zapravo, a sve ga nešto privlači spram tog dečka, koji tako uvjerljivo sugestivno izgovara gluposti, a mora se priznati, magarac je bistar i bezobrazan, a, na kraju, možda i nema krivo, možda će se desiti jednoga dana, da će novo izborno pravo zaista izmijeniti sliku Sabora iz temelja, i da će stići novi regnikolarci, koji će paritetno, na ravnoj nozi, uspjeti da vrate hrvatske jadne regnikolarne stvari u predstanje, u status quo ante 1790."

Slušajući svoga sina kako brani Jura Regni, Presvetlome se pričinja kao da iz dečka progovara glas njegovog pokojnog oca, starog beskompromisnog košutovca Kalmana, kada se opraštao od svoga ljubimca, koji je godine 1889 prvi put bio izabran u Regnikolarnu deputaciju.

— Pazi dobro, sinek, ni bilo ni kraljevskeh, ni herceškeh, ni grofovskeh, ni baronskeh, ni plemenitaških dvorov, gdi v plemenitaških hižah Čast i Slava vekivečna, Honor perpetuus ovega našega Orsaga preštimavana bila nebi, i zakaj da mi sad, ze vsem našem komeši i bani, vicebani, grofi, suci, protokolatori i generali, kak bogci i boge sirote bez krova, nekakšnu regnikolarnu Milost iskati pojdemo, krivično alegujuč i istinu prodavajuč za krive peneze vugerske, za Vugra Beču prodanog, mudrost kojemu je da serce s ciganijami pokriva i z rečmi farba laži, i tak pravične krivo iskazujuč šegu tera s poštenjem, a ja pak kak istinoljubec, kak se rodil jesem, jezika svojega kak

lažljivec zgubil nebum i zgubiti ga pustil isto tak nebum, kak onaj kaj je bez jezika ostal v grobu kaštigan s pravom: Merito linguam perdidit moriens, qui illam vendiderat vivens, baš tak kak vi svi kaj mislite da ste zlatovusti, a zapravo kušenciju svoju nedostojno prodajete, i zato se bojim da bu deci dece vaš sujeno zanèmeti, kagda nigdar jezika svojega kak rogato blašče imala nisu,

— Iz cezarskog dekretoma razabral jesem da Te je Kiral Vugerski i naš kakti Regnikolarca imenuvati izvolel, čast i slava, slava i trijumf vekivečni, ambar nigdar razmeti nis mogel niti nebum, kak Cezar dojde do tega da v našem Orsagu nekoga imenovati more, no pustimo ove kramarske ciganije, jer i Sabor naš horvatski je sorta jena štacuna postal, i gda već sad Regnikolarec postal jesi i v negocijacije se puščal budeš, ne pozabi, quid enim est negotiatio, quam doli meditatio et tritura mendacii, pa gda več Pravo našega Kraljevstva teržite i gda na ciganiju i izmišlavanje ciganij i lažih ideš, ne pozabi, jer Regnikolarac, ki je pozabil da regnum regno non praescribit leges, mudreše bi postupil če se toga dugovanja primil bil nebi,

— I ne pozabi na kmete naše, prosim te, tam v Budimu prava naša braneč i teržeč, pomisli da su naši kmeti kruto hudi proti Kralu i Cezaru i Gospodinu zemalskom, i to ne kajti spametni nebi bili, neg kajti su s tolikemi štibrami doterheli, kajti se naše štibre z harmic i štacunov vu vugerske žepe tečeju, veritas, veritas, multi docebant, a istine v politiki ni, i nigdar je bilo nebu, sinko moj dragi, i pitam se kadè su ona zlata vremena vu kojeh je Čast našega Orsaga tuliko spreštimavana bila, a laž in politicis odurjavana, tak da je naš Sabor dekretiral i zapoved vsem van bil dal, ako negdo proti Pravicah Regni krivo govori, moral bu mu se jezik preseči, a gda bi vaš Regnikolarni deputat takšnu oštru direktivu van dal i podložnikom Orsaga našega naredil, to jest vsem i sebi, da se te direktive zveršeno lojalno pridržavati imaju, kulko bi manje političkih zgubidanov i lašcev

na ovom svetu bilo, ter se dogoditi moglo nebi da ti saki dotepenec švapski more danas vrči v nos, da nemaš kaj tu s temi Bachovimi husari i nemškutari diskutjerati, kajti da je von der Höchsten Stelle zapovedano non licet nobis.

Zagrebački brzi doklizio je elegantno pod stakleni krov Istočnog kolodvora na sekundu točno, u devet sati i sedamnaest minuta. Stojeći kod vagonskog prozora s impermeableom i kišobranom preko lijeve podlaktice, de Emericzi pratio je uznemirenim pogledom ne će li u glasnoj i uznemirenoj gužvi, koja se u špaliru, na peronu, kao vesela pratnja na dočeku gostiju, cereka i dovikuje putnicima, ugledati vitku pojavu svoga jedinca, ali nikako nije mogao da ga otkrije. Sa druge strane kolosijeka kretao se u protusmjeru brzi voz za Arad, i tu se masa putnika bučno opraštala sa znancima na peronu, u sve bržem pokretu magnezijskom bijelom svjetlošću rasvijetljenih vagona, a mladom gospodinu nije bilo ni traga ni glasa. Probijajući se kroz bučnu svjetinu, tražeći u nervoznoj gomili uprkos svemu ipak drago lice, tješio se Presvetli da je magarac stigao kao obično u posljednjoj minuti, ali ni na izlazu Kamila nije bilo. Spuštajući se rezignirano skalinama sa kolodvorske terase, u tragu za brzim nosačem koji se žurio da ulovi fijaker, Presvetli, još uvijek pod dojmom da ga sin nije dočekao, nije mogao da se snađe: „Kako je to moguće, kad su ga Kamráthovi, nema sumnje, obavijestili o večerašnjem dolasku oca, a on je naročito molio Reviczkoga da ne zaboravi to, pa sve da su Kamráthovi i otputovali, Reviczky bi to bio proveo i bez njih, nema sumnje, dečko je nestao."

Beskonačno dugo i enervantno dosadno trajala je vožnja sa dvije umorne kobile preko bulevara i Dunava do druge, budimske obale, do maloga hotela »Fiume«, deemericzijevskog peštanskog pied-à-terrea, diskretne tihe kuće na samoj obali, pa kada ga je direktor dočekao kao starog i dragog gosta,

Presvetli se još takoreći nije ni skinuo sa kočije, a već su mu predali pismo presvetlog Kamrátha, a i isto tako važnu telefonsku poruku, da se odmah javi presvetlom de Újlakyju.

Presvetli Reviczky pozdravio je svog starog prijatelja u ime Grofa Premijera koji je imao plemenitu, upravo ženeroznu namjeru da ga primi još večeras, ali je, nažalost, spriječen iznenada kurirskom poštom iz Beča, u Pragu se situacija pogoršala, nema druge solucije nego komesarijat sa Schönbornom, a sa Balkana stižu alarmantne vijesti, Bugari su razbili srpsku vojsku, i tako ostaje sastanak, ugovoren sa Grofom, fiksiran za sutra u devet, kao što je bilo rečeno, a Reviczky ga moli, ako je slobodan, da se nađu kod »Madžarske krune«, po dobrom starom običaju, jer, na kraju krajeva, da nije bilo tradicionalnog smisla za čuvanje dobrih starih običaja, ovu zemlju bio bi već davno đavo odnio. Pismo starog Hofrata Kamrátha bilo je zapravo neka vrsta sentimentalne tužaljke nad Kamilom i nad njegovom beznadno dezorganiziranom ovozemaljskom pojavom, »koja je uprkos svemu ipak tako privlačna da stari Kamráth, eto, nikako ne uspijeva da se otme šarmu mladog Emeričkog, koga ne bi mogao više voljeti ni da mu je rođeni sin«.

Kao rédacteur en chef *Madžarskog slova,* stari Kamráth, već po svojoj profesiji, sklon svakoj vrsti preuveličavanja sitnica, nikada nije umio da bude kratak, i njegove epistole od početka su više glomazne disertacije, ali »kako je sjeo da javi svom starom prijatelju da prosto tehnički nije uspio obavijestiti Kamila o očevu dolasku prosto zato, jer je Kamilo sinoć otputovao sa svojom protektoricom, da ne kaže prijateljicom, slavnom poetesom, gospođom Anom Borongay na Balaton«, raspisao se stari Kamráth et de quibusdam aliis i o svojoj Jolandi, kojoj robuje kao svaki, u svoju dražesnu ljepoticu kćerku zaljubljeni otac, a s druge pak strane opet, »kao otac svoga jedinca Özsena, husarskoga lajtnanta, koji još od Fran-

ciscojosephinuma na ovome svijetu drugog Ideala osim Kamila nema, on prosto ne može da ne naglasi, kako je i de Emericziju poznato, da je Kamilo starom Kamráthu slaba strana, pa koliko god bi htio da ga izgrdi, da je nemoguć, grub, neotesan i netaktičan u svojim postupcima spram Jolande, on, na kraju, ipak ne dijeli Jolandino mišljenje, a ni mišljenje svoje supruge, gospođe Sarolte, da Kamilo nikako nije smio otputovati na Balaton sa svojom prijateljicom gospođom Borongay–Erdélyi, na tako demonstrativan način«.

»Pitamo se zašto da čovjek ne putuje, ako ga ônamo srce vuče?« Po mišljenju staroga Kamrátha, »Kamilo je potpuno slobodan« (a to, da je »Kamilo slobodan«, bilo je potcrtano rukom staroga dvaput), i tako dugo dok nije formalno zamolio Jolandine ruke od oca familije, koji je još uvijek ipak neka vrsta Šefa na čelu kamráthovske obitelji, Kamilo, koji to do danas nije učinio, po njegovom ličnom mišljenju, jeste i ostaje »potpuno slobodan«, i, prema tome, stari Kamráth je sa Kamilom »solidaran do posljednje konzekvencije, bez obzira na to što o tome misle mnogopoštovane dame Kamráthove«. U jednu riječ: gdje se Kamilo ovog momenta nalazi, to stari Kamráth de Emericziju ne bi mogao da javi, u Pešti ga svakako nema, a starome bit će veoma drago, bude li mu se de Emericzi javio telefonski, on čeka njegov poziv da se eventualno dogovore kako bi zajedno proveli veče, ukoliko de Emericzi nije suviše umoran od puta.

Na telefonu, stari Kamráth parafrazirao je već u pismu nabačene detalje bez kraja i konca, »kako su se djeca, naime Jolanda i Kamilo, ambruirala na turfu zapravo već prekjučer, jer, kao što je poznato, a ne zna se kakvo je vrijeme tamo kod vas dolje, ali ovdje, poslije osam dana neizrecivo dosadne, sive, upravo karpatske kiše, sinulo je divno, pravo madžarsko srpanjsko sunce, i svijeta je bilo u Alagu toliko te se čovjek nije mogao kretati, pak je i stari Kamráth odlutao sa djecom na trke, a bila je to svakako spomena vrijedna trka, Bowli grofa Dénesa

Wenckheima donio je totalizatoru neočekivano 1:33, a u finišu, dakako, stari trener Kaposi (sjećaš li se, stari moj, Kaposija, Kaposi je još u naše vrijeme trčao u oranž–modrom dresu), stari Kaposi, dakle, mogao je mirne duše briljirati, jer Rothschildov Handabanda je dvadeset tri puta oborio uložak, a Springerov Vasco da Gama je zatajio, i to potpuno, katastrofalno, razumije se, kao po pravilu, a Vasco da Gama bio je — unisono — favorit, i dok je taj prokleti Vasco da Gama zapravo kriv što je došlo da kavge između Jolande i Kamila, jer Jolanda je bila za Vasca da Gamu (a to je opet zapravo skrivio sam Kamráth, jer je i on bio za Vasca da Gamu, i tko bi se tome bio mogao nadati da će Vasco da Gama zatajiti), a Jolanda, kao što je poznato, uvijek je kontra, i poslije je dokazivala da je ona bila za to da se stavi na Handabandu, a nije bila, dakako, nego, eto, tako, ženska logika, u jednu riječ, došlo je do glasne izmjene misli već u loži, a kasnije, na povratku, kada je Kamilo najavio svoj izlet na Balaton, Jolanda je izgubila nerve i kod večere, kod kuće, izazvala veliku scenu kod stola, i bila je, stari Kamráth priznaje, bila je prosto nemoguća, iz nje je buknuo temperamenat stare Kamráthice, njegove pokojne mame, koja, kad bi gubila nerve, prosto nije mogla da ne urla, da je ova Kamilova prijateljica, ova poetesa, ova gospođa Borongay, odurna stara baba, i da je Kamilo smiješan pred čitavom Peštom, da se Jolanda stidi zbog Kamila koji nema osjećaja takta pak se javlja pred svijetom kao trabant svoje grosmame, i treba čitati što se o toj babi piše po novinama, nije sve zlato što sja, a na to se Kamilo, dakako, udaljio bez riječi, logično, i otputovao, a poslije se više nije ni javio, i to je bilo preksinoć, no, međutim, kad je Kamráthu Reviczky jutros telefonirao da ga obavijesti o očevom dolasku, stari je poslao Kamilu pismo u njegov stan, ali gazdarica, kod koje Kamilo stanuje, poručila je da je gospodin otputovao kao jučer i da je ostavio glas, da se vraća za dva–tri dana...«

U »Madžarskoj kruni«, kod treće butelje »Sivoga fratra«, govorilo se o raznim stvarima, a prije svega o Grofu Premijeru, kako je ženerozan, kako je pun takta, kako je iz vlastite inicijative poslao Reviczkoga da dočeka Emericzija, da mu prenese njegove pozdrave, da ga umiri (anticipando), što se tiče ispada njegova sina, da su to mladenačke pojave i da to ni po čemu nije važno ni tragično.

— Sada, poslije smrti majčine, nekako je sentimentalan, a, osim toga, usred ove bjesomučne opozicionalne hajke, koja prelazi svaku granicu, obarajući se na grofovsku ličnu, individualnu čast sve bezobzirnije i sve glasnije, Grof se osjeća osamljen, i, u situaciji u kojoj se našao okružen nelojalnom bandom, neobično mu je mnogo stalo do starih prijatelja. Tako je neki dan, sua sponte, kada je bila riječ o Emericziju, izjavio, da je zapravo šteta što se ova vrsta mozga, a nadasve karaktera, gubi tamo dolje u sitnicama, u onom regionalnom hrvatskom kokošinjcu! Nije da onaj posao tamo dolje ne bi bio važan, Emerički je uostalom jedini u okviru čitavog banskog aparata koji uživa bezrezervno povjerenje starog viteza, ali njegov kapacitet mogao bi biti mnogo bolje upotrijebljen ovdje, na licu mjesta, danas u ovoj bezglavoj gužvi, na peštanskom terenu, u parlamentu, na primjer, i tako se izgubio u laskavim priznanjima Emericzijeve govorničke vještine, koja da je visoko iznad madžarskog parlamentarnog prosjeka, jer to, kako je de Emericzi, kao hrvatski regnikolarac, vodio one strastvene diskusije sa bjesomučnom četrdesetosmaškom ruljom, koja, što se tiče gubica i bukača, zaista nije oskudijevala na ovoj sorti čovječanstva, oni divni govori Emeričkoga ostat će u analima regnikolarnih protokola kao datum,

— Nema sumnje, Grofa oborila je smrt majke te ne bi čovjek rekao kako se iza marcijalne maske konjaničkog oficira krije sentimentalna duša, u odnosu spram majčine smrti sasvim staromodna, kao bidermajerski cukervaser. Istina, stara grofica,

rođena kontesa Degenstolz–Hochburg, bila je rođena Švabica, ali je svladala madžarski još u ranom djetinjstvu, a kako je bila savršena sluha, ona je već kao mlada supruga blagopokojnog oca današnjeg Šefa briljirala savršenstvom klasične madžarske fraze, kada bi u svome Domu pozdravljala ostentativno madžarski razne Odescalchinice, Pallavicinke, vojvotkinje Klotilde ili grofice Edelsheimb, od kojih ni jedna nije umjela ni da bekne na jeziku inoša i čikoša, na pučkom i sasvim primitivnom jeziku jednog seljačkog naroda koji kotarskog predstojnika zove »Sluga«,

— Na početku svoje karijere Reviczky je jedno vrijeme proveo na grofovskom imanju današnjeg Premijera kao učitelj madžarskog jezika grofovske djece, i tako je imao prilike da upozna i gospođu majku Premijerovu, plemenitu damu, rođenu kontesu Degenstolz–Hochburg, kada bi od vremena na vrijeme dolazila u posjete svom gospodinu sinu, obično između Uskrsa i Duhova, od prvog cvata kajsija pak do trešanja. De Újlaky držao bi sat madžarske konverzacije sa djecom obično u parku, pod starom platanom kraj fontane, a stara gospođa svraćala je do platane, tamo se smjestila u naslonjaču i pasivno, s najvećim interesom, pratila izlaganje teme, naročito zainteresirana oko tajanstva madžarske objektivne i subjektivne konjugacije,

— Jednoga dana, a bilo je to oko Duhova, negdje 1893 ili 1895, kada su djeca recitirala poznatu trubadursku varijaciju baruna Balassa Bálinta na temu narodne kantilene o ljubavi, koja se rađa jednog sunčanog, grimiznog blagdanjeg jutra u svitanju, na samu Duhovsku Nedjelju, zapitala je Reviczkoga, ne bi li bio ljubazan da joj objasni zašto se, zapravo, piše madžarski »Pünköst« sa slovom »t« na kraju, a ne sa »d«, kad bi trebalo logično da se tako piše, jer se tako i izgovara i čuje — »Pünközd«, sa slovom »d« na kraju,

— Upustio se Reviczky u pitanje etimološke problematike madžarskoga pravopisa, skrenuvši pažnju otmjenoj gospođi da

madžarska riječ »Pünköst« nije zapravo drugo nego ono što Nijemci zovu »eine verballhornte Variation« na grčku riječ »Pentekoste«, što opet znači grčki »Pedesetodnevnicu«, to jest pedeseti dan poslije Uskrsa, kada se Apostolima javio Duh Sveti, i premda se ovdje u riječi »Pünköst« čuje, kada se izgovara, na kraju, zaista, slovo »d«, da bi bilo nešarmantno da se preda zaboravu živo sjećanje na staru grčku riječ, koja još uvijek, kao u kakvoj kutiji, spava u staroj madžarskoj riječi: »Pünköst« — Duhovi,

— »Nisam imala pojma da se u vašem madžarskom pravopisu krije toliko poezije«, iznenadila se stara gospođa grofica s iskrenim zanosom, »a ova prekrasna poema pokojnog baruna zavrijedila je da se izveze na svileni abažur, kao najintimnije priznanje jedinstvenom sentimentalnom zanosu, i to još na početku madžarskog Cinquecenta«,

— I kada sam ovu epizodu ispričao neki dan našem Šefu, morao je da skine naočare, toliko su mu se orosila stakla od suza, i tako, brišući svoja stakla i promatrajući me svojim kratkovidnim, tako čudno plavozelenkastim očima, obratio mi se čovjek s dubokim uzdahom, zagrlio me i poljubio zaista ubuđeno, ustreperena glasa, jedva se svladavajući da ne brizne u plač. »Hvala ti, de Újlaky, hvala ti, stari moj, bila je to divna žena, moja gospođa majka, da, da, jedinstvena dama, a prije svega uzor–žena, a nije joj uvijek baš bilo lako s njenim poštovanim mužem, premda su njegove brige na državnom kormilu spram mojih bile nevina dječja igra, a mama mu je bila uvijek Anđeo Čuvar, zaista među ženama blagoslovljena, Dama višega stila, i ako ima nešto na svijetu što nije vulgarno, kao sve ovo čime se mi gnjavimo, to je, dragi moj de Újlaky, riječ mama! To je jedina utjeha u ovom paklu među nama.«

Reviczky donio je na večeru u »Madžarskoj kruni« najnovije alarmantne vijesti sa balkanskog bojišta i tako se, s obzirom na

sutrašnju audijenciju, poslije pompefunèbresknog uvoda o pokojnoj gospođi grofici rođenoj Degenstolz–Hochburg, majci našeg grofovskog Premijera, uz tihu pratnju Suppéove muzike, što je sasvim diskretno žuborila iz violina dražesnog kvinteta »Bečkih lastavica«, prešlo na marcijalnu, ali nažalost nadasve suvremenu temu bugarsko–srpskog rata, koji je prije nekoliko dana buknuo neodoljivo i mračno strastveno, kao pravi bratoubilački rat.

Pošto se iz de Újlakyjevih riječi pokazalo da Grof ne posvećuje baš nikakve naročite pozornosti Kamilovoj »Saldakontističkoj varijaciji« u *Barjacima*, a da je, osim toga, što je važno u ovom trenutku, upoznat kako je Kamilo autor svih entrefileta u *Barjacima* potpisanih slovom »Z«, a onaj o grofu Adalbertu da je kod Njegove Preuzvišenosti izvan svakog očekivanja izazvao iskreno priznanje, jer, nema šta, između dva grofovska suparnika počela se javljati najnormalnija politička mržnja, tako da Emericzi sutra ne će trebati da izvrši baš nikakav naročiti napor za poravnavanje ove neprilike, pošto su stvari iz Šefove perspektive, iz ličnih, a čini se i iz objektivnih razloga, poprimile sasvim druge razmjere, a sve to, na kraju, i nije tako važno kao najnoviji obrat događaja na Balkanu, koji i najsmionijim iluzijama uzdiže krila, jer čini se da poslije Magente, Sommacampagne i Solferina nije bilo dana koji bi bili bremenitiji dobrim nadama u pobjedu monarhijske politike, nego što su ove najnovije vijesti sa balkanskog ratišta.

— Jer, sa jučerašnjim datumom, eto što piše beogradska *Samouprava,* pa kad se *Samouprava* izgubila tako te je stala roniti čovjekoljubive suze nad grobom velikih nada, bit će da su stvari tamo dolje krenule u austrijsku korist. *Samouprava*, molit ćemo lijepo, kao ciganska Kasandra nariče nad tragedijom bratoubilačkog klanja, koje se dolje vrši prsa o prsa, na gole noževe i bajonete već eto treći dan neprekidno. Potoci krvi teku u Makedoniji, doslovno rijeke krvi, i sve je krvavo do pojasa

kao u klaonici, iz svih se rijeka puši gust i opojan miris slatke ljudske krvi, a što se madžarske politike tiče, ova krv teče direktno na madžarske mlinove,

— *Samouprava*, dakako, ne bi bila baš sklona ovoj vrsti sentimentalnih jadikovki, da ne mora, a, eto, *Samouprava* plače kao narikača, pa kad je tako, valjda za to ima i razloga, a vidi se i po najnovijim telegramima da je Srbima definitivno odzvonilo. Na bajonete se uništava ova ušljiva bratija srbijanska, a što je kod tog pokolja naročito utješno, Koburgu okrenula se bojna sreća ima tome četrdeset osam sati, jer kada *Samouprava* zapomaže da se stvari razvijaju »povoljno, bugarskoj premoći uprkos«, onda se može već unaprijed znati koliko je sati odbilo na srbijanskoj sahat–kuli. Kada *Samouprava* govori da se »samo nerazmjerno pokretnijoj elastičnosti srpskih četa ima zahvaliti da nije došlo do katastrofe, koja ni u kom slučaju ne bi bila povisila bugarski prestiž«, onda, prevede li se ova fraza na najnormalniji madžarski jezik, ona nesumnjivo znači samo to, da Srbi bježe. A Srbi doista i bježe, glavom bez obzira, ostavljajući iza sebe topove, municiju, komoru i konje, to je početak konca, jer kad se u *Samoupravi* govori o brzoj pokretnosti srpske infanterije spram bugarske vojničke premoći, zna se što se time htjelo reći. Netko tko pobjeđuje, taj se ne hvali brzim pokretom svojih četa na uzmaku, kao Napoleon, kada je poslije lajpciške bitke lansirao, da se pobjeda sastoji od brzine infanterijskih nogu. A Srbi sa *Samoupravom* imaju puno pravo da govore o političkom i vojnom prestižu Koburga, pošto se, po svemu, čini da je katastrofa srbijanske vojske neminovna.

U svojoj torbi prepunoj raznog povjerljivog materijala Reviczky je potražio nekoliko najnovijih dešifriranih telegrama i položio ih pred Emeričkoga gotovo nježno, kao da mu poklanja čitav snop naročito vrijednih burzovnih papira, od kojih svaki predstavlja divljenja dostojnu sumu, kakva se ni u slučaju glavnog zgoditka na lutriji ne može svakodnevno očekivati.

Bile su to kopije čitavog snopa bečkih telegrama kopiranih za Kabinet madžarskog Ministra predsjednika, stiglih do osam i četrdeset pet minuta, strogo rezerviranih od Vojne misije, telefonski iz Zemuna, poslije podne u pet sati:

Bugari kod Krivolaka, južno od Štipa, na Vardaru, uništili su srbijansku armadu od šezdeset hiljada ljudi, koja je nadrla u divlji bijeg. Druga srpska armada opkoljena je i stoji isto tako pred kapitulacijom.

K. u. k. vojni ataše iz Sofije, u pet i trideset pet po podne:

Bugarski Generalštab čeka da mu stigne od Soluna pomoćna snaga, da Srbima zada odlučan udarac.

Telefonski izvještaj prezidijalne agenture direktno iz Zemuna, u sedam i petnaest minuta, večeras: *Glasovi o porazu izazvali su u Beogradu neizrecivi nemir, pa čak, moglo bi se reći, i očaj. Tako govore svi posljednji telefoni iz Beograda. Srpsku vojsku stigla je katastrofa koja se više ne da popraviti. Pod utiskom neminovnog poraza i naši su diplomati u Beogradu uvjereni da će rat završiti za dan–dva.*

A, eto, pet minuta prije nego što se javio de Emericzi, stigao je najnoviji telegram iz Beograda, u devet sati i pet minuta:

Glavni bugarski ratni stan javlja da je danas kapitulirala srpska Timočka divizija, a glasovi, koji kruže da su Bugari osim toga na sjeveru razbili grupu generala Stepe Stepanovića od 120.000 ljudi, provjereni su. To je početak konca.

— Eto, tako stoje stvari na Bregalnici, a spram toga da li je nešto u Zagrebu zaplijenjeno što se u Pešti čita u slobodnoj štampi, koga to može danas zanimati kao događaj, to više što se Grof zaista srdačno nasmijao Kamilovoj duhovitosti kojom se oborio na grofa Adalberta kao na analfabeta.

Sviće. Nad Rakoškim poljem, na istočnom nebu, u oblacima dima plivaju smaragdnozeleni arhipelazi blistavog srpanjskog jutra, koje silazi nad granitnu gromadu od grada tiho kao

pantera, a presvetli de Emericzi, na hotelskom balkonu, bos, u košulji, u gaćicama, predaje se hladnom balzamu blagog dunavskog povjetarca, osjećajući kako mu kao lepezom hladi usijano tijelo. Duboko iz tajanstvene utrobe bije mu crno ogromno srce, crno kao ona zadunavska volujska gusta, zgrušana krv od crnog, kao crna kava gustog seljačkog vina, na koje su bili prešli u finišu Reviczky i on, poslije četvrte ili pete butelje kao topaz prozirnog »Sivog fratra«, i sve je to bilo dobro, i ono plzenjsko pivo sa gulašom bilo je dobro, kao sladoled, ali na kraju, ipak, sve je to bila već ekshibicija za stariju gospodu rezervnog husarskog majorskog jarganga, kojoj se mirne duše moglo desiti, da već za bosanske aneksije služe pod carskim barjacima. Dva presvetla gospodina našla su se intimno, posljednji put, u Sarajevu, godine 1909, u carskoj pratnji prilikom posljednje Previšnje Posjete, a „vrijeme, dragi i mili bože, protječe kao ova dunavska voda, samo teče i teče, kao da ne vodi brige o presvetloj gospodi koja se vrzu na dunavskim obalama, već od Árpáda i od Jagelona, teče Dunavo nijemo od Luksemburga i Anžuvinaca sve do ovih takoreći jučer pristiglih Habzburgovaca na budimskom Gradu, gdje sjedi jedan Nadvojvoda, danas, u ulozi madžarskog Palatina, a zapravo je filatelist i igra tenis, i to mu je čitava historijska uloga...".

Osjećajući da mu nema sna (popila su gospoda srebrni vrč kave i na kraju prilično maraskina i Cointreaua), „a sada, dakako, bistar je te bi mogao odmah da se baci u sedlo, kao na carskim manevrima oko Donjeg Miholjca 1906, kada je posljednji put galopirao kao rezervni husarski ritmajstor s onom malom srebrnom kutijicom od ađutantske kartuše na leđima, kao dekorativnim simbolom Previšnje službe, i sve je jutros nekako milo i svijetlo, jer stvari tako stoje sa Premijerom, kao što mu je to nagovijestio njegov dragi Gyula, ali Gyula je pomalo romantik, Gyula još od svoje mladosti voli da farba, iz Gyuline se optimističke perspektive stvari veoma često samo

pričinjaju kao da su zaista takve, a ako nisu, a ako je to samo Gyulina dobronamjerna i ženerozna utjeha da ga nekako prevesla, da ga duhovno spremi na katastrofu, i bude li se jutros pred Šefom našao, uzmimo, na primjer, kao otvorenu mogućnost, u bezizlaznoj situaciji, bude li mu Grof uputio nekoliko logičnih pitanja, na koja ne će znati odgovoriti ni meritorno ni istinito, jer što da odgovori Grofu, bude li ga zapitao, na primjer, da mu iz bogatog repertoara Kamilovih razornih, prevratničkih programa i pogleda objasni neke detalje, kako to njegov sin mašta o atentatima, a takvih detalja ima toliko, da je svaki napor, da se sakrije istina, zapravo jalov...".

„Bude li mu Grof, na primjer, uputio samo jedno logično pitanje, »pa dobro, recite vi meni, de Emericzi, da li je vaš sin iredentist, to jest da li vaš sin vjeruje da Srbija treba da odigra ulogu Pijemonta u procesu južnoslavenskog političkog ujedinjenja, pazite dobro, de Emericzi, ne govorim o kulturnom jedinstvu južnoslavenskih naroda (o čemu se tako mnogo brblja u posljednje vrijeme u vašoj provincijalnoj štampi), ja govorim o južnoslavenskom političkom i državnom ujedinjenju, to jest o propagandističkom materijalu koji se štampa za beogradske pare, a o čemu mlada gospoda raspravljaju programatski kao o ‚prvom historijskom preduvjetu za progresivni razvoj južnoslavenskih naroda'«, šta će mu odgovoriti?

— Da, Ekscelencijo, moram priznati, molim pokorno, on, naime, ne znam kako da kažem, moj sin, naime, mislim, on ne taji da je tako, ili da bi barem tako trebalo ili moglo da bude, to jest da bi se moglo desiti da se tako stvari razviju, da bi, eventualno, i do političkog ujedinjenja doći moglo, jer, najposlije, on je i sam već po svojoj naravi više–manje zbrkano biće, a to su političke struje, to su mladenačke struje, s jedne strane pubertetski fermenti, uopće kaotična fermentacija...

— Ne razumijem, Emerički, to je sve veoma lijepo, i pubertet, i fermentacije, i kaotična strujanja, dobro, dobro, pustimo

mi te »struje« i ta »strujanja«, ali pitam ja vas što bi se to imalo ili moglo desiti, da bi se, naime, po vama, »moglo desiti«, da do državnog ujedinjenja južnoslavenskih naroda dođe, to da mi objasnite, kako to da se vaš gospodin sin bavi tim kompromitantnim poslovima, i što da se tu igramo kitajskog mahjonga, de Emericzi? Nema smisla negirati fakta! Vaš gospodin sin ne laje te gluposti, moglo bi se reći, dvadesetčetiri sata dnevno, u prazno, to je njegova Magna charta libertatis Sclavorum Meridionalium, on je pomalo u svim tim spletkama trajno aktivan. Zar nije bio ove godine maja mjeseca u Beogradu, zar nije tamo na nekakvoj Banjici prisustvovao vojničkoj paradi, kad je ona bijeda od takozvanog srpskog kralja primala defile konjaničkih eskadrona na svojoj ciganskoj kobili, i zar nije taj vaš isti gospodin sin, vaša jedina nada, vama lično, u četiri oka, po povratku iz Beograda, izjavio, de Emericzi, lično vama, molim, u četiri oka, da jedna jedina srbijanska konjanička eskadrona vrijedi više od svih zasjedanja Hrvatskog sabora od Marije Terezije pa do danas? Je li tako izjavio vaš sin vama, u četiri oka, de Emericzi, molim, da čujem?

— Jeste, Ekscelencijo, moram priznati, izjavio je...

— A jeste li vi to kome prijavili?

— Nisam, Ekscelencijo,

— A da li je to bila vaša dužnost, gospodine predstojniče Političke uprave Kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske vlade?

— Bila je, Vaša Preuzvišenosti,

— A zašto onda niste prijavili, kad i sami priznajete, da vam je bila dužnost?

— Nisam prijavio, to je istina, jer vidite i sami, zato sam i došao da Vam se ispovjedim, nalazim se u sažaljenja dostojnoj ulozi jednog oca, što da radim, nisam prijavio, prijaviti ga, značilo bi strpati ga u zatvor, značilo bi dati ga osuditi na kaznu teške tamnice od najmanje pet do sedam godina, a to prelazi,

priznajem, moju snagu, nisam, Ekscelencijo, zaista, što da vam odgovorim?

— Dakako, niste ga prijavili, ali to ne znači da vaš gospodin sin tu vašu samozatajnu ulogu vraća sa zahvalnošću! Vaša, u svakom pogledu, sumnjiva uloga ostaje nelombardirana, jer taj vaš gospodin sin rodio se tvrda srca i baš mu ništa nije stalo do očevih briga,

— Pa jeste, ja sam mizerija od oca, a što se moga sina tiče, sve je ono izjavio, kao što ste blagoizvoljeli citirati, dakako, no, ipak, ukoliko se te stvari uopće mogu braniti, ono, što je govorio poslije povratka iz Beograda, bilo je više–manje, kako da kažem, neka vrsta frazerskog brbljanja, recimo, kao što se govori: »Bez kavalerije i sabalja nema slobode«, ili »bez vojske nema države«, i »kakvi smo mi Hrvati država bez vojske«, a o tom smo delikatnom pitanju i mi, Ekscelencijo, ako se sjećate, u Regnikolarnom odboru iza kulisa već diskutirali, ako se sjećate?

— Dakako, lajanje o državnopravnim atributima u vjetar, imamo mi, dragi moj, o tom njihovom državnopravnoatributnom lajanju u vjetar povjerljive izvještaje, ne laje se tu samo u vjetar, nego se i komplotira, a i puca, tu je barut postao idealom, gospoda se naoružavaju iz srbijanskih vojnih magazina, to je prestalo biti šalom,

— Ekscelencijo, pokorno molim, znam, ne bih želio da ispadnem kao neka vrsta branitelja ovih ludorija, ali to je kod moga Kamila, uvjeren sam, još uvijek samo dječačko trabunjanje, studira estetiku, hoće da likvidira pravo, čita Platona u originalu, mislim da je dobro svladao grčku gramatiku, zapisao se na sanskrt, čita Upanišade, prevodi Labriolu, piše eseje, a bavi se u posljednje vrijeme i političkom pamfletistikom, kao što znamo, ne može se poreći, istina, ali sve je to još uvijek samo igra riječima, on je, eto, formalno kao vjeren s jedinicom staroga illustrissimusa Kamrátha i treba da stupi u redakciju

Madžarskog slova, i to baš ovih dana, oženit će se dečko, smirit će se, nadam se...

— Da, da, ali on vodi pregovore s redakcijom staroga Kamrátha da bi primio mjesto dopisnika *Madžarskoga slova* u Beogradu, carissime amice, patere, nema tu nikakve druge solucije nego logika pozitivnih zakona, mili moj, povucite vi, de Emericzi, konzekvencije, vi znate onaj stih iz Hamleta: »Dobro ruješ, stari krte moj«, a ovo su krtice, gospodine, krtice koje ruju pod zidinama legitimiteta, jeste li me razumjeli, presvetli gospodine, tu nema pardona! I upamtite dobro, kao što su onom ludom fratru odsjekli glavu ovdje dolje, na Krvavoj poljani, pod Tvrđavom budimskom, sa bilo kakvom, pak i najnevinijom sjenkom povampirenog jakobinizma valja svršiti beskompromisno, bez razmišljanja, dragi moj i poštovani gospodine! Uostalom, molim, evo vam konkretno nekoliko izvještaja o subverzivnoj raboti ovog vašeg gospodina sina, izvolite, dopisuje se s onim balavcima na mitrovačkoj robiji, s atentatorima, šalje im pakete preko jednog sudskog pripravnika kod kotarskoga suda ondje, formalno je interimistički sekretar bečkog đačkog mačevalačkog kluba »Ilirija«, a zapravo je spiritus movens ovog kamufliranog pokreta, putuje u Beč gotovo svakog mjeseca dvaput, a što rade tamo gospoda, mislite li da mačuju, da floretiraju, dakako, dogovaraju komplote, podmeću eksplozive gdje stignu, pokreću svoje, po čitavoj vašoj štampi tamo dolje glasno reklamirane »literarne« časopise na Rijeci, u Zagrebu, u Sarajevu, dakako, a odakle im novac, sve su to ozbiljne investicije, a sve je to najbanalnija rojalistička propaganda beogradska, a njegova predavanja u Parizu prošle godine, njegove veze s engleskim agentima, »našim dobronamjernim političkim savjetnicima, kojima je jedina briga Budućnost Dvojne monarhije«, a suradnja vašega gospodina sina u *Riječkom novom listu*, molim vas, svi tekstovi signirani ondje sa Hungaricus, to su tekstovi iz njegova pera, oni pamfleti o

Wekerleu, o Kossuthu, sve je to copyright by Koronai et Erdélyi etc., dragi moj de Emericzi, to je juridički supstrat, i vi ćete biti ljubazni, već po svojoj dužnosti, kao Šef Političke uprave, da istragu u ovom pitanju uzmete u svoje ruke, i to vi, lično, molim, da provedete istragu u svome vlastitom djelokrugu i da mi se javite sa svojim elaboratom, lično, ovdje, za nedjelju dana, i to je sve što sam imao da vam kažem u ovoj stvari, u ovoj kriminalnoj stvari, u okviru koje vi niste na visini od prvog dana, dragi moj, ni kao otac ni kao građanin ove zemlje. A sada da vam kažem još nešto, da završimo intimno: vi niste, kao što rekoh, ni dobar ni ispravan otac, jer da jeste, vi biste od prvog dana bili zauzeli sasvim drugi stav spram toga svog odroda, jer to nije čovjek, to je odrod, dragi moj Emerički, razumijete li me, odrod!"

„Sve je to istina. Već u četvrtom razredu gimnazije, u vezi s onom nesretnom aferom oko Jojinih eksploziva, trebalo ga je u Glinu, kao i onog drugog balavca, ali ne, dakako, Kamilo u Hungaricum, pa kad je gospodin u Hungaricumu izazvao skandal sa madžarskom himnom, a on s njim u Franciscojosephinum, pa kad nije htio studirati u Beču, a tata s njim u Pariz, pa kad nije htio da ostane u Parizu, a otac s njim u Peštu, a sada, kad ni u Pešti ne će ostati, kad izaziva skandale s ovom starijom damom, suprugom profesora Erdélyija (a ona je od Kamila trinaest godina starija), pa i to je sramota, mjesto da mu se opre, »pa dobro, radi što znaš, idi svojim putem, dižem ruke«, ne, on će na kraju pristati da mu Hortenzija pokloni Zdenčaj još za života, a onda će gospodin u Beograd, već kako mu padne na pamet, i tako će se deklasirati, dakako, propasti, a on, mjesto da mu se opre, on mu asistira i tako ga tjera u propast, a to mu je Grof i rekao, veoma logično i dosljedno: vi tjerate svoga sina u propast, de Emericzi, i jednog dana čovjek će vas s pravom zapitati, »pa dobro, a gdje ti je bila pamet, zar nisi vidio da spadam u sanatorij«."

„Logično govori gospodin Grof, Šef Vlade, protektor Presvetloga od prvog dana njegove karijere, a Presvetli osjeća kako je svaka grofovska riječ jasna, monumentalna u svojoj jednostavnosti kao kakav u mramor uklesani antikva–verzal na nadgrobnom kamenu, kao govor epitafa iz prekogrobne daljine, tako zvoni réquisitoire gospodina Grofa glasom jasnim i razgovijetnim, kao udar trube na vojničkom sudu, kada se čita tekst o degradaciji vojnog lica i kada krvnik s makazama zvekeće nad glavom vezanog osuđenika da mu otpara zlatne zvijezde s ovratnika na oficirskoj dolami. Consummatum est..."

Osjeća stari Emerički kako zvjerski zeleno svjetlucaju oči crnog madžarskog jaguara pred njim, i u magnetskom sjaju grofovskog pogleda ne može se oteti poraznoj magiji Premijerove Logike, jer, na kraju, mudro govori ovaj gospodin Grof ovdje pred njim, obasjan toplim srpanjskim jutarnjim suncem, koje se u bogatom slapu prelijeva preko starinskih parketa, preko sagova, kroz otvorene visoke, dvokrilne staromodne prozore, kroz koje treperi pastelnosvilena, prozirna koprena vedrog budimskog jutra, a dolje, sa dunavske vode, melankolično odjekuje zov brodske sirene.

„Sve što Grof govori, sve je to kvintesencija ne samo logike nego najnormalnije ljudske pameti, razuma, osnovnog ljudskog nagona za samoodržanjem, za očuvanjem biološke supstancije, egzistencije zapravo, u jednu riječ, sasvim naravno, trebalo bi nešto poduzeti, i to smjesta, tu nema više da se gubi na vremenu, istina je, na sve strane javljaju se znaci rasula, ova prokleta Omladina danas otrovana je do srži, otrovao ju je onaj ludi Supilo, truje ju moralna beogradska paranoja, tu teče borba na život i smrt, a Kamilo se odmetnuo, Kamilo mu radi o glavi, to je samoubilački ludo, ali nije zato manje istinito. I to je točno da on Kamilu nije dobar otac i u svojim postupcima on nikada nije bio dosljedan ni metodičan: nikada on svome odrodu ne pruža otpor, uvijek razgovara s njim al pari, kao da

je taj čudak još uvijek malodobno dijete. Eto, prošle jeseni, poslije jednog regnikolarnog banketa kod »Engleske kraljice«, kad su se vratili u ovu istu hotelsku sobu, tu mu je Kamilo, sjedeći mu na krevetu, čitao lekciju takoreći do jutra, kako treba da se stidi da kao hrvatski regnikolarac antišambrira kod onog Wekerlea, kod mizernog švapskog kamerdinera s bakenbartima, kod one obične deklasirane varalice i hohštaplera, koji po svojim sposobnostima ne bi mogao biti butler ni u takvom bijednom hotelu kao što je ova smrdljiva »Fiuma«, a on, mjesto da ga opali nogom u tur, sluša ga kao da mu je guvernanta.

— Promatrao sam tog posranog Wekerlea, »entre poire et liqueur«, kako rokće u dimu svoje havane, kako je oblizuje ružičastom gubicom kao prase od marcipana, kako je njegova ekscelencija ljubazna da blagonaklono blagoizvolijeva prikloniti svoje svinjsko mesnato, dlakavo uho vašim hrvatskim regnikolarnim litanijama, da bi se konačno, poslije četrdeset godina, utvrdilo, kako je gospodin Ministar predsjednik zapravo gangsterski šef jedne kriminalne bande, koju predstavljaju tipovi kao onaj drugi Ministar predsjednik, gospodin Lukács, na primjer, koji ima jednu jedinu spasonosnu ideju da na Margitszigetu otvori kartašnicu! Ruleta na Margitszigetu, to je jedini ideal ove gospode, i dok oni igraju svoj macao i svoj baccarat za hiljade kruna u jednoj noći, ti imaš sedamsto sedamnaest kruna i sedamnaest filira mjesečno! Vi klečite pred ovim hohštaplerima kao bistrički bogci, kao one hrvatske mizerije na Milenijskom spomeniku pred kraljem Kolomanom, kada je preplovio Dravu na jednom trulom čamcu, a ja, vidiš, u Hungaricumu nisam pristao da napišem svoju pismenu zadaću da je Hrvatska država izgubila samostalnost kada je Koloman prešao Dravu na čelu svoga konjaništva godine 1102, i što mi se dogodilo, ništa,

— Dakako, nije ti se dogodilo ništa, kad sam ti ja bio garancijom da ti se »ne će ništa dogoditi«, ali daj zajaši ti svog vlastitog konja, pak da vidiš kako ćeš o ledinu,

— Ni vama se ne bi dogodilo savršeno ništa, samo nemate karaktera, a što se moga konja tiče, ne treba da te boli glava!

— Ti ne ćeš da gledaš u oči činjenicama, osvijesti se, šta možemo kad smo se kao Narod rodili kao bijeda, nemamo novaca, razdrti smo na četiri, na pet i ne zna se na koliko dijelova, membra disiecta — mjesto da mu drekne: »Jezik za zube, balavče, šta ti tu meni laješ nešto o karakteru, slušaj ti, tako dugo dok se hraniš mojim kruhom i tako dugo dok stanuješ pod mojim krovom i trošiš moje regnikolarne novce, a živiš gospodski kao malo tko u ovoj zemlji, tako dugo budi u najmanju ruku pristojan, ne blebeći gluposti, još nisi ni prokljuvao ovu svoju pileću ljusku i tu već nešto kvocaš mudrolije, a sve ti je to šućmućpaprolij, ništa drugo, razumiješ li, nego obična demagogija iz provincijalne štampe, i to još veoma jeftina, ove tvoje bezobrazne aluzije, razumiješ li, jer treba da te vidim kako ćeš kusati svoju vlastitu čorbu, kako će tada izgledati ove tvoje ‚visokoutvorljive' moralističke propovijedi, i ne ću više da te čujem, ni jedne jedine tvoje bezobrazne riječi, tornjaj se da te ne vidim, marš«, nego ništa, obratno od toga, on mu se kao ulaguje, on mu se pasji umiljava, on tu nešto plačljivo deklamira kako smo politički raskomadani i razdrti, kako smo »membra disiecta«, kao da je on lično odgovoran za ovo glupo stanje hrvatskih stvari i kao da bi lično on mogao tu nešto izmijeniti, sve kada bi i htio, i kao da je to sve ovisno od njegove volje... A njegov gospodin sin brblja neodgovorno dalje o saborskoj kvadraturi kruga i o tome kako komedija od Hrvatskog sabora nema ni toliko prava da imenuje četrdeset konduktera na hrvatskim željezničkim prugama, koje su, dakako, madžarske, i to se zove »Suverenitet jedne Kraljevine«, gdje se ispiti na Šumarskoj akademiji moraju polagati na madžarskom jeziku, a sve je ordinarna prevara i laž."

„Mjesto da mu razbije njušku, on se daje terorizirati pasivno godinama, kako se na »Markovom trgu bestidno laže«, kako

»to ne bi moglo da postavi na scenu ni jedno šekspirsko pero«, kako se na Markovom trgu »vara i zamuckuje na nekakvom banskom kurijalnom volapiku« i »ovo i ono«, i »ovako i onako«, i »koliko–toliko«, i »kako–tako«, i tako dalje, što ni pas s maslom ne bi pokusao kao neku pseudogramatičku kajganu.

— Ako vi to zovete saborisanjem, pojma od vas nitko nema kako ste spustili svoju vlastitu cijenu nisko, a najneinteligentniji vam je argumenat što ga kao regnikolarci upotrebljavate za posljednjih dvadesetak godina, da niste u stanju da nešto sredite sa svojom madžarskom »Posestrimom«, jer da tamo, kod »Posestrime«, prilike nisu sređene, kao biva, madžarski regnikolarci ne žive u »sređenim prilikama«, pak zato ne mogu da se konstituiraju i da vrate pare, i zato mogu da nam dalje godišnje dižu milijune, preglupo,

— Pa priznaj, sine, objektivno, da prilike u Madžarskoj zaista nisu sređene, ili zar su za tebe barikade, prijeki sud, kavalerija na ulicama, izvrnuti tramvaji, pogromi, masovni štrajkovi, i tako dalje, dokaz da je tamo sve u redu?

— A kod nas, poštovana Politička upravo, zar su prilike kod nas »sređene«? Po tvojoj logici kod nas je, dakako, sve idealno sređeno, kad ste samo u jednoj jedinoj godini pohapsili nekoliko hiljada i pobili nekoliko stotina ljudi, i to vi zovete da vladate na evropski civilizirani način? To su, dakako, »sređene prilike« zato, jer tako štampate u svojim *Narodnim novinama!* A ja ti kažem, nije daleko dan, kad će Habsburg zajedno sa svojim madžarskim crno–žutim legitimističkim grofovima seliti iz naših garnizona, iz naših korpskomanda, iz Bjelovara, iz Fiume, iz Broda, i iz čitave zemlje, baš tako kao što je odselio iz Mantove, iz Piacenze ili iz Verone!

— Ti si naivni supilovac, pa zar ne vidiš do čega je dotjerao taj tvoj Supilo, falila je samo vlas pak da završi u Kufsteinu, i samo tjerajte ovako dalje, svi ćete dotjerati do Lepoglave!

— Bez Lepoglave u ovoj zemlji ne će biti reda, to je izvan debate, samo se ne zna tko će završiti u Lepoglavi, ali da je tvom regnikolarnom Babilonu odzvonilo, to je izvan sumnje!"

U platanama na dunavskom keju uznemirile su se prve ptice, a tu i tamo počela je da sa granita odzvanja jeka kopita teretnih štajerskih kobila; povorke teških špediterskih kola svrstavaju se sa sviju strana sve glasnije u ritmu jutarnjeg buđenja i kreću preko mostova uz kantilenu zvona sa daleke druge obale, nad kojom se sve grimiznije raspaljuje krvava buktinja srpanjskog sunca.

„Od sna ne će biti ništa", objasnilo se Presvetlom da bi bilo najinteligentnije da se prošeta! Rana jutarnja šetnja jedina bi mu mogla eventualno poslužiti kao uspavanka, da se otme svojim jalovim halucinantnim razmatranjima beznadnog slučaja, za koji bi se već i sam bio priklonio mišljenju da spada pomalo u psihotična, da se ne bi reklo, klinička razdraženja.

Obukao se vojnički brzo i uredno, i isto tako brzim, vojničkim, uspravnim korakom, kao da stupa na čelu bataljona, zaputio se niz vodu spram mosta Kraljice Eržebete, pa produživši ispod onog sablasnog glomaznog brončanog Sveca, koji gore sa brda svetim krstom kao batinom prijeti glavnom gradu poganih Madžara, zaputio se spram mosta Franje Josipa, kod Tehničkog fakulteta. Pod starom budimskom Tvrđavom sve glasnije se javlja u svilenoj, prozirnoj ljetnoj maglici ovaj Grad gdje je proživio svoju mladost, Grad o koji je vezana njegova karijera, sve njegove iluzije i čitav život od onog dana, kad je ovamo stigao sa svojim ocem osamdesetih godina, a kad su na Üllőjskoj cesti stajale još prizemnice s bunarima i gakale guske kao usred provincijalne palanke.

„Gleda li se na te stvari kako stoje danas, a kako su još stajale jučer, na ovaj Grad, na ovaj Dunav, na ovu arhitekturu, na ovu staru historijsku Tvrđavu, razorno, nihilistički, kao što se tom

rabotom poigrava njegov sin, ima u toj metodi neke razorne logike, dakako, samo je to logika nihilistička, nema sumnje, i do čega dovodi, do rasula svih vrijednosti i pojava, jer ne leži čitava istina životne tajne u negativnim formulama, a opet je istina i to, da na ovome svijetu ništa nije vječno. Jer, eto, borba s Habsburgom Osamstotinačetrdesetosme bila je i nije bila revolucionarna; pravi košutovci bili su i ostali okorjeli konzervativci, kao njegov pokojni otac Kalman, na primjer, koji nije mogao da zamisli kako bi urbarij mogao imati bilo kakav napredan smisao: »Za pet rân božjih, pa kaj smo na glavu opali z naše mamice, da bumo z naših kmetov slobodnjàke napràvili, a gdo bu nam, prosim lepo, gorice kopal?«"

„A što se opet nemadžarskih elemenata pod Karpatima tiče, ni jedan košutovac nije priznavao ni Vlasima, ni Totovima, ni Krobotima nikakvo, pak ni najminimalnije pravo na egzistenciju, i to je historijska istina, koju ne treba zaboraviti, a uzme li se objektivno, u tom pogledu stvari se nisu baš do dana današnjeg popravile. Na kraju, što znači erdeljska i transilvanska Unija, a gdje su Rumunji, nema ih u javnom životu, a što znači Tatra u državnom Grbu, a četiri naše rijeke u tom istom madžarskom Grbu, a gdje su Česi, a gdje Slovaci, gdje su Srbi, a Rusini, a Dalmacija sa tri leopardske glave, a Raci, a Trojednica i njeni grbovi, sve je to heraldička igra grbovima, dvojezičnim natpisima, pragmatikama, grofovska zemlja, a što ako Kamilo nema krivo da je sve to ipak početak konca?"

„Sablasne su to ideje, a moglo bi se ipak dogoditi da će netko, jednog dalekog, nepoznatog svitanja, lutati ovim praznim, sivim i dosadnim budimskim ulicama kao što on luta jutros, a stakla na prozorima, na slijepim sivim fasadama, bit će sva zaista termitski siva, golubovi tromi i melankolični kao na groblju, a nitko više ne će biti živ od današnjih živih, i nitko ne će znati da smo svi mi bili uopće živi, što smo mislili i što smo zapravo htjeli? Sve će biti groblje. Sve će biti Atlantida na

dnu mračnog plutonskog ponora, kamo se sve to gadno survalo, te ničega nije ostalo od ove puste slave i bogatstva, ni kamena na kamenu."

„On je to bio i sanjao prošle noći, pobjegao je na tavan, u potkrovlje, na neku mansardu pod sasvim niskim krovom, u praznu sobicu, na praznom tavanu, iz prazne kuće u praznu kuću, u potpuno praznom gradu, gdje nije bilo nigdje ni žive duše, ni mačke, ni fijakera, u tako praznom gradu kao što je sada, jutros, ovaj Budim očajno prazan, i tako, u stravi, popeo se Presvetli u tu čudnu, fantastičnu praznu mansardu, i gleda, i vidi, i čudi se, eto, tu, usred mansarde, tu plamti živa vatra na ognjištu, liže plamen pod crnim čađavim loncem, a Presvetli je dojurio bez daha u sobu gore, pod krov, na tavan, i hoće da skine onaj usijani lonac s vatre, dohvatio ga je vrućim krpama, ali vrela masa iz lonca probija kroz smrdljive krpe, sve se puši čađavo, opasnost je velika, a iz daljine odjekuje glasna grmljavina topova, onaj kipući lonac u njegovoj ruci nije lonac nego Jojina bomba, to je dinamit njegova Kamila, đavolska ova pasmina odlučila je da minira i ekrazira čitav svijet, da sve obori i slomi, da sve pretvori u groblje, ne vode ovi balavci o tome računa, što može da propadne Evropa, i tako je pojurio s kipućim gvozdenim loncem niz ulicu, a onda se trgao, i znao je, precizno je osjećao, ovaj čađavi gvozdeni lonac znači: netko će mu skuhati gadnu poparu! I doista, kad se javio barun i kad mu je prenio ljubaznu obavijest iz Prezidijala o *Barjacima*, znao je da su ti prokleti *Barjaci XX stoljeća* onaj lonac. A bude li jednoga dana ovaj Grad zaista potonuo kao pompejansko priviđenje, bude li doista pao razoren topovima kao poslije Mohača, ili poslije oslobođenja Beča, ili Osamstotinačetrdesetosme, što je bilo još, takoreći, jučer, nije isključeno da sve ne ode do đavola..."

U šetnji zaustavio se Presvetli ispred perivoja Stróblove kavane pod terasama kraljevskog budimskog Grada.

„Eto bečke carske arhitekture osamdesetih godina! Sve milo, zgodno, udobno i ugodno, kao operne kulise s balkonima i balustradama, na mjesečini kao slatka tročetvrtinska muzika poslijepodnevnih valcera. Bezbrižne dame, bezbrižna gospoda, bezbrižni ljubavni sastanci, frivolni šlageri, servira se sladoled, engleski čaj u srebru, staze su posute pijeskom narančaste boje, svi fotelji od zelene ili crvene lakirane slame sa brokatnim jastucima, lijehe maćuhica uokvirene šišanim šimširom, table s tulipanima i kardinalskim ružama, mirišu lipe, jorgovan, akacije, plaču ciganske egede, tiho stupaju kelneri u fraku, servira se čokolada, likeri, Sachertorta, zaustavilo se vrijeme kao parfimirana lehárska muzika, san vedrog izleta pod madžarskim plavim nebom, koje se ne će više nikada vratiti. Paviljoni, glorijete i mramorne kaskade, sve stepenice i sve terase, sve to još stoji granitnoneoborivo, kao neosvojiva i pobjedonosna tvrđava od Beča do Praga, od Badgasteina do Abbazije i Portorosea, od Pule do Kotora, dobri hoteli, tople kavane, muzike, valceri, masa mramornih lavova, na sve strane carski brončani ili granitni lavovi, pod kraljevskim perivojem starog budimskog Grada, na kome se veselo vijori barjak sigurnosti i suvereniteta, na mostovima, na ulazu u parkove, čopori brončanih ili mramornih lavova, a nije isključeno da nad ovom idilom vedro nebo ne rasparaju jednoga dana ognjene staze karteča i da ovo priviđenje sreće, radosti i bogatstva ne potone u dimu baruta, kao što je potonulo 1848..."

Još od pokojnog Kalmana na Ladanju Gornjem ostao je jedan stari ocalni otisak budimske Tvrđave u ruševinama, godine Osamstotinačetrdesetosme. Visio je taj štaldruk godinama u ladanjskom salonu, a netko ga je kasnije prenio u Jurjevsku, štaldruk bojadisan rukom, godinama ga je Presvetli izgubio iz vida, a jutros, u bunilu, razdražen Kamilovim prijet-

njama, sjetio se starinske budimske vedute, u tankom, zlatnoobrubljenom okviru od mahagonija, pod staklom, u tamnorumenim oblacima požara, stara Tvrđava u ruševinama, a iz Citadele dime se bijeli oblaci kanonade.

Nadgrobna ljepota arhitektonskih svodova svedenih na patetičnu kulisu, ni na što više nego baš samo na dekorativnu kulisu, lišenu svake zemaljske svrhe, teatarska dekoracija na praznoj sceni, nad kojom je već davno pala zavjesa, nad čitavom ovom historijskom predstavom i nad grobom mrtve stare slave, nad grobom iluzije koja je mrtva kao što su neuskrisivo mrtve sve nadgrobne ljepote ruševina. Pomisao da je pod razorenim krovovima ovih razorenih domova davno jedamput lizala topla vatra, da su preko ovih ruševnih pragova ulazili živi ljudi, da su svi ljudi, koji su ove dvorove i ovu Tvrđavu smatrali svojim djedovskim krovom, mrtvi, bolećiva ta pomisao, puna čežnje za nestalim vremenima, oduvijek je na Presvetloga djelovala slatkotugaljivo, a i sam je svoju sentimentalnu slabost ironizirao kao da u njemu zvoni bapska neka, kako ju je on, uzvišen spram svega što predstavlja poeziju, zvao, »pjesnička citra«. Tamnosmeđa, smolava boja spaljenih budimskih stijena na staroj četrdesetosmaškoj graviri, od požara ogaravljeni zidovi, oboreni i prepolovljeni svodovi, oganj i potres divlje oluje, koja je zaurlala nad budimskim Gradom, oborivši ga u prah i pepeo, sve to bilo je vrelo melankoličnih inspiracija presvetlog de Emericzija još u varaždinsko doba kod pavlina, a, eto, jutros, javlja mu se đavolska misao: „A što ako to možda zaista i nije bilo posljednji put da se na ovaj Grad oborio Gnjev Gospodnji, i ako je suđeno da ga udes ponovno razori do temelja, jednog ukletog, fantastičnog, apokaliptičkog Dana, o kome njegov Kamilo trabunja kao Kasandra, da boginja osvete neminovno prijeti Budimu po mračnim zakonima svemirskim i da je takoreći već stigla na Karpate..."

Zaustavio se Presvetli pod štroblovskom arhitektonskom masom budimske Tvrđave, pod impozantnim fortifikacionim

garantom madžarskog gospodskog luksuza, koji u ovoj pastirskoj zemlji čikoških čizama i grubotkanih pastirskih gaća predstavlja raskošnu varijantu franciskojozefinskog ukusa, ovog veličanstvenog badgasteinskog, karlsbadskog, opatijskog teatra, gdje su svi hoteli à la »Erzherzogin Stephanie«, »Die Königin von England« ili »Kaiser von Oesterreich«, sa svojim oberima, operetama, terasama i skalinatama, sa mramornim altanama i glorijetama, sa svojim polunagim boginjama na timpanonima, na krovovima i na fasadama, jedini znamen neoborivog, granitnog Imperija, kome je historija odredila da bude u ovim dunavskim močvarama čuvarom Reda, Rada i Zakona, a ovaj barokni Gigant još uvijek tu, među nama, postoji, svim paklenim silama uprkos, on još uvijek traje, on egzistira, bez obzira na paragraf trinaesti ili četrnaesti Carskog patenta, na kraju krajeva, on sa svojim generalima, konjima i topovima ipak postoji, jer sav ovaj granit aristokratskih, gavanskih, patricijskih vestibula, ogromne ove dvorane sa svojim brokatnim tapetama i freskama, sa hrastovim tavanicama, sa brončanim svijećnjacima i sagovima, sa svojim jedinstvenim balovima i dvorskim prijemima, sa skrletnom husarskom galom u laku i u leopardskom krznu, sa helebardama i srebrnim kacigama, sve to nisu Kálmánovi *Jesenski manevri* već Haydnova Sveta misa sa korpskomandantskom asistencijom, to nisu kulise, to nije cirkuska predstava, to je još uvijek veličanstvena velevlasna Stvarnost, a u ovu međunarodnu, neoborivu Carsku Stvarnost mogu sumnjati samo luckasti mozgovi, od kojih je jedan, nažalost, njegov vlastiti sin...

U sve nervoznijem maštanju našao se de Emericzi pod obroncima Citadele i popeo se serpentinom do svete Marije Budimske u Spilji, koja se diskretno i sasvim skromno sakrila u njedrima sure hridine. Ovamo, do ove sitne, neugledne, madžarske varijante svetog lurdskog prikazanja, do ove prve

madžarske Dame, već nekoliko decenija hodočasti masa bezazlenih vjernika na poklon Djevici, pred kojom trajno plamti voštanica, miriše skromno prosjačko cvijeće sa gradske periferije za dokaz da svijet ni u bijedi nije zaboravio klanjati se vječnim duhovnim vrijednostima.

Kraj svima tako drage budimske Madone ugovarali bi se bili randevui u de Emericzijevo peštansko đačko vrijeme, a o smiraju dana javljala se pred Madonom fantastična pojava staroga gospodina, koji bi stizao u sumraku, pravilno kao sat, nekoliko minuta poslije zapada sunca, svakoga predvečerja, kao disciplinirana straža koja stiže na vrijeme: vitka, elegantna kontura u salonroku, sa staromodnim visokim cilindrom, luckasti fantast, koga prati glas da je jedan od Kossuthovih oficira, koji je u toku samog izvršenja smrtne kazne pomilovan, u posljednjem trenutku skinut sa vješala i vraćen u život, prosto čudom.

Svakog sumraka, petnaest do dvadeset minuta pošto je nestalo sunca iza Švapskih uzvisina, penje se uskom strmom stazom do Spilje sjedobradi, patrijarhalni Simbol košutovskih dana, uvijek još u začudnoj, moglo bi se reći, izvanrednoj kondiciji: čovjek koji, vidi se, očito posvećuje pomnu brigu njezi svoje honvédske, košutovske ovozemaljske pojave. Vitak, kao stegnut remenom, u staromodno skrojenom salonroku, tako da mu crna tkanina pada u bogatim naborima oko pasa, s odsječnim kretnjama konjaničkog oficira, približava se časni sjedobradi patrijarh patetično strogo, gotovo slijepo uzvišen spram svega što ga okružuje, protokolarno sabran isključivo oko ceremonijala svoje uzvišene posjete, svečane ove nebeske audijencije, kao da kreće na službeni poklon svom Najvišem Košutovskom Autoritetu. Ne obaziruć se ni lijevo ni desno, ovaj Kossuthov general, ova žrtva Haynauove tiranije, stupa pravo pred Madonu, pred Gospojin kip od gipsa, i tamo pred likom Nebeske Kraljice Madžara, kvrcnuvši propisno petama

i ukočivši se, skida svoj cilindar lijevom rukom i tako ga kao konjaničku kacigu opire o svoj lijevi bok, kao da se umrtvio na staru honvédsku zapovijed: »Vigyázz!«

Pošto je skinuo svoj cilindar ljevicom, on je galvaniziranim, okomitim, kratkim i grubim stakato–pokretom glave, vertikalno dolje, spram podbratka, neumoljivo vojnički strogo, upravo surovo, strelohitro spustio pogled do podnožja Madonina prijestolja, i tako sagnut s oborenim pogledom ostao u nijemoj molitvi nepomičan nekoliko minuta, sav predan pobožnom razmatranju svoje političke retrospektive: „Eto, Kraljice Madžara, što smo dočekali? Pošto smo htjeli da oslobodimo svoju nesretnu zemlju od crno–žutih žbira i krvnika, pošto smo pred čitavim svijetom razvili svoje barjake, eto nas, danas, gdje smo vezani ovom bijedom od crno–žute deákovske žgadije, a madžarski pravednici pred Tvojim prijestoljem očekuju od Tebe, Djevice, da se Ti kao Advocata Hungariae pokreneš i da svojim anđeoskim četama jednog dana oslobodiš ovaj naš zgaženi buket madžarske slobode, jer extra Hungariam non est vita..."

Sagnute glave, sa cilindrom kao sa kacigom o lijevom boku, stegnut u pasu, nepomičan kao kip, stoji pred Madonom ovaj heroj iz davnih četrdesetosmaških dana i moli se skrušeno madžarskoj Odvjetnici u stihovima viteških košutovskih litanija, da bi đavo odnio u nepovrat sve ovo što se zove danas madžarska crno–žuta legitimistička stvarnost, od grofova Kálmána i Istvána i Széla, i Wekerlea i Lukácsa, tih grešnih pustolova i izdajica, kao što je bila i ona lutalica Biberach, koja je upropastila Benka Bota, hrvatskog tragičnog bana Bánka.

Stojeći pred Madonom gotovo isto tako ukočeno, u molitvi, da mu se smiluje, njemu i njegovom ludom sinu, kao onaj stari košutovac, Presvetli, u hipnotiziranoj pozi, zaronjen u svoje mutne misli, sjetivši se da je doputovao zapravo u audijenciju kod Premijera, i kao u panici, nije li smetnuo s uma pravu svrhu svoga dolaska, on se nervoznom gestom mašio svoga sata: bilo

je točno pet sati i dvadeset sedam minuta. Dovoljno da se vrati, da se okupa, da se obrije i spremi za audijenciju, i tako, prekrstivši se i oprostivši se sentimentalno od Madone, on se smiren vratio ispod budimskoga Grada u hotel, gdje ga je dočekao stari portir, iznenađen što illustrissimus stiže tako rano iz grada.

„Bit će najuputnije počnem li s kondolencijom oko mrtve Grofice, to je sentimentalan motiv, sasvim otrcan, doduše, zapravo pomalo frazerski brbljav izraz sućuti, ali za uvod u ovaj razgovor, u ovome momentu, po sugestiji Reviczkoga, čini se, neobično podesan, takoreći dobro došao u neku ruku, jer se nadovezuje o kondolenciju koju je Presvetli svom uzvišenom Šefu već uputio povodom smrti grofovske Mu Majke, a u vezi s tim je primio od Njegove Ekscelencije vlastoručno pisani odgovor, sa toplim, gotovo srdačnim prizvukom simpatije, »da je čovjeku uvijek podjednako milo kad osjeti kako je okružen dobrim i pouzdanim prijateljima, čije srce kuca toplo i iskreno s našim, u takvim, nažalost, neizbježnim prilikama, kada čovjek u potpuno bespomoćnoj osamljenosti pokapa svoje drage...«."

Presvetli poznavao je staru damu, on je bio u njenoj kući dva–tri puta rado viđeni gost, a jedno vrijeme, kada je još na početku svoje karijere radio u budimskom Hrvatskom ministarstvu, stara grofica povjerila mu je delikatan zadatak, da na jednome od njenih slavonskih posjeda kraj Valpova uredi nadgrobni spomenik njenog pradjeda po prababi Zsuzsanni, rođenoj grofici Bethlen, popularnog probisvijeta i levente, Harcsay Ábraháma.

I doista, usred pustog proplanka na požeškom drumu, duboko u valpovačkoj šumi, stajao je nadgrobni spomenik mrtvog viteza Harcsay Ábraháma, koji se oženio prababom grofice Degenstolz–Hochburg, Žužikom, a sada leži zaboravljen usred slavonske šume, u viteškom oklopu, u poluležećem stavu à la

Madame Récamier, kao na dormijeri, oslonivši se o svoj viteški mač, upravo krvničku sabljetinu od gotovo dva metra dužine, a ispred samog postolja, kao uz krevet bolesnika, prisjela je uvažena udovica Suzana Abrahamova, rođena kontesa Bethlen, držeći u ruci ogromnu Bibliju (i to, razlikujmo dobro, kalvinističko Sveto pismo), kao za utjehu svog tragičnog udovičkog bola, što joj je bilo suđeno da na ovome svijetu preživi nezaboravnu vitešku ispičuturu, šarmantnog ljubavnika i kavalira Ábraháma, koji je propio i zakartao nekoliko grofičinih erdeljskih dvoraca, a kada se kretao svijetom, kretao se četveropregom. S ovim nadgrobnim remek–djelom od spomenika pokojne grofice Žužike Harcsayeve de Harcsa et Válpó imao je Presvetli svojedobno prilično mnogo okapanja, jer u Osijeku nije bilo majstora klesara koji bi se bio usudio primiti ovog delikatnog posla, pošto su Ábrahámov spomenik izlizale slavonske magle i kiše, a osim toga bio je od tako sipke građe te se mrvio kao da je od alabastera, a ne od kamena.

Ovdje, u harčajevskim i bethlenskim valpovačkim revirima, Njegova Preuzvišenost današnji de Emericzijev Šef, gospodin Ministar predsjednik, volio je da lovi lov na kune i na tetrebove prigodom posjete svom uzvišenom grofovskom hédervárskom prijatelju na Markovom trgu, i tako je Presvetli de Emericzi, ulazeći pred Svijetlo Lice svoga Šefa, u posljednjem trenutku iskombinirao, kako bi ipak bilo najoportunije da otpočne ovaj delikatni razgovor o pokojnoj Gospođi Majci, Grofici, kako se poslije svoje skromne kondolencije nije više javio Njegovoj Preuzvišenosti, »jer, eto, nije mu bilo suđeno da prisustvuje žalobnom obredu, pošto se baš istog dana radilo o Instalaciji novoga kraljevskog Povjerenika u Zagrebu, i de Emericzi, kome su, kao što je to Njegovoj Preuzvišenosti poznato, ponovno povjerili vođenje banske Političke uprave, bio je već po svojoj dužnosti vezan o svoju, u ovome momentu, nadasve delikatnu funkciju, i tako, uza svoju najbolju volju, nije mogao da se otme

instalacionim formalnostima i da istodobno prisustvuje pogrebu, što mu je bilo zaista od srca iskreno žao. A kako je o uspomenu drage stare Dame vezan sentimentalno, i kako mu je poznato iz vlastitog iskustva, kako Njegova Ekscelencija još uvijek njeguje čitav niz uspomena oko raznih zgoda vezanih sponom njihovog zajedničkog sjećanja na Gospođu Majku, tako, na primjer, da li je Njegova Ekscelencija zaboravila valpovački spomenik svoga prapradjeda, Levente i Viteza, po plemenitim pustolovinama slavnog Harcsay Ábraháma, kome je romantična duša grofice Zsuzsanne Bethlen podigla nadgrobni spomenik sa svojim vlastitim poetskim Likom, a pokojna Gospođa Majka Gospodina Grofa još je u ono vrijeme (a to je moglo biti devedesetih godina) izjavila de Emericziju, da bi joj bila jedina želja da jednoga dana, kad sklopi oči, podignu i Njoj neku varijantu Zsuzsanninog nadgrobnog spomenika, kako bi se poput svoje prababe našla nad odrom svoga muža, kao vjerna mu sjenka, sa molitvenikom u ruci...«

— Ali, molim vas, Emericzi, hvala vam, da, da, nisam zaboravio onaj naivni harčajevski mauzolej, dakako, sjećam se, pa ono je bila čitava mala teatarska mizanscena, onaj teatar od valpovačkog spomenika, a moja pokojna Mama pokopana je u našoj obiteljskoj grobnici, tamo je prije svega mrak, zaista, kao u grobu, i ne vidi se ništa, a tamo će Mama i ostati u duhu familijarne tradicije, jer, zapravo, svi ovi bazari sa mrtvim lutkama nad grobovima su jezivi, unebovapijući neukus, zar ne, neka vrsta neozbiljne, ali zaista sasvim jeftine operete, a moju pokojnu Mamu ukus, u nekom plemenitijem, da tako kažem, odabranijem smislu, nije nikada naročito uznemirivao. I u tom pogledu bila je, što se nadgrobnih spomenika i natpisa na epitafima tiče, »dijete svoga vremena«, zaista beznadno bezidejnog vremena, naime, htio sam da kažem, neukusnog, a i to, ako je izrazila želju kao da joj se sviđa ova vrsta harčajevskog nadgrobnog spomenika, bilo je to izgovoreno više–manje kao

façon de parler, i od klavirske muzike Beethovenove najviše je voljela *Die Wuth um den verlorenen Groschen*, šta ćemo, dragi, chacun à son goût, zar ne? Hvala vam, dragi Emericzi, zaista, ja znam, molim vas, i ni jednoga trenutka nisam posumnjao u vašu odanost, a, eto, što se mene lično tiče, bože moj, Mama je umrla lijepo, živjela je lijepo, pošteno, dugo, bila je uglavnom zdrava, a, osim toga, žena je navršila, ne treba zaboraviti, sedamdeset treću godinu, pa dosta, brate i gospodine, svakoj pjesmi kraja biti mora, nismo bogovi, nego ljudi, a ništa drugo ne bih želio nego tako divnu smrt, zaspala je žena u predvečerje i više se nije probudila, sjajno...

— A vi, dragi moj Emericzi, da, znam, obavijestio me o svemu Reviczky, i ako smijem da vas zamolim, molim vas, čovječe, ne uzrujavajte se i ne preuveličavajte sitnice, bože moj, omladina, omladina je drska i bezobrazna, umišljena, arogantna, dakako, nema sumnje, a to je zapravo njeno pravo da to bude, a i mi smo bili takvi, arogantni i megalomani, zar ne, a život već će se jednog dana pobrinuti da cvijet uvene, pak sve što je bilo »con fuoco« svršava »lento«, a veoma često, nažalost, i ne kao »cantabile«, a bogami niti kao »maestoso«, pa dobro, što, raspisao se dječak o regnikolarnim stvarima, vidi se, reagira na to nervozno, pa to je sasvim prirodno, od najranijeg djetinjstva bilo mu je antipatično slušati o regnikolarnim ciframa, ali, molim vas, nije bilo potrebno da se trudite ovamo gore, premda mi je drago da vas vidim i drago mi je da ste se tako spontano odlučili da dođete, kad ste doznali da se vaš gospodin sin bavi politikom, to jest, po vašem mišljenju, kao što mi je rekao Reviczky, provokacijama, a pitamo se, logično, a čime će se omladina i baviti ako ne politikom, i mi smo se bavili politikom, i te kako, a i danas, pod stare dane, još uvijek se bavimo tom prokletom politikom, dragi moj Emericzi, a politika, vi i sami znate, rutina je koja se baš mnogo ne razlikuje ni od šantaža ni od provokacija...

Sluša Presvetli svog Šefa, kako mu iz usta izvire duga vrpca beskrajnog monologa, kao što izviru iz svetačkih usta tanke trake metafizičkih ispovijesti i molitava, i ne umije kako da nadoveže na ovu masu riječi, kako da zapliva u ovaj kozerski, da, upravo isprazno konverzacioni uvod, te mu nikako ne uspijeva da se snađe, prijatno zbunjen, prije svega, kao što se čini, potpuno istinitom prognozom Reviczkoga da stvari, što se Kamilova izazova tiče, ne stoje tako strašno, upravo da stoje mnogo bolje nego što se misli, samo gdje to i kako to te stvari stoje »bolje«, i na koji način, i u kóme smjeru, kada se Grof, pred njim, kao duhom odsutan, zaogrnuo togom generalnih, općenitih, takoreći konvencionalnih fraza, a Presvetlome, kao starom retoru, ne pada na pamet ni jedna jedina misao, ni jedna jedina svježa, duhovita misao, koja bi se dala primijeniti na Premijerove riječi, pak da se prijeđe na meritum same posjete — in medias, da se izgovori u obliku neposrednog intimnog priznanja i isprike sve što je potrebno da se kaže, da se razbije svaka, pak i najmanja mogućnost sumnje, da je on lično, plemeniti Emerički, Gornjoladanjski, eventualno znao ili pojma imao da njegov sin sprema ovakvu provokaciju u javnosti, i to baš u momentu kad mu je otac ponovno postao pod tako delikatnim komesarijatom, koji treba da Hrvatskoj vrati ustavnost, politički odgovorno lice.

„Stari Harcsay Ábrahám, dakle, sa svojom groficom Žužikom Bethlenkom, taj je više–manje kao ballon d'essay propao u mračnoj obiteljskoj kripti u nepovrat (u grobnici je mrak, tamo će baba ostati u mraku, ne dolazi u obzir), a i stara grofica je umrla, odmah na početku razgovora, i to veoma brzo, kao što se vidi, jer je, na kraju, umrijeti takoreći morala, pa da, logično, svi su ljudi smrtni, a i stara Degenstolzova, premda Premijerova Mama, bila je samo čovjek i tako je i umrla, a čini se da gospodin Ministar predsjednik majčinom smrću i nije naročito potresen, to su Gyuline fantazije, svakoj pjesmi kraja

biti mora, a grofica ukusa nije imala i umrla je sretno, hvala dragom bogu, njena smrt ne spada među naše momentane preokupacije, imamo sasvim drugih briga, i to ne malo, a i omladina je arogantna, a to je na kraju logično, i zbog toga se ne treba uzrujavati, istina je, ne treba se, zaista, zbog toga uzrujavati, logično, ali kako da se čovjek ne uzrujava, kad mu jednog dana telefoniraju, »molim vas, halo, da li vam je poznato da je vaš gospodin sin proglasio sve ono, za što ste se čitavog života borili, sramotom, kriminalom i ordinarnom prevarom«, a u takvom momentu teško je primiti bilo čiji savjet da se čovjek ne uzrujava, krv ipak nije voda, zna se..."

— Uzrujao sam se, Ekscelencijo, nema što, neizrecivo sam se uzrujao, a istoga trena osjetio sam neodoljivu potrebu da se posavjetujem s Vama, da čujem Vaš glas, jer ako mi je netko u životu bio sklon kao otac, to ste bili Vi, ja sam morao, prosto neodoljivo morao sam osvanuti pred Vašim Licem, da Vam se prikažem u nezahvalnoj ulozi koja se teško igra: u ulozi uvrijeđenog i ožalošćenog roditelja, koji, koliko god imao srca, ne može da ne prizna, prevršila se ipak svaka mjera, prešla se svaka i najmanja granica pristojnosti i obzira, u jednu riječ, onaj moj odrod, Ekscelencijo, tom svojom neubrojivom gestom, porazbijao je sve prozore na mojoj kući, i ako mu je bila namjera da demonstrira, u tome je, mora se priznati, uspio majstorski, a ja tu stojim pred Vama nemoćan, takoreći osramoćen, i ne znam što da Vam kažem i jedino što Vas molim jeste da nas pardonirate...

— Nema smisla, Emerički, vi dramatizirate, dali su mi da pročitam tu vašu »Saldakontističku varijaciju« i sve entrefilete u onoj reviji, i to su mi dali da pregledam, upozorio me na te stvari Harsányi, i to, treba da vam naglasim, bez ikakve zle namjere, spontano, bez skrivenih misli, prosto impresioniran onim, mora se priznati, drskim tekstom, i što da vam kažem, ona »Regnikolarna varijacija« dokaz je da se dečko bavi mate-

rijom, da je proučio pitanje, i to, molim, treba priznati, proučio ga je temeljito, znalački, dečko je logičan, zloban je, dakako, zajedljiv prije svega, a zatim, no, dakako, onaj ton, onaj ton je malo, rekao bi čovjek, povišen, istina, moglo bi se reći čak i to da se ne podudara s onim što se zove dobar ukus in artibus et musicis, pak, ako hoćete, i in politicis, ali, vidite, budimo ljudi, priznajmo, glupa ova i dosadna magareština oko regnikolarnih driblinga traje već godinama, pa ove naše intrige — pro foro interno — i jesu neka vrsta skandala, o tome nema nikakve sumnje und was dann schon, wenn man das als Silberuhren-diebstahl karakterisiert, to je mladenački neodgovorno, ali, mora se priznati, nije neduhovito, a što se mene tiče, ja sam sada, na ovome mjestu, jedamput zauvijek odlučio da sredim ove stvari, da presiječem ove slaboumne, nedostojne regnikolarne intrige, da ulijem čisto vino u naš politički pehar, da pročistim našu parlamentarnu štalu, i onaj vaš Sabor tamo dolje isto tako, da iskreno i pošteno vratim stvar na zdrave temelje, jer ti temelji, oni su nam danas jedina nada i jedina garancija opstanka: clara pacta, boni amici, tertium non datur, und wer mir da die Hand reicht, bitte, ich nehme sie an, na bazi obostranog povjerenja i lojalnosti, a sve je drugo magla. Došlo je vrijeme da se činjenicama pogleda u oči! I vidite, Emericzi, iz onog inkriminiranog teksta ne govori ništa drugo nego glas ogorčenog srca, a to treba na neki način i razumjeti, pa kad se sve to promatra iz mrvu inteligentnijeg aspekta, došlo je vrijeme autokritike, da, da, vrijeme autokritike je došlo, i mi moramo bezuvjetno učiniti jedno, da otmemo monopol opoziciji, da nas ova glupa, inferiorna banda prestane »kritizirati odozdo«, kao tobože pučki, plebejski faktor, mi moramo da se kritiziramo sami, da ukažemo na svoju vlastitu dijagnozu, bez obzira na to bila ona i negativna, jer ta vrsta dijagnoze jedini nam je remedij u ovome času, i zato je meni, vidite, žao, čudili se vi tome ili ne, što ova »Varijacija regnikolarna« nije potpisana

vašim vlastitim imenom, to jest šteta je da je vaš gospodin sin nije potpisao svojim prezimenom, jer bi sve to bilo tako od mnogo neposrednijeg efekta, i da sam slobodan, kao što nisam, sam bih se bacio u publicističku gužvu na istu temu, jer mi se već gadi ova senilija oko nas, tako je to, pa vidite i sami po retentissementu, kakav je odjek izazvala ova regnikolarna napast u štampi, u Beču, u Milanu, u Parizu, u Londonu, da stvar nije zdrava, durbini čitavog svijeta upereni su na nas, što studira taj vaš dečko, koliko mu je godina, zgodan dečko, takvi su nam potrebni, a ono što je napisao o grofu Adalbertu kao o stilistu, pa ono je jedno malo remek–djelo, to je vaš jedinac, Emerički, više djece niste imali?

— To mi je jedino dijete, Ekscelencijo, hipersenzibilizirano već od poroda, majka mu je iz stare nervozne obitelji, njeni su djedovi bili generali i jezuiti, ona je od Habdelićevih, imali smo čast da sa Héderváryjevima budemo vaši gosti 1905, ako se sjećate?

— Kako da ne, sjećam se vaše gospođe veoma dobro, svirala nam je Chopinovu Berceusu, simpatična dama, i moja supruga ju je upamtila kao veoma simpatičnu i čednu gospođu, kako je milostiva, više djece niste imali, samo ovog dečka?

— Hvala na sjećanju, a što se moje Hortenzije tiče, o, koliko puta priča ona o onom nezaboravnom izletu kod vas u Gesztu, a njoj, sirotici, ne piše se dobro, stara greška na srcu, a sada se sve kompliciralo još i sa šećerom, a više djece nismo imali, supruga mi od početka pobolijeva, ovo mi je jedinac,

— On studira pravo, u Pešti, koliko mu je godina?

— Rođen je 1891,

— Da, pričao mi je nešto Reviczky da se ženi, da ne će uopće više da studira, da se sprema u slobodne publiciste, u političare,

— U tome i jeste stvar, slušao je Bergsona, upisan je na pravo, peti semestar, upisao je paralelno s time i grčki kao glavni predmet i sociologiju kod Erdélyija, sad opet hoće sve to da

prekine i da se upiše kod Dvořáka u Beču, starodalmatinski lombardijski period, prevodi engleske romantike, ne znam, ne snalazim se, zbrka u glavi, zbrka u moralu, zbrka u svemu, a sad su se javile još i političke ambicije, čovjek se pita nije li đavao ušao u današnju omladinu?

— Zašto, Emerički, zašto, po svemu, sve to nije nezanimljivo, dečko je malo nervozan, čini se, ali to su fermenti, kao što i sami kažete, vlada li jezicima?

— Engleski i talijanski govori i piše, čita sve evropske i slavenske jezike, francuski i njemački, dakako, od djetinjstva, u posljednje vrijeme ruski...

— Madžarski piše svakako bolje od našeg dragog filozofa grofa Adalberta, nerazmjerno pregnantnije, ono mu je zaista aere perennius kako je, molim vas, nije to mala vještina, sa dva poteza skinuo onu adalbertovsku femmes–savantes–allonge–periku, a to, prije njega, nije, vidite, uočio nitko da je naš grof Adalbert zapravo kreten, pa on je staru budalu prosto demaskirao, i to elegantno, pincetom, fino, nema šta, duhovito, bravo, a politički, kako stoji s dečkom, mislim, je li angažiran, Hrvat, Samohrvat, starčevićanac, ekstremist, unionist, koalicionaš, trijalist, jer ona njegova varijacija au fond je ipak starčevićanska,

— Ne, ne, Ekscelencijo, on pripada generaciji koju su još od grofa Khuena učili u našim hrvatskim školama da su Srbi i Hrvati jedan narod,

— Pa što onda, to je u duhu vaših pozitivnih zakona još iz Khuenove ere, tamo kod vas dolje to su te maglene teorije koje je usvojio vaš Sabor, vaša saborska većina, vaša poštovana i draga Koalicija, à propos Koalicija, molim vas, tko vodi tamo kod tebe kontrolu nad štampom, jer takve se stvari ne bi smjele ostaviti bez reakcije, i baš je dobro da si stigao, molim te samo trenutak, mislio sam da to Reviczky javi barunu, ali barun je »homo novus«, a na vašem saborskom klaviru nije jednostavno

svirati, a mora se priznati, klavirista tamo dolje kod vas ima sve manje.

Grof je ustao, pošao do svoga stola, pretrpanog masom hartije, i tamo, bez neke naročite pažnje, izdvojio jedan fascikuo s izrescima iz štampe i vratio se do Presvetloga, koji se osjećao lagodno kao kod zubara, kada se čovjek nije još ni snašao, a zub je već vani.

„Ovo je sve zaista svršilo kao u kakvoj idiličnoj priči, a svakako je dobro da je stigao, skinuo je sa sebe mòru, bio bi poludio od neizvjesnosti, a kako se pokazalo, »Kamilo je skinuo starom grofu Adalbertu periku«, »elegantno kao pincetom, sa dva prsta«, Kamilo je »demaskirao grofovsku budalu i šteta što nije potpisao onu svoju svinjariju punim potpisom«, dakle je ipak istina da se bordiža pod drugim vjetrom i da se ovdje doista odlučilo pristupiti reparacijama, što je u svakom slučaju povoljna perspektiva, jer gutati trajno žabe, i to je paklena regnikolarna profesija, za koju Kamilo sarkastično tvrdi da je slabo plaćena."

— Da, u vezi s Koalicijom, molim te, kad sam kod »Engleske kraljice« Lukavečkom i kompaniji prije dvije nedjelje govorio, što ti je uostalom poznato, da sam za najpošteniji kompromis sa svima, molim, naglasio sam, bez izuzetka sa svima, koji hoće da djeluju na bazi 1868, a to nisu bili manevri, to nije bio trik, ja sam ovaj put zaista odlučio da u hrvatskoj stvari idem à outrance, puklo kud puklo, jer drugog izlaza ne vidim, razumiješ li me, i to nisu neke improvizacije ad hoc, ni manevar, kao što kažem, to je za me profession de foi, od toga ne ću odstupiti, to su aksiomi, ne, ne, dragi moj, ali ako mnogopoštovana Koalicija misli da će svojom dvosmislenošću, da, upravo podmuklom, molim, naglašavam, u svakom slučaju dvoličnom, gore od toga, nepoštenom perfidijom dalje prodavati svoje rogove za svijeću, vara se, nisam ja pijani martijanečki barun, niti se mislim s tom sumnjivom gospodom dugo igrati

slijepoga miša. Lansirali su ovi poštovani džentlmeni dvije verzije o svom eventualnom budućem stavu spram mojih prijedloga, i to jednu u *Agramer Tagblattu* i ovu drugu, u *Pokretu*, izvoli, molim, pregledaj taj materijal! *Agramer Tagblatt* objavio je vijest o mojoj izjavi na konferenciji kod »Engleske kraljice«, koja se bitno razlikuje od verzije istog kominikeja u *Pokretu*. Verzija u *Agramer Tagblattu* podudara se s izjavama koje su mi predstavnici Koalicije, ovdje, u mom Kabinetu, dali sua sponte, takoreći iz vlastite inicijative, a da ih za to nije nitko molio:

Kad bi u rješenju hrvatskog pitanja sudjelovali kao partneri Srpsko–hrvatska koalicija i Unionistički centrum, suradnji Koalicije i Centruma ne vidimo nikakve zapreke,

i takva bi verzija, vidiš, otprilike odgovarala našim prethodnim razgovorima u mom Kabinetu, a da nisam ja tražio kontakt s gospodom, nego oni sa mnom, da se razumijemo, a *Pokret*, evo što govori istog dana, pod istim datumom, pod istom koalicionaškom redakcijom:

Ukoliko unionisti računaju na suradnju Koalicije, može se naglasiti već sada, da je naše stanovište poznato i da je de facto bilo kakva suradnja s unionistima nemoguća! Bez obzira na razmimoilaženja u javnopravnim pitanjima, naša su gledišta i u pitanjima unutrašnje politike sasvim suprotna. Isto tako i u pitanju narodne politike i u pitanju taktike. Prema tome, unionisti mogu, što se budućnosti tiče, gledati u Koaliciji samo protivnike, a to naročito u eventualnom slučaju izbora. Taj stav Koalicije je toliko poznat da unionisti ne bi trebali da se obmanjuju iluzijama...

— E, sada, dragi moj, kad gospoda riskiraju da bace rukavicu, kao da im nije stalo ni do kakvih konzekvencija, ni do date riječi, a to je veoma značajno za ove cigane, u našoj štampi ovakvi kompromitantni izazovi ne bi trebali ostati bez reakcije, jer, dakako, kad se vladamo pasivno, onda nas gospoda s pravom smatraju trotlima. Tko vodi kontrolu dolje, kod vas, nad ovim glupostima?

— Titus Andronikus Fabriczy,

— Pa da, na, also, schön schauen wir dann aus, dragi Emerički, i nikog drugog niste našli za ovaj posao, nego baš onu mumiju?

— Ne znam, Ekscelencijo, naslijedili smo ga još od martijanečke garniture, ne znaju što bi s njim, a ja sam agende preuzeo nema tome ni mjesec dana, trebalo je da postane negdje u nekoj banci Direktionsrat, ali ni tamo ga ne će,

— Dobro, molim te, uzmi ti, exempli causa, ovu stvar u svoje ruke, objavite, molim vas, jedan kominikej s odgovarajućim komentarom, na visini, jedan entrefilet »s mjerodavne strane«, ili daj nekome da se pod vlastitim potpisom osvrne na ovu izazovnu drskost, jer takve stvari ne treba ostaviti bez risposta! Ovoj provokaciji potreban je komentar da se i u našim glavama probudi bijedno zrno pospane pameti, jer hrkanje naše štampe dosadilo je već i bogu i vragu i zato prosto osvježavno djeluje ovakav novi brio, kakvim je zazviždao tvoj gospodin sin, pa kada bismo mogli takve bistre magarce da angažiramo za našu stvar, vrijedilo bi nam to više nego svi naši magazini, puni praznih stipendističkih vreća. Dakle, dečko nije starčevićanac, nego što, koalicionaš?

— Ne, ne, on prezire onu kordunašku čeljad u Koaliciji, one provincijalne popove i arhimandrite, prekinuo je s njima od Friedjunga, on je, nažalost, mislim intimno, supilovac ili, još gore, u posljednje vrijeme...

— A što, srbofil, pijemontez?

— Ne, ne baš sasvim doslovno, nažalost neka zbrka između socijalizma i nacionalizma, ali ono, što se sada ondje dolje oko srpskog Pijemonta zbiva, došlo nam je kao naručeno, kao da nam je sam Gospodin poslao paket najidealnijih iznenađenja, pa kad mi je noćas Reviczky dao one telegrame iz Makedonije, prosto sam odahnuo! To će dobro da djeluje na usijane glave,

kao hladan tuš, to jest jedna vrsta mementa, svakako — argumentum ad hominem,

— A što to, Emerički, ne razumijem,

— Ovo, što se strovalilo kao slom svih šovinističkih bedastoća, ovo, da su se divlji narodi konačno prikazali u svojoj pravoj slici, ovo, da se pokazalo da se danas, na početku Dvadesetoga stoljeća, mogu povampiriti najprimitivnije furije s takvim vandalizmom, ovo: duobus litigantibus, da se danas nalazimo ipak u sretnoj ulozi trećeg faktora, da se ruska arbitraža diskreditirala za vječna vremena i, na kraju, da se ovih pola milijuna Koburgovih pušaka pokazalo kao faktor mnogo solidniji od Crédit Lyonnaisa i svih pariskih mešetara, to će svakako djelovati na naše luckaste mozgove, rekao sam, kao hladan tuš, i zato mislim da su najnovije vijesti s ratišta dobre, kao da nam je netko javio da smo izvukli glavni zgoditak na lutriji,

— Ne znam o kakvim se telegramima radi, telegrami Reviczkoga od sinoć već su davno überholt, sve vijesti s balkanskog ratišta ravne su katastrofi!

— Pa da, to je ta katastrofa, koju ja zovem glavnim zgoditkom na lutriji,

Kakva lutrija, kakav zgoditak, pa to je naša katastrofa!

— Ne razumijem, Ekscelencijo, to da je uništena jedna srbijanska armada od šezdeset hiljada ljudi i da je jedan srpski korpus opkoljen, to, mislim, Ekscelencijo, kao vojnički argumenat, nepobitno dokazuje kako su sve fraze o nekom kulturnom ili političkom jugoslavenskom jedinstvu fantom, i zato Vaša, ako mogu da tako kažem, genijalna inspiracija, da se radikalno pristupi asanaciji nezdravih hrvatskih prilika, dolazi paralelno s ovim balkanskim kriminalom u pravi čas, jer, kada je već o tome riječ, onda ovdje, u ovom Kabinetu, iza kulisa, diskretno, treba priznati da su naše prilike u Hrvatskoj doista nezdrave. To, što ste se Vi uzvisili do jedne superunionističke platforme, time se otrcane formule unionizma i antiunionizma

pretvaraju u fraze, važno je za nas u ovome momentu da nam ove najnovije srbijanske batine daju dobre šanse za uspjeh Vaše reformatorske politike. Ova odvratna, naduvena žaba krastača od velikosrpske megalomanije raspukla se pred našim očima za sva vremena, i svi fantomi od panslavizma, jugoslavizma i trijalizma rasplinuli su se kao dim na vjetru, atmosfera se pročistila i mora se priznati da čovjek lakše diše od ovih najnovijih vijesti s balkanskog ratišta, pa to je, mislim, ona katastrofa, koju sam spomenuo,

— O kakvim vi to vijestima fantazirate, s kakvog ratišta, ponavljam vam da je ono dolje stopostotna katastrofa iz perspektive naših interesa,

— Ne razumijem, Ekscelencijo, oprostite, ja govorim na temelju službenih podataka, dao mi je Reviczky noćas čitav snop povjerljivih izvještaja o najnovijim odlučnim pobjedama bugarskog oružja,

— Krive vijesti i krivi telegrami, pa kažem vam, da su telegrami Reviczkoga überholt, dragi moj, nažalost, nije to nikakva katastrofa Srbije, nego, obratno, njen trijumf, razumijete li me, evo kako stvari stoje od dva sata jutros, molim, generalštapska ocjena iz Beča o odnosu snaga sinoć!

Grof je pružio Presvetlom prijepis jednog službenog telegrama na crvenoj hartiji, na kome su sve cifre bile potcrtane olovkom intenzivno zelene boje.

— Sve je to, nažalost, autentično, izvolite, uvjerite se sami, dragi.

Na liniji Pirot–Knjaževac–Niš, uz željezničku prugu Sofija–Beograd, četiri srpske divizije (50.000 do 55.000 pušaka) spram bugarske mase od 80.000 pušaka, koja se grupira na liniji Caribrod–Zaječar sa zadatkom da spriječi da se srpske snage ne razvijaju u južnom smjeru spram Ovčjeg polja. U centru: Egripalanka–Kumanovo–Skoplje–Köprili–Krivolak–Štip–Kočane, šest srpskih divizija, vis–à–vis tri bugarske divizije, kojima je 3. jula

stigla Armada Ivanov sa tri divizije od Köprilija, pod generalom Kovačevom. Ove tri divizije su poslije krvavih bojeva 3. i 4. jula osvojile Krivolak, ali su po najnovijim provjerenim vijestima bile prisiljene da napuste Krivolak i da se u brzom uzmaku povuku u smjeru Radovišta. Srbi javljaju (a to potvrđuje i naša ekspozitura u Beogradu), da su Bugari napustili i Kočane i da su bili prisiljeni da se povuku uz južnu obalu Bregalnice na obronke Plačkovice. Ove vijesti Sofija nije demantirala i, prema tome, srbijanska protunavala na liniji Skoplje–Kumanovo može se objasniti ubacivanjem novih srpskih rezervi. Bugarski plan, da probiju srbijansku stratešku liniju u smjeru Skoplja, čini se, po svemu, da je zatajio, što je, nema sumnje, od presudnog značenja u korist srpskih manevara. U centrumu oko Ovčjeg polja borbe su u toku, a do odluke u korist srpskog oružja, po svemu, kao što slijedi iz ovih vijesti, došlo je sinoć. Prema tome, srpski i bugarski Gros podjednako je eksponiran mogućnošću jedne navale sa krila, a kako su Srbima stigla pojačanja, prednje lijevo krilo bugarsko popustilo je pod udarom strateškog razvoja, bitka na Bregalnici odlučila je stvar u korist srpskog oružja, srpske čete osvojile su jučer Štip, prešle su na Bregalnici u protunavalu, a 6. jula bio je dan eklatantne srpske pobjede. Bugarsko desno krilo (50 bataljona i stotinjak topova) potpuno je uništeno, odsječeno od lijevoga krila, koje sa 60 bataljona i 120 topova stoji isto tako pred katastrofom. Rezultat: Bugari su prisiljeni na uzmak do Carevog Sela 35 kilometara, i taj je uzmak izvršen pod katastrofalnim okolnostima, bugarske čete stigle su demoralizirane na svoje polazne pozicije. Bitka kod Bregalnice jedna je od najkrvavijih u Balkanskom ratu, u borbi na nož obostrani veliki gubici znače datum u modernom ratovanju. Rezultat: Bugarska je zatražila intervenciju, Bugarska traži mir, Bugarska traži imedijatno sklapanje primirja.

Osjećajući kako ga steže kragna kao da će se ugušiti, Presvetli je pod dojmom telegrama pogledao hladnokrvnog čovjeka koji tu pred njim stoji u crnom suknu, sa crnim naočarima i crnom

kravatom, i tako mu se pričinilo da ovaj čovjek tu pred njim nije nikakav Ministar predsjednik, nego grobar, koji je stigao da ga otprati na neku tjeskobnu svečanost.

— Da, Emerički, tako stoje, nažalost, stvari, što me gledate, ne mogu na tome, dragi moj, izmijeniti baš ništa, to su fakta!

Presvetli je ustao od neodoljive potrebe da učini korak–dva, a zatim se svladao i, iščeprkavši nervozno iz džepa svoju tabakijeru koja se dugo opirala njegovim ustreperenim prstima, zapalio cigaretu, pa se tek kod drugog dima osvijestio da nije zamolio dozvolu smije li uopće pušiti, i tako se smeo sa gorućom cigaretom u ruci, a to je potrajalo sve dok ga nije u stvarnost vratio glas Grofa, melankoličan glas, koji traži iskreni savjet.

— Da, da, tako stoje stvari, a što sada, dragi moj amice?

— Ne znam, ne razumijem kako je moguće da se u roku od nepunih pet sati slika tako izmijenila?

— A la guerre comme à la guerre, to se tako zove da se bojna sreća okrenula Srbiji, što se tu može? Dobro govori jedna seljačka poslovica: uzdaj se u se i u svoje kljuse!

Izgovorivši to, Grof je ustao i po uzoru na svog činovnika, koji se tu u audijenciji vlada više–manje nedostojno, zapalio cigaretu, i to je jutros bila njegova prva, jer je sveo pušenje na minimum zbog koronarki, kao što mu preporučuju auguri.

— Nema druge solucije: Hungaria farà da se... Na ovom Dunavu, na ovim rijekama sve do Beograda i Smedereva, od Jajca i Zadra, Madžarski Kralj bio je jedini suveren na ovom terenu priznat od Evrope, od Pape i od čitavoga svijeta, a Madžarski Kralj, po mom dubokom uvjerenju, treba i danas ponovno da se primi svoje tradicionalne historijske misije, da bude Garant Reda i Morala, jer drugog izlaza nema, i tako dugo dok oružje Madžarskoga Kralja ne bude u kondiciji da se pojavi kao jedini Arbitar, ne ću pristati ni na kakve intrige bečkih generala. Ne slažem se sa gospodom da je pojava Austrije sa

njenim četama kao »trećeg faktora« u Sandžaku mudra i oportuna, takva vojnička demonstracija samo je prividno u interesu Madžarskoga Kralja, a njen uspjeh je u svakom pogledu dubiozan, i ja u ovom trenutku nisam za intervenciju povrh svega još i zbog toga, jer bismo pružili francuskim advokatima dobru priliku da pojačaju ruske karte na Balkanu. Jedino što primam, to je da naoružamo Albance, a što se toga tiče, stvari dobro teku. 40.000 Arnauta spremno je da oružjem zauzme kosovski vilajet,

— Odluka je, prema tome, po vašem mišljenju, definitivno pala i ovaj debakl može se zaista uzeti kao fait accompli?

— Da, nažalost, ako je to neka odluka, onda je, nažalost, pala, i te kako, pala je baš tako da katastrofalnije nije pasti mogla, o tome ne može biti više nikakve sumnje. Govorio sam sa Bečom: 50 bataljona bugarskog desnog krila sa 150 topova uništeno je do posljednjeg čovjeka i konja. Bugari su se povukli 40 kilometara, to jest izgubili su sve šanse da okrenu bilo što u svoju korist, stoje pred kapitulacijom, zatražili su našu intervenciju. Eto, javlja Valsessina iz Sankt–Peterburga: bugarski poslanik je tamo jučer plakao na koljenima pred Sazonovom! Gospodin Danev svršava na ovaj način svoju rusofilsku karijeru. Sada će svi lajati da je Danev bio »naš čovjek«, a Danev nikada nije bio »naš«, to je tip pravog Balkanca, koji prodaje ćilimove, kikeriki i bozu, ono što Turci zovu — pravi pravcati bozadžija, molio se Svetoj Maćuški na koljenima, a nas je varao na najbestidniji način, nikada mu nisam vjerovao ni riječi, i, eto, nema ni mjesec dana što sam savjetovao Ferdinanda neka se čuva ovog svog gospodina Daneva, nije vjerovao, pravo mu i budi, uostalom, Schwamm drüber i ad acta, bilo pa nije... Sad su nam preostale jedine karte: albanski kraljevi, imamo ih čitav špil! Tu je Wilhelm Wied u prvom redu, sa svojom mnogopoštovanom suprugom, kneginjom Schönburg–Waldenburg, ako ih raduje, mogu da uđu u Gothu sa Karageorgevichima al

pari, to su ambicije madame Schönburg da postane kraljica, njen pruski ulanski ritmajstor ima najbolje šanse, jer Kaiser svakako više voli jednog svog ulanskog ritmajstora nego hercoga Florestana, koji je divizijski general infanterije, ali mu je žena, nažalost, kćerka jednog urara iz Stuttgarta, to za jednu kraljicu nije standesgemäss... Kad kažem »urarska kći«, to znači da čitava Brazilija i Bolivija ravnaju svoje satove po urama Florestanovog tasta, stuttgartskog urara, a francuski kandidat duc de Montpensier ne dolazi za nas u obzir, to je jedna od ludih kombinacija Quai d'Orsaya, a ima još jedan, švedski pretendent, isto tako princ, fotograf, pa onda jedan rumunjski boljar, i on princ, Ghika, ordinaran hohštapler, sa grdnom reklamom rumunjske firme Carmen Silva (to ćemo im rezolutno izbiti iz glave), onda jedan arnautski knez, jedini autentični kandidat, potomak Skender–bega, koji bi mogao dokazati i svoje nasljedno pravo, kao pravi pravcati kralj, od glave do pete kralj, takoreći legendarna pojava iz narodne epopeje, taj bi hohštapler nama najviše odgovarao, ali, nažalost, momak svira gitaru po napuljskim noćnim lokalima, a visoki predstavnici arnautske aristokracije, Prenk Bib Doda, Ahmed Fuad, Iso ili Esad–paša, oni će se ionako poklati po principu vendette, to je kod njih narodni običaj. Nama bi najprikladniji bio, zapravo, jedan madžarski princ, a samo se pitamo, koga ćemo, jedan Pallavicini ili jedan Odescalchi, to su Touring–club–džentlmeni, nemoj se čuditi, dragi Emerički, moj najozbiljniji kandidat bio bi moj dragi prijatelj grof Mihajlo Károlyi, tako bi se naš parlamenat barem jeftino riješio jedne lude, jer ako je netko stvoren za kralja, to je baš naš dragi grof, sa svojom šarmantnom Katicom, smješnijeg kraljevskog para nije vidio madžarski svijet, ali, dakako, kad bih ga kandidirao, svi bi mislili da tjeram šegu, no, uostalom, dosta šale, kako vidiš, dragi, čime sve treba da se bavim, a nemam nikoga o koga bih mogao da se oslonim. Često sam pomišljao na vas, i sada, kad smo konačno mijenjali

garnituru oko Hrvatskog ministarstva, mislio sam ponovno da vas povučem, da mi budete pri ruci, ali se u Beču opet mislilo, a tamo se uvijek nešto misli s obzirom na Hrvatsku, da bi u ovome momentu bilo dobro da se na mjestu ministra za Hrvatsku nađe jedan reprezentativniji hrvatski aristokrat, kao biva, time se daje akcenat samoj hrvatskoj ministarskoj funkciji, i tako je postao hrvatski ministar grof Našički, a ja sam pasivno pristao, ne znam, prosto ne znam zašto zapravo ovi Pejačevići uživaju u Beču veće povjerenje od nas, kalvina, na primjer, mi smo im još uvijek trajno sumnjivi, a vi, Emericzi, jeste li vi Emericzijevi katolici?

— Da, Ekscelencijo, nažalost, moji su se pokatoličili 1617, nažalost, a zbog toga je uvijek kukao moj pokojni djed Baltazar, ali, eto tako, natio fidelissima...

— Šta ćete, ni mene nisu pitali kad su nas avansirali za grofove, a to dugo-dugo nismo mogli postati kao kalvini, no meni je, entre nous, kao što Totovi kažu, šecko eno,

— Nikako ne mogu još da se snađem od ovog tourbillona, eto, Bugarska traži pomoć na koljenima, ne razumijem ništa, i tako mi je kao da sanjam,

— To je poker, budimo na čistu s time da se tamo ne kartaju samo Srbi i Bugari, nego mi i Rusija, to jest mi i oni drugi, a Italija ionako ima kod toga svoje račune, opet je u Trstu prasnula bomba. Mislim da nema druge, nego početi novu partiju bez ovih glupih balkanskih kraljeva, i to energično, prije svega nikako i ni sa kakvom demonstrativnom vojničkom intervencijom kao što to žele generali, nego s Arnautima, jer tu, na kraju, branimo jednu ispravnu stvar pred svijetom. Evropa ne će smjeti da zagazi u rat i tu su naše šanse dobre, ne treba gubiti nade, ja vjerujem u nešto, u što i vi, nadam se, niste posumnjali, dragi moj Emericzi, nadam se, naime, kao stari husar, u nešto, što se ne da jasno definirati, a ipak postoji, a zove se madžarski husarski virtuš. Kao husari jahasmo i preja-

hasmo od Varne do Majlandije i od Beča do Napulja i Bosne čitav svijet, i to je sve što nam je preostalo da smo kavalerija, husarska kavalerija, a to nije malo, i to je moj minimalni program zasada. Mnogo se piše danas o vojničkim kvalitetima raznih naroda, a u vezi s našim husarskim kvalitetom ispričat ću ti, amice, kao starom husaru, jednu anegdotu. Ti znaš, kao Einjähriger služio sam kod Devete honvédske husarske, i tamo su nas skupili nekoliko eskadrona na infanterijske vježbe oko Kaposvára. Komandirao je našom eskadronom kao infanterijskom kompanijom major Péterfalvi Molnár, i tako nas je potjerao od Kaposvára do Németlada i natrag, točno osamdeset kilometara, u jednoj noći. Možeš misliti kako smo se kao husari, koji glume infanteriste, krvavo klatili na povratku poslije šezdesetog kilometra, a krenuli smo u četiri poslije podne. Oko devet ujutro marširamo u Kaposvár, a na čelu naše husarske infanterijske kompanije, na svojoj kobili, Péterfalvi Molnár dreknuo je: »Husari, tako vam boga husarskog, pazite dobro, prođemo li kroz Kaposvár sa pjesmom, dajem vam svakom srebrnu forintu i tri dana odmora!« Jadni mi, skupismo se već kako je tko mogao, netko ćopav, a netko sa crvenim makom za šapkom, i tako smo umarširali s onom poznatom

Befordultam a konyhára,
rágyújtottam a pipára...
azaz rágyújtottam volna,
hogyha már nem égett volna...

tako nam je Péterfalvi Molnár podijelio svakome po srebrnu forintu, pa kad se srebro dijelilo, javio se za riječ husar Pavle Simonyi, »da bi, dakle, pred Bogom i pred ljudima ispovjedio jednu nadasve važnu stvar, da je od gospodina majora viteški pravilno što je podijelio svakome po forintu, ali, uzme li se pravo, za forintu može se pojesti dobar gulaš i popiti krigla piva, i ništa više, a uzme li se pak u obzir da je sedlo našega gospodina

majora već prilično izlizano i otrcano, ne bi li bilo bolje da ova naša husarska kompanija, na uspomenu ove svoje infanterijske muke, a pomalo kao i poniženja, jer su nas kao husare skinuli s konja kao da smo invalidi, za ovu majorovu forintu kupi svome majoru novo sedlo, jer husar će gulaš pojesti i dvije–tri krigle popiti za minutu, a husarska stražnjica gospodina majora bit će nam zahvalna u novom sedlu barem još nekoliko godina, a to je svakako trajnije«. I tako smo kupili našem majoru novo sedlo sa srebrnim stremenima, a vidiš, dragi moj Emericzi, ovaj viteški gest tipično je madžarski ženerozan! To je idealno objavljenje našeg rasnog husarskog mentaliteta, to je viteška pamet koja je progovorila iz glave jednog plebejskog husara, a to su u današnjem razularenom svijetu visokomoralna svojstva s kojima treba računati kao sa jedinim pozitivnim koeficijentom u našoj političkoj situaciji, jer ovaj naš madžarski husarski virtuš, kako danas stvari stoje, jedina je garancija za naš vlastiti opstanak ali i za Monarhijin, jer, bogami, što se Monarhije tiče, njena se egzistencija klima kao stare babe zub. E, tako, dragi moj Emericzi, tako bismo mogli pričati do sutra, drago mi je da sam te vidio, pozdravi svoga gospodina sina, izgrdi ga svojski i u moje ime, ali ne zaboravi da mu čestitaš, ono o grofu Adalbertu bilo je zaista briljantno, a stari se Kamráth hvali da će mu postati zet, i to ne bi bilo na odmet, baruni Pankráczi su solidna familija, dečko će se dobro priženiti, čestitam ti!

— Da, on je kao zaručen s Kamráthovom jedinicom, dragom djevojčicom, nego se stvar zapleće u posljednje vrijeme, pojavila se tu jedna druga žena, sami mali romani i krize,

— Ali, molim vas, kod mladoga svijeta, na početku puta, nije to ništa, javite se, uvijek mi je drago da vas vidim, a pozvao bih vas i na objed, nego odmah poslije objeda putujem u Beč, tamo me čekaju oni dosadni generali sa svojim Sandžakom, nemaju nikakve druge koncepcije nego da marširaju u Sandžak; nego, eto, imam dobru ideju, hoćete li sa mnom do Beča, pričat ćemo

u vlaku, bit će mi drago, a vama je svejedno, stižemo u Beč oko devet, a onda još uvijek imate dobru vezu...

— Žalim, Ekscelencijo, ne mogu, čekaju me kod kuće, a ni zdravlje moje supruge nije najbriljantnije, jedva sam se oslobodio za danas, i ja se, prema tome, preporučujem svim vašim milostima najponiznije, doviđenja, još jedamput hvala i doviđenja!

JOJA U GLINU, A KAMILO U HUNGARICUM

Jedan od najuzbudljivijih događaja Kamilova djetinjstva bilo je Jojino progonstvo u Glinu, kada je Joja podmetnuo bombu u Direkciji madžarskih državnih željeznica s namjerom da baci nebu pod oblake čitavu zgradu u Ulici koja se ponosi Imenom pjesnika hrvatske himne.

Od Joje nitko iskrenije i pobožnije nije pjevao *Lijepu našu,* slavni naš pastorale, koji ne govori ni o barjacima ni o topovima, već o tihim stadima koja skromno pasu na livadama hrvatske Arkadije, a nitko od Joje nije bio spremniji da položi svoju glavu »na Oltar« te iste »Lijepe naše«, kao što se u ono vrijeme patetično, a pomalo i martiromanski umiralo za hrvatske narodne ideale uglavnom i uopće, a protiv financijalne Nagodbe s Madžarima od godine 1868 pak napose histerično.

Sreo se Kamilo sa svojim dragim i jedinim Jojom (kome će ostati dirljivo vjeran sve do nakraj puta) u prvome razredu gimnazije, kad su dječake razvrstavali po klupama alfabetskim redom: Emerički, Dijak Žigman Joakim, pa kada su se našli jednog sunčanog septembarskog jutra drug do druga, planula je na prvi pogled ljubav koja se ne će ugasiti ni u trenutku katastrofe kad su Joju uklonili za sva vremena iz svih srednjih škola Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i kad je nestao u progonstvu u Glini. Ova dječačka ljubav potrajat će kroz razne peripetije dugih i krvavih decenija kad je međunarodni vihor zavitlao čitavim pokoljenjima, državama i gradovima kao jatima preplašenih ptica.

Od prosjeka Kamilovog razreda Joja je zaista nadvisio onu gospodsku dječurliju, sve sinove banskih savjetnika, doktora medicine, provincijalnih advokata i apotekara, pa kada su dečki glumili razne dramatske prizore u razredu, Joja se kao Hanibal, uvijek dosljedno neprijatelj Rima i rimske vlasti, nametnuo kao najbolji recitator razreda. Nenadmašiv Petar Zrinski, kada se u Bečkom Novom Mjestu oprašta od Krste Frankopana, Joja nije htio glumiti Cezara, tiranina, koga su s pravom uklonili s političke pozornice, i kada bi u njegovim riječima zatreperila Senoina mjesečina nad lagunom, i kad je zagrmio njegov glas s Ozlja Grada, zaigrala su rodoljubiva srca i u takvim hladnim njuškama kao što su bile krokodilske utrobe banskosavjetničkih madžaronskih sinova.

Joja bio je posinak pirotehnika Žigmana, čovjeka, moglo bi se reći, u svakom pogledu nesvakodnevnog, koji je u jednoj od kanoničkih kaptolskih kurija držao ergelu fijakerske kljusadi i svojim kobilama razvozio soda–vodu ili pokojnike, s naročito svečanim aranžmanom biskupskih ili generalskih sprovoda. O Božiću prodavao je Žigman na Trgu bana Jelačića božićni nakit, na gradskim proštenjima držao u najmu po dvije–tri panorame, a kod velikih narodnih slava i carskih jubileja palio vatromete u biskupskom parku. Čudan svat, ovaj gospodin Žigman, za koga se govorilo da je u Trstu bio privatni detektiv, ali da mu je »dosadilo loviti lopove«, pak se dao u ženidbene posrednike, u grobare i u razvozače soda–vode, a i sam je od vremena na vrijeme sjeo na bok svojih tandrkavih soda–voda–taljiga, pak bi sa svojim ljubimcima Jojom i Kamilom odzvonjakao niz ulicu sa pastelnoplavim i zelenkastim flašama soda–vode, što zvekeću kao ksilofoni, kad na njima pelivani u cirkusu prebiru vesele arije.

Jojin šarm bio je zapravo djelomice obasjan odrazom Žigmanove tajanstvene i privlačne pojave, ali i Joja sam po sebi, po svojoj mami, Bečanki, koja se slučajno pojavila u našem malom

gradu, po tome što je svirao gitaru, što je »genijalno krasnoslovio« Petra Zrinskoga u Bečkom Novom Mjestu (kao što se o Joji s punim priznanjem izrazio prior franjevačkog samostana otac Benko), a nadasve i naročito pak što je u razredu halabučio na čelu kompromisne mase madžaronskih ravnodušnika kao jedini Čelik–Hrvat, Joja je, dakle, uživao nepodijeljeni autoritet izuzetne ličnosti. Ne samo u svome razredu, Joja je u čitavoj gimnaziji, u svakom pogledu, važio kao »Netko«, ne samo zato, jer je govorio talijanski, njemački i francuski, nego, prije svega, jer nije nikada ništa učio, a po pet izvrsnih bio mu je prosjek u svjedodžbama. Nitko nije hrvatovao u razredu kao Joja i nitko se nije usudio pojaviti sa couleurom od mile trobojnice na prsima na Svetoj misi kao Joja, premda je »isticanje narodnih boja u crkvi bilo zabranjeno«, jer »Sveta misa bogougodni je Sastanak pobožnih duša kod božje menze, a nije mjesto za izazovne demonstracije«, u jednu riječ, nitko u razredu nije bio tako nadaren i tako rodoljubivo strastven kao Joja, premda mu je mama Eleonora, geborene von Schönau, bila Bečanka, koja se rodila u našem malom gradu jednoga dana stjecajem, moglo bi se reći, u najmanju ruku bizarnih okolnosti.

Otac Jojine mame, geodet Ferdinand von Schönau, doputovao je jeseni 1861, pod banom Šokčevićem, u Zagreb, kao carski geodet, imenovan Previšnjim Carskim Dekretom za županijskog geodeta, a stigao je sa svojom mladom suprugom Florom jednog maglenog oktobarskog predvečerja iz Varaždina diližansom, odsjevši u hotelu »Anker«, pod samim biskupskim gradom, na početku Vlaške ulice, odmah do crkve svetoga Martina. Novoimenovanom carskom županijskom geodetu iznenada je pozlilo, pa kad su ga onesviještena prenijeli u hotelsku sobu, i dok se mlada mu supruga još nije ni sabrala, Ferdinand von Schönau već je istoga trenutka nečujno izdahnuo na Florinim rukama, tako da je mlada Bečanka, u petom mjesecu trudnoće, ostala kao udovica županijskog geodeta u

Agramu, i na dan svetoga Valentina, 14. februara slijedeće godine 1862, rodila žensko dijete Eleonoru, koja se dvadeset pet godina kasnije udala za zagrebačkog magistratskog perovođu Gašpara Dijaka, i tako kao Frau Dijak u četvrtoj godini svoga braka postala majkom našega Joakima Dijaka, prozvanog Joja.

— Što je smola, ako nije pojaviti se na ovome svijetu na dan svetoga Joakima, i to baš 16. kolovoza? Krstili su me istog dana od straha da ću umrijeti, jer je babica bila prorekla da ne ću doživjeti ni Zdravomarije, a pitamo se, tko je taj Joakim, muž svete Ane, mame svete Marije, no, a i ovaj je gospon imao čast doživjeti veliku radost u familiji, kada mu je kćerka rodila nezakonitu bebu, čestitamo, bravo... Ako se pravo uzme, mnogo pametnije ne bi bilo ni da su me krstili slijedećeg dana, zvao bih se Hijacint, što bi bilo još bedastije, a mogli su mirne duše čekati još dva–tri dana, pak da mi dadu ime Bernard, imao bih barem pristojnog patrona, Bernard je jedan od noćnih stražara na Helsingöru, tako počinje Hamlet: »Bernardo, jesi l' ti«, ili da sam barem Bernard iz Clairvauxa, on je naslikan u biskupskoj sakristiji na zidu, to je bio Francuz, ali ne, dakako, požurila se gospoda, i tako su me zapečatili za čitav život, grebao se Joja trajno, da sagrebe svoje nesretno ime kao svrabljivo pseto.

Divan je bio ovaj naš Joakim Dijak Žigman, zvan Joja (kome je i otac Gašpar umro iznenada, kao i djed mu Ferdinand von Schönau, od kaplje, i to kod osmoga špricera u krčmi na Dolcu), pak se Frau Eleonora, »geborene von Schönau«, godinu–dvije kasnije udala za Žigmana, i tako je Joja, Žigmanov posinak, za Kamila postao objavljenje beskompromisnog starčevićanca »stekliša«, kao bezbožnik, kao socijaldemokrat, jer je Žigman, pirotehnik, vlasnik pogrebnih kočija i trgovac božićnih krijesnica, bio »socijalist«, ali to se čuvalo kao stroga tajna, i to je mogao prišapnuti samo intiman prijatelj svome najintimnijem drugu u najvećoj, poštenjem zajamčenoj diskreciji.

Kao da ga je uveo u fantastične predjele iz Hiljadu i jedne noći, Joja je svakom svojom mišlju otkrivao Kamilu neviđene svjetove. Bilo je to jednog ljetnog predvečerja u Maksimiru, u okviru velike pučke zabave sa vatrometom i tombolom, kada je Joja na vodi, u čamcu, priznao Kamilu da je Žigman »socijalist«, i da su one gospođice tamburašice sa krvavim crvenim couleurima na bijeloj svili, koje tako divno sviraju pohrvaćenu i za tamburice ukajdisanu barkarolu iz *Hoffmannovih priča*, isto tako »socijalistice«, organizirane u bojnim redovima hrvatskog radništva, koje se bori za hrvatsku i uopće za internacionalnu slobodu, koja će zavladati čitavim svijetom kada pobijedi socijalizam.

Nad starim Medveščakom, koji je tada još žuborio preko Potoka i Splavnice, stan Žigmanovih bio je zapravo neka vrsta barutane, kemijskog laboratorija ili bazara, skladište salitre, fosfora, raketa i igračaka, a i Joja se već od šegrta prometnuo u nadasve vještog majstora pirotehnike, on nije bio samo gitaraš, glumac, vatrometaš i kompozitor, nego i specijalist za biskupske monograme u raznim bojama raketa, na večernjem nebu biskupskoga parka na Ribnjaku. Kako se u ono vrijeme, još od godine 1903, dobrano pucalo na sve strane, i kako bi gotovo svake noći odjeknula po neka podmukla detonacija čas u Gornjem gradu, a čas oko madžarskog Kolodvora ili pod prozorima neke prodane madžaronske duše, Joja je odao Kamilu, pred kime nije umio sakrivati nikakve tajne, da je Žigman glavni liferant za antimadžaronske eksplozive, jer da je Žigman Samohrvat i Socijalist, pa kada jednoga dana svane Veliki Dan Slobode, pokazat će se kako poslije Petra Zrinskoga od Žigmana nije bilo većeg hrvatskog rodoljuba na ovom našem svijetu.

Kao Joja u Kamilovim, bio je Žigman u Jojinim očima neka vrsta Natčovjeka, više od toga, Poluboga, a Žigmanu opet, ne zna se zašto, odgovaralo je da njegov posinak, koga je volio kao vlastito dijete, druguje sa jedincem jednog Presvetlog, dok je

opet Jojina majka, »geborene von Schönau«, primala Kamila uvijek sa svečanim respektom, tako da se Kamilo, provodeći kod Žigmanovih gotovo čitavo svoje slobodno vrijeme, osjećao tu intimnije nego pod vlastitim roditeljskim krovom u Jurjevskoj ulici.

Divan je dečko bio Joja! Poznavao je sve tajne kaptolske, sve podrume i sve katakombe, sve sakristije i sve tornjeve, sva golubinja gnijezda, sve kanonike, klerike, fratre i kurve iz kožarskih kupleraja, i zvao ih »drage naše tetice«, a učio nije nikada, i to je imponiralo svima, kako, do vraga, da ne sjedi nad knjigom, a sipa grčke nepravilne glagole kao iz rukava? Zarađujući kao ministrant na ranim jutarnjim misama, on je sav svoj novac trošio na knjige, pa kako su se dečki natjecali svojim bibliotekama, Jojina bila je prva, jer mu je Žigman poklonio seriju talijanskih klasika u zlatorezu, a ovi su Talijani blistali u Jojinoj biblioteci — bez premca. Čitao je Joja razne gluposti, političku literaturu i detektivske romane, i tako je jednog dana dao Kamilu njemačku brošuru o francuskoj revoluciji, da vidi kako se skidaju kraljevske glave.

— No, što je, golube, šta misliš, je li Marija Antoaneta zaslužila smrt, uputio je Kamilu dan kasnije delikatno pitanje tonom strogog jakobinca, koji ispituje savjest politički sumnjivog plavokrvnog »gospodičića« ili, da se izrazimo Žigmanovim socijalističkim žargonom, »cicibambule i fićfirića«.

— Pa jeste, zaslužila je, a i nije, već kako se uzme, odgovorio je svom jakobinskom mentoru Kamilo isto tako uzvišeno, jer on je već prije godinu dana, u jednom ilustriranom časopisu svoje gospođe majke Hortenzije, bio pročitao neku vrstu romansirane historije, u nastavcima, o idealnoj ljubavi Marije Antoanete i jednog švedskog grofa, koji je kao pravi vitez bez straha i bez mane žrtvovao svoj život, spasavajući tragičnu kraljevsku Dulcineju.

— Kako da nije zaslužila smrt, čovječe, razmisli dobro, bila je Austrijanka, bila je kćerka Marije Terezije, a Habsburzi su ubili Petra Zrinskoga, to su naši narodni neprijatelji, bečka gospoda, a osim toga ova kurva bila je u službi austrijskog dvora u ratu, i sad još da nije zaslužila smrt, gle, molim te, i to mi je pamet,

— Pa da, ako se tako uzme, kriva je, dakako, ne kažem da nije, a, opet, moglo bi se uzeti i tako da je nevina, jer nije znala o čemu se radi,

— Kako, do vraga, da nije znala, morala je znati!

— A što je morala znati? Nije bila jakobinka, nije imala pojma o čemu se radi, Joja, razumiješ li, Marija Antoaneta nije mogla čitati o tome brošure kao mi danas, za nju je Bastilja bila nešto drugo nego za jakobince, ona je mislila da je Bastilja dobra i pametna stvar, ona je lično bila uvjerena da umire nevina,

— Misliš, zamislio se Joja, i ova ga je kombinacija sasvim zbunila, pa da, ako se pravo uzme, na to, vidiš, nisam ni mislio, i tako se može uzeti, sve je na kraju relativno. Pa da, jasno, no, ali ipak, nije naša stvar da branimo kraljeve, kraljevi su naši neprijatelji, što, mi smo protiv kraljevske madžarske Bastilje, mi treba da je dignemo u zrak, i u tome smo složni, Kamilo, što, poštena riječ?

— Poštena riječ!

— Allons, enfants?

— Allons, enfants!

— Daj ruku,

— Evo ti,

— Kamilo, ti si divan dečko, i, evo, glavu ti dajem, uzmi je, samo reci kada i gdje, moja ti je glava sigurna, poštenja mi, i tako sam sretan da smo svoji, da imamo svoje tajne ti i ja, o, kako je to divno...

A kako je došlo do toga da je Eleonora geborene von Schönau, mama Joakima Dijaka Žigmana, otputovala u Beč, iznenada, jednog mračnog predvečerja, a Joja je došao po svog jedinog prijatelja u suzama, izjavivši »da mama večeras putuje, i da ga moli da dođe s njim, da otprate mamu, ne zna, ali se boji, nešto se dogodilo s mamom, mama putuje s Južnoga kolodvora u Beč, ali mama odlazi sama i Joja se boji da se mama ne će nikada više vratiti«, a taj melodramatski odlazak Jojine mame ostao je u Kamilovu sjećanju najpotresnijim susretom s onim nečim nepojmljivo mračnim što se zove smrt.

Kamilo je volio Jojinu mamu, silno ju je volio, jer to je bila majka njegova Ideala, Joje, i tako je briznuo u plač s Jojom, i tako su otpratili mamu Jojinu na Južni kolodvor, a dramatska vožnja fijakerom, pod mračnim gustim kestenovima u kiši, upila se u Kamilovo pamćenje nezaboravno kao kobna pustolovina, od koje mu se stezalo srce, pri pomisli na beskrajno dugu, zloslutnu vožnju kroz crni drvored, još godinama.

Fijaker je bio tapetiran crno, apsolutno crno, kao crna kutija staromodnih fotografskih aparata tako crno, i usred mraka u mraku, kao u crnom kovčegu, čuče nijeme figure u crnoj tmini, dvije sablasne prikaze, ona gospođe Eleonore, Jojine mame, i ona gospodina Žigmana, a kako se fijaker kotrlja kroz gustu tminu drvoreda, kako putuje u noć, u crnu, duboku, nepojmljivu noć, kako nestaje tajanstvena crna kočija sa Jojinom mamom u tmini, u opasnoj tmini, a zelenkasta plinska svjetlost uličnih svjetiljaka u pravilnim vremenskim razmacima obasjava ovaj prizor blagom srebrnom svjetlošću, to se utvare u kočiji gase i pale u mraku kao aveti, a ne čuje se ni jedna jedina riječ, jer sve četvoro šuti dramatski gluhonijemo, u ritmičkom prelijevanju fosforne svjetlosti, uz muklo odjekivanje potkova pod drvoredom starih kestenova, kroz koji se putuje beskrajno dugo kao na pogreb, na rubu praznoga grada gdje je nestalo prolaznika, kao da svi leže na odru u sivim stanovima iza mutnog stakla sivih blatnih prozora.

Gospodin Žigman naslonio se o srebrnu dršku svog elegantnog crnolakiranog štapa, preklopio obje ruke preko drške od srebra, i kako je pala svjetlost plinska po ruci gospodina Žigmana, po onoj, kao od bijele krede izvajanoj ruci, Kamilom se prolio čudan užas od žitke, goruće strave, on se osjetio kao proklet i za čitav život izopćen, osamljen, bez Joje, bez Jojine mame, i tako od neodoljive, upravo nagonske potrebe da dodirne nešto živo, nešto toplo, da pruži ruku spram nečeg što bi moglo da pomogne i Joji i njemu, on je vrškom svoga kažiprsta dodirnuo rukavicu Jojine mame, osjetivši pod mekanom jagodicom oštrinu končanih niti, preneražen kako su prsti Jojine mame, ispod tanke crne končane mrežice, kao kostur koščati i hladni, kao srebro srebrnog raspela u praznoj Katedrali.

„Ova je ruka ledena kao mramor, ova ruka ne će se više nikada zagrijati", izgubio se na rubu suza Kamilo od te pomisli, zagrlivši strastveno Joju, i oba su dječaka zaplakala gorko, a gospodin Žigman, uzdišući nervozno, kao ranjen, bez riječi, pljeskao je desnim dlanom o nadlanicu lijeve ruke, koja je mirno počivala na srebrnoj drški, graviranoj po ruskom ukusu kakav je još u staromodnoj modi u tulskoj guberniji.

Jojina mama zaista nije se nikad vratila. Izdahnula je u Beču pod operacijom, nedjelju–dvije poslije one dramatske fijakerske vožnje, a što je bilo kod mamine smrti iznenađujuće, ona se u Jojinim očima pretvorila u neočekivanu senzaciju bečkoga izleta. Gospodin Žigman i Joja otputovali su u Beč na pogreb, uzbuđeni već samim faktom što putuju u Beč, i tako se pogreb gospođe Eleonore geborene von Schönau pretvorio u svečanu priliku za posjetu bečkim tetkama i, uopće, u susret sa nepoznatom i tajanstvenom maminom obitelji, pa kada se Joja vratio iz Beča krcat čokoladom, sa knjigama, sa skupocjenom floberticom, mama je nekako neočekivano, sasvim diskretno zapravo, nestala u drugome planu ove pustolovine, kojom je

zavladao Beč sa svojim Ringovima, svojom neviđenom rasvjetom, gospodstvom, fijakerima, izlozima, tortama, kolačima i knjigama.

— U Beču ima čokolade i bombona više nego kod nas kukuruza, moj Kamilo, a knjiga na ulicama i po izlozima kao kod nas blata. Poveo nas je Žigman u jednu socijalističku štampariju, dragi, u Beču socijalisti štampaju svoje novine u vlastitim štamparijama, u Beču socijalisti prodaju knjige u vlastitim knjižarama, u Beču se socijalistička štampa prodaje potpuno slobodno na ulicama, imaš li ti pojma, što je danas socijalizam u Beču, kakva je to sila, pa to je bajka, bracane, Beč je divan grad, tamo se na svakome koraku osjeća kako dolazi socijalizam.

Bio je Kamilo u Beču već nekoliko puta, i proljetos, iz Pešte, s ocem, kad je ovaj krenuo po gospođu Hortenziju da je otprate kući sa Semmeringa, ali Beč za Kamila, to su bili žurovi kod maminih znanica, to je bila Opera, galerije, mnogo slika, i jednoj je svečanoj službi božjoj prisustvovao na Heldenplatzu, soldačka parada, muzike, konji, trube, u jednu riječ, konjanici, generali, barjaci, isukane sablje na suncu, vedrina, vodoskoci, grmljavina topova, to je bio Beč, mnogo generala, grofova, nadvojvoda, sladoleda, svakako, vidi se, nema sumnje, staro gospodstvo.

— Sve su to oni nama pokrali, sve je to naše, sve su to oni oteli Zrinskima, sve to treba od njih natrag uzeti, a to i jeste zapravo socijalizam, pobjeda pravde, to je socijalizam, samo se za socijalizam treba boriti, pristaješ, poštena riječ, Kamilo, zakuni se, eto, borit ćemo se, ja prisižem na grob svoje mame, poštenja mi, ne ću se predati nikome, allons, enfants, zna se što to znači...

Između maminog »zlatnog salona«, usred neizrecivo dosadnog roditeljskog stana u Jurjevskoj, gdje Kamilo spava u svojoj sobi pod krovom (kamo se čitave noći čuje klavir iz kožarskog

kupleraja kako brunda valcer iz *Traviate*), između maminih žurova i tatinog preferansa utorkom i petkom, između abonmana »A« u kazalištu i koncerata u Glazbenom zavodu i, uopće, u jednolično uigranoj, uvijek podjednako dosadnoj varijaciji iste teme, po uvijek istom, uvijek postojano istom rasporedu kod objeda i kod večere, Kamilo je živio (da se izrazimo regnikolarnokurijalnim stilom njegova gospodina oca) »bilateralno« — na dvije strane: s jedne, po točno određenom programu svakodnevne okupacije (»de l'occupation quotidienne«) po drilovanom propisu gospodina oca, prezidijalnog pedanta, a s druge opet sa sve predanijom simpatijom za sve što se kod Žigmanovih poslije Eleonorine smrti počelo odvijati, nerazmjerno zanimljivije nego što su bili izleti plemenite gospođe Emerički u Römerbad ili u Rohitsch–Sauerbrunn, matematika ili francuski nepravilni glagoli.

Scenarij pod Kaptolskim zidom, gdje gunđa polupijano narod sluškinja i pralja i njihove kopiladi, gdje se u slijepoj gužvi zapravo ne razaznaje tko s kime spava i tko je kome rod, i gdje se bijesne i tako često razdražene sudopere, švelje i bludnice miješaju sa kamerdinerima, s pandurima, s kancelistima i sa gradskom podvorničkom bagažom, a njihov od srca porod čita jakobinske brošure o Bastilji, spremajući se na historijsku ulogu oslobođenja »Lijepe Naše«, sve to surovo, neuko i nezgrapno valjanje grubog i polutrijeznog života pod trulim krovovima predstavljalo je za Kamila izvor najnevjerojatnijih objavljenja. Kao da čita čudnu, bunovnu mješavinu od egipatskog sanovnika mamine kuharice Kristine i fantastičnu historiju jezivoblatnog, odurnog Krvavog mosta, preko koga fijakeri, pod starim kaptolskim mlinovima, čitave noći prevoze pijanu donjogradsku gospodu u kupleraje u Kožarskoj, odakle dopire plač raštimanih klavira sve do njegove mansarde u Jurjevskoj. Iza gornjogradskih dekoracija svog rodnog doma Kamilo je počeo otkrivati najsakrivenije tajne fantastičnog života ove

gomile bezobličnog svijeta koja se zove »narod«, a kojoj je na banskoj pozornici dopušteno samo to da igra ulogu sluge i sluškinje.

— Tu je Cimetova Lenka slomila nogu kad je krala šunku sa tavana kanonika Lovre, a kod Radotića i Šoštarka i kod Grobotekovih djeca su u šarlahu; Vincencova baba peče krafne, sutra se udaje njihova Lota za Peršinovog sina, kelnera u budimpeštanskom vagon-restoranu, tamo je velika gužva prije svadbe, a Micika Šipkova dobila je bebu, ne zna se tko je otac, pak je stari Šipek prebio rebra Jeršićevom kalfi, jer se misli da bi Jeršićev kalfa mogao biti onaj koji je osramotio Miciku, Šipkovu jedinu nadu... Došla je policija i uhapsila Julču, kuharicu prepošta Bukovečkoga, jer da je ukrala narukvicu frajli Ludmili, biskupovoj sestrični, a Julča se pravda s pandurima da je biskupova sestrična priležnica stare popovske svinje, jer kad je Julča jednoga jutra slučajno banula u frajlinu sobu, našla je Prečasnog, i to baš na gospodični, a to joj Prečasni ne može oprostiti i sad je hapsi kao taticu, i tako je iz ove smjese đavolskih glasina izronila jednoga dana Marta Kuzmićeva, pojavivši se kod Žigmanovih kao sluškinja; Martina mama Fanika, kelnerica u »Hrvatskoj kavani«, odrekla se patetično svoje kćerke pred čitavim svijetom, kada je Marta, četrnaestogodišnja »flundra«, kao što se o tome pisalo po novinama, »pala žrtvom bludne pohote« jednog zagrebačkog fićfirića iz takozvanih »gornjih društvenih spratova«, a sve se to zataškalo pred sudom, dakako, ali su Martu ipak strpali kod časnih sestara u Klinčac, gdje je pune dvije godine, ošišana do kože, lizala oltare, pak se na kraju ipak otela napasti i smirila kod Žigmana.

— Da su sve ove ljepuškaste cure koketne mačkice, da su naježene i bodljikave kao morska trava upravo ondje gdje se krije najveća ženska tajna, ljigava i vlažna kao zrela smokva, i da ljubav miriše na kutiju sardina, sve to Joja znade iz svog smionog iskustva, jer on je već »spavao« s Martom Kuzmiće-

vom, a što se toga tiče, on može da kaže Kamilu, na poštenu riječ, da sve to baš nije naročito zanimljivo, pa i Kamilo bi mogao da proba s Martom, jer je on sve to s Martom uredio.

Kada je Marta onog, u životu Kamila Emeričkoga tako sudbonosnog četvrtka, sva obasjana vatrom, pekla svoje slavne nonplusultra palačinke, i kad su dječaci stigli iz škole, Joja je toliko zanovijetao oko Marte da mu je dala poštenu riječ da će razotkriti svoje sise Kamilu, pak je Marta, kao tobože pasivno, da udovolji zanovijetanju svoga ljubavnika, a zapravo rafinirano koketno, sa zadimljenom palačinkom u tavi u desnoj, lijevom rukom iz svoje bluze razotkrila svoje grudi i dreknula na Kamila, što čeka kao mulac, neka je poljubi, jer će joj planuti palačinka koja se dimila na narančastom odsjaju ognja kao mali vulkan.

Da se ne osramoti, Kamilo je dodirnuo usnom ono bijelo mesance i, sav omamljen slatkastom vanilijom bazarskog sapuna, osjetio je slanobljutav okus mesa, okus oštrige ili Franje Josipa gorke soli, pa kada je kao kokoš, kada pije vodu, uzdigao glavu i zaokružio pogledom po stropu, čitava se kujna s Martom, sa crvenim ognjem i prozorima zamaglila u opasnoj rotaciji, i u trenutku, kad je osjetio da će se srozati kao mrtvo tijelo, Marta mu je zalijepila usta vrućom palačinkom i tako ga masnim tijestom vratila na ovaj svijet, gdje mu se Joja, prasnuvši u smijeh, ruga kao glupanu, koji ne umije poljubiti ženske sise ni onda kad mu se daje na poklon.

— Eto, vidiš, majmune jedan, kako se to radi, oteo je Joja Marti zadimljenu vruću tavu i, bacivši je na šporet, oborio djevojku na postelju i stao je ljubiti, a Marta, kao u opasnosti, vrisnula je u pomoć, i tako se Kamilo bacio u gužvu slijepo i strastveno, kao jare, kada se usred dječjeg kikota i smijeha kao sablast pojavio na vratima lik stare Betike, koja ih je otkrila u đavolskom klupku:

— Prasci vi jedni, kaj to delate, potari vas Sveti Križ, kaj je ovo Sodoma i Gomora, kaj je sam Šatan v vas vlezel, hahari bedasti, kaj se ne bojite Boga?

— No, Betika, ni to niš, na ti jena palačinka, kaj se delaš vihtig, kagda se ne zna da si kak marketenderica zdržala jenu celu husarsku eskadronu.

Scena sa palačinkama i s Martinim ženeroznim poklonom odigrala se u četvrtak oko podneva, i Kamilo, uzvitlan vrtlogom svog nemira, nije se sabrao sve do u kasnu noć. Slijedećeg dana, preko petka, nije se pojavio kod Žigmanovih od mračnog i nejasnog osjećaja stida i krivnje, a za subotu najavio mu je Joja da će otputovati sa Žigmanom u Sisak na sajam, i tako je svanula ona kobna nedjelja koja će u Kamilovoj historiji ostati datumom, koji je čitavom toku njegova života dao neočekivani smjer.

Padala je te nedjelje kiša cijeloga dana i Kamilo, da se otme očaravajućem maštanju o Martinom dekolteu, bio se posvetio svojim ne tako neznatnim brigama oko grčkih glagola i oko klavira, jer se od četvrtka, puna dva dana, nije u mislima nikako uspio oteti viziji onog đavolskog iskušenja s palačinkama i Martinom mekanom marelicom koja je provirila iz bijele batistne bluze, „a Joja je sve uredio s Martom i oni ga po svoj prilici čekaju, samo da se nije pojavila prokleta ona Betika, jer ako ih je baba prijavila, sve će se završiti skandaloznom sramotom".

Kod večere, kod dosadne nedjeljne večere utroje, kada Emericzijevi večeraju sami, jer je posluga u nedjelju slobodna, hladna šunka, kuhana jaja, salata od krompira sa majonezom, hladni buterkrafni od sira od podneva, breskve, a Kamilo glumi kao da sudjeluje u razgovoru, i tako, lutajući mislima od Marte i Betike do Joje i Žigmana, koji u Sisku kupuju konje, odgovara i glumi pasivno, razgovor teče polutiho, rutinirano, pa i onda

kad je zapeo kao po didaskalijama pisca (toči se vino, voda, zvekeće se srebrom, dodavaju se tanjiri, skače se do servanta, uzimaju se noževi za sir, »da, da, i ne, ne, presvetli de Francisci je rekao da bi trebalo stvari urediti na neki način pod svaku cijenu, a presvetli Izidor misli da to nije tako, ovo ili ono, a ja sam njemu rekao, oprostite, magnifice, vi ste, ako smijem tako da kažem, tvrdoglaviji od remontne kobile«), Kamilo, tijelom prisutan i kao sabran, luta dalekim predjelima oko Kaptolskog zida, u kujni kod Žigmanovih, pred njime treperi fantastična, sasvim nestvarna, upravo vrhunaravna Marta, i on se nikako ne može oteti magnetu njenih nagih grudi, „a Joja mu se nije javio, čudno, očekivao ga je čitavo poslijepodne, Joje nije bilo, jer nedjelja je obično Jojin dan, Joja posjećuje Jurjevsku redovno u nedjelju", kada se dolje na starinskoj porti oglasilo zvonce.

— Cingi–lingi, cingi–lingi, vuče netko za konop na porti ustrajno, kao da zvoni golgotsko zvonce sa Katedrale, da bi se ljudi prisjetili kako je to bilo na Veliki petak, kada je lajalo ovo isto krvničko zvonce kao histerična i uznemirena kuja, kada su pogani tjerali našega Spasitelja izbičevana i krvava na stratište, a onaj dolje na porti zvonjaka ustrajno i, po svemu, čini se, ne će da stane, a to ne će biti nikakva posjeta, jer tko bi sada, u nedjelju uveče, mogao da stigne kod Emeričkih nenajavljen?

— Bit će telegram iz Pešte, po svoj prilici, klimnuo je glavom tata Emerički, ljušteći svoju breskvu pomno i potpuno ravnodušno smireno, kao da se radi o najnormalnijoj pojavi što se oglasilo kućno zvonce u nedjelju uveče.

— Pa bili bi ti telefonirali iz Prezidija da je telegram iz Pešte, usudila se primijetiti gospođa Hortenzija, uznemirena nametljivom ustrajnošću kojom se javljalo zvonce sa porte, iznenađeno što se još nitko nije pojavio s ključevima.

— Kako telefonirali i zašto, i tko bi već telefonirao, bit će nešto povjerljivo, Reviczky mi javlja povjerljive stvari uvijek direktno u Jurjevsku, zar ne, Hortense, to se zbiva već sada

ravno dvanaest godina, Hortense, zar ne, molim te, idi, sine, da vidiš, bit će da je telegram, a ovaj glupan zvoni kao da nam gori kuća.

Spustio se Kamilo i otvorio starinskim glomaznim ključem okovanu i zamandaljenu kapiju, a nije bio telegram, nego policija.

— Policija, s uhidbenim nalogom za učenika četvrtog razreda gimnazije Kamila Emeričkoga, izjavio je jedan gospodin u halbcilindru, u pratnji dvojice isto tako u halbcilindrima.

— Ja sam, što izvolite?

— A, ti si taj, bravo, ali mi imamo nalog da ti pregledamo lične stvari, gdje ti je stan, magare bezobrazno, dobro ćeš se provesti, fini gospodičiću!

„Dakako", pomislio je Kamilo, „to su prsti stare Betike, nemoral, netko nas je prijavio, pa ipak nije trebalo ono s palačinkama, moralna policija, to će sada buknuti skandal."

— Oprostite, moram obavijestiti oca!

— Ajde, požuri, nemamo vremena, ali čekaj, ne ćeš odmagliti, idemo mi s tobom, mladi gospodine,

— Izvolite!

Popeo se u pratnji gospode u halbcilindrima na kat i otvorio tiho, sasvim tiho, vrata blagovaonice:

— Oprosti, tata, ne znam, ali stigla su tu gospoda, traže me...

— »Tebe traže«, kako, ne razumijem, tko te »traži«, iznenadio se Presvetli i, prekinuvši da ljušti breskvu, zapeo s nožem u desnoj a s breskvom u lijevoj ruci prosto zabezeknut, kakva »gospoda«, tko to tebe »traži«?

— Policija!

— Policija („u kući presvetlog gospodina Kamila Emeričkoga »policija«, kakva božja »policija« u njegovoj kući, u kući šefa Političke uprave?"), a šta žele, ustao je Presvetli od stola nervozno i otvorio vrata blagovaonice širom da vidi o čemu se radi?

— Oprostite, molim, Presvetli Gospodine, što vas uznemirujemo, i molim vas pokorno da vam se predstavim, kraljevski redarstveni pristav doktor Lukačić plemeniti Lukavečki, stigao sam s uhidbenim nalogom Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva, da predvedem učenika četvrtog razreda gimnazije Kamila Emeričkoga, a da prije toga izvršim najpomniju premetačinu njegovih osobnih stvari!

— Kako, moga sina da predvedete s uhidbenim nalogom, znači da ga pretresete, pošto je već prethodno lišen slobode, a na temelju čega, on je maloljetan, on je učenik, on živi pod mojim osobnim nadzorom, a ovaj stan, to je moj privatni stan! A zašto, molim vas, ne razumijem, doktore, premetačina s uhidbenim nalogom u stanu jednog četvrtogimnazijalca, pa to su neuobičajeno drastične mjere, i to baš u ovom konkretnom slučaju, moram priznati da sam iznenađen, da, upravo više od toga, prosto ne razumijem...

— Oprostite, Presvetli, takav mi je nalog, i koliko god mi je to neugodno, poštenja mi, da, nema sumnje, neugodno, što sam se u ovoj funkciji pojavio pred vašim očima, ali ne mogu drugo nego da izvršim nalog, a o motivima mogao bih vas informirati u četiri oka, pokorno molim, Presvetli, stvar je u svakom pogledu povjerljive prirode, pomilovao je svojim toplim pasjim pogledom kraljevski redarstveni pristav doktor Lukačić plemeniti Lukavečki Svog Presvetlog Predstojnika, kao da mu želi reći — ne mogu ja pred okrivljenikom progovoriti o meritumu samoga postupka, jer takvi su vaši vlastiti propisi, koje smo primili iz Političke uprave.

— Dobro, ako je tako, dobro, neka onda ovi čekaju ovdje, a ti ostani s njima, Kamilo, i s mamom, ovdje, i čekaj me dok se ne vratim, oprosti mi, Hortense, ja se pouzdano nadam da se radi o nekom quiproquou, pa to je prosto nepojmljivo, pa to je nečuveni skandal, skandal zapravo nad skandalima, moglo bi se reći, ako se pravo uzme, nevjerojatni skandal, zar ne,

oprosti, Hortense, budi ljubazna, čekaj nas, jer tu sada, kako vidiš, ne mogu ništa nego da vidim o čemu se radi, izvolite, molim, u moj kabinet, a ti, Kamilo, ostani s gospodom ovdje, jesi li me čuo, Hortense, molim te, svladaj se, ako boga znaš, više bih volio da sam umro na licu mjesta, oprosti, to je prosto neshvatljivo, ne razumijem baš ništa...

Gospođa Hortenzija, zanijemjevši kao uzeta, ostala je da sjedi na čelu stola zaprepaštena, kao u napadu momentane idiotije, prosto izbezumljena, a onda je privukla u naručaj svoga jedinca i, priljubivši se zbunjeno uz usijane dječje obraze i obujmivši ga, zaplakala bespomoćno i glasno.

Redarstveni pristav, doktor plemeniti Lukačić–Lukavečki, obavijestio je presvetlog Gospodina Predstojnika da je u subotu, u sumraku, u dvorištu Direkcije madžarskih državnih željeznica, pao u ruke policije učenik četvrtoga razreda gimnazije, Joakim Dijak, kada se spuštao gromovodom iz prvoga sprata, gdje je u salonu glavnoga direktora montirao eksploziv prilične snage, a da je kojim slučajem došlo do detonacije, onaj paket dinamita bio je toliko jak te bi bio razorio, nema nikakve sumnje, čitav sprat, ako ne i čitavo krilo direkcijske zgrade. Učenik četvrtoga razreda gimnazije Joakim Dijak posinak je nekog Žigmana, momentano fijakerskog poduzetnika, a inače individue temeljito sumnjive, tipa koji je po svemu agenat tršćanske socijalističke filijale, i ovaj tutor maloga Dijaka isto je tako uhapšen, pošto sve govori za to da je Žigman dao taj eksploziv svome posinku, a kako sin Presvetloga spada među Dijakove najintimnije prijatelje, upravo, kako mu je jedini prijatelj (njih u razredu zovu Kastor i Poluks), postoji temeljita sumnja da bi se depozit jednog dijela eksploziva mogao nalaziti u Kamilovom stanu, a takva je pretpostavka, po mišljenju Gospodina Ravnatelja redarstva, potpuno osnovana.

— Je li onaj uhapšenik, mislim, onaj učenik, u tom pogledu nešto priznao i je li svojim iskazom dao povoda da se pristupilo

ovoj drastičnoj mjeri, zainteresiran za ovu formalnost kao stari rutiner, Presvetli je svojim, na prvi pogled uzvišenim stavom uznastojao da u očima redarstvenog pristava ne ispadne kao otac koji je suviše angažiran u ovoj stvari...

— Pitam vas, naime, iz pukih formalističkih motiva, jer ako okrivljenik nije teretio osumnjičenika, mogla se ta stvar riješiti jednostavnim pozivom na saslušanje, bez ovakvog aplomba i mobilizacije čitavog aparata, kao da se radi o apašu?

— Pristav nije vodio istrage, u detalje nije upućen, ali pretpostavlja da se Gospodin Ravnatelj Redarstvenog ravnateljstva ne bi ni u kom slučaju bio odlučio na ovu vrstu, priznaje, drastičnog zahvata, da za to nema ozbiljnih razloga, a da je tako, najbolji dokaz jeste što se istraga vodi već više od dvadeset četiri sata, pak je tek večeras pala odluka da se sin Presvetloga liši slobode. Plemeniti Lukačić–Lukavečki, svijestan delikatnosti svoga zadatka, moli Presvetloga da mu dopusti da pristupi izvršenju naloga i da pregleda Kamilove stvari, a on će to učiniti, s dopuštenjem Presvetloga, eventualno u pratnji Presvetloga, s dopuštenjem Presvetloga, takoreći, diskretno.

Rezigniran, popeo se Presvetli sa pristavom u Kamilovu sobu, a posao oko premetačine, na prvi pogled, nije bio ni po čemu zamršen. U sobi, osim zidnoga ormara, metalne postelje, jednoga stola, vaštiša, divana i naslonjača, i nije bilo nikakva pokućstva. Politirana etažera s malim balustradama, krcata knjigama, a među knjigama ništa naročito što bi moglo privući pažnju čuvara Reda i Zakona.

Knjige, mnogo knjiga: *Posljednji Abencérage* od Chateaubrianda, u prijevodu knjaza Nikole Crnogorskoga, libreto opere Karla Marije Webera *Strijelac vilenjak*, Monografija o Gradu Zagrebu Adolfa plemenitoga Mošinskoga, Jules Verne: *Dvadeset tisuća milja pod morem*, Jules Verne: *Put na Mjesec*, Josip Eugen Tomić: *Melita*, Zagorka: *Gospodin Vladimir*, Ante Tresić Pavičić: *Valovi misli i čuvstava*, Starčević: *Pisma Magjarola-*

cah, Kranjčević: *Izabrane pjesme*, nekoliko madžarskih knjiga: Mikszáth, Jókai, Petőfi, Vörösmarty, crvenoukoričeni Pickwickovci, Ferenc Molnár...

— Eto, kao što se vidi, ne bi se moglo reći da dečko ne čita,

— Ima ovdje još jedan red knjiga u ormaru, Presvetli, oprostite,

— A što će vam knjige, je li vaš zadatak da tražite knjige, vi treba da pronađete eksploziv, a ne knjige,

— Oprostite, Presvetli, tražim sve što bi nam moglo poslužiti za objašnjenje samoga slučaja, upravo, za veze s okrivljenim licem, a to bi mogle biti i knjige i pisma, a osim toga ove knjige nisu jedine ovdje, ima ovdje još jedan red knjiga u ormaru, Presvetli, oprostite.

Doista! Pod rukom dosadnog pristava pojavile su se iz ormara nove knjige, čitave hrpe knjiga: *Priručnik za primalje* (s nizom reprodukcija i crteža iz raznih faza poroda), u *Priručniku za primalje* snop reprodukcija u četiri boje, izrezanih iz raznih monografija: goli zemaljski likovi boginja i biblijskih žena: Rahele, Suzane u kupelji, Evrope, Giorgione, Rubens, Botticelli, Goya, Manet, zatim: *Die seelischen Schädigungen der Selbstbefleckung*, Zola: *Nana* (u njemačkom prijevodu), Sade: *Les Crimes de l'amour*, ilustrirano.

— Nije to sve, oprostite, Presvetli, da vidimo, ovaj zidni ormar čini se da ima tajni pretinac...

Gospodin redarstveni pristav, kao pravi pravcati štreber, da bi se pred svojim Predstojnikom prikazao u ulozi virtuoznog njuškala, ponovno je otvorio ormar, razgrnuo kaputе i odijela i, kucnuvši o prošupljenu stijenu, razmaknuo je daščicu i u tmini, na dnu ormara, napipao neke konvolute u paketima.

— Ima tu nekih knjiga, i to poprilično, tu su čitavi paketi štampanih stvari...

Našla se tamo mala hrpa raznih brošura: *Opće izborno tajno pravo glasa*, u sedam primjeraka, *Što je diktatura proletarijata*,

u tri, *Kako se drži prosti lopov na banskoj stolici*, u tri egzemplara, *Riječka rezolucija*, u dvadeset egzemplara, *Krvava godina 1903*, u dva egzemplara, *Die magyarische Prepotenz*, u tri egzemplara, *Nagodba od godine 1868, smrtna osuda hrvatskoga naroda*, jedan egzemplar, *Stenografski zapisnik sjednica Hrvatskoga sabora godine 1906, Što je socijalizam, Naprijed, sinci domovine*, čitav snop *Riječkog novog lista* Frana Supila i, na kraju, *Boga je stvorio čovjek*, u tri egzemplara.

— Eto, Presvetli, sad smo pregledali ovaj ormar i nismo našli ništa, i sad mogu kazati da je pretpostavka, kako bi ovdje mogao biti depozit eksploziva, čini se, po svemu, neosnovana,

— Oprostite, nemam ni najmanje namjere da vas smetam u vršenju dužnosti, ali se pitam, ako već tražite dinamit, što će vam knjige, knjige nisu corpora delicti, to je privatna lektira,

— To da, ali ona ipak baca neku svjetlost na intelektualno–moralni lik ovih dječaka, koji nas teroriziraju eksplozivom. Da nije riječ o vašem sinu, mislim da bi na temelju ovih indicija bilo logično da se pretraži čitava kuća, jer nisam uvjeren da ne bismo naišli na iznenađenja, ali, molim, ja sam udovoljio slovu zakona i, što se mene tiče, moj je nalaz negativan.

Tupo, bez misli, kao u narkozi, enerviran ovim kretenom od pristava koji igra svijesno ulogu naivne budale, a zapravo ga pomalo ucjenjuje, Presvetli, pod impresijom Kamilove literature, nije nikako mogao da nađe pravu riječ da skine i najmanju sumnju s »osumnjičenog lica«, koje čita *Priručnik za primalje* i brošuru da je »Čovjek stvorio boga«, a opet, da se pasivno preda logici policijskog mulca, pričinilo mu se u ovoj situaciji da nije oportuno.

— Molim vas, ne izmičem pred konzekvencijama, toliko i ja znam što mi je dužnost, dragi moj mladi prijatelju, dajem vam riječ da ću, čim svane, pretražiti cijelu kuću od tavana do podruma, najpomnije, nerazmjerno pedantnije nego što bismo to mogli učiniti sada u ovome trenutku, i da ću izvještaj o

eventualnom nalazu, pa bio on ne znam kakve prirode, priložiti istražnom zapisniku na ruke vašega gospodina ravnatelja osobno, toliko o tome, zasada, zar ne, ovdje mislim da su sve formalnosti svršene, zar ne?

— U redu, Presvetli, što se mene tiče, ja sam gotov i sada, molim, trebalo bi da krenemo,

— Da, izvolite, krenite, tko vas u tome sprečava?

— Da, Presvetli, ali da spriječim eventualni eksces, ja dečka moram vezati!

— Kako, vezati, pa nije još ništa dokazano, čovječe, on je pod sumnjom, živimo u pravno sređenim odnosima, zašto odmah vezati, radi se o malodobniku, koga vodite na obično redarstveno preslušavanje, ta nismo Tatari!

— Nismo, Presvetli, ali je takva praksa i takav mi je nalog, nikada se ne zna što takvo lice može da izazove, neočekivani skandal, demonstrativnu strku na ulici,

— Jeste li stigli kolima?

— Fijakerom!

— Otvorenim?

— Zatvorenim,

— Zašto da ga onda vežete kad ste stigli fijakerom?

— Takav je propis!

— Kakav propis, tko je mogao da odredi takav besmisleni propis, čisti formalizam, ne dam ga vezati, čekajte, govorit ću s vašim šefom.

Sišli su u kabinet, javio se Ravnatelj Redarstvenog ravnateljstva, a zavjesa se nad ovom enervantnom pričom raskrilila kao kakav bjeloglavi lešinar kad razdire drobinu strvine, sve okrutnije.

— Uhapšen je, dakle, i poočim ovoga balavca, a to je evidentirana ličnost, Triestin, talijanski agenat, iredentist, taj je već u Trstu radio s bombama, sada pogrebnik, fijaker,

pirotehnik, individua koja je provela po raznim zatvorima više od dvije godine zbog raznih delikata, kao krijumčar, kao krivotvoritelj dokumenata, kao socijalistički agitator, lopov, kao takav evidentiran i kažnjavan, u jednu riječ, gospodin Žigman, razvozač soda–vode, fina ptica, svaka čast, te nije nikakvo čudo da ni jabuka nije daleko pala od stabla, to je taj favorit naših biskupa, koji je, nema sumnje, inicijator i tehnički organizator ovoga atentata. I onaj njegov posinak daje već danas profil okorjelog kriminalca, ne će da oda nikoga, spreman je poginuti za svoga tutora, eto, za dvadeset četiri sata nije progovorio ni riječi, priznaje čin, priznaje, dalje, da je eksploziv na porti prepošta Bukovečkoga montirao on sam, i onaj kod trgovca žitnim plodinama Wohlgemutha, ali da je sve to učinio iz vlastite inicijative, bez ičijega znanja, a naročito bez znanja svoga poočima, da je ukrao eksploziv iz skladišta vodostajne stražarnice, gdje je otac jednog razrednog druga nadglednik, pa se dečki tamo sastaju na igru, a ovoga svoga poočima čuva kao oko u glavi, ne će da oda stare varalice ni pod koju cijenu, jer, možete misliti, Presvetli, nismo mu dali puna dvadeset četiri sata da sklopi oka, a, na kraju, i šibe su neki argumenat ad hominem za ove balavce,

— Pa zar ga tučete?

— To ne, illustrissime, ali šibe oduvijek su dobro pedagoško sredstvo, i nas su odgajali šibama, illustrissime, ne tučemo ga, samo trskom po dlanovima, kao u školi, a i na kukuruzu je otklečao pet sati, liječimo ga vazelinom, malo su mu tabani otekli, ali, eto, ne će da progovori,

— Kako tabani, znači, vi dečka ipak ispitujete pod prisilom?

— No, bože moj, nije ništa opasno, Presvetli, to su više psihološke metode da se balavac impresionira, ali je kremen, nema zbora, kremen, uopće, prekrasan trio, tu se našla još i gospođica Marta, to je ona, illustrissime, ako se sjećate, ucjenjivačica mladoga Fabijanija, bio je to javni skandal u novina-

ma, ako niste zaboravili, prije dvije godine, onda je gospođica imala četrnaest godina, dakle, u jednu riječ, to je ambijenat, oprostite, molim, Presvetli, ali sumnjam da vam je to poznato, a onaj kriminalac najintimniji je prijatelj vašeg sina, da, da, ovaj terorist, taj se može dičiti pred svijetom da je bio priman pod vašim krovom, a ni to ne će da prizna, ustrajno tvrdi da nikada nije prekoračio prag vašeg doma, a to smo doznali preko razreda, da je dopro čak do vaše kuće, Presvetli,

— Da, to je istina, on prijateljuje s mojim Kamilom, drugovi su iz klupe od prvoga razreda, a ja, vidite, magnifice, ne vjerujem da je to dečko s kriminalnim sklonostima, to je bistar dečko, možda zbunjen, možda sredstvo u tuđim rukama, znamo i sami kako je dječja psiha plastična materija, dečko nije poznavao svoga oca, priljubio se uz ovog drugog, a to mu nije otac, majka mu je bila po svojoj majci Bečanka, pristojna gospođa, skromna, veoma pristojna, eine geborene von Schönau, a mali, koliko sam mogao da prosudim, nesumnjivo je natprosječno nadaren, o da, da, izvan svake sumnje, kada kažem »natprosječno«, znam što sam rekao, vlada perfektisime sa dva–tri jezika, rođen je poliglot, uostalom, on je jedan od najboljih đaka u svome razredu, ako nije i najbolji, i prosto mi je nepojmljivo kako se to moglo desiti, to su sve talentirani dečki, iznad prosjeka,

— Zaboljet će nas još glava zbog ovih talenata, Presvetli, bilo bi bolje da su mediokriteti, pod strogim nadzorom,

— Ne znam, prosto sam preneražen, izgubljene djece ima i bilo ih je, a glavno je da se vrate na pravi put, osjetio je Presvetli potrebu da se usprotivi policijskoj logici Gospodina Ravnatelja Redarstvenog ravnateljstva prosto iz simpatije za Joakima, koga je od početka zavolio kao bistru i iskrenu glavu, ali u ovom času osjetio je iz riječi ovoga policaja, kako je Joakim tvrd, kako je karakter, kako je pouzdan, i ako bi eventualno mogao prebaciti neku krivnju na Kamila (a poznavajući svoga sina, to nije

isključeno), Joakim to ne će učiniti, kad je izdržao prva dvadeset četiri sata pod batinama, a da nije pisnuo.

— Dobro, a sada da ja vas nešto zapitam, otkad se vodi ova istraga?

— Od sinoć, Presvetli,

— Znači više od dvadeset četiri sata,

— Dečka su uhapsili u subotu, u sumraku, tako nekako,

— Dobro, a kad se pojavila sumnja da bi i moj Kamilo mogao biti umiješan u tu aferu? Na temelju čega? Tvrdite i sami da okrivljenik nije ni pisnuo?

— Ispitan je gotovo čitav njihov Četvrti A, i postoji o tome čitav snop zapisnički izdiktiranih izjava njihovih drugova. Svi se gotovo jednoglasno slažu da je isključeno da vaš sin ne bi znao nešto o toj stvari,

— Pa kad ste ispitivali čitav razred, zašto i mog Kamila niste preslušali normalno kao druge učenike?

— Nije uopće postojala namjera da vaš sin bude predveden u ovoj fazi istrage, ali je, eto, ona nesretna cura izjavila u zapisnik, kako je sasvim isključeno da vaš sin ne bi bio upućen u tu aferu, kad je s okrivljenikom proveo čitavu subotu, sve do predvečerja, a zajedno su krenuli u šetnju,

— Tako, i izjava jedne dubiozne slaboumnice, takoreći djevojčure, ta je za vas vjerodostojna da mi hapsite dijete? Vi vjerujete da je to istina?

— Pretpostavljam da cura brani svog ljubavnika, a ta je izjava njena formalno dovoljna, i ja u svakom slučaju želim da se porazgovorim s mladim gospodinom, i to u interesu istrage, po mogućnosti još večeras, a nadam se da ćete se prikloniti mojim argumentima, jer ne bi bilo oportuno da se u ovom konkretnom slučaju zaobiđe vaš sin, i to baš zato jer je vaš, Presvetli, stvar je poznata u razredu, postala je publique u najširim razmjerima, a, osim toga, mislim da ne trebate biti u neizvjesnosti da stvar ne držim solidno u svojim rukama,

— Dobro, ali ovaj vaš pristav misli da ga veže?

— Kako?

— Lisičinama, kao ordinarnog kriminalca,

— Po propisu, Presvetli,

— Po kakvom propisu?

— Po propisu Prezidija, s obzirom na učestalo lumbardanje i demonstrativno upotrebljavanje eksplozivnih sredstava, ovu direktivu primili smo od Prezidija pod vašim potpisom, Presvetli,

— Tako? Pa dobro, molim vas, u redu, a ne bi li bilo dovoljno da vam se dečko javi sutra ujutro?

— Ne bi, illustrissime, oprostite, mislim da je u interesu istrage da još večeras bude suočen sa tim svojim intimusom, a i s onom djevojkom, jer je takva situacija da istraga mora biti provedena još večeras. Pešta se već dvaput interesirala da joj javimo šta je s ovom stvari, radi se, naime, o Direkciji madžarskih državnih željeznica, Presvetli, to spada u direktnu kompetenciju gospodina ministra prometa, i ja žalim, ali da ova djevojka nije spomenula ime vašega sina zapisnički, ne bih vas bio uznemirio, bez obzira na to što i čitav razred jednoglasno ukazuje prstom na vašega sina, a i sami ćete priznati, Presvetli, ne mogu preinačiti zapisnika, a djevojka tvrdoglavo inzistira na svome iskazu, očito uvjerena da time smanjuje krivnju onog svog balavog viteza,

— Dobro, ako već mora da bude, ali vezati ga ne dam, razumijete li me, ne dam ga vezati, jer sam uvjeren da je nevin, a to vam ne govorim kao otac, nego kao vaš pretpostavljeni, uostalom, logično, ako je bila izdata direktiva da se politički demonstranti vežu, to je bila naredba od prije dvije–tri godine, kada se pucalo na sve strane, to je prvo, a zatim, oprostite, u slučaju maloljetnika, jednog đaka, molim vas, razumijete li me, ne utječem na tok istrage, razumije se samo po sebi, to je

logično, ali vezati ga ne dam, i dovest ću ga dolje k vama osobno, a sada, molim vas, javite to svome pristavu!

Tako je i bilo. Doktor Lukačić sa svojom pratnjom udaljio se pješke, a otac i sin sjeli su u fijaker sami.

U fijakeru, u tmini (u onoj istoj tmini u kojoj je Eleonora geborene von Schönau, u pogrebnoj pratnji Žigmana, Joje i Kamila, otputovala u smrt, i onda su se tako preko blijedih obraza prelijevali odrazi plinskih svjetiljaka), sin ocu odgovara na pitanja u kratkim slomljenim rečenicama, da, ne, i kako to, i zašto to, pa kada je Kamilo doznao da se radi o dinamitu u Željezničkoj direkciji, a ne o Martinom dekolteu, ogromna mu se hridina svalila sa srca i došlo mu je da zazviždi od radosti: „O, pa to je sjajno, stara ih Betika nije prijavila, tu se ne radi o nemoralu, nego o dinamitu, to je svakako manje opasno."

— Pitam te, kada si vidio posljednji put Joju?

— U četvrtak!

— Kada?

— Poslije škole, znači oko pola dvanaest („to su bile one proklete palačinke"), bio sam kod Joje u njegovom stanu,

— A što si radio tamo?

— Pekli smo palačinke!

— Tako, palačinke ste pekli, tko je pekao palačinke i kakve palačinke?

— Pekla ih je Marta,

— Tako, dakle, Marta peče s tobom palačinke, a, do vraga, kako dolazi ova Marta da peče s tobom palačinke, tko je ta Marta?

— Sluškinja kod Žigmanovih, ona služi kod njih od smrti Jojine mame,

— Tako, Marta je pekla palačinke, i vi ste s Martom pekli palačinke, ti i Joja, bravo, a zatim, gdje si bio poslije toga kad

ste već ispekli te svoje palačinke, a to je bilo u četvrtak, jer o četvrtku te pitam!

— Stigao sam kući na objed, normalno, imali smo goste, bio je na ručku presvetli Salamon sa suprugom, objed kao obično, gosti, sjedio sam s gostima, poslije se pila crna kava na terasi, Presvetli je gnjavio o svetom Franji Asiškom kao obično, ne sjećam se, bio sam svakako na objedu, doma,

— Dobro, to je bilo u četvrtak kad ste pekli palačinke, a šta si radio u četvrtak poslije podne, pitam te, šta si radio u četvrtak poslije podne, poslije objeda, gdje si bio u petak, u subotu, kad si se rastao s Jojom, gdje si ga vidio posljednji put, jer to je, razumiješ li, za tok istrage od neobične važnosti, pošto treba da daš svoj alibi za petak i za subotu, da nisi bio s Jojom, razumiješ li, u petak i u subotu,

— Pa rekao sam ti, rastao sam se s Jojom u četvrtak, baš kad smo pekli palačinke, a poslije toga ga nisam vidio,

— A u petak, kako to da se niste sreli u petak?

— Nije bilo škole, Dies directoris, a Joja je rekao da ide sa Žigmanom u Sisak na sajam, da kupe konje, i tako se nismo sastali, jer je otputovao u Sisak,

— Dobro, Sisak, u redu, to je za petak, a šta je bilo u subotu, kako to da se niste sastali u subotu, jer subota je kritičan dan, a ova curetina u zapisniku tvrdi da si u subotu bio kod njih i da si s Jojom bio sve do sumraka, da ste zajedno otišli u šetnju?

— Ne, to ne stoji, to je zabuna, u subotu ostao sam kod kuće, nisam uopće izlazio, pokvario sam probavu, rekla je mama da ostanem kod kuće, nisam se osjećao dobro, imao sam temperaturu,

— Tako, u subotu si ostao kod kuće, da, sjećam se, da, ah, da, skočila ti je temperatura, 37,7, to je točno!

— Zašto me to pitaš?

— Zašto, jer ona vaša gospođica s kojom pečete palačinke tvrdi doslovno da si u subotu poslije podne otišao sa Jojom u

grad, i, pazi dobro, ta njena zapisnička tvrdnja najvažniji je motiv istrage što se tebe tiče, jesi li me razumio, da dokažeš da u subotu nisi bio sa Jojom, jer to je važno, glupane, razumiješ li, subota, to je onaj dan kad je Joja uhapšen u sedam uveče, u Direkciji MÁV, ali Joja tebe ne tereti, Joja te uopće nije spomenuo, on drži jezik za zubima, njega su prebili, Joja se dobro drži, razumiješ li, nego ta nesretna Marta, ona te je usosila.

Presvetli nije prisustvovao razgovoru Ravnatelja Redarstvenog ravnateljstva sa Kamilom; već je svitalo kad su se otac i sin vratili sa policije. Kamilo je ostao kod svoje prve izjave da ni o čemu pojma nema, da Joje od četvrtka vidio nije i da Joja nikada ni jednom jedinom riječju nije spomenuo da se bavi idejom da baci u zrak Željezničku direkciju, a kako u ovom pogledu ni okrivljeni Žigman nije dao nikakav iskaz, na temelju koga bi se bilo moglo pretpostaviti da je Kamilu Emeričkome bila poznata bilo kakva namjera da se minira madžarska Direkcija, i kako se utvrdilo da je Martina izjava neistinita, jer se Joja sa Kamilom od četvrtka nije više sastao, Ravnatelj Redarstva pustio je Kamila da se do daljnjeg toka istrage vrati kući i da tamo ostane pod roditeljskim nadzorom.

U sobi, pod krovom, u fotelji, osjetio se Kamilo na kraju snaga. U toploj majskoj noći, punoj mirisa akacija i jasmina, medvedgradski lahor poigrava se markizetima nad prozorom pod karnišom, a iz Kožarske odozdo tralaliče stari raštimani klavir valcer iz *Traviate*, pa opet valcer iz *Traviate*.

U sobi je potpuno rasulo. Gospodin pristav ostavio je sve razmetano, knjige, odijela i rublje. Uzeo je Kamilo u ruku *Priručnik za primalje*, „odvratno sve, oni raskrečeni mesnati butovi trudnica, kao da se plode i kote punoglavci, zapravo paklena strahota božja", a iz *Priručnika za primalje* rasuo se čitav snop četvorobojnih reprodukcija Evrope, Venere, Primavere, Suzane, Maje, i tako je Kamilo podigao Velázquezovu

Veneru pred ogledalom, ona ramena, oni bokovi, i Marti padaju tako svileni uvojci na bijelo rame, od pomisli na one blistave masne uvojke Martine nervozno gađenje iz *Priručnika za primalje* rasplinulo se kao magla, a Martini bokovi, Martin stas, čista stopostotna velázquezovska fatamorgana ponovno je zavladala njegovom uobraziljom.

„Dakle, na kraju ipak, otkrili su ga, pala mu je maska, nikakve sumnje nema niti biti može da je raskrinkan. Sad znaju sve, i tko je i što misli, a što se Joje tiče, Kamilo je miran. Joja mu je govorio o porti kanonika Šandora, Joja je priznao da je on lično majstor onoga prepada dinamitom na kuriju Bukovečkoga, a žabice kod Wohlgemutha, pa ono je bila šala, to je on s Jojom sudjelovao kod onoga posla: kupovali su kod staroga Wohlgemutha čokoladu, i dok je Kamilo razgovarao sa starim Wohlgemuthom njemački (a stari Wohlgemuth bio je patološki brbljavac), Joja je montirao žabice, a sreća je da je Betika idiot i da nije prijavila onu paklenu »copulu carnis«, jer da jeste, onaj skandal bio bi prasnuo nerazmjerno glasnije od bombe u Željezničkoj direkciji, a sada, što su krinke pale, nije tako tragično, prije ili kasnije to se moralo dogoditi, a što se tiče plana o prepadu na k. u. k. Korpskomandu, o tome, zasada, čini se, nitko pojma nema, Joja drži pozicije, a Direkcija je manje opasna, ako se pravo uzme, stvari, prema tome, ne stoje tako bezizgledno, može se za sada disati, jer prepad na Korpskomandu svakako je opasniji, generali su važniji od željezničara, dobro je da se onaj mulac nije sjetio da pregleda ladicu od vaštiša, tamo u staroj kutiji toalet–sapuna bio bi otkrio tri dinamitne patrone, koje je s Jojom ukrao na vodostaju za Komandu kora."

Razmišljajući o otvorenim opasnostima, Kamilo je postavio na klupu do sebe ispred kreveta Velázquezovu Veneru i, osvijetlivši je sa dvije voštanice, okrenuo se spram nage boginje i tako u snatrenju sklopivši oči prepustio se maštanju o predivnoj

djevici Marti, o njenom dekolteu, čudno toplom i glatkom kao vosak, svilenom kao gumija balonska, kad je netko golem kao Nadnaravni Policijski Pristav pristupio krevetu. Bio je to presvetli gospodin otac in personam.

— Pa dobro, čovječe, hoćeš li nam i kuću zapaliti, pa zar ne vidiš da su ti svijeće dogorjele, gasio je nervozno stari zadimljene voštanice, što su se cijedile po polituri klupe, nije ti dosta da podmećeš eksplozive na sve strane, i svoj vlastiti dom još hoćeš da zapališ, i to, dakako, uspavljuješ se ovim glupostima kao što je ova tu, nemaš u ovom trenutku nikakve druge misli u glavi nego gole žene, ne znam, bogami, kako da nazovem ovu tvoju patološku erotomaniju, što li je, da ti pošaljem još i tvoju gospođicu Martu, da pečete palačinke, je li, to, a znaš li ti da je ona tvoja Marta evidentirana ordinarna bludnica i da se možda nisi zaboravio s njom, što, magare naivno, no, dakle, i onaj tvoj Joja, i taj se iskazao, svaka čast, nego slušaj me, mladi gospodine, odgovori mi, odgovori mi na poštenu riječ, ukoliko još imaš osjećaja za čast, da li je ono, što je onaj pristav tu iščeprkao, zaista sve, i ne čekaju li me još neka iznenađenja u vezi s Jojinim dinamitom, jer, što se tebe tiče, ja nemam više nikakvih iluzija, od tebe može čovjek očekivati sve, govori! Imaš li tu nešto što te može kompromitirati?

— Nemam,

— A ako lažeš, pazi dobro, Joja nije još progovorio, njega tuku, on može da progovori svakog trenutka, mogu li mirno spavati, to te pitam, odgovori, tako ti boga, imaš li ti ovdje u ovoj kući još neke kompromitantne stvari?

— Pa rekao sam ti da nemam,

— Poštenja ti?

— Što da kažem, nemam, je li ti to dovoljno, kunem se, tu više nema ničega u vezi s onom istragom!

— Čuj me, budi sabran, molim te, jednu jedinu sekundu budi sabran, mogu li zaista biti miran da su ove svinjarije ovdje

u ovoj sobi sve što si sakrivao pod mojim krovom? Ima li, osim ovog skandaloznog panoptikuma, tu možda još nešto što bi trebalo ukloniti, saberi se, odgovori, ako ima, bolje je da mi priznaš nego da to otkrije netko drugi, jer to bi moglo da ima fatalne posljedice, razumiješ li me, magare bezobrazno, po sve nas, to je u mome interesu baš kao i u tvome! Pitam te, ima li pod ovim krovom nešto što treba ukloniti, osim ovih svinjarija ovdje, pitam te ozbiljno, Kamilo, jer ne znam jesi li lud ili slabouman, zar ne pojmiš da je ova igra opasna?

Kamilo je pogledao oca i, izgubivši se na tren potpuno, sinulo mu je jasno kako ne bi bilo mudro da prizna ocu onu sapunsku kutiju sa patronama, „jer bude li Joja priznao, a muče ga, životinje, mogli bi se oni barabe vratiti", ali se već istoga trena sabrao, jer je ova igra doista opasna, i tako nije odgovorio ni riječi.

— Šta šutiš, nisi li čuo što te pitam? Zar tu zaista ničeg nema?

— Pa nema,

— Slušaj, mogu li ti povjerovati? Jer ako imaš tu pod krovom bilo što, bolje je da to predaš meni, razumiješ li, bolje da to uklonim ja, nego da nađe policija, to je pitanje opstanka ne samo tvoga nego i moga, zar ti to nije jasno?

— Razumijem, ponavljam ti, ovdje u ovoj kući nema ničeg kompromitantnog,

— Kamilo, je li to čista istina, govori,

— Pa nisam, valjda, idiot, kažem ti da nema,

— Dobro, to je jedno, bit ću kratak, toliko samo da ne bi bilo zabune! Poslije svega što se dogodilo, pitam te, kako ti sebi predstavljaš život pod ovim našim zajedničkim krovom, zar ne uviđaš da sve to ne može ostati bez posljedica?

— Tata, molim te, sada, u ovome momentu ne znam zaista apsolutno ništa, ne mogu da znam, uviđam, dakako, sve to treba da ima neke posljedice, dobro, slažem se, ali sada doista

nisam sabran, nisam u kondiciji da slušam tvoje prodike o posljedicama, primam sve i uzimam sve na znanje,

— Dobro, u redu, ti ne znaš ništa, ne možeš da znaš u ovome trenutku ništa, to je od tebe zaista duhovito, ali za razliku od tebe ja znam, i zato sam došao da ti kažem: još jutros ću telefonirati direktoru, ispisat ću te iz škole, čuješ li, ti se više ne možeš pojaviti u onom svom razredu, otići ćeš s Amadeom na Ladanje i tamo ćeš ostati do početka rujna, u rujnu ćeš položiti naknadni ispit kao privatist, a onda u Peštu, u Hungaricum, tako, to je moja odluka, a sada, dok ne odeš na Ladanje, ostaješ u kućnom zatvoru, i to ovdje u ovoj sobi, do daljnjega, imaš dolje između dva i tri poslije podne vrt i ligeštul, ali na ulicu ne ćeš, sve do Ladanja, ni na sekundu, jesi li me razumio, ni k tebi ne će nitko živ, a Amadea ću zamoliti da te prati na Ladanje, no, o svemu tome govorit ćemo poslije podne, jesi li me razumio?

— Da,

— Onda, zbogom,

— Zbogom.

Presvetloga je nestalo, a Kamilo je mehanički ponovno uzeo Velázquezovu Veneru, promatrajući je pobožno kao Martu kad je pekla palačinke, i tako, u snatrenju, presjeklo ga je u zatiljku, kao da mu je tjeme raskolila oštrica fantastično britkog jatagana, ugledavši Joju kako leži krvav, na slami, zgažen kao bijesno pseto.

„Što on tu fantazira o glupostima, Joju su izmasakrirali do krvi, a nije progovorio. A da je priznao da je Kamilo bio s njim kod Wohlgemutha, da je ukrao fitilj za dinamit za prepad na Korpskomandu u stražarnici za regulaciju Save, a Joja nije progovorio, i Joja ne će progovoriti, Joja je čovjek, gospodin čovjek, bog..."

Oborio je golu Velázquezovu ženu rukom i skočio do prozora. Svitalo je. Iz Kožarske plakao je raštimani klavir valcer iz *Traviate.* Tamo daleko pod Jurjevskom, u ravnici, pod kaptolskim kulama, u sivoj melasi sivih krovova, kao krvavi pas stenje Joja, a on mu ne može pomoći, a Jojin stan je Pod zidom prazan kao da su svi umrli.

„Joja, dragi, mili, ne ću te ostaviti nikada, Joja, na poštenu riječ, ti znaš, tu sam, mi smo svoji, allons, enfants, to nije više tajna, to je sada poznato svima, mi stupamo na čelu povorke, mi smo barjaktari..."

Poslije strogog kućnog zatvora, koji je potrajao tri duge nedjelje, Kamilo je u Amadeovoj pratnji obiteljskom kočijom otputovao na Ladanje Gornje i tamo proveo čitavo ljeto sve do Male Gospe, kad se dan kasnije pojavio pred ispitnom komisijom kao privatni đak četvrtoga razreda gimnazije, da bi položio ispit s odlikom: pet veoma dobrih i tri izvrsna. Da se nije radilo o sinu presvetlog gospodina, koji je na taj način uspio sa svojim jedincem izbordižati iz ove Scile i Haribde, bili bi dečka uklonili za sva vremena iz svih srednjih škola Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i bio bi sa svojim prijateljem završio u Glini. Tako je, međutim, slijedećeg dana, desetoga septembra, u dva i sedamnaest poslije podne, u pratnji svoga oca, krenuo brzim peštanskim vozom i točno u osam i četrdeset pet stigao na Istočni kolodvor, u grad svoga progonstva, jer se stari pod svaku cijenu zaintačio da je bezuvjetno potrebno da promijeni sredinu, osiguravši mu mjesto u Hungaricumu, u nekoj vrsti strogog konvikta za renitentnu djecu madžarske kreme.

Otac i sin odsjeli su u staromodnom hotelu »Fiume« na desnoj obali, ispod budimskoga Grada, gdje je još odsjedao otac Presvetloga, Kalman, za svojih peštanskih izleta osamdesetih godina, kada je iz njega sve više progovarao povrijeđeni hrvatski

plemić, koji mrzi Beč i dualističku monarhiju kao narodni udes i prokletstvo.

Da bi ipak, barem formalno, na kraju procedure, otupio oštrinu ove nesumnjivo kaznene ekspedicije, Presvetli je, od prvoga časa kako su sjeli u peštanski brzi, zauzeo spram svog »izgubljenog sina« stav intimnoprijateljski, više od toga, ravnopravno kolegijalan, lišen prividno svake i najmanje odgojne namjere, stav otvoren i toliko liberalan da je progovorio sa sinom o stvarima, o kojima, pod normalnim okolnostima, po svoj prilici ne bi bio izustio ni jedne jedine riječi.

Kada je kod Đekenješa voz protutnjao preko fatalnog dravskog mosta, preko koga poslije kompromisa hrvatsko–ugarskog od godine 1868 već dva madžarska pokoljenja putuju na Madžarsko More, kao na ostvarenje velikog košutovskog ideala, promatrajući uz grmljavinu točkova sivoblatnu, glečersku melasu Drave, kako se opasnim virovima kovitla kao da kipi pod gvozdenim, svježim kadmijem obojadisanim traverzama đekenješkog mosta, Presvetli je progovorio o svojoj davno već zaboravljenoj, zapravo romantičarski nastrojenoj čežnji za rodnim hrvatskim krajem, kada je kao bečki, a kasnije kao peštanski student, na putu u tuđinu, prelazio ovu istu sivu, opasnu dravsku vodu kod Varaždina diližansom. Onda se u Peštu putovalo preko Pragerhofa na Žakanj ili preko Maribora na Graz, a svaki prijelaz preko Drave i tada je, kao i danas, za Hrvate bio prijelaz preko tajanstvom očarane granice, koja, ipak, mora se priznati, razdvaja dva, u najintimnijoj biti ipak odvojena i daleka svijeta: mongolski i slavenski.

— Pa ipak, pa ipak je ova hiljadugodišnja borba za naš Jadran, za naše hrvatsko More, pedepsa božja i iskušenje za naš bijedni narod, ali to je naš turski udes, to je naše prokletstvo, i šta možemo kad smo slabi i nemoćni, prokleti od onoga dana kako smo se pojavili na ovom terenu, na kome bi svaki drugi narod već davno bio skapao i nestao netragom,

— U prvoj mladosti i Presvetli bio je nadahnut ilirskim »fantasmagorijama«, dakako, on to ne taji, on priznaje čak i to da mu se i Strossmayer pričinjao genijem, i to je prilično dugo trajalo, ona obzoraška štrosmajerovština, a zapravo nije se radilo ni o čemu drugome, nego o nekoj vrsti intelektualnog pubertета, kada čovjek na početku puta pojma nema da događaji teku na ovoj planeti po istim zakonima kao i vode: sve ima svoj izvor i svoj utok. Sa svojim pokojnim ocem i Presvetli je vodio isto tako strastvene raspre kakve se kod nas o hrvatskom pitanju vode već pokoljenjima, upravo tako slijepe kao što su bile diskusije njegovog pokojnog oca košutovca sa djedom jozefinistom i masonom, i Presvetli danas, iz svoje retrospektive, ne želi docirati, ne, to nikako: život svršava, nažalost, uvijek s rezultantom potpuno obratnom od naših želja, jer je to Zakon Naravi, a Narav po sebi sama ipak je jedini regulator, i to prosto zato, jer nitko nema takve mašte koja bi na ovome svijetu mogla zamisliti nešto povrh Naravi i njene nejasne, ali duboko logične rezultante,

— Eto, naše madžarsko-hrvatske relacije, na primjer, često tako bezizlazno uklete ali, kao što to lijepo kaže engleska poslovica — »tvrdoglave, kao stvarnost«, nesumnjivo su neka vrsta rezultante, jer šta je, na kraju, preostalo nama Hrvatima nego da se u onoj jezivoj turskoj katastrofi sklonimo pod protektorat Austrije? Ono je bila grdna napast, ali nije, nažalost, bilo nikakve treće mogućnosti! Ili Turci ili Habsburg, a ni danas, nažalost, isto tako nema treće mogućnosti, i danas, htjeli mi ili ne, nezavisno od naše subjektivne volje, neka bolja i eventualno sretnija treća mogućnost prosto ne postoji, pa kada se stvari uzmu kao historijska rezultanta, treba imati snage, drago moje dijete, priznajem, molit ću lijepo, kažem, velike snage, da se pogleda u oči činjenicama, jer drugo nam, nažalost, ne preostaje,

— Jeste, Presvetli priznaje, ove su činjenice eventualno fatalne, one su, priznaje, krajnje neugodne, one su veoma često prosto nesnosne, ali, bože moj, zar ne, one su de facto tu, one su nam date, i protiv toga mi ne možemo ništa, nego voditi politiku po istom principu po kome su je vodili naši stari: ad evitanda mala maiora... Mali seljački narod u relaciji spram premoćne madžarske gospode budimskih magnata, spram ogromne financijalne snage koja kreditira gospodi grofovima milijarde, pa to su, spram naše jadne tangente, dijete moje, krokodili, a šta može čovjek goloruk protiv krokodila? I tu, usred ove madžarske krokodiline, ne postoji nikakva etiketa, dakako, tu vrijedi isključivo i jedino staro pravilo: tko je jači, taj kvači! Ovaj otpor što ga je dala i što ga još uvijek daje njegova vlastita generacija, to jest generacija našega Presvetloga, koji samoga sebe smatra borcem za ostvarenje narodnih prava, ovaj otpor je, nema sumnje, slab, više–manje, moglo bi se reći, traljav, možda čak i sažaljenja dostojan, on to priznaje, otpor njegovih kolega u Saboru, u delegacijama i u regnikolarnim odborima jeste donekle, on ide tako daleko da to priznaje, veoma često i korumpiran, u stvarnom smislu ove riječi, sveden na minimum, pa čak veoma često doslovno neegzistentan, ali, nadajmo se, kada stignu nove, nekonzumirane snage, snage Kamilove generacije, one će ispred sebe imati otvoreno polje borbe i samo je pitanje, ne principa, nego mudre taktike, kako će se ova borba ostvariti u interesu naroda. Situacija je danas u Madžarskoj takva da Hrvati, na svoju sreću, nisu jedino pitanje za budimsku vladu. Tu su i Slovaci, tu su Rusini, tu su Vlasi, a tih Rumunja ima na milijune, oni su primitivna masa, neobično otporna, a onda, uopće, tu su pravoslavne, grkoistočne mase Raca i Serbalja, a ni tih nema malo, a na kraju tu su i Švabe pod pangermanskim utjecajem iz Translajtanije i Rajha, a ti Nijemci i Svenijemci javljaju se kao važna austrocentrična komponenta, ovaj pangermanizam prokleti raste sve više, on

nesumnjivo prijeti Dinastiji, pak tu smo na kraju i mi, Hrvati, a ni nas Hrvata nema malo, mi držimo More, i sve su međunarodne kombinacije vezane za Jadran, i mi kao takvi, ako se pravo uzme, imamo za ovu borbu sasvim dobre šanse, jer jadranska obala dragocjen je zalog u ovoj igri i daje nam kao partnerima neobične prednosti, jer ni Cislajtanija ni Translajtanija ne mogu imati druge veze s Morem, nego samo isključivo preko našeg terena, a to je od neprocjenjive vrijednosti, zatim, tu je, na kraju, last but not least, i Beč, tu je Dinastija, tu je Dvor sa svojim Pangermanima i Pemcima i sa svojim brigama, a ni ovih nema malo, tu se radi o raznim šovenskim megalomanijama, jedna megalomanija, dvije, tri, bezbrojno mnogo megalomanija, svi austrijski narodi pate od manije veličine, i ako se baš želi bobu reći bob, u ovoj zapletenoj igri megalomanijama, mi možemo da se raliiramo sa madžarskim grofovima, ako je potrebno, i protiv Beča, a ako je potrebno, i protiv ostalih narodnosti, da budemo jezičac u austro–madžarskim odnosima, zašto ne, a isto tako, već kako se budu stvari razvijale, mi se možemo složiti sa gospodom u Translajtaniji, oni s nama trajno računaju, »Aula est pro nobis«, to nije fraza lišena svakoga smisla, mi se, dakle, ponovno možemo kao Strossmayer skupiti oko Dvora, kao što je to htio Mažuranić, ali u ovome trenutku bolje je vezati se s Madžarima, jer će nam Madžari vratiti Deákovu »Carte blanche« iz 1868, a to je najvažnije da dođemo do kakve–takve financijalne »slobode«, jer, kako stvari danas stoje, za ungaro–krobotske stvari zaista se ne bi moglo reći da su u redu. Eto, on priznaje, samo u okviru budžetskih makinacija (a on u ove »makinacije«, kao stari regnikolarac, ima ipak kakav–takav uvid), na našu se štetu knjiži oko desetak milijuna godišnje minimalno, a sve ono ostalo oko zajedničkih izdataka moglo bi se kao gubitak i duplirati, a sve je to, uzme li se pravo, ipak respektabilna suma,

— Riječka rezolucija, eto, na primjer, kao osnovna zamisao, nije tako glupa, Riječka rezolucija je rebus stantibus veoma podesno sredstvo da se pojača utjecaj hrvatskog koeficijenta u madžarskoj grofovskoj hazardnoj partiji sa bečkim Dvorom, samo u čemu je opasnost? Bude li se ova politika vodila sa maglenim, potpuno nestvarnim iredentističkim koncepcijama po talijanskom modelu, a ima tamo oko Supila dalmatinskih elemenata koji vuku u tome smjeru i koji kao tršćanski iredentisti misle da bi nam bilo bolje izvan okvira Monarhije, e, onda, dakako, sve karte koje imamo u rukama mogu biti izigrane po Beču i po Pešti u dvadesetčetiri sata, jer ni Beč ni Pešta nisu jeli ludih gljiva, i u Beču imaju toliko »desmozgesa« koliko ga ima u glavi jednog Frana Supila, na primjer, nedovršenog đaka, koji ima dva tečaja nekakve vinogradarske škole, i da takav analfabet vodi politiku čitavog naroda, to spada među skandale koji se mogu pojaviti isključivo samo u okviru takvih provincijalnih i u svakom pogledu nerazvijenih prilika, kao što su naše. (Ova aluzija Presvetloga o Franu Supilu odnosi se nesumnjivo na Kamilove komplete *Riječkog novog lista*, što ih je otkrio onaj redarstveni gospodin pristav.)

— I zato je veoma dobro, moglo bi se reći, mudro, da smo se prijateljski sporazumjeli da produžiš svoj studij u Budimpešti. Ti, hvala bogu, vladaš madžarskim, jezik ti ne će biti izvorom poteškoća, i tako ćeš imati prilike da promatraš razne pojave, samo, molim te, iza kulisa treba promatrati otvorenim očima, jer to su elementi veoma važni, pa kada je čovjek ovladao tim zakulisnim elementima za svoju vlastitu orijentaciju, onda može odsvirati svoju karijeru virtuozno, kao na kakvom klavirskom koncertu. Svi su naši stari bili madžarski đaci, i Panonije, i Brodarić, i Berislavić, ime im je legija, brate, i tko od naših već nije bio Madžar u Budimu, a Hrvat na jugu od Drave, a i u najnovije doba, eto, i Gaj, i Kukuljević, i Šenoa, svi su oni bili madžarski đaci, i to je veoma pametno, i Katančić je umro

u Budimu, i Martinović, ludo je gubiti glave, to nam je u krvi već od Zrinskih, samo treba znati na kakvom se terenu živi, a u tu svrhu mogla bi se parafrazirati ona Goetheova: »Wer die Feinde will verstehen, muss in Feindes Lande gehen.«

„To je balzam, moj dragi tatica me žali", pomislio je Kamilo, promatrajući ustalasane žute table kukuruza uz beskrajno duge drvorede jablanova na poljima oko Csurgóa, a kelner, uz zveket porculana i srebra, servira čaj, slatki skorup, pečene pločice gratiniranog toasta, torte, čokoladu, sve blista od mesinga, od linoleuma, od mahagonija, sve pjeva u sjaju plavog sunčanog septembarskog predvečerja, sa narančastim nebom i bijelim oblacima, kao da se ne putuje u progonstvo nego na idiličan izlet. „A onaj njegov Četvrti A gornjogradske zapravo je obična denuncijantska banda! Da se našao samo jedan jedini da ga uzme u zaštitu, ali ne, pollice verso, svi su se urotili protiv njega! Zašto? Jer je sin ovoga gospodina tu pred njim, koji zadovoljno miješa svoj čaj sa slatkim vrhnjem, poigrava se žličicom kao srebrnom pincetom, a zapravo je bacio svoga jedinog sina na ulicu i sad ga osobno vodi u progonstvo da bi ga tamo predao na izdržavanje kazne."

Još od sentimentalnog ručka u Jurjevskoj, utroje, neposredno prije polaska vlaka, gospođa Hortenzija, otac i Kamilo („a mama tiho plače već od supe i dvije–tri kao glicerin guste suze skotrljale se na sos od paradajza, a to je Kamilov najmiliji sos, i danas, takoreći za oproštajni objed, kada napušta svoj roditeljski dom, možda zauvijek, kad su ga pitali što želi za objed, on je molio sos od paradajza sa rižom kao garnirungom"), Presvetli je za stolom, uz pratnju bolnih maminih uzdaha, bio svečan, više od toga, patetičan, da, upravo veledušan u pohvalama kojima je obasipavao svoga dečka.

— Da je svijestan (a to ne govori kao otac), da je Kamilo, on to može reći bez pretjerivanja, natprosječno nadaren, i da je

prirodno kako ova vrsta djece, koja su nadrasla svoju okolinu, kako ova vrsta prerano zrelih mladića, dakle, veoma često dolazi u kušnju da se sudari sa svojom okolinom, prosto zbog svoje samosvijesti, dobro, to je u redu, to je logično, to je posvema prirodno, ali, ipak, treba da budno bdijemo nad tim da ne bi prevladale krajnosti, u prvome redu, pretjerano bujno razvijena fantazija, a odmah zatim, dakako, i temperamenat, a to su dvije pojave koje treba krotiti. Mnogo toga zbiva se danas pod kapom nebeskom što nije spojivo sa boljim običajima pak ni sa moralnim principima, to je točno, i to poricati bilo bi neinteligentno, pa baš zato, jer je tome tako, jer smo pravnici i jer poznajemo historiju Prava, i jer smo svijesni da sve te mnogobrojne pravne institucije, kroz tisuće i tisuće godina, nisu bile u stanju da ukrote i da izmijene ljudsku narav, i tako se pitamo, pa zašto bismo baš mi bili pozvani da svršimo nešto u dvadesetčetiri sata, što drugi nisu uspjeli kroz milenije? Čast ljudima koji se bune protiv raznih negativnih pojava u ljudskim, društvenim i političkim odnosima, ta je borba, dakako, potpuno opravdana, ali ne treba nikako smetnuti s uma, da svemir nije nikakav zarđali sat na seoskome tornju te bi trebalo imati iluzije da se može potjerati ili usporiti, ako je počeo da škripi, a u tome i jeste prokletstvo što je svako novo pokoljenje uvijek ispočetka uvjereno, kako je baš ono pozvano da popravi svemir, a pri tom i takvom poslu ne treba smetnuti s uma: »Wer bessern will, macht oft aus Gutem schlimmer...«

Od stroge konfinacije na Ladanju, preko cijelog božjeg ljeta, osim posljednjeg dana u Jurjevskoj, kada je stigao na privatni ispit (a i taj jedan jedini dan bio je pod strogim nadzorom), Kamilo nije imao prilike da progovori s ocem u četiri oka ni minute, a sada, u peštanskom brzom, stari se rasplinuo u brbljavom razmatranju raznih stvari i pojava, ne bi li sina obmanuo širinom svojih liberalnih pogleda, s očitom namjerom da ga za posljednjih nekoliko minuta uspava najisprazni-

jom blagoglagoljivošću. „Jer, uzme li se pravo, komedija u ovom kupeu, na ovim baršunastim naslonjačima, ipak je neka vrsta policijskog izgona, a mjesto banskoga pandura Kamila prati šef prezidijalne Policijske službe lično, dakle neka vrsta kraljevskog hrvatsko–slavonsko–dalmatinskog profuza, a ovaj banski policaj tako je naivan te se obmanjuje kao da će svojim brbljanjem narkotizirati njegovu budnost i tako ga u polusvijesnom stanju predati tamničarima u Hungaricumu, na njihovu madžarsku milost i nemilost. »Mit den Wölfen muss man heulen«, kao što je govorila stara Magdalena Habdelićka, ne preostaje mu nego da glumi pitomo biće i da u prividno pomirljivom raspoloženju pokuša izvući neku prednost u svome interesu." Tako je riskirao da bez okolišanja prekine odjednom, u jednom trenutku, očevu retoriku.

— Slaže se sa svime i u svemu, i to je već izjavio da se slaže, i to sada ponavlja, da je sve to mudro i oportuno da putuje u Peštu, u Hungaricum, na madžarske škole, ali bi ipak sada, na rastanku, imao jednu molbu, a misli da na to ima pravo, a to je, da mu otac kaže, šta je s Jojom?

Na najveće iznenađenje Kamilovo stari, kao da je očekivao to pitanje, pogledao je svoga sina toplo, i kao da traži pravu riječ, poslije duže stanke, on se priklonio sinu, odobravajući glavom kao da razumije njegovu zabrinutost, s mnogo iskrene simpatije.

— Ah, da, Joja, dakako, Joja, to je, vidiš, veoma lijepo i pohvalno da nisi zaboravio svoga prijatelja u nevolji, Joja je, dakle, kao što znaš, u Glini, i kao što ti je poznato, Joji je rečeno da se može odlučiti, želi li u tipografe ili litografe, već po svom slobodnom izboru,

— A zašto mu ne daju da nastavi školu, kad je najbolji đak u cijeloj zemlji?

— Nije da mu ne daju, takvi su, sine, propisi, a osim toga, pa i on mora da pretrpi neku kaznu, jer, dopustit ćeš mi, mi o

tome nismo imali prilike da mijenjamo misli, ali podmetati bombe, bacati u zrak čitave direkcije, ni to nije mačji kašalj, priznat ćeš, majku mu staru, urazumi se, to su krivična djela koja se kažnjavaju po pozitivnim zakonima civiliziranog svijeta, a, na kraju, neke konzekvencije izvući iz svega toga mora svaki čovjek, ako je inteligentan, a Joja je inteligentan, o tome nema sumnje, Joja se potpuno pomirio sa svojom sudbinom, on će ostati u Glini godinu dana, a onda će se pokazati šta se može, sve je to provizorij, ti znaš, od prvoga dana bio mi je simpatičan, vi ste uopće obojica bistri i simpatični dečki, a i Joja će postati čovjek, dakako, i ja ga ne ću pustiti iz vida, u to možeš biti siguran, i govorili smo već o tome, kad apsolvira Glinu, on će po svom adoptivnom ocu biti izagnan na Rijeku, jer tamo mu je domicil po onom tipu, Rijeka je eksteritorijalna, riječki zakoni nisu hrvatski, odluka o isključenju sa srednjih škola u Hrvatskoj na Rijeci ne važi, tamo se može upisati u bilo kakvu školu, po volji, a što, na kraju, izgubio je godinu–dvije, to kod takvog talenta kao što je Joja ne igra baš nikakve uloge, za Joju se ne bojim, on će sve to znati riješiti u svoju korist,

— Ti se ne bojiš za Joju, i ako je tako, hvala ti, ja sumnjam u to, u vezi s Jojom mislim da te smijem još nešto moliti, ali prije toga, ne znam kako da se izrazim, mislim da je važno da budem iskren, jer, gledaj, molim te, da te pitam, da li sam od one noći, kada su došli da me vode, učinio bilo što, što bi mi ti mogao prigovoriti kao neku nelojalnost spram tvojih direktiva ili kao svijesnu nekorektnost?

— Kako to misliš, ne razumijem, nisam uopće imao namjere da ti prigovorim u vezi s onim događajem ni jedne jedine riječi,

— Ne mislim to, nego te pitam, da li sam disciplinirano izvršio sve što si mi zapovjedio?

— Pa jesi, sine, priznajem, svaka čast, zadovoljan sam, i to sam ti izjavio već poslije ispita, bio si marljiv, bio si korektan, dobro, a zašto me to pitaš?

— Zato, jer sve to i nije trebalo tako da ispadne, moglo je biti i drugačije,

— Kako »sve to«, ne razumijem, uznemirio se Presvetli, osjetivši kako iz Kamila progovara glas za nijansu ustrepereniji.

— Pa tako, moglo se desiti, na primjer, da ne izvršim od svega toga baš ništa, da ne odem na Ladanje, da ne položim ispit, da ne pristanem da me vodiš u Hungaricum, da ne sjedim sada s tobom u ovom kupeu...

— Ne razumijem, kako bi se bilo moglo desiti da ti ne izvršiš ono jedino što je bilo oportuno?

— O, da, tata, bilo je nepregledno mnogo raznih mogućnosti, da se kompromitiram nekom svojom političkom izjavom, da priznam,

— Što bi imao ti priznati?

— Da priznam da sam kriv upravo kao i Joja, da sam za sve njegove atentate znao, i ne samo to, nego da sam i sudjelovao kod nekih i planirao druge, mnogo opasnije, to, na primjer, i još koješta,

— Tako, sve ljepše, »i još koješta«, dakle, osim onog skandala Jojinog, tu je bilo »još koješta« da se prizna, a molim te, daj reci, izenerviraj svog oca, iznenadi ga, ti znaš kako mi je drago slušati tu tvoju pjesmu, ne znam da li pojmiš što hoću zapravo da kažem,

— Pa ne govorim u zrak, molim te, razmatram razne mogućnosti, a tih je bilo mnogo, da pobjegnem od kuće, na primjer,

— Glupost, to bi bio skandal, a na kraju prisilio bih te da se vratiš!

— Kako da me vratiš, na koji način, kad bi to bilo prosto tehnički neizvedivo,

— Slovom zakona, čovječe, ti si u petnaestoj godini...

— Da, ali da pobjegnem u Srbiju, na primjer?

— Kamo?

— U Srbiju!

— U Srbiju, u kakvu Srbiju, kako?

— Kako, jednostavno, vlakom iz Zemuna. „Da, doista", na Srbiju do ovoga trena nije ni pomislio, „upravo ta opasnost zapravo je latentna, jer ova luda od njegova sina u stanju je da riskira sve, i, prema tome, nisu to samo puste prijetnje kad prijeti Srbijom, on je doista u stanju da to izvede, i ako postoji neka mogućnost risposta, jedini je način da odglumi kao da je ostao hladnokrvno ravnodušan spram naivne Kamilove prijetnje tom nesretnom Srbijom."

— U Srbiju?

— Da, u Srbiju,

— Ma u kakvu božju Srbiju, molim te, što bi ti u toj Srbiji svojoj, postoje, na kraju, neke međunarodne konvencije koje važe i za Srbiju, ta idi, molim te, sve su to tvoje malodobne fantazmagorije, kako da ne, kao da te valjda ne bi bili vratili na zahtjev naših vlasti i kao da je Srbija na mjesecu, idi, molim te, glupost,

— Ne bi me vratili, ne bi imali interesa da me vrate,

— Vratili bi te, ne bi riskirali aferu, tih afera ima u posljednje vrijeme ionako suviše,

— Ne bi me vratili, jer bih im bio sve priznao,

— »Sve bi im bio priznao«, molim te, a što bi ti imao da im još »priznaš«?

— Istinu, da sam sukrivac u atentatima, u raznim prepadima, u porti kanonika Bukovečkoga, u dućanu Wohlgemutha, da sam zapravo inicijator za prepad na Željezničku direkciju, i još jednoga plana, a taj je važniji, to jest, mislim, opasniji,

— Tako, zar, znači, tu je bilo planirano još koješta?

— Da, bilo je, bilo je planirano da se minira k. u. k. Korpskomanda...

Presvetli je bio lijevom rukom držao svoju srebrnu dozu, a sa dva prsta desnice stavljao zlatni bosansko–hercegovački purzićan u Riz–Abadie cigaretni papir, da između kažiprsta i srednjaka ljevice zafrče cigaretu, ali su mu obje ruke klonule na koljeno i čulo se kako mu zlatni pečatnjak sa slavnim deemericzijevskim grbom zvekeće o srebro kutije. Bio je oboren jednim udarcem. Da smiri oca, Kamilo se sagnuo spram očeve ruke, dodirnuvši je blago, a dodir očeve ustreperene ruke, koja je još uvijek zveketala prstenom o srebrnu dozu, izazvao je kod dječaka osjećaj trenutačne sućuti.

— Ne uzrujavaj se, molim te, to ne zna nitko osim Joje, to je tajna, a Joja je obranio tajnu, i zato je Joja netko kome se valja diviti, razumiješ li, biti mu zahvalan, jer jedna jedina Jojina riječ mogla je da poremeti sve tvoje planove, zar ne, a što se mene i Joje tiče, to su naše stvari, i vidiš, po svemu, to ne će nitko doznati, eto, dajem ti poštenu riječ, odlučio sam da dosljedno izvršim sve što želiš, predao sam ti se, učit ću i dalje i ti ne ćeš sa mnom imati nikakvih briga, do mature možeš mirno spavati, eto, kunem ti se na mamin život, vjeruj mi, ali jedno te molim, da mi ispuniš jednu jedinu molbu, tata, to te molim, i dajem ti riječ da te nikada više ne ću ničim uznemirivati,

— Da, a što, pogledao je otac svoga sina s nesigurnim iznenađenjem punim neizvjesnosti, kao što se bespomoćno promatraju pogana čudovišta, koja se (hirovito i okrutno) poigravaju ljudskom sudbinom kao demoni.

— Obećaj mi, molim te, to je za mene pitanje života i smrti, više od toga, pitanje poštenja,

— Dobro, obećajem ti!

— Ja se moram javiti Joji, čuj me, Joja je ostavljen i osamljen, on nije pisnuo pod batinama, on je mogao da prizna i moju krivnju, i ja danas ne bih s tobom sjedio u ovom vagonu, i ja bih bio negdje u Glini, a, eto, zahvaljujući isključivo Joji, ostao

sam zdrav i živ, i Joja ne smije pasti u sumnju da sam ga zaboravio, uviđaš i sam, mogao je progovoriti, a nije, on je silan, on je pretrpio muke, a nije zinuo, ja mu se moram javiti da vidi kako sam mu ostao vjeran, kao i on meni, to nije samo pitanje časti, to je pitanje morala, tata, a ti to možeš, to tebi nije teško, ti ćeš naći nekoga tko ide u Glinu da mu prenese dva–tri reda, samo toliko da vidi moje pismo, jer ja ga ne ću ostaviti, ne mogu, to leži u meni kao iskušenje, ne spavam noćima,

— Pa dobro, obećajem ti!

— Poštenja ti?

— A što će ti to, obećajem ti, dobro, to je moja stvar, obećajem ti zaista, kad ti to želiš, razumijem, s jedne strane, sine, priznajem, dobro je da si takav, a, s druge, ustraješ li tako i dalje, na kraju, obećajem ti, eto, na poštenu riječ, što se Joje tiče, izvršit ću ti sve što mogu,

— Tata, ne ću ti to zaboraviti do groba, raznježio se Kamilo, i kako su bili sami u kupeu, uzeo je obje ruke očeve, sa srebrnom dozom zajedno, i počeo ih ljubiti, i ruke, i prstenje, i dozu. U životu ovoga oca i sina to je bio jedan od rijetkih, možda posljednji trenutak sretne konstelacije kad su se tjelesne supstancije roditelja i njegova jedinca našle u magnetskom krugu simpatije, a to je potrajalo samo časak, ugasivši se istoga hipa kao raketa kada trepereći polaganim sjajem tone lirski pasivno.

Vani na terenu padao je sumrak. Promatrajući krošnje i livade kako se valjaju, talasajući se u protusmjeru vožnje, kolibe, slamnati krovovi, jato bijelih gusaka, sjetio se Kamilo Martinih nonplusultra palačinaka, njenog alabastrenog poprsja, i tako u mislima, u nedoumici, nije se usudio riskirati da uputi ocu novo pitanje.

Raznježen Kamilovim svečanim obećanjem, osjetio je stari uzbuđenje svoga jedinca i sam je ispričao sinu »kako se već interesirao za Joju, kako je dečko trijezno prosudio svoju situaciju, kako nije nimalo renitentan, kako pokorno plete

korpe, kako se sprema u zanat, kako je postao bibliotekar zavodske biblioteke, a i za Martu se propitao, Marta je kod časnih sestara, govorio je sa Časnom Majkom, kaže Časna Majka, dobra djevojka, nije kriva, takve su prilike, bože moj, a za Martu ne treba da te boli glava, bolje joj je nego da se skiće ulicama«.

— A vidiš, žene, à propos, kod nas, u našoj familiji, žene su uvijek igrale dubioznu ulogu. Žene treba respektirati ovako ili onako, i kada su pristojne i kada nisu, žene djeluju uvijek sudbonosno, a ponajviše kobno i negativno. I djeda i oca Kalmana žene tek što nisu upropastile, falila je samo vlas da naš stari Kalman ne prorajta i Ladanje, kao što je Kobilnik zapio sa Ciganima zbog nekakve madžarske Karmene, a i Presvetli je imao jedan svoj madžarski febl godinama, Madžarice su mnogo šarmantnije od naših, a Kamilo sada ulazi u opasne godine kad čovjek prosto ne vidi ništa, pa ga otac naročito prijateljski moli neka pazi dobro, ako već, a onda — coitus condomatus, jer gonoreja je, treba znati, neizrecivo podmukla, i sve kasnije pojave raznih cistitisa i tako dalje, sve su to posljedice gonoreje, a da se o luesu uopće i ne govori, dakako, jer to je Kamilu i samome poznato, vrlo vjerojatno, uostalom,

— U moje vrijeme nije još bilo higijenske preventive, a, molit ćemo, što je rezultat, eto, presvetli Mark Aurelije — tabes, presvetli de Fredericzi — tabes, stari Újlaky — paraliza, demencija, to su te stvari, dakako, za jedan časak radosti, dakako, a to treba trajno imati pred očima, jer žene su dražesne mačkice, pa kad ogrebu čovjeka, od toga se boluje čitav život,

— I Presvetli imao je jednu svoju »mačkicu«, kćerku jednog honvédskog majora, i tako je još godinama, poslije svojih peštanskih semestara (a djevojka je provela jedan karneval kod svoje tetke u Pešti), vukao svoja crijeva doslovno kao krvavu zlatnu žilu zbog te Ibolye, kad se udala negdje u madžarsku provinciju za nekog Gerichtsadjunkta. A poslije su se sreli u

Abbaziji, poslije petnaest godina, još uvijek privlačna, tusta provincijalna landpomoranča, sa tri djevojčice, isto tako zemelblond Ibolyke, kao što je bila i sama, curice sklone pretjerano ranom tovljenju, neko poremećenje u organizmu, što li, djevojčice od desetak godina, a svaka oko četrdesetak kila, a što je kod te ljubavi najstrašnije, eto, u Budimu, Presvetli je bio godinama zaljubljen u neku Elviru, kćerku Nadrabina, koji se zvao, nije smiješno, tako se doista zvao, Kikiness, a ta je frajla Elvira Kikiness, zgodna kišasonjka, nosila pletenice do poda, crne, kao što se govori, kao ebanovina, a vrat, kao što se isto tako govori, labuđi, a usne, eto, i Presvetli postaje pomalo pjesnik, dvije crvene trešnje, divna gospođica Elvira, nema što, krasotica, i što je od nje nastalo, najbanalnija Sara–Leben, supruga Jajtelesa u Svetom Križu, eto, tako je, i učinila je Presvetlome vizitu jednoga dana, u nekoj aferi svoga Jajtelesa, Jajteles je imao kantinu na gradnji virovitičke pruge, neka mala panama, lapalije, Presvetli je Elviri uredio tu stvar, dakako, a što je kod ljubavi najstrašnije, ništa na svijetu nije čovjeku ravnodušnije nego sastanak s takvom jednom Elvirom Kikiness poslije nekoliko godina. Čovjek se pita, pa kako je moguće, i zar je bio doista tako slijep te nije primijetio da Elvira Kikiness gleda kao zaklana kokoš, pa to je čista, stopostotna Afrika, ova naša idealna kišasonjka Elvira, Kongo, majku mu staru, Kongo, a ne ona fragilna djevojčica kojoj smo svirali gitare i pjevali pod prozorima štendhene.

U predvečerje rastanka, kao na posljednju večeru, Presvetli je poveo svoga sina u diskretnu, na prvi pogled sasvim skromnu gostionicu pod budimskom Tvrđavom, kod »Madžarske krune«, u restoran, rezerviran za odabranike prezidijalne kreme, gdje je još njegov pokojni otac ljuštio šampanjac uz plač ciganskih egeda i cimbala.

Pod starinskim hrastovim tavanicama i sa rustikalnim, grubo otesanim stolovima, sa podom od crvene lakirane cigle, u polurasvjeti narančastih abažura, sve patrijarhalno, sve kao imitacija renesansne taverne iz davnih korvinskih dana, posluga u fraku, srebrne kaserole, rakovi, balatonski fogas u aspiku, Martel, Courvoisier, tokajski »Szürkebarát«, zadunavski »Bikavér«, zečevina, srnetina, divljač uopće, fazani, majoneze, engleska mesa, dunavske kečige na žaru, ananas–bowle, a od svega toga Kamilo je izabrao filanu papriku.

— A šta će ti filana paprika, imat ćeš te filane paprike, bojim se, preko glave u Hungaricumu, izvoli nešto od ovog aspika, to su delikatese ove izvanredne kuhinje, gdje je već mnogi ministar proslavio svoj trijumf,

— Naša Kristina nikad ne umije da pogodi ovaj oranž od sosa, kod nas je filana paprika uvijek bljedunjava kao razvodnjeni malinovac, kod nas paprika miriše na vaniliju,

— Ne znamo, brate, ni kuhati, ni kuhati ne znamo, tako je, a sve su nam u glavi neke velike ideje, pokvarila nas je bečka kuhinja, zašto smo zaboravili kuhati, đavo bi ga znao, još se nešto stare hrvatske kuhinje drži u Varaždinu, a i ta pomalo nestaje, sjećam se, kad sam bio tamo gimnazijalac, one čurke, one devenìce, one pisane pečènke, hajdìnske gibanice i mlinci, to su bila jela, a sve se gubi, dobre tradicije tope se kao snijeg, to je naše moderno vrijeme, sve dobre običaje guta ovo prokleto vrijeme u svemu pak eto i u jelu, još je najbolja naša fijumanska kuhinja, i kamo sreće, da nam je glavni grad Fijuma, uopće More, More je najveće naše blago, a i naša rak–rana, bože nam prosti, o, da li sanjam, Árpáde, servus, amice, jesi li to zaista ti, i to baš ovdje kod »Krune«, kakav slučaj, zdravo, stari, poslije toliko godina, čekaj da se sjetim, pa da, eto, devet godina, ili ne, sedam, ne, ne, ravno devet, devedeset sedme ili osme, na manevrima u Brašovu, molim te, vidim, ulazi jedan elegan, vidim, a prima vista, mačevalac od rase, još uvijek u zavidnoj

formi, po kretnjama, po pogledu, po tvojoj bijeloj kravati, još uvijek bijela kravata, ha, ha, pa da, to je moj stari Árpád, zdravo, kolega, o, pojma nemaš kako sam sretan, i tako, izljubivši se u oba obraza viteški,

Wegier, Chorwat, dwa bratanki,
co do szabli, co do szklanki,

dva stara dobra druga, dva sekundanta u raznim časnim aferama, kada su se te stvari rješavale viteški, sabljama i čašama, doktor Árpád Lukács–Knobel, veliki župan Županije bačko–bodroške, madžarizirani Švaba iz Bačke Palanke, i presvetli de Emericzi, svaki sa svojim sinom, i tako se upoznaše dva mlada gospodina sina, Aladár Lukács–Knobel i Kamilo de Emericzi, đaci petoga razreda gimnazije, od sutra pitomci Hungaricuma, Aladár, jer je ponovio dvaput peti razred i ponovno pao iz grčkoga, pa sada prelazi u peštansku trgovačku akademiju, a Kamilo, da se usavrši u madžarskom, jer, na kraju, de Emericzijev sin vlada madžarskim dobro, ali to je još uvijek, nažalost, samo »küchenungarisch«, to se moglo naučiti od čikoša i od inoša međimurskih, a to je, dakako, za početak — kako–tako–nešto, ali za životnu karijeru ipak suviše tanko...

— Vidim ja, illustrissime, oprosti, kako si se pojavio, oho, eto, hvala bogu, netko kome bi teško bilo odbiti jedan dobar horizontalni kvart sječimice oštricom, poštenja mi, to mi je bio prvi dojam, kad sam te ugledao, i dok se uopće nisam ni snašao da je to moj stari Árpád, o, Árpáde, brate i prijatelju, kako je sa sabljom, ja sam je posljednji put imao u ruci prije tri godine tako, iz vica, ali, nažalost, više ne ide, i tako sam je ponovno zaključao u ormar, a moj gospodin sin ne pokazuje mnogo smisla za ovu vrstu plemenite igre, on je rođeni latajner, što da kažem, u tom pogledu neka vrsta odroda, uopće, ove nove generacije sve su dekadentne, ne znam kako je kod vas, ali kod nas je, nažalost, tako,

— O sablji me pitaš, stari moj, sablja mi je do dana današnjega ostala i otac i majka, i da nema sablje, đavo bi me već davno bio odnio.

Raspričao se gospodin Árpád Lukács–Knobel, veliki župan Županije bačko–bodroške, kako samo svojoj sablji ima zahvaliti što je rehabilitiran i ponovno imenovan velikim županom (jer je bio relegiran po koalicionoj vladi i stavljen na dispoziciju), a zahvaljujući viteškoj gesti Grofa, njegovog resornog ministra, Grof ga nije zaboravio, slučajno se tako desilo da se jedna viteška afera ministrova neočekivano pretvorila u Árpádove šanse, zaogrnuvši ga ponovno velikožupanskim mentenom.

— Eto, upravo s onim grofovskim ministarskim dvobojem sa knezom Odescalchijem, ako se sjećaš, nema tome godinu dana, dala mi se šansa za punu rehabilitaciju, na jednom banketu, gdje se nekakav justhovski anonimus, majmun od sasvim zakutnog provincijalnog advokata, usudio da, pomalo u vinu a pomalo politički izazovno, da, upravo bezobrazno, ironizira onaj dvoboj, »kako bi Grof, pokraj svojih briga, kao ministar policije, mogao da se ozbiljnije vlada nego da svake sezone drži po dva–tri dvoboja, i to još, komično, tako, da se dvoboj, izazvan sa teškim kavalerijskim sabljama bez bandaže, i to ne do prve krvi, nego do iznemoglosti, svršava na radost čitavog svijeta s jednom smiješnom ogrebotinicom«,

— Kako to mislite, mladi gospodine, upitao je Árpád Lukács–Knobel onu mizeriju od advokata, onog majmuna koji je bio pozvan na večeru kao predsjednik lokalne Advokatske komore, mislite li da je dvoboj nespojivo sredstvo za obranu individualne časti, i zar jedan ministar, bio grof ili ne, nije građanin ravnopravan sa svima nama?

— Mislim da su javne političke afere nešto što ne bi trebalo miješati sa pojmom kavaljerstva, jer ako je istina da je ministar policije upleten u neke neprijatne, čini se po svemu, svakako ne naročito fair trgovačke afere ili liferacije, onda je to stvar

koju treba objasniti pred sudom, a to se ne može zveketom kavalerijskih sabalja, to mislim,

— A vi mislite da je moguće da bi jedan Grof Pálffy mogao biti upleten u stvar liferacija ili korupcije, i uopće u nešto što nije sto posto fer?

— Ne mislim ja o toj stvari ništa, gospodine, čitam novine, i znam samo ono i onoliko, koliko čitam u novinama, oprostite, a sada, poslije ovog smiješnog dvoboja, sad znamo još mnogo manje nego što smo znali prije, jer su se gospoda grofovi i knezovi pomirili, i sad je sve ponovno prebrisano spužvom, a što je i gdje je istina, to se još uvijek ne zna, a, kao primjer, gospodin ministar prednjači lošim primjerom, nema sumnje, jer pretpostavimo da sada svi madžarski činovnici, osumnjičeni zbog mita ili korupcije, imitirajući svoga gospodina ministra, započnu rješavati političko–administrativne sporove sabljama, no, lijepo bismo izgledali, čitava bi se Madžarska pretvorila u mačevaonicu, gdje se diletanti uče mačevanju. Ako već pitate, mislim da je ova duelantska manija smiješna, i da se na taj način pitanje naše političke i moralne korupcije ne će riješiti,

— Ovaj dvoboj nije ni najmanje smiješan, gospodine, razumijete li me, gospodine, oba su protivnika ranjena, a čuo sam od jednog vjerodostojnog gospodina, da su assauti bili besprijekorni, da ih je bilo svega devet i da se radilo samo o nijansi da stvar ne svrši fatalno po jednog ili po drugog partnera, rizik je bio sportski otvoren, odgovorio sam onom brkatom provincijalnom majmunu, uvjeren da sam mu začepio gubicu i da će se smiriti, majmun, i što misliš, dragi moj, što mi je odgovorio onaj majmun, da se čini, kako nikad nisam imao u ruci sablje, kad o ovom dvoboju deklamiram patetično — da je bio riskantan, a nije bio drugo nego obična cabotinska komedija a ne dvoboj, jer kakav je to dvoboj, jedan jedini flaster na ogrebotini od dva milimetra, reklamirani dvoboj do posljednje kapi krvi i jedan flaster, i, na kraju, da komedija bude još ljepša, skandal od onih poltronskih sekundanata, koji su intervenirali u ime

medicine, kao da smo mi svi žutokljunci, te pojma nemamo što je dvoboj do posljednje kapi krvi? Ako je već riječ o dvoboju do iznemoglosti, i to još zbog teških riječi, jer je Knez bio izjavio za gospodina Grofa da je maître de chantage, da vrši liferacije kao resorni ministar policije, to je stvar krivičnoga zakonika ili, u najmanju ruku, parlamenta, dakako, a gdje je naš parlamenat, i kakva je već naša parlamentarna kontrola?

— A, tako, »krivični zakonik«, a ne medicina, ako je tako, gospodine, onda molim, izvolite, gospodine, bez parlamentarne kontrole, i tako sam mu opalio zaušnicu da je gospodina krakelera oblila krv na nos i na usta, a zatim mi je majmun poslao svoje svjedoke, i šta misliš, dobro se tukao, nema šta, kod petog assauta, međutim, ja sam mu neobranjivom tercom prebio tri rebra i pao je u krvi kao tele, planuo je veliki skandal, stvar nije svršila s ogrebotinom od dva milimetra, nego, bogami, nije se znalo hoće li ostati živ, a kad sam za dan–dva bio već pod disciplinskom istragom, eto telegrama od Pálffyja, odmah, stante pede — ad audiendum verbum, i što, vratio sam se sa velikožupanskim dekretom u džepu, a onda sam uredio stvari tamo dolje kod nas kako valja, dakako, te se nadam da nijednom od onih majmuna ne će više pasti na pamet da zanovijetaju oko grofovskih dvoboja.

— Oprosti, stari, prekinuo je ovu viteško priču svojim svilenim bas–baritonom, učtivo ali neuvijeno, sin gospodina velikog župana Árpáda Lukács–Knobela, Aladár, mladić u sedamnaestoj godini, kome su probili ispod malog prćastog nosa već dobro ogaravljeni brčići i koji je, po svemu, davno već prevladao svoje prve pubertetske krize, oprosti što smetam, ali ne bih li se s novim kolegom mogao prošetati nekoliko minuta?

— A, da se prošetate, a vama su ove viteške priče staromodna gnjavaža, da prijeđemo do gospođice Medgyaszay u kabare, to bi vam više odgovaralo, gospodo?

— Oh, ne, ne, hvala, nego tako, mislili smo tu uz Dunav, na nekoliko minuta, to nam je posljednje veče slobode, od sutra

smo ionako u menažeriji, treniramo se, tata, za ranu jezuitsku budnicu u Hungaricumu,

— Pa dobro, gospodo, što se mene tiče, izvolite, sada je devet i po, oko jedanaest, molim vas, randevu na istome mjestu, doviđenja!

Blago septembarsko veče, dunavski lahor ćarlija uz tihi žubor mračne vode. Oba druga iz Hungaricuma smjestiše se na kamenom keju pod mostom, predavši se tihom razmatranju svog udesa, kad glupani ne daju čovjeku da poživi slobodnim životom.

— Doznali smo već poslije podne da ste odsjeli u »Fiumi«, a kad je moj stari ponovno telefonirao, rekli su mu u hotelu da ste kod »Krune«, je li, molim te, kolega, uz diskreciju, razumije se, ne moraš mi odgovoriti, ali, opet, zanimalo bi me, je li istina da si anarhist?

— Zašto me to pitaš?

— Pa tako, prosto me interesira, rekao je naime direktor Hungaricuma R. P. S. I. Mándoky mom starom, da te je otac doveo u Hungaricum, jer da si zapleten u neku bombašku aferu, dakle, bombe, kolega, to je zgodno, to mi se sviđa, nisam još drugovao s anarhistima,

— Ma ni govora, da, bilo je nešto, neka afera oko eksploziva, ali kod toga nisam imao svoje prste,

— Šteta, jer ako mene pitaš, ja sam za dinamit, s ovim majmunima od ovih naših mulaca ne može se na drugi način. I ako ne budemo bacali bombe mi, bacat će ih drugi, to je matematika, ali to je sada sporedno, iz čega si ti propao?

— Ni iz čega, stigao sam u Peštu da se usavršim u jeziku, govorim, kako vidiš, ono što Francuzi zovu couramment, ali sintaksa, gramatika, stil, i tako dalje, to,

— Tako, zbog stila, zbog gramatike, zbog kurijalnog stila, to se zove karijera — pro futuro, a ako nisi propao ni iz čega, zašto su te onda, do vraga, poslali na robiju? Imaš li ti pojma što je

Hungaricum? Prefekti jezuiti, kvitirani infanterijski oficiri, još da su barem husari, divna družba, svaki drugi dan doručak ajnbrensupa, a bijela kava, to su spirine, kuharice časne sestre, možeš misliti, mole se bogu, faširani šnicli od konjetine, večera makaroni od kaučuka, to, a tako se ne postupa s prominentima, ako si dobar đak, mogao te stari smjestiti i na bolje mjesto, koliko je taj tvoj mulac tebi obećao tašngelda?

— Četrdeset kruna,

— Ph, samo četrdeset, malo, gospodine kolega, pristojnija gospođica ne prodaje svoju kožicu ispod pet forinti, a što je to — per saldo — sedamdeset kruna, to je minimum, ako želiš u kabare barem dvaput mjesečno, no, ali sad svejedno, izdržat ćemo i to. Tri godine borio sam se rukama i nogama da doprem do Pešte, pa makar i u Hungaricum, i sad sam, najzad, ostvario svoj plan, a, eto, sada sam sretan, a istodobno i najnesretniji, ostavio sam svoju curu, divnu malu poštaricu, ali je zaljubljena u mene kao mačka, ja sam pjesnik, a ona me i voli kao pjesnika, čekaj, da vidiš s kim imaš posla, recitirat ću ti jednu svoju pjesmu,

Čuj, o, čuj zlog vjetra glas,
To pogan vjetar progoni nas.

Čuj, o, čuj zlog zvona glas,
To crno zvono proklinje nas.

Sve karte crne, crni as,
U noći crnoj dvanaesti čas,

Zlog vjetra glas, zlog zvona glas,
U crnoj noći zlih konja kas.

U crnoj noći jedini spas,
Pogrebnog zvona pogrebni bas...

— Dakle, molim, šta kažeš, to sam štampao u *Istoku* pod svojim pseudonimom Aladár Koporsóy, moj mulac propao bi u crnu zemlju da zna da pišem pjesme, a toga ima mnogo, takvih pjesama, a za ovu poslao mi je Komjáthy Kázmér privatno pismo, ti ne znaš tko je Komjáthy, to je vodeće kritičarsko ime *Istoka*, da je izjavila Ana Borongay, da je to najbolja pjesma štampana za posljednjih pet godina u *Istoku*. Ti ne znaš tko je Ana Borongay?

— Ne, čitam hrvatsku poeziju,

— Ana Borongay je genijalna, Prvo Ime madžarske Moderne, a Istvánffy, i taj mi je napisao pismo, to je Jupiter Tonans današnje naše lirike, e, dakle, vidiš li, tako je, tako stoje stvari, to su moji trofeji, i sad sam konačno stigao u Peštu, i sad ću da vidim šta se može ovdje, na licu mjesta, mislim, naime, u poeziji, a ti ne pišeš pjesme?

— Nije mi to palo na pamet, bavim se politikom!

— Politika je kretenizam, političari su kreteni, moj stari je političar, čuo si ga, stara papiga, bavi se dvobojima, zato nam tako dobro ide, moj stari u životu nije pročitao ni jedne knjige, on uopće i ne zna da knjige postoje na ovome svijetu, a pogotovo poezija, a tvoj stari, to je nekakav operušani pijetao, provincijalni elegan, svi ste vi tamo dolje u Hrvatskoj ipak provincija, staromodna, zaostala provincija, tvoj stari sličan je Ratapoilu, on nosi isto takvu bradicu i ufitiljeni brk kao Ratapoil.

Sluša Kamilo novog znanca, kolegu, prijatelja, brodolomca, pjesnika Aladára, i misli, „pa da, to je zaista pjesnik, nema šta, ova mu je pjesma dobra, naime, »dobra«, nešto govori, čudno, mutna je kao i onaj vjetar u njoj i ono zvono, a dečko ima usku glavu, konjsku, i oči su mu pomalo konjske, zapravo tužne, crne, konjske oči, i kosa mu je masna, lašti se kao konjska griva natopljena uljem, ima svoju poštaricu, ostavio je djevojku, piše pjesme"

— A Ratapoil, tko je to?

— Ti ne znaš tko je Ratapoil, pa to je poznata Daumierova skulptura, iznenadio se »velegrađanin«, a za Daumiera ste valjda čuli, pa valjda je dopro do vas, dolje, u vašu paorsku Hrvatsku,

— Pa jeste,

— E, eto, vidiš, Ratapoil je jedna Daumierova politička karikatura, gospodin Ratapoil, to je simbol političke gluposti, megalomanije, hohštaplerije, to je kočoperenje u ime glupih programa, to je pseudoelegancija takvih provincijalnih pijetlova kao što su naši stari, ali, svejedno, nije važno u ovome momentu, ja sam proveo svoj plan, a to je glavno, tu sam, a dalje će se pokazati, a ti si meni drag, dečko, ti nešto tajiš, Kamilo, vidim ja, ti si anarhist, svi ste vi Hrvati pomalo podmukli anarhisti, što, veleizdajnici, a ja sam prorajtao tri godine, nisam htio učiti, da bih dokazao starome da ne ću da učim, nisam učio, jesam li lud da bubam, gaméo, gamó, égema, gegámeka, gignósko, gnósomai, égnon, égnoka, pa dobro, odakle dolazim do toga da sklanjam égnosmai i égnon od gignósko ili mimnésko, pa onda anamnéso, mimnéskomai, anémnesa, mnesthésomai, dobro, to sve još ide kako–tako i može se nabubati, premda je kretenizam, ali lambáno, molim te, lépsomai i eléfthen, lefthésomai, e, znaš, dakle, preglupo, prosto idiotski, no, dobro, i još bi sve to nekako išlo, ali, brate, da bubam napamet grčki da pčela bijaše stigla u stan bogova i da bijaše donijela (ova ista pčela, razumije se, dakako) saće meda Gospodinu Bogu nad Bogovima Zeusu, da mu pokloni na dar saće meda (a pitamo se što će, do vraga, Zeusu med, kad pije nektar), a ipak, eto, gospodin Zeus se nad ovim božanskim darom pčelinjim obradova, dakako, i reče Bog pčeli da će joj darovati za uzvrat sve što zatraži, a pčela mu reče, sada slušaj, molim te, ne znam da li i vi prevodite slične tekstove, a mislim da je glupost internacionalna, daj mi žalac, reče pčela, žalac da bih mogla čovjeka da ubodem, bude li se približio mojoj košnici da mi otme plod

mojih napora (pazi dobro, trideset milijuna cvjetova ispijaju pčele za kilogram meda, i, ako se pravo uzme, pčela je u pravu da ljubomorno čuva djelo svojih ticala, i to je, na kraju, njena stvar, ali da ja sve to treba da prevedem na grčki, pitam se, zašto), a Zeus, dakako, stopostotni idiot, poklonio je pčeli žalac, ali fakultativno, razumije se, samo da ranjava ljude, a ne da ih ubija, perverzna glupost, po tom božjem planu, a to treba prevesti, pčela sama gine od rane koju zadaje, i to sve treba prevesti na grčki, sa sedamdesetsedam nepravilnih glagola, i to još tako da ne upotrijebimo ni na jednome mjestu indikativ perfekta, da sve prevedemo u indikativu aorista za prošlost, to jest sve pluskvamperfektno u aoristu, i da pazimo na indikative, na potencijale i na ireale, jer ako su posljedice samo imaginarne, onda treba prevesti sa konjunktivom ili optativom, a ako su stvarne, onda s indikativom: hoí Lakedaimónioi eis túto aplestías élthon, hóste uk eksérkesen autóis éhein tén katá gén arhén, te da im nije bilo mnogo stalo, naime Lakedemoncima, a o pogodbenim rečenicama i ne ću da govorim, e, dakle, jesam li lud, i to zato da bih po planu svoga gospodina oca poslije te krvave gnjavaže postao sudski pristav, ili da pišem tužbe o sitnim prevarama, ali, dakako, ne pada mi na pamet, i tako nisam otvorio knjige punu godinu dana, i imao sam, hvala bogu, dvjesta sedamdeset neispričanih sati, a sad ću svršiti jedan švindlkurs, priznat će mi dvije godine, već sam morao biti na maturi, no, ništa, čeka me moja Sarolta, naslijedio sam od mame dvadeset jutara vinograda,

— Ajde, Aladáre, molim te, još jedamput ono o vjetru i o zvonu.

Čuj, o, čuj, zlog vjetra glas,
Zlog vjetra glas, zlog zvona glas,
U crnoj noći zlih konja kas...

SMRT PRESVETLE

Ima tome već nekoliko godina (zapravo od onoga dana, kada je u dom Emeričkih banula policija da hapsi Kamila), kako srce Presvetle poskakuje kao mali grimizni đavo, i kako, sasvim neočekivano, među rebrima, bez ikakva povoda, lupka amo–tamo kao neko luckasto biće, gore–dolje, lijevo–desno, po žilama kao po tunelima, od tjemena do dlanova i od grla do koljena, da bi se u jednom hipu smirilo, pritajivši se u gustoj mračnoj krvi, koja tiho teče dalje kao mirna rijeka, tako tiho i tako mirno kao da se zaustavila i stala, a sličnim iznenađenjima prati Presvetlu njen vlastiti krvotok već od najranijeg djetinjstva, kad bi ispred nje preko puta pretrčala gušterica. Njeno srce bilo se dobrano uznemirilo ponovno kada je zatrudnjela, te bi ga u prvo vrijeme osjećala u guši kao dlakavu vjevericu, ali onda se govorilo da su to »nervi«, i nije se tome posvećivala nikakva naročita pozornost kao sada, kada je primarijus doktor Žigrović plemeniti Vugrovečki razastro svoje dijagnoze kao bogatu lepezu sa čitavom zbirkom najfantastičnijih medicinskih izraza.

— Ne znam, illustrissime, wie ich Ihnen das erklären soll, kajnè, Presvetli, prosim, es gibt funktionelle Nervenkrankheiten, oder solche mit anatomischer Laesion, prosim ponizno, da se razmemo, na početku kod Presvetle sve je to bila najbanalnije rečeno Neurotica, to jest ono kaj spada pod pojam »Neurotica«, Nervosität, krankhafte Reizbarkeit der Nerven, Nervosismus ili pak Nervositas, nicht wahr, pa kaj s tim reči hočemo,

»nervoza« — bumorekli — kakti takva, kak da velim, das ist nämlich eine Art Gesamtbezeichnung für die verschiedenen, auf das Nervensystem wirkenden Fremdstoffe, koji pravu, naravnu funkciju živčanog sustava, ono kaj se zove »čutilnost«, kajnè, bumorekli, se skup kak neka sorta Reflextätigkeita smetaju, pak onda, dakak, još svi, kagbirekli, duševni štimungi dojdu k tomu, a tih nema malo, bumorekli, i svi oni imaju, bog moj, tu svoj efekt, kajnè, das Ganze soll man eigentlich nicht so ernst nehmen, ovi strani štofi, kakti toksini, prosim, hja, dakàk, sve to dojde z godinama.

Neurotični »duševni štimungi« (da ostanemo u dijagnostičkoj shemi primarijusa plemenitog Vugrovečkog) stali su našu Presvetlu uznemirivati takoreći kalendarski, sezonski, s ranoga proljeća ili kasne jeseni, a one davne noći, u okviru napete dramatske krize oko Amadea Bogoslava Trupca, kada je Presvetla pokušala da prekine (kao što se govorilo) »svoju životnu nit«, ludo njeno srce ustreperilo je od perverzne potrebe za samouništenjem, ali od one fatalne jeseni, kada je Kamilo otputovao u Hungaricum, ne će da se smiri, javljajući se za tihih noćnih bdjenja kao nelagodna prijetnja s osjećajem strave pred mračnom neminovnošću.

Primarijus Vugrovečki, koji se klanja svojoj klasičnoj šarlataneriji kao božanstvu, balzamira Hortenzijine simptome tajanstvenim povojem zagonetnih riječi, od kojih je jedna od najsvakodnevnijih: »hipertenzija«, koja je, odigravši u historiji Hortenzijinih oboljenja veoma važnu ulogu, postala glavnim motivom bečkih konzultacija. Gospodin primarijus složio se sa dijagnozom svojih učenih kolega, bečkih ordinarijusa i ekstraordinarijusa, kako se u slučaju Presvetle radi o nesumnjivoj »hipertenziji« s najbanalnijim kliničkim popratnim pojavama dekompenzacije koronarki, što se za posljednje dvije godine naročito zaplelo sa neočekivano ranim, upravo iznenađujuće ranim dijabetičkim simptomima do otvorene krize, za koju je

i primarijus Vugrovečki bio sklon da prizna kako nije više hipohondrične naravi.

Od svoga djetinjstva patila je Presvetla od artritisa, a to se prvi put grubo otkrilo u Römerbadu, na jednom izletu, kad joj je još kao zaručnici, na šetnji sa Emeričkim, napukla tetiva na lijevoj nozi: htjela je da skoči preko potočića, a od tog incidensa, pošto je odležala u gipsu pola godine, oko Presvetle, kroz duga dva decenija konvencionalnoga braka, nadvivši se nad njenu ovozemaljsku pojavu, kao kitajski zmajevi, kruže sablasne riječi: stenokarditis, hipertrofija miokarda, opterećenje srčanog mišića uslijed trajnog galopiranja pulsa, pak koronarna insuficijencija, koja se prije godinu dana, po jednom ordinarijusu iz Badgasteina, pretvorila u sasvim egipatski zagonetnu, zmijski otrovnu riječ: infarkt.

— Je, kak bi vam ja to objasnil, dragi Emerički, kaj je zapravo »infarkt«, das ist eine Art Anschoppung, razmete, to je nekak kakti kronična upala, to su kak nusprodukti jednog, bumorekli, gnojnog zapaljenja, kajnè, zapravo samo posljedica najobičnije upale, a naš organizam, taj je furtifurt eksponiran influencama, a tu su još i, kagbirekli, ospice, pak šarlah, pak hunjavice i angine, kajnè, celi jen mali špital, eine ganze Serie ansteckender Infektionskrankheiten, i onda, prosim lepo, tu dojde još eine Art Ablagerung von Salzen, und dann kommt es zur Infiltration durch Verstopfung kleinster Endarterien der Organe, kajnè, tam, u tim arterijicama kakti v nitima ili pak žilicama tečeju, kagbirekli, bolše plivaju, prosim, fortgespülte Venenthromben, i tak dojde do krvne ekstravazacije ili pak, još bolše, do zavuzlavanja žilicah zu einem Blutknoten, infarctus haemorrhagicus, tak, prosim, a to je baš klasičan slučaj Presvetle, jer more taj vrag da se javi i v maternici, to dojde onda kakti infarctus uteri, ili, još gorše, v bubregima, kajnè, ali sve je to v božjim rukama, ak se prav zeme, i ja sam optimist, ili, još bolše, svi bumo mi ostali, prosim lepo, tak dugo optimisti, dok nema razloga za gorše hipoteze.

— Ni to niš, milostiva, mala, nevina tahikardijica, a ovi su se tahikardijalni simptomi pokazivali već prije pet–šest godina, kad vam je doktor Kardossy u Pešti postavio sasvim krivu dijagnozu o kardijalnoj astmi, a ja sam se, ak niste, prosim pokorno, pozabiti blagoizvoleli, složil s profesorom Bleichrodeom, da je Kardossy čist gevenlih mulec, da to ni nikakva kardijalna astma, kajnè, jer, prosim lepo, to ni bila nikakva kardijalna astma, nego hipertenzijica, koja se sad, kak se pokazalo, zbog malo cukera povisila na dvesto sedamdeset, a to je sasma naravno, jer ovaj vaš kronični bronhitis pogoduje takvim pojavama.

Kao posljedica trajnog osamljenog mirovanja, počela se od prije dvije–tri godine kod Presvetle javljati bolećiva nelagodnost spram dodira sa vanjskim konvencionalnim svijetom i ona se preko godine takoreći potpuno povukla na Ladanje i tamo je kunjala na terasi, boreći se ustrajno protiv nesumnjivih simptoma preranog tovljenja (njena težina porasla je za nekih sedamnaest kilograma), a doktor Vugrovečki, bez obzira na Hortenzijine trajne glavobolje, na migrenu i na aritmiju, ostao je kod svog najvjernijeg i najpouzdanijeg pratioca, kojim on tješi čitavu četu banskih savjetnikovica, a to je baldrijan, a zatim, pokazuje li se potreba za nekim drastičnijim zahvatom — digitalis.

Između Ladanja Gornjeg, Abbazije, Badgasteina i agramerskih banskih gala–balova, Hortenzijino traljavo valerijansko stanje vuklo se kako–tako godinama, a ovoga proljeća, kada je stiglo Kamilovo pismo, sa molbom da mu mama dozvoli, da se za prvo vrijeme, ukoliko bi se oženio, smjesti u prvome katu u zdenčajskim sobama, jer da u tom slučaju ne bi ostao više u Pešti, čitavo tijelo gospođe Hortenzije kao da se povampirilo u poganu i zlu kliničku sliku, te je primarijus Vugrovečki i sam prvi put, što se tiče baldrijana, rezignirao.

— Stvar je maligna, dragi moj amice, tješi Presvetloga primarijus Vugrovečki, jer sve ovo do danas moglo je biti ovàk, ili onàk, ali sad, prosim, ne treba se više šaliti, pošto uslijed onog nesretnog šećera, eto, vidite, moglo je prošle noći doći do katastrofe, stvar prestaje da bude vicig, »blasser Hochdruck« uvijek je krajnje neugodna pojava, za »blasser Hochdruck« je još Hipokrat zapisal da je opasna opomena, memento, dragi moj Emerički, jedan sasvim solidan memento, jer, vidite, prosim, u slučaju Presvetle radi se o circulusu vitiosusu između bubrežnih arterija i onih drugih (treba da znate, kako je teško objasniti laiku kakvi su to dijapazoni i kakva je rastezljivost onih najsitnijih arteriolica i arterijica), i, prosim lepo, ne želim biti pesimist, ali po recentnim sedimentacijama radi se o nesumnjivom sindromu maligne hipertenzije, i ja se bojim, Presvetli, ja se jako, jako bojim, da je došlo vrijeme, dass man eigentlich über die letzten Dinge ein bisschen nachdenken sollte. I zato, prosim, jedina terapija: sve moguće disponible mjere za smanjivanje tlaka, ja predlažem Čatež, Čatež je čudotvoran, Presvetla je anemična od svoga rođenja, njena lijeva klijetka i uopće njeno srce sa svim pretkomorama pokazuje, nažalost, nesumnjive znakove arterioskleroze, i nama ne preostaje nego stroga dijeta i mirovanje, dakle Čatež.

Na ladanjskoj terasi, u posjeti kod svoje supruge, koja se smjestila na chaise longue, da bi mogla ležeći listati ilustracije i sanjariti o svojoj dragoj plavoj Ivančici, kako se ovija pastelnoplavom koprenom ranog proljeća, promatra Presvetli blijedosivo kiselo lice svoje bračne partnerice, njen uveli ten, siv kao siva pergamena, traži njen vodnjikavo razliveni, pastelnoplavi pogled, izgrizen trajnim konjunktivitisom, i tako u sasvim trijeznom razmatranju svih otvorenih mogućnosti Presvetli ne umije da se prikloni ni jednoj od doktorskih hipoteza, u punoj neizvjesnosti da li je zaista stiglo vrijeme rastanka i da li mu je pomisao na smrt ove žene draga ili nije?

Živjeti pokraj nesretnog stvorenja koje noćima bolećivo cmizdri od pomisli na ranu smrt, pokraj nesretne majke koja noći i noći u suzama uzdiše za svojim jedincem, zabrinuta zbog njegovih političkih ekstravagancija, a u posljednje vrijeme i zbog nezdrave ljubavi spram jedne starije dame, mora se priznati da je dosadno, pak se Presvetlome nečista iluzija, da bi eventualno mogao poživjeti još nekoliko godina kao slobodan čovjek, javlja doista kao napast.

— Toliko vas gnjavim i toliko vam dosađujem, dragi primarijus, priznajem da se sramim, ali kaj si morem pomoči, kad mi je lakše, kad vidim da ste dobri i da se brinete zaista samaritanski, sa suznim očima ispričava se gospođa Hortenzija starom rutineru, koji se sluganski ponizno klanja svojoj pacijentkinji, otirući orošena stakla svojih naočara i razmišljajući da li je već unio u svoju saldakontističku knjigu jutrošnju posjetu, jer se prvi put pojavio u Jurjevskoj jutros, u pola sedam, a sada su ga ponovno pozvali oko Zdravomarije, pak će poslijepodnevnu vizitu zapisati sa sedam forinti, i to četiri krune plus za fijaker, znači per saldo četrnaest forinti sa današnjim danom, i tako, da bi utješio svoju uznemirenu bolesnicu čitavim malim tušem impozantnih fraza, on sipa riječi i riječi: — Ni to niš, milostiva, ein ganz gewöhnliches Stenosengeräusch, nema tu još nikakvih simptoma straha, ni tromboze ni embolijice, to su toksini (ova žena, po uvjerenju gospodina doktora, sa svojim poremećenim, nervoznim elementima, mora da strastveno izlučuje masu toksina kod spolnog akta), i tako, pritisnuvši svojim dlakavim uhom gnjilo, marcipansko salo Hortenzijinog dekoltea, on prisluškuje udarima ustitranog presvetlog srca, osjećajući ispod bogate lijeve dojke masnu atrofičnu masu, punu ožiljaka, ogromnu gomoljiku krumpiretine, omašne, okorjele i nabubrele, i gospodinu primarijusu je jasno da, pokraj ovoga stanja

fakata, u krvnim sudovima Presvetle može da dođe do zagaćenja svakoga trenutka.

„Nema sumnje da se radi o kori solidno nekrotičnog tkiva, klasična myocarditis fibrosa", a prošle noći, kada se Presvetli vratio iz Pešte, i kad joj je, nakon dugotrajnog, ustrajno nervoznog ispitivanja, u slabom momentu otkrio, zašto je zapravo tako iznenada otputovao u Peštu, i kako mladoga gospodina sina nije našao, jer je mamin ljubimac blagoizvolio otputovati na Balaton, sa svojom, od gospođe Hortenzije samo dvije godine mlađom »budućom suprugom«, i kako je sa Kamráthovom Jolandom, čini se, sve svršeno, Presvetla je reagirala histeričnom nesvjesticom, koja je potrajala dobrih nekoliko minuta tako da je Emerički imao solidnu impresiju da mu se žena više ne će vratiti na ovaj svijet.

— Ne, ne, to baš ni bilo oportuno, oprostite, Emerički, solche blöden Liebesgeschichten sind immer gefährlich, wie soll ich sagen, für die Herzkranken, sogar fatal, jawohl, prekorio je Presvetloga Vugrovèčki, pozvan u svitanje da vrati ženu iz nesvjestice, kad mu je Emerički priznao da je neposrednim povodom napadaja bilo to što je Hortenziji saopćio da joj se sin neodgodivo ženi i da se pomiri s time, da će još ovih dana morati primiti pod svoj krov nevjestu koja bi Kamilu mogla biti mama.

— Pa dobro, doktore, za boga miloga, pa uživite se u moju situaciju, otputovao sam gore zbog onog balavca i njegove drskosti, da nekako izmolim pardon, a magarac nije se ni pojavio, dakako, gospodin je otputovao s onom svojom babom, a u domu svog nesuđenog tasta izazvao je lom, tamo njegova zaručnica prijeti samoubojstvom, na, also, gut, die Seitensprünge, die macht man von Zeit zur Zeit, das ist ja selbstverständlich, ali da čovjek kao zaručnik vara svoju mladu već na početku, i to izazovno, bestidno, to prelazi svaku granicu! Alle waren wir Schürzenjäger, dragi moj doktore, ali se nismo

ženili sezonski, no, dobro, a što sam mogao, morao sam, na kraju, priznati ženi da je stvar ozbiljna,

— Pa je, ali vidite kak je to s klapnfelerima, sve je to lepo, kajnè, sve to počne uvek kak obična, na prvi pogled nevina stvarca, ali od toga do collapsusa ni baš tak dalko, kajnè, jer ovaj milostivin sonus cordis baš mi se niš ne dopada, i ak smem preporučiti, a ja sam, prosim, pod impresijom, i mislim da bi najbolše bilo da se pozove Bleichrode, da vidimo u konziliju kaj se tu još morti more, a svakak bi preporučil, Presvetli, da pozovete gospodina sina da se vrati, da se vrati stante pede, i da odigra pred mamicom da sve to nije istina da se ženi. A tko je ta osoba, ak smem pitati, dragi Emerički, nisam znatiželjan, vi znate, ali kad sam se tu tak već našel kakti Pilat v Credu...

— A što da vam pričam, Vugrovèčki, ide čovjek pak slomi nogu, tako i Kamilo, zaljubio se, glupan, u ženu, koja bi mu mogla biti mama, a inače, iz naše perspektive, zgodna baba, bit će tako istih godina moje Hortenzije, možda pet–šest let mlajša, supruga univerzitetskog profesora Erdélyija, piše pjesmice, so eine Art ungarischer Sapho...

— Was heisst »ungarische Sapho«, und so eine »Sapho« will er heiraten, pa kaj je na glavu opal?

— Ne znam, ali po svemu što se o dami čuje, bit će da je nimfomanka, ima svoj veliki dvor sa trabantima, o njoj se pišu panegirici po cajtungima, angeblich eine scheniale Frau, a, povrh svega, ona je žena šef–redaktora *Barjaka XX stoljeća*, angeblich sehr einflussreich, a to znate, čuli ste za to, tamo je mulac štampao onu svoju svinjariju regnikolarnu, i tako je sve i počelo s Hortenzijom, taj je Kamilov članak i bio glavnim povodom moje audijencije kod Grofa, a to sam morao ženi na kraju da kažem, zašto putujem u Peštu, eto, tako stoje stvari, i da je dečko u pubertetu, čovjek bi mogao još nešto da razumije od svega toga, ali, ovako, još će mu rođena mati platiti glavom ovu glupost,

— E, pa sad, što dragi bog da, a bilo bi svakako dobro da mamica ugleda sinka, jer to često djeluje umirujuće, a ako je tako, kao što vi pričate, bilo bi ipak dobro da mladi gospon odigra tu, pred mamicom, spektakl, als ob nichts geschehen wäre, treba ga pozvati odmah,

— Telegrafirao sam mu jutros, nema odgovora, otputovao je sa svojom Dulcinejom na Balaton, potražio sam ga i nisam ga našao, ostavio sam mu glas, nije se javio, čini se da se još nije vratio, ukoliko se uopće i misli vratiti, ukoliko nisu otputovali na »Hochzeitsreise«,

— Sve je u božjim rukama, kak smo rekli, a dečko kad se vrati, to će djelovati umirujuće na mamicu, nerazmjerno bolše neg svi mi s našim mudrolijama, majčino srce kudjelju prede, tak su govorili naši stari, i zato da telegrafiramo ponovno, prosim, bez panike, prosim, mirno, ima vremena za sve, i ja ću mu, s vašom dozvolom, Presvetli, javiti u svoje ime da se svakako vrati.

Kasnog predvečerja, već u sumraku (a bilo je to trinaestoga srpnja, na dan svete Margarete, jedan od onih datuma kakvi se ne zaboravljaju), Kamilo se vratio sa balatonskog izleta sa gospođom Anom Borongay, a njihov se vikend bio produžio za nekoliko dana od zloslutnog nemira, kao da su oni balatonski dani zaista posljednji trenuci nesretne i zle kantilene.

Ušavši u svoju sobu, u prostrani salon gospođe de Szemere, udovice ravnatelja gimnazije, u trećem spratu, na Rákóczijevom bulevaru, kako u stanu nije bilo ni žive duše, jer je gospođa otputovala u Abbaziju, a kuharica se Magda prošetala po svoj prilici u predvečerje da gleda izloge, jer to joj je bila jedina zabava, na prvi pogled, odmah, primijetio je Kamilo na stolu, u alabastrenom, voštanom odsjaju hartije u sumraku, nervozan rukopis gospođe de Szemere, s nekim, očito važnim upozorenjem, potcrtanim grubom crvenom olovkom sa nekoliko us-

kličnika, da ga je sedmoga ovoga mjeseca tražio gospodin tata i da nikako ne propusti da ne pročita priložene telegrame, koje mu nije mogla uputiti, pošto je gospodin profesor Erdélyi odlučno odbio da saopći adresu svoje supruge.

Očevo pismo bilo je od osmoga jula, odmah slijedećega dana po povratku iz audijencije kod Grofa Premijera, a tri telegrama, jedan očev, od jedanaestoga jula, drugi od primarijusa Vugrovečkoga, dan kasnije, i posljednji, očev, od istoga dana, nisu bili glasnici dobrih vijesti. Prvi, lakonski oficijelan, u prezidijalnom stilu: *Mama želi svakako da te vidi stop stanje kritično stop tata*, a drugi, primarijusa Vugrovečkoga, u tonu za nijansu povišen: *Gospođa mama nije u dobroj kondiciji stop bilo bi dobro da bezuvjetno što prije stignete stop primarijus Vugrovečki*, a treći, dramatski: *Mama na samrti.*

Da se majka ne osjeća briljantno, o tome je bila riječ već i u pismu presvetloga Emeričkog, od osmoga jula, kojim javlja sinu veoma hladno, »da je kao jučer, doznavši za posljednju eskapadu svoga sina u *Barjacima*, stigao u Peštu, te mladoga gospodina, dakako, nije našao, da je bio primljen u privatnoj audijenciji kod Grofa Premijera, da ga zamoli za oproštenje u svoje vlastito ime, i unatoč tome što ga je Grof Premijer primio gospodski, da, upravo aristokratski velikodušno, on kao otac ipak ne može a da ne zapita Kamila jedamput zauvijek«:

Dokle ćeš se ti poigravati živcima svojih roditelja, našom moralnom i materijalnom egzistencijom tako neodgovorno, jer nije riječ samo o meni, a kad bi to i bilo, ne bih ti ni pisao, nego se radi o životu tvoje majke koju si opet jedamput doveo do ruba sloma.

To, što te nisam našao, što si opet nestao u inkompatibilnim relacijama s onom ženom koja bi ti mogla biti majka, što nisam mami mogao dati nikakve konkretne garancije da ne ćeš počiniti skandaloznu glupost, te sirota u punoj neizvjesnosti i ne zna što nam opet dalje spremaš, jer, po svemu što sam čuo od staroga Kamrátha, ti si na putu da počiniš najveće zlo, a sve je to pogoršalo

mamino stanje tako da Vugrovečki misli kako je mogućnost krize otvorena. Molim te, dakle, da se skupiš i da odmah kreneš doma, jer, bez razloga, ja, subjektivno, što se mene tiče, zaista ne bih imao nikakve namjere da te uznemirim u tvojim — plaisirs d'amour.

„Šta su se svi ovi toliko uskokodakali", uzdahnuo je Kamilo nad pismom i telegramima svoga oca, s umornom glavom u školjci svojih dlanova, sagnut nad stolom, na izmaku snage, poslije petorodnevne enervantne balatonske prepirke s Anom, koja je bilo kakvoj, pak i najnevinijoj mogućnosti, da se njihova kriza riješi legalnom formulom bračne veze, dala odlučan otpor do posljednje konzekvencije — à outrance. „Svi strepe pred tom idejom, od staroga Erdélyija do onih u Jurjevskoj ulici, a sada, eto, njegov gospodin otac namjerava da od svega, kao pravi rođeni policaj, perfidno iskombinira neko ubojstvo rođene majke, s očitom namjerom, kao biva, »ubio si kao rođeni zlikovac svoju vlastitu majku vlastoručno, zbog jedne banalne ljubavne kaprice, i to još s jednom ženom koja je starija od tebe sedamnaest godina«."

Bez misli, rukom neobično teškom, podigao je slušalicu i pozvonio Ani, ne sluteći da je ova sasvim jednostavna, upravo svakodnevna kretnja, kojom je dodirnuo telefonsku školjku, posljednji trzaj da čuje Anin glas, jer će se Anin glas ugasiti za devet dugih godina, a devet godina kasnije, kad će ga ponovno čuti, bit će to svega na nekoliko minuta, a zatim rasplinut će se kao halucinacija zauvijek, ovaj glas, za kojim će lutati godinama, jer ovdje, u ovoj bijedi, ne će se desiti zaista ništa više što bi bilo vrijedno da se doživi intenzivnije od njena glasa.

Dugo je zvonio telefon, dok se nije javio stari Erdélyi, suhoparno, duhom odsutno, po svemu s negodovanjem, što on ima da diže slušalicu za razgovore svoje supruge: — Molim, halo...

— Oprostite, dragi profesore, što vas deranžiram, ali ako je ikako moguće da progovorim sa milostivom gospođom riječ–dvije, trebalo bi, naime, da joj javim da putujem...

— Ana je u vodi, ako ste skloni da počekate, obavijestit ću je, ona će vam se javiti, obavijestit ću je, dakako, da »putujete«, a to je nekako iznenada, smijem li primijetiti, tek ste stigli, ne varam li se, a Ana mi je rekla, eto, baš sada, u vodi, ili, pardon, na putu u kupaonicu, da se za dan–dva vraćate na Balaton, da se tamo osjećala sjajno, a meni je, vi znate, uvijek iskreno drago kad se Ana osjeća dobro, to je zdravo za njen radni elan, pa sada ne razumijem, kako ste izvoljeli reći, vi putujete, i to večeras, znači, došlo je do promjene programa, a sad je baš bila rekla da se još večeras telefonira na Balaton da joj rezerviraju istu sobu...

— Da, da, dogovorili smo da se vratimo da bi se dovršila korektura njene knjige, ali, eto, našao sam ovdje nekoliko alarmantnih telegrama od oca i od našeg kućnog liječnika, treba da putujem, svakako, molim vas da javite milostivoj gospođi da putujem, u devet i petnaest kreće zagrebački brzi, čini se da mi se majka ne nalazi u dobroj kondiciji, nastupila je kriza, zovu me hitno, to su telegrami od prije dvadeset četiri, dotično četrdeset osam sati, putujem odmah, eto, krećem, kao što sam rekao, opraštam se, pozdravite, molim vas, milostivu gospođu, javit ću se čim stignem, a vama zahvaljujem, sluga sam pokoran, i doviđenja, profesore, nemam, nažalost, više ni minute vremena...

U snopovima iskara i barjacima dima, uz grmljavinu gvožđa tralaliče čađavo ludo željezo preko dunavskih mostova i stanica na periferiji, nestali su za budimskim obroncima, u svjetlosti plinskih svjetiljka, izvori Franje Josipa Gorke vode, žicom ograđeni reviri sa tablama koje protokolarno javljaju svima putnicima, da je ova zemlja »Propriété Saxlehner«, krekeću tetenjske žabe, bubnja vlak preko skretnica Adony–Pusztasza-

bolcsa (a tu, u tom jadnom, od boga zaboravljenom Adony–Pusztaszabolcsu, gdje su petrolejke tako beznadno melankolične, rodila se Ana), urlaju točkovi sve glasnije, sve nervoznije, a usred halabuke sve mračnije i sve gušće progovara ritam srca sa melodijom čelika, Ana–Ana, mama–mama, mama–Ana, Ana–mama, krekeću korovi tetenjskih žaba, a vani blistaju zvijezdama protkane zavjese srpanjske noći.

Miriše sijeno, ono isto vlažno, mirišljivo sijeno kao što je mirisalo Anine duhovske noći, pod krovom, u mansardi, sa panoramom mjesečine nad zelenim ogledalom jezera, koje se tu, ispred tihanjske opatije, razlilo kao velika voda. Davna lipanjska noć zazvonila je patetično kao svečani preludij sa timpanima i harfama, bolna instrumentacija trogodišnjeg požara gasi se noćas, usred čađavog ludog gvozdenog laveža, u polupraznom vozu, u zadimljenom grimiznom kupeu, povijajući se zloslutno kao siva koprena dima što se vijori kroz zelene zavjese nokturna punog tuge i korote, kao crni barjak obasjan proplamsajima gorućeg ždrijela.

Bilo je na Duhove, prije tri godine, kada je Kamilo stajao pred maturom, a čitava se družba Kamráthovih, Erdélyijevih i Poperinijevih spremila na duhovski izlet na Balaton, u goste kod barunice Beate Adelshofen, intimne prijateljice Jolandine majke, gospođe Sarolte Kamráth–Pankrácz, i tako su gospođu Anu Borongay i Kamila smjestili slučajno (a to je bila jedina mogućnost u prilično složenoj permutaciji za tako veliku grupu gostiju, u relativno maloj zgradi) u mansardu visoko pod krovom, odakle se otkrivao romantičan izgled na jezero sve do plavih obronaka, na dalekom horizontu.

U sobi do sobe, pod krovom na tavanu, odvojena od svoga susjeda tanahnom drvenom pregradom kao nekom vrstom paravana, tapetiranog u obliku dekorativnog panoa sa motivima zlatnih perunika i bijelih paunova, Ana se trgla iz prvog sna omamljena žegom, koja se gore pod krovom rasplamtjela kao

buktinja, i da udahne na trenutak dašak rosne noći, ona je od zabune u mraku otvorila vrata susjedne sobe, ugledavši golo muško tijelo gdje leži nauznak na bijelom, od mjesečine obasjanom platnu. Trgnuvši se iza sna, zbunjen i bunovan, Kamilo se smeo, ne uspjevši da se snađe, a Ana se, kao što je kasnije sama pričala, našla u Kamilovoj postelji posvema naravno i jednostavno, bez sudbonosnih uzbuđenja i skrivenih misli, po zdravom zakonu tijela kome je tijelo bližnjega još uvijek najdublji doživljaj čuđenja, zanosa i ljepote.

Topla oblina Aninih bedara, njen spram ugojenog mesa nerazmjerno vitak djevojački stas, monumentalnost mramornih bokova natopljenih mirisom vlažnoga sijena. Lirski oval ramena sa toplim, pod masnim gustim pletenicama, od znoja orošenim vratom, čudestveno objavljenje nage ženske pojave, koja se prikazala i nestala kao san, ovoj kantileni bogate noćne pjesme prisluškivao je Kamilo čitavog drugog dana u talasanju zelene balatonske vode, kada se glasna i vesela ekipa čamcima zaputila na izlet do benediktinske opatije; zrikali su zrikavci, mirisale su lipe, o, one tihanjske lipe mirisale su slatko kao biblijski med, i od neizvjesnosti šta će se desiti, kad se ponovno spuste zavjese noći, Kamilovo srce skakalo je među rebrima po čitavoj utrobi, kao uznemireni kanarinac u krletki, u stravi pred mačjim okom.

„Tako silaze boginje na poklon smrtnicima", patetično je nastojao da se smiri ponavljanjem bezazlene maturantske fraze, toliko smeten te drugoga dana, ugledavši Anu ponovno, Kamilo s ovom ženom, kojoj se predao na milost i nemilost, nije umio progovoriti ni jedne riječi. Prateći je nijemim pasjim pogledom, nije mogao pojmiti, da li je ova dama, koja ga promatra prividno ravnodušnim, a ipak blistavim očima, zaista živa, i nije li on samo snivao ovu fantastičnu ženu, slavnu poetesu, koju svi nose na rukama, jer, eto, ono isto golo, toplo, »grandiozno žensko tijelo«, koje ga je uspavalo prošle noći na

svojim grudima kao dijete, to tijelo, jutros, zaogrnuto bogatim svilenim naborima olimpijskog peplona, lebdi nad zemljom kao da je anđeo sletio među glasne ljude u čamcu, gdje on vesla u nedoumici, nije li sve to ipak samo ukleta čarolija?

No sve to, što se pojavilo pred njim kao sudbonosno pitanje o fiktivnosti sna jedne ljetne noći, bilo je mnogo manje uzbudljivo od iznenađenja, što je on, u slijepoj groznici, bio tako kobno lakoumno zaboravio Jolandu kao da Jolande uopće nikada nije ni bilo, pa kad se jutros pojavila, plava, prozirna, naivno nasmijana, pristupivši mu radosno, intimno, da ga u nevinom zagrljaju zapita kako je proveo noć pod tuđim krovom i šta li je sanjao (»a to se ostvaruje, zaista, što se prvi put sniva pod tuđim krovom«), a ona je vesela, jer se njoj u snu javio Kamilo, bilo je sve tako živo, njih dvoje hranili su golubove, a to je bilo jedinstveno divno, tek se od uznemirenog treperenja Jolandinog glasa objasnilo Kamilu, da se ove noći dogodilo nešto, što nije samo patetičan doživljaj ženskog tijela, nego nešto nerazmjerno grandioznije, nešto nepojmljivo tajanstvenije iznad svega što čovjek krije u sebi kao svoju tjelesnu tajnu, a to je da se Jolanda rasplinula tako jezivo kobno, kao da je nikada nije ni bilo, a ukoliko je jedamput Jolanda u njemu negdje davno doista i bila, nestala je, i tko ima vremena da gubi svoje pamćenje na takve obmane kao što su Jolandine fantazmagorije o njihovoj ljubavi?

„Ova hirovita gospođica misli kao da je on zaista višom sudbinom određen da postane njenim vlasništvom, i kako se moglo desiti da mu se ovakva banalna guščica nametne, kao što je sebe samu apostrofirala, kao »dama njegova srca«, i to indiskretno, na svoj poznati kamráthovsko–pankráczovski način, te ga je urbi et orbi proglasila svojim kavaljerom, a on to, intimno u sebi, zapravo, iz retrospektive, nikada nije priznao, i sve do ove balatonske noći on se priglupo (ne zna se zašto) bio pomirio s tom pasivnom ulogom, pak je u ovoj dresuri bilo i

takvih trenutaka kada je on, a to treba priznati, o svojoj vezi sa Jolandom zaista iskreno maštao kao o idiličnoj iluziji, a sad je svega nestalo u jednom hipu, i umjesto Jolande tu se pojavila nova žena, a što je kod svega najčudnije, pri pomisli na Jolandu, on se osjeća slobodan kao da spram Jolande nikada nije imao baš nikakve intimne, skrivene relacije, jer sve ono među njima i nije bilo drugo nego zbrka kamráthovskog snobizma, a pomalo i taštine razmažene gospodske djevojčice, koja je odlučila da svome bratu uprkos otme njegov »ideal«, njegovog najintimnijeg prijatelja i druga iz Franciscojosephinuma, svojim glupim singlom za poljubac, a Jolanda je igrala tenis bolje od Kamila, tako da je morao da trajno gubi i plaća cjelovima..."

Drugoga dana, u kasnom večernjem vozu, na povratku u Peštu, prostajao je Kamilo čitavo vrijeme u hodniku kod otvorena prozora, uz daleki kreket žaba, u tamnosmeđoj noćnoj tišini, opijen gustim mirisom bagrema i rosnatoga sijena. U svijetlomračnoj narančastoj rasvjeti vagonskoga koridora osjetio je u jednom trenutku gospođu Anu, kako mu je pristupila da ga pozdravi intimno, da ga narkotizira i da ga zapravo, kao usput, prividno konvencionalno, kao otmjena, iznad svih banalnosti uzvišena dama, pozove na čaj:

— Sutra poslije podne, u svome stanu, u pet sati čekat će ga...

— Žalim, prošaptao je Kamilo na rubu nesvjestice, sutra polaže maturalnu radnju iz grčkoga, u tri poslije podne,

— A u pet, nasmiješila se Ana svom helenskom hoplitu, kome se orosilo čelo pod bujnim pramenom plave svijetle kose.

— U pet, bit ću nažalost još uvijek na maturi,

— Na maturi, to je zanimljivo, a koju ste temu odabrali?

— Teme su lutrija, teme vučemo, ali kad bih mogao da odaberem slobodnu temu, obradio bih je poslije ove noći na moto: Ateno, ti si obdarila ljude mudrošću, pokloni i meni mrvu pameti!

— To je duhovito, a smije li se znati zašto biste se pomolili Ateni, pa zar se noćas desilo nešto što nije bilo dostojno Atenine mudrosti, nasmijala se gospođa Borongay iznenađena živahnom replikom ovoga dječaka, koji se tu našao prividno izgubljen, ne snalazeći se u ulozi ravnopravnog partnera.

— Oh, ne, ne, ni najmanje, ne bih se pomolio boginji mudrosti da me učini mudrijim, nego obratno, da me izbezumi, da ne budem suviše razuman i da ne posumnjam u stvarnost sna, stvarnijeg od jave,

— Sve da i nije tako, to, što ste rekli, tako je dobro izgovoreno da bi vam to i sama Atena priznala, no, dobro, a kada je već riječ o Ateni, ona je dosadna i slijepa kao sova, a ja, da danas polažem maturu, odabrala bih Jokastu, koja se zaljubila u svoga sina,

— Bila bi to opasna tema, milostiva gospođo, smijem li primijetiti, Jokastin sin je svoju ljubav krvavo platio,

— Ne mari, za ono vrijedilo je izgubiti oba oka, sine moj! Ljubiti iskreno, može se samo slijepo. Medeja se slijepo predala Jasonu, žrtvovavši ljubavi svu svoju djecu, i sina i sve kćeri. Ljubav i smrt ne razlikuju se nego samo u nijansi, ali to vama zvuči još kao fraza, dakako, dijete moje, i bilo bi idealno kad bi vas život poštedio od ovoga saznanja, jer ono što sam od vas primila na poklon ove noći, od toga se može i umrijeti, i zato je možda ipak bolje da sutra ostanete na vašoj maturi pa da zaboravite ovu našu noć kao da je nije ni bilo!

Pod svilenim zelenim fantastičnim turbanom, zasjenjena pastelnozelenkastom koprenom, koketno pridignuvši sa svoja dva prsta lijeve ruke koprenu i jedva dodirnuvši vrškom svoje usne Kamilovo čelo, a zatim, spustivši koprenu na svoju voštano blijedu masku, ona je dostojanstveno nestala u kupeu, odakle je usred radosne i razigrane graje zazvonio Jolandin smijeh visokim tonom srebrne kastanjete.

Od prvoga dana, Kamilova slabost za Anu bila je bolećiva. Od prvoga dana, ova se slabost javila kao neodoljiva, pogana i zla strast, a, opet, da se nije desila iznenada, kao fijuk ljetnog vihora kad, vitlajući izgubljenim pticama, razdire tihe nebeske tkanine predvečerja, Kamilov život bio bi protekao manje strastveno, možda manje razdrto, no svakako manje bolno.

Stravična opasnost od pomisli, koja mu se noćas, u zadimljenom kupeu, na putu na majčin pogreb, javlja frenetički, da će Ana nestati i da je ne će više vidjeti, ispijat će ga pune tri godine podjednako bolno. Usred artiljerijskog orkana, u baražnoj ruskoj vatri, kada će zaista tako izgledati da se iz onoga pakla ne će izvući živ, bit će mu jedina briga: padne li, onda zaista nikada više ne će vidjeti Ane, a ostane li, pa makar i slijep, sve su mogućnosti otvorene, jer Ana nije nestala s ove planete, Ana će se jednoga dana ipak pojaviti, no jeziva ova pomisao da će s Anom jednoga dana sve konačno i zauvijek svršiti, mučit će ga poslije slavne duhovske noći kao luckasta fiksna ideja od prvoga dana njihova susreta postojano još godinama.

Žena u posljednjim godinama četvrtoga decenija, mlađa od Kamilove majke svega nekoliko godina, gospođa Ana uživala je, na madžarskom Helikonu, tople simpatije mlađeg artističkog svijeta, kao najmarkantnija pojava, opravdano. Poetesa natprosječno nadarena, solidne kulture i znanja, izgrađenog dugogodišnjim učenjem po sanatorijima, gdje je provela takoreći dobar decenij svoga života, objavljujući kritike, eseje i pjesme po peštanskim časopisima, Ana je živjela u braku sa poznatim sociologom i estetom, profesorom univerze i glavnim urednikom najuglednijeg lijevog, liberalnog časopisa *Barjaci XX stoljeća*, gdje je Kamilo (kao što štioci ove kronike po svoj prilici nisu smetnuli s uma) objavio svoju poznatu »Varijaciju na regnikolarnu temu«, koja se u našoj dramatskoj historiji

javlja kao neposredan povod da su mnoge stvari krenule kobnim tokom.

Da profesor Otokar Erdélyi nije objavio onu prokletu »Regnikolarnu varijaciju« upravo u julskom broju *Barjaka*, Kamilov otac, presvetli Emerički, ne bi bio imao nikakva razloga da otputuje u audijenciju kod Grofa Premijera, i tako ne bi bio doznao da je Kamilo otputovao s Anom na Balaton i da je uslijed tog izleta došlo do loma sa Jolandom Kamráthovom. Sama ta vijest, da Kamilo kida zaruke s jednom dragom, nadasve bogatom i u svakom pogledu idealnom djevojčicom, ljubaznom miljenicom najotmjenijih krugova peštanske kreme, prirodno je uznemirila presvetloga Emeričkog i tako se (nažalost) nije umio svladati, da tu neprijatnu novost ne prospe iz prve ruke pred svoju bolesnu suprugu, što je opet bilo neposrednim povodom Hortenzijine kardijalne krize, koja je Kamilovu majku ponijela na drugu obalu kao trulu slamčicu.

Kako će Kamilo, kao jedinac, neposredno poslije majčine smrti, više zbog konvencionalne učtivosti, ostati da u koroti, preko čitavog ljeta, tuguje sa svojim, poslije mamine smrti iznenađujuće izgubljenim ocem, on se poslije majčina pogreba, kao što je namjeravao, nije vratio u Peštu, i tako se prekinulo dopisivanje između njega i gospođe Ane, koja je otputovala, u pratnji jednog svog trabanta, u inostranstvo, a kada se početkom septembra desilo da je Jolanda pala s konja i ostala na mjestu mrtva, truplo jadne djevojke past će na put između Ane i Kamila kao opomena sa drugoga svijeta, i tako će Jolandin grob ostati između njih kao tragična prijetnja, čijem se tajanstvu ovo dvoje neurastenika ne će oteti do kraja.

„Bizaran dječak, neka i dalje snatri uz kreket žaba", pomislila je Ana kad Kamilo nije mogao da se odazove njenom pozivu, i tako su minule dvije godine da se »maturant« nije pojavio pred očima gospođe Borongay.

Poslije dva bečka semestra Kamilo se našao u Parizu i posvema slučajno, jednog majskog poslijepodneva, u maloj kavani iznad Luksemburške bašte, na kraju Opservatorijske aleje, stanujući u neposrednoj blizini u Rue d'Assas i prelistavajući na terasi novine, u jednom od posljednjih brojeva *Pester Lloyda* zapelo mu oko o članak nekog doktora Siščana »O hrvatskom pitanju«. Potaknut poplavom drskih podvala, u kojima je bila riječ isključivo samo o štreberskim kombinacijama bezimenog provincijalnog glupana s prozirnom namjerom da se zbog katedre dodvori mjerodavnim faktorima u Pešti svojim državotvornim frazama, Kamilo je istoga trenutka, ex abrupto, napisao uredniku *Barjaka XX stoljeća*, profesoru Erdélyiju, pismo, kako je porazno da usred Pešte nema ni jednog političkog ni kulturnog foruma kome bi prilike južno od Drave bile barem približno poznate, jer se onda ne bi moglo desiti, da jedna takva notorno poznata dvorska, crno–žuta kreatura, kao što je ovaj anonimus, može da obmanjuje madžarsku javnost, i to još u *Pester Lloydu*, da je košutovac! Nisu prošla ni tri dana, stigao je već odgovor, da je profesor Erdélyi pročitao njegovo Pismo s najvećim interesom i smije li ga zamoliti, da bi mu bila čast, kad bi Kamilo dopustio, da on ovo Pismo objavi u slijedećem broju svojih *Barjaka XX stoljeća*, pošto smatra da je Kamilo savršeno pogodio upravo onaj ton, kakvim bi trebalo konačno progovoriti o tim crno–žuto — crveno–bijelo–zelenim pitanjima u javnosti.

Tako se Kamilo s urednikom *Barjaka* sporazumio da njegovo Pismo bude objavljeno pod pseudonimom »Zeno«, i tako je došlo i do onog pamfleta o grofu Adalbertu, koji je uznemirio čitavu madžarsku političku kremu Gornjeg i Donjeg doma, o čemu se Grof Premijer bio blagoizvolio pred Kamilovim ocem blagonaklono izraziti, tako da je Kamila, na najveće čuđenje iznenađenog oca počastio najlaskavijim ukrasnim pridjevima, između kojih je epiteton, da je dečko »ingeniozan«, zvonio relativno najskromnije.

U svome Pismu u *Barjacima XX stoljeća*, Kamilo se vehementno oborio na autora nesumnjivo slaboumnog članka u *Pester Lloydu*, autoritativnim tonom pisca koji, prije svega, suvereno vlada temom i kome je priglupa crno–žuta kreatura od privatnoga docenta, autora onih kretenizama o rješenju »hrvatske krize«, poznata iza kulisa.

O čemu se radi u ovoj »pesterlloydovskoj« dijagnozi, objavljenoj, nema sumnje, sa slaboumnom pretenzijom da postane recept za brzo ozdravljenje jedne bolesti koja, kao što je poznato, traje još od Požunskoga sabora, više od sto godina?

Poznavajući anonimnog bestidnika, ne čudimo se, da on kao privatni docent ne preza da zbog svoje katedarske karijere izazove samilost, otrovanu prezirom i gađenjem, i da se, oblizujući zlatnobalzamiranu mumiju svetoga Stjepana Madžarskoga kralja, u pasjoj proskinezi ne stidi da bestidno laže.

Gospodin privatni docent koji dijeli čitavom Narodu lekciju, u okviru nesumnjivo neuralgičnog »Pitanja« kao što je »hrvatsko«, po svom ličnom intimnom uvjerenju je carski austrijski Graničar jelačićevskog tipa, a kao što se vidi iz njegovog teksta, on je po svom političkom programu istodobno uvjeren kako je dualistička kompromisna formula jedini pouzdani garant madžarskog suvereniteta.

Pitamo li se zašto ovaj košutovac i dualist objavljuje svoje unionističke feljtone u »Pester Lloydu«, svatko, kome su poznati zakulisni motivi sličnih makinacija, može da nam odgovori, zato, da bi mu legitimni Madžarski kralj potpisao dekret za ordinarijat na hrvatskoj katedri, a Madžarski kralj, u ulozi Hrvatskoga kralja, možda bi ovaj dekret i potpisao, jer ova vrsta hrvatskih odroda Njemu i Njegovom kraljevskom madžarskom dostojanstvu i odgovara, kada Uzvišenog Suverena i Vladara nad hrvatskim narodom, kao Madžarskoga kralja, ne bi osim toga uznemirivale i druge neke »državnopravnodržavotvorne« brige, sasvim tipičnog austrobabilonskog karaktera. U dilemi, da li da kao Hrvatski kralj

potpiše ili da ne potpiše dekret o imenovanju jednog svog hrvatskog podanika za kraljevskog javnog redovitog sveučilišnog profesora na hrvatskoj katedri za madžarsko Državno pravo, pred Madžarskim kraljem javlja se pitanje Suverene Savjesti — za ovu vrstu kozmopolitskog vladara, kakvu pred Gospodinom Bogom predstavlja Njegovo Veličanstvo naš Kralj i Car, najbanalniji casus conscientiae.

Kako može Madžarski kralj dopustiti jednoj crno–žutoj, jelačićevski bezuvjetno lojalnoj graničarskoj mizeriji da sjedne na Katedru madžarskog Državnog prava na Hrvatskom sveučilištu, kada tim dekretom gubi jednog svog hrvatskog Graničara, a ti su Mu, kao Austrijskom caru, u ulozi političke rezerve, uvijek podjednako potrebni, ako jednoga dana kao Austrijski car ili kao Hrvatski kralj opet navijesti Rat Samome Sebi, to jest Svojoj Apostolskoj Osobi u ulozi Madžarskog kralja. Prilično zamršeno pitanje, kao uvod u metafizičko razmatranje o ambiciji provincijalnih bezimenih médiocre mizerija, da se pod svaku cijenu dokopaju Katedre, veće bijede — extra Hungariam — nije bilo i nema.

Jedan takav ungaro--kroatski prosjak, koji se već godinama gura da dobije svoju »veniam legendi«, javlja se danas u »Pester Lloydu«, u očima peštanskih neznalica, kao tumač hrvatske krize, a da ni jedna od informacija toga gospodina ne vrijedi ni pola lule lošeg madžarskog bagoša.

Ovaj glupan tvrdi za najnovije unionističke kombinacije da, po njegovom uvjerenju (kao samozvanog arbitra), dolaze u obzir tri političke partije, i to: Unionistička (Stranka narodnog napretka), zatim Hrvatsko–srpska koalicija i na kraju Stranka prava.

Ni jedna od ovih teza nije ni točna ni istinita. »Stranka narodnog napretka« nije uopće »narodna«, ni »napredna«, ni »stranka«, jer ne predstavlja ni jedne jedine hrvatske političke mačke, a po svojoj socijalnoj strukturi, to je najreakcionarnija i najneprogresivnija grupacija političkih hohštaplera, sa mentalite-

tom najzaostalijeg varmeđijskog šljivarskog taloga, kome su se već davno narugala, u madžarskoj beletristici, tri, po svom književnom netalentu poznata barunska romansijera, ravno prije osamdeset godina. O Hrvatsko–srpskoj koaliciji rečeno je Sve što ima da se o toj bulumenti kaže i misli već u Pismima Frana Supila, poslije Friedjungova procesa. To (nažalost) nije više nikakva »Hrvatsko–srpska koalicija«, nego politička grupacija pod vodstvom po zlu poznatih, šovenskih, reakcionarnih provincijskih »srbobranaca«, kojima je jedini ideal da ponovno odigraju ulogu Khuenovih mameluka. Koalicija je požnjela sve svoje uspjehe u borbi protiv madžarskog terora, i bude li napustila tu liniju, ne će je slijediti više nitko živ, a Stranka prava postala je bezobrazna karikatura svega što je njen Učitelj ikada zamislio ili izgovorio.

Zašto ne biste, jedamput, dragi profesore, progovorili u vašim »Barjacima« istinito o nekim činjenicama, o kojima se već godinama sistematski laže? Tako, na primjer, o »demokraciji u Hrvatskoj«.

Žalim što ne mogu ovu »demokraciju« vezati sa hrvatskim atributom, jer ova »demokracija u Hrvatskoj« nije, nažalost, hrvatska, nego madžarska, u smislu člana XXX Osnovnoga zakona od godine 1868, dakle, više madžarska nego hrvatska i, ako se pravo uzme, samo madžarska, jer, u okviru ove »demokracije«, politička volja hrvatskog naroda ne može da se objavi ni na kakav »demokratski« način, pošto smo Mi kao Narod južno od Drave danas više Maroko, okupiran stranom vojskom, nego demokracija. Zašto? Od najmanje pola milijuna mogućih izbornika, u Hrvatskoj danas može pristupiti glasanju najviše petnaest tisuća, od čega su više od polovine državni činovnici, a, osim toga, glasanje je, kao što je poznato, javno. Zašto se uopće govori o »izborima«, ostat će za buduća pokoljenja prekriveno velom tajne. Osim toga, sve kad bi od ove manjine od petnaest tisuća izbornika nastala normalna opoziciona »demokratska većina« od 51%, to jest kad bi od devedeset mandata Hrvatskoga sabora četrdeset i sedam mandata

dobila opozicija, to jest kad bi se »kompaktna demokratska većina« od sedam i po tisuća hrvatskih glasača priklonila riziku da glasa protiv »Vlade«, onda bi u Hrvatskom saboru još uvijek takozvana »Vlada« imala na dispoziciju svoju aristokratsku crno–žuto — crveno–bijelo–zelenu legitimističku rezervu, koja je sigurni garant da se politička volja od sedam tisuća hrvatskih izbornika ni u kom slučaju ne može afirmirati. Ima li, dakle, uopće smisla govoriti o »izborima«, o »parlamentu«, o »parlamentarizmu«, o »čistoći izbora«, o »restituciji privrede«, o »normalizaciji odnosa«, o »vraćanju ustava« ili o »ustavnosti«, i tako dalje, kao što se o tim lažima u štampi laje svakodnevno, kada sve te riječi manje vrijede od kiše konfeta usred pijane karnevalske gužve?

Da li je to apsolutizam? Jeste. Apsolutizam. Što da se radi? Ništa! Zašto? Zato, jer tako dugo dok usred ove madžarske Varmeđije sjedi Gospodin Grof kao Gospodar, dok je zemlja boljarska, a vlast u Varmeđiji isto tako magnatska, pod takvim prilikama nikakvo fraziranje o »demokraciji« nema svrhe tako dugo dok Gospodin Grof drži u ruci Svoju Varmeđiju, kao Gospodar, sa svojim pandurima, žandarima, policijom, topovima, kavalerijom, Belvedereima i generalima. A jednoga dana, kad nestane Gospodina Grofa, nestat će i Feudalne Varmeđije, a hoće li onda u Madžarskoj ili u Hrvatskoj doći do pobjede »demokracije«, to je pitanje koje prelazi okvir ovoga pisma. Molim vas, dragi gospodine profesore, da i ovom prilikom primite izraz mog prijateljskog i odanog poštovanja, Zeno.

Kamilo je reagirao stvarno, iz lične pobude, neposredno izazvan drskošću jednog mulca koji prodaje neznalicama rogove za svijeću, a to Kamilovo pismo, napisano na koljenu, u jednoj kavani, kao usput, projicirano na ogromno platno peštanske publicistike, natjeralo je sitne duše zagrebačkih ordinarijusa u njihove mišje rupe, pak su poznate madžaronske trubente na Sveučilištu Franje Josipa I ovu kandidaturu, već spremnu za kraljev potpis, odgodile — sine die.

U istom broju *Barjaka*, u kome je objavljeno Kamilovo pismo, počela je Ana na prvoj stranici svoju poemu *Medeja*, posvećenu tajanstvenom slovu »Z«. Kamilov tekst, i po svome tonu i po neuobičajenom načinu kako je prosuo čitavu vreću zapletenih pitanja ne samo dualističke kazuistike nego i demokratskih principa uopće, sarkastičan ton pera pod kojim se osjetilo da njime vlada vještak svijestan svake svoje riječi, koji se slobodno poigrava svetinjama s lakoćom uzvišene ironije, izazvao je u naprednim krugovima peštanskim (takozvanim »zapadnjačkim«) iznenađenje tako da se već u slijedećem broju *Barjaka* pojavio Kamilov kasnije toliko popularan entrefilet o grofu Adalbertu, madžarskoj nacionalnoj slavi i jedinoj »zapadnoevropskoj nadi« većega stila, državniku koji je, u najplemenitijem anglopuritanskom smislu ove riječi, uživao ugled »univerzalne ličnosti«.

Premda među grofovskim gromobijama nije prvi među prvima, za Grofa Adalberta svi bogovi i polubogovi na madžarskom političkom Olimpu tvrde jednoglasno kako mu Stil blista kao kutija, puna najdragocjenijih alemova.

»Stil je čovjek«, rekao je jedan, od Grofa Adalberta svakako bolji stilist, pak ako je »stil zaista čovjek«, onda ovaj Grof, o kome je riječ kao o dobrom stilistu, nije čovjek, jer piše nečovječno (loše), ili, ako je čovjek, on nije stilist, jer se izražava antistilistički.

Ne treba se tim stvarima šaliti. Pitanje stila nije doduše pitanje životnog opstanka jednog madžarskog Grofa, koji piše iz spleena, no zato ono nije neznačajno po specifičnu oznaku intelektualno–moralnog lika čovjeka, po svemu, kada piše tako loše kao što to radi naš gospodin Grof, nesvijesnog svoje razorne rabote. To, što kao sintaktičku rogobatnost ne bismo oprostili jednom đaku niže srednje škole, kod naših aristokratskih političara smatramo objavljenjem genijalnosti, a takvo pomanjkanje moralne snage, da se uoči nesumnjiva istina, osnovna je oznaka suvremene madžarske

političke sljepoće, koja je opasno zamutila sve naše kokošje mozgove.

— E, molim vas, sad da vam samo pročitam komentar, sav strastveno uznemiren, kao poklonik sitnih, na prvi pogled neznatnih stilskih pikanterija, koje se često, premda samo ubodi iglom, pretvaraju u zatrovane rane od kojih se kasnije boluje godinama, profesor Otokar Erdélyi nije se mogao svladati da ne povisi ton, u plemenitom nastojanju da pred svojom suprugom Anom povišenom modulacijom ozvuči svaku pojedinu riječ do punog patosa neumoljive logike.

Čovjek, koji se, kao grof Adalbert, poput svojih džentri–drugova koji se tješe kartama ili konjima, zbog razonode bavi politikom posvećujući ovoj frivolnoj igri svoje slobodno vrijeme amaterski strastveno, mjesto da sakuplja marke ili stari novac, naš Grof pati od nesretne idée fixe, kako je on usred madžarske prirode, po vlastitoj ispovijesti, jedno od rijetkih madžarskih

»o d u h o v l j e n i h b i ć a«,

jer, na kraju, pitamo se s pravom, a što bi jedan madžarski grof kao »o d u h o v l j e n o b i ć e u p r i r o d i«

mogao imati drugo nego

»d u š u«,

a kad je već ima, ova »d u š a« mora, logično, biti madžarska, kad je i gospodin Grof, po svojim pogledima na svijet, na čelu jedne oduhovljene nacije, i sam

»m a d ž a r s k i o d u h o v l j e n«,

pošto, kao što se vidi, na čelu Naroda i u Narodno Ime, samozvano piše i objavljuje svoje »o d u h o v l j e n e«, svake i najskromnije samilosti dostojne, polupismene domaće zadaće.

Njegova grofovska duša progovara, dakako, oduhovljenim jezikom, i dok madžarski pas laje madžarski, naš Grof drži govore, da bi nam dokazao kako pojma nema što znači poznavanje madžarskog jezika. Kao

»o d u h o v l j e n o b i ć e«,

on se odražava u ogledalu svojih tekstova čitav, u punome sjaju osjećajne i razumne ljepote, i to tako, da su mu ideali, dakako,

»b u k t i n j e«,

madžarsko more mu je

»p l a v o«,

a

»s l i k a d u š e c r v e n a n i t«

koja se proteže kroz čitavu madžarsku historiju,

»r a m e o r a m e«

sa raznim isto tako oduhovljenim nitima, kao što su

»n a r o d n a s t a b l a«, »s n i j e g«, »k r v«, »m e d«,

i tako dalje.

Mehanizam političkog ili politikantskog razuma nikada, ni u najprimitivnijim prilikama, ne bi se bio mogao pokrenuti ili razviti bez jezika, a unutrašnji naš jezik, ono što se zove »parole intérieure«, najpouzdaniji nam je jezičac mjerila vlastitih vrijednosti. Naša »parole intérieure« uvijek je podjednako trajno uznemirena, kad se pod perom javljaju očite laži, jer ove laži pretvaraju se nužno i logično u besmisao, i u onom slučaju kad ih izgovara jedan Grof ili jedan madžarski ministar. Čovjek s pravom gine često od jezika, ne umijući ga držati za zubima kao šojka, a ova naša anglomanska papiga razbrbljala se pred svima tako uzvišeno, kao da nama, običnim smrtnicima, nije poznato što su ptice pjevice, a što papagaji. O smislu i značenju ljudskog jezika ispitani su mnogobrojni uvjeti i okolnosti, i ljudi su se više–manje konvencionalno sporazumjeli kako bi ljudsko govorenje trebalo da uzdiže u mozgu misli, a ne da blebeće kao kreštalica, pojma ne imajući da izgovara besmisao za besmislom, kada se mjesto jasne i jednostavne riječi javlja isprazna blagoglagoljivost, odvojena od bilo kakve svrhe, pretvorivši se u jeftinu frazu, kao što su jeftine ove bazarske fraze našeg dragog i poštovanog, ali beznadno nepismenog grofa Adalberta.

— Criticus nascitur ubi vult, a ja vam kažem, ovaj dečko postat će jednoga dana strah i trepet za sve analfabete našega parlamenta i, pazite dobro, kažem, ne samo parlamenta nego i Helikona, a i krajnje je vrijeme da se našlo jedno slobodno, konvencijama nesputano pero, što kažem — pero, nije pero, nego vepar, koji će svojim kljovama rasparati mnogu tu gnjilu utrobu, jer evo šta je uradio od jadnog našeg lokalnog genija o kome Mayerov Leksikon piše da je »uomo universale«, a, vidite, kao metoda, to je baš točno ona, ako se sjećate, koju sam bio preporučio u prvome preambulu, kad smo bili pokrenuli *Barjake?* Samo da citiram:

Kaže li jedan pisac ili govornik koji svoj vlastiti tekst čita:

»K a o c r v e n a n i t, k r o z č i t a v u n a š u h i s t o r i j u p r o t e ž e s e s l i k a n a š e n a r o d n e d u š e, k o j a s e u v j e k o v n o j b o r b i«

i tako dalje, pitamo se što radi

»s l i k a n a š e n a r o d n e d u š e u v j e k o v n o j b o r b i«,

ona čezne, a za čime, za

»p l a v i m m o r e m«,

a kako čezne, ona, to jest

»s l i k a n a š e n a r o d n e d u š e«,

koja je osim toga i

»c r v e n a n i t«,

a kao takva, kada kao crvena nit čezne za plavim morem, ona

»d r ž i u r u c i b u k t i n j u k o j a s v i j e t l i n a d a l e k o«,

dakako, ali, nažalost, ne tako daleko, da bi u nama, koji ovoj crvenoj niti sa buktinjom u ruci ne ćemo dopustiti da svijetli niti da čezne niti da se udavi u ovoj stilističkoj bijedi, uvijek spremnoj da ovu vrstu teksta zapečati frazom

»r a m e o r a m e«

ili

»svojom krvlju«
probudila bilo kakav obzir.

Tako je pod zaštitom profesora Otokara Erdélyija Kamilo počeo surađivati u *Barjacima* kao anonimus sve beskompromisnijih natpisa iz hrvatsko–madžarske problematike, a njegova intimna suradnja pod blagonaklonim protektoratom gospođe Ane pretvorila se u raskošnu parafrazu sna balatonske ljetne noći. Bez onog sna, kad se pred malim maturantom razotkrila fata morgana edenskih perspektiva, Kamilova životna staza po svoj prilici ne bi bila zapela u peštanskim kavanama, ali bi madžarska lirika bila ostala osiromašena, bez svake sumnje, za jednu od najglasnijih Aninih zbirki pjesama.

Pisana slobodno, postsimbolističkom manirom, nadahnuta platonskom dilemom da li Ljepota jedne pojave leži u amfori, u kobili ili u ženi, ili je Ljepota ona tajanstvena snaga koja od kobile, od amfore ili od žene, uzvisujući ih do božanskog pojma savršenstva, stvara pjesničko objavljenje, Ana je svoju Medeju kao simbol poganih strasti uzvisila do pojma tragične osamljenosti. Njena Medeja, kada uz urlik ustalasanog mora i plač vjetra ubija svoga sina, pojavila se u peštanskom književnom svijetu, bez obzira na mistiku demonskog krvoprolića, kao izazovno iznenađenje, s takvom neodoljivom snagom dara, da je u krugovima lirske elite izazvala strastvenu zavist, koja se pretvorila u zlobne glasine otrovnih tračeva.

U knjižici od četrdeset tri stranice, signiranoj tajanstvenom posvetom jednom jedinom slovu »Z«, opjevala je Ana Borongay temu svog prvog susreta s Argonautom i, za razliku od Zeuksisa, koji je svoju Helenu stvorio od pet krotonijatskih ljepotica, Ana je otkrila svoj model u onom nagom plavokosom dječačkom aktu koji joj se prikazao kao helenski polubog.

Svijesna da bez Kamila ne bi bilo ove knjige pjesama, ona nije mogla odoljeti a da mu ne posveti ove stihove, koje smatra svojom najiskrenijom konfesijom, sumnjajući da će ikada još

uspjeti da se uzvisi do snage ovog nadahnuća. Anina medejska, grozničavom tjeskobom natopljena simpatija zapalila se bakrenim sjajem njene rane jeseni, a Kamilo zavitlao se u vrtlogu strastvenog osvjetljenja te poezije, trzajući se trajno na ivici između sloma i zanosa, uznemirenih do prijetećeg oblika gotovo psihotične opsjednutosti.

Još na početku ove Kalvarije, u okviru fatalne godine Tisućudevetstotinadvanaeste, Kamilo je uputio Ani čitave pakete pisama, kako su svi njegovi osjećaji za nju suludo priviđenje, satkano od sasvim ispraznih lelujavih fantazama, i kako te čudestvene Ane (koja se svojim civilnim imenom zove sasvim banalno Margita) zapravo i nema, jer Margita i nije drugo nego sjenka sjenke od razdražene uobrazilje.

Neposredno poslije pojave *Medeje*, kad se o toj knjizi u peštanskim krugovima brbljalo sa priglupim filistarskim aluzijama, kao što se već frivolno brblja po luckastim literarnim krugovima, pa se čak u jednome od šaljivih listova pojavila karikatura prilično ugojene Medeje kako bijelim svojim dojkama napaja jednog dječačića, Kamilo je uputio Ani od svojih mnogobrojnih epistola prvu o značenju pjesničke riječi.

Tko ste vi meni, Ana, da od vas stvaram nedogledne prostore svog snatrenja, da pred vašim nogama razastirem sagove svojih zanosa i uspomena, da mi se javljate kao nepojmljiva asimptota nečega što se zove ljepota stiha, uzvišena iznad svih pojmova i iznad sviju vrijednosti kao nebeska krijesnica u balatonskoj noći? Elementi mojih vlastitih poetskih doživljaja Vas, zemaljski stvarne, Vas kao takve, Vas kao gospođe Erdélyi, pitam se u svojim bdjenjima koji su i kakvi i koji je to smisao Vaše pojave i šta li je, ako nije odgonetavanje životne tajne, jer što je meni kozmička zagonetka drugo ako to niste Vi, koji ste me opčinili, stvorivši od mene samo to što sam postao, te i nisam više do bijedan i nedostojan recipijens Vašega šarma.

Od prve balatonske noći, koju se ne usuđujem nazvati »našom«, postalo mi je jasno, kako je fantastičan morao biti raspored zvjezdanoga neba, kad mi je bilo suđeno da sretnem Vas.

Noć je, duboka, tiha, tamnosmeđa noć, čitam Aristotela, nitko pojma nema šta je zapravo to kada se kaže »fantazija«? Fantazija, to ste meni Vi, Vi ste za me scena nad kojom dižem svoje vlastite zavjese u samoći, te nikoga tu, osim mene, živog i nema, i tako, razmišljajući, sanjam, a istodobno gledam Vas i znam kako daleko nosi Vaš glas, osjećam intenzivnije od bilo koga živog stvorenja, da li nešto sa Vaše lirske scene govori ljudskim glasom ili se gasi u rječitosti, osjećam sve raspone dokle mogu da titraju naponi Vaših izgovorenih stihova, a Vaš stih odzvanja pod lukom mog čeonog svoda kao zvono na uzbunu krvi, i ako ste Vi Medeja, za me legenda o Zlatnome runu nije fikcija.

O poeziji obično se govore gluposti. I Antika i Srednji vijek je preziru kao što je prezire i današnji prosjek ulične rulje. To, što su neki medijevalni osamljenici nekako snishodljivo još uvažavali fantaziju da je imaginarno zamišljanje nepostojećih pojava (a to se poslije skolastičkih »imaginativa« svelo na pojavu nižega stepena), ta magija dočaravanja nepostojećih laži ostala je do danas u pučkim gomilama još uvijek srednjovjekovnom shemom, dostojnom prezira, jer prezir bilo kakvog filistra današnjeg, kojima smo svakodnevno okruženi u gomilama, spram poezije, kao nižestepene imaginacije, snizuje sve naše osjećaje ispod prosječnog stupnja razumne djelatnosti, a postoji li uopće pod zvijezdama nešto što je čovjek oduhovio svojim ljudskim smislom, to je poezija, a da je tome tako, to se može dokazati vašom »Medejom« ad oculos.

Vi, draga, meni niste razum, jer, eto, ako mi uopće nešto značite, to je čisto bezumlje, neka vrsta sulude svete bolesti, grčevite, nema sumnje, epilepsije, koja kreće mnome kao duh nečisti. Obratno od današnjeg još uvijek i suviše otrcanog buncanja o bezvrijednosti poetske riječi, Vi ste za me Ideatio bezidejne, sive stvarnosti, obasjane anđeoskom svjetlošću.

Jutro je, sviće, čekat ću vas u »Abbaziji« o podne, a ako Vas ne bude, čekat ću Vas do ponoći, čekat ću Vas do sudnjega dana i ništa drugo ne ću raditi čitavog života nego čekati na Vas i na largo maestoso svečanog Vašeg dolaska.

Za dvije godine napisao je Kamilo gospođi Ani čitav snop takvih pisama, a bilo je dana, kada bi ona od njega primila i po tri. Ujutro, još kod čaja, u krevetu, prvo,

da je Ana koprena, satkana od magle, i dokaz kako je laž da je fantazija veza između čula i uma, jer uobrazilja nije nego samo tijelo, a pošto je nesumnjivo tako da je nezavisna od živaca i od volje, a u to mogu sumnjati samo tvrdoglave lude, Ana je njemu tjelesna slika, i on Je moli, eto, on Je skrušeno moli da ga primi izvan protokola, odmah, sada, istoga trenutka, samo da Je vidi i da već istoga trena nestane, jer gdje je još podne, a sinoć, kod rastanka, dogovoreno je da će se sresti tek oko podneva. Čeka odgovor.

A kad bi mu odgovorila po istom messenger boyu (jer Kamilo tada još nije imao u stanu gospođe de Szemere svog vlastitog telefona), »da mu, nažalost, nikako ne može ispuniti želju, jer da je od deset do podne na konzervatoriju, a ni o podne ne će moći u ‚Abbaziju', jer ima strane ljude na ručku, a ona je, kao što mu je poznato, padrona di casa, a nažalost i neka vrsta ‚femme de ménage', nego će, kao što je dogovoreno, biti na terasi ‚Hungarije', na dunavskom keju, u predvečerje, a zatim je slobodna, i sve ostaje kao što je dogovoreno, večera na Dunavu, povratak kući na kavu«, stiglo je po istom glasniku drugo pismo:

Čast i slava našem dogovoru, ali djelovanje razuma u ovom slučaju ravno je jezivoj ništici i, prema tome, moram Vas vidjeti, htjeli Vi to ili ne... Čekat ću Vas na izlazu iz konzervatorija o podne, au plus tôt...

Stigao je odgovor »da ne bude lud, da je ne čeka, ne će biti sama, bit će u društvu nekakvih tipova, i dovoljno je da mu to naglasi: tipova«, a u trećem pismu Kamilo se ispričava:

Čujte me, ima patosa, ali najveće stvari izgovorene su jednostavno. »U sumraku, na putu u Emaus, sretne ih neznanac i pođe s njima...« To! Dante u paklu, Petrarca nad pojmom Vrijeme, sve to ujedno, to ste meni Vi: clairobscur u Jacquemart–Andréu, na onom Rembrandtovom »Sastanku u Emausu«. O, da mi je stajati s Vama pred onim »Sastankom«, u Jacquemart–Andréu, ne znam, da li ste oduhovljenje čulnoga ili otjelotvorenje duhovnog, no, svejedno, bilo kako bilo, molim Vas da mi budete skloni, i ako je moja fantazija reproduktivna, i ako ona može zamišljati brojeve, i vrijeme, i stupnjeve, i sve pojave u trajanju, i sve pojmove svih veličina, za me je uprkos tome ipak »inimaginable« da Vas ne vidim još cijelu vječnost, a do pet sati poslije podne, oprostite mi, čekati na Vas duže je od vječnosti. Pozovite me, molim, na crnu kavu, ne znam tko su ti vaši »strani ljudi«, besmrtnici ili ordinarijusi, svejedno, ali pozovite me, molim...

Gospođa Ana uputila je u duhu svome »maturantu« popriličnu masu sentimentalne pošte još od balatonske prve noći, koncipiravši svoje prvo pismo odmah poslije povratka kući, u svoj peštanski pied–à–terre, no razdražena, što se ovaj balavac ne javlja, i sama se priklonila sumnji nije li svojim spontanim gestom, da prilegne uz dječaka, možda ipak izazvala protiv sebe zle duhove? „Jer, eto, onaj mali maturant, koji je htio da piše svoju tezu o Ateni, da bi mu prosvijetlila pamet, nije u kondiciji da objasni njen čin nego kao frivolnu svakodnevnu banalnost, i tako reagira s pasivnim prezirom."

A kada se »maturant« iznenada pojavio pod njenim krovom, pošto je Erdélyi štampao već čitavu seriju Kamilovih entrefileta, od kojih su neki, kao politička provokacija, izazvali doista glasno uzbuđenje, Kamilov način da ne tretira političare zbog

politike, nego zbog stila, pretvarajući ih u neku vrstu kretena, djelovao je nerazmjerno osjetljivije od bilo kakvog argumenta u političkoj diskusiji, i tako je Ana Kamilu napisala svoje prvo pismo.

Ona nije zaboravila kako joj je pričao, da su ga prozvali drugovi Zenom, kada se, prevodeći sa grčkoga Zenonovu legendu o Ahilu i o kornjači, zapleo, objasnivši kako kornjača ne može da stigne Ahila ni u kom slučaju, jer da je Ahil brži. Svojim prvim pismom ona je Kamilu posvetila »Medeju«, progovorivši o čistoj ljepoti platonskih zanosa, kada žene, koje toliko mnogo toga oko sebe u svijetu osjećaju isključivo svojom utrobom, nisu svijesne da su se predale toplini nečijeg dodira, tako da ono, što se plitko naziva ženskom koketerijom, nije drugo nego zaronjivanje ženske svijesti u bezdane katarakte dojmova, koji teku oko nas kao velika pjesnička rijeka, dan i noć. U dugim noćima samoće, kad se čuje kako oko naše svijesti huče nabujale rijeke utisaka, žene prisluškuju pjesmi šumnih slapova uzbuđenom dušom, i to, kako žena mašta u trenutku osamljenja, kako žena sanjari o tome da treba da dođe netko tko će je oteti, to je ono zamišljanje stvarnosti koje se u platonskoj kozmogoniji zove: zamišljanje čistim duhom. Isti red, koji postoji u svijetu poetskih sentencija, postoji i u ženskoj logici. Za razliku od misaonih i razumnih refleksija, žena doživljava sebe i sve oko sebe strastveno uzbuđeno, ali njene emocije bliže su istini i saznanju od bilo kakvog muškog rafiniranog i lukavog mudrovanja. Ženska duša je uvijek najsublimnija poezija, i žena može dane i dane ropski predano klečati čista srca pred Ljepotom, a da je ona uspjela da po svom dubokom uvjerenju u »Medeji« dosegne smionost da sve to izgovori, da dosegne apsolutnu visinu osjećaja pune slobode, poklonio joj je isključivo Kamilo, i kad bi mogla zapaliti kandilo pred njegovim likom, molila bi mu se duge i duge noći na koljenima.

Kamilo pojavio se u Aninoj poeziji kao dječak opaljen suncem legendarnog južnog mora i to čudo od maturanta koje je očaralo poetesu ne samo nesvakodnevnim znanjem već i ukusom i profinjenom sintaksom, polagano se preobrazilo u neodoljivo silovit doživljaj koji je zavladao ženskom maštom bogatom raznolikošću bujne ličnosti. Postojanom i nepokolebljivom istinoljubivošću, za razliku od mnogobrojnih Aninih poklonika, ovaj se dječak pretvorio za Anu u trajno vrelo neodoljivih radosti, a isto tako i u čitav snop briga s druge strane. Osim mnogobrojnih svojih političkih fiksnih ideja kojima je Ani od vremena na vrijeme nametljivo dosađivao, a krizama oko balkanskih ratova nije bilo ni kraja ni konca, Anu je iz dana u dan sve više počela nervirati prisutnost gospođice Jolande Kamráthove.

Da je Anin maturant »ideal« ovog hirovitog gospodskog bakfiša, u nevinom romantičnom smislu, samo to i ništa više, da ova romanca traje već od Franciscojosephinuma, kad se Kamilo pojavio kod Kamráthovih kao školski drug Jolandinog brata, da se Kamilo javlja Kamráthovima više po inerciji, od prvoga dana potpuno ravnodušan spram Jolande za kojom luduje pola leopoldštatskih mladoženja, to je bilo Kamilovo tumačenje ove konvencionalne veze sa familijom šef–redaktora *Madžarskog slova*, u koje je Ana počela sve manje vjerovati.

— Ne govori se samo tu i tamo, već je to na kraju predmet tračeva čitavoga grada da je Kamilo zaručnik arogantne baronese, pa ga tako i Pankráczovi smatraju više–manje odabranikom svoje jedinice.

Kad je neki dan arhitekt Baranyai donio Ani jednu fotografiju snimljenu sa izleta u Ladanje Gornje, gdje su se našle obje obitelji, de Emericzi i ona glavnog redaktora *Madžarskog slova*, došlo je između Argonauta i Medeje do jedne od ljubomornih scena, koja je bila uvod u čitav niz kasnijih sudara zbog Aninih feljtonističkih varijacija. Ovaj ladanjski izlet otrovao je Anu te

se nije mogla oteti sasvim banalnom zanovijetanju: — Ta valjda ne ćete htjeti reći, kada se dvije familije fotografiraju na terasi jedne kurije, da je to slučajni majalis, na koji se ne putuje nekoliko stotina kilometara samo zbog jednog poslijepodnevnog čaja,

— Da su Kamráthovi na svršetku ljetnih ferija bili proputovali iz Trsta potpuno slučajno, jer je stari Kamráth kao urednik *Madžarskog slova* morao da se zaustavi u Zagrebu zbog jednog razgovora sa Banom, da su to uostalom lanjski snijezi, da je do tog sastanka familijarnog došlo prije dvije ili tri godine, da je to svakako bilo davno prije tihanjske avanture, uostalom, da to nije ni važno, jer, što se promiskuiteta tiče, i Ana se našla na jednoj fotografiji u zagrljaju sa svojim arhitektom na skelama jedne novogradnje, kad tek što nije pala sa skela, a Baranyai ju je zadržao u posljednjem trenutku, i tako bi se ovi, kao što ih je Kamilo krstio, »bakfiš–dijalozi« obično svršavali u krevetu.

Poslije nervozne, jugovinom natopljene majske noći, kad su se vratili sa šetnje iz hrastovih šuma na budimskoj strani, Ana je nekoliko dana kasnije u *Madžarskom slovu*, dnevniku staroga Angyala Kamrátha (gdje trajno surađuje kao feljtonist), štampala sentimentalnu varijaciju o važnosti najneznatnijih, sitnih detalja, kod veoma krhkog posla oko poetizacije stvarnosti.

U pjesmi uvijek je ponajvažnija, na prvi pogled, potpuno sporedna, a možda čak zaista i neznatna sitnica, no ipak ona jedina oživljava poetsku instrumentaciju, ona joj daje punu toplinu rasvjete, dekorativni okvir zvučne ili obojene pozadine, ispred koje riječi ili stihovi zrače kao svijećnjaci ispred skupocjenog goblena. Kao zvuk zvona kod Dantea, što se u predvečerje razlijeva nad tihom i mirnom vodom, kada mornari, prisluškujući serafskoj muzici Angelusa, izgaraju od čežnje za tornjem svog rodnog kraja što su ga ostavili i koji nikada više ne će ugledati, tako hladan dodir metala sa prstena na dragoj i ljubljenoj ruci može uzvitlati

bjesomučnu oluju od straha samim faktom, što nam je našu toplu kožu dodirnula prstenovana ruka, jer ovo hladno zlato na muškoj ruci, to je zlato prstena kojim će mladi Efeb vjenčati drugu, nepoznatu ženu, a nas odbaciti preko palube kao truplo. Takav krvnički hladan dodir metala, to je zvuk pogrebnoga zvona usred pijanstva zvjezdane noći, kada se osjeća da se usred ludog sna rasulo i besperspektivno poremetilo sve što se zove iluzija o sreći.

Homersko doba je poetsko, barbarsko doba djetinjstva, doba bajki i bogova, doba pjesničke svježe riječi, a gdje su nama, smalaksalim bijednicima, barjaci helenske rječitosti uzvijoreni nad njihovim bezazlenim, ali iznad svake moralistike uzvišenim tjelesnim slobodama? Ni jednom pripitomljenom misaonom ili ukusno odnjegovanom manirom ne bi se pjesnički mogao izraziti onaj osjećaj užasa, što ga može osjetiti svaka žena kad se poklonila čovjeku za koga znade da će ipak prstenovati drugu.

Anin feljton pojavio se u subotu, a dan kasnije, sunčanog nedjeljnog poslijepodneva, na blagom dunavskom lahoru što je žuborio oko hotelske terase poigravajući se kavanskim suncobranima, došlo je u vezi s ovim feljtonom između Margite i Kamila do dramatski uzbuđene scene, koja je po divljini Kamilova ispada poprimila prijeteće razmjere sudara što je izbio neočekivano, iz relativno tihe vedrine.

Margita, koja je sa svojih osamdeset šest kilograma strastveno obožavala Gerbeaudove profiterole, ironizirajući, ne baš uvijeno, svoju ovozemaljsku priliku, koja tako trajno podsjeća na Euklidovu formulu kako je kugla najsavršenije geometrijsko tijelo, no, ipak, ona se trajno tješila kako ima na svijetu i takvih haremskih kadavera, kojima je suđeno da se gase u vlastitom loju.

— Ima i takvih haremskih kadavera, koji nemaju karaktera a da se ne tove u svom intelektualnofeljtonističkom loju, sarkastično je upao Kamilo u Margitin pledoaje s očitom

namjerom da izazove raspru ne samo oko njenih čokoladnih slabosti nego i oko feljtonistike, ne manje poslastičarski slatke od Gerbeaudovih profiterola.

— Za njene čokoladne slabosti postoji, nažalost, medicinsko obrazloženje, ono se ipak osniva na ponovnom tuberkuloznom infiltratu, koji joj, kao što je Kamilu veoma dobro poznato, latentno prijeti, jer ako je netko od njih dvoje kandidat smrti, to svakako nije njen mnogopoštovani puritanski partner!

Citirajući ironično samu sebe da rezignirano piše feljtone na kraju puta usred svoje vlastite »tužne jeseni tijela i duše«, Ana je nervozno žličicom strugala po srebrnoj posudi, da skupi još nekoliko grudica slatkoga skorupa, a Kamilo, odbacivši cigaretu preko ograde terasne tako silovito te tek što nije pala na glavu jedne djevojčice koja se tu loptala pod terasom, ustao je histerično da vidi nije li cigareta izazvala neku nepriliku.

— Eto, molim, ne volim ove tvoje argonautske ispade, to je bilo grubo, a što bi bilo da si bacio ovu glupu goruću stvar djevojčici u oko?

— Mogao sam, ali nisam, pardon, dogodilo se,

— »Dogodilo se«, dakako, oprosti, ali doista ne volim kad čovjek ne vlada nervima, pogotovo kad za to nema baš nikakva razloga,

— U svakome slučaju bolje da ne vlada nervima nego da ne vlada razumom,

— Ne razumijem, što ste htjeli time da kažete,

— To, što sam rekao, draga milostiva gospođo, bolje je gubiti nerve nego savršeno minusinteligentno izgovarati u svojim feljtonima stvari, za koje bi veoma teško bilo naći bilo kakvo opravdanje, osim jednog jedinog, a to je najmizernije, da bestidno feljtoniziramo svoje vlastite osjećaje, pogotovo kad ih glumimo po nedjeljnim književnim prilozima za razonodu polupismene publike. Pitam vas, šta ćete vi, ako i ja počnem objavljivati svoje feljtone o svim svojim brigama s našim pro-

miskuitetom, no, dakle, hvala vam na takvoj feljtonistici, ta bi sjajno izgledala, svaka čast!

— A o čemu je riječ, smijem li zapitati vašu nervoznu milost?

— O čemu je riječ, i to je pitanje, riječ je o onom tvom glupom prokletom prstenu u onom tvom glupom subotnjem feljtonu,

— O prstenu, o kakvom prstenu, nisam imala pojma da i ti spadaš među one koji sve čitaju krivo, radi se o jednoj impresiji,

— O impresiji, o kakvoj impresiji, kakav prsten, ne nosim ja, prije svega, nikakav prsten, nikad nisam imao prstena na svojoj ruci, nikakav moj prsten nije mogao izazvati kod vas bilo kakvu i najsitniju asocijaciju, a nosi li netko prsten, ako je netko od nas dvoje prstenovan, ako netko drži nešto do svog bračnog prstena kao do dekoracije, to nisam, molim, ja, toliko da se utvrdi, prvo, a zatim...

— O, molim te, dijete, hladan dodir tvoga prstena nisam sanjala i danas ga osjećam, eto, tu, na svome bedru, i zato, ako si zbog onoga prstena razdražen kao da je to moja fikcija, nemaš pravo,

— Ne, ne, ne govorim o onom prstenu, da, doista, one naše prve noći, ono je bio moj prsten, zaboravio sam, u predvečerje svoga progonstva u Hungaricum primio sam ga na poklon od mame, da je ne zaboravim, a ja sam onaj mamin prsten poklonio vama, ne varam li se, zar ne, i vi ste ga sakrili negdje u nekoj kutiji ili ga poklonili nekom drugom maturantu ili ordinarijusu, svejedno, ali, molim, toliko samo, u vašem feljtonu nije riječ o mom balatonskom prstenu, nego o Jolandinom, a njenim prstenom nikad nisam mogao da dotaknem ništa vaše, pa ni vaše bedro, oprostite, jer Jolandi sam njen prsten, kao što znate, vratio, i ukoliko mene nešto nervira, nervira me ovaj vaš potpuno suvišni feljtonistički publicitet o našim intimnostima, pa zar zato živimo da baš sve što nam padne na pamet pretvorimo u feljtone, a to nije prvi put,

molim, da se takve stvari javljaju, a, zatim, u posljednje vrijeme, oprosti mi, ti ne samo da nisi mudra ni sabrana, ti si uznemirena, više od toga, strastveno slijepa, ti ne vidiš kakvu žalosnu ulogu igram u ovoj našoj sentimentalnoj, ne znam kako da je nazovem, sramoti, no, dobro, ne, reći ću u ovoj našoj feljtonistici, ne volim da me apostrofiraju kao junaka jednog feljtona, ne znam da li možeš pratiti moju misao, i, kao što ti ponavljam već od Silvestrova, ovaj provizorij ima da se prekine, molim,

— Da se »prekine«, a što, molim, Kamilo, dijete, ti znaš, ova vrsta teme, dogovorili smo se, postoje neke naše konvencije, ona nije na dnevnom redu, mili moj, tim našim dijalozima nema kraja, a ti si danas, ne znam zašto, zaista razdražen,

— Ponavljam: ova igra ima da se prekine, Ana, ne ću da budem siže tvojih feljtona, razumiješ li, ne ću da budem smiješan i, još gore od toga, izvrgnut ruglu,

— Ti znaš, molim te, to su neuralgični krugovi u kojima se gubimo kao u labirintu, molim te, pustimo to, ti znaš, dragi, da, oh, kako si strašan, kako si nelogičan, »ne ćeš da budeš izvrgnut ruglu«, čovječe, uvijek iznova, zašto započinješ ovu temu, a, osim toga, dobro, u redu, Otokar, bože moj, pa to je, oh, rekla sam ti, bez mene taj bi čovjek propao i sve kad bih ja, i tako dalje, i tako dalje, zašto da gubimo vrijeme na puste riječi, Otokar i ja, ti znaš, to je već od početka...

— Otokar i ti, u redu, od početka, ti i Otokar, u redu, razumijem, Otokar i ti, dakako, dobro, a što je sa mnom i s njim, može li se preko toga prijeći kao da je od početka, molim vas, izvolite mi odgovoriti, što je u ovom odnosu od početka u redu, ništa od početka nije u redu, ni između mene i vas ništa nije u redu isto tako od početka, eto, molim te, znam što govorim, ovaj provizorij, gledaj, a onda tvoj feljton oh, bože, još jedan jedini takav tvoj feljton, ne razumijem što sam ti skrivio, ti dobro znaš što si ti meni značila i što mi danas značiš, što si ti meni, ne znam, nebo, šuma, riba, vjetar, misao, ne znam

što, nešto što je u nama kao srce i kao bubreg, ta ja još nikada nisam do tebe, nikada nisam pojmio što se to sve zbiva s nama, s ljudima, u jednu riječ — ili–ili, to ne može biti dilema, nismo se zato rodili, oprosti, ne mogu da budem smiješan, ili–ili...

— O, bože dragi, dragi, dopusti, pa ipak, molim te, živimo u konvencijama, za razliku od mene, ti si potpuno slobodan, ti znaš dobro, ja imam neke svoje vlastite relacije, one su individualno moje, njih si ti zatekao, zar ne, to je već bilo prije tebe, naime, mislim, da, u jednu riječ, to je već bilo tako godinama, to nije novum, je li, to ti je poznato, a onaj čovjek bez mene ne bi se snašao, tu se radi o čitavom sistemu stečenih navika, ne govorim o pravima, govorim o navikama, oprosti, znam, nije ugodno da se izgovori, onaj čovjek tamo, ne znam, upravo znam, zaista, on ne uživa tvoje simpatije, pa ipak, on je stari gospodin, i, mislim, oprosti, mislim da imaš krivo, Otokar jeste Netko, o, da, nema sumnje, Erdélyi je čovjek koji u životu ove zemlje nešto znači, on ne spada među efemeride, ne, ne, nikako, ti ga sistematski potcjenjuješ, i, molim te, ponavljam ti, ako je netko u ovoj relaciji smiješan, to sam isključivo smiješna ja, a izvrgnuti nekoga preziru je okrutno, ti si još i suviše mlad, ti ne možeš imati osjećaja za te stvari,

— Ana, molim te, mene savršeno ništa ne zanima da li je vaš gospodin suprug zaista »Netko« i da li ga potcjenjujem ili ne, nego me zanima kako dugo će on vas još moći s pravom smatrati svojom ženom? Pa vi ste njegova žena, a on vaš muž, gospođo, to je, mislim, sasvim jednostavno i jasno pitanje, i o tome ne treba uopće govoriti, takve se stvari razumiju same po sebi, muž i žena su muž i žena,

— Ne, ne, treba sve to izgovoriti do kraja, znam, između muža i žene krije se mnogo toga što se ne da riječima razriješiti,

— Da, ali muž i žena, ako su zaista to, naime, muž i žena, onda tu nema mjesta nikakvim drugim relacijama, da li su razrješive riječima ili ne, ženo, razumijete li me?

— Da, znam, to su dvije teme, on i ti,

— Kakve dvije teme »on i ja«, to je jedna tema — ja i ti,

— O tome smo već hiljadu puta govorili i što tu još ima da se kaže, a što se tebe tiče, ponavljam ti, ne će proći ni dvije sezone, a ti ne ćeš imati ni pojma nad mojim grobom ne samo kako sam izgledala nego ni to kako sam se zvala, i ako je, ponavljam, netko između nas dvoje smiješan, to niste vi, mladi gospodine, ja sam dovoljno iskusna, da, upravo tako, ja sam dovoljno stara, te sam morala biti toliko sabrana, da, da, i tako dalje, u jednu riječ, dovoljno o tome, i ako je aluzija o prstenu bila neka aluzija, oprosti, nije bila — tiré par les cheveux, nije li Jolanda toliko puta tebe predstavila i meni kao svog zaručnika, demonstrativno, i nisi li ti...

— Pardon, molim te, Ana, oh, bože, pa ja sam doista onda važio kao neka vrsta njenog zaručnika, mene su kod Kamráthovih smatrali, a i danas me tamo smatraju, članom obitelji, ne znam kako i zašto, ali Kamráthovi svi, i Jenőke, i barunica i stari Kamráth, svi me Kamráthovi uzimaju kao da sam njihov, i ja sam ti bio izjavio još na početku, da se bojim da su to kod Kamráthovih krive pretpostavke, njih sam nedvosmisleno hiljadu puta već demantirao, dakle, što se mene tiče, svaka aluzija o Jolandinom prstenu je feljton, potpuno deplasirani feljton,

— Da, da, prije dvije–tri godine bili smo zaljubljeni u onu, a danas smo u ovu, anderes Städtchen, anderes Mädchen, a za dvije godine, o, mili moj, ne znaš ti što je život, ne samo da ne ćeš znati da sam uopće bila, bit će ti mučno da čak i pomisliš na to,

— Platiti, pozvao je Kamilo kelnera i nestao bez riječi.

Iza sna, iz grmljavine, uz pljusak i gromove, otkotrljao se jedan grom, zaista teatralno, sa beskrajno dugim muklim bubnjanjem iznad mračnog predjela obasjanog fosforom dalekih munja, koje se pale i gase nad apsolutno crnim njivama, a

lokomotiva se zaustavila na nekoj bezimenoj stanici i tu se, pod slapom ljetne kiše, znoji i dahće kao ranjeni bivol.

Sav čađav, zgužvan, s usijanim obrazima na gumenom impermeableu, što ga je bio prebacio preko grimiznog jastuka kao presvlaku, orošen kišom kroz otvoreni prozor vagona, zapalivši tridesetitreću cigaretu, Kamilo zuri razdraženo umoran, smrvljen, u mračnu, glupu noć, sve vonja po dimu, po čađi, po paljevini, po toploj, usijanoj gumiji, a voz idiotski slaboumno stoji i stoji, i ne će da krene, negdje između Križevaca i Vrbovca; trepere stanične petrolejke na zvižduku vjetrine, a ispred vagona pod slapom kišurine, urla hrapavi madžarski bas–bariton histerično, uzbuđeno, stigli su telegrami, dva telegrama, tri telegrama, pismo, to su telegrami od prekjučer, majka na samrti, telegrami sa trodnevnim zakašnjenjem, uzdiše lokomotiva bolno, ne može dalje, a u trenutku nasilno prekinuta sna Jolandin glas, glas iz telefonske školjke, Jolandin glas odjekuje svijetlo nervozno, za mrvu povišenim tonom, i prosto zbunjen glasnim Jolandinim glasom, koji još uvijek zvoni u praznom, Kamilo ne može da se snađe i da shvati zašto mu je Jolanda telefonirala, i što mu je zapravo telefonirala, ona je svakako vikala, vikala je iza glasa, htjela je nešto da mu kaže, i ono što mu je Jolanda doviknula bilo je od presudne, da, upravo dramatske važnosti, a Kamilo ima osjećaj da mu se javila iz Ostrogona, iz neke tamnosive ruševne kućerine na Dunavu, pod samom bazilikom, iz tamnosive antipatične kuće pod starim ostrogonskim Gradom, sa visokim strmim krovovima i tankim dimnjacima od tamnopečene cigle, tako vitkim kao što su tornjevi u San Gimignanu, samo je tih ostrogonskih dimnjaka bilo nerazmjerno više, čitava četa.

Kako se Kamilo našao istoga trenutka u Ostrogonu ispred antipatične sive kućerine, s neprijatnim osjećajem da u toj antipatičnoj sivoj kući stanuju isto tako antipatični sivi ljudi, nije mu jasno što se to zbiva s Jolandom, a sve se rasplinulo u

tmurnoj rasvjeti prije ljetne oluje, sa gromovima, sa blistavim odrazima bijelih oblačnih krpa na pakleno uznemirenom nebu prije sablasnog proloma oblaka, kad se već tu i tamo osjećaju prve teške kapljice ljetnog pljuska kao topli pečati na ruci.

Dojurio je Kamilo u Ostrogon na Jolandin telefonski poziv, bez daha, u panici, i tako vrluda krivudavim uličicama među svjetinom, uznemirenom svjetinom, a tu, na poljani, na samome Dunavu, stoji monumentalni portal ostrogonske katedrale s mramornim stepenicama, koje se uspinju do ogromne terase ispred same crkve, sve mračno, sve španjolski inkvizitorski opasno, pod olujno sivim ustalasanim nebom, veoma neugodan osjećaj osamljenika, biti izgubljen pod mračnim zidinama bez Jolande, Jolanda je negdje u daljini nestala, nestalo je Jolandinog glasa kao da se golubica izgubila iza onih crnih gotičkih krovova u strahu pred olujom, što nad tamnim dunavskim ogledalom već vitla oblake sive prašine sa pješčanih sprudova po adama.

Iznad glavnog, monumentalnog portala Bazilike nadvio se limeni krov, vrsta lambrequina, barokno savinut kao leptirasto krilo na bijelim uštirkanim kornetima časnih sestara od Karmela, a ispod limenog prevjesa stoje likovi živo obojadisanih kipova, grbavih gnoma, neprijatna družba patuljaste gospode svetaca nad portalom, a Glavni Svetac, koji tu stoji u sredini, u tamnoljubičastoj kazuli, podigao je ruke spram olujno uznemirenog neba, obje, okomito uzdignute ruke, i taj Glavni Svetac rastvara iznad svoje glave onaj limeni krov, diže zavjesu od lambrequina i, duboko se sagnuvši u pasu, klanja se Kamilu, a dva ga ministranta, dva đakona u crvenim dalmatikama, slijede pomno, imitirajući njegovu ropsku kretnju naklona, dok ostali Sveci, kojima je onaj Glavni u tamnoljubičastoj kazuli okružen, pristupaju Kamilu ravnodušno, sa sivim, kokošjim pogledom duhom potpuno odsutnih statista, kojima baš ni najmanje nije stalo do toga hoće li se pozdraviti sa

Kamilom ili ne, a vidi se po svemu da im ne imponira, što se njihov ovan predvodnik poklonio Kamilu kao nekoj nepoznatoj osobi, niti ih zanima tko je to lice.

Zbunjen komedijom svetačkoga prizora, Kamilo, ovladan osjećajem nelagodne neizvjesnosti, nikako ne umije da se snađe, odakle mu je to Jolanda telefonirala i zašto, što je htjela da mu tako uzbuđeno nervozno javi, a glas joj je bio povišen i od neke strave ustreperen te se nije moglo razabrati što je zapravo bila svrha njenog telefonskog poziva, njenog stravičnog poziva, a, eto, sada, čitava grupa svetačkih statista pod limenim lambrequinom (a svi su zapravo dekorativno blistavi, u zlatno protkanim brokatima kao španjolski toreadori kad se klanjaju Madoni) poklonila mu se po nekom naročito svečanom eskorijalnom ceremonijalu, napuštajući pozornicu iznad portala Bazilike i izlazeći kao u lijevu kulisu, veoma hladno, veoma dvorski dostojanstveno, propustivši biskupa u tamnoljubičastoj kazuli da nestane sa scene prvi, kao što mu to po visokom hijerarhijskom činu pripada.

„Ovo je aristokratska povorka gusana", pomislio je Kamilo, kad su dekorativni patuljasti sveci odgegali doista kao gusani, sagnuti do pasa, kao japanski samuraji u bogatim ornatima, a vidjelo se da su im tjemena od neke crvene materije, kao od celuloida, te je Kamila presjekla čudna pomisao, da to nisu nikakvi sveci, nego bazarske lutke od celuloida, a jednoj od tih beba bilo je tjeme probijeno i iz perforirane kalote prosula se gusta smjesa od tamnorumene krvi i mozga, i kao da je sam đavao inscenirao ovaj luckasti prizor u sivom olujnom Ostrogonu, kamo je Kamilo dojurio kroz čudne predjele fantastične krajine, naslikane gustim impastom krvavo–zelene masne palete, a sve je mirisalo po terpentinu i po svježem rafiniranom stolnom francuskom ulju iz Aixa, po munjini, po sumporu, po mokroj prašini i gromovima.

Dojurio je Kamilo u Ostrogon, u pratnji Jojinoj, jer je trebalo, po planu, da održi u ovome gradu predavanje o Indiji, a stvar je važna, pomalo i opasna, i tako su se Joja i on progurali kroz holove ogromnog kolonijalnog fashionable hotela, gdje je dječak kao lift boy, u skrletno crvenom dresu, u zlatno opšivenoj atili, iz tejere od tamne majolike točio za goste otrov; napustio je sa Jojom veoma hitno ovu zbrku u holu, i zapleo se ispred hotela o snopove telefonskih žica (a to su bili snopovi onih telefonskih žica, kroz koje je zapomagao Jolandin glas), i tako se Kamilo našao pred auditorijem koji ga je, po svemu, primio hladno, ni po čemu sa simpatijom.

„Baš sam slabouman, što sam se upustio u ovu pustolovinu", pomislio je Kamilo za katedrom, a jedina nada u onom trenutku bili su mu u daljini bijeli aladinski dvorci, u stilu Hiljaduijedne noći. Blistaju alabastrene kupole monumentalne mramorne bazilike, smaragdnozelene planine, pljušti proljetna kiša, zvoni tropski pljusak po ogledalu razlivenih voda, zvekeću kišne niti, kao srebrne metalne žice u sjaju blistavih slapova zelene vode koja pljušti kao fontana, a iz dna vizije grupa konjanika, gospode i gospođa, svi u crnini, sa cilindrima, u dresu, svečano, jaše gospodska povorka pod drvoredom, pod mirišljivim grozdovima tropskih bagrema, u blistavom odrazu jezera, odjekuju tanke srneće konjske noge, kiša šumi sve glasnijom grmljavinom bučnog vodopada, a tu na kraju gospodske povorke Jolanda, na nekoj staroj umornoj kljusini, njena strvina od kobiletine hramlje i čini se da Jolanda voltižira i da dresira onu crkotinu u španjolskom taktu, a sve se vuče u tročetvrtinskom ritmu bečkog valcera, kao provincijalni pogreb, dosadno, bijedno, a Jolanda, u svom jahaćem dresu, elegantna, u crnini, sa blistavim cilindrom, u mekanim lakiranim čizmama, koketna ali mračna, kao karbonizirana, ciganski tamna, zapravo sva crna u crnom, Jolanda mu je nešto telefo-

nirala, htjela je da ga upozori, da mu nešto javi, iz noći, iz mraka, iz oluje.

Projurio je kroz stanicu bogato osvijetljeni brzi voz s nizom blistavih prozora, jedan–dva–tri, jedan–dva–tri, i već je nestao preskakujući preko gvožđa kao preko zapreka kod steeplechasea, i već se čuje iz daljine njegov zvižduk pun radosti, vijuga se kroz mračne šumske parcele sa svojom veselom perjanicom obasjanom ognjem, „jure vozovi, nitko ih ne će zaustaviti, za tren–dva ovaj će fijumanski brzi protutnjati preko Drave, to je fijumanski brzi, koji stiže na Istočni kolodvor u osam i trideset dvije minute, gvozdena neman pušit će se kao luda furuna pod kupolom Istočnog kolodvora, i da je uspio da skoči na suludo lajavu grdosiju, bio bi u osam i trideset dvije minute u Pešti, kod sebe, kod gospođe de Szemere, na trećem spratu svoga stana, mogao bi uzeti u ruke telefon, javiti se Ani, »dobro jutro, vratio sam se, čekam vas u 'Abbaziji', kao obično, u jedanaest, sretan sam što sam se vratio«, a putuje kući, u Jurjevsku, da vidi mamu, možda je i mama otputovala, te se ne će vratiti više nikada, pa ipak, bila mu je majka, bio joj je vjeran godinama, silno, a sada se predao nekoj stranoj ženi, i nema u svemu ničega što bi imalo neku dublju svrhu, ni ova smrt, ni ovo ludilo, sve je to mračna oluja, noć, gromovi, telefoni, vozovi, Jolanda u Indiji, u crnini, telefonira u Ostrogon, nije se ništa čulo, bila je očajna, Ana, gospodin profesor Otokar na čelu *Barjaka XX stoljeća*, njegov tata, a možda je sve to samo alarm, neka vrsta trika da ga otkinu od Ane, on će se vratiti poslijepodnevnim peštanskim brzim, u dva sata i sedamnaest minuta, i u devet i petnaest telefonirati Ani."

Dva dana poslije bijesne oluje na Margaretinje, što je od Plješivice do Vugrovca i Kašine slistila sve vinograde i sva žita, Kamilo, okružen blistavom masom od stotinjak banskih cilin-

dara, gubi se na sceni banskog gala–pogreba svoje mame, u nezavidnoj ulozi sina, osjećajući kako mu se steže utroba, a ustrepereno tijelo rastapa u jezivo znojnoj smjesi, što se od bedara do gnjatova, od guznog žlijeba do dlanova i tabana lijepi o tkaninu kao gusti glicerin.

Od besmislene kanikule, sklapajući svoje kao kostur sasušene peteljke na molitvu, vapijući pod vatrom usijane nebeske tepsije što kroz koprenu saharske prašine žari okrutno, hrastovo lišće u mirogojskim krošnjama nijemo se grči za jednom jedinom spasonosnom kapljom, a perverzno krvničko zvonce na porti tako se razlajalo kao da klikće od veselja što se opet jedamput na djelu pokazuje kako život čovjeka nije drugo nego šaka pepela, jedna krpa na smrt nevino osuđenog mesa, koje ljudi gone na stratište uz veseli pseći lavež.

„Svi ljudi umiru zapravo nevino osuđeni na smrt, zaklani, zadavljeni ili otrovani, i samo ova tri načina svog odlaska sa zemlje ima čovjek da bira", razmišljajući o maminoj dijagnozi primarijusa Vugrovečkog, koji sve na ovome svijetu objašnjava otrovima i trovanjem, stupa Kamilo s lijeve strane svoga gospodina oca, nadasve uglednog banskog dostojanstvenika, sabrano svijesnog da se kreće u centru pažnje čitavog banovinskog administrativnog aparata.

Pojava još uvijek koščata, dobro građena, lik konjanika i mačevaoca, Presvetli je u stilu neke staromodne žanr–kompozicije, koja prikazuje ucviljena supruga na sprovodu ljubljene žene, zagrlio ljevicom plod svoje ljubavi (svoga jedinca), i tako, kao od bola, oslonjen o rame Kamilovo, dodirujući ustreperenim prstima tkaninu Kamilova vestona, nervozno steže sukno, a desnicom, u ritmu pogrebne pjesme, kao da daje takt posmrtnom psalmu čudnom onom blistavom tubom od crne ulaštene zečje dlake, simbolom svog prezidijalnog dostojanstva, Emericzi senior kreće se pognute glave i šapće nešto poluglasno svome tajniku, koji ga prati u stopu, poludesno:

— Čavka, pazite, kada se budu aranžirali vijenci, da odvojite Grofov, tako da se vidi da je to Grofov vijenac, između dva obiteljska vijenca, da se vidi, Čavka, da je to vijenac Njegove Ekscelencije Grofa, Ministra predsjednika.

Ispred čitave banske komparserije, što se slegla oko maminog lijesa, izloženog na skolkama pred mrtvačnicom, da otprati ovozemaljsku ljusku Supruge svoga Šefa na vječni put, Kamilo osjeća, gubeći se usred neprozirne koprene antipatičnih sivih očiju, kako ogromna kobna laokoonska zmija otrovnih pogleda sve opasnije steže njegovu tjelesnu supstanciju.

Plaze po Kamilu opaki pogledi dirajući ga suviše radoznalo u njegovim najintimnijim osjećajima, došaptavajući sve otrovnije jedan drugome poluglasno, sa glavom priklonjenom dlakavim ušima, »da, da, taj mladić s lijeve strane udovca, to je onaj balavac koji denuncira naše ljude po madžarskoj štampi, to je onaj makro jedne peštanske Čifutke iz Leopoldstadta, koji je ubio svoju mamu, jer, dakako, ona senilna bluna od vrhovnog medikusa Vugrovečkog rastelalila je po čitavom Markovom trgu da se punih pet dana nije odazvao očajnim pozivima svoga oca, da pravovremeno stigne do uzglavlja umirućе majke, a kada se na kraju krajeva ipak udostojao da dođe, našao je svoju gospođu majku, kojoj je na ovome svijetu bio jedina nada, na odru, i tamo, molit ćemo lijepo, tamo, pred odrom svoje rođene majke, ostao je tvrd i okrutan bez glasa i bez jedne jedine suze, kao da je idiotsko gluhonijemo stvorenje, a ne čovjek od razuma i pijeteta«.

Pod stubama mrtvačnice okružila je mamin lijes neprobojna policijska falanga čitave čete dostojanstvenika Kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske vlade, na čelu s preuzvišenim gospodinom barunom Povjerenikom Kraljevine, kao pratnja gospodina ministarskog savjetnika, illustrissimusa Gyule Reviczkoga, koji je kao izaslanik a latere Grofa Premijera doputovao na mamin pogreb u ime Njegove Preuzvišenosti

Ministra predsjednika, i u ovoj visokoj funkciji položio na odar pokojnice lični vijenac Ekscelencije Grofa, u ime njegovo i njegove grofovske supruge, sa patetičnim natpisom, na moariranoj svili boje parma–ljubičica, u znak posljednjeg pozdrava, što je Presvetlog toliko uzbudilo te se sav pretvorio u slinavo podvorničko lice od straha da se ovaj grofovski vijenac ne izgubi u šumi od ruža i lovorike. Po uigranom banskom protokolu, iza prvog reda gospode činovnika u generalmajorskom rangu, na propisani vojnički razmak od sedamdeset pet centimetara, svrstao se kordon impozantne čete banskih savjetnika, odjelnih, sekcionih i administrativnih šefova i predstojnika, perovođa, pristava, tajnika, savjetnika i vježbenika svih kraljevskih banskih ureda, ustanova i ravnateljstava, u pratnji njihovih gospođa, otmjenih dama banskih savjetnikovica, u dubokoj koroti sa velovima i crnim slamnatim korpama, kao tobože šeširima, pretrpanima trešnjama i nojevim perjem kao svračja gnijezda, dva–tri grofa, nekoliko baruna i biskupa i visokih crkvenih prelata, generala, oficira, sve to zaista »standesgemäss«, kao što se izrazila teta Amanda von Thery–Adlersberg, udovica Generalfeldmaršal–lajtnanta, koja je doputovala iz Beča da lično prisustvuje pogrebu svoje drage nećakinje Hortenzije, s kojom je bila intimno vezana godinama.

„Ova gospoda regnikolarci, sa svojim detektivima, konfidentima i ordinarijusima, svi oni — in corpore — znaju, da je svojom »Regnikolarnom varijacijom« svima, bez izuzetka svima, bacio u lice rukavicu, da je raskinuo zaruke sa jedinicom šef–redaktora *Madžarskoga slova*, staroga Kamrátha, da je oteo ženu svome dobrotvoru, koji ga je kao protektor uveo u javni život Prijestolnice, da se on jedini usred ove protokolarne parade usudio pojaviti među gospodom goloruk, bez rukavica, gologlav, bez šešira, da između ove cilindraške rulje on jedini nema cilindra, pa čak ni salonroka, da je dojurio na sprovod svoje majke kao skitnica bez pijeteta, da prkosi čitavom svijetu

bez jedne jedine suze u očima, a sve se to odražava u sitnim ogledalcima pogleda što svjetlucaju oko Kamila kao ukleti ognjevi nad gnjilom banskom močvarom, usred koje je zapljusnula zapljena njegova članka u *Pokretu* i u *Agramer Tagblattu*, kao skandal najvećih razmjera. Da se Šef Političke banske uprave našao u nezavidnoj situaciji, da pred licem čitavog Markovog trga plijeni veleizdajničke tekstove vlastitoga sina, da ga zovu na raport — ad audiendum verbum — kod Ministra predsjednika, da se tamo opere od sramote, pa kad je već blamirao svog presvetlog tatu i pustio svoju sirotu mamu da premine, a da ga nije mogla ni blagosloviti, sada, ovdje, pred svima, kao raskrinkani zločinac, prkosi svojim drskim stavom, kao da je naročito ponosan što pali lagume pod karijerom svoga u službi tako pedantnog i u svakom pogledu politički beskompromisno neugodnog gospodina oca."

„Blistaju moralistički banskosavjetnički, kancelistički i detektivski pogledi od zlobne radosti da je ovrha stala bubnjati i pred domom Emeričkih, jer po svemu, šta se čuje iz Pešte, »Presvetli je abeundus«, »er fällt nach oben«, »na, ja, to je samo pitanje dana«, »seli u Peštu kao ministar za Hrvatsku«, bulje u Kamila izazovno, kao da su svi rođeni arbitri, to je čitava mala mobilizacija bezobraznih očiju, ta melasa od banskog mesa je sita, nažderana, nečovjekoljubivo kisela, glupa, da, upravo kretenska, sve su to tamnomodre krabulje crne masti, cigani, koliko li samo tih banskih cigana i mameluka ima, levantinske čeljadi, izraelita, oficira, generala, odbornika, masne, nečiste, vonjave, znojne maske nižeg, slaboplaćenog banskog puka sa posuđenim cilindrima, a nema im kraja, i svi ga promatraju kao pelivana na konopu, i svi žele da izazovnim pogledom omjere gospodina sina, jedinu nadu tako često inkvizitorski neumoljivog gospodina Šefa, mladoga gospodina koji se odmetnuo u supilovca, tako da u Pešti i u Beču na sveučilištu ovo novo luckasto pokoljenje, koje se klanja teroru, gleda u ovome dečku

svoga barjaktara, a kao što se opet iz Beča čuje, toga balavca vode tamo u evidenciji kao srbijanskog agenta."

Usred mase izvjedljivih očiju, osjeća Kamilo sive, ljepljive, sitne, uvele, bezizražajne, mutne činovničke, umorne, blijede poglede, kako ga indiskretno diraju svojim staklenim sjajem, vodenoprozirne, mračne, tajanstveno hladne, čudne oči, ptičje oči, sive, grabežljive, gladne, podmukle, glupe, mrtve oči, upale i sakrivene ispod niskih dlakavih svodova, poluslijepe kokošje, pospane, tupe, lukave i zle oči, tako ugasle, tako jadno utuljene kao pogledi tupih dikobraza, a usred kiše glupih očiju vrve masne gusjenice sve poganijih i ružnijih pogleda, te nema ni jednog jedinog toplog, samilosnog, iskrenog oka, da se javi samo jedno jedino simpatično, dobro, plavo, čisto ljudsko oko, koje bi mu moglo poslužiti kao ogledalo vlastite beznadne, jadne prilike, kako tu bulji u prazno sam sebi suvišan, glup i jezivo deplasiran, usred hrpe ljudskog mesa, ne umijući da se otme beznadno jalovoj i tužnoj osamljenosti.

Od pretjerano naglašene teatralike, koju je Kamilo bio očekivao da će se oboriti na njegovu glavu odmah, u prvome momentu susreta s ocem, kada je u svitanje, stigavši u Jurjevsku sa kolodvora, našao mamu već izloženu na odru, u velikoj dvorani prizemno desno (gdje je odspavao svoj posljednji zagrebački odmor pod vlastitim krovom i njegov djed Kalman), nije se, na Kamilovo iznenađenje, desilo ništa naročito patetično.

— Evo, molim, izvoli, jadno ono izmučeno truplo tamo na odru, to je Tvoje Djelo, gospodine, strepio je Kamilo da će ga stari, u stilu svoga pisma, dočekati s velikom gestom ogorčena prijekora, eto, izvoli, ti si prouzročio smrt svoje majke skandalom najvećega stila, a, obratno od toga, presvetli Emerički, ugledavši svoga jedinca kako je stupio preko praga pred odar, briznuo je u plač potresno i, pritegnuvši svoje drago dijete k sebi zaista uzbuđeno, da, upravo strastveno, stao ga je ljubiti

uzrujano, u oči, u usta, u čelo, u kosu, u ruke i, priljubivši se uz Kamilovo tijelo kao utopljenik koji se sebeneznalo hvata za spasioca, Presvetli je potpuno nesuvislo, u toplom slapu suza i uzdaha, jecao uvijek jednu te istu frazu, kako je strašno nesretan:

— O, bože, kako sam strašno nesretan, a naša pokojna mama bila nam je tako dobra, o, ona nam je bila tako dobra svima, i meni, i tebi, i svima nama, krotka, skromna, ponizna, draga, odana svima nama, dijete moje drago, naša mama bila je divna žena, i svi plaču za njom, nema živa čovjeka koji ne plače za našom mamom na Ladanju i u Zdenčaju, o, bože, kako sam strašno nesretan, Kamilo, dijete moje, pomolimo se za spas mamine duše, sine moj, jedino molitva tješi, mi nismo znali koga imamo među sobom, Anima Candida, Anđeo među nama, o, Gospodine ti naš dragi, smiluj se, Kriste Gospodine, smiluj se, o, Oče naš, koji jesi na nebesi, Kamilo, dragi i mili, jedini, ti si meni sada sve što imam, osim tebe nemam više nikoga, budi mi dobar, pomolimo se, dijete, za našu pokojnu mamu...

„Samo da je nije već razvrstao u kategoriju »pokojne mame«, to on već svira jednu od svojih gramofonskih ploča, svi mi zapravo sviramo svoje gramofonske ploče o anđelima, o žalosti, o drugom svijetu, o dobroti, sve su to tajanstvene riječi kojima se tješimo, opijamo se nerazgovijetnim riječima, molitva nam je jedina utjeha, »slomljeni dubokim bolom« glumimo jednu praznu epizodu našeg »obiteljskog života« po propisu, po etiketi, a ako je netko zaokupljen doista pravim, autentičnim, nesimuliranim »vlastitim bolom«, ranjenom svojom utrobom, ako je narkotiziran na drugoj strani, ako je odsutan na ovoj pozornici, ako je potpuno prazan te nema ovdje što da kaže, jer mu baš ništa ne pada na pamet, ako je opijen otrovnim drogama, ako pune dvije nedjelje strepi pred onim kretenskim balkanskim pokoljem na Vardaru, gdje su luđaci zaklali sve u

što je vrijedilo vjerovati kao u jedini spas, ako je demoraliziran hekatombama leševa, katastrofom nerazmjerno tragičnijom od mamine smrti ovdje, ako je opsjednut jednom drugom fiksnom idejom, i ne samo jednom nego nepreglednom masom ideja, ako je povrh svega još opsjednut jednom ženom, i da se nađe pred odrom one žene, ondje bi mu se steglo srce od užasa, a ovdje, pred ovom glupom banskosavjetničkom publikom, ravnodušan je kao stranac na proputovanju, izvan ovoga kruga on izbiva već sedam i više godina, otkinut ondje, odsutan ovdje, u mislima neizrecivo udaljen od svoga oca, koji tu stupa oslonjen o njegovo desno rame za lijesom svoje supruge, njegove majke, a pojma nema da su jučer u Beču, na Međunarodnopravnom kongresu, ispred kolegija slavnih jurista čitave Evrope, pročitali Apel njegova sina, upravo bolje, Politički Protest upućen Međunarodnopravnom areopagu, Protest protiv drske anomalije što se u međunarodnim konvencijama zakonodavnim ne nalaze predstavnici hrvatskoga Pravosuđa."

Usred Evrope, jedan od najstarijih evropskih naroda, koji se u svojoj političkoj prošlosti ponosi sedamstogodišnjim parlamentarnim zakonodavnim tradicijama, starijim od engleskih, jedan od zapadnoevropskih parlamenata, koji je do Februarske revolucije 1848 donosio zakone pisane latinskim jezikom, za dokaz da nema nikakve veze s madžarskom legislativom, taj i takav Sabor hrvatskog naroda nema danas svoje riječi pred međunarodnim pravnim forumima, jer je okupiran tuđinskom silom protiv svoje, u historiji toliko puta manifestirane slobodarske političke volje, da ne priznaje nikakve zakonodavne vlasti osim svoje vlastite, narodne.

Čitav niz međunarodnopravnih konvencija, na koje se obavezuje madžarska zakonodavna vlast, nije u skladu sa hrvatskom državnom zakonodavnom slobodom, i pred zapadnoevropskim međunarodnopravnim forumima nema predstavnika hrvatskog zakonodavstva, jer tu, danas, u Hrvatskoj, sjede na vlasti tuđinske

kreature, koje nemaju nikakve političke legitimacije za vršenje zakonodavnih funkcija.

Hrvati kao narod danas ne vrše nikakvog pravnog utjecaja na stvaranje takozvanih zajedničkih hrvatsko–madžarskih zakona, premda se ovi »zakoni« pravno i međunarodnopravno zovu dvonarodno »madžarsko–hrvatski«, ali se ti hrvatski zakoni unilateralno stvaraju i objavljuju isključivo na madžarskom jeziku, u Madžarskoj kao i u Hrvatskoj, a kod izrađivanja tih hrvatskih, upravo toliko koliko i madžarskih konvencija ne učestvuju hrvatski pravnici.

Iz razloga što se ovo protuzakonito nasilje vrši u najosnovnijem protuslovlju sa svim poznatim međunarodnopravnim konvencijama, ovakav Kongres međunarodnopravnih stručnjaka, kao što je ovaj koji se sastao u Beču, poziva se u ime svih uzvišenih principa međunarodnog prava da posveti svoju stručnu pažnju ovoj anomaliji kao jednom od eklatantnih dokaza kako se usred Evrope danas vlada metodama kakve se više ne njeguju ni u najzaostalijim kolonijama.

„Kad se taj apel sutra pojavi u bečkim novinama pod potpisom Kamila Emeričkog juniora i kada ovi tatini Šafraneci Čavke i Čavraci sutra serviraju starome najnoviju provokaciju njegova sina, bit će to grubi udarac za ovog »bolom shrvanog udovca«, i to upravo na dan maminih zadušnica. Šta će odgovoriti tati, jer stvar ne može ostati prikrivena? Na taj izazov reagirat će čitava peštanska štampa, jer je tim apelom na međunarodne forume pod njegovim potpisom pređena svaka, pak i minimalna demarkacija lojalne konvencije."

„I sada još, povrh svega, ova prokleta Bregalnica, ova strašna, krvava, antipatična, slaboumna Bregalnica! Da se uopće odlučio da otputuje s Anom na Balaton, bio je to zapravo bijeg pred opasnošću kriminalne oluje što se nadvila iz Makedonije nad čitavu fatamorganu njegovih političkih iluzija. Sedam dana na

Balatonu podsvijesno je strahovao pred novinskim vijestima, a sada, eto, od onog predvečerja kada se javio telefonski Ani, a danas je već treći dan od njegovog odlaska (Ana je bila u vodi, a kad se Ana kupa, njena koljena proviruju iz vode kao dva glatka, blistava porculanska dječja tjemena), kad je našao na svome stolu telegrame o maminoj agoniji, pa sve do ovoga sprovoda, on se zapravo davi u krvavoj bregalničkoj kupelji. Odronila se ogromna, opasna, ukleta hridina, zinula je bezdana provalija pod svima nama, pedeset hiljada krvavih leševa pojavilo se na ovoj političkoj pozornici, otputovao je ne oprostivši se s Anom, a ovi ovdje pjevaju circumdederunt i dime se voštanice, a luda buktinja od sunca svijetli iznad pedeset hiljada mrtvaca, pedeset hiljada leševa trune u blatnim jarugama na Vardaru, polijevaju ih krečom i petrolejem, dime se gusti crni oblaci od lomača, nadlijeću ih čavke i gavranovi, a i ovdje stoji jedan gospodin doktor Čavka kao ađutant tatin, službouljudno, na tri koraka razmaka od njegova oca, gospodin doktor Čavka, a sve je zapravo mamin sprovod, mama u ovoj crnoj kutiji leži mrtva, i to se zove smrt."

„Smrt. Od prvoga udara, kada u svijesti čovjeka odjekne glas posmrtnog zvona, pak do ovakve nakaradne pogrebne svečanosti, koja, kao neka vrsta razonode, svojom jeftinom vatrogasnom pompom djeluje teatralno samo na duhove sumnjivo odnjegovana ukusa, čovjek se nekako, iz dana u dan, iz noći u noć, sve više, gotovo pasji priglupo, snalazi u sasvim nepojmljivom saznanju da je netko umro, da, naime, ono lice, za koje su nam rekli da je umrlo, nije više živo, da je naša mama postala predmet što ga prenose kao stvar, da je postala svima »bolom slomljenim« bližnjima »dobra kao anđeo«", međutim, Kamilo, već dva–tri dana, od dramatskog odlaska iz Pešte, od svitanja kad je stigao i odmah zatim ugledao mamu na odru, pa sve do ove banske gala–svečanosti, tone sve dublje u nesnalaženju tako da je pred pjevačkim korom, kome je »pokojna mama« bila

pokroviteljicom, kad je ovaj svojim sordinantnim basovima intonirao *Requiem aeternam*, ustreperio kao list na toplom saharskom vjetru.

„Tu se mračno dime mamine voštanice da joj bude svjetlije na tajanstvenom putu kojim sada luta potpuno sama u tamnoj noći, u vječitoj noći, sad joj brkati cilindraši pjevaju uspavanku za sretan put, veoma ozbiljno i dostojanstveno, a Kamilo osjeća kako mu se slijeva krv u cipele i kad bi ga netko zapitao, »molim vas, vi ste, mladi gospodine, problijedjeli, vi se bojite nečega, možda svoje vlastite savjesti«, što bi mu mogao odgovoriti, »da, da, illustrissime, magnifice, problijedio sam, bojim se umrijeti, da, da, bojim se umrijeti, a ne znam što to znači, ali se bojim«, premda je to doista, čini se po svemu, savršeno nerazumno, jer nema razloga da čovjek strahuje pred smrću kada je jedamput, već davno, nerazmjerno duže bio mrtav nego što je ovdje, danas, na ovom groblju, trenutačno živ, a ako umre, bit će opet ono što je već tako neizrecivo dugo bio prije nego što je postao ovim što jeste, i zašto strahuje da postane ponovno ono što je već tako neizrecivo dugo, gotovo čitavu vječnost, jedamput bio — kada nije bio, a ovim iskustvom raspolažemo svi živi i, prema tome, nikakva razloga nema da čovjek dršće na rubu nesvjestice, jer je netko umro, a taj »netko«, to je naša mama, u crnolakiranoj škrinji, iz koje viri čipkasti flor, kao bijeli papirnati ukras za imendanske torte, i sada se ovaj teški kovčeg diže kao da je pun zemlje, i sve je đavo odnio, i mamu, i Bregalnicu, i Tunguza, i Čupu, i Pijemont, i Beograd, i Srbiju, sve se to slomilo u momentu kao u potresu, a sada leži u ruševinama, u ovoj glupoj lakiranoj kutiji, koju tu nose pred njim prekrivenu čipkastom pozlaćenom hartijom kao kutiju bombona."

„Pedeset hiljada bugarskih i srpskih leševa leži isto tako na odru, sviraju Chopina vojničke bande, kreće se pogrebna povorka, a na čelu sprovoda njegova mama. I Tunguza i Čupu raznijela je bugarska bomba, onu kao mramor tvrdu, razbaru-

šenu Tunguzovu lubanju razmrskala je bugarska granata, onu divnu prkosnu glavu, za koju je beg Asim Karamehmedović, Einjährigfreiwilliger od 32. k. u. k. peštanske Infanterieregimente, patetično bio izjavio da je Tunguzova glava zapravo klasična glava, stvorena za turski kolac, a nisu Tunguza nabili na kolac Turci nego Bugari."

Poslije jedne od nervoznih scena koje su se s Anom stale javljati sve češće i sve nervoznije, skočio je Kamilo početkom maja do Beograda da referira Tunguzu o stanju jugoslovenstvujušče univerzitetske organizacije u Pešti (sedamnaest članova, od toga petnaest Hrvata iz Banovine i Rijeke, dva muslimana, beg Asim Karamehmedović, sin tuzlanskog hodže, i Mostarac Meša od BH 3. bataljona, oba jednogodišnji dobrovoljci), i tako ga je poslije povjerljivih razgovora u jednoj maloj dorćolskoj kafanici, u sjeni Bajrak–džamije, u Gospodar–Jevremovoj, Tunguz poveo da skoče na izlet, da Kamilo posjeti Kumanovo.

Popeli su se na kotu 511, na slavnu historijsku kotu Zebrnjak, sa koje je Zeki–paša komandirao Kumanovskom bitkom, a odakle se rastvara ljupka panorama na nedogledne horizonte od punih pet stoljeća naše jadne, krvave prošlosti.

U blagoj sivosrebrnoj rasvjeti, kroz tihu koprenu tople kiše, obrisi starodrevnog mramora mladonagoričanskog u daljini, a tu dolje, pod njihovim nogama, razastrla se ogromna vizija sa veličanstvenim izgledom na Skopsku crnu goru, svu zavijenu gustom proljetnom maglom, a daleko na obzorju, u intenzivno modrim obrisima, vrletni planinski lanci u snijegu.

— Eto, levo od nas, prigušenim poluglasom, kao da recitira lirsku poemu, čičeronski tumačio mu je Tunguz Kumanovsku bitku, sav upaljen romantičnom patetikom dramatskog događaja, levo od nas, eto, od onog tamo sivog druma što se vijuga uz drvored dudova, pa preko crte Kumanovo — Mlado Nagoričane, nadire Prva srbijanska Dunavska divizija, a tu, iza nas,

između ove kote i samog tamo sela Kumanova, drži pozicije na Zebrnjaku turska Bitoljska redifska divizija, a desno od nas, smerom na Mlado Nagoričane, udarila je Sedamnaesta nizamska, kao prethodnica Vardarske armije Zeki–pašine, koji je rasporedio svoje čete za napad na srbijansku Glavninu sa svojim Sedmim korpusom sa bazom u samom Kumanovu,

— Noću od 22. na 23. oktobra, Sedmi Zeki–pašin korpus sa Trinaestom divizijom prelaze Pčinju i u gustoj magli Turci su nečujno tiho doprli do samih naših položaja, a da nismo znali ni pojma imali da su nam Turci stigli na puškomet. Treći konjički puk, prilikom izviđanja, nabasao je na jaki otpor Turaka, sa zadatkom da zauzme baš eto ovo brdo, Zebrnjak, i savladavši tu poziciju sa šezdeset topova plena i nekoliko hiljada mrtvih, tu smo pregazili ovu kotu 511 i tako odlučili rat, a to ti je, moj bracane, bila bitka za Kumanovo,

— I što misliš, kolega, naše đeneralštapske krave (obrenovićevske) pojma nisu imale da smo dobili rat, razumeš li ti to, čoveče, vrlo jednostavno i logično, kao dva puta dva, udarac po turskoj lobanji i stvar je bila gotova, prepukla, bato, turska lobanja, a naši đenerali pojma o pojmu o tome nisu imali, razumeš li, jer još posle ulaska u Skoplje glavna naša komanda koncentriše sve svoje snage Prve i Druge i Treće armije sa pravcem na Ovče polje, gde je po njihovom strateškom visokoumnom planu tek trebalo da dođe do prvog ozbiljnijeg kontakta sa Glavninom Zeki–paše, koga u ovom trenutku više nije ni bilo, jer se, bracane moj dragi, bio rasplinuo — jakože dim. I zato je krajnje vreme, da se stvari kod nas srede u đeneralštabu, a na to se, nadamo se, mili moj sokole, neće dugo čekati, jer stojimo još pred ozbiljnim zadacima, za koje ove naše keše i kostobolne starkelje nisu spremne ni sposobne.

„Tako je govorio Tunguz o situaciji na bojištu kada su »Obrenovićeve generalštapske krave bile uverene da je Ovče polje ona zona gde će se odlučiti rat«, pak je i Kamilo u tome

smislu održao jedno predavanje ispred peštanskog studentskog hrvatskog kluba. Sve su to bile naivne fantazije za onih divnih dana kad još pod iluzijama nije zinula ova prokleta provalija od Bregalnice, a Bregalnica samo je posljedica proklete državotvorne logike, jer kad se bilo kakva plemenita misao pretvori u državnu politiku, ona se ostvaruje topovima i bajonetama. Svi su, zapravo, htjeli ovaj rat! I Bugari su ga htjeli, dakako, nema sumnje, Koburg se zaratio po planu, a i Tunguz je htio ovaj rat, ovu suludu Bregalnicu, jer kada su bili ušli u hram svetoga Đorđa u Starom Nagoričanu, pobožno, na prstima, s pritajenim dahom, Tunguz je gotovo deklamatorski izgovorio, »kako je ovo mesto svakom našem čoveku sveto, jer se ovde pred ovim istim ikonostasom pre pet stotina sedamdeset godina otpevalo Molebstvije kralja Stevana Dečanskoga u ratu protiv Bugara, za pobedu na Velbuždu, a posle pobede na Velbuždu, koju je podario Gospod našim četama, tu je bilo izloženo mrtvo telo do nogu poraženog bugarskog cara Mihaila, eto tako, to su naši računi od juče, a danas mi treba da se revanširamo Bugarima za Slivnicu, pre svega, a onda da sredimo s njima naše račune oko Vardara«, i tako se, eto, i desilo, kao što je govorio Tunguz, sada su računi definitivno sređeni, i sada je đavo sve odnio, i Čupu, i Tunguza, i Slivnicu, i Svetoga Prohora Pčinjskog, i Svetog Gavrila Lesnovskog, a od Ane stigao mu je jutros telegram, Ana je neočekivano otputovala, do konca srpnja ona ostaje u sanatoriju doktora Lechnera na Vrpskom jezeru, javila se Ani temperatura, a čudno je da od Ane nije stigla ni jedna riječ o maminoj smrti, kad je on još preksinoć telegrafirao da je mama umrla."

Requiem aeternam dona eis, Domine, mrmlja kor basova, a pred Kamilom kreće se polaganim pogrebnim ritmom povorka generala, biskupa, budimskih adlatusa, naivna družba uškopljene čeljadi koja pojma nema da grmljavina onih prokletih topova tamo dolje sa Bregalnice nije Requiem samo za pedeset

hiljada bregalničkih leševa nego i za ovu bansku paradu koja se ne kreće tu samo na pogrebu njegove mame nego i Monarhije.

Stupa ispred Kamila primarijus, gospodin Žigrović plemeniti Vugrovečki, a uz gospodina Vrhovnoga medika Kraljevine stupaju umorno jedan biskup, i još jedan biskup, znači dva biskupa, a Primarijus priča židovske viceve svojim biskupskim pacijentima, sve sami saborski magnati, regnikolarci, jedna grofica, i još jedna grofica, saborski pedeli i podvornici, subalterna gospoda u izlizanim salonrocima, jedan kavalerijski obrst, jedan kavalerijski ritmajstor, dva infanterijska majora, dva generala, jedna osamljena plava dama, blondina, slatka kao Ofelija, sveučilišni profesori, gospoda liberali, advokati, banski savjetnici, suci Stola sedmorice, vijećnici Banskoga stola, mudra objektivna gospoda Auguri Boginje Pravde, Čuvari Reda, Rada i Zakonitosti, ljigavi, slabo plaćeni banski savjetnici, ansambl likova iz egipatskog sanovnika Magde, kuharice gospođe de Szemere, sve figure svakodnevne životne komedije, koja svršava, eto, kao mamin pogreb, detektivi, pisma, telegrami, kondolencije, osmrtnice, buketi, gospoda bankovni činovnici, prokuristi, generalni direktori, čitav »vjenčić« plemenitih gospođa, dobro raspoloženih, koje poluglasno čavrljaju kao da su na gornjogradskom žuru, uzrujavajući se zbog posluge, zbog tračeva, ogovarajući jedna drugu na veseloj šetnji, pod suncobranima, zažamorio je idilični izlet na Mirogoj, kad svi blistaju od zadovoljstva da u onom crnom sanduku leži netko drugi, i tako uz dobro raspoloženje žubori konverzacija i dama i gospode činovnika sa Markova trga: — O, servus, amice, drago mi je da smo se našli, a što se to čuje, skandal kod Emeričkih, mladić se ženi, i to jednom poodraslom damom, a to je zaista dobro, to je, bogami, duhovito, à propos, amice, molim vas, drago mi je da smo se našli, bili smo u Badgasteinu, prenosimo vam pozdrave od tete Adele, a kako milostiva gospođa Terka, u Abbaziji je, lijepo, sjajno, divno vrijeme, hladno ljeto ove

godine, baš me veseli, i moja se sprema u Lovranu, u Lovrani je nekako komotnije, a i jeftinije, a pravo da vam kažem, dosadili su mi oni peštanski jajtelesi, em smo Horvati, a presvetli vaš gospodin Šef dobro, drago mi je, on je nešto kuburirao sa svojim nefritisom, šta kažete, molim vas, da, da, magnifice, oprostite da vas pitam kako stoji s onim predmetom o Galdovu, nema to mnogo smisla, treba to jedamput riješiti, to je sub judice još od 1896, tako dalje ne ide, a ja sam njima zagrmio, gospodine ti moj, baš zagrmio, dabome, da, da, i ovo, i ono, sve je to vrlo lijepo, ali nije logično, izvolite pogledati šta je odgovoreno pod brojem tim i tim, ex offo, prosim, magnifice, ne, ne, ne igramo se mi skrivača, dobro je, slažem se, i poslije se možemo lako naći, pročitat ću i ja vama nešto, što sve čovjek može da doživi na ovom našem čalàrnom beamterskom svijetu, da se vidi u kakvom analfabetskom ambijentu mi djelujemo, o, dragi moj gospodine doktore, život je zapravo jedna blatna cesta, dabome, sluga sam pokoran, šta kažete, ovaj nedoučeni balavac je spriječio dekret doktoru profesoru Siščanu, i to još iz madžarskih novina, no, to je lijepo, svakako kolegijalno, dakle, znate, ovi Emerički, ni tatica, ni pokojni dedek Koloman, nikada baš nisu briljirali svojim karakterom, ali da će se takav jedan balavac već na početku karijere sniziti do ordinarnog madžarskog doušnika, tome se nismo mogli nadati, ne, ne, a osim toga dečko nije normalan, eto, vidite, šta ćemo, kopa jamu pod vlastitim ocem, rekao je meni, entre nous, predsjednik Jurjaveški, pazite dobro, Emeričkom se klimaju noge, onaj njegov fakin ga je kompletno kompromitirao, i tako brbljaju gluposti, prateći gospođu Hortenziju na njenom posljednjem putu, svi su intimni prijatelji doma Emerički, svi su nešto rekli, svi su nešto pisali, svi su važno telefonirali, i onaj sedmi, i deveti, i jedanaesti cilindar, svaki je nešto telefonirao u Peštu, kao hrvatski moralist, dakako, koji se zgraža kako netko može da u madžarskoj štampi obara poštene, dobre,

lojalne Hrvate, prije svega odane dinastiji, a jedan drugi je opet telefonirao u Peštu, da ne će biti baš sve da je tako bilo kako to naša presvetla gospoda na Prezidiju misle, a stvar je sasvim normalna, radi se o pravilno potpisanom ugovoru u smislu Nagodbe, o pravorijeku paragrafa ovog ili onog, nismo demagozi, vršimo svoju dužnost, šta ćete, sitne sive činovničke duše, dezorganizacija bez perspektive, korupcija, dakako, mito, rasulo svih pozitivnih vrijednosti, a, eto, tako, došlo je kao što u Bibliji piše, došlo je da se umire, pokapamo našu Presvetlu, uzme li se pravo, još zapravo mlada žena, a šta ćete, svakoj pjesmi kraja biti mora, bila je, mora se priznati, čast, prava dama, baš comme il faut, u svakom pogledu dama, nema tu šta, ma tko da bi pokucao na njena vrata, uvijek je bila sklona da pomogne, a zapravo nije bila dobar čovjek, jako umišljena, prosim lepo, i, opet, uzme li se pravo, gezelšaftlih jako, jako štolc na svoj zdenčajdvorski fum, a u mladosti, smije li se reći, nije naša Hortense škrtarila svojim šarmom, ne znam da li znate, eto nam i doktora Bogoslava Trupca, on je jedno vrijeme bio u velikoj milosti kod gospođe Hortense, čini se da je igrao ulogu Cicisbea, u sjeni svoga protektora Emeričkoga, a, ipak, džentlmen je malko–malčice ipak pogođen i, kao što se vidi, i ne simulira, a vi ne znate, kolega, bio je to pravi pravcati roman, pokojnica je pokušala da kidiše na svoj život, jedne noći, otrov, cijankalij, veronal, pa da, ali tome ima već desetak–petnaestak i više godina, to je bilo još u ono vrijeme kada je doktor Trupac kao banski perovođa bio persona gratissima kod Emeričkoga, a, eto, čast, zna čovjek kaj se šika, stigao je sa suprugom, sa svojom mladom suprugom Jurjaveškom, Dagmar Jurjaveškom, starijom kćerkom starog Jurjaveškog, je, pa kaj je Trupac jurjaveški zet, to mi je čist novo, a to vi, magnifice, niste znali, no, prosim lepo, to bar niš ni čudno, gospodična je bila oduvek rentabilna udavača, ta idite, doktore, a šta će Trupcu miraz, kandidira na listi Koalicije, pametan čovjek, oduvijek sam

govorio za Trupca da je pametan, a, ne, ne, takvi ne ostaju peglati svoje pantalone na Prezidiju, prosim, i pazite dobro, nisam loš prorok, Sabor je kao stvoren za Trupca da mu postane trambulìn, taj će još dotjerati do regnikolarca, pazite dobro, a i naš dragi Presvètli igra pobožnog udovca, čini se da mu ni vuršt kaj mu je baba stegla pete, ali, prosim vas, stari nigdar ni bil preblagi Jevrem, opasan štajger, zna se, nevina dušica, i tako se pogrebna šetnja, polagano, dostojanstveno, na visini banske etikete — lento maestoso — završava relativno brzo, jer se grobnica plemenite obitelji Habdelić nalazi pod svodom arkada, u najreprezentativnijem dijelu plavokrvne posmrtne karijere, tu, gdje leže naši slavni generali, pjesnici i rodoljubi, čija je slava od bronce trajnija.

— Molim vas, ne znam da li vam je poznato, kako to da Emerička nisu prevezli na Ladanje, jer svi Emerički spavaju svoj posljednji san na Ladanju?

— Rekla je presvetla Kokošinjska, da je Emerička patila od idée fixe, da se ne bi osjećala dobro na onom bogèčkom ladanjskom groblju, među emeričkovskom kmetskom bagrom, i da je zamolila svoga supruga da joj ispuni želju, a takve se stvari poštuju kao svetinja.

Od pretjerane doze bromurala, kao uspavan, stoji Kamilo sagnut nad tamnom četvorinom otvorene rake, iznad crne, antipatične rupe, tako neugodno nalik na onaj crni otvor na pozornici iz koga na teatarskim daskama izlaze duhovi, a sve je neka vrsta jadne predstave, u kojoj se zaista silazi sa pozornice neodgodivo. Kamilove misli slomljene su misli samotnika, koji je u ovome momentu izgubio svaku vjeru u bilo kakvo značenje neke određene zemaljske svrhe, ne snalazeći se u sumraku uznemirenih uzbuđenja, u nastojanju kako bi se otrijeznio ispitivanjem grube istine kojom je okružen, a glasna istina, to je plač njegova oca, koji jeca kao dijete, i Kamilo mu steže

svojom desnicom lijevu ruku da ga smiri, kapaju tatine tople suze po njegovoj ruci, i Kamila je steglo u grlu, u jednjaku, u dijafragmi, probada ga u grudima ispod lijeve sise, a ne može da proplače, stoji drven i prazan, *Requiem sempiternam dona eis, domine, et requiescant in pace, pomolimo se za dušu onoga koji će među nama prvi umrijeti, Oče naš, koji jesi na nebesi, sveti se ime Tvoje, nek bude volja Tvoja,* i kao da se završila neka koncertna priredba s velikim uspjehom, pristupaju gospoda u cilindrima, ozbiljna, dostojanstvena gospoda, sve sami mrki muževi, obrazi natečeni, podbuli, obrijani, čekinjavi, bubuljičavi obrazi, ljudi, činovnici, narod u kravatama sa kaučuk–ovratnicima, sa crnim izlizanim reverima, blistaju stakla naočara, cvikera, lašti se olinjala zečja dlaka, glacé–rukavice iz naftalina, zgužvani prsluci, srebrni lanci sa privjescima, konjske glave, ženske glave, Meduze, Mefisti od pleha, na trbušinama gospode perovođa i banskih pristava, namrštena lica, iscerene grimase, usko skrojeni kaputi, zgužvane pantalone, otromboljene usne i čeljusti profuza i tamničara, geodeta i kotarskih mulaca, gnjili zubi, spušteni i tupi pogledi, vreva koštanih, grubih, tvrdih ruku, ukočeni pozdravi, napete, hladne, konvencionalne, neprirodne, slabo odigrane, simulirane, neotesane obrazine, grimase, nejasna, mutna, strana, daleka, nepoznata lica, i svi se rukuju, i sve ih ima više i naviru sa sviju strana kao skakavci, u jatima, i svi se nespretno klanjaju, svi nešto mumljaju kao da se mole bogu, svi žale, svi oplakuju, oštro rezani ptičji profili, obli, plastični, neurastenični, razliveni kao od gumije, od tijesta, od melase, od žute zemlje, tjelesa antipatična, zaogrnuta jeftinom proznojenom tkaninom (na mjesečnu otplatu, iz izloga kod Bettelheima), masa ljudskog toplog mesa, usijanog, tapetiranog tankom vlažnom kožom ili grubo navoranom, kao pergamena, krinke okorjelih debelokožaca, državnih odvjetnika, cinika, rutinera, tankoćutnih slabokrvnih nervčika, čitava šuma socijalnih ništica, bezimenih, sitnih i neznatnih kao

socijalni grašak tako sitnih, trepetljive maske u panici pred opasnim banskim jaguarima, dobro ugojene sipljive, astmatične svinje, ravnodušno uzvišeni mekušci s kratkim dahom i uzdahom, mlohave, trome stražnjice, a svi imaju cilindre i nema im kraja, a svi se rukuju, i to traje u beskonačnost, i samo sve više naviru, klanjaju se, bulje u čovjeka, to je mobilizacija nametljivih glupana, a Kamilo usred gužve sve se dalje rukuje s ovim čuvidama, s ovim nosovima, s ovim rilima, s ovim crijevima, s ovim majmunskim marcipanskim njuškicama, sa nosićem sitnim kao dugmence, a to su slatke naše dame, banske savjetnikovice i njihove jedinice, isto tako slatke gospođice, drage banskosavjetničke frajlice, cukerpoherajska krema glavnoga grada Kraljevine, to su predstavnice »lijepoga spola«, sviraju klavir, nemaju miraza, bogìce čekaju svoju šansu, a gospoda kancelisti i akcesisti, gračanski i šestinski »paradebaueri« s impozantnim nosinama, s opasnim ptičjim kljunovima, tu se od suza cijedi jedan tanki, sušičavi kmetski nos, a tamo rokće mesnata nosurina, ovaj je detektiv dug i koščat, a onaj prezidijalni konfident gospodski svilen, marcipanski ljigav, ona se nosina klati kao mornarsko veslo, čovjek na široku crnačku nozdru udiše oštru grobljansku prašinu, kadaverični uzduh od voštanica i srpanjskih ruža, i koji je đavo dočarao ovo pakleno priviđenje, šta hoće ovi ljudi, šta su se tu oborili na čovjeka na ovom karnevalu od nosova, blijedih, beskrvnih, crvenih (od petnaest špricera bakrenih), razjedenih, raskvašenih, uvijenih i grbavih, duboko usađenih ili plitko nalijepljenih kao karnevalska maska, a od svega toga Kamilo ne može da se spasi, nego je usred ove napasti osuđen da i sam grimasira kao glupa krabulja među krabuljama, zahvaljujući se lijevo i desno, »hvala, hvala, hvala«, kao sretan autor kad je pala zavjesa poslije uspješne premijere.

Usred regnikolarne banske rulje, pod pljuskom indiskretnih pogleda, u gužvi obrazina i razbarušenih ljudskih pojava, Ka-

milo je zapeo u duhu i luta mislima po Makedoniji, po kumanovskom groblju, po svojoj prostranoj peštanskoj sobi sa trokrilnim erkerom i razgranatim fikusom, krcatoj staromodnim pokućstvom gospođe de Szemere. Usred sobe baršunasta second-empire-garnitura u boji blijedé maline, sa čipkastom presvlakom, a na tronogu osmorokutna siva mramorna ploča, uokvirena masivnom hrastovinom, sa vedutama Badgasteina i Opatije, isto tako baršunasto uokvirenim, sa portretima starog gospodina u mekanoj svilenoj plisiranoj košulji sa zlatnim lancem i mlade ugojene dame sa bujnim podvoljkom i crvenom ružom usred mesnatog žljebića na dekolteu, obrubljenom bijelim brokatom. Tu su knjige, tamo je krevet gdje je Ana prospavala dvije noći kada je gospođa de Szemere prošloga Uskrsa otputovala svojoj sestri u Požun, a kao ustreperena žuta koprena od dima, žuta uzvijorena svilena tkanina, kao anemona prozirna i kao dašak laka, talasa se preko čitave sobe otrovna pomisao da je Ana bila prisutna, ovdje, u ovoj sobi, da njena sjenka diše u onim jastucima kao duh na spiritističkoj seansi, a da Ane nema više, da je više ne će biti, da se sve zauvijek prekinulo, a Kamilo nema moralne smionosti da to shvati.

„Ana je oštrica od sablje koja vodoravno preko ošita, točno iznad trbušne opne ispod dušnika reže kao nož, steže mu grkljan, bije mu u sljepoočici lijevoj i desnoj podjednako glasno, tako grubo te osjeća čeonu kost pod nabubrelom kožom i, sklapajući usijane vjeđe na rubu nesvjestice, razabira još samo toliko da ga hvata omaglica od pomisli kako postoji opasna mogućnost Anine smrti, kao što, eto, ovdje pred njim, na ovom groblju, postoji sasvim stvarna i konačna smrt."

„Ako se sve to s Anom doista prekine kao što prijeti, on će ostati osamljen kao pas na ulici, kao što je ostao osamljen u Closerie des Lilas prije dvije godine u Parizu, kada mu se objasnilo da čovjek zapravo živi sam samcat na ovoj planeti, i kada od straha tek što se nije survao u Seinu, na povratku u

hotel. A kad je Ana prisutna, kad se njena faraoneskna kosa razlijeva po onim jastucima, on nije osamljen, jer usred tmine Ana paluca kao kandilo, slabo, iznad velike tamne vodurine, ova lopta naša i sve lopte među zvijezdama obasjane su trepetljivim kandilom Aninim koje prijeti da se ugasi svakog trenutka."

U poplavi nosova, diskretnih i nametljivih, kao što su im i njuške i kretnje, i ruho i cipele, usred bujice najispraznijih riječi, očitih gluposti i laži koje izviru na neopraną, hrapava, nikotinizirana ždrijela, razjapljena i halapljiva, tu nešto cvrkuću visoki ženski djetinjasti soprani, izražavajući iskrenu sućut, da je pokojna Presvetla bila velika dobrotvorka, fina duša, lažu šarmantne ženske usne, ružičaste, mesnate, rastvaraju se crnomanjaste oštrozube gubice, réže pasji, mašu repom, krevelje se mesnate maske s opasnim donjim čeljustima, tvrdim, kriminalnim, izbočenim, grubo plosnatim, guste čekinjave kose (svi oni nose u džepovima češljeve i trajno se češljaju), mokri brkovi, suhonjavi vratovi, klempave uši, glomazne, stršeće, masne, teške, dlakave, strašne uši, i ta prazna, strma, visoka, niska, uska, ćoškasta, gruba i uglata plastična čela, ti dlakavi široko razvijeni profili, mekani, grubo crtani i oštri obrisi plitkih, tupojajolikozdepastih, dječjih oblih ovala i lubanja, široka usta, bundevaste ljuske od oraha, kvadratne glave, četvrtaste, euklidovski tvrde, mjehuraste, ćoškaste, piramidalne, šiljaste, tornjaste, ovi zatiljci zločinački gojazni, zatiljci tupih nosoroga, tjelesna masa utovljenih, zbijenih, zgusnutih tipova i ogromna masa mesa, mesa djevojačkog, ženskog, krhkog i tankog, jadne zbrčkane karikature dugih krakova, podjetinjenih staračkih pojava, a sva se smjesa od kostiju, od zglobova, od glava, od pojastučenih masnih stražnjica gura, krevelji, ždere i ne će drugo nego da se požderе na ovim vječnim Slivnicama i na Bregalnicama, „a Ana je telegrafirala da ima temperaturu,

mamine smrti nije spomenula ni jednom jedinom riječju, zapravo nepojmljivo. Zagonetno. Otputovala je na Vrpsko jezero, pa sve da i nije bila u Pešti, stari joj je u svakom slučaju morao otpremiti telegram, jer on se javio Ani a ne njemu, telefonirao je da putuje, jer je mama na samrti, prema tome Ani je to bilo poznato, a sad javlja da ostaje u sanatoriju do dvadesetoga. Ima temperaturu. I zašto ostaje baš do dvadesetoga ako ima temperaturu?"

Na kraju, i ta se Kalvarija svršila. Izredala se rulja, ostali su još samo grobari, a među grobarima jedno crvenokoso lice, u polucilindru, vrsta režisera koji je ravnao čitavom priredbom, a Kamilu se pričinio poznat, kao da je toga čovjeka jednom davno negdje sreo, samo gdje i kada, i tako, u mislima o mami, o Ani, o Čupi, o Tunguzu, o koti 511, kao u snu, Kamilo se našao uz oca u fijakeru.

„Što mu je bio rekao u predvečerje Hungaricuma, a tome ima već sedam punih godina, njegov kolega Aladár Knobel, da mu je otac Daumierova karikatura. Aladár Knobel spomenuo je tom prilikom Anino ime, i to je bilo prvi put da je čuo ime Ane Borongay, a Aladár nije imao krivo, ovaj gospodin, koji tu sjedi u banskoj prezidijalnoj kočiji s njegove desne strane, zapravo je tipična figura iz prošlostoljetnog panoptikuma, sa svojim visokim ovratnikom, sa svojim, u pasu usko skrojenim salonrokom, širokim reverima, pod visokim cilindrom, s tankom, prosijedom, pomno počešljanom i naprahanom bradicom, koju je Kamilo u djetinjstvu trajno precrtavao kao donkihotsku, a ovaj profil nije donkihotski, nego baš sekundantski, krakelerski, dragunski, banski elegantan profil čovjeka, zapravo bezazlenog i naivnog bonvivana, koji se ne će dati oboriti od mamine smrti, kada je smrt, kao što je poznato, posvema naravna, dakle logična i neizbježna pojava."

„Čovjek se vraća sa pogreba svoje žene, sve ga još smeta kao upaljena pokosnica oko gnjilog zuba, ali kad mine određeno vrijeme, ovaj peštanski viveur, koji je još prije pet–šest godina namjeravao da se rastavi zbog neke operetne subrete, otkrit će sasvim nove izglede, zanimljivije od dvadesetpetogodišnjeg dosađivanja s jednom ženom koja nije imala nikakve druge brige nego da proslavi svoj srebrni pir jedinstvenom ladanjskom garden partyjom, a sada su se stvari tako okrenule, da mu sve lađe nisu još potonule, a što je sada Jurjevska prazna, što tamo nema više »nečega« što se jedamput zvalo »mama«, ta odsutnost bivših živih stvorenja svrstava se u bezidejnu kategoriju »pokojnih bića«, pa kad se reklo da je nešto »pokojno«, nije se time reklo baš ništa, a što već sve nismo o tome izgovorili a da ipak nismo rekli ni za dlaku više nego kad kažemo »uginula riba« ili »mačka«, a, opet, o svemu tome ispisane su debele knjižurine, i sve kad čovjek i misli da je o tim stvarima nešto razumno odredio, nije shvatio ništa više od pseta, koje, kad onjuši truplo, podvuče rep i bježi niz maglenu cestu, i to po mogućnosti što brže. Trebalo bi sve to razumno razraditi, shvatiti, prepisati od nekoga tko je o tome progovorio mudro, svakako mudrije od svega što on može da smisli u ovom glupom fijakeru koji se tako polagano penje uz vinograde pod Jurjevskim grobljem, gore, u Gornji grad, doma u Jurjevsku, iz koje su ga tako grubo prognali, te mu je Jurjevska danas mnogo manje bliza nego njegova soba na Rákóczijevom bulevaru kod gospođe de Szemere, na trećem spratu, sa dalekim izgledom niz onu halabuku preko prospekta, sve do Narodnog teatra, a tamo, na stolu, srebrno uokvirena, šuti slika Ane Borongay, a ono crvenokoso lice, ona pompefunèbreskna krabulja pod polucilindrom, ono je bio jedan od detektiva koji su bili stigli da ga hapse u vezi sa Jojinim dinamitom, nema sumnje, to je ona crvenokosa kreatura koja je htjela da ga sapne gvozdenim policijskim narukvicama, a Anina fotografija, njen prošlogo-

dišnji poklon za dvadeset prvi mu rođendan, što ju je snimio njen intimus arhitekt Baranyai, dobra je i nije. Ana zapravo i nije fotogenična, njeno je lice i suviše uznemireno, ono je trajno ustalasano kao more, a da bi fotografska lupa mogla da ga odrazi u svim preljevima, ono Anino, uvijek još čisto, djevojačko lice en face, s pogledom uperenim ravno u oči čovjeka, s pogledom blistavim, mirnim, sasvim iznenađujuće čudnim, koji svojom šutnjom govori sve što čovjek može čovjeku pod zvijezdama uopće reći, a ta bi lupa trebala da bude u rukama sasvim drugog vještaka nego što je Baranyai, koji o svojoj majstoriji ima uzvišeno mišljenje, a zapravo je snob i pederast sa sasvim nastranim ukusom. Baranyai Ane uopće i ne vidi, on nema ni pojma tko mu je model. Ispod svilenih pahuljičavih trepavica, ispod plavopastelnih vjeđa, dva oka, dva tropski uznemirena oka, dvije zjenice, duboke kao poniranje u nepoznate prostore, oči čudne, sive, zelene, opasne oči, oči koje govore da nije istina te se ne bi moglo zauvijek otputovati iz ove stvarnosti i zaboraviti sve čime smo okruženi, sve što nas ovdje, dolje, među ljudima, čini time što jesmo, čudna vatra u tim očima koje nas zovu da prestanemo biti tu, ovdje, sada, ovo što jesmo, da je sve ovo što sanjamo samo obmana, a ove oči, ove sanjive oči jedina su stvarnost puna najsmionijih mogućnosti sasvim nejasnog i nepojmljivog izleta u nepovrat, na rub opasnih ponora, gdje se čudan nemir mesa pretvara u posljednju iluziju samrtnog uzdaha, kada se sve na ovoj zemlji prelijeva u čudan zanos koji miriše po smrti. Stravičan osjećaj uklete opojnosti koja nijemo mami iz čudnog ovog pogleda, pretvarajući se u narkozu nestajanja. Dodirujući svojim pogledom Anine oči, osjeća se kako magnet njena pogleda sudbonosno vabi na odlazak s ovog svijeta, i kako bi on, bez razmišljanja, svijestan da se nikada više ne će vratiti, bio sklon da nestane, samo da mu Ana pruži svoju ruku, da se s njom zaputi u opasnom smjeru kojim su već toliki otputovali."

„Kuća u Jurjevskoj", pred kojom se, usred duge povorke fijakera i karuca, kojima su stigli posjetioci u kuću žalosti, zaustavila prezidijalna kočija, „prazna je, tu više nema mame", pomislio je Kamilo, ulazeći pod krov, pod starom okovanom hrastovom kapijom, i tu ga je oborila jednostavna pomisao da „mame više nema", i tako je zaridao gorko, iza glasa.

— Svladaj se, dijete moje drago, pristupio mu je otac, obujmivši sina sentimentalno, tu se sada na stanju stvari ne da izmijeniti više ništa. Sve su to prirodni zakoni. Čekaju nas, sine, moramo se pojaviti, ja, nažalost, nisam privatno lice, sine, moj stari Gyula ovdje je u ulozi adlatusa Njegove Ekscelencije Grofa Premijera, ja se ne mogu apstinirati, a mislim da je i Ekscelencija Barun ovdje, a tu su i svi moji kolege, cijela Vlada, to je pitanje etikete, živimo, na kraju, kao konvencionalna bića, zar ne, sine, molim te, svladaj se!

— Ne mogu da ih vidim, ne mogu da podnesem nikoga, pusti me, molim te, dosta mi je ove komedije, prekinuo je oca nervozno i oteo se zagrljaju gotovo surovo, „lako njemu, ovaj je otplakao svoje pred publikom, i dobro je rekao jedan stari glumac da prave suze na sceni ne dopiru ni do rampe, a samo lažnima divi se svijet", idi ti, izvoli, pusti me, molim te, barem na momenat da se saberem, ne mogu više, dosta mi je, na kraju sam,

— Čuj me, dijete, saberi se, kažem ti da su sva gospoda iz Prezidija stigla, ponavljam, illustrissimus Reviczky nije ovdje privatno, razumiješ li, protokolarno je stigao, ne mogu se apstinirati, nisam, na kraju, odgovoran za ceremonijal, ali čovjek treba da vrši svoju dužnost, to od nas zahtijeva i uspomena naše pokojne mame, dijete, razumiješ li, a tu su i Amanda, i Barbara, i generali, i generalni Moyses, i presvetli Salamon, svi su ovdje, čekaju nas, to su, bože moj, običaji, to je nezavisno od naše volje,

— Pa dobro, izvoli, molim te, idi, stići ću, doći ću, ne znam, samo za trenutak, ovako ne mogu, oprosti!

Tetka Amanda von Thery–Adlersberg, udovica Feldmaršal–lajtnanta Alphonsa von Thery–Adlersberga, mlađa sestra Hortenzijine majke Barbare, igrala je ulogu prave, autentične generalice od glave do pete, i dok je njen suprug, još kao brigadni general, služio u Agramu, Amanda je važila u kući Emeričkih, u krugovima oko banskog Prezidija, kao i u čitavoj agramerskoj garnizoni, po svim divizijama i brigadama oko Korpskomande, u stvarima i pitanjima balova, konjskih utrka, brakova i etikete kao vrhovni meštar ceremonijala i ukusa.

Na početku puta, očarana iluzijom da će kao pjevačica postati »naša druga Ternina«, Amanda je studirala pjevanje kod nekih bivših bečkih tenora, pa kad je jednog jutra nestalo njenog alta kao daška sa ogledala, njena udaja za general–majora von Thery–Adlersberga, gospodina starijeg dvadeset osam godina, smatrala se u onome momentu u obitelji Habdelić glavnim zgoditkom na lutriji.

Žive fantazije, s izvanredno razvijenim darom za promatranje, na temelju svog gorkog iskustva, Amanda, kao neka vrsta brodolomke, koja je u posljednjem trenutku isplivala na hridinu bogatstva i socijalnog položaja, govorila je o ljudima, o konjima, o koncertima, o generalima i o kelnerima postojano i podjednako negativno, ironizirajući jadne mane ljudske s mnogo otrova, sa razdraženom antipatijom spram svakoga, za koga je osjećala da bi eventualno mogao da se, što njoj nije pošlo za rukom, otme prosjeku i da se probije i spasi od sive neminovne propasti.

O dekorativnim lažima, o raznim trikovima iz predjela ukusa, u pitanjima slika, slikarstva, pokućstva i intérieura (a sama je imala bogat i izvanredno razvijen ukus za razne dekorativne trikove), o glumačkim ili pjevačkim naporima ili talen-

tima uopće, o daru ili o pameti pojedinih istaknutih lica po višim komandama u garnizoni, o banskom Prezidiju, teta Amanda izražavala se često sarkastično, da, upravo porazno izazovno, a mnogi od njenih argumenata bili su, nažalost, opravdani, sa veoma uvjerljivom dokaznom snagom. O oficirima i ađutantima svoga supruga generala, na primjer, bili oni »oficiri generalštaba ili infanterijski mulci«, govorila je trajno kao o primitivnim benama, ali njeno mišljenje o presvetlom Emeričkom, na primjer, ili o njegovim prezidijalcima, nije bilo manje izazovno, jer je za sve poznate štrebere sa Markova trga govorila da nisu drugo, nego slabo plaćeni grofovski »Schuhputzeri«.

Na svojim izletima iz Beča, koji bi se vraćali sezonski, kadikad oko Uskrsa, pa onda opet oko berbe na Ladanju Gornjem, već oko svetoga Mihàla, kad su nestale lastavice, teta Amanda pojavila bi se kod Emeričkih kao gost koji se očekuje sa strahopočitanjem, a istodobno i s pritajenom intimnom nadom da će ova hirovita bečka Grande Dame, koja je po svom pokojnom suprugu Feldmaršal–lajtnantu naslijedila nekoliko kućerina u Alserstrasse, po mogućnosti isto tako doskora nestati, kao što se i pojavila.

Bezazlena i dobroćudna, Kamilova mama Hortenzija, koja je sa svojom deset–dvanaest godina starijom tetkom provela nekoliko divnih tjedana još u ono vrijeme, kada se Amanda spremala na pjevačku karijeru (a ti bečki dani ostali su u Hortenzijinom pamćenju kao nezaboravan datum), zapela je u odnosu spram rogobatne i osorne tetke u ulozi ponizne, pomalo provincijalne nećakinje, koja njeguje svoj nedostižni ideal, kako bi svojoj velikoj učiteljici ostala pokorna službenica do smrti. Pateći u pitanjima raznovrsnog kulturtregerstva, spram umišljene, odrođene Bečanke, od izrazite agramerske manjevrijednosti, Hortenzija se spram Amande osjećala trajno potisnutom, sumnjajući u vlastitu pamet, u svoju »tako tupu

fantaziju« i, uopće, u sve svoje »sposobnosti«, a, opet, potaknuta originalnim Amandinim idejama i otkrićima, ona bi joj se neodoljivo trajno divila: »Pa ipak je naša Amanda unikum, jer kome bi palo na pamet da ribu, prelivenu čokoladom, servira u sedefnim školjkama?«

— O, draga, ti si naivna, da se riba servira sa biterčokoladom, to sam vidio već u Deauvilleu 1897, to nije nikakav Amandin izum, usprotivio se Hortenzijinoj adoraciji njen suprug, koji je na tetku svoje supruge od prvoga momenta kako ju je upoznao reagirao razdraženo negativno.

— Šta će njemu pamet soliti takva luckasta Turopoljka, koja misli da je mudrost čitavog svijeta pojela velikom žlicom zato, jer ima dvije trokatnice u Beču? Valjda i on zna što je Evropa, valjda je i on peglal svoje pantalone v Beču i v Berlinu, pa i u Parizu, preglupo, pa valjda i on zna kako se serviraju ribe,

— Pa dobro, Kamilo, a Amandi je palo na pamet da za kristbaum izmisli svoj vlastiti nakit, njena Botticellijeva Primavera, njena Afrodita, njeni bijeli konji pred zlatnom kvadrigom, Orfej i Euridika i, uopće, čitav grčki Olimp na kristbaumu, sa Parsifalom, sa Tannhäuserom, sa Lohengrinom i labudom, oprosti, sam Hugo von Hofmannsthal izjavio je za Amandin kristbaumšmuk da je to djelo rođene poetese, i da joj se iskreno divi, i to joj je napisao u svojoj posveti,

— Ti si čučica, Hortense, ti svemu nasjedaš, onaj svoj kristbaumšmuk kupila je Amanda u jednom berlinskom bazaru, to je najobičnija kupovna roba od kristbaumšmuka, a, osim toga, ja sam kod princeze Auguste vidio na kristbaumu figure modelirane po kraljevima i kraljicama iz kartenšpila, sa dečkima u madžarskoj narodnoj nošnji, to je bilo originalno, vidiš,

— Ti Amandi odričeš i ribe i kristbaumšmuk, ali ona, vidiš, umije kupiti baš takav kristbaumšmuk kao nitko, ona ga umije pronaći, za razliku od nas tolikih koji to ne znamo, a, osim toga,

Amanda ima pravo da je naš Makart–špajscimer u Jurjevskoj démodé, a ti o tome ne ćeš da čuješ,

— I ne ću, Hortense, razumiješ li, ne ću, mrzim Amandin bazarski salon, ono je sve fotografski bofl, ne ću da mi stan bude teater, ne spadam ja u teatergzindl, da se razumijemo, moj stan treba da je stan u kome se stanuje, ja nisam primadona, ja ne pjevam na bini,

— Pa da, Kamilo dragi, ali Amandinom ukusu divi se cijeli Beč,

— Baš me briga za cijeli Beč, pederasti i tenori, a ne Beč...

Rođena pod provincijalnim šljivarskim krovom, dresirana u okviru konzervativnih predrasuda prošloga stoljeća, Amanda je stigla kao djevojka u veliki grad, kao bezazlena provincijalka, i tu se ona mrvičica njene nacionalne svijesti, koja se tek zametnula oko rodoljubivih motiva Šenoine Antologije, rastopila na »sjajnoj vatri bečkoga sunca« kao lanjski snijeg, i tako se mlada generalica odmetnula u onu vrstu tipično naših austrofilskih snobova, koji se osjećaju nelagodno, pomalo deklasirano, jer nisu rođeni kao otmjena bečka djeca, koja se vozikaju gospodskim kočijama.

Trajno omalovažavajući sve što nije bečko, Amanda je izvrgavala ruglu sve: od naših koncerata do kazališta, od banskih balova do banskosavjetničkih koterija i žurova, izražavajući se neumoljivo strogo, više od toga, bezobzirno, upravo izazovno o svemu što je ona tretirala iz visine pod skupnim nazivom agramerizma. Sve, što se na prijelomu Stoljeća u našemu malom gradu odigravalo na koncertnoj, na plesnoj ili na bilo kojoj društvenodobrotvornoj pozornici, za Amandu bilo je sažaljenja dostojan primjer provincijalne zaostalosti.

Od prvoga dana kako je počeo na svoju bečku tetku gledati (po svoj prilici ipak pod tatinom sugestijom) kritički, a to je bilo već u drugom–trećem razredu gimnazije, Kamilo je na

Amandinu bujicu glasnog, od vremena na vrijeme, mora se priznati, duhovitog, a uglavnom brbljavog zanovijetanja reagirao postojano odbojno, i to je trajalo godinama, tako da, uprkos zaklinjanju svoje nesretne mame, on, za svojih bečkih izleta, namjerno nije posjećivao tetu, pa ni zbog najkonvencionalnije pristojnosti.

— Pa ipak, dijete moje, Amanda je sestra tvoje bake, a ti si svoju baku tako volio, učini mi tu ljubav, iz uspomene na bakicu, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog naše bakice, skoči, molim te, do Amande, prenesi joj naše pozdrave, njoj ćeš učiniti veliku radost, a tebe ne košta ništa, a, osim toga, kad te to moli tvoja mama, zašto ne bi, jedini moj dragi, mami svojoj ispunio tako nevinu želju, kad te to mama tako usrdno moli, da bi se i ciganško srce rasplakalo,

— Nisam bio kod tete, nikakve radosti ne bi izazvala moja vizita kod tete, ona ne može da me vidi, a priznajem, draga mama, oprosti, ta tvoja Amanda je strašna baba, i varaš se misliš li da te voli, osim svoje hladne njuške, ona ne voli nikoga, ona je salamander.

Amandine antiagramerske filipike trajale su godinama: kao tipična Austrohrvatica, ona je baš u Zagrebu gledala žrtvu naopake madžarske megalomanske politike.

— Pa dobro, dragi Kamilo, a kaj se vraga vi regnikolàrci špinčite s tom vašom regnikolarnom unionističkom politikom, em vam Zagreb zgledì kak gancgevènlih selèndra, jer da glavni grad jednog tako lojalnog carskog naroda, koji je dinastiju spasio baš od Madžara, i to baš od tih vaših regnikolàrnih Madžara, prosim, mora zgledati kak kakvo provincijalno gnezdo, pa to je sramota, pa kaj vas nî sram da trpite onu vašu cingilingi–sramotu nasred grada, mit diesem säuerlichen Pferdeäpfelgeruch, und dieser fortwährenden, so indiskreten, wie soll ich sagen, Furzerei, je, pa kak dugo bu još taj škandàl od konjskog tramvaja, oprostite — prdil po toj vašoj blatnoj Ilici,

a to nî vic, to je sramota, i punktum. I prosim, to nisu samo moje ideje, prošle godine, na Silvestrovo, na Balu am Ballhausplatz, zapitala me Njegova Carska Visost, Nadvojvoda Leopold Salvator, koji nî pozabil da sam Zagrepčanka, kaj je istina da Zagreb još uvek nema električnog tramvaja? A kaj sam Preuzvišenom Nadvojvodi, prosim, mogla odgovoriti, neg da je tak kak jê, pa kaj je Njegova Visost na to blagoizvolela primetiti, das ist zum Himmel schreiende Schande, Schade eigentlich um diese ganz schöne und sympatische kleine Stadt, dass mit ihr so Schindluder getrieben wird, das ist auch so eine Art ungarischer Frechheit, rekla mi je Njegova Carska Visost, a mene je oblil šarlah od špota i sramote, je, pa kaj vi gospoda königlich magyarischen regnikolarci s Banskoga stola i Sabora, kaj vi ni to nemrete zrihtati v toj vašoj slavnoj Pešti, Kamilo, za boga miloga, pa to je ipak prebèdasto, danas ni v Kongu nema više konjskog tramvaja, ak boga znaš,

— Ne velim da tak nî, al to je tak, draga Amanda, rastegnuo je Emerički svoju grimasu sasvim kineski pasivno i počeo je da tare palcem o kažiprst desne ruke, kako bi simbolično izrazio da slavna Banska uprava nema sredstava, nema ni jednog jedinog disponible filira da kupi električni tramvaj, a Gradski magistrat nema ni prihoda, ni beriva, ni sredstava za izgradnju električne centrale, a bez elektrike nema tramvaja, zar ne, bez filira nema muzike, beci–beci, moja draga Amanda, nemamo mi beci, razumiješ li, prazne su nam kase,

— Hja, če je tak, onda, prosim, se vemo kuker je, a ak je tak, a kaj se onda vraga bavite z ovom vašom politikom, zakaj ližete Pešti pete, no, dobro, al ak več nemate elektrike, a ko vas sili da kupùjete vaše proklète proste amerikanske boks–cipele, treba samo proflangirati Ilicom pak da čovek vidi gde smo, kak smo i na čemu smo, na koncu, ove vaše žalosne agramerske cipele na korzu, na primer, do gležnja visoke, žnirane, a štrumfe ženske, cvaj–glat, cvaj–ferkert, pa onaj prokleti, nesretni ame-

rikanski boks, und immer nur Box und kein Ende, te ne vidiš nigdje ševroa ni za lijek, nego same amerikanske boks–cipelendre s Palma–gumipetama, pa i ove vaše prokleté Palma–gumipete sve su izlizane, sve sami erarski najjeftiniji rehnungsunteroficirski cugšuji, zgužvana, kancelistička cugšujska moda, sve baš eht u horvackom stilu, nema ni jedne jedine pristojne polucipele, ni švedske ni madžarske, ni jedne jedine svilene čarape, čovek ne vidi baš niš na čemu bi mu se moglo zaustaviti oko, a zakaj su vam baš sve ulice tak blatne, prejti z jedne strane na drugu je prosto kunst, i, uopće, ko će vas, gospodo, jednoga dana oprati, obrijati, pristojno obući, da skrojite nekakve pristojne košùle, da ispeglate pantalone, da ne kupujete više vaše »samovezne« kravate, da vas već neko zdigne z ove vaše jadne provincije gde ni jedna od banskosavjetničkih vaših baba pojma nema da su rumburške plahte bolše od seljačkog platna, a o kavanama ne ću ni da govòrim, svi namàčete kifle u belu kavu kak balkanski Cigani, a kak se samo kod vas servira čaj, u ovoj zemlji gde vam je goveđa juha ideal, vi servirate rusiš te kak grog z limunom i z rumom, kak pravi zagorski bućkuriš, a ne engleski čaj!

Rusiš teu navijestila je teta Amanda rat do istrage, i da se poslije njene klasične kritike kod nas čaj počeo servirati na engleski način, kao esencija sa slatkim vrhnjem, da su banske savjetnikovice na svojim žurovima prestale gnjaviti goste prepolovljenim buteriziranim vasericama, da su počele da peku toast, to je Amandina lična neosporna zasluga. Kult tejera, sucriera, tableta razvio se pod Amandinim terorom, kao uopće kult plemenite majolike, baroknog srebra, starih dalmatika, crvotočnih pluvijala, tabernakula, kazula, starih bakroreza, sagnjile kože, renesansnih klupa i damasta, uglavnom stare poluspaljene pergamene i gnjile svile, na veliku radost provincijalnih snobova, uvjerenih da time evropejiziraju našu seljačku bijedu.

— Kakav prokleti »šauklštul«, samo u Zagrebu se ta glupa njihàlka tak zove, pa to je rocking chair, mila moja Hortense, rocking chair, zar ne, a kelnera kakti kelnera, kak pojam an sich, pravog kavanskog ili restoranskog kelnera, profesionala, mislim, u ovoj zemlji uopće i nema, tu su kamerdineri i stjuardi i butleri u jednoj osobi i u istom licu sve, a svi su švahzinig i svi se zovu Mika, a kuharica, koja bi znala osim butertajga ili glajhgevihta da servira još i špinat–puding, takve nema ni sam Gospodìn Ban, pa kaj su ponorele ove vaše milostive banske babe sa svojim prokletim buhtlima kao jedinim desertom?

Tako je između mnogih delikatnih područja Amanda i u našoj banskoj higijenskoj kozmetici postala pionir. Tko se već kod nas, u onom malom dvosobnostanskom gradu bez badecimera, »kupao«, ako to nije bilo subotom uveče, na seljački način, na rate, u kuhinji, u zicbadu, ali da kupanje, osim svoje vlastite svrhe, predstavlja i neku vrstu tjelesnog užitka, pa čak, kao sve na ovom svijetu, i artističke vještine, da se kod kupanja upotrebljava serija tehničkih pomagala za masažu, za frotiranje, da se bez soli za kupanje i raznih aromatskih esencija, ako voda nije obojadisana i namirisana, uopće ne može riskirati da čovjek legne u kadu, da badecimer treba blistati od kristalnih doza i pomada, te su revolucionarne ideje postale predmetom razgovora, a s vremenom i ostvarenja, isključivom zaslugom tete Amande. Ako se u našem zaostalom i neciviliziranom gradu počelo voditi računa o sirovima, kako se osim ementalera i trapista mogu servirati i razni francuski sirovi, kako sir kao takav, sir kao svrha, ne treba služiti kao sapun — pour dégraisser les dents, kako mu to nije jedina svrha, i kako eine Käseplatte treba da bude sastavljena po principu mirisa i boje kao bogata kompozicija, kao neka vrsta rafiniranog »tihog života«, koji se javlja kao završna gastronomska poenta, kao svečani postludij na kraju objeda, kao fanfara rafiniranog »Ausklanga«, tako da na kraju ručka treba da zablista na pladnju najmanje desetak–

petnaestak vrsta aromatičnih sirova, to su bile senzacije kojima je teta Amanda trajno iznenađivala goste kod svog, mora se priznati, besprijekorno serviranog i uvijek podjednako gostoljubivog stola.

Čitala teta Amanda osim Marie von Eschenbach (rođene grofice Dubsky) nije uglavnom ništa, a spram lektire kao takve, ukoliko se nije radilo o memoarima neke kraljice, princeze ili grofice, bila je strogo uzvišena, pa kad bi od vremena na vrijeme uzela neku razglašenu knjigu, o kojoj se govorilo po žurovima, jednog Przybyszewskog, na primjer, ili Wedekinda, knjigu o kojoj se govorilo da je »senzacionalna«, to jest da je uopće »nešto rekla« ili da je »revolucionarna«, ne snalazeći se usred te zbrke pojmova, ona bi se predala rezignaciji, jer nikako nije pojmila „što je to čemu se ljudi dive toliko, Maeterlincku, na primjer, kad je sve to tako neizrecivo dosadno".

„I Ibsen je gnjavator, ali tamo je ipak riječ o mjenicama", pa kada je govorila o literaturi, a znala je da o literaturi treba govoriti, i da se o literaturi, na kraju krajeva, brblja prije svega zato, jer to, ne zna se zašto, spada u dobar ton, onda bi po liniji najmanjeg otpora, veoma lukavo, zaobilazeći sve Scile i Haribde s lijeva i s desna, izražavala svoje utiske više rukom nego jezikom, više gestom nego riječima. Na pitanje, da li je sinoćnjom premijerom »oduševljena«, ona bi u slučaju afirmacije, ocrtavajući svojom desnicom, na kojoj zvekeću grivne, pravilne polukružnice, jednu iznad druge kao krivulje, koje se kao čitav niz brojeva »Tri« nadovezuju spiraloidno naviše, htjela da simbolizira »nešto što se penje naviše«, dakle to, da je sinoćnja premijera, o kojoj je riječ, u svakom slučaju, bila u znaku nekog uspona, moglo bi se reći, »veličanstvena«, ili s obje ruke, raširenih prstiju, u vodoravnini kao dirigent, kada kod pianissima stišava ton orkestra treperenjem ruke i prstiju horizontalno naniže, to je značilo nešto »lirski tiho i veliko«, ili kad bi cmoknula usnicama, skidajući s usana poljubac, kažiprstom i

palcem, to je bilo nešto »slatko«, »hercig«, »simpatično«, a hercig u svijetu Amandinih književnih simpatija bili su, svakako i prije svega, Raoul Auerheimer, Molnár ili Paul Géraldy, jer je za Anatolea Francea izjavila da je »tvrd kao langusta«, a G. B. Shaw »glup i bezobrazan, ona se ne da vleči za nos, a nekàk, da je dipira Netko još–još, ali jedan Shaw, molim vas!«.

Kad bi tu istu trojku, izvrnuvši je kao veliko kurzivno slovo E, odmatala kažiprstom kao klupko, to je bila formula za »tešku literaturu«, o kojoj nije imala pojma ni šta jeste ni šta bi trebala da znači, a spada uglavnom u onu nejasnu kategoriju štiva koje se uopće ne da čitati, i čast kome čast, ona je dopuštala da ima i takvih literata koje svrstavaju u divljenja dostojne predjele »genijalnosti«, »à la Dostojevski«, ali ona se — principijelno — nije »dala zafrkavati ni od koga, a najmanje pak od ruskih gnjavatora, i uopće ovi ruski norci misle da je celi svet ponorel kak oni«, i tako ni za grofovsku literaturu jednoga Tolstoja nije pokazivala mnogo sklonosti. »Jedinstveno«, to je za Amandu bila *Mam'selle Nitouche*, a od vremena na vrijeme i *Clair de lune*, a kada bi netko spomenuo Césara Francka, na primjer, Amanda je kimnula glavom apstraktno, »da, da, to je formidable«, a Berlioz ili Liszt, »pa da, pa da, to je klasično«, a i Schumann i Chopin, »dakako, to su veliki majstori«, »Peta ili Deveta, razumije se, to je izvan diskusije, a, svakako, razumije se, i Richard Wagner«, ali sve je to bilo ipak protiv njenog najintimnijeg uvjerenja, jer su joj Leoncavallo ili Lehár više govorili nego Johann Sebastian, a u svijetu slikarstva, Böcklin je za Amandu bio nonplusultra.

O hrvatskoj literaturi, naravno, nije imala pojma. — »U tvom polju daj mu groba, tvojim cvijećem grob mu kiti«, »Nad lagunom trepti mjesečina«, dakako, to je klasično, ali ovo što se danas piše, o, bože moj, pa to su sami fakini, Matoš, na primjer, to je ordinarni fakìn, uopće, baviti se literaturom, u ovakvim prilikama kao što su naše, nespojivo je s boljim

običajima, to su sami »Volkslehreri«, tko je uopće taj Matoš, a tko je Kranjčević, meinen sie wirklich, das wäre etwas, no, ja, ich weiss es nicht, vielleicht?

Kod tete Amande, u njenom bečkom stanu, sve je mirisalo na lavendulu i na parfeme u starim kristalnim posudama: po vaniliji slatkastih pudera, po tamjanu, po ambri, po gorkoj čokoladi, po gorkom čaju, po medenom engleskom duhanu, a ime Dunhill izgovaralo se pobožno kao Ave Maria, po cigaretama miješanim s opijumom. U njenom dekorativnom stanu vladao je polumrak obasjan raznobojnom množinom abažura, zastora, svjetiljaka i aplikacija na tapetama, zavješenim raznobojnim svilama. Tu su se po baroknim svijećnjacima dimile stare, kao krv crvene voštanice, po paravanima brokati, svila, dva–tri zaprašena lovorova vijenca kao uspomena na njene »pjevačke trofeje«, fotografije, mnogo fotografija, jedna Nadvojvotkinja sa svojom plavokrvnom djecom, jedan Nadvojvoda na lipicaneru, u srebrnom okviru, s vlastoručnim potpisom, jedna Grofica, dvije Grofice, tri Grofice, Grofice na konjima, Grofice u kočijama, čaj u Starim Dvorima, čaj u Tikvìncu, u Štakorovcu, piknik u Torbarskom Donjem, konji, psi, lovci, lovovi, izleti, piknik u Galaváru, piknik u Csurgóu kod Feszteticheviћ, jedna budimska jednokatnica, i još jedna budimska jednokatnica na starom zidu iznad Krvave poljane, grofovski park oko dvorca na Balatonu, engleski seteri, pointeri, jedan glumac u hamletskom kostimu, jedan Pierrot u srebrnom okviru s vlastoručnim potpisom, sve je mirisalo na sindetikon, i čovjek je imao dojam da je čitava ova scenerija slijepljena gumiarabikom. Prstenje u baršunastim kutijicama, zlatni lanci, geme, skarabeji, srebrni okviri sa starim vedutama marijaterezijanskih dvoraca, a nad svime lebdi dim čudnih Amandinih riječi kao: pêche Melba, Knigge, Käthe Kruse, Metropolitan, Burgtheater, Bad Ischl, Erzherzogin Stephanie u Abbaziji, Römerbad, Karlsbad, Reinhardt, Atkinson Riechsalz, Riech-

fläschchen, Münchener Künstlertheater, Leonija Brückl, Ernesto Cammarota, Richard Wagner.

Poslije povratka s groblja minula je već puna ura i više, a Kamilo se kao zvjerka u kavezu vrti još uvijek podjednako bespomoćno oko jednog jedinog motiva, „kako je to čudno da se zbiva da netko živ nestane zauvijek i da se mama ne će nikada više pojaviti na vratima ove »njegove sobe«, gdje je do Hungaricuma proveo svoje sretne gimnazijalne dane".

Prisluškujući kako se dolje stišavaju i gase glasovi kondolenata, kako se kotrljaju kočije, Kamilo zuri u sivo opalno nebo prvog ljetnog sumraka; slike i pokućstvo i čitava soba tonu u sivilu omotani pamukom prijatne tišine, kada je netko od najdiskretnijeg diskretnije, jedva čujno, savinutim kažiprstom, ropski rutinirano pokucao, a na poluodškrinutim vratima pojavio se stari Mika kao da je zanijemio.

— Zovu vas, mladi gospòne, prosim, prošaptao je Mika, svi su gosti već otìšli, a milostìva generalica moli da vas vidi, milostiva putuje večeras i presvètli tata vas mole da bi se pozdravili i sa milostivom obrštaricom,

— Da, da, dragi Mika, hvala vam, eto, već idem, odmah...

Dodirnuvši još jednim pogledom maminu fotografiju koju je držao u ruci, mama u svojoj sedamnaestoj godini (snimka agramerskog kraljevskog dvorskog fotografa Varge, godine 1887), iza bogate barokne ograde od papirmašea, u gusto tkanoj tkanini, sa bogatom frizurom, stoji kao da s neke terase sanjari u daljinu, mama, kao djevojčica, sa svojim indijskim brošem, s onim dvjema filigranim bijelim golubicama koje guču u okviru medaljona, stiliziranog zmijskim repovima, sa dvije prijeteće zmijske briljantne glave iznad one golubinje idile, od tog svog indijskog broša nije se, sirota, odvajala čitavog života, i u oporuci zamolila je da je polože u grob s tom

indijskom uspomenom, s kojom je otputovala kao sa svojom tajnom, a tako su je i pokopali sa njene dvije indijske golubice.

„Šta su mogle da joj govore ove golubice obavijene zmijama, mrtva, davna ljubav, po svoj prilici, kojoj je ostala vjerna do smrti, divna žena. Nije imala talenta ali je trajno maštala da će Kamilo ostvariti barem jedan od njenih snova i da će postati veliki glumac ili virtuoz na klaviru, a i poeziju je čitala na početku, ali je zahirila, kasnije, dakako, u ovoj suhoparnoj, dosadnoj, bezidejnoj familiji, sve se to slistilo do potpune abulije. Još kao dijete, zimi 1881, imala je ravno jedanaest godina, kada je sa zdenčajdvorske terase, kasnog decembarskog predvečerja, a bilo je pred svetu Luciju, čula kako grme u magli sva zagrebačka zvona, a iznad mukle kanonade iz daljine talasa se preko razlivene Save i Vrbika duboki bas Svetoga Stjepana Kralja sa katedrale.

— To su pogrebna zvona, konstatirala je njena majka Barbara, plemenita gospođa Zdenčajdvorska, prekrstivši se od strahopočitanja pred svečanom zvonjavom, to je u Zagrebu umro netko Veliki, a kad se isto veče od mljekara Miška, koji se vratio iz Gornjeg varaša, doznalo da je umro gradski senator Šenoa, mama se od gorkog plača nije smirila čitavo veče. Smrt Augusta Šenoe bila je za mamu katastrofa, a, sada, od one drage djevojčice, koja gorko oplakuje smrt Augusta Šenoe, osim ove paučine u Kamilovom pamćenju, osim ovih slika koje sve više blijede u sivom sumraku, šta je ostalo, i uopće što je život čovjeka, kada se ugasio? E-dur étuda Chopinova, u sumraku, obasjana sa šest svijeća na velikom starinskom royalfligelu, a svijeće se dramatski dime u odsjaju mračnog ogledala, čađavo, kao i danas u mrtvačnici. Mamine bijele, alabastrene ruke, obavijene crnom krunicom, na odru, mamine pjesničke ruke, koje se kreću preko klavijature tako zmijski uznemireno, a čulo bi se od vremena na vrijeme kako odjekuje zlato njena prstena od slonovače na tipkama, a u rasklopljenoj polituri royalfligela

mamine se ruke savijaju i igraju, kao gole indijske bajadere, urla zimska vjetrina, nokturno, jedan od nokturna Frédérica Chopina, jedan njegov preludij, koji je Kamilo zvao »Kiša na Malorki«, Schumann *Träumerei*, mama svira Chopina, mama dovršava svoju bansku gala–toaletu pred ogledalom, mama odlazi na maskenbal sa bijelom naprahanom perikom, fantastična kao markizica iz priče, mama u kazališnoj loži, mama kao pokroviteljica dobrotvorne predstave Crvenoga križa kada su Leonija Brückl i Ernesto Cammarota pjevali duet iz *Hugenota*, a Kamilo je gospođi Brückl na otvorenoj sceni predao buket crvenih ruža iz zahvalnosti kao poklon odbora Crvenoga križa, a kad se pojavio na daskama, na otvorenoj sceni, bacivši pogled na osvijetljene lukove po zlatnim ložama ispod ogromne mračne kupole, tako se bio prepao da je zaboravio riječi, koje je trebalo izgovoriti, i ubrao ogroman pljesak zbog svoje simpatične dječje treme, Ladanje Gornje, Amadeo Trupac, izleti fijakerom, otvaranje Sabora, tata u madžarskoj gali sa kalpakom i sokolovim perom i sabljom u toku od zelenog baršuna, optočenom zlatom i dragim kamenjem, i Marija Antoaneta, o, draga mamina Marija Antoaneta, sa svojim švedskim ljubavnikom, Römerbad, Beč, Osamnaesti augusta, Abonman »A«, sve je to mama, a mame više nema, i kad se jednog dana sve to izdimi, kao voštanice danas oko mamina odra...", presjeklo ga je u grudima tako bolno da je zaridao ponovno glasno, klonuvši u naslonjaču. Osjetivši da će ga ponovno oboriti očaj, trgao se iz plača i pošto je dugo, dugo ispirao suze u lavoru onog istog vaštiša gdje je bio sakrio Jojin dinamit u kutiji toalet–sapuna, bacivši pogled na svoju bijednu priliku u ogledalu da sveže kravatu, spustio se u prvi kat, gdje se između tetke Uršule i Presvetloga — en famille — bilo na trenutak stišalo prilično glasno kreševo oko starog obiteljskog spora, Amandinom intervencijom.

Obrstarica Uršula Hussarek, starija sestra Hortenzijina, gospođa diskretna i u svakom pogledu delikatna, dobro odgojena i puna takta, patila je od jedne jedine fiksne ideje, kako je ona jedina od habdelićevskih cura ostala kod diobe miraza »übervorteilt«, jer da je na ruke dobila svega samo 35.000 forinti, dakle svega samo 35.000 forinti, a to je bilo jedva dovoljno za kauciju za njenog infanterijskog oberlajtnanta, a trebala je da dobije 40.000, ali su joj pet hiljada forinti odbili za Hortenzijin klavir.

— No, dobro, klavir sim, klavir tam, ona to ne bi ni spomenula, ali kako sada njen oberlajtnant kao penzionirani obrstar i tabetičar kunja u Čatežu i kako na ovom svijetu nema druge želje, nego da ga pokopaju kao generala — auf Wartegebühr, a nema novca da kupi generalsku galu, Uršula misli da bi bilo lojalno da se njoj na račun onog Hortenzijinog klavira isplate 3.000 forinti (svakako manje od onoga što joj pripada), da bi Hussarek napisao molbu za generalski dekret, auf Wartegebühr, s molbom na Previšnje Mjesto, da se pojavi pred licem Njegova Veličanstva u generalskoj gali, a sve to oko toga košta baš oko 3.000 forinti, jer je ipak, to će svatko priznati, ljepše biti pokopan kao general, nego kao gewöhnlicher Infanterieoberst, a sad je dobra prilika, da se iz Hortenzijine ostavštine ova očita obiteljska nepravda popravi bez komplikacija.

Presvetli je opravdano spontano planuo zbog Uršulinog zahtjeva, lišenog, dakako, svakog pravnog motiva, pomalo staračkigramzljivog, i u ovome trenutku, mora se priznati, zaista neukusnog, jer dok se pokojnica, takoreći, nije još ni ohladila, zašto da se ovdje ispovrću stari skandali, koji ni prije trideset godina nisu bili pravno stvarni, ni više–manje ukusni, a danas predstavljaju očito pomanjkanje svakog takta.

— Ja ne znam jesi li ti, draga ženska, pri sebi, poslije četrdeset godina ti tu dolaziš s Hortenzijinim klavirom, pa dobro, uzmimo da je tako, ali što se mene, oprosti, tiče danas Hortenzijin

klavir, jesu li ga Habdelićevi Hortenziji kupili ili ga nisu kupili, i to ne, distingvirajmo dobro, za Hortenzijin miraz, nego kupili curi klavir, pa jesi li ti ženska normàlna?

— Meni su na ruke isplatili trideset pet hiljada forinti, a bilo je rečeno četrdeset ili četrdesetpet, prosim, ja se ne cenkam, a tebi su prepisali Zdenčaj–dvor, dragi, a to je, oprostit ćeš, ipak mala razlika, i vi ste sebi mogli priuštiti godišnje takva tri klavira,

— Ma pusti ti onaj prokleti klavir, ženska glavo, ako je itko od Habdelićevih bio prikraćen, to smo bili mi, jer Hortenzija osim Zdenčaja nije dobila ni pišljivog boba, a Zdenčaj je čisto turopoljsko blato,

— Zdenčajska ekonomija, dragi Kamilo, oprosti mi, nije pasivna, prekinula je Emeričkoga Uršula nervozno, nego ste vi Emerički — grandseigneuri, a toliko opet novaca nemate ni vi da biste mogli plaćati provizora na takvom imanju kao što je Zdenčaj, to je prvo, a kao što je poznato svim vrapcima, vaš gospodin provizor Piroška kupuje u Varaždinu jednu kuću za drugom i smije vam se u brk, to je drugo, a treće, mene se Zdenčaj ne tiče ništa, nego to da nemam pišljive tri–četiri hiljade, da ispunim posljednju želju svoga Jaromira, da jedan jedini put obuče generalsku galu na Previšnjoj Audijenciji, a, prosim, dragi Kamilo, što je to za vas dvije–tri hiljade, i zašto da se na kraju ne ispravi stara finta s onim vašim klavirom, kad je moj Jaromir ostao übervorteilt?

— Pa nema onaj Hortenzijin klavir nikakve veze s tvojim Jaromirom, Uršula draga, daj, molim te, budi pametna, zapitaj ti svog pokojnog tatu zašto je Hortenziji kupio klavir, što se to mene danas tiče, zašto da se tebi na račun Hortenzijinog klavira isplati 5.000 forinti, pa to je sasvim slaboumno, a što se Zdenčaja tiče, Hortenzija je Zdenčaj–dvor oporučno ostavila Kamilu, i to je njegova stvar, i sada, dao Kamilo bilo kakvu verbalnu izjavu o tome, upozoravam te kao pravnik, pazi

dobro, ni jedna eventualna Kamilova izjava ne će imati baš nikakve pravne podloge, razumiješ li, tako dugo dok se ne provede ostavinska rasprava,

— Zapitajte vi radije moju poštovanu i dragu sestru Barbaru nego starog Habdelića, upala je Presvetlome neočekivano ogorčeno u riječ generalica Amanda, Hortenzijina pokojna mama bila je demon pod habdelićevskim krovom, a ne stari Habdelić. Stari je bio pasivni bonhomme, a što se tiče Uršule, da su je prevarili, prevarili su je, dragi Kamilo, prevarili su je, jeste, i mene su prevarili, i tebe su prevarili, i sve su nas prevarili, takvi su Habdelići bili i takvi su ostali, i šta sad imaju od toga, ništa nisu prenijeli na drugi svijet,

— Ne znam, Amanda, koga su prevarili, ali znam da Uršula nema pravo, pardon, što Uršula tu priča priču o svojim forintama, Uršula je dobila vinograd u Halozama, kuću u Madžarevu, kuću na Kapucinskom trgu varaždinskom, prosim, to je dobila, a koliko je dobila na ruku, molim, to ne znam, i svaki njen topogledni zahtjev je čista, sublimna juridička fikcija, fikcija kažem, da ne upotrijebim drugu riječ,

— Pustimo to što je dobila Uršula na ruku, a što si ti dobio na ruku, to je opet druga stvar, ogradila se Amanda nervozno, očito nesklona da primi tezu Emeričkoga pod gotov groš.

— Ja, pardon, ja na ruku nisam primio ni krajcara, sve je to dobila Hortenzija, i sve to što je Hortenzija dobila i danas je još njeno, Hortenzija slobodno raspolaže svojim imetkom u smislu oporuke, i, kao što sam već rekao, koliko je meni poznato, njen univerzalni nasljednik je Kamilo, stvar je zapečaćena u rukama javnog bilježnika, lege artis,

— Pustimo mi sad to što je pravilno a što nije, bože moj, sve je na ovome svijetu uvijek pravilno u oporukama, ovako ili onako, draga moja Uršula, pokazat će se na kraju, kao što kaže Emerički, što je pravilno, a ti znaš da pod ovim krovom ne živi suviše ženerozan svijet, a to se na kraju i vidi na svakome

koraku, jedno nisam mogla pojmiti nikada, a to mi ne ide u glavu ni danas, zašto jedni druge varamo, kad nitko ne će prenijeti prijeko ni filira, kao što sam već rekla, baš ni filira,

— U vezi s čime pričaš ti nama ovu priču o ženeroznosti, Amanda, ponovno se uznemirio Presvetli, povisivši ton, ima li to da bude neka aluzija, molim, jer, koliko je meni poznato, ovaj Hortenzijin dom primao je tebe uvijek raskriljenih ruku, gostoljubivo, u svakom pogledu ženerozno, i mislim da je, u najmanju ruku, deplasirano u ovome momentu govoriti o neženeroznosti »ovoga krova«, Amanda, molim, ako si u životu ikada uživala nečije simpatije bez rezerve, to je bila Hortenzija,

— Da, da, Hortenzija imala me je rada, dragi moj Kamilo, Hortenzija da, ne kažem, ali, dakako, i to već kako se uzme, je li, no to nije ono o čemu sam mislila da se porazgovorim s vama, jer ja sam toliko indignirana baš zbog Hortenzije, pa ipak nismo jedni drugima indiferentni, i baš zato jer smo svoji, dopusti, dragi moj, kad već hoćeš da znaš što je ženerozno a što ne, onda, molim, ovako »poveretto« pokopati svoju suprugu, kao što si je pokopao ti, ipak nije trebalo,

— Što znači »poveretto«, tko je pokopao svoju suprugu »poveretto«, gdje »poveretto« i zašto, molim, pogreb ajnc A, »Grande Entreprise des Pompes Funèbres«, ajnc A, to je tebi »poveretto«, draga moja, je, pa ja zaista ne znam šta se tu još od mene traži?

— Ajnc A, dakako, ali pitam ja tebe, po kakvom ključu ajnc A, savoir bâtir une chapelle ardente, jawohl, c'est un art, c'est un métier, das muss man wissen, eine Leiche auf die Bahre legen, wie sich's ziemt, meine Kinder, das ist keine leichte Sache, das sind ja keine Witze, um Gottes Willen, on fait des enterrements à la lueur des flambeaux, a ovo kako je naša sirota ležala tamo u onoj mrtvačnici, je, dakle, prosim, kak su je tam hitili na one daske kak bogìcu, velim, tak se bacaju trupla bogečka samo u »Morgue«, i kak je sve to bilo misérable, da,

baš poveretto, to je prava riječ, baš horvatski bogèčki, za plakati, pa one boge tri svečice sa svake strane lesa, pa, bože moj, ak ovaj naš posljednji pozdrav jednom pokojniku nije prilika da se razdriješi kesa, pitam se, a kada je onda vrijeme ženeroznosti?

— Ne razumijem ni jedne jedine tvoje riječi, Amanda, što hoćeš da kažeš, molim, ajnc A, »Grande Entreprise des Pompes Funèbres«, devetsto forinti samo aufbarung, dakle, više se ne može tražiti, to je uostalom njihova stvar, nisam ja pogrebnik i, najposlije, ne znam, dakako, dvorski aufbarung to nije bio, to se razumije, nismo nadvojvode,

— Nije riječ o »dvorskom pogrebu«, nego o taktu, o ukusu, jer, pitam, tko je kostimirao Hortenziju, tvoj »Grande Entreprise« ili mi, pitam se, tko je odgovoran za toaletu pokojne, ako boga znate, kada ste joj već dali jednu staru svilenu bluzu, u redu, ali oni prokleti fišbajni na kragnu tako su bili krvnički stegnuti, da su se dva fišbajna probila kroz svilu i zabola Hortenziji u podbradak, pa kaj smo Cigani, za boga miloga, to je jedno, a zatim, pitam se, a tko je, prosim, češljao sirotu, pa zar i za to odgovara tvoj »Grande Entreprise«, i onda, prosim, onaj ubogi brošić, s one dvije golubice na »poveretto« bluzi, sirota je izgledala kao kakva sluškinjica na odru,

— Ponavljam, devetsto pedeset forinti aufbarung, trista vijenci, pedeset parte, sto pedeset pjevački zbor, trista biskupi, trista fijakeri, tri hiljade kruna minimum, prosim, pitam se šta se tu može više,

— Ne govorim o fijakerima, nego o onom brošu, o onim golubicama,

— Žalim, Amanda, pokojna je sama odredila da je pokopamo s tim brošem, to je njena uspomena još iz djetinjstva, poklon od jedne njene simpatije, jednog, koliko se sjećam, kako mi je pokojna govorila, marinerskog kadeta kad se vratio iz Indije, to je neka staroindijska legenda o zmijama i o golubicama,

— Ah, da, da, sjećam se, to je flirt pokojne sa Italom Slataperom, bože moj, Italo Slataper, fregatni kadet, feš dečko, u Shanghaiu za onog bokserskog tamo skandala odsjekli su mu Kinezi glavu, na, ja, also gut, als ob ich nichts gesagt hätte, ajde, bilo joj blagoslovljeno, to je bilo samo en passant, ali da sam znala, nikad ne bih bila pristala na taj broš, molim lijepo, ako je riječ o posljednjoj volji, da se respektira, molim, dobro, posljednja se volja respektira, da, respektira se, ali onda doslovno, onda se pokojnik pokopa s brošem, u redu, ali manje je zlo onda takav kompromitantni broš staviti u lijes da ga nitko ne vidi, jer njima je u lijesu i tako sve svejedno da li se nešto vidi ili ne, ali nama, molim, koji imamo ipak neki minimalni ukus, to nije, dakako, i bez obzira na Itala Slatapera, bože moj, ona komedija oko polaganja u lijes, pa u grob, pa oni bogèčki vijenci, za boga miloga, pa vijenci nisu šušanj, ne nose se vijenci kao kukuruzovina na komušanje, ne bacaju se vijenci svi na jedan kup kao smeće, tras, tras, pa idemo dalje, kao da nosimo koševe na sajam, vijenci su, kao što je poznato po čitavom civiliziranom svijetu, simbol pogrebnog trijumfa, to je posljednja počast koja se daje pokojniku, to je bar jasno, pa kada već ti vijenci koštaju, kao što ti veliš, »respektabilnu sumu«, onda se, molim, isto tako respektabilno nose, jedan po jedan, u svečanoj povorci, to izgleda svakako reprezentativnije, a one barabe, oni vaši grobari, pa to su odrpanci posljednje sorte, pa zar baš fakinaža da onim svojim smrdljivim ručerdama nosi čovjeka na drugi svijet, i to ispred cijele vaše Kraljevske zemaljske vlade, tamo je jedan vezao svoje poderane pantalone na livreji špagom, žute cipele, nezažnirane, na bosu nogu, na livreji, još je bilo pijano ono smrdljivo, neobrijano prase.

„Gdje su samo bile ove sove", slušajući ove dvije stare babe kako se nadmudruju nešto oko klavira i broševa, Kamilo ne uspijeva da odredi mjesto svojih dragih tetaka kod pogrebne svečanosti, da li su stajale uz mamin kovčeg, uz oca, jer u samoj

povorci, kada je krenula, Kamilo je stupao s očeve lijeve strane, a poludesno od staroga bio je doktor Čavka, ,,a da li su ove babe pratile oca i kamo su nestale kod polaganja tijela u grobnicu, đavo bi sam znao da odgoneta svrhu i smisao svih trikova ove antipatične bečke coprnice koja sikće kao riđovka".

Sluša Kamilo generaličin monolog, kako je njena rođena sestra, stara Barbara, bila demonska guja, a Barbarin suprug, stari Habdelić, lijena dobričina, zapravo neka vrsta kretena, kako su Habdelićevi kao rođeni žderonje uspjeli da poloču i Habjanovce i Žabljak, kako je Italo Slataper, po majci, jedan od najbogatijih Triestina u carskoj mornarici, ,,a onaj srbijanski major na serpentini kod Katlanova, na starom turskom drumu veleškom, govorio mu je, neka ni jednog trenutka ne smetne s uma, kako na najistaknutijim pozicijama narodne predstraže nije sam ni osamljen, jer da su oni svi, to jest čitava kosovska vojska, u duhu s njim, i stvar je smiona ali jednostavna, treba mirno sačekati da oni stignu, eto, to je sve, a tome nema ni dva mjeseca kako je sa Tunguzom skočio do Skoplja i Krivolaka, a, eto, Tunguza je razmrskala bugarska granata, i zaludu je svako očekivanje Tunguzovog dolaska, Tunguz je otputovao, Tunguz ne će da stigne nikad više, i onaj major, i čitava ona četa, svi su mrtvi. Sa Tunguzom je svršeno, i s onim Tunguzovim majorom, i s njihovom pobjedom, sve je to razmrskala jedna jedina bugarska granata".

Daleko, daleko tamo kroz magle, iza Majevice i Drine i Sandžaka, teče slavna »srpska reka«, žuta od ilovače kao ladanjski zagorski blatni potoci kada divljaju u prolomu oblaka niz obronke Strahinčice i Ivančice, a tamo, gdje se kod Katlanova prelazi preko blatne i razlivene Pčinje, uz rascvale bokore crvenih božura, razapela je kosovska vojska svoje čadore, cvrči mlado pečenje sa ražnja, klokoće lirski klekovača, a nad Jakupicom u snijegu i nad maglenom Babunom sunce se poigrava brzim oblacima kao delfin, kome peraje blistaju u sivim talasi-

ma. Otvorio se hajdučki horizont nad modrim ustalasanim visovima, japanski akvarel iznad zelene skopske ravnice, sa razlivenom Pčinjom, koja se vijuga u širokom plitkom koritu, u nekoliko smaragdnih rukava, a ovdje, na strmim padinama, u šatorima, pod šikarom, smjestila se konjička komanda, gdje su Kamila, u Tunguzovoj pratnji, primili i pogostili kao četnika, koji straži na vrlo važnim narodnim pozicijama u dalekoj Austriji.

Od Hajdučke Česme pa do Velesa, jadne otomanske palanke, što se nadvila nad vardarski klanac kao Počitelj, nad pitomim zrelim žitnim poljima, sve do Pletvarskog prijevoja, do Babune i do Prilepa, po čitavom vardarskom terenu pali su bijeli čadori srpske pobjedonosne vojske, koja je u ovu osvećenu zemlju, sa topovima, sa komorama i sa konjima i svojim kraljevskim zakonima, stigla kao čuvar reda i civilizirane evropske građanske sigurnosti, kao ostvaritelj narodnog poslanstva, jedne inspiracije toliko pjesnički zanosne, te je zanijela Kamila da je osjetio, kako bi bilo najnormalnije da se s ovijeh stopa svrsta u bojne redove i da nepovratno krene s ovim konjima i s ovim topovima starim historijskim drumovima, kojima udes goni naša pokoljenja već stoljećima.

— Ostav'se, bato, romantizma, presjekao je Kamilovu plemenitu, uz klekovaču izgovorenu inspiraciju, jedan od gospode bradatih viših oficira, lice svakako autoritativno, ne toliko po svom majorskom činu, koliko, čini se, po nekim hijerarhijskim odnosima koje je i Tunguz, po svemu, veoma vidljivo respektirao sa dužnim i naglašenim poštovanjem, kada je spram ovoga gospodina majora od prvoga trenutka zauzeo stav pun nepritajene odanosti.

— Šta bismo mi, gospodine Kamilo, imali od toga da vama neko bugaraško ili arnautsko tane prosvira lobanju, to da nam kažete, ništa, ili, rečemo, još manje od toga, a to se ne da ni rečima izraziti, koliko manje, upravo, molit ćemo lepo, baš

ništa. A tamo, u onoj vašoj Pešti, u onom vašem švapskom Zagrebu, tamo ste vi na važnim, istaknutim pozicijama, i ne treba drugo nama, nego da vi te pozicije držite već kako umete, a nije vam ni lako, a ovde i sami ste primetili kako izgleda, a to ćemo mi već skuvati, i ovaj arnautski kirpič, i ovo bugaraško đubre, i ovu makedonsku balegu i blato, i cigansko perje, i ove turske drumove, gde je noću prolaziti danas opasnije nego jučer za turskog vakta, a, bogami, ni vama nije lako u onoj vašoj austriskoj apsani. I tako, eto, brate, svako svoju brigu brine, a mi smo s vama, i milo nam je što vas je Tunguz doveo, a sada vas pozivam da u zoru svakako krenete s nama do Prilepa, jer, eto, baš se tako desilo da smo pred pokretom, a za vas je sad to divna prilika da vidite Markovu kulu.

Krenuli su uz žutu, blatnu vardarsku vodu, uz ustreptale jasike i topole, a onda, od Stobija, pitomim predjelima pod žutim plohama žita uz jadna arnautska sela dolinom Babune preko Pletvara sve do Prilepa, uz trajno Kamilovo čuđenje, da ona slavna historijska i patetična rijeka, u boji dječjeg proljeva, teče tiho, idilično, kao kroz Arkadiju, a nigdje ne huči šum vardarskih katarakata kroz »suro i večito stenje« kao u Vojislavljevim stihovima.

Na brdu pod Markovom kulom došlo je između Kamila i Tunguza do prvog zveketa oružja. Impresioniran što stoji pod Markovom kulom, »kako i ova jadna ruševina na kiši nije nego dokaz da dva–tri deseterca mogu značiti više od historijske istine, jer legende pokreću svjetove, a stihovi, pa bili oni ne znam kako besmisleni, u svakom slučaju, i onda kad su besmisleni, a naročito pak kada su negacija evidentne istine, mogu igrati kobnu ulogu«, Kamilo je izgovorio svoju bezazlenu misao potpuno slobodno, prosto kako mu je pala na pamet, sumnjičav spram bilo kakve vrste svetinja od prvoga dana kako je počeo kritički razmišljati o stvarima.

Tunguz, po svemu zabezeknut, sa prizvukom mrkog čuđenja što tu Kamilo trabunja nešto o negativnom utjecaju deseterca, obratio se Kamilu veoma ozbiljno, više od toga, strogo:

— Oprostite, kolega, ima na svetu vrednosti o kojima nije dobro zbijati šalu, negacija istine, kakve istine, šta mislite da kažete?

— A na koju takvu sakrosanktnu vrijednost mislite u ovom slučaju, ogradio se Kamilo od Tunguzovog tona isto tako za nijansu nervoznije.

— Pa na deseterac, gospodine kolega, na deseterac, razume se, jer da nije bilo deseterca ne bi ovde bilo ni vas ni mene, deseterac, vidite, to je nešto što nije nikakva negacija istoriske istine ni besmisleno kao poezija, nego baš najdublji smisao našeg istoriskog opstanka, jer da nije bilo deseterca, ne bi bilo ni naše rasne legende, a hoćemo li zaista da uskrisimo Naciju, kako ćemo to postići bez vere, to vas pitam?

— Ne znam, pitam se u ovoj blagoj proljetnoj kiši, pod ovom legendarnom Kulom, šta je historijska istina, a šta slaba i staromodna literatura, te prosto ne umijem da vam odgovorim, ni sebi ni ikome. Legenda, to su riječi, samo riječi, veoma često glupe i bespredmetne riječi, i baš ništa više. Riječi koje traju, riječi koje svijetle, to jest svijetle ako su zaista svjetiljke, a onda se gase, kao sve što se gasi. Danas, svakako, ovaj deseterac ne podudara se više s Istinom! Onaj Meštrovićev Kraljević Marko, u ovom trenutku, mislim da nije ništa više nego fantom, zar je Meštrovićev Marko simbol ovog prilepskog pazara tu sada, danas, dolje pod našim nogama, ove ušljive arnautske gužve i ove bijede pod našim nogama? Trebalo bi imati danteovsku fantaziju da čovjek opiše ovu istinu kojom smo okruženi, i sad, u ovom trenutku, mislim da ova Istina traži nove, suvremene formule, svakako ne više deseteračke,

— Ne razumem, i te vaše reči samo su reči, prosto ne mogu da vas sledim, brate, ne znam što hoćeš da kažeš, čoveče, kakve formule, i koje nove, savremene formule, i zašto?

— Ne znam, ali osjećam da je ovo sve zajedno jedna velika ciganska mahala sa svojim hanovima i hamamima, sa svojim bezistanima i džamijama i turskim tamnicama, da je ovo sve kako jeste zapravo bijedna panorama sa kulisama od nečega što se preživjelo, što treba da se zaboravi, sve samo jedna prividnost, mislim ono što Francuzi zovu trompe–l'oeil, ovaj trompe–l'oeil treba da se izrazi nekim novim, suvremenim formulama evropskim, svakako ne deseteračkim, arhajskim, patrijarhalnim. Na tako romantičarski način mislili su naši stari da bi trebalo »probuditi viteški duh« naivnim parolama: »Pesma nas je održala, njojzi hvala«, a meni danas takvi loši stihovi ne govore više ama baš ništa,

— Znači, sve ovo što vidimo, sve ovo pod Markovom kulom tebi ne govori ništa, prijatelju, dobro, u redu, a zatim ako je tako, što da se po tebi radi?

— Ne znam, trebalo bi vladati materijom, trebalo bi biti u sedlu, trebalo bi detaljno poznavati prilike ove nesretne zemlje, à propos, jeste li imali u ruci Misirkòva?

— Vrlo važno, bugarski agent, i onaj Horn, ono je austriski agent, i stari vaš Jagić, taj govori za račun austriske vlade, nemate vi pojma, gospodo, o čemu se radi. »Tko drži Makedoniju, drži Balkan«, to je aksiom, a ostalo sve šućmućpaprolij, bato moj! Za ove tvoje teorije švapske, da li je sve ovo ovde u Makedoniji trompe–l'oeil ili ne, nemamo mi sada vremena, sad se ne radi o filozofskim rasprama, nego ko će koga, razumeš li, mi Bugare ili Bugari nas, a što o tome misle gospoda Giljferding ili Miljukov, baš nam puca prsluk...

— Kamilo, čuj me, dijete, zar ne čuješ što te pita Uršula, hoćeš li ostaviti Pirošku na Zdenčaj–dvoru da te dalje vara, upleo se Amandin glas u ovaj razgovor sa Tunguzom, kao s onog svijeta,

— Ne razumijem, kako, šta tu sada dolazi Piroška i zašto Piroška?

— Merkwürdig, mein Kind, du schweigst völlig geistesabwesend, wie ein Taubstummer, ti ostentativno nisi progovorio ni jedne jedine riječi, pa zar ne čuješ što te pita Uršula, Uršula je kod toga zainteresirana, onkl Jaro, naime, htio bi da postane general auf Wartegebühr, a to je sad ovisno isključivo od tebe, Uršulu je Barbara prikratila za pet hiljada forinti, za račun tvoje mame i njenog klavira, Uršula misli da joj treba vratiti njeno pravo, obratila se Amanda svom nećaku sa prizvukom sentimentalne samilosti.

— Razumijem, da, molim, pa ako je to ovisno od moje volje, izvolite, nemam nikakve namjere da osporim Uršuli bilo kakvo njeno pravo,

— Rekao sam, žene božje, rekao sam vam, sve su to pravne fikcije, tako dugo dok ne bude svršena ostavinska rasprava, sve su ove fraze lišene svakog pravnog sadržaja, razumijete me, ponovno se nervozno usprotivio Presvetli ovom pokušaju tetaka da direktno zadru u pravnu sferu njegovih interesa, uostalom, Kamilo je i sam jurist, Kamilo i sam može da vam objasni sve zakonske elemente i okolnosti iz kojih logično slijedi, kao što sam već bio rekao, i kao što ponavljam, da je sve to rekla–kazala, bez ikakve pravne sadržine, a, osim toga, oprostite, kakav je to način da hoćete da izvršite prepad na dečka sada kad se vratio sa sprovoda svoje mame?

— Kamilo je jurist, dakako, Kamilo studira pravo, ali on pojma nema o čemu se ovdje govori već punu uru, ništa zato što se Kamilo vratio sa mamina sprovoda, nije on zato duhom odsutan, jer da mu je bilo stalo do mame mogao se požuriti da stigne na vrijeme, nego je Kamilo tako tipično zaljubljeno duhom odsutan, à propos, je li istina da si razvrgao svoje zaruke sa Jolandom Kamráthovom, oprla se Amanda kazuistici svog šogora,

— S Jolandom nisam nikada bio zaručen, tko ti je to rekao?

— Uršula, no, ali i bez Uršule, moja intimna prijateljica general-majorica von Ronge, ona je rođena Peštanka, kuzina gospođe Margite i, prema tome, mislim da sam informirana iz najneposrednije perspektive, da tako kažem, a osim toga Ronginica i Sarolta Pankrácz-Kamráthova, Jolandina mama, bile su kao cure još zajedno u Požunu kod Engleskih dama, dakle, molim, vidi se da smo — au courant i, prema tome, mislim, kada te to jedan član familije pita, da li će takva draga gospođica kao što je Jolanda postati Emerička ili ne, mislim da je ova vrsta znatiželje više nego konvencionalna, da nije nezainteresirana, und das mit Recht, jer ja bih tati od srca iskreno čestitala, kad bi on mogao tu divnu djevojku pozdraviti pod svojim krovom kao vlastitu snahu,

— Ti si, čini se, nerazmjerno bolje upućena u moje prilike nego ja osobno, i, prema tome, molim te, kako sam ja to prekinuo svoje zaruke s Jolandom?

— Dakle, onda nije istina,

— Što nije istina,

— Nije istina da si zaprosio ruku gospođe Margite?

— Kad bih riskirao da zaprosim ruku jedne dame, bila bi to stvar moja ili njena, upravo naša, a ne vjerujem da je gospođa Erdélyi mogla bilo kome da kaže o tome samo i jednu jedinu riječ, jer to, prije svega, spada u najintimnije stvari, a, osim toga, i ova tvoja hipoteza je lišena svake stvarnosti, kao i to da sam prekinuo s Jolandom! Sve su to krive pretpostavke, s Jolandom nisam imao što da prekinem, jer s Jolandom, ponavljam, nisam nikad ni bio vezan, ni u kom pogledu, ako te to baš zanima, molim, izvoli, to je obavijest iz prve ruke,

— Znala sam da ćeš mi odgovoriti evazivno, ne studiraš badava pravo,

— Da, da, ne studiram pravo zaista badava kao ti što si, kao što se po svemu čini, potpuno badava studirala bonton,

— Oho,

— Jeste, mila moja, oho, i ako ti svoje informacije crpeš od one svoje generalice, a ja sam tu damu upoznao kod gospođe Erdélyi, molim te da uvažiš, i ti i tvoja generalica, da je gospođa Erdélyi poetesa o kojoj će se pisati knjige kada vama, to jest ni tebi ni onoj tvojoj generalici, ne će biti više ni traga ni glasa, a o tome vi, vas dvije generalice, dakako, pojma nemate, a ta tvoja generalica, to je opasna lažljivka, a, osim toga, instinktivno ne može da me vidi živa, ona i ja, mi smo dvije rase,

— Varaš se, dijete, sve je obratno od toga, o, bože, kako se ljudi ne razumiju, kako je sve to u životu zbrkano i krivo, baš obratno od toga, moja Ilona govori o tebi sa mnogo iskrene simpatije, ona je ozbiljno zabrinuta za tebe, za tvoju karijeru, za tvoj talenat, za tvoju budućnost, jer treba da znaš, dragi moj, njen muž general–major von Ronge je šef A.O.K.K.O.D.–službe kod Generalštaba, i general–major von Ronge, već po svojoj dužnosti, prati kretanje pojedinih lica, zar ne, a kad već o tome razgovaramo, à propos, dragi Emerički, imala sam svakako namjeru da ne zaboravim da ti to kažem, jer je stvar relativno važna, ne znam da li ti je poznato, a to je vezano uz strogu diskreciju, dragi Emerički, obratila se tetka Amanda sentimentalno toplo spram Presvetloga, molim, saopćila mi je u povjerenju Ronginica, da te obavijestim da A.O.K.K.O.D. kod Generalštaba vodi tvoga gospodina sina u evidenciji kao lice »politisch verdächtig«, temeljito sumnjivo da stoji u službi srpskog generalštaba...

Presvètli, koji je do ovoga momenta svladavajući se slušao kako iz Amandinih usta žubori njen lirski potočić pun aluzija natopljenih omalovažavanjem, i što se tiče pokojne Hortenzije i njenog miraza, i moralne i materijalne egzistencije njegovog sina, skočio je uzrujano do tete Amande i, nadvivši se nad generalicu, povikao je iza glasa:

— Amanda, za boga miloga, jesi li ti svijesna svojih riječi?

— Samo manje patosa, molim, Emerički, molim te, zar ne, govorim što sam čula od Ronginice, a ona mi to tek valjda nije saopćila bez razloga, zar ne?

— Pa dobro, ženo, pitam te da li si svijesna toga što govoriš, Amanda, ako boga znaš?

— Emerički, dobro, šta će ti taj ton, govorim ono što sam čula, stvar je strogo povjerljive prirode, a moram da ti kažem, da me čudi, da se ti na svom položaju tome čudiš, dragi moj! Mladi gospodin je u roku od godine dana nekoliko puta prešao u Srbiju, a poznato je da se svaki naš podanik tamo prijeko kreće kao mačka na krovu, je li tako? Tako je, i to je istina, i kako to da tebi nije poznata ta istina, isto tako kao i meni? Hoćemo li se sada igrati skrivača, ta nismo djeca! Ili možda ja u Beogradu štampam svoje članke, i kao da to nije secret de Polichinelle i kao da tamo prijeko svaki drugi čovjek nije naš konfident, a, osim toga, može se pretpostaviti da su informacije jednog generala von Rongea ipak iz prve ruke? Margita Erdélyi sama je pričala Ronginici da se Kamilo sprema u Beograd i da i nju zove da prijeđe s njim, samo je gospođa Erdélyi ipak toliko inteligentna te ne misli da se nađe na ulici s jednim romantikom,

— Kamilo, čuješ li, molim te, da li to čuješ, zavapio je Presvetli, obrativši se sinu glasom tako bolnim kao što bolno odjekuje prepukla žica na cimbalu.

— Što imam tu da čujem, istina je, dogovarao sam se jesenas da prijeđem u Beograd kao dopisnik Kamráthovog *Madžarskog slova*, i šta je već na tome, a, osim toga, šta vi svi toliko strepite pred tom Srbijom, pa zar ti sam nisi nosilac najviših srbijanskih ordena, i Takovskog i Svetoga Save sa lentom, i što već znači prijeći granicu jedne zemlje, zemlje kao svake druge u inostranstvu, a, osim toga, molim, ja o tim stvarima ne mislim na način jedne austrijske generalice, potpuno sam indiferentan spram toga što o tome misli ili ne misli jedan šef austrijske špijunaže

ili njegova supruga generalica i, na kraju, svi generali i sve generalice zajedno,

— Što se mojih ordena tiče, to je sve u redu, sve je to išlo sasma normalno, lege artis, preko naše Dvorske kancelarije još u vrijeme kralja Milana, to je druga stvar, ali ona evidencija kod Rongea, ono bi bezuvjetno trebalo raščistiti, Amanda ima pravo, to nije šala,

— Kakvo pravo ima Amanda, što hoće ta vaša Amanda, slušam je punu uru kako laje o mojoj mami na način nespojiv sa bilo kakvim pijetetom, da ne kažem ukusom, i ne samo o mami nego i o tebi, i o Uršuli, o svima nama, i to već godinama, i da ima logike, trebalo joj je već davno uzeti riječ i izjaviti joj jedino što je imalo da joj se izjavi, da se tornja ispod ovog krova, i to zauvijek, dakako, pa kad joj ne mogu to reći direktno, jer nisam gospodar u ovoj kući, ne preostaje mi, nego da odem, laku noć i zbogom.

U SJENI MAJČINA ODRA

Umorne oči gospođe Hortenzije ugasiše se u godini njenog srebrnog pira, a da je počekala do jeseni, ovaj jubilej bio bi se proslavio, po njenoj vlastitoj želji, s najvećom pompom, o čemu je trajno maštala, da će na Ladanju, kad se bude jednoga dana slavio njen srebrni pir, prirediti garden partyju takvoga stila te će se o tome govoriti još godinama po čitavoj Banovini.

Dvadeset pet godina ovoga braka proteklo je usred postojano jednolične, ravnodušne dosade, jer neka naročita tjelesna srodnost između bračnih partnera nije se od prvoga dana pojavila, tako da se Presvetli zapravo trajno osjećao lišen nejasne, a tako važne intimnosti koja veže ljude tijelom više nego sakramentima; između njega i njegove žene, ako je uopće palucala neka veza, bila je to veza društvenih konvencija i odgoja u prvo vrijeme, a kasnije ambicija i karijere, spona dovoljno živa da održi neko bračno stanje bez nekog, pak i najneznatnijeg dodira osjećajnosti.

U ovom braku, još na početku, našle su se dvije duše na citatima iz zajedničke lektire, a ta se estetska dresura tada izražavala kićenim stilom naizust naučenih fraza Osamdesetih godina, da je Dante opisao ljubav kao »uzvišenu vladaricu ljudske sudbine«, ili da je *Faust* »velepjesan, na najvišem stupnju ljudskog uma«, jer Faust, a to se naročito jasno vidi u sjajnoj priredbi bečke opere, u prvoj sceni uskrsne noći, teži »za neodređenim obsegom ljudskog znanja«, pak je mladoženja, usred bizarne igre oko skidanja Hortenzijinog djevičanskog

vela, citirao odabranici svoga srca poznatu Goetheovu frazu »das Ewig–Weibliche«, »o uzvišenju ljudskom spram vječne ženstvenosti, kao najtajanstvenijem dometu srca i uma«, da bi nekom kasnijom zgodom i prilikom, u okviru jedne od svojih mnogobrojnih avantura, razgovarajući o tajnama svog bračnog loga, šarmantnoj bečkoj prijateljici priznao kako je to zapravo čudno, dass ihn das Ewig–Weibliche bei seiner eigenen Frau eigentlich nie hinangezogen hätte...

Čudnovato, doista, ali u domu Emeričkih čednoj i tihoj nevjesti, od prvoga dana, nije pošlo za rukom da osvoji simpatije svoga svekra, presvetloga gospodina Kalmana, neposredno i bez rezerve, ne pretjerano naglašene, ali isto tako nepritajene; kada je mladoženja, mladi banski perovođa, doveo zdenčajdvorsku Mladu pod ladanjski krov, stari je nevjestu na pragu ladanjske kurije pozdravio tradicionalnom peroracijom, »kak je njegov Sinko prelubleni izmed najlepših gospodskih kčeri zbral sebi za zaručnicu najlepšu, to je istina, zakaj zato, sinko moj dragi, potreba je da ti se k znanju preporuča premisliti, da je ova zlatna jabuka divojačtva kateru ti je tvoja Hortense podala puno više s đemanti našpekana neg se ono kaj žnjom od Klokočevca i Zdenčaja dobil budeš, i prosim te da ne pozabiš, da je Mladenec, ki je Mladu pod emericzijevski Krov dopelal, Jedanaesti de Emericzi, ki je po naturalskem nagnjenju zaručnicu svoju prosil i isprosil, ne gledèč na blago zemaljsko ne, neg na lepotu duše«, i tako patetično citirajući cilj i svrhu braka, »kako je partnerima suđeno da teret, breme, brige i kovčeg braka nose do svoje smrti jedan drugome uzajamno, alter alterius membra et onera portat usque ad mortem«, on je, promatrajući svoju slabokrvnu i blijedu snahu, bio svijestan, kako su mu sina Habdelićevi prevarili, „jer zdenčajdvorski miraz je čist lepa i stanovìta huncutarìja sigurno, kajti, ko beli ali srebreni brokat ze smolum zamaže, makula je na štofu tim merzeša, čim je preštimanejša zamazana materija, a ova makula

habdelićevske dote je stvar zamazana, i bilo bi bolše i pametnejše da si je njegov Kamilo zebral ne znam zmed kojeh curu, samo ne zmed Habdelićevih, kajti čast gospodi komešom turopolskim, ali ih presvetli Kalman nigdar maral ni niti ih marati bude".

Na medenom bračnom putu, poslije Venecije, posjetili su mladenci *Posljednju večeru*, oduševljeni da stoje pred »remek–djelom jednog univerzalnog duha«, a Rafaelova *Sikstinska Madona* pokazala se ovom magnificentnom bračnom paru kao »najizvrstnija slika nad slikama«, tako da su tu »prikazu nebeske veličajnosti« u kromolitografiranoj kopiji, u modelu originalnog dražđanskog okvira, pribili iznad svojih bračnih kreveta, kada je Presvetli u svojoj Supruzi, poslije Kamilovog poroda, gledao »Ideal Majke«, a ona opet u toj slici vidjela znamen obožavanja njihovog »jedinog i svetog djeteta«.

Canova i Ritschl, to su bili ideali klasične ljepote ovog sređenog i relativno sabranog bračnog para, Ritschl svakako više od Canove, jer, kao što je buduća mama Hortenzija svoga muža, a Kamilo svoju Hortenziju trajno uvjeravao, Ritschlova *Pietà*, na primjer, tako je »miloliko zaobljena«, ona je tako »jedinstveno zlatorezno skladna«, da se to može uzeti kao nonplusultra umjetničke vještine, a za Milletov *L'Angelus* bračni par Emerički, obožavajući ovo remek–djelo, bio je uvjeren kako »bjelodano dokazuje da Bog postoji«, pa je Hortenzija, promatrajući onu figuru kako je sklopila ruke nad oranicama u predanoj molitvi, tvrdila da čuje treperenje zvuka od zvona, koje dopire sa dna slike tako da se osjeća vibracija zvonjave po čitavoj sobi.

Svijet helenskih bogova i heroja bio je mladom banskoperovodnom paru stran i dalek, jer gospođa Hortenzija spram Agamemnona, Klitemnestre, Ahila, Andromahe, ili spram bogova nižega ranga, nije osjećala neke simpatije, dok Presvetli, opet, osim Offenbachove Lijepe Helene ili Galateje ili Penelo-

pe (a tako su se zvale kobile kod Neuner–Husara), o Antici nije imao nikakvog naročitog mišljenja, osim o grčkim nepravilnim glagolima na »o« ili na »mi«, kojima ih je učitelj grčkoga jezika, Reverendissimus Pater Mándoky, tako ustrajno i tako tvrdoglavo gnjavio, da ih kao elemente groze nije zaboravio ni dvadeset godina kasnije.

Da se dobar ukus zlatnih klasičnih vremena »kvari« novim, modernim bečkim stilom, da su secesionističke reformklajde nalik na šlafrok više nego na reprezentativno ruho, to nije trebalo bračnom paru dokazivati, jer brak nadobudnog banskog perovođe i Hortenzije Zdenčajdvorske bio je sazdan na kanonima klasične ljepote, odražavajuće »bivstvo čovječje«, a »bivstvo« je nešto što je »općeljudsko obilježje minulih i sadašnjih ljudskih ćućenja, koja umjetnost ovjekovječuje za vječna vremena«, a nije »stilizirana bedastoća à la Klimtove bedarìje« ili bilo što, što se u posljednje vrijeme javlja kao secesionistička vinjeta po bečkim programima.

Kao u mnogobrojnim predjelima, tako i u pitanjima ukusa, na primjer, ili u pitanju protokolarnoga dostojanstva, od vremena na vrijeme ipak se radilo o nervoznim razmimoilaženjima, naročito što se tiče Hortenzijina ranga kao supruge prisutne na banskim prijemima, no, ipak, u jednoj stvari, međutim, suprug i supruga Emerički osjećali su od početka postojano i dosljedno solidarno, a to je bilo magnetsko pitanje karijere. Nitko nije tako strastveno vjerovao u političku nadarenost svog muža kao Hortenzija, smatrajući ga genijalnim govornikom, te nije bilo ni jednog njegovog nastupa u Saboru, kad bi se pojavio ispred zastupničkih klupa na estradi kao regnikolarni referent, da gospođa Hortenzija ne bi sa galerije bila pratila svaku njegovu pojedinu riječ, kao vjerna sjenka koja strepi nad uspjehom svog bračnog druga, nadahnuta dubokim uvjerenjem da je njen Kamilo siguran kandidat za bansku čast, i tako se ona i

vladala u smislu suprugove devize: »Treba samo imati živce i znati čekati, jer — vrag ne spi.«

Stoji gospodin kraljevski regnikolarni referent za govorničkim pultom, razglabajući razne, veoma složene elemente nadasve zamršenog pitanja oko »produljenja Financijalne nagodbe«, objašnjavajući Visokom Saboru »zakonsku osnovu o tome produljenju« — na daljnju godinu, u »Razpravi i Čitanjima Saborskim«, to jest u prvom, drugom i trećem čitanju, kao predstavnik Visoke Zemaljske vlade, koji se pred Visokim Domom izražava uzvišeno kurijalno, sa pomno izrađenim detaljima stilskih i paragrafskih distinkcija, zašto, zapravo, Visoka Regnikolarna deputacija ovog Visokog Doma nije uspjela svršiti svoj posao oko obnove Nagodbe pravovremeno, a zašto je to bilo nemoguće — »to je općepoznato i tako i tako« (das ist ja allbekannt so und so) i »prema tome« (demnach) »nema isto tako nikakvog smisla« (es hat auch keinen Sinn) »ponavljati poznate stvari« (bekannte Sachen zu wiederholen).

Izgovarajući patetično svijesne neistine, regnikolarni referent Emerički traži riječ utjehe u frazi grofa Erdődyja koju je njegov pokojni otac u sličnim prilikama, bože moj, toliko puta sarkastično citirao »da regnikolarci buju delali ono kaj hočeju, a ak ne buju mogli delati ono kaj hočeju, buju, halt, delali ono kaj moraju, em smo Horvàti...«. Po riječima mnogopoštovanog referenta Regnikolarnog odbora, »ovo delikatno pitanje produljenja Nagodbe skopčano je, kao što je poznato, s pitanjem zajedničkog ugarsko–hrvatskog financijalnog zakonarstva uopće, naime, kako danas i ovdje stvari stoje, rebus hic et nunc stantibus, to jest, prosim, tako dugo dok stvari tako stoje kako stoje, nažalost, tako kako, nažalost, stoje, nezavisno od dične volje Hrvatskoga sabora, i dok se ne budu jednoga dana izmijenile okolnosti ‚Višeg Reda', dok se, naime, ne bude pronašao nov način ispitivanja, ustanovljivanja i proračunavanja kraljevinskih dohodakah ovih Kraljevina Hrvatske, Slavo-

nije i Dalmacije, tako dugo, velju, dok mi živimo u neuređenim prilikama koje, kao što je poznato Visokom Domu, nisu posljedica stanja u našoj Kraljevini, nego proistječu iz političkih anomalija kakve vladaju u Ugarskom saboru i koje otežčavaju normalan rad naše Regnikolarne deputacije, tako dugo dok ne bude moguće da se Visoki Regnikolarni odbor ove Kraljevine sastane sa ravnopravnim kompaciscentom, ugarskim Visokim Regnikolarnim odborom«, presvetli gospodin naglašava s povišenim akcentom »da mu je čast izjaviti kako ni ova Regnikolarna deputacija Visokog Doma ne će biti u stanju da izađe iz okvira financijalnoga provizorija, jer ovaj financijalni provizorij je vis major, a kao takav u svakom pogledu jači od političke volje ovog Visokog Doma, a kako je tome tako kako jeste, na ovome stanju fakata mogu da porade samo pokoljenja koja dolaze, a nikakvo demagoško izvrtanje činjenica i nadmudrivanje floskulama koje su bile i ostale dim...«

Sluša gospođa Hortenzija svoga supruga kako je povisio glas pred Visokim Domom, kako dokazuje saborskoj marvi nešto što je samo po sebi razumljivo, pošteno i idealno, što rogata marva odbija s negodovanjem, rogobatno mumljajući, i tako, u intenzivnom nastojanju da otkrije samu srž stvari, Hortenzija ne razaznaje, ,,kome se to zapravo njen Kamilo prijeti, i zašto naša banska, upravo naša emericzijevska obiteljska Regnikolarna deputacija ne će biti u stanju da iziđe iz nekog »provizorija«, kakav je to »provizorij«, kad to nije nikakav »provizorij«, nego reprezentacija Hrvatske zemaljske vlade, koja je zapovjedila njenom Kamilu da pred Saborom brani Nagodbu, jer ako je istina da tu negdje iza kulisa postoji neki »provizorij«, koji bi mogao ostati »provizorij« godinama, i ako je i ovaj »Visoki Dom« isto tako samo neka vrsta »provizorija«, onda u ovom »provizoriju« ne će biti šanse da se njen Kamilo probije do banske časti, pak prema tome njeni izgledi da se preseli na Markov trg, u Banske dvore, što je postalo čarobnim snom

njenog života, čini se da su isto tako »provizorij«, a svemu su krivi ovi provincijalni trafikanti, plebanuši i advokati, koji tu nešto halabuče i koji se tu nešto bune protiv njenog Kamila, a što galame toliko, i zašto, kad Kamilo govori tako uzvišeno, tako idealno i tako uvjerljivo? Ne mogu ovi provincijalni bogci, ovi korteši i vinkladvokati baš ništa protiv Kamilovih argumenata, jer njen Kamilo i ne traži ništa od ovog pišljivog Sabora, baš vrlo važno hoće li ovi domaći krompirbaroni i krakeleri produžiti Nagodbu ili ne, baš Nadvojvode u Beču boli za to glava, a Kraljevskoj vladi valjda je poznato zašto se Madžari bune protiv Nagodbe, pak ako je sve ovo »provizorij«, bilo je već tako da je Ban postao general, a generali imaju konje i topove i Prijeki sud, pa kao što je već bilo prije nekoliko godina, sve se to može dovesti u red Prijekim sudom, i to vrlo brzo, a onda da vidimo ove provincijalne kravalmahere i njihove alapače, po koliko će prodavati rif svoje političke sirutke?"

Gospodin referent pita se pred Visokim Domom:

— Kakve su osobitosti ove najnovije zakonske osnove, koje su njene prednosti i po čemu se ona razlikuje od svojih predšasnica? Ona ima tu osobitost da će se eventualni manjak autonomnog proračuna pokriti iz blagajne Zemalja Ugarske krune, a upravo ova osobitost, koliko god, na prvi pogled, izgledala pozitivno, krije u sebi veliku opasnost, jer bi se moglo desiti da bi tim pokrićem bila povrijeđena hrvatska autonomija, u smislu pozitivnih zakona. Manjak, naime, u našem proračunu nije samo eventualne naravi, on je u ovom slučaju realan i kao takav predvidljiv, jer je u autonomnom proračunu do ovog manjka doći moralo, pošto je preliminar ispao već na početku mnogo prenizak, naime, ovaj preliminar koji se ustanovljuje na temelju trogodišnjeg prosjeka svih javnih dohodakah Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a poznato je da su aproksimacije ovih dohodakah uvijek, kako da kažem, škakljive. Pošto je preliminar iz ovih i mnogobrojnih sličnih razloga ispao

prenizak, i pošto je tako nastao u proračunu manjak, i to, kao što je rečeno, manjak osjetljiv i predvidljiv, jer trebalo je predvidjeti isto tako korekturu preliminara, a to se moglo učiniti, ali pošto je ovaj način preliminiranja na temelju trogodišnjeg prosjeka uobičajen, i pošto je u zajedničkom Ugarsko–hrvatskom saboru ovaj način isto tako neustavno uobičajen, radilo se tako da bi se sačuvala obostrana forma pariteta, i tako se odabrala preliminarna tangenta, koja je, jasno, iz svih gore navedenih okolnosti preliminirana prenisko, jer je to logično, i zato sada, kada se to jasno ukazalo, treba da se povisi onom svotom koja proizlazi iz autonomnog proračuna, što je opet isto tako logično, a Visokom Domu Sabora poznato je da zakon sam ne fiksira te svote, jer to zakon po sebi ne može, pošto zakon u načelu ne steže pravo saborskog budžetiranja, pošto zakon to po samoj naravi stvari nije u stanju, pošto se zakon, kao što je članovima ovog Visokog Doma opće poznato, ne bavi detaljima, nego ukazuje na smjernice općenitog značaja, u velikim potezima, grosso modo, a upravo pitanje ovog post-preliminarnog tangentalnog predujma jeste, kako da se formulira pravilno neuralgično pitanje ne samo ove debate nego čitave naše kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske legislative.

Suprug gospođe Hortenzije, gospodin referent, uzeo je riječ točno u tri sata i petnaest minuta, a sada već zvoni Zdravomarija na tornju Svetoga Marka i pada rani sumrak, a on se još uvijek poigrava ciframa kao loptama, ne navodeći egzaktno sumu »prenizko preliminirane tangente«, a u ovom Visokom Domu, koji pozorno sluša izlaganje svoga referenta, nema ni jedne duše u vladinim klupama kojoj ne bi bilo poznato da ta suma po svim predvidljivim aproksimacijama iznosi točno 3,008.349 Kruna, a to bi bio tek predujam za pokriće manjka, koji je veoma skromno procijenjen »kao manjak«, a iznosi minimalno sedam do devet milijuna Kruna, a taj se »manjak«

knjiži na teret duga Trojedne Kraljevine kao notorno pasivne zemlje, koja bi već večeras pala pod stečaj da ne cvjeta pod protektoratom Krune svetoga Stjepana.

— Sve ovo što vi pričate je luk i voda, dreknuo je netko iz redova takozvane opozicije Čiste stranke prava, Nagodbe nema, Nagodba je već davno utrnula, i pitamo vas kako se može nešto produljiti čega nema, ex nihilo nihil, a zato ste stipendisti, gospodo mameluci, da narodu prodajete maglu, osim toga vaše žongliranje fiktivnim milijunima je unebovapijući skandal, samo slavonska hrastovina, Ungaro–croata, Danubius i Rijeka, kao luka, donose madžarskom fisku tri puta više nego svi vaši deficiti! Razvrgnite Nagodbu, osamostalimo se financijalno, pak da vidite kako će kod nas poteći med i mlijeko u dvadesetčetiri sata...

Na ovu glasnu mefistofelsku upadicu jednog od »stekliških« zanovijetala, kakva je to logika gospodina referenta da deklamira o Nagodbi, kad Nagodbe nema i kad ona pravno i de facto ne postoji već od 31. XII 1902 godine, otkada nije produljena, Presvetli, spreman na slične podvale, ne nalazi nikakvog drugog argumenta, nego da svakoj pravnoj logici uprkos odgovori veoma logično, »kako je istina da Nagodbe pravno ni faktično nema, a paradoks stanja fakata u Hrvatskoj i oko nje opet i sastoji se upravo u tome, da ova Nagodba, premda je nema, ipak postoji«.

„Da je ova zakonska osnova", koju naš Presvetli predlaže Visokom Saboru, „zakonski i politički i pravni paradoks, više od toga, besmisao, to u sebi, u četiri oka, dakako da znamo, toga smo svijesni i to uviđamo, pa čak iza svojih najintimnijih kulisa u to ne samo da ne sumnjamo nego to promatramo, toga smo svijesni lojalno, da ne kažemo cinički, ali, molit ćemo lijepo, Ja, de Emericzi, nisam zato imenovan referentom Regnikolarne deputacije da bih govorio istinu. Pitanje, da li je Nagodba u »krieposti« ili nije, upravo je tako naivno kao pitanje

ima li Boga ili nema? Ima ga, dakako, a i nema ga, dakako, već kako se uzme, jer, na kraju, pitamo se što je istina, kada je istina normativan pojam, a sve je na ovome svijetu relativno, pak je tako relativno i to da li Nagodba postoji ili ne. Formalno, nema sumnje, Nagodbe nema, ona juridički ne postoji, jer je utrnula pošto nije produljena, a u smislu pozitivnih zakonskih okvira opet, koji su još uvijek na snazi, jer ih predstavljaju Njegovo Veličanstvo Kralj i Njegova Preuzvišenost Svijetli Ban i Visoki Sabor, a na kraju i sama poštovana ličnost gospodina Referenta, presvetloga doktora Emericzija, Nagodba ipak nekako, kako-tako postoji, jer, najposlije, dokaz je tome i to da Presvetli sve to pred Visokim Saborom kao referent govori, a u to de facto nitko i ne sumnja..."

„»Istina« je da se ovim zakonom legitimira nešto čega formalno nema, nešto što se ne bi dalo dokazati da juridički postoji, prema tome, Nagodba kao nagodba juridički ne postoji, ali faktično ona važi, jer egzistira, jer kad to, da Nagodba egzistira, istina ne bi bilo, ni ovoga Sabora ne bi bilo, a Sabor, kao što se vidi, ipak funkcionira, jer se gospodin Referent nalazi na govornici i, prema tome, nikakve sumnje nema, da Nagodba, iako ne postoji, ipak živi i pozitivno djeluje."

„Visoka Vlada, u poštovanju Istine i važnih Načela Parlamentarne Ustavnosti, a naročito na Braniku Prava Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kad bi bila logična, morala bi, zapravo, povući ovu osnovu, ali faktično Visoka Vlada upravo je zato i sazvala ovu sjednicu Visokog Sabora da je ne povuče, to jest da je Visokom Saboru predloži na prihvat, što će Visoki Sabor, svijestan svoje rodoljubive dužnosti, nesumnjivo i učiniti, prema tome je upadica, da je produljenje nečega čega nema čisti besmisao, neka vrsta platonskog pleonazma, da li je konj okonjeno konjstvo ili samo ideja o konju, kada je to sa stanovišta praktične unionističke politike zaista svejedno, da li je Nagodba formalno produžena ili nije? Važno je da li mi

sjedimo u sedlu ove proklete Nagodbe i tako dugo dok jašemo na Nagodbi, ne boli nas glava da li ona postoji filozofski, de facto ili kao pravna formalnost, jer bolje je biti fijakerski kočijaš nego konj, a čitava banda od ove blesave opozicije i nije drugo, nego pijana skupina banske kobile trumbentašov."

Noću u Jurjevskoj, kad bi Presvetli stizao relativno kasno, jer se u komisijama obično maratonski raspravljalo, njegova politički zainteresirana supruga očekivala ga je u blagovaonici, asistirajući kod večere, sva uznemirena što ovi starčevićanski lajavci toliko galame o povredi časti i ponosa hrvatskog naroda i Hrvatske uopće, kad su svijesni da, urlali oni koliko ih je volja, ne mogu postići baš ništa, pa bi bilo najpametnije da se jedamput zauvijek dogovore: dosta lajanja, pa mirna Bosna...

— Ti to ne razumiješ, kokice moja zlatna, fraza o »povredi Nagodbe« je kazuistički trik, ali mora se objektivno priznati, s druge strane opet, »povreda Nagodbe« doista postoji, tu se ne trebamo varati, draga moja, kada razgovaramo u četiri oka. Postoji, nažalost, bogami, postoji, ali kaj se tu more — em smo Horvàti, sve je to čista slama, i ono što viču starčevićanci i što deklamiramo mi,

— Kako slama, ne razumijem, srce,

— Srce moje drago, tako, kao što sam rekao, slama, pa slama, zakoni se rađaju, zakoni žive, a u jednoj fazi državnoga života, opet, zakoni »gube snagu«, razumiješ li što to znači kad jedan zakon »gubi snagu«, on, kao što se u medicini veli, umire,

— To mi ne ide, oprosti, u glavu, da zakon umire, jer, objasni mi, kako može jedan zakon umrijeti? Pa zakoni su zakoni i otkad ima svijeta ima i zakona...

— Dakako, to je jasno, srce moje, molim lijepo, a kad ćete već jedamput objasniti Kristini da, kad peče mlade krompire, da ih ne karbonizira, ja ne znam, moja pokojna mama je uvijek govorila da se mladi krompiri peku kao krafni, mladi krompiri

trebaju plivati u masti, a ne ovako da ih pečete kao kostanje, mladi krompir, zar ne, nije kostanj, kokice, dakle, da se vratim, gdje sam ono stao, ah, da, nešto je zakonito a nešto nije, nešto je u duhu jednog a nešto u duhu drugog zakona, to je bar jasno, i zakoni nastaju pa onda opet nestaju, kao sve na svijetu, uzmimo, na primjer, ako se sjećaš, Zakon od desetoga prosinca godine hiljadu osamsto osamdeset devete, razumiješ li, tim je zakonom bila opet jedamput inartikulirana prolongirana Nagodba, ali taj Zakon počeo je da »gubi snagu«, kako da ti to objasnim, bože moj, jednostavno, kalendarski, zakon gubi snagu, gubi snagu s vremenom, na kraju, svi zakoni po čitavom svijetu gube kalendarski s vremenom svoju snagu, ali, eto, naša Monarhija egzistira ipak i dalje sa zakonima a i bez zakona,

„O, bože dragi, kakvi su to labirinti, ovi zakoni, ove Nagodbe, i sve je to kao neka vrsta mjenice koja mora biti prolongirana, a sve je prilično dosadno, ali šta da radimo, to nam je kruh, o tome se mora govoriti, to je naša banska karijera, a nije li moguće, ako se ti zakoni ne prolongiraju, da se ne će prolongirati ni naša karijera, dakako, zato Kamilo i putuje u Peštu da prolongira zakone, a i ona putuje s njim, a ovi peštanski izleti nisu najveće zlo na ovom svijetu, jer dok njen suprug kreće svakog jutra kočijom iz hotela na regnikolarne konferencije, pred Hortenzijom stoji čitavo peštansko prijepodne »spazierend, flanierend«, u šetnjama ispred izloga, pa shopping u Királyi–ulici, kod Gerbeauda, pa kavane, i to se zove život što ga ovi muškarci kvare politikom, a ta prokleta politika, to su opet ovi prokleti osnovni zakoni koji »gube na snazi«, ali su srećom ipak takvi te ne mogu da umru, a i ne će umrijeti, jer je njen »mužek« zato tu da ih spasi od eventualne smrti, jer, kao što govori naš tatica, Regnikolarni odbor može se uvijek spasiti, ako je potrebno, Previšnjim Reskriptom", tješila se milostiva Hortenzija na svoj način, da se ne bi dala obeshrabriti idejom da su i zakoni smrtni.

— Dobro, dobro, recimo da je jedan zakon doista umro, pa zar se on ne može uskrisiti Previšnjim Reskriptom?

— Kako da ne, draga, razumije se samo po sebi, dakako, tako je to bilo i godine 1889, kad smo se bili vratili iz Pariza, baš je toga dana stigao »Previšnji Reskript«, a nekako godinu dana kasnije rodio nam se naš Kamilo. Da, da, baš oko rođenja Kamilovog, kad si ti ležala na Ladanju, radio sam na nacrtu novog saborskog Nuncija, a onog osnovnog zakona o našoj Zajednici s Madžarima opet jedamput nije bilo, već je odavno bio umro, pa, vidiš, i bez zakona stvari su tekle »als ob« mirno dalje, a odonda, hvala bogu, od godine 1889 do danas, minulo je ravno dvadeset godina pak smo ostali živi i zdravi, i zato, slatka kokice, ne trebamo se uzrujavati, stvari teku mirno dalje, sve teče, kao što su govorili stari Grci...

Razgovori harmoničnog bračnog para o regnikolarnim saborskim gnjavažama tekli bi kao neka vrsta propedeutičke vježbe uz polaganu i umornu šetnju do spavaonice, na vršenje bračnih dužnosti, a počeli su polagano kalendarski umirati (kao i hrvatsko–ugarski zakoni) već u ono vrijeme kad se pojavio kod Hortenzije u ulozi kavalira Amadeo Trupac, a kad je ulogu partnera u ovim dijalozima s ocem kasnije preuzeo Kamilo, a to je bilo već u prvim godinama gimnazije, bračna konverzacija o regnikolarnim brigama neprimjetno se ugasila, jer bi Hortenzija nestala, poslije ceremonijalnog asistiranja kod stola, diskretno kao sjenka.

Pred gospodinom Emeričkim javljalo se već od početka njegove karijere prikriveno ali trajno prisutno pitanje, na koje nije umio odgovoriti intimno u sebi ni jednom logičnom frazom, premda je pred Saborom, odgovarajući na ta delikatna pitanja, veoma glasno krasnoslovio već više od jednoga decenija, ,,kako to, da on kao govornički talenat kome svi priznaju naročito svojstvo, da umije odvajati bitno od nebitnog, ne

može da odbije svoju potajnu misao, da se tu negdje duboko, u samoj kvintesenciji kvadrature saborskoga Kruga ipak — lovi u mutnom..." »Sve se to lovi ipak u mutnom«, to je bila njegova fraza kad nije umio da nađe odgovarajuće riječi, da bi se nekako oslobodio nelagodnog osjećaja da se sve to ipak lovi u mutnom.

Već u trećem razredu gimnazije počeo ga je uznemirivati vlastiti sin ustrajno zanovijetajući da mu objasni tajanstveno značenje fraze tko to »lovi u mutnom«, i za čiji se račun sve to tako zamagljuje da bi se »lovilo u mutnom«, »jer kad *Narodne novine* pišu da percenti kojima se tangenta obračunava nisu nedirljivi i nepromjenljivi, zašto se ipak po ugarskim faktorima među zajedničkim i autonomnim ‚potrebštinama' obračunavaju po paragrafu 28 zakonskoga člana I (ugar. XXX), od godine 1868, uz primjenu načela spomenutih u predidućim paragrafima, a ti, dragi moj tata, objasni meni, kako se to obračunava po načelima predidućih paragrafa, kad se takvih pravila nitko ne pridržava pri obračunavanju između hrvatskoga bana (kao čuvara Prava Kraljevine, što bi ban zapravo trebao da bude) i ugarske vlade«.

— Sine moj, to nije rečeno expressis verbis, ali se u duhu zakona i u smislu konteksta može pretpostaviti da se viši faktori obračunavaju objektivno, u ime viših obostranih interesa,

— Dobro, razumijem, ali ako ovi interesi nisu obostrani, ako su u madžarskom smislu unilateralni, i ako je sve to prevara, a što onda?

— Mi branimo Prava Kraljevine, u okviru svojih mogućnosti, i, eto, vidiš, uspio sam da u preambuo uvrstim neke sentencije, koje, baš zbog ekvivoknosti same procedure, ukazuju na to da je kontrola javnih prihoda na početku izgledala veoma jednostavnom, ali da je način prvobitnog obračunavanja pokazao, da je ta metoda sve nepodesnija, jer što dalje odmiče vrijeme, ovaj način sve manje odgovara svrsi, tako da je modus obračunavanja pretežnim dijelom ipak onaj predmet kome je

Kraljevinski odbor morao posvetiti brigu, jer sam ja za obračunavanje nekih stavaka postavio sugestije, koje onda, budući važnosti podređene, nisu riješene bile, a u minulih deset godišta, povrh toga, ima sve više nedostataka, kao što se, uostalom, iz moga elaborata jasno i vidi,

— Ne razumijem ni riječi, a jedino što vidim, to je da se radi o namjernoj zbrci, o onome, naime, što ti zoveš da se »lovi u mutnom«, i, ako možeš, da mi odgovoriš koliko tebe plaćaju za ovo tvoje lovljenje u mutnom?

Od Hungaricuma, kad bi se Kamilo vraćao na ferije, paralelno sa porastom političke napetosti i otvorene državne krize, razgovori između Aneksije Bosne i banskih komesarskih skandala postajali su sve uzbudljiviji. Presvetli je u pitanju ponovnog produženja Nagodbe, čiji je pravni kontinuitet jedamput opet bio prekinut, bio zainteresiran samo posredno, pa kada su prvi revolverski pucnji protiv komesara digli uzbunu da u Trojednoj kraljevini stvari ne stoje baš najidealnije, dribling u regnikolarnim raspravama postao je sve enervantniji kao opasna partija pokera, kad se zaista više ne zna tko će izgubiti, i tako se jednog Uskrsa, objašnjavajući sinu kako je do toga došlo da ove rasprave tako jalovo dugo traju, stari Emerički ponovno upustio u tumačenje regnikolarne kazuistike.

— Ove rasprave traju, istina, nešto duže nego što se moglo nadati, ali bez krivnje našeg saborskog faktora, i tako do produljenja osnovnog zakona dolazi sa sasma razumljivim zakašnjenjem,

— Jasno je samo to da se puca, a kad se već puca, zna se koliko je sati,

— Nikada još nije bilo tako da nije bilo nekoliko sati, je li tako, a ti uvijek bacaš krivnju za sve što se zbiva na naš Sabor. Ako jedan od kompaciscenata nekog ugovornog odnosa ne može da produlji ugovor, nije za to odgovoran onaj koji to hoće

da uradi, to je bar logično, i, prema tome, što do produljenja Nagodbe nije došlo, Regnikolarni odbor Hrvatskog sabora zaista nije kriv,

— To je logično, samo se pitam, zašto mi tako toplo želimo da produžimo ovu kartašku partiju, kad bismo je mogli dobiti, i zašto bi ovo zakašnjenje bilo »sasma« razumljivo? Ono je, naime, potpuno nerazumljivo,

— Po vanjskim prilikama Monarhije sudeći, prilike su takve da je to »sasma« razumljivo,

— Objasni mi, molim te, kakve su to »vanjske prilike« ove Monarhije. Da to, možda, nisu »unutrašnje prilike«, jer, eto, unutrašnje prilike Monarhije su takve da se puca, a to znači da smo po svemu stigli na kraj puta,

— Ti već vrlo dobro znaš što ja mislim pod »vanjskim prilikama«, ovo tvoje zanovijetanje je prozirno,

— Dakako, a vaša regnikolarna gramatička i politička sintaksa, za razliku od moje, sasvim je nejasna, a da ne kažem da je nerazgovijetna, reći ću da je mutna, i u njoj se, dakako, može loviti,

— Pa dobro, kada kažem »vanjske prilike«, ne mislim na međunarodne relacije, razumije se, nego, i to u prvome redu, na mogućnosti sistematskog zakonodavnog rada, a taj je u cijeloj Monarhiji paraliziran, uslijed prilika u madžarskom i u bečkom parlamentu. I izgledalo to tebi paradoksalno ili ne, istina je, jedino legislativno tijelo Monarhije, koje nije paralizirano, to je Hrvatski sabor, a pošto ostale monarhijske neprilike nisu naše »unutarnje«, one su iz naše hrvatske perspektive »vanjske«, i, prema tome, molim te, mislim da sam bio sasma razumljiv i logičan, i tko nije gluh, amice, taj može sasma dobro čuti što govorim i kako,

— »Sasma« — više, ali razumljivo manje, jer »sasma« bilo bi razumljivo samo u onom slučaju, kada vi regnikolarci ne biste apstrahirali od naše domaće paralize, mislim, saborske, mislim,

hrvatske, mislim, zakonodavne i izvršne, jer kod nas nije sređeno ništa, jer ovo što se kod nas zbiva, to je čisti tabes, i to stari sifilitični tabes, to nije samo početak konca, to je »Circumdederunt«! Kakva božja »ustavnost«? Čitava hrvatska »ustavnost« svedena je na pandurske lisičine i jedina stvarna politika u ovoj zemlji jeste re–vol–ver! Pa zar ne vidiš da se u ovoj zemlji vlada dragunima, ulanima i husarima, komesarima i tiranijom, jer bez carskih kundaka ne bi bilo ni vas regnikolaraca, niti vašeg Regnikolarnog odbora, niti Monarhije,

— Ne bi nas bilo, dakako, samo nema ni jednog parlamentarnog financijskog odbora na svijetu iza koga ne stoji kavalerija, a po potrebi i raison d'État! Svako državnopravno pitanje, bez obzira na to o kojoj se državi ili državnoj vlasti na ovom svijetu radi, u neposrednoj je organizacionoj vezi sa brahijalnom silom, i to je normalno, i u tom pogledu ne možemo ni Mi biti izuzetak! Nije naš Sabor prius nego posterius, prema tome, ni naša legislativa, ni naši državnopravni odnosi, bili oni ugovorne naravi ili ne, nisu isto tako prius nego posterius, a ovo sve oko toga, priznajem, samo je igra! Ako nam nije dobro, to jest ako nam je zlo (a, po vama, nije nam dobro), nismo za to odgovorni Mi, to je stanje fakata, to smo naslijedili, u tome smo se rodili i tako to jeste. Molim: neka tvoja generacija stvori slobodnu Hrvatsku, izvolite, stvorite, molim, suverenu hrvatsku državu, pak ćete imati i financije i vojsku u svojim rukama, a onda vam je svako kritikasterstvo — pro futuro — dozvoljeno, i što se tiče mene i moje kazuistike isto tako, samo ne zaboravi, mladi gospodine, bog nije dao kozi dugog repa, a znao je i zašto, a, osim toga, postoje i razni politički programi, političke ideje, maksimalne i minimalne, a, u datim prilikama, maksimalno — što bismo mi mogli da izvojštimo u okviru pozitivnih zakona pod datim okolnostima, jeste financijalna samostalnost!

— Vi ste metafizičari! Pojam »financijalne samostalnosti« vi ste izolirali, kao da je »financijalna samostalnost« nešto, što

samo po sebi i o sebi lebdi u zraku, pitam te, objasni mi, šta je to »hrvatska financijalna samostalnost«, ako boga znaš, koja, kakva, kada, gdje, s kim, u koju svrhu, i kako da se postigne ova »samostalnost«, kada baš ništa oko te financijalne samostalnosti nije »samostalno«? Ni crkva, ni vojska, ni zemlja, ni šume, ni vode, ni more... Je li naše hrvatsko more samostalno, a na ovom moru jadranskom plove, koliko je meni poznato, i neki brodovi, i zar su ti naši brodovi, a naročito oni koji nose topove, samostalni? Na tim brodovima služi trideset sedam posto našega svijeta, i to nota bene na ratnim brodovima, a na brodovima Austrijskog Lloyda ili Ungaro–croate služi sto posto naših oficira i mornara, pa, ipak, ovi brodovi nisu naši, i u tome i jeste stvar što ti brodovi nisu naši, i tako, molim te, dopusti mi da upotrijebim tvoj izraz — to nije baš »sasma razumljivo«, da ti brodovi nisu naši, da ne plove pod hrvatskim barjakom, nego obratno, to je »sasma« nerazumljivo, ako nemaš ništa protiv toga,

— Ne bih imao ništa protiv toga da ti izjavim da se slažem s tobom u cijelosti, a da ipak mislim da je to dokaz za moju tezu! Kad se postavlja zahtjev za »financijalnom samostalnošću«, to već samo po sebi govori da jedna zemlja ili jedan narod koji postavljaju takve zahtjeve — nisu samostalni, jer ako sam individualno »samostalan«, onda sam, logično, i financijalno samostalan, jer je »financijalna samostalnost« akcidentalna pojava, sekundarna, da tako kažem, dakle posteriorna, kao što sam bio rekao. Postoji, međutim, vis major, a to je zakonski član I/1868, tako da su sve takozvane zajedničke pragmatičke agende samo akcidentalne, i ja ponovno tvrdim da se, bez ukinuća zakonskog člana I/1868, ne može pristupiti nikakvom »financijalnom osamostaljenju«, a pitanje je, bude li se jednoga dana ukinuo zakonski član I/1868, šta će od toga nastati i pod kakvim okolnostima? Pitanje je, da li će nama Hrvatima biti bolje? Bez jednog rata, bez jednog novog izgubljenog rata,

bojim se da to ići ne će, respective bez jedne nove Osamstoče-trdesetosme, ili bez Pedesetdevete, bez revolucije, a znamo šta su revolucije...

— Zašto, molim te, vjeruješ u sakrosanktnost ovog svog Osnovnog zakona? Uzmi sve Bachove i Schmerlingove zakone i patente, na primjer, bilo je tamo takvih paragrafa, kao što je ovaj ungaro–kroatski paragraf I/1868, ako želiš, punih koševa, pak što, poslije Magente i Solferina i Königgrätza pojavili su se — »sasma« novi paragrafi, austro–madžarski i austro–hrvatski i hrvatsko–madžarski. Znači, sve ovo što vi pričate je dim, a Magenta, Solferino, Königgrätz, to su datumi, prema tome, nama treba jedan ili dva nova Solferina i nestat će i ovog tvog slavnog paragrafa I/1868 sa svim kvotama i tangentama zajedno,

— Vi ste balavci, i, prema tome, razumije se, vi razmišljate o stvarima apstraktno! Jer, gledaj, s ovim nagodbenim kvotama i tangentama stvar nije tako beznadna, kao što se tebi na prvi pogled čini, jer, vidi: Solferino, Magenta ili Königgrätz, logično, točno, to su historijski datumi, samo između Magente i Solferina proteklo je osam godina, a za tih osam godina tekli su razgovori između Dinastije i madžarskih grofova, a ta gospoda ne spadaju u naivnu čeljad, mislim, i nitko živ tko ih poznaje ne bi bio sklon u to vjerovati. Madžarski grofovi imali su i imaju dobre advokate, pa kad je riječ o financijalnoj eksploataciji ili o nekoj mogućnosti financijalne eksploatacije sa strane Beča, respective Dinastije, Madžari su se osigurali jednom, kako da kažem, veoma mudrom definicijom, a to je definicija o takozvanim »financijalnim doprinosima« za zajedničke poslove, to jest za poslove dualističke zajednice Austro–Ugarske. Tamo, u paragrafu osmom zajedničkog austro–ugarskog kompromisa od 1867 definirane su pozitivne formule kompromisa, da Kraljevina Ugarska doprinosi financijalno za zajedničke poslove samo one svote koje odgovaraju njenoj

poreznoj snazi, a koliko i na koji način, to je neodređeno, prema tome, ni kvalitet, ni modalitet same procedure nije definiran u Osnovnom zakonu i ostao je nedefiniran do dana današnjega. A u ekvivoknosti ove formule leži upravo, kako da kažem, »šarm« našeg hrvatsko–madžarskog Osnovnog zakona, da se u pitanju modaliteta i kvantiteta čitava kompromisna koncepcija može tretirati kao lončarska glina! Zakonodavac je tu, po svoj prilici namjerno, sa skrivenim mislima, ostavio ogroman prostor za manevriranje lijevo ili desno, već kako se to napokon želi ili kako to odgovara interesima pojedinog kompaciscenta. A kako je ovaj Paragraf iz austro–ugarskog ugovornog teksta shematski prenijet i u hrvatsko–madžarsku varijantu, to se u našoj Nagodbi, i to u njenom dvanaestom paragrafu, ustanovljuje doprinos isto tako po »poreznoj snazi« Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Nije riječ, dakle, ni o čemu konkretnom, kao što su, na primjer, katastralne površine ili broj stanovnika, nešto što fluktuira kao porezni doprinos, jer se ne govori ni jednim jedinim retkom o materijalnim konstantama, a upravo iz toga razloga, jer se »porezna snaga« uzela kao fluktuantna jedinica i kao jedino mjerilo doprinosnih obaveza, to drugom ugovornom faktoru, to jest u ovom slučaju nama, Hrvatima, daje u ruke goleme prednosti, jer se u Nagodbi expressis verbis ne govori o vrstama poreza, nego samo o poreznoj snazi, a pod ovom »poreznom snagom« implicitno se podrazumijevaju samo oni porezni prihodi koji proistječu iz zajedničkog poreznog područja, a to je nadasve važno, jer tu se javlja otvoreno pitanje, što, zapravo, spada pod pojam porezne snage, po principu teritorijaliteta, a ako je tako, po principu teritorijaliteta mi imamo sve otvorene mogućnosti,

— Apstrahirajući od toga da ovaj razgovor vodimo ti i ja, pretpostavimo teorijski da tu govore dva principa, dvije logike, ona Monarhije i ona Hrvatske...

— A tko govori u ime Monarhije?

— Jasno, ja ne,

— Znači, ti meni odričeš da govorim u ime Hrvatske?

— To ne, ja tebi odričem da ti o tim stvarima razmišljaš hrvatskom logikom, to,

— A ti si uzeo monopol na svoju hrvatsku logiku?

— Na hrvatsku ne, ali na logiku, na najnormalniju školsku primitivnu logiku, no, sad svejedno, radi se o jednoj pretpostavci da je tako, da ovdje razgovaraju dvije logike, a znaš li što je jedini silogizam koji iz takvog razgovora slijedi?

— Nije mi jasno,

— O, nažalost, to je veoma jasno, jasno je i logično da tu jedna logika treba da nestane iz diskusije, ili tvoja ili moja,

— Kako da nestane,

— Prirodno, po principu otpora i snage, jedna od naših logika mora da padne,

— Ti nisi sabran,

— Ja sam logičan,

— Čuj me, da ja tebi nešto kažem što je moje intimno mišljenje o tim stvarima, a nisam se jučer rodio, ne bih želio da doživiš da si imao pravo.

Na Ladanju Gornjem kamo su Emeričkijevi otputovali da tamo, po svim pravilima etikete, u punoj osamljenosti provedu četrdeset dana korote, otac i sin klonili su se kao po dogovoru bilo kakve teme koja bi mogla da poremeti sklad pristojne obiteljske tuge. Nije tako izgovorena ni jedna riječ o neposrednom povodu mamine smrti, to jest o naročitim okolnostima koje su dovele do toga da se Kamilo nije odazvao očevim telegramima, niti o tome može li se prekid sa Jolandom uzeti kao definitivan, ali kada se atentat protiv baruna i povjerenika Kraljevine prosto nametnuo kao neposredan motiv razdora, prividno stišane strasti buknule su nesmanjenom žestinom.

Presvetli, kome su se nekoliko dana poslije Hortenzijina sprovoda vratile vrtoglavice sa prolaznom nesvjesticom, koja bi se kao dodir lepezom istog trenutka već rasplinula, prekinuo je pušenje, a primarijus Vugrovečki liječi ga skidanjem sala i nekim prašcima za spavanje, tako da stari provodi ove korotne dane u solidnom hrkanju i pregledavanju svoje vode, koju lično kuha u epruveti, zbog kontrole kako stoji s njegovim šećerom, jer su, povrh svega još, konstatirani i blagi simptomi dijabetesa, pa ga primarijus Vugrovečki tješi da stvar nije tako ozbiljna kad se krv malo osladi, pogotovo kad je to posljedica šoka, »bumo rekli, die Sache muss man so nehmen, wie sie halt ist, jer ova mala fabrika cukera u nama ima svoje psihogene mašine i one delaju cuker kak bedaste če se čovek uzrujava«.

Poslije pasje žege, cijeli srpanj bio je kišovit i hladan, sa slinavim, gotovo jesenskim maglama, tako da se na obroncima Strahinčice nad Ladanjem Gornjim odronila blatna, razderana zagorska žuta, antipatična smjesa od ilovače, te proždrla nekoliko jutara ladanjskih vinograda sa graševinom i kraljevinom, koje su pod prvim zracima kolovoznog sunca počele rađati velike iluzije o blagoslovljenoj berbi, a kolovoz stigao je zlatan, vedar, sa toplim podnevom i relativno hladnim ranim sumracima.

Sa ladanjske terase, pod stogodišnjim platanama, talasaju se blatne, močvarne zagorske livade ispod tamnozelenih goblenskih padina Ivančice, protkanih prvim potezima ranog jesenskog karmina.

Prazno i dosadno sve. Od glupe i dosadne prazne Jurjevske, od dosadnog i praznog banskog grada, sa dosadnim i glupim tornjevima i dosadnim sivim ulicama, koje se diče imenima jadnih i dosadnih, po daru i po značenju opravdano sumnjivih pjesnika, od Medvednice pa sve do ove dosadne ladanjske kurije nadvila se nad praznim zagorskim nebom zavjesa bezizgledno dosadne melankolije.

„Glumimo romantike, pa sve kad bi nam gluma bila lirski nadahnuta, sve to ipak ne bi bilo mnogo više od prenemaganja", govori samome sebi u svom svakodnevnom solilokviju Kamilo, promatrajući svoje jalovo kunjanje, „i sve ovo kako njemu prolaze dani, u očekivanju sastanka s Anom, ipak je neka vrsta pasivne vegetacije ispod bilo kakvog dostojanstva, jer to što on radi nije drugo, nego bestidno očekivanje milosti jedne žene koja je otputovala u pratnji najbanalnijeg, ordinarnog majmuna, a da ga u njegovoj osamljenosti uopće nije udostojala ni jednim jedinim retkom. Gospođa je prosto otputovala, gospođa putuje i dalje, kao da njega ovdje ne muči pomisao da je ostavljen, prosjak bez milosti, sve je to moralna glavobolja, kada čovjek tuguje na hridini iznad ustalasana mora à la Berlioz sa svojim klavirom i violinama, ovaj ladanjski nokturno, kobno svjedočanstvo glupe igre, da čovjek ima talenta, oslobodio bi se, po svoj prilici, ove jalove psihoze pisanjem stihova. A ovako, što da se radi, brblja se u prazno, prepričavaju se poznate gluposti bilo o čemu, o politici, o konjima, o ženama, o novcu, kako je netko kolerik te je razbio nekom drugom tintarnicom glavu, kako je nekome dosadilo uredovati na Prezidiju i čitavog života biti običan policaj, čitati knjige, prazne i dosadne knjige, ili štampu, a u štampi o tome kako svijetom vladaju glupost, laž i zločin, a gospođa Ana otputovala je u Bayreuth i šalje nam obojadisane razglednice, što je od nje svakako više no duhovito..."

Pod ladanjskom terasom, u sjeni tamnosmeđih rosnatih šuma, vijugaju se ceste, blatne, prazne i dosadne, mokra, visoka, crna otava, lijene vode, sve jalovo, sve prazno, pa čak i Chopinov D–dur prélude s uvelom politurom mamina klavira, onaj njen najintimniji D–dur prélude, koji bi uvijek znao romoniti kao utjeha, i on zvoni bezutješno prazno.

Sanjari Kamilo kod klavira u sumraku, kroz otvorena balkonska vrata treperi tamno pogašeni klorofil predvečerja u

odsjaju magičnog fosfornozelenkastog odraza rosnate trave sa livade, gdje se javljaju prvi glasovi cvrčaka u sutonjoj tišini, sve prazno. Nigdje nikoga. Žuti brokat baroknih naslonjača, odsjaj politura, sagovi, stari dekorativni emericzijevski parketi sa svijetlo–tamnim rombima, kojima se dječja Kamilova fantazija, kao tajanstvenim stepenicama, spuštala u mračna i nepoznata podzemlja, a sad je sve tako pljesnivo prazno te se i njegova svijest osjeća sagnjila kao proziran uveo cvijetak jetrenke modre između dva lista hartije, u herbariju.

„Poslije grubih riječi na onom posljednjem, prokletom balatonskom izletu što je završio iznenadnom maminom smrću, kada se tako glupo desilo da je s Anom došlo do prekida, a da se nisu više mogli objasniti, Kamilo je otputovao na mamin pogreb, a Ana se, svojoj briljantnoj pameti uprkos, ipak, po svemu, uvrijedila. Dosadilo joj je, očito, prisustvovati dnevnim scenama, gdje joj neko luckasto stvorenje čita lekcije kako ima da se vlada, što da piše, što da misli, kako treba da otputuje s njim zauvijek, i, dakako, otputovala je, ali ne s njim nego s onim drugim, koji je poklonik njenog genija, koji joj laže dvadesetčetiri sata dnevno, a, osim toga, nije nesvršeni student, nego arhitekt od ugleda i glasa. Ono, s njenom »temperaturom«, ono je bila odglumljena uvertira, zapravo uvod u čitav niz trikova, a sada stižu poštanske karte, kolorirane dopisnice iz Celovca, iz Berchtesgadena, iz Münchena, Ana je provela dvije nedjelje u Salzburgu, kod jedne svoje znanice, supruge nekog bečkog tenora, a po posljednjoj anzihtskarti, od prije tri dana, Ana je stigla u pratnji svog intimnog prijatelja i trabanta, arhitekta Baranyaia, u Bayreuth, tamo ostaje da prisustvuje čitavom ciklusu Niebelunga, jer Baranyai je arhitekt i operni režiser, onda putuju zajedno u Pariz, Baranyai ima tamo angažman da postavi jedan madžarski balet, i tako se Ana ne će vratiti sve do početka jesenskog semestra, kada se Erdélyi vraća sa svog ljetnog kursa u Göttingenu, a to ne će biti prije konca

oktobra. Ana se, prema tome, ne će vratiti u Peštu do konca oktobra, a pitanje je hoće li se uopće i vratiti, jer o tome nije do danas javila ni riječi. To je pitanje, prema tome, otvoreno do konca oktobra, znači — sve ostaje prazno, prazno kao što je bilo na početku kad još ničega nije bilo, ni Ane, ni ove praznine, prazne, kao što je prazan grob u koji bi se mogao strovaliti svakoga trena, da i opet bude kao što je bilo kad ničega nije bilo, ni Ane, ni ove stravične predsmrtne tjeskobe u njemu i u njegovim mislima."

Od pomisli da bi se moglo dogoditi da doista stvarno Ane nestane, od perverzne ideje da bi moglo ostati u njemu tako prazno, kao što je bilo kad Ane nije bilo, kada on još nije bio medij njenih poetskih čarolija, od porazne ove pomisli da je smisao svemu besmislenom u njemu jedino njena pojava, a da postoji opasnost da se ta svjetiljka u tmini ugasi, da se s Anom jednoga dana sve prekine, da se razlije oko njega tama, da ga obuzme prazna noć, jadna, prazna ladanjska noć, bez jedne jedine svjetiljke, apsolutno prazna, sa dalekim lavežom, tako tužnim kao da je već stigla kasna jesen, javlja se Kamilu pomisao na smrt. „Jer kakav bi smisao i koju svrhu moglo imati sve ovo u njemu i oko njega danas, poslije one krvave, macbethovske ludnice u Makedoniji, kada se hazarderski slijepo proigralo preko noći sve što se moglo izgubiti, a oni primitivni kriminalci, kao pravi, autentični, rođeni zločinci, pojma nemaju da su zaklali jednu Ideju, a kad bi sad, usred ovoga jada, nestalo još i Ane, što bi mu preostalo? Ako je smisao i svrha života u čistom i nevinom zanosu nadahnutih čistih i nevinih duhova, što bi moglo da se dogodi više i uzvišenije od njegovog vlastitog zanosa za ovu ženu, u njemu trajno tjelesno teškog kao zemlja, a istodobno ustitranog kao Chopinov prélude, te uspavljuje u narkozi mutne neizmjernosti muzike."

„Svjetiljke, glasovi, objedi, porculan, srebro, posluga, razgovori, dolaze u goste prezidijalna gospoda da Presvetlome skrate

korotne dane, doputovala su, telegrafiraju, pišu pisma, odlaze po njih kočije, govore gluposti, prazna, u biti djetinjasta igra vinom, ružama, cigaretama traje, izgovaraju se hrpe suvišnih riječi, kreću se dostojanstvene ljudske pojave, klanjaju se jedne drugima, oblaguju se, brbljaju, nestaju, prolaze, lebde, svi mi tako prolazimo, lebdimo, protječe naše vrijeme, protječe »nešto« što se u našem vlastitom kalendaru zove »naše vlastito vrijeme«, naime dani, jedan dan, drugi, treći, tridesetitreći dan, potoci, vodopadi, rijeke dugih dana, bučno se ruše dani u ponore kao klavirski slapovi u klavirskim sonatama, a nikada se ni jedan ne će više vratiti, jer krugovi proteklih dana nestaju u nepovratu, a i onaj jedan jedini dan koji ima da stigne kao blagdan ponovnog patetičnog susreta s Anom, i taj će biti samo treperenje libele nad ogledalom brze rijeke, igra prozirnim krilima fantazije, jedna ili dvije snene kretnje kao sjenka sjenke netjelesnog snatrenja uz odjek praznih riječi koje se ne mogu izgovoriti kao otjelotvorenje volje, jer i naša vlastita volja samo je slap što se nezaustavljivo ruši u ponore s nama, s našim snovima, kao sa sićušnim slamčicama pod nedoglednim kaskadama zvijezda koje se strovaljuju u bezdan, jer i zvijezde nad našim glavama putuju, i zvijezde se ruše u nepovrat kao i naši dani, a što nam preostaje, snatrenje bez cilja i bez svrhe za jednom ženom, za jednom poetesom koja sluša Niebelunge u Bayreuthu, u pratnji, dakako, poštovanoga gospodina Baranyaia, koji će na Champs Élysées inscenirati jedan Bartókov balet, a mladi gospodin Emerički gubi se ovdje u ladanjskoj pustoši u ukletome krugu osamljena pseta, u začaranom kruženju oko magnetske tajne, oko lelujave svjetiljke, baš kao ova jadna izgubljena leptirica što tako bjesomučno bije krilima o mliječnoobojadisanu staklenu kuglu, na kojoj gravirani kristalni amoreti, kao nebeski strijelci nad oblacima, ranjavaju jednog Efeba otrovnom strelicom frivolne ljubavi."

Iz doline, ispod Ladanja, odjekuje gvozdena grmljavina željezničkih kotača, prigušena orošenom gustom tminom, a

Kamilo, na terasi, promatrajući blistave krugove zvijezda nad svojom glavom, piše u mislima Ani pismo o melankoličnom bdjenju, »kako bi imao potrebu da Joj napiše pismo, da Joj objasni da mu se javila kao iluzija, kojoj se s pravom nadao da će mu se prikazati kao čovjek kome bi mogao pisati pisma, a danas ni to više ne smije riskirati, jer kad bi riskirao da kaže što bi htio, razorio bi, boji se, minimalnu šansu Anine milosti, za koju se samoobmanjujući nada da će mu je na kraju ipak samilosno pokloniti, da ga milostivo sasluša, bude li joj priznao kako ga prisutnost gospodina Baranyaia u Bayreuthu smeta, kako je to zapravo od nje medejski krvavo da mu piše anzihtskarte iz Bayreutha sa prijateljskim pozdravima onog antipatičnog snoba, koga ne može vidjeti živa, a o kome kruže glasovi da je pederast«.

Svanulo je jasno sunčano jutro nad Ladanjem. Nad Strahinčicom gomilaju se bijeli tornjevi kumulusa poslije bogate noćne kiše, sve pjeva u sunčanoj svjetlosti, ptice i plavo nebo, potoci i vode, i ceste i rosnato jutro, sve je natopljeno Aninim imenom, jer Sveta Ana iz Ladanja Donjeg zvoni već od svitanja, objavljujući pobožnom zagorskom narodu blagdan presvete kolovozne nedjelje.

Kao u kaminu kad grmi vatra, bučno obarajući ognjene glavnje, tako bruji u Kamilu krv punim glasom svečanih orgulja od pomisli, „da stiže septembar, da će za nekoliko dana konačno ipak krenuti u Peštu, da je završila korota kojoj se nikako, iz mnogobrojnih motiva, nije mogao oteti, a sad putuje konačno sa dobrim izgledima, jer je Ana izmijenila svoj program, ne će u Pariz, kombinacija sa Baranyaievim »Champs Élysées« je, hvala bogu, propala", i tako, prisluškujući kako vjetar u granju uz pratnju orgulja prebire svilenu lirsku fugu kao slobodnu varijaciju na Anino ime, kao da jedna jedina, osamljena Händelova frula pjeva molitvu za sretnu šansu njihovog skorog sastan-

ka, on je prosanjario čitavo jutro u mreži u voćnjaku, uz cvrkut vrabaca, uznemirenih oko crvenih, gorućom kraplak–bojom staromodnog porculana vatreno obojadisanih jabuka.

Po sobama na spratu odjekuju uznemireni glasovi, tamo stari Mika dirigira curama, tamo se sprema prtljag gospoštije prije povratka u grad, stigla je jesen, svršila je korota, Presvetli se vraćaju u Jurjevsku, a dovikivanje kroz otvorene prozore, lavež seoskih pasa i vjetar u granju, sve to odjekuje jutros veselo, sa blagom zvonjavom sa starog tornja.

Poslije sieste spustio se na terasu stari Emerički na svoju obligatnu bijelu kavu sa čitavim snopom štampe koju mu Čavka šalje svakodnevno posebnom poštom.

— Izvoli, da ne propustiš pročitati ovu drsku reportažu, punu otrovnih invektiva na račun naše Zemaljske vlade u *Die Zeit* — »Die Pforte des Todes«! U redu, dobro, ne tiče me se u ovome momentu baš zaista ništa, ich bin zur Zeit, Gott sei's Dank, aus dem Spiel, ali pisati o jednoj, ipak, ako hoćemo, i austrijskoj legitimnoj vlasti, tako bez respekta, tako prozirno zlonamjerno, pa ipak je skandal! Dakle, molim, »mi smo danas, kao zemlja«, to jest kao Kraljevina Hrvatska, »Vrata Smrti«, a, molim — zašto, jer smo mi svi »kao zemlja« na tako primitivnom stupnju higijenske preventivne službe, da se kolera, koja hara u Srbiji, preselila potpuno nesmetano preko austrijske granice, jer je u zemunskoj bolnici registrirano dvadesetak akutnih oboljenja od kolere, a zato je odgovorna isključivo Kraljevska hrvatsko–slavonska vlada u Zagrebu, i to, molim, zašto, zato jer »gospoda na Markovom trgu pojma nemaju kako treba organizirati sanitarne kordone protiv zaraznih epidemija, kao što smrtonosna opasnost od zaraze srbijanskom kolerom to bjelodano dokazuje«.

— Molit ću lijepo, ja razumijem kritiku, svaku kritiku, ja sam uvijek, i to dosljedno, toliko objektivan, da sam bio i ostao

pristaša pozitivne kritike, dakako, razumije se, kritike principijelne, no ovo neodgovorno škrabanje nije kritika, to je subverzivno razjedanje svakog autoriteta. Gospodu iz *Die Zeita* ne boli glava zbog srbijanske kolere, poznata nam je ova pjesma veoma dobro, gospodi liberalima u Beču smrdi naša »autokracija«, dakako, naš »apsolutizam«, o, bože moj, kao da je naše ex–lex–stanje u Hrvatskoj naša privatna stvar, kao da nije otkomandirano »von oben«, i kao da gospoda ne žive u austrijskom ex–lexu, i kao da to žurnalistima bečke masonerije nije poznato, geh', ich bitte dich, sve je to stopostotno destruktivna rabota po planu, zapravo unebovapijući skandal, a kamo vode ovi skandali, na kraju, neka sam đavo zna!

Pročitavši inkriminirani članak, Kamilo je pružio ocu jučerašnju *Die Drau.*

— A ovo u *Die Drau*, to nisi primijetio, što vam piše jedan vaš gospodin »Esseker«, jedan od vaših prijatelja osječkih, iz Kluba unionističkih centrumaša, na banskoj konferenciji koju je sazvao gospodin Povjerenik, kao Locumtenens Regis? Usprotivio se čovjek glasno sasvim jeftinoj logici Preuzvišene Osobe Kraljevskoga Povjerenika sa veoma vjerodostojnim argumentima, kako je »vjera u hrvatskom narodu u državnu zajednicu s Madžarskom uzdrmana, ali da krivnju za to ne treba svaljivati na hrvatski narod«, evo, molim:

Hrvatski narod sklopio je godine 1868 Nagodbu s Ugarskom u uvjerenju i pod pretpostavkom da će njegova politička individualnost, njegovi kulturni i gospodarski interesi, a nadasve jezični, biti dobro zaštićeni u državnoj zajednici. Četrdeset petogodišnja protunagodbena praksa, međutim, praksa, koju provodi u djelo čitav niz madžarskih dosadašnjih vlada, dokazuje da madžarskoj zajedničkoj vladi, madžarskoj štampi i madžarskom javnom mišljenju nije stalo do hrvatskih prava baš ni toliko koliko do crnoga pod noktom. Drugi faktor državne zajednice, a to je madžarski, porušio je sam temelje ove Nagodbe, a od Hrvata se traži unioni-

stička politika, i to na temelju izigrane i porušene Nagodbe, i to baš sa strane onoga faktora koji ju je sam uništio. Mi Hrvati moramo zahtijevati od Madžara onu nagodbenu politiku, koja se podudara sa slovom zakona. Madžarska je skrivila da Hrvati nemaju više pouzdanja u državnu zajednicu, i madžarska vlada trebala je već davno da uvidi da se samo sanacijom ovih nepravda na svim linijama, bezuvjetno i odmah, može eventualno vratiti pokolebano pouzdanje. Decenijima slušamo najisprazniji obećanja, a u praksi doživljujemo da Madžarska ne će da poštuje vlastite obveze.

— Molim, to nisam izgovorio ja ni u kakvoj svojoj »apstraktnoj« »Regnikolarnoj varijaciji«, nego jedno veoma ugledno unionističko esekersko trubilo, jedan od vaših patentiranih rodoljuba, jedan od magnata vaše unionističke Ideje, kome je Unija sa braćom Madžarima — sine qua non i alfa i omega našeg hrvatskog političkog katekizma!

— A što se mene tiče ovaj esekerski hohštapler, pitam te što misliš o onom bezobrazluku u *Die Zeit?*

— Bojim se da ti kažem što mislim, nisi sklon mom načinu, upravo bolje, mojoj metodi razmišljanja o tim stvarima, ti si šezdesetosmaški formalist,

— Dobro, ali smatraš li ti da je to normalna pojava, da se o jednoj austro–ugarskoj legitimnoj Vlasti, pa bila ona i hrvatska, piše i govori ovim tonom i načinom, jer, pitamo se logično, kamo vodi ovo razaranje autoriteta?

— U normalnim prilikama razaranje autoriteta neke vlasti, iz perspektive demokratske opozicije, sasvim je normalna pojava, jer, kada jedna vlast nije u stanju organizirati preventivnu higijenu i spriječiti širenje takve zaraze kao što je kolera, sasvim je normalno da opozicija to kritizira kao skandal, jer to, samo po sebi, nema sumnje, i jeste skandal, ali u današnjim austrijskim prilikama, priznajem, ova kritika nije normalna, upravo obratno, smatram da je način, kako je izgovorena, politički

tendenciozan, i, ako te zanima, smatram i to, da su upravo ovaj ton i način jedan od simptoma austrijske političke krize, za koju opet ti ne ćeš priznati da je gangrena, mnogo opasnija od ove demagoške srpske kolere! Osim toga, oprosti, kada je već riječ o ovoj nesretnoj srpskoj koleri, ja lično sklon sam da vjerujem kako je primarijus Vugrovečki, Vrhovni Medik tvoje Kraljevine, prosto izgubio glavu pred kolerom, te je više nego vjerojatno da je tehničko pitanje organizacije sanitarnog kordona, u slučaju ove proklete kolere, visoko premašilo sve njegove organizacione sposobnosti. Mislim, dakle, da ovo što piše *Die Zeit* nije lišeno svake vjerodostojnosti, da se izrazim uvijeno, to jest mislim, da je sve to što govori *Die Zeit* vrlo vjerojatno potpuno podudarno sa higijenskim stanjem fakata na našoj srpskoj granici, bez obzira na skrivene misli koje mogu biti spiritus movens ove kampanje, ali, kao takve, u ovom su slučaju potpuno irelevantne,

— Dobro, čovječe, smatraš li ti sve nas zaista kretenima?

— To ne, ali da ste nesposobni da bilo koju stvar razmotrite metodički i da joj pristupite kako bi trebalo,

— Ne razumijem, oprosti, to jest nije da ne razumijem, jer tvoja metoda nije drugo nego princip stopostotne negacije, vrlo jeftina, uostalom, »metoda«, u svakom slučaju, demagoška: radili mi ovako ili onako, sve, što radimo mi, ne vrijedi ni filira,

— Ne, moja metoda je sasvim jednostavna, metoda praktične normalne ljudske pameti, jer budimo konkretni! Kada se već pojavila ova glupa kolera na našoj hrvatskoj granici, što bi bilo normalnije nego da ste uputili u Srbiju jednu dobro snabdjevenu medicinsku ekipu da se tamo, na licu mjesta, uhvati s tom prokletom kolerom u koštac, jer to bi bilo jedino mudro i jedino uspješno preventivno sredstvo, a kada je već riječ o nekom »sanitarnom kordonu«, jedna »vlast na visini« ne može pasivno promatrati kako na drugoj obali, južno od Save, harači kolera, to je barem logično, to jest ako se doista pošteno

namjeravaju zavesti neke preventivne higijenske mjere, koje ne bi bile samo administrativna formalnost, jer samo tako može se smanjiti koeficijent neposredne opasnosti, a ne tako da po cijelom Zagorju zalijevate sve zahodske jame i latrine karbolom, da ste oblijepili sve hrvatske zahode karnevalskim parolama: *Hände waschen vor dem Essen, nach dem Stuhlgang nicht vergessen*, kada, nota bene, nemamo ni water–closeta, ni vodovoda, a ni kanalizacije, a pogotovo toaletnog papira, koliko je barem meni poznato,

— Ti si, brate, fantast, da se organizira tvoja »medicinska ekipa« za Srbiju, razumiješ li me, to nije naša stvar, zar ne, to nije stvar Hrvatske vlade, to spada u kompetenciju vanjskopolitičkih, zajedničkih austro–ugarskih faktora, to je pitanje diplomatskih međunarodnopravnih relacija, to prelazi okvir naših odluka, pa sve kada bi Hrvatska vlada i imala subjektivnu namjeru da to provede, ne bi joj to »odozgo« dopustili iz političkih razloga, rebus hic et nunc stantibus, to je bar jasno, to je pitanje Ballhausplatza, čovječe, ne budi naivan, ako boga znas.

„Sve je već izgovoreno između mene i ovoga čovjeka i njegovog Ballhausplatza, hiljadu puta izgovoreno, sve je to bob o zid, a ovaj razgovor traje sveudilj dalje podjednako jalovo", pomislio je Kamilo zaokupljen intenzivno Aninim šeširima, kakve je nosila kao djevojka, „individualne berete à la Richard Wagner, sa podrezanom, faraonesknom kosom. Njeni bereti u boji mlijeka, gnjile višnje, senfa, duhana, parma–ljubičica, u bogatoj gami sa šalom, u ne pretjerano naglašenoj no uvijek drugoj boji, duhana sa smaragdnozelenom ili u boji višnje sa pastelnoplavom, a kad bi se kretala gologlava, ovijala se indijskim zlatnoprotkanim šalovima, a što je bilo najšarmantnije, svilenom maramom kao seljačka djevojka iz Adony–Pusztaszabolcsa. Patila je od idiosinkrazije spram pomodnih glupih šešira kakve je nosila njena pokojna majka, žena seoskog bilježnika,

gospođa uvijek pomalo tašta da bude pomodnim uzorom u svom općinskom milieuu: ogromna ptičja gnijezda, o kojima je Ana imala svoje negativno mišljenje, o tim glupim korpama, krcatima breskvama, trešnjama i fazankama, tako da se zaklela da će prije predati dušu bogu nego se pokriti takvom nakaradnom negacijom dostojanstva i ukusa. Kao djevojčici, jedan jedini put, javila se Ani prva i jedina napast za jednim zlatnim fjorentinskim šeširom, to je bio jedini šešir koji je obožavala, pateći u ono vrijeme zbog tvrdolakiranih lonaca sa širokim obodom, po kojima su dječaci, izazivajući gnjev djevojčica, bubnjali kao po kantama. U sedmom razredu nosila je kolonijalni, burski, južnoafrički šešir, a sa luckastim, hirovitim zvonima pariskog dernier crija nikada se nije pomirila i u tome je ustrajala dosljedno, u borbi za individualnu slobodu svog vlastitog ukusa, a i danas više voli da se kreće gologlava nego da bude ropkinja neukusne mode, glupim i naivnim ženkama od glupana nametnute. Stvorila je tip svog vlastitog turbana, što se veže u slobodnim kombinacijama, a pod takvim nezaboravno pastelnozelenim turbanom poljubila je Kamila u vozu, na povratku u Peštu, sa prvog njihovog duhovskog balatonskog izleta."

— Mi smo fantasti, odgovorio je rezignirano starome, vrativši se iz svog snatrenja o davnim balatonskim danima kada se zahvalio Ani u peštanskom vagonu, da nažalost ne može primiti njen poziv na čaj, jer polaže maturu, dakako, mi smo naivni fantasti, a vi ste realni političari, kada nazdravljate jedni drugima uz erarski šampanjac na banketu kod »Engleske kraljice« vječnu vjernost,

— A šta će ti sad opet ova tvoja prokleta »Engleska kraljica«? Tu tvoju »Englesku kraljicu« servirao mi je naš Preuzvišeni neki dan, i njega si izenervirao tom svojom »Engleskom kraljicom«,

— Pa ništa, sjetio sam se...

Sjetio se da je pod pseudonimom »Hungaricus«, nema tome dva–tri mjeseca, štampao u *Riječkom novom listu* Frana Supila entrefilet o takvom jednom banketu kod »Engleske kraljice«, kako se kod »Engleske kraljice« sastala hrvatsko–srpska elita, rulja koalicionaških popova obiju vjeroispovijesti, slatkopravoslavne i latinske, plebanuši, kanonici, jedan biskup, nekoliko ordinarnih baraba, nepismenih korteša iz provincije, trafikanata i poštara, jedan naslovni biskup Lovro, još jedan biskup — Blaž, jedan veliki župan Vukašin (Srbin od Kosova, zna se, koga samo »Srpska Sloga Spasava« od političke propasti), jedan Gligorije Avakumov i jedan, kod ove vrste narodnih sramota trajno prisutni nosilac Velikoga Imena bana Majorana, nekoliko šljivarskih gladnih sramota, jedan Mark Aurelije von und zu, jedan Kreizer–Újlaky, jedan plemeniti Pećinski, jedan grof, još dva grofa i, dakako, na repu balade, gospodin doktor Kamilo de Emericzi. Baš s ovim Aladárima i Kálmánima i Istvánima, de Fredericijima i de Franciscima i jurjaveškim barabama, turopoljskim i pokupskim mulcima, morao se tu naći i njegov gospodin otac kao prišipetlja limunove vojske, pa kad je stigao na red da spomene ime svoga oca, zastidio se i Presvetlo Ime Njegovo naveo samo inicijalima, što je u svom privatnom pismu redaktoru objasnio kao nedostatak moralne kuraže.

Velecijenjena Stranka narodnog napretka, kojoj je do ovoga banketa kod »Engleske kraljice« predsjedao grof Theodor Pejacsevich, a sada, pošto je na temelju Previšnjeg Dekreta postao kraljevski ministar za Hrvatsku, akreditiran kod Ministra predsjednika madžarskoga, ova »progresivna Stranka narodnog napretka« izabrala je za svog novog predsjednika Nikolu plemenitog Lukavečkog, treščerovačkog vlastelina, koji je opet bio toliko duhovit te je u ime Svoje Stranke (»progresivne«) pozvao novoimenovanog Komesara i Čuvara Ustavnosti Locumtenensa Regis da pristupi Stranci, što je ovaj, na najveće iznenađenje čitavog našeg svijeta,

stante pede i izvršio, i odmah, na licu mjesta, na banketu održao zdravicu, kako se nada da će ga prisutna gospoda »unionisti« podupirati kao vrli rodoljubi, u što, od početka, nitko sumnjati razloga imao nije.

Uz cherry–brandy i benediktinac, uz Littkeov muktaški šampanjac (sasvim slabo, drugorazredno, madžarskom sapunicom razvodnjeno piće), uz ciganske cimbale i plač primaških violina, ova se hrvatska gospoda kod »Engleske kraljice« uvjeravaju da je »državnopravna Unija s Madžarskom«, zna se, klisura i da će sva ova gospoda biskupi, kanonici, profesori i plebanuši, vladike i arhimandriti, kao »prokušani unionisti, sa gospodinom Komesarom u ustavno kolo, i to složno...«.

— Sjetio si se »Engleske kraljice«, je li, to je duhovito, a sve ovo, što radimo mi, to je slaboumno, zar ne, a što bi po vama trebalo da se radi, mlada gospodo, osim vaše demagoške negacije, vi nemate ni jedne jedine pozitivne misli, u redu, ako nije dobro ovo i ovako kako radimo mi, da čujemo, što da se radi?

— Sve, samo ne to i ne tako kako se momentano radi, jer evo što se momentano radi na tvom Ballhausplatzu! Na Ballhausplatzu radi se momentano na reviziji Bukareštanskog mira punom parom, to je izazovan zahvat Ballhausplatza i austrijskog generalštaba u balkanske stvari, radi se o austrijskoj mobilizaciji, radi se o naoružavanju Arnauta, radi se o tome da se na Balkanu stvori novo, austro–srpsko ratište, zasada, u ovom trenutku, samo arnautskim puškama, a sutra ili prekosutra, što već bog dade i sreća junačka...

— Pričaš koješta, čitaj novine, čitaj kako su se u Londonu u ovome pitanju Velike sile složile, čitaj šta je o tome izjavio u parlamentu Sir Edward Grey: »Evropski koncerat je tako čvrst da se ni za čas ne može posumnjati u zdravlje toga koncerta«, pa kad je tim koncertom našega Ballhausplatza i generalštaba zadovoljna engleska Donja kuća, šta se ti buniš protiv toga?

— Ne bunim se, čitam novine, bez obzira na ovu slaboumnu izjavu Sir Edwarda Greya, jer kako može normalan čovjek da progovori u javnosti o »zdravlju evropskog koncerta«, to te pitam,

— To je novinarski stil,

— To je stil evropskog koncerta i njegovog zdravlja, od kojeg će vas doskora zaboljeti glava, što misliš da ja čitam govore Sir Edwarda Greya, kritički, ne, ne, varaš se, jer, eto, izvoli *Obzor*, izvoli da vidiš kakav je kritički komentar govoru Sir Edwarda Greya dao jučer đakovački biskup na oficirskom objedu u čast naše slavne esekerske Sedamdesetosme carske i kraljevske pukovnije, koja se momentano igra rata u đakovačkim revirima na srpskoj granici, izvoli, pročitaj zdravicu koju je održao ovaj nasljednik Josipa Jurja:

Naši pjesnici opjevali su u nebrojenim pjesmama hrabre ratnike naše domovine u Tridesetogodišnjem ratu, u Sedmogodišnjem ratu, zatim pod Napoleonom, u bitkama kod Austerlitza, Asperna i Esslinga, i Waterlooa, te u novije doba kod Novare, Custozze i Magente...

— Eto ga, jednog hrvatskog biskupa, u sjeni Velikoga Vladike, gdje govori oficirskome koru Sedamdesetosme regimente, visokopoštovanoj gospodi ratnicima, po inspiraciji Ballhausplatza, da je

poznato, da svagdje ima nezadovoljnih, buntovnih elemenata, koji bi rado potkopali organizam države i širili svoje krive nauke. U borbi protiv tih elemenata, koji su na svoju zastavu kao geslo zapisali propast Domovine i Austro–ugarske monarhije, mora se naći ne samo vojnik nego svaki rodoljubivi građanin! Dođe li pak čas, kad će se našoj hrabroj vojsci pružiti prilika da dokaže svoja odlična svojstva, ja želim da to bude uz najveći uspjeh i sreću Njenog Oružja kao i dosada! Živjelo Njegovo Veličanstvo naš Premilostivi Car i Kralj!

— Evo, dakle, našeg miroljubivog đakovačkog Natpastira, kako svira tamburu na radost Ballhausplatza i našega dragog austrijskog generalštaba! Kreten! Ali se mora priznati da ni njegov veliki đakovački Predšasnik nije bio mnogo mudriji, i on je bio samo jedna marioneta tog istog Ballhausplatza! Kad bi čovjek odštampao sve njegove govore, naročito one na početku karijere, kada je kao dvorski kapelan bio ordinaran štreber, bila bi to zbirka narodnih sramota! I »đakovački Vladika« deklamirao je o »sreći svoje Domovine« pod habzburškim vješalima. Vješaju ljude u masama, strijeljaju ljude kao pse, ali gospoda biskupi, ideolozi i moralisti ne govore o vješalima, nego o »sreći Domovine«, a »sreća Domovine« za ove deklamatore jeste, da sve ono što, na primjer, ja mislim da bi bilo na »sreću Domovine« treba osuditi na smrt!

— Ti si lud, svi mi težimo da naša domovina bude sretna i zadovoljna,

— Dakako, pogotovo kad se o »sreći« te nesretne »domovine« frazira tako bestidno, ali ako je netko očajan zbog svoje »nesretne domovine«, ako je čovjek kome domovina nije fraza nego politički program, jer ova vaša »domovina« nije naša nego vaša, to su dvije »domovine«, dva mentaliteta, dva morala, dva pogleda na svijet, dva čovječanstva...

— Retorika u politici ne znači ništa, stvar se može popraviti samo gospodarskim mjerama, naša domovina ne treba očekivati svoj spas ni od kakvih političkih programa, nego od dobrog seljačkog gospodarstva,

— To znamo svi napamet, to, dakako, nije fraza, »dobro seljačko gospodarstvo«, ali, dragi moj, bez političke slobode nikada ne će biti nikakvog »gospodarstva«, ni dobrog, ni seljačkog, ni neseljačkog!

— Što znači »politička sloboda«, kakva božja »politička sloboda«, ekonomska, privredna, gospodarska sloboda, to je ono što pokreće stvari, a u gospodarstvu, oprosti, tu smo

potpuno slobodni, tu nam je — što se »gospodarskog« procvata tiče — »otvoreno široko polje djelatnosti, polje zajedničkog rada u slozi i u skladu«, kao što je to formulirano u posljednjoj saborskoj Adresi, i, prema tome, uz imprimatur Najvišega Mjesta, a ovo što ti govoriš, to su, oprosti, fraze,

— Govorim o političkoj slobodi, a do nje se dolazi samo otvorenom političkom borbom,

— Šta tu ima posla politika, davno smo već mogli da se organiziramo gospodarski, ali nema inicijative, razumiješ li, inicijative nema pa nema, naša svijest još nije doprla do tog stupnja da bismo mogli da razvijemo industriju, naši ljudi se boje investirati u industriju, više vole solidne kućevlasničke percente, investirati u industriju je riskantno, priznajem,

— Ma kakva industrija, čovječe, ne daju vam da sagradite ni jedne jedine ciglane, četrdeset konduktera ne možete imenovati na željeznici, a sad ćete još i industriju organizirati, mi smo još uvijek carska granica, vi čekate »Befehl von der höchsten Stelle«, nema u vašim argumentima ni mrve logike, a, uostalom, sve svejedno, in hundert Jahren alles vergessen, na rekvijemu sve će to izgledati potpuno nevažno,

— Na kakvom sad opet rekvijemu?

— Na historijskom...

NA POVRATKU

Na povratku, otac i sin Emerički u polukupeu prvoga razreda jedini putnici od Varaždina, kamo su skoknuli ranim jutarnjim da urede neke prijenosne formalnosti oko vinograda na Varaždinskom bregu i jedne kuće na Kapucinskom trgu, što je u smislu svoje oporuke gospođa Hortenzija namrla suprugu, i sada, već od Madžareva i Konjščine, teče razgovor o Previšnjem Ručnom pismu Njegova Veličanstva, kako je Njegovo Carsko i Kraljevsko Apostolsko Veličanstvo blagoizvoljelo najmilostivije izdati Svoje Previšnje Ručno pismo jednom od Svojih tajnih savjetnika: »Dragi moj de Petris, na vašu molbu, podastrtu Mi putem Mog ugarskog Ministra predsjednika, dižem vas u milosti sa mjesta Velikog notara Kraljevine Hrvatske i Slavonije i tako dalje, i tako dalje«, i kako je sada presvetli gospodin doktor Leander de Petris razriješen dužnosti na vlastitu molbu, pošto je, upleten u jednu povjerljivu i zamršenu misiju da »reetablira nešto što je bilo očito krivo etablirano«, propao bez svoje krivnje prosto zato, jer ta kraljevska misija po sebi, kao takva, premda povjerljiva, bila je slaboumna i neizvediva, a povjerljive kraljevske misije preuzvišene i presvetle gospode tajnih savjetnika u pravilu su uvijek zamršene, pa kao povjerljive a istodobno zamršene, one su obično takve te se glave tajnih savjetnika razbijaju o »nerazmrsivost« ovih prokletih »zamršenih čvorova«, jer kada se, po intencijama Njegova Veličanstva, ovi »nerazmrsivi čvorovi« razmrsuju povjerljivo, onda takva misija obično završava kao što je završila ona našega

gospodina de Petrisa, da se kao poznati »raspletnik nerazmrsivih čvorova« našao među penzioniranim mamelucima, a to mu je danas nagrada za tridesetogodišnje samozatajno i lojalno »razmrsivanje« zamršenih, a više–manje ipak, nažalost, nerazmrsivih misija i komisija.

— Sic transit gloria naših karijera, a tu biti slijep kod zdravih očiju mogu biti samo romantične duše, jer što preostaje takvom odbačenom činovniku osim njegove čiste savjesti, pobunio se Presvetli protiv načina kojim se najviši faktori rješavaju svog visokog činovničkog personala kao poderanih cipela iz gospodske garderobe: bacaju ljude kroz prozor kao da su lutke od slame.

— Čudim se, da se ti isto tako naivno i romantično čudiš? Što je »etablirano« kao pravda ili kao nepravda, svejedno, nije, dakako, konačno »etablirano«, jer, promatrano sa Najvišega Mjesta, sve što je »etablirano« može biti i »reetablirano«, pošto se Uspostava i Normalizacija prilika, odnosa, ugovora, paragrafa i zakona uopće smatra jedinom svrhom i ciljem Previšnje Politike već od godine 1848, a kako se, kao što je poznato, sedamdeset punih godina trajno nešto reetablira što je bilo etablirano nepravilno, sve će se to isto tako dalje podjednako slaboumno etablirati i reetablirati, dok jednoga dana sve to ne reetablira đavo! Korupcija, karijerizam, poltronstvo, ti tvrdiš da pretjerujem. U parlamentarnim zemljama, gdje se kabineti ruše kao kegle u kuglani, đavo bi već davno bio odnio ovu politiku etabliranja i reetabliranja,

— Dakako, u »parlamentarnim« zemljama, po tebi, nema korupcije, tamo javnost nije korumpirana, tamo vlada svespasavajuće »Sveopće Tajno Pravo Glasa«, i ono je, dakako, preporodilo ljudsku narav, idi, molim te, nismo djeca da još uvijek vjerujemo u Rousseaua, u Francuskoj je republikanstvo doživjelo svoj potpuni krah, nema tamo čovjeka koji nešto drži do svog političkog dostojanstva a da nije »camelot du roi«! Roja-

lizam, to je danas francuska parola dana, u Francuskoj, baš kao i u Britaniji, jer samo Krùna je garant protiv paname, a ne Republika, jer ima li na svijetu korumpiranije vlasti od francuske?

— Jeste, prevara i panama, ne poričem, afere i skandali, ali više volim sedamdesethiljada panamista u republikanskom parlamentarizmu nego jednog jedinog tvog grofovskog Katona na budimskom Prezidijalu, a, osim toga, tvoj gospodin Ministar predsjednik nije nikakav Katon, nego oličenje političke prevare, i kao što je već rekao netko drugi, mnogo inteligentnije, kada u jednoj zemlji vlada tišina, možete, gospodo, biti sigurni da tamo nema slobode, a ova naša domaća kraljevska ugarska tišina, to je tišina banskoga mrtvila, i to mrtvila na groblju pameti i civilne kuraže,

— Pretjeruješ, još od Hungaricuma pretjeruješ, te ne znam od koga si naslijedio ovu svoju prokletu narav! Čemu gubiti mnogo riječi na opće poznate stvari, kad se danas već »odozgo« sve glasnije govori o potrebi »parlamentarizacije javnog i ustavnog života«? Vrata, dragi moj, parlamentarnoga principa i ustavnosti u Hrvatskoj danas su široko otvorena, u to ne sumnja više nitko živ, pa čemu onda probijati otvorena vrata, kada je javna tajna da će već ovih dana biti potpisan Previšnji Dekret, da se Hrvatskoj vraća Banska Čast i da stojimo pred izborima?

— Sjajno, a molim te, objasni mi, ako je doista tako, zašto je onda u Češkoj ustav suspendiran?

— U kakvoj Češkoj, što je tamo suspendirano, odakle si pak to sada izvukao?

— Izvoli, čitaj, molim, *Fremdenblatt, Reichspost* i Kamráthovo *Madžarsko slovo*, headlines–telegrami: u Češkoj je suspendiran ustav, molim, ustav je suspendiran u Češkoj, i dok su u Hrvatskoj (po tebi) vrata Ustavnosti široko otvorena, u Češkoj ta se ista vrata zatvaraju! Dok vi, gospodo hrvatski ustavotvoritelji, kod »Engleske kraljice« srčete kraljevski ugarski erarski

šampanjac, uživajući u svojoj demokratskoj ustavotvornosti, eno ga, u Pragu je ovaj isti carski ustav predao dušu Gospodinu! Neugodna smrt! Jedan od austrijskih ustava opet je jedamput izdahnuo u zagrljaju Previšnjeg Pisma. Kako nisi čitao, izvoli, jučerašnji *Obzor*, molim, Njegovo Veličanstvo Car i Kralj jučer je izdao svoje Previšnje Ručno pismo grofu Stürgkhu:

Dragi grofe Stürgkh, u Očinskoj Skrbi za Svoju milu Kraljevinu Češku, u čijoj je autonomnoj upravi sada nastao potpun zastoj, odredio sam na osnovi Svoje Vladarske Dužnosti, da daljnje vodstvo ove Uprave preuzmu ličnosti Mojega Izbora, koje se imadu pobrinuti za to da otvore vrela prihoda za pokriće najhitnijih potrepština. Ali najprirodnija pretpostavka za postignuće ovoga cilja kojemu sveudilj poklanjamo Svoju Očinsku Pažnju sastoji se u tome, da se nađe podloga za to, kako bi u uzajamnom povjerenju zajednički radila oba naroda koji nastavaju ovu zemlju.

— Molim pokorno, je li to autentičan tekst Previšnjeg Ručnog pisma, da li je u Češkoj ustav sistiran, da li je Njegovo Veličanstvo izdalo dva patenta i to, molim, prvi pod carskim potpisom od 26. VII 1913, kojim se raspušta Sabor Kraljevine Češke, a drugi, eto, prije dva dana, kojim se imenuje Zemaljska uprava Povjerenstva, a za predsjednika grof Vojtěch Schönborn, što prevedeno na republikanski demagoški (po tebi), iz mode davno već ispali žargon znači, da je u Pragu reetabliran policijski komesarijat i da je ona karikatura od češke autonomije opet jedamput bačena kroz prozor, što je uostalom kao princip defenestracije historijski praški običaj,

— Pa da, pa da, samo ne brzaj tako, molim te, festina lente, čekaj, i čitati valja znati, nije to sve baš tako kako ti pričaš, ima ova medalja i svoj revers, izvoli, gledaj, molim, uz grofa Schönborna imenovano je još osam lica Povjerenstva, i to pet čeških i tri njemačka člana, a to je neka vrsta političke komisije, a ne komesarijat, dragi, i to prije svega, a, osim toga, molim, omjer pet Čeha i tri Nijemca, takva se proporcija danas parlamentarnim putem u Reichstagu ne bi mogla postići,

— U parlamentu gdje se vlada Paragrafom 14, molim te, a kakvi su ovo Česi, ove prekrasne pemske knedle, računarske k. u. k. mizerije posljednje švarcgelberske sorte, ova gospoda Dostrašili, Precechteli, Kweche i Spore, die Herren Böhmen aus dem Böhmenlande, ove bečke pemske palačinke od beamtera, one će izazvati rodu glas, dakako, to nisu komesari, oni će se dati spaliti na lomači kao Jan Hus, e, baš se našla družba božjih bojovnika,

— Pa čekaj, smiri se, molim te, prije svega, stvar mi je poznata, o tome se govorilo već prije dva–tri mjeseca, kao o jedinoj mogućoj kombinaciji, čuo sam od Premijera da su pangermani ozlovoljeni ovom carskom listinom dvorskih odabranika, jer je za Nijemce razmjer pet prema tri neprihvatljiv, i jer se u njemačkim krugovima smatra da je ovo Povjerenstvo upereno direktno protiv njemačkih interesa, a grof Schönborn, kao čehofil, kompromitiran je u pangermanskim očima,

— Ako je grof Schönborn kompromitiran kao čehofil, što će na to svi češki Kraljevi, kad do njih dopre glas da je na Hradčanima pán Žiška Redivivus razvio barjak češke Slobode? A poljski Kraljevi na Wawelu, a Arpadovci u svojoj kripti u Tihanjskoj opatiji, a Njegovo Veličanstvo Austrijski Car i naš Hrvatski Apostolski Kralj, hoće li ponovno sazvati parlamenat u Frankfurtu, i to ovaj put na bazi sveslavenske demokratske parlamentarizacije? Sve su to floskule, ponavljam ti, jedna jedina kavalerijska eskadrona srbijanska vrijedi više od čitave ove čete kraljeva i careva,

— Ti ćeš jednoga dana poludjeti od tih svojih srpskih eskadrona! Zar ta tvoja eskadrona nije eskadrona jednoga kralja, gdje ti je republikanska dosljednost?

— Pusti me s tim srpskim kraljem, srpski kralj je državna ustanova kao sve ostale, kraljevi se postavljaju i skidaju po potrebi,

— Sve su to fantazmagorije, ne snalaziš se, brate, u ovom svijetu stvarnosti!

— Ne snalazim se, jasno, a pitam te šta će se desiti u Češkoj sutra, kad je grof Schönborn imenovan Komesarom?

— Ništa se ne će desiti, raspisat će se opet jedamput novi izbori,

— Novi izbori raspisat će se u smislu Previšnjeg Pisma tek onda kada budu »opravdane nade da bi nastavak njemačko–čeških pregovora mogao uroditi plodom«, a pitanje je kada te nade mogu biti smatrane »opravdanima«, a to je jedno od onih pitanja o koja se razbijaju glave pravih tajnih savjetnika à la de Petris, koje se skidaju Previšnjim Ručnim pismom po principu poznate zahvalnosti »Aula est pro nobis«!

„Magare bezobrazno, lupèta gluposti, in der Hitze des Gefechtes, dakako", pomislio je Presvetli, „a istina je da se u posljednje vrijeme počelo suviše histerično reetablirati nešto što zapravo nikada nije bilo ni etablirano, a ministri i vlade silaze sa pozornice fantastično brzo, poslije staroga predsjednika Kálmána a ono su bila zlatna vremena, i Széll i Kristóffy i Khuen i Wekerle i Kossuth propali su u rupi kao duhovi u teatru, a, eto, pokazalo se da je karijera solidnog banskog prezidijalnog predstojnika trajnija, pa treba biti skroman i to priznati, a ovo njegovo naivno magare, kad bi samo htjelo ostati na Pravu, nego, eto, ne će, eto ga gdje prelazi Dvořáku na kulturnu historiju, a da je samo malo inteligentniji, mogao bi se, magarac, posvetiti diplomatskoj karijeri, Amanda bi mu to bez daljnjeg uredila, dakako, kad ga general–major von Ronge ne bi vodio u evidenciji kao srpskog agenta, a šta će mu ona nesretna Srbija, sama kuga i kolera tamo dolje, kriminal, hoće se biti sto posto abnormalan, da čovjek u onom ludilu gleda nekakve ideale. Govore malkontenti, »malo nas je, provincija smo«, istina, a tko ovom mom balavcu smeta, da ne prijeđe u Madžarsku, dobro piše, duhovito, nema što, to mu priznaje i

Njegova Preuzvišenost sam Premijer, mogao bi se angažirati kod Kamrátha u *Madžarskom slovu* kao politički publicist, uvodničar od ranga, to su tražene i unosne pozicije, stranačka platforma bila bi mu momentano otvorena garancija za uspjeh, mogao bi uzeti Jolandu, kandidirati se u peštanski parlamenat, sa Jolandinim mirazom i sa Zdenčaj–dvorom bio bi veleposjednik sa više od trista jutara zemlje, otvoren mu je put balavcu, ohne weiteres, i u Gornji dom, to su političke šanse, ali, dakako, čovjek ne zna šta hoće, čovjeku je dosadilo učiti, sezonski mijenja predmete, a sad još hoće da se ženi jednom tuberkuloznom babom, koja bi mu mogla biti majka, i gdje mu je pamet šmrkavcu?"

Dok zagorski vicinalni mlin melje putnike, drma se i ljulja Kamilo u otrcanom vagonu, prožet prodornim vonjem karbola (od banske strave pred srpskom kolerom), trese se kao kuja u vodenici, zvekeće i zvonjaka staklo u rasklimanim prozorskim okvirima, puši se sumporom natopljen čađavi dim prostog ivanečkog lignita kroz sve rupe i pukotine, a lelujave sjenke seniora i juniora Emeričkih odražavaju se u mračnom staklu prozora uz dosadnu pjesmu polagane, beskonačne vožnje. U amalgamu smeđe rosnate ljetne noći promiču obrisi šumovitih obronaka oko Luke i Pojàtnog, tu i tamo po koja narančasta svjetlost osamljene daleke petrolejke, a u smolavom svjetlomraku vagona romoni polutihi glas očeve prodike, „i dokle će trajati ovaj ubitačno sivi solilokvij, kako je život blatna cesta, kako su ljudi ljudi, kako ne treba gledati na prilike ružičasto, jer svraka svraki, und strecke dich nach der Decke, kao što je rekao pjesnik, mnogo hteo, mnogo započeo...".

Odtugovao je presvetli udovac za vjernom družicom svog mukotrpnog životnog puta, u strogo propisanoj ladanjskoj koroti, četrdesetak protokolarnih dana, omršavivši dijetom i dugim šetnjama da bi povratio svoju kavaljersku liniju elegant-

nog gospodina u godinama, kao što su elegantni modeli po engleskim krojačkim žurnalima. Vratio mu se duboki san sa zdravim tekom, prestao je pušiti, othrkavši po četrnaest sati dnevno, i sada se čil i bodar vraća u svoju bansku tajnosavjetničku kolotečinu, sretan prije svega što je na Rođendan Njegova Veličanstva bio, pošteđen sudbinom, odsutan iz službe, u momentu onog slaboumnog atentata pred Katedralom (protiv dobroćudne Komesarove Osobe), te sada na povratku nema druge brige, nego da mu se izgubljeni sin vrati na put mudrosti i blistavih perspektiva u budućnosti, koja mu je danas, na temelju mamine ženerozne oporuke, materijalno doduše obezbijeđena, ali bilo bi opet, s druge strane, idealno kad bi se ove, u svakom pogledu, izuzetno sretne šanse i u karijerističkom smislu upotpunile do savršenstva obiteljske sreće i harmonije.

Nestaju u prozirnoj tkanini noćnoj pojave i predmeti brzinom uznemirene slikovitosti: mračne krošnje, telegrafske štange u snopovima iskara, slamnati krovovi bogečkih koliba, samo za nijansu udobnijih od onih na ekvatoru, talasaju se u mraku gladne zagorske oranice, prelivene srebrom močvarnih ogledala, prelio se nebom zelenkasti odraz kasnog sumraka sa krvavom kriškom mjesečine što tako besmisleno putuje sedefom razdrtog neba, sve tamnomodro olujno, sve sivo sa narančastim odsjajem pogašenog sunčanog požara, sve blista u polusmeđem ogledalu prozorskog stakla katranom i karbolom natopljenog kupea. Madžarski natpisi pojedinih stanica kao dokaz kategoričnog imperativa kraljevske ugarske pragmatičarske slaboumnosti, da bi putnici na svakom kilometru imali prilike pročitati kako putuju madžarskom zemljom, a koliko li se tu prolilo krvi zbog ovih glupih madžarskih tabletina, zbog ovog lažno dekorativnog simbola tuđinske vlasti.

„Koliko li se puta vraćao iz Ladanja Gornjeg s mamom poslije ferija, na početku školske godine, ovom istom prugom, u Jurjevsku, uzbuđen da će sresti Joju, dakako, Joju u prvom

redu, Joja je proveo dva ljeta s njima na Ladanju, jadan Joja, gdje se izgubio? Proputovao je ovom gvozdenom stazom stotinu puta, promatrajući iz ovog jednog te istog vagona prvoga razreda masu skrivenih detalja u ovom vagonu i na ovoj pruzi, koju pozna takoreći napamet, kao što se napamet zna neka partitura: potitrava smeđa, madžarskim grbom i inicijalima kao monogramima protkana zavjesa na staklenim vratima kupea, u blagom odsjaju vagonske lampe osjenjene balonastim abažurom, tako čudno nalik na tapetirano sukneno gnijezdo za gospodske kanarince u blistavim krletkama, a narančasti sjaj vagonske utuljene lampe prelijeva se u kristalnom paralelogramu prozorskog stakla s odrazima predmeta na terenu, kao da kroz ogledalo protječu titrave polusjenke, u sjaju aladinske svjetiljke u Tisućuijednoj noći."

U blagoj rosnatoj tmini plazi zmijuljasta svjetlost vagonske svjetiljke po nasipu uz prugu, obasjavajući intenzivno tamnozeleno lišće kržljavih kukuruza uz šikaru, teče mračnim prostorom preko livada kao odsjaj osvijetljenog prozora kroz dim i paru, uz lelek i lomljavu gvožđa, u barjacima dima, „a svega nestaje, sve odmiče u tmini, a tu, pokraj njega, u srednjem naslonjaču, uvijek u smjeru vožnje, sjedi nervozna mama, u sivom engleskom kostimu, u svilenoj plisuri bogato nabrane bijele bluze. Napudrano blijedo lice pod gustom svilenom koprenom, nervozno podignutom na čelo, da bi maramicom otrla suzu, spustivši ponovno koprenu i nestavši iza one mistične svilene orijentalne zavjese kao fantastična odaliska."

„Plače mama, oprašta se od svoga ljubimca, vodi ga u progonstvo, u daljinu, u Hungaricum, kao janje na zaklanje, osjeća srcem kako je to njihov posljednji zajednički povratak iz Ladanja, zapravo odlazak u nepovrat, ona sluti kako se njen dragi i jedini dečko ne će više nikada vratiti, da putuje zauvijek, pa kad mu je sinoć za oproštaj odsvirala Chopinovu b–mol baladu, plakali su zajedno kao na sprovodu. Od prozirnih,

filigranih, pogrebnih chopinskih tipaka satkano, ono čudestveno velo od uznemirena ranjenog srca, huči kroz nervoznu temu kaskada od mračnog grimiza bolno uznemirene krvi, a mamina ladanjska posljednja b–mol balada ostala mu je u pamćenju kao fantastično rasvijetljena staklena glorijeta usred mračnog perivoja, a sad je svega nestalo, sada ovaj osvijetljeni madžarski vagonski prozor putuje kroz sivu zagorsku noć, upravo kao i tada, davno, prije mnogo godina, teče i žuri se žuti paralelogram preko zelenih kiselih, blatnih livada, a na staklenoj ploči magičnog ogledala odražava se zabrinuto, blijedo lice duhom odsutnog, zbunjenog, naivnog, nervoznog čovjeka, a to strano nervozno lice, to je on sam, lično, to je lice dječaka koji je otputovao u Hungaricum, a danas, u magli vlastite strave, pred neizvjesnošću, bez određena stava o vlastitim brigama, pojma nema što da radi, što da poduzme, kamo putuje, gdje će se izgubiti jednoga dana, kuda će zalutati, kad život nije tako jednostavna pojava kao što se pričinja mudrom gospodinu do njega, koji za sve prilike ima svoj pouzdani vademecum u obliku jeftine zbirke latinskih citata, festina lente, prije svega, a zatim, per fas et nefas, kad se upotrebljavaju sredstva nespojiva s boljim običajima, pa forsan et haec olim meminisse juvabit, kad zaista nema razloga te bi čovjek bio zadovoljan bilo kakvom svojom svinjarijom ili sramotom, i tako dalje, i tako dalje, dok ima svijeta i vijeka, uvijek je tako bilo..."

„Nema intimnijeg dodira s ovim prosjedim gospodinom, koji svakoga jutra, poravnavajući svaku pojedinu odvojenu dlačicu ispod šnurbardbinde, tako pomno bojadiše svoje brkove, kome se bjelasaju lakirani ovratnici s apsolutno bijelom, sekcionsšefovskom svilenom kravatom, probodenom briljantnom iglom: zlatno cizelirana orlujska kandža, u čijim oštrim čaporcima kao skupocjeni plijen blista jedan soliter, koji je još od najranijeg djetinjstva blistao Kamilu zagonetno, raubriterski kobno, kao da se radi doista o skupocjenom dragom kamenu,

otetom iz viteške riznice. Poklon mlade sretne supruge, bečki cizeljerski rad devedesetih godina, što su ga zajedno otkrili u izlogu jedne draguljarne na Kärntnerici, u predvečerje Badnjaka godine 1889, kad su u Beču bili proveli božićne ferije kao sretan mladi par, na početku puta koji sada svršava protokolarnom četrdesetodnevnom korotom, kao sve na ovome svijetu..."

„Jednoga dana, po dubljoj logici ove zbrke u kojoj smo se našli, ne snalazeći se ni najmanje, kada Presvetloga, po svim znacima vjerojatnosti, polože u blatnu ladanjsku glinu, ova raubriterska orlujska kandža, koja se čuva u maloj pojastučenoj baršunastoj kutijici tamnoljubičaste boje, boje parma–ljubičica, naći će se u njegovom vlastitom džepu. Postoji u sistemu ovog ludila neka mračna logika, po kojoj se odvijaju stvari, postoje, zapravo, dvije logike, jedna emericzijevska, banska, i jedna njegova vlastita, lična, od one banske, prezidijalne, presvetle potpuno odvojena, odmetnička, anarhoindividualna logika, logika zdrave pameti, koja, što je dosljednija, postaje sve odudarnijom od ove jezive gluposti kojom je okružena. Dva svijeta: svijet gospodina odjelnog predstojnika, koji izgovara razne papagajske formule mehanički, bez jedne jedine misli, kao limena kokoška po kolodvorskim vestibulima kada nese jaja u staniolu. Ako je netko propao: »Svakoj pjesmi kraja biti mora«, ako je netko umro: »Pred dostojanstvom smrti, ništa nego dobro«, ako je netko postigao karijeru: »Rodio se pod sretnom zvijezdom«, a što se naše drage mame tiče: »Bog joj dao duši lahko, nema se potužiti na drugom svijetu da joj je ovdje dolje išlo zlo, pružili smo joj sve što je bilo u našim skromnim mogućnostima, savjest nam je u tom pogledu potpuno čista...«."

„Drnda i klepeće ovaj ukleti zagorski stari omnibus uz razlivenu savsku vodu pod susedgradskom gudurom, ostavili

smo granicu Karolinškog carstva na Sutli, jedinu zapadnoevropsku granicu koja tu, na istome mjestu, stoji još od Noricuma i Panonije, a pod hridinom ispod Tahijeve susedgradske gradine i Ungnadova Samobora otvaraju se Vrata Balkana, a Balkan danas, to je ogroman blatni grob, tu su zinuli ponori jezivog prokletstva za sve naše zemlje, za panonsko ovo zagorsko blato, upravo tako kao i za onu nesretnu Makedoniju, a to je ono što njegov stari ne će pojmiti."

„Ovaj čovjek sa zlatnom orlujskom kandžom u kravati, koji se vraća poslije smrti svoje žene na scenu banske glume, ovaj činovnik, kome je politika kruh svagdašnji, ne će da čuje kako balkanski zveket oružja prijeti čitavom njegovom cirkusu na Markovom trgu, jer sve su ove slutnje za bansku gospodu dim! Kraljevska ugarska stvarnost sazdana na pozitivnim zakonima za ove tajne dvorske savjetnike granitna je hridina, koje nikada nikakva đavolska sila ne će oboriti."

— Dobro, misliš li ti zaista prekinuti s Pravom, ako sam te dobro razumio, to si, naime, bio najavio svojim posljednjim pismom, negdje oko Uskrsa, jer od Uskrsa nisam imao sreće da od tebe primim ni jedne riječi, prekinuo je dugu šutnju stari neraspoložen spram svoje vlastite neodlučnosti, što se vraća poslije četrdesetodnevnog zajedničkog boravka sa sinom pod istim krovom, a da nisu progovorili o nizu otvorenih pitanja Kamilovog studija i Jolande, a i lude Kamilove namjere da se ženi.

— Ne znam,

— Ne znaš, dolazi septembar, nema više ni mjesec dana za odluku, ako si zaista odlučio u Beč, što ja ne mislim da je mudro, ali, molim, ako si odlučio, trebalo bi to danas već znati, jer to je tek logično, misliš li se upisati u Beču,

— Ne znam, mislim da ne ću, nekako sam se navikao na onu svoju sobu, pomisao da mijenjam stan, ne znam, a, osim toga...

— Da »osim toga«, što to znači — »osim toga«, jer tih tvojih »osim toga« ima, koliko je meni poznato, pun koš, pa bi bilo dobro da malo pretresemo ovo tvoje — »osim toga«, dakle, ostaješ li u Pešti ili ne?

— Ne znam ništa,

— Kako, oprosti, »ništa«, nemoj se ljutiti, ali ja kao tvoj otac ipak treba da se konačno porazgovorim s tobom, nije sve to dječja igra, dragi, eto, od mamine smrti minulo je ravno četrdeset sedam dana, to su skoro dva mjeseca, zar ne, i pitam te, molim te, odgovori mi, možeš li mi poreći da te nisam ni jednom jedinom riječju uznemirio što se tog tvog »osim toga« tiče, a, opet, dragi moj, to je moje pravo, zar ne, od onog mog prvog pisma, odmah po povratku poslije audijencije, što si ga primio sa zakašnjenjem, kad sam ti bio javio da se mama nalazi u slaboj kondiciji, ti od mene nisi čuo ni jedne jedine riječi, ni slovca, čekao sam, ja znam čekati, ali sve ima svoj kraj, pa tako i moja strpljivost, zar ne, na kraju, oprosti, ja ipak treba da znam što si odlučio u svakom pogledu, i to, molim, da se razumijemo, ne samo u pitanju studija i Beča, nego o raznim stvarima, o Zdenčaju, o Uršuli, o Amandi, o Piroški, hoćemo li ostaviti Pirošku na Zdenčaju, o računu u Eskomptnoj, i tako dalje, i tako dalje, zar ne, a, osim toga, ima tu još čitav jedan dosje pitanja, i tako dalje, i tako dalje...

— Gledaj, nije sad ni vrijeme ni prilika da otpočnemo bilo što, a najmanje jedan razgovor o tim stvarima, tu su već iličke kasarne, na kraju smo puta, da odgodimo to,

— Osim kontokorenta u Eskomptnoj što ga treba prenijeti na tvoje ime u smislu mamine volje, ima tu još čitav niz tehničkih stvari, a i principijelnih pitanja koja moramo razbistriti, jer, oprosti mi, kad se netko popeo na krov te luta po krovu, a može se strovaliti svakoga časa, ako boga znaš, nemam ja vremena za to, budi razuman, ja kao tvoj otac, razumiješ li me, ja treba da znam — da ili ne,

— Što je to u ovom slučaju — da ili ne?

— Treba da odgovorim starom Kamráthu, starom Kamráthu treba da odgovorim u tvoje ime, to treba da odgovorim, razumiješ li me?

— A što bi imao da mu odgovoriš u moje ime?

— Pa dobro, hoćemo li se igrati slijepog miša, pita me čovjek da mu odgovorim, zar zaista misliš da prekineš sa Jolandom, to!

— Što bih već imao da prekinem, kad tu nema ničeg da se prekine, i, oprosti, ova vrsta ispitivanja postaje doista enervantnom! Hiljadu puta sam već izjavio i tebi i svima, da Kamráthovima nemam savršeno ništa da odgovorim niti da ne odgovorim, da izjavim ili da ne izjavim, jer ja tamo, kod Kamráthovih, niti sam što vezao niti mogu da razvežem, to su, ponavljam, fikcije,

— A piše mi stari Kamráth, da djevojka skapava i da će na kraju završiti samoubojstvom, ne jede, ne pije, ne spava, pretvorila se u kostur, svi su zabrinuti zbog njenog »Lebensüberdrussa«, ja moram starom odgovoriti, primio sam od njega već treće pismo, ta valjda se ne ćeš ponijeti kao baraba, djevojka se osjeća osramoćenom, cijela Pešta smatra te njenim zaručnikom, stari pita u interesu svoje jedinice, stari pita, molim,

— Gledaj, nema sada smisla govoriti o tome na preskok (voz polagano ulazi na kolosijeke glupe južnokolodvorske stanice), molim, stojim ti na dispoziciji, ne znam što o svemu tome misli »cijela Pešta«, ali znam što mislim ja, a ja mislim da su sve ove fikcije prosto fikcije, tu nikada ničeg, molim, ničeg stvarnog, pak ni formalnokonvencionalnog nije bilo što bi se, u bilo kom pogledu, moglo tumačiti kao neka vrsta moje obveze ili neke moje izjave, neke, kako da kažem, zadane riječi ili, ako hoćeš, obećanja, konvencionalnog ili nekonvencionalnog, a što je Jolanda oko toga izvoljela isfantazirati, to je njena privatna stvar, i sada, smijem li moliti, želiš li da se o tome porazgovo-

rimo meritorno, jedamput zauvijek, konačno, možemo, imali smo sad na Ladanju, hvala bogu, dovoljno vremena, nego ti baš sad, u najnezgodnijem momentu,

— Oprosti, ti si cijelo vrijeme šutio ostentativno kao zaliven, a meni je opet bilo delikatno da te uznemirujem, s obzirom na sve korotne okolnosti, ali treba da me razumiješ, Kamráth inzistira da mu odgovorim, i to je, na kraju, logično, ti si napustio njihovu kuću bez objašnjenja, a poslije se nisi javio ni jednim retkom,

— Zašto se Kamráth nije obratio lično meni, mogao mi se mirne duše javiti, nismo mi u takvim relacijama te on to ne bi mogao učiniti, a tu je, na kraju, i Jenőke, s Jenőkeom sam u trajnom dopisivanju, a on o tome ni riječi, on dobro poznaje svoju razmaženu gospođicu sestricu, evo nas, uostalom, u našem kraljevskom glavnom gradu, »Zágráb«, čuješ li kako ti se deru ovi tvoji madžarski kondukteri da smo stigli u »Zágráb«, da ne bi netko mislio e smo u Addis Abebi, preglupo, to je taj tvoj član XXX Osnovnoga zakona od 1868, to je ta vaša željezničarska pragmatika, evo što ti ponavljam, nemojte se čuditi, gospodo regnikolarci, kad se jednoga dana javi formula u historiji, da je jednoga dana, koji uostalom nije tako daleko, Austriji odzvonio circumdederunt, a ni mačka nije prolila nad njenim odrom ni suze!

Skidajući svoj paletot i kišobran iz mreže, Presvetli nije sina počastio odgovorom, i tako su sjeli u kočiju i nepokretno nijemi stigli do Jurjevske, na prvom povratku pod obiteljski krov, bez majke i bez žene...

Kod večere (čudna kombinacija od francuskog krompira sa filanim paprikama), da prekine neugodnu šutnju, Kamilo se usudio upustiti u neko, kao tobože izvjedljivo ispitivanje svog i očevog pamćenja, »da li se stari sjeća, kad su se našli u Budimu, u predvečerje Hungaricuma, na takozvanoj posljednjoj, opro-

štajnoj večeri, kako je na najveće iznenađenje svoga oca bio naručio filane paprike, a večeras, eto, slučaj je htio da su se našli oko filanih paprika, i to upravo večeras, kod prve večere poslije povratka iz Ladanja, te mu se javlja impresija da se tu zatvara jedan krug, od Hungaricuma do ove prve večere, bez mame«.

Stari, međutim, još uvijek podjednako razdražen zbog svoje neuspjele interpelacije u vezi s Jolandom, nije pokazao baš nikakve, pak ni najbljeđe namjere, da uzme davnu budimsku epizodu s filanom paprikom kao povod za razgovor i, sjetivši se Hungaricuma i svega što u vezi s njegovim gospodinom sinom, od Hungaricuma do danas, podjednako intenzivno enervantno traje, ogradio se od bilo kakvog sentimentalnog razmatranja uspomena.

— Od Hungaricuma pa do nesretne mamine smrti, do koje nikako, ponavljam, nikako nije trebalo da dođe (jetko uzdahnuvši, progutao je svu gorčinu svojih misli), no bolje o tome i ne govoriti, dragi, a najmanje pak večeras, i tako, svladavši se u prvome momentu, on ipak nije uspio da pregori svoje uzbuđenje od pomisli da od samovoljne uzvišenosti ovoga mladića ima da trpi trajno kao da mu je podređen, i tako je ipak izgovorio što mu je bilo na jeziku, a namjeravao je s najboljim intencijama da to prešuti, da, da, od Hungaricuma, a nisi u Hungaricumu izdržao ni tri semestra, a već sam imao da te spasavam ponovno, bili su te izbacili kao rebela,

— Oprosti, ti i svi tvoji banski savjetnici složili ste se da je bilo protuzakonito siliti nekoga kao Hrvata, da svake nedjelje pjeva madžarsku himnu,

— Jeste, ali ono što si ti izdiktirao u zapisnik pred komisijom, ono nije bila samo politička provokacija, ono je bilo neodgovorno, više od toga, luckasto izazivanje, i samo se mojoj ličnoj intervenciji ima zahvaliti da te nisu izbacili iz svih madžarskih škola zauvijek!

— A ono, što je mene ona fijumanska kreatura od odroda, onaj Federigo Camilly, počastio epitetonom da sam hrvatska

svinja, ono nije bila provokacija sa strane jednog profesora, i to još u Hungaricumu?

— Ne kažem da nije, samo ne znam kako to da si ti trajno magnet za provokacije, a tko te je, molim te, provocirao u Franciscojosephinumu, zar te iz Franciscojosephinuma nisu relegirali zbog maturalne radnje, a to je, dopustit ćeš, u analima Franciscojosephinuma ipak bio unikum, i ne samo u analima Franciscojosephinuma nego čitavog madžarskog školstva!

— Unikum, priznajem, jer je tu istu moju inkriminiranu maturalnu zadaću profesor Erdélyi dvije godine kasnije odštampao u *Barjacima* kao klasičan model historiografske analize, kao uzor kako bi trebalo pristupiti ispitivanju ove medijevalne problematike, pa i to je bio unikum svoje vrste,

— Pustimo mi te tvoje unikume u *Barjacima*, bolje o tome i ne govoriti, znamo se veoma dobro, dragi, već na početku, da nisam prevenirao, bio bi ti završio u Glini, kažem ti, to je taj tvoj izvrnuti sistem mišljenja, nikada pojma nisi imao pa ni danas ne znaš šta hoćeš, te prekidaš Pravo, te prelaziš u Beč, te ostaješ u Pešti, te ne živiš u normalnim društvenim relacijama, te si kompromitirao jednu nobl i simpatičnu gospođicu, te se ženiš ili se ne ženiš suprugom svoga profesora, a ono što je govorila Amanda da te vode u evidenciji kao srpskoga agenta, pravo da ti kažem, poslije svega što slušam od tebe, a to nije »rekla–kazala«, to su tvoje vlastite riječi, oprosti, sklon sam vjerovati da sve to baš nije so aus de Luft gegriffen, jer, najposlije, ti i ne tajiš da surađuješ u *Pijemontu*, ili da onog fijumanskog konfidenta ne smatraš Genijem, onu narodnu agentprovokatorsku sramotu ti smatraš idealom hrvatske politike, čovječe, i sada, dok ovdje s tobom imam da razgovaram o ozbiljnim stvarima, ti konverziraš o filanoj paprici, dakako, baš mi pada na pamet tvoja filana paprika, nemam ja za to ni vremena ni živaca, nego da svršimo jednu drugu stvar, formalnosti oko proglašenja tvoje punoljetnosti bit će ovih dana

dovršene, samo se moramo dogovoriti o modalitetu, razumiješ li, u smislu pozitivnih propisa, ti treba da potpišeš principijelnu izjavu kako si odlučio da preuzmeš upravu Zdenčaj–dvora lično u svoje ruke, jer, bez obzira na nasljednopravne propise, ti si doduše punopravni vlasnik do proglašenja punoljetnosti, ali pod mojom očinskom vlašću po paragrafu 174 O.G.Z. od godine 1852, respective godine 1811: »Dieca mogu izići izpod vlasti otčinske i prie nego naverše dvadesetčetvèrtu godinu, ako ih otac s odobrenjem suda izriekom odpusti ili ako on dopusti dvadesetlietnomu sinu da vodi vlastito kućanstvo«, a to se u ovom slučaju uzima još i kao paragraf 805 O.G.Z., »tko svojimi pravi može sam razređivati« itd., »može stupiti u nasljedstvo, a o proglašenju punoljetnosti izdaje Kotarski sud potrebne dekrete«. U ovom slučaju treba izjaviti da si odlučio upravljati posjedom samostalno, sve su to doduše formalnosti, ali treba ipak otvoriti postupak u tom predmetu, a to dosada nije učinjeno, i sad bi trebalo znati, hoćeš li zaista na Zdenčaj–dvor, hoćeš li zadržati Pirošku, jer su termini na isteku, a ukoliko misliš Piroški otkazati, trebalo bi mu otkazati s istekom ove godine, jer je čovjek ugovorom osiguran na godišnji otkaz,

— Smijem li nešto reći u vezi s tim, bez obzira na nasljednopravne formalnosti, ne mislim se miješati u te stvari, ja smatram tebe danas i smatrat ću te juridički ravnopravnim faktorom, bez obzira na tvoju dokinutu očinsku vlast i moju punoljetnost, ti si i do danas vodio brigu o meni i o Zdenčaju u svoje i u mamino ime, i ja u te relacije ne bih dirao, a što se formalne strane tiče, mogu potpisati izjavu, da preuzimam Zdenčaj u svoje ruke,

— O, ne, ne, pardon, clara pacta, boni amici, dragi moj, pardon, uprava Zdenčaja nije mačji kašalj, to su danas tvoje brige, a, hvala bogu, moje više nisu i ne želim da ostanu, ogradio se Presvetli od ženerozne izjave svoga sina kao veoma odlučno, ali mu je glas ustreperio za nijansu uznemirenije i toplije, kao

da mu se žilama razlio poznati ostavinskoraspravni osvježavni eliksir, kakav se javlja kod napete partije karata, na trkama ili na lutriji, kad su šanse za dobitak povoljne. „Ovaj magarac, eto, objavljuje ipak neka plemenita, moglo bi se reći, uzvišena svojstva, smatrajući juridičke elemente nerazmjerno manje važnom pojavom od krvne veze. Diše u tom dečku ipak viteška duša, zabrazdio je doduše, zalutao je, bože moj, na kraju, sve su to mladenačke slabosti, a bolje bi bilo da je otišao u konjaničke oficire mjesto u latajnere, živio bi barem bezbrižno, bančio bi glupo ali čiste duše, bacao bi klavire sa prvoga sprata iz kasina, kurvao se s kasa-frajlama i muzikantkinjama, bio bi danas bogata partija te mu ne bi palo na pamet da se ženi starom, tuberkuloznom babom, bio bi svakako sretniji", i tako, kao od samilosti, Presvetli se raznježio nad udesom svoga jedinca, pomilovavši ga ispod stakla svojih naočala gotovo toplim pogledom, kao da mazi po Gospodinu Bogu iznakaženo dijete.

— Moja briga ili ne, ne razumijem se u to, ne pada mi na um da se bavim Piroškom, ti te stvari vodiš već ne znam koliko godina, i, molim, kao što sam već rekao, smatram te ravnopravnim vlasnikom bez obzira na sve ostavinske formalnosti, a što se gospodina provizora tiče, Uršula apodiktički tvrdi da je Piroška prevejanac i lopov, i da nas vara i krade sve u šesnaest, a ja o tome pojma o pojmu nemam, ni tko je ni šta je taj čovjek, ni kako je pao k nama,

— Pirošku sam angažirao lično ja, bio je upravnik na valpovačkom državnom dobru, agronom po struci, a mi smo ostali bez igdje ikoga, Piroška je Piroška, to je izvan diskusije, a uzeli mi na Piroškino mjesto bilo koga, taj će nas isto tako varati, to je prvo, a, zatim, Piroška obračunava per saldo godišnje oko šesnaest do dvadeset tisuća kruna, što otprilike iznosi 8% po realnoj vrijednosti fundusa, a to je maksimum što se može izbiti iz zdenčajskog blata, jer treba da se kaže, da su Habdelićevi s

našom sirotom mamom postupili kao s pastorkom, i to rečeno veoma blago, da se razumijemo, prema tome, Piroška balansira relativno vješto, bez obzira na to što o tome misli Uršula, a kad je već riječ o Uršuli, šta misliš, da joj rambursiramo onih njenih pet hiljada forinti, da bude onaj njen general auf Wartegebühr sit i koza cijela?

— Što se mene tiče, ja bih joj duplirao, na kraju, sve je to bagatela,

— A, to ne, dragi, oprosti, bagatela to nije, nego sasvim velikodušna gesta, i, osim tebe, nitko, čuješ li me, nitko na ovome svijetu ne bi toj babi priznao te sume, njen zahtjev je čista juridička fikcija, dragi, nego jednu drugu stvar da utvrdimo u principu, a to je pitanje tvoje rente, ja sam tebe stipendirao, kao što ti je poznato, sa trista kruna mjesečno, prosječno, sa ferijama, sa garderobom, sa putovanjima i tako dalje, to je bilo per saldo oko pet hiljada godišnje, i sada ne znam, ako stvar ostaje doista kao što ti predlažeš, molim, naglašavam, iz svoje vlastite inicijative, imaš li ti kakve specijalne želje u tom pogledu, jer, kao što rekoh, mamini zdenčajdvorski računi stoje ti na uvid, razumije se, mi smo zdenčajdvorske račune vodili odijeljeno od ladanjskih, a jednoga dana, sine, kad sjedneš na Ladanje, ako bog da, u zdravlju i u sreći, no, dakle, razumije se po sebi, kao jedini moj nasljednik, Ladanje nemoj, molim te, nikada predati u strane ruke, a Zdenčaj, to je, dakako, tvoja stvar, ja se tamo lično nikada nisam osjećao pod svojim krovom, premda Zdenčaj, priznajem, kao baza za jednu kombiniranu ekonomiju, naime, kad bi se čovjek tome posvetio čitav, sa onih pedeset jutara hrastove šume, eventualno sa jednom malom parnom pilanom, ne bi bio neinteresantan posao, jer tamo kulture kao takve ne vrijede mnogo, heljda i konoplja, još, još, Piroška je počeo eksperimentirati sa šećernom repom i sojom, nije išlo, a tu je nedavno proputovao jedan Francuz, vinogradar, specijalist, i čudio se zašto ne sadimo lozu, kaže,

vinova loza na onoj ilovači bila bi prvorazredna kombinacija, oni u Francuskoj postizavaju u tom pogledu fenomenalne rezultate, a teren za šparge je prvorazredan...

Prisluškujući kao iz ogromne daljine odjekivanju očeva glasa, koji se gubi i rasplinjuje u punoj nerazgovijetnosti o zdenčajdvorskim brigama, Kamilo razmišlja o tome kako s ljudima, koji nas smetaju na bilo kakav način svojom zaista sažaljenja dostojnom naivnošću duha, treba izbjegavati dodir pod svaku cijenu, jer takvo drugovanje odvija se na štetu vlastitog dostojanstva.

„Pasivno pristajući da nam netko dosađuje, dosađujemo se s njime i sami, a to je svakako gubitak vremena, pa i onda kad se radi o našim najbližima. Dosađivali se mi u samoći do bilo kakvog, pa i martiromanskog stupnja, tako nam dosadno ipak ne će biti kao u društvu praznih ljudi, koji su podređeni isključivo banalnim zakonima zemaljske kore, i bez obzira na to što smo s tim ljudima proživjeli gotovo čitav život, i što s njima gubimo na vremenu takoreći dvadesetčetiri sata dnevno. Ta vrsta čovječanstva gleda samo sebe, ona poznaje isključivo sebe, a s čovjekom koji tu paralelno s njime diše, s čovjekom s kojim razgovara, sada već više od četrdeset dana od mamine smrti, razgovara samo posredno, zapravo u relacijama svojih vlastitih interesa, pa sada, kad se razotkrilo da zdenčajdvorska ekonomija ostaje dalje u njegovim rukama, a to i nije tako loš posao, od dvadeset hiljada kruna ostajat će mu i dalje, bez kontrole, najmanje petnaest hiljada čistog u džepu, sada smo se raznježili, sada smo pardonirali i Hungaricum, i maturu, i general-majora von Rongea, i sad je sve opet u najboljem redu."

„Raspričao se čovjek tu pred njim, ovaj starac koji se zove njegov otac, o zdenčajdvorskim mogućnostima, a ove nisu, po svemu, doista tako besperspektivne te bi trebalo zdvajati, pa kada on sa gospodinom Piroškom persaldira na dvadeset tisuća

aproksimativno, to bi se, po svoj prilici, moglo i podvostručiti, a suma od trideset do pedeset hiljada godišnje sasvim je respektabilna suma, to je najmanje tri puta više od onog čime raspolaže Ana sa svojim jadnim ordinarijusom, a s tim bi se dalo sasvim pristojno poživjeti u Parizu ili u Firenci, a i u samom Zdenčaju, a na to, do ovog momenta, nije ni pomislio", i tako je iznenada ocu uputio pitanje, kako to, zapravo, stoji sa Zdenčajem, »tamo je mama u prvom katu ostavila u južnom krilu nekoliko soba, jer kad je Kamilo tamo posljednji put bio na povratku iz Pariza, sve je ono još bilo na svome mjestu«.

— Da, tu je mamina bivša djevojačka soba kao fremdencimer, tu je još stari salon i jedan mali kabinet s kupaonicom, sve se to još drži kao i prije, a zašto te to interesira, iznenadio se Presvetli, što ovaj njegov zbunjenko odjednom pokazuje tako detaljno zanimanje za mamine sobe?

— Pa tako, ništa, mislim da pridržim za sebe neku vrstu pied-à-terrea, prezimio bih eventualno na Zdenčaju, htio bih da završim jednu svoju studiju koju spremam već više od godinu dana,

— Na Zdenčaju da dovršiš svoju studiju, to je zanimljivo, a smije li se znati kakvu?

— Studiju o razvoju hrvatske narodne svijesti od bonapartističkih ratova do Friedjunga, pa o tome sam ti već govorio prije dvije godine,

— Da, da, sjećam se, kako da ne, a kako to da si se odlučio baš samo do Friedjunga?

— Naime, mislim, do procesa Friedjung — Supilo, i na tome bih eventualno radio ove zime,

— I to baš u Zdenčaju, znači, onda ne misliš u Beč?

— Ne znam, rekao sam ti, momentano zaista ne znam, ostat ću po svoj prilici u Pešti do zime, a poslije ne znam,

— Znači, tako, dobro, molim, kako misliš, želiš li da skoknemo do Zdenčaja, a sad, oprosti, uputio bih ti ipak jedno

pitanje, samo mi daj riječ da ne ćeš planuti, naime, ipak, Kamilo, čuj, molim te, ja moram nešto odgovoriti starom Kamráthu!

— Večeras, zaista, nisam u kondiciji za ovu vrstu razgovora, boli me glava, pušio sam mnogo, oprosti, molim te, a, osim toga, povratak doma, prvi put smo ovdje u Jurjevskoj sami, bez mame, mnogo toga je bilo danas, i, molim te, ostavi mi ta Kamráthova pisma, da vidim u čemu je stvar, nastojat ću nešto da koncipiram, a sad, ako smijem, molio bih te da me ispričaš i da mi oprostiš, ako smijem, laku noć!

— Laku noć, izvoli, evo, molim, tu su Kamráthova pisma, zaista ne znam šta da mu odgovorim, a ti vidi, molim te, što se tu može, jer, na kraju, Kamráth i ja, mi se slažemo, da se prije svega ima respektirati tvoja slobodna volja, dakako, zar ne, ali opet postoje i neki obziri, sutra imamo vremena da se porazgovorimo, a molim te da ne zaboraviš, da je jedna od najmudrijih riječi, što ih je čovjek otkrio, samilost...

U drugom pismu starog gospodina Kamrátha bila je riječ o psihotičkim pojavama, a u posljednjem, trećem, slika se Jolandina stanja zamračila do gotovo kliničke dijagnoze: odbija jelo, plače, ne izlazi, nepristupačna je bilo kakvom dokazu zdrave pameti, spopada je bjesnilo, prijeti samoubojstvom zbog povrijeđena ponosa, kako se moglo desiti da je netko, u koga je vjerovala kao u Boga, tako perverzno ponizi, te je pred čitavom Peštom ostala ostavljena i osramoćena.

„Bilo je to još u Franciscojosephinumu, oko mature, kada je intimno drugovao s Jenőkeom, subotu i nedjelju provodeći kod Kamráthovih, u vinogradu na Švapskom brijegu; jedno ljeto proveli su s Kamráthovima u njihovom ljetnikovcu u Val d'Oltreu, plesao je s Jolandom cijele one zime, i olovo su lijevali na Silvestrovo, i Jolanda je izlila glavu nevjeste sa mirtinim vijencem i koprenom, proglasivši onu silvestarsku noć noću

svojih zaruka, i u Parizu su se sastali, godinu dana kasnije, u pratnji gospođe Sarolte, srdačno, prijateljski, na izletima, u operi proveo je prilično mnogo vremena kao Jolandin trabant, ali se sve to rasplinulo poslije Ane, a ničega nije ni bilo sve do glupe scene s Vascom da Gama, kad je otputovao s Anom na Balaton, pa sve do ovih pisama staroga Kamrátha, a s Jolandine strane radilo se eventualno o koketeriji, no da će njena povrijeđena taština reagirati na balatonski izlet tako bolećivo, tko bi normalan mogao to da pretpostavi? Jeste, Jolanda mu je bila simpatična, on je bio njen kavalir, ali s Jolandom nije bio povezan ni u mislima ni u snima, a sve ovo iz Kamráthovih pisama miriše na neku vrstu naivne kaprice, satkane od čistih fantazmagorija, te ne bi imalo smisla sve to uzeti ozbiljno, a opet, bez stvarnog povoda, stari Kamráth ne bi riskirao da šalje ocu ovu vrstu epistola, uprkos tome što voli škrabati čitave romane, no, ipak, ipak, ne bi se moglo pretpostaviti da stari sve to trabunja sasvim bezrazložno."

„Istina, od prvog momenta kad ga je Jenőke prikazao svojoj sestri, Kamilo se pretvorio u Jolandinu »slabu stranu«, i ona mu je objavljivala svoje simpatije potpuno slobodno i neuvijeno, pred svima, pred bratom i pred gospođom majkom, cjelujući ga izazovno usred bujice glasnog, temperamentno šarmantnog smijeha, indiskretno, pomalo nametljivo, ali postojano, tako da se Kamilo od sakrivenog i potisnutog osjećaja stidljivosti uvijek podjednako grubo otimao ovom grljenju, kao da Jolanda time želi pod svaku cijenu razglasiti, da ovaj prijatelj njenog brata ne dolazi k njima zbog Jenőkea, nego zbog nje, jer nije Jenőkeov nego Jolandin trabant."

„Ima trenutaka kada se odjednom osvijetle mračni predjeli zloslutnih raspoloženja, pa kao kad se nad obasjanom pozornicom diže zavjesa, do tog momenta sve tminom sakrivene neizvjesnosti razotkrivaju se u punoj jasnoći: ne, ne, on ne će večeras uspjeti da sredi nepreglednu masu besmislenih stvari

kojima je odvojen od Ane, on to ne će uspjeti ni večeras ni sutra, jer se sve to isuviše zaplelo s ovim glupim Baranyaiem i Bayreuthom i Parizom a sada se, poslije tako beskrajno duge i enervantne korote na Ladanju, pojavila još i Jolandina melankolija; ovoj trci sa zaprekama nema kraja!"

„Frivolna igra oko Kamráthovih pisama čini se da druge svrhe i nema, nego da ga izigraju, da ga po dogovoru namame da se preda Jolandi, da ga odvoje od Ane, a sve je to slaboumno, jer se ne radi ni o čemu drugom, nego o sasvim plitkoprozirnim kombinacijama: sada, kad je u smislu mamine oporuke postao materijalno nezavisan, kada su sva glupa pitanja takozvane građanske egzistencije postala bespredmetna, kada se pokazala mogućnost da bi se Ana eventualno doista mogla prikloniti njegovim prijedlozima i da glasine o njihovom predstojećem braku nisu samo puste priče, pojavila se, eto, Jolandina melankolija, kao jedini adut ove svojte, i to u obliku perverzne dileme, da se pokloni njenim hirovima ili da Jolanda, kao žrtva njegove perverzne nastranosti, šene umom."

„Senilna družba viših i najviših mandarina, sa pedeset do sedamdeset cekina mjesečne plaće, ansambl dresiranih cirkuskih pinčeva koji sviraju klavire, ne reže, mašu repom, vjeruju da vjeruju u porculanske figure na koljenima, glumeći kao da doista vjeruju, danas ga ova gospoda žene Jolandom, sutra će ga nagovarati da postane trećoredac ili da se upiše u slobodne zidare, a svi njihovi dokazi za potvrdu uzvišenih principa i uvjerenja hrpe su besmislica. Prema takvim partnerima, ako čovjek živi pod krinkom, ako se ne opire logikom, ako ne odbija izazove, on potiskuje svoje vlastite istine i tako, samozatajno ponižen, predaje se pasivnoj šutnji, koja nikako i ni pod kakvim uslovima nije spojiva sa dostojanstvom ličnosti, vrijeđajući čovjeka u onom što je najbitnije u njemu: u ponosu."

„Grakću oko njega jata dostojanstvene gospode u Budimu oko Kamrátha, u Beču oko Amande, oko Prezidija na Marko-

vom trgu; stvaraju od njega neku vrstu familijarne sramote, izvrgavaju ga ruglu, a njegov pasivni stav spram tih magaraca i koza svršit će prije ili kasnije ipak izazovno, bez obzira na Borongayevu, jer, ako se Ana odluči da pođe s njim ili ne, svejedno, ova gospoda kunići nanjušili su ga kao opasnu zvjerku, i ako jednoga dana doznaju da se ustrijelio ili da su ga objesili, prijeći će svi preko njegova trupla na svoje žurove i na imendanske torte..."

„Ana je otvoreno pitanje, i vrag bi zapravo znao u što Ana vjeruje? Njeni štimungi laganiji su od leptirskog peluda, njena raspoloženja gase se već istoga trenutka kako su se zakrijesila, i nitko od njih pa ni Ana ne vjeruje u njegovu pamet, smatrajući ga dječakom koji pojma nema šta želi."

„Kome da čita svoje političke traktate, kome da piše pisma, s kime da druguje, kada svi misle da je pomalo prenapet, da je romantik koji se bavi politikom, jer drugog talenta nema, a i Ana je uvjerena da će prije ili kasnije razbiti svoju glavu; kad se proljetos vratio iz Makedonije, pričajući joj o Beogradu, o Čupi, o Tunguzu, o ljudima oko *Pijemonta*, o oficirima, o bitkama, o konjima i o Arnautima, ona ga je sklopljenih ruku zaklinjala da joj se poštenjem obveže kako ne će o tome progovoriti nikome ni riječi: »To, što radi on, pustolovno je izazivanje udesa.«"

Da prekine ovo besperspektivno samorazdiranje, uzeo je posljednju, augustovsku svesku *Barjaka*, prepustivši se lektiri uvodnoga eseja, od glavnog urednika, profesora Erdélyija, o Boetijevoj melankoliji.

Nikada nije volio stil i način svog senilnog profesora, uprkos tome što je Erdélyi, citirajući razne njegove sentencije sa katedre, od prvoga dana uznastojao da ga šarmira pomadom superlativa.

Erdélyijev pokušaj da svede elemente Boetijeve melankolije na nekoliko banalnih socioloških shema, da bi dokazao kako je Boetijev »Bog« najapstraktnija retorička supstancija, kako ti nazovibožanski atributi spadaju u okvir naivnih egipatskih formula o Svetome Trojstvu, predstavljajući sasvim neoriginalan spoj vjere i razuma, s prozirnom namjerom, da se preko mosta prividne logike ukaže »Istina« najosnovnijih propozicija »Vjere«, prikazao se Kamilu jalovim pokušajem da se najotrcanijim sociološkim formulama osvijetle mračni predjeli duha, zapravo bezidejno i deklamatorno.

„Šta može ubogi profesor svojom »sociološkom« metodom, čeprkajući po cijenama hljeba i sukna u Boetijevo vrijeme, izgovoriti o biti moralnog problema, kada Boetijev Bog nije drugo nego terapeutika protiv plamene strasti jednog još uvijek mladog čovjeka, koji se, osuđen na smrt, očekujući je svakoga dana, tješi uspavljivanjem svojih zdravih nagona. Boetijeva platonska formula o »Bogu« nije nikakvo stoičko razjedanje ljudske sreće niti oduhovljeno osvjetljenje tjelesnoga mraka, to je plač nad razvalinama vlastitoga života, elegija nad jednim od podlih političkih umorstava, varijacija na poznatu historijsku temu, o kojoj gospodin profesor Erdélyi, dakako, pojma nema."

„»Pravednicima, tada, u ono davno vrijeme, bijahu padale glave«, piše ovaj mudrac od profesora, kao da pravednicima ne padaju glave već tisuće godina, kao da nisu padale jučer baš kao što padaju i danas, i kao da pravednicima ne će padati glave neprekidno i sutra i prekosutra kao što su padale jučer, i kao da to nije neminovna evropska budućnost."

„Piše stara bena: »Tješio se Boetije tjeskobom svojih misli, a to je bilo, dakako, turobno, kao što su, u predvečerje izvršenja smrtne osude, sve ljudske misli turobne...«."

„E, zaista, neobično duboko otkriće, upravo objavljenje! Ovaj stari jarac zapravo je prazna vreća i ordinarni glupan, i,

logično, dakako, od prvoga dana, kako je kritički počeo da čita Erdélyijeve tekstove, pitao se jučer a pita se i danas, kako se Ana mogla vezati s jednim takvim glupanom, a što se udala, to je, na kraju, u njenom životu bila epizoda (jedna od mnogobrojnih), ali kako može da živi godinama s takvom praznom vrećom, ako nije i sama prazna vreća, a onda to pomalo prestaje bivati epizodom."

„S Anom i njenim profesorom od početka sve je banalna priča: husarski lajtnant, pijandura, kartaš, jahač, protuha, prva ljubav, dakako, mlada temperamentna žena ostavljena u blagoslovljenom stanju, u groznicama abortusa, pred samoubojstvom, tuberkulozan slučaj, sasvim banalan kao u kakvoj staromodnoj noveleti, na ulici, dakako, larmoyantan pokušaj trovanja, stari profesor našao se tu kao slučajno, uzeo je pod svoj krov gladnu, ranjenu mačku, i da nije plaćao njene sanatorije pet–šest godina, bio bi je đavao odnio, a stari gospodin, ne samo da je spasio djevojci život, on ju je otkrio kao »genijalnu poetesu«, on ju je doveo na Parnas, on je poravnao njene putove, pa i danas, on se kreće ispred njenih poetskih karuca kao srebrna fanfara sa svojim *Barjacima*, i tako pitanje, da li se radi u Aninom slučaju o »praznoj vreći«, nije baš naročito inteligentno. Radi se o poslovnoj tajni, eto, o tome se radi."

„Ana tvrdi za sebe da je »apolitička priroda«! Svi ljudi, koji tvrde za sebe da su »apolitičke prirode«, prazne su vreće, Anin otac bio je navodno košutovac, »četrdesetosmaš«, seoski bilježnik, bacan iz jedne, druge, treće službe na ulicu, a sve zbog svog glasanja za opoziciju, i na kraju ostao ležeći u blatu, kao mrtva pijandura. Bijedno djetinjstvo pod krovom takvog brodolomca, i od prvih dana svijesti urođena nesklonost, više od toga, mržnja spram svega što se zove »politika«, a kasnije sve jače uvjerenje o besmislenosti ove vrste stradanja za fantome koji nestaju već slijedećeg dana potpuno zaboravljeni, jer kome je već danas poznato, da je njen otac pao zgažen kao tragična žrtva

nekih možda idealnih ali ispraznih principa, osim njene majke, koja je tu strast svoga supruga krvavo platila s Anom, i samo s Anom, i to s Anom jedinom, jer svoju nadarenu jedinicu nije mogla školovati."

„Ana, sa brbljavim zanosima za takozvane apsolutne pojmove, pišući u sjeni svoga supruga i njegovih *Barjaka* apstraktno o vječnim vrijednostima poezije, spram madžarske političke i kulturne zaostalosti uzvišena, spram svega što se zbiva južno od Drave ne pokazuje nikakvog, pak ni najmanjeg interesa, Ani, jezivo ravnodušnoj, sve je to dosadno. O hrvatskom jeziku pojma o pojmu nema, ni jedne slavenske knjige nikada u ruci imala nije, bolujući od protuslavenske idiosinkrazije tipično peštanski, strepeći pred slavenskom opasnošću, pred Četrdesetosmom i ruskim kozačkim četama, pred Jelačićem i njegovim haramijama sasvim luckasto, u jednu riječ, negirajući sve što Kamilo propovijeda i u što on vjeruje, jer sve to predstavlja za Anu političku opasnost, u prvom redu, a zatim nesumnjivu zabludu pameti i dara. Razgovarajući ljubazno, potpuno konvencionalno o tim pitanjima, uz krajnji unutrašnji otpor spram Kamilove »tako naivne strasti«, Ana mu od vremena na vrijeme lijeno i dosadno ponavlja uvijek jednu te istu sasvim banalnu sentenciju, »kako je šteta da se tako briljantan mozak, kao što je njegov, gubi u spomena jedva vrijednim sitnicama. Da se izlaže opasnostima za potpuno jalove stvari, za banalna pitanja, u očitom nerazmjeru s njegovim darom, s njegovim karakterom, sa bogatim mogućnostima njegove pameti«, Ana prosto sve to ne će da razumije.

— Dobro, u redu, čast Srbiji, ima nesretna Srbija na kraju pravo da prodaje svoje svinje, ali što se to nas tiče, jesmo li mi svinjski trgovci, a, osim toga, ona gospoda oficiri tako su mesarski izmasakrirali svoju Kraljicu, pa ipak srpska Kraljica bila je dama, i to simpatična dama..."

„Trebalo bi imati smionosti i priznati istinu: u najosnovnijim pitanjima njegovih političkih preokupacija ova žena ne

umije i ne će da ga slijedi. On stupa osamljen, Ana ne razumije i ne će da razumije ni jedne njegove riječi, Ana prosto ne će da shvati kako se u okviru hrvatsko–madžarskih odnosa uopće ne radi o politici, ili, bolje, da se tu ne radi samo o politici, nego prije svega o političkom moralu, dakle o moralu, to jest isključivo samo o moralu i ni o čemu drugom."

„Uvjerena o natprosječnoj nadarenosti svoga trabanta, koga je nekako laskavo svrstala u četu pratilaca, maštajući o blistavim mogućnostima njegove karijere, Ana se predaje snovima kako bi Kamilo mogao zablistati kao kritičar velikog stila, kad bi htio odlučno izbaciti iz svoga repertoara svoj sasvim naivni hobby, da se kao profesional posveti politici, i to još hrvatskoj, i to još antiaustrijskoj, a, što je naročito neinteligentno, protumadžarskoj. Što znači baviti se »perifernom« nacionalističkom politikom, što znači danas, u ovom kozmopolitskom evropskom svijetu, biti nacionalist u ime jedne prosjačke nacije? To znači htjeti ostati provincijalac, a po Aninom mišljenju trebalo bi se prije svega osloboditi od svih provincijalizama, u prvome redu od Kamilovih vlastitih hrvatskih provincijalizama! Kamilo ima sve dobre šanse da se pojavi kao estet pred kozmopolitskim auditorijem, kao kritičar koji vlada zamjernim pregledom preko čitave evropske panorame duha, da se otkine od svojih lokalnih preokupacija, o kojima u civiliziranom svijetu baš nitko pojma nema niti vodi računa. Barem do Beča da prenese svoje tekstove, jer i Pešta je za njegove sposobnosti suviše lokalna, a kamoli onaj provincijalni zakutak, o kome i sam Kamilo priča čudesa. To je mentalitet ove žene, kojoj riječi narodnost, sloboda, narodno jedinstvo, Zagreb, Beograd, Kumanovo, Friedjung, Supilo, Koalicija, Riječka rezolucija, Bregalnica, Srbija ne govore baš ništa, kojoj je sve to dosadno prije svega, a zatim seljački gladno, te je uvjerena kako baviti se tim brigama znači čisti gubitak vremena."

„Da nije u jalovim i grubim razgovorima izgubio punih pet dana s Anom na Balatonu, bio bi mamu našao živu, a radilo se

o tome da se stvori odluka da otputuju, da odu da se ne vrate, da nestanu iz ovog razdrtog života, što je žena odbijala sa sve nervoznijim trzajima, opirući se ovim »luckastim idejama« kao neubrojivim ispadima, tako da su razgovori pred rastanak postajali sve otrovniji, sve mutniji, a sad je nema sumnje otputovala s Baranyaiem u Bayreuth. Sve što on radi interesira Anu isključivo samo posredno, jer se radi o njegovim rukopisima, vraćajući mu veoma često te tekstove a da ih nije počastila ni jednim pogledom, »nije imala vremena«, »žali što on gubi vrijeme na politiku, kada bi mogao govoriti mnogo inteligentnije o stvarima koje nerazmjerno više spadaju u njegovu domenu«."

„To, što je njemu životno pitanje, za Anu su kaprice, lišene svakog smisla, neke vrste nervoza naivnog čovjeka koji pojma nema kako je živjeti često tegobno."

„Dakako, Kamilo pojma nema što znači živjeti, jer je oslobođen svih materijalnih preokupacija, a ona je, eto, priznaje, iz materijalnih motiva ostala ženom starog nervoznog gospodina, koji je u pitanju braka konzervativan kao seljak: on inzistira da se brak sastoji ne samo od stola nego i od kreveta. A tu se pojavio sada i arhitekt Baranyai, i kako dugo misli taj gospodin arhitekt da čeka s tim svojim dekoraterskim planovima oko Aninog preseljenja, koje je Ana bila nagovijestila oko Silvestrova, a eto do dana današnjega »čeka se da iz Berlina stigne krzno sjevernog medvjeda«, ostalo je sve gotovo za aranžman nove Anine radne sobe, koja će joj služiti i kao spavaonica, a prokleto medvjeđe krzno nikako da stigne; tajanstveni polarni lovci mogli su ga već davno ustrijeliti, Ana tvrdi da je Kamilo »potpuno bezrazložno nervozan«, Baranyai je naručio krzno u Bergenu, krzno se već preparira u Berlinu, stiglo je pismo iz Berlina, ali batik za prozore nije još gotov, »a Ana ne voli nezastrte prozore«..."

Već nekoliko minuta iz prvoga sprata, usred noćne tišine, nervozno odjekuje telefonsko zvonce iz očeva kabineta, i ta

tvrdoglava, ustrajna halabuka dopire u Kamilovu sobu pod krovom kao jalovo zazivanje iz daljine. U jednom trenutku Kamilo je naćulio uši, ,,pa da, to zvoni telefon u tatinom kabinetu, i to već prilično dugo. Opet se nešto dogodilo, uvijek se nešto događa, na svim policijama svijeta zvone noću telefoni u praznim sobama..."

Spustio se u prvi sprat i javio se na telefonu kao Emerički mlađi.

— Doktor Šafranek Čavka, moli za oproštenje što smeta, ali nezavisno od svoje volje treba da govori sa Presvetlim, i to odmah. Njegova Preuzvišenost Barun traži Presvetloga već od ponoći, iz Ladanja javili su da se Presvetli vratio večeras, i on moli pokorno da Kamilo probudi Presvetloga, jer Preuzvišeni lično želi govoriti s Presvetlim, zove Pešta...

— Tata spava, doktore, mogli biste reći meni o čemu se radi, ne znam da li da ga dignem, možda vam mogu biti na usluzi?

— Oprostite, ne znam, Preuzvišeni želi govoriti s Presvetlim lično, Preuzvišeni putuje u pet ujutro, posebnom garniturom, pozvan je ad audiendum, koliko je meni poznato, radi se o vraćanju Ustavnosti, o neposrednim dekretima i o izmjeni u Hrvatskom ministarstvu kod Ministra predsjednika, mislim da je Presvetli ponovno predviđen da preuzme lisnicu, Presvetli treba da krene sa Preuzvišenim, i Preuzvišeni moli da mu se javi svakako,

— Dobro, molim, izvolite se javiti za nekoliko minuta!

Zapalivši svjetiljku u salonu, tiho je odškrinuo vrata spavaonice. U narančastoj svjetlosti što se prelila kroz raskriljenu portijeru preko kreveta pod bogatom, iznad uzglavlja od mesinga nabranom draperijom, kao pod nekom vrstom zelenog baldahina, ležao je stari, protegnut preko bijelog platna, dišući u pravilnim razmacima kao lutka u panoptikumu. Da ga ne bi nervozno uznemirio, promatrajući golo, još uvijek dobro građeno muško tijelo, mišićava bedra, tanke, porculanske bijele listove, stao je veoma oprezno dodirivati hladan mesing uzglav-

lja, prenoseći sve intenzivnije titraje svoje ruke na metal kreveta, da bi tako prekinuo san čovjeka, koji ne sluti da mu se javio glasnik sa trijumfalnom viješću da će postati ministar.

Otimajući se polagano snu, osvijestivši se, stari je gotovo lirski nježno zapitao Kamila:

— Kako to, dragi, što je, da se nije nešto dogodilo?

— Zove te Čavka, barun putuje u pet sati u Peštu, treba da kreneš s njim, želi govoriti s tobom odmah, radi se naime o tome da preuzmeš Hrvatsko ministarstvo,

— Kako, gdje, što, Ministarstvo, barun putuje u Peštu, molim te, koliko je sati, dva sata i petnaest, pa nema više jutros vlaka,

— Idete posebnom garniturom, audijencija je ugovorena u deset, Grof te zove lično, sam je telefonirao barunu da si predviđen za ministra...

Stari je sjeo i, tražeći nogom svoje lakirane escarpine, koje je nosio kao papuče, još uvijek u polusnu, on je nesuvislo, kao u solilokviju, progunđao, »kako je sve to, zapravo, teško, to znači biti kapetan duge plovidbe, dvadesetčetiri sata dnevno na mostu, dan i noć u službi«.

„Više lakaj", pridržavajući ocu kućnu haljinu, u boji bijele kave sa svilenim crnim reverima, pomislio je Kamilo promatrajući kako su starome noge bijele, idealno modelirane, porculanske, zapravo noge još uvijek mladog i zdravog čovjeka.

Poslije kratke telefonske izmjene misli sa barunom, stari se vratio blistav od intimne vedrine. Odbijajući pun elana bogate dimove svoje prve cigarete, kojoj nije mogao odoljeti poslije pedeset dva duga dana, zavalio se u fotelju kao čovjek koji se odmara poslije dugog i napornog puta, pošto je konačno stigao na svoj tako dugo priželjkivani cilj.

— Dakle, Kamilo moj dragi, čini se da selimo u Peštu, obratio se sinu intimno, više od toga, svečano, selimo u Peštu,

dragi moj, po volji našeg Ministra predsjednika selimo na Hrvatsko ministarstvo, i to, čini se, stante pede...

Kamilo se obratio ocu s naivno odigranim iznenađenjem, odglumivši svojim pogledom da je zbunjen, gubeći se u traženju prave, podesne riječi, tako da se u njegovim očima pojavilo uznemireno pitanje, što bi trebala da znači ova tako patetično izgovorena izjava?

— Dakle, po svemu, čini se, stvar je gotova, barun postaje konačno, post nubila Phoebus, ban, a ja Ministar kod Premijera, vraća se, dakle, ovoj nesretnoj zemlji Ustav, stojimo pred izborima, a što se moga imenovanja tiče, čeka se samo »nihil obstat« Dvorske kancelarije, to, doduše, nije po članu XXX i XXXI Osnovnoga zakona austro–madžarskog Sporazuma od 1867, nije strogo ustavna solucija, doduše, no, dakle, cjepidlačariti se može uvijek, zar ne, svejedno, no, dakle, i ovaj modus procedendi spada u Prerogative Krune koja u pitanju Ministarstva za Hrvatsku pridržaje Sebi Pravo Veta,

— Samo u pitanju Hrvatskog ministarstva, a inače ne?

— Bože moj, i inače, razumije se, ali u pitanju Hrvatskog ministarstva Kruna pridržava Svoje Pravo Veta kao carska austrijska Kruna, a ne kao madžarska, razumiješ li me, to je neka vrsta superlegitimističkog akcenta sa Michaelerplatza,

— Razumijem, ali to je eklatantno kršenje madžarskog Ustava,

— Pa rekao sam da nije baš strogo ustavna solucija, a sada, savršeno svejedno, diese deine Haarspalterei wirkt manchmal wirklich deplaciert, na, also, egal, zar ne, u ovome momentu meni je lično drago jedino to, što sam opet jedamput imao prilike da se uvjerim kako je Gospodin na budimskom gradu gospodin od pete do glave i kako ima ljudi s kojima se može računati, a to je u svakome pogledu utješno.

Izgovorivši to s prizvukom dirljive odanosti spram Najvišeg Činovnika Kraljevine Ugarske, prošetao se do otvorena prozora, kroz koji kao potočić žubori tihi još polusneni cvrkut ptica

u lipama i brezama iz vrtova jurjevskih; iznad kaptolskih vinograda svjetlucaju prve horizontale vedrog svitanja u boji svijetlozelenkastog egipatskog kalcita, jutro je, vedro ljetno jutro, a u koprenama prozirnih cirusa javljaju se blijedoružičaste nijanse blage jutarnje rasvjete, koja je Presvetloga obasjala uzvišenim nimbusom s onu stranu dobra i zla, i tako se poslije duže stanke vratio od prozora, snužden, obrativši se sinu sentimentalno ustreperenim glasom.

— Sirota naša mama, nije joj bilo suđeno da doživi svoj najsvečaniji dan, a toliko je maštala o tom jednom jedinom danu, no, dakle, dobro, u redu, a sada, molim te, bit ću još danas sa starim Kamráthom, eto, stvar se okrenula tako da sad više nemam kad da mu pišem, a nemoguće je da mu se ne javim, kad sam već u Pešti, i što da mu kažem?

— U vezi s Jolandom?

— U vezi s njegovim pismima, dakako, u vezi s Jolandom, logično, pa dao sam ti Kamráthova pisma, poznato ti je o čemu se radi, i sam si rekao da ćeš mu pisati, dao sam ti sinoć Kamráthova pisma, nadam se da si ih pročitao?

— Pa jeste, kako da ne, što se mene lično tiče, ja ih sve pozdravljam, prijateljski, sa simpatijom, kao uvijek, iskreno, sve, i Jolandu, dakako, Jolandu u prvom redu, želim joj sve najbolje, ali, molim te, objasni im, i starome, i gospođi, poruči im, kako mislim da brak nije nikakva medicinska, kako da kažem, panaceja ili kombinacija, to jest da se nikakva vrsta improviziranog braka ne treba upotrijebiti kao sredstvo za liječenje fiksnih ideja i uopće psihopatskih pojava,

— To je tvoja poruka za Jolandu, i tu poruku ja da prenesem Kamráthovima poslije onih pisama, čovječe?

— Mislim da je to sve što mogu da im poručim,

— Ti nisi sabran, pa znaš li ti, kakav to može izazvati efekt kod djevojke u njenom stanju, imaš li ti pojma, kakve posljedice može izazvati takva glupa poruka?

— Ne znam,

— Što »ne znaš«?

— Ne znam, rekao sam, ne znam,

— To je veoma jednostavno nešto »ne znati«, ali čovjek na svome mjestu zato je čovjek da znade...

— Da, možda, ali ja ne znam. Pa dobro, a, po tebi, što bi trebalo da poručim?

— Da si ženerozan, sjeo bi sa mnom jutros na vlak, pojavio bi se kod Kamráthovih, bože moj, als ob nichts geschehen wäre, to bi bilo kavaljerski, a tebe takva gesta ne košta baš ništa, bože moj, zar ne, nad posteljom jedne bolesne djevojke — eine gute Miene zu spielen, to zaista nije nešto što bi te trebalo moliti na koljenima, ostao bi tamo kod njih nekoliko dana u posjeti, i već tako,

— Nemam u Pešti što tražiti momentano, u Peštu ne idem, a najmanje pak da izvodim tamo neke klaunijade oko jedne histerične djevojke, koja je sebi sugerirala ili, šta ja znam, zabila u glavu, ne zna se zašto, da me obori na koljena, kao da je to moja neka dužnost ili obveza i, uopće, šta ja znam zašto ste se svi vi toliko uzmuvali oko te djevojke? Pardon, prekinuo se Kamilo, oprosti, opet telefon, i za minutu–dvije, preskačući po dvije stube iz prvoga sprata, vratio se brže no što je nestao, Čavka na telefonu, poručuje ti Preuzvišeni da je audijencija otkazana, ne putuje se, Grof je otputovao, jutros u tri, u Beč, konferencija se na Prezidijalu otkazuje a i sve s njom, i vraćanje u status quo ante, dakako, i imenovanje bana, sine die, stvari su se u Pragu sa komesarijatom jako zaplele, prijeti exodus Deutschboehma,

— Tako, opet jedamput — ad calendas, no, to je lijepo, i zato dižu čovjeka iz kreveta kao regruta na berajtšaftu, iza sna, takoreći u ponoći, no, dakle, ja ti kažem, izvoli, budi kapetan na brodu, dvadesetčetiri sata trajno na mostu, danju i noću, a tko je bio na telefonu?

— Čavka,

— Dobro, ne razumijem, kako, Grof je otputovao u Beč, a ovo sve kod nas opet odgođeno, preglupo, a šta je s barunom, pitaj, molim te, Čavku, što je s barunom, da čujem šta barun sad misli, jer ja sam formalno još na dopustu do prvoga, a bilo bi ipak dobro da se porazgovorim s barunom...

Dugo nije bilo Kamila, a vrativši se našao je oca u povišenom raspoloženju. Osjećalo se kako u starome sve kipi.

— Dakle, što je?

— Ništa. Javlja doktor Dvorniković da se njegova ekscelencija povukla u svoj apartman, on ne smije riskirati da mu se javi, jer je barun napustio Kabinet duboko indigniran, siktao je, doslovno siktao, kaže Dvorniković, siktao kao bijesna guja,

— Das kann ich ihm nachfühlen, pa ipak preglupo, zvonjakaju nam kao kamerdinerima,

— Posluga treba da je gospoštiji na usluzi danju i noću,

— Što, kako, dakle, dosta je meni tvojih drskosti, ako si zato došao da mi piješ krv, onda je bolje da nestaneš, nemam ja nerava za tvoje plitke duhovitosti, zar ne, dragi, dosadilo mi je, razumiješ li hrvatski, do–sa–di–lo–mi–je ovo tvoje trajno izazivanje,

— Oprosti, nisam imao namjere da te vrijeđam, pojavio sam se da ti prenesem poruku, uostalom, koja je to vrsta poruke, sam si izvolio definirati, a da se nerviramo, nema smisla, još jedamput pardon i laku noć...

Osim hladno učtivih pozdrava, ne izmijenivši ni jedne jedine riječi puna dva dana, stari i mladi Emerički sastali su se prvi put na objedu u čast starog tatinog bečkog kolege, gospodina iz Srbije, Stevana Mihailovića Gruića, a to je bilo trećega dana po povratku u Jurjevsku kada je u životu Kamila Emeričkog mlađeg došlo do dramatskog obrata.

OBJED U ČAST GOSPODINA STEVANA MIHAILOVIĆA GRUIĆA

Kada se gospodin Stevan Mihailović Gruić, srbijanski ministar u penziji, pojavio u salonu, srebrom protkane, kao u nerasta čekinjave, prosjede, pomadom natopljene kosurine, do stropa visok, tamne masti, koščat i uspravan, tanke, zečje stražnjice, glomazan a još uvijek vitak, sa sedefno blistavim zubima i čulnim, svježom krvlju obojadisanim usnama, patrijarhalno bradata pojava, u svilenoj košulji, u redengotu, ispeglanom kao iz kutije, sa snježno bijelom kravatom i manšetama, impresioniran pojavom svog starog bečkog druga, presvetli Emericzi ostao je bez riječi. Od posljednjeg njihovog sastanka, kada su u okviru austro–srbijanske Komisije za reguliranje pitanja pograničnih posavskih karaula, između Laćarka i Ade Ciganlije, bili proveli prijatno majsko veče kod »Srpske krune«, na Kalemegdanu, minulo je desetak i više godina, a Mihailović ostao je kakav je bio još u Beču, za nijansu suviše glasan, a ipak još uvijek na izvjestan svoj način podjednako šarmantan.

Stariji od Presvetlog nekoliko godina, Stevča, Stevan Mihailović Gruić, bio je apsolvent dvanaestoga semestra bečkoga prava kada je kao peštanski brucoš stigao u Beč Emerički, i tu su se našli, po ličnoj simpatiji više nego kao zemljaci, jer Stevča, od Emeričkoga temperamentniji i neposredniji, od prvoga dana bio je zauzeo stav mentora, koji se »burazeru« ne nameće samo nerazmjerno bogatijom i slikovitom rječitošću već nekom kao prirođenom uzvišenošću, na osnovi svoga krvavog balkan-

skog životnog iskustva, »kao biva, mudriji smo mi, brate, koji stižemo ispod turskog kolca nego svi vi, koji živite o bečkoj bijeloj kavi«.

Osjetivši usred zagrljaja kako je njegov presvetli prijatelj, pod dojmom njegove ovozemaljske pojave, ostao kao bez riječi, Stevča, milujući Emeričkoga i udarajući ga intimno po slabinama i po stražnjici, obujmio je svog starog druga i davnog suparnika, s kime se kao sentimentalno ranjen natjecao za milost Ane Marije Hochnetzove, male bečke švelje, i, stegnuvši ga ponovno oko pasa objema rukama, on je Presvetloga cmoknuo dva–tri puta kao zaista srdačno uzbuđen prijateljskim susretom.

— A ti se, Presvetli moj, čudiš što me đavo još nije odneo, a, eto, kako vidiš, nije, e — nije, dobru konju griva ne opada, a kunem ti se bogom i životom svoga unuka, eto, sačuvalo me što ne živim u Beogradu nego pod vlastitim odžakom u Koviljači, jer one beogradske lije za dvorskom trpezom, i oni ministarski zečevi onde u radikalskim gaćama, brate, ono bi me bilo oklaprnjalo, a ovako, fala Gospodu, ostao sam svoj na svome, i ne dam se. A ja tebe, brate, u stopu pratim, stiže tamo k nama u Kasino, u banju, zbog banjskih Švaba i Madžara bosanskih, *Pester Lloyd*, i tamo u švapskim hindželama čitam da si sav varakleisan ordenjem kao božićni orah, von Kopf zu Fuss, so zu sagen, mit Flittergold beklebt, dass ich mich kroatisch ausdrücke, wenn Sie mir erlauben, a ne mislim da one limice znače više od pasje ogrlice, no, ipak, dođe čoveku kao milo kad vidi da mu stare prijatelje sreća prati. Sećaš li se kako se nadmudrivasmo oko srpskog i hrvatskog, što, da štranjga hrvatski i srpski znači jedno te isto, te je neka vrsta konopa presvučenoga bječvom iliti, kao što Bošnjani govore, čorapom, te prolazi kroz klašnju na hamu da ne bi strugala konjska rebra, a da »hajs« kod Serbalja i kod vas Horvata znači ono što, bože prosti, svaki vô može da razume, iako ne ume

srpski ni hrvatski, te nam je to bio jedan od klasičnih dokaza za ono što se tada zvalo »narodno jedinstvo«, a kad smo, na kraju, utvrdili još i to, da je još tvoj pokojni gospodin otac, presvetli Koloman, u Rvackoj, svojim rođenim očima gledao kako se oko Siska i Petrinje pale smolenice iliti vitljače kao kresovi na turskoj granici, ako ništa, a ono bar pusto tursko, to nam je udes namro u amanet, a sećaš li se ti, burazeru, kad sam ono krenuo u turski rat godine 1876–77, a beše to baš tačno na Varino, an Sankt Barbaras Tag im Jahre 1875, als ich in meine erste Feuertaufe zog, und seitdem sind, mein lieber Freund, sieben und dreissig lange Jahre verflossen...

Zaista, trideset sedam godina minulo je od onoga predvečerja kada je Stevča odlučio da krene da osveti Kosovo, a bilo je to one dramatske jeseni kada su se na Balkanu nagomilali crni oblaci rusko–turskog rata. U Beču, kada su se sreli, Stevča, baš takav kakvim ga je Gospod stvorio, bio je za Kamila plemenitoga Emeričkog čovjek iz drugog, dalekog, fantastičnog balkanskog svijeta, a po svome temperamentu i bogatoj elokvenciji objavljenje u svakome pogledu.

Od oca Valjevca, koji je u Koviljači posazidao nekoliko kuća, biva kao za hotele, i od majke, po djedu Kotorkinje, po babi Paštrovke, Stevča bio je sušta protivnost mladom Emeričkom, koji je, što se tiče hrvatske sudbine i budućnosti balkanskih Slavena uopće, kao sentimentalno kenjkalo oduvijek bio pun zloslutnih predviđanja.

— A što ti to, burazeru, vazdan kukaš, i koja nam vajda od lelekanja, em nismo babe, čoveče, i sve to danas oko nas baš i nije da nije zlo, slažem se, brate, dobro nije, to vidi svaka šuša, priznajem, na sve strane avetinjska stihija i nesite aždaje, dakako, oduvek je tako bilo da je ala alu pojahala, ali i Švabama i Turcima treba iz glave izbiti neka ne misle agovati vovjeki, jer će i pred njihovom avlijom jednoga dana mečka da zaigra, hoće,

bogami, kao što ti kažem, hoće, krsnog mi imena svetoga Simeona Mirotočivog, vaistinu hoće...

Sav još deseterački nevin, Stevča bi o Uskrsu vlastoručno bojadisao jaja varzilom, pak se obojenim jajima tukao sa švapskim đacima i kao ugursuz podvalio telcima, koji ne mogoše da se čudom ne načude kako to Stevča probija tvrdim jajetom sve njihove tanke ljuske kao kamenom.

— O, Bože Gospode ti moj, što li su švapski nedotupavi, vidiš li ti, oni ni pomislili nisu da sam iscedio iz jajeta žumanjak, i da sam, nalivši voska sa stucanom kredom i gumiarabikumom, ukrutio varzilisano jaje da od kamena tvrđe bude, te čudna mi čuda što im razbijam uskršnja jaja, kao što bi trebalo da im porazbijamo lobanje, a to se, brate, zove praktična politika, a ne ovo tvoje jalovo kukanje.

Desilo se da mu je nekako u predvečerje Prvog srpsko–turskog rata, pred sam Božić godine 1875, jedan od braće po stricu, jedan od tristatridesetitri Mihailovića, Atanasije Mihailović Gruić, sreski pisar u Čačku, napisao poduže pismo, kako momci oko Čačka u kolu pjevaju:

Od Ovčara i Kablara
čobanica progovara,
kneže srpski, primi naske
u redove srbijanske.

— E, pa kad je tako, te stiže vreme da se svi Srbi skrdamo i da otmemo Nekrstu Bosnu, a Bugare, braću našu, da oslobodimo, brate rođeni, da krenemo!

— Navaskrsavasmo se, brate, na rečima podosta, došlo je da pravoslavna naša Servija doista voskresne ili da izginemo svi. O, koliko li će volova, ljudi i konja parnuti u ovome ratu, niz ulice pognat će se čete beskućnika, pa, kao u ratu, ni na moru

mosta, ni na psu roga, a žalosna mu majka i bolje bi bilo da se nije rodio kao Srbin, ko ne želi s nama na Kosovo...

Tako i bi, pokrenuo se Stevča i došao da se oprosti od Emeričkoga.

— Odoh, brate, da se skrdam sa svojim Srbima, razumeš li, a ne bih ni krenuo, na časnu reč, pravo da ti kažem, zbog Tasinog pisma, ne bih, jer to, što momci u kolu pevaju, džaba im, od toga vajde nikake, nego, eto, svanu jutros, a meni sinu da je svanulo Varino i da se danas čara na Varicu. Znaš li ti, čoeče, šta je Varica, ne znaš, dakako, a odakle bi jadan i znao, kad su vas sve tamo pošvabili i namadžarili te ne umete više ni disati, ni misliti srpski! Još je moja pokojna baba, Paštrovka, čarala na Varicu, a to je, burazeru moj, šenica bjelica što se kao posvećeno žito kuva na Varin dan, a jutros je, eto, svanuo sveti Sankt Barbaras Tag, i tako, dobro, smislim ja da pitam svoju Varicu šta ona kaže, ibis redibis nunquam peribis in bello, i tako ti ja na šporetu naše mile Ane Marije skuvam svoju Varicu, baš onako kao što je to i moja blaženopočivša baba varila u kotliću, o verižnjači nad ognjištem, kada sam se oko one vatre vrzmao kao gologuzo derle, pa kad je moja Varica lepo uzavrela, puštim je da se smlači, da vidim što mi to Varica predskazuje, hoću li u ratu poginuti ili se vratiti živ, a kad tamo, brate, nije splasnula, na njoj same guke i talasi, te mislim, dobro je, istina, Varica predskazuje veliku oluju, biće belaja — sve do jaja, dakako, uzvaljaće se valjano sve srpske korablje, ali, brate, na Varici mojoj pukotine nema, groba nema, pa baš ni pukotinice nije videti, znači, bato, u redu, alal joj vera, dobro je, jer kad je Varica raspucana, na zlo sluti, i tako, eto, odlučih se da riskiram i da otputujem, da svršim svoj vojni rok, pod oružjem svetlim našim srpskim, neokaljanim, a u ratu računa se duplo, brate, pa ako se vratim, da se vidimo u zdravlju, a uzmognem li, pisaću ti svakako, živ mi bio i srećan...

Ode Stevča na Kosovo da odsluži svoj vojni rok, ode na samo Varvarino i vrati se godinu–dvije kasnije, baš na dan svetoga Sretenija, s ogromnom pršutom užičkom, sa dva kila kladovskog ajvara i sa bocunom od pet litara klekovače s time »da neće, vala, nogom više stupiti na bečku ulicu, dok ne položi ispite«.

— A što da ti kažem, brate moj slatki, jedini, sve, baš sve, kao što je Varica bila predskazala, same guke i talasi, uzvaljalo se sve, od kneževskog konaka pa do pošljednje čatrlje od prohoda, sve se uzdrmalo, a da se tu sad pravim važan kao klopotar, nema smisla, ništa, bato, bilo pa prošlo, trebalo bi da udarimo u kukanje kako kaluđeri na kletvenom bdeniju, kad s izvraćenim odeždama i naopako okrenutim svećnjacima tumbaju sveće, proklinjući lopova koji je ukrao namastirsko tele. Ukralo nam, brate, tele naše srpsko, ukralo ga, a što je najžalosnije, ukrala ga naša vlastita pamet, i eto nam, kada verujemo u kaurske marijaše, pa sada povuci–potegni, ako umeš da ispraviš krivu Drinu, a da smo mangupi, to, brate, nije da nismo, jesmo, bogami, stoka!

— A što da se ačim i šegačim, lepo je, dakako, bosiljak o šajkaču zadenuti pa se kočoperiti kao petao na bunjištu, a ono, brate, kod nas grdna vatanija i bežanija nastadoše od onog džumbusa, same vašardžije varaju lakoveran svet levo i desno, te laju ovo, te laju ono, a ovi ono, a oni ovo, te ne daj i povuci ovako i onako, dakako, a zna se da vašar ludi kapu kupuje, pa od vaške vašljive nikad kafedžije, zar nije tako, i ko ne želi da mu prospu kavurmu, taj neka, braco dragi, svoje brige brine, pa kad smo prekardašili, prekardašili smo, eto, to i tako, krov naš vlastiti rasprodasmo, a sad za kapamadžijom kukamo, jakako, a kapamadžije nema, džaba nam kukanje, i, u redu, molićemo lepo, u najsavršenijem redu,

— Vasilije Vasiljeviču, rekoh ja jednom ruskom pukovniku, jednome od šefova one manguparije ruske oko đenerala Čer-

njajeva, one slovenofilske, sveslovenske manguparije, što se tamo skupila oko one ruske bande, Vasiliju Vasiljeviču, čujte me, ako boga znate, ovom vašom ruskom varjačom nikad mi nikakve srpske nafore skuvati za naše srpsko Vaskrsenije nećemo, razumete li vi mene, nećemo, i to vi poručite vašem đeneralu Černjajevu, jer onom ruskom oštapleru važnija su tri lakta vela od Mletaka za prevjes preko njihovih kurvarskih kreveta, nego sve ove naše varancije i prevarancije političke, jer, brate moj, što se tamo zbivalo oko onog đenerala Černjajeva, bolje je da se o tom i ne govori, naviko čovek svoje oficire na vâb, pa dok zviždne onim svojim kurvama, eto ih kako prasice, samo rokću oko valova, loču šampanjac i šeribrendi da ih je stid bilo gledati,

— A što da ti pričam sramote, brate moj dragi, svi su nam državni zajmovi propali, i onaj u »Evropi«, i onaj, kao biva, sveslovenski, ruski, i onaj dobrovoljni srpski, i onaj prisilni kneza Milana, a sa trideset iljada dukata rat se dobiti ne može, zar nije tako? A šta? Ispraznismo sve hambare i sve koševe, pobismo svu stoku i tegleću i konjsku spregu, porazbijasmo sve lonce i sve kazane, zapalismo pola Srbije, te konji, te stoka, te seno, te slama, te kačamak, već kako biva u ratu, izjedosmo sve, ne osta ni korice leba ni slaninice, a kiridžijama i džumrugdžijama i sreskim pisarima, razume se, skinusmo plate, te pobismo masu sveta, dok opet đeneral Vranja Zah zapeo na Drini, te ni makac, a meni je tamo neko ludo Ture kuburom rasparalo stegno, i što da ti kažem, sa svega dve iljade ostraguša krenusmo na turske Kruppove topove, a sve naše puške sprednjače, te kad pucaš ko da biber tucaš, majku im ljubim tursku, a oni po nama svojim hinterladericama, eto, to ti je langer Rede kurzer Sinn, o, du mein lieber Augustin, so war es, na časnu reč...

— Kune i proklinje gladna raja iz šančeva, a žene im mese lebove i donose jadan smok, i kakav ti je to već prokleti minjaž, ladna rana, jaja i slanina, pa dok je ima, još bože pomozi, a nigde ni jednog jedinog mundira nije videti nego same gomile

krpa i dronjaka i torbetina, gejačke šubare, gunjci i opanci, rulja, čopor, stado, pleme, gomila amorfne mase ovnujske koja planduje u blatu, cvrče tu i tamo ražnjevi od pokradena peciva, loče se klekovača, hoće raja da se bije goloruka, a razleće se kao jato vrabaca od jednog turskog topa, nema tu švapske discipline, dakako, a i kako bi, regrutsko meso nesposobno da mu se komanduje na vojničku, neobučeno, dobošima saterano u torove, kao ovce na bačiji, kermes i panaćur više nego vojska, i tako se, brate moj dragi, izvaljasmo po raznim bežanijama gore–dole, levo–desno, u blatu i po snegu, te od Timoka na Niš, te od Drine do Valjeva, i sada, eto, na časnu reč, dok ne položim doktorat, neću ni mrdnuti, a zatim, ako bog da, odoh ja na stranu, za pisara u neku legaciju, i to je moj plan i program, jer Jutrenje na srpsko Vaskrsenije nije da mi nije ideal, jeste, ideal je nama svima to, ali, brate, nisam ja poeta, nego čovek kome nije, istina, svejedno da li dahije ili kabadahije dele pašaluk, ali u svakome od nas sedi po neki kâle, koji bi isto tako teo tople džigerice, a ono što se truća o nekim idealima, dobro, u redu, čast idealima, ali to je kaluđerisanje, kaluđerština najobičnija, i to ona od kaluđerštine najkaluđerskija...

Tako i bi. Stekao Stevča doktorsku diplomu, odinostranstvovao po raznim delegacijama, legacijama i komisijama dvadesetak godina, zauzeo u dva–tri obrenovićevska kabineta važne resore, propao na radikalskim izborima poslije pogibije Aleksandra Obrenovića, izučio sina za advokata, udao kćerku za okružnog sudiju, povukao se u Koviljaču i na povratku iz Opatije zadržao se u Zagrebu, kod svog dobrog znanca sa bečkog fakulteta, poznatog internista, doktora Herzmanskog, u koga ima na temelju iskustva intimno povjerenje, i tako se javio i svom dragom prijatelju Emeričkom, »jer bog sam sveti zna kad će se opet ukazati prilika, da se porazgovore prije odlaska, koji se polagano već javlja: bubrezi, jetra, slezena, zubi, pritisak, trovanje nikotinom, aritmija, salo na sve strane, na

podvoljcima, pod pojasom, sve više prašaka, sve manje prasetine i luka, sve više soda–bikarbone i barbitura, konac, brate moj dragi«.

Poslije objeda, kojemu je kao statist prisustvovao i Kamilo, i gdje se mnogo govorilo o davnom izletu oko Velike Gospoje 1875 na Ladanje Gornje, kad je Stevča proboravio dva–tri nezaboravna dana pod Ivančicom, i kako je pokojni otac Emeričkoga, presvetli gospodin Kalman de Emericzi, juratuš i notarijuš varaždinski i požunski regnikolarac, održao zdravicu u čast dragoga gosta Srbina, od koje Stevča nije razumio ama baš ni jedne jedine riječi, grdno se zaprepastivši da se našao zaista usred inostrana naroda, koji je od njegove valjevske Servije i pod Koviljačom Semberije nerazmjerno udaljeniji nego pirotski ili niški svijet, te mu se misao o takozvanom Narodnom Jedinstvu prikazala zaista kao fantom.

Stari požunski regnikolarac progovorio je o jadnoj hrvatskoj sudbini, o tome da u smislu pozitivnih zakona zvono zvoni narodnom jeziku, jer se pokazuje po svemu kako je kajkavština definitivno izbačena iz nastavnog plana, i da će hrvatska djeca, u hrvatskim školama, po previšnjoj banskoj mudrosti, učiti isključivo graničarsku i šokačku azbuku.

— Sada, tu, denes, dečeci moji dragi, pod ovim horvackim krovom, to je to: hic et nunc, to je vreme ovo vu kojem mi živemo, od kojega vremena več nikaj nemamo neg ov hip vu kojem se živi i đeđerni zestali jesmo, ar vreme prešestno naše ni, ar je jur, dečeci moji dragi, zdavnaj prešlo, al me razmete, šmrklivci moji, a kaj je prešlo, zanavek je prešlo i nazaj se nigdar vrnulo nebu, a vreme priduče ni takaj naše, ar se ga ja živ dočekati nikak nemrem niti mogel budem, i vendar ovo kratko vreme, koje mi bu Gospon dopuščil da si v njem još nekaj privoščil budem, prosim, gdo mi more postaviti cenu još ovom gospodskom privatnom vremenu kaj mi je živeti sujeno, a sad

da se vučim martološčinu vlašku, ex abrupto, par coeur, da auzvendig šlabečem graničarski i da svoj domorodni i vu poštenju posedeli rojeni maternji jezik zatajim kakti Judaš — ja, prosim ponizno, gdo se to od mene iskati ufa, pa kad tak je, onda vas prosim, sinek moj preštimanejši, da našem dragom gostu i prijatelju iz Servije protolmačiš, honor, laus et triumphus Njima, đeđernim džeferdarima, koji su se svojom servijanskom slobodom kakti kervavom hoštijom pričestili, ali da zato mi šokačku i graničarsku azbuku vučiti se napamet šlabekuvati nigdar ne bumo. A, to pak ne!

— Pa kaj tu tolvajsku marhariju naš Gospodin Ban z našim Horvackim saborom dopuščal, za pet ran božjih, bude, kaj su oni si skup ponoreli, kaj oni ne znaju da je reč materina od đemanta sakoga preštimanejša, gemma praetiosius omni. Ova naša boga domača reč, hotel bi reči, akoprem je malena, ali je preštimanejša od sakog drugog idioma, meni, pak ak baš hočeš, i totius Illyrici, jer kaj mi bu poslužil taj njihov prekleti Illyricum, i kaj mi buju si njegovi, pardon, messieurs, distinguons bien, je ne propose rien, j'expose, kaj mi buju si ovi njihovi hipotetični tolvajski lingvistički đunđi jenoga jezika koji je dalmatinski, ak hočeš, i šlavoniterski, ali ni moj, ni naš, pour raguser, c'est pour nous Croates — trop tard, chers amis, gda nam ovu zlatarsku pilovinu zlatneh mojih zagorskih fraz zeti hočeju, a pitam se zakaj i nigdo, pak ni sam gospodin Ban, nam to povedati ne razme, mi zlatne droptinice našega domorodnog slavnog jezika čuvati imamo, a se ono, kaj berbočeju naši fakini, se je ono megla, prosim, i, sinci moji dragi, a specialiter pak dragi naš gost iz Servije, pripazite mi, prosim, dobro, da ja ne bi prorokuval zlo sakojačko, ali ova serditost i nenavidnost, s kojum se naš jezik vmoriti spremaju, ne govori o dobrem, ne, ne, a koji zrok tomu biti ima, da su se si vragi naši na nas spremili, da nam vrat naravnaju i tak nas sfundati hočeju, ne znam, ali slutim da nas buju pokrali, jer drugač neg

krasti ne razmeju, dieses faule Zigeunervolk der Illyrier, das ist für uns das Letzte vom Letzten, das wird uns früher oder später zu Grunde richten...

— Čast i slava Serviji, koja svoje hercege i krale v davnašnjoj prošlosti imala je, a svoju političku slobodu i denes ima, ali da naši graničari i litoralci prekleti nas sfundati hočeju, nad tem se nikome čuditi ni treba ni potreba, pokehdob ti vragi pekleni naši pred Svetlost Spodobe Lica Našega nigdar se nisu, ni denes se vun ziti ne ufaju, neg tak misle, kranjski hudiči, naj bi se napravil jedan kagbirekli compromissum izmed nas, i to tak da bi mi njim Telo Jezika Našega dobrovoljno ustupili, kagbi oni nam komandjerati uzmogli, i to bi tak ostati do konca sveta imalo, o, Otec naš milostivi, pitam se, a gde je i gdi je človek koji bi znal i mogel premisliti kulika zla mi vu ovi hip činimo, kaj sam povedat hotel, quis considerare valet, quanta mala per momentum perpetramus, wann wir in dieser prinzipiellen Frage der Liquidierung der croatischen Sprache nachlassen. Meine Muttersprache ist vom Herren geschaffen, das ist keine provinziale Mundart, mein lieber einziger Sohn, du solltest das deinem Freunde erklären, kaj je to morti provincijal, hanc magicam linguam Dominus fecit, haec lingua est animus nobis, sunt mores fidesque generationum, eheu, hodie nam se vlaški requiem sprema, ak boga jedinog znate, i tak nam bu reč zginula, ak tak ostane, sicut capillus in capite, kakti las z glave, sinci moji čemernejši, i to ti, prosim, protolmači našem dragom gostu, kome sreče i zdravlja napijam ponizno ga proseč nek blagoizvoli ne pozabiti da ga ovaj horvacki stari krov navek kak brata spreštimavano sprejemal bude dok tu Emerički živeli i komandjerali buju...

Razočaran godinama poslije Kraljeve pogibije radikalskom politikom, torpediran kao ministar i čovjek Obrenovićevog Dvora, kome su gospoda dinastičari u sjeni novog kapidžika

zgazili karijeru, demoraliziran Bregalnicom kao otac, jer je na Bregalnici pao njegov zet, okružni sudija Lazarević, ostavivši mu kćerku sa dvoje djece u dvadeset sedmoj godini kao udovicu u punoj besperspektivnosti, a i sin njegov Gedeon stoji sa svojom baterijom negdje na Drimu usred Arnautluka, pa, kao što se čuje, ono je pravi pravcati rat tamo dolje, sa Prenk Bib Dodinim bandama, te Stevča Mihailović, takoreći, danonoćno strepi da na njegovim vratima ne pokuca ponovno glasnik smrti.

Rastrovan potpuno, nestalo mu je moralne kuraže da prisustvuje naricanju i kukanju svoje ljubimice, pa kako su se javile još dosadne i neprijatne smetnje oko koronarki, savjetovali su ga liječnici da prekine s pušenjem, i to rezolutno, da promijeni ambijent, po mogućnosti što prije, i tako se odlučio za Opatiju kamo je još za svoje diplomatske karijere dolazio na odmor, te mu je čitav kvarnerski kraj odgovarao ukusu, opran i blistav kao lakirana razglednica.

Nedjelja o podne, terase, skalinate, miris borova, češera, kadulje, sljeza, ružmarina, soli, joda, ribe i vjetra, vodoravna crta maestrala, kobalt sasvim tamne, gotovo crne boje pjeni se sa bijelim grivama od Cresa i Velih vrata, kao da se igraju pliskavice, a iznad staklene modrine sedefno plava svjetlost nebeskog satena, iskri se more, podne je, helenska vedrina, bogovi na suncu, a pod olinjalom sivom Učkom poplava zelenila vlažnih opatijskih perivoja i vrtova, čitav Olimp bogova i boginja spustio se na krovove ljetnikovaca opatijskih u sjeni starih mračnih parkova, sa svijetlim kolovoznim nebom.

Sa terase hotela »Erzherzogin Stephanie«, pod nogama Golfo di Carnaro, sa bogato nabranom plisurom planinskih lanaca, u boji japanskih akvarela, od Risnjaka i Plasa do Hreljinske gradine pa sve iznad Bribira i Hridine svetoga Marka, gdje se u daljini, u pastelnosunčanoj podnevnoj prašini, dimi Canal di

mal tempo sa dalekim Vratnikom i hajdučkim velebitskim masivom, plava panorama od Omišlja i Glavotoka na Krku do strmih zelenkastih kulisa iznad Mošćenica, od Brseča spram Labinštine, sa bijelim rasutim Veprincem po hrastovim gustim šumama, u beskrajnoj varijaciji rasvjete, od Kantride do Martinšćice, razlistava se plava lepeza panorame te čovjek u mislima kao da kažiprstom dodiruje obrise hridina, spuštajući se pogledom preko tamnomodre diluvijalne creske kornjače, koja je zaronila u vodu od Omišlja do Malinske, a sa terase »Erzherzogin Stephanie« tiho žubore violine valcera *Rosen aus dem Süden*, u blagoj sentimentalnoj sordinanti.

Sve je blijedi akvarel, osjenčan prozirnim velom ljeta, smilja i kadulje, grožđa i konjaka i jezivo melankolične lamentacije, koja u beskrajnom solilokviju, takoreći dvadesetčetiri sata dnevno, progovara iz gospodina iz Srbije, koji, odbijajući dim za dimom, razmišlja o tome kako je zapravo proživio svoj život u zemlji gdje se ljudi dave i proždiru kao rimski patricidi, kad ih osuđene na perverznu smrt bacaju u vučjem džaku u vodu, da se vezani sa bijesnim zvijerom dave do istrage, utapajući se.

A sada, za ručkom, u velikoj blagovaonici u Jurjevskoj, raspričao se Stevča o sebi, o svome životu, kako je teško i glupo bilo vratiti se iz Beča kao diplomirani doktor pravnih nauka i legitimirati se u primitivnoj i zaostaloj turskoj palanci, prije svega, razumije se, politički.

— Što si bečki doktor, lepo, ali ti, bato, treba da se legitimišeš u javnosti ko si i šta si, da znamo kakav si, i zato, bato, imaš, brate, divit i hartiju, pa lepo, izvoli, sedni, pa napiši, i to pod svojim potpisom, šta misliš, i to ne, dobar dan, čaršijo, levo i desno, prodajem amrele, nego ti, batice moj, izvoli da se pokloniš opanku do crne zemlje, jer gejak i opanak je, razumeš li, bitango pisarska na strani, gejak i opanak je narodna svetinja, više od toga, »Narod«, sam po sebi (»das Volk an sich«), a gospoda ofisiri su, opet, »Narod« za sebe (»das Offizierscorps

an sich«), te ako njihove gardiske čizmetine sa sedamdeset pet dinara mesečne plate nisu »nacionalni ideal«, pitamo se, gospodo, šta je na ovome svetu idealnije od gardiske čizmetine? I tako, bato, pišeš i pišeš, dobar dan, gospodo gardiski ofisiri, vi ste nada i uzdanica naša narodna, jer da nema vas, ne bi ni nas ubogih građanskih podanika, razume se, bilo, i mi smo na službu vašu, jadna civilska družba, danonoćno prisutni, mi služimo, dakako, i mi se ne mešamo u vašu politiku, ni levo, ni desno, razume se, jer naša građanska svest i savest naređuju nam da slušamo u stavu — mirno, razume se, i tako argatuješ i potpisuješ bljuvotine, a to sve samo zato da bi dočekao svoj ukaz sa sto dvadeset dinara mesečne plate kao pisar inostranstvujušči, kao javni i nacionalni radnik u ime seljačke bede, kao čovek patriota, koji vrši važne nacionalne i državne poslove, a, de facto, kao priglupa luda, a ja sam se baš takvom ludom rodio i najbolje bi bilo da me Gospod nogom obori jednoga dana, pak da se završi ova luckasta zavrzlama, đavo je odneo,

— Doživeti u ovim olujama sve što se doživelo, kao da je bilo suđeno nekim ukletim Polifemima da se to doživi, jer kada se kaže da nam glava o končiću visi, nije se reklo mnogo, a ako je to sazrevanje neke takozvane »nacionalne« ili »državne« ili »političke« svesti, svesti jedne divlje bulumente, he–he, »istoriska nužda«, kao što su govorili hegelijanci, čast i slava Vo Višnjih tom prokletom Sazrevanju, tek toliko znam, danas, kad sve ovo gledam takoreći sa kapije beogradskog Novog groblja: roditi se usred ovoga džumbusa, bolje bi bilo da se nismo rodili, časti mi, bilo bi bolje da nismo provirili, oprosti mi, stari prijatelju, iz majčine, da, tako je, na časnu reč, jer, otkad sam živ, kazaljke, brate, na sahat–kuli naše istorije vrte se natrag, u obratnom smeru. Kome ja mogu da dignem zavese ispred ove naše istorije, koja se zove ôte–toi, que je m'y mette, a zna se da se našim srpskim krunisanim glavama ne piše dobro, jer još nije bilo Vladara u ovoj zemlji, koji se nije proveo kao Knjaz

Mihajlo u Košutnjaku, a tako nam dokazuje istorija, a ako ova gospoda ženevski pustolovi misle da će naš narod večno sisati veslo, varaju se, bolje bi bilo i za njih ne roditi se, nego biti stipendist Peterhofa, a kamo nas vodi Peterhof, to se sada pokazalo na Bregalnici. Gledati, videti, znači tiho se peći na vlastitim mukama, kao beli bubreg na žaru. Predvideti, jaukati, pretiti, a život, jakako, prolazi, i eto kad je čovek dogurao do toga da posmatra stvari kostobolan i krezub, iznemogo, bedan, na kraju puta, kome može da koristi, nikome, a tako i valja, kad nije umeo da umre mlad. Kod nas prebijaju starkeljama kosti na lapotu samo zato, jer starci neće više da oblaguju ni sebe ni druge, a i ja sam, brate, sazreo da me neko ašovom lupi po lobanji pak da legnem, dosadilo mi zapravo sve. Reci za nešto što se nekom našem gospodinu đeneralu ili sreskom pričinja kao mogućnost šâpa, da nije fer, ili da njegova apsandžiska ideja nije baš nikakva krupna istoriska zamisao, da njegov traljavi kabinet ne vredi ni boba, iskaži, brate, svoje mišljenje, progovori šta misliš — ako smeš, jer ovi naši boljari i knezovi ne potrebuju savetnike, nego žbire, oni vole Cigane kad im sviraju uz dlakave uši, a ne ljude evropski obrazovane i poštene!

— Odakle počinju naše neprilike, đavo bi ga znao, i gde im je, takoreći, koren, i gde je izvor ovog našeg zla svakojakog, nije teško odgonetati. U tome, što je naša zemlja gola i bosa, eto, zbog toga, što smo, brate moj, opanak, a opanak, zna se, nije čudo božje da bi mogao da skoči iz sebe kao mačka iz korpe. Kraljuj, opanku, uzvišeno i mudro ako si i sam opanak, a od civilne liste, koju ti raja daje, jedva možeš da skuvaš dva rovita jajeta, i to je ono što nas bije od početka, što nam kraljevi nisu gavani nego seoske cicije, pa čekajte, ljudi, evo nam ove naše nove peterburške Dinastije, finansiraju je sa sviju strana, pak da vidimo kako će da završi, sad se banči, dakako, slave se pobede, a zna se da svakoj pesmi kraja biti mora...

— Dakako, i kraljeve treba gledati ljudski, ni kraljevi nisu svemu krivi, budimo ljudi, uzmimo kao ljudi, ako vladar ove Srbije naše, kao predstavnik našeg suvereniteta i, molićemo lepo, nosilac Krune jedne evropske države, kod koga su akreditovani poslanici svih evropskih velikih sila, servira kod svog kraljevskog ručka svojim zvanicama sladoled, na primer, prospe se čaršijom poznati uzvik negodovanja, »ua, ua, sladoledom da se goste kod srpske kraljevske trpeze ovi inostrani mangupi, i to još sirprizom sa konjakom i palačinkama flamboajan, mesto kajmakom užičkim ili ćevapčićima, pa zar mi zato plaćamo Kralja, da ni domaće proizvode neće da reklamiše«. Eto, tako je bilo u Milanovo vreme, tako je ostalo i za onog nesrećnog Aleksandra, a i danas, kako se čuje, počela je naša radikalska čaršija ponovno da gunđa kako se prosipa ogromna para na Dvoru. Živi bili, pa videli!

— Braniš li, čoveče, protokolarnu logiku diplomatske trpeze, »pa čekajte, ljudi, pobogu, čekajte, polako, ne radi se o sladoledu nego o protokolarnom diplomatskom ručku«, a, jakako, svrstaše te u crnu reakciju, u dvorske pripuze i ližisahane, u douškivala, pa se sada peri kako umeš, kad si jedamput za svagda opanjkan temeljitom sumnjom da braniš tiraniju, a platili su te ukazom jer si imenovan za pisara u Parizu s pasjom ogrlicom od sto dvadeset dinara. Glavno je bilo i ostalo u ovoj zemlji da si na jeziku slobodouman, prvo, a čistunac zatim, razume se, pre svega čistunac, dakako, moralista, brate, da trajno fataš lopove koji upropaštavaju državne interese, da glasno propovedaš svoje državotvorno uverenje, kako je svaki Srbin koji nije radikal lopov, i kako nema na ovom našem svetu dovoljno državne kontrole, koja treba da je katanac pasji ili sedam i po kila težak požarevački lanac, simvol naših državničkih okova, a zatim da veruješ u Kosovo, dakako, da pouzdano znaš šta hoćeš, a da hoćeš uvek ono što se »odozgo« hoće, da bi ti to isto i tako isto — dole uzmogao hteti, a to je, da je

najmudrija Srpska vlada uvek ona, zna se, radikalska, a što se pak zavereničke logike tiče, da postojano konspirišeš protivu onoga o kome pišeš panegirike. Budi lojalan uslovno, to jest drži nabrušenu kamu, ali u džepu, za svaki slučaj, samo tako, a nikako drugačije! Eto, čemerne li zaista pogibije one lude od Aleksandra Obrenovića, s onom njegovom kneginjom Lunjevicom, a šta bi od toga, ako boga znate? A šta oćete, bilo je pod našim sivim Vojislavljevim nebom i svetlih, trijumfalnih dana, kada su grmeli topovi pod Obrenovićima oko Niša i Toponice, kada je stigo aber iz Beograda da se udari na Turke, pa koliko god je to bilo ludo, bilo je ipak lepo, i neću nikad zaboraviti one lude od đenerala Zaha, bio je fantast, ali romantik, brate, ljudi onoga vremena uopšte bili su romantici, a recite vi našim radikalima da je kraljica Draga Lunjevica rodom baš takva kneginja kao i Karađorđevići, a ja, pregrišće vam grkljan, jer za njih je Oplenac, bato, alfa i omega, a Oplenac, to nije Oplenac nego Peterhof, pak da vidimo i to... Svu našu srpsku politiku izgriza nam memla našeg kurdistanskog mentaliteta, đavo ga odneo, šta oćeš, mehane, kafane, pivnice, krčmiš za sitne pare ovde, a tamo varaš svet za drangulije, demokratske, francuskog tipa, razume se, to ti je naša društvenost, liferacije pa zavera kod rakije, »a ti, bato, gledaj da ga ucmekaš, ali tako da to niko ne vidi, da ga iskasapiš i da ga urnišeš da i ne mrdne, oca mu naprednjačkog ili liberalnog, eno ga, gde u *Srpskoj zastavi* piše same bezobrazluke, treba ga dokusuriti i isprašiti mu ludi tur da se opameti«,

— Sve je to ludo, a evo šta je paradoksalno: govori se i piše patetično o Svetom Amanetu naše istorije, o našem Rasnom Poslanstvu, a to je, kada udovica blaženopočivšeg knjaza Lazara udaje svoje kćeri za Nekrsta, i kada mu sin ratuje u Anatoliji pod Alahovim repovima, a ti sada, ako imaš koplje da ga lomiš kao biva iz principijelnih, molićemo, razloga, izvoli, brate moj dragi, upiši se u Akademiju nauka, upusti se u visokoparnu

prepirku o tome da je pop pop, a bob bob, pak da vidiš šta će od toga da bude, i sada, na kraju, kad smo se i sa Bugarima zakrvili, a sa Turcima uortačili, ko sme da mrdne, kako upravo naša turska saveznička politika nije magistrala naše istorije? U redu! Politikom bavi se i u svetu samo pismena čeljad, pak je tako, logično, i kod nas, dobro, pišeš, i to ne po narudžbi, nego po svom slobodnom uverenju i jedino priznanje koje će ti dati sa najvišega mesta, to je da si dobro opaučio one liberale, udri po liberalima, po lopovskoj gospodi, »nasmejasmo se do grla i pukosmo od smeja kako vi to njima, a bilo bi još bolje da ste ukazali na ovo i na ono«, a ovo i ono, to je već između redaka čisto uckanje na pasju hajku brakerima: »Razderi zeca, majku mu kukavnu, raspori mu utrobicu, ta valjda nećemo moralisati nad žgadijom«,

— Ovo prokleto naše trajno prisluškivanje šta radi Sankt–Peterburg, a zatim, kako stoji s ruskim velikim kneginjama na Cetinju, jer te nam babe kroje kapu ima već dobrano dana, i je li stigo kurir i doneo neku poverljivu vest iz Ženeve, šta radi tamo čika Pera sa svoja sina dva, pa kad nam je, fala bogu, stigao mili naš čika Pera sa svoja sina dva, eto šta nam je doneo, Bregalnicu, da joj Gospod satre spomen dok ima sveta i veka! Bregalnicu nam je doneo naš čika Pera, i ako je Bregalnica naše poslednje zlo, da joj upalimo sveću, ali bojim se, brate, da nije, a to je juče bilo, kad se o tome maštalo, a danas, to je ostvarenje naših ideala, a naši su ideali u Parizu, danas, da vidimo u Parizu šta o tome misle »naši« u Parizu, a »naši« u Parizu, imate li vi pojma, gospodo u Rvackoj, šta znače »naši u Parizu«, i koliko ti »naši u Parizu« koštaju naše fondove, koji se pune bedom iz prosjačke torbe? Bio sam i ja u Parizu s »našima«, bio sam čak i ja jedan od »naših« u Parizu, i mogu da kažem da, zapravo, »naših« u Parizu i nema, nego su to sve »njihovi« u Parizu, jer ko se već jedamput našao među »našima u Parizu«, taj se i izvadio iz srpske čorbe, i taj se više praznog džepa ne vraća iz tog našeg Pariza, jer, na kraju, nisu ni Francuziki veslo sisali,

pa kobajagi da ne znaju ko je »njihov« u Parizu, a ko naš? Ona čokolada pariska, ona krv, onaj Folies–Bergères, sve to nas košta, dragi moj kolega i illustrissime, grdne pare, a bambadava, a tek »naši u Beču«, a to ti je, valjda, poznato, o, bože pomozi, a, opet, ovi vaši bečki agenti kod nas na Terazijama, bolje bi bilo da se niste rodili nego da nam šaljete ovu priglupu čeljad, a sve to gledati izbliza, kao što sam ja usred ovog kurvarluka proživeo svoj vek, kao u zemunskom bordelu, čoveku se diže utroba,

— Onda još nešto: postoji kod nas tajanstvena reč prevrat! Vaši omladinci, tu s preka, u Rvackoj, u poslednje vreme mnogo buncaju, upotrebljavajući tu čudnu reč gde treba i gde ne treba, a ponajviše gde ne treba, dakako, jer ako ima nešto na svetu što će našu zemlju u paramparčad razderati, eto, to je ta prokleta reč — »prevrat«, pa odmah uz prevrat »zavera«, ili »zavera«, pa odmah uz zaveru »prevrat«, to je naša crnorukaška filozofija, od koje imamo da crknemo — pre ili kasnije. Pa zatim: naša cetinjska tazbina s onim babama ruskim kumuje tim prokletim prevratima, ko će koga, to je to, a sada su ovi one, i, eto, sad imamo pačariz, fala bogu, pa da vidite šta će od toga prenemaganja da nastane, kada Jevo Prevashađìteljstvo barὸn von Giers ili Son Excellence baron Hartwig, envoyé spécial plénipotentiaire, ili đeneral Artamanov skuvaju novu porciju svoje ruske percovke, kao što su nam i sada skuvali s onim Koburgom prokletim, i samo lude mogu da misle da smo s tom prokletom Makedonijom nešto profitirali, a sad je Habsburg na redu, da vidimo i to! Čovek može mnogo toga da preturi preko glave, u redu, tako je i prirodno, i ono, što se naivno zvalo jedamput, i »ideale svoje može da pregori i sarani«, i to je u redu, sasvim jasno, i o beskarakternosti može da stvori svoje mišljenje na gorkom, što kaže, iskustvu, pa kad je sve to, da tako kažem, apsolvirao, pita se, na kraju, a čemu, zapravo, on a peine à haïr ce qu'on a bien aimé... Budimo ljudi, kad smo doterali do toga da se veruje kako su mitraljezè i revolveri jedino

političko sredstvo, onda, brate moj dragi, stvari prestaju da budu ono — što se zove Evropa; bomba i kama, to je onaj pustoturski Pulverfass, a ova prokleta kuga od prevrata i kod vas je stala harati, bogami, jer, eto, i kod vas, u Rvackoj, počelo se, bogami, pucati crnorukaškim revolverima...

Kamilo, koji je s punom pozornošću slušao svaku riječ gospodina srbijanskog ministra, kako duhovito, zbrda–zdola, priča o svemu et de quibusdam aliis, kako mnogo i dobro, zapravo, konverzira, nije mogao da ga ne prekine, učtivo, no ipak ne manje odlučno.

— Oprostite, molim vas, gospodine ministre, sve što čujemo zanimljivo je i poučno, uzme li se u obzir da to govori čovjek koji dolazi iz nepoznatog kraja, putnik čije su riječi više–manje autentična svjedočanstva sa terena, da tako kažem, ali ipak, dopustite, što se revolvera kod nas, u Hrvatskoj, tiče, bez obzira na provenijenciju samoga oružja, puca se danas iz posve drugih motiva, naime, kod nas, u Hrvatskoj, ako se puca, puca se iz subjektivnog uvjerenja da je to jedini način borbe jednog naroda, koji želi alarmirati Evropu, kako je usred Evrope, kao evropski narod, kolonijalno zarobljen,

— Kako to mislite, ne razumem, kad sam, naime, rekao da se kod vas mnogo govori i piše o prevratu u poslednje vreme, mislio sam na neku vrstu kontaminacije u tome smislu, naime, da naši crnorukci izvoze ne samo svoje ideje, nego i revolvere, a to mi je poznato iz sopstvenog opažanja, pa kad ovo kažem, mislim da to mogu reći, razgovarajući diskretno, razume se, sa svojim prijateljem iz mladosti, takoreći poverljivo, jer tako, na kraju, mislim kao što sam rekao, pucalo se i ubijalo, kao što nam je poznato, mnogo godina i u Makedoniji, pa sada vidimo šta je od toga nastalo, eto nam Bregalnice kao dokaz kamo vodi ta i takva politika prevrata i pucanja,

— Bregalnica, oprostite, to je jedna stvar, a atentati u Hrvatskoj simptomi su jedne krize, nezavisne od svih vaših briga, lokalnih, srbijanskih, atentati u Hrvatskoj znak su jedne

mnogo dublje i šire i opasnije krize, austrijske naime krize, a da ova austrijska kriza postoji, to je nesumnjivo i to ne treba, mislim, vama, kao austrijskom đaku, specijalno dokazivati! Naši atentati su naša vlastita, hrvatska subjektivna stvar, i, kao što rekoh, naše atentate ne treba objašnjavati kao političko srbijansko sredstvo, jer to nam je poznato, to čitamo dnevno u *Reichspostu*, to nam je dokazao bjelodano — Friedjungov proces,

— Čast vama, mladi gospodine, ali mislim da je Friedjungov proces dokazao upravo ono što ja tvrdim, naime, obratno od ovoga što tvrdite vi, bez obzira na to da li to piše ili ne piše austriska štampa,

— Friedjungov proces je dokazao samo jednu jedinu stvar, a ta je, gospodine, da se Austrija nalazi na samrti.

Obje dijagnoze izazvale su obostrano iznenađenje.

Ministar Stevča, zbunjen, takoreći, više od toga, upravo zabezeknut, nastojao je svojim uznemirenim pogledom da iz zjenica Presvetloga izvuče, kao iz dubokog bunara, kako, do vraga, to da se ovdje, pod ovim krovom, i to na usta mladoga gospodina, izgovaraju takve teške riječi, tonom i načinom, kao da se očekuje bilten o smrti ove antipatične austrijske pokojnice. Kamilo, sumnjičavo ispitujući ovu obrenovićevsku, austrofilsku kreaturu, nije li se ovamo uvukao neki agent–provokator, đavo bi ga znao za račun čijega servisa, postidio se na trenutak kao da je pretjerao.

Prevladavši ružnu, u svakom pogledu nedostojnu i neplemenitu misao, kao simptom očite moralne neurastenije, Kamilo se sabrao, i da nekako otkrije prijelaz preko gotovo suviše dramatski naglašene upadice, on je mirno i sabrano počeo da govori o tome kako je pitanje austrijske transformacije u konfederalističkom smislu jedino političko pitanje opstanka ove monarhije.

— Ili–ili, biti ili ne, to je pitanje, hoće li se Austrija preobraziti ili nestati sa političke pozornice, a kod nas, na našem

hrvatskom terenu, ovaj proces je svakako samo posredno vezan o austro–srpske relacije, no bio on vezan posredno ili neposredno, nikako ne treba da iznenađuje što se obostrano javljaju znaci afiniteta iz solidarnosti interesa. Bez obzira na eventualni budući razvoj prilika i odnosa, teorija o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata nije satkana samo od pustih riječi, nego od solidarnosti, a taj osjećaj solidarnosti svakako je ovisan opet o određenom stepenu svijesti, koji postoji ili ne, ali, u svakome slučaju, kao simptom, osjećaj integriteta južnoslovjenskog od neobično je velike, upravo neprocjenjive vrijednosti, jer u historiji kvantitet doduše ne igra preponderantnu ulogu, ali opet dvadeset milijuna Južnih Slavena ili narodići od dva do tri milijuna duša nije isto,

— Molim, ne kažem ništa, čast tim vašim teorijama, mladi moj gospodine, ja ih subjektivno po svom mnogogodišnjem uverenju ne poričem, molim, to su bili naši ideali još u Beču, eto, tome je najbolji svedok vaš gospodin otac, i naša se generacija oduševljavala tim teorijama, eto, vaš gospodin otac i ja u Beču, pre trideset i više godina, i mi smo palili kandila pred ovim romantičnim ikonostasom, dakako, palili smo, i ne stidimo se toga, toliko principijelno, da me ne biste krivo shvatili, ali nam je, eto, Bregalnica danas — ad oculos — pokazala šta znači na delu ova Ideja, jer, dopustićete, pardon, ako smo mi Srbi s vama, austriskim Hrvatima, katolicima, jedan narod, sa Bugarima mi smo onda duplo više nego jedan narod, jer nam je jezik jedan te isti, jer nam je istorija podjednako krvava, i jer nas veže duboka moralna veza, a to je sveto pravoslavlje, pa ipak, vidite li šta se desilo, preklali smo, brate, našu Sestru Bugu kao jagnje, i to još turskim jataganom, alal nam vera, i ako vi, mlada gospodo, u Rvackoj, imate neke iluzije o onoj crnogorskoj: »Nas i Rusa sto milijuna«, ili pak pogotovu o našoj gospodi crnorukcima, ne bih želeo da budem loš prorok, ali vi, gospodo, pojma nemate, čujte me dobro, što je

politika Svetoga sinoda i njegovog Tehničkog odeljenja — Ohrane, a šta su njeni crnorukaški agenti.

Sjetio se Kamilo Tunguza i njegovih teorija o »Sestri Bugi« (od Velbužda do Slivnice), i tako je, prosto mehanički, po asocijaciji, spomenuo Slivnicu kao protudokaz.

— Bregalnica i Slivnica, gospodine ministre, to su lice i naličje jedne medalje, a želimo li ostati pravedni i objektivni, prvo je bila Slivnica, a zatim je stigla Bregalnica,

— Uza sav respekat, mladi gospodine, oprostite, ali nije tako, jer tu sam ja, oprostite, već bio u diplomatskoj službi, kad je već reč o toj nesrećnoj Slivnici. Slivnicu je izazvao sam kralj Milan, mi smo bili napadači, a ne Bugari, Battenberg se branio, a mi smo, kao Srbija, ušli u rat za odbranu Berlinskog ugovora, i to je, molićemo lepo, bilo po Bismarckovom ili austriskom receptu, sad svejedno, da, da, »jedan mali, lokalni srpsko-bugarski rat nije tako veliko zlo«, to su bile austriske sitne monete, gospodine, žetoni, kad croupier baca na rpe zlata i berzijanskih hartija, a, vidite, ko dramatizuje Slivnicu, taj, brate, pojma nema šta je istoriska istina, a danas, priznajem, iz vaše generacije, Slivnica se dramatizuje potpuno demagoški lažno, to su, ako su, romantičke iluzije,

— Ne radi se ni o kakvim iluzijama, gospodine ministre, nego o politici, i to o stvarnoj politici na nekom određenom stvarnom stupnju narodne i socijalne svijesti. Kod nas, u Hrvatskoj, pucalo se, i to mnogo više i nerazmjerno glasnije nego danas, još u ono vrijeme, kad ste vi sjedili na vlasti pod Obrenovićima, naime, godine Devetstotinatreće, nekoliko tisuća našeg hrvatskog svijeta prošlo je kroz zatvore, a na desetke je povješano i postrijeljano, a gdje su onda još bili vaši crnorukci, oprostite, radi se o jednom normalnom procesu sazrijevanja revolucionarne narodne svijesti, a ni o kakvim makinacijama svejedno koje i kakve, ove ili one oficirske hunte, pa ako hoćete baš i Crne ruke, i ako se danas piše kod nas o prevratu, piše se, dakako, ali nikako ne u onom smislu, u kome vi mislite da se

piše, jer, dopustite mi, o svemu tome nemate jasne predodžbe, niste naime upućeni o čemu se radi,

— Interesantno, zaista, i moram priznati da sam iznenađen, zbunio se ministar Stevča, obrativši se svome prijatelju presvetlome Emeričkom, kao da ga pita, »pa kako je moguće da se pod krovom jednoga šefa austriske političke policije govori ovim tonom i jezikom«, a pravo da kažem, eto, baš i to, da se tako govori o tim stvarima ovde, pod ovim krovom, jedan je od dokaza apsolutne slobode vašeg austro–hrvatskog liberalizma, naime, mislim, da me krivo ne razumete, da se slobodno i neuvijeno izgovaraju tako teške i sudbonosne reči, a da nikome ne padaju na pamet neke posledice po takozvanim pozitivnim zakonima. Jer kod nas, u slobodnoj našoj zemlji, usred naše demokratije, braćo moja, to bi bilo nezamislivo, jer naša radikalska demokratija, zna se, ona je oličenje svih građanskih sloboda, a vi ste austriska tamnica, dakako, same laži i same podvale na sve strane. Kako vidim, dragi moj amice i burazeru, tvoj sin bavi se politikom, i to politikom prevrata, stari moj druže Kamilo, što, i to još politikom, kako vidimo, bogami, subverzivnom, u svakom slučaju, i to, moliću lepo, po mom vlastitom kriteriju neopasnom, ali objektivno svakako opasnom,

— Opasnom, dakako, kako da kažem, dragi moj stari, ovaj dečko još je u četvrtom razredu gimnazije podmetao bombe pod razne madžarske zgrade, a, što da se taji, danas je suradnik *Pijemonta*, i tu, brate moj, ne pomaže baš nikakva moja razumna riječ, ni argumenat, ni moje brige, jer tko vodi već računa o interesima svoga oca,

— Mladi gospodin je saradnik *Pijemonta*, a kakvog *Pijemonta*, da nije onog našeg revolveržurnalističkog krajcarblata, što ga ne čita niko nego samo nedoučeni đaci i šegrti?

— Da, da, tog beogradskog *Pijemonta*, brate dragi, a kakvog drugog, i ja mu govorim već godinama da nije sabran, ali svojim

autoritetom, bože moj, ja ovom dečku nikad nisam mogao da objasnim ništa, on je zadrti supilovac,

— Dakle tako, ni ti, svojim autoritetom...

— Ah, molim te, kakav moj autoritet, gdje je moj autoritet, tko mene pita za moj autoritet, zar ova današnja omladina pita svoje roditelje šta misle, da li vodi računa o bilo čemu što zadire u egzistenciju vlastite obitelji? Pa i ti imaš sina, ova ti je stvar, bojim se, poznata, i iz vlastite perspektive?

— O, ne, ne, što se moga Gedeona tiče, on je, fala bogu, imun od ove zaraze, od kolevke takoreći apolitičko dete, još sam sedeo o prevratu 1903 u Upravi grada kao ministar u apsu, kad mi je donosio hranu u bajbok i tamo me tešio na svoj način, a bio je tada u sedmom razredu gimnazije, kao biva, kaže, »tata dragi, jedino što smo imali od tvoga ministrovanja bio je državni fijaker, a da si bio mudar«, tako mi je magare govorilo, »da si bio pametan, mogli smo se i običnim fijakerom vozikati Terazijama, pa bi opet bilo isto, fijaker ko fijaker, a zbog fijakera pasti u aps ne isplaćuje se, jer politika, i sam si govorio, kurva je nad kurvama, pa kad je tako, opameti se, molim te, iako kasno, ali ima još vremena«. Ne, ne, moj dripac bavi se trgovačkim poslovima, on je advokat velike jedne švajcarske firme, fala bogu, treba da kucnem o drvo triput, međutim, ovo, što čujem od tvoga gospodina sina, stvari su, brate, nadasve interesantne, nažalost jalove, to je, brate, romantizam sedamdesetih godina, o, bože, što smo bili naivni, kao onaj moj đeneral Vranja Zah, sećaš li se, burazeru, kad sam ono krenuo na Turke, 1875, na Varvarino, am Tage der heiligen Jungfrau und Märtyrerin Sankt Barbara, vidim kao danas, a, eto, sad sve ode, ajmeh, do đavola... A, dakle, tako, mladi gospodin je iredentista, to je zanimljivo, pijemontez, znači, sve ono što ste čuli izgovorio sam takoreći u uši gospodina Tunguza, to jest samoga Apisa, a, bogami, ko bi slutiti smeo i umeo da Ruka Apisova seže čak ovamo, do ovog vašeg pitomog i tihog Zagreba, i to

još do tvog doma, dragi moj stari druže i prijatelju, e, eto tako, postoje dve logike, iluzionistička, kad se razmišlja o stvarima, jer se nešto priželjkuje, i ona druga, iskusna, kad se više ne veruje u obmane nikakve vrste, nego tako, kao krava rogom o stenu, zna se, neće drugi put, ako ga je razbila. Ljudi moji, rušiti vašu Austriju, bez obzira na okolnosti, bile one negativne ili pozitivne, rušiti ovu vašu Austriju za račun malih balkanskih država, sutra će Prenk Bib Doda ili Esad da stave krunu na svoju mnogopoštovanu glavu, pak da vidite njihova Kosova, njihove Slivnice i Bregalnice, i to će da bude bal, istorija, razume se, balkanska istorija, dakle, rušiti Austriju, ovu vašu Rvacku, braćo moja, ovu lepu zemlju s vašim kelnerima i s vašim hotelima i kafanama, pa ima li to smisla baciti srebrnu kasrolu kroz prozor za krvavu džigericu na kasapskom panju? O, Gospode Bože, pa zar vi, ljudi, ne vidite šta je džumbus? Vi tako udobno i lepo putujete po vašem starom voznom redu, kao regnikolarci Hrvatskoga sabora, čast, i ja, eto, prolazeći ovom vašom blaženom Austrijom, uvek mislim, bože, bože, kako ovi ljudi nisu svesni kako je udobno živeti u prilikama gde fijakeri uvek stoje na jednom te istom mestu već čitav jedan vek, gde su restorani po stanicama gospodski kao u Engleskoj, klupske fotelje, tiho otkucavanje satova, gdje se vreme zaustavilo na šenbrunskom balkonu, pa uživa u tišini perivoja, i zato, gospodo, postoji li neki savet za vas, svakako je najmudrije, quieta non movere. Jer, eto, u čemu je stvar: naša današnja gospoda dinastičari izumili su veoma dobru metodu! Poznato je, da biti dinastičar i to deklarisati javno, nije baš oportuno; to izaziva podozrivost, jer, na kraju, boriti se danas za nečiju Krunu, ispada čovek nesavremen, a pomalo i smešan, ali »boriti se protiv reakcije za socijalizam«, na primer, to već zvuči modernije i eto naše socijalističke krunjene glave, koja je danas, fala bogu, republikanska, eto nam prevodioca Stuarta Milla na prestolu, takoreći republikanac pod Krunom, intimissimus

Bakunjina, zna se, još iz švajcarskih dana, to zvoni već mnogo atraktivnije, a i masonskim ušima takve stvari dobro zvuče u Parizu, takvim se parolama može vrbovati telad mnogo efikasnije, dakako, a ko u to ne veruje, taj je obrenovićevac. A zapravo, nismo mi krave, kolega, mi smo evropski đaci, bogamu, znamo mi šta znači ovaj hadžiluk u prazno, ovo teranje vetra džabe i na veresiju, ovo metanisanje Kruni, a paralelno s time trajne pretnje pobunama i revolverima, atentatima, bombama i barutom, dosadiše ove naše Crne ruke već bogu i vragu, zna se da se ova hajka tera za ruske račune, a kamo ovi naši crnorukci mogu da nas još povedu, neka sam đavo zna, tu nam je Bregalnica argumentum ad hominem! Pedeset hiljada platilo je glavom ovaj zločin! Puše se kod nas kraljevske glave kao cigarete, sa popušenom krunom kao sa pikavcem u pepeljaru, u redu, molićemo lepo, šta će nam ovakav pretendent kad neće da nas finansira, kad nam ne vredi ni marijaša, a drugi u ludnicu, a treći neki ruski princ ili montenegrinski, sve u jedno, zavrzlama i golema halabuka, vežemo kante o mačje repove, plašimo svet skandalima, prisluškujemo šta se o tome čuje u svetu, šta misle »Velike Sile«, jer to je jedino važno, a ovim »Velikim Silama« potrebna je naša gungula, radi se o milionskim poslovima. Nema takve okrunjene glave koja ne bi bila sklona da proda sve svoje bubnjeve i generale, bez obzira na nacionalnu misiju, glavno da joj se obezbedi budućnost u Crédit Lyonnaisu, i zato, u redu, mlada hrvatska gospodo, kada već stižete k nama u hadžiluk, onda, molim vas, uvažite da se iza onog našeg mekteba kriju mnoge stvari koje je dobro poznavati, kad već čovek želi da metaniše pred »narodnim svetinjama«. I, molim vas, sve to bez skrivenih misli, dobronamerno, kao savet starog i iskusnog gospodina, koji zaista nema nikakve druge tendencije, nego da kaže ono što mu je poznato po iskustvu, a to se zove život čoveka kod nas za poslednjih trideset–četrdeset godina, kako ovaj pakao kod nas traje,

— Čuješ li ti to, sine, riskirao je Presvetli da se obrati svome sinu ponovno toplim pogledom, ne bi li se ovaj njegov strah i trepet udostojao sniziti da primi do znanja sve ovo što je čuo od jednog srbijanskog ministra, za koga se ipak ne može pretpostaviti da laže ili da podvaljuje s nekom skrivenom namjerom, a, osim toga, trajna je opasnost da se razgovor ponovno ne uputi neuralgičnim smjerom.

— Slušam gospodina ministra već punu uru, tata, pa naravno da smo čuli sve što je ovdje izgovorio, a što opet nije tako zagonetno te se ne bi moglo pojmiti. Gospodin ministar govori o nečem što je poznato i samo po sebi jasno, a zove se raison d'État, i o tome kako izgleda iza kulisa toga raisona d'État, i ja sam sklon primiti da je sve zaista tako kako nam je to gospodin prikazao, pak dopuštam čak i to da je možda još i negativnije sve tamo dolje, nego što on priča, ali ima tu još mnogo toga o čemu se ne govori, a ipak...

— Što, a ipak, da, i onda, i ako tu još »ima«, prekinuo je otac sina nervozno, ako je doista tako kao što nam naš prijatelj prikazuje stvari tamo dolje, a mi nemamo razloga da mu ne vjerujemo, zar ne, pitam te, logično, što slijedi iz toga, ako je sve ono još negativnije, kao što i sam priznaješ, i po čemu nam onda ono kriminalno stanje ondje dolje ima biti idealom, to hoćeš da kažeš, to se zove tvoja logika?

— Ne, nisam to mislio, gospodin Mihailović govori nam o tome kako izgleda iza kulisa kod njih, a ja pitam tebe, mili moj, a pitam to isto i gospodina ministra, da li je njemu poznato, kako izgleda iza naših kulisa?

— Kako to misliš, iza kakvih naših kulisa?

— Pa jednostavno, iza kulisa, kao što sam rekao, upravo tako kako već iza kulisa izgleda, veoma jednostavno. Kako izgleda iza srbijanskih kulisa, to ja ne znam, jer ono što sam ja bio u Srbiji, ono su izleti, ono su prijateljski sastanci s prijateljima, ono su razgovori koje vodimo potpuno suglasno o kardinalnim

pitanjima, ali kako izgleda iza naših kulisa, to mi je poznato, i mogu da kažem da stanje iza naših kulisa ni po čemu nije utješnije, upravo obratno od toga, ono je nerazmjerno dezolatnije. Ondje kod njih u Srbiji, onaj srbijanski opanak gladuje ili ne gladuje na svojih deset–petnaest jutara zemlje, ali, molim, on je politički subjekt koji ima svoja politička prava, on je organiziran, u smislu ustavnih garancija, u svojim slobodnim političkim partijama, on slobodno glasuje kod tajnih izbora kako misli da je uputno da glasa ili kako se to podudara s njegovim uvjerenjem, on, dakle, predstavlja neku socijalnu, političku i demokratski organiziranu snagu, što kod nas nije slučaj...

— Ali, molim vas, imate li vi pojma što je radikalija, prekinuo je Kamila Mihailović, nema veće prevare na svetu nego što je naša politička demokratija!

— Možda je tako, a možda i nije, jer, pitamo se, na kraju, a što je to demokratija, ali, molim vas, uvažite, pandan ovog vašeg srbijanskog radikalskog glasača, taj isti hrvatski seljak nema svog prava glasa, jer on uopće ne smije glasati ni za što, pošto on uopće nije građanin, nego podanik, on nije subjekt politički, nego quantité négligeable, još uvijek neka vrsta glebae adscriptusa...

— Molim vas, mladi čoveče, onaj analfabetski mutljag i metež u našim seljačkim glavama da bude politički faktor, ogradio se ministar Mihailović od ovih teorija, odmahnuvši rukom gotovo s omalovažavanjem svake, pak i najneznatnije specifične težine ove vrste naivnih paralela.

— Analfabetski metež i mutljag u seljačkim glavama samo je točan odraz isto tako analfabetskog meteža i mutljaga u glavama analfabetske inteligencije, po zakonu vasa communicantia, a metež i mutljag u glavama naše inteligencije je palanački mutljag iz prošlog stoljeća, preživjela glupost od nepregledne mase predrasuda, koje su bile démodée već prije

sedamdeset i osamdeset godina. To je palanački mutljag na tako niskom stupnju kulturne i političke svijesti na kakvome se danas nalaze obje naše inteligencije, hrvatska i srpska. Smijem li biti neučtiv? Upravo kao što vi pojma nemate o Hrvatskoj, jer kad ste vi i bili u Hrvatskoj, kao putnik, inostranac, popili ste svega jedan kapuciner pod repom bana Jelačića na jednoj od kavanskih terasa, a, eto, vidite, upravo tako ni moj gospodin otac, koji nosi Takovski orden prvoga stepena, pojma nema što je Takovo, a mora se priznati da njega uopće i ne interesira da to otkrije, jer, kao što vi dolje kažete, puca njemu prsluk zbog nekih ustanaka raje u pašaluku, a vi, oprostite, gospodine ministre, mislite da je Hrvatska hotel »Erzherzogin Stephanie« u Abbaziji ili Straussov *Rosen–aus–dem–Süden*–valcer, ili arija iz *Fledermausa* — Mein Herr Marquis, ein Mann wie sie, a moj papa zna opet samo toliko o Srbiji da su banditi rasjekli sabljama kraljicu Dragu, i to je uglavnom sve što je njemu poznato o Srbiji, osim konvencija o carinskim propisima, dakako, ali ako je riječ o transformaciji Austrije, onda u prvome redu mislimo na transformaciju naših vlastitih mentaliteta, srbijanskog upravo tako kao i hrvatskog, dakle...

— Oprosti, dragi Stevane, što ovdje pred tobom peremo svoje prljave gaće, upao je Emerički sinu nervozno u riječ, ali ja s ovim dečkom vodim ovaj gluhonijemi razgovor već godinama jalovo, te prosto ne razumijem kakav je to demon koji ga napastuje da govori gluposti, da, da, rekao sam, oprosti mi, gluposti, jer ako je doista tako kako stvari prikazuje u Srbiji naš prijatelj, onda je to stanje fatalno, a da li tako izgleda iza kulisa ili ne, to je drugo pitanje,

— Stanje fakata u Srbiji, to je Dinastija, u redu. Dinastija kao lutka Sankt–Peterburga, ali ako je tako, onda je tu iza Dinastije Sankt–Peterburg, molim, a to nisu samo kulise, upravo kao što ni Uprava grada Beograda nije kulisa, a ni one parade na Banjici nisu bile kulisa, to nam je dokazalo Kuma-

novo, a danas nam to dokazuje Bregalnica. Drugo je pitanje kakva je to politika, kamo vodi ta politika, no bez obzira na to, ta je politika državna politika, a da iza kulisa stvari nisu sređene, to ne poriče nitko, a i kod nas stvari iza kulisa nisu sređene, i to ne samo iza kulisa nego i na pozornici, jer mi uopće i nemamo kulisa, jer nemamo državne politike, jer smo kolonija, da, da, kolonija, dragi i mili gospodine oče, i dok oni tamo dolje vode ratove, mi selimo u Ameriku...

— Sada opet u Ameriku, u kakvu Ameriku, tko seli u Ameriku?

— Pa zar više od dvjesta–trista hiljada našeg svijeta nije odselilo preko oceana, zar dnevno ne sele na stotine, na hiljade, zar to nije seoba našeg naroda, a zašto, pitamo se, zašto, jer ako je u Srbiji takav pakao, zašto iz onog srpskog pakla ne seli nitko?

— Svi evropski narodi sele u Ameriku, »trbuhom za kruhom«, to nije nikakav rebus, Talijani, na primjer,

— Talijani, da, oni sele, ali nije isto seli li u Ameriku deset posto od pučanstva ili dvadeset pet posto, a, osim toga, molim, ako je tako zaista u Srbiji kao što priča gospodin ministar, neka je, i ako su ove naše iluzije sve samo puste iluzije, ne isključujem ni to, ali, molim vas, objasnite vi meni, i jedan i drugi, kakvo je to stanje fakata u kome se nalazimo da onaj srpski pakao ondje dolje može da se pričinja plavim ostrvom i iluzijom o kojoj sanja jedna čitava generacija, ako je kod nas sve tako sređeno i tako briljantno, jer, koliko je meni poznato, od Dantea do danas za paklom još nitko nije čeznuo kao za spasom, a mi, opet, mislimo...

— O, koliko li te puta pitam bez uspjeha, tko ste to vi, da mi objasniš kakva je to »generacija«?

— Isto tako mogao bih ja tebe upitati, koliko li sam ti puta već odgovorio da smo mi grobari svih laži tvoje generacije, upravo vaših generacija, tvoje upravo tako, kao i one srbijanske, žalim, ali mi smo grobari svih vaših laži, ponavljam, tvojih isto

tako, kao i onih gospodina ministra, transformacija mentaliteta na jednoj i na drugoj strani, to je naš program, jer tu se ne radi o šalama, nego o brodolomu. Ovo što doživljavamo, to je brodolom, to je posljednjih pet minuta prije potonuća, sauve qui peut, a onda se ne pita za sredstva, i ako se tu kod nas puca, ne puca se zato jer to dirigira »nečija« Ruka, molim...

— Ali, to su floskule, dragi, sve se na ovom svijetu može dramatizirati, to je literatura,

— Oprostite, vidim, proradili su naši rasni temperamenti, ali, smem li da kažem, slažem se s vašim gospodinom ocem da vi pomalo dramatizujete, mladi prijatelju, jer, ako je reč o emigraciji u Ameriku, bože moj, ona postoji u svetu, i iz Srbije seli godišnje prilično mnogo našeg sveta u Austriju, u Belgiju, u Nemačku, pečalbari, pečalba, braćo, to je prokletstvo našeg balkanskog opanka, a to sam baš teo da kažem,

— Nema tu paralele nikakve, gospodine ministre, kod vas je isključivo ekonomski momenat spiritus movens pečalbe, a kod nas to je politička strategija,

— O, bože, šta ti još ne ćeš sve izmisliti, ogradio se Emerički od réquisitoirea svoga dečka, kojim ga gnjavi godinama, taj si kverulantski karakter naslijedio od svoga djeda, i on je satima mogao tako deklamirati da bi dokazao kako nema krivo, a nikad nije imao pravo, kakva je to »politička strategija« kad se radi o pauperima, tko nam je kriv da smo se rodili kao bogci, a jesmo li mi jedini pauperi na svijetu, pitam ja tebe, tko kopa ugalj po svima rudnicima svijeta ako to nisu pauperi, pa zar je pauperizam isključivo naš hrvatski monopol?

— Nije, dakako da nije, ali dok vi, gospodo, dopuštate da vam mase bježe preko oceana, ovdje, u ovoj istoj pauperiziranoj zemlji, naseljavate Madžare i Švabe, gradite madžarske gimnazije, sutra ćete otvoriti madžarski univerzitet usred Zagreba, kao što ste na Rijeci podigli madžarski teatar, i kao što ste jučer prodali, upravo pristali da vam otmu Rijeku, sutra ćete proda-

vati Madžarima čitav Jadran, a to se u Srbiji ne zbiva, la Serbia farà da sè... Dobro je, to je slijepa politika, radikalska, dvorska, crnorukaška, ruska, svejedno kakva, ako želite, baš Bregalnica dokazuje da je ta politika slijepa, ali ona je, prije svega, srbijanska balkanska politika, koju mi ne usvajamo, smatramo je krivom, mi mislimo da to spada u sopravvivenze iz Devetnaestoga stoljeća, to je egocentrična, kratkovidna, ako hoćete, i slijepa, ali državna politika, a ovo kod nas, to je prodavanje vlastite zemlje tuđincima koji nam rade o glavi, i tako dugo dok se naši mentaliteti ne transformiraju...

— »Transformacija mentaliteta«, dakako, razume se, to je veoma lako izgovoriti, »transformacija mentaliteta«, ali imate li vi pojma šta znači pojam »Gospodara« kod nas, u Srbiji, pa ako imate, izvolite vi, transformirajte vi taj mentalitet! Milost ili nemilost kod Gospodara: biti pozvan na čapraz–divan ili na kafu, oho, oho, a ako se naredi da se ovaj ili onaj »vožd« proglasi izdajicom, može se ukazom i to, dakako, i sad kako da dođe do »transformacije«? Narod, to je metafizika. Šta će narod na to, to je drugo pitanje, to se kod nas postavlja već više od pedeset godina, međutim, i taj narod je, oprostite mi, nemo govedo, jer da taj narod ima samo dram mozga, mogao je već odavna da skine sa sebe ovaj jaram, i to bi bila »transformacija«, dakako, ali mu ne daju da se »transformira«, zaglupljuju ga, drže ga kao govedo, i to se pitamo, ko koga drži i u čije ime? »Transformirajte« vi, molim vas, jedno stanje duhova ako smete? Čime? Istinom? A ko tu sme da progovori istinu? Gde, u štampi, u skupštini ili kroz kapidžik, naši lordovi, da vidite, to su velika gospoda, čudna mi čuda što se velikaške, boljarske podvaladžije zgražaju nad sitnim podvalama sitne boranije, a uvek je tako na ovom svetu bilo: gazda Vasa sme da krade, a kalfa već mnogo manje, a šegrta po glavi, to se zove esnafska logika, a po toj se esnafskoj logici kod nas meri čojstvo, a sve samo lopovi, »tragovi im smrde nečovještvom«, kao što je rekao Vladika, koji

je i sam u tom poslu bio virtuoz, jer kad knjaz krade kaže se: »Te je svetli naš i prejasni knjaz sagradio crkvu, te knjaz onaj nabio na kolac babu i ukrao joj njivu«, a kakve su to starešine, pitamo se mi dole, i dokle će gospoda razuzdavati svoje paripe na račun raje? Gazda Žika i čika Pera, to su prsta dva, pa prota Đoka, pa doktor Života, pa ćoravko Balonja, pa Đurići, pa Đulići, pa kadetski korpus u Sankt–Peterburgu, pa naši kraljevići prevode Maksima Gorkoga, dakako, tatica je republikanac, a osim toga cetinjski zet, a zna se šta nam je namro Vladika u amanet kad je reč o unuku Voždovom, a sve to trućanje ima svoj dublji sistem, i sve to nije tako ludo kao što se čini,

— Prenebregavanje poštenih običaja dovodi uvek do loma svih vrednosti pa i morala, a tu se deli ordenje, avansmani, putovanja na stranu, pljušte zgodni i unosni ukaščići, čovek lepo putuje sa familijom po specijalnim misijama, pa po godinicu–dve inostranstvuje (ne mogu više naši ljudi ovde da dišu u ovoj našoj tušti), pa čin, pa epolete, pa državni savetnici, a biti preskočen u avansmanu, dopustićete, dragi kolega, a ko već jeste ili nije pravilan u rešavanju službenih odnosa, sve se rešava mitom, i sve su to iskušenja kojima još niko živ nije dohakao, i sve to na kraju ipak jednoga dana ima da završi s Panihidom, kao što se završilo na Bregalnici,

— Ne obuzdamo li stihiju, progutaće nas hajdučija, ova ista hajdučija koja je dovela do ludnice u Makedoniji i na Kosovu, jer nismo hajdučija samo mi nego i ovi naši nobl »cousini« oko nas, Prenk Bib Dode, Koburzi i Aleksandrovi, i makedonstvujušči i Esad–paša u Skadru, a hajdučija, to je lajtmotiv našeg života, a, kao što se vidi, takvih magaraca, koji od ove naše hajdučije stvaraju romantičnu tradiciju, ima na buljuke, a baš bi o ovoj hajdučiji trebalo da se kaže poslednja reč, i to dželat da kaže poslednju reč, jer dželatu ona i pripada, jer ovo što se zbiva i nije drugo nego hajdučka posla, da li će gosin iz Čačka na kraju ipak da preda svoju odstavku ili će gosin Đoka da visi,

brate, od toga zavisi sudbina Servije, red, rad i zakon, i to je neka vrsta Panaceje, koja vredi od ove vaše banovine pa sve do Čačka, samo kod vas diriguju vama vaši madžarski grafovi, a kod nas žari i pali žaca Đoka u ime Njegova Veličanstva, a Njegovo Veličanstvo je nulla nullissima, jer Njegovo Veličanstvo ovisi o revolverima koji su mu otvorili kapidžik Konaka, pak Njegovo Veličanstvo, osim o svojim đeneralima i ofisirima, ima da vodi danonoćno računa o antišambrima i potšambrima bečkim i petrogradskim podjednako odano i prodano, a kako nam je civilna lista uboga, kako su Naša Veličanstva, nažalost, ah, tako veoma često švorc, reč je još uvek o parama, a kada je reč o parama, zarada je, jaoh, naša ciganska: prodajemo slovenstvo, južnoslovenstvo, sveslovenstvo, slovensku solidarnost, tradicije, slatko pravoslavlje, klanjamo se carskom Samoderžavlju, Ohrani, Svetome sinodu i patrijarsima, i carevima i Švabama, i latinluku (koji ne sme da se pojavi na Vardaru), u jednu reč, o našoj vekovnoj tradiciji koju smo nasledili u amanet od kosovskih pokolenja naovamo,

— »Vi Srbi morate ovo ili ono«, govore nam veliki knezovi iz Peterhofa, a mi Srbi, dakako, popasi travu pod carskim stopalom ovde, lizni tamo crevlju đeneralsku »Ohranke«, »vama Srbima u interesu je da se snađete«, govore nam bečki grafovi i nadvojvode, a snađi se ti kad hoće utrobicu o klin da ti obese, pa se ti samo snađi, mili moj, kad ti budu džigericu na pijacu nosili, a govore nam jakobinska gospoda republikanci sa Quai d'Orsaya, »Srbija na Istoku važna je komponenta ravnoteže« (u njihovom pokeru), a govore nam Švabe, »da vi Srbi odete u tazbinu švapsku, da vidite da vam ne bi bilo na odmet, jer, eto, gledajte vlašku vašu svojtu kako joj dobro ide pod Hohenzollernima, a Cincare u Ateni podigao je Bajuvarac, pak ni Sestri Bugi ne ide loše pod Koburgom, nego ste vi Srbi zaintačili, pa, kao biva, e, baš je sad važno da vam i dinast bude gejačina, a što imate od toga, tek što smaknuste jednoga, sad

drugome o glavi snujete, sredite se, braćo, uzmite jednog Hohenzollern–Sigmaringena, solidna firma, firma budućnosti«. Pa sad bilo kako bilo, transformirajte vi, molim vas, mentalitet jednoga upravnika policije grada Beograda, on je svakako lice koje igra važnu ulogu u ovoj komediji, jer on u razgovoru s apšenim građanima izražava se lepo, kao mandarin, »te moliću lepo ovo ili ono, pak ako nemate ništa protiv toga, radi se o patriotskim obavezama, i tako izvolite položiti toliko i toliko, jer u protivnom slučaju biću prinuđen da postupim po pozitivnim zakonima«, ali tako ne govori sreski s narodom u srezu! »Boga ti, prijatelju, da ja tebe pretresem kako valja, pa da ja iz tebe istresem sve ono što ne valja, zar ne, a bude li belaja, nije moja stvar, nego od onih koji su mi tako naredili, pa šućur Alahu.« Tako se rešavaju stvari žacinom logikom gosin–sreskog, glavnog policiskog faktora što se u našem parlamentarnom životu zove jedini koeficijent morala i jedini garant građanske lojalnosti, i sada, izvolite, pojavite se vi, mladi gospodine, sa svojim predikama o »transformaciji«, pa da vidite do čega doterasmo? Doterasmo do toga da nam je danas jedini ideal omladine postati šef kabineta ili ako ne to, a ono barem ađutant na Dvoru, što rađa, mora se priznati, posebnim mentalitetom čitavog jednog pokolenja štrebera, kakvih kod nas, u našim srbijanskim prilikama, nije bilo. Naši đenerali počeli su svoju karijeru kao trupni podoficiri, veoma skromni u svojim zahtevima, a naše sudije, sreski i sudski pisari, svi naši načalnici postali su od žaca bogovi, a naši današnji svileni pariski đaci nisu drugo, nego pokondirene tikve, bože pomozi! Od Vranja do Užica, od Banje Koviljače do Smedereva pljušti klekovača u zdravlje kraljevskog Dvora i Doma, naš Domaćin, naš Odžaklija, ta jedina naša Nada pod svojim barjakom sa belim orlovima, taj je, brate moj, ipak naš čovo, Srbin, brate, kome možeš lepo u oči da skrešeš kao i Bogu Gospodinu sve što ti je na srpskom srcu, a i to vredi da se plati, ali kada je reč o kraljevoj

listi, onda ti je kralj, brate, budžetska ustanova, te dok u ovoj zemlji ne štedi niko, za ovu budžetsku ustanovu valja štedeti, neka je đavo nosi, nije naš narod Kir Janja, ali kad se Radikaliji trese pod nogama, ona je uvek republikanska,

— Doba u kome živimo je glupo, noći naše krvave su i proklete, a bdenje naše gorko, jer eto dogurasmo do duvara. Dobro, bili smo austriska kurva, a onda se približismo Peterhofu, u ovom svetu neblagodarnosti i podlačke pritvornosti zvekeću okovima čiste duše, a ko dželatskih sklonosti nema, neće dugo da se šepuri kao paun u državnom fijakeru. I, tako, evo naših ideala: odlikovanje da dobijem, značku da zakačim, zvečkom svetosavskom ili karađorđevskom da zvekećem, a da bih dobio prokletu ovu limicu, na delu imam da dokažem da sam odan, da sam prijatelj Dvora, Partije, Radikalije, Baje, Bajine babe i svojte, da služim kako valja predano, da sam u službi ispravan, pokoran, iskren, lojalan, i ako sam to sve doista, e, onda, moliću lepo, imaš, burazeru, da upreš prstom u svakoga za koga misliš da je dušmanski raspoložen sproću krunisane Narodne Svetinje naše, da nešto snuje u svojoj poganoj glavi kako bi dohakao našem vladaru pomazanom, jer tu i takvu žgadiju valja istrebiti kao vašku, jer drugo i nisu, nego gamad!

— More, ljudi, čujte, licem na Badnje veče reče meni moj drug i prijatelj, čovek u koga sam verovao kao u kandilo, ministar Lazarević, a bilo je pred obaranjem vlade, »dragi brate, ne zdipimo li pite, nećemo, vala, ni pitino dete«, a tako i bi, zdipiše pitu i otarasiše se svih kompromitantnih gluposti, kao liberalizma, socijalizma, slobode savesti i sličnih drangulija do kojih niko, pak ni krepana politička raga ne drži ništa. I šta vredi danas ovo mumljanje starog magareta, što sve ne umem da izbljujem, te to govorim tebi i tvome gospodinu sinu, vama, gospodo, jer znam da ste ljudi, pa kad bi mi neko i brnjicu stavio na moje ždrelo, zavapio bih ipak jednoga dana za slobo-

dom, da vam priznam, i samome sebi i vama, kako je moja baba govorila, da su u cara Trajana kozije uši. Čovek od uma i od obraza, čovek od srca i poštenja, čovek od karaktera, u jednu reč, šta ima da kaže na ovo zveketanje sindžira? Sve bi se to, brate moj dragi, još dalo podneti, ali kad se okovi i u mislima nose, i kad je svaka slobodna pomisao, kad je planula, s onijeh stopa već utuljena, šta se može očekivati od ove sorte čovečanstva, kad sam i ja postao takav, te strepim pred istinom i, eto, smem da izgovorim ono što mislim tek ovde, kod vas, u Austriji, u četiri oka, u uši jednoga šefa austriske policije, o, Gospode ti moj jedini, šta li dočekasmo, grdne li bruke!

Pojavila se na vratima diskretno nova sobarica Lenka i predala Presvetlom telegram.

— Odakle, iz Prezidija?

— Ne, Presvetli, na privatnu adresu!

Tražeći svoje naočare u lijevom gornjem džepu, pa u desnom donjem, ali ih nije bilo, kao obično, i tako gestikulirajući nervozno depešom, Presvetli obratio se spram Kamila s gestom punom negodovanja, što je opet negdje zametnuo ova svoja nesretna stakla:

— Molim te, pročitaj ti, ja sam opet posijao svoje, kao što bi naš prijatelj Stevča rekao, đozluke.

Raspečativši ono telegrafsko pisamce, sa pogledom upiljenim u polupismenom olovkom naškrabana slova, Kamilo ostao je bez riječi, kao da je zaboravio da mu je otac predao depešu da je pročita, a to je potrajalo dugo, za nijansu duže od normalne stanke, tako da je Presvetli mogao da stekne dojam kao da je ta gluma za nijansu suviše napeto naglašena, jer kako bi se moglo pretpostaviti, da u jednoj od bezbrojnih depeša, koje stižu u Jurjevsku, ima tako dramatski uzbudljivih detalja te opravdavaju ovu stanku.

— Pa daj, Kamilo, zaboga, probudi se, molim, čitaj, ako boga znaš, da čujem o čemu se radi.

Kamilo predao je telegrafsku blanketu ocu bez riječi.

Jolanda jutros pala s konja i ostala mrtva. Sprovod prekosutra u srijedu u jedanaest sati prije podne. Jenőke Kamráth.

Kazalo

Audijencija kod madžarskog Ministra predsjednika 7
Joja u Glinu, a Kamilo u Hungaricum 93
Smrt Presvetle 152
U sjeni majčina odra 254
Na povratku 292
Objed u čast gospodina Stevana Mihailovića Gruića 329

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak šesti
Knjiga prva

MIROSLAV KRLEŽA
Zastave

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Reljef na ovitku *Velimir Mačukatin*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb
Tiskanje dovršeno u listopadu 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-166-4
953-150-587-x

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

SVEZAK ŠESTI

Knjiga druga

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

Uredničko vijeće
akademik Ivo Padovan, predsjednik
Vlaho Bogišić, Josip Bratulić, Jelena Hekman,
Davor Kapetanić, Stanko Lasić, Zdenko Ljevak,
Velimir Visković

Glavni urednik
Velimir Visković

Urednik
Vlaho Bogišić

Suradnice
Jasna Bašić
Mirjana Mataija
Vesna Radaković–Vinchierutti

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 400309043

ISBN 953-178-167-2 // 953-150-588-8

ZASTAVE
Knjiga druga

AMADEO TRUPAC POSTAJE NARODNI ZASTUPNIK

Jolandina mama slomila se iskapivši dozu veronala i tako se sve svršilo sretno, ispiranjem želuca, što je zapravo bilo samo produženje njene kalvarije, jer da je kojom srećom sklopila oči, bila bi pošteđena smrti svoga ljubimca Jenőkea, koji će pasti godinu dana kasnije, u prvim danima rata, početkom augusta 1914, na Drini.

Starom Kamráthu, kako mu je žena ostala u nekom bečkom sanatoriju, našao se Kamilo kao jedina utjeha, pa nije smogao toliko moralne smionosti da se otme ovoj samaritanskoj ulozi, gubeći živce i vrijeme kod Kamráthovih objeda, bez kraja i konca.

Stigavši u Peštu, razdražen što mu se Ana ne javlja, lutao je kavanama ne snalazeći se što da radi, da li da se upiše u Beču kod Dvořáka kao što je bio odlučio još proljetos, ili da otputuje u Pariz i da se javi Ani i da se sroza pred gospodinom Baranyaiem ispod svog vlastitog dostojanstva, da se vrati u Jurjevsku, na Zdenčaj, na Ladanje, da se skupi i da otpočne svoju studiju o Franu Supilu, da se makne iz ove kamráthovske grobnice, gdje čami, kao da okajava neku svoju krivnju, i gdje se govori u poluglasu da se Jolanda ne bi probudila, i tako jednoga jutra, kad se sav lomio što da poduzme da bi se oslobodio ove more koja je već počela da ga podgriza do psihotičnih razmjera, javio mu se telefonski Amadeo Trupac.

— Ma, bogati, Kamilo, ma šta govoriš gluposti, ma istomštogođ, ma kakva depresija, kakva nervna kriza, idi do vraga, a koji ti je đavo, je l' istina, oli si se rodio da kenjkaš ili nas ima »još junaka«, bogati, čuj me, ne priznajem ti ništa, ma kakva moralna migrena, idi pa se napij, čovječe, mamurluk liječi čovjeka, je l' istina, ta idi, molim te, sad ćemo još da plačemo na rekvijemu, istomštogođ, nego, razumiješ li me, čovječe, je l' istina, nisam stigao da kukam, treba mi tvoja pomoć, samo ti mi možeš biti pri ruci i nitko živ više, razumiješ li, čuj me, dakle, i počuj, elem, ovako, imam jednu molbicu, je l' istina, poštenja mi, čuj me, stigoh, eto, jutroske, kao Latajner junoša i brucoš s jednim rukopiščićem, ma što ima, malenkost, člančić od dvjesta pedeset riječi svega, a trebalo bi ga štampati u *Madžarskom slovu* kod starog Kamrátha, a o čemu, pitaš, o politici, jakako, sine moj, je l' istina, kao neki politički lettre de créance auprès du R. P. S. I. Balassa–Müller, da, da, baš kod te kreature jezuitske, jer, ti ćeš pasti u nesvijest, taj čovô je ispovjednik jedne veoma važne dame, a ona opet, u jednome momentu, može da odigra jednu još važniju ulogu, i šta ću da te gnjavim, jasno i glasno, ovako, prvo, da ispeglaš moju pisaniju, a zatim da štampamo ovo moje malo političko remek–djelce, je l' istina, kod staroga Kamrátha, i to što prije, ono najkasnije večeras, je l' istina, a zatim, drugo, da organiziramo jednu malu večericu, opet kod staroga Kamrátha, pa dobro, znam, čovječe, tamo, kako sam informiran, večeraš gotovo dnevno, je l' istina, pak ti ne će biti teško da svom starom prijatelju učiniš tu uslugu? Da, ovaj Otac Družbe Isusove može u kabinetu Premijera sve, kad kažem sve, onda znam što sam rekao, dakle sve, jeste, pater je tamo siva eminencija, no, dobro, dobro, ne moram baš sve da ti kažem, radi se o jednoj koncesiji i, kao što sam informiran, reverendissimus je kod toga posla temeljito zainteresiran, e, pa sad, istomštogođ, je l' istina, kakav je to posao, još i to da ti kažem, pa ništa, jedna moja stara ideja, upravo, bolje, dvije,

radi se o zadarskoj željeznici, a o tome sam ti već pričao, bio bi to prvi pothvat Kraljevskih madžarskih državnih željeznica u translajtanskom području, da ga tako nazovemo, no, ali s obzirom da je to željeznica na našem hrvatskom terenu, bio bi to interesantan condominium, je l' istina, a drugo, no, to je ruleta na Margitszigetu, ali to su profane stvari, a što se mog članka tiče, garantiram, je l' istina, bit će to senzacija u *Madžarskom slovu,* trebalo bi ga samo malkomâlčice isfrizirati, a što je to tebi, prosto igra malim prstom, a ja sam, boga mi, dobrano uzmućkao svoju madžarsku sintaksu, budi bez brige, ne prodajem ni ja rogove za svijeću, dakle, dobro, da se vidimo, ili da skoknem k tebi, kako želiš, bolje u »Hungariji«, na objedu, u jedan i po, a članak poslat ću ti odmah da ga pregledaš, stvar je hitna, no, dobro, do viđenja dakle, u »Hungariji«, servus, addio, a rivederci!

Kako se doktor Amadeo Trupac javlja u našoj historiji kao lice koje, tokom Kamilovog dugotrajnog puta, igra u nekim momentima i sudbonosnu ulogu, da bi bezazleni štioci naše kronike mogli da s punim razumijevanjem prate svu ovu, danas već u historijskoj davnini nestalu i zaboravljenu igru, punu zamki i spletaka, smatramo da je potrebno da se o tako markantnom licu kao što je Amadeo Trupac kaže nekoliko stvarnih, ne pretjerano laskavih riječi.

Plod davne, prošlostoljetne, recimo, ljubavne romanse *Ricinice mala, garoflin moj miljèn*, koju je Ženki Lenčevoj, sićušnoj riječkoj sartorelli, pjevao Weiterdienender Rechnungsfeldwebel kod k. u. k. 79. Regimente (bana Jelačića) Danijel Trupac, Bogoljub provirio je na našu planetu pod najboljim auspicijama: rodio se, prije svega, u astrološki jedinstvenoj konstelaciji, u nadasve sretnoj konjunkturi između Venere i Jupitera, u znaku Lava, kao posmrtno dijete carskog i kraljevskog Feldwebela, koji je pao u bitki za Sarajevo, promaknut posmrtno zbog

junačke inicijative kod osvajanja Konaka na čin lajtnanta, tako da je Ženka Lenčeva kao lajtmanuša uspjela da joj priznaju ratnu penziju i tako je školovala svoga jedinca pod posmrtnom zaštitom svog slavnog pokojnog muža, koji je pao kao junak na bosansko–hercegovačkom Polju Časti.

Za najranijeg djetinjstva, odgojen u krugu jedne engleske riječke petrolejske rafinerije, gdje mu je majka vodila inženjersku menzu, Amadeo svladao je engleski u igri s inženjerskom djecom, a poslije, u anglomanskim peštanskim krugovima, zablistao je savršenim poznavanjem ovog nadasve važnog sredstva za stjecanje izvanrednih pozicija u okviru gospodskog medija, naparfemiranog provincijalnim, madžarskim varmeđijskim snobizmom. Kao peštanski student, a naročito poslije svog zaista briljantnog bečkog doktorata, Bogoljubu nije bilo teško pojaviti se na parketima agramerskog Prezidijala kao meteor, gdje je pod protektoratom Kamilovog Oca, Presvetlog Emeričkog, kao jedan od najuzornijih prezidijalnih sekretara zavladao terenom, te se još godinama poslije njegove demisije govorilo o Trupcu sa blagom čežnjom, u punom prizvuku zavisti: »Ah, pa da, dakako, nije se svatko rodio u konstelaciji Jupitera i Venere kao naš Amadeo, koga su već u kolijevci vile dočekale s obiljem nesvakodnevnih talenata, a prije svega sa darom za jezike i prirođenom elegancijom koja, djelujući na banske dame neodoljivim magnetskim tajanstvom, osvaja na prvi pogled.« S toplim pasjim očima što podsjećaju na vreli balkanski sevdah za ljetnih akšamluka, Amadeo je od svoje majke, polutalijanke s babine strane, naslijedio vitku pojavu mediteranskog čovjeka sa živom uobraziljom i duhovitom blagoglagoljivošću, koju je na temelju brzopletog, ali sveobuhvatnog interesiranja za razna pitanja proširio do virtuoznosti te nije čudo, da je kao advokat, već u prvoj godini svoje advokatske prakse, kupio prvu, pa odmah zatim i drugu pristojnu građansku dvokatnicu u ulici jednog mletačkog slikara,

a kad se po svojoj ekskluzivnosti poznata gospođica Dagmar plemenita Jurjaveška odlučila da mu pokloni svoju ruku, hirovita Dagmar Jurjaveška, toliko emancipirana dama te je javno palila cigarete po kavanama, Amadeo bio je materijalno već toliko potkovan da je svome tastu, bivšem podbanu, ljubazno otklonio da se u ime miraza na njegovo ime prepiše vinograd na Svetome Duhu s time da se on nije ženio zbog katastralne intabulacije, nego zbog ljubavi.

Da se kandidira u Hrvatski sabor, i da se na to konačno nakon dužeg kolebanja odlučio baš ljeta godine 1913, poznavajući Amadea Trupca i njegove metode kako je razmišljao o mnogim pojavama i stvarima, ne bi čovjek vjerovao, da je jedan od osnovnih motiva, koliko god to zvučalo paradoksalno, bila ipak bitka kod Bregalnice. Cinik po negativnom iskustvu, Trupac je sve do bregalničke bitke u sebi osjećao ipak nejasnu, ali višu mjeru u poštovanju tzv. svijetlih narodnih principa i dužnosti, skrupulozno razlikujući lično trgovačko stjecanje zemaljskih dobara od javne političke prevare, kada čovjek pod svojim potpisom laže da se bori za neke principe, svijestan da to čini isključivo samo zbog materijalne probiti. Ali kada se kod Bregalnice pokazalo da u životu i našeg naroda ne postoji nikakav drugi kriterij nego tko će kome da pregrize grkljan i da omasti bradu krvlju svoga susjeda, oslobodio se Trupac u jednom trenutku svih svojih nacionalnoromantičkih skrupula o poimanju narodne časti i tako se odlučio na kandidaturu na unionističkom programu, kod naknadnih izbora u jednom zabačenom kotaru, gdje se mjesto narodnog zastupnika ispraznilo smrću jednog koalicionaškog župnika. Slučajno se desilo da su izbori za to vakantno mjesto u Saboru bili raspisani koncem augusta, tako da je zbog ove saborske kandidature došlo između Kamila i Trupca, poslije desetak godina relativno mirnog drugovanja, do prvog ozbiljnog sudara, a nedostajala je, u okviru nervoznog dvoboja riječima, samo neznatna sitnica

da već ovaj sukob ne izazove nezajažljiv prijelom. U tom prijateljstvu koje je trajalo takoreći od onih dana kada je Trupac, direktno sa bečkog sveučilišta, stigao u kuću Presvetloga kao njegov tajnik, pojavilo se nekoliko ozbiljnih kriza zbog principijelnog razmimoilaženja u raznim pitanjima, ali kad je Trupac svoju kandidaturu za Hrvatski sabor motivirao da to nije nikakva ishitrena improvizacija nego rezultat dugogodišnjeg razmatranja prilika u našoj zemlji u kojoj se rodio kao prosjak, a u kojoj ne će da sklopi svoje oči kao parija, jer je odlučio da otputuje iz nje kao gavan iz dubokog prezira spram bijede i siromaštva, ta je motivacija u Kamilu izazvala duboku pobunu.

Pod konac ladanjske korote, Amadeo Trupac sa svojom suprugom Dagmar plemenitom Jurjaveškom pojavio se jednog predvečerja kod svog dragog Šefa, koji je, da skrati šarmantnoj gošći dosadu beskrajno dugog poslijepodneva, bio toliko kavaljerski ljubazan, da je otprati do poznatog baroknog remek–djela, kapelice svetoga Lovre na Crncu, a Amadeo i Kamilo ostali su na staroj terasi, i tako se razvio razgovor o predstojećoj Trupčevoj kandidaturi kod slijedećih saborskih izbora.

— Kandidirat ću se, dakako, jer ako se usred Sabora jedan Kasijan Hajnrih dičio da je »najpametniji hrvatski političar« ili, bolje, »jedan od najpametnijih hrvatskih političara«, onda, mili moj, hrvatska politika nije zaslužila nego da je đavo odnese, pa ne znam da li sam dovoljno jasan, ako jedna šaka provincijalnih trafikanata, arhimandrita i nesvršenih preparandista ima pravo da godinama trguje »Hrvatstvom« ili »Srpstvom« kao monopolizirana firma »Narodnog Jedinstva«, i to na osnovi klasičnog člana XXX od godine 1868, a sve to s očitom izdajom latinskog ili pravoslavnog krda, molit ću tebe, upravo vas, poštovana omladino, koji sami sebe apostrofirate samodopadno (pomalo megalomanski) da ste vi jedini »južnoslovenstvujušči«, po kojoj

logici se može ili po kojoj bi logici imao pravo bilo tko od vas ili od onih mulaca u Saboru da se spram moje odluke odredi negativno kada sam ja, uspoređen s onim glupanima — ženijalan! Pitam te, tko je stekao monopol na taj prokleti član XXX od godine 1868, zar samo velemožna gospoda regnikolarci, ili tek valjda nije taj član XXX takva šparkasa te se ne bi našao tajanstveni ključić za ovu verthajmicu i u našem džepu? Glavno je, brate, da se dobije žiro na mjenicu na mjerodavnome mjestu, a to, dakako, ne na Markovom trgu, jer ti banski potpisi ionako ne vrijede ni pišljiva boba, pa tek valjda ne misliš da ću ostati u Saboru kao krepana mačka? Sa mojim bečkim žirantima u džepu otvaraju se tu sasvim druge perspektive, dragi moj,

— Manfred Koronai et Comp.?

— Ne, ne, moj gospodine, ganz falsche Voraussetzung,

— Belvedere,

— Na ja, was für Fragen, misliš li da sam tako naivan,

— Pa kad već imaš žirante, interesiraju me, logično, a imao je Frano Supilo isto tako prvorazredne žirante, pa ipak je skrahirao. Na bazi dualističkog kretenizma, ne da se u interesu Hrvatske izmanevrirati baš ništa, i jedino, što slijedi iz ove igre, bit će, pazi dobro, fijasko,

— Makaki, čovječe, istomštogođ, pa valjda ne mislim na Supilovljeve svekoješ tarije, kobajagi kao da se igramo »rodoljublja«, i to još u stilu *Domovine* — Đure Arnolda, »Svakom stablu golom«, ne znam više kako ono ide, »zimska nojca već se šulja dolom«, »rad bi natko košuljicu bijelu«, naime sniježak, a ne Natko Nodilo, čisti nonsens, oca mu blesavog, i to smo učili naizust kao klasičnu poeziju, ne pada mi, dakle, ni na pamet, auzgerehnet Supilo, dragi moj amice, Supilo i supilovština, dakako, nisam pao iz svoje mamice na glavu, questa merda ci mancherebbe ancora, ništa nam drugo ne fali u ovome momentu nego fresca »supilovština«, inače smo zdravi, sluga sam pokoran, ta idi, molim te, Kamilo dragi, ti si barem

pametan dečko, kakav prokleti Supilo, pa Supilo je najordinarniji fijumanski fakin, znam ja te fijumanske dolčefarnjentističke brontulante napamet, dragi vi, Supilo je fanfarone i setebandijerist dubrovački, uvjeren da je lukav kao lasica, a zapravo je naivan kao pekarska vekna i svatko mu može odgristi nos kao reš pečenoj kifli, a to mu je i uradio barun Chlumetzky, odgrizo nos čovjeku, commedia e finita, i to usred sudnice, jer pitamo se, kako se inteligentan čovjek mogao naći u onoj situaciji ako nije kreten po rođenju, svi su Dubrovčani kreteni, razumiješ li, fjaka u džepu, zlatna ribica u glavi, t' idi, molim te, istomštogođ, kakav Supilo, baš mi pada na pamet potpisivati nove Rezolucije, da budem nekakav narodni barjaktar, dakako, ideali, a »mrijeti ti ćeš kada počneš sam u ideale svoje sumnjati«, jeste, friška figa, ne pada mi na pamet, o Riječkoj rezoluciji nisam imao nikada nikakvih iluzija, Riječka rezolucija nije bila moj »ideal«, ne, ne, to ne, jer Riječka rezolucija i vjera u Kossuthovog Sina kao u Spasitelja, to je tipična supilovština, običan framazonski hokuspokus à la Lombroso, a moj princip jeste i ostaje: leben und leben lassen, kandidiram se, sine, da dobijem svoju političku carte d' identité, razumiješ li, samo zato, a kod slijedećih madžarskih parlamentarnih izbora kandidirat ću se kao ekskluzivni Fijumanac — portofrankist, stopostotni Paprika Janči koji prisiže na Dantea, razumiješ li, kao najautentičniji riječki nagodbenjak, ali ne košutovac nego baš pravi švarc–gelber Paprika Janči, i ne sagradim li u slijedećem parlamentarnom turnusu svoju željeznicu na Zadar i ne zaradim li pri tome čistoga najmanje jedan blok u Andrássyjevoj ulici, objesi me na ovoj vašoj staroj ladanjskoj lipi, eto, kladim se, jedan naprama hiljadu, o što hoćeš, jer onaj Kossuthov Magyar Állami Vasút, preko Fužina, u nebo je vapijući diletantizam, novac bačen kroz prozor, naivna megalomanija još iz Széchényijevih romantičnih vremena, već punih četrdeset godina démodée, a rekao mi je generalni direktor Montagh von

Schornstein (»Kapitalsanlageüberlandzentrale A. G.«, preko trideset milijuna švicarskih franaka), a bečki Židovi pametniji su od peštanskih minimum za tridesetitri posto, kako treba da se nađem sa Kronberg–Koronaiem, međutim, Kronberg logično, traži političku legitimaciju na licu mjesta, na terenu u Hrvatskoj, u ovom slučaju u Hrvatskom saboru, dakako, tako, to su, dragi, vidiš, moje ideje, i prema tome član XXX/1868, to je samo jedan od mojih žetona u ovoj kraljevskoj ugarskoj crveno–bijelo–zelenoj chemin de fer–partiji, razumiješ li?

— Razumijem, kako da ne, ali eto što ne razumijem, da se ne ustručavaš citirati onog hohštaplera govoreći o Franu, pa ipak, takve stvari nisu dostojne čovjeka, kako te nije stid da se pozivaš na onu barunsku protuhu, pa onaj je prepad završio potpunim fijaskom,

— Nisam dobro čuo, čega da se stidim,

— Pa to, šta se k vragu pozivaš na Chlumetzkoga,

— Svekoješta, fijasko, fijasko za tvog fijumanskog majmuna, baš važna stvar, trikovi u sudnici spadaju u dobar zanat, to su finte, a zatim, želiš li znati što ja o tom tvom »geniju« osobno mislim, bez dlake na jeziku, čekaj, čekaj, znam ja, ti klečiš pred njim kao bakfiš, tebi je on bog, a ja mislim da je barun Chlumetzky govorio čistu, golu istinu, i da je Supilo bio njegov konfident,

— Mogao mu je biti informator, onom mulcu koji nije imao ni o čemu pojma, to da, ali svaka daljnja riječ je o toj svinjariji izlišna! Da su u Dubrovniku srbijanski fondovi bili na djelu, o tome je Supilo pisao u talijanskoj štampi,

— Informator ili konfident, to su, brate, nijanse, zar ne, e, baš si mi drag kao licitarska beba, tako si sladak, oduvijek si bio sladak, još od Hungaricuma, tu naivnu crtu naslijedio si od svoje mame, a čistoća duše, to je, vidiš, svojstvo koje valja njegovati kao dar božji, s tim se čovjek rađa, to nije svakome dano, dakle, anima candida mea carissima, smijem li te moliti,

pustimo tog nesretnog Frana Supila, zar ne, propao čovjek u »Versenkung«, bože, to se može desiti svakome, nema ga više na pozornici, bog mu dušu blagoslovio, a mjesto da se vlada skromno, povučeno, kao što se to pristoji političkom truplu, on izaziva protiv sebe gnjev svih svojih »regierungsfähig« pravoslavnih rivala na Markovom trgu te tako čini jednu glupost veću od druge, nije to fair play kako se vlada taj gospodin, a, osim toga, neinteligentno je to, brate,

— A gospoda iz Plaškog vladaju se spram njega kao gentlemani, i ne razumijem po čemu bi to bilo »neinteligentno«, na primjer,

— Na primjer, što, na primjer, a što se dao u slavitelje srbijanskoga ustanka, kao biva, er wird die ortodoxen Herren in der Koalition überlizitieren, lächerlich, šta će mu srbijanski ustanak danas, naime, pitamo se, šta će mu ona reklama oko srbijanskog pašaluka danas, nama, njemu ili bilo kome u Evropi, pa zar Frano Supilo misli da i mi imamo s višnjevim topovima da udarimo na Budim ili na Beč, a svi vi »jugoslovenstvujušči« telci, oprosti, ti znaš da te volim kao brata, više od toga, kao vlastitoga sina, jer postoji li netko pred kime se prikazujem kao što me majka rodila, to si ti, pred tobom nemam nikakve tajne, i, molim, izvoli, pitaj, ako mi ne vjeruješ, pitaj, molim te, Dagmar, što sam joj rekao neku noć, u jednom od najintimnijih momenata — ako mi je netko u životu bio ikada moralni autoritet, to si ti, mili, ti si čist kao čaša vode, ali što sam ono htio da kažem, da, da, vi jugohadžije blenuli ste u onu Ćabu beogradsku baš kao pravi nepismeni muhadžiri, pa zar ne vidite da su ono ciganska posla, brate, sve je ono đavo odnio, kako, do vraga, ne vidite to, djeco balava, sramota, skandal i blamaža sve ono tamo dolje, jer, eto, prikazali smo se u pravoj, autentičnoj »rasnoj« slici (glupoj kao Meštrovićeva skulptura), e, baš tačno takvi kakvi jesmo, sa blatnom golom stražnjicom na mjesečini »Jugoslavjanstva«, to,

— A što se ti izražavaš kao da naše sramote nisu isto tako i tvoje, pa kad je tako, šta će nam tvoj superiority–kompleks spram naše bijede? Raja ko raja, prekardašila, dobro, poklala se, u redu, a zašto da baš mi budemo inteligentniji od čitave historije, koja se isto tako kolje već pet hiljada godina? Što tu ima da se moralizira i tko je taj koji moralizira, *Pester Lloyd* i baš *Pester Lloyd,* a ništa se iza ovih »humanističkih« svinjarija drugo i ne čuje nego brušenje noževa. Spremaju se gospoda na grabežno umorstvo, i prije nego što će nas poklati, žele nas difamirati pred Evropom kao hajdučiju, kao da je *Pester Lloyd* jedini garant civilizacije, suviše jeftina roba, a kad je riječ o raji, o balkanskoj, to mi jesmo i što imamo da se uzvisujemo iznad opanka?

— Što se opanka tiče, svekoješta, pitam te, a po čemu bi trebalo da budem opanak, zašto da osjećam taj tvoj opanak kao svoju sramotu ili bijedu, i kakva je već »moja« opančka mizerija, kad nikad nisam bio opanak, kad su svi moji s mamine strane Talijani, a jedini koji me gnjavio Starčevićevim opancima bio je moj djed Lenac (a žena mu, nota bene, ni beknuti nije znala hrvatski), no, svejedno, to nije važno, taj me stari gnjavator otrovao svojim glupim hrvatstvom da sam sve starčevićanske fanfaronate zamrzio još kao dijete u Fužinama, a danas, poslije svog, moram da kažem, nažalost, bogatog iskustva, ja među hrvatskim političarima ne vidim ni jednog koji bi imao bilo kakvu, pak i najneviniju sliku o tome što se zove zapravo politička i kulturna sloboda jednoga naroda, naime, mislim, politička sloboda u suvremenom smislu, u evropskom, modernom smislu, naime, mislim, na takvom nivou koji nije tamburaški! Između te gospode nema ni jednog kome politika nije kruh svagdašnji, a ostanu li gospoda jednoga dana bez svojih peštanskih dnevnica, pitamo se tko su i šta su, i pitamo se kakva im je to »narodna sloboda« za koju se bore kao peštanski stipendisti? Na kraju, dopusti mi, nisam ni ja brunde

kovao čitavog svog vijeka, i ja sam nešto promatrao oko sebe, valjda, pa znam kako se »patke perù na Orljàvi«, zar ne, a ova fraziranja o političkom »Oslobođenju«, oprosti, čista su onanija u koju, uostalom, nitko i ne vjeruje,

— Bez suvereniteta državnog nema slobode,

— Tako, sjajno, a ja te pitam a šta će nam taj po vama tako glasno razvikani srbijanski suverenitet, kad čitav srbijanski budžet iznosi oko sto milijuna dinara, a ova naša jadna Hrvatska, sa svim svojim regnikolarnim prevarama, prodaje u jednoj godini konja za dvjesta milijuna? Zašto da se lažemo i oblagujemo fikcijama, brate, cifre govore, a u politici ne radi se ni o čemu drugom nego o ciframa, samo o ciframa, a ni o kakvim političkim »suverenitetima«, o zastavama ili o »slobodi«,

— Znači, po tebi, ide nam bolje nego Srbijancima?

— Nesumnjivo! Nerazmjerno bolje, je l' istina, jasno kao sunce, jer ako prodajemo svoje krave za četrdeset milijuna dolara godišnje, a oni tamo imaju čitav svoj državni budžet jedva za dvadeset, pa kakva ti je to onda sloboda?

— Novac je jedno, a sloboda je drugo,

— Ako ti je džep prazan, šta će ti sloboda, i koja i kakva glupa sloboda, samo bogat čovjek kupuje šta hoće, putuje kamo hoće i misli šta hoće, a sve je ostalo šućmuć i kobajagi za opsjenu prostote, gedankenleerer Stuhlgang, brbljarija, trlababalan, »itakodaljepolitika«, istomštogođ, je l' istina, idi mi, dođi mi, molim te,

— Nije riječ o slobodi džepa nego naroda, a narodna sloboda je nešto što se ne može kupiti,

— Da, da, pa da, naravno, dakako, »sloboda se ne može kupiti«, to je duhovito, nema šta, ni ja nisam veslo sisao, čovječe, da to ne bih znao, a sad se tek meni objasnilo zašto vi, mlada gospodo, srbujete, dakako, zbog srbijanskih bataljona i topova, kao biva, eto, Srbijanci nam donose oslobođenje s peškirima, kao svatovi, vojska, carine, policija, dekreti, država,

capisco, signore, tutto in ordine, va bene, ali se varate, gospodo, varate se kao prave provincijalne frajle, i, pazi dobro, nije se nikada čulo, da se bilo kakva državna mašina, bilo kada i bilo gdje, dala upregnuti pod tuđe rudo, da vuče tuđa kola, tu je državna logika sama po sebi, po samoj naravi stvari, nerazmjerno pametnija od vašeg starofrajlinskog mentaliteta, kad čekate da vas prosci otmu, i ako vi mislite da biste mogli iskoristiti srbijanske bajonete za neko imaginarno »Oslobođenje«, onda ste gluplji od one glupe ptice s glavom u pijesku,

— A kako ćemo se osloboditi, do vraga, austrijskih generala ili tvoje madžarske kandidature, ako ne oružjem?

— A gdje ti je to oružje?

— Pa ako ga nemamo mi, imaju ga Srbijanci,

— Istomštogod, Srbijanci će vam dati svoje puške da se oslobodite, a to da mi kažeš, bato!

— Jednostavno, čovječe, u trenutku konflagracije,

— Gle, gle, molim te, svekoješta, a prilikom kakve konflagracije?

— Pa prilikom konflagracije,

— Pa dobro, ali, molim te, kakve?

— Pa čitamo, hvala bogu, novine, Berlin, Pariz, Petrograd, London, Beč, barutana može planuti svakog trenutka, Carigrad, Balkan, Bagdad, pa zar ne vidiš da živimo u predvečerje rata,

— To vidi samo gospodin Supilo, to on čita u masonskoj talijanskoj štampi, ja tu ne vidim nikakvog baruta ni barutane, ne vidim pa ne vidim, ali sve kad bi to i tako bilo, pa što onda, »sukob Velikih Sila«, gle, molim te, kobajagi »Drang nach Osten«, Antanta i Sveti Sinod ulaze u Beč, a glete, molim vas, što će na to Berlin? Berlin će im poslati svoj »Drang nach Osten« portofranko na poklon, sve su to, brate, naivne tlapnje, a, osim toga, kad je već riječ o toj tvojoj vajnoj »konflagraciji«, molim, a što tu ulazi onda Srbija kao faktor? Kakva Srbija? Tko

će Srbiju nešto pitati i kakvu će već Srbija ulogu usred ovog džumbusa igrati, ako do gungule i dođe, i tako dalje, i tako dalje, svekoješta, dakako, logično, sve te puste želje su bambadava, i kao što sam rekao, djetinjstvo mi je otrovala ona stara pijandura svojim starčevićanskim naduvavanjem, hoće žaba da se potkuje, »bit će rata na Balkanu«, dakako, ali, pardon, kad je već riječ o politici Velikih Sila, pa sve kad bi se pred naš svijet i postavilo pitanje — Austrija ili Srbija, to jest — Srbija ili Hrvatska, onda, mili moj, austrokroatizam nije takva glupost kao što vi mislite, razumiješ li, austrokroatizam iz hrvatske perspektive u tom slučaju nerazmjerno je manje fantom od Slavoserbije, jer dosta mi je već tih svetosavskih kolača i Meštrovićevog gipsa!

— Iz tebe govori još uvijek stari Lenac, to su Achziger Jahre sopravvivenze pod belvederskim protektoratom Manfred Koronai et Montagh–Schornstein et Comp.,

— Ma kakav Belvedere, sve tvoje jugointegracije su toaletni papir, od Srba i Hrvata nikada nitko ne će stvoriti jedan narod, jer da se to moglo dogoditi, bilo bi se već dogodilo, mislim, za ovih posljednjih hiljadu i ne znam koliko godina, dragi,

— Vidim, oprosti, ti si se duhovno spremio za svoju kandidaturu, znači, proveo si reviziju svih svojih pogleda? Jugointegracija je za tebe WC–papir a austrointegracija politički program, što?

— Nisam govorio o političkoj integraciji nego o narodnoj svijesti, a u ove sam unifikacione mogućnosti definitivno posumnjao, ako hoćeš, baš zbog tvoje Bregalnice,

— Na kraju: ovako ili onako, s austro ili jugointegracijom ili bez njih, Hrvatska ostaje to što jeste, a pitamo se zašto ova zemlja ne bi mogla postojati za sebe i po sebi, Hrvatska kao takva, po težini svoje vlastite vrijednosti, želiš li baš i po cijenu svojih šuma i konja što ih prodaje u jednoj sajamskoj godini, ali kad netko frazira o vlastitoj zemlji tvojim tonom i načinom,

gube mu riječi na uvjerljivosti! Zašto ne ćeš priznati da jedan evropski narod, ima pravo postojati svoj i slobodan po istoj logici kao što danas postoji Albanija, na primjer, Crna Gora ili Srbija ili bilo koja druga balkanska država, i zašto bi nam »austrokroatizam« bio garancija za opstanak veća od »jugointegracije«?

— Što se hrvatske Existenzmöglichkeit tiče, molim, priznajem, ali da se to provede u djelo protiv volje Beča, Budima, Berlina, i, molim, kako danas stvari s Talijanima stoje, ne treba zaboraviti ni Rim, u to sumnjam, to je prvo, jer takve svijesne volje, spremne da riskira sve, coûte que coûte, oprostite, mladi gospodine, na horizontu lijevo ni desno oko sebe, pardon, ne vidim, ali, dakako, kad se čovjek narkotizira da će mu Beograd servirati »Slobodu« jednog lijepog jutra kao déjeuner dînatoire na beogradskom Konaku, onda pojma nema šta je politika, jer politika, brate, to su mjenice sa dobrim žirantima, to je lopovska baccarat-partija, kad svi igraju krivim kartama i nitko nikome ne vjeruje ni riječi i samo se čeka tko će prvi ugasiti lampu da se ne vidi tko će koga flašom, a sve drugo je šućmuć...

Slušajući nema sumnje nadasve lukavog partnera, kako raspreda svoju paučinu kao otrovni pauk, prepričavajući, en passant, naoko sasvim bezazlene dosjetke, a masa riječi nije zapravo drugo nego mješavina od bečkog i peštanskog ričeta, s jedne strane, a zatim, ima u svemu tome i mnogo gorke istine, pomislio je Kamilo, „kako je zapravo porazno da je čarolija štampanog slova magnet veoma često opasniji od raznih drugih hipnoza, jer štampano slovo uspavljuje ljudsku pamet, pretvarajući je u glupu smjesu, koja u ovom slučaju i nije drugo nego recimašto i istomštogođna kamuflaža najprozirnije prevare. Iz ovoga čovjeka progovara jedna sasvim druga nijansa, bitno različita od regnikolarnog nihilizma njegova oca, jer dok njegov stari, braneći svoje austropolitičke poglede na svijet, vjeruje da zaista, više-manje, brani neko kraljevsko ugarsko-hrvatsko

moralno–političko uvjerenje, ovaj nema druge ideje nego da sa svojim generalnim direktorom Überlandzentrale A. G. Montagh–Schornsteinom, kao pravi, autentični fijumanski Paprika Janči, pod belvederskim protektoratom gospodina Kronberg–Koronaia, izgradi svoju Magyar Állami Vasút–magistralu do Zadra, da bi pokrali što više milijuna, a razgovarati s takvim krijumčarima, kao da se tobože zaista mijenjaju neke misli, mnogo smisla i nema".

— U što si se zamislio, probudi se, prekinuo je Amadeo Trupac ovu prilično dugu stanku, i zapalivši svoju novu havanu prodrmao Kamila kao da mu ne će dopustiti da se preda jalovom maštanju o maglenim kombinacijama koje nisu drugo nego dim.

— Ništa, tako, razmišljam o našem hrvatskom nihilizmu, jer ako je ikada jedan narod sveo sve svoje na ništicu, to smo mi Hrvati najnihilističkiji narod na svijetu,

— Pa dobro, mogao bi te čovjek upitati, a tko ti je kriv što si Hrvat?

— Kad nisam Fijumanac ili Opatijac kao ti, šta mogu, rodio sam se pod ovom našom čergom i šta mi preostaje?

— Nihil habenti nihil deest,

— Narodnost, i onda kada je »nihil habens«, dragi, jeste i ostaje moralno uvjerenje o bijednoj i nerentabilnoj ništetnosti svoje vlastite pojave. Narodnost je neka vrsta ovjerovljenja svog vlastitog »nihil habens«–identiteta, to je takoreći svakodnevno preispitivanje svoje nemirne svijesti i savjesti, svog praznog džepa, to nije dakle, nažalost, nikakva fikcija, to je stvarnost, a tu stvarnost je Silvije nihilistički klasično, upravo hrvatski gorko oplakao,

— Ali, molim te, pusti me s tim svojim Kranjčevićem, dosta mi je već tih rimovanih kitica à la barun Maldini, i kako se već svi ti bosanski skribenti ne zovu. Valjda će mi Matoševi feljtoni biti nacionalnim kompasom? Narod, kome se svjetionici zovu

Pan Wilder, Heinrich Moyses, Jozua, Luna ili Deutschmann i svi naši illustrissimusi, ekscelencije i magnifikusi, čitav naš banskosavjetnički drek, molim te, kakav je to »narod«, to su paradebaueri i parademagnati na Tijelovskoj procesiji, a ne narod,

— Čudna mi čuda, kao da je naša narodnost banska parada, i kao da se narodnost ne njeguje na isto tako bijedan način po čitavome svijetu, sa paradama i sa naivnim stihovima, i kao da su pjesnici drugih naroda na nekom drugom, višem nivou od naših,

— Ne upuštam se u poeziju, to nije moja stvar, za me su sve rime na ovome svijetu kao švabatralala, nego ja govorim o našoj hrvatskoj marmeladi, o tome kako naša plinovita smjesa treba tvrdu posudu da je formira, jer bez stvarnog recipijensa mi ćemo se rasplinuti, razliti, naša melasa može svakoga trenutka da se prelije u bezoblično, amorfno stanje, da prestane postojati, jer naša vlastita težina jednaka je nuli, a to moje uvjerenje sazdano je na dugogodišnjem iskustvu, i zato mislim da je naša sreća što smo se našli, kao božje ovčice, u svinjskom kožom tvrdo ukoričenom, verigama okovanom werbőczijanskom Tripartitu, što imamo madžarske grofove kao partnere, a madžarski grofovi, hvala bogu, nisu nikakvi anđeli ni bića s onoga svijeta, nego ljudi od krvi i od mesa, s njima nije teško lomiti pogaču, to su pravi, rođeni kartaši, hazarderi, bekrije, kurviši, to da, ali nisu švapske stisnipetlje, i zato sve te blesave demokratske kombinacije da se likvidiraju grofovi nemaju svrhe, ne vode nikamo, jer kakva je to demokracija da nam mjesto madžarskih grofova komandiraju parohijalni administratori iz Plaškoga, nema sve to smisla, ponovit će se ponovo fraza, kao u ono vrijeme kad smo birali Habsburga, da smo bili pijani, kada smo tražili novoga gospodara samo zato da ga nađemo, per trovarsi un altro Signore, rušiti Austriju, to su čiste fikcije, fantazmagorije! Što znači sanjati o nekoj maglenoj »jugobuduć-

nosti«, hic Rhodus, hic salta, bratac moj, tu treba zasukati rukave, postaviti se na vlastite noge, bez kapitala nema slobode pa ni poezije, to jest, ako baš hoćeš, da je ta poezija uopće potrebna ovome svijetu, jer, što se mene tiče, poezija nije drugo nego trlababalan, no, astan, dakako, istomštogođ i svekoješta, nisam valjda šempijan, dass ich meine eigene Sache auf ein poetisches Nichts stelle.

Nad ladanjskom terasom, kroz širom otvorena balkonska vrata, trepere koprene sve sivljeg sumraka, preko opalno zelenog neba uzlepetale se prve girlande šišmišjeg leta, uzgakalo se jato glasnih gusaka na cesti, pod živicom perivoja, a dječji sopran javio se u okviru sutonjeg pastorala sa škripom taljiga kao sordinantna nota u poluglasu.

Tiho prihaja mrak,
plah je njegov korak,
ni ga čuti,

kao pukla žica u klaviru odjeknula je Župančičeva kantilena usred Kamilovog sivog i potištenog štimunga, i prisluškujući kako se u poluglasu gase slike tihe panorame, Kamilo je sa prizvukom sažaljenja pomislio, „kako ima gluhonijemog svijeta koji samodopadno blebeće da je poezija »istomštogođ i svekoješta, trlababalan, no, astan, dakako, mi znamo da se te stvarce i stvarčice i tričarije mogu kupiti u svakom bazaru kao cukorpoharaji«, a to je siva praznina praznoga svijeta koji živi na praznoj planeti lišen svega što je čovjek usred tmine ikada osvijetlio vlastitim srcem, a to je, na kraju, jedino što daje vrijednost ljudskom životu".

— Poezija je nešto o čemu govoriti, oprosti, nije inteligentno, to jest, bolje, suvišno je, jer je ne treba objašnjavati kao ni osjećaje! Poezija jeste ili nije, ona postoji ili je nema. Objasniti slijepcu da je vidljiva, jalov je napor. Apoetski mozgovi lišeni

su osjećaja estetskog intenziteta koji nesumnjivo postoji, i to veoma jasno, da ne kažem, krvavo, baš kao što i ljudska utroba postoji, isto tako krvavo. Postoje boje i uživanje u polikromiji, a opet ima daltonista kojima boje ne govore ništa. Pomanjkanje ovoga dara treba žaliti, to je sve. A da se vratim na našu temu, rodio sam se u ovom zagorskom blatu, davim se tu i krepavam, i tu će me jednoga dana pokopati, i ako je ta zemlja — zemlja, ja sam gruda te zemlje i ne mogu da se otkinem od nje, a postoje u tom kretanju i neki dublji zakoni, a jedno je izvan svake sumnje, tko nema uha da čuje kako Austriji zvono zvoni, taj je, brate, gluh, baš tako gluh kao što si ti gluh za poeziju, a pogrebna zvonjava nad austrijskim odrom tiče se i naše zemlje i našega naroda, tebe, mene i svih nas, tvog starog Lenca na fužinskom groblju i ovoga ladanjskog krova, i ovoga glupog mentaliteta pod ovim glupim krovom, a tragedija i jeste u tome što čitav naš Markov trg sa Budimom zajedno od Schönbrunna dalje ne vide. Netko tko nema smisla za muziku na ovom koncertu neka se ne bavi politikom, pak ni takvom, za koju si uvjeren da ti nosi čitave lipotvaroške blokove, to je moj ceterum censeo, želiš li znati, a što se udesa naše zemlje tiče, on je, nažalost, vezan s ovom austrijskom agonijom,

— A koga mi đavola trajno dociraš kao da pojma nemam što su »schönbrunnske perspektive«? Misliš li, međutim, u vezi s tvojom austrijskom agonijom, da ona balkanska, husarska srbijanska opereta otvara tebi ili nama neke svjetlije perspektive, onda si epileptik, onda te je ugrizlo bijesno pseto, onda te treba dati Pasteuru, onda nisi normalan, jer ono, tamo dolje u Makedoniji, danas, ne treba nikome dokazivati ni objašnjavati da je fijasko i ovrha i rasprodaja pameti i morala, sapienti sat!

— A što se zbiva danas »tamo dolje u Makedoniji«, molim te, što se nije zbivalo kao najnormalnija pojava stoljećima u čitavoj historiji? Soldateska kolje, dobro, a reci mi, ima li takav primjer u historiji da soldateska nije klala, gdje i kada, to te pitam?

— Soldateska kolje ovamo ili onamo, dobro, a reci ti meni jesi li imao u ruci jutarnji *Obzor?*

— Nisam,

— A tako, nisi, dakako, ako nisi, pa onda izvoli, molim, ustao je Amadeo Trupac, za nijansu suviše brzo, i iz ogromne hrpe papira na mramornoj ploči trumeaua izvukao jutarnje izdanje *Obzora* i podastro pred Kamila nervozno, kao što se pred sudskim tribunalom serviraju neka vrlo važna svjedočanstva:

— Evo, molim, izvoli, čitaj kakve propise potpisuje tvoj Srpski Kralj kao direktive sa punovažnom zakonskom snagom, kako treba osigurati »demokratsku« javnu i građansku sigurnost u »oslobođenim« predjelima,

— Da, i što, vratio je Kamilo zgužvanu krpu *Obzora* Trupcu, šta želiš time dokazati?

— A što bih imao da dokažem više nego što je tu rečeno, da su panduri i žandari ovlašteni da u svakom slučaju traže asistenciju brahijalne vojne sile (paragraf prvi), a da se svaki i najmanji pokušaj »pobune i neposluha« u odnosu spram javne vlasti kažnjava momentano robijom od pet godina, a za dokaz, molim, za dokaz »pobune«, kao što tu piše crno na bijelom, služi »prijava policijske vlasti«. A znaš li ti, brajane moj, što to znači? Da svaki posrani policijski pristav može bilo koga, bilo kada i bilo gdje da osudi na pet godina robije, a ukoliko se takav »optuženik« nije odazvao sudskoj osudi, svaki vojnički odred pod komandom oficira može nad njim izvršiti smrtnu osudu (paragraf treći). Molim, citiram još uvijek paragraf treći: »Svaki pojedinac, za koga je na temelju policijske prijave utvrđeno da je učestvovao u pobuni ili u bilo kakvom sličnom prekršaju, kažnjava se smrću.« A, molim, evo kako glasi paragraf četvrti: »Dođe li do kakve pobune u nekom mestu i ukoliko se pobunjenici ne vrate svojim ognjištima desetoga dana posle pobune, svi pripadnici njihovih familija mogu biti deportirani po odluci vlasti. Isto tako mogu biti deportirani svi u čijoj je kući

pronađeno bilo kakvo oružje. Deportaciju vrši šef policije, a za odluku dovoljna je prijava prefekturi.« Nije to sve, ima tu još i paragraf jedanaesti, molim, »svako, ko upotrebljava bilo kakve eksplozive u bilo koju svrhu, kažnjava se sa pet godina robije«, a paragraf šesnaesti, nema sumnje, još je »demokratskiji«, »svako, ko nije prijavio bilo kakvog okrivljenika zbog zločina, kažnjava se sa pet godina robije«, a, eto, paragraf dvadeset i treći otvara ti, pro futuro, zaista romantične perspektive na tvoje »demokratsko oslobođenje«: »Kod gradnje cesta ili bilo kakvog javnog rada, jave li se kakvi agitatori i bundžije koji pozivaju radnike na štrajk, ili pojedinci koji neće da rade ili oni koji rade tako da se može dokazati da ne rade s voljom kao što je naređeno, kažnjavaju se kaznom do jednogodišnjeg zatvora.« Potpisano u Beogradu s kraljevskim potpisom tvog demokratskog srpskog kralja, i tako ti izgleda tvoje »oslobođenje« — u »južnim pokrajinama« gdje nema ni mačke a da nije bugarska ili arnautska,

— Želiš reći da se u Makedoniji danas upotrebljava vojska kao brahijalna sila za održavanje reda? A što je s nama u Hrvatskoj? Nije li Khuen pucao po čitavoj zemlji, nije li kroz zatvore prošlo nekoliko hiljada seljaka, a vješala 1908, a veleizdajnički proces u Munkácsu, a ex–lex u Beču, u Pragu, a paragraf Četrnaesti kao sakrosanktni princip austrijskog parlamentarizma, a ovaj ludi grof, zar nije u Pešti prošlog maja pucao po ulicama, i tako dalje, idi molim te, ne budi smiješan, u Makedoniji sve se ono zbiva u ratu, kad na svakom koraku prijeti arnautska puška, pa gledaj normalnim očima, u redu, ako ono dolje nisu Srbi, molim, priznajem, nisu, ali nisu boga mi, ni Bugari,

— Svekoješta, onda, po tebi, nisu ni Arnauti, a to da Isa Boljetinac nije Arnautin, to je dobar vic, nema šta, dobar si, i ti meni pričaš nešto o daltonizmu i o tome kako pojma nemam što je poezija, pa to je sjajno, nisam poetska duša, bravo, to je

istina, nisam nikada ni tvrdio da jesam, ali ovakog slijepca teško bi bilo pronaći i u Stenjevcu, šta će ti, čovječe, ova tvoja serbomanija, to se ni s maslom ne da pojesti što oni tamo dolje rade, u redu, nemam uha za poeziju, ja to i ne tajim, ali ti, ti politički sanjaš, čovječe, ti buncaš,

— Ne znam što se to zbiva sa svima vama, kao da je čitav svijet poblesavio oko mene, i sve mi je manje jasno, a što strahujete svi vi oko mene toliko zbog mog srbofilstva još od Hungaricuma?

Amadeo Trupac prošetao se do balkona i, zagledavši se u zelenosivu tminu nad livadama sa prvim prozirnim pramenovima magle, ne odgovorivši ni riječi, dugo je ostao u nepokretnoj pozi čovjeka koji luta nedoglednim daljinama, okrenut leđima ovom razgovoru ovdje, u ovoj dosadnoj i tvrdoglavoj stvarnosti.

— Eto nam prve jesenske magle, čudna riječ »magla«, magla madžarski znači lomača, »máglya«, a na poljskom grob kao i na našem mogila — »mgla«, dimi se kao mogila, dakako, palili su mrtvace na lomačama, tako nastaju jezici, a od permutacije od dvadeset i četiri besmislena slova rađaju se narodi, države, poezije, magle, gomile, mase, bogovi, nacionalizmi... Uostalom, vuršt, dolazi nam opet jedna jesen, jesen stiže, dunjo moja, uzdahnuvši ostao je tako promatrajući kako se polagano gase obrisi planina, jedan za drugim, u beskrajnim naborima gustih bukovih šuma pod Greben-gradom rasplinjujući se u koprenama sve neprozirnijeg sumraka. Kao kotač rasklimanog mlina, polagano i glomazno, sa škripom starih greda na trulome tornju, dokotrljao se preko Florijanskog brega glas zvona Svete Ane iz Ladanja Dolnjeg, pod Madžarevom, a na cesti ispod ladanjske kurije planula je u lugarovoj kolibi prva luč, prelijevajući se kroz mračno zelenilo omorika kao blistava zlatna kaciga svetoga sakramenta,

— Lijepo je, zapravo, ovo naše Zagorje, romantično, nema što, samo da nije tako strašno gladno, s toplim uzdahom punim samilosne rezignacije vratio se Amadeo s balkona u dvoranu u kojoj je posivjelo sve: i pokućstvo, i srebro na stolu sa porculanom od čaja koji je stari Mika zaboravio deservirati, sve senilniji, iz dana u dan sve više nalik na starog Árpáda Emericzija, u crvenoj dolami sa zlatnom, »kak jajca guséča« teškom dugmadi, u svojoj gali požunskog regnikolarca, nestajući kao prikaza u mraku, protkanom iglama oštrog zujanja komaraca.

— Nisi mi odgovorio na pitanje, zašto si tako alergičan kad je riječ o Srbiji? Ti se trajno kostriješiš kao mačak, povisuješ ton, a što je najporaznije, postaješ otrcano banalan, ispod nivoa, dobro, od *Pester Lloyda* do *Reichsposta* i do Kamráthovog *Madžarskog slova*, svima je njima ova nesretna Bregalnica pala u ruke kao as, po toj se gospodi ovom prokletom Bregalnicom u roku od pet minuta dokazalo da je »jugoslavjanstvo« doživjelo fijasko, a možda je zaista tako, i ti znaš da nisam advokat makedonskog pokolja, ali prošle jeseni, Amadeo, ti nisi još bio tako histeričan, jer Kumanovo ipak nije bilo, dopustit ćeš, Bregalnica, zar ne?

— Kumanovo je početak Bregalnice, čovječe, kako to ne razumiješ, Kumanovo je obično grabežno umorstvo, hajdučka otimačina, balkansko razbojstvo i ništa više, kriminal, kažem, to,

— Nisi tako mislio prošle jeseni, pardon, jer, eto, nema tome ni godina, bili smo na večeri u »Palasu«, naručili smo »nejunačkom vremenu uprkos« flašu Mumsa, za Kumanovo, a pokraj nas halabučili su madžarski kavaleristi na Polterabendu jednog svog kamerada, bili su suviše glasni sa svojim tokajcem, a ja sam u slavu Kumanova naručio drugi Château–Thierry, i bili smo složni da se ipak, uprkos svemu ipak, radi o slavnom danu našeg nacionalnog kalendara. »Strovalila se ogromna jedna hridina u nepovrat«, tako si patetično nazdravio Kumanovu, i, sjećam se,

kao sada, bio si svečan, zaista, što kažu, »zlatousto ozaren«, i tako si rekao, citiram, »blago nama što smo doživjeli ovaj dan«, da, da, tako si rekao, a to si izgovorio spontano, citiram, da »žališ što nisi Srbin«, pazi dobro, citiram doslovno, »žalim što se nisam rodio kao Srbin«, da, Amadeo, baš doslovno, »žalim što me nije rodila srpska majka, nego krepavam u ovoj madžarskoj krčmi s ovim pijanim barabama«, citiram doslovno, oprosti, »žalim što se nisam rodio kao Srbin«...

— Bio sam po svoj prilici pijan,

— Da, bili smo pijani, priznajem, ali ja se tvojih riječi sjećam bistro, bilo je to izgovoreno iz bubrega, krvavo,

— Šteta, što se nisi dao u popove, ti ipak nadasve i najviše voliš čeprkati po tuđim savjestima, zanimljivo od koga si naslijedio to svoje antipatično svojstvo!? Dobro, u redu, ako sam to bio izjavio, u redu, i to baš tako doslovno, kao što citiraš, a ja se, poštenja mi, ne sjećam ni jedne jedine riječi, no, dobro, ako sam to zaista izgovorio, u redu, pa nije bilo ni tako glupo žaliti što nas nije rodila srpska majka, jer Kumanovo je srpska pobjeda, a nije hrvatska, to jest pardon, čekaj, stani, Kumanovo je jedna historijski nepovratno izgubljena bitka za Hrvate i za Hrvatsku, a tko to ne vidi politički je slijepac, a to nisam, dakako, ja, molit ću pokorno vašu milost, da se razumijemo, ne ću da ostanem politički slijepac zato, jer sam jedamput nešto bubnuo pijan,

— Amadeo, pobogu, ako postoji netko, tko me je proveo kroz ovaj naš provincijalni pakao bio si ti, i to ti priznajem već od Hungaricuma. Daničića otkrio si meni prvi ti, i, molim, ne ću to zaboraviti dok živim, bilo je u srijedu, septembra godine 1902, ne sjećam se datuma, ali znam kao danas, bila je srijeda, znam, slijedećeg dana u četvrtak nije bilo škole, sišli smo niz Dugu ulicu zajedno, Joja, ti i ja, Joja je bio kod nas na objedu, sišli smo da pogledamo razvaline prošlonoćnog protusrpskog pogroma, i tamo na Trgu bana Jelačića, ispred jednog demoli-

ranog dućana, usred ljepljive, još goruće smjese od brašna, od smole, od čokolade, od petroleja i od svilenih bombona, potekle su mi suze, na onom jadnom blatnom gariŝtu, valjda zbog one čokolade u petroleju, zbog onih sajdnbonbona u blatu sa sardinama i rasparanim vrećama, i kao danas sjećam se, ti si me iznenada grčevito zagrlio i poljubio, i tebi su tekle suze, bile su tople, kao topla kiša, osjetio sam ih usnom da su slane, još i danas osjećam gorkoslani okus na svojim usnama, tješio si me da ne plačem, da to nije ništa, da je sve to ludo, pijano, obična komedija, plaćena glupost, a onda na povratku, gore, kod nas, u Jurjevskoj, popeo si se u moju mansardu s nekom poderanom knjigom u ruci i patetično, povišenim glasom, ti si mi pročitao Daničićevu formulu da su Hrvati i Srbi jedan narod. Bilo je svečano, sjećam se, a Joja i ja povjerovali smo tebi da je doista tako, da smo mi i oni jedno, a ta mi je formula otvorila oči, po njoj sam doplovio do ovog našeg razgovora večeras kao sa jedinim kompasom, a ako je tako da smo mi i Srbi jedno, zašto bi Kumanovo bilo hrvatski poraz?

— Ako je tako, dobro, onda je Kumanovo hrvatska pobjeda, nemam ništa protiv toga, a ti, izvoli samo, likuj, a ako te jednoga dana od te tvoje hrvatske pobjede zaboli glava, budi ljubazan, javi mi se da te pitam za junačko zdravlje, je l' istina, a, zatim, mnogo je Save proteklo odonda do danas pod Zagrebom, Sava je brza rijeka, opasna voda, zar ne, Kamilo moj, gledaj, stariji sam od tebe punih dvanaest godina, pa kad si se ti rodio, bio sam u trećem razredu gimnazije peštanske, mi smo se klizali ondje gdje danas stoje veliki hoteli na dunavskoj obali, mnogo je to dvanaest godina, pak da ja tebe poslije dvanaest godina zapitam šta misliš o Kumanovu, a onda da poravnamo svoje satove da vidimo što nam pokazuju kazaljke, i da se onda sporazumijemo kako je to bilo s tim našim Kumanovom, da li je to hrvatska pobjeda, ili nije, a tako dugo da ostavimo ovo pitanje otvoreno, što, ajde da se pomirimo, ja sam za slogu, à

propos, šta je s Jojom, imaš li kakvih vijesti o tom dečku, bio je zaista Klasa Prva A, i da su mene htjeli slušati, nikada ga ne bi bili poslali u Glinu,

— Bolje bi bilo da su mene poslali u Glinu,

— Sad opet u Glinu, a koji ti je đavo, čovječe?

— Ništa, mislim bio bih se oslobodio svega u čemu se još i danas davim i gnjavim, no, uostalom, pustimo to, svejedno, a što se Joje tiče, u vezi s njim, posjetila me jedna Fijumanka, studira kompoziciju kod Kodálya na peštanskom konzervatoriju, Jojina simpatija ili kuzina, i donijela mi je njegove pozdrave, Joja je prešao u Beograd prošle godine, javio se u srpsku vojsku, ali su ga dodijelili na posao u vojnu štampariju kao tipografa, dopisuje se s tom gospođicom, nastojao sam ga pronaći kad sam proljetos bio u Skoplju, ali usred onog rusvaja i džumbusa nisam uspio, dakako, obećali su mi da će me obavijestiti, ali sad imaju drugih briga, nekoliko je ljudi palo od naše ekipe iz stroja, ako je živ, ostao je u Srbiji, Joja, Joja ne spada među ljude koji ne bi znali svoj put, za Joju se ne bojim, dopisivali smo se još u Hungaricumu, a onda se s Parizom sve prekinulo, vidio sam ga posljednji put na Uskrs, pred maturom, kad sam s mamom bio u Opatiji, ležao je u šarlahu i bila je opasnost da i ja legnem od šarlaha, ali nisam, a poslije se prekinulo s Parizom, a ona gospođica sa peštanskog konzervatorija bila mi je rekla da je Joja dobro, ali to je moglo biti koncem augusta prošle godine, mislim, za Joju se ne bojim, nisam praznovjeran, ali osjećam, imamo još da se nađemo, jer bilo bi prosto glupo da ne bude tako. Ne znam što je prijateljstvo, ali kod ove vrste simpatija vrijeme ni prostor ne igraju uloge, Joja i ja, mi smo zadali jedan drugome vjeru u ime naše stare parole »allons enfants«, još je onda mama Jojina bila na životu, a to nam dođe kao prisega, i što se mene tiče, ja sam Joji ostao vjeran,

— To dođe više kao zakasnjeli pubertet,

— Možda, ali u svakom slučaju bolje od preuranjene senilije! Oprosti, ono što si bio govorio o svojoj kandidaturi saborskoj, je li ono vic?

— Ma kakav vic, sve su formalnosti već u toku,

— Ne vjerujem,

— Kako ne vjeruješ?

— Prosto ne mogu, pa valjda nisi tako naivan te vjeruješ da se u okviru Hrvatskoga sabora može voditi neka hrvatska politika? Kakva, s kim, na kakvom programu?

— Čitavo ti veče govorim o svojoj kandidaturi, a ti sad kobajagi prevrćeš očima, kao biva, hoću li zaista da se razgaćim, istomštogođ, dragi, i to te sad interesira na kakvom se programu kandidiram, gle, molim te, pa zna se na kakvom, »u okviru pozitivnih zakona«, čekaju se još samo formalnosti da se Reskriptom vrati Hrvatskoj Ustavno Stanje, da se raspišu novi izbori, a poslije toga priključit ću se kao nezavisan unionist Koalicionoj Većini, na bazi beskompromisne deklaracije o Narodnom Jedinstvu, dakako (a to isključivo zato da vas ne bi grizla vaša »jugosavjest«), a kako je gospodi čistuncima u srpskoj Koaliciji, zna se, odiozno da biraju novog regnikolarnog referenta za produženje Nagodbe iz vlastitih srpskih redova, da se ne bi kompromitirali, ispao sam kao Hrvat za najpodesnijeg kandidata, a, osim toga, od gospode nitko ne umije ni beknuti madžarski, i tako ulazim u peštansku delegaciju, jer misle gospoda pakračka neka se jedan Hrvat ugruva ovim poslom regnikolarnim, što opet meni lično odgovara, kao da su mi skrojili frak kod Jellineka, jer, kao što sam već bio rekao, sve to smatram provizorijem do slijedećih madžarskih izbora, šta će mi ona kraljevska hrvatska mala prodaja duhana na Trgu svetoga Marka, nisam ja zlatna ribica u banskosavjetničkom salonu, čovječe, i ne razumijem zašto bi to bila šala, mene interesira sasvim druga vrsta političkog baccarata, ne ću valjda igrati preferans kod Pajtlera s ovim našim koalicionaškim

vatrogascima, i to za trideset i tri krajcara hrvatske tangente, treba da se okućim, nemam ja više vremena, četrdeseta je za vratom, jesen stiže, dunjo moja...

— Perverzno, zapravo, i oprosti mi, kad te već ispitujem o intimnim motivima, da gospođa Dagmar možda nije u blagoslovljenom stanju?

— Istomštogođ, a molit ću, čemu ovo pitanje?

— Pa tako, za starije jazavce kažu da ih hvata strava pa grade svoje stanove luckastom brzinom za svoju mladunčad, zato mislim da te ipak možda nije spopala neka panika da ti od srca porod ne ostane bez krova?

— E, sad zaista svekoješta, dragi vi, baš istomštogođ, prije svega, molim, zaista nikada nisam bio znatiželjan na svoje potomstvo, a zatim, što se krova tiče, od mojih para bi se već i danas moglo živjeti mirno, a što se moje gospođe tiče, Dagmar je potpuno nezavisna materijalno, Dagmar je, moglo bi se reći, bogata partija, a barem ti me poznaš, mene novac nikad nije interesirao kao novac, ja nemam i nikad nisam imao nikakvih društvenih ambicija, jer što znači biti bogat, ništa, a što se toga tiče, ja već danas nisam prosjak, uostalom, meine Kanzlei ist eine kleine Goldgrube, wenn man's ernst nimmt, meni je stalo samo do toga da mogu jednoga dana da kažem svima, ljubim vam vašu majku svima, tornjajte se da ne vidim više nikoga, dosadila mi je provincijalna menažerija, gadi mi se, imam prosto organsku potrebu da otputujem, ne znam ni sam kamo ni kuda, ali ne kao parija nego kao maharadža, turris eburnea, to je do danas ipak najplemenitiji izum na svijetu, a da bi čovjek živio odvojen alabastrom od smrada i od gada, za to treba vreće cekina, jer, dopustit ćeš mi ipak, zlato bolje zvoni od svake harfe.

Ušao je stari Mika sa svjetiljkom i kmetski svileno, takoreći na koljenima, zaželio gospoštiji dobro veče. Razlila se dvora-

nom narančasta lopta svjetlosti, a lakirani odsjaj sa platna starih slika, oči, likovi i dolame nijemih pokojnika, dvije–tri dame u crnoj svili, jedan gospodin u naslonjaču, ispred tamnocrvene zavjese sa bijelim hrtom pod nogama, stakla na vitrini i tamnosmeđi odsjaj politure, u slapu Mikine lampe, sve se to prikazalo dekoracijom čudnog prizora, gdje jedan sanjar maštа o cekinima, o istočnjačkim iluzijama harunalrašidskog bogatstva, o bijegu iz privincijalne menažerije, iz odvratnog banskosavjetničkog, madžarskovarmeđijskog ričeta, iz smjese od carske i morlačke graničarske crno–žute melase od gluposti.

— Dotrajali su mi živci, Kamilo, za ovaj život tu, među nama. Prosto ne mogu više disati isti zrak s ovim Agramercima i s onim Fijumanima i s onim papigama i majmunima oko zadarskog guvernmana, svi se oni guraju, oprosti, u crno–žuti ili madžarski duodenum, i tu se gura družba takvih slaboumnika te se čovjeku prosto utroba diže od mučnine nad ovim gadostima! Ti znaš da sam slobodan od svih mogućih moralističkih skrupula, ali trajno slušati glupane, uvjerene da me nadmudruju svojim prosjačkim trikovima, a iz svakog pogleda čitaš im najsakriveniju tajnu crijeva, gladni su, brate, ili se boje da ne krepaju gladni, ne mogu više. Zaradit ću milijune i baciti sve to kroz prozor kao staru kramu, i jedva čekam onaj dan da kažem svima adieu et pour toujours...

„Ovaj čovjek, sličan tako svom starom Šefu, isto čelo, ista uz tjeme priljubljena pomno počešljana kosa, srebrom protkana na sljepočicama, crn, čekinjav, oštro podrezan brk iznad sočne kao narumenjene usnice, energičan ovaj smioni čovjek, s bijelim, odnjegovanim, gospodskim rukama, elegantan, pametan, dalekovidan, iskusan, moglo bi se reći, u svakom pogledu mudar, a, eto, što se zbiva s njim, i on je neka vrsta očajnika koji se uspavljuje zlatom, da bi se odmetnuo, da pobjegne, a kamo, na svoju ibsensku »hridinu«, da bude tamo »sam«, a kao takav »najjači«, i koliko god prezirao literaturu

svoga vremena, on je ipak sav izopačen frazama te iste literature, i to one najjeftinije, feljtonističke, iz dnevne štampe, ispod crte, bez jedne jedine misli... Ovaj gospodin, bečki i peštanski doktor prava, zapravo je već dezertirao, on je već odavna zatajio sebe i svoju zemlju i svoju narodnost, on govori talijanski od djetinjstva, on piše i govori madžarski bolje od svakog prosječnog madžarskog inteligenta, i dok od onih naših nazovipolitičara na Markovom trgu nema ni jednog koji bi umio pročitati dva madžarska slova, ovaj Fijumanac je u Pešti Peštanac više od bilo koga novopečenog švapskog ili vlaškog došljaka, koji se doklatio u velikomadžarsku gomilu granita i asfalta jučer, kao pas bez marke. Ovaj gospodin razgovara s madžarskim grofovima engleski, po svom starom pravilu koje je preporučivao još njegovom Presvetlom gospodinu ocu, kad mu je bio lični sekretar, jer od madžarskih grofova gotovo ni jedan o korektnom madžarskom jeziku pojma nema, a biti savršeniji Englez od njih isto tako nije teško, ali je, u svakom slučaju, za preporuku, jer čovjeku pučkog podrijetla uzdiže ugled iz anglomanske grofovske perspektive. A povrh svega ovom čovjeku jasno je, kako je Pešta isto tako provincijalna kulisa kao i Markov trg, kako se stvari kreću oko Ballhausplatza više nego oko parlamentarne kupole na Dunavu, i zato se veoma vješto snašao u belvederskoj sjeni gospodina Kronberg–Koronaia više nego oko gospodina Grofa Premijera u budimskoj tvrđavi, kome se opet njegov otac klanja kao faraonu."

„Još za davne karantene pred polazak u Hungaricum, sve do odlaska u Peštu, Amadeo bio je dodijeljen Kamilu kao neka vrsta prefekta, i baš tada, kad je trebalo djelovati odgojno, obratno od svih principa, Trupac mu je kao dobronamjerni mentor objašnjavao kako se čitav banski prezidijal ne snalazi u stvarnosti kao ni krava u magli, i kako sve ovo, što kod nas predstavlja nacionalnu kremu, ne vrijedi, izmjereno evropskim mjerilom, više od gnjile bundeve. Za Trupca najistaknutiji naši

inteligenti, već u ono vrijeme, nisu bili drugo nego homunkulusi od smiješnih lutaka, punjeni bečkom modernističkom hartijom, a do domaćih piskarala i literata nije uzvišeno dosljedno držao ništa: sve su to njemu bili obični polupismeni skribenti i črčkari."

„Kasnije, oko šestog razreda Franciscojosephinuma, A. G. Matoš bio je objavio seriju feljtona, punih čežnje za poniženom rodnom grudom, kad je između Kamila i Amadea bila buknula jedna od njihovih strastvenih prepirki, u vezi s Matoševim sentimentalnim hrvatovanjem. Bogoljub Trupac nikako nije mogao da smisli ni da podnese Matoševa pera: alergičan spram prve Matoševe riječi on bi se od tih deklamacija nakostriješio i netom bi ugledao ona tri početna slova Matoševa potpisa, s gađenjem bi odbacio novine kao da će se zaraziti svrabom. Navalio je na Kamila da mu objasni, šta ostaje, do vraga, u glavi našeg kavanskog glupana, kad proguta jednu od takvih brbljarija o Božiću ili o Uskrsu kao o hrvatskim narodnim blagdanima, kao da smo zaista vjerujuća katolička nacija, neka vrsta francuske revanšističke provincije? Za šarm A. G. Matoša Trupcu je nedostajalo ukusa i sluha, a naročito za Matoševe lirske nacionalističke uspavanke, a plačljiv ton njegovih elegija nad kukavnom sudbinom »Lijepe naše« bio mu je od početka stran, a eto sada, petnaest godina kasnije, on se sprema u dezertere, obmanjujući se da to čini kako bi mogao poživjeti negdje jedamput na gavanski način."

— U što si se zamislio, razbio je pomalo suviše dugu šutnju, blago dodirnuvši Kamilovo koljeno, osjećajući kako Kamilove asocijacije nisu suviše sklone njegovoj momentanoj ulozi kombinatora, koji se sprema da gradi zadarsku željeznicu i da financira kartašnicu na Margitszigetu.

— Ništa, tako, sjetio sam se jedne naše svađe o Matošu prije pet–šest godina, za Matoša nisi pokazivao baš nikada simpatije,

— Nisam, i ne pokazujem je ni danas, i danas škraba svekoješ̌tarije, ono o balkanskom ratu, čovjek se kladi o tursku pobjedu, mulac, on misli da je današnja Srbija ona ista mala Srbijica kakvu je on poznavao devedesetih godina, čovjek uopće nema dara opažanja, živio je ne znam koliko godina u Francuskoj, a da nam o Francuskoj nije rekao ni jedne jedine originalne misli, prepisujući prepisuje i dosađujući se dosađuje svima nama koji ga čitamo,

— Čini se da ste u jednoj stvari, ipak, uprkos svemu ipak, istomišljenici?

— A u čemu, molim te?

— Da smatrate Kumanovo hrvatskom katastrofom!

— Oh, pardon, si duo faciunt idem, ja se kandidiram na platformi koalicionaškog narodnog jedinstva, nisam sentimentalni hrvatski regionalac, da se razumijemo,

— A ne misliš li da si dezerter?

— Istomštogođ,

— Ti dezertiraš, ti izdaješ sebe, ti izdaješ mene, sve nas, ovu blatnu zagorsku ilovaču, onu jadnu žlicu hrvatskoga mora pod Učkom, svog starog Lenca u Fužinama koji se molio Starčeviću kao Mariji Lurdskoj, ti izdaješ svoju babu, roditelje, oca i majku, svoje grobove, sve to prodaješ, ti bježiš u Peštu pod član XXX od 1868, da bi sa tvojim Montaghom prevario erar za zadarsku željeznicu,

— Svekoješta, a ti, molim te, opet škrabaš jednu od svojih pravaških varijacija u *Barjacima,* a treba da znaš da je tvoj gospodin šef–redaktor, profesor Erdmann, povjerljivo lice gospodina Koronaia, i pazi dobro, život nije feljton u *Barjacima,* život nije tvoja »Regnikolarna varijacija« koju gospodin Erdmann štampa za račun gospodina Koronaia, papir je slijepa stvar, papir podnosi sve, bilo kakvu glupost, a bilo je već i takvih doktora Plajvajza, kakav si ti, bezbrojno mnogo na ovome

svijetu, a, poslije, zna se kako svršava takva pisanija, tamo gdje i car sjeda golom svojom starkom,

— Ne znam da li pišem ili ne pišem, pojma nemam kakve su veze gospodina Koronaia sa profesorom Erdélyijem, i ima li profesor Erdélyi pri tome neke svoje kombinacije, i to me nikada nije zanimalo, ali znam da se ne bih nikada kandidirao protiv svog uvjerenja, ni za kakav novac.

— Ti si još kanarinac, imaš ti još dobro da progrebeš žice ove krletke mekim svojim kljunom, da se snađeš da si u kavezu, da to nisu oko nas klavirske žice nego rešetke, dragi, pravi gvozdeni kavez, solidno okovan, pod lokotom, štokauz, razumiješ li, Lepoglava, pa kad se sabereš, onda da te vidim da mi moraliziraš,

— Da žalim, nemam što,
jer svijet je ludnica, kasarna,
i buturnica tmurna...

— Da, da žališ, a što opet sada žališ, ne razumijem?

— Ništa, stih Antuna Gustava Matoša,

— Pusti me, molim te, s tim glupostima, ja znam što znam, nikakav Matoš ne treba da mi soli pamet, ja znam što je hridina a što je lubanja, to znam, a jedini način da se čovjek probije iz kaveza, to su cekini, taliri, dukati, pa kad se jednoga dana nađemo na drugoj obali da vidimo što je pametnije, tvoja razbijena glava ili moji dukati.

VEČERA KOD STAROG KAMRÁTHA

Kod večere, koju je stari Kamráth na Kamilovu molbu veoma ljubazno sazvao u čast Bogoljuba Trupca, osim R. P. S. I. Balassa–Müllera, kao glavne i najatraktivnije ličnosti, bio je prisutan i pukovnik u penziji Rezső Reichning, Jolandin krsni kum i drug Presvetloga još iz djetinjstva, koga je Kamráth častio blagim hipokoristikonom »Rezsőke, srce moje«, a koji, osim ne pretjerano učtivog muzičkog napora, što bi od vremena na vrijeme glasno zatrubio u svoju razastrtu šarenu maramicu i, nakašljavajući se promuklo kao iz bunara, sukao svoj tanki i kao konjska struna oštri brk, nije ni jednim jedinim slovom sudjelovao u razgovoru, odobravajući pojedine fraze toplim klimanjem glave, na način kako se šutnjom, punom prividno iskrenog i kao tobože dubokog razumijevanja, prešućuju veoma često ogromne gluposti, koje bi takav, naoko mudri šutljivac izgovorio za dokaz da baš ništa ne razumije od svega o čemu je riječ.

Kod večere govorilo se između supe i drugoga mesa, na početku, uzduž i poprijeko o svemu i svačemu, s očitom namjerom da razgovor ne skrene u smjeru još uvijek mračnog i pogrebnog raspoloženja, koje je vladalo u tamnoj, teškom hrastovinom opločenoj holandeskoj blagovaonici, urešenoj isto tako tamnim tihim životima, na kojima su se od smeđe melase izdvajale masne ružičaste ribe na srebrnim pladnjevima, sa pobijenim dlakavim zečjim leševima, na kojima se usirila u otvorenim ranama venozna krv.

R. P. S. I. Balassa–Müller, upućen po domaćinu da se u osobi njegova gosta i Kamilova uzvanika radi o jednom hrvatskom, nadasve zanimljivom političkom licu, koje se kandidira na slijedećim saborskim izborima, da bi se odmah, još kod preliminara, prikazao u punome osvjetljenju svoje, Gospodinu Ministru predsjedniku bezuslovno odane i lojalne političke orijentacije, oborio se za nijansu možda suviše strastveno na čitavu aristokratsku opoziciju — en bloc, kako su današnjoj parlamentarnoj krizi krivi isključivo ludi madžarski grofovi, koji očijukaju s nepismenom svjetinom, kao odvratni Popularitätshascheri.

— Ova nesposobna gospoda nisu ništa drugo nego obični amateri, čije su ambicije u nerazmjeru spram sposobnosti, to su povrijeđene veličine, kojima je jedina misao da postanu ministri poremetila svaku mjeru zdrave pameti! Nesretni ti naši grofovski kartaši i lovci, oni sami po sebi ne bi još bili neka naročita opasnost da nisu okruženi običnom bandom neodgovornih hohštaplera, »čifutskih advokata«, koji opet nemaju druge misli u glavi nego dubiozne poslove, i danas, kad smo doživjeli i to da se tako nesumnjivo autentična madžarska veličina, kao što je naš Grof iz Geszta, obara u parlamentu glupom opstrukcijom, u savezu sa ruljom crvene, proleterske bagre, pitamo se: ubi terrarum summus, ubi gentium? Stvari su, moj gospodine, u Madžarskoj danas došle tako daleko da se i Klerikalna Politika zaputila u propast, jer da se predstavnici madžarskoga Klera i Crkve daju remorkirati od takvih sumnjivih gentlemana kao što su barabe iz *Crvene zastave,* da stupaju uporedo sa socijalističkim tribunima, pod barjakom socijalizma, čovjeku prosto zastaje dah. Pa zar smo spali zaista na to da se pred čitavim svijetom izvrgava ruglu slavna prošlost madžarskoga naroda s njegovom najvećom svetinjom, a to je naša sveta katolička rimska vjera? Ja ne znam što se kod vas dolje, u Hrvatskoj, misli o tim u svakom pogledu zabrinjavajućim

pojavama, ali da će naši madžarski grofovski Koriolani upropastiti Materu Zemlju, mislim da nisam slab prorok kada kažem, ne nađe li se netko tko će ove mešetare istjerati iz našeg političkog Hrama, nismo daleko od Jeremijine prijetnje: perditio tua ex te... Na sve strane laje se danas o »slobodi«, a pitamo se, gospodo, što je to »sloboda misli i savjesti«, ako se ta »sloboda« sastoji od kategoričke negacije svih narodnih vrijednosti u slavnoj našoj prošlosti? Ja, nažalost, ostajem kod svoje stare prognoze, koju sam imao čast razviti već toliko puta na stranicama našeg dičnog *Madžarskog slova,* koje mi gostoljubivi domaćin i prijatelj uvijek postojano ljubazno stavlja na dispoziciju, i od nje ne odstupam: našu Madžarsku požderat će rak njenog vlastitog liberalnog parlamentarizma, upravo tako kao što je upropastio i Kraljevstvo Poljsko. Mi nemamo više Državne Vlasti, gospodo, ni Autoriteta, i zato naš Grof, budi Mu Ime blagoslovljeno, kada se konačno odlučio da brahijalnom silom očisti našu Augijasovu parlamentarnu štalu, On, kao odgovorni državnik, poduzima u ovim prilikama u narodnom interesu jedino što se moglo i trebalo poduzeti, On spasava princip Državnog Autoriteta, jer drugog regulativa, nažalost, u životu nema, pošto nas iskustvo uči kako, kao jedina garancija za održanje ravnoteže, još uvijek preostaje samo isključivo Sila. Ne treba da čovjek bude naročito mudar pak da vidi kako Vlast pred našim očima krvari od smrdljive rak–rane, kako na sve strane dižu glavu destruktivni elementi, koji bezobrazno lažu da brane neke idealne četrdesetosmaške nazovikošutovske »slobodarske principe«, kao da je Kossuth bio liberal i kao da njegova »republika« nije ovu zemlju survala u propast? Molim, govorim kao deákovac po uvjerenju, a dičim se što sam još u klerikatu, takoreći u školskim klupama, smogao toliko moralne snage, a to, u ono doba sedamdesetih godina, nije bilo ni lako ni jednostavno, jer je kod nas prevladavao talas slijepe košutovštine, da se odredim kao pristaša genijalne Deákove politike, i

molim, kada bi danas Monarh, naš uzvišeni madžarski Kralj, ovoj istoj gospodi, beskompromisnim četrdesetosmašima, povjerio da sastave nekakav stopostotni crno–žuti Kabinet, šta mislite, šta bi ova gospoda »beskompromisni republikanci« uradili? Priznali bi tangentalnu kvotu, prvo, produžili bi zatim Nagodbu s Austrijom, razumije se, na temelju deákovskog kompromisa od godine 1867, potpisali bi niz trgovačkih ugovora s Translajtanijom, »na madžarsku narodnu štetu«, dakako, kapitulirali bi u pitanju liferacije austrijskog ugljena, šina i željezničkih pragova, dakako, pristali bi da nam Austrija i dalje prodaje svoje slabe mašine za našu prvorazrednu madžarsku, od kanadske tri puta kvalitetniju pšenicu, glasali bi kredite za zajedničku carsku i kraljevsku Armadu, razumije se, i tako dalje, i tako dalje, u jednu riječ: izvršili bi — ad punctum — sve što se od njih »odozgo, iz crno–žutog Beča« traži, i ta ista gospoda »košutovci« kao dvorski ministri postali bi preko noći slijepi izvršioci crno–žute kamarile, u punom protuslovlju sa svojim košutovskim idealima, sa svojim prozirnim revolucionarnim parolama, sa svojom karnevalskom četrdesetosmaškom halabukom, da se Beču prodaju madžarski narodni interesi samo onda, dakako, kad gospoda nisu na vlasti. A ja se pitam, kakav je to patriotizam i gdje je tu ona minimalna doza građanske svijesti koju bi trebalo da osjeća svatko, a naročito pak lica koja se bave javnim poslovima? Imaju li ova gospoda pojma što znači uzvišeni pojam »salus rei publicae«, da li su ova vajna gospoda svijesna da njihove metode survavaju našu državu direktno u grob, i da li netko od te gospode vodi računa o tome kako je igra koju ti grofovski pustolovi i hazarderi igraju i suviše riskantna, a da bi se smjela i mogla trpjeti — à la longue?

Pojavivši se kod stola staroga Kamrátha kao gost Kamilovom intervencijom, Trupac je istoga jutra u *Madžarskom slovu,* u prikazu trenutačne političke situacije u Hrvatskoj, pod šifrom

»Civis Fiumensis«, politički apostrofirao ovog opasnog i lajavog fratra, kako se u Zagrebu i na Rijeci s najvećim interesom očekuje rezultat Balassine autsajderske političke akcije, koju je poduzeo kao jedan od prominenata madžarskog katolicizma, da skrene klerikalnu politiku u Grofove vode. Svojim, veoma vješto, gotovo neprimjetno ukomponiranim entrefiletom o patru jezuitu, Bogoljub Trupac uznastojao je da se predstavi poznatom mešetaru laskavim komplimentima, jer, koliko god lukav i nepovjerljiv, pater Balassa bio je bolećivo slab spram komplimenata, objavljenih u štampi. Balassu je Trupac apostrofirao kao ingenioznog političara, koji je, između ostaloga, svojim preliminarnim razmatranjima o hrvatskoj politici na stranicama *Madžarskoga slova* izazvao svojevremeno izvanredno povoljan utisak u krugovima onih hrvatskih naprednih unionista, koji prije bilo kakvog raspleta stvari u Hrvatskoj, prije svega, očekuju da se Rijeci i Hrvatskoj vrate ustavna prava. Da apostrofira jezuita kao dalekovidnog inicijatora za ustavni rasplet stvari i da tako između redaka dade naslutiti, kako je u pitanju novoga kursa spram hrvatske politike ovaj čovjek odigrao ulogu Sive Eminencije, Amadeo je to učinio s računom, jer sam fakat što će imati prilike, da kod prijateljskog stola stupi u lični dodir s Ispovjednikom Supruge Ministra Predsjednika, u Amadeovoj strategiji bio je od preponderantne važnosti, ne toliko zbog zadarske željeznice koliko zbog kartašnice na Margitszigetu, jer je po sugestiji generalnoga direktora Montagh–Schornsteina trebalo baš u tom pitanju svladati otpor Kabineta Ministra predsjednika.

— Molim vas, dragi doktore, imajte trajno na umu, savjetovao je generalni Montagh–Schornstein Trupcu, da u samom kabinetu Ministra predsjednika ovaj jezuit igra ulogu za koju se ne bi moglo reći da je nevažna, a u takvim delikatnim pitanjima, kao što je pitanje kartašnice na Margitszigetu ne će biti da je bez utjecaja. Koliko se moglo doznati od povjerljivih

lica iza kulisa, Grof je zadarskoj željeznici donekle kako–tako sklon, ali ideji da se na Margitszigetu otvori kartašnica relativno protivan, i to, čini se, isključivo zbog materijalnih momenata. Gospoda se ljute što njima samima ta ideja nije pala na pamet i sad nastoje da odobre koncesiju isključivo samo uz pristojnu kompenzaciju za stranačke protuusluge.

Spram ove nesumnjivo unosne ideje, da se od peštanskog Margit–Szigeta stvori madžarski Monte–Carlo, Grof se u biti nije odnosio odbojno, pak je sve govorilo za to da se neprilika krije isključivo u tome, što se nije našlo podesno lice koje bi Ministru predsjedniku prikazalo sve pozitivne perspektive ovog genijalnog pothvata. Dok je u pitanju zadarske željeznice stvar bila više–manje sondirana, i procijenjena kao interesantna, kartašnica na Margitszigetu, premda već u principu odobrena na Dvoru (pod neposrednim utjecajem Moritza Montagh–Schornsteina), nikako nije uspjela da prijeđe strogu demarkaciju gospodina Grofa. Jedini koji bi, po mišljenju Moritza Schornsteina, mogao poduzeti nešto u tome smislu da se probije tunel kroz grofovsku tvrdoglavo upornu opstrukciju, mogao je da bude isključivo grofičin ispovjednik pater Balassa–Müller.

— Uspostavite vi meni, molim vas, direktnu vezu s tim jezuitom, po svaku cijenu, dragi gospodine doktore, savjetovao je rutinirani bečki poslovni majstor Moritz Montagh–Schornstein svog agramerskog kalfu doktora Amadea Trupca, jer taj naš Reverendissimus Pater Societatis Iesu poručio mi je putem plemenitog posrednika, nekog anonimnog fratra na bečkoj Nuncijaturi, da se u otporu protiv kartašnice ne radi toliko o principu koliko o percentima, jer sama kartašnica na Margitszigetu rentirat će se godišnje sa minimalnom sumom od desetak milijuna, a kako se koncesija daje na trideset i tri godine, ne može se ta stvar likvidirati jednom, zapravo smiješnom bagatelom.

Da ova vrsta »bagatele« ne igra baš tako neznatnu ulogu, to je gospodinu Generalnom Montagh–Schornsteinu bilo poznato u slučaju podjeljenja plemstva njemu i njegovim nasljednicima, »za njegove specijalne zasluge u razvoju vinogradarstva«, sa predikatom Kisbányai, Hegyesi és Keményi, kada je potpis te povelje zapeo sve dok čestiti Otac Jezuit nije inkasirao bagatelnu sumu, pak se, dakle, može s pravom pretpostaviti, kako ni pitanje kartašnice na Margitszigetu ne će biti tako jeftino te ne bi trebalo računati sa bagatelom za partijski fond Gospodina Grofa svakako respektabilnijom.

Da stav Kabineta Ministra predsjednika u pitanju kartašnice ne će biti baš jeftin, osjetilo se već iz prvih patrovih riječi, kada je Trupac nabacio kao eventualnog budućeg glavnog koncesionara kartašnice ime doktora Kronberg–Koronaia. Pokazalo se, na Trupčevo iznenađenje, da pater Müller poznaje Koronaia još iz djetinjstva, kad su zajedno derali laktove kod cistercita u Požunu, da poznaje Koronaievu mladost kao što se poznaju dječaci od prvih ljubavi i potajno ispušenih cigareta.

— Znam ja ovoga gospodina, koji lepršа kao šišmiš isključivo samo u mraku, napamet! Sve što je taj gospodin ikada radio, mislio, poduzeo ili izvršio odvijalo se iza kulisa i premda nikada nije pokazivao neke naročite sposobnosti, tome čovjeku ipak uspijeva da podržava zanimanje za svoju mnogopoštovanu pojavu, koja, mora se naglasiti, ne strši mnogo iznad prosjeka. Što se originalnih ideja tiče, Koronai njima nikada nije obilovao, jer njegove ideje bile su od početka dubiozne, kao ova kartašnica na Margitszigetu, na primjer, ali nekim svojim đavolskim šarmom uspijevao je da gotovo kao prividno nehajno prevlada nepovjerenje svojih protivnika i da se tako nametne kao neophodno koristan sa svojim često, na prvi pogled, apstraktnim prijedlozima, koji su se, čudno je, ali je ipak tako, u određenom trenutku prikazali kao spasonosni, premda u biti nisu bili ni stvarni ni dalekovidni,

— Kako je taj čovjek zapravo uspio bez ikakvog, pa i najmanjeg političkog kredita postati glavnim i najpouzdanijim referentom Dvorske Informativne Službe za madžarske stvari, i kako i zašto se na Najvišem Mjestu (oko Konopišta) vjeruje u njegove izvještaje više nego bilo kome od nas, lojalnih Madžara, iz kruga samoga Ministra predsjednika, to će za Patra Balassu Müllera ostati tajnom,

— Ovaj »Homo regius«, ovaj »Homo aulicus«, ovaj plebejac sumnjivog rasnog podrijetla, uživajući nepodijeljeno povjerenje najekskluzivnijih bečkih krugova, ovaj »Homo loquax«, ovaj homunculus koji se kreće po Burgu, po Ballhausplatzu i po Konopištu kao da je tamo rođen, na belvederskim parketima sto posto arrivé, po bečkim salonima priznat kao jedini connaisseur rerum hungaricarum, povjerenje našeg Grofa nije uspio da zadobije, i u tom pogledu zatajila je njegova pamet, jer naš Gospodin je znao zašto kozama Koronaievog tipa nije dao dugog repa. Vidra je vidra, ali iznad vidre ima još mudrijih ribica... Interesantna stvar da se čovjek angažirao baš za ovu kartašnicu, i to upravo na Margitszigetu, i to baš na ovom tako idiličnom i madžarskoj pučkoj fantaziji tako dragom otoku, sa koga je Nebu pod oblake uzletjela jedna kraljevska princeza, časna sestra benediktinka Margita, kao divna pjesnička, upravo kraljevska slika čiste i nevine madžarske duše.

— I sada, što misli naš prijatelj, naš novopečeni madžarski plemić Montagh von Schornstein, da se od ove divne madžarske legende stvori lupanar, da se ovaj sveti kraljevski samostan baci u vrtlog kartaške strasti i razvrata, da se isposnička tišina onog posvećenog ambijenta preda Ciganima i cimbalima, prostituciji i Mamonu, da se Crkva svete Margite pregradi u kartašku jazbinu, da se po onim stoljetnim hrastovima vješaju očajnici koji su proigrali krov svoje djece nad glavom i da se traže po Dunavu svake noći trupla utopljenika za račun gospodina Montagha Kišbanjskog i Kemenjskog ili gospodina Kron-

berg–Koronaia, koje će Car, pođu li stvari dalje tim pravcem, na kraju te prevare odlikovati još i Zlatnim Runom.

U razgovoru sa svojim klijentima, sa mešetarima, s burzovnim varalicama i ucjenjivačima, sa sucima pred tribunalom, sa političarima po klubovima i po kavanama, doktor Trupac imao je čitavu seriju vlastitih karata, koje bi izigravao, već prema partneru s kojim bi od vremena na vrijeme mijenjao misli i poglede. U razgovoru sa državotvorcima, s etatistima, na primjer, bez obzira na vrstu i podrijetlo i bez obzira na boje, crno–žutu ili crveno–bijelo–zelenu, crveno–bijelo–plavu ili crveno–modro–bijelu, bez obzira na to da li razgovara sa personal–unionistima ili sa dualistima, sa Madžarima unionistima ili košutovcima, on je etatizirao sve austrijske pojmove i sve političke odnose u jednoj sintetičnoj formuli koja se zvala Monarhija, pa kad se radilo o stvarnim sumama mita ili ucjene, on bi se najprije raspričao o Monarhiji i o njenim ugroženim interesima. Monarhija, u okviru Trupčeva poslovnog pokera, važila je kao sveobuhvatni pojam, kao sinteza svega živog i mrtvog, kao državna vlast i neka vrsta himerične planete koja uzvišeno prezire sve moralne i svemirske zakone, djelujući o sebi i po sebi, po tromosti vlastitog i tuđeg duha i sile, i ta Monarhija, ta metafizička Monarhija, kao neka vrsta Monade, zvala se »carska«, to jest državna Vlast, a o toj carskoj i kraljevskoj Vlasti doktor Trupac govorio bi kao o faktoru ipak više–manje vrhunaravnom, koji se može smilovati ljudskim slabostima isključivo samo Mitom, to jest grešnom doduše, ali unosnom Simonijom.

Uopćivši pojam države, državnosti, državnika i državljanina, ti su se elementi u Trupčevom sistemu pretvorili u neku vrstu brbljavog perpetuuma mobile, a kako nije bilo naročito teško pokrenuti ovu mašineriju da zagalami u rasprama, Amadeo Trupac, dokazujući, uz priličnu halabuku, sveobuhvatnu zakonitost svog državotvornog sistema, i sam je bio sklon (kao

duhovna lijenčina, koja suvereno prezire glupane oko sebe), da kao biva, ipak, od vremena na vrijeme, povjeruje u stvarno postojeće značenje i vrijednost svoga mehanizma kojim je, kao vlastitim izumom, uspijevao da zbunjuje ciganske duhove kao igračkom.

Što se citata tiče, kojima bi od vremena na vrijeme, u okviru poslovnih, a prividno nazovipravnofilozofskih nadmudrivanja, zaprijetio svome sugovorniku, Amadeo Trupac bio je izbirljivo isključiv, te osim glasnijih autora Stammlera ili Radbuscha ili Iheringa, on bi se obično pozivao na relativno malen broj pravnih pisaca, ali je iz Bachofena, Lubbocka ili Giraud–Teulona, a naročito iz plejade klasičnih glosatora, kao što su Grotius ili Pichardo y Vinuesa, ili pak iz poznatog heidelberškog pandektista Thibauta, primjenjivao vješte preparate svojih vlastitih misli, preudešenih za pojačanje dokazne snage u obliku citata, što je obično izgovarao glumački naoko nehajno, kao usput, suhoparno, od vremena na vrijeme kratko i oštro.

— Da, da, to je od vas veoma lijepo da tako mislite, ali Irnerius, na primjer, tu je stvar blagoizvolio izraziti veoma uvijeno, dakako, ali svakako u protuslovlju s onim što tvrdite vi, a Cuiacius pak »pinkt–imgekert«, što opet nedvojbeno dokazuje da Amadeov protivnik pojma ni prava nema, niti imati može, ni ovako, ni onako.

Da se u ovom, spram Kronberg–Koronaia u svakom pogledu negativnom preambulu radi više–manje o namjerno lansiranom otporu oca jezuita kao tehničkog lica, koje u okviru preventivnog sastanka vrši neku vrstu taktičkog izviđanja, to je Trupcu bilo jasno od prvog dodira u ovom dvoboju, ali da bi bilo isto tako uputno da se ovaj jezuitski assaut po mogućnosti što diplomatskije odbije, pa se on po crti najvećeg otpora odlučio za udarac po samoj kvintesenciji stvari i tako se upustio u riskantnu pustolovinu da ponajprije zaobiđe Koronaievu ličnost, koja po svemu ne uživa simpatije visokog partnera, a

zatim da razvije čitav niz smionih teza o smislu i o pojavama, prije svega, Kartašnice kao takve u svijetu i uopće, i Kartašnice kao o sasvim normalnom privrednom pothvatu.

— Buknuo je skandal oko ove kartašnice, a ja vas, reverendissime, pitam, a tko ga je raspirio? Tko raspiruje ovaj skandal po planu, reverendissime, izvolite ispitati, raspiruju ga socijalisti, a pitamo se zašto? Po starom pravilu, dakako — cui prodest, raspiruju ga najbanalniji interesenti da bi povisili svoje dotacije, jer čini se da gospoda traže više. Međutim, po principu — clara pacta, ova stvar je sa gospodom uređena. Potpisan je gentleman's agreement: sto hiljada kruna u korist njihovog partijskog fonda više, i ova kampanja može se uzeti da je guasto i basta, šteta za svaku daljnju riječ, a što se merituma same stvari tiče, nema takvog argumenta koji bi me mogao razuvjeriti da stvar ove igračnice nije takva te se ne bi mogla primiti bez rukavica, kao kristalno bistra i čista, jer ove lansirane laži, da je vlast podmićena, lišene su svake istine. Za prethodnu adaptaciju samog Margitszigeta utrošeno je već oko dva do dva i po milijuna, to je istina, i bez obzira na to što je danas pitanje zauzelo neke, ne tako znatne političke razmjere, stvar je sama po sebi jasna kao vedro nebo,

— Ne ćete tvrditi, gospodine doktore, da se ta stvar ne mora razmatrati iz raznih drugih aspekata, a ponajviše i prije svega sa humanog, to jest sa stanovišta onih kandidata smrti, kojima, kao što sam rekao, ne preostaje poslije izgubljene igre nego da prosviraju sebi mozak ili da se prošetaju dunavskim dnom, usprotivio se isusovac Trupcu da ovome ne bi palo na pamet da će proći jeftino!

— Dakako, ali ne ubijaju se samo kartaši, reverendissime, i, kao što nam statistike, nažalost, pokazuju, samoubojstva u Evropi u osjetljivom su porastu, bez obzira na kartašnice. Osim toga, kada je riječ o tako visokolukrativnom pothvatu kao što je ova kartašnica, u svakom slučaju u gradskom i nacionalnom

interesu, bez obzira na takve pojave kao što ste ih izvoljeli spomenuti, ali koje nisu, molit ćemo, ni po čemu tipične, nego izuzetne, postoji tu i čitav niz drugih prednosti, a to su pojačani turistički interesi, prošireni promet stranaca, normalna izgradnja velegrada sa svim odgovarajućim atrakcijama, jer, dopustit ćete, na svijetu nema ni jednog velikog grada koji ne bi imao svoje igračnice, no bez obzira na tu igračnicu, ruku na srce, zar naši današnji klubovi, reverendissime, nisu isto tako kartaške spilje, i zar se kod nas ne dešava gotovo svakodnevno da poneko ne prosvira sebi glavu zbog karata?

— Concedo, carissime domine, concedo, ali koncesije za te kartašnice po raznim inozemstvima ne spadaju u kompetenciju madžarske vlasti, a, po vama, baš ta madžarska vlast treba da bude onaj forum koji stavlja potpis na ovu kartašnicu! Ja, dragi doktore, vi znate, ako sam uopće poklonik nečega što bi se moglo prozvati idealom, to su čiste ruke, ali da skratim, u ovom pitanju iznio sam svoje lično mišljenje, ono je kao što vidite, negativno, ali što se, na kraju, mene tiče, imam toliko fantazije te mogu da zamislim, ako je Koronai uzeo tu stvar u svoje ruke, no, dakako, ona ne će ni u kom slučaju biti bezizgledna. Koronai i Montagh, koliko je meni poznato, imaju čitavu malu kartoteku veoma, veoma dobrih adresa, a osim toga i nekoliko diskretnih telefonskih brojeva, a ova gospoda ne spadaju među one telefoniste za koje bi se moglo reći da ne umiju telefonirati, dakako, i, prema tome, spram eventualnog uspjeha Koronaievog konzorcija ne bismo trebali da budemo naročito sumnjičavi.

Situacija se donekle razbistrila: bilo je jasno da posao ne će biti jeftin, i tako, po svom starom iskustvu kod takvih poslova, metodički, da bi se u preliminarima zaobišla neuralgična tema, s jasnom namjerom da se jezuitu prikaže kao vitez konzervativnog političkog morala, pokrenuo je Amadeo Trupac svoj monarhistički perpetuum mobile, stavivši u pogon poznatu svoju

mašineriju, aludirajući da su baš socijalisti bili jedini i prvi koji su digli najglasniju galamu oko ove nevine kartašnice.

— Pitamo se, reverendissime, nisu li kartašnice najnormalnija privredna poduzeća, osnovana na eksploataciji, u principu, bogatih džepova, jer tko se već predaje na milost i nemilost croupieru ako ne gavani? Pitamo se šta tu socijalizam, kad je riječ o eksploataciji kapitalista, ima uopće da moralizira? Uopće, šta je to socijalizam? Socijalizam je naivna, da, upravo infantilna teorija koja »eksploataciju« kao takvu, smatra jeftinom zaprekom normalnog društvenog razvoja, kada je baš istina obratna da je iskorištavanje tuđe ljudske snage jedina svrha vlasti i prema tome je upravo ova nesretna eksploatacija u historiji jedini poznati motor napretka. Što znači prividno bezazlena, a ne manje opasna parola, kojom se danas obmanjuju mase, parola o »jednakosti«? Koja »jednakost«, kada i u košnicama vidimo da bi se bilo kakav sistem »jednakosti« momentano pretvorio u apsurd potpune dezorganizacije košnice, kao jednog od socijalno najrafiniranijih organizama, mistične zapravo mašinerije koja živi samo po tome i samo od toga što na principu nejednakosti stvara Med! Pčelinji med je artistički, medicinski, filozofski smišljeni produkt, a po načinu kako je stvoren jedan od najrafiniranijih proizvoda prirode, sastavljen od mase isto tako ukrštenih i složenih komponenata. Med nije samo banalan fabrikat, ili roba na tržištu, med je sinteza životnog smisla, formula, pred kojom mozak čovjeka ne može drugo nego da se preda čuđenju, med je čudo kao bilo kakav umjetnički produkt ili poema. Pitamo se, što nam dokazuje poezija? Baš poezija dokazuje nam bjelodano, kako ni u predjelima umjetničkog stvaranja nema nikakve jednakosti, kako tamo vlada princip aristokracije, a aristokratski princip sazdan je prije svega na iskorištavanju ljudske snage kao osnovne društvene baze. Tako je u prirodi, tako je u umjetnosti, a tako je i u ljudskom društvu bilo od početka pa nikakav razlog

ne postoji da tako ne ostane i pro futuro. Tu ni socijalizam ne će postići nikada ništa.

Kamilo, zaokupljen raznim svojim brigama, to veče nije imao baš nikakve, pak ni najsakrivenije namjere da u ovom razgovoru, između bifteka i salate, sudjeluje kao neka vrsta oponenta ovom slaboumnom brbljanju, ali se Amadeo Trupac raspričao o mističnom simbolizmu košnice kao o sintetičnoj i ingenioznoj formuli, koja genijalno dokazuje kako je socijalistička parola o ljudskoj jednakosti, a naročito o društvenoj, sto posto slaboumna, jer u košnici iznad svega vlada socijalistički imperativ, „a kada je već riječ o životu u košnicama", pomislio je Kamilo, „trebalo bi zapitati ovog socijalnog filozofa, kome je jedini ideal kartašnica na Margitszigetu, da ne bi trebalo zaboraviti trutove, jer upravo ubijanje trutova moglo bi njegovu teoriju o socijalnoj nejednakosti osvijetliti kao nesumnjivo iluzornu", i tako mu se preko usne ironično prelio pritajeni blagi smiješak, a da nije progovorio ni riječi.

— A naš dragi Koriolan ostentativno šuti, obratio se blagonaklono Pater Balassa Kamilu, s kime je od Jolandine smrti postupao prijateljski samilosno, moglo bi se reći suosjećajno toplo, s naročitim prizvukom naglašene simpatije, kao što se vladaju ljudi spram bližnjih nad dragim svježim grobovima.

Još iz perspektive glasnih kreševa kod Kamráthovog gostoljubivog stola, koja su u obliku prepirki trajala o raznim pitanjima, Pater Balassa je Kamila, zbog njegovih tako glasnih i mnogobrojnih odmetničkih stavova, bio proglasio Koriolanom već davno, još u vrijeme Franciscojosephinuma, upoznavši ga u prijateljskom domu kao intimnog prijatelja i druga Kamráthovog sina Jenőkea.

— Wenn grosse Geister in edlen Sachen streiten, was bleibt dann einer armen Seele, als zu schweigen, reverendissime, ogradio se Kamilo od radoznalog fratrovog upita, i kao koncentriran u promatranju dima svoje cigarete, on je pasivno

pratio daljnji tok Amadeovih teza o tome kako je misao o ljudskoj jednakosti luda, apstraktna, štetna i, u svakome pogledu, opasna kontaminacija, protiv koje se valja boriti svima mogućim sredstvima: naukom, propovjedaonicom, perom i pozitivnim zakonima, a pokaže li se da je potrebno, i lomačom.

Poslije večere, u radnom kabinetu staroga Kamrátha, gdje se servirala crna kava sa chartreuseom, razgovor se odvojio od Amadeovih jezuitskih razmatranja o kartašnici i od otvorenih pitanja socijalnog i moralnog razvoja čovječanstva kao takvog, i tako je konverzacija krenula spram političke situacije u Hrvatskoj, s obzirom na posljednje revolverske metke, koji su pali pred zagrebačkom katedralom, s očitom namjerom da liše života ovozemaljsku pojavu političkog komesara, kao simbol tiranije, i to baš na dan Uzvišenog Rođendana Njegova Veličanstva.

U vezi s uvodnikom *Madžarskog slova,* objavljenim na prvim stranicama večernjeg izdanja, koje je svakome od gostiju bio podijelio podvornik redakcije, razgovor je skrenuo na nadasve goruću temu srpsko–bugarskog rata, koja već od ranog ljeta neobično živo uzbuđuje madžarske duhove. Počelo se govoriti o tom nesretnom ratu kao o glavnom izvoru svih madžarskih neprilika, i gospoda su se našla u punoj harmoniji u ocjeni »balkanskog kriminala«, da ovaj ludi rat ne predstavlja drugo do slom svake normalne pameti i bilo kakvog morala u evropskom, plemenito odnjegovanom smislu ove riječi.

— Provalili su iz bijednih i neciviliziranih rulja najniži životinjski nagoni. Suludi pokolj ondje dolje u makedonskim i albanskim gudurama nije samo slom svih moralnih i intelektualnih vrijednosti nego, više od toga, skandal i sramota za čitavo čovječanstvo i, više od toga, nesumnjiva negacija elemenata Kulture Dvadesetog Stoljeća.

Pater Balassa bio se naročito zapalio u razvijanju svojih čovjekoljubivih misli, »kako bi dužnost Zapadne Evrope bila da momentano intervenira u ovom kriminalu, i to, molit ćemo lijepo, ne kao politički nego kao policijski garant, da se razbuktale strasti divljih balkanskih plemena vrate u korito međunarodnih konvencija, jer ove balkanske furije, ubijajući, paleći i robeći gdje koga stignu, zapalit će još krov naše vlastite kuće, a onda će, dakako, biti kasno«.

— Gospoda ambasadori u Londonu pasivno promatraju ovaj balkanski vandalizam, i dok Baćuška Car kuha i dalje svoju paklenu panslavensku čorbu, ovo rusko autokratsko megalomansko ludilo prijeti danas svim civiliziranim narodima podjednako, i krajnje bi vrijeme bilo da se čitava Evropa skupi i da krene u križarsku vojnu protiv ruske panslavenske kuge! Nije važno što se danas Srbi i Bugari kolju do istrebljenja, pa sve kad bi se ta banda uzajamno i istrijebila, da od ove trage ne ostane ni kaplje krvi, nikakve štete po čovječanstvo. Die Hunde sollen sich zerfleischen, ali ovaj lavež bijesnog pasjeg čopora na Balkanu samo je predznak opasnosti koja prijeti Evropi, i zato je dvanaesti čas da se javi pamet i da se Evropa odluči na preventivnu intervenciju. Kako su stvari došle daleko, pokazuje nam nadasve jasno i uvjerljivo i zagrebački atentat. Ovaj zagrebački zločin dokazuje bjelodano, da su se kazaljke na satu madžarske historije primakle fatalnome broju Dvanaest. Mi nemamo više od pet minuta, a, bojim se, možda više ni pet minuta, gospodo!

— Uostalom, obratio se Pater Balassa Amadeu, vi, gospodine doktore, stižete sa terena, i vi biste nam možda mogli reći nešto stvarnije o raspoloženju duhova kod vas ondje dolje, u Hrvatskoj! Molim vas, da li su točne informacije koje primamo, da je uslijed ovog balkanskog kriminala došlo do nekog moralističkog mamurluka ili, kako da kažem, otrežnjenja ondje, kod vaše panslavenske, madžarofopske inteligencije, koja još od godine Osamstotinačetrdesetosme ne zna zapravo šta hoće, ali

se nikako ne može pomiriti sa činjenicom da je madžarski zid tvrđi od roga! Je li istina, o čemu smo neki dan imali čast čitati i na stranicama našega *Madžarskoga slova,* da se po nekim znacima danas s mnogo razloga može pretpostaviti, kako simptomi panslavenske psihotične »pobjedničke« euforije popuštaju, i kako razum polagano prevladava u svakom pogledu slijepe i kratkovidne strasti? Recite nam, kako stoji s tim slaboumnim fikcijama o jugoslavenskom narodnom jedinstvu?

— Pa, kako da kažem, u ulozi, u ovom trenutku jedino pozvanog eksperta, Trupac se zakrinkao uzvišenošću augura, poigravajući se svojom havanom koju je, oljuštivši je od staniola i odsjekavši vršak duhanske smotke, zapalio o kao krv crvenu voštanicu, kako da kažem, naime, dakako, pitanje je samo po sebi kompleksno i odgovoriti na tako široko razgranato pitanje ex abrupto, dopustit ćete, reverendissime, ne znam kako da se prihvatim tog delikatnog pitanja, jer kao svaka normalna psihoza i to ima svoju anamnezu,

— Netko, tko je, da tako kažem, za posljednjih godina pratio razne simptome moralno–političkog previranja kod nas u Hrvatskoj, mislim na fermentaciju duhova naše inteligencije u prvome redu, dakako, još od Exodusa naših studenata u Prag, pak do onog slaboumnog političkog »veleizdajničkog« procesa oko bosanske Aneksije (ponavljam slaboumnog, jer je završio s neoprostivom blamažom, a ta nam je bila potpuno suvišna, dakako), od Aneksije, dakle, pak do štrajka zagrebačke srednjoškolske omladine (a to je bila masovno psihotična pojava), od raspuštanja Sabora i od atentata protiv baruna Cuvaja pak sve do ovog najnovijeg zagrebačkog skandala na Kraljev Rođendan ove godine, takav čovjek, ako ima uho da čuje kako zapravo ondje dolje srca kucaju, još od Ilirizma sasvim naivno slavenski, jugoslavenski, sveslavenski, srbofilski, takav čovjek priznat će, nema sumnje, da su srpske i bugarske pobjede u turskom ratu podigle narodnu samosvijest u svakom pogledu,

jer, ne treba zaboraviti, Stambol kao pojam kod nas izaziva još uvijek neobično žive uspomene na jadno stanje iz turskih ratova (do jučer bili smo još carska turska granica), a to znači, uzme li se objektivno, retrospektivno, čitav historijski period od četrnaestog i petnaestog stoljeća pak do jučer predstavlja kod nas u narodnom pamćenju samo krv i samo bijedu. To treba uzeti, prije svega, pri razmatranju ovog zbrkanog pitanja, kao polaznu tačku, jer je poznato da se ratna stradanja ne zaboravljaju ni kroz petnaest generacija. Prvi balkanski rat, prije godinu dana, udario je kao grom, i iluzije o slavenskom savezu na Balkanu raspirile su našu primitivnu fantaziju, moglo bi se reći, ad absurdum. Dokazivati da su fraze o Pobjedi i o Trijumfu Jugoslavenstva chimera in vacuo bilo je jalovo, jer usred sveopćeg pijanstva poricati da su Hercegovci, Kranjci, Makedonci, Dalmatinci, Štajerci, Zagorci, Vendi, Kirci, Boduli i Fijumani — i kako se svi ti narodi ne zovu — jedan narod s Arnautima, sa Cincarima, sa Šopovima, sa muslimanima, sa Bunjevcima i sa svom onom balkanskom ciganskom bandom, značilo je riskirati da se čovjek opre poplavi gluposti, a ta je, mora se priznati, halabučila glasno,

— U danima prvih bitaka oko Lüleburgaza, bila su to visokouznemirena, da, upravo uzbuđena stanja sasvim djetinjastog oduševljenja: bježe Turci, glavom bez obzira... Javila se megalomanija nesavladivom snagom vihora. Taj je vjetar momentano klonuo, istina, nastala je tišina, a da li je ona danas znak nove oluje, bilo bi teško reći. Jedno je izvan sumnje: balon naivnih iluzija vratio se pod teretom balasta na zemlju, i ono, što se činilo kao da će poletjeti nije se obistinilo, a nije se ni moglo obistiniti, jer, pitamo se, a što bi se to i imalo da obistini, osim bezazlenih fantazmagorija? Da je zločin srpsko–bugarskog rata usred ovog kacenjamera odigrao ulogu otrežnjenja, mislim, da će istini biti najpribližnija formula: balkanskog saveza više nema, Grci i Srbi ratuju s Turcima kao saveznici, a to je iz

perspektive primitivaca kompromitantno. Pigra massa nikada nije raspoložena makijavelistički. To je otprilike to i tako kako stvari kod nas danas stoje, što još, molit ću, uz principijelnu ogradu, ne znači da se protumadžarsko raspoloženje rasplinulo, jer ako je riječ o gravaminama na bazi raznih pragmatika i tangente, mislim da ne treba dokazivati da ova opozicija u Hrvatskoj nije opravdana,

— Da, da, bit će sve to da je tako, ima tu jedna specifično politička komponenta, koja ne će biti neopravdana, ali ne mislite li vi, dragi doktore, da ovo sistematsko raspirivanje protumadžarske mržnje imamo, između ostaloga, zahvaliti i našem mnogopoštovanom susjedu s onu stranu Lajte, obratio se Pater Balassa Trupcu kao čovjeku koji uživa povjerenje dvorskog agenta Koronaia, jer madžarsko–hrvatske antagonizme očito namjerno svodi isključivo samo na unutrašnje madžarske prilike.

— Gospoda na Belvedereu i u Konopištu, produžio je pop svoju antibečku tezu s očitom namjerom da naglasi svoj stav, sanjaju još uvijek von den schönen Tagen for Achtundvierzig, gospoda su zaboravila Solferino i Königgrätz, gospoda pojma nemaju da je Madžarska danas glavna kolona dualizma i da car austrijski nema šešira od madžarske krune, ostao bi, bojim se, gologlav, bez šešira...

— Sami ste izvoljeli spomenuti karcinom madžarskog parlamentarizma, reverendissime, odbio je ove antiaustrijske invektive doktor Trupac isto tako hladno, karcinom, koji će završiti jednoga dana, bojim se, tragično, a u tom pitanju slažem se s vama, situacija je zaista kritična. Kriza madžarskog političkog života, ne treba se obmanjivati, razjeda, kao što vidimo iz svakodnevnog iskustva, i madžarsko javno mišljenje, pak da se to korozivno rasulo odražava i u hrvatskoj politici, ne vidim u tome ničeg abnormalnog. Ja lično dijelim u cijelosti vaše mišljenje da je krajnji čas da se povuku konzekvencije i

zato sam zaista potpuno iskreno i svesrdno pozdravio vaše misli u jutrošnjem *Madžarskom slovu*. Došlo je, naime, vrijeme za smionu inicijativu, ako ste blagoizvoljeli pročitati moje skromne misli, da se nađe nekoliko, možda osamljenih pojedinaca, smionih muževa, na jednoj i na drugoj strani podjednako nezainteresiranih patriota, dovoljno idealistički raspoloženih da se otmu zajedničkoj propasti, bude li potrebno i pod cijenu vlastite egzistencije, i u tom pitanju slažem se s vama, ali se ne bih složio da Beč kod rasula madžarskog parlamentarizma igra kobnu ulogu, jer nešto što imponira Beču danas, to je upravo gvozdena ruka našega Premijera, a trijalističke fraze oko Konopišta, reverendissime, kako danas stvari stoje, to su pia desideria nekih neodgovornih i sasvim bezutjecajnih provincijalnih politikanata.

— Ne slažem se s vama, gospodine, Beč ni jednog jedinog dana nije bio pasivan u madžarskim stvarima od Osamstočetrdesetosme do danas, molim vas, od Jelačića do Strossmayera, sve su to kod vas u vašoj politici bili i ostali bečki prsti! Za vas Hrvate važno je u prvome redu da prestanete prisluškivati šta se govori iza bečkih kulisa, a Beograda smo se, kao što sami kažete, u ovome momentu, hvala Bogu, barem zasad riješili. Ovdje kod nas, u Pešti, leži spas Hrvatske i nigdje drugdje! Za vas i za nas vrijedi ona stara: extra Hungariam non est vita... A ipak, niste nam rekli zapravo šta se kod vas misli o posljednjem zagrebačkom atentatu na Kraljev Rođendan? Jer znate kako, sve je to veoma lijepo, mnogo se priča i piše o tom hrvatskom slavenstvu i sveslavenstvu, o ilirizmu i o romantizmu, ali kad progovaraju revolveri, stvar prestaje biti neozbiljnom. Uzme li se u obzir da je to kod vas dolje, sad ne znam tačno, četvrti već, peti ili čak šesti atentat u dvije godine (a koliko je meni poznato, bilo je tu još nekoliko, u posljednjem trenutku otkrivenih komplota), atentati nisu vicevi, uzme li se ovako ili onako, ipak se puca, i to, čini se, po nekom planu, puca se prilično glasno,

cijela Evropa odjekuje od tih pucnjeva, a mi tu pasivno gledamo kako oni pucaju,

— Oni, koji pucaju, pucaju, reverendissime! Iza atentatora ne stoji ni jedna hrvatska mačka! To su osamljeni agent–provokatori, desperadosi, srednjoškolci, malodobna djeca, lumpenproleterijat, no, dakle, dakako, ne ću da kažem da atmosfera nije zatrovana, jeste, zatrovana je, ali da tu ne djeluje ruka iz Srbije, moje je duboko uvjerenje da se ne bi pucalo,

— A vi, de Emericzi, šta vi mislite, da li je tako kao što nas uvjerava naš mnogopoštovani prijatelj, da se ne bi, kao što on kaže, pucalo, da se ne puca iz Srbije, obratio se Pater Balassa–Müller Kamilu, skinuvši svoje naočare, da bi ga pogledao okom u oko.

— Ne znam, odgovorio je Kamilo hladno i tako odbojno kao da je zaista savršeno ravnodušan hoće li se ta njegova sustegnuta fraza uzeti kao neučtiv otklon, poslije koga je svako daljnje ispitivanje suvišno. Puca se po čitavom svijetu, ne samo u Hrvatskoj...

— A ipak, bilo bi interesantno čuti vaše mišljenje, Pater Balassa–Müller nije rezignirao, promatrajući Kamila podjednako uporno, jer nam je poznato, ako ima među nama netko tko poznaje onaj ambijenat ondje kod vas dolje, to ste vi, dragi moj de Emericzi!

— Pa rekao sam vam da ne znam tko puca i za čiji račun. Ali da postoje i izvan Hrvatske tendencije da se puca, mislim, nije potrebno naročito dokazivati, jer to znamo. Znamo, tako, na primjer, a to je utvrđeno na sudu, da je peštansko Ministarstvo policije znalo da će doći do atentata protiv baruna Cuvaja, znamo na primjer i to iz jutrošnje štampe da je jučer u Ischlu primljen u audijenciju Šef Generalštaba u vezi s arnautskim ustankom, i, kao što smo čitali jutros u novinama, taj šef iznio je Vladaru svoje poglede o neodgodivoj potrebi preventivnoga rata, a naš dragi Jenőke otputovao je na Drinu gdje se, molim,

kao što javlja današnja štampa, vrši ogromna koncentracija austrijskih četa, i prema tome mislim da se vaša ideja, reverendissime, o preventivnoj »policijskoj intervenciji na Balkanu« može uzeti kao da je na putu ostvarenja. Da se sve te gluposti odvijaju pet minuta prije austrijske ponoći, u tom pogledu ja se s vama slažem, odgovorio je Kamilo sa prizvukom povišenog akcenta, pak, prema tome, kad je već riječ o pucanju, puca se kao što vidimo lijevo i desno,

— U redu, »austrijska ponoć«, to je duhovito, ali ja se nisam baš doslovno tako izrazio i nisam mislio da kažem to i tako kao što ste to vi ironično citirali, jer drugo su skandali u našem parlamentu, a drugo je opet to i tako kao što vi citirate, ali, bila sad ponoć ili ne, poslije svake noći sviće, na kraju ipak,

— Da, da, samo poslije ove ponoći, bojim se, svanut će krvavo jutro,

— Tako, interesantno, vi nam, dakle, proričete definitivnu propast, no, dakle, vidite, a ja se opet tješim onom Horacijevom — parturiunt montes, nascetur ridiculus mus...

— Ne znam, ali čini se da je pucanje danas postalo jedini modus vivendi na ovome svijetu, a da su to sve simptomi karcinoma, to je evidentno i ne bi trebalo o tome diskutirati, a što se pak hrvatskih atentata tiče, nema kod nas čovjeka koji misli politički trijezno, a da nije uvjeren kako je to danas politički jedini mogući način da se pred Evropom signalizira brodolom, sve ono što ste vi blagoizvoljeli prozvati rak–ranom madžarskog političkog života. Svi mi umiremo od karcinoma,

— Ali, dragi moj Kamilo, javio se poslije pasivne šutnje, koja je trajala gotovo čitavo veče, stari Kamráth, srce moje drago, ti znaš koliko uživam u tvojim paradoksima, zar ne, ali, opet, tvoja uloga Kasandre pretvara se polagano u pozu, sine, ti se sviđaš sebi u ovoj svojoj ulozi, a ja opet, koliko god sam sklon da budem više, kako da kažem, borbeni pesimist nego razočarani optimist, zar ne, ja opet ponavljam, dijete moje, da nisam

ipak i da ne mogu da budem sklon da se predam lamentacijama, jer eto, molim, izvoli, čitaj, eto, baš u sutrašnjem broju *Madžarskoga slova* prikaz izložbe Fülöpa Lászlóa u Thomas Agnew Galeriji u Londonu, gdje londonska kritika našem Lászlóu jednoglasno priznaje njegovu non plus ultra tehničku virtuoznost, proglasivši ga »prvim portretistom svijeta«. Eto, molim, citiram što piše *Manchester Guardian:*

Gornjih deset tisuća londonskih dama uživaju u najrafiniranijim i najšarmantnijim pozama Lászlóvih modela, a kako se damski portreti ovog nenadmašivog majstora smješkaju iz okvira, kako su nedostižnom majstorskom rutinom naslikana ne samo lica nego i damske toalete, sve to izaziva oduševljenje londonske publike. Iznad svega briljira nevino dječje nasmijano lice Comtesse Wantage ili markize Anglesey ili portret španjolske Kraljice ili onaj vojvode Henrika Battenberga i Njegove kneževske Supruge ili onaj Admirala Beattyja...

— Molim, i dok se naš politički život nalazi u prilikama koje govore da zaista bolujemo od karcinoma, a ja se, što se dijagnoze našeg prijatelja Patra tiče, s njime slažem, ali politika je jedno, a umjetnost, opet, drugo, jer, eto, vidiš, madžarska umjetnost slavi trijumfe pred takvim visokim estetskim areopagom kao što je London, madžarska državna vlast daje za kulturu godišnje više od trista milijuna kruna, madžarsku književnost i umjetnost predstavljaju u svijetu artisti i pisci svjetskoga glasa, madžarski pjesnici, madžarski matematičari, madžarski učenjaci, kao Bolyai, na primjer, madžarski tehničari i tako dalje objavljuju svijetu našu visoku produktivnu snagu i talente, naše pozicije kapitala i industrije davno već nisu quantité négligeable, i ja sam na kraju ipak uvjeren kako je državotvorna snaga našeg madžarskog društva već dovoljno jaka te se ne moramo bojati nikakve katastrofe, čime opet ne ću da kažem da je naš madžarski politički život normalan i zdrav, i, doista, mora se priznati, ipak je tako, kada ne bi bilo Beča i bečkih intriga, s

vama Hrvatima mi bismo mogli da nađemo sasvim pristojan modus vivendi, a onda bi i vaši atentati postali potpuno suvišni,

— Zar vi zaista ozbiljno mislite ono što ste rekli o atentatima, ponovo se obratio Kamilu jezuit, impresioniran izazovnom tvrdnjom da su revolverski pucnji u Hrvatskoj signal plebiscitarnoga raspoloženja.

— Ali, molim vas, javio se Amadeo Trupac da prekine neugodno preispitivanje, ja poznajem gospodina de Emericzija još od djetinjstva, on je po svome temperamentu sklon da pretjeruje, kod njega se veoma često radi o egzaltacijama, više radi duhovite konverzacije...

— Nisam filozofski raspoložen po uzoru na svoga predgovornika, s nekonvencionalnim akcentom ogradio se Kamilo od Trupčeva pokušaja da ga spasi iz situacije, ne promatram stvari kroz dogled austrohegemonikona kao gospodin doktor! Ako su moje misli »duhovita egzaltacija«, molim, ako pretjerujem, molim, izvolite, gospodo, ne dajte se smetati, otvorite na Margitszigetu vašu kartašnicu, pretvorite ovaj austrijski nokturno u pocker partiju, sretno, objasnite gospodi u Beču da život nije drugo nego neka vrsta madžarske ciganske terevenke, želim vam mnogo uspjeha, samo se bojim da fraza rien va plus ne će biti pusta riječ...

Na povratku, kroz dunavsku maglu koja se, u punom kontrastu sa crnim asfaltom, povijala oko nogu prolaznika kao dim sa garišta, Trupac i Kamilo izbili su pognute glave, bez jedne jedine riječi, do Rákóczijevog Bulevara.

Da se ne rastanu bez pozdrava, riskirao je Amadeo da predloži, da popiju još negdje jedan konjak kako bi ovom razlazu dali kakav–takav konvencionalni karakter, i tako su ušli u poluprazni kavanu i gucnuli jedan pa drugi konjak. Ne uspijevajući da prevlada nelagodnost glupe atmosfere još od one neugodne scene, kada je kod večere stao detaljno razvijati

ideje svoga austrohegemonikona, prividno zaokupljen ljuštenjem staniola i skidanjem zlatnoga prstena sa svoje havane, koju je pomno izvukao iz žutog, kao nove dječje cipele škripavog kožnatog etuija, ukrašenog fantastičnim grbom, sa patetičnom devizom »honni soit qui mal y pense«, obrezujući vršak smotke nikljastim makazicama, koje je kao važan pribor uvijek nosio u gornjem lijevom džepu svoga prsluka, Trupac obratio se Kamilu s dobroćudnim smiješkom, dodirnuvši mu ruku lijevim kažiprstom, da bi ga ljubaznom gestom vratio iz dalekih prostora tvrdoglave pasivnorezistentne šutnje. Počeo je da kruži oko same teme indirektno, par distance, »kako nema baš mnogo smisla da namrgođeni tu, da, upravo dječački, prkose jedan drugome, kada za to zapravo nikakvog povoda nema, jer Kamilo je, čini se, po svemu, sebi samome uprkos, odlučio da večeras ostane po svaku cijenu mračan, kao duhovita austrijska ponoć, poslije koje nema više nikakvog svitanja, pravi stopostotni Dies Irae štimung, je l' istina, kojim je uspio da izazove paniku glupana kod one glupe večere. Ako je zaista tako da Kamilo svoje danse macabre raspoloženje ne može prevladati, on ga ne će ostaviti na cjedilu, a u takvom slučaju bilo bi najbolje da obojica navuku na sebe još večeras minoritsku kostret i da se kao dva trećoreca upute na groblje«.

— Pusti me, molim te, s tim svojim glupim vicevima, ti si večeras bio blesav kao glupa stražnjica!

— Ne, Kamilo, večeras me ne ćeš izazvati, čuješ li me, ako sam glup, glup sam otkako me poznaješ, a tome ima četrnaest i više godina, pa ipak nisi bio uvijek uvjeren da je tako, je l' istina, und das mit Recht! Večeras, što se moje »gluposti« tiče, ona, prema tome, nije nikakav début, i kažem ti, dođe li jedamput između nas do obračuna, bit će to obračun bez pardona, ali večeras da zamećem kavgu s tobom, istomštogod, ne pada mi na pamet, koji ti je vrag, i šta ti zapravo hoćeš?

— Ništa, pusti me, bio si strašan, one tvoje idiotske teorije o bilo čemu, ovaj tvoj jem'enfoutistički »istom, štogođ«, pa zar nemaš ni mrve zdrave pameti da već jedamput uvidiš kako je ovaj tvoj blesavi »istomštogođ« slaboumno blebetanje, da, što me gledaš, to sam rekao, slaboumno blebetanje, baš to, i ništa više ni manje nego samo to! Nemam živce za te tvoje teorije, ni za tvoj način, ni za tvoju kandidaturu, ni za tvoju kartašnicu, potraži ti svoju gospodu Montagha i Koronaia, izvoli, izmešetari ti s njima šta misliš, a mene pusti na miru s tim svojim intervencijama advokatskim. Ne znam koji mi je đavo bio da sam se uopće upustio u tu tvoju igru? Još će ona smrdljiva popeskara pomisliti da sam tvoj kompanjon, da i ja primam percente od tvog Koronaia, ne razumijem te ni slova! Šta će ti to sve, ako boga znaš, ovaj tvoj soliter, ove tvoje zlatne narukvice, ovaj tvoj briljant u kravati, izgledaš kao karikatura nouveau richea, ne mogu da te vidim, kakvu si to komediju stao igrati, šta se to s tobom zbiva?

— Istomštogođ, pa rekao sam ti već da se ne ću dati izbaciti iz sedla, a to što ti nesuvislo buncaš i, kao biva, ne znaš šta hoću, pa rekao sam ti već hiljadu puta šta hoću, hoću u ovom cirkusu postati slobodan i nezavisan čovjek, to i ništa više, a ne da tu trućam svekoješ tarije za račun budala većih od mene, je l' istina?

— Prekrasna logika, htjeti postati »slobodan i nezavisan čovjek« i to na kakav način? Biti apologet svinjarija, pojednostavniti sve pojmove morala do kriminala, lagati, izgovarati kretenizme kakvi se sviđaju jezuitskim ušima, biti karikatura svega što se zove pamet i dostojanstvo, pozivati se na poeziju, na pčele kad se ne radi ni o pčelama ni o poeziji nego o kartašnici, to ti zoveš htjeti »postati slobodan čovjek«? A molim te, a što ti je večeras trebalo da brbljaš o poeziji kao o nekom dokazu za svoju kartašnicu, kao da je onoj jezuitskoj kreaturi baš mnogo stalo do poezije?

— Svekoješta, e, pa sad valjda mi ne ćeš davati lekcije i o tome kako ima da se vladam i kako da govorim i što da mislim, što, gle, molim te, na svoje asocijacije o poeziji nisam spao u vezi ni sa kakvom poetesom, pardon, a mislim da ni ti nisi stekao monopol na poeziju zbog nekih okolnosti, o kojima sad ne ću da govorim,

— Pusti ti, molim te, poetesu i moj monopol na poeziju, govorim o tome da se čudim kako se ne stidiš dodvoravati se jednom policijskom agentu nekakvim citatima iz Maeterlincka, i uopće onaj tvoj blesavi vademecum za upotrebu državne sile, zar se ne stidiš da prodaješ na ovom sajmu pameti primitivcima svoje plehnate špigle! Da je »nejednakost glavnim garantom reda u ljudskom društvu i osnovna snaga progresa«, to može izjaviti samo mulac koji u životu nije pročitao ni jedne jedine knjige, to jest takav mulac koji uopće pojma nema da se knjige mogu čitati, hvala ti, bilo je doista klasično, gdje si samo izumio tu svoju genijalnu formulu, tako originalnu i tako smionu, i kakvim ti to mene kretenom držiš zapravo, čovječe, kad se usuđuješ u mojoj prisutnosti izazivati me takvim drskostima?

— Pa dobro, čovječe, koji je tebi đavo večeras, zar nemaš osjećaja za neke granice, pa ti zaista više ne vladaš svojim nervima, je l' istina?

— Ne, rekao sam ti, dosadio si mi, razumiješ li, nemam više ni volje ni živaca da te slušam, ne mogu te više podnijeti, odvratan si, sve što govoriš tako je prozirno glupo, tako jeftino, da nikada ni u snu nisam smio pretpostaviti da ćeš se tako duboko srozati! Tvoje formule da je jedina svrha bilo kakve društvene organizacije »vlast u obliku iskorištavanja« ili da je »jednakost beskorisna i besadržajna fraza«, i tako dalje, sve to je do tog stupnja izazovno te se pitam šta hoćeš da postigneš u mojim očima ovim svojim vladanjem. Izgubio si svaki moralni i intelektualni respekt, čovječe, stidi se!

— Svekoješta, nikada nisam bio ni klerik ni klerikalac, a to što si zabio u svoju ludu glavu da igraš ulogu Ulricha von Huttena, dragi, to je tvoja stvar, nisam ja protestant, ne ću da budem protestant, razumiješ li, suviše sam inteligentan a da bih mogao vjerovati da je protestantizam neka velika istina, neko objavljenje, ja do Reformacije ni do Kontrareformacije, do revolucije ni do kontrarevolucije, ni do crkve, ni do ateizma ne držim ništa, razumiješ li, baš ništa, ni toliko, evo ti (kvrcnuo je noktom od palca o svoj prednji zlatni sjekutić kao o drombulju), a ako se tebi sviđa da hvataš vjetar kapom, molim, izvoli, to je tvoja stvar, zna se gdje i kako svršavaju vjetrogonje, ali ja, oprosti mi, pardon, ja nisam, da se razumijemo dobro, vjetrogonja, dakako, istomštogod, molim platiti, dakako, da budem tvoj punching ball, jer je gospodin u slaboj kondiciji, uredi ti, brate, svoju erotičku higijenu, ne pada mi na pamet da ti asistiram, ako ti se sviđa, izvoli, a ti se javi u »Hungariji«, ostajem ovdje do petka, a vrijeđati se ne dam, razumiješ li, i idi do vraga, čovjek s ovakvim balavcem mile-lale, a, gle, do kog se stupnja može takav deran obezobraziti, preglupo zaista, platiti molim, dreknuo je starom pospanom oberu i bez pozdrava, brzim korakom nestao na vratima.

Stari kelner, koji, prisustvujući čitavoj sceni, nije od te svađe razumio ni riječi, ali je shvatio da je stvar postala ozbiljna, dogegao je zbunjeno, blijed kao klaun i, ugledavši banknotu od deset kruna na mramornoj ploči, obratio se zabezeknuto Kamilu sa banknotom u ruci, da mu ovaj objasni kome da vrati ostatak, jer čitav račun za Amadeov konjak nije iznosio ni krunu.

— Preuzvišeni gospodin grof zaboravio je da uzme resto, pristupio je kelner Kamilu, preuzvišeni je po svoj prilici imao namjeru da plati i vaš konjak, a valjda se požurio na vlak, kad je tako iznenada izletio, a sretnete li se s preuzvišenim, izvolite, molim, ne zaboravite da mu poručite kako mu stojim uvijek za ostatak na dispoziciju, neka se samo izvoli navratiti,

— Ne, hvala, plaćam svoj konjak sam, a gospodina, bojim se, ne ću tako skoro vidjeti, on je otputovao,

— Daleko?

— Da, mislim, daleko,

— I ne će se vratiti?

— Mislim, ne, laku noć...

Mrk i razdražen zbog vlastite slabosti, što se tako glupo zapleo u mreži Amadeovih mešetarskih trikova i, ponizivši se, izazvao zapravo sramotnu scenu s ovim suludim tipom, koji ga je već na Ladanju, poslije prepirke o svojoj saborskoj kandidaturi, bio iznervirao do iznemoglosti tako da je već tada bio na skoku da prekine s tim glupanom, bez obzira na okolnosti što je čovjek stigao da ih obiđe u koroti, a da je to učinio već tada bio bi uštedio sebi ovu glupu kavansku scenu.

Ozlojeđen zbog uloge u kojoj se našao kao posrednik između onog, u svakom pogledu sumnjivog fratra, i ovog pustolova (osjećajući živu mržnju spram Trupca, on ga zapravo već godinama promatra sa temeljitom sumnjom da se radi o najobičnijoj varalici), a s druge strane, bijesan što se uprkos svemu nije svladao i poštedio samoga sebe, postiđen zbog sramotne svađe pred starim kelnerom kao svjedokom skandala, Kamilo se popeo do trećeg sprata, nerasvijetljenim stubama, paleći žižice, i tako u gorkim mislima, s ključevima u ruci, još s praga svoje sobe, na otvorenim vratima, on je, kad je planula svjetlost, na svome radnom stolu primijetio Anino pismo.

Poslije tri prazne i duge nedjelje, znači, od konca augusta, prvo Anino pismo, u svijetloplavom omotu sa tamnoljubičastim rukopisom, bijelim rubom uokviren, blijedopastelni paralelogram, prislonjen okomito o brončanu lavlju spodobu, koja se sagnula nad mramornom tintarnicom kao nad izvorom pa srče vodu iz vrela pod metalnom razgranatom paomom usred oaze, a Anino pismo, u centru toga fantastičnog priviđe-

nja, zablistalo je već iz daljine kao znamen s najneizvjesnijim mogućnostima, jer Anina pisma, poznavajući njen rukopis, i to, kako se ta pisma grčevito očekuju, gospođa de Szemere isticala bi za Kamila na naročito svečan način, iz simpatije za svoga uvijek podjednako učtivog i nadasve dragog stanara.

Posljednji glas od Ane, još iz Bayreutha, stigao je preko Jurjevske na Ladanje nekako oko Velike Gospe, a odonda, osim prigodnih razglednica sa raznih izleta, od Ane nije bilo traga sve do ovog pisma, kojim mu, vidi se, uzbuđeno javlja, kako ju je stigla neočekivana sreća, te je poslije raznih dramatskih obrata na baccaratu digla banku od 77 cekina, kako putuje u pratnji svoga favorita, svoje sjenke, gospodina Baranyaia, u Antibes, kako se ne će zadržati u Parizu, ali mu, za svaki slučaj, ipak ostavlja svoju parisku adresu (Galerie Leblanc, Madame Leblanc, Rue des beaux-arts), kako ga moli da bude pametan, da se ne uzrujava i da se konačno jedamput u životu šarmantno podredi njenim sugestijama, da ostane na ladanjskom putru i mlijeku sve do njenog povratka u Pariz, gdje bi se mogli sastati oko Svih Svetih, a ona će ga pravovremeno obavijestiti o sastanku.

Drveno, kao lutka, pružio je Kamilo ruku za telefonskom slušalicom, osjetivši u posljednjem trenutku kako mu se hladan kaučuk lijepi o vrelu kožu dlana, fasciniran spontanom i neočekivanom mišlju, da je to možda zaista onaj časak, o kakvom se patetično govori u glupim ljubavnim romanima, kad pada zavjesa nad posljednjim poglavljem.

Bilo je jedanaest sati i sedam minuta, dvadeset i sedmoga septembra, sedamdeset i više dana poslije posljednjeg njegovog telefonskog poziva, kada je, poslije njihovog neuspjelog balatonskog izleta, bio zamolio profesora Erdélyija da obavijesti Anu da mu je majka na samrti i da putuje iznenada, a Ana se kupala i nije došla na telefon, a sada telefon zvoni u praznoj sobi, stari Kamráth rekao mu je da se je profesor Erdélyi vratio,

»halo, halo«, škljocnula je slušalica na drugoj strani, ipak se javlja nečiji glas, »halo«, pa kao da su razgovarali sat–dva prije toga, profesor Erdélyi obradovao se slatko pretvorljivo glasu dobrog i dragog znanca.

— Nisu se čuli, o, bože dragi, od onog njihovog posljednjeg razgovora u vezi sa smrću Kamilove gospođe majke, a, eto, Erdélyi vratio se tek sinoć iz Njemačke, a u međuvremenu, nažalost, prohtjelo se čovjeku nesklonim bogovima, da se Kamilu Smrt javi u tako kratkom vremenskom razmaku već po drugi put, te baš jučer, u posjeti kod staroga Kamrátha, koga je obišao da mu i lično izrazi svoje iskreno i prijateljsko suučešće, stari se dvorski savjetnik pohvalio toplom i prijateljskom pažnjom, koju mu Kamilo iskazuje u njegovoj zaista sažaljenja dostojnoj osamljenosti, jer stari Kamráth pati od grižnje savjesti te nikako ne može da oprosti ni sebi ni svojima, što nisu Jolandi dopustili da otputuje u Carigrad do svoje tetke, legacione savjetnikovice na Porti, jer da su pristali, možda se sve to ipak ne bi bilo desilo tako strašno, a sada stari gubi nerve, jer, na kraju, čovjek nikada ne zna, a doista je tako da svatko od nas ima razloga da se kaje: peccavi, tradens sanguinem justum, naime, da me ne biste krivo razumjeli, dragi moj de Emericzi, mislim tu pomalo i na sebe, Jolanda je bila i moja velika simpatija, ali smo je svi smatrali suviše egzaltiranom, nitko je od nas nije uzimao ozbiljno, a, eto, udes se bio nadvio nad glavu nesretne djevojke, šta ćemo, sudbina, dakako, svima je nama naš fatum zapisan u zvijezdama, ja znam da ste i vi pogođeni ovim tragičnim slučajem, vi ste bili Jolandin ideal, njen odnos spram vaše ličnosti bio je zaista poetski, da, upravo astralno čist, i smijem li vas zapitati, milo mi je da ste se javili, zaista, te mislim da je suvišno da vas o tome uvjeravam, a ipak, oprostite, čime bih mogao da vam budem na usluzi?

— Da, naime, da, oprostite što vam se javljam u neuobičajeno vrijeme, dragi gospodine profesore, znam, i oprostite mi

što vas uznemirujem, ali, molim vas, želio bih da mi kažete, da li je gospođi Ani uopće poznato što se dogodilo s Jolandom, naime da Jolanda nije više živa?

— Kako, da li je Ani poznata Jolandina smrt, pa, vidite, ja sam, takoreći, zatečen vašim pitanjem, eto, zaista ne znam, prosto sam, kao što kažem, vašim pitanjem iznenađen, a mislim, dakako, mislim da je obaviještena, svakako da joj je, naravno, ova nesreća poznata, nema sumnje, ja, naime, nemam nikakva razloga da pretpostavim obratno, to jest, pardon, ja lično doznao sam za ovaj tragični događaj iz novina, ostao sam prosto ošinut, a primio sam bio i partu normalno, poštom, obiteljska osmrtnica stigla mi je normalnom poštom, ja sam, naime, kao što znate, bio u Göttingenu, tamo sam održao ciklus predavanja, da, da, svakako, ja sam se u naše ime, naime u Anino i u svoje, Kamráthovima javio telegramom, odmah, spontano, naravna stvar, da, da, a mislim da sam i Anu obavijestio o tome, ah, pa da, jeste, točno, ja sam Ani pisao da sam Kamráthovima kondolirao i u njeno ime, da, da, pisao sam Ani o toj nesreći, razumije se, naravna stvar, ali ne znam zašto vas to zanima, eto, oprostite, malo sam zbunjen, stigao sam poslije tri mjeseca, a naša Karolina se razboljela, ja sam u kući potpuno sam, ah, da, što sam ono htio da kažem, pohvalio mi se sinoć dvorski savjetnik Kamráth, pa da, vidite, to sam zaboravio, pohvalio mi se illustrissimus Kamráth, da su od Ane primili divno poetsko pismo koje ih je rasplakalo do suza, pa da, Ana je Kamráthovima, kao što se vidi, lično kondolirala, dakako, logično, jer Ana je bila iskrenim poklonikom Jolandinog šarma, a to vi znate najbolje, Ana je već po svojoj naravi sklona pogrebnom štimungu, njeni najiskreniji lirski motivi oduvijek su motivi smrti i umiranja, halo, halo, de Emericzi, čujete li me, halo...

— Da, molim,

— Imao sam impresiju kao da se žica prekinula, halo,

— Nije, slušam, molim,

— Dakle, molim, eto, stvar stoji tako, ako vas zanima, a u ovom momentu ne razabiram vaše motive, ali ako su konvencionalni zbog Ane, mislim da nemate razloga pretpostaviti da se nije javila, jer, kao što rekoh, stari Kamráth pohvalio se njenom pažnjom,

— Hvala vam, profesore, još jedamput vas molim da mi oprostite što sam vas uznemirio, naime, nisam se javio gospođi Ani već odavna, i tako nisam znao da li da preuzmem ulogu glasnika smrti,

— Ako je samo to, dragi de Emericzi, onda vas usrdno molim da je eventualno poštedite, da je ponovo ne uznemirujemo, jer vi znate Anu, vi znate njene nerve, Ana ima i suviše fantazije, ona imaginira sve uvijek na svoju štetu, a koliko ste vi tim tragičnim incidentom lično pogođeni, to je Ani poznato, momentano nije u dobroj kondiciji, koliko sam preko profesora Lechnera informiran, njene su se kaverne ponovo aktivirale tako da njen status praesens nije najbriljantniji, a to, što se odlučila za Antibes, mislim da je mudro, jer jesen u Parizu, pa vi znate kako je jesen u Parizu očajna, a opet Ana i njen temperamenat, vi znate kako je Ana nemiran duh, a sada stojimo pred premijerom, upravo bolje, pred Aninim pariskim débutom, jer ne znam, da li vam je poznato, jedan artistički teatar na Montparnasseu stavio je na svoj repertoar Anin dramolet u stihovima *Ljubav na odru,* u mizansceni arhitekta Baranyaia, po onim hladnim, nezagrijanim pariskim teatrima, na probama, sada, u vlažnoj ovoj jesenskoj sezoni, vi znate, Pariz, što se jesenske klime tiče, jedan je od najhladnijih gradova na svijetu, a Parižani utuvili su u svoju ludu glavu da su oceanska klima, dakako, čisti kontinentalci, koji se griju kod kamina, ostati u Parizu, bila bi to za Anu smrt, halo, halo, de Emericzi, ne znam šta je ovom glupom telefonu, meni se veza prekida, halo, halo...

Razgovor se zaista prekinuo tako da je Kamilo nervozno spustio slušalicu, a došlo mu je da čitavu glupu napravu od zvončića i žice baci kroz prozor i tako je izvukao još i žicu kako mu se onaj stari majmun s druge strane ne bi javio ponovo, otvorivši prozor da se snađe, da se sabere, da se otme svemu što mu je odmeketao hrapavi jareći glas kroz glupu školjku, da skoči dolje, među blistave crne kišobrane, što plove duboko dolje na ulici nad mokrim asfaltom u magli kao svilene anemone, on je, zureći u mračnu masu krovova protkanih žicama iznad dimnjaka, zapeo u lutanju nad sivim koprenama oblaka, dugo, osjećajući blagu narkozu kiše kako romoni i sipi tiho po usijanom mu čelu, po kosi, po tkanini, po čitavome tijelu kao blaga uspavanka.

Od Kardinalova Spomenika, sredinom ulice, prokasala je blistava crna berlina, sa lakajima na boku i na stražnjem sjedalu iznad baldahina, a jedan oficir koji je stupao trotoarom pod Kamilovim prozorom, u ulozi viteškog pratioca, priljubljen intimno ispod ruke uz vitku mladu gospođu, odvojio se nervozno od dame i, postavivši se po strogom dvorskom ceremonijalu licem spram dvorske kočije, odao patetičnu počast tajanstvenim karucama i crnim konjima svečanom kretnjom svojih bijelih rukavica koje je podigao do svoje kape, i tako ostao nepokretan sve dok fijakera sa lakajima nije nestalo u kopreni kiše.

Tada tek, iznenađen bizarnim prizorom, prateći crne konje gospodskih karuca kako nestaju u magli, primijetio je Kamilo da se i ona ostavljena dama, pratilica kavalira, isto tako zaustavila i okrenula spram kočije i da je isto tako servilno mahnula svojom rukavicom konjima i lakajima u prolazu, a gomila crnih kišobrana sjatila se na rubu pločnika kao crne gljive ispod kojih se pružaju ruke i maramice, objavljujući svečanim, uzvišenim kretnjama tajanstveno uzbuđenje nad samim faktom što se

ulicom prošetala kočija sa lakajima pod vlasuljama i dvorogim šeširima, čiji kljunovi, okrenuti u smjeru vožnje, javljaju svijetu da se u onoj tapetiranoj kutiji lakirane berline, iza zavjese, krije jedno uzvišeno, u Grimizu Rođeno i u Kolijevci Ordenom Zlatnoga Runa odlikovano argonautsko lice Previšnjega Doma.

„Ovom ludorijom trebalo bi već jedamput tresnuti o zemlju, kao starim noćnim loncem", duboko povrijeđen zatvorio je Kamilo prozor i, prošetavši se sobom, zaustavio se ispred srebrnouokvirene Anine slike, koju drži na svom radnom stolu kao ikonu već, eto, drugu godinu, kao uspomenu na pojavu Njene Medeje. Zaustavio se, stao i tako je ostao promatrajući lik ove žene, za koju je njen prvi nakladnik, antikvar Somogyi (koji je njene djevojačke *Akorde,* njen poetski début, još prije protektorata profesora Erdélyija, štampao i prodao svega sedamnaest primjeraka), govorio kako nije sigurno da li je ta tajanstvena gospođa Atlantida rođena godine 1874 ili 1879, ali da je uprkos tome ipak još uvijek »buršikozna«, i Kamilo, prateći nervoznim pogledom pravilan porculanski oval Aninog »buršikoznog« (glupe li riječi) dekoltea, osjetio je miris prozirnog mesa, toplovlažnu rosu na jastučcima od prstiju, od dodira njenog mekanog tijela, podgrijavanog trajno potajnom i tihom vatrom podmukle groznice, koja nikako nije htjela da napusti ove marcipanske grudi, te nije umio da nađe za Aninu pojavu druge riječi, pametnije od onog glupog Somogyijevog adjektiva: »buršikozno«.

Anini plućni vršci, palucajući kao utuljene svjećice, plamtjeli su godinama, prijeteći trajno da će buknuti poganim proplamsajem, i, osjećajući u sebi, u svojoj utrobi, u svome mesu, trajno podmuklu opasnost, Ana je tako povisila sve svoje emotivne sklonosti do visokog raspona nervnog uzbuđenja, u stravi i u radostima podjednako opsjednuta neodoljivom mišlju, da u svome mesu nosi gadnu i glupu smrt.

Promatrajući Anin lik u srebrnome okviru, ljepota njenog fantastičnog pogleda, »tako tihog i tako toplog, kao što je toplo i tiho ljetno poslijepodne na Ladanju«, ni ovaj put nije se rasplinula bez opojne snage, i njemu se pričulo kao da čuje duboki bas gunđanja bumbara, uz prve kliktaje zrikavaca iz nepokošene lipanjske trave, te promatrajući Aninu sliku, pričinilo mu se da ova žena na slici prati njegove misli jedva primjetljivim titranjem gornje usne, tanke, jedva navlažene linije nad raspetim lukom, sa tihom nijansom čulno ustreperenog smiješka, usred tanahnog razreza sočnoga mesa, ovlaženog vatrenim rumenilom.

„Ani je večeras sve to smiješno, očito, jer ona je digla sedamdeset i sedam dukata na baccaratu i otputovala u Antibes sa svojim Cicisbeom, a to, da je njen pogled »tih i topal«, to je sve što sam umio da izgovorim o svemu tome, da je njen pogled »tih i topal kao kasno ljetno poslijepodne«, i to je zaista sve, a što smo već izgovorili time kad nismo umjeli da kažemo ništa više, a možda se više i ne može reći ni razumom ni srcem, jer čovjek je glup kao riba u tamnoj vodi noću i čovjek je tako naivan te ne čuje drugo nego cvrčke na livadama, a za sve cvrčke i cvijeće i ljubavnike i trabante i pisma, kojima žene javljaju da se neće vratiti jer su otputovale s drugim, govore da je »literatura«, a što je zapravo ova glupa i nesretna »literatura«, i ima li negdje netko tko je o toj glupoj »literaturi« napisao neliterarnu ali stvarnu knjigu?"

„Još u Hungaricumu trebalo je pročitati i opisati nekoliko najvažnijih poglavlja iz Don Quijotea, da bi dečki objasnili u svojoj zadaći što je zapravo »literatura«. Bila mu je neizrecivo dosadna ova slavna knjiga, te nikako nije umio otkriti tajnu »literature« ni tajnu njene slave, pa kada se zaustavio nad predgovorom, koji je po njegovom uvjerenju bio zanimljiviji od priče o vitezu i o vjetrenjačama, rekli su mu da nema dara za literaturu. A što je literatura? Homer, Hamlet, Hamlet i

Richard, to da, Rebecca West, Ellida Wangel, gospođa Alving, Medeja, Ana Borongay, a Walzertraum, a »Wien, Wien, ach, du allein«, a Lukijan, a Schopenhauer, a Baudelaire, a Maeterlinck, Molnár, Hofmannsthal, Sveto Pismo, sve te knjige od *Fausta* do *Zaratustre,* i stare tetke u francuskoj literaturi i ostavinske rasprave u toj literaturi, i Rusi, na kraju, *Sanjin,* to da, Arcibašev, Čehov možda, Gorki, dosadno, glupi razgovori o bogu, zapravo bestidno kako se u ruskoj literaturi govori o bogu kao da ga doista ima, a u svemu tome večeras, ovdje, Anina *Medeja* i njena najnovija *Ljubav na odru,* dramolet u stihovima, kao što kaže Erdélyi, début na Montparnasseu, uz asistenciju gospodina metteura en scène Baranyaia, pederasta, dakako, baccarat u Baden–Badenu i izlet u Antibes, i Anina kondolencija koja je rasplakala Kamráthove (njeni najdraži motivi bili su i ostali motivi smrti i ljubavi na odru), a njemu o Jolandinoj smrti ni riječi, dakako, nije važno, nego Galerie Madame Georgette Leblanc, Rue des beaux–arts, à bientôt, sve na kraju glupo i neukusno, i ona konvencionalna korota na Ladanju s ocem, i sada ova zbog Jolande uz staroga Kamrátha, kome je supruga otputovala u Beč do svoje mame generalice, da se odmori od neuspjelog trovanja, a stari se Kamráth primio Kamila da ne potone, kao pojasa za spasavanje, glupo traćenje vremena po budimskim kavanama, a na kraju večerašnja nedostojna scena sa Trupcem, i uopće ovaj Amadeo, šta će mu glupa kartašnica na Margitszigetu, a ona jezuitska kreatura sigurno je pomislila, gle, i ovaj mladi gospodin Emerički bavi se mešetarenjem oko igračnice, dakako, a što je mogao drugo, i tako se jalovo ždere, hvatajući se za svoj vlastiti rep kao glupo pseto, mjesto da otputuje, da se vrati doma, na Zdenčaj, u Jurjevsku, na Ladanje, da svrši svoju knjigu o Friedjungovom procesu, o Supilu, o podmukloj Koaliciji, ili u Pariz, u Antibes, na Montparnasse, na Aninu premijeru, na njenu *Ljubav na odru* u stihovima, da čuje njen glas, da osjeti njen pogled »tih i topal

kao kasno ljetno poslijepodne na ladanjskim livadama«, ili da joj napiše pismo, gorko pismo na najbanalniji »Ridi, pagliaccio«–motiv, na grubu radost grube svjetine oko sebe, tetke Amande, na primjer, ili generalice von Ronge, kako je klaunski ljosnuo o zemlju jer je mislio da sjedne, a nije bilo stolice pod njegovom stražnjicom, poznata lakrdijaška scena iz cirkuske arene, pišem ti, o, mila Dulcinejo, kao brašnjava maska tužnoga lica, truplo koje se vješa o rep kljusine na kojoj galopira vaš gospodin ljubimac, trabant, favorit, vaš metteur en scène, a nama, drugorazrednim adeptima, takoreći laicima, ne preostaje nego da se ostavljeni loptamo smokvicama njegove kobile, na kojoj je Gospodin Kavalir nestao kao vihor, na sastanak sa svojom Gospođom de Toboso, a Jolanda je ostala ležeći na cesti, ništa, dvije–tri kapljičice intenzivno crvene krvi na donjoj usni i, na kraju, ništa, a ipak, do vraga, uprkos svemu, postoje valjda ipak neki imperativi među ljudskim odnosima ili, u najmanju ruku, trebalo bi da postoje, pa kad se već tako desilo da je Jolandu đavo odnio, zavrijedila je, ako ništa drugo, barem to da se gospođa Ana udostoji, da je spomene negdje na jednoj od svojih anzihtskarata, pa makar i samo usput, kao, eto, sirotica Jolanda, bila pa nije, ali ne, ni jedne jedine riječi, nego o cekinima, o izletu u Antibes, bravo!"

„Iz svega trebalo bi povući neke zaključke, trebalo bi napisati ženi pismo, jednostavno pismo, kako je, usred ove igre satkane od nesreće i slučaja, nije želio ni priželjkivao nikada više nego u ovim danima Jolandine smrti, kako je Jolandi trebalo ipak, da, da, ipak, uprkos svemu, pružiti ruku, svladati svoju sebeljubivu sljepoću, a on to nije učinio, on se to nije usudio, i to zbog ove žene ovdje, na ovoj slici, on se to nije usudio, i tako se desilo da mu je onaj kreten od njenog supruga malo prije đavolski podmuklo došapnuo, peccavi tradens sanguinem justum, i tako je, eto, Jolandina krv pala na njegovu glavu, a to se osjeća baš večeras neobično jasno, večeras, kada je Anin

badenski baccarat tako sretno obasuo cekinima njene iluzije, kao što je bila ljubazna da ga o tome obavijesti svojim pismom, koje je odanim izrazima simpatije potvrdio i njen pratilac, gospodin metteur en scène, na njihovom putu na premijeru, na *Odar ljubavi,* i što mu preostaje nego da zaista napiše pismo Ani, s najboljim željama da ne zaboravi kako su sreća u kartama i ljubavi dvije odvojene sreće, te ne idu nikada zajedno ni istodobno, a što se njega tiče, on smatra da je njihova hazarderska partija proigrana konačno, po starom pravilu, a u ovoj igri radilo se od početka o slabim i nesretnim kartama, i to bi trebalo izgovoriti jasno i neodgodivo, konačno, a takvo pismo značilo bi rastanak, a rastanak s Anom pomisao je toliko bolećiva, te ga muči grozom od prvoga dana ove tužne igre."

Jeziva praznina rastanka, najobičnijeg, banalnog, običnog, svakodnevnog rastanka, kao što se rastaju znanci, »doviđenja danas poslije podne u pet«, rastanka konvencionalnog, sasvim prolaznog, privremenog, sa blistavim dodirom pogleda i jedva osjetljivim stiskom Anine poetske, lirske ruke, takav jedan prekid u okviru dnevnog rasporeda, kada se iz kavane odlazi na ručak ili na Konzervatorij (gdje Ana predaje poetiku i dikciju), običan intermezzo od nekoliko sati do čaja ili do večernjeg koncerta, predstavljao bi uvijek podjednako intenzivno događaj ne manje bolan i ne manje potresan od pogreba.

Odlazi Ana, nestaje, zaputila se u daleke svjetove pune opasnosti i nepovrata, još je tu, tjelesno prisutna, još se oprašta slučajnom kretnjom tijela, ali već duhom razigrana, od tamnosmeđeg, kožom presvučenog jastuka kočije odudara njen turban višnjine boje veoma plastično, još blista njen kao samilosno ljubazan smiješak, a nestajući polagano, u horizontali, kao što se kreće kočija, usred kaosa konja i dreke klaksona, kada ju je već ponijela katastrofalna poplava obraza i pojava, siva rulja sive ulice, kada je zaista nevidljivo i nepovratno nestala u vrevi gungule, u vrevi svjetlosti, u magli, u daljini, kada se rasplinula, kada je više ovdje, na ovoj planeti, nema, kada se sve kulise

granitne mase od ulica i od tornjeva i blistavih svjetiljaka pretvaraju u pozornicu potpuno praznu, na kojoj nema nikoga, u jezivi pompejanski vakuum samoće pun groze, usred koje čovjeku zaista ne preostaje nego da zaplače pod praznim zvijezdama, osjećajući kako tu osim njega nema više nikoga, nego on jedan jedini sa svojom stravičnom, od svijeta potpuno odvojenom idejom o praznini, onda se Kamilu pričinja da je zavjesa doista pala i da više povratka u svijet ove ludosti nema, jer je sve svršeno.

„Da nikoga nema osim njega tu, ovaj osjećaj ne urla u Kamilu kao vjetar u praznoj mračnoj noći dok je njegova svijest osvijetljena fosforom Anine prisutnosti, jer Ana mu ništa zapravo ne znači nego samo to da nije osamljen, da ima netko tko može da mu pruži ruku u mraku da ne bi lutao sam, ali kada bi Ana nestala, pa makar i oko podneva, samo na nekoliko sati, na porti Konzervatorija, kamo ju je dopratio, i kad bi se popela stubama i okrenuvši se mahnula mu još rukom, »doviđenja, doviđenja poslije podne, u kavani, u pet«, pod mramornim stepenicama, gdje barokni anđeli kleče lijevo i desno sa staklenim buktinjama, tu u vestibulu Konzervatorija, kao da je ostao konačno potpuno i neodgodivo sam, nad katafalkom jedne ludosti, nad otvorenim grobom zauvijek rasplinutog priviđenja, nad nečim što se survalo kao hridina u ponor, a u njemu odjekuje srce, sasvim glupo, romantično, kao grmljavina Berliozovih bubnjeva, sa gromovima i sa munjama, na praznoj sceni, glupo."

Bilo je nečeg himeričnog u jalovoj igri uobrazilje, u okviru koje se nikada nije osvijetlilo što je doista postojeće od krvi i od mesa kod ove žene, a što opet samo tlapnja ovijena koprenom njegove rječitosti, kojom je balzamirao lutku svojih fikcija, zaogrnuvši je najfantastičnijim tkaninama halucinantne opojnosti kojom se truje strastveno, ne uspjevši se za ovih Aninih hiljadu dana otrijezniti od svoje obmane ni trenutka.

U SJENI JOLANDINE SMRTI

Siv i maglen vukao se peštanski oktobar kao bolesna mačka, a sve je bilo protkano smrću nesretne djevojke i pismom koje je trebalo napisati Ani, na njenu parisku adresu, Galerie Leblanc, Rue des beaux-arts, a takvog pisma, kojim bi bilo izgovoreno »sve ono« što je trebalo da se kaže, nije smogao da napiše, jer poslije Antibesa nikakve mogućnosti za povratak nije više bilo, a snage da zapali ovaj jedini još most, Kamilo je znao da nema.

Poslije grube scene u kavani, Trupac je otputovao ne javivši se, i odonda minulo je desetak i više dana, a da se pomisao na Trupca ni jedamput nije pojavila u Kamilovu sjećanju bez mučnoga osjećaja gađenja. Prošle noći, u polusnu, u strogom peštanskom centru, oko Vácke i Kraljevske ulice, u zimsko predvečerje kad prše prve pahuljice u predbožićnjem štimungu, sreo je Amadea pred izlogom jedne delikatesne bodege: izlog sa mixed picklesima, talijanskim mortadelama i salsama, sa lososovinom i ukiseljenim sleđevima, sa francuskim sirovima i cointreauom, a pred izlogom ružičastom svjetlošću obasjane bodege pristupio mu je Amadeo s leđa, iz vlastite inicijative, ljubazan i nasmijan, Amadeo, pomalo blijed kao od treme, patetičan, kao da se ništa nije desilo, siv u sivome, sivi cilindar, sivi redengot, sive kamaše, sve sivo, sive rukavice, sivi kišobran, sive cipele, i kako su se sreli, iznenada, ispred svijetloružičasto osvijetljenog izloga bodege, Amadeo je pozvao Kamila srdačno, spontano, da prijeđu preko one glupe epizode, da on to razu-

mije, sve ono u kavani desilo se u ognju prepirke, gube se nervi ni za što, treba biti širok kao Dunav, samo se jedamput živi, da mu bude gost, da gucnu u znak pomirenja kapljicu »Lacrimae Christi«, i tako su ušli u bodegu, svu blistavu od ružičastih svjetiljaka, sa bogato prostrtim i cvijećem okićenim stolovima za neku vrstu svečanog banketa: ružičaste torte u marcipanu, ružičaste glazure od punča i kreme, velika, glomazna torta usred trpeze, kao mlinski točak tako glomazna, i tek ovdje, usred bogato rasvijetljene dvorane, uz zvuke valcera, između krugova plešućih parova, primijetio je Kamilo da je Amadeo ušao u pratnji njegove majke, gospođe Hortenzije, melankolične i dostojanstvene, zakrinkane neprozirnim velom, u dubokoj crnini, a Amadeo, kao neka vrsta kamerdinera, osvjetljava majci put, kroz gužvu plesača, tamnonarančastom svjetiljkom, što u Amadeovoj ruci plamti sjajnim plamenom, tako da oganj svjetiljke bode ravno u Kamilove zjenice oštrinom igle.

Hortenzija i Amadeo prošetali su se bodegom kao kroz mramorni vestibul ogromne mrtvačnice, spuštajući se dostojanstveno niz blistave, kao led glatke, mramorne stepenice, ulaštene stopama teških i olovnih koraka nestalih pokoljenja, koja su davno već prije njegove pokojne majke sišla istim stubama u nepoznate predjele, tim kobnim, plitkim, izlizanim, rafinirano isklesanim kamenim stubama, kojima se silazi veoma udobno, lakoumno bezbrižno, takoreći i ne osjećajući da to svečano silaženje znači zapravo konačno i neodgodivo spuštanje ljudskog tijela spram dna mramorne skalinate, koja se gubi u perspektivi mračnoga perivoja, stiliziranog na francuski način, okruženog bujnom vegetacijom kao kulisama, gdje u daljini, u sjeni mračnoga drvoreda, stoji bijelo okrečeni paviljon, okružen blistavim girlandama zelenih plinskih svjetiljaka. Opatijsko–badgasteinska arhitektura, drapirana bogatim tamnocrvenim baršunastim zavjesama, sa teškim zlatnim resama, kao od krede bijela zgrada usred perivoja, izložbena dvorana s

ogromnim dekorativnim panoom, slikanim na temu mladoga proljeća, u lirskoj rasvjeti, sa dalekim zelenim gorskim jezerima u pozadini, a njih četvero, Jolanda i Kamilo, Hortenzija i Amadeo, stigli su u ovu čudnu dvoranu, na ovu čudnu izložbu, gdje Amadeo, koji sve to ima u malome prstu, po svom starom običaju da glupane treba blefirati masom nejasnih riječi, igra ulogu profesionalnog konferansijera.

Kao obično, između Jolande i Kamila dogodila se međutim neprilika zbog Kamilove defektne garderobe, dakako, njegove čarape su blatne, poderane, sasvim prosjački bijedne, a on je na ulazu u dvoranu, primijetivši to u posljednjem trenutku, uspio prišapnuti Jolandi kao svoju sakrivenu tajnu, kako ipak ne će biti pristojno pojaviti se u pratnji otmjene i distingvirane Jolande kao pojava sažaljenja dostojna.

— Ovdje, među ovim snobovima, pojaviti se kao deklasirana mizerija nije ugodno, ali Jolanda ostala je spram njegovih toaletnih briga (kao i spram tolikih drugih) uzvišeno ravnodušna, jer gospođica, dakako, nije principijelno sklona da svome kavaljeru krpa čarape, pošto to nije spojivo s njenim dostojanstvom, »ne, ne, mili moj, nije se ona pojavila na ovome svijetu da krpa čarape«, zaprijetila mu je Jolanda svojim poznatim izazovnim tonom i načinom („guska"), a pogled joj se rasplinuo u daljini, gdje nad blistavim ogledalima razlivenih voda putuju glupi, lijeni, plavi svileni oblaci.

„Naravno, gospođica nije rođena da krpa moje čarape, gospođica voli puške, tenis, konje, njeni pogledi su više–manje viteški, a u plebejsko krpanje čarapa ne razumije se, dakako, što je samo po sebi sve nelogično i od početka trulo, jer Jolandina simpatija za ovu vrstu čovjeka kao što je Kamilo sasvim je nerazumljiva, a što je isto tako čudno, zapravo nepojmljivo, to je da nad portom Paviljona vise dekorativni rogovi jednoga jelena, šesnaesterca, lovačkog trofeja Jolandina oca, staroga Kamrátha, te ovaj Portal liči više na ulaz u lovački dvorac

Pankrácz–Cranensteg nego na crkvu, a ipak to je, nema sumnje, Bazilika, peštanska, gdje pred glavnim žrtvenikom stari Kamráth, kao neka vrsta Padišaha, razbaškarenog u zlatnome naslonjaču, u svilenoj tunici svijetlokrem boje, prima hrvatsku regnikolarnu delegaciju, a uz balustradu, koja odvaja glavni oltar usred centralne lađe od vjernika, ispred staroga Kamrátha blista intenzivno blistavo jedan Louis XV pozlaćeni stolić, čudno kao kod provincijalnoga fotografa, kao da je tu servirana čokolada za Preuzvišenoga madžarskog Samuraja, koji glumi Kralja u ovoj komediji ispod skupocjenih francuskih goblena, na kojima se razabiru glomazne noge nadnaravnih Titana, okrutnih bogohulnih buntovnika, a pred starim Kamráthom, sa voštanicom u ruci, kleči njegov otac, pružajući Jolandinom tati na potpis važan dokumenat, neku vrstu laissez–passer za Jolandu, koja je stigla u Kamilovoj pratnji, te kao nevjesta, predana sva pobožnoj molitvi, kleči uz Kamila, u svom drap kostimu, sa staromodnim, visokožniranim chevreau–cipelama (kakve je nosila u Val d'Oltreu još za prve godine Franciscojosephinuma), a da bi je Titani sa goblena propustili živu preko granice, da bi Jolanda dobila svoju putnicu, jedini je način da je svečano, usred Bazilike, proglase njegovom ženom i tako prekrijumčare na drugu obalu."

Tiho jutarnje buđenje: uranila je Magda, kuharica gospođe de Szemere, diskretno potpaljujući vatru u kupaonici; oštro cvile metalna vratašca, prenoseći se u Kamilov polusan, kao da zvekeće zvoncad na saonicama, rastvaraju se vjeđe od pljuska iskričavog vatrometa još s one strane sna, smirujući se sve više u igri plamenih jezika po mračnim parketima, a vani, kroz zavjese, iz maglene daljine, kao da sniježi. S obrazima na toplom platnu, u polusnu, osjeća Kamilo jutarnju maglenomliječnu rasvjetu kao hladan melem, tu se u slikama rastvaraju daleki prostori djetinjstva, „jutro je zimsko, sniježi, prvi oktobarski

snijeg, kroz siva stakla prelijeva se u sobu siva svjetlost svitanja, sipa vani ludo, uznemirile se čavke nad jurjevskim krovovima, gdje smo, oko Svete Lucije, dolazi Badnje Veče, Božić, Silvestrovo, a jutros, o, kolike li radosti, tiha angina čuva nas od škole, svirat ćemo klavir, Waldstein–sonatu, već kako umijemo, ne baš sve kako je pisano, tu i tamo na preskok, po transkripciji u *Sang und Klangu,* šepavo, ali ipak, uglavnom Waldstein–sonatu, uz benevolentno odobravanje klavirlererice Fräulein Fistrich, doći će poslijepodne Joja, o, kako bi bilo idealno kad bismo mogli da se otmemo gimnazijalnoj gnjavaži, da smo slobodni, kao đaci i kao narod uopće, tako slobodni kao ovaj snijeg jutarnji, samo to, snijeg i ništa više, da nismo preopterećeni raznim brigama, Jojinim žabicama, dinamitom, demonstracijama, trajnom neizvjesnošću hoće li nas uloviti kao dinamitare", i tako, iz polusna, izviru upaljene bolne misli, „jadna i neizvjesna situacija s Anom, kako bi mogla da se pronađe neka mudra formula za rasplet, a to bi bila smrt staroga Erdélyija, na primjer, jer kako bi bilo da se desi da stari profesor sklopi svoje umorne oči, tada ne bi bilo druge nego da on Ani, u obliku sažalnice, napiše konvencionalno pismo, kao izjavu svoga suučešća što je gospodin profesor Erdélyi predao dušu Gospodinu, jer kad bi umro taj stari glupan, svi Anini argumenti o »samilosti« rasplinuli bi se u tren oka normalno, i Ana ne bi mogla da izmakne odluci, a osim toga takva smrt pokrenula bi čitavu stvar sa mrtve tačke, bez obzira na to što je ta ideja sasvim slaboumna, jer što bi mogao već da napiše Ani u perverznom slučaju smrti njenog supruga, a da to ne bude samooptužba zbog kriminalnih sklonosti, koje se kriju u svakom živom stvorenju. Uopće, kako mu je pala na pamet ova bizarna pomisao, ako to nije bilo u sinoćnjem polusnu, kada se sjetio da je s Anom prije godinu–dvije skočio do Adony–Pusztaszabolcsa, jer Ana je htjela da mu pokaže kuću gdje je sprovela svoje djetinjstvo, vinogradi na dunavskim obroncima,

stare lipe, barokna crkva, svijetloplave pastelne boje, na oltarima glupavi tirolski sveci, u drečećim žutocrvenim tunikama, a jedna se svetačka toga razgara rujnim plamenom razbuktala ognja toliko glasno te se čuje kako vatra doslovno grmi, uz ludu svirku vjetra na ognjištu, Ana je bila tu u sobi, nestala je, pada snijeg, nad Dunavom i nad Karpatima sniježi, od Jurjevske do Švapskog brijega nadvila se siva koprena kao olovna kupola, vitla mećava uz Andrássyjev peštanski Prospekt, a Kamilo sjedi u kavani »Abbazia«, očekujući Anu kod kavanskog prozora, desno, uz ulaz, na stalnome mjestu njihovih randevua, nema Ane, treba da stigne svakoga časa, još je uvijek nema, točnost zaista nije jedan od njenih uresa.

— Bedevija, dobra hanoveranska bedevija, čuo je iza svojih leđa glas nekog kavanskog gosta, koji se, privučen Aninom amazonskom pojavom, promatrajući Anu kako se žuri preko kavanske terase, upustio u komentar o intimnom tajanstvu ženskoga šarma, kako ženina tajna ne leži u ljepoti tjelesne pojave, nego u nekim prirođenim svojstvima, jer tome se gostu, na primjer, otkad sebe pamti, sviđaju glomazne i teške žene, pomalo bedevije, a pomalo medvjedice."

„Doista, ima Ana nešto u sebi od jake seljačke kobile, više štajerske nego hanoveranske, svakako teretne", i tako u mislima o Ani i o Erdélyijevoj smrti sjetio se da je glas o tome, kako je Erdélyija kod katedre udarila kaplja, i da je pao s katedre, donijela u kavanu jedna djevojčica, vitka kao srna, iz mećave, u pratnji odrpanog bosjaka, u zelenim krpama, u poderanim polucipelama, kao da je otpušten iz zatvora, robijaš, gologlav, deklasiran, ćelav, probisvijet, a taj čovjek pojavio se zapravo kao jedini svjedok da je profesor Erdélyi zaista sklopio svoje oči, to jest ta protuha je jedini juridički garant o smrti Erdélyijevoj, to jest on jedini može da posvjedoči kako ova vijest nije samo Kamilova bolesna želja, nego ostvarenje svih njegovih iluzija, „a, eto, jutros, kad se to u snu zaista zbilo i kada je Erdélyi u

snu zaista umro, on spram te neugodne i nadasve glupe smrti ne samo da je ravnodušan, nego obratno, ona ga smeta, osjećajući kako njegove intimne želje nisu ni ljudske ni viteške, nije to fair play dostojan njegovih principa, i eto sad, kad mu stiže kroz snježnu mećavu Ana, slobodna sad odjednom, dakako, sklona da kao udovica primi sve njegove kombinacije o braku, pita se šta će s njom, osjećajući kako je pomalo zlobna primjedba onog čovjeka u kavani, da se radi o hanoveranskoj bedeviji, zapravo veoma uvjerljiva, jer se u Aninom slučaju radi doista o umornoj ženi, koja bi mu mogla biti majka. Anina kćerka Tamara davno je već položila maturu, pa kad već osjeća neke bolećive sklonosti za Aninu familiju, bilo bi pametnije da se pomiješao s Tamarom i da postaje Anin zet, svakako logičnije nego Tamarin očuh."

„Sjedi u kočiji, na malom sjedalu, spram njega, u jastucima fijakerskim tamnomodre boje, njegova pastorka, gospođica Tamara, u pratnji gospodina arhitekta Baranyaia, našli su se u karnevalskoj gužvi, a Baranyai i Tamara su kao bračni par, čudno... Godinu-dvije prije, kad je Tamara boravila kod svoje majke preko ferija, čuo je kako razgovara s jednom svojom prijateljicom o intimnoj posjeti kod nekog starijeg baletmajstora, koji se kao pjetlić igra djevojčicama, a Tamara je govorila o toj igri sarkastično, iznenadivši Kamila svojim grubim frazama, za djevojčicu svakako iznenađujućim, jer, kao što se moglo između pojedinih riječi razabrati, ova poludjevičanska igra sa starijom gospodom nije se tjerala platonski."

„Penje se fijaker Dugom ulicom u Jurjevsku polaganim kasom, a gospođica u kočiji nije Tamara nego Marta Kuzmićeva, na boku sjedi Joja, njih troje vraćaju se sa policije iz Petrinjske, istraga je dobro svršila, prevarili su onog policijskog mulca, ništa nije otkrio, a Kamilo, razdragan, uzima batistnu ponjavu, izvezenu peonijama u živim bojama, i tim batistom prekriva sebe i Martu Kuzmićevu, osjećajući toplo Martino tijelo pod

batistom kao mekano, gnjilo vruće tijesto, a Joja sjedi na boku posvema mirno, savršeno indiferentan spram ove bludne scene u fijakeru. Ispod biskupskog Grada nad blokovima starih kuća, na visini starog jezuitskog klaustra, na Trgu svete Katarine, ljeto je, Trg svete Katarine pun je svjetine, glasno uznemirene, digla se masa na protumadžarske demonstracije, zveči i prska staklo razbijenih prozora, a Kamilo, uzvišen iznad bijesne gužve kao nad oblacima, odmara se na jednoj dormijeri, on je od kamena, u bijelome platnu, mumija, uvijena u pogrebno platno kao spomenik etruščanskog patricija, lijeva mu je porebrica razrezana, rasparana, iz te rane teče mlaz sukrvice karamelne boje, boje razvodnjene bijele kave, a u smjesi melanža pliva ogromna masa krvavih bubrežića, anatomskih modela od najpravilnijih bubrega en miniature, to su Kamilovi vlastiti bubrezi, bubrezi, o kojima mu je neki dan govorio jedan mladi asistent sa klinike profesora Rudnyánszkoga, kao o kuriozumu kod jedne pacijentkinje, da je imala bubrege tako sitne kao karamelni bomboni, a asistent profesora Rudnyánszkoga, bel-esprit i snob, spada u svitu poklonika Aninog poetskog Genija, i tako razgovarajući o Aninim pjesmama, objavljenim u posljednjem broju *Istoka,* skrenuo je razgovor na arhitekta Baranyaia, kako je taj čovjek jedan od najsretnijih na svijetu, otmjen, još uvijek mlad, ponosan na svoje plavokrvno podrijetlo, plemić od glave do pete, nadaren arhitekt, pijanist, prijapist, panseksualac, ženskar, ljubavnik prve klase, a osim toga pederast od glasa, pijandura, mačevalac, jahač, krotilac pasa, priznati elegan, arbitar u pitanjima mode i vladanja, ljubimac dama i mlade gospode podjednako, poliglot, lovac koji uživa u svojim trofejima, politički nadaren, moglo bi se reći čovjek izvanredno finog i istančanog njuha, više od toga, dalekovidan, veoma dobro opisan na Prezidijalu, a, što je najvažnije, politički pouzdano lice, pomalo i konfident na Tehničkom fakultetu, scenograf međunarodnog ugleda, o kome *Times* ili *Manchester Guardian* donose panegirike.

— I molim, to nisu nikakvi vicevi, stvar je ozbiljna, Baranyaiu, bez konkursa, bit će još ove jeseni povjeren grandiozan zadatak restauracije čitavog budimskog Grada, zadatak kakav predstavlja sintezu jednog životnog Djela, a osim toga, što je važnije, nabobske, upravo krezovske prihode."

„Osjetivši neodoljivu potrebu da se grubo opre ovoj naivnoj, da, upravo glupoj ocjeni, Kamilo se upustio u razgovor sa čovjekom, kako se baš nijedan od tih detalja ne podudara s onim što Kamilo lično misli o Baranyaiu: niti je otmjen, niti plavokrvnog podrijetla, ni dobar lovac, ni jahač, ni poliglot (ne zna dobro ni madžarski, Baranyai je pomadžareno ime, on je zapravo Švaba iz zemunskog Franzensthala, zove se Lammer), a kao arhitekt ne dolazi uopće u obzir, ništa u životu nije ni sagradio, isključivo dekorativac, zapravo varalica, pa kad bi taj gospodin raspolagao samo mrvom autokritičnog smisla, ne bi imao nikakva razloga da bude naročito ponosan, jer kao ljubavnik ne vrijedi mnogo, mistifikator i brbljavac, kozer, to da, ali kao arhitekt, pitamo se, a što je sagradio do danas, ništa, nekoliko maketa, i manje od toga...

— Kako da nije markantna pojava, gospodine, oprostite, zbog Baranyaia ubile su se do danas dvije žene, i to obje mlade, bogate i lijepe, što znači, po vama, da čovjek nije ljubavnik, ako se zbog njega ubijaju žene, i to još mlade, Baranyai sije oko sebe smrt, ali živi punim životom, nije neurastenik, on je tip renesansnog čovjeka, on je uomo universale...

— Uomo universale — à la Baranyai, prekrasno, znači komponirati glupu muziku, diletantsku, na vojničke marševe više nalik nego na balet, prepisujući najbanalnije bečke potpurije, odijevati se pederastički, obmanjivati svijet nekom imaginarnom scenografijom, a biti glupan, više kućevlasnik koji živi od svoje rente, nego umjetnik, živjeti kao bel–esprit, a biti diletant, to znači po vama »uomo universale«, prekrasno, i takav švapski dotepenac paorski, taj vama imponira, dakako,

jer je u milosti nekih peštanskih dama, čudim se, gospodine doktore, vašem kriteriju!"

„Priglupo zanovijetalo od sekundarijusa nije pokazalo nikakve namjere da popusti u svome uzvisivanju Baranyaievih talenata i nesvakodnevnih svojstava, tako da se Kamilo, razdražen ovim tonom i načinom, odjednom osjetio nesiguran: jasno, ovaj tip je udario u talambase s neprikrivenom namjerom da ga izazove.

— Molim vas, dragi de Emericzi, zar mislite da bi jedna žena tako izuzetno profinjena ukusa kao što je gospođa Borongay, u svojoj najintimnijoj blizini mogla trpjeti kreaturu ove vrste, kao što vi prikazujete čovjeka kao minusinteligentnog hohštaplera, u svakom pogledu dubioznog, kada bi se to doista podudaralo s vašom ocjenom? Jedna dama, jedna poetesa od izvanrednog dara, žena u svakom slučaju visoko iznad prosjeka, kao što je gospođa Borongay, ma to je nezamislivo, dragi, pa ta vaša antipatija spram čovjeka nije objektivna, jer, eto, gospođa Borongay, putujući Evropom, provodi u njegovoj pratnji sada već četvrti mjesec, pa kao što mi je upravo jučer saopćio njen suprug, gospođa će, po svoj prilici, prezimiti sa Baranyaiem na Côte d'azuru."

„Nema sumnje, ovaj ga tip izaziva, i nema sumnje nemaju one generalice oko Amande i Ronginice sasvim krivo, on je postao smiješan u očima peštanske kreme, a sad mu se evidentno rugaju kao rogonji, a ipak, jasno i logično, po svemu, znači, starom Erdélyiju je poznato da će Ana prezimiti na Côte d'azuru, i to, dakako, u Baranyaievom društvu, jer je i Baranyai tuberkulozan, i Baranyaiu je potrebno blago podneblje Azurne Obale, i Baranyai ne podnosi ove naše oštre peštanske klime, a Anina pariska adresa samo je finta i kao uvod u nova iznenađenja, u što je gospodin sekundarijus nerazmjerno upućeniji nego on sam, koji tu iz dana u dan broji dane i noći do sastanka

s Anom, što se sve više odmiče kao varljiva duga na nebosklonu."

Nikako ne uspijeva da ugleda Anu, gleda a ne vidi je, pred njim je tu, živa, njen, po đurđicama mirišljivi slabokrvni teint, podgrijavan vatrom tihe groznice, prelijeva se u boji blijedoprozirnog rumenila, pod voštanim prozirnim obrazima, tako prozirnim kao što su prozirni pahuljičavi pasteli u porculanskim ovalima Osamnaestoga Stoljeća.

Ana je prisutna, sa svojim visokim koštanim čelom i linearno rezanom bradom, sa svojim sitnim, uz gustu i masnu kosu priljubljenim, jedva vidljivim školjkama od ušiju, ona je tu iznad svega tjelesno prisutna, a ipak nje nema, ona je sjenka sjenke leptirastog priviđenja, dodirujući ga trepavicama kao da mu usnu draže tanane niti od nožica blagoslovljene i mile božje ovčice, a ispod svilenih metlica rastvaraju se Anine oči, čudni, plavi, daleki izgledi njenih očiju, blistavih od tišine mirnog balatonskog ogledala, kada se gase zvijezde uz prvi, noćnom panikom još zatravljeni jutarnji ptičji cvrkut.

Anina pojava, njena veličanstvena pojava, njen pogled, blistav od grozničavih zanosa, sljubljujući se s ustitranim smiješkom, natopljenim ljubaznom ironijom, obris njenog najsuptilnijim kistom ocrtanog profila koji Kamila od prvoga dana tako sudbonosno podsjeća na profil mramorne faraonese, njene kretnje, njen, uza zemlju neobično tvrdo pripijeni hod, način kako se kreće slobodnim i masivnim kretnjama, njeno bujno, skupocjenim tkaninama zaogrnuto tijelo, sve su to elementi fascinantne jurnjave za prikazom, za kojom luta godinama, ne uspijevajući da se otme, a luckasta čežnja, vitlajući njime sve uznemirenije, ne pokazuje baš nikakvog, pak ni najmanjeg znaka da bi se stišala.

„Sve je to jedamput davno bilo i ničega tu više od one balatonske noći i nema, tu leži mrtva Jolanda, čiju je nevinu

krv izdao za vjernost ovoj, arhitektu Baranyaiu tako blagonaklonoj dami, ovoj, antipatičnom starom majmunu Erdélyiju odanoj gospođi supruzi, a, ipak, magnetu ove žene, Tamarine majke, koju je rodila takoreći usput, s jednim husarskim lajtnantom (o kome se nikada nije moglo doznati više nego to da je bio husarski lajtnant), on ne može da se otme, jer pomisao na san davne one balatonske noći nikako neće da se ugasi; odsjaj fosfornozelene mjesečine sjaji daleko ovamo, sve do dana današnjega, do ovog tako bolno uznemirenog, gorućeg tijela, koje se još uvijek opija na poganom izvoru laži, uživajući u trajnoj neizvjesnosti, ne imajući smionosti da odvoji istinu od laži, glumu od stvarnosti, da pogleda istini u oči i da prizna samome sebi da su pale zavjese nad ovom glumom."

„Šta je u ovoj ukletoj igri istina, a što gluma, muči se odgonetavajući smisao ove čarolije, kad ga do nesvjestice ispija nelagodan osjećaj sramote, da se fantastična mumija profesora Erdélyija, skidajući porculansko zubalo i prst debela stakla, u čitavoj pergamentskoj bijedi krezubog stvorenja posvećuje iza kulisa bračne komedije najbanalnijim intimnostima, a da se njegova uzvišena gospođa, lelujava prikaza čiste, sublimne lirike, koja je svojim pogledom začarala balatonsku mjesečinu, vlada spram svoga muža predano i vjerno kao najbanalnija žena."

Na početku frivolno, da, upravo lakoumno bezazleno ravnodušan, a kasnije, naročito prije njihova izleta na Balaton, Kamilo se predavao mračnome vrtlogu sve strastvenije, tako da nelagodnost sve češćih moralnih mučnina nije uspio više prevladavati ni voljom ni zaboravom. Njegovim mirom stao je vitlati vihor ljubomora, i on se protiv ovog, s boljim običajima nespojivog stanja, počeo buniti sve bezobzirnije.

— Vi ste, oprostite, »Harfa čitave nacionalne lirike«, to vam svi priznaju, razumije se, ali, pitamo se, ipak, gdje vi simulirate ljubav, ovdje na mojim rukama ili ondje kod vas, u ljubičastoj

rasvjeti vaših alabastrenih amfora, jer vaš poštovani gospodin profesor ne voli činiti ljubav u mraku. Za ovo stanje, draga moja, nema drugog obrazloženja osim novca, jer, citiram vaše riječi: »Od poezije, u ovoj Hungariji, živjeti se ne da.«

— Hvala ti na lekciji, no, ipak, ti si jedva provirio na ovaj svijet kad sam ja već štampala svoju prvu knjigu, ti si i suviše neiskusan, te bi mogao pojmiti o čemu se radi! U ovom konkretnom slučaju, na kraju krajeva, to je samo osjećaj zahvalnosti spram starog gospodina koji je imao građansku i moralnu kuražu da se zauzme za jednu brodolomku na rubu samoubojstva, a takve se stvari pamte, i to zaboraviti ne bi bilo ljudski, oprosti, to je, ponavljam, osjećaj takta i zahvalnosti, i ja bih te molila da se ova tema jedamput zauvijek skine s dnevnog reda,

— Samaritanstvo, dakako, to je »osjećaj takta«, ali, istodobno to je sasvim netaktično i grubo izazivanje, jer ja, oprosti, nisam ni za nered pod ciganskom čergom, gdje se ne zna tko je kome brat a tko sestra, i tako, tvojoj logici uprkos, ostajem kod svoje: ili–ili, ovako dalje ne mogu i ne ću, čujete li me, gospođo, ovako dalje ne ću, jer nisam bez osjećaja vlastitoga dostojanstva,

— Ti dramatiziraš! Dosadilo mi je pričati uvijek iznova istu priču, ali kad već voliš skandale, izvoli, bilo bi logično da se i ti jedamput ispitaš, kad se zapravo kod tebe pojavila ova tvoja i suviše istančana skrupuloznost, kada je riječ o tome jesmo li ili nismo smiješni? Jer, budimo dosljedni, dragi moj, ti si se meni približio u okviru jednog, ne umijem da otkrijem pravu riječ, recimo, jednog stanja, jednog odnosa, no dobro, jednog legitimnog braka, dakle, jednog ustaljenog aranžmana koji je između mene i Otokara trajao godinama prije nego što si se ti uopće i pojavio, stanja, dakle, koje nije nestalo uslijed našeg sastanka ni poslije tvoje pojave, nego su stvari ostale kao što su i danas, a ti, prema tome, nisi dosljedan, jer od prvoga dana, ovdje, među nama, ti si znao kako stvari stoje, nije to bila nikakva tajna, ti si znao da nisam slobodna, i tako, radi li se o

nekim moralističkim skrupulama, one su mogle da budu izvorom tvojih nekih, ne znam što da kažem čega, no dobro, naivnih i nervoznih gluposti, već od prvoga dana, no koliko je meni poznato, nisam primijetila da te grize savjest.

— Nije istina, one balatonske noći oteo sam se, ako se sjećate, sakrio sam se od straha, ne znam, od moralne panike možda, jer ja sam izgubio sebe, mene tu više nema, ja se stidim, ja sam pao ispod svog nivoa, i dugo je trebalo da se vratim, a da se sve tako razvilo iznova, nije bila moja inicijativa, ukoliko niste zaboravili, a ukoliko jeste, ponavljam vam, u svemu tome nije bilo moje krivnje, ali danas je osjećam tako kako je osjećam, bez obzira na to tko je uzeo inicijativu, osjećam da nije bilo onako kako je trebalo da bude, i zato mislim da je jedino logično da se povuku konzekvencije: ili–ili...

— Dobro, no, dobro, kriva sam bila ja (nasmiješila se Ana svojim iznad sveg banalnog tako uzvišenim smiješkom), no dobro, kriva sam bila ja, ali kad je već o tome riječ da si od stida nestao, doista, nije te bilo, to je istina, ali je istina isto tako i to, kad si se pojavio, oprosti, nisam zaista imala prilike primijetiti da si izgubio sebe zbog stida, da si pao ispod svoga dostojanstva, a to bih ti mogla dokazati i tvojim pismima, no, svejedno, ako se radi o krivnji, kriva sam bila ja, i samo ja, možda zaista nije trebalo da se tako desi, ali, eto, dogodilo se, i sada te ponovo molim, ne vjerujem da ću u svome životu još ikoga tako moliti, molim te da ne budeš nepravedan, što se Otokara tiče radi se o najelementarnijim obzirima, molim te, pusti dakle da stvari teku kako teku, i ako ima da se sve to naše prekine, molim te, da to bude tiho, ti znaš, jer postoji li u ljudskim osjećajima jesen, rekla sam ti, ti si moja sunčana traka u kasnoj jeseni, a ti, bože moj, o, ti si na početku puta, a meni se spušta siva novembarska magla, i zato te molim da me ne ubijaš svojim dramatiziranjem nečega što je samo po sebi već osuđeno na žalostan konac, nisi dobar, ne, ne, nisi dobar, nemaš srca.

„Nije dobar, nema srca, dakako, a ova poetska Mulier Samaritana nosi svoje srce na pazar svima, sestra samilosna, blagodatna, draga gospođa, zaista, a on nije dobar samo zato što traži nešto što je logično, a to što je logično, to je ovoj gospođi smiješno, smiješno joj je raskinuti s onim starim jarcem, a nije joj smiješno da se skiće s onim kretenom, da stanuju po istim hotelima, da onaj majmun skida pred njom svoje pantalone, da duhovito razgovara s njom o poeziji, u kupatilu ili kod jutarnjeg čaja, u négligéu, da se muvaju frivolno, ona u svom brokatnom kitajskom kimonu, razotkrivajući mu svoja bedra, svoja koljena, kod užine ili na povratku s *Isolde*, to su intimnosti jednog »prijateljstva«, dakako, to su predrasude, koje mogu da budu spoticajem samo za sitne, filistarske duše, gospođa i gospodin su prijatelji, takoreći još iz djetinjstva, i to, dakako, nije nikakva gužva nespojiva s boljim običajima, to je nevino drugovanje srodnih duša, pak treba imati razumijevanja za tu vrstu odnosa, a sve to on grubo i bezobzirno dramatizira, dakako..."

Ispitujući svjetiljkom svoga pamćenja najneznatnije detalje raznih mutnih obrata u tim beskrajnim razgovorima sa ženom profesora Erdélyija od prvoga dana kako se pojavio u njenom domu kao suradnik *Barjaka,* čeprkajući po hrpi grubih i blagih, suludih i lirskih detalja, Kamilo ne uspijeva prodrijeti do jasne granice svijesti, jer, povrh svega, koliko god je osvijetlio Aninu pojavu, dominantno nadvijenu nad sve njegove misli, i, više od toga, nad njegov udes, on ne uspijeva da je dematerijalizira, ona je sva tjelesna, ali iz nje progovara jedva osjetljiva sjenka od sjenke nečega što treperi na presjeku svijesti, između grube i lakomislene istine i lirske laži, između njenog tijela i njene poezije, a to »nešto« ipak je toliko magično te mu, uspavljujući volju, ne da da se, maštajući u bolnoj rezignaciji, otme kobnim sponama, i tako se bezvoljno vuče svijetom, po kavanama, po

cestama, po koncertima, po večerama, predavajući se jalovoj narkozi ukleta sna kao što se sanjari nad grobovima, jer, ipak, sve se to survalo sa Jolandom u grob, glupo, dakako, ali čini se po svemu ipak neminovno.

Snovi rastu i granaju se tajanstveno gluhonijemo, kao podmukla stabla u noćnoj tišini: kroz mračne labirinte krvi vijugaju i kao lišće vitica penju se po ruševinama osjećaja, obraslim bršljanom tuge i žalosti kao na zaboravljenom groblju, a fantazija, tankim i smrtonosnim zujanjem otrovnog komarca, prebire svoju kantilenu nad gnjilomočvarnim predjelima Kamilove umorne svijesti, vrebajući svaku njegovu misao kao žuta groznica. U ispitivanju sakrivena smisla svoga stradanja, nervozno zbunjen, sagnut iznad topografske karte vlastite svijesti, Kamilo ne umije odrediti odakle je sve to počelo, kamo to putuje i zašto, s kojim smislom sve to traje tako jadno i tako postojano bolno te se ne naslućuje nikakva, pak ni najmanja mogućnost izlaza?

„Stigao je prije nekoliko godina iz malog provincijskog grada, iz gužve glasne i divlje dječurlije, iz kolopleta ogromne mase grubih, prljavih dječjih ruku, snijegom, ledom, zimom, blatom izgrizenih, ranjenih, mastilom uprljanih dječjih ruku, a to je bilo još u Jojino vrijeme, u predvečerje Hungaricuma, kada se na početku puta kretao svijetom s osjećajem poniženog narodnog dostojanstva, slušajući Joju kako proročki recitira *Mojsija* od Silvija Strahimira Kranjčevića: »Izvedi narod moj, o, Gospode, izvedi ga iz ropstva zlopatna«, a on je s Jojom bio zaista patetično uvjeren kako su se pojavili na zemlji kao barjaktari i kako im je suđeno da pokrenu svoj narod preko austrijske pustinje u imaginarnu Gundulićevu Slobodu."

„Sa barjakom u ruci stigao je u madžarsku zemlju, godinama lutajući za raznim utvarama, da bi se na Jolandinom sprovodu izgubio potpuno, pa kada su polagali Jolandu u grob, sjetio se

da je one iste balatonske duhovske noći, kada mu se Ana prvi put tjelesno objavila, da se te iste lipanjske noći, u snu, bio oprostio od staroga Kamrátha, koji je, blagoslivajući ga, gorko ridao na samrti."

„Bilo je to u starom Kamráthovom lovačkom dvorcu, pod transilvanskim Retyezátom, u zapuštenoj lovačkoj kući: mnogo sive prašnjave štukature, spuštene polutrule zavjese, proljeće, olovom uokvirena, šareno obojadisana stakla na prozorima, a stari Kamráth, poluslijep, slomljen, neobrijan, nesoigniran, glasno plače i kako plače, vrele mu suze kaplju po Kamilovoj nadlanici, osjećajući da je stiglo »ono nešto«, neodgodivo i neminovno toliko, te je već i svakoj budali jasno kako treba konačno otputovati, jer je pred dvorac stigla već kočija, dojurili su konji, u galopu, stali, frču sito, udarajụ kopitima o kameni pod terase, siti, bijesni crni konji, gospodski konji, glasna grmljavina kotača odjeknula je čitavom kućom kad su stigli, te se čulo kako su od treperenja zvuka kristalne čaše zazvonile u kredenci, i Kamilo, nagnuvši se kroz poluotvoreni prozor diskretno, ugledao je vani, pred ulazom u dvorac, u punoj sunčanoj rasvjeti, obasjanoj zelenopastelnim lišćem platana, crnu svečanu kočiju sa zapaljenim svjetiljkama, stigao je čas rastanka, a Jolandin tata, rezigniran, zaogrnuvši se svojom staromodnom sivom, generalskim purpurom podstavljenom kućnom kabanicom, projurio je izvanredno brzim korakom kroz dvoranu, gdje je zvrndalo nekoliko šivaćih strojeva, sve same mlade krojačice za mašinama, sagnute nad poslom, a jedna od njih je majka Amadeova, sartorella fiumana, Ženka Lenčeva, kći staroga Lenca iz Fužina, starčevićanske korjenike i pretplatnika Harambašićeve *Hrvatske vile,* kada je osamdesetih godina izlazila na Sušaku."

Stoji na kiši, pod kišobranom, na Jolandinom sprovodu, okružen špalirom grobara (Žigmanovih statista, samo su pe-

štanski soigniraniji), gospoda grobari pod crnim bicorneima i crnim kokardama, kao admirali, bogato galonirani, svi u crnini, dame i gospoda, koprene i gospojinski šeširi, cilindri i lakirane cipele, čarape i rukavice, kravate i kišobrani, sve u crnome crno, crna kiša, crno nebo, crni kišobrani, crn sanduk, samo Jolanda u bijeloj svilenoj haljini, sa bijelim turbanom i bijelim ružama, bijele čipke, bijelom svilom tapetirani kovčeg, pokrili su je da ne pokisne, nestala je pod crnom daskom, sve bez glasa, bez muzike, bez konja, uz tihi plač blage nebeske rose, sve same noge, čudni krakovi drapirani crnim suknom, beskrajno duga povorka crnih krakova u cipelama, u pantalonama, u ženskim suknjama, bogato drapiranim, jezivo vijugava duga zmija crnih pantalona i cipela, prolaze nečujno nad crnim lokvama crne kiše, primiču se, zastaju, stoje, kreću se, idu, nestaju, crne cipele kao crni kornjaši, savijaju se zmijski, živa blistava crna gamad, presvučena mokrom kožom, slijepa, opasna, gluhonijema gamad, hodaju, izmiču, nestaju, a Kamilo pritiješnjen masom lakiranih reptila, crne tkanine i crnih kišobrana, sam u sebi prazna mokra cipela, prazan u praznoj tkanini, meko meso bez jedne jedine kosti, primjećuje kako je ova povorka crnih kaputa i kišobrana i cipela bezglava, kako nitko od ove gospode nema glave, skupila se družba kaputa i pantalona, kreće u vjetar na kiši, bezazleno, naivno, bezglavo, sa kišobranima i crnim rukavicama, i Ljuba Čupa je tu, priključio se ovim madžarskim kišobranima, kisne, neobrijan, zelen, bolestan, u zelenom suknu kao lovac, bez kišobrana, gologlav, i Ljuba Čupa stupa tu s ovom peštanskom gospodom na kiši, i Tunguz, i Ljubo Šepa, i Dragiša Zec, i zet ministra Stevče Mihailovića Gruića, okružni sudija, i Hasan Golubić, i Muharem Kapetanović–Zeki, od 32. carske i kraljevske regimente grofa Hadika, Einjährigfreiwilliger, pao na Kumanovu, ima ih mnogo sa Kumanova i sa Bregalnice, nerazmjerno više od ove peštanske kreme, koja kuka za Jolandom, naviruć sa sviju strana, a ispred njega stupa

jedan gospodin u magnatskoj gali, pedel Gornjega Doma, riđokosi kriminalac, gorila, idiotska bradata obrazina, on nosi vijenac Njegove Ekscelencije Grofa Premijera, koga ima čast zastupati, na ovoj svečanoj društvenoj priredbi, grofova sjenka a latere de Újlaky Gyula Reviczky, odlijepila se zlatna slova posljednjeg grofovskog pozdrava Jolandi od bijele svilene trake, nema doktora Čavke da izloži Grofov vijenac, kako bi se primijetilo da je to posljednja posmrtna počast Njegove Ekscelencije Jedinici dvorskog savjetnika Kamrátha, koji tu jauče, klateći se kao suknena lutka, u pratnji svoga sina, husarskoga lajtnanta, koji je obujmio svoga oca uz pomoć nekog nepoznatog gospodina, i tako ga više nose i vuku kao vreću, kao da će ga onesviještena popeti na vješala, a iznad šume crnih pantalona, u gala-dolamama i kaputima, otmjena, glasna prezimena sa visokim činovima, naslovima i pridjevima najviših Staleža i Redova Slavne Kraljevine, Ehrlich Rezső, pukovnik, vojni sudac, Stabsarzt doktor Hönigh Oswald, jedan von Pfanner Wendelin Attila, pukovnik Rudolf Reichig (intimus staroga Kamrátha), marquis Sztepszky-Doliwa Oliver, pak grof Jablonsky-Delmonte, grof Richardo Belcredi, Reverendissimus Pater Societatis Iesu, doctor theologiae Balassa-Müller i Gerichtsadjunkt vitez Árpád Mokrátschek, grof Torquato Eisenkopf, marchese Silva-Traboucca, čitava redakcija *Madžarskoga slova* in corpore, gospoda Czobori i Wokurke, sa šef-redaktorom doktorom Székelyi-Dobayem na čelu (profesor Erdmann-Erdélyi, urednik *Barjaka XX Stoljeća,* odsutan u Göttingenu, ispričao se telegrafski, a zastupa ga njegov asistent neki doktor Nemes Poglayen), sve zajedno relativno dobro plaćena madžarska elita, sa pedeset do sedamdeset cekina mjesečnoga prihoda, krema nad kremom madžarskog gentry-sprovoda, arogantna smjesa ričeta od Totova, Švaba i Vlaha, sa svojim isto tako arogantnim gospođama, otmjenim izraelitskim damama iz Požuna i Beča, a usred tog árpádovskog buketa jedan jedini

predstavnik gladnih hrvatskih paradešljivara, njegov Presvetli Gospodin Otac, koji se tu, usred tugujuće familije, pritajio kao prijatelj staroga Kamrátha, u ulozi nesuđenog tasta »naprasnom smrću poginule nevjeste«, nesretne ljubavi Nemesa Poglayena, asistenta Aninog supruga, mojsijevca, kalvina, slobodnoga zidara i legitimista u istome licu, a usred ovog peštanskog nobl ragôuta nema ni jednog autentičnog rasnog Madžara, te se s pravom javlja zagonetno pitanje, kakve to snage djeluju na magnetskom polju ove lažne državotvornosti kada se radi o amalgamu, koji će se iz ovog karpatskog kratera rasplinuti kao dim nad mogilom, kad dune vjetar kod prve provale vulkana.

Ni trenutka nije se Kamilo osjetio solidarnim s ovom gentry–smjesom, o kojoj je njegova tetka Amanda oduvijek govorila s uzvišenim bečkim prezirom, kao o hohštaplerskoj mješavini najjeftinije ciganske sorte, no, nezavisno od carskog generalskog antikošutovskog »fuma« bečkih generalica, Kamilo se, otkada sebe pamti, a to je bilo još za prvih susreta s Jojom, u svojoj dječačkoj svijesti oduvijek zanosio jednom te istom perspektivom, vizijom velike panorame preko čitavog Kvarnera sa Plasa, od Vratnika do Tulovih greda: duboko dolje probija se Zrmanja, iz orlovske perspektive u daljini naziru se Nin i Zadar, a pogled teče preko Svilaje i Kozjaka i Biokova u sveobuhvatnoj tangenti, sa trebinjskoga druma iznad Župe i dubrovačkog arhipelaga preko Šipana i Lopuda do Bribira i do Učke, ta vizija u srebrnosivoj pari sunčanoga podneva, to je ono što se zove »Domovina« i o čemu je godinama tako strastveno sanjao u staroj mansardi, pod krovom Kalmanove jednokatnice, ispred koje su sedamdesetih godina dogradili reprezentativnu zgradu sa Jurjevske, otvorivši ulaz pred peronom ispred bosketa sa dalijama i tulipanima, sa dvije stare omorike, kojima grane sumorno padaju kao pleureuse na okićenim grivama Žigmanove pogrebne kljusadi na generalskim gala–sprovodima, a crni konji na Jolandinoj posljednjoj šetnji isto su tako

melankolično mahali svojim grivama i bogatim perjanicama od crnog nojevog perja.

„U prvom razredu gimnazije, kada se vrelog augustovskog podneva, s Amadeom, poslije plitvičkog izleta, taljigama preko Vratnika spustio u Senj, u senjskoj luci, na plavom prozirnom staklu, pušila se crna, od gavrana crnja perjanica dima madžarskoga broda »Grof Andrássy«, koji je usred senjske luke bacio sidro pod madžarskim barjakom na plavoj madžarskoj jadranskoj vodi. Zakleo se Kamilo životom mame i tate, da ne će mirovati dok se s našega broda ne skine onaj madžarski barjak, a Amadeo je prisustvovao toj svečanoj zakletvi pod vedrim nebom: to je bio buknuo iz dječaka osjećaj »ljubavi« za ovu zemlju, a sada, tu, nad mrtvom Jolandom, šta će mu ti zanosi i te zakletve, kada život nije igra barjacima i brodovima, nego opasna i krvava stvar?"

„Što sada? Rasplinula se magla, pedeset hiljada leševa na Vardaru zuri u makedonsko nebo, zamračilo se sve i sve postaje škurije usred neprijatne zelenkastomrtvačke polurasvjete, svi se brodovi spasavaju spram pučine pred olujom, a daleko vani, iznad otvorene vode, blista fosfornožuta svjetlost kroz zelene pukotine razdrta neba, zviždi preko modrog stakla vihor, briše i nosi sve barke, sve brodove i sve trabakule, sve su se lađe usitnile kao mušice, urla vjetar iznad jedara i jarbola, a u tamnoj dubravi pod Petkom, pod lovorikama i čempresima, uz žubor fontane, u sjeni prvoga svitanja, stoji Jolanda, očekujući Kamila, dosadno joj je na dubrovačkom dosadnom randevuu, u ovoj Kamilovoj »zemlji«, u ovoj takozvanoj »njegovoj zemlji«, o kojoj je toliko pričao bez uspjeha, a Jolanda se dosađivala trajno, i sada ga čeka isto tako dosađujući se, stigla je iz Budima, iz grada sa mnogo tornjeva, altana i balkona, iz Budima, sa mračnozelenim perivojima i vodoskocima, i sada stoji tu, u dubrovačkoj šumi mračnoj, na posljednjem sastanku, a Kamilo osjeća kako nikada nije imala razumijevanja ni za što što njega

čini onim što on jeste, kao ni Ana, jer i Ana se trajno dosađuje kada joj govori o hrvatskim brigama."

„Tko je on, kako mu srce kuca, što ga boli, što ga čini onim što bi on htio biti, kako da se to objasni ovim Käthe–Kruse–bebama, koje zanimaju druge igračke, turf, Vasco da Gama, Handabanda, Alag, konji uopće, žurovi, spletke iz oktogonskih kavana, iz »Jokohame«, iz »Abbazije«, tračevi s univerziteta, iz redakcija, baleti, dramoleti u stihovima, *Ljubav na odru,* Baranyai kao scenograf i baletmajstor, gospodin Baranyai kao arhitekt, poklonik genija Adolfa Loosa, to i tako, ali kakva je to drama bila sa Franom Supilom, sa Koalicijom, što se to desilo na Friedjungovom procesu, kakve su podvale nastale i skandali i političke prevare od onog nesretnog procesa, za ove dame to su dosadne priče."

Minula je godina od Kumanova, a pred Božić prošle godine Rat je već pucao šampanjskim flašama na londonskim banketima, i tek što se bio preselio u Pariz, da u »Ritzu« i u »Crillonu« uredi među balkanskim narodima neke financijalne formalnosti, pozvan depešom da se hitno vrati doma, vratio se, zapalivši kao munja čitavu Makedoniju i Arnautluk, od Kosova do Bregalnice.

— Nitko nije vjerovao da bi balkanski »cigani« uspjeli da pronađu formulu koja će ih povezati da obore sabljom Turčina, a u predvečerje Bregalnice nije bilo čovjeka koji bi bio vjerovao da će Bugari, ti legendarni heroji od Kirk–Kilisse i Lüleburgaza, izgubiti rat. Konac pjesme: Turci su oslobodili dobar dio Trakije, Balkanski Savez je truplo, Londonski mir razderan, Arnauti su raspalili ustanak u ime principa Égalité–Fraternité, Kosovom hara kolera, i, pazite dobro, ovo je početak međunarodnog ludila, u što danas ne vjeruje nitko, jer su ljudi glupi

kao kokoši kad se spasavaju preko ceste ravno pod konjske noge.

U pauzi Backhausovog klavirskog koncerta, bio je to Jolandin kuzen, honvédski infanterijski oberlajtnant, Aurelije Sturmfeld, od čitave kamráthovske svojte najzanimljivije lice. Profesor taktike na jednoj provincijalnoj kadetskoj školi, koga su prije dvije–tri godine exempli causa, pred završnim ispitom bečke generalštapske ratne škole, vratili u linijsku službu, jer je riskirao da u društvu pijanih madžarskih studenata zapjeva Kossuthovu karmanjolu:

Kossuth Lajos azt üzente,
elfogyott a regimentje...

Aurél Sturmfeld oduvijek je pokazivao toplu simpatiju za Kamilovu ličnost, a to je i u ovom trenutku naglasio naročito srdačnim stiskom ruke, kako mu je zaista drago da su se sreli, prvi put poslije Jolandina pogreba.

— Pričao mi je ujak Angyal, da je neko veče kod njega na večeri došlo do dramatske scene između vas i onog vašeg znanca, hrvatskog advokata ili političara, da ste u vatri bili izgovorili neobično teške riječi, i to pred onom jezuitskom kreaturom, što nije naročito inteligentno, jer ne znam da li vam je poznato, onaj pop je najordinarniji policijski doušnik!

— Pitamo se, dragi Sturmfeld, od ovih mnogobrojnih gentlemana kojima smo okruženi, tko to zapravo nije, i, prema tome, to me zaista nikada nije smetalo da pred tom gospodom ne govorim što mislim, jer, na kraju, što nam drugo i preostaje?

— Vi znate što mislim o tome dreku u kome živimo, samo ne znam da li vam je poznato da vas konfidenti isto tako smatraju srbijanskim konfidentom, a mislim da sam već imao prilike da vam objasnim što mislim o vašoj »jugoslavskoj iredenti«, da nije, naime, naročito inteligentna, to jest, vi, Hrvati, upravo kao i naši madžarski Slovaci ili Ruteni, od

iredente nemate zaista što očekivati, a u to od vas nitko ne će da vjeruje da je ta stvar za vas, u svakom slučaju, bezizgledna, jer, kao što rekoh, nitko danas u Evropi ne će da vjeruje ni u što što je logično,

— Ne razumijem, Sturmfeld, šta želite reći, zašto ovo nešto, što vi zovete »iredenta«, ne bi bilo logično, kada to, naime, uopće nije nikakva iredenta, dragi, nego nešto o čemu vi pojma nemate, stvar je vrlo jednostavna, i nije to pitanje nikakve iredente,

— Nego čega?

— Časti,

— Kakve »časti«?

— Nacionalne,

— Molim vas, »nacije«, »narodi«, »narodnosti«, sve je to glupo kao što su glupi fudbalski klubovi, i u fudbalu postoje »časti« pojedinih klubova, kakva »nacionalna čast«? Ja sam jedamput, na početku svoje karijere, citirao Falstaffa, da su sve vrste »časti« — »bile one narodne, vojničke, a naročito pak ona, toliko apostrofirana ‚na polju Slave,' samo jeftine atrape na mrtvačkom kovčegu«, pak su me htjeli diskriminirati,

— A ja sam čuo da su vas izbacili iz krigsšula zbog Kossuthove pjesme,

— Ah, da, vi mislite na onu košutovsku avanturu, ali, molim vas, to je bila pijana epizoda, nisam nikada bio protiv Austrije kao takve, da se razumijemo, ja sam za personalnu uniju, a nisam, da vam pravo kažem, ni protiv dualizma, jer što bismo mi Madžari već i profitirali od toga da nestane Austrije pak ako se pravo uzme i dualizma?

— Vi, ništa, ali osim Madžara ima nas u Austriji prilično mnogo, ne zaboravite, slavenskih naroda,

— Kakvih slavenskih naroda, pa dobro, de Emericzi, ajde da pretpostavimo da se jednoga dana doista desi da nestane Austrije, nisam, oprostite, legitimist, pretpostavimo, dakle, da se Austrija doista raspadne jednoga dana kao biblijski Jerihon, od

signala ratnih truba, to jest: od zova srbijanske trompete, ne će se, bogme, raspasti, nego od ruskih, kozačkih i čerkeskih eskadrona, onda je za vas, mislim, za vas Hrvate, Slovake i Rutene došlo vrijeme Crne Mise, baš kao i za nas Madžare. Slovake će pojesti Baćuška ili Švaba sa Česima zajedno, a Rutene Rusi, ako ne Moskoviti, a ono die Herren Polen aus der Polakei, a na vas Hrvate i Kranjce vrebaju Srbi, respective Talijani, a to, priznajte, ipak nisu baš svijetle perspektive. Uostalom, možda i nemate krivo, čitav ovaj austrijski dućan ne vrijedi ni filira. Dolazim, vidite, iz Beča, slučajno sam ondje zalutao na sjednicu Reichstaga, bilo mi je dosadno, pa, ajde, da vidim, šta se zbiva ondje u onom cirkusu, o, bože, kako je ondje sve beznadno sivo i pljesnivo, kao u grobu, a što je najbjednije, da u to nitko ne vjeruje da je sve tako jezivo, kao u grobu. Uopće, nitko ništa i ni u što ne će više da vjeruje. Toliku masu idiota, kao u ovoj Monarhiji, teško je naći na jednom kupu, a u bečkom Reichstagu sastao se takav panoptikum od mumija, kakvog svijet još nije vidio. Na estradi čuči senilna punjena sova od grofa Sylvestra (wie kann man nur Sylvester heissen) i drijema, kao da sjedi na grani, žmirkajući od one svjetlosti lustera, siesta, četiri sata poslije podne, a ispred grofa, u tapetiranom polukrugu od naslonjača (od tamnoljubičastog baršuna, boje trule višnje), gospoda ministri Austrijskog Carstva, čitava Carska Vlada in corpore, na čelu sa grofom Stürgkhom, poluslijepom, nagluhom starom papigom, umoran stari gospodin, na kraju snage, voštane ruke, svilena bijela patrijarhalna brada, apsolutno bijela svilena košulja, bijela svilena kravata, manšete, sve svileno, sve bijelo u bijelom (kao da su oprali leš i položili ga na tamnoljubičasti baršun, tako se bjelasaju grofove voštane ruke u kontrastu sa tamnim samtom), a iza visoke Carske Vlade zjapi praznina, nema ni čovjeka, pet–šest tirolskih i dajčpemskih statista zijeva po praznim klupama, samo su Ukrajinci tu, svi, te larmaju in corpore, te udaraju po klupama šakom i

knjigama kao lude, a sa estrade beči njihov ovan predvodnik, galúpčik, vođa mnogopoštovanog rutenskog naroda, narodni zastupnik, gospodin doktor Holubòwicz, te gnjavi sebe i druge usred ove prazne školske sobe slaboumnom peroracijom na motiv »Liberté, Égalité, Fraternité«, i uopće gnjavi onim bastiljskim glupostima, jer, ako boga znate, »parlamentarizam«, »demokracija«, »sloboda«, pa to su papagajske fraze, sasvim sitna moneta, i tko već zvekeće tim zvečkama, a pan Holubòwicz traži proširenje izbornog prava u ime »progresa«, da bi se konačno pristupilo Reformi izbornog prava sa jedinom »demokratskom« svrhom kako bi gospoda poljski šljahtići što prije izgubili svoje rutenske kmetove i tako se nasukali sa svojom šećernom repom. Jer, zna se, Izborna Reforma donosi Agrarnu, a Agrarna dijeli zemlju, a duhovito je formulirao neki dan grof Zichy ovo pitanje Agrarne Reforme — »kome je kretenu palo na pamet da hoće maksimirati veleposjed na osam hiljada jutara, kada je poznato da čovjek sa dvanaest hiljada jutara jedva može da živi«. Nisu se ni poljski grofovi najeli bunike, te ne bi znali kako je život težak sa dvanaest hiljada jutara, pa imaju gospoda malo bolje telefonske veze s Michaelerplatzom od doktora Holubòwicza, vinkeladvokata iz Stanislawòwa, dakako. Uopće, molim ja vas, o, ove naše božje austrijske narodnosti, tko ih je samo izmislio i koliko ih samo ima, kao ludih gljiva, te sve traže »Reforme«, Agrarne, Izborne, Ustavne, Administrativne, Nacionalne, a Austrija je kozmopolitska država, i to je jedina njena dobra strana da je »kozmopolitska«, Austrija je jedina anacionalna država u Evropi, Austrija je katolička, jeruzalemska, kardinalska, jezuitska država, to je država habzburška, ako hoćete, feudalna, dvorskosavjetnička država, koja uopće pojma nema da postoje narodnosti! Vidite, to je interesantno, Austrijanci pojma nemaju, na primjer, da je pala Bastilja, da postoje neke demokratske parole jakobinske, uopće da je bila na ovom svijetu neka francuska revolucija, Austrija je

tajni dvorski savjetnik in personam, a što se carske birokracije tiče, za tu birokraciju su pojmovi kao reforma, na primjer, bilo kakva reforma, izborna ili agrarna ili parlamentarizam, čista metafizika, ali ni ovaj laissez faire nije najveće zlo što nam se može dogoditi, jer tako dugo dok tajni dvorski savjetnici budu krojili naše pantalone, ne ćemo ovim svijetom lutati goli,

— Da, da, dragi Sturmfeld, ali budimo ljudi i priznajmo, Njegova Ekscelencija vaš gospodin austrijski ministerijalni savjetnik, uspoređen s madžarskim varmeđijskim žandarskim mentalitetom, još je uvijek dijamant spram tatarskog terora, jer madžarski szolgabíro nije austrijski anacionalan, nego šovenski Paprika Janči, i dok vaša bečka ekscelencija pojma nema o »reformama«, čast, ali ona ipak stoji pod nekom »parlamentarnom kontrolom«, austrijski parlamenat je biran na kakvom–takvom, ali ipak tajnom pravu glasa, a ovdje, u ovoj ludoj zemlji, izbori su još uvijek javni, a pijana rulja od pedeset posto nepismenih izbornika glasa za jedan gulaš,

— Pustite, molim vas, ove gulaše, nije to važno, parlamentarizam u Austriji je fikcija kao i madžarski, a i ostat će to, bojim se — usque ad finem. Šta će Knezu Thunu u Pragu parlamenat, kada Česi uopće ne žele razgovarati sa gospodinom Knezom, jer Česi ne žele nikakav parlamenat nego smrt Austrije, i, uopće, u Austriji nema ni jednog jedinog naroda koji ne sanja o požaru vlastitoga krova kao o svome Idealu, prema tome, Paragraf 14 sa carskim Patentima jedini je način da se ubire porez i produži sramota s Madžarima, jer je to jedini način da se spriječi da palikuće ne podmetnu vatru pod zajedničkim krovom, a à la longue ova politika mora skrahirati, ovako ili onako, Monarhija je na kraju svojih snaga, ekonomska kriza proždire sve takozvane trgovačke »non–valeure«, novih kredita nema, porezi rastu, u parlamentu opstruiraju gospoda Holubòwiczi et consortes, a naš Generalštab (naš genijalni Generalštab, gdje se generalštapski kapetani truju zbog svojih karijera) izaziva Rat sa tristatisuća

disponible manliherica, protiv ruskih pet milijuna pušaka, i to, molit ćemo lijepo, »preventivni rat« — na Balkanu, u Rusiji, a eventualno i s Italijom, sa dva mašingevera po bataljonu i sa takvom staromodnom artiljerijom kao što je naša, pa da li je svijet vidio veće megalomanije, čista paraliza!

— Da, i što preostaje nama, »Rutenima et consortes«, nego iredenta, kad smo se našli kao što sami kažete, u ludnici uslijed paralize?

— Ne znam, ali bojim se da je austrijski status quo, kakav bio da bio, manje zlo za sve nas, jer još od Schmerlinga do Stürgkha, dalo se nekako austrijski živjeti, sve je na svijetu relativno, pak je i ovaj naš palavač i kvač sa fortvurštlovanjem još uvijek manje zlo od svega što može da dođe, kad više ovog našeg domaćeg »leck mich am Arsch« ne će biti, to je kukavno ovako misliti, dakako, ali po ovoj sramotnoj logici ipak je bolje živjeti nego biti mrtav.

Poslije pauze svirao je Backhaus Lisztov koncert B–mol, broj 1, za klavir i orkestar, a nikada se Lisztova virtuozna retorika nije Kamilu prikazala u svojoj lisztovskoj bolećivoj halabuci zavodljivijom nego te noći. Liszta otrovali su mu otac i mama zanosnim »hvalospjevima« o »apsolutnom, samim Gospodinom Bogom nadahnutom muzičkom Geniju«, koji je uspio što još ni jednome od virtuoza nije pošlo za rukom, da stekne Previšnje Carsko Priznanje, i da tako madžarskoj ciganskoj muzici otvori vrata Bečkoga Dvora, koji je, mora se priznati, od Mozarta i Haydna do Schuberta i Straussa, ipak najmuzikalniji Dvor na svijetu.

Liszt nije bio Kamilova slabost, i to baš zbog ciganskih rakocijevskih tremola, tako fatalno nalik na Meyerbeerovo kirasirsko galopiranje eskadrona, sa zvečećim sabljama na paradama, i večeras, već kod prvih Backhausovih akorda, on se sav nakostriješio od dubokih basovskih kvinta (sa dva gruba

palca kao čekićem po daskama od lijesa), te onaj tako antipatično hladni Lisztov, doslovno soldački surovi klavir, pun srdite i opasne prijetnje, što se u uvertiri tog nesretnog B–mol koncerta oduvijek grozi glasom vojničke trube, večeras mu je iznenada progovorio duboko uznemirenim bolom pobune nad Odrom mrtve ljubavi.

Još od prve kantilene violina Kamilu se, iznad svakog očekivanja, pričulo beznadno zavijanje pseta iz daljine, i kao od klavirske kiše suza, što je tako pogrebno cvokotala iz bjelokosnog klavirskog zubala, rasplakali su se i klarineti i violine i violončeli, a bol, pasivna, glupa, ponižavajuća, neizrecivo mutna bol počela je raspredati intimnu mrežu o mjesečini davne lipanjske balatonske noći, koja se sva kao crna zemlja odronila u Jolandin grob, „pa dobro, odronila se, ali zato ne treba klečati, ne treba se ispovijedati, ne treba se kajati, treba se pobuniti, pa makar i meyerbeerovski, lisztovski, à la Karl Maria Weber ili Berlioz, samo ne bolećivo pasivno, ženkasto, slinavo, kao što se paganinijevskim trilerima uspavljuje ovaj majmun, ovaj četrdesetosmaš »republikanac«, ovaj dezerter u liku weimarskog kapelmajstora, ovaj rapsod madžarske Kraljice Svete Eržebete, jer to su evidentne laži o ciganski slomljenoj i prezrenoj ljubavi, a tamo klavir plačljivo zvoni u ime povrijeđenog ponosa, svladavajući se da ne brizne u plač nad Jolandinim sprovodom, usred zapravo neshvatljive zbrke, jer iz blistave, rastopljene crnolakirane kutije počeli su pod Backhausovim rukama da grme ponovo slapovi pogrebne zvonjave, kao chopinski préludiji tako beznadni, a sve je klavirska parafraza banalne tužaljke o tome da smo otputovali na Malorcu, na Minorcu, u Antibes, da su nas ostavile grofica d'Agoult, princeza Wittgenstein ili Ana Borongay, da ovdje, u samoći, tugujemo na koncertima, a pitamo se, zašto tako rafinirano: da bismo imali prilike da se snađemo, da procijenimo koliko su nam ove grofice, ove princeze i ove poetese vrijedne, a i to, da

bismo i mi mogle da se snađemo u Parizu, u Bayreuthu, u Baden–Badenu, u Antibesu, i to bez vas, dragi mladi gospodine, a ovaj glupi koncerat zvoni dalje kao pogrebno zvono nad ništavilom, i tu se, zapravo, s ovim glumcem od komponista vladamo kao glupi tenori na otvorenoj sceni, obasjani narančastim sjajem rampe, u prvome planu, na zlatnom rubu pozornice, ispred pozlaćene školjke, i tako teatralno pjevamo svoju veliku ariju, pozerski, na balatonskoj mjesečini, a prsti nervozno prebiru preko bjelokosnih tipaka, pjeva hitra promenada bijelih, napudranih Backhausovih ruku, koji trza svojom sijedom perikom kao lavljom grivom, a jedan klarinet visoko, sa galerije, najavljuje — ite missa est, trebalo bi ustati, okrenuti svemu leđa, oteti se, odjuriti u mećavu uz fijuk noćnog vjetra, iz ove lude lisztovske halabuke (koliko li je Händel plemenitiji), a, ipak, pod rukom Backhausa prosula se vreća briljanata, blistaju dijademi, kotrljaju se bogate riznice zvukova, girlande ruža, rakete, vatrometi na vodi, čamci osvijetljeni čarobnim svjetiljkama, opasnost prijeti sa sviju strana nad ogledalom crnim kao katran crne vode, dok jednim jedinim potezom gudala nije zatreperilo orfejsko titranje konjske strune, penje se sve više zvuk u sve nedoglednijim spiralama, svrdla se sve brže, u sve opasnijim zavojima, u vertikale sve luđeg uspona, da bi se korona rasprsla kao mlaz vodoskoka i ugasila se u svjetlosti slapova, u sramoti beznadnog samoponiženja, u samoći kojoj bi se valjalo oprijeti po cijenu vlastitog dostojanstva i časti."

Promatrajući oko sebe ženski svijet, izgubio se Kamilo u mislima, „kako su dame napustile fišbajne, koji su tako imperativno vladali još u ono vrijeme kada se njegova mama spremala na banske balove, a danas, eto, nestalo je tih ribljih kostiju u struku i na ovratnicima, danas su tkanine damskih toaleta prozirne, izrezi na grudima sve indiskretniji, te nestaje glupog stezanja ženskoga stasa, onog »bezidejnog i glupog krvnika

slobodnog ženskog tijela«, kao što ga je lirski, u pobuni protiv steznika, koji je oduvijek »bio grubom smetnjom intimnih tjelesnih dodira«, krstila Ana Borongay u jednom od onih feljtona, koji su se od početka u njihovom odnosu javljali kao izvor trajne smetnje, jer Kamilo nikako nije mogao priznati da je feljton ozbiljna literarna forma, smatrajući ovu vrstu škrabanja saldakontističkim pisarskim, da, upravo kancelističkim poslom".

Sjetio se uskih Aninih rukava, intimno priljubljenih u elegantnoj liniji od ramena uz podlakticu sve do zgloba, rukava tijesnih kao tijesna narukvica, kroz koju proviruje proziran rub bijele svile, da bi se tako objavio ljiljanski čist okvir ljepote ženske ruke, oivičene svilenom čipkastom manšetom, da bi se potencirao šarm tankih, helenskom kamejom okićenih prstiju do fantastičnog patosa, uz pratnju Lisztove grmljavine, usred paralitičke ludnice, gdje Austrija želi da izazove rat sa tristahiljada manliherica, gdje je Bregalnica planula kao požar, a nikoga nema tko bi pogasio ovu nesreću.

Poslije koncerta, na povratku kroz antipatičnu vjetrovitu kišu, svratio je Kamilo u istu onu kavanicu gdje je došlo do scene s Amadeom i, naručivši kod starog ljubaznog obera jedan Stock, stao je umorno i bez misli listati *Timesom.*

Andrew Spencer, dopisnik »Timesa«, javlja iz Valone, kako današnja arnautska krvoprolića na Kosovu treba promatrati iz više i šire, takozvane historijske perspektive, i, ukoliko se sa srbijanske strane radi o planskom iskorjenjivanju svega što je arnautsko, arnautski otpor nije drugo nego neka vrsta normalne balkanske krvne osvete, zub za zub i oko za oko.

Arnauti su, kao svi balkanski narodi, u borbi za principe Francuske revolucije (Égalité, Fraternité, Liberté), već od prve polovine Devetnaestoga stoljeća, još pod Turcima, tražili da se njihova etnička masa svrsta u administrativno samostalnoj pro-

vinciji od kosovskog, prizrenskog i prištinskog vilajeta i novopazarskog sandžaka sa Kalkandelenom kao glavnim gradom, da se manastirski vilajet poveže s onim iz Elbasana, Korice i Debra. Kao narod, svijestan svojih demokratskih prava na ravnopravnost i slobodu, Arnauti su tražili od mladoturske vlade nizom peticija i mitinga da se uspostavi albanski jezik u školama, jer albanska djeca uče na grčkom, na bugarskom, na talijanskom, na njemačkom pa čak i na srpskom jeziku, samo ne na albanskom. Između helenizacije i velikobugarske i velikosrpske propagande, Arnauti su tražili da se zavedu izborne i agrarne reforme, da se evropeizira administracija, i tako, boreći se za svoj goli opstanak, i tako dalje, i tako dalje, *Trojni Savez, Austrija, Drugi balkanski rat, Slobodna Albanija kao jedino moguće rješenje, ljudi su uzeli oružje u ruke, Peć, Priština, Mitrovica, Prizren, Ohrid, Debar gore danas u plamenu ustanka, tu na hiljade Arnauta gine osuđeno na svirepu smrt, pojavila se Austrija, manliherke, štajerke, mitraljeze, topovi, Isa Boljetinac, Esad–paša, u evropskoj turskoj vojsci velik dio oficirskog kora bio je arnautski, Londonska konferencija, protektorat Velikih Sila, ova zemlja arnautska je otadžbina od pamtivijeka, to je zemlja koju su arnautska pokoljenja natopila svojom krvlju,*

„izgledi albanske borbe nisu bez perspektive, borba za uzvišene principe Francuske revolucije, borba za narodnu slobodu, iz naroda za narod, i, uopće, sve te borbe, od Kosova do Bregalnice, dosadile su već bogu i vragu", i tako je nervozno odbacio *Times* i stao listati jutarnjim izdanjem Kamráthovog *Madžarskog slova.*

U glavnom gradu Marmaroške varmeđije, sto dvadeset i osam rutenskih seljaka čeka u tamnici na svoj proces koji je madžarska državna vlast pokrenula zbog velikoukrajinske agitacije u redovima bijednih i zaostalih mužika.

»*Fidelissima natio*«, *potomci najvjernijih Rákóczijevih krstaša (kuruca), koji su u historijskoj prošlosti prolijevali svoju krv za*

madžarsku slavu, mole se Bogu danas u svojim crkvama, na čelu sa poznatim agitatorom, popom Aleksandrom Kabalyukom, za pobjedu oružja Ruskoga Cara, Autokratora. Njihovi barjaktari, samozvani Voždovi seljačke rutenske mase, razvijajući svete pravoslavne barjake Aćuške i Maćuške, biskup volinjski Antonije i biskup holmski Eulogije, stali su na čelo ovih rutenskih masa sa Svetim Krstom ruskog Svetitelja Svetoga Andrije, i, pod plaštom Svetoga Pravoslavlja, oni su po crkvama počeli da propovijedaju ideje, sto posto protivne svakom madžarskom, a naročito madžarskom državnom životu.

Dospjeli smo do toga da su ove rutenske naivne, neuke i primitivne mase danas zaražene velikoruskim pravoslavnim idejama jednog grofa Bobrinskoga, i da pravoslavna ruska propaganda na njihovim narodnim zborovima, kao što je bio onaj u Talaborfalvi i onaj u Keselymezőu, poprima masovne razmjere, jer kada se na čelu tih masa javlja preosvešteni Otac Ilija (pop Kabalyuk), on se kreće na tim paradama kao Vođa rutenskih masa u ime Njegova Veličanstva Ruskoga Cara Gosudárja Cijele Rusije, pred ovim ukrajinskim i maloruskim masama, fanatiziranim, nepismenim i naivnim, u ime Ruskog Carskog Samodržavlja, koje otvoreno propovijeda da su Ruteni po madžarskoj državi porobljeni pravoslavni Rusi i da se njihova Otadžbina proteže od Munkácsa preko Urala sve do Vladivostoka.

Madžarska administracija dugo se kolebala dok nije uzela stvar u svoje ruke, pa kad se našoj lijenoj i pospanoj administraciji objasnilo konačno o čemu se radi, bilo je već kasno, jer je ruska propaganda na Balkanu, a naročito u Beogradu, zauzela agresivne pozicije, tako da se danas može govoriti o dva balkanska tabora, o dva naoružana balkanska tabora, o Antanti i o Trojnom Savezu.

Ova protudržavna i protumadžarska propaganda razvija se i teče po sajmovima, po školama, po crkvama, po željeznicama već godinama, a jedini garant madžarske državnosti sveden je na žandarske bajonete, koje su nam danas još jedinom nadom da grof

Bobrinsky ne će uspjeti da nam podvali svojom prevarom. U ovom trenutku radi se o pravnim retorzijama, o jednoj sudskoj osudi, gdje pred sudom odgovara za veleizdaju svoje domovine i za pokušaj pobune masa od sto dvadeset i osam seljaka. Same seljačke mase nisu krive. Krivi su oni faktori koji se kreću iza kulisa, u prvome redu grof Vladimir Bobrinsky, zatim lavovski biskup Lepticzky, a u pozadini kao glavni majstor Ortinszky Szoter István, filadelfijski grkokatolički nadbiskup, u ovome trenutku vrhovna moralna vlast američkih i madžarskih grkokatoličkih hijerarhijskih elemenata. Biskup István Szoter Ortinszky uživa ogromne protekcije u Beču, a u Rimu štiti ga lavovski biskup Lepticzky, koji je u pitanju abdikacije Ortinszkoga u Vatikanu iznio svoju punu pobjedu, izvojštivši trijumf koji predstavlja definitivan poraz Madžara i madžarske državne misli.

„To je ovaj slavni, dragim gospodinom bogom blagoslovljeni jeruzalemski austrijski Status Quo, koji se oberlajtnantu Sturmfeldu prikazuje kao »manje zlo«... U Beču spava jedan grof, u Pešti drugi, hapse Rutene i Vlahe i Srbe i Hrvate, u Trstu i u Fijumi praskaju bombe, u Zagrebu se puca, u Beogradu je ruska propaganda zauzela »agresivne pozicije«, i što znači »antiiredentistička« mudrost jednog oberlajtnanta, koji je svijestan toga da austrijskim generalštabom vlada paraliza? Sturmfeld nije glupan, njegova majka je srijemska Švabica, njegov materinji jezik je takoreći hrvatski, on je kao dijete prelazio veoma često u Beograd do svoje tetke na ferije, služio je u Osijeku kod Dvadesetiosme honvédske, Sturmfeld poznaje stvari iza kulisa, on je kozmopolit, au dessus de la mêlée, a ipak pojma nema o čemu se radi, jer da ima, uvidio bi da je »irredenta« posljedica a da nije razlog, upravo kao ona fijumanska bomba koja je sinoć eksplodirala u Via Michelangelo Buonarroti, i kao što *Madžarsko slovo* mudro konstatira":

Taj je atentat uprkos svemu ipak demonstracija protiv madžarskoga suvereniteta, a ovu demonstraciju ne treba ni u kom slučaju omalovažiti, jer sve govori za to kako je ova bomba iredentistička.

Bez obzira na sve naše opravdane velikodušne namjere, tu imamo posla s odlučnim, bezobzirnim talijanskim stavom naših neprijatelja, spremnih na zločin i na atentate. Sve ako i ne priznamo talijanski primat na Rijeci, u svima pozicijama, u jedinoj ovoj našoj pomorskoj luci, gdje ima mnogo hiljada našeg inteligentnog, marljivog i bogatog madžarskog svijeta, koji ne će da se odrekne svoga madžarstva, mi ćemo ipak da podlegnemo iredentističkoj propagandi. Da li je ona potrebna riječkome pučanstvu? Nije. Radi se o propagandi koja smjera na Južni Tirol, na Trentino, na Rivu, a prije svega na Istru i na Trst. Bez obzira na naše relacije sa talijanskim narodom, ovi iredentisti ne bi se usudili na Rijeci podmetnuti bombu, da se u Trstu ne odvijaju stvari kako se odvijaju, i da tršćansku stvar ne pojačava čitava talijanska propaganda sa druge obale do histeričnih razmjera, jer tu se ne radi samo o Trstu nego o Gorici, o Gradiški, o Istri, o Trentu i o Arcu. Fijumanska bomba bila je upakirana u hartiju jednog talijanskog tršćanskog dnevnika koji na naslovnoj strani javlja dvostrukomasnim slovima da je u Trstu jučer poslijepodne na Piazza Dante isto tako eksplodirala jedna bomba.

„Dakako, nije još nestalo madžarskih barjaka sa Jadrana, već se iz rimskih magazina spremaju za naše brodove i krovove nove zastave, i to s imenima Dantea i Michelangela", odbacio je Kamilo *Madžarsko slovo* i uzeo u ruke *Journal de Genève,* gdje jedan nordijski slavist, po svom građanskom pozivu besmrtnik, commis voyageur sveslavenske stvari u sokolsko–filološkom smislu, zabrinut za budućnost Makedonije, kuka pred Ženevom,

da je Makedonija bogom prokleta zemlja, bez obzira na to čija jeste ili čija je bila, bugarska, turska, srpska ili albanska, jer jedno je vrijeme bila i bugarska i turska i albanska, a bila je i staroslovjensko–makedonska, danas je već pomalo i grčka, za posljednjih pedeset godina, južno od Skoplja, s Ohridom kao centrom, nesumnjivo se bugarizirala, a to izgovoriti iz takozvane filološke perspek-

tive, znači u Beogradu riskirati da čovjeka proglase agentom bugarskih barbara, a iz sofijske perspektive, da pišeš za račun Beograda.

Makedonsko pitanje može se riješiti isključivo putem kompromisa, jer ni Berlin ni Beč ni London ni Rim ne misle dobro o slavenskim barbarima, a, ipak, Mažuranić, Njegoš, Penčo Slavejkov ili Ivan Meštrović nesumnjiva su svjedočanstva visokorazvijenog humanističkog duha,

„i dok laju mitraljeze u Makedoniji, u Beču, prema bečkim novinama, igra se *Die schöne Ehebrecherin* na Neue Wiener Bühne, *Der lächelnde Ehemann* u Volkstheatru, a Lehárova *Die ideale Gattin* zvekeće cekinima u Theater an der Wien. D'Annunzio, Puccini, R. Strauss, Caruso, Šaljapin, Kubelik, Gorki, Pégout, a među njima Lehár k. u. k. kapelmajstor u Puli, sa svojom *Idealnom suprugom*, koja u prvom činu čini „čini na mjesečini«, u zemlji toreadora, konkvistadora, Toleda i Inkvizicije, a zatim pjeva kuplete u Galiciji, preselivši se onamo zbog austrijskih kavalerijskih garnizona, pošto je začarala španjolske kavaljere u carske i kraljevske dragonerske ritmajstore, a glavni junak, visconte Pablo de Cavalletti, putuje sa svojom »Idealnom Suprugom« u Argentinu, pošto su u Parizu, u drugome činu, u finišu, otplesali tango, a u trećem sve će sretno svršiti valcerom iz *Čara Valcera*".

»NEJUNAČKOM VREMENU U PRKOS«

Uz brončanoga lava što loče mastilo na šrajptišu javilo se crvenom olovkom naškrabano upozorenje gospođe de Szemere, kao signal na malom bijelom barjaku, da je telefonirala gospođica Tommaseo, da je zvala dva–tri puta, da je stigla iz Rijeke i da moli da bi se Kamilo u važnoj stvari javio na naznačeni broj, jer ga nužno treba.

Javio se, ali gospođica Tommaseo ostala je kratka, gotovo poslovna, »da joj oprosti što ga smeta, ali radi se o Joji, stigle su vijesti o Joji, nisu dobre ni utješljive, i gospođica ga moli za sastanak, po mogućnosti do pola devet sutra, jer njen sat kompozicije, na Konzervatoriju, počinje u devet«.

Na sastanku u »Jokohami«, drugoga jutra, doznao je od gospođice da se prije nekoliko dana, na Rijeci, kamo je bila skočila do svojih preko Svih Svetih, javio kod njene tetke jedan Trijestin, Slovenac, Lojze Gradnig, kelner u restoranu »Conca d'oro«, kao poštar u ime svoga bratića Ferde Potokara, studenta bečke medicine, koji se vratio iz Makedonije, gdje je četovao u odredu Vojvode Mićuna, i da joj njegov bratić Ferdo poručuje da znanac i prijatelj gospođice Tommaseo, tipograf Joakim, leži u skopskoj tvrđavi, pred transportom za Niš, suđen na osmogodišnju robiju po vojničkom sudu, jer da je u svome stanu sakrivao nekog šegrta, četrnaestogodišnjeg arnautskog dečka, na bijegu, optuženog zbog umorstva, i to poručuje Ferdo Potokar gospođici Tommaseo, da je govorio s tim tipografom i da joj tipograf Joakim poručuje da je nevin, a dalje ništa, nego

da dolje svi računaju s ratom, da se rata nitko ne boji, jer da dolje imaju danas osamsto hiljada bajoneta i francuskih topova prilično, a Ferdo Potokar nije se opet mogao javiti gospođici Tommaseo, jer i sam sjedi u Postojni, na policiji, na povratku iz Srbije, kao politički sumnjivac, već je njegovu poruku iz Postojne kelneru Lojzetu prenio jedan vipavski kmet, liferant teletine za restoran »Conca d'oro«, koji se sa Potokarom sreo isto tako u postojnskom policijskom zatvoru, a kelner Lojze, opet, doputovao je na Rijeku samo zato da prenese tu poruku gospođici po savjesti da ne ogriješi duše, jer privatnu riječku adresu njene tetke dao je njegovom bratiću onaj Fijumanac Joakim sam, lično, i prema tome vidi se kako stvar ne će biti da je neozbiljna...

Slučajno se desilo da je istoga dana esteta, kritik i po svome ugledu svestrano poznati apologet Meštrovićeva Genija, Mitar Mitrović, na proputovanju iz Münchena za Beograd, bio najavio pod patetičnim naslovom »Nejunačkom vremenu u prkos« u Klubu hrvatske peštanske akademske Omladine predavanje o simboličnom značenju skulpture Ivana Meštrovića, pa kako je Kamilo s tim slavnim bosanskim gromovnikom, u svojstvu svog interimističkog predsjednikovanja u jugoslavenskoj bečkoj grupi, održavao direktne veze, javio se čovjeku putniku, da mu prenese u Beograd neka važna pisma, jer da se radi o krupnoj stvari kod koje ne treba gubiti na vremenu.

— Ne, ne, kolega, pardon, oprostite, principijelno nikakve pismene poruke ja, razumijete li me, ne prenosim preko granice, toliko da znate, a ako je stvar doista tako važna, zašto ne krenete sami, na kraju, ne bi trebalo važne stvari prepustiti slučaju!

— Primio sam poruku jutros, osjetivši kao neku vrstu višega prijekora, zbunio se Kamilo, a kako je granica zatvorena, ne mogu da prijeđem, a da dobijem putnicu normalnim putem,

izgubit ću nekoliko dana, a osim toga bio sam proljetos prijeko već tri puta, mislim, da bi to u ovome momentu bilo i suviše upadljivo, no, međutim, trebalo bi poduzeti sve što se može, i to odmah, stante pede, a to bi bila zgodna prilika, vi ste već sutra uveče u Beogradu, radi se o juridičkoj zabludi, nema sumnje, o nekoj pravnoj anomaliji,

— Pa vidite i sami, granica je zatvorena, a valjda znate što predstavlja danas austro–srpska granica, kakva granica, kakvi bakrači, čovječe, nije to granica, nego policijska karantena, ja sam sumnjivo lice, zar ne, evidentiran, to je prvo, čovječe, ja sam, razumijete li me, u očima zemunske policije ne samo sumnjiv nego baš delinkvent, ako hoćete, a zatim, ja principijelno, ne prenosim nikada ni slovceta, kolega, molim, principijelno, preko granice nikada ne prenosim ni retka, ni knjige, ni pisma, nego, ako smijem da znam o čemu se radi, molim vas, mogao bih vam eventualno prenijeti usmenu poruku, samo treba da znam, prvo, kome i kako, a, zatim, ako nije državna tajna, o kome se radi?

— Pa radi se o mojoj privatnoj stvari, o prijatelju iz djetinjstva, stigla mi je jutros poruka da je suđen na robiju, da leži u skopskoj tvrđavi, a to, da bi čovjek mogao biti odgovoran za bilo što u juridičkom smislu, potpuno je, mislim, luckasta pretpostavka, ne, ne, to je stopostotno isključeno, ta čovjek je dezertirao da bude srbijanski dobrovoljac, i što već može da žrtvuje više nego svoju glavu, preglupo...

— Molim vas, kolega, ne znam o čemu se radi, ali ništa nije isključeno, samo bez nerava, ljudi su ljudi, ne sekirajte se,

— Isključeno, kad vam kažem, i sekiram se, dakako, jer za čovjeka jamčim vlastitom glavom,

— Glava je, bato, jedna stvar, a politika druga! A što, dezertirao momak, pa ima i toga, stižu da ratuju, a onda se pokake, »vaš prijatelj«, kažete, a odakle je taj »vaš prijatelj«, što je po narodnosti?

— Iz Zagreba, Hrvat, to jest izučio je tipografski zanat na Rijeci, onamo je bio prognan kao omladinac, zbog podmetanja eksploziva, dinamitar, fenomen po inteligenciji, najbolji đak gimnazije, bačen iz svih srednjih škola čitave Hrvatske, znam ga još iz djetinjstva, garantiram za prijatelja, kao za brata rođenog,

— Hm, hm, Hrvat, Zagrepčanin, Fijuman, »dinamitar«, tipograf, a vama će i po vašem iskustvu valjda biti poznato što pred sudom znače takve platonske garancije, a kome bi trebalo prenijeti poruku, što bi trebalo da se kaže?

— Pa ne znam, veze su mi prekinute, Tunguz i Jogun i Čupa, svi su pali, a Tasa, sin popadije, kćeri starog Gedeona Čulića, udovice paroha iz Laćarka, Atanasije Stefanović, moja peštanska veza za prijelaz, leži na zemunskoj policiji, mislim, bilo bi najbolje kapetanu Meci, mislim...

— Meco, artiljerac, đeneralštabovac?

— Da, kapetan đeneralštaba, suradnik *Pijemonta,*

— Meco, čekajte Meco, koliko je meni poznato Meco je u Solunu kod Vojne misije, uostalom, Meco ili Beco, brate moj, sve je to luk i voda, razumiješ li, kakav Meco, šta će ti, boga ti ljubim, Meco, trebalo bi da imaš bato, razumiješ li, malo bolje adrese, Ljubu Noja ili Tasu Bifteka, na primjer, ili staroga Matvejića, on je direktor Rossia Fonciera, a još najbolje Biftek, sjedi taj u oba Bajina džepa, međutim, čujte me, kolega, ozbiljno, ako je pala divizijska osuda, i to još u Makedoniji, ne će ići, bojim se, ni s Mecom ni s Becom, a na koliko je čovjek suđen, boga mu ludog ljubim?

— Na osam godina,

— Čega, robije?

— Mislim, da,

— Ua, boga mu ljubim, na osam godina, i to robije, ode ovaj vaš burazer u majčinu, kad mu bijele salomiše ruke, piši kumu Gliši, uostalom, oprostite, kolega, da se dogovorimo poslije

predavanja, pa ipak, dopustite, da se saberem, do ovog trenutka nisam uopće spremio ni retka, vladam temom, zna se, napamet, dakako, razumije se, ali, opet, znate, kako je, oca mu tipografskog, ludog, pa kako je mogao da se upropasti, pa da se nađemo, kolega, poslije ovoga džumbusa, doviđenja...

Klub hrvatske akademske Omladine na peštanskom univerzitetu, »Kardinal Andrija Jamometić«, nalazi se u prizemnom trosobnom stanu jedne novogradnje pod budimskom citadelom, u novoj gradskoj četvrti, nedaleko od Mosta Kralja Franje Josipa I, u jednoj od onih sivih zgradurina, kakve su uz arhitektonsku masu Tehničkog fakulteta stale nicati u sve većim razmjerima, otvarajući uz Dunav sive, dosadne, bezlične, granitom popločene prospekte, melankolične i maglene, osvijetljene turobnom svjetlošću turobnih plinskih svjetiljaka.

U tri prizemne sobe, poluprazne, sa nešto đačkih klupa, kavanskih stolica i stolova, a u glavnoj, troprozornoj, koja je služila za predavanja i klupske sastanke, iznad estrade sa katedrom, visila je na stijeni povećana fotografija Botticellijeve sikstinske freske, prikazujući trijumfalnu Pobjedu Pape Siksta IV nad Kardinalom Jamometićem, gdje Siksto IV kao Mojsije kažnjava bezbožni čopor bogohulne rulje Korah, tako da je Botticelli sačuvao lik Andrije Jamometića u jednome od onih prokletnika bezbožnog čopora Korah, što ga Papa Siksto kao Mojsije strovaljuje u pakao.

Apologetsku fantaziju scene kamenovanja Kardinala Jamometića komponirao je Botticelli pod slavolukom Konstantinovim tako, da se u pozadini slike kroz luk trijumfalne kapije, kao pod okriljem arhitektonskog simbola Pobjede Papastva nad nevjernicima, otvara izgled na idiličan, arkadijski zaljev, s tišinom otvorene morske pučine u daljini, a patetičan natpis na samom slavoluku: *Nemo sibi assumat honorem nisi vocatus a Deo tamquam Aron,* simbolizira smisao bazelske smrtne osude

nad hrvatskim biskupom, koga su udavili u tamnici, zalili smolom i u bačvi bacili u Rajnu, u smislu Botticellijeve anđeoske parole: *Neka se nitko ne usudi prigrabiti čast, nije li poput Arona od Boga pozvan...*

Siksto IV lišio je života Andriju Jamometića, jer ga je ovaj na bazelskom Koncilu optužio zbog pada Carigrada i provale Turaka u naše krajeve, svojim poznatim pamfletom godine 1482:

Franjo od Savone, iz Reda bosonogih, Sine Đavla, koji si se prokrao do Svoga Dostojanstva kroz prozor Simonije, tebi je otac Đavao i Njegovu đavolsku volju želiš izvršiti.

Pred neminovnom osmanlijskom opasnošću, koja je progutavši Bosnu, Zetu, Duklju i Rašu zaprijetila Beogradu i čitavoj Hrvatskoj od Đakova do Zagreba i do Senja, jedan hrvatski biskup, pred licem Evrope, optužio je Svetoga Oca Siksta IV da je do pada Bosne došlo isključivo uslijed cezaropapističke politike, koja se tako namjerno oslobodila patarenskih heretika i ortodoksnih grčkih šizmatika »in partibus infidelium«, u svim našim krajevima. Historijski citat bazelskog prokletstva Andrije Jamometića bio je urezan iznad estrade crvenim antikva–verzalima, na bijeloj ploči od sadre:

Item tu, Sixte, Romam fecisti esse Babyloniam, quia in ea vigent blasphemiae Dei et sanctorum, ludus, homicidia, latrocinia, depraedationes, oppressiones viduarum et pupillorum, violationes virginum, adulteria, fornicationes, sodomitae et meretrices, violatores monasteriorum et sanctionalium et beginarum, et, quod peius est, a pluribus monasteriis, quae serenissimi imperatores construxerunt, expulisti eas, quae glorificabant Deum, et dedisti ea parentibus tuis, ut ditares eos, in quibus nunc inhabitant latrones et ribaldi; ipsae vero necessitate compulsae effectae sunt meretrices in Urbe.

Pod buntovnim pozivom da je Papa razbojnik, ubojica, krivovjerac, bludnik, đavolska nakaza, bastard, turski saveznik,

izdajica, tiranin i zlotvor, održavali su se sastanci Hrvatskog akademskog kluba u slavu Andrije Jamometića, da bi se madžarskim giordanobrunovcima, na Filozofskom i Pravnom fakultetu, pod protektoratom urednika *Barjaka XX Stoljeća,* profesora Erdélyija, pokazalo, kako i Hrvati imaju svog vlastitog Kardinala Mučenika, koji je svoje moralno–političko uvjerenje »za pobjedu slobodarske napredne evropske misli« platio glavom četrdeset i više godina prije Luthera.

Privučena bučnim autoritetom Mitra Mitrovića, skupila se toga predvečerja u Klubu šarena družba iz kavane »Tehničkoga fakulteta«, koju su svi peštanski đaci Madžari i Nemadžari zvali »Hrvatska kavana«, i koja se iznad kavanske kase doista dičila šareno obojadisanom pločom u obliku oklopa sa tri leopardske glave, jednom tankom svilorepom kunom zlaticom i crvenobijelom šahističkom tablom kao hrvatskim simbolom.

Čitava komparserija od đačkih lutaka, kakve se na veliko prodaju po franciskojozefinskim bazarima austro–madžarske nauke, elita takozvane naše inteligencije, obiju narodnih vjeroispovijesti, one od Latinice i one od Azbuke, tu bi od subote, preko nedjelje, ljuštila tople masne krafne prelivene čokoladom, raskvašene slatkim skorupom »hrvatskokavanskog« melanža, tu se preferansiralo, šahiralo i prepiralo dane i dane o fantastičnim proplancima »Slobode«, koja će se jednoga dana ukazati na beznadno tamnom, politički tako maglenom horizontu kao idealno, iznad svake stvarnosti uzvišeno i blagoslovljeno plavo ostrvo, gdje u sjeni paoma, uz lirski cvrkut ptica i muziku eolskih harfa, planduje sit i bogat narod balkanskih Grka i Latina, Agrameraca i Daruldžihadovaca, Raguzeja, Fijumana i Trijestina, Skopaca i Kosovaca.

Skupila se u »Hrvatskoj kavani« bulumenta brodolomaca sa raznih visokih škola, od Praga do Krakova i do Beča, a mnogi od njih sa osam, dvanaest i više još semestara, a bilo je i regruta,

služećih vojsku po rezervnooficirskim školama peštanskih pukovnija, doktora prava i filozofije, Einjährigfreiwilligera, sinova madžaronskih štrebera, da bi naučili madžarski za brzu i sigurnu karijeru, stipendista iz kadrova banskosavjetničke bagaže, maminih sinova, »jedinih nada« šefova stanica, paroha, imama i hodža bosanskih, članova Bosanskog Sabora, k. u. k. regierungsfähig muhadžira, a među njima i takvih mulaca koji tihim i pobožnim šaptom promatraju stvari iz pesterlloydovske perspektive, vjerujući da Kruna Svetoga Stjepana blista kao metafizički monogram, u koji sumnjati, kao u nebeski znamen Vrhovnog Žezla Jeruzalemskoga Kralja, može biti znakom nesumnjivog poremećenja zdrave ljudske pameti.

Kada su iz čađave oktobarske magle oko Starog Nagoričana počela lajati ždrijela srbijanskih topova, sanjari tipa Kamilovog, osjetivši u Kosovskom Misteriju Kumanovske Bitke i Meštrovićevom Srđi Zlopogleđi Poruku Narodnog Poslanstva, u uzvišenom, evanđeoskom smislu ove riječi, preuzeli su nezahvalnu ulogu osamljenih vidovnjaka, koji razdirući svoje skute kao Kasandre jauču nad ukletom sudbinom na smrt i propast osuđenog austrijskog Babilona.

U razgovoru sa svojim kolegom Radocsayem, banskosavjetničkim sinovcem, kome se Slava Austrijske Monarhije pričinjala materijom solidnijom od egipatskoga granita, Kamilo je, pod neposrednim dojmom balkanskoga rata, ovom pariskom stipendistu, koji je stigao u Peštu da na brzu ruku nauči najosnovnije elemente madžarske gramatike, uznastojao objasniti, da su kontrasti između kumanovske pobjede i austro–hrvatske politike tako drastični, da svako tele mora priznati kako je krajnje vrijeme da se u Hrvatskoj stvari pokrenu iz mrtvila.

— Gledajte Žiga, dajte, molim vas, oslobodite se svoje dresure, pa zar ne vidite da će nas naš hrvatski nacionalni nihilizam upropastiti, pa mi smo se srozali do mentaliteta kolonijalne raje,

— Ne pada mi ni na kraj pameti da se smatram kolonijalcem, u Parizu, mi hrvatski stipendisti spadamo u elitu.

Slušajući tupo, demoralizirano govedo, sniženo do pasivne manjevrijednosti, Kamilo se oborio na karijerističku, prokurvanu madžaronsku omladinu, ali se mladi gospodin Sigismund plemeniti Radocsay nije dao smesti.

— Čujte me, Emerički, ja se vama čudim, vi ste inteligentan čovjek, i prosto mi nije jasno kako ne umijete misliti logično, pa gledajte statistiku, molim vas, statistika nam tvrdoglavo i nepobitno govori da se o tim nerazmjerima, između nas i Madžara, mora jednoga dana početi misliti trijezno, jer saldakonto je naučna metoda, a saldakonto nam govori da smo mi pauperi, a madžarski grofovi to nisu, eto, tako stvari stoje, pa ni vi ni ja ne ćemo na tome stanju fakata, nažalost, izmijeniti ništa!

— Politički baccarat, vidite, Radocsay, ova peštanska čokolada, ovo zlato i krv i sve što tu tako žalosno traje da su nam odsjekli obje ruke, da su nas oslijepili, da pred nama teku duge besperspektivno blatne ceste, a sljepački deseterac nam je postao jedinom jalovom nadom i utjehom, gospodine kolega, i ako tako produžimo, krepat ćemo na ovoj historijskoj cesti zaista kao slijepci,

— Ali, dragi vi, kažem vam, meni, za moj vlastiti kriterij, lično, statistika je jedini kompas, a gledajte što nam govori statistika, Srbija importira u godini dana takozvanih skupocjenih metala (a u to idu dijamanti, briljanti, srebro, zlato, pa čak i švicarski satovi) u vrijednosti od osam stotina hiljada dinara, pazite dobro, a ovdje, u Pešti, nekoliko grofovskih metresa troši mjesečno na svoj nakit više, nego vaša čitava suverena »Kraljevina« u svom godišnjem budžetu...

Balavac, stigao je iz Pariza, namirisan najjeftinijim parfemom takozvanog »Velikog Svijeta«, jedno poslijepodne na Longchampu, jedan izlet do Deauvillea, to je sve kamo je

privirio sa svojim džeparcem od dva Louis d'ora, blesavo opijen mirisom bulevarskog benzina i blistavim ljuskama sa toaleta orfeumskih dama, ovaj se banskosavjetnički sinovac našao po kavanama oko Boul–Michea sa srbijanskim studentima i pisarima srpske kraljevske legacije, i provjerivši tako svoje saldakontističko uvjerenje, da su bilo kakve iluzije o srbijanskoj pijemonteškoj ulozi stopostotna magla, vratio se doma mirne savjesti, sretan što će postati vježbenik Kraljevske hrvatske Vlade sa početnim berivima od 73 krune i 17 filira mjesečno.

— Emerički, da li vam je poznato koliko iznosi plaća njihovih legacionih »pisara«, i imate li pojma da oni u Parizu kubure sa sto i osamdeset franaka mjesečno, a pitam ja vas, kakva je to čergaška politika slati u Pariz mizerije da se tamo kompromitiraju neimaštinom i bijedom, i što već može da znači jedan šef takve bijedne Legacije na parketima elizijskim? Onda više volim da sam podanik, oprostite, jedne Austrijske Carevine, koja je u Parizu imperijalni pojam još od Marije Antoanete, pa kada Visost od austrijskog Ambasadora, jedan vicomte Belcredi ili jedan knez Pallavicini, daju bal, biti pozvan na našu Ambasadu, čitav Pariz smatra to izvanrednom počašću, a na srbijanskim prijemima serviraju onim snobovima pljeskavicu s lukom i užičkim kajmakom. I, oprostit ćete, još jedan primjer, jedan naš delegat ovdje, u Pešti, na zajedničkom Saboru, sa svojom stipendijom, ima veći dohodak od srbijanskog Ministra Predsjednika, gledajte, molim, kakvi su to podaci i o čemu govore, pak šta će nam onda ovaj vaš Vidovdanski Hram u ovim socijalnim nerazmjerima, ta valjda ne ćete tvrditi da ćemo mi Meštrovićevim ludim gipsfigurama srušiti Austriju, jede Illusion in dieser Hinsicht ist am Sande gebaut, mein lieber Freund...

— Nema kolega Radočaj krivo, upleo se u razgovor Beno Krameršeg, sin južnokolodvorskog portira, kuferaša, Kranjca iz Radòhove Vasi, doktor prava, u uniformi Einjährigfreiwilli-

gera Regimente br. 32 grofa Hadika, koji je, kao skupštinski stenograf na Cetinju, stenografirao na crnogorskom Državnom sudu Bombašku aferu, sve ovo, što se danas brblja o jugoslavenstvu, prosto je bedasto! Imate li vi pojma kako izgleda ono tursko groblje pod Lovćenom i kako možete biti tako naivni, da bi ona šaka jada od gladne pastirske družbe nama mogla biti od pomoći? Što se nas tiče, s ovu stranu Save, baš me briga, što su u Maglaju mačke bose... Jeste, imate vi, Emerički, pravo, mi smo majkobožarska bagra, austrijski paradebaueri i graničari, to je istina, ali ono na jugu od Save, ono je sve turska kasaba, sve jedna ciganska mahala, hrpa gladnih opanaka, i ako do rata dođe, Austrija će biti u Kragujevcu najdulje za četrdesetiosam sati, i to će biti taj »vaš rat«, jugoslavenstvo je himera, i uzme li se — sine ira, pravo je imao stari Hofrat Laube, kada govori o nama da smo kao narod eine heimtückische und faule Zigeunerbande, Zigeuner und Bettlervolk, da, da, to, i ništa više.

Nacionalni nihilizam deklasirane čeljadi, cinizam karijerističkih glupana, postojano tinjanje filistarskog osjećaja manjevrijednosti u obliku prosjačke mikromanije (»gdje se mi možemo mjeriti sa luksuzom madžarskih grofovskih konjušnica, tamo svaka kobila ima svoje ogledalo, po madžarskim gospodskim kasinima zakarta se jedne noći više nego što iznosi čitava saborska tangenta, treba gledati statistike, Austrija bit će u Kragujevcu za dvadesetičetiri sata, treba biti svijestan da smo politički quantité négligeable i tako dalje«), svi ti jalovi motivi isto tako jalovih razgovora godinama bili su dnevnim repertoarom u »Hrvatskoj kavani«: da li je riječka krpica na originalnom dokumentu Nagodbe zaista falsifikat, jer bi to bio unebovapijući cinizam, da li je tangentalna kvota politička nužda, prevara ili stipendija, a vani, u historijskoj magli, tko ima uho taj je mogao da čuje kako ržu konji apokaliptičkih jahača.

— Pa zar ne čujete, ljudi, ovaj kijamet što grmi iznad naših glava kao jato biblijskih zmajeva?

— Ma kakav kijamet, čovječe, to su manevri, bato, bit će Austrija u Kragujevcu za dvadesetičetiri sata,

— Da, dobro, Austrija će biti u Kragujevcu za dvadesetičetiri sata, a što onda?

— Kako, »što onda«, onda ništa, commedia è finita...

— Dobro, dobro, ali pitam vas, a što onda?

— Ništa, šta bi imalo još da bude »onda«? »Onda« bit će konac i kraj pjesme, bit će Austrija u Kragujevcu i ondje će diktirati mir,

— Oh, ne, ne, ne će »onda« Austrija »diktirati« ništa, dragec, nego će to onda biti finale nečega što se zove krah austrijske politike, jedan novi Solferino!

— A što će nam ta vaša proročanstva, Emerički, stvar je jasna kao pekmez, stvari su takve kakve jesu, a, uostalom, jeste li čitali interview srbijanskog poslanika u Rimu sa dopisnikom *Corrierea*, u pitanju srbijanskog konkordata sa Svetom Stolicom, upao je u riječ Kamilu Rudolfo Banovac, student tehnike, Bjelovarac, pomalo radikalno nastrojeni starčevićanac, po svojim pogledima i uvjerenjima čovjek napredan, aktivni član Kluba Andrije Jamometića, jedan od jedanaestorice preostalih još aktivnih članova jugoslavenske peštanske grupe, koji se iskreno pobunio protiv slaboumnih i pretencioznih teza šefa rimske srbijanske Legacije.

— Molim vas, onaj orangutan u Rimu govori tonom i načinom kao da je Srbija zavladala oružjem od Triglava do Soluna, jer onom gospodinu srbijanskome ministru pitanje »budućeg konkordata sa Vatikanom« nije važno iz srbijanske perspektive toliko — »koliko iz one od pet milijuna katoličkih Srba, koji govore srpski izvan granica Kraljevine Srbije«, i koji, o, čujte me dobro, samo »čekaju da ih srbijanska vojska oslobodi od austrijskoga jarma«. E, pa sada, uzeli mi ovu doktrinu s lijeva ili s desna, to je ipak un poco troppo, i ja se slažem s kolegom da je stiglo vrijeme da se stvari razmotre po mogući-

nosti kritički, to više, jer i među nama ima naivnog svijeta koji se obmanjuje kako nam je potreban novi »Solferino«,

— Molim vas, gdje vi vidite toliko toga naivnog našeg svijeta, usudio se Kamilo usprotiviti ovoj i suviše naglašenoj aluziji, jer, koliko je meni poznato, takvih mnogo uopće i nema, mogli biste ih pobrojati na prste, prije svega, a zatim, ukoliko se ova vaša posljednja neobično oštroumna misao tiče mog Solferina, molim, davno sam odustao da predobivam za svoje »doktrinarske fikcije« bilo koga, jer, koliko se sjećam, ako je među nama uopće bilo fanatika, mislim, fanatika bezuslovnog unitarizma, i to bez obzira na to da li će nas Srbijanci »osloboditi od austrijskog jarma« ili ne, vi ste još proljetos bili sto posto beskompromisni u tom pogledu, kolega, i, koliko se sjećam, vi ste govorili o Srpstvu kao o jedinom našem spasu,

— Bio sam unitarac, ne poričem, planuo je Rudolfo Banovac, dakako, što se »austrijskog jarma« tiče, nikada ga nisam poricao, i, eto, i sam nosam ovo svoje blesavo ime jednog austrijskog prijestolonasljednika kao pas marku, ali, dopustit ćete, kolega, ne znam da li vam je poznato, da je od proljetos prilično mnogo krvi poteklo Vardarom, i da ja nisam vol da mirno pasem jednu te istu travu, pardon, to ćete vi biti ljubazni da mi oprostite, ne, ne, čast Srbiji, neka Srbija svršava svoje poslove kako umije, želimo joj mnogo sreće, a nas s našim »jarmom« neka puste gospoda u miru, da ga skinemo ili da ga ne skinemo, to je naša stvar, a kako stoje stvari, što se Solferina tiče, sve Solferine smo mi platili svojim mesom, i Venecija je propala, pa ni od toga nismo ništa profitirali, u tom pogledu nemam nikakvih iluzija...

Raspoloženje duhova u tri sobe »Andrije Jamometića«, s obzirom na glasnu i u svakom pogledu atraktivnu ličnost predavača, bilo je za nijansu povišenije no obično. Skupila se u Klubu gotovo čitava »Hrvatska kavana«, čovjek uz čovjeka,

sve krcato toliko te između zgužvanih kabanica i kaputa nije bilo mjesta ni za mačku. Sve je bilo uznemireno i nervozno, demoralizirano događajima i štampom, kad se interes za narodne stvari bio prilično izdimio, pa su kolege stigli više iz senzacije željne znatiželje da čuju slavnoga govornika, o kome kruži glasina da je pola bogatih londonskih usidjelica smrtno zaljubljeno u snagu njegove očaravajuće, tajanstvenomagične riječi, nego da prisustvuju gnjavaži o isto tako svima po malo neshvatljivoj i suviše reklamiranoj skulpturi.

S estrade, posmrtnom parolom mrtvoga Kardinala, kojom proklinje uspomenu Siksta IV sve do Sudnjega Dana, progovorio je Mitar Mitrović o tajni Rasnog Osmišljenja našeg nacionalnog života, koji, »kao sve što je Gospod stvorio na ovoj nebeskoj kugli treba da ima viši smisao i višu svrhu u vrhunaravnom osiguranju metafizičkog ostvarenja i poimanja vječnih vrijednosti, jer bijedne zemaljske stvari, to jest ono, što Švaba zove die letzten Dinge, te švapske drangulije po sebi, našeg su rasnog intelektualnog prezira dostojne«.

— Šta je naš nacionalni zadatak? Da stvaramo kulturna svjedočanstva o Sebi, o Suštinskoj Formuli Svoje Pojave na ovoj balkanskoj kori, a koje su to velike i vječne vrijednosti, za koje je vrijedno na oltar položiti glavu, ako nisu Narodna Pjesma, Njegoš i Ivan Meštrović? U posveti Njegoševoj »Prahu Oca Srbije«, Vladika je rekao sve što se o nama ikada reći i formulirati moglo: »Iz Grmena Velikoga Lafu teško izać nije«, a mi nismo više Grmen tako sitan te iz nas, poslije Kumanova i Bregalnice, ne bi mogli da riknu čitavi čopori lavova, jer je došlo doba Nacionalne Sinteze i tko smije u to sumnjati poslije Kumanova, a naročito danas poslije Bregalnice?

Mitar Mitrović, od rođenja lukava glumčina i trbuhozborac, više od toga, opsjenar u najsvakodnevnijem smislu ove riječi, nanjušivši svojim darom masnu političku kobasicu, kako se u Pojavi Velikog Neimara i Proroka Ivana javila nadasve unosna

i rentabilna konjunktura, koja će moćnom i tajanstvenom Pojavom svog vajarskog arhimandritstva poravnati staze i bogaze svih srbijanskih dispozicionih fondova, odlučio se da odigra historijsku ulogu Jovana Krstitelja i da krene ispred našeg rasnog Mesije, štampajući o Meštrovićevoj skulpturi feljtone po evropskoj štampi, pa kad je već riskirao da se u feljtonima poigrava svjetovima i vjekovima, nije mu bilo teško da čitavu našu narodnu historiju razvrsta u tri osnovne faze: prvu, Previdovdansku, od Kosova do Kumanova, ovu Današnju, našu, Vidovdansku, u znaku Vidovdanskoga Hrama Ivana Meštrovića, od trijumfalne pobjede nad Turcima i Bugarima do budućeg Narodnog Ujedinjenja, i Onu, koja dolazi, Postvidovdansku — usque ad finem, ad maiorem Dei gloriam, kada će čitavome svijetu biti jasno da Gesta Dei per Jugoslavenos nije nikakva fraza nego političko državno ostvarenje, koje je Ivan Meštrović ovjekovječio svojom vidovitom skulpturom.

— Što se Dovidovdanskog Perioda tiče, a to je period turskih ratova, period turskog i austrijskog Ropstva, u znaku Deseterca, pitamo se, zar su Homer, Eshil, Stari Zavjet, Niebelunzi, epika iz Rollandova ciklusa, Mahabharata ili Kalevala viši i dublji dokumenti narodne egzistencije nego što je naša Narodna Pjesma? U današnjem, Vidovdanskom Periodu pojavio se Genije Ivana Meštrovića kao Sinteza svega što je Pjesma u Smrti Majke Jugovića naslutila, inspirisan svojom božanskom vidovitošću, i čovjek, promatrajući Genijalno Djelo našeg rasnog Fidije, od sveobuhvatne formule čuđenja, druge riječi nema niti imati može: mili Bože, čuda velikoga! Meštrović je Sfinga nad Kosovskim Misterijem, a njegov Vidovdanski Hram je Mramorni Spomenik jednom Pokoljenju koje je osvetilo Kosovo, i tako iz Previdovdanskog Perioda stupilo u naš, današnji, Vidovdanski, bremenit velikim zadacima i nadama, da od Babilona Velikog austrijskog ne će ostati ni kamena na kamenu, i da će se ispuniti Mene Tekel Fares našeg Rasnog Amaneta i Vjere mrtvih pokoljenja...

— Ja, braćo i gospodo, govorim vam bez nekog uzvišenog autoriteta, skroman, kao brat braći, govorim vam iz srca narodnog, jer sav svoj autoritet crpem iz Naroda za Narod, a nikakve druge autoritete iznad narodnih ja ne priznajem, jer jedina moja vjera jeste Vjera u naš Narod, a naš Narod među Narodima pozvan je, braćo i gospodo, da pred čitavim svijetom kao Michelangelov David obori Golijata, što se pred našim zemaljskim očima i obistinjuje: Riječ Postaje Djelom...

— Nemam druge želje nego da svi prisutni osjete kako u mojim riječima blista svjetlost našeg Narodnog Kandila, što sam vam ga donio, braćo, na dlanu, nadajući se da će ova svjetlost, da će toplina svetoga plamena ozariti i vaše duše, u kojima se još nije posvema ugasila narodna žiža, jer pred Veličinom Narodnom, zaista, što smo, nismo li ništavna šaka praha i pepela?

— Narodnost, braćo moja, svijetla je i gorda riječ, ona je Barjak dušama našim i Izvor u pustinji duha, a mi smo stigli u ovaj naš kosovski, kuŕnanovski, bregalnički, meštrovićevski Vidovdanski Period poslije dugog i umornog puta, da se na Svetom Vrelu naše narodne Predaje i Slave vjekovne okrijepimo životvornom vodom nepresušnog studenca, bez čijeg bi napitka Mi kao Rasa sa svojim Poslanstvom davno već bili izdahnuli, skapali i nestali kao zrno pijeska u bezimenoj pješčanoj oluji, koja vitla narodima kroz vjekove kao oblacima mrtvih ptica...

— Ginući za svoje Svetinje na turskom kolcu vjekovima, Narod naš u prošlosti svojoj nikada u odbrani nepravedne stvari nije upotrijebio svog svijetlog Oružja, kao što je i danas spreman da pogine od sjekire i konopa austrijskih dželata na Pravdi Boga, jer ako nam je kao svetosavskom Čredu mrijeti, da umremo, braćo, pošto se naš Narod nikada nije borio za ovozemaljska dobra, jer Duša Narodna, kao ni ona blaženopočivšeg Kneza Lazara, nije od ovog svijeta. Vjerujući u tajnovite

i zapretane Narodne Snage Svoje, naš Narod je kroz tminu vjekova pronosio Svetu Vjeru u više, vrhunaravne, metafizičke vrijednosti, jer naša Narodna Vjera, Vjera je u božanstvo naše Narodne Misije, a ta vjera je Ona Magična Svjetlost, koja je svijetlila Svetim Mudracima u Vitlejemu i koja se ne gasi i koja se kao naša nacionalna Epifanija ne će ugasiti vovjeke vjekova...

Slušajući brbljavca kako zvekeće praporcima svoje pelivanštine, promatrajući govornika iz prve klupe, ispod estrade, gdje se kao sjenka kreće preko fotografije Botticellijeve sikstinske freske, razdrt vlastitim nemirima, Kamilo te večeri nije bio dobar medij za ovu sasvim jeftinu igru.

Do svijesti mu dopiru glasne kadence nametljive retorike, što frazom obara i uskrisuje narode, narodne misije i čitava stoljeća, dočaravajući tajanstvene krugove ekumenskih poslanstava najvišega stila, oko Kamilovo luta Botticellijevom freskom, kojom je Botticelli, zaustavivši od prolaznosti vlastitu sjenku, u liku veselog renesansnog dječaka, koji se priključio rulji, koja kamenuje bezbožnike, ovjekovječio jedno banalno političko umorstvo.

„Pod baršunastim bereom, blistavih očiju, punih životne radosti, Sandro Botticelli prisustvuje masovnom zločinu sa smiješkom na licu, s istom ravnodušnom lagodnošću kao i svi mi što se danas smješkamo nad perverznim i glupim bregalničkim umorstvom. Dok Sandro Botticelli, sa Signorellijem i Peruginom, na stijenama Sikstine veliča zločin jednog crkvenog Kneza, u džepu mu zvekeću dukati, on je ljubimac rimskih vladara, on je idealno uzvišen iznad banalne i krvave stvarnosti, kao i ovaj jadnik tu na katedri u ime svog Rasnog Genija, te im obojici uopće i ne pada na pamet bizarna pomisao da bi iz krvavog makedonskog pokolja povukli bilo kakve konzekvencije, a želimo li biti dosljedni, pitamo se, koje i kakve konzekvencije, kada ni mi lično nismo povukli isto tako baš nikakve

konzekvencije, u vlastitoj stvari, a ipak bi trebalo jedamput negdje početi biti dosljedan."

„Trebalo je već davno napisati pismo Ani i progovoriti o tome kako do mrtvih naše riječi ne dopiru, i kako bi teško bilo objasniti mrtvoj mami, zašto nije stigao da se oprosti s njom, a mama ga je čekala na samrti puna tri dana, i njemu su telegrafirali isto tako tri puna dana, no spram naših argumenata pokojnici su ravnodušni, te bi i Jolanda bila vjerojatno potpuno indiferentna, kada bi joj nastojao objasniti kako nije stigao da se javi, a ništa drugo i nije ni očekivala, nego samo to da ga vidi, pak je tako i Jolanda otputovala bez pozdrava, i sada, između ova dva groba, igra se baccarat u Baden–Badenu, pa ipak, kako je moguće da se tako zbilo, da se moglo desiti da je zatajio dva puta svoju normalnu ljudsku ulogu zbog jedne »hanoveranske bedevije«, koja ga nije udostojala ni jednom riječju, pa ni time da mu barem kaže »hvala«, a sad se javio još i Joja, iz skopskih kazamata, a i s Jojom je odgodio posljednji randevu prošloga proljeća, kad ga je Joja tako toplo zvao da se sastanu, a to je bilo pred Jojin polazak u Srbiju, no Kamilo nije imao vremena, dakako, da prekine posao oko korektura za Aninu Knjigu Pjesama, dakako, i tako se i Joja sprema možda otputovati za Jolandom, možda će i Joju đavo odnijeti, kad se tako glupo počelo umirati oko njega, a on pasivno kunja već godinu–dvije, kao narkotiziran, prestao mu je djelovati razum, trajno je duhom odsutan, trebalo bi se sabrati, šta ovaj mulac tu bunca, što blebeće o historijskim periodima, a sve je drska, da, upravo izazovno prazna slama, a to, da bi prenio njegovo pismo u Jojinoj stvari u Beograd, dakako, ne pada mu ni na pamet, nije se rodio da bude kurir i da prenosi tuđa pisma, uostalom, ne može da vidi Kamila živa još od Beča, kada se Kamilo usudio primijetiti da je Meštrović najbanalniji bečki secesionist, dakako, ali u Njegoša, u Deseterac i u Meštrovića ne smije se dirati, to su Narodne Svetinje, pa kada se pod Markovom Kulom, u razgovoru sa Tunguzom, usudio predati svojim slobodnim

mislima o ispraznosti naivne guslarske simbolike, smrklo se Tunguzovo lice opasno, jer Mitru ili Tunguzu ili Jogunu ili Mecanu nije stalo do skulpture nego do politike, a njihova politika je Bregalnica, i gdje tu postoji mogućnost izlaza, kada se sve puši kao dim gadnog i opasnog požara, a i otac mu javlja same neprilike, ondje su se stvari zaplele glupo, stiglo je vrijeme da Caru treba dati Carevo, nestala je mogućnost produženja militarskog roka, proglašen je punoljetnim, a carska Ergänzungskommanda ne vodi o tome računa da li je regrut u povoljnoj kondiciji ili nije, i tako je pozvan na asentaciju, »samo formalno«, doduše, kao što mu otac javlja, no ipak, treba se pojaviti pred licem regrutske komisije in persönam, i to još gol golcat, kao od majke rođen, jer u smislu očeve deklaracije, kojom se odrekao očinske vlasti, on danas samostalno upravlja Zdenčaj–dvorom, a to, što studira, studira, dakako, privatno, za svoj vlastiti račun, i to se carske i kraljevske Ergänzungskommande, u smislu pozitivnih vojnih propisa, ne tiče, a Bruno, iz Mitrovice, kao moralno–intelektualni začetnik atentata protiv Komesara, suđen na tri godine, javlja mu u ime mitrovačke grupe, da je čitava grupa, na temelju analize prilika u Srbiji, poslije trijeznoga razmišljanja, s obzirom na posljednje događaje u Makedoniji, došla do zaključka, da u omladinski politički program — pro futuro, treba, osim transformacije mentaliteta austrijskih pokrajina, prije svega uvrstiti preobraženje mentaliteta same Srbije, jer da u Srbiji stvari, po svemu, što se poznavanja prečanske problematike tiče, stoje veoma traljavo, upravo manje od toga, nikako.

Uopće, mjesto naše tako glasne romantičarske retorike, preporučuje se malo više skepticizma, na svima linijama. Kao bezbožna formula, skepticizam je majka ateizma, ateizam je početak rađanja materijalističke svijesti, a materijalistička svijest poriče sve moguće vrste idolatrije, u prvome redu one koja se zove »narod« ili »narodnost«, a ta se vrsta klečanja pred nacionalističkim fantomom počela kod nas tjerati suviše naivno i suviše glupo. Mon-

taigneova: Que sais–je, zrači magnetski, ona nam trajno blista u mraku naših mitrovačkih koridora, oko kojih noću zviždi vjetar srijemski kao da smo na palubi, a mi doista plovimo punim jedrima. Čitamo Nietzschea: »Spare li se sumnja i čežnja, rađa se mistika«, mi ne ćemo sparivanja nikakve čežnje sa sumnjom, nego sa svijesnom voljom, a svijesna volja rađa pobunu, zna se, pa kada smo se već pobunili i kada je već krv pala na naše glave, treba da se oslobodimo diletantizma i da stvar uzmemo metodički u ruke. Neka se razviju novi barjaci, i to ne lažni, mi smo se odlučili za nove zastave, socijalističke, i naša omladina treba da krene u Lijevo, sasvim Lijevo, u Negaciju svih laži, u Internacionalu, Svetozara Markovića »Srbija na Istoku«, to, i posljednja pisma Frana Supila u »Riječkom novom listu«, to su naši barjaci, i oni su nam dovoljni za preobraženje mentaliteta jedne i druge provincije duha...

Eto, što mu javljaju mitrovački robijaši, a večeras, u Klubu Andrije Jamometića, ovaj arhimandrit blebeće dvopapkarskom krdu o Vidovdanskom Misteriju, o Lazarskom Poslanstvu, o Proročanstvu i Neimarstvu polupismenog svilajskog pastira, a madžaronski stipendisti, kao onaj Radočaj, na primjer, slušaju s višom ironijom mulca gdje »tera« srbijansku propagandu intimno u sebi vjerujući da će habzburški maskenbal po budimskom protokolu Njenoga Visočanstva Nadvojvotkinje Auguste trajati vječno, i, prisluškujući jednim uhom ciganskoj muzici Mitrovoj, gdje svira o Kosovskoj Mistici, pita se čovjek koji ih je đavo uopće sve zajedno i donio ovamo, nisu li to konfidentske sklonosti, da čuju svojim ušima je li istina da i u Hrvatskom peštanskom klubu »narodnoodbranaške« krtice ruju pod temeljima austrijskim? Gotovo nitko od ove družbe ne vjeruje ozbiljno u princip demokracije, a to mu je neko veče jedan od ove gospode i objašnjavao, kako se čudi da ima takvih glupana koji tvrde da su ljudi jednaki, jer se on pita što bi nastalo od civilizacije da nema prosjaka ili da nije bilo robova?"

„Pitaju se gospoda tko bi radio, gradio, ginuo i ratovao, i tko će sagraditi ovaj »naš« Vidovdanski Hram, ako se plebejske mase zaista demokratiziraju? Prisluškuju mulci mulcu gdje laje gluposti, a u tu retoriku ne vjeruje nitko, i to sasvim naravno, kad se upravo ta primitivna romantika protivi pozitivnim zakonima, a poći putem naivne supilovštine, znači završiti moralnim samoubojstvom.

— Vrući fašingskrafni po bečkim konditorajima nerazmjerno su opipljivija stvarnost od vaše »kosovske mistike«, dragi moj prijatelju, jer kakva ste vi »nacija«, kada vaš glavni grad Agram, to jest k. u. k. Agram ili Magyar Királyi Zágráb, nema više od dvjesta telefonskih privatnih brojeva, pak valjda ne ćete htjeti sa svojih dvjesta telefona igrati neku historijsku ulogu, usprotivio se neki dan Kamilu doktor von Dobay, jedan od glavnih redaktora *Madžarskoga slova,* na ručku kod staroga Kamrátha, kada je prisutnoj gospodi, članovima Kamráthove redakcije, objašnjavao princip narodne ravnopravnosti, što ga madžarska gospoda ne poštuju.

— Možete se vi Hrvati sa Srbima ujediniti ili ujedinjavati koliko vas je volja, jedan ili dva pauperska naroda na jednoj hrpi više, to je još uvijek: ništa puta ništa, to jest dvostruko ništa."

„Gospodin von Dobay, redaktor *Madžarskoga slova* govori, u ime neke logike, iz njegove perspektive mi smo svi zajedno kao narod sifilitična, gubava, gladna, malarična, balkanska ušljiva, sirotinjska banda, koju bi trebalo prije svega ubajbočiti, a zatim kao prostačinu po hapsanama i kasarnama priviknuti najelementarnijim navikama pristojnog života, kada to za dvjesta godina Carske Granice još uvijek nismo naučili, a onda tek, eventualno, poslije dugih i dugih decenija školovanja, dopustiti bagri da postane željezničar, pandur, općinski pisar, a to što se danas po studentskim glavama momentano puši i mota neko pijemonteško bunilo, što se uz šljivovicu bunca o nekim Kraljevima, o Kosovima ili Vidovdanima, to je dim, to je trabu-

njanje, jer od ovih Morlaka i Paštrovića, od ovih Banovaca i Krajišnika, od ovih trulih Opatijaca i Agrameraca, od ovih ropskih podanika grčkoistočne vjeroispovijesti, peštanskih tekelijanaca kojima je dosta gaća i opanaka te se pretvoriše u ungarešku gentryju, od ovih frankovaca i Serbalja Kordunaša, tko će da izmijesi kosovsku pogaču, kao što je mijesi ovaj cigo Mitar, šta će biti od te pogače, kada se nitko živ ne bavi preocjenjivanjem agramersko–čaršijskog, savamalskog i čuburskog švinđela, ovog sreskopisarskog i kraljevskog perovodnog maulhalten–ričeta na jednoj i na drugoj strani, kada pravo piše Bruno, zvekećući mitrovačkim lancima, stiglo je vrijeme da se razviju novi barjaci, jer naši čisti, idealni »beli orlovi« pali su u makedonsko blato."

Kao po zakonu sakrivene i tajanstvene veze, Mitar Mitrović, prošetavši se nedoglednim narodnim horizontom vrhunaravnih vrijednosti, oborio se iznenada, kao pod sugestijom Kamilovih misli, na sumnjičavo raspoloženje austro–madžarskih prečanskih stipendističkih đačkih duša, koje šire što se tiče velikih nacionalnih ideala pogubnu atmosferu sumnje.

— Šta nam ne govore sitne ćiftinske i kramarske dušice, kratkovidne i nagluhe, šta nam ne govore filistarski mentaliteti učene naše provincijalne učmalosti i zaostalosti, da nema Nacionalnih Mesijanizama, jer da je stiglo vrijeme »sitnog«, »pozitivnog rada« i kramarskih napora koji se zovu trgovina, profit, politika dnevna, jalovo knjigovodstvo i kontokorentske brige oko percenata, a sve ostalo da je samo pregršt pustih riječi i obmana,

— U obaranju »krivih bogova i božanstava«, u ime pozitivizma, u ime materijalizma, u ime kapitalizma, u ime etatizma i mnogobrojnih još nihilizama razne sorte (kako se već, u jednu riječ, ne zovu sve ove šarlatanerije), naši nadriučeni patuljci mozga i duha, naši takozvani pozitivni proroci »anacionalne progresivne misli«, uvjereni su da će svojom ispraznom brblja-

vošću zaustaviti kruženje plamenih nebeskih svjetova i zvijezda, jer, bez obzira na takozvanu materijalističku pobunu slijepih duša protiv nacionalnog Idealizma, naša Narodna Misao huči i buči kao oduhovljeni slap takvih jedinstvenih Ideja, koje blistaju nad našom sudbinom vjekovima po istom pravilu kao što krv optječe žilama ili kao što se zvijezde kreću u krugovima nebeskim, pa kao što je ritam svemirski nezaustavljiv, gdje će ovi sitni mravci od sumnjičavih naših pigmeja uspjeti da zaustave gigantske točkove naše narodnojedinstvene stihije?

— Jer, braćo i gospodo, Mi, prije svega, vjerujemo u našu Naciju, a vjerujući u Nju, mi vjerujemo i propovijedamo Jedinstvo Jednog te istog Naroda, pa, bez obzira na negodovanje naših protivnika, odgovaramo im uzvišeno da mogu žabe kreketati koliko ih je volja, mi vjerujemo jer znamo, a znamo jer smo provjerili iskustvom vjekova da je našem Narodu suđeno da kao biblijski David izvede svoje najveće djelo, da obori i iz naše narodne historije zauvijek izagna Golijata, jer da nam to nije bilo suđeno od početka, đavao bi nas bio već davno odnio,

— Da bismo na bijesno ustalasanom moru što huči i buči i valja sudbinu narodnu mogli da plovimo, mi smo, kao svaki Narod dostojan svoga imena i poziva, sagradili vlastitu korablju, a ta se, braćo moja i gospodo, zove Naša Otadžbina, jer bez Otadžbine nema naroda koji bi mogao odoljeti opasnostima kakve nas danonoćno vrebaju i jadna sudbina brodoloma bila bi nam neminovna. Mi, međutim, hvala Bogu, imamo našu narodnu korablju, našu svetu Otadžbinu, i jedino što još treba da uradimo, bude li potrebno pa i po cijenu krvave žrtve čitavog našeg pokoljenja, da se ukrcamo na naš narodnojedinstveni brod i da pod njegovim barjacima razvijemo jedra, jer samo tako bit će nam obezbijeđena budućnost, a nikako drugačije, a da nam je naša Otadžbina jedinim garantom opstanka, u to mogu sumnjati samo budale ili odrodi,

— Lažovi su oni, gospodo, koji nas truju sumnjama, da su snovi o pobjedi naših Barjaka, naše Narodne Misli, naše Vojske, naše Otadžbine samo želje puste. Nitkovi su to koji se usuđuju poricati samozatajni smisao čestitih nacionalnih stremljenja, jer mi ništa drugo i ne ćemo nego da nam lađa naše budućnosti uplovi u mirnu luku sreće, zadovoljstva i narodnog blagostanja,

— Ništa mi drugo ne želimo i ni u što drugo mi ne vjerujemo nego da skinemo i prevladamo bijedu našega opanka i da od naših prosjačkih koliba sagradimo stan Čovjeka i Naroda dostojan. Sve to možemo ostvariti ovdje i danas, ako se uspijemo osloboditi naše plemenske pocjepkanosti i razdrtosti, jer naša Narodna Misija, tajna našeg Rasnog Poslanstva i krije se u tome da naše pokoljenje, jadnom i podlom ćiftinskom vremenu u prkos, vremenu koje dnevno kevće oko nas da od nas nikada ništa biti ne će, daje otpor na svakome koraku,

— Ovdje, kod vas, po tuđinskim školama, po univerzitetima i kasarnama, treba davati odlučan otpor svakodnevno, riječima i perom, a ondje, gdje se stvar već sredila, gdje je poprimila hegelijanske oblike Državotvornog Ovaploćenja, bude li potrebno, bombom, kamom, puškom, topom, golubinjom blagošću i mudrošću zmije, to jest svima sredstvima međunarodne politike, jer Sokolu je da lovi, a kokoškama da kokodaču, žabama da krekeću, a gujama da sikću, a Njegoševom i Meštrovićevom Čovjeku Heroju, da se džilitne, jer bolje ti je izgubiti glavu, nego svoju ogriješiti dušu.

Već nekoliko minuta, za trajanja ove rodomontade o žabama, o kokoškama i o džilitanju, čulo se iz treće sobe, krcate đačkom svjetinom, kako se netko buni i rogobori, stišavan glasnim psikanjem, kada se na kraju, sa dna auditorija, prosu zvonki tenor povišena glasa, neka se već jedamput prestane s ovom boguugodnom molitvom Lauretanskih litanija, jer da je

ta gnjavaža prevršila svaku mjeru intelektualne pristojnosti: — Pa nismo, kolege, zaboga, kreteni, u ime našeg intelektualnog dostojanstva treba netko da digne glas, prestanite, molim vas, zabolješe nas svi zubi...

Iz treće, posljednje sobe pao je kamen u žabnjak i sve se u tili čas uskreketalo, pa kako onaj glas nije htio da se smiri, inzistirajući sve glasnije, neka se već prekine s ovom kapelanštinom, glupljom od bilo kakve egzercicije u korizmi, uzbunila se nacionalna Sinagoga uzduž i poprijeko u nervoznom nadvikivanju jer, po svemu, iznenadni glas pobune čini se da nije bio vapaj osamljenika, pošto se rogoborenje u znak nervoznog negodovanja ustalasalo kroz sve tri sobe do katedre, zapljuskujući sve glasnije zbunjenu pamet predsjedavajućeg kolege Orlovića, sina kalvinskog pastora iz vilanjskih vinograda pod Pečujem, Baranjca, studenta prava, koji se nervozno izgubio na komandnom mjestu, ne umijući nikako da se snađe u oluji.

— Oprostite, kolega, nemate riječ, i ako ste imali namjeru da je uzmete, trebalo se prethodno prijaviti, ali diskusija nije na dnevnom redu, i ja vas molim da ne smetate govornika!

— Ha, ha, nemam riječi, kolega, to je duhovito, niste mi je ni dali, jer se nisam prijavio, dakako, a da sam se prijavio, opet mi je ne biste dali, jer diskusija nije na dnevnom redu, bravo, i to je logika, ali ja se ne dam gnjaviti, kolega, razumijete li me, neka taj gospodin primaš proda svoje ciganske egede na drugom nekom sajmu, što on tu nama farba Markove konake, rekao sam, bolje bi bilo da pjevamo Lauretanske litanije, a ovo što ovaj tu bunca o pobuni materijalističkih duša je galimatijas najgore klerikalne sorte,

— Pa nemate riječ, kolega, rekao sam vam, pobunio se predsjedavajući povisivši glas.

— Kako da nemam riječ i zašto da je nemam, dosta nam je tih rasnih ekumenskih i integralnih čaršijskih trikova, to je najordinarnija politička reakcionarna demagogija, znamo mi

veoma dobro, zašto se neka pitanja ne stavljaju na dnevni red, pustite vi to, nismo ni mi vrapci da ne znamo o čemu se radi...

— Pa dobro, u redu, stanite, upali su drugi, vodite računa, čovječe, o nekim okolnostima, ne živimo u zrakopraznom prostoru, šta gubite vrijeme, bacite ga napolje, zar ne vidite da je provokator, tko je taj, svejedno, nije važno, pustite ga da govori, ima pravo, rekao je da lažu, dobro je rekao, svi vi lažete, prodajete rogove u vreći, čulo se kako sve više glasova usred zbrkanog zvižduka nadvikuje gomilu, kolege, pozor, čitajte što nam govori šef rimske srbijanske Legacije, nismo mi Srbi, nismo katolici, ne ćemo to da budemo, a najmanje Srbi katolici, to je bezobrazluk prvoga reda, to je uvreda našem Klubu, kakav je Jamometić katolik, oho, oho, kako da nismo Srbi, kolege, tko smije da nam osporava Srpstvo, jeste, Srbi smo, svetosavski, dakako, tekelijanci, graničari, čekajte, drugovi vrapci podunavci, svaka stvar ima lice i naličje, šorom šajke, kolege, zaboga, čujte, pozor, molim, silencijum, nemate prava oduzeti čovjeku riječ, ne upadajte govorniku u riječ, nismo primitivci, Kongo, majku vam ljubim, Kongo, nemate pojma o demokraciji, Afrika, nemate pojma o poeziji, sve je to poezija o čemu se govori ovdje, narodna poezija, to nije politika, treba imati uho, tko je gluh za muziku, neka šuti, riječ je o skulpturi, o umjetnosti, o genijalnom skulptoru, o prvom skulptoru svijeta, govornik vlada temom, negirati takav visokokvalitetni nivo jeste barbarluk, drugi bi se ponosili time, pustite govornika da kaže što ima da kaže, dakako, margaritas ante porcos, živio govornik, živio Mitar Mitrović, živio Ivan Meštrović, dolje provokatori, Na–rod–no–Je–din–stvo, Na–rod–no–Je–din–stvo, počelo se skandirati u koru da bi se nadvikala halabuka, koja se sve više raspiruje, pa gasi kao luckasta vatra.

— Ponavljam, diskusija nije na dnevnom redu, čuo se visoki tenor predsjednika, gdje zapomaže usred galame koja je sve više

prijetila da se prelije u urlanje, kolege, molim mir, ne dajem riječ nikome, iz principa, nema diskusije,

— Kako da diskusija nije na dnevnom redu, pitamo zašto nije, glasamo za diskusiju,

— A tko ste vi, da čujemo vaše ime,

— Nije važno, nismo policija, šta će vam identitet, postoji težina dokaza, sloboda govora, neka svatko kaže što ima da kaže, čujmo, čujmo, živio Ivan Meštrović, Ne–ju–nač–kom–vre–me–nu–u–pr–kos, Na–rod–no–Je–din–stvo, Na–rod–no–Je–din–stvo...

— Ja sam Metikoš–Galjuf, student filozofije, nadvikao je optuženik galamu, ako želite da znate, molim, ime mi je Metikoš, molim vas, izvolite, evo vam moj indeks, a ovaj vaš referent je glupan i mistifikator, što on tu nama blebeće o lazarskom pravoslavlju, o čemu on to govori, o vjeri ili o skulpturi, ne govori on o Meštroviću nego o reakcionarnoj crnorukaškoj politici, to je, kolege, ona ista politika koja danas prolijeva krv u Makedoniji, gledajte, kolege, što se zbiva u Makedoniji,

— Rekao sam, povikao je iza glasa predsjednik, čujete li me, razumijete li hrvatski, nemate riječ, diskusija nije na dnevnom redu, nema diskusije, to je predavanje iz područja estetike, a nije političko, to nije miting...

— A kakva vražja estetika, ne pasemo mi travu, pa valjda razlikujemo estetiku od politike, to nije politika, to je srbijanska propaganda, stanite, čekajte, dopustite, ako je propaganda, pa što onda, da živi propaganda, pustite čovjeka da kaže tko je,

— A što okolišate, kolega, bacite ga napolje, kolega predsjedniče, bacite ga napolje, zar ne vidite, to je provokator, s agentima na ulicu, van, van, van, napolje provokatori,

— Kakav provokator, glupani, legitimirao se, to je Metikoš, naš kolega sa Bečkog filozofskog fakulteta,

— Nemate pravo, kolege, nije on jedini među nama provokator, ima ih sva sila prisutnih, ali šute, pritajili su se, istina je, onaj tamo za katedrom melje masu gluposti, to je retorika,

— Nije to retorika, nego reakcija,

— Kao da reakcija ne može biti retorika, kolega, gdje vam je logika,

— To je demagogija, gospodo, prevejana propaganda, onaj tamo je profesional za katedrom, to mu je građanski poziv, zato je plaćen, tako je, ako je plaćen, neka ide u popove, što nas gnjavi svojim troparima, to su otvorena pitanja, smirimo se, kolege, mir molim, mir molim, tišina, takva nam je i štampa, na istom nivou, blesave deklamacije, bez kraja i konca, dosta unitarističkog ričeta, to su madžaronske floskule, khuenovština, sramota, pa čekajte, ljudi, već je Kossuth Lajos bio za dunavsku federaciju s glavnim gradom Beogradom, ua, šorom šajke, a Dunavom čeze, oj, oj, košutovci, stanite, kada je to bilo, to je preklanjski snijeg, danas su to gluposti, treba priznati, ovo je politika sablje i topova, ona je skrahirala, makedonsko oslobođenje je kompromitirano, čekajte, kolege, zaboga, državna politika nije glineni lonac, braćo, znamo što je raison d'État, nego će u glacérukavicama davati balove usred Arnautluka, glupani, ne umijete misliti svojom glavom, pravilno, predsjedniče, ne može da govori, nema riječi, mir, kolege, predajem riječ predavaču kolegi Mitroviću, molim mir,

— Čekajte, kolege, usred stanke, kada je buka spala kao reful na momenat, upao je predsjedniku ponovo u riječ Metikoš, samo jedan momenat, molim, principijelno objašnjenje u ličnoj stvari, na to imam pravo, ovdje je pala riječ da sam provokator, lice koje je ubacilo ovu klevetu nema, dakako, građanske kuraže da se javi, ja, kolege, branim svoju čast, bez obzira na to da li je to na dnevnom redu, ja molim gospodina predavača, kolegu Mitrovića, neka on lično preuzme arbitražu, imam li pravo na obranu svoje časti ili ne, molim kolegu da

preuzme arbitražu kada predsjedavajući ne umije da razlikuje sijeno od slame, molim kolegu predavača za arbitražu...

Zatečen logikom Metikoševe izjave, Mitar Mitrović, hladnokrvno, prevladavši pobunu svog povrijeđenog dostojanstva i procijenivši, kako je po svemu oportuno da se u ovome momentu stišaju strasti, a i to, kako bi bilo uputno da povrati pred auditorijem svoj pomalo zasjenjeni ugled, uzeo je riječ i u punoj tišini veoma mudro, rutinirano i učtivo, primio se velikodušno ponuđene mu uloge arbitra, »kako, naime, on, lično, bez obzira, dakako, na grube verbalne injurije gospodina kolege, koji se blagoizvolio oboriti na njegov račun čitavim nizom uvreda, uprkos tome, ipak misli da kolega ima pravo da odbrani svoju čast, jer su to, razumije se po sebi, najosnovniji principi civiliziranog društvenog ophođenja, kakvi se kultivišu po čitavom uglađenom i dobroodgojenom svijetu, i on misli, prema tome, da je zahtjev kolege da mu se preda riječ po svemu opravdan«.

— Bravo, živio, zaorio je pljesak u jednom dijelu auditorija, čujmo, čujmo!

— Mene je kolega predgovornik, doduše, obasuo masom najlaskavijih epitetona, a to se mora naglasiti s akcentom, povisio je svoj glas Mitar Mitrović, ponesen spontanim pljeskom uspjeha, kao glumac na daskama, mene je počastio priznanjem da sam glupan i mistifikator i neznalica, demagog i propagandista sumnjive, reakcionarne i kompromitirane politike, da sam plaćeno lice, a ja nasuprot njemu mislim, da je on u formalnom pravu da nam objasni svoj stav, stav, nema nikakve sumnje principijelno protivan svim našim idealima Narodnoga Jedinstva, jer mi osim ovog nacionalnog kompasa, gospodo kolege, nemamo nikakve druge mogućnosti, ni spasa, ni izlaza iz opasnosti koja prijeti našem Narodu uništenjem, ali mi se ipak principijelno ne nabacujemo velikim riječima, mi

smo, gospodo, nacionaliste u principu, i to ispovijedamo kao sine qua non, Narodno Jedinstvo prije svega,

— Tako je, živio govornik, Mi–tàr, Mi–tàr, Na–rod–no–Je –din–stvo, dolje provokatori, planulo je nekoliko glasova stišanih psikanjem, mir, čujmo, čujmo,

— Optužujući me zbog verbalnih injurija, kolega nema krivo, i ja ga molim da me pardonira, bilo je to u vatri prepirke, progurao se do katedre osumnjičeni Metikoš, blijed kao krpa, a glas mu je ustreperio nervozno, da bi svladao povisujući ton, ali, molim vas, kolege, što se mene lično tiče, da se krivo ne razumijemo, nisam protivnik ideje Narodnoga Jedinstva i ne mogu to da budem, jer mi je otac Srbin, a majka Hrvatica, pa sve kad bih i htio, ne bih prosto tjelesno, kako da kažem, fiziološki mogao da negiram Narodno Jedinstvo, pa sve i pod pretpostavkom, da se u slučaju Srba i Hrvata radi doista o dva potpuno strana, posebna i odvojena naroda, jer u meni su se Srbi i Hrvati zaista ujedinili, i ja bih bio contradictio in subiecto et in corpore, da sam to što tvrdi kolega Mitrović, naime, protivnik »narodnog jedinstva«, a to, ponavljam, svakako nisam, sve kad bih to i htio, no bez obzira na vašu veselost, kolege, o mom građanskom identitetu može vas informirati ovdje prisutni kolega Emerički, on je svakako kompetentan, jer je njemu poznato više–manje po dužnosti da sam jedan od utemeljitelja bečke »Ilirije«, pa molim kolegu Emeričkoga da objasni auditoriju, da nisam provokator, i, prema tome, da je izvan diskusije da su moje namjere lišene svake slične pobude, a uzeo sam riječ da kažem što mislim, a mislim da je predavanje kolege Mitrovića luk i voda.

Iz prvoga reda pod estradom, okrenut spram mase usijanih obraza, ustao je Kamilo da objasni skupu kako je kolega Metikoš zaista utemeljitelj bečke »Ilirije«, da je suradnik *Talasa* i *Novoga talasa,* i splitske *Zastave,* i da je u kombinaciji da sa Černjajem pokrene na Rijeci od Nove Godine mjesečnik za sva

kulturna pitanja socijalistički orijentiranog omladinskog pokreta, *Crveni barjak,*

— Da bi ondje blebetao svoje rennerovske socijaldemokratske floskule, upao je u riječ Kamilu netko iz mase sa dna treće sobe, nismo mi socijalisti, mi smo nacionalisti, dosta nam je ovih židovskih prevara, ne damo se varati nikakvim barjacima, imamo mi svoje vlastite narodne barjake, sve su to smicalice, da živi Narodno Jedinstvo!

— Eto, vidite, kolege, gdje smo, o tome se i radi, javio se ponovo Metikoš uzrujanim glasom, dopustite mi lično objašnjenje, ponovo sam apostrofiran kao varalica, ne želim biti opstruktor ovog predavanja, ponavljam principijelno, ja sam bezuslovni, beskompromisni pristaša formule Narodnoga Jedinstva, ali, zaboga, gdje mi živimo, ove naše nacionalne ili, bolje, nacionalističke formule, ova naša unitaristička deklamacija ne smije da bude palanačka švapska fraza, kolege, ako boga znate, već su Sterijine formule bile sto posto inteligentnije, mi ne možemo govoriti o tim stvarima naivno kao da živimo u vrijeme *Danice Ilirske,* mi nismo na mjesecu, ja se, doduše, ne razumijem u umjetnost, priznajem, nemam pojma o skulpturi, možda je Meštrović doista veliko ime, ne osjećam se pozvanim da to prosudim, meni lično je onanizam njegovih udovica neukusna glupost bez veze sa bilo kakvom simbolikom, pa i kosovskom, ali to zaista nije važno, važno je da se ne laže o nekim nepostojećim vječnim artističkim »valeurima« kojih nema, govoreći o politici, koja je tu pred našim očima krvava, dramatska, o Bregalnici, o Makedoniji treba govoriti bez estetskih parola i feljtona, kolege, jer ono dolje u Makedoniji, ono nije nikakva bečka secesionistička moda ni Meštrovićeva skulptura, nego surovo osvajanje tuđih zemalja i naroda, i sve, što se ovdje govori o Meštroviću i njegovoj skulpturi, samo je dokaz za ogromnu zbrku u našim glavama i pogledima, i ja ponovo predlažem isto ono što sam govorio već i u Beču, da se

naši odbori posavjetuju oko skorog saziva Omladinskog Kongresa, gdje bi se na kompetentnom mjestu raspravila metodički sva ova neuralgična pitanja, jer je krajnje vrijeme da se zbrka raščisti!

— Pa da, dobro, ali ovaj naš sastanak nije sazvan u tu svrhu, bilo je oglašeno predavanje o Meštrovićevoj skulpturi,

— Tako je, ali tu se ne govori o Meštroviću, nego o srbijanskoj politici, bravo, Metikoš, nije tako, nećemo rennerovštine, znamo mi odakle duva ovaj vjetar, sve, sve, samo ne ono što odgovara našim narodnim interesima, Meštrovićevi kipovi govore sasvim drugim jezikom nego *Arbeiter Zeitung* i onaj vaš *Crveni barjak,* sve su to bečke crno–žute filijale, dajte riječ Mitroviću, da čujemo Mitrovića, dosta više provokacija, bacite ih napolje, predsjedniče, riječ Mitroviću, Je–din–stvo–Je–din–stvo, dolje bukači, napolje Metikoš, čujmo Mitrovića, Meštrović, Meštrović...

Sve se rasulo u graji, kada je iznenada, kao režiran, da bi čitavoj sceni dao drugi obrat, sa estrade na koju se neopazice bio popeo, progovorio jedan stari gospodin, uglađeno, simpatično patrijarhalno lice, sa bijelom bradom do pojasa, i stao kao maramom mahati istrgnutom novinskom stranicom, vapijući usred galame da bi došao do riječi, tako da se iznenada, pred ovom impozantnom patrijarhalnom pojavom, više od znatiželje nego od učtivosti, halabuka stišala, i svi su neočekivano usredsredili svoju pažnju na starca s bijelom uzvijorenom bradom da čuju šta želi starkelja, kakvim će ih iznenađenjem počastiti, kad tako ustrajno maše razastrtom ogromnom novinskom hartijom, kao parlamentarac bijelim barjakom.

— Ja sam profesor Trailović, gospodo kolege, dopustite mi da vam se predstavim, ja sam profesor Trailović Simeon, peštanski Srbin, gospodo, slatkim sam se kosovskim mlekom napajao već u kolevci, ja poštujem Genije našega vajara Ivana, on je jedan od najvećih umetnika sveta, a to nam je lepo

objasnio gospodin predavač, no s obzirom na to da se ovde govori o Makedoniji, hteo bih da vam pročitam što o tome piše *Novoe vremja,* molim, *Novoe vremja* od 5. ovog meseca piše:

Svako će pojmiti da Srbi ne mogu navući rukavice od baršuna, preuzimajući upravu takvih predela koji su od pamtiveka usred večnih požara i ustanaka živeli i patili. Tome su krivi u prvome redu Bugari i Grci. Petnaest godina redom huškali su oni nesrećno makedonsko pučanstvo da se nemilosrdno bori s turskim vlastima. Postoji li zemlja u kojoj pučanstvo principijelno ne priznaje nikakve državnosti, ta se zemlja zove Makedonija. Na vaspitanje makedonskog pučanstva u duhu uvažavanja zakonitosti i zakonskog poretka dosta će vremena proći, a dotle državnoj vlasti koja se primila dužnosti da osigura poredak neće preostati drugo nego da deluje surovim represivnim merama, i zato ne delimo vapaj negodovanja bugarske štampe povodom obelodanjenja srpskoga Statuta. Sve to što bugarska štampa piše da se ovaj legalni teror provodi u smislu politike za istrebljenjem Bugara, sve su te gromke reči preterane, jer se pitamo da li se može kazniti građanin za nošenje oružja bez dozvole, tamnicom, može, dakako, i da li se kažnjava i kod nas u Rusiji i po svetu, kažnjava se, dakako, i dobro je da se kažnjava...

— E, sad još da zapjevamo Bože Carja Hrani, i *Novoe vremja* da nam postane barjak, hvala lijepo, dosta više, pobogu, kolege, ta uzmite već jedamput riječ ovom gluvaku, stanite, koji vam je đavao, nije ovo politički zbor, pa dajte već riječ predavaču, oborite predsjednika, pojma nema kako se vode sastanci, tko je izabrao ovoga zbunjenka da predsjedava, od glave riba smrdi, zaključite sastanak, nema sve to više svrhe, dosta, fajeramt, i tako se sve rasulo glupo kao terevenka kad se ne zna tko pije a tko plaća, pa kad se Kamilo našao sa Mitrom Mitrovićem na ulici, bilo je već kasno, prošlo je osam sati, a novosadski brzi kreće s Istočnoga kolodvora u devet i trideset, nije bilo više mnogo vremena, tek toliko da se povečera.

Uzeli su fijaker i večerali u nekom malom restoranu kod Isťočnog kolodvora u sjeni Barosseva spomenika: kiselo vino, suvi rizoto, tanka kava, dreka ciganskog cimbala u praznoj sobi, glup i dosadan razgovor koji nikako nije htio da krene iz okvira lažne konvencije, pa kad se zaputio, a to je bilo već pod kraj, pokrenuo se tromo i nelagodno i sve je svršilo kao što je i počelo: kiselo i dosadno.

— Ne razumijem, Emerički, kojim ste se vi vodili motivima, kad ostentativno niste htjeli da uzmete riječ, a bili ste apostrofirani i mogli ste u vezi s onim bukačem da usmjerite čitavu zavrzlamu pravilno, to više, što vi, koliko mi je poznato, u onoj bulumenti uživate neokrnjeni autoritet, progovorio je Mitrović poslije dužeg i neugodnog okolišanja, promatrajući Kamila umornim pogledom očerupana pijetla, koji je iz glasne gužve na buništu izvukao kraći kraj. Govorilo se za večere o mnogim stvarima, o kiši, o raznim kuhinjama, o madžarskoj i o srpskoj, o bečkoj i o madžarskoj štampi, o teatru, i Mitar Mitrović je reagirao, takoreći već pred polazak, u posljednjem momentu, iritiran Kamilom kad je bio, plaćajući, obdario kelnera neočekivano punom forintom za večeru koja nije vrijedila ni pola gospodskog snobovskog bakšiša.

— A u vezi s čime bi bilo potrebno da progovorim i što se imalo reći usred onog zbrkanog rasula, kad su svi takvi sastanci više–manje ipak samo neka vrsta neuspjele diletantske predstave?

— Onog zbunjenka, kako li se samo zove, onog Mlatikoša, onu budalu, trebalo je suzbiti, a ja sam za to, razumije se, bio najmanje prikladan, ondje su bili vaši ljudi, za te ljude odgovarate vi, ali, naravno, sama limunova vojska, onda, dakako, usred demoraliziranog društva razbijačima rastu šanse, nije teško upadati u riječ predavaču, kad nema najosnovnije discipline, a da je ispad onoga tipa bio sračunat, u to, mislim, ne

treba sumnjati, baš kao ni u to da stvari kod vas, u vašim redovima, ne stoje najbolje,

— Mislim da ste u pravu, a istodobno da i niste, a, osim toga, da vam kažem, i sam dolazim do uvjerenja da se krećemo u ukletom krugu najordinarnije fraze i da bi zaista trebalo revidirati masu toga što se tiče naših pogleda, a naročito naših metoda,

— Tako, zanimljivo, na primjer, kakvi su to pogledi i kakve metode koje bi, po vama, trebalo revidirati?

— Na preskok, s neba pa u rebra, ne znam, ali i sam mislim da naše formule, naime naša nacionalistička formula, mislim, danas više nikako ne odgovara stvarnim potrebama, i da bi bilo dobro da se počne misliti o organizaciji Omladinskog Kongresa, koji bi ipak sva ta pitanja revidirao i po mogućnosti sredio, jer tu se svi slažemo s Franom Supilom, ne uzme li Omladina stvar u svoje ruke, sve će propasti,

— A što bi već imalo tu da se »revidira«, ne razumijem, svi su naši pogledi jasni, ja ne uviđam potrebu baš nikakve revizije, revizije su uvijek riskantne, a naročito pak one tipa Supilo, revizije unose zabunu u duhove,

— Ne dijelim vaše mišljenje, jer, vidite, na primjer, kada je riječ o Meštroviću, bez obzira na to da li je ta skulptura dobra ili slaba, Meštrovićevo ime ne može da služi za bazu niti jednog političkog programa, to je jasno, a bogami ni Njegoš, ni narodna pjesma, a, želite li biti objektivni, o drugome se i ne govori nego o Njegošu ili o Meštroviću, a zatim istina je da model makedonskoga oslobođenja ne može poslužiti kao idealan uzor pro futuro, a naročito ne za naše zapadnoevropske pojmove! Mjesto arhajske guslarske epike trebalo bi se pozabaviti lektirom Labriole, Jaurèsa ili, ako hoćete, i Kautskoga, to jest trebalo bi početi razmišljati o tim stvarima na suvremen način kao što je to davno već počeo Svetozar Marković u svojoj

»Srbiji na Istoku«, a ne kao današnja Radikalija, to, na primjer, i tako dalje...

— Hm, »zapadnoevropski pojmovi«, to da, samo dopustite principijelno, ti vaši zapadnoevropski pojmovi, danas su glasnici austrijske reakcije, i molim vas, ti vaši »zapadnoevropski pojmovi« nisu, razlikujmo dobro, ni zapadni ni evropski, to su centralnošvapski mentaliteti, a za ove vaše centralnošvapske mentalitete vrijedi još uvijek ona Tommaseova: treba se raznjemčiti, dragi moj, i to što prije, »detedescarsi«, razumijete li me, kolega, jer sve ovo vaše sjeverno od Save, ne vrijedi ni pola lule duvana, i trebat će tu još, među nama, mnogo da se radi, boga mi, nisam imao pojma da je kod vas sve tako nezdravo, tu, u ovoj vašoj peštanskoj organizaciji,

— O, hvala vam na komplimentu, veoma ste ugodni, međutim, za sve ono vaše »južno od Save« vrijedila bi isto tako Tommaseova, kolega, »deturzificarsi«, i to što prije, jer ne pristupimo li tome odmah i ne razračunamo li se s ovim prokletim turskobalkanskim reliktima, i to radikalno, đavo će nas odnijeti,

— Da, možda, kolega, stvar je, nema sumnje, zapletenija, nego što se čini, da tako kažem, nisam, dakle, rekao da nemate pravo, možda je doista tako, povukao se čovjek osjetivši da je pretjerao, a istodobno buknuo je iz njega temperamenat, a, molim vas, zar je istina, da je vaš otac šef austrijske policije u Hrvatskoj?

— Kod nas nikad nije bilo nikakve austrijske policije, kolega, a ukoliko je ima, ona nije austrijska, nego više madžarska, hoće li se uzeti pravo,

— Madžarska ili austrijska, policija kao policija, svejedno, austro–madžarska,

— Da, ali hrvatska vlada je autonomna državnopravna ustanova, a moj otac je sekcioni šef,

— Po vama hrvatska vlada nije austrijska policijska ekspozitura, nego madžarska, znači li to da je hrvatska ili nehrvatska?

— Ne znam zašto me to pitate, kao da ste stigli s Marsa, gdje ste vi rođeni, a što je vaš otac?

— Moj otac je paroh u malom selu pod Konjuhom,

— Pa dobro, onda valjda znate kakav je državopravni položaj Hrvatske u Monarhiji, šta me ispitujete kao da ste inozemac?

— Znam, kako da ne znam, djed mi je još pod turskim vaktom u Doboju bio profuz, a to je i ostao pod okupacijom austrijskom, dobojski tamničar, ali dobar Srbin, koji je Austriji na samrti majku... pa je sina svoga odgojio za srpskoga popa, a to su, uostalom, duge priče, nego da mi svršimo onu vašu stvar s onom porukom, vi ćete mi je diktirati, a ja ću zapisati podatke, riječ po riječ,

— Rekli ste da ne zapisujete ništa,

— Rekao sam, i ne zapisujem, tako je, nego mi je to jedini način da memoriram, to ću u vozu tri–četiri puta prepisati i tako upamtiti, jer takvo mi je pamćenje, da mi se urezuju grafički engrami, i sve što sam prepisao bilo kada, pamtim, možete biti sigurni s mojom memorijom kao s američkim blokom, na oleatu, odlijepiš stranicu i ponovo ostaje carte blanche, tako i ja kasnije hartiju param, takva mi je metoda, molim, dakle, ime i prezime onog vašeg prijatelja,

— Joakim Dijak Žigman,

— Zašto Žigman?

— Majka mu se kao udovica preudala za Žigmana, a taj ga je kasnije posinio,

— A taj Žigman, taj poočim, tko je i šta je?

— Ne znam, bez nekog određenog zanimanja, bio je suđen zbog socijaldemokratske agitacije godine 1903, u Trstu, zbog pobune, na godinu dana, a kasnije suđen na dvije godine zbog podmetanja eksploziva, u Zagrebu, in contumatiam, danas na bijegu, u Italiji, mislim da radi u Milanu, u administraciji

Avantija, optiran kao član Središnjeg odbora Talijanske socijaldemokratske partije...

— Znači, politički emigrant, Talijan?

— Ne, Riječanin,

— Iredentist?

— Socijalist,

— Čast vašem socijalizmu i neobično mi je milo kad vidim da se sve više javlja i u našim redovima, a to će nas, prije ili kasnije, upropastiti, zna se, jer taj vaš socijalizam, a čini mi se da ste i vi pomalo kontaminirani, taj vaš socijalizam, bez obzira da li je austrijski ili talijanski, radi nama o glavi, i tako, po vašem mišljenju, bez obzira na to što bi se trebalo riješiti našeg nacionalističkog balasta, radi se o biološkoj supstanciji, o borbi za opstanak, o biološkim zakonima, i tu vrijedi ona Tommaseova — deitalianizzarsi, ali sad svejedno, dakle, sa poočimom smo svršili, a majka, rođena kako, gdje?

— Majka, rođena Schönau,

— Švabica?

— Bečanka,

— Dakle, znači, rođen od majke Švabice, poočim talijanski emigrant, iredentist, socijalist, no, svejedno, rođen koje godine?

— 1890, bačen iz četvrtoga razreda gimnazije, dvije godine popravilišta u Glini, tipografski kalfa, maja 1912 javio se kao dobrovoljac u srpsku vojsku, pa kad sam bio proljetos u Makedoniji, rekli su mi da radi negdje u vojnoj štampariji, nisam imao prilike da ga vidim,

— I vi garantirate svojim potpisom, dobro, u redu, a pitamo se što vi zapravo želite da garantirate, molim, to je konkretno pitanje, jer budem li tumačem vaših intencija, treba da mi isto tako konkretno kažete što da prenesem tamo ljudima?

— Garantiram za čovjeka svojom čašću da sam uvjeren da je do osude došlo na krivim pretpostavkama,

— To je manje od ništa, poštovani kolega, ali, molim, ja ću i to prenijeti, kamo, kako i kome, to ću da vidim, i ukoliko bih se vratio u Pariz preko Venecije, to jest preko Ljubljane, što nije isključeno, obavijestit ću vas preko Ljubljane, a ukoliko prođem kroz Peštu, ostavit ću vam pismo u Klubu ili u vašem stanu, a sada doviđenja i laku noć!

— Sretan put.

ZBOGOM, MLADOSTI

U oblacima razdrtih misli, kao u svjetlosti munje, sinulo je Kamilu, kako je početkom februara prošle godine, jednog podneva već pod konac karnevala, sreo Jolandu.

Topi se snijeg, dunula je iznenada preko noći jugovina, grmi tutanj snježne lavine kotrljajući se sa strmog krova, dim se vuče pod zamagljenim nebom sa pjegama pastelne proljetne vedrine, a njemu u susret kroz muzejski park stiže Jolanda sa svojom dalmatinskom dogom na ugovoreni sastanak, da posjete vernissage nekog kamráthovskog znanca slikara; promatrajući elegantnu djevojačku pojavu kako se približava dijagonalnom stazom perivoja, zgrozio se nad Jolandinom dogom: šta vuče sa sobom to nesretno tele od pseta, tu prokletu pravu napast, jer ako se ne nađe neko ljubazno lice da psa preuzme, nastat će na izložbi opet jedamput rusvaj! Jolandi Kamráthovoj dopušteno je, dakako, da smije tiranizirati čitavo jedno otvorenje izložbe, i tako mu se misao da bi se jednoga dana oslobodio od ove hirovite gospođice, sa svim njenim Handabandama, džokejima i psima, prikazala spasonosnom, a ta mu se pogana misao javlja u posljednje vrijeme sve češće, kao jedini spas od drage i zapravo bezazlene djevojke, koja se, ima tome tri godine, na dan svete Lucije zaklela da će postati njegovom ženom, a to ispovijeda svima i svakome gotovo dnevno.

I u snima, motiv Jolandine smrti javlja mu se već odavno, a taj motiv posmrtne počasti nad Jolandinim odrom vraća se postojano i enervantno, pa se tako prošle noći ponovo našao

na Jolandinom rekvijemu, a to više nije bio san, nego melankolična parafraza glupe i slijepe perverzne stvarnosti. Toplo, vrelo, poetsko ljeto, rascvjetane livade, sijeno u stogovima, tihe vode, vrelo arkadijsko ljeto sa pjesmom cvrčaka, ciliču cvrčci u travi ladanjskog perivoja, a Kamilo se našao u baroknoj seoskoj crkvi prenatrpanoj svjetinom. Pjeva narod zanosno, obavijen koprenom sparnih oblaka tamjana, blista svjetlost bezbrojnih žižaka na žrtvenicima, i tu, u provincijalnoj baroknoj crkvi (a zapravo je to Sveta Ana iz Ladanja Gornjeg), u kraju tihih livada, gdje žubore zelene vode, gomilaju se nad Strahinjčicom zavjese suncem obasjanih oblaka, a ovdje, pred oltarom Svete Ane, usred zagorskog naroda, svi su se našli, i majka Hortenzija, i otac, i Jolanda, i Ana, i profesor Erdélyi, i stari Kamráth, a Sveta Ana u Ladanju Gornjem je španjolski dekorirana: plamte korone blistavih plamenova, obasjavajući svileni atlasni plašt Bogorodice na glavnom oltaru; progurao se Kamilo kroz svjetinu da se odvoji od svoje svojte, od svojih briga, i, zaputivši se, kao na bijegu, potajno, spram Ladanja, žućkastozelenom ravnicom, stupa u pljusku zlatne proljetne tople kiše, u slapu prozirnih srebrnih loptica, obasjanih sjajem sunca, vodoravnim sjajem kasnog ljetnog sunca, već sasvim niskog na horizontu, u predvečerje, u pljusku što rosi sve srebrnije uz pratnju grmljavine orgulja, a sve blista žutozlatno, u jantarnoj rasvjeti, Kamilo je pobjegao svijesno, luckasto, u nepovrat, i na bijegu, na ludom bijegu, našao se na budimskom dunavskom keju, Dunav je sivo, podmuklo antipatičan, Dunav teče blatan, gadan, opasan, s olovnim santama, svira pogani sjeverni vihor sa hiperborejskih stepa i daljina, sav mračan, kobno tajanstveni Dunav sa sivoledenim grivama svojih četvoroprega, pobješnjelih tritonskih kvadriga u galopu, kipi kazan mračne, opasne, proklete dunavske vode, pod udarom olujnih truba divlja neukroćeni Dunav od Budima do Kalemegdana, kao ukleti vjetar nosi Dunav šajke, carstva, korablje, čamce, tresu se dimlije kalemegdanskim

pašama i vafenroci austrijskim generalima na Petrovaradinskoj tvrđavi, sleđen, posivio, suludi starac Dunav sa svojim umorstvima i brodolomima, a Kamilo na vjetrovitoj obali, uz zvižduk kao nož oštrog vihora, izgubljena je sjenka kojom vitla vjetar kao krpom.

„Trebalo bi napisati pismo Ani, trebalo bi Ani objasniti kako prolaze dani, dan za danom, kako protječe nešto što se ne da odrediti razumom, nešto što se zapravo ne zna šta znači, niti se umije izgovoriti ljudskim govorom, a raste u svijesti kao tumor, svakodnevno prijeteći sve zlokobnije, a moglo bi se reći i to kao da je jedan čovjek, na početku svoga puta, nabasao na nešto što mu se ispriječilo kao mrtva stvar, svakako truplo, to jest nešto, što se zove kadaver, ništa drugo nego kadaver, nešto, što je jedamput davno bilo živo ali je prestalo da živi, a ipak kao da još nije posvema izdahnulo, povampirilo se, trza se, diše, takoreći izdiše, a Ani, kojoj bi ipak trebalo javiti da je nešto umrlo, i da tu između njih leži nešto što je definitivno mrtvo, Ani ne će biti ipak teško pojmiti o čemu je riječ, Ani ne će biti problemom da to izrazi mnogo poetskije, formalno na nerazmjerno većoj visini, jer Ana je poetesa, njeni omiljeli motivi su »posmrtni«, »makabreskni«, ona stoji pred svojom pariskom premijerom koja se zove »Ljubav na odru«, pa kad je već oplakala svoju »Ljubav«, i to još »Ljubav na odru«, i kada se odlučila da svoju »Ljubav« postavi na scenu doista mrtvu, i to uz pomoć jednog rutinera, slavnog vještaka scene, nadarenog arhitekta, bit će da takvoj scenskoj autorici pogrebna ljubavna tema nije nepoznata i strana, i Ana će svakako bez sumnje, umjeti da otkrije dobru, živu, baladesknu frazu za ovakav specifičan ljubavni slučaj, kako se, eto, njihova, nazovimo je tako, »pjesma« gasi, a glavno je da se kantilena završi efektnim ausklangom i pljeskom, jer, ipak, kod ove vrste pogrebnog ljubavnog posla, na kraju, iznad svega, najvažnija je stvar uspjeh

sa dobrim kritikama, razumije se, jer kada se pisala *Medeja,* i onda su bile od ljubavi važnije dobre kritike, a tih je bilo na pljuskove, jer poezija, u principu, bez obzira na to od čega nastaje, da li od smrti ili od ljubavi, bit će da nije drugo nego igra riječima, jer poezija je, kao što jednoglasno tvrde svi auguri, pitanje štampe, a u tome se i krije tajna pojedinih pjesničkih talenata da umiju otkriti kvintesenciju svog vlastitog izraza u štampi, jer kada bi Kamilo sada, u slučaju svoga pisma (što ga gospođi Ani piše već dva puna mjeseca), bio poetski doista nadaren, što, nažalost, nije, i kada bi umio otkriti odgovarajući poetski izražajni oblik za svoju zbrku, to jest kada bi znao da pronađe na vlas odgovarajuću formulu za svoje ljubavne brige, napisao bi nešto što bi s jedne strane bilo možda intimno pismo, a s druge opet istodobno i takozvano »umjetničko svjedočanstvo«, pa kad bi umio uzvisiti svoju frazu do one publicističke visine koja se u feljtonima i u štampi uopće zove »visoki literarni nivo«, bilo bi sasvim sporedno da li je njegovo pismo upućeno preko poste restante, na ime gospođe Georgette Leblanc, Galerie des beaux–arts ili štampano kao feljton u novinama, jer ta »vrsta proze« ne bi više bila nikakvo individualno pismo, nego »poezija«, a epistolarna feljtonska poezija mogla bi se prozvati melodramatski i *Ljubav na odru,* što je gospođa Borongay, uostalom, davno već i uradila, pa čeka još, po svoj prilici, samo na tu formalnost, da mu pošalje teatarski program sa pozivom na premijeru, da bi s autoricom i s njenim gospodinom metteurom en scène proslavio njihov zajednički pariski uspjeh, jer uspjeh je za jednu *Ljubav na odru* od pretežne važnosti, a, osim toga, Ana je sa scene svoga dramoleta izgovorila, po svoj prilici, sve što bi bila mogla da mu piše, i zato mu, logično, nije napisala ni riječi."

„Ljudi koji se razumiju u profesionalnu tajnu poezije i ne taje da je ona samo to i ništa više, naime, više ili manje vješta igra slovima, takvi ljudi štampaju svoju poeziju za pare, njima

je poezija »poziv«, oni su profesionalni »poeti«, kao što je netko zubar ili odvjetnik, međutim, nad Aninom antipatičnom medejskom igrom i nad najnovijim »odrom« njene »Ljubavi« spušta se zavjesa, jer sve što se odigrava među njima, između Ane i njega, i to ne u stihovima, nego između dva groba, onoga na Mirogoju i onoga u kerepeškoj kamráthovskoj obiteljskoj grobnici, pojava je posvema naravna, sasvim obična, zapravo svakodnevna: dva groba, dvije smrti, dvije žene na odlasku u nepoznato, jedna majka i jedna prenapeta djevojka, motivi takvih smrti javljaju se i u literaturi gotovo svakodnevno, no, opet, preostaje da se odgoneta osnovna misao nadasve čudne i iznenađujuće pojave, da su prošla četiri mjeseca, a da iz Bayreutha, iz Baden–Badena i iz Antibesa nije stigla ni jedna jedina riječ, ni najbanalnija fraza o samom slučaju ovih smrti, i to ne riječ sentimentalne utjehe, jer zašto bismo se tješili, nego baš ni jedna jedina normalna ljudska riječ o svemu što se dogodilo, a sve se ipak desilo u vezi s Anom, pa uzela se ova pojava kritički ili ne, sam fakat nejasne i mutne Anine šutnje govori mnogo više od svega što bi bilo potrebno da se kaže, a možda i više još od svega što bi jedan čovjek uopće i mogao reći svom bližnjem, pa ipak, zbog logike ili zbog nekog dostojanstva, glupu ovu gluhonijemu, poganu i zlu šutnju trebalo bi razdrijeti kao luđačku košulju, o njoj bi trebalo progovoriti dosljedno, jasno, logično i neumoljivo grubo, sa svim potrebnim konzekvencijama, da je od te dame veoma ljubazno, učtivo, obazrivo, takoreći delikatno da ga obavještava o svome kretanju, kako on, prepušten mjesecima punoj neizvjesnosti, ne bi prestao biti upućen u tajnu njenih kretanja, da mu je drago znati kako je prisustvovala prvorazrednoj izvedbi *Meistersingera* ili Mozartovog *Requiema,* ili kako je imala mnogo sreće kod baccarata, i tako dolijeću obojadisane razglednice sa raznih strana kao golubovi, te se ne bi moglo reći da ga je zaboravila, a sve te mile billete d'amour supotpisuje i srdačnim prijateljskim pozdravi-

ma popraćuje, kao neka vrsta gospođina sekretara, njemu tako draga ličnost gospodina arhitekta, koji je kao od boga stvoren da prati slavnu gospođu poetesu po koncertima, po premijerama, po kartašnicama i po hotelima na Azurnoj obali, a upravo taj Anin ljubavni izlet na Azurnu obalu, to je ono, što bi u pismu trebalo naročito naglasiti kao nerazumljiv izazov, jer koliko god je čovjeku drago da se žene slaboga zdravlja čuvaju od pogane zime, i to na Azurnoj obali, ipak, do vraga, postoji neka konvencionalna granica, kad se takva tvrdoglava i ustrajna šutnja pretvara u nešto što se ne može ocijeniti kao krivnja ili kao namjerno izazvana ozljeda ili uopće kao čin uperen svijesno protiv nečijeg moralnog ili tjelesnog integriteta, a ipak, mislilo se o takvom postupku slobodoumno ili ne, ipak je takva drska šutnja objavljenje više–manje nezdravog mentaliteta, a kao metoda nesumnjivo nespojiva s boljim običajima."

„Kada je riječ o raznim vrstama nespojivosti, otvaraju se krugovi jalovih starih raspra, koje su trajale između njega i ove duhovite dame takoreći od prvoga dana, a da se nije razbistrilo ni objasnilo baš ništa, jer posljednja tri dana njihovog balatonskog izleta protekla su u glasnoj svađi na poznatu temu: ili–ili, ili da se Ana razvede ili da prekinu, a, eto, Ana se nije razvela i nisu prekinuli, a što se njene eventualne odluke tiče, vidi se, Ana je odlučila da ostane s Erdélyijem, jer zašto bi inače bila otputovala u pratnji svog takoreći ozakonjenog i protokolarno priznatog trabanta, koji u njihovom trokutu od početka ove igre važi kao ljubavnik, i tako, bez nekog originalnog razmišljanja, Kamilu danas, sve kada to i ne bi želio, ne preostaje, nego da se pomiri sa stanjem kakvo jeste i da se zahvali Ani na svim njenim milostima, i bez obzira na to hoće li još ikada u životu tako intenzivno osjetiti što se može dogoditi čovjeku koji je, narkotiziran ženskim šarmom, izgubio svaku rasudnu moć i sposobnost, on treba da se dostojanstveno povuče, da odluku svoju odredi nedvoumno, smiono, s akcentom, kako simpatija

može da bude na ovome svijetu veoma mnogo, suludih i strastvenih, pa i abnormalnih, svejedno, samo nikada ne smiju da se pretvore u pasju gužvu, to, baš to, samo to i tako, u bestidnu gužvu, a baš to bi trebalo izgovoriti, imati smionosti da se to izgovori, bilo pa nije, a ne treba ništa ni žaliti, sve je prolazno, prema tome, zbogom."

„Što se nespojivosti tiče, bilo ih je mnogo, bilo ih je mnogo od početka, bilo ih je i prije no što se on pojavio pred Anom, jer i stari Erdélyi, i Baranyai i mnogi drugi bili su već tu, a što se rastanka tiče, ako je istina da se Anin dramolet *Ljubav na odru* sprema za scenu, Ana, naslućujući da zvona zvone, anticipira sve što bi se moglo uopće između njih i izgovoriti, i, prema tome, bilo bi najbolje da se zaobiđu dosadne stvari i da se prijeđe na samu stvar, »draga moja, do dana današnjega nisam smogao toliko snage da vam javim kako je došlo vrijeme rastanka, ali, eto, danas vam pišem svijestan toga«, i tako dalje, i tako dalje, a to bi bilo banalno, to bi bilo glupo, tako se rastaju lajtnanti sa svojim sezonskim kelnericama, tako je Ani na kraju romanse pisao, po svoj prilici, njen husarski lajtnant, ostavivši je s djetetom, »mila moja, došlo je vrijeme da se rastanemo, ja sam kao što znaš švorc, a ti opet nemaš kaucije«, međutim, danas, kad je naslijedio Zdenčaj–dvor, materijalni momenat ne igra nikakve uloge, a govoriti ponovo o novcu, bilo bi vulgarno, no bez obzira na novac, trebalo bi biti logičan, »govorio sam s vašim suprugom telefonski i tako slučajno doznao da ste Kamráthovima izrazili svoje poetsko suučešće (čitajući vašu kondolenciju, svi su glasno plakali), a do ovog slučajnog saopćenja sa strane vašeg muža, ja, vidite, kao naivčina, nikako nisam mogao pretpostaviti kako je moguće da, znajući za Jolandinu smrt, vi niste bili osjetili potrebe da mi se javite, jer Jolanda nije umrla iznenada, Jolanda nije bila sabrana već odavno, sve njene reakcije bile su povišene već godinama, ta se smrt spremala isto tako godinama, ovo poremećenje

prijetilo je da bukne isto tako već godinama, nema sumnje, i to bez veze s nama, dakako, ali, opet, indirektno, ipak, sve je to počelo ipak u vezi s našim posljednjim izletom na Balaton«, ne, ne, i to bi bilo glupo i nametljivo, neukusno, vezati slučaj Jolandine smrti sa balatonskim izletom, koji Ana pokapa sama kao svoju »Ljubav na odru«, ne, ne, vezati to s dramom jedne egzaltirane djevojke, ne bi bilo ukusno, prema tome, bilo bi mnogo logičnije osvrnuti se na Baranyaia, na sam fakat kako u ovim trenucima (neizrecivo bijednim, nema sumnje) Ana nije umjela izmisliti ništa mudrije nego da izaziva tim svojim »tipom«, da, to je prava riječ za ovu dubioznu ličnost, o kojoj mu je asistent sa klinike profesora Rudnyánszkoga neko veče pričao, da će Baranyaiu biti povjerena restauracija budimskoga Grada, a bilo bi, nema sumnje, nerazmjerno logičnije početi oproštajnu epistolu čestitkom na uspjehu gospodina Baranyaia, jer »kada nekoga sreća prati na kartama, nije čudo da mu s lijeva i s desna lete prepuni cornei d'abondance, i tako će Baranyaieva restauracija budimskoga Grada, nadajmo se, prosuti šake zlata i na poetsku stazu gospođe Erdélyi, koja nije, doduše, srebroljupka, ali ne prezire plodove zemaljskog obilja, poštujući veoma mudro magiju dukata, što se iz njene posljednje trijumfalne poruke iz Baden–Badena može pročitati i izravno a i između redaka, i, prema tome, Anine su šanse veoma dobre, više od toga, njene šanse su upravo sjajne, a što se tiče kombinacija o njihovom eventualnom braku, te šanse poslije majčine smrti isto tako nisu manje, no bez obzira na to što je motiv sam po sebi vulgaran, ne bi ga trebalo ne naglasiti, jer gospođa je oduvijek pokazivala veoma mnogo interesa za Kamilovo eventualno nasljedstvo, koje se sada majčinom smrću ostvarilo, tako da Kamilo kao vlasnik Zdenčaj–dvora stoji materijalno svakako nerazmjerno bolje nego za balatonskih pregovora, i, prema tome, svaki ekonomski momenat u slučaju Anine rastave postao je sporedan, pošto su ekonomski momenti često bili

kamenom smutnje, kada se u eventualijama, da bi se Ana ipak priklonila njegovoj molbi da ozakone svoju vezu, radilo o isključivo materijalnom momentu, koji u njenim dokazima, da ne će mlada čovjeka da optereti brigama, nije bio bez uvjerljivosti«, no i to bi bilo neukusno, zveketati danas cekinima, a bilo bi, nema sumnje, duhovitije, da se zainteresira za Aninu premijeru, zašto mu nije javila da stoji pred svojom pariskom premijerom, nego ga pušta bez glasa i bez obavijesti da tako vesele i uzbudljive stvari, kada se radi o njenoj *Ljubavi na odru,* doznaje od stranih lica?"

„»Sanjao sam neku noć o vama, sanjajući da vam pišem pismo, da biste bili toliko dobronamjerno skloni spram moga sna, da mi dopustite da vam kažem zbogom, jer ipak, niste li zaboravili, ni jednoga dana nisam se pomirio s vašom haremskom ulogom, a da ostanem sjenka u sjeni jednog pederasta, koji se pred svijetom diči da uživa vašu sklonost kao vaš autentični ljubimac, tko to smije i tko to može od mene tražiti, draga gospođo?«

Ili: »Nisam siguran da ćete u životu sresti nekoga tko će vam biti više odan, mislim, više slijepo odan, ali pod ovim okolnostima ne mogu dalje, i molim da me razriješite svih naših, pak i konvencionalnih relacija, jer po cijenu samozatajenja vlastite ličnosti ne ću da živim u poniženju, da, treba da kažem još težu riječ, u sramoti.«

Ili: »Molio sam vas da ozakonimo svoju vezu, a vi ste to prozvali mladenačkom hirovitom neuračunljivošću, ogradivši se od smiješne pustolovine još smješnijom, a to je premijera vaše *Ljubavi na odru,* i dok vam se legalizacija našega odnosa pričinjala komičnom, to, da se vaš gospodin Erdélyi hvali kako se dobro osjećate u pratnji svog najvjernijeg prijatelja, to kod vas ne izaziva nikakve ironične asocijacije, dakako, jer na sve te probleme gledate feljtonistički, a bojim se da ste od svega stvorili najbanalniji feljton u nedjeljnom prilogu *Madžarskoga*

slova, poslije čega mi ne preostaje nego da vam čestitam, ne učestvujući više u povorci vaših poklonika, koji se dive izvanrednoj pojavi vašeg feljtonističkog talenta.«"

Pismo, koje je na kraju, poslije tristatridesetitreće varijante, uputio bez razmišljanja, iznenada, bilo je naškrabano takoreći kao usput, pa kada ga je predao gospođici na pošti, preporučeno, i kad je pravilna, četvorokutna hartija od omota pala u pletenu korpu među gomilu pisama, i kada se pismo zaista otkinulo i odletjelo iz ruke, Kamilo je imao impresiju da je palo mrtvo, kao odsječeno sjekirom, te gužvajući u ruci traku recepisa kao vrpcu kobnog telegrama, koji mu javlja nečiju smrt, osjetio je kao da gubi svijest, a bio bi možda pružio ruku spram poštarice da mu vrati to prokleto pismo, no bilo je već kasno: jedna podvornička kreatura, koja je tako vlažnoljepljivo, kiselkastosivo vonjala po plijesni, priljubila se uz Kamilova leđa u gužvi sasvim tijesno, intimno, toplo, kaput uz kaput, tijelo uz tijelo, jer je prilično mnogo svjetine nagrnulo u poštu u predvečerje, a tkanine i koža i ljudsko meso, sve je mirisalo po svježem mokrom snijegu, koji je počeo praminjati sve teži, spuštajući se sve hitrije u širokim mokrim maramicama na tople obraze prolaznika.

Nisam od vas, od mamina sprovoda, primio ni slova, jer one vaše razglednice poslije Jolandine smrti, od Bayreutha do Antibesa, ne mogu smatrati pismima. Sve što bih imao da vam kažem vi znate napamet, i što da vam dosađujem? Ne ću vam, prema tome, reći ništa nego to, da vam ne ću više nikada reći ništa.

Zahvaljujući vam na svemu, opraštam se od vas, a mislim, koliko se poznam, zauvijek. Vama i Vašoj »Ljubavi na odru« sve najbolje. K.

»Evo nam mile Cvjetnice«, raspjevao se gotovo lirski stari Mihàl, obrezujući lozu na Ladanju, a baš u takvoj limunastožutoj rasvjeti oko »mile Cvjetnice« našao se Kamilo prošle noći, klečeći nasred blatne ceste, sagnut nad trulim crkvenim kleca-

lom svetojanskim, listajući starostavnim folijantima, kao sjenka staroslovjenskoga bukvojeda, u crnom svilenom kaftanu, koji u gnjilim, crvotočnim pergamenama traži sakrivenu tajnu tajanstvenoga smisla Jolandine smrti, a čitava scena odigrala se kod stare gradske peštanske živodernice, na smetištu iza željezničkoga nasipa, daleko vani, na periferiji, na kraju Üllőjske ceste. Iz jedne jedine osamljene dvokatnice, usred prazne livade, osjećao je Kamilo kako ga iz prvoga kata promatra stari Kamráth, sakriven iza zavjese, dodirujući ga otrovnim pogledom kao pauk ticalima, iz antipatične sobe, prenatrpane pokućstvom: mnogo staromodnih politiranih ormara, krletke sa živim pticama, kanarinci, šojke, kompoti, zlatnouokvirena ogledala, na sivim prljavim prozorima poderani čipkasti forhangi, sve u neredu, kao da su se Kamráthovi doselili u ovu šintarsku rupu sa čitavim rekvizitom svog bogatog peštanskog stana, a iz prenatrpane stare krame, što bi po rasvjeti politure i po boji baršunasto tamnokrvavih zavjesa mogla biti dekoracija stana tetke Uršule, sakriven, u polusvjetlosti luckastoga vašara, promatra Kamila stari Kamráth, ali to je, osjeća se, nadnaravna ljudeskara, živoder u gali, gospodin stasit, možda krvnik, u crnom salonroku, bradat, sa crnom kovrčavom bradom do pupka, sa bogatom, masnom, patrijarhalnom, kao antracit tamnom, blistavom bradom, i ta Kamráthova kovrčava, grčka, kaluđerska brada vijori se masna, gusta i teška kao kišom natopljen barjak, pa dok Kamilo pretvorljivo pobožno, kao od straha, kleči, u blatu, nad folijantima, osjeća kako ga bradata prikaza hipnotizerski oblijeva tajanstvom poganog pogleda, dodirujući mu zatiljak i tjeme lepezom svojih magičnih krila kao šišmiš, kada se u prvome spratu na fasadi, iznenada, raskrilila baršunom zavješena portijera, i na balkonu, zalijevajući cvijeće, pojavila se Jolanda, blijeda, turobna, tako čudno netjelesno prisutna a ipak živa, da se Kamilo trgao iz priviđenja sa logično sređenim mislima.

„Ljudi u snu osjećaju tajanstvo pod zvijezdama više nego na javi. Sanjajući o pokojnicima, ljudima se životna tajna pričinja nerazgovjetnijom, a, pomisao da mrtvaci ustaju iz grobova, ispunja ih grozom. Glupani ne pomišljaju ni trena da je život u najsvakodnevnijim objavljenjima isto tako nerazgovjetno čudo od sna i od priviđenja, jer ako se netko poslije svoje smrti pojavio u snu živa čovjeka, to jest ako se vratio s onoga svijeta među nas žive ljude, pričinja se to čudom, ali je nerazmjerno veće čudo što se čovjek kao otjelotvorenje sna uopće pojavio u našem svakodnevnom snu stvarnosti kao mesnato biće, pretvorivši se, od nečega čega nije bilo, u živi san, pa kada se već pojavio u snu kao čudo od sna, on usred našeg sanjanja na javi nije manje čudesnija pojava nego kada se mrtav javlja u svijestima živih kao uspomena. Ljudi nisu pjesnički nadareni i tek kada opisuju uzbudljive ljepote svojih snova, u stvarnom životu slijepi za bilo kakvu ljepotu, pretvaraju se u pjesnike, nesvijesni da su to, a, ipak, pričajući kako im se javio pokojnik u snu, riječi im zvone kao stihovi, govor im je povišen nemirom i strahom, svi su glupi kao mačke, mijauču, i to je sve."

ZOV CARSKE TRUBE

Sve do sivog novembarskog jutra, dok iz očeva pisma, kao ljigava žaba, nije promolila svoju zelenu glavu tiskanica Vojnoga Odsjeka Zagrebačkog Magistrata, da se »punoljetni vojni obveznik Kamilo Emerički, u smislu zakonskih propisa, paragraf taj i taj, i u smislu poziva carskog i kraljevskog Popunidbenog Zapovjedništva carske i kraljevske Pukovnije broj 53, dne 7. novembra, u zgradi kasarne Prijestolonasljednika Rudolfa, paviljon broj 2, prizemno lijevo, soba broj 73, komisiji za asentaciju prijaviti ima«, sve do toga maglenog novembarskog jutra, kada je Kamilo, još u postelji, kod jutarnjeg čaja, prosto zabezeknut zinuo u tu glupu pozivnicu, sve, što se u krugovima njegove svijesti zvalo »Austrija«, bilo je zapravo neka vrsta logične, više–manje temperamentne igre riječima, ali toga jutra ova nadasve čudestvena riječ »Austrija« pretvorila se u zloslutnu prijetnju, u neposrednu kobnu opasnost.

Do toga dana »Austrija« bila je za Kamila motivom nervoznih prepirki i još od djetinjstva poticajem na neku mutnu pobunu, izvor uzbuđenih psovki, nadahnutih »gnjevom pravednika«, beskrajna poplava glasnih riječi, izgovorenih u vatri svađa, predmetom dugih i nesuvislih rečenica, duhovitih, a na momente opet bijesnih, s trajnom antipatijom spram mase izazovnih pojava, »uperenih protiv interesa Hrvatske«, još od Jojinih dana, kada su podmetali eksplozive, pa preko Hungaricuma sve do Erdélyijevih *Barjaka,* ali toga jutra u Kamilovoj sobi pojavila se Austrija kao glasnik gvozdenog Imperativa u

Ime agramske carske i kraljevske Komande, u Ime Vrhunaravne Vlasti, sa priznatim Višim, Vrhunaravnim Atributima Sile, koja raspolaže nepojmljivim pravom da Njemu, »slobodnom i nezavisnom građaninu«, naredi, da kupi željezničku kartu i da krene na put, i to u roku od tri dana, to jest, ako je danas subota, najkasnije već slijedećega utorka uveče, kako bi se pravodobno mogao prijaviti regrutskoj komisiji u kasarni Prijestolonasljednika Rudolfa, ne želi li da se izvrgne pozitivnim zakonskim posljedicama u obliku stroge kazne zatvora do dvije godine, a da sve to nije šala, vidi se i iz očeva pisma, kojim ga usrdno moli da nikako ne odgodi svoj dolazak, jer da je on osobno poduzeo sve što mu je bilo u tehničkoj mogućnosti, kako bi ova nesretna regrutacija ispala kao puka formalnost, i zato, »s obzirom na mogućnost izmjene u sastavu komisije«, neodgodivo je nužno da Kamilo stigne na vrijeme.

U samom pozivu na asentaciju nije bilo zapravo ničeg abnormalnog. Igra oko regrutskog mesa bila je predmetom dopisivanja između oca i sina već više od mjesec dana, i, prema tome, jutrošnje pismo zaista nije stiglo neočekivano, no sve ono nesputano što je Kamilom vitlalo posljednjih dana, osjećaj ugroženog dostojanstva, sve se ustalasalo neobuzdano, i on je osjetio kako ga je oblio oganj povišene temperature, i kao da mu je planuo krov nad glavom, on je skoknuo do prozora, bos, u košulji, potpuno luckasto, bez svrhe, kao da će se sunovratiti.

„Znači, on nije zapravo ništa više ni manje nego jedan od stotina tisuća carskih regruta, pseto, evidentirano kod gradske šintarske oblasti, on treba da se skine do gola, da dobije svoju pasju ogrlicu s markom, da podvuče rep, da se preda gorilama na milost i nemilost, da ga vagnu kao mesari, da ga izmjere, ošišaju, obuku u smrdljivu naftaliniziranu krpu, da mu navuku grube cokule, da ga potjeraju na kišu, na snijeg, na livade, na daleke maglene ceste, u ništa, u bezglavo glupo ništa, a zašto, ni za što, da kušuje i da prisluškuje kao dresirano pseto zviždуku

gazde, da laje na lancu ili da krene u hajku, na zov trube, kao braker kad goni zečeve. Prekrasno! Usred Evrope, danas, u Dvadesetom Stoljeću, to znači biti slobodan građanin jedne civilizirane zemlje, to znači biti čovjek, koji iznad svega poštuje svoje individualno moralno–političko uvjerenje, vjerujući u uzvišene principe humanizma, u čovječanstvo, u progres, a dovoljno je da mu neki barabe adresiraju običnu tiskanicu, a ti se, dragi moj, ropski ulizujući javljaš poštovanoj gospodi Regimentsarztima, skidajući svoje gaće i svoj kmetski šešir, klanjajući se do crne zemlje, ponizili su te, oborit će te na koljena pred Svetom Slikom Njegova Veličanstva, Tvog Vrhovnog Komandanta, zaprisegnut će te pod silom na Vjernost nečemu u što ne vjeruješ i što smatraš svojom ličnom i narodnom sramotom. Da se takav izazov desi danas bilo kome u Engleskoj, buknula bi revolucija u dvadesetičetiri sata, ali, dakako, kada je čovjek imao čast i sreću roditi se u ovakvoj tatarskoj, hunskoj satrapiji, što da radi, kamo da pobjegne, kada kuca sat na tornju te nas zove u nove Hungaricume, u nove Franciscojosephinume, u nova poniženja, kojima ne će biti kraja ni konca."

Pod prozorima, ulicom Franje Rákóczija, sina Jelene Zrinske, kroz koprenu novembarskog mokrog snijega stupala je carska počasna kompanija sa prokislom tkaninom od crno–žutog barjaka, uz pratnju i lelek i halabuku truba, pladnjeva i bombardona, a mali, crni, dlakavi pony, zapregnut ispred velikoga bubnja, kao da vuče ogroman teret, probijao se kroz mećavu spuštene glave, da bi se spasio od udara vjetra koji vitla snježnim oblakom, a kompanija, zavijena snijegom, razdražena divljačkim udarima truba i bubnjeva, udara ludo o asfalt okovanim bakandžama kao kopitima, te se odjekivanje trompeta sa jekom bubnja i regrutskih potkova osjeća kao daleka grmljavina.

„Kako bi bilo da pojurim u košulji, bos, u ovu ludu mećavu, za ovim paranoidima, spadam ionako k njima, strpali bi me u

luđačku košulju", otrijeznio se Kamilo na hladnim parketima, vrativši se pod poplun, gdje se pod vatom sačuvao još dašak tjelesne topline, te ga je dodirivanje mlakog platna vratilo u svijet normalnog jutarnjeg raspoloženja.

„Zašto je tako luckasto reagirao na očevo pismo, kad ovaj prokleti poziv u vojsku očekuje već više od mjesec dana i kada se već u principu bio pomirio s time, kako bi možda bilo najnormalnije da se desi nešto neočekivano, što bi se u njegovom razdrtom stanju pojavilo kao imperativ, koji bi čitavu ovu glupu i nedostojnu, bolećivu zbrku uputio posvema drugim, od njegove lične volje nezavisnim smjerom."

„Kao hijena u menažeriji, on se već danima vrti u krugu prijeteće opasnosti, očekujući da mu na vratima pokuca Usud, jer kada smo se već jedamput dogodili pod zvijezdama i provirili svojom njuškom kroz toliko reklamiranu platonsku, zvjezdanu plavu koprenu, i kada nam je ovdje dolje određeno da živimo u znoju lica svoga, to, da smo rođeni kao regruti, to nam je suđeno već u kolijevci i, prema tome, čuditi se pozivu na stavnju, zaista je bizarno", tješio se logikom carskoga i kraljevskoga podanika, smirujući živce u očekivanju, ali kada se jutros pojavilo ovo očevo pismo kao mjenica koja se više ne može prolongirati, bubnjevi i trube s ulice odjeknuli su tako krvnički kao da prate čovjeka na stratište, i on je nagonski neposredno, upravo krvavo osjetio kako je prijetnja brnjicama i korbačem prestala biti šalom.

Lunjajući nekog predvečerja gradskim centrom, zapelo mu oko u izlogu jednoga antikvarijata o carski i kraljevski Exerzierreglement za Infanteriju, i, plativši za izdanje iz godine 1891 fantastičnu sumu od tri krajcara, izgubio se u tako čudestvenim predjelima logike i morala, kao da ga je netko pogano začarao, nikako ne uspijevajući da se snađe od snebivanja, da li je moguće da se usred civilizirane Evrope štampaju takve nevjerojatne, da, upravo đavolske knjige?

Prvi put u životu osjetio se bespomoćno slaboumno balavim i nesposobnim, priglupim i beznadno lošim đakom, koji stoji pred time da ga školuju, da ga obrazuju, kako bi mogao da stekne visokomoralna svojstva i tehničku vještinu da postane Ratnik, a da šanse, da se ne će morati podvrći ovoj torturi, nisu sasvim bez rizika, to je po posljednjem očevom pismu bilo više nego sigurno.

„Škola, u koju ga šalje gospodin otac, u ime svojih visokih, državotvornih principa, nije Hungaricum, to više nije Franciscojosephinum, to nisu *Barjaci XX Stoljeća,* to je disciplinirana, jezuitska ludnica, sa jedinom odgojnom svrhom, a ta je: smrtonosno rukovanje svijetlim carskim oružjem, to jest puškom i nožem, a jedini praktični ideal ove škole: »ratna vještina«, jer, istjerujući iz regruta zlovolju, lijenost i čitav niz slabih i loših građanskih navika, uzdižući regrutu moralnu snagu do idealnoga samopožrtvovanja, samo tako i na takav drakonski, spartanski način, preobrazit će se jadni civil u carskoga vojnika, to jest u pravog carskog i kraljevskog Ratnika, dostojnog tog uzvišenog poziva, da bi u najtežim ratnim momentima kao lojalan kadaver izvršio svoju dužnost u službi austrijskoga Cara i madžarskoga Kralja, na temelju člana VII, točka a, b i c temeljnoga Zakona o Nagodbi, sklopljenoj s jedne strane od Kraljevine Ugarske s Erdeljem godine 1867 s Austrijom, a s druge sa Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, godinu kasnije, godine 1868."

„On će kao jesenski, zakašnjeli regrut, koji stiže po članu VII, točka a, b i c, i po paragrafu 32 Obrambenog zakona, biti podučavan pojedince, i on će prve dvije nedjelje regrutske izobrazbe nositi pušku samo od kasarnskog rajona do egzercira, a treće i četvrte nedjelje regrutovanja nosit će pušku na egzercir i natrag već punih pet sati, da bi od četvrte nedjelje pa dalje nosio već i telećak, s potpunom ratnom opremom, dnevno po šest sati, i tako on ne će više stajati plandujući, neprisiljeno,

civilno, razuzdano, nekorektno, nego stegnuta tijela i ramena, ispruženih ali neukočenih koljena, s utegnutim trbuhom i tijelom iz kukova uzdignutim, s dlanovima priljubljenim o šav od hlača, sa prstima sklopljenim i savinutim, dodirujući palcem šav od pantalona tako da mu ruka leži mirno, ukočena kao od voska, a glava se drži uzdignuta, nepokretna, uvijek postojano budna i na zapovijed spremna, pa kad se komandira — links schaut, to jest da pogleda lijevo, on će baciti pogled i glavu strelohitro — links, to jest lijevo, ali, molit ćemo, tako da eventualno ne zavrne možda i rame, a kada mu narede da gleda — rechts schaut, desno, on će istoga momenta baciti svoju glavu — rechts, to jest desno, i tako ostati da gleda rechts, to jest desno, dok ga komanda ne vrati da gleda pravo, a kada mu narede da krene, on će krenuti, ali ne — ne znam kako, razuzdano kao Cigo, kao civil ili kao smrdljiva đačka lijenčina, nego strogo, vojnički, u smislu Reglementa, ne podižući, razumije se, koljena, ne brzajući bezglavo, ludo, nego mirno, dostojanstveno, sto i petnaest koračaja u minuti, sto i petnaest koračaja u minuti, i ni jedan manje ni više nego sto i petnaest u minuti, i to tako odmjereno da će na komandu: »Marširati, marš«, krenuti, istoga trenutka, bez razmišljanja, lijevom nogom, sagnuvši je u koljenu, ponesavši se gornjim tijelom naprijed i uzdignuvši nogu nad zemljom tako da je vrškom svoje cipele ipak ne dodirne, pa kada je svoju nogu ispružio po propisu za punu dužinu čitavoga koraka, i to točno za sedamdeset i pet centimetara, on će je okrenuti vrškom cipele prema dolje i cijelim stopalom spustiti na tlo i tako će stupati naizmjence lijevom i desnom, desnom i lijevom, na isti način, lijevom ispred desne a desnom ispred lijeve, u dobrom, strogom i uspravnom držanju, smiono, bez kolebanja, bez obzira na to da li pada kiša ili pali sunce, da li sniježi oko svete Kate ili zviždi vjetar oko Kandelore, da li je Uskrs ili Fašnik, ljeto ili zima, istim ritmom, u minuti sto i petnaest koračaja, sedamdeset i

pet centimetara dugih, svaki korak sedamdeset i pet centimetara, i ni milimetar više, i on će stupati tako, eins–zwei, eins–zwei, jedan–dva, jedan–dva, desna–lijeva, jedan–dva, i to tako dugo dok ne odjekne zapovijed da stane — halt, kad će se zaustaviti, Kompagnie, halt, i to tako da desnu nogu privuče k lijevoj, kvrcnuvši petom da se čuje kako je stao i kako se kao dobar regrut zaista zaustavio."

„Ako mu zapovjede da klekne, on će kleknuti, da legne, on će leći, bez obzira na to gdje i kada, u blato, u vodu, u đubre, u snijeg ili u krv, da trči, on će trčati, da puca, on će pucati, da natakne bajonetu na svoju pušku, on će je nataknuti, da navali na juriš, on će navaliti, da urla hura, on će urlati hura, hura, hura, da udari nožem u prsa neprijateljska, on će udariti u prsa, i tako će klati i udarati i bosti i ubijati, kundakom, nožem, revolverom, mašingeverom, sabljom, nogama, rukama i zubima, on će pucati i klečati i trčati i hodati i bježati i ležati i kopati rovove, i klati se i boriti se i pucati i urlati i jurišati, a kod juriša, kod borbe oko u oko, kod pokolja prsa o prsa, on će nastojati da pokolje što više svijeta, da probode što više ljudskog mesa, da bode, da reže, da siječe, da para bajonetom, da davi, da grize, da urla, da mrzi, da proklinje, da viče, da se bori do pobjede, jer tko izdrži borbu na nož i na kundake prsa o prsa, taj je pobjednik, a tko bježi, taj je pobjeđenik, a Hrvati, lijući svoju krv već četiristo godina za Previšnju Dinastiju, nikada u carskom mundiru pobijeđeni, nisu napustili ni jednog ratnog poprišta u tridesetitri rata i u tristatridesetitri bitke, vjerni svojoj carskoj Prisezi, svijesni svoga kraljevskog poziva da su rođeni na svijetu isključivo u tu svrhu da Boga spoznaju i da za svoga uzvišenoga Vladara ginu."

Još na Ladanju Gornjem, dok je živio stari Kalman, Kamilo je u ladanjskoj biblioteci otkrio bogato ilustriranu bečku Kroniku, štampanu početkom pedesetih godina prošloga stoljeća:

Die freiwillige Theilnahme der Kroaten an den vier letzten österreichisch–türkischen Kriegen.

Patetična apologija hrvatskom oružju i junaštvu, ilustrirana krvavim detaljima isto tako krvavog stoljetnog pokolja, možda je bila jednim od glavnih izvora Kamilovog odmetništva, jer se u ovoj, crvotočnom, pljesnivom svinjskom kožom ukoričenoj Kronici povišenim glasom govorilo kako su Hrvati poslije katastrofe kod Mohača i za prvih otomanskih opsada grada Beča, kao neoboriva hridina, prkosili na braniku carske, njemačke i austrijske Dinastije i, ginući u obrani zajedničkih interesa vjekovima, uspjeli da obrane svoj glavni grad Zagreb od kurdistanske opasnosti.

Pod barjacima careva austrijskih i kraljeva hrvatskih, Leopolda I, Karla VI, Marije Terezije i Josipa II, Hrvati su pod Bečom, pod Budimom i Beogradom, na Uni, na Kupi, na Savi, u Lici, u Dalmaciji, na Rajni, u Flandriji, u Šleziji, na Dunavu i na Labi ginuli u pokoljenjima, usred okrutnih krvoprolića svijesni da, braneći elemente Kršćanstva, umiru za Slavu i Sjaj Carskoga Žezla, koje je istodobno i Žezlo Hrvatskoga Kralja.

Eroberung des Schlosses Verovitiza am 9. Juli 1684, 4000 Kroaten unter dem Herrn General Lesslie und dem Herrn General–Wachtmeister Grafen von Trautmansdorff.

Ili: *Der General Palphi Graf von Erdödi, Banus von Croatien, erobert Duwitza 1685, mit 4000 Mann zu Fuss und 100 Kroaten zu Pferd.*

Ili: *Fünffkirchen wird berennet 1686, von Obrist Ivanovick mit seinen 1200 Kroaten, ingleichen von Obrist Baron Wainovick mit 2000 Carlstattern, nebenst dem Obristlieutenant Macker mit 580 Gräntzern, lauter Croaten.*

A kaj ti to, dečec, kipce gledìš, kak naše familije stare za Cezara in abyssum ibant, jer to je pekel bil v cezarske smertne pogibeli i v času smerti soldat cezarski veren i lojalen biti i ostati, a kaj su nam za to dali, frišku figu, prosim ja tebe i Boga

Dragoga, kajti Iura Regni Domovine naše v spoštuvanju ostaviti blagoizvoleli su ne, i još nekaj, gda je reč o Relikvijama, kaj nam su tu još kak jedini Spomenek Sloboštinah naših i kagbi rekel Privilegijah ostale, naj mi dopuščeno bude, sinek moj spoštuvani i dragi, tebi napervo donesti, kak je se to pravzaprav na nas Horvate Gospodin Cezar raserdil se bil, gda sam ja još v Požunu kak Regnikolarec Prava naše Domovine branil...

— Raserdil se je bil Cezar na nas Horvate jenkrat i zevsem je zevzel une position provocante suproti vsom ludstvu naše Delegacije radi kaksurekli »nepokornosti«, da smo najmre Kip Njegove Augustejše Osebe vun hitili iz kabineta kaj je bil kakti rezervjeran za našu Delegaciju, elem, da smo Cezarski Kip vun hitili, poteptavši ga, kaj je istina živa bila, jer kaj bu Kip Augustejše Osebe Germanskega Imperatora v Horvackoj Regnikolarnoj Deputaciji, kaj samo Horvackoga Sabora Čast v duhu Konštitucije preštimavati ima? A, Bog naš, Dragi Premiloserdni, kaj nam vse govorili nisu, da nas Cezar, koji nas kakti za veliki špot derži, brez sake milosti skončati hoče i da smo zbogradi velike cezarske Serditosti v pogibelji smertnoj, pa kaj smo zmislili, skomponjerali smo skup enu Homagijalnu Peroraciju, i tak smo, kak prave skolopendre javkajuč, skupskrpali i skupzlagali sakakšne oslarije, kagbirekel, o vernosti i o pokornosti, bumo rekli, da je Cezar, spoštuvani Strelec Božji, videči naš Horvacki Orsag po lamentacijam našim kakti kugom kaštigan i kurdistanjskim kampanjama, z gladom i z vojskum i z ognjem i sušom i tučom i povodnjami svakoversnem zdruzgan i stentan, jednum rečjum, videvši Cezar naš horvacki Fatum, kak je vnoge stare familije za funduš cezarskoga žepa zatrl, a kaj je drugo mogel, neg od plača nemoguči zderžati se, suze su mu z oči potekle kak dežd, pak je rekel Cezar: »Geniusu Patriae Vaše, Geniusu Patriae Naše Croatiae Pardon za navek«, i tak nas je kaštige, prosim lepo, zbantuval i nam za navek vse oprostil, a kaj smo drugo mogli, bogci bistrički, neg iscmizdreti

jenu narodnu sramotu više, da glavu svoju zdreka vun zvlečemo?

— I tak se pri nas — malgré nous à travers les siècles — za Augustejšu Osebu Cezarsku krv prolevajuč i s kurdistanjskom bandom — à la Croate vojujuč, krepavalo bogečki tristo let, a vse to kaj gledíš, te kipce o horvàckom harcùvanju, da je vse to bilo kakti z lojàlnosti spram one proklete švapske Hiže, das alles ist ja zusammengelogen, verstehst du, mein lieber Sohn, nicht einen Kreuzer wert, das alles war ja ein verzweifelter Kampf ums Dasein, für das nackte Leben, so zu sagen, a ne nikakšno bumorekli »homagijalno« žertvovànje za Augustejšu Osebu Germanskega Cezara! Dieser glanzerhöheter und triumphleuchtender Kriegshelm Seiner Römisch Kaiserlichen Maiestät schenkte uns kroatischen Malcontenten stets den Galgenstrick und das Galeerenruder; mi smo za njih navek bili Haidouchi, Uschochi, Martelossi, Morlachi, Rasciani, Dalmatineri i Schlawoniteri, i ono, kak se veli, kanonenfuter, pak baš više niš, pod Bradom Dragoga Gospona Boga, niš neg vu šloproku blažinče...

„*Die Schlacht bei Walxowa, die Vorwacht der Croatischen Truppen von einer Türkischen Parthey, so von Esseck recognosciren gangen, angegriffen und etlich und dreissig Croaten niedergehauen worden, ungeachtet der Herr General das Scharmüziren denen vorwitzigen Volontairs scharff verboten hatte,* te nema takvog Valpova ni Kostajnice, gdje nije bilo sasječeno, tu trideset, a tamo pedeset »Hrvata«, a sada je i Kamilu, kao vjernom »Hrvatu«, suđeno da se svrsta u redove tih haramija i kucovlaških volontairsa, kao toliki mrtvi njegovi pređi što su bili, kak je stari Kalman rekel: »carsko blažinče v šloproku i niš više«, nego baš to: hrvatsko meso, reš spečeno na žaru habzburškoga baruta."

Nije bilo potrebno da mu nad jadnom hrvatskom Kalvarijom djed soli pamet, jer, kao zrinsko–frankopanski osvetnik,

on se već davno, na Ozlju gradu, s Jojom bio zakleo da neće mirovati dok ne osvete sjekire bečkonovomješťanske, a spram Carske Armade, otkad se sjeća, odnosio se s prezirom kao spram livrirane cirkuske posluge, koja u crvenim atilama sakuplja konjske smokvice po žutom pijesku arene.

„Carska Armada, sa svojim bubnjevima i barjacima, prisustvuje paradama kod svečanog otvaranja Sabora na Markovom trgu, cilindri, banska gospoda u magnatskoj gali, presvètli i poglavìti ćelavci blistaju na suncu, grmi salva počasne kompanije, odjekuje Carevka, uzlepršali se golubovi od groma iz sto i dvadeset puščanih cijevi, a iznad gologlavog općinstva sipi sitna kiša od pastelnoplave prašine slijepih patrona, rasipajući se pod vedrim nebom kao pljusak korijandola, a sve traje kao permanentna Tijelovska Parada, kada gospoda oficiri srču budjejovičke krigle na gablecu kod Jegerhorna, kod Lama ili Cara Austrijanskoga, vječni austrokrobotski majalis agramerski, za koji je Frano Supilo, poslije Staroga, jedini imao kuraže da izgovori, kako hrvatska Riba od glave smrdi."

„Slaba provincijalna komedija od agramerskih parada pričinjala se s pravom doista lošom šalom, međutim, sada se ne radi više ni o kakvoj šali nego o zbilji, te se može desiti i to, pošto je kao regrutska mizerija sveden na nivo alžirskoga Beduina, da lično sudjeluje na Paradi kod svečanog otvaranja novog Hrvatskog sabora na Markovom trgu i da tako asistira revolucionarnoj Pobjedi naše drage Hrvatsko–srpske koalicije, te slavne narodnjačke čete, koja će u borbi za madžarske tangente izginuti sva do posljednje regnikolarne prevare, kao peštanski stipendist."

„Stajat će u počasnoj kompaniji, s utegnutim trbuhom i tijelom uzdignutim iz kukova, s lijevom rukom priljubljenom uz šav od pantalona, pridržavajući desnim dlanom grlo od kundaka, s glavom okrenutom desno, jer su mu komandirali — Kompagnie, rechts schaut, i tako će ropskim pogledom

pratiti Povorku visokih saborskih dostojanstvenika, predstavnika suverene narodne volje, uz himničke Haydnove akorde »Bože živi«, a pred njim, »Bože štiti«, crvenim sagom, u magnatskoj gala–povorci, u svečanom ritmu Carevke, »Cara našeg i naš Dom«, »u Stjepanove Krune Sjaju«, među rodoljubima kojima Kamilova kompanija odaje počast, prolazeći trgom u crkvu svetoga Marka, na svečani Veni Sancte, stupa trijumfalno novoizabrani zastupnik hrvatskoga naroda, doktor Amadeo Trupac."

„Bravo, doživljaj doista vrijedan da se doživi pod zvijezdama, a osim toga, u sveopćem zaglupljivanju sve što je on do dana današnjega umio smisliti o austro–hrvatskim stvarima i prilikama, sve je bilo nedostojno, da, upravo neoprostivo priglupo. Toliko se laje na sve strane o hrvatskoj politici, prokleta ta hrvatska politika proždrla je već nekoliko pokoljenja (gotovo nikoga i nema koga nije proždrla), a o najvažnijim stvarima nitko se zapravo nije usudio progovoriti ni jedne ozbiljne riječi! Do kog stupnja je naša stvarnost slaboumna, vidi se već i po tome što je i on sam, u vezi s pozivnicom Gradskoga Magistrata na asentaciju, počeo, kao pravi filistar, razmišljati o svojoj kolonijalnoj sudbini tek jutros. Živimo kao afrički robovi, regrutiraju nas u svoje kolonijalne armade, razvrstavaju nas po svojoj gospodskoj volji kao olovne vojnike, postajemo Graničari, naime ono, što smo od pamtivijeka bili, a i nismo drugo nego ono što jesmo, naime Graničari, a ovo, što se neodgovorno igra komedija jagnjeće lojalnosti i vjernosti, na osnovi temeljnoga zakona o Kompromisu s madžarskim Kraljem, sve je to opsjena prostote, jer drugo i nismo nego priglupi plebs, obično, jeftino hrvatsko meso za topovska ždrijela, to i ništa više."

„I on sam kao građanin, kao podanik, kao individuum, treba priznati, pojavu Carske Armade kao takve, u okviru svojih

nervoznih (često visokoparno nametljivih i umišljenih) razmatranja, nikada ni jednoga momenta, nije uzimao kao sudbonosnu, takoreći praroditeljicu ove lude operete, koja je svojim drajfirteltaktom počela prijetiti kao aždaja, jer tu se sviraju valceri s jedne strane, a iza kulisa bruse se noževi i štampaju reglementi, kako treba klati ljude, a nitko od političara nema smionosti da to kolonijalno stanje krsti pravim imenom, i jedini se Frano Supilo usudio o tome progovoriti, i to sa sordinom, i to alegorijski, između redaka, a i njemu su prebili kičmu i odbacili ga kao političko truplo, »sretni da su se riješili tog policijskog agent–provokatora«, kao što je to T. G. Masaryku izjavio jedan od kordunaških voždova, one dramatske bečke noći, poslije dramatske scene sa barunom Chlumetzkim u sudnici."

Pojava ove vojske, pomalo senilne, a pomalo smiješne, kao što su smiješne plehnate kacige vatrogasaca ili admiralski mundiri hotelskih vratara, nije se Kamilu, kao pravom, rođenom civilu i neznalici, pričinjala tako opasnom kao Jolandinom kuzenu oberlajtnantu Sturmfeldu, jer taj oficir, koji operira egzaktnim ciframa i koji se razumije u puške i topove, tvrdi veoma uvjerljivo kako ova družba oko bečkog Kriegsschula može doista da izazove eksploziju, i da se rat svakoga trenutka može strovaliti na naše glave kao stijena miniranoga kamenoloma. Austrijska armada, ono što su kuharice zvale »soldačija«, za gimnazijalnih dana, nije bila nikakva dramatska koncentracija četa između Zvornika i Bijeljine kakva se danas vrši na srbijanskoj granici, nego korzo na Zrinjevcu sa placmuzikom, Zapfenstreich s lampionadom i Zajčevom davorijom *Večer na Savi,* u predvečerje carskih rođendana, a jedini austrijski oficir u familiji, koga je Kamilo poznavao nešto intimnije, iza kulisa, bio je major Hussarek, suprug tete Uršule, vječno preterirana skitnica po raznim austrijskim bosanskim garnizonama.

Na proputovanju iz Tirola u Sandžak, bili su Hussarekovi proveli dvije–tri nedjelje u habdelićevskom donjogradskom

domu, kada se Kamilo gnjavio nepravilnim grčkim glagolima u trećem razredu gimnazije. Intimna starinska jednokatnica na bolte, zelenkasta rasvjeta u sjeni orahove krošnje, blaga svjetlost koja prodire kroz velove klorofila, obasjavajući mračne koridore fosfornim sjajem; puna kuća halabuke, tamo–amo, po čitavoj starinskoj zgradi, teta Uršula putuje sa svojim suprugom u Pljevlja, a Micika, unuka staroga Mike, sprema prtljag sa sluškinjama, obraćajući se Kamilu kao neka važna, u zakulisne obiteljske tajne nadasve upućena ličnost, dokazujući mu kako je zapravo dobro da Hussarekovi putuju baš u Sandžak, jer ondje će gospodin major imati ne samo dvostruku plaću nego i dvostruko obračunat službeni rok, a to ne treba smetnuti s uma, ondje je ratno stanje, a ratno stanje računa se duplo, što je opet velika prednost za penziju, a to nije mala stvar, jer se tako skraćuje trajanje aktive za nekoliko godina, kao što je to teta Uršula lijepo objasnila curama sinoć u kuhinji, kad je za svoga majora kuhala griz na mlijeku kao jedinu dijetnu papicu za hrabroga ratnika, koji putuje u Sandžak u ime zapadnoevropskih velikih sila, kao kontrolor političkog morala.

Prtljag Hussarekovih, gomila drvenih crnolakiranih kovčega, okovanih i zaključanih glomaznim lokotima, tapetiranih crveno–bijelim cvjetićima, jadna erarska »bagaža« gospodina majora, spremna da se uvagonira »eilgut«, stoji već dva dana po hodnicima, i tako su jutros stigla konačno bataljonska kola, četiri burša iznose iz stana dvadeset i dvije numere kofera, kutija, omota, pledova, kišobrana, dvije krletke sa kanarincima, putuju Hussarekovi u Sandžak, u »ratno stanje«, dobro raspoloženi, računa se duplo za penziju, uz ratni doplatak, nedjelja je, prelijeće grad jedan madžarski balon, svilen, blistav u suncu kao lopta, kreću se gospoda u dolamama, u pantalonama boje svijetle bijele kave, sa crnim oficirskim cilindrima, pločnici su oprani, blistavi, muvaju se ljudi po drvoredima kestenova i platana, sviraju muzike potpuri iz Albinijeve *Bosonoge plesačice,*

a stara Barbara Habdelić–Zdenčajdvorska oprašta se od svoje kćerke majorice, u suzama, jer joj ljubimica putuje u Tursku, »nije baš tako riskantno, ali, ipak, onom ‚Zigeuner– i Bettlervolku', ondje dolje, jedini je ideal — ein gestohlenes Lamm, samo je taj prokleti Sandschak ipak daleko, die Eingeborenen sind ja ganz brav, na ja, die lieben Lauskerle, die stehlen alles was sie können, aber sonst sind sie ehrlich«.

„I Esmeralda bila je na početku neke vrste sentimentalna Kamilova veza s austrijskom armadom. Za vrijeme Jojine pustolovine, kada se sa Kamilom spremao da baci u zrak čitavu Korpskomandu, Esmeraldin tata, major carske i kraljevske Trenske divizije, služio je u zagrebačkoj garnizoni. Esmeralda, fantastična djevojčica, čitala je već Wildea, Dostojevskoga (i Ruse uopće), u zlatnom salonu, uz staklenu kuglu sa zlatnim ribicama, bolujući od iščašenog kuka od rođenja. Savijajući se u hodu kao invalid, tako da se njeno blijedo lice preobrazilo u martirsku masku, njoj su kasnije izravnali kuk u Beču, dok pred maturom nije prohodala normalno, prevladavši svoju bolest ustrajnom i postojanom voljom, a odonda minulo je šest–sedam godina, kad su se ponovo sreli proljetos u Beču. Priznala mu je šarmantno da još uvijek pomalo sanjari o divnim zagrebačkim danima. Studira medicinu, čita sataniste, bori se za slobodnu ljubav, postala je vegetarijanac, ne može da okusi mesa zbog vlaknaste materije mišićnog tkiva koje se čupka kao meso kadavera u formalinu, vjerna još uvijek Kamilu kao jedinom svom idealu, a, eto, spram Esmeralde je savršeno ravnodušan, premda je uvjeren da bi ga Esmeralda pratila u stopu fanatički predana svim njegovim političkim i nepolitičkim idejama. Uprkos tome što je Švabica, Austrijanka, ona se još kao djevojčica zbog njega kitila hrvatskom trobojnicom i rasplakala nad pogibijom Zrinskih; pisala mu je da je posjetila grob novomještanskih žrtava, i, eto, dok Esmeralda plače nad pogibijom Zrinskih, ona mu je savršeno dosadna, i danas da je

pozove, da pobjegne, da dezertira s njim u punu neizvjesnost, stvorila bi se ovdje u dvadesetičetiri sata, bez razmišljanja, a on dakako dangubi za sjenkom jedne druge ženke, savršeno ravnodušne spram svega što njega kao regruta muči, u odnosu na austrijsku politiku, i taj njegov antimilitaristički point d'honneur toj je gospođi dosadan kao njemu Esmeraldine suze. Glupo sve."

Bos, u košulji, s glavom u dlanovima, na krevetu, osjećajući kako mu biju kucavice u sljepočicama, s naplavom mračne pobunjene krvi koja raste u glavi i među prstima, sve gušća, sve masnija, sve teža, sve mesnatija, kao zemlja, tako teška, ostao je da bulji u parkete tupo, osjećajući vrelim prstima kako mu bije klatno svijesti uznemirene zvjerke koja se ulovila u gvožđu te je sve više steže željezo zamke, „a prokleta ova zamka nije nikakva zagonetka, nego kategorički imperativ carskog hapsa, gadne buturnice, koja se u štampi, u nauci i u politici uzima po svima zakonima Logike i Spoznaje kao nešto što je — a priori — dato, austrofilozofski i austrometafizički definirano, jače od bilo čije subjektivne volje, a zove se, kao što na pozivnici Gradskog Magistrata jasno i glasno piše — Zakon o vojnoj obvezi, paragraf taj i taj, a tko je izglasao taj prokleti »Zakon« i na koji je način ozakonjen ovaj »Zakon«, i tko mu je priznao »zakonsku snagu«, kada za taj »Zakon« nikada nitko nije glasao slobodno, i kada taj »Zakon« nije nikakav zakon nego teroristička finta, koja je oborila jednim potezom sve što je on do dana današnjega smislio i u što je vjerovao."

„Postoje na svijetu zakoni, u redu, ima ih kao krastavaca po smetištima, ali koji je đavo izmislio ovu vrstu »zakona«, koji su do nas doputovali po principu nekih »Sankcija«, od prije dvjesta i više godina, a te »Sankcije« nisu odglasane ni u kakvom Saboru nego su nametnute sabljama i topovima! Te »Sankcije« stvaraju od njega danas, mjeseca novembra godine 1913, pred-

met, manje od toga, kolonijalnu uš, i još manje od toga, jadnu, bezimenu bijedu od čovjeka koji ima potrebu da samome sebi pljune u lice, a što je najsmješnije, on ovu opasnost do dana današnjega nije uočio kao neminovnu, pa kako je mogao biti tako glup da ne misli da je tako, kada su mu svi mulci godinama govorili da su zidovi austrijski tvrđi od njegovih rogova? Pa zar je on doista glup kao koza da pojma nije imao da su sve austro–madžarske koze oko njega pametnije samo zato, jer su svijesne svega što on do jutros nije znao, da, naime, svi mi živimo u carskom kavezu, u menažeriji, u hapsu, u ludnici, u kojoj vladaju od normalnog načina mišljenja potpuno odudarni zakoni zlikovačke logike."

Na engleskom satu gospođe de Szemere primiče se kazalo jedanaestoj uri, „a on je pročamio u košulji kao idiot čitavo jutro, sledivši se do kostiju. Sve mu je prozeblo. I koljena, i bedra, i stopala, sve je ledeno kao od porculana, a da se okupa, da se obrije, da se opere, da se obuče, nema smisla, bilo bi pametnije da popije nešto, da se zagrije, jer će ovako nazepsti, a treba da putuje, stoji pred odlaskom, možda je to svršetak jedne tlapnje, pa treba biti zdrav za nove gluposti."

Pozvonio je Magdi, da li u ovoj gostoljubivoj kući imaju možda ipak nešto što bi se moglo prozvati alkoholom, ruma, na primjer, ili konjaka, a za tren, već je na vratima diskretno pokucala, kao uvijek više no ljubazna, gospođa de Szemere, da zapita svoga dragog stanara nije li mu pozlilo, »može mu skuhati vino, ako je potrebno, a od alkohola da nema nego samo višnje u rumu, i to prošlogodišnje, jer ove godine višnje nije ukuhavala, pošto ih sama ne troši, jedini poklonik njenih višanja u rumu njen je nećak, a on, nažalost, služi svoju godinu kao Einjährigfreiwilliger u Ungarisch–Weisskirchenu, kod Siebzehner–husara, gdje je i njen pokojni suprug isto tako služio kao Einjährigfreiwilliger«, a što se njenih višanja u rumu tiče, gospođa ih preporučuje veoma toplo, njene višnje, bez rekla-

macije, služe kao sigurno preventivno sredstvo protiv svake vrste influencije, samo ga upozorava da su za nijansu i suviše oštre.

Višnje su bile doista oštre ne samo za spomenutu nijansu, pa kada je posrkao na koncu još i gustu melasu taloga od kandiranog ruma, što je bio zaostao na dnu dobre politrene flaše, osjetio je pod rebrima, od ušiju do stopala, kako je zapalucao plamičak iznenađujućeg elana, i tako se u dvije–tri sekunde našao pred odlaskom, u kaputu, pod šeširom, obrijan, sa cigaretom u ustima, brz kao pravi carski regrut, u povišenom raspoloženju, pa se čak kao pravi regrut našalio i s Magdom, da li joj je poznato kako je Magda bila velika grešnica biblijska, te se, sletjevši niz bijele, kao okrečeni grobovi, glupe i dosadne stubetine, kojima nema kraja, kao da se čovjek iz trećega kata spušta u zdenac, našao u jurnjavi podnevne ulice.

Stala je novembarska mećava, počeli su se kidati oblaci u brzome letu na malim plavim parcelama vedrine, blistavim od zlatnih mačeva podnevnoga sunca, zvone zvona, ržu siti konji, grme kotači teretnih kola i fijakera, mekeću klaksoni, udara bubanj počasne kompanije na povratku u kasarnu, s muzikom, sa crno–žutim carskim barjakom, odjekuje bubanj u strogom ritmu potkovanih bakandža, jedan–dva, jedan–dva, trata–ràta, trata–ràta, ,,bože, kako je slaboumna ova austro–madžarska politika, u dekorativnoj i blesavo naivnoj igri oko tangenata: tu se Madžari bore za svoju tangentu, a Hrvatima isto tako tvrdoglavo ne će priznati hrvatske, a sve zajedno je carska kasarna i svi mi stupamo u graničarskom maršu, sto i petnaest koraka u minuti, i Madžari i Hrvati, i Pemci, i Ruteni, i Vlasi, i Švabe, und die Herren Polen aus der Polakei mit uns allen zusammen, »Gott, erhalte, Gott, beschütze«, svi zajedno, jedan dva, trata–ráta, a sve će nas zajedno đavo odnijeti, pa ni to nije baš tako fatalno, sve su to, na kraju, fikcije, nije život carski bubanj, ni trompeta, ni tangenta, ni reglement, nego sunce,

vedro vjetrovito podne, oblaci, podne je, vrijeme je randevua s Anom u »Abbaziji«, a Ana se dakako sunča na Côte d'azur, pred svojom premijerom, bravo!"

Promatrajući izloge, ondje ružičasti svileni soutien gorge, a ovdje blistava zlatna truba od mesinga, ondje tkanine, koža, manekeni, veoma ozbiljna gospoda u smokingu, dame u krznu, ovdje knjige, kristali po apotekama, jedan sasvim maleni, minijaturni parostroj koji čupka perje, glupa, naivna mašinica što bljuje bijele guščje pahulje kao reklama za svilene poplune firme Kikiness („jedna dječačka simpatija tatina zvala se Kikiness"), plakati, koncerti, srebro, lakirano pokućstvo, zlatni saloni i gusti sivi oblaci zadimljene »Abbazije«, stol do drugoga prozora prazan, „to je Anin stol, najnoviji broj *Istoka* s pijanom recenzijom o Aninom talentu, više od toga ženijalnosti, sve to nije baš tako naivno, postoji u okviru reklame oko Anine »ženijalnosti« čitava mala strategija, gospođa, mora se priznati, nije bez »ženijalnosti«, ali je suviše dalekovidna i mudra za svoju »ženijalnost«, ona se momentano sunča na Azurnoj obali, štiteći svoje plave oči zadimljenim staklom, dragi, simpatični prijateljski par napustio je Antibes, prešli su u Cannes, Ana se sunča, a njen kavaljer čita superlative gospođi iz najnovijih recenzija o tome kako je »ženijalna«, čita joj Maeterlinckovu *Plavu pticu* (Maeterlincka Baranyai znade tako reći napamet, on je montirao prošle jeseni Tintagilesovu smrt, mora se priznati, sasvim pristojno, nije čovjek bez »ženijalnosti« taj gospodin), našle su se srodne ženijalne duše, prirodno, bilo im beričetno, ne budimo sitni, nije sve to baš tako tragično važno, uzme li se pravo, tko s kim spava, svaki čovjek ima na kraju svoga oca i svoju majku, svoja dva djeda i svoje dvije bake, to nas je već sedmoro, u prvom licu, a svako od tih sedmoro ima opet svojih sedmoro, to nas je već četrdeset i devetoro, a u trećoj i četvrtoj generaciji, to je već četrdeset i devet puta četrdeset i devet prapradjedova i praprababa, a zapravo nisu to nikakve

prababe ni pradjedovi, ni šukunbabe ni šukundjedovi sa dostojanstvenih familijarnih portreta, te hiljade i hiljade baba i šukunbaba, ne, ne, to su živi i krvavi ljudi, puni poroka, ludila i straha, i sve je to jedno s drugim stenjalo, plakalo, smijalo se, ljubilo i mrzilo, sve je to jedno drugome nabijalo rogove često samo usput, po diližansama, po šumama, u gostima, na gozbama, u krčmama, na cestama, u vinu, od strave, iz dosade, sve to je ludi ritam krvavoga mesa, šuma, prašuma, slapova, rijeka, grozdovi i vinogradi gologa mesa, poplave, katarakti ljubavi, sreće i nesreće, gluposti, sve se to valja od početka s nama i mi u svemu kao ova peštanska ulica, kao ove ženke, mužjaci, spolovi, fijakeri, konji, kobile, »dobra, solidna hanoveranska bedevija«, primijetio je jedan gost proljetos tu, iza njegovih leđa, u kavani, kada je on očekujući Anu, gledao gdje Ana stiže kroz mećavu, i jutros je padao snijeg, sve je izgledalo beznadno, a sada je granulo sunce u počast habsburškom regrutu, u zdravlje, da živi Carska Armada!"

— Molim vas još jedan konjak,

Da se plati bilo je pet konjaka, a kelner, ugodno dirnut forintom tringelda, pogledao je simpatičnog gosta sa sasvim diskretnim, razdraganim iznenađenjem.

— Smije li se zapitati da li gospodin slavi svoj doktorat, po svoj prilici, nije li nametljivo što mu je uputio tako neodgojeno pitanje, no mora priznati kako mu je uvijek podjednako drago kada ima prilike da sudjeluje u nečijoj proslavi ili radosti, to su zapravo najsretniji momenti ovog nezahvalnog i prokletog kelnerskog poziva,

— Ne, ne, postao sam regrut, slavim svoju asentaciju, odgovorio je kelneru ironično, ali jadni, očerupani pingvin prečuo je podrugljiv Kamilov ton i uzeo to kao povod za razgovor sa ženeroznim gostom.

— Bravo, gospodine doktore, to je slavan dan, takav se ne zaboravlja više, i ja sam se napio kad su me uzeli, do nesvijesti,

donijeli su me kući, majci, kao vreću, bilo je divno, služio sam kod Osamdesetitreće regimente u Szombathelyu, kod prvoga bataljona godinu, i kod drugoga u Komornu, u moje vrijeme bio je Regimentskommandant grof Cristoph Degenfeld, danas general infanterije, boja egalizirunga tamnosmeđa, tamnija od čokolade, gumbi srebrni, i kažem vam, dragi gospodine doktore, tko nije bio carski kapral, ne zna što je virtuš, bili su to moji najljepši dani, nikada više, zekser dnevno, dvije virdžinke, a djevojaka na svaki prst po dvije, eh, bože ti moj dragi, šta ne nastane od čovjeka u ovom prokletom dimu, oprostite, čestitam, želim vam mnogo sreće, pred vama je još čitav život, mnogo mjesečine, gitare, barkarole, Sorrento, tralala–la–la–la, sluga sam pokoran, ljubim vam obje ruke, gospodine doktore!

»Mjesečina u Sorrentu, gitare, barkarole«, odjekivale su kelnerove riječi u Kamilovu uhu, kada je, zaustavivši se na uglu Oktogona, ponijet vrevom bučne ulice, pogledom odlutao niz dugu, sve do obrisa Milenijskoga Spomenika otvorenu perspektivu Andrássyjeva Prospekta, u prozirnoj srebrnoj magli blage sunčane rasvjete.

Dreka truba, kao da mekeću fantastične koze od gume, ovdje jedan visoki Ce, ondje druga u basu, zveket tramvaja uz zvonjavu signala, fijakeri, klaksoni, droške, tihe kočije na pneumaticima, gospodske karuce s dobrim, bijesnim arapima, tu i tamo po koja, zavjesama zakriljena crnolakirana limuzina, sladunjavo ljepljiv miris benzina, sve to ne zaostaje za pariskom vrevom u centru, „a, eto, ovdje, usred panonskoga blata, halabuči megalomanski samodopadno jedan Veliki Grad, prevara od Velikoga Grada, monumentalna cirkuska gala–predstava, a ondje dolje, na jugu, pod Kalemegdanom, prošle jeseni bio je buknuo trijumfalni vulkan, te su svi povjerovali da će svjetlost one vulkanske provale obasjati čitav karpatski krater, sve do Tatre i Bukovine, sve do Koruške, Štajerske i Međumurja i Istre, a sve se odjednom ugasilo, ugruvalo, propalo, survalo se u grobove, u koleru, u bijedu, u krv, u zločin".

Osjetio je kako mu je netko gotovo lirski diskretno dodirnuo podlakticu:

— O, to ste vi, gospođice Tommaseo, okrenuo se Kamilo spram nasmijane plave djevojke, u sivom kostimu, sa zelenim pustenim šeširom i veselim fazanskim perom, i, rukovavši se ljubazno s elegantnom damom, primijetio je prvi put, da je gospođica Tommaseo zapravo vitka, elegantno građena, svijetle plave bujne kose i očiju plavih »kao kasno ljetno poslijepodne na ladanjskoj livadi«, „znači, takvih plavih očiju ima još na svijetu, i one plave oči, koje se sunčaju na Azurnoj Obali, nisu prema tome jedine plave oči na ovoj madžarskoj planeti."

— Drago joj je da su se sreli, imala je namjeru da mu se javi, da čuje nešto o njihovom zajedničkom prijatelju, a, opet, mislila je, suviše je rano, boji se biti nametljiva, a osim toga je malko–malčice praznovjerna, priznaje, strahuje pred zlim vijestima, a baš je jutros htjela da mu piše, kod posljednjeg rastanka zaboravila mu je predati svoju adresu, ona stanuje odmah do Üllőjske ulice kod Klinike, na skveru jednog madžarskog četrdesetosmaškog mučenika, Kossuthovog generala, koga su crno–žuti objesili, i tako je, eto, dobar slučaj htio da su se sreli, da je prati, bit će joj drago, dolazi sa violinskog sata, stoji pred prvim svojim samostalnim koncertom, ruča obično kod svoje gazdarice, ali danas gospođa pere rublje, pa kada je veliko pranje, nema objeda, i tako je mislila objedovati u jednom malom restoranu na Kalvinovom trgu, a prija joj i mala šetnja, rijetko ima prilike da udiše svježi zrak, dopodne satovi na konzervatoriju, a poslijepodne repeticije...

U pratnji spram Kalvinova trga raspleo se razgovor o Joji, »kako se slučajno desilo da je ovih dana otputovao netko u Beograd, tko prenosi Kamilovu poruku, pa se on nada u uspjeh svoje intervencije, to jest, u najmanju ruku, prikupit će se stvarni podaci o ovom glupom slučaju, a, zatim, on sam stoji pred odlaskom za dan–dva, putuje na asentaciju kući, nada se

da ne će biti uzet, pa kada obavi i tu formalnost, krenut će u Beograd, da na licu mjesta izvidi Jojinu stvar, nadajući se najboljem, jer prosto ne može vjerovati da je osuda pala na nekoj stvarnoj osnovi, poznavajući Joju, on ne može da vjeruje u bilo kakvo normalno juridičko obrazloženje ove evidentno glupe osude, no dok ništa nema u ruci, sve su to, dakako, jalove pretpostavke...«.

Probijajući se kroz glasnu gužvu, kakva za podnevnih sati kao poplava valja bezglavu i grubu svjetinu bulevarima sve bučnije, razgovor, prekidan na trenutke zastajkivanjem i guranjem, nikako nije uspio da se smiri, tako da im je bujica prolaznika, razdvajajući ih, prekidala na trenutak pojedine riječi, pak se Kamilo iznenada nervozno zaustavio da dođe do predaha, predloživši gospođici Tommaseo da uzmu fijaker, da bi se odvezli do njenog restorana na Kalvinovom trgu ili, još inteligentnije, jer i on objeduje u gradu, da bude šarmantna pak da primi njegov poziv i da mu bude gost na objedu.

Gospođica Tommaseo, polaskana ljubaznim neposrednim i gotovo intimnim Kamilovim načinom, primila je poziv jednostavno, bez prenemaganja, sasvim naravno, i tako su se nekoliko minuta kasnije našli u blagovaonici »Hungarije«, kod alzaškoga kirša, na prijateljskom objedu, koji je počeo s normalnim »Hungarijinim« »hors-d'oeuvre variés«, a završio, poslije butelje tokajske »Kapljice Svetoga Oca iz Godine 1899«, koju je, zahvaljujući ženeroznosti Njegova Veličanstva Jeruzalemskoga Kralja, Sveti Otac Leo XIII pretvarao u Krv Našega Spasitelja, s autentičnim armagnacom courvoisierom.

Pokazalo se da gospođica Tommaseo voli da jede i da pije mnogo i dobro, da je naravna i srdačna duša, koja je uspjela da odmah, od prve riječi, uspostavi prijateljski dodir, pričajući duhovito o sebi, o svome djetinjstvu, o Joji, svojoj prvoj velikoj ljubavi, o Joji, »koji je nju ostavio za svoju ludu Srbiju, i eto

mu Srbije, sada ondje, u onoj svojoj Srbiji, on će kao prava luda izgubiti glavu«.

— Joja je zapravo pjesnik, Joja nije čovjek od ovoga svijeta, Joja nije običan čovjek među nama, Joja će poginuti ili ostati kao ime, svejedno, možda političko, a možda poetsko, jer Jojinu talijansku prozu počeli su štampati u Milanu po novinama, s uspjehom, odmah, od prvoga rukopisa, a prima vista, u Milanu, u administraciji socijalističkih novina radi Jojin poočim, nije mu bilo teško plasirati Jojinu prozu, i to s uspjehom, Jojina proza, naime, nije mogla ostati neprimijećena, jer Jojina proza nije nešto što ne bi palo u oči, i to odmah, o Joji se piše kao o talentu, i to ne piše ma tko, nego pera od ranga, jedan Papini, jedan Ardengo Soffici, jedan Adriano Tilgher, na primjer, to su divne recenzije, a ona je Joju nagovarala da pređu u Milano, ona i u Milanu ima jednu od svojih tetaka, bila bi se lijepo upisala na milanski Konzervatorij, a Joja, dok se ne bi bio plasirao kao literat, mogao je raditi prvo vrijeme kao tipograf, nikakve sumnje nema da bi bili prodrli, ona kao guslačica, a Joja kao pjesnik, Joja piše drame i novele, sjajne stvari, genijalne, ali, dakako, Joja kao Joja, nije htio ni čuti za prijelaz u Milano, Joja nije običan čovjek, on je nesklon bilo kakvom dokazu normalne ljudske pameti, takav je Joja, tako je razorio sve, i ona se sada liječi od Joje, ima dečka, jednog svog kolegu sa Konzervatorija, guslača, samo, nažalost, nema talenta, a ludo je zaljubljen u nju i hoće da je uzme za ženu, sasvim ozbiljno, Peštanac, iz dobre familije, sin profesora medicine, i doma je poziva, na objed, njegovi roditelji oduševljeni su njom, njene su konduite veoma dobre, na Konzervatoriju smatraju je talentom, tako se barem govori, da pred njom stoji »velika budućnost«, ali ona, nažalost, nikako ne može da pregori Joje, Joja je njena fiksna ideja, Joja je njen usud, Joja je magare, i kad bi Joja imao samo pojma kako ni tridesetitri Srbije ne vrijede jedne jedine njene suze, ne bi bio riskirao da proigra sve

što je proigrao, a zašto, ni za što, za dim, za svoju propast, jer gdje će jadan izdržati osam godina u onim turskim kazamatama, a što se Joje tiče, ona, nažalost, ne misli jednako kao Kamilo, ona nije optimist, ne radi se, kao što Kamilo misli, o krivim pretpostavkama, ne će biti, jer, poznavajući Joju, hipoteza da je Joja sakrio nekoga kome je prijetila smrtna opasnost, ne samo da nije nevjerojatna, nego obratno, ona je lično uvjerena kako je Joja bio u stanju riskirati svoju glavu i za mnogo manju stvar, jer Joja je takav, Joja hoda po krovovima, Joja ima svoju vlastitu logiku, Joja je uzvišen iznad svih ljudskih sitnica, šta je njemu stalo do ljubavi jedne anonimne guslačice, Joja ima svoj vlastiti put, a ona mu je lijepo od prvoga dana govorila, da taj njegov put vodi u propast. Eto, tako je, a sada, kakve su to perspektive, Joja na robiji, a ona stoji pred svojim prvim koncertom, svirat će Mozartov G–dur koncerat broj tri za violinu i orkestar, i Beethovenovu Sonatu D–dur opus dvanaest, a svirati violinu svakako je mudrije nego se baviti politikom...

Hitro odbijajući dimove jedan za drugim, puna još gorčine zbog Jojine lakoumnosti, kojom je proigrao sve divne izglede jedne ljubavi, gospođica Tommaseo, kao da traži utjehu u orfejskim predjelima, raspričala se o otvorenim i uvijek podjednako riskantnim mogućnostima svog prvog violinskog koncerta zanosno, na visini sretnog nadahnuća mrvu raspaljenog armagnacom, ali s prirođenom nesvakodnevnom toplinom srca.

— Partiture, dakako, to su glavni izvori ljepote, nema sumnje, no, opet, svaka violina ima svoju tajnu i, vidite, tek u ruci sviračevoj pretvara se tajna violine u zagonetku još tajanstveniju, jer ruka guslača je čudestvena snaga, koja prenosi kucaj srca i treperenje živaca u strune i u mrtve lakirane pločice violinske, što na koncertnom podiju blistaju tako često kao začarana kutija, iz koje pljušti fontana radosti, a često opet igra ovih

tanahnih daščica, bez obzira na muzičku temu, koja je možda i genijalna, jezivo je prazna, kao drvena bazarska igračka, koja ne umije progovoriti ni riječi.

— Violina nije samo ustalasani krug unutarnjeg, sakrivenog govora, kojim kompozitor otkriva svoju tajnu, violina je čudna igra gudala i drveta, laka, ruke i strune, a muzika koja izvire iz violinske posude igra je prstiju i žicâ, ona je, po samoj naravi stvari, baš zato, jer je violina rođena u šumi, lahor nad visokim omorikama, koje s vjetrom pjevaju kao harfe, jer ni jedno drvo ne pjeva kao omorika na vjetru, možda samo vitki jarboli na jedrenjacima, ali i za to treba imati dobro uho, da čovjek u pjesmi jarbola čuje jauk smreke i bora. Violinska muzika ipak uprkos svemu, nije ništa drugo do magično izazivanje jeke iz tajanstvenoga stabla javora ili smreke, pa onaj glas što zvoni iz tanke violinske kutijice u biti je samo glas drveta, kome je kompozitor povjerio svoju tajnu, a svako drvo, otkrivajući tajnu muzike, ima svoju vlastitu boju, uvijek u drugom i drugom tonu, svoj intimni, sakriveni, lični, unutarnji glas, a glas drveta opet samo je jedan od glasova u ovom kvartetu, i to prvi i možda najvažniji, jer kada guslač gusla, to su zapravo četiri glasa koja se slijevaju u pjesmu pod gudalom, glas violinske smreke, glas strune, glas kantilene koja progovara iz partiture kao glas čovjeka, koji nam je namro svoju oporuku, i na kraju, što nije nevažno, glas srca guslačevog, koje treperi u njegovoj ruci, tako da ova četvoroglasna melodija traži nadareno uho, kao što rafinirana fontana iziskuje čitavu razgranatu lepezu od kamenih školjki, da bi se sva mogla razliti u pramenovima svoga žuborenja, kao po toplim dlanovima, jer poetska riječ gusala, bez obzira na muzičku temu, to je još povrh svega i govor samoga instrumenta, to je usrdna priča njegove vlastite životne historije, njegove duge šutnje u sjeni stabala, uz pjesmu ptica i vjetrova po šumama i cvjetnim poljima, kad lahor, lutajući žitom i vinogradima, dodirujući jedan list tu, a jednu vlat tamo, pjeva svoju melodiju.

— Violina je, u svakom slučaju, živo biće, njene grudi su finije od najosjetljivijih ženskih prsa, a njeni bokovi, njene strune, sve to struji opojno kroz nerve guslača u jastučcu od znoja orošenog podbratka, priljubljenog uz lakiranu mentonijeru, što miriše na kolofonij, pa kada su u ruci svirača ustreperile violinske žice od kažiprsta do mezimca, preko podlaktice i lakta do ključne kosti i preko čitave kičme, kao da se prelila žilama žitka vatra, o, neizrecivo li čudne radosti osjećati sa estrade kako se u dvorani, opasna zvijer od gomile, ukroćeno pripitomila pod imperativom našega gudala i kako dolje, pod našim nogama, ispod estrade, blistave oči grozničavo prate takt naše ruke, a ruka guslača pretvara se u tome momentu u čaroliju, dodirujući svojim prstima ljudska srca mirišljivom tajnom planinskih proplanaka i zato, i samo zato, jedino je violinska muzika zaista nešto što od ljudske zvijeri stvara Boga, i zato je violinska muzika nadljudska vještina, pak je gospođica Tommaseo neobično sretna što se rodila kao guslačica, te kada se slobodno, bez razuma, u opojnosti ljepote predaje svojim guslama, samo u takvim momentima uspijeva zaboraviti Joju, te nikako ne može da prežali što je Joja tako glupo magare, koje je sve to, što je moglo postati jedinstvenom violinskom poemom, bacilo kroz prozor, i ona doista nema druge riječi, nego da je Joja grubo magare, pa kada se sjeti njegove lakoumne gluposti, hvata je bijes, i na trenutak misli da ga je zaboravila, a onda opet pada u drugu krajnost, kada vidi kako ipak ne može dalje bez Joje, jer njen kavalir, koji je tješi, nažalost, nema talenta, ali je obožava, kleči pred njom smatrajući je svojom glavnom inspiracijom, međutim, nažalost, ipak je tako, kad se ona sjeti da Joja čami u turskoj tamnici, u okovima, sa pacovima i skorpionima, gladan, bolestan, tu se odjednom takoreći kao okomitim potezom gudala, prekinula, ugasila cigaretu i odjednom ustala, zaputivši se spram izlaza, nervozno, da je u zakašnjenju, da se zabrbljala, da je u četiri čeka njen korepetitor, a

ona je u principu točna kao sat, i ne voli da je čekaju, pa kada su fijakerom stigli do Klinike na Üllőjskoj cesti, zaustavila je kočiju, hvala mnogo na pratnji, bilo je divno, ali dalje ne treba, ona tu silazi, na uglu, u mljekarstvu treba da digne mlijeko za svoju gospođu, a osim toga ne voli da je njeni vide gdje se vraća u kočiji, i tako zahvaljuje Kamilu na divnom danu i moli ga da joj svakako javi u Jojinoj stvari, jer je izjeda neizvjesnost a, ipak, sama se ne će javljati, Kamilo je suviše opasan, mogla bi se još zaljubiti, i tako, neposredno, milo, bez poze, ona je usnom šarmantno dodirnula Kamilova usta i obraze veoma srdačno, toplo, intimno, te nestajući preko skvera na drugoj strani ulice, ona se još jedamput okrenula spram fijakera i rukavicom mahnula na oproštajni pozdrav.

Prateći pogledom vitku žensku pojavu gdje nestaje, u sjeni kestenova, osjećajući još toplinu njenih usana na svojim obrazima, u mislima kako ima na svijetu dragih djevojaka, s toplim plavim očima, »tako toplim i tako plavim kao toplo plavo ljetno poslijepodne ladanjsko«, žena duhovitih, poetski nadarenih, koje, tugujući za svojim izgubljenim iluzijama, povjeravaju svoje tajne guslama, a on se jalovo trza za svojom iluzijom, koja ga je odbacila kao malodobnog gimnazijalca da bi mu objasnila kako se treba vladati u ljubavnim odnosima pristojno, kako ne treba uznemirivati starije dame bizarnom moralistikom i luckastim idejama, i tako, poslije duže stanke, apostrofiran kočijaškim žargonom kao »preuzvišeni Gospodin« — bio je vraćen iznenada iz snatrenja promuklim glasom kočijaša, koji se, sagnuvši se spram svoje mušterije, okrenuo na boku, da vidi, dokle će taj gospodin od »kundšafta« dremuckati u kočiji bez riječi, jer trebalo bi konačno stvoriti neku odluku, da krenu s kljusinama bilo kamo, da krenu ili da Preuzvišeni plati, pak da se rastanu.

„Kući, u praznu, glupu sobu kod gospođe de Szemere, nema smisla, oborit će ga ponovo tuga i žalost, kakva božja kuća, on uopće nema nikakve kuće, on je sveden na »trubadursku« sjenku, on nije više slobodan čovjek, on je regrut i trebalo bi da se otkine od svega, da krene bilo kuda, u nepoznatom smjeru na otvorene horizonte, na Dunav, preko Dunava, na polja, na drumove, uz jablanove, na livade, u jesen, u melankoliju sivih mokrih oranica, u šume, u takozvanu prirodu iz ove tjeskobe, pod sivo nebo s gavranovima, u žalost predvečerja, u samoću, tihu kao zvuk lirske kantilene na violinskoj žici pod toplim prstima blondine, s toplim plavim ljetnim očima, sa pjesmom cvrčaka u sutonu."

— Pa dobro, kume, tako ti boga, obratio se kočijašu, da me povezeš nekamo, ne znam ni sam kamo, recimo, preko mosta, recimo, i dalje, ako hoćeš, do Tétényja, znaš valjda gdje je Tétény?

— Kako da ne znam, ako Boga znate, gospodine, ali to je pri vragu, taj vaš Tétény, gdje je Tétény, a i to mi je baš mudro pitanje, ondje je đavao rekao svima zbogom, nego kako ću, do vraga, do Tétényja, tako vam dobrog i dragog gospodina Oca Boga, preuzvišeni gospodine, ove moje kljusine, klimparaju već od jutros bez repa i bez glave, nisam ih nahranio ni napojio od zore, parnut će mi pod bičem, bojim se, pa znate li vi gdje je Tétény, ako Boga znate, dok mi do Tétényja stignemo, past će noć, a ja stanujem na Kišpeštanskom Drumu, dragi moj preuzvišeni gospodine, ne mogu ja do Tétényja, to je skupo, to mnogo košta,

— Pa dobro, čovječe, skupo ili jeftino, svejedno, koliko?

— Pa deset forinti najmanje, gospodine,

— U redu, dat ću ti petnaest, pa naprijed, ali odmah, a sada molim, izvoli, molim, kume, izvoli, evo ti mali predujam, dodao je Kamilo kočijašu dukat od dvadeset kruna, izvadivši ga sa dva prsta iz lijevog džepa od prsluka, ležernim gestom kao

da poklanja groš, a čiča, iznenađen cekinom, okrenuo se na boku spram svoje čudne mušterije i, sagnuvši se, zasukao brkove, stavivši na nos prostom žicom uokvirena stakla, zagrizao u zlatnu pločicu od cekina, a onda, sakrivši zlatnik u kesu, protegnuo se, izdignuvši se u kukovima i, zviznuvši bičem preko mušeme po gojnim stražnjicama svojih paripa, potjerao je konje u punome kasu, kao na trci: — Ajde, đavoli jedni, Bog vas dragi blagoslovio, da znate, djeco moja, vozimo jednog nobl gospodina, pa kada se tempo usporio preko Mosta Franje Josipa, okrenuo se ponovo čiča učtivo spram Ekselencije da pokorno priupita, smije li zapaliti lulu, »jer na boku čiča dimi svoju kočijašku lulu samo uz dozvolu ‚kundšafta', a inače, kada je slobodan, portoriku, ako smije da tako kaže, pak zato pokorno pita ne će li Preuzvišenom Gospodinu smetati njegov kočijaški bagoš, jer još od svojih ulanskih dana on dimi samo bagoš, a sve nešto misli, ako smije da pita, a što će Preuzvišeni u Tétényu, ako smije priupitati, moli pokorno, Tétény nije ništa, selendra u blatu, nego on zna kod Rácfalve, ispod Tétényа, jednu čardu, na samoj vodi, kada je stigao u Peštu, devedesetih godina, ta se čarda zvala ‚Pasji Gulaš', a sada je gospoda zovu ‚Litl peredajz' ili, bolje, ‚Paradajzli–čarda', fina, gospodska krčma, bolje rečeno, prava reštauracija, kao što se veli, baš restaurant, kao što Gospodin Otac Bog zapovijeda, sa ciganima, a ondje ima jedna kuharica, gospođica Rózsika koja sprema takav fišpaprikaš da bi i anđeli sami namakali svoja golubinja krila u onu madeiru od halaske čorbe i hajdučkog gulaša, a tamo kod ‚Litl Paradajzla' mogao bi on nahraniti i napojiti svoje strvine, a poslije, ako Preuzvišeni Gospodin želi da krenu do Ostrogona, spreman je da vozi i čitavu noć, bude li potrebno, samo da napoji svoje kljusine, a njemu ne treba ništa, jedan skroman gulašić sa špricerom, možda sa dva špricera, to je sve«.

U »Litl Paradajzli–čardi« spremala se večera, pod čađavim gredama, u sjaju ognjišta, gibanica od mesa, kečige na žaru, iz

vode živa još, pečena somovina, riblja čorba, piletinom filovani buhtli, »večera se može spremiti odmah ili dok se gospodin čas–dva prošeta, sve će biti servirano kako Gospodin Bog sam zapovijeda«, i tako se Kamilo prošetao obalom svoga Dunava, a Dunav je zavolio dječački, već od prvih dana Hungaricuma, od prve peštanske noći svoga progonstva, kada mu je Aladár Knobel recitirao shelleyjevski intoniranu baladu o vjetru: »Čuj, o, čuj zlog vjetra glas«, a taj se dečko ustrijelio iznenada, i to baš onog istog ljeta balatonskog, kada je Kamilo sreo Anu.

„Godinama nije se sjetio Aladára, bio je talentiran, i što se, vraga, ubio, dosadilo mu je, po svoj prilici, štampao je knjigu pjesama, a poslije se počelo pisati da nema dara, eto, tako, demoralizirao se, ostavila ga je njegova poštarica, a on je zaboravio Aladára i, uopće, zaboravio je sve, odmetnuo se u vezi s Anom u bolećivu samoću, sve je proteklo, protječe pamćenje kao ova velika voda, sve nestaje tiho, podmuklo, duboko, mračno, zagonetno, kao Nietzscheova »Duboka smeđa noć« (čudno, zapravo bizarno, Nietzsche učio je madžarski, da bi mogao čitati Petőfija u originalu), čudna pojava bio je taj Petrović, kod njega zapravo i nema Dunava, ne teče Dunav u Petőfijevim pjesmama, Dunava u poeziji dunavskih naroda takoreći uopće i nema, a ipak je ova dunavska voda najtajanstvenija formula svih sudbina na tihoj, blatnoj rijeci, koju iz bezazlene bečke, drajfirtltaktperspektive zovu »plavom«, a ta voda večeras prelijeva se u boji tankog dječjeg proljeva."

U sumraku, na tamnozelenoj drugoj obali, prolazilo je nasipom u crnim obrisima sutonjim stado vitorogih hortobađskih volova, usitnjenih u dalekoj perspektivi kao krmače, a čopor crnih konja s ovu stranu obale, nad dunavskim ogledalom, sagnutih, mračnih, demonskih glava, srkao je vodu. Svijetložućkasta, gusta, tiha melasa vode, u boji svijetle bijele kave rasplinjuje se i, kružeći u nijemim opasnim virovima, valja se pod Kamilovim nogama bez glasa, u boji jesenskog uvelog lišća,

sa svijetloružičastim odrazom večernjega neba, a ocaklina blatne smjese prelijeva se u nijansama intenzivnoga rumenila minijuma i rubina, te se na trenutak pričinja kao da ogromna čudna voda šapuće nešto o krvi.

Maštajući godinama uz ovu vodu, kao uz golemu biblijsku ribuštinu, Kamilo je oduvijek iznova imao jedan te isti osjećaj da se našao pred čeljustima legendarnog kita, koji tu guta vrijeme i vode, narode i oblake od početka svijeta, a opet, proždrljiva ta opasna voda tiho se poigrava lirskim talasićima po pijesku na žalu kao dražesna mačkica kada grebe po svili. Piju crni demonski konji pod krvavim svodom sutonjim, sve mračniju i sve opasniju vodu, teče Dunav u noć, teče spram Stražilova (»Stražilovo, milo Stražilovo...«), spram Smedereva, spram Golupca, spram Đerdapa, vijuga uz jezivo crnu vodu carska džada preko Pašaluka, putuju dahije i kabadahije, kavazi i beglerbezi, muhadžiri i hadžije, putuje jadna raja, plove rimske galije od Murse do Singidunuma, sviraju danas bande austro–madžarskoga kralja carskim regrutima, carskim Šajkašima, Graničarima, Kordunašima, Banovcima, teče Dunavo, pjevajući pjesmu o protjecanju vremena i ljudskih sudbina, žubori večeras pod glupom »Paradajzli–čardom«, rugajući se Kamilovom regrutskom pozivu, a kome će se sutra rugati, tajanstveno, u predvečerje, pod ovim istim blatnim tetenjskim drumom, kojim su nestale tolike vojske i narodi, i tako, prisluškujući škripi točkova na cesti, našao se Kamilo u mislima u vrtlogu slika.

„Ržu konji, spremaju se velike bitke, dimi se požar od balkanskih gudura, daleko tamo iza planina i voda, negdje u žutom pčinjskom blatu, leži Čupa mrtav, neodgodivo, konačno mrtav, a jadan, tako je naivno vjerovao u život, u bezazlene životne radosti, u smederevku, u bele bubrege na žaru, u dobru kahvu, u fildžane, u džezve, u deseterac, u ciganske violine, u to kako je dobro saviti noge na minderu, zapaliti cigaretu,

skinuti čarape i papuče, pa bos, s toplim tabanima na dlakavom pirotskom ćilimu prisluškivati kako zuji muha u polumraku ljetne sobe, čitati liriku o našim rekama, o našim divnim rekama, o, kako su besmrtne, mramorno veličanstvene one reči o gordom surom i večitom stenju našem, o svetim srpskim rekama našim, i Dunav je reka naša od Sent Andreje do Oršove, sve je to naše, sa svima vodama dunavskim, savskim i dravskim, sve je to naše, od Bleda i od Bohinja do Vrbasa, do Hilidže i do Morave, i sve se to slijeva i teče u Dunavo, koje nam stiže od Višegrada i Požuna, još dalje, od Beča, od Bajuvarije i od Alemanje, a sve je to naše, i Semberija i Srem, i Varaždinbreg i Ladanje Gornje, a u svemu tome što je »naše«, u tom nečem »našem«, čami Joja u kazamatama skopskim i zvekeće lancima."

„I Sterija je, promatrajući istu ovu dunavsku vodu, prisluškivao sa Kalemegdana zveketu robijaških lanaca iz kazamata, krvave su svetinje naše od pamtivijeka, krvava je bila i ostala naša prokleta sloboda, vratio se Sterija u Vršac, skinuo gaće i pokazao nam golu svoju stražnjicu, svima nama i svemu što se zove »naše«, i našoj slobodi, i našim rodoljubivim svetinjama, a i madžarski se rodoljupci bakću oko ovog prokletog Dunava, čitala mu je Ana jednu Adyjevu varijaciju o Dunavu, interesantnu elegiju o Dunavu, o »lukavoj maloj lisici«, a ima nešto ova voda od lukave male lisice, zaista, kao da se umiljava oko ljudskih nogu na obali, prividno umiljata i nevina zvjerka, ne voli Ady Anu ni njenu poeziju, smatra je pretvorljivom, afektiranom »plavom čarapom«, sretao je pjesnika kod Kamráthovih, tretira banalnu svjetinu oko sebe iz visine, mogao bi glumiti Bonapartea, pada mu svilen pram mekane guste kose preko čela, interesantan tip, ne voli Anu, ne voli Ana Adyja, to su dvije veličine, madžarski Parnas je suviše uska staza za njihove veličine, nema dovoljno mjesta za oboje a, opet, cmaču se kroz kamiš i prenemažu u prosipanju ljubaznih komplimenata,

čudni svatovi pjesnika i luckaste poetese, a Ana za Dunav (kao uostalom za tolike mnoge druge Kamilove brige) nikada nije pokazivala naročitih sklonosti, Ani je ideal balatonska močvara, balatonske žabe, balatonska mjesečina (mora se priznati, i on je stradao od Anine »balatonske mjesečine«), to je, na kraju, stvar ukusa, i sve je to jednom već negdje davno bilo i nestalo, sve je to otplivalo kao ova tiha siva voda što pliva podjednako postojano, ustrajno, gluho, iz noći u noć, u gluhim krvavim noćima, u dugim noćima jesenskim, pale se prve luči na obali, noć, siva dunavska noć."

»Litl Paradajzli–Rožika« nije zatajila svoga ugleda: i kečige na žaru, i riblji paprikaš, i mladi somborski sir, i vino gusto i crno kao volujska krv, sve je to bilo dobro, a naročito krvavo vino, pa kada se Kamilo trgao u kočiji, na povratku, pod prvim zvijezdama, oda sna, osjetilo se da je bilo svega, i to poprilično: „I višanja u rumu gospođe de Szemere, i konjaka u kavani, i tokajca i kirša i armagnaca, a sada, na kraju, masna masa ribljega mesa, mnogo slatke breskovače i volujske krvi i pola litre kafe i plavih očiju gospođice Tommaseo, bogami, dosta za ove karmine, sutra se putuje u kasarnu Prijestolonasljednika Rudolfa, pa bi bilo dobro da protegne svoje noge", i tako je, na početku budimskoga predgrađa, zaustavio svoga kočijaša, koji se na boku, po gospodskoj, bogami, mušteriji korumpiran zemaljskim dobrima, ribom, breskovačom, kolačima i cigarama, ukočio kao drven, ne progovorivši od respekta spram Nagyméltoságosa čitavim putem na povratku od Rácfalve do Kelenfölda ni riječi.

— Stani, kume, tako ti boga, bilo je dosta, koliko vam dugujem?

— A što biste mi dugovali, Preuzvišeni Gospodine, ako Boga jedinoga znate, ništa, sredili smo mi svoje račune, pak ako netko nekome duguje, dugujem ja vama i bogatu večeru i prijateljsku sklonost, hvala vam mnogo, i svoje sam kljusine nahranio i u

sebe, hvala Bogu, potrpao koliko je išlo, ljubim vam ruke, zahvaljujem, ništa...

— Kako ništa, čovječe, koliko sam ja ono vama predujmio?

— Ma ništa mi niste predujmili, gospodine, molim vas, platili ste mi foringu po dogovoru, deset forinti, i sijeno za ove moje strvine i zob, i to ste mi blagoizvoljeli platiti, i večeru, sve ste mi platili, te nisam pijavica, iako sam kočijaš, opet sjedim na svome boku kao gospodin pa znam što se šika,

— Šta pričaš gluposti, čičo, dogovorili smo petnaest forinti do Tétényа, je li tako, dao sam ti deset, i evo ti, nemam sitnoga, uzmi još deset, pa zbogom,

— Ta ne mogu, gospodine, oprostite, uznemirio se čiča i skočivši sa boka skinuo svoj klobuk, pristupio Kamilu gologlav, sa cekinom u ruci, s očitom namjerom da vrati gospodinu drugi dukat, ne mogu, Preuzvišeni Gospodine, ne dopušta mi savjest, oprostite,

— Pusti ti svoju savjest, stari, molim te, i popij to u moje zdravlje, čuješ li, odbio je Kamilo da iz ruke kočijaša primi dukat, i krenuo.

— Pa čekajte, gospodine, ta kamo ćete, odvest ću vas u grad, do grada je još daleko, skoknuo je čovjek za svojom mušterijom, šta ćete sada bazati blatnim ulicama, nema smisla, a, osim toga, kada već slavite, a ne znam što, Boga mu živog, možda ste dobili na lutriji, e, pa ako je tako, da onda to proslavimo zaista, gospodine, i ako smijem da vam predložim, da popijemo još jednu čašicu negdje, ali ovaj put, Preuzvišeni Gospodin neka mi dopusti, na moj račun,

— Ne slavim ništa, dragi, nego oplakujem,

— A što, za Boga miloga, da vam se nešto nije desilo?

— Desilo mi se, dragi moj, i te kako mi se desilo, uzelo me u regrute,

— I to, kažete, da oplakujete?

— Da, da, to oplakujem, a nego što, da se možda radujem tome valjda, pa šta je tebi, čovječe, kada se netko veselio kad mu se pred kućom pojavila policija, da ga hapsi,

— E, hvala ti, Bože dragi, jedini, pa vidio sam ja odmah na prvi pogled, gospodine, eto, na poštenu riječ, odmah, na prvi pogled, znao sam da imam posla s pravim čovjekom, eto, znao sam, grom me božji oborio i satro, eto, sada, na ovome mjestu, ako nisam znao na prvi pogled, groba mi majčinog, nije li tako, znao sam, dakako, znao sam u kakvo jato spada ova vrsta crvendaća, imam ja nos za te ptice, gospodine, i ja, kada me je uzelo u vojsku, prokleo sam taj dan i čas, jer, znate, moj pokojni japa kmetovao je u livreji našega gospodina grofa Batthyányja, koga su crno–žuti ubili kao lopova, Bog ih satro ondje gdje su, do dana današnjega proklinjem ih u sedmo koljeno, i ne dao im Gospodin Otac Bog doživjeti ono što im ja od srca želim, a moj stari i ja, i svi moji, svi smo mi baćanjijevci od glave do pete, takvi smo bili i ostali do dana današnjega, i ja, oprostite, Nagyméltoságos Úram, jedva u petoj godini, molim vas, dječačić, znate, dječačić sa zastavicom na turu, takav sam bio, kada su stigli Jelačićevi haramije, a sjećam se kao danas te proklete noći, kada su uz buktinje stigli oni crno–žuti lopovi i našega gospodina grofa odvukli u Lajbah, prokleti bili, a to im nitko od naših nikada oprostiti ne će, pa kada su mene uzeli, o, Bože ti moj jedini, kako li sam bio nesretan da imam da služim prokletu crno–žutu bandu, o bacilo me u Galiciju, Gródek Jagiellonski zvala se ona prokleta jazbina gdje sam dane krao kao austrijski ulaner, te nije bilo dana da nisam prokleo crno–žutima i oca i majku, od Marije Terezije do ovog posljednjeg, a što sam mogao, Preuzvišeni Gospodine, pitam vas, kušovao sam u carskoj štali, kušovao u haptaku, sa češagijom u ruci, i grebao stražnjice glupim austrijskim kobilama, carski ulaner — madžarska sramota, dakako, a našega su gospodina grofa Batthyányja u lancima, gospodine ti moj, u lancima kao razbojni-

ka, u Lajbah, jedne noći, svi smo plakali, nisam zaboravio ništa, vidim i sada svoju pokojnu mamicu kako kleči, kleči moja pokojna mamica pred krvavim Jelačićevim haramijama, a ništa, odvukli ga, i, vidite, oprostite, da me danas Kossuth Lajos pozove u svoju Regimentu, eto, na poštenu riječ, danas, sa svojih šezdeset i devet godina, sjeo bih odmah u sedlo i, kažem vam, gospodine, oprostite, govorim što mislim, ništa, ništa, samo to, dok ovi crno–žuti budu prdjeli na budimskome Gradu, ne će biti reda u našoj madžarskoj zemlji, znao sam ja odmah na prvi pogled da ste vi čovjek na svome mjestu, vidi se, moj čovjek, kada oplakuje našu sramotu od Zrinskih pa do Lajosa Kossutha, da vas Gospodin Bog poživi, dajte da vas poljubim, u ime svih poštenih četrdesetosmaša Madžara, pristupio je Kamilu da ga poljubi, ali se ovaj jedva oteo, osjećajući u slapu vina i luka kako mu se kočijaš klati, oboren rakijom.

— Dobro je, dobro, kume, hvala vam, i zbogom,

— Bilo vam sretno, gospodine, pazite, molim vas, pazite, kao Boga vas molim, na svoju glavu, nema nas četrdesetosmaša mnogo više, svijet se prokurvao, oprostite, ali ako vam treba kočija, eto moga štanda pod Spomenikom Nikole Zrinskoga Sigetskog, ondje me svi znaju, samo izvolite, pitajte, pitajte, molim, za Feriku Bocskaia, Preuzvišeni Gospodine, ljubim vam ruke...

„Ferika Bocskai, košutovac, baćanjijevac, četrdesetosmaš, koji je kao dječak objesio jednog Jelačićevog haramiju, a svijet se, veli, prokurvao, a kamo se prokurvao i u što, taj svijet, koji se kurva otkad ga ima, u žalost puste jugovine večernje, kada čovjek, carski regrut, lunja ulicama kao paket gnjiloga mesa za topove i ništa više, i tako, klateći se bez svrhe, besciljno bulji u ništa, u ništavilo beskrajno glupih dana koji stižu, stupajući u povorci glupe svjetine, zarobljene po crno–žutim nadvojvodama koji »prde ovdje gore, na budimskom Gradu«, a jedino što nam svima preostaje jeste utjeha da nismo jedini koji su izgubili

svoj put, ima nas mnogo, raznih boja, barjaka i naroda, a svima nam je podjednako suđen živoderski finale, kao čitavoj glupoj povorci ove gladne, neobrijane, zgužvane svjetine, što se bezglavo gura glupim i praznim ulicama, strižući beskrvnim svojim ušima za sirenskim glasom iz krčme, gdje orkestrion dreči pjesmu o mjesečini u Sorrentu, i uopće o mjesečinama."

„Knjigu bi trebalo napisati o praznim i dosadnim predvečerjima gradskim, a takve knjige, dakako, nema, koja bi umjela da prikaže pustoš jadne mase gradskih robova, od kojih je jedan austrijski regrut i putuje u kasarnu Prijestolonasljednika Rudolfa, jer svijet Knjige nikada nije bio sagrađen od hartije više nego danas, i nikada pjesnička riječ nije imala ljudskog smisla manje nego danas, jer sve što se danas zove poezija (pa i ona »medejska« gospođe Ane Borongayeve) bestidno je, glupo i zapravo slaboumno."

Na povratku ispod budimske tvrđave, zaustavio se Kamilo pred banalnom baroknom crkvom, privučen magnetskim sjajem obojadisana stakla na rasvijetljenim crkvenim prozorima, kada se srp mjesečeve ljuske probio kroz mutnu oblačnu koprenu pod zavjesama uznemirenog modromračnog neba. Nad gusto tkanim, kudjeljastim, čupavim oblacima, iznad čitavoga Grada prelijevao se magnezijski slap vojničkih reflektora, nad budimskim kurijama, iznad Citadele, visoko, u okomici, pod sivim sumračnim nebom, parajući maglenu tminu.

Prateći okom kruženje srebrnog gigantskog snopa magnezijske svjetlosti pod olovnim tjemenom sasvim nisko spljoštenog olovnog neba, Kamilu je pala na pamet misao, zapravo logična i trijezna, kako je čitav stari historijski Budim, s onim novim Gradom na drugoj obali što se razlio po močvarama dunavskim, opasna tvrđava najvećega stila. „Kao Gibraltar, kao Singapore ili kao Port Arthur! U onim budimskim kulama stanuje nešto mračno, dlakavo, kao pacov gubavo i ljepljivo,

tajanstveno i opasno, što prijeti smrću i propašću, pritajivši se u ovim memljivim kazamatama kao kuga, a zove se Rat, i dok se bezazlena rulja glupih prolaznika opija rumom i špiritom, bacajući svoje jadne groševe u orkestrione, da im sviraju sorentske barkarole na mjesečini, onaj otrovni pacov gore, u Citadeli, vreba jadnu raju kao jeziva neminovna smrt, a onaj viskozni krastavi ratni austrijski pacov, ono je onaj poštar što mu je jutros donio zelenu pozivnicu Zagrebačkoga Magistrata, ono je onaj isti gubavi i smrdljivi pacov koji skače preko pljesnive kore hljeba Jojinog u skopskoj tamnici. Sve je u rukama ovog kužnog krvavog Pacova, o kome mu je neko veče tako vidovito govorio Oberleutnant Sturmfeld da kuha svoju đavolsku generalštapsku čorbu, i tu, večeras, nekakav budimski unteroficirski demon nadzire svojim svjetionicima mračno nebo, a rasvijetljena stakla na gotskim prozorima bogomolje, u sjaju reflektora, blistaju kao dekoracija za lakovjernu i naivnu djecu, koju će, betlehemskoj Legendi uprkos, ovaj demonski Pacov sa budimske Citadele jednoga dana početi da ždere kao Saturno sa Bregalnice što je svojim kanibalskim čeljustima zdrobio pedeset hiljada lobanja kao vreću oraha."

Na gotskom staklu prozora crkvene apside blista u sjajnim bojama scena iz Epifanije: tri Sveca, tri Sveta Kralja, skrušeno klečeći, predala su se pobožno poklonstvu u audijenciji pred Mladim Kraljem, pred novorođenim Spasiteljem, a sa dna ulice urla sve bliže, zapomaže sve glasnije promukao tenor, pijan, na rubu nesvjestice, uz odjekivanje glasnouzbuđenog dijaloga po svemu očito pijanog ljubavnog para, uz pljusak grubih i teških riječi.

— Ja ločem gore, a ti curiš dolje, kurvetino, glupane, dobro, u redu, bez brige, ljubim ti majku tvoju kurvinsku, i Bogu i tebi i Svima Svecima, jesi li me razumjela, dotući ću te kao kuju, nakresao si se kao prase, ti nisi čovjek, ti si svinja, ti ne znaš šta rokćeš, pazi dobro, vraćam se na ekspozituru, odoh ja ponovo

gospodinu pristavu, razumiješ li, na policiju, predat ću te ponovo vlastima u bajbok, a onda ćeš plakati sklopljenih ruku za milost, dobru si ti meni poparu skuhala na ekspozituri, hvala vam, Madame, čast, ali stidim se pred svojom pokojnom mamom, stidim se, razumiješ li, pred majčinim grobom, a ti si glupa, ti to ne možeš pojmiti da se stidim, oh, ne, ne, pusti ti svoju mrtvu mamu, ništa nije kriva tvoja pokojna mama, počivala u miru, sve smo mi to završili lijepo zapisnički na policiji, bez tvoje mame, ondje si sve potpisao, jedamput zauvijek, i ako baš želiš znati, izvoli se objasniti direktno s Mojim Gospodinom, on će ti već odgovoriti svoje, Moj Gospodin ima toliko soli u glavi kao ti, glupane,

— Stidim se svoje pokojne mame, stidim se da joj pogledam u oči, i onom tvom komarcu, i njemu se stidim pogledati u oči, razumiješ li, glupačo, stidim se, jer se on ne stidi, kako to ne razumiješ da se stidim,

— Baš me boli glava za tvoje fiksne ideje, sve smo mi to riješili zapisnički, na policiji, zar ti nije objasnio gospodin pristav da nemaš na me nikakvo pravo, zar ti nije na temelju zakona dokazao, glupane, da sam potpuno slobodna osoba, to jest, kao građansko lice, ni tvoj rod ni pomozbog, vole božji, a to, što sâm ne znaš što hoćeš, to ti reci Mojemu Gospodinu što imaš da mu kažeš, šta ja znam, i baš me briga, ja sam njegova, ja nisam više tvoja, razumiješ li, nisam, jer ne ću, »na temelju zakona«...

— Tvojem kurvišu, njemu da kažem, kurvo svinjska, pa ti si kurva, pa zar ti ne znaš da mogu da ga ubijem kao psa, tvog posranog »gospodina«, da ga kvrcnem noktom,

— Ti da ubiješ Njega, ti si kukavica, ti Njega da ubiješ, ludo bezobrazna, molim te, idi, ispavaj se, potpisao si na policiji zapisnik da nisam tvoja, da nemaš nikakva prava, gle, molim te, opet si bezobrazan,

— Tako, je li, potpisao sam, a ti mi ne vjeruješ da mogu ubiti i tebe i njega, eto ti, kada mi ne vjeruješ, bijesna kučko, tako ti Gospodina Boga tvoga i svih svetaca božjih na posranom nebu!

Pljusnula je zaušnica, sasvim nevina, da, upravo dječja, smiješna, bezazlena, više kao simboličan napor pijane ruke da takne ženin obraz nego šamarčina, kada je u istom trenutku iz pijane babe buknuo divlji temperamenat, i ona se kišobranom i objema šakama bjesomučno oborila na svoga pratioca tako, te se čovjek spotakao i pao, pao kao što pada pijano tijelo, udarivši čelom o granit, i tako ostao ležeći u blatu, kukavno vapijući za osvetom, a žena se otkinula, i čulo se kako odjek njenih drvenih francuskih petica, kao jeka nanula, brzim trkom nestaje niz ulicu.

— Nema to smisla, čovječe, pridigao je Kamilo pijanog ljubavnika kao vreću, saberite se, budite čovjek, šta će vam ova komedija?

— Nema smisla, dakako da ga nema, mladi gospodine, ali me boli, razumijete li, ne znam da li možete pojmiti kako to boli, hvala vam, a, osim toga, pardon, oprostite, molim, ali što bi to trebalo značiti, naime to, što vi meni preporučujete, da »budem čovjek«, pridigao se prezreni ljubavnik uz pomoć Kamilovu, promatrajući svoju samilosti dostojnu priliku i dlanom brišući svoj zgužvani šešir, to ne znači, pardon, oprostite, baš ništa, to je, pardon, oprostite, ako smijem tako da kažem, glupa riječ — čovjek, ple–o–na–zam, kao što pišu gospoda profesori, i uopće gospoda koja pišu, jer da sam ja doista, što kažu, »čovjek«, ja bih ovoj gospođi večeras pregrizao grkljan, dakako, a ovako Madame ima potpuno pravo, potpisujem svečano, nisam ja nikakav čovjek nego mizerija, baš to, bijeda između bijede najbjednija, nego, pardon, oprostite, kada ste već tako ljubazni, dozvolite da vam se predstavim, Béla Éder, metteur en pages, Béder Béla, ako smijem da tako kažem, i, molim vas, čast, svaka čast vašem samaritanstvu, pa kada ste mi

već pružili ruku u ovoj mojoj sramoti, kako bi bilo da popijemo čašu piva, jer dajem vam poštenu riječ da se stidim pred grobom svoje pokojne mame, a i pred vama, dakako, kao pred svjedokom ove, mora se priznati, skandalozne sramote, molim vas da mi oprostite, jer ovo je zaista skandal, uzme li se pravo, to zaista nema smisla, kao što ste se blagoizvoljeli izraziti, slažem se, nema sve to baš nikakve forme, sa bilo kakvog, recimo, gledišta, nema, zaista, što kažu, bogami, forme...

Skrenuli su, i u prvoj rakijašnici ispresijecali dvije–tri litre piva sa konjakom, a poslije prešli na rum, te se gospodin Béla Éder raspričao kako je čitavog svog života samo slagar, tipograf koji slaže tuđe gluposti bez kraja i konca, kako nikada nije igrao nikakve pristojne uloge ni u ženskim stvarima, ni privatno, ni javno, a ni u svojoj tipografskoj karijeri nije postigao ništa, i tako, sudjelujući uvijek u tuđim brigama, posjećujući znance po bolnicama, opijajući se na tuđim svatovima i njemu više–manje ravnodušnim karminama, ostavio je svoju prvu ženu poslije dosadnog i zgužvanog braka i sramote, moglo bi se reći baš prave sramote, nikada je nije osjetio kao pravu ženu, ubijajući vrijeme i slušajući tuđe gluposti i brige, tako je živio i, eto, čitavog svog života ne radi drugo nego dangubi po blesavim štamparijama, a sam često razmišlja o tome kako bi bilo da i on naštampa nešto svoje, svi pišu pa bi mogao pisati i on, nije ni pisanje neka naročita mudrost, pa kad bi već naškrabao nešto, štampao bi kako sav ovaj pogon oko štamparija i knjiga i novina nije drugo nego laž, obična prevara i bezobrazluk, a i o krađama, o brakolomstvima i o privatnim svinjarijama svake vrste, a naročito o političkim krađama, napisao bi debelu knjižurinu, i sam je svoj brak slomio, i to ne baš časno, a zbog čega, molim, zbog ove ljubazne dame, ona, naime, radi kao ulagačica u istoj štampariji gdje je on metteur en pages, i tako se srepio s jednom, Bože nam oprosti, običnom falcericom, a sada mu ta falcerica iz zahvalnosti nabija rogove,

i to s kim, s jednim komarcem od džokeja, a pravo mu i budi, njegova žena je knjigovođa, ipak, sa večernjim kursom, doduše, ali, ipak, knjigovođa, a s ovom se pijanom kurvom ponizio do samozatajenja i nema ga više, to jest nema ga više u onom smislu kao što se to u literaturi piše, kao »moralne ličnosti«, pak da kojom srećom vjeruje u Boga, ispovjedio bi se i pokajao, ali ovako sve je prazno u praznome, a sada mu se, na kraju, desilo još i to da ga je Madame izdevetala i popljuvala, i to javno, na ulici, i odvukla ga na policiju prijavivši ga zbog »zlostavljanja«, a to je bila najprozirnija podvala, ne zna baba kuhati, ništa ne zna, pa ni kuhati, i što, opet je jedamput spalila šnicle, karbonizirala ih, doslovno, a on je, Bože moj, malo planuo, i da vidite, molim vas, kakvu je, svinja, digla dreku da je »zlostavljam«, i tako smo se našli na policiji, a ondje su mi rekli da nemam prava da bijem onu svinju zbog šnicla pa bili i spaljeni, jer da mi nije žena nego konkubina, to jest, svinja bezobrazna, prijavila me je zbog bigamije, a šta ću, jadan, kada mi zakonita žena ne da rastave i, uopće, kakav je to život s ovim ženama i s ovim prokletim bigamijama?

Opio se Kamilo sa gospodinom Éderom, kome je jedan komarac od džokeja oteo falcericu, i tako, oko ponoći, rastavši se od očajnika, na povratku preko mosta Kraljice Eržebete, zaplela mu se među nogama vlastita mračna sjenka kao crni dlakavi seoski kudrov, glomazna, teška prikaza od sjenke, toliko zemaljski gusto neprozirna, doslovno tjelesno neprodorna, te se nasred mosta spotakao o mračnu grdosiju i posrnuo, uhvativši se gvozdene ograde da se ne skotrlja, a vjetar sa sjenkama od svjetiljaka toliko se uzbibao nad čeličnim traverzama Mosta slavne madžarske kraljice, te se čitava ljuljačka od gvozdene konstrukcije stala valjati iznad talasa dunavskih kao paluba na vjetru, sa palačama na Keju, sa nebom, sa dalekim, iglastim, oštrim zvijezdama, sa krvavom mjesečevom posljednjom četvrti nad krovovima, kao kriškom gnjile lubenice. Sve se udavilo

u vrtlogu bespomoćnog regrutskog hropca, bilo je teško i zagušljivo.

„Što znači biti »čovjek«, pregristi ženski grkljan, zgaziti jednog komarca od džokeja, jednog komarca od Baranyaia, sa jednom takvom genijalnom poetesom kao što je gospođa Borongay–Erdélyi, koja ga je osramotila baš kao i Madame falcerica svoga metteura en pages, otputovati u Pariz na premijeru *Ljubavi na odru,* postati regrut ili se sunovratiti s ovoga mosta u glupu tamnu vodu, sve to mnogo smisla baš i nema, ali boli."

SALTO MORTALE

Oko regrutacije sve je krenulo po zlu od prvoga dana kako se Kamilo pojavio u Jurjevskoj da bi se podredio svima »formalnostima«, kao što je glasila očeva prognoza, jer se ta nesretna regrutacija pretvorila, kao što se pokazalo, u pravu napast.

Do prve scene došlo je istoga jutra, kada je Kamilo, stigavši peštanskim brzim, zatekao svoga oca kako, prije polaska u kancelariju, bojadiše svoju bradicu, odmah poslije pozdrava, kada mu je Presvetli odbio svaku, pak i najmanju nadu, da bi on, u ovom, moglo bi se bez pretjerivanja reći, dramatskom momentu međunarodne krize i histerične austro–srpske napetosti, mogao pristati da se Kamilu izda putnica za Srbiju, bez obzira na to da li se radi o Jojinoj glavi ili ne:

— Čast svaka Joji, ali, pardon, right or wrong, my country, da se razumijemo. Ima tu, međutim, još jedna stvar, o kojoj ti nisam mogao pisati, a u vezi je s tom tvojom prokletom Srbijom! Ja sam se ipak zainteresirao za okolnosti kako je moglo doći do toga da je Amanda mogla da čuje od generalice Ronge, da si evidentiran u CE–O–ES–GE–KA* kao povjerljivo lice srbijanskoga generalštaba (nisam, naime, mogao ni htio ostati ravnodušan spram te gluposti), i što se pokazalo, pokazalo se, dakako, da to nisu nikakve Amandine bei den Haaren herbeigezogene — rekla–kazala floskule, nego, nažalost, sasvim stvarni izvještaji, naime regelrecht »povjerljivi« izvještaji onih tvojih

* COSGK, Centralna obavještajna služba Glavne komande

bečkih balavaca, studenata, koji, dakako, stoje u najintimnijim relacijama sa CE–O–ES–GE–KA, jer samo takva, dopusti, naivčina, kao što si ti, može konspirirati sa konfidentima, da srušite Austriju, dakako, kao špicli za jedan ili drugi račun, na also, gratuliram i tebi i tvojima. Napisao sam, dakle, a što mi je preostalo, lično pismo generalu von Rongeu, kao šefu CE–O–ES–GE–KA, i to, treba da naglasim, ne kao otac, nego kao odgovorno činovničko lice, koje po svom građanskom pozivu vrši povjerljive političke misije već godinama, a to želim i tebi da naglasim isto tako, da ne bi došlo ni do kakvog malentendua, molit ćemo, dakle, kao što rekoh, napisao sam pismo iz vlastite inicijative kao čovjek i kao lojalan građanin, kome je veoma mnogo stalo da mu lični moralni profil ne pretrpi nikakvog, pak ni najmanjeg uštrba u civilnom smislu, da se razumijemo, napisao sam dakle, generalu, da slijepo i bez razmišljanja jamčim svojim građanskim potpisom i čašću da su sve eventualne njegove pretpostavke o tvojoj nelojalnosti ili subverzivnoj djelatnosti potpuno bez temelja, jer, ukoliko bi ti, već po svom bizarnom mentalitetu, i mogao dati eventualno neki povod za te ili takve slične pretpostavke, ja sam decidirano naglasio und zweimal unterstrichen da se, što se tebe tiče, radi eventualno možda o nekim, kako da se izrazim, sentimentalnim, romantičarskim simpatijama za susjedne jugoslavenske, respective balkanske narode, ali da o nekoj subverzivnoj špijunskoj djelatnosti ili uopće bilo kakvoj topoglednoj relaciji s tvoje strane, to jest o nekoj vezi sa nekim srpskim ustanovama, civilnim ili vojničkim, apodiktički ne može biti govora, i da ta pretpostavka kao takva uopće ne dolazi u obzir. Generalmajor von Ronge bio je zaista ženerozan i odgovorio mi je stante pede, takoreći u dvadesetičetiri sata, intimno, veoma srdačnim, da, upravo prijateljskim tonom, »kako mi zahvaljuje na upozorenju i kako se čudi što mi je uopće mogla da padne na pamet takva osebujna misao, to jest da bi on kao funkcioner na tako odgovornom

mjestu, na kome vrši tako delikatnu dužnost, uopće bio mogao da se posluži sličnim dostavama pa sve kada i ne bi potjecale iz takve sredine, kao što je ona iz đačkih krugova na Bečkom sveučilištu, gdje se, nažalost, okuplja najgore ciganske smeće čitavoga Balkana, no sve kada eventualno ova pretpostavka i ne bi bila lišena svakog stvarnog motiva, on bi me, u svakom slučaju, bio pravovremeno obavijestio o svojim eventualnim sumnjama«, čekaj, čekaj, amice, nemoj ništa da grimasiraš, nije to kraj priče, ah, ne, stizale su iz Pešte Rongeu daljnje dostave, iz onog tvog peštanskog kluba, i tako sam izmijenio sa COSGK nekoliko povjerljivih telegrama, sve u istom smislu, da garantiram za tebe ex offo general–majoru, da stvari po mome uvjerenju ne stoje, pa čekaj, čovječe, nije to bila nikakva spačka Amandina, nego ozbiljna korespondencija, streng geheim, a general je bio ljubazan da čitavu aferu proglasi, takoreći, polu-oficiozno ad acta, i, dopusti mi, kakva bi sada opet pamet bila potrebna, da se baš u ovome trenutku ponovo izazove, više od toga, svijesno provocira i u predstanje osnovane ili neosnovane sumnje vrati čitava ova glupa afera, jednim tvojim novim, sasvim histeričnim beogradskim izletom, koji, uostalom, i nema nikakve praktične svrhe, jer ono, što je tvoj Joja sebi skuhao, neka sada izvoli i pokusati, drugo nije ni zaslužio, jer tako slijepo, kao što vi fanatički skačete u srbijansko ždrijelo, tako se samo zečići predaju zmijama na milost i na nemilost, a pitam te, molim te, što bi ti već i mogao da postigneš u tom tvom Beogradu, sve kad bi se ondje i pojavio, ništa, savršeno ništa, jer tko si ti već iz perspektive srpskog ratnog suda, molim te pokorno, to je prvo, a drugo, zatim i odmah, treba da ti kažem, oprosti, nismo balavci, može čovjek, na kraju krajeva, o toj nesretnoj Srbiji imati mišljenje kakvo ga je volja, ali pretpostaviti da bi jedan ratni divizijski sud, kome predsjedava jedan aktivni general, mogao donijeti tako tešku osudu, kojom se neko lice lišava slobode na osam godina, na bazi očevidnog

pravnog umorstva, takve apsurdne stvari može pretpostaviti samo potpuno razdešen i razglavljen mozak, da, upravo i isključivo takav mozak koji je rastrovan razornim mentalitetom, jer, na kraju, dopusti mi da ti postavim logično pitanje, a što znači, do vraga, ružičasto maštati o jednoj zemlji, kao da s jedne strane predstavlja doista neki vrhunaravni ideal, kao što vi nekritički idealizirate tu jadnu Srbiju, a s druge opet misliti o toj istoj Srbiji da se ondje nevini ljudi bacaju u tamnicu na osam godina i ubijaju kao muhe? Nije sve to u najboljem redu u vašim glavama i u vašim moralima, mlada gospodo, ne, ne, i, prema tome, u ovome momentu, o tome da ti potpišem putnicu za Beograd nema govora, to se skida s dnevnoga reda, jer sada treba da riješimo pitanje tvoje vojske, a to je jedino što me interesira...

Što se pitanja Kamilove regrutacije tiče, Presvetli je, istina, bio čitavu, na prvi pogled jednostavnu operaciju predao u ruke u tom pitanju provjereno stručnom licu, akcesistu gradske Asentacione komisije, gospodinu Luki Peinoviću, koji je opet, u okviru uobičajene prakse od trista kruna, clara pacta, boni amici, u intimnom dogovoru sa Truppenrechnungsführerom, daljeslužećim računarskim feldvebelom Pantaleonom Gazibarom »stvar« lege artis uredio kod Bataillonsstabsarzta doktora Eduarda Pokornog, i ta »stvar« bila bi se po svoj prilici uredila sasvim normalno, po planu, to jest vojni obveznik Kamilo Emerički bio bi po komisiji zaista »formalno« proglašen trajno nesposobnim, da sam đavao nije »stvar« aranžirao tako da je gospodin doktor Bataillonsstabsarzt Pokorny, dva dana prije asentacije, pao s konja i slomio ključnu kost, a rezervni Oberarzt doktor Günther Heinz, kao zamjenik u vršenju dužnosti bataljonskoga doktora, tip bečkog crvenokosog, asteničnog zanovijetala, izvršio je svoju dužnost asentacionog doktora u smislu pozitivnih propisa doslovno, ne imajući pojma o samoj

»stvari«, i tako je Kamilo, proglašen sposobnim, postao normalan regrut carske i kraljevske madžarske (hrvatske) Infanterieregimente broj 53, po zlu i po razbojstvima po čitavoj Evropi proslavljenog Pandurenkorpsa, osnovanog lično po barunu Trenku godine 1741, egalizirung tamnocrvene boje, dugmad bijela, sa tri bataljona u Zagrebu, a sa četvrtim u Foči.

Vojni obveznik Kamilo Emerički pojavio se pred Asentacionom komisijom izvan normalno određenog roka, u smislu svoje molbe, da mu se vršenje vojne dužnosti od dvije godine, kao samostalnom ekonomu, koji upravlja vlastitim zdenčajdvorskim veleposjedom, svede na skraćeni rok od dva mjeseca, no, međutim, kako je Komisija samoj sebi odrekla kompetenciju da u tom pogledu, u pozitivnom ili negativnom smislu, donese bilo kakvu odluku, čitav predmet bio je predan na rješenje Ergänzungsbezirkskomandi, i tako su Kamilu odredili da kao običan vojni obveznik otputuje na odsluženje dvomjesečnog roka kod četvrtoga bataljona u Foču, i to, poslije sređenja svojih familijarnih prilika, najkasnije u roku od tri dana.

Poslije raznih dramatskih, a mora se priznati i enervantnih obrata, kada se Presvetli, za ova tri nezaboravna dana, zaista nije bavio nikakvim drugim poslom nego telefoniranjem između Ergänzungsbezirkskomande i Militärabteilunga 13. Korpskomande, gdje je te »stvari« blagohotno, za razne sitne usluge, rješavao Infanteriehauptmann in Ruhestand Ignaz Jakowetz, uspjelo je gospodinu šefu Banske Političke Uprave, da, na kraju krajeva, mjerodavnim forumima visoke carske i kraljevske hijerarhije objasni, kako u ovom, zakonski i vojnoadministrativno zbrkanom slučaju, sa strane vojnoga obveznika Kamila Emeričkoga nije bilo nikakve sakrivene namjere da se ukloni građanskoj dužnosti da se tako ne bi morao upisati u rezervnooficirsku školu, jer mu oba prava pripadaju, prvo, da bude primljen u rezervnooficirsku školu kao akademski građanin, a

drugo, da služi samo dva mjeseca kao veleposjednik, samostalni ekonom, jer se doista paralelno sa studijem bavi i ekonomijom na svome veleposjedu. Kako to veleposjedničko pravo Komanda, po nekim denuncijacijama, da Kamilo i dalje studira u Pešti, osporava, uspjelo je poslije tri uzbudljiva dana, puna iznenađujućih administrativnih obrata, na kraju »stvar riješiti« na najgluplji način, da je Kamilo, da ne bi trebalo da otputuje u Foču, protekcijom Militärkomande bio dodijeljen drugome bataljonu svoje regimente i tako ostao u zagrebačkoj garnizoni, svrstan u regrute rezervnooficirske škole, pod komandom infanterijskog majora gospodina Karla Huberta Všetečke.

Stajati od ranog jutra, kad su još i vrane pospane, usred kasarnskog dvorišta, na kiši, u lapavici, u blatu, gledati lijevo pa onda desno, gledati desno pa onda lijevo, već kako se netko dere kao lud »links«, a netko »rechts schaut«, maršírati, jedan–dva, desna–lijeva, jedan–dva, sijeno–slama, jedan–dva, stajati–stoj i stupati–stupáj, klečati, ležati, čučati, trčati, nabijati pušku, nišaniti, pozdrav l'jevò, pozdrav desnò, poludesno stupáj, lijevo zavíj, pušku k nozi, na ramé, natakni bod, skini bod, naperi bajonét, pucáj, biti ošišan do kože, drhturiti u kabanici od tanke kudjelje, otvarati kvake laktovima, prati ruke tridesetitri puta dnevno od onih ruku, od pušaka, od slamnjača, i torbi, i šolja, i zahoda, i kože, i sukna i svega, sve je bilo odvratno, lišeno svake inteligentne svrhe, a odgovarati na pitanja, na primjer, tko je Allerhöchster Oberbefehl, a zna se da je to Seine Majestät der Kaiser und König, ili pak tko su Generaladutanti Njegova Veličanstva Cara i Kralja, a to su gospoda general Kavalerije grof Paar i general Infanterije barun Bolfras, koji je istodobno i šef Militärkanzleia Njegova Veličanstva Cara i Kralja, da su Flügel–adutanti Njegova Veličanstva sami grofovi i baruni, gospoda generali i pukovnici, grof Bronn, grof Manzano, grof Hoyos–Gutenstein, barun von Stückenstein, grof Lelia–Spa-

nochi i tako dalje, i tako dalje, da je Erzherzog Franz Ferdinand, Seine Kaiserliche und Königliche Hoheit, General der Kavallerie und Admiral i da stoji, razumije se, zur Disposition des Allerhöchsten Befehls, da su carski i kraljevski Armee–inspektori, Njihove Carske i Kraljevske Visosti, Nadvojvode Friedrich i Eugen, a Armee–inspektori, kao obični smrtnici, generali kavalerije i infanterije Klobučar, Varešanin, Potiorek i Liborius Frank, da je Car Franjo Josip Karl I, car austrijski, kralj češki i tako dalje, i apostolski kralj madžarski i hrvatski, rođen u Schönbrunnu, da je krunjen za madžarskoga kralja 8. VI 1867 u Pešti, da je Carica Elisabeta Amalija pala žrtvom atentata 10. IX 1898 u Ženevi, da je njen sin Rudolf umro 1889, da je Prijestolonasljednik Carstva, Carev Sinovac Nadvojvoda Franz Ferdinand (Carl Ludwig Joseph Maria), sin Carskoga Brata Nadvojvode Carla Ludwiga, rođen godine 1863, a kako njegova Uzvišena Supruga, kneginja Sofija Hohenberg, rođena grofica Chotek, nije carskoga podrijetla, to pravo nasljedstva na uzvišeno Prijestolje prelazi na sekundogeniturU, to jest na mlađega Sinovca Carskog, Sina carskog drugorođenog Brata Nadvojvode Ottona Franza Josepha, to jest na Nadvojvodu Carla Franza Josepha, odgovarati na pitanja iz ovog habzburškog, carskog i kraljevskog baruntrenkovskopandurskog Gotha–katekizma, zvučalo je kao sarkastično izazivanje normalne civilne pameti.

Za ovu vrstu crno–žute, legitimističke duhovne vježbe, kada je bila riječ o Dinastiji, Kamilov djed Kalman imao je svoje horvàcko mišljenje, »ne znam kagbi rekel, je li mi se senja, ali sam pak zamèknjen v duhu, al sè mi se čini da vidim da su na Visoki Tronuš Zveličènja posàjili laž, krivicu, šelmarìju i švindel, jer tu krivica kralùje nad našim Horvàckim Orsàgom, a istina je pregànjana, kajti se cezarske bedastoče nas Horvatov baš ne dotikavleju ni tulko, kulko bi črnoga pod noket stalo, falsitas regnat in Regno, kaj nam trebaju ovi Herodeši švarcgel-

berski, prosim, s Habsburgima se nigdar oženili nismo, to je istina, a vi, kak znate, gospodo, nulla in audienda veritate difficultas, vam, gospodo, nikakšne poteškoče v poslušànju istine nì in nebu, ak hočete, ak pak nečete, kagda niš rekel nis, a vi kagda niš čuli niste, pak zbogom; al ja za ove črno–žute baràbere nigdar nis slušal ni čul, da smo mi Horvati igda na taj švindel svoj potpis dali«.

Slušati da su Barun–Trenkovu Pandurenregimentu reducirali godine 1748 na infanterijski bataljon, pod novim imenom »Slawonisches Pandurenbataillon«, i da je od tog slavonskog pandurskog bataljona godine 1756 ova pukovnija postala obična Linieninfanterieregimenta broj 53, i da je kao takva, u svom današnjem sastavu, pobjedonosno ratovala u svima ratovima, od Marije Terezije do Franje Josipa I, na svima ratištima Evrope od Rajne do Beograda, od Malplaqueta do Majlandije i Custozze i do Königgrätza, papagajsko ovo nabrajanje naslova bilo je jezivo, do samoponiženja perverzno izazivanje duha, vrijeđanje ponosa i pameti, a što je bjednije, ovo besperspektivno klečanje pred Nadvojvodskim Olimpom, uzvišenim iznad plebejske normale za nekoliko metafizičkih aršina, tjeralo se štreberski blesavo ad absurdum!

Osjećajući se kao eksperimentalni kunić na anatomskom stolu, kome su otpilili tjeme, da bi ga bockali iglama po najosjetljivijim opnama, Kamilo, kao u polusnu, prisluškuje kako mu iz daljine dopiru do sluha demonski glasovi, i kako mu u uhu odjekuje nečiji hrapavi polušapat, što je to zapravo ono »Nešto«, što se zove österreichisch–ungarisches Repetiergewehr M. 95, i kakva je opća karakteristika tog österreichisch–ungarisches Repetiergewehra?

— Kaj je to puška, mulec zagorski, puška to nè, a kaj je to cev, ni cev to nè, nek je gevèra, razmeš, mulec, mater ti bedastu, to je Repetirgevera, a ta austro–madžarska Repetirgevera, koja puška ni, ni cijev ni, ima kalibar od 8 milimetara i jedan

magazin za naboje, Mittelschaftmagazinkasten, a njen Paketladung iznosi 5 patrona, i sve to treba znati napamet, to jest da je austro–madžarska Repetirgevera savršeno oružje sa Geradzugkolbenverschlussom mit vorderer symetrischer Verriegelung, da joj je dužina 1,272 metra bez bajoneta, a 1,518 metra sa bajonetom, da je teška 3,65 kilograma bez bajonete, a 3,93 kilograma s bajonetom, da je njeno tane od tvrda olova sa čeličnim ovojem 31,8 milimetara dugo, 15,8 grama teško, sa početnom brzinom od 620 metara u sekundi, sa 2480 okretaja u sekundi, sa barutom koji se slabo dimi od naboja teškog 2,75 grama, da postoje tri distancije za gađanje, i to, prva, takozvana »mala«, do 800 koraka, druga, takozvana »srednja«, do 1600 koraka, i, na kraju, treća, »velika«, iznad 1600 koraka, da je svrha dobrog i uspješnog strijeljanja Rat, da se Rat odvija u bitkama, sa jedinom svrhom fizičkog uništenja neprijatelja, i to direktno, silom oružja, ili indirektno, iskorištavanjem geografskih, klimatskih, socijalnih, političkih, ekonomskih i mnogih drugih moralnih i materijalnih faktora, sila i odnosa i tako dalje, i tako dalje, sve to naučiti naizust, nabubati napamet i odgovarati na pitanja da bi čovjek od običnoga civila mogao postati rezervni oficir, sve su to bile pripravne duhovne vježbe za veliku čast, koja se ne iskazuje svakome građaninu ove zemlje, da nosi na svojoj sablji zlatni porte–épée sa monogramom Njegova Veličanstva.

Od neizmjernog pljuska »linksuma« i »rehtsuma«, »indibalanca« i »kertajha«, kada mu je već glava nabrekla od zujanja Haydnovih trompetnih signala Ce–Ce–Ge i Ge–Ge–Ce, čitava jata ce–ce–gea i ge–ge–cea (kako je Haydn samo mogao biti tako stupidan, kako ga nije bilo stid, tog blesavog Wasserkrobota, da piše svoje pasje signale), nije bilo dana, da Kamilo, kao prava regrutska krava, nije osjetio duboku potrebu da odmahne repom i da rastjera sva zvrndava i dosadna jata mušica oko svoje jadne glave, i tako je ludnica ovog regrutskog »auzbildunga« na

rajonu potrajala punu nedjelju, da bi na kraju tjedna njegova gospoda mučitelji pronašli, kako je sada već naučio kako–tako hodati, kako već umije da podigne ruku na počast u smislu pozitivnih propisa, kako je svladao sve svoje ružne i negativne civilne navike te sada, hvala bogu, već umije da utegne trbuh, da se istegne u kukovima, da se ukoči, kao u pravom haptaku, da pruži nogu brzo i vodoravno, da već na trideset koraka razmaka primijeti ono više i pretpostavljeno vojno lice kome treba odati počast (a da to ne bude, molit ćemo pokorno, ni željezničar ni vatrogasac), da se u iskazivanju počasti kod pozdrava višim vojnim licima ima držati strogoga propisa, da se pozdrav imade izvesti tri koraka ispred onoga lica kome se počast iskazuje, a da se ruka sa kape ima vratiti u normalan položaj tek pošto se lice, kome je iskazana počast, udaljilo za tri koraka, i pošto je tako u krugu kasarnskog dvorišta tri dana udarao cipelom o zemlju, i tristatridesetitri puta podizanjem i spuštanjem ruke odavao počast svome feldvebelu gospodinu Presečkom, stekao je milost da se može koristiti prednošću koju su ostali kolege »jednogodišnji dobrovoljci« već uživali od septembra, od početka školske obuke, i tako su mu gospoda milostivo dopustila, da može objedovati i spavati doma, u Jurjevskoj, što je u svakome slučaju predstavljalo blagotvornu stanku u svezagluplјujućem ritmu udaranja nogama po zemlji i rukom po drvenome vratu gluhonijemoga kundaka.

Iz kompanijskog začaranog svijeta, entwickelte Linie, Abstand eine Handbreite, Gliederdistanz 120 Centimeter, Rechnungsunteroffiziere, Pioniere, Telephonisten, der Sanitätsgehilfe, Blessiertenträger und Offiziersdiener in der angegebenen Reihenfolge auf doppelte Gliederdistanz 240 Centimeter hinter dem linken Flügel, Kolonne, Distanz der Züge 6 Schritt, Züge in Doppelreihen auf gleicher Höhe, 25 koraka dužine, 25 koraka razmaka, bataljonska masa, kompanija od kompanije na tri koraka razmaka, a širina kolone 110 koraka, s tim

tabelama, podacima i skriptama i tekama i knjigama vratiti se u Jurjevsku, u samoću, okupati se i u kimonu snatriti nad otvorenom klavijaturom, preludirajući i maštajući o nedoglednim daljinama koje se otvaraju u crnom laku klavirskog poklopca iznad bjelokosne skalinate, prisloniti glavu u hladnu polituru klavira i slušati vjetar kako vitla snijegom nad krovovima, pariska premijera Anine *Ljubavi na odru,* kao što piše *Madžarsko slovo,* odgođena je na početak februara, a u *Hrvatskom progresu* otvorio je doktor Amadeo Trupac, na čelu koalicione izborne kampanje, agentprovokatorsku filipiku protiv negativne i politički sumnjive ličnosti signora Frančeska Supila, koji se u svom *Riječkom novom listu* usudio progovoriti, povodom predstojećih saborskih izbora, kako je iluzija vjerovati da će Koalicija bilo što da provede u djelo od svoga programa, jer da Koalicija sa svojim kordunaškim telićima nema u glavi ni jedne druge političke misli osim da i dalje žvače stipendističku slamu na madžarskim jaslama.

Da prvi, i to baš na čelu Koalicije, odgovori Supilu na njegove zlobne invektive, »kako će Koalicija ostati što je od početka bila, solidna režimska prostitutka«, Trupac se primio toga posla kao neke vrste misije, da bi svojim kolegama u Saboru, u plemenitom pozivu obaranja nemilih protivnika, dokazao na djelu, prvo, kako umije, služeći se perom, da siječe nemilice, a, drugo, što je svakako sudbonosnije, da je partner u javnim razgovorima opasan tako da se preporučuje novom saborskom kolegi posvetiti punu i respektabilnu pozornost.

Gospodin Frančesko, koji je već u slučaju baruna Chlumetzkoga dokazao kako iznad svega voli, za zvečeće pare bečkih krugova, denuncirati sve što je autentično narodno, upustio se u poštovanja vrijedan pothvat, da pred rodoljubivim Izbornicima prikaže Koaliciju kao madžaronsku prostitutku, koja se na milost i nemilost prodala madžarskome ministru predsjedniku i madžarskoj vladi.

Kada je netko pred sudom utvrđen kao povjerljivo lice, koje je autentičnog političkog agenta snabdijevalo denuncijacijama protiv narodnih interesa, takva sjenka od moralne bijede ima da se pospe pepelom i da od stida prekrije svoj obraz crnom koprenom, a ne da igra ulogu nekakvog umišljenog vožda i moralnog propovjednika. Nismo spali na to da podnosimo bez riječi da nam bludnice čitaju čudorednu bukvicu, pa kada čovjek nema ni toliko ukusa koliko bilo koja javna ženska, potrebno je da mu se kaže, jedino što takvoj moralno sumnjivoj osobi treba reći: tornjaj se iz narodnih redova pa kušuj i dalje u zapećku, kamo i spadaš...

Od ove vrste političkih mrtvaca, kakvu kod nas klasično predstavlja signor Frančesko, i suviše je izazovno da se, poslije svog moralnog i političkog sloma na bečkom procesu, uopće usudio pojaviti pred hrvatskom javnošću, i treba da mu se kaže, a buon intenditor, poche parole, da samo on sa svojom nojevom drobinom, con uno stomaco di struzzo, može vegetirati dalje kao debelokožac, igrajući pred nama vlašku mladu koja se tu šegači i prenemaže kao Pop–Jocina frajla, mjesto da učini jedino što bi mu preostalo, farsi saltare le cervella, kao kreatura koja nije zaslužila ni to da joj čovjek pljune u obraz. Progovorili smo s tim fijumanskim dolčefarnjentistom jedinim mogućim jezikom da nas razumije, i molimo čitaoce za obzir, kad nas je dragi naš šjor Frano već prisilio da ne peremo vlastitu sramotu kod kuće — i propri stracci in famiglia, nego baš na Trgu bana Jelačića, gdje se gospodin pravi »vihtig« u predvečerje izbora, koji će mu dokazati da se odrodi njegova tipa uopće nisu mogli ni pojaviti kao kandidati

i tako dalje i tako dalje.

Čulo se iz daljine kroz mećavu kako kaptolska zvona zvone Zdravomariju, a Kamilu je došlo da zaplače od stida. Sjetio se Harambašićeve *Molitve,* a sutra će i on sam na carskoj paradi slušati kako se dragome bogu »milozvučno« mole soldačke trube za sreću našeg Kralja, a od Harambašićevih carskih manevara do sutrašnjeg carskog jubileja sve naše mizerije tride-

set dugih godina postaju sa Trupcem na čelu regnikolarci. Ova pogana konstatacija vratila ga je u punu ravnotežu. U mračnim mislima o Supilu koji će, eto, prekosutra, u nekakvoj bečkoj krčmi, o četvorogodišnjici skandala u sudnici, progovoriti studentskoj omladini grada Beča, ima li se hrvatska generalna politička linija i dalje savijati oportunistički ili izazvati dramatski lom, odbacio je *Hrvatski progres* sa gađenjem.

Drugoga jutra svanuo je drugi decembar godine 1913, Državni Blagdan u znaku Jubilarne Proslave Šezdesetipetogodišnjice Vladanja Njegova Veličanstva Franje Josipa I kao Cara Austrijskog, koji je uzeo blistavo žezlo Habzburškog Doma uz grmljavinu topova hrvatskoga bana Jelačića i Trenkovog Pandurenkorpsa (danas carske i kraljevske Infanterieregimente broj 53), koji će ovaj historijski dan svoje klasične pobjede na bečkim ulicama godine 1848 proslaviti Te Deumom na rajonu kasarne Prijestolonasljednika Rudolfa, sa vojničkom paradom i defileem i svečanim objedom za momčad, sa pečenom govedinom, palačinkama i flašom piva po glavi, i sa erarskim banketom za gospodu oficire u pukovnijskoj menaži, sa Littkeovim kiselim šampanjcem, poslije jubilarne zdravice u slavu Vladara.

Trebalo je jutros u slavu carskog Jubileja, uraniti sat prije, pak je Mika pokucao sa bijelom kavom, tačno pet minuta prije pet, a kako je raskrilio vrata razlila se po sobi trijumfalna jubilarna carska zvonjava kaptolskih zvona, a na tasi bilo je pismo gospođe de Szemere, sa skrletnocrvenom trakom da je predano kao ekspresno sinoć i stiglo jutros u tri sata, ali Mika nije se usudio probuditi mladoga gospodina, »jer ak je glas povòlen, ne bu kesno veseleti se ni ob peti vuri, a ak ni, bolše je da kasnèjše pride, sem si mislil tak, če smem povedati, a sad naj prosudiš sam, mladi gospòne, prosim.«

Gospođa de Szemere javlja »da je jučer u njene ruke predao jedan mladić priloženo pisamce, jer da je stvar hitna, mladić je bio crnomanjast, kao Ciganin, po svemu simpatičan, ali se nije htio predstaviti, nestavši sasvim nekonvencionalno s time, da je gospodin Emerički upućen u stvar i da će znati o čemu se radi«.

Nepotpisano pisamce, s nečitkim rukopisom, nije bilo nikakvo »pisamce«, nego list hartije, iskinut iz jedne đačke teke, epistola, takoreći naškrabana na brzu ruku, usput, kao na dlanu: »Prenosim vam poruku M. M., koji je proputovao jučer. U slučaju vašega znanca, tipografa, on se informirao, to je luda koja se ugruvala pred sudom provokantnim političkim izjavama, i da nije bio odlikovan visokim ratnim ordenom s mačevima, kada je u borbi sa bugarskim komitama spasao jedan važan most od eksplozije, bili bi ga osudili na smrt. Da je jatakovao, dokazano je svjedocima, a to je i sam priznao pred sudom. Leži u Nišu, suđen na osam godina robije, osuda je pravomoćna, mogućnost amnestije postoji, treba javiti Jogunu (koji nije pao), što je taj čovjek radio kod nas ovdje?«

Bataljon carske i kraljevske 53. regimente, tri kompanije, na tri koraka razmaka, jedna uz drugu, svaka sa tri cuga, na odstojanju od šest koraka, u koloni, sa tri kapetana na kobilama i devet komandanata, stoji u masi, usred rajona, a drugi vod druge kompanije, to je vod jednogodišnje dobrovoljačke rezervnooficirske škole, zviždi vjetar iznad hrpe ljudskoga mesa, u novim paradnim mundirima i kabanicama, obavijenim oblakom magazinskog naftalina, svi pod tvrdim, paradnim čakima, sa remenom na podbratku, svi okićeni borovim grančicama, i kako odjekuju signali trompete, prvi, drugi i treći signal, kako je zapjevao, uznemiren vjetrinom, piskavi tenor popa pod baldahinom: Gloria in excelsis Deo, odjeknu stroga komanda: schiessen, fertig, hoch, Feuer, tres, osula se prva salva, pa kada se čitalo Evanđelje, odjeknu ponovo komanda: schiessen, fer-

tig, hoch, Feuer, tres, bum, čindarata, a glas popa u zlatnoj kazuli lebdi nad dvorištem kasarne Prijestolonasljednika Rudolfa kao bijela golubica Duha Svetoga: — *Deus qui ad praedicandum aeterni Regis Evangelium Romanum Imperium praeparasti: praetende Imperatori Nostro Francisco Josepho Primo arma caelestia, ut pax ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum per dominum nostrum... Deus regnorum omnium de servo tuo Imperatori triumpho virtutis tuae scientes excolere; ut qui tua institutione est princeps tuo sit semper munere potens...*

— Beim Fuss, zum Gebet, kniet nieder zum Gebet, Tschako ab, gologlav, sa čakom u desnoj ruci, s puškom u lijevoj, beim Fuss, osjećajući pahulje snijega na nosu, u oblaku naftalina, u snijegu do koljena, probio je snijeg koljeno pantalona kroz kabanicu, „Joja, Frano Supilo, Amadeo, Mika, Ana, gospođica Tommaseo, Jolanda, Jurjevska, mama na odru, sve je to zavitlao neki đavao, i tako će silaziti niz vrtove dugouličke, Sermage, Bombelles, Nugent, hvatati dvojku na Trgu bana Jelačića, klečati u ovom antipatičnom dvorištu, zašto su sve kasarne tako jezivo nalik na klaonicu, i dokle će trajati ova trka za Fantomima, Jojina je osuda pravomoćna, bili bi ga osudili na smrt da nije odlikovan nekakvom kolajnom, »priznao je«, leži u Nišu, mogućnost amnestije postoji, trebalo bi javiti Jogunu, nema tu više mnogo vremena da se piše Jogunu, Joja će poludjeti, ubit će sebe ili nekog drugog, pa on je nevin bačen u kazemate, u okove, na osam godina, a ovi se ovdje idioti mole bogu, svira muzika, a da mu je stari dao putnicu i danas bi još mogao da mu potpiše taj prokleti passeport, bilo bi to riskantno, javio bi se marod, svega dva–tri dana, okružen je slaboumnicima, kretenima, nitko nema pojma ni o čemu, a i Ana, da je bila inteligentna, bili bi danas u Beogradu, mogao je biti pri ruci Joji, da je »jatakovao«, to je »priznao«, preglupo, i tu nema više vremena za razmišljanje, trebalo bi sve to prekinuti, otkinuti se, otputovati u Beč, porazgovoriti se s Franom Supilom, Frano

Supilo je jedini koji bi mogao nešto poduzeti u Jojinoj stvari, on sutra u restoranu »Zum wilden Mann« drži predavanje", i tako, ne razmišljajući mnogo, na spratu, u koridoru, kada su poslije Svete Mise vješali puške o klinove, a koridori su bili okićeni girlandama svježe smrekovine, točilo se pivo iz bačve, dijelile se pečene dobrecinke sa bijelim žemičkama za gablec, a gospodin major Carl Všetečka žovijalno se izmiješao sa plebsom, objašnjavajući in der Mannschaftssprache zagorskom narodu naše »domàče« Regimente, kako, »Boga mi, ako se pravo uzme, baš Hrvati kao Narod imaju naročito mnogo razloga da slave ovaj današnji carski trijumfalni jubilarni dan, kao dan svoje Narodne Slave, jer da prije šezdeset i pet godina Jelačićevi Haramije, Graničari i ovaj slavni bataljon Trenkovih pandura nisu bili oslobodili Beč od revolucionarne pangermanske bagaže, a baš je naša Regimenta odigrala u osvajanju Beča poznatu historijsku ulogu, pitanje je kako bi se bila okrenula stranica austrijske historije godine 1848«, pa kada se poslije svoje patetične rodoljubive peroracije gospodin major Carl Všetečka spuštao stubištem, okružen svitom svojih lajtnanta, Kamilo je ubrzao svoj korak da ga pretekne i, ukočivši se propisno i oštro, zaustavio je gospodina majora u međuspratu, da ima molbu privatne naravi u hitnoj i važnoj stvari.

Gospodinu majoru se smrklo, ali kako se ova protuprotokolarna scena odigrala neočekivano, da se momak bez čina usudio zaustaviti svoga Komandanta u privatnoj stvari, gospodin major, još uvijek u sjaju trijumfalnog blagdanjeg raspoloženja, zastao je na momenat, da čuje o čemu se radi:

— Pa da, čujte me, ali danas nema raporta, kako vam pada na pamet ova komedija, no ako je stvar zaista familijarne naravi, also los, da čujem o čemu se radi?

— Moja tetka, gospođa Amanda von Thery–Adlersberg, udovica Generalfeldmaršal–lajtnanta von Thery–Adlersberga, sestra moje bake, plemenite Habdelić–Zdenčajdvorske, Herr

Major, melde gehorsamst, kao što su nam telefonirali noćas, leži u teškoj srčanoj krizi a kako Einjährigfreiwilliger Emerički dolazi u obzir kao jedino bliže lice gospođi generalici, jer njena starija nećakinja, tetka Einjährigfreiwilligera, gospođa Hussarek, supruga infanterijskoga obersta Hussareka, leži bolesna, to Einjährigfreiwilliger Emerički moli Herr Majora tri dana dopusta, za Beč...

— Na, also gut, dann bitte, ist gefällig, dann fahren sie, bitte, nach Wien, die Sache werde ich beim Bataillon richten, servus...

Toga dana Presvetli, od zore na nogama, na nadbiskupskoj banskoj Misi Zahvalnici u Katedrali, a zatim na korpskomandantskom i, poslije, na podnevnom činovničkom prijemu u Banskim Dvorima, te na kraju na svečanom gala–objedu Njegove Preuzvišenosti Bana, gdje se, u slavu Carskoga Jubileja, posrkalo prilično mnogo vina, konjaka i šampanjca, pa po starom horvackom običaju, u čast i slavu tradicionalne naše banske »Ustavnosti«, koja se poslije toliko mnogo dugih i krvavih godina sretno vratila pod ovaj tradicionalnoustavni krov, izlajalo prilično mnogo glupih zdravica, vratio se kući već u sumraku, predavši se zagrljaju sna, tako da su se otac i sin našli tek kod večere, kada je Mika servirao vruće čurke i devenìce od kolìnja, uz tradicionalnu popratnu »jena je čurka premalen dar, da bi nam dali bar jeden par«, i tako, još uvijek u jubilarnom raspoloženju, Presvetli je ironizirao svoju vlastitu sigurnosnu službu, »kako je u Katedrali bilo više detektiva nego građanskog svijeta, jer ništa nam drugo ne bi bilo trebalo nego da se neki glupan sa svojim ‚knalefektom' i danas pokakio na slavnu jubilarnu tortu, i to, kako je na banski prijem nagrnula sva bivša i buduća saborska bagra, čitava falanga ‚Politisch-verdächtigera', a kod Objeda, kako je promatrao jednog budućeg koalicionaškog ‚regierungsfähig' Vožda, gdje oblizuje

svoj nož«, pa slušajući svoga gospodina oca kako se obmanjuje vlastitom ironijom, kao da je doista nadljudski uzvišen iznad »Politischverdächtigera« sviju boja, Kamilo nikako nije smogao priliku da prekine oca, da mu saopći kako putuje, kako putuje već večeras, kako bečki brzi kreće u devet sati i trideset minuta, a kazaljke odmiču sa sve većom brzinom, primiče se ura devetoj, dok se stari gubi u solilokviju o banu, o generalima, o egipatskim cigaretama, o zadarskom maraskinu, koji je najbolji liker na svijetu, sve bez kraja i konca, te se uopće i ne vidi druga obala na kojoj bismo se mogli iskrcati.

— A ti, a kako ste vi, molim te, proveli ovaj dan u kasarni, pa, ipak, interesiralo bi me, to je tvoj prvi Carski Jubilej, kada se slavila Četrdesetogodišnjica Vladavine našega Monarha godine 1888, ja sam se kao rezervni husarski lajtnant našao u Pešti, stajali smo na paradi, čitava peštanska garnizona, a te godine snijeg je počeo padati već u listopadu, bila je cička zima, i sjećam se, Čiga zvala mi se kobila, stajala je u snijegu do koljena, tek što nisam dodirivao snijeg iz stremena, Čiga se pušila kao Konstantinova kupelj u Varaždinskim Toplicama, a prije deset godina, godine 1908, mi smo se spremali za Jubilej u Sarajevo, bila je mobilizacija, konačno smo se odlučili da uzmemo Bosnu, a da smo to, kojom srećom, učinili odmah, četrdeset–pedeset godina ranije, ne bi bilo došlo do ove današnje bosanske komedije s mobilizacijom,

— Danas, ova komedija nije više komedija, to je ratna koncentracija četa, u kasarni se i ne govori o drugome nego o ratu, čitav dan se čuje kako bruse bajonete po magazinima...

— U redu, bruse bajonete, čudna mi čuda, po kasarnama se i ne radi drugo nego se bruse bajonete, ali, ipak, bio si prvi put na carskoj paradi, da čujemo pa, ipak, nije to mala stvar, to su datumi, to se pamti za čitav život,

— Klečali smo u snijegu gologlavi, molili smo se Bogu, ispalili smo dvije salve, kod Glorije i kod Evanđelja, bubnjali

smo, trubili i pucali, čudna stvar, čitati Sveto Pismo, i to još Novi Zavjet, i pucati u slavu Evanđelja iz pušaka, kako je bilo, Fertig, An, Feuer, Setzt ab, Feuer, An, tako je bilo, Zum Gebet, Kniet nieder, Tschako ab, Habt Acht, Beim Fuss, tako je bilo, klečali smo, molili smo se za zdravlje Apostolskoga Kralja, to smo radili, molili smo se, Fertig, An, Feuer, Hoch, bum, bum, čindarata, ali, molim te, oprosti mi, treba da te obavijestim o drugoj stvari, radi se o meni lično, smatram da je važno, a potrebno je da znaš o čemu se radi.

Presvetli, istreniran sličnim uvodima, uzdignuo je oči spram svoga sina pogledom punim zloslutnog predviđanja, jer otkad se sjeća kada se radi o neugodnim iznenađenjima, mladi gospodin oduvijek pristupa sordinantno, pa i sada, iz ovog prigušenog, gotovo lirskog prizvuka, progovorit će neka sablast. Prekinuo je ljuštenje jedne belflerke, spustivši je nabodenu o viljušku na tanjir, a od dodira metala i porculana osjetilo se u zveketu noža da mu je ruka klonula. Instinktivno je dodirnuo pogledom prazno Hortenzijino mjesto na čelu stola, kao da od svoje pokojne žene traži utjehu, ali stolica na čelu stola stajala je prazna.

— Da čujem, da čujem, premda moram priznati, osjećam iz tvoga glasa da se spremaš servirati nešto u tvome stilu, dakle, slušam, priklonio je glavu u mračnim mislima, „kako je ovaj dečko, zapravo, uspio da svojim nemarom ubrza smrt vlastite majke, i kako se ne treba obmanjivati, ne, ne, od ovoga dečka prijeti mu samo zlo, njegov mozak je uklet, nema mu spasa".

— Putujem večeras u Beč,

— Kako, spustio je stari obje ruke u punoj rezignaciji, a glava mu je počela nervozno podrhtavati, u Beč, kako u Beč, kako sada odjednom u Beč, čovječe, ne razumijem te, kakav Beč?

— Dobio sam dopust od tri dana, putujem u Beč,

— Tako, u Beč, a o tome mi nisi spomenuo ni jedne riječi, sjedili smo sinoć ovdje kod večere gotovo do deset, nisi ni

zinuo, kako u Beč, zašto u Beč, dozvoli, pa, ipak, kada čovjek putuje u Beč, to mu je poznato već dan prije, ako je normalan, ne putuje se u Beč kao na frkljevački vašar, pa jedva si stigao, čovječe, što ćeš sada, odjednom, u Beču, zašto baš u Beč, i to večeras,

— Na dopust,

— Na dopust, u Beč, na dopust, pa nikada nisi putovao u Beč ni na kakav dopust, šta će ti sada dopust, ta još nisi ni zagrijao svoj krevet, pa već na dopust, tko ti je dao »dopust«, kakav »dopust« i, molim, zašto »dopust«?

— Komandant škole, a to i jeste o čemu želim da se porazgovorim, naime, svoj put u Beč motivirao sam iznenadnim oboljenjem tete Amande,

— Ne razumijem,

— Pa zato ti i govorim, javio sam se na bataljonski raport s time, da su nam jutros telefonirali da je Amanda na samrti, i da sam ja, kao jedan od njenih nasljednika pozvan hitno, i zato te molim, bude li te netko o tome nešto pitao, da me ne dezavuiraš, jer sam javio komandantu da smo dobili hitnu obavijest telefonski, noćas, kao što sam rekao,

— Tako, ustao je stari, prošetavši se do peći, dakle tako, ja imam da govorim svijesno neistinu, i to, bude li me netko nešto pitao, to jest ja imam da lažem da je Amanda na samrti, je li, i to da potvrdim komandi tvoje škole, da su nam telefonirali, a tko nam je to telefonirao i odakle nam je to telefonirao, prekrasno, ja imam da lažem da ljudi umiru lijevo i desno, je li, da mistificiram komandu i bilo koga tko me bude pitao, e, prekrasno, zaista, i to, molit ću vas, zašto, jer se gospodinu prohtjelo da putuje u Beč, i to još na dopust, a smijem li te pitati čemu služi ova tvoja najnovija komendija, i dokle ćeš se ti poigravati mojim nervima?

— Stvar je ozbiljna, radi se o mojoj sasvim intimnoj stvari, večeras moram u Beč, puklo kud puklo, razumiješ li, neodgodivo, moram,

— Što znači »moram«, ako »moraš«, ti, izvoli, molim, putuj, ali ne na moj račun, molim, ti si svoj čovjek, pa, izvoli, putuj, ali ne tako da uvlačiš druge ljude u svoje komplote, te ne samo da lažem nego da još i sudjelujem u tvojim političkim glupostima, ti tražiš da ti dam alibi za tvoje makinacije, e, brate, dosadio si mi, bogami, i dosta mi je već ovih tvojih trikova, eto, dovde, preko glave, dosta mi je svega, ne mogu više od tih tvojih drskosti, u Beč, dakako, izvoli, putuj, kako god misliš, ali, molim te, toliko da znaš, nisam više voljan sudjelovati kod tvojih mistifikacija, i ono što sam pisao generalu Rongeu, i ono sam već požalio hiljadu puta, toliko da znaš, i to je moja posljednja, idi do vraga i pusti me već jedamput, odmahnuo je rukom, zaputivši se da napusti sobu, a onda ipak, svladavši se u posljednjem trenutku, zaputio se do prozora.

Stajao je dugo zureći u tminu, osvijetljenu zelenkastim svijetlom plinske lampe pred kućom. Čulo se kako vjetar grebe i zviždi u dimnjaku i kako vani, na ulici, vitla mećava gustim koprenama suhog decembarskog snijega. Pod prozorima, Jurjevskom, na Groblje, prošle su mrtvačke karuce sa gorućim svjetiljkama, barokna pogrebna kočija prvoga razreda, posljednji izlet jedne upokojene duše gradskim ulicama u mrtvačnicu, u pratnji bijednih gladnih škvoraca od grobara, u crnoj livreji sa dvorogim klobucima, što capkaju po snijegu i po vjetrini u svojim poderanim cipelama, bez kabanica, sa rukama u džepovima, štiteći se od mećave pognute glave kao psi kad njuškaju za tragom po snježnoj cesti. Dekorativan prizor posmrtne pratnje, četiri staklene svjetiljke u rukama zlatnih amoreta, na četiri ugla lakirane karoserije koju vuku crni konji sa zlatom opšivenom gala–presvlakom i bogatim, viteškim perjanicama od crnoga perja, bespomoćna ljudska pomisao, da se na ovome svijetu sve neprilike svršavaju na Groblju, smirila je Presvetloga, i on se vratio do stola i sjeo na svoje mjesto nasuprot sinu, koji je ostao nepomičan, kao da je potpuno ravnodušan spram svega što se tu zbiva.

Pogledavši svoga sina, kao da vapije za samilošću, otac je raširio obje ruke pun rezignacije, a zatim, klonuvši izgubio se u mutnoj neizvjesnosti.

— Ne razumijem ništa, ne razumijem ni jedne jedine tvoje riječi, ama baš ništa, razumiješ li, ni jedne riječi, ti putuješ u Beč, večeras, na dopust, na tri dana, a šta ćeš, ako Boga znaš, u Beču, molim te, tako iznenada?

— Pa rekao sam ti, imam li da ponovim jednu te istu stvar hiljadu puta, putujem u Beč u privatnoj stvari,

— Ništa ti meni nisi rekao, nikada ti meni nisi odgovorio ni na jedno moje pitanje, ne smiješ mi priznati zašto putuješ,

— A zašto ti ne bih priznao, pa rekao sam ti da se radi o jednoj važnoj stvari,

— Ništa mi nisi rekao, opet komplotiraš, opet se igraš svojom glavom za svoj i moj račun, ti ne ćeš tako dugo mirovati dok ne zaglaviš, ti nisi normalan,

— Pa rekao sam ti, čovječe, ne radi se o politici, putujem zbog Joje,

— Kako, zbog Joje, sad opet zbog Joje, pa rekao sam ti da o Srbiji ne može biti govora, jedamput zauvijek, u Srbiju te ne ću pustiti, a misliš li dezertirati, to je drugo, molim, izvoli, ali onda imaj toliko moralne kuraže da mi to priznaš, pošteno, okom u oko!

— Putujem u Beč, sutra stiže u Beč jedan čovjek koji bi u Jojinoj stvari mogao da uzme inicijativu, mislim, pozitivnu inicijativu, ne smijem pustiti Joju da crkne kao pas, primio sam jutros iz Pešte važnu vijest,

— Iz Pešte, a zašto onda u Beč,

— Moram govoriti s jednim čovjekom u Beču, živ ili mrtav,

— Zbog Joje?

— Koliko li ću ti puta ponavljati, da, zbog Joje,

— Odgovori mi, tako ti Boga, je li to istina?

— Putujem u Beč u Jojinoj stvari, a u koju bih ti svrhu lagao?

— Čuj me, eto, gledaj, molim te, gledaj onu stolicu ondje na čelu stola, ondje je sjedila naša pokojna mama, to je njeno mjesto, zaklinjem te uspomenom naše mame, priznaj mi, je li to istina?

— Šta će nam kod toga mama, putujem u Beč na tri dana, i svršim li, možda ću se već sutra vratiti,

— Ako je tako, dobro, samo ne razumijem što ti je sad odjednom toliko stalo do Joje, godinama se niste sretali, nisi za čovjeka mario godinama, a sada si zaintačio kao da ti je brat rođeni,

— Ti to ne razumiješ, moram poduzeti sve što mogu da spasim čovjeka, a da si mi dao putnicu za Beograd, bio bih se već davno vratio, i sve bi bilo u redu,

— Ništa ne bi bilo u redu, da sam ti dao putnicu, ti se uopće ne bi bio vratio, tko uopće može imati pojma što bi ti bio uradio, nikad se ne zna kad ćeš se popeti na dimnjak, šetaš se po krovovima, dijete, krovovi su tebi najzgodnija promenada, nerviraš me već godinama,

— A ti ne nerviraš mene već isto tako, godinama, i to da se cmarim danas u ovom smrdljivom mundiru, i da sam imao čast klečati u snijegu u slavu i čast onog krvavog majmuna, to imam zahvaliti isključivo samo tebi, mora se priznati, majstorski si izveo ovu moju asentaciju, evo, kako ti je ispala,

— Ti želiš da sve bude gotovo za dvadesetičetiri sata, Bože moj, incidensa bilo je otkad ima svijeta i vijeka, doktor Pokorny slomio je ruku, to se može desiti svakome da padne s konja, uzeo te onaj drugi mulac, dobro, svi smo znali da nisi untauglich, ali ti imaš pravo na svoja dva mjeseca, govorio sam na intendanturi, kod Divizije, treba znati čekati, momentano čekamo, ovo je provizorij, stvari proceduralno ne miruju, i dok se stvar ne riješi, pa ipak bolje ti je u oficirskoj školi nego kod bataljona u Foči, a čim se vrati Stabsarzt doktor Klemenčić, javit ćeš se u marode, Klemenčić će te uputiti s tvojim »herc-

klapenfelerom« u garnizonsku bolnicu, i tamo te superarbitrirati kao trajno nesposobnog, čitava procedura svršit će najkasnije do Nove Godine, a to je svakako inteligentnije, da se ta stvar skine jedamput zauvijek s vrata, i onda si slobodan, a, moram priznati, i meni će odlaknuti, jer, oprosti, dosta mi je više svega, pa radi što te volja, putuj u Beč, ostani ondje, vrati se iz Beča, nemoj se vratiti iz Beča, putuj kamo hoćeš, ako te veseli, putuj u Beograd, dezertiraj, pucaj po svome ocu, ubij ga, izvoli, sretan ti put, meni je sve to dojadilo, ne mogu više!

Stigavši u Beč, odmah, s Južnoga kolodvora, uputio se fijakerom u Landstrasse–Hauptstrasse, u hotel »Zur goldenen Birne«, jeftin, skroman hotelčić za čedne provincijalce, da vidi je li stigao Frano Supilo.

— Nije, stiže u jedanaest, tršćanskim brzim, rezervirao je svoju sobu kao obično, gospodin šef–redaktor je točan kao ura, i ukoliko vlak ne bi imao zakašnjenja, gospodin šef–redaktor bit će ovdje u jedanaest i pet, ali, nažalost, eto, vlakovi zakašnjavaju, sve su stanice zakrčene vojničkim vlakovima, u toku su ogromni transporti četa na jug.

Kao obično, Kamilo je odsjeo u pensionu »Cosmopolis«, u sjeni Katedrale, a kako je čitavu noć poslije jubilarnog dana, prokunjao u poluledenom vagonu, telefonirao je, probudivši se tek oko podneva, u hotel »Zur goldenen Birne«.

— Da, da, gospodin šef–redaktor je stigao, skočio je u grad, gdje će ručati, vraća se kući na odmor, večeras ima neko predavanje.

U malom prizemnom salonu hotelskom, crna garnitura, sa sedefnim obojadisanim školjkama (pejzaži Opatije, dvorca Miramare, Lokruma i Badgasteina), jeftini tanki fabrički sagovi, sa žutim čajnim ružama na svijetlocrvenoj boji, švedska peć, porculanska, sa histeričnom, ludom glavom Medeje, kao ukrasnim reljefom u medaljonu, i Frano Supilo, u salonroku, s

izlizanim svilenim reverima, u zgužvanoj košulji, neizbrijan, takoreći još s noćnoga vlaka, nezdravo blijed, podbuo, izbuljenih ugašenih očiju, teških, mesnatih ribarskih ruku, mekanih i nagnjilih, znojavih, kao raskvašeno tijesto vlažno orošenih gnjilih ruku, uzrujan, u povišenom raspoloženju, s nervoznom igrom maramice, brišući čas tjeme, čas usne i brkove, a čas zatiljak ispod zgužvanog ovratnika, očito neprijatno impresioniran što ga Kamilo gnjavi sudbinom nekog tipografa, koji je, doduše, prije godinu–dvije radio u *Novom listu,* dobar momak, čestit, politički ispravan,

— Da, da, on se sjeća toga mladića, a o čemu je zapravo riječ, suđen je na osam godina robije, a zapravo zašto, a gdje?

— U Skoplju, kao srbijanski dobrovoljac, sjedi u niškom zatvoru, suđen po ratnom sudu,

— Gle, molim vas, suđen na osam godina robije, kao dobrovoljac?

— Ne zna se točno, po indirektnim informacijama, krio je nekoga na bijegu u svome stanu, jednog šegrta iz štamparije,

— Da, da, znam Dijaka, štampao sam mu neke stvari u *Novom listu,* duhoviti politički aperçuji, a koji ga je đavo nosio u onu prokletu Makedoniju, a, zatim, budimo ozbiljni, to nije šala, rat je rat, znamo kako je u ratu, pa kad smo već jedamput stigli u Makedoniju da ratujemo, na kraju, znamo zašto smo onamo stigli, onda, brate, ne izazivajmo sudbine, ili–ili, gospodine, zar ne, stuzzicare un formicaio, kakvog to smisla ima dirati u onaj makedonski osinjak, sakrivati nekoga koga goni vojnička vlast, i to još srbijanska, i to još u ratu, imate li vi pojma što to znači, a, zatim, uopće, i osim toga, dakako, molim vas, imate li vi pojma, mlada gospodo, što se zbiva danas u Srbiji, ondje nitko ne zna šta će se desiti za dvadesetičetiri sata, borba na nož, ko će koga, Apis Radikaliju ili Radikalija Generale, a Dvor, Dvor uopće i ne postoji, jer, znate, oprostite, sjesti na prijestolje s oficirima koji su tu, minutu prije, jednog kralja

bacili kroz prozor, i to je komedija svoje vrste, inghiottire un rospo vivo, c' è un' altra cosa, ma i od toga se à la longue kraljevati ne da, briljirati dugo krvavom krunom, to ne ide, a, osim toga, svi oni zajedno pojma nemaju ni kako će ni šta će, jeste li vidjeli, molim vas, onoga Pašića u Beču, sve što je lagao tu u bečkoj štampi, on zapravo drugo i ne će, on nije lagao, namazan je Baja in tutte le salse, prevejani lisac, on drugo i ne želi nego to što ima, to mu je dosta, onih njegovih petnaest ćoškova na Terazijama, bravo, a što se tiče onog vašeg, kako se zove, Joja, kako li, ah, da, znam, Joakim Dijak, znam ja dečka, pomalo zbrkan, a znate, najgore je kada se čovjek misli baviti politikom, a ima druge, takozvane »više« ambicije, počeo je štampati novelete, sjećam se, sasvim zgodne stvarce, kažu, talentirane, a i meni nije da se ne sviđaju, dobre su, da, da, nema šta, sviđaju se uopće svima, pa počeli su ga štampati i prijeko, u Italiji, a to mu je udarilo u glavu, i eto mu sada, bavi se novelist politikom, dakako, mogu još da ga i dotuku, ni to nije isključeno, dobro, učinit ću što mogu, ali to je malo, to je manje od ništa, putujem u Milano preko Božića, sastat ću se ondje s jednim licem od srbijanske Rimske legacije, povjerljivo lice, imam direktne veze s njim, pisat ću lično Apisu, da, dobro, u redu, pisat ću, pa volim ja tog nesretnog Dijaka, simpatičan dečko, zapravo, ali molim vas dragi gospodine, molim vas, da ne biste imali nikakvih iluzija, treba znati kakvi su oni ondje dolje, svi su oni contabombe, inventano e piantano carote e parlano con gran voce, a od svega niškoristi, jer ovo, što smo mi ovdje počeli, tu, kod nas, u Banovini, u Dalmaciji, dragi moj, to je ogroman posao, transformacija mentaliteta jednog, drugog i trećeg, oprostite mi na izrazu, ali to je prava riječ, da, smeća, kažem smeća, da ne bih izgovorio težu riječ, eto, tako, vidite, nije to mala stvar, i bojim se, kako danas stvari stoje, sve će to, nažalost, čini se, dugo, dugo trajati, pare che questa facenda vada per lungo, lungo, dakle, molim vas, što se mene

tiče, učinit ću sve što mogu, tout de mon possible, ali iluzija nemam doista nikakvih, no, pa kada je već riječ o iluzijama, nije li vam možda poznato, a tko se zapravo krije iza one novoangažirane veličine kod gospode pakračkih preparandista, ondje dolje, kod vas, oko zagrebačkoga *Progresa,* neki Danilo Krupac, koji me je tako ženerozno, jedamput ponovo položio u politički grob, kao pravo, autentično moralno truplo?

— Nije Danilo, nego Amadeo, doktor Bogoljub Trupac, bio je sekretar moga oca, oko godine devet stotina i druge, a oko aneksije, koliko se sjećam, otišao je u advokate, ima svoju kancelariju, trgovački poslovi, dobre adrese, lice u svakom pogledu puno vitalnoga elana...

— E, pa to se i vidi, dragi, nije to samo élan vital, to je mnogo više, čista kanibalština, nego mislim, kakav je lancman?

— Fijuman,

— Ma kako, pobogu, Fijuman, Amadeo, ajde de, Amadeo, još-još, ali Trupac, proprio così, Trupazzo, pa Fijuman?

— Tata, weiterdienender Rechnungsoffizier, Divisionsstabsfeldwebel kod Jelačićevaca, pao sedamdesetosme pred Sarajevom, kao lajtnant, mama kći staroga Lenca iz Fužina,

— A, tako, to mi recite, kći staroga Lenca, iz Fužina, ne će to štimati, ah, pa da, imao je stari Lenac kćerku, da, da, piccola sartorella, molto simpatica, da, da, sjećam se, a stari bio je Jozuin telac, ali se obratio, nema šta, čast starome, poštenjačina, postao je moj korteš, bravo, i to mu je unuk, tako smo dakle nekako kao in famiglia, bravo, ma kako, baš unuk staroga Lenca da lomi štap nada mnom, i to još u ime onih arhimandrita kordunaških, odakle je pao u ovu famoznu kašu?

— Ne znam, hoće gospoda od Koalicije da se riješe nekakvoga Esekera zbog Dalja i patrijaršije, kandidiraju gospodina Trupca kao »nezavisnog unionista«, da bi onemogućili vlastitoga kandidata, virovitičkog advokata, doktora Brennera, »strategija vodstva«, kao što se veli...

— Pa koliko godina ima ovo magare?

— Stariji je od mene nekih deset godina, inteligentan, poliglot, dao se čovjek u političku pečalbu, gradi zadarsku željeznicu i, uopće, ima ideja, bori se momentano za kartašnicu na Margitszigetu, namlatit će para, i to velikih,

— Da gradi zadarsku željeznicu, ma kako to da gradi zadarsku željeznicu, ma to je nemoguće?

— Gradi je, rekao sam da ima ideja, obmanjuje Madžare povratkom Dalmacije pod Krunu Svetoga Stjepana na temelju hrvatskog državnog prava, to je njegova kombinacija sa zadarskom željeznicom,

— Pa to je od mene pokrao, boga mu bezobraznog,

— Beskrupulozan čovjek, prekinuo sam s njim, odveo sam ga kod starog Kamrátha zbog te proklete zadarske željeznice, da se upozna tamo s jednim popom, jezuitom, došlo je do scene između nas poslije te večere, rekao sam mu da je moralni kreten,

— A što radi stari Kamráth, učinili ste mi, dragi, veliku uslugu, onaj vaš članak u *Madžarskom slovu* o slučaju Chlumetzky mnogo mi je podigao ugled kod guvernera, postala su gospoda spram mene benevolentna, više od toga, upravo ženerozna, nikada vam se nisam zahvalio, jer, znate, kada je čovjek osamljen, moglo bi se reći, ostavljen, kao što sam ja, prijateljska riječ trostruko vrijedi, a vas smatram svojim vjernim prijateljem i kolegom, hvala vam mnogo, pomogli ste mi u teškoj situaciji, šta ćete, naš svijet je takav, imponira nam peštanska štampa, u tom pogledu vladamo se kao landpomoranče, ali da se vratimo na stvar, da mi kažete, ako znate, kako se Koalicija našla baš s ovim vašim majmunom, to jest, da takav tip treba Koaliciju, to razumijem, ali šta će Koaliciji danas ta bagra?

— Ne znam, po svoj prilici iz njegove vlastite inicijative, čovjek traži svoju političku carte d'identité, treba mu legitimacija za daljnje poteze,

— Pa vidim, predaje čovjek svoje akreditive, kao, biva, evo me, tu sam, spreman na sve lopovluke, a vi, izvolite, lombardirajte mi svoje povjerenje! Za gospodu arhimandrite iz Plaškoga ova vrsta profuknjače nije moralni problem, dakle, ja vam kažem, dragi moj Emerički, toliko političkih protuha na jednom kupu, koliko ih se skupilo kod nas, svijet nije vidio otkad ga ima, i, ponavljam, a to već govorim godinama, u hrvatskoj politici nema Hrvata ni hrvatske politike, jer to su Jozuini telci oko Biskupske banke ili pak gospoda oko pakračke eparhije, a ono jadno krdo od hrvatskih naprednjaka rokće oko madžaronskoga korita, mizerije, našli smo se vis-à-vis de rien, nema šta, dogurasmo do duvara, a stojimo, boga mu živog, pred ratom,

— Bruse se noževi, šjore moj, i to slušamo dvadesetičetiri sata dnevno, kako se po kasarnama bruse noževi,

— Treba za to imati dobro uho, nažalost, to ne čuju svi, sluh je našem svijetu za te stvari nerazvijen, rodili smo se kao gluvaci,

— Ne bih rekao, ono o brušenju noževa nisam mislio alegorično, nego doslovno, služim cara...

— Kako,

— Služim cara, Einjährigfreiwilliger, kod Pedesetitreće, trebalo je da se izvučem, ali je zasad kombinacija propala,

— A tako, vi ste pod carskom zakletvom, bogamu, to nisam znao,

— Da, u kasarni, a tamo se danas i ne čuje drugo nego čeličan odzvuk noževa kako klize o brus, bruse se i sablje i bajonete, a narod, kad zvekne oštrica o kamen brusa, narod striže ušima, nije da naš narod nema sluha, nego naš narod nema političke štampe, to je ono čega nema,

— Nemamo mi pameti, mio caro, mi capite, to je čega mi nemamo, nemamo mi ničeg, a vi služite vojsku, rekoste, nemamo mi naših oficira, dobro je da služite, oficira nemamo, mislim, nacionalno svijesnih oficira, a to što nemamo nacio-

nalne štampe, to ne bi bilo toliko važno koliko to što nemamo naših ljudi u vojsci, na položajima, jer, vidite, mornarica je naša, preko sedamdeset posto mornara naš je svijet, a nemamo ni jednog svog komodora, a to je, vidite, prednost Srbije, Srbija ima svoj oficirski kor od tri–četiri hiljade oficira, to je njena snaga, oficirski srbijanski kor je kompaktna društvena grupacija, Srbija nema građanske klase, čaršija je čaršija, a nije klasa, ali Srbija ima svoje srpske oficire, pa se svijet čudi, kako to da ondje vladaju oficirske klike, a kako, do vraga, da ne vladaju, kada su oficiri u Srbiji jedina socijalno organizirana klasa, a mi, što imamo mi, ništa, mi Hrvati nemamo baš ništa, ni vojske, ni banke, ni klera, ni materijalno nezavisne građanske klase, jer ovi agramerski »kućevlasnici« i »posebnici«, kako sami sebe nazivaju na nadgrobnim spomenicima, to nije nikakva klasa, vojske nemamo, štampe nemamo, politike nemamo, to je danas sramota, a nije politika, pred ratom smo, slijepi, glupi, korumpirani, i to je što Koaliciju nervira, kada im govorim da su legli na rudo, da sisaju madžarsko veslo, da su proigrali sav onaj divni kapital oko eklatantne političke pobjede najvećega stila otprije nekoliko godina, da će prorajtati i sve svoje današnje šanse, a šanse su nam danas veće nego ikada, i, dopustit ćete, ja imam pravo da to govorim, da nije bilo mene i moje politike, kako bi nam izgledale danas te šanse za izbore, nikako, pak pitam sebe i vas i njih, da mi odgovorite po savjesti, da nije bilo moje politike, Koalicija bila bi danas neegzistentna, prosto je ne bi bilo, tako je, jer današnja njihova pobjeda, to je moje lično djelo, i samo moje, a prorajtat će tu pobjedu kao pravi Cigani, i bit će gori od najgorih Khuenovih mameluka, prodat će i Nagodbu i tangente i pragmatiku, sve će prodati, i jezik, i barjake, i škole, i šume, i more, i brodove, i željeznice, sve će to prodati ni za što, samo da mogu kao kamerdinerska bijeda lizati Pešti pete, pak se pitam, zar je svijet ikada mogao zamisliti, da ćemo doživjeti veću bruku, a istina, dakako, gospodu boli,

i onda, razumije se, dobar im je i ovakav Danilo da udari čovjeka nožem u leđa, fuj,

— Da smo se našli u procijepu, mislim, to je jasno, ali poslije Bregalnice bojim se da ne padnemo u obmanu, naime, što se srbijanske politike tiče, mislim, naime, ove politike danas, oficirske ili neoficirske, svejedno, u tom pogledu svaka je iluzija suvišna,

— O kakvim vi to iluzijama mislite da su suvišne?

— O tome da se srbijanska politika vodi u našu korist,

— Pomozi bože, iluzija nemamo nikakvih, dakako, nikakvih iluzija nismo ni imali, ma kakve iluzije, molim vas, sasvim pouzdano, povjerljivo, čuje se da će kralj Petar abdicirati, a to bi i bilo najmudrije, kada ga tako i tako nitko ne zarezuje, jer kakav je to već, molim vas, kralj, koji kao predstavnik legitimne vlasti ima da kušuje i da kod svoje kraljevske trpeze gosti ubojice svog legitimnog predšasnika? Pa ne živimo, bogamu, u Quattrocentu, i pravo da vam kažem, ne znam, ali u današnjoj Srbiji isto tako ne vidim glave, Milovan Milovanović je umro, Ljuba Patak, ili onaj drugi Ljuba, Mrav, ništa, pod bogom ništa, ovaj bečki Pižon, isto tako mizerija, Miša Konj, konj, brate, ali, molim vas, možda Skerlić, da, da, možda Skerlićeva grupa, ukoliko je Skerlić uopće i ima, ukoliko to nije samo rekla-kazala,

— Točno, ne znam jeste li čitali, ondje preštampavaju ljubavnu korespondenciju njegove žene, i baš sam o tome napisao *Pijemontu* otvoreno pismo u ime peštanske đačke grupe,

— Ajte, molim vas, s tim vašim *Pijemontom,* opet, sve ovo što vi radite s tim vašim *Pijemontom* je šućmućaprolij, tamo u *Pijemontu* prodaje se politička magla za vas prečanske naivčine, šta će vam taj *Pijemont,* to je crnorukaška filijala,

— Bio sam proljetos u Makedoniji,

— Pa onda ste mogli vidjeti da je tako kao što govorim! Čast srbijanskim oficirima, ali ono što se danas radi u Makedoniji, ono je fijasko zdrave pameti, šta će im Arnautluk, Santi Quaranta, dakako, u redu, izlaz na more, i to je ideja, po toj logici i Madžari imaju pravo na Rijeku, gle, molim te, od San Giovanni di Medua pa do Bocche False, to mi je radikalska koncepcija, tu smo bili u doba toljagaša i čibukaša u Dubrovniku, da li je Gundulić »Srbin ili Hrvat«, u ono vrijeme, ako boga znate, to je čisti radikalski mentalitet, a radikalija je doigrala, radikalija je na kraju svoje karijere, oni su otpjevali svoju ariju još za kralja Milana, a, poslije toga, u tim njihovim glavama nije se rodila više ni jedna jedina nova ideja, ne znam, opozicija, kakva opozicija, koja, Stojan Ribarac, stara lumbarda, ne vidim ja tu nikoga, dragi moj,

— Tu su još socijalisti, ima među njima nekoliko bistrih glava, Tucović,

— Ma kakav Tucović, ma kakve bistre glave, gdje su vam te glave, svi su oni čaršijska filijala, čovječe, »socijalisti«, ali, molim vas, kakav socijalizam u Srbiji, socijalizam za šegrte, za paore i za gedže, opanak u socijalizmu i socijalizam u opanku, smiješna stvar, a čaršija, ta njihova revolveržurnalistička panjkanja, podvaladžiska rabota, još gore nego kod nas, osim Jozuinih denuncijanata kod nas te vrste đilkoša baš i nema, sezonski agent-provokatori u štampi, to da, dakle, ni mi se ne možemo baš pohvaliti puritanskom čistoćom, u mome slučaju, Koalicija, na primjer, pokazala se kao banda, svaka čast, to da, nauckala je svoje pse u ovoj hajci na moju malenkost, to je unisono od laveža, pravi organizirani unisono, sicut dominus Trupazzo docet, ali, inače, naša štampa je više stara sentimentalna frajla, dosadila je već bogu i vragu, to je sve što znaju, tamburati, ali spram čaršijske štampe, to su još uvijek salonbomboni, a ono dolje, ono su pune kible spirina, ne spirina, nego baš đubreta, međutim, ima tu još jedna stvar, a nije na odmet da se ne kaže

popu pop a bobu bob, jedna svakako problematična pojava, godinama već mislim o njoj negativno, o njoj sam kao o simptomu mislio negativno još u Dubrovniku, u *Crvenoj Hrvatskoj,* o tome sam i pisao i u talijanskoj štampi, a odonda ova napast ne miruje, nažalost, nego obratno, sve više zvrnda kao muha oko konjske stražnjice, sve više pecka, sve više gricka, pravi božji perpetuum mobile od stršena balkanskog, a to je, dragi moj mladi prijatelju, Dinar! No, dobro, u redu, razumijem, bolje da pritječe nego da otječe, šjor ti — šjor ja, a neko mora i smeće nosit, ča je triba govòrit, neko je gospar, a neko fakin, razumijem, oštija, bez para ne da se ni na misu iti, ma je istina isto tako i to da su pjenezi s jasprom mnoge lipe stvari sfundali, ma da bez novca jopet ni planine probit ne ćeš, no sad bilo kako bilo, dobro nije, kad je srbijanski Dinar ponovo počeo da promenira po našim džepovima, a što je najžalosnije, nije to, brate nikakva para, nego sasvim sitna parica za bohemsku bijelu kavu, ništa više, i kad bi to bilo barem neko mito, pa hajde de, nego za bijedu od srpskog bakšiša kompromitirati Ideju, ne razumijem, bogamu, eto, zdrava stvar to nije, pa nije, pa basta, neka kaže tko šta hoće, stvar je nezdrava, i u tom pogledu nisam imao dlake na jeziku, i ondje dolje avevo tagliato netto le relazioni con i signori, i napisao crno na bijelo gospodi ondje, gospodo, gdje je vaš Dinar počeo po našoj štampi pisati plaćene političke feljtone i pjesmice, ondje je žive vode nestalo, no bilo tako ili ne, svejedno, ova stvar nije zdrava i nije zdrava, i, pazite, dragi Emerički, treba da je čovjek baš takvo magare kao što sam lično ja, e proprio un asino calzato e vestito, da drži propovijedi o Dinaru kao o političkoj napasti, kada su me baš zbog tog prokletog Dinara ovdje u Beču opanjkali kao beogradsku funjaru, koja sve šta radi da radi za prokleti ovaj srbijanski Dinar, a opet, kako vidite, baš ovo dinarsko kupovanje prečanskih duša osuđujem, i to energično, jer naša narodna politika ne treba da bude bordel, i to sam govorio i napisao, kao što

rekoh onima u Beogradu, gospodo, da prestanete s tim svojim sitnim podmićivanjem, ali, dakako, policijski mozgovi ne priznaju nikakve argumente zdrave pameti, njima su važnija lica na spisku i u fijoci, sa potpisanom namirom, nego neka moralno–politička uvjerenja...

— Gosparu, mili, sve mi se čini, oprostite, bit ću iskren, kao da se budim, to jest kao da još sanjam pomalo, a opet, slušajući vas, čujem vam glas, i tako mi je kao da sam budan, zaista, te ne znam, lutam li između sna i jave, kako da kažem, ne snalazim se, između istine i laži teško se osloboditi obmane, a, opet, istina je jedno, a laž drugo, i tako, u nedoumici lijevo ili desno, čovjek ne zna što bi, a opet, bilo bi dobro da smognemo toliko kuraže, da pogledamo istini u oči i da se uprkos svemu ipak otmemo,

— Od čega, sine, da se otmemo?

— Lažima, gosparu, da prestanemo lagati sebi i drugima,

— Nije mi jasno, o kakvim lažima je riječ, naime, ne znam što biste htjeli reći, tko tu laže i kome?

— Ne znam ni sam, lažemo svi, lažemo o jedinstvu, lažemo o slobodi, o oslobođenju, o rasi, o naciji, o desetercu, o tradiciji, o bogu i o vragu, o svemu, šta ja znam, o nacionalizmu, o državi, o demokraciji, mislim da je došlo vrijeme da se obračuna, da se vidi kako stoji s tim našim teorijama, mislim, s tim našim nacionalizmom, koliko zapravo vrijedi ova naša teorija o jedinstvu, jer što više razmišljam o svemu, a, mora se priznati, poslije Bregalnice sve sam više sklon sumnjati u egzaktnost naših premisa...

— Da, na primjer, a koje su to po vama tako neegzaktne premise, ako je o njima riječ?

— Nacionalističke, mislim, to jest sve ove naše integralne rasne vidovdanske megalomanske premise, jer »nacionalizam« što znači danas, svi narodi njeguju svoj nacionalizam po istom pravilu, na isti način, po istom modelu, istim riječima, svi narodi bez izuzetka obmanjuju sebe i svijet oko sebe svojim

nekim, šta ja znam, rasnim, specifičnim, genijalnim svojstvima i vrijednostima, i, tako deklamirajući o sebi vjekovima uvijek iste litanije, svi narodi pjevaju povišenim glasom u pluralu, a ja sam prestao biti vjerujući, naime, mislim, prestao sam vjerovati u neke fikcije, a prestao sam to, zapravo, već u madžarskim školama, jer u madžarske nacionalističke floskule nikada nisam vjerovao, a priori, ali sam tako i spram naših hrvatskih postao skeptik, i to još u Hungaricumu, i tako, uzmite, molim vas, na primjer, uzmite sve narode u Austriji, sve narode na Dunavu, na Karpatima, na Balkanu, s onu stranu Karpata, od Finske do Estonije, pa sve do Albanije, do Arnautluka, po čitavoj Evropi, sve zajedno primitivna glupa sinagoga, svi larmaju, svi se nadvikuju istim frazama o tradiciji, o rasi, o poslanstvima, o narodnoj duši, svi imaju svoje narodne genije i svoje tambure i gusle i poeziju i historiju i barjake, a ovo naše današnje bezidejno brbljanje o Kosovu, o caru Lazaru, o Meštroviću, o Vidovdanskom Hramu, o belim orlovima, o ikonostasima, o kraljevima, sve mi izgleda, oprostite, nedostojno zdrave pameti, prosto bezidejno, glupo, dosadno, da, upravo izazovno dosadno, bespredmetno, da, više od toga, slaboumno, a pogotovo danas, suočeno s makedonskim događajima...

— E, vidite, dragi mladi moj prijatelju, oprostite, ne želim docirati, istina je, nemate krivo, generaliter ima tu stvarčica raznoraznijeh s kojima bih se složio, ne kažem da ne bih, ali, vidite, ipak, nije dobro pretjerivati, što znači — dijete s vodom iz korita, kao što se govori, dragi moj, raison d'État, to je, ako se pravo uzme, ipak sasma druga stvar, ragione di Stato è un' altra cosa, caro Lei, mi capite, krvava stvar, kriminalna, nema šta, ne poričem, ali sve su države na ovom bijelom svijetu razbojničke i krvave, dragi moj, Država danas i Država jučer, kao pojam, kao aparat, a šta je, nego mesarski panj, krvnička sjekira, vješala, ako hoćete, tako je, a kako ćeš da se otmeš sjekiri i vješalima bez sjekire, to je darvinistička logika, nismo mi,

dragi moj, to izmislili, to vrijedi za sve države i za sve narode, a narod bez države, a šta je, ako boga znate, gusjenica na drumu, još manje od gusjenice, balega, govno, smeće, ništa, žalim, ali to je tako, a što ste se, do vraga, oborili baš na Meštrovića, naš Meštrović je atrapa, naš Meštroci je dekoracija, nije on nikakav politički sadržaj, to je istina, primitivac, čovjek u opancima, pastir, a što, kao da veliki majstori renesanse nisu bili primitivci, istina je, car Lazar, beli orlovi, vidovdanski barjaci, sve su to simboli, zgodne slike, nije ni to sve baš tako na odmet, gosparu moj, politička propaganda...

— Propaganda, nema sumnje, to nitko ne poriče, samo se pitamo za račun čijeg džepa, i baš sve ono što ste rekli o Dinaru, o kupovanju duša, to je, vidite, ova vidovdanska propaganda, a za nju, oprostite, valjda ne ćete reći da ne zvecka parama,

— Zvecka, kako da ne, pa to nitko ne tvrdi,

— E, pa to je baš ono što hoću da kažem, u vašim pismima ima više stvarne političke propagande nego u čitavom ovom vidovdanskom galimatijasu, i oprostite, ne slažem se s vama, ali kad se naša stvar brani nema to repa ni glave, prosto reklama za lošu skulpturu,

— Pa dobro, čekajte, pravo da vam kažem, ne razumijem se u te stvari, da priznam istinu, ni ja ne znam što je to tako »grandiozno« u Meštroviću, meni se lično Bukovac svida, na primjer, nerazmjerno više, ali to je stvar modernog ukusa, Secesija je u modi, šta ćete, naš Meštroci ima svoj renome, a to stoji, to mu ne može nitko uzeti,

— Da, da, njegov vidovdanski gips, to je »sinteza vjekova«, kao što čitamo dnevno, bečka secesionistička »sinteza«, nema što, a naročito pak danas, u Makedoniji, prekrasna dekoracija za onaj pakao ondje, ne, ne, prestao sam vjerovati u ove dekoracije, čitam Marxovu korespondenciju, rane stvari, priznajem, za mene, prosto, revelacija,

— Pobogu, kakav Marx, šta će nam sada ovdje taj vaš Marx? S Marxom u ruci dokazuju nam bečka gospoda marksisti u ime Ballhausplatza da smo još uvijek ušljivi balkanski Cigani, nezreli za slobodu, pa ako boga znate, ovaj vaš Marx je Pangerman, i gospodin Friedjung ne će biti daleko od marksističke kazuistike, idite, molim vas, s tim svojim Marxom, i baš ste se sada sjetili da otkrijete Marxa kao recept za našu žalost, kakav božji Marx, Marx smatra nas Jelačićevim haramijama i Trenkovim pandurima,

— A što smo, ako nismo Trenkovi panduri, da, da, Trenkovi panduri, to smo bili, a to smo i ostali sve do dana današnjega, Trenkovi panduri u najmarksističkijem smislu ove dijagnoze, doslovno to i ništa više, i ja sam Trenkov pandur, jučer sam kao Trenkov pandur klečao na jubilarnoj misi za Njegovo Veličanstvo Cara...

— Kako, ne razumijem?

— Klečao sam jučer na jubilarnoj misi, Drugoga Decembra Trinaeste i Drugoga Decembra Tisućuosamstotinačetrdesetosme, u Slavu Carske Šezdesetogodišnjice, klečao sam, doslovno klečao, u kasarni Trenkove regimente, u Trenkovom pandurskom bataljonu, u snijegu do koljena, ta rekao sam vam da služim vojsku,

— Ah, pa da, oprostite, dakako, smetnuo sam s uma, a, eto, vidite, rastresen sam, oka nisam sklopio čitave noći, nadam se da ćemo se večeras sastati, u dvorišnoj sali »Zum wilden Mann«, a onda se možemo još porazgovoriti o svemu, sve što pričate zaista je zanimljivo, dakako, to su fermentacije, to su prve dječje groznice, zašto čitate bečke Židove, čitajte radije Lombrosa, Guglielma Ferrera, no ipak, čekajte, chi va piano, va sano, ne treba stvari bacati kroz prozor in fretta e furia, čekajte, dogovorit ćemo se, a ono o našem prijatelju ne ću zaboraviti, zapisat ću stvar, kako ono rekoste da se zove, ah, da, Dijak, sjećam se, znam ga, bio mi je metteur en pages, kod mene, u *Novom listu,*

šteta dečka, vedremo, eto, vidite, zapisujem stenografski, imam ja svoj vlastiti Geheimschrift, a onda se ipak desi da ga ni sam otac bog ne umije dešifrirati, ali, eto, ovo ću upamtiti, a sada zbogom, idem da protegnem svoje bijedne kosti, barem na pola sata, i doviđenja...

Prokisao do kože, od blatnoga pljuska jedinstvenih epitetona gotovo čitave klerikalne, napredne, koalicionaške hrvatske i srpske štampe, kao »Veliki Div« Supilo, »Francesco Azev«, »hrvatski agent–provokator«, »poslije Jozue Franka najkriminalniji hohštapler hrvatske politike«, »varalica i Štrasnof«, »izdajica svih narodnih ideala«, »madžarski plaćenik«, »antidualista, u principu, košutovac i bečki špicl u istom licu«, »beogradski velikosrpski komita, hrvatožder«, »obnovitelj perfidne khuenovštine i madžaronskog sluganstva«, »bečko–peštanski i srbijanski spekulant«, »pred sudom utvrđeni austrijski špijun«, »beogradski konfident« i tako dalje, i tako dalje, pojavio se Frano Supilo ispred trista rutavaca bečke jugoslovenstvujušče studentarije, progovorivši na svoju poznatu devizu, »slomit ćeš me, ali me ne ćeš saviti«, to jest možeš, Dinastijo, da me prljaš i blatiš, možeš, Dinastijo, da mi prijetiš koliko te volja, ali znaj da me ne ćeš saviti, te od prvih fraza, kada je s neba pa u rebra stao obarati podlačku glupost svojih političkih rivala, on je snagom iskrene i temperamentne riječi zavladao dvoranom kao govornik, koji uvjerljivim uzvišenim tonom i za nijansu možda suviše dramatiziranom bojom svog nervozno ustreperenog glasa, svojom borbenom pojavom i temperamentnim gestama nadarenoga dirigenta, umije uzdizanjem i stišavanjem ustalasane bujice slikovitih alegorija zavitlati bogatstvom svoje rječitosti, u sve bujnijem temperamentnom porastu figura kao nadareni barjaktar, kada tkaninom svoje zastave ispred čete razvija i raspiruje plamene signale za požar velike bitke.

Počeo je s prikazivanjem moralnog kukavičluka hrvatskih i srpskih političkih i narodnih voždova u Banovini, »kojima je u

borbi za narodni opstanak zatajio najnaravniji nagon samoodržanja, i danas, ponesena narodnim idealizmom do sigurne političke pobjede, ova bijedna hrpa političkih pigmeja stoji izgubljena i bespomoćna kao guska u magli, obezglavljena kako koza kada mekeće za madžaronskim solilom, a, što je najžalosnije, spremna da se proda, i to ne za čanak sočiva nego za dvije–tri limice peštanske bogèčke kujne. I dok je mala Srbija, kao krvava krpa gladne seljačke raje, uspjela svojim ustankom dokazati kako je laž da smo narod analfabeta, jer Srbija, danas, za nepunih pedeset godina državne slobode, ima svoje generale, svoje učenjake, svoje profesore univerziteta, svoje diplomate, svoju štampu, svoju politiku, i dok ta ista Srbijica danas, usred Evrope, kao suverena i slobodna zemlja, ratuje pobjedonosno za vlastite interese, u našoj žalosnoj hrvatskoj Banovini, Hrvati i Srbi, kao ‚svijesni izbornici', glasaju za kapitulaciju pred Madžarima, a pitamo se zašto, za grofovski gulaš i za kriglu piva! Glavnim razlogom naše moralne i materijalne bijede javlja se i sve kombinacije trajno ugrožava zaostala, kratkovidna, reakcionarna politička svijest, zakržljala uslijed katoličkog klerikalizma, to jest perfidne jezuitske uloge Rimske Crkve, s jedne strane, i onih prokletih arhimandritskih korita oko Karlovačke Patrijaršije, s druge, pa dok se hrvatski Srbi tješe da su svi pravoslavni slavenski narodi slobodni, a katolički ni jedan, nemaju, što se Srbije tiče, prividno krivo, jer nas Hrvate, za razliku od slobodnih Srba u Srbiji, osim našeg pravoslavnog, graničarskog ‚kaisertreu' mentaliteta, bije još jedno veliko zlo, a to je naša domaća, takozvana hrvatska aristokracija, koja nije hrvatska, jer je odrođena, jer je zaboravila svoj vlastiti materinji jezik, jer služi tuđincima i jer sa jezuitskim klerom traje kao bedem ispred madžarskih i bečkih pozicija u protuhrvatskom smislu«.

— Svojim veličanstvenim historijskim primjerom, Srbija nam je pokazala kako slobodan narod ne treba nikakve bastard-

ne plave krvi, jer upravo ova naša prokleta hrvatska plava krv otrovala je hrvatski narodni organizam, i zbog te hrvatske plave krvi, mi, kao narod, do danas nismo uspjeli da izvojštimo ni najminimalnije garancije za svoju narodnu egzistenciju u ovoj Monarhiji, pošto, postoji li uopće neka elementarna zapreka da stvar krene sa mrtve tačke, to je naš tradicionalni prokleti legitimizam. Klasičan primjer Ante Starčevića dokazuje nam kako se državnopravnim legitimističkim fintama nije dalo i ne da postići baš pod bogom ništa, van ako to nije Jozuina kazuistika, jer ako uopće imamo neku legitimaciju pred svijetom, to je da smo kompaktna seljačka masa, a ne plavokrvna bagra, a boriti se u jednoj aristokratskoj, klerikalnoj Monarhiji protiv grofovskih privilegija i Crkve, znači boriti se s rogatim bikom, jer, eto, što nas uči iskustvo od Ljudevita Gaja do bana Jelačića, da je svaki naš Velikan, čovjek natprosječnoga dara, koji je, imajući neku viziju o narodnoj slobodi i osjećajući u sebi snage da se uhvati u koštac s »onima gore«, imao karaktera da zaprijeti »onima gore«, da je baš svaki takav naš čovjek pao pod udarom jače, aristokratske Sile, prezren i odbačen po poznatom principu, da ga treba upropastiti svima sredstvima, klevetama, lažima i podvalama, da ga treba kompromitirati, da treba razoriti njegov moralni lik, u jednu riječ, da ga treba pregaziti, kao što su bili pregaženi i slomljeni i Ljudevit Gaj i ban Jelačić i biskup Vrhovac i toliki naši drugi slavni narodni borci, a takvu sudbinu spremili su i njemu s perfidnom namjerom da ga obore, ali on se drži svoje devize »frangar, non flectar«, lomiš me, želiš me oboriti, ali me savinuti ne ćeš...

Prosula se oluja mladenački zanosnog pljeska, popraćenog grmljavinom nogu, cipela i stolica i uz prasak burnih ovacija, koje nikako nisu pokazivale namjere da se stišaju, Frano Supilo je, poslije dramatskoga uvoda, prešao na samu temu svoga govora, kako nije doputovao pred bečku Akademsku Omladinu, tu »slavnu elitu naše elite«, taj »najplemenitiji izdanak naše

rase i krvi«, tu »jedinu garanciju naše buduće narodne, nezavisne slobodne inteligencije«, da »stvara novu političku stranku, jer hrvatskih stranaka imamo ionako na pretek«, već je stigao da »progovori Omladini o Vječnim Narodnim Idealima, o Idealima ispisanim na barjaku beskompromisne narodnojedinstvene borbe, za koju je kulturno ujedinjenje Hrvata i Srba samo uvodna, samo prva etapa jednog normalnog organskog procesa, koji neminovno mora završiti sintezom političkog i državnog Ujedinjenja«.

— Političko Ujedinjenje, kao logičan rezultat Visoke Narodne Svijesti, kao produkt Narodnojedinstvene Slobodarske Volje i moralno–političkoga Osvjedočenja, bit će provedeno bez obzira na to da li naša današnja politička »reprezentacija« vodi ili ne vodi dalje politiku gnjiloga kompromisa s Madžarima, ili će se, jednoga dana, pod pritiskom narodnih masa, ipak odlučiti da uđe u principijelnu programatsku borbu,

— Borba, koja predstoji svima nama i svim našim budućim pokoljenjima, neće biti brza ni laka ni jednostavna. Ova borba bit će duga, krvava, na momente prividno besperspektivna, puna odricanja, žilava, uporna, to će biti stradavanje u patnjama i u krvi, ali borba s takvom Elitnom Narodnom Omladinom, kakva se našla večeras ovdje, završit će Pobjedom, jer drugačije biti ne može, jer tako biti mora, i jer nam je naš Veliki Vladika namro svoje proročanstvo, da biti ima što biti ne može, to jest da se iz grmena malenoga mogu da pojave i veliki lavovi,

— On nije došao pred bečku Akademsku Omladinu, kao što je jutros pročitao u *Hrvatskom progresu,* kao brodolomac, kao moralna bijeda, kao politička ništica, »s namjerom da se na koži naivne đačke djece ponovo popne na grbaču naroda«, jer njega narod nije odbacio, eto, danas, on od svojih birača iz Gorskog kotara prima gotovo dnevno na stotine pisama da se kandidira u Hrvatskom saboru, ali da uđe u stvarnu izbornu borbu s Koalicijom, to u ovome momentu ne bi bilo zgodno.

Uostalom, on računa s novim snagama, on je stupio pred Omladinu da se nadahne najzdravijim eliksirom naše Narodne Egzistencije, naše Narodne Supstancije, naše Zemlje, da se u Njenom zagrljaju obnovi kao Antej, pun snage za nove Borbe, jer, bez obzira na sve prijetnje i opasnosti, danas, slaveći četvrtu godišnjicu svoje Pobjede na Friedjungovom procesu, on može mirne svijesti i savjesti konstatirati, kako se naša Rasa, danas, u historijskim i u međunarodnim razmjerima, džilitnula usred srijede prvoga plana evropske politike, pa kada se, eto, tako, hvala bogu, desilo, bila bi sramota za sve nas da ne ostvarimo ono o čemu se kod nas mašta još od Zrinskih i Frankopana, pa preko Vrhovca i Starčevića do đakovačkog Vladike...

Govorio je dugo još i mnogo o raznim drugim stvarima i pojmovima, sve pod simboličnim navodnicima sa Velikim Slovima, uglavnom patetično, o Petru Svačiću, posljednjem hrvatskom beskompromisnom rasnom Kralju, koji se kao i srpski knez Lazar žrtvovao za Nebeska Dobra, i o izboru Habsburga na Cetingradu, gdje su svi »svijesni izbornici«, pod prijetnjom španjolskih habzburških topovskih ždrijela, do svezaglupljujuće političke besvijesti, bili pijani kako prasci, i o Meštrovićevom Geniju, pred kojim je zadrhtao čitav Rim, o Ivanu našem dragom kao o autentičnom Proroku Naše Rase, kome se divi čitava civilizirana Evropa, o Rasnom našem Amanetu, kao o kulminantnom historijskom trenutku, koji u historijskim međunarodnim razmjerima dominira u Kumanovskoj Slavi, o srbijanskoj osveti Kosova, o Vidovdanskoj Misiji našega Naroda i tako dalje, i tako dalje, pa kada je konačno završio svoju trijumfalnu paradu, ponesen omladinskim rukama u bučnim ovacijama, Kamilo, zgužvan, potišten, oprostio se od svog Majstora rezervirano, da, upravo mrko, u punoj rezignaciji. Učtivo, hladno, prebijenim prigušenim glasom on je zamolio Supila da ga ispriča, ali da je probdio čitavu noć u vlaku, da se vraća već ranim jutarnjim brzim, da ima još

da posvršava neke svoje privatne stvari i da žali, ali da ne će moći prisustvovati banketu, s toplom prijateljskom molbom, da ne zaboravi tipografa Dijaka Joakima, jer da je samo i isključivo zbog tog nesretnog slučaja doputovao u Beč, uvjeren kako je Supilo jedini koji tu može nešto stvarno poduzeti, da se vraća miran, uvjeren da je stvar položio u dobre ruke, i tako je ostavio trijumfalnoga govornika i svoje drugove iz »Ilirije« i dvoranu »Zum wilden Mann« u punoj depresiji, uz zveket čaša i banketskih tanjira, našavši se na ivici očaja usred decembarske mećave, koja s dramatskim fijukom obara sa krovova čitave lavine snijega i njiše uličnim svjetiljkama mlateći ih sa prodornim zveketom, uz hajdučke zvižduke, sve opasnije.

Trebalo je u pensionu »Cosmopolis« proći kroz hol pretvoren u blagovaonicu za table d'hôte, gdje se oko večere našla na okupu čitava malena družba gostiju, no da kusa sa čoporom lošu čorbu, dosađujući se uz naivne izjave jednog provincijalnog bračnog ljubavnog para iz Galicije, koji se od jutros još razvaganio tu de la table au lit, du lit à la table, i uz nekog perzijskog inženjera, bečkoga đaka, koji ga je kod poslijepodnevnoga čaja izgnjavio na mrtvo svojim anegdotama o Kainzu, jer da je Kainz u vrijeme njegova studija bio »Bog« na burgteatarskim daskama, doslovno »Bog«, produžio je u svoju sobu i stao ondje kružiti od prozora, pa natrag do ulaza, kao divlja mačka u kavezu.

„Što da radi? Stvar s Jojom, od ničega ništa, manje od toga, pokazalo se da su te pretpostavke krive, čovjek koga je ostavio usred one terevenke nije više »živ«, Joja nema nikakve šanse da bi mu onaj mogao biti pri ruci i što da se poduzme? Možda bi se moglo ipak preko Zemuna, ondje je granica zatvorena, stari mu putnice dati ne će, da otputuje večeras još, nema u Beču zapravo šta više da traži! Da se vrati među onu telad na banket, a, zapravo, on, eto, u Beču ipak ništa nije svršio, bilo je i naivno pretpostaviti da se uopće može nešto svršiti, onaj stari majmun

zaista nema više ništa da kaže nikome, s njime je sve okončano, un uomo finito, a, opet, ondje dolje, u Zagrebu, oko Koalicije, sve je proigrano, ovome tu prebili su kičmu, uprkos devizi da ga neće slomiti, pigmeji, dakako, samé mizerije, ali su mu prebili kičmu, taj je danas slobodna divljač, danas mu svaki Trupac može pljunuti u obraz gdje i kako želi, a trebalo bi se disciplinirati, trebalo bi biti svijestan kako život okrutno melje ljudske sudbine, i on sam se osjeća potpuno samljeven, samljelo ga u vreću bezbojnog brašna, došlo je vrijeme obračuna, da se pita šta je uradio, počeo je pisati studiju o Friedjungovom procesu, a, zapravo, sve je bacio, ništa nije svršio, nikada ništa svršiti i ne će, a sve to zbog koga, zbog čega, zbog one žene u Antibesu, a onda se desilo da je Jolanda pala s konja, a što je onome čovjeku večeras bilo potrebno da tako plitko frazira o Meštroviću, o slijepcima, o lavovima i o džilitanju, kao da je učenik Mitra Mitrovića, šta će im ti lavovi i ta džilitanja, zašto lažu, kada je svima intimno poznato kako izgleda iza kulisa, nema čovjek o svemu, i to još naglašava, ondje dolje u Srbiji nikakvih iluzija, a ovdje, deklamirajući mulcima, dočarava gladnoj raji same političke kolače i pogače, u Beču je sve svršeno, treba se vratiti, bilo bi možda inteligentnije da otputuje u Peštu, da tamo nađe nekog kurira, jer ako je Jogun živ, kao što mu poručuje Mitar, mogao bi on da se angažira, a da se vrati u Jurjevsku, u Trenkovu pandursku četu, da kleči u snijegu, do koljena, da ga Mika trza iza sna svake zore, uz fratarsko kaptolsko zvonjakanje na jutarnje mise, pale se prve svjetiljke, on juri niz Dugu ulicu da bi ulovio dvojku, da gaca blatnom Ilicom u magli, na sivi božji jankomirski egzercir, sve do Jaruna, da se vraća u Jurjevsku, da zvekeće lancima, i, uopće, kakvoga smisla ima da se vrati na onu robiju, kada je sve đavo odnio, kad se osjeća kako se gubi tlo pod nogama, u ono govno od koalicione »Izborne Pobjede« da se vrati gdje se između izvanstranačke unionističke elite sa jednim Presvetlim Aurelom Fodroczyjem i Presvetlim Tropschom, sa barunom Rakodcza-

yem i grofom Pejachevichem, i arhimandritom Anatolijem iz Iriga, kandidira i novopečeni Madžar–Pišta, gospodin doktor Bogoljub Amadeo Trupac, i to još na programu beskompromisnog Narodnog Jedinstva, protiv doktora Ljudevita Brennera, kome je Koalicija odrekla pravo kandidature, jer ga je i izvršni odbor proglasio politički sumnjivim licem, i tako se u ime Amadea Trupca vrši pritisak na građane virovitičkog kotara da glasaju za Novo Veliko Ime Hrvatske Politike, za gospodina doktora Amadea Trupca, koji je »slobodnim« biračima nametnut u ime neke fiktivne narodne »demokracije«, a, eto, signor Francesco, taj raskrinkani »Azev« hrvatske politike, i sam priznaje u četiri oka kako je srbijanska politika doživjela fijasko, pa ipak, eto, uprkos tome, pro foro externo pjeva o tome fijasku ditirambe, i u što se danas može uopće vjerovati, i kakvi su se to đavoli urotili protiv sređene pameti, a bilo bi uputno i dobro, da se čovjek oslobodi svih svojih fikcija, nada, međutim, tatina da će ga nekakav Bataillonsstabsarzt, doktor Klemenčić, proglasiti nesposobnim, sve su to, blago rečeno, naivne finte, stari ga svijesno obmanjuje, stari ga je ipak, i mora se priznati veoma lukavo, zapravo, izigrao da nije otputovao u Beograd, stari ga je de facto internirao u kasarnu, a sve je to proveo lukavo i sad je uvjeren da ga ima pod nadzorom, a sve priče kako ga namjerava osloboditi na dvomjesečnu službu, sve je to dim, i treba priznati, našao se kao muha u kaši, stoji pred povratkom u Trenkovu kasarnu, to je bilanca svega. A ipak, trebalo bi urediti stvar s Amandom, jer i Amandu mogu zapitati da li je mistificirao svoju komandu, reda radi treba da se javi i Amandi, za svaki slučaj, bilo bi to logično, a da ga ulove u laži, bilo bi kompromitantno i neoprostivo glupo, i, prema tome, trebalo bi ipak informirati Amandu, zašto je zapravo doputovao", i tako je uzeo telefonski imenik i pozvao broj generalice von Thery–Adlersberg, udovice Generalfeldmarschalleutnanta.

Javila se generaličina sobarica, mezzosopran, simpatičan, ljubazan, istreniran konvencionalnim lažima do virtuoznosti:

— Da, da, ona će isporučiti preporuku gospodina Ekscelenciji i pozdrave, Njena Ekscelencija je kod kuće, ali večeras kao da nije, večeras je Bridgeabend kod Ekscelencije, ona žali, ali nikako ne smije gospođu generalicu dizati od igre, eventualno samo u najizuzetnijim prilikama kad se javlja netko iz najintimnijeg kruga...

— Gospođice, srce, čujte me, lijepa moja, slušajte, govori vam jedini živi nećak njene ekscelencije generalice, pozdravite gospođu generalicu i javite joj, javite joj, bez obzira na to što igra karte, da je njen nećak iz Zagreba moli da mu posveti sekundu, da je doputovao iz Zagreba samo da je vidi, tako, to joj javite, bez obzira na to da li je njena ekscelencija kod igre ili ne, da je njen nećak Kamilo doputovao samo zato da je posjeti, jer je treba u jednoj važnoj stvari, to recite, molim, da se vraća kući jutarnjim vlakom, jer služi vojsku kao Einjährigfreiwilliger, jeste li me razumjeli, srce moje, to poručite gospođi, molim...

Sekundu kasnije javio se Amandin glas iz telefonske školjke, širok, žovijalan, iznad davne, već kao zaboravljene scene poslije Hortenzijina sprovoda plemenito uzvišen, pa kao da se između tetke i nećaka zaista nikada ništa nije desilo, Amanda se sva rastopila od slatke miline, više od toga, od ushita što joj se odmetnik javio, »ona pozdravlja Kamila srdačnom dobrodošlicom, mogla bi se bila nadati glavnome zgoditku na lutriji prije nego da će čuti njegov glas, gdje je odsjeo, kada je doputovao, zašto nije došao k njoj ravno sa kolodvora, kod nje je večeras doduše kartaška partija, ali to su dragi prijatelji puni obzira, nije to važno, ne treba to da ga smeta, da odmah dođe, razumije se, ona mu stoji na raspoloženju, što se gosti kartaju, ne smeta, ima tamo rezerva za nju, a ona može i rezignirati što se igre tiče, odmah, razumije se, pa ipak Kamilova posjeta njoj vrijedi u svakome slučaju više od bilo kakve kartaške partije, koja, uostalom, večeras nema ni stila, da odmah uzme kola, ona je

tu, iza ugla, kod Grabena, preselila se, ne stanuje više kod Stadtparka, ne, ne, u novoj modernoj kući, na prvome spratu, upravo bolje, na dva sprata, njen privatni apartman je sprat više, ima dvije sobe za goste, može ga odmah primiti, da uzme svoj prtljag, ona se zaista, još jedamput zaista, ali zaista, raduje ovom iznenadnom sastanku, da će ga djevojka sačekati na kapiji, dakle, što prije, tout à l'heure, upravo odmah«, tako da Kamilo nije imao vremena ni prilike objasniti generalici u koju se svrhu zapravo javio, jer ga je tako savršeno gostoljubivo, neposredno i intimno prelila majonezom superlativa, »kako joj je Uršula pisala, da joj je poklonio pet hiljada forinti, a to je od Kamila ženerozno, ona je uvijek slutila da se u Kamilu krije pravi pravcati vitez«, i tako se od iznenađenoga čuđenja sabrao tek kada je odložio slušalicu, a zatim, istoga trenutka, pala mu je na pamet bizarna misao, sinula mu je kao munja, „da bi zapravo Amanda mogla svojim vezama na Ministarstvu Rata da ga oslobodi Trenkovih pandura i Jurjevske, glupe agramerske garnizone, onog nečeg što se zove »die Mannschaftssprache« njegove jadne regimente, beznadnih svitanja, i fratarske zvonjave, i Mike, u jednu riječ, svega, i oca, i Zdenčaja, i Hrvatske, i Ane, i Jolande, jer Amanda, ako želi, može sve, Amanda ima veze sa Rongeom, sa generalima, sa Generalštabom, sa Ministarstvom, Amanda bi mogla da ga oslobodi onih prokletih Trenkovih pandura, pa čak i toga da se ne mora više vratiti u Jurjevsku, da ostane u Beču".

Do onog trenutka čovjek zaista u tom pogledu nije imao ni jedne jedine konkretne misli o tome da je Amanda baš ono lice koje treba da sekundu–dvije kasnije odigra fatalnu ulogu za njegov vlastiti život u ogromnom rasponu od čitavog jednog decenija, i osim instinktivne potrebe da se oslobodi iz momentane bezizlazne situacije, on nije imao nikakve druge slike, i tako mu se pričinilo da će u svakom slučaju biti bolje da ga Amanda premjesti bilo kamo, u bilo koju madžarsku garnizo-

nu, „samo da se ne vrati doma, na onu prokletu sramotnu robiju, bit će mu bolje bilo gdje, samo ne kod Trenkovih pandura, pa kad već ne može da se oslobodi kasarne, da prijeđe u madžarsku kavaleriju, bolje je s konjima nego s Trenkovim pandurima, u neku malu garnizonu da se skloni, osjećat će se kao u inozemstvu, ne poznaje nikoga, bit će eksteritorijalan, da ode u Ungarisch–Weisskirchen, na primjer, kod 17. husarske, ondje služi nećak gospođe de Szemere, da se izgubi negdje u Galiciji, u Gródeku Jagiellonskom gdje je kao ulaner služio onaj peštanski fijaker, samo ne u kasarni Prijestolonasljednika Rudolfa, gdje se jučer na koljenima molio za carsko zdravlje".

Generalica primila je svog dragog i jedinog nećaka u malome salonu, nekoj vrsti intimnog budoara, bečki Directoire, s ogromnom masom gravira, štaldruka i radirunga, jedan akvarel Benze *Šetnja saonicama Carice Elizabete u schönbrunnskom perivoju,* stari barokni radirung Michaelerplatza i Burgtheatra, Velika Carska parada na Grabenu, Crnčićev bakrorez *Bakačeva kula na Kaptolu,* jedan davni zagrebački akvarel sa pogledom na Katedralu iz perspektive stare Petrinjske ulice, još sa prošlostoljetnim vrbicima na savskoj obali, zagrebački Franzjosephplatz, jedan radirung stare bečke Dvorske Biblioteke, i tu, uz toplu bijelu porculansku peć, Kamilo je, odmah, u uvodu, obasut ponovo masom komplimenata, na brzu ruku ispričao svojoj dragoj teti, »kako je doputovao u Beč na temelju zapravo riskantnog trika o njenoj bolesti (što je Amanda popratila diskretnim smiješkom, primivši to kao duhovitu šalu), jer da ga inače ne bi bili pustili, vojnici kao kreteni, to jest, pardon, zaboravio je da govori sa generalicom, a morao je da je uznemiri, ona mu je u ovome trenutku jedina nada, radi se o životu ili smrti, on, naime, nikako i ni po koju cijenu ne želi služiti svoj vojni rok u Zagrebu, i on je moli, ako je ikako moguće, da poduzme nešto da ga premjeste bilo kamo, po mogućnosti u

kavaleriju, i tako je doputovao da se posavjetuje s Amandom, kao sa svojom jedinom nadom, vjerujući da ona može tu njegovu, priznaje, kompliciranu želju i ostvariti«.

Kao na sceni, kada se radnja odvija u vezi s određenim frazama, Amanda je istoga trena pružila ruku za slušalicom, zatražila broj na centrali, pa kada je iz školjke odjeknuo tamni bariton, ona se intimno, prijateljski, ubacila u samu stvar bez uvoda:

— Dobar veče, dragi Martinenghi, kako ste, oprostite što vas deranžiram, znam, znam, i kod vas je Bridgeabend kao i kod mene, kao da smo se dogovorili, pa kako vam ide, nisam imala čast da vas sretnem od Ronginičinog rođendana, dakako, mlada generalica je vaša slabost, razumijem, nas ste ovdje potpuno zaboravili, da, da, i kod mene se večeras igra, kao obično, ne, ne, Ronginice nema, Ronginica je večeras na koncertu, kod mene su samo gospoda, da, moja dva Raoula i jedan Egmont, Egmont iz Burgtheatra, ali generalice nema, nažalost, ne ide nam karta večeras, igramo na tri stola, da, dobro, nego čujte, dragi Martinenghi, evo, ovdje kod mene nalazi se moj nećak Kamilo, da, sin Kamila de Emericzija, hrvatskog banskog Sekcionšefa, da, Hortenzijin sin, a tako, da, da, ne, ne, nisam zaboravila, a to je zaista šarmantno da se tako intenzivno sjećate davnih dana, ne, ne, bilo je to zimi 1897, da, 1897, u maskama, à la dix–huitième, da, da, Hortenzija je umrla jula ove godine, da, početkom jula, vitium cordis, nažalost, da, bila je još mlada, vi znate kako smo bile vezane jedna o drugu, kao dvije sestre, dakle tako, to je šarmantno, molim vas, dakle, ovdje je njen sin, on je isključivo samo zato doputovao da mu se uredi stvar njegove vojske, on služi momentano kao Einjährigfreiwilliger kod carske i kraljevske 53. Infanterieregimente u Zagrebu, i, molim vas, to jest svi vas mi molimo da ga premjestite u kavaleriju, pa da, u carsku kavaleriju, e, to ne znam, kod ulana ili kod dragona (da joj

pomogne iz ove ulansko–dragonske zbrke, generalica je nervoznim pogledom zapitala svoga nećaka o kakvoj se to zapravo kavalerijskoj eskadroni radi, pa kad joj je prišapnuo da je riječ o husarima, ona se istog trena snašla), pa da, jest, zaboravila sam, radi se o husarima, uostalom, svejedno, gdje i kamo, to ćete vi znati najbolje, moj Kamilo objasnit će vam to, uostalom, sam mnogo konkretnije, da, da, razumijem, ali, vidite, dragi Martinenghi, molim vas, ja vjerujem da vi to možete uraditi, pa to je malenkost, ali, Martinenghi, zaboga, meni za ljubav, dragi, dragi Martinenghi, uvijek ste bili šarmantni, i spram mene i spram njegove pokojne mame, pa da, kao što kažete, iz zahvalnosti i iz simpatije, naravno, stvar je hitna, moj nećak potražit će vas sutra u Ministarstvu, kod vas, u vašem kabinetu, i onda, molim vas dragi, budite mu skloni, predajem ga u vaše ruke, on je moje jedino zlato, volim ga kao svoga sina, osim njega zaista više nikoga nemam na ovome svijetu, no, da, da, ali, molim vas, Martinenghi, sve su to samo korijandoli na našem posljednjem balu, nije to više ni jesen, dragi, pa ni kasna, nažalost, nego zima, da, da, Haydnova Zima, sasvim tako, dakle, molim vas, Kamilo posjetit će vas sutra, da vam se javi, dobro, u jedanaest, u Ministarstvu na porti, sa kartom, razumijem, oprostite, dragi Martinenghi, ozbiljno, zapustili ste me sasvim u posljednje vrijeme, ne, ne, zaboravili ste me, otpisali ste nas, ad acta, dobro, dobro, da vidimo, pa onda izvolite, držite riječ i doviđenja, dragi!

Spustivši slušalicu enervirana, generalica je bacila isto tako nervozan pogled na svoga gospodina nećaka, obrativši mu se gotovo poslovno hladno:

— Čuo si i razumio, sutra u jedanaest, na porti Ministarstva rata, da predaš svoju vizitkartu, jer te inače ne će propustiti,

— Ali ja nemam vizitkarte,

— Nije važno, dat ću ti svoju, precrtaj je i dopiši, Martinenghi nije formalist, pravi general, od glave do pete, to je on, to

smijem da kažem, jedan od najboljih generala naše Armade, o, kada bi samo bili svi takvi kao što je on, lakše bi se disalo, vitez od glave do pete, pozdravlja te, ne zna da li se sjećaš njegove osobe, bio si, veli, dijete, kada je on godine 1897 služio kod Korpskomande u Zagrebu, bio je operativac, ritmajstor tada ili major, sjeća se, veli, tvoje mame sa jednoga bala u korist »Plitvičkih jezera«, mama je bila Lady Patronesse, bio je kod vas na izletu, na Ladanju, jednog ljetnog poslijepodneva, sjeća se, veli, bio si dječačić u crnome baršunu sa čipkama, više kao španjolska infantkinja nego dečko, simpatičan gospodin, kavalir, neženja, pomalo čudak, ali gospodin, on je, da ne zaboraviš, Freiherr von Martinenghi Aldo, Freiherr von Martinenghi Oliver, da ne zaboraviš, treba ga titulirati kao ekscelenc, da ne zaboraviš, i tako, molim te, sutra, nadam se, on će ti sve urediti, nadam se najboljem, a ne želiš li se preseliti ovamo, što bi mi bilo drago, sutra za objed svakako si moj, ne, ne, dragi moj, ne ćeš se osloboditi, treba sve u životu platiti, sutra si moj, šta želiš za objed, znam, znam, napamet, sos od paradajza s rižom i govedinom i štrudl od sira, fantazije nisi imao nikada u tom pogledu nikakve, dijete moje, ostao si pravi pravcati turopoljski kmet, štrukli i rezanci, to su vam bili i ostali vaši ideali, ajde, dobro, u redu, dakle sutra oko prve ure, kod nas se objeduje nešto ranije, zbog posluge, moja kuharica, naime, ne stanuje kod nas, ona se vraća u Hinzing, i doviđenja, srce moje, spavaj dobro, pa da, razumijem, droncao si se čitavu noć, a dan prije bio je carski dan, da, i ovdje pred mojim prozorima larmale su muzike čitavu noć i već su u ranu zoru bubnjali, ajde, da kucnem o drvo, da nam tako bubnjaju još dugo, dugo, za našeg Starog Gospodina, da Ga Bog poživi svima nama, jer poslije Njega, bolje je na to i ne misliti, još je bila mrkla noć, probudila su me zvona, a pojma nisam imala da je Carski dan...

General Kavalerije Aldo Oliver Freiherr von Martinenghi, gospodin na početku šestoga decenija, srednjega rasta, tamne

puti, koštunjav, vitak kao džokej, bez jednog jedinog srebrnog prama, guste, crne, čekinjave kose, ošišane robijaški na nekoliko milimetara tako da mu se smolava masna melasa od dlake prelila preko tjemena i čeonog svoda kao napeta gumena akrobatska kalota, sa tamnosmaragdnozelenim, blistavofosfornim pogledom opasne mačke, primio je Kamila srdačno, gotovo familijarno.

— Pod gostoljubivim krovom vašeg roditeljskog doma imao sam čast i sreću provesti nekoliko nezaboravnih dana, kod vas, u onoj tako romantičnoj uličici pod Starim Grobljem Svetoga, ne varam li se, Georgija, i ti dani, vidite, dragi moj mladi gospodine, spadaju među moje najmilije uspomene, smijem li tako reći, da, i bez obzira na intervenciju vaše ljubazne gospođe tete, generalice, osjećam potrebu da vam kažem, kako mi je milo što sam imao prilike da vas upoznam, da vam stegnem ruku, jer kad vas ovako gledam, vaš pogled, vaš teint, oval vašega lica i podbratka, ne znam, sve me to živo sjeća vaše gospođe majke, sav ste na nju, tako mi je kao da gledam pokojnu gospođu majku, pa kada sam doznao da se odselila na drugi svijet, bilo mi je žao, Bože moj, bila je još mlada, takoreći na početku puta, a, vidite, s njom je nestalo iz moga života nešto što je bilo naivno i čisto kao što su čisti i naivni izleti u onim danima kada čovjeku uopće ne pada na pamet da je mladost nešto što tako brzo putuje u nepovrat, kao sve, uostalom, na ovome svijetu, pa kad se sjetim da je odonda minulo petnaest i više godina, dragi moj mladi gospodine, vi ste onda još bili dijete, počeli ste učiti klavir, a to ste, vidite, sigurno zaboravili, na jednom izletu, u onom tako dražesnom dvorcu vašega djeda, u staroj patrijarhalnoj kuriji, bilo je ljetno poslijepodne, odveo sam vas s konjima na potok, konji su krenuli na pojilo, a ja sam vas posjeo na jednoga konja, o, Bože, kako ste gorko zaplakali od straha, dlanovi su vam bili tako toplo vlažni te još danas osjećam toplinu vaše dječje ruke u svojoj ruci, a vaše se gospođe majke veoma živo sjećam sa jednog kostimiranog bala, svi smo

bili u kostimima, sa bijelim svilenim čarapama à la dix–huitième, a netko je nas muškarce bio savjetovao da obrijemo noge, da nam dlake ne bi probile bijele svilene čarape, a to smo i uradili, i čitavu noć htjeli smo da poludimo od svrbeža kroz svilu, a onda, u sitnim satima, skinuli smo, na kraju, čarape i tako polubosi dolutali k vama, u vaš roditeljski dom, na bijelu kavu sa kuglofom, svitalo je, zvonila su zvona, eto, a vaša gospođa tetka već mi je jutros ponovo telefonirala da vas ne zaboravim, ona je neobično živo zainteresirana da vam se ostvari želja, i, vidite, treba da vam kažem, vi ste sada regrut, vi ste prvi put u kontaktu s našom Armadom, tek mjesec–dva, i vi, dakako, kao civil, pojma nemate šta predstavlja jedna Vojska, kakvu masu gluposti, mislim Vojska u miru kao takva, jer Vojska u ratu, svaka čast, Vojska u ratu ima svoju svrhu i smisao, ali Vojska u miru, to je kvintesencija gluposti i besmisla, Vojska u miru je negacija svake normalne ljudske pameti, jer čime se već ne bavi, molim vas, jedna Vojska u miru, straži na stražama, ona danonoćno straži od straha da je ne bi netko pokrao, da je ne bi porobio, a što čuva danju i noću, stare i prazne tavane, gdje osim miševa nema nikoga, prazne bačve i naftalinizirane krpe, i ja vam kažem, da se nađe netko inteligentan, tko bi jednim potezom pera izbrisao sve suvišne noćne straže na ovoj planeti, garantiram svojim potpisom, da bi minimalno jedan milijun noćnih stražara mogao mirne duše spokojno hrkati čitavu noć, a da se baš ni jednoj od mnogobrojnih armada na ovome svijetu ne bi desilo baš ništa spomena vrijedno, jer Vojska u miru je zapravo perverzna pojava, ona muči svoje ljude besanicom, bespredmetnim bdjenjima, a servira im lošu koštu, premda ne radi drugo nego cijele božje dane kuha, od zore do mraka, ljušti krompir, prevozi sa dvije polukrepane lijene kobile po pola kile govedine, reže luk i paradajz, pere suđe i kotlove kao prava sudopera, a naša poštovana austrijska Armada povrh svega još je i sentimentalna, kao kakva stara usidjelica, naročito uživa u svojim davnim ratnim blama-

žama, a tih je bilo, mora se diskretno priznati, poprilično, pa ipak Slavna Naša Armada sanja o tim sramotama kao o davnim balovima, a, vidite, u prezentu, ona je pedantna i dosadna kao prava, autentična stara frajla, ona se trajno dopisuje i neizrecivo voli baš tu vrstu dosadne korespondencije, te dopisujući se tako godinama, sama sa sobom, ona samoj sebi šalje pisma i onda samoj sebi odgovara, naime, tako, principijelno, Armada voli da se dopisuje, i tako, eto, to je ono što sam htio da vam kažem u obliku preambula, jer ovaj vaš slučaj Transfera iz jednoga Oružja u drugo, to jest iz Infanterije u Kavaleriju, pa onda iz jednog Popunidbenog područja u drugo, pak iz jedne Trupne jedinice u drugu, to jest iz vašeg Trinaestoga Korpsa u jedan madžarski Korps, nije to tako jednostavno za naš urođeni kancelistički rehnungsfeldvebelski mentalitet, jer nisam li krivo razumio, vaša gospođa tetka, generalica, stavila mi je na srce, upravo bolje, zapovjedila mi je da po svaku cijenu izvršim vašu želju, da prijeđete u neku husarsku madžarsku regimentu, a ja vam iz nekih tehničkih razloga predlažem konkretno da to bude Sedamnaesta husarska u Ungarisch–Weisskirchenu što je, kako stvari stoje, jer je tamo komandant regimente Oberst Daruváry, moj Jahrgangskamerad, izvedljivo, te ne bi bilo uopće kompliciranо, ali, bojim se, dok se ne riješi ova korespondencija između visokih partnera, to jest dok se ne riješi pitanje kompetencije, potrajat će najmanje dvije do tri nedjelje, i zato bih vam predložio jednu pametnu soluciju, naime jedinu inteligentnu, koja će, mislim, u svakom slučaju i za vas biti acceptable, da ja vas, od dana današnjega pak do Nove Godine, dok se delikatno pitanje kompetencije u slučaju vašega premještenja ne riješi, stavim na dopust tako, da biste mogli slobodno raspolagati svojim vremenom, a, osim toga, da se ne biste našli u situaciji, da dangubite kao infanterijski regrut, što zaista nije interesantno, pogotovo kad ionako prelazite u kavaleriju, i sada, molim vas, da li vam konvenira ovaj moj prijedlog?

Ne sačekavši odgovor svoga posjetioca, s kojim je, uprkos pretjerano naglašenoj učtivosti, postupao kao s pravim pravcatim regrutom, i to još infanterijskim, general kavalerije, vitez Martinenghi, zatražio je od centrale da ga spoji s Komandom Trinaestoga Korpsa u Agramu, i to sa Vorstandom Militärabteilunga, Generalstabsschefom, Oberstom Generalstabskorpsa, von Zavatini–Drachenhorstom, a znajući iz iskustva kako će potrajati ipak minutu–dvije dok mu ne uspostave vezu sa pukovnikom Zavatinijem, general je ustao i iz jednog marija-terezijanskog sekretera izvadio flašu s konjakom, da bi servirao svome gostu dobru kapljicu za razonodu, a i za neku vrstu intermezza.

— Eto, imam ovdje safalade, ovako, na vojničku, iz papira, kao da bivakujemo, naime, znate, mi vojnici, mi volimo koketirati s našim spartanstvom, a opet, oprostite, to je stvar ukusa, ja, na primjer, neizmjerno volim iznad svega safaladu, to je meni najmilije meso, i to baš ovako primitivno, seljački, safaladu iz papira, sa džepnim nožem, sa komisom, jer ovaj naš austrijski komis je najkvalitetniji hljeb na svijetu, prava delikatesa, a što je još važno, on djeluje kao morfij, on prosto uspavljuje naše živce, naša Armada, ako hrče, hrče samo zbog ovog komisa, i, kao što sam rekao, Vojska u miru i nije drugo nego neka vrsta kuharice, peče dobar hljeb, gosti se safaladama, a što radi vaš dragi Zagreb, pravo simpatično ljetovalište, divne, kristalne ljetne noći u slapu ozona iz onog vašeg velikog parka pod planinom, a Sava kod Zagreba, prava bistra, alpinska voda, roniš i vidiš svaki pojedini šljunak na dnu, prozirna ko dječje oči, dakle, tako, a s vašim gospodinom ocem sreo sam se posljednji put na carskim manevrima kod Donjega Miholjca godine 1906, bio sam u korespondenciji s njim, učinio mi je, moram priznati sa zahvalnošću, veliku uslugu u jednoj mojoj privatnoj stvari, naime, znate, jednoj učiteljici više djevojačke škole, plaćao sam od godine 1899 alimentaciju za jednoga

balavca, nota bene i nije bio moj, ali šta ćete, priznao sam dijete pred Zakonom, netko je na kraju morao biti otac djetetu, a pravi papà (ili sam barem tako mislio, danas ni sam ne znam što je bilo na stvari), dakle, drugi pseudo–otac, jedan moj mladi kamerad, infanterijski oberlajtnant, odbio je očinstvo, nema šta, gentleman, dakle, ja kao otac, nisam bio sasvim siguran nisam li slijepo plaćao jednu malu pustolovinu one simpatične dame, naime, mislim, pustolovinu, koja se i mene mogla ticati, i to ne samo teorijski, pa kada je jednoga dana dama iznenada umrla, a to se zbiva, molim vas, apendicitis, onaj moj dječak imao je naslijediti kuću i vinograd po mami, no, dakle, dobri njegovi kuzeni osporavali su mu nasljedstvo s namjerom da mu otmu kuću, i tako sam ušao u borbu za pravo djeteta, a u tome mi je mnogo pomogao vaš gospodin otac, i tako je, hvala Bogu, ta stvar uspjela, mali je danas u četvrtom razredu gimnazije, dobar đak, proveo je kod mene ferije ove godine, kad je stigao, nije znao ni beknuti njemački, razgovarali smo na prste, kao gluhonijemi, a za dva mjeseca već je počeo brbljati kao šojka,

— Zagreb, Komanda Korpsa, Vorstand der Militärabteilung Generalstabsschef Oberst von Zavatini, moli gospodina generala,

— Halo, Edgare, to si ti, Edgare, čuj me, servus, kako si, dobro, a tvoji, isto, dobro, ajde, hvala Bogu, slušaj, na višu sugestiju, razumiješ li, čuješ li me, na višu sugestiju, piši, Einjährigfreiwilliger 53. Infanterieregimente, Kamilo de Emericzi, koji se momentano nalazi u Beču, da, da, u Beču, ovdje, kod mene, u mom kabinetu, na trodnevnom dopustu, piši, molim te, da se ostavi na dopustu do prvoga januara, i to, molim te, uredi ondje, kod Bataljona, a onda mi javi da je sve provedeno, i to odmah, da mogu čovjeku izdati potrebne dokumente, i javi Bataljonu ondje, da sam to ja naredio po višem nalogu, da, dakle čekam avizo i potvrdu, a kada ćeš u Beč, a, tako, preko Božića, sjajno, onda se, molim te, svakako,

javi, doviđenja, servus, doviđenja, Zavatini, tako, molim, izvolite, gospodine de Emericzi, ova stvar je u prvoj fazi svršena, ono ostalo je moja briga, molim vašu adresu, mislim, ovdje, u Beču, hotel, ne, pension »Cosmopolis«, Singerstrasse, u redu, poslat ću vam još danas vaš signirani Urlaubsschein, da se ne nađete u situaciji kao dezerter, jer, ponavljam, Armade u miru su sitne i pedantne kao usidjelice, glupe kao stare jungferice, a sada ne znam, vraćate li se u Zagreb, ne, u Peštu, ah, u Peštu, sjajno, molim vas onda vašu peštansku adresu, Rákóczijeva ulica 13/III, kod gospođe de Szemere, u redu, poslat ću vam na tu adresu vaše dokumente, to jest rješenje Ministarstva o vašem Transferu od 53. Infanterieregimente u Sedamnaestu husarsku, u Ungarisch–Weisskirchen, i to najkasnije do 27. decembra, a dotle doviđenja, servus, želim vam sve najbolje, Sretnu Novu, a da mi se zahvalite, nemate što, to je zaista sitnica jedva spomena vrijedna, doviđenja, i servus...

TE DEUM ZA POBJEDU KOD PRZEMYŚLA

Za devet godina, od godine Devetstotinatrinaeste do Dvadesetdruge, mnogo toga dogodit će se s Kamilom Emeričkim od onoga jutra, kada se na dan Nove Godine 1914 pojavio kod svoje husarske regimente u Ungarisch–Weisskirchenu, ne imajući pojma da se nalazi na početku kalvarije koja će potrajati još dugo, godinama, možda sve do kraja i konca.

Carska i kraljevska Sedamnaesta husarska regimenta, sa svojim popunidbenim kadrom u malom švapskom županijskom gradu, tik uz austrijsku granicu, sa svojom kavalerijskom rezervnooficirskom školom za madžarsku gentry–kremu, okružena bogatim županijama, od kojih se ni jedna nije mogla pohvaliti da je sjedište gospodske kavalerijske trupe, bila je osim jednog grofovskog zamka, gdje je Liszt komponirao svoj oratorij o svetoj Eržebeti, madžarskoj patroni, nadaleko najatraktivnija ustanova.

Regimenta grofa od Brabanta, osnovana 1618 po jednome od knezova mediječejskih, koji je u službi habzburške kavalerije pao u Tridesetogodišnjem ratu, uživala je preko parma–piacentinskih relacija Previšnje Kuće glas elitne kavalerijske čete, a kasnije, kada se preselila u Ungarisch–Weisskirchen, što su ga Madžari prozvali Magyar–Fehérvár, u galeriji pukovnijskih protektora bilo je i takvih vitezova kao što je slavni osloboditelj budimske tvrđave, grof de Gálantha ili najbolji jahač Njezinog Veličanstva Kraljice Velike Britanije i Carice Indijske, Viscount

Arthur Connaught of Strathearn, koga je udarila kaplja decembra 1913 u Pakistanu, u lovu na tigrove.

Kada se je Kamilo Emerički junior kostimirao kao husarski Einjährigfreiwilliger, pod husarskim čakom skrletno crvene boje, okićen konjskim repom od bodljikavih struna, u svijetlomodroj atili, opšivenoj krznom, sa žućkastozlaćanim kaneliranim olivama kao gumbima, u krvavocrvenim pantalonama, sa kabanicom boje tamne bijele kave, sa svijetlocrvenim šavovima i zvečećim ostrugama na viteškim čizmetinama, u onom dakle historijskom trenutku, Carska i kraljevska 17. husarska pukovnija protokolarno je očekivala Previšnju privolu Njegovog Veličanstva Kralja Ujedinjene Belgije, da se primi visoke časti protektora, što se nije ostvarilo, jer je Njegovo Veličanstvo Kralj Ujedinjene Belgije nekoliko mjeseci kasnije blagoizvoljelo navijestiti rat Njegovom Veličanstvu Austrijskom Caru i Kralju, kao vrhovnom komandantu Austrijske kavalerije uopće, a svoje vlastite Sedamnaeste husarske Regimente napose.

Od prvoga dana kako je sjeo na remontnu kobilu, u crvenim pantalonama, Kamilo se počeo osjećati ludom, kojoj je suđeno da se kao jedini među pacijentima, smatra normalnim čovjekom. Nisu prošle ni tri nedjelje, on je u predvečerje Majke Marije Svijećnice pao s konja i, slomivši ključnu kost i iščašivši desno rame, ostao u bolnici sve do Uskrsa, koji je te godine stigao relativno kasno, u drugoj polovini aprila; ritmajstor barun Böhm, unuk Kossuthovog generala, koji je komandirao voltiž̌iranjem, tvrdio je da se nije radilo o normalnom padu s konja nego o sumnjivoj nesvjestici, jer da se Emerički srozao s kobile kao mrtvo tijelo.

Nije prošlo od toga ni mjesec dana, kada je stiglo pismo od gospođe de Szemere, kojim mu javlja da je primila posjetu gospođe Fazekas (kod koje je gospođica Tommaseo živjela kao podstanarka), koja joj je prenijela tužnu poruku da je gospođica Tommaseo umrla na Rijeci, kamo je stigla kod tetke na uskršnje

ferije, poslije kratkotrajne srčane krize, u predvečerje svog završnog ispita na Konzervatoriju. Vijest o smrti Eugenijinoj stigla je sa znatnim zakašnjenjem, jer gospođa de Szemere nije imala pojma da bi vijest, da je gospođica Tommaseo preminula, za Kamila mogla značiti nešto više od obične konvencionalne parte kakve se čitaju po novinama, pak nije toj vijesti ni posvetila neku naročitu pozornost. Pred polazak u Ungarisch–Weisskirchen, kada ga je general Martinenghi, oslobodivši ga od Trenkovih pandura, premjestio Sedamnaestoj husarskoj regimenti, Kamilo je otputovao u Peštu gdje je ostao sve do Nove Godine, i tako se sa ovom dragom i duhovitom djevojkom sastajao na koncertima i po kavanama gotovo dnevno, očekujući preko Zemuna obavijesti o Joji, koje, nažalost, nikako nisu stizale.

Pod dojmom tragične smrti, koja ga je porazila svojom potpunom besmislenošću, Kamilo je lunjao kao izbatinano pseto danima, snebivajući se nad nepojmljivom glupošću životnih zakona, sve do početka ljeta, kada je jednoga dana, a to je bilo dvadeset i drugoga lipnja, ravno nedjelju dana prije Sarajevskog atentata, došlo do katastrofe.

U okviru kombiniranog manevra husarske oficirske škole na oštrom artiljerijskom pucanju u Hajmáskéru, eksplodirao je artiljerijski municioni dépôt i snagom svoje erupcije zapalio i razorio čitavu koloniju zgrada i baraka oko barutane, poubijavši oko desetak vojnika i civila. U istome momentu, kada je Kamilo sa svojom eskadronom projahao pokraj barutane, planula je ogromna masa dinamita, i Kamilu je kod spasavanja ranjenika jedna granata probila oba koljena. U životnoj opasnosti od gangrene (došlo je do teške infekcije jezivo razmrcvarenog tijela), ostao je ležeći gotovo dva mjeseca kao kandidat smrti, inficiran blatom, barutom i krhotinama od sanduka, a kada je prohodao sa štakama, bila je već jesen i Lavov je pao u ruske ruke. Austrijska armada nalazila se u dramatskom uzma-

ku od Dnjestra na Vislu, od Lavova do Krakova, pa kada je specijalna komisija proglasila Kamila za frontnu službu sposobnim, tako da se našao za prvih snježnih mećava na Karpatima, bilo je to u momentu, kada su se ruske vojske pojavile na stotinjak kilometara ispred Budimpešte, i kad su se gospoda u Glavnoj komandi sjetila, da na brzu ruku kopaju šančeve pred Požunom, za obranu ugroženog Beča. Na spontanu i kao grom iz vedra neba iznenađujući nervoznu inicijativu Presvetlog Emeričkog starijeg, koji je jednoga dana doputovao u Beč da spasi sina, generalica Amanda odigrala je po drugi put u Kamilovu životu ulogu anđela čuvara; kao dobar medij napisala je dugo i larmoyantno pismo svome prijatelju, generalu Martinenghiju, da spasi njenog nećaka iz prvih linija u Štab svoje Grupe, što je gospodin general veoma ljubazno i bez odlaganja i ostvario, i tako je Kamilo godine 1914 već božićevao u Beču, u popunidbenoj kancelariji Armijske Grupe generala kavalerije Martinenghija, u čijem će Detašmanu sudjelovati u operacijama na terenu, između Krakova i Przemyśla, proljeća 1915.

Martinenghi primio je Kamila u svome Štabu s poplavom nabujale rječitosti da bi završio svoj monolog s punom čašom konjaka na dušak:

— Hura, hura, u zdravlje mladog gospodina zastavnika, koji je imao prilike da na svojoj koži osjeti kako je Vojska u miru najsublimniji idiotizam, a u ratu, e, dobro, a pitamo se, a što je zapravo Vojska u ratu, kada se istodobno pitamo, nota bene, isto tako jalovo već vjekovima, a što je zapravo rat kao takav, to jest rat kao fenomen o kome se govori sa prezirom, a kome se svi ljudi na koljenima klanjaju kao generalskoj uniformi.

Impresioniran ponovnim susretom, ne imajući pojma da je Martinenghi — kandidat za viteški red Marije Terezije na temelju svoje bravure u slavnom historijskom jurišu kod Lipnice gdje je izgubio lijevo oko, ostao je fasciniran Martinenghijevim crnim stakalcem u onoj slijepoj rani od svježeg i od krvi

nabubrelog mesa, prateći učtivo nervoznu filipiku poluslijepca, koji nosi monokl kao kamuflažu za praznu rupu u kojoj više nema oka, a sve što ovaj mozak iza crnog stakla deklamira o ratu nije nego nervozan nemir čovjeka, kome po svemu prijeti da izgubi vid konačno.

— Rat, to znači trajno, više–manje ipak, smrdljivu hranu po menažerijama, smrdljivi pasji ležaji, smrdljivi lonci, smrdljive toalete, sve smrdljivo kao predstava provincijalnog cirkusa, rat, to su konji, sijeno, slama, trulo meso, topovi, barut, ranjenici bez higijene, bez profilakse, bez bandaže, bez medicine, rat je svinjarija i svinjsko crkavanje, grobari, groblja i grobovi, to je rat, a u svemu govnu: mase generala koji kao stare kokoške kokodaču jednu te istu frazu: das Fussvolk ist die Königin der Truppe, ili das Bajonett, das ist ein ganzer Mann, ili getrennt marschieren, vereint schlagen, i tako dalje, to deklamiraju krezube stare papige, kusajući svoju treću naturšniclu na putru, pošto su — getrennt oder vereint — poklale dvanaest hiljada majmuna, mir nichts — dir nichts, i tako to je rat, gladni konji, gladni ljudi, gladna infanterija kao »kraljica oružja«, koja ima čast krepavati među vrećama od pijeska sa bodljikavom žicom i fašinama, kao štakor u blatnom rovu, sa daske na dasku, pljas, pljas, a to je jedini način da čovjek preskoči onu galicijsku ilovaču, i to se onda kaže da je to krepavanje »vođenje politike drugim sredstvima«, no, dakle, hvala im na toj filozofiji, lako gospodi skribentima u toplim ministarskim i generalskim kabinetima, odakle perom opsjenjuju prostotu, ali za rat se ne bi moglo reći da nije mesarska sjekira pod kojom prskaju ljudske kosti kao goveđe meso u mesnici. Rat je zapravo dosađivanje po stjeničavim i ušljivim seljačkim izbama, u sumraku: vani tiho sipi sitna galicijska kiša, a u smrdljivoj rupi pod krovom sve je prazno, samoća, dim od cigare, na stolu uz jednu praznu pivsku flašu još jedna flaša, puna smrdljive čifutske rakije, jedna kutijica plehnata od senfa, prazna, kao luksuzčaša za generala,

pa još jedna prazna pivska flaša, u njoj lojanica, puši se dim jeftinog stijenja od kudjelje, od smrdljiva loja, flaša do flaše, zvekeću flaše, zvekeće staklo na prozorčetu, vibrira staklo od topovske grmljavine, i nebo, i oblaci, i kiša, i lojanica, i ove flaše, sve vibrira, sve zvekeće, zvekeće staklo, staklo je pametnije od moždane membrane, jer kad bi ljudske moždane opne znale da zazvekeću kao ovo glupo staklo, valjda bi u toj praznoj ljudskoj glavi bila već odzveketala neka ljudska misao, a nije, nažalost, nema je, jer rat je furunkuloza, zapravo trajna čiraška petljancija, te čovjek i ne radi drugo nego se bori protiv buha, muha, komaraca, pauka i čirova i ušiju i tako mladi gospodin ne treba da se obmanjuje iluzijama svoje tetke, gospođe generalice, ako se nada, da će u Štabu njegove Armijske Grupe ratovati udobnije nego što je ratovao u prvim linijama sa svojom husarskom eskadronom...

Po prirodi dolčefarnjentist, kome su trke sa zaprekama od prvoga dana bile interesantnije od bilo kakvih karijerističkih trikova, napustio je kao ritmajstor viši oficirski kurs pred završnim ispitima, da bi kao rekorder u raznim disciplinama na međunarodnim kavalerijskim natjecanjima stekao slavu jednoga od najboljih jahača Carstva. Poslije kratke faze u svojoj karijeri, kada je proveo godinu dana kao vojni ataše u Sankt–Petersburgu, on je na prijelazu stoljeća služio godinu–dvije u ađutanturi zagrebačkog vojnog korpusa, stekavši nezaboravnu milost generalice Amande, da bi se kao komandant kavalerijskih brahijalnih odreda na peštanskoj ulici, za vrijeme generalnog štrajka u okviru madžarskih parlamentarnih nereda, istakao kao solidan garant poretka, odlikovan najvišim priznanjem za čuvanje građanskih principa reda, rada i zakona.

U prvim danima rata, septembra 1914, general se na vlastitu inicijativu sa nekoliko eskadrona probio u rusku pozadinu, poharavši po magazinima veliku količinu ratnog materijala, a poslije krvavog juriša u okviru prve i druge bitke za Lavov i prve

bitke za Przemyśl, kada je kod oslobođenja tvrđave odigrao preponderantno važnu ulogu, bio je predložen za viteza reda Marije Terezije, koji će mu Previšnja Kancelarija carskih ordena priznati tek nekoliko mjeseci kasnije, prilikom drugog oslobođenja Przemyśla. Zimi 1914, za sveopćeg uzmaka austrijske armade, braneći Karpate, Martinenghi je sudjelovao u elastičnoj obrani zapadnog karpatskog masiva, a nekoliko kontranapada izvedeno je herojskim zalaganjem njegovog Detašmana i ti uspješni prepadi na ruske pozicije bili su isključivo djelo generalove Armijske Grupe.

Kondotjer po talentu i prirođenim sklonostima, Martinenghi je uživao pomalo u demagoškoj ulozi inteligentnog cinika, kome je uslijed blistave karijere dopušteno da se uzvišeno ruga minusinteligentnim pojavama oko sebe, jer kada očevidni tabetičari i staračkí slaboumnici, izazivajući trajne nepopravljive zbrke, vode Armadu iz jednog poraza u sve kobnije katastrofe, Martinenghijevi vicevi o generalskom zlatu, njegova fraza — oro qui, oro qua, e merda là, njegova sentencija o generalskim galonima, a đubretu u generalskim glavama, prostrujala je po oficirskim krugovima karpatske fronte kao revolucionarna parola.

— No, dakle, mladi moj gospodine zastavniče, čini se da sam vam zatjerao prilično mnogo straha u kosti, međutim, vi i sami znate šta su ratne kulise, a što je zapravo sadržaj komedije! Svaka riječ je tu, mislim, suvišna, a, osim toga, vaša gospođa tetka u svome sentimentalnom pismu, ne znam, smijem li biti indiskretan, ocrtala mi je detaljno vaš portret, i tako mi nije nepoznato da ste bili, kako da kažem, srbofil, to jest da ste se razočarali, ali ne sasvim, i to je, na kraju, vaša privatna stvar, pa dok niste evidentirani u mojoj kartoteci kao politički sumnjivac, queste cose non mi riguardano, mi capite, signore? Madame la générale piše mi da ste madžarofob, a to mi je, vidite, simpatično, jer i ja smatram da je madžarska megalomanija

unebovapijući bezobrazluk i da će ova partija sa košutovskim kartama koštati Monarhiju glave!

— Pardon, ekscelencijo, molim vas, informacije moje šarmantne tetke obično su takve te se često ne podudaraju s istinom. Od njene interpretacije da sam »madžarofob« moram se ograditi, oprostite, madžarski sam đak, a po svome odgoju ja sam kozmopolit, upravo, u posljednje vrijeme, sve više — prekinuo se Kamilo u nedoumici da li da riskira svršetak svoje rečenice, a onda se ipak odlučio, „svejedno, šta tu ima da se taji" — naime, htio sam da kažem, ja sam danas, iz dana u dan, sve više internacionalist i, prema tome, oprostite, mislim da se vaša pretpostavka ne može primijeniti na moj slučaj, jer današnju madžarsku borbu protiv Beča smatram pozitivnom, već od Bastilje lijevi madžarski intelektualci bili su raspoloženi jakobinski, a mnogi su to platili glavom i robijom...

— To su floskule, alles das sind Hirngespinste, das sind diese josephinischen Praetorianergeschichten aus dem Wiener Trautson–Palais, čovječe, ako su Madžari ikada gledali na »Zapad«, mislim na Francusku, to je njihov prozor bio Beč, samo Beč, iz Beča i od Beča naučili su sve što znaju! To je ono: digla žaba nogu! Madžari, dakle, po vama, nisu megalomani, nego se bore protiv Bastilje, a Bastilja to je Beč, zar ne, idite, molim vas, dakle tako stoje stvari s vama da i vi mislite da je Beč Bastilja, pa šta mi to onda priča te priče vaša gospođa tetka?

— Ne znam, a što se Beča tiče, Beč je, koliko god to zvuči kao fraza, ekscelencijo, Beč je grad Mozarta i Beethovena, i svi mi Slaveni ipak smo toliko muzikalni...

— Zaboravili ste *Veselu udovicu,* to je duhovito, znam, Lehár, Strauss, Beč je po vama najmuzikalniji grad na svijetu, i to je sve što Beču priznajete, dakako, jasno mi je...

— Ne, ne, ekscelencijo, što se mene lično tiče, za mene je Beč grad Adolfa Loosa, Freuda, to je za mene Beč danas,

— No, dobro, vidi se, vi ste diplomat, gospodine zastavniče, ali ja inzistiram, možda ne baš savršeno učtivo, ali, kao komandant, pitam vas diskretno, ili, želite li, indiskretno, ne morate mi odgovoriti ako ne ćete, bili ste u Srbiji prošle godine nekoliko puta, dobro, u redu, i vi prema tome poznajete Srbiju, molim vas da me razumijete, ova me stvar zanima isključivo lično, jer, vidite, da sam ja lično kojim slučajem »Jugoslaven«, oprostite, ne znam, zašto ste se prozvali tako bizarno i zašto se ne zovete kako se zovete de facto, da sam ja, dakle, Hrvat, bio bih srbofil! Srbi su simpatičan svijet, primitivna seljačka gomila, nema šta, ali su sjajno osramotili ove naše AOK paralitike, od te se blamaže ne ćemo pred kulturnim svijetom nikada oprati, no, dakle, svakako, onoga trotla od Potioreka potući nije bilo teško, ali, svaka čast, bila je to blamaža najvećeg stila, alle Ehre und Respekt! Dakle, molim vas, šta je to s tom vašom Srbijom, da mi kažete što mislite, a, ponavljam, ne želite li, molim, razgovor je isključivo privatne naravi...

— Ne znam, ekscelencijo, da li vam je poznato, da je Lajos Kossuth godine 1867, u svojoj kampanji protiv austro–madžarskog kompromisa, vidio jedini spas za Madžare u dunavskoj federaciji, i to sa glavnim gradom Beogradom?

— Gle, molim vas, iznenadio se Martinenghi, Kossuth predlaže Beograd za glavni grad madžarske federacije, sasvim bizarna ideja, moram priznati, no, dobro, pa zar ste vi košutovac?

— Nisam, ali ta Kossuthova ideja nije ni po čemu bizarna, 1867, on je već dvadesetu godinu u emigraciji, i on u dualizmu gleda ozbiljnu opasnost za madžarsku Republiku, a seljačka demokratska masa u Srbiji pričinja mu se jedinom garancijom demokracije protiv austro–madžarske aristokracije,

— Tko bi to bio mislio, no, na kraju, ali to je Kossuthova stvar, a ja vas pitam šta vi lično mislite o Srbiji i o srpskim prilikama? Pijemont, šta, iredenta, šta? Svi ste vi pijemontezi i

iredentisti, no, dobro, kao da vas ništa nisam pitao, ali me ipak zanima šta je to, zapravo, s tom Srbijom? Ist die Sache dort lebensfähig oder nicht, to da mi jedamput netko objasni tko poznaje prilike ondje dolje, a vi putujete onamo, na izlete, što?

— To su studentski izleti, radi se na kraju o seljačkim narodima koji govore jednim te istim jezikom,

— Ne ispitujem ja vas von Emericzi, mene interesira da li je ta stvar ozbiljna ili je samo propaganda?

— Propaganda i ozbiljna...

— A šta je to s tim vašim nesretnim jezikom, je li to zaista jedan jezik, jer, koliko je meni stvar poznata, vidite, onaj vaš tršćanski jezik, na primjer, mislim, naime, istarski, pa to su tri jezika, to je pet jezika, kranjski, fijumanski, hrvatski, opatijski i šta ja znam koliko još tih jezika, dakle, tako Kossuth sa Beogradom, no, dobro, a što vi lično mislite, smatrate li vi da je ta košutovska formula — réalisable?

— To je tehničkoorganizaciono pitanje...

— Kako, to je tehničko pitanje, a nije političko?

— Za Austriju se u prvome redu radi, prije svega, o dislokaciji vlasti,

— Ali »dislokacija«, to je prvenstveno političko pitanje, čovječe!

— Dakako, političko, mislim da se težište prenese na nekoliko federalnih centara, da, to je političko pitanje, i ova monarhija ili će se federirati ili...

— Ili?

— Ili će izgubiti ovaj rat, ekscelencijo! Monarhija nije samo Austrija i nije samo Madžarska, ona je upravo kao Austro–Madžarska u krizi, monarhija je austroslavenska u većini...

— Da, da, to znamo, a zatim?

— A zatim, ne znam, samo ne vidim gdje je ona politička komponenta koja bi mogla da provede decentralizaciju protiv madžarskih grofova s jedne, a pangermana s druge,

— Znači, po vama, Monarhija ima da izgubi ovaj rat, ovako ili onako. Jer, ako se pretvori u federaciju, nije ga dobila, to je barem jasno, a ako ga izgubi, izgubila ga je ipso facto...

— To je ono što meni nije jasno, kako to da to ljudima oko mene nije jasno, ekscelencijo, jer ne razumijem zašto se uzima to tako dramatski alternativno, kada je riječ o logici,

— No, dakle, to su pitanja koja nas dvojica ne ćemo riješiti, zar ne, nego da mi kažete, kako vi stojite na ljubavnom frontu? Piše mi vaša tetka da se bavite samoubojstvenim idejama, i to zbog neke vaše nesretne ljubavi, o, bože moj, na početku puta, a tko se nije bavio takvim idejama, i ta mi je stvar kod vas simpatična. Ja, na primjer, sreće u ljubavi nisam imao, naime, što to znači »sreća u ljubavi«, premda, moram priznati, u tim igrama nisam bio nespretan, ali ljubavne igre nisu ljubav, da se razumijemo, zar ne, no, dakle, sve su to privatne stvari, jer, vidite, što se tiče simpatije ili antipatije, to jest onoga fluida koji se javlja između jednog i drugog ljudskog bića kao magnet, to je volja božja, po svoj prilici, od prvog momenta kad ste se bili pojavili u mom kabinetu, zbunjenko, simpatičan dečko, a ova vrsta dječaka, to su lavovi, uvijek spremni na skok, a piše mi vaša gospođa tetka da su vas evidentirali u AOKKO–Grupi kao srpskog špijuna, to su majmuni, jer, ondje, onaj njihov šef oddeklamirao mi je neki dan: »Die Göttin der Rache Nemesis schlägt heute mit dem schicksalsschweren Hammer gegen die slawische Barbarei und den englischen Krämergeist«, a takav majmun vodi političku strategiju ove države, dakle, to se zove politika, no nije sve to važno u ovome momentu nego, eto, to, ja ne znam da li uopće imate pojma tko sam ja i što vi zapravo tu treba da radite kod mene? Vi znate, ja sam samostalna »Armijska Grupa general kavalerije Martinenghi«. Od mojih pet brigada ostalo mi je danas sedam bataljona, pet eskadrona, osam baterija, jedna tehnička kompanija, jedan motociklistički odred, to jest ja danas imam 5260 pušaka, 507 konja i 27

topova, što je zapravo s obzirom na naše gubitke relativno veoma jeftina investicija, jer smo baš prije dva dana svršili dobar posao, prepolovivši čitavu jednu rusku armijsku grupu od sedam divizija, i u ovome momentu ocrtavaju se konture jedne operacije većega stila, i zato, vidite, u Klosterneuburgu organizirao sam svoju vlastitu Ergänzungsgrupu, i ondje mi je potrebno nekoliko inteligentnih glava za neposrednu vezu sa AOK, ili barem jedna glava, u ovom slučaju, pretpostavimo, vaša, to jest glava pouzdana, inicijativna, glava koja treba da radi sa gospodom od AOK isključivo po mojim direktivama, i zato, mladi moj gospodine, vi ćete ostati do daljnjega u Klosterneuburgu za vezu sa Peštom, u Pešti treba meni netko tko nije Madžar, a vlada madžarskim jezikom, da bi s onim idiotskim Honvédima mogao da govori al pari, po mojim direktivama, dakako, a kasnije, molim, pokazat će se... Dakle, molim vas, izvolite predati svoje akreditive za Peštu, Ministarstvu za honvéde, ja ću vas predložiti još danas za lajtnanta (to bolje zvuči), vi treba ondje da mi stvorite u dvadesetičetiri sata minimum 3000 pušaka honvédskih, maršberajt za jedanaest dana. Jedina direktiva koje se imate držati u moje ime, kao moj vlastiti chargé d'affaires plénipotentiaire, jeste, da sve, što radite, radite po direktivama AOK na temelju mojih potreba: »Geschwächter Mannschaftsbestand ist unbedingt auszufüllen«, i neka gospoda ne zaborave, a to vam je poznato iz iskustva, dass Galizien ein blutiges Kotmeer ist i da na ljudskom materijalu za moju grupu ne treba štedjeti, denn diese Sparsamkeit an Menschenmaterial ist eine falsche Sparsamkeit, to je jedno, a zatim ne zaboravite, da po ovim kancelarijama u uniformama sjede sami srednjoškolski profesori, advokatski koncipijenti i bankovni knjigovođe, kojima takva tajanstvena firma kao »Armijska Grupa general kavalerije Martinenghi« izvanredno imponira. To je sasvim žalosna filistarska bagaža, koja vjeruje posebnim izdanjima bulevarske štampe, s ovim subalternim

smećem, dakle, ne ćete imati mnogo briga, a ne zaboravite da svaka od ovih stjenica u svojoj ladici ima po nekoliko stotina pušaka...

Tako je Kamilo ostao da radi u »Armijskoj Grupi general kavalerije Martinenghi« sve do početka maja, kada ga je general telegrafski pozvao u Peštu na Te Deum, u slavu i čast oslobođenja Przemyśla, gdje se i sam lično bio pojavio da u Honvédskom Ministarstvu riješi neka otvorena pitanja o madžarskim kontingentima za svoju Armijsku Grupu, koja je — trajno okupirana operacijama većega stila — oskudijevala isto tako trajno na kanonenfuteru, a zatim su, iste još noći, poslije Te Deuma, alarmirani telegrafski po AOK, krenuli u Galiciju.

Ispred budimpeštanske lipotvaroške Bazilike, u redovima generaliteta i političke administrativne elite kraljevskog madžarskog državnog aparata, usred glavnog štaba svih ratnih gavana i varalica, koji su se tu, okruženi ministrima i generalima, na terasi poredali po stubama da bi im još večerašnja štampa ovjekovječila ovozemaljske likove, kako su se pred katedralom Kralja nad Kraljevima našli da — in corpore — proslave oslobođenje Przemyśla od ruske okupacije, kao najveću historijsku pobjedu habzburškog oružja u svim ratovima od početka vijeka i svijeta, usred blistave svite magnata i sivih činovničkih mizerija, našao se i Kamilo u ulozi carskog i kraljevskog kavalerijskog lajtnanta, kao husarski fligeladutant generala kavalerije Olivera Martinenghija.

Po protokolu, s lijeve strane, za desetak centimetara iza svoga Komandanta, kružeći u mislima u blistavim krugovima iznad zvonika i kupole veličanstvene, patetične katedrale, nestajući u čudnome uzletu kao lastavica koja se otima zagrljaju tromog zemaljskog blata sve više, lebdi Kamilo iznad šarene, zlatom, baršunom i krznima protkane smjese od paradnih odora i dolama, od cilindara i generalskog fazanskog perja, iznad ovog

operetnog zveketa oružja i žamora ljudskih riječi, a sva peštanska zvona grme pod vedrim nebom, uz miris ruža i uznemireno plamsanje voštanica. Ustitrala je tamnomodra majska vedrina pod udarom orgulja ispod mračnih svodova katedrale, čiji se portali dime od tamjana kao tunelsko ždrijelo kroz koje je protutnjala lokomotiva. Uzlepršali se golubovi od grmljavine topova, a lijevo i desno od terase, ispod skalinate prekrivene crvenim sagovima, počela se rušiti masa svjetine u špalirima na koljena, osipajući se sasvim nepojmljivo i čudno kao glomazna i teška zemlja pod nevidljivim mističnim plugom, koji svojim blistavim sunčanim ralom imperativno reže i obara šarenu smjesu od ljudskoga mesa kao oranice, te se glasni talasi ljudstva prelijevaju preko asfalta, sklapajući ruke i vapijući za spasom, a uzbuđena gomila žena i djece, djevojčica i redovnica, koje, pred procesijom što stiže sa dna ulice, prosipaju kišu ruža, gospoda u cilindrima, oficiri, vojnici, dame, prosjaci, svi oboreni na koljena, svi sagnutih glava, svi kleče, svi se mole, svi se klanjaju i svi pjevaju u koru himnu Svetome Madžarskom Kralju, slavnome Patronu Hungarije, da ne bi zaboravio Svoj nesretni narod koji vapije za spasom od kuge, glada i rata.

U baroknim pozlaćenim krunidbenim karucama, pod četvoropregom bijelih bjelcatih, alabastrenom sapunicom opranih i napudranih lipicanera, u pratnji gospodina Nadbiskupa, Čuvara Narodne Svetinje, u svečanom ornatu, pod mitrom i brokatnozlatnoprotkanim pluvijalom, između mase pobožnog madžarskog naroda na koljenima, u pastelnoplavo tapetiranoj kočiji, kao u skupocjenoj kutiji, optočenoj draguljima i ogledalima, u zlatnome kovčegu od relikvijara, pojavila se pred Bazilikom Sveta Desnica Svetoga Kralja, uz grmljavinu topova i ditiramba svečane zvonjave, a ispred generala i ministara, odvojen propisanim dvorskim razmakom od sedam metara, osamljen kao Kip, stoji nasred Trga jedan plavokosi dječak, u

infanterijskoj kadetaspirantskoj ratnoj odori, sa grančicom hrastova lišća za šapkom, Njegovo Visočanstvo Nadvojvoda Josip Ferenc, Sin Njegova Visočanstva Nadvojvode Josipa i Njezinog Visočanstva Nadvojvotkinje Auguste, kao predstavnik Previšnjeg Vladalačkog Doma i Presvetog madžarskog i jeruzalemskog Suvereniteta, u Ime Svog Uzvišenog Oca, Nadvojvode Palatina Kraljevine, i kako se tu našao na čelu Trijumfa i historijske narodne slave, Mladi Nadvojvoda je kao infanterijski kadetaspirant podigao svoju uzvišenu desnicu na propisani vojnički pozdrav.

Od Varoške Plebanije Kossuthovom ulicom, preko Karlovog ringa i Vácke ulice spram Bazilike, od Krunske ulice i od Trga Oslobođenja, preko mostova sa dunavske strane, od Kalvinovog trga i od Rákóczijevoga bulevara, pristizale su već od zore nepregledne povorke školske djece, časnih sestara, fratara, svih madžarskih redova, od male braće i dominikanaca do kapucina, benediktina i jezuita, svi pod crkvenim barjacima svojih kaptola i samostana, svojih biskupija i cehova, društava, organizacija, kompanija, škola i bolnica, djevojčice u svečanoj bjelini kao na Duhove, ranjenici sa svježe odsječenim rukama, invalidi u kolicima na gumenim kotačićima, i veterani, i vojničke muzike, sve veće i sve silnije gomile svjetine i četa, vatrogasnih, vojničkih i veteranskih banda, počasnih kompanija i policije, a u momentu, kada se draguljima i zlatom optočena relikvija sa Svetom Desnicom pojavila sa baroknim carskim i kraljevskim četvoropregom pred portalom Bazilike, ispred Svete Kraljevske Ruke sto hiljada Madžara klonulo je pobožno na koljena, a na ploči crkvenoga sata zlatna kazaljka zaustavila se točno na osmici.

Uz trube Rákóczijeva marša i patetične stihove Državne Himne, u pratnji galoniranih lakaja, u lakiranim papučama, sa dugim kovrčavim vlasuljama, sa helebardistima u leopardovskom krznu, pod srebrnim kacigama i s blistavim koplјima, u punome sjaju bogatog majskog sunca, u pratnji Preuzvišenoga

Gospodina Kardinala i aristokracije u baršunastim surkama i sa savinutim demeskinjama, pod kalpacima sa čapljinim i sokolovim perjem, uz salvu počasne kompanije i bjesomučno odjekivanje komandnog laveža koji se prenosi kao štafeta brzim trkom i odjekivanjem sa čete na četu i sa bataljona na bataljon, Sveta Desnica, na rukama Krunskih Stražara, popela se dostojanstveno mramornim stubištem do glavnoga portala i nestala pod svodovima Bazilike, uz odjekivanje trijumfalne antifone čitavog klera na koljenima: Ecce Sacerdos Magnus.

Dvadesetak uzoritih biskupa i marcijalne gospode generala sa honvédskim Ministrom na čelu i sa predstavnikom madžarskog Gornjeg Doma, hercegom Thurn–Taxisom (u gala–odori njemačkog gardijskog ritmajstora, kao počasnog njemačkog carskog glavnog lovačkog meštra), a pod kupolom Bazilike na klecalima i pod baldahinima, presvučenima kardinalskim grimizom i carskim crno–žutim bojama, u tihoj i predanoj molitvi, poklonile su se Svetoj Desnici skrušeno sagnute, na koljenima, tri Nadvojvotkinje, dvadesetisedam grofica, barunica i baronesa, sa čitavom svitom lipotvaroških ratnih milijunaša i njihove snobovske dječurlije, a kada je otpjevano Evanđelje i kada je Njegova Eminencija Kardinal, sav u grimizu i u hermelinu, zauzeo mjesto na prijestolju legendarnog Starozavjetnog Antistesa, popeo se na govornicu, na prvi pogled neugledan, kratkovidan gospodin, jedan od prelata, jedan od mnogobrojnih doktora teologije i filozofije, jedan visokoučeni naslovni Monsignor s autoritetom najslavnijeg, zlatoustog govornika Kraljevine, presvijetli gospodin Ludwig Otto Szmolka, i izgubio se u svom historijskom trijumfalnom govoru u razmatranju o metafizičkom smislu ove vrhunaravne, historijski jedinstvene Pobjede, a paralelno s time i o simboličnom značenju Drugog Madžarskog Državnog Ratnog Zajma, »koji se već slijedećega dana poslije raspisa popeo iznad druge milijarde zlatnih kruna, i to baš ove historijske godine, kada su madžarskom narodu

svanuli krvavi, crveni Duhovi, kakve Madžari nisu imali prilike doživjeti od Mohača, kada su u historijskoj davnini na njive naše divne i nevine Nacije nasrnula jata otomanskih skakavaca, da nas sliste i unište i da nam, kao i danas divljačke, strane slavenske rase, otmu naše plodne madžarske oranice, koje nam djedovi oru od pamtivijeka kao svoju rođenu zemlju«.

Raskrilivši patetično ruke iznad svog aristokratskog stada kao prorok koji usred pustinje vapije za objavljenjem, doktor Ludwig Otto Szmolka sazvao je svojim plamenim riječima Svetu Vatru Duha Svetoga, »da bi se rasplamsala nad Desnicom Svetoga Kralja i da bi svojim plamenim krilima nadahnula Svevišnjim Ognjem Svetu Desnicu našeg Mudrog Vladara, kako bi u ovim danima olujnog iskušenja uzmogao da se svojim oštrim mačem opre svima opasnostima«.

— Pomolimo se Svetoj Desnici, draga moja i poštovana braćo i sestre u Kristu, da bi nadahnula naše hrabre madžarske vojnike i Honvéde, koji ginu pod madžarskim barjacima za zajedničke interese našeg neoborivog dualističkog sistema, i one, u zajedničkoj nam carskoj i kraljevskoj Vojsci, koji ginu pod carskim dvoglavim orlovima, i one, koji pobjeđuju pod Deákovom genijalnom nagodbenjačkom trikolorom, neka ih Gospodin nad Vojskama blagoslovi i nadahne ratničkom borbenošću, neka nadahne naše Vojskovođe dalekovidnom mudrošću, a naše majke i naše žene moralnom smionošću da uzmognu podnijeti sve patnje i sva iskušenja koja su se pojavila na našem historijskom putu kao zmajske aveti što prate grešne duše u čistilištu,

— Jer, Vaše Kraljevsko i Carsko Visočanstvo, draga moja braćo i sestre u Kristu, i svi prisutni dostojanstvenici Krune i madžarskog Birodaloma, kada su jedamput davno, usred starog, antičkog Rima, bili u slavu cezarskog pobjedonosnog oružja nad Egiptom montirali prvi obelisk iz Heliopolisa, koji i danas još prkosi pobjedonosno stoljećima ispred Bazilike

Svetoga Petra na Trgu ispred Vatikanskog Grada, kao simbol trijumfalne Pobjede i ratnoga plijena, bila je izdana stroga zapovijed Plebsu da pod prijetnjom smrtne kazne mora bez jedne jedine riječi nijemo promatrati ovu tehnički veoma složenu operaciju uzdizanja obeliska i da bez riječi, nijemo prisustvuje događaju u riskantnim trenucima, kada se usred Rima spram neba ustremljuje nesumnjivi znamen Pobjede,

— Ovaj naš današnji rat, draga moja pobožna gospodo ratnici i braćo u Kristu, takav je jedan Obelisk što ga uzdižemo u Čast i Slavu našeg carskog i kraljevskog pobjedonosnog Oružja. Prisustvujemo već završnom prizoru velike svjetske drame, kada je pobjedonosna bitka sa prodorom ruskih pozicija kod Gorlica ustremila i osovila ovaj simbolični Obelisk našeg pobjedonosnog rata, kada je za nepunih pet dana u naše ruke pala najveća tvrđava čitavoga svijeta, Przemyśl, kad naše pobjedonosne vojske nadiru na Lavov, i kada nije daleko dan da na našem državnom tlu ne će biti više ni jednoga jedinog ruskog provalnika, i kada se, eto, ovaj rat, uza svu kompliciranu armaturu takve operacije, pred našim očima ustremio u visine kao pobjedonosni Obelisk, i kada je potreban samo jedan jedini trenutak da ovaj Obelisk Naše pobjede bude definitivno osovljen, kako bi mogao objaviti svijetu svojim ponosnim uzdizanjem vječnu slavu našega pokoljenja. Naša je dužnost kao naroda, kao podaničke mase, kao moralno visoko disciplinirane vojske i građanstva, da svojim mirnim i hladnokrvnim primjerom prednjačimo u ovom dramatskom trenutku, kada se odlučuje sudbina svijeta, naš je prvi i najvažniji zadatak da, svijesni svoje podaničke zakletve, bez jedne jedine riječi promatramo ovu veličanstvenu dramu, puni povjerenja u ishod bitke, i da na Sveti Dan današnjega blagdana u slavu Svete Desnice Prvog Madžarskog Kralja uzdignemo oči spram veličanstvenog objavljenja naše Pobjede. Madžarski Obelisk naše narodne madžarske pobjede treba da bude podignut na ma-

džarski način, a da će to uspjeti, druga, već uplaćena milijarda madžarskog narodnog zajma za to je pouzdana madžarska garancija.

„O, Gospodine ti Bože moj jedini, »biskupski obelisk drugog ratnog zajma koji se uzdiže kao simbol pobjede i svršetka pobjedonosnog rata«, i tako dalje, kakvo je to slaboumno gakanje, i dokle će da traje ovo tako jeftino zaglupljivanje, a ovaj rat zapravo još nije ni započeo", uzdahnuo je Kamilo od ove slaboumne gnjavaže, osjetivši kako se nečija ruka blago dotakla njegovog lijevog ramena i kako klizi niz tkaninu lijevoga rukava, niz podlakticu, sve do hladnoga balčaka i njegove uz nikal sablje priljubljene ruke, da bi osjetio na svom toplom mesu dodir hladnih koštanih prstiju.

Pogledao je lijevo, a tu mu se usred gužve približio stari Kamráth, u tamnoljubičastoj magnatskoj gali, u lakiranim čizmama, sa kalpakom i draguljima optočenom krivošijom, urednik *Madžarskoga slova,* J olandin tata, illustrissimus Kamráth, koga nije vidio skoro već dvije godine, kada je poslije one histerične scene s Amadeom Trupcem otputovao u Zagreb na regrutaciju, a zatim u Ungarisch–Weisskirchen u husare.

— Kamilo, dijete moje, znao sam da ću te sresti, o, kako se radujem, dragi moj dečko, da mogu da te poljubim, poljubio bih te kao J enőkea, malog mog mučenika, pozdravlja te J olan-da, javila mi se noćas, eto, vidiš, čudnim stjecajem okolnosti sve ima svoju dublju logiku, a ja, nažalost, poslije ovog Te Deuma moram na Grad, gore, u Dvor, na prijem, nego, ako si večeras slobodan, da se vidimo kod »Gundela«, i molim te nemoj da mi odbiješ molbu, za mene je to sudbonosno važno, o, Bože, postoje ipak nečiji prsti nad našom glavom, Kamilo, jedini moj, a ti, eto, husarski lajtnant, i to u ovom ratu, dakle, molim te, servus, ne reci ne, doviđenja u devet, kod »Gundela«, čekat ću te, doviđenja, dečko moj dragi ...

Večera kod »Gundela« započela je kao melankolična sonatina, da bi završila s jakim dramatskim akcentima kada se dva živa bića na ovoj planeti opraštaju zauvijek.

Dva–tri umorna stara pingvina na Palma–gumipetama, od dugogodišnjeg očekivanja gostiju oronula stvorenja, u ulozi galonirane gospodske posluge (izlizani, pomno ispeglani kelnerski frakovi, blistavi kao lakirani plastroni, bijele hiršleder–rukavice, protokolarni prosjedi bakenbarti), serviraju iz srebrnih kaserola vrelu, žutim dimom od masla orošenu balatonsku ribu, a riba se vraća da je nitko nije ni dodirnuo, ni stari Kamráth, ni njegov gost, ni mesa, ni majoneze; blista svijetložuti tokajac u čašama, a ni jedan od dva čudna, gluhonijema gosta nije vina ni srknuo.

Velika dvorana blagovaonice je prazna. Na terasi, ispred raskriljenih staklenih vrata, plače ciganski tremolo uz sve glasniji zvižduk jugovine u platnenim tendama, zvoni ženski smijeh uz povišenu pratnju veselih glasova bučnog, historijskom pobjedom kod Przemyśla po svoj prilici rodoljubivo razigranog gospodskog društva; osjeća se kako treperi suhi vjetar koji donosi sa dalekih pustara miris trave spržene sunčanim ognjem, a tu, u dvorani, kao na polurasvijetljenoj sceni, u narančastom odsjaju svilenih plisiranih abažura, tuga učtivog sastanka, što se desio jutros usred Bazilike posvema slučajno, jer da Jolandin tata nije iznenada ugledao svog nesuđenog zeta u sviti generala Martinenghija (kao medij svoje mrtve kćerke, koja ga je prošle noći u snu zamolila da pozdravi Kamila), ova dva čovjeka, po svim zakonima vjerojatnosti, ne bi se nikada bila sastala na ovoj planeti, a ovako, ova se večera prometnula u neku vrstu posmrtne počasti, kad se osim uzdaha ne javlja baš nikakva utješna misao. Tri groba, tri trupla, tri lijesa, Jolanda, žrtva svoje nevine ljubavi, Jenőke, carski i kraljevski husarski lajtnant, koji je predao svoju dušu na polju slave, i Kamráthova gospođa supruga, luda majka, u jednu riječ, pod

bogato prostrtim stolom kao da se smjestila čitava kamráthovska obiteljska grobnica, a Kamilo, kao kandidat smrti, koji neuračunljivom hirovitošću izaziva svoj udes, našao se tu na luckastoj spiritističkoj seansi.

Šutnja potištenih partnera zaustavila se na rubu pristojno odgojene sućuti i stala, i tako stoji bez jedne jedine izgovorene riječi, rasplinjujući se u pogledima sa bolnim odsjajem nijeme groze, jer i stari i Kamilo osjećaju kako bi svaka riječ poprimila oblik u svakom pogledu suvišne fraze o pokojnicima, »da su bili i da ih sada više nema, i kako je prazno sve to što ih sada više nema, pa da, svi su mrtvi, a najposlije danas umire se u masama, svi danas umiremo u masama, i svi ćemo prije ili kasnije predati dušu Gospodinu« ...

Kao da reže anatomski gnjile preparate sa sosom od ukiseljena formalina (sjetio se Kamilo Esmeraldinih mučnina, kada je počela studirati medicinu), nervozno čupkajući viljuškom polukarbonizirana vlakanca govedeg trupla na porculanskoj kružnici, Kamilo, promatrajući tamnomodru, olujnu krajinu na svome pladnju: vitke viteške tornjeve, škotske mračne, zloslutne tvrđave na maglenoj obali, gusarske karavele sa spuštenim jedrima, uznemireno jato ptica nad dalekim sivim planinama, prisluškuje kako pokraj njega, kroz bijelu, kao kredom okrečenu svilenu košulju, staračkí sipljivo pište nikotizirane bronhije Jolandinog tatice, koji je poslije Jolandine smrti pokopao svoga ljubimca sina, pošto su mu u Bijeljini odrezali lijevu nogu u koljenu, i svoju suprugu, uvijek pomno dotjeranu, elegantnu barunicu Cranensteg, kojoj se klanjao viteški na staromodan kavalerijski način, takoreći do posljednjega daha, kao savršenoj dami.

Zápolyai es hegyestoronyi Angyal Mária Kamráth, husarski ritmajstor a. D., koga su drugovi u kavalerijskoj kadetskoj školi prozvali »kartečom« ili pak — po njegovom predikatu »zápolyai« — Veličanstvo, već prema tome da li je bila riječ o konjima

ili o kraljevima, bio je ličnost nadasve neobična, pomalo luckasta, a pomalo gospodski uzvišena iznad svih sitnih ljudskih ambicija i slabosti. Kao jedan od potomaka po svojoj dalekoj prababi s očeve strane iz takozvanog arpadovskog plemstva, ponosan na svoju fiktivnu kraljevsku lozu (verzija uostalom veoma dubiozna, na temelju slučajne sličnosti predikata po svoj prilici izmišljena), naskitavši se po austro–madžarskim kavalerijskim garnizonama od Krakova do Srijemske Mitrovice, on se na kraju četrdesete oženio baronesom Pankrácz–Cranensteg, i, zahvalivši se na ritmajstorskoj časti, završio svoju karijeru kao član Gornjeg Doma, a kao lični prijatelj i drug iz djetinjstva Grofa Premijera postao direktor režimskog *Madžarskog slova.*

Zadnju ulogu, u okviru rastanka sa svojim nesuđenim zetom, čovjek je odigrao viteški, »jer ludi ovaj madžarski rat raznio mu je kao prava karteča sve što je na ovome svijetu imao i volio, pa kada mu je već bilo suđeno da izgubi u ovoj oluji sve drago, on ne će pred Kamilom ni najmanjom nijansom pokazati da misli kapitulirati pred slijepom i okrutnom sudbinom, tješeći se da ovaj svijet nije sazdan zato da bi ljudima na zemlji cvjetale ruže... Sve što je Kamráth na ovome svijetu volio, naime, sve što je ‚njegovo jedamput na ovome svijetu bilo' otputovalo je, a i on sam sredio je svoje ‚Zadnje Stvari'...«

— On je spakovao čitav svoj ovozemaljski prtljag, po svima propisima etikete, i sada ravnodušno očekuje da krene na sastanak sa svojima, jer ničemu se ovdje više nadati nema! Tu, dolje, među nama, ovdje, sve je svršeno i odigrano: rien va plus. Ovdje u ovoj ludoj zemlji, on nema više što da traži, consummatum est...

— Primijetivši Kamila jutros u Bazilici (a to nije bilo slučajno, to se desilo po dubljim tajanstvenim zakonima), o, on je opet jedamput živo osjetio kako je glupo govoriti o materijalnoj stvarnosti životnih pojava, jer to, što su se oni jutros prividno »slučajno« sreli, to ima svoju dublju pozadinu i smisao, a o tome

on, zasada, ne će da govori, no, u redu, u glavnome dobro, najvažnije jeste da su se našli, hvala Bogu, ipak, poslije toliko godina, i to na temelju njegove vlastite inicijative, upravo, egzaktnije, na temelju njegovog nametljivog poziva, kome se Kamilo pasivno predao, a stari je imao dojam da Kamilu baš nije bilo naročito drago što su se sreli, no, dakle, tako, svejedno, on se uprkos svemu ipak u ovom trenutku smatra sretnim, da ne kaže, počašćenim, što je Kamilo bio tako ljubazan te je pristao da primi poziv čovjeka brodolomca, kome ne preostaje nego da satjera kuglu u svoju ludu nesretnu lubanju. On je čuo za Kamilovu tragediju, šta mu se desilo kod one glupe eksplozije, da tek što nije izgubio obje noge, on je čuo da Kamilo luduje na ratištu, i on ne razumije od svega toga baš ništa, ali kako na ovome svijetu zaista nema više ni psa s kime bi mogao progovoriti jednu jedinu živu ljudsku riječ, jer što bi on već mogao da kaže bilo kome, kada mu lično zaista nije preostalo ništa nego samo rezignacija, no, pa ipak, neobično mu je milo, da, da, on je neizrecivo sretan što su se sreli, što sluša Kamilov glas, što može da čita iz Kamilovih očiju da ipak još živi netko tko je bio tako bliz i Jolandi i njegovom jedinom sinu, jer zaista neizrecivo je tužno stajati nad dragim grobovima potpuno osamljen, on nema više na svijetu nikoga, a to što ga je Kamilo izdao, što se odmetnuo i, moglo bi se reći, što ga je odbacio i zatajio i iznevjerio, kako je napustio ono veče sa svojim prijateljem njegovu kuću, nikada se više nije javio, i to je ostala tajna koju stari prosto ne može da odgoneta.

— Dan–dva poslije večere s onim jezuitskim patrom kod vas, otputovao sam u vojsku, a poslije u Beč, pa onda k regimenti, pa sam onda ležao po bolnicama kao što znate, a, na kraju, oprostite, niste se ni vi meni javili, ogradio se Kamilo da je staroga iznevjerio, jer, na kraju, znali ste da crkavam između života i smrti, i tako se stari pod Kamilovim argumentima pokolebao.

— Na kraju, nemaš krivo, trebalo je doputovati k tebi, samo kako, kad je stigla vijest da je Jenőke pao, a osim toga tvoj mi je tata savjetovao da to ne činim, jer da nisi u dobroj kondiciji, i, kako vidiš, oprosti, bio sam, priznajem, glup, što ne znači da sam te zaboravio, jer, vidiš, pa ja nemam na ovome svijetu nikoga... Jedina dva prijatelja s kojima vodim čitave noći beskrajne razgovore, to su ona moja dva medvjeda, koje je ustrijelio još moj pokojni otac na padinama Retyezáta, dva medvjeda, a zovu se Amadeo i Cyprian, kako ih je prozvala Jolanda, u svojoj petoj godini, kad je naučila pisati štampana verzalna slova Amadeo i Cyprian, o, divno, natprosječno nadareno dijete, koje je Amadeu i Cyprianu godinama pričalo sate i sate najfantastičnije priče... Tako, dragi moj Kamilo, to je sve što mi je preostalo, ova dva punjena medvjeda, i, eto, jutros, kad sam te primijetio, a znao sam da ću te primijetiti, znao sam da ću te sresti, jer mi je to noćas najavila Jolanda, premda na tebe nisam pomislio već dugo, sve se zaboravlja, pojma nisam imao da si u Pešti, pojma nisam imao da luduješ u Detašmanu Martinenghi i, u prvom trenutku kad sam te ugledao, javila mi se misao da će možda ipak biti nametljivo, a zatim, u istoj sekundi, postidio sam se te ružne misli zbog Jolande, jer mi je Jolanda rekla noćas da ću te sresti, pa kad te sretnem, neka te pozdravim u njeno ime, i da je dobro da ti se javim, jer da nisi u najboljoj kondiciji, i da ti prijeti velika opasnost, a sada, vidiš, dijete moje, drago mi je da si se odazvao, jer Jolanda o tebi vodi trajno brigu, a i Jenőke mi mnogo priča o tebi, gotovo iz noći u noć, te zaista ne znam koji te je od tih mojih mrtvih jadnika više volio, a tako te vole još uvijek kao da si njihov, a oni nas sve čekaju...

Gutajući pojedine riječi, kao da guta gorke pilule, priklonivši skrušeno glavu nad sklopljenim rukama iznad svog engleskog tanjira, stari se kao dijete nije mogao više svladati, i tako se jedna topla suza za drugom tiho kao prava slana suza zaputila niz

navorani mu obraz, pa, osjetivši slani okus na brkovima, stari gospodin tek što nije briznuo u glasan plač.

„Tiho teku nijeme ljudske suze
i nema oka koje nije bilo
izvorom tog slanog eliksira...“,

sjetio se Kamilo jednog Aninog stiha i sam impresioniran Kamráthovim plačem i, sagnuvši se spram staroga gospodina, privinuo ga je samilosno uza se, tako da je Kamráthova glava klonula nemoćno na njegovo rame, i tako su ostali kao dva fijakerska konja kad se odmaraju sa glavom prislonjenom o glavu na ulici, u magli, a to je potrajalo poprilično dugo, tako da su sva tri kelnera zastala ukočena, kao nijeme, u izlogu konfekcionog dućana zabezeknute lutke: samo nervozno treperenje kelnerskih trepavica odavalo je da ova bića u fraku nisu voštana.

— Oprosti mi, sabrao se Preuzvišeni gospodin, član Gornjeg Doma i urednik *Madžarskog slova,* ne vladam više nervima, i obrisavši suze prstom mahnuo je oberu da deserviraju suvišne kaserole i salate, jer, kao što se pokazalo, ni stari ni njegov gost nisu pri naročitom teku.

— Dakle, kao što sam čuo od generala, tu ste u Pešti sa Martinenghijem zbog ovog Te Deuma, dopusti mi, mislim da mogu biti toliko indiskretan, pa dobro, ima li smisla ovo tvoje skitanje s ovom ludom od tvog generala, svi znamo da nema soli u glavi.

»Ne, ne, sve to nema nikakva smisla, ali boli« (sjetio se Kamilo one pijandure tipografa koga je izdevetala vlastita žena), i tako je odgovorio starom Kamráthu kao da parafrazira nesretnog ljubavnika:

— Ne, ne, sve to smisla nema, ali ništa što se u Evropi momentano zbiva nema smisla, te se doista ne zna što bi čovjek imao danas da poduzme da bi se vladao inteligentno?

— No, dobro, sine moj, u redu, recimo da je tako, ne poričem, ali tebi su, koliko mi je poznato, prostrijeljena oba koljena, pa ti si za boga miloga invalid, pa kakvog smisla ima da si se javio na frontu, ti kao da perverzno želiš da ti odrežu obje noge, kakva je to logika?

— Tu logike nema nikakve, a vojnik nisam postao svojom voljom i bolje je da se o tome ne govori, uostalom kad smo već u ratu, čovjek ratuje ili je franctireur, ali onda treba povući konzekvence, jer da sam dosljedan, uzeo bih sada na ovome mjestu mitraljezu i počeo pucati lijevo i desno po svima, ovdje u ovom restoranu...

— Da, da, dušo moja, oh, Bože moj, dakako, a tko nema briga, zagrcnuo se ponovo stari Kamráth, svladan suzama, sine dragi, molim te, ne smatram sve ovo, razumij me dobro, ne smatram ovaj naš sastanak, sve ovo večeras, ovdje, sada — slučajem, čuješ li, nego višim znamenom, kažem ti, znao sam da ću te sresti, najavila mi je to ove noći Jolanda, i rekla mi je, citiram njene vlastite riječi, da te čuvam, »čuvaj ga, molim te, tata, jer mu prijeti veliko zlo«, to su bile njene riječi, pa kad sam te jutros ugledao usred onog Te Deuma, znao sam odmah da su to Jolandini prsti, i tako istoga trenutka potražio sam Martinenghija objasnivši mu da sam ti takoreći neka vrsta poočima, prijatelja, oca, ako hoćeš, što je i njemu, uostalom, poznato, da su ti prostrijeljena oba koljena, da je ovo tvoje ludovanje po svoj prilici neka tvoja naročita martiromanska kaprica, i, molim te, oprosti mi što uzimam tu slobodu, ali uzmi ad captandam benevolentiam, svi smo mi ludi, nitko od nas nije normalan, ni Martinenghi, pa ni ti nisi bio normalan nikada, to znamo, a što se tvog slučaja tiče, stvar je mnogo jednostavnija, Martinenghi je potpuno ravnodušan da li služiš ili ne služiš vojsku, on te je uzeo, uostalom, kaže, isključivo na Amandinu intervenciju, a ja te mogu reklamirati, odmah, sada, večeras, evo, istog ovog trenutka, telefonski, mogu te angažirati

u *Madžarskom slovu,* ja imam za to plein pouvoir po potrebi službe, a i Martinenghi mi je izjavio, molim, on se sa svime slaže, on je d'accord, ako si ti s time sporazuman, on te momentano pušta na dopust da ostaneš tu, kod nas, kod mene, dok se ta stvar ne riješi tehnički, u dvadesetičetiri sata, ne treba više uopće da mu se javiš, dovoljno je da mu telefoniramo, to mi je naglasio čovjek, kao tvoj general, doslovce, da je sve to ovisno isključivo od tvoje volje, budi razuman, govorim u tvome interesu, to je sitnica, tu stvar treba riješiti stante pede.

— Hvala, ne trebate se brinuti za moju karijeru, to ne dolazi u obzir, nego molim vas, tko vas je informirao da sam se javio na frontu dobrovoljno, Amanda?

— Da,

— Samo Amanda?

— Pa i tvoj tata, dopisujemo se, bio je u Pešti,

— Tako, sjajno, dopisujete se, i u Pešti je bio, a on kao da pojma nema da je došlo do skandala oko moje superarbitracije,

— Ništa mi nije govorio ni o kakvom skandalu,

— Brigadni šef medikus superarbitracione komisije proglasio me uprkos svim nalazima sposobnim za frontnu službu, pa kad sam protestirao, nazvao me ordinarnom kukavicom, na što sam reagirao, dakako!

— Nadam se da nije bilo u tvom stilu?

— Bez obzira na moj stil, našao sam se u gvožđu M. St. G. Izjavio sam gospodinu brigadnom medikusu da je krvnik, da je hijena, da nema pojma o Hipokratovoj zakletvi i da je čitava njegova komisija skandal nad skandalima, pa kad se stvar kasnije htjela retuširati i svesti na disciplinski postupak, jer je s jedne strane medicinska svinjarija bila i suviše evidentna, a s druge opet ja sam prekršio sve disciplinske propise, i tako sam pristao da odem na frontu samo da me ne bace u zatvor.

— O tom skandalu nisam čuo od tate,

— Nije važno, ali me zanima tko to vodi o meni računa?

— Pa ima nas koji smo ti ostali vjerni.

— Dakle moj stari nije vam rekao ništa?

— Nije...

— Od koga ste, dakle, čuli?

— Ako baš želiš, javila mi se madame Erdélyi, telefonirala je da joj je pisala Ronginica da si kao invalid izazvao skandal na komisiji,

— Gospođa Erdélyi?

— Da,

— Tako, gospođi Erdélyi je telefonirala Ronginica, no, dakle, dobro, oprostite, nisam dobro razumio, kažete da vam se noćas javila Jolanda, da me čuvate, interesantno, Jolanda se i meni javlja u snu, i to veoma često, ali mi ne govori ništa, samo prolazi!

— Ne, ne, nasmiješio se stari Kamráth uzvišeno, s blagim ironičnim osmijehom, Jolanda se meni ne javlja u snu, Jolanda mi dolazi, ali ne u snu, nego na javi, to jest kako kada, ali ona mi se javlja, i kad stigne ostaje kod mene dugo, sjedi kod mene u kabinetu, kao što je običavala, u mojoj staroj fotelji, veoma je srdačna, mila, o, Bože moj, ona nije više tako vedra kao što je bila, kao da je ovijena koprenom, šarmantna, da, možda za nijansu ozbiljnija, kao da i ona ima neke brige, svakako sabranija nego što je bila kod nas, ali, vidiš, sine moj dragi, tebe nije zaboravila, ona te još uvijek podjednako voli, ona govori o tebi sa mnogo, mnogo simpatije, ti si za nju još uvijek onaj isti sa tihanjske opatije, maturant na Balatonu...

„Maturant u balatonskoj noći, o kome brigu brine gospođa Medeja", ošinut munjinom pamćenja, izgubio se Kamilo u dalekim predjelima davne lipanjske noći, „a gospođa Medeja interesira se za njegovu sudbinu telefonski, kako to da ratuje kada je invalid, interesantna dama"!

Osjetivši da ga Kamilo gleda začuđenim pogledom, stari Kamráth ponovo se nasmiješio kao čovjek kome su sumnjičavi

pogledi poznati iz iskustva, ali, dakako, to su banalni pogledi ljudske gluposti, ti pogledi ne mogu pokolebati njegovu vidovitu svijest, uzvišenu iznad materijalne stvarnosti, to su vulgarni pogledi ispod razine bilo kakvog razuma.

— Gledaš me kao što se promatraju ljudi pomalo luckasti, gle, gle, misliš ti, neubrojive li lude, očita pojava senilije, ali, mili moj, to je zaista nevažno u ovome momentu, ja znam, ti misliš, a što ova stara bena tu fantazira o nekakvim svojim spiritističkim seansama, a ja, vidiš, ne fantaziram baš ništa, nego ti govorim ono što znam, da te Jolanda voli baš kao što te je voljela prvoga dana, na svoj način, jer ona je bila, ti to znaš, čista djevojka, ona se zavjetovala da ćeš ti biti jedini njen kavaljer, ti, i nitko drugi, ti jedini, i ona te još uvijek čeka, jadnica moja, jer Jolanda je prava stopostotna moja kćerka, a Zapoljajevi bili su karakteri... Nemoj me, molim te, gledati tako nepovjerljivo, tako antipatično, svi moji mrtvi, i moja žena, i Jenőke, i Jolanda, svi oni dišu tu pokraj nas, samo treba imati uho da čovjek čuje njihov dah, dragi moj, razumiješ li, nisu njihovi grobovi važni, naša smrt uopće kao takva nije važna, ono što ostaje u grobu, ono je zemlja, važna je samo naša spiritualna supstancija, a ona je tu, među nama, živa, u nama, nad nama, u našoj svijesti, pod zvijezdama, ona ne može da umre kad nije smrtna. A što me gledaš kao da mi ne vjeruješ, govorim ti što mislim, a to što mislim znam da je tako, poštenja mi, sasvim normalno i sasvim logično, razumno, razumiješ li, ja sa svojim mrtvacima nisam prekinuo, da, da, nisam prekinuo onu vezu koja je jedina stvarna, a da ti objasnim kako i na koji način, eto, to nije tako jednostavno da se opiše normalnim ljudskim govorom, jer naš govor ne umije prikazati ni najobičnije pojmove iz ovih predjela, riječ ljudska ne može opisati transcedentnu materiju, jer to traži naročito nadahnuće, a ovo se ne javlja ni uvijek ni svakome, a za tebe pretpostavljam, s obzirom na tvoju inteligenciju, da nisi tako vulgaran te ne bi

mogao pratiti moju misao, barem za tebe ne bi trebalo da je to knjiga sa sedam pečata, ti si barem uvijek imao fantazije, gledaj, svijest naša sazdana je od duhovne smjese u nadnaravnom smislu, ona nije tjelesna, ali nije ni netjelesna, mixtum compositum između materije i duha, kao uostalom sve što se zove čovjek, ona se može tjelesno osjetiti, sasvim nježno, dodirom prsta, te se taj dodir osjeća svileno, tako otprilike kao pelud na leptirskom krilu, ali to se ne može, razumije se, osjetiti grubo, da ne kažem blesavo, primitivno, kao što je devedesetidevet posto primitivaca blesavo! Razum pri tome, razumiješ li, ne igra baš nikakve uloge, jer naš razum je najveći neprijatelj svake suptilnije ljudske inteligencije! Razum je doveo čovjeka, evo, do ovoga stanja, u kome se nalazimo danas svi, bez razlike, a svaki komentar ovog moralnog kretenizma oko nas, mislim da je suvišan. Možda te gnjavim, dosađujem ti, što, ali mi vjeruj, za intimno razumijevanje ovih saznanja potrebne su neobično intenzivne koncentracije volje, a to naši dragi bližnji, ovi kanibali, kojima smo okruženi, ovi naši dragi političari, koji buše svijetu lubanje s takvim cinizmom da se čovjeku diže utroba, ovi glupi biskupi, kao što je onaj jutros na Te Deumu, sva ta mudra naša gospoda ne će da uzmu ad notam neke očigledne istine, premda deklamiraju dvadesetičetiri sata na dan da se ne živi samo o hljebu, no, dobro, u redu, to gore po njih i po svijet, kada se predao takvim varalicama na milost i nemilost, i pravo mu budi, kad ne umije da nađe druge vođe, nego slijepce! Naime, čekaj, što sam htio da kažem, da, to, da pod ovim zvijezdama ima i drugih vrijednosti osim bazarskih, osim ove sajamske robe, kao što su ratovi, politika, materijalizmi, i tako dalje, i eto, tako jeste, moje je nepokolebljivo uvjerenje da postoji nešto iznad nas i u nama, i to ne će satrti nikakvi Sardanapali, jer tko mi može oteti moju Jolandu ili mog nesretnog dečka, mog jedinog dobrog Jenőkea, kao da je nekome bila potrebna njegova glava, o, Bože ti moj jedini,

umrijeti onako izmrcvaren, kao što je umro on, razrezan na mesarskom stolu, a pitamo se — zašto, to se pitamo, da bi danas onaj ondje Totočka, onaj Herr von Szmolka, mogao korteširati za državni zajam? A ti me slušaš, dečko moj dragi, konvencionalno, iz pristojnosti, i misliš, gle, jadna čovjeka, lupeta gluposti, bez repa i bez glave, da, da, vidim ja ovaj tvoj ironični smiješak, o, vidim ga veoma dobro, znam ja što to znači, i ja sam se tako smješkao starcima u tvojim godinama, ali, molim, mene, iskusna starca, koji je svojom nogom zakoračio na drugu stranu, pardon, bez ikakve zamjerke, dijete moje, mene tvoja ironija ne smeta, o, ja sam, dragi moj, uzvišen spram svakog vulgarnog ironiziranja istine: tko nema ticala za ove pojave između nas i onih ondje prijeko, taj sa stvarnim svjetovima dodira nema, ali taj ne treba ni da je toliko naivan, pak da tvrdi kako zvijezda ili mjeseca uopće i nema samo zato, jer je slijep! Ljudska duša, dakako, nije ono što naučaju i blebeću neuke crkve, za ovu kanibalsku nepismenu rulju koja kleči pred Zlatnom Rukom, kao što smo to doživjeli jutros u onoj leopoldštadskoj Bazilici, gdje se skupilo toliko bande te bi mogla da pomori čitav pošteni svijet... A šta ćemo kad je na ovom svijetu tako? Crkve su merkantilna poduzeća, crkvama nije stalo ni do čega nego isključivo do toga da im dućan dobro ide, molim, da me razumiješ, nisam nikakav mason, ne propovijedam nikakvu masoneriju, ali bez obzira na to što rade crkve po svojim dućanima, nema sumnje, ljudska duša satkana je od astralne snage, i to što u nama misli, što se u nama moralno buni, to nije dim, to nisu fantomi, to je naučnoegzaktno dokazano najsuvremenijim znanstvenim hipotezama, i o tome mogu sumnjati samo barbari, a ja sam živio dugo i može se reći kojekako, ali nikada, ni jednog jedinog dana, barbarski. Još na početku nervirali su me primitivci, kakvi smo svi mi koji smatramo da ćemo ovim našim glupim i kriminalnim klanjem riješiti bilo koje pitanje ili pak, kao što to pišemo u našoj štampi ili kao što deklamiramo, kao onaj švapski Monsignor jutros, da

ćemo ovim ratom zagarantirati našu narodnu madžarsku budućnost pa čak i preporoditi čitav svijet, jer nam je to misija među narodima, i to baš ausgerechnet uns Ungarn, die von den Schwaben abstammen. Zu blöd! Ne zbiva se prvi put u historiji da su barbari zgazili neku vrijednu civilizaciju. U egipatskim sanovnicima ima više ljudske mudrosti nego u čitavom našem kultu Desnice Svetoga Kralja ili u grofovskim našim glavama, koje danas pojma nemaju kako da se izvuku iz kriminala. Palikuće! Da je ovakav divni dečko kao što je moj Jenőke morao platiti njihov kriminal svojom glavom, pa to je ludnica, a sad se i ti spremaš da te dotuku kao pseto, i baš si glup, dijete moje, o, Bože moj dragi jedini, smiluj se, pa zar je doista čitav svijet oko mene sišao s uma? Čuj me, dragi, mein Gedächtnis stört mich, aber gute Witterung besass ich immer für das Verständnis der stärkeren Begabungen, und ich bin sicher, dass du Jemand bist, du bist Jemand, mein liebes Kind, für dich wäre es wirklich schade, wenn du in diesem Wirbel untergingest, o, Himmel, könnten wir im Buch des Schicksals lesen, pa daj saberi se, čovječe, čuj, javila mi se Jolanda i zamolila me da ti pomognem, a, eto, našli smo se, dijete, kao po planu, nije to slučaj, čuješ li šta ti govorim?

Kamráthovi prosjedi zalisci (veoma pomno odnjegovani britvom i makazama, tako te se vidi kako svakog jutra pred ogledalom posvećuje nekoliko minuta punom toaletnom formatu), blistav monokl koji sigurno sjedi u koščatoj mračno osjenjenoj rupi te čovjek ima osjećaj da ga iz fantastične, kao mračan bunar nejasne kružnice promatra prekogrobna lubanja, šortovi iznad škotskih sivo–crno–smeđe ispruganih čarapa, tanki zglobovi i napeti, pod vunom dokoljenica još uvijek mišićavi listovi, koji govore o svakodnevnom i veoma pomnom kultu ovog, godinama uprkos, elastičnog, sportski treniranog tijela, njegov zeleni lovački šešir, sa oštrom čekinjavom bradicom kozoroga, sve je to garderoba mrtve lutke iz konfekcijskog dućana carskih i kraljevskih plavokrvnih igračaka. Danas, kad

je planuo požar, danas ove džentri lutke kukaju nad vatrom marionetskog teatra, lutke su postale spiritisti i teozofi, lutke vjeruju u oduhovljenje materije, dakako, danas im je vjera u prekogrobne sastanke jedina nada, pa ipak, ovaj čovjek kome se dlanovi znoje od uzbuđenja, kome trepere fini, beskrvni prsti, prosjedi ovaj gospodin kome je ratni vihor odnio sve njegove drage, to je glavni redaktor glavnog organa pijane grofovske družbe i svjetioničar čitavog Naroda, koji je zaigrao opasnu hazardersku igru o svoju vlastitu glavu, pa ipak, ovaj čovjek nije bio bez nekog viteškog individualnog poteza u svojoj karijeri.

Spreman da riskira i život za spas i slavu viteškog uvjerenja, kada se radilo o tome da se degradira jedan mladić, jedan husarski lajtnant, koji je u pijanom stanju, u kasinu, zapjevao Kossuthovu karmanjolu, ovaj gospodin Kamráth predao je kao član vojnog suda demisiju na vojnoj časti husarskoga ritmajstora, izjavivši kako se protivi njegovom ne samo nacionalnom madžarskom nego i oficirskom kavalerijskom uvjerenju da sudjeluje u donošenju takve monstruozne osude, koja je zapravo atentat protiv najosnovnijih građanskih političkih sloboda.

Sklonost za viteški fair play ostala je starom Kamráthu geslom za čitav život, a Kamila bi mogao ovaj čovjek pozvati za svjedoka, i to mirne savjesti, da posvjedoči, kako je za Kamilov nonkonformizam pokazivao uvijek iskreno prijateljsko razumijevanje.

— Ta Kamilo se, nije li zaboravio, pojavio pod njegovim krovom kao pitomac Franciscojosephinuma, kao kolega Jenőkeov, kad ga je Kamráthov jedinac doveo kao čudo od tvrdoglavosti koje kao Hrvat ne će da pjeva madžarsku himnu, pa uzme li se taj pubertetski Kamilov gest ne znam kako liberalno, opet se mora priznati da je bilo kuriozno da ga je on, kao glavni urednik *Madžarskog slova,* od prvoga dana zavolio. A što već nije slušao od Kamila godinama kod svog vlastitog stola, i ako

je Kamilo samo mrvu objektivan, treba da prizna da dobronamjernijeg protektora nije uspio da sretne pod ovom madžarskom nebeskom kapom.

— I, eto, danas, kad su se sastali poslije duže pauze, stari ima potrebu da izjavi Kamilu kako nije zaboravio ni jedno od njegovih proročanstava, kad je Kamilo godinama kod njegova stola grmio protiv austro–madžarske monarhije, i to ne samo protiv dinastije, nego baš protiv državne vlasti kao takve, proričući joj smrt i propast, u vrijeme kad su ga svi ostali smatrali nastranom ludom, romantičarskim egzaltadosom.

— Eto, dijete moje, treba da ti kažem, a ti me poslušaj, misliš li da je važno što ti govorim, jer osjećam potrebu da se ispovjedim nekom živom i slobodnom čovjeku, a tebe sam oduvijek smatrao živim i slobodnim čovjekom, sjeti se, u vrijeme tvoje sretne ili nesretne, oprosti mi, molim te, grubu riječ, ne znam kako da se izrazim — ljubavi sa gospođom Erdélyi, ja sam te jedini branio, prosto iz principijelne solidarnosti, premda se tada radilo o jadnoj mojoj Jolandi, a ona je tu svoju nevinu avanturu platila glavom! Ti si po mom uvjerenju tada bio ipak u pravu da radiš šta hoćeš kao slobodan čovjek i da kažeš »hvala, ne«, tako sam ja barem gledao na onu stvar, dakle, da mi vjeruješ da mogu biti principijelan istini za ljubav, i kao takav, kad se radilo o ozbiljnim stvarima, nikada nisam imao dlake na jeziku, a danas, to hoću da ti kažem, u ovoj našoj Hungariji stoje stvari tako da je došlo vrijeme da nam zvoni zvono. To je finale. A što je najstrašnije (a ti si bio vidovit u svojim prognozama), ovu smrtnu osudu potpisali smo sebi sami. Takvih jajaroša, bitanga i čirkefogova, kakvi su se danas okupili na ovom našem čardašu ovdje, svijet još nije vidio: sakupilo se ovdje usred Madžarske, takve čifutske, švapske i totovske magaradi, provalnika, hohštaplera, varalica, da je spram njih jedan gospodin Strasnoff bio gentleman! Jer: šta je radio Strasnoff? Varao je na kartama, dobar glumac, ingeniozan escroc, koji

pljačka bogate biskupe, stare bludnike, varalice još veće nego što je bio sam, i taj gospodin Strasnoff, na kraju krajeva, on je svoju hazardersku igru izgubio i platio, a spram ove naše gospode danas, koja upravljaju sudbinom naše zemlje, bio je pravi engleski lord! Va bene, tutto in ordine, naš Premijer, priznajem, i on je neka vrsta viteške lude, don Quijote, koji igra va banque o vlastitu glavu, ali, vidiš, sine moj, taj čovjek, gore, u budimskoj tvrđavi, on je danas možda jedini Madžar koji je toga svijestan da se ova opasna igra danas igra o madžarsku glavu, a od onih parlamentarnih kameleona pod kupolom na Dunavu nema ni jedan nikakve političke legitimacije, to su sami švindleri, kamerdineri i dinstmani, koji će ga ostaviti u prvom opasnom momentu kao vrapci kad pukne prangija pred crkvom. To su same sluganske ništice od kojih ni jedna ne vrijedi u našem javnom životu ni toliko koliko ima crnoga pod noktom, čuješ li me, mili moj, a što treba da ti tumačim, sve to si ti govorio već prije tri godine, sjećam se kao danas, kad si se pojavio sa Jenőkeom, bili ste još na maturi, i slušajući te mislio sam, Bože, Bože, kako je ovo dijete ludo i šta sve ne može da izopači kriva perspektiva, sve sam objašnjavao to onda tvojom šovinističkom antipatijom, vašim hrvatskim separatizmom, madžarofobijom. A, eto, priznajem, bilo je to proročansko gledanje, nije to bio nikakav šovinizam, nažalost, već pravilna dijagnoza, o, koliko pravilna, to se danas ukazuje na svakome koraku... Pitam se već drugu godinu, kako su stale urlati ove furije nad našim glavama, odakle su doputovali svi ovi lopovi, ova masa opsjenara što se kao jato skakavaca oborila na našu zemlju, ovi lešinari na madžarskom groblju, mesarske doge za bečke račune. Slušam ih dnevno kako lažu, kako ni jedna od tih doklaćenih kreatura ne vjeruje ni u jednu jedinu riječ od onoga što propovijedaju, jer, osim u svoje privatne kontokorente po švicarskim bankama, ova gospoda ne vjeruju pod bogom ni u šta, a, opet, naša madžarska gospoda od ovih

naših domaćih grofovskih naivčina, koje se naivno obmanjuju, vjerujući u lojalnost svojih burzijanaca, o, ti naši madžarski grofovi, to su vjetrogonje koji osim svog baccarata drugog boga nemaju. Sve, što se danas patetično naziva kraljevskom vlašću u ovoj zemlji, nije drugo nego rafinirana zamka poslovnih i financijskih podvala jednog jedinog na lopovluku solidno organiziranog kruga prevaranata, i ovaj rat, nalazi se u džepu commis voyageura! Politički »šankburši« toče danas madžarsku krv na krigle! Madžarske pijandure propile su prilično mnogo madžarskih miraza, ali ovakvih pijanih svatova još nije bilo. Na putu su da profućkaju čitavu zemlju! Oni će prevariti i samoga gospodina oca boga, oni će prorajtati sve što se može prodati, oni će pokrasti sve što se može zdipiti, pa kad sam neki dan zapitao našega Premijera da mi objasni »tko su zapravo ovi njegovi ljudi, i da li mu je poznato da li su ti njegovi ljudi uopće iste one individue za koje se općenito drži da jesu, i da li je ikada itko uspio utvrditi identitet ovih sumnjivih krijumčara«, on se blago nasmiješio, odmahnuvši rukom: »Pusti, molim te, dragi, to su policijska pitanja, i tko bi se još bavio ispitivanjem identiteta, nismo valjda detektivi? Pa zna se, sva ta gospoda evidentirana su u našim kartotekama, a na kraju što imamo od toga što znamo da su lopovi — lopovi? Nismo mi, dragi moj, odgovorni za to što je Bog stvorio čovjeka na tako mizeran način, a vidimo da ni Sveti Otac Papa nije bio baš uvijek gentleman na visini. To ja mogu da izgovorim slobodno, jer sam kalvin, a ne kontrareformatorski bastard, kao ti«, primijetio mi je s blagom ironijom. »Ti znaš, dragi moj Kamráth, da kod nas Madžara postoje dvije sorte čovječanstva: oni koji ginu s mačem u ruci i ovi koji igraju poker o naše glave. Svi mi i svi naši, mi ginemo kao što smo ginuli od Korvina do Zapolje i Zrinskih, a drugo nam i ne preostaje, jer to nam je udes, zato smo Madžari, a oni drugi, đavo ih odnio.«

— »Ima li to smisla«, htio sam da uputim čovjeku logično pitanje, »pa dobro, Ekscelencijo, ako Boga znaš, ima li smisla ginuti kada je evidentno da je partija izgubljena«, i već mi je bilo na jeziku da izustim kako samo politički idioti mogu biti tako naivni te vjerovati da nismo propali, ali nisam imao smionosti, jer mi se objasnilo, a moram priznati, kako mi se ova misao nije javila prvi put, da je onaj čovjek, tamo gore, u predsjedničkoj palači na Budimu, naivan, i da ono svojstvo, koje naši sugrađani Mojsijeve vjeroispovijesti zovu »Wirklichkeitssinn«, nije kod Grofa naročito razvijeno, i tako sam prećutao jedino razuman zaključak, ali tebi, dragi moj, koji si godinama proricao sve to što se danas zbiva, priznajem, nisam vjerovao, a, vidiš, sada prosto imam duboku ljudsku potrebu da ti priznam, svijestan svoje lične moralne odgovornosti i svih, molit ćemo lijepo, pravnih formalnosti po pozitivnim zakonima, da je ovo što mi danas doživljavamo Rekvijem! Nije to nikakav Te Deum nego Requiem!

Sipljiv, prigušen, a ipak razdražen glas ovog uznemirenog čovjeka raste ispred Kamila kao sjenka golemog, sablasnotajanstvenog balona, koji se sve više puni i nadima sve uzrujanijim i sudbonosnijim riječima tako te se osjeća kako će se ovaj ukleti balon svakoga trenutka oteti ovozemaljskoj logici i sa čitavim restoranom kod »Gundela« kao sa gondolom poletjeti hitro i okomito u vratolomnu visinu, u nedogled, iznad polurasvijetljene dvorane, kroz koju sve glasnije zviždi sparna madžarska jugovina, koja se vuče od Bačke i Banata kao bolesna mačka. Fijuče vjetar sa terase, ispred staklenih vrata blagovaonice, uzlepetale su se narančaste tende, a žuto vino u kristalnim čašama na damastu prelijeva se i blista u sedmorobojnom odrazu iskričavo staklenih kristala na venecijanskim svijećnjacima. Kamilo, i sam poprilično podrovanih nerava, osjeća kako se ovaj fantastični susret počeo ljuljati u Kamráthovoj spiritističkoj gondoli nad fantastičnim predjelima stvarnosti i fikcije,

laži i kleveta, krvave strave i besmisla tako opasno, te je stvar stala poprimati nervozno napete razmjere.

„Da mu nisu zaklali sina, ovaj čovjek po svoj prilici bio bi ostao u najmanju ruku nemarno ravnodušan, kao što je i bio godinama, i što da odgovori ovom slijepcu koji tvrdi da je progledao i što da mu objasni i kako, da mu ne razori ni jedne od obmana, da ga ne povrijedi, a uza svu najbolju volju ne pada mu na um baš ni jedna jedina utješna riječ. Jer što bi značilo da mu ponovi jednu od svojih tirada, da ovoj zemlji prijeti propast, da raste poplava koja će potapajući narode i gradove odnijeti do đavola sve u što taj čovjek vjeruje, i što znači danas njegovo predviđanje katastrofe, spram ovog urlika jedne osamljene duše, jednog ojađenog oca koji oplakuje svoju Jolandu, svog sina husarskoga lajtnanta kome su amputirali nogu i koji je izdahnuo od gangrene, svoju ženu, svoj narod, svoju rasu i svoju politiku, jer koliko god je bilo besmisleno predviđati sve to i biti svijestan ništetnosti vlastite pojave i proročanstva, kako u svemu tome ne igra pojedina ličnost baš nikakve uloge, jer da tu djeluju snage nerazmjerno jače od sitne, kao mravac neznatne ljudske volje, a opet trebalo bi čovjeku nešto reći, no ne bi trebalo smetnuti s uma da su osnovne pretpostavke ličnog uzrujanog razmatranja i suviše krhka podloga, a da bi se na njoj mogli izgraditi neki s istinom podudarni zaključci, pa koliko god oni i bili više–manje točni, ne će ipak biti da su sveobuhvatni i konačni."

— Dobro, u redu, sve sam to prognosticirao, da će Madžari izgubiti rat, a to nije ni prvi ni posljednji rat što ga je Madžarska izgubila ili što će ga još izgubiti. Ratovi se uopće dobijaju i gube u serijama, a Madžarska je već nekoliko puta u prošlosti propala, Madžarska je već nekoliko puta izgubila rat, i to ne jedan, nego čitavu seriju ratova, i, na kraju, što već znači jedan izgubljeni rat ili jedan od mnogobrojnih izgubljenih ratova u historiji jednoga naroda, ništa, efemeran trenutak, kada ratovi

otkad ima svijeta i vijeka traju, kada se ratovi gube i dobijaju, a čini se da je to najnormalniji ritam stvari i da je sve ovo, što se danas zove politička stvarnost ove zemlje, to jest sve ovo, što igra neku ulogu na političkoj pozornici, gangrena, a u borbi protiv te gangrene izginut će još mnogo, mnogo madžarskih pokoljenja, ali ni to ne će biti konac stradanja, jer tu poslije ovog ludog pokolja javlja se jedna nova elementarna snaga...

— A kakva se to, opet, molim te, neka nova snaga javlja, upitao je stari Kamráth Kamila sa prizvukom hladnog nepovjerenja, kakvo se javlja u glasu državotvornog funkcionara koji nagonski strepi pred pojmom svake »elementarne političke snage« koja se javlja u obliku prijetnje.

— Snaga plebejske gomile, snaga koja se jednoga dana mora logično pretvoriti u osvetničku politiku, a ta ne će biti blaga, to će biti biblijska politika, oko za oko, glava za glavu...

— Pa valjda nisi postao i ti socijalist?

— Ne, to nisam...

— Pa da, jasno, ti imaš svoje hrvatske barjake,

— Nemam ja nikakve barjake, ni madžarske ni hrvatske, dragi moj, nacionalizmu je u ovome ratu odzvonilo i jedini faktor koji se tu javlja je internacionalna proturatna svijest! Uvjeren sam da nema ni jednog jedinog inteligentnog mozga, bez obzira na to pod kojim barjacima ratuje, da vani, uz zvižduk tanadi ne bi bio osjetio da ratuje za tuđe barjake, a ne za svoje vlastite, za tuđe račune, a ne za svoje vlastite, dakle, za nekoga, a ne za sebe.

Njegova ekscelencija buljila je u dim svoje cigarete, što se povijao iznad stola, između srebra, kristala i tanjira, bezvoljno zureći u svježe nabubrile jagode, servirane sa ledom, a onda je grubo, kao izazovno, ugasio svoju cigaretu o jednu jagodu, pa kad je goruća još cigareta zacvrčala u ružičastome mesu od jagode, stari se trgao kao od zločina i izvukavši cigaretu iz one jagode, zgnječio je u pepeoniku. Otrvši svoje čađave prste o

servijetu, redaktor *Madžarskoga slova* odbacio je damastnu zgužvanu krpu nervozno preko stola i, mašivši se svoje doze i zapalivši novu cigaretu, udahnuo je dubok dim, zagledavši se u prazninu bez riječi.

Poslije duže šutnje, kao da se vratio sa nekog dalekog izleta na oblacima i obrativši se Kamilu umornim pogledom prebijena pointera, pomilovao mu je lijevom rukom obraz, kao da djetetu dijeli biskupsku pedepsu na dan Svete potvrde.

— Ajde, molim te, uživaš da prijetiš uvijek sve novijim glupostima, s nacionalizmom je, dakle, po tebi, svršeno, a ove milijunske mase koje nas mrze, to nisu nacionalističke mase,

— Ne kažem da nisu, ali za besmisao toga klanja sami ste dali definiciju: tako kako danas izgleda iza madžarskih kulisa, tako izgleda po čitavom svijetu,

— Ne volim razgovarati s fantastima, izrazio se čovjek zaobilazno, kao da se htjelo reći: ne volim da razgovaram s glupanom.

— Ima li to da bude parafraza našeg starog gentry tona iz gospodskog kasina, kad se iz one perspektive htjelo nekome reći da je fantast, da mu se ne kaže da je minusinteligentan, obratio se Kamilo Jolandinom ocu, kao tobože nehajno, a ispalo je grubo.

— Naime, hoću da kažem, da ti nisi praktičan političar i da to nikad ne ćeš postati, sada, kada je očito da nam baš one tvoje proklete narodnosti zvone na pogreb, sad je to za tebe idiotizam, sad ti najavljuješ neki svoj novi politički repertoar, dakako, lumpenproletarijat, socijalizam, to, molim te, mjesto da živiš u prezentu, ti fantaziraš, i dok ti ne razbiju lubanju, ne ćeš mirovati, no, dobro, dakle, oprosti, smatraš li ti mene normalnim čovjekom?

— To je bizarno pitanje,

— Bizarno ili ne, no, pustimo to sada tko će nam otpjevati opijelo, svejedno, ali ako dopuštaš da sam normalan i razuman

čovjek, objasni mi šta će ti sada te si odlučio da otputuješ u onu antipatičnu Galiciju? Hoćeš li zaista da te dotuku kao pseto? Smatram da je ova tvoja odluka sto posto neinteligentna,

— Inteligentna ili ne, ona je nezavisna od moje volje, ja sam predmet, ja sam, kao što vam je poznato, rezervni oficir, proglašen za ratnu službu sposobnim,

— Dakako, ali ti svakog trenutka možeš biti oslobođen. U principu dogovorio sam to s tvojim generalom, rekao sam mu da te mogu reklamirati za redakciju *Madžarskog slova,* kao invalida.

— Pa nisam invalid, proglašen sam za frontnu službu sposobnim, a onda me je moja teta iz vlastite inicijative, bez moje privole protežirala i tako sam dodijeljen generalu Martinenghiju, i sad tek što sam postao protekcionaš, sad da ga opet ostavim, a osim toga ima tu još čitav niz okolnosti,

— Pusti ti sad te okolnosti, govorio sam sa generalom, nemam više nikoga na ovome svijetu osim tebe, i kad ti to govorim kao rođeni otac, čuj me, pretpostavljam da si toliko razuman, da me razumiješ,

— Dakako, ali molim i ja vas da budete isto toliko razumni pak da razumijete i vi mene! Nikako ne bih mogao primiti da postanem član redakcije, oprostite, *Madžarskoga slova,* jer...

— Da, znam, jasno, jer je to inkompatibilno, danas, u ratu, biti član redakcije jednog madžarskog službenog lista, nisam toliko, oprosti, bezazlen, te ne bih mogao slijediti tu vrstu logike, samo ta tvoja logika je izopačena, potpuno, dragi moj, razumiješ li, jer, po tebi, postati član redakcije *Madžarskog slova* je inkompatibilno, a ratovati kao oficir Martinenghijevog Detašmana nije,

— Nije važno, ali je ipak tako da ratujem, a da ratujem zbiva se bez moje volje, to se vis maior, ali hoću li postati član redakcije Vašeg *Slova* ili ne, to je ovisno isključivo od moje

volje, a o nespojivosti ove odluke stvaram odluku isključivo sam,

— Da te reklamiram u redakciju mog *Slova,* to je puka formalnost, ima da se ispuni samo blanketa, to je sve, a ako to ne želiš, ako ti je to ispod tvoje časti, ponavljam, u roku od dvadesetičetiri sata proglasit ćemo te invalidom, jer to i jesi, prostrijeljena su ti oba koljena, uostalom, molim, ako ne želiš da govorimo o tome, kako god izvoljevaš, uostalom ovi vani na terasi dreče kao da su u cirkusu, da krenemo, da skočimo na jedan konjak k meni, o, gospode bože, ovi glupani slave pobjedu, a rat još nije ni počeo...

— Hvala vam, vi ste zlatni, ali razumijte me, ne mogu, a sad žalim, ali do jedanaest moram se javiti u komandi, čekamo telegram da krenemo, na putu smo,

— Molim izvoli, kako god zapovijedaš, kao da ništa nisam rekao, dobro, razumijem, u redu, i tako, zbogom, još jedamput, molim, moja ti je adresa poznata, dixi et salvavi, izmijenio se stari u tonu i načinu, sjeo u fijaker i oprostio se od Kamila iznenada i hladno.

Od Milenijskog Spomenika i duž Andrássyjeve ulice odjekivalo je urlanje pijanih gomila, ondje je halabučila i urlala, talasajući se kao poplava, masa buktinja i lampiona, nepregledne povorke valjale su se ulicama pijano, slaveći veliki historijski datum jedinstvene pobjede carskog i kraljevskog oružja.

BITKA KOD GRÓDEKA JAGIEŁŁONSKOG

Kamilova eskadrona, kao brigadna rezerva »Armijske Grupe general kavalerije Martinenghi«, spala je tih dana svega na stotinjak kobila, tako da je kao Komandantova pratnja stigla u Wilanów Lodomierski poslije dvodnevnog klanja na kraju svojih snaga. Odbacivši Ruse, Madžari su pregazili ruske pozicije, a zatim zapeli na obali blatne vode iskrvareni do iznemoglosti, očekujući hitnu artiljerijsku pomoć Detašmana Martinenghijevog kao jedinu svoju nadu.

Štab divizije, u kome se od povratka iz Pešte Kamilo našao kao generalov ađutant Kamilo stigao je u Wilanów u sumraku, a kvartirmajstori osigurali su krov Komandi u starom bernardinskom samostanu na Ryneku, u centru slavnog kraljevskog poljskog historijskog Grada. Fratri, Rusini, koji su za ruskog zuluma čuvali interese svetog Doma pod maskom svoga rusofilstva, nestali su sa ruskim generalom, ostavivši za čuvare samostana svoja tri brata, poznate austrofile, oslobođene u posljednjem trenutku iz samostanskog bajboka, gdje su kao politički sumnjivci čamili u ulozi talaca, za slučaj da se nešto desi samostanu kao sjedištu ruske komande. Ova, iz austrijske perspektive nekompromitirana braća svetoga Bernarda, pod maskom austrofilskog rodoljublja, skakala su u ulozi ljubaznih domaćina oko svojih najnovijih oslobodilaca kao nervozni majmuni, presretni da mogu pogostiti gospodu u pratnji austrijskog generala. Smjestivši oficire po posebnim sobama, sa svježe presvučenom posteljinom, sa ispečenim kokoškama i

dobrim krimskim vinom, iz ruske bogate rezerve vina, konjaka i votke, fratri su doista premašili svako očekivanje, tako da se poslije krvavog ludila u bitki za Wilanów neočekivano fratarsko gostoljublje prikazalo kao idila.

Oko Kamila, već više od dvadesetak dana, sve se rascvjetalo kao proljetno groblje, sa veselom pjesmom nabujalih potoka i voda, u sjenkama pastelnozelenih brezovih koprena, s pregaženim oranicama i usjevima, s rasparanom i ranjenom blatnom zemljom, koju je savršenstvo precizne ratne tehnike slaboumno podredilo svojoj, svake zdrave pameti lišenoj, protuljudskoj svrsi, da granatama i sjekirama i artiljerijskom vatrom pali i gazi oranice i šume, da livade pretvara u blatne šančeve, a od mladih, svježih, takoreći mliječnih stabala da teše građu za vješala. Glupo, razvaljeno, besmisleno, razbacano i izopačeno sve, a isto tako beskrajno dosadno. Blatne ceste, kojima su nestale hiljade mrtvaca, a da su tu prošli, to se vidi po ljuskama odbačenih konzerava; pokusali sardine i gulaše, previli svoje smrdljive i crvljive rane, poskidali sa mrtvaca čizme i krvave tkanine, gnjile bandaže, krvavi povoji, strvine parnulih konja, odrte kože goveda, mesarski raščetvorenih za toplu večeru, porazbijane topovske lafete, slomljeni kundaci, ljuske od šrapnela i granata, slupano posuđe, noćni lonci, krhotine od porculana i stakla, perje i perje, oblaci perja od rasparanih jastuka, ogromna masa bodljikave žice, na sve strane mreže bodljikave žice i ništa više, ranjena zemlja sapeta bodljikavom žicom.

— Molim vas, gospodine ađutante, da li je vama poznato, tko je izumio ovu prokletu žicu, zapitao je Kamila Imbro, njegov ordonanc, koji se pokazao kao jedan od najinteligentnijih husara u eskadroni, kada su se bili zaustavili pod poluslupanim raspelom, opletenim bodljikavom žicom.

— To je bila jedna časna sestra, karmelićanka, Španjolka, sveta Tereza iz Avile, koja je kao serafinska djevica propovijedala da čovjek samo krvavom patnjom može oprati svoju

grešnu dušu, i zato je, po uzoru našega Spasitelja, nosila trajno trnov vijenac od bodljikave žice,

— O, ljubim ja njoj njezinu majčicu kurvinsku, gospodine, trebalo bi bilo na metlu nabiti ovu vještičicu, i njoj, dakle, imamo mi da zahvalimo za ove naše muke Kristove, da Bog da, krepala još jedamput, ako ima pravde na ovome svijetu.

Stajali su pod raspelom kome je granata odnijela limeni lambrequin, kao neku vrstu krova, uzdignutog nad Raspetim Svetim Tijelom, tako da je Spasitelj ostao pod golim sivim nebom sa raskriljenim rukama u praznini, kao da vapije od očaja što se to događa s ljudima i gdje su izgubili svoju pamet, a netko je, da spriječi pticama da ne smrade Presveto Tijelo, omotao Spasiteljev lik snopom bodljikave žice.

— Pa vidiš, čovječe, kako izgledamo, i Ovaj se pita, jesmo li *sišli s uma*?

— Ništa se On ne pita, gospodine lajtnante, da se On ikada nešto pitao, ne bi se sve ovo danas s nama događalo. Ne vjerujem ja više u Boga, oprostite, molim ja vas, gospodine lajtnante, oprostite, da Boga ima, on bi već bio davno stjerao ljude u red, a ovako sve zajedno jedina korist za živodere.

Polagano, kao da guče, dokotrljala se jedna šrapnelska krhotina iz veoma velike, nedogledne visine, takoreći odozgo, s neba, iz oblaka, umorna od dugog puta, sasvim bezopasna, kao nastrijeljena ptica, gotovo lirski muzikalno, i odnijela Imbri tjeme, prosto presjekla mu lubanju kao porculansku zdjelicu, čovjek se protegao kao da lebdi i, uzdignuvši obje ruke, htio je da još nešto kaže Kamilu, kao, »oprostite, ja vam kažem, nema sve to smisla«, ali bilo je već kasno da izgovori svoju predsmrtnu sentenciju, prosuo mu se mozak blatom kao Jolandin, od svega nije ostalo ništa, tek jedna neizgovorena riječ, tek jedna jedina skrivena misao, koja se javlja kao posljednje saznanje u trenutku, kada se stvarnost rasplinjuje u mutnom pogledu sve nejasnija kao da se preko zjenice razlila gusta melasa od glicerina.

Mnogo grobova, okićenih bodljikavom žicom, po jarugama uz potoke, na blagim obroncima, pod mrkim, dostojanstvenim stoljetnim omorikama, ondje, gdje je bitka bila krvavija, više grobova, već prema terenu, grobovi i groblja, sami grobovi, glomazni, nezgrapni, teški, plitki grobovi, dekorativni, veteranski, još iz prošle jeseni, obrasli travom, sa kacigama i husarskim šapkama, uz latinske, rimske krstove mnogo novih bizantinskih krstova, obje vjeroispovijesti u gluhonijemoj ravnodušnosti šute tu jedna do druge, katolička i pravoslavna, grčka i latinska, u sasvim još mokrim, svježe izrovanim grobovima, kao pod vlažnim krtičnjacima, a nad jednom mogilom natpis sa ciframa:

Здесь лежит 300 русских воинов 27ой Императорской Сибирской Дивизии павших во Славу Русской Империи,

a svi krovovi spaljeni, kuće rastvorene kao pozornica kad se podigla zavjesa, tu su ljudi živjeli, kuhali po spaljenim kuhinjama, spavali u bračnim krevetima, ondje je ostala na stijeni zlatnouokvirena alegorija Marijina bijega u Egipat, a iza spaljenih taraba cvjeta crna, karbonizirana jabuka, jedan crnolakirani pijanino slupan, očito sjekirom, u blatu, a blatnim cestama kreću se karavane, konji, mazge, terenske čete, tehničke čete, pionirske čete, divizijske pekare, bolnice, tu rasparana kulisa bijede, a tamo uz potok stari romantični mlin, a iza spaljenog mlina odjekuje grmljavina vlastitih baterija iz vrbika, do grla ukopanih u sivu blatnu melasu, a jedan žabac krekeće spokojno uzvišen iznad ratne gluposti.

Poslije bogate fratarske večere, servirane u staroj baroknoj blagovaonici, Martinenghi ostao je sa svojim oficirima do ponoći, što se nije dešavalo često, a poslije ruskog kavijara i sanktpetersburškog šampanjca, tanka ruska votka razblažila je ova viteška srca tako, da su mlađi kameradi, raspekmezivši se, počeli držati zdravice.

Gospodu svoga štaba, general kavalerije Martinenghi, zbunjujući paradoksima, volio je držati na pristojan ali hladan razmak kakav odvaja polubogove od običnih smrtnika, da bi ih iznenađujućim, sasvim intimnim i neposrednim obratima svoga duha od vremena na vrijeme iznenada blefirao kao mačevalac, koji se poigrava protivnikom. Pričalo po naravi, uživao je uvijek više–manje duhovito u svojoj vlastitoj rječitosti, te bi se moglo reći kako je svoj pripovjedalački dar njegovao trajno, uvjeren da se jedna od mnogobrojnih tajni njegovih uspjeha krije u duhovitoj konverzaciji, kojom se osvajaju ne samo supruge pretpostavljenih zapovjednika, nego i troma, starija gospoda u najvišim krugovima vojničke hijerarhije.

Bila je riječ o herojskom ugledu Armijske grupe Generalove u vezi s mnogobrojnim trofejima slavne čete, koja je uspjela da je AOK–Bericht citira u svojim biltenima, kao uzornu trupu, nekoliko puta. U vezi s kišom ordenja, previšnjih priznanja i čitavom serijom zlatnih i srebrnih kolajna za hrabrost, poveo se razgovor o »karakteru« i o »duši« pojedinih kontingenata. Jedan od mlađih Martinenghijevih ađutanata, ritmajstor Kristopher Fadilallah el Hedalah, koji je nesumnjivom, gotovo suludom smionošću već iks puta dokazao da se ne boji staviti na kocku svojih dvadeset i sedam godina iz čiste simpatije za svoga komandanta, usudio se sa čašom votke u ruci riskirati smionu frazu, »kako slavni Detašman njihovog Generala ne bi bio izveo, to jest ne bi bio mogao da izvede ni jednu od svojih, danas već historijskih bravura, da čitava Martinenghijeva trupa, od glave do pete, nije oduhovljena lojalnom ljubavlju za svoga Komandanta, jer Komandant je onaj magnet spram koga se ravnaju sve čestice na takozvanom disciplinskom polju«.

— Odanost svome generalu, naime, gospodo, mislim ona moralna kategorija čiste, da, upravo bezazlene ljubavi za svoga Komandanta, to je snaga koja čeliči volju svakog našeg pojedinca, od posljednjeg ulana do svih viših i pretpostavljenih, i

to je baš onaj viši fenomen, da tako kažem, inspiracija, koja ovom našem ratu i ratovima uopće, dakako, to se razumije, daje viši smisao. Jer, dakako, to se razumije samo po sebi, svi mi znamo zašto se borimo i svi smo mi duboko svijesni više državne i političke svrhe ovoga rata, ali da nas na čelu našeg Detašmana ne fascinira nadnaravna, nadljudska volja našeg Komandanta, zar bismo, moja gospodo, mogli da izvedemo sve ono što smo izveli do danas, i zato, molim vas, dižem ovu čašu ove ruske rakije i molim vas da je iskapite u zdravlje našega genijalnog i dalekovidnog Komandanta, koji da se, kojim sretnim slučajem, nalazi na čelu viših, možda najviših komandantura naše Armade, uvjeren sam da bi svojim karakterom, svojim majstorskim svladavanjem svih poteškoća, da, ponavljam, svojim genijem, uspio već davno da privede ovaj rat pobjedonosnome kraju, na sreću našeg Vladalačkog Doma i svih naših naroda!

— Merci, dragi moj von Fadilallah, hvala vam, gospodo, oh, pa vi ste doista simpatičan cercle napasnika, jer, eto, mjesto da smo se našli u horizontali, da bismo se sutra u dobroj formi mogli posvetiti svome svakodnevnom treningu, jer se opet radi o jednom rekordu našeg oružja, ne zaboravite, gospodo, molim vas, da smo za trideset i šest sati prevalili šezdeset kilometara u trajnoj infanterijskoj i artiljerijskoj vatri, vi ste me, gospodo, zaveli, nije daleko do ponoći, no, sad svejedno, što sam htio da kažem, da, dakako, bez vas, dakako, ni ja ne bih bio mogao da izvedem sve ono što se zove naša zajednička karijera, zar ne, i tako dalje, i tako dalje, i kao što se govori u Svetome Pismu — kompliment za kompliment, a što opet predstavlja disciplinu, mislim, filozofski, našu ili bilo čiju disciplinu u Armadi kao takvoj, zar ne, to je opet drugo pitanje, a to nam je poznato iz prakse još od Bonapartea, jer disciplinirana armada, ako se pravo uzme, to su pijani podoficiri, à propos Lunzer, obratio se Martinenghi usput oberlajtnantu Lunzeru, komandantu intendanture njegove trupe, koliko smo ono ruske votke rekvi-

rirali od Svete Braće, o, molim te, samo sedamnaest flaša, to nije mnogo, a mislio sam, na prvi pogled, da je toga bilo više, čovjek se, vidite, uvijek vara, i, dakle, što, skuhali ste to momcima sa čajem, bravissimo, pa i za nas je još nešto preostalo, ali ne vrijedi ova ruska votka baš ništa, čisti špirit, nema, kažu, aromatskog ulja u njoj, pa to i jeste glupo što ga nema, no, dakle, kao što smo rekli, disciplinirana vojska, to su pijani podoficiri, ali budimo, gospodo, ljudi, i priznajmo Bonaparteu da je imao pravo, ne, ne, dragi moj Fadilallah, ne slažem se s vama, jer Rat kao takav, bez obzira na njegovu ovu ili onu svrhu, Rat, naime, mislim, izdvojen iz stvarnosti, da tako kažem, dakle, rat kao takav, der Krieg an sich, Rat kao nešto što nam je nametnuto von oben, kao vis maior, dopustit ćete da je ipak skandal, da, gospodo, skandal kao svaki drugi najbanalniji skandal, a opet nije bilo tako skandaloznog rata te se ne bi mogao proslaviti nekom duhovitom dosjetkom. Vi se sjećate one klasične mugdenske izjave Kuropatkinove, kada je poslije uzmaka od Liaoyanga, nakon petnaestomjesečnih, takoreći tristakilometarskih uzmaka i poraza, izjavio, da ništa tako ne jača moral jedne vojske kao batine, i, molim vas, zar ne, pitam ja vas, a što se dogodilo generalu Kuropatkinu poslije ove izazovne definicije, šta mislite, ništa mu se nije dogodilo, dobio je od svoga Cara na poklon sablju, optočenu briljantima, kao komandant koji je proslavio čast carskog oružja, voilà... A vidite, netko treba da logično izgovori i to: ovu kuropatkinsku sentenciju o kultu poraza, uzmaka i sloma naši su komandanti postavili pred nas kao jedino pravilo i jedini strateški aksiom po kome naša Armada danas ratuje, a kad sam se ja pred jednom ekscelencijom usudio izjaviti da je svaki božji reglement u ratu kretenizam i da je sve što se u ratu pravilno radi — sigurna garancija debakla, onda su me gospoda proglasila prenapetom osobom, koja tek što nije zrela za ludnicu, molim vas, gospodo, šta će nam ordeni, te možemo poslije rata da objesimo o rep

našeg psa, das alles ist Quatsch, u vrijeme dizel–motora, pitam ja vas pokorno, kakvi prokleti konji, u vrijeme motocikla i automobila, šta će nam konji, šta će nam pastuharne i ergele, ako boga znate, ja sam konjanik po svom građanskom pozivu, moja gospodo, zar ne, i mislim da među nama nema ni jedne kavalerijski poštene duše koja bi mogla da mi kaže u brk da se ne umijem vladati u sedlu, pa ipak, gospodo, od prvoga dana ovoga rata tvrdim nepokolebljivo da su konji balast za svaku i najminimalniju šansu dobro smišljene operacije u modernom smislu, i da će ovaj rat dobiti petrolej i benzin, a ne zob i sijeno! Naime, što sam htio da kažem, ako moja malenkost ima neke zasluge kod toga što je AOK–Bericht do danas citirao našu trupu (»Sedam puta, ekscelencijo«, javio se jedan štreberski glas), pa dobro, »sedam puta«, kao trupu koja je svojom inicijativom iz perspektive AOK izvela neko korisno ili, kao što se pretjeruje, historijsko djelo, onda sam ja lično zaslužan za to samo utoliko, ukoliko sam u vaše ime umio procijeniti značenje benzina kao mnogo važnijeg ratnog sredstva od bilo kakve lipicanerske, španjolske Gestütsbranche. Čast gospodi Militär-inspektorima in den k. u. k. Pferdezuchtanstalten, bei allem Respekt für die spanischen Reitschulvorstellungen, aber für die Führung der Kriegsgeschäfte sind die sehr geehrten Herren Lipizanerschimmelerzieher doch nicht berufen. A što je na to izvolio da mi izjavi ekscelencija komandant, i to, molim pokorno, da se ne smetne s uma, poslije klaonice kod Kramarówa, preuzvišeni gospodin blagoizvolio je citirati Blüchera poslije Waterlooa, dass man sich an die Klage der Kavallerie nicht unbedingt kehren soll: denn wenn man so grosse Zwecke als die Vernichtung einer ganzen feindlichen Armee erreichen kann, kann der Staat wohl einige Hundert Pferde, die aus Müdigkeit fallen, verlieren, molim pokorno, also herrlich, to smo čuli za utjehu od našeg slavnog Vojskovođe, a tamo kod Kramarówa, pod njegovom komandom, nije klonulo nekoliko stotina mrcina, nego čitava, naglašavam, čitava naša kavalerija,

nekoliko tisuća konja i konjanika, i ako je onom glupom bravurom bila uništena neka vojska, to je bila vojska austrijska a ne ruska, za boga miloga, zar ne, i tako dalje, a ja sam s vama, kao što vam je poznato, i to potpuno slučajno, zapeo iza ruske Glavnine, i da nismo veoma inteligentno, uostalom, tamo negdje, vragu iza leđa, iz jednog ruskog magazina bili rekvirirali onih stotinjak bicikla, bio bi nas đavo odnio kao i sve ostale koji su se našli na strelištu ruske artiljerije, gdje je svaki kvadratni milimetar bio »upucan«, pa kad su stali da nas gađaju topovima na tri kilometra, to je bio Waterloo, da, ali ne Blücherov, sjećaš li se, von Henriquez, spas su nam bili ruski bicikli, a ne konji, i zato ostajem kod toga, što lajem u vjetar već pet godina i više, da dva blindirana automobila sa mitraljezama vrijede više od jedne prvorazredne kavalerijske divizije, rekao sam, gospodo, tako je, i tko to ne uviđa, bolje da se nije rodio, a ne da ratuje za račun ljudskog mesa. Ne dobija rat slijepa kuraža, nego pamet, gospodo, jer što je zapravo kuraža, to se ne zna, jer kuraža može biti i alkohol i glupost, ali kad je kuraža nešto što postoji kao trening trupe plus operativni plan, onda su zagarantirani svi tehnički koeficijenti plus koeficijent pobjede, pod pretpostavkom, dakako, da je naš partner staromodan strateg, sklerotičan baš kao naši vlastiti reglementi i da čovjek ratuje, dakako, »pravilno«, po propisu, wie es vorgeschrieben ist! A kad bismo imali posla s inteligentnim partnerom, rat ne bi mogao ispasti nego match null, to je moje pravilo, prema tome, kuraža, kao jedan od najvažnijih koeficijenata »pobjede« u ratu, isto je tako ratna floskula kao tolike druge, kao: »rat je novac« ili »u ratu kao u ratu«, et cetera.

— Dakako, svi su ti pojmovi o kuraži relativni, uznastojao je svojom asocijacijom da skrene smjer razgovora sa krhke teme na područje medicine doktor Emanuel Graetz–Ujvárady, ekstraordinarijus Peštanskog medicinskog fakulteta, jer kada je riječ o specifičnoj pojavi kuraže, pa zar vi mislite, gospodo, da bismo mi bili ili mogli biti odlikovani sa sto dvadeset i osam

zlatnih kolajna za hrabrost, i to u znak priznanja običnoj husarskoj momčadi bez čina, da kuraža u vatroboju nije, neću da kažem baš klinička, ali svakako patološka pojava, jer, uzeli mi to pitanje baš sasvim svejedno kako, kuraža na trenutak predstavlja ipak zamračenje onoga što se vulgarno zove »zdrava pamet«, jer u tom abnormalnom stanju, kada se zdrava pamet gasi, progovara iz organizma čisti fiziološki proces, dakle najprimitivniji stadij biološke supstancije s jedne strane, a ono što se zove »moralni kvalitet kuraže«, kao takve, to je čitav sklop popratnih pojava, koje u ovom slučaju puštam po strani, jer nisu važne za moju tezu. Osim toga, gospodo, treba da se uvaži po provjerenom iskustvu, kako rat kao takav vrši nesumnjivo pozitivan utjecaj na takozvana duševna i živčana poremećenja kao takva. Ne treba biti slijep i kod zdravih očiju tvrdoglavo ne priznavati ovu očevidnu činjenicu, koju goleme mase kliničkih slučajeva na svakome koraku dokazuju. Stjecajem sretnih ratnih okolnosti ukazale su se nadasve povoljne šanse da se pojedini pacijenti liječe, i, molit ću pokorno, usred krvave kupelji i izliječe od raznovrsnih psihoza i manija. Tome se ne treba čuditi: oduvijek se je ludilo liječilo batinama! Panika i fizička bol djeluju na ludilo i na nervna oboljenja ozdravljujuće, a na ona psihogene prirode pak naročito povoljno, to je indiscutable...

Na temelju minuciozno klinički provedene prakse, koja traje, eto, već deseti ratni mjesec, učena i nadasve mudra glava gospodina doktora Graetz–Ujváradyja smije da riskira, »molit ćemo pokorno, da se dobro razumijemo, o, ne, ne, nikakvu maglenu hipotezu, nego naučnoegzaktno provjerenu studiju, kojom ispred čitavog kliničkog areopaga Evrope i svijeta, mirne savjesti, statistički, na temelju fakata dokazuje, kako ratni šokovi djeluju na poremećena psihička stanja ne samo povoljno, nego više od toga, upravo nesumnjivo ozdravljujući«.

— O visoko napetim stanjima strave, kakva se normalno javljaju u Feuergefechtu, ekstraordinarijus profesor Emanuel

Graetz dovršava svoj medicinski elaborat, o seriji takvih, u svakom slučaju, ohrabrujućih pojava, da u Feuergefechtu vidno razdraženi i prividno neizlječivi, takozvani tvrdokorni slučajevi hipohondrije, histerije, delirijuma, pa čak i paralize, trenutačno nestaju i, rasplinjujući se, prosto se ishlapljuju kao što su se i u davnini izvjetravala razna duševna oboljenja na temelju magičnih metoda nama danas poznatih i nepoznatih egzorcizama, a i ovi su se odvijali sa ritualom groze i raznovrsnih prijetnji i ugrožavanja tjelesnog integriteta, kada ljudi još nisu imali pojma što je oksigen te se duša smatrala nečim što se može rasplinuti,

— Ratovi u historiji civilizacije igraju pozitivnu ulogu, što danas, molit ćemo, ne treba se čuditi, priznaju i socijalisti, pa, eto, tako, uzme li se slobodno od raznih predrasuda, rat, moja gospodo, krije u sebi još mnogo neispitanih, tajanstveno nepojmljivih elemenata, jer ne ratuje čovjek kao takav zaludu od pamtivijeka, pa ni ovaj naš današnji rat nije ni prvi ni posljednji na zemaljskoj kori, a tisućugodišnji procesi ratovanja isto tako nisu zaludu bili vjekovima predmetom filozofskih i pjesničkih inspiracija, jer se svi ozbiljni mislioci slažu u tome da je rat lampadeforos, da je gonfalonijer, stjegonoša i lučonoša, zastavnik na čelu čovječanstva, a to su danas, istina, sa malim zakašnjenjem, ali ipak, otkrila i gospoda ortodoksni marksisti, da je rat lokomotiva progresa! Rat je misterij iz svih mogućih aspekata! Od rata naučio je čovjek sve što umije: da pali vatru, da trepanira lubanje, kirurgiju i anatomiju naučio je dakle od rata, da, da, i tehniku, dakako, nema sumnje, rat je zagonetna tajna formula života kao takvog, moglo bi se reći, vitalna sintetična formula, i ako postoji uopće neka alegorija, kojom bi se slikovito moglo izraziti smisao našega života »ovdje dolje«, to je zapravo stara naša madžarska sentencija, da od rata boljeg kuma nema...

Što se psihotičnih pojava tiče, gospodine pukovniče, pokorno molim, mislim da se vaša misao može pratiti kao veoma sugestivna, ali ne znam kako stoji s paralizom, smijem li primijetiti, naime, da tako kažem, kad je poznato, naime, i tako dalje, javio se bataljonski oberarct u rezervi doktor Moravcsik, jedan od starijih kliničkih docenata, koji se usudio primijetiti da se ne slaže s takvim autoritetom, kakav nesumnjivo s pravom uživa profesor Graetz, koji u svojstvu šefa liječnika Armijske Grupe generala kavalerije Martinenghija upravo ovih dana očekuje svoj već davno zasluženi dekret o promaknuću u čin carskog i kraljevskog generalštabnog šefa medika.

— A što vas smeta baš paraliza, ne razumijem zašto sumnjate baš u paralizu, doktore, uzvišeno je otklonio intervenciju privatnog docenta doktora Moravcsika, kao doista nevažno, subalterno medicinsko pitanje, husarski pukovnik baloghvári Balogh Frigyes, zašto baš paraliza da je neizlječiva kada je po iskustvu poznato da baš dementni paralitici, u najkritičnijim fazama pojedinih bitaka, kada svi normalni ljudi gube prisutnost duha i svijesti, ostaju uzvišeno bistri, više od toga, da, upravo vidoviti, donoseći riskantne odluke sa smiješkom, i to odluke, molit ću pokorno, od svjetskohistorijskog značenja, za koje su razni Maria Theresia–ordeni kasnije zapravo samo posmrtna i veoma skromna rekompenzacija. Uzmite samo Custozzu, na primjer, moja gospodo, da, da, Custozzu 1866, rekoh, na primjer, da, da, baš onu našu slavnu Custozzu našeg Maršala, zar nije tamo jedan paralitik, egzaltirani ritmajstor, svojom jednom jedinom eskadronom bez jedne jedine karabinke natjerao u bijeg čitavu talijansku kavaleriju, pak ne samo kavaleriju, nego čitavu Talijansku Armadu, sa talijanskim kraljem na čelu, i ne samo to, nego je tom svojom bravurom, a moglo bi se reći, tim svojim »paralitičkim gestom«, odlučio jedan rat, a da je bio normalan, ne bi se, naravno, bio usudio

da navali s jednom jedinom eskadronom na čitavu masiranu talijansku kavaleriju, a to je barem logično, i zato, molim vas, dopustit ćete, gospodo, ne, ne, ja se ne slažem sa tezom gospodina Oberarzta, jer što mi znamo uopće što je zapravo kuraža kao pojava, a što predstavljaju herojske psihoze, i da li su herojske psihoze »klinički simptomi« ili bi o njima trebalo da pjesnici pjevaju ditirambe, jer, pitamo se, gospodo, na kraju, pustimo sve te viceve, pitamo se, i da mi netko odgovori ozbiljno, a šta je to — normalan čovjek? »Normalan čovjek« postoji isključivo samo u medicinskim atlasima, kao slika, zar ne, i ja, što se mene lično tiče, na temelju svojih vlastitih opservacija, skromno mislim da bi gospodin profesor divizijski medikus mudro učinio da objavi svoj elaborat po mogućnosti što prije, u interesu ratne nauke, u prvome redu, dakako, a zatim, i tako dalje, to je, naime, ono, što sam mislio da kažem.

— Veoma ispravno i logično, sa dobroodgojenom blagonaklonošću i naglašenom učtivošću, primio je gospodin Regimentsarzt u rezervi, ekstraordinarijus Graetz–Ujvárady intervenciju husarskog pukovnika baloghváry Balogh Frederika, jer kao što sam bio rekao, ja u svome elaboratu navodim seriju klinički nesumnjivih slučajeva hipohondrije i melankolije, kada se pacijent, usred smrtonosne i bezizgledne gužve usred bitke, ponijet naročitim ritmom strasti i panike, preobrazio u ratnika, koji iz vlastite inicijative, na liniji svog izopačenog egotizma, razvija takvu masu sugestivne moralne snage, baš u takvom momentu, kada su spram manifestacije njegove ratničke volje svi takozvani »normalni tipovi« već odavno demoralizirano klonuli, a razumije se, kao što je to uostalom veoma dobro primijetio gospodin pukovnik de Balogh, kad bi u tom slučaju bila prevladala logika »normalnih tipova«, bitka bi bila nesumnjivo izgubljena, jer, kao što je uostalom izvolio primijetiti gospodin pukovnik de Balogh i sam, pa dobro, istina je, pitamo se, a kome bi normalnom čovjeku uopće palo na pamet

da riskira svoj život i da se bori do posljednje kaplje krvi, kada za to u okviru datih okolnosti nema baš nikakvih šansa za individualni uspjeh? Jer, molim, ja idem dalje za svojom logikom, zar nam ne pokazuje svakodnevno iskustvo kako iznenadna poremećenja nervnog sistema, uslijed atmosferičnog pritiska (koji je najbanalniji) ili auditivnih senzacija eksplozije, djeluju u obliku psihičkoga šoka na duševno uznemirene pacijente nesumnjivo osvježavno, i, molit ću, pod najtežim životnim uslovima, kada je biološki koeficijenat sveden na zaista najminimalniji minimum, usred trajne smrtne opasnosti, javlja se kod dijagnostički nesumnjivo utvrđenih bolesnika dobar, čak izvanredan apetit, nestaje besanice, glavobolje, vrtoglavice, prolaznih klijenuti, tremora, smanjene vidljivosti i tako dalje, javljaju se trenutačna ozdravljenja s najboljim prognozama, i takva se, u civilnom i normalnom građanskom životu melankolična i satrta lica, koja su se izgubila u melankoličnoj depresiji uslijed besperspektivnosti vlastitog života, vraćaju iz opasnih po život bitaka u neobično povoljnim fizičkim i moralnim kondicijama, i neposredno, ponovo, upravo strastveno jure u sve novije i novije isto tako riskantne bitke, kao što se normalan čovjek žuri u ozdravljujuću terapiju, u koju je na temelju svog vlastitog iskustva povjerovao kao u ljekovitu svoju nadu, tako nas, gospodo, uči svakodnevna praksa, i to je nesumnjivo jedan od pozitivnih medicinskih rezultata koje nam je poklonio ovaj rat, samo treba imati moralno-intelektualne kuraže, da se pogleda istini u oči,

— »Što je istina«, gospodo, pitamo se, zar ne, to je druga stvar, to se prije nas pitao već davno i Poncije Pilat, kao što je poznato, ali postoje još neke »istine«, a to su političke istine, pa zar vi ne vidite, gospodo, da je naša Monarhija preplavljena ruskom ortodoksijom? Pa zar ne vidite da ratujemo u zemlji koja ne priznaje drugo pismo nego isključivo rusku ćirilicu, pa čak i natpisi na našim željezničkim stanicama ovdje pisani su

ćirilicom, i to, molit ćemo, u drugoj godini ovog našeg pobjedonosnog rata, a to su skandalozni elementi panslavenske strategije, i tu bi trebalo imati kuraže da se pogleda u oči istini, pobunio se oberlajtnant von Potocki, poljski šljahtić, advokatski koncipijent iz Stanislawówa.

— To su Ruteni, to su Ukrajinci, to su Malorusi, to nisu ni Rusi ni ortodoksi, to je njihovo slavensko grčko pismo, to su katolici, oni priznaju primat Svetoga Oca, oni se bore protiv rusifikacije, oni ne će da budu Rusi, to je Austriji lojalan elemenat, ratuju zajedno s nama, imaju svoje kaisertreu legije, javio se glas oberlajtnanta Mayera iz Černovica, kome su prilike o bizarnim odnosima narodnih manjina poznate intimno.

— Dakako, gospoda priznaju Svetoga Oca i ratuju s nama sa svojim »kaisertreu« legijama, ali te njihove legije, to su samo Ergänzungskomande na austrijskoj strani za njihove ruske kadrove prijeko, pa zar ne vidite, gospoda prelaze Rusima u jatima, kao skakavci...

— Ne, ne, ne bih se mogao složiti s vama, gospodine oberlajtnante, vi to gledate još uvijek iz predratne, takoreći grosspolnisch perspektive! Ruska okupacija od prošle jeseni otrijeznila je mnogu tu zaglupljenu rutensku dušu, ja dobro poznajem taj narod, moj otac bio je kotarski predstojnik u potkarpatskom huculskom kraju, među Huculima proveo sam svoje djetinjstvo, polazio sam ondje pučku školu, javio se husarski lajtnant von Hazafi od 22. honvédske husarske regimente.

— A koliko je vas autentičnih Madžara bilo u onom »madžarskom« kotaru, dobacio je Hazafiju ironično izazovno Martinenghi, ironičnim višim crno–žutim podsmijehom austrijskog kondotjera, kome je austro–madžarski dualizam žaba u želucu.

— Pa nije mnogo, ekscelencijo, na kotaru svega dva–tri činovnika i nešto po općinama i po školama...

— A škola svojih nisu imali, dakako, gdje biste vi, madžarska gospodo, dali svojim Huculima da uče pisati na svom materinjem jeziku,

— Da, rusinskih škola nije bilo, to je istina,

— Jeste, ali u našoj Austriji, mislim u Cislajtaniji, to jest ovdje u Galiciji, treba da znate, naši austrijski Ruteni imaju svoje vlastite rutenske škole i svoje vlastite učitelje i preparandije i gimnazije, i nastava je na tim rutenskim školama rutenska, oni štampaju svoje knjige i novine, mi ih imamo u Rajhstagu čitavo jato, i to je pametno, i to je oportuno, jer ova naša Monarhija, ne znam da li vam je poznato, nije sastavljena isključivo samo od Kossuthovih Madžara i nisu Madžari, hvala bogu, jedini državotvorni elemenat, zar ne?

— Imate li vi pojma, Hazafi, koliko Rusija investira u svoju pravoslavnu propagandu među ovim narodom, ponovo se javio Oberlajtnant von Potocki, ta propaganda traje već sto i pedeset godina, a ne znam da li vam je poznato da ste i vi Madžari imali čitavu seriju veleizdajničkih procesa, kao onaj sa grofom Bobrinskim, prošlog ljeta, na primjer?

— Jeste, ali to je bilo prije ovoga rata i prije nego što su se pojavili Rusi sa svojim »oslobođenjem«, usprotivio se ponovo Hazafi Poljaku, Rusi su u fantaziji ovog jadnog svijeta uspjeli da raspire velike nade i iluzije, to je istina, to je bio rezultat propagande, tu je proradio rubalj, carski, svetopravoslavni rubalj, i to je istina, ali danas sve se to rasplinulo, ruska okupacija je dokazala što zapravo znače Rusi i njihova ruska pravoslavna kultura, a naročito politička »sloboda«,

— A vi, Madžari, vi ste odlučili to pitanje riješiti u okviru ovog rata oružjem, a to je zanimljivo, vi ste odlučili, po svaku cijenu, da to pitanje riješite oružjem, zainteresirao se za te madžarske planove Martinenghi s naglašenim sarkazmom.

— Kako da ne, ekscelencijo, eto, molim, izvolite čitati što piše u sinoćnjem *Pester Lloydu,* usprotivio se naivno Hazafi

povišenim glasom, molim, citiram, madžarski grkokatolički popovi alšovereške županije predali su okružnicu madžarskom ministru predsjedniku, gdje ga mole da ovaj narod rutenski madžarske vlasti ne bi više zvale ni Rusinima ni Malorusima, već isključivo Madžarima grkokatoličke vjeroispovijesti,

— Netko je od tih grčkih popova zdipio dobre pare, nasmijao se Martinenghi,

— Oprostite, ekscelencijo, radi se zaista o političkim deziluzijama, kao što sam rekao. Molim, javlja *Pester Lloyd,* madžarski grčkoistočni popovi traže jednoglasno da se što prije pristupi izjednačenju kalendara, da se iz njihovih hramova i škola izbaci liturgijski ruski jezik i da nastavni jezik postane isključivo madžarski, molim, piše, eto, crno na bijelome u *Pester Lloydu,* izvolite čitati!

— Ali, molim vas, to su *Pester Lloydove* glupe floskule, u to ne vjeruje ni jedna rusinska mačka, dobacio je Potocki. — Ako ima netko u Monarhiji tko može da svlada ovaj rusinski elemenat, to smo isključivo samo mi Poljaci...

— Kako, molim vas, vi govorite kao fanatizirani Panslaven, nisu to floskule, to je jednoglasna želja čitave mase naših madžarskih građana da se definitivno izbace ćirilska slova, jer se liturgijske knjige štampaju na ruskom jeziku, a ove mase ne će da budu Rusi...

— Čini se, da ste veoma dobro informirani, kada mene kao Poljaka smatrate »Panslavenom«, ph, to je dobar vic, a ja vas pitam, šta ćete da radite sa crkvenoslovjenskim jezikom u madžarskim molitvenicima?

— Prevest ćemo ga na madžarski, razumije se, nije to nikakav novum, molim vas, eto, piše u *Pester Lloydu,* već godine 1751, grof Ferenc Barkóczy, egerski biskup, uputio je promemoriju kralju, da je ćirilica onaj otrov koji truje svijesti i da je ćirilica jedini izvor šizme. Već godine 1751 jednom je madžarskom

biskupu bilo jasno da ćirilica truje rutenske duše panslavenskim fantazmagorijama,

— Pa kako ne vidite da je to smiješno, ne truje duše ćirilica nego *Pester Lloyd,* javio se autoritativno Martinenghi.

— Pa to je smiješno, ekscelencijo, ovi Madžari ne će da vide fakta, i to, što se nije dogodilo od godine 1751 do dana današnjega, to će *Pester Lloyd* provesti u djelo danas, a to je zaista inteligentno, to ste savršeno primijetili, no, dobro, a kako mislite, madžarska gospodo, da riješite to pitanje?

— Jednostavno, štampat ćemo za grkokatolike liturgijske knjige madžarski, madžarskom latinicom,

— »Kossuth Lajos azt üzente, elfogyott a regimentje«, ironično je intonirao general Martinenghi, a, to je duhovito, ali iz košutovske perspektive, dakako, a znate li kako svršavaju ove madžarske gluposti? Da li vam je poznato, gospodo, da je vaš polubog, vaš madžarski Übermensch, vaš Lajos Kossuth, iz emigracije predložio da Beograd postane glavni grad Dunavske Federacije, eto, tako daleko vas je dovela vaša madžarska megalomanija, da mi danas moramo da se borimo na život i na smrt zbog vaše ludosti, a ja vam kažem, no, dakle, ajde u zdravlje, dajte, otvorite onaj ruski šampanjac da ga popijemo u zdravlje naših Madžara, éljen, éljen... Jednoga dana zapisat će historija: »A onda, zbog dualizma, Austro–Hungarija predala je dušu Gospodinu.«

Da je Kossuth proglasio Beograd glavnim gradom Dunavske Federacije, ova patetična parafraza nije izazvala u krugu Martinenghijevog štaba nikakve naročite senzacije, pa kada su počeli pucati šampanjski čepovi, Kamila je spopao osjećaj mučnine, pomalo gađenja a pomalo promašenog života, što mu je suđeno da krepava usred ove menažerije.

»Ovaj majmun od psihijatra zapravo nema krivo, onom nečem u nama, što se zove poremećeni nervni sistem, zaista kao da prija ova glupa ratna terapija«, osjetio je Kamilo, kako se

poslije tridesetokilometarskog marša, više–manje trajno u infanterijskoj i artiljerijskoj vatri, i poslije prošle neprospavane noći osjeća svjež i lagan kao libela. »A što će, do vraga, tu da sluša ovo jalovo nadmudrivanje, bilo bi inteligentnije da u tišini, pod zvijezdama, udahne kaplju–dvije ozona«, pomislio je od potrebe za samoćom i tako diskretno nestao iz refektorija.

U dugom samostanskom hodniku pod arkadama oko njega sve je hrkalo. U klauzuri i pred crkvenim portalom, po stubama sve je hrkalo. Hrkale su rasparane vreće od polumrtvih ljudskih prikaza, hrkali su konji, konjanici, ordonanci i straže, i Kamilo je osjetio da, sve kad bi ne zna se koliko intenzivno želio da u svom lebdećem stanju sklopi oči, ne bi mogao usnuti od ove halabuke, i tako se tiho, kao tat na prstima, gazeći preko vojničkih tjelesa prokrao na samostansku portu.

Bila je blaga lipanjska zvjezdana noć, jezivo prazna, duboka, vilànuvlodomjèrska noć, krvavi lipanjski nokturno baš nekako oko prve godišnjice, kako mu je granata kod Ungarisch–Weisskirchena presjekla meniskus na zglobu lijevog i desnog koljena, a tada nitko, usred punog svjetskog mira, pa ni on nije slutio da će ga taj nesretni manevarski slučaj poštedjeti, da se ne nađe na Drini, između Bijeljine i Banje Koviljače.

„Devetnaest ratova, kao devetnaest lešinara, sletjelo je odonda nad ovo blato, a sada se pojavio i dvadeseti na Soči, sada je na Soči potekla krv, i sve, što se može doživjeti tu, to je bezidejno prazno galicijsko blato, bezizdejno prazan grob i bezidejno prazno groblje, nad kojim, ako uopće postoji neka ljudska misao, to je pomisao na himerično bezidejni vakuum i glupo gacanje u blatu bez glave i bez svrhe."

„Kad bi se potencijal ljudske patnje mogao izraziti jednom jedinom formulom, sintetičnom sveobuhvatnom formulom ovih bolova i ovoga besmisla, ovih ranjenih svijesti koje tu noćas hrču u koru u poderanim čizmama i bakandžama, s blatnim, ranjavim nogama, u prnjama kao prosjaci, te prolaze

i prolaze, te stižu i dolaze i nestaju i idu i odlaze preko njiva i polja i oranica, i padaju u grobove, u blatne grobove lijevo i desno, te hrču uz zloslutne vatre taborskih ognjeva, te prolaze mrki, gladni, glupi, zabrinuti, te pale jedni drugima krovove, ruše sela i gradove ne vjerujući ni u što, zureći u ništa, a svi su nevino osuđeni na podmuklu, bezimenu, gladnu, smrdljivu smrt u ovom galicijskom blatu, pa samo kad ih ne bi trovali glupostima... Da ih kolju nijemo, bez riječi, kao ovnove, to bi bilo logično, samo kad ne bi brbljali gluposti, jer glupost je ona koja izaziva čovjeka da uzme revolver i da postrijelja sve glupane oko sebe. Rat gasi polagano svjetiljke, i one po ulicama, i one u glavama, rat zamračuje pamet podmuklo i postojano, te Kamilo osjeća kako i njegova svijest polagano tamni, kako se gasi, i jučer tek što nije ustrijelio jednoga balavca, madžarskog kadetaspiranta, dječaka iz školske klupe, pravog ratnika, neke vrste heroja, odlikovanog velikom zlatnom kolajnom, balavca, koga su otkinuli od nepravilnih grčkih glagola, dali mu revolver, snabdjeli ga atributima vlasti i, mjesto da uči gramatiku, on je komandant transporta."

Sve je već bilo svršeno kada je Kamilo stigao na mjesto drame. Četu od četrdesetak ruskih zarobljenika tjerala su trojica madžarskih veterana, kao što se već tjera zarobljeničko meso, kletvama i kundacima, i tako, na ulazu u selo, poslije petnaest kilometara marša, tu je gospodin kadetaspirant, kao zapovjednik transporta, naredio odmor dok ne stigne druga četa zarobljenika, a bilo ih je, kako su stizali neuredno, oko tisuću, svakako dobar bataljon ruskog seljačkog gladnog mesa u šinjelima koji padaju u bogatim naborima, a boje su sive, blatne zemlje, te se kreću tromo kao gusto, lijeno galicijsko blato. Čekajući zapovijed za pokret, na kraju snage, Rusi su polegli uz cestu u jarak, gdje je bilo još malo zelene trave, a jedan od tih stradalnika priljubio se njuškom uz onu žutu lokvu od prljave kišnice u grabi i stao da je loče kao pseto.

— O, sunce mu njegovo rusko, gledajte onu rusku svinju, ljudi, ljubim li mu sedam hiljada njegovih carskih bogova na ovom prokletom čivutskom nebu, eno ga, gledajte ga, gledajte ga, gdje loče onu kugu i koleru, hej, ruski, Muszka, svinjo ruska, čuješ li me, ludi kume, ljubim li ti majčicu tvoju kurvetinu, koja te rodila, digni se, majku ti tvoju rusku, vole, dreknuo je jedan od starih stražara na Rusa, udarivši ga čizmom u stražnjicu da ga prekine u lokanju onog smrdljivog blata i balege, kada se osovila jedna atletska pojava od Sibirjaka i opalila čizmetinom Madžara u slabine da se ovaj jaučući od bola srozao, savivši se u klupko i odbacivši manliherku, pogođen ravno u svoju kilu i kukajući kao baba, pao u blato, »da ga je ubila ova ruska svinja, a on je htio da spasi Rusa od kolere i da ga napije iz svoje čuturice kuhanom vodom«, kad je pao metak, a Sibirjak se istoga trena isto tako smotao kao lutka i pao u blato, pao, kao što kaže Dante, kao mrtvo tijelo.

— Tu su se našla dva svijeta, dva naroda, dvije civilizacije, i, eto, dok naš madžarski seljak hoće da se odrekne svoje vlastite čuturice u ime higijene, onaj tamo Azijat nema druge misli nego da ga ubije, objašnjavao je Kamilu kao ađutantu Armijske Grupe madžarski kadetaspirant u povišenom raspoloženju samu scenu, pošto je naredio da preostalu rusku bagažu vežu žicom kao bijesne pse.

— A vi mislite da se ovdje, s ove vaše strane, radi o višem tipu civilizacije, kadet, što, ova vaša civilizacija, ta je višeg tipa, to ste htjeli reći, a onaj tamo platio je glavom ovu vašu civilizaciju!

— Kako to mislite, zbunio se kadetaspirant, svakako, naš madžarski vojnik pokazao je najviši stepen humanizma spram ovog sibirskog divljaka, a to, uostalom, ne treba dokazivati, s time se susrećemo na svakom koraku, zar ove zvijeri nisu stigle kao »oslobodioci svoje slavenske braće«, dakako, panslavizam,

carstvo, mir, blagostanje u ime njihove carističke civilizacije, a eto što od toga nastaje, tatarski kriminal!

Sluša Kamilo naivnog žutokljunca kako deklamira najbanalnije fraze iz najbanalnije štampe, ,,a iznad ove gomile zaklanog ljudskog mesa, što preostaje: grobovi, groblja, svježi, rosnatom kišom natopljeni blatni grobovi iz kojih proviruje tu i tamo po koja čizma, po koja sagnjila ruka, spaljeni krovovi, smaragdnozelene livade, blatne vode, kuga i kolera, dvije civilizacije, a ovaj madžarski maturant je u ovome momentu predstavnik »Evrope protiv tatarskog panslavizma«", i tako, kružeći u mislima u jednom te istom krugu, javila se Kamilu spontano misao, ,,kako bi bilo da povuče revolver i da ustrijeli ovog madžarskog glupana, sada, odmah, na ovome mjestu, bez jedne jedine riječi, a to bi bilo najinteligentnije, jer još večeras, tu bi se negdje kraj potoka, pod vrbama, smirio u blatu, i tako bi logično pala zavjesa nad ovom bezglavom glupošću".

— Kako da vam objasnim, kadet, vi ste balavac, vi pojma nemate što su međunarodnopravne konvencije, ženevska konvencija je kodificirala postupak s ratnim zarobljenicima, razumijete li me, glupane, onaj koji je opalio metak, a to ste, glupane, bili vi, treba da odgovara pred ratnim sudom, razumijete li me, vi, čovječe, kao »reprezentant višega tipa zapadnoevropske civilizacije«, vi ste kriminalac, i neka vas đavo nosi, da vas ne vidim, prijavite se sami svojoj diviziji, neka vas oni hapse, ako misle da je potrebno, idite do đavola!

Kada su u sivom sumraku ulazili u Wilanów Lodomierski, primijetio je Kamilo pred crkvom, na Glavnom Trgu, na lipi neko truplo, a kako se sada, u noći, našao pred portalom Bernardinaca, zaputio se spram lipe.

— Tko tu visi, zapitao je stražu pod lipom,

— Ne znam, jedna gospođa.

Doista, bila je »jedna gospođa«, u sivom engleskom kostimu, u crnim francuskim cipelicama, sa svilenim crnim šeširom, u

glacé–rukavicama svijetle breskvine boje, bijela svilena bluza, perforirana, sa jabotom, »jedna gospođa«, osvijetljena zelenkastim snopom džepne svjetiljke, voštana »gospođa«, toliko bezazleno glupo voštana, kao kazališni trik, suviše voštana, a da bi bila jeziva, panoptikumski smiješna »gospođa«, „mjesto stravično, ova »gospođa« visi blesavo, sasvim kretenski blesavo", pomislio je Kamilo, odbacivši cigaretu s gađenjem, a čulo se kako je zacvrčala u blatu, za nijansu prenervozno.

U tmini, pod zvijezdama, nigdje sjenke, a pod koprenom gluhonijeme srebrne galaksije čuje se iz mraka kako jedan kudrov glođe kost („svježu ljudsku čeljust"), sve prazno, svi domovi, svi stanovi, sva vrata, svi krovovi, svi prozori, sve razvaljeno, sve spaljeno, sve razoreno, sve samo spaljena slama, sve balega, sve smeće, perje, rasparane perine, jastuci, prnje, porazbijani ormari, slatkastognjili vonj konjskih strvina, a prijeko na drugoj strani ulice, na balkonu jedne polusrušene jednospratnice rasvijetljena četvorina?

Prozor ili vrata?

Čudan prizor.

Kuća polusrušena, s rasparanim tavanom, sa karboniziranim gredama pod spaljenim krovom, jedno krilo prepolovljene zgrade oboreno granatama, a drugo čitavo, svježe okrečeno kao kreda bijelom bojom, staklena vrata na balkonu rasvijetljena, idilično, toplo, lirski, portal pod staklenim krovom, bijela lakirana vrata gostoljubivo rastvorena, stubište drveno, svježe lakirane daske sa jeftinim fabričkim sagom, crvenim, neukusnim, fabričkim, ali pravim sagom, zaštićenim svježe opranim, čistim, ispeglanim platnom, sve napeto šipkama od žute mjedi, uredno kao u pedantno čistom hotelu, girlanda od pozlaćenog konopa, sa bogatim dekorativnim resama, penje se uz stube pravilno, po propisu, rododendroni na palieru na međuspratu, zlatnouokvirena ogledala, fantastično priviđenje usred rusvaja pod razdrtim tavanom, pod čađavim, zadimljenim gredama,

spaljenima od baruta i eksplozija, čudna scena od luckastog prizora, u svjetlosti petrolejskog fenjera, u magičnom krugu svjetiljke, sve nestvarno, sve luckasto, više od toga, ludo.

Popeo se Kamilo na sprat, na ciglom popločeni hodnik na spratu, zlatna ogledala sa srebrnim odsjajem amalgama između garavih spaljenih kulisa, kroz koje sa tavana prodire blaga svjetlost zvjezdane noći, a nigdje glasa, a nad čađavim crnim garištem, natopljenim mirisom mokroga dima, zvijezde, nijemi slapovi zvijezda.

Ugledavši u ogledalu bradatu prikazu kako luta tminom signalizirajući svjetiljkom, osjetio je Kamilo kako mu se uznemirilo srce u grkljanu vodnjikavo, kao žaba, kad hoće da izroni iz mutne vode, i tako je glasno zavapio:

— Halo, zar ovdje nema nikoga?

Kratkim staccatom odjeknu Kamilov glas pod gredama spaljenoga tavana, usred razvala od hrpe opeka pod raspuklim dimnjakom, a iz mraka nadvila se nad Kamila gorostasna pojava, kao gorila ogromna, sablasna avet od punjenog ruskog medvjeda, koji, sa ljubaznim negroidnim smiješkom, kao kelner, s ispruženim prednjim šapama servira flašu šampanjca, na metalnoj ploči.

Ugledavši kosmatog nakostriješenog giganta, Kamilu se sledila krv u prvome trenutku, a istog momenta sinula mu je pomisao da bi taj medvjed mogao biti brat jednome od Kamráthovih medvjeda, Cypriana ili Amadea, i ta ga je bizarna pomisao vratila u stvarnost. Pod medvjedom bogato, na ruski način izrezbarena gospodska empire–garnitura, crnolakirana, sa svijetloružičastom presvlakom, prava, originalna salonska empire–garnitura, sa porculanskom zdjelom rascvalih, već pomalo povelih Maréchal Niel–ruža na tronogom stoliću, crnolakiranom, a lijevo, kroz tanku pukotinu, kao u okomitom vatrenom potezu, u punome mraku, narančasti tračak svjetlosti, od uznemirenog pramena svijeće iza vrata neke sobe. Pri-

klonio je Kamilo glavu uz daske, ništa, tišina, a zatim, iza stanke, uz pritajeni dah iz mraka, kao da mu se pričulo ipak nerazgovijetno, prigušeno šaputanje. Pokucao je. Ništa. Tišina. Pokucavši glasnije, zbunjen glasovima iza kulisa, otvorio je nervozno vrata, a u sobi na divanu, u svjetlosti svijeće, sjedi žena u košulji, i jedno muško biće, u tamnom ruhu sa crnom kravatom, kleči pred ženom, zaronivši svojom kosmatom glavom u razotkrita bijela ženska bedra, apsolutno bijela, u punom porculanskom kontrastu nagoga mesa i crne čarape.

— Pardon, oprostite, zbunjen intimnim prizorom, htio je Kamilo da se povuče.

— Ali, molim vas, ništa, samo izvolite, gospodine lajtnante, skočila je žena u košulji, i kako je skočila sa divana, primijetilo se da se u delikatnoj situaciji snašla sa savršenom rutinom, jer se sabrala hladnokrvno, gospodin doktor Hlibovicki i ona intimni su prijatelji, ne smeta ništa, samo izvolite, pojavili ste se kao prvi gost kod nas, i to je dobar znak, počinje život, slučajno smo ostali živi, nismo se mogli nadati, jer to što se oborilo na Wilanów, spram toga je i Sudnji Dan opereta...

— Doktor Jakov Hlibovicki, čast mi je da se predstavim, gospodine lajtnante, osovila se kratkovidna tamna pojava sa kaučuk-okovratnikom, vrativši na svoj nos staromodni zlatnouokvireni cviker, doktor Jakov Hlibovicki, advokat, ovdje, u Wilanówu, ovo je moja djedovska kuća, samo su je Rusi pretvorili u neku vrstu »Više djevojačke škole«, kako vidite, imali smo sreću, kad je sinoć buknuo požar od kanonade, sretan slučaj od katastrofalnog proloma oblaka sa gromovima pogasio je vatru svakako bolje, to jest efikasnije, da tako kažem, nego što bi to bili mogli da učine bilo kakvi majstori vatrogasci, kojih u ovim prilikama i nema, a ova simpatična gospođica je Austrijanka kao i ja, što imam čast da vam se predstavim kao rezervni oberlajtnant od lavovske Landwehrregimente, a gospođica je, dopustite da vam objasnim, jedina učenica ruske »Više djevo-

jačke škole« koja nije pobjegla s Rusima, a to je učinila na moj savjet, mislim, veoma mudro i, mislim, nadasve inteligentno, jer svaka ptica svome jatu leti, a to je, na kraju, i jedino logično...

— A gospođica je Madžarica, upitao je Kamilo svog novog znanca, doktora Hlibovickog.

— A kako znate, gospodine, zar je gospodin lajtnant Madžar, iznenadila se gospođica, još polunaga, u košulji, i istoga trenutka, zaogrnuvši se svilenim kimonom tamnocrvene boje, sa intenzivno žutim i kao široki list lopoča rascvalim peonijama, pružila je svoju ruku ljubazno Kamilu na pozdrav, kao tobože, pardon, ako smo svoji među svojima, kao biva, Madžari među Madžarima, onda treba da se vladamo otmjeno, madžarski, kao što je rekao gospodin doktor, kao ptice u vlastitom jatu...

— Govorim madžarski, kako vidite, nije to važno, čuo sam odmah da ste Madžarica, to se čuje,

— A gospodin lajtnant nije Madžar,

— Studirao sam u Madžarskoj,

— O, pa to je svejedno, Madžar ili Nemadžar, svi smo mi jedno, prijatelji, obradovala se gospođica Aranka, rodom iz Bačkog Kerestura, od majke Madžarice i od oca, nažalost, »Totočke«, kočijaša kod vladike Lopandića, ali je tata poginuo kod Šapca, odmah na početku augusta, četrnaeste, već davno, a mama služi kod jednoga doktora medicine u Subotici, i tako se gospođica poslije svih svojih profesionalnih peripetija nada da će imati prilike da se vrati svojoj mami, u Suboticu, a doista je tako kao što je rekao gospodin doktor, da ga nije poslušala, bili bi je Rusi odvukli kao što su odvukli sve njene kolegice, i bog zna šta bi se bilo desilo, premda se ne može reći da gospoda ruski oficiri nisu bili pravi gentlemani,

— Mislim da se gospodin lajtnant još uvijek ne snalazi, ja sam mjesni advokat u Wilanówu, doktor Hlibovicki, naime, kako da kažem, ovo je moja vlastita kuća, ja sam udovac, moju

su suprugu objesili Rusi, u Gródeku, nasred trga, exempli causa, kao što se kaže, a, eto, od oktobra prošle godine, kako su Rusi uzeli Wilanów, ova moja kuća postala je bordel dvadeset i sedme ruske divizije, i to smo imali čast da doživimo, da se usred moje djedovine sakupilo oko dvadesetak dama, sve iz etablismana lavovskih i stanislavovskih, a bilo je i nekoliko privatnih iz Beča i Pešte, i tako, molim, kako vidite, ovaj ruski carski Veuve Clicquot, kako vidite, i taj je iz Sankt-Petersburga, originalna francuska marka, pa smijem li vas ponuditi, molim vas, gospodine lajtnante, ne ženirajte se, imamo šampanjca još tri sanduka, možemo da iskapimo sve, ako nas veseli, u zdravlje vaše i naše, dragi gospodine, naime, ja i ova dama, nas dvoje slavimo svoju vlastitu pobjedu, ukopali smo se u podrumu, u duboku jamu, i tako, kao dva miša, izvukli žive glave...

Kod druge flaše Veuve Clicquota, doktor Jakov Hlibovicki bio se uzvisio do melodramatskog patosa, da bi se gospodinu lajtnantu prikazao usred ovoga bunila koje vitla narodima kao vihor smećem, »kako se radi o slučaju čovjeka, koji nije ma tko, već spada među koljenoviće, takoreći u elitu narodne inteligencije, i to ne samo u lokalnom, vilànuvlodomjèrskom smislu, jer on je unuk slavnog narodnog pjesnika i rusinskoga barda Antonija Hlibovickoga, koji je već Tridesetih godina prošloga stoljeća bio pokrenuo slavni rusinski almanah *Rusalka Dnjistrovàja,* a njegov pokojni otac Gedeon surađivao je sa Marcijanom Lukašèvičem u poznatim časopisima *Večernjici,* u *Meti* i u *Njivi,* tim slavnim književnim međašima rusinske književne kulture«.

— Doktor Jakov Hlibovicki je austrijski rezervni oficir, oberlajtnant Landwehra, kao što je već imao čast da se predstavi, ali on je istodobno i austro-rusinski legionar, u činu kavalerijskog pukovnika, beskompromisno stopostotni austrofil, a isto tako beskompromisno stopostotni polonofob, Rusini se,

naime, ne daju proždrijeti od Poljaka, ali ni od Rusa, ni od Madžara, velike ribe jedu male ribe, dakako, ali i mala riba ima od vremena na vrijeme pravo da pojede veliku, to je logika stvari, Rusini nisu Ukrajinci, Ruteni nisu Rusi, Rusini su Huculi i nikada ne će ni za živu glavu pod mitru Moskoviję, ali isto tako ne će ni pod Panjstvo Krakovjàka, bečkih grofova, der Herren Polen aus der Polakei, a bogami ne će ni da budu kmetovi madžarski, Rusini se bore kako umiju, na život i na smrt, uostalom, doktor Hlibovicki obratio se Kamilu, takoreći neposredno kao krigskameradu, ako je gospodin lajtnant izvolio izjaviti da je »madžarski student«, znači, gospodin lajtnant nije odgovorio afirmativno da je Madžar, znači, ako gospodin lajtnant prema tome pripada jednoj od madžarskih manjina, ne će mu ova rusinska nacionalistička algebra biti nikakav rebus, jer rusinska situacija neobično je slična hrvatskoj, na primjer, per analogiam, između Talijana, Madžara i Beča, ako ove analogije uopće nešto govore gospodinu lajtnantu, to jest ako je gospodin lajtnant Hrvat, jer, molit ćemo, logično, što znači proglasiti jedan narod od četiri milijuna duša neegzistentnim, da nema vjere, da nema jezika, da nema historije ni geografske baze, kao da naša moderna inteligencija danas ne sjedi u Cambridgeu, na bečkim i berlinskim i američkim katedrama, sve sami ordinarijusi u Grazu, u Berlinu, na Columbia–univerzitetu, elektrotehničari, otorinolaringolozi, filolozi, botaničari, tenori, soprani na Metropolitan–operi, a što se suvremene literature tiče ili filma, na primjer, čitava Ufa vrvi od Rusina, Pola Negri je Rusinka, a imamo mi i futurista, i prevodilaca *Fausta,* Dantea i Baudelairea, naša moderna proza ne zaostaje za Buninom ili za Zamjatinom ili bilo kojim moskovskim ili petersburškim renomiranim književnim imenom danas,

— Poljaci su lude, Poljaci su drski fantasti, Poljaci su megalomani, Poljaci tvrde za nas da nismo još naučili da pečemo ciglu, a ludi Moskovi opet, osim svog slatkog pravoslavnog

pekmeza, ne znaju ni za kakvu drugu duševnu hranu, Madžari nam pale naše staroslavenske knjige, za Madžare je naša ćirilica ruski crimen maximum, Madžari hoće da od nas stvore kalvine, za Madžare smo pravoslavci, a mi smo se rodili pod rimskim barjakom i pod rimskim barjakom treba i da umremo, i tako, između Poljaka i Madžara, jedina naša nada je Beč, i ova naša današnja pobjeda je bečka pobjeda, Aula est pro nobis, osim Habzburške dinastije mi nemamo drugoga kompasa, tertium non datur, i ja vas pozdravljam kao bečkog pobjednika na ovom slobodnom rusinskom tlu i neobično sam sretan, gospodine lajtnante, što smo se našli, svoji među svojima, Slaveni, rodoljubi, Sveslaveni, ako se hoće, ali svatko na svome, a sada vas molim da me ispričate, imam još raznih dužnosti da izvršim, a vi se samo raskomotite, osjećajte se kao kod vlastite kuće, ne ću vas više smetati, oprostite mi, bilo mi je zaista drago,

— Pardon, molim vas, oprostite, da mi ne odete, interesira me tko je objesio onu ženu, tamo, na trgu, ispred bernardinskog klaustra, i zašto baš ispred same crkve, kad ste već tako ljubazni, možete li mi odgovoriti, ona žena, tamo, na lipi, pred crkvom, ono je neka građanska gospođa, u posljednjem trenutku rastanka, kada je doktor Hlibovicki bio već takoreći na vratima, Kamilo nije mogao da se svlada a da ne zapita čovjeka kakav je to naročiti slučaj bio da se tako drastično postupilo.

— Ah, da, da, to je gospođa Valerija Maciejowska, udovica lavovskog advokata doktora Sigmunta Maciejowskog, koga su Rusi strijeljali 1914, odmah na početku, a nju su jučer poslijepodne, još prije vašeg dolaska, objesili gospoda oficiri od divizije generala von Linzingena, gospoda od pruske kraljevske garde, sve lege artis, dakako, poslije pravilnog suđenja, sve po pozitivnim zakonima statarijalnog postupka, poslije rasprave, na temelju smrtne osude komandanta divizije...

— Razumijem, lege artis, razumijem, sve se smrtne osude vrše uvijek lege artis, ius gladii, dakako, po pozitivnim zakonima, ali, ako vam ne dosađujem, zašto je izrečena tako drastična

osuda, mislim, koji je bio neposredan povod ovom statarijalnom postupku, jer, ipak, žene se ne vješaju javno, takoreći, svakodnevno,

— Zbog špijunaže, gospodine lajtnante, objesili su je kao rusku špijunku, sasvim normalno, logično, ogradio se doktor Hlibovicki hladnije nijansiranim tonom, jer je ovo Kamilovo pitanje bilo već bacilo političku sjenku između jednog i drugog Kriegskamerada, a, osjetivši to veoma precizno, Kamilo nije htio da ustukne nego je produžio dalje, da bi naglasio kako ne spada među one austrijske građane koji uzimaju da je logično i normalno da se pred crkvom vješaju žene kao špijuni.

— Oprostite, doktore, nije mi jasno, muža joj strijeljaju Rusi, a ovu damu vješaju Prusi kao rusku špijunku, stvar je i suviše zagonetna, a da bi bila jasna,

— Kako, to ni ja ne znam, oprostite, kako da znam, to je uostalom njena stvar, objesili su je kao metresu ruskoga generala, komandanta, koji je opet povješao masu našeg svijeta na istoj lipi, a pri tome je ova mnogopoštovana dama svojim šarmom igrala prilično fatalnu ulogu, što uostalom nije nikakva tajna, to je publique, to se smatralo nekom vrstom antirusinske demonstracije s njene strane, nije se to tajilo, jer, ako baš želite da znate, ova dama lično je odgovorna za dvojicu mojih kolega, za doktora Antonija Barvinskoga i doktora Kornela Ohonovskoga, da su ta dvojica omastila konop, to znam pouzdano da su bili kandidati ove dame, prijavila ih je da su sa nekim Stefanom Stockim organizirali atentat protiv Velikoga Kneza, što je bila čista fikcija, dakako, uostalom, oprostite, ne znam, kao što sam već bio rekao, nije mi poznato, ali što se mene tiče, ja sam, vidite, uvjeren da je madame Maciejowska agent Piłsudskoga, ona je stopostotna Poljakinja, šovenka, ona je mrzila sve što je rusinsko i ona je u tom smislu i bila aktivna, ona, sa svojim ruskim komandantom, to su naši paradoksi, gospodine, eto, tako je, to je specificum naših rusinskih prilika, jer Piłsud-

ski, a to Beč ne vidi, ne ratuje za habzburške barjake, a to će se slijepoj Austriji danas ili sutra, pazite dobro, grdno osvetiti,

— Pa da, dobro, ako su vaše pretpostavke točne, dobro, ali, molim vas, bilo bi logično da je žena pobjegla s Rusima u tom slučaju,

— Nije ona ostala ovdje, gospodine, od svoje vlastite volje, ulovili smo je, to jest, uostalom, prekinuo se odjednom doktor Hlibovicki grubo, osjetivši da se zaletio svojim veličanstvenim pluralom i da je tako priznao da je i on imao čast da sudjeluje u toj plemenitoj raboti, to jest, uostalom, s vašim dopuštenjem, nemam vremena, oprostite, doviđenja, nadam se da ću vas još imati čast pozdraviti, ako ne, želim vam sve najbolje, mnogo sreće, Bog vas čuvao, vi ste se jučer ovdje usred Wilanówa pojavili kao arkanđeli, da, upravo kao arkanđeli, direktno od samoga dragoga Gospodina Boga, još jedamput, pozdravljam vas, hvala vam, da kojom nesrećom niste stigli u posljednjem momentu, đavo bi nas bio odnio...

Kada je doktora Hlibovickog već nestalo, prisjetio se Kamilo da se prikaza sa tvrdim okovratnikom od kaučuka rukovala lijevom rukom, a desni rukav da se čovjeku klati prazan, zataknut u džep.

— A gdje je doktor izgubio ruku, zapitao je gospođicu Aranku,

— Ne znam, on je legionar, amputirali su mu ruku prije pola godine, rastrgala mu je bomba desno rame,

— Molim vas, možete li mi reći šta je gospodin bio za ruskog virtšafta, zapitao je Kamilo Aranku, koja, sva u mislima zaokupljena otčepljivanjem jedne parfemske bočice, iz kutijice pojastučene tamnozelenim baršunom, kao da je prečula ovo pitanje i zbunjeno podigla glavu, odgonetnuvši u posljednjem tek momentu da je ovo neugodno pitanje upućeno zapravo njoj lično.

— Ah, da, za gospodina Alfonsa pitate, pa da, naš gospodin Alfonso bio je direktor ove ruske »Više djevojačke škole«, direktor, no on je zaista veoma pristojan gospodin i njemu imam da zahvalim što sam ostala živa, jer je netko donio glas da su sve kolegice stradale od mine.

Kamilo se prošetao sobom.

Na naslonjačima, na komodi, na stolovima sa staromodnim petrolejkama, kao u teatarskoj garderobi, svileni kimoni, snopovi svilenih ženskih čarapa u raznim bojama, hrpe srebrnih i zlatnih balskih cipela, parfemi, konjak, likeri, rekvizitarnica ruskog divizijskog bordela za gospodu više oficire, a u jednoj niši, u stijeni do prozora, diptih od slonove kosti, kao ikona, filigrana varijanta Herodijade sa lijevog krila oltara Svetoga Florijana Krakovskog.

Crvotočna, stara, poluspaljena pergamena u svinjskoj koži: »Hristos Pashòn, Verše s tragèdii Hristos Pashòn«, grčkim slovima, iz djela *Lvòvskaja litopis,* i staro cambridgesko izdanje Novoga Zavjeta iz god. 1642, *Ex Interpretatione Theodori Besae Impressa Cantabrigiae A. D. 1642*, i tako, listajući pljesnivom hartijom, Kamilo se vratio u naslonjač, izgubivši se u apokaliptičkim fantazmagorijama:

Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem et cornua decem, et super cornua ejus decem diademata, et super capita ejus nomina blasphemiae. Et bestia, quam vidi, similis erat pardo, et pedes ejus sicut pedes ursi, et os ejus sicut os leonis. Et dedit illi draco virtutem suam et potestatem magnam. Et vidi unum de capitibus suis quasi occisum in mortem; et plaga mortis ejus curata est. Et admirata est universa terra post bestiam. Et adoraverunt draconem, qui dedit potestatem bestiae; et adoraverunt bestiam, dicentes: Quis similis bestiae? et quis poterit pugnare cum ea? Et datum et ei os loquens magna et blasphemias; et data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen ejus et tabernacu-

lum ejus, et eos, qui in caelo habitant. Et est datum illi bellum facere cum sanctis, et vincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum et populum, et linguam et gentem; et adoraverunt eam omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in Libro vitae Agni, qui occisus est ab origine mundi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captivitatem duxerit, in captivitatem vadet: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. His est patientia et fides Sanctorum.

— Moliš se bogu, je li, bojiš se umrijeti, dragi, prekinuo je Kamila u lektiri lirski prizvuk Arankinog glasa, koja se klečeći pred njim, priljubivši se glavom uz njegovo bedro, spustila do koljena, milujući svojim podbratkom Kamilove noge kao pseto kad se umiljava gospodaru, tražeći žaludu njegov pogled. Mazeći se tako oko Kamilova koljena, ona je kažiprstom svojim razotkrila rupu na koljenu od breechesa, i tek kad se dotakla prstom gole kože, osjetio je Kamilo da je negdje razderao pantalone. Pod Arankinim prstima osjetila se brazgotina od rane pod desnom kalotom zgloba, i njoj se, dodirujući svojim prstom duboke pukotine u mesu, steglo srce od samilosti.

— O, pa ti si ranjen kao sveti Sebastijan, i šta te tjeraju dalje po ovim ludim bitkama ove svinje, mjesto da ti se klanjamo kao svecu na oltaru, pa ti si mučenik, a oči su ti tople kao kakvom maturantu, kad si posljednji put spavao sa ženom?

Nasmiješio se Kamilo djevojci ljubazno i, uklonivši Sveto Pismo lijevom rukom na divan, on je s obje svoje ruke uzeo Arankinu tanku glavu u školjku svojih toplih dlanova, osjetivši pod prstima oštrinu njene kose kao oštrinu oštrih struna, on je usnom dodirnuo njenu bogatu tamnu, mirišljivom ambrom natopljenu frizuru, tako opojno gustu, tako čulno omamnu kao što su bili mirisi starinskih hrastovih ormara njegove babe Barbare, u zdenčajdvorskim sobama. Arankina Cléo de Méode–frizura bila je oštrom stazom razdijeljena na dva bogata masna krila od mirišljive melase pramenova i, prateći razdjeljak masne

strune preko tjemena i niz vlažno, rosnato meso tankoga vrata pod kosom, Kamilovi prsti skliznuli su ispod atlasa niz hrptenicu, kao preko klavijature, preko svih kralježnjaka do posljednjeg pršljena iznad guznog žlijeba, slavnog klasičnog pubertetskog dokaza darvinističkog, da se radi o majmunskom repu, o repu našeg brata orangutana, da smo svi zapravo čimpanze, da je život još uvijek zbrka usred tropske prašume, i tako je ostao u toplom majmunskom klupku sve dok se nije u ovoj fantastičnoj sobi javilo ogromno bernardinsko zvono, odjekujući iznad spaljena tavana i karboniziranih greda nad otvorenim stropom plavog svilenog jutarnjeg neba, kao luda i pijana halabuka đavolskog gvozdenog kazana pod udarcima samog Hefajsta.

Svitalo je svileno lipanjsko jutro, a kroz otvorena vrata balkonska čuo se zveket oružja, čelika i truba, topovskih točkova i potkova, rzanje konja, pokret bakandža, dovikivanje ordonanaca, bilo je kasno. Četiri sata i petnaest minuta. Pretrčao je preko Ryneka, gdje su se na fontani prali konjanici, jedan ordonanc polijeva svog golog oficira vodom iz gumena lavora, a gospođa Valerija Maciejowska kao da se preko noći produžila za nekoliko centimetara, te vrškom svojih francuskih cipelica tek što ne dodiruje mokru travu.

Ispred bernardinske porte bataljonska pratnja komandanta Armijske Grupe generala kavalerije Olivera Martinenghija stajala je u masi spremna za pokret, i petnaest minuta kasnije, na konju, na obroncima iznad Wilanówa Lodomierskog, bacivši pogled na spaljene krovove i zvonike grada u dolini, Kamilo se oprostio od djevojke, koja je ostala da spava mirnim i dubokim snom umornog i lijenog tijela, neuznemirenog nikakvim suvišnim glupostima.

„O, pa danas je nedjelja", pomislio je Kamilo, listajući u kožu uvezanim minijaturnim džepnim kalendarom što mu ga je bila poklonila na Silvestrovo gospođica Tommaseo, kad su

dočekali Novu Godinu u »Hungariji« a on je u jedan sat i petnaest minuta po ponoći prvim novogodišnjim bečkim vozom otputovao u Ungarisch–Weisskirchen, gdje se sutra javio kao regrut na službu. A zatim je stigla vijest od gospođe de Szemere da je gospođica Tommaseo umrla, talentirana djevojka, poetesa, mila djevojčica, i kakav to Saturno ždere ljudske egzistencije i zašto? Ručali su zajedno u tetenjskoj Čingilingi–čardi, a poslijepodne, na povratku, svratili su u Plebaniju da se pomole za svoje grijehe, što su ih počinili ove godine, kao što je bila izjavila gospođica Tommaseo na portalu stare čađave crkve. Ušli su u crkvu, bila je prazna, i smjestili se u klecalima za prelate kod glavnog oltara, a djevojka je melankolično ušutjela, sklopivši ruke.

— Vi ste religiozni, prekinuo je Kamilo dugu šutnju indiskretno, pomalo nervoznim tonom čovjeka koji to očito nije i ne želi biti.

— Ne, nisam, ali ispitujem svoju savjest,

— Neka ispituju svoju savjest oni kojima savjest nije čista,

— A vaša je čista?

— Mislim da ne bih imao razloga da tvrdim protivno,

— A to vi samo mislite, gospodine, i uopće ne volim ljude koji se smatraju bezgrešnima,

— Ne sjećam se što bih imao da se ispitujem, nisam ništa zgriješio,

— Kako da niste, sami ste mi pričali da niste stigli da pozdravite svoju gospođu majku na samrti i da se osjećate krivim, a motiv zakašnjenja, mislim, pardon...

— Pa kriv sam i nisam, i da i ne, objektivno možda, ali subjektivno zaista nisam imao pojma da se radi o agoniji, dakle opet i nisam kriv, jer mama mi je pobolijevala godinama, nitko je nije uzimao ozbiljno, smatrali smo je hipohondrom, no, bez obzira na motive ili na banalnost mojih motiva, ne znam što ste htjeli time da kažete?

— Svejedno, ništa, a, zatim, zar nema baš doista ničeg što biste na ispovijedi trebali da priznate?

— Koliko znam, ničeg,

— A zašto ne ćete da odgovorite Ani Borongay na njeno posljednje pismo?

— Da, molim vas, zar nemar u korespondenciji spada isto tako u grijehove, to nisam znao, i što bi još bilo da se prizna, mademoiselle la confesseuse?

— A zatim, zašto ne ćete da mi priznate da me volite?

— Ženka, čujte, molim vas, vi znate, nemam što da vam priznam, draga,

— Ne, ne, vi ne ćete priznati da me volite, a ja to ne tajim. Znate li kako Talijani očituju svoju simpatiju, ti voglio bene... ti voglio bene, ponovila je gospođica Tommaseo i kao pseto priklonila glavu na Kamilovu ruku, a njena bogata kosa, prelivena preko klecala, zamirisala je mirisom orijentalne ambre.

— Čujte, Ženka, vi znate, što se gospođe Borongay tiče, nisam joj odgovorio i ne ću, a u ovoj drugoj stvari molim vas...

— To je od vas neinteligentno, poslije njenog pisma, gospođa Borongay nije ma tko, vi znate da je ona...

— Ženka, dopustite da vam kažem, ako je vaša fraza abbiamo riso a crepapelle bila ikada na mjestu, to je u ovome momentu, kad mi jedna šarmantna dama zanovijeta zašto ne odgovaram na pisma jedne druge žene koja postupa sa mnom kao sa kanaljom, je ne doutais qu'elle me trompait, mais j' ai voulu en avoir le coeur net,

— A po čemu, na temelju čega, molim vas, samo zato jer je otputovala u pratnji jednog svog trabanta, pa gospođa je okružena svojim adoratorima trajno, i osim toga...

— Pa da, pa da, »i osim toga«, dakako, to je sve lijepo i logično, ali što se vi zbog toga nervirate, Ženka?

— Ja znam, nije mudro, Emerički, ali imam potrebu da vam kažem, vi znate, Joja je moj fatum, ali, vidite, da je prisutan,

rekla bih mu: ti si magare, ti si upropastio svoju ljubav, idi do vraga, ne volim te više, volim drugoga... a ovako? Imate pravo. Ništa... Boli me glava, popila sam suviše onog maraskina, a volim maraskino, to je moj liker, i, uopće, lijepo je bilo u onoj vašoj čardi, hvala vam, ne ću to zaboraviti, idem da se odmorim, vi putujete, kada, poslije ponoći, dobro, bit ću u »Hungariji« u devet i otpratit ću vas na kolodvor, hvala, oprostite, doviđenja, ustala je i iz svog malog astrahanskog mufa izvadila maramicu, šmrcnula diskretno kao da će joj kapnuti suza, obrisala nos, a zatim, namjestivši maleno ogledalce iz torbe na klecalu kao na toaleti, napudrala svoje lice i nestala preko prazne plebanijske crkve između klupa i klecala brzim korakom.

Kamilo je zapeo u klupi pognute glave kao da se moli bogu, kad ga je probudio štropot, kao da je preko saga skočio miš, i, podigavši pogled, ugledao je jednog malog dečka u crvenoj sutani sa bijelom roketom, gdje u ulozi sakristijana pali svijeće na božićnom drvcu u lijevoj kulisi glavnoga oltara.

„To se sprema scena za večernje silvestarsko Tebe Boga hvalimo, sa blagoslovom", pomislio je Kamilo i zaputio se spram porte.

U sedlu, sagnut spram tople konjske vratine, kada se kolona penjala uz blago ustalasane obronke, na razmaku od osam do dvanaest kilometara od infanterijske krvave gužve, koja se u oblacima baruta talasala amo–tamo na obali velike razlivene vode u daljini, u punom sunčanom sjaju, Kamilo se izgubio jadikujući u mislima kako je glupo da je ova draga djevojka umrla. „Glupo je i nije, jer bila bi se stvorila zbrka oko Joje, a on se Joji zakleo na vječitu vjernost: Allons enfants... Joja je napustio tu djevojku, istina, uostalom, istina je i to da je Joja nije napustio, ali djevojka se smatrala slobodnom, svejedno, danas više nije živa, a i Joja je možda mrtav, i kakav to đavo

upravlja ovim svijetom te je sve blesavo kao i ona kanonada tamo na obali velike rijeke.

Da nema ove glupe grmljavine tu oko nas bilo bi tiho nedjeljno jutro, s oblacima bijelih latica od akacija koje na blagom lahoru prelijeću preko livade kao snježna koprena. Zemlja, akacije, čista nebeska rosnata trava — dolce far niente — na prvim toplim tracima lipanjskoga sunca, a ovdje u grabama od svježe razrovane blatne i kao grob teške zemlje iza palisada zijevaju topovska ždrijela od osamnaest centimetara kalibra. Čuče ovi demonski glomazni gvozdeni lonci s ispruženim nabreklim vratinama, apokaliptički zvjerovi i razjapivši svoje gubice, osjeća se kako podmuklo reže na one bijedne ruske mrave što se u dalekoj perspektivi bakću sa svojim čamcima kao slamčicama oko velike vode."

General kavalerije Martinenghi sjahao je prebacivši lijevu nogu izazovno, upravo jogunasto preko konjske glave na džokejski način, i probatrgavši svoja koljena i laktove dva–tri puta poslije malog i velikog čučnja, on je poznatom kavalerijskom gestom poravnao svoje breechese, skinuo crni stakleni kolutić sa lijevoga oka i maramicom otro praznu rupu upaljenu od suza, a onda vrativši monokl u mrtvo oko, kažiprstom dozvao ordonanca da mu doda durbin. Kružio je dalekozorom po panorami nekoliko trenutaka, dodavši ga zatim mehanički nekome, svejedno kome, nekome tko je u tu svrhu tu prisutan da ga primi i, mašivši se ljevicom svoje doze iz džepa na stražnjici, zapalio je prvu jutarnju cigaretu.

— Jesam li vam rekao, Pichler, gospoda su napustila Gródek Jagiellonski bez pucnja, kao što se moglo predvidjeti, gospoda pale liniju Grohovce — Lipnik — Dnjestrovsk, znači, njihove prve linije bit će kote 273 — 264 — 205, kao što se matematički moglo već unaprijed znati, razumije se, kad bismo mogli pretpostaviti, što, nažalost, nije slučaj, da postoje neke metode logičnog načina razmišljanja, to jest da su naša gospoda u

operativi uopće sklona bilo kakvim sugestijama zdrave pameti, no, dakle égal, to je sada već savršeno bespredmetno, jer da smo sinoć krenuli na Gródek, jutros bismo dakako bili već s onu stranu vode, Martinuzzi!

— Tu sam, ekscelencijo, javio se pukovnik artiljerije Martinuzzi iz grupe oficira i, pristupivši na propisani razmak od tri koraka i zveknuvši ostrugama, sa rukom na pozdrav, ukočio se pred komandantom.

— Pa dobro, Martinuzzi, a što mi zapravo čekamo?

— Čekamo, ekscelencijo, da nam jave da počnemo,

— Ali, molim vas, Martinuzzi, kvač, a tko da nam nešto javi, da nam jave, oni seronje da nam jave, a što da nam jave i zašto, kada, gdje, nama da jave, molim vas, pa one bluze uopće ni pojma nemaju gdje im stoji glava, gledajte onamo, između kote Trzye Kroli i Hmelnik, pa zar ne vidite, gospoda boljari ondje grade svoj most, kao da nas uopće ovdje i nema, hoćemo li sačekati da se gospoda sjete da mostovi obično služe u neku određenu svrhu, to jest da bi gospoda mogla da prijeđu preko vode nesmetano, a da ih nismo ni pokvasili, Martinuzzi, ja se vama čudim, gdje su vam elementi?

— Pa imamo elemente, ekscelencijo, još smo ih sinoć razradili, sve ide po planu!

— Kao na randevuu?

— Po planu, ekscelencijo,

— Samo pazite, da taj naš randevu ne bude manqué, no, dobro kolika je distancija Trzye Kroli — Hmelnik?

— 7400,

— U redu, izvolite, molim, onda dajte, Martinuzzi, nema smisla čekati, coraggio, signore!

Promatra Kamilo pukovnika Martinuzzija kako raportira Komandantu elemente na distanciju od sedam kilometara i četiristo metara do Gródeka Jagiellonskog, „a to je bila garni-

zona onog peštanskog fijakera košutovca, koji ga je vozio na Čingilingi–čardu onoga dana kad je prvi put objedovao sa gospođicom Tommaseo u »Hungariji«, kad mu je ona govorila o violini, a govorila je o violini zaista pjesnički, sada je mrtva, kosa joj je mirisala na biblijsku pomast, Plebanijsku crkvu napustila je veličanstveno, a oni svodovi sinoć u samostanu bili su pljesnivi, i podrum, i čitava zgrada, i crkva, sve je to vonjalo na memlu, i gospodin Alfonso Hlibovicki, i ruska »Viša djevojačka škola«, i Kamráthov »Cyprian« sa šampanjcem na srebrnoj tasi, i gospođica Aranka, čijeg su taticu raznijele srbijanske granate kao i Jenőkea, kao i Čupu bugarske... Sve pepeo, sve salitra, fosfor, smeće, gnjilež i blato, sve natopljeno pljesnivim mirisima, glupo, ali gvozdeno, kao da se ima izdržati neka perverzna kazna, pred krvničkim tribunalom osuda je izrečena, nema priziva, Ana je otputovala u nepovrat, Jolanda je mrtva, a madame Maciejowska visi pred bernardinskom crkvom mirna, njoj je dobro, a ovaj Martinenghi, tu pred svima, čovjek koji glumi komandanta, Kiklop Polifem, tko je taj čovjek zapravo?"

„Vitak, visok, crn, kosmat od glave do pete, dlakav po listovima i gnjatovima, zapravo čupavko, i prsa su mu dlakava, te bi mogao od svojih dlačica na prsima ufitiljujući ih da frče brčiće što obično i čini, milujući i gladeći dlanom svoje desnice lijevu sisu iznad srca i tako kolutajući desnicom oko kažiprsta namata svileni prstenak od dlačica, omata ga čas oko kažiprsta, a čas oko srednjaka, i tako, eto, stoji tu pred svojim topovima i oficirima sasvim miran, atletska figura, koja još uvijek trenira, te iz jutarnjeg sna ustaje sa svoga ležaja na rukama da bi se naglavce prošetao sobom od kreveta do prozora pa natrag, a kad stegne ramena užljebljuje mu se koža oko hrptenice pod plećkama tako da lopatice plastično nabubre kao anatomski ocrtane. Zapravo dobar egzemplar ljudske vrste, klasičan model sa naglašenim mišičjem na stegnima, a naročito na bicepsima,

obrazi suvi, koščati, upali, plemenito izdužena, lijepa, dostojanstvena, harmonična pojava, pogleda bistrog, kao igla oštrog, a iz zjenice mu bije mačja vatra fosfornozelenkastih plamenova. U Martinenghijevim očima paluca tajanstveni oganj u irisu, te ne bi čovjek vjerovao da ovaj muški glas promukao i hrapav od dima i rakije koji odzvanja kao odjek grubog i mrkog duha može da se u jednom jedinom trenutku oboji toplinom, da se izmijeni u tonu i iz grube i odbojne skale prijeđe u umiljatu i sentimentalno toplu intonaciju, te se nije, zaludu, ovaj tajanstveni čovjek, kao dječačić, kostimirao u ženskinje na pokladama. Krije se nešto u tom čovjeku od bastarda, od transvestita. Ruke su mu feminine, mekane, bijele, marcipanske, kao napudrane, pomadom izmasirane, a kada nišani stoji sigurno. Osjeća se kako stoji na gvozdenim nogama, a kada puca iz revolvera, svakim metkom lomi pobodeno koplje od barjaka, od šiljka do zemlje (na ruskim pozicijama), tako mu je ruka sigurna kao od čelika, ova ženkasta, topla, mekušasto pojastučena ruka, u svakom slučaju zagonetna pojava te nije čudo da čovjek važi kao osvajač ženskih slabosti po svim garnizonama, bez obzira na socijalno podrijetlo i na pozive mnogih dama, među kojima je (po svoj prilici) bila i njegova pokojna mama, šarmirana ovim velikim glumcem, iz koga zrači opasna jaguarska snaga."

„I Martinuzzi je dobro građeno, mišićavo muško biće; suhi, od vjetra i kiše izbrazdani obrazi, pravilno rezano lice s oduljenom prednjom čeljusti, boje preplanule suncem i karpatskim vjetrovima, suhonjav gorštak, Transilvanac, Rumunj, tanke stražnjice koja nestaje u širokim breechesima, nosine poprilično orlujske, pomalo ciganski naglašene, očiju sitnih kao dvije crne bube, dva staklena dugmenceta. Tamne Martinuzzijeve, ognjene, blistave oči, kao crni biser crne oči, zapravo pasje oči, samo se krijese, prazne oči, ne govore ništa, a iza tih očiju i nema ničeg, čelo mu je blijedo, visoko, tvrdo, pod gustim pramenovima svilene kose, nije po svemu ispavan, i taj bistri,

doista mudri i u svojim pogledima i uvjerenjima čvrsti čovjek vlada se pred svojim komandantom kao pred krotiteljem prestrašena mačka, velika cirkuska mačka koja se kreće po propisima dresure i kao da strepi pred korbačem u ruci Martinenghijevoj, a Martinenghi i jeste dompteur, to je veliki krotitelj, on provodi sve ovo što se zove »politika drugim sredstvima«, a toj se »politici drugim sredstvima« i sam pomalo ruga, a tu »politiku drugim sredstvima« sprovodimo svi mi, ti i ja, ja i ti, i ti si onaj koji sprovodiš tu politiku u gužvi mesa i kundaka, jer ipak je to važno da su nas bacili u ovu gužvu, a sada imamo da se koljemo, nož na nož, bajoneta na bajonetu, bajoneta, to je »der ganze Man«, kao što je izjavio netko sinoć u menaži, a i Čupa je mrtav, i što je već bila Bregalnica spram ove ludnice, dječja igra, i tu, čini se, preostaje još samo jedna jedina formalnost, predati se na milost i nemilost ovim ždrijelima, ovom barutu, ovim dompteurima, izgubiti glavu, pokloniti se ovim vračima, njihovim noževima i iglama, njihovoj nemilosti, bez narkoze, gospodo doktori, izvolite, režite nas žive, mi smo prljavi u prljavom suknu, mi smrdimo u smrdljivim prnjama i čarapama, mi smo gubavi, svrabljivi, mi smo spavali s jednom učenicom »Ruske više djevojačke škole«, a i to je bila tjelesna, skandalozna, više–manje ljubavno–higijenska gimnastika, idiotska, i jedino što nas još drži na životu, to nije samilost spram Martinuzzija nego spram ovih konja i njihove pasivne melankolije s kojom nas promatraju, pitajući nas i snebivajući se — kako je sve ovo, što mi radimo, ludo... Međutim pukovnik Martinuzzi nije čovjek bez duha, upitao ga je neki dan:

— Čujte, Emerički, znate li kako Rusi zovu asfaltirani trotoar? Ne, molim vas, »mostovaja«, da, da, »mostovaja«, i tako je prasnuo u bezazlen smijeh kao dječak, koji se raduje svom spontanom etimološkom otkriću.

— Čujte me, Emerički, kad netko škraba po ovim glupim novinama o »sjajnim pobjedama našeg oružja«, preglupo, pa

zar ovi glupani po redakcijama imaju i najbljeđeg pojma o tome šta znači jad i gad usred ovog blata, šta znači ova galicijska zemlja raskvašena ovim poljskim kišetinama, u ovim poplavama daske su čovjeku jedini spas, i zato Rusi zovu trotoar na gradskom asfaltu »mostovaja«, nije to ni tako glupo, pametniji je ruski narod nego što mi mislimo, moj Emerički."

Za razliku od komandanta, po svom temperamentu Mediteranca, ovaj karpatski Rumunj nije dobar čovjek i kad mu padne mrak od iznenadnog gnjeva, kad mu sijevne nešto u očima kao munja, on može da se preobrazi u neko drugo, divlje, strano lice, i to više nije Martinuzzi, to je netko drugi, opasan, pogan, slijep, zao, okrutan do krvave nepravednosti, da, krvolok, u najbanalnijoj varijanti, krvopija koji može nevina čovjeka da sravni sa zemljom, a da ne trepne. Sasut će još i mrtvome u grlo jedan metak da bi poslije toga mirno zapalio cigaretu. Brz i hitar kao hrt, zamišljen obično i pasivno melankoličan, logičan i strog kao komandant, pravedan u principu, autoritativan, ovaj čovjek može nervozno da se prometne u opasnu zvijer, koja lomi svojim čeljustima kosti jadnih artiljeraca kao da hrska lješnjake.

Promatrajući Martinuzzija kako stoji pred Komandantom, za glavu viši od svoga Komandanta, štreberski ponizno, Kamilu se na momenat pričinio sablasno visokim bićem, koje prolazeći ovim ubogim ukrajinskim selendrama može iz drvenih žljebova na podstrešnicama huculskih koliba da grabi kišnicu šakom i da tako, ispirući svoje obraze i oči, obavlja svoje jutarnje pranje, a Martinenghi je spram ovoga dugonje lijena sibaritska ličnost, čovjek sasvim druge građe, kao da nisu od istoga poziva, general i pukovnik, jedan general kavalerije a drugi artiljerist. Svoga djeda, tršćanskoga profesora klasičnih jezika, strogog i neumoljivog gnjavatora, koji ga je školovao poslije očeve smrti, kad je otkrio svoga unuka gdje, kao statist u Karmeni, pjeva u dječjem koru: »I on će doć' kad straža se promijeni«, dječak je razdražio

do bjesnila, a kad je istraga utvrdila da je njegov unuk s ostalim fakinima takoreći angažiran da pod modrom ponjavom, izvodeći veliki i mali čučanj, glumi ustalasano more pred Liverpoolom, kada plovi Philéas Foggova lađa u *Putu oko svijeta,* stari profesor je rezignirao nad beznadnim slučajem. Godinu dana kasnije Oliver Aldo Martinenghi pobjegao je svome djedu u kadete da bi mogao pušiti cigare, izazovno, pred svojim profesorima, a Martinuzzi hvatao je kao dječak ptice na lijepak i, osljepljujući ih, prodavao na sajmu u Brašovu, gdje su ga smatrali ptičarskim majstorom.

Pukovnik Martinuzzi kvrcnuo je ostrugama i, dotaknuvši s tri prsta rub svoje šapke, mahnuo je lijenom i polaganom kretnjom svoje rukavice telefonistu, jednom stožernom naredniku, neka zvrcne o onu svoju slupanu škrebetaljku, kao da melje biber, da se ovi bijesni gvozdeni zvjerovi otmu od lanca, i da se tihim blagdanjim jutrom prospe suludi lavež Martinenghijevih topova.

Dvadesetak ždrijela stalo je da urla istoga trena i zemlja se počela podmuklo ljuljati pod nogama generalske svite. Uznemirili se konji, uzlepetale se ptice u zbunjenim jatima sa sviju strana, a dolje, nad obalom razlivene rijeke, u dimu baruta i narančastih odsjeva eksplozija, stali su da grme slapovi ognja, da ližu magnezijskim sjajem obasjani gejziri vrele vode, tako da će kiša ovog suludog vatrometa za nekoliko sekunda raznijeti do đavola čitavu družbu ruskih generala, tamo daleko kod vode ispred Gródeka Jagiellonskog, kao jato vrabaca.

Jedan od mlađih artiljerijskih oficira koji je stajao do Kamila, prepisujući na svojoj torbi neke elemente na ružičastoj hartiji sa duplikatom karbonske podloge, upozorio je Kamila lijenom, gluhonijemom kretnjom glave kako se visoko, nad njihovim glavama, okomito, razlijeću tihe bijele lopte, kao bijeli, prozirni, u sunčanoj rasvjeti alabastreno bijeli baloni na staklenoj

modrini, kao bijele ptice koje slijeću tiho, gotovo nečujno, a iz brezove parcele čuje se kako kvrca pucketanje slomljenog granja u znak da je i nad komandantskom kotom 217 počela da škropi ruska šrapnelska kiša.

— Primijetili su nas, ekscelencijo, čuje se iz pratnje glas štabnog šefa liječnika, doktora Emanuela Graetz–Ujváradyja, koji se prvi usudio skrenuti pozornost komandantu na bijele, tako lirski mekane oblačiće dima, koji se rasplinjuju pod suncem kao da su od pamuka.

— O, dobro jutro, profesore, jeste li se ispavali, ja sam zaspao kao top, uopće glupa fraza, jer topovi, kao što vidimo, ne spavaju, milo mi je da vas vidim ovdje, kod nas, divno jutro, od boga stvoreno, dobro je da čovjek udahne malo ozona, to je zdravo, naravno da su nas primijetili, to je logično, za sve igre među ljudima potrebna su dva partnera, u ljubavi, kod karata, i u ratu, dakako, nema artiljerijskog dvoboja, pa čak ni tenisa, bez partnera, to je jasno, a gdje je vaš lazaret i kako to da ste nas počastili svojom posjetom, profesore?

— Ostavili smo ranjenike u samostanu, ekscelencijo,

— A dućan dobro radi, što, sad je za vas sjajna konjunktura, mora se priznati da ona vaša teorija o paralizi nije neduhovita, à la bonne heure, baš sam nedavno čitao da je Cezar bio epileptik, a i s Antonijem kod Farsala nešto nije bilo u redu, kažu da je dobio malarični napadaj, à propos vaše teorije o paralizi, što je s vašim generalskim dekretom, gospodine profesore?

— Ne znam, ekscelencijo, čekam, nadam se, čudim se, ne znam...

— A ja znam, vidite, tko čeka generalski patent, taj ne treba da se skiće po frontovima, taj treba da igra bridge od komandnog korpusa naviše, da ispire zlatne žile starim jarcima i jazavcima,

— A nas su doista primijetili, usudio se izgovoriti Martinuzzi, kada je na dvjesta–trista metara s obronka jedna granata rasparala više od nekoliko tona blata, a ona se lavina od guste melase odronila sa čitavom jednom parcelom breza usred crne čađave koprene dima.

— Oni se upucavaju, Martinuzzi, uzet će nišan za dvjesta metara sjevernije, imamo vremena, festina lente, tako je govorio moj stari profesor Italo Cavalieri, a bio je iredentist, tajnik Društva Dante Alighieri, uvijek bi sarkastično citirao: *Nel fine del cammin di nostra vita, mi ritrovai per una selva oscura...*

Da je profesor Italo Cavalieri sarkastično parafrazirao Dantea, to su na ovom svijetu bile posljednje generalove riječi, a kada se Kamilo vratio k svijesti bez narkoze, bilo je to u krakovskoj bolnici, sa dubioznom dijagnozom da će po svoj prilici ipak, uprkos svemu, ostati na životu, premda je pao zgnječen sa teškim lomovima čeonog svoda, rebara, lijeve i desne podlaktice, zglobova na objema nogama i čitavoga grudnog koša.

Kada se već bio toliko oporavio da je mogao da čuje šta mu se govori, vratila mu je jedna od sestara Crvenog Križa oficirsku torbu za spise sa konceptom nekog pisma, u obliku osmrtnice za vlastitu smrt. To je trebalo biti kao tobože oproštajno pismo s molbom da se pošalje na adresu gospođe Ane Borongay, sa tri slova: p. p. c.

Promatrajući zgužvanu hartiju, perforiranu i uprljanu oksidiranim mrljama krvi, nije se mogao sjetiti kako je to bilo i gdje, i kada je naškrabao vlastitu osmrtnicu, a sumnje nema, rukopis je njegov. Moglo je to biti kada su ga saniteti prenosili već dva–tri kilometra iza pozicije, i kada mu se na momenat kao vratila svijest, a sjeća se da je nešto škrabao kada su saniteti ponovo pali u artiljerijsku vatru, bacivši ga u blato s nosiljkom gdje je i ostao ležeći. Sama parta, međutim, kaligrafirana je

razgovijetnim i čitkim slovima, te se ne bi moglo reći da je ta posljednja poruka pisana rukom čovjeka na samrti.

Statt jeder besonderen Anzeige.
Am 12. juni 1916 starb den Heldentod für's Vaterland der k. u. k. Kavallerieleutnant in der Reserve

Camilo de Emericzi
nach einer schweren Verletzung, die er in aufopferungsvollster Tätigkeit auf dem östlichen Kriegsschauplatze erlitten, beim Transport ins Feldlazarett, einer feindlichen Granate zu Opfer gefallen.

Das Requiem wird an dem und dem Juni um 10 Uhr Vormittags in der Pfarrkirche zu Sanct Marcus in Agram abgehalten.

Agram, den und den.
Camilo de Emericzi, S. M. wirklicher Geheimrat, Sektionsschef bei der königlich kroatisch–slavonischen und dalmatinischen Regierung, als Vater.
Amanda Thery von Adlersberg, k. u. k. Feldmarschalleutnants Witwe, als Grosstante.

Ursula Hussarek–Zavrzal, k. u. k. Infanterieoberstgattin, als Tante.
Um stilles Beileid wird gebeten.

Die Beisetzung des Verewigten findet den... Juni um 4 Uhr nachmittags in der agramer Familiengruft am Mirogoj statt.
P. S. Dem Leutnant in der Reserve Camilo de Emericzi, der schon mit der silbernen Tapferkeitsmedaille erster Klasse und der bronzenen Tapferkeitsmedaille ausgezeichnet wurde, ist für tdpferes Verhalten vor dem Feinde die kaiserliche belobende Anerkennung nach dem Heldentod bekannt gegeben worden.

Kazalo

Amadeo Trupac postaje narodni zastupnik 7
Večera kod starog Kamrátha 40
U sjeni Jolandine smrti 80
»Nejunačkom vremenu u prkos« 116
Zbogom, mladosti 155
Zov carske trube 167
Salto mortale 211
Te Deum za pobjedu kod Przemyśla 268
Bitka kod Gródeka Jagiellonskog 310

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak šesti
Knjiga druga

MIROSLAV KRLEŽA
Zastave

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Reljef na ovitku *Velimir Mačukatin*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb
Tiskanje dovršeno u listopadu 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-167-2
953-150-588-8

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

SVEZAK ŠESTI

Knjiga treća

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

Uredničko vijeće
akademik Ivo Padovan, predsjednik
Vlaho Bogišić, Josip Bratulić, Jelena Hekman,
Davor Kapetanić, Stanko Lasić, Zdenko Ljevak,
Velimir Visković

Glavni urednik
Velimir Visković

Urednik
Vlaho Bogišić

Suradnice
Jasna Bašić
Mirjana Mataija
Vesna Radaković–Vinchierutti

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 400309046

ISBN 953-178-168-0 // 953-150-589-6

ZASTAVE
Knjiga treća

KALVARIJA K. E. GODINE 1914?

ANABAZA KAMILA EMERIČKOG

Isplivati iz masne venozne lokve kod Gródeka Jagiellonskog, na koti 217, i to baš o godišnjici ni za dlaku manje blesavog požara municije na manevrima lipnja 1914, kada se sve do kolovoza one proklete godine doista nije znalo, upravo noćima i noćima nije moglo znati, hoće li mu truplo osvanuti pod kipom Blažene Djevice Lurdske u mrtvačnici na odru (jer je sestra Apolonija Ursula njegovoj napaćenoj duši posvećenu voštanicu danima sakrivala u bogatim naborima svoje tajanstvene crne suknje, uvijek spremna da je pripali svakog trenutka), poslije svih onih luckastih pustolovina na Karpatima spasiti se na ladanjsku terasu, kada se na obroncima Strahinjčice počeo paliti bakreni odsjaj bukovog lišća, protkan pastelnim okerom brezinih koprena, kao da su procvjetale mimoze, značilo je ustati iz groba u doslovnom smislu ove patetične biblijske fraze.

Poslije kalvarije maja 1915, kada je kod Gródeka Jagiellonskog đavao odnio Martinenghija i čitav njegov štab, uvijek još zabezeknut tupim vrtlogom stvarnosti, vratio se Kamilo pod djedovski krov podrovanih živaca: ranjen u najintimnijoj nutrini, lirski bolećiv spram najsvakodnevnijih iznenađenja, zujanja pčela, igre leptira, veličanstveno ustrajnog kretanja mravlje povorke, on je čitav septembar prosanjario na terasi u Maminom naslonjaču, zaogrnut pledovima sve do prvih kiša, kad su se čađave jutarnje magle stale spuštati kao glasnici kasne jeseni.

Promatrajući najnevjerojatnije sunovrate za prokletih četiristo dana svog lutanja, na granici bezdna koji je zinuo pod njegovom tjelesnom pojavom kao mračno ždrijelo, od davnih dana kada se na ovoj istoj terasi spremao da položi privatni ispit za četvrti razred gimnazije, da bi ga u vezi s Jojinim dinamitom prognali preko Drave, odakle se, eto, vratio kao prepečeno meso, u zamkama samih neprilika Kamilo nije uspio otkriti ni jedan jedini, pak ni najneviniji motiv utjehe.

Dvije godine proigrane u lutanju za utvarom jedne, kao što se pokazalo, nadasve drske gospođe, zatim ona blesava eksplozija barutane, pak ova, uvijek još podjednako bijesna krmača od »međunarodne konflagracije«, koju sve bazilike i sve katedre pozdravljaju zvonima i kadionicama kao historijski datum, pak povrh toga još ona mesnica kod Gródeka, pa nedostojno tapirsko roktanje careva i naroda, republika i kraljeva, sve je to djelo blijede i antipatične zvjerke, koja se već vjekovima ponosi kako je ona, između četveronožne zvjeradi na ovoj planeti, jedina »politička životinja«...

Minule su dvije godine kako je poslije majčine smrti, nadmudrujući se ovdje na Ladanju sa svojim gospodinom ocem sproveo u koroti više od četrdeset dana (očekujući Anino pismo), a razmak od onoga mladića, koji svakog jutra priglupo, upravo idiotski očekuje poštu, i ove sjenke od osamdesetpostotnog ratnog invalida, koji tek što je prohodao sa štakama, toliko je fantastičan te nema baš nikakve, ni najmanje mogućnosti da se uspostavi neka izravna tjelesna veza s onim licem.

Planula je na kraju ova bijeda od habzburške panorame sa čitavim svojim panoptikumom nadvojvoda i prinčeva, nestaju pred našim očima schönbrunnska nebesa sa metafizičkim ansamblom bogova, polubogova i svetinja (u čiji su se vrhunaravni smisao usudili posumnjati samo tako prenapeti mozgovi kao što je njegov), a danas, kada se ovo belvedersko ludilo rasplamtjelo do zločinačkog vatrometa, pitanje je hoće li se uopće ikada

više rasplinuti, jer čini se po svemu da se doputovalo do čudnih predjela ništavila: do „nule nulisime"...

Od manevra ungarischweisskirchenske garnizone, kombiniranog sa konjaništvom i artiljerijom, u predvečerje Sarajevskog atentata, pa do peštanskog Te Deuma za pobjedu kod Przemyśla, godinu dana kasnije, sve do bitke kod Gródeka, za četiristo dana ove perverzne igre Kamilo se nekoliko puta susreo sa smrću okom u oko, a da mu ni jedan jedini put nije palo na pamet da bi izdahnuti bilo riskantno. Obratno, slobodan od svake neizvjesnosti, on je dozivao milost Smrti kao melem i uspavljujuću kaplju sna. Dok se smrt, kad je eksplodirala barutana, javila u punom plamtećem dekoru, kao blistavo zasljepljujući proplamsaj, koji je iz azurne vedrine liznuo kao slap vatrenih jezika, sasvim neočekivano, sasvim nepojmljivo, usred bitke kod Gródeka smrt se gasila kao umirući dašak kandila, rasplinjujući se u nedoglednoj noći, kad iz daljine stravično odjekuje brodolomni jauk jedne lađe, koja tone u tmini. Kod Gródeka smrt se polegla na njegovo zgnječeno, gnjecavo tijelo kao rasparana drobina masne pretpotopne nemani; smrt kod Gródeka bila je gruba i neumolna, zagnjurivši ga u smjesu krvavih ljudskih i konjskih crijeva, kad je onaj grumen od moždane sukrvice paučinasto ustrepereno osjećao još samo to kako glibi u gluhonijemo blato. Kad je poletjelo pod oblake nekoliko krovova barutane, kao jato usplahirenih crnih ptica, pod nebom vedrog sunčanog jutra grunula je nad Kamilom bjesomučna kavalkada usplahirenih konja sa čudnom vulkanskom, prijetećom grmljavinom čitave šume kopita, potkova i repova, kada se mesnato klupko konjskog čopora sklupčalo zmijski, da bi se ona gužva od kljusadi pod baterijskom spregom sa topovima i lafetama nagonski otela divljoj kaskadi usplahirena ognja; to je vatreni slap u jednome trenutku proždro svu masu mesa, ljudskih i konjskih utroba i gvožđa,

a zgažena svijest raspuzla se pod kopitima đavolskog galopa kao zgnječeni puž: u samrtnom sklapanju zjenica, u posljednjem hipu prije no što će se spustiti zavjesa pred kobnim, konačnim trzajem u nepovrat, razotkrio mu se u posljednjoj sekundi plavi prostor ladanjskog, mirisom sijena natopljenog ljetnog poslijepodneva, sa plavim pastelnim nebom toplih ženskih očiju, uz daleku muziku cvrčaka.

Dugo je potrajao onaj vakuum pamćenja: od ludog loma, kad je poletjela čitava barutana sa nekoliko stotina tona artiljerijske municije, nije se mogao sjetiti ni jednog detalja, samo to da je, bačen s konja, potrčao da izvuče jednog momka ispod slomljene lafete, kad su stale da eksplodiraju šrapnele na kolima za municiju, jedna za drugom kao da se pale rakete kod vatrometa; pa tek, eto, punu godinu dana kasnije, jeseni Petnaeste, kada se vucarao kao vreća sa štakama, sreo je slučajno u nekoj peštanskoj kavani husarskog narednika Kondora, koji mu se ljubezno javio kao znancu, a odmah se zatim i zbunio, ne naišavši kod Kamila na srdačan prijem.

— Pardon, gospodine lajtnante, oprostite, ja sam Kondor, niste li me zaboravili, Kálmán Kondor, javio mu se narednik već i zbog invalidske solidarnosti, pozdravivši gospodina lajtnanta lijevom rukom, jer mu je desni rukav do ramena visio prazan, zataknut u desnom džepu.

— Bio sam šef magazina rezervne oficirske škole kod Sedamnaeste, narednik Kondor, gospodine lajtnante, ponovio je narednik, smješkajući se zbunjeno što ga Kamilo još uvijek ne prepoznaje: Weiterdienender Rechnungsstabsfeldwebel Kondor, bitte gehorsamst!

— Da, da, pa jeste, kako da ne, Kondor, drago mi je, ali, nažalost, to jest, pa da, svakako, kako da ne, na kraju ipak, da, sjećam se, sreli smo se, ali, oprostite, dragi, ima valjda nekoliko stotina novih lica koja sam sreo za posljednju godinu, nemojte se ljutiti, dragi gospodine, nije Kamilo mogao da se snađe

spram nepoznatog narednika, koji je to na kraju donekle objasnio kao zapravo razumljivu pojavu, sa prizvukom sažaljenja, kako kod ovako teškog invalida pamćenje ne treba da bude baš blistavo, i tako je ljubezno počeo objašnjavati svoj identitet, »kako je on Kondor, Kálmán Kondor, od Sedamnaeste husarske, gospodine lajtnante, stanovao u Arany–Kéz utci, niste li zaboravili, htjeli ste kod nas iznajmiti sobu, bili smo već u pregovorima, ali ste se vi izvoljeli odlučiti za neku drugu kombinaciju, mi, naime, nismo imali kupaonice, niste li zaboravili, pa kad vam se desilo ono čudo s eksplozijom, ja sam minutu–dvije kasnije bio stigao na lice mjesta s eskadronom Ritmajstora Ujváryja, mi smo jahali iza vaše eskadrone grofa Hojosa, a dolje, pod samom barutanom, pod padinom, na cesti, našoj eskadroni je željeznička rampa isprepriječila put, a to je bila naša sreća, jer smo se našli ispod ceste, na serpentini, kad je gore iznad naših glava počela da grmi ona ludnica od tromelfajera, đavo ga odnio, a i nekoliko naših kobila ostalo je ležeći u krvi, ranjen od husara naših, začudo, nije bio ni jedan, a ona dvojica, što im je odnijelo glave, kako je jedna granata bila zviznula, bili su iz eskadrona ritmajstora Amerongea, a, eto, upravo ja sam vas bio izvukao iz one krvi, vi se toga, naravno, ne možete sjetiti, no, bogami, na poštenu riječ, nisam vjerovao da ćete preživjeti, bili ste prosto spaljena krpa, od krvave tkanine, da, oprostite, a tako su i gospoda doktori bili izjavili da ne ćete preživjeti, pa ipak, eto, sve se hvala dragom gospodinu Bogu sretno svršilo, i, ako se pravo uzme, imali ste sreću u nesreći, jer našu Sedamnaestu odmah su sa prvim danom mobilizacije bacili na Dunav, pa onda na Savu, pak nas uvagonirali pod Lemberg, a tamo sam ja, eto, odmah na početku, fasovao svoje, a bilo je i ludo, gospodine lajtnante, bogami, juriš sa golim sabljama na ruskom artiljerijskom strelištu, gdje je, razumije se, svaki kvadratni centimetar bio upucan, što da vam kažem, gulaš od konjetine u dvije sekunde, a vi ste se tako barem onoga vraga oslobodili, hvala Bogu«,

— Da, da, kao što se vidi, prošao sam sjajno, hvala vam, a i vi, dragi, šta je s vama, ni vama ne idu karte?

— Ah, eto, tako, odsjekli su mi desnu, da sijeku ili da krepam, a bolje je i to nego izgubiti glavu, zar nije tako, a, uostalom, mene nitko ništa nije ni pitao, no, međutim, dobro, u redu, obećali su mi švedsku protezu, kažu da švedske proteze rade prosto sve kao normalna ruka, i violina se može svirati, hvala, dobro mi je, za mene je sada ovo sve, nadam se, konačno, valjda ipak svršeno, dodijeljen sam artiljerijskom dépôtu u Vesprimu, sve u najboljem redu, slučajno se baš tako zgodno desilo, stekao sam kuću tamo, ženin miraz, oženio sam se naime po drugi put, druga mi je supruga iz Vesprima, moja prva, pokojnica, izdahnula je baš nekako oko Majke Marije Svijećnice 1913, baš kako je gospodin lajtnant stigao u rezervnooficirsku školu, a ja sam krenuo na Srbiju ravno sa svog bračnog puta, bili smo u gostima kod ženine svojte u Požunu, i tako sam ostavio svatove kad je stigao telegram za mobilizaciju, a sada, eto me, bogalj, ali sam našao dobru, kuražnu ženu, prava, čistokrvna Madžarica, čast, šta ćemo, rat je rat...

Prvi dani u ungarischweisskirchenskoj bolnici (srpnja 1914, kad se Kamilu počela vraćati svijest) protjecali su kao halucinantna arija, tiho, iz daljine, a, zatim, odjednom, kao da se ruše kamenolomi uz stravičnu grmljavinu srca, odjekujući pod tjemenom kao basovi orgulja.

Osjećao se kao u trećem licu, gotovo apstraktno bezlično, mutno, kao da se čitava krvava komedija odigrava negdje daleko izvan dohvata bilo kakve subjektivne pameti, prosto u mutljagu neodređenog plurala, ,,kako nas je jedamput davno bilo mnogo, kako smo svi bili jedamput negdje davno mladi, glupi, naivni, kako su oko nas halabučile gozbe, balovi, gitare, klaviri, orkestri, žene, jedna fantastična žena, slavna poetesa, feljtonistkinja peštanske i bečke štampe, autorica dramoleta

Ljubav na odru, supruga slavnog profesora, sociologa, fantastična dama (a o njoj se pisalo kao da je neka vrsta anđela među nama), i sve je bilo zapravo bezbrižno, razigrano, sa Ciganima, sa korijandolima, kavane, gradovi, putovanja, koncerti, premijere, slikari, poeti, bračni parovi, novele, novelete, brakovi uopće kao takvi, bračni trokuti, bračne krize, šarmantna poetesa u okviru isto takve neuralgične bračne krize, pomalo nordijski a pomalo ležerno — à la Arthur Schnitzler — i njen trubadur, treće lice u trokutu, zapravo smiješan mulac, koji gnjavi svoju Damu politikom, Bregalnicom, »narodnim jedinstvom«, Franom Supilom, svitanja na mračnim jezerima, a onda se pokazalo da smo otputovali, rastanak na brzu ruku, »doviđenja, još večeras«, a što se desilo, jedna je djevojka pala s konja, to je sve, pa ipak, eto, na kraju smo puta, još uvijek podjednako slaboumni, sve protječe, čudno, a, opet, sasvim naravno, silaze polagano glumci sa pozornice, pretvara se idila u ples kostura, i koliko god to bilo banalno, nema sumnje, očito je da se ansambl ove čudne igre smanjuje, oko Mame, oko Jolande, oko gospođice Tommaseo, da se odvija neka fantastična spletka oko svega, na prvi pogled, sasvim bezazleno, pojedini glumci prosto nestaju sa pozornice na engleski način, ne oprostivši se, i sad smo ostali u ovoj magyarfehértemplomskoj bolnici, poslije getsemanski probdjevene noći, kad se pred svitanje ocrtavaju plavopastelni obrisi četvorine otvorena prozora bolničke sobe broj 18, a nad krovovima, uz lelek prvih zvona iz daljine, javlja se svjetlost mladoga dana".

„Gdje smo? Na tvrdom kavaletu garnizonske bolnice, prikovani o limeni žlijeb, krvavo svetosebastijansko meso, sviće, bruje iz daljine valceri sa Maminog Bala, blistaju monumentalni prozori plesne dvorane u noći, tu je — va-et-vient — gospode i dama u krznu i dekolteu, kočije, sluge, podvornici, velika théâtre-paré-predstava banske kreme, događaj u malome gradu, Mama kao Lady Patronesse na Plitvičkom plesu,

Kamilo je stigao na bal u pratnji svoje gospođe Majke, doputovao je iz Pešte, pozvala ga je telegrafski da dođe na ovaj njen Bal svakako, i stigao je, u posljednjem trenutku, direktno, s vlaka, nije se ni presvukao, a zbog toga se i ne osjeća naročito ugodno, u sivim dokoljenicama, sasvim sportski, lovački, i tako nervozno pali i gasi cigarete u velikoj dvorani pod balustradom balkona, gleda, nema sumnje, vidi, jasno, promatraju ga s iznenađenjem, ipak nije trebalo pojaviti se u lovačkom dresu, ne treba izazivati, trebalo bi gucnuti neki konjak, i tako, osjećajući da nije sasvim sabran, srknuo je još nekoliko konjaka, omamljen, na rubu mučnine, u omaglici, sve kruži oko njega, i svijećnjaci, i okrečena balustrada galerije, sve se više šire krugovi plesača prelijevajući se na parketima kao talas parfema s nagih, napudranih, voštanih ženskih ramena, kao da mu se gasi svijest, znoje mu se dlanovi, orosilo mu se čelo, žeđa, serviraju kelneri limonade, pivo, a on nema snage da podigne ruku, osjećajući kako je samrtno žedan, on kao hipnotiziran promatra sve nervoznije kruženje razigranih plesača, raste ritam, putuje bal na koturnima ludosti, kada se, usred sve glasnije gužve u krugu valcera, u svjetlosti zadimljenih svijećnjaka, u dvorani krcatoj karnevalskim bunilom pojavio neki nepoznati gospodin, uz cilik violina i klarineta, u taktu muzike, zaobilazeći plesne parove s vještinom rutiniranog balmajstora, on se, vidi se, virtuozno približio presvetloj gospođi Hortenziji i njenom kavaliru, generalu Martineghiju, i, pardoniravši elegantan par, zaustavio ga je magnetom zagonetne, zapravo nevidljive kretnje te, sagnuvši se naglašeno učtivo spram Mame, prišapnuo joj je nešto, kao diskretno, a Mami je u tome trenutku bila pala lepeza, tako se zbunila, pa kako je, sagnuvši se, podigao i vratio Mami lepezu, gospodin je uspio da joj usput objasni još nešto naročito sugestivno, neki, svakako, po sudbonosnom značenju, neodoljivo važan detalj, očito neugodan, jer Mama se, poklonivši se svome generalu, kao pod imperativom

»da tako ima da bude«, »da tu nema priziva«, pasivno predala u naručje ovog sasvim problematičnog stranca, zapravo bezobzirno nametljivo antipatičnog, da, posvema loše odgojenog i drskog pustolova, koji se na očigled čitavoga svijeta usudio da generalu otme njegovu damu, presvetlu gospođu, kada je, predavši se svom novom kavaljeru, u širokim krugovima valcera, otplesala do divana u visokoj udubini ogromnog empire–prozora, sa tim čudnim nesoigniranim gospodinom, koji je svoj zgužvani staromodni frak iznajmio očito u nekoj karnevalskoj posudionici kostima, i Mama se, u ovoj niši, kao da je odlepršala kroz prozor, izgubila u pratnji svog tajanstvenog kavalira."

„Nešto se dogodilo", pomislio je Kamilo, kad je nestala Mama, „moralo se nešto dogoditi, onaj tip poručio je Mami neku glupu vijest", stao se Kamilo tješiti šepavom logikom, „da se na balovima obično zbiva, da stigne po neka kobna vijest, telegram, poruka, u svakom slučaju neki glas, iz Beča, od Amande, možda slučaj smrti kod Habdelićevih, tamo ima mnogo starih baba, stare babe umiru, sasvim normalna pojava, Mama je diskretno nestala, prosto se rasplinula, i to, samo po sebi, ne bi bio iznenađujući događaj, Mama nije nikada nikoga opterećivala svojim brigama, delikatna dama, a šta je s Martinenghijem, nestao je i on, otputovao je iz agramerske garnizone, dakako, »anderes Städtchen, anderes Mädchen«, međutim, da se slijedećeg trenutka u dnu dvorane nije pojavilo novo strano lice, neka varijanta dvojnika onog prvog tipa, varijanta za nijansu manje elegantna, u pomalo izlizanom fraku, neka vrsta kuplerajskog maîtrea d'hôtel, pojava, Kamilo bi se bio pomirio, da je Mama nestala, međutim, kako je taj, nazovimo ga tako, sumnjivi gospodin (kao da je prospavao negdje na tavanu punom slame, smeća i golubinjeg perja) uperio kroz dvoranu punu veselih dama i gospode ravno spram Kamila pod balustradom i, pregledavši letimice brzim pogledom (a Kamilo je imao impresiju da je taj pogled — pogled ptičji, pogled

opasne ptice, škanjca ili kraguja) čitav krug gardedama i gospođica koje očekuju svoje kavalire, pristupio je Jolandi Kamráthovoj, koja se tu zlovoljno zajapurila poslije drske i izazovne scene, izgrdivši Kamila zašto dolazi na bal kad ne će da pleše, i, sagnuvši se ne baš pretjerano diskretno spram ove arogantne gospođice, on je prekinuo njenu rodomontadu bez neke naročite formalnosti, a Jolanda, kojoj je poznato da Kamilo principijelno ne će da pleše, Jolanda, koja iz solidarnosti sa svojim trabantom ostentativno odbija poklonike svoje ljepote, izazivajući svojim hirovitim postupkom glupe i suvišne komentare, Jolanda je, na najveće Kamilovo iznenađenje protrnula, njoj se slila sva krv iz obraza, ona je problijedjela kao pergamena na starim flašama za kompot u kamráthovskoj vili u Val d'Oltreu, i istoga trena, kad se onaj prljavko pun perja i slame sagnuo spram nje, saopćivši joj očito nešto neočekivano duhovito, dobar vic, nema sumnje (prosto nepojmljivo kako Jolanda nasjeda vicevima ove skitnice), ona je, prasnuvši u smijeh i s obje ruke pokazavši Kamilu izazovno dugi nos, skočila i) ponesena talasom drajfirtl-polke sa bezbrižnim tralalikanjem otplesala u zagrljaju onog mulca i, ne oprostivši se, nestala u dnu sale pod baršunastim zavjesama portala, nestala munjevito, u jednom jedinom ravnom potezu, kao što je znala da se suludo kliže na ledu ludovicejskog perivoja, kao karteča."

„Sviraju muzike, serviraju se vruće kobasice, gulaš, pucaju šampanjski čepovi, pjeni se pivo, gosti se loptaju narančama, tralaliču obavijeni šuštavim raznobojnim serpentinama, pljušti kiša konfeta, a sa dna dvorane ulazi čitava grupa crnih tajanstvenih pogrebnika, svi u fraku, svi učtivi, svi diskretni, neka đavolski dobro dresirana posluga, i tako je Kamilo primijetio, tu više nije moglo biti nikakve sumnje, da ti tipovi krstare dvoranom kao po nekom planu, da traže pojedina lica kao po popisu i da je toj tajanstvenoj pompe-funèbre-bandi jasno koga traže, a jedan se od njih (kao neka vrsta šefa ili nadglednika

grupe) ponovo uputio spram Kamilova društva pod balustradom i tu se približio gospođici Tommaseo i, poklonivši se do pasa, zamolio je za ples, čemu se gospođica Tommaseo odazvala pomalo ironično, kao biva, nije njoj baš naročito milo, ne pleše joj se, no, ali, opet, nije u takvoj kondiciji te bi smjela riskirati da odbije poziv ovoga jastreba i, podredivši mu se kao disciplinirana učenica, otplesala je i ona, a sada se, eto, jedan od tih tipova pojavio na vratima bolničke sobe broj 18, kako je samo neprimjetno ušao, nije se uopće čulo da je otvorio vrata, i kao da mu je napamet poznat raspored pacijenata, on se prošetao sobom, promatrajući pomno ranjenika do ranjenika, kao da je dežurni doktor, od kreveta do kreveta, kao da nekoga traži, da to ne traži možda baš njega, pa da, zastao je nad Kamilovim uzglavljem, sagnuo se spram Kamila, kao da ima namjeru da mu proba puls, a onda se kao u nedoumici, kao da se koleba, razmišljajući, bez riječi vratio sredinom sobe spram izlaza, pa kad je već bio na vratima, odustavši očito od svoje namjere da probudi Kamila, Kamilo je htio da mu domahne rukom i da mu vikne, da ga zapita, »stanite, tko ste, koga tražite, šta hoćete, pardon, molim vas, gospodine«", kada se od njegove kretnje uznemirila časna sestra Apolonija, koja se sa pobožnošću bila predala molitvi pod kipom Majke Božje Lurdske nad klecalom, i istoga trenutka pojavila se tu kod Kamila, kao straža.

— Ne spava vam se, dragi gospodine zastavniče, pristupila mu je samilosno, položivši svoj hladni dlan na usijano mu čelo, a dlan joj je bio hladan kao hladna mramorna nadgrobna ploča.

— Žeđam, sestro.

Odšumila je časna sestra Apolonija Ursula, sva zaogrnuta tajanstvenom bogato navoranom tkaninom, kao neprozirnom zavjesom koja krije misterij njenih junonskih nogu, tajnu njene bogate blagorodne pojave koja se ocrtava u obrisima crne neprozirne suknje, kao lik divne boginje koja mu donosi čašu hladne, od hladnog jutra rosnate, ledene vode. Medeja nad

odrom ranjenog Jasona, Medeja, gospođica Tommaseo, sestra Veronika, sestra Apolonija Ursula, Jolanda, Mama, Žena, čitava povorka žena kao na sprovodu. Obliznuvši svoje orošene vrele usne kao mladi pas, nasmiješio se sestri Apoloniji bolno u znak zahvalnosti, uzdahnuvši duboko, sa dna utrobe.

— Daleko je još do jutra, dragi gospodine zastavniče, sklopite oči, spavajte, Bog vas dragi blagoslovio, vama je san jedini melem, dijete moje!

Sive krpe sivog svitanja, čabrovi, vedrice, metle, sedla, stremeni, ostruge, biti husar ili infanterist — isti đavao, podjednako glupo, kod zagrebačkih Trenkovih pandura ili u Carskoj i Kraljevskoj Sedamnaestoj Magyarfehértemplomskoj husarskoj kasarni, slušati marijaterezijanske trube, jedan te isti carski gulaš ungaro–krobotskog Geldmangel–unda Soldatenlanda...

Štale, konji, sablje, atile i zobuni iz magazinskog naftalina, štakori, čizmetine, paloši, slamnate lutke na pilovini jašionica kao ptičja strašila, a usred jašionice gospodin ritmajstor Szilágyi, u centru kružnice od pilovine, zloduh čitavih pokoljenja jednogodišnjih dobrovoljaca, urla, kao da iz njegove gubice kriješti duh nečisti, »Emericzi, sie reiten so schlecht wie alle kroatischen Könige zusammen«, u koprenama mećave, ledene furune, bljutav vonj masnih kotlova i slapova konjske mokraće, žućkasti gejziri u toplom oblaku pare, blato, sijeno, vašar, u jednu riječ, husarski vašar uz grubu galamu kletava, kada husari, čitave dane sidolirajući dugmad i ližući čizme kao ogledala, skidaju s neba samoga Gospodina Boga i čitavu njegovu kompromitantnu izraelitsku obitelj.

Spava se, mokri, proklinje i gladuje u husarskoj kasarni u ritmu carskog čardaša, glasne kobile isparuju se kao samovari uz intimni recitativ sitih konjskih stražnjica sa vječito zadovoljnim, idiotskim žvakanjem sijena kao trajne poslastice, ledeni dah čelika hladnog balčaka u rukavici, a gospodin ritmajstor Szilágyi gnjavi svoje gospodske ljubimce da bi im izbio iz glave

kavalerijski dim husarske megalomanije, »gospodo dobrovoljci, mislite li da je husar biti lako, o, ne, ne, varate se, jedan grofovski husar vrijedi i dan–današnji još uvijek dvadeset infanterijskih honveda, kao i u ono vrijeme kada su madžarska gospoda krojila sudbinu svijeta od Majlandije do Napulja, budimo toga svijesni, nije vas Gospodin Bog stvorio da zvekećete sabljom pred fehértemplomskim frajlama, nego da vam stražnjica otvrdne, kao da je kapitonirana volovskom kožom, gospodo husarski dobrovoljci!«.

Ordonanci brišu staklene cilindre petrolejki čitave dane, unoseći ih u sumraku u hladne sobetine sa crnim, vjetrom uznemirenim pramenovima dima, a sve što se u kasarni Sedamnaeste kusa u nekoj vrsti menaže zapravo je sramota: sivi gumeni makaroni, uvijek jedan te isti sos od kiselog luka, govedina iz formalina, ričet od svinjskog napoja, i jedino što bi se moglo prožvakati je kora pomalo pljesnivog, kiselkastog komisa. U učionici slaboumnost husarskog konjaničkog reglementa kao i kod Trenka; i kavalerija i pješadija dvije su sestre rođene, od oca palikuće i od majke gluposti. Trube najavljuju trajnu budnost čitavu noć, kao da kasarni prijeti neposredna opasnost od gomile konjokradica koji se prepredeno šuljaju oko remontnih kobila i praznih magazina. Kantinerka, baršunastim slatkim prstićima koketno dodirujući ruke mlade gospode, pričinja se ljubavi gladnim dječacima vrhunaravnom Izoldom.

Dovikuju se noćne straže, urla vjetar sa zloslutnim graktanjem gavranova, a čovjek dangubi u robijaškom ruhu na straži, čitave noći, pod tri kilograma teškom husarskom kacigom, koja steže čelo ledenim okovom, izazivajući podmuklu glavobolju. I to je trajalo sve do kraja regrutske robije oko Majke Marije Svijećnice, kad se već smjelo spavati u gradu, uživajući u sitnim trikovima peštanske snobovske udobnosti (engleski sapun, kolonjska voda, po mjeri skrojena privatna kabanica), kad je

preostala kao jedina radost iluzija o samoći podstanarske tople sobe, gdje se Kamilo dosađivao u tupome očekivanju »nečega« što bi trebalo da ga spasi iz ove situacije kao neka vrsta Anđela Čuvara, kome se njegova Mama tako usrdno godinama molila da bude milostiv njenom jedincu.

Još odmah na početku, za prvih regrutskih dana po dolasku u kasarnu (naš heroj se, kao što je to pomnim štiocima ove duge historije po svoj prilici poznato, javio na intervenciju generala Martinenghija u husarskoj oficirskoj školi sa zakašnjenjem od jednog semestra, tek oko Nove godine), nestala mu je novčarka sa sedamnaest kruna.

Nije prijavio tu stvar prosto da se ne pravi važan, jer tek što je stigao, a već da sumnjiči kolege, ali jednogodišnji dobrovoljac Benjamin Moskowicz proširio je vijest kako je Emeričkome nestala novčarka, i to skupocjena, krokodilska, a kako krađa novčarke u okviru ovog oficirskog tečaja nije bila prvi slučaj, glas je dopro i do komandanta škole, ritmajstora von Amerongea.

— Zašto nije prijavio, zapitao ga je komandant na raportu tonom i načinom kao da je Kamilo ukrao tu nesretnu novčarku samome sebi.

— Mislio je da »to« nema smisla, obranio se Kamilo po logici vlastite pameti.

— Što znači »to« i kako to da je »mislio«, kako je »mogao misliti«, da »nema smisla« prijaviti jednu krađu, uznemirio se ritmajstor von Ameronge zbog očito izvrnutog načina mišljenja, nedostojnog jednog husarskog dobrovoljca koji, nota bene, ima namjeru da postane rezervni oficir.

— Ako je ukrao jedan od kolega, bit će u svakome slučaju kompromitantno, a ako je to učinio koji od husara, od ordonanaca, prijaviti tu bagatelu pričinilo mu se s obzirom na

disciplinske posljedice za prostog momka i suviše riskantno, uznastojao je Kamilo da se izvuče iz glupe klopke.

— Riskantno ili ne, za husara ili za nehusara, svejedno, to je jedna stvar, dakako, ali ne prijaviti jednu krađu s ovim sistemom bizarnih misli u glavi, nije moralno zdravo! Ne radi se ni o kakvoj »bagateli«, nego o principu, a principi nisu i ne mogu biti kompromitantni! Takav moralno sumnjivi način promatranja osnovnih, fundamentalnih pitanja, da, moglo bi se reći, upravo uzvišenih principa, baca čudnu svjetlost na moralni lik jednog husarskog dobrovoljca, da, da, i ne bi se moglo reći, mladi gospodine fićfiriću, da služi na čast budućem rezervnom oficiru! Jer, eto, novčarka se pronašla, dakako, tu novčarku nije ukrao nikakav husar, dakako, nego, eto, molit ćemo lijepo, ukrao ju je gospodin frajviliger Arany Frigyes, i sam fakat da se jedan husarski frajviliger mogao zaboraviti da ukrade svome kameradu novčarku, to, dakako, govori o nezdravoj atmosferi čitavog ambijenta, dakako, sasvim naravno, jer kada u pogledima na društvenost vladaju takvi mentaliteti, kojima, čini se, nije jasno da se slične pojave moraju liječiti drastično, i to ne prešućivanjem nego jasno i glasno, po starom receptu, ljuta trava na ljutu ranu, takvi simptomi veoma su značajni, dragi moj gospodine!

Suočen s Kamilom, frajviliger Arany Frigyes izjavio je da ne bi znao obrazložiti zašto je to učinio: novčarku našao je na podu, u zahodu, novac je zadržao, a novčarku bacio u smeće.

— Ne, ne, ne ćemo se igrati nikakve kleptomanije, mladi gospodine, o, ne, ne, to bi bilo i suviše jeftino, gospodin dobrovoljac je svijesno zatajio pronađeni predmet, gospodin je novac prisvojio, prekrasno, znači, ukrao, jasno, neka tu gospodin nama ne priča nikakvu priču iz Tisuću i jedne noći, nismo mi nikakvi Aladini ni Seladoni ni baletmajstori, nije moguće da mladi gospodin ne bi bio mogao primijetiti na novčarki monogram sa grbom, i, prema tome, nije moglo biti nikakve

sumnje da novčarka pripada jednome od kamerada koji ima grb i monogram sa jasno graviranim inicijalima, to je barem očito, to ne treba dokazivati, gospodin je zadržao novac, dakako, sedamnaest kruna, to je duhovito, i to još priznaje cinički, kao da taj čin nije nespojiv sa čašću jednog dobrovoljca, jednog husara, jednog budućeg rezervnog oficira Sedamnaeste, a ne, ne, gospodine, ovako ne ćemo, takvom logikom može da prosuđuje stvar samo moralno defektan tip koji se budalasto prenemaže, kao da mu nije jasno da je ukrao sedamnaest kruna, zagrmio je nad jadnim zbunjenkom, sa svoga komandantskog pijedestala, ritmajstor Ameronge.

— Novac mi je bio potpuno suvišan, imao sam u džepu dva puta više, primio sam toga dana od oca trideset kruna, to se može provjeriti, branio se Arany zbunjeno, novčarke nije zadržao, novčarku je odbacio, on zaista ne zna kako je do toga došlo, a uviđa da je bilo neinteligentno.

— Svejedno, glupo ili pametno, gospodin bit će degradiran na običnog husara, odležat će mjesec dana u samici, otparat će mu frajviligerske pertle, i to sve, molit ćemo, isključivo samo na intervenciju njegova gospodina oca, vijećnika Sudbenoga stola u Požunu, stvar ne će biti predana sudu, nego će se riješiti interno, vojnodisciplinski, iz obzira spram staroga gospodina vijećnika, odbio je svaku mogućnost kompromisa ritmajstor von Ameronge, da se frajviliger Arany ne bi možda obmanuo iluzijom, kao da će ostati u oficirskoj školi! Imat će gospodin čast da kod eskadrone, kao običan husar, razmišlja o tome pitanju u okviru svog dvogodišnjeg husarskog roka, i neka zahvali samo svome gospodinu ocu što ne će biti difamiran za čitav život, što bi zapravo trebalo egzemplarno provesti u znak opomene svim gospodskim fićfirićima, jednima koji kradu, a drugima koji se iz solidarnosti s kradljivcima ustručavaju misliti ispravno o najosnovnijim elementima pristojnosti! Šta Arany tu trabunja da je bacio novčarku u smeće, i to u toaleti, on laže,

jer nije istina da je bacio novčarku u smeće, nego obratno, on je novčarku čuvao kod sebe kao ukradeni predmet nekoliko dana, a onda se tek odvojio od prisvojenog predmeta zbog kukavičluka, kad se već stvar bila pročula, a to je prijavio dežurni ordonanc, no, dakle, servus i doviđenja, i neka pozdravi svoga gospodina oca, više se nije moglo učiniti, a frajviligeru Emeričkom podjeljuje se strogi ukor zbog solidarnosti s jednim tatom, i to s napomenom da je nastojao, da, kao moralno sumnjivo lice, prikrije ovu vrstu očite nespojivosti sa boljim običajima, pročitao je na raportu ispred čitave eskadrone ovu kaznu ritmajstor von Ameronge, s naročitim naglaskom moralnoga zgražanja.

Golub. Geganje gušavoga gaćeše po limenoj ploči ispred prozora, tapa–tapa, amo–tamo, glavom lijevo, glavom desno, a poslije dvije–tri sekunde prividno sasvim besciljne šetnje, odjednom, u momentu višeg nadahnuća, nakon sabranog razmišljanja — što da se radi, kamo da se krene: na krov ili na susjednu fasadu — s jednim kao nehajnim, tihim trzajem raširenih krila spustilo se sivo gojazno stvorenjce nasred ulice, gdje mu je sita husarska kobila velikodušno ostavila nekoliko toplih konjskih smokvica na poklon.

Lastavice omataju krov bolnice čitavim snopovima sve nervoznijih krilatih spirala: dolazi jesen. Razgovor vrabaca u krošnjama kestenova postaje sve glasniji, bit će riječ o nekoj uzrujanoj izmjeni prognoze, jer su škvorci sa rijeke prenijeli glas da se sunce, po svemu kako stvari stoje, sprema da otputuje u južne krajeve. Nikada nije bilo toliko grlica i golubova, toliko smeđih i srebrnih ptica, koje u visokim lukovima nadlijeću dimnjake, a lepet krilatog toplog mesa svojim nervoznim sinkopama blago uznemiruje pamučnu kantilenu ljekovitog polusna u praskozorju.

Iz sobe časnih sestara uzbuna nad odrom noći: glas kanarinca uz prve svečane udare prvih kopita o kamen ceste; počinje jutarnja grmljavina kotača na ulici, popločenoj Zsolnayevom žutoglinenom keramikom boje svijetle gorušice. Tamnolakirano blista na jutarnjoj kiši crni asfalt, pale se svjetiljke u brzome ritmu dana i noći, noći i dana, teku dani, teku noći, pale se prozori na drugoj strani ulice po sivim dosadnim fasadama, pak se opet gase u pravilnom ritmu, iza dvokatnih kulisa ondje odigrava se siva dosadna predstava sivog dosadnog života po sivim dosadnim sobama, dolaze siva dosadna lica, odlaze, vraćaju se, prolaze, smiju se, nestaju, viču, plače raštimani pijanino, blistaju ogledala gorućih prozora na zapadnom suncu, pale se svjetiljke, spuštaju se zavjese, pada lišće, a glas vjetra plače turobno kao glas osamljenog pseta. Sve je potopljeno zelenkastim pljuskom bogatih slapova svjetlosti, prelijevajući se preko krovova, u smaragdnoj rasvjeti sumraka. Od modrine, od zelenkastog plavetnila nebeskog, visoko iznad sitnih briga ljudskih mravinjaka, od nepojmljivo ogromne mase zvjezdanog zelenila, tako intenzivno zelenog, pozelenjelo je u zelenoj prozirnoj rasvjeti sve, sva soba, svi predmeti, sva lica, svi kreveti, i krov, i stijene, i nebo, i drvored kestenova. Pronosi jedna, po svemu izvanredno ponosna gospođica snop svojih muzikalija ulicom kao važno svjedočanstvo, sa pomalo bezazlenom namjerom da skrene pozornost radoznalim prolaznicima na svoju nesvakodnevnu pojavu, kako ona, šarmantna mlada dama, prolazi ulicom sa svojim notama u ulozi nadarene pijanistkinje, na početku trijumfalne karijere: neka se smrtnici osvijeste da će ispred njene kočije svjetina isprezati konje, da će njen put biti posut kišom ruža. „Tako je i Genja Tommaseo pronosila svoju violinsku kutiju patetično od skvera pred klinikom u Üllőjskoj ulici pa sve do konzervatorija, tako je Genja sa svojom violinskom kutijom stigla na njihov prvi sastanak sa viješću o Jojinom hapšenju u Skoplju, a onda je okrutno nestala, bez lovor–vije-

naca i bez pljeska, genijalna Genja Tommaseo", i dok jedan bicikl klizi na svojim zmijskim pneumaticima tiho kao opasna naočarka, dva–tri kišobrana plove vodoravno na toploj jutarnjoj kiši: prozirne, svilene crne anemone. Prošla je, kao što se po njenim crnim rukavicama i svilenome crnom kišobranu čini, veoma otmjena gospođa u dubokoj crnini, u crnim svilenim prozirnim čarapama, u uočiupadljivim, nadasve elegantnim peštanskim cipelama, krhka u pasu, elegantna udovica, prolaze šegrti, vojnici, husari, žubori rijeka ljudska ne zaustavljajući se ni na tren, ruše se u ponore kaskade ljudskih leševa iza Karpata, u Galiciji, na Drini, ratna lomača smrti rasplamsala se nešto živahnije, ali to se ne primjećuje u ovoj promenadi bezbrojnih nogu, u ovoj nepreglednoj mesnatoj povorci zdravih nogu, cipela, čizama, konja, topova, nikako da se zaustave, da stanu, brze noge, lukave, divne noge, savijajući se pod težinom zdravog tijela kao elastični lukovi, prostrijeljene, ranjene, krvave, gnojne noge, u limenim žljebovima, zgnječene ljudske noge, i dvije tanke srneće ženske noge, u crnim čarapama, sa rafinirano savijenim svodom svog porculanskog stopala, dvije prozirne ženske čarape u brzoj kretnji, u francuskim cipelicama, plastično bedro, mekano stegno pod šuštavom plisurom, koketni bokovi, lava od mesa i od krvi, a zatim, u jednom jedinom trenutku blistava oštrica bola u okomitoj crti, udarac sabljom po lijevom, a zatim po desnom koljenu, po boku, po stegnu, po stopalu, prskava staklena fontana bola u prebitom kosturu, uz cvrkut ptica i žamor riječi, sve nepojmljivo.

„Šta se to zbiva iza kulisa sa nervoznim ptičjim cvrkutom i sa polutihim molitvama časnih sestara? Nije li to sve neodgovorna ludorija, ne bi li sve to trebalo otpremiti doista u ludnicu? Otkinuti se od svega, zaboraviti sve, kao da svega uopće nije ni bilo, zar je to doista tako teško? I ovog ranjenog tijela i ovih zgnječenih koljena i svega što je tako bolno razdrto u ovom

ranjenom tijelu, svega toga uopće nikada nije ni bilo i nitko ne će nikada znati ni saznati da je to bilo tako bolno... A gdje je sve to počelo i gdje prestaje »ono« što se zove — »znati da je nešto bilo«, a što zapravo i nije drugo nego izdisaj vrele krvave utrobe, mračne i proklete, koja ne priznaje nikakav drugi zakon nego samo zakon utrobe, a ova je gvožđem kao sječkalicom sasjeckana na sasvim sitne rezančiće, a jučer još savijala se ova ista zdrava utroba pod čarolijom jedne sebeljubive dame, koja nas kronički hladnokrvno pušta umirati u samoći."

Stagnacija bola, stagnacija misli. Tišina. Kiša.

Pjeva tamnosmeđa jesen, kao gorka čokolada tako tamnosmeđe miriše jesen po vreloj kavi, a prozirno lelujavi, uznemireni bol zrači kroz rebra šupljeg kostura, probadajući ga snopom srebrnih oštrih igala neshvatljive svjetlosti: „ničega u ovoj utrobi tu više i nema nego jedna krvava gruda koja se steže među rebrima bezizgledno prazno, a rijeka ljudska teče pod prozorima sve uvijek dalje, odakle samo pritječu toliki ljudi u ovoj maloj madžarskoj garnizoni, te im nema kraja, zašto samo tako razuzdano halabuče svojim bubnjevima, grmljavinom kopita i konja, kao da onoga dana, kada je jutro bilo tako čisto, tako nevino, nebo tako tiho, nije buknuo tamnogrimizni oganj od one carske lomače na kojoj su htjeli da ga spale Špoljarić i Romualdo Welti! Šta je preostalo od one političke jadovanke, od onog leleka, sprženа krpa od mesa, a što je čudno, u gitari Kamilove ranjene utrobe sve se ugasilo osim lirske kantilene: bruji plač potopljenih zvona na zelenom, biljurnom dnu balatonske vode, kroz koju se može lutati kao kroz zavjese od svilenih koprena na podvodnoj šetnji, glupo, dakako, pa sve kad bi doista tako i bilo, kad bi se opet, ponovo moglo tako desiti, da se ono sve vrati, kao da balatonska promenada nije

bila nikakva fikcija, zar bi sve ono imalo više smisla nego ovo krepavanje na carskom krevetu?"

„Šta smo svi mi, i gdje smo mi to sebe ostavili, i kako ćemo se to izvjetriti kao mjehurić plina iznad močvarnog gliba, prosto banalno iz–dah–nu–ti, a da nismo namrli nikome ni glasa kako smo tu jedamput bili i kako nam niti na samrti nije pala na pamet ni jedna mudrija misao od čežnje za toplim ženskim bedrom? Gdje prestaje razum? I Bregalnica, i Trenkova kasarna, i gospođica Tommaseo, i Joja u kazematama skopskim, i sve ono brbljanje Anino o vječnom smislu poezije (kao tobože »metafizičkom«), kamo je nestala vrijednost onih igračaka, šta se to neki slabi glumci obmanjuju da mogu pojačati životne potencijale svojim brbljanjem, kada, eto, jedna jedina granata može da raznese u jednom trenutku čitavu civilizaciju, kada jedan jedini metak može zapaliti Evropu, kao što se pali cigareta, žigicom, a sada je planulo sve, sada gori sve, a ljudi se uprkos svemu obmanjuju, kao da mogu ipak da se i dalje ponašaju kao da velevažno glume svoje uloge političara, vojskovođa ili duhovnih pastira, a nisu nego titrave sjenke u razlivenoj poplavi zelene rasvjete, gdje nema nikoga tko bi bio dovoljno sabran da autoritativno progovori nepreglednoj ovoj zelenkastoj masi utopljenika o sitnim istinama, da smo sjenke, da ne možemo postati drugo nego to što jesmo — sjenke, ratovali ili ne, vjerovali u boga ili ne, kada je naša bijedna pomisao na vlažne i tople ženske usne, na vrelu maternicu, na sluzavu žensku utrobu jača od svih ratova i od svih topova, kada čovjekom vitla divlja volja da se trgne, da odbaci ovaj prokleti oklop gvožđa kojim je okovan, da razdere sve limene steznike, sve sponke i remenje, da skoči, da se otme, da potrči, da zalaje", i tako je nesuvislo buncanje sa prekidima visoke vatre potrajalo desetak nedjelja dok se sve to jednoga jutra nije samo od sebe stišalo i preko svih uznemirenih katarakata sramote i bola poteklo kao mirna i tiha voda.

„Evo, stiže iz Sarajeva Dan Gnjeva, pomolimo se za dušu onoga koji će među nama prvi pasti od neprijateljske kugle, jer naša smrt na polju časti slavna je, nema sumnje, umiremo korporativno, u svježe okrečenoj prizemnoj sobi, sve vonja još po mokrim zidarskim četkama, šesnaest kreveta u dva reda, osam po osam, sa muholovkama i ventilatorima, prozori su otvoreni, sunčano ljeto, srpanj, kolovoz, rujan Tisućudevetstotinaičetrnaeste, zanosno zvoni antifona iz crkve na uglu, nedjelja je, Exaudi nos, Domine, sedma, osma, deveta, jedanaesta, dvanaesta nedjelja što se umire, iznose se trupla i u nedjelju i u ponedjeljak i u utorak i u srijedu sve do subote, pa opet od subote do srijede, dan za danom, tjedan za tjednom, prolaze dani kao u kalendaru, deset, dvadeset, trideset dana, pa opet deset, dvadeset, trideset dana, sve više dana, sve više ranjenika, stiže jesen, u bijelim burnusima kreću se gospoda medicinari, mudri hipokratici (sretni što nisu po lazaretima u prvim linijama, gdje cvrči tanad), časne sestre u dugim, bogato nabranim suknjama, nečujne, kao da plivaju, svi ranjenici na broju, kompletna soba broj 18, krevet broj 8, krevet broj 9, krevet broj 11, sve bijelo oprano, ispeglano, ulaze nasmijane mlade cure, vedre, zdrave, site djevojke, presvlače rubeninu, mijenja se posteljina za mrtvacima, stižu novi ranjenici sa dalekih sunčanih polja, dječaci, u povišenom raspoloženju, bezazleno sretni da su ih prenijeli pod krov gdje momentano ne zviždi tanad, i još uvijek dovoljno lakovjerni te ne mogu da pojme da su im odsjekli ruku ili nogu, te ne vjeruju da je sve to konačna istina, prosto neshvatljivo kako bi sve to moglo da bude doista neopoziva i konačna istina, sa gvožđem u mesu stižu mladići kao goveda u klaonicu, a sve se ovdje pod čovjekoljubivim krovom rješava strogo, neumoljivo, podoficirskoračunarski bezidejno, kao da se prebrojavaju ovce, bezbrojni transporti preklanih jaganjaca, kreveti 18/9, 18/10, 18/11, 18/12 (slomljene kosti), 18/2, 18/3, 18/5 (amputirane noge, ruke, obje

noge, obje ruke), tu se više ne pregledava urin kao mlado vino na Martinje na dnevnoj svjetlosti, tu je već đavo ljubazno poželio laku noć svima, tu nema više nikakvog doviđenja, tu se cijede posljednje kapljice sukrvice kap po kap, tu se žeđa i stenje, stenje i žeđa, 18/3 (interesantan slučaj, amputirane obje noge u bedru), dječak je ostao živ da umre sa svojim krvavim šunkama kao u izlogu suhomesnate robe, karbol, alkohol, gaza, sublimati, vata, pincete, noževi, neizrecivo mnogo zvečećih blistavih noževa, časne sestre prenose u tanjirima ljudsko meso obilazeći pojedine junake sa voštanicom u ruci uz tihi zveket lančića na krunicama, 18/7 (metak u čelo), 18/16 (još jedan metak u čelo), 18/1 (prostrijeljeni grkljan, zdrobljena donja čeljust), lubanja omotana čalmom, sitna traka krvavog potočića uzvijugala se uz nabore bijeloga platna, blistavi grimiz djeluje na intenzivno bijelom platnu turbana orijentalno dekorativno, lokve krvi i sukrvice u limenim zdjelama, kao da se kolju prasci i kuhaju kobasice, servira se masna vrela krv, peku se čvarci od ljudskog mesa, a sve to zalijeva se kriglom hladnog piva, dame u rukavicama, blistave, otmjene gospođe sa kokardama Crvenoga križa na bijeloj svili, dobro radi ovaj samaritanski dućan, svaka čast, punom parom, mora se priznati, udobno, u smislu Ženevske konvencije, dakako, sve se još uredno pegla i pere, praonica radi dan i noć, kikoću pralje i sudopere veselo, razigrano, sve je još na početku, sa sapunom, sa gulašom, sa pivom, makaronima i sardinama u kutiji, sve se to junacima servira po volji i po izboru, a da nad Sobom broj 18, iznad svih šesnaest kreveta, visi crna zavjesa pogrebnog baldahina, to ne primjećuje nitko."

„Stižu novine. O, Bože, kakvu ulogu igra u ovoj ludnici štampa koju smo tako uzvišeno omalovažavajući prezirali, a sada se povampirila do jezivo prijeteće sablasti. U hodnicima akustika ljetnog vedrog dana; izgovaraju se čudne riječi; Franc Ferdinand, kneginja Hochenberg, *Pester Lloyd, Neue Freie*

Presse, to je još uvijek sve negdje daleko, posebna senzacionalna izdanja o krvavom političkom skandalu, o bombama, o revolverima u Srbiji, u Turskoj, u Sarajevu (o svemu što je gospođi Ani bilo tako neizrecivo strano i dosadno), povjerljivo došaptavanje mobiliziranih doktora o ratu, o ratovima, o čitavoj seriji ratova što rastu kao gljive, nešto se zbiva u daljini što nije šala, počeo je historijski dijalog topova, netko je donio vijest da je bombardiran Beograd, a uz misterioznu svjetlost svjetiljaka prenose se noću kroz dvorište prva trupla u kapelu Marije Lurdske. Tamo su improvizirali mrtvačnicu kao malenu provincijalnu čekaonicu na zaboravljenoj vicinalnoj pruzi, a putnika za prijelaz preko Aheronta stiže sve više, čitava kompanija, dvije kompanije, bataljoni, brigade. Za kanonira Steinitza donijeli su štrudlu od jabuka, a za kanonira Bontu dražđanske medenjake u staniolu; kanoniri Steinitz i Bonta, međutim, već spavaju u kapeli Marije Lurdske, hvala na ljubeznoj usluzi, kanoniri Steinitz i Bonta spavaju pod kipom Marije Lurdske, okićene crvenim ružama od papira, Zdravo Marijo, milosti puna, kanoniri Steinitz i Bonta nemaju više vremena za vaše kolače, mnogopoštovane gospođe, salva iz šezdeset pušaka pod bojnom spremom, bilo pa nije, nisu jedini otputovali kanoniri Steinitz i Bonta, svi čekamo da krenemo, svečano, uz muzikalnu pratnju, marcia funebre sulla morte d' un eroe, uz rzanje erarskih kobila i grmljavinu bubnjeva."

„Bdjenje. Noćni satovi sa dominikanskog tornja od ponoći do prvih zvona, bam, bam, bam... Slaboumno dovikivanje straža, Halt, wer da, garnizonsku bolnicu uhvatila je sarajevska nervoza, rulja sa barjacima i bakljama, hoće rat, hoće rulja da joj vrate Prestolonasljednika, a nekoliko dana poslije toga rat je doista doputovao u sobu broj 18 i odonda stanuje ovdje, smjestivši se sasvim udobno u sobi broj 18, jede kompot od šljiva svako veče, radi dobre probave; zašto neki momci hodaju

normalno kao da su zdravi, a neki, prikovani o krevet, jauču, kažu, odsjeklo im nogu, no, danas to ne znači mnogo, danas skakuće bez noge samo onaj ukleti tronogi zec iz bajke, nema više skakutanja, ne će više naši dječaci udarati drvenim bukovim nogama kao hromi gusari o palubu piratske galije, živimo u Dvadesetom stoljeću. Da se ne bi suviše filozofiralo o zamršenim pitanjima, stvari su svedene na konstataciju fakata, i to u trećem licu, lišenom svake moralne i političke odgovornosti: »odsjeklo mu nogu«, »odnijelo mu glavu«, »otkomandiralo ga na drugi svijet«, »ono bezlično, nadzemaljsko, vrhunaravno čudovišno nešto«, »ono nešto — izvan nas«, fantastična neka neman od Komande, nešto, što nas kao vjetar vitla jače od naše volje, zapalilo je svijet, svi jednoglasno urlaju od majmunske radosti što Evropa gori, rat se prošetao i ulicama Ungarisch–Weisskirchena, »Sveti rat«, o kome je krasnoslovio Čupa da matematski sigurno dolazi pak je, eto, i stigao, a Čupa je mudro otputovao ne dočekavši svoj »Rat nejunačkom vremenu u prkos«, ovaj Meštrovićev Sveti rat Svetog Marka Kraljevića, ovaj rat Mitra Mitrovića i Frana Supila, ovaj moj i tvoj i naš rat, rat u kome je Kamilu suđeno da polaže svoj prvi ratni ispit u gnjiloj gangreni, krvavi dronjak u limenom koritu, očekujući da ga bace na đubrište. Da li će novo jutro svanuti kao jutro vidovdanskog ili nekog drugog, pangermanskog, anglosaksonskog ili sveslavenskog misterija, no u svakom slučaju, kao što je rečeno, »teško narodu, ne bude li položio svoj ratni ispit«, svakako, čudan početak narodnog ispita, no, ipak, nije sasvim jasno da li je sve to rumen svitanja, sumrak ili noć, konačna, beskrajno duga noć poslije koje neće svanuti više nikada?"

„Čovjek je politička životinja, dakako, to je neosporno, čovjek pliva sa političkim truplima u velikoj vodi, nose nas velike vode, davimo se u tamnokrvavom urinu, i kakav se to đavao pritajio te nam ne da da se otmemo, što nas je to

prikovalo, što nas je to prignječilo na ovom kiselkastovonjavo pasjem ležaju, a život je crijevo, ništa više nego pseće crijevo, isparujući se ljudska misao cijedi se iz crijeva, to se zove fiziologija, sociologija, antropologija, eshatologija, politika, to je političarima i medicinarima jasno, njima je sve to jasno, to je kozmologija što je njima jasno, a zapravo zaklali su nas po svom planu i sad nas izlažu kao krepane ribe u ovom dućanu, tu, gdje se prodaje smrt na malo i na veliko, tu gdje pišti dah samrtni na piskave cjevčice, tu gdje se smrtonosnim političkim lažima truju čitavi narodi, tu gdje se čitavi narodi ubijaju po znanstvenoj metodi kao kunići, na ovom nazovihistorijskom anatomskom stolu krepava masa naroda kao masa štakora, a neke racionalne svrhe ova vivisekcija i nema, pitanje je ima li uopće smisla ovog besmisla, jer čitav instrumentarij ljudske svijesti ne služi ničemu, pa ni tome što smo godinama piskarali slaboumne trakavice o madžarskoj nagodbenjačkoj tangenti, čisti kretenizam, o, Gospodine Bože naš mili, jedini, Care i Kralju nad svim ugarsko–hrvatskim tangentama, što znači ona jadna Bregalnica danas usred ovog kostoloma, šta li sve nismo izbrbljali i naškrabali o narodnom preporodu po modelu Frana Supila, da bismo sada, u ovome trenutku, kada sestra Barbara cuvaksu na krevetu broj 18/7 pali samrtnu svijeću, a netko preko puta na drugoj strani ulice Kraljice Elizabete klimpara na klaviru uvijek iznova jednu te istu ariju o divnoj uspomeni iz Sorrenta, pipali svoje blesave stražnjice kao svi cirkuski pelivani kad ih je netko, opalivši im zaušnicu, opalio još i nogom. Sve pliva u suncu, još uvijek peče ovo prokleto sunce, te se nije survalo s neba, a da ima neke logike trebalo bi da se stropošta jer tako piše u bibliji da će se skotrljati, jednoga dana. Jednoga Dana, na Dan Narodnog Ispita, »jaoh narodu, ne bude li ga položio«, a nije ga položio, Frano Supilo, čujete li vi to, gospodine Frano, nijedan ga narod nije položio, nije ga položila ni Evropa, i što to kukamo kao narikače jer ga ni mi nismo

položili? Nisu ga položili ni Madžari, ni Srbi, ni Hrvati, ni Rumunji, sviraju harmoniku, plešu pijani vlaški Cigani u dvorištu kukunješti, pokrpali su ih kao poderane cokule i vraćaju ih na frontu, trebalo bi ovoj ciganskoj dječurliji dreknuti da kušuje, luda banda, ovdje izdiše cuvaks 18/7, vrag vas odnio, vaša harmonika dreči kao paklena truba, glavno da je pijano, serviraju teleće šnicle sa kompotom od šljiva, ni Krist nije bio vegetarijanac, i Krist je pogostio svoje apostole jagnjećom pečenkom na posljednjoj večeri, a mi se pričešćujemo njegovim jagnjećim tijelom i ločemo njegovu kršćansku krv na hektolitre, ovo je tijelo naše i krv naša, husaru Seifertu odsjekli su obje noge, tove ga naturšniclima, na putru, prede husar Seifert kao mačak na furuni, tako grofovski nikad mu još nije išlo, oblizujući se od guste pjene piva, otire husar Seifert svoje husarske brkove, a na plafonu, u vlažnim još pjegama mokroga kreča, ocrtavaju se obrisi djevojačkog akta u sunčanoj kupelji, do alabastrenih nogu bijele nage žene, bedro uz bedro, koljeno uz koljeno, mazi se još jedna gola alabastrena djevojka, igraju se ljubavi, netko je napisao poemu o kasnoposlijepodnevnoj lezbijskoj ljubavnoj igri negdje na Cythèrei, a ovdje, u Ungarisch–Weisskirchenu, se krepava, o, zdrava, o, divna, o, sveta grmljavino zdravih husarskih čizama u hodniku, svi analfabeti čitavoga svijeta udaraju svojim mesnatim, živim, bivoljim nogama, kao da boluju od elefantijazisa, tako su im nabrekle glomazne čizmetine, zvekeću ostrugama i sabljama, opasni, naoružani dvonožni čopori pijanih ljudoždera, provrvjeli su u gomilama na sve strane, igraju kukunješti, krijeste, ijujuću, hrane se ljudskim mesom, krckaju im ljudske kosti u čeljustima kao psima, svi imaju zdravu probavu, nezgrapne rulje palikuća, stada husarskih rinocerosa koji pojma nemaju da gaze ljude žive, jer su katedre sa Horacijem uspjele da im utuve u njihove volovske lubanje kako je ovo umorstvo rabota »slavna i slatka«, a sve je to bolesno, sve to spada u »socijalnu patologiju«, kakva je to glupa riječ »patologija«, »patologija — osamljene ličnosti«,

»patologija — moralnokretenske, histerične mase«, koju ne boli glava šta predstavlja zapravo jedno jedino umorstvo ili što znači moralističko zavijanje pasje savjesti na lancu? Plače jedna lokomotiva, vuče trideset i dva vagona svježeg ljudskog mesa za topove, izginut će svi do jednoga, a bude li se ipak netko od njih vratio, neka ne zaboravi da nas je bilo i takvih kojima se pamet nije poremetila, da nas je bilo koji nismo povjerovali u viribusunitizirani Integritet, stigao je prvi transport sa Drine, sa dvadeset i osam cuvaksa, šalje nam Srbija carske i kraljevske cuvakse, čitave solidne pakete carskih i kraljevskih cuvaksa, sve sama kroz lopatice prostrijeljena pluća, bije naše madžarske husarske cuvakse srbijanska artiljerija pravilno, u leđa, kao na strelištu, krepavaju cuvaksi u semberijskom kukuruzu kao jazavci, jurišaju husari preko vode u čamcima, dave se kao mačke, »rajta, rajta«, »hura, hura«, »tigar sad, a janje za čas«, dakako, treba Njegovom Veličanstvu pokloniti Beograd za rođendan 18. augusta, to je, nema sumnje, genijalna strateška zamisao velikoga stila, u tradiciji Princa Eugena, plemenitoga viteza, svaka čast i rukoljub našim mudrim generalima, a, eto, stigla su i u Ungarisch–Weisskirchen dva generala, jedan general–major i jedan general–feldmaršal–lajtnant, stigli su u posjetu ranjenicima, a i na inspekciju sa dijurnama (dnevnice teku, ratni doplatak teče, penzija normalno teče, generalska reaktivacija broji se gospodi duplo i zašto da gospoda generali ne posjećuju ranjenike, kad je to rodoljubivi posao, a o tome piše i štampa, i tako nas još i fotografiraju kako posjećujemo hrabre naše ranjenike, dočekuju nas na sve strane bogati banketi i zdravice, pozdravljaju nas trube, kliče nam vjerna masa naroda kao predstavnicima Previšnjega Doma, divno je živjeti punim tempom, jer bili smo se već ukiselili usred penzionerske dosade), ljubazan gospodin ovaj gospodin feldmaršal–lajtnant, zaustavio se kod Kamilovog kreveta, zabunio se, pa kao da se ispričava sa prizvukom razočaranja, »ah, pardon, mislio je da je i Kamilo jedan od junaka sa Drine«, ali mu je netko iz svite

diskretno prišapnuo da se radi o krivoj pretpostavci, ali da se kadetaspirant istaknuo u spasavanju ranjenika pak je zato promaknut u čin zastavnika, »da, da, ah, pa da, pa to je bilo od eksplozije na manevrima, bravo, sve će biti dobro, mladi blond dečko, ne će biti ništa, no, dakle, sada egal, samo hrabro, važno je da se ima dobar tek i dobra probava, bravo, to je nadasve važno, ne bi čovjek rekao koliko je to važno, no, also, servus, pa da, sve će biti dobro, stradao je dečko spasavajući ranjenike iz vatre, bravo, bravo, lijepo, lijepo, zato je i promaknut u čin zastavnika i odlikovan, bravo«, unijele su časne sestre buket žutih ruža kao poklon gospodina biskupa Sobi broj Osamnaest, za drinske cuvakse, sa rodoljubivim pozdravom gospodina biskupa, vitam et sanguinem pro rege nostro, veoma ljubezno od staroga gospodina biskupa, dragi Bog već će mu to naplatiti, crvenokosi zapad sunca, banalno, to se sviđa još samo kelnericama i šveljama, čitavo slikarstvo pokvarile su razglednice, sve što je rodoljubivo besmrtnospada u dekorativne laži na razglednicama za švelje i kelnerice, sve ratne smicalice trebalo bi slistiti na najništavniju ništicu, sve što spada u ratničku slavu, sve što se slavi bubnjevima, barjacima i zvonima, sve je to obična razglednica, po ukusu čopora, ljudožderstva, lova, hajdučije, odsječena noga boli kao da je živa, nema je — a boli, mrcvare ljudsko meso kao prasetinu na vašarskom panju, rasječena ljudska butina ne djeluje tako tečno kao prasetina, bili smo pijani, bili smo suludi kad nam se pojavio onaj gospodin, Mamin kavalir, sa kojim je nestala sa Plitvičkog Bala, koji nas je jednog jutra, prije svitanja, bio potražio, svakako pojavio se u sobi broj 18, otkrio nas je ovdje u hapsu vojne medicine, u šapama rata, položili smo ispit lojalnosti, bit ćemo odlikovani, onaj Mamin kavalir, sa crnim ufitiljenim nafarbanim brkom, opasan onaj kicoš iz paklenog podzemlja, pratit će Kamila kao sjenka, i dan–dva prije loma kod Gródeka pojavit će se kao memento da bi nestao kao Berliozov kobni ausklang kad se mefistofelska kavalkada ruši u ponor, hop, hop!"

Uz cvrkut sitnih dječjih soprana i raštimanu pisku orgulja baš nekako o godišnjici one špitalske kalvarije, jaše Prva eskadrona Detašmana Generala Kavalerije Martinenghija skromnim uličicama provincijalnoga galicijskog zakutka, gdje su usred viteškog zamka, u centru stare tvrđave, bančili jedamput davno pijani poljski kraljevi. Kerubinska arija orgulja o Mariji, Svibnja Kraljici, dopirala je kroz crkvenu portu u jasnoj akustici još dugo, dugo, kad se eskadrona već bila izgubila na putu spram zelenog mladog žita u daljini.

Iznad umorne konjaničke povorke putuju oblaci u narančastoj rasvjeti predvečerja, uzvišeno ravnodušni spram svih briga generalove kavalerije, koja traži dodir sa ruskom masom na uzmaku, već više od četrdesetiosam sati.

Na kraju grada, kod spaljene potleušice na livadi, odjeknu sa čela eskadrone onaj tako dugo očekivani spasonosni glas trube: — Stoj, sjahati, odmor!

— Fajeramt, za danas gotovo, o, to je pak čisti dar božji, nasmijao se netko iz konjaničke gužve bezazleno, razigrano, zaista vedro i radosno, ali ga prekinu gunđanje mračnih glasova u koru: — A šta krekećeš kao da si dobio na lutriji, o, bože, što li je ova regrutska teletina baš bedasta, čekaj, momče, doživjet ćeš ti već svoga boga, ne boj se, magarčino!

Ordonanc Pišta smogao je negdje desetak jaja i sada će ispeći carsku kajganu za spas duše husara Kolosvári Tamása, bit će to prava gospodska daća za mrtvog pajdaša, sjajno...

Zaustavilo se sto i dvadeset umornih konja pod limenom kalvarijom. Tri plehnate figure na golgotskom križu, tri lika u oštro rezanim obrisima, kao tri lika na sajamskoj streljani, „kako bi bilo da opalim iz karabinke i da skinem ove jadnike, koji tako postojano zaglupljuju čovjeka svojim kultom smrti", pomislio je Kamilo, spuznuvši sa kobile kao preznojena krpa. „Linčovali bi me istoga trena ovi na smrt osuđeni nevini glupani, uvjereni da sam poludio", u mračnim mislima, zaplju-

snut slatkastim mirisom gnjilih ljiljana, on se ponovo prepustio gorkoj narkozi snatrenja.

„Nema sumnje, ono nije bilo priviđenje, pod visokim svodom tornja na crkvenoj porti pojavio se isti Onaj Gospodin sa Maminog Plitvičkog Bala, Onaj isti koji mu se javio u ungarischweisskirchenskom špitalu. Nije moglo biti sumnje, to je bio On: sa crnim cilindrom u ruci, u crnim rukavicama, svakako otmjen, veoma ugledan pogrebnik, koji se, promatrajući očito sa velikim zanimanjem Martinenghijevu eskadronu, prošetao polagano, kao sasvim nemarno, do svoje kočije pred crkvom, a gospodske karuce su istoga trenutka krenule brzim kasom u protivnome smjeru niz ulicu."

— Jesi li primijetio, bogamu, onu crnu kočiju pred crkvom, obratio se Kamilo svome ordonancu, koji je sav zaokupljen dragocjenim blagom oprezno vadio jaje po jaje iz velike torbe, ne posvetivši očito nikakve naročite pozornosti brigama svoga gospodina lajtnanta.

— Kakva kočija, molim vas, vaša milosti, nisam ja vidio tamo nikakve kočije, nije pred crkvom bilo nikakvog fijakera, nego znam da vaša milost ne voli jaja na slaninici, a ja, oprostite, nemam nego slaninu, pa sad ne znam šta ću...

„Pa da, sjahali smo, pečemo jaja, nije tamo bilo nikoga, ni kočije ni konja, nije sve najbolje s mojim živcima, a jedna jedina granata mogla bi da zgazi svu onu svibanjsku pobožnost sa djecom i sa orguljama i s litanijama kao komarce. Kvartirmajstori raspoređuju gdje će se spavati, odmah tu, pod limenom kalvarijom, na groblju, a i zvona su počela da bruje bezazleno, milo, toplo svibanjsko veče sa jatima preuzetnih, luckastih, veselih hrušteva, u zavjesama bijeloga cvijeća, krave se vraćaju sa pojila, sa rijeke, tamo će se napiti naši konji, sve miriše na mlijeko, na gnoj, na amonijak, blagoslovljeni majski pastorale..."

Iznenada, histerično, dreknula je truba tra–ta–ra–tà, tra–ta–ra–tà, »sedla se smjesta, nema večere, zapele su gulaškanone, odmor na Verköstigungsštaciji 12/a, kod divizije Feldzeugmeistera Mikóczyja, kota 207, jedanaest kilometara poljskom stazom pravac Sjeveroistok–Istok, na lijevo krilo, pravac Bohorodczany«, takvu je zapovijed prenio Oberleutnant Hajós, Martinenghijev Flügeladutant, »odmah, bez odmora, pokret«...

Prelio se večernji vjetar nad livadom, zamirisalo je sijeno, „večeras ponovo u liniju, bit će krvi, treba jahati jedanaest kilometara lijevo, na krilo divizije, u šumu, do kote 207"

U lepršavom sve neprozirnijem sumraku Kamilova eskadrona susrela se sa kolonom pješadije; gomila pognutih umornih ljudi u poplavi žućkaste zloslutne rasvjete, bataljonska masa sa telećacima pretovarenima municijom, mazge, mašingeveri, izmrcvareno ljudsko i konjsko meso u pokretu, u protusmjeru, poludesno, vijugavom stazom kroz usjeve u gustu, mračnu, tajanstveno čudnu noć, odakle dopire mumljanje topova, kao da netko batom sasvim tiho dodiruje crnopresvučeni bubanj, a nijemi, jedva čujni hod pješadije po rosnatoj prašini prati pomalo usplahireni kreket žaba.

Pokazalo se da je Verköstigungsštacija na koti 207 kriva pretpostavka, a kamo je nestao onaj prokleti Mikóczi, kao da ga je zemlja progutala, nije se moglo utvrditi bez telefonske veze sa divizijom, i tako je pala zapovijed da se jaše dalje, preko livade, na mjesečini, ovijenoj ogromnim bolećivo žućkastim kolobarom. Noć je bila topla, južnjačka, žitko zelena, sa mlazovima rosnatoga sijena što je uznemirilo konjske nozdrve, i čitava je eskadrona stala bijesno da rže.

„Konji su gladni, konji su žedni, konji ne će više dugo izdržati, trebalo bi se zaustaviti bez obzira na komandu, trebalo bi napojiti konje, nebo je blijedo mrtvo dijete na odru", kada je iz mraka iznenada izronio ritmajstor Nándor — »da se sjaše,

kuda luduju preko livade kao Don Quijotei, da se sjaše, smjesta, da se konji provedu u šumu iza livade, a husari da se razvrstaju u švarmliniji lijevo pod brezama, pravac Sjever do kote 227, nismo maroderi, nemamo vremena, pamet u glavu, dosta je bilo ljenčarenja, Rusi leže tu pod nama, ispod obronka na osam stotina metara«.

U srebrnom preljevu mjesečine zviznuli su pod brezama prvi meci, i kako su legli, ostali su u onoj brezovoj šumi gladni i žedni čitavu noć, kao neka rezerva potpuno izmasakriranog lijevog krila Mikóczijeve divizije.

Kamila probadalo je ispod lijeve lopatice: srce ili apicitis? U tihoj temperaturi sjetio se „kako se gvozdeni pijetao na vjetrokazu kurije, gdje su prespavali prošle noći, kretao u pravilnim, na vlas isto tako dugim razmacima kao i onaj njihov na ladanjskom krovu, škrip–škrip, a čitav predio jučerašnjeg marša bio je posut zlatnom prašinom koja se dimila na blagoj kiši, a onda se pred onom crkvom pojavila sjenka uz pratnju orgulja i dječjih glasova, te ne može biti nikakve sumnje, bio je to lično Mamin Kavalir sa Plitvičkog Bala, a da ga nije bila prekinula ona časna sestra, on bi ga bio uspio zapitati nije li došao da potraži njega lično u sobi broj osamnaest, jer čini se da ga vodi u evidenciji..."

— A koji ti je đavao, trgnuo ga je, bocnuvši ga dobrano pod rebro, ritmajstor Nándor, koji se sa Kamilom bio sklonio pod jednom brezom da se kao tobože zaštite od tanadi, što su oko njih pijukala kao jato gladnih pilića.

— A šta je, osvijestio se Kamilo iz polusna, šta se desilo?

— Grčiš se i stenješ kao da te spopala padavica, ti, brate, haluciniraš, s tvojim nervima nije sve u redu!

— Ništa nije u redu ni sa mnom ni s mojim nervima, glupo, znam, uostalom, proći će, da pokvasim usne, ruma ako imaš, molim te, i, gucnuvši iz pljoske dva–tri gutljaja ruma, izgubio se ponovo u vrtlogu kombinacija kao da slaže pasijans: „naši

glupani traže uvijek neki fiktivni spas, od Ilirizma, od Vidovdanskog Hrama, a nikada nitko nije metodički počeo od nekog stvarnog početka, to jest od ove eskadrone, od onog cirkusa na Markovom trgu, gdje pelivani jedni drugima pljuju u obraze, jer ako jedan narod »nije slobodan«, ako »ratuje protiv svojih interesa« (kao što bi rekao Supilo), njegovi mandarini ne treba da budu zato cirkusanti, jer, spram onih koalicionaških poltrona i onog servilnog ulizivanja grofu od Geszta na Budimu, njegov Stari još je uvijek neka vrsta mramornog spomenika".

Sedam tisuća remontnih kobila zarzalo je čistim ulicama idiličnog i tihog malog grada, kada se jednoga jutra civilna bagaža našla do koljena u konjskoj mokraći, pod slapovima što su na sve strane zažuborili jantarnožuto kao biblijski pljusak u Sinajskoj pustinji. Kao da je preko noći osvanuo glomazan neki prekomorski cirkus, s impozantnom ergelom divljih paripa i bedevija, sa izazovno zvečećom i blistavom drskošću svog šareno nakinđurenog personala, ispred Bazilike, na Promenadi i u Perivoju Prijestolonasljednika nikle su kao jednokatnica visoke gromade sijena, a na sve strane jetko je zamirisalo na pilovinu jašionice, na gomile konjske balege, smeća i slame, na sve strane prosula se grmljavina bubnjeva i truba, najbanalnija reklama, ah, tako doista na cirkus nalik ratnog logora.

Vrisnula je ciganska terevenka s egedama i cimbalima, s erdeljskim i slovačkim pastirskim rogovima i frulama, uzgalamila se bezglava gužva sa sviju strana zgruvane svjetine, koja ne pati od bontonskog cjepidlačarenja, hoće li razdriješiti raspor na svojim husarskim hlačama, razgaćiti se i prileći uz neko žensko čeljade, ako se tu našlo pri ruci, a ni od tvrde stolice, hoće li čučnuti iza plota u tuđoj bašti, začeprkati svoj đavolski trag stražnjim nogama pa otrčati niz ulicu, uz lavež truba i bubnjeva.

Počela je tako velika pustolovina mjeseca srpnja 1914, doputovao je Rat u Magyar–Fehértemplom, koji je do toga dana punih sedamdeset godina zijevao od site, nedjeljnoposlijepodnevne dosade, uz kriglu pjenušavog weisskirchenskog piva. U malom županijskom gradu, gdje je na periferiji kod Raitzenthurma (Ráczi–Toronyfalva), od prošlogodišnjih carskih manevara (velikog, politički demonstrativnog stila), preostao prihvatni logor od pedesetak baraka, prikladnih za propisno predviđeni smještaj od nekoliko brigada punog bojnog sastava, pojavio se čitav Olimp dostojanstvene gospode sa papagajskim perjem, sa kicoški ufitiljenim, crnom pomadom omaštenim brčinama, krema »carski bradate« gospode generala, grofova, knezova, baruna, sa zlatnoprotkanim ovratnicima i zvečećim pločicama visokih ordena na dolamama.

Strogi, ledenoravnodušni patriciji Carske Armade, koji svoje civilne suvremenike promatraju na stakalce svojih monokla i kicoških pince–neza, skidajući i vraćajući ih nervozno na nos kao staromodne lornjone, ovi od Boga pomazani plavokrvni pelivani zavladali su pučkom bijedom fehértemplomske županije na predbastiljski način: kako Féhertemplom nije imao nego svega dva–tri hotela, svi bolji činovnički stanovi u gradu postali su generalski kvartiri, s mnogobrojnom pratnjom ordonanaca, ađutanata, dežurnih oficira i posluge, na neizmjernu sreću na ulicu izbačenih stanara, kojima se tako ukazala zgodna prilika da i oni doprinesu svoj skromni obol velikoj stvari Rata i Pobjede. Kao da je to posvema naravno da su galonirani starkelje na ovome svijetu jedini autentični predstavnici političke logike, morala i pameti, svaka njihova pojedina izgovorena riječ preštampavala se u posebnim izdanjima večernjih novina. Štampa je od ove djetinjaste gospode stvorila preko noći legitimne vođe madžarskoga naroda, predstavnike ostvarenih dualističkih ideala, o kojima su maštala madžarska pokoljenja. Pokazalo se da je gospodi predstavnicima Previšnjeg

Doma bio stavljen na uslugu i na slobodno raspolaganje: čitav upravni aparat sa svima zakonima, propisima, policijom, sudovima, žandarmerijom i činovnicima, sva štampa, sve crkve i sve vjeroispovijesti, sve banke, sveukupno javno mišljenje rodoljubivog građanstva, sa svim pokretnim i nepokretnim imanjem, sa svim građanskim uvjerenjima i pogledima, u jednu riječ, svi fijakeri, svi hoteli, svi vlakovi i svi vozni redovi, svi konji, sve lokomotive, svi saloni i sve žene, svi džepovi, sve bolnice i sve škole, tako da se u jednom trenutku izvjetrilo sve ono što su skromna fehérvarska kućevlasnička pokoljenja smatrala svojim sasvim privatnim slobodarskim iluzijama, što su do toga dana vrijedile kao svetotajstveni pojmovi džepa, kreveta, žene, braka, vlastitog doma i građanske udobnosti uopće kao takve.

Sve sićušne filistarske fikcijice rasplinule su se kao kratkovidne predrasude: mjesto sebeljubivih, u višem, ratničkom smislu zapravo civilnih pojmova, zavladala su mitska Božanstva, kojima služe veliki komturi dvorske službe, Dvorjanici bečkog carskog Praunuka Karla Petoga, kome su Pređi vladali Evropom od Rajne i Flandrije do Firence i Madrida, potomka onih španjolskih kraljeva u čijoj je previšnjoj službi Kolumbo otkrio Zapadnu Indiju, a kome su, kao uzornom carskom suprugu, zaklali životnu družicu talijanski anarhisti. Sinovca Mu, eto, takoreći pred našim očima, prikratili su u Sarajevu za glavu balkanski zločinci, potplaćeni ruskim rubljem! Dva carska brata završila su krvavo, a udovica meksikanskog cara izdahnula je u ludnici. Da mu je jedinorođeni sin završio isto tako sa kuglom u glavi, da je sestru njegove supruge, blagopokojne Carice, princezu d'Alençon progutao požar u jednom pariskom bazaru i da našem uzvišenom mirotvornom Vladaru, eto, u kasno predvečerje, Erinije ne daju da tiho sklopi svoje umorne oči, sve ove paklene sjenke razletjele su se nad slijepim ovozemaljskim brigama rodoljubivog građanstva kao šišmiši u zloslutno prijetećim razmjerima, i usred sveopćeg sumraka

pameti javila se jeziva, plutonska, tragična groza Smrti. Nestalo je dobrih duhova madžarske Arkadije, čipkastih čikoških gaća, čardaša i paprikaša, nad Sinovima Puste prosuo se hajdučki zvižduk vjetrine, a translajtanski carski Olimp, razbjesnivši se očito neraspoložen, razaslao je čitavome svijetu telegrame da bi lakoumnim sijačima oluje pokazao tko je na ovom svijetu još uvijek Grand Seigneur, a tko nije...

Predavši se osvetničkom gnjevu, zamračila su crnožuta gospoda gromovnici evropsko nebo, i iz onog olujnog carskog svjetlomraka stale su da udaraju munje. U ime carske i kraljevske Boginje Osvete zavladali su fehértemplomskom husarskom idilom gospoda računarski narednici Nemetschek i Kutschera. Ljudski banalno skomračenje na svilenim dušecima prirođenih purgarskih slabosti oljuštilo se kao svrab sa krastave šugave mačke, a moralno zgroženim građanstvom zavladalo je »svečano ratno raspoloženje«, neka vrsta uzvišene katarze kako je došlo vrijeme da se mre za Visoke Ideale, pa što dragi Bog da, samo da se izvrši Pravda i da krivci budu predani krvniku.

Pala je kocka. Jedan telegram, jedan međunarodni svjetski rat, pa onda čitava kiša telegrama, a u svakome po jedan maleni, kao biva, lokalni rat, i tako usred pljuska malih i velikih svjetskih ratova čitavu ovu zavrzlamu patetično je objasnila historijski slavna poruka madžarskoga kralja: Mojim narodima!

I doista: sve, što se stoljećima zvalo i nazivalo »Mojim dragim narodima«, krenulo je u smislu Previšnje Zapovijedi pješke, vlakom, kolima, biciklima, diližansama, fijakerima i taljigama sa čitavom svojtom baba, sestara i dječurlije do svoje rođene fehértemplomske kasarne, sa harmonikama i guslama, sa bubnjevima i tamburicama, sa trompetama i sviralama trata–rata, trata–rata, jer, eto, konačno je osvanuo onaj tako dugo očekivani blagdan, o kome je madžarski Bog Rata Had–úr snivao stoljećima.

Sjetio se netko, prosto mu je palo na pamet, da se u ulici Franje Deáka, ovom svečanom historijskom rekvijemu uprkos, jedna kavana još uvijek drsko i izazovno zove London, a netko je opet primijetio kako na dućanu nekog grkoistočnog trgovca agentprovokatorski, zlatnim slovima, i to francuski, još piše: Modes–Robes–Peluches–Dentelles de Bruxelles, i tako, od trenutačnog rodoljubivog nadahnuća do prvog praska razbijenog stakla na izlozima, nije tako veliki razmak, te se na plemenitom djelu odmah veoma zorno pokazalo kako kamenje, kada lomi staklo na tuđim prozorima, podiže u dušama duboko zapretani osvetnički štimung zbog sarajevskog umorstva, jer zveket rasprsla stakla uvijek je jedan od najsigurnijih patetičnih efekata: reskozvučni akordi razbitog kristala paraju zdravu ljudsku pamet kao o glavu razbijena flaša, a to je za rat najidealniji stimulans...

— Gledaj, gledaj, vidi, vidi, bacaju tamo klavire iz stana jednog sumnjivog lica, a tko su ta lica, to su veleizdajnici, tamo se robe lopovski dućani Cincara i Židova koji trguju neprijateljskom robom, made in England, tu se pale barjaci ubojica, Balkanaca, plaćenika perfidnog Albiona i krvavog cara baćuške, aha, aha, dobro je to, odzvonilo je francuskim republikancima i kramarima zauvijek, vidi, vidi, idu bakljade, sviraju bande, čuje se topot kopita, husari, ulani, zastavice, zvekeću sablje i kacige, svi su pijani, dijeli se paprikaš sa rižom, loče se pivo, valjaju se bačve piva, sve erarski mukte, pljesak razdragane gomile, glasovi u porastu, sve bučnije, tu i tamo prve suze, kao tihi uvod, zna se, prekinuta radost bračne igre, tu i tamo kaplja tople slane kišice, koja će pljuštati, nemajte brige, od danas pa dalje, godinama, a sad se javlja samo još po koja kapljičica tu i tamo, sasvim potajno, to ne plače pamet nego ženska utroba, blagoslovljen plod utrobe tvoje, to je ranjena maternica koja rida, a ne smije se plakati, nije to u stilu veličanstvene drame, ovog našeg jedinstvenog Velikog Vremena, jer to nije vrijeme

gitara ni prekinutih plačljivih koitusa, vrijeme je to Kaznenoga Zakona, Statarijalnoga Prava, Prijekih sudova, Opsadnoga Stanja, vrijeme ratnih proglasa, madžarskih žandarskih bajoneta, i ako ti naviru suze, glupa ženska glavo, otari ih diskretno zglobom svog presavijenog kažiprsta, posuši suzu još pod vjeđom, ne daj joj da prodre, ne daj joj da se otkotrlja niz obraze, poliži je, progutaj je nijemo, da nitko ne primijeti kako ližeš suze, nismo babe, čuješ li me, ženo, to je sramota, nemaš prava da plačeš, ne treba o tome razmišljati, ne vodi to nikamo, kakve suze, kakve glupe misli, misli je izmislio nečastivi, treba biti pijan i tup kao govedo, to je najmudrije, nalokati se rakije, nažderati se pečene prasetine, zaboraviti, puštati glasno vjetrove, vladati se kao rođeni madžarski ratnik, urlati, derati se iza glasa, Bože, živi Preuzvišenog našeg Madžarskog Kralja, ne treba zanovijetati zašto se tu, na primjer, tako izazovno vijore crno–žuti barjaci kad mi nismo Austrijanci nego Madžari, kad madžarski kralj ima svoje vlastite barjake, da, da, ali madžarski kralj je istodobno i austrijski car, a to su njegovi carski barjaci, a što provocirate, gospodine, evo naše madžarske trobojnice, vi zanovijetate namjerno, čovječe. Kastner i Öhler okitili su čitav Ungarisch–Weisskirchen sa 12.000 metara madžarskih barjaka, dakako, Kastner i Öhler, oni to rade da bi se opsjenila prostota, sve to nije istina, progovara košutovski madžarski glas iz vina, a što je istina, istina je ono drugo, buni se pijana četrdesetosmaška glava, a što je to »ono drugo«, to je ono što je poručio Madžarima Kossuth Lajos, to zna svako madžarsko dijete napamet, pustite vi, poštovani moj, sad ono što je poručio Kossuth, to su lanjski snijezi, to će vas još koštati lude glave, gospodine, to su vaše četrdesetosmaške magle, romantične, pijani ste, ne znate što buncate, imamo mi danas našeg madžarskog Monarha, našeg Grofa Premijera, danas se radi o biti ili ne biti Monarhije, a ne Kossutha, dragi moj, pardon, da, a baš se o tome i radi kako mi Madžari nemamo što da tražimo

u ovoj monarhiji, kako, kako, ako vam ni Sarajevo nije otvorilo vaše četrdesetosmaške oči, nema vam spasa, u Sarajevu su pucali po madžarskom kralju, u Sarajevu ubili su madžarskog Prijestolonasljednika, e, ako je taj Prijestolonasljednik vama bio »madžarski Prijestolonasljednik«, u redu, a vama on nije Prijestolonasljednik, što, e, pa da vidite, i nije, a, do vraga, a što je onda bio, ako nije bio madžarski Prijestolonasljednik, bio je, želite li baš da čujete, madžarožder, i mi Madžari, kao narod, nemamo baš nikakva razloga da tugujemo za tim slavofilom, to je moje mišljenje, a tako, to nisam znao, ako vi tako, onda nema uopće smisla da govorim s vama, pa i nema, vi ste politički analfabet, pardon, gle, gle, nisam znao da ste vi policijska kreatura, nismo se razumjeli, dakako da nismo, pa idite, prijavite me, izvolite, ne, ne, ne ću vas prijaviti, ali imam svoju zdravu normalnu madžarsku pamet, slaba je, bogami, ta vaša madžarska pamet koja je zaboravila Lajosa Kossutha, dakako, a vaša košutovska magla jeste politička huncutarija, vi ste politički slijepac, vama će potpaliti tabane srbijanski komitadžije, a drugo niste ni zaslužili, ovakvim političkim glupanima odzvonilo je jedamput zauvijek, hvala Bogu, i to konačno...

Odzvonilo je tih dana crno–žutim i crveno–bijelo–zelenim glupanima, a jedini rodoljubi kojima su porasle šanse, bila su ugledna gospoda županijski pristavi i savjetnici u salonroku i cilindrima i njihove milostive gospođe u punoj paradi, sve madžarski rodoljubivo, dinastičarski crno–žuto obojadisano trakama i švarc–gelb standartima, u punom nagodbenjačkom dualističkom skladu, u smislu osnovnih zakona iz godine 1867: sve se pretvorilo u madžarsku grimiznu himnu carsku i kraljevsku, u nadnaravnom sjaju Apoteoze uz pratnju anđeoskih trubača na oblacima arpadovsko–habzburškog neba. Zvone zvona, grme orgulje, pjevaju biskupi, svi telegrafiraju lijevo i desno, lete telegrami u Beč u jatima, pred podnožje Previšnjeg Prijestolja kao golubovi, svi prisižu na smrt, svi prinose kao

žrtvu svoju vlastitu egzistenciju, a Njegovo Veličanstvo osobno je preuzelo historijsku odgovornost da vodi brigu o interesima i o životu svojih vjernih madžarskih podanika, po dvorskoj tradicionalnoj paroli Viribus unitis.

Sve, što se od prvih dana odvijalo između Jadrana i Karpata, odigravalo se strogo propisno po scenariju dvorskog protokola i oko ungarischweisskirchenske bolnice, gdje se Kamilo, trepereći od mračnih slutnja, borio na samrti progonjen paklenim priviđenjem, kako umire na čelu ogromne gomile junaka »plamtećih od bojnog raspoloženja«, koji su svi isto tako nevino osuđeni na smrt krenuli da noževima provedu osvetoljubivu politiku sijedoga Monarha, kome, na kraju, nije preostalo drugo nego da izvuče sablju na obranu svojih legitimnih prava.

Usred glasne vreve pristižu sa sviju strana sve nepreglednije gomile ratnički rasplamsalih božjih bojovnika, od Banije i Korduna, od Udbine, Slunja i Brloga, od Segedina i Kečkemeta, od Vesprima i Debrecina, Kanižanci i Burglenderi, Varcarci i Sarajlije sa svojim drvenim kovčezima, te nema druge, kad se slegla nepregledna masa madžarskog naroda, nego da legnu na golu zemlju, da žvaču čvarke i pogače, a našlo se na pretek smoka po tim zavežljajima, te se goste i cmaču, pred smrt slatko raspekmeženi, te sve više dolaze i pridolaze, vagoni i vagoni i vlakovi, lokomotive ovjenčane barjacima, svakog trenutka ima ih sve više, povrvješe sa sviju strana, grad je pun kao šipak koštica, a raja hrče po parkovima, po dvorištima, na ulicama, uvagonirali su ih i stigoše umorni putnici iz daljine, a sad ih opijaju rumom da bi se zapalila ratna groznica, ijujuškajući kao čauši u svatovima, putuju u smrt veseli Kološvarci, kriješte kao svrake Totovi i Švabe, a usred ove gungule — töf, töf, gura se nametljivoglasno stara, olinjala Puchova kornjača od kabrioleta na pneumaticima, krcata generalitetom: hrpa impozantne generalštapske gospode opasane kao vosak žutim ulaštenim reme-

njem, s dalekozorima, lakiranim torbetinama od mekane kože, u novim novcatim žutim čizmama i kamašama, svi mišji sivi po propisu mišji sivih dvorjanika, a između kolona infanterijskih kreću se neustrašive bojne kujne na crnim točkovima, kao na topovskim lafetama, crni nojevi sa dugim tankim vratovima od dimnjaka, jedini ratni izum dostojan divljenja ratničkih masa: prava pravcata kujna, zapregnuta kao foringa, putuje kao kočija a kuha pravi madžarski gulaš, dakako, to je genijalan izum, svaka čast, tako se može moderno ratovati kad čovjeka poslije bitke čeka vrela žlica juhe s masnom govedinom.

Pod slavolucima u kiši cvijeća pojavila se na historijskoj pozornici obasjana svjetionicima štampe Kobila gospodina obrštara, sa obrštarskom trbušinom u sedlu kao komandantski simbol Previšnjeg Doma i Svete Krune Svetoga Stjepana. Drobina gospodina obrštara drži u ruci buket ruža, koje mu je u ime ungarischweisskirchenskih dama poklonila jedna djevojčica u bjelini, i, opraštajući se od rodoljubivog građanstva, gospodin obrštar govori i docira i prijeti, gospodin obrštar se zaklinje i uvjerava madžarski narod kako je ovaj madžarski historijski put kojim se gospodin obrštar na čelu madžarskog naroda zaputio sa svojom Kobilom jedini mogući historijski put časti i dostojanstva, pa tko živ a tko mrtav, blesavo blebeće iznad glave svoje trome Kobile gospodin obrštar, okružen vijencem administrativnih županijskih namiguša već u godinama, u čipkastim gospojinskim haljinama, sa čitavim korpama fazanskog i guščjeg perja i trešanja na frizurama basnoslovno razgranatim kao rodino gnijezdo, a iza repa obrštarske Kobile znoji se tako patetično citirani madžarski Narod, »plamteći od bojnog raspoloženja«, opterećen kao magare gunjevima, kabanicom, lopatama, puškama i municijom, a oko tog cvijećem nakinđurenog jadnog naroda poskakuje luckasta dječurlija, dok rulja velikožupanskih cilindraša, gaćeša i brkonja kuje

političke brunde u svojim zobunima i atilama i kalpacima sa čapljinim perom, kao ptičja strašila u bijelim pedinterskim rukavicama na dlakavim šapama; i biskupi, u plisiranim suknjama kao babe, »kako se ne stide ova starija gospoda u svojim koketnim bijelim kikljama i crnim pantalonama i cugšuima, pa ova naša varmeđijska bijeda u ovim otrcanim surkama i mentenima, pa to je bestidna opereta, a kako, molim vas, zašto da ih bude stid, zašto, nije to nikakva opereta, to je naša narodna tradicija, naša madžarska gala s kalpacima i čapljinim perjem, narod koji se stidi svoje tradicije stidi se vlastitog obraza, a mi nemamo čega da se stidimo, naša madžarska Magna Charta starija je od engleske, ja vas pitam, kako nije engleske lordove i lordmajore stid da se kite svojim vlasuljama i hermelinom, koje, nota bene, posuđuju za par šilinga... Mislite li da su one allonge–perike engleskih sudaca i lordova njihovo privatno vlasništvo? Varate se, sve se to kupuje kod Engleza kao kod nas kostimi na fašnik, a, vidite, Englezi se upravo time ponose, te njihove perike imponiraju čitavom svijetu, a mi se naše narodne gale stidimo, mi joj se rugamo, kao da su naši menteni i naša krzna i naši samur–kalpaci smiješni, a zašto bi bili smiješni, to da nam objasnite, vi, umišljena, naduvena, zapadnjačka snobovska bluno, stid vas bilo...«

Urlanje gomila, zvek razbitog stakla, prekinute pojedine riječi s ulice, iz hodnika, oko bolničkih kreveta, bunilo graje dopire do Kamilova uha koje gotovo ni jednog trenutka od početka rata nije prestalo da prisluškuje svima zvucima kao uho najfinijeg lovačkog psa, pa koliko god omamljen narkoticima, njegov sluh sigurno treperi usred nesuvisle zbrke glasova i događaja kao pouzdana magnetska igla.

SMRT K. U. K. OBERARZTA GUIDA GLANZA

Jednog jutra, nad krevetom 18/9 (u agoniji), razgovaraju dva doktora, Kamilov anđeo čuvar, docent peštanske klinike, Oberarzt Guido Glanz, i jedan bečki medicinar, Marchesi, koji priča Glanzu kako se čudno vladaju čete iz jelačićevskog Soldaten-landa. Marchesijeva dvorišna soba leži do dvorišta građanske škole, pretvorene u kasarnu, i što se desilo jučer, kad su servirali jednoj marškompaniji gulaš sa makaronima i sardine, i to kutiju sardina i dvije flaše piva po glavi, naprasiti jelačićevci pobacali su po tulipanima i georginama bolničke bašte sav onaj gulaš i sardine i makarone; Marchesi u svome životu nikad nije čuo takvu kaskadu kletvi koliko se tu psovalo i opsovalo bogova i careva, poznatim haramijskim i pandurskim žargonom.

— A gdje ste vi naučili ovaj njihov klasični pastirski jezik, iznenadio se doktor Glanz.

— Služio sam kod jednog tršćanskog bosanskog bataljona kao medicinar, a zar se vi, oprostite, bavite filologijom, kad vam je taj njihov pastirski jezik toliko zanimljiv?

— Dakako, interesira me i njihov jezik, majka mi je rodom iz Zemuna, polazio sam tamo pučku školu, ostala mi je u uhu melodija tog njihovog jezika, ali, vidite, dobro, jezik, to je jedna stvar, a kletve su drugo, na svima jezicima se proklinje, svi narodi kunu, ali ni jedan kao oni tamo dolje, ta njihova narodna kletva, to je, vidite, kolega, klasična arhajska pojava, čisti survival, to je još uvijek jezik homerskog čovjeka, čista mitska, mikenska terra vergine, jedina još svježa i netaknuta

fraza između svih evropskih civiliziranih jezika, pročitao sam o tome nedavno studiju nekog Engleza, izražajne mogućnosti tog pastirskog žargona su fantastične! Curiosum mundi! Kada se u tim kletvama spolno upotrebljava, upravo, bolje, siluje, najviši moralni autoritet, mislim Bog sam sa čitavom svojom svetom obitelji, sa nebeskom djevicom i njenim sinom, onda ovo svetogrđe predstavlja, a to je bizarno, čitavu grandioznu fugu osjećaja, tako da se može ovim jezikom kleti i proklinjati u znak prijetnje i strave, ali isto tako i od čuđenja i radosti, melankolije i gluposti, a, što je jedinstveno, ova kletva može da bude izraz slijepog ljubavnog zanosa kao i okrutne mržnje, tako da njena gama predstavlja neizrecivo bogato iznijansiranu instrumentaciju zaista jedinstvenih izražajnih mogućnosti! Kod ovih primitivnih naroda kletva, to je façon de parler, nego nam je pričao oberst Steiskal od Militärpolicije, to, što je neko veče pred odlazak na frontu opet neka graničarska kompanija izvela u znak protesta, to nije više nikakav façon de parler, kolega, to je sasvim odlučan façon d'agir, bogami! Porazbijali su veseli momci sve što im je palo pod ruku, ormare, prozore i vrata, rasparali su sve strunjače bajonetama, i, vidi se, uživaju gospoda još uvijek u svojoj genijalnoj homerskoj probavi (ne kaki se danas više tako arhajski nevino u civiliziranom svijetu), ne pate gospoda graničari od začepljenosti, svaka čast, nego su, pour prendre congé, za dobru ratnu sreću, ostavili iza sebe čitave tone govna! To je s jedne strane primitivno čaranje, da je dobro na polasku u rat isprazniti crijeva na kućnome pragu, da bi čovjek izvukao živu glavu (to je kao garancija za sretan povratak), a s druge, vidite, to je istodobno i pobuna zdravog svijeta, koji se ne da podjarmiti! Ovaj protest nesumnjivi je simptom zdrave ljudske pameti koja se buni protiv svih zemaljskih i nebeskih autoriteta! Anarhija, dakako, ali istodobno i pobuna protiv anarhije, pravo ono političko nešto was man politisch logisches Denken nennt, und das haben wir, mein sehr geehrter Genosse, über Bord geworfen...

Da nije bilo doktora Glanza, Kamilo bi bio predao dušu Gospodinu, i tako se bez pretjerivanja može reći da ga je baš samo doktor Glanz lično, u borbi sa svim svojim kolegama, koji su, što se tiče Kamilove šanse da preživi, bili već rezignirali, oteo smrti.

Nekako polovinom augusta, kad je doktoru Glanzu već bilo pošlo za rukom da vrati Kamila na obalu ove lude stvarnosti, na kojoj se tada već uvelike ratovalo, slučajno se desilo da je baš Rimbaud bio onaj most na kome su se prijateljski srela dva srodna duha. Sagnuo se bio doktor Glanz spram svoga pacijenta da mu preispita kucanje srca i kako se obrazima bio pripio uz Kamilove grudi, kliznula mu je iz džepa tanka knjižica Rimbaudovih *Illuminations*, a Kamilo, pridržavši je lijevom rukom da ne padne, vraćajući je doktoru, kao u hipnozi, uzbuđen od iznenadnog susreta s imenom, koje je u beskrajnim razgovorima s Anom isticao kao stopostotno autentično svjedočanstvo genijalnosti (na što je Ana isto tako trajno reagirala kao na prkosno omalovažavanje njenog poetskog talenta), on je pomalo povišenim glasom počeo parafrazirati varijaciju na temu *Iluminacija*: »kako su sasvim jedinstveno priviđenje Posljednjega Suda, izgovorene kao u snu, po vlastitoj Rimbaudovoj formuli. *Iluminacije* otvaraju fantastične vidike na tajanstvene predjele sna i Kamilo, prikovan o svoju ukletu postelju, osjeća se već danima usred ove gungule razglavljen kao pjesnik *Illuminations*. Usred Weisskirchena, i tu se u glavnoj ulici svakog jutra otvaraju mesnice isto tako kao i u Rimbaudovoj poemi, i tu se oko nas valja neka amorfna gužva, neodređeno, ne zna se ni tko ni zašto, u trećem licu, ,,et l'on tire les barques vers la mer", a ne zna se — šta je to što vuče one lađe na pučinu, u neizvjesnost, neko tajanstveno mnoštvo baraba oko nas, ,,ovo nešto", čega ima neizrecivo mnogo oko nas, kao mobilizirane svjetine tu oko ovog prokletog kreveta, ,,to nešto", što se zove

masa, što vuče lađe spram Rimbaudovog uznemirenog mora, koje se tamo gore razliveno ustalasalo kao na gravirama, „etagée là haut comme sur les gravures", a sve je varijanta potopa, poplave, katastrofe, kada se poneseno plimom ovo ljudsko mravlje mnoštvo uznemirilo i krenulo da vuče svoje barčice i slamčice, mesnice i gradove, i uopće sve ovo danas i ovdje... Kuda, kamo, sada, ovdje, gdje smo, to da mi objasnite, dragi doktore! Teče krv po klaonicama, po cirkusima, po ratovima, teku krv i mlijeko, zlato i ljubav, vino i rakija, a sve što se može to je, da čovjek sve to promatra kao Rimbaudovo dijete u koroti, jer i mi smo neka vrsta ostavljene i zaboravljene djece u koroti, i nama je umrla majka, čitava jedna civilizacija izdahnula je pred našim očima, mi smo Rimbaudova djeca u crnini, a jedan je mali bijeli Rimbaudov zekonja pretrčao preko ovog kaosa, zalutao u ovu bolničku sobu, skočio preko moje postelje i našao se usred djeteline i ustalasanih rascvalih zvončića na livadi pred bolnicom, da bi se pomolio Tajni Duge koja blista kroz paučinu, a sve je zgaženo nemanima, pred kojima se moj malešni zečić izgubio u panici.«

U groznici, kad su stigle prve vijesti da je u Sarajevu prolivena krv, bulaznio je kako bi trebalo ispitati kakvi su to motivi koji gone normalne ljude da ubijaju, da li je pucati ljudski ili neljudski, što znači kad se netko odlučio da puca, da ubije, osudivši zapravo sama sebe na najperverzniju smrt, smrt na vješalima? Kasnije, kad je već progovorio rat, njegova se pamet počela grčiti nervozno u mračnom labirintu grube tjelesne patnje, gdje je iz daljine, kroz razmetane razvaline razdrtog tijela, treperio plamičak nadgrobne svjetiljke kao jedine nade.

U magli bunila on se trajno trzao oko sarajevskih revolvera, objašnjavajući časnim sestrama (a da ni jedna nije razumjela o čemu je riječ), da se puca srcem, a ne revolverom, srcem, a ne mozgom! Ljuska njegove svijesti borila se usred uzburkanog, kao glupo, bezidejno more glupog bola, naslućujući mutno

kako u ovoj poganoj oluji, koja lomi sve kosti, nema ni trunka bilo kakve ljudske svrhe, kako njegovo stradanje nije nego hirovita igra jezivo slaboumne praznine.

U prvoj fazi bila je to borba na život i na smrt, borba sa vlastitim ranama, borba u koju je Kamilo posumnjao svim svojim nervima, osjećajući kako bi bilo najinteligentnije izvući se iz ove perverzne klopke, prestati lutati beznadno mračnim tunelima bola, gdje na tjelesnu supstanciju na svakome koraku zijeva ždrijelo vakuuma. Prazne sobe, prazni hodnici, prazni spratovi, prazna zgrada patnje, a iz visine sipi zvjezdani odsjaj ledene tmine, kada svijest klizi, kao da propada kroz čađavi, jezivo uzani dimnjak, uz jalov napor ranjenoga tijela da se opre snagom vlastitih mišica, da podigne tromu vreću svoga mesa svom silom, da se popne do nekog otvora, da se otme nepodnošljivo ljepljivoj, ponižavajućoj sapetosti.

Osjećajući potrebu da nadvlada težinu tijela svima zakonima naravi uprkos, uviđao je istodobno da je prevladati zemlju nemoguće, „ne, ne, zemlja vuče k sebi neodoljivo, dolijali smo u kliještima medicine, zvjerka u gvožđu, tu smo, u zamci, pod lokotom, u rukama doktora Glanza, rezervnog Oberarzta, privatnog docenta, peštanskog socijaldemokrata, koji u zagonetnim predjelima Kamilove patnje igra ulogu pratioca s očitom prijateljskom namjerom da unese neki razumni red u njegovu bolnu zbrku, u luckasti razdor njegovih misli".

Oberarzt Glanz, između svih liječnika jedini vjeruje, teško bi bilo odrediti zašto, prosto tajanstveno, da Kamilo ne će podleći i tako ga umiruje — kako je sve ispalo mnogo bolje nego što se moglo očekivati.

— Od dronjka venozne krvi, šta već može da ispadne tu nešto bolje, šta tu uopće može da bude nešto dobro, doktore, molim vas, pa zar ne vidite da smo okruženi gorilama, zar ne čujete kako se bezumno laje o ovom ludilu oko nas, zar nije jučer Oberstleutnant Regimentsarzt izjavio da treba sve cigan-

ske narode na jugu od Save povješati i postrijeljati, a zašto, zato jer se pucalo u Sarajevu!

— To je logika Militärstrafgesetza, glupa kao lokomotiva, a lokomotivi jedino je logično — ukloniti se...

— Uklonite se kada ste vezani na šinama, a pitamo se kakva je to logika ako se netko među ciganima ili neciganima, puštam po strani sve »ciganske« okolnosti, našao pod lokomotivom, a uvjeren je kako je jedina razumna formula za zaštitu »ciganskih interesa« da puca po lokomotivi? Ako takav čovjek hoće da puca po lokomotivi iz svog uvjerenja, ako je doista uvjeren da treće političke mogućnosti nema, nego da puca po lokomotivi, pa zar je logično da za takav suludi ispad odgovara čitav njegov »ciganski« ili — »neciganski« narod? I, osim toga, molim vas, postoji li neki vozni red po kome gospodin Regimentsartzt može da dijeli narode na »ciganske« ili na »neciganske«, i gdje ima taj gospodin neku garanciju da neka druga lokomotiva ne će baš njega lično pregaziti kao pripadnika nekog »ciganskog« naroda?

Doktor Glanz nije bio čovjek koji bi poricao smisao bilo kakvog osjećaja (pa i fanatizma), on nije negirao smisao vjere, pa ni one u vrhunaravne fikcije, ako je iskrena, ali za »sarajevski slučaj« nije pokazivao razumijevanja: bilo kakvo političko razračunavanje revolverom bilo mu je antipatično već po tome što je bio uvjeren da pucati po lokomotivama nije naročito mudro, jer se lokomotiva revolverom zaustaviti ne može. Kozmopolit po uvjerenju, on je sve što se na Dunavu uzajamno mrzilo i negiralo, sve što se nametalo jedno drugom kao specifikum neke narodnosti, švapske, slovačke, ciganske, madžarske, hrvatske, rumunjske ili srpske, poricao beskompromisno, nakostriješen spram svega što se zove madžarska ciganska muzika ili bilo čija seljačka narodna nošnja, slovačke narodne gaće, husarske čizme ili opanak, varmeđijska gala i uopće folklor, garderoba, kolači, pjesme, i tradicija. Vjera u »narod-

nost«, bila ona ciganska ili ne, za doktora Glanza je »patološki klinički slučaj, za koji postoji jedini lijek: luđačka košulja«.

— Žalosno je, ali je tako, što se naroda i narodnosti tiče, cijela Evropa je staračka slaboumna, a tu kod nas, na Dunavu, to je kompletna ludnica! Tu, među nama, nema naroda, koji nije uvjeren da je on jedini Spomenik od Milenija trajniji, a pojam narodnog dostojanstva je najjeftinija demagoška floskula, a, bogami, oni vaši polupismeni megalomani, oni primitivci tamo dolje kod vas, u Sarajevu, koji su uzeli da budu »narodni proroci«, oni vaši atentatori spadaju u kliničku grupu manijaka, to su izumitelji perpetuuma mobile, oni popravljaju svemir, a sve je to, vidite, upravo ono što se zove klinički slučaj, što je uostalom evidentno, te ne treba ni dokazivati da je tako...

Doktor Glanz postupao je sa Kamilom kao sa pacijentom koji osim svojih tjelesnih tegoba pati još i od fiksne ideje da je pozvan da ponese kalvarijski križ nekog »apstraktnog naroda«, jer, eto, »Sarajevo klasično dokazuje do kakvih posljedica može da dovede takva nacionalna inspiracija«!

— Legenda o biblijskom poslanstvu, znamo to napamet! Primitivcima se uvijek tako prikazuje Anđeo kao glasnik »odozgo«, sa nekom naročitom porukom da treba da uzmu revolvere, na primjer, jer su za to pozvani po višim silama, u svakom slučaju da nekoga prikrate za glavu, jer tako im govori njihov unutarnji glas, a kad god se takav unutarnji glas javlja kao glas revolvera, to se sa stanovišta normalne pameti pretvara u najnormalniju proceduru Kaznenog Zakona.

Razgovor raskidan, na prekide, između jedne i druge injekcije, noćni dijalozi za dugih bdjenja, kad suluda fontana bola od tjemena do vrška nožnih prstiju, od grla do tabana, vitla Kamilom, kad se svijest našla zapletena kao nedonošče u majčinim crijevima, vlažna mlačica škroba, bjelančevine i blata

u idiotskoj padavičavoj bespomoćnosti, na milost i na nemilost bijesnih majmuna oko sebe.

Ne imajući nikakve, zapravo, stvarne slike kako su de facto tekli događaji od sarajevskih pucnjeva sve do austrijskog ultimatuma, Kamilo je ostao pošteđen od neposredne provale gluposti, koja je za prvih dana katastrofe ponijela bila čitavu Evropu i sve njene narode kao vihor jato skakavaca. Prisluškujući za prve dvije nedjelje svemu što je oko njega urlalo, a sve što se čulo, bilo je krvoločno, buknuli bi iz njega od vremena na vrijeme proplamsaji bespomoćnog gnjeva, a zatim sve bi se opet smirilo u ravnodušnosti sna, kad se čovjek plačljivo predaje sjenkama oko svoga kreveta (oca, koji je doputovao u Ungarisch–Weisskirchen, potpuno suvišne Amande, koja je šarmirala čitav personal, a naročito časnu sestru Apoloniju zveketom svojih dukata), groznica koja se prelijeva u bestjelesno lebdenje, „strelice, cijevi, topovi, lafete, konji, Arany Frigyes, s ukradenom novčarkom, book–makeri u Alagu, Jolanda, Vasco da Gama, »Allons enfants«, Jojina mama u crnome fijakeru, blista srebrna drška Žigmanovog štapa na svjetlosti plinske svjetiljke, Joja, suđen na robiju, Joja u lancima, Joja u skopskim kazematama, lepršave prikaze oca i Amande iznad uzglavlja sa pogledom staklenim od straha, a časna sestra stavlja mu na čelo pločice leda, ima nas mnogo, odjednom, puna soba pacijenata, puna ulica, puni gradovi, prenose nas veoma oprezno kao da smo od stakla, kao da se toči šampanjac, zvoni staklo šampanjskih čaša, veliko zvono, bam, bam, bam, grmljavina srca, oganj neukroćene volje, rasulo riječi i pojmova, ne, ne, ne predajemo se, pucamo do posljednjega metka, ne, ne, tako jednostavno ne ćemo svršiti, gospodo, vi mislite da ste sve riješili vašim Ratnim Kaznenim Zakonom, vašim prijekim sudovima, varate se, ne ćemo skapati u ovoj vašoj tamnici, u ovim praznim hodnicima gdje odjekuju koraci kao udar pogrebnoga bubnja, kakve tajanstvene laži, kakvi principi, kakva

dinastija, sve treba da se potrese u temeljima, da se obori nogom kao stol u krčmi poslije prokartane pijane noći, da se pogase sve lampe, a onda, odjednom, neočekivani udarac sjekirom, krvnički, po koljenu, odoše oba koljena kao dvije teleće noge na mesarskom panju, tres, tres, krvavi anatomski presjek, a zatim, istoga trenutka, bedro nam je bodljikavo kao igleni jastučić, od atlasa do jajnika grizu nas gušterice, svileni balon lebdi s nama, oslobodio se balasta, raste svilena lopta nad našom glavom, puni se, leti sve više, nosi nas vjetar nad proznojenim ležajem, nad mravinjacima otrovnog bola, otela se lopta ponosno, neoskvrnuto, otkinula se od ratne, ljepljive, kao krepana vojnička slava krastave rane, sve je potonulo pod našim balonom, duboko dolje, na zemlji, i jedva dopiru do nas zvuci Chopinovi, odozdo, sa zemlje, a oduhovljeno naše tijelo rasprostranilo se preko čitave zelene kugle pod našim nogama u razlivenoj vidovitosti, od Ladanja do Balatona, od Trenkove kasarne do Sedamnaeste husarske, od Gródeka do Bregalnice" da bi se nad uzvijorenim priviđenjem raskrililo antracitno mračno nebo i čitav se uzlet nad oblake survao ponovo na gvozdenu postelju, na ruke doktora Glanza.

Poslije barbarske gungule oko mobilizacije i prvih dana rata nastala je tišina. Ni glasa. Danima.

— To je pred oluju, to se lavovi spremaju na skok, tješio je Kamila ironično doktor Glanz (da se Kamilo ne bi pokolebao u svom patriotskom optimizmu), to se sada, kao što nas tješe gospoda stratezi u menaži, radi o nečemu što se zove »Aufmarsch«. Stižu divizije na ratište, a jedna divizija duga je šesnaest kilometara, kao od Fehértemploma do Ráczvárosa, takav »Aufmarsch« jedne jedine divizije traje po osam sati, a tamo sada »aufmaršira« pedesetak divizija, sve one »aufmarširaju« tako majstorski da je Lavov pao, Rusi »aufmarširaju« na

Konigsberg, na Poznanj, Rusi su na Karpatima, Srbi pred Sarajevom, i to je neka vrsta »aufmarša«, samo s druge strane, a jedan intimus doktora Glanza (koji je počeo da kupuje konac i igle), i on »aufmaršira« sa svojim prognozama: za špulu konca on će sutra kupiti svinju, ne jednu nego po tri, spremio je petsto kilograma igala, a tim iglama kupovat će za godinu–dvije trokatnice po Lipotvarošu. Ovaj intimus doktora Glanza proriče da će bijela kava koštati doskora deset forinti, zbogom kifle i kajzerice, svaki »aufmarš« ima svoje kulise, a ono što se iza kulisa ovog carskog i kraljevskog »aufmarša« čuje, to su spletke, to je ogovaranje, dakako, ali historijska istina uglavnom je samo ono što se tračuje, a iza kulisa se tračuje da dobijamo batine.

Usred svečane, pomalo dugotrajne i enervantne tišine stigao je i Dan Osamnaestoga Augusta, Dan Previšnjeg Rođendana, koji je po planu gospode madžarskih grofova trebalo proslaviti usred Beograda. Kod prve jutarnje posjete prvog ratnog carskog rođendana poklonio je doktor Guido Glanz Kamilu svečano posebno izdanje *Fehértemplomskog Glasa*, »molim, evo, na kraju, stiglo je vrijeme prvih pobjeda, prestao je ‚aufmarš', izvolite, stižu nam ranjenici sa ‚srpske granice', četrdeset i dva vagona ranjenika, od toga dobra jedna kompanija teških kirurških slučajeva, samo naše odjeljenje prima trideset i sedmoricu, ali se ipak pitamo, zašto nam stižu sa ‚srpske granice', zar ‚aufmarš — do srpske granice' traje pune tri nedjelje? Zapeli smo, gospodine, prosto u kondiciji da je prijeđemo, tako je to, a naša se kršćanska ljubav objavljuje sitničavo, filistarski ‚cigani su štedjet stali', naše dame serviraju gospodi ranjenicima Damencigarete, Memfis je za ove kandidate smrti i suviše skupa roba.«

Sve do lavovske katastrofe trajala su melankolična srozavanja do potpune potištenosti: sve što se zove volja, pamet, fantazija, svi titraji lucidnog saznanja, sve se to izvjetrilo kao miris

umirućeg cvijeća, vraćajući se kao svijest o neposrednoj opasnosti koja prijeti kao visoka hridina, uzvišena iznad uznojenog čela, a može da se surva svakoga trenutka.

U ovoj mučnoj borbi razvila se veoma lukava vještina izigravanja bola, praćena predosjećajem neminovne nelagodnosti, prijeteće kod svake, pak i najneznatnije promjene položaja, kod svakog prikrivenog i tek naslućenog pokušaja kretnje rukom, i ne samo rukom, nego kažiprstom, jer noge su otputovale na drugu stranu, a ruke, znatiželjne ruke još su žive, nisu zgažene žabe, ruke čeznu za dodirom vlažnog hladnog platna, ruke bi htjele da se izvuku ispod granitnog bolnog tereta, one nastoje kako da se neopazice prekrijumčare u neku vrstu eksteritorijaliteta, one se sklapaju same na molitvu, na skromnu, tihu, slomljenu molitvu, »smilujte se, dajte nam spavati, otrujte nas, pribijte nas na raspelo, ali, molimo, čavlom u čelo, ubijte nas, zakoljite nas, bacite nas kroz prozor, ali dajte nam da samo na trenutak sklopimo oči, da crknemo«.

U početnim obratima Kamilove anabaze doktor Guido Glanz odigrao je ulogu samaritanca. Tip peštanskog bel–esprita, orijentiran, kao što se tada govorilo, »lijevo«, Glanz je primijetio Kamilovo ime u Erdélyijevim *Barjacima XX Stoljeća*, a romanca s Anom bila je za asistente na klinici neka vrsta pikantne spletke, kad se u izlozima knjižara pojavila Anina *Medeja*, i tako je i do doktora Glanza doprlo kako je Kamilo jedan od favorita madame Erdélyi, te se grdno iznenadio da Kamilo nije ni literat i da nema uopće nikakvih književnih ambicija.

Guido Glanz, pomalo prenapeto nadareni neurastenik, snizivši svoju vlastitu pojavu do osjećaja potpune suvišnosti, sveo je svoju ličnost do nihilističkog poništenja bilo kakve trajnije vrijednosti.

— Pazite dobro, Emerički, ja sam sasvim jeftina, bazarska roba, neurovegetativni nusprodukt jednog sasvim neuspjelog bračnog slučaja (otac pijandura, mama slaboumna patnica), dobit ću negdje kuglu u glavu, sigurno, a onda će mi moja luckasta sestra na nadgrobni spomenik pribiti jednu od mojih najnezgrapnijih fotografija, i to baš s ovim habzburškim oficirskim loncem na glavi i s plehnatim križićem za zasluge, da se vidi kako sam doista bio zaslužan statist ovog kriminala, a osim moje usidjelice sestre ne će nitko ni da se sjeti da sam uopće bio i postojao, a kamo li nestao.

»Ima muškaraca koje žene ne primjećuju«, govorio je Glanz o sebi ironično, uvjeren na temelju svog dugogodišnjeg iskustva da nema nade da bi mu neka dama ikada posvetila svoju blagodatnu pozornost, on se trajno gubio u vlastitom ruhu kao u zgužvanoj vreći, osjećajući se, zbog prkosne ravnodušnosti spram bilo kakve kicoške elegancije, »ljudski« jedino u bijelom medicinskom mantilu.

Lice kome od nikotina požutjeli prsti mirišu na karbol, neženja, dosađujući se po podstanarskim sobama, gdje u noćnom ormariću u beznadnoj osamljenosti tuguje porculanski lonac, a sve miriše na hladan dim i na slatke bazarske sapune, Glanz je spadao među one manijake koji gutaju štampanu hartiju u ogromnim količinama. Poliglot, vladajući sa nekoliko evropskih jezika, on je pročitao čitave tone knjiga, a blijeda, suhonjava maska nije, mora se priznati, ulijevala naročite simpatije. Kratkovidno lice promatralo je svijet kroz palac debela stakla nepovjerljivim pogledom glodavca, a oštra, šiljata, bodljikava, neobrijana njuška, sa čekinjavim nepotkresanim crvenkastim brcima koje je trajno grickao, odavala je ličnost nesklonu smijehu, ličnost koja vrši svoju dužnost prividno bez srca tako da je njegov sustegnuti način ulijevao pacijentima nelagodan osjećaj nepovjerenja pa čak i straha. Zakrinkan, duboko pritajen, Guido Glanz međutim bio je čovjek vrelog, moglo bi

se reći, sentimentalnog srca, jedan od rijetko nadarenih liječnika kome se delikatan poziv podudarao sa čistim, nesebičnim karakterom. U Kamilovom slučaju Glanz se pojavio kao anđeo čuvar i samo se njemu može zahvaliti da se Emerički nije našao u grupi od pedeset i trojice junaka na weisskirchenskom groblju, kojima su gimnazijalci otpjevali dirljivu nadgrobnicu poslije ne manje dirljivog govora dragoga gospodina vjeroučitelja, »kako su naši dragi junaci doduše mrtvi, ali posmrtno odlikovani, i to dvostruko, zlatnim i srebrnim kolajnama za hrabrost, a što je nerazmjerno važnije, njih je Gospodin odabrao da straže stražu pred prijestoljem Kralja nad kraljevima, počašćeni najvišim nebeskim priznanjem! Njima ne prijeti više nikakva opasnost, zagarantiran im je vječni život sav blistav od vrhunaravne slave i od sjaja njihovih posmrtnih srebrnih i zlatnih kolajna za hrabrost.«

Bivalo je da se javljala nesvijest kao da je iskapio pun vrč metil–alkohola. Tako se otrovao rampašom u klijeti ladanjskog španа Žagmeštra, u trećem razredu gimnazije, na Martinje, kad su ga opile sluge i kad je izgubio dar snalaženja; ostalo je dijete polumrtvo sve dok nije stigao doktor, a to je potrajalo poprilično, čitavu nedjelju i poslijepodne, dok su doktora tek predveče konačno pronašli i dovezli mrtvog pijanog sa pijanim konjima i pijanim kočijašem kao vreću.

Te nesvjestice bile su bunovne s osjećajem davljenja, kao da ga guše ruke u krvavim gvozdenim rukavicama, razdirući mu utrobu, a on se penje po vlastitim crijevima kao po konopu, okomito, visoko, čitavu svoju krvavu utrobu on vuče sa sobom u visinu kao majmun na paomu, da bi se oteo gvozdenim rukavicama, a u trenutku sve se pretvara u pustopašno plivanje iznad krovova, u punoj nebeskoj tišini, zvona, jata bijelih ptica, samoubojstveno sugestivna divna pomisao da nema više povratka u klonulost psećeg skapavanja, da bi se sve poslije ovog

uzleta srozalo ponovo u zvjersku glavobolju, s oštrim noževima u zatiljku, sa jezivom gluhoćom, kao da je utonuo u glicerin. Takva su se poniranja vraćala pa nestajala u titrajima trajne strave od pomisli kako kroz čitavu špitalsku zgradu raste crno, ogromno korijenje bola, razgranata stara, stoljetna stabla bola, šume, prašume, džungle bola, kako se preko ulica i preko čitavoga grada kreću povampirena stabla, slonovi i nosorozi od stabala, ogromna prijeteća krda nadnaravnih hrastova i kestenova kao krda ihtiosaura, crno, zmijsko korijenje patnje kao klupko zmajeva valja se i plazi preko trga, raste iz zemlje prijeteći na sve strane svemu, mesnato, proždrljivo vlažno, probijajući se kroz kanale i pločnike, savijajući uline svjetiljke i lomeći asfalt i fasade kuća, ispod čitavoga grada kao apokaliptičke zmijurine razmilješe se vrhunaravni udavi, nabrekli, strašni zmajevi stežu, lome i savijaju svojim bodljikavim otrovnim krljuštima sve šine, sve vagone, sve kolodvore, sve čete, sve topove, sve ratove, sve ljude, sve tornjeve i sve krovove, i tu nema druge mogućnosti nego da se čovjek preda na milost i nemilost ljudožderskim gusjenicama. Sklopiti ruke, pomoliti se, zvecka zvonce posljednje pomasti, zapalila je sestra Apolonija svijeću ulanskom lajtnantu, Feliksu Felinskom, miriše slatkastoopojni tamjan kao cimet nebeske pogače, mrmljaju sestre Apolonija, Terezija, Cecilija, »Ave Crux, Spes Unica, Gospodine, pomiluj, Kriste, pomiluj, Christe eleison, Kyrie eleison...«.

Rana Oberleutnanta Feliksa Felinskoga, kao što su rane već bile ocijenjene na tabeli ranjavanja, bila je jedna od »najrentabilnijih«: lepršavi prostrijel kroz lijevo plućno krilo, iznad lijeve bradavice na sisi, kroz vršak lopatice, prosto, zgoditak na lutriji! Iz galicijskih konjaničkih pokolja, iz onog vječnog uzmaka na polukrepanoj gladnoj kljusadi, iz onih jadnih, slamom pokrivenih rusinskih koliba kao jedinom udobnošću, iz blata i kiše,

ovdje, odjednom, kao u nadnaravnom snu, odmor sa pilećom čorbom i tortama u bijelom čistom krevetu, ljubezna ženska posluga, pivo, vino, konjak, limonada, sanatorij, a povrh toga još najmanje dva mjeseca bečkog korza u izgledu, orfeumi, kavane, zveckanje ostrugama i sabljom pred Operom, odlikovani junak, ranjenik, rekonvalescent na oporavnom dopustu, Miles Gloriosus na rukama ljepotica, nosilac Zlatne Krune i Križa za zasluge, dostojanstveno lice kome fotografiju štampaju novine sa zanosnim člancima o njegovim herojskim eskapadama, a zatim sigurna kadarska služba »bis — jóregelt«, »e, ne će nas tako brzo vidjeti mnogopoštovana Kraljevina Galicija sa Lodomerijom, zbogom Rozniatów, zbogom Nadvorna, đavo vas odnio!«

Plemić i kicoš, bujna narav, Oberleutnant Felinski zavladao je kavalerijskim šarmom i naročito naglašenom baroknom učtivošću čitavim ženskim personalom (od sudopera i pralja, od kuharica do časnih sestara Veronike i Skolastike), a naročito milostivom gospođom de Gerő, suprugom velikog župana fehértemplomske županije, temperamentnom crnkom, kojoj je bijela svilena bluza sa crvenim križićem na banderoli koketno odudarala od zagasitog, pomalo ciganskog teinta, a koja se baš onih dana, kad su donijeli ranjenog Felinskog, našla u dežurnoj službi kao dobrovoljna bolničarka u sobi broj osamnaest.

Kao vještak u opsjedanju ženskih srdaca, Oberleutnant Felinski izumio je u ovom delikatnom poslu svoju vlastitu, provincijalne glumačke veličine dostojnu metodu. Da skrati do banalnosti otrcani procédé u često tako dosadnom i dugotrajnom osvajanju ženske milosti, on bi svojim odabranicama odmah, prvoga dana opsade, predavao neku vrstu ilustriranog biografskog prospekta, jedan baršunasto pojastučeni, zlatorezom urešeni fotografski spomen-album, zapravo slikovnicu sa snimkama važnih datuma svoje blistave viteške karijere, gdje je ovaj, po svemu, tip-top ulanski konjanik, zalizan pomadom,

namirisan ruskom kolonjskom vodom, izbrijan, isfazoniran, stegnut miderom novoskrojene ulanke kao kevica na prvome balu, potkresanih brčića, sa gustom svijetloplavom kosom, pod elegantnom ulanskom čapkom, sa čelenkom od konjskog repa, koja čovjeku u punoj paradi daje naročito marcijalni karakter, bio ovjekovječen u raznovrsnim ulogama svoje ulanske glume. Sa šestoropregom od šest bijelih lipicanera, pred miramarskim dvorcem, na boku dvorske karuce, kao polo–igrač na brionskom polo–matchu, u pratnji jednog carskog Nadvojvode na njemačkom dvorskom lovu kod Eydtkuhnena u Istočnoj Prusiji, na ruskoj granici, na svome kao ponoć crnom pastuhu Igoru, trijumfalnom nosiocu mnogobrojnih trofeja, u teniskom dresu kao prvak krakovske garnizone, kao pobjednik na mačevalačkom turniru, a kao kruna svega, na kraju albuma, uokviren zlatnom lovorikom portret zaljubljenog sanjara, koji promatra svijet svojih dama toplim i plemenitim pogledom vjernog prepeličara. Ovo majstorsko djelo jednog lavovskog fotografa bilo je zapravo vrhunska pointa bogate zbirke Oberleutnanta Felinskoga: Oberleutnant Feliks u fotelji, podbočen balčakom svog kavalerijskog paloša, sa glavom spuštenom na posrebreni balčak isprepleten zlatnom trakom carskog porte–épéa tako da su se rese zlatne kićanke prelile preko energičnih muških ruku, a čitava vitka pojava Felinskoga, njegov pravilni nos, njegovo koštano, tvrdo, visoko čelo, nabubrile čulne usne, tanke, uz zalizanu frizuru pripijene uši, pa onda paradna ulanka, uokvirena tamnomodrim presavijenim ovratnikom sa zlatnom lentom kartuše koja blista kao lenta nekog orijentalnog visokog ordena, pa onda Feliksove svijetle, mliječnomaglene oči, sve je to dočaravalo ženskim radoznalim srcima bogate iluzije o zavidnoj tajni simpatičnog Modrobrada, kome je životna staza posuta trofejima, cvijećem, pobjedama, dvobojikneževskim i nadvojvodskim autogramima.

Iza kulisa ove ulanske operete, međutim, s obzirom na jadnu smrt, nije bilo baš tako blistavo: dvije–tri romance s poštaricama i kasafrajlama, mala tragedija s jednom profesorskom jedinicom koja ni sanjati nije smjela o nebeskoj vezi s jednim aktivnim ulanskim Oberleutnantom i ostala ranjena za čitav život, dvije–tri pobjede na provincijalnim steeple–chase–trkama von Stanislau bis Mitrowitz, »dort trinkt man serbisch Slibovitz«, na kraju najbanalniji završetak u weisskirchenskoj bolnici: zamolivši sestru Veroniku da mu doda gusku, vratio je posudu sa zahvalnim smiješkom, da je, hvala bogu, voda bistra kao traminac, a ruka mu je istoga hipa klonula i ostala da visi mrtva.

— Srce, gledajte vi njegovo srce, govorio je Šefarctu Oberstleutnantu Harpneru doktor Glanz, pustite vi, profesore, njegov lungenšus, za lungenšus ne treba da nas boli glava, a eto, dakako, nije srce kancelist ni akcesist da prepisuje numere u urudžbenom zapisniku, srce je kanarinac, iz velike arije belkanta — kvrc — i servus, Březina!

Oberleutnant Feliks Felinski nestao je nečujno, tako da se čitava soba grdno iznenadila kad su ujutro časne sestre servirale bijelu kavu, ulanski charmeur već je spavao u paradnoj ulanci u mrtvačnici pod kipom Blažene Djevice Lurdske, ali je zato potpukovnik Gyula plemeniti Betyár, ispičutura i žderonja sa grdnim à la W. II »es ist erreicht« brčinama, pravi autentični marcijalni Bramarbas sa husarskim monoklom, za razliku od diskretnog Poljaka, podigao ogromnu galamu, kad su anđeli stigli da ga ponesu u krilo Blažene Djevice.

— Tko je to vidio da ga dižu iz kreveta, i kakav je to način da se ovdje uznemiruju ranjenici bez pitanja doktora, i zašto da on sada obuče svoju paradnu atilu sa svim ordenima, da skine svoju bartbindu sa ufitiljenim i nafarbanim brkovima, kome je to pala na pamet ova blesava misao? Potpukovnik Gyula Betyár je Čelik–Madžar, uzor–časnik, uvijek spreman na svaku upara-

đenu komediju, ali da mu sada, ovog momenta, bez ikakvih drugih formalnosti navlače njegove crvene pantalone i lakirane cugšue sa srebrnim salonskim ostrugama i da tu nad njim gunđaju svoj popovski hokus–pokus, ne, ne, a to ne, to je ispod njegove husarske časti, to on ne će dopustiti, on će se svojim revolverom u ruci braniti do posljednje kapi krvi!

A Lakatos, rezervni infanterijski Leutnant, bečki Bodenkulturträger, ekonom grofa Mailátha, panturanski raspoloženi svemadžarski patriot, koga su šrapnelske krhotine prošišale s leđa kao zeca, rogoborio je umirući kako Madžari do dana današnjeg oru plitko kao u vrijeme Marije Terezije, a madžarska je pšenica kvalitetnija od kanadske.

— Madžarske krave su nam metiljave kao pod Turcima, mi trebamo veterinare, a ne poeziju, a one peštanske bohemske dangube misle da nas Madžare civiliziraju francuskim bljuvotinama, jer ovo što se danas piše à la Ady, to su bezobrazni vicevi a ne poezija! Sve je jasno: život krave ili čovjeka. Veoma jednostavno: pravilan odnos pepsina, zdrav želudac i probava, to je najglavnije kod čovjeka i kod krave. Bjelančevine i karbohidrati, to je osnovno pitanje nacionalnog opstanka. Madžari su genijalan narod, ali, eto, ne će da trguju, a što vrijedi genijalnost u ovom današnjem kramarskom svijetu? Zašto su držàla na madžarskim lopatama dugačka metar i dvadeset, kad Englezi i ugljen kopaju sa pola metra kratkim ručicama, ali prokletstvo je madžarske ekonomije što su Totovi i Vlasi paorske lijene svinje, ne daju se kolonizirati, a to je madžarski udes, ove proklete nacionalne manjine, i tako deklamirajući klonuo je na jastuk, prekinuvši se u pola rečenice.

Svakoga dana krenuo bi po jedan sprovod iz bolnice husarske Sedamnaeste sa Chopinom (»O, du mein lieber Augustin«), kao da se radi o premijeri, uvijek podjednako rasprodana predstava, te ne bi čovjek rekao kako svjetina nema zapravo fantazije. Počasna kompanija sa komandantom na kobili, sa

barjakom i sa pukovnijskom glazbom, u punoj ratnoj spremi, dvjesta pušaka, dvjesta telećaka, četiristo cokula, to dobro odjekuje po asfaltu i po kundacima, kada u tišini tralaliče tajanstvena galama nemuštih glasova i–a–a, i–a–e, a–e–e, i–e, e, tras, bum, trata–ratà, »Bože, živi, Bože, štiti Cara našeg i naš Dom«, svaka druga ruka na ulici u povezu, ćopavci u gipsanom povoju, prvi, još bojažljivi parovi drvenih nogu, hude babe, kokete, uživaju u sprovodima kao da su to sprovodi od olovnih igračaka, a oko sprovoda skiću se fićfirići, sa krizantemom u zapućku, civilni kavaliri, u mekanim cipelama, flanirenderi, slobodnjaci, a između njih jedan dajčmajster bez ruke sa svojom gospođicom zaručnicom, jelačićevci i jegeri, feldhaubicbateristi kanoniri, ti mu kumuju, svakome fali po noga ili po ruka, prosit, bilo sretno!

Babe sa klistirima, šeflama, lavorima, bideima i guskama, svakog jutra mjeri se urin, poremećene vodovodne naprave, stigli su kao elegantni dječaci, ajnjerigfrajviligeri, vitki u pasu, u privatnim ekstrakabanicama, u vafenrocima (voli madžarski svijet uniformu), a sad su pomalo kadaverični kuburanti, koji ostavljaju svoje mlade supruge preko noći, nasilno, grubo prekinuta ljubav, telegram, mobilizacija, rat, toplo meso iz toplog kreveta, pa još jedan telegram, da je k. u. k. Reservefähnrich Imre Takács, nitko drugi nego baš Imre Takács, tri ubojna zrnceta, kao tri vrapčića, dopijukala, doskakutala i našem mladoženji Takácsu srdašce prokljuvala, u šancu, ne sluteći zlo, dočekao je Fähnrich Takács svoje smrtonosno tane, u čelo, u rodoljubivo i nadasve lojalno ratničko čelo, telegram koji javlja smrt Fähnricha Takácsa, krik u noći, vrisak mlade ratne udovice, ne će plakati dugo, utješit će se, u ratu kao u ratu, ima, hvala bogu, muškog mesa živog još, na pretek.

To nije alegorija, to je historija: zviznu hitac, fiju–fiju, a mrtvo mu tijelo hladnoj zemljici predaju na čuvanje ugledna gospoda grobari, civili, kolege Fähnricha Takácsa, županijskog

vježbenika, županijski pristavi i perovođe, dobrovoljni prevoznici ranjenika, zapravo mudraci, gospoda kojima je pošlo za rukom da se pravodobno izvuku iz rusvaja, neka gine tko je lud, a mi ćemo dobrovoljno pokapati junake i tješiti mladu udovicu u dekorativnoj crnini, jer i ovim tegobnim rodoljubivim poslom treba da se netko bavi.

Koncem septembra, ranog jutra, kad je dašak rosnate noći strujao sobama kao lahor nevidljive lepeze, dok se sunčana ploha sa maglenih livada nije još popela nad krovove, rosnatog septembarskog jutra, punog blage zvonjave i cvrkuta ptica, donijela je sestra Veronika Kamilu, uz kavu, *Fehértemplomski Glas* gdje je među lokalnim vijestima bila štampana jedva primjetljiva vijest, da je

carski i kraljevski nadliječnik, doktor Guido Glanz, skočivši sa peštanskog mosta Kraljice Eržebete, izvršio samoubojstvo, očito u trenutku živčanog rastrojstva. Doktor Glanz našao se u fehértemplomskoj garnizoni kao rezervni nadliječnik kod Sedamnaeste husarske regimente, kad ga je zatekla mobilizacija: pokojnik uživao je, kao docent peštanskog medicinskog fakulteta, u krugu svojih kolega ugled solidnog kirurga.

Po mišljenju časnih sestara doktor Glanz je otputovao u Peštu u nekoj fakultetskoj stvari, a ljubazna gospođa Gerő osporila je ovu verziju poštovanih sestara, jer čini se da časne sestre zapravo uopće pojma nemaju o neviđenom skandalu koji se odigrao prošle noći u kavani Deák, kad je sanitetska ekipa prenijela Feldkurata Szabadosa svega u krvi, u gradsku bolnicu, jedva svladavši doktora Glanza koji je revolverom prijetio da će antipatičnu popeskaru ustrijeliti kao bijesnu mačku.

— Ma kakav fakultet, nije doktor otputovao ni na kakvu fakultetsku sjednicu, to se vidi i po posljedicama, ne skače se u Dunav zbog fakultetske sjednice! Radi se o ljubavnom romanu, o čemu časne sestre i ne sanjaju, o ljubavnom romanu, dakako,

i to još s kime, s jednom kelnericom, o pijanom skandalu u kavani, gdje je došlo do tučnjave zbog kasafrajle Borbále, a stvar je krajnje kompromitantna jer su jadnog Feldkurata otpremili u bolnicu sa prebijenom podlakticom i prepuklom lubanjom, pa kad je ubogi Feldkurat oboren već ležao na podu, udario ga je Glanz još stolicom po glavi, a kao što priča Primarius, gospodin pukovnijski liječnik doktor Harpner, doktor Glanz je bio stavljen u pritvor i on se samovoljno udaljio iz kućnog zatvora, on je, dakle, zapravo dezertirao i tako nije imao drugoga izlaza, dakako, nego Dunav.

Doista, Glanza je nestalo, a bio je nešto mrzovoljno gunđao dan–dva prije o svojoj sestri da je uganula nogu i da će morati da je obiđe, pa Kamilo nije Glanzovoj odsutnosti posvetio neku naročitu pozornost, ali kad je doputovala njegova sestra, pokazalo se da je priča o njenoj iščašenoj nozi bila puka izlika. Gospođica Suzana (o kojoj je Glanz uvijek govorio kao o nekoj lajavoj neprilici) napunila je, kao prava rođena brbljavka, uši časnim sestrama kako je njen brat s njom postupao kao nebrat, kako je bio rođeni mizantrop, koji ni za svojom pokojnom majkom nije prolio ni suze, kako nije ostavio nikakva pisma, ni jednog jedinog retka, i zato je ona uvjerena da je šenuo, što je uopće ne čudi, jer da su se znakovi poremećenja kod njega pokazivali već u ranom djetinjstvu. Glanzova sestra došla je da ponese njegove stvari, a tu se i nije našlo mnogo, gotovo ništa, dvije–tri košulje i jedan kofer knjiga pak je tako Kamilo vratio gospođici hrpu knjiga koje mu je Glanz donosio za lektiru: Helvetiusa, Cardanusa, Condillaca, Bichata: *Recherches physiologiques sur la vie et la mort*, partituru Meistersingera i nekoliko svezaka Nietzschea sa Glanzovim marginama.

„Usred gangrenoznih groznica, krvavih krpa, karbola i smrdljivih tampona, uz trajnu opasnost od tetanusa ili dizenterije, usred zagušljive kirurške mesnice i slijepog meteža moralnih imperativa »da je čovjek — čovjek, i da se ima vladati

kao čovjek«, usred ove zbrke od kletava, zločina i krvi, pojavila se sablast od nekakvog carskog i kraljevskog Feldkurata Szabadosa, naduvena mješina ratnog dušobrižnika, primitivna seljačka njuška, i tu se razbaškarilo i raskreveljilo ono pijano prase, udvarajući se gospođici Borbáli, bit će, nema sumnje, izazovno i nametljivo, očito drsko, kada je Glanz, čovjek po naravi delikatan, izgubio nerve do tog stupnja da je pijanom kapelanu prebio podlakticu pa ga onda povrh toga još i lupio stolicom, da bi sutradan od gađenja skočio sa mosta i nestao u glupoj svemirskoj praznini potpuno sam. Grickaju ga sada dunavske ribe, a on njuška oko svojih prstiju utopljeničkih, namirisanih vaginom luckaste Borbále, o kojoj je govorio Kamilu bezazleno, kako je ova gospođica Borbála prva žena koja mu kao spolno srodna duša odgovara u »višem smislu«, a kada je riječ o tjelesnoj srodnosti, ona spada u imponderabilija, jer Glanz do ovog slučaja nije vjerovao »da uopće ima takvih žena koje mogu zavladati čovjekom kao dresiranim psetom«, priznavši da je kao sudski vještak u jednom kriminalističkom procesu grdno pogriješio svojom negativnom ekspertizom na štetu čovjeka koji je ubio svoju ženu, i to prosto kao ignorant, pojma ne imajući da u donjim spratovima ljudskog tijela stanuju bjesovi. Sve priče o tajni ženskog šarma Glanz je ironizirao kao sasvim slabu literaturu, a, eto, sam se nasukao, osjećajući kao da ga je svojim poganim ubodom u ganglije hipnotizirala neka otrovna osa."

„Bili su pijani, nema sumnje, i gospodin Feldkurat i Glanz, lokali su čitavu noć barackpálinku, gaseći je obilato pivom, jer ona gruba scena odigrala se u svitanje, znači u magli rakije! Iz dugotrajnog apstinenta, koji se sustezao od tjelesnog dodira s javnim ženama, rasplamsala se i buknula slijepa strast. Glanz, koji se godinama s gađenjem odricao bluda po brlozima, jer »nije volio javne klozete — zbog higijene«, zaglibio je, eto, u poganoj ljubavi kao gimnazijalac, snatreći dirljivo kako bi bilo idealno kad bi mu gospođica Borbála rodila gracilnu, šarman-

tnu djevojčicu kao što je ona sama, preglupo, pod mrtvačkim zvjezdanim velom ljudi čeznu za djecom, rađaju djecu, pljušte djeca s neba u slapovima, rađaju se po kavanama, po kuplerajima, nisu to ljubavni hirovi ni strah pred samoćom što vuku čovjeka da robuje takvoj jednoj histeričnoj kasafrajli, to su divlji gejziri nagona, kao ribe u moru tako se ljudi proždiru i oplođuju, a oko čovjeka šume tajanstvene kaskade sperme, kao Nijagara tako silne, luduju ljudi na mrtvoj zvijezdi, u kišama artiljerijske vatre, u ratovima, menaže, bolnice, pogromi, palež, pljačka, čokolada u Nadvornoj, potoci rastopljene čokolade teku u Nadvornoj, zapalili su Nadvornu, gori Nadvorna, jedan Infanteriehauptmann, Lajos Benda (Verdienstkreuz, Signum Laudis), kopfšus, umro je još za transporta u vagonu, Martinenghi, Aranka, stari Kamráth, Glanzova Borbála, koja s mušterijama sklapa kupoprodajni ugovor: »ona radi i francuski, uz trostruku predujmljenu taksu, samo tako«, jedan terenski Leutnant Stepniczka iz Požuna, jedan Osječanin, Švaba, advokat, doktor Lang, svi mrtvi, bjesomučno razmesareno mrtvi, a zapravo jedino logično bilo bi da se sve razdere, da se uzme revolver, da čovjek pobije oko sebe sve, i ove glupe maškare od duvna, u tim njihovim karnevalskim kostimima, kao da živimo u Trecentu, u Quattrocentu, sve ove primarijuse i generale, sve oko sebe, pa zatim i sebe, cak, u mozak, a što, nastala bi dreka u bolnici, grmljavina stolica, strka, strava, poludio zastavnik Emerički, kao i doktor Glanz, a šta su zapravo htjeli, tko su bili, to se ne zna; jer sve ono što su znali, i sve što su pročitali nestalo je s njima, imali su poštenu namjeru da se uzvise iznad ludila, da se otmu gravitaciji kretenizma u kome se davimo protiv vlastite inteligentne volje, što su radili, prepisivali su već davno prepisane istine, »naučne principe« razbijali su svoje lude glave da bi otkrili »neke nove metode«, doktor Glanz je odlučio da preporodi Evropu, o čitavoj civilizaciji te glupe Evrope, o svim njenim teorijama, o moralima, o višim uvjerenjima, o pogledi-

ma na evropski svijet nije imao nikakvih iluzija! Stidio se živjeti! To je i dokazao, a živjeti danas ovdje i ovako, doista je bestidno! Stidio se da se mogao obmanjivati, da je toliko lakovjeran da je mogao da vara samoga sebe, da je mogao da se mistificira lažima i brbljanjem, kako umjetnost ili etika predstavljaju oduhovljavanje materije, a to je upravo osnovna glupost da se materija uopće može oduhoviti, jer pojam »spiritualizacije« ove glupe, slijepe, potpuno bespredmetne, besmislene, bezidejne materije sam je po sebi slabouman, da, da, i tako se ubio i to je bilo jedino dosljedno, i, uopće, ako ima netko nešto da kaže danas, neka skoči u Dunav, to je jedina čovjeka dostojna poruka i oporuka."

„Bio je nadaren. Time nije rečeno mnogo! Ništa! Bio je vidovit, a ni to nije ono što bi trebalo reći. Bio je čovjek, da, to je bio! Bili su to na trenutke megalomanski ispadi višeg samouvjerenja, kad mu se pričinjalo kao da jasno vidi sve i kao da su mu čitavi tokovi svega što je minulo i svega što stiže jasni i plastični, a onda se sve opet gubilo u drijemežu, u podrugivanju neandertalskim božanstvima. U masi riječi, usred malodušnog nesnalaženja, eto, nestalo je čovjeka, skandal sa jednim pijanim vojnim vikarom u kavani, skok s mosta, blesava vijest u štampi, a ipak tu, pred svima nama, ugasila se životna formula bogate svijesti, koja je osjećala da bi trebalo da se objavi kao neki program, možda politički, možda etički, svakako kao svjedočanstvo svijesti koja se spremala da nepodmitljivo prikaže historiju današnje trule civilizacije, i da se nije ubio, Glanz bi izvan svake sumnje bio otkrio neki svoj individualni način da se izrazi. Koga sve nije čitao? Posljednja lektira bila mu je Hutcheson, Hutchesonove moralističke sentencije o nagonima, o praznovjerju, o raznim vrstama fetišizama kao paralelnoj pojavi sa ljudožderstvom u Evropi (»a kanibalizam javlja se u Evropi od Škotske do Karpata tokom četrnaestoga stoljeća kao normalna i svakodnevna pojava«), tako da ovim našim današ-

njim kanibalizmom, u kome smo se našli usred Ungarisch--Weisskirchena, doktor Glanz nije bio ni po čemu iznenađen.

— Ta molim vas, tu smo, svoji među svojima, i biti ovdje tumačem bilo kakve lokalne pojave, mislim, u smislu čardaša, kukunješta, ciganske muzike, i ovog vašeg južnoslavenskog deseteračkog mitosa, te vaše krvne osvete i uopće bilo čega što ljudožderi oko nas poštuju kao svoju nacionalnu svetinju ili u što vjeruju, u svoje kraljeve, u svoje ratove, u svoje nacionalne sudbine, u svoju historiju, čovjek se mora izgubiti u glupostima, čovjek, logično, mora pogriješiti, i jedino što čovjek može da bi ostao čovjek, jeste da se spasi s ove naše današnje planete. Samo moralna migrena kao posljedica dubokog gađenja može da nas oslobodi ovog ludila. — Bio je zaljubljen u čitavu galeriju pisaca, od minornih, nepoznatih, danas gotovo bezimenih, pa sve do Williama Blakea, na primjer, a jedina premisa, u protuslovlju s njegovim banalnim materijalističkim pogledima, bila je premisa Blakeove fantastične kozmogonije. Za Highlandere eto što je napisao na marginama i zalijepio u knjigu, a to mu je bio običaj da šara po knjigama i da lijepi između stranica svoje asocijacije na posebnim listovima; bilo je u tome nečeg samodopadljivog, uživao je da posuđuje svoje knjige da bi tako i drugima dao prilike da čitaju njegove napomene: »Treba kozmos likvidirati, uništiti ga, srušiti, dovesti ga do eksplozije, da bi se sva prašina zvjezdana sa svim galaktičkim pametima iznenadila, oho, oho, kako to da je došlo do eksplozije u neposrednoj blizini Proximae Centauri? Treba oboriti nepogrešivost nebeske mehanike, treba pokvariti čitav mehanizam na isto tako đavolski perverzan način, kao što kvarimo naš vlastiti planetarni mikrokozam permanentnim ratovima! Treba dokazati da smo prestali vjerovati u matematičku egzaktnost svemirskog gibanja, treba da poremetimo ravnotežu kozmosa da bi se sve stropoštalo jednoga dana u slobodnom padu jednim jedinim smjerom, da se rasprsnu svi sunčani obruči, da iz ovog

kruženja bezidejnog ispadne naša blatna kugla kao goruća karteča, da porazbija lijevo i desno čitavu astralnu staklanu kao topovsko tane, da smrska čitavu glupu zvjezdanu lampionadu, da razdere sve sunčane zavjese, da zvizne kao blistavi meteor, da se prepolovi ova urarska glupa, filistarska, bezidejna evropska mašinerija smrti, koja ne umije drugo nego da otkucava na Morse–aparatima svoj vlastiti blesavi memento mori!«."

Minulo je od Glanzova samoubojstva desetak dana, kad je jednog kasnog poslijepodneva stiglo preporučeno pismo adresirano na zastavnika Emeričkog. Pismo Glanzove sestre. »Među knjigama svoga brata našla je koncept pisma, upravo, bolje, pismo, signirano za Emeričkoga, i misli da joj je dužnost da mu ga uruči, jer koliko god su joj ovi reci dragocjena uspomena, ona iz pijeteta spram pokojnika smatra da joj je dužnost da ga preda adresatu.«

Glanzovo pismo bilo je uznemireno svjedočanstvo povišene groznice koja lomi ljudske duše kao vihor kad se kao preplašene ptice spremaju da prelete na drugu obalu.

Vi se toga ne ćete sjetiti, Emericzi, bilo je to još na početku, u vrijeme Vaših delirija, kada ste kao krpa mesa čitave noći galamili pred ravnodušnim obrazom nečega što nam se krevelji s druge strane, a, bogami, držeći Vas za Vašu znojnu ruku one noći lipanjske i sam sam bio uvjeren da ne ćete doživjeti jutra. Život Vam je visio, kao što govore seljaci, o končiću. U jednom momentu vratila Vam se svijest. Jasna, kakva se javlja na samrti, i Vi ste bacili pogled na raspelo u ruci sestre Apolonije, jer ona se tu našla kod Vašeg uzglavlja s raspelom, a ja opet nisam bio u kondiciji da je uklonim, i jedino što sam uspio spriječiti bilo je da se nije pojavio pop. Na svjetlosti svijeće pogled Vam je zablistao kao najprozirniji akvamarin, i upravo onaj neobični blijesak Vašeg pogleda, u onom dramatskom trenutku, pojačao je moje uvjerenje da se elan u Vama ne će ugasiti, u to sam povjerovao svakoj zdravom pameti uprkos, a Vi znate da nisam praznovjeran. Stenjali ste sapeti pod onim

Apolonijim raspelom, pod onom porculanskom bebom, pod onim razapetim tijelom na crnom lakiranom križu, a bijele ranjene noge probijene oštrim gvožđem krvarile su, iz Kristovih alabastrenih nogu kao da je kapala krv, kap po kap, kao i sukrvica Vaše gangrenozne rane. Tiho je otkucavao sat u mome džepu. Zatravljeni krvavim martirijem, Vi ste htjeli da progovorite i promatrajući Vas tako mi se pričinilo da bi bilo normalno, ljudski logično, da se Vi, i sami krvavo raspelo, srozate i da kao ranjeno pseto poližete one rane raspetoga, da umirućom usnom dodirnete onu porculansku krvavu lutku, to mi je izgledalo jedino ljudski; na kraju puta, pod terorom gluposti, šta može čovjek nego da padne na koljena? Ali ne! Vi ste svojom lijevom rukom, više simbolično, jer ona se nije podigla ni centimetar–dva, uznastojali da otklonite ruku sestre Apolonije sa raspelom i Vi ste, pogledavši me, kao svjedoka, sa višim smiješkom, a meni je Vaš pogled govorio da me zovete za svjedoka, tiho, jedva čujno ali neobično sabrano i razgovijetno izgovorili, citiram Vas po sjećanju: Nas četrdeset puta četrdeset tisuća povjerovalo je Zaratustri da je Bog umro, pozdravite Zaratustru, doktore, ako ga sretnete, i potvrdite mu: Bog je umro zaista!

Slušam taj Vaš glas pišući Vam ove retke, dragi moj Emerički! Čudno smo se našli, a sad se opraštam od Vas i sad molim ja Vas da pozdravite Zaratustru i da mu poručite da Bog nije umro, nego da još uvijek živi kao vladar nad svim vojskama i da svi mi, nas četrdeset puta četrdeset tisuća Zaratustrinih poklonika, ratujemo kao rezervni oficiri pod božjim barjacima. Ne ću više. Glanz.

„Još jučer, još prije nekoliko dana, Glanz je sasvim sabrano razgovarao o raznim nevažnim stvarima, još jučer, još prije nekoliko dana, on je sarkastično komentirao jednu slaboumnu vijest u novinama o zarobljenom crnogorskom topu koji je izložen na uvid rodoljubivom madžarskom općinstvu usred peštanskog Oktogona, da bi rodoljubivi građani imali prilike da se uvjere o veličanstvu pobjede i o trijumfalnim trofejima

pobjedonosnog madžarskog oružja. Glanzov mozak još jučer je funkcionirao pravilno kao najprecizniji sat, bio je kao uvijek neobično živ, intelektualno prisutan, ovdje, dolje, a zapravo već na odlasku, opraštajući se, razgovarali su u sobi za servis (ona im je služila kao parloir), i tu je još poručio od sestre Veronike crnu kavu, posrknuo je i pošao, a onda, kao da je nešto zaboravio, vratio se rastresen, kao da je htio nešto reći i, izgubivši se, opet je nestao, da ima da dade jednom pacijentu još injekciju i da će se vratiti, ali se nije više vratio, a ovo pismo bilo je već tada (po datumu) napisano, znao je da se ne će vratiti."

Ošinut Glanzovim pismom, Kamilo je ustao, projurio bolničkom sobom u hodnik, našao se na dvorištu, prošao mimo straže na porti i stupajući tako sve brže, sve nervoznije, korak po korak sve grozničavije, sve dalje, gologlav, bez kabanice, našao se na ulici, na ulicama, na trgu, u perivoju, u sumraku, od svega oko sebe usput primjećujući samo to da se od sumporastozelenkaste koprene nebeske preko svih lica prelilo smrtonosno bljedilo. „On ide i ide, on hoda i hoda, u koloni, on stupa usred nepregledne uzrujane čete od četrdeset puta po četrdeset tisuća doktora Guida Glanza, od ogromne čete, koji su svi povjerovali Zaratustri da je bog umro, koji su svi mobilizirani kao rezervni oficiri, koji svi ratuju pod barjacima ovog mrtvog boga, a Zaratustra, proglasivši boga mrtvim, nije mislio samo na onog jednog jedinog Nazarenca, nego na sve bogove kroz svjetove i kroz vjekove, na sva božanstva i na sve idole od katedara do katedrala, na sva carska i kraljevska dostojanstva, a sva ova ogromna masa božanstava nije umrla, ovi su bogovi živi kao carski lavovi i lešinari, oni se hrane ljudskim mesom, i šta možemo nego da stupamo u kolonama jedni protiv drugih sa puškama i oštrim noževima, da se ubijamo, da skačemo s mostova, da trčkaramo ulicama kao prividno živi, da nas prate

sjenke pokojnika, da ova povorka mrtvaca iza naših leđa postaje iz dana u dan sve veća, sve impozantnija, sve mnogobrojnija, a doktor Guido Glanz se uvjerio da je laž da je bog umro i tako je skočio s mosta, iz protesta", a nad krovovima iznad dimnjaka i tornjeva gomilaju se mračnomodre gromade prijetećih oblaka, smolava, čađava zavjesa dima, oblak dima grdne, paklene provale vulkana.

Sve je bilo još sasvim sablasno tiho, tako te ni jedan jedini list na platanama u perivoju nije ustreperio, a nekoliko crnih uznemirenih ptica preletjelo je u stravi preko smaragdnozelenog jezera nebeskog, kada se bogato nabrana svila jednog barjaka iznenada nervozno, sunuvši uvis kao jezik crvenog plamena, ustalasala, a zatim odjednom, isto tako neočekivano, spala okomito u punoj tišini i ostala nepomična kao da je netko vijorenjem ovog barjaka dao znak opomene na neminovnu opasnost, koja stiže uz grmljavinu gromova, signal da se iza oblačne zavjese sprema čitava nebeska kavalkada na sudbonosnu bitku.

Uzlepršao se sumrak uz preplašeni cvrkut vrabaca, uznemirenih zbog strahote koja će se svakog hipa survati na krovove i na povorke dvonožaca, kad će pod udarom vihora iz pune tišine zveket prskavog disakorda razbijenih stakala udariti o sve timpane i harfe, o sve žice i strune, o sve bubnjeve čitavog vihornog orkestra, uz hajdučki zvižduk opasne vjetrine sa fortissimom gromova i trkom jednog bosonogog dječaka koji hita preko ceste s upaljenom acetilenkom i svojim laganim, lepršavim, bestjelesnim kretnjama maše Kamilu kao anđeo koji sa svjetiljkom u ruci hoće da mu posvijetli put. Prateći pogledom dječaka koji nestaje u dnu mračnog drvoreda, našao se Kamilo ponesen bjesomučnim slapom bjesomučne provale oblaka, pa kad se vratio u bolnicu prokisao do kože kao da su ga izvukli iz Dunava, časne sestre presvukle su ga i polegle u krevet kao dijete koje je očito poremećene pameti izazvalo neviđeni skandal.

Drugoga dana na bolničkom raportu bio je kazne radi vraćen u kadarski oporavni odio, gdje se tjedan dana kasnije javio dobrovoljno za frontnu službu i tako nekako pred Božić otputovao sa jednim ratnim transportom na Karpate.

Godinu kasnije, septembra 1915, poslije Gródeka, kad se u Pešti u sanatoriju Szántó, poslije golgotske reprize sa slomljenim rebrima, bio već toliko istrenirao te je uspio da se prošeta do kavane, otputovao je u potpunu budističku ravnodušnost uništavila, a sjenka doktora Guida Glanza javljala mu se trajno kao neka vrsta vjernog pratioca da ga podsjeti da Zaratustra nije prorekao istinu, jer da bog još uvijek nije umro. U Ungarisch--Weisskirchenu on se još kidao, osjećajući trajno potrebu da se kao prebito pseto otkine s lanca i da potrči niz ulicu, a godinu dana kasnije kao rekonvalescent u Pešti, nekoliko dana pred povratkom u Zagreb, predao se pasivno elementarnoj mamutskoj gluposti, kao zgaženi mravac.

U peštanskoj kavani »Abbazia«, kod Aninog mramornog stola, lijevo od ulaza, uz drugi prozor, lista madžarskom štampom, berlinskim i švicarskim novinama, oblacima hartije kojom ga je zatrpao Ober (karnevalska povorka historijskih velikana Lloyd Georgea, Bethmann-Hollwega, Cadorne, Joffrea, Pétaina), a ovdje, u »Abbaziji«, još uvijek miriše idilično po pravoj vreloj kavi, kao da je ova peštanska »Abbazia« krilata lađa koja plovi plavom tišinom na tihom povjetarcu mirnog podneva. Iz guste zavjese dima izronila je pastozno portretirana dama sa tamnoljubičastim vjeđama i masnom bakrenom frizurom od nekoliko kilograma bujne kose, smješkajući mu se ljubazno, priklonivši glavu na gostoljubiv pozdrav, diskretna gospođa, u crnini, nova vlasnica »Abbazije«, madame Karfunkel, pao joj je sin na fronti, majka mrtvoga heroja (a kupila je po informacijama gospodina Obera »Abbaziju« od pravih nasljednika staroga Kaudersa, koji je umro odmah na početku

rata), naglašeno ljubazna spram gospodina lajtnanta, posvećujući mu naročitu pozornost punu tople simpatije za heroja, koji je svoju mladost žrtvovao na oltar domovine, »zapovijeda li gospodin lajtnant još neke novine, želi li gospodin lajtnant da ga posluže specijalnom zlatnom Mokom, specijalnom brazilskom mješavinom gospođe Karfunkel i originalnim francuskim konjakom (koji gospođa Karfunkel čuva za naročito drage i otmjene goste), da se možda donese još jedan svileni jastuk, ili možda, ipak, »šamerl« za noge, bit će bolje gospodinu lajtnantu, drago joj je da njenu »Abbaziju« gospodin lajtnant posjećuje dnevno, heroji su za njen etablisman naročita čast, a pogotovo heroji od marke, kao gospodin lajtnant, jedan od njenih intimnih znanaca otkrio joj je identitet gospodina lajtnanta, prijateljica gospodina lajtnanta, gospođa Borongay, spada takoreći u slavne rekvizite njene »Abbazije«, ali dama je, nažalost, odsutna u Švicarskoj, u jednom sanatoriju, boluje, sirota, od neizlječive tuberkuloze«, i tako patrona gnjavi baš svojski, podsjećajući ga glasom i kretnjama na Hopeovu sestru. „Hope je bio barjaktar gimnazijalnoga barjaka Svetoga Alojzija, Hope je prvi u razredu glasno rogoborio da je Khuen lopov na banskoj stolici, da njegov japa ima knjigu u kojoj je to dokazano da je Khuen lopov, da bi Khuena trebalo ustrijeliti kao psa, Hopeov japa, mesar pod kaptolskom kulom, Čelik–Hrvat, otadžbenik Stranke prava, on čuva svoju mesarsku sjekiru za banskog lopova na Markovom trgu, a gospođa Karfunkel doputovala je iz Bukovine", »tamo su Rusi čitavu njenu Bukovinu zapalili i porobili, najtipičniji ruski pogrom, tamo je sve srušeno do temelja, i šta je mogla, skupila je svojih sedam prnja i kupila ovu sirotinju od kavane i tako joj je bilo suđeno da se vrati u svoj ljubljeni Lipotvaroš«, jer madame Karfunkel je rođena Peštanka, ona se samo, nažalost, udala u Černovice, i tako ga je upozorila neka svakako ne propusti priliku da pročita u Kamráthovom *Madžarskom slovu* jednu

jedinstveno divnu, stvarno, kao u priči prekrasnu novelu, *Lady Godiva*, posvećenu gospođi Borongay.

„Jedan od Aninih trabanata, Simeczki, ružičasto marcipanski, mekušasto uškopljeni mulac, Anin miljenik, za koga je Ana govorila, i Kamilu uprkos trajno ponavljala, »kako ovaj mladi Simeczki piše talentirano«, štampao je nešto, po mišljenju gospođe Karfunkel, »nonplusultra genijalno«; zbog ovog Simeczkovog »nonplusultra genija« gospođe Ane Borongay došlo je između njega i Ane do scene na jednom od njihovih posljednjih peštanskih sastanaka u restoranu na Svábhegyu, kamo se Kamilo dovezao fijakerom od Kamráthovih, poslije večere, noćni vjetar nad Dunavom, povratak u vjetrovitoj zvjezdanoj noći, a Ana ga tvrdoglavo gnjavi — »neka Kamilo priča što ga je volja, Simeczki ima svoju lirsku žicu, Simeczki piše dobro, Simeczki je talentiran, Simeczki stoji pred karijerom prvorazrednog feljtonista, Simeczki nije genije, to je istina, ali Simeczki nije ni efemerida kao što Kamilo misli, pardon, pardon, to je Anino nepokolebljivo uvjerenje«."

„Idiot od Simeczkog, ovaj Kamráthov feljtonist »od karijere«, stigao je u Peštu kao bezazlena provincijalna segedinska pomoranča, ali se odmah, suviše prozirno, štreberski svrstao u bataljon poklonika Aninog Genija, i to tako nametljivo, da nije bila potrebna neka naročito bistra oštroumnost da bi čovjek mogao da tu kreaturu prozre kao najbanalnijeg lažljivca, a Ana, praveći reklamu svom trabantu, nije simulirala svoje zanosno mišljenje o Simeczkom, ona ga i danas još, po svoj prilici, njeguje, kad se s tim gospodinom Renéom spremala da napiše dramu o Raheli, koju ovaj, posvećujući je Ani, sada u svojim feljtonima bezobrazno prepisuje."

„Bila je to još u njihovo vrijeme Anina ideja, ta nesretna drama o Raheli, sve u vezi s njihovim vlastitim krizama, i o toj Raheli Ana je punu godinu dana sanjarila kako će je posvetiti Kamilu, a gospodin Simeczki je tu Aninu dramu, eto, kao što

se vidi, ovjekovječio u svom feljtonu pod novim naslovom *Lady Godiva*, i tako svojim remek-djelom osvojio romantično srce madame Karfunkel."

„Luda djevica, ova Anina Rahela, bonapartistički ratovi, napoleonski kirasiri i ulani, koji galopiraju preko čitave Evrope u suludom propnju za Slavom, a Rahela čezne za svojim trabantom kirasirskim lajtnantom (Kamilom), Rahela je genijalna poetesa, supruga pruskog generala, virgo intacta (Anina pia desideria), matrimonium non consummatum, idealizirana ranjena ljubav spram pustolovnog viteza, kirasira, koji je pao, razumije se, na polju slave, kod jedne kavalkade, proboden čerkeskim kopljem kao sveti Sebastijan. Rahela, starija od svog ljubimca petnaestak godina, uzveličala je svoju tragičnu ljubav patetičnim pismima, a Anin argumenat bio je da je i Sonja Kovalevska bila zaljubljena u nekog dječaka pa ipak da nije tom nevinom romancom kompromitirala svoj ugled. Ana je mobilizirala i Sonju Kovalevsku, premda profil te Sonje nikada nije bio baš sasvim jasan, no bez obzira na Sonjine diferencijale Anina drama o Raheli trebala je da svrši kao prava autentična ljubavna tragedija: posljednji randevu pred smrt."

„Ovaj tužni rastanak odigrao se u jednom sjevernom malom gradu, na Sjevernom moru, siva voda, sivi oblaci, sive kuće, sivi dramatski vjetar, uz fijuk vihora i bjesnilo sivih talasa, a na obali Rahelina uzvijorena haljina, raščupana kosa na divljem vjetru, ukrcava se eskadrona Rahelinog kavaljera u drvenu lađu uz grmljavinu potkova, zvižduk konopa i uzrujano dovikivanje na vjetru, rastanak, zbogom, otputovao je Rahelin lajtnant u nepovrat, i sve je to naš ingeniozni gospodin Simeczki pokrao iz Anina rukopisa, i sve to štampa on kod staroga Kamrátha, a ovdje, u »Abbaziji«, gusta horizontala dima, dva građanina izraelitske vjeroispovijesti, dva galicijska bjegunca, dva pravovjerna poklonika Adonaja u crnim kaftanima i čizmama, sa crnim bradama i crnim kovrčicama pod crnim melonama

igraju nijemo šah, jedno zvono odzvanja u magli ulice kao gong, đavo je odnio Martinenghija u oblaku dima, a u zabitnom špitalu, negdje u slovačkoj provinciji, u jednom ratnom lazaretu improviziranom u školskoj sobi, trčkaraju miševi, mišji vonj, a nad žutom razlivenom Pčinjom, maja pretprošle godine, kao da je bilo jučer, blista Babuna u snijegu, na suncu. Osjećao je tamo dolje na obali Pčinje potrebu da se svrsta u redove one glasne srbijanske kolone, da krene sa srpskim četama, sa srpskom komorom, s topovima i konjima srpskim, i da je krenuo, bilo bi ludo, patetično kao deseterac, a bilo bi možda pametnije da je otputovao s onim srbijanskim topovima nego da crkava u dimu Karfunkeličine »Abbazije« čitajući glupu novelu gospodina Simeczkoga."

Sav u mislima, oduhnuvši dim iluzija, ponovo je priklonio glavu da se posveti ljubavnim jadikovkama Lady Rahele.

„Pa kako, do vraga", pomislio je Kamilo, „pa ja haluciniram, pa sa mnom doista nije sve u redu, narkotiziram se ovim ludilom oko sebe, ovim glupim ratom, nemam smionosti da se snađem, još uvijek trabunjam, nisam se snašao, kakav Guido Glanz, puki slučaj, ima čovjek potkresane brkove, crvenokos je, nije jedini, ima ih masa, kratkovidan je, nosi naočare, nije jedini, ima masa kratkovidnog svijeta, puši nervozno cigarete, jednu za drugom, svi ljudi puše, glupost, svi ljudi čitaju novine, on je i mene počeo promatrati, uznemirio se od mojih pogleda, podsjećam ga na nekog palog vojnika, svi smo mi vojnici, ima nas četrdeset puta po četrdeset tisuća, uopće se i ne zna tko je od nas živ a tko mrtav, a da je doktor Glanz mrtav, tome je već tako davno da među nama nikoga i nema tko bi znao da je uopće živio, osim njegove sestre, koja mu je prilijepila na nadgrobni spomenik onu fotografiju u uniformi pred kojom je toliko strepio kao pred svojom najvećom sramotom."

„U Ungarisch-Weisskirchenu umiralo se u čeljustima smrti, kod one hijenske krastave gozbe čulo se kako krckaju ljudske

kosti pod zubima nemani, sve ovo što se jedamput zvalo bezazlena mladost, naivna ljubav, naivna literatura, glupo je, sve je to bila literatura po Aninom ukusu, ipak, on je čak i umirao po književnom modelu gospođe Borongay, kao neka vrsta viteza u njenom feljtonu o Raheli, koju je sada prekrstio u *Lady Godiva* onaj majmun Simeczki. A Glanz je tjerao svoju slobodnomislilačku, socijaldemokratsku komediju o besmislenim koordinatama »buržujske civilizacije«, od kojih se jedna zove »smisao za stvarnost«, smisao za stvarnost, »ovdje–dolje, među nama«! Što znači ova prazna riječca »ovdje–dolje«? Kao da osim ovoga »ovdje–dolje« postoji još neko drugo »tamo–gore«, nešto što nije »ovdje–dolje«, a ovo »ovdje–dolje«, ovo je kavana »Abbazia« gospođe Karfunkel, prave rođene Peštanke, i sjenka doktora Glanza koji čita Kamráthovo *Madžarsko slovo*, a ta sjenka Glanzova nije Glanz, ali pijucka kapuciner i čita u *Madžarskom slovu* varijantu Aninog dramoleta pod potpisom onog plagijatora, onoga kretena, a da se Glanz nije strmoglavio s mosta, Kamilo se ne bi bio histerično javio u frontnu službu, on ne bi bio dolutao kao guska do Martinenghija i danas ne bi sjedio u ovoj kavani kao rekonvalescent, sve su ove varijante prema tome bile potpuno otvorene, a ni jedna nije trebala da se odigra tako glupo kao što se odigrala. Ana se u Ungarisch–Weisskirchenu javljala još kao krvava pomisao, kao iluzija kako bi bilo dobro vratiti se u njeno krilo, na Balaton, na peštanske šetnje i vigilije, kako bi bilo dobro početi iznova onu glupu igru, pa ni ono nije bilo nikakvo naročito otkriće, nego »literatura«, zapravo sasvim slaba literarna parafraza svega što su o tome davno već napisali drugi! Čežnja za Aninom feljtonistikom, protiv koje se tako nervozno bunio od prvoga dana, čežnja da bi se vratili Anini divni »feljtonistički« dani, bila je zapravo sumrak pameti, potpuna kapitulacija ukusa, karaktera i uvjerenja, a uzme li se objektivno, čitav njegov život zapravo nije drugo nego jedan Anin feljton! Sve

to i nije baš ispalo naročito slavno. Čudna sramota od koje se nije otkinuo, bolećivo uzdisanje za bijednim predstanjem u sjeni jedne »mrtve ljubavi«, trajni rekvijem, bolećivo dodirivanje bolnih mjesta hladnim prstima, kojima svake sekunde nedostaje sve više krvi, jer su nepojmljivo svečano nadgrobnomramorno hladni."

„Sve je postajalo prozirno jasno: besmisao svega što smo doživjeli i što smo pročitali, jurnjave prosjaka i krabulja, bračni trokuti, umorstva, divljačka čežnja za ženstvom, proplamsavanje davno već ishlapjelog pamćenja, sve to postajalo je svakog trenutka sve nepojmljivije, te čovjek nije mogao nikako da se snađe šta se zapravo događa? Iščupali su nam srce, a danas, oblizujući, čudno, kao pas, krvavu rupu u vlastitim njedrima, ne shvaća kako je to prokleto srce nestalo, gdje se izgubilo i kako je uopće moglo da boli? I sve ono, što je negdje jedamput davno bilo, a bilo je, nema sumnje, ludo! Bilo je mnogo žena oko njega, a sad drugi luduju, trajanje je prekinuto, na talasu subjektivnih titraja svijesti ishlapljuju se sve misli o lutanju kroz magle, o davnim jutrima, o rasvijetljenim prozorima koji danas svijetle drugima a nama ne govore više ništa, o jezivo besmislenom praznom prostranstvu, hladnom kao truplo. Praznina, negdje daleko kikoću žene, pada snijeg, viču i pjevaju maske, izvikuju se posljednja izdanja novina, negdje daleko glupo se ratuje, bez obzira na ostakljenje jedne bolećive zjenice koja se gasi kao što se gase petrolejske lampe a nad svime prši pepeljasta prašina sumraka sve neprozirnija, a onaj dvojnik doktora Guida Glanza ispred kitajskog paravana pod mahagoni–skalinatom koja vodi na estradu za orkestar, razgovara sad s jednim gospodinom koji je ušavši u kavanu uperio ravno k njegovom stolu. Ugovoreni sastanak. Očito. Ona sjenka Glanzova zove Obera, plaća, uzima svoj havelok i šešir, na odlasku je, a onaj neznanac koji se tu pojavio, ono je onaj isti gospodin s maminog Plitvičkog plesa, pa da, nema sumnje, to je onaj isti tip, onaj baraba

koji je došao po Jolandu i koji mu se posljednji put javio pred Gródekom Jagiellonskim, na portalu crkve, kad su djeca pjevala litanije na svibanjskoj pobožnosti, ne, ne, mora da upita doktora Glanza kamo se to zaputio u pratnji onog sumnjivog tipa, kome bi ipak jednoga dana trebalo utvrditi identitet."

Bez misli, u skoku, nervozno, Kamilo se našao ispred nepoznate dvojice na odlasku, dvojice pomalo zbunjene, što ih u posljednjem momentu, takoreći na vratima, zaustavlja nepoznato lice, nametljivo, na neuobičajeni način.

— Oprostite, molim vas, što smetam, ali zanima me, intimno, da li ste možda poznavali ili eventualno bili u nekoj vezi familijarnoj sa doktorom Guidom Glanzom, docentom pešťanskog medicinskog fakulteta, pristupio je Kamilo onom crvenokosom fantomu od doktora Glanza, koji se grdno iznenadio kao osupnut, ne shvaćajući očito o čemu se radi.

— Ne govorim madžarski, ne razumijem vas ni riječi, ogradio se neznanac od Kamilovog indiskretnog pitanja, ne znam što želite, govorim njemački.

— Oprostite, zanima me privatno, takoreći intimno, da li ste u nekoj familijarnoj vezi sa doktorom Guidom Glanzom, oprostite što smetam, interesira me to zbog neke moje lične stvari, ponovio je Kamilo svoje pitanje njemački, jer vidim, dakako, radi se o fatalnoj sličnosti s jednim čovjekom koji je izvršio samoubojstvo.

— Ma što vi to buncate, nisam ja nikakav Glanz, nisam ja Židov, čujete li me, a osim toga tko ste vi, policija, tajna policija, šta vi to mene legitimirate, ja imam svoje isprave u redu, što znači to uznemirivati pošteni svijet, nosite se do đavola, otresao se neznanac neugodne upadice, zaputivši se za svojim tajanstvenim pratiocem koji je čitavo vrijeme fiksirao Kamila spreman da ga jednim udarcem obori, bude li se pokazalo da je potrebno.

POD DJEDOVSKIM KROVOM

Koncem oktobra, na povratku iz ratnog meteža, kao što se u staromodnim romanima govori, pod djedovski krov, pod sivom, po plijesni mirisavom boltom jurjevske porte, ustreperila je tanka struna u Kamilovoj dijafragmi, kao što već sentimentalno plaču gusle nad grobom vlastite mladosti: začarani krug umiranja koji nikako da se prekine počeo je zapravo da treperi onog srpanjskog jutra kad se na očev treći telegram vratio fijumanskim brzim i našao mamu mrtvu. Prestupivši onog srpanjskog jutra prag starinskog portala popločenog grubo tesanim hrastovim kockama (za konjske potkove, jer tu se ulazilo i kočijama), i ugledavši mamu gdje spava u svilenoj crnoj bluzi obasjana svjetlošću zadimljenih voštanica, nekako čudno, neobično grubo počešljana, kao da joj se usitnila lubanja pod sasvim zalizanom, uz sljepoočnice pripijenom kosom, ostao je smeten, ne sabravši se ni poslije bolnog, za nijansu suviše plačljivog susreta s ocem.

Zapljusnut uznemirenim pamćenjem, izgubio se kao pas kad nervozno njuška za izvjetrenim tragom. Sve se odvijalo u rasplinutim obrisima kroz koprenu, kao na kazališnim daskama, u okviru okrutne glume, grube i sasvim istinite, a istodobno fiktivne. Tragajući za suvislošću po svemu ipak neočekivanog događaja (jer pomisao na majčinu smrt nije mu do tog trena uopće pala na pamet), nikako mu nije uspijevalo da odgoneta u čemu se krije smisao da mama leži usred sobe na nekakvom visokom pijedestalu, sklopljenih ruku, tako bijelih

kao da su od školske krede, a oko brašnjave klaunske lutke plamte svi emericijevski svijećnjaci kao da stari Kalman očekuje svoje magnificentne goste na neku naročito svečanu gozbu. U mislima ostao je uz majčin odar oborene glave, ošinut čudnom uzetošću, promatrajući vrške svojih još od preksinoćnje balatonske prašine posivjelih cipela. Odbijale su ure na Markovom tornju, zvonila su kaptolska zvona na rane jutarnje mise, a njegovim mozgom zavladao je osjećaj tupe osamljenosti. Iz prizemne dvorane desno, zamračene neprozirnim zavjesama, uz narančasti odsjaj svijeća koje se dime pod maminim šatorom od crnog srebrom protkanog sukna, ustitrao je u Kamilu prigušeni pogrebni napjev Jeremijinog psalma, palucajući sve uznemirenije kao titraji plamena na maminim obrazima, a, eto, ova kantilena osamljenosti nije se stišala od maminog sprovoda pa sve do ovog večerašnjeg povratka iz krvave kupelji, punih hiljadu dana.

U pratnji Presvetloga, koji se osobno zaputio na Ladanje da svoga sina, ranjenog ratnika, dovede doma, stigli su poslijepodnevnim varaždincem, a polagana, svečana vožnja fijakerom praznim gornjogradskim ulicama razlila se poslije dvogodišnjeg furioza kao čeznutljiva tugovanka za fantastičnim rasvjetama, za peštanskim krovovima, za svjetiljkama i drvoredima, za balatonskim noćima, za Aninom poetizacijom stvarnosti koja se rasplinula; od Ane nije bilo glasa sve od Jolandine smrti, a dalje se sve zavitlalo do kasarne baruna Trenka i od Sedamnaeste husarske do danas.

„Šta je preostalo od svega, dvije–tri trunke pepela, to, da je Ana jedno vrijeme nosila visoke uškrobljene, blistavo izglačane, kao lakirane ovratnike i svilenu bijelo–crnu kravatu à la Lavallière, a on se pobunio protiv one Anine glupe kravate, da djeluje banalno sufražetski, a toga se Ana najintimnije stidjela da bi netko mogao pomisliti kako se ona bori za »ženska prava« ili po ženski šarm »kompromitantnu — ravnopravnost spolova«."

„Sve se izdimilo. Zbog čega? Zbog razuma, zbog inercije, zbog neke više logike, sve se pretvorilo u manijakalno osjećanje uznemirenog progona, na svakome koraku, u svakoj kretnji osjećala se podmuklost novih zasjeda, sve do gospodina Simeczkog i njegove *Lady Godive*, tog nedonoščeta od Aninog dramoleta, kojim je opet jedamput njegovu ljubav izvrgla feljtonističkom ruglu. Podle snage počele su prijetiti sa sviju strana, a onda je sve ponio vjetar do smrti Genje Tommaseo, do onog glupog vatrometa sa dinamitom, na manevrima, do Martinenghija, i sve što je jedamput blistalo kao toranj balatonskih iluzija strovalilo se i otkotrljalo kao što se ruši kamenje dinamitiranog kamenoloma. Đavolska priča o fantastičnoj gospođici koja dodiruje gudalo sa dva prsta kao što se posvećenim prstima dodiruje srebrni relikvijar sa svetačkim kostima, tako pobožno, priklonivši glavu sa bujnom kosom i priljubivši se podbratkom o mentonjeru da joj kovrčice padaju preko gudala i, otklanjajući tako uznemireni pramen kose nad strunom, Genja trza glavom kao ždrebica."

„Gnjile krpe i nacerene maske, hodanje po katakombama. Na proputovanju u Val d'Oltre, Jolanda je jedno poslijepodne sprovela sa svojim tatom i sa svojom dalmatinskom dogom u gostima na Ladanju, a stari Mika tek što nije planuo žrtvom njenog šarmantnog trika, kad ga je pred svima poljubila, impresionirana, kako je bila izjavila, Mikinom staromodnom kurijalnom madžarštinom, koju je bio naučio još kao butler kod Festetića u Čakovcu, no, uprkos tome, Mikino mišljenje, kad su Kamráthovi poslije jednog nadasve burnog dana otputovali, o toj hirovitoj gospođici bilo je svedeno, može se reći, na sumnjičavo zloslutni minimum.

— Draga, fajn kišasonjka vugerska, tu se nema kaj reči, to je tak i to fest stojì, gospodìčna cűkrena, čast, v angliskom mentenu s zlatnem lancom i sa sobovinom očnoràvlena, to je, vidi se, peštanska elegantìčka, ampak iz one akvamarinske plavnìne,

iz onih zelenìnah očneh tih divojačkih vidi mi se kakti da bi žuhke suze rositi hotele... Kukuvijarka ždrebasta, curìček još, al su joj vre s želèscem narùgali pariku, z rinčicami kak zamòrka alpak ciganka brenči, kaj mi se, če smem reči, lepo ne vidi, no, kaj bum rekel, Milčo, s korunicom za divojačtvo ta se frajlica dugo špancjerala ni kinčila ne bu..."

„Nije Mika naslutio krivo, ta se gospođica zaista nije dugo dičila svojom aureolom virginis i danas je karboniziṛana mumija, blatna gnjila krpa, kao i svilena kosa Genje Tommaseo i njen ružičastobreskvasti podbradak na mentonjeri, i njen topli smiješak, i Tunguz i Behmen i onaj glupi Radočaj, pao je kod Valjeva kao k. u. k. Leutnant, i kadetaspirant Metikoš, i masa peštanskih jamometićevaca, i Voja s jedne, a Sturmfeld s druge strane, i Martinenghi, i doktor Graetz, i doktor Hlibovicki, i madame Maciejowska, kao i onaj madžarski kadet koji je ustrijelio Sibirjaka, a soba gospođe de Szemere (kao što je pisala ocu) još uvijek čeka Kamila netaknuta, gospođa de Szemere nada se pouzdano da će se Kamilo jednoga dana vratiti u svoju sobu, soba je zaključana, a brončani lav na tintarnici od oniksa još uvijek pije onu tintu iz vrela pod brončanom paomom, očekujući putnika koji je poslije dvije godine doputovao do Jurjevske."

„Glasovi iz Karfunkeličine »Abbazije«: »Feuerzauber u - *Walküri*, to je sintetička formula njemačkih pobjeda«, a netko opet diskretno zanovijeta da »Hunija Andrije Adyja znači antitezu košutovsku pangermanskim ratnim floskulama«. Razgovaraju ljudi u kavani o njemačkim pobjedama, a ovo, što madžarska štampa laje o pobjedama, »to valjda da vrijedi više nego lirika Adyjeva«, i, prema tome, kako se već gleda na te stvari, neke pojave postaju simboli, glavno je da čovjek ima svoj perpetuum mobile, kao što je govorio Guido Glanz, koji je skočio s mosta kraljice Eržebete, a nije izumio nikakav perpetuum mobile, za razliku od Mitra Mitrovića, koji osvajajući srca

engleskih usidjelica ima svoga Meštrovića i svoj Vidovdanski Hram, a Amadeo Trupac opet vara svijet svojim austrohegemonikonom, a ima nas i takvih koji smo ostali bez perpetuuma mobile i bez jugohegemonikona, jer krilati anđeli pronose kroz ovu ludnicu još uvijek Svetu Krunu i Svetu Ruku, i Svetoga Kralja, i Svetu Margitu, i Svetoga Savu, i Svetu Nemanjidu, a sve su te gluposti sastavljene zapravo od potpuno praznih i savršeno bezvrijednih riječi. Sami bazari, sami šnajderaji ukusa i mode, pogleda na svijet, štampe, nadasve i u prvome redu štampe, štampa kroji i šije masu papirnatih laži, štampa stvara štimung, štampi je dužnost da stvara sve više štimunga u ratovanju, u pobjeđivanju, u burzovnim skandalima, u ideologijama, u krizama kabineta, na balovima, po kasarnama, svagdje gdje ima neka crkva ili neka vojska ili neka politika, tu štampa pravi štimung. Netko u smokingu, u lakiranim cipelama, trese se od treme, večeras će jedna bezimena glumičica recitirati njegove stihove u koncertnoj dvorani, to će biti događaj u štampi, u gradu, u narodu, u historiji, o tom trijumfu čitat će gospoda po kavanama, sutra poslijepodne, kod kapucinera, début jednog talenta, jedno novo ime na početku puta, haben sie gelesen, die junge Dame macht sich, Eucharistia Austriae Vita, Otthon–Caffé, Britania–Caffé, a gospođicu Ilonu smo zaboravili, randevu u Brody–bioskopu, na jednom Linderovom filmu, bolje bi bilo da smo ostali u krilu gospođice Ilone nego se obijamo svijetom za fantomima, a sad smo se nasukali u Jurjevskoj."

„Uvijek neki neurastenici razbijaju svoje glave da bi trebalo nešto popraviti, dopuniti, preinačiti, modernizirati, ići s vremenom, predviđati, pojačati ritam, oduhoviti, debanalizirati, osloboditi se fraze, oživjeti, preporoditi, progresivno usmjeriti, i tako je i Guido Glanz habzburšku Hungariju smjerao pretvoriti u marksističku, bernsteinovsku sindikalnu socijalističku Zajednicu, a to je, kako je on govorio, vidite, zapravo, veoma

mudro, dalekovidno, no uprkos tome što je pomalo kasno, ipak jedino razumljivo, uopće, treba ozbiljno raspravljati, svakodnevno voditi diskusije, sastajati se, mijenjati misli, organizirati se na masovnoj bazi. Mijenjajući tako misli i organizirajući se na masovnoj bazi, Glanz je skočio sa mosta Svete Eržebete, negirajući Kamilov jugohegemonikon, koji se ne da prevariti ni od Bernsteina ni od Rennera ni od Glanza, pa ipak postoje narodi kao moralni entiteti, pa valjda se ne ćemo upustiti u diskusije sa novim medijevalnim fantomima kao što su natklase ili naddržave, postoje narodi kao što postoje pojedinci sa profiliranim karakterom, nije isto da li se netko rodio u Linzu, u Pešti, u Rozniatówu ili u Gródeku Jagiellonskom, nije isto ako je netko rođen i Iliriku ili na Balkanu ili u Parizu, svaki narod ima svoje vlastito pamćenje, mi svoje, a Madžari svoje, i još se od Arpadovaca i Anžuvinaca vidi da smo bili i ostali dva svijeta, na sjeveru i na jugu od Drave.

— Čista fantazija, masa glupih riječi i ništavnih pojmova od kojih se ni jedan ne podudara s istinom, pobunio se protiv fantastike Kamila Emeričkoga doktor Guido Glanz. — Gledajte, Emerički, vi ste simbolist, pojma nemate šta je čovjek, ovaj pravi, autentični živi čovjek, na koga računate kao na svoj politički medij! Vi idealizirate ljude kao što idealizirate i narode, za vas su narodi kao i ljudi fantomi, vi ne umijete gledati egzaktno, vi ste rođeni, dragi moj, za sve na ovome svijetu, samo ne za politiku. Vi zamišljate narode kao neku metafizičku konstantu, a narodi nisu drugo nego rogato stado, narodu nisu potrebni nikakvi mitovi i nikakva nacionalna dostojanstva, baš kao što to nije potreba bilo kakvog prosječnog čovjeka, to su sve laži, razumijete li vi mene, jer prosječan čovjek, to je biće koje pamti samo neke datume svog privatnog života, smrt ovu ili onu, svadbe, pijanke, ostavinske rasprave, eventualno i po koju defloraciju, dugove, tjelesne ozljede, a ostalo sve je siva, dosadna, blaženoravnodušna tromost duha, i to je jedino što

prija ljudima, a isto tako i narodima, i sve što umiju da izraze, to su otrcane riječi: bilo je lijepo ili dosadno, padala je kiša, bili smo pijani, doputovali smo, ratovali smo, pobijedili smo, palo nas je toliko i toliko hiljada, tupa bića, tupi pogledi, a sve ostalo loša literatura i prevara! Narodi su izmišljena historija, i misli li netko pristupiti današnjem čovjeku, on treba da se pozabavi njegovim svakodnevnim brigama, sitan, enervantan, dentistički posao i dugo će trajati, a ovakvim histeričnim ispadima, kao što su vaši atentati, ne rješava se ništa. Baš zato, jer su narodi minimalno nadareni, da bi im se probudila fantazija, da bi im se pojačala sposobnost poimanja, njima su potrebni grubi i bučni događaji kao i volovima u klaonici, kad od vremena na vrijeme ipak valjda sine u nekoj volovskoj glavi da joj prijeti sjekira, a ova vrsta intelektualnih neurastenika u koju vi spadate, strepi pred grubostima i prema tome je a priori nesposobna da djeluje u klaonici. Kako vi to mislite da se približite prosječnoj smjesi vašeg imaginarnog naroda bez tarifne politike, bez sindikata, bez socijalnog osiguranja, bez organizirane političke mase, i to, čujte me dobro, ne na narodnoj osnovi, nego na socijalističkoj?

— Pa mi nemamo ni prava glasa, mi smo kolonija, čovječe,

— A tko vam kaže da i mi nismo kolonija, ogradio se Guido Glanz, a onda je skočio s mosta, jer više nije htio da bude kolonija."

„Sve može da bude sudbonosno po tok jednog života. Jedan telegram, još jedan telegram, dvije smrti, jedna blijeda klaunska maska na odru u sablasnom kontrastu sa crnom bojom kose: nikad nije mamina kosa bila tako katranski crna kao onog srpanjskog jutra na odru, jedna kretnja Anine ruke kad se sagnula za žutim uvelim listom u balatonskoj aleji, a na Silvestrovo u Plebaniji, kad mu je Genja govorila o svojoj ljubavi, jedan je sakristijan kitio božićno drvce, same sitnice, a sitnice

pokréću historiju, a gdje svršava historija Genjinog života, u ovim njegovim zbrkanim mislima, ostalo sve je dim..."

Oko Svete Kate počelo je snježiti, i te proklete godine Petnaeste nije više stalo sve do Svijećnice. Prvi dani lutanja šumovitim planinskim bokovima iznad Jurjevske u pepeljastom sumraku, šetnje praznim, izumrlim ulicama stare gričke tvrđave, pod zelenkastim plinskim svjetiljkama, u snijegu do koljena, kad se misli, obasjane bijelom, magnezijskom rasvjetom snježne koprene, kotrljaju sve brže kao kočija, nestajući preko snježnog i maglenog horizonta u praznini umornog smirenja. Melankolični povraci pod jurjevski krov sa ponovnim znacima depresije, kada krvotok šumi sve tiše kao da u školjci sluha odzvanja šum umornih talasa mrtvoga mora koje izdiše na žalu, kad se pamet ljudska gubi u snatrenju kao utvara među utvarama.

„Da izdahne na temelju vlastite smrtne osude, čovjek osjeća kako nema smionosti, jer takva se misao javlja kao hir jednog trenutka, kao znak pomanjkanja karaktera da se ustraje u ludnici, kao neka vrsta predaje na milost i nemilost, a onda se opet javljaju titraji jedva čujne kantilene, koja se ne stišava, svjetlucajući sakrivena kao svjetlost slijepa i besmislena, kao otpor mračnim plutonskim snagama, da je sve još uvijek na početku, da još ništa nije potonulo, da još uvijek postoji mogućnost povratka u netaknuto djetinjstvo kada je šumila Sava, kao za onih davnih ronjenja u bistroj vodi, o kojoj mu je govorio Martinenghi prilikom njihovog prvog sastanka u Beču, kada se javio generalu na Amandinu intervenciju. Zvone zvona kaptolska, a sitna zvoncad saonica ciliče u magli kao da nervozno signalizira dolazak voza. Zuje snopovi žica, odzvanjaju koraci prolaznika muklo, obijaju ljudi na ulici snijeg sa cipela, a trebalo bi, zapravo, Asklepiju žrtvovati kokota. Svjetlucaju u krvi iskrice, paluca svjećica tihe, sasvim tihe temperature, tiho

kašljuca netko na ulici, savršena snježna akustika, žalost samoće, vjetar u zavjesama snijega, elegični štimung kako oko čovjeka nema nikoga, svi smo podjednako osamljeni."

„Ovaj spoj među ljudima nisu ostvarile ni religije, toliko nas ima, a ipak smo sami, neizrecivo sami, tupi i besmisleni kao maleni gluhonijemi soldati od olova, i jedino što je u nama bilo, bilo je djetinjstvo, a i to se razlistava u pamćenju tek danas, kad ga više nema. Zvjerska zavist za zdravljem. Treba razmišljati tiho. Povišeni glas proroka zapravo je glasna, bestidna gluma, neka vrsta nametljivog prenemaganja. Antipatično primitivno lajanje. Treba razmišljati hladnokrvno, bešćutno: ni za ovo ni za ono, nego prosto, to sam vidio, tako je bilo, ili prisižem da se meni tako činilo kao da je tako bilo, i ako nije, svjedočimo tako kako smo vidjeli."

Već od prve zornìce u Adventu, kada su ispred menze gospodnje sa misničkih tunika nestale bujno rascvale žutozelene peonije i kad se dušobrižnik pojavio pred oltarom u tamnoljubičastoj kazuli, ne opraštajući se više od vjernika na kraju presvetog obreda pomalo zapovjednim tonom: »Pođite, služba božja je svršena«, nego blagoslovom punim svesrdnog očekivanja betlehemskog Čuda, *Benedicamus Domino*, počeo je Mika zanovijetati oko Presvetloga »kako je stigao, eto, već kvaterni post, za nekoliko dana evo nam i Svete Lucije, a ravno je punih sedam godina minulo kako se Božić nije slavio pod jurjevskim krovom«.

— Još gda je naš dečec kakti pravi kaštìgovani tverdotikvànjec z Vugerskog doma prihàjal, Badnjak se navèk kinčil na Ladanjskem Gradu, a gda su Presvètla zbetèžali od ledòvjeg betega nesrèčnog, a sve je pozlu iti začelo zaoto zakaj su Magnifikus Vugrovèčki Presvètloj guščere zrezali van (a gdo je normàlen, prosim Ih, videl čepiče na živo zmesariti, gda malva silvestris cvate, fala dragom Bogu, po našim gajom da bi se sve

koze napasti do sita slezovine mogle, ajbišteh je desinfectans primi ordinis, kajti pčele su ne tak bedàste, prosim, da ne bi znale kaj delaju, svoj med slezovinom dezinficirajùč), nigdo se vre za naše milostive Presvètle krizbaum već brinul ni, pa gda su se mladi naš gospon Milček sad kak vojàk doma srečno s harcùvanja vrnuli, na spomen Pokòjne i iz fale Svevišnjem tak mislim da bi vredu bilo da se zapali kres na smreki, da zacvrče sve kasrole i sve ponjve v hiži, da se po masnom dimu iz komina vidi kak smo se našli doma, pod krovom i pod božjim blagoslovom, a tak su i naši stari, kres zažegajòč i gibanicu hajdinsku pekòč, Mladom Kralu Betlehemskom se veselèč, dobre vole bili i Boga dragog prosili: na tom mladom letu, veselìmo se...

Mikin solilokvij o svetkovini presvete Badnje noći zvrnda oko Presvetlog iz dana u dan sve postojanije za vrijeme ranog froštuka. Mika tvrdoglavo izgovara »froštuk« (»on zna da se veli fruštuk, al' pak, bumo rekli književno, kak velìju, i Dô–rúčak, ali gda je Mika kak dečec pri varàžlinskemi fratri ministriral, Magnificus Prior tak je Svetoj Braći govoril: vi ste froštukàši, nùdlinožderi i nič več«), i ovi kerefeki krizbaumski Mikini, njegovo jutarnje svrdlanje oko krizbauma, svakodnevna ova gnjavaža nekako se slaže sa metafizičkom strategemom Presvetloga, koji je bio odlučio da izmanevrira svoj zavjet sa Svetom Materom Crkvom na obostrano zadovoljstvo.

Kad je Kamilo, naime, umirao u Ungarisch–Weisskirchenu, zavjetovao se Presvetli da će u znak zahvalnosti, za spas svoga jedinca, Majci Božjoj na Kamenitim vratima pokloniti srebrnu ploču, da će se na koljenima tristatridesetitri puta pomoliti kod rane jutarnje mise za zdravlje svoga sina, a kako se Kamilo, hvala dragom Bogu, živ i zdrav vratio, trebalo bi, zapravo, izvršiti ovo delikatno obećanje, bilo bi to nekako ipak gentlemanlike, a opet, istina je i to, pribiti javno onu nesretnu ploču iz zahvalnosti Prečistoj da mu je vratila jedinca iz rata, što će među smrdljivim bogomoljkama na Kamenitim vratima izazvati ne-

sumnjivo kompromitantnu senzaciju, ne čini se da je naročito zgodno, a osim toga ovaj gest mogao bi da zasjeni njegov općepriznati ugled liberala i takozvanog slobodnog mislioca.

U dilemi da se kompromitira ili da se pritaji, Presvetli se, posjećujući rane jutarnje zornice od prvoga dana Adventa, priklonio najdiskretnijem zlu, da bi na povratku, poslije mise, kod obilatog Mikinog froštuka (vrući žganci sa čvarcima i cvrtjèm), prisluškujući kako Mika žubori kao stari brbljavi ladanjski potok, dao svome »dvorskom« plein pouvoir: neka kupi krizbaum s božjim blagoslovom i neka se dogovori s babama u kuhinji za pečenke i za kolače.

Kod varaždinske Male Braće Mika je kao gimnazijalac dogurao do trećega razreda, završivši ga kao dvogodišnji repetent s drugim redom, a pošto je i drugi razred završio kao repetent, fratri su ga, rezigniravši, dali u čokoladarski navuk kod trapista u Rajhenburg, odakle je pobjegao na Ladanje već druge godine i tako zapeo sa konjima i kuharicama sve do soldačije kad je dogurao do kaprala kod Desete husarske varaždinske. Kao dugogodišnji ministrant, opčinjen latinskom deklamatorikom, on je latinski pjevuckao masu teksta biblijskog decenijima, a da mu šarm latinštine nije prestao ni trenutka zvoniti tajanstveno kao povišeni glas s onu stranu ljudske mizerije. Dijalog misnika, ministranata i sve antifone kod rituala svete mise znao je naizust, a kao naročito magična čarolija blistala je u njegovoj fantaziji ljepotom čudestvene poeme Molitva u Svetoj Badnjoj Noći.

Oratio missae in nocte: Deus, Deus, qui hanc sacratissimam noctem veri luminis fecisti illustratione clarescere; da, quaesumus, ut cujus lucis mysteria in terra cognovimus, ejus quoque gaudiis in coelo perfruamur.

Svom auditoriju od sudopera i konjušara Mika recitirao bi i hrvatsku varijantu Ponoćne molitve, ali ne od riječi do riječi i

ne baš sasvim razgovijetno, „jer ovaj Bog, koji se rodio »u štalici na slamici«, nedokučiv je u svakom pogledu, jer se pred Njim može čovjek pojaviti samo na koljenima, te nije baš sasvim jasno kako to s Njim stoji doista, jer da se rodio i da postoji, to je nepobitno, ali kako On to postoji nije sasvim normalno kad Ga svi psuju sve glasnije, a On o Sebi ne daje glasa baš nikakvog"

— Danas Boga sve menjše i menjše ima, i kaj bi Boga iskati trebalo, Bog se v sebi nosi, al žnjim nekaj vredu čistom baš ne bu, gdi se denes samo fektàši i bogci Bogu moliju, a nemoralna duha na sve strane dìši, kak, oprostìte, Belzebubov pezdec.

Bez obzira na Mikinu sumnjičavost spram raznih ovozemaljskih obmana, on, kao nevjerujući Toma, koji o raznim pojavama ima svoje negativno mišljenje, nije ni jednoga dana posumnjao u vrhunaravno značenje božićne Svjetlosti. Sveta Betlehemska Noć, upravo, nadasve sveta i najsvetija Svjetlost Betlehemske Noći, obasjavajući nas istinitom, kao dan jasnom rasvjetom, *Deus, qui hanc sacratissimam noctem veri luminis fecisti illustratione clarescere,* svijetlila je Miki od djetinjstva snagom iste one nepojmljive vizije, koja mu se prikazala davne jedne Badnje Noći, kad je ugledao odsjaj zvijezda u dubokoj, nedohvatno mračnoj kružnici ladanjskoga zdenca. Crno obrubljeni, zaokruženi okvir zdenca, astronomski pravilno otvoren spram zvjezdanog neba kao geometrijski krug u čitanci, iskričavo treperenje nebeskih ognjeva u crnom, prijetećem ogledalu crne vode, u dubokom crnom ždrijelu bunara, blistavih kao svjećice na Seh Duš Dan, od onog kozmičkog priviđenja ostao je zapanjen i smeten kao ladanjski bernardinac Bundaš, kad je jednoga dana od potenčènja sunčanog počeo zavijati od užasa nad Počernjènjem Sveta.

Usred vedrog malomešnog podneva počela se iznenada gasiti svjetlost božjeg lampaša i čitavo Ladanje sve do Ivančice utonulo je u tamnonarančastoj svjetlosti boje krvavog urina, baš

tako samrtno krvave smeđe boje kao što je bila voda stare babice Emeričke kad je umirala, a Miki su dali da iznese njenu noćnu posudu i da je izlije na livadi. Za one pomrčine sunca oko Male Gospoje uzlepetale su se, rascvrkutale i raskokodakale sve kokoši, svi pijevci, sve patke i svi purani, sve lastavice i svi vrapci, čitav ladanjski ptičji narod obezglavljen gašenjem krvave sunčane svjetiljke. Od njiske ždrebadi i mukanja goveđeg uskrekétale su se sve žabe, a od Svete Ane čulo se kako zavijaju psi iz daljine, u stravi, da se svjetlost nebeska zaista gasi...

Kao nebeski kontrapunkt svim ovim opasnostima i iskušenjima Betlehemska Svjetlost ostala je za Miku znamen utjehe da Sunce ne će utrnuti, jer je Sunce ona božja Svjetlost čiju smo tajnu na zemlji spoznali, *cuius lucis mysteria in terra cognovimus*, pak zašto da ne uživamo u Njoj kad je tako u Svetom Pismu propisano i kad su se toj Svjetlosti naši stari vjekovima molili, sretni i zadovoljni bili i spokojno umirali u svojoj pobožnoj priproščìni duha.

Od ferijalnih đačkih dana Kamilo je Miku poštovao kao neku vrstu mudrog zagorskog gramatičara i stilista, koji svu čeljad ladanjsku, dečke i cure, dan i noć špota, »da su kakti prasci pozàbili svoju maternju svetu reč, da su dremlavci, hudòbe, kozòderi, mlòhavci lahotni, neukrètni ocerjàvci i nìškoristi kokošàrske, kemi bi srablìvu rit s herodešom na cufanjke iscifrati trebalo«, a kasnije, tokom godina, kod dijaloga s Mikom, javljala se trajno pomisao kao da razgovara sa sjenkom iz zaboravljenog baroknog groba, sa sjenkom jednoga od onih pomalo već pogaslih likòva iz zlatnih okvira u ladanjskom salonu, koji se među nama kreće kao da je živ.

Prve godine, kad se Kamilo vratio iz Hungaricuma, Mika, kome je Kamilo povjerio svoju tajnu da krije Jojine dinamit-patrone, očitao je svome mladom gospodinu kao neku vrstu svoje političke ispovijesti, a ta je ostala lajtmotivom Mikinih

političkih peroracija sve do mamine smrti, kad se Mika za vrijeme ladanjske korote naročito zainteresirao za Kamilovu »Tangentu«, a sve u vezi s dramatskim polaskom Presvetlog u peštansku audijenciju kod Ministra Predsjednika.

— Ti si, dečec, bil i ostal glavàč, i ti se buš rozgotom smejal, al ja bum tebi, Milček moj zlatni, ipak povèdal, kaj ti ja o toj našoj i, bumorekli, tvojoj vugerskoj politiki mislim, kajti nis kak riba mučèč in vem da dete ni tak spametno da bi znalo »gda si prst opèče, ruke vogenj več ne meče«... Hakelj, vìdiš leži v tem, kajti mi, kagbirekli, Horvati, halju našu plemenitàšku s falatov sakojačkeh skupskerpanu i zlatom ožnoràvljenu nosimo kak gavaljeri, kajti samo gavaljeri biti hočemo, a pravzaprav sme bogci bistrički, hèrkaši i lenjùge, mi, Horvati, je, tak je i tak ti bum i povedal, kajti tak mislim da tak je, bil sem ja s Presvètlim vlovu na vepra baš na Sveta Tri Krala, o, blažen Jim dan, leta Devedesetidevetoga, pri Princu Palavičinu na Vugerskom vesprimskom, i tam sem videl vugersko gospodstvo s haramijami i drabanti grofòvskemi i erceškemi, kaj se tu more, mi smo, bratec, z našom plemenitàškom i kmetskom bogčijom skup cùrani i poderùhi, a to je prav tak da to jesmo i samo to, astan od oneh madžarskeh barabah ampak zakone krojiti dati sebi nigdàr dali nismo, a to pak trpeti smeli ne bi ni den–denešnji, kaj ne, a v tem si ti pak spametneši neg ja i kaj ti ja mojzek solil bum, to si čist lepo rekel i prorekel, da bi se od vugerskog bìršaga otkèliti trebalo, al kajčeš, sinek moj, koja hasen v piknjavom jajcu juràtuške dlake iskati, a kakšni vre jesmo, sivi žakli i hrùstavci, kaj sem povedati hotel, kagbi rekel, mi z jezikom harcujemo z Madžari, kak kravlji rep tak dugem, a pravzaprav vse ti je to samo ena metla v blatu zapùščena, a požderal bu ju jogenj, stari požderùh, i tak se mi Hervati nigdar z Vugri dohervati ne budemo, škrabal ti ovak ili pak onak, sejèno, a knjige pisati tak mi se vidi kak da bi človek sam sebi rukave zašil, al ti to ijonàk bolše veš neg ja, da luctvo s knjigom

baràče kakti prasica s posèjami, kajti, če su bisàgi, škednji i hlevi puni, kaj je tu filozofjèrat onda trijeb, a če su ne, bez penèz krave nigdàr kupili nebumo, a saki vugerski fakìn če je plavokrvni Lentulaj postal bu becirksforštand v Turnpulernu, a ti pak ne, če skala v megli, al pak glas kričečega vu puščìni ostati hočeš... Rajžlec i filèki, to ti je jedìna briga naše marhe ljudske, sakom vetru klopòtec, sakom kermku kotec, dva Horvàta, saki bratec po falàtec, kaj bumo rekli, tak je i tak bu ostalo, punktum punkti, sove i šišmiši, Lepoglava i kmica.

Već od Svete Lucije Mika je žrvnjao po jurjevskom tavanu da pronađe zaboravljeni stari razglavljeni drveni križ za krizbaum; sam ga je lakirao i pomno oblijepio zlatnim listićima kao filigranu zlatarsku dragocjenost, čitave dane proganjajući sve dekle v kuhinji i sve babe v hiži za gibanicom hajdinskom, za kvasnim cipovom, za tri škarnicla cimta i rajžove mele, za mak i orehe, za marcipanjske piškote, za bišovbrot sveti, »mule bedaste, kaj ste pozàbile kak se bišovbrot mesi,

za biškupa se mesi kruh,
od cvebah i hispànjskeh muh,
od mendulov tristri finte,
Seravala k tom tri pinte«,

a sam je sa dva Kranjca dovukao razgranatu dekorativnu, kao jablan visoku jelku, koju je trebalo dobrano srezati, jer je vrškom dodirivala četiri i po metra visoki strop dvorane, i tako je konačno osvanuo svečani Badnji Dan sav u oblacima tople arome pečenih kolača, dekorativan kao holandeska tiha priroda, sa mekanim krznom pobijene divljači, zečevima, fazanima, blistavim srebrnim ribama, operušanim patkama, puranima, ananasom, čokoladom, crvenim srčikama i pomorančama.

Mećava sa poganim severcem zviždukа oštro, kao britva brije snijeg sa gornjogradskih krovova, a u svim jurjevskim komini-

ma pjeva veselo oganj, blistaju sve svjetiljke u čast mladoga Gospodìna koji se po Mikinoj definiciji »kak harcer iz vojščine zdrav i čil doma vrnul, jer tak je na početku, gda je z Belgrada lesìkati začelo, zgledalo vun da ga nigdàr nazàj več nebu, al se, bogme, denes se od Pariza do Vladivostoka germlavina dobro čuje, i jedino kaj mi Horvati z ovog rata erbati moremo, to su sprelùknane gače, a glavno da nam je starka čila, to nam je šorš i kaj se tu more gda sme Horvati...«.

U dvorani, do klavira, na istome mjestu gdje su još za Hortenzijina života posljednji put »kinčili« krizbaum, osovio je Mika svoj kranjski bor što je doputovao sa dalekih obronaka oko Mežaklje i Ljubelja, dočekavši konačno nadasve svečani trenutak otvaranja Hortenzijinog božićnog nakita, koji se čuva godinama u kutijama »Knigge«, bečkog pomodnog i galanterijskog dućana za snobovsku kremu od »gornjih deset tisuća«.

Čudna, nordijski zagonetna riječ »Knigge« vijorila se od najranijeg Kamilovog pamćenja kao žuto–bijela perjanica na blistavoj kacigi anđela u srebrnom oklopu, a otvaranje »Knigge«–kutije bilo je još od Hortenzijinih Badnjaka naročito svečani događaj, jer je ona i sama u bečkom čarobnom kovčegu čuvala svoje betlehemske iluzije kao u riznici.

Dvije povelike »Knigge«–kutije, od najtanjeg furnira, impregniranog tamnonarančastom bojom indijskog laka s obručima boje crvenih pečata, dva »Knigge«–kovčežića bila su ovijena specijalnom presvlakom od zlatnog lamea, tako da je već samo razotkrivanje ove blistavim nitima protkane tkanine djelovalo tajanstveno kao otvaranje sanktuarija. Bile su to galanterijske kutije, svaka za tri tatine frak–košulje, naručene za dvorski bal u Pešti, otkazan iznenada, a Hortenzija je u ovim baršunom pojastučenim kutijama čuvala veledušni poklon kad je Kamilo navršio sedmu godinu.

Tu je kao u fantastičnom sarkofagu snivao za svoju božićnu sezonsku turneju spreman čitav mali ansambl Amandinog krizbauma. Prvi i najimpozantniji od te družbe Triton, sin Posejdona i Amfitrite, sa srebrnim kentaurskim kopitima i ribljim, od srebrnih ljusaka blistavim tijelom, s uzvijorenom razbarušenom bijelom bradom i trozubom kao da prkosi vihoru, u srebrnoj školjci sa tri zlatna delfina, a uz Vladara Oceana svilenokosa Dafnis, u kratkoj tunici, sa ružičastim koljencetom koje koketno proviruje ispod prozirne košuljice. Od Tritona mnogo diskretniji, na zlatnom prijestolju pomalo kao izgubljen, Jupiter Gromobija sa snopom munja od trepetljivih srebrnih niti u svojoj atletski izvajanoj desnici, pa rutavi ćopavac Hefajst za nakovnjem, obasjan krvavim ognjem želatine, a Hefajstovi krilati šegrti s usijanim žaračima dodaju božanskom kovaču ognjene potkove, pa Afrodita, u sedefnoj školjci, uz nju Pallas Atena sa zlatnim kopljem i kacigom, pa jadna Euridika i njena jadikujuća sjenka, Orfej, a između anđeoskih harfista Apolo Phoeb u zlatnoj kvadrigi koja leti iznad jelovih grana sa jatom bijelih golubova.

Iz kuta uz klavir, tamo gdje je Mika aranžirao svoj ovogodišnji Badnjak, uklonili su jedan mahagoni–stolić, krhku empire–majstoriju sa tankim nožicama, neku vrstu etažere, na kojoj je gospođa Hortenzija u gusto pletenoj košarici čuvala svoj krojački pribor, a sad je Stari tamo bio postavio u masivnu svinjsku kožu sa zlatorezom monumentalno ukoričeni Ratni Spomen–album iz prve godine Svjetskog rata 1914–15. Bio je to poklon banskog prezidijalnog fotografskog Ureda svome šefu, na uspomenu historijskih slavnih dana, bogata kolekcija snimaka raznovrsnih prizora mobilizacije, odlaska četa na frontu, pa zatim raznih vojničkih parada kod kojih je Presvetli reprezentirao bansku vlast ili u pratnji Njegove Preuzvišenosti Bana prisustvovao polaganju zakletve po kasarnama, kod dočeka

ranjenika ili zabijanja Zlatnih Čavala u Slavensku Lipu, ili kod defilea četa na čelu sa generalitetom i tako dalje. U glomaznoj srebrom okovanoj knjižurini, tu je stari gospodin sačuvao nekoliko Verordungsblatta, i to onaj, dakako, o Kamilovom odlikovanju, nekoliko Listina gubitaka, gdje je Presvetli vlastoručno potcrtao olovkom neka imena, njemu, očito, poznatih lica, a kao naročitu relikviju svečani broj *Narodnih novina* od Osamnaestoga augusta 1913, sa likom Franje Josipa na naslovnoj stranici, okićenoj trobojnicom.

„Pa da, to je onaj svečani broj *Narodnih novina* od Osamnaestog augusta 1913, poslije mamine smrti, za ladanjske korote, što ga je Kamilo čitao ocu naglas kad je došlo do grube scene oko atentata, a bili su se nekako kao po sporazumu poslije mamine smrti konvencionalno vladali sve do nesretnog trenutka kad je došlo do svađe oko onog blesavog uvodnika.

Sjetio se Kamilo kako je tata onog jubilarnog carskog jutra zaboravio svoje naočare u crkvi i kako se stvar zaplela baš oko ovog glupog teksta iz *Narodnih novina.*

Listajući starom krpom oficijelnog organa banske vlasti Trojedne Kraljevine („čudno je s tom novinskom hartijom, jedna sagnjije kao lišće, a druga opet ostaje kao da je štampana jučer"), Kamilo se izgubio u magli sivih izblijedjelih redaka ovog brbljavog svjedočanstva o veličini Carstva, kome su dani 18. augusta godine tisućudevetstotinaitrinaeste već bili odbrojani.

Bilo je carski svečano u duši Staroga, koji je toga dana, uranivši, prisustvovao kod Svete Ane na Ladanju Gornjem prvoj tihoj svetoj misi, da bi se pomolio Svevišnjem za dugi život i zdravlje svog sijedog Vladara. Po povratku, premda mu je primarijus Vugrovečki ozbiljno zabranio da (zbog šećera) uživa bilo kakve ugljikohidrate, a »naročito pak, Illustrissime, bumo rekli, milihbrot sa cvebama«, Presvetli je s obzirom na

današnji blagdan riskirao da ga Mika posluži bijelom kavom sa slatkim vrhnjem i milihbrotom, što je — ah, tako strastveno volio, da na kmetski način raskvasi svoj jutarnji melanž u gustu smjesu, a što je pokojna Hortenzija smatrala kompromitantnim pomanjkanjem dobrog odgoja. Ovu, od oca naslijeđenu, više–manje ipak plebejsku slabost, Kamilu su od najranijeg djetinjstva postojano branili, te mu se glupa dresura pretvorila u nervozan refleks: svijestan da se radi o nečem »što se« — bog te pitaj iz kakvih razloga — »ne radi«, osjećao je kako ga nešto po tajanstvenoj sklonosti vuče, da, izazivajući trajne scene prijekora, kriomice drobi i pretvara svoje kifle u kašu.

Tih dana korote za pokojnom mamom ljeto je bilo kišno, pa kad bi provirilo sunce, Stari volio je da mu se doručak servira na terasi, a jutros, s obzirom na svečanu okolnost carskog rođendana, Mika je, »u carskoj vedrini«, pod suncobranom, priredivši iz vlastite inicijative naročiti gala–froštuk, servirao u berlinerblau »ondulato« porculanu sa pozlaćenim alveolama (slavnom mirazu Babe Emeričke, u kome se po pravilu služilo izuzetno samo za najvećih blagdana), i tako se onaj carski svečani doručak, moglo bi se danas, iz historijske retrospektive, bez patetičnog preuveličavanja utvrditi, pretvorio u rekvijem: bio je to posljednji obiteljski froštuk plemenitog Roda de Emericzi, pod ladanjskim krovom.

Smjestivši se pod suncobranom u slamnatom naslonjaču, vedro raspoložen, »na, also, Gott sei's Dank, ein echtes Kaiserwetter, wie man sich nur wünschen kann«, Presvetli je uzeo ovaj isti svečani jubilarni broj *Narodnih novina* što je bio stigao jutarnjom poštom, i razlistavši svoj slavni lajbžurnal, sa Likom Staroga Kavaljera na naslovnoj stranici, uokvirenoj hrvatskom trobojnicom, okrenuo se za svojim naočarima.

— Pa gdje su ta nesretna stakla opet jedamput nestala kao ukleta, među servisom ih nema, u džepu od pantalona ih nema, u kaputu nema. Lojze je pregledao landauer, ni tamo ih nema,

ni Mika ih nije otkrio, ni kod kreveta, ni u salonu, kao da đavao sam jaše na tim prokletim naočarima, od jutros, uostalom, Presvetli ništa nije ni čitao, i tako se dugotrajnim traganjem pretpostavilo da je naočare ipak zaboravio — »po svoj prilici ipak« — kod Svete Ane na klecalu, jer se živo sjeća, molitvenik svoje pokojne mame spremio je pomno u futrolu, a naočare, eto, zaboravio je na pultu od klecala, pa dok se Lojze vrati iz Ladanja, proći će više od pune ure, i tako je Kamilu pala u dužnost delikatna uloga da Starome pročita šezdeset i petogodišnji vladarski jubilejni pozdrav osamdeset i trogodišnjem Caru, remek–djelo od uvodnika, naškrabanog poznatim apologetskim stilom o kome je Kamilo s ocem već za davnih gimnazijalnih dana vodio uzbudljive dijaloge.

Ne imajući doista ni najneviniju namjeru da svojim čitanjem baš toga jutra izazove bilo kakvo politički naglašeno poremećenje, još uvijek iz pijeteta spram pokojne mame, Kamilo se predao lektiri bez ijedne skrivene misli, prateći tekst potpuno pasivno. Prepustivši se visoko naštimovanom ritmu himničkoga tona, on je dosadnu i blesavu instrumentaciju teksta recitirao dosadno kao đakon kad čita litanije, kako

naš Car i Kralj Imperator nije običan smrtnik, jer je On kao Car i Kralj blagoslovljeni i pomazani Vladar naroda,

a kao takav

duboko usađen u srdca svih svojih vjernih podanika,

i tako dalje, i tako dalje, i kako je ponovo

kao Vladar naroda duboko i iskreno ljubljen čistim srdcem svih svojih vjernih podanika,

i kako je

okružen neizmjernom poslušnošću i nepokolebljivom vjernošću, pod zastavama kad god mu drago i kuda god mu drago bude pozvao kao obožavani Kralj svoje narode,

jer

On je dobar otac koji nas vodi na put sreće,

jer

On zamjernom zdušnošću vrši svoju uzvišenu vladarsku zadaću,

jer

pod Njegovim žezlom svi narodi uživaju blagodati mira i jedna ciela generacija poznaje rieč Rat samo po čuvenju, i ako su se navukli mrki oblaci na političkom obzorju iz kojih priete ratne munje, naš Kralj je mirotvorac, On vazda zna da rasprši te oblake, On vraća blago sunce mira, On zna da uzčuva mir i onda kad je mač svoj bio već na pô izvadio iz korica...

Siedi Vladar, Mudri Vladar, Historijski Vladar, Uzvišeni Svečar, Hrvati u ljubavi i odanosti,

i tako dalje,

tu pradjedovsku ljubav i vjernost sačuvati, značajka je svakog Hrvata, stanovao on u sjajnoj palači ili siromašnoj potleušici,

i tako dalje,

svaki Hrvat, šiljajući vruću molitvu pred Prijestolje,

i tako dalje, i tako dalje, i tu se Kamilo odjednom prekinuo usred beskrajne litanije ukrasnih pridjeva, bacivši pomalo zbunjen pogled na oca kao da ga pita, »pa dobro, čovječe, moramo li mi doista sve ovo tako perverzno glupo skandirati dalje, u beskonačnost«?

— No, što je, uznemirio se Stari od ove sinkope, blago uspavan ritmom rođendanskih superlativa, pomalo i sam ironičan spram ovog štreberskog kurijalnog bombasta sve do trenutka dok se žubor ovog carstvujuščeg slapa nije prekinuo kao izazovna sinkopa, šta si stao?

— Pa vidim, ovom poetskom zanosu nema kraja ni konca, tu se otvaraju sve trijumfalnije i trijumfalnije perspektive

na daleke, neizmjerne granice našeg prostranog Carstva, koje slavi rođendan svoga Vladara usred zlatnog carskog augustovskog

mira, i divnog razpoloženja, zavisti dostojnog, iznad svake stvarnosti uzvišenog raspoloženja,

pa to traje u beskonačnost, oprosti, prosto imbecilno,

— Kako, prekinuo je Stari sina razdraženo („pa ovaj balavac zaista nema osjećaja za najelementarniji takt"), što je tu imbecilno, u kakvoj je to vezi s ovim što sam te molio da mi čitaš, molim?

— Mislim, blesav stjecaj dalekovidnosti i providnosti, to mislim, ne znam, palo mi je na pamet, uostalom, molim, idemo dalje,

— Idemo dalje, ti si i suviše duhovit, s tim svojim »idemo dalje«, tebi i suviše često padaju na pamet razne doskočice, čitaj, molim, dalje, to sam te molio, zar ne, nisam ni najmanje znatiželjan na tvoje komentare, da imam svoja stakla, ne bih te molestirao, oprosti,

— Dobro, u redu, čitam dalje, molim, čitam dalje,

s podnožja strmih Krkonoša do kršnog Durmitora, s obale brzog Pruta do mladog Rajna i plavetne Adrije svečano danas zvone zvona i gruvaju topovi da navieste vjernim narodima prostrane naše monarhije radostan dan: rođendan našeg nadasve ljubljenog i obožavanog Vladara, njegovog cesarskog i apostolskog kraljevskog veličanstva premilostivog cara i kralja Franje Josipa I.

Sa zadovoljstvom i s ponosom siedi naš kralj danas na pragu osamdeset četvrte godine svoga života može obredati blagim svojim plavim očima po svim krajevima moćnog svog Carstva i po svim narodima, pa će svagdje vidjeti samo radostna lica koja odavaju neizrecivu ljubav i odanost svom uzvišenom Vladaru, tom nedostiživom uzoru svih vladalačkih krjeposti.

Sretan je usud htio, da kroz eto već 65 godina žezlo Habsburške Monarhije počiva u njegovim rukama, pa ako je istina ona stara rečenica da svaka država ima onog vladara kojeg zaslužuje, onda ne možemo dosta zahvaliti Božjoj Providnosti što nam je dala za kralja i vladara Franju Josipa I.

— Pa ipak, Kamilo se nije mogao svladati, pa ipak, pa dobro, pa sve ima svoje granice, pa sve treba da ima svoj rep ako već nema glave, oprosti, dobro, ma kakva je to logika, ma to je, ako ništa drugo, a ono stilski stopostotni besmisao, oprosti, bez obzira na svečani karakter ove glotolalije, spustivši ruku s novinama kao barjak na pola stijega, Kamilo je zapeo, promatrajući oca bez riječi, kao da moli milost u ime posljednjeg trunka zdrave pameti.

— No, dobro, šta će ti ovaj čitavi tvoj kazuistički hiperdimenzionirani aparat, pa to je prigodni članak, čovječe, to nisu nikakvi filozofemi, hoćemo li i novinske članke čitati pod lupom?

— Nonsens ostaje nonsens, ustao je Kamilo nervozno kao da će napustiti terasu, oprosti, no bez obzira na filozofeme, sve na ovome svijetu treba da sadrži barem jedno zrnce logike, jer ako već imamo nekoga »Vladara takvog kakav jeste«, a imamo ga, kad ga već imamo, onda smo ga »takvog kakav jeste«, po svemu, i zaslužili, kao što je uostalom i rečeno, i to je, na kraju, no, dobro, tako, kako je rečeno, u redu, zaslužili smo ga, a zato smo i »zahvalni Providnosti«, ali ako smo ga već »zaslužili«, i to baš »takvog kakav jeste«, zašto sad odjednom da nismo »dosta zahvalni Božjoj Providnosti što nam ga je dala upravo baš takvog kakav jeste«, jer, na kraju, on »kakav jeste« — da jeste, baš je takav kakvog smo ga zaslužili, i ja prosto ne razumijem zašto bismo morali da budemo zato zahvalni Providnosti, i to naročito, jer to, kako smo mi Providnosti zahvalni, *Narodnim novinama* očito nije dosta, gospodu ovaj naš način klečanja pred Misterijem carske krune očito ne zadovoljava,

— Šta je tu nelogično, zašto mi ne bismo imali prava da budemo zahvalni Providnosti što je netko takav kakav jeste, pa i onda ako je riječ o Vladaru?

— Nije riječ o našem pravu na zahvalnost, nego o stupnju naše zahvalnosti, razlikujmo dobro, rečeno je jasno i glasno da

se mi »božjoj Providnosti ne bismo mogli dosta zahvaliti«, pošto se u podtekstu pretpostavlja da Ga mi ipak nismo zaslužili takvog kakav jeste, jer smo Ga nedostojni, i Njega i Njegovih plavih očiju, i Krkonoša i mladog Rajna (Rajna se, eto, pretvorila u muško), a na kraju nismo dostojni ni Durmitora, koji upravo ovdje, danas, osamnaestoga augusta, u našim *Narodnim novinama* dočarava »monumentalnu razprostranjenost našega Carstva kao pogranični kamen«, ali sve to nije ni toliko važno, važan je jedino, vidiš, glavni akcenat na rječci »dosta«, naime, »mi se ne bismo mogli dosta zahvaliti Providnosti na tome što On ima plave oči«, ili što, ne razumijem, uostalom, svejedno, ako to nije galimatijas, onda ne znam da li ga je uopće ikada na svijetu bilo u bilo kakvoj štampi, od Hadramauta do Ekvatorijalne Afrike?

— Pa kažem ti da novine nisu filozofska disertacija, ali šta vrijedi govoriti tebi, dragec, du bist ein Geist, der stets verneint, o, a to je tako jeftino, to je tako neduhovito, to je tako plitko sve uvijek poricati, uzduž i poprijeko, to možda pali u vašim *Barjacima*, u vašoj hiperinteligentnoj redakciji *Dvadesetoga Stoljeća*, da sve izvrćete kao stare rukave, ali meni ovi vicevi ne imponiraju, dragi, ovo tvoje grimasiranje pretvara se u maniru, dosađuješ mi, razumiješ li me, dosađuješ mi tim svojim glupim vicevima,

— Pustimo *Barjake*, ali gospoda u *Narodnim novinama* trebala bi uvažiti da ne pišu valjda samo za krave, a što se mene tiče, nisam imao ni najmanje namjere da te nerviram, ne znam zašto si, molim te, jutros tako alergičan spram svake moje riječi, bože moj, i papinske enciklike mogu se stilski analizirati,

— Nije riječ o Papi ni o njegovim enciklikama, je li, nego o tvojim aluzijama, bez aluzija ti prosto više nisi u stanju da izgovoriš ni jednu jedinu riječ, za tebe su svi ljudi krave,

— Ja aludiram isključivo samo na pomanjkanje zdrave pameti, kad se laže ili kada se misli da treba lagati, neka se onda

ne laže tako da laž odmah, na prvi pogled, djeluje kao evidentna laž, nego čini mi se, da gospoda traže za sebe neki alibi, gospoda kao da se stide svojih ukrasnih pridjeva pa namjerno pretjeruju, gospoda brbljaju kao filarke, i evo klasičnog primjera kako takvo polupismeno trabunjanje može, eto, opsjeniti i takvu suptilnu juridičku pamet kao što je tvoja,

— Ako netko brblja kao filarka, to si samo ti, dosta je meni tvoje stilistike i tvoje gramatike i tvojih bezobraznih komplimenata, hvala ti najljepša, nije riječ o sintaksi nego o pristojnosti, o najelementarnijem osjećaju takta, više od toga, pijeteta,

— Presvetli, Zagreb, Zagreb, doletio je Mika sav zadihan, zove Zagreb, poglaviti Čavka na telefonu, prosim.

„Čavka? Zagreb? Od Hortenzijine smrti Čavka ga nije uznemirio ni jedamput, Čavka, kakvim ga je već Bog stvorio, ne bi se usudio smetati bez nekog razloga, to je isključeno, pa kad Čavka zove, nešto se desilo", požurio se Stari za Mikom i čulo se iz dvorane na katu kako nervozno doziva Čavku, »halo, Čavka, halo, Čavka«.

Poslije stanke prividno duže nego što je doista i bila, Presvetli se vratio na terasu posivljen toliko te mu se boja obraza slila sa pepeljavom kosom u bljedilo posmrtne maske.

— Dakle, molim, oteo mu se uzdah te se čulo kako mu cvokoće porculan gornje o donju dentijeru, a–ten–tàt!

Kamilo je pogledao čovjeka kome cvokoće zubalo, i kako su im se pogledi sreli, osjetio se blijesak hladnog metala u očevom oku. Kao od zveka čelične oštrice, kvrcnula je tu jedna opasna misao o drugu, zinuo je između ova dva mozga ponor na dramatsku distanciju iz kakve se promatraju neprijateljske čete pred bitkom. Da ne bi napustio čovjeka kome su obje ruke mrtvo klonule, Kamilo se doista skupio da odglumi neku ljudsku gestu, osjećajući kako ga je liznuo vatren jezik od tjemena i šije do stopala i pete, kao da se našao gol golcat pred

antipatičnim tribunalom, i, pristupivši ocu sa prizvukom pretvorljivog suučešća, ponovio je tu fatalnu riječ polutihim glasom, gutajući pojedine vokale, »da zapravo ne razumije o čemu se tu radi«.

— Atentat, kakav atentàt?

— Atentàt, pa atentàt, čovječe, šta ja znam kakav atentàt, razumiješ li šta je atentàt, atentàt, ništa više ni manje nego atentàt, barun je ranjen, nekakav baraba, anštrajher, revolver je srećom maloga kalibra, ne znam, javit će se Čavka ponovo, a meni neka Mika spremi kofere, krećem u jedan i petnaest, i Mika ide sa mnom, a ti, šta ćeš sada ti ovdje, uostalom, radi što znaš, prokleti bili svi oni manijaci, ode opet moj mir i moj dijabetes, o, Bože, hvala Bogu da nema više naše pokojne mame, no, dakle, to bi bio za sirotu šok, o, kako je sve to glupo, ne razumijem ništa, pa dobro, o gospode Bože, tko je to svima vama pomeo pamet, šta me gledaš kao nevino janje, a–ten–tàt, razumiješ li šta je to atentàt, ne znam kakav atentàt, atentàt, čuješ li, pucali su, barun je ranjen, o, Bože, ima takvih majmuna koji su uvjereni da se politika vodi atentàtima, da, da, to su te tvoje ideje, ruske metode, dakako, srbijanski revolveri, to puca po nama onaj tvoj srbijanski generalštab, to su vaši ideali, mladi gospodine, šta me gledaš, kažem, va–ši po–li–tič–ki i–de–ali, da, tako je to, a–ten–ta–a–at, dakako, i to baš sad, u ovome momentu, kad mir visi o jednom jedinom koncu, ovi balavci pucaju, dakako, i to po kome, po gospodinu koji ima carte blanche iz Pešte i iz Beča, koji je došao šaržiran sa Najvišeg Mjesta da konačno skine taj prokleti komesarijat, potpuno slaboumno, pa zar tu kod nas nema zaista ni mrve zdrave pameti, to je sudbina čitave Evrope u pitanju, a ovi balavci pucaju kao da smo na majalisu...

„Da progovori, svrhe ne bi imalo, da kaže što misli kad je opet pao jedan metak, a to je dobro, trebalo bi početi pucati na sve strane, dvadesetičetiri sata dnevno, kao u ratu, drugih

argumenata nema, to je jedini način da signaliziramo pred Evropom da tako ne ćemo dalje", i tako je nervozno progutao svaku svoju intimnu misao samo da smanji napetost momenta. Htio je da laže, ali prosto nije smogao te smionosti, a to je Staroga još više raspalilo.

— Eto, vidiš, nemaš kuraže da mi pogledaš u oči, smijuckaš se, podmuklo se smijuckaš, ne ćeš da progovoriš ostentativno ni slova, ne ćeš se desolidarizirati ni sada, u ovakvom historijskom momentu, eto, ovdje, tête–à–tête, pa šta šutiš, progovori, zašto se podmuklo kamufliraš, als ob ich nicht wüsste, mit wem ich die Ehre habe i kao da nismo imali čast da čujemo od Amande sve ono što smo čuli, a ni to, pardon, nismo još raščistili, moj dragi, a, ne, ne, preko toga ne ćemo prijeći — mir nichts, dir nichts, toliko da znaš, ja sam uputio Amandi jedan veoma ozbiljan avizo da mi expressis verbis ponovi svoju verziju o Rongeu, jer da to ne može ostati na »rekla–kazala«, a i Amanda sama misli da je stvar ozbiljna, tako mi je barem odgovorila, razgovarat će sa Rongeom direktno, a onda ću se i ja obratiti Rongeu isto tako direktno, toliko da znaš, ta se stvar mora razbistriti, coûte que coûte, to nisu vicevi, a što se mene lično tiče, ja sam ti već hiljadu puta izjavio i ponavljam ti, izvoli, molim, popni se na vrh Katedrale ako te veseli i strovali se »per Kopf«, molim, to je tvoja stvar, samo mene, molim te, pusti iz ove tvoje sulude igre, čuješ li me, a ne da mi se smješkaš u lice izazovno, ich bitte mir das aus.

— Ronginica je lajava baba, trla baba lan, i što se mene tiče, ono što sam već bio izjavio i Amandi, meni je savršeno svejedno što o meni misli ili ne misli Ronge, ali pustimo to, a to što si ti odlučio da putuješ, ne znam, ne znam, smijem li ti reći što mislim, gledaj, sad ćeš opet planuti, no, dobro, ali kad me već pitaš, mislim da nema baš nikakva rezona da putuješ, ti si, prije svega, na dopustu, a, zatim, svojom prisutnošću u ovom momentu sada tamo ne možeš ama baš nikome biti pri ruci,

— Tako zar, »ne mogu tamo nikome biti pri ruci«, gle, gle, i to je tvoja logika, molim te, »tamo« — ja sam po tebi »suvišan«, je li, i to baš sad, u ovome momentu, ne, ne, sada je, dragi moj, takav momenat kad »tamo« treba da se nađemo na palubi svi, alle Mann an Bord, razumiješ li, to je, vidiš, primarno, osjećaj dužnosti je ono što vama svima fali, mlada gospodo balavci, koji pojma nemate kako se jede kruh kad ga čovjek zarađuje vlastitim rukama, razmažena gospodska dječurlija, vi briljirate isključivo samo svojim glupim autsajderstvom bezobraznim!

Pojavio se Mika sav usitnjen do nevidljivosti od osjećaja potpune suvišnosti kod ove familijarne scene — »ponovo zove poglaviti Čavka, Presvetli, prosim, v Zagrebu sve je sretno minulo, nikaj se pripetilo ni, bez brige, prosim«.

Razgovor sa Čavkom potrajao je duže, a kad se Stari vratio, bio je smiren, ljubazan, očito oslobođen paklene neizvjesnosti, gotovo prijateljski raspoložen, als ob nichts geschehen wäre...

— No, hvala dragom Bogu, najobičniji štrajfšus, tane je samo okrznulo lijevu nadlakticu, nije ozlijeđena ni jedna žila, podvezali su barunu arterije, sve je u redu, barun je sam otišao do bolnice, normalno, podnio je sve bez šoka, desilo se iznenada, nitko se nije snašao, onaj fakin pucao je ispred same Katedrale, na izlazu pred portalom, nekakav soboslikar, primitivac, ajde, hvala Bogu jedinom, ne treba da krenem, ekscelencija me pozdravlja, Čavka je barunu prenio da sam se javio da stignem stante pede, ali mi je barun poručio da nije potrebno, neka se samo odmaram dalje, ljubazan gospodin,

— Pa eto, tako sam i ja mislio, pokazalo se da bi bilo potpuno suvišno da si krenuo onako nervozno, stante pede.

— Ništa se nije pokazalo kako si mislio ti, dragi moj, obratno, pokazalo se da je bilo sasvim na svome mjestu da sam se javio — dienst–und marschbereit wie immer, jer to je jedino logično i jedino lojalno, javiti se u takvome momentu na dužnost, i tako se tu ništa nije moglo — stante pede —

»pokazati«, jer tko ima sluha za tu vrstu muzike, taj to — stante pede — ima, a tko nema, nema, no, a sada, hvala dragom gospodinu Bogu, sve je dobro svršilo, a moglo se desiti da dođe i do najvećeg političkog skandala, pa čak i do katastrofe, razumiješ li, čovječe, što to znači, do katastrofe? To je igranje vatrom! Četrdeset topničkih regimenata i trideset i dvije regimente teških haubica, a što to znači, to znači četiri puta po sedamdeset i dvije baterije, znači dvjesta osamdeset baterija, znači više od hiljadu topovskih ždrijela tempirano je pod Beogradom i mogu da otpočnu gruvati svake sekunde, a šta bi od toga nastalo, to neka sam Gospodin Dragi Bog zna, a ovi se balavci poigravaju sudbinom čitavih naroda...

Kada je, na kraju, s onim glupim atentatom ispalo sve — comme une plaisanterie imbécile, Mika je za večeru ispekao dvije sjajne trakošćanske mladice, a što se pastrva tiče, Mika je bio majstor, te se Stari nad Mikinim remek-djelom raspekmezio kao kandirani orah, i »u Slavu sijedog našeg carskog godovnjàka« dao da se otvori flaša Roederera.[1]

Do objeda Čavka je bio u dva maha telefonirao svom Šefu o stanju Njegove Preuzvišenosti Povjerenika, baruna, tajnog savjetnika Njegovog Veličanstva, »kako je to sve ispalo upravo idealno s tim nesretnim atentatom i kako se Preuzvišenome nije povisila ni temperatura (puls 82 sa 36,6) i kako je Preuzvišeni normalno i obilato objedovao pečenu patku sa mlincima, a za desert svoju najmiliju punč-tortu i kako mirno uživa u svojoj uobičajenoj sijesti«, a u predvečerje, kada se Čavka ponovo javio sa detaljnim raportom, kako su se događaji razvijali od samoga atentata pa eto sve do šest i trideset popodne, kada iz čitave zemlje i sa sviju strana Monarhije lete Preuzvišenome

[1] Najmilija šampus-marka Presvetloga.

pozdravni telegrami u nepreglednim jatima, »Preuzvišeni, prosim, još uvijek mirno spava bez ikakvog umirujućeg sredstva«.

Sa prikrivenom, prividno doduše kao ravnodušnom no ipak uznemirnom mišlju („đavo ne spava nikad, a njegov gospodin sin u posljednje je vrijeme i suviše glasno teoretizirao kako treba pucati"), Presvetli se, kao par distance, kad je već na dopustu, tobože rutinski zainteresirao za sve detaljne okolnosti, da li je taj atentat individualni čin i da li se tu ipak ne pomaljaju obrisi nekog šireg komplota, s određenom političkom pozadinom — „dijagnoza nam je poznata, bolest da bi se liječila ne treba kriti, ovakva ispitivanja uvijek je uputno završiti nekom mudrom sentencijom", pomislio je Presvetli, „da ne bi Čavki palo na pamet da on tu nešto kopka oko stvari — ex privata".

Čavka, koga je Gospod obdario mnogo tanjim sluhom nego što je to bilo poznato njegovom gospodinu šefu, zagnjavio ga je zapravo nizom sasvim sporednih detalja, »kako se poslije svečane službe božje, koju je celebrirao Preuzvišeni Gospodin Nadbiskup Koadjutor, Njegova Preuzvišenost zaputila, već kao što to biva normalno, na čelu svoje banske svite i generaliteta prema izlazu, spram portala, u pratnji svoga tajnika doktora Havelke, pa kad su se gospoda našla pod glavnim portalom Katedrale, kroz kordon stražara progurala se neka individua, ispalivši jedan jedini hitac ravno na Njegovu Preuzvišenost«.

— Samo jedan, znači netko ga je valjda ipak spriječio da puca, pa imao je šaržiran revolver?

— Šaržiran, Presvetli, dakako, a detektivi su bili ščepali barabu smjesta, dakako, ali mu se drugo tane zaglavilo, i tako ne bi bio ni mogao repetirati, opalio je samo jedan jedini put, i to iz daljine od dva–tri koraka, a to se jedva i čulo, naime sam prasak, jer ja sam, Presvetli, bio još pod orguljama u crkvi, a onaj akustički efekt u Katedrali jedva je i odjeknuo, nego tek kad je došlo do strke i kad sam se našao ispred portala, vidim Preuzvišenog kako stoji, istina, malko–malčice blijed, ali stoji

i smješka se, da nije ništa, a vidi se, manšeta mu krvari na lijevom rukavu, no, dakle, tu se odmah stvorio banski Puch–kabriolet i već smo na skok bili kod Milosrdne Braće, ništa, Presvetli, mala bandaža, tamponi, sve u najboljem redu, nevina ogrebotina.

— Dobro je da ste se tu našli, Čavka, bravo, drago mi je, u takvome momentu najvažniju ulogu igra, dakako, prisutnost duha.

— Zapravo nije bilo nikakve panike, nitko se još nije ni sabrao, a sve je već minulo, a tako ni Preuzvišeni nije prosto imao vremena da se snađe, sve zapravo sasma, kako da kažem, no, dakle, mala avantura...

— A na putu u špital, je li barun bio nervozan, kako publika, je li bilo ovacija?

— Od općinstva nitko nije imao ni pojma da se nešto desilo, a sve je samo na korak–dva do bolnice, no, dakle, ovacija baš i nije bilo, em smo Horvati, kajnè, Presvetli,

— A onaj desperados, odakle je, naime kakav mu je identitet, tko je,

— Zove se Dojčić, Presvetli, Stjepan Dojčić, dvadeset i tri godine, iz Ludbrega,

— Šmrkavac, iz Ludbrega, da nije od onih lepavinskih pravoslavaca?

— Ne, Presvetli, ne, ne, rimokatolik, ličilački kalfa, već je sve priznao i potpisao — lege artis, vratio se iz New Yorka ima godinu dana s namjerom da ubije komesara Eduarda Cuvaja, i na tome je inzistirao da se to naročito naglasi u zapisniku, da je doputovao da ubije komesara,

— Znači, mulac ne taji da je imao namjeru da izvede političko umorstvo?

— Naprotiv, to je njegov point d'honneur, ganz ein primitiver, naiver Trotl,

— A kome su dali da vodi istragu?

— Stvar je u rukama gospodina ravnatelja, on je u direktnoj vezi s Peštom, direktive daje Ugron lično, Illustrissime,

— A tako, pa dobro, nego, Čavka, čujte, ne će biti ipak da je to isključivo individualno djelo, djeluju tu razni konventikli, zar ne, to nam je bolje poznato od Ugrona, ne padaju ovi gentlemeni s neba, ako baraba priznaje da je već godinu dana u zemlji, pak valjda je za tu godinu dana uspostavio s nekim kontakt, tek nije valjda živio u karanteni, zar nema nikakvih indicija da li je bio u vezi s kakvim političkim licima, počeo je Stari njuškati oko neuralgične teme, ne bi li se otkrio eventualno ipak neki kompromitantni trag što se tiče Kamila, „jer istina je, njegov gospodin sin bio je u posljednje vrijeme sav zaokupljen onom svojom poetesom, i kamo sreće da se pokojna Hortenzija nije tako strastveno usprotivila da se balavac ženi, bio bi zaglibio tamo u vlastitom skandalu, ne bi bio otputovao u Srbiju, a ovako, vrag ne spi, tko zna nije li taj ludbreški kalfa jedan od srbijanskih agenata, pa kad je već Ugron uzeo stvar u svoje ruke, konzultirat će se sa Rongeom, logično, a ono Amandino nije bilo baš sasvim aus der Luft gegriffen, pubertetske gluposti, dakako, ali zakon ne priznaje nikakve pubertetske gluposti".

— Ne, magare inzistira expressis verbis da je to učinio isključivo iz vlastite inicijative, a baba, kod koje stanuje kao podstanar više od pola godine, zaklinje se da je živio kao fratar, čitajući cijele dane knjige — odbio je Čavka odlučno sve kombinacije svoga Šefa i ne sluteći da ga je rasteretio opasne sumnje.

— No, dobro, čitao je, dakako, knjige, znamo to napamet kakve su to knjige, »čitao je knjige« i pucao »iz vlastite inicijative«, čast, ali ipak postoji oko toga, valjda, neka koncepcija, omladinska, jugoslavenska, narodnojedinstvena, koalicionaška, što, je li taj telac starčevićanac, možda milinovac?

— Inzistira da je izvanstranački »hrvatski rodoljub«, on je za »hrvatsku slobodu«,

— No, dobro, to znamo što je, to može značiti i ovo i ono, tko od nas već nije »rodoljub«, smiješno, ali zato ne uzimamo revolver i ne pucamo, što, da nije možda »socijalist«, supilovac?

— Pucao je, veli, za hrvatsku slobodu, za demokraciju američkog tipa, za sveopće tajno pravo glasa, da se ukloni komesarijat — »in tyrannos«, tako otprilike, Presvetli, da se izrazim pjesnički,

— No, to je lijepo da je taj mladi gospodin tako idealistički raspoložen, mogao je onda da počeka na tu svoju Ustavnost, tjedan-dva, majmun, a šta je sa revolverom, kakve je provenijencije?

— Eine ganz gewöhnliche amerikanische Selbstladepistole Smith-Wesson, najjeftiniji amerikanski buldog od sedam milimetara, donio ga je sa sobom iz Amerike,

— „Ende gut — alles gut", pomislio je Presvetli, odahnuvši kao da mu je u posljednjem momentu uspjelo spriječiti da se ne nađe pred Ugronom razgaćen, u kompromitantnoj svojoj golotinji i bijedi, „čini se da stvari stoje ipak mnogo, mnogo bolje, no što je strepio da će na kraju ispasti da je revolver, dakako, a odakle bi i bio, iz srbijanskog arsenala! »Hrvatska sloboda američkog tipa«, to je već nešto sasvim drugo, glavno je da revolver nije srbijanski, fakin nije za »narodno jedinstvo«, i to je dobro, nije supilovac ni Srbin, sve su akutne opasnosti barem u ovom trenutku, zasada, minule", i da skrene razgovor na drugu temu, zapitao je Čavku kao usput, kakav je odjek toga skandala vani, u svijetu, »Čavka, kako svijet reagira na taj skandal?«.

— Pa dojam, Presvetli, u građanstvu, o tim »dojmovima«, može se reći, već znamo kakvi su: »jednodušni izrazi ogorčenosti«, brzojavno, zna se...

— Kao i prošle godine na Duhove, i onda su pljuštali telegrami, međutim, važno je u ovome momentu šta javlja štampa vani, mislim, u Parizu, u Londonu, u Rimu, mi smo za gospodu vani ionako postali »cronique scandaleuse«!

— Nisam imao pri ruci izvještaja, Illustrissime, ali javljaju iz Presbiroa, digla se velika uzbuna, zna se, »pacijent u Beču«, »agonija Carstva«, »Hrvatsko pitanje«, i tako dalje,

— No, dobro, to znamo napamet, a naša trubila?

— Koalicija očekuje od Njegove Preuzvišenosti povratak ustavnosti i tako prati stvar više–manje sa rezervom, a oni drugi opet, zna se, tjeraju vodu na svoj mlin, Presvetli!

Osjetivši olakšanje od mučne neizvjesnosti „no, hvala dragom Bogu, stvar se zaputila normalnim tokom, bilo pa nije, in einer Woche alles vergessen", Presvetli je uputio Čavki na kraju, na prvi pogled, kao nevažno pitanje, »a kakve direktive daje Pešta, sve je to naime vrlo lijepo, ali, na kraju, i Pešta ima svoje bečke telefone«?

— Ugron inzistira na individualnom činu, i prema tome sve govori za to da će biti da je doista i tako, Presvetli, Vindobona locuta, to jest, rečeno je da se stvar s obzirom na okolnosti svede na najnormalniju mjeru, ne treba dramatizirati, tako je telefonirao Reviczky, a oficijelna štampa večeras dala je u tome smislu već prvu intonaciju, Justhova družba, dabome, laje, to se zna, Illustrissime, kao obično,

— To je, dakle, grofov ductus generalis osobno, no, dobro, to smo mogli misliti, ali pro foro interno interesirala bi me juridička koncepcija, to jest naša vlastita politička ocjena čitavog slučaja, Čavka?

— Poslije Ugrona, šta tu ima da se misli, Presvetli, ne će se voditi nikakav politički proces, sve ima da se aplanira na K. Z., individualno djelo, akcenat ostaje na osobnoj demonstraciji »za vraćanje ustava«, to je načelno, bez ikakve druge primjese, Reviczky inzistira da se istraga kreće u okviru individualnog

priznanja, koje je kao takvo zapisnički imprimirano kao zadovoljavajuće, dosjè kao takav već je kod Državnoga, s obzirom na međunarodni status quo ne će se momentano od toga kuhati nikakav politički puding, ad acta, Illustrissime!

— Pa to je, mislim, najinteligentnije, a kako je sa protokolarnim retentissementom — von der höchsten Stelle?

— Von Oben, Presvetli, molim pokorno, ne samo iz Beča, iz čitave Monarhije, prosim, pa čak i iz Berlina, fortissimo, Fanfarenstoss za Fanfarenstossom, laute Paukenschläge in der Symphonie, Michaeler Platz, Baron Schiessel u ime kabinetske pisarne Njegovog Veličanstva, grof Berchtold u ime Ballhausplatza, general artiljerije Krobatin u ime Kriegsministeriuma, grof Stürgkh u ime austrijske vlade, grof Silvester u ime bečkog parlamenta, svi bečki ministri sa Bilinskim na čelu, sve zemaljske i pokrajinske vlade, Hofrati, Sekcionšefi, von Sarajewo bis Lemberg und Krakau, Prag, Lobkowitz, Héderváry, Revicky u ime Kabineta, Grof Premijer u vlastito ime, trideset i osam riječi, Illustrissime, toplo, srdačno, nekonvencionalno, pa onda Fürst Montenuovo, Fejérváry, jedan Zichy, drugi, treći i četvrti Zichy, pa onda, zna se, Hideghéti, Wekerle, Széll, Teleki, Széchenyi, Pallavicini, etc., etc., Presvetli, kažem vam, riba se od majoneze ne vidi,

— A kako stojimo doma, s našom kremom, Čavka?

— Unisono, pitamo se tko nije, Pejačević, Rauch, Tomašić, Kršnjavi, Vladika Pakračka, Erdődy Rudi i Štijef, Nikolić Podrinski, doktor Franjo Josip Spevec na čelu svih ordinarijusa i ekstraordinarijusa, županije, kotari, zna se, sve, sve, do pikzibnera,

— No, dobro, a od političkih leadera, Čavka?

— Pa rekao sam, Illustrissime, Radić, Lorković, Popović,

— Kako Popović, koji Popović?

— Dušan, Illustrissime,

— Dušan, a u ime koga, u ime Koalicije?

— À titre privé, u ime Koalicije gospodin Predsjednik Grga Tuškan, pa onda čitava serija grofica, Presvetli, Lánczy, Pallavicini, Drašković, Eltz, Odescalchi, Fesztetics, Pejachevich, episkopat korporativno, generalitet, generalštab, Nacionalteater i Palancegeri, i last but not least, doktor Amadeo Trupac, i tako dalje, i tako dalje, što da vam kažem, Illustrissime, glavni zgoditak na lutriji...

„Carski rođendan koji je jutros u svitanje počeo grmljavinom od 24 salve jedne baterije Feldhaubitzen–Rgmt No 13 (Agram), pod komandom topničkog kapetana gospodina Waldemara Auerhahna Edler von Hwiezdoslaw i Oberleutnanta Bougarin Altaya von Szokol Planina, sa vinograda kod kapele Svetoga Duha iznad topničke vojarne Nj. c. i k. Visočanstva Nadvojvode Feldmarschalleutnanta Leopolda Salvatora, završio je, eto, sa skandalom, i, ako se pravo uzme, sa blamažom banske političke policije, jer kakav je to već politički aparat koji nije u stanju da pravovremeno otkrije jednoga fakina, jednog ordinarnog mulca, koji je — nota bene — doputovao iz New Yorka pa već punu godinu dana flangira ovdje među nama s namjerom da ustrijeli Glavara zemlje", predao se Presvetli turobnom razmatranju o potpunom ništavilu svoje jadne karijere...

„I sva je sreća što je sudbina tako odredila da se, zahvaljujući smrti mile pokojnice, jutros nije našao tamo u Katedrali kod Pontifikalne Mise, jer da je bio u pratnji Ekscelencije baruna (po protokolu, u svakom slučaju, morao bi ga bio slijediti u stopu), bio bi doživio neizrecivu sramotu da kao svjedok prisustvuje skandalu kada se puca po čovjeku čiju je osobnu sigurnost on jedini pozvan osigurati, a tako mu je, hvala Bogu, ipak to bilo prišteđeno da se nije morao postidjeti ispred onih kilavaca Vojnoveteranskog i Vojnopodčasničkog Društva, koji

su se tamo, sa svojim barjacima i glazbama, ispred pucnja sasvim sigurno rastrčali kao kunići."

„Stupao bi bio iza Njegove Preuzvišenosti ispred dva bosanska Adlatusa A. D., dva baruna, ispred dva umirovljena bosansko–hercegovačka vladina Šefa sekcije, ispred petorice kraljevskih hrvatsko–slavonsko–dalmatinskih Odjelnih predstojnika, ispred pet Velikih župana, dvanaest Banskih savjetnika, ispred kompaktne demokratske većine čitavog Banskog aparata in corpore, ispred jednog Bogoštovno–nastavnom odjelu dodijeljenog Velikog župana, doktora Janka Jankovića, jednog Predsjednika Ureda za osiguranje radnika, jednog Predsjednika Kraljevskog stola sedmorice plemenitog Raiznera, jednog Predsjednika Kraljevskog banskog stola, jednog Potpredsjednika Kraljevskog banskog stola, gospodina Jovana Raičevića, jednog Predsjednika Kraljevskog sudbenog stola, jednog kraljevskog državnog Nadodvjetnika, nosioca slavnog historijskog imena Gaja Ljudevita, Svetislava plemenitog Gaja, ispred presvijetle sedmorice od Sedam Septemvira, ispred tri velika župana u mirovini, jednog Ravnatelja financija, kraljevskog ministerijalnog savjetnika Josipa plemenitog Bačvanskog, zatim ispred punoga naslova gospode: Predsjednika Predsjedničkog ureda Kraljevske zemaljske vlade odsječnoga savjetnika, jednog Ravnatelja Pošta i brzojava, jednog Predstojnika Prometne uprave Kraljevskih ugarskih državnih željeznica, njegova zamjenika Podravnatelja Prometne uprave, jednog šumarskog Nadsavjetnika, Bele plemenitog Turanjskog, jednog gradskog Podnačelnika (čednog obrtnika i kućevlasnika skromne dvokatnice u jednoj od tihih i sasvim skromnih donjogradskih uličica), jednog Intendanta Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta, doktora Vladimira Borothe plemenitog Treščeca Branjskog, zatim jedne sitne, jedva vidljive Stjenice iz Trgovačko–obrtne komore, i na kraju čitave komparserije bezimenih statista, poštovane gospode komorskih tajnika, zemaljskih nadzornika

za srednje i pučke škole, statističara sa podređenim osobljem perovođa i ravnatelja pomoćnih ureda i tako dalje, i tako dalje, pa kad je pao onaj idiotski hitac, on, kao jedini arbitar moralno–političke savjesti i lojalnosti časnog zbora, kao vrhovni nadzornik i politički cenzor svih uvjerenja, svih ideala i svih misli gospode činovnika Banovine, što bi bilo logično da učini pred zbunjenim svojim društvom? Da skine svoj cilindar i da, poklonivši se do crne zemlje, izjavi gospodi in corpore, »evo, gospodo, u ruke vaše vraćam svoju karijeru, non sum dignus! Ovo je fait accompli više kategorije, a vi me, gospodo, izvolite stante pede poslati u mirovinu, drugo nisam zaslužio«."

„Jer, kad se prošle godine pucalo po komesaru, to je onaj jedan od balavaca izbrbljao svome ujaku detektivu, da se skandal sprema, i Presvetli je sa tim skandalom preventivno otputovao u Peštu da na mjerodavnome mjestu informira kako se dječaci spremaju da ubiju komesara, ali se u kabinetu Premijera procijenila stvar kao efemerida, gospodi na budimskom gradu odgovaralo je u onome trenutku da se puca, a zašto, to je njihova stvar, to se zove raison d'état i o tome činovnici ne treba da vode daljnju brigu, i tako se Presvetli zadržao u Pešti po dogovoru sa Reviczkim, a dečki su onda, doista, po planu, bili prolili krv. Onaj politički skandal nije bio, dakle, nikakav iznenađujući događaj, nego politika, podmukla, perfidna, dakako, ali politika, politika kao zamka, politika kao skrivena misao, no, međutim, ni ovaj soboslikarski kalfa ne tjera svoju vlastitu politiku, ona je nesumnjivi znak da tu negdje pod našim nogama djeluju gvozdeni, drski, prepotentni magneti, jedna određena politička volja koja opasno prijeti svima, a da bi se Presvetli uhvatio u koštac s ovom zagonetnom demonskom voljom, za to nema moralne snage, jer da je ima, to se ne bi bilo smjelo dogoditi, nego je istina, a to mu se nepobitno objasnilo, eto, ima tome ravno četrdeset dana, kako je krenuo u Peštu u audijenciju kod Grofa zbog Kamilovog pamfleta, da

je omlitavio, da nema više smionosti, da ga je demoralizirao i rastrovao vlastiti njegov demon od sina."

Sinoć u kazalištu, svečani théâtre paré u laku i svili, ono je bila idila i nitko od prisutnih nije mogao slutiti da se oko svečano rasvijetljenog baroknog dvorca šulja opaka, kriminalna kreatura sa revolverom u džepu, s jednom jedinom mišlju da se baci na njegovu Preuzvišenost kao hijena.

Sve uzvišene dame najodabranije agramerske elite, svi nosioci patetično zvonkih pridjeva i familijarne slave čitavih plemenitaških rodova (koliko ih je Gospodin na svoju sliku i priliku uspio da stvori), sve khuenovske barunice i baronese, sve Presvetle grkoistočne i rimokatoličke vjeroispovijesti, sve poglavite i velemožne banske savjetnikovice, odabrani šušanj naše gore lišća i vijenac naših po izbor ljepotica, u mezzaninu, uz pozlaćeni rub loža od crvena baršuna, pod polunagim boginjama koje na svojim božanskim ramenima tako dražesno nose skupocjeni teret naše Kraljevske Zemaljske Trojedne banovinske kreme, sve se to našlo u blistavome sjaju sviječnjaka, koji lebdi kao vrhunaravni stakleni balon nad plavom vedrinom hrvatskoga Parnasa, naše drage slobodarske Dubrave, odakle već vjekovima pljušte slapovi narodne genijalnosti, obasjavajući ne samo vilinski prizor Bukovčeve apoteoze nego i cislajtanski Sakrament našeg banskog Svetotajstva.

Tu se pod mramornom kolonadom Dubrovnika kao na skupocjenom goblenu između katedrale Szent Istvána i Minčete odigrava najsvečanija garden–party našeg narodnog ilirskog nadahnuća, u poklonstvu pred Knezom Pjesnikom, koji, zaogrnut grimiznim talarom kneza hrvatske Poezije, prima u audijenciju Plejadu službeno priznatih rodoljuba i genija u ravmeđijskim surkama i generalskoj gali, u unionističkom smislu Nagodbe od godine 1868. s Madžarima.

Smjerno poklonstvo naše domaće, slavenske, sveslavenske, jugoslavenske, ilirske besmrtnosti, a zapravo, razlikujmo dobro, nerazmjerno više himbene madžaronske Lojalnosti u četiristogodišnjoj hipnozi Carskom Dvoru uvijek vjernog i odanog nadahnuća, tu su se, u svečanom jubilarnom historijskom trenutku, u lijevome prosceniju, točno u pola osam, raskrilila crvenim brokatom tapetirana vrata, a u banskoj loži pojavila se otmjena ličnost Preuzvišenog Gospodina Kraljevskog Komesara, u pratnji podbana Tita Andronika de Fabriczyja uz protokolarno upadljivu odsutnost Njegove Presvetlosti Kamila Emeričkog plemenitog Ladanjskog, zbog smrti njegove neprežaljene supruge odsutnog u četrdesetodnevnoj koroti na svom imanju, Ladanju Gornjem.

Kada se u banskoj loži pojavila Preuzvišena Osoba Gospodina Baruna, svi bubnjevi i sve harfe, sve trube i svi cimbali udarili su u patetičan i nadasve trijumfalan tuš iz Mendelssohnove *Italienische Symphonie*, a zatim, gotovo istog trenutka, tek što je otmjeno i rodoljubivo građanstvo ustalo u počast najvišeg Činovnika Banovine, intonirao je orkestar svečane akorde Carevke, *Bože, živi, Bože, štiti Kralja našeg i naš dom*, koju svečani broj *Narodnih novina* eufemistički pretvorljivo, sa naročitom finesom svog kurijalnog stila, stideći se pomalo pozitivnih zakona u smislu Nagodbe od godine 1868, navodi kao »pučku himnu«, da se Madžari (s pravom) eventualno ipak ne bi pobunili što se u Hrvatskom zemaljskom kazalištu u čast madžarskoga kralja, u prisutnosti madžarskoga Komesara, ne svira madžarska himna, kao što bi to bilo propisno u smislu pozitivnih zakona, koji su, uostalom, kao svi zakoni, dvosmisleno mutni te pod pojmom »pučke« (to jest popularne) himne dopuštaju da se krijumčarski na kraju balade svira i *Lijepa naša*, kao službeni »zemaljski« pozdrav Komesaru, to jest Banu, a »Hrvatu Ban je Kralj«...

Svečane akorde ove, po *Narodnim novinama* pretvorljivo apostrofirane »Volkshymne«, »občinstvo« saslušalo je stojećki,

banskosavjetnički svijesno punog simboličnog značenja ovog historijskog momenta, da se time odaje počast Sijedom Vladaru, za koga su svi prisutni već četiristo godina korporativno spremni da polože svoje lojalne banskosavjetničke egzistencije, što će se, kao što je historija podmukla, a u svojim kombinacijama postojano nedostižna, ponajviše zlobna i upravo okrutna, veoma brzo i ostvariti u obliku masovnog rodoljubivog pokolja.

Pjevala se, dakako, Zajčeva opera *Nikola Šubić Zrinjski*, kao ritualna zakletva »Nek Turčin zna, kako mremo mi«, komponirana na motiv hrvatske historijske vjernosti Domu Habsburga, kome je, kao što je poznato, sigetski Leonida žrtvovao Sebe i čitavu Svoju sigetsku četu, za neoborivi dokaz da Hrvati ginu za svoju tri puta zakonito izabranu dinastiju do posljednjeg čovjeka, što im nikada nitko pa ni sama Dinastija ne će priznati, a što će za Hrvate historijski ostati trajno kompromitantna neprilika.

Presvetlog gospodina Emeričkog, kao što se iz kominikeja u *Narodnim novinama* može primijetiti, nije bilo u pratnji kraljevskog Komesara na ovoj svečanoj predstavi, kojoj je bilo suđeno da bude posljednja jubilarna carska predstava usred svjetskog mira, jer ne će proći poslije ove rođendanske pogibije Zrinskoga na teatarskim daskama ni trista dana, a Previšnji Osamdesetičetvrti rođendan slavit će se u dimu i ognju ratnog požara, kad će Kamilo krepavati u garnizonskoj bolnici ungarischweisskirchenskoj kao najsolidniji kandidat smrti.

„Kakav trijumf jednog do jučer još bezimenog turopoljskog sivonje, koji je cijelu svoju karijeru sagradio po grofovskim ministarskim predsobljima, otvarajući vrata i držeći kaputе otmjenijim posjetiocima, a ni na taj kamerdinerski posao nije stigao po vlastitoj pameti. Njegova gospođa majka (eine Feldmarschalleutnants Tochter) počela je svoju karijeru kao neka vrsta Gesellschaftsdame grofice majke Premijerove i tako se

udala za turopoljskog komeša, da bi kao turopoljska komešica počela igrati poganu igru u višim budimskim krugovima zakulisne intrigantkinje, i tako je ugurala svoga jedinca u grofov kabinet kao pik–dečka, što je na kraju krajeva i ostao do dana današnjega."

„Šta je potrebno na ovome svijetu da čovjek postigne uspjeh, da nekakav anštrajherski kalfa sa svojim štoplrevolverom izazove skandal pak da se takav odabrani sretnik i miljenik sudbine preko noći nađe pod pljuskom najviših priznanja, i to, molit ćemo lijepo, počev od baruna Schiessela pa do papinskog nuncija i svih bečkih, berlinskih i bavarskih dvorskih pisarna i kabineta. Ovi slapovi obične sajamske magareštine, munjevita poplava Slave ponijela je čamčić lukavečkog banskog nosonje do neba, a zbog čega, pitamo se, zbog jednog vic–atentata, jedne burleske, gospodin je postao internacionalno poznata ličnost u centru evropskog, više od toga, svjetskog interesa, od Londona do Pariza pročulo se ime gospodina koji je povrh toga apostrofiran još i kao barjaktar ustavnosti, leader demokracije, što je samo po sebi apsurd nad apsurdima, a, eto, divnog li primjera kako život nije matematika nego mutna i opasna igra, vrtlog čistog besmisla..."

Razmišljajući o bujici unebovapijućih idiotizama, Presvetli, po svojoj naravi prilično ravnodušan spram neočekivanih karijerističkih skokova raznih svojih suparnika, promatrajući postepeno sve više uspon ovog svog barunskog rivala godinama strpljivo, nikako se nije mogao oteti osjećaju pritajene zavisti, jer da je bilo tko drugi bio u pitanju, on bi bio ostao nemarno indiferentan kao obično, ali ovog svog turopoljskog rivala nikad nije mogao podnijeti. Uvjeren o značenju svoje moralne i intelektualne superiornosti, materijalno više–manje pošteđen od najbanalnijih briga, Presvetli se u pitanju svoje karijere vladao s osjećajem stabilne sigurnosti, ali u slučaju ovog turopoljskog jazavca podlegao je, eto, ljudskoj slabosti, i sitan, jedva

primjetljivi plamičak ljubomore razbuktao se kod druge flaše Roederera do zajedljive ironije...

— Pa dobro, pa da se već jedamput objektivno utvrdi, šta je u životu zapravo potrebno za takozvani uspjeh, to se pitam, ništa, pod bogom ništa, da čovjek izvuče par ili nepar na lutriji, to, crveno ili crno na ruleti, već kako mu je suđeno, pa da se pigra massa od mizerije kao što je karijera ovog suparnika turopoljskog preko noći pretvori u Legendu, da se pojavi tu pred svima nama kao neka vrsta osamljenog borca za ideale, le cavalier seul, kao lik krvavog mučenika, koji je prolio krv za Dinastiju, za državotvorne principe, za sigurnost Carstva, pa da se sutra u *Narodnim novinama* pojave snopovi lažnih telegrama sa frazama zvečećim kao pelivanski praporci, baš doslovno takvi kao što je i onaj, priznajem, blesavi uvodnik o plavim carskim očima, a, zapravo, budimo ljudi, što je sve čitav naš život ovdje dolje na ovoj mrvi blata, ako nije luckasta halabuka provincijalnog cirkusa? „U čitavoj ovoj telegrafskoj pisaniji nema baš ni atoma nikakve istine ni logike, a ono magare od njegova sina, koje je onu carsku rođendansku glupost jutros onako drsko ispreskakalo, pokazalo se, na kraju, da nema krivo..."

Sve protiv svoje otmjenije gospodske volje, a pomalo i u nadahnuću druge flaše šampanjca, Presvetli, promatrajući se u paraleli sa karijerističkom komesarskom ekscelencijom svojim prezidijalnim peštanskim kolegom, nije uspio da svlada svoje slabosti. „Ovaj Zwiebel–baron nije bio u stanju da se afirmira ni kao koncipijent, jer sve njegove referate pratili su na ministarstvu uzdasima, znajući unaprijed da će se njegov posao oboriti na njihove vlastite glave, pa dok je Presvetli ispisao čitave knjige regnikolarnih i prezidijalnih govora, analiza i referata za kabinete, za štampu, za parlament, za biltene, za konferencije u zemlji i u inozemstvu, ovaj turopoljski komeš ne vlada ni jednim jezikom, on muca svojim materinjim turo-

poljskim lukavečkim žargonom, a ne zna dobro ni madžarski, Švaba, Tirolac, mulac, a, dakako, da je Presvetli pokazao samo mrvu sluganstva i malko–malčice više smisla za uvijanje šije pred nulitetima, mogao je i on, mjesto ovog turopoljskog bokca, briljirati danas na rampi kao Lohengrin, obasjan reflektorima štampe, a sve zajedno ništa, dim, pa onda mizerija od tog turopoljskog barunata khuenovskog, kao da Emerički nisu mogli postati baronetima još pod Anjouom, kao da nisu birali kraljeve, a nisu prodavali luk na Harmìci... Njegov prenapeti zbunjenko od sina, ovo magare nema zapravo krivo, krije se nešto u njegovim izazovnim brbljarijama, ljudi su i suviše vezani o svoju vlastitu mizeriju, sve je to i suviše nerentabilna kramarska računica, kod koje ne igraju baš nikakvu ulogu ni talenat ni karakter! Jer prošle godine kad se pucalo po onoj drugoj komesarskoj kreaturi (i to su mi baroneti, Anno Domini 1912), onda je Presvetli sam prisustvovao historijskoj sjednici vlade, i to ne kao konzultativno lice, nego kao ekspert, pa kad se javila kombinacija da se on lično vrati u Zagreb kao ban, zar nije uzeo riječ iz vlastite inicijative, kako smatra da iz viših obzira to ne bi bilo oportuno, a Grof se složio sa njegovim vlastitim prijedlogom, a da je pristao, mogao je eto, danas biti »protagonist demokracije« i »donosilac ustava i ustavnosti«..."

U predvečerje poslao je Čavka telegrafski prijepis pozdravnih telegrama njegovoj ekscelenciji iz vlastite inicijative.

„Vreća previšnjih priznanja, ph, ph, Baron Schiessel, dakako, Schiessel, aus dem Schweizer Trakt, direktno na ruke Ekscelencije,

izvolite primiti izraz mog iskrenog sažaljenja, a dužnost mi je izvijestiti Vaše gospodstvo da je Njegovo Veličanstvo pokazalo najveće zanimanje za zdravlje Vaše Ekscelencije, s najboljim željama za što skoriji oporavak,

to je takoreći privatni carski telegram sa Michaelerplatza, pak je već i to dovoljno da se urami za čitav život, takve se faraonske stvari zbivaju jedamput u hiljadu godina, to nije zgoditak, to nije glavni zgoditak, to je, bogami, premija nad premijama, a onaj grofovski mulac sa Ballhausplatza čestita barokno, kao da telegrafira grof grofu, grof Berchtold lukavečkom komešu,

častim se Vašoj Preuzvišenosti priopćiti naše (to je čitavo–Ministarstvo vanjskih poslova in corpore) *najtoplije zadovoljstvo, jer cijela Monarhija, a moje je duboko uvjerenje, da u njoj nema nikoga tko pošteno misli, da ne bi dijelio naše veselje, pozdravlja Vašu žrtvu, junački, hladnokrvno prolivenu krv za ostvarenje najplemenitijih demokratskih ideala, na našu iskrenu radost, uz naše toplo suučešće,*

telegrafiraju Financije sa Bilinskim, Financije su duboko potresene i mole se Svevišnjem neka samo

Gospodin Bog, koji je spasio vašu Ekscelenciju dade da ovaj nesretni čin ne nanese štete tako dragocjenom zdravlju Vaše Preuzvišenosti, koja je pozvana da u ime svoje lijepe domovine još mnogo, mnogo godina bude barjaktar ideala i uzvišenih principa u interesu Dinastije i integriteta naše Monarhije,

a stara lija Khuen, dakako, taj je familijaran, taj piše svom uropoljskom kumčetu »per tu« — »koliko–toliko« (već je i sam Presvetli počeo zanovijetati onim izvrnutim kritičkim načinom svoga balavca),

koliko je porazno djelovala na mene ova vijest o atentatu, ne samo na mene nego na nas sve, toliko se veselim što si sretno prošao, Bog Te čuvao, živio nam još dugo,

a ni grof Stürgkh nije ispekao nikakve pogače, svi oni šalju svoje čestitke kao na anzihtskartama,

rado vas se sjećamo, sramotno nedjelo, potreseni alarmantnom viješću, duboko ogorčeni,

jeste, sve je to glupo i u ovom slučaju potpuno nepravedno pa čak i smiješno", »evo, molim, evo, izvoli, tri kile telegrama«,

predao je otac sinu Čavkin prijepis s negodovanjem; pregledavši bez riječi tih dvanaest–petnaest Čavkinih blanketa, vratio ih je Kamilo ocu veoma sustezljivo, bez riječi, kao biva, jeste, pogledao sam, ali ne ću, pardon, da izazivam nikakve scene.

— Eto, sine moj dragi, jedini, tako to ide, »tko bi doli, gori ustaje«, sve se vrti ukleto, ovo kolo od sreće, kao na lutriji, a ima nas mnogo zvanih, a malo odabranih i, na kraju, ne bi trebalo cjepidlačariti, svi smo mi pod kožom krvavi, a ipak, vidiš, treba se objektivirati, jeste sve ludo i glupo, nema tu spora, tako je, ali iznad ovog cirkusa moraju vladati neki autoriteti, bezuslovno je potrebno da ti viši autoriteti budu obasjani nekim, ne ću da kažem, vrhunaravnim, metafizičkim, ali svakako ne vulgarnim zemaljskim atributima, jer inače pitamo se s pravom, a što bi nastalo od ove menažerije?

— U jednoj sekundi bez autoriteta svi bismo se razderali u ovome zvjerinjaku, produžio je Stari da koncilijantno docira svome gospodinu sinu, kako uviđa da je sve što se piše i kako se piše glupo, i ovo škrabanje po novinama i ovi telegrami, ali jedno je izvan sumnje, autoriteti su potrebni, i to Kamilu sada može da izgleda smiješno, ali kad ostari, uvidjet će da je to iskustvo stoljeća koje govori o vjekovima provjerenoj mudrosti, tako, na primjer, eto, ovaj mitos o Caru, koliko god on izgledao djetinjast, to je danas jedina spona koja drži čitav amalgam od Monarhije u jednoj ruci.

— Ti, na primjer, vidiš, ti ne umiješ biti objektivan, ti nisi sklon pogledati u oči istini, ne, ne, ti o Starome Gospodinu u Ischlu, na primjer, imaš svoje sto posto pristrano mišljenje, dakako, aus der reinsten Luft gegriffen, ti ne ćeš da vidiš ni da čuješ ni da priznaš fakta, nestane li jednoga dana Njega, sve će se razletjeti kao jato vrabaca, tu ne treba da se obmanjujemo. Jer, vidiš, a to je moje duboko uvjerenje, da nemamo ovog Mudrog Starca gore u Beču, tko zna kako bi se stvari bile razvile već prošle jeseni, za vrijeme onog tvog ludog srpsko–turskog

rata, a i danas, oko ove današnje balkanske strahote, cijela Evropa, da je pametna, trebala bi Starome Gospodinu zapaliti bakljadu iz zahvalnosti, jer da su njegovi ludi generali mogli da provedu svoje, a generalima vrag još uvijek ne da mira, to mogu da ti kažem sasvim autentično da je tako, prepusti ti to meni, to ja znam mnogo bolje, Bog sam sveti zna šta bi se bilo dogodilo s nama i sa čitavim svijetom? Stari je, vidiš, filozof, da, da, filozof, kažem, bez obzira na to, što se ironično smješkaš, mit deinen Hintergedankenkompleksen wirst du nie etwas erreichen, verstehst du, Stari Gospodin iz Schönbrunna je uvjereni antimilitarist, on ni Solferino ni Koeniggraetz nije zaboravio, izgubio je on, dragi moj, dvije Krune, a Madžari mu prijete sve glasnije, i jedino šta mu je ostalo, to je njegov carski Armeebefehl, no, dobro, madžarsku Krunu još — kako–tako — nosi, ali s obzirom na prilike, pitamo se, molit ćemo pokorno, a kako dugo, i Stari je, vidiš, kažem, filozof, koji se drži klasične: si tacuisses, i tako nitko nikada ne će doznati što on zapravo misli o svima nama, mislim, naime, o svojim narodima, jer, bogami, vladati ovom ludom sinagogom šezdeset i pet godina, svaka čast, nije mala stvar. Imaš li ti pojma šta je to, šezdeset i pet dugih godina vladati ovakvim narodima, kao što su ovi naši? Imaj toliko moralne snage pa priznaj, da čovjek nije filozof, davno bi već bio izgubio glavu, a, ovako, šta mu preostaje nego da šuti? Znade on veoma dobro da je sve oko njega Potjemkinovo selo, dass das Ganze nicht einen Heller wert ist, jer jednoga dana kad ga polože u Kapuzinergruft, na, also, ich danke schön...

— Smijem li nešto da ti kažem, tata, a što ja drugo govorim nego upravo to, da je sve oko nas kulisa, a ti ne ćeš da čuješ, pa i jutros, zašto si planuo, a što je drugo moj lajtmotiv nego da se glupim škrabanjem, kao što su ovi telegrami ove stvari ne mogu rješavati?

— Pa da, ali čekaj, misliš li ti da Stari Gospodin sve to ne zna baš kao i ti, zna on to vrlo dobro,

— Recimo da je tako, no, dobro, a po čemu se vidi da on to sve zna, jer, mislim, kad bi gospoda znala doista kako izgledaju stvari de facto, pa valjda bi izmijenili čitav kurs u dvadesetičetiri sata?

— U dvadesetičetiri sata, idi, molim te, s tim svojim mudrolijama, a što se već ikada izmijenilo ili moglo izmijeniti u dvadesetičetiri sata, to je jedno, a što se tiče Cara, a po čemu se, molim te, vidi da Car sve to ne zna, a sve kad bi i htio progovoriti, a uvjeren sam da bi imao da kaže mnogo toga, što bi profitirao da sve to i objavi — urbi et orbi, to te pitam, i uopće, da li bi mu i dopustili da kaže sve ono što misli?

— Ne bi, naravno, nego bi ga proglasili senilnim, zatvorili bi ga u krletku kao staru papigu, vezali bi mu kljun, a drugo i nije nego stara papiga,

— Žalim čovjeka jer imam srca, apstrahiram od politike, govorim ljudski,

— Srce je jedno, a politika drugo, dakako, a ja opet govorim o politici,

— Eto, tako, dobro, e, pa baš zato, jer je riječ o politici, i to ne o kakvoj god hudri–budri nego o iskusnoj vladalačkoj carskoj politici, čovjek ne smije da progovori, razumiješ li ti to, čovjek prosto nema nikoga pred kime bi mogao da istovari sve svoje brige, a osim toga osjećaj dužnosti nalaže mu da šuti, jer je svijestan, kad bi progovorio da bi postao grobar vlastitog carstva... Osuđen je, brate moj, da umre kao da je gluh i nijem, a, vidiš, baš je to kod Starog Gospodina impozantno da ima toliko moralne snage da može šutjeti. Jer, misliš li ti da on ne zna kako laže čitava štampa, i ne samo ove uboge naše *Narodne novine*, nego čitava bečka i peštanska štampa od *Presse* do *Lloyda*, i do Kamrátha, kao da se čovjek ne osjeća na budimskom Gradu, kao u madžarskom hapsu, pa to je i izjavio, to

nije nikakva anegdota, als ob Er nicht wüsste, dass das alles zusammengelogen ist, ali, molim te, pustimo to, i, eto, u čemu leži zec, Njegova diskrecija zajamčena je čašću rođenoga vladara, jeste, On nosi svoju krunu, ogroman je to teret, diese Monarchenkrone zu tragen unter den gegebenen Umständen ist wirklich nicht beneidenswert, mein Lieber! On je Monarh koji već godinama vlada bez normalne vlade, njegovi ministri, ako se pravo uzme, to su zapravo dvorski šambelani, bez mandata, koliko u Cis– toliko i u Translajtaniji, da se razumijemo,

— Ma kakvi ministri, šupuceri,

— E, sad opet, »šupuceri«, ne znam, bogami, zašto uživaš uvijek u tako glasnim riječima, pa ti samo čekaš priliku da ugrizeš,

— Pa dobro, zarekao sam se, oprosti, htio sam da kažem beamteri, jasno,

— Na kraju, egal,

— Ništa nije egal, ne može da bude egal, naša zemlja...

— Pa kakva naša zemlja, petnaest zemalja, petnaest jezika, petnaest naroda,

— I Evropa je sastavljena od petnaest naroda, i zato se čovjek ipak može smatrati da je Evropejac, što, i to nije nikakav argumenat, to baš hoću i da kažem, konglomerat raznih narodnosti, no, dobro, slažemo se, pangermanizam, panslavizam, panturanizam, no, dobro, sve se to zove »pravo narodnosti«, a pitam te, odgovori mi, a tko bi to živ mogao srediti za tri dana, to da mi kažeš? Sve ovo što ti pričaš je retorika, a, vidiš, upravo to Stari Gospodin sve dobro zna, nema takvoga boga koji bi mogao pronaći formulu za ovu babilonsku politiku, da mu svijeću zapalimo, tu ima samo jedno jedino rješenje, supranacionalno, a to ne će oni gore ni u Pragu ni u Pešti, to ne ćete ni vi, mlada gospodo, i lako je to, kažem ti, lupati po svemu, poricati bezizuzetno sve, sto posto sve, to je, dakako, jeftino, a

o tome ti i govorim, ima jedan faktor, a to je baš On sam. On jedini ne vjeruje ni u svoje budžete ni u svoj dualizam, no, dakle, servus Březina, sve je to, mora se priznati, no, i sam ne znam što, Balkan, Rusija, Albanija, Italija, pa ona junkerska megalomanija, a o tome ti i govorim, čovjek na Michaelerplatzu je potpuno osamljen, tamo nema žive duše sa kojom bi mogao da se posavjetuje, zar možda Gospodin iz Konopišta, prvi dekret što će ga kao Monarh potpisati bit će poništenje morganatskog braka, svoju gospođu groficu proglasit će Caricom, a onda, no, Bog nas dragi blagoslovio, nisam legitimist — à tout prix, ali morganatska linija ne može danas postati legitimna, to je apsurd, to je barem jasno za svakog političkog analfabeta i gdje je taj čovjek koji bi mogao da riješi ovaj rebus? Generalštab? Generalštab sa svojom albanskom i solunskom politikom, junkeri sa svojom bagdadskom željeznicom, što?

— Ništa! Tako je i u medicini; dijagnostički slučaj je jasan, kad nema lijeka, slijedi koma, ne–sta–je–se, dakle, slažemo se, kompromis u Pragu ili u Konopištu — rat u Pešti, kompromis u Pešti — rat u Kološvaru, u Aradu, u Požunu, u Krakovu, a, eto, kod nas, vidiš i sam, puca se, puca se baš protiv te politike da je Albanija važnija od Praga i od Zagreba, da je Pešta važnija od Lavova i Brašova, tako je, i sam vidiš,

— Da, a misliš li ti da Michaelerplatzu to nije poznato, ne vjeruje se na Michaelerplatzu nikome, ni jedan rat nisu dobili, jedini mi, Hrvati, ostali smo Im vjerni, a kažem ti, ne ću da budem prorok, ali onaj gospodin iz Konopišta sa svojom pemskom groficom proigrat će sve, a onaj opet dragonerski oberlajtnant, ono je luda kao što je i njegov pokojni papà Erchercog bio isto takav iberšpant norc, jedan dragonerski oberlajtnant kao Car, pa to će biti Walzertraum, idi, molim te, finché dura, dok ovo traje, trajemo i mi, i zato da Bog poživi Staroga Gospodina, da popijemo u njegovo zdravlje, »Gott, erhalte«, no, mladi gospodine, šta filozofiraš, ne ćeš li se kucnuti?

— Kako da ne, pijem u čast i slavu tvoje dijagnoze: auf dem Dache sitzt ein Greis, der sich nicht zu helfen weiss, no ja, aber was danach?

— Wieso, was danach?

— Pa ako je točno da je tako da sve to traje dok traje Stari, pitamo se šta će biti s nama kad ga nestane?

— Nisam ja, brate, Sibilla Libica da znam šta će biti »danach« ili šta »danach« ne će biti, nego se bojim kad ga budu jednoga dana položili u Kapuzinergruft, bojim se, to je sve što znam...

Došli su dani jesenskih kiša. Duge ladanjske noći, sa zloslutnim pljuskom po starim trulim crijepovima, biju talasi crne vjetrine o bokove kurije, žubori voda po žljebovima, dimi se ispred prozora magla u gluhoj praznoj tmini, žuta svjetlost čađave petrolejke razlila se po prašnim sadrenim akantima i girlandama stropa (djelo jednog štukatera Furlana, još za Baltazarovih dana), sve sivo, škuro, zadimljeno, sve miriše na plijesan, na dimnjake, na husarski komis, na biks, na poderane čizme, na miševe. Stoji stari ovaj dom godinama prazan, pod ključem, tu godinama ne stanuje nitko, zijevaju prazne sobe, prazni grobovi, prazne glave, prazne flaše, poslije druge butelje burgunca našao se u kredenci srablivec kmečke šljivovice, kasno je, svi su legli, a Kamilo je sa kiselom šljivovicom isplovio daleko na otvoreno more, sve se pod njim opasno ustalasalo, on se ne da, drži se svoje brodolomne daske, otima se, pliva, ne će da klone...

„Ovo Ladanje je predbastiljski krov! Mika spada pod Mariju Tereziju, a njegov Stari luta bez kompasa, između dva stoljeća. Osamnaestog i Devetnaestog, gdje su *Barjaci Dvadesetoga*, a gdje je Dvadesetiprvo? Treba otvoriti prozore. Tišina. Magla. I psi su se pritajili. Proletjela je jedna sova u snopu svjetlosti otvorenog prozora. Dostojanstveno. Bezglasno rasplinuo se šum sovinih krila, prokisla je sirota, Mika se povukao, nestao,

boli ga glava, Mika je banderijalac, jelačićevac, četrdesetosmaš, njegov gospodin otac je u svojim najsmionijim usponima misli liberal devedesetih godina, a Kamilo spada u Glanzovu bandu, nas četrdeset puta po četrdeset tisuća koji smo povjerovali Zaratustri da je bog umro, gdje smo, šta je s nama, Glanz se pobunio protiv te fikcije, i sve, sve u što smo vjerovali, sve je fikcija... Sve se rasplinulo. Bezglasno. Kao ona sova što je proletjela nečujno i nestala. Rasplinulo se Dvadeseto Stoljeće, Erdélyijevo i Anino, zbogom, trebalo bi povjerovati u neko imaginarno Dvadesetiprvo, u Dvadesetidrugo, ne damo se impresionirati ni čime, nikakvim Mackensenom ni Kövessom, nikakvim artiljerijskim aufmaršom, znamo kako svršavaju, ne damo se impresionirati vašim topovima, gospodo, tristašezdeset puta tristašezdeset topova, svejedno, sve je to komedija, još u septembru, u Pešti, u sanatoriju »Klotilda«, jedan je od rekonvalescenata čuo od nekog njemačkog podoficira iz grupe Gallwitz, da se između Pančeva i Vršca sprema ogromna koncentracija trupa, i sada opet jedamput jedan aufmarš, artiljerijski, dakako, velikoga stila, dakako, na Drini, na Savi, na Dunavu, u redu, von Gallwitz, tridesethiljada konja, milijun pušaka, trista topova, Bazjaš–Pančevo, Generalfeldmarschalleutnant von Kövess — od Zemuna do Mihanovaca, general Bojadžijev kod Ćustendila sa bugarskom kavalerijom, bravo, krenuše Koburgove vojske, gore sve rijeke i svi gradovi, gori Sava, gore Dunav i Vardar, i Loznica, i Užice, i Višegrad, i Valjevo, i Kragujevac, i Pirot, bravo, sve gori, prelaze gospoda generali Savu, Dunav, Drinu, imaju za to pontone, tristatridesetitri mosta, imaju monitore, ima ih mnogo, deset, petnaest, dvadeset, pedeset divizija, ha, ha, ne prelaze gospoda ni Dunav ni Savu prvi put, da mogu da prijeđu Savu, to smo znali, ne damo se time impresionirati, ali da mogu Savu pregaziti, to nismo vjerovali, to jest to nismo htjeli vjerovati, i to što nismo htjeli da vjerujemo, to su bile djetinjaste, a kao što se pokazalo,

i sasvim krive pretpostavke, blesave, nema sumnje, stvar je na kraju sasvim jednostavna, radi se o statičkom računu, logično, egzaktno, naučno, nosivost mosta toliko i toliko tona, sve po sebi veoma jasno, ima jedna granica opterećenja i preopterećenja, a iznad nje most se lomi, a upravo na ovu jednostavnu mogućnost da se može desiti da se i Srbija slomi, na to nismo htjeli ni pomisliti, a to je, prije svega, trebalo znati, dakako, to je trebalo predvidjeti, o tome se lajalo godinama, da će se to jednoga dana desiti, o tome su govorili oko nas punu godinu dana svi, a mi u to nismo vjerovali, mi smo vjerovali u nešto što se zove metafizika. A sada što? Sad se pokazalo da i u Srbiji djeluju statički zakoni, sasvim normalna pojava, uostalom! Pa sad kad se pokazalo da je to normalna pojava, hoćemo li dopustiti onoj političkoj stjenici od Koalicije da i dalje vara narod, da i dalje tjera svoju kapitulantsku prevaru, da liferuje Tiszi meso za topove, da prodaje naše more, hoćemo li se i dalje diviti ovoj političkoj kurvi da »ima kuraže da gleda u oči činjenicama«, hoćemo li se s time pomiriti pod banskom mimikrijom, gospodo?"

Sa peštanskom i bečkom štampom stiglo je Čavkino nadasve uslužno pismo, »kako mu je čast upozoriti Kamila na obavijest, štampanu u *Pester Lloydu* prije dva dana, u vezi s nekim novim propisima za superarbitrirane rezervne oficire, razriješene po sanitetskoj komisiji frontne službe, da se u smislu naredbe c. i kr. Ratnog ministarstva od tog i tog datuma imaju držati uputa koje u sporazumu sa kr. ug. Ministarstvom rata reguliraju tu proceduru, za svu gospodu rezervne oficire, bez razlike da li pripadaju c. i kr. zajedničkom, c. i kr. landverskom ili kraljevskom ugarsko–hrvatskom domobranskom Ergänzungsbezirku«.

Doktor Čavka, oprobani vještak u kurijalnom dodvoravanju, obratio se Kamilu, zaista dobronamjerno, »da mu je

poznato kako je Kamilov slučaj superarbitraciono riješen i kako ova njegova sugestija zasada nema nikakve praktične svrhe, ali kako je, isto tako, prije dva–tri dana, objavljen u *Narodnim novinama* Natječaj gore navedenog c. i kr. Ratnog ministarstva za eventualni angažman superarbitriranih oficira u Prijevodnom odsjeku Ministarstva u Beču, a uvjeti za prijem u cijelosti odgovaraju Kamilovim sposobnostima (poznavanje u pismu i govoru — osim tri državna jezika, njemačkog, madžarskog i hrvatskog — još i jedan strani, francuski ili engleski), to Čavka šalje u prilogu uz *Pester Lloyd* i navedeni broj *Narodnih novina* na blagohotno raspoloženje. On ne bi ni u kom slučaju gnjavio Kamila da slučajno nije stekao negativno iskustvo, jer jedan od njegovih znanaca, banski perovodni vježbenik, doktor Kanižaj, sa 60% invaliditeta i sedam mjeseci frontne službe, kao superarbitriran, dodijeljen jednoj Arbeiterhilfskompaniji, otputovao je s tom kompanijom na talijansku frontu, i tamo je direktno uvršten u prve linije, i on javlja taj apsurd Kamilu s najboljim željama i dubokim poštovanjem«.

U ovom istom broju *Pester Lloyda*, u okviru domaćih peštanskih novosti, bio je odštampan i izvadak iz Verordnungsblatta od 28. IX 1915, sa čitavom jednom grupom Redom Željezne Krune, Leopoldovim Križem, Srebrnom i Zlatnom Kolajnom za hrabrost posmrtno odlikovanih pukovnika, štapskih liječnika, rezervnih i linijskih oficira svih činova do zastavnika i kadetaspiranata.

U gustoj koloni, petitnim slovima bez proreda, tu su se našli na okupu, jedan uz drugog, kao žigice u kutijici svi usko poredani, u horizontali uredno položeni, glava uz glavu, oficir do oficira, junak do junaka (»hajdmo, hajdmo svi u smrt«) Leutnanti Schevtschik Alfons, Kryzstoforski Adolf, Spiegelski Johann, Issakowitz Moritz, Oberleutnant Donat Szuchewich Prekayski (9. Böhmisches Dragonerregiment), kadetaspiranti Zapletal, Zselinski, Koncz de Rácz Torony, Siebenburger–We-

inrebe Samuel, Ujhelyi Sándor, Liszka Viktor, grof René Virey–Chabas, Rittmeister (5. Steyerisch–Kärntner–Krainerisches Dragonerregiment), c. i kr. vojni muftija Hafiz Abdullah eff. Kurbegović, Romualdo Welti, kadetaspirant (1. Kaiser Franz Joseph I Tiroler Kaiserjägerregiment), Magaraszewitz Leontin, Rittmeister (1. Feldhaubitzenregiment Sergius Michailowitsch Grossfürst von Russland), Leutnanti Mudroch Kamilo, Christof Walter, Czobor Poliarich, Otenschleger Ernő, Belcredi Rikard, grof, Leutnant (5. Kroatisches Ulanenregiment), Kamenko Šoštarić, Leutnant (31. Kroatisches Feldjägerbataillon, Hut mit schwarzem Federbusch, hechtgrauer Rock mit grasgrüner Egalisierung, Knöpfe gelb, glatt, hechtgraue Pantalonen mit grasgrünen Lampassen), kadetaspiranti Stepski–Doliva, Damaska Ferencz, Turba, Wokurka, Mesics József, Jablonski Delmonte, barun Bericza Miklós, majori Werden Henrik, Tkalčić Ivan itd., itd.

Nije povjerovao ni svojim očima premda u pesterlloydovskoj notici nije bilo ama baš ničeg neobičnog ni iznenađujućeg što ne bi spadalo u najsvakodnevnije banalnosti. „Jedan od pesterlloydovskih citata iz Verordnungsblatta javlja po tristatridesetitreći put da su posmrtno odlikovani Leutnanti i Kadetaspiranti ti i ti, kao što se to javlja na sve strane u čitavoj Evropi već punu godinu, i, prema tome, jasno je i nedvoumno da su Romualdo Welti, kadetaspirant (1. Kaiser F. J. I Tiroler Kaiserjägerregiment) i Kamenko Šoštarić, Leutnant (31. Feldjägerbataillon) posmrtno odlikovani, o tome ne može biti nikakve sumnje, Welti i Kamenko Šoštarić, a što se takve vijesti u Verordnungsblattu tiče, takav šok on je već lično doživio na vlastitome mesu, u ungarischweisskirchenskoj bolnici; i tamo je jednoga jutra stigao Verordnungsblatt da je izvan turnusa imenovan zastavnikom, ali ono su bili Amandini prsti, jer da se u onoj husarskoj blamaži nije pojavio duh jedne generalice, a kome bi idiotu bilo palo na pamet da jednog husarskog kadeta odlikuje i promakne zato, jer je stradao od eksplozije, ali

Amanda je opet jedamput bila ta koja je, uprkos svim svojim bridgepartijskim preokupacijama, uzela onu stvar u svoje ruke, a pomalo i zbog grižnje savjesti, jer je onu svoju intrigu (da general–major Ronge vodi Kamila u evidenciji kao srbijanskog agenta) u momentu katastrofe okajala kao smrtni grijeh. Šoštarića i Weltija odlikovao je njihov vlastiti udes, o njima se nitko nije raspisao, kao što su *Narodne novine* uhvatile dobru zgodu da se dodvore Presvetlome, raskokodakavši se o hrabrosti mladoga gospodina zastavnika."

„Jedan dan u tjednu zove se uvijek nedjelja, a onoga jutra, kada su u ungarischweisskirchensku bolnicu stigle *Narodne novine* sa člankom o njegovom odlikovanju, bila je nedjelja. Mrtvačnica je radila i u nedjelju, donijeli su jedan vijenac od svježih ruža za husara Bonyhadija, od »ljubeće i vjerne mu supruge«, bogovi žeđaju, netko je proklinjao kao u Sárospataku, »nije Bonyhadi iz Sárospataka nego iz Miskolca« upao je netko iz kraja sobe, a toga dana stigao je cuvaks sa Gučeva i sa Cera, a sada su stigli Leutnant Šoštarić i kadetaspirant Welti... Tako je umro i Jenőke Kamráth, netko je udarao kladivom, zabijali su lijesove. Harmonika. U muzeju punjeni gorila namiguje staklenim očima, gospodin weiterdienender Rechnungsstabsfeldwebel Tolnai skida kopfcetle: Bonyhadi, Šoštarić, Welti, počivali u miru, *Narodne novine* pišu o gospodinu zastavniku Emeričkom, brončanom kolajnom za hrabrost odlikovanom zastavniku, koji je, spasavajući svoje ratne drugove, pokazao junački razvijen osjećaj dužnosti, a, čitajući one proklete *Narodne novine* s onim prokletim panegirikom, uhvatila ga je panika šta će o tom njegovom odlikovanju reći Šoštarić i Welti? Umirući, on se krvavo znojio od straha zbog kompromitantnih okolnosti svoje smrti, jer to će gospodi Černjaju i kompaniji biti samo jedan dokaz više, dakako, da je bio oduvijek crno–žuti kameleon, to je dakle bio dublji smisao njegove Bregalnice, pokazalo se na kraju..."

„Ispunilo se: Eli! Eli! lamâ azâvtani?!, i dokle će to trajati, zdravo, Marijo, milosti puna, Gospodin s tobom, blagoslovljena ti među ženama, pa opet, zdravo, Marijo, milosti puna, tibetanska molitva časnih sestara, tihi mol ženskih glasova djeluje blagouspavaljujući, pomolimo se za duše Leutnanta Šoštarića i kadetaspiranta Weltija, to je bilo smrtno buncanje nad vlastitim grobom, a, gle, odoše Bogu na račun i Šoštarić i Welti, kako će samo stupiti pred Čupu i Tunguza, šta će na to sve Tunguz?"

„Jadni Šoštarić! Sigurno bi bio postao perovodni pristav Kraljevske zemaljske vlade, sa grubo uškrobljenim, dvostruko preklopnim ovratnikom i sa konfekcijskom kravatom na gumicu, nikada mu nije bila pričvršćena, klatila se gore–dolje, lijevo–desno, »pa dajte, Šoštarić, tako vam boga, stegnite tu gumiju svog papillona, molim vas, jedno je, vidite, kosovska legenda i jugointegracija, a drugo kravata«, »a što vas to smeta, Emerički«, »eto, vidite, smeta me nered u kravatama kao i u mislima«."

„Leutnant Šoštarić. Imao je gustu, masnu smjesu od kose, zalizanu na razdjelak točno i pravilno po meridijanu nasred lubanje. Svojom pekmez–frizurom poigravao bi se trajno prstima, raščešljavajući je za vrijeme razgovora i to gustim češljem od goveđeg roga, a onda bi ga sa dva prsta, kažiprstom i palcem, veoma pomno čistio od prhuta i od prašine i, oduhnuvši između zubaca smeće sa svoga češlja, vraćajući ga veoma oprezno, gotovo ritualno, kao da se radi o naročitoj dragocjenosti, u vanjski džep kaputa, produžio bi da melje svoje rečenice, dobroćudni blesan, uzvišen na čast Leutnanta sa Križem za zasluge, promaknut u Verordnungsblattu, i tako stoji u koloni mrtav, s očima pouzdano vjernim, bezazlenim, službouljudno, a što je najstrašnije, pokorno. Šoštarić je bio neobično zadovoljan svojom osobom, i time da je dogurao do početnih mjesečnih beriva od 234 Krune 37 Filira, bio bi se pomirio sa madžaronskom sudbinom i o svom davno već zaboravljenom

omladinskom, jugoslovenstvujuščem predživotu pričao bi kod krigle piva s ironijom, »da, da, i mi smo jedamput davno vjerovali u Narodno Jedinstvo, i mi smo imali Ideale, i mi smo orali oblake, ali kad je to bilo...«. Ne suviše ispeglano muško, u uniformi rezervnog lajtnanta, pred polaskom na frontu, s ružom ispod rozete na kapi, kao neženja, idealna partija za jednu mladu ratnu udovicu.

A Romualdo Welti, ženkasto, svileno, bljedunjavo biće, sa prvim znacima rane plješivosti, s plavim vodnjikavim pogledom, lijepa duša, a pomalo snob, sasvim djetinjasto nesretan što ga Gospodin nije stvorio pravom naprasitom ljudeskarom, sa punim crnim baršunastim brčinama, nabubrilim iznad usnice, sa crvenim, krvavim, čulnim, nabreklim usnama, sa grubom glavom, čekinjavom kovrčavom kosom, nego ovako, rodila majka šeprtlju, švapsko plavokoso nedonošče, rođeno da luta po mjesečini kao Pierrot s gitarom, a ne da sanja o krvnoj osveti i o Kosovu. Glava sa turskog kolca, ona mu je uvijek služila kao idealan simbol naše nacionalne svijesti, Meštrovićevi reljefi palih ratnika bili su mu jedinim uzorom, a tako je jadnik doputovao do carske kapucinske grobnice da tamo straži svoju mrtvu stražu, a nije stigao do mramornoga trijema Vidovdanskoga Hrama."

„I, eto, tako, i Weltija i Šoštarića pregazila je jedna od 33.000 Glanzovih ludih lokomotiva, a lokomotiva broj 6879/13 (tu je cifru lako upamtio kao zbroj Aninih godina) vukla je njegov karpatski transport od Pešte do Košica tri dana i tri noći, a c. i kr. slaboumno administrirana mašinerija smrti bila je već u vagonima ubitačna, na dlaku tako blesava kao što ju je Martinenghi bio izvrgnuo ruglu kod njihovog prvog sastanka, ađutantsko dopisivanje, koje se u blatu i u vatri pretvorilo u unebovapijući besmisao! Kretensko škrabanje amo–tamo, G. R. (Gegen Rückschlag), »Gruppenkommando der 37. Inf. Brigade Generalleutnant Auerhahn, Präs. 20. 12. 1914 ad circulandum, gesehen, ad 20. 12. p. n. a. a. b., nach

Kenntnis vorgelegt, Oberleutnant Valentić, Militärarbeiterbteilung 51/58. Rgt., Oberleutnant Zoch 51/97, Leutnant Baumgartner 56. bh 2, gefallen, von 214 Gewehren 73 übriggeblieben, Hussaren Kuntarić Stjepan, Sovec, Melnjak, Leutnant Šoštarić, kadetaspirant Welti verschollen, der Rükzug wird anbefohlen, Tête Oberstleutnant Karamatijević, Marschrichtung Bohorodczany ab 2 h, die Pferde ausstrahlen lassen, die politischverdächtigen Personen zum Strangtod verurteilen, aufhängen, erschiessen, Leutnant Moholy 12. Dragonerrgt. bei dem Rdfkkmdt[2] hat sich zu befinden um 0,15 h. Marschordnung: Gewehre nach Bequemlichkeit, Halstücher abnehmen, Rauchen erlaubt, Sprechen, Singen verboten, Kavmgabt[3]«, čavke, gavranovi slute gozbu, jesen, jedan miš, gracija jednog miša koji je izgubio trag do svoje rupe zbunio se, trčkara rovom, »kraljevstvo za jednu mišju rupu«, helenska ljepota konja sa partenonskog timpanona, šta je umjetnost, šta je mjesečina, stupaju čete na mjesečini, tiho, nečujno, apsolutno nečujno, plivaju bestjelesno, fantomi, Zaratustrini dječaci zaputiše se na randevu sa smrću, Mstgflm[4] samljet će ih kao safalade, po svim računima c. i kr. logaritmičke logike, madžarske lokomotive, topovi, čista, sublimna viša matematika, »1 Grad = cca 18 Striche, 17,77 Str., 1 Str. = cca 1/18 Grad = (1) 2 m (2rΠ = 2 x 1.000 m x 3,1416 = 6283 m), 8 cm Feldkn M 5,8 tempierte Schrapnellschüsse in einer Minute«, očupani gladni vrapci, sudar spolova, rasa, država, prolazi vrijeme, godina za godinom, prolaze čete, 30, 40, 50 bezidejnih stoljeća, pedeset puta po pedeset stoljeća traje zveket oružja, kefaju se konjske orme, po crkvama se kuha gulaš, ržu konji, netko se pružio po oltaru, zapalio lulu, zasjale su na trenutak pijane maske, prelila se rumen požara preko mušketirskih mundira, putujemo u smrt,

2 Radfahrerkompagniekommandant
3 Kavaleriemaschinengewehrabteilung
4 Militärstrafgesetzfleischmaschine

pijani narode, čuješ li me, putujemo u smrt, oj, oj, dakako, putujemo, dakako da putujemo, nismo ni prvi ni posljednji, povorke nestaju u tmini, plače vjetar, topot čizama, glas telefonista iz tmine, »halo, halo, Leutnant Šoštarić, Kadetaspirant Welti, gefallen, verschollen...«."

„I šta nam vrijedi večeras, ovdje na Ladanju, principijelno premudri, beskompromisno nepokolebljivi ceterum censeo, što nam vrijedi onaj moj luckasti saziv Omladinskog Kongresa, i to baš, čujmo, čujmo, točno septembra 1914, ha, ha, sa Dnevnim redom: Revizija Statuta na temelju negativnih iskustava, kad je na čelu kompaktne rodoljubive integralističke većine nestalo Šoštarića i Weltija, i gdje se samo izvjetriše poštovana gospoda Kriegskameradi, tko će se sada usprotiviti promjeni Statuta?"

„Rasplinulo se balavo nadmudrivanje oko djetinjastih igrarija! Luckasta igra sa smrću u sjeni Mstg[5], sve ono što se mislilo i u što se vjerovalo, kao da se radilo o doista stvarno postojećim pitanjima, a svi smo bili sijeno i slama u c. i kr. sječkalici, hrana za Mgapt[6]–magarad, safalade od regrutskog mesa, sitno samljevenog za c. i kr. sladokusce, paranoidi koji zbog svoga ponosa nisu bili ni za kakvu bečku ni dunavsku ni vidovdansku politiku nego za demistifikaciju te politike, za nekakvu zapravo nihilističku formulu, koja poriče doduše negativne pojave, ali praktično ne daje u ruke nikome ništa, a katastrofalno pitanje na koje je trebalo dati odgovor bilo je: što da se radi u jednom takvom trenutku kakav je ovaj rat, i kakav je to »Ispit narodni« što bi trebalo da ga »narod položi« po Franu Supilu?"

„Nije bilo našeg čovjeka koji se bavio politikom a da nije računao s ovim ratom, i nije bilo generacije koja za posljednjih pedesetak godina nije sanjala o tome kako će Moskov jednoga

5 Militärstrafgesetz
6 Maschinengewehrabteilung

dana da krene preko Karpata do Budima, kao Četrdesetosme, i kako će se Kozaci jednoga dana pojaviti na Markovom trgu u Zagrebu, o tome se maštalo kao o svatovima, a to da gospoda Donski Kozaci ne će stići do Markovog trga i da će naše gladno čovječanstvo sa Biokova i Velebita, od Banije do Varaždina grunuti u carske kasarne kao govedo, o tome nismo vodili računa! Trebalo se razračunati sa mentalitetom jelačićevskih haramija, dakako, jer što znači danas smrt Šoštarića i Weltija? Dokaz lojalnosti da ginemo za Previšnji Dom. Madžarski grofovi bili bi idioti kad se pred čitavim svijetom ne bi hvalili da mi danas, kao vjerni podanici, lijemo krv za našeg madžarskog kralja, pro Rege nostro, a to se, izgovoreno jezikom Amadea Trupca, zove: ironija sudbine..."

„Pokazalo se da nam ni Mitrovićevi feljtoni, ni Drugi venecijanski biennale sa Vidovdanskim Hramom, kome se jadni Welti toliko divio, nisu donijeli nikakve koristi, a ima dosta »ironije sudbine« i u tome što medejska poezija madame Erdélyi nije civilizirala Huniju. A što je trebalo poduzeti da bismo prohodali kao dvonošci, ni to nismo otkrili, bez obzira na integraciju nacionalne svijesti. Nismo htjeli da se lažno pretvaramo kao da ne vidimo da je Bregalnica politički zločin, a šta smo se do vraga toliko zainatili oko one Bregalnice proklete, jedni i drugi, pomela nam je Bregalnica pamet, to je bila »eklatantna pobjeda«, pedeset hiljada leševa, to zvuči impozantno, to pomračuje pamet, a Černjajevska kosovska mistika povijala se nad onim grobljem kao slatkopravoslavni tamjan (premda su i Bugari pravoslavci), međutim, kada je riječ o Pobjedi, razum gubi igru u svakom slučaju, i to je sve bilo veoma mudro i »dalekovidno«, dakako, samo se pitamo šta mi vrijedi moj votum separatum, šta mi danas vrijedi moj ceterum censeo, kad nema Weltija ni Šoštarića da oponiraju, a nema ni Srbije..."

„Šta li sve nismo izbrbljali o »rašćišćenju pojmova«, a sada kada je đavo odnio i nas i sve one pojmove, pročišćene i

nepročišćene, i svu onu našu, moju, tvoju i njihovu retoriku, i sve naše razorne, iz perspektive lajtnanta Šoštarića i kadetaspiranta Weltija, »politički sumnjive«, upravo »heretičke« misli, ima li nekoga među nama tko bi smio pod vješalima gospođe Maciejowske da kaže: »Izvolite, ne ću da prljam svoje ruke nevinom krvlju, nisam kriminalac!«"

„Šoštarić i Welti htjeli su da ga spale živa, a bili bi to učinili mirne savjesti, prije trista godina kao dominikanci, a jučer kao vidovdanci, a zašto? Ni za što! Zato, jer je mislio da se ne treba pokoriti apstraktnim političkim direktivama, jer je bio uvjeren da Černjaj, i čitava njegova kompanija pišu slabe feljtone, i da je i Černjaj, između čitave čete škrabala, jedan od nenadarenih skribenata koji misli da je uhvatio konja za rep i da jaše na Pegazu, a ono što je drljao bilo je bez ikakve praktične političke vrijednosti, a danas, o, mili moji Kamenko i Romualdo, danas se jasno vidi kako je sve što smo govorili, mislili, štampali, sve što smo htjeli ili što nismo htjeli da štampamo, bilo najbanalniji lavež na vjetru. U onoj zadimljenoj kavani »Kod Ferenca Deáka« šta je uopće i bio rekao Šoštariću, eto, danas, »zbog hrabrosti pred neprijateljem Željeznom krunom Drugoga razreda posthumno odlikovanom« gospodinu lajtnantu Šoštariću, ništa, ama baš ništa, usudio se tek primijetiti kako teze Vlade Černjaja ne predstavljaju nikakav dinamit nego slabu publicistiku, što mu je Šoštarić histerično osporio, dreknuvši da se gospodin kolega vara kad misli da »visimo kao lusteri«, a Kamilo je bio uvjeren da zaista »visimo kao lusteri«, sa svim našim člancima, statutima i programima, a, danas, kakva je bilanca one naivne svađe o visećim lusterima?"

„Predlagao je da bi poslije Bregalnice omladinsku akciju kod nas, u Hrvatskoj, i ne samo u Hrvatskoj nego u svim austrijskim zemljama, a naročito u Ljubljani i u Splitu, trebalo politički oljuštiti od papagajskog brbljanja, da bi sveukupnoj omladinskoj politici trebalo dati karakter stvarne kritike »jugoslovenstvujušče«, a zapravo madžaronske koalicionaške mistifikacije,

koja nije drugo nego drska khuenovština. Koaliciji, kod njenih peštanskih svinjarija ništa drugo i ne treba, nego da se omladina kompromitira svojim apstraktnim deklamacijama o Vidovdanu, i, prema tome, sve ono što je on tražio, pretvorilo se u Rekvijem. Rekvijem za sve nas, za lajtnanta Šoštarića, za kadetaspiranta Romualda Weltija, za Vladu Černjaja, za Ivana Meštrovića i njegovu legendu, za Slivnicu i za Bregalnicu, za Koburge i za Karađorđeviće, za sve nas koji očekujemo svoju grobarsku lopatu."

Kad je svršila gnjavaža s oficirskom školom Sedamnaeste husarske, trebalo je po propisu da jednogodišnji dobrovoljci, đaci, apsolventi, poslije položenog oficirskog ispita, stupe u kadrovsku službu kod Regimente do punog jednogodišnjeg, septembarskog roka, ali je komanda Sedamnaeste Husarske Regimente odgodila za gospodu apsolvente kadrovsku službu, jer su joj te godine sve eskadrone bile popunjene potrebnim brojem rezervnih oficira tako da bi se Kamilo, da nije buknuo rat početkom srpnja, bio riješio vojske, a to su bili iznenađujuće dobri izgledi. Pomisao na povratak u blagodati civilnog ljenčarenja ispunjala ga je blaženstvom i tako maštajući planirao je da će prije svega u Jojinoj stvari skočiti do Beograda, a dalje će se pokazati: Ladanje, Zagreb, izlet u Veneciju na Drugi bienale, ili u Španjolsku, a trebalo bi da sredi zapise oko svoje političke historije, oko Supila i Koalicije, da se disciplinira konačno i neodgodivo stvarnim poslom, da poradi oko saziva Omladinskog Kongresa u otvorenoj opoziciji spram grupe oko Černjajevog »Talasa«, u dogovoru sa bečkim Klubom i sa nekim bistrijim dječacima u »Jamometiću«, da skoči na Rijeku, da se dogovori sa Supilom što da se praktično radi u ovom potpuno besperspektivnom mrtvilu hrvatske politike koja se doista bestidno nasukala, jer Khuen je ukrao Rijeku, ali da prodaje hrvatsko more Madžarima na metar, kao što to bestidno radi Koalicija, to se ipak nije usudio! Na sve strane javilo se

sijaset kombinacija: „da uđe u otvorenu diskusiju u javnosti za svoje prijedloge da se vidi tko je s kim, da se konačno likvidira ona isprazna rodomontada, da se dogovori sa mitrovačkom grupom atentatora, koja se vratila sa robije, a koja sva jednoglasno smatra njegove koncepcije jedino suvremenim. »Omladinu treba gurnuti lijevo, u socijalizam«", motalo mu se po glavi, „da ostane u Beču ili da baci studij, šta će mu onaj slaboumni studij, u Beču se uopće ne može raditi, tamo su svi vidovdanski zavrnuti, otputovat će u svakom slučaju prije svega na Rijeku da pita Supila — quid faciendum, i dokle misli da igra tamo Diogena u bačvi? Iz emigracije vratio se Henrik Moyses, i, kao što se čuje, on navodno da ne odobrava koalicionu političku liniju, intimno, tako se čuje, u četiri oka, iz njegovog najužeg kruga, trebalo bi govoriti i s njim, on je, čini se, jedina zapadnoevropska glava u Koaliciji, kako tamo, nažalost, danas stvari stoje."

Nekoliko dana pred Sarajevom (a bila je subota), kad se poslije završenih ispita Sedamnaesta spremala da krene na manevre, a bila je subota, bila je sasvim sigurno subota, jer za sutrašnji dan u dnevnoj zapovijedi bilo je određeno da nedjelja ne će biti slobodna (pošto se čitav cirkus sprema na put, fasuje se puna ratna oprema, vade se mitraljezi iz vazelina, primaju se nova sedla, remontni konji, bruse se sablje, nervozna galama, ratna municija, sijeno, slama, gunjevi, provijant), i usred glasnog rusvaja donio je ordonanc sa porte Emeričkome pismo Kamenka Šoštarića da je doputovao sa kolegom Weltijem u važnoj stvari. Čekaju na porti hitan odgovor, a ostat će po potrebi i preko nedjelje, ako se Kamilo iz službenih razloga eventualno danas ne bi mogao s njima sastati kod »Madžarskoga kralja«, gdje su uzeli sobu.

Slučajno se desilo (a takve se bizarne stvari zbivaju veoma često), da je eskadronski krojač istoga trenutka predao Kamilu njegovu novu privatnu ljetnu bluzu od najfinijeg kamgarna, sa

novoprišivenim blistavim kadetaspirantskim portama, i tako je Kamilo, kao novopečeni husarski kadetaspirant, odzveketao svojim ostrugama i husarskom sabljetinom na portu da se pozdravi sa gospodom civilima i da ugovori sastanak poslije dnevne zapovijedi, jer je večeras slobodan, ima izlaz do jedanaest sati, znači u šest sati, i to ne kod »Madžarskog kralja«, nego u kavani Ferenca Deáka, i tamo mogu u restoranu ostati i na večeri.

Kolega Romualdo Welti, apsolvent bečkog prava, potpredsjednik bečkog jugoslavenskog Omladinskog Kluba, stigao je sa Šoštarićem da bi Kamilu u ime redakcije »Talasa« predao lično pismo urednika »Talasa« — ad discutandum, sa »kolegijalnim pozdravom«, a ovo Černjajevo pismo, upućeno očito po planu »da se zametne kavga«, zatrovalo je sastanak od prve riječi.

Predosjećajući da su kolege stigli po neugodnom poslu, Kamilo je krenuo u kavanu s mutnom slutnjom da mu Černjaj nije poslao ovu dvojicu iz nekih djetinjastih motiva, nego sa direktnom porukom, i to iz inicijative koja ni u kom slučaju ne će biti privatne naravi. Od Beča nije se sreo ni sa kime od bečkih kolega, a u Pešti, ozlovoljen Mitrovićevim »neuspjehom« u stvari Jojine robije (a bio je uvjeren da Mitrović namjerno nije posvetio dovoljno brige Jojinoj stvari, i da nije postigao ništa samo zato, jer je već od prvoga momenta spram čitave Jojine afere zauzeo rezerviran stav), nije se javio nikome od jamometićevaca, jer je Mitrović naredio reviziju budimpeštanskog članstva, a od Nove godine zaglibio je u Ungarisch–Weisskirchenu. Između Vlade Černjaja i Kamila došlo je još u Zagrebu do nervozne napetosti, kad je Černjaj odbio da objavi Kamilove *Teze o demistifikaciji naših idola* s motivacijom da su »izazovne, opasne, u svakom slučaju razorne, i da u ovome momentu, po jednoglasnom mišljenju svih članova redakcije bez izuzetka ne bi ni u kom slučaju bilo oportuno da budu štampane«.

Bilo je glupo što ga je Šoštarić odmah sa stiskom ruke dočekao podrugljivo, »kako mu je milo što može da pozdravi gospodina kolegu u ulozi elegantnog madžarskog husarskog kadeta, he, he, he«, a ova duhovita doskočica možda da i nije bila mišljena tako zajedljivo, no svakako, u nezgodnoj i po svemu zaista zbrkanoj prilici onog blesavog susreta, dala je sastanku za nijansu možda glasniji obrat no što je, za uvod u tako neuralgičnu temu, zbog koje je došlo do neočekivane posjete, bilo uputno.

— Vama je to, gospodine kolega, što služim cara, čini se po svemu, smiješno, dakako, što, reagirao je Kamilo odmah od prve riječi razdraženo. Šoštarić mu nije nikad bio neka naročita simpatija, mora se priznati već i po tome što se ubrajao u poklonike genija Vlade Černjaja, smatrajući Kamila umišljenim peštanskim snobom. — Dakako, služim cara, »ha, ha, ha«, a, vidite, i meni je to smiješno, »he, he, he«, ništa manje nego vama, čak, štaviše, možda još i smješnije nego vama, gospodine kolega, što, jer vi, ogradio se Kamilo mrko od Šoštarićeve primjedbe o husarskoj eleganciji, vi biste me mogli poštedjeti od tako laskavog priznanja u svakom slučaju, je li, jer budete li i vi doživjeli tu čast da vas regrutiraju, nadam se da ćete imati toliko građanske kuraže da odbijete prisegu Njegovom Veličanstvu, što, ha, ha, ha?

— Oprostite, gospodine Emerički, pardon, ograđujem se, nisam tako mislio, nego, prosto, ne znam, prosto mi je palo na pamet, povukao se Šoštarić, nisam imao nikakvu zlu namjeru, jer što se mene tiče, ja sam svoju carsku mazdu već odgladovao kod 31. Lovačkog bataljona odmah poslije mature, samo su nas ajnjerigfrajviligere poslali bataljonskom kaderu kao kaprale, a bio sam za aneksije i mobiliziran kao kapral, dakle, molim vas, kao što se vidi, nije bilo mišljeno tako zlonamjerno, pa sam se doista iznenadio videći da husari rezervnooficirsku školu svršavaju kao kadeti, zar ne, i tako dalje...

— I ja sam regrutiran za septembar, da bi se solidarizirao sa Kamilom, javio se Welti, da otupi nelagodnost ove situacije, i ja ću položiti prisegu još ove jeseni, samo ja spadam pod tirolske kajzerjegere u bozenskoj regimenti,

— A kako ste vi pali među bozenske kajzerjegere, iznenadio se Kamilo.

— Pa znate, niste valjda zaboravili, mi smo Švicarci, moj tatica naturalizirao se u Austriji u Mezzolombardu, mi smo stigli iz švicarskog Freiburga, a što se tiče Černjajeve poruke, ona mi je poznata, skočio sam u Zagreb u privatnoj stvari, i tako je Černjaj iskoristio priliku, izvolite, predao mu je Welti Černjajevo pismo, i tako su se smjestili pod svodom kavanskog prozora, a Kamilo se, naručivši tri sladoleda i tri konjaka, posvetio čitanju zagrebačke epistole.

Razdražen, u svakom slučaju, preuzetnim zaključcima Vlade Černjaja, kako se »Kamilo nalazi na opasnom putu i bude li i dalje inzistirao na svojim naopakim tezama, morat će podnijeti sve posljedice«, i tako dalje, i tako dalje, dodirnuvši pogledom svoje kolege, koji su sa veoma pomnom, upravo usredsređenom pažnjom pratili Kamila kako se kreće od slova do slova, pročitavši dokraja, nije mogao da se snađe.

Od hladnih, od svake simpatije tako strahotno udaljenih očiju da očekuje neku toplinu ili prijateljsko razumijevanje, bilo mu je jasno da je jalova iluzija, a upravo osjećaj osamljenosti dao je čitavom njegovom načinu oporu, da, upravo odbojnu intonaciju, koja je već od početka bila isključila svaku mogućnost sporazuma.

— Ne razumijem od svega toga, doista, ni slova, uzeo je Kamilo Černjajevo pismo ponovo u ruke i, preletjevši preko teksta još jedamput, odbacio ga na glatku mramornu plohu tako da je kliznulo gotovo do ruba kružnice na drugoj strani stola sve do Šoštarića, da bi ga ovaj, da ne bi palo na pod,

poklopio dlanom u posljednjem momentu, vrativši ga isto tako nervozno Kamilu, kao kartu koja je krivo bačena.

— Pa dobro, da prekine šutnju poslije ove pomalo grube upadice sa pismom, Kamilo je stišao glas, ne znam da li vam je poznato o čemu Vlado tu škraba, moram da kažem, potpuno neuračunljivo, obratio se za nijansu kao pomirljivije kolegama, da bi od njih čuo eventualno neku riječ solidarnosti, osjećajući kako mu sa svakim kucajem srca navire krv u glavu sve bujnije.

— Černjaj vam, kao što se iz teksta jasno vidi, piše na temelju jednoglasnog mišljenja redakcijskog kolegija, i stvar nije ni po čemu neuračunljiva,

— Kako da nije, piše mi nesuvislo o nečemu što je trebalo da mi odgovori još u novembru prošle godine, i mjesto da mi je vratio rukopis, on mi danas, šest mjeseci kasnije, prijeti nekim disciplinskim mjerama! Pa dobro, Romualdo, zar se i vi slažete s ovim tonom i načinom, ne znam kako da ga nazovem, s ovim moralnim autodafeom, i to je duhovito, moram priznati, ovo njegovo »izopćenje iz nacionalnih redova«! Pa, do vraga, što smo mi, inkvizicija neka, što li, koji đavo, a vi, gospodo, vi ste stigli kao dušobrižnici za ispitivanje moje savjesti ispred lomače, što, gospodo?

— Oprostite, kolega Emerički, nije pravilno kako vi postavljate ovo pitanje! Mi smo došli da razbistrimo stvar! Pristupiti ovome pitanju nervozno, nema svrhe, mislim, pa kad me već pitate, molim, ja sam solidaran sa Černjajem i sa kolegama u zagrebačkoj redakciji u svemu, no, možda baš ne — posvema, naime, što se tiče ultimativne forme, ali mislim da bi bilo ipak dobro da se ispitaju sve okolnosti, a treba da vam naglasim, kako smo svi mi u Beču uzeli vaš odlazak, da se baš nikome niste javili, kao neki demonstrativni stav, i to treba da vam se kaže, da znate, tako je stvar, barem za nas, u Beču, počela...

— Što je za vas u Beču počelo i kako, ne znam, ali znam da ste od Beča do danas imali prilike da mi se javite, minulo je

odonda ravno pola godine, i kako je to da je ova stvar sad odjednom postala aktuelnom, ne razumijem?

— Da, samo da dopunim kolegu, ne samo u Beču nego i kod nas u Zagrebu, i to, dakako, nezavisno od Černjaja, raspoloženje članstva je slično, a mi treba da se porazgovorimo i o onom skandalu do kog je došlo prilikom peštanskog predavanja Mitra Mitrovića, jer tamo su se već pokazali prvi rezultati vaših apstinentskih teza,

— Ne znam šta hoćete s tim Bečom, kakav Beč, što se Beča tiče, napustio sam ono predavanje kod »Divljeg Čovjeka«, jer, prije svega, mislio sam u jednome momentu tamo da progovorim, ali nisam, jer da sam tamo iznio svoje teze, a naročito pak da Černjaj ne će da me štampa, bili biste me izviždali, a osim toga nisam htio da umiješam u sve ono staroga Supila, otputovao sam, i kakav je to već propust i što je to u Beču moglo već biti predmetom neke sumnje kad tamo nisam progovorio ni riječi?

— Pa dobro, pustimo to, možda sve ono i nije baš tako važno, ali je simptomatično, svakako, jer kako to da u Beču niste uspostavili kontakt ni sa kime, i to u momentu kad se računalo s vama, a sami, eto, priznajete da bi vas tamo bili izviždali?

— Bio sam vojnik, čovječe, doputovao sam u Beč zbog neke druge stvari, ali ako je već riječ o tome da ima nešto da se razbistri u vezi s mojim tezama, o, molim vas, tu sam, na vašu službu, izvolite, samo ne znam da li ste stigli kao Černjajevi lični sekundanti ili kao mandatari redakcije?

— Pismo Černjajevo upućeno vam je u ime Redakcije, tek toliko da znate što misli Redakcija, a mi smo stigli po dogovoru peštanskog i bečkog centra, i, prema tome, izvolite to uzeti do znanja, razgovor nije privatne naravi, a osim toga nismo sekundanti ni popovi, nismo zajedljivi, znamo čitati i pisati, pročitali smo vaše teze, nije nam do nadmudrivanja.

Poslije duže stanke, u punome dostojanstvu svoje uloge koju je počeo glumiti tonom a pomalo i načinom policijskog činovnika, Šoštarić se odlučio da ovu, po svemu, političku anketu skrene na ispitivanje materijalnih detalja, »jer oni su ipak jedini važni indikatori, i on bi lijepo, lijepo molio Kamila, da objasni koji su ga i kakvi motivi vodili, prvo, da se nije javio bečkom Klubu, a zatim, zašto se nije pojavio na izborima Bečke uprave pošto se bio zahvalio na svojoj funkciji sa motivacijom da ‚služi vojsku, i, na kraju, treće, što je tu svoju takozvanu demisiju poručio usmeno, usput, po kolegi Klemenčiću, i to prigodom sasvim slučajnog susreta na ulici, a ni u Pešti nije se pojavio više u Klubu, i tako dalje, i tako dalje, pak, prema tome, njegovo postojano i namjerno odvajanje ne će biti da ima karakter samo prolaznog udaljavanja, a u Pešti kolege misle još i to da on ne sprovodi svoju pasivnu rezistenciju samo zbog skandala u vezi sa predavanjem Mitra Mitrovića nego da taj njegov stav ima određeni politički karakter«.

— Ne razumijem što to podrazumijevate pod skandalom u vezi s Mitrovićevim predavanjem i u kakvoj bi to vezi bilo s nekom mojom »pasivnom rezistencijom«?

— Pa ne možete tajiti da je u Pešti sa strane članstva došlo do demonstrativnih ispada protiv kolege Mitrovića, a tko je kolega Mitrović, ili, bolje, što je u Pešti značila ona demonstracija protiv kolege Mitrovića, to je samo po sebi jasno,

— O kakvom je to »članstvu« riječ? Tamo nije bilo prisutno nikakvo »članstvo«, bio je to potpuno slobodno predavanje, i, prema, tome, bilo bi logičnije da kažete, ako već mislite da je došlo do neke demonstracije, da je do demonstracije došlo sa strane auditorija, a ne članstva, i, prema tome, razlikujmo, molim vas, smisao pojedinih riječi, upao je Šoštariću u riječ Kamilo enerviran pretvorljivošću svoga partnera.

— U članstvu ili u auditoriju, svejedno, ne ćemo cjepidlačariti, na onom političkom sastanku došlo je, to ne ćete, valjda

ipak, negirati, do iznenađujućih ispada, do uvredljivih upadica, do niza verbalnih injurija na račun predavača.

— Do kakvih »upadica«, na račun koga, »na račun predavača«? Nije mi jasno, oprostite, upadice ili verbalne injurije, to nije jedno te isto, a, osim toga, nisam predavaču upao u riječ — ja, niti sam ga vrijeđao — ja, i što se mene tiče ako je tamo došlo do nekih verbalnih injurija, neka se gospodin predavač razračuna sa kolegama koji su ga uvrijedili — lično, što se to mene tiče, neki ispadi, ili neke upadice na njegov račun, smiješno!

— Vi me već dobro razumijete, no to nije ono o čemu mislim govoriti! Nije važno da li ste vi lično uzeli riječ ili ne, nego to da se vi, kao neosporni autoritet Kluba, niste htjeli politički solidarizirati sa predavačem, da vi lično niste poduzeli ama baš ništa da se disciplinira ona histerija, to jest niz demagoških ispada za koje se ne bi moglo reći da ne predstavljaju nesumnjive znakove rasula,

— O, to je naročito duhovito, što vi tu meni docirate, bravo, a molim vas, zašto sam baš ja lično bio pozvan da tamo nešto »disciplinirам«, zar je onaj naš peštanski klub dječja soba i zar sam ja bio tamo neka guvernanta, koja je dužna da disciplinira razuzdanu dječurliju, nije mi jasno, zašto, zbog čega?

— Iz političke solidarnosti, jasno,

— Onom predavanju prisustvovao sam potpuno slučajno, a, osim toga, gospodin predavač u okviru svog mnogopoštovanog predavanja, smijem li primijetiti, bio je izgovorio masu nesuvislih, da ne kažem gluposti, reći ću aluzija, lijevih i desnih, da se razumijemo, pak su se kolege sasvim normalno pobunili protiv one privatne Mitrovićeve meljave, koja s nekim mojim ličnim ili bilo kakvim političkim stavom u okviru našeg Kluba nije imala ama baš nikakve veze! Mitrović je tamo recitirao jedan od svojih glupih feljtona o Meštroviću, to su bile potpuno

slobodne parafraze koje on štampa lijevo i desno, za svoj privatni račun, a sve zajedno nije nego šuć–muć pa prolij...

— Nije tako, oprostite, ono predavanje kolege Mitrovića bilo je političko predavanje, s očitom politički propagandističkom tendencijom, Mitrović je u Pešti govorio po zadatku egzekutive, a Meštrovićeva skulptura poslužila mu je samo kao pretekst, to ne treba dokazivati, to je samo po sebi jasno, nego, kad se već poslije onog skandala niste više htjeli pojaviti u Klubu, kad ste demonstrativno nestali, zašto niste odgovorili na nekoliko urgentnih pisama u vezi s onim skandalom? Jedno pismo predalo vam je pouzdano lice iz ruke u ruku, a jedno, upućeno na vašu privatnu peštansku adresu, preporučeno, ostalo je bez odgovora...

— »Jedno pouzdano lice iz ruke u ruku«, a, molim vas, koje »lice«, i kakvo je to »lice«, i kada i kojom prilikom i gdje je to »lice« predalo meni neko pismo, jer kada se apodiktički tvrdi da sam »iz ruke u ruku« primio neko pismo, i to još od nekog »lica«, treba imati za to i takvo »lice« neke svjedoke, treba da mi se navede to neko zagonetno imaginarno »lice«, koje je to pismo meni uručilo »iz ruke u ruku«, jer ja se ne sjećam da sam bilo kada, bilo od kakvog »lica«, pouzdanog ili nepouzdanog, primio bilo kakvo pismo!

— Pismo je bilo ostavljeno u Klubu da vam se preda, ostavilo ga je tamo, ponavljam vam, jedno »pouzdano lice«,

— To je sve ljepše, pismo koje mi je bilo predato »iz ruke u ruku« sad se pretvara u pismo koje je bilo »ostavljeno u Klubu«, ali meni u Klubu nikada nitko nije predao nikakvo pismo, i ja to pismo nisam nikada primio, a što se moje peštanske adrese tiče, gospođa kod koje sam stanovao bila je u pitanju moje pošte uvijek više nego pedantna, i stvar je sto posto isključena da jedno pismo, upućeno na moju peštansku adresu, i to još preporučeno, ne bi bilo preuzeto,

— Ekspeditor na pismu bio je naznačen: »Uprava Kluba«. Pismo bi se vratilo da nije bilo preuzeto,

— Pustimo mi, Šoštariću, molim vas, ove trikove s tim pismom, donesite mi ga, pokažite mi to pismo, dokažite mi da se to pismo vratilo ili navedite ono vaše »pouzdano lice« koje je meni to pismo predalo »iz ruke u ruku«! Nema smisla da se igramo mačke i miša! Otputovao sam u Zagreb na asentirung, pismo je moglo konačno negdje i da zapne te nema mnogo smisla da gubimo vrijeme na ispitivanje oko ovog doista nevažnog pisma, pošto sam izjavio da ga nisam primio! Pitam se, zašto ne bih bio odgovorio na neko pismo »iz ruke u ruku«, kad sam sve što sam imao da kažem napisao u svojim tezama, a ove sam predao »iz ruke u ruku« Černjaju u Zagrebu, i on ih je primio iz mojih ruku, i to je barem jasno, i ne samo da je rukopis primio, nego ne će da ga vrati, čuva ga kao flagrantan dokaz svoje vlastite gluposti, i na temelju tih teza stavio me pod istragu, moram priznati, divne metode! A što se Beča tiče, u Beč sam stigao da zamolim Frana Supila da poduzme nešto što Mitar Mitrović u Beogradu nije izvršio, ili, barem, takva mi je bila impresija, što nije htio da izvrši!

— Nije mogao, kolega Emerički, upao je Kamilu u riječ Šoštarić, nije mogao, stvar mi je poznata, Mitrović nam je o tome slučaju referirao poslije svog povratka iz Beograda, i vidi se da stvar nije smatrao nevažnom upravo zato, jer ste vi intervenirali, međutim, ni jedna od vaših pretpostavki nije osnovana, osoba, za koju ste se vi angažirali, čini se da je temeljito sumnjiva, suđena tamo dolje na temelju ratnih zakona, i, prema tome, radi se u svakome slučaju o nečemu što je — vis maior...

— O čemu se radi »tamo dolje«, to ne zna nitko pa ne znam ni ja, ali pretpostavljam s pravom da se radi o drastičnom pravnom umorstvu! Čovjek koji je tamo suđen na robiju bio mi je prijatelj iz djetinjstva, javio se u dobrovoljce, kao dobro-

voljac uzeo je tamo dolje državljanstvo, za toga čovjeka jamčim svojom egzistencijom, sve sam to objasnio Mitroviću, ali on tu stvar nije uzeo u svoje ruke kao što je trebalo,

— E, pa sad, kolega, ovakve stvari ne mogu se tretirati sentimentalno, govoriti o tome na bazi prijateljskih osjećaja, i to još iz djetinjstva, molim vas, nije to naša stvar da rješavamo nešto što je dolje sub iudice, pogotovo kad ne raspolažemo nikakvim pravnim elementima, i dok vi tvrdite jedno, kolega Mitrović tvrdi drugo, a ni on ni vi ne tvrdite nešto po svome ličnom znanju i saznanju, nego što ste nešto čuli da je tako, i to još iz treće ruke, i tko bi tu sada mogao da se snađe, bilo sada ovako ili onako, donositi sud o nečem naprečac nema smisla, a, osim toga, na kraju, gubimo se u digresiji, nije svrha našeg sastanka da rješavamo slučaj nečije osude tamo dolje, bila ona opravdana ili ne! Vaša pretpostavka da kolega Mitrović nije poduzeo sve što je bilo u njegovoj mogućnosti, ponavljam, nije motivirana, ne raspolažete u pogledu Mitrovićeve subjektivne krivnje ili namjernog propusta ni jednim dokazom na temelju koga biste mogli tvrditi da je tako, i zato predlažem da se pozabavimo poslom zbog koga smo stigli, zašto se sustežete priznati nešto što je evidentno, da postoji kod vas namjera da se odvojite, kako da kažem, to jest da odbijate svaku mogućnost suočenja naših pogleda...

„»E, pa sad, kolega, vi odbijate mogućnost suočenja«, i, eto, »osim toga što je ćelav, te mu tjeme blista kao porculansko jajce, još je i krezub, šušljeta, šišti i šmrca, a pomalo i zamuckuje, ovaj gospodin kolega, koji se useknjiva i trubi gromoglasno, čupkajući dlačice iz nosa kao da gladi brčiće, a povrh svega gospodin kolega se još i znoji kao da je sušičav, te što je bubuljičav i kratkovidan i sav mastan i zgužvan, od prošlog Uskrsa sigurno se nije ni okupao, a i košulja mu je blatna, ovo milo kolegijalno biće frče, stenje, siše i otpuhuje dimove svoje cigarete kao probodena sipa, i ovaj moj moralno–politički kontrolor, koga

mi je direktno napakovao naš duboko uvaženi kolega Mitrović, taj će mi svojim perorezom da odškrine tjeme lubanje kao poklopac od zdjele, i, posolivši mi sa dva prsta mozak, on će da ga posrkne kao moždinu iz goveđe kosti, oblizujući svoj nož zadovoljno od kanibalskog zalogaja, a ovaj drugi mulac okamenio se kao gluhonijemi statist, te samo kima glavom, bulji kroz one svoje dvije prazne škulje iz kojih zijeva vakuum, i gdje bi se ova prazna bundeva usudila da samo na trenutak posumnja u direktive kolege Černjaja? Stigli su da me ispitaju da li sam doista govorio da je Bregalnica obično kriminalno umorstvo, jer ih nikakav drugi argumenat ne zanima nego samo ono što imaju da Mitru Mitroviću potvrde formalno, kao svjedoci, da je doslovno tako kako on treba da javi dalje, jer Mitrović je onaj koji me kuha kao raka u kasroli, a obratiti se tome tipu u Jojinoj stvari, bilo je, mora se priznati, genijalno, svaka čast!"

„Čemu da se obmanjujemo, tu se radi o dubljim i sakrivenijim motivima od toga da li netko priznaje je li primio neko pismo ili ne, a jasno je da se sumnjivo lice izmotava lansiranjem uvijek sve mutnijih verzija isključivo u tu svrhu da ne bi priznalo o čemu se radi, jer u tome se i krije tajna ove prevejane igre da se lovimo u mutnome", prekinuo je razmatranje situacije, zaoštrivši ton, i, kao što se zbiva kod takvih susreta, između gospode kolega stala se spuštati koprena sumnje.

— Ne razumijem šta želite da postignete svojom igrom, pobunio se Kamilo, odbacivši svaku mogućnost kompromisa. — Htjeli biste reći, kako ja sa čitavim sistemom svojih skrivenih misli svijesno zaobilazim da ponovim neku svoju izjavu, da bih tako kamuflirao svoj politički stav, što li, nije mi jasno, to jest vi hoćete da kažete kako nemam moralne kuraže priznati ono što mislim, premda ste mi prenijeli, nota bene jednoglasno mišljenje Černjajeve redakcije da tamo osuđuju sve moje teze, i ja prosto ne razumijem čemu vam služi ova komedija? Ja ne poričem da sam Černjaju predao svoje teze, i, prema tome,

bilo kakav, pak i najsitniji motiv nekog mog rafiniranog ili lukavog sustezanja ne dolazi u obzir. Jeste li imali u ruci moje teze?

— Nismo stigli na kolokvij o vašim tezama, Emerički! Stvar, što se vaših teza tiče, za nas je jasna, mi imamo da istjeramo na čistac druge neke, mnogo važnije stvari! Vaše teze su jedno, a vaša politika drugo, toliko da se razumijemo! Treba tu, konačno, jedamput, uliti čisto vino, pa onda, ako baš želite, molim, svatko svojim putem, samo toliko da se zna!

— Kakvo čisto vino, što govorite gluposti? »Moje teze su jedno, a moja politika drugo«, šta hoćete da kažete tim svojim opskurantnim načinom? Moje teze su moja politika, razumijete li me? U tezama govorim o demistifikaciji svih naših idola, čujete li me, svih naših fetiša i fetišizama! U tezama tražim reviziju svih naših intelektualno–moralnih, historijskih, političkih i literarnih podvala i prevara! Šta ja tražim u tim tezama? Reviziju svih lažnih elemenata kao temelj jedne nove politike Ujedinjenja takvih intelektualnih snaga koje će biti u stanju da se razračunaju stvarno sa davno već bespredmetnom glorifikacijom bilo kakvih arhaizama, to ja tražim u svojim tezama!

— Vi jedno, a mi drugo, tako možemo do sutra! Postoji serija iskaza od raznih kolega, jednog, drugog i trećeg, a po potrebi, želite li, bit će ih i više, u Pešti, u Beču, u Zagrebu, u Sarajevu, u Splitu, svi, čujete li me, bez izuzetka svi koji su imali prilike da se u posljednje vrijeme sretnu s vama, svi se slažu da ste ono dolje u vezi sa Bregalnicom definirali kao političku raskrsnicu, koja nužno tjera na kritičko razmatranje ove, po vama, nema nikakve sumnje, namjerno preuveličane teze da je Bregalnica, naime, da se razumijemo, ova »vaša Bregalnica«, kao što je vi definirate, neka vrsta katalizatora! A vidite, to mi smatramo da je zapravo samo vaša izlika da se čitavom pokretu kaže zbogom! Vi na jednu, a mi na drugu stranu, rastajemo se, znamo mi veoma dobro koliko je sati i — sretan vam put!

— Ako je to sve što ste uspjeli da strpate u vašu optužnicu, Šoštariću, svaka daljnja riječ o ovoj stvari je suvišna! Nema smisla da se dalje gnjavimo! Da o Bregalnici mislim tako kao što mislim, prekinuo je Kamilo Šoštarića odlučno, ne tajim već punu godinu, i čemu bi bilo potrebno da sada ponovim sve što sam napisao u svojim tezama, koje redakcija ne će štampati, ali mi zato prijeti izopćenjem, a, na kraju, dopustite da vas upitam, a što sam ja o toj nesretnoj Bregalnici izgovorio ili napisao što ne bi bila istina?

— Bregalnica ovamo ili onamo, Emerički, Černjaj ne će da štampa vaše teze u vašem vlastitom interesu! Vaš stav spram Bregalnice podudara se sto posto sa lavežom austrijske, madžarske i njemačke štampe, toliko da se razumijemo! Nije danas naročito originalno, bogami, a ni smiono, štampati nešto što se može svakog jutra čitati u *Pester Lloydu*!

— Znači, ja sam neka vrsta pesterlloydovskog revolver–žurnalista, koji raspiruje antibregalničku psihozu s određenom političkom namjerom?

— Ako ova vaša definicija Bregalnice nije čista histerija, ne znam u kakvu bi se kategoriju mogla svrstati, a jedno je jasno, u svim ovim vašim tezama nema ni jedne jedine mrve naše vlastite nacionalne logike, Šoštarić je namjerno zaoštrio čitavu situaciju.

— Jedno je biti histeričan, a drugo imbecilan, Šoštariću! Kakva vam je to vrsta te vaše »nacionalne logike«, to da mi objasnite!

— Ako se Bregalnica uzima kao negativno političko mjerilo, ako je — po vama — Bregalnica kriminal, ako je ona politika ondje dolje politika zlikovačka, onda priznajte, da takva ocjena Bregalnice kao što je vaša nosi u sebi nesumnjivo negativnu političku namjeru!

— Što imam da priznam, planuo je Kamilo, ne razumijem šta hoćete time da kažete da »imam da priznam«? Što vam daje

pravo na ovaj vaš ton, na ovaj vaš način, zar ste vi neka policija, da ja tu vama moram nešto priznati, koji ste vi đavo?

— No, eto, vidite, izvolite, objasnit ću vam o čemu se radi, samo se ne uzrujavajte, polagano, dakle, molim, eto, vaša definicija da je Bregalnica »kriminal« služi za izliku svim našim neprijateljima da izigravaju nekakav svoj — »superhumanizam«! Sve kukavice koje danas zbog Bregalnice pate od navodne moralne glavobolje, zgražajući se moralistički nad najnormalnijim ratnim pojavama, svi kolebljivci, a tih nema malo, uzimaju vaše teze za zgodan povod, upravo još bolje, kao političko obrazloženje za likvidaciju našeg pokreta, no, dobro, čekajte, samo mirno, molim, ne prekidajte me, ne samo našeg pokreta nego naše nacionalne egzistencije uopće, da, da, gospodine, svojom trubom, gospodine kolega, vi dajete signal za razlaz, a to je jedini smisao ove vaše nihilističke logike, to je barem jasno!

— Vi niste svijesni svoje drskosti, ustao je Kamilo kao da će inzultirati čovjeka, a kako je tim svojim nervoznim skokom oborio stolicu, o koju je bio prislonio svoju sabljetinu, otkotrljavši se, ova je tresnula o kameni pod sa reskim zveketom, kao da je netko kamenom razbio kavanski prozor.

— Svladajmo se, gospodo, upleo se Welti da smiri uzrujane duhove, jer su neki igrači oko biljara počeli bacati sve izvjedljivije poglede na ovu halabuku pod svodom visokog kavanskog prozora.

Romualdo Welti, u svojim pedantno ispeglanim pantalonama od bijeloga pikea, u vestonu boje tamne bijele kave, sa srebrnosivom kravatom toliko prozirnom te se jedva primjećivala na svilenoj košulji, sa žirardijem koji je na francuski kicoški način nasadio na bujnu, kovrčavu, pomadom natopljenu frizuru, sa crnim, iznad gornje usne toliko izbrijanim brčićima kao da su nacrtani jedva primjetljivim, tankim potezom tuša, bio je ipak toliko sabran te je prosudio apsurdnost same situacije, i koliko god se za ispeglanog momka ne bi moglo reći

da je blistao naročitom bistrinom, po svom švicarskom građanskom porijeklu ostao je toliko strogo discipliniran da je u Kamilu još uvijek gledao svoga učitelja i inspiratora — in rebus Sclavorum Meridionalium. U predvečerje Balkanskog rata našli su se u Parizu gdje ga je Kamilo obratio od kozmopolitskog fićfirića i jedinca bogatog inženjera, Švicarca, savršeno ravnodušnog spram bilo kakve brige naše opanačke mizerije, i tako se Welti razvio do glasnog derviša dječačke jugosekte, koja je odlučila da navijesti rat »nejunačkom vremenu« sa Meštrovićevim mramornim lezbijkama na drugom Venecijanskom biennaleu, sa koga se Welti bio vratio prosto pijan od zanosa.

— Dopustite, gospodine Kamilo, da i ja kažem jednu riječ, a ne bih želio da kolega Šoštarić stekne impresiju kao da sam spram vas poltron, ali ne dijelim mišljenje kolege Kamenka da treba lomiti s vama naprečac, a to sam mišljenje zastupao i u Zagrebu, u razgovoru s kolegama, i, vidite, treba da vam kažem, kod nas, u Beču. Govorilo se o tome kako treba znati s kime imamo posla, što se ne tiče, dakako, vas lično, ali, da me ne biste razumjeli krivo, to je principijelno pitanje, po mom dubokom uvjerenju, potpuno opravdano, oprostite, ali mislim da nije zgodno da ne popuštate od neopozivosti svoga stava! Iz obzira, a ako smijem da tako kažem, spram dosadašnjeg vašeg aktiviteta, a naročito pak s obzirom na vaš neosporni ugled, mislim da nisam osamljen kad kažem, da ne bi bilo oportuno da se, što se vašeg slučaja tiče, donose bilo kakve odluke bez izravnog razgovora s vama lično,

— Pa dobro, prekinuo je Kamilo Romualda Weltija, pa šta vi hoćete zapravo, a što radite sa mnom već više od dvije ure? Pa zar ne razgovarate sa mnom lično već čitavo poslijepodne, nadvikao je Kamilo Weltija brutalno, šta hoćete, hoćete li da vam priznam; a što da vam priznam, da vam se ispovijedim, da se pričestim, da se pokajem, da pokleknem, da pospem glavu pepelom, pitam vas šta hoćete da doznate s kim imate posla, preglupo!

— Pa vidite, molim vas, nastavio je Welti gotovo plačljivo, ako je doista tako kao što kažete, a po tome kako ste se izrazili nemamo razloga pretpostaviti da nije, da vi Bregalnicu doista smatrate kriminalom, onda bi jedna vaša zapisnička izjava...

— Ta idite do vraga, ponovo je Kamilo upao u riječ glupanu, zar nisam sve to već napisao u svojim tezama, pa zar mi ovi vaši zagrebački glupani u vezi s tim mojim tezama ne prijete izopćenjem iz narodnih redova? Sve je to nedostojna lakrdija, pustite me na miru s tim načinom mišljenja sudskih pripravnika, šta želite od mene, zapisnički potpisanu izjavu?

Razdražen nametljivom drskošću ovog švapskog prevejanca, koga je morao podučavati doslovno o najosnovnijim detaljima hrvatske, a naročito pak srbijanske historijske svijesti, Kamilo se ogradio ponovo, da on, što se tiče njega lično, ne priznaje nikakve moralne ni političke kontrole! »Ovim telcima trebalo bi objasniti da su im mozgovi šupljiji od orahove ljuske, da pojma nemaju o prostoru i o vremenu u kome živimo, da ne vode računa o neposrednim pitanjima, koja bi trebalo ne samo uočiti nego i temeljito razmisliti kako da se stvarno uzmu u ruke", i tako je pokušao da još jedamput riskira i da ponovi, »neka gospoda citiraju što ih je volja, što nema, napokon, nikakvog praktičnog smisla, jer sve, što bi imao da kaže, bila bi samo parafraza onoga što je već napisao u svojim tezama«.

— Dakle, dobro, o Bregalnici! S tom prokletom Bregalnicom sve je počelo, u redu, ali ja sam još prošle godine u Pešti, ne varam li se, septembra mjeseca, svakako prije onog blesavog predavanja Mitrovićevog o Meštrovićevim skulpturama, govorio kako je Bregalnica klasičan primjer megalomanske primjene klišeja — raison d'état, a danas ne uviđam (odonda je prošlo devet mjeseci) da imam nešto da mijenjam na toj svojoj definiciji! Što se Bregalnice tiče, ostajem kod svoje formule da je ova vrsta logike koja je dovela do Bregalnice, bez obzira na »državne obzire«, za nas, s ovu stranu granice, urodila kobnim

rezultatima, i da bi trebalo gospodi objasniti da vode o tome računa kako mi ovdje djelujemo u sasvim drugoj političkoj klimi, kako da kažem, u ambijentu, ili u milieuu i mentalitetu, i tu nema nikakve sumnje, da se naša pitanja ovdje ne mogu rješavati metodama i po shemi tamošnjega sreskog načalstva ili nekog žandarmerijskog kapetana druge klase.

Riječi su dalje potekle u znaku Bregalnice, sve temperamentnije sa porastom tona, kako su »državni obziri obična fraza, pod kojom se može razumjeti i ovo i ono, kako je etatistička logika, po kojoj se vladaju i djeluju sve države otkad ima svijeta i vijeka, jedina logika, i zašto bi baš Bregalnica bila izuzetak, nismo moralisti nego političari«, pa opet po tridesetitreći put, »kako fraza da je ‚Bregalnica kriminal' nije nikakvo originalno otkriće, da tako piše sveukupna austro-ugarska štampa, a ovu laž da ponavljaju svi štreberi i labilni karakteri u našim vlastitim omladinskim redovima. Glupa fraza o Bregalnici ne iznenađuje više nikoga, i prosto je začuđujuće kako je Kamilo mogao da nasjedne ovakvoj prozirnoj finti, ako to ne čini sa nekim skrivenim mislima, a baš bi to i bila svrha ovoga sastanka, da se ova fama Emeričkome nesklonih kolega, a ovih, molit ćemo lijepo, nije tako neznatan broj, suzbije, jer bila bi šteta, a Šoštarić i Welti ponajviše su zbog toga i stigli da spriječe kako Pokret ne bi izgubio takvu snagu kakvu predstavlja Emerički, pa već sam fakat da su se baš njih dvojica primili ove nezahvalne uloge dokazuje, da to čine iz prijateljske simpatije...«

Osjećajući kako se ispod ove prividno blagonaklone retorike krije žalac najbanalnije podmuklosti, Kamilo, vođen još uvijek nekim konvencionalnim obzirima, uznastojao je objasniti, »kako — a priori ne poriče logiku ‚državnih obzira i specifičnih interesa', jer to su, na kraju, postupci, vođeni isključivo državnim interesima, samo se baš u slučaju Bregalnice praktično pokazuje sva monstruoznost ove naopake logike, a ova se, kao

metoda, ne može apstrahirati od stvarne primjene u našem vlastitom političkom slučaju — per analogiam austriaco–hungaricum! Dok se, naime, Mi, na jednoj strani, borimo protiv makijavelističke austro–madžarske politike, politike nasilnih metoda, kojima monarhija brani svoje interese, Mi na drugoj strani ovaj isti princip državne tiranije priznajemo kao jedino mjerodavni etatistički princip za sve nas — pro futuro! Princip Ragione di Stato u austrijskoj varijanti poriče sve najosnovnije elemente našeg vlastitog narodnog i državnog prava na slobodni narodni opstanak! Ovu austrijsku politiku Mi s pravom i principijelno pobijamo kao kriminalnu, a zbog toga smo se i pokrenuli da izmijenimo mamelučki kurs Koalicije, a na drugoj strani, opet, ovaj princip sile i nasilja Mi slavimo kao jedini ideal, uzdignuvši ga do sakrosanktnosti, više od toga, do metafizičkog pojma, tako da i samu verbalnu negaciju Bregalnice proglašavamo narodnom izdajom. Pitamo se jesmo li se počeli baviti politikom zato da na umorstvu i grabežu gradimo svoju vlastitu budućnost?«

— Moram da vam kažem, Emerički, da se čudim ovoj vašoj logici! Vi odričete Državi pravo da brani oružjem svoje interese, a poznata je stvar, i to mislim ne treba dokazivati, da je obrana vlastitih interesa za svaku državu »sveta stvar«, pa ovo vaše flagrantno poricanje svih idejnih elemenata našega Statuta prosto je monstruozno toliko, da ste vi izgubili svaku normalnu mjeru za prosuđivanje vlastitih zabluda, i jasno je da je takav vaš stav u flagrantnom protuslovlju sa svim principima našega Statuta, zagrozio se Kamenko Šoštarić s prizvukom prijetnje i tonom državnog prokuratora, koji traži kaznu po pozitivnim zakonima, kategorički neumoljivo.

Tu se razgovor, ako se ono nervozno nadvikivanje, ono trajno prekidanje i upadanje u pola rečenice uopće može prozvati razgovorom, razlio do najbanalnije prepirke, »da li ova vrsta Kamilove logike spada u namjerno zanovijetanje ili u

traženje prividne izlike za odstupanjem, tko je na Bregalnici otvorio prvu vatru, da li takvo nadmudrivanje spada u hirovitu kazuistiku ili u krivotvorenje historijskih fakata, da li je Bregalnica jednostrano i samovoljno kidanje ugovornog odnosa sa strane jednog ili drugog državnog partnera, zašto Bugarska ne će da prizna Srbiji njeno ‚sveto pravo' izlaska na more, kada izvršenje ovog srbijanskog ‚svetog prava' Austrija sprečava najdrastičnijim sredstvima, da li se ova strateško–politička partija oko Sandžaka odigrava u interesu narodnog jedinstva ili je to po ovu ideju kompromitantno«, i tako dalje, i tako dalje, i koliko god je Kamilo nastojao da se svlada, Welti i Šoštarić nisu pokazali ni najmanje namjere da učine bilo kakve ustupke Kamilovoj »nakaradnoj logici«. Gospoda su oduhnula sve njegove argumente kao dim svojih cigareta, kao maglu zlonamjernih intrigantskih podvala »koje Kamilo uzima — volens nolens — kao pretekst za svoje, ‚nazovinačelno' odvajanje od generalne političke linije Pokreta, jer to što traži Emerički znači, da bismo mi u posljednjoj konzekvenciji bili pozvani da jednoj suverenoj državi diktiramo kako i na koji način ima da brani svoje interese, a to je, uza sve poštovanje, neka gospodin kolega oprosti, naivno, kao ona Ezopova žaba koja je digla nogu da je potkuju!«

— Smiješno, dakako, izvolite me samo vrijeđati, da poričem njima dolje pravo da vode svoje poslove, to mi ne pada ni na pamet, razumijete li me? Čini se da ste zabezeknuti kao da sam poremetio pameću, no, dakle, upravo zato, jer je ovo elementarno pravo ne poričem nikome, po istoj logici mislim da mi je isto tako elementarna politička dužnost da o svom vlastitom pravu vodim računa vlastitom glavom, to je izvan svake debate,

— Ljudi se obično uzrujavaju, kad osjećaju da nemaju pravo, Emerički, vi priznajete njima dolje da vode svoje poslove kako misle da je najbolje, ali kakva vam je to logika da priznajući

istodobno poričete to isto pravo, to, za moj kriterij, vidite, nije normalno ni razumljivo,

— A šta je tu nerazumljivo? Oni imaju pravo da vode svoje poslove po svojoj gospodskoj volji, i to je, ako hoćete da vas citiram, njihovo »sveto pravo«, to su aksiomi svake državne politike, razumije se, a drugo su opet aksiomi naše vlastite politike danas i ovdje, a dopustit ćete da su to dvije politike, jer po istom pravu, koje priznajemo njima, imamo i mi pravo da vodimo svoje poslove kako mislimo da je najoportunije, i to je moj ceterum censeo da u tom smislu treba izmijeniti Status sa svim potrebnim emendacijama samoga teksta,

— Vi zadirete u temelje našeg Statuta, Emerički! Braneći svoje državne interese, Srbija brani eo ipso i našu politiku, pa za boga miloga, pa to je alfa i omega našega Statuta!

— Upravo u vezi s tim predlažem bitne izmjene Statuta što se naše politike — hic et nunc tiče, a oni dolje o našim brigama uopće ne vode računa, jer ni pojma o pojmu nemaju o čemu se radi, ni kako bi trebalo stvar uzeti praktično u ruke!

— E, sad će oni tamo dolje da od nas traže odobrenje što da rade i kako, i to od koga, od gospodina Emeričkog, da ga pitaju za savjet, ta idite, pa ja sam vas do danas držao inteligentnim čovjekom, a sad sam sklon da povjerujem kako kolege nemaju krivo kad vas smatraju zavrnutim egzaltadosom, ustao je bijesno Šoštarić, kao da će prekinuti ovaj razgovor.

— Egzaltados ili ne, svejedno, ali mi dopustite da vam kažem, ima već više od godinu dana što mi je dosadilo da mlatim praznu slamu! Da se razumijemo: nemam ja za to više ni volje ni vremena! Za sve što sam dosada radio osjećam se moralno odgovoran! Nisam vjetrogonja! Ponavljam ono što sam i od Černjaja tražio, naime, da se štampa moj prijedlog da se još jesenas sazove Kongres Omladine i da se pročiste svi pojmovi o slobodi, o oslobođenju, o ujedinjenju, o demokraciji i uopće o svim metodama našeg političkog rada, ne samo u

Hrvatskoj, nego u svim našim krajevima kod nas u Monarhiji, jer naš Statut je potpuna zbrka u svakom pogledu, a o tome sam već govorio prošle godine u Beču, molim, prije Bregalnice.

— Da, govorili ste, istina, ali se nitko s vama nije složio, ni u Beču, ni u Pešti, ni u Zagrebu, i ako vam je do nekih demokratskih principa, trebali biste ipak uvažiti da se s vama nitko nije složio, i šta hoćete s tom svojom nesretnom Bregalnicom? U koju svrhu da vješamo o zvono tu vašu Bregalnicu, kad je sve jasno, samo treba htjeti čitati kao što je napisano! Primarno je ujedinjenje, a sve ono ostalo, demokracija, sloboda, ravnopravnost, sve ono logično slijedi iz političkog ujedinjenja. Tu nema što da se mijenja ni u kakvom statutu! Vitalne interese Nacije, Ideale njene historijske Misije predstavlja sam fakat srbijanske državne egzistencije, znači srpskoga kralja i njegove politike, i šta tu ima dalje da se misli? Sve ostalo je dim...

„Brbljali smo, o, kako smo samo djetinjasto brbljali, mjesto da gledamo u oči činjenicama, a vi ste, gospodine kolega, postali madžarski husarski kadetaspirant, bravo, čestitamo, bilo je imbecilno što mu je govorio Šoštarić, dakako, čestitamo, a sada čestitamo mi njemu, bravo, našlo se nas odlikovanih, zbog hrabrog držanja pred neprijateljem, Zaratustrinih kadetaspiranata čitava impozantna evropska divizija, ne jedna, deset evropskih divizija, bazar pun lirskih Corneta à la Rainer Maria Rilke, potcjenjivali smo opasnosti lijevo i desno, paranoidno, megalomanski, a danas, između ovih vješala, ovih grobova i ovih topova, šta smo, Rilkeovi kadeti, odlikovani trabanti slavne naše Koalicije, stare kurve, imao je Frano Supilo pravo, a gdje je Supilo, gdje su uopće svi naši (»naši« i »vaši« — »oni vaši« i »oni njihovi«, kako je govorio Petar Preradović Svetozaru Miletiću, u kavani Pilvax 1848 u Pešti, na Miletićevo pitanje šta je on po narodnosti, Hrvat ili Srbin, da je carski laćman, to

je odgovorio, idiot, po vlastitom priznanju), a sada smo svi kao von Prerad postali carski laćmani, nema više Srbije, odoše naši Arhimedovi koloturi, nitko to uopće nije nikada ni pretpostavio, kao otvorenu mogućnost, a sada, izvolite, plivajte, gospodo, noć je crna, ne vidi se ni prsta pred nosom, skačite momci u vodu, S. O. S."

„Daždjelo je već u našoj prošlosti isto tako mračno, ne daždi ovo noćas prvi put nad našim grobljem, ne kukaju Srbi pod toplim ladanjskim krovom nego pucaju, bratac moj slatki, pucaju na Dunavu i na Savi, ginu, ali pucaju, pa što, ginusmo i mi na kišama, bogami, a nitko nas ne oplakivaše! Da se gine, to je normalna pojava, ginusmo i ginemo, a ne žali nas nitko, nego crkni, pseto, drugo nisi ni zaslužio, oni kisnu i ginu tamo dolje, patetično, a ti, bratac moj, imaš da se stidiš što gineš jer ti si kriv, kao da si vlastitom voljom zagrezao u ono galicijsko blago, i to što gineš, to je tvoja sramota, a ova kiša noćas pljušti kao bijesna, prorekao je Mika »deždljìvu jesen, postèkleli dešč, kaj ne bu stal dok semi nami sare zascal nebu, kajti to svi Sveci spuščaju na naše tikvanje svoju, kagbirekli, blagoslovenu rosicu...«"

„Ispire prokleta ova kiša stare naše sramote, magla kao salo masna pritisnula je oranice i vinograde i njive šumadijske, prljava siva magla povija se kao oblak dima od Kruševca do Ohrida, od Pčinje do Babune prekrila je sve planinske kose i hridine, crna magla nad klancima i urvinama, »stavi Marko strijelu tataranku, ode strijela, đavo je odnio, ode strijela u dim i u maglu«, baš slijepo guslarski, i jaoh nama i našoj prokletoj sljepačkoj mudrosti! Smederevo, Čukarica, Banovo Brdo, Topčider, Vračar, Mackensen je već kod Požarevca, a Koburgovi konji na Kačaniku, u magluštini od konjske pare puše se i dime sapi i butine konjske kao stare babe lonci, kulja magla iz topovskih ždrijela, u pola tri izjutra, u mrkloj noći, u tamnoj, podmukloj, gluhonijemoj, prokletoj noći, rominja sitna rosu-

lja, kad su topovi od Surčina i od Bežanije stali da bljuju vagone gvožđa i vatre na grad Beograd, titra u tamnom ogledalu vode oganj i sve plamti rumeno u narančastoj svjetlosti vatre razjarene kišom, prskaju varnice đavolskog vatrometa od gorućih krovova na Dorćolu i uz Baru Veneciju, a od Ovče i Borče veslaju u mraku švapski čamci, osvijetljeni na trenutak bengalskim raketama, gori Beograd, kriminalni baccarat, historija! Igrati i izgubiti, politika! Onaj koji dobija nije dobio ništa, na kraju izgubit će sve, a bude li i dobio, pitanje je šta se može uopće dobiti u ovoj međunarodnoj kartašnici? Zlato? Imati ga, znači prestati strahovati da ćeš umrijeti od gladi, ne imati ga, znači maštati da ga stekneš, a kad si ga dobio, dešava se, eto, da gubiš sve što si imao: žene, iluzije, političke perspektive, sebe, svoje uvjerenje, jer se umire na kraju puta, a veoma često i na početku, kao što vidimo, kao jelen pada čitav jedan narod prostrijeljen, danas jedan, a sutra drugi, jedan po jedan, padaju narodi zgaženi kopitima konjaničke rulje, a preko nas galopira bjesomučno luda kavalkada, pod njom i konje hvata strava, samo narodi ginu veselo u tim konjaničkim bitkama, a najgluplji su narodni planovi za konjaničku narodnu budućnost, za nove narodne kavalerijske pobjede u novim ratovima, a sada kako da planiramo naše nove narodne poraze i sramote — pro futuro?"

Donio mu je Stari povjerljivu kopiju, ne naročito informativnu (sve je to objavila više–manje već peštanska i bečka štampa), kopiju povjerljivog izvještaja zemunske ispostave banske pogranične službe o carskoj i kraljevskoj beogradskoj operaciji kako je tekla između 7. i 10. oktobra. „Policijska parafraza jedne sezonske pobjede, kao što je bila i ona na Duhove, kad je Pešta slavila oslobođenje Przemyśla i kad se posljednji put vidio sa starim Kamráthom na večeri kod Gundela, a sve se rasplinulo u jezivom vakuumu i od čitave one pobjede nije ostalo ništa. Praznina..."

„Feldmarschalleutnant von Kövess isforsirao je prijelaz na Veliku i Malu Adu Ciganliju sa 22 mostovna trena, 17 pontonskih kompanija, 12 brodova, 16 skela, 13 motornih čamaca, 8 kompanija minobacača, 4 monitora dunavske riječne flotile, 11 patrolnih i motornih čamaca, 2 armirana broda sa jednim minolovcem i 4 avionske eskadrile, i tako se iskrcao pod Kalemegdanom. Hiperdimenzionirani statički račun spram onih nekoliko beogradskih kompanija, a sada se hvale tim svojim strateškim remek–djelom kao da su uništili Kserksovu vojsku. Stari mu je predao ovaj izvještaj očito iz didaktičkih razloga da ga urazumi, jer se Kamilo neko veče s njime nervozno prepirao da Srbija ne će kapitulirati."

„Od 6. oktobra poslijepodne rasplamsala se topovska vatra do silne snage: od Oršove do Višegrada, uz Dunav, Savu i Drinu odjekivala je grmljavina austro–njemačke kanonade. Najmoćnije bjesnila je topovska bitka oko Smedereva i pod Beogradom, gdje su Srbi izgradili svoja najjača uporišta. Teška artiljerijska paljba uništavala je srpske pozicije kod Tekije (na drugoj obali Oršove), pod Kalemegdanom, kod Obrenovca i kod Šapca istodobno. Topovi svih kalibara, od brdske artiljerije do mužara od 42 centimetra, bombardirali su zidove stare beogradske tvrđave i Smedereva kao i obalne betonirane postave i šančeve srpske infanterije. Ruše se zidovi, gori Smederevo, gori Beograd sa predgrađima, pretvara se u hrpu ruševina, rovovi i betonirani podrumi pune se leševima. Zbog strahotnog djelovanja nečuvenog topničkog potencijala, Srbi uzmiču iz ruševina, sklanjajući se iza svojih utvrda na povišenoj dunavskoj i savskoj obali, po kukuruzištu, u mrtvim prostorima ustalasanog terena. Uzvraćajući artiljerijsku vatru svojim skromnim topovima, Srbi nadziru austrijske plitke obale, dominirajući nad vodenim ogledalom Save i Dunava, držeći trajno pod svojom infanterijskom vatrom svaki pokušaj iskrcavanja. Srbi sprovode svoje manevre planski, povlačeći svoje kontingente iz

prvih tankih linija, da bi od vremena na vrijeme prešli u uspješnu protunavalu na pojedinim mjestima prodora i tako zbrda–zdola skupljenim četama bacaju carske čete iz osvojenih pozicija. 8. oktobra uspjelo je carskim i kraljevskim četama, uz pomoć topovske vatre sa monitora *Leitha* i *Körös*, koja je stišala srpske baterije i razorila sve kuće južno od željezničkog nasipa, da se uličnim bojevima probiju kroz strme uličice na istočnim obroncima Kalemegdana tako da je u noći od 8. na 9. oktobra uspio masovni prijelaz carske i kraljevske Pedesetidevete infanterijske i Četrdesetitreće carske njemačke divizije, na što je srpska komanda dala zapovijed na uzmak i povukla svoje čete na liniju Veliki Vračar — Žarkovo — Železnik — Ostružnica. Jedna kompanija carske i kraljevske Četrdesetitreće rezervne divizije prodrla je bez borbe u centar grada i zaposjela Konak, rezidenciju srpskog kralja."

„»Treba gledati u oči činjenicama«, treba idiotski konstatirati idiotska fakta: artiljerijskom vatrom sa Bežanije potopljena je savska srpska flotila tako da su carske njemačke čete tokom noći uspjele da se zadrže na desnoj obali Save, od željezničke stanice preko Čukarice, a 208. njemačka regimenta je slijedećeg dana, 8. listopada, zauzela na juriš Banovo Brdo i Topčidersko Brdo. Istoga dana, 8. listopada u 4 sata ujutro, počeo je prijelaz s obje obale Ratnog Ostrva od karaule Nova Borča prema Kuli Nebojši. Austrijski odjeli grupe Kövess ukopali su se na istočnom dijelu dunavskog keja i pod samom kalemegdanskom tvrđavom prodrli do nasipa željezničke pruge, a jedan je od oficira odlikovan Ordenom Marije Terezije", lista Kamilo, da bi se oslobodio ove perverzne lektire, starim medicinskim leksikonom, čita korespondenciju Marije Terezije sa van Swietenom i sve se prelijeva u sivu smjesu štampanih gluposti: kao gusto mastilo sve je natopljeno jednom jedinom mišlju da bi najinteligentnije bilo — nestati...

Počeo je naglas čitati *Menschliches allzu Menschliches*, stranicu po stranicu, slaboumno, a onda je nastala tišina. Podmukla. Na klaviru pjevucka stara lampa na brončanoj vazi sa bosonogim amoretima koji vješaju girlande od ruža oko reljefnih korintskih pijedestala, čipkasto stakleno bijelo sjenilo obasjava čitavu sobu mrtvačkim sjajem, tišina je, nigdje glasa. U krošnji stare platane na terasi sneni lepet krila, cvrkuću ptice zbunjene u polusnu, vrisak ranjene utrobe, u panici, pred sovom, a tu, na stolu, u žutom odsjaju petrolejke sa stropa, kroz masu sitnih, kao zrnca maka prosutih crnih slova povjerljivog izvještaja banske zemunske ispostave, kao da je odjednom netko nožem razrezao bijeli list, stranica se sva rasula kao rasparana, sva ona nepregledna masa slova rasula se do evidentnog besmisla, a čuje se razgovijetno kako netko iz tmine jasno i jednolično konjugira »čekamo«, »čekate«, »čekaju«, i tako, listajući korespondencijom Marije Terezije i van Swietena, uzima Kamilo Weiningera: *Über die letzten Dinge*, kad je nekoliko dana pred svoju smrt zapisao, kao usput, da se ubija da ne bi morao nekoga drugog ubiti, „a to je zvučalo kao fraza, paranoidna grafomanija, krvava, potpuno besmislena, pubertetska, i tko bi mogao odrediti do kog stupnja isprazna i bespredmetna? Trebalo bi se raskrvariti. Weininger je bio pomalo i snob. Čemu mu je bilo potrebno da se ustrijeli pod krovom gdje je umro Beethoven, ali Weininger je, eto, ipak zalupio vratima i nestao, s pravom, dokazavši da je bio netko, kao i Glanz, a kad bismo sada prešli prijeko u svoju sobu, tiho, na prstima, i kad bi u ovoj apsolutnoj ladanjskoj tišini odjeknuo hitac, bio bi to kukavan bijeg pred Ispitom za koji nismo imali snage da ga položimo. Za likvidaciju sebe samoga potrebna je prije svega snaga karaktera, a kad je čovjek duhovno tako trom te vlastitom snagom nije prohodao još ni koraka, nema prava na tu vrstu smiješno kukavne logike."

Uz trajno sramotan osjećaj krivnje i prljavštine, brodolomna nemoć, rezignacija, grobovi, ratovi, vješala, umorstva, ogromna masa grobova, jalovo trzanje da se čovjek oslobodi idiotske gravitacije gluposti koja ga vuče k sebi, pljušti siva, antipatična kiša, a sova se u starom ladanjskom tornju uznemirila. Slijeće i oblijeće krov kurije, čuje se krik ranjene ptice u sovinom kljunu, po svoj prilici hrani svoje mlade, a jedan bijeli leptir uletio je iz kiše i prokisao klonuo pod svjetiljkom. Nad klavirom, ispod velikog ovalnog zlatnog ogledala, zamirisale su ruže. „Kasne jesenske ruže. Gusta opojna aroma guste Anine kose. Sve ovo što se zbiva samo je početak, sve je to još uvijek idila spram nečega što se kao prokletstvo nadvilo nad Ladanje, nad gladnu zagorsku zemlju. U magli nedostojnih laži, u lutanju za izlazom zijevaju grobovi, ogromna masa sramote kotrlja se njegovim stopama, sve se ruši, i ako se osvrne na ludu hajku, trenutak je to gorke spoznaje da u ovoj trci nema stanke, jedna laž stiže drugu u beskrajnim povorkama, a da bi se čovjek zaustavio kao gonjena zvijer, nema smionosti kad usred ovog prokletog nokturna glupo srce bije samo za sebe u potpunoj tmini."

„Ono dolje, u Srbiji, o, bože moj, ono je skandal, međunarodni skandal velikoga stila, i šta su, do vraga, samo čekali zajedno s mnogopoštovanom gospodom u Parizu, da im danas sijeku glavu na panju, i šta nam preostaje, da se tješimo, pa valjda ipak ne će biti da je rekvijem, kad bi barem mogli da se probiju do Soluna, do engleskih brodova, tamo je Koburg pregazio Vardar svojim konjima, pa valjda ipak ima još na svijetu topova, engleskih, grčkih, ruskih, francuskih, i koliko god to bilo djetinjasto, dostojanstvenije je vjerovati kao da se doista vjeruje nego se pasivno predati! Ne ćemo se predati, još smo tu, ali, nažalost, gdje je tu danas neki međunarodni fair play, pustiti tu krvavu krpu zemlje, te naše opanke na milost i nemilost tigrovima, pa ipak je to šajlokovski cinizam, jeftino

sijeku gospoda ovo naše meso od Beča do Pariza, ništa se više ne može mjeriti normalnom ljudskom mjerom, sve je izgubilo ljudski smisao, »ne treba fantazirati«, »ne treba imati nikakvih iluzija«, »treba gledati činjenicama u oči«..."

„Govorio je Guido Glanz da nije važno hoće li se nešto od tih iluzija ostvariti, nego kako se naša svijest odnosi spram takvih iluzija, da li djeluju na ljudsku volju kao stimulans, a onda je skočio s mosta, a i u tome je bilo neke logike.

„Koliko stotina godina vlada ovo ništavilo pameti, koliko stotina godina je očito da ljudska glupost vlada kao konstanta, pa ipak se obmanjujemo »da će biti bolje«... Imao je Glanz pravo: još najmudrije žive škotski čobani, Highlanderi, to su naši dinaroidi, Kraljević Marko, Roland, Mikena, krvna osveta, deseterac, gusle, Meštrović u Londonu, Meštrović je danas program visokih saveznika, evo što štampa *Journal de Genève* citirajući londonsku štampu: »Meštrović je sve što je ostalo od Srbije«, a u ovu političku maglu vjerovali smo i mi, djetinjasto, kao da nam je Engleska Banka potpisala mjenicu političku. Svi smo bili uvjereni sa Mitrom Mitrovićem da to znači »prodor u Evropu«, a život se razlio kao tridesetitri Dunava na sve strane, ubijaju se ljudi i luduju, ciganske čerge, seljakaju se narodi amo–tamo, trebalo bi sve to prikazati u jednoj panorami, bogomrak, umiru božanstva, pokoj vječni svima, a naročito narodnim svetinjama, a poslije toga — što, poslije toga ništa, Jovo nanovo! Zaratustrini klerici koji vjeruju u budućnost, otrcalo se sve kao fratarska mantija, spalili smo sve naše svece, a sad su nas bacili na gozbu psima, krckaju nam kosti u pasjim čeljustima i samo da se svrši što prije. Sami smo na svijetu. Kao psi među psima. Tako je krepao i Glanz, a čitav Olimp bogova ratuje dalje. Dok živim, ne ću priznati da sam izgubio bitku. Režim. Grizem. Lajem. Što znači razumijevanje tuđih slabosti? I to je glupa samaritanska fraza. Treba biti ironično uzvišen. Tko je spram nas pokazao bilo kad neku samilost? Jedna luda

žena? Ona najmanje. Banalna starija dama i jedan maturant, sramota, a jedna je djevojka to platila glavom, dogodilo se, bila je egzaltirana, tko joj je kriv?"

„»Sinteza Krista i Apolona«. Imbecilno. Što je Krist? Gladna bijeda na palestinskom pijesku. Glas čovjeka u pustinji. Živjelo se gladno i bolesno kao danas. Bolesno je sve što boli. Istina boli, a istina je da je život neizlječiva bolest, jer i najzdravije zdravlje svršava smrću. Zdravstvovati, znači biti privremeno zdrav. Sve što postoji je neizlječivo bolesno, sve što živi je na samrti, sve umire, to je posljednja mudrost, a ona nesumnjivo zaglupljuje ljudsku misao. Smionost ljudske misli krije se u tome što ne će da bude krug nego tangenta, a kad se netko godinama uzrujava zbog »hrvatske tangente«, takvom glupanu nema pomoći. I uopće, drsko je loptati se frazama, trebalo bi gospodi Ani citirati Baudelairea,

Mère de souvenirs, maîtresse des maîtresses...
Je sais l' art d' évoquer les minutes heureuses...

a naša Lady Godiva otputovala je sa gospodinom Simeczkim, sretan im put! Sve ono nije bilo drugo nego hazardersko poigravanje, a tako je i svršilo: kao histerično cerekanje poslije izgubljene igre... Šta će nam pamćenje, kad pamtimo same sramote? Pišemo pjesme! Budimo talentirani kao arhitekt Baranyai, kao gospodin René Simeczki, budimo metteur en scène kao onaj Anin pederast, kao onaj Anin husarski lajtnant, favorit, o kome je govorila da mu zubi blistaju vučji, o, da, da, husarski lajtnanti ostaju kao kalendarski datumi, to su prve ljubavi, to je poetizacija stvarnosti, preglupo, to se kasnije oduhovljuje kao feljtonska literatura. Bole na momente ti feljtoni. Nož u rebrima. Nije to bila ljubav nego prevara i sramota, a sad još povrh svega Austrija sa Koburgom u Makedoniji, a to je ono o čemu je Frano Supilo galamio: Drang nach Osten..."

„Što je država? Čopor, stado, sjekira, tiranija, organizirani teror, prema tome, koja šteta što je propala jedna država? Tko čuva stado? Pastiri. Kako? Batinama i psima. Nema pastira bez batine i bez pasa, nema stada bez pastira, i biskupi su pastiri, njihova batina je biskupski simbol. Pastir prodaje svoje stado mesaru, stigli su mesari u Srbiju, sjeće se danas na Terazijama srpsko meso badava, a iz naše pameti, ako je uopće nešto progovorilo mudro, bio je to socijalni nagon našeg vlastitog stada. I naše su glave u pitanju, ne samo srpske! Stado se boji vuka, pastir mu je jedina garancija sigurnosti, što je isto tako ovnujski glupo. Strah pred vukovima, bojimo se živjeti između vukova vučji, produžujući svoju jagnjeću egzistenciju. Naivna samoobrana pred ništavilom. Može li se uopće govoriti o pojedincu odvojenom od čopora? To je fikcija. Ako je netko Berlioz, to je muzika, ako je talentiran, po mišljenju gospođe Borongay, zove se Simeczki, ako nema talenta, kao što ga nema mladi gospodin Emerički, onda je smiješan. Ne treba lagati samome sebi. Bilo je vrijeme kad je iskreno vjerovao u Anin talenat. Bilo je vrijeme kad je vjerovao da je Ana zaista genijalna, ne treba se toga stidjeti, to je bilo pijano, dakako, bilo je luckasto, a danas je sve tupo, tromo, prazno, glupo, danas »gledamo u oči činjenicama«! Živimo u gunguli. Države, ratovi, politika, glupa politika, glupe političke premise, i pitamo se, kako iz toga napolje, noćas, na Drini, oko Valone, na Drimu, oko Skadra, gdje smo? Može li se prestati glumiti na ovoj pozornici dok je čovjek živ? Glumiti pustinjaka je dosadno, to je dosadno do tog luckastog stupnja te čovjeku ne preostaje nego da loče kiselu rakiju, čudi se Mika kuda nestaju flaše, telefonira u Zagreb, da se mladi gospodin pretvara u pijanduru, a ovako, s tom rakijom maštamo o apsolutnoj čistoći munje. Gromovi su nevini kao narav, a narav je glupa kao prase kad mokri. To je sve. Roktanje u blatu. Jer, što znači javno mišljenje Evrope danas, ako nije roktanje u blatu? I gdje su obrazi ove

stare kurve, prstom nije makla da spriječi ovo podlo umorstvo! Ni Evropi ne ide dobro, mizerija! Moral, sudnice, armade, generali, pobjede, sve je svedeno do apsurda. Smeće. Pokazalo se da je Evropa — smeće. Došli palikuće, zapalili smeće, a i u tome se krije neka mudrost. Sve, u što smo vjerovali da je prevladano sa *Sumrakom Bogova*, bilo je obična sajmarska prevara. Prevara se pretvorila u djelo, i što može pojedina osamljena ličnost usred ludog čopora? Gdje je danas ta evropska ličnost, gdje postoji danas usred Evrope jedno pero koje ne bi bilo najbanalnija feljtonistička varijacija à la madame Borongay ili René Simeczki? Socijalizam? Gdje je? Ratuje. Ministrira! Zaratustrine munje? Gdje su? Nema ih. Gdje je onaj koji bi mogao da rasiječe sve ove zamke jednim udarcem? Nema ga, nije ga nikada ni bilo! Legenda o Aleksandru napisana je za gimnazijalce zbog nepravilnih grčkih glagola, kao što je govorio Koporsóy. Trebalo bi okrenuti stranicu historije, trebalo bi znati udariti, a Glanz je udario sebe. Bez grmljavine nema sumraka bogova. Kakvi su to heroji evropske literature danas, kako zamišljaju današnji feljtonisti heroje? Što predstavljaju slavna beletristička sitničava zanovijetala, šta ovi skribenti znače spram ognja koji je buknuo? Protiv ove vatre nema priziva. Sve političke debate izgubile su svaki smisao, jedini argumenat su topovi! Izgledalo je da su topovi kod Valmyja prvi put progovorili u ime ljudske pameti, a i ona kanonada bila je laž. Danse macabre traje, to nije više Holbeinov Mrtvački ples, ni Osamstotinačetrdesetosma, to je rekvijem za Srbiju. To boli."

„Mravi u kiši granata, ušljiva bijeda, skandalozna masa prosjaka, proždiru se kao šakali, a postoji mogućnost, ovom ludilu uprkos, da se ipak otvore vrata neke Devete Simfonije, da se ljudi nađu u kolu kao slobodni jakobinci, »Allons, enfants«, plebejski narode, zašto ratuješ za tuđe barjake? Treba planuti, treba pregorjeti sve svoje slabosti, a naročito onu otrovnu, kad se čovjek obmanjuje da mu Žena Samaritanka

može biti od pomoći, a i to samo na trenutak, za utjehu, da te posluži svojim tijelom, kao Aranka u Gródeku, ne više! Sivo evropsko nebo, a kako bi sve to bilo jednostavno, kao dva puta dva. Ovaj rat je rat Minotaura, ne treba se angažirati u ovom zločinu. Šansa, koja se mogla iskoristiti, proigrana je istoga dana kad je planulo. Addio Stirner, addio, Vidovdan, addio, Meštrović, addio, gosparu Frano, treba srediti pojmove! Pomisao da je od jednog jedinog pisma iz Aix–les–Bainsa očekivao spas, prosto je smiješno. Ne može se izgovoriti kako je sve ono bilo smiješno. Razbješnjele čopore zvjeradi treba vratiti u kavez. U internacionalnom rječniku treba izmisliti nove parole. Ne treba ih objašnjavati nikakvim teorijama! Parola je veoma jednostavna, svega dva sloga: ne–ću! To znači, kao što je napisao Glanz, ne–ću više! To znači, ne–ću više ovako! Dosta je zločina! Treba pobiti sve koji hoće da se ratuje za njihov račun! Isprazните džepove, lopovi, vratite sve što ste oteli, zapravo jednostavna biblijska parola."

„O zvijezdama, o suncima, o milijardama sunaca, o galaktičkim hipnozama, o planetarnom zlatnom prstenju, o nebeskim vatrama i o tome kako je ovo što se zove »rat danas« — nešto što bi se moglo spaliti jednom jedinom žigicom. Liječi se vatrom već vjekovima, nomadi i lovci liječe se vatrom, lomače prate čovjeka kao putokazi, na ljekovitoj vatri ispečene su gomile nevinog ljudskog mesa za pečenku bogovima, došlo je vrijeme da se i glupost nabije na ražanj! Umro je bog! Ima nas četrdesetputa po četrdeset tisuća koji vjerujemo da je to istina! Nismo ravnodušni spram te istine! Nije umro samo bog! Umrla su sva božanstva s njim, ne treba klonuti, ne treba bacati barjake, jer padaju barjaktari! Mi, ratnici, koji smo se našli na ovome svijetu od baruta čađavi i krvavi od vlastite krvi, stekli smo pravo da povjerujemo u pobjedu nad ovim zločinom!"

Tiho, nečujno, pod diskretnom rukom, škripnula su vrata.

Stari koji bi obilazio Kamila na Ladanju preko subote, zaogrnut kućnom mantijom, čuo je iz polusna kako mu sin lupa prozorima, i to glasno, moglo bi se reći, bezobzirno, »pa, dečko moj, ti ćeš prozepsti, ovdje je sve vlažno kao u psetari«, primijetivši da se tu pije rakija, „i to, bogami, iz vinske čaše, na dušak, putuje se tu punom parom", dvije–tri prazne flaše burgunca, sve rosnato od magle koja se puši kroz otvorene prozore, pristupio je prvome prozoru i počeo ga zatvarati, prvi, pa drugi, pa treći, i, vrativši se do stola, sagnuo se spram Kamila da vidi šta se to tu zbiva, koliko li je tih cigareta pogašeno u pepeoniku, i pomilovao svoga dečka po zatiljku, milo, sa toplom simpatijom.

— Sav si led ledeni, dijete, i kosa ti je nakvašena kao spužva, pa nema to smisla, čovječe, kako dugo već zebeš ovdje, da još navučeš upalu pluća, samo bi nam to trebalo, o, Bože, a šta će ti ova kuga od rakije?

— Naložili su ove glupe peći kao da smo usred Božića, sve je pljesnivo, ova stara hiža smrdi na gnjile obojke, nesnosno je vruće kao u paklu, na, eto, znojim se kao pas, i, uopće, pitam se, a kakvog smisla ima da sjedim tu pod ovim ladanjskim krovom kao sova, hvala vam na brizi, dosta mi je svega,

— Kako god želiš, sine, zar ne, pa eno ti u Jurjevskoj čitav kat na dispoziciju, a sam si se odlučio za Ladanje, oprosti, nisam ja bio za to, ako nisi zaboravio, pa dobro, a kuda ti se žuri, te si jedva stigao, uzeo je stari u ruke butelju burgunca, pa drugu, pa treću, da se osvjedoči na svjetlosti lampe da li su prazne, „i prva, i druga, prazne, vidi se, popio je čovjek dvije flaše burgunca, čast, a sada loče ovu kugu i koleru", pomirisavši flašu sa šljivovicom s gađenjem je otklonio, prošetavši se do kredence, vratio se sa buteljom konjaka, natočio pola čaše i iskapio.

— A zašto ne piješ konjak, ako ti se pije, pa ipak bolji je od ove tvoje svinjarije, odakle su samo izvukli ovaj smrad?

— To je Julčina prepečenica, a osim toga Mika krije preda mnom svoj burgundac kao mačka mlade, Mika se boji da ću se propiti, sladak je Mika, ima u tome neka metoda, međutim, šljiva ili konjak, ovako ili onako, savršeno svejedno, sve svejedno...

— A što?

— Pa sve,

— Kako sve,

— Pa sve, kažem,

— Ma dobro, sve, razumijem, ali...

— Pa, svejedno, razumiješ li, sve ide svojim redom, velike i male stvari, sve je svejedno šta čovjek misli ili hoće, tu smo i tako, zna se zašto se pije, i ako već netko pije, valjda znade zašto pije, to je jasno, ja, eto, ako te baš interesira, pijem u čast Providnosti koja nam je udijelila milost da živimo pod Carem koji ima plave oči, i ne samo plave oči, nego još i Durmitor, Lovćen i Rajnu kao granice svoga carstva, a mi nismo dosta zahvalni Providnosti, kažem, nismo Providnosti dosta zahvalni što imamo takvoga vladara, kakvog nismo zaslužili, ako nisi zaboravio one tvoje *Narodne novine* od prije dvije godine na 18. augusta, i ajde da se kucnemo u slavu našega Vladara, kome je tvoj gospodin sin imao čast da žrtvuje nekoliko litara svoje krvi, da nas sve skupa poživi dragi gospodin Bog, napili smo se već jedamput u slavu njegove kapucinske grobnice, no, pa eto, nije on u grobnici nego mi, requiem aeternam, živio mi, stari moj gospodine oče, svaka čast i čest, a ti si se pitao, was danach, i, eto, stigao je ovaj tvoj slavni »danach« — »Krieg, Mord und Piraterie, dreieinig sind sie, nicht zu trennen«, to ti je, eto, taj tvoj »danach«, i tako, neka te ne brine ova moja rakija, sve je to mnogo, mnogo manje riskantno nego ono kod Gródeka Jagiellonskog što je bilo, u zdravlje!

— U zdravlje, no, dobro, eto, i u tvoje, ali, molim te, ne bi li bilo inteligentnije da legneš, nema smisla pretjerivati, pa,

brate, kasno je, eto, prvi pijetli, sve ima svoju logiku, ti sistematski pretjeruješ,

— Ne spava mi se. Ne spava mi se, tata,

— Ne spava ti se, naravna stvar, može se i tako, u redu, ali ne razumijem, nije mi jasno zašto ti se ne spava, sve je, hvala Bogu, ispalo dobro, i sam kažeš mnogo bolje nego što smo se mogli nadati, vratio si se, eto, sretno doma, pošteno si platio, nitko od tebe nema prava da bilo što traži, svoj si, izvršio si svoju dužnost, čast, nezavisan si, na početku puta, i kakve već brige mogu da te muče, sine, da sam ja u tvojim godinama bio tako materijalno obezbijeđen kao ti danas, bio bih preskakivao sve plotove od Varaždina do Beča!

Kamilo nije odgovorio. Ni riječi. Zapalivši cigaretu, natočio je čašu rakije, iskapio je i odbijajući dimove produžio da zuri u politiranu plohu stola, gdje se uz razastrtu geografsku kartu Srbije u svjetlosti petrolejke odražavala srebrna zdjela sa intenzivno crvenim, kao lakiranim, jabukama.

I stari se zagledao u tu geografsku kartu Srbije, svu isprecrtanu crvenim i plavim linijama, koje su se preko čitavog reljefa sve do Durmitora i Sandžaka, do Kosova i Arnautluka uzvijugale kao izohipse, a od Pirota, spram bugarske granice, plavom i crvenom bojom bilo je grubo markiranih nekoliko strelica uperenih do Sofije i preko Sofije u istočnom smjeru, očito varijanta smione strateške kombinacije koja se pojavila u švicarskoj štampi, a o kojoj je i Kamilo govorio neko veče kao o jedinoj dobroj strateškoj ideji koju bi srbijanski generalštab trebao da izvede po svaku cijenu, da iznenadnim prepadom zauzme Sofiju i da tako preventivno spriječi Koburgovu navalu.

„Sve su to jalove fantazmagorije", pomislio je stari, i tako se, bacivši diskretan pogled na svoga sina, ponovo prošetao do balkonskih vrata, prisluškujući slapovima kiše u apsolutnoj tami, kao crni pogrebni barjak tako neprozirnoj, koju sanjati, po egipatskom sanovniku staroga Mike znači smrt...

„Dečko je u depresiji, dakako, ono dolje u Srbiji, tu sad više nema sumnje, es ist vollbracht, kao što je i sam rekao, requiem aeternam, to su gole činjenice, i šta tu ima da se misli, treba činjenicama gledati u oči, treba imati toliko moralne snage, a, osim toga, šta tu ima da se obmanjujemo, to je matematika, to smo mu govorili, godinama da nema ni trunka osjećaja za stvarnost, a sada je razdražen kao skotna mačka, dakako, i, eto, od sinoć kako je doputovao da ga obiđe, taj nije progovorio ni riječi, a i Mika tvrdi da bdije iz noći u noć, puši, pije, ne izlazi iz kuće, leži na divanu, bulji u strop, ne hrani se uopće, loče litre crne kave, ždere se, i, na kraju, na ja, endlich, wenn man sich mit Hirngespinsten herumtreibt, dann erlebt man schon manches, a uzme li se pravo, dobra škola, rog je rog, a stijena stijena, o stijenu treba lupiti vlastitom lubanjom, pod parom je, bjesni, šuti, osorno, hvastavo, umišljeno, ruga mu se, ironizira ga, taj ne bi priznao da je izgubio ni na samrti", i tako se vratio do Kamila na svoje mjesto kod stola, bacivši ponovo pogled na geografsku kartu Srbije, išaranu raznim strateškim situacijama kako su se već bitke odvijale od Beograda do Debra.

— A što znači, molim te, smije li se znati ovaj tvoj pravac Sofija? Eine Art Strich über die Rechnung?

Slegnuvši ramenima kao magare kad tjera muhe, Kamilo nije odgovorio s namjerom da se ne će dati izazvati.

Šutnja. Dimovi. Stanka.

— Oprosti, nemam namjere da ti dociram, ali šta misliš, pa dobro, da li je ova tvoja ostentativna šutnja normalna?

Šutnja.

Stanka.

— Ne ćeš mi odgovoriti?

— A što, što da ti odgovorim?

— Pa, pitam te šta znači ova tvoja strelica uperena u smjeru Sofije?

— Ne znam, a nisam takav mulac te ne bih imao sluha da čujem šta me pitaš, zar ne, a vidiš, ja na tvome mjestu uopće ne bih postavio takvo pitanje, i što se čudiš što ti ne odgovaram? Koja je svrha uopće tome tvom pitanju? Da mi objasniš da nije pala Sofija nego Beograd, to mi želiš reći, to je svrha tvojoj interpelaciji,

— Pitao sam te sasvim normalno, nervozan si, izvrćeš smisao svake moje riječi, nema smisla da razgovaramo na ovaj način, ponavljam, bilo bi inteligentnije da legneš nego da se truješ ovim bućkurišem,

— Inteligentnije ili neinteligentnije, svatko ima svoje brige, imaš ih i ti, pa ne govoriš o njima,

— Što se briga tiče, ti si mi od Ungarisch–Weisskirchena već više od godinu dana jedina briga, mislio sam, budeš li se jednoga dana, hvala dragom Bogu, vratio, da će mi te brige nestati, ratujem s tobom već punu godinu, i ako misliš da sam ja mirno spavao, dok si ti bio vani, varaš se, ali čini se da mi je s tobom suđeno da se brinem dokraja,

— Kakvog smisla ima pričati radi konverzacije? O čemu? O ovom ratu, o tome kako stoji s tim ratom prokletim i šta će još s njim biti, pa to je jasno, krepat će ovaj rat jednoga dana, dotući će ga, kao krastavu mačku, tako će ga dotući, es ist nicht noch aller Tage Abend, dragi moj, a brbljati kakvog smisla ima, bolje je popiti čašu rakije, eto, bog te poživio, zdrav mi bio, i pazi dobro, ne reci hop, proklet je ovaj steeple chase, tu se jaše u pakao.

— Kamilo, čuješ li me, pa nema smisla da ločeš ovaj špirit, a zatim, pa ipak, pardon, ti govoriš sa mnom kao sa nekim primitivnim glupanom, razumiješ li me, tako se čovjek vlada spram nekoga do koga ne drži ama baš savršeno ništa, hvala ti, pa valjda i ja, dragi moj, dopustit ćeš mi, nešto mislim o ovome ratu,

— Žao mi je, ali mislim da ti o ovome ratu nemaš pojma o pojmu i zašto da se gnjavimo suvišnim zapitkivanjem? To su okolišavajuća zapitkivanja da se ne govori o meritumu! Znam ja što su tvoje brige! Ne brine tebe ovaj rat, dragi moj, nego bi ti htio znati šta je sa madame Erdélyi, što se to desilo među nama, nije mi jasno šta ste se toliko uznemirili oko te žene?

— Nitko se ništa nije uznemirio, to su vaše privatne stvari, šta ti sad opet pada na pamet?

— Ako se nisi uznemirio, zašto pišeš Amandi da ti javi hoću li se ženiti i hoću li nastaviti svoj studij, šta kukaš oko Amande da ispita imam li namjeru da se ženim, te ti Amanda puni uši peštanskim tračevima, zašto uopće pišeš Amandi, mogao si mirne duše meni izravno uputiti to pitanje, pa valjda znaš da je Amanda lajava patka, iz nje lipne istoga trenutka sve što je progutala, i tako Amanda meni piše svoja glupa pisma da je gnjaviš i da ti mora odgovoriti, jer da ti inzistiraš na odgovoru, i tako se sve pretvara u farsu, a tu živimo pod istim krovom, dakle, molim te, spavaj mirno, ja se gospođom Erdélyi ne ću ženiti, a zatim tvoja briga broj dva, a i to me pita Amanda, da li mislim nastaviti studij, ne znam, koliko sebe vidim u ovome trenutku, ne znam, mislim da nema mnogo smisla, to jest, barem zasada, tako mislim, otputovat ću, to jest otputovao bih, ali ne znam ni kamo ni zašto, a da i mogu, a ne mogu, i uopće ne znam, ništa, spava mi se, a ne mogu oka sklopiti, umoran sam, dosta mi je svega!

— Svima je nama dosta svega, a jedino što se traži od čovjeka da ima kuraže da gleda činjenicama u oči.

— Da, znam, to mi je poznato, svi vi gledate činjenicama u oči, samo je to dim na vjetru što vi mislite da su činjenice, kažem ti, dim i ništa više, a ovo, što vi zovete da su činjenice, to nije ništa drugo nego lupeština! Grabež i umorstvo, to su te slavne vaše činjenice, i jedini način da se čovjek odredi spram ovog

činjeničnog stanja bilo bi da uzme pušku i da pobije sve, kažem sve, bezuslovno sve poklonike činjenica!

— Ti si pod parom, čovječe, ti ne znaš šta govoriš,

— Ne, nisam pod parom, znam što govorim, ako je netko trajna smetnja zdravoj ljudskoj pameti, to su gospoda bezuslovni poklonici činjenica! Treba uzeti pušku i pucati, to je pitanje samo jedne minute i rat bi stao u jednoj jedinoj minuti, gledaš me samilosno, misliš da sam pijan, ne, ne, nisam pijan, ti nisi u stanju da slijediš moju misao, tebe nikada nisu pregazili konji, sa svojim husarskim eskadronama ti si jahao samo na parade, a ne u smrt, ti gledaš na kavaleriju kao na cirkusku dresuru, tebe nije nikada razderala granata, ti nikada nisi pušio cigaretu pod vješalima na kojima visi madame Maciejowska, od tvojih kolega ni jedan nije pao pred tvojim očima, dragi, sa kuglom u čelu, eto, ovaj prokleti *Pester Lloyd* sa Verordnungsblattom tu, i taj mi je večeras donio pozdrav iz dva groba, ti nisi nikada bio zvjerka za koju nema lovostaja, a to što mudruješ da treba gledati činjenicama u oči, pa dobro, pitam te, a što radim ja već drugu godinu, do vraga, nego što gledam u oči činjenicama? Zar ja ne govorim o činjenicama? Zar ja tebi ne navodim već godinama činjenice, neosporne, grube, nepobitne činjenice, činjenice koje ti nikako ne ćeš kvalificirati kao kriminal, a ja, vidiš, ja ovaj kriminal ne ću da priznam, razumiješ li, ja ne ću da te činjenice priznam dok sam živ, jer imam razum, jer imam svoje vlastito dostojanstvo, jer još uvijek razlikujem dobro od zla, jer nisam moralni kreten, jer znam što je kriminal i što je umorstvo, i, prema tome, nikada ne ću pristati na to da gledam u oči kriminalu kao činjenici, i to još neoborivoj, jer sam čovjek!

— No, dobro, smiri se, govoriš kao da si okružen samim moralnim idiotima, pa zar danas uopće postoji netko normalan tko ne bi bio svijestan ovog kriminala? Dakako, živimo u kriminalu, živimo u kriminalu, a tko to poriče? Znamo i mi šta je zlo, a šta nije, a da je ovaj rat kriminal, jasno, kriminal je,

samo se pitamo, a koji rat to nije? Ne ratuje se danas prvi put, dragi moj, a ni ovaj rat nije posljednji, a da si ti ovaj rat krvavo platio, pitam ja tebe, a tko ima više srca da ti to prizna od mene, dijete moje? Čitave noći proplakao sam zbog tebe i Boga molio da ti se smiluje, zagrcnuo se stari gospodin sentimentalno i, pristupivši do sina, počeo ga ljubiti u čelo, u obraze, počeo mu ljubiti obje ruke, i suze su mu potekle po Kamilovim rukama, o, Bože, dijete moje, ti hodaš kroz zidove, a to je kamen, to su cigle, to su topovi, to su vojske, dijete moje, to su ogromne vojske, ja znam, tebe sve boli, ti si idealist, ti si ostavio svoje romantično srce u onoj nesretnoj zemlji tamo dolje, ali, eto, consummatum est, i kamo sreće da se sve to svršilo već prošle godine, odmah na početku, danas bismo već živjeli u miru...

Razigran i sam pomalo dirljivom provalom osjećaja, Kamilo se veoma obzirno oslobodio očeva zagrljaja, osjećajući kako ga oblijeva rumenilo stida. U strahu da će iz njega buknuti ponovo bijes, uzeo je flašu konjaka, natočio ocu i sebi punu čašu i tako se svladao da ne odbije oca, zbunjen ipak, s mutnim osjećajem bespomoćne rezignacije, „zašto je baš njemu suđeno da mu rođeni otac ne može pojmiti da se radi o principima a ne o vjetrenjačama".

„Svi smo mi premoreni i razdraženi, ne živimo normalno, gubimo nerve, nitko nije kriv, vrijeme, mentaliteti, stoljeća, uvijek je bilo ratova, nema smisla, nismo hijene da se proždiremo", i sagnuvši se poklonio se ocu i poljubio ga u ruku kao za oproštenje i od ceremonijalne zahvalnosti što mu poklanja toliko mnogo svoga srca, »oprosti mi, tata, živci, sve su to živci, dosta mi je svega više, neka, na kraju, đavo nosi sve, pitaš me zašto pijem, napiti se, to je još jedino mudro«, i, otklonivši jednim gestom sve one flaše i čaše i knjige i mapu Srbije i *Pester Lloyd* i Verordnungsblatt i Weltija i, Šoštarića i Weiningera i Nietzschea, on je očistio ispred sebe čitavu tablu starog hrastovog stola, priklonivši glavu na obje ispružene ruke kao gospodsko pseto, i tako je klonuo bez riječi.

Stanka.

Stišala se oluja.

Da utješi sina, da mu digne moral nekom drugom, manje mračnom i beznadnom viješću („na kraju, sve je u životu relativno"), Stari se obratio Kamilu, intimno, zapravo bezazleno dobronamjerno, »kako mu je javio Čavka da Kralj Petar nije zarobljen, kao što je to jučer bilo trijumfalno javljeno u štampi, nego da je uspio da ipak pobjegne, dakle toliko, da se zna, to je autentično, Kralja Petra nisu zarobili«.

— A ti misliš da je meni stalo do Kralja Petra i da mi je on jedina briga, ozlovoljio se ponovo Kamilo, a šta se mene tiče Kralj Petar, nije Kralj Petar uopće važan, zarobili ga ili ne...

— Pa ipak, on je predstavnik suvereniteta! Sa međunarodnopravnog gledišta svakako je bolje nego da je zarobljen!

— A za koga je to bolje, za ona dva–tri milijuna srbijanskih seljaka, kojima nije uspjelo da pobjegnu s njim, za njih je to bolje?

— Pa ipak, dakako, bolje je za jednog i za drugog ratnog partnera, mislim, protokolarno, jer što se tiče sklapanja mira, bolje je da partneri razgovaraju po protokolarnom paritetu! Drugo je kad protokolarne isprave potpisuju suvereni, a drugo opet neki pustolovi u emigraciji, no bez obzira na sve te okolnosti, vidiš, meni je lično drago što nije zarobljen, jer on mi je, kad smo mu bili predstavljeni 1907, kao članovi mješovite komisije, na prvi pogled bio simpatičan, ugledan stari gospodin, zrači nešto toplo iz njegova pogleda, a bogami ni njegova sudbina nije ni po čemu zavidna!

— O, dragi bože, uzdahnuo je Kamilo zaista bespomoćno, tebi su svi kraljevi bez razlike simpatični, tebi su svi kraljevi samilosti dostojna bića, i onaj tvoj stari filozof na Michaelerplatzu, i on je nesretan i osamljen starac sa svojim brigama, i ovaj na Terazijama isto tako, a sad je još i na bijegu, izgubio je

krunu, prosto da se rasplačemo nad njim kao nad kraljem Learom, što?

— Pa jeste, bilo tebi smiješno ili ne, tako je, ima tu mnogo sličnosti, kako da nema, i jedan i drugi su potpuno osamljeni, mislim, ljudski, a ja na te stvari gledam ipak samo ljudski, moram tako gledati, jer drukčije se ne može razumjeti ništa, i, kao što rekoh, živio je osamljen i kome je mogao da se obrati? Zar misliš da on nije vidio šta se radi oko njega? Nije valjda bio toliko tup te ne bi bio gledao oko sebe? A kome je mogao to da javi da oni tamo njegovi oficiri snuju zavjere i atentate? Da javi Evropi? Kojoj Evropi? Evropa ga je bojkotirala kao čovjeka koji je sjeo na krvavo prijestolje, Evropi je bilo ispod časti da održava s njim bilo kakve veze, i jedino što je mogao da javlja Peterhofu, a što opet znači Peterhof i njihovo Statističko odjeljenje, to nam je poznato iz prakse, dakle, molim, spavaj ti mirno, dragi, kad nemaš nikakvih garancija da te netko ne će dignuti iz kreveta i tako očekuješ svoju gospodu oficire da te ustrijele kao psa,

— A molim te, a tko bi ga ustrijelio i zašto, razvedrio se Kamilo, ,,ovo je dobro, o, ovo je nadasve bezazleno kako sebi Stari zamišlja ovu dvorsku komediju", nemoj se ljutiti, ovom vrstom feljtonistike bave se *Pester Lloyd* i *Presa*,

— Nisu to feljtoni, a tako misli o tome i jedan dobar dio poštene srpske inteligencije,

— To su politički skrahirani obrenovićevci! To je onaj tvoj Gruić,

— Obrenovićevci ili ne, a time još ništa nije dokazano da nije tako, dragi moj, čuo si Stevču što nam je pričao, jeste, on je obrenovićevac, ali gleda činjenice otvorenim očima, to je neosporno, srpska kruna je teret, dragi moj, moralna egzistencija jedne krune nije manje važna od političke, biti tamo dolje krunisano lice na krvavom prijestolju, to je, brate, moj, perverzno,

— Oh, molim te, da mi navedeš samo jednog jedinog kralja koji ne sjedi na svojoj zlatnoj stolici na kompromitantan način, i zašto baš da Srbija bude izuzetak?

— Ne govorim politički nego ljudski, suveren koji se bratimi sa regicidima, sa ađutantima koji su prekršili zakletvu i ubili svoga kralja da bi prisegli vjernost drugome, kako može da vjeruje onim kicošima?

— O, dragi, baš si sladak, oprosti, kako to ti sebi predstavljaš historiju, to je neka vrsta preferansa sa četiri kralja, pik, karo, herc i tref?

„Minulo je od carske rođendanske večere na Ladanju godine tisućudevetstotinaitrinaeste (kad je poslije atentata ispred katedrale popio sa svojim ocem dvije flaše Roederera) osam stotina dugih dana, a, eto, što je nastalo od one romantične igre »štoplrevolverima«: jedan Spomen–album, neka vrsta zlatnog Spomenara, kako nezahvalno potomstvo ne bi zaboravilo besmrtne datume naše ratničke slave, kada su vjerni banovci, svi kao jedan, položili svoj politički ispit, krvlju zapečativši svoju tradicionalnu, stoljetnu vjernost pred historijom. I što vrijedi rugati se dvostruko odlikovanome Ratniku, koji je za svoje Junaštvo dva puta izvanredno promaknut, i to prvi put na čin zastavnika, a drugi na čin poručnika, odlikovanog Redom Gvozdene Krune drugoga razreda, »za izvanredno hrabro držanje pred neprijateljem«, bravo, kad mu je tako suđeno da u ovom paklu prođe sve križne postaje."

Preklopivši svečani broj *Narodnih novina* od 18. augusta 1913 na četiri pravilna dijela pomno, kao pop kada pred žrtvenikom, pošto se završio Presveti Misterij Krvi Isusove, slaže posvećeni ubrus u bursu da bi njim pokrio kalež, u trenutku kad je htio da vrati novine u korice Spomen–albuma, ispao je iz glomazne knjižurine očevom rukom crvenom olovkom uokvireni i datirani isječak iz bečke *Nove Slobodne Prese*,

sa detaljnim opisom carskog Rođendanskog Objeda u carskoj vili u Ischlu onog istog kobnog dana, 18. VIII 1913.

U pola tri poslije podne serviran je rođendanski objed u blagovaonici carske vile, s otvorenim pokrajnim apartmanima. Stol je bio aranžiran alpinskim ružama i runolistom; uz svaki kuverat bio je priložen po jedan buket alpinskog cvijeća, a osim toga svaki od uzvanika primio je na dar po jednu srebrnu kutijicu sa reljefnim, u srebru urezanim likom Carevim na prednjoj, a sa carskim ljetnikovcem u Ischlu na unutrašnjoj strani poklopca. U srebrnoj dozi, okićenoj runolistom, bio je montiran mali muzički mehanizam, pa kada je Car sa svojim gostima zauzeo mjesto kod previšnjeg stola i kada su gosti od znatiželje pootvarali svoje srebrne kutijice, zazvonila je nježnim sordinantnim zvucima arijica Carske Himne, što je nadasve ugodno iznenadilo sve goste čitavoga Dvora.

Bili su prisutni: Njegovo Veličanstvo Car, Njihova Carska i Kraljevska Visočanstva Nadvojvotkinja Marija Valerija, Nadvojvoda Franz Salvator, Nadvojvode Franz, Kral, Hubert i Theodor, Nadvojvotkinje Hedviga i Marija, Princeza Gizela i Prinčevi Leopold, Georg, Konrad Bavarski, Nadvojvode Josef i Josef Franz, Kneginja Elizabeta i Knez Otto Windischgraetz, Grof Georg Waldburg, Knez Montenuovo, Grof Paar, direktor Previšnjega kabineta von Schiessel, dvorski maršal barun Perfall, komornici grofovi Bellegarde, Batthyány, Uexhuell–Gyillenband, Knez Werkersheimb, dvorske gospođe grofice Bombelles i barunica Rodisch, krilni ađutanti Njegova Veličanstva grofovi Hoyos i Manzano, vitez von Margutti, Generaloberststabsartz doktor Kerzl, biskup doktor Rudolf Hitmair, gradonačelnik carski savjetnik Leitner, svega trideset i sedam kuverata, dvadeset i tri kod obiteljskog stola, a četrnaest kod maršalskoga.

Njegovo Veličanstvo neobično dobre volje, zauzevši mjesto između Princeze Gizele i Nadvojvotkinje Hedvige, kćerke Nadvojvotkinje Marije Valerije, obradovalo se srdačnim smiješkom mu-

zičkoj šali sa srebrnim kutijama, koje su veoma svečano odsvirale svoju ariju od svih osam strofa, »Gott, erhalte, Gott, beschütze«, da bi se odmah zatim s najvećim zanimanjem posvetilo proučavanju, u ovu slavnu svrhu po c. i kr. dvorskom Nadmeštru, plemenitom Prileszkom de Prilesz naročito komponiranog menua:

Potage Reine Margot. Madère. Petit soufflé délicieux. Chateau Margaux 1870. Clossmann. Truites de Gossau à la gelée. Steinberger Beerenauslese 1893. Pièce de boeuf et selle d' agneau. Filets de perdreaux. Valet Moet Chandon Impérial. Canards à la Dew. Champagne cup. Champignons rotis. Salade. Compote. Szamóród 1901. Hofweingut. Céléris à la lyonnaise. Charlotte aux fruits et au chocolat. Pâtisserie, fromage, glaces variées. Dessert. Alicante cognac 1842. Anisette.

„O, Bože, Bože, ako jesi, gdje si" uzdahnuo je Kamilo, solferinski beznadno sa Vukelićevom baladom, „koliko li je već milijuna robova omastilo svojom krvlju ove faraonske jubilarne objede", pa tako blago omamljen carskim misterijem počeo je listati očevim Spomen–albumom, gdje su bile sačuvane isključivo samo one snimke na kojima se njegov Stari javlja u banskoj pratnji; zbirka je bila složena u tu svrhu da posluži kao podsjetnik na ličnu ulogu Presvetloga u slavnim ratnim danima.

Odmah na početku, kao uvod u kolekciju, na prvoj stranici ove, za radoznalo potomstvo nesumnjivo dragocjene Divot–zbirke fotografija, kada su hrvatske čete za prvih dana Prvoga svjetskog rata, ljeta božjeg godine Tisućudevetstotinaičetrnaeste, kretale u boj za Kralja i za Dom, bilo je preko čitave stranice od kartona lepezasto poredano nekoliko moment–snimaka nezaboravne garnizonske parade, kada se Ban osobno oprostio od prvih mobiliziranih brigada prije odlaska na balkansko ratište.

U smislu i po propisu c. i kr. Reglementa za c. i kr. Infanteriju, za ovu vrstu vojne svečanosti, kada čete iskazuju počast visokim civilnim dostojanstvenicima kao najvišim predstavnicima vlasti, mjesto visokih lica kojima se iskazuje počast defilejem određeno je na počasnom desnom krilu Generaliteta, poredanog po šaržama i po činu s desna na lijevo, od komandanta Divizije do operativnih generalštapskih šefova pojedinih grupnih jedinica i njihovih Flügeladutanata, »vor führenden Persönlichkeiten am rechten Empfangsflügel rechts, nach Charge und Rang«, a ovoj visokoj oficirskoj gospodi, poredanoj po šaržama i po činu, priključit će se na konju pojedini četni zapovjednici, pošto su na čelu svoje pukovnije iskazali počast mimohodom.

Njegova Preuzvišenost Gospodin Ban sa dva trabanta, sa Preuzvišenim Gospodinom Podbanom, Titom Andronikom de Fabriczy, i sa svojim prezidijalnim anđelom čuvarom, Presvetlim gospodinom Kamilom Emeričkim pl. Ladanjskim, prezidijalnom sjenkom, koja ga prati na svakome koraku kao vjerno pseto, zauzeo je po protokolu određeno mjesto na desnome krilu generalske pratnje, na tri koraka razmaka od najstarijeg po činu generala, Njegove Ekscelencije Generalfeldmarschalleutnanta gospodina Rhemena von Bahrenfelda, zapovjednika c. i kr. 13. Vojnog korpusa (Agram), a uz svog po rangu i po funkciji Najvišeg Zapovjednika poredala se mnogobrojna svita gospode visokih časnika, u ratnoj, sivoj tkanini u boji sive štuke, sa kalpacima i šapkama presvučenim sivim suknom, tridesetitri siva Rosenkranza i Güldensterna spram čijeg subalternog sivila Njegova Preuzvišenost Gospodin Ban odudara u ljubičastoj i svijetlozelenoj gali madžarskog mentena kao gizdavi paun od sivih kokošaka.

Ispred trojice, zlatnim gajtanima i skupocjenim krznom okićenih, elegantnih banskih mušketira, u oblacima augustovske prašine, uz piskavo tralalikanje Dajčmajsterske Drajfirtl–

polke, uz bjesomučnu, kao duhom nečistim opsjednutu grmljavinu potkovanih bakandža i kundaka, uz sasvim sumasišavšu dernjavu bataljonskih i kompanijskih zapovjednika — »Bataillon, Defilierung rechts, Habt acht, Defilierung rechts, Kompagnie, rechts schaut«, trata–ràta, trata–ràta, činda–ràta, bum, bum, bum, bum, prolaze marškompanije u punoj ratnoj spremi, jedna četa, četiri voda, četiri lajtnanta, šesnaest kaprala, dvjesta šezdeset i tri puške i jedan konj, jedan–dvà, jedan–dvà, prva, druga, treća, peta, deveta, jedanaesta, šesnaesta marškompanija, u četvororedu kolone, šesnaest kapetana, šezdeset i četiri voda, šezdeset i četiri oficira, sto i dva kaprala, sve kompanije kao jedna, dvjesta šezdeset i tri puške, puška za puškom, kapral za kapralom, glava za glavom, kundak za kundakom, peta za petom, u koloni, u četvororedu, dvjesta šezdeset i tri kundaka, petsto dvadeset i šest cipela, pa kao sinkopa, uvijek po jedna ćopava kapetanska kobila, tres, tres, tres, tres, »Habt acht, Defilierung rechts, Kompagnie, rechts schaut«, vod za vodom, četa za četom, bataljon za bataljonom, »Bataillon, Defilierung rechts, erste, zweite, dritte, fünfte, neunte Kompagnie, Kompagnie, rechts schaut«, svirači, trubači, bubnjari, konjari, oružari, pioniri, ordonanci, biciklisti, barjaktari, saniteti, majori, mazge, mitraljeze, Längerdienendefeldwebeli, ruk, ruk, ruk, ruk, sve to svira i rže, sve to trubi i bubnja, sve to urla i lupa, sve se to cereka i izdire pred svojim svijetlim Banom, jedan–dvà, vu–dri ja–čè, bo–ga tvo–gà, da–se–ču–jè, jedan–dvà, ni–su tvoj–jè car–ske škòr–nje, jedan–dvà, zi–ni dèsno, se–no, slàma, zi–ni vbà–na, te–le bòž–je, ruk, ruk, ruk, ruk...

Njegova Preuzvišenost, mizerija od stopostotnog civila, koji nikad u ruci nije držao ni karabinke, prima, eto, coram populo, historijsku počast hrvatske junačke vojske, pod samur–kalpakom sa čapljinim perom, kao Vrhovni Zapovjednik Trojednog Kraljevstva. Capitaneus Regni, konjanik u čizmama, u paradi, s oznojenim dlanom na balčaku svoje zlaćanim vjenčićima

optočene i zelenim baršunom ukoričene banske krivošije, domahujući rukavicama kao barjačićem do zuba naoružanom, haramijskom, pandurskom, baruntrenkovskom puku, »servus, gospodo, sretan vam put, što Bog dade i sreća junačka« (to je još od osamstotinačetrdesetosmaških banskih dana oprobana rodoljubiva lozinka), »doviđenja, narode, pardon, dakako, hrvatski, doviđenja poslije pobjede, auf Wiedersehen!«.

S lijevog banskog boka, za nekoliko protokolarnih trunčica postrance, za jednu jedva–jedvičice primjetljivu nijansu, možda samo od dva–tri dlana razmaka, no ipak dovoljno naglašenog te se i prostim okom može vidjeti kako između Poglavara Zemlje i njegovog Prvog Činovnika na milimetar odmjereni prostor distance precizno odgovara ceremonijalnoj visini magnificentnog banskog čina, u maslinastoj, savršeno skrojenoj madžarskoj dolami, u krznom opšivenom mentenu, mramorno hladan, po strogom propisu, kao što to rezervnom husarskom ritmajstoru A. D. i pristaje, u najstrožem stavu »Habt acht«, gvozdeno stegnut, sa desnicom na karnevalskom kalpaku, okićenom sokolovom peruškom, zaglušen urnebesom činovničkog građanstva, koje oko Presvetloga daje oduška svom rodoljubivom nadahnuću divljim urlanjem, stoji stari Emerički toliko protokolarno bešćutan te se iza njegove maske ni najboljim okom ne može primijetiti kako je spram ove bezglave gungule nepojmljivo, da, upravo tupo ravnodušan.

Trešti oko staroga luckasta fanfaronata, povampirio se graničarski Soldatenland, pokrenuo se kao da ide na Dravu, na Madžare (»Ustaj, bane, Hrvatska te zove«), vijore se barjaci, blistaju mesingani bombardoni i trompete na podnevnome suncu, usplahirena kobila jednoga od gospode pukovnika, u panici od halabuke velikoga bubnja i dreke komandanata, razigrala se i rastrubila, prijeteći da će oboriti kilavu šeprtlju od jahača, koji se, odavši počast na čelu svoje regimente, sa svojom kljusinom propisno priključio sviti iza Generaliteta, sve silnije,

sve bučnije pristižu se noviji, sve glasniji četvororedovi telećaka, pušaka, bakandža, tisuća i tisuća, desetaka tisuća nogu, kao krdo biblijskih bjesova valjajući se u sivoj, neprozirnoj oblačini prašine, što je kao koprena ovila stakleno, čisto, sa bijelim bjelcatim, djevičanski nevinim oblačcima okićeno tamnomodro nebo, suncem oblivene kućerke s naherenim dimnjacima na kraju grada, „a odmah tu, iza kulisa svečane ratne generalne probe, vapijući za spasonosnom iglom injekcije, bori se na život i na smrt njegov jedinac, njegovo jedinorođeno dijete, kome je suđeno da na čelu carske parade krepava u vlastitoj krvi".

Za ovih pet–šest nedjelja, između sarajevskih hitaca i rata, Stari je tjedno barem jedamput osvanuo kod sina u Ungarisch–Weisskirchenu, a kako je veza između Zidanog Mosta i Pragerhofa, dotično između Žakanja i Kaniže, s obzirom na čitav sistem vicinalnih voznih redova, nekoordinirana, takav izlet značio bi gubitak od jedne, pa čak i dvije noći, i tako se čovjek preko Gyékényesa i Koprivnice tek jutros vratio peštanskim brzim, sav još u mislima oko Kamilova kreveta, gdje se sinoć jedva svladao da ne brizne u plač nad onom tugom od razdrtoga mesa.

„Ne može nikako da se otme ranjenom smiješku svog plavokosog dečka, a ovdje treba da stoji sabran kao prvi oficir na palubi, jer banski brod, po svemu, kako se čini, našao se u grdnoj oluji, treba energično držati u ruci kormilo: Pflichtgefühl über alles, a njegov Preuzvišeni Šef pokraj njega, lijena banska vreća, koja ne umije vojnički ni salutirati već odzdravlja sa dva prsta čitavim bojnim brigadama, i to, molit ćemo, na polasku u rat, u pravi pravcati rat, kao koketa na balkonu kod fensterpromenade, odmahujući rukavicama kao svilenom maramom, ispast će sutradan pod pljuskom hvalospjeva štampe kao Ban Vitez, kao Ban Junak, koji je prvi ispred svojih banovaca izložio junačke grudi neprijateljskim mecima, ovaj mulac od civila, kome su jedine ratne brige soldačke parade,

banketi i generali (skupilo se toga odjednom, istina, poprilično), sve to što je poremetilo spokojno hrkanje Njegove Preuzvišenosti i suviše je pakleni tempo, a kako smo tek na početku luckaste vožnje, sam nečastivi odlučio je da definitivno pokvari idilično bansko plandovanje."

Na prvoj Spomen-fotografiji trijumfalnog banskog ratnog početka blista kroz krošnje topola prošlogodišnje prokleto ljeto, kada su Kamilu baš nekako istodobno s ovom paradom godine Četrnaeste pucala sva rebra i sve kosti, kada se bol bio zagrizao u živo bedro kao bijesna kuja, kada se svaki uzdah u šupljoj školjci tijela pretvarao u proboj koplja, kada je čitavim mozgom urlala podmukla, kao razbarušena luda drska, bezumna bol i kad mu je jedinom spasonosnom nadom bila pomisao na iglu doktora Guida Glanza.

O, onaj spasonosni ubod Glanzove igle, koji probija jastuk od mesa, i to se čuje kad igla prodire kroz krutu tkaninu kože, uz spasonosno pucketanje mišica, kad prodire čelik u ljubičasti splet žila, blagoslovljeni onaj prodor svete igle, razdirući čitavu utrobu od grkljana do petlje, žari i peče meso onaj usijani čavao što ga Glanz zabija u moždinu, »dajte, molim vas, doktore, pribijte me, raspnite me, rasijecite me, hvala vam, putujem, dobro je, popeli smo se u vagon, grme kotači, zviždi lokomotiva, krenuli smo, odosmo, hvala, zbogom...«

Fantastičnim zemljovidom Kamilovih bolova doktor Glanz se kretao kao dobar poznavalac one perverzne patološke topografije, vodič koji o tkivastopružívim hrskavicama govori kao da kelnerski lepršavo priča o telećim potkoljenicama prema veličini i želji gosta, po specijalnoj cijeni u jelovniku: »Osso buco, sa salatom od celera, krunu i sedamdeset dva filira.«

Sedefasto pastelni preljevi na koštanoj presvlaci ranjenog koljena za Glanza nisu motivi jauka nego jednog medicinski posvema banalnog slučaja, a podmukli koštani zvuk, kada se

struže prženo meso do kosti, to su Glanzu veoma dobri znaci, »stvar je krenula, preplivali smo, nema straha«.

Svojim prividno naučnim, a zapravo rafinirano smišljenim, umirujućim načinom, Glanz je o Kamilovom koljenu pričao priče gotovo lirski sugestivno, »kako se ljudsko dvonožno kretanje sa prednjih prenijelo na stražnje noge, pa kad se majmun pokušao osoviti, koljeno mu je postalo glavnim stožerom oko koga se još i do dana današnjega kreće čitavo naše majmunsko, dvonožno dostojanstvo, jer koljeno je onaj magnet koji majmuna drži uspravno, a stražnje noge samo su neka vrsta rudimenata, preživjelih i zaboravljenih negdje iza guznog žlijeba. Stražnje noge kreću se same od sebe kao noge bivola ili kentaura, za majmunsku pamet strane, zaostale, zabačene noge, a ljudsko koljeno sa svojim lećama, pliticama i hrskavicama tako tanahnim te ih pseto može da pregrize, ovo anatomsko remek–djelo vezano je o karakter i o inteligenciju čovjeka, jer čovjek samoga sebe stvara time što jeste, naime čovjekom, svojom vlastitom voljom!« I baš zato, jer je svatko od nas produkt vlastite volje, za doktora Glanza (koji nije poricao da je mistik) od prvoga dana bilo je jasno da će Kamilo preboljeti ne samo svojom inteligencijom nego i voljom, »jer čovjek samoga sebe stvara u kozmosu, i jer je takvom tipu čovjeka, kao što je Kamilo, uspravan herojski hod pod zvijezdama zapisan kao poslanstvo (pošto ovaj majmunski čopor od četvoronožnog čovječanstva predvode oni pojedinci, koji su već permutirali do idealnog dvonožnog tipa), i, prema tome, bilo bi savršeno nelogično kad bi se Kamilovom koljenu moglo desiti bilo što, što bi ugrozilo njegov uspravni hod, kojim se zaputio po volji naravne selekcije«.

— Takvo ponosno dvonožno kretanje ne mogu prekinuti nikakvi glupi slučajevi, nikakva idiotska eksplozija municije, jer takav slučaj je i suviše neznatna snaga spram one silne akumulacije volje i inteligencije, kakva nadahnjuje Kamila koji

se nije rodio da krepa od gangrene, za volju ne zna se kakve pišljive artiljerije ili kavalerije. Koljeno je znamen prkosa, ali, istodobno, i simbol, nažalost, ropske pokornosti. Na koljenima čovjek kleči. Koljeno svoje ovaj zbunjeni stvor sagiba klanjajući se lažima i nasilju, i tako, pretvarajući se u pseto, prestaje da bude čovjek, a Kamilo, po Guidu Glanzu, spada među ona bića koja ne će da pokleknu, koja se opiru svome udesu dok ih vlastita koljena nose, dum genua virent, koja ne padaju ničice nikada, koja ne će klonuti ni pred kime na koljena, ovu vrstu dresure — genua admittere, ad genua projicere, takvi tipovi ne podnose i zato, bude li se Naravi jednoga dana prohtjelo da Kamilo više ne bi mogao da poklekne, to za Kamila ne će biti nikakva naročita neprilika, kad on već sam po sebi, kao takav, ne spada među klečeće kreature, u vrstu genua flectans,

— Menisci su, dragi moj, amortizeri koji brane koljeno od udara, i, uprkos tome što su Kamilove kosti lomne kao porculanske, i što su mu parameniskalne arterije sasvim arahnoidne kao i čitav njegov nevjerojatno profinjeni neurovegetativni ustroj, Glanz je uvjeravao svoga pacijenta kako će on sve te njegove proklete garante moralno–intelektualne stabilnosti, te lunatične, želatinozne »halbmondförmige Zwischenknörpel« iscijeliti po receptu stare Škole, kolegama uprkos, nikako kirurški, jer treba znati da klasični balneološki recepti nisu pali s neba, oni potječu još iz staroga Egipta, ranjeno koljeno treba kupati jednostavno cum extracto foliis capilatis (itemque cum foliis pinalis, pini silvestris), a tako je i bilo: Glanzove planinske kupelji sa mirišljivim borovim iglicama vratile su Kamila u život.

Garden–party, na Duhove godine 1915. Ban zabija prvi historijski čavao u Slavensku Lipu. Augustovsko podne, muzika na Zrinjevcu, Cvjetni korzo, panama–šeširi, žirardi–šeširi, bijele platnene pantalone, trepere tople sjenke platana na vre-

lom ljetnom suncu; na ovoj Sveslavenskoj proslavi ni po čemu se ne primjećuje da bi ratom bio poremećen najnormalniji tok stvari. Na sve strane žubori i klokoće pivo, pucketa šampanjac, ima svega što ti slavenško toplo srce želi: kolača, malinovca, cigareta, punč–torta, lincer–torta, doboš–torta, kremšnita, himberšnita, muškacona, glajhgevihtpite, puserla, slavi se puna korpa pobjeda od oslobođenja Przemyśla i čitave Galicije do Lavova, kao da smo u svatovima, pobjeđujemo od Doberdoa do Bukovine na svim frontama, a, eto, Njegova Preuzvišenost gospodin Ban stigao je na čelu Generaliteta u pratnji Staroga, da zabije prvo tuce gvozdenih čavala u Slavensku Lipu (svaki čavao po krunu), i da tako doprinese svoj banski obol, kako bi se sa dvanaest banskih kruna olakšale samaritanske brige naših rodoljubivih dama, jer se po svim gradskim školama siječe ljudsko meso kao jeftina teletina, a, na kraju, ova vrsta ranjeničke njege nije ni tako jeftina, rat je gladna hijena, svojom krvavom njuškom sva zagnjurena u žive ljudske utrobe, ona se hrani isključivo samo mladim ljudskim mesom, ona guta fantastične vreće dukata, kao što je to, uostalom već veoma davno, dalekovidno prorekao naš slavni general grof Montecuccoli.

Stoji Stari iza Njegove Preuzvišenosti ne uspijevajući nikako da se otme čudnom, kao pasja njuška hladnom, nelagodnom osjećaju antipatije; već od onog blesavog atentata na Kraljev Rođendan prije godinu dana, on kritički negativno promatra svoga gospodina šefa, obasutog kišom trijumfalnih telegrama, kao da je kakva primadona sa bečke opere. Iz perspektive vlastitog konjaničkog šika, ova banska mizerija od civila, u gala–dolami i lakiranim čizmama, pričinja se starom husarskom gigerlu kao ptičje strašilo, a nezgrapna ljudeskara ne glumi Bana mnogo spretnije ni u staromodnom, do koljena, kao sutana lepršavom salonroku, po propisu gospodske mode još iz vremena pokojnog starog Kalmana, koji je ove beamterske mantije, sa moariranom svilom opšivenim reverima, prezi-

rao kao švapsku, provincijalnu, kotarskopredstojničku bijedu još iz Schmerlingovih dana.

»Nema na ovome svijetu takvog krojača koji bi ovoga gospodina bana uspio da zaodjene — comme il faut, i, eno ga, gdje ne zna što bi s onim duguljastim svojim dimnjakom od zečje dlake, da ga preda nekome ili da ga vrati na glavu, pošto se gologlav poklonio dostojanstvu Slavenske Lipe, prije no što će zabiti prvi banski čavao, i tako, sa kladivcem u lijevoj a sa cilindrom u desnoj ruci, ne snalazi se kako da se rastereti pred radoznalom svjetinom, sve dok mu Presvetli nije diskretno prišapnuo da se pokrije, očito, jer, na kraju, zabijati čavle u Slavensku Lipu može Ban protokolarno i sa cilindrom na glavi, pošto u ovom trenutku kao najviši činovnik Trojedne Kraljevine i nema drugog zadatka nego da prikuca nesretni prvi čavao, i to simbolično, jer onih jedanaest drugih banskih čavala već će zakucati netko od gospode banskih detektiva ili savjetnika, koji se tu sjatiše oko svoga Šefa sa čitavom masom radoznale kancelističke pratnje tako plebejski neodgojene, te je upravo nametljivo zinula u njegovo bansko dostojanstvo, pojma ne imajući o diskretnom dobrom odgoju, kao da nikada nisu vidjeli bana kako zabija čavao u Slavensku Lipu."

— Šta bulje u nas ovi paradekancelisti, Emerički, te su nagrnuli kao da smo cirkusanti i da gutamo žive golubove, i, uopće, Emerički, treba raspisati okružnicu da se umoljavaju poštovana gospoda perovođe i tako dalje, da se u takvim prilikama, kao što su ove ratne parade, ne nose štapovi, šta će im uopće ovi glupi planinarski štapovi, još da su to pristojne salonske crnolakirane batine, ali ne, eto, molim, izvolite, osvjedočite se sami, tamo se dva gospodina šepure svojim planinarskim batinama kao izvučenim sabljama, pa nismo planinari, za Boga miloga!

Netko duhovit od banskih prezidijalnih fotografa, tko bi znao, možda zlonamjerno, a možda posvema slučajno, našalio

se sa Presvetlim, prilijepivši u njegov Spomen–album uz veličanstveno pribijanje čavala u Slavensku Lipu i jednu sitnu moment–snimčicu Svesokolskog Sleta u Brnu, na dan 28. srpnja 1914, snimljenu sa centralne tribine sa veoma dobrim pregledom preko gomile od 10.000 Sokola i 3.000 Sokolica u stadionu, u svečanom momentu, kada u masi od 80.000 sokolskih bojovnika jedan bataljon od tisuću dvjesta hrvatskih Sokolova patetično intonira »Kde domov můj«, da bi se još istog poslijepodneva rodoljubivo jato sveslavenskih gusana razlepršalo po propisu c. i kr. Reglementa u smislu Previšnje Zapovijedi o Mobilizaciji Vojne Snage Carstva, kao što je to samo po sebi bilo, veoma logično, nerazmjerno kobnije što je to bilo jasno predvidljivo, jer po svima pravilima logike ona pubertetska brbljanja o tangenti i tangentama, o državnopravnim tradicijama, o Sokolstvu, o Narodnom Jedinstvu, o Palackom, o Kossuthu, o Starčeviću, o Frani Supilu, sva ona slama sagnjila je pod mokraćom austrijskih husarskih i dragonskih kobila, a nikad se nije prolilo toliko panslavenskog, »mi sme vaši, a vi ste naši«, — piva, što se onog prokletog srpnja rasklokotalo na sve strane podjevinski, praški, brnski, budějovički i plzenjski, potoci i rijeke, slapovi i poplave svesokolskog piva na sve strane, a budalasto lajanje o Sokolstvu kao o Jedinoj vojničkoj nadi Slavenstva izdimilo se, i od svega šta je preostalo, ubogi blesavi pandur Pedesetitreće Trenkove, gladni žveglar koji svojom žveglicom pišče pijan u marškompaniji, u vagonu, u transportu u smrt »pijme, pijme, pijme ga, sve do dana belega«, »maršírala, maršírala Pedesetitreča, mi nosimo barjak beli, hajdmo, hajdmo svi u smrt«, da ga Bog ubije, njegov »barjak beli« i njegovu slavensku, zagorsku, sveslavensku, sokolsku, rodoljubivu, naprednjačku, koalicionašku dušu, od Jadrana do Vladivostoka, sa njegovom inteligencijom zajedno, a to sam ja, to si ti, to smo svi mi..."

Još od ungarischweisskirchenske eksplozije Kamilu je oslabio vid toliko te su mu propisali naočare; listajući ovim spo-

men–fotografijama, od vatre tihog uzbuđenja orosila se stakla, i tako skida naočare da bi ih obrisao od maglenog daška. Listajući list za listom impozantnog Spomen–albuma, promatrajući ove nepregledne mase topova, generala, konja i oružja, uzvisujući se umišljeno nervoznim smiješkom iznad suviše jadne ljudske bijede, kao da gleda na ovu soldatesku iz svemirske udaljenosti, predao se nihilističkom preziru činjenica, „sve je to dim, sve je to galama jedne glupe komedije, sve će to vjetar oduhnuti u jednoj jedinoj sekundi, sve to đavo nosi po dubljim zakonima logike, samo gdje je taj i kakav je to vjetar, i gdje je ta logika, jer stvari teku iz dana u dan sve kobnije, od Bregalnice zapravo već treću godinu sve beznadnije... Smiješak je to intelektualnog majmuna, uvjerenog da se uzvisuje iznad stvarnosti, jalovo samoutješno cerekanje brodolomca. »Udes pokoljenja«, dakako, time se može tješiti svaka bluna, ali što znači danas, na Badnji dan 1915, retrospektivno, prezirati sve skandale još od Trenkove kasarne, prezirati regrutsko govedo koje bleji i grne u kasarne, bijedno plaćenu činovničku raju od statista, paranoidan je to prezir fakata kad se i on sam izgubio u prostoru i vremenu, pretvorivši se u govedo, uvagonirano sa govedom u istome vagonu (36 Mann 6 Pferde), ne razlikujući se baš ni po čemu od čopora Glanzovih četvoronožaca, koji pojma nemaju da je Bog umro. Pa ipak, ovi slavoluci, ovo cvijeće, ovaj trijumfalni odlazak Varaždinaca, Bjelovaraca, Osječana, Siščana i Karlovčana »na polje slave«, pa ipak proklete ove fotografije u prokletom ovom Spomen–albumu nisu samo provincijalnoizrežirana gala–predstava jednog blesavog habzburškog cirkusa, nego je to elementarna provala međunarodnog ludila koje je ponijelo čitavu Evropu kao slamčicu. Soldačke bande, grmljavina bombardona, blistanje žutog mesinga na suncu, Regimentstambour pan Prohaska svira klarinet, panu Prohaski je šecko eno što svira i za koga svira, a gdje i kome pan Prohaska već i nije svirao i kod kakvih sve to historijskih opereta on još ne će svirati i koga on još ne će sa Chopinom pokapati,

koga sve ne će dočekivati i slaviti, regimentsmuzikanti sviraju i sviraju, a ljudi uz ovu svirku marširaju sa parom poderanih gaća i ogledalcem za sedam krajcara u svome telećaku, neispavana noć, minus sedam Celzija, gladna crijeva, u Badnjoj noći, kad su negdje oko Munkácsa prošle godine Sinjani tako lipo zapivali »U se vrime godišća, mir se svitu navišća«..."

„Defiliraju Kamilovi krigskameradi Trenkovci pred svojim hrvatskim Banom pjevajući, jer ih golim cijevima nagone da pjevaju, boga im kmetskog, da nose »barjak beli«, a nisu krave te ne bi njušili klaonicu, znaju da su sasvim jeftino meso, dakako, ali da su samo »jeftino meso« i da su samo to, nikada im to nije nitko govorio, i što da rade u ovom historijskom momentu kada ih njihov Ban vodi na klanje, ostavljene na cesti kao pse bez marke."

„A govorilo im se godinama..."

„Govorilo im se godinama, dakako, a tko im je to govorio godinama, govorilo se da im se govorilo i da bi trebalo da im se govori, a o čemu se to govorilo godinama, to se pitamo, govorilo im se o velikim i malim lađama Tomislavovim, o slavi kralja Zvonimira, o Porfirogenetu, to im se govorilo, i njima i njihovoj analfabetskoj dječurliji, to se govorilo, ali to, da ih njihov Preuzvišeni Gospodin Ban pozdravlja u ovome trenutku kad putuju u rat, kao grobar, da je taj njihov Ban krvnik i da bi ga trebalo dotući kao pseto, to im se ne govori, pa sve kad bi se to i izgovorilo, ne bi to bila nikakva uputa što da rade i kako da se vladaju u ovom rasulu, jer kako bi mogli da se trgnu iz ovih lanaca o tome nije trebalo govoriti nego djelovati, a to je značilo riskirati glavu kao Sinn–Fein, a što to danas znači, eto, Casement antišambrira u Berlinu, a Frano Supilo od Londona očekuje spas..."

STIŽE JOJA

„Prelistava glupe fotografije glupih banskih parada, samopljuvanje besmisleno, a »treba činjenicama gledati u oči«, nema sumnje, znojiti se nad sramotom ratnih Divot–albuma od nekog umišljenog stida zbog trenkovskog pomanjkanja dostojanstva — martiromanija jalova, a Šoštarića odnio je đavo kao i Weltija, sa svim našim nacionalnim ponosom, pitamo se, a koga nije, Srbiju, Hrvatsku, jugoslavenstvo, Joju, kukati nad grobovima — bespredmetno, grmi zvono Svetoga Marka, a groblja lijevo i desno, to je činjenično stanje, »gledajmo činjenicama u oči«, molim, žubori svečana zvonjava, razlijeva se po snježnim krovovima gornjogradskim, po sobama, po tavanima, trepere anđeoske harfe nad gričkom tvrđavom, muklo odjekuje iz mećave kanonada kaptolska, pljušte slapovi nebeske fontane, od iskričave, srebrnosnježne, gotovo prijeteće muzike ustreperila su stakla na prozorima, vibriraju sve čaše po vitrinama, pobjedonosno preko Save, nad lukavečke daljine, u sivom sumraku navještavajući dolazak Svete Betlehemske Noći."

„Tutnji Sveti Stjepan, madžarski Kralj nad gričkim kulama kao grmljavina Martinenghijevih topova nad Gródekom, raskrilila se večeras sentištvanska Sjenka u zlatnom arpadovskom oklopu od Stolnog Biograda i Balatona sve do pavlinskog Kloštra u Remetama pod Medvedgradom, pa preko čitave Semberije i Mačve do Kosmaja, a na trenutak, u punoj tišini, zvecka cilik praporaca u Jurjevskoj, ržu, frču, siti obijesni paripi poigravajući se bijesnim vihorom, na kome se rasplinulo sve

ono smiješno, slaboumno, dječačko, da, upravo kobno bezazleno brbljanje kako je »predratnoj« unitarističkoj omladinskoj politici trebalo dati neki dublji sadržaj, kako je tu politiku trebalo oduhoviti, kako je tu politiku trebalo osloboditi od gimnazijalske retorike, od naivnog puberteta, a za koga, pitamo se, za pokojnog lajtnanta Šoštarića, za zastavnika Weltija, za lajtnanta Emeričkog... Šoštarić i Welti šute danas na raportu ispred Svevišnjeg Vrhovnog Komandanta, lajtnant Šoštarić i zastavnik Welti, odlikovani božji bojovnici, za njih je večeras bilo kakva jugoretorika, »oduhovljena« ili »neoduhovljena«, savršeno ravnodušan pojam, ne treba im nikakve ideologije ni propagande više, za Bregalnicu ili protiv nje — sve samo isprazno nagvaždanje, a pitamo se po tridesetitreći put, kome je uopće i bila potrebna ona prokleta Bregalnica? Meštroviću? Ivan Meštrović izlaže u Londonu, bolje reklame nije mu trebalo za njegove lezbijke, najprije ono klasično Care–Lazo–Kosovo, a sad opet naše carsko i kraljevsko Kosovo, »Nejunačkom–vremenu–u–prkos–Kosovo«, Ivan Meštrović je jedini koji je po londonskoj štampi ovo večerašnje Kosovo preživio, on je jedini preplivao preko La Manchea u ime čitave Jugo–Rase, on je danas jedini autentični predstavnik Kosovske–Rase pred svijetom, on je Prorok, On gleda u oči Vječnosti, On i Care–Lazo razgovaraju direktno sa Gospodinom Bogom, licem o lice i okom u oko, a to je njegovom Ivanu Krstitelju, Mitru Mitroviću, koji dalje škraba svoje megalomanske feljtone kao da se ama baš ništa nije dogodilo, i vječna je šteta što Ani nije uspjelo da organizira Meštrovićevu Vidovdansku Izložbu u Pešti, kao što je namjeravala, jer bi se bilo moglo desiti da Kamilo sam »ispjeva« po Aninoj zamisli predgovor katalogu, ali Rabi je mudriji, On se privolio Britanskom Carstvu, bravo, a to je zapravo otjelotvorenje našeg supilovljevskog Preobraženja, slobodnozidarskog Oduhovljenja, u jednu riječ: spiritualizacija rasne, vidovdanske etike, a kome je uopće bilo potrebno ono

lajanje u vjetar, ono histerično ludovanje čitavog pokoljenja »koje je stiglo«, kralju Petru, bugarskom Koburgu, Solovjevu, Strossmayeru, nama, meni, doktoru Čavki, mom gospodinu ocu i njegovom Divot–albumu, Preuzvišenom Gospodinu Banu ili madžarskim grofovima, i tko je od svega toga profitirao, i šta sada, drage moje muhe u vreloj kaši?"

Kao klerik, da se otrese sasvim priglupih napasti, kao klerik, kada uzima u ruke svoj brevijar, da bi se sabrao od grešnih misli, dohvatio je jednu svesku Krönerovog izdanja Nietzschea, što ga je bio ponio još iz stana gospođe de Szemere, kada je krenuo u regrute kod Trenkovih pandura prije dvije godine, prenoseći svoga mentora, velikoga meštra i učitelja kao mačka mlade iz Pešte u Zagreb, pa u Beč, pa u Ungarisch–Weisskirchen, pa opet natrag u Peštu, pa iz Pešte na Ladanje pa opet natrag u Jurjevsku, i tako je od neodoljive potrebe za ozdravljujućom i čistom kupelji zaronio u Nietzscheovu apologiju *Schopenhauer als Erzieher*, jer mu se baš ova stranica sasvim slučajno bila otvorila pod prstom.

„Ljudi su lijeni, ljudi se boje, ljudi se zakrinkavaju principima, moralima, uvjerenjima, interesima krda, čopora, naroda, boga, crkve, ljudi se obmanjuju političkim partijama i raznim riječima, u jednu riječ, lajanjem o stvarima koje razumiju i koje ne razumiju, jer bez samoobmanjujućeg brbljanja, bez zvonova, bez talambasa, bez karijera ljudi bi ostali svedeni sami na sebe, na svoju vlastitu samoću, a ni pred čime ne strepe toliko koliko pred svojim osamljenim likom, pred vlastitom osobom, pred svojom vlastitom prazninom, pred ništavnošću od koje su satkani, pred ispraznom glupošću svojih principa u koje ne vjeruju, pred ništavilom stvarnosti, jer kako bi se inače mogla objasniti sva ona tako ustrajno tvrdoglava i vjekovima neuništiva, bjesomučna ljudska žeđa za djetinjastom, neukom, sa-

svim priglupom razbidosadom koja se zove »Rat«? Jer što je drugo ovaj glupi »Rat«, nego to da je majmunima dosadilo onanirati usred vlastite samozaglupljujuće majmunijade, pak se usred požara prašume, koju su sami zapalili, od galskog majmunskog kikota nad suludim ognjem ne čuje ni jedna razumna riječ?"

S najboljom voljom da se sabere, da se odvoji od beznadno glupih misli vezanih o idiotsku stvarnost, prelistavao je svoj ničeanski brevijar, danima jedinu svoju utjehu, jedini kompas gdje se na svakoj stranici susreće s odrazom svojih vlastitih misli, kao da čita samoga sebe, svoje najtajnije i najintimnije zapise i zapažanja, i tako prelistavajući stranicu po stranicu nikako se ne može oteti sablasti jedne moment–snimke iz prokletog onog banskog Divot–albuma: Tata u pratnji Njegove Preuzvišenosti u posjeti Centralnoj bolnici Crvenoga križa.

„Ranjenici po krevetima, čitava kompanija, šćućurili se u svojim bolničkim kaftanima, polomljene noge i ruke u gipsu, i ti zagipsani majmuni šnapslaju, bato, friše fire, ubijaju vrijeme našom jadnom kartaškom razonodom, pet, sedam, devet, karo–as, tref–as, banka, banska krema okružena krugom ranjenika kartaša, graničarskih haramija brkatih, nakostriješenih, grube glave sa turskog kolca, sa čekinjavom kosurinom, pasja zubala, pravi rođeni ratnici, razbojnici, temperamentni mladi bivoli, stvoreni za nove četrdesetosmaške, jelačićevske pustolovine, koji, kada umiru, umirući nemaju drugih briga nego da ukradu tu nakovanj, a tamo kravu, tu da obore neku pijanu kurvu, a tamo da poloču litru rakije, tu da se raskrvare noževima za ferbl, za friše fire, za ajnc, za ajnundcvancig, za tri litre glivajna, i tako zjakaju ove kosmate barabe u svoga Bana, a Ban u svoje banovce: »A vi se samo izvolite zabavljati, gospodo banovci, ne dajte se smetati«, čestita im Preuzvišeni gospodin Ban sretne rane, jer banovci koji za svog Bana krv liju imaju pravo na minimalnu zahvalnost najvišeg ustavnog banskog

faktora, a za naše dame, za ove otmjene banske gospođe iz banskog Divot–albuma, za samilosnu žensku poslugu od banskih savjetnikovica, nije važno kako su ova kartaška gospoda od banovaca uopće dospjela ovamo pod barjak banskog Crvenog križa, jer to, što je ove bogalje ovamo dovelo, to je »Rat«, dakako, ali ovaj »Rat«, to je nešto što nam je nametnuto, a osim toga ovaj »Rat«, on puca iz svojih topova negdje daleko od naše Banovine, do tog »Rata« putuje se od banskog glavnog grada punih pet do šest dana, a ovo bansko ranjeničko meso koje nam ovaj »Rat« liferuje, to je svježe, mlado, zdravo muško meso, ogromna masa muške snage, petnaest tisuća aktivnih pastuha, moje dame, pa to je raj zemaljski, i dok gospoda ratnici mogu još da oplođuju, dobri su za ove stvari, na kraju, naša Banovina treba graničarski podmladak, i što da se lažemo, ovo naše muško meso zaslužilo je gospojinsku milost, a napokon nije to ni na odmet da im banskosavjetnička ženskadija svilenim trepavicama dodiruje znojna čela, da njuška oko kovrčavih braduskara i čekinjavih brkova, kad umorni junaci počivaju na svilenim ženskim bedrima kao na rajskim jastucima, jer na kraju sve je to i suviše ljudski zbrkano, sve banske bolničarke i svi ovi ranjeni banski kartaši, i koji je to đavao skuhao ovu bansku krampampulu, a pitamo se uopće — šta je to Čovjek?"

„Pitamo se šta je Čovjek II/212: čudestveno šaroliko svekoješta, spetljano i sasuto u cjelovito nešto, taj i takav nesuvisli čovjek, kao što smo svi mi već eto drugu godinu, čitava Hrvatska, čitava Evropa, čitav svijet, čovjek sav razdrt i razglavljen ratovima i nasiljem, u trajnoj opasnosti da mu skinu glavu, svijestan toga da je s njime sve to tako rastreseno i nesigurno, kao ovaj ukleti ratni mlin što melje ljudske kosti i od tog brašna peče svoje pogače, kao današnja paklena politika međunarodnih generalskih štabova. Nema danas čovjeka koji ne bi osjećao prokletstvo stvarnosti, pa i posljednji glupan znade da je u njemu sve zgaženo i unakaženo, da je sve ljudsko u njemu pod

znakom pitanja, da je sve očito besmisleno, nesuvislo jer je isuviše ishitreno, a da je tome tako, to svako živo ljudsko tijelo, jer nije goveđe, nije da ne bi osjećalo na svome mesu. Znajući sve to, svako pojedino živo biće ipak strahuje spoznati istinu, osjećajući spram spoznaje bilo kakve, pak i najmanje istinitosti prirođenu odbojnost, i tako se u čovjeku rađa nesigurnost i zla savjest zbog vlastitih protuslovlja, zbog vlastitog kukavičluka s jedne strane, a s druge opet zbog straha pred dresurom, da nismo sve dobro izvršili po propisima Vojnokaznenog Zakona. Od panike pred vrhunaravnom pedepsom, od štreberstva za stjecanjem ovozemaljske nagrade, od pasje potrebe za božanskim smiješkom iz visina, iz metafizičke perspektive, svakako odozgo, visoko iznad naše samrtne postelje i naše uboge smrti na ovome svijetu, ovo jadno ljudsko biće snizilo se do pasje sramote, da svojim jezikom liže i oblizuje krvave mesarske ruke svojih krvnika."

„Naši bližnji stupaju disciplinirano, u četama, u stadu, u čoporu, u vojskama, u narodima i u vjerama, skrdano bleje lutajući bez kuće, naši dragi bližnji, strahujući pred ratnom stegom i ratnodisciplinskim posljedicama, podređeni carskom i kraljevskom kategoričkom imperativu (kako se ovi imperativi prozivaju u kasnijoj, takozvanoj klasičnoj fazi filozofske karijere), jer dok ti imperativi nisu još bili proglašeni »kategoričkim«, bili su smatrani vulgarno kasarnskim Vojnokaznenim Zakonima i Zakonicima u miru jučer kao i u ratu danas, a kompaktna demokratska većina uništava se samoubilački pod barjacima idolopoklonstva zločina i laži, vox populi — vox bovi..."

„Misliti, znači misliti po logici stada, razmišljati u okviru pozitivnih propisa, samo to i ništa više, razmišljati legitimistički, lojalno, bilo kakvoj Dinastiji ili Principima do smrti vjerno, kao što se razmišlja u našim prilikama, to znači biti uvjeren da

je svijet počeo godine 1867, sa kompromisom austrijskih i madžarskih grofova, respective godinu dana kasnije, 1868, s našom pijanom hrvatskom tangentom, a razmišljati o svijetu i o životu, kao da su ovi zakonski članci doista nešto stvarno postojeće, a pisanje o tim tangentama doista neki ozbiljan posao, to znači razmišljati po zakonu tromosti duha; udobnije je tapkati na mjestu ili se lijeno vući uhodanom stazom, koja sigurno dovodi do krova, do žlice tople čorbe, do Presvetlosti i do Preuzvišenosti, dakako, nego lutati dalekim prostorima bez cilja i bez svrhe, osamljen i izgubljen u kiši šrapnela kod Gródeka Jagiellonskog. Lijenost zvjerke koja u kavezu bezbrižno oblizuje svoju kost, a da čovjek ne bude zvjerka u menažeriji, da se otme glupoj dresuri, hoće se golema smionost, čega, duha, kakvog duha, majmunskog, koji usred prašumskog požara čita Nietzschea, uvjeren da se time uzvisio iznad gnjile nemoći."

„»Budi svoj«, to jest svuci se do gola i ispitaj se, tko si, ali budi to što jesi, naime, Ti, Sam, a ne ono što su Ti dali da se time šepuriš napirlitan širitima i perjem, dekoracijama i naslovima, lažnim tradicijama i unosnim prevarama! Gdje smo se to izgubili, u kakvom prostoru i vremenu, kamo nas to nosi ova mećava što fijuče nad čitavom Jurjevskom, biti ovdje, danas, to što jesi, c. i kr. lajtnant, kome doktor Čavka prijateljski savjetuje da se natječe za prevodioca u c. i kr. Prijevodnom Odsjeku kod c. i kr. Ministarstva Rata, na temelju poznavanja tri državna jezika, čitati Zaratustru dok Mika kiti svoj bor na badnje veče 1915, i čitajući Zaratustru biti toliko rastrovan slaboumnošću da čovjek, uprkos svom ustrajnom htijenju da se lektirom odvoji od stvarnosti, ne uspijeva oteti se imperativu vremena, a tko je toliko smion te je pod rizikom da otkrije Sebe sklon pred svima priznati svoju vlastitu glupost i nemoć?"

„Biti to što jesi, biti to što hoćeš da budeš, znači biti oslobođen od balasta, od odgoja, od predrasuda, od kategoričkih imperativa, od naučnih principa itd., znači biti slobodan

od svake društvene sheme, a čovjek živi kao ptica: gore–dolje, lijevo–desno, kljuc–kljuc, po zrncetu ako ga ima ili po crviću ako se nađe, pa opet lijevo–desno, gore–dolje, skakutaj dalje, od zrnca do zrnca, od noći do noći, cvrkući, ako ti nije pregrizla grkljan neka veća ptica, neka četvoronožna napast ili dvonožna neman koja se zove ljudska glupost, a u svemu tome najbolje je biti pas u cirkusu, umiljato psetance koje svira klavir i uopće — dresura kao pasji ideal za pse, to je najpseći pasjaluk, a tko se nije rodio kao pseto, što da radi, da se tješi, čime, filozofijom, a onda da se sunovrati s Mosta Kraljice Jelisave, kao doktor Guido Glanz?"

„Ljudi nisu ljudi, ljudi su garderoba, ljudi su uniforme, talari, dolame, gala–frakovi, spomenici, velikani pera ili mača, vlasnici talionica, vreće od zlata ili bijedne prnje, kostimirana nakarada, ljudi su voštane lutke, bazarske igračke, ptičja strašila..."

„Može li se jedno vrijeme otrovati, zaprljati, ubiti, u jednu riječ, može li se pronevjeriti, lijeno proigrati, propustiti, brisati iz svojih privatnih računa? Može! Klasičan dokaz: moja vlastita svijest, priklana kao pilence za kokošju juhu, jer, na kraju, eto, na što sam uspio da svedem svoju vlastitu formulu: od ničega ništa, nula ispod svakog ljudskog dostojanstva i časti, podljudski drijemež i kunjanje na najnižem stupnju sramote."

„Ljudi, podljudi, prividni ljudi, čije se mišljenje podudara sa »javnim mišljenjem«, dakle »javno osmišljeni podljudi«, javno misleći ili mnijući ljudi u našem vremenu koje je najmračnije, najbezimenije, u duhovnom smislu najispraznije, neljudsko, protuljudsko, bezdušno vrijeme, za koje nam govore da je »prelazno«, a pitamo se koje vrijeme nije to bilo, jer sve što postoji sve to, otkad ga ima, postoji prolazno i prelazno, to

jest otkad ljudi tim fiktivnim aršinom mjere kratkoću svoje vlastite pameti i svega što ih čini onim što zapravo jesu: neljudi, jer ne rade drugo nego ratuju od početka."

„II/213: Lunjam jednom od ulica naših gradova razmišljajući o tome, kako od svih ovih jezivih kuća, koje je izgradilo pokoljenje ovih javnoosmišljenih, javnomisaonih javnomislilaca za stotinu godina ne će ostati ni jedne i ni od jedne ni kamena na kamenu, i tako će pogledi i uvjerenja ovih kućegraditelja i kućevlasnika biti isto tako oboreni i nestati kao pustinjski prah na vjetru, kao što je prije nas o tome već davno pjevao psalme netko drugi. Sa koliko mnogo nadobudnosti mogu da se osjećaju svi oni koji se danas ne smatraju građanima ovoga vremena, a to smo mi, budale, koji smo sa doktorom Glanzom povjerovali da je Bog umro, a on će, kao krvnik pokoljenja, ratovati još stoljećima."

„Gdje smo i što smo? Kako da živimo po vlastitoj mjeri? Nejasno samo po sebi da smo se našli živi baš danas, kad nemamo drugo nego ovaj napeti konop naše današnjice po kome stupamo kao mjesečari, i to je ono na što imamo da odgovorimo sami sebi, ove su nam misli jedino kormilo, i tako kormilarimo sami kroz prazninu besmislene bezmisaonosti, a sve je rizik trenutka kakav se može hirovito rasplinuti, kao ona glupa eksplozija barutane što je prasnula ili lom na koti 302, zbog Martinenghijeve manije, jer je, mulac, bio uvjeren da je gubitkom svoga oka smirio gnjev bogova i da je postao neranjiv te da nema takve gužve kroz koju se ne bi mogao probiti zdrav i čil."

„Tu smo na mrvi od blatne kore i što nas se tiče što o tome razmišlja naš malograđanski susjed, bezazleni glupan koji misli da će na kljusini vlastite gluposti dogalopirati u nebo neke

karijere, kao ovaj njegov beamterski tata koji je kao remontna kobila oslijepio od svog »gledanja u oči činjenicama«."

„Sve je skučeno, sve provincijalno ograničeno: Istok — Zapad, na ovoj planeti su potezi kredom koje nam je netko sugerirao kao stvarno postojeće, da nam utjera strah u kosti, da nas zatjera u krdo, u političke granice uopće, u svijet činjenica »kojima treba gledati u oči«. Šta nas se tiče što se dva naroda mrze, što ratuju, što ih razdvajaju rijeke, vjere, planine, mora, a svih ovih fiksnih ideja nije bilo još prije stotinjak godina. Most kojim se kreće preko raskola, ovaj most gradiš sebi sam, ne daj se zavesti, ne daj se prevariti, ne daj se podmititi ni bogovima ni prorocima, osim tebe tvojom stazom nitko ne može stupati, njom stupaš isključivo ti sam, kako umiješ, to je tvoja stvar! Čovjek je mračna i tajanstvena pojava, sašiven u sedam puta po sedamdesetisedam zečjih koža, i neka se ljušti koliko god ga je volja, nije se još oljuštio do zadnje. Kopati po sebi, spuštati se u vlastite ponore mučno je i tegobno. Svjedočanstva o sebi nailazimo kao odraz okoline kojom smo okruženi, u knjigama naših bližnjih, u prijateljskim dodirima i u tome što pišemo, a pitamo se što pišemo, pišemo gluposti, uvjereni da je to literatura, pišemo sladunjave feljtone kao Ana Borongay, uvjerena njena feljtonistika čista poezija, a zapravo je najbanalnije
"

„Izvrši ispitivanje o sebi, ispitaj se što si volio, što je zavladalo tobom, što te je usrećilo, što je privuklo tvoju pozornost, što si obožavao, čemu si se klanjao, procijeni, svrstaj, razvrstaj, vidi kako si se postepeno razvijao, kamo si se popeo i dokle, gdje si, jer prava, sakrivena bit tvoje pojave krije se visoko iznad tvoga »Jastva«. Tvoji učitelji, pravi tvoji odgojitelji treba da ti budu oslobodioci, i to bi trebalo da bude jedinom tajnom i jedinom svrhom tvoga odgoja. Međutim, obratno, odgoj — kako se njeguje danas — daje nam jeftine naočare, jer sve što se ovim

jeftinim naočarima može ugledati je karikatura stvarnosti. Pravi odgoj jeste plijevljenje, čišćenje, krčenje, tminosječe u guštari mraka, to su učitelji usavršavanja i poljepšavanja prirode."

„Eto, kako nas je svojim stilskim trikovima pecao, kao zlatne ribice, veliki majstor! To je naučio od Richarda Wagnera da usred najsmionijih misaonih inkantacija progovori odjednom o »ljupkom romonu noćne kiše«... Rafinirane ili muholovne metode, a ovi prozirni trikovi, kao sjećanje na divne trenutke prvih susreta, nisu izgubili od svoga šarma."

„Treba naći učitelja koji govori jednostavno, istinito i pošteno, jer čovjek, danas, da bi intelektualno ili politički bio prividno prisutan, tj. živ, mora da laže i da se pretvara, da simulira, da fingira, da glumi, da prešućuje sebe i svoje najintimnije misli i uvjerenja, da se poriče u svakome pogledu, a to je rečeno zavodljivo, jer kako bi svatko od nas bio doista sretan kad bi mogao da otkrije takvog učitelja (kao što je Nietzsche otkrio Schopenhauera), da mu povjeruje, što se za nas, Zaratustrine poklonike, ne bi više moglo reći... Našli smo ga, ali i izgubili istoga trenutka, a to su bile posljednje misli Guida Glanza, kada je skočio u Dunav."

„Sretan je bio Nietzsche kad mu je bilo suđeno da se sretne sa Schopenhauerom. Trebalo bi pronaći nekoga kao što je on otkrio Schopenhauera u jednom sretnom i zavisti dostojnom momentu, znajući već od prve stranice da će ga čitati dokraja, da će mu vjerovati svako slovo, svaku riječ i svaku misao, a ovo se njegovo puno povjerenje nije pokolebalo godinama, jer ga je razumio kao da je njemu lično i za njega lično pisao, kao i mi što smo Zaratustri povjerovali već od prve riječi, a danas leži pred nama mrtav, kao onaj njegov pelivan što se survao sa konopa."

„A što se za nas nije survalo? Nismo imali ni učitelja ni učenika. Sve što je izgovoreno na temu najbanalnije »nacionalne politike«, koliko li je kopalja ispod onoga što smo mi

zamišljali pod »nacionalnom politikom«? Sve je zagonetno! Narodnost! Kada Nietzsche govori o narodu ili o narodnosti, njemu su to pitanja koja se rješavaju spužvom, brisanjem fiktivnih »granica« koje razdvajaju narode, brisanjem jednog pograničnog poteza na zemljopisnoj karti, a kada mi razgovaramo o ponorima hrvatsko–srpsko–bugarsko–slovensko–jugoslavensko–kranjsko–južnoslovjensko–slavenske ili sveslavenske smjese, kakva je to nepremostivost iz današnje perspektive, a razgovarati o tome ričetu jučer ili prekjučer kritički, značilo je propovijedati gluhonijemima, a danas? Danas govoriti o tome, znači držati nadgrobnu besjedu nad vlastitom glupošću!"

„Nietzsche citira Schopenhauera kako »filozof treba da je izvanredno pošten, da se ne služi nikakvim pjesničkim ni govornim pomoćnim sredstvom«, čega se kao superlativnog recepta sam pisac, apologet i laudator Schopenhauera ne drži, jer svojim trikovima postizava svoje najviše artističke uspjehe, upravo obratno, veoma često poetizirajući svoj filozofski lik, i tako bildungsfilistrima svih boja i iz svih tabora daje dobru priliku da ga trajno omalovažavaju i uvredljivo nipodaštavajući svrstavaju u poeziju, u literaturu i u feljtonistiku, svodeći ga na lirsku pljevu, kao što je i Kamilo slistio lirsku grafomaniju Aninu (zbog ljubomornosti sitničave, zbog preuveličavanja svoje malenkosti, zbog taštine)."

„Treba misliti i govoriti smiono i dosljedno. Neka sadržaj misaone teme bude ne zna se koliko mučan, neka pitanje o kome je riječ i na koje valja odgovoriti bude bilo kako ozbiljno i strašno, kao što je pitanje Opstanka kao takvog, Opstanka »po sebi«, na primjer, Djelo djelovat će potišteno samo u onome slučaju ako su polumislilac ili poluumjetnik ovo pitanje zaogrnuli koprenom svoje nesposobnosti, dok naprotiv na čovjeka ne djeluje ništa osvježavnije, on ne može sudjelovati ni u čemu što bi bilo više zadovoljavajuće nego da se nađe u blizini onih

pobjednika misli, koji upravo zato, jer su zaronili u najdublje dubljine misli, ipak ljube i poštuju ono što je u životu najživotnije, najživlje, te se tako kao mudraci, na koncu konca, ipak priklanjaju Ljepoti."

„Gdje su pobjednici misli, oko kakvih li se mi sitnica bakćemo? Tko je taj tko bi se usudio pobuniti protiv očitog diletantizma u ovoj našoj bijednoj i sramotnoj politici, gdje je taj koji ima obraza da ustane protiv najbanalnije apologetike našeg turskog kolca, deseterca, krvne osvete, sljepačkog guslanja, opanka kao arhajskog ideala, past će pod udar »nacionalne neispravnosti«, postat će »kamuflirani bugaraš«, kao što mi je dobacio pokojni Šoštarić, i do koje je neizlječive strahote ovo umovanje rastrovano, eto, vidi se po tome što, čitajući ovo što čitam, ne mogu da se oslobodim paranoidnih asocijacija i misli mi se vrzu kao muhe po strvini, a, eto, čistu i sublimnu poetsku prozu Nietzscheovu proglasili su povrh svega još i ratnopropagandističkim sredstvom uvjereni da danas ovom poetskom prozom uzdižu moral svojih ratnika ispred Verduna i St. Quentina."

„Besmisao ratnih džepnih izdanja Zaratustre za stvaranje ratničkog štimunga po rovovima, unebovapijući kretenizam! Sve ove teze su estetizantske pjesničke alegorije jednog, prije svega, poetski nadarenog duha, i ako djeluju, a o tome nema sumnje, one djeluju kao igra pjesničke uobrazilje u najprozirnijem filozofsko–poetskom smislu, a do kog stupnja su takvi tekstovi hermetski, najbolji dokaz je gospođa Erdélyi, nesumnjivo nadarena žena, koja nikada nije osjetila ni najmanje srodnosti s tom pjesničkom prozom."

„Zaratustrina džepna izdanja treba danas da posluže kao inspiracija za pangermansku soldačiju, kao neka vrsta surogata za carske Exerzierreglemente: lektira za paradne vafenroke, gorilizam usred samohvalisave magle ljudoždera... Tko tu sve nije zavitlan vihorom i tko se tu sve nije našao osakaćen kao

hrušt u dječjim rukama, kao onaj svirač prve violine salonskog orkestra iz Klagenfurta, kome je otac, krojač iz Črnomlja, pao na Drini, a sin je dospio da pred Maubeugeom izgubi lijevu nogu, i tako ga je našao Kamilo u peštanskom sanatoriju Klotilda, gdje čita Zaratustru.

— Pretvorili smo Maubeuge u prah i pepeo, nijedna cigla nije ostala na cigli, kad odjednom, fiju–fiju, ode mi noga, porca madona, addio,

— A kako ste se, do vraga, našli pred Maubeugeom?

Bio je to sokolski starosta u Kostanjevici, samoslovenstvujušči Slovènc, Slaven, Sveslaven, Jugoslaven, svirao prvu violinu u Klagenfurtu, rezervist kod motornih baterija carskih i kraljevskih Cvajundfirciger–mužara, preko noći na kotače, pa u Belgiju, eto, tako, langer Rede kurzer Sinn, a sada su mu dali Zaratustru da se njime tješi..."

„Ljudi, koji su se sakrili u svojoj unutrašnjoj slobodi, žive u društvenim odnosima: rođenje, obitelj, odgoj, domovina, nametljivost okoline, vladajućeg mišljenja, konvencionalnog uvjerenja, pasivne grimase, sumnjičava šutnja, prividno priznavanje fakata, odobravanje svakim pokretom ruke itd., itd."

„Slobodni osamljenici misle jedno, a govore drugo, jedno snuju, a na drugi se način vladaju, okruženi trajno znatiželjnim očima i sapeti mrežom predrasuda. Zamaraju se, dosađuju se dosađujući drugima, i tako postaju sumnjivi i antipatični. Ogorčenje rađa unutarnjom napetošću, uz trajnu opasnost provale temperamenta od vremena na vrijeme, pasivno potisnuta melankolija izbija iz njih, a tada eksplodiraju i riječi i djela, a od ovih eksplozija stradaju često i sami. I Heinrich von Kleist stradao je od takve neobljubljenosti, a tjerati ove duhove u samoću očaja je perverzno. Među njima nađe se uvijek po jedan od polubogova, koji pjeva svoju pjesmu svim ovim

životnim uslovima uprkos. Tako i Beethoven prisluškuje svojoj muzici."

„Koliko li tu još ima skolastike koja pod Schopenhauerovom sugestijom poprima brahmansko–budističke slike, a da li je i Nietzscheu lebdjela pred očima apoteoza maloga brata Francesca, koji piše pjesme suncu, vatri i pticama, a hrani se smokvama i grožđem, što je i njemu bila godinama, osim narkotika, jedina hrana. Njegove fantazmagorije o natčovjeku kreću se trajno oko alegorija o Geniju i Svecu. Johanna Sebastiana smatrao je, na primjer, baroknom sluganskom dušom, a sebe ne gleda pod skolastičkom kukuljicom, jer o svecima govori uvijek u romantičnom patosu, i zato ga danas daju infanteristima da nose Zaratustrino džepno izdanje u svome telećaku, da bi ubijajući zaradili carski Gvozdeni Krst."

„Govoreći o Schopenhaueru, Nietzsche govori zapravo o sebi, per analogiam. Našao se pred portretom čovjeka i, naslikavši ga, ugledao je Sebe i, ugledavši Se, on govori isključivo o Sebi kao da se promatra u ogledalu, a slikajući Sebe slika zapravo Mene, Tebe i Sve Nas. On slika zapravo naše portrete slikajući svoj autoportret pomalo romantički samodopadljivo patetično, on osjeća u sebi našu jedinstvenu stvaralačku snagu koja se objavljuje samo jedan jedini put... On se osjeća obasjan čudnim sjajem neobičnosti o kojoj svijesno govori kako predstavlja trajnu golemu opasnost usred čopora kojim je čovjek okružen. Nastrani čudak, koji osjeća u sebi blagi odsjaj unutrašnje svjetlosti, samotnik na rubu manije progona, koji se krije u mračnim spiljama intimnih spoznaja i, osjećajući tu svijest od mladenačkih dana kao teret, on ne može više glumiti vesela i bezbrižna mladića, tražeći spas u osami, zvekećući vlastitim verigama i bdijući u pustinji duha kao osamljenik."

„Čovjek govori o Sebi uvijek u pluralu, pod krinkom, pod etiketom impersonalnog »mislioca«, pod skupnim pojmom

novijih »filozofa«, a ti noviji filozofi — »die neueren Philosophen«, to su, po njemu, moderni mislioci, koji propagiraju život i volju za životom, jer čeznu usred »nejunačkog«, klonulog, dekadentnog vremena za pročišćenjem pojma Physis."

„On govori trajno o Sebi, kada je riječ o borbi protiv vlastitog vremena, a, boreći se protiv tog vremena, on se bori da bi izborio Svoju intelektualno–moralnu i estetsku slobodu, a kada takvim primitivcima, kao što su Meštrović ili Mitrović i kompanija, padne u šake ova vrsta poezije, šta mogu naši jadni seljaci da pročitaju iz ovih tekstova drugo nego neku vrstu magareće azbuke za svoje klempave uši? Iz ove pseudofilozofske dekadentne smjese od »nejunačkog vremena« naši analfabeti pojmili su samo to da se ova, uostalom ne pretjerano originalna fraza može veoma dobro primijeniti za političku, dinastičku, vidovdansku, pseudokosovsku propagandu."

„Treba se boriti protiv razmetanog, nečistog, nedjeljivog i sa bilo kakvim višim principima nespojivog vremena. No, uzeli mi ovako ili onako, ova proza je ogledalo ne samo svog nego, još uvijek, i našeg vremena, a nije krivnja ogledala što se ovo vrijeme odražava u njemu takvo kakvo jeste: bijedno. Sasvim slabo, loše, diletantsko klonulo biće jednog vremena na samrti. Fraze koje se zovu »volja za snagom«, »kuknjava za zdravljem«, verbalno su poricanje ovog bijednog jučerašnjeg i nažalost današnjeg, još uvijek podjednako nedostojnog stanja fakata, to je čežnja za oslobođenjem iz ovoga vremena, čežnja za jednim fantomom koji se zove genijalnost. Vrijeme Nietzscheu nije sklono, a nikome od nas ono isto tako nije sklono! Vrijeme je njemu i svima nama »maćeha«! Neustrašivim pitanjem »šta uopće vrijedi život kao takav« on u svakom slučaju izriče negativnu osudu nad svojim i nad našim vlastitim vremenom, on se pretvorio u »arbitra ovog vremena« i on nam je prvi objasnio kakvo je to vrijeme! To je ovo moje, tvoje, naše,

njegovo vrijeme, vrijeme koje još uvijek traje, ovo vrijeme danas i ono vrijeme sutra i prekosutra, jadno, zbunjeno, bolesno, obezglavljeno, i gdje su koordinate ovog sramotnog vremena večeras, a što je nastalo od demistifikacije svih naših idola i idolopoklonstava, historijskih i nehistorijskih prevara, podvala i zločina?"

U mislima, zaokupljen prelistavanjem svoga Nietzschea, zaogrnut očevom kućnom mantijom, u papučama, u naslonjaču, sav sagnut nad knjigom, Kamilo nije primijetio kako se stara Apolonija, odškrinuvši diskretno teška hrastova vrata dvorane, mišji prošuljala preko parketa da ne bi poremetila san mladoga gospodina lajtnanta i tek je njeno nervozno psikanje probudilo Kamilovu pozornost te je podigao glavu da vidi šta se to oko njega zapravo zbiva.

Protegnut na nožnim prstima, na stolici koju je žonglerski vješto bio postavio na starinsku klupu iz koridora, da bi mogao dosegnuti najvišu granu omorike, od poda do stropa zlatom i srebrom raskošno okićene za svečani doček betlehemskih kraljeva, stari Mika, pomalo već razdražen od enervantnog odabiranja Amandinog Knigge–nakita iz nespretnih ruku male Suzane, zbunjene ovim skupocjenim božićnim lutkama, dreknuo je promuklo na gluhu Poldu: »šta se tu pojavila kao sablast, šta tu ona nešto nesuvislo trabunja i bunca o nekom tvrdoglavom mornaru na porti koji da traži mladoga gospodina, a ne će da kaže ni kako se zove ni šta hoće, nego samo bezobrazno naklapa da ga puste, jer da je stigao da preda mladome gospodinu neko pismo, i to samo iz ruke u ruku«.

Čitava dvorana utonula je bila već u pepeljasto sivo velo i Mika se nekako uz pomoć male Suzane spentrao sa svoga postolja, ne snalazeći se što to Apolonija šapće o drskom nametljivcu, koji ne će da se odstrani, »pa zar osim Mike pod

ovim krovom nema nikog živog da riješi ovu zagonetku kad je on, eto, zaokupljen, valjda ipak, zna se, važnijim poslom«.

— Što je, Mika, samo polagano, sve će biti dobro, stari moj, ustao je Kamilo da zapali svjetiljku, ali se pokazalo da nema struje; »pokidao je jutros vihor žice, telefonirali su iz banske uprave da će poslati električara, ali taj, eto, nije još stigao, a onaj mariner dolje na porti donio je neko pismo iz Pule i hoće da ga preda na ruke gospodina lajtnanta, da je to, veli, poruka jednog Kamilovog krigskamerada iz Pule, i njemu je tako rečeno da pismo ima predati lično, takav mu je, veli, befel«, objasnio je svome mladom gospodinu Mika u čemu je ta stvar s tim bezobraznim mornarom na porti, »i sad će Mika osobno da izvidi na licu mjesta o čemu se radi, kajti ove nore babe buju sebi iz njegovog sepulchruma još najžu napràvile predi ili kesnèše da bi ih nebeski mlatec se pomlàtil i potròpal«.

— Mornar iz Pule, od jednog krigskamerada, iznenadio se Kamilo, pa dobro, Mika, da ga vidimo, dovedi ga, kad je već stigao s pismom od jednog krigskamerada, molim...

Vratio se Mika sa velikim srebrnim svijećnjakom u ruci, obasjan čađavom rasvjetom usplahirenih narančastih plamenih jezičaca, a iza Mike, u polusjeni, tajanstveni glasnik iz Pule, prosti mornar, kovrčave brade sa kao katran crnom gustom čekinjavom kosom, »mariner«, i tako je ostao iza Mike, obasjan ustitranim snopom svjetlosti od sedam svijeća, gologlav, skinuvši svoju mornarsku kapu, stegnut mornarskim remenom u pasu, nijem i nepokretan, kostur u stavu »Habt acht«, kao matroz c. i kr. Ratne mornarice, pred licem gospodina c. i kr. husarskog lajtnanta.

Iznenađen pojavom bradatog momka, koji se tu pojavio kao pismonoša, a nema nikakvog pisma nego se ukočio kao drveni svetac, bacio je Kamilo nervozan pogled na Miku pa na malu Suzanu pod borom, te je tek sada ugledao božićno drvce okićeno srebrnim i zlatnim girlandama, Mikinu večerašnju

slavu, svu od stropa do poda isprepletenu blistavim nitima, sa teškim, preopterećenim granama, raščešljanim kao griva svatovske kobile s pantlikama, i zaputio se spram mornara pomalo i sam ponesen znatiželjom, kakav mu se to krigskamerad iz Pule javlja nekom naročitom epistolom. Pristupivši neznancu ljubazno, predstavio mu se »da je on taj koga traži, ako traži doista njega, neka izvoli, o čemu se radi, molim, ja sam Emerički, ako tražite mene, Kamilo Emerički, ako je to pismo koje donosite doista upućeno meni, molim, izvolite«.

Mornar iznenađen, više kao osupnut, ostao je u ukočenom stavu, nepokretan, na dva koraka razmaka od gospodina lajtnanta, zaogrnutog mekanom toplom mantijom od najfinije kamiline dlake u boji svijetle bijele kave, i, ne progovorivši ni riječi, ustuknuo je korak–dva, kao od prividno poremećene ravnoteže, a ta se kretnja pričinila Kamilu kao da ovaj tu glumi da je posrnuo, a zapravo nastoji kako bi iz neke kao udaljenije perspektive stekao jasniji pregled preko čitave zbrkane situacije, i da bi tako prekinuo abnormalnu scenu, on je ponovo pružio ruku mornaru da čuje s kime ima čast.

Ispitujući Kamilovu, na prvi pogled, kao pretjeranu ljubaznost sa sustegnutim ali vidljivim nepovjerenjem, mornar se uklonio gospodinu lajtnantu na korak–dva, a zatim je lijevom rukom, kao od neprilike, zgužvavši svoju mornarsku kapu, odjednom, sasvim neočekivano, opisao tom kapom veliki krug kao da nešto signalizira sa jarbola, iz visine, drugom brodu, tako vehementno te se na kapi zavijorila ona mornarska vrpca, i tako je već slijedećeg trenutka bez riječi zapeo sa spuštenom kapom, ne prihvativši Kamilove ruke, a čitav prizor ispao je prenapeto, lišen bilo kakvog smisla.

„Šta ovaj tu nešto maše svojom kapom, pijan je", pomislio je Kamilo očito zbunjen nesuvislim benavljenjem ove luckaste mornarske pojave, i da unese neki red u glupu scenu, uozbiljio se — par distance, »dakle, molim, donijeli ste neko pismo iz Pule, o čemu se radi, gdje je to pismo, nemam vremena za šalu«.

— Pa dobro, molim, oprostite, jeste li vi — Kamilo Emerički, zapitao je mornar zbunjeno s naročitim naglaskom na ličnoj zamjenici — vi, kao u nedoumici da li je ova uopće pravilno upućena na pravu adresu?

— A koliko puta da vam se još predstavim, već sam dva puta rekao tko sam, ali nije važno tko sam ja i da li sam to ja, nego tko ste vi, kakva je to igra, uznemirio se Kamilo povišenim tonom, uvjeren da se radi o nastranom nekom tipu, u oblaku rakije.

Kao iznenađen neočekivano reskim, pa da, zapravo kasarnskim („ha–ha, lajtnantskim") tonom i načinom, mornar se pasivno povukao sve do vrata kao da namjerava nestati, a Mika, opet, kome se ovo nervozno tapkanje mornarevo, korak naprijed pa dva natrag, kao da pleše kadrilu, pričinjalo sve sumnjivijim, postavio se između čudnog svata i svoga gospodara za svaki slučaj, bude li ovaj izazvao neki skandal, jer je tako izgledalo kao da mornar gubi prisutnost duha i da se sprema na neki neočekivani gest.

S pogledom poniknutim na parkete, mornar se ponovo vratio spram Kamila na intimni razmak toliko te se osjetio topal dah i prigušenim šaptom promucao je da donosi Kamilu Emeričkom pozdrave iz Pule od jednog davnog znanca, ali da nema nikakvog pisma.

— Pa dobro, provalili ste navodno s nekim pismom, sada se tu javljate kao neka vrsta messenger–boya, koji prenosi nekakve fiktivne pozdrave, od koga, kakva je to neukusna šala, i, uopće, šta želite, jeste li pijani, čujete li me, preglupo, govorite, šta se tu sada prenemažete?

— Pozdravlja vas Aćim Dijaković, promrsio je mornar mračno, de profundis, što je u Kamilu samo pojačalo sumnju, „bekrija neka, vonja po rumu", i tako je dreknuo, »kakve pozdrave, od koga, od kakvog Aćima, ne poznajem ja nikakvog

Aćima, i šta vi tu tjerate sa mnom šegu, tko ste vi, šta zapravo želite?«.

— Verzeihen Sie, Herr Leutnant, bitte, ich wollte Sie nicht beleidigen, Matrose Joachim Schönau stellt sich gehorsamst vor...

Poslije nijeme stanke, osjetivši da ga Kamilo promatra kao da je šenuo, mornar je ponovio svoju ceremonijalnu formulu sa naglašenim staccatom pojedinih vokala kao da govori u mrtvo uho:

— Herr Leutnant, Matrose Joachim Dijak zu dem Marinekommandobeamten in Pola als Ordonanz zugeteilt, alias Aćim Dijaković, zur achtjährigen Strafe wegen Hochverrat in dem königlich serbischen Zuchtaus in Požarevac verurteilter Sträfling stellt sich gehorsamst vor.

„Ne, ne, to je fantom", zakovitlala je Kamilom luckasta bujica slika u tišini kobnog trenutka, u pogrebnoj rasvjeti, s ovim dekorativnim, blistavim srebrnim svijećnjakom maminim zdenčajdvorskim, sa maminog odra u prizemnoj sobi desno, kad je stigao onog jutra srpanjskog poslije rastanka s Anom, poslije tatinih alarmantnih telegrama, od onih davnih badnjaka još od Hungaricuma, sa svim čeznutljivim maštanjem za kaptolskim tornjevima, za Potokom, za Dolcem, za Jojinom kućom Pod Zidom, za Jojinom mamom, za Martom i Žigmanom, za kanoničkim kurijama i Jojinim dinamitom, „tu pred njim ovaj nepoznati čovjek predstavlja se kao Matrose Dijak, a tamo stoji Mika sa zadimljenim, čađavim kandelabrom, a iza onih vrata lijevo zlatni mamin salon, Hungaricum, sve do balatonske mjesečine i Ane, sve ono od Jojine Gline do Bregalnice i već kako je dalje išlo s onim smrtima i sprovodima, mama, Jolanda, Trenkovi panduri, Genja Tommaseo, Ungarisch–Weisskirchen, Karpati, Martinenghi, špitali, pa opet špitali, i ovo badnje predvečerje pod jurjevskim krovom, mama je sama otvarala onu Amandinu Knigge-kutiju sa zlatnim Parsifalom

koji blista u Suzaninim rukama, a vani, iza ovih istih prozora, iza ovih istih crnih stakala, je noć, crna, fantastična badnja noć, sa vjetrom i snijegom, zviždi sjever, vitla snježnim oblacima, a tu, pod borom Mikinim, u crnoj, pogrebnoj noći, zinuo je pobješnjeli gorila nad odrom jednog djetinjstva, ne, ne, to nije samo mrtvo djetinjstvo, to je groblje od punih devet godina, mogućnosti su bile otvorene, briljantne, hazardna igra, Pax hominibus bonae voluntatis, hura, hura, rajta, rajta, ubij, vješaj, pucaj, kolji", »ne, ne«, kao da otklanja vihor suludih priviđenja, »ne, ne, to je nemoguće«, Kamilo se energičnom gestom ogradio od te glupe komedije!

— Šta je nemoguće, Milčo, boga ti ludog, a koji ti je đavo, zašto bi to bilo nemoguće, pa zar me ne prepoznaješ?

— Ne–ne, ne, ne–ee, ne–ne, mornar iz Pule sa pismom, mornar bez pisma, po čemu imam da prepoznam jednog mornara iz Pule sa pismom ili bez pisma, što je s tim mornarom, kako to da ni on mene nije prepoznao, a znao je da tu stanujem, rečeno mu je da sam to ja, pa ipak, eto, nije bio siguran da li sam doista to ja, jer zato mi je i uputio svoje pitanje da li sam to ja, kako bih, dakle, mogao da poznam ili prepoznam nekog mornara, kad ni on nije prepoznao mene! Po čemu, po kakvoj logici?

— Logike tu nema nikakve, da se razumijemo, jeste, rekli ste mi da ste to vi, pa ipak, nisam mogao da povjerujem, prosto nisam, eto, tako je, nisam, jer sve je to karneval, a ne logika, maskirali su nas i što smo drugo nego krabulje, gospodine, nisam vas prepoznao na ovom balu, lijepa masko, oprostite, nešto sam kao nekonvencionalan, čini se, ali stižem molićulepo, iz legla krvave hajdučije, sve do jednog na smrt suđene, tižem iz okova i lanaca i gvožđa, sa robije, dvije godine kusao sam požarevačku čorbu s onim svojim hajducima, no, dobro, bez manira, dakako, jer što sam ono htio da kažem, ah, da, o »čuvidama« bila je riječ, »čuvida«, to je Kranjčevićeva riječ, je

li vam to služi kao dokaz o identitetu, a nama je imponirala baš ova čuvida, ako nisi zaboravio, »čuvida«, »trapovjesno«, »životvorno« — »Ta ista nikad neviđena usta, što nekada su životvorno rekla: ‚Nek bude svijetlo' — i to svijetlo bi«, tratarata i tako dalje, i tako dalje, ne znam što da odgovorim da bude logično, a nelogično je sve ovo, dakako, sasvim nelogično, »trapovjesno«, e, pa sada, dobro, tako je, da smo se slučajno sreli na ulici, u prolazu, ni na pamet mi ne bi palo da pomislim, eno ga, prošao je Emerički junior, a ni sad se ne bih zakleo da tu sa mnom razgovara Emerički junior, nije to gluma nikakva, Oca mi Boga, nego treba da dokažemo svoje identitete pred licem nebeske policije, međutim, glupo je, ali je tako, i, prema tome, vjerovali ili ne, imam čast da se predstavim, Aćim Dijaković, na osam godina robije osuđeni Aćim Dijaković, mislio sam da se prozovem Đačić, ili Đaković, ali Dijaković, u onim prilikama, kao biva, zvučalo je autentičnije, a nisam imao prilike još nikome da se na slobodi predstavim pod ovim svojim imenom, kao građanin Kraljevine Srbije, to mi je večeras premijera, jer do danas to je uvijek zvučalo, Đakoviću, ti–majčina, pak mi u tom pogledu fali praksa...

Da govori u prazno, da mu riječi zveckaju kao kosturčići, to se čulo, čulo se kako sablasno prazno zveckaju te suhe koštice kao oglodane ribe, i da to nije ono što bi trebalo izgovoriti, i to se dobrim sluhom čulo, „jer ovaj čovjek u kućnoj mantiji svoga gospodina oca, u toploj vuni, usitnio se kao dječačić, uvukao svoje nervozne tanke ruke u bogate nabore rukava kao mali fratrić, prosto se izgubio u povoju od kamiline dlake, a na kraju, ne može ni Aćim da se snađe, premda je Aćimova vlastita relacija u ovoj igri mnogo jasnija, takoreći trodimenzionalnija, materijalno postojeća, euklidovski izvan svake sumnje prisutna, a stvar je, istina, ispala donekle i nezgrapno s onim pismom, moglo bi se reći, sasvim neinteligentno da, baš glupo, pozvonio je na porti, u Jurjevskoj broj taj i taj, na porti doma Emeričkih,

ono klupko od kovanog gvožđa, onaj metalni, od žica ispresplteteni kalem od ručice za zvonce, isto ono kao cvilidreta piskavo zvonce na žici, isti onaj zvuk zvonca zamirući daleko negdje u polutmini pod boltama, iza kulisa, kao na vratima franjevačke sakristije, iste one glomazne dveri tamnomaslinasto obojadisane, kišom i vjetrom isprane, bijeli okrečeni svodovi portala s izvjetrenim vonjem konjskih tragova, ista ona bijela staklena vrata, s prozirnim markizetama na ulazu pred stubištem za prvi kat, isti veliki koridor u prvome katu sa mramornom zdjelom i starim razgranatim filodendronom, na postamentu od bizeljskog kamena, i vrata blagovaonice u dubokom hrastovom okviru kao da se ulazi u mračan ormar, sve na svome mjestu kao i prije devet godina, kad je ovamo dolazio gotovo svake srijede i subote u vizitu svom gospodskom prijatelju, i stari Mika sa gorućim kandelabrom, baš Mika, in persona, nema sumnje, Mika kakvog ga je Bog stvorio, samo je malčice posivio kao staro magare, kao da nosi naprahanu vlasulju, iznenađujući neuredno podšišan, padaju mu čuperci preko ovratnika, a ovaj čovjek tu pred njim, bljedunjavo meso u pergameni, vidi se, ustao iz groba, u fratarskoj mantiji, tanak kao džokej, ne važe ni četrdeset i pet kila žive vage, kratkovidan gospodin, ne vjeruje vlastitim očima, skinuo zlatne naočare i briše ih pomno, briše ih uzrujano, natiče ih ponovo, promatrajući neznanca nepovjerljivo, oćelavio je dobrano, pošvabio se nekako, đavo bi ga znao, Herr Professor, Privatdozent, a i lubanja mu ispala nekako jajolika, porculanska, blistava, još da je on lično, Joakim Dijak, posijedio, poblondinio, dobro, majka mu je rođena Schönau, a opet, eto, on je ispao nekakav ciganski bastard, crne masti, oštrog vučjeg zubala, čupave, neiskorjenljive grive, bog bi sam znao odakle su se njegovi Dijaci doskitali u ovu nesretnu zemlju, a i sam prizor sastanka ponešto je plačljivo melodramatski, tu jedan požarevački robijaš, jučer još u srbijanskoj gejačkoj čoji i u okovima, oslobođen po austrijskim četama,

kad su ga kao austrijskog državljanina digli sa robije pa ga odmah zatim strpali u carsku mornaricu i bacili pod gvozdenu palubu jednog austrijskog torpedo–destroyera, i jedan husarski lajtnant, prostrijeljena krvava krpa, sa tri izrezana rebra, dva barjaktara, dva dinamitarda, dvije krvave košulje prošišane kuršumima, pa sada jadna slika i prilika ovih krigskamerada ne djeluje baš utješno", i da se otme slanom okusu što mu se cijedi niz grlo, kao da mu se javljaju prvi simptomi vratobolje, difterije, angine (»zini, Joja, reci a–a–a«, da bi prevladao opasno ganuće, Joja je, poliznuvši gutljaj gorke sline, prasnuo u smijeh, »ha–ha, oj, oj, Kamilo, tako ti Gospoda, nisi li zaboravio, allons, enfants, le jour de gloire est arrivé, voilà le grand jour de la Gloire, bentiboga!«

„Na vlas tako deklamirao je »Na Ozlju gradu«, to je ona ista njegova, samo njegova, autentično njegova intonacija", pomislio je Kamilo, „to je ipak Joja, to nije prikaza", a stara njihova protubastiljska parola izazvala je slatki osjećaj bolećive tuge za nedohvatnim daljinama, i preko Kamilovih usana prelio se blagi smiješak kao uzdah nad grobom davnih snova...

Pristupio je neznancu, pruživši mu ruku srdačno, i tako je izgledalo kao da će stari drugovi pasti jedan drugome u naručaj, ali se onaj tajanstveni fluid simpatije, uznemirivši srca obojice, rasplinuo istoga trenutka, i tako je prvi stisak ruku ispao prekinut sarkazmom posljednje Jojine fraze.

Trebalo je progovoriti.

Uprkos svečanosti samoga trenutka, trebalo je progovoriti. Otimajući se enervantnoj nelagodnosti, zbunjen neočekivanošću iznenadnog susreta, osjećajući da ne će otkriti pravu riječ, ne snalazeći se sve više, Kamilo je riskirao da progovori za nijansu suviše suzdržljivo, da, upravo odbojno, kruto, bez najmanjeg prizvuka topline.

— Ne razumijem, moram priznati da ne razumijem, čemu ova komedija s pismom? Drago mi je da smo živi, to jest drago

mi je da si živ, da smo se sreli, pa ipak, to su godine, što li se sve odonda nije s nama desilo, dakako, te nije bilo dana da te nisam spomenuo u mislima, i ne samo to, a ne znam, hoću li ikada još čeznuti za nekim koliko sam čeznuo za tobom prve godine u Hungaricumu, ali zašto se nisi javio normalno, čovječe, nego ovako, moglo bi se reći, upravo perverzno, tako se ne stiže poslije devet godina, moj dragi, sa mišolovkom u ruci!

— E, pa sad, moliću lepo, a što bi to bilo izmijenilo samo stanje fakata da nisam tako stigao, tako ili onako, svejedno, sve bi ostalo na istome mjestu, i mišolovka i oba štakora.

— Ispalo bi nekako normalnije, upao je Kamilo u riječ Joji, ispalo bi normalnije, a ne kao da smo navinuti čovječuljci iz boîte à surprise, pogodi tko sam!

— Gle, molim te, »normalnije«, pa da, možda, ali molim te da mi objasniš, šta je to »normalno« i što bi moglo da bude »normalno« u ovom slučaju, kada je sve oko nas i u nama sto posto abnormalno, no, dobro, nisam imao nikakve namjere da izvodim tu neke marifetluke ili pelivanluke, priznajem, nisam izumio dobru muziku za ovu našu baladu, nema sve to ni stila ni forme, priznajem, u redu, izgubio sam se, promašio sam, priznajem, pojavila se na porti ona glupa baba, kako da babici objasnim o čemu se radi, što da joj kažem, recite vašem gospodinu lajtnantu »koji spava«, a koga se »ne smije buditi, jer spava«, da je stigao taj i taj, i što da kažem babetini, tko je stigao, jedan mornar, jedan vojnik, jedan srbijanski robijaš, jedan drug gospodina lajtnanta iz djetinjstva, recite gospodinu lajtnantu da se zovem tako i tako, a gluha baba od svega toga razumije samo to da »gospodin lajtnant spava« i da ga ona »ne smije buditi«, i tako u neprilici palo mi je odjednom na pamet da kažem babi nešto što će i njoj biti jasno i uvjerljivo, da gospodina lajtnanta traži jedan ordonans s pismom od jednog krigskamerada gospodina lajtnanta, a pao mi je kamen s mjehura kad se utvrdilo da »gospodin lajtnant spava«, to jest da je

u Zagrebu, kamo sam stigao va banque, ne imajući pojma hoću li gospodina lajtnanta naći, a ni za Miku nisam bio sasvim siguran hoće li mi povjerovati tko sam, a tako se i desilo da me nije prepoznao, pa kad sam se, napokon uspio pojaviti pred licem gospodina lajtnanta u ulozi mornara koji donosi pismo, nisam se snašao, prosto nisam se snašao, priznajem, i tako je ispalo sve glupo, priznajem, i što sada da činim, da se pokajem, što mi je uopće pala na glavu ta misao da te obiđem, što, a, uostalom, oprosti, čini mi se, takva mi je impresija, da nisi baš suviše enchanté da sam se uopće tu pojavio...

— Budi razuman, molim te, za mene je sve to još uvijek spiritistička seansa, pojavio si se kao duh na pozornici, provirio si iza kulisa, pa ipak, razlikujmo dobro, čovječe, putuješ iz Pule čitavu noć, sjediš u vlaku, znaš da putuješ i zašto i kamo, svijestan si toga da putuješ po svojoj vlastitoj odluci, stigao si, znaš na kakvim si vratima pozvonio, znaš da govoriš sa mnom, a to je ipak neka razlika, dopusti, nego ovako, dobar dan, stigao mornar iz Pule s pismom, a to nije mornar nego Aćim, i nema nikakvog pisma, nego iz neba pa u rebra, tres i snađi se, no, sada svejedno, da si barem telegrafirao da stižeš,

— Anzihtskartu da sam ti napisao iz Pule, rado te se sjeća tvoj Joja, što, ta još do jučer bio sam uhapšen kao regrut, politički sumnjivo lice pod strogom paskom, pod palubom, šugavo pseto, veleizdajnik koga su dovukli iz Požarevca, sa robije, kao srbijanskog kažnjenika, pa sad još da liferujem policiji i druge neke sumnjive adrese, ma gdje ti živiš, čovječe?

— Pa dobro, nije riječ o formalnostima, nego o nervima, to je jedno, ali zašto mi nisi odgovorio ni na jedno moje pismo, minulo je odonda ne znam koliko vremena, a da nisi pokazao ni najmanjeg znaka da mi se javiš,

— Pa ni ti meni,

— Ja sam se tebi javio, ja sam tebi pisao,

— Na koje pismo?

— Na ono prvo, prije svega, na ono koje ti je prenio moj Stari kad su mene odveli u Hungaricum, a ne mogu pretpostaviti da ti ga Stari ne bi bio predao, kad mi je to potvrdio, odmah, a nije prošla ni nedjelja dana što su me bili transportirali u Peštu?

— Tvoj Stari stigao je u Glinu i ja sam tvoje pismo primio, istina,

— A odgovorio mi nisi?

Šutnja.

— Nisam, ne, nisam...

Duga šutnja.

— Dakle, nisi?

— Ne. Nisam. Nije bilo prilike, i kako bih bio mogao da ti odgovorim, na koju adresu? Bio sam u strogoj karanteni, a osim toga...

— A osim toga,

— A osim toga — prodao sam se...

Šutnja. Igra zbunjenih pogleda. Tišina. Iz daljine kaptolska zvona.

— To jest, nisam se »prodao« baš doslovno, ali tvoj gospodin otac odigrao je tada ulogu mog anđela čuvara tako delikatno da nisam mogao odoljeti njegovom gospodstvu, i ako se može govoriti o korupciji, ona je bila diskretna i toliko nenametljiva te se već iz najelementarnije zahvalnosti spram staroga gospodina, koji mi je pružio prijateljsku ruku, nisam usudio poduzeti nešto što bi bilo moglo značiti da radim protiv njegove intencije, štoviše, molim te da uvažiš sve okolnosti, kako ništa, što je tvoj otac tada poduzeo u mome interesu, nije bilo vezano ni o kakve uvjete nespojive s časnim običajima, no, ali, ipak, onih četrdeset dukata što mi ih je ostavio kod katehete bili su meni pravi pravcati — salvauomini, a bez onih cekina vrlo je vjerojatno da bih bio potonuo...

— Ne razumijem,

— Ne razumiješ, dakako, no nije ni važno da razumiješ, a kako bi i mogao kada nisi, čini se, dovoljno bistar,

— Nisam bistar, sjajno, a za mene je, vidiš, u ovome momentu od neizrecive važnosti da utvrdim, zašto nisi odgovorio na moje pismo, jer ono pismo tebi, tada, u onome momentu, značilo je s moje strane akt solidarnosti, a tvoja šutnja postala je izvorom mojih trajnih nemira i sumnje da si odbio moju solidarnost, a to me je grizlo godinama... Da mene tada nisu ispremlatili, nisam izazvao nikakvim svojim ustupcima, čuješ li me, i to bih želio da uzmeš ad notam, jer ono što si ti izdržao krvave batine, ono je mene sačuvalo od torture, to je istina, ali meni je tada bilo važno, neizrecivo važno, da ti doznaš da sam ti ostao vjeran, i da budeš toga svijestan da ni ja tebe ne bih bio izdao ni po cijenu smrti, a to mi je bilo važno,

— Ja sam, Kamilo, ja sam to znao, a tebi je, kao što kažeš, Stari potvrdio da sam primio tvoje pismo,

— Nisam ja njemu sasvim vjerovao, jedna riječ od tebe značila bi bila za mene spas, a nikada ništa, ni slova,

— Nisam uopće posumnjao u tebe ni trenutka,

— Pa da, dobro, ali ja to nisam znao, ni to da ti je Stari dao neke dukate, ništa, a ako ti je dao cekine kao mito, to je bilo bez moga znanja, toliko da znaš, i ja na to ne bih bio pristao nikada,

— Mito, to je bilo figurativno rečeno, bila je to pomoć u teškoj situaciji, a tako je i bilo, šaka cekina, čovječe, imaš li ti pojma što je to značilo tada, kateheti su neizrecivo zaimponirali oni dukati, naivčina, harambašićevac, »otadžbenik stranke prava«, gledao je u meni narodnog junaka, »gdje su Zrinski, Frankopani, gdje su ona lava dva«, a od onih dukata poživjeli smo svi dobro, i tako sam postao instruktor, najprije upraviteljevog sina, koji je polagao prijemni ispit za nekakvu njemačku obrtnu školu u Klagenfurtu, a poslije sam poučavao njemački i talijanski poštarice, a zatim tvoj me je tata izvan turnusa dao

otpremiti na Rijeku u štampariju, u zanat, i tako dalje, i prema tome da nisam bio pod zaštitom njegovih lavljih šapa, bio bi me đavao odnio...

— Ali zašto mi nisi odgovorio ni kasnije, nikada, ni na jedno moje pismo, pisao sam ti i na Rijeku, potražio sam te na Rijeci, kad sam s mamom bio u Opatiji, na Uskrs devet stotina i devete, onda su nam tako javili da ležiš u šarlahu...

— »Eine traurige Geschichte von der Tante und von der Nichte«, molim te, pustimo onaj šarlah i ona pisma, pa nije to sada, u ovome momentu, tako važno, ja sam zato i doputovao da se porazgovorimo o svemu, pa ako hoćeš i o mojim glinskim danima, nema smisla sada gubiti na to vrijeme, bilo je tu još nekoliko momenata larmoyantnih, tu je i tvoja gospođa mama kasnije odigrala ulogu mentora, a ja sam tebi pisao iz Beograda preko vašeg peštanskog kluba, a javio sam ti se i iz Skoplja, iz Skoplja preko UIS–a, no, dobro, za ono skopsko pismo znao sam već da te po svoj prilici ne će stići, tada sam već bio vođen u evidenciji kao temeljito sumnjivo lice...

— Sve zagonetnije, sad se još i moja mama javlja, oprosti, sasvim fantastično,

— Fantastično, dakako, nesuvislo, kao život, tako nesuvislo i upravo tako fantastično, a kakvog smisla ima sada ispitivati historiju starih pisama,

— Znači: potplatili su te da prekineš sa mnom, to se nekako slagalo s njihovim mentalitetom,

— Ne nisu me potplatili! Molili su me da »ne igram ulogu tvoga demona«, to da, molili su me, bili su uvjereni da sam »jači karakter, da imam jaču volju, da si pao pod moj fatalni upliv«, razumiješ li, to su govorili, no to je sve dim, a i s moje strane, čitav moj način razmišljanja i ponašanja tada isto tako, sve samo pubertetski dim, bože moj, luckasto, bilo je tu i neke vrste kajanja, kažem ti, no pustimo to sada, čovječe, molim te, još ću da ispadnem kao neko moralno dubiozno lice,

— Pa sam si rekao da si se prodao,

— Vidi, molim te, rekao ne rekao, moram priznati za ovu vrstu moralističkog cjepidlačarenja ti si oduvijek pokazivao neku nezdravu sklonost, trebalo ti je punu godinu da povjeruješ da je Marta divna, poštena cura, bilo pa nije, sve će se to objasniti da li jedan mulac u Glini, pod sumnjom da je zločinac, bombaš, delinkvent, dinamitard, ima pravo da se prikloni logici svoga benefaktora, jer i o tome se radilo, da je svako moje pismo tebi moglo da djeluje kompromitantno i po tvoga oca, ja nisam tada vjerovao pod bogom nikome, psihologija progonjene zvjerke, sasvim normalna pojava, nikome nisam vjerovao, uostalom, treba to da kažem, kao što ne vjerujem ni danas! Jedini čovjek, koji mi je vratio vjeru u ljude, to je moj Jovo Žeravica, suđen na smrt zbog trostrukog, petorostrukog umorstva i pomilovan kao maloljetnik na doživotnu robiju, »zvijer u ljudskoj spodobi«, dvadeset godina u lancima, a ucmekali ga kao kučku, na pravdi Boga! Nego, burazeru moj, stanider, čekaj, da ja sada tebe preispitam oko nekih stvarčica, mi sada predajemo jedan drugome akreditive, identitet lica više–manje je utvrđen, sad znamo tko smo, a sada da se vidi šta smo, da mi odgovoriš, da li si ikada stajao pod vješalima?

— Ne razumijem,

— Pa, bogamu, hoću da znam s kime govorim, pitam te da li si ikada stajao pod vješalima?

— Kako, stajao sam, dakako, kako da nisam, vješalo se lijevo i desno,

— Pa to te pitam, čovječe, da li si se našao pod vješalima na kojima se njiše neko lice?

— Jesam,

— Mislim lice koje je obješeno, to jest lišeno života nasilno, to mislim, lice nad kojim je izvršena smrtna osuda vješanjem?

— Jesam,

— No, dobro, a kakve su ti se misli tom prilikom vrzle u glavi? Hoću, naime, da kažem, da li si osjetio potrebu da se porazgovoriš s takvim truplom, mislim, naime, što bi otprilike bilo ono što bi imao potrebu da mu kažeš, to jest, i tako dalje, naime takav jedan solilokvij pod vješalima za mene je lično neobično važan podatak za utvrđivanje moralnog identiteta...

— No, dobro, a što se već može reći pod nekim truplom na vješalima? Kad već netko od nas visi, to jest kad je tako na ovome svijetu da netko od nas ima da visi, bilo bi bolje da mjesto njega visim ja, to sam otprilike mislio, i to prosto iz duboke potrebe da se uklonim mamutskoj gluposti! Glupost je slijepa kao potres! Potres ruši sve lijevo i desno, a što se već može misliti o potresu usred ruševina? U takvim prilikama obuzima me osjećaj mravlje bespomoćnosti i pomisao na vlastiti nestanak draža mi je od bilo kakvog otpora!

— Dakako, jasno, tome sam se i nadao, takvoj tvojoj formuli, to se točno slaže s tvojom slikom i prilikom von Anno dazumal, a nije li ti palo na pamet, da bi bilo mnogo bolje, mislim, mnogo logičnije, mnogo pravednije, mislim, da se tamo na konopu njiše ona druga osoba, osoba koja je potpisala ovu smrtnu osudu, to jest osoba koja je svojim potpisom potvrdila ovo flagrantno umorstvo?

— Što se tiče juridičke procedure, to je logično,

— Ne, ne, čekaj malo, ne razmišljam ti ja o tim stvarima juridički, nije važna vrsta ove ili one logike, logikâ, bratac moj, ima koliko kokošaka na sajmu, sve te logike kokodaču i nesu svoja juridička jajca, za mene je isključivo važna praktična primjena najnormalnije, sasvim primitivne, ako hoćeš, biblij-

e logike, zub za zub, oko za oko, mene prije svega zanimaju amo praktični zaključci koji mogu da se izvuku iz takve logike, jer ako je po sebi logično, da onaj čovjek, koji je ovoga objesio, treba da visi, znači, nije da ne treba vješati, samo je pitanje tko će koga, krvnik žrtvu ili žrtva krvnika?

— Dobro, ali kako da vješam krvnika, kada ne želim biti krvnik?

— Uzmimo da se tako desilo da nemamo krvnika pri ruci, krvnika prosto nema, i uzmimo da nema nikoga tko bi izvršio pravednu smrtnu osudu, bi li se ti osobno primio toga posla?

Stanka.

— Ne bih,

— Znači nisi ubio,

— Koliko znam, mislim da nisam, to jest, svojom voljom, svijesno, ne, nisam,

— Pa dobro, komandirao si valjda nekim pucnjavama?

— Jesam i nisam, bio sam po ađutanturama, stjecajem okolnosti, pasivan...

— A ja, vidiš, nisam bio pasivan, ja sam, vidiš, komandovo, dao sam strijeljati, i vidiš, i danas bih dao postrijeljati razne tipove, i to bez razmišljanja, šefa požarevačkog zatvora, neku protuhu Uroševića, naprimjer, da mi dopadne šaka, zabio bih mu kuršum u podgrlac, na licu mjesta, bez jedne jedine misli, pobio je sve moje drugove, hajduke, divne ljude, sve do jednog, a zašto, jer su htjeli da se biju protiv Švabe, i nad truplom onog lopova, vidiš, zapalio bih cigaretu, i to savršeno mirne savjesti, a ti, dakako, ti si bio zaljubljen u Hamleta, sjećaš li se kad je Marta skuhala Sakačevog zeca na paprikaš, pa kad smo ti rekli da si pojeo Sakačevog zeca, pozlilo ti je jezivo, kukao si kao Elektra čitavo poslipodne, a onaj Martin zečji paprikaš bio je first–class, ukrali smo sucu Sakaču na Šalati zeca, vezala mu je Marta crvenu pantliku oko vrata, skakao je oko nas kao uskršnji zajec s anzihtskarte, a Martine non plus ultra palačinke, Kamilo, što, sjećaš li se, a kad nas je ono stara Betika ulovila in flagranti, što, nisi li zaboravio, no, onda su od mene stvorili masne palačinke, svaka čast, i sve je nekako još išlo šibama po debelom mesu, polijevali su me hladnom vodom, ali kad su mi posolili krvave tabane, nema što, majstori, svaka čast, a vidiš,

tvoj Stari izjavio mi je patetično kad mi je donio tvoje pismo u Glinu da mi se klanja do crne zemlje, kao Preradović Slavenstvu, dakako, poklonio se Presvetli meni više zbog tvoje guzice da je ostala čitava, i sad me još pitaš zašto ti nisam pisao. Gentleman's agreement, nema što, a ni Žigmana nisam odao, i Marta se ponijela comme il faut, mene su oni premlatili zbog Žigmana više nego zbog tebe, ali i tebe su htjeli da uvuku u skandal, mislim više zbog Staroga, bile su to, po svoj prilici, neke zakulisne intrige, i Martu su raskrvarili golu, Marta je htjela da me izvuče svojim priznanjem da je sa mnom spavala toga dana, tobože kao alibi, a nije, sirota, imala pojma da su me zdipili na direkciji, kad sam se spuštao po žlijebu, ali Marti je bilo poznato da su kod tebe ostale još tri patrone dinamita, no, vidiš, ipak nije zinula, sjajna cura, i danas još trebalo bi joj poljubiti skute, živi s jednim Turčinom, u Solunu, efendija drži neko hotelče, kafanicu, buregdžinicu, zvala me u goste, ali su me onda baš bili strpali da me strijeljaju,

— A šta je sa Žigmanom?

— A bog bi ga znao gdje je, skiće se negdje, Žigman je majstor, Žigman je veliki majstor, bio sam kod Žigmana u Milanu, tamo su mi štampali neke novelete u novinama, bio je tada član Biroa one socijalističke bande, vodio je njihovu štampariju i financije, a onda je okrenuo u anarhosindikaliste, duhnulo mu nešto u glavu, nagovarao me da ostanem i pogriješio sam što nisam, ali sam, eto, krenuo u Srbiju, ne znam šta je s njime, no Žigman je divlja mačka, za Žigmana se ne bojim...

»Pozvonili su, stigli su, nedjelja veče, sletio je na portu, kuharice imale su fraj, na porti gospodin pristav s detektivima, trojica, a po povratku sa policije svitalo je, gore, na mansardi, kad je na svome mesu osjećao sve one Jojine masnice, Joja se žrtvovao krvavo, divan dečko, zavjetovao se da će Joji ostati vjeran do groba, barjaktar barjaktaru, allons, enfants, bilo je opasno, sakrio je tri Žigmanove dinamit–patrone u maminoj

Knigge–kutiji, a patrone je Amadeo bacio u Savu, istomštogod imao je pun tur, ali ipak, bacio ih je u vodu, a, eto, Joja se vratio", i tako, u suzama, pristupio je Joji i poljubio ga u obraze, u lijevi pa u desni — »cmok svinja magare«, dreknuo je Joja rosnatih očiju, »pa dobro, pa dobro«, s najtvrdokornijom namjerom da prevlada uzbuđenje, »Boga ti ljubim krvavog, pa zar smo babe na karminama, no dobro, dobro, stani, neka žive Martine non plus ultra palačinke, allons enfants, još smo uvijek na nogama, čovječe, na početku puta«, pa kako nije mogao da progovori od grča u glasnicama, počeo je nervozno da urla »pa dobro, majku mu božju, pusti me da se useknem, nemam maramice, daj mi svoju šnuftihlu, ne znam šta ću s njom, dobro je, hvala ti, navikao sam se da trubim na palac ili, još bolje, sa dva prsta, sve su to predrasude, pardon, hvala, momenat, samo da zatrubim još jedan Général de charge, ovdje je sparno kao u paklu, odvikao sam se od tople sobe«, i sav razdražen, u povišenom raspoloženju, hitrom kretnjom razdriješio je svoj remen, i, skinuvši mornarski zobun, odbacio ga preko fotelje i tako ostao razgaljen u košulji, da se glasno useknjuje, da trubi, da briše suze, sve grubo i glasno, da bi se oteo sentimentalnoj napasti, a zatim je ponovo pristupio Kamilu i počeo mu ljubiti obje ruke kao kakvoj gospođici.

— O, lijepi moj mali dečko, dobrano su te samljeli u svojoj flajšmašini, ti si, brate, ispao kao faširana šnicla, oprosti mi, nisam pijan, sasvim sam sabran, ločem već od sinoć po svima štacijama neke svinjarije, u ovoj zemlji kao da nema drugog alkohola samo kruškovac, fuj, a na praznu drobinu, i, tako, eto, a nisam oka sklopio već drugu noć, nego da te pitam nasumce, zbrda–zdola, momče, što, ispekli su te na gradelama kao barbuna, znam sve o tebi, jedan fajerverker iz Martinenghijevog detašmana od festungsartiljerije, fajerverker u Puli, a kako je dospio do Martinenghija, đavo bi ga znao, on mi je pričao kako si stradao kod one eksplozije barutane, nego jedno me zanima,

tamo gdje cvrči meso i cvrkuće čelik, gdje se cmare čvarci od posranih ljudskih stražnjica, da li ti je pala na pamet neka misao, što da se poduzme protiv ove ludnice, postoji li neka formula zdrave ljudske pameti?

— Ne znam, postoje dijagnoze, ali recept nisam siguran,

— Pa ne mora da bude baš recept, nego jednostavno, kako da se ova menažerija od ovih kardinala, kraljeva, ordinarijusa, od ovih ministara i generala uništi odmah, sada, danas, hic et nunc, da se ne čeka ni jednu jedinu minutu,

— Pa da, jasno, ali kako?

— Jednostavno, kundakom, brate, ničim drugim nego kundakom, svu ovu političku zoologiju i ljudožderstvo, ovu žgadiju od kanibalizama kanibalizmom, nema druge, »na noge se, kanibale, što si slasno istim zubom jeo mozak poluboga kao i rep magareći«, tako nekako otprilike, što ja znam kako, ali kundakom, tres, i gotovo...

— A gdje su ti kundaci?

— Gdje su mi kundaci, ha–ha, pa ima ih na milijune, treba ih samo uzeti u ruke, vrlo jednostavno, mjesto da razbijaju svoje vlastite lubanje, da udare po komandantima, to je barem jednostavno kao dva puta dva,

— Ne znam, ali mislim da ti računi s kundacima nisu baš tako jednostavni, tu se računa po sasvim drugim pravilima, kundak minus kundak ne ostaje ništa, a kundak kundakom znači kundak na kvadrat, kundak na kubus, kundak na ikstu potenciju, pokundačenje, u jednu riječ, čitavoga svijeta — ad infinitum, jer ako je svrha ovog svijeta da se pokundačimo, da svi postanemo kundaci, hvala ti, brate, pod takvim uslovima ne živi mi se...

— O, boga ti ljubim živoga, baš si duhovito momče, prasnu Joja u smijeh, možda za nijansu i suviše neobuzdano, ti boga, mladom gospodinu se ne živi pod datim okolnostima, što, a to je duhovito, izvan svake sumnje, nema spora, dakako, a što radi

mladi gospodin kada ga kundače kao marše, ili zar je i to fikcija, i što, da se ubijemo, to da nam bude protest da ovako ne ćemo da živimo, znači čiste ruke, peremo ruke od ove krvi, pardon, to se nas ne tiče, bravo, kuglu u glavu, što, gle, gle, a da je život danas kundačenje, to ne ćemo da priznamo, ne živi nam se, a ipak se nismo ubili, he, he,

— Ne znam što je tebi toliko smiješno, živi li čovjek ili ne, ako je po tebi kundačenje jedini mogući životni način, onda više volim da ne živim, to sam rekao i to je jasno...

— Po tebi, ovo, da nas kundače — to je moja fikcija, što, to se može otpuhnuti kao dim, je li, a to da su nam polomili sva rebra, da smo husari, mornari, robijaši, lajtnanti, to nije kundačenje, je li, pa ipak, eto, uprkos kundačenju živimo još uvijek, jer koliko vidim nismo mrtvi, znači, dakle, da ipak živimo, kundačenju uprkos.

— Živim, ali ne ću da kundačim,

— No dobro, znači živimo ipak, dakle, ipak živimo, dakako, jer živjeti pa i pod kundačenjem jače je od našeg mnogopoštovanog lamentiranja — kako bi bilo da nije kako jeste, tako maštaju usidjelice, a baš zato, jer nas kundače, treba ustati protiv kundačenja, dokle kundak kundakom, dakako, valjda ne Zaratustrom, o tome ne treba diskutirati, ma kako je, do vraga, moguće da ne razumiješ tako jednostavnu stvar?

— Bit će da nisam naročito bistar, ali da mi se pomisao na smrt čini pametnijom od kundačenja, tako mislim, i, eto, tu se moje mišljenje zaustavilo i, molim izvoli to uzeti na znanje, to je sve što znam da ti kažem,

— Ua — pa zar zaista baš sve, konačno i neodgodivo?

— Da, nažalost, sve,

— Kamilo, tako ti boga, jesi li poludio, a koji ti je đavo, pa ipak, čovječe, oh, nikada nisam očekivao sunce da skoči iznad Kosmaja za tri koplja, kao moj Jovo Žeravica, a i opet, svi se mi rado sunčamo kao gušterice, đavolska je snaga to naše

ljudsko sunčanje, i, na kraju, čovjek ne smije dati da mu tu atru otmu, nikako, mi izgaramo u njoj, htjeli to ili ne, i, vidiš, e što hoće da pogasi tu vatru u nama, sve to treba zgaziti, a to je ono što ja zovem kundak, bogati, jer se ne dam, jer hoću živjeti, ne žuborim ti ja, brate, kao neki lirski potočić, nisam usidjelica da cmizdrim, ne ću da se predam, jer živim, zveckam danas carskom pasjom markom pa ipak, uprkos tome, živim, i, eto, ne stidim se, ne tajim, priznajem, od čiste dječje radosti, od sasvim djetinjastog veselja, od pomisli da se vraćam ovamo tebi, vama, tvome ocu, doma, ovamo, pod vaš krov, u Jurjevsku, na onu smrdljivu Splavnìcu Pod Zidom, onim štakorima i onom smeću, onim smrdljivim zahodima i metlama tamo, jer što je zapravo bilo moje djetinjstvo tamo nego smeće i smrdljivi zahodi, pa ipak, vidiš, od treme da ću vidjeti tebe, tvog Starog, ovu vašu Jurjevsku, nisam mogao sklopiti oka, brojao sam dane i noći, ponedjeljak, utorak, srijeda, još tri, još dva, još jedan dan, luckasto, u groznici, i, eto, danas, tamo, na onom groznom Južnom Kolodvoru, pred onom sramotnom provincijalnom stanicom, u snijegu do koljena, nigdje čovjeka ni psa, a tamo stoji ona ista čekaonica, s onim istim engleskim satom u uskom visokom ormaru, Kamilo, bogati, ona ista prokleta čekaonica, sjećaš li se, gdje smo sa Žigmanom očekivali vlak kojim će moja mama otputovati u Beč, nisi zaboravio, a onaj engleski sat tako je jezivo polagano tikatakao, tako kobno zloslutno, plakali smo, Kamilo, što, tvoje tople suze kapale su po mojoj ruci, pa kad sam kroz prozor čekaonice ugledao onaj engleski ormar sa satom, steglo me, eto, i počeo sam da plačem, za nama, za mamom, dragi, za našim djetinjstvom, šta sve od nas nisu stvorili, razmesarili su nas, pa ipak, eto, ništa, ovo njima, sudžuk njima u njihovu pasju gubicu, mi ipak živimo, još smo na početku, i zato, vidiš, treba svakoga kundakom po glavi tko nam ne da da živimo po svojoj fazoni, jer što je sve ovo drugo nego kundačenje pameti i savjesti, a kako ćeš raskundačiti ovu

svinjariju, ako ne kundakom, to te pitam, što, knjigama, ha–ha, knjigama, ovim svojim Nietzscheom, pristupio je mahagonistoliću, preopterećenom Krönerovim sveskama Nietzschea i čitavom hrpom novina, i, promatrajući Kamila s nehinjenom znatiželjom, prelistavajući jednu, drugu, treću knjigu Krönerovog izdanja, slučajno mu je prst zapeo o *Menschliches Allzumenschliches*, i tu mu se pogled prošetao preko nekoliko rečenica, i tako je stao na trenutak, da bi, odmah zatim, preletjevši pamćenjem neke poznate fraze, prasnuo u smijeh, veselo, pomalo gorko, a pomalo i od razdraganog susreta sa davno već zaboravljenim iluzijama, pa se ponovo skupio kao mačka na novi skok.

— Oho, to li je dakle ta slavna »die fröhliche Wissenschaft«, kojoj je sa tolikim bezazlenim dječacima i on iskreno povjerovao kao doista veseloj mudrosti, o, bože dragi, to li je bila ova naša »Gaya scienza«, ha–ha, gdje je to ostalo od nas, ova bazarska mudrost kad smo povjerovali da su dani Austrije odbrojani, gdje su ti dani kad smo bili uvjereni da se dižu sidra na neustrašive plovidbe, čujmo, čujmo, »Carcasse, tu trembles, tu tremblais bien davantage si tu savais, ou je te mène«, ti boga ljubim, alaj su to bile opasne plovidbe, da bi se čovjek doista pomokrio od straha, kad bi samo bio znao s kojim đavolskim vjetrom jedri ovaj moreplovac, t'idite, molim vas, preglupo, povratio je Joja jednu, drugu, treću knjigu Krönerovog izdanja uredno i veoma pomno na isto mjesto kao što su i bile, a zatim se nemarno, pomalo s prezirom, kao što se čovjek lišava stare krpe koja ne može da posluži više ama baš ni u kakvu svrhu, vratio svom patetičnom gnjevu, skin'te već s vrata ovu napast, gospodo, krajnje je vrijeme, šta će vam ovo onanističko napinjanje, davno je tome što sam se oprostio od ovog, sažaljenja dostojnog falusa, ne, ne, to zapravo nikada nije bio moj čovjek, ni onda kad sam bio povjerovao da jeste, a zaveo me Žigman, naravno, a tko drugi nego on, našao sam se kod njega u gostima,

u Milanu, i, uopće, uzme li se pravo, onaj Žigman trovao me od početka sumnjivom lektirom godinama, svi smo mi otrovani glupim knjigama, »bandiera rossa trionferà«, ha, ha, pa da, opet jedamput brbljam u prazno, vidim, promatraš me bouche close, što se taj pijani svat tu prenemaže, pa dobro, Kamilo, pitam te ozbiljno, ako boga znaš, a tko ima danas nerve za ovu vrstu literature, alal mu vjera, za ovu apstraktnu rodomontadu, i, uopće, a što se sve to današnjeg čovjeka tiče, što ja, Joakim Dijak, ovakav kakav danas jesam, od ove pisanije imam, to se pitam, i ne samo ja, nego čitavo čovječanstvo ovakvih kakav sam ja, i svi mi, Kamilo?

Kao da ne razumije što namjerava ovaj da postigne svojom pomalo prenapetom halabukom, Kamilo je pogledao Joju s iskrenim čuđenjem. U punoj neizvjesnosti, čime li ga još ne će obradovati njegov luckasti krigskamerad, koji je, krijući pod crnom tkaninom čitave pakete raketa, volio da stiže kao pravi čarobnjak, Kamilo je svome gostu skromno, jedva čujno, uputio sasvim tiho pitanje, »da li doista sve to tako ozbiljno misli, jer, ako se ne šali, on ne bi znao što da mu odgovori, pa tek valjda nismo u nekom đačkom književnom klubu da se pravdamo što zapravo literatura ima da bude, smiješno...«.

— A što, kako ozbiljno, ja da ne mislim ozbiljno, a po čemu ne, iznenadio se Joja kako netko uopće može posumnjati u ozbiljnost njegovih riječi, očito ne poimajući svu duboku logiku njegova uvjerenja, i kako uopće može da postoji netko koga čudi da on nije poklonik Kamilovog Nietzschea? — Čovječe, u ovom čitavom smušenom opusu nema ni jednog retka koji bi se mogao ozbiljno, kažem, ozbiljno, no, dobro, recimo — filozofski braniti? Ne znam da li je ova škrabanija »literatura«, ali da filozofija nije, za to jamčim glavom,

— Ma dobro, ja sam za sve, pak i za najbizarniju slobodu misli, pa čak i za ekstravagancije, uznemirio se Kamilo, ali, ipak, oprosti, za ovu vrstu razmatranja, bez obzira na negativan ili

pozitivan stav u ovim pitanjima ukusa ili pogleda, potrebna je ipak najminimalnija doza poštovanja!

— O, molim te, a zašto da metanišem pred evidentnom bedastoćom?

— Kako, tek valjda ne ćeš htjeti da mi sugeriraš da to govoriš zaista ozbiljno, a ako je ozbiljno, onda je svaka daljnja riječ jalova. Ne, na ovaj način ne ću da razgovaram dalje, prekinuo je Kamilo Joju, i, zaputivši se do stola spram kutije sa cigaretama, zapalio je nervozno prvu, pa je ugasio, a zatim, slomivši dva–tri drvceta, zapalio odmah drugu, izvoli, zapali i ti, molim, ponudio je Joji srebrnu kutiju sa cigaretama, ali se ovaj zahvalio učtivo, »da je prestao pušiti na robiji, blesavo, trapistički, martiromanski, da bi sebi samome dokazao snagu karaktera, glupo, hvala, ali ne puši mu se doista«, i tako je u šutnji ispalo kao da će se tanka nit prvoga sastanka prekinuti uprkos spontanom proplamsaju pomirenja.

Da prevlada upadicu s odbijenom cigaretom, Joja je ponovio s nešto pomirljivijim tonom, »kako ne razumije zašto se Kamilo toliko nervira, pa dobro, jedan misli ovo a drugi ono, a on tako misli kako misli, eto, čitav ovaj Nietzsche nije ništa drugo nego, pa hajde–de, dopušta, lirska proza, ono što se zove crtičarenje, želi li se stvar nazvati baš pravim imenom, pomalo i klinički slučaj, dakle ne pretjerano zanimljiv slučaj seksualne nehigijene, to je sve, ali ozbiljna filozofija, a to je njegovo uvjerenje već davno, to nije, ne, bogami, Kamilo, vjeruj mi, ne, to nije...«.

— A što je po tebi »ozbiljna filozofija«, sa jetkim prizvukom negodovanja odmahnuo je Kamilo rukom, kao da odlučno otklanja svaku i najmanju mogućnost da se ovo loptanje najispraznijim frazama snizi do kompromitantnog pojednostavnjenja ovih više–manje ipak nejasnih pojmova.

— Ne, ne, na ovaj način nema smisla da se nadmudrujemo kao da smo još uvijek u četvrtome razredu gimnazije, i, doista, da prekine bilo kakvu repliku, on se, zgnječivši uzrujano u

pepeoniku zadimljenu cigaretu, prošetao dvoranom i zaustavio pod Mikinim božićnim drvom. Tamo, pod vitkom omorikom, pod slapom vlažnog planinskog mirisa, što se slijeva sa bogatih smrekovih grana, preopterećenih čokoladom i blistavim staklom, zapalio je iznenada jednu kao krv crvenu svjećicu, a zatim je istoga trenutka uduhnuo da bi je isto tako nesabrano ponovo zapalio, a zatim, kresnuvši nervozno žigicom, počeo je da pali redom još nekoliko svjećica raznobojnih, bijelu, modru, žutu, drugu, treću, petu, i tako ostao promatrajući uznemireno potitravanje plamićaka na mirišljivoj, bujno zelenoj rosnatoj smrekovini, a to je potrajalo izazovno, upravo nepristojno dugo. Osjetivši pretjeranost svoje poze, počeo je isto tako nesabrano gasiti one jadne svjećice da bi se obavijen plavim oblakom od stearinskog dima vratio do svog ostavljenog gosta, koji je čitavu tu nervoznu šetnju pratio, moglo se primijetiti po ironičnom smiješku, sa potpuno ravnodušnom, upravo samouvjerenom uzvišenošću.

— Dakle, što je, jesi li skuvao svoju filozofsku klin–čorbu, a koji ti je đavo, razdražljiv si kao da si u drugom stanju, filozofija je, burazeru moj, po meni, kad se čovjek ne živcira, to jest kad reagira razumom, a ne emotivno, to je filozofija po meni, ako baš želiš da znaš što je filozofija...

„Sad će mi još čitati lekciju što je filozofija i kako se imam ponašati", ponovo je odmahnuo Kamilo nervozno i stupio do zida da vidi šta je s tom prokletom strujom, a kad tamo, kvrcnulo je porculansko dugme i dvoranu je zapljusnula kaskada srebrne magnetske svjetlosti sa starinskog mletačkog svijećnjaka. Bio je to bogati luster drevne ladanjske župne crkve svete Ane, kojoj su Emerički bili vjekovima kolatori, pak je gospođa Hortenzija, prilikom potresa devedesetih godina, kad je Sveta Ana dobrano stradala, tek što se nije srušio krov sa naherenim tornjem, prilikom obnove božjeg stana, poklonila crkvi nov novcati bečki fabrički svijećnjak, a ovu venecijansku starudiju

prenijela u Jurjevsku, opirući se postojano elektrifikaciji, što je postalo trajnim izvorom spora između bračnih partnera, u ovom inače mirnom domu. Tek poslije smrti svoje supruge, Presvetli je na sugestiju generalice Amande uveo struju, tako da su pod samim kristalnim obručem montirali nekoliko staklenih krušaka i jednu tamnonarančastu loptu koja je obojadisala prostor intimnijim, toplijim tonom, što je po Amandinom aranžmanu djelovalo nadasve dekorativno.

Iz smeđe polutmine, u blistavoj svjetlosti što je sinula oštro, iznenada, izronio je čitav mračni prostor dvorane u potpuno novoj rasvjeti, a ono strano bradato lice, u gruboj mornarskoj košulji, što se razvaganilo u naslonjaču kao umoran putnik, protegnuvši lijeno ispružene noge, prikazalo se u gruboj spodobi kao prikaza iz davnih dinamitarskih dana, kad su praskale Žigmanove bombe, a čitav grad noćima odjekivao od urlika razjarene svjetine, uz zveket stakla i grmljavinu konjskih kopita po tihim gornjogradskim ulicama, kad su gričkom tvrđavom oko banskih dvora krstarile eskadrone madžarske kavalerije.

„Satkan od dugogodišnje bolećive čežnje za djetinjstvom, fantom od Joje lebdio je u Kamilovoj uobrazilji kao priviđenje smionosti i snage, kao stvorenje koje nije od ovoga svijeta, a, eto, u prvom dodiru s ovim natčovjekom pokazalo se poslije devet godina, da je taj dječak i onda, prije devet godina, bio isto tako tvrodglav i nametljiv, isto tako izazovno autoritativan, da, zapravo drzak, kao i večeras. Gramatiku, francuske i grčke nepravilne glagole i talijanski (»bandiera rossa trionferà«), sve to imao je Joja u malome prstu, i zašto je smrtna osuda, koja je prikratila Mariju Antoanetu za njenu kraljevsku glavu, bila juridički potpuno opravdana, fantom u svakom pogledu nadaren raznovrsnim svojstvima, koji je točno, u svakoj prilici, znao što sve treba metodički poduzeti da bi se podmetnule dinamitne patrone pod Korpskomandom, kako se treba sprijateljiti sa Maksom Vandekarom, sinom aktivnog daljeslužbujućeg sto-

žernog narednika, vatromeštra Vandekara, koji je stanovao u Korpskomandi kao nadzornik i domar bivšeg isusovačkog kloštra, kako treba Maksa podmićivati kremšnitama i finim švedskim udicama i bambusovim trskama, jer je Makso strastveni ribič, kako treba kod Maksa odlaziti na šahovske partije da se tako kamuflira slobodno prolaženje kroz portu Komande, uvijek pod strogom stražom, i, uzme li se pravo, njegov Stari nije imao baš posvema krivo, a tako je doista i bilo, da se Joja svojim neodoljivim svojstvima nametnuo Kamilu za neku vrstu vodiča ili, još bolje, kapetana pustolovne plovidbe, koja je počela s otkrićem Martinih sisa i sa progonstvom u Hungaricum."

— Pa dobro, čovječe, pitaš me šta je to filozofija i hoću li biti pošten, a naučio sam od svoga Jove Žeravice, da više vrijedi prst hajdučkog obraza nego tri aršina site guzice, dakle, hoću li biti zaista pošten, brate, ne znam, šta je to filozofija — ne znam, priznajem, ali da ovaj tvoj Zaratustra filozofija nije, za to dajem glavu, tako je to, samo te molim da se ne nerviraš, da se smiriš, izvoli, da sjedneš, skočio je Joja sa naslonjača službouljudno, vojnički podređeno, da ponudi svoje mjesto gospodinu lajtnantu, očito nesklon da se ovaj razgovor završi nervoznom šetnjom kao prekidom diskusije o tako važnom pitanju kao što je filozofija.

— Nietzsche, po tebi, dakle, to tvrdiš apodiktički, nije filozofija, dobro, uzmimo da je tako, a ja te molim, budi ljubazan, navedi mi neko filozofsko ime koje to, po tebi jeste!

— Kažem ti da ne znam, ali ipak, vidiš, jedno znam! Nietzsche nije!

— A Schopenhauer?

— Ma kakav Schopenhauer,

— A tko onda?

— Ako baš želiš da znaš tko, molim, Marx!

— A tako, Marx je, po tebi, filozofija?

— Kažem ti da ne znam, ali spram Nietzschea svakako,

— A molim te po čemu?

— Po čemu, šta ja znam, po metodi, po dijapazonu, ako hoćeš, univerzalnom, uostalom, ne znam, nije mi jasno, ali toliko vidim ipak, molim, bez ikakve namjere da izričem neku ocjenu. Marxovo impozantno baratanje činjenicama, ekonomikom, politikom, to nije dekadentna lirika, to je statistika,

— A tako, statistika? Statistika? Statistika je, po tebi, filozofski kriterij?

— Nego, što, valjda lingvistika ili sintaksa?

— Ah, pa da, naravno, dakako, dakle, vidiš, e, pa da, Marx, kao primjer statistike, dakako, a Nietzsche, jadnik, nije statističar, nego helenist, što, na to, vidiš, ne bih ni u snu bio pomislio, pa to je neobično mudro, nema šta, no, dakle, dobro, može i ovako, ali vidiš, čekaj, pa daj da i ja kažem što mislim, čuj me, tko nema sluha da čuje da je Nietzsche, sav kakav jeste, samo metafora, jer njegove riječi nisu drugo nikada bile i drugo nikad nisu ni htjele da budu nego isključivo samo metafora, e, pa sada netko tko je za statistiku, kome statistika služi kao jedini filozofski kriterij, taj je za ovu vrstu stila gluh, i pojma nema o čemu se radi.

— A šta će nam metafore danas, odnio je vrag sve poetike i sve metafore! Jedino što danas važi to je statistika: toliko i toliko milijuna mrtvih, toliko i toliko milijuna bruto registarskih tona potopljeno, to je barem jasno,

— Odnio je vrag sve metafore i sve poetike, dakako, odnio ih je, a misliš li ti da Marxa i njegovu statistiku vrag nije odnio?

— Ne kažem da nije, ali, eto, ipak sam toliko principijelan te se opirem blesavom kultu pseudogenijalnosti! Ova tvoja provincijalna filistarska dušica Marxu ni šupucer ne bi mogla da bude, ako hoćeš da čuješ, tako je!

— E, moj Joja, ne ću da ispadnem kao zanovijetalo, ali sjeti se, kad smo palili one Žigmanove žabice, na sva moja zanovi-

jetanja da je onaj naš vatromet nažalost samo metafora, a ni tvoje patrone da nisu drugo, ti si citirao onu Mojsijevu sjajnu vatru koja će spaliti svakoga tko sumnja u dinamit!

— Jeste, bio sam uvjeren da se narod može voditi samo dinamitom, a ti si opet bio zaljubljen u svog danskog princa, upravo tako kao danas u Zaratustru,

— Ne poričem, pa ipak sam i ja zapalio nekoliko tvojih patrona, zato su te i podmitili da bi prestao da me kompromitiraš, da me oslobodiš od svoje fatalne hipnoze, moji bi bili pomrli od panike da su znali da krijem tvoje eksplozive pod ovim krovom,

— Pa da vidiš, oprosti, ispalo je glupo samo utoliko što nije poletjela u zrak čitava madžarska Direkcija, ispalo je glupo, jer se za onu našu, dobro, neka ti bude, igru nije našla čitava kompanija takvih dječaka, ali zamisli da su počele da lete nebu pod oblake sve madžarske Direkcije i sve carske Korpskomande, i svi kolodvori i svi mostovi, a naročito onaj na Dravi, i sve gimnazije, i svi telefoni, i sve policije, i bolnice, i kancelarije, i uredi, i kanoničke kurije pa i Katedrala, ne, Katedrala ne, to je Žigman pametno spriječio da ne stavimo patrone u sakristiju, to ne bi bilo popularno, da je, dakle, planulo sve, doista sve, kao što smo mi planirali, i to ne samo kod nas, kao što smo bili planirali, nego po čitavoj Evropi, Milčo, tako ti boga, šta misliš, ovaj rat ne bi bio buknuo tako glupo kao što je buknuo?

— »Čitava Evropa«, šta je to, to je fantom, što se »čitave Evrope« tiče, pitam te, a kome je ikada u ovoj današnjoj »čitavoj Evropi« palo na pamet da nama pomogne s dinamitom ili bez dinamita, prema tome, ne znam šta bi bilo s ovim ratom u onom slučaju da smo bacili u zrak, ako hoćeš, i onaj tvoj most kod Đekenješa, ali da je ovaj rat buknuo ovako kako je buknuo, kretenski, dakako, nema sumnje, danas, iz ove retrospektive, evo što mislim, barem tako mislim danas, da se kod ovog požara ne može reći kako i mi nismo imali svoje prste. Sjeti se samo

Frana Supila o Velikom Historijskom Danu, »kad naš narod treba da položi svoj historijski ispit«, sjeti se samo njegove parole o »transformaciji«, pa zatim Devetstodvanaeste, Devetstotrinaeste, pa na kraju i Sarajeva,

— Trči, bato moj, ponekad zec, a ponekad opet i pas, a da je zlo ono čemu se uvijek nadati valja, to je jedina istina, a nju sam naučio po srbijanskim zatvorima; tada sam se već bio dobrano otrijeznio, te se ne bi moglo reći da sam aplaudirao kad je stigla depeša da su u Sarajevu »oba konja parnula, konj i kobila«!

— Marxa je odnijelo Sarajevo, a mi smo već davno prije Sarajeva halabučili da je Marx kroatofob, pangerman, to su nam bili aksiomi, za nas to onda nije bila filozofija, i ako je netko samo spomenuo njegovo ime, izviždali smo ga da je austrijski agent–provokator!

— Znači, sve o svemu, kad se uzme retrospektivno, po tebi nije trebalo pucati?

— A po tebi?

— Ne znam,

— Da ili ne?

— Trebalo je u svakome slučaju znati šta se hoće! Alija i Balija, dva lješnjaka orahu vojska, a nama su solili pamet Nietzsche i Marx! Tmasta ova naša prokleta kuća, a u njoj dvije jadne užežene svijeće, slaba utjeha od jedne i od druge, bogami, a zna se da mrtav mrtva nositi ne može, to je govorio moj drugar sa robije, hajdučina pusta, Haralampije Pijevac, koji je kao mećava vitlao čitavom Šumadijom na strah i trepet sreske policijske štenadi, ti boga živoga, što, a po tebi, dakle, nije trebalo pucati nego pisati članke o tangentama u *Barjacima* Madame B?

Kamilo je protrnuo kao na nekom ispitu savjesti, jer, dakako, i to je bilo jedno od Jojinih svojstava da je volio njuškati oko sakrivenih tajni, pa je tako i Kamilo bivao upućen u sve

kaptolske skandale po kuplerajima i po kanoničkim kurijama oko Kožarske i Opatovine.

— Ça vous étonne, monsieur, imam ja svoju metodu, pa tek se ne može pretpostaviti da sam stigao neupućen s kime ću imati čast, nasmijao se ugursuski Joja, jer da se nije uortačio sa kurjacima već davno, gdje bi mu bila glava, te nije valjda magare da čeka da naraste trava, pak je tako stigao spreman, a to je jedino i najglavnije da čovjek bude spreman, kao što kaže Hamlet, a barem Hamlet spada u Tvoje ideale, ali, da se vratimo gdje smo ono stali, da mi odgovoriš, da li je trebalo pucati ili ne, to te pitam, jer, po tebi, per analogiam i od onog našeg »puckanja«, breda gora — rodio se miš,

— Dobro, ali da i ja tebe upitam nešto, odakle znaš za *Barjake*?

— E, pa sad, znam, pa valjda ima i Madžara u Puli, peštanske gospode, što, uostalom, ispripovjedit ću ti sve natenane, nego, košto rekoh, zini, brate, šta je sa Sarajevom, da li je trebalo pucati ili ne?

— Drugog izlaza, čini se, da ipak nije bilo, ali što se Srbije tiče, sve naše pretpostavke bile su krive, a, eto, danas ni Srbije nema više, ono što smo mi od Srbije očekivali, priznat ćeš, bilo je i naivno! Jadna Srbija! Sve ono od 1912 već je bilo iznad njene snage...

— A ti plačeš nad njenim grobom?

— Plačem, dakako, plačem i nad našim vlastitim!

— Smrt mnozijem prkna puni, a nad vlastitim grobom nitko živ još nije plakao, a koliko pak ja mogu prosuditi, još smo uvijek živi, čovječe, a što se našeg pucketanja tiče, mutljag bućka u tikvurinama otkad ima svijeta i vijeka, i koliko god to paradoksalno zvučalo, čini mi se, oprosti, ali takva mi je impresija, u tebi se još uvijek povampiruje UIS, a vidiš, što se mene tiče, o UIS–u stekao sam svoje neopozivo negativno mišljenje, upravo beskompromisno uvjerenje, UIS bio je kobna

pretpostavka, ta gospoda kicoši sa kalpacima i kićankama nemaju nikakve druge ideje u svojoj oficirskoj glavi osim vlastitih epoletušaka! Najbanalniji regicidi!

— A ti kukaš što su pale kraljevske glave?

— Ne, ne, ne, ali ne skida se kruna s jedne glave da bi se nasadila na drugu, nije to nikakav princip, to je biznis! Jeste, UIS spada među naše krive pretpostavke, to je dokazao ovaj rat! Gledao sam ga iza požarevačkih rešetaka, sokole moj, uostalom trebalo bi zapravo da sastavimo nekakav registar svih tih tema i pitanja, a ovamo spada i Sarajevo, dakako!

— Sarajevo, da Ohrana ima svoje žarače u onoj vatri mnogo solidnije nego što smo mi to mislili, objasnilo se to meni već oko Bregalnice, ako se o nama uopće može govoriti kao o nečem egzistentnom! Mi smo, nažalost, bili i ostali quantité négligeable!

— Zvekećući uisovskim lancima, majku im ljubim razbojničku, u vrijeme Sarajeva, vidiš, bio sam već potpuno oslobođen od svega što ovaj tvoj Zaratustra zove nacionalizmom rogate marve...

— Citiraš ga, a proglasio si ga majmunom,

— No, dobro, vic ovamo — vic onamo, Kamilo, bez šale, pa ipak, Nietzsche i Marx ne mogu se usporediti ozbiljno, jedno je feljtonistika, a drugo socijalizam, jedno je socijalistička politika, a drugo kundak!

— Ležao sam između života i smrti baš oko Sarajeva, ne imajući već nikakvih iluzija, a sad će opet ispasti (iz perspektive mog Starog), da me remorkiraš, a, eto, tako je bilo, već ljeta 1913, neposredno poslije Bregalnice, uzeo sam u Beču i u Pešti inicijativu, da se sazove Kongres Omladine na bazi nekih drugih principa, svakako su ovi prenijeti, u tom smislu poslao sam onim balavcima svoje teze, a što se desilo, bio sam stavljen pod istragu, difamiran kao socijalistički sumnjivo lice, a moja

teza bila je da je našem romantičarskom nacionalizmu odzvonilo!

— Da, da, to je veoma dirljivo deklamirati o socijalizmu, samo bi trebalo jasno definirati što je to socijalizam, ili što bi socijalizam imao da bude! Po meni, vidiš, socijalizam danas je kundak, kundakom po glavi svakoga tko ne će da baci pušku, samo to je socijalizam danas i ništa drugo, a tko to ne vidi, to je mulac.

„Šta ovaj mene tu davi svojim kundakom, kao da je otkrio Ameriku", ogradio se Kamilo u mislima od nametljivca, sjetivši se kako je stari Kamráth na večeri kod Gundela bio zinuo kad mu je Kamilo stao u vezi s ovim ludim ratom raspredati kako se u ovome ratu javlja novi faktor, »defetistička svijest ratničkih masa«, a sad mu ovaj tu otvara nove poglede na »socijalizam«, kao da u Jojinim riječima ne odjekuju njegove vlastite misli, i da sad razvije tu čitavu historiju svog defetizma ispalo bi da se pravi važan"; ovo dječačko nadmetanje, tko igra ulogu proroka i preteče, a tko ne, pričinilo mu se duboko ispod dostojanstva i tako je prešutio da govori o svome kolebanju lijevo i desno, a opet da popusti, ne bi imalo svrhe, i tako se ipak vratio na istu temu.

— Ne razumijem kako se može ne priznati da su Marx i Nietzsche varijacija na istu temu, kada je očito da se radi o pobuni protiv imanentnog stanja negativnih fakata jučer i danas, i kako se ne može pojmiti da Nietzsche može postati utjehom usred današnje moralističke glavobolje koja muči svako inteligentno biće, a da u tome nema nikakva protuslovlja? To ne htjeti vidjeti, znači biti ili slijep ili glup,

— Marx se može uzeti kao sedativ, ali jedva da djeluje, ogradio se Joja, samo nas bog opčuvaj marksističkih kurfušera, ima ih kao rakove djece, svi plaze unatraške, imao sam ih čast upoznati u Trstu i u Milanu, no, dobro, a ja, uostalom, danas, kakav sam, nisam ni za marksiste, nego za kundak i ni za što

drugo, kundak je moj marksizam. Tko mene kundakom, ja njega kundakom...

— Kao Mojsije, ovako ili nikako, a sve ostalo jeste obožavanje buržoaskog Zlatnog Teleta, to je taj tvoj marksizam, a kao literatura, oprosti, gnjavaža,

— Nije riječ o literaturi, nego o politici,

— A kod Nietzschea ne radi se o politici nego o literaturi, čovječe! Dobro, ako je po tebi Marx politika, pitam te a gdje ti je danas ta marksistička politika? Marksisti pucaju danas jedni po drugima kao divljaci na ekvatoru!

— Pucaju, dakako, pa i ti si pucao, i ja sam pucao, dakle, pucamo, istina je, a budem li se ponovo našao u prilici da po meni pucaju, pucat ću i opet, šta mi preostaje drugo nego da pucam, ali ne gnjavim svijet oko sebe da je svanulo zato, jer sam ja kukuriknuo, i da je Bog umro zato, jer sam ja prvi navijestio svijetu da je mrtav! Preuzetno, brate! Napeo se kokotić i od kreste do mamuza, kukuriku, Bog je umro, čujte i počujte narodi i puci, alal mu vjera i to bješe burevjesnik, nema šta, a oko njega uskvocalo se i uskokodakalo čitavo jato kokošjeg svijeta, pak što, puče puška i nestade našeg pjetlića kao pilenceta, a sad ga, čujem, Švabe nosaju po svojim telećacima kao pangermanski Exerzierreglement, sjajno, i to mi je ateizam, samo se pitam, gospodo zaratustrovci, što znači uopće ta vaša otrcana fraza da je Bog umro? Koji Bog i kakav to vražji Bog? »Sumrak bogova«, pa to je dobar naslov za pangermansku operu, to da, jer ono što su ljudi vjerovali ili što još i dan–današnji vjeruju da je Bog, to nije nikakav Bog, nego kundak, razumiješ li, ništa drugo nego kundak, i tu treba da se izgovori prava riječ na pravome mjestu, kundak i antikundak,

— Što se mene tiče, pitam li se po savjesti, tko je bio taj tko mi je dao prvi poticaj te sam uopće počeo razmišljati o raznim svetinjama kritički, to jest obratno od onog kako se razmišljalo oko mene, tko me je ohrabrio da o konvencionalnim lažima

progovorim slobodno, do samouništavajućeg gledanja u oči samome sebi i okolini podjednako, tko mi je oborio sakrosanktnu vjeru u ovu današnju pseudonauku, na primjer, u filozofiju, na primjer, ili u moral i tako dalje, tko me je uzvisio iznad čitave slaboumne, pseudomoralne smjese u kojoj se davimo, tko mi je dao snage da povjerujem u vlastitu pamet, da se utješim kako nisam rođen kao kreten te sam se usudio povjerovati kako i u mojim vlastitim mislima ima neke logike kada o nekim očito negativnim pojavama sudim odvojeno od onog što su me naučili ili od onog što je rentabilno, e, pa dobro, pitam se, oprosti, čekaj, pitam se, a tko me je, uopće, podržao da nisam klonuo, tko mi je nadahnuo snagu da se nisam izgubio, tko mi je pomogao da se snađem i to, molim, tako je bilo prije Marxa, tko mi je uopće poslužio kao propedeutički kurs za — recimo — socijalističko gledanje, ako to nije bio Nietzsche, i, prema tome, kako god on kukuriknuo, njegov se glas čuo i probudio me, i ne samo mene, nego nas četrdeset puta po četrdeset tisuća koji smo povjerovali da sviće, a da još uvijek nije svanulo, to nije dokaz njegove slabosti! Dobro, priznajem, ne, svanulo nije, ali to ne znači da jednog dana ipak ne će svanuti, mislio ti o tome kako te volja, to je nepobitno, samo još to da ti kažem, ako je Nietzsche pilence koje slijepo pijuče tek što je proklju-valo, e, onda sam i ja takvo jedno slijepo pilence i, prema tome, svaka tvoja iluzija da bih mogao pratiti, dopustit ćeš mi jednu metaforu, orlovski uzlet tvojih misli, punih prezira za takvu mizeriju kakva sam ja, ostat će ti jalov napor, dragi, pardon,

— Bitte gehorsamst, Herr Leutnant,

— A što će ti sad opet to,

— Pa ništa, osjetljiv si kao frajla, opalio si mi zaušnicu, pa ništa, kažem, dobro, priznajem, tri poena za tebe, to,

— A ono čime si ti mene počastio, ono su možda bili komplimenti?

— Što sad, hoćemo li se nadmudrivati o bontonu?

— Već po drugi ili po treći put što me apostrofiraš kao lajtnanta, a to, postaje pomalo i dosadno,

— Moraš to da razumiješ, odvikao sam se ja, brate, da s oficirima govorim na ravnoj nozi,

— Pa kakav sam ja oficir, do vraga?

— To je bilo glupo s moje strane, dakako, oprosti, ja stojim mrtvo mirno — deinde cadaver — pred krvnicima i tamničarima već pune dvije godine, ja sam galijot admirala Tegetthoffa, stižem ispod palube jedne carske oklopnjače, razumij to, ne snalazim se, mislim da sanjam, te ne znam, na primjer, kako ću se ponašati spram tvoga tate, hoću li mu poljubiti ruku, a ja, vidiš, osjećam neodoljivu potrebu da mu poljubim ruku, bez obzira na to što će misliti da sam poltron, svejedno uostalom, ima situacija kad i poltronstvo ispada kao znak iskrene zahvalnosti, a on mi je bio i otac i majka, i nikada ne ću zaboraviti šta mi je značila njegova utjeha kad su me u Glini prvi put gurnuli u kažnjeničku čoju! Kako mu ide, nadam se da on još uvijek gleda »činjenicama u oči«, »pođimo od političke realnosti, djeco«, to je bilo njegovo sine qua non kad smo se natezali oko Khuena, ima on, brate moj, svoju »Lebensphilosophie«, Geniesser je on, a šta se to desilo sa gospođom mamom, pa ona je bila još relativno mlada?

Osupnut, što je Joji poznato da mame više nema, ,,od koga je već mogao doznati da je umrla, čudno, i kako mu je to pitanje odjednom palo na pamet, on mame svoje nije spomenuo ni jednom jedinom riječju", oduvijek podjednako iznenađen da se o pokojnicima govori ravnodušno kao o stvarima, počeo je o majčinoj smrti da vrluda kao o nekom davnom zaboravljenom događaju, »da, da, bila je relativno mlada, u četrdeset i četvrtoj godini, pankreas, dijabetes, srce, nervi, a Stari, hvala bogu, uznemirio se nešto poslije mamine smrti, kuburira sa šećerom, ali sada je dobro, a mama je pobolijevala zapravo već od Hungaricuma«.

— Ti znaš koliko sam volio tvoju mamu, što da pričam, o ovoj vašoj Jurjevskoj sanjario sam godinama i moj povratak pod vaš krov, kao da sam se vratio doma, svojoj mami, baš doslovno kao Petőfi

Egés úton hazafelé,
azon gondalkodám,
hogy fogok megszólitani
rég nem látot anyám,

a, eto, i tvoja mama je otputovala...

— A gdje si naučio madžarski, raznježio se Kamilo razdragan najnovijim Jojinim trikom, jer je Petőfijev larmoyantni stih citirao tako familijarno, da se Kamilo predao šarmu iskreno odigranog osjećaja i, pruživši mu ruku, privinuo ga srdačno, i tako se napetost između starih drugova rasplinula u intimnom proplamsaju srca.

— Madžarski, gdje sam naučio, a gdje bih nego na Rijeci, radila je tamo u štampariji jedna mala Peštanka, Magda, kao ulagačica, i tako s Magdom nije mi bilo teško, imala je grudičice kao dvije tvrde breskvice, dosta sam se nasrkao breskovače s onih Magdinih durancija, a moja memorija još uvijek nije zatajila, kao jezik papige, bla, bla, bla, pa zar nisam važio kao neka pelda od vunderkinda, uostalom, tako bismo mogli lajati beskonačno, jer šta se to sve s nama nije desilo, idi do vraga, a ti se tu još nerviraš što si lajtnant, a što si ako nisi lajtnant, baš si glup, a gdje su oni divni dani, no, u redu, svaka čast Zaratustri i marksizmu, ali ja, brate, nisam okusio ni mrve takoreći četrdesetiosam sati, i da sam kralj poklonio bih čitavu svoju kavaleriju za jednu safaladu, ili još bolje za deset deka jegervuršta i kriglu piva, o, bože, u srbijanskom reštu nagladovasmo se, brate, deseterački, gladne oči, besanica pusta, a kako buknu ovaj ludi rat, gladan trbuh, bolest najstrašnija, pak smo kao Arnauti kuhali kašu od bajatog leba, a ja sam, zarađujući neku

bijednu paricu kao ćata, kupovao šećer i taj nam je služio kao lijek, a sada dolje, u Puli, gnjile srdjele iz vode i palenta od pljesnivog činkvantina bez kapljice ulja, te sam sav otrovan od prokletog kruškovca na tanka crijeva, te moram priznati, vrući jedan čaj s rumom i sve što već k tome paše, dakako, ne bi bila loša ideja, a u Požarevcu jedna od mojih najmilijih sanjarija, kojom sam se uspavljivao, bile su Martine masne, vruće, nonplusultra palačinke.

Kad je mala Suzana, ostvarivši takoreći u tren oka Jojinu ideju, neobično spretno servirala užinu, dovezavši sve ono suvišno, zvečeće, blistavo srebro sa porculanom i kolačima, one makazice i žličice i tanjuriće i košarice sa biskvitom, pak pečene žemičke i putar i med, pa čak i par vrelih kranjskih kobasica, u engleskim kolicima, tiho, nečujno gospodski, na gumenim kotačićima, zaokupljen masom divnih stvari, s očito nehinjenim tekom, u trajnoj dilemi da li da se odluči za kifle ili za engleski pekmez od naranče, Joja je prasnuo u smijeh, »kako ga je neki Melentije, zapravo otac Simeon, navodno odbjegli grčki arhimandrit ili monah iz jednog makedonskog svetogorskog ruskog manastira, u svakom pogledu sumnjivo lice, suđeno na robiju zbog silovanja nekih djevojčica, neprestano gnjavio zašto jedni našijenci, latinske vjeroispovijesti, žele svojim bližnjima na francuski način ‚bon appetit', a drugi opet, pa ruski ‚prijàtna', pa kad su žvakali one pomije robijaške, zadirkivao bi Arhimandrit Joju da nema apetita, ‚vy njičevo nje kušaeće, pačti njičevo nje kušaeće, nada kušać, Joàkim Gašparòvič, vama je moralna snaga u opadanju, Bog je nama naredio da se gostimo, da pijemo, da bludno griješimo, da se kajemo za naše grijehe, vama će se dobro raspoloženje vratiti s fazanskom pečenkom i čašom ciparskog vina', a tu su grčku popeskaru objesili madžarski husari, jer ga je netko među njima evidentirao kao lopova, koji da je u Vršcu zaklao jednu staru

trafikantkinju prije pet ili šest godina, no dobro, bog mu daj duši lahko, tako je to bilo«, raspričao se Joja iskapivši čitavu tejeru s rumom i oborivši dobranu krišku ementalera s parom kranjskih kobasica, »šteta samo što nije bilo luka, pa da se usput vrati na prekinutu temu, da li je Bog doista umro ili nije, i kako su sva ova pitanja oko te tužne smrti sasvim idiotska, dakako, i da ilustrira potpuno isprazno brbljanje o božjoj neegzistenciji kao jalovu apstrakciju, pošto smo svi mi zapravo okruženi nepreglednom gomilom praktičnih bezbožnika, a teško bi bilo otkriti takvog pravednika koji doista iskreno vjeruje u Boga«, vratio se na svoga Jovu Žeravicu, »koji mu je vratio vjeru u čovjeka, izdišući prostrijeljenih crijeva, kad je ono Laza Urošević, upravnik požarevačke tamnice, neposredno pred dolazak Austrijanaca, postrijeljao desetak robijaša koji htjedoše pod Jojinom sugestijom da se dočepaju oružja, a među njima pao je i Jovica i izdahnuo sa kletvom na usnama«.

— Ljudske riječi izvjetruju se kao da nikada nisu bile izgovorene, a pred potomstvom ostaju kao svjedočanstva pameti ili smionosti samo one koje su zapisane po nekim škrabalima, dok neke isto tako mudre i junačke, kao sve ono što je izgovorio Jovo Žeravica ničije uho ne će čuti nikada! Umirući na Jojinim rukama, Joja izgovorio je živu oporuku jednog bezbožnika koji vedra čela prelazi onu granicu zbog koje je i Zaratustru hvatala strava neizvjesnosti. Eto, slučaj Jovičine smrti: čovjek umire u klasično čistom ateističkom stilu bez ikakvih nazovifilozofskih kerefeka, a parafraza Jovičinih filozofema samo je blijedi odraz posljednjeg obračuna sa mračnim kozmičkim snagama, jer kad je Jovica naćulio uši kao pas da bi umirući čuo kako zvone ljubostinjska zvona iz daljine, nije to jauknula iz Jovice nikakva čežnja za vrhunaravnim preobraženjem s onu stranu zla i dobra, nego žalba za blagoslovljenom kapljicom srpske rakije, za onim čistim, starohelenskim pojmom koji se i u Zaratustrinom žargonu zove »Physis«,

— »Ej, da mi se samo još jednom protegnuti po komušini, pak da samo jednim jedinim uvetom osluhnem kako kaplje ona božja kapljičica slatke šljive iz kazana u tepsiju, kao da bruje sveta uskršnja zvona iz daljine, tako milo odzvanja svaka kapljičica rakije o kalaisanu tepsiju, a da zuj onaj bude što slađi, da grlo kazanske lule bude što uže, uze Jovo sićušnu račvastu smrekovu grančicu, zavuče rašlju u groce kazansko tako te rakija ne bi kapala na rupičicu ždrijela, nego baš kao nebeska rosa da rosi niz klekovu grančicu, nevino cmiljeći niz vlaknaste končiće od borovih iglica, a Jovica, pijuckajući, druge brige nema nego da sačeka Sunce da odskoči od Kosmaja na tri koplja pak da rakiju oblizujući vazdan planduje i tako sve do svatova, ako Bog da, dakako, pa od svatova do Krsne slave na svetoga Nikolu, e, jest, da, ali, eto, ta ga buva nije ujela, i šta mu vrijedi što je inadžija bio i ostao, kad, eto, tu će da crkne kao pseto na katancu prokletom, dok ga ladna utroba maćeje zemlje ne proguta kao što ga je i izbljuvala, da je Gospod Bog Savaot satre, kao što je beše i sačinio ama baš ni od čega nego od govna, pak je tako govno i ostala, a mudro mu govoraše njegov deda, naprednjačina vajna, sa bijelim suknenim rukavima opšivenima crno, na arnautsku, kad mu je Jovica kao balavče punio glavu o radikalskoj buni, kako će radikali da ispraše turove Obrenovićima, jer Karađorđev unuk samo čeka da se vrati kao odžaklija pod svoj krov, što mu ga oteše na pravdi Boga, a stari sve klima, čudeći se, a svaka druga mu bi, ‚bora mi, akobogda, neće biti da je tako bilo ko što ti lažeš, mangupe jedan, već je Crni Đorđije svoju ludu glavu izgubio kao hajdučina, zakonom oglašena, brate, a tako ćeš i ti, ludo dijete, ako Bog da, bora mi, da kojekuda lutaš s ovom svojom ludom glavom, majke mi, raznoraznim stazama i bogazima, dokle te jednoga dana neki sreski oberposro ne strpa u okove ili ti kuršum satre o lajave labrde'!

— A šta je, jadan, verno pseto Kraljice Natalije imao, bednu potočaru s jednim trulim i naherenim točkom, tavoreći celog veka, pa kad bi svet svraćao sa panaćura, zapelo bi poneko čeljade kod one moje stare lude da mu više kao iz samilosti samelje po kilu brašna, a Jovica se kao gologuzo derle verao oko one bedne dedine meljave, slušajući okorelu naprednjačinu kako vazdan obara i psuje radikalske ministre, prevejane Milanove ližisahane i slugekanje, koji proćeraše iz zemlje Okrunjenu Glavu, a crko je, magare staro, kao kučka bez gazde, Bog da mu dušu prosti, kad je Jovica već zveketao okovima, doživevši i to da mu unuka osude na smrt, pa ga, biva, u smislu zakona, kao dete još, pomilovaše na doživotnu robiju, tako da Starome baš niko živ nije imao da pripali samrtnu sveću kao ni onom ludom Atanasiju Kordiću, koji je crko bez svećice, a jatakovao je i krio Jovicu sve pod cenu svoje glave, za dobre pare, jakako, ali jope ipak, eto, skreso je Tasu kao kučku besnu, i ako ima sada da se pokaje, kaje se, prikratio je život čoveku, blesanu, istina, na pravdi Boga, istina, ali mu je ipak podvalio Tasa, a pokazalo se kasnije, kad je Jovica već bio pao u okove, da je Tasa bio njiov, pa ga nije šteta nikakva i da se ostrvi u svojoj vlastitoj krvi ako Bog da tamo gde je i crko...

— Pa ipak, to što kažeš, jatakovo ti je godinama i krio te kako je znao i umeo, pa zašto ga ubi, tog svog Tasu, kada ti baš ništa nije skrivio?

— Jatakovo, dakako, za dobre pare, kako da ne, lepo je to Tasa jatakovo, ali mi je i podvalio na pravdi boga, bio je njiov, to se pokazalo kasnije u onim policiskim tefterima,

— Podvalio Tasa, tebi, ma kako će tebi podvaliti, čoveče, kad je već neko uspeo tebi da podvali, šta pričaš?

— Kako, lepo, t'eto, natento me Taso prokleti da ukradem parčence Svete Koske Svetoga Kralja iz Manastira Vavedenija, i da me tane okrznut neće, budem li tu jednu kosku prišio u svoj fes, pa ja, budaletina, poverujem Tasi i tako probijem

Lavru Svetog Vavedenija, i to noću, sam samcit, a valjda znate šta znači uvatiti se u koštac sa Svetiteljima, te razbijem kundakom ćivot i otkinem kosku Kralju Srpskom sa desne svečeve Pomazane Svete Ruke... I šta me zapit'o Tasa, drugog jutra, lopuža prevejana, kao biva, za spas svoje duše: jesam li, bolan, popevši se blatnjavim opancima, stupio na Časnu Trpezu, majku mu ljubim, kako da nisam, kad je kišilo i udaraše gromovi te gacah u blatu do grla, ‚ludo jedna', tešio me Tasa, a sad vidim sve namerno samo da me zbuni, jer nije teško zbuniti čoveka čarolijama, ‚ludo benava, okaljao si', veli, ‚Časnu Trpezu i tako ćeš u pakao', jel'te, a šta sam mog'o, bio onaj prokleti ćivot poviše Časne Trpeze ugrađen kao u zlatnom ormančetu iznad ikonostasa, a merdevina, dakako, imao nisam, šta ćete, desilo se, i tako se popeh, dakako, na Trpezu i razgrnuh Svete Mošti iz one zlaćane tkanine te otkinuh parčence svete kraljeve ruke, a neka mi baba priši tu kosku o fes, rekoh babi da je pileća da se ne prestravi, babuskara blesava, jer da je znala kako prišiva kosku Svetog Srpskog Kralja bila bi je oborila kaplja s onijeh stopa, i tako ponesoh onu Tasinu kosku kao amanet, ali, jakako, kad ono dva–tri dana potom upadosmo u zasedu, izvrnuše se dva moja drugara, Boško i Duško, kao dva džaka pod plotunom potere, urla hajka za našim petama, čopor žaca i gejačine puste, a meni okrznu tane u onoj gužvi levi guz, te otkinu dobar komad žive mesine, no i zalepi se nekim travama, na psu rana, al', eto, sumnja je u meni stala da gricka, nije li sve to bilo tako rečeno da me Tasa uljuljka i da mi pogasi pamet, i tako, sretnem ja jednoga dana Tasu gde se s volovima vraća s oranja,

— Čo'eče, a što ti ono mene slaga da ona vavedenjska sveta koska čuva od puške, ‚jel'te, šta oćeš, Jovice, kako da ne', smeo se Tasa, ‚čuva, kako da ne čuva', a kako do vraga da čuva, kad, eto, probi mi guzicu uprkos tvojoj koski prokletoj što je nosam kao prava luda tetka u pokladama?

— Ma kako da ne vredi, Jovice, eto, i ja je nosam ušivenu u čakširama već trinaest godina, i, kako vidiš, ni vlas mi nije pala s glave, a proša sam, vala bogu, kroz čuda i pokore,

— E, pa kad je tako, da probamo, čoveče, i tako mu sasuh pun šaržer iz magacinke i izvrnu se Tasa kao govedo, prošišalo ga posred rebara zajedno s njegovom koskom, a ja strgoh svoju i dobacih je Tasi da mu se nađe kad bude stupio pred svoga sveca, i tako se oslobodih one napasti koja me je mogla koštati glave, jer se s onom Tasinom koskom osećah doista nekako sigurnijim, a to je u hajdučkom zanatu najsigurnija propas, kao bog, a sada, eto, umirem, i baš da vidim, šta će Tasa da mi kaže budemo li se sreli, kurvetina jedna, zakleo se svojom Slavom, svetim Jovanom, eto mu svetoga Jovana, dokusurio sam ga u lopovluku.«

— No, dobro, ova noveleta o Jovici, to je samo usput, kako ima bistrih mozgova za koje je Bog sto posto mrtav pojam pa iz toga ne izbijaju nikakve slave ni katedarske karijere, a o Jovici trebalo bi napisati knjižurinu, jer bila bi golema šteta da se ne otme zaboravu, i ako se ikad budem ponovo mašio pera, bit će to Oporuka Hajduka Žeravice, zavrijedio je, siromah, da mu se podigne spomenik, a sad da se vratimo, gdje smo ono stali, ah, da, ti dakle ostaješ kod tog da je svanulo, pa dobro, recimo da je tako, recimo da je zaista svanulo, ali, brate, sviće na ovome svijetu na razne načine, Sunce izlazi na raznim mjestima, u razno vrijeme, na vrhuncima blista već davno bijeli dan, kad se po mračnim jazbinama još duboko hrče, to je, dakle, vidiš, jedno, a, zatim, sve, pazi dobro, izgovaram bez patosa, isključivo sve što je tvoj dragi Zaratustra izdeklamirao o bogu, o narodu, o narodima, o moralu, o znanosti, o čovjeku, o zlatu i o krvi, o vjeri i o vjerovanju i tako dalje, i tako dalje, zar ne, sav njegov repertoar, dakle, mislim, sve je to izgovoreno ili, još bolje, definirano već davno prije njega, pedesetak godina prije njegovog toliko razvikanog Objavljenja, i kako li se već ne zovu

ti po vašim sektaškim bogomoljama tamjanom posvećeni hokus–pokusi, sve to, ponavljam, rečeno je mnogo jasnije, ne tako pretenciozno glasno, žao mi je, ali ne mogu ne priznati fakta, sve je to već davno napisano, i to ne samo literatski, simbolički, nego s impozantnom neoborivom akribijom.

„Gospodin krigskamerad iz Pule lupa po feljtonistici kao da sam ja neki poklonik blesave feljtonistike i kao da nisam Anu godinama zanovijetao zbog njenih feljtona, ovaj robijaš tu raspričat će se, vidi se jasno, o hajdučiji, o tamnicama, o dinamitu, o bogu i o vragu, samo tako, usput, duhovito, on se kao rođena glumčina već u gimnaziji nametnuo razularenoj dječurliji ovom istom rječitošću, evo ga, on je slobodan od bilo kakvog društvenog balasta, on je uzvišen iznad dobra i zla u svakom pogledu, neukrođena zvjerka koja se, ne birajući izraz, ne stidi ni najbrutalnijih riječi, on je čovjek luckastog prebacivanja iz krajnosti u krajnost, on ne preza ni pred kakvim posljedicama, on glumi mizantropa, a zapravo je riskirao glavu zbog jednog arnautskog šegrta, on agitira za svoj kundak kao da je neopterećen lirskim slabostima, otporan spram svih sentimentalnih napasti, međutim, vidi se kad govori da je zapravo romantik, koji spram Kamilove pasivnosti zauzima stav ironično nasrtljiv, upravo bezobziran, više od toga, moglo bi se reći, bezobrazan, samo zato da bi dokazao kako nije spustio svoje barjake. Sredio je, čini se, sve svoje misli i sve svoje poglede. Njegov odnos spram žena, spram rata, spram društva i svih zbrkanih iluzija o čovjeku, sve je to oslobođeno svih predrasuda, anarhoindividualan tip iz čije je perspektive jasno da ovom ratu treba kundakom polomiti sve kosti, i ne samo ovom ratu nego svim bogovima i svim Zaratustrama!"

— Govoriš otprilike, à peu près, i ovo i ono, ne mogu da slijedim tvoju misao, dragi, sve što Marx priča o religiji nije

nikakav protuvjerski stav, nego baš obratno, ono je zapravo apologija religiji!

— Ta idi, molim te, Marx, expressis verbis kaže, da se prava i autentična protuvjerska borba vodi tamo gdje se bije bitka za druge, ljudskog života dostojnije uslove, naime za takve socijalne odnose, u okviru kojih više ne će biti potrebno da se, vjerujući u drugi, bolji život na onome svijetu, luta za fikcijama, tako nekako, i to nije ništa à peu près, Marx je prvi progovorio o tim stvarima ozbiljno, da, da, tako je to, a ne znam hoće li se uopće pojaviti netko s jasnijom definicijom ove gluposti koja se zove vjera u vrhunaravno, dakle u ono što se zove pučka, sasvim zbrkana slika o svijetu i o životu, o kojoj, ne kažem da ne govore i jedan i drugi, samo što je Marx ipak za dobra tri koplja jasniji, čist, brate, kao ono Jovičino sunce što se diže iznad Kosmaja...

Promatrajući Kamila kako je ponovo odmahnuo rukom, kao da otklanja dosadnu gnjavažu, Joja je osjetio potrebu da svome stavu doda neku plastičniju dimenziju, i da bi tako spriječio svaku Kamilovu repliku, prepustio se slapu Marxove amazonske sintakse kao mali čamčić koji se baca na milost i nemilost u bujicu bučnih i uznemirenih riječi.

— Jeste, ne kažem da ova pitanja nisu jednom i drugom poslužila za viteško perjanicu, što su, uostalom, jedan i drugi naglasili da svoju antimetafizičku borbu smatraju najvišim usponom intelektualne časti i savjesti, ali, dopustit ćeš ipak, dok Zaratustra trabunja o imaginarnim mogućnostima kako bi se kvintesencijalna ljudska zamisao o životnoj sreći ostvarila na ovome svijetu, gubeći se u najispraznijem brbljanju, Marx, vidiš, za razliku od Nietzschea, utvrđuje razumno, grubo zemaljski, statistički dosadno, suhoparno, priznajem, možda profesorski, možda samo političkoagitatorski, da bi se ostvarile ove romantičarske brbljarije hic et nunc, nažalost, zasada barem, rebus hic stantibus, ne postoje nikakve stvarne, materijalno

egzistentne mogućnosti, dakle, a zašto ne, zato, jer svijetom vlada kundak, kundak u rukama jačega, pa opet zašto ne, zato, jer čovjek kao takav u ovim prilikama dok vlada kundak ne umije, prosto nije u stanju da svoju nagonsku sklonost za čovječnošću otjelotvori, i ta bijeda od čovjeka, usred kundačenja, izgubivši vjeru u sebe, ne će afirmirati svoje ljudsko poslanstvo tako dugo dok ne bude stvorila ljudske uslove u materijalnom odnosu društvenih snaga, da tako konačno dotuče kundak kundakom, to je, vidiš, smisao Marxove analize, i samo to! A pošto to čovjek još nije postigao, izopačena karikatura od čovjeka luta ukletim krugom, bezizlazno, i to je Marxova dijagnoza! Ono zbunjeno stvorenje mašta o neminovnom ostvarenju svojih ideala na onom, drugom, imaginarnom svijetu, pošto nije sposobno da ih ostvari na ovome, i tako se opija vjerom u prekogrobne iluzije, i tako mu ta vjera služi kao narkotik, to jest opijum, locus communis, kompromitiran, uostalom, vulgarnom antireligioznom agitacijom, a zapravo je ova fraza o opijumu samo ausklang jedne od tridesetak sitnijih podrečenica, i tako sve to ispada kao kakva zbirka metafora iz Biblije pauperum, a zapravo je blistava fjoritura na kraju klasične definicije vjere! Eto, ova Marxova antihegelijanska parafraza jasan je poziv na odlučno i neopozivo odbacivanje svih teorija, koje su se upele žive da dokažu, kako ovozemaljska stvarnost nije kundak, ili kako ovo, što predstavlja život čovjeka danas, nije robija, tamnica, tiranija, zločin, rat, to jest opet kundak, i, prema tome, ateizam ne treba da bude nikakva lirska proza o tome da li je Bog umro ili ne, nego kritički odnos spram ovog pseudoreligioznog brbljanja, i, molit ćemo lijepo, sve je ovo Marx formulirao kada tvoj poštovani gospodin Zaratustra nije uopće još provirio iz utrobe svoje mamice, lutoranske popadije, a meni lično, ako hoćeš baš da znaš, ova vrsta lirske feljtonistike ne govori ama baš ništa, i to sam uostalom imao da kažem, dixi, a sad u zdravlje, ako poslije ovog filozofskog

ruma smijem da prijeđem na konjak, i to još, ho, ho, na neku vitešku marku, ti boga, čast i slava, u zdravlje!

„Ovaj se još uvijek bori sa svojim dječaštvom, on se još uvijek igra svojim dinamitnim patronama, on ima svoga Žigmana i svoj »Ozalj–grad«, on danas jaše na svome kundaku kao na drvenome konju, tu smo, ne damo se, pokazat ćemo Evropi tko smo, treba to objaviti glasno, da bi nas čitava Evropa čula, jer Evropa ima razvijen sluh samo za dinamit, za eksplozive, to je jedini govor koji je Evropi razumljiv, a tako, kao što je rezonirao prije Gline, tako umuje i danas, kundak kundakom, molit ćemo lijepo, i stvar je riješena, a upravo tako pratio se gitarom u Četvrtome Be: »Kroz ponoć nijemu i gusto granje, čuje se, čuje bombe kucànje«, s istom ležernošću, s kojom se danas ruga Zaratustri, a pomalo je pijan, pa ipak, pamćenje mu je još uvijek podjednako blistavo, treba mu to priznati!", prepustio se Kamilo da kao slab advokat slijedi logičan tok misli svoga protivnika, „a glumi preuzetno, to je istina, samo da bi se prikazao kako je on još uvijek onaj stari Joja, primus inter pares, jedini u razredu koji je uživao privilegij u svih profesora, osim matematike, da nije bio ispitivan, jer su ga u četvrtome razredu procijenili da bi mogao, mirne duše, pristupiti maturi. Svi smo mi bili više–manje dobri đaci, laureati, ali on je briljirao za tri glave iznad nas, svi smo mi bili pouzdani karakteri, ali njegov je bio izazovno nametljiv, rođeni demagog, politički talenat zapravo, koji sve podređuje svojim planovima. Ovaj se ne će baciti u Dunav kao Guido Glanz, ovaj se ne će izgubiti u razmatranju moralističkih nespojivosti, ne spada taj u ronioce vlastitih mračnih tajanstvenosti, pliskavica je on, ne će potonuti, slijepo se praćaka po najopasnijim bujicama, i danas još on iskreno žali što nije nebu poletjela čitava carska Korpskomanda, a naročito onaj madžarski most na Dravi, treba znati plivati, to je jedina mudrost, ne treba o tome razmišljati, nego pljus u vodu, a stajati nad poplavom kao glupa kokoš, slaboumno je",

zavladala je Kamilovim mislima gorka rezignacija i ponovo se izgubio poniknuvši pogledom u igru arabesaka na maminom sagu, djelu bečke manufakture, što ga je donijela u miraz kao naročitu vrijednost, a po Amandinoj ekspertizi pokazalo se da se radi o jeftinoj bazarskoj robi koju su Habdelićevi podvalili svome zetu Emeričkom, sa višim prezirom spram zagorske šljivarske bagre, koja ne razlikuje bečku imitaciju aubussona od afgana.

Poslije šutnje, kao da se vratio sa dalekog puta, zagledao se u svog starog prijatelja, osjetivši kako mu je klonula snaga da se dalje opire ovom razbarušenom divljaku.

— Jasno, tvoja šutnja znači da ne priznaješ moje argumente, nasmijao se Joja izazovno, iskapivši svoj drugi ili treći Armagnac, više volim jeftini talijanski konjak od ovog slatkog francuskog bućkuriša! Milo mi je da smo se našli, ne znam kako da se izrazim, Kamilo moj, ti si moja jedina adresa na čitavom ovom svijetu, nemam nikoga više osim tebe, bog te poživio, kao što bi Žigman rekao kod trećeg špricera, »još nas ima, još Hrvata«,

— Dižem ruke, predajem se, gledam te, nisi se promijenio ni toliko, kvrcnu Kamilo noktom palca o sjekutiće, na, eto, ni toliko, priznajem, no, svejedno, priznajem ti, kao što bi moj Stari rekao: »Alle Ehre und Respekt«, što se memorije tiče, nije te napustila, vidim, a to je divna stvar, jer ja sam se potpuno rasplinuo, zaboravljam sve, ne mogu se sjetiti broja svog peštanskog telefona, na primjer, a lica koja mi se javljaju da smo se našli tu i tu, prosto ne prepoznajem, i priznajem, eto, divim se takvoj memoriji, zaboravio sam masu stihova, i to baš hrvatskih („no, dakle, da, od Balatona i od *Medeje* nije čitao druge stihove osim Aninih, a to je potrajalo ipak godinama"), pa kada sam ono spomenuo Mojsija, ne mogu nikako da se sjetim kako zapravo počinje onaj Kranjčevićev Mojsije, kako je išlo s onim Mojsijem, daj, molim te, ti ga sigurno znaš, bio je

tvoj štekenpferd, Joja, budi zlatan, kako je to išlo s onim Mojsijevim narodom, a Kranjčević nam je bio barjak, klečali smo pred njegovim Mojsijem, razočarao me kasnije, moram priznati, i Madách naškrabao je svog Mojsija, gdje i kako se Kranjčević sreo s tim Mojsijem, bog bi znao, no, svejedno, ostao nam je barjak,

I gledam kako sve je ukleto,
I prokleto će navijek ostati,
I tebi baš koji goriš plamenom
Ta sjajna vatra bit će tvoja smrt,
Kad počneš sam u ideale svoje sumnjati...

— Ma nije, ma čekaj, ma čovječe, sve si pobrkao, i boga i popa, jedno govori Mojsije, a drugo Jehova, »kako to«, čekaj, »kako to«, nisam ga ni ja imao u ruci još od Gline, recitirao sam ga — upravo krasnoslovio — baš u Popravnom zavodu, stigao nekakav zemaljski školski nadzornik, sjećam se kao danas, zvao se Koščec, Leander Koščec, bijela kravata, bijeli svileni lajbec sa zlatnim lancem, sivi suncobran, pravi pravcati, impozantni zemaljski školski nadzornik, direktor Bogoštovja i nastave, no, dakle, i tako ja — »krasnoslovim« svoga Mojsija, urlam iza glasa i vidim, zapalio se starkelja, da ću postati drugi Fijan, da će pisati Bogoštovju i nastavi o mom slučaju, a ništa nije pisao ni napisao, dakako, a ja sam planuo od sreće, javio mi se kao Arkanđel Gabrijel, taj će me spasiti iz one sramote, međutim, brus, a odonda nisam imao više prilike da »krasnoslovim«, jeste, javljao mi se Mojsije u mislima kao neka vrsta opomene, i tako, nisam ga zaboravio, ali, mislim, gledaj, mnogo toga dogodilo se i s nama, i s ovim Mojsijem odonda,

— Pa dobro, meni za ljubav, Joja, molim te, gledaj, budi šarmantan, bože moj, bio nam je Marseljeza!

Bilo je u Joji od djetinjstva još nečeg od glumca koji uživa da sa katedre kukurikne iznad sivih kokošaka čitavoga razreda

kao pijetao, a bilo je u njegovoj naravi i nečeg od igrača koji, blefirajući protivnika smionim, da, upravo nadasve iznenađujućim potezom, vlada šahovskom daskom nad nezavidnom pozicijom partnera, preziruć pomalo svog slabog protivnika, koji se predaje na milost i nemilost pobjedniku, ni za dlaku manje okrutnom od onih koji čizmom gaze truplo zaklane žrtve. Izigravajući sasvim skromnog, stidljivog glumca, koji se pretvorljivo ograđuje od neosnovanog priznanja, odbijajući koketno svaki oblik obožavanja, Joja se počeo kao tobože ispričavati da se ne radi ni o kakvom naročitom slučaju pamćenja, »bože moj, nije da je baš nenadaren, ali to je, na kraju, sasvim neznatno svojstvo, svakodnevna pojava zapravo, ta riječ je o najobičnijoj rutini«, i tako, omalovažavajući bilo kakvu svoju naročitu sposobnost u tom pogledu, s onim istim, pomalo ironičnim smiješkom s kojim je nastupao pred dječacima kao najbolji i priznati deklamator čitave gimnazije, kome nikad nije bio problem da se preda monologu jednog Antonija, Petra Zrinskog ili Mojsija, kucnuvši se po čelu kažiprstom desne ruke kao glumac koji se prisjeća uloge kad očekuje da se podigne zavjesa, on je zaronio u patetične talase Kranjčevićevog ritma, prepustivši se sav čaroliji žalobne kuknjave klasičnog našeg Mojsija, Joja je, u prvim strofama intonirao početak poeme sa široko razlivenim, himničkim patosom, glasom anđeoske trube kada, uz svečanu grmljavinu orgulja, klikće na pozdrav i poklonstvo Introitusu kod pontifikalne mise koju služi sam nadbiskup.

Izvedi narod moj, o Gospode,
Izvedi ga iz ropstva zlopatna
I skini mu sa vjeđa pospanih
Još onu mrenu tvrdu, zlokobnu,
Što zastire sad oči njegove!

Sasvim na početku, već od prvih riječi, dok je još iz Jojinih stihova htjela da bukne potresno bolna tužaljka tragičnog

proroka, osjetilo se u tonu kod prijelaza na temu o ropstvu, da mu se štimung već u trećoj, petoj strofi gasi.

Spomeni se da ropstvo nemilo,
Ko teško ono stijenje nadgrobno,
Na leđima mi tlači bratskijem,
I da nam ljuti naši krvnici
U utrobama djeci sudiše!
O, smiluj se, o silni Jehova,
Prokuni kletvom krvne silnike
I spasi narod moj, o Gospode!

Kako mu je, očito uslijed premorenosti, prekrilila glas neka mračna sjenka, kako mu ponestaje daha, kako mu zamire zanos, da li zbog hirovitosti, ravnodušne dosade ili treme, ovo Mojsijevo klečanje pred vječnim, silnim, svemožnim, velemožnim, presvetlim, preuzvišenim Jehovom Joji je bivalo sve više strano, način kako se ovaj sićušni, mali crvić od pjesnika klanja bogu ničice, u blatu, čelom ležeći u prahu, prikazao mu se neodoljivo antipatičan, i tako odjednom, nervozno, od negodovanja, on je sarkastično grubo prekinuo recitaciju, »i tako dalje, i tako dalje, ne, ne, ne zvuči to više ni živo, ni prodorno, gospodo, ne da se to više ozbiljno svirati, raštimano je to sve kao stari klavir, šta ćemo, nichts ist ewig, auch der schönste Jud wird schäbig, ne, ne, trata–ràta, trata–ràta, staroga gospodina Jehovu hvata legitimistička panika, ‚šta hoće ovaj stekliš, ovaj harambašićevac, ovaj starčevićanac, da Jehova obori Carstvo, Nagodbu, Beč, Peštu, Madžare, Pragmatičku sankciju, da prokune kletvom Thallóczyja i Khuena', Opasno je van se nagnuti, Kihajolni veszélyes, M. A. V., šta ćemo, ovaj carski i kraljevski B–H Jehova gleda očito činjenicama u oči, On je svijestan bosanskoaneksionističke političke realnosti, ima ovaj Jehova neobično dobro razvijen njuh za pojam onog nečeg što se zove sekcionšefovski Wirklichkeitssinn, napredno, lijevo lice je On,

nema spora, umije On da razmišlja o toj austrozavrzlami supranacionalno, bečki, čak socijaldemokratski lijevo, kozmopolitski, astralno, čita On bukvicu ovom mladom hrvatskom poletarcu od Mojsija, ‚o, ne, ne, mladi gospodine, ne ćemo mi tako, a što vi zapravo tražite od Mene, da prokunem kletvom krvne silnike, da postanem hrvatski nacionalist, da bijem jedan narod, a zbog drugog, ta idite, to je luda želja, sasvim sićušna, i kakva je to drska megalomanija da nekakav graničarski narod moljaka Jehovu, kako se uopće usudio pojaviti pred njegovim licem da ga spasi iz zlopatnog ropstva madžarskog, iz ove carske kaljuže', pa kad je tako astralno nadljudski slistio ovog zbunjenog i demoraliziranog Mojzesa, kad ga je svojom vrhunaravnom logikom satro i razderao u paramparčad, On mu na kraju balade prijeti još i smrću, i to zašto, jer je pod sugestijom samog preuzvišenog Jehove posumnjao u svaku mogućnost oslobođenja, i sada tek, čisto na kraju, dolazi do onog ausklanga o mrtvim idealima, kada se jadni Mojsije pod teretom argumenata Svevišnjeg potpuno srozao, posumnjavši konačno u svaku, pak i najmanju mogućnost oslobođenja, a to je zapravo prijetnja najvišeg političkog autoriteta, to je govor gromobije in persona, von der höchsten Stelle,

I gle — kad tako već je ukleto —
I prokleto će navijek ostati, —
Smilovat ću se tvojoj željici
Al jao tebi, što si želio.
I tebi baš, što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt,
Mrijeti ti ćeš, kada počneš sâm
U ideale svoje sumnjati,

eto, tako zapravo završava mojsijevski memento, a mi smo ga čitali, bogati, veliš, kao Marseljezu, no, dakle, sjajno, tako je to

dakle bilo s našim ubogim narodom i s njegovim idealima u koje smo počeli temeljito sumnjati kao carski bosanski beamter, služeći cara za 295 kruna i 17 filira mjesečnog beriva, a međutim propao je naš narod na historijskoj pozornici, doista, i nema ga više, bio pa nije, izvjetrio se kao bespredmetna retorika, Hanaan, Arkadija, ti boga, ‚i ti Dunaj svijetu reci, da svoj narod Hrvat ljubi', lijepa naša puna flaša, blesavo sredstvo prevare, to ti je danas naš narod, a mi se tješimo Marxom, dakako i Nietzscheom još bolje, no, dakle, takvih mulaca, kao što smo mi, svijet još nije imao čast da vidi, moj Kamilo, gdje smo, ako boga znaš?«.

— Joja, ponesen taštinom deklamatora koji osjeća potrebu da podigne raspoloženje auditorija, ubacio se u *Heronejskog lava*:

— U mjesečevu svijetlu, u tajnoj drijema noći
Kaprena, selo malo, na prahu Heroneje,
To bajni joj je ležaj u magičnoj bljedoći,
A pokriva se plaštem od grimiz–epopeje.

Kad strašna ponoć mine i zadnja sjen kad ode,
A pjesnik neznan stupi pred lava kraj Kaprene
I pobriše mu suze na grobištu slobode
I poljubi mu grivu u žaru uspomene...

— No, dakle, i Heronejski lav ispada ovdje pomalo kao usidjelica, plače, cmizdri, ovaj jadni lav, no, dobro, Kamilo, propali smo, ne ide ni to, što, a *Dva barjaka*, a *Eli! Eli!*, a *Lucida*, a Raskoljnikov:

U rusku viknu noć, u cijeli viknu svijet,

ti boga, pa to će ipak ostati, pa to je genijalno, bogamu,

— Jedino što znam to je *U noći mrtvih*, pridružio se Kamilo da bi se i njegov glas čuo na ovim poetskim karminama,

U noći spomena mrtvih, dok tisuć varnica drhti,
S trave uvele, grobne, ko iskre divlje da blude

Zvijezdi našoj po kori, nad carstvom spokojne smrti,
Cara i roba, uma i lude...

ali je odmah tu, na početku, bespomoćno zapeo, kao slab đak pred nenaučenom lekcijom.

— Ajde, ajde, bogati, da pomogne svome drugu iz treće klupe lijevo,

»*Dok zvona plačiva bruje kroz turobne drvorede,*
I pjev se dirljivi ori, gordi se mramor blista,
i suze vrele se toče,
a ruke ih brišu blijede u staru krpu il komad batista«,

dakako, upao je Joja, marcia funebre, Svi Sveti, to je po tvome ukusu, a ovo mi je naročito uvijek imponiralo, to su socijalni kontrasti,

»*u staru krpu il komad batista*«,

čekaj, a

»*Požar suklja ulicama, nad Parizom samrt lijeta: osamnaestog grmi vijeka osamdeset i deveta*«,

fraternité, égalité, liberté, ti boga, to su naše parole, to je Bastilja, to nije Devedesetitreća, no, sada svejedno, zaputismo se, to nam je bila jedina popudbina, nije mnogo, uzme li se da je to zapravo sve, a ovi naši vajni političari, o, bog ih ubio, i ta naša poezija, stari Supilo, na primjer, jedino što je znao: *A mi ćemo spavat skupa, Kralju Dmitre Zvonimire*, a to je naučio u onoj svojoj dubrovačkoj vinogradarskoj školi kad je još hrvatovo, nikako nije mogao da shvati što se ja to oduševljavam Kranjčevićem — to nije roba za nas, tako je govorio — samo ne znam što je bila »roba za nas«, no sad svejedno, da prelistamo našeg Silvija, sutra, Kamilo, svakako, da ga vidimo, dva izgubljena sina, na povratku, što, pa imaš ga valjda negdje?

— Ne znam, bit će da mi je ostao u Pešti, no ništa zato, naći će se već tu među knjigama Staroga, ne znam kad sam ga imao posljednji put u ruci, svakako već davno,

— Pa ni ja, od Gline, godinama,

— Pa ipak znaš ga još uvijek, bravo, sjajno, čestitam, bravo, no, dobro, ali Marxom ipak si morao listati, a to, vidim, nije samo pamćenje nego baš gotovo doslovna parafraza citata, znači, priznaj, ipak, morao si ga čitati nedavno!

— Ali, molim te, nabubao sam njegovu antireligioznu filipiku još u Milanu, kad sam se bio spremio da blefiram one senilne socijaldemokrate na nekom svom predavanju, a što se mene lično tiče, Marx je ostao i bio za moj kriterij gnjavator, a, osim toga, Marx je danas definitivno kompromitiran po svojoj mnogopoštovanoj gospodi marksistima, a ja, ako uopće nešto jesam, ja sam anarhosindikalist, i to je, mislim, sve što će od Marxa ostati, a do čega nas je marksistička politika dovela, to se vidi najbolje danas, kad su se gospoda poklonila, i to jednoglasno, i to pred ratom, to nije politika, i tko danas još nešto drži do ove marksističke cicvare, takav je, brate moj dragi, politička krava, nema mu spasa, a Marx je, uostalom, već davno bubnuo iz mode, danas je en vogue Sorel, što, a ti nisi čitao Sorela, o, majku mu staru, pa kako to, bježe marksisti od Sorela kao vrag od tamjana, moraš ga čitati, svakako, on je brate jednostavan kao kundak, tko je jači, taj kvači, silu silom, kundak kundakom, to je jasno, dva puta dva je četiri, šta ima to da se dokazuje, a kako sam uopće pao na Marxa, uveo me Žigman u krug svojih sindikalista u Milanu, filistarski beamteri, pasta–asciutta–bonkulovići, ali kako su počeli tamo baš oni sindikalistički mulci štampati moje novele, i tako sam zablistao, »kao meteorit«, kao što se pisalo, trebalo je, dakle, i dalje blistati, praviti sebi reklamu, publicity, nema druge, teško onom kome ujak nije krmak, i tako se ubacih u vlastitog menedžera, pa i grm je u nevolji bedem, i šta ću, počeo sam predavati o dijalektici, o Marxovim ranim spisima, ne znam zašto, ti njegovi rani spisi privlače spram socijalizma potpuno ravnodušne glupane, pročeprkao sam nešto Labriolu i Crocea i tako se pročuo kao bergsonovac, i to je dobro, duhovito, nema šta, bergsonovac kao pozitivna pojava u očima lijevih marksista,

sasvim je svejedno što se brblja i kako, šta ja znam, sve sam to nabiflao, čovjek uvijek imponira kada citira mnogo i loše, no, sjajno, to spada u literarnu lijevo progresivnu karijeru, u redu, ali se desilo da je jednu moju noveletu preštampala nekakva mala teozofska glista od časopisa, *La Luce*, ne bi čovjek rekao koliko korova buja u sjeni marksizma, ali gospoda su demokratska većina, dakako, gospoda predstavljaju javno mišljenje, gospoda su arbitri ukusa, i tako sam se pročuo po njihovim teozofskim serklima, pa kad sam pred onim babama počeo da izvodim svoje marifetluke, operirajući »Apeironom« i »Vječnošću«, prosto senzacija, uopće, pred ovom intelektualnom elitom potpuno je svejedno da li je čovjek teozof, antropozof, sociolog ili dijalektik koji vjeruje u Boga, sama hohštaplerija, razumiješ li, to da čuješ kako je bilo, prosto smejurija, gledam, promatram, vidim, pa svi su, pobogu, oko mene teozofski mislioci, a ovom aristokratskom snobizmu ljevičarskom nije teško duhnuti pod rep, biti konferansje tim dokonim babama, ta rabota u posljednjoj konzekvenciji i nije neunosna, pa kad sam već riskirao da se odmetnem u teozofe, pojavih se jednoga dana na simpozionu takve jedne njihove teozofske spiritističke seanse, i tako se razbrbljah ispred dijalektičke elite o Apsolutnoj Ljepoti, blefiravši onu kravu od publike najbanalnijim frazetinama!

»Apsolutna Ljepota, moje dame i gospodo, to je, da se izrazimo egzaktno naučno — ‚Nešto', što se nalazi ‚Iznutra', to jest nešto neposredno, tajanstveno, kao prijevod neke poeme na primjer, što je isto tako tajanstven, kada je, naime, takav prijevod, mislim, toliko savršen te je podudaran s originalom toliko te se može ocijeniti kao kongenijalan, jer, moje dame i moja gospodo, ‚Apsolutno', — identificirano, to jest podudarno sa ‚Beskrajnim' zapravo je kongenijalna varijanta stvaralačkog elana, a kao takvo nadovezuje se o sve šire i šire i sveudilj sve nedohvatnije krugove ljudske misli!«

»‚Apsolutna estetska vrijednost', antropozofski nadahnuta, mogla bi se objasniti da se prikaže kako se savršenstvo umjetničkog stvaranja izražava, kao što sam već rekao, tajanstveno, svemirski podudarno, to jest kao sinteza onoga što je ‚Iznutra' i onoga što je ‚Izvana', to jest, kad se to nešto što se zove materija oblikuje u nekom mediju jezika, navodim to kao primjer iz poezije, tako, da je podudarno s originalom, jer sve što je izgovoreno, ‚Iznutra' sve je to ‚Nedjeljivo', a pošto je kao inspiracija ‚Jedinstveno' ostaje prema tome imanentno, a sve, što je na površini, mnogostruko je i, prema tome, prolazno«, šta kažeš, genijalna dijalektika, što, a to, kako sam zavitlao onom mnogopoštovanom dijasporom stvorilo mi je mogućnosti da se okožim, i mogao bih bio mirne duše ostati u Milanu kao ljubimac čitave jedne male sekte, jer o tim stvarima može se brbljati šta se hoće, kao što se uopće i suviše mnogo laje o svemu, o moralu i o politici, ali kad je već riječ o ateizmu, da se vratimo na Boga, to je prije godinu–dvije postalo u Italiji jako moderno biti antropozof i vjerujući socijalist u jednome licu, ali što se mene tiče, meni lično nikada nitko nije morao dokazivati da Boga nema, rodio sam se kao bezbožnik, à propos, da mi kažeš, molim te, sjećaš li se ti, kako si ti zapravo postao ateist i kada, jer koliko se ja sjećam — da ne vjerujemo, to smo znali, ali se o tome nikada nismo ispitivali kako je do toga zapravo došlo. U tom pogledu bili smo, vidiš, mnogo mudriji i pametniji nego danas,

— Da Boga nema, nije mi bilo jasno kako je to uopće s njim da ga ima, a kad smo se našli u gimnaziji, koliko se sjećam, nisam više vjerovao ni u šta, ali me stvar nije ni mučila, a kad mi je prvi put pao u ruke Nietzsche, tada sam ga čitao već kao svoga čovjeka,

— A ja sam ušao u borbu s Bogom u vezi sa fra Celestinom, ako ga nisi zaboravio, stigao nam je kao suplent, kad je naš kateheta Pintarić bio uklonjen zbog samoubojstva jedne učite-

ljice, zvala se Danica, nosila je bijele svilene bluze sa tvrdom kragnom, s muškom kravatom i žirardijem, kao biciklistkinja, tako se barem govorilo da se ubila a našeg katehetu Pintarića zamijenio je fra Celestin, a slučaj je, eto, htio, te je ovom fratru bilo suđeno da me liši djevičanstva. Uzeo me kao ministranta na ispovijed umirućem barunu Ratkaju, baruna je nastrijelio jedan raubšic i rana se zatrovala do smrtonosne gangrene, te ne znam kako, fra Celestin bio je barunov ispovjednik, i tako nas smjestiše, fra Celestina i mene u bračnim posteljama stare grofice Drachenburg, na štakorovečkom dvoru, Ratkajeva mama bila je rođena Drachenburg, i tako se dogodilo, noću, usred sna, da me je fra Celestin uzeo u svoje krilo, a moram priznati, gnijezdio sam se odonda u kojekakvim naručjima, ali hoću li biti iskren, i danas mislim na onu štakorovečku noć s osjećajem čudnog, u svakom slučaju zagonetnog nečeg, što se ne će nikada više vratiti... Sjećanje na prvi dodir sa toplinom ljudskoga tijela, s vrelim usnama na bedrima, na bokovima, na koljenu, na prsima, mračni užitak, no, tako je bilo, ja sam onaj proplamsaj luckaste strasti, pod kišom fra Celestinovih ugriza, da ne kažem poljubaca, osjetio kao vrtoglavi gubitak svijesti, i, priznajem, u čudnoj, zapravo nepojmljivoj narkozi objavilo se meni, o, ti moj gospode, pobjedonosno oslobođenje Physisa, oko čega se napokon taj tvoj Zaratustra kao magister elegantiarum in eroticis toliko muči, kako da oslobodi svoje tijelo od moralističkih spona, a što se tiče tjelesnog oslobođenja od svih mogućih idiotizama, poslije onog fratra ja sam se oslobađao kasnije s raznim djevojčicama, već kao neka vrsta majstora, pa i s Martom, to je bila igra pod stablima šljiva i krušaka, po tavanima i mračnim sobama, u sumraku, kad pada kiša, nevina mačja igra, ali u vezi sa fra Celestinom onaj iznenadni potres ostao mi je godinama u pamćenju kao nenadmašivo iznenađenje, kakve se sve gejzirske mogućnosti kriju u ljudskom srcu. U vezi s tim trajnim prelaženjem one granice, kada se griješi

protiv jedne od najokrutnijih božjih zapovijedi, došlo je do moje prve otvorene borbe sa vrhovnim moralnim autoritetom. Pričešćujući nas u crkvi sv. Katarine, fra Celestin pokazao se kao kukavica. Klečeći pred njim, tražio sam njegove oči, ali on nije smio riskirati moj pogled, jer moje su mu oči govorile da on u svojoj bijeloj kazuli flagrantno laže, a on, zbunjen, zureći u onaj svoj kalež sa hostijom, uzdignuo bi glavu kao kokoš kad pije vodu, tražeći nešto visoko iznad orgulja, hvatala ga panika, dok sam ja bio potpuno oslobođen, i, moram priznati, žalio sam onog jadnika, koji nije imao moralne kuraže da prizna sebi da ne vjeruje. Objašnjavajući mi svoj stav, da se tajna svete vjere krije upravo u tome da se čovjek trajno kaje, a da bi se mogao kajati, on treba da griješi, on je svijesno krivotvorio istinu, on je lagao, a ja sam, svijestan toga da on laže, pregazivši svoju grižnju savjesti kao krepanu mačku, spoznao da se tu izvrće svaki smisao ovog njihovog misterija.

U tom pogledu pokazala su se i gospoda kanonici kao neobično vješti teoretičari! Da bi se mogli trajno kajati, griješili su isto tako ustrajno sa kaptolskim curama, pak je tako naša Marta postala mnogo traženi specijalist u ljubavnim vještinama sa starijom gospodom grešnicima, i tako sam se naslušao od Marte masu svinjarija, a to ti sve pričam u vezi s tvojim ničeanskim varijacijama da li je Bog umro ili nije! Vidiš, one žabice po kanoničkim kurijama koje su kao bombe digle ogromnu prašinu u novinama, bile su isključivo Martino djelo, to je izvor njene pobune ona je postala mnogo dosljedniji ateist od Zaratustre! Može se dakle zaratustrovski intonirati rekvijem nad otvorenim božjim grobom, ne poričem da je umro, ali ne znam kome je potrebno frazirati na ovu banalnu temu, kad se klerici i fratri trajno muče sa svojom grižnjom savjesti, no, dakle, kod nevinog dječačkog prijapizma, kad se čovjek ukrućuje od pogleda na bilo što što spada u ženski rod, na mačku ili na kobilu, nikad nisam izgubio nagnuće spram slađanog

okusa ljudskog tijela, ali erotički balast uzeti kao metafizičku problematiku, čini mi se da je glupo, a opet, eto, trebalo mi je da padnem na robiju pak da spoznam kako se tijelo može svladati voljom, i to veoma jednostavno: valja samo umjeti htjeti. U zatvoru isključivo volja igra ulogu upravo tako kao i na policiji pod mučenjem, a volja je jedini opasni neprijatelj gluposti, ona je kundak, kundakom po bogu, ili po vagini, voljom se može postići potpuna sloboda misli i tijela, i jedino što postoji i protiv čega se treba buniti jeste sputavanje tjelesne i duševne slobode, jer sloboda nije drugo nego narav koja hoće da živi, a sve što je naravno treba da bude nesputano, bez obzira na to što narav nije uvijek mudra, no, svakako, među njene najluđe zablude spada ljudska glupost, jer rat, na primjer, ovo blesavo izazivanje protunaravne smrti, danas, na današnjem nivou ljudske svijesti, sve je to djelo ljudske gluposti, i Bog je djelo ljudske gluposti, taj isti gospodin koji blagoslivlje kundake i vješala, taj gospodin je pokundačio sve oko sebe i kreće se svijetom kao povampirena kundačina! Čitava pisanija o Bogu je prazna slama, da li ga ima ili ne, vrlo važno, bog i bogovi, svi ansambli svih bogova od ekvatora do Arktika sele se kao Cigani, i što me se tiču njihovi benavi Augusti po crkvama i po katedrama, šta će nam ovi ateistički hermetičari, ova loša literatura za nepismene sluškinje!

— Kamilo se nije mogao svladati, i tu se ubacio u ovu bujicu odlučno autoritativno i neopozivo, čekaj, prestani tako ti boga. Pa o svemu tome govori Nietzsche, čovječe, isto tako jasno i neuvijeno, ta valjda ne misliš ovom rodomontadom oboriti Nietzschea? Čast tebi, ali već sam ti rekao, tvoji vicevi su i suviše jeftini, pa eto, molim, i ovaj tvoj žargon, žalim, to je Nietzscheov žargon, to ste naučili svi vi od njega, u njegovoj školi, zašto se toga stidite, ne razumijem! Šta je rat, rat je isto tako ničeanska parafraza, metafora, kao i bog, isplivali smo iz krvave bujice, ali nas ona još uvijek nosi, zaronjeni smo u krvi preko

glave, pa zar ja to poričem, zar to poriče Nietzsche, no, svejedno, bile to metafore ili ne, pitam ja tebe, pa dobro, a što da radimo sa drugim magičnim metaforama: bog, narod, sloboda, revolucija, socijalizam, nacionalizam, sve ove naše sramote do danas, šta je to sve, krvavo ljudsko meso, a šta je to, nije li to civilizacija na samrti, a zar o toj smrti baš Nietzsche nije napisao nekoliko besmrtnih stranica? Blijesak noževa, svetinja umorstava, nabrušene bajunete, mirisna tajna tople ljudske krvi, Kosovo, Bregalnica, brodolom Srbije, Hrvatska, čovječe, o svemu tome progovorio sam, zbunjeno ali iskreno, mutno, priznajem, poetski, ali, i može se provjeriti od stranice do stranice, od riječi do riječi, izravno ili neizravno, neoborivo!

— Bravo, samo ne razumijem čemu toliko kokodakati, kao da smo otkrili perpetuum mobile? Ponavljam: za sve to postoji mnogo jednostavnija formula: kundak! Po svemu ovome kundakom, i to odmah, i to večeras, nemamo više mnogo vremena, stigao je čas da se sve obori kundakom, a u to sam uostalom vjerovao već kao dijete!

— Svi smo mi sa Jules Verneom putovali na mjesec, a nitko od nas nije vjerovao da nas ovdje na zemlji mogu izbičevati do krvi, a, eto, skačemo kroz goruće obruče kao dresirane mačke, režimo, ali nikako ne mogu shvatiti kako ne razumiješ da i Nietzsche reži?

— Reži, možda, ne kažem, ali ako reži, reži kao neurastenik, no dobro, dobro, čekaj, kao poet, a treba raspaliti strasti do žive vatre da proguta sve, i ovaj rat i sve ratove današnjeg i budućeg svijeta, Kamilo moj, razumiješ li, treba se vratiti dinamitu da odjekne nadaleko, da se čuje kako smo i mi prošli ovom historijskom jazbinom, to bi trebalo, a što mi to igramo okolo kere, te o Zaratustri, te o kundacima, te o ratu, mjesto da se porazgovorimo, a s time je trebalo i početi, nego čovjek nikad ne zna kako da počne, no, dobro, čuj, da mi kažeš, a što se to zapravo desilo sa Ženkom Lenčevom?

Kao da je čuo nečije ime iz daljine, sinulo je Kamilu poslije dva–tri hipa da ovaj misli zapravo Genju i ne pojmivši u prvi mah zašto je apostrofira kao Ženku zbunio se vidljivo. »Genja je pokopana kao Genja Tommaseo, to je njeno ime tako odštampano i na parti«, i tako je, promatrajući Joju, zanijemio, a to je potrajalo poprilično, možda čak i minutu.

— Dobro, ne ćeš mi odgovoriti, iznenadio se Joja.

— Ako misliš Eugeniju Tommaseo, ona je mrtva.

— Da, to znam, a njena strina nije mi znala reći o njenoj smrti ništa, jer kad se Ženka iz Pešte vratila, bila je već bolesna, i kako se sve to moglo desiti tako iznenada, jer ako je bolovala, valjda se i liječila, a ti si se ipak viđao s njom pak s pravom mislim da znaš više nego ja.

— Pa da, viđali smo se, ali pojma nisam imao da boluje, no ne razumijem zašto je zoveš Lenac?

— O, bože moj, »kako Lenac«, Lenac, a kako drugačije, tako joj se zvao otac, to joj je bilo prezime, a što se prozvala Tommaseo, to je poduzela iz peštanskog snobizma, za peštansku štreberku na konzervatoriju bolje zvuči Tommaseo nego Lenac, to je barem jasno, a htjela je da se potalijanči već i prije, tim svojim talijanskim prezimenom paradirala je već i u Milanu, neki njen daljnji ujak, Tomašić, pomadžario je djevojku, a za jednu rođenu Fijumanku promjena imena je puka formalnost, plaća se sitna taksa, a stječu se čitave serije nesitnih prednosti, a što ću ti to uostalom tumačiti što je Corpus separatum? Ženka je bila hiperambiciozna po naravi, a to ju je i ubilo, jer to kako je ona fanatički svirala, to prosto nije bilo normalno, koliko li sam je samo moljakao da se prošetamo, da skočimo na čašu piva u Opatiju, na izlet do Medveje, jok, ni za živu glavu, svirala je violinu u jednom bioskopu, dnevno od pet popodne do deset uveče, možeš misliti, Egmont, Fidelio, Mozart, Lehár, Walzertraum, a sve to spremajući se istodobno za prijemni ispit peštanski, zavrtješe joj glavom, proglasiše je

genijalnom, pak je i sama povjerovala da je Paganini, proputovao sam kroz Rijeku, stara Lenčeva ima jednu jedinu njenu fotografiju, sa prve pričesti, ne znam, Ženka je imala čitav album svojih fotografija, gdje je to sve moglo nestati, jer slike čuvala je veoma brižno, a i sve svoje zapise i pisma, pak sam mislio da će se možda kod tebe naći neka njena fotografija, za ove tri godine, eto, vidiš, zaboravio sam je, i to čudno, sasvim mi se izbrisala iz pamćenja, nikako, uz najbolju volju, ne mogu da izazovem njen lik, nestala je, rasplinula se, čujem je kako se smije, prisluškujem njenom disanju, noću, da, vidiš, ona bi od vremena na vrijeme u snu čudno disala, to je moglo biti srce, a onda bi joj se odjednom opet boja glasa ugasila, a usne planule kao maline, čuvala je nekoliko naših zajedničkih snimaka, na jednoj, u Milanu, na ulici, bila je šarmantna, zeleni pusteni šešir sa širokim obodom, crna, svilena plisirana suknja, a ja pokraj nje baraba,

Tišina. Kamilo nije odgovorio. Dugo.

— Ne, fotografije nemam, jedan program njenog koncerta na konzervatoriju, slika u grupi s ostalim laureatima, ne sjećam se više kojom prilikom, taj program bit će da postoji negdje, sigurno ga nisam bacio, ali fotografije nemam,

— Kad nemaš, nemaš, stara Lenčeva pokazala mi je neke njene zapise, dirljivo, draga cura, sve je zapisivala, svaki datum, vaši sastanci bili su za nju blagdan, tako nekako,

— Rekao sam ti već, ovaj tvoj ton je enervantan, ti sebe ne čuješ, oprosti, postoje ipak neke konvencije, pa ipak, zar ne,

— O, molim, prepričavam ti prosto što sam čitao, vodila cura lirski dnevnik, kažem ti, planula je, barem tako zapisuje, našla svoj ideal, mislio sam ti donijeti taj njen spomenar, uvezan u crnosivu moiré-svilu, ali ga stara nije htjela dati, to je sve, veli, što od Ženke ima, premda, šta će to babi, vidim, nerviraš se, ne treba to da te ženira, Ženku sam iskreno volio, divna djevojka, anima candida, vjerujem i nadarena, nisam mjeroda-

van, ono što sam mogao je da osjetim u onoj riječkoj pustoši — njena violina bila je meni fata morgana, ali što je već mogao da bude moj kriterij, *Liebestraum*, i nešto malo Schumanna, no, dobro, nije tu važna muzika, nego, vidiš, nas dvoje, nažalost, nismo bili sretna kombinacija, Ženka je bila pomalo socijalno bornirana, ženiralo ju je, naprimjer, što sam tipograf, a nije bila glupa, lisica, lukava, znala je dobro da nije baš jedina moja oznaka što sam tipograf, toliko je već bila inteligentna, no, ali ipak, sve je to postajalo polagano trajnim vrelom trenja, i tek kasnije, kada se o meni počelo škrabati po talijanskoj štampi, da sam »buduće veliko ime«, to joj je zaimponiralo, a, opet, istina je i to, nije da nije već i prije vjerovala da baš nisam kreten, moram priznati, pratila je ono moje škrabanje još kod Supila sa simpatijom, ali, vidiš, tek oni feljtoni u milanskoj štampi podigli su mi ugled i u njenim očima, konačno, bila je slaba za glas štampe, no, eto, tako, i onda me ozbiljno nagovarala da ostanemo u Milanu, stigla je tamo na izlet, da me obiđe, a možda bi bilo bolje da smo ostali, htjeli su mi tamo štampati prvu knjigu, bio sam primio već i predujam, to je bila šansa da ne prekinemo, a ne znam, da li je to bio bijeg ili politika, no ja sam onda poludio za Srbijom Majkom i što mi je tada već bilo stalo do neke moje talijanske knjige novela ili do jedne ženkice, ženske suze — mačji kašalj, i tako, to bi bilo sve, što se mene tiče, molim, s mojim odlaskom mi smo se rastali, svako svojim putem... Istina je i to, Ženka se opirala, nije mi dala da odem, ona je od toga stvorila veliku dramu: ili — ili, e, pa dobro, kad je tako, ili — ili, a ja odoh, servus, i, prema tome, bilo je to »zbogom« a ne »doviđenja«, a da me je preboljela, i to dobrano, to se vidi i iz njenih zapisa, pa ni ja nisam ostao da plačem za gospođicom kao Petrarca, bogami...

— Šta govoriš da te je preboljela, ništa te nije preboljela! Obratno! Govorila je o tebi da si magare, ali u suzama, ostavio si je ranjenu, a osim toga, samo da sredimo neke pojmove, čuj,

ne volim ovu igru dvosmislenim aluzijama, ja tu ispadam kao neki Cicisbeo, pardon, oprosti, a ne, ne tako ne ćemo,

— Nisam imao namjere da aludiram ni na što, poštenja mi, kunem ti se njenim grobom, a na što bih i mogao aludirati, oprosti! Zbog njenih zapisa? Ta molim te, to što zapisuju djevojke u svoj spomenar, što ti pada na pamet!

— Ne znam, ali ti ponavljam, ne volim taj tvoj ton ni način, a kako je umrla i kako je to bilo s njom, kažem ti, ni to ne znam! Pojma o pojmu nisam imao da boluje od srca. Izgledala je puna zdravlja, vjerovala je u svoju violinu, mila, nadarena djevojka, u svakom pogledu draga, više od toga, šarmantna, a kako je govorila o glazbi, to je bila čista, divna poezija, nesumnjivo nesvakodnevna pojava, i mislim da ne pretjerujem kad kažem da je s pravom mogla vjerovati u svoju karijeru, i da nije došlo do te glupe smrti...

— Bio sam na njenom grobu. Isprala je kiša datume, bila je mlađa od mene dvije–tri godine, zapalio sam svijeću kao kakva baba, eto, vratio sam se, i to kamo, na njen grob, imala je pravo, bilo je glupo, zbogom, i, eto, ne znam ništa, pa ni to kada je zapravo umrla...

— Vidio sam je posljednji put u silvestarskoj noći, trinaeste, došla je na kolodvor da se oprosti sa mnom, bio sam proveo desetak dana u Pešti očekujući da me premjeste od zagrebačkih Trenkovih pandura u Ungarisch–Weisskirchen, a vijest o njenoj smrti stigla mi je preko moje stanodavke peštanske sa zakašnjenjem, parta, crno uokvirena parta, i kome je već moglo da padne na pamet da mi pošalje tu partu, ne znam, a to je moglo biti oko Duhova, neposredno poslije toga stradao sam od one blesave eksplozije,

— Pa dobro, Kamilo, vidim, mrštiš se, nemam namjere da te ispitujem, a opet, bogamu, pa normalno je da sam te pitao, ili misliš li da nije?

— Jesam li rekao da nije?

— Pa nisi, ali ako tako misliš, uostalom, ako ti je ovaj razgovor iz bilo kog razloga neugodan, molim, kao da nisam rekao ni riječi,

— Ako već hoćeš da čuješ kako je to sve bilo, da smo se uopće sreli, jer da tebe nisu strpali u rešt tamo dolje, po svoj prilici ne bih je bio nikada ni upoznao. Javila mi se s tvojom porukom iz Skoplja, koju je prenio neki Tršćanin preko nekog trećeg lica koje je isto tako zapelo u skopskom zatvoru, ali se vratilo, ili tako nekako, u jednu riječ, poruka preko treće osobe, ne sjećam se više detalja, a ja sam u vezi s tom porukom tada bio poduzeo sve što je bilo tehnički moguće da s vlastima tamo dolje uspostavim vezu, jer maja Trinaeste i ja sam bio skočio dolje, na izlet, i tako sam logično pomislio da uspostavim lični kontakt s onim ljudima, a bilo je među njima i »Asova«, no da, kriva pretpostavka, a sada svejedno, kako mi je, dakle, Genja prenijela tu vijest o tvome hapšenju, poslao sam poruku da se na mjerodavnom mjestu skrene pozornost u moje vlastito ime s mojom ličnom garancijom za tvoju osobu, ali ti si tada bio već suđen, što mi još nismo znali, a onu moju poruku prenio je neki Mitrović, ako ti ovo ime nešto znači, jedan od Meštrovićevih bukača, a to je bilo neposredno pred moj odlazak u Zagreb na asentaciju, ja sam, dakle, mogao s pravom pretpostaviti da težina moje lične intervencije ne će biti jednaka nuli, ali, molim, pokazalo se da je to sve bilo dim!

— Ha, ha, ti si pokucao kod UIS–a, a UIS je bio zapravo onaj koji je meni zavrnuo vratom, o, to je zaista bila dobra adresa, u mome slučaju pisati UIS–u, nema što, bravo!

— A odakle sam tada mogao znati o kakvim se to adresama radi, čovječe? Učinio sam što sam mogao, no, dobro, ali to nije bilo sve, jer kad je stigla poruka iz Beograda da si pravomoćno suđen po ratnom sudu, i da tu neke juridičke pomoći nema, a ja sam tada već bio regrut u Zagrebu i moj Stari nikako nije htio da mi da putnicu za Beograd, granica je bila tada već

blokirana, i tako sam te iste noći krenuo u Beč, i to drugoga decembra 1913, taj datum ne ću zaboraviti, bi je to jubilarni dan Franje Josipove Šezdesetogodišnjice vladanja, toga dana zaputio sam se na ovu ludu odiseju, koja još uvijek traje, a zapravo u vezi s tobom! Otputovao sam, dakle, u Beč, da se nađem sa starim Supilom, on je bio najavio svoje političko predavanje bečkoj omladini u gostionici »Zum wilden Mann«, našao sam Supila, sjetio se tebe, obećao mi je da će poduzeti sve što može, sjetio se da si kod njega štampao svoje feljtone, ali, eto, ni on nije postigao ništa, premda mi je dao riječ da preko Božića putuje u Italiju i da će biti u mogućnosti da govori sa nekim preko srbijanskog rimskog poslanstva!

— Već kad sam stigao kao šegrt na Rijeku, Supilo je bio rebambit! Šteta čovjeka! Prebili su mu hrptenicu, a nisu samo njemu! A, uostalom, tko se boji vrabaca, nek ne sije proje, to, molim ja tebe, vrlo važno, nego da se vratimo na Ženku, hoću naime da kažem, ozbiljno, Kamilo, njeni zapisi mogli bi te interesirati, stani, gledaj, zaista, pa čekaj, zašto se vraga mrijestiš, pa već iz pijeteta, bogamu, ne treba da se nerviraš, nisi imao stvar u ruci, čovječe, kad se vratim preko Rijeke, nastojat ću da ih uzmem babi, svakako, trebalo bi ih prepisati, pa ipak su to intimissima jedne iskrene žene, jer tvoj roman s onom starijom Madame, Ženka uzima kao svoju privatnu smolu, ona je uvjerena da si spram nje ravnodušan isključivo samo zbog one »madžarske nimfe« a to je vrijeđa, pa, kažem ti, svakako treba da to vidiš, poštenja mi, nije nezanimljivo!

Pred povorkom mračnih sjenki potonuo je Kamilo u gluhonijemoj praznini, osjetivši odjednom duboku potrebu da izroni iz ovog čudnog razgovora sa stranim mornarom, koga su oslobodile austrijske čete srbijanske robije, ,,a ovaj mornar tu, pred njim, to je Joja, devet je godina minulo, Joja se vraća remorkerom u Pulu, preko Rijeke, on će oteti jednoj gluhoj babi Genjin dnevnik, Genja je pisala dnevnik o svojoj ljubavi,

a ta njena ljubav, to je bio on", pa kao čovjek, koji se trgao iz fantastičnog sna, ponovo je izgubio orijentaciju usred neprohodnog mračnog labirinta u kome odjekuju koraci kao u grobnici.

„Da, da, bile su to dobre šanse, Genja mu se javila kao anđeo, i da nije došlo do njene glupe smrti, tko može znati kojim bi sve to smjerom bilo krenulo? Bio je tada na najboljem putu da se pokloni Genjinom daru, njen magnet bio bi ga, po svoj prilici, oslobodio one jadne krize s Anom, no, to su bile samo šanse, i to sasvim intimne" — »jer što se Genje tiče«, prekinuvši svoje maštanje, obratio se Joji veoma sustegnuto, »što se Genje i njenih osjećaja tiče, njene izjave od kojih se nije sustezala, i to ne samo prolazno nego postojano, kretale su se isključivo oko tvoje ličnosti: ti si bio glavnim motivom naših razgovora, ti si bio i ostao njena slabost dokraja, a ja sam, uostalom, s njom proveo svega nekoliko dana oko Božića, a kasnije nije mi se više javila. U vezi s Genjom, istina je, počeo sam se otimati onoj svojoj krizi, i baš nekako pred samu Genjinu smrt spremao sam se da joj pišem, da joj predložim da se početkom jeseni nađemo na Rijeci, septembra bio bi mi istekao moj vojni rok, a Genja je odlučila da ferije sprovede kod svoje strine, maštala je o jednom svom koncertu sa bečkom filharmonijom«.

— Ali, molim te, Kamilo, a što se, vraga, kao pereš, pa, molim te, čovječe, pa sve je to paučina, sve je to dim, ljubav, prekinuta ljubav, o, Bože moj, ljubiti, to znači činiti ljubav ili je ne činiti, a plač za promašenim rendesom nije drugo nego neka vrsta poremećene probave, Physis, sve što se zbiva u čovjeku treba prozvati pravim imenom: blagoslovljen plod utrobe tvoje, kundačenje, umorstva, vješala, hajdučija, sa ženama se spava, djeca, pelene, alimentacija, nesretni romani, a što su drugo nesretni romani nego orgazam, mokre gaće,

— Pa zar ne osjećaš kako tvoje pretjerivanje djeluje nenaravno, ovaj tvoj cinizam sve se to pretvara u nervozno kreveljenje,

— A što se čudiš? Molim te, ljubav, dakako, ili barem ono što se tako zove, pa dopusti mi da kažem što mislim, pa zar smo trubaduri, majku mu staru, može se o ljubavi pjevati, dakako, i u sonetima, ali ja se pitam, a kako se o ljubavi može ozbiljno govoriti ako ne jezikom crijeva, kreveta, noćnog lonca, jer što je ovo miješanje sa ženskinjem ako nije golo golcato pasje preskakivanje, samo ne znam zašto se toga stidimo? Razgaćiti se, pa to je oslobođenje Physisa, o oslobođenju Physisa trabunja tvoj Zaratustra, a ništa drugo i ne radi, a upravo, eto, hoću li biti potpuno iskren, između mene i Ženke nije bilo tjelesnog dodira kakav je potreban za brak, nije bilo noćnog lonca! Ja sam se divio njenom Schumannu, svakako, bila je talent, o tome nema spora, bila je peštanska stipendistkinja, a i to je nešto značilo, njoj su proricali veliku budućnost, a ni to nije bila mala stvar, razumije se, a ona se opet divila mojoj, recimo duhovitosti, no, dobro, ali vidiš, u postelji, a u ljubavi, neka kaže tko šta hoće, jedini kriterij je krevet, a baš tu, u postelji, Ženka i ja nismo imali jedno drugome da kažemo mnogo, gotovo ništa, barem ne ona meni, no, tako, osim toga, a to nije tako nevažno, ona je bila prava pravcata, stopostotna, autentična Fijumanka, rođena u onom prokletom govnu od Corpusa Separatuma, kako je samo dospjela u jedan kapošvarski internat, neka sam đavo zna, ali kapošvarske časne sestre utuvile su u njenu glavicu arpadovsku megalomaniju da je izgubila svaki kriterij za razaznavanje što je istina, a što nije! Ne znam kako da se izrazim da ne povrijedim tvoju tankoćutnost, ti joj, na primjer, imponiraš kao madžarski gentry, pa ne uzrujavaj se, molim te, ona se doslovno tako raspisala o tvom gospodstvu, o tvojoj plavoj krvi, sirotica, prava pravcata apolitička hrvatska koza, to je bila, a to je, vidiš, postalo izvorom nesporazuma između nas, glupo, dakako, ali je tako bilo, i ne bi imalo smisla govoriti da tako bilo nije, ali ako je već riječ o tome, da se utvrdi kako je bilo zaista, pa treba da kažem i to, kako nije baš sto

posto čista istina da sam je ostavio, bože moj, puhnula mi je inspiracija jednog trenutka, šta sam ja tada imao pojma, putujući u Srbiju, kamo sam zapravo krenuo, no, ali ipak, sve u svemu više–manje ipak Ženka Lenčeva nije bila cura za mene, djevojka se svatovima nadala, pir bez duplijera i nevjesta bez prstena, to nije bilo po njenom ukusu, nije mi bilo lako, možeš misliti, gnjavila me godinama, za politiku nije htjela da čuje, međutim, kao što u životu biva, momče jidri, a divojka sidri, sve se zaplelo, a ja sam se, međutim, u Skoplju spanđao s jednom drugom Makedonkom, udovicom nekog Tatardžijeva, ilindenca, koga su bugarski agenti ustrijelili u Solunu, a i Kristu je đavo odnio, dotukli su je kao i onog malog Arnautina, šegru u štampariji, Hasana, zbog koga opet ja tek što nisam obrao bostan, najprije malog Hasana — taf, pa onda Tatardžijevu — taf, a bili bi i meni zabili kuršum u potiljak da nisam zaradio onu svoju Karađorđevu zvezdu s mačevima na Pčinji, pa se našao tamo neki kapetan prve klase, votant ratnog suda, i glasao protiv moje smrtne kazne, a Tatardžijevu ubili su u vezi sa mnom, i, hvala dragom bogu, u svemu tome džumbusu i Ženka je nestala kao leptirica u oluji, a vihor vitla još uvijek nama, nije se stišao, čuješ li ga, stigao je i do Jurjevske, no, u redu, vjetar duva, moju kuću čuva, večeras je Badnje veče, ide Božić–bata, na naša će vrata prosut šaku zlata, na tom Mladom Letu veselimo se, hvala bogu, nismo još mrtvi, to je sve što se može reći, nego čekaj, kako je to bilo poslije one dramatske scene u katedrali, kad si tako nekavaljerski odbio njeno očitovanje, ona je neposredno poslije te scene, još istog poslijepodneva, pozvonila na tvojim vratima, a ti, grandseigneurski, po kuharici: da te nema kod kuće?

— Kakva je sad opet to spletka?

— Ti boga, zvoni na vratima djevojka, a gospodin nije doma, i to gospodin poručuje po kuharici, a minutu prije toga mu je izjavila ljubav, i to još u crkvi, no, hvala bogu, perverzno, pa

čekaj, šta se nerviraš, citiram riječ po riječ iz Ženkinog spomenara,

— Zar ti ne čuješ šta ti govorim, nisi priseban, ne znam, pojma nemam da je zvonila, buncaš, kao da si pijan, koji ti je đavo?

— Zvonila, ne zvonila, tako je zapisala, a što, pa zar se ona u crkvi prije toga nije tebi očitovala, »pijan sam«, dakako da sam pijan, i kako da nisam, ločem već dvadesetičetiri sata, »kao da sam pijan«, pijan sam, istina, ali ne toliko te ne bih znao šta govorim, šta se mrštiš, sve što sam citirao to je Ženka zapisala, da, da, ljubomorna na onu tvoju matronu, na kraju, posvema normalna reakcija, tu jedna lijepa mlada žena mašta o svom seladonu, a seladon tuguje za svojom Laurom no, pak što, i moja Krista bila je starija od mene dvanaest godina, u jabuku, bogami, nije više smjela da zagrize, pak što, godine u ljubavi ne igraju nikakvu ulogu,

— Rekao sam ti da ovo nije moj stil ni način, pijan si,

— Ne govorim tebi nego sebi, nikada više ne ću sresti takve žene kakva je bila moja Krista, bez obzira na to da li je imala dva–tri kriva zuba, nisam banalan, o, Bože, što li je ovaj svijet zbrkan predrasudama, ne razumiješ me, volim da kažem što mislim, to sam naučio od mojih hajduka, nisu, jadni, imali više baš nikakva razloga da se prenemažu, kod njih je važila »nema lova bez kerova, ni ljubavi bez prdaca« i tako, brate, ako hoćeš baš da znaš, nisam doputovao zbog neke uškopljene konverzacije, nego da znam s kim imam posla! Nema mnogo ljudi na ovom praznom svijetu! Trebamo se! Sva je prilika da ćemo ipak kad–tad stupati barabar, pa ni ja ne spadam među tvoje najslabije suputnike, Kamilo, a ostao sam na ovome svijetu sam kao ovaj moj prst, eto, nego da popijemo, bogati, ožednio sam, vidim, sve što pričam — sve te šokira, ti misliš da nemam srca, eto, dvije su godine minule, a nisam se otkinuo od Kriste ni na sekundu. Spram Ženke sam ravnodušan, kao da je uopće nije

nikada ni bilo, a, ipak, ono što se govori, prva ljubav se ne zaboravlja, a s ovom Makedonkom, što sam spavao, kad bi se sve to zbrojalo, ne bi ispalo ni punih mjesec dana, možda ni toliko, a, vidiš, dan–današnji, steže me još u dušniku i u petlji kad na nju mislim! Govori se »momku baba pogibija«, a, međutim, to je laž, jer moja bila je starija možda deset–dvanaest godina, a možda i više, a, eto, o njoj sam sanjao na robiji iz noći u noć, i zato oprosti, što se gospođice Tommaseo tiče, da mi nisu dopali u ruke njeni zapisi, dajem ti časnu riječ, ne bih je bio uopće ni spomenuo, ali opet mislim, bilo bi slaboumno to ne reći čovjeku, da je jedna žena umirući maštala o njemu. Sasvim zbrkana opica je čovjek, u redu, glavno je da smo živi, na kraju, svrha svega što živi je upravo u tome da se ne da, da se ne da dok može, da te vidim, dečko moj dragi, i u tebe sam bio zaljubljen kao u djevojčicu, samo si ti bio puritanac, hladan kao mramor, nisam se nikada usudio da ti se očitujem, nešto si mi se jezivo ufitiljio, pa ni ja nisam u najboljoj kondiciji, a ti sa svojim zlatnim naočarima izgledaš kao kakav privatdocent, a sav si, bogamu, zakopčan do grla, pa daj, progovori, i ti si imao neprilika sa ženama, kako je to bilo s onom tvojom otmjenom gospođicom zaručnicom, romantična priča, što, ubila se djevojka, dvije žene i jedan kavaljer, jedna starija dama i jedna luda djevica, što, pa čekaj, nemoj, molim te, Kamilo, jedan roman više ili manje, normalne stvari da te pitam, majku mu, osim toga, pa i ja imam da ti istresem čitavu vreću svojih noveleta, nisu, bogami, idilične, što se vraga ljutiš, nema smisla...

Namrštivši se da su se na čelu, između naočara pojavila dva okomita stroga zareza, te mu se u vezi s tom neprijatnom scenom ovjesio nos tako da su mu skliznule naočari, stegnuvši usne, Kamilo nije odgovorio ni riječi i, skinuvši naočare, on ih je brisao namjerno dugo, a zatim ustao i prošetao se dvoranom s neprikrivenom namjerom da bi se prekinula ova pijana scena.

— Pa dobro, dreknuo je Joja za Kamilom, a što, vraga, demonstriraš, pa ne ispitujem te, oprosti, to je moj način, smatram da je sasvim normalno da sam otpočeo tu temu, jer ako je istina da sve to naše »ljudsko i suviše ljudsko« predstavlja zapravo sve naše preokupacije, a što je naravnije nego da se o tome porazgovorimo? Pa koga ću pitati ako ne tebe, a, osim toga, to su moje pretpostavke, glupe, možda, ali su moje, Kamilo, ja polazim od njih i tako ispitujem samoga sebe, pa gledaj, još jučer, u onim požarevačkim katancima, nisam zaista imao baš nikakve nade da ću izvući živu glavu, pa ja sam i sada štakor u gvožđu, i što ako sam malo izvan forme, bogamu, ali moji osjećaji su čisti, i, bože moj, ako su, uzmimo, moje hipoteze krive, molim, da mi se to kaže, gospodine, past, pardon, svatko svojim putem!

— Pretjeruješ, uvijek si pretjerivao, ponavljam ti, ne volim taj tvoj način, čuješ li me, ne volim ga, ja se ni mrtav pijan ne bih usudio čeprkati po tuđoj intimnosti tako grubo,

— Možda imaš pravo, dobro, oprosti! Moj robijaški način je doista neumjestan, pa da, vidi se, nisi bio robijaš, oprosti, molim te, priznajem, nikada nisam u ženskim stvarima bio bolećivo plačljiv, takva mi je narav, mnogo sam se miješao sa ženama, ali ovaj ženski narod, ova sisata i guzata stvorenjca au fond ipak su samo rodilje, čovječe, i samo to, pa ipak, dakako, sve su to brbljarije, jer Mama je nešto najmudrije što je majmun od čovjeka izumio na ovoj planeti! To je divna riječ — Mama! Ove glupe kokoške, ne kažem da nisu mame, obratno, ima među njima i divnih »Stabat Mater Dolorosa«, dakako, a kombinacija majke i ljubovce, ta je najsrećnija, mislim, ako se desi, a dešava se doista, od vremena na vrijeme, u tom slučaju treba čovjek sam vlastoručno da izgrebe svoje edipovske oči, i to se po vama, zaratustrovcima, onda patetično zove »Die Geburt der Tragoedie«, ha, ha, a moju Jokastu dotukli su jezivo! Da nije, jadna, natrapala na moju malenkost, bila bi

ostala živa, a ovako, donio sam joj smrt, što da radim, treću već godinu njena smrt grize me kao karcinom, vidim, nervira te što lupetam, pa kažem ti, ti si prvi s kojim govorim poslije tri godine! I vidiš, ako je riječ o ljubavi, jeste, treba biti zaljubljen, to znači biti pijan, a biti pijan, to je jedini način da se živi na ovom kurvinskom svijetu, i, eto, od onoga dana kako su mi Madžari skinuli požarevačke okove nisam se otrijeznio, ločem, nije to tako glupo lokati kao što se to vama pričinja, vama je sve jasno, vi ste sveznadari, vi ste dobro odgojena trijezna gospoda, vas smeta kad se o ljubavi govori robijaški, a ja smatram da je »Madonnenkult« prekrasno sredstvo za uspavljivanje pameti i pod bogom ništa više! Svijeća, tmina, čovjek natiče na onaj svoj bijedni visuljak gumeni klobučić i moli se na koljenima, zdravo, Marijo, milosti puna, neka vrsta poludjevičanskog mazohizma, da, da, možete se vi smijati koliko vas je volja, možete se vi klanjati ženstvu faustovski, »Das ewig Weibliche«, o, du mein lieber Augustin, das zieht dich wirklich hinab, sve je to slaboumno! Istina, kad je čovjek zaljubljen, onda mu je nebo plavo i onda kad lije kiša, onda je čovjek pijan i od jednog malinovca, onda mu lišće šapće tajanstvene stvari, golubovi, grlice, svilena srebrna paučina, jesen, modri obrisi bregova, bregovi se uvijek nađu kao kulise, pa kad je čovjek zaljubljen onda se i najblesaviji scenarij privatnog pakla pretvara u operetu, i tako sivo, prazno, zaljubljeno tele, lutajući skopskom čaršijom, doživljava je mozartovski, à la turca, veselo, njemu i pod skopskim dudovima usred ciganske male žubori srebrna pjesma šedrvana, on sa ćetenhalvom i ratlukom očekuje na bijeloj klupi svoju kontesu Brunswick u slatkoj tremi, krekeće gramofon iz jedne kafanice »glücklich ist, wer vergisst, was nicht mehr zu ändern ist«, ljubav i najbjedniju čatrlju mijenja u raskošnu dvoranu, sve se to zove svečana čarolija ljubavnog zanosa, i šta već može da znači spram svega toga krvava šiptarska stvarnost kojom smo okruženi, ovo moralno i društveno smeće, ovi ludi narodi, ovaj rat, šta se to sve nas tiče,

očekujemo našu kontesu Brunswick, randevu pun rizika i neizvjesnosti sa gospođicom Tommaseo u Opatiji, u Milanu, u Veneciji, pastorale na livadi, igra Ljubavi sve do sumraka, ogladnit ćemo, zaputit se s rukom u ruci, s rukom pod ruku, s rukom do pasa, s rukom na ženskoj sisi u neku krčmicu na morskoj obali, tamo cvrče ribe na žaru, bit će brancina lešo, divan izlet, sjajno poslijepodne, to je ljubav, samo treba biti moralno smion, treba imati karaktera da smognemo toliko kuraže da spoznamo da sve to, što se zbiva sa čovjekom i oko njegove, i samo njegove individualne, lične fantazije, da je sve to ovisno od njegove lične volje, a ostalo sve su fikcije, a onda, dakako, da povučemo iz svega logične konzekvencije, jer svi vi, gospodo zaratustrovci, socijalistički moralisti, svi ste vi derviši jedne ili druge fikcije, i uprkos svim vašim megalomanijama ne odričete se vašeg individualnog sanjarenja, nego tako, životarite polutanski, pretvorljivo, lažljivo, vi ste nedosljednji čistunci, i ovo vaše propovijedanje nekih socijalnodemokratskih floskula, proturatnih, šta ja znam kakvih, pacifističkih, kakvog smisla ima, to ja vas pitam? Da se razumijemo! Živimo usred vučjeg čopora, bez pardona, i zato, vidite, nisam ja nikakav pacifist, pardon, da se razumijemo, ja sam za kundak, ja sam za rat, ja ne moraliziram, ne grize me savjest i baš me boli glava što ginu glupani u masama, nije šteta, nisu se rodili da vjekuju, i šta mislite da se danas prvi put umire u ratu, ili kao da svi ovi koji su pali na fronti ne bi bili pomrli u krevetu, a boje se, gnjide jedne, da uzmu kundak u ruke! Pod svakim našim korakom trunu milijuni lubanja, a nitko od ovih kukavelja ne će da uzme kundak u ruke, kad se radi o njegovoj vlastitoj egzistenciji! Ne ću da krepam za tuđi račun, čuješ li me, ne ću da crknem, i što tu imam da filozofiram, treba uzeti kundak, mitraljezu, pucati...

Tu se prekinuo i klonuo. Iz one prljave košulje, iz onih zgužvanih erarskih pantalona nestalo je u jednom trenutku i

mesa i kostiju, ona krpnjača od lutke u gruboj mornarskoj bluzi sklupčala se u naslonjaču kao mrtva tkanina od nesna, od ruma, od konjaka, od pijane ekstaze, Joja se onesvijestio na sekundu, a kad je istog trenutka otvorio oči, bile su to mutne, žalosne oči izbijenog pseta koje nijemim pogledom traži ležaj pod toplim krovom.

Da prijeđe u kupaonicu, da zaroni u vrelu vodu, da sačeka minutu–dvije, kako bi cure presvukle krevet, na sva zapomaganja Kamilova nije htio ni da čuje.

— Ni ruke ne će oprati, to su filistarske ceremonije, i jedino na što je podrugljivo pristao, a to nikako ne — zbog svoje lične udobnosti, nego više–manje ipak kao tobože iz pristojnosti spram neurasteničnog domaćina, no, hajde de, skinut će mornarske kao spužva nakvašene cokule i zamijeniti ih Kamilovim papučama, podstavljenima krznom. Vrhunac udobnosti što je doživio, ti boga, tople papuče, »šlapa glavu čuva, šubara je kvari«, tako govoraše Taras Krompir, alias Buljba, bog ga blagoslovio krompirbaronski, pojma nisam imao da Bjelorusi i palačinke peku od krompira, a i na našoj požarevačkoj sofri, bogami, gnjila krtola važila je kao uvjerljiv dokaz da — masna čorba pojas raspasuje, a nisi li primijetio, Kamilo, kako su naše poslovice visokoparno budalaste?

U polusnenom bunilu da »pod milim bogom ne će ništa, ni jastuka, ni spavaćice, ni košulje, ni sapuna, ni pleda«, Joja se pružio preko otomana i, zaogrnuvši se tvrdoglavo svojom kabanicom, kao što se srozao, tako je i ostao, s obrazima na rutavom, grubo tkanom, dlakavom perzijskom jastuku, a kad je Kamilo pokušao da ga veoma obzirno oslobodi mokre kabanice i pokrije toplim pledom, kao da se brani nogama i rukama, gunđajući nerazgovijetno, uzdahnuo je bolno i zahrkavši, u znak pozdrava, upravo svečano, on je istoga trenutka odmaglio već daleko, s onu stranu svih opakih ovozemaljskih tegoba i iskušenja.

Utrnuvši svjetiljku, Kamilo je nečujno pritvorio vrata očevog kabineta, tu se dala jedina prilika da polegne ovo tvrdoglavo magare, i zaputio se dugim koridorom, obasjanim jednom jedinom žaruljom koja se kao feral iz daljine odražavala u ogledalu lakiranog poda, popločenog tamnorumenim ciglama. Pred vratima dvorane, natkriljenima bogatom baroknom supraportom, razgranao se stari filodendron, bacajući fantastično razlistane sjenke po zidovima praznog hodnika, a u dvorani bili su otvoreni svi prozori: tamo je mala Suzana s jednom novom, nepoznatom zdenčajdvorskom djevojkom prostirala za svečanu večeru. Na klaviru osvanuo je ogroman buket rascvjetanih kardinalskih ruža, vezanih blistavom zlatnom vrpcom. Godinama ne bi stari gospodin propustio da u badnje predvečerje za božićni pozdrav ne pošalje svojoj supruzi kitu crvenih ruža, a kako se poslije Hortenzijine smrti Badnjak prvi put slavi u Jurjevskoj, ožalošćeni udovac, eto, nije zaboravio tu svoju kavaljersku počast, više–manje i zbog sve zlobnijih glasina oko gospodične Eleonore, s kojom se, obnovivši davno prijateljstvo, viđa u posljednje vrijeme sve češće, ispričavajući se svome jedincu zbog izbivanja od objeda ili od večere raznovrsnim djetinjastim izlikama: partijom bridža kod magnificusa Salamona, na primjer, ili, kao večeras, čajankom u Banskim Dvorima, gdje se ove ratne godine ratnoj siročadi i dječici mobiliziranog banskog personala dijele božićni darovi, pod protekcijom Odbora za potporu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, gdje i on sam, u kolu odličnika našeg javnog i kulturnog života, nosi častan naslov odborskog člana, pak su njegovu Presvetlost u tome svojstvu zamolili da preuzme na sebe tu formalnost i da u ime Odbora prisustvuje čovjekoljubivoj i patriotskoj proslavi.

„Stari je naivni moralist! Pretvorljivo njegujući lažnu prividnost kako još uvijek i s onu stranu groba igra ulogu svojoj

pokojnoj supruzi vjernog muža, on djetinjasto strepi da ne bi nekoj banskosavjetničkoj dami palo na pamet kako on, kao Illustrissimus, sa jednom najobičnijom učiteljicom klavira podržava neku, sa boljim običajima nespojivu i, u svakom pogledu, kompromitantnu vezu, koja se žargonom agramerske pruderije zove »odnošaj«. Stideći se nezgrapne, da, valja priznati, nadasve skandalozne riječi sasvim djetinjasto, moglo bi se reći, slaboumno, on opet istodobno bezazleno sanjari kako bi se ovaj, po njegovo dostojanstvo tako opasni »odnošaj« na neki način barem donekle oplemenio, kad bi gospodična Fistrička, kao stara znanica obitelji, mogla slobodno posjećivati Jurjevsku, kao što je to činila godinama dok je još mila pokojnica bila živa, ali nema smionosti da pred sinom stavi na tapet ovu delikatnu temu..."

„Priglupa ova igra traje između oca i sina od prvoga dana kako se Kamilo vratio, a sin, zbog neke nejasne tromosti duha, nema raspoloženja da oslobodi oca neinteligentne tlapnje jednom jedinom normalnom riječju: »Čuj me, a kako bi bilo da pozovemo madame Fistrich sutra na objed, što? Pisala mi je u vezi s mojim sretnim povratkom zaista dirljivo pismo, a nisam joj se — more balcanico — ni zahvalio, i, vidiš bila bi to divna prilika da joj izrazim svoju zahvalnost i poljubim ruku, prije svega i zbog Chopina, jer gospođa bila je ona koja mi je otkrila tajnu njegovih nokturna, gospođa je zapravo simpatična, otmjena i nadasve ljubazna dama...« Što bi ga to koštalo, a Starome bi učinio uslugu, a ipak, eto, premda bi to bilo ljudski sasvim normalno on ne poduzima ništa, pa kad bi uznastojao da ispita sve motive svog čudnog otpora, ne bi umio da navede ni jedan stvarni razlog, ako nije da se na dnu svega krije ipak pritajena ljubomornost zbog mrtve mame?"

Tom se mišlju sinoć bavio intenzivno, kako bi bilo zgodno da iznenadi Staroga svojim srdačnim prijedlogom i da pozove svoju učiteljicu klavira iz vlastite inicijative, a onda to ipak nije

učinio, što je ispalo svakako bolje, jer sa Jojom pojavilo se novo lice u ovoj igri; gospodična Fistrić, naime, nije nikada simpatizirala s Jojom, smatrajući ga kaptolskim fakinom koji vrši na njenog učenika utjecaj u svakom pogledu negativan, a ovaj kaptolski fakin, bio bi u stanju da joj skreše u lice kako su gospođicu već u Trećem Be prozvali tatinim »seksualprovijantom«, jer ni Joja gospodičnu doista nije volio: »Opet se kinči tuđim perjem ova tvoja droplja«, tako je govorio Kamilu kad bi Fistrićku slučajno sreli gdje se vozika kočijom Emeričkih.«

U dvorani, na vjetrovitoj promaji, nije se moglo ostati: enerviran zveketom srebra, porculana i kikotom djevojaka koje su se u borbi sa sve glasnijom mećavom, zatvarajući prozore, luckasto uskokodakale, zaputio se u mamin salon kamo su bili sanijeli sa mansarde njegovu đačku postelju i uredili mu sobu s njegovim stvarima, sa garderobom i s knjigama, kada je na povratku sa Ladanja odbio ocu da se smjesti u njegovoj spavaonici, i tu je izmožden od teške glavobolje klonuo na mamin filigrani bečki kanape, presvučen brokatnim zlatnoprotkanim gladiolama.

„Toliko konjaka kao večeras nije popio od tetenjske Litl–Paradajzli–čarde, a to je bilo onoga dana kada je, primivši poziv za regrutaciju, sreo na ulici Genju i pozvao je na objed, a Genja je u »Hungariji« tako zanosno govorila o svojoj violini, a onda ga na rastanku poljubila."

„Poljubila ga je, istina, zapravo šarmantno, osjetio je na svome licu pahuljičavi dašak njenih svilenih trepavica sasvim »trapovjesno«, kao što se po Kranjčeviću bio misteriozno izrazio Joja, da je »sinoć na Potoku, kroz otvoreni prozor ‚trapovjesno' ugledao Karolinu, sasvim golu golcatu, kako čuči nad lavorom«, a kaže Joja, da je Genja, u svom sivocrnom, moiré–svilom ukoričenom spomenaru, zapisivala sve datume svoje nevine avantire, i da je onaj dan, onaj prvi dan njihovog

sastanka zapisala kao »coup de foudre«, jedinstvena, ženerozna Genja, a kako to da je on preko one smione, melodramatske scene u Plebaniji prešao tako lakoumno, jer, kako Joja priča, Genja je zapisala onu scenu u svome dnevniku kao datum kakav se ne zaboravlja, a bit će da je doista tako i zapisala, jer kako bi Joja inače znao da mu se u crkvi očitovala, kada to ne bi bila doista i zapisala? Genja je o svojoj ljubavi vodila dnevnik, a on o svemu nije imao pojma, pa ipak, Genja je riskirala, Genja je stavila na kocku svoje dostojanstvo, Genja mu je izjavila svoju simpatiju, više od toga, svoju ljubav, moljakajući njegovu milost, ona se snizila da mu poljubi ruku, divna djevojka, njena Cléo–de–Mérode–frizura zamirisala je opojno, a bila se doista uznemirila, buknula je iz nje ljubomorna antipatija spram Ane, Genja se zapravo pred njim ponizila, a on je kao pseto, vjerno drugoj ženi, ostao ravnodušan spram šarmantne djevojke, sav njuškom idiotski zagnjuren u Anino krilo, nije čuo ni vidio ništa, pa ipak, u koru plebanijske crkve odigrala se sudbonosna scena..."

„Popila je Genja u »Hungariji« kod objeda prilično mnogo konjaka, da nije bila u vatri, ne bi se bila usudila da izvrgne njegovu simpatiju spram Ane, a naročito Aninu poeziju, tako jetkoj ironiji! Narugala mu se kao rogonji, i on joj je to, uostalom, lično i priznao da je najordinarniji cocu battu, nije ni on bio sasvim trijezan, priznao je tu svoju sramotu nekakvom francuskom glupom frazom, a zašto baš francuskom, vrag bi ga znao, jer se tih francuskih fraza čuvao kao đavo tamjana, bio je zbunjen, očito, ali sam fakat da je riskirao da o svojoj blamaži govori s jednom nepoznatom djevojkom, znači bio je to već početak flerta, a onda, poslije sentimentalne scene kada mu je priznala da ga voli, kada se on ponio kao zbunjeni gimnazijalac, Genja je, po Jojinoj verziji, pozvonila na njegovim vratima kod gospođe de Szemere, tako je Genja sama zapisala u svome dnevniku da je pozvonila i da ju je ekskomplimentirao po

sluškinji, a, međutim, Magda, po svoj prilici, nije htjela da ga budi, Magde kasnije više nije sreo, Magda nije imala prilike da mu kaže kako ga je potražila nepoznata dama, jer on je te iste noći otputovao u Ungarisch–Weisskirchen, a da je pozvonila na njegovim vratima, Genja mu o tome naveče, za večere, pa sve do rastanka na kolodvoru, nije rekla ni jedne riječi... Čitavo veče bila je na rubu suza, a na rastanku, na kolodvoru, u jedan sat i petnaest minuta, na bečkom brzovlaku, poklonila mu je, za silvestarski dar, u najfiniju zelenkastu zmijsku kožu uvezan stogodišnji kalendarčić da je ne bi slijedećih stotinu godina zaboravio, a on, kako se popeo u vagon, nije se više ni osvrnuo, ni na pamet mu nije palo da se dogura do prozora, istina, u koridoru bila je velika gužva, a vlak je već bio u pokretu, pa i onaj Genjin kalendarčić odnio je vrag kod Gródeka Jagiellonskog sa Martinenghijem zajedno, a kako je uopće i iščeprkao onu zlatorezom urešenu knjižicu iz džepa, kad su jahali na onu prokletu kotu 217, kad je bio na sigurnom putu da se sastane s Genjom na anđeoskom randevuu, pa nisu minule ni dvije godine, a on je zaboravio već i to da je umrla, a nema pojma ni kad je pokopana."

„Boja njenih očiju, boja zelene chartreuse, a u Milanu, na ulici, s Jojom, u crnoj plisiranoj suknji, svilenim peplonom drapirana vitka mramorna boginja, hladna bedra, porculanska koljena, klasična helenska bista, koketnim krojem savršeno ocrtani obris elegantne Peštanke. »Joja je magare«, govorila je Genja za svoga dečka, a istina je, Joja je doista magare, a to magare djeluje magnetski na njegove vlastite misli, jer bezobzirno poriče sve ono od čega Kamilo nema smionosti da se oslobodi zbog svojih neurasteničnih skrupula! Zelene oči — boje chartreuse, pozvonile su na vratima gospođe de Szemere, Magda, draga bezazlena Magda, što je Magda znala, Magda je otklonila Genjinu posjetu, i Genjine magične zelene oči rasplinule se pred zatvorenim vratima kao uzdah, njene blistave

zelene oči nestale su u koprenama orionskim, a moglo se desiti da mu život u onome trenutku krene sasvim drugom stazom. Da se tada opio chartreuseom onih zelenih očiju, bio bi se otrijeznio od svoje ljubomorne napasti, jer sjeća se bistro, kako se poslije Genjine ispovijesti, koju Joja zove očitovanjem, na povratku iz Plebanije, u jednom slabom trenutku, a to nije bio samo alkohol, pokolebao da ode do nje, a to je osjetila i ona kada je pozvonila na njegovim vratima, i da je čuo gdje zvoni, ne bi se bio mogao oteti njenom šarmu, jer i Genja je, pozvonivši na vratima gospođe de Szemere, pregazila sve konvencionalne obzire, a da se tada on slučajno pojavio, bio bi se po svoj prilici poklonio djevojci kao svome spasu i one iste silvestarske noći ne bi bio otputovao u kasarnu, ne bi se bio bezvoljno predao husarskom udesu, bio bi se oslobodio soldateske, bez obzira na disciplinske posljedice, bio bi ostao sa Genjom, jer je bjesnio protiv Aninih izazova, bio bi izvan sumnje otpočeo borbu protiv svoje vojničke robije, bilo je za to dovoljno šansa, a tako se slaboumno predao idiotskom udesu..."

U sobi je bilo nesnosno toplo. S obzirom na Badnje veče, cure su uz maminu tanku švedsku bijelu peć naložile još i živu vatru u malom dekorativnom kaminu, a kad je skočio da otvori prozor, vjetrina je zavitlala živim ognjem s takvom silinom da se kamin počeo dimiti kao ognjište. Zatvorivši prozor, klonuo je na postelju nauznak i, s dlanovima pod zatiljkom, ostao nepomičan, osjećajući kako mu biju teška kladiva u sljepočicama, kako ga steže olovni obruč oko čela i malog mozga: „ima neke kamforske praške protiv migrene, ostali su s knjigama u blagovaonici", da krene po lijek, nije mu se dalo, i tako je ostao da kunja, prisluškujući srcu kako grmi pod platnom jastuka. „Nije trebalo da popije toliko konjaka."

Uza sve glasnije urlanje vihora u porastu bjesnila, od neukroćenog zvižduka vjetrine uznemirilo se narančastorumeno potitravanje plamenova po stijeni, po stropu, ustreperena igra

sjenki i ognjenih proplamsaja ustalasala se po zavjesama, po pokućstvu i po slikama od sve uznemirenijeg prelijevanja tajanstvenog požara; „urliče vjetar po svim dimnjacima, svira bijesno i zviždуče kroz sve ključanice, zvekeće staklima po svima sobama, u porti i na tavanu, uz urlik mećave dopire iz daljine na bijesnim slapovima oluje, čas glasnije a čas tiše, zvonjava kaptolskih i gornjogradskih zvona, odjekuje u pokrajnoj sobi kao fortissimo klavira, a zatim zamire u svetoj Badnjoj noći, kao šapat u praznoj crkvi u slavu rođenja Kristova, da bi istog hipa ponovo zajauknula đavolska pjesma uz fijuk tanadi i šrapnela, što pljušte u ovoj ludoj, ukletoj, gluhoj noći, kad budna pamet ljudska prisluškuje vihrovitoj grmljavini topova od Soče i Doberdoa do Karpata i Bukovine, preko Galicije od Stryja i Delatyna do Rožnjatova i Kolomyje, od Stanislavova do Gródeka i Wilanówa, a tamo, u bjesomučnoj vijavici, s manliherkom u goloj ruci, gomila na smrt osuđene prosjačke rulje strepi od oštrih noževa i rasparanih utroba, a ni jedne ruke nema da uzme svoj kundak i da udari, a o što da udari, o ovu Badnju noć, o ovu maglu, o ovaj vjetar, o ovu legendu o rođenju Krista, koji se kao barjaktar penje na Jojinu barikadu, a za Jojom rulja poderana gine za Jednakost i Slobodu, gine i izdiše »lako, tio, Krist je ovo s križa sašo, sad je, eto, u nas bio«, allons, enfants, allons, enfants..."

„Joja se vratio, Joja nema krivo, danas sve ove staromodne marseljeze zvone sasvim krivo, slaba roba! Surovo je kako Joja izvodi svoje klaunijade, a opet istina, trebalo bi nešto poduzeti, trebalo bi nešto uzeti u vlastite ruke, možda doista kundak, trebalo bi izmisliti nove parole, sve to klepeće danas oko čovjeka kao kostur u gnjilom grobu, groblje ideja, groblje politike, groblje poezije, groblje morala, groblje pameti, sve sama groblja, i tko može na tome groblju da progovori mudru riječ, da utješi madame Maciejowsku kako nije istina da su je objesili

kao krepanu mačku, tko može da kaže Genji da su njene oči, oči boje chartreuse, danas — želatinozna sluz, ništa, manje od toga, kapljica kiše na njenom križu, kiše koja je isprala datum njene smrti, a i Jolandi tko bi mogao da piše pismo da se vrati, Jolanda spava u svojoj djevojačkoj postelji, njeno gospodsko ime uklesano je antiqua–verzalima u blistavom švedskom granitu, i Jenőke Kamráth spava uza svoju sestru, svečano, kao proslavljeni ratnik, s glavom na mramornom jastuku, a Šoštarić, a Welti, a pukovnik Martinuzzi, a Voja, a Čupa, a Tunguz, a Sibirjak koga je ustrijelio onaj madžarski kadet–aspirant, a postrijeljani Jojini hajduci, sva masa ljudskog mesa raskvasila se kao blato, general Martinenghi i doktor Guido Glanz, i Jojina Krista, Parižanka, udovica makedonstvujuščeg ilindenca koga su ustrijelili, a Kristu su dotukli kao i madame Maciejowsku, i onaj mali Arnautin iz skopske štamparije dobio je svoju kuglu, zvecnuli su praporci, rzanje konja i udaranje kopita, vika kočijaša i posluge, zaustaviše se saonice pred kućom, odjeknula je zvonjava sa porte, uzletjele se cure, udaraju vratima, rasplinula se galama, i opet se sve stišalo. Vratio se Stari od svoje gospođice Eleonore, a raspričat će se kod večere kako je to bilo na banskoj čajanci, kako magnificus Salamon pojma nema o bridgeu, »als Strohmann ist der Alte wirklich ein missgeborener dummy...«."

Kao mumija s ukrućenim rukama pod glavom, prisluškujući histeričnom lavežu pasa kao da su se uz suludi urlik vjetra pobunili protiv ove proklete noći, smirio se Kamilo uz tiho rominjanje polusna, a sa sviju strana žubore potoci slika, „vratio se Joja, jadan, otrcan, krezub, netko mu je izbio prednji zub, bit će kundakom, upadljivo grubo, trebalo bi da ode zubaru, nema forme da luta ovako krezub, trebalo bi da se obrije, šta će mu ova maska, izgleda kao sveti Pavao na glavnom oltaru ladanjske plebanije, čudno da ga u Puli nisu ošišali, vučja narav,

treba režati, veli, a pomalo i reži, a Genja u Milanu na ulici, u crnoj svilenoj plisiranoj suknji sa zelenim pustenim šeširom, Genjina prozirna sjenka rasplinula se iza ustreperene zavjese, bila je pa je više nema, Joja je njen udes, Joja ima svoju dosljedno izgrađenu metodu, Genjine zelene oči plivaju kao balončići u velovima toplog dima iz kamina, Joja će minirati katedrale, mostove, gimnazije, korpskomande, čitave flote, a plan sa M. A. V.–direkcijom svakako bila je zamisao i suviše dječačka, ali ni Frano Supilo nije mnogo mudriji, i Frano Supilo trabunja koješta, sav još zaronjen u dimu hrvatske krčme i špricera kao i Ante Starčević; u vrijeme Staroga još se pijano urlalo na sve strane »Gdje su ona lava dva«, a kod onog tamburanja nije se moglo ostati, jasno, a danas, dokle smo stigli, sve je to još uvijek i dan–današnji »ti si, Milko, moja, moja, ja sam tvoj«, ni Glina nije Joju oborila, pao je na noge kao mačka, Joja je zapravo sanjar, kao što sam kaže, »novelist«, kao novelist je i Genju ostavio, odlutao, potonuo, pa isplivao, a danas jaše na svome kundaku..."

Tiho je pokucala mala Suzana, diskretno odškrinuvši vrata da probudi mladoga gospodina, »davno je već minulo devet, vrijeme je večere, milostivi gospodin tata čekaju već više od pola ure, a gospodin mornar hrče još uvijek, nisu se usudili da mu pokucaju, Presvetli ne da da ga smetaju«.

Skočio je — »kako, devet je minulo, a šta mu nisu pokucali«, bio je na kraju snage, na brzu ruku, oslobodivši se kućne mantije, presvukao se i pojurio da ga Stari ne čeka, „Stari je naročito alergičan kod prostrtoga stola, pogotovo večeras kad se o toj svečanoj večeri govorilo već nekoliko dana".

Požurio se, doista, na skok, a kad tamo, na njegovo najveće iznenađenje, Stari ga pozdravlja nasmijan, raširenih ruku, „vidi se, dobre volje, po svoj prilici da je gucnuo finu kapljicu ili se i sam iznenadio kod Fräulein Eleonore da je još uvijek u

zavidnoj formi, kao što bi to zlobno primijetio Joja", pomislio je Kamilo i toplo se pozdravio s ocem, »Badnje je veče, veče je sreće, a što me niste pozvali, mislio sam da sklopim oči samo na trenutak...«.

— Pa dobro, rekli su mi da spavaš, šta ću ti smetati, odmori se, sine, ispavaj se, zaslužio si to, a šta ja to čujem, stigao nam gost, iz Pule, čujem, ma kako je pao baš u Pulu, ako Boga znaš, Mika veli zaspao je, a veli Mika da ste popili, veli, punu flašu Armagnaca, bravo, nisam dao da vas diraju, neka se ispava, siromah, no, dakle, taj je prošao svoju školu, čudo božje da je ostao živ, i baš mi je milo da je navratio, to je od njega vrlo pristojno, a on je oduvijek bio zgodan dečko, woher war nur seine Mutter, ah, da, da, eine geborene Wienerin, što, ah, pa da, a valjda se opametio, pa što je s njim, pričaj, a u međuvremenu mogu nama servirati večeru, neka se čovjek samo ispava, nema smisla da ga čekamo, bolje da se ljudski odmori, a za večeru, zna se, Mikina hajdinska gibanica, uostalom ima Apolonija zeca i fazana, može da mu ispeče kasnije po želji, ma to nije pitanje, ne, ne, sad ga ne treba dirati, dakle, izvukao dečko živu glavu, pa da čujem, da ti natočim, šta izvoliš, Château vieux du Pape ili tokajski Szürke barát, promijenili smo menu s Apolonijom, poklonio mi je Salamon dvije bogovske dunavske kečige, poslao mu sinovac sanduk živih kečiga, služi dečko dolje kod monitora pod Beogradom, nemaju dečki posla, pecaju kečige, Suzana, dijete, skoči dolje i zamoli Apoloniju u moje ime, još jedamput lepo, lepo prosim, neka pusti kečige da same cvrče na gradelama, da ih ne bi kupala u ulju, prosim, da kečige nisu somovi, to joj reci u moje ime, a sada u zdravlje, e, pa sad da te čujem, šta je s ovim našim izgubljenim sinom, o, Bože dragi, rekao sam Apoloniji da gibanica bude slana, varaždinska, koji je vrag toj ludoj babi, probaj, pa to je međimurski slatki štrudl od sira sa cvebama, pa ja kažem, zaboravili smo i kuhati, nitko više pojma nema o tome šta je prava naša

domaća zagorska gibanica, izvoli, svejedno, pa nije ni tako slaba, živio, zdravo, sinko moj, sretan ti Božić, što je, ne ćeš ni gucnuti?

— Hvala, migrena, početak influencije, to je od ovog ludog vjetra, dobro je, ne će biti ništa, preveniram, prevladao sam, osjećam, nemam teka, kasno sam objedovao, rezance s makom, zna se, Mikin Badnjak, a ti nisi stigao na objed, telefonirali su iz kancelarije,

— Da, da, bio sam pozvan, bakalar, to je moj pièce de résistance, nisam mogao odbiti, zbunio se Stari („bakalar, frutti di mare, to su slabosti gospođice Eleonore"), no, dakle, sada na predmet, da čujemo, dakle, pričao mi je nešto Mika kako je bilo s tim mornarom, komedija, veli, s pismom, da se niste ni prepoznali, e pa da, pa vi ste se rastali još kao djeca, prirodno, curiosum mundi, no, dakle, pričaj, dijete!

Stigle su kečige, zlaćane, masne, u tepsiji uvijenoj bijelim ubrusom, u oblaku vrela ulja, a Stari, koji, igrajući od vremena na vrijeme ljubaznog domaćina, voli da sam servira gostima jela koja treba tranširati, purana, na primjer, ili pečenu patku s dinjama ili narančom, prionuo je da priredi svome sinu tanjir s dobrim zalogajem, posvećujući prividno punu pozornost Kamilovim riječima, sav zaokupljen mirisom ružičastog mesa.

Raspričao se Kamilo kako je Joja stigao i odakle, gdje je sve bio i šta je radio, i šta se sve to zbivalo s njim od Rijeke do Milana, i kako je štampao u Milanu svoje novele pa otputovao u Srbiju, o čitavom zbrkanom lutanju od Gline do Skoplja, kako je pao u neke bitke, a onda se našao pred ratnim sudom, sve do Jojinih robijaša, koje su postrijeljali, i kako su ga oslobodili Madžari, bacili u petrovaradinsku tvrđavu pa šupirali na Rijeku, »a šta će s njim, čovjek austro–ugarski građanin, neporočan, ne predleži ništa, pušten na slobodu, normalno regrutiran, služi sada kao ordonanc kod Komande pulske garnizone, fünf österreich–ungarische Regimentssprachen

schreibend und sprechend, dobio je dopust, ima da se vrati remorkerom u Pulu do dvadeset i sedmoga...«.

— Usijana glava, uvijek sam to govorio, eto, tako ide ludim, usijanim glavama, a što, ti si još uvijek kod gibanice, izvoli, molim, prepolovio sam ti kečigu, ohladit će ti se, no, dobro, da li se dečko barem sada, poslije svega, sredio, da li je barem sada konačno progledao, kako stvari de facto stoje, gleda li sada činjenicama u oči?

— Kako da ne, gleda, i te kako, ali luda glava ne bih rekao da je, ne, ne, luda ni usijana glava nije ni najmanje, dragi moj, obratno, ostao je kakav je bio, pamćenje mu je fenomenalno, u svakome slučaju, sasvim dobra glava, a »gledanje u oči činjenicama« sasvim je relativna stvar, raspisala se talijanska štampa o njegovim novelama, u superlativima, već prije tri godine,

— Talijanska štampa, prije tri godine, veliš, molim te, to je interesantno, a kojom prilikom, i to baš talijanska kritika,

— Da, milanska štampa, u vezi s njegovim novelama,

— Zašto milanska, kakve to novele, pa on je radio na Rijeci,

— Radio je jedno vrijeme kao tipograf i u Milanu, štampao je tamo svoje novele, pisala su o njemu ozbiljna pera, i ja vjerujem — s pravom, ispričao je tu meni neke anegdote sa robije, moram priznati, genijalno, neobična pojava, čitava ta njegova odiseja, kažem, bio je na Bregalnici, odlikovan je najvišim srbijanskim ratnim ordenom,

— A zašto su ga onda osudili na smrt, što, no, dakle, Gott sei's Dank, kao što je govorila moja pokojna mama, lieber bin ich ein Ungar, lassen wir das, a kečige ne ćeš ni da okusiš, kažem ti, delikatesa, nad živom ribom nema gourmandise, riba iz vode pa u ulje, to je savršenstvo,

— Ne, zahvaljujem, ne jede mi se,

— Šteta, barem jedan zalogaj da probaš, delikatesa,

— Hvala, ne,

— Ne ćeš?

— Ne, hvala, ne mogu, nemam teka,

— Nemaš teka, znamo to, ne ćeš, jer su to srpske kečige, što, »ratni plijen«, što, pa da vidiš, Dunav je upravo tako naš kao i njihov, pa mogao bi ipak, probaj, meni za ljubav, kažem ti, putar,

— Ne, hvala, ne jede mi se meso mojih krigskamerada,

— Ah, pa da, to je ova vrsta vaše beletristike genijalne, takve novelete po svoj prilici piše i tvoj Joja, što, treba da kvarite čovjeku štimung po svaku cijenu, svi ste vi, gospodo, futuristi, no, dobro, gdje smo ono stali, talijanska štampa pisala je o Joji, veliš, u superlativima, bravo, znači, nije radio kao tipograf, pa onda da čujemo, osudili su ga na smrt u Srbiji,

— Ispričat će ti on to sve sam, o tebi, uostalom, govori s najvećim poštovanjem, ti si mu bio, veli, drugi otac, veli, u Glini, zahvalan ti je, veli, još i danas, poljubit će ti ruku, veli, spomenuo je i one tvoje dukate,

— Kakve sad opet dukate, molim te, iznenadio se Stari sav zaokupljen svojom kečigom, „šta ovaj moj tu skače sa talijanske kritike u Skoplje, na ratni sud, pa sad na dukate i šta hoće s tim dukatima?"

— Pa dukate, koje si mu poklonio da prekine sa mnom,

— Šta je opet sad s tim dukatima, prekinuo je na trenutak Stari da tranšira svoju kečigu, ja sam prenio tvoje pismo koje si mi predao da mu prenesem, oprosti, šta ćemo sada o tim starim računima, pa kada je to bilo, molim te, a, osim toga, nisam dečka mogao ostaviti kao psa bez marke, und was ist dann schon dabei?

Pojavila se mala Suzana servirajući zdenčajdvorske kruške i tako prekinula ovu temu, »da služinčad moli Presvetlog, da su dolje u kuhinji Mika zapalili bor i da svi čekaju Presvetlog da bi mu čestitali sretan Božić, jer da se cure spremaju na ponoćku«.

Za vrijeme Hortenzijino dijelili su se darovi posluzi u dvorani, i to je za Kamilova djetinjstva bila dirljiva svečanost, ali s obzirom na ratne prilike i na neočekivanog gosta, koji je u mnogo čemu poremetio normalan tok ovog familijarnog ceremonijala, Mika je dogovorio sa Presvetlim da će još prije samog rituala u ime Presvetloga podijeliti svima po dukat, po običaju starinskom, »jer da Presvetli nema vremena da se bavi kupovinom darova«, i tako se Stari zaputio svojima dolje, u kuhinju, s time »da se nada, kad se bude vratio, da će imati priliku da pozdravi dragoga gosta, koji bit će da se, po svoj prilici, u međuvremenu ipak naspavao«.

Pokucao je Kamilo na vratima očeva kabineta dvaput, triput, malo glasnije, ništa, još jedamput, ni glasa, odškrinuo je tiho vrata, zastao, čuje se iz tmine gdje netko pravilno diše, trenutak–dva, ništa, pristupio je kontaktu, kvrcnuo, sinula je svjetlost, divan je prazan, nema nikoga, tišina, a čuje se duboko pravilno disanje čovjeka koji spava mirno. Stegnuta daha pristupio je na prstima do divana tragom pravilnih dubokih uzdisaja i otkrio Joju gdje leži pokraj otomana na parketima i mirno spava s otomanskim jastukom pod glavom kao u najudobnijem krevetu.

Trebalo ga je probuditi. Sagnuo se spram čovjeka i pokušao da ga razotkrije, ali ovaj grčevito drži pled obadvjema rukama pod bradom i uzdišući steže ga u snu još jače, kao da se opire da mu ga netko ne bi oteo.

— Joja, pa glasnije, Joja, probudi se, Joja, deset je već minulo davno, nema smisla da se dalje mučiš, Joja, čuješ li me, da prijeđeš u krevet, spremili smo za tebe postelju, da se svučeš, Joja, čuj me, ništa, Đakoviću, ustanite, čujete li me, Đakoviću, ustanite, dreknuo je glasom oficira, ali je ovaj na proziv svog imena nešto nerazgovijetno progunđao, kao mjesečar kad odgovarajući i dalje šeta, kad se Kamilo prisjeti i poče da ga miluje

po licu kao dijete, i tako se od blagog dodira Joja odjednom polagano razotkrio sam i, nasmiješivši se bezazleno, sjeo na parkete, protro rukom oči kao od djetinjastog stida i, ne snalazeći se što se to s njime zbiva, a potom, osvijestivši se, skočio kao robijaš uhvaćen na djelu teškog disciplinskog prekršaja.

— O, madonna, zadrijemao sam, kao da se ispričava, ostao je da stoji sa pledom u ruci zagledavši se u Kamila, još uvijek duhom odsutan u dalekim predjelima odakle su ga vratili u ovu nepoznatu sobu, obloženu tamnom hrastovinom, sa crnim kožnatim naslonjačima i zlatnouokvirenom slikom koja prikazuje nekakvog magnata u varmeđijskoj gali.

— Bio sam u Carigradu, cambio valute, mijenjam cekine, zvecka zlato o mramornu ploču, zvone moji cekini, jedan, drugi, treći, a ona ciganska žaba od Cincarina mijenja moje cekine za neke limene pločice, dreknuh na lopova, vidim, pao sam u klopku, »za tvoje tantuze da menjam svoje cekine, lopužo«, a onaj se mangup kesi kao majmun, vidim, pao sam u klopku, hvataju me gvozdene šake nekih rutavaca, zadavit će me, u vreću, pa u vodu, kad, eto, sada, odjednom, ti, pa kao putnik na kraju puta kad skuplja prnje, pobrao je svoje cipele, prevrnuo ih dva–tri puta i odbacio s gađenjem, a zatim, pristupivši k prozoru, zagledao se u mećavu što vitla i mete sa krovova čitave oblake bijele prašine.

— Dobro se praši, majku mu, i nastavi li, zapast će tri metra, ne će lokomotiva moći da se probije kroz Gorski kotar, a ja moram biti na Rijeci dvadeset i sedmoga,

— Pa šta onda, javit ćeš se nekoj komandi,

— Nema tu mornaričke komande,

— Kako da je nema, mora biti, pa ako je nema, javit ćeš se nekoj drugoj komandi, krenut ćeš preko Ljubljane,

— Da, ali Ljubljana je Personalsammelstelle, kod Ljubljane počinje etapa, pa znaš valjda šta je etapa, u etapu se ne može

bez specijalne etapne propusnice, a ja nisam dobio nikakav urlaub preko raporta, nego me pustio jedan naš čovo na svoj vlastiti riziko, radi se o njegovoj glavi, za moju je lako, prešvercovali su me do Rijeke u jednom remorkeru, i tim remorkerom moram se vratiti to, je jedini način, nego će onaj moj čovo da obere bostan, a ja sam baš ljudski odrapio, koliko je sati?

— Pa bit će prošlo jedanaest, čekali smo te za večeru, nije Stari dao da te budimo, nego ne razumijem, a šta si se skutrio tu na podu?

— Ne mogu ti ja u ovom vašem perju, kao na luckastom magaretu da jašem, i to gologuz, sve klizim lijevo pa desno, bojim se, tresnut ću, a ovako, gospodski, na daskama, stvar treninga, no, dobro, a šta ćemo sad?

— Pa da prijeđemo, da večeramo, a i Stari te čeka, da te pozdravi, mislim da se iskreno obradovao što si se pojavio...

— Da, da, sjajno, samo sad ne znam šta ću, kako ću, bogati, Milčo, što, ovako, u ovoj mornarskoj paradi, moje cokule još su uvijek spužvaste, đavo ih odnio, računaju gospoda montekukulovci, kao biva, šta će mornarima dobre cipele ionako su na suhom, a budu li se potopili, suhe ih ne će spasiti, pa ima u tome i neka logika, planirao sam da se pred tvojim Presvetlim pojavim strogo marcijalno, vojnički, mornarski, da se vidi da gledam činjenicama u oči, a ovako, kako ću, u papučama, zgužvan sav, pa to ipak ne ide, jedanaest je prošlo, veliš, što, a šta me vraga niste probudili, jer ovako bio bih trompetao do jutra, šta misliš, topla soba, a nema ni vašiju, gospodstvo, nego da ipak malko-malčice pokvasim lice, da se presvučem, veliš, u što da se presvučem, u jedno tvoje odijelo, pa dobro, ispast ću kao civil, i košulju da preobučem, u redu, i košulju, samo toliko da znaš, kravate ti ne ću vezati, toliko da znaš, ne, ne, kravate ne ću da vežem, nisam nikakav gigerl, ni palanački kicoš, ni berberin!

Kako se pojavio na pragu masivnih starinskih vrata na koja je još u djetinjstvu ulazio ne s malom tremom, sagnut u pasu, vitak, u nedoumici hoće li stupiti na scenu doista ili se eventualno ipak, poslije trenutačnog, pomalo tajanstvenog kolebanja, u posljednjem momentu povući iza kulisa, on se nakon dva–tri časka pune neizvjesnosti zaputio spram Presvetloga, koji je ustao sa svog klasičnog mjesta desno od prazne stolice Presvetle Hortenzije na čelu stola, raširivši obje ruke za žovijalan doček izgubljenoga sina da bi ga u čvrstom zagrljaju obasuo ljubaznom kišom fraza; u toku ceremonijalnog grljenja Joji je zapela riječ, osjećajući da bi trebalo nešto odgovoriti, svakako dostojanstveno, po mogućnosti dirljivo, ali mu se iz glave izdimila svaka pametna misao.

Imao je namjeru, da se pojavi pred šefom banske policije u ulozi glinskog čuvaksa, »Presvetli, pitomac Kraljevskog zemaljskog popravilišta pokorno javlja da se poslije devet godina vratio potpuno oslobođen od svih svojih mladenačkih sankilotskih zabluda«, međutim, ugledavši se u velikom dekorativnom baroknom ogledalu, u Kamilovom svijetlosivom sakou i novim cipelama, on je u ovoj svojoj ulozi peštanskog elegana brisao glinsku varijantu, improviziravši na brzu ruku scenu povratka izgubljenog sina, a ta je ispala iznad svakog očekivanja slatko.

Kako mu je Stari pružio ruku na pozdrav, požurivši se ljubazno u susret, sagnuo se Joja u jednom trenutku kao da će poljubiti ruku Presvetloga patrijarhalno, patetično, s velikim gestom skrušene zahvalnosti, ali se u posljednjem momentu ipak svladao (»ispalo bi i suviše pedinterski«), i kao tobože zbunjen od potresnog ganuća, on se pasivno predao očinskom zagrljaju tako da je njegova kretnja, kao da će poljubiti ruku staroga gospodina od sinovske ljubavi, ispala ipak kao simbol odanosti i zahvalnosti za one cekine kojima ga je Stari obdario na početku glinskog progonstva.

— Oprostite, molim, Presvetli (pala mu je na pamet sretna inspiracija), treba da vam se ispovijedim, da priznam, odbio sam Kamilu da vežem kravatu, a sad se stidim svoje primitivne grubosti, i molim vas, Presvetli, oprostite, što sam se pred vašim licem pojavio ovako neodgojeno, na kraju, sve su to predrasude s lijeva ili s desna, već kako se uzme, ali, eto, ja se stidim, ja molim za oproštenje, i, molim te, dragi Kamilo, budi zlatan, donesi mi jednu kravatu, ne osjećam se pred licem tvoga gospodina oca pristojno, ispadam kao da nisam standesgemäss, što bi se reklo, a to doista i nisam, ali baš zato, hajde, molim te, jednu kravatu ako imaš, papillon, nisam ga vezao godinama, Presvetli, dakle, ljubim ruke i molim pokorno za pardon...

Skočio je Kamilo po kravatu svijetloplave pastelne boje sa bijelim piknjama, lepršavu, proljetnu, veselu leptir mašnu, i Joja ju je povezao kicoški »kao palanački berberin«, na slijepo, bez ogledala, a ova pomalo komedijaška igra s papillonom izazvala je dobro raspoloženje.

— Sjajno, nasmijao se Presvetli srdačno, baš sjajno, uvijek se ljutim kad je treba vezati za frak, još napamet, priznajem, virtuozno, bravo, Joja, no, dakle, čestitam, nije to mala vještina, a što me to Mika prepao s tom vašom bradom, sasvim vam dobro pristaje, dakako, da je obrijete bili biste pravi rođeni gentleman, uvijek sam govorio: elegancija je stvar prirođena, s elegancijom se čovjek rađa, elegancija se ne da naučiti, elegantan gospodičić, nema šta, kao maturant, pa molim te, Kamilo, odakle si samo izvukao ovo svoje odijelo, kao da je za Joju skrojeno?

— Iz sedmoga razreda, kad su me iz Franciscojosephinuma bacili napolje,

— Bravo, bravo, ali ovaj tvoj mladi gospodin prijatelj, koliko se sjećam, bio je spram tebe pravi atlet, a, eto, tanak je kao frajlica, bit će to rezultat njegove, kako da kažem, marcijalne dijete?

— Tanka crijeva tanko kake, Illustrissime,

— E, dobro, djeco, pa kad smo se tako lijepo našli, post nubila Phoebus, da popijemo nešto u slavu našeg sastanka, a našeg dragog gosta čeka večerica, reš pečeni fazančić, obložen slaninicom, ili po želji zec à la wild, sa gombòcima, devenìce, krvavìce, gibanica od hajdìne, slatka, međìmurska, tko voli slatko, dakle, molim izvolite à vos ordres,

— Zahvaljujem pokorno, ljubim ruke, sit sam do grla, užinao sam lukulski, toliko nisam potrpao u se, mislim, već godinama, ne mogu, hvala najljepša, koliko god ne mogu odoljeti takvim napastima, merci, možda kasnije, nego ako smijem, molio bih jednu limonadu, žeđam, odvikao sam se od tople sobe, gutam zrak kao na škrge,

— U redu, vama limonadu, a tebi, Kamilo, i tebi limonadu, molim, onda ću ja da provedem Badnje veče sa guttemplarcima, valjda, e, dakako, pozvonio je Presvetli bakrenim zvoncetom, finim istočnjačkim izrezbarenim remek–djelom sa filigranim drškom od isprepletenog zmijskog klupka, a zvuk zvona odjeknuo je oštro kao nabrušeni jatagan, satrapski, pa kad je dojurila nova zdenčajdvorska cura, zajapurena, sva zbunjena, »da su sve cure sa Suzom i s Mikom otišle na ponoćku i da je Polonca ostala sama«, zamolio je Presvetli, »neka Polonca skuha kavu na onoj francuskoj filter–mašini milostivinoj, a zatim neka stavi na led dvije flaše Roederera, pa onda, eto, prosimo kavu i dvije limonade, e, tako, a sada, gospodo, da prijeđemo, da se smjestimo u foteljima kao ljudi, da čujemo našeg viteza bez straha i bez mane, da nam ispripovijedi kako je to bilo s njim i sa njegovim makedonskim pustolovinama »tamo dolje«, gdje tek što nije izgubio svoju rusu glavu.

Posjedaše u masivne kožnate fotelje uz Presvetlog u starom baroknom naslonjaču, gdje je uz klavir na mahagoni–stoliću stajao banski Spomen–album sa nekoliko svezaka Krönerovog kompletnog Nietzschea.

„Čitav izlet pod jurjevski krov i sve kombinacije da tu ostvari svoj pied–à–terre mogle bi da budu proigrane, ne bude li uspio da sve što je »tamo dolje« doživio prikaže kao sasvim nevjerojatno fantastično priviđenje", i tako svijestan kako je priča o riskantnim pustolovinama »tamo dolje« — igra opasna, prionuo je Joja da razapne sve tajne svog glumačkog dara kako bi poštovanu gospodu Emeričke, više oca nego sina, zaslijepio ne samo uvjerljivom rječitošću nego apartnošću zgoda i prilika, čitavom galerijom jedinstvenih likova iz onog prokletog turskog vilajeta, koji je, po dubokom uvjerenju Presvetloga, konačno tek sada, dvjesta pedeset godina poslije Piccolominija, imao sreću da stigne pod kontrolu austrijske administracije.

„Negdje se mora početi, drugog regulativa na ovom ubogom i priglupom svijetu osim snage i otpora i nema, a blejati u maglu kao krava, krepavati u koalicionaškom gnjiležu madžaronske politike oko Markova trga i Sabora danas, kada grme topovi na Soči, historijska je blamaža! To, što je on lakoumno, da, upravo bedasto, proigrao svoje srbijanske šanse, o, bože moj, takve se stvari dešavaju i pametnijima, mogao je i zaglaviti, kao što kaže Illustrissimus, pa, eto, nije, a ne će sada valjda klonuti kad se nije predao ni đavlu, pošto mu je ovaj zaželio doista laku noć? Ima situacija jačih od lične volje čovjeka: dvije pune godine čamio je u okovima, a ovo što ga je sada strpalo u mornare, pa to je dječja igra spram onoga »tamo dolje«. Može razmišljati slobodno vlastitom glavom, a tko mu smeta da ne otputuje do Bregenza, do Hamburga, pa prijeko u Holandiju ili u Dansku ili u Švicu, nema granice preko koje se ne bi moglo dok čovjek ima svoje dvije noge, a osim toga može se i režati, pa i lajati, ne samo to, neko veče u Puli sinula mu je ideja, nije tako fantastična, onaj plitki lavor od mora pretrpan je od Fažane do Briona blesavim plehnatim sardinskim kutijama od takozvanih ubojnih đemija i fregata, a dinamita, hvala bogu, ima u Puli u svakom magazinu na pretek, treba samo imati ideje..."

„Kako se pojavio u ovom gospodskom domu, radi mu se o tome da se predstavi u punom sjaju ne samo svoga pamćenja, nego i pameti, u jednu riječ, između mnogih drugih sitnica i kao zanimljiv slučaj, a osim toga mnogo mu je stalo da Starome uvjerljivo prikaže kako se u izletu »tamo dolje« nije radilo ni o kakvoj hirovitoj pustolovini, nego o tragediji, doslovno baš pravoj, historijskoj tragediji, u kojoj, htjeli mi to ili ne, glumimo sudbonosne uloge, i to ne osobno, individualno, kao privatna lica, nego baš po dubljim zakonima udesa koji prijeti čitavoj našoj zemlji, a toj historijskoj sudbini ne može se oteti nitko, jer se radi o sudbini mnogo dubljoj nego što su ove »činjenice«, koje Presvetli iz svoje beamterske kratkovidnosti zove da su »pozitivne«, o sudbini, recimo, geopolitičkoj, o sudbini ove zemlje koja nas je rodila, o sudbini, budimo objektivni i priznajmo, čitavog Dunava, pa, na kraju, i Balkana."

Politički temperamenat po svojoj sklonosti, poklonik nepokolebljivog htijenja, uvjeren da je smiona ljudska volja takva neodoljiva snaga da se njome mogu pobijediti mnogo opasnije sablasti od ovih koje su svima nama zaprijetile, kao brodolomac, kako je isplivao pod ovaj krov u Jurjevskoj, sa razvijenim smislom za stvarnost, on je krenuo do svoga prijatelja s namjerom da osamljen, kakav jeste, stvori za sebe neku vrstu zaštite pod okriljem starog Emeričkog, koji mu je već jedamput dokazao svoju sklonost.

„Za Kamila, poslije prve riječi bio je uvjeren da je, po očitim znacima krize koja ga muči, sklon da se prikloni njegovoj političkoj logici, a sad se praktično radi o tome, da opčini i Staroga, jer sklonost takvog mandarina nije baš na odmet: treba ga hipnotizirati coûte que coûte. Što se Kamila tiče, Kamilo ne zna ni što bi ni kako bi, Kamilo se trza, nabrbljali su se blesavo kao Vasa i Vesa: »Bist du für den Schleiermacher oder für den Schopenhauer«, no dobro, sastala se dva balavca pa se nadmu-

druju, ali čini se da je Kamilo, nažalost, rezignirao, oko banovinskog regnikolarnog driblinga zapeo je on još od peštanskih dana, ona njegova madžarska Safo smotala ga je, vidi se, a bilo bi sjajno kad bi se dečko oteo onoj babuskari, zaglibio je u snobovskim krugovima, nesretna ljubav, srodne duše, dakako, domovina na odru, lamentacije na ruševinama, Zaratustra, o, taj nesretni njegov Zaratustra, pa onda magla oko neke blesave, sladunjave, apstraktne čovječnosti, sasvim dječački, zapravo smiješno, a kakve su bilance, nikakve! Sve stoji, ništa se nije izmijenilo, tješi se dečko Zaratustrom, fale mu tri rebra, samoubilački, kaže, ništa se nije izmijenilo, a kako do vraga da se nije izmijenilo, svi smo se mi izmijenili, ta valjda ovaj invalid od husarskog lajtnanta danas nije onaj isti čovjek koji se pobunio protiv Bregalnice! Pa, bogamu, nismo mi više blesavi majmuni ni mladi psi, preskakujući sve tarabe, njuškajući lijevo i desno za svakom sjenkom... Mi danas znamo barem to da ne ćemo ovo i ovako, mi poričemo danas sve ovo mnogo svjesnije nego što smo to činili jučer, sve su ono bile teorije, platili smo mi te naše teorije krvlju, i zapravo se već danas poslijepodne pokazalo, bez obzira na to što je bilo naivno, kako baš nismo sasvim osamljeni, tu smo dvojica, dva čovjeka kad nešto hoće, oho, to je neobično velika snaga, a takvih, kakvi smo nas dvojica, ima na sve strane, po svima vojskama, po svim zemljama, nemoguće je da nas ne bi bilo, ovako ili onako, svejedno gdje i zašto, ali nas ima, nepregledna gomila, svi mi nosimo neke male istine u sebi, ali ih gledamo, ali ih vidimo, nismo moralizatorski neurastenici, ne ćemo to da budemo, a jednoga dana, kad se dignemo, pretvorit ćemo se u hridinu koja se otkinula da preore svjetove, mi moramo potresti Evropom kao M. A. V.–direkcijom — prije devet godina, ova volja za prodorom pameti gori, pa kada ta pamet jednoga dana uzme u svoje ruke kundake, da vidimo, što se tiče Kamila, Kamilo je njegov čovjek, ali s ovom senilnom kurijalnom glavom Staroga bit će

poteže, no ništa to, i Nazarenac je počeo sa dva ribara, negdje valja početi, samo kako?"

„Otmjeni gospodin pred njim, kome se po svakoj kovrčici njegove srebrnim praškom naprahane frizure, po svakoj dlačici pomno ostrižene bradice vidi da se njeguje veoma sabrano, upravo s ogromnom dozom ljubavi spram vlastite malenkosti, da dobrano vremena provodi masirajući i pudrajući se pred jutarnjim ogledalom, njegove manšete s briljantima, crne svilene prozirne čarape, lakirani escarpini koje nosi pod vlastitim krovom kao papuče, impozantan pečatnjak (na ladanjskom grbu gravirana viteška kaciga s perjanicom), lento maestoso patricijskih kretnji i odmjerena, samouvjerena fraza, sve je to barokna slama kojom su punjene ove magnificentne lutke iz kojih bi se, kad bi ih čovjek rasparao, prosula puna vreća najnakaradnijih pojmova, paragrafa i zakona. Primjereno mandarinskoj ulozi koju igra, ova papiga kriješti još uvijek kao da zavjesa tek što nije pala, promatrajući stvari i pojave po preciznoj mjeri koja odgovara magnificentnom »životnom stilu« ovog ptičjeg svijeta: ungarische Gentry–Arroganz, Heiliges Römisches Recht, seine Maiestät der Kaiser von Escorial und Toledo bis Frankfurt und Agram und Serajewo, der k. u k. Minoritäten–Rumpelkasten, Burgtheater, Kainz, Humanitas Austriaco–Croatica, Wien, Wien, ach, du allein, no, dobro, sve je to veoma lijepo i više–manje mudro složeno kao pločice domina na kavanskom stolu, sve to ima jeftin smisao salonske igre u toploj sobi, ali kako, na koji način, kojim riječima objasniti i prikazati ovom Mandarinu Carstva i Kraljevstva, koji je sav napeto uho od znatiželje da čuje nešto autentično od jednog pustolova brodolomca, šta li sve nije preturio preko svoje glave »tamo dolje«, kako je »tamo dolje« ratovao i tko bješe profo Trifun, rezervni kapetan Druge klase, komandir čete Sedmog prekobrojnog puka Drugog poziva, na primjer, koji je izdahnuo na Jojinim rukama kod Džami–Hisar–karaule,

kota 373, ispod Viševa, na planinskoj kosi iznad Ježevice i Žablja, u noći od 7. na 8. jula godine 1913?"[7]

— Kako se Joja našao u onom nesretnom bataljonu Sedmog prekobrojnog puka Drugog poziva kao ćata desetar pod komandom profe Trifuna, đavolska posla, a nije ni važno da se o tome priča natenane, elem, bješe tako da se ona jadna šumadiska vojska od dva puka Drugog poziva našla ispred bugarske mase od nekoliko brigada, kombiniranih sa desetak baterija i sa dva konjička puka, a Jojin drugi bataljon Drugog poziva zalutao je na nekom planinskom proplanku, a sve sa jogunastim zadatkom da ispita teren, što se to zbiva između kote 344 Belajec i kote Ježevica–Viševo, sa pravcem Džami–Hisar–karaula 373, a sve to na zgužvanoj krpi od specijalke 1:75.000, uz slabu svjetlost lojanice, kad su tu zapovijed primali od štaba,

— »E«, kaže meni rezervni kapetan Druge klase, profo Trifun, kad su me predali kao desetara iz prekobrojne đačke čete, »e, brate moj iz Rvacke, da mi budeš kao ađutant, a ti si već ulovio čin s ovim svojim kolerinom, burazeru, popij svu ovu rakiju, to ti je jedini lek, a eto vidiš kako je s nama, dva puka bugarska hoće da nas pregaze i satru, a biće tu ispred nas neki tunel, taj oni oće da nam otmu ispred nas, a mi smo tu da ih presretnemo pa da ih odbacimo, samo kako, đavo ih bugarski odneo, jer tu ispred nas bivakuju negde po selima i avlijama, a ima ih više od pet bataljona, sa dobrim švapskim topovima, sve sama austriska Škoda, a mi, što imamo, izanđale stare krntije od mitraljeza, ništa, beda, čoveče, ali, na kraju, ‚Bože pravde, ti što spase', biće nekako, pa tako nam je suđeno od Kosova da ginemo«, bio čovjek samostalac, odmetnuo se od radikalije, bistra glava, nema što, idealno lice, a mi bivakovasmo pod

7 7. VII 1913 bio je dan audijencije Presvetlog kod grofa Premijera na budimskom prezidijalu, kad je afera oko Kamilovog skandala sa regnikolarnom prevarom i tangentom bila već zauzela dramatske razmjere, o čemu Joja, ni tada ni dok ovo priča, nije mogao imati pojma. (Opaska ljetopisca ove pripovijesti.)

vedrim nebom, gologuzi, u bukovoj šumi, sovuljage se uznemiriše iznad naših glava kao da drže neki sastanak, zbuniše se vještice proklete, đavo je neki ušo u njih, nastade galama u onom ptičjem leglu, ogladniše, brate, osjetiše opasnost od zveketa oružja, a mi na goloj zemlji bez šatora, bez žive vatre, bez tople čorbe, i tako krenusmo, kao što se govori romantično, u cik zore, pred samo svanuće, kad ona Ružoprsta Boginja još polusneno obrće svoju bijelu guzu na dušecima svilenim od oblačnih velova, a nebo je rosnato vedro sa zvijezdama, jezivo ravnodušnim kandilima nebeskim, stakleno, čisto nebo, gledam Kasiopeju, a kasnije, pred svitanje, popeo se na istoku Orion sa Plejadama, blistaju Plejade kao briljantni monogram, kad se odjednom dignu sa zemlje magla, odozdo, kao kazan kad se puši, gusta, neprozirna magla koluta se sve više, seže do njuške, zaroniš li ispod nosa, ne vidiš ni prsta, ni opanka, ni noge, ni sebe, ni svoje tijelo, gusta kao čađava koprena, ni zvijezde ne vidiš ni neba, a kad si izronio kao pas njuškom povrh magle, pa podigneš li ruku, vidiš je, a spustiš li je u maglu, ne vidiš je opet, tako crna i gusta, a srpanj mjesec, boga mu živoga, pokret u magli, oko dva noću, crni bokovi s desne strane masiva gorskog, crni kao od katrana i smole, tamnosmeđe reljefni, a dolina ispred nas zdjela puna bijele ljigave magluštine, razlila se po čitavom proplanku i prosto teče kao voda, a glave, kako se klate u hodu, kao lubenice plivaju na njoj, pod nogama rosnata paprat, »ta gde je još Ilijn–Dan, ako boga znaš«, uzdahnuo jedan Valjevac, strahujući, e ne će više nikad da ubere svoje kruške ilijnače, a ovdjekarce nađikala travurina, sva mokra od mraza, kakvo prokleto ljeto, čudna li uranka, čudne li magle da se ne razabira ni ivica blatnjave staze, a nad glavom zvijezde, kao da gaze vodu utonuli ljudi, samo se glave ljuljaju ponad sive koprene, đavo bi znao kakva je to ukleta noć bila, a Džami–Hisar sakrio se u vragove te u onoj polutmini vide se nizovi planinskih lanaca, onaj vrh levo — kota 390, a onaj desno — kota 371, prosula se masa vrhova i kota na onoj božjoj

specijalki, sve kote odvojene od vrhova maglenim velom, sve sama jezera u dolinama, obrasla šikarom i šipražjem, pa hodamo i hodamo, te se prorijedila bukova šuma i rasplinuše se pramenovi magle, sinu toplo božje sunce nad onim njivama, sasvim plitko uzoranim, tek toliko da ih je drljača progrebla, a onaj naš bataljon drugopozivaca, sve sami Valjevci i Požarevčani, u vakuumu, tu smo, a ne znamo gdje smo, a lijevo i desno magla, te drž', bato, vezu kako umeš i krepaj od žeđi, već dva dana ni kašike tečnosti, pa čekaj, pa stražari, pa puškaraj, pa lutaj po ovim magluštinama, pa tumaraj u praznome, pa njuškaj i tragaj kao slepa kučka, ništa, prazno, tiho praskozorje, pa opet pala magla crna, novembarska... Naćuliše uši patrolci, pucketaju suvarci pod opancima, vraćaju se, nigdje ništa, cesta pod padinom prazna, čuje se s onu stranu ceste iz daljine rzanje konja, bit će da se Bugari kreću cestom kao da im je cesta rejon, obezobraziše se braća Bugari, nema šta, puše cigare, dovikuju se, kikoću, ide im, bogami, dobro, tu su, pod nama, a i pred nama, na dohvat ruke, a jedan patrolac čuo od pastira, starine u gunjcu, na kog je nabasao, da pod Viševicom leže tri čete pešadiske i da su sve avlije krcate topovskim cijevima, novi novcati topovi, sad ravno iz magazina, dobra pemska roba, zna Koburg što radi, majku mu švapsku, a naši mitraljesci izgubiše se u magli, pa kao što đavo hoće u takvoj prilici kao po pravilu, komandant naše čete, major Ljubo, slomio nogu, nabrekla mu kao gibanica u tepsiji, opasan lom u cjevanici, prenijeli ga u vraga nekud u previjalište divizisko, kud li, a kapetan prve klase Božo Oklobdžija pao od kaplje, i njega odniješe, i tako obje čete preuze moj komandir kapetan profo Trifun, a i on, nazdravlje, od driske ne zna šta će, pijucka konjak, gricka neke bombone, kao biva antikolerin, a sve što je od opijuma još preostalo (iz neke turske brigadne apoteke) dao je meni, jer i moje su gaće već dva–tri dana krvave i meni se motaju pred očima žuti koluti i poda mnom se staze talasaju kao da se valja more na jugovini, te vidim, putuju omorike i proplanci i visovi

i kote, ustreperilo i uznemirilo se sve oko mene, čitavu noć skidam gaće, pa čučni u grm kao zec, pa potrči za svojima na prokletom onom maršu, trepere mi koljenca, slabašna, skljokat ću se, vidim, svake sekunde, i da mi nema profe, bio bih već crko, nego mi je moj Trifun i otac i majka, osjećam, gine mi snaga, srozat ću se, oblijeva me hladan znoj, biju mi damari u tjemenu i dlanovima, i tako prođoh ja onu noć ovčepoljsku prokletu, a bilo je pred svitanje, kad zviznuše bugarski meci i stale da prašte bombe, bogamu, nema šale, a meni ponestade novina za moju brigu, šta ću sad, u gaćama, gol kao novorođenče, i tako jurnuh naprijed urlajući, pa skinuh i gaće i pantalone, i jurnuše moji momci za mnom, tu su, majku im ludu, ciganski, udri, i tako i pripucaše te u onoj gužvi zarobismo desetak balavaca, sve sama plovdivska dječurlija, povezaše ih i otjeraše u pozadinu iza Viševice, odakle i krenusmo u onu ludnicu prije dva dana,

— Preuze tako moj profo komandu bataljonsku i kako on postade komandir, okrenu se nama bojna sreća, nestade ispred nas Bugara kao magle, bacila ih s desnog boka naša Jedanaesta Divizija ugrozivši im uzmak, i tako uđosmo u Omer-Begov Han, spaljene ciganske čatrlje i čerge, i tu se ispavasmo u miru božjem, a našlo se i ražnjeva, zacvrčalo meso, pa hvala bogu i tople čorbe kašika, a komandira i mene smjestiše u stan nekog hodže te se tu oprasmo i kao nekim ruskim čajem nešto okrijepismo, prohujao kijamet, granulo sunce, toplo ljeto, golubovi, grlice, milina, kao da rata nikad bilo nije, prosto kao u dženetu...

— Divan li je čovjek bio kapetan profo, neženja, pomalo osobenjak, geograf i historik na valjevskoj gimnaziji, prebacio četrdesetu, godinu-dvije, a možda je bio i mlađi, tko bi ga znao, kratkovidan, sa cvikerom, sasvim staromodnim, na žnoru, te bi taj cviker skidao igrajući se njime sa dva prsta kao lornjonom, a Joju je zavolio kao sina rođenog, i silno mu je godilo radikalskoj duši, da je to njegova Srbija zasjala u ovoj našoj mračnoj

noći, pa da se oko te svjetiljke skupljaju i lepršaju leptiri iz dalekih zemalja, pa čak, eto, od Rijeke i od Istre, sirotice naše, kojoj će jednoga dana isto tako sinuti sunce kao što je sinulo Kosovu i Sandžaku, a sad se, eto, rješava sudbina nesrećne Makedonije, natopljene bratskom krvlju,

— Po odgoju i uvjerenju profo bio je radikal još iz đačkih dana, priklonio se samostalcima, a kako je kao stipendist proveo dva–tri semestra u Švajcarskoj, neki ruski studenti zbuniše ga pravoslavnom mistikom tako da se zapravo nikada više nije vratio u sabran i sređen život, predavši se nihilistički rakiji na milost i nemilost. Jedno vrijeme, još za Draginog vakta, bavio se politikom, lajao po kafanicama, piskarao nešto, pa ga izbaciše iz službe, a onda se pod novom dinastijom vratio na profesorsku katedru s oreolom stradalnika, borca za ideale, no i to je batalio da se bori za ideale i da piskara, i tako je poživio životom osamljenika. Profo Trifun bio je čovjek duhovit, čitkao je jedno vrijeme pariske romane, a onda mu je i to dosadilo, od oca zelenaša naslijedio je dva–tri ćoška i tridesetak lanaca šume i vinograda pa je sve to propio sa dangubama i ulizicama, a kao gazda–čovjek, koji se plaćajući razmeće pred pijandurama, poprimio je neki nabusiti način ponašanja što je bila zapravo samo maska za tankoćutnu i čistu narav,

— »Politika na vlasti i politika iz opozicije, sve je to podjednako glupa rabota«, tako se tješio ispijajući čokanjče za čokanjčetom ljute klekovače, »i ako se pravo uzme, muževnije je na vlasti biti ordinarna lopuža, krasti i varati narod, nego lajati iz opozicije, jer ovo neodgovorno lajanje na vlast i protiv vlasti i opet nije nego pusta želja da se domogneš ministarskog fijakera, zavist fukare koja laje pod pendžerima odžaklija, a džaba ti to, budeš li se i ti popeo na onu ministarsku kočiju, i opet ćeš lagati i varati kao što lažu i dembelišu ovi lopovi danas. Šta rade vozovi? Zakašnjavaju! Dabome, a šta će nego zakašnjavati? Mislite li vi, gospodo lajavci iz opozicije, da vozovi neće

zakašnjavati kada se vi sutra budete vozikali saloncem? Ne stižu pisma na vreme, gube se, dakako, nestaju po policiskim fijokama, ne vredi nam pošta, pa ne vredi, jakako, ali ne vredi nam ni policija, nego smo mi valjda Englezi, gde bi zbog povrede tajne jednog jedinog pisma buknula revolucija, dakako, a to što su nam ulice blatnjave i nečiste, pune perja i balege, te su i za turskog vakta bile čistije nego naša kaldrma dan–današnji, u narodnoj slobodi, a tko je tome kriv, vlada, dakako, kao da vlada može da naredi poštovanim građanima da ne bacaju đubre na ulicu, ili kao da su naši žace diplomirali u Cambridgeu? Vlast je odgovorna za grubost svojih organa, iako je poznato da nam je kama jedini garant javnog reda i poretka, vlast je odgovorna za kišu koja ne pada ili za sneg koji se topi, za povodanj ili za sušu, za visoke bakšiše i za mito, za protekciju ili za nepismenu štampu koja je svojim panjkanjem i opadanjem dojadila već bogu i vragu, jadna ta naša vlast, te bi se čovek rasplakao kako je nevinu na kolac nabijaju, a sve to hoće mačka da se uvati za svoj rep, eto, to se zove, ‚Zakon milieua'!«

— »E, tako, prijatelju moj iz Rvacke, eto, danas ovo je trijumf istoriski, ovo je, kao što čitamo, ‚najviši uspon nacionalne duše', a pitamo se kamo se mi to danas popesmo kao balon i da li je ovo naše vreme vreme ‚nacionalnog uspona' ili ‚propasti' nacionalnog morala, kada se na sve strane piše u našoj UISovskoj, zavereničkoj štampi o političkoj demoralizaciji Radikalije, kao da je baš ova naša nesrećna Radikalija u stanju da preskoči ‚Zakon milieua'? Treba videti kako putuje naš narod, kakvi su nam vozovi, kakve su nam mehane, kakvi prohodi, kako je rešeno pitanje snabdevanja građanstva u ratu, šta je sa ćumurom, gde su nam lokomotive, pa kako smemo da ratujemo ovako nespremni, tako se laje na sve strane, a sve to više–manje nije da nije istina, ali da nismo izvukli sablju i udarili po Turčinu, pitam ja vas, zar biste vi danas s vašim Ivanom Meštrovićem bili srpski Pobednik da nije bilo našeg herojskog

gesta, a svako junaštvo je pomalo luda igra, pa recite i sami zar nije tako? Stade nam saobraćaj, zaustavi se, istina, oko vozova tučnjava gejačke rulje, istina, nema vagona ali nema ni para da ih kupimo, a i to je istina, a gdje su nam pare, kakva smo mi država, gde su nam gradovi, hoteli, banke, gde nam je sanitet, pa vidite i sami, babe nam peku lebac i nose u rovove, kupujemo municiju kao srebrne satove u inostranstvu, gde su nam arsenali, treba biti bogat, dakako, prosjaci smo, brate, golaći, pa kad se pitaš, majku mu, pa kako to, odgovorit će ti svaka šuša — ‚ratne posledice', za svako zlo, za svaki bezobrazluk odgovorit će ti svaki lopov liferant: to su ‚ratne posledice, gospodine', a kad neko prigovara i to s pravom, ‚dobro si prošao, đukelo, da ti nisu polomili kosti, ćuti, more, još si živ, jer budeš li lajao, videt ćeš šta je pomrčina', a gde smo, brate, koliko nas ima, pedesetak bataljona, pa ona zakerala zapitkuju još, naredniče, ‚a zašto ginemo tako ludo?', o, prekrasne li logike, izvrnuta vam je pamet, gospodo, zašto ginemo tako ludo, pa ginemo, ludo, dakako, po dubljem ‚Zakonu milieua'! Lažemo se, a sve što lajemo stopercentna je demagogija, istina je, našim oborknezovima na vlasti baš ni do čega nije stalo nego da raja glasa za ministra Đoku, sprema Đoka izbore, a raja, a šta će jadna, nego da glasa za ministra Đoku, pa što sve ne laje Đoka o našoj nacionalnoj zavrzlami, molim ja vas, ‚oslobodilačka misija', dakako, šta radimo u Makedoniji, koljemo se, lajemo, sazivamo duhove, pozivajući se na tradiciju, metanišemo lažima, a samostalci opet, kao biva opozicija, šta sve ne truća ova vajna opozicija, kao da bi ona mogla izmeniti ‚Zakon milieua', i kao da i za nas ne vredi ona engleska, da je stvarnost tvrdoglava? Gospodinu Đoki na Terazijama radi se o mandatu, o glasovima, da bi pred Dinastijom mogao da se prikaže kao ‚Narod', a Dinastija opet onim UISovcima ništa drugo nije nego firma, to jest gospodi se ne radi ni o čemu drugom nego samo o firmi, pa da vidiš, burazeru, to oni i ne taje, laju oni

glasno: ‚treba krdo zaterati u tor', i sateraše nas, nema šta, laju: ‚na drugi način ne mere d'ide', a savest, a principi, a demokratija, a gospoda UISovci, koji sad već na sve strane trube o ‚tiranskoj ćudi Prestolonaslednika' i prete mu revolverima, kao i onom Sašenki luckastom što pretiše, pa ga onda i dokusuriše, no, no, nije ni ovaj lude gljive jeo, dohakat će gospodi UISovcima, povrviše na sve strane već dvorski dželati, nema danas čoveka koji ne striže ušima na fićuk iz kapidžika, a ove naše klompave pasje uši sretne su kada mogu na prvi mig Gazdi aportirati komšijinu glavu, za ovu tevabiju nikakva principa nema, Kruna za njih nije ustavna ustanova, kao u civilizovanom svetu, nego je firma, kralj treba da bude nameštenik ove firme, politika nam je dinastijačenje, pa nije ni ovaj Čiča gore u dvoru tako lud te ne bi znao da je — oteto prokleto, a jedan nož da se druzijem oštri, i tako i on svoju sablju brusi, uništavanje narodnog morala, baš ništa više ni manje, nego se proždiremo kao vučja pasmina, pa sad, snađi se, moj profo ubogi, i laži deci o nekom Janu Komenskom, Pestalozzi, ha–ha, Pestalozzi, i o tome kako treba da budu ispravni građani, ne mrdaj, nego se moli bogu svome i kralju, amin.«

Zbunjen po svom kurijalnom kriteriju čudnim, zapravo nepojmljivim mentalitetom ovog srbijanskog profesora, pa još i rezervnog oficira, klimajući glavom čas osupnuto, sasvim regnikolarno, a čas opet od negodovanja, pa i više od toga, od nesavladivog zgražanja, Stari Emerički se na kraju nije mogao svladati da ne prekine ovu apsurdnu priču u znak neke, teško bi bilo odrediti kakve nelagodnosti, što se u njegovoj strogo dresiranoj svijesti pobunila kao osjećaj nespojivosti s nekim propisima hijerarhijski ustaljenih društvenih pravila.

Nervozno uznemiren izložio se napasti da Joji, po svemu, smušenom mladiću uputi logično pitanje, neka mu objasni, »kako je zapravo moguće da jedan profesor, jedan rezervni oficir, govori o svome Kralju, o Krunom ovjenčanoj Glavi, o

zakonitom predstavniku Suvereniteta svoje zemlje, o ministrima, o Vladi, o Vlasti uopće, ovim tonom i načinom, i to još u ratu, i to, nota bene, pred jednim stranim subalternim licem, a da stvar bude još ljepša, pred jednim vojnikom bez čina, no, dobro, molim, pred kapralom, ali, molim, povrh svega još i pred nepoznatim došljakom, inostrancem, ne, ne, neka mu mladi gospodin oprosti, ali on se pita, pa kakve to prilike vladaju ‚tamo dolje', kakvi su to tamo socijalni i hijerarhijski odnosi ako se to i takvo ponašanje tamo smatra normalnom pojavom, u redu, no, dobro, ali sa stanovišta ličnog dostojanstva, sa stanovišta najelementarnijeg ugleda jedne pravno uređene države i državne vlasti, sva je ta priča prosto neshvatljiva, i presvetli Emerički mora priznati da od svega toga ne razumije baš ništa!«.

— E, pa vidite, Illustrissime, to je upravo ono o čemu je profesor Trifun govorio — »Zakon milieua«! To su zakoni milieua, Presvetli, oni se ne mogu preskočiti...

— No, dobro, čast vašem zakonu milieua, prosim, pa ipak, da bi se sredili neki pojmovi, za to nam nije potreban nikakav „zakon milieua", je li, no pustimo tog vašeg kapetana, ali objasnite vi meni, prosim, a kako ste vi mogli postati, kao što sami kažete, Regimentsschreiber, pisar ili đak ili kako se to već »tamo dolje« zove, dakle neka vrsta Einjährigfreiwilligera, kada niste svršili nikakve rezervnooficirske škole, pa zar »tamo dolje« primaju u rezervne oficire, oprostite, pitam prosto iz znatiželje, i šegrte, kalfe, bez zamjere, prosim, ljude s ulice, jeden armen Reisenden?

— Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen, Illustrissime, Joja je s uzvišenim smiješkom otklonio ovu zajedljivu, možda samo za nijansu nervozniju no ipak grubu fintu staroga kurijalca, na očito neprikriveno zadovoljstvo Kamilovo.

Odlanulo je Kamilu da Joja ne pokazuje ni najmanje namjere da nasjedne izazovu staroga jarca, koji se narogušio da zametne kavgu, „a nije baš zgodna prilika da se večeras zaplete neka potpuno besmislena raspra, u ime čega, u ime nekakvog dijaloga između pokoljenja ili nekog drugog besmisla koji se zapravo zove nesretna ljubav, jer ako mu je netko drag, to je ovaj njegov stari charmeur, koji nije toliko neinteligentan te ne bi umio da prati mudru misao, a uvijek se podjednako nervozno buni protiv nje zbog umišljenog ponosa, u strahu da bi priznajući istinu priznao svoju manjevrijednost". I zato je Kamilo prihvatio Jojin, od svake najsvakodnevnije banalnosti otrcaniji citat kao dobrodošlu izliku da se smanji napetost duhova — »pa vidiš, tata, čitavo sam poslijepodne razgovarao s Jojom o prilikama ‚tamo dolje', a one nisu, mora se priznati, nimalo ružičaste«, obratio se ocu s pomirljivim smiješkom, »pa i ja, kada sam se odozdo prije dvije godine bio vratio, nisam govorio da tamo teče med i mlijeko«.

— Ma što ti, oborio se Stari na sina, ti da si govorio da prilike tamo dolje nisu ružičaste, a to je duhovito, priznajem, da prilike tamo nisu ružičaste, to da si ti govorio, molim te, pa ti nikada nisi smogao snage da gledaš stvarnosti u oči, tako da bi vidio kako ona de facto izgleda, ti gledaš stvari oko sebe tako kako ti hoćeš da izgledaju, jer gledati u oči činjenicama, oho, to je moralna funkcija, dragi moj, a fantazirati flanierend–spazierend, to je tralalà...

— Tako je, Presvetli, a ja, vidite, s vašim dopuštenjem citiram fakta, a vas to ipak šokira! Izvoljeli ste izraziti želju da čujete kako stvari »tamo dolje« stoje, a ja vas molim, budite ljubazni da se skinete sa svojih klasičnih koturna! Gledajući »činjenicama u oči«, ne treba se »tamo dolje« čuditi ničemu, kao što se ne čudimo skandalima ni pod vlastitim krovom, jer, što se čuđenja tiče, na tome ne oskudijevamo ni »tamo dolje« ni ovdje kod nas doma, a što se tiče vaše maksime da treba

činjenicama gledati u oči, molim, stigao putnik sa jednog svog malog izleta iz onog svijeta »tamo dolje«, a ima raznih načina kako se svijet gnjavi i muči i tu i tamo, a jedan od tih modusa vivendi jeste i onaj »tamo dolje«, pa kad me već pitate, Illustrissime, ja se nisam javio »tamo dolje« da budem Einjährigfreiwilliger, nego, bude li potrebno, da i poginem za stvar »tamo dolje«, a spreman sam da vam poslužim svim potrebnim informacijama, po vašoj volji, ich stehe zur Verfügung euerer Magnifizenz! »Tamo dolje« primaju u oficirsku školu i podoficire, nach einer gewissen Intelligenzprüfung, a što se tiče srednjoškolske spreme, poslije šest razreda svršene srednje škole, mislim, a što se pak mene lično tiče, ja sam izvršio sve potrebne formalnosti, položio sam maturu...

— Pa kad ste, do vraga, i to dospjeli, Joja, iznenađen tom apodiktičkom izjavom da govori s nekim tko je položio maturu, Stari je snizio svoj povišeni ton, osjetivši i sam da je pretjerao, i da bi se sasvim spustio do žovijalne neposrednosti, obasuo je Joju komplimentima, »da je bio As već u gimnaziji, i da ga to ne čudi nimalo, i uopće da ono o maturi nije bilo mišljeno s nekom aluzijom, nego sasvim, prosim, načelno, jer, što se tiče Joje, on je, a to Joja vrlo dobro zna, za Joju uvijek držao palac...«.

— Da, maturirao sam na jednoj bivšoj turskoj talijanskoj visokoj školi u Skoplju sa rangom gimnazije,

— Pa dobro, pa tebe su u Glinu bacili iz četvrtoga razreda, ako se ne varam, prešao je Stari na familijarni ton, a četiri viša razreda nisu baš mačji kašalj,

— Nisu, ali ja nisam imao baš nikakvih dokaza ni za četiri svoja niža razreda. Položio sam diferencijalni ispit za svih osam razreda odjednom, sa trideset i pet poena iz sedam predmeta, a šesnaest iz četiri, prema tome svega pedeset i jedan poen, što je za turski kriterij nedostiživ rezultat,

— Ne razumijem se u turske poene, nije mi jasno što znači maturirati sa pedeset turskih poena, ogradio se Stari sumnjiča-

vo, kao da se radi o nekoj mistifikaciji, jer gdje ima takvih škola, gdje se svih osam razreda polaže kao iz rukava, pa ako je i u Turskoj?

— »Tamo dolje« računaju poen po predmetu na francuski način, nije to bio nikakav švindlkurs, Presvetli, petica tamo više broji od jedinice, više poena, bolja ocjena,

— No, dobro, to je bilo s tom turskom maturom, ali šta je s rezervnooficirskom školom, tamo se postaje, čini se, podoficir preko noći, so, mir nichts, dir nichts, aus der Luft gegriffen?

— Tamo se »mir nichts — dir nichts« ratuje, a u ratu padaju glave s maturom i bez mature, Presvetli,

— Ne, ne, sine moj, pardon, čekaj, mi smo tu od ove nesretne turske mature zabrazdili, ja sam te bio upitao nešto drugo, objasni ti meni, pa ipak, je li, onaj tvoj gospodin komandant bio zaista profesor, i to, veliš, na gimnaziji, znači, prema tome, kulturan čovjek, pa kako se on kočijaški neotesano izražava o krunjenoj glavi? Ja doista nisam nikakav pedant, ni meštar ceremonija, no, dobro, ali valjda ipak postoji nekakav protokolarni normativ, pa valjda kraljevska čast ipak nije špuktrigl?

— J'expose, je ne propose rien, Excellence, prosim, ogradio se diplomatski Joja, a ta glupa fraza bila je jedina koja mu je pala na pamet, ,,jer da se preda impulsu vlastite logike, on bi ovoj austrohrvatskoj marioneti, koja usred naše graničarske klaonice poigrava u taktu štajerske drajfirtlpolke, skresao u brk »kistijant im želim, Presvètli, sagen Sie der lieben Gnädigen Doppelmonarchie, bitte schön, sie soll mich gern haben«, to bi trebalo odgovoriti, kad bismo bili u kondiciji da pratimo ‚orlovski let svojih misli', kao što mu je duhovito podvalio popodne Kamilo, njegova jedina nada na ovom svijetu, sin ovog starog gnjavatora, u čijoj tikvurini je prašnjavo kao u kakvoj neprozračenoj policijskoj kancelariji! Tome tipu bi na neki način ipak trebalo objasniti kako onaj rezervni kapetan

druge klase, profo Trifun, stiže na našu jadnu historijsku pozornicu, ispod turskog kolca, a ne ispod požunskih brokatnih marijaterezijanskih baldahina Pragmatičke Sankcije, Moriamur pro Rege nostro, Iustitia Fundamentum Regnorum, bla, bla, bla, et cetera, a prokletstvo baš leži u tome što između onog Trifuna i ovog Presvètlog nema u ovom tragičnom momentu nikoga, tu stoji isključivo samo on, Joja Dijak, i ovaj njegov prijatelj iz Hungaricuma, koji je opet, nažalost, opčinjen svojom madžarskom poetesom, a ako smo nas dvojica jedini ‚most' nad ovim ponorom, onda ovaj ‚most', bogami, visi na paučini...".

— Daj mi jednu cigaretu, Kamilo, obratio se Joja Kamilu kao da vapije za pojasom za spasavanje.

— Oho, a što se to zbiva s tvojim karakterom, iznenadivši se.

— Evo već treća godina što nisam zapalio, obratio se Joja Starome, paleći cigaretu kao da se ispričava, a, eto, večeras, Badnje je veče, našli smo se tako, tu, svečano, pa onda skok iz lanaca u Pulu, pa sad ovaj izlet u Jurjevsku, mora se priznati, dobro je to preludiranje po nervima, a što se tiče činjeničnog stanja »tamo dolje«, Presvetli, ono nije baš na nekoj formalnoj visini, a to je Khedive Gold, tako ti gospoda, iznenadio se Joja zlatnom mundštiklu svoje cigarete, a to mu je poslužilo za zgodnu izliku da nekako prebrodi nelagodnu situaciju oko maturalnog ispitivanja, ovakve cigarete pušio je lično Khuen Ban, Žigman, moj poočim, ako ga niste zaboravili, Illustrissime, njega su prišarafili zbog mojih žabica na dvije godine, on je jedamput donio takvu jednu kutiju Khedive Golda doma i poklonio ih avec un beau geste mojoj mami, onda sam prvi put u životu vidio »zlatne cigarete«,

— A šta je sa gospodinom, ako smijem zapitati, zainteresirao se Presvetli za Žigmana, on je bio nekakav nadbiskupski pirotehnik, pogrebnik, što li?

— Bio sam kod njega u Milanu, nekako pred moj izlet u Srbiju, njega su kod nas difamirali pred sudom i osudili kao protuhu i prevaranta, međutim, on je ispravan i pošten čovjek, a ovaj Khedive Gold je čista slama, čovjek se odvikne od te slame, a ni srbijanske cigarete, bogami, ne vrijede ništa, kađenje ove slame zapravo je glupa navika, ugasivši svoju cigaretu, prekinuo je Joja pušenje bijesan što je Žigmana uopće spomenuo.

— Pardon, koliko se sjećam, onaj gospodin nije bio neporočno lice, kažnjavan već zatvorom zbog nekih kaznenopravnih prekršaja,

— Kažnjavan da, kažnjavan, ali kao političko lice, Illustrissime, bio je kandidat tršćanske socijaldemokratske stranke za Reichsrat,

— A kako, molim ja vas, pa živio je ovdje, kod nas, u Cislajtaniji, koliko se sjećam, a iz Fiume su javili da je bio kompromitiran nekakvim eksplozivima,

— Bilo je to u vezi sa tršćanskom bombaškom aferom, mitgegangen–mitgefangen, ja sam ga posjetio u Milanu, tamo je bio član socijaldemokratske egzekutive, ugledno političko lice, a što je danas s njim, tko bi znao, ili je u zatvoru ili konspirira, belinist svakako nije.

Stigla je mala Suzana sa šampanjcem u srebrnoj vedrici, sa dvije flaše Roederera, pozaticane između rosnatih, sa krova ubranih ledenih siga, a Stari se toliko obradovao Roedereru, da je pljesnuo dlanovima, »bravo, djeco, ajde, Kamilo, pokušaj ti sreću, ti si majstor, ne znam gdje si izučio tu meštriju, sad istina je, i ja sam se dosta napucao iz ovih šampanjskih cijevi, sjećaš li se kad smo ga posljednji put pili, na zadnji predratni carski rođendan, na Ladanju, eto, bit će tome sada ravno dvije i pol godine, a, eto, dijete moje, ide već i treća«.

— Da, tata, pili smo ga posljednji put Osamnaestoga Augusta, na dan atentata na baruna komesara, Trinaeste, a ti si me izgrdio zbog onog uvodnika u *Narodnim novinama* (otvarajući flašu Roederera, Kamilo se još od djetinjstva veselio kad su pucale flaše šampanjca, a to je bilo obično na mamin rođendan, ali ovaj put Roederer je procurio, nažalost, bez pucnja), ti si, dragi moj, opet jedamput planuo zbog plavih očiju carskih i onog modrookog carskog garanta plavog svjetskog mira, a gdje su ti sad plave carske oči kao jedini garant svjetskog mira?

— Ti se sjećaš atentata, samo atentata, dakako, a ne carskog rođendana, u redu, chacun à son goût, a ovaj tvoj kompanjon se ironično smješka, kao da niste obojica krvavo platili te vaše atentate, magarci jedni, i još vam uvijek nije dosta, no, dobro, pustimo to, što opet sad dereš tu staru kozu, drago mi je da vas vidim, dečki, šta ću tu kokodakati za vama, živjeli, sretan vam Božić i Nova godina, da vas Bog poživi obojicu, i jedino što vam savjetujem, čuvajte svoje glave, to je jedino, jer vidim, luckasti ste obojica dovoljno, nema vam spasa, pa plivajte kako znate, raznježio se Stari posrknuvši dvije čaše na dušak, no, dobro, a sad da čujemo našega Makedonca, šta je to bilo s njegovim rezervnim kapetanom druge klase?

Sa šampanjcem, a prve flaše nestalo je brzo, pojavio se i štimung, a sa štimungom vratio se Joja svojoj priči iz hiljaduijedne balkanske noći, kako je to bilo s profom Trifunom i kako je profo izdahnuo na njegovim rukama, da ga umirući imenuje komandantom bataljona...

— Jadan profo! Proveo je svoje djetinjstvo kod dede po majci po onim strmim uličicama što od Kapetan-Mišinog Zdanja vode ka Dorćolu i Dunavu, jer mu je deda tamo oko Vasine imao čednu jorgandžisku radnju sa bakalnicom, a bio je zapravo liferant makedonskog oriza koji se švercovao čamcima za provijant austriskih karaula, kao turska roba. To što se Beograd turski zvao Dar-Ul-Džihad, tajanstveno svečano i sasvim za-

gonetno značenje ove fantastične riječi zavladalo je Trifunovom maštom od najranijeg djetinjstva. Kao dijete stigao je iz Valjeva da se školuje u ovom čudnom gradu, i kakav je to grad i kakvo mu je od Boga određeno poslanstvo, kad mu ime znači Stan u kome je baš Rat odlučio da se nastani kao pod svojim vlastitim krovom, pa da baš odavde sa Kalemegdana komandira svim svojim ratovima koji riču kao lavovi od Kahire i Bagdada sve do Beča, patetičan, viteški grad, kroz koji plaze danonoćno crne zmijurine od vojsaka, a iznad sviju mračan gromovnik Esad Mehmed-paša, koji je kod Grocke zdrobio austrisku armadu kao šuplju orahovu ljusku, grobovi, trupla, topovi, požar i vonj baruta, a po krvavom razbojištu vuče se bijesna kučka Kučuk Alija sa svojim kapadahijama, buljubašama i subašama uz trepet jadne raje kojoj prijeti crkavanje na kolcu...

— Od grmljavine konjskih kopita o kaldrmu noću trepere stakalca na pendžerima, a Trifun prisluškuje pod jorganom pritajenog daha gdje prolazi Gušanac Alija, kao Alibaba sa četrdeset hajduka, sa svojom krvavom četom arnautskih krdžalija, gdje traže s handžarom u zubima boja i šićara, pa će sad na svakog trenutka planuti krovovi i zajauknuti ženski plač iz avlija u komšiluku, »a, eto, dete moje«, govori mu deda koji voda unuka Valjevca svojim rodnim gradom, »eto, baš ovde, gde danas stoji kuća gos'in Ilije, tu je kolje od turskih taraba bilo pobodeno ispred Stambol-Kapije, a tamo, na onome ćošku, preko ulice, izvedoše Turci dvadeset i pet Srba da im poodsecaju glave. A, eto, vidiš, na onoj humci ispred palilulske crkve, tu behu razapeti svileni stambolski i kneževski čadori, kad se tu, s ove humke, oglasio Hatišerif Padišahov, tridesete godine meseca avgusta, a tvoj deda bio se popeo na one dudove grane i svojim crvenim fesom mahao Knjazu našem da ga Bog poživi, pa kad grunuše sa tvrđave turski topovi, pade, brate, tvoj deda, i dobro nabi guzicu, a onda se nije govorilo kao danas: ‚odnesi ovo kod šnajdera', nego lepo, brate, srpski, kod

kakvog šnajdera jadnog, kod ćurčije, a nije bio brate klonfer koji popravlja oluke nego tenedžija, a nije pekar nego simidžija, a sad stigoše ove lalinske snaše pa bodu svoj štrikeraj nadlama i eknadlama, te čovek ne može više da poruči srpsku kafu nego onu nji'ovu švapsku s milramom i krofnama...«,

— Po ocu svome Valjevcu lokalni patriot, profo Trifun imao je svoga Molera, pa se ni jedan od beogradskih hajduka ne nosaše sa dahijama i sa Kučuk Alijom kao ovaj vrhunaravni Valjevac od Molera, a beše Moler junak nad junacima, a ne kao onaj kukavelj od knjaza Miloša, koji uvati đaka Miloja posle bune na Oplencu pa ga predade krvava svojim kalauzima i buljubašama, a oni sastaviše Đaka sa zemljicom crnom, a knjaz njegovu glavu u korpu, pa Paši na Kalemegdan, koji je nabije na šiljak pred gradskom kapijom, a što je time taj kukavelj od knjaza teo da se nađe s Pašom barabar, đavo bi ga znao, ali se u Valjevu nikad ne bi moglo desiti što se dešavalo u Beogradu, gde mitropolit beogradski s Pašom smrtne osude supotpisivaše pod svetom zlatnom odeždom i kao sneg čistom kamilavkom, svoju fanariotsku bradu češljajući češljem indiskim od slonovače prave, skupocene, oivičene briljantima i okićene zlatom,

— I uopće: prokletog li djetinjstva i proklete li gramatike kada djeca u školi uče infinitive glagolske kao primjer: sastaviti nekoga sa crnom zemljom, okinuti pušku ubojitu ili kuburu, na šiljak nabosti ljudsku krvavu glavu, na tanjiru izložiti je ispred Bogojavljenske crkve na ugled rišćanima bogobojaznim, odsečenu glavu, crvene čizme nositi a ostrugama kao praporčićima zveckati, golom sabljom živu vratinu ljudsku preseći, na kolac nabiti, odmetnuti se, trbuh rasparati, vino rujno piti i umirući pevati kao Milisav Čamdžija, koji je tamo, gde danas stoji kafana »Ruski Car«, u šanac turski prodro sam samcit, turski top zajahao i da se sve do Vračara orilo zapevao, »k meni, k meni, ja sam na endeku...«,

— Trifunova baka po majci beše Šapčanka, a iznad Šapca nadvila se gorostasna ljudina silnog Đorđa Ćurčije, a Ćurčijina slava razli se uz Drinu sve do Loznice i Koviljače, gde se dete Trifun sa svojim ocem slavnim bojištima vozikaše, pa kada Karađorđevi kalauzi priklaše Ćurčijinog Simu, udari sedamnaest pušaka iz sedamnaest ognjenijeh cevi, pa ipak Sima ne izdahnu s onijeh stopa nego ga primlatiše kundacima kao psa i svukoše s njega još poluživa zlatom opšiveni zobun, pa se u malome Trifunu pobunila savest kakvim se to sve poslovima bavljaše onaj Crni Đorđe te pocmeka svoje najbolje ljude, kad je raji plenio volove i konje, ovnove i svinje i med i maslo i jaja i jorgane i cekine, a sve to kao namet poturicama i zulumćarima... Trifun se Vožda već kao dete pribojavao, i javljaše mu se u snu gde svoje bujne brčine mokre kao kakav Marašli-paša suče, a tresle su se, bogami, gaće svim Voždovim momcima kad je nešto komandovo, pretvori on raju u beratlije, u bećare, golaće odjene sve u zlato i okiti oružjem srmom okovanim, a onaj koji mu se usprotivi, tres, pa ne samo što ga sa zemljom sastavi nego ga i konjokradicom i poturicom oglasi, te je tako mali Trifun svoju dječačku grozu prenio na ovu bratiju UISovce, koja je stigla do epuletušaka s Karađorđevim unukom, a njihovi simboli, mrtvačka lubanja sa revolverom i kamom, ostali su mu trajnim motivom još uvijek podjednako djetinjaste idiosinkrazije spram svake vlasti koja zvecka sabljom,

— I njega su obilazili da ga verbuju. Napredan čovek, švajcarski đak, ispravan rodoljub, nego se desi da je jedan od njegovih znanaca koji ga je verbovo, kapetan Radoje, slučajno zaboravio kod Trifuna jedno svoje pisamce, ispalo mu iz džepa, a to neko Radoju piše da vidi kako će opet iz nekog drugog da »iščupa priznanje, pa mu i kosti polomio, majku mu, da vidimo ko je taj koji je ovoj bedi od čoveka naturao da pristupi UIS-u, jer eto iskaza ovog lopova dvorskoj policiji: ‚Ovo, što UISovci zovu — pristupanje ideji, to je kamom i revolverom iznuđeno,

jer nije niko normalan lud da kolje za njihov račun ako ne mora, pa da se začlani u ovu družbu zlikovaca' itd., a to sve je ona individua dostavila dvorskoj policiji pismeno pa prema tome nema druge ili da prizna — ili... jer žudnja za slobodom...«,

— »O, Gospode ti moj, ta prokleta naša žudnja za slobodom, neutoljivo slepa, koliko li je već glava odnela, zemlju krvlju zalila i kostima zasejala, a sve za slobodu još neoslobođenog i porobljenog našeg naroda. Liberali i naprednjaci i radikali, svi oni žude za slobodom i knjaz Mihajlo i kralj Milan i ludi Saša i svi UISovci, a i ovaj čikica koji stiže iz Ženeve, a prevodi Stuarta Milla, i on dere jednu te istu kozu o slobodi i o bratstvu, brat je mio koje vere bio, a ti pobij svakoga ko neće da žudi za slobodom kao mi što žudimo za demokratijom, ma za kakvom demokratijom i kojom, i šta je to, na kraju krajeva, ova naša demokratija, luk i voda, ako hoćete da znate, krastavac, a ne demokratija, i to, dakako, engleskoga tipa, jeste, znamo se, autentična engleska demokratija, monarhistička, formalno ustavna, dakako, razume se, a pojedi ti to, gos'in Proto, to ‚ustavno govno', i neka mi niko ne priča Markove konake, jer počeše ova gospoda nešto da trućaju o Republici, pa da vidimo takvog Engleza koji bi smeo da se danas proglasi kao republikanac, da ga uškopim sa bradom, s pantalonama i s njegovim Oxfordom i Cambridgeom zajedno, stigoše pariski đaci, džambasi, batlije, cincarska deca, glete, molim vas, oni će nas da uče šta je opet demokratija francuskog tipa, e, pa lepo, da pustimo da nam tu prodaju rog pod sveću, i tako počeše piskarajući da bune gejačku raju kako ova naša demokratija nije nego negacija svakog pojma slobode, kako ova naša demokratija nije uzdignuta do neprikosnovenosti, kako u demokratske skamije treba tek da sednemo, pa demokratski bukvar da sričemo maltene kao politički analfabeti, e, jok, kao da smo jučer provirili kroz majčinu, nego, ko što rekoh, jeste, ako je neko kod nas antidemokratski organizovan, to su naša gospoda UISovci, ne taje oni

to, ne stide se oni toga, razumete li, gospoda su dinastičari i samo to, a njiov kaponja govori svakome ko hoće da ga čuje, ‚dinastičari smo, jeste, ali samo tako dugo dok nam dinastija daje garanciju da će da provodi našu politiku, čujete li, našu UlSovsku politiku, tu smo, ali ne ćemo ni da čujemo ni za kakvo demokratsko trućanje'.«

Izgubio se Joja u vrtlogu čudne zbrke: „Trebalo bi da ispriča kako je to bilo kad je profo Trifun izdahnuo na njegovim rukama, no ne umije kako da počne. Postoje bezbrojni kriteriji na ovom šarenom luckastom svijetu, a »Menschenbegriff« u takvoj jednoj kurijalnoj glavi prozirniji je od dima jedne cigarete, a pitanje je da li uopće postoji neki »pojam o čovjeku« u ovim belvederskim glavama kada je riječ o »onima tamo dolje«, gdje je Turčin usijanim kliještima štipao ljudima jezik i mašicama žive oči ljuštio, a onda sve do jednog na kolac nabio, a kod Lisovice, na Savi, ustrijeli Kara oca svog Petronija na bekstvu u Srem, pa pričaj ti o tome starome gospodinu, koji, ako uopće o nečemu mašta, to je »Čar valcera«, tu operetne daske, tamo turski zulum, tu VIRIBUS UNITIS, a tamo UIS, i što već znači smrtni hropac jednog anonimnog srpskog kapetana druge klase u okviru takvog jednog presvetlog pogleda na »pozitivne činjenice«, a sada, u rasponu svih ovih kontrasta, izvoli, ispričaj kako kapetan Profo izdiše na Jojinim rukama, i kako se to desilo da je Joja bio predložen za orden s mačevima", i tako razdrt masom detalja, osjećajući kako govori u prazno, smandrljao je čitavu priču o Trifunovoj smrti na preskok.

— Kako se smjestiše u onom Omer–begovom hanu i kako se sve to odvijalo u drugom bataljonu Sedmog prekobrojnog puka pa se izgubilo u onom nečem što se zove strateška masa, pa je udarila bugarska glavnina preko Džami–Hisara na Svinjar i na Ježevicu sa premoćnom artiljerijom, i kako ih ono još na bivakovanju ispreturaše braća Bugari dobrano na prepad, »gdje je kapetan Trifun«, dreknu Joja u onoj zbrci, »eno ga, leži u

avliji, probilo mu čelo, još je kod svesti«, i tako skoči Joja do Trifuna, a Trifun umirući izda zapovijed da komandu bataljona preuzima đak Aćim Đaković iz Rvacke, i potom izdahnu ko pile, klonu i izdahnu, a bitka zagrmjela, viknu neko, »to je napad na bokove«, a tu, lijevo pred nama, u avliji do nas tri bugarske baterije, gađaju Bugari u vragove, đavo bi ih znao kamo, praše se topovi iznad naših glava na hiljadu–dvije metara i više, grme bugarski topovi na dohvat naših kundaka, trebalo bi komandovati vatru na ove proklete topove, to su topovi generala Paskaljeva, oca mu ludog, »gde su nam mitraljesci«, pitam, »eno ih na hodžinoj avliji«, potrčim u avliju, tamo tri mitraljeza Debanža ili, šta ja znam, Krezò, kako li se zovu, »pa udarite, majku vam, ovim topovima u bok levo, eno vam tamo topova u avliji, po njima«, i zalajaše naši mitraljezi, zbuni se ona čeljad kod baterija, pofrcaše kike i klobuci, rastrča se Bugarija, a ja prepad na bajonete, sručismo se na onu šaku tobdžija, povaljasmo ih i porazbijasmo kao praznu burad, prekinu se topovska paljba, odjednom ništa, odlaknu našima, pa se onaj naš bataljon sruči u bok bugarski i izazva paniku i, šta ja znam kako se to desilo, zarobismo 7 oficira, 116 artiljeraca, izvukoše i nekih tridesetak ranjenika, 11 topova, 200 pušaka, i tu pred nama hrpa od kadavera, šatora, telefona, šinjela, lopata, pa naredim ja onoj gospodi zarobljenoj što tu stoje, neka gospoda izvole isprazniti svoje džakove i rančeve i torbe, bivakovala bratija po našim palankama, pa iz one bede ciganske, turske poispadalo nešto ratnog plena, staklenih đinđuva, bazarska turska roba, dva–tri limena ogledalceta, nekoliko kašika, ženske gaće i jedan ćilim i jedna u srebro okovana ikona, i tako predasmo ove svoje trofeje, kao tobože ratni plijen, kad odbacih elitnu diviziju generala Paskaljeva, pa kad stiže pohvala od arminske komande da sam se dobro držao i da je naš bataljon svojim bajunetama u rebra bugarske pozicije odlučio situacijom, a to mi je spaslo glavu, jer da toga nije bilo, odoh ja bogu

na račun, nego, ipak, Mačevi, pa nadgrobna beseda onog sudskog votanta, malo remek–djelo, alal mu vera, te sam ispao pred sudom »kao neka vrsta barjaktara iz daleke Rijeke, radnik koji vlastitim rukama zarađuje lebac, porobljeni brat iz porobljene zemlje, koji traži spas u Majci Srbiji, koji se žrtvuje za nacionalne ideale, koji ostavlja svoju kutiju s olovnim slovima, koji prestaje da slaže knjige i uzima pušku da gine za nacionalnu stvar, koji radi kod Frana Supila u *Riječkom novom listu* kao publicista, koji već kao dečak dinamitira madžarske škole i direkcije, koji je stigao k nama kao grafički stručnjak da se bori za uzvišene ideale Ujedinjenja, kojem to nije fraza nego životni poziv, koji svojim ličnim angažmanom spasava važnu stratešku situaciju između Ježevice i Svinjara, kome će ime ostati kod Džami–Hisara upisano zlatnim slovima na spomeniku Pobede, koji je predložen na odlikovanje najvišim ratnim ordenom, pa taj i takav junak da bude suđen kao neprijatelj koji snuje o glavi narodne države, kad je evidentno da je njegov čin nesmotren čin mladog neiskusnog čoveka, entuzijasta, koji ne poznaje vojne zakone, idealista, u kome se, spasavajući onog šegrta arnautskog, probudio čisti nagon čovečnosti spram jednoga dečaka kakav je bio i sam kad su ga izbacili iz svih škola i prognali u Glinu kao atentatora i teroristu«, i tako dalje, i tako dalje,

— Je li to tada tamo bilo da si pobio one neke ljude, kad si komandirao vatrom, zainteresirao se Kamilo.

— Pa ne znam što misliš, zbunio se Joja, pucalo se toga dana podosta, a bilo je i mrtvih,

— Jasno, bila je to bitka, razumijem, pucalo se, dakako, ali danas popodne, tu, u razgovoru, Joja, ti si me zapitao da li sam lično nekoga ubio, to jest, naime, da li sam lično naredio da se netko strijelja, a ti da jesi, da, naime, i ja te pitam, je li to bilo tada kad si preuzeo komandu tamo nad bataljonom?

— Ne, ne, to je bilo nekoliko dana potom, već su Bugari bili položili oružje, ulovila patrola neke turske marodere, skitnice, i u njihovim kolima u slami, u jednoj marami, našlo se nekoliko ženskih prstiju sa prstenjem, trojica, ni jedan ne priznaje da je maramica njegova, šta ja znam, naredio sam da se strijeljaju sva trojica, a kriv je bio možda samo jedan, i nije bilo vremena da se filozofira, uostalom, pusto raslo, mahnito stradalo, svaka utrobica o svom grkljanu visi...

„Jedno od onih lica, nacerena maska jednoga od one trojice, tamnorumene, sasvim mrke, čudne, narančastotmaste boje, boje pečene bundeve, više karbonizirana, u jednom jedinom trenutku pozelenjela je pa požutjela kameleonski, kako se čovjeku slila sva krv u noge kad je čuo da će ga strijeljati, a onaj beznadno mračni, noćni blijesak njegovih očiju, onaj nijemi pogled čovjeka s najdubljeg dna svijesti, kad su ga kundacima gurali da krene, jer mu se noge nisu dale sa zemlje, a nestao je pod srebrnim bukovim stablima u sumraku, one blistave noćne oči ugasile su se u crnoj šumi, ali kruže oko Joje od vremena na vrijeme kao crni leptiri, đavo ih odnio, a ono se njegovo ciganske žuto, paradentozno zubalo iskesilo konjski, ono nisu bili ljudski zubi nego baš kljove, pa ona bijeda od generala Paskaljeva i njegovih vitezova, Džami-Hisar i profo Trifun, Jovo Žeravica i Haralampije Pijevac, jer možda da baš one crne, neizrecivo tužne oči nisu bile krive, možda da baš oni krvavi prsti u mahrami nisu bili djelo onih očiju, sad svejedno, sve bi to zapravo trebalo udariti kundakom i razbiti u paramparčad, svu onu zlikovačku glupost, sve do ovog zbrkanog zuluma u glavi od neprospavane noći", osjetio je Joja kako mu se zamagljuje pogled sivozeleno kao ustrepereno velo paučine, kao da rominja sve gušća siva kiša, i tako je prekrio oči rukama, nalaktivši se na oba koljena, zanijemio, ali to nije potrajalo dugo, ni dva-tri hipa, i on se vratio sa najdonjih zavijutaka

svoga pakla i, trgnuvši se, odmahnuo kao da rukom tjera sve one napasti antipatičnog i ružnog sna.

— Šta je Joja, šta vas muči, nagnuo se stari Emerički očinski spram Joje i intimno ga potapšao po zatiljku, hajde, molim vas, možda da gucnete malo konjaka,

— Ne muči me ništa, hvala, konjak, mislim, bio bi svakako bolji od ovog šampanjca, ne znam, što ljudi nalaze u tom šampanjcu, neka vrsta špricera, zahvalio se Joja Presvetlome, koji mu je veoma spremno natočio Armagnac, eto, zamislio sam se kako je teško izgovoriti ono što čovjek zapravo želi da kaže, da opiše ono šta ga zapravo čini čovjekom, kako je od čovjeka do čovjeka neizrecivo daleko, a kakvi su to tek jezivi razmaci između naroda i naroda, i koliko god je to sve slaboumno, ipak je jedno od drugog tako neizrecivo daleko, zapravo mnogo dalje nego što se na prvi pogled čini, i prosto ne znam što bi trebalo poduzeti, da čovjek bude doista čovjek pa da preskoči sve te ponore, i kako se uopće može govoriti o životu ili o smrti jednoga čovjeka, o tome da li je bio suđen na smrt ili je potpisivao smrtne osude, kad se to riječima ne da izraziti, kad su to provalije, tu se na sve strane puši đavolski dim, jer, eto, govorim vam o pokojnom profesoru Trifunu već punu uru, a ništa, baš pod bogom milim ništa nisam uspio da vam kažem. Predosjećao je svoju smrt. Nije tu prokletu smrt spomenuo ni jednom jedinom riječju, a, ipak, kako je čitavo ono veče govorio o mekanim kalemegdanskim stazama, sa kakvom bolećivom čežnjom? Opraštao se riječima od onog voćnjacima i njivama obojadisanog reljefa što se tako blago spušta spram Dunava, a Sava tiho teče zapljuskujući stare zidine gradske, odakle puca pogled na ravnicu prijeko na drugoj obali s topolama, gdje se razlijevaju svijetle vode u nedogled, a vrbe na Dunavu plivaju ispred austrijske karaule kao crne lopte.

— U kasnu noć razgovarali smo o Savi. Pričao sam mu kako je divno roniti u našoj biljurnoj Savi koja nije muljevita ni

blatna kao pod Adom Ciganlijom, kako je jedinstveno roniti po dnu savskom i prisluškivati tajanstvenom šumu one čiste i netaknute alpinske vode kako po dnu valja šljunak, onaj mramorni i bazaltni zvuk kamena u zelenoj kopreni vode, koji prati ronioca pod podvodnim perivojima bajera, pa, eto, ni takav lirski motiv jedne jedine rijeke ne umiju ljudi koji na njoj žive da suglase, jer jedno je Sava pod Šmarnom, a drugo pod Podsusedom, a treće opet pod Adom Ciganlijom, to su zapravo tri Save, i tako su »Jedno« — moj profo Trifun, moj Jovo Žeravica ili Krista Tatardžijeva, a »Drugo« vaše perspektive, Illustrissime, iz hotela »Die Königin von England«, vaši pogledi sa Markova trga, a možda ima moj profo pravo, to je »Zakon milieua«, koji razdvaja ljude, ni Rajna nije jedna Rajna, nego četiri Rajne i sedam Dunava, a, na kraju krajeva, sve je to banalno pitanje civilizacije i ničeg drugog nego samo i isključivo pitanje ove glupe riječi »civilizacija«!

— Pa da, tu smo, tu se slažemo, vidite, tako je, moj Joja, pa baš zato jer se radi o tim zakonima milieua, baš zato smo Mi stigli sada »tamo dolje«, da se sve ono »tamo dolje« evropejizira! O, da je Piccolomini kojom srećom ostao tamo dolje kad je stigao do Üsküba, onaj proces civilizacije bio bi se razvio normalnim tempom, i danas, vidite, ovog rata ne bi bilo,

— A, to je pak grandiozna istina, bravo, tata, to ti je izvanredno logično, čast, prekinuo je oca ovaj put bez obzira na poštenu namjeru da se večeras idilično sustegne od svake replike, jer mu je prosto prekipjelo te nije mogao da se svlada, i, bez obzira na posljedice svoga ispada, Kamilo je produžio s pomalo izazovnim tonom, pa dobro, pitam te, tko smo to »Mi«, kakav smo to »Mi« i što »Mi« to imamo nekoga da civiliziramo, kad sami nismo nikakva civilizacija?

— Poštedi me, molim te, svojih viceva, ogradio se Stari protiv iznenadnog ispada, što znači ovo tvoje »bravo tata«, das ist ein Beweis der guten Kinderstube, vielleicht, was?

— Unabhängig von der Kinderstube, pitam te tko smo to »Mi«? Nismo to nikakav »Mi«, nego »Oni«, a da su »Oni« ostali da civiliziraju »tamo dolje«, nas ovdje, od te njihove civilizacije, danas uopće ne bi ni bilo, razumiješ li me, i hvala ti na takvoj civilizaciji kako mi danas civiliziramo one »tamo dolje«, u Gouvernementu!

— A što, kakav sada opet Gouvernement, ozlovoljio se Stari, pa zar je onaj Gouvernement danas »tamo dolje« takva sramota da je samo baš mržnje i prezira dostojan, a ti, moram da ti kažem, oprosti, ali ti doista bolesno reagiraš na sve ovo naše danas!

— Dakako, bolesno, ali da smo »Mi« kao kulturtregeri ostali »tamo dolje«, svi oni »tamo dolje« postali bi ono što smo »Mi« danas, Kroatenlager, razumiješ li, »Kroat, wo hast du den Halsband gestohlen«, Schillerovi Hrvati, Wallensteinova soldateska!

— Smijem li i ja da kažem nešto, Presvetli, upao je Joja, Piccolomini ili nepikolomini, što kažu Česi »šecko eno«, ono što se kao Beč izbečilo ispred Turaka i kako se nije dalo, to je bečka slava, čast, premda je tamo pod bečkim zidinama poginulo našeg svijeta više nego njihovog, a nešto su i Poljaci zazveketali svojom sabljom tamo, a znate li, Presvetli, tko će ući u Beč još u ovome ratu, a ne će biti nikakvog Sobieskog da ga izvuče, naša raja, da, da, naša balkanska raja, to je, vidite, politička budućnost Beča u ovom ratu.

— Na, also, ich muss schon sagen, dass ich von der ganzen Geschichte kein einziges Wort verstehe, pa kad si već barjaktar te svoje raje, pa kad su te već imenovali nekakvim srpskim vitezom Marije Terezije, i kaj ja znam čim još, pa zakaj su te, za ljubav božju, onda hteli obesiti, to ne razmem, dragec?

— Das ist eine lange Geschichte, to je jedna duga, duga, priča, Presvetli,

— Priča ovamo ili onamo, rekao mi je Kamilo da si suđen »tamo dolje« po njihovom ratnom sudu na osam godina tamnice, pa dolaziš, čovječe, iz Požarevca, koliko si tamo ležao?

— Bio sam najprije u Nišu, pa u Skoplju, pa opet u Nišu, pa sad na kraju u Požarevcu, od konca augusta Trinaeste, pune dvije godine i dva mjeseca, svega dvadeset i šest mjeseci,

— Ali zašto, pitam te, za Boga miloga, zašto, dijete, pa ako si se pokazao kao hrabar srpski vojnik i ako i danas vjeruješ da će Srbi osvojiti Beč, und ich muss schon gestehen, dass ich das wirklich sehr geistreich finde, no, dakle, dobro, ali ipak preporučio bih ti intimno da te svoje strateške planove sačuvaš za svoju vlastitu potrebu! To vam ozbiljno savjetujem, mladi gospodine! No dobro! Da se vratimo na stvar: nikako ne mogu pojmiti zašto su te osudili na smrt?

— Ni za što, uzme li se pravo, ni za što, a, opet, dakako, ne bi se moglo reći da nije bilo onog nečeg što se zove juridički supstrat, pogotovo, uzme li se u obzir da se sve zbivalo u ratu, na ratnom području, po ratnim zakonima, a zapravo sitnica, Bugari su položili oružje, Bugari kapitulirali, mene su otkomandovali natrag na rad u štampariju u »strogo pov.« grafičko odjeljenje Glavne komande, i tamo sam sakrio jednog slagarskog šegrta, malog Arnautina, htjeli su da ga hapse, jer da je minirao zgradu gimnazije gdje je radilo operativno odjeljenje Generalštaba, ma nije on sam minirao ništa, nego se družio s nekim drugim šegrtima, pa kako je dečku bila glava u torbi, sakrio sam ga u svojoj sobi, u ormaru, uhvaćen in flagranti, predveden pred sud, maloga su strijeljali, moju stanodavku, jednu rođenu Francuskinju, udovicu jednog Makedonca, objesili, a mene sudili na osam godina, a da se nije tamo našao, kao što sam već spomenuo, onaj beogradski advokat, rezervni artiljeriski kapetan, votant ratnog suda, koji je jedini glasao protiv smrtne osude, bio bih matematski sigurno obrao bostan. Nego, eto, Deus ex machina, gospodin čovjek, svijetloplave

kose, blistavih modrih očiju, kažem, anđeo u paklu, prosto, vrhunaravno biće, govorio je sve što bih bio i sam rekao u svoju obranu, ne onako patetično ne tako sugestivno, jedini čovjek među onim sucima, predsjedavajući onog tribunala, potpukovnik, imao je ovratnik tamnoljubičaste boje od baršuna i nekakvu plehnatu zvečku od ordena oko vrata, pa kako se nagnuo nad spis da bi pročitao ponovo neke otežavajuće okolnosti iz optužnice, ona mu se plehnata zvečka pod podbratkom klatila kao pasja marka, i tako izvukoh sretno samo osam godina, a to mi je moj spasitelj i priznao poslije suđenja, da me utješi, »glavno je — da je ostala glava, a on će nastojati da se stvar kao „pravno izuzetan slučaj", jer se radi o austriskom državljaninu, a što je važno, o borcu, o dobrovoljcu, i tako dalje, još jedamput pretrese pred nekim višim forumom, kad se prilike srede«,

— A ne znate da li je nešto i poduzeo, iznenadio se Presvetli ovim neočekivanim obratom „pravno izuzetnog slučaja"?

— Ne znam, a ako je i poduzeo, zapelo je u fijokama, a, zatim, sručio se onaj kijamet od loma, nagrnula masa vojske, kud li se sve ono nije seljakalo s onim arhivima,

— Sad ne znaš ni tko je bio, a ode ti glava da te nije izvukao?

— Ode, ode, bogami, a koliko se sjećam zvao se Gruić,

— Gruić?

— Pa Gruić, ne znam, da, da, Gruić, svakako, oca su mu objesili madžarski husari usred Koviljače, to sam čuo kasnije u niškom zatvoru,

— U niškom zatvoru, iznenadio se stari Emerički, pa kako sad u Nišu kad veliš da si bio u Požarevcu?

— Bio sam kojekuda, vratili su nas u Požarevac početkom ove godine kad je Švaba ispraznio Beograd, jer oko Kolubare čitav je srbijanski sjever bio evakuisan, a ja sam onda radio u državnoj štampariji u Nišu kao kažnjenik, a i u novinama je bilo da su Madžari ministra Gruića objesili nasred Koviljače,

— Pa za Boga, ako je to ministar Gruić, da nije moj Stevča, uznemirio se Stari i skočio, pa, kao da će izgubiti svijest, klonuo u naslonjač, a onda je mehanički stao ponavljati mrmljajući, ta zaboga milog, Kamilo, dragi, pa to je naš Stevča, živ i zdrav, o, Bože jedini, zapela mu je fraza, prelila se preko njegovog pamćenja čitava kaskada slika iz davnih bečkih dana, „kako se samo zvala ona njihova djevica iz Ottakringa", ispitujući se — à part, „kako se samo zvala, kao onaj agramerski gumiradler, ah, da, Hohnjec, a kako joj je bilo ime, Adela, ne, to je šnajderica sa Schottentora, Liselota, Ema, ne, ne, Erika, nije ni Erika, Stevča je krenuo u Srbiju Sedamdesetišeste da ratuje »tamo dolje«, a Fräulein Mizzi, pa da, Anna Maria, priklonila se kao rastužena raspuštenica Presvetlome, a sada su, eto, Stevču objesili madžarski husari", pa dobro, pa to je, uzme li se pravo, madžarska svinjarija prvoga reda, kako su samo smjeli vješati takvog prominenta, ministra, ispravnog građanina, gospodina, o, Bože ti moj dragi, jedini, pa gdje mi to živimo, uznemirio se čovjek i svilenom maramicom počeo da otire oznojeno čelo, oči, podbradak, da uzdiše i da tako s rupčićem na usnama klone u naslonjač, bespomoćno kolutajući pogledom kao da traži sućut za ovu svoju zapravo nezavidnu situaciju u kojoj se našao pod vješalima svoga Stevče, koji je bio gost pod krovom Emeričkih na Ladanju, još za života staroga Kalmana, a tog njegovog Stevču, s kojim je sanjario o narodnom jedinstvu, objesili su Madžari, pa kako se to moglo desiti i šta je već mogao da skrivi, kada je bio čovjek razuman, kada je uvijek gledao u oči činjenicama, pa zaboga, Kamilo, Stevča je tu bio kod nas na objedu, kako je to moguće, čovjek je bio naš izraziti simpatizer,

— Dobro, tata, primiri se, molim te, to je logika »Em–Ste–Gea«,[8] pristupio je Kamilo ocu da mu natoči čašu Roederera,

8 »Em–Ste–Ge«, Militärstrafgesetz (Mstg), vojni kazneni zakon.

ali je ovaj grickajući maramicu otklonio šampanjac, ne poimajući da su njegovog Stevču objesili Madžari.

— Pa kakav je to prokleti Ratni Kazneni Zakon, kad se vješa nevin i neporočan čovjek, gospodin, ispravan građanin, da, upravo naš austrofil, pobunio se Emerički ponovo usplahiren, toliko te mu je cigareta, kad je htio da je pripali, iskliznula iz ustreperenih prstiju i pala, i on tek što se nije prevrnuo iz naslonjača kad je htio da je podigne sa parketa, potresen i još uvijek ne snalazeći se od šoka.

— Pa vidiš, priskočio je Kamilo ocu da mu pomogne, pa vidiš da je upravo to ova generalska logika, po kojoj se svijet »tamo dolje« — civilizira, to je Em–Ste–Ge–Flajšmašina, melje kobasice od ljudskog mesa, to je ova klaonica u kojoj živimo, sve je to Em–Ste–Ge i samo Em–Ste–Ge,

— A da ovo možda ipak nije kriva vijest, prepustio se Stari tračku nade, kao da je Jojina informacija lišena istine, glasine u ratu obično su tatarske, u strahu su velike oči, pa zar je to baš zaista sigurno da je to bio ministar Gruić, jer ako se to zaista dogodilo u Koviljači, to bi, nažalost, mogla ipak biti istina, Stevča je živio u Koviljači, tamo je imao kuću,

— Pa kažem vam, bilo je štampano da je obješen u Koviljači, sjećam se precizno, tako je to javio i jedan kurir, ministar Mihailović Gruić, vješan u Koviljači, a ja sam to povezao da je to otac moga advokata i da se radi baš o ocu moga advokata, ministar Gruić, otac čovjeka koji mi je spasio glavu, ne znam hoću li ikad imati prilike da ga sretnem, ali, desilo se ma što, ja mu svakako dugujem glavu, glavu za glavu, i vratio bih mu je bez razmišljanja, smjesta!

„Stevča bio je na objedu, ovdje u Jurjevskoj, a Joja vratio bi svoju glavu njegovom sinu advokatu, glavu za glavu, i to bez razmišljanja, pa i logično, radi se o glavama, a kad je ministar Gruić sjedio ovdje na objedu, u ovoj istoj sobi, kod onog tamo stola, stigao je telegram da je Jolanda pala s konja, stigao je

telegram s potpisom Jenőkea Kamrátha, da je Jolanda mrtva, a madžarski husari objesili su ministra Gruića usred Koviljače, možda ga je objesila baš Sedamnaesta, ungarischweisskirchenska, a da je Kamilo bio s njima, možda bi i on, kao komandant eskadrone, ministra Stevču Mihailovića Gruića bio isto tako objesio, kao i madame Maciejowsku što su objesili drugi neki komandanti eskadrona, pa i Joja je pobio one marodere, a njegove hajduke pobio je opet onaj Urošević, na vjetru pjevaju zvona, Hristos se rodi, Gloria in excelsis, Pax hominibus bonae voluntatis", da se otme tmurnim mislima ustao je Kamilo i, natočivši čašu konjaka, iskapio je, pa natočio još jednu i tu je ispio na dušak, a onda se obratio Joji, »hoće li i Joja« — »hoće«, i tako je natočio i Joji prvu, pa drugu, a trećom dva su se druga kucnula kao stari ratnici kad oko njih zvižduka tanad.

Nastade tišina. Iz daljine, na talasu vihora bas svečane grmljavine Svetoga Stjepana, kralja madžarskoga, sa Svetim Markom mletačkim i Svetom Katarinom aleksandrijskom, i Svetim Ćirilom i Metodijem, blagim prorocima Narodnog jedinstva naših Crkvi, i Svetim Franjom Asiškim, i Svetim Ivanom Krstiteljem novoveškim, čitav orkestar zvona ispunio je dvoranu svečanom simfonijskom instrumentacijom betlehemske vigilije, a beznadno mračno nebo ljudskog nokturna rasparala je svojom meteorskom magijom betlehemska zvijezda blistajući odonda pune dvije tisuće godina kao jedina svjetlost, a da u njeno poslanstvo već dvije tisuće godina ne vjeruje ni živa duša...

U hipnozi višeg imperativa, kao nadahnut, ustao je stari gospodin Emerički i, prekriživši se patetično, s očitom namjerom da se vidi kako se krsti pokajnički, skrušeno, pognute glave, on se zaputio polaganim koracima do božićnog drvca, kresnuo tamo žigicom i zapalio jednu svjećicu na jednoj od najdonjih, zlatnim girlandama i staklenim lopticama okićenih grana, što se nadvila iznad dekorativnog betlehemskog ansam-

bla generalice Amande, a zatim, vraćajući se isto tako dostojanstveno, ugasio je usput svjetlost starog venecijanskog svijećnjaka.

U polutmini titrave svjetlosti one jedne jedine uboge svjećice ostao je usred sobe pognut, u nijemoj molitvi, a to je potrajalo beskonačno mučno.

— Dozvolite, Presvetli, da ugasim onu svijeću iz liturgijskih obzira, jer Sveta Matera Crkva na dan Rođenja Spasiteljeva ne posvećuje svoje misli ni Smrti ni Pokojnicima, i, zapalivši luster odlučno, kao čovjek koji ne priznaje nikakvog kompromisa, Joja je skočio do one svjećice i uduhnuo je glasno, a ona se zadimila dugim pramenom povijajući se vodoravno kao dim posmrtnog kandila nad mogilom.

— Jedini ljudi kojima se može priznati da su dostojni imena »čovjek«, to su ljudi koji su preživjeli svoju vlastitu smrtnu osudu, jer ti ljudi jedini imaju toliko fantazije te mogu da zamisle što znači biti strijeljan ili vješan, pa mi dopustite, da u ime čitave legije solidnih kandidata smrti izjavim, da se današnje zločinačko ludilo ne može izliječiti nikakvim molitvama nego samo kundakom i dinamitom.

Sjenka obješenog ministra Stevče prikazala se kod ove sablasne ponoćke kao duh kakvi se javljaju na daskama staromodnih igrokaza, pa se Joja zahvalio na pozivu da večera, »jer je još od južine sit kao tovljena guska, te ne bi nažalost mogao ni da primiriše ni jednu od ovih divnih napasti koje je servirala mala Suzana«, a zatim se i Presvetli pod Jojinom sugestijom oprostio sav pokunjen, »da je vrijeme rastanku, a bit će još, hvala bogu, za ova dva–tri dana zgodne prilike da se porazgovore do mile volje, možda ipak o radosnijim stvarima«.

U salonu presvetle Hortenzije gdje je gosta čekala raspremljena Kamilova postelja, sav razigran konjakom, bodar i živahno raspričan, Joja nije pokazao ni najmanje namjere da

prekine razgovor, i tako su produžili, pa se ura bila primakla već i drugoj polovini treće kad je konačno pristao da legne.

Pod neposrednim utiskom nejasne, u svakom pogledu protuslovne pojave Presvetloga, dirnut velikodušnim prijemom, a istodobno zbunjen naglašenom, socijalno tupom otmjenošću, kao da njuška za nekim kompromitantnim tragom, Joja je počeo gnjaviti Kamila, »što Stari zapravo radi, čime se on to bavi, dobro, dobro, sve je to veoma dirljivo što Stari deklamira, ali kakvu dužnost on to trenutačno vrši, da li je politički angažiran po svome uvjerenju ili se samo pretvara kao da zaista i misli ono što govori, igra li šeret–budalu ili je tako plitak te vjeruje da će svojim benavim prenemaganjem izazvati neki dirljivi dojam o svojoj nevinosti, da li je to samo neka vrsta prevejane glume da se razgovor ne bi uputio opasnim smjerom spram nekih neuralgičnih pitanja ili je sve samo trla baba lan, no, dobro, a što se ti meni posprdno smješkaš, šta je to tebi toliko glupo«, prekinuo se Joja u pola rečenice, »ta valjda ne misliš da sam povjerovao kako je Gospodin doista engleski liberal?«.

— Oduvijek je tako bilo da sam na sva tvoja ispitivanja odgovarao s osjećanjem krivnje, blagim smiješkom uznastojao je Kamilo otkloniti oštricu Jojine interpelacije. — Eto i sada imam osjećaj kao da ti odgovaram s optuženičke klupe, nešto smo ti pod ovim krovom svi temeljito, čini se, sumnjivi, jer to nije samo formalno ispitivanje, smijem li primijetiti, to je istraga sa prizvukom jakobinske optužbe još iz davnih dana, Anno Domini ante Glinam,

— Pusti ti sada Glinu, dragi moj, nego ozbiljno, Milčo, zanima me, poštenja mi, taj tvoj Stari nije mi jasan, na poštenu riječ, jer ako njegov sladunjavi, da, moglo bi se reći, ljigavi način nije samo rutinerska igra, nego zaista znak nekog umiljatog, mislim, karaktera, kako, do vraga, da se ovakav kakav jeste, ako zaista ne glumi, daje uopće upotrebljavati za razne, priznat ćeš ipak, nadasve sumnjive poslove?

Da drži plaidoyer o čovjeku ispalo bi izvještačeno, jer nikakva, pak ni najoštroumnija Jojina izvjedljivost nije u stanju dgonetati sakriveni smisao svih ovih, na prvi pogled, ispreplетenih i zbrkanih političkih protuslovlja, koja uprkos prividnoj protivurječnosti vuku svoj korijen ipak iz istinitog ličnog uvjerenja da se ova traljava politika s Madžarima vodi u okviru takozvanih pozitivnih zakona, kao jedina moguća stvarna politika u obrani narodnih prava. Da se prikloni Jojinoj izazovnoj ocjeni očeve ličnosti (kakvu je, i mnogo negativniju, i sam stvarao godinama u vatri svađe), da bez odgovora prešuti osvadu kako mu otac pretvorljivo glumi naivčinu, to se Kamilu pričinilo da je s njegovom intimnom ocjenom očevog karaktera nepodudarno, jer koliko god prividnost igra i u ovom slučaju negativnu ulogu, Stari, u okviru svojih pogleda na svijet, svojih fetiša i svojih nepogrešivih načela, djeluje po svom dubokom uvjerenju kao ispravan građanin, a, osim toga, Kamilu tokom dugogodišnjih raspra nikada, ni jedan jedini put, nije palo na pamet, da bi taj njegov otac mogao da bude nepošten!

„Joja uživa u bombastu! Takav je već bio na početku — sijeci glavu Mariji Antoaneti, šta te briga, frk! Stari je možda i suviše staromodno odgojen, to je neosporno, tipičan produkt određene sredine, klasičan primjerak konzervativnog ambijenta Devedesetih godina, možda čak i iz ranijeg predurbarijalnog perioda, to da, ali da se iza njegove krinke krije prepredena ličnost, nitkov, koji dok jedno radi — drugo govori, a treće snuje, ne, ne, to ne, jer ovaj činovnik dao je i suviše mnogo dokaza svog liberalizma, a da bi, što se tiče karaktera, mogao postati motivom bilo kakvog sumnjičenja!"

— Momče se nešto hamletski zamislilo, prekinuo je Joja tišinu, pa čuj me, mi možemo prekinuti, ako ti se ne da, molim,

— Čega imam da se stidim, smiješno, a osim toga glupo je govoriti o bilo čemu uz nepoznavanje fakata, a u ovom slučaju naročito! Ne ću da branim čovjeka, razumiješ li me, režeš

čovjeka kao salamu svojim retoričnim bravurama. Hoćeš li da čovjek koji je učio Bluntschlija, Jellineka, Zachariju, Lubbocka i Spencera, koji je imao ambiciju da se posveti komparativnom pravu, takav čovjek mjesto svog *Pester Lloyda* da čita tvoga Sorela, i to još s oduševljenjem, što? Sjajno! Da se kojom srećom rodio kao Englez, bio bi kao toryjevac solidno društveno angažiran, sudac, parlamentarac, ministar ili advokat čistih ruku, a, evo, kod nas, na što je spao, na ulogu hrvatskog regnikolarca, nolens volens, a njegovi šefovi nemaju nikog inteligentnijeg kome bi podijelili tu rolu, jer je diskretan, lojalan, jer nije srebroljubac,

— Dobro, čast njegovim činovničkim krepostima, ali, oprosti, vidim, ti si večeras ženerozan, zar je on doista tako bedast te ne čuje kako zvono zvoni svim njegovim pozitivnim činjenicama kada toliko naglašava da treba upravo tim činjenicama gledati u oči, nego odgovori ti meni, ako hoćeš, čime se on momentano bavi?

„Ovaj sluša i čuje samo sebe, kao pravi pravcati, rođeni političar", pomislio je Kamilo promatrajući Joju sa potajnom zavišću kako siječe lijevo i desno kao sabljom, „a trebalo bi mu objasniti kako je Stari legitimist, i ako zvono zvoni svemu što on zove zakonitim stanjem, a Stari poštuje zakone, jer ih smatra jedinim garantom civilizacije, onda je logično da strepi pred onim nečim što on zove — horror vacui", i tako je poslije dugog kolebanja riskirao da izjavi svome partneru odrješito da nema pravo, osjetivši se u zapletenoj poziciji da brani nešto što isto tako jednostrano poriče već godinama.

— Nemaš pravo,

— A kako, do vraga, da nemam pravo, kad je evidentno,

— Ne, nemaš pravo, kažem ti, i ništa nije evidentno, ponavljam ti, nemaš pravo, usprotivio se Kamilo, ti stavljaš moralni lik čovjeka pod upitnik, a ne ćeš da čuješ šta ti se govori, da, tako je kao što ti kažem, nemaš pravo, da zvono Austriji zvoni,

to čuju danas već i nerazmjerno teži gluhači nego što je on, ali čovjek strahuje pred neminovnom formulom: malheur au vaincu, i to je zbog čega ga hvata strava, jer se boji da ne postoji tu, nažalost, nikakav dobar izlaz, a pravo da ti kažem, sve se više priklanjam tome da ova vrsta političke panike nije sasvim neosnovana!

— Osnovana ili ne, baš je to u ovom slučaju važno, pa jasno, kakav dobar izlaz, nema tu više nikakvog dobrog izlaza, ima da padaju glave po starom zakonu vae victis, i baš ovo — vae victis trebalo bi da mu razbistri pamet, to je barem alfa sveukupne naše politike! Čeka maca na potoku vrapca, ha, ha, i to mi je mudrost svoje vrste, boji se čovo — ode glava, ode i uzglavlje, što, a ti ga nisi uspio urazumiti?

— Gle, molim te, a koga si to do danas uspio ti, kao da se ti odnosi mogu rješavati urazumljivanjem, no bez obzira na urazumljivanje ili neurazumljivanje, ponavljam ti, i to s akcentom, nemaš prava da ga smatraš moralno dubioznim tipom,

— Pa rekao sam ti da prekinemo, ako ti je to neugodno,

— Nije mi ništa neugodno, zašto bi mi i bilo, nego bih ja tebe nešto zapitao, dragi, jesi li bio izjavio da te gone kao zvjerku, da si nitko i ništa, da si politički sumnjivo lice, stjenica koju može svatko zgnječiti?

— Da, pak što?

— Pak ništa, pak si putujući ovamo imao dovoljno prilike i vremena da središ svoje misli! Pitam ja tebe, kako si mogao riskirati da se pojaviš pred njegovim licem i šta li mu sve nisi izgovorio večeras, a da ti uopće nije palo ni na pamet da time nešto stavljaš na kocku? Je li te primio ženerozno? Nije li ti se razveselio kao izgubljenom sinu? Da ili ne? A pitam te, zašto bi on bio to sve odglumio, i zašto da te primi kao gosta, samo zato, jer mu je sin prije deset godina sjedio s nekim sumnjivcem u školskoj klupi? Zašto da riskira da se sutra pročuje kako u svojoj

kući prima srbijanskoga građanina, i to još robijaša i komitu, i to baš on, i to još usred rata?

— U redu, otresao se Joja kao od iznenadnog pljuska, imaš pravo, pa dobro, kao da nisam rekao ni riječi, povlačim sve, pa jeste, nisam na to mislio, bilo je brzopleto, priznajem, istina, koliko sam mogao razabrati iz razgovora, on nije više na čelu Prezidijala?

— Ne, nije, ogradio se mrzovoljasto Kamilo, nije više, a ti, kad ti se neka tema ne sviđa, spužvom prek, što, račun je prebrisan, bilo pa nije,

— Pa dobro, bubnuo sam, pardon, nemam ti ja vremena za psihoanalitičke trikove, dragi, no, dobro, nisam tako mislio, ponavljam, molim pardon, a zašto je oslobođen te dužnosti, kad i sam kažeš da će onima u Pešti teško biti da nađu sposobnije lice?

— Bio je predviđen da preuzme lisnicu hrvatskog ministarstva u Pešti, i to u ratu, to je odbio, jedno vrijeme htjeli su da ga postave za Bana, to je otpalo, sada računaju s njim da ga pošalju u Beč, u dvorsku kancelariju, in rebus Sclavorum Meridionalium, Beču još uvijek lebdi pred očima nekakva trijalistička varijanta, trenutačno on vrši funkciju koordinatora između kabineta madžarskog ministra predsjednika i saborske većine, to jest predsjedništva Hrvatsko–srpske Koalicije,

— Dobro, a da li je septembra 1914 u Srijemu bio i tamo koalicionaški koordinator, a to se nekako baš podudara sa datumom kad su ono Madžari usred Koviljače objesili oca mog advokata?

— Čini se da ti to sve bolje znaš nego ja, pa što me onda ispituješ, ozlovoljio se Kamilo spreman da prekine daljnji razgovor, ali se u jednom hipu ipak dao zavesti logikom, uopće, kakva je to tvoja metoda? Tebi je poznato da su ona vješala u Koviljači u neposrednoj vezi sa srijemskim boravkom Staroga, pak se zatim propitkuješ, kao da pojma nemaš, da li je bio

koordinator u Srijemu kad su onoga u Koviljači objesili? Između redaka ti kao da pretpostavljaš, ti kao da ne znaš, ti samo ispituješ, da li se sve ono u Koviljači eventualno ipak tako desilo da je čovjek objesio svoga prijatelja, a desilo se, vidiš, upravo obratno! Koviljača, uostalom, nije u Srijemu, a ja o svemu tome nemam pojma, septembra 1914, krepavao sam između života i smrti, a interesira me tko je taj koji te je tako perfidno zlonamjerno obavijestio o srijemskoj aferi?

— E, pa sad valjda nisam pao u ovaj đumbus s onoga svijeta, o perfidiji nema govora, a, najposlije, kakva perfidija ako se o političkim komesarima laje zlonamjerno, to je opće poznata stvar da je bio komesar u Srijemu,

— Čini se da baš nije sasvim egzaktno poznata, poslali su ga da vrati civilnu vlast u Srijemu poslije upada srbijanskih četa, delikatan zadatak, naći se na terenu gdje austrijski generali prijekim sudom uspostavljaju status quo ante, i baš obratno, eksponira se protiv generaliteta à outrance, a o toj aferi nije sa mnom progovorio ni riječi! Čitav materijal dobio sam na uvid od treće osobe! Svojom promemorijom na ruke Ministra Predsjednika kompromitirao se definitivno, tu je, moram priznati, pokazao priličnu dozu civilne hrabrosti! Tako je zatrovao svoj odnos sa AOK, skinuše ga telegrafski, drastično, exempli causa, a sada, na poslu savjetodavnog koordinatora, drži ga Pešta protiv izrazite volje Beča, jer i Tisza ima svoje privatne račune sa bečkim Generalitetom,

— Znači, on sada drži Koaliciju u madžarskom hapsu za Tiszin račun?

— E, pa sad, vidi se, čovječe, pišeš novele, beletristički može se i ovako, »u hapsu«, u hapsu, dakako ni manje ni više nego što taj haps traje kao normalno stanje već četrdesetak godina, a kad me pitaš, ne prekidaj me, čovjek se i danas bori rukama i nogama protiv Generaliteta, i to, valja priznati, kuražno! Generalitet nastoji likvidirati »ustavnost«, Generalitet hoće da

ukine normalno funkcioniranje civilne vlasti na teritoriju Banovine, da zavede svoju diktaturu, Generalitet želi da to provede po svaku cijenu već evo drugu godinu, Beč, čini se, hoće da izuzme Hrvatsku ispod madžarske jurisdikcije i da je stavi pod generalski ex-lex, da bi dobio slobodne ruke »für die eventuelle Lösung der südslavischen Frage«...

— He, he, a Madžar Pišta Beču ne da ništa, što, to je duhovito, čuva Tisza Hrvatsku kao Crvenkapicu od bečkog vuka,

— Duhovito ili ne, tako je, ova se igra igra o naše glave, ova igra zakulisno traje, to je nedostojno, da, ako hoćeš, sramotno natezanje, izvan sumnje, ali takva se politika momentano vodi između AOK i Pešte, a tu Koalicija, sprečavajući stvaranje bečkog fait accomplija, igra relativno važnu ulogu,

— Znači, Koalicija glasa grofu Tiszi ratne predračune, Koalicija potpisuje grofu Tiszi njegove političke manifeste, kojima nas gospodin grof kompromitira pred čitavim svijetom, Koalicija lojalno kušuje nad izricanjem naše političke smrtne osude, a to se zove »čuvanje hrvatske ustavnosti«, time se brane građanske slobode Trojedne Kraljevine? Je li tako? Znači: saborski status quo kao dokaz podaničke lojalnosti, u tom slučaju, gospodo, možete računati na madžarski protektorat, ne ćemo vas predati bečkom Generalitetu da vas trijalistički objesi, sjajno, a objesit ćemo vas mi sami kad završi ovaj rat, pa kažem, duhovito...

— Ti govoriš sa mnom kao da sam jedan od protagonista ove politike! Nije u mome stilu da razgovaram ovim tonom i ponavljam ti, da nisi tek stigao, odbrusio bih ti već, čovječe, dosađuješ mi tim svojim viclanjem, i, uopće, šta znači ovo tvoje da, upravo demagoško licitiranje, a da bi Generalitet kod nas, u Hrvatskoj, da uzme vlast, počeo vješati lijevo i desno, o tome ne treba sumnjati!

— Kao da mnogopoštovani Generalitet u Hrvatskoj i izvan Hrvatske ne vješa lijevo i desno već dvije pune godine? Pitam te, zar ne bi bilo logičnije da se pred čitavim svijetom pokaže kako ovaj Generalitet vješa i strijelja svoje vlastite građane, nego da se sve to kamuflira nekakvom sprdačinom od »ustavnosti«, samo zato da bi nekoliko prdonja sačuvalo svoju peštansku stipendiju! To, što danas ove koalicionaške svinje tjeraju, to je skandal i trebalo bi ih postrijeljati sve bez izuzetka!

— Tko koga da strijelja? U ime čega? Ti ne čuješ sebe, pitam te kome to prijetiš, pa koji ti je đavo, ili zar misliš da ja odobravam tu politiku? Lako je sve neodgovorno negirati, a, vidiš, da sam ja danas u poziciji da odgovaram za ljudske živote, vrlo je vjerojatno da bih se priklonio ovoj politici »manjeg zla«, jer je ona doista to, ako pak misliš da je ta politika koju Stari brani inkompatibilna s nekim tvojim principima, zašto si htio da mu poljubiš ruku, jer da je bio u Srijemu septembra 1914 i da je koordinator ove svinjske politike, to si znao, s time si doputovao, da, da, tako je to, dragi moj! Da li si me pitao čime se čovjek bavi? Pitao si me, a meni, molim te, nemoj otkrivati nikakve perspektive, hvala ti, oprosti, sve što lupetaš nema rezona!

— Glup sam, istina, priznajem, šta ja znam, zvrnda neka čigra u mojoj glavi, istina je, »ad evitanda mala maiora«, stara bolest Hrvatskoga Sabora, ne bolujemo od nje prvi put, u redu, može se tretirati ovako ili onako, a ja pretjerujem, priznajem, to su nervi, pa mora neki đavo i mene da razumije, eto, dvadeset i sedam mjeseci gone me kao šakala, režim, ne znam ni sam ni protiv koga ni zašto, glupo, oprosti, trgnuo se da se svlada i skočio do kreveta da spavaćicom otare vlažne oči, šta ja znam, na kraju sam snage...

— Idi, čovječe, lezi, premoren si, otpratio je Kamilo Joju do postelje da mu pomogne da skine pantalone, da razveže kravatu, da svuče cipele, i Joja, još uvijek u suzama, sagnuo se spram

Kamila, da bi ga poljubio, i tako ga je odjednom obuhvatio oko pasa kao djevojku, iznenaden vitkošću ovog muškog stasa te mu se Kamilova rebra stanjiše pod prstima kao u dimu sasušena, no, hvala bogu, a koji ti je đavo bio da si se dao tako izmrcvariti od ovih majmuna, pa, sada, dobro, razumiješ li, kako do vraga da ne razumiješ, vodila se spram tih zlikovaca politika ne znam kakva, nema druge, treba ih dotući kundakom!

Kod kamina, obasjan tamnobakrenim rumenilom vatre, odbacio je Kamilo svoju cigaretu u zapretani žar jedne klade, a preko tamnomodro ustreperenih plamičaka liznuo je ognjeni jezik planule cigarete okomito uvis i, uzvijugavši se, raplinuo se te je tako izgledalo kao da se ona plavičasta koprena, otkinuvši se jednim jedinim trzajem, otela ovom požaru u kaminu i vragoljasto nestala. Majmunskom brzinom svukao se Joja, pa kad se Kamilo okrenuo, našao ga gdje već leži pod toplim, vatiranim poplunom, a njegova kao ugljen crna brada odudarala je od žute svile popluna đavolski veselo, kao da se pod gustom svilom sakrio nasmijani rutavi faun.

— Dvadeset i sedam mjeseci nisam osjetio pod tabanima čistoga platna, ti boga, pa to je gospodstvo, nema kneza brez peneza, kako god mi okrenuli ovu kvadraturu kruga, nego dođi, bogati, Kamilo, sjedni mi tu, gledaj, budi zlatan, da se porazgovorimo još malo, pa nismo jedan drugome rekli još ni jednu jedinu pametnu riječ, sve ovako na preskok, same gluposti, budi zlatan, a tebe su, majke mi, izmlatili kao psa, a šta si se do vraga dao, barem si imao prilike da kidneš?

— Stigne čovjek jednoga dana na kraj pameti, pa kamo da kidne i zašto?

— Kamo, pa u Dansku, na primjer, u Švedsku, u Asconu, e, baš bih se bio dao na tvome mjestu zgaziti od ovih dripaca, sjeo bih bio na voz, pa baj–baj, gospodo, evo vam dugi nos,

— Baj-baj, lijepe su to riječi, ali je najteže otputovati iz sebe, a to je ono što ja ne znam,

— Taedium vitae, čamotinja, od ljubavi, vijala se vrana, pa na govno pala...

— Ne razumijem kako uživaš da budeš vulgaran ispod svakog nivoa,

— Ma pusti ti »nivo«, burazeru, za ovu vrstu zatelebanije jedini lijek je grubost, razumiješ li me, tko je nagorio od ljubavi, bracane moj, smrdi po strini, svaki Petrarca je neka bijeda od hipohondrije, klinički slučaj, pacijenta treba liječiti hladnim tuševima pa i batinama, imao sam već posla s takvim kuburantima, pa ni ja nisam ovoj mačjoj derači znao dati nogom, teoretski, dakako, i ja sam nadasve mudar, nije da nisam bio svijestan svog pijanstva, u emfazi, dakako, sumrak se rađa uslijed slijepe uzbune krvi, smrt i ljubav, kažu, to da je neka vrsta melanža, a bit će da je
proživio sam sve to još kao deran, balavac, jednog mog slagarskog kalfu na Rijeci ostavila njegova šjora, neka namiguša, bog budi s nama, pa pobjegla s jednom madžarskom glumčinom, i šta sam ja tada imao pojma što znači kad te žena ostavi, a onaj moj kalfa prosto odrvenio, nesposoban da se otme kobnoj pomisli da mu je žena nabila rogove, nego ga još i osramoti i kidnu kao da je impotentan, i tako mene uze jadnik da mu budem elefant, svojim ljubavnim mukama gnjavio me čitave noći, a uzeo me k sebi na stan, jer se bojao samoće... Kod svih ovih trokutnih bedastoća uvijek se pomalo radi, budimo ljudi i priznajmo, o impotenciji jednoga partnera, pa i žene su, često, impotentne, ženska pamet — mačji moždani, dakle, baba ga ostavila, bože moj, nije bio dobar jahač, preselila se kod svog madžarskog glumca na Korzu, stan s balkonom, staklena balkonska vrata otvorena, balustrada osvijetljena iz sobe, intimne, tople, a onaj moj mulac probdio bi pod balkonom čitavu kišnu jesen, zureći u ona staklena balkonska vrata dok se ne bi ugasila

svjetiljka, sve očekujući da se madame jednoga dana vrati ostavljena od svog kavaljera, što se kasnije i desilo, i šta je uradio, vole božji, popio solnu kiselinu, ispumpali mu drobinu, upropastio probavnu mašineriju, gladovao kao rekonvalescent od barenog krompira i kiselog mlijeka, pravi slijepi mačak kog su izvukli iz vapnenice, znam tu pjesmu napamet, ženska muka — vražja napast, ustrijeliti se, otrovati se, stezanje dušnika, crijeva, prisluškivati sentimentalno klaviru kroz stijenu iz daljine, očekivati da Dulcineja stigne, a Dulcineje nema, ludujemo sa dna vlastitog groba, i što, moj Kamilo, otputovasmo u rat uvjereni da nam je to jedini lijek, tamo vani, u jami, u kiši granata, tamo ćemo oprati vlastitom krvlju našu sramotu, a što se desilo, vratismo se očerupani, pa pitam ja vas, mnogopoštovana gospodo samoubilački plačidruzi, gospodo ljubavni neurastenici, koja korist od vaših samoubilačkih pustolovina, vas sve boli, vas sve smeta, dosađujete sebi i drugima svojim ljubomornim zanovijetanjem, bezazlene naivčine, uvjerene da je ženskinje nešto gdje se čovjek može sakriti kao mladunče u torbi goleme klokanuše, a, vidiš, za ovu vrstu glupana dobro je rekao onaj tvoj kreten od Zaratustre: Nur Narr, nud Dichter, e, bratac moj, odoh ja, zijevnuo je Joja, kao da će, sad na, istog trenutka, sklopiti oči i zahrkati, čekaj, samo da ti još to ispričam kako je, oslobođen od tvog Zaratustrinog Physisa, od one ljepljive ljubavne splačine, riješio moj Jovica ovo delikatno pitanje da se oslobodi vječnoženskog misterija, kada je svojoj Jeli opalio metak u trbuh, te se strmeknula iz kreveta i ostala kao balega na zemlji. A bila je lepa devojka, sise tople, mekane, kao beli topli lebovi, tako mekane pod prstima, pa kao ono što njegov đever Joza, iz spačvanske šume, preko u Slavoniji, govoraše: nikad sisa dosta, bilo je te bijele masne mesine u Jele poprilično, pa kad bi Jovica krenuo s Jelom u gužvu, potrajalo bi to po čitavu noć pa sve do drugog dana o ponoći, pa ponovo, teraj Lenka, a Jela sve brekće, »susto si, gunđo, smočio si gaće,

usro si se, brate, od straha pred provalijom«, »a što bi ti Jelo još, gurabije na suncu pečene, oš'li dvoje jaja i četir opanka i klipinu masnu između belih nogu«, pa, hopa–cupa, hopa–cupa, majku joj ljubim, nikad kraja, a Jela se sveđer podsmehuje — »da smo znali na kozi orati, da je vina i strina bi pila«, »e, boga ti tvoga, to ti zoveš na kozi orati, Jelo pogana, bojim se da ti je ovo moje kozje oranje pošljednjekarce«, jer sve se može podnijeti, i laganje i oblagivanje svakojako, samo to da ti se baba podsmjehuje dok je jašeš, a jok, crkni kurvo, zeman stiže, valja ti umrijeti, ravna Mačva, a bijela pogača, ej, laku noć tebi i svima, auf Wiedersehen, Hristos se rodi, naš već hodi, servus!

Vestminsterka odbila je punih devet. Baršunastom portijerom prigušeni glas gonga rasplinuo se kao vapaj daleke citre, „prva, druga, treća, četvrta, peta, šesta, sedma, osma i deveta puna ura, nema sumnje, devet sati, pa kako sad odjednom — devet? U tišini, što je poslije noćašnjeg Jojinog fortissima od riječi, od konjaka i od dima prijala kao blagi polusan poslije glavobolje, onaj žamor glasova, ono, mora se priznati, ne baš suviše obzirno tumaranje koridorom amo–tamo, kad je jutros, u polusnu, odjeknula grmljavina teške, okovane porte sa topotom čizama po svježem još neutabanom snijegu, ono se Stari s Mikom bio zaputio na ranu jutarnju misu, zvonila su zvona Pozdrav Gospi, a bit će da je uspio odspavati ipak još puna tri sata, trebalo je Joju dočekati sa čajem, i Joja još, po svoj prilici, spava, trebalo je dogovoriti da ih probude, a tko bi na to bio mislio u onoj zbrci?"

Prestao je sjever da razgoni sive oblake, zamirisao je topli vjetar s mora, klonula je mećava. Jednolično tiho slijeću snježni, na smrt umorni leptiri, i u trenutku buđenja, uz pratnju vestminsterke, usred tatine sobe gdje sve miriše po sijenu i po juhti engleske toaletne vode, Kamilo, zavalivši se u hladnu kožu glomaznog crnog naslonjača, bespomoćno je obamro ne snalazeći se kako da upali lampu.

„Dolepršao je sasvim lirski iz »plave daljine — aninske« (on je te svoje »plave daljine« u snima još uvijek zvao Njenim imenom): bijeli tornjevi, bijele crkve, bijela jedra, bijele galije u pastelnom plavetnilu, ruke mu mirišu po Aninom parfemu, zaronio je glavu u Njene dlanove, ugasila se svjetlost pod velom kišnih ljetnih mješina, potamnjelo je smaragdnozeleno balatonsko ogledalo na svilenom suncu, ne mirišu to lipe tihanjske, puši se gusti čađavi dim sa Jelinog ognjišta, »uzdugotežala se zima«, kao što bi rekao Joja, nikako proljeće da propjeva po potocima, a Jovičina Jela, kao Solvejga, proklinje i prijeti Kamilu Jojinim hajdučkim rječnikom — kako li je Joja svoj jezik pokundačio, popaorčio, prenemaže se i kočoperi gizdavo, blebeće gluposti — »što tu ima da se filozofira, život je«, veli, »užitak ili besmisao«, igra Joja ulogu cinika, »jer šta je«, veli, »čitanje knjiga drugo nego najbanalniji užitak, filistarsko, besmisleno badavadžiranje, brate, slike, muzika, sve sama pusta naslada, kao i sladostrast«, Joja glumi kao da je uzvišen iznad zemaljskih briga, »on se«, veli, »oslobodio, ne da se on gnjaviti više blesavim propovijedima o moralu i o bogu«, a Jovičina Jela vjeruje da stuhaći i vjetrogonje prelijeću planine i urvine kao ptiči, da se hrane mesom mrtvih djevica, pa je i Jovica povjerovao u njene morlačke priče, a s Jovicom pomalo i Joja, koji ne može da čuje za Zaratustru, ali je hajdučki praznovjeran, »nema smrti bez suđena danka«, tako govori, vjerujući da će »pasti i bogu dušu dati« kad njemu, kao i Jovici, »suđen danak stigne«, ni prije ni kasnije, a laže da je Jovica zaklao Jelu, šegači se svojom hajdučkom novelistikom, i, uopće, čitava Jojina priča o Jovici najobičnija je hajdučka pripovijetka — pour épater, a s druge strane opet Joja glumi, koliko god to zvučalo paradoksalno, Joja glumi doista, uživajući u ulozi pobjednika, trebalo bi da se kreće u viteškim čizmama, da zvecka mamuzama, da mu dolazak pozdravljaju srebrne trube, ljepotice da ga dočekuju na koljenima, dekorativno, istočnjački, da jaše ulicama po

skupocjenim sagovima, djevojke da mu peru noge mirodijama, ima nečeg prenapetog, a istodobno ljupkog u njegovom načinu, uzvijugao se kao živo srebro, mora se priznati, pljušti Jojin vatromet od prskavih iskara, »voluisti et perfecisti«, bezbožnik, koji citira svètog Augustina, duhovito!"

U Dvorani našao je Miku kako rasprema jedan dio čajnog servisa, »dobro jutro, Mika, sretan Božić, šta je s tatom«, »Presvetli Su«, kaže, »froštukovali, odmah, po povratku od Prve mise kod Svetoga Marka, stigle su banske saonice po Presvetloga, doputovali Su nočnim peštanskim šnelcugom Presvetli Reviczky z ličnim pismom Grofa Premijera, sazvana je hitna sjednica saborskog Prezidijala u banskim dvorima, i Presvetli, po svoj prilici, nebuju obedovali doma, takav glas Su puščali sikak još buju telefonirali al Ih čekati treba alpak ne!«.

Kad Mika apostrofira bilo koju od magnificencija u trećem licu plurala — »Oni«, kad se Mika izražava iznad najviše granice uglađenosti »ljubežnìvo«, kad je Mika po propisu kao riba hladan, no ipak ne toliko te bi se moglo reći da je nepristupačan, kada je upadljivo uslužan, upravo sladak, više od toga, pretjerano »službouljudan«, njegova prividno hladnokrvna ljubaznost graniči obično sa pritajenom razdraženošću, kao uvijek kada mu u glavi zvrnda neka mušica, a jutros, iza lakajske krinke, vidi se da je nehinjeno narogušen, nema sumnje, te ni sam ne vlada više svojom manirom, jer on svom mladom gospodaru, kome je »neprišpàrano« odan, odgovora resko »da, da, i ne, ne«, nije mu poznato, tako mu je usput rečeno, Presvetli Su bili nervozni, ni božičevati ne daju človeku v miru, a morti buju i Presvetli Reviczky doma na obèdu, to buju još telefonìrali, a kaj se pak gospona matròza dotikàvle, odpèrjal je, pri Miki nikakšne poruke puščal ni, Suza bu se to bolše znala...

Mikino neraspoloženje već je sinoć bilo prilično zagonetno: nema sumnje da se prepustio nekoj vrsti »prišpàrane začùvanosti«. Kod večere Mika se zapravo nije ni pojavio, a ni popodnevni čaj nije servirao, prepustivši tu ceremoniju maloj Suzani, premda se u pitanju čajnog rituala smatrao jedinim mjerodavnim, a jutros, eto, odgovara, vidi se, isključivo samo na pitanja, tako da očito ne taji da se iza njegovog zakopčanog stava nešto krije... Mikino ponašanje nije doduše izazovno, no ipak je toliko naglašeno te nema sumnje da se susteže uzvratiti božićni pozdrav, premda mu je Kamilo čestitao Božić prvi — »pa dobro, Mika, ti si, čini se, jutros ustao na lijevu nogu, ni dobro jutro, ni sretan Božić, ništa, šta je s tobom?«.

— Za srečen Božič gratuljèrati, k tom su dva kibipagdabi potrèbna, i tako dakàk da nikakšne sreče želèč nis niti biti morem, gda nemam komu,

— Oho, a ti mam cugline v galop spuščaš, kak pa to, prosim te, ak se sme znati, Mika, a zakaj ti nebi imal komu gratuljèrat, ja tebi jes, a ti pak meni nečeš?

— Na tvoje razveselènje sluga sem najpokorneši, če hočeš — niš nis rekel, kak se hočeš voziti, tak se i na konec dopeljal buš, kaj ne, a meni pak je tak da si mislim, da je današnji dan kakti dan Narođenja Božjeg, a snočka sem se tulko vašeg bogohùlstva naslušal, bormeš, da mi ni za veruvati da ti je do Narođenja Božjeg baš ikaj stalo, em ti i onàk v Boga ne verùješ, em ti i onàk tvrdiš da je vmrl al pak da ga ni!

— E, pa sada, Mika, to su dijačke dišputacije, al ga je alpak če ga ni, kajnè, kaj bumo tu praznu slamu mlatili?

— No, v redu, pa če tak jè, da Ga ni, onda, pak, dragec, pravoga zroka zevsemsega ne vidim, zakaj bi praznu slamu okolo Njegovog Narođenja mlatili, kajnè, pa kaj me onda pitaš zakaj ti Božič čestital nis, prosim te, a kaj ti čestitati imam če Ga ni?

— Budi spameten, Mika, tulko si oko tvojega krizbauma kokodakal, pa kaj sad hočeš, prosim te, kaj nis s tobom ovo tvoje drevo kinčil?

— Bog z krizbaumom nikakšnog duguvànja nigdar imel ni, tulko da ti povèm, to je prvo, ampak če misliš da se pri Vigiliumu Nativitatis viròstujuča Straža tak držati ima, da se z duhom peklènim čudovite dišputacije pregànjaju, kagdabi Bog vmrl al da Ga pak zevsemsega nigdar bilo nì, onda si na lutoranskem krivopùtju, dragec, razmeš? Kak stekli pesi, tak ste snočka tu lajali, da vàs potàre Sveti Križ, i tebe i onu tvoju pajdašìju od črnoga vraga, kaj drugo ni neg zdenec z mutnog zviràn jka, i, pazi dobro, kaj ti bum otprto povèdal, kajti, mislim, povèdati to tebi trijeb je, odurjàvni greh je Boga pozàbiti, i ž Njim se tak sponàšati i znorcùvati, kak onaj tvoj hudòbni hahar i ti ž njim skup na svoj špot to spelàvlete,

— Ajde, Mika, pretjeruješ, sve su to predrasude, razmeš,

— A kaj bi pretirjàval, in kakšno predsuđènje, prosim, znaš ti najbolše da predsuđènec nigdàr bil nis, ampak od onog tvog čalàrnog krivogovòrca se opšàniti ne dam niti dati budem! Se na ovom čalarnom svetu morem poterpèti al zasmehàvce — kaj drugo delati pod ovom božjom kapom ne razmeju neg se cerjati i zešpotàvati — videti nemrem, a ja ti velìm, Milček, taj tvoj gospon matròz, to ti je fela ôkrutnika, kervolòka, pravi tîrjan, i ta hudòba od hrustavca gdogòderskog več te je jenkrat z onèmi svojimi dinamitpatroni v Hungarikum spretìrjal, i, pazi, dragec, dobro, taj te bu još na galge spremil, to ti velìm! Sam ga je Lucifer k nami donèsel, Belzebub ga dal i stvoril!

— Naj se jeziti, Mika, budi Bog s tobom prosim te lepo, ti se kakti đeđerni harcoš na me hrustiš, bogme, a za kaj si se tak hudo proti meni skup zel kaj sem ti skrivil?

— Razmeš ti več dobro kaj ti povèdati hoču, pak se sprenàvleš, ar ga šonati misliš, onog tvog gonivetra, pa zmene bedastog predsuđenca delaš i mulca, razmem ja to, a, viš, znam ja da

predsuđenje zavsemsèga haklivu rolu špilati more, i v onèm škandàlu z vašemi dinamitpatroni ja sem vami, fakini jeni, štangu držal, če pozabil nisi, na, astan, potem sem obèma, dečeci moji, lepo prodèkuval da jedìno kaj na človeku slepo nì, to su sprelùknane gače, a vaše su, bormeš, dobro sprelùknali jenom i drugom, pak bi v redu bilo da i vi vre jemput k pameti dojdete, kaj mi se vidi da s tega nigdàr nikaj ne bu, ar politika vaša proklèta, ta bu vas v grob spreštìhala, tak je, to ti je, viš, istina, pak bila i najljučečemernèjša, bolša je neg da človek kak mendaciloquus i, kak veliju, kak lažitòrba brunde kuje,

— No, dobro, dobro, Mika, primiri se, one moje dinamitpatrone prevzel ja Amadeo, kak si ti to meni žnjimi štangu držal, to pak ne razmem,

— Je, nekàk, i baš rihtig Amadèo, a kaj bi Amadèo bil prevzèl, niš on prevzèl ni, gospon doktor su se onog vraga mam mentùvali, a ja sem pak z ladanjskim tučobranom črne oblake još dobra tri leta potem po nebu razgànjal z onèm tvojim prahom, pak i tvoju maturu s pokojnom milostivom mamicom slavèč, još smo navèk tvoj barut v mužare nabijali, a kaj je gospon Amadèo prevzèl, prosim te lepo, brus je prevzèl, je, ti si barut Amadèu dal da ga zeme, to je istina, al on se je v gače on onèg baruta napràvil i, dakàk, da je mene počastiti se udostojil da one tvoje kostànje pucance z ognja zvlečem ja, a biloje onèga vraga za tri funte i pol, a kaj velìm, celi Beč bi človek mogel bil v prah i pepel zmleti z onèm prahom, tulko ga je bilo, če znati hočeš, baš tak,

— Čast, Mika, čast i slava tebi, ti vre dobro veš kolko te spreštimavam, primiri se, stari, prosim te, al ne razmem, kaj ti se naš matròz zamèriti mogel, pa kaj ne vidiš bogca, komaj je z rešta pod galgami živu glavu zvlekel i vre su ga v vreču nazàj kak steklog mačka vrgli,

— Pa je, ne velìm da ni, i na porti, kak se je postavil habàht, bogec od matròza, kak zdežmani drhtàvec s prezèble noge na

nogu se premetajùč, zdruzgani žohar v snegu, smilil mi se, gladnùš bogi, i tak od nenadejànog ganùtja najrajše bi ga bil ušnul, v kakšnoj se mizerabilnoj kondiciji pokazal, no, dobro, prosim te, Milček dragi, ampak to človek ni, glavàč je to, hahar i okornost bȉzonska, jer dojdem v kuhnju dol i kaj videti imam, prosim te lepo, mladi gospòne, matroza vidim kak sedì s Poloncom i Suzom, prosim te, z babami skup, premìsli si, pri službinskem stolu, za Boga miloga, froštukuje, cvrčìju čurke v ponjvi, spekla mu Polònca dve krvavìce, a one dve nore babe regèčeju kak oslice, skolopendra ona od šmrklìve Suze zaleva mu teh z rumom i s kipučim glivajnom, a on pak babama z gitarom, kagdabi fašenkovali, popevle

Rasti trava, al' ne rasti,
gda nam čurka cvrčì v masti,
baš je osla briga pasti...

i prosim ja tebe, kaj je to normàlno, pokvaril nam je i Badnjak i Božič, ni krizbauma sme vužgali ne, sam vrag ga je donesel k nami, pa kaj se to šika da gost našeg Presvètlog z deklami v kuhnji Božič slavi, tak se gospon človek ne sponàša, to je Kaligùla, pak sem tom tolvaju Kristuševom to i rekel, a kaj misliš, on po meni s prodikom, pred babami, da sem kumordiner v librèji i da je vreme došlo da dobìm po kmetskoj pedinterskoj riti, haramìja brezobràzna,

— Pa valjda ipak, Mika, ni to bilo baš tak ozbiljno, pa kaj sve meni snočka izdelil ni, prosim te, to su njegove manìre, kak se velì, ne misli si on baš tak, v reštu je vlaškom sedel, bogec, tri leta,

— Je, čast njemu, kak si on to misli, meni to poznato ni, a ak je reštànt bil, to bu bormeš i ostal, tall, pak si mu zato i ti odbrusil snočka »est modus in rebus«, to si mu odbrusil, kaj si morti ne, a to za sakog gilta, pa če gilta za takšnog bogca ki svoju koricu suhog krušca služi kak ja, onda nek se i gospon

reštant reda drži, kajnè, pak sem mu to i rekel, perhàvka saka jogenj raspaliti more, to sem mu rekel, zakaj on to norim babam pamet zmotati hoče, da su danas muži s pešjom i konjskom soldačijom kak tlakom, kaj ju Cesaru dati moraju, gorše pritlàčeni neg su bili s podìmščinom i mletvìnom v starìni, i da su banski drabanti barabe kaj denes ratne poreze po kmetskoj riti režeju z rabošom na tri tala kak šnicline sebi v požiràk, pa gda sem ja, kagbirekli, tom frflanju bedastòč zaponjèrati se zaufal, da se i ja nekaj v jura regalija razmem, a da dominikàlni grundbezicer na činženom gruntu decemalìste plača tak da kmet na svoju hasen delati more če hoče, a da ga za to nigdo ne pritìšče, a gospon matròz pak da nore babe kak guske z bedarijami šopa, kaj mi je otpovèdal, ak ne vidim da našeg muža danas v šloprog vlečeju i da se muž tam kak rogato blašče za madžarski gulaš klati da, da sem banske kebìle trumbentaš, to, a to pak ne, ne, ne, nikak, prosim, čubu v brnjici nigdar trpel nis, a kulko je meni poznato, tak sem mu rekel, saki rušàški civìl, bumorekli, z gospodskim titulušom se preštimàvati ima i more, če je desetu školu kak vučenìk cum signo laudis apsolvjèral, a to se pak za gospòna matròza reči ne bi moglo, kajti da je v škole hodil kak se šika, nit bi reštànt bil nit pak kak regrùt matròski buhe lovil, neg bi lepo kak gospon lajtnant žveglal, če znati hoče, a ja pak, kaj se mene dotikàvle, kmetski kumordiner nigdàr biti mogel nis, kajti sem kak banderijàlec i slobodnjàk rojen, a nit sem se vu ovaj plemeniti varaš z rinčicom vu vuhnìce dovlèkel kak kranjski potepùh, neg sem baš takšni gospon domoròdec kak i on, i kaj bi reči hotel, moje govorènje zlatovustnimi rečmi morti ni tak nakìnčeno kak njegovo, no ja v truc temu dobro vem, da naš Illustrissimus et Honorabilis Dominus povàbil v goste nigdar nikog ni, gdo bi se z deklami v kuhnji hincal i svinjàril, prosim, a če on misli ak palaša kak Kaligùla ima, ni ja se brez bàlandže rodil nis, pa kaj misliš, da je on, fakìn preklèti, na tu moju peroraciju, jenu

jedinu reč rekel, kakti vuhnato marše, tak se je z vuhmi poklòpil, a potom kak klapavùh Pepekovu gitaru zel i da mi bu zapeval o Cesaru Kaligùli, kaj je za ščukom svojom krepanom v koroti cmizdril, i zapeval je falot i huncut, z gitarom

Kaligùla je v Beču Cesar bil,
Kronprinca sinka kak prasca je vbil,
pol Beča zaklal, pol krvi nam spil,
Kaligùla Cesar, tolvaj, mandrìl,

a potem tega, je jenoj i drugoj babi ruku kušnul, jenu pa drugu — cmok, cmok, v gubec, pozdravil tebe lepo, da se bu vrnul do desete, da je tvoje nove cipeliše fkral i sebi navlekel, i tak je izletel kak pravi falòt, serbus!

„*Lux fulgebit hodie super nos: quia natus est nobis Dominus*, što radi onaj gospodin ispred kamenitog stola prostrtog bijelim platnom, čudan glumac, u čipkastoj ženskoj košulji do poda gusto nabranoj, sa zlatnoprotkanom pregačom bez rukava, pijucka vino iz svjetlucave zlatne čaše, podiže je, nazdravljajući Nepobjedivom Suncu koje se jutros rodilo svima nama kao betlehemsko novorođenče: Sol Invictus! Gutljaj za gutljajem hladnog vina cijedi se niz jednjak pospanog glumca, Viteza u bijeloj samurajskoj svili, na pozornici do koje se uzlazi stepenicama prekrivenim crvenim sagom. U tmini mramorne kolonade svjetlucaju božje svjetiljke, uzmiču mračne sjenke svemirske noći, sviće pobjedonosno božićno jutro, a onaj mandarin u bijeloj košulji kreće se ispred prostrte menze kao u blagovaonici, amo–tamo, lijevo–desno, namješta i prenosi razne predmete pak ih opet vraća na isto mjesto, briše zlatnu čašu blistavu, rastvara glomaznu knjižurinu, čita Pismo svetoga Pavla Titu, poruku organizacionoadministrativne naravi, kako se već dopisuju ljudi, vlastima u svakom pogledu sumnjivi, »učinite ovo, pripazite na ono, budite spremni na sve eventualije, prijeti vam

policija«, čita to onaj gospodin kod oltara poluglasno, uvježbano, čita svom zablejanom stadu koje drhturi u hladnim klecalima, a misli su gospodinu pastiru odlutale boktepitaj kuda: zjevnuo je i, kao usput, leženo prekrio usta rukom pa zatim zjevnuo ponovo kao magare kad reve, uzdignuvši glavu spram neba, ‚e, baš mu se zijeva, ljudska napast, sasvim naravna, probdio je svetu noć uz kaplju vina i dobru pečenku u sjajnom društvancetu, spava mu se, a osim toga kiše', »pciha, pciha«, ‚navukao je hunjavicu, bilo je kod magnificusa Prepošta pregrijano, zašto naši ljudi zagrijavaju svoje stanove baš takvom prilikom kad pozivaju goste na večeru, a onda, dakako, otvaraju prozore da se prozrači, a to je ono najgluplje, ne će da otvore sve prozore odjednom, nego, odškrinuvši samo pola krila prozornog, ventiliraju ih dosibus refractis, tako da onaj ledeni zrak curi kroz prozor kao potočić i soba se polagano puni hladnom vodom, a to se osjeća kako voda raste iz minute u minutu, od cipela do koljena i od koljena do pupka, a iznad pupka čovjek znoji se kao u Varaždinskim Toplicama u Konstantinovoj kupelji, 36,5° Celzija, i koje čudo da nas zebe', »pciha«, ‚a rupčić se negdje zlobno sakrio u naborima rubače, vezane svilenim pojasom, nestalo je proklete maramice u pantalonama, duboko na dnu džepa', *quia natus est nobis Dominus: et vocabitur Admirabilis, Deus, Princeps pacis. Pater futuri saeculi... Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei*, »pciha, nazdravlje, nego daj ti, ministrantski bratac, nagni ti malo bolje taj svoj vinski peharček, natoči ti meni dvije–tri kaplje vina, kud si blenuo, Bog te dragi blagoslovio!«."

Obasjan još uvijek smiješkom male Suzane, bezazleno preobražene što se jedno od živih bića ponizilo da joj poljubi ruku koju joj nitko nikada nije i, sva je prilika, nikada više i ne će poljubiti, „sva se pripila uz Joju kao topla mačkica, djevojčica, mila, čista, sva raspuzljiva kao toplo tijesto, bestjelesno tanka, ognjičavo uzavrela u platnenoj bluzi, te da se nije pojavila ona

lakejska duša od Mike, bilo mu je već na usni da za malu Suzanu improvizira aktuelni ratni kuplet, pa ga je već bio i izrimovao u glavi, da je utješi, svu rasplakanu za njenim Japom »koji krepavle negde v Sibiriji, v ruskom taboru v Barnavùlskom...«

Tvoj Japa se bu vrnul,
gda sveti Mihàl
bu z malom Suzanom
gorìce bral...

ali mu je Mika pokvario romancu, kad je već bio uzeo Suzanu u krilo, na veliko veselje Polonce, »pogleč, pogleč, Suza, bumo v snubòke išli, tak vas je fajn videti kak dva namalana golùbčeka«...".

U katedrali, u klecalu pred epitafom Banova slavnog činkvečentesknog Biskupa, viteza u oklopu, sisačkog pobjednika, Mika, Polonca, Suzana, Presvètli, i ovaj misnik tu, u bijeloj svili, koji pijuckajući vino u zdravlje Novorođenčeta čita Sekvenciju sancti Evangelii secundum Lucam: *In illo tempore: Pastores loquebantur ad invicem: Transeamus usque Bethlehem*, barokna predstava, tri Stoljeća lome se tu u istom trenutku: Biskup i Vojskovođa, Mika, Suza i Apolonija i čitava Jurjevska s ovom službom božjom u rasponu od pet stoljeća i on sam, koji je stigao preko Splavnice pod kaptolski Zid u snijegu do koljena da bi u ime svog imaginarnog Dvadesetiprvog Stoljeća pod prozorima svoje mrtve mame plakao kao najstaromodniji romantik...

„Prozori mamine sobe nisu bili zavješeni. Potitrava na stropu uznemirena svjetlost jedne lojanice, kreće se golema crna sjenka po stropu amo–tamo, tiho, nečujno, netko je uranio, a on, putnik iz Dvadesetiprvog stoljeća, u snijegu do koljena, zuri u gluhonijemu šetnju tajanstvene sjenke na stropu, jedne sobe, sobe njegova djetinjstva, njegovih zimskih predbožićnih jutara,

kada se njegova mama spremala na zornicu. Kroz zamrzla stakla vidi se u okancetu zdjelica sa proklijalom pšenicom bujno zazelenjelom, još od Svete Lucije; vezan je onaj snopić zelenog žita malom trobojnicom, i njegova mama je na istom prozorčiću čuvala takav isti tanjurić sa mladom pšenicom, premda se to nije njegovalo u dalekoj zemlji Sudeta odakle su njeni stigli, ali je to bio, po svoj prilici, diktat Žigmana, a kako je pak to Žigman hrvatovao kao socijalist i internacionalist, đavo bi ga znao, a mama leži na švehatskom groblju, kako su je tu pokopali i zašto baš na švehatskom groblju? Pred Schwechatom Osamstotinačetrdesetosme, Jelačić kreće na Beč, logoruju graničari, jedan od brkatih haramija zaogrnut crvenom kabanicom, raspirujući vatru pod čađavim loncem, čuči kraj kotlića i bleji u čorbu što se puši na vatri, a drugi je zinuo, lijevim palcem podiže svoju nosinu izbrijavajući štrkljave nausnice, nabija jedan Šlavoniter iz babinogredske kompanije, u bijelim gaćama, prase na ražanj, a Ban u bijeloj pelerini, okružen generalskom svitom, promatra u jesenjoj jutarnjoj magli bečke bedeme sa tornjevima u daljini, a tamo negdje oko graničarskog švehatskog tabora leži mama, dva metra pod zemljom, nauznak, zureći iznad sebe u nepojmljivo crno ništa, bila je divna žena, vjerna službenica svom prvom mužu, Gašparu Dijaku, koga je odnjegovala do smrti, ropski vjerna svome Žigmanu i svome jedincu, za čiju se sreću molila Gospodinu predano kod svih ranih jutarnjih misa, nikada ni o jednome od svojih bližnjih nije progovorila ni jedne jedine ružne riječi, voljela je ljude biblijski, novozavjetno, darivala prosjake, a onda je otputovala, i Kamilo je plakao za njenim odlaskom, o, kako gorko, divan dečko, Kamilo je i danas isti, gospodin čovjek, trebalo bi se pomoliti za maminu dušu kad se poslije toliko godina našao na promenadi pred njenim prozorima, Bog joj dao duši lahko..."

Misnik, pošto je uspio sasvim diskretno da maramicom obriše svoj nos, prevrće s patetičnom gestom glomaznu knjigu misala, držeći sa dva prsta intenzivno crvenu traku kojom se markiraju stranice, „Kyrie, Gloria, Epistola, Credo, Offertorium, već je stigao do Ofertorija, žuri mu se, vidi se, već ispire čašu, već miješa vino, *Deus firmavit orbem terrae, qui non commovebitur: parata sedes tua, Deus, ex tunc; a saeculo tu es*, a Bog nije mogao umrijeti, jer se nije ni rodio, jer to, što se vjeruje da se Bog rodio, rodio se kao literatura, u literaturi, božje rođenje je beletristika, pa već je i Marta imala o tome negativno mišljenje, sumnjajući temeljito da bi u vezi s betlehemskim nezakonitim novorođenčetom slobodna ljubav kao takva uopće mogla biti kažnjavana kao smrtni grijeh, a Žigman je opet vjerovao u Narav kao perpetuum mobile, i tako je govorio: da je nešto »naravno« što je samo po sebi sasvim naravno, a da je opet tako da je nešto »naravno« — to je posvema naravno, a ako je naravno — nešto, onda, dakako, da ne može biti vrhunaravno, što je opet po Žigmanu bilo sasvim logično, jer se razumije po sebi — ako je nešto »naravno« da je, u svakom slučaju, po zakonu Naravi naravno, međutim, danas se krepava sasvim protunaravno, a božji dućan uzima ovu soldačku smrt kao unosnu robu za svoje naravno ortačenje s kriminalom, Bože, pomozi, budi Bog s nama, u ratu kao i u miru, niti je ikada kome u ratu pomogao niti je ikad bio s nama tamo gdje se gine, Bog nas blagoslovio s kuglom u čelu, dakako, a sve je egipatski hokus-pokus za malu Suzanu, lane nevino, koje se tako toplo ugnijezdilo u Jojinom krilu, priljubivši se šarmantno svojim mekim dunjama uz školjku njegovih dlanova, i baš je glupo banuo onaj blesavko Mika, a mala Suzana je prva žena na koju je grešno pomislio poslije onog prokletog skopskog kišovitog jutra kad su ga odveli iz stana Valerije Tatardžijeve i kad su im se oči posljednji put srele: magnetski dodir ukletih pogleda koji se rastaju u mračnoj praznini, kao planete udalju-

jući se u nepovrat na nedogledne razmake; u sumraku svitanja zablistala je jedna bajoneta na žandarskoj pušci kao mesarski nož...".

„Valerija skinula je s vrata svoj zlatom optočeni medaljon, finu starinsku sitnorezbarsku dragocjenost, »Kralja nad kraljevima« okruženog legijom serafinskih trubača, dar njene babe, seljanke, Auvergnatke, Valerija je pod zlatnim poklopcem te amajlije čuvala pramen kose svog mrtvog jedinca, i tu jedinu svoju relikviju skinula je da mu pokloni u amanet, ali on se zahvalio Valerijinoj velikodušnoj gesti s nervoznim smiješkom, naslućujući vidovito da se stropoštala nad njihove glave kao grob teška, glomazna crna zavjesa."

Poslije devetogodišnjeg tumaranja vratio se pod kaptolske zidove, pred mramorni lik slavnog Bana Viteza Bakača, a poslije svete božićne mise, pod teretom nervoznom čežnjom natrunjenih osjećaja, stigao je, kao onaj lirski fantom od Žene A. G. Matoša, »sa teškim križem jedne cijele Nacije« u kavanu, i to još u »Narodnu«, a da bi se ovaj kalvarijski izlet doista dirljivo pretvorio u pravu nepatvorenu hrvatsku lamentaciju, smjestio se u niši kavanskoga prozora, baš pod samim repom bronČanog Konjanika, i naručio velikodušno jedan grog sa rumom i s vanilijom. Ugledavši na kasi omašan, pravi pravcati božićni kuglof preliven čokoladom, riskirao je još, povrh svega, i krišku čokoladom prelivenog kuglofa, što mu se ukazao, poslije trogodišnjeg gladovanja, kao rajsko priviđenje. U kavani, kao u pravoj pravcatoj kavani, sjedio je posljednji put u beogradskoj »Moskvi«, ima tome pune tri godine, maja 1912, pa kao da se iznenada našao na alpinskom proplanku, udahnuo je slađanu kavansku aromu od cigareta i kave punim prsima i istog trena posegnuo za čitavim snopom božićne štampe, vlažno mirišljive po snijegu i slagarskoj smoli, kao od straha da ga ne bi netko pretekao i tako lišio užitka, da u kavani, na slobodi, lista novinama.

Kavana je bila prazna. Daleko, pod ogledalom, žvakao je svoj jutarnji melanž suhonjavi starkelja, krezub, neobrijan, sasvim zgužvani lik lirskog prosjaka, neobično pomno zaokupljenog miješanjem svoje kafice, a preko praznog kavanskog prostora čulo se kako, oblizujući slasno svaki zalogaj, mljacka razmočenu kiflu sav sretan što mu je u feljtonu, u jednom od najelitnijih jutarnjih dnevnika čitave naše Atene, osvanula njegova *Ljubavna pjesma*, za koju mu je sam gospodin redacteur en chef lično isplatio deset forinti, slovima deset forinti, s time, da ga, »prosi pokorno, do Uskrsa ne bi više gnjavio svojim bedastoćama«.

Ko golupče duša oblijeće tvoja bijela
Grob ljubavi naše, o, divna Beatriče,
Na sarkofagu Smrti znamen niče
Asfodel, slika tuge i tužnog opijela...

Slagao je Joja još na početku svoga šegrtovanja na Rijeci stihove ove lirske šeprtlje, koga su svi metteuri smatrali ubogim potrkivalom, a o kome se u đačkim krugovima šaputalo da je prvi u našoj lirici otvorio prozore u Evropu. Bacivši plah pogled spram našeg prvog Evropljanina, Kamilo je protrnuo od opasnosti da ga taj ne bi prepoznao, no nije bilo straha: ,,minulo je odonda mnogo godina, a pijana protuha još se uvijek bavi otvaranjem svog lirskog prozora u Evropu... Koliko li je mladog svijeta proždro ludi Saturno od ovog kretenskog rata, a ovaj majmun, na svom evropskom otvorenom prozoru, još uvijek žvače svoju bijelu kavu, za zekser po stihu".

Pod maminim prozorima vjetar se kao pritajio, međutim, nebo se eto ponovo zaogrnulo tamnosivom koprenom kroz koju se jedva nazire vrlo oštro ocrtani obris crne glomazne banske kljusine nasred madžarske Harmice, u centru banskog centra, za koji je Frano Supilo napisao da kao riba od glave smrdi. Pod pljuskom oštrih refula vijavice klipše gladno kmetsko kljuse, a iz slame pod zicom prosjačkih saonica čuje se kako

cvili preplašeno prasence. Banski veseljak, kao provincijalni Snješko na crnome konju, više pelivan s metlom u ruci nego general, sav posut brašnom, sa snježnim cilindrom na svom graničarskom kalpaku, sledio se u historijskoj kretnji gdje isukanom golom banskom demeskinjom pokazujući demonstrativno svojim haramijama ravno preko Puntijarke i Marije Bistrice na varaždinski most, kad je prije šezdeset i sedam godina prešao Dravu, a odonda šuti na praznoj madžarskoj Harmici, gluhonijemo, na veliku radost golubova, koji već godinama odabiru njegovu husarsku atilu za svoje najbanalnije toaletne svrhe.

Od svega, što je Njegoš mislio da će od toga gospodina Bana ostati, ili o čemu je Cavour u turinskom parlamentu deklamirao da će od banskog pohoda na Budim nešto nastati, šta je preostalo? Crna konjska stražnjica sa dugim Fernkornovim repom... »Der arme Onkel Pepi ist verrückt gestorben«, tako je tugovala za mrtvim Banom Jojina pokojna baba Flora von Schönau, udovica Ferdinanda von Schönaua, carskog geodeta zagrebačke županije, koja je imala jedanaest godina kada je njen otac, kao Jelačićev grenadir, na povratku iz Verone sa banom krenuo na Madžare...

Devet godina minulo je od Jojine strategije kad je bio planirao da digne nebu pod oblake ne samo carsku Kopskomandu nego i onaj prokleti most na Dravi kod Đekenješa, a svi bastioni i bedemi carske i kraljevske tvrđave još uvijek prkose svojim topovima historijskoj propasti, za koju je Joja sa Žigmanom bio uvjeren da je neminovna.

„Da ćemo Austriju oboriti srbijanskim oružjem, ta se pretpostavka pokazala kao djetinjasta, ali se isto tako, nažalost, pokazalo i to, da je eliti naše inteligencije pitanje borbe protiv »materijalizma«, a naročito pak pitanje slobodnog književnog stvaranja, nerazmjerno važnije od pitanja narodnog opstanka."

„Jedan od korifeja naše estetike zaljubljen je, eto, u svom božićnom feljtonu, na primjer, u Kleopatru, i tu svoju strastvenu ljubav očituje u podlistku *Narodnih novina* veoma patetično, a jedan drugi estet, opet isto tako u *Narodnim novinama*, deklamira kako je čovjek najjači kad je sam, jer, kad je potpuno osamljen, on, na hridini svoje samoće, kao član Ravnateljstva madžarske Eskomptne banke, aristokratski preziruć svjetinu, citira Goethea, jer pripada vlasteli duha, jer se, kao predstavnik aristokracije koja ljubomorno čuva slobodu napredne misli, fanatički protivi svakoj demokratizaciji, jer mu narodni duh u opancima i gaćama vonja po prostoti i jer mu tu vrstu feljtona plaćaju dva zeksera po retku."

Listajući smrdljivom hartijom, koju je zaboravio kao davnu sramotu, Joja se snuždio, osjetivši kako ga steže u dijafragmi. „Vratio se doma. Eto, masa papira, svečano uokvirenog borovim grančicama i božićnim svjećicama, sve same novogodišnje čestitke, oglasi i pozivi na upis Ratnoga zajma što ga raspisuju madžarske banke koje djeluju na terenu Trojedne Kraljevine kao pod vlastitim krovom. Raspisujući nove emisije, povisujući kamate u drskom zanosu ratnih pobjeda, ove madžarske banke zavladale su sveukupnom hrvatskom štampom: čitava solidna kompanija banaka, na čelu sa Ugarskom sveopćom kreditnom bankom, koju slijedi pet njenih ugarskih posestrima: Ugarska hipotekarna banka, Peštanska madžarska komercijalna banka, Ugarska agrarna rentovna banka, Madžarska centralna banka, Madžarska kreditna banka, koja sa Madžarsko–hrvatskom štedionicom, danas više no ikada, radi na parcelaciji i rasprodaji Slavonije, dok se Madžarska eskomptna banka i preko Budimpešte afilirana Austro–madžarska banka, Länderbanka, predbježno, kao u prvom naletu, bave kupovinom morske obale od Rijeke do Novog Vinodolskog. Najglasnija je od ovih banaka Pester Vaterländische Sparkasse, po duhu svojih filistarskih oglasa filistarskoj masi kućevlasnika najsimpatičnija, jer svaki

naš, u svom rodoljubivom srcu unionistički raspoloženi kućevlasnik, koji živi u serafinskom perivoju madžaronštine, vjeruje u svoje bankovne knjižice kod Pester Vaterländische Sparkasse, kao u neoborivu hridinu koje nikakva ratna oluja ne će nadvladati."

Ravnateljstvo Ugarsko–hrvatske Union–banke, na prijedlog direktorskog vijeća kome su na čelu p. t. gg. Karl von Erney, Aladar grof Jankovich, Leo von Kronfeld, Joseph von Paulay, grof Theophil Römmerskirch, grof Alfons Baerenfrost, generalni direktor i počasni konzul Guadalupe Julius Stern, generalni direktor Jakob Wolkenfeld i drugi, predložilo je na svojoj posljednjoj sjednici da se od fonda čiste dobiti odvoji 1,000.000 Kr. (slovima: jedan milijun Kruna) na račun Hrvatskog Crvenog Križa, kao božićni poklon našim hrabrim ratnicima na talijanskom i ruskom bojištu,

jer u ovoj

svjetskoj utakmici ratom izazvane neodgovorne demokratizacije može da razorno raslojavanje naše ugrožene narodne svijesti spasi samo visoko odgojen rodoljubivi osjećaj dužnosti naših ratnika, koji liju svoju krv za dobrobit našeg privrednog blagostanja i narodnog opstanka uopće.

„Rodoljubivo ženerozna gesta navedene p. t. gg. članova direktorija Ugarsko–hrvatske Union–banke dokazuje podaničku ljubav i bezgraničnu odanost Vrhovnom Gospodaru i Zapovjedniku hrabrih ratnika, a ovaj narod (po mišljenju rodoljubive štampe, u duhu stoljetnih tradicija), narod domobranskih duhovnika u pričuvi, mobiliziranih sudskih vježbenika i pomoćnoračunarskih oficijalnih aspiranata, s određenom mjesečnom pristojbom i ratnim doplatkom, spreman je da za pasju mjesečnu pristojbu s ratnim doplatkom i svim prosjačkim berivima prolije svoju patriotsku, stoljećima vjernu i odanu krv — za Kraljevsku hrvatsku, dvaput zakonito izabranu Dinastiju, jer upravo Ova, i samo Ova Državna Zajednica Jedne i Druge

Kraljevine (misli se ugarsko–hrvatske) jedina nam je garancija da će naš narod i dalje skapavati u nagodbenjačkom sužanjstvu, kao što je skapavao pod khuenovštinom, za koju jedan mulac piše da se više nikada ne će vratiti, a zašto bi se i vratila kad nikad nije ni nestala iz ove zemlje, koja se još uvijek bori protiv nepravde nanijete joj tangentalnim regnikolarnim zaključcima iz godine 1894."

Nekoliko banskosavjetničkih dama, na čelu sa gospođom profesoricom doktoricom plemenitom Bedakovich, kao predsjednicom potpornog društva »Dom Prijestolonasljednice Zite«, bilo je primljeno u privatnu audijenciju kod Njenog Visočanstva Prijestolonasljednice. Njeno Visočanstvo blagoizvoljelo se primiti, na prijedlog navedenog predsjedništva, počasnog naziva da bude Ratna Kuma hrvatskih vojnika, a paralelno s time *Frankfurter Zeitung* javlja iz Stockholma, da se u Londonu,

pod protektoratom poznatog agenta Intelligence Servicea Wickhama Steeda, pojavila grupa hrvatskih emigranata na čelu sa doktorom Antom Trumbićem, gradonačelnikom grada Splita, i poznatim publicistom Franom Supilom, koji u ime hrvatskoga naroda traže neodgodivu likvidaciju Austro–ugarske monarhije.

U vezi sa stockholmskim telegramom *Hrvatsko Pravo*, kao jedini čuvar visokog narodnog morala, raspisalo se opet jednom o Franu Supilu »da se ovaj spekulativni vrtoglavi megaloman konačno raskrinkao pred čitavim svijetom, jer nikada nije bio drugo nego što mu je već jedamput, usred bečke sudnice, dokazao barun Chlumetzky: najobičniji špijun u tuđinskoj službi, i dok ovaj pustolov ne omasti konop, jer takva kreatura nije drugo ni zaslužila«, itd.

Narodne novine javljaju iz Beča tužnu vijest da je bivšeg ministra za Hrvatsku u vladi Kolomana Tisze, Imbru viteza

Ištvanović–Ištvanfija, udarila kaplja nasred Kärntnerice, pred hotelskom portom kad je doputovao u Beč da prisustvuje godišnjoj skupštini Südbahn A. G., kao ravnatelj ovog uglednog društva, koju čast je godinama vršio na zadovoljstvo čitavog članstva. Trebalo je da preuzvišeni gospodin istoga dana, kao potpredsjednik Lovačkog kluba, otvori Veliku lovačku izložbu, na kojoj je, između ostaloga, danas, stjecajem fatalne okolnosti, izloženo već posmrtno dvadesetak pokojnikovih trofeja, kojima je briljirao i u inozemstvu kao eksponatima međunarodnog značenja, pošto je pokojnik kao vrstan lovac bio poznat po čitavom svijetu i izvan granica Monarhije. Kako se u pratnji svoga oca našao njegov jedinac, rezervni dragonski ritmajstor Sigismund plemeniti Ištvanović–Ištvanfi, gospodin sin organizirao je odmah na licu mjesta sve da pogreb gospodina oca bude na visini društvenog ugleda, koji je ovaj vrli muž i rodoljub svestrano i nepodjeljivo uživao u zemljama kako Cis–tako i Translajtanije. Sa strane Dvorske kancelarije izrazio je gospodinu sinu, rezervnom ritmajstoru, doktoru Sigismundu, meštar dvorskog ceremonijala knez Montenuovo toplu sućut, a madžarski Ministar Predsjednik položio je vijenac na odar slavnog pokojnika, koga osim jedinca sina, jednoga od korifeja austrijskog Polo–kluba, oplakuje i ucviljena supruga gospođa Eleonora rođena Daruváry de Szent Miklós et Daruvári.

Ovaj Žiga, korifej austrijskog Polo–kluba, bio je maturant kada je Joja, kao učenik trećeg razreda gimnazije, zbog toga Sigismunda odsjedio šesnaest sati strogog zatvora, jer je gospodina maturanta udario torbom punom knjiga po glavi, tako da se ovaj srozao nasred Katarinskog trga obliven krvlju, a Joja je tom prilikom prvi put bio lišen slobode i predveden na policiju kao javni izgrednik. Maturant, gospodin Žiga, između ostalih svojih mnogobrojnih ambicija, blistao je i kao orguljaš, te bi tako od vremena na vrijeme kod svečanih đačkih misa preludirao na orguljama, a kao štreber, ne samo nenadaren nego, povrh svega još, i umišljen, on je, u okviru đačkog književnog

kluba *Lovor*, na jednoj od klupskih priredbi odsvirao na harmoniju svoju vlastitu kompoziciju *Kad mlidijah umreti*, na poznatu temu istoimene poeme Branka Radičevića, i za Jojino uho ta Sigismundova kompozicija bila je zapravo sasvim slabi štajerski jodl, jer mu je taj Žiga bio doista od srca antipatičan, i tako je riskirao da izjavi kako se ove arije komponiraju bolje sa sajdnpapirom na češalj, izazvavši svojom drskom upadicom smijeh auditorija. Maturant, stigavši balavca na školskoj porti, opalio mu je glasnu zaušnicu, da bi se već istog trenutka našao na zemlji obliven krvlju, što je bio puki slučaj da je Jojina torba svojom metalnom zakovicom rasparala gospodinu Žigi, alias Sigismundu, tjeme, i tako je čovjeka oblila krv dekorativnije nego što je bila rana, sama po sebi obična ogrebotina. Službujući redar koji se tu šetkao pred gimnazijom uredovao je na licu mjesta i ispratio Joju vezanog gradskim ulicama sve do policije, a drakonska kazna od šesnaest sati strogog školskog zatvora bila je očito jednostrana, jer gospodin maturant, koji je zapravo izazvao ovaj skandal, nije bio uopće kažnjen, kao da je njegovo sveto pravo da na ulici pljuska dječake iz nižih razreda. Dva četvrtka, od osam ujutro do četiri poslije podne bez kruha i bez vode, odsjedio je Joja zaključan u svome razredu pod nadzorom podvornika, koji je u ovoj drami igrao ulogu tamničara, a ovo ispaštanje kazne Jojine imalo je svoju negativnu reperkusiju, koja je završila strogim ukorom Kamila Emeričkog, jer je ovaj svome prijatelju prekrijumčario u zatvor pohano pile i štrudlu od jabuka, i jer ih je profuz od podvornika uhvatio in flagranti gdje igraju šah...

Gospodin predsjednik austrijske vlade, grof Karl Stürgkh, primio je u audijenciju gospodina doktora Amadea Trupca, člana Izvršnog odbora Hrvatsko–srpske Koalicije, člana kr. ug.–hrv. Regnikolarne deputacije i predstavnika saborske delegacije na zajedničkom ugarsko–hrvatskom parlamentu, u svojstvu Pred-

stavnika Konzorcija za izvoz hrvatskog autonomnog kontingenta zemaljskih plodina. Gospodin doktor Amadeo Trupac izvijestio je austrijskog ministra predsjednika o pregovorima koji su u toku između austrijskih vlasti i hrvatske Izvozne centrale oko organizacije ishrane glavnog i prijestolnog grada Beča, koja, kao što je poznato, s obzirom na ratne okolnosti, nije baš zadovoljavajuća.

U onoj jurnjavi s Kamilom sinoć, zaboravio je da ga zapita šta je s tim Trupcem, koji je svojevremeno za Joju pokazivao izrazitu simpatiju, a ta sklonost bila je obostrana, jer je i Joji Trupčeva od raznovrsnih predrasuda oslobođena narav imponirala u raznim zgodama. Vijest da Amadeo Trupac igra važnu političku ulogu, i to još kao član Izvršnog odbora saborske većine, a naročito pak kao predstavnik Izvozne centrale, koji u razgovoru sa dopisnikom *Narodnih novina*, kao što se vidi, razvijajući prilično dozu izvozničarskog optimizma predstavlja ratni vademecum koalicionaške politike, grdno ga je iznenadila.

„Čini se, da u ovim jadnim pametima ne zapinje više, uglavnom, mnogo: nešto malo Pandekata, nešto malo narodnojedinstvene khuenovštine, kao demagoške mješavine sa Riječkom rezolucijom, a sve je preliveno sosom bezuslovne lojalnosti metafizičkih golubova, koji vjeruju da vjeruju, vjerujući da im i drugi vjeruju da vjeruju, i tako je u ovom uzajamnom oblagivanju, na kraju, sve u najboljem redu, a glavno je, »tko svoju zemlju ljubi i tko ne će biti rob, tome krvnik glavu rubi, taj u hladan pada grob«, a to, dakako, nismo mi, jer smo lojalni banovci iz Banovine kojoj banuje naš madžarski Ban".

„O, Lijepa Naša Krešimira Veljeg zemljo umiljata, zaogrnuta grimizom kraljeva narodne krvi, tvoja školovana seljačka djeca postaju bastardi: od pluga i motike, od jutarnjeg toaletnog čučanja na rosi, u kr. ug.–hrv. regnikolarnom kopilanstvu, gdje se magla od davorija i budnica po stekliškim oporbenjačkim krčmetinama već davno pretvorila u naprednjačko narod-

nojedinstveno »naše gore lišće«, tvoja narodna, zdrava, seljačka inteligencija prokurvala se. Šta sada? Šta je sa razvojem Narodne Duše? Ilirizam? Ban Jelačić? Frano Supilo? A. G. M. kakvi su to programi u ovome ratu? Onaj kreten tamo u kavani, koji žvače svoju raskvašenu kiflu, onaj majmun sa svojim nimfama, altanama i alejama, njegova Beatriče, njegove sanje, slutnje i umiranje od nesretne ljubavi, Jovo Žeravica sa svojom Jelom, Valerija Tatardžijeva ili Tegetthoffova Pula, krcata oklopnjačama, bojnim brodovima i torpedima, hiljadu topova zijeva pred Fažanom, čitava Istra od Buzeta do Vodnjana trese se od kanonade na Soči, a od svega što je preostalo: Trupčeva vjera u izvoznice. A malog Mešu Ćorpašića ustrijelili su prosto kao psetance na cesti, onako usput, taf, taf, ostalo kučence crknuto na drumu, pa idemo dalje, vrlo važno...

»A ako su Ćorpašići bili doista bezi, onda su potomci prizrenskog Ćorpaše Vezirlića, i baš nikog drugog«, objašnjavao je Joji porijeklo maloga Meše Haralampije Pijevac, koji je sve arnautske legende znao napamet, »da, da, jer starinom Mehmedbegović Ćoro, taj beše pravi Anadolac, baš rođeni Turk Osmanlija, Hasanbegov zet, pa ako je do toga da se onom malom Meši, koga su srbijanske vlasti prekrstile u Hasana Ćorovića, utvrdi njegovo begovsko koleno, da on ne bi ispao kao Arnautin, što nikad nije bio, valjalo bi reći ko je i šta je bio onaj jadni šegro, posmrče, bez svojte, na drumu divlja mačka, a tako su ga i dotukli...«.

Plemeniti lik onog dečka, njegova svilokosa glava, zlatnih, doslovno zagasito zlaćanih pramenova, iznad visokog, uskog, plemenitog čela, nosa tanjeg od pergamene, očiju zelenih kao Lim što je zelen u kasno ljetno poslijepodne kad se orlušine viju nad liticama, a kliktanje im odzvanja između hridina i urvina kao vapaj za toplom ljudskom krvlju, koja se po ovim klancima lije kao jedina molitva nad predsmrtnim hropcem, a čitav onaj jad »tamo dolje«, kao što bi rekao stari Emerički — »gdje nema

pravne sigurnosti«, tko će sve ono izliječiti, sve one rane, svu onu patnju, jer čovjeku puca srce kada se u mislima od vremena na vrijeme trgne, kad se u čovjeku od moralnog zgražanja sam od sebe otme usklik neke vrste savjesti, »o, Boga mu, pa ipak, sve je ovo prevršilo, pa ipak to ne ide«, »a što ne ide«, odgovara mu se, i to uvijek jedno te isto, »što ćete, našli smo se usred ratne vreve, a ta još traje, ne može, bato, sve odjednom, polagano, histerija nam je suvišna!«.

— Histerija, dobro, neka nam je suvišna, ali riječ je o sudstvu, o tome kako rade sudovi, o onom nečem što se zove »najelementarnija pravna sigurnost«, pa nema dana bez pravnog umorstva, nema dana da se ne otkotrlja po neka nevina glava u sudnici!

— Kakvu vi to pravnu sigurnost ćete, gospodine, nema takvih sudova ni u civilizovanome svetu koji bi, pod takvim prilikama, usred ovog zuluma, delovali normalno! Po vama, gospodine, a kako bi naši sudovi imali da sude, što, u rukavicama, je li, pa zar vi ne vidite da na sve strane teče krv? Eno ga, u Štipu, slučaj onog profesora Šabana, sto posto kriminalno lice, Turčin, Arnautin, Bugarin, bugaraš, Cincarin, šta li je, Makedonac, Cipuš — Šaban, Šabanović, nota bene tursko–talijanski profesor, godine 1905, u Bogovištu, on lično sa svojom bandom preklao je trinaestoro srpskih glava kao jagnjad, opljačkavši ih do kostiju, čisti kriminal, a kad mu se sada sudi po pravdi Boga, onda nazoviliberali, kao biva, zapadnjaci, dižu galamu da nema pravne sigurnosti, pravno umorstvo, jest, pišem ti ja njima na tu njihovu »pravnu sigurnost«, gospodine!

— Čujte, radi se o zločinu, o zločinu iz godine 1905, i to na temelju ekshumacije, znači na temelju ekshumacije od prije osam godina, a i ta ekshumacija, po stručnoj ekspertizi, pod znakom je pitanja, em smo u ratu, čovječe, sve je preorano, grobovi leševima pretrpani, kako ćeš dokazati da su ova trupla baš ona iz 1905?

— Kakav znak pitanja, nema tu znaka pitanja, gospodine, tu su svedoci, ovaj zver od čoveka prisustvovao je promatrajući svoga Ristu gde siluje devetogodišnje dete, a video je i to gde je taj isti njegov Risto zaklao njenu majku, ta on lično banuo je sa svojom bandom zlikovaca pod onaj srpski krov da se osveti, stari obračuni, a onda su posle toga još bančili čitavu noć, pekli prase, popili svu rakiju, porobili kuću, a zatim je zapalili!

— Znači, ovog Šabana čeka konopac?

— A što drugo? Turska agenčina, špijun, bato, terorisao je čitav kraj pod Turcima, našlo se kod lopova čudo od zlata, fišeklije pune dukata, čoveče, ne fišeklije, torbe zlata, razumete li, a zna se da je on bio onaj koji je ustrelio Nikolu Andonova iz zasede,

— Sad opet Nikolu Andonova,

— Pa da, predsednika opštine u Bogovištu,

— Čekajte, ne rekoste li da se i onaj njegov momak zove Andonov?

— Jeste, Andonov, tačno, ali onaj njegov Andonov je Risto,

— Risto Andonov, to je onaj Šabanov Risto, razumem, ali šta je ovaj Risto onom Nikoli Andonovu?

— Pa dođe mu kao brat od strica, čoveče, rekao sam vam, Nikola bio je predsednik opštine u Bogovištu,

— Pa dobro, pa zar je onaj Risto, Šabanov ortak, Nikolin brat od strica?

— Pa brat, čoveče,

— Znači, Andonovi su braća?

— Pa dva brata rođena, kad vam kažem,

— E, pa sad tek ne razumem ništa, zašto je ovaj Šaban pobio i poklao sve one s Ristom, kad je optužen da je ubio Ristinog brata Nikolu?

— E, čudna mi čuda, Šaban je turski agenat, sa Ristom on kolje srpsku porodicu, kr, ovako, kao kokoške, a Risto je bugaraš pa radi za Šabana, a Ristin brat Nikola, taj je opet Srbin,

a sad, na kraju, vrlo važno ko je kome ko, šta vi to sve nešto mućkate u svojoj ludoj glavi, je l' ovo pravedno, je l' ovo ispravno, eto, stvarnost je takva, praznujemo Materice, a posle Materica stižu nam, ako Bog da, Očevi, a onda, sledeće nedelje, rađa se Bog u Vitlejemu za spas duša naših grešnih, a pogana njuška onog Šabanovića ljuljaće se na božićnjem severcu, ako Bog da, jer još ima Boga na ovome svetu, svako stiže na mindros, bato, pre ili kasnije, jesi l' čito kako udesi naš Uroš ministra Danila e, alal mu vera, baš mu je očito bukvicu kako valja u *Malim novinama!* Ima čovo pravo, treba te samostalce po njušci, treba razotkriti te njihove gadaluke, pod kakvim se to naprednjačkim trulim krovovima rađaju ova gospoda, gde se pod Obrenovićima ližisahanluk negovao već u kolevci kao jedini ideal dvorske tevabije i gde se dobro znalo šta znači saviti kičmu praveći karijeru kroz kapidžik! Studira, batlija, zna se, u Parizu, dakako, kao verenik čaršiske miraždžike, jedinice pustog naprednjačine koji je omastio brkove oko Bontouxovog zajma, te će s mladom da dobije za miraz dva–tri ćoška teraziska, kao pitino dete od one prevare, kad naš Danilo, ne lezi vraže, neposredno po pogibiji Draginoj, razvrgnu naprednjačku zamku od veridbe, hoće naš Noćilo, hoće, bogami, zna naš Ponoćilo, da ne kažem Jabučilo (kako ga prozvaše njegovi drugovi đaci, jer beše glup kao konj), da se bez trunke razmišljanja presaldumi u radikalsku tazbinu čuvenog po zlu kaponje Spiridonovića, pa opet da s novom Mladom zaradi desetak tapija na Savi, oko Bare Venecije, što mu tada, kao radikalskome zetu, otkupi opština kao prostor za manevrisanje lokomotiva oko prestoničke stanice. Svakako mudrije, nema šta, oženiti se radikalijom, nego tavoriti s propalom naprednjačkom družbom, jer si u kumstvu, takoreći, s partijom, ma što kažem u kumstvu, en famille, bato, pa kad se dele radikalski mandati, pa da se pođe kao tobož, u narod, zar je naš narod stoka da ne glasa za radikalskoga zeta, iako mu tragovi vonjaju naprednjaš-

tvom, iako se kompromitovao kao samostalac, iako se domunđava s UISovcima, iako i tako dalje, jer on kao somče dunavsko zna šta ribice vole da grickaju. To su, dakako, predrasude, pa u to buknu i ovaj rat, a rat kome rat, a našem Jabučilu, bome, brat, jer eno ga u Londonu, bato, batice, Dvanaeste, gde potpisuje mirovni ugovor s Turcima, eno ga Trinaeste u Bukureštu, gde se prometnu u državnike, gde đubri ova naša oslobođena, krvlju natopljena nacionalna polja novim inostranim zajmovima, bez nekih skrupula, normalno inkasirajući percente od golemih suma, jer ako je da se ratuje, ratuje naš Danilo, ako je da se mir potpisuje, eto našeg Danila, tu je, ako neko ima kredita u inostranstvu, a ko će nego naš Danilo, i ne bude li naš Danilo sredio prilike na Jugu, ko će ovim Šabanima i Andonovima stati na rep?

— Sve ovo što ste smandrljali o vašem Danilu dokazuje samo to da u rukama ovakvih Danilovića na vlasti nema za građane nikakve pravne sigurnosti,

— Jesam li ja vama rekao da ima, nema, i ne treba da ima, ha, ha, a šta sad, burazeru, imaš da mi kažeš?

— Ta ne verujte, gos'in Dijače, ovom mangupu, tera on šegu sa čitavim svetom, šeret je to, ne omirisa ta tipčina ni zrnceta baruta, nit je ogluveo od zveketa oružja, al' će svakome da napuni uši: te robovasmo, te argatovasmo, te se borismo te izborismo ovu zerìcu naše slobodice, a ta se, braćo, zove vlast, i nikako drugačije, a za nju izginusmo listom i u njeno ime apsimo danas sve naše Vuk–Brankoviće, zbog nje odiremo kožu nevinoj čeljadi, za Bajine račune, kao da svako dete ne zna da naš Baja godine 1906 nije kupovao svilen veš u Beču, kobajagi, trebaju Baji svilene bečke košulje, nego da je tamo otputovo da se proda Austriji, prepredena prevejančina preispoljna, zar nije lio krokodilske suze kad su drugìm radikalima glave padale pod Milanom, o, bruke li nad brukama, pa sad da vam ovaj radikalski agenat prodaje rog pod sveću, ja vam kažem, slažem

se s vama, prijatelju Joakime, nema u ovoj zemlji pravne sigurnosti, jer nema osećaja za pravo i istinu, takav je to mentalitet tu, i ko ne vidi da ovaj mentalitet razjeda svaku mogućnost da se ovoj zemlji zacele njene rane, taj se slep rodio i spasa mu nema van da se dadne u guslare, pak da laže dalje, a ko je lud neka mu vjeruje!"

Bile su to u vjetar jalovo prosute riječi, razgovori drugova tipografa u maloj skopskoj štampariji odmah do Daut-Pašinog amama, gdje je Joja radio još na početku, kada su ga kao regruta bacili iz kasarne »na važniji posao«, kad je, strahujući pred kolerom prao ruke špiritom, i tako sada, prelistavajući ove jadne hrvatske božićne novine, uprljan masnom novinskom hartijom, on je ponjušio, ne vonjaju li mu prsti na benzin, i, doista, bili su natopljeni mirisom katranske smole.

Vani, na Trgu slavnog bana Jelačića, sniježi sve luđe, sipa božji mlin sve više brašna na staru harmicu, „jer ovaj banski trg nije trg nikakvoga bana nego madžarsko sajmište, niti je ovaj ban ban, nego bijeda od bana, ni ovaj kuglof, preliven čokoladom, nije kuglof, nego gnjecava neka smjesa od loja i saharina, niti su jaja jaja, ni rum rum, ni čokolada čokolada, niti su ove novine novine, niti je ova štampa evropska štampa, jer sve to, kako traje i kako se kotrlja hromo i traljavo, sve je to samo imitacija neke imitacije, a zapravo ništa drugo nego opasna mišolovka!"

„Od kaptolskog početka, od one ciganske čatrlje na Splavnici, gdje se dijete čitave noći u groznicama znojilo u bespomoćnoj djetinjastoj pobuni, treba priznati, junački, sve je bilo opasna mišolovka! I Kamilov Zoroastar je mišolovka, mišolovka od magnetskih riječi, a lijevo i desno sijevaju oštro nabrušeni noževi, hajdučija, miris tople ljudske krvi, i Goethe je htio da propjeva o mirisu tople ljudske krvi u svojim antijakobinskim varijacijama mefistofelskim, ali mu nije upalilo, dim požara od

Kosova do Bregalnice, od Bregalnice do Požarevca, do Pule, do ove kriminalne mišolovke, do ovoga bezglavog zločina koji ne će da stane."

„Uzimaju se ratovi kao naravna pojava, uostalom, čovjek kao »čovjek« još je uvijek na početku svog ljudskog puta, tek što je nemirno prespavao dvije–tri noći pod svojim krovom, koji se tek sekundu–dvije zove Evropa, tek što se oslobodio strave od zvjerskog urlika, pa jeza prašume vlada još uvijek njegovim mislima i snima. Pomisao na blistav, oštar nož jedina mu je garancija opstanka, i zato oblizuje misterij gole sablje, zato kleči pred zvečećim mačevima, u trajnoj opasnosti da mu krvnici ne rasparaju njegovu zečju kožu koju tako slaboumno čuva. Zvekeće oružjem, jaše konje, voli da se maši svoje kubure i da saspe u grlo svog bližnjeg svih pet metaka, voli glas bubnja, sa bubnjarima se kreće kroz svoju historiju, sa barjaktarima, sa trubačima, sa pjesnicima: »Hej, trubaču, s bojne Drine«, trata–ràta, to je politika, njoj zvone sva zvona, toj politici sutane i akademske toge pjevaju himnu! Izriču se smrtne osude u ime čitavog Olimpa bogova i božanstava, država, vladara, državnog autoriteta, državne logike, i šta ćeš više, il s' agit de gagner, a ovome govedu treba dnevno trubiti da ga vode u klaonicu, i kakvo vražje »oduhovljivanje politike«? Ne će da priznaju blesavi literati, da je kundak — kundak, i da je bog kundak, i da je država kundak, i crkva isto tako kundak i ništa više, i da bi se ovaj kretenizam raspao već jutros samo da se pronađe neka zgodna parola za poziv na protukundačenje! Sve bi se raspalo! Crkve i administracije, štampa i katedre, svi mandarinizmi, od sindikalnih do parlamentarnih, dotucimo, dakle, mandarinizme, oslobodimo se magle, jer što laju da bi se stvar zaustavila ili da bi se srozala u kaos kad bi se oborili autoriteti! Na čemu leži stvarnost? Na ljudskim rukama! Ruke koje peru palubu, koje razapinju jedra, ruke koje krpaju cipele, peru bolnice, kuhaju objed, lože lokomotive, ruke sa mikroskopima i dale-

kozorima, ljudske ruke drže sve u svojim rukama, na njihovom dlanu leži čitava ova takozvana stvarnost, ova galija sa svojim admiralima koji plove u neminovne brodolome uvijek iznova, jer nisu moreplovci nego varalice, a narod danas, to je lavež okovanih robova pod palubom, čopori bijesnih pasa nahuckanih jednih na druge."

Da bi se oteo tmurnim mislima, počeo je ponovno nervozno listati novinama, stranicu za stranicom, vijest za viješću. „Velika bitka za Verdun traje s nesmanjenom žestinom, njemačko desno krilo na Maasi polagano napreduje, Champneuville je osvojen, 406.000 mrtvih, borba oko Fort Vauxa... *Beogradske novine:* carska i kraljevska Brückenkopf–Komanda Belgrad oglasila je da oficiri carske i kraljevske Armade imaju pravo da hapse svakoga tko tuče upregnute konje. Mučenju konja treba stati na kraj drakonskim mjerama. Francuzi drže verdunsku tvrđavu Vaux po cijenu ogromnih gubitaka. Sarraila ima da zamijeni Pétain. Peta bitka na Soči, 80.000 mrtvih, Kraljevska ugarsko–hrvatska 25. pukovnija 14.000 mrtvih, 10 zlatnih kolajna za hrabrost, 153 srebrne velike, 543 srebrne male, 443 brončane kolajne, more kod Dubrovnika izbacilo 18 leševa, more bljuje trupla od Budve do Lastova, od Lastova do Zadra i do Pule, Kraljevska ugarsko–hrvatska 26. pukovnija 20.000 mrtvih, 7 zlatnih, 201 srebrna, 602 brončane, Carska i kraljevska 53. regimenta, General kavalerije Viktor Dankl, 1 Leopoldov krst, 9 željeznih kruna, 34 križa za vojne zasluge, 14 zlatnih, 144 srebrne velike, 121 srebrna mala, 300 brončanih kolajna, palih 18.000, Fort Douaumont, Cambrai, Maubeuge, Péronne, Bapaume, Soissons, Joffre, Haig, Nivelle, Kronprinz, 400.000 mrtvih, a Muharem Radović, i Pera Zaječar, Poturica Đevđo, Cule Spaho, Muharem Dakovica, Jovo Žeravica, Haralampije Pijevac, svi su pali »a kakav je onaj njihov rat bio, a bio je pravi pravcati rat, nema sumnje, jer svaki rat ima svoj početak, a za Jovicu to beše prokleta ona Devedesetidruga

godina — kad raspisaše izbore, pa u opštini, kao što već biva oko izbora, nastade gužva, jer kmet sa pisarima sreskim produži naprednjački zulum sa pozivima u Stajaću, te baš otkud svu našu mladu radikaliju da novače, a neće ni jednog liberala, već, eto, tako, te nas nekoliko jurnusmo i pocepasmo one njine izborne hartije i porazbijasmo nešto malo astala i poizbacivasmo iz fijoka ono sresko i opštinsko smeće pisarsko, kad, eto, ona pisarčina, Tanasije Šubara, ispali revolveretinu svoju o zemlju i dreknu da povukoh na nj oružje i da ja opalih metak, a onom rupom u zemlji što je ispali sam, sa svedocima pod prisegom, dokaza da pucah ja, i tako me strpaše za pokušaj ubistva službenog lica i opališe me na tri godine i sedam meseci, a ja, dakako, šta ću, da nevin padnem lopovima u šake, e, neću, i kidnuh u šumu, naoružah se i ne vratih se više, nego produžih tako sve do Devedesetitreće godine, ravno godinu dana, javih se čuvenom harambaši Avramu Trkljanu, kome beše nadimak. ‚Oče Proto', a Prota će meni, ‚čuj, dete, stiže ti meni u dobar čas, eto nam potera za petama, a misliš li sa mnom hajdukovati, na tebi je da šegrtuješ i samo da te vidim sada, na posao s ovijeh stopa', a bio je ‚Oče Proto' pijan kao mrtva zemlja. Šegrtovo sam tako kod Avrama Trkljana svega tog jednog jedinog jutra, kad presretosmo poteru od onih seoskijeh benetina, te pobismo sve do jednoga, a bilo ih je petoro, Ljubisava Kopljanca i Lazu Jeftovića i još trojicu, imena im se ne sećam, prometnuh se tako kod Avrama Trkljana još istoga jutra u pomoćnika i pobismo poprilično sveta i nazimovasmo se kod Blagoja, koji je uz harambašu važio kao subaša, te ovaj skova zaveru da se lišimo Avrama, jer se vazdan opijao i nije bio više nizašta, zadavajući nam brige pijan, jer ga vučemo i bogom kumimo i moljakamo i preklinjemo da se ne opija, a stari Avram, kad lizne čokanjče ljute, malakše sav, olabavi i klone na prvi panj te neće da se krene, a potera nam je za petama, a mi ga preklinjemo i bogoradimo da nam se smiluje, a Avram, jok, neće pa neće,

nego će tu da pogine i ni makac, družbo, jer harambaši četa duguje poslušnost, pa niko ne sme da pisne, pa kad je tako, saspem ja Avramu tri metka u podgrlac, ako je do discipline, tu je, i tako me proglasiše Šefom na Sretenije Devedesetitreće, eto, kad mi istoga dana stiže rešenje načelnika sreza čačanskog da sam oglašen za hajduka i da me može svak ubiti ako se ne predam vlastima. I vidite: hajdukovo sam do toga dana svega 232 dana, a odonda pa sve dok nisam pao još 27 dana, i šta bi od mene? Gazda sa dva vajata ćeramidom pokrivena, s jedne strane gavan, a s druge hajduk, to mi je udes!«."

„A sada što? Svi smo se našli na dva fronta od groba Pere Zaječara do ovog banskog haramije četrdesetosmaša na brončanom pastuhu, do admirala Tegetthoffa i do torpedo–destroyera 207! Čestitamo! Iz ove mišolovke izvući se, samo kako, mudro, sabrano, e, dobro, tek što stigosmo od onog gada požarevačkog Lazarevića do pulskih torpeda, pa eto u Jurjevsku, pa na ovaj trg bana Jelačića, u kavanu, božićno jutro, a snijeg pada dalje kao lud, klizi jedan žuti tramvaj prazan, bez jednog jedinog putnika, klizi tako nečujno kao po vati, sasvim gluhonijemo, a već je deset dobrano minulo. Trebat će potražiti Damjana Blažinića, on stanuje na uglu Gajeve kao podstanar kod gospođe Radotić, udovice septemvira, a Damjanu je poznata adresa Slaviše Maletića, Slaviša radi u *Pokretu*, a u Jurjevskoj ga čekaju, na noge, dakle, »viteže zibrani«, treba krenuti po planu, kakav je ovaj tip, ovaj Blasinich Cavalieri? Gospodsko dijete. Od ove vrste vitezova nikada nitko ništa ne će profitirati. Naročito glupa sorta čovječanstva. Egocentrici, manijakalno zaokupljeni značenjem isključivo samo svoje mnogopoštovane i vrijedne ličnosti. Takvi počinju svoju karijeru s uspjehom kao krvnici, a kao propalice, to su pasivne, povrijeđene veličine. Jedino interesantni, to su odmetnici iz prkosa! Ne oni koji se osvećuju za svoja poniženja, nego oni koji prodiru dalje u

vertikalama, u asimptotama, bez obzira na to ima li to smisla ili ne."

„Halabuče oko svakog čovjeka slapovi iluzija, te od ove pjesme Gangesa i Guadalquivira nema predaha. Nameću se neke slike svojom impresivnom ustrajnošću i prate nas. Nemoguće je oteti se snazi takvih samoobmana koje ostaju za čitav život dominantne, u koje čovjek stvarno vjeruje kao da postoje. Takva vizija koja se vraća s postojanošću fiksne ideje, to je rasvjeta onog kišnog jutra kad je nestala Valerija Augusta Tatardžijeva. Odveli su je, a znala je masu zakulisnih tračeva o turskim generalima i solunskim advokatima."

Našao se na udaru vjetra, i istog trena kako je stupio iz tople kavane ponijela ga je mećava da je zateturao, ali se u borbi s vjetrinom bacio u snjažne talase, i vihor je prohujao čitavim njegovim tijelom. Zaokrenuvši iza ugla, osjetio je kako ga nosi vjetar u krmu i, prepustivši se slobodnim mislima, odjedrio je na talasu Sjevera.

„Da nema Internacionale, imali smo čast konstatirati jednog jutra, kada su svi jurnuli na zov trube, i to tko, proleteri bez domovine, bravo, od Pariza do Sankt Petersburga, od Beča do Berlina, na randevu sa smrću, i tako je nestalo socijalizma pod kopitima carske i kraljevske kavalerije. Kako se može živjeti dalje bez vjere u pobjedu pameti, a da se nije uopće ni pojavilo pitanje grižnje savjesti, pak se pokazalo na kraju i to, da se može kušovati podmuklo, robeći i paleći pod sasvim drugim, zlikovačkim uslovima nego što se živjelo do jučer, dok se ipak, kako–tako, ali ipak vjerovalo u neko traljavo poslanstvo nazovimorala."

„Bez obzira na to što se javlja sumnja u vlastitu pamet, ne ću da posumnjam u nju, pa kad je tako sa mnom da ne ću da podlegnem, valjda se ta ista volja nije ugasila baš u svima mozgovima, trebalo bi je otkriti, trebalo bi se posavjetovati s njom, napisati neka pisma da pamet nije krepala, dogovoriti se, ispitati se, vidjeti što da se radi, to bi trebalo, a, prije svega,

ne predati se, ne dati se udaviti. Nismo se dali još kao djeca, na početku, počeli smo s našim dinamit–patronama, uspjeh nije bio naročit, mora se priznati, kao što se vidi. A šta smo htjeli kao balavci? Da razbijemo regnikolarnu glupost, mrtvilo od požunskih sabora, jalovo brbljanje u okviru carstva, a pomalo i panoptikum groze, i šta sad, nesretne ljubavi, mrtve žene, zgaženi ljudi, spaljeni krovovi, spaljene iluzije, požar, a usred ove lude mećave sukob s vlastitim mislima."

Minulo je podne kad se Joja vratio u Jurjevsku.

— Gdje si, dočekao ga Kamilo nervozno, odjurio si u zoru pa nikome ni slova, pa te nema i nema, i, moram priznati, postao sam već nervozan,

— Gdje sam, na groblju, brate, izlet u nešto čega više nema, a bolnije je nego što je bilo kad je bilo, sentimentalno, à la Enoch Arden, na misi sam bio za svoju jadnu Eleonoru, na Splavnìci, nije bilo štakora, hvala bogu, snijeg do koljena, u kavani, bio sam u Narodnoj kavani, čovječe, čitao sam hrvatske novine, nisam imao tu sramotu u ruci već tri godine, čuj, Kamilo, boga ti živog, jeziva je ova naša štampa, strahota božja, osjeća čovjek potrebu da baci svoju vlastitu glavu kroz prozor, a ti, kao da mi se čudiš, što je, da sa mnom nije nešto u redu, što, à propos, bio sam tako slobodan i navukao sam tvoje cipele, bez dozvole, molim, ispričavam se, bez formalnosti, pa ipak, oni moji opanci raskvasiše se kao krafni, da, dakle, ova naša štampa, ovaj ton, ovaj mentalitet, čuj, Kamilo, ja mislim da je ovo sve na što smo spali zaista dno od najdubljeg dna, i ne odmaglim li, udavit ću se u ovom glibu, poštenja mi, s mojim Jovicom i Haralampijem, sa Culetom, pa ono je bio sanatorij spram ove kuge, na časnu reč, a ti me nešto čudno gledaš, misliš — trabunjam?

— A koga vraga ima sad smisla gubiti vrijeme na ove gluposti? Štampa ko štampa, traje ona još od Hungaricuma i tvoje Gline, litanija gluposti, a osim toga ratna klima,

— Ne, ne, nije to samo litanija gluposti, nije to samo ratna klima, bato, to je nešto više, ovaj naš kadaver domaći ima svoj specifični miris!

— Pa, naravno, hvala bogu, znamo to napamet, nego te pitam gdje si bio, čovječe, nestao si kao duh, šta ja znam, moglo ti se nešto i desiti, sam kažeš da ti papiri nisu u redu, neizvjesnost je enervantna, čovječe,

— Pa kažem ti gdje sam sve bio, bio sam u katedrali, kod Bakača, tamo, u desnoj lađi ispred svetog Ladislava gdje sam ministrirao, u kavani sam bio, u Narodnoj, na Jelačić–placu, a gdje bih bio, nego da te nešto zapitam, koliko ima da si se vratio iz Pešte?

— A šta će ti to, iznenadio se Kamilo.

— Pa ništa, tako,

— Šta ja znam, koncem septembra,

— Znači, ti si doma, tu, u Jurjevskoj, već puna tri mjeseca?

— Tri mjeseca ima što sam se vratio, ali sam bio i na Ladanju do Svih Svetih, tako nekako, a šta te to zanima?

— Zanima, ne zanima, a nisi se javio nikome?

— A kome da se javim?

— Pa ljudima, čovječe, tri mjeseca čučiš ovdje kao sova, ne javljaš se nikome, nitko pojma nema gdje si, a kad te zovu, ne odazivaš se,

— A tko me je zvao, nitko me nije zvao,

— Kako te nije zvao, zvali su te, telefonirali su ti, pisali su ti, Kelemen ti je telefonirao, Slaviša Maletić ti je pisao, a ti ni mukajet,

— To nije moj način da se ne bih bio odazvao, čovječe, Kelemen mi je telefonirao da bi bilo dobro da se vidimo, pozvao sam ga da dođe, ali ga nije bilo, a to je bilo još na početku, još sam se onda kretao sa štakama, i, prema tome, da, a osim toga...

— A osim toga?

— Maletiću se nisam javio, ne osjećam nikakve potrebe da se vidim s Maletićem! Maletić je bio član redakcije *Talasa*, sto posto Černjajev čovjek, ako uopće znaš o čemu se radi? To je grupa koja je štampala *Talas*, pod uredništvom Vlade Černjaja, Četrnaeste, proljeća, sve do Sarajeva, a mene su likvidirali zbog moje teze o Bregalnici, uostalom, o tome bi trebalo govoriti detaljnije,

— Nešto mi je poznato, stigao sam više–manje informiran, ukoliko je to bilo moguće, dakako, no sad svejedno,

— Pa da vidiš i nije! Černjajevi likvidirali su me sa nesumnjivo klevetničkom namjerom, i tek što nisam ispao kao austrijski agent, u svakom slučaju »dezerter« pa trebalo bi da pročitaš one moje teze, bez njih sve to zvuči apstraktno, tražio sam saziv Kongresa i na temelju zaključaka Kongresa novi Statut! Po mome prijedlogu, Pokret ne treba da ostane sredstvo u rukama fraza kao na primjer »jedan narod, jedan kralj, jedna država« i tako dalje (UIS, kao što ti kažeš), nego mi svi, bez obzira na Cis– i Translajtaniju i Beha, djelujemo normalno dalje kao jedinstvena organizacija, ali na temelju revizije svih takozvanih — noli–me–tangere–pojmova, kao što je ime naroda, na primjer, ime pokrajina pa onda takozvanih smionosti svetinja, a tih pak naročito, treba imati toliko smionosti da se to i kaže, da je nemoguće izgraditi neko fiktivno narodno jedinstvo na temelju uzajamne negacije, a sve ove naše današnje »nacionalne svetinje« reže jedna na drugu kao hijene! To je dakle prvo, i sine qua non, da se pristupi beskompromisnoj reviziji svih mitomanskih floskula, a to znači načelnu i prije svega iskrenu borbu s mentalitetima tu i tamo, u ovom slučaju bez obzira na granice, ali ne na osnovi vidovdanskih litanija, dakako, i ne na osnovi deseterca ni jugoetike ni jugoestetike, i tako dalje, nego na temelju solidarnosti bioloških interesa, to su aksiomi, šta ja znam, tako nekako, otprilike, a, nota bene, sve je to bilo izgovoreno veoma obzirno, sa sasvim ružičastim

socijalističkim untermalungom, diskretno, dakako, s obzirom na obzire, i to ne što se tiče takozvanih madžarskih ili austrijskih pozitivnih zakona, nego baš naših zaostalih provincijalnih klajnbirgerskih mentaliteta, a što da ti pričam, oni jednoglasno — ne, pa ne, ovako nikako ne, to je naopako, to »Oni dolje« nikada ne će primiti, a ja inzistiram da se publicira, da se stavi na dnevni red diskusije, bez obzira na to hoće li to netko primiti ili ne, prosto principijelno, da se vidi koliko nas ima koji tako mislimo, jer nisam jedini, jer primam pisma sa sviju strana, a oni opet ne pa ne, i tako tres mene jednoga dana pod istragu, a da me uopće nisu ni pitali zašto mislim tako, nego inkvizitorski da li sam govorio da je Bregalnica zločin, a o tome, da bi štampali moje teze, ni govora, bez rasprave, bez ičega, a neposredno poslije toga raznijela me ona glupa granata, pa Sarajevo, pa fronta jedna, pa druga, pa sada sve ovo i ovako i tako dalje, a sada gospoda tvrde da ne ću da ih vidim, prekrasno, a to, ako smijem da kažem, lažu!

— Čekaj, čovječe, lažu, dobro, u redu, ali Maletić tvrdi da ti se Kelemen javio, i on da ti je pisao i da žali da je tako, a ja, oprosti, nisam imao impresiju da laže, da ti je pisao,

— Maletić tvrdi ovo, a Kelemen ono, a ti nemaš impresiju da laže, znači, lažem ja, zar ne, a odakle si do vraga već pokupio sve ovo tvoje »rekla-kazala«, i tko ti je napunio glavu ovim idioterijama?

— Odakle, to je moja stvar, povukao si se u onu tvoju ladanjsku kuriju kao sova,

— Otputovao sam na Ladanje da odahnem, javili su mi se, pa dobro, da se vidimo, neka izvole, tako sam im odgovorio, i neka dođe taj Kelemen, da ga vidim, pa da mu u lice kažem da laže,

— Kelemen je regrut u Osijeku, ali eno ti Maletića, čovjek apodiktički tvrdi da ti je pisao,

— Rekao sam ti već da nemam nerve za toga tipa, a da ti pravo kažem, ova gospoda me ne zanimaju! Mene su proskribirali zbog Bregalnice, a za to sam doznao tek mnogo kasnije, a biti i žigosan kao moralno politički sumnjiva ličnost, pomalo austrijski agent, dopustit ćeš, sve ima svoje granice, za Černjaja mi je netko pričao da je uspio da pobjegne preko Trsta, a baš jučer, eto, čitam u Verordnungsblattu od 15. prosinca da su ona dvá moja egzekutora u Ungarisch–Weisskirchenu, Welti i Šoštarić, posthumno odlikovani cum signo laudis, »za svoju hrabrost pred neprijateljem« i tako dalje, eto, to je sve što znam o gospodi, ogradio se Kamilo, a po ustreperenom glasu osjetilo se da je pod parom,

— Jedno da mi kažeš, principijelno, oni tebe, veliš, cak, nogom, dobro, to je moglo imati neku logiku iz njihove perspektive tada, ali reci ti meni da li si ti bio za to da se puca?

— Što mislim to sam ti već rekao: kolebao sam se — i da i ne, a danas se vidi da pucaju rebra čitavoj Evropi,

— Pustimo sad Evropu, je li, to je drugo pitanje, mene zanima da li si ti bio da se puca ili da se ne puca?

— Kažem ti, ne znam, na momente da, a onda opet ne! Mislio sam da je dobro da se vidi da smo živi, tako sam mislio Dvanaeste, pa i Trinaeste, međutim, dakako, stvari danas nisu iste, a, uostalom, da treba pucati, to se više–manje tada, tako mislilo bez nekog naročitog rezoniranja, a sumnjati u ispravnost takve metode, nitko nikoga ništa nije pitao, odluka se primala na znanje kao svršen čin, pa je tako i Sarajevo ispalo kao fait accompli! Što sam tada već mogao da budem — za ili protiv? Mislio sam da je dobro da se puca, intimno, svakako, a Sarajevo doživio sam takoreći u agoniji, nije se znalo hoću li preživjeti, no, a danas, što se Sarajeva tiče, bilo je i suviše ressentimenta u nama a da bismo bili mogli razmišljati razumno, a kod donošenja odluke, nota bene, nismo bili ni prisutni, prema tome, nije nas nitko ništa ni pitao! Imao sam neke

rezerve, nisam bio siguran da li je to jedino sredstvo, mislio sam dobro, protest, pa i trebalo je pokazati zube.

— U redu, složio se Joja sa svojim starim drugom: kad zlo spava, ne budi ga, tako sam mislio Četrnaeste, no to je tada bilo već iz moje lične perspektive, a šta se opet sa mnom zbivalo, u okovima, sa šoljom kod kazana, čekajući na one spirine, a danas, vidiš, zvuči paradoksalno ali je tako, danas mislim kako ne bi bilo sasvim loše da se opet malo pripuca, obratno, bilo bi to veoma zgodno! U Puli se pravdamo što da se radi, neki su momci za to, dobri dečki, da se kidne u Italiju, to nije nikakav problem za patrolne čamce, praktično to znači vezati prvog oficira i drugog smo jutra prijeko, a ja opet mislim da u Puli ima dosta ratnih brodova i da se i u Puli može organizirati mala pomorska bitka, pametnije nego da u Italiji čovjek čuči kao ratni zarobljenik! Šta misliš? Potopiti one oklopnjače, i to baš usred Pule, ti boga, no to je, uostalom, druga priča, a ono sa Černjajem, bože moj, ono su bile trice, mislim da bi bilo dobro da se vidimo s dečkima!

— Dopisivao sam se s onima u Mitrovici, što se tiče mojih teza, izjavili su mi svoju solidarnost sto posto; i Lipovac i Habazin, i njima je dozlogrdilo da se vadi kestenje iz vatre, a ne zna se za koga, Kornelije je bio za beskompromisnu emancipaciju.

— Kornelije je kod Krajskomande u Kruševcu, nažalost, ali tu su Cavalieri, Maletić, Lipovac, Habazin, dogovorio sam s njima sastanak za danas poslije podne u pet sati kod Maletića, on stanuje kao podstanar kod neke penzionirane poštarice na Zapadnom Perivoju, preuzeo je da obavijesti druge, kolebao sam se da ih pozovem ovamo, u Jurjevsku, nisam se usudio, s obzirom na Staroga, premda u tome ne bi bilo ništa, bože moj, sastaju se kolege krigskameradi, Božić je, no, dobro, bit će ovako zgodnije, dakle jesi li zato? Habazina se sjećaš?

— Habazin je polazio prvi razred kad smo mi bili u četvrtom, ali Maletić je, upozoravam te, mulac, opasan mulac, možda se opametio, ali ne vjerujem, služi li vojsku?

— Ma kakvu vojsku, čovječe, kratkovidan je, nosi palac debela stakla, untauglich, u tom pogledu idealno eksteritorijalan, radi u *Hrvatskom Pokretu*,

— Ne, ne, Maletić nije kratkovidan, Maletić je slijep, ne vidi on ni prsta pred nosom, znam ga napamet, »gospodine kolega«, taj će se sa svojim »gospodine kolega« pozvati na moje bečko predavanje, pazi dobro, »kada ste vi, gospodine kolega, izjavili da je Bregalnica kriminal, to je bila neoprostiva politička greška«, i, dakle, prema tome, i tako dalje, »vi ste se, gospodine kolega, diskvalificirali« — Tunguz, Čupa, Mitar, Ivan Meštrović, Njegoš, to su autoriteti tom glupanu, nema tu šta da se misli, i tako dalje, i tako dalje, »gospodine kolega, vidite, Vidovdanski hram, to je naša rasna vrijednost«, ne vjerujem da se promijenio, ne, ne vjerujem,

— Dragi vi, čujte, kad bi svaki general iz svoje čete izdvojio sve kobile, pamet je, brate, jedno, a vojska drugo, Maletić spada među mazgove, znam ja takve tipove, ali magarci su idealni vojnici!

— Jesi li o tome baš uvjeren?

— Što se Maletića tiče, na temelju razgovora s njim, više-manje da! Spreman je da mi osigura stan za neke momke, a nije ni bez novaca, po potrebi, a to je u svakom slučaju važnije od pameti, dopustit ćeš a osim toga ni u tom pitanju ne slažem se s tobom; Maletiću čast!

— A odakle ga poznaješ?

— Znam ga još sa Splavnice, safalade smo jedamput pekli na Kraljičinom Zdencu, to je bio njegov izum da su safalade na ražnju delikatesa, spalili smo sve tri safalade, dakako, i ostali preko čitavog dana na izletu gladni, a konspirativnu vezu s njim dao mi je jedan dobar dečko iz Pule, portir u hotelu »Teget-

thoff«, ima oko nas dobrog svijeta, mnogo više nego što bi čovjek mislio, kažem ti, treba se samo okrenuti i vidjeti, à propos, budem li ti ikad slao neko povjerljivo lice, da odredimo lozinku, dakle, čekaj, lice koje stiže, donosi ti pozdrave od gospođice Tommaseo, nadam se, ne ćeš zaboraviti, a sada, gdje smo ono stali?

— Gdje smo stali, Maletić je, kažem ti, glupan, ne znam drugo, to je moje uvjerenje, na temelju mog vlastitog iskustva, on je nepristupačan bilo kakvom argumentu pameti,

— A što si, vraga, zaintačio oko tog Maletića? Njegov je slučaj naročit,

— Naročit ovamo ili onamo, on je, kažem ti, bukvan, bukvan i ništa više,

— Bukvan, dobro, u redu, ali njegov antiaustrijski kompleks vrijedi više nego čitava kompanija jugošvadronera, a ti su stali da vrve na sve strane,

— Kao da Maletić nije najtipičniji jugošvadroner,

— Pa kažem ti, čovjek ima svoj antiaustrijski kompleks, bastard jednog austrijskog lajtnanta, Švabe,

— Da, pak što, a tko već nema svoje komplekse, kao da ih mi nemamo?

— Jasno, samo onaj njegov Herr Leutnant von Habenichts odbio je da prizna dijete mami kelnerici ili kasafrajli, i tako je Maletić ostao za čitav život žigosan!

— Da, pa šta je sad na tome, nikakav naročiti slučaj,

— A ti, gospodine, kad nešto ne ćeš da shvatiš, igraš Übermenscha, ali, gledaj, kad jedan lajtnant kompromitira majku, onda se otac bilježi kao iks ipsilon, i tako dijete nosi ta dva slova kroz sve škole gotovo svakodnevno kao signum, mama kasirica u jednoj kavani na Krvavom potoku, a za oca dijete zna da spada u onu sortu koja se zove glänzendes Elend i da je šuft, odjednom, a sada budi čovjek!

— Za takvu priču, da je pričam ja tebi, ti bi rekao, dakako, »srcedrapateljnaja« a ovako, ti uživaš u svojoj larmoyantnoj noveleti, no, bez obzira na tvoju beletristiku, ponavljam ti, Maletić je glupan, čast njemu kao bastardu, ali on je glupan, i ne samo to, on je najordinarniji nacionalistički mulac!

— Pa dobro, svi smo mi bili nacionalistički mulci, ne samo to, mi smo to i danas, a ne znam šta bismo mogli drugo i da budemo?

— »Mulci«, dakako, ali na svoj način, ne deklamiramo štreberske stihove o Damjanovoj ruci, i tako dalje, pa zar će nam Maletić još i s Ivom Vojnovićem soliti pamet, molim te?

— Da se netko antetira načelno, u redu, to razumijem, ali ovako tvrdoglavo odbijati svaku mogućnost protudokaza, to me čudi, čovjek je, ponavljam ti, bio i danas je neka vrsta prenoćišta za sve moguće politički sumnjive prolaznike! Čovjek je druželjubivo uslužan, na djelu provjereno pouzdan, a to danas zlata vrijedi,

— Znam napamet tu vrstu čovječanstva, »Onam', ovamo« — tip, kažem ti, Maletić je bukvan, i onda ako nekome ustupa svoj otoman,

— Pa nije to »nekome«, s ulice, čovječe, nego su to pouzdana lica bez identiteta, razumiješ li, a s kime da se radi, sa Zaratustrom, počinješ me nervirati, slušaj šta ti govorim, čovjek je nekompromitiran, razumiješ li, a stoji na dispoziciju u svakom pogledu, kod njega spavaju ljudi koje gone kao dezertere, hej, ako ti to nešto kaže i ako uopće imaš pojma da sve vrvi oko nas od dezertera?

— Bila je riječ o njegovoj inteligenciji, a da li je pouzdan ili ne, pitanje sa kog gledišta?

— A šta me vraga gnjaviš svojim gledištima, pouzdan je sa gledišta antiratnog morala,

— Pa jučer je još bio fanatički zagovornik bregalničkog pokolja,

— E, baš me boli glava za Bregalnicu, pusti tu svoju Bregalnicu do đavola, gdje ti je ta Bregalnica danas,

— E, pa sad kao da ne znam, nego mislim, kad je riječ o inteligenciji nekog čovjeka, Bregalnica je u svakom slučaju mogla biti mjerom, a kako si dospio do Maletića? Ti si bio jutros u njegovom stanu?

— Da,

— A kako si ga našao?

— Dao mi je njegovu adresu Cavalieri,

— Nikad nisam čuo za čovjeka,

— Kako nisi, Fijuman, peštanski đak, galilejevac, on tvrdi da te lično pozna, čitao je, veli, tvoje članke u *Barjacima*, čudi me, decidirano mi je izjavio da te lično pozna, Blasinich–Cavalieri,

— Koliko li je tih galilejevaca bilo, uostalom, čekaj, ah, da, Damjan Blažinić, pa to je nekakav gentry–snob, visok, blond, antipatičan, poznanstvo à la »dobar dan, kolega«, pa zar je on u Zagrebu?

— Einjährigfreiwilliger kod Pedesetitreće, u rezervnoj oficirskoj,

— I ja sam bio regrutiran kod Pedesetitreće, odakle znaš sve ove adrese, te ovaj služi kod Pedesetitreće, te onaj stanuje na Zapadnom Perivoju, te je onaj bastard, pa gdje si ga našao, u kasarni?

— Ma che u kasarni, dala mi je njegovu adresu njegova mama, udovica, na Rijeci, signora Livia,

— Ne razumijem, Fijuman koji služi kod Pedesetitreće, pa kako je dospio u Pedesetitreću, ako je Fijuman?

— Tata mu je bio inženjer u fabrici torpeda, rođen u Zagrebu, tu je zavičajan, mama Siščanka, magazineri na Kupi, njeni su radili s Odesom, bogataši, Ungaro–Croata, a mladi gospodin ima literarne ambicije, štampa svoje novele u *Novom listu*, prijateljstvo iz štamparije, mama interesantna baba, svira

klavir, čita francuske romane, za moje novele misli da su genijalne, uopće bio sam njen favorit, svađa se sa sobaricama, kućanstvo na velikoj nozi, à propos, nije u vezi, ali pročitao sam u novinama da je Stürgkh primio Amadea Trupca u audijenciju, šta je, bogati, s tim Trupcem, bio sam ga potpuno smetnuo s uma, on nam je prvi dao u ruke Đuru Daničića, ako nisi zaboravio, bilo je to na dan onih blesavih Khuenovih pogroma, dvanaest godina ravno tome, polako, polako, reče puh orahom, pa ih izjede sve, a orasi stali pa čekali, tako i mi čekamo, a Amadeo, vidim, bogami, gricka masne orahe po Beču, što, bravo!

— Ne znam šta je s njim, to jest nije da ne znam, u vezi je sa Starim, nemam kontakta s tim čovjekom, govorili smo posljednji put Trinaeste, jeseni, u Pešti, što se mene tiče, dosadio mi je definitivno, onda je bio zainteresiran za kartašnicu na Margitszigetu, druge ideje i nema nego cekine, Stari ga računa već danas među multimilijunaše, kandidirao se na saborskim naknadnim izborima Trinaeste, izabran negdje u Đakovštini, narodni zastupnik na zajedničkom saboru, debitirao je sa jednim svinjskim pamfletom protiv Supila, zna čovjek šta radi, bistra glava!

— Imponirao mi je, pita on mene jedamput, koje godine je sklopljen mir u Königshofenu, nisam znao, dakako, pa dalje, nisam znao ni godinu smrti Karla Velikoga, ni godinu bitke kod Poitiersa, ništa, ni godinu smrti Rafaelove, osramotio me, priznajem, ali kako sam bio bezobrazan, usudio sam se primijetiti, da bi me ipak zanimale te godine, i, šta misliš, prosuo ih je kao iz rukava, a da bi me blefirao, zapitao me, kao ignoranta, »no, dobro, mladi moj rodoljube, sad jedno hrvatsko pitanje, mladi moj učeni gospodičiću, šta je rekao Ban Jelačić na samrti«, ni to nisam znao, e, vidiš, rekao je Ban, »nikada nitko ne će doznati što sam ja zapravo mislio«, a koje je to godine bilo i kojega dana, ni to nisam znao, nokautirao me sasvim,

priznajem, a čitao je same takve pisce za koje mi nikada nismo ni čuli uopće da postoje... Poslužio sam mu u ulozi postillona d'amour, nosio sam neka pisma jednoj dami u Gundulićevoj ulici, dva–tri pisma, galantna usluga, i pozvao me k sebi, toliko mnogo knjiga nisam vidio nikada u životu, pa ga pitam, da li je on to sve pročitao, nije, veli, lud, važno je da čovjek zna šta u knjigama piše, a ne da ih čita, i poklonio mi je deset forinti, gentleman! Eto, takvi smo mi, nešto što vrijedi prokurva se, a komarac, koji je samo zato pošten, jer nije ukrao srebrnu žlicu, to je naša opozicionalna korjenika, takvom komarcu narod daje svoje povjerenje, taj ima mandat, kandidiraj se ti, pa da vidiš kako ćeš bubnuti, tres, ravno na guzicu, i zato, kažem ti ja, politika se vodi kundakom, a ne pravom glasa, uostalom, neka sam đavo zna šta je to politika i kako se ima voditi! Zašto se čovjek uopće gnjavi tom prokletom politikom? Šta će nam to? Pokrenuti hridinu golim rukama, mravac pod kamenolomom, naivna rabota! Znaš da često razmišljam o tome da sam ćaknut, i ne samo to, nego da sam slabouman, da ne pojmim ni najjednostavnije stvari ni pojave! Bdijem u Požarevcu. Noć je. Čuje se kako zvekeću lanci u tmini, kako se već pokreću oni moji Jovice. Kao da čovjek prisluškuje konjskim kretnjama iz štale, kad, grickajući lance, žvaču sijeno... Do malopre još se šaputalo. Normalna robijaška konverzacija gladnih drobina o jelu, šta je bolje, burek od belih bubrega, kobasice od medvedih šapa ili jagnjeća glava u škembetu?

»O kobasicama sanjaju samo potrpezne kučke a ne ljudi«, opro se jedan bas–bariton iz mraka koji prezire žderonje, slabiće kojima je kujna i otac i majka, »pod astalom mesto je psima, pseto koje dobija čizmom u rebra, ono se oblizuje posle kobasice.«

»E, a ipak ti je bolje služiti nego se skitati šumom, i šta ti fali, sit si mesa i gazdaričinih sisa, a ona baba, koju preoravaš kao masnu njivu, peče ti kahvu pa je vanilijom zasladuje, časti te

jagnjećom glavom u škembetu, pa se sasecka sva glava od mozga do ušiju, a mozak se samo oljušti od opne, pa se sve izmesi s kašom od plavog patlidžana i mlade boranije i slačice i kajmaka iz kačice sa mladim majskim krastavčićima, pa se čitav taj zembilj božjih darova lepo zavije u škembe teleće kao u maramicu, pa se to poveže končićem i stavi u tavu, pa da vidiš, bato, kakva se to ispolokanija može stvoriti kad se prelije komadarom ljutom, i keruvimi bi je izbazdjeli svojim trubekanjama na đavolskoj panihidi, a tom jagnjećom glavom u škembetu častio je Pantelija druškane kad obiše kasu Vladike niškog, te se svi isporazbolevaše od onog ludog mamurluka po terevenkama iz noći u noć, a na kraju priče ludo je i kajati se. Šta uradi ona luda od Pantelije, ponestade mu para, a on ode sa biljurnim durbinom Vladičinim, što ga beše zdipio iz kase, ravno na niški panaćur da proda onaj durbin prokleti, dakako, pao je u oči nekom tamo pripuzu sreskom, a kako i neće, pozlaćeni dogled sav u slonovači, ‚odakle tebi, ciganskuti majku, biljurni dogled, gde si ga ukrao', i tako ga zdipiše, a on povuče kuburu, a oni na nj, i tako ga zalučiše belim lukom i žandarskom slačicom, proveo se kao komar u konjskoj stražnjici, a ni za što, za nekakav švapski dogled, a beše tu, dakako, i starih računa i obračuna, ni hajdučije nema bez politike.«

»Valja znati veslati, to ti je, magarčino, politika. Politika ti dođe kao iskrmljivanje čamca, i baš ništa drugo niti šta više, jer, kada neko veslom mlati po vodi kao sumanut, ode mu čamac gde ga struja nosi, zna se, a onaj koji je mudar kormanoš i koji kao pravi rođeni političar upravlja čamcem kako valja, on će veslom da izgrne vodu ispod čuna u kome se našao, kakav bio da bio, pak će kljun čuna obrnuti kako valja na onu stranu gde oće, a privaćajući čamac, on će veslom podgrnuti ono što neće, već kako mu treba da se politički privuče ili da se opet odbije od onog što je teo ili što nije teo da postigne, i tako će, veslajući izveslati, a neće veslo na suvome sisati«, javio se glas Haralam-

pija Pijevca, stare radikalčine, koji je hajdučijom svojom prokartao političku radikalsku karijeru, a sad mudruje kao arhimandrit u ovom đavolskom manastiru, a to, što je bilo jasno Haralampiju Pijevcu, nije jasno, čini se, ni tebi ni meni, moj Kamilo, pa se bojim da nas obojica naše veslo na suvome sišemo... Eto, vidiš, moj druškane stari, mi smo ti sasvim besperspektivno pali svojim pokojnim mamicama na glavu, i tako, čini se, ostadosmo tupoglavi za čitav život, i ti i ja, jer, eto, šta je od nas postalo, tako ti Gospoda? Objektivirajmo se, gospodine! Dva mulca na čamčiću od hartije, a nosi nas velika voda, i, bogami, ako ovaj tvoj Trupac nije mudriji! Mi, brate, fantaziramo, a trebalo bi se probuditi i, kao što tvoj Stari mudruje, a to nije tako glupo, trebalo bi »činjenicama pogledati u oči«! Za tebe to barem nije nikakav problem, uostalom, jedno diskretno pitanje, kako ti stojiš s parama?

— Kako misliš?

— Pa, brate, imaš li kakvu veću sumu, mislim na nekom kontokorentu?

— Kontokorenta nemam, no to nije pitanje, novac mi nije potreban, ali ako tebi treba, molim,

— Ma ne, ne pumpam ja tebe, poštovani, hvala ti, nego s obzirom na tvoju situaciju, a, bogami, i na moju, da budem logičan, jer bilo bi, mislim, najinteligentnije ukloniti se ovom zulumu! O, bože, zurim u mrak, u vjetar, u požarevačku noć, u jesenju kišu, a tamo se izbečila preda mnom jeziva ona mračna hridina od sedam godina, dvije hiljade takvih požarevačkih noći stoji tu preda mnom još da se probdije, hvata me strava, ležim i zaklinjem se, ukoliko se izvučem iz onog pakla, odletjet ću iz ove proklete zemlje u nepovrat istog trena! Postoje oko nas gradovi, civilizacije, narodi, muzike, žene, brodovi, knjige, i, eto, dogodilo se, izvukao sam glavni zgoditak, preko noći, lutrija, čista lutrija, bogati, pomalo čudno — a, sada, što, mjesto da sam poletio, eto me u onoj kretenskoj Puli, opet mi đavo ne

da mira, paklena vrata rastvaraju se ovako svakih sedamdesetisedamhiljada godina, a ja ću zaglaviti ponovo zbog neke donkihoterije u lancima, od puške ili na konopu! Tebi je lako doći do paspora, za te to nije nikakvo pitanje, predlažem rendez u Kantonu Uri, što, Kamilo, i, vidiš, ozbiljno, bogami, ne bi trebalo to odgađati! Silvestrovo u Zürichu, šta šutiš, misliš — luckasto, a nije ništa luckasto, nego obratno, to bi, vidiš, bilo jedino pametno! Imam ja jednu solidnu adresu u Puli, ispravna putnica — sedam hiljada kruna...

— Misliš?

— Šta imam da mislim, znam, taj dućan dobro radi, ozbiljno, Kamilo, jer što imamo da čekamo ovdje, da skapavamo na belom lebu, pa ipak, u Švicarskoj otvaraju nam se sasvim druge perspektive, vani su naši, nešto bi trebalo poduzeti, ovo krepavanje ovdje je sto posto slaboumno, konjaka, ako imaš da pokvasim grlo, spava mi se, nisam ispavan, prošle su tri ure jutros, kad smo se rastali, a ja sam već potpuno budan čuo jutarnja zvona, ni tri sata nisam spavao, oprosti, ako ima kave, kavu bismo mogli da popijemo, a ovo o Kantonu Uri da ne brišemo sa tapete, vrijedi se o tome porazgovoriti ozbiljno, na poštenu riječ!

Na zvuk kričavog satrapskog zvonceta dogegala se sva uzrujana stara Polonca, »da su cure pri misi, da je Mika pozvan u Banske dvore, tamo je danas gala–objed, da je telefonirao poglaviti Čavka i da prosi mladog gospodina lajtnanta da mu se javi, Presvetli doma obedval ne bu, a kavu bu spremila kak navadno, al se je francuski filter snočka potrl...«.

Stigla je kava relativno hitro i flaša konjaka, Armagnaca je nestalo, a za »fine likere ima Mika ključ od bifea«, a i Kamilo se poslije razgovora sa Čavkom vratio već za minutu. »Čavka je javio punu korpu senzacija. Tata doista ne može da objeduje kod kuće, stigao je Tiszin glasnik iz Pešte, ostat će na ručku u

Dvorima, tamo je i odsjeo, konferencija još uvijek traje, gospoda se sastaju poslije podne u četiri, stvar je delikatna, s obzirom na memorandum hrvatske emigracije u Londonu, koja je, čini se, na najboljem putu da je Saveznici priznaju za ratujućeg partnera, dakle, s obzirom na taj njihov memorandum kojim traže likvidaciju Monarhije, Madžari forsiraju kontraizjavu Hrvatskoga sabora, neku vrstu parlamentarne deklaracije kojom bi Sabor dezavuirao sve one vani, a situacija je takva da se Tiszin Adlatus mora u Peštu vratiti s izjavom lojalnosti Hrvatskoga sabora u džepu.«

— Pa kažem ti, sve se to odvija à propos, pa vidiš da bi trebalo otputovati već večeras, zapravo, a na kraju zašto ne? Onaj tvoj Zdenčaj–dvor, da, da, koliko vrijedi,

— E, baš si se obratio na dobru adresu, šta ja znam,

— Pa dobro, otprilike,

— Kažem ti, ne znam, ni približno,

— Nije to metafizika, bogati, koliko ti nosi godišnje, mislim, imanje kao takovo?

— Pa šta ja znam, nikad se nisam time bavio, kažem ti da to vodi moj Stari, kao što je vodio i do mamine smrti, ne znam, govorio sam sa Starim, ali tome ima dvije godine, bilo je to neposredno poslije ostavinske rasprave! Stvar ne će biti naročito rentabilna, tamo harači neki provizor, ali sad, dok je rat to je nerješivo, pojma nemam,

— Pa pitam te, koliko ti nosi godišnje, šta tamo ima, pa valjda ima neko gospodarstvo, krave, šume, zemlja?

— Ima šume i vinograda ima, i zemlje, pedesetak jutara, stara kurija, više kao dvorac, dvadesetak soba, park, ribnjak, hambari, štale (kuća provizora, za moj ukus najljepša, čista empire–zgrada, na kat s balkonom, a sama kurija, to je barokna starudija), no, eto, tako, a koliko nosi, pa bit će, šta ja znam, pedeset hiljada najviše, možda ni toliko.

— Koliko? Pedesethiljada? Čovječe, pa to iznosi sa osam posto, oko dva milijuna kruna, milijun forinti, čovječe, danas duplo ako ne tri ili pet puta, pa, bogati, ti si Krezo, a čučiš ovdje kao šepavi kanarinac, o, suzo moja, šta da kukamo, majku mu staru, da krenemo još večeras, bog te poživio, znaš li, što to znači, pa da realiziraš i milijun kruna kao realan minimum, a sve da baciš kroz prozor, kruna u Zürichu stoji danas pedeset sedam santima, pa to ti je pola milijuna švicarskih franaka, burazeru, da prepišamo ocean kao dva Rockefellera, a kad bi se našlo sad još mjesto ovog pseudokonjaka naše obične normalne bistričke šljive, šta misliš, sa dva–tri vugorčeka, a uz to kakva kobasičica ili, još bolje, ako Presvetli zaista ne misli objedovati doma, kao što smo imali čast da čujemo sa najkompetentnije strane, od samog Šefa koji se veseli da će prisustvovati večeras mom recitalu „Räubergeschichten aus dem Soldatenland irgendwo weit unten an der türkischen Grenze", slobodan sam da ti predložim kako bi bilo da objedujemo i mi, i to — s ovijeh stopa, što bi rekli naša braća Crnogorci, pa da se ostvari čudestvena priča »Stoliću, prostri se«, jer sam, bogami, ogladnio, moram priznati, i bit će mi milo, budem li što pre sjeo uz ovu gostoljubivu trpezu!

Tako je i bilo. Pojavila se veoma brzo nova zdenčajdvorska cura Barbara sa kipućim raguom od mlade purice i, na najveće iznenađenje Jojino zbunjeno izjavila, »da je Suzana otišla doma, u Domaslovec, jer da joj se zbetèžala mama...«.

Vidljivo ozlovoljen ovom viješću o iznenadnom oboljenju Suzanine mame, Joja se predao mrkoj šutnji.

„To je, nema sumnje, moralistička karantena. Odstranili su malu da ne bi pala žrtvom pohote jednog matroza, bijedne skitnice, reštanta i regruta, slagarskog kalfe koji nije svršio nikakve škole, nemoralne pijandure, kao što mu je to očitao lekciju onaj senilni Mika, koji ga očito bojkotira već od sinoć,

jer ne samo da se nije pojavio kod večere, nego sada, kao biva, u Banskim dvorima igra ulogu u svojoj vještini nezamjenljivog butlera. A i Presvetli gospodin blagoizvolio je da otkaže svoju prisutnost, jer je tobože ostao na konferenciji...

Deklasiran već godinama, Joja se navikao da među svojim hajducima bude njihov, ne samo svoj između svojih nego više od svojte, da im soli pamet, da ga smatraju višim stvorenjem, vitezom koji je stavio na kocku svoju glavu samo zato da spasi jednog arnautskog dječaka od smrti, jer hajdučka čeljad je dobar medij za aristokratske podvige.

Svojoj družbi u raznim neprilikama, kad je trebalo nad nekim cinkarošom lomiti štap, Joja je bio najviši autoritet, i svi su kao jedan skočili na njegovu komandu da se domognu pušaka i municije pa da udare vatrom na Švabu, kada je grmljavina švapskih topova onog jutra bivala sve glasnija, a kad je onaj nitkov od upravnika naredio straži da ih postrijeljaju sve do jednog, bijednik, da bi se dodvorio njemačkom komandantu koji se, zauzevši kaznionicu, grdno iznenadio da je Joja austrijski državljanin i po majci Nijemac. Po zatvorima ili kao robijaš po štamparijama, uvijek u hapsu, Joja je zaboravio da je sveden na socijalnu ništicu, koja nema prava ni na minimum ravnopravnosti, i sama pomisao da su jednu blesavu djevojčicu uklonili, kako bi spriječili neku vrstu nemoralnog dodira sa jednim reštantom, koga jedan kamerdiner, iz perspektive svoje sluganske neporočnosti, prezire, a to sve, po svoj prilici, uz pristanak, pa čak možda i uz sugestiju svog presvetlog patrona, koji ga isto tako više–manje žovijalno perhorescira svojom otmjenom odsutnošću, sve je to ozlovoljilo Joju i za utjehu on je nervozno iskapio jednu i odmah odčepio drugu butelju tokajca. Dvije–tri čaše slavnog »Sivog brata« vratile su mu snagu.

— Šta misliš, obratio se Kamilu, malu Suzu zatvorili su sigurno negdje na tavanu, siroče šarmantno, kakva božja mama

u Domaslovcu, preglupo, a zapravo sve je bilo savršeno nevino, bože moj, uzeo sam malu u krilo, istina, poljubio sam joj ruku, kad je banulo ono dlakavo, staro magare, onaj tvoj blesavi Mika,

— Pusti ga, čovječe, pričao mi je šta se desilo, pa dobro, pa barem ti imaš dovoljno fantazije da razumiješ čovjeka, hvala bogu,

— Nisam tako glup, ali on se već sinoć nije namjerno, demonstrativno pojavio, on me već na početku nije počastio ni jednim pogledom, isto tako i na porti, pustio me da igram onu komediju, bio je zakopčan u svojoj glupoj livreji, ostao je dosljedno hladan kao kakav profuz, samo su mu ključevi falili da zazvekeće njima, nikada, uostalom, da, nikada on nije simpatizirao sa mnom, tretirao me uvijek kao šugavog uljeza kome nema mjesta pod gospodskim krovom, a, uostalom, oprosti, takva mi je impresija, no po svemu čini se da se taj tvoj Mika kreće na magnetskom polju više sugestije svog presvetlog Šefa,

— Nije istina, pretjeruješ, Mika sa mnom nije htio jutros progovoriti ni riječi, ni pozdrav mi nije uzvratio, on je bijesan na nas obojicu, na te baš kao i na me, mi smo ateisti, razumiješ li, čovjek je prisustvovao našem jučerašnjem razgovoru, flagrantnom svetogrđu, koje je morao pretrpjeti, i to još u badnje predvečerje, i to još pod svojim krizbaumom, a veselio se tom Badnjaku još od Svete Lucije kao malo dijete! Sve smo mu pokvarili. Da nije simpatizirao s tobom u naše vrijeme, sve do Gline, i to je kriva pretpostavka! Obratno, Mika je sakrio onaj tvoj dinamit, nitko drugi nego baš on, lično, i kažem ti, što se Mike tiče, nemaš pravo, a ni što se tiče Staroga,

— Ajde, molim te, šta mi tu pričaš Markove konake, drugo si ti, a drugo sam opet ja, razumiješ li? Ti si njegov Gospodin, a ja tvoj zloduh, i jasno, da nisam tu sinoć banuo među vas kao kudrov među guske, sve bi se bilo svršilo kao idila, ne, ne, da

nije bilo mojih dinamit-patrona, ne bi tebe bili bacili iz gimnazije preko Drave, jer sam ja taj koji te je prognao! On i ona tvoja klavirlererica, njih dvoje nisu me nikada mogli vidjeti živa, ljudi se uostalom mrze kao psi i mačke, a, à propos, šta je s onom tvojom frajlom, je li još živa, čekaj, kako se samo ono zvala?

— Fräulein Fistrich, nasmijao se Kamilo, ti si je prozvao »droplja«, sjećaš li se, gospođica Fistrić i moj gospodin otac, ovaj »tehtelmehtel« koprca se već godinama, a i današnji banski objed je čista kamuflaža, prosto, zgodna izlika, Stari je ostao na ručku kod Madame, a tamo je poveo i svoga prijatelja, pak je tako i Mika kod Fistrićke aranžirao objed kak se šika, a sve što ti lamentiraš je dim, jasno, jer je pitanje, hoće li pozvati gospođu ovamo na objed ili ne, ostalo otvoreno, taj poziv javlja se tu već dva-tri dana kao rebus, i, eto, da ti nisi slučajno stigao, baš sam se jučer bio kolebao da mu to predložim iz vlastite inicijative. Staroga od sinoć nisam vidio, pa i ja sam tup, sasvim nepojmljivo, što ne umijem dati tome neku formu, no, dobro, a moram priznati da me je sitničavo zanimalo, kako će Stari da izvede ovaj svoj božićni objed, a sad mu je Madžarski Nagyméltoságos Ur stigao iz Pešte kao naručen! Trebalo bi da se onima u Londonu brzojavno zahvali na njihovom memorandumu, zahtjev da se likvidira Austrija dobro mu je došao...

Pièce de résistance svečanog objeda pod krovom Emeričkih bio je Poloncin puran s mlincima, a kako je ova pečenka sa trpeze indijskih maharadžaobložena židovskim starozavjetnim hljebom, doputovala do Bistre, Konjščine i Ladanja, da bi se baš tu, u srcu gladnog kmetskog puka, preobrazila u ritual obasjan gotovo metafizičkom tajanstvenošću, kojom se dočekuju Svi Sveti i povratak Betlehemskog Sunca, to od naših folklorističkih cjepidlaka nije još nitko metodički ispitao. Bit će da su Turci, kao poznati kulturtregeri usred ovog našeg

panonskog blata, pekli purane pod bečkim zidinama, a odatle je ova fantastična ptica niz Muru doputovala do jadnih zagorskih plemenitaških kurija, pretvorivši se tako u kmetsku poganska slavu. Ovom orijentalnom kurdistanskom pečenkom dočekivala je i Jojina mama Božić još od Dijakovih dana sve do Žigmana. Na Rijeci, kod šjore Anite, udovice noštroma Ungaro–Croate, gdje je Joja jedno vrijeme gladovao kao podstanar, tukac se pekao na engleski način, preliven karamelom i obložen pomorančama, što je za Jojinog šegrtovanja bilo trajnim motivom njegove čežnje za maminim zlaćanim mlincima, za kojima se oblizivao kao mačak, grickajući slatku koricu onog anglosaskog dinda, koja je pucketala pod zubima kao glazirana pločica madžarske doboš–torte, iz slastičarnice na uglu ulice Ferenca Deáka i ministra Barossa.

Polonca, šarmirana Jojinom jutrašnjom viteškom ljubaznošću, a stideći se pomalo što nije pokazala dovoljno građanske kuraže da se opre Mikinom moralističkom nasilju, a pomalo i od osjećaja krivnje što je pasivno pristala da malu Suzu otjeraju doma u Domaslovec, pojavila se u dvorani sa svojim puranom pred licem svog mladog Gospodìna da bi na ovaj način, kako–tako ipak iskazujući gostu naročito poštovanje, dala na znanje da se desolidarizira s onim starim oslom, jer nije jutros imala prilike da izrazi svoje negodovanje, pošto je Joja nestao kao vjetar.

Obasuta od mlade gospode superlativima što se tiče savršenstva nadasve rijetke, upravo jedinstvene vještine s kojom je servirala ovo svoje remek–djelo od purana, Polonca, polaskana priznanjem svoje majstorije, održala je neku vrstu predavanja o ovoj vještini, koja, kao što se pokazalo, predstavlja prilično zbrkanu proceduru kulinarstva.

— Gdo puràna speči kak se šika ve za takšnu sokačìcu se čiste kušènčije povèdati more da je sokačku žulènciju z jušom zadobila, jer se iz Poloncinog predavanja i najvećoj neznalici

moglo objasniti da bi ova bogečka pečenka zamirisala na božićnom stolu, morala je pasjèrati kroz dugotrajnu, gotovo perverznu torturu, kajti purànа, gda ga kolješ, Bog moj, dragi, zaklati ga imaš, al tak da mu glava odfrkne i sva krv na jenkrat van bljuzne, a potem bogme i zesnažit ga trijeb je i drobnìnu van mu zeti, pak si potem v lonček pol sajtleka porto–vina a frtal sajtleka konjaka i pol sajtleka zdenčène vode nalejati i z vinom i s konjakom skupzmešati, glavu črlènca i tri čehùle češnjàka i lemonìne koričicu zeti, onòlko kolko Francezi kagbi rekli »zesta« v teh s konjakom mečeju, a potem tiča celoga v mleku se oprati mora, kagdabi ga v pac fteknuti hotel, da bi ga potom sokačìca v ledvenìcu vrgla, da se tam kak bela kost zmrzne, kaj letos, fala dragom Gosponu Bogu, nikakšen kunšt ni, jer su nam Gospodìn leda prilično zlifrali, no, dobro, tak, a da se dindek pred tem nasolit mora, to se po sebi razme, ampak ne preveč, tulko samo, prosim, da se sol komaj občùti če sepolìzne, a gda ga pak zmrznutog peči deneš, telètine zeti trijeb je bilo predi, to se razme, tak okol dve funte, bumo rekli, i jenu žemlu v mleko i v melu z jajčekom vmočenu, al dobro ožmèknjenu, s tri sardelice otrèblene, se to skup zmleto, zmešati, a potem od telečih nogic pol funtice fine skosati, s tri jajčeka zmešati, z lorberom, z muškatpletom, ze šest zrnc borovìc i tri prstka perpera, s tučeneh klinčekov jenim napršnjàkom dobro ogvèrcati, se to dobro zmleti, v grudu zmesiti i v putàču puransku z ovim nadevom nadèti, alpak filati, prosim, a gda to se fertig bu, jetrca gusèča zeti i tustog špekeca jen dober falàčec, z slatkim celerom v cukru skuhanom, skup zmešati i z dobre tri funte putra v drob purana zašìti, z razbelenom melasom od zmletih kostànjov pùcancov, koje si predi na mašči od devenìc spržil i z juhom govejom prekipjelom sprelejal, nafilati, i tak tiho ptiča peči dati, ampak tak polèhko da ga se s kipučom slaninom, fest zasoljenom, kakti z feherom gladèč, vuru i tri frtal peče, i gda si to tak vun spelala, onda reči moreš, prosim, sad sem polek navàde stare purànа spekla, i to

spekla tak da se gospoštiji na stol servirati more, i to je onda prava naša domača puránska pečénka.

Predavši se raskošnoj, slatkim dunjama garniranoj ptici orlujskih krila, na milost i nemilost, uz mirišljivu kapljicu tokajca i zlatne zdenčajdvorske carske kruške, nabubrile kao glavice novorođenčeta, a pomalo i pod pljuskom Kamilove prodike, jer mu je stari krigskamerat iznio seriju nepobitnih dokaza za neispravnost nervozne optužbe, »koja da je, s jedne strane, uslijed sveopće razdražljivosti Jojine, razumljiva, a, s druge, opet graniči s manijom progona«, Joja se nekako pripitomio i umiljato predao melankoličnom štimungu.

Da bi osvijetlio svoj ispad protiv staroga Mike, prepustio se rezigniranom samorazmatranju, »kako je sklon, na kraju krajeva, priznati da je verbalno, u svome načinu, možda bio doista i suviše grub, ne poriče, ne to, da nema dovoljno fantazije da bi se uživio u mentalitet takvog jednog starca kao što je Mika, koji služi u patrijarhalnom ambijentu već čitav svoj vijek, smatrajući se više–manje ravnopravnim članom obitelji, no, dakle, ali ipak služi kao sluga, Joja priznaje, u jednu riječ, da mu je tok ovih sluganskih misli prosto stran, više od toga, antipatičan, sa jednog, dakako, pristranog stava, a priznaje i to da se taj odbojni stav u njemu razvio iz čudnog osjećaja manjevrijednosti, koji mu se javlja kao prijetnja u vlastitim mislima i kombinacijama već od prvoga dana pamćenja«.

— Žigmanu je nešto bolje pošlo baš nekako u ono vrijeme kada se sa Kamilom našao u gimnaziji, ali na početku, kad se mama bila udala za onog fantasta i izgubila onu svoju pseću penzijicu, bogami, u onom njihovom štakorovcu i stjeničaku Pod Zidom kakilo se tanko, i mama je čitavu noć šila i peglala gospodske rubače, plela vunene manšete i rupce i šalove, sve dok Žigman nije počeo pokapati mrtvace i paliti biskupske vatromete, a kako je trajno nešto prčkao sa Trstom i kako su

mu stizali čudni znanci, zagonetna pošta, sve je to spavalo kod njih u onoj ciganskoj čergi, pa je trebalo razvoziti Žigmanovu sodu po potočkim krčmama i zvonjakati na gospodskim vratima s maminim ispeglanim rubačama u ružičastom svilenom papiru, da bi inkasirao po dvije–tri prosjačke krune i sedamdeset filira. »A tko to tako glasno zvoni, Žigmankin fakin, daj mu dva krajcera, nek si kupi rubencukera, bogi dečko, veliju da se dobro uči.« Jedine autentične dame, to su bile kuplerajske frajle, a prvo kamenje u Jojinim džepovima za madžaronske prozore predstavljalo je, zapravo, neku vrstu zadovoljštine za sva ona poniženja, pa kad bi od njegova kamena zveknuo takav jedan madžaronski banskosavjetnički prozor, bio je to oslobađajući osjećaj slatke osvete! Čudna mehanika dječje pameti počela se pretvarati u divlju volju, nagon povrijeđenog ponosa otvorio mu je čudne ventile u mozgu, i to, što se pokazao mrvu bistriji od onih drugih telaca u gimnaziji, bio je divlji poriv gonjene zvjerke, trajno strahujuće, da će doživotno razvoziti soda–vodu i ispeglano gospodsko rublje.

— Inferiority–kompleks, dakako, i sve ono što smo izmislili kao pobunu, kao pravu, autentičnu jakobinsku revoluciju u našem žargonu, Bastilja, glava Marije Antoanete pod giljotinom, to je bila dječja igra, dakako, o, moj Kamilo, ali da ima nešto što izgriza jetko, ljudi žive po katovima, jedni u prvom, sa balkonom i cvijećem, a drugi po podzemnim rupama, sa miševima, ovu socijalnu aritmetiku dječja pamet ne shvaća mozgom nego tjelesno. Krijumčarski vući se u školu sa pokrpanim turom i paziti na one jedne jedine pantalonice kao na neku skupocjenu rijetkost, perverzna je to dresura za mlade majmune koji uče svirati gitaru i nepravilne francuske glagole, a da su tome svemu krivi Madžari, nisam to izumio ja, dakako, to mi je otkrio Žigman, ali je ta formula zvučala vjerodostojno i slijepo uvjerljivo!

— A zašto sam povjerovao u nju ja, kad za to nisam imao baš nikakvog, ni približno sličnog razloga?

— Istina je, uzdahnuo je Joja i, prekrivši oči dlanovima, ostao nadlakćen iznad stola bez riječi. Poslije nijeme šutnje skinuo je obje ruke i, zagledavši se u daljinu, kao da je sam samcat u sobi, predao se tikatakanju velike pozlaćene njihalice u mahagoni–ormaru vestminsterke, jedan, dva, pet, sedam, jedanaest, sedamnaest, tridesetitri, pa kao da se vratio iz nepoznatih predjela, pogledao je Kamila, i glas mu je ustreperio, kao da će briznuti u plač.

— Istina je, ti nisi za svu tu maniju imao nikakva razloga, a, vidiš, hoću li se objektivirati zaista, i ovaj tvoj Mika, i ona tvoja učiteljica klavira, i tvoja mama, pa i tvoj Stari, svi su bili u pravu, ja sam doista bio tvoj zloduh! I ne samo tvoj, nego i svoj, i najbolje bi bilo da me đavo odnese!

— Ta idi, čovječe, govoriš gluposti, smiješno, bio si moj zloduh, baš kao i ja tvoj!

— Ti si čista duša! Ti ne kriješ u sebi nikakve pogane strasti, za me ti si bio Ariel, a ja sam se rodio proklet,

— Govoriš gluposti,

— Ne, nisu to gluposti, Kamilo, pa opet, kao da se trgao iza sna, da ne bi izgledalo da je odlutao od započete teme, on je mehanički produžio, tu su elementi, od toga je sagrađen Čovjek, sve njegovo, karakter i sudbina, sjećam se kao da je jutros bilo, sunčano septembarsko poslijepodne, kasni septembar, divni stakleni dani, sve od stakla, i nebo, i žuto lišće, rasvjeta, prozori i zvona, sve zvoni stakleno čisto, oprano, stigao si k nama Pod Zidom da me povedeš k sebi ovamo, gore, u Jurjevsku, pretrčali smo Sto Stuba kao dva kučeta, tuklo mi je srce u grlu, uzeo si me za ruku, ušli smo na haustor, zamirisalo je jetko na konje, i ja sam, tada, prvi put ugledao nešto što mi se objavilo kao priviđenje, samo u Meyerbeerovim *Hugenotima* bila je tako divna dekoracija na pozornici, dvorana, prizemno

desno, ogromna, bijela, sadrena, kao puserli kod Šolca u Dugoj ulici, odraz zelenog lišća iz vrta kroz otvorena vrata, kamene stube, terasa, blistave politure, srebrni kandelabri, sagovi, lakirane slike, lakirani visoki ormari, smijeh gospođa iz vrta, vani, pod suncobranom, na terasi, tvoja je mama imala žur, ti si me držao za ruku, ušao sam u nešto što nije bilo onaj naš sobičak, gdje je strop tako nizak da je Žigman mogao na plafonu stjenice gnječiti, tu su bile baršunaste zavjese na visokim prozorima, a ne ono naše okance sa kiselim mlijekom i maminom pelargonijom, i tako sam ostao zabezeknut, sretan što me vodiš, što si moj, što smo svoji, nekako intimno svoji, a opet nesretan, ne znam kako da se izrazim, podmuklo nenaravno iskreveljen, samo prividno veseo, a de facto u sebi, negdje sakriveno duboko, mračan, ogorčen, no, da, teško bi bilo i približno izraziti okus svakako žuhke, pilule, pili smo čokoladu, jeli tortu, navijali smo tvoju željeznicu, koju ti je poklonila tvoja teta generalica, jurila je ona mala crvena lokomotiva pod klavirom u osmici od dvije elipse, uz male stanice i rampe, kroz tunele i uz stražarnice, sa svojom garniturom od vagona, a ja sam zinuo, da, sve je to madžarski novac, i ova lokomotiva i ovaj klavir, i ovi sagovi, sve je to plaćeno madžarskim forintama, pipam prstima u svome džepu dva savska oblutka što sam ih izronio sa savskog dna, jajoliki, bijeli, glatki savski šljunak, to je moja municija za pračku, i mislim kako bi zapravo trebalo porazbijati sva ona stakla u Jurjevskoj, sa divljim osjećajem mržnje, i to je, vidiš, ono o čemu ti pojma nemaš, a što se vulgarno zove — biti siromah, to je ono što se u socijalističkoj štampi blesavo uzdiže do svetinje progresivnog pojma klasne svijesti, a to nisu fantomi, to nisu teorije, to su elementi! Osjećaj sramotne manevrijednosti, koja se ne da oprati,

— Ne znam koji ti je đavo, a kakav je to, do vraga, bio osjećaj moje klasne manjevrijednosti spram tebe, spram tvojih, spram tvoje mame i Žigmana, spram vašeg stana na Splavnici, kad se

ja tamo nisam osjećao ravnopravnim s vama, i kad je mene mučio osjećaj neke blesave krivnje, i ono je bio inferiority-kompleks, nema sumnje! Uvijek, čuješ li me, spram tebe uvijek sam se osjećao manjevrijedan, podređen, znao sam da ti nisam ravnopravan, a tako sam vruće žudio da se izravnam s tobom, a toliko si uzvišeno uvijek manevrirao svojim mudrolijama, da sam se trajno smatrao šeprtljom u svojim vlastitim očima,

— Pa to i jeste ono što hoću da ti kažem, a što ti ne ćeš da razumiješ, ti si plemenita duša, tvoji su osjećaji čisti, čuješ li me, to je taj tvoj sublimni nagon koji oplemenjuje, a nije otrovna mržnja koja grize odozdo, uostalom, ti misliš da sam pijan, ne, nažalost, nisam, ali bih imao potrebu da se opijem doista, i da ostanem ležeći kao majka zemlja, da zaboravim sve, jer, kažem ti, dosadilo mi je sve, non posso più, bogami, i ono što sam počeo bio onu temu, bogami, Kamilo, najinteligentnije bilo bi kidnuti, pobjeći, izvući živu glavu, na kraju, sve će nas dotući kao štakore!

— Molim, rekao sam ti, izvoli, to nije nikakvo pitanje, to možemo riješiti danas, sutra, odmah, ako želiš, kupi sebi tu putnicu, putuj, a što se mene tiče, ja ostajem!

— Idiotski, moram da ti kažem, slaboumno, jer gledaj, čovječe, ova gužva, kako stvari stoje, ne će svršiti danas ni sutra, dok ovi rinocerosi krepaju, proteći će još nešto Rajne i Dunava, šta misliš? Čisti besmisao, a dok se ove vode vrate u korito, plivati protiv struje osamljeno, martiromanija, romantika, što može pojedinac individualno, dosta mi je idiotizama, dakako, ne mislim ja baš sve to doslovno tako, dovoljno sam glup da se obmanjujem, pa ni ja ne ću kidnuti, naravno, zapleo sam se već i zaplest ću se i opet, dobro, ali nisam glup, umijem čitati i pisati, znam što govorim, već prvih dana kad sam stigao u Srbiju bilo mi je jasno da je to izlet u Iluziju, borba s elementima, pa ni onda nisam kidnuo, premda sam već u proljeće Trinaeste gledao jasno — more emericziano, da tako kažem »činjenicama u oči«, a da sam doista kidnuo, bilo bi inteligen-

tnije, jer zašto i u koju sam svrhu prorajtao ove svoje tri godine? Bilanca? Ništa! Ženka Lenčeva imala je pravo kad me je u Milanu zaklinjala da ostanemo ondje, a i ona nesretna Tatardžijeva bila je u pravu, da pobjegnemo u Solun, to je bila njena ideja, a bila je to stvar jedne obične policijske blankete, objave, sa kojom se prelazila granica kod Đevđelije, a da sam je poslušao, a bio sam, vidiš, sklon da se priklonim njenoj ženskoj pameti, stvari bi bile krenule sasvim drugim pravcem, i danas jasno vidim, žena je bila u pravu, a ne ja,

— Teško je znati što je pametno, jer, kada je riječ o ženama, oh, i ja sam se razišao baš nekako u isto vrijeme, jer ona nije htjela da prijeđemo u Beograd, a da je pristala, bili bismo se dolje našli,

— A kad je to bilo, otprilike?

— Juna Trinaeste, pred samom Bregalnicom, ja sam se bio u maju vratio iz Makedonije, bio sam do Prilepa,

— A, do Prilepa, sjajno, a poslije Bregalnice izvjetrile su se, veliš, sve inspiracije, propalo ti je tvoje bračno putovanje u Pijemont?

— Neposredno poslije toga umrla mi je mama, i onda sam se odjednom našao u čitavoj seriji gluposti i smrti, a šta ćemo o tome govoriti, nema smisla!

— Umrla mama, raznijela me granata, objesio se ovaj, ustrijelili su onoga, sve je to govno, i mi govno u govnu, daj mi rakije.

Kamilo pogledao je Joju zabezeknuto.

— Govno u govnu, to sam rekao, ne govorim to tebi, nego sebi, ponovio je grubo, da, baš neotesano grubo!

Osupnut, Kamilo je slegnuo ramenima i zaputio se do kredenca. Dugo je tamo otvarao vrata njuškajući po onoj starudiji dok nije na servanti, odmah uza zid, otkrio flašu sa šljivovicom i, služeći Joju rakijom, usudio se da progovori

blago, veoma obzirno, »smije li se nešto primijetiti, Joja, nisam zanovijetalo, ali ipak, mislim, dosta je!«

Joja je iskapio jedan pa drugi štamprl bez riječi i, ne počastivši Kamila ni jednim pogledom, odmahnuo je rukom, kao da mu je konačno i neodgodivo dosadilo ovo dobronamjerno zanovijetanje sa prizvukom neke, tobož zabrinute samilosti, „šta tu ima uopće netko da ga žali, pa bio baš to i ovaj njegov Kamilo?"

— Suviše piješ, čovječe, rekao sam ti, čuješ li me, ponovio je Kamilo glasnije da bi se čulo što je htio da kaže.

— Hvala na ljubaznom savjetu, poklonio se Joja duboko, i tek što nije čelom dodirnuo tablu stola, pijem, dakako, suviše, dakako, a što da ne pijem, to te pitam, imaš li ti uopće pojma zašto pijem kad pijem, a ja i ne pijem, ja ločem, čuješ li me, ločem, non posso più, to,

— Ako je tako, a ti, brate, onda putuj, gledaj ti onu svoju »solidnu adresu« pa putuj, sretno, ja ostajem, rekao sam ti, ali to ne igra nikakvu ulogu, molim,

— Putuj, a ti, gospodine, putuj, samo kako, to je pitanje, ne znam, jesi li to večeras rekao ti ili je to citat po nekome, pitamo se, a kako se može, do vraga, otputovati iz sebe, to da mi objasnite, mladi gospodine! Kako mogu da otputujem iz sebe, kada ne mogu, to te pitam? Nisam, brate, u takvoj kondiciji! Ne vladam nervima! Glumim, to nisam ja, to je netko drugi, ja to ne glumim sebe, ja glumim neko drugo lice, razumiješ li, glumim loše, glupo, a ja subjektivno, ja sam sasvim par terre, non posso più,

— A tko od nas nije par terre? Ja zar nisam? Jasno! I za nerve postoji valjda statička računica, i nervi imaju svoju krajnju granicu, svi smo mi i suviše razdraženi, pa nije to sve normalno što se s nama zbiva već godinama, no, dakle ipak, ali sve se na kraju ipak okrenulo na dobro, Joja!

S pogledom uperenim u strop, zureći visoko okomito nekud iznad svoje glave, Joja nije progovorio ni riječi.

— Što je, Joja, ne ćeš da govoriš? Kažem ti da je sve ipak dobro, svakako mnogo bolje nego što bi moglo da bude!

— Ma kako dobro, čovječe, ništa nije dobro,

— Nije briljantno, priznajem, molim, a opet, sve je relativno,

— Dakako, kako da ne, ali, vidiš, poslije kolebanja, trenutak–dva, ,,da izgovori ili da ne izgovori, a šta tu ima smisla mile–lale, treba da izgovori, i to baš zato jer je sve tako kretenski glupo", pa onda ipak nije izgovorio, izvukao se, e, tako, razmišljam, pa vidiš i sam, imam nekih briga,

— Vidim, kako da ne vidim, preokupiran si nečim, ne ćeš da odgovoriš, ti si odsutan, ti i sam priznaješ da simuliraš kao da si prisutan, što je, Joja?

— Da, preokupiran sam svojim čankirom, glupo je, ali je tako, eto,

Iznenađen, Kamilo se prošetao do klavira, zapalio cigaretu i, vrativši se, ostao je kod stola.

— Šta me gledaš, čankir, rekao sam. Lu. II, Wassermann pozitivan, dakle, na tom mladom letu veselìmo se, dakle, čankir, gospodine,

— Kako, Lu. II?

— Pa, brate, najnormalniji Lu. II, sa svim simptomima druge faze, doslovno tako kao što u knjigama piše, ni više ni manje, Lu. II,

— S neba, a zar to nisi znao?

— Odbolovao sam ga, bit će tome dvije godine, a što, bio sam svrabljiv i ušljiv, grebao sam se kao šugava mačka, šta je meni tada bio jedan čankir važan, liječio me nekakav felčer, izrezao mi je bubone na živo, vrlo važno, dao mi je nešto žive, pokvario mi probavu, proglasio me zdravim, nije bilo vremena za te gluposti, ratovalo se, bato, a sad sam se u Puli javio jednom doktoru, bečkom đaku, Švaberle, kadetaspirant, simpatičan

dečko, početnik, drži još nešto do Hipokratove Prisege, uzeo me u ruke, on je taj koji je sklonio moj kopfcetl, iz samaritanstva, smilio sam mu se, doznao je za moju historiju, još je u pubertetu, humanist, pustio me kao vrapca iz krletke,

— O, moj Joja, no da, ono kad sam ostao izmasakriran kod Gródeka, noć prije kanonade, slučajno se desilo, našla se tamo neka Madžarica iz ruskog frontnog bordela, a odmah, drugog jutra, usred one klaonice čitav je štab ostao u blatu kao isfaširana šnicla, a ja sam jedini izvukao lutriju, cvrčim, brate, u lazaretu doslovno kao rostbif u tavi, a onda, povrh svega još, prokapao je i moj kapavac na sve ono, a ona Madžarica bila je zapravo prva i jedina »javna ženska«, ako se tako može reći, u mojoj erotičkoj karijeri, no, dobro, i ona gnjavaža s mojim triperom bila je šala spram svega što mi je prijetilo, dakako, ali ako je kao što kažeš, onda bi ipak najpametnije bilo da putuješ, ako možeš da dođeš do putnice, po mogućnosti smjesta,

— E, sad putuj, i to smjesta, sad sam momentano u rukama onog dobronamjernog mlàca, sad ću najprije odbolovati u Puli da se nekako rekuperiram — lege artis, a onda da vidimo, a dotle i ti da razmisliš,

— Nije riječ o meni,

— Pa kako da nije, ta ne ćeš valjda ovdje skapati? Eto, tako je to, to i tako, da, a to je upravo to, da nije to i tako, bilo bi ono i onako, a ovo ili ono, svejedno, podjednako glupo, mišolovka, ni sam ne znam što da radim, prazna mi je glava, divne perspektive, e, sjajno, a, na kraju, svršava komedija da čovjek sadi svoj kupus kao Candide, a mislim banalnije nije moglo biti, mala jedna Ciganka, cura u štampariji prala podove, ukrala gusku, ispekla je, radio sam onda u štampariji, tako, ha, ha, sjećaš li se, u Dugoj, odmah do Mondecara, visila je na zidu ogromna tabla, bijela porculanska, sa crvenim markantnim slovima, *MU dr Adalbert plemeniti Kneževi ć, liječnik za kožne i spolne bolesti*, ne znam zašto, ona nas je tabla izazovno dražila, čudna alergija balavaca, a znam, jezivo sam strahovao pred tim

prokletim luesom, prepao sam se stravično jednog voštanog odljeva u panoptikumu, luetično ždrijelo, razjedeno, ranjavo, nabubrile krvave usne, crvene, ogromne, kao zreli paradajzi, a mi smo u znak protesta protiv onog kramara koji u svom dućanu reklamira čankire ukrali njegovu tablu i sakrili je kod Svete Marije u korskoj klupi, odmah desno od porte,

— Drugog jutra osvanula je u *Novostima* notica: *Vandalizam. Nepoznati počinitelji skinuli su tablu vrlo uglednog našeg sugrađanina MU dr gospodina A. K., pak se Kraljevskom redarstvenom ravnateljstvu skreće pozornost da organi javnog reda i poretka treba da razviju veću budnost, kako bi se spriječili podobni ekscesi neodgovornih elemenata, koji u svakom pogledu škode ugledu našega kraljevskog glavnog grada,*

— Malum omen, moj Kamilo. Sve što smo dosad izveli, sve je bilo kompromitantno po ugled našeg kraljevskog glavnog grada! Ti si rehabilitiran, ti imaš svoj signum laudis, ali ja, arnautski jatak, pa robijaš, pa, na kraju, dezerter, a sad još i austrijski vojnik s ovu stranu fronte, i sifilitičar, čestitam,

— Ne ćemo zato gubiti živce, sve su to još uvijek vicevi, čovječe,

— Vicevi, dakako, kaže onaj moj mali doktor (a nije marinac nego kadetaspirant kod festungsartiljerije), da se varam, on računa s inkubacionim intervalom od najmanje tri godine, a ako je tako, zvuči blesavo, kao ono »za jedan časak radosti«, jer, ako sam uopće ikada od nečega bolovao kao od neke fiksne ideje, ako me je ikada progonila sjenka groze, to je bila sablast sifilitičke panoptikumske vizije, o, Bože, u Fijumi, tamo su nas plašili kurdistanskim i abesinskim sifilisom, strepio sam godinama pred luesom, a, eto, ne ću da kažem da sam bio lakouman, obratno, moglo je biti rane jeseni, Jedanaeste, pa da, neposredno po povratku iz Pariza javio mi se nekakav osip, ali sasvim blage naravi, kao urtikarija, a što sam ja onda znao, tele, patio sam jedno vrijeme od urtikarija, od sladoleda od jagoda, ili od

vrganja, na primjer, nota bene, u ono vrijeme bio sam vezan sa Ženkom, ostala je imuna, a moju Valeriju ustrijelili su ili objesili, a da se s Valerijom desilo da sam je inficirao, što bih bio mogao da poduzmem, da se objesim, vot eta žiznj čelovjàka, a čovjek, da, to zvuči luetično! Ona u Parizu zvala se Gilberta.

Zvala se Gilberta.

Zaboravljena, ispala iz mode, kao što se to zbiva da nešto ispadne iz mode, tiho, neprimjetno, zauvijek, jedamput davno, osamdesetih godina, utočište glasnih i nadasve slavnih lirskih imena, a danas i ona taverna i slavna galerija njenih pjesnika, sve se to izvjetrilo na vihoru dosadne pustinje koja se zove vrijeme. Staromodna, mala flandrijska taverna, do koje će slučajno zalutati po neka naročito znatiželjna inostrana lijepa duša sa Baedekerom u ruci, terasa, oleandri, u uzanoj čađavoj uličici oko Montparnassea, negdje odmah iza ugla kod Raspaila i Rue d'Assas, nedaleko od luksemburških vodoskoka i bosketa, sva utonula u zelenkastoj rasvjeti plinskih svjetiljaka. U polumraku kod kase staklena kutija akvarija, gluhonijemi korzo srebrnih ribljih ljusaka i kao živo meso grimiznogorućih raspa-ranih škrga, nervozno ustreperenih od onog sasvim bezizgled-nog, uzaludnog, gluhonijemog kruženja po podvodnom peri-voju, oleandri u cvatu, cherry brandy, glas gitare lirski prazno, sve natopljeno čežnjom mrtvih pjesnika za sanjarskim predje-lima oblačnog arhipelaga, za lutanjem po mjesečinom obasja-nim oblacima, visoko iznad ove planete, za planinskim livada-ma, gdje pljušte srebrni glečerski vodopadi, dječački luckasto sanjarenje, bezazleno radosno cviljenje vižleta, djetinjstvo za-pravo još uvijek...

Otkinuo se šegrt od štamparije, od svega što se zvalo fiju-manska kalvarija, poletio kao karteča, za tri novelete isplatili su mu sto osamdeset i sedam lira, svečani nastup u *Corriere della sera*, stigao je u romantičnu tavernu preko ustalasanih njiva, uz

drvorede jablanova, pojavio se, ušao u literaturu, osjetilo se da je »netko« ušao, nije bio samo primijećen, nego baš, ušao je i to se čulo, sve miriše slatko po parfemiranom sapunu, po svježe prženoj kavi, srebrni zvuci sa tornja rasplinjujući se odbijaju kasne noćne sate. U maloj taverni sa mahagoni–oplatom, sa podom popločenim modro–bijelim holandeskim pločicama, a na pločicama odvija se idiličan život malene holandeske luke sa jedrenjacima, keramika u stilu »modern«, dječak, ponesen kovitlajem velikoga grada, u divnom zanosu, ah, tako jedinstvenog, nevinog, djevičanskog uspjeha, pomalo i poremećen od vrtoglavog ponosa, kao mlado grlo kad luckasto rže poslije prve pobjedonosne trke, nije se udavio u fijumanskoj žabokrečini, isplivao je, preplivao je sve Scile i Haribde, doplivao je s njuškom iznad vode u ovu tavernu sa sto osamdeset i sedam lira u džepu, u Pariz, ime mu je ovjekovječeno u milanskoj štampi, nije potonuo, ne će čitav umrijeti, ostat će iza njega spomenik da je tu bio i živio, da se nije izvjetrio kao bezimena prašina, cvjetaju kestenovi, žubori vodoskok, idilično odzvanjaju fijakerska kopita o granit, tiho se kreću karuce na gumiji, sinkope konjskih potkova, tu i tamo po koji klakson, tef tef, pjesnik pod svodovima katedrale, u sjeni mramornih stupova, tišina, u dnu apside kandilo, sve je na početku, na trijumfalnom početku, ni osamljenik ni bjegunac, ni »Samac u tuđini« (A. G. M.), pobjednik, gospodin Joja Dijak, na početku svoga puta, novelist koga štampa *Corriere della sera* u feljtonu sa komentarom da je riječ o prvijencu novog imena, o nepoznatom mladom Fijumancu, kome su vile nad kolijevkom prorekle blistavu budućnost...

U tamnonarančastoj rasvjeti čađave petrolejke, iz zelene tmine ispod rascvjetanih oleandara, dolepršala je bestjelesna sjenka plave žene u svilenoj bjelini. Tiha, vitka, s neizrecivo mnogo obzira — »ako se gospodinu sviđa da minutu–dvije

proćaska sa jednim nesretnim stvorenjem, sa jednim na smrt umornim bićem, kome baš ništa nije stalo hoće li već noćas sklopiti svoje oči, jer je sve stiglo na kraj staze, a ta je bila blatna, a ona, priznaje odmah kao u preludiju, eto, što joj je ulilo smionosti te se usudila da pristupi gospodinu: primijetila je, naime, da gospodin črčka stihove, a kako je i sama počela svoju karijeru pisanjem stihova, upustila se u ovu pustolovinu takoreći iz kolegijalne simpatije«.

Širokom gestom skinuvši svoj fjorentiski šešir s uzvijorenim pastelnoplavim vrpcama, ona je, kao da se s očitim olakšanjem riješila nesnosnog balasta, klonula do Joje, a zatim, vješto, napamet, sređujući poremećene kovrčice svoje bujne plave frizure, sa dvije–tri igle u ustima, produžujući započetu uvodnu riječ sada već mnogo intimnije, gotovo familijarno, ona se raščavrljala kako je u svojoj praksi srela malo ljudi, s kojima se od prvoga trenutka osjetila oslobođenom svih spona tako, kao, eto, na ovom sastanku sada s Jojom.

Igra njenih prozirnih, alabastrenih prstiju sa zlatnom masom guste mirišljive kose, njene jedinstveno tanke duguljaste ruke u zlatnom snopu bogate frizure, njene plemenite, divne lirske ruke tetovirane ljubičastim nitima, kao paučina tako svilenim, plavokrvnim, od najfinije holandeske pergamene prozirnije, tako su prozirne bile vrhunaravne ruke ove kobne žene, koja će nad Jojinim udesom lebdjeti kao memento sve do onog dana kad se bude srozao pod vatrom smrtonosnih metaka kao prostrijeljena vreća.

Kako se smjestila, popravljajući još svilene pramenove na svom naprahanom vratu, ona je isto tako, moglo bi se reći vlasuljarski, dodirnula pramen Jojine kose sa dva svoja čarobna prsta, na kojima su zablistali nokti boje rosnatih malina, nasmiješivši se šarmantno s prizvukom blage ironije, »neka gospodin dopusti da mu poravna dva listka lovorike na pjesničkom

čelu, jer, vidi se, da je kao poeta laureatus ovjenčan, u trijumfu svog prvog uspjeha!«.

„Stigao je, jasno, u ovu tavernu kao hodočasnik, da se pokloni Verlaineovoj sjeni", jer toliko je gospođica Gilberta već imala iskustva da se snađe s kime ima čast, sa kojom vrstom provincijalnih klijenata, koji godinama dolaze iz dalekih zemalja na poklonstvo lirskim Majstorima Krojačima, koji su u ovoj taverni krojili sve modele lirske pariske mode od Drugoga Carstva do danas, kada ta poezija izdiše u posljednjim trzajima francuskoga ukusa in extremis. Da u pomalo razbarušenom, od svog prvog pariskog dana opojenom dječaku odgoneta šeprtlju, zbunjenog lirskog šegrta, to gospođici između mnogobrojnih drugih razloga zaista nije bilo teško već i zato, jer se i sama opržila na opasnom plamenu prvih, ah, tako varavih lirskih uspjeha.

Gospođica Gilberta nastupila je sa svojim pjesmama u jednom časopisu sa simboličnim imenom *Trenutak*, kada se život pred njom bio razotkrio kao grimizna zavjesa usred zlatnouokvirene dvorane, gdje se našla na estradi pod slapom čarobne svjetlosti kao u snu, a njena slava nije potrajala zapravo ni pola minute, rasplinuvši se kao dim poslije prskavog vatrometa.

— O, dragi Bože, što ste vi dosadni, gospođice, pa što nas gnjavite, molim vas, tim svojim nazovidjevičanstvom, što vam sve ne pada na pamet, koga zanima danas vaše imaginarno djevičanstvo i to, da li ste s kime od nas spavali? Nikada vam nitko od nas nije izjavio da ste nadareni, ta znamo valjda čitati, draga, ovo vaše kverulantstvo miriše jasno i na podmuklu ucjenu, razumijete li, a ta rabota kažnjiva je po francuskim zakonima, ako niste znali, i šta vi tu buncate kao da se tobože tu netko od nas poigrao s vama, i to još sa nekom skrivenom namjerom, što vam pada na pamet, to, što smo vas štampali u *Trenutku*, pa to je bilo iz samilosti, nije to nikakav dokaz da ste nadareni, bio je to pokus, tu vrstu pokusa vrši svaka redakcija,

a što je svršio, nažalost, negativno, nije to naša krivnja, ali, molit ćemo lijepo, bez zle namjere, tim svojim pjesmicama možete još uvijek blefirati nekog poklonika vašeg genija u provinciji, u vašem Clermont–Ferrandu, na primjer, ali nas ne, nikako, i zbogom ne želite li da se nađete pod bravom...

Gilberta je bila rodom iz Clermont–Ferranda, a kad je ona, još za života svoje mame, svršavala tamo trgovački kurs, tada, na glavnom trgu ispred teatra, onaj bronČani Vercingetorix nije još bio zajahao svog kratkonogog paripa. Gilbertin lirski početak bio je, dakle, već i konac pjesme: djevojka se propila, nije imala šanse. Osim svojih djevičanskih ruku voštane princeze nije imala nikakve šanse. Suhonjava, slabašna, više blijedo banalna nego lijepa, »trapovjesno« bezlična, a opet zagonetno privlačna po magnetskoj tajni svoje utrobe, za jednu jedva primjetljivu nijansu sasvim neznatno razroka, djevojčica kojoj je otac u Offenbachovoj *Lijepoj Jeleni* statirao kao pijani Trojanac, a ona, ružičasti anđelak, bacajući ruže iz jedne košarice ispred lijepe Jelene, zarađivala franak po predstavi, i to je bilo njeno djetinjstvo iza operetnih kulisa u Clermont–Ferrandu. Poslije svog poetskog brodoloma u *Trenutku* zaljubila se u nekog Maronita, otputovala s njim u Libanon pa u Beirut, ali su je turske vlasti prognale kad su njenog Maronita uhapsili kao krijumčara droga nikada ga više nije vidjela, a taj čovjek bio je jedini gospodin u nizu njene dugogodišnje klijentele.

Na povratku iz Sirije, opet na ulici, recitirala je po kavanama svoje stihove, jedno vrijeme to je palilo kao apartna točka, pisala je i šansone, pjevajući vlastite kuplete, a onda je počelo sa plućima, lijevo pa desno krilo, bolnice, radila je kao kasirica po dućanima i po bioskopima, a zatim Alžir, Tanger, nargile, opijum, »pa i sada snabdijeva svoje mušterije raznim hašišima po želji i po izboru, a što se ljubavi tiče, ostala je romantična guska: činiti ljubav uz lirsko ljuljanje u gondoli, pričinja joj se da bi bilo najidealnije. Nikada nije bila u Veneciji, o tome

gradu na lagunama sanja od svog najranijeg djetinjstva, pa i njeni prvi stihovi bili su venecijanski, i kad bi je Joja poveo na izlet u Veneciju, bilo bi to idealno...«.

— Ljubav nije vještina! Ljubav, to je pitanje dara kao i poezija! Ljubavnici rađaju se kao i pjesnici. Ljubav ljudi loču, nažalost, kao pivo, a ljubav nije pivo, ljubav je nadahnuće, to je dar božje milosti, jer bez božje milosti beznadno glupo je spavati i s klericima, na primjer, dječaci, mladi bikovi, brekću od snage, a, opet, istodobno su tromi kao uškopljeni volovi, jer dok bi ih probudila i s mukom donekle ipak razdražila za ljubavnu igru, sve su to primitivci, bez fantazije, provincijalci, govedari, ne znaju nego za mužu, za vime i za mlijeko, dok bi ih, dakle, uspjela osloboditi kravarske klerikalne dresure, šta mislite, ova gospoda božji vitezovi razbrbljali bi se o svojoj teologiji, ne bi li zaimponirali svojim znanjem, i to kome, i to gdje, u krevetu, ha, ha, da li je ljudska volja slobodna, i kada čovjek griješi, da li griješi, jer mu je volja slobodna pa zato i griješi, jer se ne umije oteti đavolskim napastima, a ima i takvih teoloških teorija da čovjek uopće ne griješi kad se predaje bludu, a to je čula od jednog pijanog ruskog kaluđera, koji je bio na putu u Jeruzalem, interesantna stvar, a vi ste duhom odsutni, gospodine, ja vam očito dosađujem?

— Nimalo, kad vas ovako slušam sklopljenih vjeđa, boja vašeg glasa sjeća me jedne drage djevojke,

— A vi se, gospodine, niste rodili kao bludnik, vi ste romantik, neka vrsta klerika, čini se, vama je svaka, pa i najnevinija pomisao na razvrat gnusna,

— O, ne, varate se, draga,

— Ne varam se, vidim ja to po vašim očima, vjerujte mi, da li ste u poeziji spretni, to ne znam, ali što se ljubavne vještine tiče, uvjerena sam da ste diletant.

Zbunjen tonom i načinom šarmantne neznanke, smušen kaleidoskopom dojmova, beskrajnom masom čađavih, prljavih

ulica kojima je prokrstario jutros kao pseto bez marke, Monge, Claude Bernard, Bonaparte, ,,o, Bože dragi, tu je slikao Delacroix, tamo St. Sulpice, ovdje taverna gdje je pijuckao Baudelaire, tamo stoji kuća gdje je slikao Daumier, i Daumier je bio litograf, radio je po štamparijama", Joja nije mogao da otkrije ni jednu prikladnu riječ da odgovori ovoj prividno učtivoj i diskretnoj, a zapravo ipak nametljivoj ženi i, promatrajući je, pomislio je, ,,gle, pase lija kokošku", pa kako su im se pogledi sreli, osjetivši da bi bilo najmudrije da plati i da se otrese ove lukave napasti, zbunio se i nije odgovorio ništa.

— Ne, ne, ja vidim da vam dosađujem, ali ja umijem jezik držati za zubima, prekinula se u pola rečenice i ušutjela.

„Nema baš mnogo smisla ni to da se vlada kao primitivac", svladao se Joja, nasmiješivši se ljubazno svojoj partnerici, koja je, pročeprkavši po svojoj praznoj pompadurki da zapali cigaretu, konstatirala da joj je doza prazna.

— Vi niste pušač, zapitala je Joju s očitim iznenađenjem, kako je moguće da ima i takvog svijeta koji ne puši?

— Ne, nikada nisam osjetio potrebu za duhanom, to jest, u školi, na početku, en cachette, ali kasnije ne, nisam zapalio cigarete, ali možemo ih naručiti, pa kad je stigao kelner sa cigaretama, gospođica Gilberta riskirala je da naredi još i dva calvadosa, »cherry brandy, to je piće za usidjelice, calvados svakako je bolji od kirša, a najbolja je ruska votka, u Siriji peku neku poganu rakiju od badema, i Španjolci se razumiju u konjak, ali kraljica pića je ruska votka, ako gospodin nije okusio votke, dakle, to treba kušati bezuvjetno, garçon, dvije votke, molim«, a poslije druge votke ponovo se raspričala »kako je imala jednog prijatelja, Rusa, to je bio Rus iz Poljske, zapravo Poljak, i taj je pio votku kao vino, taj je mogao da ispije sam butelju votke kao flašu piva, a slušao je Bergsona, i nju je poveo jedamput na Sorbonneu da i ona čuje tog njegovog Bergsona, i šta mu je rekla, ‚da ga đavo nosi i njega i njegovog Bergsona',

neizrecivo joj se pričinio glupim taj njen glupi Rus, a i onaj njegov gospodin Bergson, mora priznati, a bila je nadarena, labilnog karaktera, ne zna se zašto, ali karakter joj je oduvijek bio labilan, tako se čovjek rodi«.

Stanka.

— Sve ima svoje tajne pa tako i ljubav, a tajna ljubavi najtajanstvenija je u mrtvačnici, uz odar, nikada ljudske usne nisu tako sočne, kao kada se ljubi uz mrtvo tijelo, to je valjda zakon naravi, tu se ljudsko meso topi samo od sebe kao camembert. Ljubiti uz mrtvo ljudsko tijelo (još bolje uz zaklano truplo), divno je kao u Andersenovoj priči, jedinstveno, a tu ljepotu opjevala sam u svojoj prvoj pjesmi o defloraciji pod vješalima: moj ukus je romantičan à la Berlioz! Najfantastičnije su boje sivog i maglenog svitanja, melankolična jutra su tragična, na smrt umorna bolesna jutra, potresno je kad se jadne boginje ljubavi vucaraju gladne ulicama kao hijene, to da vidim, da me netko naslika, a najnezemaljskija je vrhunaravna ekstaza, do koje se teško popeti, kao na visoku alpinsku planinu, kad nam je tijelo ustrepereno kao jasika, to je ekstaza vrele krvi, ne znam kakav je vaš ukus, gospodine, u tom pogledu, nema pravog, autentičnog orgazma bez pincete, krv, potočić tople krvi kada tiho cmilji po koži, to se u tom otkrovenju osjeća kao topla gusjenica da plazi po sisi, a svijest se pretvara u jednu jedinu krvavu suzu, ta kapljičica opojnosti može se srknuti s onu stranu dobra i zla samo u krvi, ona se pali na jastučcu krvavog prsta uz gorki okus morfija, treba samo liznuti mrvu marokanskog peluda od nekakve otrovne orhideje, nije skupo, za noć dvadeset i pet franaka. Očito vam dosađujem, a kako bi bilo da popijemo čašu frappéa, slobodno, pst, pst, garçon, Veuve Clicquot i dvije kave molim, a ja vam čini se da ipak dosađujem?

— Ma ne, rekao sam vam, drago mi je, ogradio se Joja vrativši se svojim mislima, a Gilberta je zašutjela, priljubivši se uz Joju

kao da putuju u diližansi, „još je duga noć, može se i drijemati sa glavom na ramenu partnera, tako da se čuje kako diše, kako šuti, plava ga kosa dodiruje po obrazima, alabastrena ženska ruka jedne infantkinje, jedne čarobnice, u muškom toplom krilu, i tako putuju kao brat i sestra, pripijeni jedno uz drugo, kasno je, restoran je prazan, a čovjek ima briga po svoj prilici, međutim, ne će biti materijalne, plaća šampanjac, lake je ruke, naručio je i drugu flašu, i cigarete, a za Gilbertu guščja jetra sa tartufima, pa ako može i jedan escalope à la Stroganoff, dobar klijent, pjesnik, provincijalac...".

„Kakva je to civilizacija koja je i ljubav pretvorila u robu? To, što ova civilizacija trguje mesom robova, u redu, to je na kraju stvar robova više nego ovih Shylocka, ali prodavati vagine kao oštrige, i sve to uz pratnju gitare i orkestriona? Što se trguje katedrama i oltarima, sve je to majmunska igra spram ove blasfemije, da žena ima da legne i da se proda samo zato da bi jela guščja jetra sa gomoljikama i nekakvu escalopešniclu à la Stroganoff? Pitanje je šta da se poduzme protiv ove merkantilizacije ljubavi? I ne samo ljubavi nego svega što se zove život čovjeka? Mnogo, mnogo toga trebalo bi brisati s ovog kurvinskog repertoara. Ne bi trebalo prodavati ni katedre ni oltare ni ljubav, a što znači uopće htjeti popraviti takvu jednu civilizaciju, kao što je ova danas? Da bi čovjek mogao da pristupi tome poslu, trebalo bi da ima ideja! I uopće, na koji način da se ovo sve popravi? Nisu svi ovi recepti baš naročito jasni, bio bi to posao kritičkih pogleda na svijet, a ti su nervozni, poriču sve, kidaju sve, zgražaju se nad svime, obarajući sve, razaraju sve u mislima, to su negativni pogledi na svijet, i to, nažalost, samo u mislima. Ti pogledi na svijet fantaziraju kako bi bilo »bolje«, kada ne bi bilo tako kako jeste... Riječi... Jalove riječi... Megalomanija, kad čovjek misli da mu je poziv da razmišlja, to je očito pomanjkanje pameti kad čovjek misli da se svijet može

popraviti mislima, a sve to što postoji i kako postoji nije od danas pogano i naopako, traje to već dugo, dugo..."

Kod treće flaše frappéa, Gilberta je primijetila kako bi ipak trebalo krenuti. Iznad Luxembourga javljaju se već prvi modrikasti leopardi na svijetložutim jezerima, „trebalo bi ribicu konačno upecati, praćaka se već suviše dugo, i moglo bi se desiti da se otkine sa udice i da sve ostane na ovom Stroganoffu, a onda gdje smo i na čemu? Pijuckala je cijelo veče whisky s nekim tipovima na Montparnasseu, ali su je ostavili na cjedilu, a Madame čeka na svoju taksu, tu nema šale, valja prionuti uz posao ozbiljno...". Da joj ne bi ispala iz ruku već više–manje sigurna dobit, odlučila se gospođica da izigra svoju sigurnu kartu.

— Dajte mi svoju ruku, mili moj, molim vas da vidimo, prije svega, vašu životnu liniju, da vidimo kako to stoji s vašom životnom linijom, ona vam, eto, vidite, vijuga solidno kao velika rijeka, u nju utječu razne druge rječice, kao potočići, s lijeva i s desna, kao što se vidi, ali budite ljubazni, izvolite, pogledajte, ona teče tako veličanstveno kao Ganges, o, ovaj vaš impozantni Ganges nosi vas i valja sa sobom sve kao grandiozna poplava...

Otklonivši s neobično intimnim stiskom Jojinu ruku sa svog vrelog bedra, položila je, cjelunuvši je predano kao robinja, na dlan svoje ljevice i, sagnuvši se, lutajući desnim kažiprstom po Jojinom dlanu, ona se odbila od ove pospane taverne na pustolovnu i romantičnu plovidbu uvijek mračnu, punu neizvjesnosti, kao što su mračne i neizvjesnosti pune sve čarolije oko ispitivanja ljudske sudbine. Kao zagonetna čarobnica, Gilberta se odjednom smrkla i, sabravši se da ne bi tmurnim predviđanjem zbunila svoga klijenta nečim što je očito ugledala kao nesumnjivu opasnost, ali što se tu, istog hipa, već i rasplinulo kao prijeteća oluja sa tmastim oblačinama kad nestaje kao

priviđenje, ona je kao prevladala krizu punu mnogobrojnih negativnih mogućnosti i, nasmiješivši se vedro, predala se optimističkoj prognozi punoj najsretnijih izgleda, »kako taj Jojin Ganges teče uprkos svemu ipak sigurno i pobjedonosno, sve do svog veličanstvenog estuarija, ulijevajući se na kraju u beskrajno more vječnosti«.

— Eto, molim vas, gledajte, budite dobri, tu se nešto odvija, ne vidim jasno, kad kažem »doskora«, to jest, ne mislim na nešto što će se desiti sutra ili prekosutra, ali nije, nažalost, ni tako daleko, prijeti vam ipak tu neka opasnost sa desne strane, udar čudnih, nejasnih, ali svakako mračnih snaga, nešto će se dogoditi, iznenada, kao udarac munje, ne, ne, najprije, dakako, udarac groma u vaše srce, to jest, vaše srce vi ste već poklonili nekome, ali to nije sudbonosno, to nije za vas ni fatalno ni definitivno, kao što se čini ni za onu osobu, a, eto, vidite, tu, ovaj udarac s desne nije sasvim osamljen, ima ih nekoliko, kao malo jato ptica, no to nije po život opasno, ovo jato ptica na obali vaše životne rijeke, nisu to nikakve sudbonosne ptičurine, sve će to ponijeti sa sobom vaš Guadalquivir, momentane brige vašeg srca, to je laka muzika, vaše dječačko srce veselo kuca, ali tu, dalje, molim vas, gledajte, odmah, dakle gotovo istodobno, jedna za drugom, tu slijedi još jedna devijacija, ne će biti kobna, ali opasna svakako, neka vrsta poremećenja životnog toka, svakako, no, dobro, ali tok vaše životne snage, eto, teče i dalje, smiono, pobjedonosno, impuls vašega srca, vaše vlastite krvi, vaše volje, vaše inteligencije, vaše unutarnje vatre, pa to je pravi požar fantazije i temperamenta, sveti oganj krijesi se u vašim baršunastim očima, sve ćete vi to prevladati, život će poteći dalje velikim tokom, uznemirenim ritmom, sa prekidima, istina, ali, ipak, moćno, i to će da teče dugo, dugo, i, vidite, sve se to smiruje, kao što sam rekla, kao veliki Ganges, ogromna rijeka, ona dalje teče, o, Bože moj, kako dugo su živjeli vaši pređi, vi mora da ste zanimljivo lice, gospodine, vi ste svakako

»netko«, i to ne samo u vašoj zemlji, vi ćete zablistati kao meteor, ne znam, možda u poeziji, možda u politici, fosforni trag vaše vatre ostat će još dugo da gori za vama, blistaju vam oči kao krijesnice, Bog je sam zapalio svjetiljku u vašim očima...

Šarmantna, duhovita, rafinirana, Gilberta uznastojala je da bude uslužna u svakom pogledu, i njene svetačke, astralne ruke uznemirile su čitavo Jojino tijelo, razigravši mu nerve — »pour vous soulager un peu« — kao strune na harfi, i pod dodirom Gilbertinih paučinastih prstiju on se predao njenom uspavljujućem brbljanju, a to je već bilo pomalo i pijano, njeno brbljanje, »kako čista srca i savjesti priznaje da ne voli svoje klijentele, smatra to poslom, vrši to pošteno, misli, ne ostaje dužna ni jednoj svojoj mušteriji, radi po ugovoru, po želji, kako klijentela zapovijeda, na sve načine, francuski i arapski, orijentalno ili normalno, ciganski ili filistarski, ali ima potrebu da se ispovijedi, da izgovori jedamput slobodno što joj je na srcu, ne bi željela da se udvara, ali ako se u njoj uopće još krije neki mali plamičak koji bi mogao da zapalucne i da se zapali na krijesu nečijeg pogleda, to je ovaj njen slučajni sastanak, s Jojom«.

— Molim vas, budite dobri, poklonite mi sebe, dođite, vjerujte mi, dragi, ne ćete požaliti, naučila sam neke stvari u Maroku, dođite ipak, imam ja jedan sasvim udoban pied-à terre, vidjet ćete, nije banalno, kažem vam, poštenja mi, zaista, ozbiljna stvar, ne riskiram ni ja često, ne prodajem svoje osjećaje ako nisu iskreni, poklanjam svoje tijelo, to da, namirujem svoje mušterije solidno, pošteno, ali ljubav ne simuliram, a, vidite, vi mi se sviđate, čujte me, imam jedan začarani korjenčić ljubavnog eliksira, nije ništa opasno, ako ste slobodni, traje dvanaest sati, divna narkoza, a ovaj eliksir pretvara vam čitavu vašu krv u božansku kaskadu ljubavi, u zanose sasvim ekstatične koji se ne gase, koji traju čitavu noć, prenijet ću vas sutra u nosiljci u vaš hotel, dragi moj Adame, dođite, sagriješit ćemo kao onaj prokleti prvi par u raju.

Sagriješili su doista kao prokleti rajski par, i jedino čega se sjeća iz Gilbertine sobe bila je petrolejska svjetiljka na koloni od prozirnog zelenkastog kalcita, boje zlatne, boje zlatnog burgunca, boje pastelnozelenkaste ringlo–šljive s izblijedjelim ružičastim abažurom, nabranim u sasvim sitnoj plisuri u obliku dekorativnog suncobrana, na kaminu, a ispred kamina stajao je paravan od petit pointa sa ljiljanima u punome cvatu.

Probudio se drugoga dana u predvečerje u hotelu, još uvijek u bunilu, sav izboden iglama, sa tjeskobnom glavoboljom. U bolnim grčevima proveo je čitavu noć na nekom đavolskom klozetu, uzahnom kao kakva barokna nosiljka, na stubištu, u polukatu, a silazilo se do te slupane drvene, šarenom hartijom oblijepljene kutije stepenicama savinutim kao u sasvim usku puževu kućicu. Nikako nije mogao da otkrije u svom pamćenju kako se vratio u hotel. Kao kroz maglu nazirao je neke site, češagijom dobro iskefane blistave konjske stražnjice, bit će da ga je netko dovezao kočijom, kao da su ga nosili neki ljudi, a da li je to bila Gilberta ili neko drugo lice, nije mu bilo jasno. Pregledavajući svoju novčarku, izbrojao je svega dvadeset i tri franka, „zaračunala mu je znači sto franaka, to jest bili su dogovorili dvadeset za nju, a dvadeset za njene marokanske miksture i šampanjac, a svakako dvadeset i tri franka, to mu je još preostalo za hotel i za povratnu željezničku kartu".

— Šta je, Joja, trgnuo ga je iz misli Kamilo, ti si otputovao, daleko?

— A, ništa, razmišljam kako je to bilo s onom Gilbertom, ukrala mi je pedeset franaka, Martin u Pariz, Martin iz Pariza, đavo neka je nosi, dragi, nego sklapaju mi se oči, spavao sam najviše sat–dva, a u pet imamo sastanak, treba tamo stići na vrijeme, ajde, doviđenja...

Kazalo

Kalvarija K. E. godine 1914? 7
Anabaza Kamila Emeričkog
Smrt k. u. k. Oberarzta Guida Glanza 50
Pod djedovskim krovom 87
Stiže Joja 208

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak šesti
Knjiga treća

MIROSLAV KRLEŽA
Zastave

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Reljef na ovitku *Velimir Mačukatin*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb
Tiskanje dovršeno u listopadu 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-168-0
953-150-589-6

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

SVEZAK ŠESTI

Knjiga četvrta

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

Uredničko vijeće
akademik Ivo Padovan, predsjednik
Vlaho Bogišić, Josip Bratulić, Jelena Hekman,
Davor Kapetanić, Stanko Lasić, Zdenko Ljevak,
Velimir Visković

Glavni urednik
Velimir Visković

Urednik
Vlaho Bogišić

Suradnice
Jasna Bašić
Mirjana Mataija
Vesna Radaković–Vinchierutti

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 400309050

ISBN 953-178-169-9 // 953-150-590-x

ZASTAVE
Knjiga četvrta

SREBRNI PIR U DOMU JURJAVEŠKIH

Svanula je po Majci Mariji Svijećnici druga februarska nedjelja, siva i dosadna, beznadno siva i beznadno dosadna, kao što su beznadno dosadne i beznadno sive jurjaveške gnjavaže oko blagdanjih objeda koji se beznadno sivo i dosadno njeguju s uvijek podjednako beznadno sivim i dosadnim pilećim ragoûtom kao uvodom i uvijek jednim te istim menijem od teleće pečenke, prozvane slavnim Imenom Nadvojvotkinje Štefanije, pa do neizbježne zaherice i endivije, s ementalerom i sa desertom od datulja i naranača, kada između trapista i maraskina profesor teologije, Monsignor doktor Eustahije Modrušan, duhovno uzdiže svoj mnogopoštovani jurjaveški auditorij katedarskom temom o vrhunaravnom poslanstvu Anđela, koji među smrtnicima vrše »serafsku Misiju kao čuvari bračne sreće, na korist svih hrvatskih, u urednom i čistom katoličkom braku živućih pokoljenja, otkad ima našeg roda i naroda — od pamtivijeka«.

Ovog februarskog sivog i snježnog dana, godine 1922, kada je zagrebačka, ljubljanska i beogradska jutarnja štampa objavila Ukaz Voždovog Unuka, Njegova Veličanstva Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca, Aleksandra I Karađorđevića, da je gospodin doktor Kamilo Emerički Stariji, ministar Privremene narodne vlade na raspoloženju, imenovan opunomoćenim ministrom sa specijalnom misijom na budimskom Dvoru kod Njegova Visočanstva Regenta Kraljevine Madžarske, admirala Mikloša Horthyja Nađbanjskog, tast doktora Kamila Emeričkog Mla-

đeg, otac njegove supruge Alise, Presvetli Mikula Jurjaveški (kome će historija kao ne pretjerano slavnom hrvatskom podbanu priznati da je za »Domovinu zaslužan« što je oplemenio naše govedarstvo skupocjenom tirolskom pasminom), slavio je Srebrni Pir sa svojom drugom suprugom, Presvetlom gospođom Adelom, udovicom osječkog primarijusa Atile plemenitog Madžara, rođenom Glavački, bunjevačkom udavačom, koja je oba svoja supruga obdarila mirazom od osam stotina lanaca prima baranjskih oranica.

Tog, dakle, historijskog dana, kada se na jugoslavenskoj diplomatskoj pozornici pojavio Preuzvišeni Gospodin doktor Kamilo Emerički Stariji, kao envóyé spécial i ministre plénipotentiaire Njegova Veličanstva Kralja, objed kod Jurjaveških poprimio je naročito svečan, moglo bi se reći, jubilaran karakter ne samo po tome što se počelo sa bogato serviranim kavijarom na ledenim pločicama, pa od supe od kornjače i hladnih rakova u školjkama s majonezom prešlo na puricu s mlincima, da bi se preko srnetine na lovačku završilo sa vrelim karnevalskim uštipcima, nego i po tome što se normalan blagdanji broj jurjaveških gostiju tom prilikom proširio izvan obiteljskog kruga za dvadesetak uglednih uzvanika, a među ovima svakako dva najatraktivnija, i to bivši član Jugoslavenskog Odbora u emigraciji, republikanski disident Kasijan Heinrich de Henriczi i doktor Maróthy Paternoster, eksministar za Hrvatsku u vladi grofa Zichyja, u jednom od prijelaznih ratnih kabineta između druge i treće Vlade Aleksandra Wekerlea.

Osim svoja dva podjednako ugledna zeta, doktora Amadea Bogoljuba Trupca, od propasti Austrije Sive Eminencije »in rebus Unificationis Sclavorum Meridionalium«, i jednog od glavnih lica naše historije, doktora prava Kamila Emeričkog Mlađeg, sina novoimenovanog ministra na strani, Emeričkog Seniora, tu se, uz kćerke Presvetlog Mikule Jurjaveškog Dagmar i Alisu, o desnu od svečara smjestio njegov kolega još od

mature, naslovni biskup Monsignor Eustahije, pa supruga Kasijanova, gospođa Heinrich de Henriczi Eleonora i milostiva gospođa Maròthy Paternoster — eine geborene Sauerbrunn, a zatim od srednje situiranih uzvanika, po svom položaju još uvijek relativno uglednih lica, kakva se javljaju kod otmjenih, gospodskih stolova u ulozi skromnijih statista, tu su se na drugoj strani oko simpatične domaćice i Patrone Jurjaveškog Doma, na prvi pogled bezazlene i mile milostive gospođe Adele, grupirali profesor Medicinskog Fakulteta ordinarijus doktor Petris, pak doktor Engelbert Dubovački, docent Teološkog Fakulteta u funkciji Monsignorovog tajnika, zatim časna sestra Skolastika od Reda Svetog Vinka Pavlinskog, bolničarka Presvetlog Jurjaveškog, kome se stanje karcinoma na duodenumu u posljednje vrijeme pogoršava s očitom poganom namjerom, spram koje se, kao što je poznato, pozitivna nauka odnosi pasivno, a jedina nada pacijenata preostaje u šansi na eventualnu anđeosku pomoć, koja se može izmoliti dugotrajnim i predanim razmatranjima o jalovosti ljudskih taština.

Uz časnu sestru Skolastiku, našao se tu, u drugoj garnituri (koja opet, uzme li se strogo, i nije po ugledu »druga«, jer se Čelo stola može računati i od Gospođe Kućedomaćice, a ne isključivo samo do Šefa familije, kao što je ovdje, kod Jurjaveških, običaj još uvijek patrijarhalno protokolaran), bivši županijski financijski direktor plemeniti Podlonjski Rajčević sa suprugom i fra Toma Tomica Tometić, kućni ispovjednik Presvetlog Jurjaveškog, poznati slikar samouk, koji je sretnom bračnom paru poklonio za današnju Slavu Srebrnoga Pira svoju pastelnu alegoriju, kako Kralj nad Kraljevima prstenuje dvije figure Jurjaveškog bračnog para, koje su se u klečećem stavu predale svečanoj molitvi, u dubokoj skrušenosti, na koljenima, u lijevom i desnom kutu prvoga plana kompozicije, iznad bogatih, večernjom svjetlošću obasjanih oblaka, što se kao plamena kaskada talasaju pod ovozemaljskim pojavama sretnih jubilaraca.

Od pečenke Slavnoga Imena Nadvojvotkinje Štefanije, koju kod Glavačkih serviraju sa pikantnim sosom od champignona, glavnu riječ danas vodi Monsignor Eustahije, razglagoljavši se o Anđelima koji bdiju nad bračnim krevetima uopće, a nad srebrnojubilarnim pak naročito, tako nametljivo, kao da je sam Nečastivi ušao u njegovu bogoslovnu dušu; učenom popu, kao angelologu po struci, zaista nije teško govoriti o anđelima, i on ovu ne pretjerano zagonetnu vještinu njeguje na katedri i kod svečanih objeda kao običnu konverzacionu temu obično podjednako ležerno, ali, danas, on se raspričao s naročito povišenim, gotovo prijetećim tonom kao da ga je spopala strava od pomisli da bi netko od prisutnih laika mogao posumnjati da anđeli u katoličkom uzorbraku Jurjaveških eventualno ipak nisu odigrali svoju pozitivnu, konzervativnu ulogu.

Anđeli su, dakle, i u ovom slučaju Svetoga Sakramenta, za dvadeset i pet godina sretnog crkvenog braka, djelovali više nego pozitivno, naime, anđeli »kao takvi«, koji djeluju na život bračnih drugova »kao takvih«, usmjerujući ih magnetski, jer bez postojane anđeoske pratnje bračni partneri bi se nesumnjivo izgubili u vanbračnoj praznini.

Poigravajući se sa svih pet mesnatih prstiju, na kojima blistaju biskupski dragulji, skupocjenom, osmorokutno izbrušenom kristalnom čašom burgunca ribizne boje, Monsignor pred svojom bezazlenom publikom blista djetinjastim pričama, »kako anđeli po zakonu svoje vrhunaravne supstancije nisu u stanju da pokrenu ljudsku volju ‚ab intrinseco', to je u bogoslovnoj nauci poznato, dakako, jer kada je čovjekom zavladala požuda, concupiscentia, na primjer, a to je, recimo, i u sretnim brakovima veoma često poriv iz nižih spratova ljudske svijesti, zar ne, da, da, tako je to, mili moji, i treba da se izgovori slobodno, djelovanje ljudske volje, opirući se tjelesnoj napasti, nadahnjuje se najizravnijim božjim utjecajem, a kod ove božje Inspiracije Anđeli ne sudjeluju, razumije se, i ne mogu da

djeluju ‚iznutra', ali ‚ab extrinseco' to jest — izvana, molim vas usrdno, ono što se takoreći kaže ‚spolja', Anđeo, na primjer, može čovjeku da spusti mračnu zavjesu nad njegovim vanbračnim sklonostima, Anđeo može da mu osvijetli putenu tminu, Anđeo može raspaliti u čovjeku plemenito nadahnuće koje gasi živinske strasti, Anđeo može izazvati takvo plemenito i uzvišeno stanje duše da bukne iz ljudske svijesti kao čisti plamen nebeski, jer anđeo, obratno od đavola, koji trajno u čovjeka unosi gadne i zle, zaista zločinačke pobude, Anđeo je neka vrsta moralističkog čistilišta, jer djeluje na ljudsku maštu smirujući i razbistrujući mutne snage raznim otreznjujućim sredstvima, kao na primjer, sjećanjem na plemenite čine samoodricanja, ili osvjetljujući ‚razbirnu sposobnost', a ta je lično, od Boga darovano svojstvo, koje objektivna Nauka zove facultas aestimativa seu cogitativa, i tako dalje, i tako dalje, molit ćemo lijepo, hvala ti, dragi moj illustrissime, ajde de, tebi za volju, samo još jednu čašu, jer, priznajem, ovaj burgundac čazmanskog prepošta je — vinum bonum, nema spora, kao najplemenitiji tokajac, ne, ne, ne bih, hvala, draga Presvetla, ne bih više mogao ništa, ni mrvice, a krafne iznad svega volim još od djetinjstva, ne, ne, zaista ne, ljubim vam ruke, ali ne mogu, jer postoji u fizici zakon punog lonca, kajnè, bilo je sve divno, hvala najpokornejša, ljubim ruke, da, što sam htio da kažem, upravo sam ovih dana dovršio u tom pogledu vanredno interesantnu studiju slavnog filozofa Valleta: *La tête et la coeur*, i preporučujem ti je, illustrissime, jer znam da te ova vrsta lektire privlači...«.

Ovozemaljsko biće našeg dragog jubilarca, razdragano prekrasnim potsjećanjem na njegovu vlastitu bračnu čistoću, koja traje, eto, već punih dvadesetipet godina, danas je naročito raznježeno s obzirom na stanje njegova raka: kada je riječ o naizmjeničnoj varijanti između bračne sreće i duodenuma, dakako da je poštovani Illustrissimus u osjetljivom pitanju

svoga zdravlja zainteresiraniji od bračnih problema, u okviru kojih su tako mnogobrojni i dragi Anđeli možda mogli odigrati i neku pozitivnu ulogu — ali, najposlije, ni to nije isključeno da se među nebeskim kavaljerima nađe i neki diplomirani medicinar, koji bi eventualno nešto mogao poduzeti oko Presvetlog Dvanaesteropalačnika, to više, što ovi anđeli, čini se po svemu, djeluju kao neka Vojska Spasa, a Illustrissimus Jurjaveški upravo je dovršio i vratit će svome prijatelju Monsignoru knjigu Patra Societatis Iesu, Müllera: *Natur und Wunder*.

— Dakle, divna stvarca, pravi »Leckerbissen«, da, da, upravo »bijou«, a čita se kao kakav detektivski roman, tako napeto, zaista, a što je najzanimljivije, čovjek se poslije te lektire osjeća kao da je gucnuo čašu šampusa, sve to muzira kao Bad Gastein, hvala ti, dragi amice, u zdravlje tvoje, dragi Monsignore, ne, ne, ne mogu više eks, više ne, prosim, ja za svoju dozu imam isto tako dosta, i Bog te poživio, ljubim ti ruke, tvoje riječi su mi bile i ostale zaista uvijek malvazija.

„Ovi čazmanski i moslavački naši kapelani uvijek nešto krasnoslove o požudama i o spolnim nagonima, i šta se ovi žreci trajno vrzu i njuškaju oko tuđih brakova ili bolesnih crijeva, a naročito pak oko bolesnih duodenuma, đavo ih odnio", pomislio je Kamilo, prisluškujući Monsignorovom romonjenju najisprazniјeg blebetanja uz kandirane smokve i crnu kavu, koju je u tome trenutku iz velikog baroknog srebrnog vrča servirala Frajla Kristina, davna Alisina guvernanta, koja je pod svoje stare dane spala kod Jurjaveških na ulogu paradne sobarice, za svečanijih zgoda i objeda.

„Dakako, u ovoj metodi ima prilično mnogo ucjenjivačke rutine: ljudi, na kraju svoga bračnog puta, prilično umorni od bračne sreće, a naročito pak oni, razjedeni karcinomom ili gangrenama, prije odlaska na drugu obalu uvijek su lirski raspoloženi, pak je i umiranje Alisinog tate nesumnjivo veoma pogodna prilika za sentimentalnu prodiku, jer čovjeku, koji tu

pred nama izdiše, njemu je, na kraju, svejedno čime ga tješe, da li »iznutra« ili obratno, samo da ga netko blago uspavljuje, kako »ovdje« dolje ipak nismo sasvim beznadno osamljeni, kako oko nas ima vrhunaravnih bića, koja se brinu oko naše sudbine, svejedno kakvih, pa zvala se ona i Anđeli, jer ovi nas Anđeli prate, eto, sve do sretnog Srebrnog Pira s našom drugom po redu suprugom, a pratit će nas po svemu, kao što nas Monsignor tješi, i na izletu u nepoznato, pak na ovom trulom mrtvačkom trabakulu, što se već njiše i škripi u luci, otisnemo li se u dugu noć, na debelo more, u tminu, u oluje, ne ćemo biti sami u mračnom nokturnu! Pristupit će nam na palubi neki simpatični dječak, obasjan čudnom svjetlošću — intrinseco ili extrinseco, svejedno — ali biće svakako krilato, vitko, simpatično, kao kakva djevojčica tako nevino i šarmantno, i bit će nam pri ruci, jer Anđeli su tu s nama, među nama, u nama, o tome naš Monsignor piše mudre i učene knjige, on je profesor teološkog fakulteta, postoje o tom pitanju čitave biblioteke, to nisu tlapnje, to se zove Egzaktna Nauka, a ipak je sve to do toga stupnja slaboumno, da je prisustvovati ovom seljačkom zaglupljivanju nespojivo sa bilo kakvim i najskromnijim intelektualnim dostojanstvom."

Krasnoslovi profesor teologije o anđeoskoj ljubavi u braku i među ljudima uopće, a iz njegovih letimičnih, kao čednih, zapravo prikrivenih pogleda, kojima od vremena na vrijeme dodiruje Kamila, zrači toliko mnogo antipatije, više od toga, mržnje, da se ova bljutavo pretvorljiva igra, prikrivena ljubaznim kreveljenjem, zapravo blesavo isprepleće sa sasvim nedostojnom retorikom o anđelima.

„Što bi bilo kad bi Kamilo ovom starom prevejancu preko stola dobacio da je idiot, da je intelektualni majmun, da sve ovo što brblja nema baš nikakvog, ni najmanjeg ljudskog ni pristojnog smisla, što bi bilo kad bi te njegove riječi, usred sveopće slaboumnosti prisutnih, pale na ovaj stol, među ove

naranče i ove jabuke i datulje i torte, kao par starih poderanih cipela?

— Vi tu brbljate vaše slatke priče o anđelima, a istodobno piskarate po beogradskoj štampi o mome ocu da je bio šef austrijske vojne špijunaže, vi se borite za nekakvu hrvatsku republiku tako da mene denuncirate da sam agent Bele Kuna zato, jer branim čovjeka koji je pucao po kralju, to bi trebalo skresati ovoj mješini u lice", stala se u Kamilu javljati tiha a zatim sve nametljivija misao kako bi bilo da se ipak opre ovim svinjarijama, prosto u ime logike.

„Trebalo bi napustiti sve konvencije i razračunati se izravno s ovim zlobnim majmunima! Čujte vi, Monsignore, šta vi tu blebećete citirajući Aristotela, kad ste vi najobičniji denuncijant beogradske policije, to bi trebalo da im se skreše u brk, sve ove vaše svinjarije nisu nikakva federalistička politika nego baš — more croatico — agentprovokatorska rabota za račun Glavnjače! Čujete li? Govoriti vama da je nešto nespojivo s boljim odgojem, prosto je blesavo, ali to hoću da vam kažem, svi ste vi kao konfidenti puzali pred mojim ocem i lizali vašom njuškom njegove čizme, a sada ga predajete Upravi grada Beograda kao austrijskog špijuna! A ono što lajete o meni da sam agent Bele Kuna, to je slaboumno, i da ste mlađi raskrvario bih vam ovaj vaš paradajz od nosine, jeste li me razumjeli?"

„Takav ispad izazvao bi poremećenje duhova, sve bi se glave okrenule spram Kamila, i on bi, našavši se u punome centru pozornosti, iznenadnom kretnjom ruke zbunjeno ugasio cigaretu o ogromnu, kandiranim ružama okićenu čokoladnu tortu, da nekim skandaloznim gestom demonstrira svoje negodovanje, i ustavši od stola, već zbog učtivosti da gospodi objasni što je zapravo htio da objavi ovim svojim iznenađujućim izazovom, on bi morao da iznese neke argumente za svoj postupak, a istodobno, pitamo se, a što bi i mogao da kaže ovim glupanima, što ne bi bio direktni izazov?"

Skupila se slavna jurjaveška obitelj in corpore: svi su na okupu. Gospođa maćeha Alise i Dagmar, madame Adela, sa svojim jedincem Mišom, sedmogimnazijalcem, kojim je bog obdario jurjavešku familiju već takoreći na kraju ljubavne vještine staroga gospodina podbana; tu je časna sestra Skolastika i pouzdani pratilac ovog patricijskog doma Monsignor Eustahije, i njegov sekretar, od raznih iznenađenja vječito zabezeknuti klerik, po svemu neuka naivčina, a zapravo majstorski prevejanac, kome maska bezazlenog seoskog blesana veoma dobro služi u ulozi Monsignorovog douškivala, još jedan zakrinkani fratar, i on dvostruki doktor — filozofije i teologije, i, na kraju, dva otmjena jurjaveška zeta, i tako svi glume dobro raspoloženu gostinsku družbu, pretvarajući se kao da im nije jasno da je naš dragi »tatica« najsolidniji kandidat smrti, da »jedini naš i dragi tatica« umire pred našim očima, naš »Uzor-tatica«, koji tek što nije otputovao na raport Gospodinu, a u to ne sumnja nitko da se to može desiti svakoga trenutka i da je takav Srebrni Pir zapravo već oproštajni ručak, neka vrsta predigre za skore karmine, a zato se na čelu pogrebne Slave i nalazi sjenka našeg duhovnog tješitelja, te čitav obiteljski ansambl glumi prozirno pretvorljivu igru oko utješljive konverzacije o Anđelima, svi se dosađuju kao na pravom pogrebu, bacajući poglede na kazaljke starog engleskog sata, koji otkucava tako zlobno tromo, tako nedjeljnoposlijepodnevno bezidejno dosadno, na tako beskrajno duge astralno prazne razmake, te se čovjeku čini da je vrijeme doista stalo i da se konačno i nepovratno zaustavilo nad ovim narančama koje se žare u svjetlosti voštanica, u odrazu blistavog srebra, naročitim narančastim sjajem, nad damastnim servijetama, nad burguncem u kaležima od karlsbadskog stakla, što ih je gospođa Adela donijela u jurjaveški Dom kao komplet za trideset i šest osoba još iz svoje netaknute djevojačke dote, kad se prvi put bila udala u Osijek, kao jedra baranjska djevojka, koja je svoju braću paore

pratila u Újvidék na sajam, kad su prodavali svinje, pak su je novosadski mangupi prozvali posprdljivo »búzaterkom«.

Kroz visoke starinske prozore tamnom hrastovinom obložene blagovaonice vidi se, počela je mećava da ovija krovove i dimnjake sve neprozirnijom snježnom koprenom. Ove godine proljeće dolazi kasno, umire Karneval, ima još da odluduje preko parketa čitava serija nobl balova, a snijeg prijeti sve gušćim talasima kao da se vrapci nisu već poženili i kao da ne stiže Valentinovo, a sjever zviždučući na telefonskim žicama svoju polarnu melodiju diže galamu na strah i trepet golubova pod jurjaveškom strehom. Otkucava engleski sat, vrijeme je otputovalo s ovoga svijeta, a nitko od prisutnih nema smionosti da prekine potočić anđeoskog pričala, koji žubori bez kraja i konca te se sve više gubi i ponire u teorijama o padu Anđela i o tome da li se anđeoska pobuna završila u jednom jedinom trenutku, kao što to uči sveti Toma i koliko li je vremena proteklo od stvaranja Anđela do njihova pada, i da li su Anđeli pali svi odjednom kao kamen kad pada, a ako su pali, i to još odjednom, kojoj su vrsti pripadali, naime, kome anđeoskom redu, i šta o tome misle učeni bogoslovi kao Lépicier, na primjer, ili Palmieri.

„Pa sve kad bismo svi prisutni bili zaista slaboumni, ne bi nas trebalo gnjaviti na ovako bestidan način", bunio se Kamilo u sebi sve intenzivnije, prisluškujući engleskom satu kako idiotski bezidejno kuca, promatrajući crne kazaljke kako se jezivo polagano kreću na bijeloj porculanskoj ploči, „pa sve kada bi čovječanstvo bilo zaista glupo kao ovo pečeno meso sa salatom ovdje na stolu, ovakve anđeoske lekcije trebalo bi servirati ipak teološki nekako garniranije, nego da se trajno trabunja o bludu i o tome kako bi se grešnik čovjek bez anđeoske kontrole već davno bio upustio u grube bludne ekscese, što, uostalom, Anđelima uprkos, čini još uvijek od početka, po mračnom zakonu svoje krvi."

„Vjerovati u svakom je slučaju opasno, ali ako se već vjeruje, ne treba o tome deklamirati nego se tako vladati kao da se doista vjeruje, a tko se tako vlada, bit će da je »božji funkcioner«, što ovaj Monsignor po svoj prilici ne će biti, jer gdje se uopće nalaze ti »božji namjesnici«, a ukoliko se i neki pojavio, proglašuju ga svecem da bi ga zaklali; vjerovati u vrhunaravne hipoteze samo zato da bismo obmanuli svoje bližnje da povjeruju kao da doista vjerujemo, glumiti tako loše kao što loše glume svi ovi Monsignori, sve je to najsublimniji besmisao, kao što je uostalom besmisao na ovome svijetu sve što se zove organizirana Ideja, a to se Kamilu objasnilo već u vrijeme Bregalnice, kad su se njegove Ideje prometnule u artiljeriju i počele svirati svoje koncerte oko Vardara... Kada Ideja postaje organizirana stvarnost, kada se Ideja pretvorila u političku zbilju, u državnu organizaciju, kada se Ideja prozvala imenom Njegova Veličanstva Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca, kad takva, davno već iz mode ispala, otrcana i sasvim suvremena Ideja potpisuje danas Ukaz za Njegovu Ekscelenciju envoyé spéciala gospodina doktora Emeričkog Starijeg, koji putuje u Budim s naročitom misijom, kada se takva Ideja preobrazila u Karijeru, i ne samo u Karijeru njegova oca nego, eto, i u Karijeru jugoslavenstvujuščeg Amadea Trupca i čitavih bataljona takvih Trupaca, nestalo je svakog, pak i najmanjeg elementa one naivne, nevine Ideje, bilo kakve, slavenske, ilirske, sveslavenske, hrvatske, srpske, slovenske, slavosrpske ili jugoslavenske, a vjerovati negativnom iskustvu uprkos bezazleno i dalje, kao da se nije ništa desilo i kao da se ova Ideja nije pretvorila od liturgije u žabu krastaču, ponašati se pretvorljivo, kao da ova Ideja nije postala kriminal, to jest glumiti tačno po programu ove gospode Monsignora i Ministara koji su se našli u »stanju milosti« (kraljevske ili božje), gdje je taj i takav čovjek koji je uspio da sa svojih tabana otre blato ove naše hrvatske stvarnosti te da i

dalje lebdi nekoliko milimetara iznad zemlje, kao ovaj blesavi Monsignorov Anđeo među nama?"

„Monsignorov monolog o Anđelima protkan je uspomenama Kamilovim na pariske dane. Stigao je iz Pariza s Alisom, nema tome ni dvije nedjelje. Uspjeli su nekom Trupčevom poslovnom protekcijom (Amadeo Trupac je čovjek koji raspolaže čitavom kartotekom prvorazrednih adresa i telefonskih brojeva od Beča do Züricha i do Pariza) da dobiju poziv na bal »Petits Lits Blancs«: ono je bila Mistinguett, u kostimu benediktinke, a ona dama u zlatnom brokatu kvatročentističkom kao Katarina Sforza, ono je Sorelica! Gentleman sa monoklom, ono je stari Lucien Guitry, a pojavio se na balu kao figura iz Montépinovog Fijakera broj 13. Bili su i u Komediji i vidjeli ga u Alcestu, a Kamilo vidio ga je u Parizu već 1912, kada je u Porte–Saint–Martinu Le Bargy igrao Cyrana, a Kamilu se već tada bilo objasnilo da je *Cyrano* fanfaronata i da se može igrati samo onako neinteligentno kao što ga je i Rostand napisao, a odonda je prohujao čitav život, moglo bi se reći, glupo, u stilu Rostandovih deklamacija: u dimu i u maglama. Od balatonske noći s Anom pa sve do braka s Alisom. Glupo, u dimu... Alisa je jurila po bioskopima, Charlot, The Kid, Jackie Coogan, Harold Lloyd, jedan od njenih neostvarenih snova to su fotografije maskiranog bala u Ritzu, Madame baronne Robert de Rothschild — kao kraljica od Sabe, Princesse Bonaparte — en reine de Naples, baron Robert de Rothschild — en Neptune, Roi de mer, Jouvet, Valentine Tessier, kod Copeaua — Vieux–Colombier, a onda povratak u domaći, agramerski žabnjak s očevim interviewom u *Samoupravi* jutros, bravo."

Jutros kada je vihor zveckao limenim kacigama dimnjaka, Kamilo je, još u postelji, u jutarnjoj štampi pročitao senzacionalnu vijest, kako mu je otac, Ministar kraljevske SHS vlade

na raspoloženju, kraljevskim dekretom postavljen za Poslanika na strani, i kako je ovo »Previšnje Iskazivanje Kraljevskog Povjerenja sjajnim upravo dokazom da se time s Najvišeg Mjesta odaje zasluženo priznanje, ne samo izvanredno sposobnom administratoru, koji je svojim dugogodišnjim delikatnim političkim znanjem i vještinama u bezbroj navrata dokazao svoje nesvakodnevne diplomatske sposobnosti, nego takoreći i čitavom hrvatskom narodu, jer, ako je itko pozvan da zastupa interese našega naroda, onda je to izvan svake sumnje ovaj slavni nosilac časnog hrvatskog historijskog imena«.

Već više od dvije godine traje nedostojna igra za očevu karijeru: tek u sjeni beogradskog dvorskog kapidžika uspio je postati konačno ono o čemu je za života svoje »mile pokojnice« tako žarko sanjario: ministar!

Regnikolarstvo, kao obiteljsko nasljedstvo sumnjivih časti i naslova, spadalo je još od staroga Ambroza u emericzijevsku obiteljsku tradiciju, no ipak, na temelju sramotnih iskustava i poniženja, ova se unionistička uloga igrala kao neka vrsta nadmudrivanja s madžarskom gospodom, moglo bi se reći, na varmeđijski način: »Neka madžarski mulci misle da nas imaju u džepu, a mi njima niti smo nasjeli, niti nasjesti budemo, jer Regnum Regno non praescribit leges.«

U madžarskoj regnikolarnoj varijanti, na patetičnom temelju takozvanih pozitivnih zakona, a naročito kapitalnih članaka Ugarsko–hrvatske Nagodbe od 1868, koji bi se državotvornosvečanim glasom citirali veličanstveno kao da svaku riječ prati glas najvećeg zvona madžarske Katedrale madžarskog Svetog Stjepana Kralja, kada se Emerički Senior kretao na magnetskom polju previšnje milosti budimskoga Grofa Premijera, iz Kamilove perspektive, Stari se ponašao kao prosječno nazovimagnatsko lice iz galerije Emeričkih pokojnika, pa kada se sin tješio takozvanim »zakonima sredine«, kao da se mirio s mišlju da ni u tatinom slučaju narav nije uspjela da izvede neki naročito duhoviti skok.

Najnovija jugoslovenstvujušča partija koju je stari počeo igrati kao svaki strastveni kartaš kad mu je karta pošla, slijepo, ova, pomalo smiješna jugorojalistička uloga u kojoj se pojavio na političkoj sceni već u prvim danima novembra 1918 (dok se njegov idol grof Tisza još takoreći nije na odru ni ohladio), Staroga je preobrazila od glave do pete. Kao madžarski unionist on je svojedobno instinktivno osjećao kako ne može pobijediti na antimadžarskom frontu, i, posumnjavši u vlastite snage, on se predao sudbini priznavajući rezignirano jalovost bilo kakvog hrvatskog političkog pokušaja za oslobođenjem, svijestan da se radi o nacionalnoj izgubljenoj borbi.

— Nismo mi tako loši stratezi, kao što vi mislite, gospodo, nego smo naslijedili kurvinsku situaciju! Jedini način da se izvučemo iz ovog madžarskog gulaša je liberalizam! Vjera u progres, to nam je jedini izgled na bolju budućnost.

U danima austrijskog sloma kasne jeseni 1918, bubnuvši o zemlju kod one pobune ladanjskih kmetova, on je doživio svoj Damask. Ovaj svakom kompromisu skloni madžarski prezidijalac, preobražen u srpskohrvatskog rojalista, pretvorio se preko noći u nepomirljivog i nasrtljivog unitarca, nepristupačnog spram bilo kakvog argumenta trijezne pameti. Bezobziran kao derviš on je krvoločno počeo insistirati kako je jedina uspješna metoda, što se politike oslobođenja i ujedinjenja tiče, metoda terora, i kako je beskompromisna primjena Nasilja jedino Vjeruju od čega, u interesu Narodne Stvari ne treba odstupiti. Sve prezidijalne političke metode pokojne banske upravne vlasti, kojima se stari Emerički služio u Austriji u rukavicama, sada, u ovim pobjedonosnim prilikama, poslije poraza Austrije, pretvorile su se u jedini idealni, rasnoetički, jugoslavenski, rojalistički politički princip!

Da mu se otac poslije izbornog neuspjeha za Konstituantu, kada kao ministar Privremene narodne vlade na raspoloženju nije u svom izbornom kotaru skupio ni sve žandarske glasove, sprema na diplomatsku karijeru, da su ove kombinacije oko

čaršijske berze počele da kruže kao ozbiljna glasina, to je Kamilo čuo od Amadea, koji je opet, po liniji svojih solidnih veza, u sjeni kabineta uspio ubrzati kraljevski Ukaz, jer mu je stari zaista dosadio sve nesnosnijim zanovijetanjem oko ovog dekreta, vezanog s njegovom neposredno predstojećom ženidbom s učiteljicom klavira, starijom damom, gospođicom Fistrich. U vezi sa svojom ženidbom stari se Emerički odlučio da proda Ladanje sa kurijom, sa vinogradima i sa šumom, jer mu se dala zgodna prilika da unovči djedovski truli krov za relativno dobre pare jedne poljske tekstilne kompanije koja planira da na Ladanju Gornjem podigne modernu pletionicu velikog stila. Za vrijeme kupoprodajnih transakcija, relacije između oca i sina bile su se već zamutile poprilično, tako da se je bez nekog formalnog prekida uobičajilo da Kamilo posjećuje svoga oca sve rjeđe, a kada se desilo i to da se »odrod od emericzijevske loze« demonstrativno upisao u grupu advokata, kao branilac zločinca, koji je htio »da prekine životnu nit našeg mladog suverena, na historijski dan proglašenja Vidovdanskog ustava«, stari je, poslije neuspjele intervencije da nagovori sina da se odrekne te svoje glupe političke demonstracije, uputio Kamilu ogorčeno pismo kojim izražava svoje zgražanje kako se stidi da je rodio takvo moralno čudovište. Sam fakat, da je stari »očupani pijetao« počeo da kukuriječe sa kraljevskog buništa i zvekeće kajmakčalanskim mamuzama, Kamilo je uzeo ad notam sa vesele strane, sjetivši se kako je pokojni Lukács–Knobel (njegov poetski drug iz Hungaricuma), još pri prvom susretu u krčmi »Madžarska kruna«, staroga vidovito procijenio kao luckastu Daumierovu karikaturu.

„Kako se ne stidi skinuti gaće pred čitavim svijetom", pomislio je Kamilo postiđen od neodređenog osjećaja, što se ministarski mladoženja odlučio da nekakvim poljskim pustolovima proda Ladanje, na koje Kamilo, zaista, ni u svojim najintimnijim raspoloženjima, nikada nije pomišljao kao na svoju djedovinu, premda nije bio lišen mnogobrojnih senti-

mentalnih uspomena, povezanih s ovim trulim krovom. Spram Ladanja Kamilo ostao je djetinjasto slab, i sama pomisao, da se Ladanje prodaje i da će od svega ostati hrpa gnjile cigle, ispunjala ga je blagom tugom, koju je ironizirao kao neku vrstu vlastelinske davno već preživjele predrasude. U tom pogledu Presvetli pokazao se mnogo odlučnijim negatorom bilo kakve obiteljske tradicije. Presvetli je zamrzio Ladanje jednog kasnog jesenjeg predvečerja 1918, kada se ladanjska kmetska masa bila podigla da sravni dvorac sa zemljom, i kada je staroga od katastrofe, u posljednjem trenutku, spasio jedan srbijanski konjički kapetan, koji se našao tu na terenu sa svojom eskadronom, na prolazu, da osigura čitav ladanjski kraj od seljačke bune, a upravo ova historijska igra slučaja pojačala je u Kamilu intimne buntovne simpatije za djedovski krov.

— Diže mi se utroba od stida i od gađenja kad vidim toranj ladanjski od onog prokletog dana! Ogadile su mi one kmetske svinje moj vlastiti roditeljski dom, ne mogu više da vidim onog krova, ni one platane na terasi, a, na kraju, svakoj pjesmi kraja biti mora, valjda je bilo suđeno da se na Ladanje usele die Herren Polen aus der Pollakei, bilo im blagoslovljeno, sada je industrijalizacija na dnevnom redu, a meni su, sine moj, pare potrebne da se saniram, tješio je otac sina, uvjeravajući ga kako je sve to s Ladanjem u najboljem redu, i ako Kamilo reflektira na neku odštetu, da je on sklon podijeliti sa sinom sumu utrška po dogovoru, ali kako je čuo i kako mu je poznato da Amadeo ovog momenta vodi nekoliko unosnih stecišnih masa, šta će mu ovakva sitnica kao što je dvadeset i pet posto utrška od jedne uboge šljivarske kurije, kada je tako ženerozno poklonio Zdenčaj–Dvor svojoj mnogopoštovanoj supruzi, što mu on nikada ne bi bio svjetovao, jer zna se — la donna è mobile...

— Pa dobro, mogao si se interesirati i za nekog drugog kupca, čemu je bilo potrebno svršiti to s ovom poljskom gospodom pod stolom, spočitnuo je Kamilo ocu što se ta stvar

likvidacije Ladanja Gornjeg svršila potajno, takoreći krijumčarski. — Mjesto onih varalica lavovskih mogao si se obratiti meni lično, i da si to riskirao kojim slučajem, nisam siguran ne bih li se bio odlučio da otkupim Ladanje za vlastiti račun, a osim toga Amadeo je izjavio da bi i on bio jedan od interesenata, i, eto, vidiš, prorajtao si Ladanje za bagatelu, a mi bismo ti bili platili duplo. I molim te, ako nije tajna, koliko su ti dali oni krakovski gentlemani?

— A što su mi dali, do vraga, uz odbitak prenosnih troškova, šta mi je ostalo, nekih devetsto hiljada dinara, a ni toliko, uzme li se pravo,

— Mizerija...

— Dakako, iz vaše gospodske perspektive, mizerija, a koji bi vas đavo znao, ti i Amadeo suviše ste velika gospoda, s vama je mnogo teže kartati se nego s madžarskim grofovima, dakako, sad kad je stvar gotova, sada bi i Amadeo bio jedan od interesenata, gle, gle, čujmo, čujmo, i ti bi se bio zainteresirao za svog siromašnog oca, molim te, a poklonio si Zdenčaj Alisi, da ti uopće i nije palo na pamet da se konzultiraš sa mnom,

— Nije mi do Zdenčaja bilo stalo nikada, ali Ladanje, Ladanje, vidiš, to je nešto drugo, međutim, Amadeo još uvijek je disponiran da se zainteresira za stvar, Amadeo je duboko indigniran, »kako si uopće smio i mogao prodati Ladanje, a da se nisi obratio nama«?

— Lako vama, gospodo, tri su Amandina ugla na Alzerici tvoja, ti se smješkaš sa tvojih bečkih balkona, a baš je Amadeu stalo mnogo do Ladanja, čujem, à propos, da parcelira patrijaršijsko imanje u Dalju, dakle, prosim, alle Ehre und Respekt, je li, čuj me, kad je već riječ o tome, ovako usput, a ti imaš neki uvid u stanje svoga gospodina pašanca, na koliko ti računaš Amadea, ovako, diskretno, u četiri oka?

— Nema tu nikakve diskrecije, u solidnoj valuti nije tako mnogo, možda pola milijuna, možda milijun,

— Čega? Dinara?

— Ma kakvi, dolara,

— Šta–a–a, zbunio se Presvetli, a to se osjetilo i u tonu da mu se milijunska suma pričinila sasvim harunalrašidskom, milijun dolara, a ja sam iz Ladanja izvukao jedva pišljivih desetak hiljada, i to se zove posao, idi, molim te, kao da sam se jučer rodio, čovječe?

— Milijun dolara, nije to nikakva suma, čovjek se bavi politikom, čovjek se bavi rentabilnom državotvornom politikom, Amadeo je već Sedamnaeste znao da treba staviti pare na Lloyd Georgeove konje, dragi moj, Amadeo ti je mudro savjetovao, kad su ono bili uhapsili Joju i mene, jula 1918, da budeš pametan pak da se daš uhapsiti i ti, no, dobro, ti si ostao na visini, dalekovidan, a danas Amadeo, vidiš, gradi Državu, i šta se tome čudiš, a budete li, gospodo, i dalje tako solidno gradili ovu našu državu, zaradit će naš Amadeo i više, jer ti znaš šta je njegov princip, da otputuje u inozemstvo kao nabob i da nam svima odmahne svoj: baj–baj...

U mislima, u sjeni mnogobrojnih uspomena oko Ladanja Gornjeg, zaokupljen intimnim svojim poniranjem u daleke predjele sjećanja, tako živog i tako blistavog, kao da se ništa nije desilo s tim Ladanjem i s tim starim gospodinom, „kako je u životu zapravo zagonetno da dva srodna bića odudaraju tako postojano i tako podjednako strastveno već godinama, ženi se čovjek, i mjesto, da kupuje parcele na groblju, on kupuje Louis XV–salone za odabranicu svoga srca, dakako, putuje u Peštu, ondje će briljirati sa svojom gospođom suprugom, gospođa poslanikovica davat će na budimskom dvoru intimne koncerte, u onim istim dvoranama, u dvoranama gdje je još jučer blistala vrhunaravna pojava Njezinog Visočanstva Nadvojvotkinje Auguste, to je narav koja progovara iz čovjeka, to je zdrava narav ovih Emeričkih od Ambroza do Kolomana... Stari poživjet će još najmanje desetak dobrih godina svojim snažnim životom,

kao udovac proživio je nad grobom svoje supruge punih devet godina, protokolarno i više nego što dolazi u obzir po konvencionalnom redu za jednog pristojnog udovca, sve pristojno, sve po propisu dobrog odgoja, a, na kraju krajeva, ni značenje kraljevskog Ukaza ne bi trebalo preuveličavati u negativnom smislu", prisluškuje Kamilo jednoličnom glasu Monsignora kako priča o anđelima glupo, dugo, upravo slaboumno, kao da svojim kokošjim mozgom jutros u novinama nije pozobao vijest o imenovanju Kamila Emeričkog Starijeg za poslanika u Budimpešti, a sada govori i govori, promatrajući Kamila tako izazovno kao da je Kamilo zapravo lično zainteresiran u karijerističkom usponu svoga tatice. „Pa sada bilo kako bilo, ne može se poreći da se dragi naš tatica jutros nije popeo na Amvon narodnog jedinstva i da se u stilu vekovnih tradicionalnih molepstvija nije pomolio ispred našeg ujedinjenog troimenog naroda da Pomjanet Gospod Bog Vladara našeg Cara i Kralja Franca Josifa Pervago, to jest, pardon, mladoga Kralja našeg, na tom mladom letu veselimo se, mladoga krala mi molimo, u rojalističkom stilu naših rodoljubivih madžaronskih pokoljenja, koja su uvijek služila svojim zakonitim vladarima vjerno i lojalno protiv vlastitih nacionalnih interesa."

„To se desilo jučer ili prekjučer, u apartmanu kod beogradskog »Srpskog Kralja«: stoji Gospodin Ministar Kamilo Emerički Stariji kod prozora, promatrajući vijavicu kako vitla barjacima, Beograd je okićen, slavi se neka slavna historijska pobjeda iz ovog slavnog »Svjetskog« rata, a stari Emerički promatra igru vjetrine sa platnom hotelskog barjaka, te se na momenat ona prokisla krpa na koplju hotelske zastave slila u tri srpske boje: crveno–plavo–belu, srpsko je nebo plave boje, u njemu stoluje Srbin Bog, a onda se opet preliva u milu nam hrvatsku trobojnicu, crven–beli–plavi, to je barjak pravi, tko se pod njim vije, kukavica nije, a oko boga Srbi anđeli poje, dva

barjaka, tri barjaka, tri troimena barjaka, »Naprej, zastàva slave«, čas su to bili barjaci Veleizdaje, čas opet Oslobođenja, i to pravog, autentičnog, savezničkog, demokratskog, francuskog, anamitskog, cochinchinskog kolonijalnog Oslobođenja, Egalité, Liberté, a sada se naš sveti barjak nad grobom Austrije razvijorio u nešto što se zove Pobeda, Država, Jugointegracija, Kosovo, Kajmakčalan, Zrinski–Frankopan, Osveta za Bečko Novo Mjesto, Strossmayer, Gaj, Prešern, u nešto što nije »separatizam« niti austrokroatizam, dakako, nego Jedinstvo i Bratstvo, Triglav, Đevđelija, Sava, Drava, Vardar, Drina, Ibar i sve druge cigarete, a državna modro–belo–crvena tkanina ustrčala se na vjetru uzrujano kao da će se otkinuti i poletjeti pod oblake visoko preko krova »Srpskog Kralja«, ustrepereno dršće golo platno, povijajući se u dugim, plosnatim, vodoravnim talasima, rasplamsala se crvena boja, planula kao oganj, bukti na vjetru, a košava zvižduče kaldrmom stravično, njiše svjetiljke, uz fijuk zlokoban oko bandera, odjekuje ustrepereni ritam gvozdenih žaluzija pravilno sa otkucavanjem metalnog okvira solidnog švedskog hotelskog prozora od brušenog stakla, plovi čitava zgrada »Srpskog Kralja« na vjetrini kao brod na valovima mećave, valja vihor sure i niske oblačine što kroz mutnu zavjesu snijega prelijeću preko dorćolskih krovova, preko Kalemegdana, gdje se uzlepetale čavke spram Dunava, a Dunav se praši i dimi u sivoj daljini, kao ogromna zaleđena cesta, nema nigdje ni ptice ni lađe, poletjelo je jato gavranova od Barjak–Džamije, povijaju se dimovi dorćolskih odžaka, a barjaci se na krovovima mlate na ukletoj vjetrini što zvižduče od Laudonovog šanca oštro kao vratnička bura na Kandeloru. Osjeća se pritisak od uzdušne mase na staklu hermetički zatvorenog prozora, obavija vjetar hotelsku fasadu gustim snježnim pramenovima dima, uznemirila se čipkasta stora između teških brokatnih zavjesa na balkonskim vratima, toplo je u sobi, moketa je na podu boje duhana a na grimiznoj podlozi saga

rasulo se cvijeće plave i intenzivno žute boje, anemone, orhideje, stilizirani akantusi, tamna fantastična tropska flora u kobaltu do boje žutog uvehlog lišća duvanskog, kao tamnosmeđi šušanj kad stopa tone u mekanom lišću, tako se gubi zvuk koraka u dlakavom skupocjenom sagu, a barokne noge salonske garniture Queen–Anne stoje okomito na parketima, drveno, tiho, gluhonijemo, četiri, osam, dvanaest, dvadeset, dvadeset i četiri, dvadeset i osam drvenih okomitih nogu na sagu, same drvene Queen–Anne noge, i brončani lav na kabinetskom stolu uz telefon, telefon zvoni, »halo, halo«, javlja porta da se javio urednik *Samouprave*, »da, eto ga, stiže za desetak minuta na dogovoreni razgovor u vezi sa Kraljevim Ukazom o specijalnoj misiji gospodina ministra u Pešti kod Regenta Admirala«, a vani vjetar vitla rasutim hartijama na ulici ispred hotela, poderanim plakatima, razdrtim izbornim pamfletima, vitla vjetar smećem u vrtlogu, u spiralama, kao što je stari Ambroz Emerički govorio, »igraju se coprnice«, jer nikad nije bilo da vještica bilo nije, i, zaista, pogled vještice može da urekne, u uroke je Presvetli uvijek vjerovao, ženi se pod stare dane, pomalo se toga praznovjerno i stidi, a, ipak, ova mu misao, da je još uvijek muško, podiže duh, a stanjili su mu se u posljednje vrijeme živci, našao se u nekim, sa boljim običajima teško spojivim prilikama, prodaje svoju djedovinu, ciganska posla, putuje u Peštu kao specijalni izaslanik kralja srpskog i hrvatskog, a na Budimu nema više Grofa Premijera, vitla vjetar ispred prozora smećem i raznobojnim hartijama i život se zavitlao oko njega kao Valpurgina noć, preživjeli smo brodolome, ne jedan, čitavu seriju brodoloma, a ipak nismo potonuli, pogledali smo prilično jasno u duboke bunare, a u svakom se čovjek mogao utopiti, politički bunari su puni utopljenika, bio je jučer u audijenciji na Dvoru, Kralj ga je primio nervozno, kako je htio da bude naročito ljubazan i da mu vlastoručno servira kafu, izmakla mu se džezvica i tako se prolio fildžan po Emeričkovim pantalonama, a onda, isto tako nervozno, Kralj je uzeo svoju maramicu

iz džepa i počeo da briše pantalone svog izvanrednog i opunomoćenog gospodina ministra, bili su u tremi, obojica, a tamo pod Kalemegdanom teče Dunav, od Budima teče milijune već i milijune godina, teče, zimi i ljeti, i pod budimskim hotelom »Fiume« teče isto tako tiho, čudno, misteriozno, brzo, protječe ova golema vodurina i nosi mrtve, die Toten schwimmen schnell, sve teče mnogo brže no što bi čovjek mogao to shvatiti, sve lepeće nervozno kao krilo od muhe, sve je nervozno kratko kao život muhe, a nema tome ni devet godina od onog jutra kada je na balkonu hotela »Fiume«, isto tako u tremi, očekivao previšnju audijenciju kod Grofa Premijera u vezi s onim ludim člankom Kamilovim o regnikolarnim lažima i varijacijama, kamo se sve ono izdimilo, grofa su ubili, zaklali ga kao prase, Budima nema, Beča nema, ničega više nema što je jedamput nešto bilo, danas se na Terazijama kroje madžarske pantalone, prolazi preko ceste jedan pravoslavni popa, po zlatnome krstu i bogatim naborima njegove mantije, pod gospodskom bundom i kamilavkom, bit će neko ugledno, bradato, patrijaršijsko lice, sa brižno počešljanom mekanom kosom u brončanim uvojcima, a kad ga je Premijer na onoj audijenciji prije devet godina zapitao da li mu je sin srbijanski veleizdajnik, jugoslavenski, velikohrvatski ili kako se onda sve to trabunjanje zvalo, lagao je, dakako, bila je za to dobra prilika, lovilo se tada u mutnome i stvari nisu bile baš sasvim jasne, »pa znate, i ovako i onako, i ovo i ono, pa tu i tamo, dakako, ima tu nečeg što nije sasvim jasno«, ali sve to nije bilo baš sudbonosno, mladenačke ludorije, ali danas, kada su odnosi kristalizirani, kad se više ne radi o pubertetu, kada je sve određeno, da ili ne, lijevo ili desno, danas svi vrapci oko Konaka cvrkuću da je gospodin Emerički Mlađi lično u jednom svom javnom govoru ispred lumpenproleterske bagre najavio čitavom svijetu, da odobrava onaj suludi atentat, pa kako bi se kraj ovih notornih činjenica mogao pred Veličanstvom izvući? Da se Kralj jučer upustio u ispitivanje, da mu je Njegovo Veličanstvo uputilo samo jedno jedino pitanje,

»pa molim vas, gospodine doktore, onaj advokat doktor Emerički, koji se nalazi na spisku dobrovoljnih branilaca atentatora, da li je on u nekom srodstvu s vama«, pa kako bi mogao da se izvuče zaobilaznom nekom frazom, kako bi bio mogao da izjavi Veličanstvu, da to nije njegov vlastiti sin, i kakvog bi smisla imalo naglasiti da se nikada s tim svojim nesretnim sinom nije slagao ni u čemu godinama, a danas manje no ikada, kada bi takva izjava ostala bez ikakve dokazne snage, i Njegovo Veličanstvo moglo bi s punim pravom produžiti logično dalje (a ne može se pretpostaviti da Veličanstvo ne bi bilo informirano), »da, da, pardon, ali čujem, gospodine ministre, da je taj vaš gospodin sin bio organizirani crnorukac, simpatizer solunskih atentatora, da je bio član onog njihovog banditskog predratnog udruženja, pouzdano lice onih adrapovaca, i Tunguza i Joguna i Voje«, u takvom slučaju što bi bio mogao odgovoriti Veličanstvu? »Žalim, Veličanstvo, ovaj moj sin, jeste, tako je, on je moje prokletstvo, i, evo, pred podnožjem vašeg prijestolja, Veličanstvo, za koje sam uvijek spreman žrtvovati svoju vlastitu moralnu i materijalnu egzistenciju, tako mi Gospodin bog pomogao, izjavljujem da sam hiljadu puta prokleo dan i čas kada mi se rodila napast od moga sina, i sam bog Sveti zna koliko mi je briga zadao i koliko sam noći probdio zbog ovog svog monstruma«, a, eto, zvoni telefon, javio se dopisnik *Samouprave*, javlja portir da je gospodin redaktor stigao, pitanja za interview on je već obradio pismeno, teče Dunav, vještice se poigravaju smećem ispred hotela sve razularenije, treba se sabrati, treba znati šta će se izjaviti pred licem javnosti i kako, svaka riječ je važna, pogotovo u momentu odvratne separatističke kampanje iz Hrvatske."

— Da, da, naprijed, izvolite, gospodine, molim, čekam vas, dobar dan, čast mi je, molim, drago mi je, stojim vam na raspoloženju, gospodine!

— Izvinite, gospodine ministre, kao što smo se u principu dogovorili, mislim da pitanje, ili jedno od pitanja, koje u vezi

s vašim imenovanjem za specijalnog poslanika u Pešti u prvome redu i ponajviše interesuje našu javnost, jeste, kako da kažem, pitanje, upravo momenat vašeg političkog opredeljenja, u vezi s onom pobunom na vašem imanju jeseni 1918, a to je ono, ako sam dobro razumeo, sa čime ste se vi bili saglasili da bude uvod u naš razgovor? Ja sam vam pitanja bio uputio pismeno, a prvo, izvolite, molim, glasi: vi ste se našli, o čemu je već i dnevna štampa bila javila, gospodine ministre, jeseni 1918 u dramatskoj situaciji, kada je razularena masa pobunjenih seljaka navalila na vaš dvorac i tek što nije uspela da vas linčuje, a ima se zahvaliti samo vašoj ličnoj inicijativi da u tome momentu nije došlo do masovnog krvoprolića. Ne biste li bili ljubazni da nam o tome događaju kažete nekoliko reči?

— A što da vam kažem? Bili su to tada, jeseni 1918, kod nas, u našim prečanskim krajevima, uznemireni dani političke groznice, jer ne treba zaboraviti da se to desilo u trenutku kapitulacije austro–madžarske soldateske, posle četiri ratne godine, kada je rulja, demoralizovana nestankom brahijalne sile, bila uverena da je stiglo njeno vreme, jer, vidite, istorija nas uči da u slojevima društvenog taloga ima uvek elemenata koji ne žele drugo nego da otmu sve ono što su drugi privredili, a ti se kriminalni instinkti nažalost maskiraju takozvanim levim demagoškim parolama; kako se može deformisati svaki demokratski princip, pokazao nam je madžarski primer sulude komunističke pobune u Pešti, a mi smo spram te kuge, hvala Bogu, ostali imuni, zahvaljujući pre svega jasnoj, u tom pogledu izvan svake sumnje dalekovidno perspektivnoj politici naše vlade, koja je i sagledala i pravovremeno procenila sve opasnosti koje su zapretile našoj mladoj demokratiji,

— Da, to je poznato, međutim, u naročitim prilikama kakve su tada vladale u Hrvatskoj, zahvaljujući vašoj individualnoj inicijativi, onaj val anarhije suzbijen je u relativno kratkom vremenskom razmaku, jer, koliko nam je poznato, na Najvišem

Mestu upravo vaša inicijativa, da se nasilje suzbije silom po svaku cenu, procenjena je kao istoriski pozitivna,

— Jeste, neću da kažem da nije bilo mog individualnog zalaganja, ali trebalo bi to ipak svesti na opšti kurs naše nacionalne i državne politike, a naročito na inicijativu srbijanskih političkih faktora. U položaju na kome sam se našao, bio sam šaržiran da preuzmem funkciju organizatora političke administracije i stabilizacije narodne vlasti u Hrvatskoj, jer se u mnogim predelima Hrvatske tada vlast Narodnog Veća SHS, bez obzira na neke republikanske tendencije u Zagrebu, via facti već pretvarala u legitimnu kraljevsku vlast, na čitavom terenu tadašnje takozvane »Trojednice«...

— Jeste, ali bilo je i takvih dramatskih momenata kada se stihija bez vaše individualne, lične inicijative ne bi bila mogla svladati tako brzo i tako odlučno u Hrvatskoj kao što se desilo,

— Bilo je i toga, dakako, međutim, ne treba smetnuti s uma, debakl carske imperijalne armade posle izgubljenog rata sam po sebi delovao je negativno na disciplinu primitivnih seljačkih masa, prvo, a zatim ulazak oslobodilačkih vojsaka u razne predele naše domovine (talijanskih, pa zatim francuskih divizija sa kolonijalnim četama), pak zbrka u pogledima političkim, a naročito u zaostalom mentalitetu koji se u takvim trenucima, kako da kažem, javlja kao golema smetnja, sve su to bili elementi koje valja uvažiti, jer u okviru takvog istoriski jedinstvenog događaja, kakav predstavlja specijalno naše hrvatsko oslobođenje od vekovnog ropstva, na temelju slavne pobede srpskog oružja, bilo kakva individualna inicijativa gubi se, razume se po sebi, kao sporedan detalj,

— Uza svu vašu skromnost, gospodine ministre, molim vas, ne biste li bili ljubazni da nam kažete reč–dve baš o onoj pobuni, koju ste vi lično oružjem svladali, kada je masa navalila na vaš posed u Hrvatskom zagorju, i tako svojim individualnim

istupom s oruzjem u ruci dokazali kako akcija u danome momentu vredi više od svake teorije?

— Rekao sam da je ta epizoda bila vezana o naročite okolnosti za poslednjih dana rata, neposredno u momentu oslobođenja, kada se rat takoreći još gasio pred našim očima, s jedne strane, a strasti su se bile razbuktale, s druge, do delirija, a to treba da se kaže, da to nije bio nikakav izuzetan hrvatski slučaj, jer su se slični procesi odvijali po čitavome svetu, a naročito u Centralnoj Evropi (u Pešti, u Beču, u Berlinu), pak je i kod nas anarhija u demobilisanim masama poprimila mestimično karakter pogroma. U plamenu prevrata našli su se zahvaćeni događajima gotovo svi naši krajevi, koji su dotada robovali pod austriskim vlastima, do kojih je političko oslobođenje doprlo u momentu kada su ruske parole vršile razoran uticaj na labilne socijalne elemente, jer, na primer, centralni predeli kraljevstva srpskog, u samoj Šumadiji, ostali su pošteđeni od te masovne psihoze, pošto je srpski seljak, kao vojnik i kao pobednik i kao građanin, svestan svoje podaničke dužnosti, ostao veran Kruni i državotvornim idealima. Novembra 1918, ovo je prevratno stanje poprimilo kod nas, u Hrvatskoj, doista zabrinjavajuće razmere, priznajem, i htela se prilična doza moralno-političke smelosti, ili, još bolje, lojalnosti, da tako kažem, spram vlastitih nacionalnih interesa, kada su se polagali temelji naše narodne države, da se čovek takoreći sam samcit i, povrh svega, još i goloruk opre bujici i da zapliva protiv struje, no, ali to su detalji o kojima ne bih želeo da govorim,

— To su bili, gospodine ministre, van svake sumnje, po život naše mlade države sudbonosni momenti, ali, koliko je poznato, vaš lični angažman u jednoj takvoj nadasve opasnoj situaciji odigrao je ulogu, ponavljam, divnog rodoljubivog primera, a kako je ovaj nadasve značajni događaj ostao širokoj javnosti nepoznat, mislim da bi bilo dobro da nam o tom samom događaju kažete nekoliko reči po svom vlastitom sećanju, a ja

konkretno mislim na onu dramatsku epizodu kada se radilo samo o trenucima da vas razularena masa ne linčuje,

— Da, da, bio je to jedan od takvih, kao što vi kažete, dramatskih detalja, ne tajim, bilo je zaista opasno, pucalo se kao usred pravog pravcatog rata, a bilo je nažalost i krvavih glava...

— Našu javnost naročito bi interesovalo, da se jedamput fiksira istoriska istina! Vi ste se, gospodine ministre, bili našli u svome dvorcu blokirani pobunjenom seljačkom masom, koja je tražila da joj predate jednog vašeg momka, a o tome događaju šire se u štampi razne verzije, pak bi s obzirom na tendencioznu političku kampanju, koja se u vezi s vašom specijalnom diplomatskom misijom širi po jednom delu opozicione prečanske, a naročito hrvatske štampe, potpuno neodgovorno, mislim, i iz obzira spram tih glasina, bilo možda oportuno da nam vi sami kažete o tome događaju nekoliko autentičnih reči?

— Bilo je, otprilike, doista tako, da je masa tražila da joj izdam jednog svog dečka, slugu, to jest kočijaša, momka, koji se bio sklonio pod moj krov na bekstvu, jer je u tučnjavi, u krčmi, ranio nekoga nožem, u pripitom stanju, dakle, najobičniji individualni obračun u alkoholu, kao što Francuzi kažu règlement de comptes, u normalnim prilikama sasvim svakodnevna epizoda, ali, dakako, u okolnostima kakve su tada vladale u raspoloženjima, takva sitnica mogla je postati motivom fatalnih razmera,

— Znači, po vama, gospodine ministre, obično ubistvo u krčmi, to je bilo ili moglo biti neposrednim povodom masovnog prepada, kada su se strasti razbuktale do požara, ali uzroci su bili ipak — isključivo političke prirode?

— Pa kako se uzme, dakako, naravno, parole o deobi zemlje, demagoške parole o osvajanju velikoga poseda po seljacima, stvaranje mlade nacionalne države pod naročitim okolnostima, mase raspirivane neodgovornim ekstremnim, separatističkim i

republikanskim elementima, sve je poprimilo dimenzije lavine, a što su hteli da dotuku moga Janka, to je bilo samo tako, usput, kao tobože, jer nisam dao dečka da ga vešaju na šljivi i to pred mojim očima,

— Pretili su vam oružjem, bilo ih je mnogo?

— Ne bih znao da kažem egzaktno koliko, imao sam impresiju da ih je bilo zaista mnogo, dvesta–trista, najmanje, naoružana seljačka banda, puške, vile, kose, noževi, sekire, imali su čak i jedan mitraljez, ali taj im je, srećom, zatajio,

— Znači, masa je bila otvorila vatru?

— Ne znam da vam kažem tačno, to bi doista bilo teško utvrditi sa koje je strane pao prvi metak, mi u kući nismo imali mnogo oružja, nešto lovačkih pušaka i dva–tri vojnička karabina, to je bilo sve, ali, svakako, vatra je planula, i ja sam sa petoricom svojih momaka branio ulaz u kuriju više od dva puna sata, masa se u jednom trenutku bila pokolebala, ali kako nam je nestalo municije, došlo je do juriša, kad nas je iz potpuno bezizlazne situacije, kada su već sekirama bili razbijali glavnu kapiju, a nekoliko se njih već bilo popelo na krov da prodru kroz tavan, spasila jedna srbijanska kavalerijska eskadrona, pod komandom simpatičnog mladog ritmajstora, i nikada, dok sam živ, neću zaboraviti kako je trijumfalno, da, upravo arkanđeoski trijumfalno, odjeknula ona srebrna, Bog je blagoslovio, fanfara od kavaleriske trube, usred kmetskog pijanog rusvaja, pa kada je iza živice zagrmio galop čitave jedne eskadrone sa zveketom svetlog oružja, kad su zablistale gole sablje onih divnih srbijanskih konjanika, rasula se naša kmetska rulja kukavelja i prosjaka ispred glavnog ulaza na terasi moje kurije kao jato vrabaca, a, kao što je poznato, posle toga događaja, neposredno, ja sam bio slobodan da uputim Njegovom Visočanstvu Regentu, našem današnjem Kralju, depešu, zahvalivši se lično Njegovom Veličanstvu na spasu iz situacije, koja je po svemu bila bezizgledna, jer da se nije pojavila ona srbijanska kavaleriska eskadrona,

razularena rulja bila bi nas pobila na mestu kao pse. Kao što sam već rekao: bili smo na kraju s našom municijom, i tako je došlo do moje prve audijencije kod Njegovog Visočanstva Regenta,

— Tom prilikom vi ste primili sa strane Njegovog Veličanstva izraz najvišeg priznanja?

— Jeste, Njegovo Visočanstvo Regent bilo je toliko ženerozno te mi je ukazalo tom prilikom svoju uzvišenu kraljevsku sklonost, i ja sam ostao duboko impresioniran širinom njegovih državničkih pogleda na našu političku problematiku, jer, vidite, baš ova elastična širina pouzdan je znak vladalačke mudrosti kod relativno tako mladoga Vladara kao što je Njegovo Veličanstvo naš mladi Kralj, koji je već na početku svoje vladavine pokazao toliko genijalne dalekovidnosti,

— Hvala vam, gospodine ministre, a sada, ako smem, zamolio bih vas, s obzirom na vaše pozitivno i negativno iskustvo, što ste ga stekli još kao član Privremene narodne vlade, u prvoj fazi stvaranja naše narodnojedinstvene države, a naročito pak u vezi s vašom delikatnom diplomatskom misijom u Budimpešti, ne biste li nam mogli reći u nekoliko reči, to jest, smem li vas zapitati, šta mislite o problemu centralizma i federacije, naime o onim političkim snagama, koje se danas još uvek, pa već i posle donošenja našeg Ustava, javljaju kao osnovni elementi smetnje oko organizovanja našeg novog državnog uređenja?

— Kao stari administrativni rutiner, uveren sam, da pre svega treba prevladati centrifugalne tendencije po svaku cenu. Dokazalo je istorisko iskustvo političke istorije, da podvojenost jedne državne vlasti po provincijalnim ili, nazovimo ih tako, regionalnim autonomijama bezuslovno slabi snagu centralnog administrativnog i legislativnog aparata, a pogotovo danas, kod nas, u našim prilikama, kada treba naročito naglasiti kako su u politici oduvek najopasniji mutni, nedefinisani pojmovi, koji se pretvaraju u demagošku retoriku, jer, molim vas, kada se

danas grandelokventno govori ili piše da je nešto »napredno« ili »reakcionarno«, da je nešto »progresivno« ili »kontrarevolucionarno«, nije se time politički odredilo stvarno baš ništa, jer se te reči, u našem specifičnom srpskohrvatskom slučaju, ne podudaraju sa pojmom centralizacije ili federalizma,

— Vi, gospodine ministre, mislite, dakle, da pitanje razgraničenja političko–administrativnih kompetencija, kakvo se danas javlja kao osnovni kamen smutnje političkog ujedinjenja, traži u našim nacionalnim odnosima neku vrstu apolitičkih stručnjaka, da tako kažem, administrativnih rutinera, među kakve vi, gospodine ministre, po svojoj dugogodišnjoj praksi nesumnjivo spadate, i što bi, po vama, jedno takvo telo i na koji način imalo da pristupi rešavanju naše momentane političke zavrzlame i kako?

— Apstrahujući od bilo kakve namere da ističem svoju osobu, hteo bih da kažem jednostavnim jezikom, kako nije toliko važno da li je neko u našim današnjim prilikama centralista ili federalista, već da li je politički progresivan ili reakcionaran. Jer, vidite, može biti neko i centralista, i kao takav progresivan, i, obratno, može neko biti federalista, a da predstavlja najcrnju reakciju, kao što u našim stvarnim relacijama, nažalost, to zaista tako i jeste. Federalizam i autonomaštvo kao politički pojmovi podudaraju se danas kod nas, nažalost, s pojmom reakcije i klerikalizma, a centralizam s pojmom široke, progresivne nacionalne demokratije. Gledajte, mladi gospodine, vi znate, bilo je takvih situacija u rimskim ratovima, kada su stari veterani, takozvani trijariji, morali da uđu u borbu, pa se za takvu vrstu bitke govorilo: res ad triarios venit... A tako je i sa mnom i mojom generacijom: u normalnim prilikama mi bismo kao veterani, politički trijariji, ostali izvan bitke, a danas, nažalost, potrebno je da se računa i s našim snagama. U politici ima veoma često važnih i manje važnih pojava, tako da se veoma često manje važne pojave demagoški ističu u prvi plan, do

apsurda, a to se zbiva i s našom politikom u Hrvatskoj. U ovom istoriskom momentu Ujedinjenja pitanje modaliteta Ujedinjenja zaista nije važno, jer sam fait accompli, istoriski svršeni čin Ujedinjenja, lišava nas svake sporedne i suvišne političke kombinatorike. Postali bismo smešni, a to i postajemo, kada — post hoc — nastojimo da vratimo nešto, što je samo po sebi progresivno i demokratsko, u reakcionarno i preživelo predstanje! Takav proces, pre svega, jeste iznad naše moći, a pogotovo kada to po svom dubokom političkom, demokratskom i naprednom uverenju i nećemo, a sve kad bismo to i hteli, jasno je i po svim istoriskim zakonima snage i otpora logično, da to u delo kao praktični političari pretvoriti ne bismo ni mogli, jer je stvar, hvala Bogu i našem mudrom Vladaru, odlučena oružjem. Nije reč, dakle, o nekim principima nego o taktici, i to, naglašavam naročito, ne samo o taktici nego o poštivanju logičnih zakona zdrave pameti! Ne treba čovek da bude nadaren nekim naročitim svojstvom, koje Francuzi zovu »sens pour la réalité politique« — ili kao što Švabe kažu »politischer Wirklichkeitssinn«, pak da čovek pojmi kako u istoriji naroda postoje imperativi kojima se valja podrediti. Takav jedan istoriski Imperativ jeste političko i državno Ujedinjenje naših naroda, i taj Imperativ, kao što je poznato, predstavlja ostvarenje vekovnih snova naših hrvatskih rodova i pokolenja, od Petra Svačića do Jelačića, od Gaja do Štrosmajera. Činjenice su tvrdoglave, kao što nam to veoma lepo i uverljivo govori engleska poslovica! Takav jedan istoriski gvozdeni zakon jeste, ponavljam, svestan svojih reči, zakon Unifikacije naših naroda i plemena, a danas, proveden u politički fait accompli državnog unitarizma, ovaj zakon spada među kategoričke Imperative naše narodne egzistencije, koji su, takoreći, aprioristički, i o njima, prema tome, ne treba ni diskutovati,

— Hvala vam, gospodine ministre, na vašoj mudroj i dalekovidnoj poruci, koja će, nadamo se, s onu stranu Save naići

na moćan odjek — između naše domaće elite duha i društvenog ugleda, kakva se, recimo, skupila oko jubilarnog jurjaveškog objeda, gdje nema ni jednog lica kome jutros nije zapelo oko o kraljevski Ukaz novoimenovanog budimskog poslanika. Njegov poziv na buđenje političke narodnojedinstvene svijesti i savjesti uzbunio je sve ove jurjaveške rodoljubne duhove, te su se jutros još kod bijele kave predali jednoglasno perverznom užitku zgražanja nad kompromitantnim slučajem moralnog skandala, nespojivog sa bilo kakvim pristojnijim političkim ponašanjem.

Odjekujući s onu stranu Save i Dunava doista moćno, kao jeka bubnja, koji poziva — više na politički pogreb, nego na uzbunu, mudra poruka našega poslanika u Budimpešti kruži još od jutros u svim latinskim srcima oko ovog ukletog stola kao glomazna, kobna ptičurina.

Prisluškujući monotoniji Monsignorove prodike o anđelima, kao da šapće litanije očevih visokopatetičnih formula o »gvozdenom zakonu Unifikacije i Unitarizma«, Kamilo se u mislima izgubio usred razdora između oba ova hrvatska politička tabora: „Na jednoj strani, pod srpskim kraljevskim barjakom, brblja njegov otac — kako je kod nas u Hrvatskoj spala stvar Narodnog jedinstva na političke veterane i trijarije, i, eto, stari se odlučio za ulogu rimskog trijarija, da mačem i ognjem, usred naše seljačke republikanske rulje, stvori viši nacionalni i politički red, a na drugoj vodi svoju politiku ovaj klerikalni kameleon, ova mesnata masa, ovaj glavni inspirator nedostojne kampanje kojoj je jedina svrha da politički torpedira karijeru novopečenog budimskog poklisara, a njega, lično, da difamira kao austrijskog oficira, odlikovanog najvišim ratnim ordenima."

„Iz slatkih anđeoskih propovijedi progovaraju korovi mračnih krabulja, lažljivci u sutanama i roketama, propovijedaju

ovcama i telcima anđeoske pričice, ovi netopiri u talarima, ove aveti od ministara i admirala i kraljeva, sva ova povorka postaje svakoga dana sve manje bezazlena. Ovo vrzino kolo varalica i opsjenara, lopova, kradljivaca, krijumčara, kriminalaca i ratnih naboba, prevejanih gušterica kao njegov otac, ta karnevalska igra koju Trupac zove majmunskim kavezom i menažerijom, to je zapravo životna stvarnost čovjeka kao takvog danas, njega, Kamila Emeričkog, od kasarne Prijestolonasljednika Rudolfa do generala Martinenghija, do Beča, do Alise, do Dagmar, do ove jurjaveške jubilarne gozbe, a Monsignor, o desnu jubilarca Jurjaveškoga, još uvijek brblja svoju djetinjastu pričicu o Anđelima..."

Baš je počeo da raspreda novu misao o sudbonosnom pitanju da li čovjek ima Anđela Čuvara odmah od rođenja ili još u majčinoj utrobi, čiji je plod, kao što je poznato, blagoslovljen!

— U tom pitanju mišljenja u crkvenoj nauci donekle su podijeljena. Jer, dok se još u vrijeme svetoga Jeronima vjerovalo da neki Anđeli upravljaju čak i gmazovima, zmijama i reptilima uopće, pa čak ribama i drvećem, da čuvaju i nerazumna stvorenja, goveda i zvjerove, pa čak i sunce i mjesečinu, oblake i kišu i gromove, što ne će biti da je sigurno, ali je izvan svake debate da je razumna duša ljudska već u majčinoj utrobi čuvana po Anđelima, samo treba da se razlikuje dobro, da dijete, dok ga nosi majka, nema još svog individualnog Anđela Čuvara. Anđeo Čuvar preuzima nadzor nad djetetom tek u onom trenutku kad se dijete odvojilo pupkovinom od matere, a dotle, dok se to nije dogodilo, čuva ga u maternici onaj Anđeo Čuvar koji čuva i majku.

Amadeo Trupac s očitom namjerom, koja se već prije objavila nervoznim prebiranjem prstima po stolu, da prekine učenog angelologa, upao je usred Monsignorovih riječi bez nekog naročitog uvoda kao kamen:

— Pardon, nemam namjere da vas smetam, ali, oprostite, pa ipak, dragi Modrušan, je l' istina, moderni panteisti, masoni, spiritisti i liberali, i šta ja znam kako se već sve ne zove čitava ova kompanija bella, oni svi, koliko je bar meni poznato, jednoglasno poriču egzistenciju anđeoskih bića, je l' istina, i ja, zapravo, ne razumijem, da li su ova vaša angelistička stvorenjca hermafroditi, to jest jesu li to škopci, pederasti ili aseksualci, to jest, molim vas da mi objasnite, da li su ovi vaši gospodičići anđeoski fićfirići kastrirani ili spolno određeni, jer meni se čini da se njihova anđeoska funkcija po ovome što vi pričate uglavnom ne razlikuje mnogo od one koju vrši ćudoredna policija, a u vezi s tim, pardon, Monsignore, ne znam da li ste već čuli vic o onom Židovu Udovcu, koga je ćudoredna policija uhapsila u nebeskom šlafvagnu, kada je, putujući sa dvije svoje žene, na donjoj postelji kola za spavanje činio ljubav s drugom, a prva je simulirala povrh ljubavnog para na gornjoj klupi, kao da se ispod nje ne tjera ćudoredna sablazan?

— Ne, ne, gospodine doktore, ogradio se diskretno Monsignor, predosjećajući da ovaj zveket liberalnog oružja Trupčevog signalizira po njegovo dostojanstvo neku vrstu pogrdnog antiklerikalnog izazova, ne razumijem u kakvoj bi to vezi bilo s mojom podukom?

— Pa jeste, dragi Modrušan, objasnite vi nama šta rade ovi vaši anđeli, pa ta gospoda i ne rade drugo nego kao moralistički policaji bdiju nad bračnom čistoćom bračnih parova, a u tome i jeste vic, kad su onog Židova Udovca uhapsili i predveli pred božji sud, jer je činio blud na nedozvoljenom mjestu u prisutnosti trećega lica na nemoralan način, uputio je čovjek slavnom sudu logično pitanje, a šta da radi, kada mu je Gospodin kao udovcu dopustio da živi u poligamiji i da griješi bludno sa dvije žene, a ćudoredna policija mu ne dozvoljava, eto, ono, što mu je dozvolio sam Gospodin Bog,

»Kako nevin pred Gospodinom«, iznenadio se predsjednik tribunala, visokoumni predstavnik Morala, Istine i Pravde.

»Hundertperzentig unschuldig, bitte schön, Herr President, što izvolite provjeriti u mojim generalijama, pa kad se sa svojom drugom legitimnom ženom pojavim na onome Svijetu, pitam Slavni Sud, gdje ćemo spavati, u kakvom krevetu, pa u krevetu moje prve žene, razumije se, jer se ona prva spustila u naš grob, gdje ćemo spavati do Sudnjega dana utroje, bogme ja sa svojom siroticom Rebekom i sa svojom drugom suprugom Magdalenom, kann ich was dagegen, bitt' schön, Herr President, ich bin, nähmlich, bitte gehorsamst, Herr President, Witwer«,

— Ovi tvoji vicevi nisu pretjerano duhoviti, Amadeo, grubo ga je prekinula patrona jurjaveškog Doma, gospođa Adela Glavačka Jurjaveška, a po tonu i po načinu i po tome kako ju je oblila rumen od bogatog dekoltea pa preko vrata sve do punđe od guste i masne kose na zatiljku, osjetilo se da je iz gospođe Adele buknuo gnjev povrijeđene dame, koju je Amadeova aluzija izvrgla ruglu što se tiče prekogrobne situacije u zajedničkoj familijarnoj grobnici Jurjaveških, kao očita aluzija na prekogrobnu ulogu druge legitimne supruge. — Ti bi ipak morao voditi više računa o zakonima ukusa, von der Kinderstube bis zu den Millionen ist ein langer Weg, mein liebster, verstehst du?

— Ali, mama, za boga miloga, pa to je nevina anegdota, pa ti znaš da spadam među ljude koji su spremni prodati i Boga za dobar vic i, uza sav respekt i poštovanje spram Monsignora, nisam imao ni najnevinije zle namjere, pardon, molim oprostite, kavaljerski se svladao Trupac, pristupivši do svoje mnogopoštovane i drage gospođe punice da joj, moleći je naglašenoceremonijalno za oproštenje, izljubi obje ruke.

— Schon gut, ich kenn' ja meine Pappenheimer, skupo bi te platio tko te ne pozna, ogradila se od Trupčevog kajanja gospođa Adela, uznemirena zbog očitog pomanjkanja takta spram jedne dame, s jedne strane, a počašćena ipak tim viteškim gestom svog nadasve uglednog gospodina zeta, koji se ponizio

da joj pristupi i da joj pred svima takoreći poltronski dade zadovoljštinu, svojim moljakanjem milosti i pardona.

»A u Španiji tisuću i tri«, zazvonio je u Kamilovom sluhu Leporellov donjuanski scherzo, „povalio je ovaj svoju punicu ne jedamput", pomislio je Kamilo vulgarno kočijaški, osmjehnuvši se glupoj sceni, kada se javio glas jubilarca, Presvetlog Jurjaveškog, sa čela stola:

— Ajde, ajde, Adela, ne budi dijete, pa znaš Amadea i njegove masne šale, nego, Amadeo, molim te kao boga, za moju ljubav, daj ispričaj kako je to bilo kada si ti godine 1917 u Beču oborio ministra rata Affenburga i ministra pravde i čitavu Stiglitzovu vladu, ako boga znaš, eto, meni za ljubav i za ljubav našega gosta, gospodina doktora Kasijana koji je tada bio u Americi i o tome po svoj prilici pojma nema,

— Ta ispričao sam to već stotinu puta, a, osim toga, to je gospodinu doktoru poznata stvar, kako da ne zna, pa ta je stvar historijski publique, o tome je Paulina Němcová objavila studiju, nema tome ni godinu dana, kako je došlo do druge krize kabineta Stiglitz, 1917, u vezi sa češkom i jugoslavenskom mafijom,

— Pa da, Amadeo, dobro, ali, eto, osim doktora Kasijana tu ima danas gospode za koju će to biti premijera, eto, fra doktor Tomica, na primjer, pa gospodin ministar Maróthy, pa gospodin ordinarijus i gospodin docent, molim te, Amadeo, budi zlatan, za moju ljubav, pa to je divna anegdota!

— Pa dajte, doktore, interesira me doista, ja sam onda doduše bio na propagandističkoj turneji od Bostona do San Francisca, a i u našem biltenu bilo je o tome riječi, no kad sam se vratio u Ženevu, u srbijanskim krugovima o toj vašoj bečkoj akciji bila su mišljenja podvojena, Srbijanci su, naime, odlučno poricali da je to bilo koordinirano s njima, javio se doktor Kasijan, kao ekspert u ovim zakulisnim intrigama oko emigracije.

— To je već davno oborena teza, doktore, vi najbolje znate iz vlastitog iskustva kakve su sve snage bile u igri oko ženevskog centra, je l' istina, danas, službeno, na temelju čeških dokumenata ne može se poricati da to nije bilo svijesno saboterstvo, a to mi je na kraju priznato, ne samo u Pragu, nego i u Beogradu, sa kompetentnog mjesta, a sve na temelju čeških dokaza Zwierzine, za koga je publique, da je igrao važnu ulogu u Benešovoj mafiji, to je jedno, a i ja, osobno, ne znam da li vam je poznato, a čini se da nije, primio sam u vezi s tim najviše češko priznanje: Orden Lava s mačevima.

Zamoljen od većine ovog časnog za historijske tračeve uvijek zainteresiranog kruga, pa čak i od Monsignora usrdno potaknut da priča kako je to bilo kada je njegovom rukom oborena austrijska Vlada, počeo je Trupac svirati svoju poznatu fanfaronatu, kako se stavio u vezu sa češkim zavjerenikom i slavnim patriotom Zwierzinom (danas ministrom financija Thomas–Garigue Masarykove ČSR), i kako su preko madžarskoga ministra trgovine Sternberg–Csillága lansirali poznatu ideju o liferaciji Piva za cr. i kr. Ministarstvo Rata, a onda je dvorski agent Koronai paralelno sa poznatom akcijom Siksta Burbonskog izmislio perfidnu intrigu da tim Pivom obori Affenburga kao Ministra Rata i s njime čitavu vladu i tako je na kraju došlo do poznatog skandala na samom procesu. Na drugom suđenju, buknula je međutim opasna situacija kada su gospoda uznastojala da kompromitiraju Trupca kao glavnog liferanta piva i političkog agent–provokatora koji je Ministru Rata podmetnuo to prokleto Pivo, jer im je sinulo, kako te stvari iza kulisa nisu baš stoposto košer. Onaj njihov židovski advokat Hafner prešao je u protunavalu, tražeći od suda da Trupac kao pravozastupnik madžarskog Ministarstva Trgovine predloži sudu sve potrebne podatke o liferacijama Tog inkriminiranog Piva iz hrvatskih pivovara u Osijeku i Vukovaru, a naročito informacije što se tiče njegovih veza sa Donauland–Bankom, i temeljito politički

sumnjivim licem Zwierzinom, a Trupac je onda pred sudom dao patetičnu izjavu, kojom se ograđuje od ovih podvala: »on nije sudjelovao ni u kakvoj akciji ni vezi ni sa Donauland–Bankom ni sa Zwierzinom. On se pojavio kao pravni zastupnik madžarskog Ministarstva Trgovine na sudu, a u svojstvu člana delegacije na zajedničkom Ugarsko–hrvatskom saboru, istodobno kao delegat za kooperaciju madžarskog ministarstva sa carskim i kraljevskim zajedničkim Ministarstvom Rata u Beču. On nije bio ni u kakvoj vezi sa Zwierzinom, on ne poznaje to lice, on ga je prvi put ugledao ovdje u sudnici i zato ga čudi što gospoda advokati, koji su se pojavili ovdje da smanje odgovornost tipičnih ratnih liferanata i milionera, dovode njegovu ličnost u bilo kakvu relaciju sa Zwierzinom ili sa optuženim Loewenhauptom. Svaka pomisao da bi se on mogao naći u bilo kakvoj relaciji s ovim gentlemanima, koji se, kao tipične ratne hijene, obrtimice bave prevarama, iznenađuje ga u najmanju ruku. Pojavio se na procesu kao pravni delegat jednog madžarskog ministarstva, koje je u ovoj aferi zainteresirano isključivo kao liferant osumnjičene robe, to jest piva, ali kako su se pred sudom pojavile insinuacije da su protokolarno zavedeni zapisnici bili podvrgnuti nekakvim korekturama i da se pred sudom nisu čitali originali nego korigirane verzije, on kao pravozastupnik madžarskog ministarstva misli da ulaženje u ovu delikatnu materiju nije njegova stvar nego stvar suda, a verzije obrane, da je on u pozadini kod tih makinacija igrao neku problematičnu političku ulogu, potpuno su lišene svake vjerodostojnosti. Ukoliko bi se moglo pretpostaviti da je kod suda protokolirani zapisnik za vrijeme istrage doista korigiran i izmijenjen po nekim stranim licima, bio bi to slučaj vrijedan da ga ispita sud, a tako dugo, dok stvar nije dokazana, dovođenje bilo kakvim aluzijama njegova imena u vezu s tim pojavama, predstavlja klevetu, u smislu paragrafa tih i tih Kaznenog zakona, nesumnjivo kažnjivo djelo.«

— Tada je nastupio najdramatskiji trenutak komedije. Trebalo je glavnog mahera i generalnog direktora Wurtziga nagovoriti, da ne rezignira što se tiče falsifikata dokumenata, jer da u tom slučaju, i to isključivo samo u tom slučaju, ne će biti suđen, a tu je intervenciju riskirao Trupac sam, osobno, udarivši po i najopasnijem mjestu, i tako je stvar uspjela. Oni glupani osporili su falsifikat Affenburgove punomoći, korigiran po Ministru Pravde, doktor Kanzler, predsjednik suda, pristao je da usporedi oba dokumenta, Ministar Pravde je predao demisiju, Ministar Rata, stari Affenburg, zbunio se pred sudom i isto tako predao demisiju, i tako je generalni direktor Loewenhaupt lišen krivnje zbog pomanjkanja dokaza, a ostali švindleri kažnjeni su uvjetnim zatvorom od mjesec dana sa simboličnom globom od dvadeset hiljada kruna,

— Vrhunac burleske bio je, kada je Trupac na oproštajnom banketu, koji je Ministar Rata dao svojim bivšim suradnicima, održao Generalu takvu zdravicu, da je staroga baruna dirnula do suza, te je pred svima briznuo u potresan plač, uzbuđen veličinom svog vlastitog historijskog lika i pojave, kako ga je pred austrijskom elitom duha i mača ocrtao Amadeo Trupac sa čašom šampanjca u ruci, uvjeren kako ovu svoju zdravicu drži kao nadgrobno slovo Ministru, čitavom Ministarstvu, Armadi i njenom Vrhovnom Komandantu.

Kao rođena glumčina, Trupac, u čiji su društveni repertoar spadale ovakve improvizacije, kojima bi osvajao filisteriju oko sebe ne samo govorničkom vještinom nego često zajedljivim aluzijama ad hoc, ustao je i, uzevši u ruke čašu burgunca, on je odglumio svoju danas već historijsku, slavnu zdravicu austrijskom ministru rata, barunu Affenburgu, sa svim potrebnim trikovima nazdravičarske vještine. Počeo je žovijalno, gotovo šarmantno, da bi prikazao uspon jednog kavalerijskog oficira iz malih provincijalnih garnizona do milosti Najvišeg Mjesta, da bi zatim razvio čitavu temu, čas prijeteći strogom a čas fino

protkanom ironijom, koja se između riječi gotovo patetičnim gnjevom obara na čitavu perfidiju bečkih belvederskih krugova, »kao biva, je l' istina, čitava njegova apologija jednom degradiranom austrijskom generalu i ministru rata i nije bila drugo nego smiona filipika protiv crno–žute dvorske mračne kamarile«. Ovaj provincijalni auditorij jurjaveški, zanesen očitim sarkazmom Trupčevog govorničkog svršetka, nije se mogao oteti da ne pozdravi čovjeka spontanim pljeskom u znak punog govorničkog uspjeha i svi su poustajali da bi glasnim odobravanjem zahvalili prevejanom pelivanu na zaista majstorskom užitku.

— Gospodin Ministar, General artiljerije, promaknut je u viši čin u znak priznanja i ovaj kavaljer staroga kova, popularan u svim krugovima Monarhije kao šarmantan i duhovit prijatelj dama, poznati protektor plemenitih viteških zabava, konjskih trka i balova, oficir koji je svojim muževnim stavom uvijek umio da bude uzorom oficirskih pokoljenja, a kao model vojnika on će svojom gvozdenom voljom prevladati i u ovome momentu sve otpore i sve neprilike, kao što je pobjeđivao sve opasnosti i zapreke od prvoga dana. Kao Ministar Rata, gospodin General bio je i ostao poklonik prije svega tehnike, u suvremenom smislu ove riječi. On je modernizirao austrijsku Armadu u suvremenom tehnološkom smislu, a da se naša vojska mogla pojaviti kao pobjedonosni faktor u ratu sa ruskom numeričkom premoći, ima se zahvaliti samo tehničkoj spremi austrijske brzometne artiljerije. Glavna zasluga baruna Generala Ministra leži u reorganizaciji austrijske mirnodopske industrije u ratnu, a upravo ova reorganizacija, uz fatalno pomanjkanje sirovina i kvalificirane radne snage, spada među njegova majstorska, historijska remek–djela, tako da će njegova lična zasluga, kao organizatora ratnog industrijaliziranog pogona, ostati trajnim svjedočanstvom dalekovidnog političara i državnika, koji nije vodio računa samo o topovskim ždrijelima nego

prvenstveno i uvijek o čovjeku koji gine i stradava u prvim linijama. Da ovi naši građani vojnici u rovovima nisu pomrli od gladi, da su uzmogli da na svojim vlastitim nogama prepate tri ratne zime, da za pakleno vrelih kanikula rashlade svoja usijana grla čašom ledenog piva, da i danas odolijevaju svima iskušenjima pobjedonosno, spada među lične neprolazne zasluge ovoga Generala. I baš zato, jer je prvenstveno vodio računa o sitnim potrebama maloga čovjeka, ratnika, njegovih gladujućih obitelji, jer su mu upravo ova bezimena stradanja bila uvijek na umu i na srcu, on je organizirao svoje pomoćne fondove za potporu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih junaka, a upravo ova čovjekoljubiva, nadasve uzvišena, moglo bi se reći, kršćanska humana crta dovela ga je u prividno nezavidnu situaciju, da se u njegovoj okolini našlo nekoliko besavjesnih cinika, koji su svojim makinacijama uznastojali da bace sjenku na plemenite intencije Ministra i Generala. I danas, kada se i u štampi i u političkoj javnosti javljaju glasine, s jedne strane anonimne, a s druge strane imposture nažalost i suviše glasnih političkih kombinatora, koji svojom dvosmislenom državnopravnom kazuistikom nastoje kako bi ekvivoknošću nekih svojih hipoteza smanjili baš ove karitativne, lično potpuno nezainteresirane idealne namjere otmjenog i iznad svake vulgarnosti uzvišenog aristokrata i generala, treba ove demagoške i banalne pokušaje suzbiti energično, s uzvišenim prezirom! Svi oficiri, njegovi drugovi, svi njegovi bliži i dalji suradnici na teškom poslu što ga je vršio dvije i po godine svijesni su toga, da im je ovaj član aristokratskog pokoljenja, čiji su pređi stajali pod stijegom Monarha već prije nekoliko vjekova, bio i prednjačio oduvijek kao visoki i nedostiživi uzor, a ovaj stav čitavog oficirskog kora došao je do punog izražaja u tonu i u načinu Previšnjeg Vlastoručnog Pisma, kojim mu Vladar izražava Svoju Osobnu zahvalnost ne samo toplim riječima nego i visokim avansmanom.

Sluša Kamilo Trupca kako se prenemaže, kako glumi, kako laže, kako čitavu Koronaievu akciju za račun dvorskih faktora (u kojoj je sudjelovao kao agenat više–manje pasivno) prikazuje danas kao svoju sabotersku intrigu, i nije mu jasno zašto taj čovjek sve to priča ovim mizerijama, koje bi sve s njihovim oporukama, karijerama, suprugama, političkim i moralnim uvjerenjima i nekretninama mogao kupiti za bagatelu, i strpati ih u svoj džep ili ih baciti u smeće kao ispušene cigarete.

„Tko je taj čovjek i koji ga đavo goni, te od onoga dana, kada se kandidirao kao narodni zastupnik u Hrvatskom Saboru, tjera šegu sa svim boljim principima, a ne bi se moglo reći da je neinteligentan ili moralno nagrizen do tog stupnja, da bi mu trebalo odreći sva pozitivna ljudska svojstva? Tko je taj čovjek, koji ga prati već dva puna decenija sa simpatijom i koji je doista, bez pretjerivanja, u Kamilovom životu odigrao u nekoliko sudbonosnih momenata ulogu anđela čuvara? Još u vrijeme Hungaricuma Trupac mu je bio pouzdana asistencija, a i na početku puta taj mu je čovjek bio mjerilom i putokazom u mnogim pitanjima. Izvukao ga je iz onog glupog Prevodnog odsjeka Ministarstva Rata, oslobodio ga je iz austrijske kasarne, poravnao mu puteve oko doktorata, a kad je Joja organizirao u Puli konspirativnu akciju sa planom da sa nekoliko torpedo destroyera prebjegne u Italiju, on je Joju, sa rizikom da i sam padne u zatvor, može se bez pretjerivanja reći, oteo smrti. To se ponovilo godinu dana kasnije, kada je Joja planirao da iz solidarnosti sa Belom Kunom zauzme Zagreb, a i danas kao eksponirani beogradski državotvorac, koga prije svega interesiraju isključivo samo bankarski poslovi, on je simpatizer raznih Kamilovih sumnjivih pothvata i onda kad se očito ne podudaraju s njegovim ličnim interesima."

„Teško bi bilo dati o tome čovjeku neku egzaktnu formulu da li je po naravi zao ili dobar, ravnodušan ili cinik, jer se, eto, ne bi moglo reći da je po svaku cijenu istinoljubiv; laže kao iz

rukava, i to s najboljim apetitom i mirnom savješću, a opet reagira često sitničavo zajedljivo, a često grubo nervozno kad se oko njega laže bilo kako, iz zabave ili moralistički, ili kad u svojoj ženeroznosti nailazi na škrticu koja ne će da se liši ni mrvice iz slijepe sebeljubivosti, a, na kraju, đavo bi ga znao, i njega i ovu vrstu čovječanstva koja se pomirila s time da je život komedija, a tko se na ovoj pozornici ne vlada harlekinski da ima da izgubi glavu i da je to jedino pravilo glume... Eto, čovjek priča priču o svojoj ulozi u okviru onoga skandala s bečkom liferacijom piva, i sve to, kako prikazuje lakrdiju s tim pivom, sve to se uopće nije odigralo tako kako on glumi svoju ulogu pred ovim idiotima, samo da bi ih obmanuo, a baš mu je — »svekoješta, istomštogod« — stalo do ovih mizerija i baš mu puca prsluk za ove glupane, jer on je u okviru generalske liferacije piva bio na najboljem putu da bubne o ledinu i da se ne pridigne, tako je bio ugruvan i sam kao »ratna hijena«, pa ipak, izvukao se, eto, elastično, a da je doista u vezi s onim pivom oborena vlada i pao kabinet Seidlitza ili Stiglitza, da su pali i Ministar Rata i Pravde, to je istina, a Trupac je već kasne jeseni Šesnaeste i dalje tokom proljeća Sedamnaeste pa sve do Osamnaeste često putovao u Basel, u Zürich, u Ženevu, kao Koronaiev mešetar, igrajući ulogu posrednika između Laxenburga i Ženeve i uživajući ugled diplomatskog pourparleura s jedne strane, a s druge opet šaputalo se da je preko Čeha uspostavio veze sa Saveznicima, što se kasnije potvrdilo kao istina. Već proljeća 1918, kada je Joja, kao organizator pobune u Puli, pao u garnizonski zatvor, već tada je bio riskirao da se u obrani pulskih mornara kompromitira u Pešti, da izazove svoje hapšenje, koje je u jednom trenutku forsirao, ali se stvar retuširala, tako da je na kraju ispao kao jedan od zavjerenika za račun političke češkoslovmafije onih dana kada se »jugoslavskoj materi« pjevalo: *Zovi, samo zovi, svi će Sokolovi za te život dati...*"

Vratio se Trupac iz Beča prije nekoliko dana i neko veče javio se Kamilu telefonom, »ako je slobodan večeras da se nađu, da njihove žene idu večeras, koliko je njemu poznato, u operu, pjeva Skarpiju nekakav Švaba, a on bi skočio do svog mnogopoštovanog pašanca na večeru, nosi mu prijateljske pozdrave, no ne samo to, je l' istina, moglo bi se reći da stiže kao postillon d'amour, i da se klade na jedan prema tisuću, Kamilo ne bi pogodio do Sudnjega dana čiju mu poštu donosi, a osim toga misli, kako bi bilo dobro da se stari prijatelji i drugovi porazgovore o raznim aktuelnim stvarima uzduž i poprijeko, takoreći konačno, jednoga dana poslije duge pauze, i tako dalje, dakako, zar ne, a Kamilo da dreči, je l' istina, kao jarac, ne će pogoditi čije mu pozdrave nosi iz Beča! Doktora Hafnera, svekoješta, ne, ne, ma kakvog božjeg Hafnera, ni Hartnera ni Bognera (sve samih advokata i burzovnih agenata Trupčevih iz onih divnih dana kad se točilo pivo Ministra Rata), ne, ne, ni Raoula, ni Renéa iz Burgtheatra, koji su deklamirajući Hölderlina i Grillparzera šampanjizirali u Trupčevim apartmanima u ‚Imperialu', nego baš, neka se Kamilo onesvijesti, profesora Erdélyi–Erdmanna i njegove drage i poštovane supruge gospođe Ane Borongay«.

— Istomštogod i svekoješta, kako, zar je Kamilu memorija tako popustila, pa nije se Trupac upoznao sa starim Erdmannom sada, u Beču, pa šta se to s Kamilom zaboga zbiva, njegova se pamet, čini se, rasula kao Alajbegova slama, lakat brade i pedalj pameti, brada raste, dakako, a pameti ne nosi, je l' istina, Kamilo, sto mu gromova, čovječe, pa zar je zaboravio da je on lično uveo Trupca u Erdmannovu kuću i da su kod gospođe Ane bili na večeri još u vrijeme njene *Medeje*, bio je tamo prisutan i Anin favorit i trabant, onaj arhitekt Baranyai, o, bože, bože, kako Kamilo sve zaboravlja, doista, tako je bilo, doveo je on gospođi Ani svoga prijatelja Amadea, da joj prikaže čovjeka koji je kao svoj uzeo životni moto Shakespeareovog Richarda,

da mu savjest nije čista, ali je mirna, i pričat će mu kako su Erdmannovi prokuburili madžarsku Komunu, kako su komunci zaklali staroga Kamrátha, poznati su mu svi detalji, kako je gospođa Ana uspjela da izvuče živu glavu pod dramatskim okolnostima u posljednjem momentu, pred izvršenjem smrtne osude, kako su se našli u Beču, kako je stari Erdmann postao amerikanski građanin (to su mu izradili masoni), kako je na putu da prijeko u USA organizira Balkanski institut sa zadatkom da se bavi historijom, to jest užom i širom problematikom svih balkanskih naroda, dobio je stari Erdmann na raspoloženje pristojne fondove, a i lektorat na jednom univerzitetu za madžarske stvari, dakako, razumije se, a zato mu se i javio, jer je detaljno upućen u to kako Trupac može u Beogradu kod Vlade dati sugestije na mjerodavnom mjestu da se ovaj posao oko organizacije Balkanskog instituta u Bostonu koordinira ipak više–manje sa beogradskim interesima (ne samo materijalno nego i politički, razumije se, ali i materijalno, dakako), to je organizacionotehničko pitanje, a nije, uzme li se pravo, ni sporedno, je l' istina, i zato se stari profesor javio Trupcu s molbom da bi Trupac dao kabinetu u Beogradu, a naročito kod gospodina Ministra Predsjednika, neki mali ballon d' essai, upravo promemorijicu, što je Trupac već i poduzeo, pa kad stari Erdmann stigne do Beograda da svrši tamo svoj posao, oni bi se na putu preko Pariza za New York zaustavili u Zagrebu na prolazu, po izričitoj želji gospođe Ane, da se oproste od Kamila na putu u Novi Svijet, odakle se ne misle više vratiti, i tako, eto, on donosi Kamilu Anine pozdrave i radosnu vijest kako se gospođa Ana veseli da će poslije toliko godina stisnuti ruku jednom svom dragom prijatelju, čovjeku koga nije zaboravila i na koga sa svojim suprugom misli još uvijek s toplom i nepomućenom simpatijom, a koliko je bilo dogovoreno, Erdmannovi bi trebali da krenu u Beograd ovih dana, ako već nisu i stigli... Planirali su da se zaustave u Zagrebu na putu dolje,

međutim to je otpalo iz tehničkih razloga, ne mogu preko Madžarske, stari profesor je tamo i kompromitiran, a pomalo i embrouillé, mogao bi doduše da se vrati, ali ne će, čuva svoju političku čistoću, čast, a gospođa Ana pati od nostalgije; ona bi se vratila u Peštu, i to smjesta, njoj je politika bila i ostala odiozna, ali, eto, žena prati svoga muža kao »vjerna žena«, dakle, tako, je l' istina, donosi pun koš novosti i raduje se da povečera s Kamilom jednu malu, u svome stilu skromnu večericu...

Potamanivši pozamašnu oradu od repa do glave, zatim zaista virtuozno smazavši pola prasenceta s glavom i s mozgom, ova razbarušena ličnost raspričala se, »je l' istina«, o čitavoj galeriji svojih peštanskih znanaca, a tu je historiju počeo zapravo sa pričom o šarmantnoj još uvijek i nadasve privlačnoj gospođi Ani i njenom starom profesoru, koji pokazuje, uz parezu facijalisa već dobrane znakove senilije, kako ga je ovaj bračni par potražio sua sponte, »je l' istina«, pomalo zainteresirani svojim beogradskim poslovima, kako su bili simpatični i dragi, kako Kamila pozdravljaju srdačno, »a prošli su kroz onaj peštanski pakao i doživjeli vraga i sotonu, ali su, eto, hvala bogu, izvukli živu glavu. One lude peštanske, oni perverzni komunci, pobile su masu svijeta, te se čovjek pita da li je uopće netko i mogao ostati živ?«

— Od Trupčevih poslovno zainteresiranih liferanata piva, masti i municije, je l' istina, na primjer, od onog ispovjednika Grofa Premijera, isusovca, koji je bio zainteresiran kod kartašnice na Margitszigetu, Balassa-Müllera, pa od Koronaia do staroga Kamrátha i do Gyule Reviczkoga, i od velikog župana Knobela do Jolandinih tetaka, do Jolandinog kuzena oberlajtnanta generalšteblera, svi su od reda pali kao žrtve, a madame Borongay priča o masi sadističkih detalja oko tih umorstava, i poručuje Kamilu kako se čudi da se Kamilo još uvijek nije

oslobodio svojih politikantskih lijevih fiksnih ideja, pa kad ih je Trupac obavijestio da se Kamilo razvio mnogo ljevije upravo ekstremno lijevo, Erdmannovi se prosto nisu mogli snaći ni sabrati od čuđenja. Opisujući po Aninoj verziji svu onu peštansku grozotu i krv, Trupac tek što nije iskapio gotovo čitavi trolitreni stakleni lagvić kranjskog cvičeka (a oradu i pola kile kamambera i rokfora i cviček u staklenom lagviću i tri flaše slavonske maline poslao je Kamilovoj kuharici već poslijepodne po šoferu, jer on pije samo cviček za jela, a malinu poslije obroka, a sirove kupuje isključivo u Trstu), da bi se na kraju, usred uskiptjele bujice riječi, konačno, kao prava poplava, koja valja revolucije i smrtne osude, ljubavne romane i ljudska trupla, i strvine, razorene krovove, drvlje i kamenje, »je l' istina«, zaustavio oko tihe, gotovo lirski sordinantne stanke, intimno, kako misli da bi bilo potrebno da se stari drugovi, koji prijateljuju takoreći čitav jedan život, porazgovore i o nekim obiteljskim pitanjima, kada je sudbina već tako htjela da su se kao pašanci našli pod istim krovom, a radi se naime o Alisi.

— Neka mu Kamilo oprosti, ali on po svome običaju misli kako je najinteligentnije da se bobu kaže bob, je l' istina, jer sve je ono drugo svekoješ tarenje i mlaćenje prazne slame, i tako, eto, ima već nekoliko nedjelja što se sprema da Kamilu uputi razumno i logično pitanje, a to je, kako Kamilo zapravo zamišlja svoje relacije s Alisom, koja mu je prije svega žena, a zatim, kako ni njegova Dagmar nije nezainteresirana kod te gluposti, ta je stvar indirektno i njegova, to jest njihova, zajednička, obiteljska, da se tako izrazi, briga...

„Madame Ana pati od čežnje za Peštom, dakako, čitava njena karijera vezana je za peštansku literaturu, to je sredina bez koje Madame ne može disati, i to je sasvim normalno, Madame bi se vratila doma — njoj je politika bila i ostala odiozna — i dok je zbog politike zapravo raskinula sa Kamilom, zbog te iste politike, koliko god joj je mrska, Madame prati

svoga Otokara preko Oceana, jer mu je lojalna žena, a s Kamilom nije htjela u Beograd, to je Madame onda branila da je to u interesu samoga Kamila, a od onda je minulo devet godina, i sad će se Madame pojaviti na proputovanju, putuje u Boston, gdje su oni slavni Anini balatonski dani, trepere topole na jutarnjem vjetru, talasa se tamnozelena pšenica sve do blijedozelenkastog, zlatnim amalgamom prelivenog vodenog ogledala, a u jutarnjoj magli girlande vulkanskih obrisa od tihanjskih obronaka ocrtavaju se tako dekorativno na jutarnjem azuru čistoga neba kao modre zavjese. Oko tihanjske crkve romone talasi jutarnje zvonjave iznad jablanova i mračnih vlažnih drvoreda uz jezero, a Trupčev glas kruži iznad čaša i tanjira u dimu cigare advokatski suhoparno, kao što već grebu ljudsko uho prašnjavi indiskretni advokatski glasovi u brakorazvodnim parnicama, kao da se po ovratniku krivca penje neki insekt, što ga brakorazvodni klijent osjeća kao razdražljivo draškanje, a vezan pozitivnim zakonima nije u prilici da tog paragrafskog insekta skine prstom, nego tako, prisluškujući oštrom Amadeovom glasu što sve dublje svrdla u intimno meso, čovjek prosto ne umije kako da se obrani od ove napasti."

„Šta da odgovori Trupcu kad ga ovaj ispituje o Alisi, a ta je tema takoreći na dnevnome redu već od Silvestrova, kada se pojavila prvi put solucija »divorçons«, kao jedina inteligentna formula da se svi suvišni razgovori privedu normalnom kraju, Kamilo sa svojom ženom nije tako vezan te ne bi imao volje ili snage da prekine tu glupu situaciju, to jest, kad je tako ravnodušan da mu je zaista svejedno hoće li Alisa izvršiti svoju prijetnju o lomu i hoće li do prekida toga braka doći u otvorenoj skandaloznoj krizi ili konvencionalno, jer stvar je, što se njega subjektivno tiče, pri kraju, ali ta stvar ni na početku nije bila od prvoga dana takva te bi joj Kamilo bio pripisivao bilo kakvo sudbonosno značenje, a to je obostrano, i baš zato,

jer sve to traljavo traje već eto treću godinu po zakonu tromosti, moglo bi da traje i dalje bez nekih naročitih promjena, i zašto se zapravo u ovom momentu pojavio kao brakorazvodni mešetar, da u ime Alise pokrene stvar sa »mrtve točke«? Šta hoće ovaj gospodin koji se već dvadesetak i više godina javlja u njihovom životu od vremena na vrijeme kao dobar duh, a sada kao prijetnja koja svakog trenutka može svršiti skandalom? Kamilu uopće nije stalo do toga hoće li se stvar pokrenuti sa mrtve točke ili ne, jer njemu su Alisine grožnje kako želi da se rastane, uglavnom dosadne, ali kako se Amadeo latio tog traljavog posla, čini se da je familijarno vijeće ipak nešto zaključilo i sada bi prethodno valjalo utvrditi šta mu to znači da »popu treba reći pop« u ovom konkretnom slučaju?"

— Oprosti, postavljaš li ti ovo pitanje individualno, to jest kao privatno lice, ili tvoja interpelacija treba da poprimi neki obiteljski zaključak, to jest da li si šaržiran po sestrama Jurjaveškim da bi se unijela svjetlost u razbistrivanje ove zbrke, do koje nije došlo, molim te, da se načelno ogradim, odmah na početku, mojom krivnjom?

— Mislim da nije uputno da nas dvojica zaobilazimo stvar, je l' istina, jer smatram, oprosti, da je sasvim normalno da te to pitam, bez obzira na to da li sam šaržiran ili ne, jer najposlije, ti znaš, mi živimo ili, da tako kažem, trajemo jedan uz drugog već godinama, ali da sam ikada u bilo kome slučaju bio indiskretan, mislim, to mi ne bi mogao spočitnuti, nego tako, promatram stvari sada već punu godinu i mislim, stvar nije zdrava, stvar nije dobra a potraje li tako dalje, svakoga dana bit će sve manje zdrava, a nema smisla zbog sitnica dramatizirati odnose koji se mogu riješiti ljudski, zato te pitam prosto prijateljski, molim, naglašavam, iz vlastite inicijative, dakle nipošto po nečijoj određenoj sugestiji, nego tako — sua sponte, jer me ta stvar interesira, a i Dagmar je u toj stvari ne manje

zainteresirana, pitam te dakle bez ikakve skrivene misli, što namjeravaš poduzeti u ovoj stvari?

— Ova stvar od prvoga dana nije dobra i sve što se sada zbiva, mislim između mene i Alise, traje već godinama, zapravo od prvoga dana kad smo se sreli isto tako traljavo. Da me razumiješ! Moje relacije spram Alise nisu se izmijenile, a smijem li biti iskren, a kad se o tome već govori, ne uviđam da to ne bi bilo potrebno, mislim da ne bi bilo dobro da se svijesno zaobilazi istina: moje relacije, ponavljam, ostale su spram Alise neizmijenjene, to jest one su baš takve kakve su bile od prvoga dana,

— Molim, u kom pogledu?

— U pogledu našeg bračnog odnosa!

— Ne razumijem,

— E, pa sad bih ja zaista imao potrebu da upotrijebim tvoju frazu: svekoješta! »Ne razumiješ«, a kako to da ne razumiješ?

— Pa ne razumijem, čovječe, je l' istina, ima, eto, ravno već peti mjesec što si s Alisom prekinuo svaki dodir kao sa svojom ženom,

— Interesantno, to su tajne bračnog kreveta, a odakle ti je to poznato?

— Rekla mi je Dagmar,

— A odakle zna to Dagmar?

— Pa od Alise, a tko bi joj drugi rekao, pa sestre su,

— To je zanimljivo, Alisa, koja ostentativno ne će od Silvestrova da se rukuje sa mnom, ni da se rukuje, razumiješ li, a da o nekim intimnostima uopće i ne govorim, ona se tuži svojoj sestri da sam prekinuo svaki dodir s njom? Uostalom, Alisa, šta se bračnih dužnosti tiče, koliko god je to banalno, Alisa se osjeća potpuno slobodnom već možda više od godinu dana, i ponavljam, koliko god je to banalno, ako već želiš znati, ne sjećam se kad smo nas dvoje posljednji put bili u intimnijem kontaktu, da budem frivolan, i, prema tome, Alisine lamentacije — via Dagmar — lišene su, što se mene tiče, svakog materijalnog

supstrata, da, tako je, ako je već riječ o tome da se utvrdi ono što se po advokatskim kancelarijama zove »puna istina«,

— Onda, znači, Alisa ipak nema krivo?

— Ma kakvo božje »nema krivo«, što sad opet ima to da znači? Alisu trajno boli glava, Alisa ima svoje migrene, svoje indigestije, svoje sezonsko i atmosferično osjećanje tjeskobe, strah pred djetetom, Alisa je uveče pospana, a ujutro da čini ljubav, to bi joj pokvarilo čitav dan, ona ima svoje društvene programe, ona je neraspoložena, ona čita romane, ona se ne da smetati u lektiri, ona putuje ili putujem ja, ili kad putujemo zajedno, po hotelima činiti ljubav to je po Alisi nehigijenski, ona se boji karcinoma, njoj su ginekolozi savjetovali ovo ili ono, i to, ako baš želiš znati, traje još od Beča, to jest, kao što sam ti već bio rekao, od prvih dana u »Imperialu«, a zapravo ne razumijem čemu je potrebno da ti dajem o svemu tome raport, kad ti je to sve isto tako dobro poznato kao i meni?

— Istomštogod, pa u Beču, čovječe, Alisa je bila zaljubljena u tebe kao mačka, šta pričaš gluposti?

— Jeste, u Beču, poslije sveg onog mog pakla na frontama i po bolnicama, Alisa se pojavila kao šarmantna djevojka, bezazlena, da, na prvi pogled, ako hoćeš, i upadljivo lijepa, svakako sugestivna, živa, fantastična, i bilo je u Beču, u »Imperialu« kod vas, kod tebe i kod Dagmar, takvih trenutaka kad sam povjerovao da je Alisa poetska pojava, kada je svirala Debussyja, da, ali iza njene prividne koketerije (bože moj, Alisa se tako rado sviđa, Alisa i danas tako uživa kad joj se okolina divi), nije bilo ničeg što ne bi vapilo kao vakuum, dakle, bez obzira na sve pozitivne strane njene pojave, Alisa je danas spram mene ista kao što je bila u Beču, potpuno ravnodušna! Nisam ja, brate, Alisin tip, to je jasno, i ja sam još u Beču došao do uvjerenja, kad ste nas ženili, Dagmar i ti, da je to bila samo vaša familijarna kombinacija, a nikakav brak u onom primitivnom ili naravnom smislu kako se to već ljudi žene kada se žene,

— Ne razumijem od svega toga ni riječi, a ako je tako, a šta si je onda, do vraga, oženio, pa jesam li se ja oženio njome ili ti?

— Zašto sam se oženio, i to mi je mudro pitanje! Poslije Aranke u Gródeku, koja mi je u onoj mojoj bijedi kad sam ostao da ležim gotovo punu godinu, povrh svega poklonila još i gonoreju, Alisa je nakon dvije godine bila prvo žensko biće koje sam sreo, i sada me još pitaš zašto sam je uzeo? Uzeo sam je, ali od prvoga dana nisam imao impresiju da bi ona bila naročito uzbuđena mojom pojavom. Bože moj, mlada djevojka, imala je i ona svojih briga, a najposlije, svaka hoće da se uda, nisam ni ja bio najgora partija, a tu su igrale ulogu i vaše sugestije, tvoje, mislim, i Dagmar, no što se tiče njenih osjećajnih, da se tako izrazim, kompleksa, mislim danas, a mislio sam tako i onda, Alisa je bila jako, jako udaljena od svega, moglo bi se reći, na drugoj obali, tu neke prave veze nije bilo i, prema tome, naše tjelesne relacije nisu se ni poremetile ni izmijenile od početka, jer toj mladoj ženi, mislim danas, iz retrospektive, nikada ništa nisam značio u onom smislu u kome se rađaju neki zanosi, neću da kažem strasti, ali neka vrsta nemira ili narkoze, i, sada, njena naglašena antipatija ne predstavlja za Alisu nikakvo odricanje, ni bolno ni nebolno, te ne razumijem zašto se tužaka svojoj sestri kao da je ja namjerno lišavam bračnog prava. A kad već govorim o stanju iza kulisa, Alisu sam sreo u Beču kao neku vrstu tugujuće udovice, udovice u koroti, koja se nikako nije mogla utješiti za svojim Alfonsom, dvije godine poslije smrti onog ulanskog lajtnanta, njenoga zaručnika, ona je još uvijek bila s njime vezana...

— A što ti je, čovječe, bila je virgo intacta,

— Odakle to ti znaš?

— Po jednom liječničkom nalazu, kada se vratila iz Davosa sa svojim apicitisom,

— Ne znam, koliko je meni poznato, onaj liječnički nalaz bio je fiktivan, ali to nije važno, znam pouzdano da sam s Alisom tugovao za njenim dragim Alfonsom punu godinu. I danas, u njenoj sobi, na njenom stolu, stoji slika tog mrtvog oficira u srebrnom okviru sa crnim florom i natpisom na mjedenoj pločici: Pao kod Rawa–ruske 16. X 1914. Moje slike u njenoj sobi nema, tamo si ti, tamo je Dagmar, njena mama i Alfons, naš Alfons, u jednu riječ, čitava naša familija, a ja sam strano lice te nisam čini se dostojan da se nađem u obiteljskoj galeriji, pa ni kao Alfonsova sjena! Pardon, čovječe, budimo egzaktni, ova gospođa, koja je spram mene pasivna kao voštana lutka u frizerskom izlogu, voli šampanjac, i jedino što može da je uznemiri, da ustreperi njeno nervozno pamćenje, to su dvije–tri čaše šampanjca, a kad je u šampanjcu ženerozna, onda počinje njena gramofonska ploča kako su 14. jula 1914 u Römerbadu pili šampanjac, one divne lohengrinske noći, kad se ona predala svom ulanerskom labudu kao Elza od Brabanta (Alisa je bila u švipsu, a Alfonso je pao u oktobru), a Alisa je i kod našeg vjenčanja u crkvi svetoga Marka dala na orguljama svirati svoj svadbeni marš iz *Lohengrina*, a to je bio svadbeni marš za Alfonsa, a ne za mene, no, a sada svejedno, hoću da kažem naime to, Alisa se još uvijek vlada kao da je gospođica iz dobre kuće, koja kao da nema pojma što je brak ili, u najmanju ruku, kako bi brak trebao da izgleda, barem po mom kriteriju,

— Znači, je l' istina, ti ostaješ kod svoje teze, da tu neke tvoje krivnje nema?

— Što se mene tiče, ako je riječ o tjelesnoj strani: consummatum est... Ja sam pri kraju, a Alisa nikada nije bila ono što se zove živa žena ili bračni drug, prema tome, moglo bi se reći, tu vlada obostrano mrtvilo. Mali dekorativni grobić nečega čega zapravo nije ni bilo. A hoću li biti dokraja iskren, ono drugo, što je, na kraju, važnije od tjelesnog, pa, brate, ni toga nije nikada ni bilo, a nema ni danas. Alisa i ja, mi smo dva

svijeta. Alisa je Madame Emericzi de Ladanye Gornye et Jurjaveszka de Jurjavesz, Alisa je sasvim to i samo to! Ponosna na svoj glupi predikat Zdenchay–Dvorszka, ona se toj tituli obradovala više nego braku, i tim svojim enervantnim glupostima ona me truje od početka! Baš je njoj stalo do toga da li njen muž o nečemu misli ili ne misli, svejedno, u tom pogledu zaista je uzvišena! Alisa je zapravo zbrkano stvorenje, a na momente mislim čak da je i glupa, to jest ispod prosjeka onog nečeg što se zove inteligencija, u jednu riječ, duhovno troma, dakle, što se mene tiče, dosadna, a moram priznati i preuzetna i u svakom pogledu umišljena.

— Za slučaj obračuna, tvoji su, dakle, računi čisti,

— Razlikujmo dobro, u svom vlastitom slučaju nikada nisam imao ambicije da budem advokat, i, prema tome, na bavim se pregledavanjem knjigovodstva, a najmanje u intimnim stvarima! Priznajem, što se mene tiče, ja sam po svojoj tjelesnoj građi u mutnim tjelesnim relacijama od početka, a valjda i po nekoj nejasnoj lijenosti, a to ti sve znaš najbolje, i tako sam se našao u vašem krugu, 1917, kod vas, u Beču, već kakav jesam, ne naročito temperamentan, a u odnosu spram Alise mislim da nisam nikada bio u najboljoj formi. Što se, međutim, mene, osobno, tiče, meni je savršeno svejedno hoće li ona sa mnom uspostaviti tjelesnu vezu ili ćemo i dalje tako čekati, kao fijakerski konjski par na uglu, ja sam, brate, u tom pogledu, čista, stopostotna indolencija, i, prema tome, kako ove stvari stoje, sve me to smeta, dakako, ali i ne, i bude li potrebno, ja mogu pasivno i dalje glumiti kao da mi je Alisa zaista žena, ne uviđajući zapravo da li je i to uopće doista potrebno, no, dobro, u redu, to jest ne znam, ali u ovome momentu, dakle, kada me pitaš kako zamišljam svoje relacije s Alisom, ne znam, pitaj nju, mislim da bi to bilo mnogo uputnije...

— Znači: i tako dalje, i tako dalje, idimi–dođimi, a onda istomštogod i svekojeŝta, šućmućpaprolij, je li, okolo kere pa

na mala vrata, tako da ćaskamo po volji, pa da se vidimo opet, oče proto?

— Ne znam, možda, svakako ne mislim poduzeti ništa, nikakvu inicijativu, ali ako se Alisi tako svida, da stavlja ovo pitanje na juridički tapet, to je onda ona koja se prijeti, a ne ja,

— Čuj me, ponavljam ti, govorim isključivo iz vlastite inicijative, volim Alisu i tebe podjednako, a mislim da nemaš razloga u to sumnjati, žao mi je i tebe i Alise, nema to, čovječe, smisla, mučiti ženu ovako uljudno, mandarinski,

— Kako ti pada na pamet ova bizarna misao, po čemu je mučim, na koji način?

— Pa objasni se sa ženom! Reci joj što misliš, reci joj da je glupo da izaziva neke glupe sukobe, dobro, zasada neznatne, prividno male ogrebotinice, ali znamo dobro iz iskustva, kada se takva ranica s vremenom razgrebe, od upale do gnojne rane nije daleko, onda je liječiti mnogo teže! Zašto ne ćeš da progovoriš s njom, već eto od Silvestrova ti je sistematski dosljedno bojkotiraš, pa ipak ljudska riječ...

— Što bih ti mogao odgovoriti? Alisa me vrijeđa namjerno gdje stigne, priznajem, naivno, ali ne manje slaboumno, pa kad me sarkastično apostrofira pred drugima, »dobar dan, gospodine Mirkoviću«, priznajem, gubim nerve! Njena demonstracija s onim njenim slaboumnim posjetnicama — »de Zdenchay–Dvor et Ladanye Gornye«, ne samo da je neukusna, nego upravo izazovno drska, da ne kažem skandalozna glupost! Ne razumijem kako ni ti ni Dagmar niste uspjeli da je upozorite da su njeni ispadi dokazom njene vlastite minus–inteligencije? To, da li sam se odlučio da mijenjam svoje prezime, to nisu motivi za viceve! Nismo mi djeca, nego odrasli ljudi, svijesni svojih djela. Trebalo bi da joj netko razuman objasni da takva stvar ima svoje granice. Najbolji dokaz kako ova guska pojma o pojmu nema, tko je zapravo čovjek koji s njom živi već pet godina, i koga ona izvrgava ruglu, i to upravo u onim krugovima koje ja smatram društvenim talogom, bagrom i smećem, i

to od prvoga dana otkako sam o tome počeo misliti svojom vlastitom glavom, to je, brate, najbolji dokaz da ne spadamo zajedno i svaka daljnja riječ o tome, po mome mišljenju, je suvišna. Da, tako je to, i ako se već ispituju okolnosti, onda bi prije svega trebalo tražiti motive našeg razdora mnogo dublje, a ne u tome da li netko s kime spava i to samo zato, jer se zakleo pred oltarom da će s ovom ili onom ženom spavati?

— Čekaj, molim te, nervi su jedno, a razumno razmatranje, opet, zna se što je, zar ne? Nervima se ne daju te stvari riješiti ni logično niti po nekom pravilu! Tu se radi o osjećajima! Bože, osjećaji mogu biti i isprazni i ne naročito mudri, ali, opet, to su emotivna stanja, pa kad se radi o odgoju, o predrasudama, o dresuri, o dresiranom načinu kako se promatraju konvencije, priznat ćeš, to kako ti misliš da izvedeš ovu svoju demonstrativnu promjenu prezimena, s neba pa u rebra, kao udar groma ili potresa, »eto, izvolite, gospođo, tu je broj *Narodnih novina*, pa izvolite čitajte, izmijenili smo svoje obiteljsko Ime, ne zovemo se više ovako nego onako, od Emeričkih pretvorili smo se preko noći u Mirkoviće«, pa priznaj, čovječe, to bi moglo da izazove šok i kod nekih jačih kapaciteta no što je naša Alisa, koja je u tom pogledu, priznaješ i sam, »anima candida«?

— To, što sam odlučio da se oslobodim svog roditeljskog prezimena, to jest da se konačno ne potpisujem više imenom svoga oca, to, dragi moj, nije nikakva karnevalska šala, svatko od nas ima svoju vlastitu historiju, a u historiji mog vlastitog života ova odluka predstavlja jednu važnu fazu! O tome sam govorio s tobom još u Jurjevskoj, u četvrtom razredu gimnazije, nisi li zaboravio, o tome sam s tobom diskutirao i na Ladanju, kad sam se vratio iz Pešte poslije mature, a ako se dobro sjećaš i kasnije, u Pešti, i, sjećam se, jedne subote u Hrvatskoj Kavani, u Budimu, na povratku u grad, na mostu, kad sam ti bio to spomenuo, da ću se odreći očevog prezimena, ti si me odgovarao da je to luckasto, prenapeto, neoportuno, ali snazi mojih

argumenata nisi ni tada mogao da se ukloniš. Nerviralo me već tada da se zovem imenom moje stare lude, a tada, u Pešti, ono je još bila nevina dječja igra spram ove njegove današnje blesave karikature gospodina ministra na raspoloženju, čovječe!

— Bilo je, Kamilo, kao što je bilo tako je i ostalo, i neoportuno i prenapeto i glupo i histerično, ako hoćeš da ti kažem što mislim i danas — slaboumno,

— Nije istina, priznao si mi da nisam imao krivo, na Ferencjoškinom mostu si mi to priznao,

— Nikad ti nisam ništa slično priznao, je l' istina, nego obratno, rekao sam ti kao i danas, uostalom, da je slaboumno i glupo,

— Misliš li produžiti ovim tonom, dopusti mi da se povučem, nema smisla, padamo ispod nivoa, svatko misli svojom glavom, čovječe,

— Pa čekaj, svekoješta, kuda juriš bezglavo, kažem ti bilo je neoportuno, kao što je neoportuno i dan–današnji, razumiješ li me, ali, dobro, molim, ne govorim u prezentu, apstrahirajmo od prezenta, čovječe, slušaj što sam ti rekao u Pešti, bilo je neoportuno, a sada, na kraju, svaki čovjek znade što radi ako radi nešto svijesno, a ja nisam tako priglup, te ne bih mogao pratiti tvoje motive, zar ne, prema tome, ja mogu uvažiti tvoje lične nervozne, pomalo, pardon, bolećive argumente u ovoj tvojoj »transsupstancijaciji«, da je tako nazovemo, jer ako je to magična, moglo bi se reći, egzorcistička formula, kojom ćeš se osloboditi svog prokletog imena, ako ti je tako lakše, budu li te zvali doktore Mirkoviću, ako te taj tvoj, oprosti, hokus–pokus oslobađa raznih luckastih nečistih osjećaja (po mom dubokom uvjerenju autosugestivnomanijakalnih, ali to je sada u ovome momentu sporedno), dobro, ako je ta tvoja potpuno fiktivna i dekorativna promjena prezimena neka magična čarolija, koja treba da se na čaroban način preobrazi u tvoje »oslobođenje« od nekih isto tako pomalo nezdravih fikcija, u redu,

nisam ja taj koji bi se tome protivio, i molim te, svejedno, tebi to može zvučati irelevantno, ali, molim te, sjeti se, ja sam te i u prošlosti, u raznim prilikama, branio, i to odlučno, a to činim i sada neprekidno i dalje, kada te netko osuđuje (jer treba da znaš kako mnogi smatraju tu tvoju demonstraciju običnim demagoškim trikom). Trebalo bi se, dragi, po mogućnosti pomalo i objektivirati, zar ne, igramo se arbitara, zar ne, istomštogođ, je l' istina, a, vidiš, stvari nisu jednostavne, dva puta dva nije uvijek četiri, to sam ti već toliko puta uznastojao objasniti raznim dokazima, a algebra ne vrijedi u životu mnogo, a u politici baš ništa! Jer, eto, gledaj šta se desilo s tobom u Advokatskoj Komori, tek što te nisu linčovali oni mulci! I ja ti kažem, pazi dobro, čovječe, defenestrirat će te jednoga dana, bacit će te kroz prozor, ubit će te, zgazit će te kao bijesno pseto, nemaš posla s gentlemanima u rukavicama, prividnosti igraju veću ulogu od fakata, i šta se dogodilo, ispao si pred onom advokatskom bagrom kao austrijski patriot, »Kronenordenträger«, neka vrsta Austrokroata, »zbog hrabrosti pred neprijateljem odlikovanog karlista«, i ako hoćeš da pogledaš istini u oči, tvoja hrvatska federalistička štampa, pred kojom klečiš i kojoj se klanjaš, sada lupa po tvome ocu kao po Austrokroatu i generalštapskom špijunu, da bi pogodila tebe možda još više nego tvog starog. Tako je to, moj sokole,

— Da, i što sve to treba da znači? Ja sam karlist i Austrokroat, a ti si graditelj Narodnog Jedinstva? Kakva ti je to logika? Moj gospodin otac je ministar, a ja sam politički sumnjivo lice zbog austromadžaronštine, to je duhovito! Ti si u Beogradu danas Jupiter Tonans, kao što si jučer bio Koronaiev čovjek za Belvedere, a zatim za Laxenburg, a ja sam karlistički Austrokroat, »odlikovan zbog hrabrosti pred neprijateljem«, je li, i ti mi prijateljski dobronamjerno savjetuješ da se otrijeznim, da se vratim na normalan put, da uspostavim bračnu vezu sa svojom ženom, koja me smatra luckastim i neubrojivim stvorenjem, bravo, pitam te kakvi su to argumenti?

— Pa to je ono što ti govorim, da u životu ne važe zakoni logike ni algebre. To je ono što ti dokazujem već od Pešte, da u politici dva puta dva nisu četiri, a ja uostalom nisam nikakav moralist, ne ispitujem ja »što sam ja bio jučer, a što sam opet danas«, svekoješta, to je druga stvar, puca mi prsluk, je l' istina, ja znam što radim, mi živimo u kavezu sa divljim majmunima, a ti to ne ćeš da razumiješ. Nema čovjeka koji bi povjerovao da ova tvoja promjena prezimena nije demagogija, i, prema tome, Alisa nije ni jedna ni jedina koja u svom i u tvom interesu osjeća kako je taj tvoj gest neoportun. Što se mene lično tiče, ja bih u posljednjoj konzekvenciji mogao i odobriti tvoj postupak! Iz tvoje perspektive, on je u izvjesnom smislu logičan i dosljedan, dobro, promatrajući stvari na tvoj način, priznajem ti da tvoja logika ima svoju težinu, ne želiš da se zoveš kao tvoj otac ministar, to je tvoje pravo, u redu, i, prema tome, postoji li na ovome svijetu uopće netko tko nastoji da te shvati s razumijevanjem, to sam ja, čuješ li me šta ti kažem, to sam ja, a to ti naglašavam da se ne obmanjuješ, takvih kao što sam ja, mnogo nema, i zato, molim te, nije potrebno da se nerviraš,

— Ne nerviram se ja, nego me nervirate svi vi, nerviraš me ti, nervira me Alisa, nervira me, eto, ova tvoja potpuno suvišna intervencija kojoj ne vidim zapravo nikakve svrhe. Ako si došao da me nagovoriš da molim Madame de Zdenchay–Dvor et Jurjavesz da bude ljubazna pak da me blagoizvoli primiti u svome budoaru kao svog legitimnog supruga, mislim da je ta procedura suvišna, jer ima takvih brakova, i to veoma mnogo, koji su više gluma nego brak, a kad bi se Alisine relacije u ovom braku uzele pod lupu, nema za moju gospođu kompromitantnije stvari na ovome svijetu nego da kao Madame Zdenchay-dvorszka spava s jednim gospodinom koji se zove Mirković. To što se njen muž stidi svoga oca, jer je pred čitavim svijetom skinuo gaće kao cigo, za to plemenitu gospođu de Ladanye Gornye ne boli glava. Šta se Alise tiču ove gluposti? Njene

ambicije su nerazmjerno većega stila, i zato mislim, ukoliko se može nešto »pokrenuti s mrtve točke«, da bi intervencija na Alisinoj strani bila nerazmjerno potrebnija nego na mojoj. Da se razumijemo! Ni jednog momenta nije mi palo na pamet da će moja ideja da promijenim prezime izazvati otvorenu krizu u mome braku, ali kad se već tako desilo, dobro, dogodilo se, a to je nesumnjiv dokaz da je ovaj brak bio već i prije toga u krizi, i, prema tome, ova sasvim banalna izmjena moga Imena nije nikakav razlog krize, jer da Alisa pokazuje samo jednu mrvicu razumijevanja za moju ličnost, ne bi do svega toga ni došlo,

— Ali, molim te, sve su to riječi, sve bi se to moglo riješiti sa dvije–tri prijateljske dobronamjerne fraze,

— Bile bi to samo fraze, ništa više, a ne radi se tu o frazama, jer nismo u teatru, ta je stvar krvava, ne znam, uostalom, kako ti svoje vlastite intimne stvari rješavaš sa svojom ženom, ti si, uostalom, čovjek od sasvim druge građe nego ja, ti si Vulkan, ti si Hefajst (tako se barem uvijek voliš maskirati), a Dagmar nije Alisa, Dagmar je kontemplativka, ona bi se mogla zvati i Ellida Wangel, ona je Gospođa s mora, ona još uvijek čeznutljivo očekuje poziv iz daljine, ali, što da radiš, kada jedna žena nema toliko fantazije da se u ovom jednostavnom slučaju ne radi ni o kakvom hiru, nego o nečem što traje već decenije, kad jedna žena nema toliko pameti da shvati da ova stvar nije šaljiva, jer kad sam Alisi pokušao opet jedamput objasniti svoju vlastitu krizu, koja traje još iz onih davnih dana kada je Stari bio član regnikolarnog madžarskog odbora, molim te, što mi je izjavila, da je portret moga oca u madžarskoj gali, u zelenom mentenu, što visi u Jurjevskoj, portret elegantnog gospodina, vidi se, pravog gentryja, da je moj otac plemić od glave do pete, i kamo sreće da sam samo sjenka njegove sjenke, i, pitam te, dakle, što da kažem ovoj Madame de Zdenchay–Dvor, kada je jedan od njenih argumenata — per analogiam historicam — da je i njen gospodin »tatica« bio Khuenov podban, jer zašto da se toga

stidi, kad joj se udvaraju srbijanski đenerali, sve sami solunci i kajmakčalanci, nosioci Karađorđeve Zvezde s mačevima, jer gospodi đeneralima imponira da je ona kćerka jednog hrvatskog podbana, a o meni da gospoda generali nemaju baš najbolje mišljenje, jer da sam neprijatelj zemlje i naroda? Dopustit ćeš mi, zar je to ono nešto što se zove »sklad u jednom braku«, kad su bračni drugovi toliko strani, da bez trećih lica uopće ne bismo bili u kontaktu bez tebe i bez Dagmar, na primjer! Pitam te kakvi su to bračni razgovori — »oh, pa to je opet politika«, »molim te, nemoj me gnjaviti tom tvojom politikom«, ili — »pa rekla sam ti dosađuješ mi tom svojom politikom«, ili — »prokleta ta tvoja politika, ta će nam prije ili kasnije uništiti egzistenciju«, i tako dalje, i prema tome, objasni mi, koje su to, po tebi »dvije–tri dobronamjerne fraze«, koje bi to mogle riješiti, i šta bi se tu moglo riješiti na tako glup način?

— U redu, molim, dramatizirati se može sve, je l' istina, to je stvar ukusa, pa ipak, vaše natezanje, vidiš, nije tako bezizgledno kao što misliš. Vrijeme je važan faktor, pa i u braku, a kako ne bi vrijeme moglo da djeluje u ovoj zbrci, kad to nije nikakva kriza braka, nego kriza mentaliteta i više–manje glupih predrasuda, a takve gluposti vrijeme briše kao gumija. Alisa, što se nje tiče, je l' istina, to ne govorim u prazno, ona je sklona da primi tvoje novo prezime, samo te moli da joj dopustiš da štampa na privatnim posjetnicama svoj predikat. Ona ima nekoliko kompromisnih varijanata da uz ovo tvoje, no, hajde de, recimo novo prezime doda, po djevojačkom imenu svoje pokojne mame, predikat Dubovačka, a ženama, je l' istina, moramo dopustiti da o vlastitoj časti i ugledu imaju svoje mišljenje, i eto, tako, čast mi je izjaviti, a u tu svrhu sam i došao,

— Smiješno, dakle sve, sve, sve, samo ne Mirkovićka, a što tu gospođu Dubovačku toliko smeta da se zove Mirkovićka, kao da to ne zvuči isto tako glupo kao Dubovačka?

— Ona žali, ali tvoje novo ime njoj zvuči vulgarno, kao ime nekakvoga kalfe, i to kalfe baš u manufakturi kratke i pletene robe, i to kalfe još povrh svega grčkoistočne vjeroispovijesti, to je stvar, dakako, individualnopsihološkog ukusa, ima svijeta koji pati od pomisli da mu je stražnjica od kristala a krv u žilama plava tinta, da je potomak Faraona ili Kantakuzena, je l' istina, a šta ti ja mogu, ja sam plebejac, je l' istina, ja se u to ne razumijem, ja sam principijelan demokrat,

— Pa ja sam ženi objasnio da je guska, htjela ili ne, ona se mora prozvati mojim prezimenom, pa i u onom slučaju ako se provede naša rastava, a hoće li uz svoje ime još vezati i svoju djevojačku pantljiku, to je njena privatna stvar, mnogo je važnije, zvala se ona ovako ili onako, da između naših provalija njen ladanjski ili jurjaveški prirepak ne će postati nikakav most! Ima svijeta bez sluha, svirati takvom svijetu bilo kakvu muziku, jalov je napor, a moja draga gospođa za moje arije je gluha! Ništa, baš pod bogom ništa, što mene čini onim što jesam ili što bih htio da budem, tu ženu ne zanima. O, bože moj, od mojih tolikih političkih govora i članaka, a tih ima poprilično, još od rata, sedamnaeste — osamnaeste, od peštanske komune, kad sam se počeo javno buniti protiv admiralskog kriminala preko Drave, kad sam počeo govoriti i pisati o masovnim umorstvima gospodina Héjasa u hotelu »Hungaria«, Madame Jurjaveszka de Zdenchay–Dvor nije blagoizvoljela pročitati ni jedan jedini redak, ona me nije počastila svojom prisutnošću ni na jednome mom političkom zboru, a održao sam ih u kampanji za Konstituantu, hvala bogu, na tucete, i ne samo to da nikada nije pročitala ni jednog mog retka, da se nikad nije udostojala da baci ma i jedan pogled na jedan jedini od mojih tekstova. Da sve što radim smatra luckastom razbibrigom, no, dakle, to, gospođa o svemu tome ne samo da ima uzvišeno mišljenje, nego me povrh toga smatra slaboumnikom, mizerijom, koju može da odune, pudrajući se, jednim jedinim svojim

stereotipnim »ph«, kada je, na primjer, molim da prisustvuje večeri s nekim mojim političkim prijateljima. A to, da bi se snizila da me barem zbog uljudnosti ma samo jedan jedini put otprati u sudnicu, da čuje o čemu se zapravo tamo radi, da čuje kako tamo pljušte pravna umorstva i osude na robije za duge decenije, kako tamo pred licem Pravde odgovara čitava jedna falanga nevinog, izmrcvarenog svijeta, sve to mojoj dragoj gospođi supruzi, dakako, nije palo ni na pamet, a jedina njena mudrost jeste, da mi, igrajući uzvišeno Kasandru kod doručka ili kod objeda ili kod večere, patetično dosađuje kako će me jednoga dana uhapsiti i kako će sve to jednoga dana skrahirati, kako ću upropastiti njenu egzistenciju i ostaviti je na ulici,

— Oprosti, u posljednjoj konzekvenciji žena nema ni potpuno krivo, je l' istina? U tom pogledu ona je dalekovidnija od tebe, prasnuo je Amadeo Trupac u pomalo namješten, u svakom slučaju nervozno pretjerano naglašeni smijeh, a zatim grubo seljački obliznuvši svoju cigaru, da bi je zapalio u vatrometu iskara kao božićnu krijesnicu, on se počeo kesiti u Kamilov brk, da, da, brajko moj, uhapsit će te, dakako, nema nikakve sumnje da te ne će uhapsiti, a to ne će biti šala, i to ne će biti, bojim se, svršetak, nego, boga mi, početak jedne kalvarije u koju se želiš sunovratiti, da, upravo martiromanski! Tu sam, nažalost, istog mišljenja s Alisom, i treba da ti se kaže: svi mi strepimo za tvoju glavu!

— Početak ili konac, svejedno, svi mi i sve oko nas još uvijek je mračna smjesa, a, na kraju, tko tu može predvidjeti za bilo koga od nas, da li će izgubiti glavu, ili dobiti glavni zgoditak? Međutim, jedno je izvan sumnje: žena koja danas kao ni jučer, to jest ni danas ni jučer, nije spremna da sa svojim mužem podijeli dobro i zlo, da solidarno povuče konzekvencije, ako se već desilo da su došli dani obračuna ili udesa, žena koja nije voljna da nosi svome mužu u haps hranu i da mu pere gaće, nego konstantno krekeće od straha pred kopitom fatuma, takva

žena nije dostojna da se zove ženom, a sa bazarskom lutkom govoriti o ozbiljnim stvarima smiješno je, da, upravo glupo, i, prema tome, svaki naš razgovor o tome, kako bi trebalo da se odnos između Alise i mene urazumi, ostaje komičan. Ne želi li Alisa da primi stvari kakve jesu, u jednu riječ, ne želi li se pomiriti sa stanjem fakata, molim, ona je, što se mene tiče, potpuno slobodna, i jedna jedina njena bilo kakva, pak i najmanja riječ u tom pogledu poslužit će mi kao mig da povučem sve potrebne konzekvencije, pa ako je taj prijedlog »divorçons«, onda molim — divorçons! O motivu rastave, mislim, ne bi trebalo gubiti ni riječi! Uzajamna nepodnošljivost, to bi bila najoportunija formula! Ovu koncesiju mogu Alisi da priznam odmah, premda priznajem da ona meni, lično, uprkos svemu, nije antipatična! Obratno, bila je šarmantna, o, kako je bila šarmantna u Beču, pa čak i njen Mendelssohn liječio me od mnogih rana kao melem, no, dakle svejedno, da se razumijemo, čast njoj, ja sam već izjavio da smatram Zdenčaj njenim vlasništvom, a, na kraju, o modalitetu rastave, to je otvoreno pitanje, neka me izvoli tužiti zbog preljuba, pristajem i na tu formalnost, premda ću, nažalost, u tom slučaju postati krivokletnik,

— Ne bih želio da ispadnem Alisinim advokatom, ali, dopusti, ti ženu pomalo ipak karikiraš, suviše upadljivo si pristran na njenu štetu! Jeste, ona pati od idiosinkrazije spram tvoje najnovije političke, kako da kažem, »pasije«, dopusti mi, znam, ti ćeš planuti, ali čekaj, bato, smiri ti svoje paripe, tako ti boga, ja znam da nije tako, ja ti jedini vjerujem, Kamilo, ali čitav svijet oko tebe je uvjeren da to što ti tjeraš nije nego hobby jednog dokonog popa koji krsti jariće, jeste, tako je to, a to uostalom i Alisa misli i predviđajući neminovne komplikacije, ona strahuje za svoju glavu, je l' istina, pa zar je to tako nestvarno pretpostaviti da će tebe jednoga dana lišiti svih građanskih prava, da će te strpati u bajbok i na robiju, čovječe, svatko ima pravo kartati se o svoju vlastitu glavu, biti hazarder

kako ga je gospodska volja, ali igrati se glavom svoje obitelji bez pristanka partnera, igrati opasnu igru o egzistenciji svojih bližnjih, to tvrdi Alisa da je neodgovorno, a što se toga tiče, svi mi, Dagmar, i ja, i stari Jurjaveški, i tvoj otac, dijelimo njeno mišljenje, a mogu da ti kažem da je to uvjerenje čitavog našeg prijateljskog kruga da Alisa nema krivo! Dobro, uzmimo teorijski da te jednoga dana, na primjer, to jest, pardon, molit ću lijepo, u smislu pozitivnih zakona kakvi su danas i ovdje na snazi, dakle molim, da te liše, ne samo slobode, nego i akademske časti i građanskog poziva, da te bace u buturnicu na nekoliko godina, a to se po tvojim neuračunljivim ispadima može i očekivati, gospoda jedva čekaju da te strpaju u zatvor, i, pazi dobro, ovi ne će postupati s tobom u rukavicama, dakle, molim, pitamo se u tom slučaju što se zbiva s Alisom? Kakve su njene perspektive budu li te strpali »u buturnicu tmurnu«, da i ja tebi citiram jedamput tvoga Matoša. Ostat će žena visjeti kao luster! No, dobro, čekaj da svršim, pretpostavimo, molim, je l' istina, ti si, je l' istina, nestao, je l' istina, na dvije ili tri godine, a može jednoga dana da te pojede i tmina, je l' istina, a onda, pitam te da mi odgovoriš, što?

— A po čemu bi Alisin riziko bio veći u slučaju moga hapsa nego što riskira danas kad mogu svakog trenutka isto tako umrijeti? Da se rastanemo danas, šta bi ona time profitirala? Padnem li u haps, a to nije isključeno, član sam KPJ, ona još uvijek ima vremena da me se odrekne — avec un beau geste, a što se tiče materijalne strane, pa ja sam joj izjavio već bezbrojno mnogo puta da Zdenčaj smatram njenim vlasništvom, prema tome, gospođa je obezbijeđena, gospođa time ne riskira baš ništa, Zdenčaj u svakom slučaju vrijedi više nego njen fabrički Louis XV–salon, što ga je donijela kao dotu! Njena materijalna situacija, prema tome, ni po čemu nije ugrožena, sve je to zlonamjerno preuveličavanje sitnica, sve je to manja ili veća šantaža,

— A to je od tebe plemenito, nema što, gle, molim te, čak velikodušno, da si sada spomenuo i Alisin miraz, pa ne ćemo se cjenkati oko visokih ormara kao muži, je l' istina, samo, zna se, dragi moj, riječi lete, je l' istina, a uostalom, ti si čitavom razgovoru dao jedan od moje namjere sasvim odvojeni smjer!

— Mislim da nisam ja taj koji vulgarizira stvari, nego mi je prosto dosadilo ovo vječito kukanje o ugroženoj egzistenciji. Po čemu bi njena egzistencija bila danas ugroženija materijalno nego što je bila kad se udala kao crkveni miš? Da li je njen brak neka vrsta kompanije za osiguranje, to te pitam, a ti me dostojanstveno uvjeravaš da nije, a, eto, dokazuješ sasvim protivno,

— Pardon, čekaj, nisam imao namjere da govorim o materijalnoj strani ovoga pitanja, ali kad je već riječ o tome, molim, ponavljam, riječi su dim, a ona tvoja izjava o Zdenčaju ostala je do dana današnjega, oprosti, na »rekla–kazala«,

— Ne lete riječi ništa i nije to nikakvo »rekla–kazala«, nego sam već hiljadu puta izjavio da pristajem na rastavu i u tom slučaju da Alisi poklanjam Zdenčaj,

— Da, da, čast, u redu, rekao si, a kome si rekao, i kada si rekao, i čime se to može dokazati, a, osim toga, tebi je poznato što u pravu znači — rekla–kazala, jer, ako si rekao, je l' istina, ponavljam, to je dim,

— Što znači ovo tvoje »rekla–kazala«? Traže li se od mene osim toga još i neke druge garancije? Nikad nisam uzmicao od garancija, to je pitanje puke formalnosti, za slučaj svoje smrti ja sam Alisi namro Zdenčaj, molim, izvolite, moja oporuka leži — lege artis kod javnog bilježnika, a kopiju stavljam na uvid »protustranci«, po želji, što uostalom Alisa može da me upita i izravno, ako je Zdenčaj toliko grize, ta objedujemo pa i putujemo zajedno,

— Nadam se da me barem ti toliko poznaješ, koliko god to paradoksalno zvučalo da mi je način da promatram stvari

isključivo iz materijalnog aspekta dalek i stran, pogotovo kad se radi o stvarima sentimentalne prirode, mislim da ne bismo trebali da se gubimo u kazuistici.

— U kakvoj kazuistici?

— Alisa tvrdi obratno, kad je jedamput riječ dala jednom čovjeku da će mu ostati vjerna, da je dala svoju riječ do groba,

— Laže, planuo je Kamilo, i natočivši konjak iskapio ga, a kad je vratio čašu na srebrnu tacu, čulo se kako staklo zvecka o metal od dodira njegove nervozne ruke. Zapalivši cigaretu klonuo je u mekanu glatku kožu naslonjača osjećajući gdje ga oblijeva rumen stida.

„Ovaj čovjek pred njim, mandarinski uzvišeno, kao da je prečuo izazovnu riječ, prividno duhom odsutan, zaokupljen oblizivanjem svoje napukle havane, koja se dimi kao mala čađava lomača, igra indiferenta, koji usput advokatski zanovijeta, o nekim na prvi pogled sporednim elementima nesretnog bračnog aranžmana, a zapravo je stigao da tu stvar privede kraju, jer, đavo bi ga znao, njegove relacije spram Alise sasvim su zagonetne od prvoga dana."

Kao da osjeća talas Kamilovih mračnih misli punih nepovjerenja, iz Trupca je poslije očitog kolebanja buknuo do tog trenutka više–manje disciplinirano savladavani temperamenat i tako je iznenada, jednom jedinom, pomalo histeričnom kretnjom, smrvio svoju cigaru u srebrnome pepeoniku, grubo, nervozno, kao da gazi antipatičnu bubu, pa kao da mu je odlanulo, on je iz svoga džepa izvukao etui sa cigarama, i otvorivši ga, prebirući havane, jednu za drugom, kao da odabira onu, jednu jedinu, koja se pod prstima prikazuje dostojnom ovog znalačkog izbora, pa kad je napipao svoju odabranicu, otkrivši je na dnu kutije, uzeo je sa dva prsta kao pincetom i, ovlaživši je jezikom s oba kraja, on je oljuštio sa cigare zlatni prsten i, glavicu kidajući, kao pas kad reži, svojim zdravim zubima, zapalio je tu prokletu smotku, a ta je procedura

potrajala poprilično, dok havana na kraju igre nije planula narančastim sjajem, dimeći se u oblaku prozirne korone pastelnoplavoga dima, kao mala lokomotiva.

— Kažeš da laže, progovorio je tiho i, promatrajući goruću havanu, podigao je iznenađenja pun pogled spram Kamila kao da ga pita: „pa kako je moguće da može tako odrešito tvrditi da Alisa laže, bit će da ima dokaza, a ako ih nema, ako se nabacuje samo velikim riječima, doista, a ni to nije isključeno", dobro, je l' istina, uzmimo da laže, ako laže, onda laže, je l' istina, a ako ne laže, ako joj je doista stalo do toga da ne razvrgne svoj brak onda je sve ovo trućanje...

— Ne, ne, odbio je Kamilo odlučno svaku mogućnost zaobilaženja same teme, znam ja do čega je Alisi stalo, a do čega nije, ali da ni u jednom od njenih postupaka nema ni istine ni logike, mislim da je izvan svake sumnje,

— Ljudska psiha ne djeluje po zakonu dva puta dva je toliko, a dva manje dva nula, dragi moj, jer kad bi to bilo tako jednostavno, stvari bi se među ljudima rješavale mnogo jednostavnije, pa ni ti ni ja ni nas tolike stotine tisuća ne bismo bili studirali pravo, je l' istina? Što se Alise tiče, mislim da imaš krivo. Alisa je vezana s tobom, Alisa pati iskreno, bože moj, na svoj način, dakako, Alisa se ne snalazi, Alisa misli da su tvoji nervi popustili, Alisa je razdražena, ali oprosti, budimo ljudi, je l' istina, razdražio si je pomalo i ti sam, i to se ne bi moglo reći da nisi, Niemand auf dieser Welt lässt sich nicht von oben behandeln, so wie du das mit deiner Frau treibst, verstehst du mich, žena je uvjerena da se ne radi ni o čemu drugom nego o nekoj tvojoj prolaznoj krizi, ona je u to iskreno uvjerena da ne stojiš dobro sa živcima, ti se varaš, dragi, kad misliš da između ove žene i tebe nema baš nikakvog afiniteta, obratno, ona te, vidiš, to ja znam veoma dobro, izvanredno cijeni, Alisa intimno među nama, u našem familijarnom krugu, tvrdi da si ti s jedne strane ingeniozan, ona priznaje da te ne razumije, da te ne može

slijediti u svemu, a naročito ne u tome što ti zoveš »politika«, ali, vidiš, kada je riječ o tebi, o tvojoj bogatoj kulturi, o tvojoj duhovitosti kako tretiraš ljude s briljantnom uzvišenošću, pa Alisa govori o tebi sa zanosom, ona je još uvijek u tebe zaljubljena kao u Beču što je bila, ona je uvjerena da bi ti čitavu našu današnju hrvatsku političku zbrku mogao strpati u svoj mali džep od prsluka, samo da ti se prohtije, eto, upravo sinoć, kod nas, na večeri, Dagmar i ja tješili smo je čitavo veče, a ona je tako gorko plakala, kako je nesretna, jer da je ti ne razumiješ, a ona ti je ipak uprkos svemu vjerna, ona je svijesna da te nije dostojna, ona osjeća kako ti za nju nemaš srca i kako je potcjenjuješ, smatrajući je provincijalnom guskom, i ne znam šta se između vas dešavalo u Parizu, tamo je došlo čini se do nekih scena!

— Ni do čega nije došlo u Parizu, Alisa opet ne govori istinu! Ta bila je u onoj božjoj Francuskoj ne znam koliko puta, imala je guvernantu, učila je taj prokleti francuski godine i godine, u školi i doma, a kada govori, a tvrdi da govori perfektno, šušljeta kao provincijalna Švabica, a o nepravilnim glagolima ne ću ni da govorim,

— Istomštogod, e, sad zaista svekoješta, sad ćemo još i francuske nepravilne glagole uzeti kao argumenat,

— Ma ne samo glagole, pojma o pojmu nema šta je Francuska, Offenbach, Folies-Bergères, »Maximu pođem tad«, to je za nju Francuska, ali, uostalom, ona je isto tako inostranka i u svojoj vlastitoj zemlji, pojma nema ni gdje se rodila ni gdje će umrijeti, najelementarnije nepoznavanje bilo čega, sve sami nesporazumi, tako, tra-la-là, à la Mendelssohn — »Italienische«, Allegro vivace, eto, to je bilo u Parizu, ako te interesira, dakle ništa novo,

— Znači, gnjavio si je svojom poznatom privatnom docenturom à la Kamilo,

— Gdje bi se gospođa snizila da se prikloni bilo kakvom savjetu, Madame de Emericzi ima svoje individualne poglede na stvari, ona se ne da gnjaviti, ni mojom »docenturom«, ni nepravilnim glagolima, ni politikom,

— Njen mentalitet jeste pomalo djetinjast, priznajem, ali baš zato trebalo bi joj izići u susret! Budi čovjek, nemoj da igraš fanatika à tout prix, ljudi nisu matematičke formule, ponavljam, zar ne, a pogotovo ne žene, o, bože moj, sa dvije–tri riječi sve se može smiriti u najboljem prijateljstvu, sa malo srca, Alisa je dobroćudno biće — anima candida...

— Nisam znao da održavate obiteljske konzilije i da tamo naričete nad našom familijarnom nesrećom, samaritanski solidarno, moram priznati, dirljivo,

— »Nisi znao«, dakako, svekoješta, mnogo toga ti ne znaš, carissime, »nisi znao da održavamo familijarne konzilije«, to je duhovito, a ništa drugo i ne radimo već više od godinu dana, je l' istina, i pitamo se šta da radimo, kad žena plače takoreći dvadeset i četiri sata dnevno, a gdje da plače, kod koga da plače, kad ne može da plače pod svojim vlastitim krovom, plače, brate, kod svoje sestre, dakako, a ja ti kažem, vjerovao ti ili ne, žene su u afektu neuračunljive, je l' istina, te ne bih želio da budem prorok pak da nas jednoga dana iznenadi nekom neočekivanom gestom, jer i ona je na krajnjoj granici svojih živaca,

— Da pokuša samoubojstvo,

— Svekoješta, uostalom, ne znam, je l' istina, govorim ono što mislim da je potrebno reći, a ti sada, kako god izvolijevaš, to je na kraju tvoja stvar! Primio sam se ove nezahvalne uloge zaista protiv svog boljeg uvjerenja, jer tek možeš misliti da mi nije naročito drago ulaziti u intimissima čovjeka koji mi nije stran. Radi se naime o jednoj, po mome mišljenju, nadasve inteligentnoj, nazovimo je tako, soluciji,

— Okolišanje, koliko je meni poznato, nije kod tebe nikad bilo znakom slabosti. Ti udaraš s neba pa u rebra samo onda kad hazardiraš, ali kada kokodačeš čitavo veče, to znači, smislio si sve dobro, natenane, dakle, molim te, heraus mit der Farbe,

— Nismo se sastali da zbijamo šale, čuj me, ozbiljno, Alisa i Dagmar zamolile su me da ti prenesem jedan njihov zajednički prijedlog, jedan konkretan prijedlog,

— Dagmar i Alisa šaržirale su tebe da mi preneseš jedan konkretan prijedlog, da im budeš takoreći naročiti poklisar, o, koja čast, sav sam se pretvorio u znatiželjno uho,

— Dagmar i Alisa predlažu ti da otputujete utroje, na pola godine, na godinu, na Siciliju, u Rim, u Pariz ili u Asconu, u onu našu staru kolibu nad jezerom, Alisa će se tamo posvetiti isključivo tebi, muzicirat ćete, čitati knjige, jedriti, lutati bregovima, ti ćeš pisati svoje studije, vratit ćeš se ponovo stvarima koje te interesiraju, kulturnoj historiji, estetici, političkoj historiji, šta ja znam, napisat ćeš konačno svoju monografiju o Franu Supilu, postat ćeš ponovo šarmantan kakav si bio u Beču, muž koji se posvetio svojoj ženi,

— To je dirljivo! Dvije Samarićanke, Dagmar i Alisa, pa to je Andersenova priča, Amadeo, bogami, vi ste na vašem obiteljskom konziliju zaključili, to jest naše su gospođe zaključile da me treba vratiti u normalu, u predstanje pristojne građanske sabranosti, pa to je stari Alisin program, treba me poslati u sanatorij, na Semmering, a od toga da me strpa u luđačku košulju samo je korak, to je humano, u Asconi, tamo ćemo provesti ljeto, izleti u Scalu, u teatre, na balove, a onda u Pariz, da se tamo ponovo posvađamo zbog nepravilnih francuskih glagola, da se odmorimo od Ascone, od Sicilije, to nisu loše ideje, ova ideja s Asconom je genijalna, to je plač za divnim danima našeg bečkog Aranjueza, aber die schönen Wiener Tage sind leider vorbei, misliš li ti to zaista ozbiljno?

— Nisu to tako loši planovi, dragi moj, nisu zaista, vjeruj mi, a želiš li čuti čovjeka koji ti je dezinteresirano sklon, a to, molit ćemo, distingvirajmo dobro, godinama dosljedno i postojano na djelu dokazuje, je l' istina, ja mislim da bi bilo veoma mudro i zdravo, jedna mala sinkopa, jedan planski prekid ovog tvog, priznajmo, brate, luckastog ritma, koji te vitla kao slamčicu! Eto, teče već deseta godina i više što živiš u neprestanom, sve ludem vrtlogu! Te ona tvoja husarska eskapada koju tek što nisi platio glavom, pa ono tvoje ludovanje samoubilačko s onim paralitikom Martinenghijem, Galicija, rane, bolnice, kasarne, Beč, pa sve ovo kod nas i oko nas danas, ovaj naš domaći džumbus, a ti si hipersenzibiliziran za ovaj balkanski arnautluk, kao kakva gospodica, na kraju, tvoje neurastenične reakcije na tvoga oca, a i u tom si slučaju sto posto nepravedan, i slijepo strastven! Pitamo se šta bi mogao stari da radi, da se preda kao austropenzioner za onu mizeriju od nekoliko stotina dinara? Ladanje su mu rasparcelirali, šta mu je ostalo, nešto vinograda, odlučio se čovjek u fremt, trbuhom za kruhom, kako zna i umije, ne da se čovjek, bravo, to je impozantno kod staroga, ne razumijem šta bi po tebi trebalo, da legne pasivno na šine i da pusti da ga pregazi lokomotiva, i to baš srbijanska? Ženi se, dakako, normalna stvar, još je u dobroj kondiciji, treba mu novaca, dakako, postao je ministar, i ako ode u penziju, dobit će ministarsku penziju, sasvim inteligentno, alle Ehre und Respekt, a ti, mjesto da uzmeš sve te stvari normalno ljudski, pretvorio si se u nekakvog Inkvizitora,

— Razumijem, ali, ipak, est modus in rebus, pa ipak valjda postoje neki zakoni dobrog ukusa?

— Nismo estete, ukus ovamo ili onamo, je l' istina, ukus je rastezljiv pojam, ne znam što je ukusnije ili manje ukusno, jedan u ministre, a drugi u belakunovce, chacun à son goût, i to je pitanje ukusa, no pa kad je već riječ o ukusu, postoje neki

prirodni zakoni, bogamu, pa nismo ljudožderi, je l' istina, ne ćemo valjda vlastite roditelje ubijati,

— Govoriš gluposti, ne radi se o familijarnim obzirima,

— Va bene, ali misliš li ti da tvoj »komunizam« nije isto takva fikcija kao što ti je »kosovsko mlijeko« bilo još jučer, onda se varaš, je l' istina, jedno i drugo je naivna mitomanija, a onaj tvoj ludi Joja, ono nije čovjek, ono je manijak, upropastio se definitivno i sva je prilika da će i tebe da povuče u propast, ne trgneš li se u posljednjem momentu!

— Dakako, onaj manijak dobro ti je došao Devetstoosamnaeste, što, da nije bilo Joje Devetstoosamnaeste, pitamo se gdje bi ti bio danas,

— Istomštogod, »gdje bih bio danas da nije bilo Joje«, gle, molim te, to je duhovito, dakako, svekoješta, he–he, gdje bih ja bio danas, ha–ha, i to mi je pitanje neobično inteligentno, ho–ho, pa bio bih to što jesam, hi–hi–hi, da sam postao to što jesam, nije mi bio potreban nikakav tvoj Joja! Ono što je Joja radio u Puli, Sedamnaeste, svaka čast, ali već ona ludorija s ustankom, za račun madžarskih Čifuta, pa ono je bila čista paranoja, kao biva, je l' istina, gospodin Joja će da zauzme Zagreb sa svojim belakunovskim četama, preglupo, poslije jednog svjetskog rata, poslije jednog izgubljenog rata, gospodin će sa svojom ciganskom družbom da zauzme garnizonu od petnaest hiljada srbijanskih pušaka i desetak baterija, svekoješta, zaista, i to još za kiseli krastavac Béle Kuna i njegovih lopova, no, dobro, ali ako ti misliš da Joja u toj vašoj stenjevačkoj partiji nema rivala, da nema partnera koji su ga progledali kao megalomana, da tu među vama ne vrvi sve od agent–provokatora, da su gospoda od Uprave grada Beograda slijepe kokoške i da ne znaju kako je Joja jučer u Beču bio sa Kuusinenom, a prekjučer u Moskvi sa Zinovjevom ili Joffeom, idi, molim te, imao sam uvid u njegov dosje, pa onda onaj glupi atentat, ovi tvoji slaboumni atentatori, revolverima ćete riješiti

jednu situaciju, dakako, ausgerechnet, javljaš se za advokata u takvom jednom delikatnom procesu kao što je ovaj atentat, kažem ti, igraš se svojom vlastitom glavom...

— Čitaš mi bukvicu, od Hungaricuma svi mi čitate bukvice godinama,

— Čitamo ti bukvicu, jeste, čitamo ti, a ti se obmanjuješ takozvanim višim principima, jer nemaš moralne snage da poživiš vlastitim životom! Izbjegavajući vlastitu istinu od početka, ti svoj osobni život pretvaraš u sjenku od sjenke, je l' istina, i da si još nekakav poet, artist, da imaš talenta, da si Gustav Mahler, Li Tai Po, no, mjesečina, još–još, hajde de, »Clair de lune«, dalo bi se to shvatiti, čovječe, ali ovakav neurastenik kao ti, ovakav najtipičniji neurovegetativac da se bavi politikom, i to još kod nas, u ovoj džungli, ali, molim te, no ne mislim ulaziti u tvoje lične stvari, to bi nas i suviše daleko odvelo, ali bilo bi svakako dobro i korisno da ti netko jedamput valjano ispraši tvoje pantalone, uostalom, što se uzrujavam, je l' istina, svatko ima svoju glavu, a tu sam se primio da ti prenesem Alisinu poruku, to, i ništa više, i želiš li da ti kažem što mislim, smatram da je krajnje vrijeme da se makneš iz ove sredine, izjavljujem ti to trijezno i veoma sabrano, čuješ li me, progutat će te tu tmina, razumiješ li, nisi ti rođen za ove nosoroge, čovječe, Dagmar je izjavila sama, a ti znaš kako kod nje visoko kotiraš, da je sklona da provede s Alisom i s tobom u Asconi čitavu sezonu, pod pretpostavkom, naravno, da je primate, Dagmat ti osim toga predlaže još jednu stvar, ali ta je bulverzantna à la Dagmar, i ona će ti o tome napisati pismo, ja u to ne ulazim, ali mislim da nije glupo,

— Oh, pismo iz ruke tvoje gospođe, kao mali Handorakel za jednog neurovegetativca,

— No, dobro, dobro, s manje ironije, je l' istina, Dagmar ti dakle predlaže sasvim ozbiljno, da likvidiraš svoju kancelariju, da se preselite u Zdenčaj, a paralelno s time Dagmar namjerava

likvidirati isto tako naše kućanstvo i nema krivo, dvanaest soba i petoro posluge, dosadilo nam je, i njoj i meni, a ženi, je l' istina, i više, vječito te gnjavaže s prijemima i ceremonijalima i jelovnicima i darovima i posjetama, je l' istina, i tako dalje, a kako smo kupili sasvim pristojnu vilu u Opatiji, odmah ispod Bellevuea, s ogromnim parkom, organizirat ćemo svoj dom u tri sobe, to nam je dovoljno za pied-à-terre, više i ne trebamo, svi ti moji supeji i apresupeji mogu se održavati i po hotelima, a tako bi onda i Dagmar ostala s vama u Zdenčaju po pola godine, a ja bih dolazio preko subote, a vi, opet, ljetovali biste s nama u Opatiji, sve su to dobre kombinacije, što me gledaš, u tome tvom Zdenčaju ima dvadesetak soba, u južnom krilu ima dosta mjesta i za čitava dva apartmana, troškove za reparacije preuzeo bih ja, je l' istina, a pitamo se, ozbiljno, Kamilo, a šta će ti, zapravo, ova tvoja kancelarija, hobby, no, dobro, je l' istina, jedna pasivna kancelarija manje ili više, od toga ne ćemo umrijeti, svatko ima pravo na svoju razonodu, ali to, što ti radiš sa svojom kancelarijom, to su, brate, avanture, sulude, opasne avanture, a osim toga, sve što radiš u vezi s tom svojom kancelarijom jeste politički kretenizam prve vrste, zapravo perverzna igra oko vlastite egzistencije, ako se pravo uzme, a da ti kažem istinu, ovaj naš konkubinat počeo je i mene pomalo žuljati,

— Znači, moja sjenka postaje pomalo kompromitantna,

— Kompromitantna ili ne, svejedno, glupa je svakako, pa dobro, a zar si ti, čovječe, agent jednog političkog pokreta, šta li, hoćeš li da igraš neku ulogu našega Béle Kuna? Koji si đavo ti, borac »za ljudska prava«, profesional kveker, pa dobro, upiši se onda u kvekere ili u Vojsku Spasa, interesiralo bi me koliko te mjesečno košta tvoje političko samaritanstvo?

— Nikada nisam razmišljao o stvarima logikom burzovnog senzala, čovječe, ni danas ni jučer,

— Kako to »jučer«?

— Pa jučer, kad si se s Koronaiem borio za kartašnicu na Margitszigetu, jučer, kada si s tim istim gospodinom radio za račun bog te pitaj koga, kad si točio Affenburgovo pivo, kad si trgovao svinjama, kad si pisao pamflete o Supilu, dakle, jučer,

— Istomštogod, jučer ili prekjučer, što to znači u politici »jučer ili prekjučer«, frišku figu, a da nisam točio Affenburgovo pivo, bili bismo svi krepali u onoj Affenburgovoj klaonici, je l' istina, und heute wären wir — eine tote Leiche, caro mio, pa nećeš mi valjda predbaciti još i Ženevu, idi, molim te, a uostalom, svekoješta, mislim da nemaš razloga da mi ne vjeruješ, ja brate, nisam nikakav senzal, kod mene novac ne igra uloge, sve to što radim zapravo mi je dosadno, preko glave, meni ne treba baš ništa, ja sam po naravi skroman čovjek, život, uzme li se pravo, život je sasvim nešto drugo nego novac, je l' istina, dakako, ali da bi čovjek znao i umio da živi, s novcem ili bez novca, za to se treba roditi, za to treba imati talenta, a ja ga, vidiš, nemam, ni ti ga nemaš, jer to, što nas dvojica radimo, to je primitivno traćenje nerava, je l' istina, to nije »savoir vivre«, i baš zato, jer si još uvijek naivan kao maturant i jer sam uvjeren da bi ti svoje talente mogao mnogo korisnije valorizirati nego da se ovdje, pod ovim prilikama, baviš politikom, preporučujem ti toplo da se izvučeš iz ovog našeg posranog krevinkla, na jednu, na dvije–tri sezone, što mislim da bi bilo oportuno, eto, imam za tvoj tašngeld mjesto glavnog reprezentanta kod General Rotors S. A., šezdeset hiljada dinara mjesečno fiks, plus dvije mjesečne plaće sa putnim dnevnicama duplo, a conto na diskreciju, svega dvije–tri konferencije sa generalnom direkcijom godišnje, dva–tri mjeseca u inozemstvu, najklasičnija sinekura, posao briljantan, rizik nula, angažman — nešto malo bridgea i cocktaila, to je sve, mislim, za slučaj ako se odlučiš na likvidaciju kancelarije...

— Sjajno, tako ste me jednoga dana ekspedirali u Hungaricum, za vas sam još uvijek neka vrsta izgubljenog sina, treba dečka izvesti na pravi put, Ascona, Zdenčaj, Pariz, Beograd,

sjajno, samo da me otmete Nečastivom, zapravo svi se slažete: dementia praecox! Hvala vam svima, imate sa mnom trajno brige, nije zgodno imati u familiji neku vrstu kretena za koga čovjek nikada ne zna šta će mu dunuti u glavu! Razumijem, nisam tako glup, moja prisutnost u »našoj kancelariji« pomalo postaje kompromitantna, iz dana u dan sve inkompatibilnija, advokat atentatora, ruskih špijuna, terorista i destruktivne bande, i »naš Bogoljub« u Patrijaršiji, na Dvoru, kod Thurn–Taxisa, kod Duke od Syrmiuma, Tanin, Ungaro–Croata, krediti u Beču, u Milanu, »naš Bogoljub« i jedna dementna luda od »burazera«, salonska komunistička luda, dva agbaba, dva ortaka, a sve u jednoj kancelariji, kao kompanjoni, u jednoj familiji, i tako svijet se zaista s pravom pita jesmo li ili nismo kompanjoni, to jest svijet pojma nema da to nikada nismo ni bili, a sad bi već pomalo bilo oportuno da se ta stvar — pro foro externo — konačno uredi. Ja sam šegrtovao kod tebe, u tvojoj kancelariji, to je poznato, ali sam bio sasvim slab šegrt, međutim, razumijem, i o tome sam ti već i sam bio govorio u nekoliko navrata, da bi bilo dobro da se rastanemo! Dakle, slažemo se, treba stvar rastelaliti urbi et orbi, da i svakome idiotu bude jasno kako je došlo do prekida, pa i formalnog, a naročito s našom političkom klijentelom, jer ni za tvoju kancelariju, Amadeo, ne bi se moglo reći da nije politička! Bože moj, na početku to se još moglo kako–tako tolerirati, bio je rat, u ratu su mjere i kriteriji drugi nego danas kada se zna što je »pop, a što bob«, u ratu natrapao si na dementnog pašanca i tako ga ukrcao na svoj brod pomalo iz samilosti a pomalo iz obiteljskih obzira, kao što se to kaže, »dok se idiot ne snađe, dok se ne normalizira«, samo ta »normalizacija« sada već i suviše traje, ova naša mizerija od familijarnog pacijenta luduje sve glasnije, stvar postaje već pomalo klinički jasna, upisao se u branitelje kraljevskog atentatora, sve izazovnije brani komunističku bandu, a, po svoj prilici, nije isključeno da doista i ne konspirira s tom bandom, i sutra će ga ubajbočiti na sramotu

familije, pa kako bi bilo da ga uklonimo u Asconu, barem na godinu, novac kod nas ionako ne igra uloge, a za godinu svi će zaboraviti da smo izmijenili obiteljsko ime iz najbanalnijih demagoških motiva, da nismo više Emericzi, da smo Mirkovići, pogotovo budemo li se sporazumjeli s Madame Alisom još i oko adneksa naših plavokrvnih atributa, »Madame Mirkovich de Jurjavesz«, to dobro zvoni i u čaršijskim arivističkim ušima, to imponira i na Terazijama, pa kad se vratimo, bit će to svima dosadna stara priča o prenapetom dečku koji se urazumio, premda kasno, no, hvala bogu, ali ipak, stvar ne će imati više karakter skandala ni društvene senzacije, prezime gospođe doktor Mirković, alias Emerički, ne će zvučati više tako plebejski izazovno kao u našim sitnim Ka und Ka prilikama, supruga generalnog direktora G. R. S. A., snaha njegove ekscelencije ministra na raspoloženju, bit će ljubazna da se pomiri i s tom ludorijom uz navedene uslove, i, eto tako, to je »langer Rede kurzer Sinn«, odvojiti opasnu ludu od razornog utjecaja onog prokletog Joakima Dijaka, koji je kandidat za vješala, jer opet ona luda sa dna socijalnog taloga kobno utiče na našeg Kamila, jer je inteligentniji, a inteligentni paranoidi uvijek su opasni po svoju okolinu, treba, dakle, izolirati našeg dečka preventivno, ovako ili onako.

— Bio si još u pučkoj školi kad sam stigao pod vaš krov, a tada ste već nešto deklamirali o katastrofi u Bečkom Novom Mjestu i o Khuenovim haramijama, bio si prerano razvijeni balavac za svoje godine, a taj osjećaj superiornosti, je l' istina, dao ti je polet, ali osim sasvim balave drskosti, ne vidim, brate, da ti je poslužio bilo u čemu... Slušam te, eto, poslije dvadeset godina tvoj se način ni po čemu nije izmijenio. Pratim tvoj mehanizam kako radi, i znaš li što bi trebalo da ti se kaže jedamput otvoreno: ti si, brate, bio i ostao infantilan, i to je tajna tvoje ličnosti! To su tvoji talenti ali i tvoje prokletstvo, tvoja nesreća i tvoja sreća istodobno, jer ti ne reagiraš na pojave oko sebe kao un uomo qualunque, kao mi ostali, normalni,

prosječni ljudi, sitna zrnca u ovoj kaši koju ti s prezirom zoveš »ričet«, to jest kao mi svi, kompaktna većina ričeta nas ovdje, na ovoj zemlji. Ti lebdiš iznad stvarnosti, ti se još uvijek igraš pod maminim klavirom, gdje ti je godinama bilo najdraže mjesto. Na vlas takav bio si i u Jojino vrijeme, kada je Joja tempirao svoje bombe, i onda kada si osvanuo jednoga dana iz Hungaricuma, relegiran zbog madžarske himne, a takav si ostao kad si starom Kamráthu odbio da te reklamira za *Madžarsko slovo*, a htio je da te oslobodi tvoje glupe Kalvarije, na kojoj si prokrvario, a da ni danas ne znaš zašto. Siromah stari Kamráth, sreo sam ga negdje u jesen Petnaeste u Pešti, ti si tada ležao još ranjen u Munkácsu, ne varam li se, i stari se snebivao nad tvojom tvrdoglavošću i tek što nije zaplakao, tražeći od mene da mu objasnim tvoju samoubilačku maniju, kada si potpuno suludo jurnuo u Galiciju da pogineš, bio si kao hipnotiziran,

— Damals habe ich meine Sache auf nichts gestellt, ima situacija kad se život gubi kao partija karata, nije bilo više svrhe da se živi usred stopostotnog besmisla,

— Da sam ja takav nihilist, bio bih zatjerao već davno kuršum u svoju glavu, nismo babe ni bebe, čovječe, nego ti spadaš, brate, među sentimentalna kenjkala, od svoje madžarske poetese bolovao si godinama, a sve to nije imalo ni repa ni glave kao ni tvoja djetinjastoizazovna izmjena prezimena danas, »ne ću više da se zovem kao što se zove moj tata«, to je još uvijek, brate, zakašnjeli pubertet...

Da se Trupac Kamilu već dvadesetak godina ne umije oteti ni ukloniti, da je naročito od svršetka rata, uslijed Kamilove nepopustljivosti, došlo ponovno do osjetljivog poremećenja te simpatije, ne bi se moglo poreći, no bez obzira što se Trupčeva sklonost za Kamila ne podudara s njegovim vlastitim pogledima, on tu svoju slabost ne taji, i tako često, a u posljednje

vrijeme sve češće, on, objašnjavajući kao biva solidarno, čitav niz Kamilovih na prvi pogled nerazumnih postupaka, izaziva sve jači otpor sa strane onih poslovnih i političkih krugova koji djeluju na magnetskom polju oko Generaliteta. Da Trupac kvari svoje konduite objašnjavajući lijevo i desno logiku sasvim »nelogičnih postupaka svoga kompanjona«, to u posljednje vrijeme postaje sve enervantnijom temom jalovih nadmudrivanja i Kamilu je sve manje jasno što to veže ovog praktičnog čovjeka da usporava raskid njihove kancelarije, o čemu je riječ već punu godinu dana na Kamilovo uporno navaljivanje da se ta stvar formalno privede kraju. Mogu li neke sentimentalne uspomene, vezane o ladanjske dane ili o Jurjevsku ulicu u pamćenju ovog tako racionalnog čovjeka biti trajnim izvorom postojanih nježnih raspoloženja, te se na trenutke čini da je Trupac još uvijek vezan za Kamila, prosto kao po nagonu neke mračne krvne veze, tako da se i Kamilu javlja misao nije li se Trupčeva mama, koja je jedno vrijeme kao švelja šila kod Emeričkih, možda zaboravila sa starim Kolomanom ili sa njegovim vlastitim ocem, jer i Stari lično pokazuje spram Trupca neobično mnogo simpatija, i više od toga, da, upravo obožavanja.

„Mama se pokušavala trovati zbog ovog mladog elegantnog čovjeka, tajnika tatinog, a to nije bila samo Amandina intriga, koju je lansirala u svim bečkim krugovima. Govorilo se da je generalica bila ljubomorna na Trupca, koji je u njenoj bečkoj kući odsjedao kao rođak iz provincije. Ovaj čovjek uopće ima šanse kod žena: »dvjesta pedeset u Italiji, a u Španiji tisuću tri...«. I Glavački Adela je čas prije reagirala nervozno na njegove aluzije o židovskom udovcu, očito povrijeđena u svojim intimnim osjećajima, kao dama koja mu nije odbila svoje sklonosti, a i Alisa, u Beču, kada su se sreli, bila je u milosti Trupčevoj, a možda je to još i danas? Alisa, sa svojim poludjetinjastim a poludjevičanskim načinom, mazila se između svoje

starije sestre i njenog supruga, na početku, kada se Kamilo pojavio u bečkom Imperialu en famille, za nijansu i suviše bezazleno, pa tek kada je između nje i Kamila došlo do intimnijih dodira, bila se nešto od Trupca udaljila, tako da se utroje sustezala da je Trupac miluje, kao da mu je rođena djevojčica, i Kamilu, koliko god je bio sumnjičavo ljubomoran spram svake Anine kretnje ili pogleda, nije ni trenutka palo na pamet, da u Alisinoj, neposrednoj srdačnosti otkrije neke intimnije motive, jer su se i sestre milovale po čitave dane (cjelivanje kod jurjaveških djevojaka spadalo je u uobičajeni bonton), ali, eto, iz današnje retrospektive ne bi se moglo reći da je potpuno slobodan od nekih mutnih, bolećivih misli. Alisa je bila i ostala Trupčeva simpatija i Trupac hoće da se oslobodi te veze, nema sumnje, i tako nastoji da se riješi i svoje metrese i svoje žene i svoga kompanjona jednim jedinim potezom, i zato ih sve troje šalje u Asconu, genijalna misao, nema sumnje! I trebalo bi gospodinu odgovoriti isto tako neuvijeno da mu ponovo pakuje jednu svoju metresu, kao što mu je već jedamput i spakovao — gratis i franco, samo je danas spreman na neke materijalne rekompenzacije, da restaurira Zdenčaj, da mu osigura rentu kod General Rotors S. A., a da ga upita, »čuj me, tvoje simpatije za moju malenkost oduvijek su mi bile zagonetne i, da ti pravo kažem, nerazumljive, a u ovome momentu, ne ću da lažem, čudno je, ti znaš, ja predstavljam stopostotnu negaciju svega što se zoveš ‚ti' ili ‚tvoga kvintesencija', i postoje li antipodi na ovoj zemaljskoj kugli, ne znam ima li klasičnijeg primjera za uzajamnu negaciju od nas dvojice, pa se pitam, koga me vraga nisi već davno poslao do đavola kada ti tako ustrajno zanovijetam i smetam godinama«?"

„Što bi mu čovjek odgovorio, kad bi smogao toliko snage da bude iskren?"

— Zakašnjeli pubertet, kažeš, uzmimo da je tako. Možda. Ali ako je to što ja radim pubertet, svejedno, zakašnjeli ili ne, smijem li ti uputiti jedno sto posto pubertetsko pitanje?

— Ne razumijem,

— Pitam te kao što bih te pitao onda, kad si stigao k nama kao tatin tajnik, a ne moraš mi odgovoriti ako ne želiš, da li je između tebe i moje mame bilo neke intimne veze?

— Kako to misliš?

— Mislim kako te pitam, da li je između tebe i moje mame, kao što si mi priznao jedamput u Pešti, bilo samo to da si je smatrao šarmantnom damom, ili je bilo još nečeg što nije bilo samo to da si je »smatrao šarmantnom damom«?

— A šta će ti to, je l' istina, i na temelju čega ti pretpostavljaš da to nije bilo »sve«?

— Mislilo se tako da nije, stara Malvina, stari Mika, pa i Julija (ona cura s kojom je došlo do skandala u vezi s tobom), tako se mislilo u Jurjevskoj, na Ladanju, a osim toga Amanda mi je pokazala neka pisma što ih je mama pohranila kod nje kao svoju uspomenu, a ni moja mama do svoje smrti nije nikada prevladala svoj pubertet,

— Je li ona stara vještica generalska pokazala tebi ta pisma?

— Jeste, ali ih nisam čitao, tako, kad već razgovaramo...

— Nije mi drago da si baš u ovome momentu načeo ovu temu, ali, molim, wenn schon, denn schon, da, bio sam zaljubljen u tvoju mamu! Tvoja mama bila je moja prva i jedina — ljubav, naime ono što se tako zove, i danas mislim da je ono bilo to kako se govori — jedina moja idealna ljubav u najnaivnijem pubertetskom smislu ove riječi, je l' istina? Tvoja gospođa mama bila je čista duša, između svih ljudi koje sam sreo, mislim, jedna od najkristalnijih. Od nje sam naučio što znači biti čista i nevina duša, da, u punome smislu ove riječi, uzvišeno biće pred kojim se mora zapaliti kandilo, a i danas, kad mislim na tvoju gospođu mamu, kao da klečim u crkvi, a ti znaš, nisam pobožan, da, je l' istina, tako je, a ono što je Amanda lajala, ono je bilo i ostalo istomštogod i svekoješta, bezobrazluk one stare pokvarene profuknjače!

— Oprosti, slutim to godinama, samo, eto, nismo nikada imali prilike da se porazgovorimo o davnim danima, ali da se vratimo na naše havarirane brakove. Kad smo se već primili uloge specijalista za reparaturu ove pokvarene mašinerije, ti, kako čujem, dakle, likvidiraš svoje kućanstvo, i stan, i menažu, selite u Opatiju, prelazite u mali stan od tri sobe, a ne znam da li ti je poznato da se u gradu govori da se ženiš?

— Da, poznato mi je, ali to su krive pretpostavke, žalim, ne ženim se,

— U redu, ali mi dopusti da i ja budem advokat koji se bavi brakorazvodnim pitanjima! Ti znaš da klijenti, kandidati za rastavu, namjeravajući da uđu u nove bračne obaveze, da ti ljudi uvijek decidirano negiraju svoje brakorazvodne namjere sve dokraja, sve dok nisu sklopili ugovor s novim bračnim drugom?

— Ispituješ li ti to mene kao advokat, šaržiran po mojoj gospođi supruzi?

— To ne, ali ako mi se sugerira ili, još bolje, ako se od mene traži da likvidiram svoju kancelariju i da otputujem u Asconu, da se preselim u Opatiju ili u Zdenčaj i da tamo živim sa svojom ženom i sa njenom sestrom samo zato da bi se ti s druge strane mogao eventualno u Beču bez neke neprilike povezati sa jednom od svojih prijateljica, kao što se čuje, ako se od mene, dakle, traži da statiram kod jedne od tvojih transakcija, onda mislim da imam puno pravo da, u najmanju ruku, zadovoljim svoju znatiželju, zar ne, a i poslovno, na kraju, mislim da je moje pitanje potpuno opravdano,

— Pardon, molim, od tebe se ne traži ništa, a jedino što se od tebe »traži« jeste da budeš pristojan spram svoga starog druga, koji ti je bio, nisi li zaboravio, jedamput davno i mentor i prijatelj, a danas nema više te ambicije, osim jedne, da se ne da vrijeđati,

— Pardon,

— Molim,

— Dakle,

— »Dakle« ništa, kao što sam rekao, ne dam se gnjaviti, razumiješ li, Amadeo Trupac je ustao kao da će poći, a onda se svladao i, spustivši se u fotelju, ipak nije uspio da ne povisi ton, a u mislima mu je kuhalo kao u poklopljenom loncu.

„Pa ipak je grubo, da, upravo neuviđavno, da se ovaj balavac vlada spram njega kao da su ravnopravni partneri! Čovjek se tu angažira s najboljom namjerom da pomogne ludi, a iz zahvalnosti, eto, izvrgnut je inzultu. Čemu je potreban ovaj dribling sa nastranim čudakom, ako ne će, ne će, neka ide do vraga, i on i sve njegove brige, ako ne će, i ne treba, istomštogod, baš će nekoga zato zaboljeti glava, svekoješta", i tako, pod impulsom logičnog razmatranja situacije u kojoj se našao, ustao je ponovo i, ugasivši nervozno svoju cigaru u pepeoniku i zaprljavši ruke garom, uzeo da tare prste maramicom, nervozno, dugo, a zatim je strpao maramicu u džep, odmahnuo rukom, zaputivši se da ode bez pozdrava.

— Pa čekaj, šta si se tu uzmuvao, gle, molim te, a šta li ti meni nisi sve izdijelio, dobro, nisam mislio da te vrijeđam, razumij me, s nekim i ja treba da progovorim otvoreno, logično je da se nerviram, oprosti, a nije prvi put da govorim s tobom bez rukavica, zaustavio ga je Kamilo da ne krene i sam uzbuđen od čudnog osjećaja da mu ovo naprasito i drsko stvorenje uprkos svemu nije antipatično, premda je često sablasno jezivo, stani, čovječe, pa dobro, svatko ima pravo da se brani od inzulta!

— Dakako, samo se ne sjećam kada si ti uopće govorio sa mnom u rukavicama? Uostalom, je l' istina, u ovome momentu apstrahiram da govorim o sebi. Jednoga dana objasnit ću ti o čemu se radi, kada si sam toliko neinteligentan te ne možeš shvatiti moje simpatije, a, uostalom, simpatije se rađaju kao i ljubav — ex machina, a takav Schöngeist, kao što si ti, mogao bi da bude, kako da kažem, tankoćutniji, je l' istina? Uostalom

svejedno, pustimo to, sve, što sam govorio, govorio sam s najboljom namjerom u ime tvoje žene i pitam te ponovo zašto nemaš toliko smisla za objektivnost pa da se uživiš u njenu logiku? Žena nema krivo. Biti stavljen pred gotov čin u jednoj stvari, za koju treba priznati da nije svakodnevna, promijeniti obiteljsko ime, pa to, bogamu, ipak nije kao kupiti nov šešir, pa takva se transakcija tiče i drugog bračnog partnera, u najmanju ruku, barem toliko koliko i tebe, biti stavljen pred fait accompli, je l' istina, od danas se, gospođo, ne zovemo više kao što smo se zvali do jučer, a da te pod bogom nije nitko nikada ništa pitao, da te nitko ni o čemu nije obavijestio, oprosti, uza sve poštovanje spram tvoje »logike«, priznat ćeš i sam da ni Alisa nema krivo, jer kada si se već odlučio na izmjenu svoga prezimena, trebalo je da se posavjetuješ i sa svojom ženom, a to je minimum što nam nalažu ljudski obziri, je l' istina?

— E, sad ćemo sve iznova, da je Alisa bilo kada bilo čime pokazala kako nastoji da pojmi neke moje motive, za mene lično, oprosti, nadasve važne, da je između nas u tom pogledu bilo i najmanje mogućnosti nekog dogovora, naravna stvar, nema sumnje, bilo bi normalno da sam se posavjetovao, ali kad god bih započeo ovu temu, ona bi me a limine presjekla da sam lud, da treba telefonirati na kliniku, što, uostalom, ne govorim sada zato jer smatram da je to bilo od neke naročite važnosti, nego prosto kao repliku na tvoju optužbu — što je trebalo ili što nije trebalo da se poduzme. Međutim, da prijeđemo na stvar, ti si bio spomenuo neki Alisin konkretan prijedlog, osim ove šaljive kombinacije s Asconom, i sam mislim da je pitanje naše kancelarije stvar koju treba što prije riješiti, Burić je za mene zakaparirao već jedan trosobni stan od Nove Godine, selimo se netom se svrše ličilački radovi, stan je bio nekakva špediterska poslovnica, prilično derutan, ta je stvar dakle skinuta s dnevnog reda, a preostaje još Alisa, šta je s Alisom?

— Pa sada, je l' istina, molim te, Dagmar i ja primamo sutra uveče kod sebe, après souper — têtes masquées, ti znaš, to su oni moji poznati hauzbalovi, »füttere die Bestien gut«, oko sto i dvadeset lica, deset kilograma orade, smuđeva i brancina, pet kila kavijara, pet kila lososovine et caetera, desetak kila suhomesnate robe, divljači, je l' istina, sto dvadeset têtes masquées, après souper, za svaku tête masquée tri kilograma mesa, ramsteka, bifteka, plus tri kilograma šampanjca i spirituoza po glavi, a Alisa te moli da se pojaviš s njom kod nas, als ob nichts geschehen wäre, je l' istina? Time će se prekinuti sve glasine da se rastajete, da je između vas došlo do nesuglasica u vezi s tim nesretnim mal entendu između gospodina i gospođe Mirković, a, osim toga, Alisa te moli, Alisa te, dakle, moli da budeš zlatan, i da se maskiraš, ona će biti Venecijanka, a ona te moli da uzmeš žirardi i brkove à la Menjou, dakle randevu kod Dagmar sutra u devet, a Alisa ti daje svoju riječ, da je sve, što se nje tiče, »spužvom prek«, a i Dagmar te moli zbog Alise, ti znaš, Alisa je njena »brižica«, dakle Dagmar se nada da ne ćeš ostati tvrda srca...

— Sastati se na tvom hauzbalu pred drugima — à la Menjou, bravo, à la Alisa, ali ako i ti i Dagmar tako mislite, molim, pojavit ću se, samo ne à la Menjou, i ne znam kako se imam vladati do toga bala, po kakvoj à la Menjou–etiketi, hoće li mi gospođa Mirković iskazati čast da pokucam na njena vrata, mislim na vrata njene spavaonice, već večeras, kad mi stavlja u izgled sve dobre šanse kod vas, na balu, à la Menjou?

— Pa dobro, čovječe, žena traži izliku za pomirenje, je l' istina, za kapitulaciju, a ti ostaješ nepopustljivo kod svoje cjepidlačarske logike, pa ne ovo, pa ne ono, tvrdoglav si, brate, kao sinjski tovar, pa zar ne vidiš da je svega nestalo sa tapeta, tu nema više ničega o čemu bi se moglo govoriti, Alisa te čeka kod nas...

Ustao je ponovo Monsignor i viljuškom kucnuo o kristalni kalež burgunca, »silentium, prosim«, da održi ponovo jednu od

svojih jubilarnih zdravica, »polag navàde stare, društvo se zestalo je«, ali je Trupac sasvim beskompromisno, s grubo odrešitom gestom ustao isto tako i podigao svoju ruku, kao što se dižu semafori, kada brane ulaz u stanicu, uputivši Monsignoru nervozan pogled, okom u oko:

— Pardon, neka Monsignor oprosti, u redu, zdravice su izvanredno lijepa stvar, svaka čast, je l' istina, jubileji, a naročito srebrni, nema spora, to je izvan svake diskusije, je l' istina, ali izgovoreno je ovdje na račun jubileja sve što se moglo reći o anđelima i bez gospode anđela, svaka čast, je l' istina, ali, eto, vani je vijavica sve gušća, zamest će snijeg sve ceste, a naše društvo je dogovoreno sa starom Corberonkom u Dubrovčaku, mi treba da smo u Dubrovčaku najkasnije u pet, na čaju, a donle imamo dobrih osamnaest kilometara, pa bi trebalo da krenemo svi mi, Alisa i Kamilo, Dagmar i ja i Mišo... — ne, ne, Mišo ne može, ima instrukciju, usprotivila se Mišina mama Adela Glavàčka, ti ćeš mi, Amadeo, Mišu potpuno pokvariti, pa vidiš da hramlje iz matematike... — dakle, molim, gospodo, mi se opraštamo, morat ćete nas ispričati, mi smo dogovoreni, doviđenja.

U MEĆAVI

Usred gužve i galame pri opraštanju gostiju s jurjaveškom svojtom, došlo je u garderobi, kod odijevanja, između Kamila i Trupca do scene, koja se produžila niza stube sve do automobila, ispred portala, na ulici, u vezi s Kamilovom izjavom — »on da ne ide do Corberonovih, da pojma nema da se Corberonovima uopće ide, da nije ni sa kime dogovoren, da ne zna kome je palo na pamet da ga uopće dovede s ovim izletom u kombinaciju«, a Trupac, ne snašavši se u ovoj iznenađujuće glupoj situaciji, pobunio se glasno.

— Svekoješta, kako se, sad, odjednom, perspektiva na jedno dogovoreno veče pretvara prosto u dim, ph, je l' istina, u glupu frazu — kobajagi, »hvala, idite vi sami, ja ostajem, gospodo«, jer da je mogao samo slutiti da se Kamilo ne će odazvati pozivu, on bi, je l' istina, planirao neku drugu kombinaciju, pa valjda bi i on, je l' istina, imao ozbiljnijeg posla od ove corberonske gnjavaže, da Dagmar nije jasno i glasno rekla da je sa Kamilom i Alisom dogovoreno da se ide en famille...

— Pardon, budimo logični, ogradio se Kamilo, on lično uopće ništa nije govorio ni dogovorio o ovom izletu, a za dokaz da nije imao pojma, on je pozvao neke znance na večeru i, prema tome, žali, on ne može nikako, i tako je graja rasla sve više, Trupac se počeo buniti sve glasnije:

— No, sada svejedno, ne ćemo biti cjepidlake, čovječe, je l' istina, Dagmar ili Alisa, tko je već mogao da se dogovara s Kamilom, Alisa ili Dagmar, svejedno, njemu je tako bilo

rečeno, je l' istina, i najposlije, o tome se izletu do Corberonovih govori već od Božića, ovaj izlet bio je fiksiran još prošle nedjelje, kakav je to Kamilov pišljivi argumenat, to je notorno poznata stvar, i Kamilo, kad bi bio zaista simpatičan, kad bi bio ženerozan, kada bi prestao opstruirati tako djetinjasto tvrdoglavo, a tko će svirati klavir kod Corberonovih, svi ga tamo čekaju, tri puta su telefonirali, ali, dakako, Kamilo nije ni simpatičan ni ljubazan ni ženerozan, nego, obratno, nervozan i rezervirano dosljedan, i tako ispred Trupčeva Daimlera pljušti po Kamilu grmljavina Trupčeve rodomontade, a dame, omatajući se šalovima i bundama i pledovima, potrpavaju li se pod glomazan platneni krov kabrioleta, i tu Kamilo, poravnavajući pledove, galantno, pomalo ljubazno ironično ljubeći ruke, brani još uvijek svoju odluku:

— Ne, ne, hvala, on ne može nikako, sve kad bi i htio, ne bi mogao, pozvao je na večeru stare prijatelje, vis maior, on ponavlja tu glupu riječ, a, osim toga, zaista, njega nije nitko pozvao, njemu nitko nije rekao ni riječi, tako da je Alisa, na dobroćudnu sugestiju Dagmar, neka bude pametna i neka zamoli Kamila da se smiluje, na kraju planula:

— Ne, ne, ona ne će da moli ovoga gospodina ništa, istina je da mu nije rekla o izletu ni riječi, lass diesen ewigen Spassverderber, ne ću, pusti ga, neka ide, on samo uvijek laže i ironizira čitav svijet, ein eingebildeter Grössenwahnsinniger, neka je Kamilo pusti, mrzi ga, što joj tu pretvorljivo ljubi ruke, prokleta bila ona minuta kad ga je srela, i, odbivši svome suprugu da joj smješkajući se konvencionalno ljubi rukavice, zalupila je vratima od Daimlera, a zdepasta i teška kornjača kabrioleta grubo je prekinula njene posljednje riječi brzim trzajem i, odroktavši kroz maglu, nestala u mećavi.

Izdimio je Daimler u magli na dnu glupe, sive, dosadne prazne ulice, sa sivim fasadama i olovnotamnim prozorima, sa snijegom zavijenim balkonima, doksatima i tornjićima, sa vi-

horom što zviždi sa strmih krovova, povijajući guste pramenove dima, a kroz staklena vrata neke krčmetine, što su se bila na momenat rastvorila, čuo se kor pijanih hrapavih glasova kako urla: »Tancaj, tancaj, crni kos, kagbum tancal kad sam bos...« Pokrenuo se da pođe, ne imajući pojma ni kuda ni kamo, kada se u istom trenu uz njegovo lijevo rame sasvim nečujno, tiho, kao da klizi po mekanom snježnom sagu, zaustavila staklena kutija od tramvajskih kola. Pasivno, bez misli, našao se na klupi praznog tramvajskog vagona sa dvije–tri babe i jednim dječačićem, koji polutiho zvižduka sitnom zviždaljkom od glinene pijetlove glave uvijek dva jednolična tona do–re–re–do, do–re–re–do, i niz beskrajno dugu sivu i blatnu cestu, uz snijegom zavijena polja, vrbike i kukuruzišta, kroz sve neprozirniju snježnu zavjesu, tramvaj se zaustavio na obali sive opasne vode, koja tu pod mostom, uznemirena i sva u strelohitrim virovima neukrođena, prijeteći huči kao alpinski slap.

Stara pjesma divlje i glasne vode Kamilova djetinjstva zanijela ga je u daleke prostore davnih dana prije Hungaricuma, kada se s Jojom i s Amadeom borio protiv brzih virova njene hirovite i hitre struje, a blatna i luda bujica halabuči pod starim mostom kroz mećavu kao mračna sila, poniruć s Kamilovim mislima kroz nepojmljive ponore zagonetnog podzemlja, gdje je nestao i general Martinenghi, koji mu je tako toplo bio govorio o ovoj prozirnoj savskoj akvamarinskoj vodi, kada je, služeći u agramerskoj garnizoni, promatrao s ovog istog mosta sjenku svake, pak i najsitnije ribice, kako na kristalnom dnu pase travu, trepereći odsjajima srebrnometalnog lista, a trava se tiho povija na staklenom biljurnom dnu uz ritam struje i fantastično protjecanje prozirne i čiste poetske arije, koju ova rijeka pjeva od Bohinja i Šmarne zelenosmaragdnom, fosfornoblistavom lirskom instrumentacijom svojih noćnih vodopada.

„U Martinenghijevim riječima, usred sivog, polumračnog kabineta bečkog ratnog ministarstva (a prošlo je odonda devet

i više godina), ustreperilo je jedno davno ljetno poslijepodne, kad je onaj mladi oficir, još početkom stoljeća, bio fasciniran srebrnim ribljim ljuskama kako blistaju u zelenkastoj savskoj vodi, a njegove vlažne, crvene, čulne, nabubrile usne sagnjile su već davno sa golemom hrpom lubanja u blatu Willánova Lodomierskog ili Gródeka Jagiellonskog, i tko sve tamo nije nestao u jednom trenutku, i profesor Graetz–Újvárady, veliki mudrac koji je otkrio kako rat liječi paralizu, i oberst Martinuzzi sa svojim artiljerijskim elementima i Herr Major Carl Hubert Všetečka, od slavne Pedesetitreće, koji mu je milostivo dopustio da pobjegne u Beč, do Frana Supila, i čitav bataljon trenkovske pandurske bande broj 53, sa rajona kasarne Prijestolonasljednika Rudolfa, i petnaest takvih bataljona, i sto puta po petnaest takvih bataljona, i Jolanda, i njen kuzen Oberleutnant Sturmfeld, i oberst Edgar von Savatini, koji ga je premjestio po »najvišem nalogu« u Ungarisch–Weisskirchen, i cijela Sedamnaesta husarska sa konjima i momcima, i Čupa, i Bregalnica, i Apis, i Voja, stari Kamráth, koga su zaklali, i Jenőke na Drini, i onaj Kamráthov jezuit sa kartašnicom na Margitszigetu, i Amadeov kompanjon Koronai, i stari gospodin Gyula Reviczky, i očev ideal, Grof Premijer, i sve Jolandine tetke, svi su zaklani, svi su mrtvi, svi su nestali, svi su otputovali ili još uvijek putuju, kao Joja, očekujući svoju smrt u »Lijepoj našoj« — oslobođenoj domovini, i kako se samo ono zvao onaj ukrajinski tip, Arankin prijatelj, onaj gospodin direktor »Djevojačke ruske škole«, ukrajinski legionar — Aula est pro nobis, i koji je đavo odnio Ženku Tommaseo i zašto, i onog dečka iz Hungaricuma, Lukács–Knobela, koji mu je citirao svoju pjesmu:

Zlog vjetra glas, zlog zvona glas,
u crnoj noći, zlih konja kas,

a sve je još uvijek mračna ukleta ponoć, kroz koju odjekuje grmljavina čitavih čopora zlih i poganih konja... Jedini koji se

pobjedonosno kreće ovim paklom, kroz bijesnu mećavu od ovog čovječanstva i ovih ratova, to je Amadeo, kome je sva zbrka stvari i pojmova majmunska komedija, to, i baš ništa više, i on je jedini koji se trijumfalno, s uzvišenim prezirom, probija kroz ovu ludnicu, kao kroz pravu pravcatu šaljivu, više–manje priglupu igru."

U mislima, uz živicu, zasutu iznad ljudske glave visokim snježnim zametom, u smjeru starog sivog pljesnivog tornja, Kamilo je preko polja uskom stazom udario pravcem na Zdenčaj–Dvor, uz grabe i seoske tarabe, prkoseći sve jačem udaru vjetra, koji preko glatke kore kukuruzišta i zaleđenih bara razantnim prosipanjem zadimljene bijele prašine bode obraze i vjeđe pljuskom snježnih igličavih konfeta.

„Kad se Monsignor danas razglagoljao o Anđelima (a očito je gucnuo više no obično), kakva je ono bizarna misao bila bljesnula u Kamilovu pamćenju, kada je starom glupanu htio dobaciti ironičnu frazu kako je njegov Anđeo Čuvar zapravo šeprtlja! Ne bi se moglo reći da u njegovom životu Amadeo ne igra ulogu anđela čuvara, i to takvog te je sve prije nego šeprtlja, jer da se Amadeo nije pojavio u Beču đavo bi ga matematički precizno bio odnio, tako je bijedno i nemoćno bio dotjerao do na kraj svojih snaga.

Kada je na očevu molbu, poslije majčine smrti »čistio intimne stvari«, našao je u tajnom pretincu maminog sekretera koncept pisma, koje možda nikada nije ni stiglo na ruke adresata, gdje mama intimno zaklinje Amadea da joj se zakune da će preuzeti ulogu Kamilovog Anđela čuvara i pratiti njenog nesretnog dečka, jedinu njenu veliku brigu, »jer dijete nije i neće biti sposobno za ovaj grubi život i ove grozne ljude«."

„Po svježini ljubičaste tinte i po formatu listovnog papira, nacrt onoga pisma mogao je biti koncipiran možda nekoliko

dana prije mamine smrti, ali kako je skica ostala u istoj kuverti zajedno s jednim Amandinim pismom (kojim Amanda mami javlja da je od Ronginice čula kako se u Pešti ozbiljno govori da će se Kamilo doskora ipak vjenčati sa gospođom Erdélyi), moglo se pretpostaviti da je mama, u nedoumici od očaja apelirala na Trupca, kao na jedino, njoj intimnije lice, zaklinjući ga, da kao trijezan čovjek ne napusti njenog jedinca, jer čini se da je konačno posumnjala u zdravu pamet svoga djeteta, a što se tiče svoga muža, nije imala nikakve iluzije, da bi mogao spriječiti da ne dođe do te bračne veze."

„Čudno to mamino pismo ipak je zagonetnim svjedočanstvom za sve ono što je između nje i Amadea »jedamput bilo«, a to, što je »jedamput bilo«, moglo je da bude u ono vrijeme kada je majka tako često izbivala iz Jurjevske, a nije odlazila na Ladanje ni u Zdenčaj, nego u Badgastein ili u Opatiju, a i ona uznemirena noć, kada se Kamilo trgao iz sna od iznenadnog žamora, i kada su mamu u nesvijesti prenijeli iz njene sobe, a poslije su čitave noći dolazili i odlazili fijakeri i ljudi se penjali na sprat, a stare drvene stube škripale su pod teškim koracima kao da se prenosi neki teret, sve je to moglo da bude u vezi s »onim nečim« što je između Amadea i mame »jedamput moglo biti«, a čemu Kamilo nije posvećivao nikakve naročite pozornosti, pa čak na sve to, što svakako iznenađuje, nije nikada ni pomislio s nekom sumnjom. A ipak, njegova mama, žena, bujne svilene kestenjaste kose, sa poetskim tananim dugim rukama, sa bijelim, uvijek kao napudranim nogama, a naročito sa bijelim ovalnim koljenom, glatkim kao od alabastra, pa kada je navlačila na svoje bijele, bijele, apsolutno bijele noge crne svilene čarape, tajanstveni prizor svijetloblistavih alabastrenih koljena, u kontrastu sa crnim čarapama, mogla je da bude doista što se o njoj govorkalo fantastična poetesa bez talenta. Pod bogatom plisurom njen lik dočaravao je Kamilu iluziju o »divnim orijentalnim ženama«, koje se spremaju na bal, na gospodske prijeme, a jedna od tih otmjenih dama u rokoko

kostimu, sa srebrnim uvojcima bogate allonge perike, sa zlatnim štapom u ruci, to je bila njegova jedinstvena Mama, u svili i u brokatu. Do prekida ove veze između Mame i Amadea došlo je poslije »one« tajanstvene noći, a i Martinenghi mu je govorio o majci iz onih dana sa sentimentalnim zanosom. Postojana slabost Amadeova za Kamila bit će da je nesumnjivo vezana s tim nejasnim odnosima, jer ako se može govoriti o sklonostima jednog čovjeka za pojavu bližnjega, Amadeo je ostao njegov pratilac do dana današnjega, samo bi trebalo po Monsignoru utvrditi u koju anđeosku hijerarhiju spada ovaj čovjek, koga rese razna svojstva za koja se ne bi moglo reći da spadaju u sentimentalnu čovjekoljubivost, što je u slučaju njegovih simpatija za Kamilovu ličnost u nerazumljivom protuslovlju sa čitavim karakterom čovjeka kao takvog. Da li je Amadeo Anđeo ili Arkanđeo, Seraf ili Kerub, ili jedan od nižih redova — ex ordine Angelorum, takoreći jedan od subalternih anđela, kakvih ima na ovome svijetu mnogo, a bave se sitnim brigama ljudskim, ali ni to ne s naročitim uspjehom?"

„Gospodin prezidijalni adjunkt, dodijeljen referentu Regnikolarne Deputacije Presvetlom Emericziju kao sekretar, Amadeo bio je taj koji je sugerirao ocu da uči sina prije svega engleski, pošto su ostali evropski jezici, ne baš mnogo važniji od hrvatskog — quantité négligeable. Od Amadea je Kamilo prvi put čuo da između Srba i Hrvata postoji neki raskol, no uprkos tome što se radi o latinskoj i o grčkoj vjeroispovijesti da su Srbi i Hrvati jedan narod i da je čitava politika Hrvatskog Sabora sa madžarskom regnikolarnom komedijom — zločin, da Austrija stoji pred likvidacijom, takoreći na samrti, i da su se o tome raskukurijekali svi pijetlovi od Petersburga do Pariza i Londona. Amadeo mu je bio prvi tumač tajanstvene riječi »socijalizam«, koju je čuo već od Joje, takoreći zavjerenički, i Amadeo mu je već tada bio objasnio kako je taj »socijalizam« — nesumnjivo stvar u Zapadnoj Evropi potpuno neopasna, ali da se kod nas, u glupoj, maloj, provincijalnoj madžarskoj

rofovskoj županiji ta riječ ne smije glasno izgovoriti, jer su naša rvatska gospoda zatucana, pa strahuju pred pojavama, koje su vani, u velikom svijetu — gang und gäbe. Amadeo oženio ga je sestrom svoje žene, stvorivši od njega jurjaveškog zeta, a proljeća 1917, oslobodio ga je austrijske armade, i podmitivši čitav krug profesora na bečkom pravu, tako da se Kamilo diplomiravši na ratnom univerzitetskom švindlkursu, našao kao kompanjon u Amadeovoj kancelariji i odonda Amadeo doslovno bdije nad njim u duhu majčina pisma što ga je koncipirala u predvečerje svoje smrti."

Sve oštrije stao je da zviždi vjetar oko Kamila i sjever je ispod gustih zavjesa na momenat razgrnuo oblake, tako da se nad horizontom, iza tamnih nebesa, zapalila blijedonarančastorumena svjetlost zapadnog požara, temperatura se iznenada počela spuštati strmim padom i Kamilo je osjetio kako su pod kožom njegovih cipela počele da pucketaju i da se lome pločice leda.

Projurio je pokraj Kamila jedan seoski idiot, polugol, u prnjama, suludorazdražen, kao pijan, bosa stopala bila su mu se zapalila tako intenzivno rumenim karminom, da je crvena boja natečenih nogu odudarala od snijega kao lokva crvene krvi. Cvokoćući od leda, ovaj je bosjak u krpama glasno urlao nesuvisle odlomke Zdravomarije, sa čudnim prizvukom đavolskog meketa, i kao flagelantsko priviđenje, on je luckasto, u trku, u sumraku, sumanuto i sasvim slaboumno bolno, upravo kao ranjeno jaukao jedan te isti refren: — Blagoslovljen plod utrobe tvoje Isus, blagoslovljen plod utrobe tvoje Isus...

— Kamo ćeš, kud si nadro, dreknuo je Kamilo na čovjeka opsjednutoga duhom svetim ili nečistim, da ga zaustavi, da mu dobaci desetak dinara, ali je luda odjurila u mrak i ne osvrnuvši se, tek se čulo kako urla »da je i Isus hodao bos svijetom i ljudi bi trebali da hodaju svi bosi, jer se mnogo, mnogo griješi, a

treba se kajati, Zdravomarijo, milosti puna, moli za nas grešnike, blagoslovljen plod utrobe tvoje...«

Trideset tisuća misli i slika sijeva kroz Kamilovu memoriju sa zvižd̀ukom lude mećave, a bura što grmi u njegovim vlastitim moždanim predjelima nije mnogo tiša od divlje oluje, koja sa sviju strana raste iz minute u minutu, vitlajući jatom uzgraktalih gavranova kao crnim krpama.

„Bilo je i u Karpatima, početkom proljeća Petnaeste, takvih mećava, kada se čovjek u proznojenim krpama, sav umotan u pljesnivu slamu osjećao kao ptičje strašilo, na granici umora, kada se sklapaju vjeđe od olovnog sna, kada je zijevanje jedini reagens na tromu idiotiziranu smjesu ravnodušnosti, a jedino što čovjeka drži, te nije potonuo ispod svog dostojanstva, bolećiva je samilost spram konja, koji su se tako uzvišeno pomirili sa svojom sudbinom u susretu sa ljudskim vojničkim glupostima. Nikada, pa ni usred galicijske slaboumne gužve, kada se »sve ono« što se vojnotehnički zvalo: »die Welt der Sappen, der Stacheldrähte«, pretvorilo u kliničku formulu, Kamila ni onda nije napustila logična bistrina misli. Njegova unutrašnja izolacija, njegovo čisto razmatranje pojava, bogatstvo njegovih asocijacija osvojilo je generala Martinenghija, koji se okružen glupanima trajno osjećao osamljen, a s Kamilom bi razgovarao uvijek prijateljski srdačno i otvoreno.

— Znate, Emericzi, što meni kod vas imponira, da ne lažete, barem što se meni čini, nikada, a to mi, vidite, imponira, jer ja, koliko god sam principijelno istinoljubiv, ipak lažem, i to veoma često, nažalost! Eto, vidite, Oberleutnant Seligmann, na primjer, on je duhovit i pametan čovjek, a laže, kao što lažu svi, a Oberleutnant Seligmann, dobro, u redu, bio je do ovoga rata »sozi«, bio je još na početku ovoga rata član nekakvog njihovog komiteta, dakle — nesumnjivo »sozi« od ranga, a sad, preko noći, postao je hura–patriot, und wenn er mir heute von der niedagewesenen Siegeszuversicht und Entschlossenheit der Kaiserlichen Truppen herumfaselt, o sjajnim i veličanstvenim

pobjedama austrijskog oružja, a svakoj je kravi jasno da se radi o debaklu, onda, vidite, osjećam potrebu da mu opalim takvu zaušnicu da bi se strovalio u neku manšaftslatrinu — glavačke, a vi, vidite, kao jedan sasvim solidan hrvatski veleizdajnik, vi ne simulirate patriota, i ja vam se čudim, kako je moguće da još uvijek niste prebjegli k Rusima, jer zvono, dragi moj Emerički, zvoni svima nama... Svi lažu, a najbezobraznije laže AOK–Bericht, kako se ova velika galicijska ofenziva pomalo raspala in erfolgreiche Teilgefechte, a ja vas pitam šta će biti konac ovih evidentnih laži? Na ja, eine Serie unsterblicher Heldentaten, ganz natürlich, ein Kronenordenregen, dass versteht sich von selbst, und dann plötzlich das »Siegreiche Vordringen« eingestellt, aus einem löwenmutigen mit Stahlnerven gezimmerten: »Nein, zurück gibt es nicht–Quatsch«, auf einmal in die »von oben« anbefohlene blutige Patsche, und unter solchen günstigen Umständen, wie sie sich da gut entwickeln, sie werden sehen, bitte schön, das AOK wird sich wieder entschliessen zur kampflosen Räumung nicht nur Lembergs, sondern des ganzen Armée Packs — von Rawa–ruska bis Przemyśl, und dann »Kehrt euch«, sich wieder von dem übermächtigen Feinde loszumachen, und den Rückzug bis Krakau durchzuführen, uz katastrofalne gubitke, jawohl, a ja vam kažem, ovaj bezglavi Draufgängertum doživjet će svoj krah, a gospoda kreteni se tješe, naravna stvar, moramo popustiti, die russische Massenwirkung jeste matematika, jedan prema četiri, kao da ova ruska masovna premoć nije bila predvidiva, ali, dakako, to je taj žargon, kada misliš da si trenutačno jači, pucaj lijevo i desno, ustrijeli svakoga koga stigneš, kao da su ljudi zečevi, niederschiessen, wie das Wild in der Treibjagd, a od toga svega šta je preostalo, »pobjeda«, dakako, ali »pobjeda« isključivo samo u posebnim izdanjima bečkih novina, jawohl, es giebt »Siege« und »Bulletinssiege«, ali sve ovo, dieser Lügenberichtunsinn dient ja dem allgemeinen Verblödungsprozes."

„Martinenghi je bio usred krda ulizica posljednji živi čovjek s kojim se još moglo govoriti slobodno, ljudski, bez cenzure vlastitih misli, s Martinenghijem mogla se slobodno ironizirati »Dreifirtelpolka« bečko–peštanske politike kao davno već preživjela glupost i senilni kretenizam, a danas s gospodom Bajaganjama i pobjednicima »svijetlog oružja« treba čovjek da kušuje u ime demokracije, jer su gospoda kraljevski ministri i generali sitničavo razdražljivi na bilo kakvu demokratsku polumisao."

„O, silno li su ponosni ovi dinastičari na svoju kraljevsku pobjedu, a što se »Denkverbota« tiče, ovaj prijeti danas u međunarodnim razmjerima iz dana u dan sve više kao kuga, ni o čemu se ne može više misliti kritički, sve je tabu. Bude li čovjek, sklon logici, produžio da misli vlastitom glavom, dokle će dotjerati? Može li se danas razmišljati »slobodno«, i što znači samozvano proglašenje misli da je »slobodna«, kada ona to u historiji ljudskoj nikada nije bila? Što da radi, kako da se vlada i kako da razmišlja »slobodno« o međunarodnom ludilu rata čovjek koji je po svome uvjerenju godine 1914 (kada je ovaj pokolj poprimio očito kliničke razmjere) bio socijalist, kao što je po generalu Martinenghiju Oberleutnant Seligmann doista i bio, i da je takav Reserveoberleutnant razmišljao o stvarima bilo kakvom socijalističkom logikom, dakako, bili bi ga spalili na lomači po M. St. G. s jedne strane, a zbog »antisocijalističke politike« u ime socijalizma s druge. I kad je Seligmann, kao carski i kraljevski Oberleutnant u rezervi, konstatirao da je »socijalizam« mobilizirao pod svojim rodoljubivim barjacima »proletere cijeloga svijeta«, da brane svoju »domovinu«, koje, kao što je poznato, »proleteri cijeloga svijeta — nemaju«, a koje nisu nikada ni imali, a kao što je logično, ni danas ne bi trebali da je imaju, onda je doktor Oberleutnant Seligmann, da očuva svoju glavu, postao, dakako, »hura–patriot«, a jedino lice kome se to zgadilo, kao skandalozno pomanjkanje karaktera, jedan je austrijski general."

„Amadeo, na primjer, koji je godine 1914 spram svega što je nastupilo bio ravnodušan, osjećajući rat kao konjunkturu za svoje političke spekulacije, kao anglofil još od svoga djetinjstva, vjerovao je u pobjedu Njegova Veličanstva Kralja Velike Britanije, jer ta i takva Engleska, sa svojim lordovima, nije još izgubila ni jedan rat do danas, pa ne će izgubiti ni ovaj, das ist einmal sicher! Da Engleska ne će izgubiti rat, to iz Amadeove perspektive nije značilo da će ga Austrija sigurno izgubiti, a kako se austrijski rat pokazao kao izvanredna burzovna i mešetarska mogućnost za geometrijski porast njegovih bankovnih računa, čovjek zaista nije imao razloga da o ratu razmišlja negativno."

„Stari opet, koji je na početku ratne katastrofe razmišljao o ratu kao najbanalniji austrobirokrat proklinjući svaku normalnu ljudsku misao kao »defetizam«, danas, kad se austrijski slom kao fata morgana pretvorio u ministarsku karijeru, on je isto tako »patriotski« alergičan spram svake i najnevinije normalne misli kao protiv ludila koje direktno vodi u anarhiju. Prestaje li čovjek biti »lojalan građanin«, ako, za razliku od svoje vlasti, ah, tako često, nažalost, o raznim stvarima razmišlja logično, i da li je doista svrha glupih političkih sinagoga, da se usred stjeničavog blagoutrobija đavolski rugaju svemu i preziru sve što nije Vlast, jer im je pomisao, da su se dočepale Vlasti, potpuno izobličila svaku sliku o bilo kakvim ljudskim vrijednostima?"

„Gospoda mandarini mrze pamet principijelno, mrze je kao generali, mrze ja kao reakcionarni ili progresivni političari, mrze ja kao tamničari, mrze je — ex cathedra — kao propovjednici istine i morala, krivotvoreći vlastite programe i principe, svijesni da je pisana riječ najništavnija krpa od hartije, i manje od toga, dim, a da je jedino važno samo to da mandarinizam potraje kao jedini mudri pogled na život i na politiku!"

„Maksima: »Svrha posvećuje sredstvo«, tupa negacija pameti i morala, pretvorila se u jedino političko pravilo na svima meridijanima i na svima paralelama, a ovaj posljednji rat, i svi ratovi u vezi s njim, ovu su neandertalsku maksimu dotjerali do paroksizma. Politički šarlatani danas raspolažu ogromnim masama topova i mitraljeza, oni su organizirali rafiniranu silu i ciničnu pamet, oni danas štampaju čitave piramide biblioteka, krcate knjigama za zaglupljivanje masovnog ričeta, što ga gospoda Cezari i Cezaromani iz svoje perspektive zovu »lojalnim vjernim i odanim pučanstvom«, u prenesenom smislu »Narodom« ili u vrhunaravnom značenju »Nacijom«. »Natio locuta, causa finita«, a što služe čovjeku bilo kakvi dokazi ljudske pameti, kada je »Nacija« sa svoga oltara autoritativno odgunđala da je čovjek pojedinac manje vrijedan od zrnca pijeska, i čemu služi jadikovanje osamljenih pojedinaca nad masovnim umorstvima, kada Monsignorovi Anđeli nad međunarodnim kriminalom pjevaju Slava vo Višnjih, i šta će ti, čovječe, glas vapijućeg u pustinji duha kada si osamljen, a njih ima kao skakavaca, i to mnogo više no što se čini da ih ima, a zovu se Prvi Biro, Drugi Biro, Treći, Peti, Sedmi Biro, Personalni Biro, Politički ili Merkantilni ili svejedno kakav Biro, Biro za ispitivanje savjesti, za odabiranje poziva, za sklapanje braka, za urbanizam, za ljepotu, za dekoracije, mnogo Biroa, broja im se ne zna, a ti se Biroi zovu još i Servisi, Prvi Servis, Drugi Servis, Treći, Servis za inkviziciju, Servis za izume, za špijunažu, za kontrašpijunažu, a ti Servisi zovu se i Policije, Moralna, Kriminalna, Politička Policija, a zovu se i Propagande, Propaganda vjere, dijalektike, ratova, progresa, trgovine, turizma, revolucije, kontrarevolucije, jezuitizma, a zovu se i Gala–predstave, to jest velike cirkuske parade za plebs, sa pelivanskim kostimima (dvorogi šeširi, perje, galoni, zlato, dolame, muzike, bubnjevi, mačevi, espade, konji, topovi, lafete, ordeni, čizme i rukavice, magnatske surke, zvona, himne, orgulje, tamjan, korovi, svila,

baršun, svečane prisege u laku i u frakovima), Velike Pontifikalne Mise Zahvalnice, Te Deumi, kada Madžari slave svoju historijsku pobjedu kod Przemyśla i čitava Pešta pjeva na koljenima himnu svome Svetome Kralju Stjepanu

Hol vagy, István király,
Téged magyar kíván
Gyászos öltözetben
Teelötted sírván,

kada gospodin de Emericzi Senior, koji je s Madžarima pjevao jučer svoj Sentištvanski psalam, s istim zanosom slavi danas Svetoga Savu, na Svetosavskoj Besedi,

Tamo venci, tamo slava,
Gde naš Srpski Pastir Sava,
Pojte njemu, Srbi,
Pesmu i utrojte,

deklamirajući svoju pravoslavnu molitvu protiv kozmopolitizma, internacionalizma, separatizma, federalizma, socijalizma, komunizma, u jednu riječ, protiv boljševizma, ove, od svih kuga i kolera najopasnije zaraze, koju treba iskorijeniti pravoslavnim ognjem i kajmakčalanskim mačevima da bi se uspostavio Kult vječnih rasnih, rojalističkih i nacionalnih vrijednosti u stilu Ivana Meštrovića, kao što Njegovo Visočanstvo Admiral u Pešti, kod koga je akreditiran kao »envoyé spécial«, pjeva tu istu pjesmu sa svojim Madžarima, koji su, »probudivši« se nacionalno, ostali vjerni Idealima Svete Krune i poklali u Madžarskoj sve što je htjelo da misli slobodno."

„O, prokleti ovaj fantom od Nacije, kome se pjevajući himne kolju hekatombe žrtava, takoreći sezonski! Jadne li uloge gospode evropskih socijalističkih mislilaca à la Oberleutnant Seligmann, kada su odjeknule ratne trube 1914, jer je a priori bila traljava pretpostavka da se božanstva, idoli i ideali od »Nacija« legu isključivo samo u cilindrima učene i bogate

građanske gospode! Kada se danas, iz supranacionalne perspektive, deklamira o Internacionali, trebalo bi ispitati na temelju čega se moglo pretpostaviti da je ta mnogopoštovana Internacionala bila uopće neka vrsta političkog društva, koje ne će zatajiti supranacionalne principe, i koji su to elementi evropske proleterske svijesti bili tako solidni, po kojima se moglo pretpostaviti da interesi, zlato i evropski kapital, to jest štampa, banke i pseudoreligiozne nacionalističke ideologije ne će uspjeti da podruju sve internacionalne principe, kad se uopće ni danas još ne zna što je to Nacija?"

„»Veliki Narodi«, to su imperativi Ratnog Kaznenog Zakona, to su muzike, teatri, loši stihovi koji veličaju tiraniju sjekire, to su panegirici o slavi barjaka, bubnjeva i truba i uglavnom smrtnih osuda, a lutke, koje potpisuju smrtne osude, lutke su u hermelinu, lutke u pantalonama i kaputima opšivenim zlatnim kićankama i resama, lutke sa veoma mnogo raznobojnog nakita na kabanicama, lutke nakinđurene labudovim perjem, lutke sa konjskim repovima na kacigama, lutke okružene korovima isto tako blesavih lutaka, koje na koljenima gunđaju otrcane stare psalme da je »rat–rat«, »u ratu kao u ratu«, »tko jači, taj kvači«, »sila Boga ne moli«, i tako dalje, i tako, eto nas, tu smo, kao što bi rekao Trupac, kobajagi »socijalisti«, a zapravo beskompromisni poklonici nacionalnih laži. Laže se u školama i po crkvama, po kasarnama da historija nije igra lutaka nego baš prava patetična historija ratova, laže se dvadesetičetiri sata dnevno bez poštovanja razuma, morala i dostojanstva pameti, jer laž je ona koja izriče smrtne osude zbog političke izdaje Naroda kao Veličanstva, a što je najčudnije, mase zaglupljenih lutaka povjerovale su u Vješala kao u Ideal, i te glupe »Nacije« od lutaka daju se vješati bez ikakve najbezazlenije misli da se radi o smrtonosnim lažima, jer su »Narodi« od lutaka dugotrajnim drobljenjem svoje pameti uvjereni da su rođeni samo zato da budu ubijani kao ratnici za narodne interese ili vješani kao

izdajnici tih istih narodnih interesa, ako im je pomisao na toplu sobu milija od krepavanja — za tuđe profite u blatu i u snijegu."

„Tu je Lenjin, tu su Lenjinove teze na kremaljskim zidinama, reformacija, kontrareformacija, revolucija, kontrarevolucija, logično... To je sve, dakako, kaos, a kaos se, i po kajmakčalancima i po admiralu Horthyju, i po gospodinu doktoru de Emericzi Senioru, po gospodinu doktoru Bogoljubu Trupcu i kompaniji, može srediti »isključivo samo silom«, ostalo sve je shizofreni i paranoidni laissez faire, a biti pasivan spram te zbrke u glavama, u historiji i u mentalitetima à la Amadeo i kompanija, čovjek se s pravom može upitati, a zašto sam, do vraga, onda uopće čovjek, i zašto sam u jednome trenutku povjerovao da sam »čovjek« i da to želim ostati, pa puklo kud puklo. Treba vjerovati kao da glupost nije pobijedila. Da li vjerujem u neki »narod« ili u neku »narodnost« kao da je sadrena figura Majke Božje Lurdske? Zašto sam prevladao ovo klečanje pred porculanskim bazarskim bebama, koje se zovu Sveta Madžarska Kruna, Kosovsko Mleko, Misija ovog ili onog Naroda na Dunavu? Gdje danas na ovom Dunavu ima još živih ljudi toliko smionih, da bi razdrli svu bijedu nacionalističkih laži kod svih podunavskih naroda, kada taj fantom od »narodnosti« kanibalski proždire pamet pred našim očima, još uvijek podjednako glupo i perverzno. Oteti se kanibalizmu ove primitivne vrste nije stvar odgoja nego i karaktera, a i na svom vlastitom putu koliko je vremena i snage žrtvovao u borbi s tim luckastim priviđenjima?"

„U Hungaricumu, kada je u Kamilovom srcu još palucalo bezazleno, hrvatsko kandioce, kada je bio lišen časti da bude pitomac Hungaricuma, jer nije pristao da pjeva madžarsku himnu, bio je uvjeren kako se bori na barikadama za čast i slavu hrvatskoga Barjaka i za najplemenitiju stvar na svijetu, za »Narodnu slobodu«. Kandilo njegovog nacionalizma blistalo

je pred mistično pozlaćenim ikonostasom narodnih kraljevskih likova, a priznao mu je i sam Trupac (u vrijeme Jojinih raketa), kada je bio stigao glas da je na bečkom Južnom kolodvoru hrvatska omladina aklamirala Petra Karađorđevića Voždovog Unuka, na povratku u Srbiju, kao hrvatskoga kralja, da su se i njemu orosile oči, a nije lagao, jer je to doista tako bilo da se tada vjerovalo u magiju narodnog kraljevskog dostojanstva kao u tajanstvo svespasavajuće formule, koja će nas osloboditi ropstva i zla svakojakog."

„U ono vrijeme, pred dekorativnom galerijom madžarskih kraljeva, koju mu je otac patetično pokazao pod kupolom madžarskoga Parlamenta, kada je sina prvi put doveo na poklonstvo pred tu slavnu družbu, Kamilo se osjećao gordo u svom hrvatskom nacionalnom dostojanstvu kao da stoji na čelu čitave povorke naših narodnih okrunjenih glava ispred madžarske historijske slave, kojoj nije nikada povjerovao ni jedne riječi, vladajući se pomalo s osjećajem uzvišenosti kao da se radi o sportskoj vjeri u bolji team vlastitog fudbalskog kluba."

Tog dramatskog dana, za ranog sumraka, Kamilo je na klupi, u perivoju Hungaricuma, listao Memoarima Prote Mateje, kad ga je sreo novi prefekt, profesor madžarskog jezika i literature, pomadžareni Fijumanac, Federigo Kamilly Frigyes, figura kicoška, s tananim, ufitiljenim svilenim brčićima, sa koracima savršeno nečujnim, na gumenim petama, kao mačka, a da ova fijumanska mizerija ima nešto od opasne mačke (ne samo zelenkastofosforni pogled nego i savitljive, mekane kretnje rukom, na kojoj blista bogata zlatna narukvica sa raznim maskotima kao zvečećim privjescima, a jedan od tih prikazuje madžarski grb sa Svetom Krunom), osjetio je Kamilo kod prvoga susreta s tim gospodinom, kada se pojavio za katedrom, na početku semestra, da preuzme funkciju staroga prefekta koga su poslali u penziju.

Kamilo je bio baš ustao da se vrati iz perivoja u učionicu, a bilo je toplo jesenje predvečerje, kada je profesor Kamilly, se na dnu staze, kao pri slučajnom susretu, primijetio, čovjek čitajući u ranom sumraku kvari oči, jer da je upravo hemeralopija u sutonu po vid najopasnija, i tako, poslije nekoliko uvodnih fraza, popraćenih medicinskim, tobože — oftalmološkim terminima, profesor je isto tako nenamješteno, gotovo prijateljski neposredno, uputio Kamilu sasvim bezazleno pitanje, a što to Emerički čita?

— Izvolite, pružio je Kamilo profesoru knjigu Memoara Prote Mateje.

Profesor je uzeo knjigu i pokušao da dešifrira slovo po slovo, pogledavši Kamila sa čuđenjem, »neka oprosti, on to ne umije čitati, to su grčka slova«.

— Da, ćirilica, odgovorio je Kamilo kratko, suzdržano, enerviran, što ovaj Fijumanac glumi kao da pojma nema što je ćirilica i kao da nije učio da »dešifrira« grčki alfabet.

— Ćirilica, pa to je onda srpska knjiga?

— Da, srpska, ostao je Kamilo učtivo zakopčan, osjećajući da se radi o početnom zveketu rapira i da će, čini se po svemu, doći ponovo do skandala. Poslije jutrošnje scene, kad je Kamilo odbio da pjeva madžarsku himnu, dobro mu je došlo da svoju tužbu pojača novim subverzivnim dokazima! Mizerija!

— A o čemu, molim vas, govori ova knjiga, oprostite?

— To su Memoari Prote Matije Nenadovića,

— Memoari, interesantno, a o čemu govore ovi »Memoari«, smijem li zapitati, mislim, naime, što je tema ovih »Memoara«?

— To su memoari iz vremena Prvog srpskog ustanka,

— Tako, sve je to sve više interesantno, pojma nisam imao da su Srbi ikada digli ustanak, a, molim vas, protiv koga su ti Srbi digli ustanak?

— Pa o tome je napisao Ranke fundamentalno djelo, o Prvom srpskom ustanku u beogradskom pašaluku, početkom prošloga stoljeća, godine 1804,

— Interesantno, a molim vas, znači, dakle, pisac ove knjige nije više živ prema tome?

— Ne,

— Interesantno, memoari jednog pokojnika, a može li se znati tko je taj čovjek bio i šta je bio?

— Prota,

— A što to znači?

— Župnik,

— Znači srpski — pop?

— Da,

— A »prota«, to nije hrvatski, to je srpski?

— Da,

— Znači, i knjiga je pisana srpskim jezikom?

— Da,

— I srpskim alfabetom?

— Da,

— A vi razumijete srpski, vi vladate tim jezikom?

— Srpski i hrvatski, to je jedan jezik!

— Ah, da, da, to su sada ove najnovije teorije, to je ilirizam, ali pismo ipak nije isto?

— I pismo,

— Kako pismo? Pa Hrvati ne pišu grčkim alfabetom?

— Hrvati su pisali glagoljicom, a ćirilica je isto tako hrvatsko pismo kao i glagoljica, mislim, hrvatsko historijsko narodno pismo,

— Interesantno, nikada nisam čuo za to »hrvatsko narodno pismo«, ni historijsko ni nehistorijsko, a kako rekoste da se to vaše »historijsko pismo« zove?

— Glagoljica,

— Bizarno, zaista, sve to zvuči fantastično, no, dobro, a ova druga vaša knjiga, vidim, i ona je štampana grčkim slovima?

— Jeste,

— I ona je srpska?

— Da,

— A molim vas, nije li indiskretno, a o čemu se radi?

— O uskrsu države srpske,

— Molim vas, čini se da vas srpske teme naročito interesiraju, »Prvi srpski ustanak«, pa »Uskrs države srpske«, to je interesantno, a srpska država, to je ona ciganska banda koja ubija svoje vladare i kraljeve, takoreći sezonski, no, dobro, u redu, vidim interesirate se za historiju, to je lijepo, Emerički, to je veoma lijepo, mjesto da svršavate svoje zadatke u studiju, vi se ovdje ex privata bavite srpskom historijom, no, a sada, kad smo se već tako sreli, molim vas da pozovete svoje kolege, odozgo, iz razreda, da se potrude na momenat ovamo,

— Molim, kako, zapitao je Kamilo profesora s iznenađenjem, jer doista nije mogao da shvati šta ovaj namjerava sa sazivom čitavog razreda u parku.

— Rekao sam vam do skočite gore, u razred, i da dovedete klasu dolje, ovamo u park, pa to je barem jasno, zar ne,

— Molim, nije mi jasno,

— Pa onda, molim izvolite, ako ne razumijete, onda, molim, i Kamilly je iznenada povisio glas: — Laufen sie hinauf und sagen sie den anderen, das heisst der ganzen Klasse, sie sollen herunter kommen, haben sie mich vielleicht jetzt verstanden?

Bila je rana jesen, pojavilo se prvo grožđe, pjevali su cvrčci u toplom septembarskom predvečerju, i Kamilo je doveo dečke iz klase na katu, svi su se, iznenađeni neobičnim pozivom, našli na okupu, okruživši gospodina profesora, koji ih je učtivom gestom zamolio da pristupe bliže. Uzevši Kamila za ruku, kao neku vrstu krivca, on ga je izdvojio od drugova i postavio usred kruga, točno ispred sebe, okom u oko, tako da su obojica stajali

na jedva primjetljiv razmak od centimetar–dva, tijelo uz tijelo, te se osjećao topal dah čovjeka kako diše, izgovarajući svaku pojedinu riječ s naročitim, simulirano uzvišenim mirom.

— Dakle, molim, jesmo li svi na okupu, jesmo, dobro, u redu, onda molim, prelazim na stvar! Vi ste svi bili prisutni jutros na satu, u razredu, kada smo se sastali i kada je pitomac Emerički na moju ponovnu molbu odbio da nam otpjeva nekoliko strofa naše madžarske himne? Je li tako? Ima li netko među nama tko se toga ne sjeća?

Tišina.

Svi su ponikli glavom, bez kretnje, iznenađeni neobičnom procedurom, jer od jutrošnjeg incidensa u vezi s tom himnom prošlo je već gotovo desetak sati i više, pak se ta upadica bila pomalo već i zaboravila.

— Dakle, nitko nema nikakve primjedbe, u redu, prelazim dalje na stvar! Emericzi, ja sam vas, dakle, jutros, bio zamolio da nam otpjevate nekoliko strofa naše himne zato, jer sam primijetio već kod prve Svete Mise na Veni Sancte, a zatim na dan Requiema za našu blagopokojnu madžarsku kraljicu, i eto opet jučer u nedjelju, da, dok vaši ostali kolege pjevaju himnu, vaše usne nisu ni trepnule, pa kad sam stekao impresiju da vi i ne nastojite simulirati, nego da baš šutite, i to ostentativno, pomislio sam da možda nemate sluha, da ste amuzikalni, no kako sam se naknadno uvjerio, to jest kad sam prikupio potrebne informacije, uputivši se do vašeg profesora muzike, da svirate klavir, i to, može se reći, potpuno slobodno, upravo dobro, bio sam tako slobodan da vas zamolim da nam otpjevate nekoliko strofa te svakome Madžaru tako svete pjesme, a vi ste to, jutros, bili odbili, je li tako?

— Da,

— Vi ste to odbili, Emericzi, s motivacijom da »ne ćete« pjevati, je li tako?

— Da,

— E, dobro, da se ne desi da otpočnemo novu školsku godinu sa skandalom, i to još sa političkim, što ga izaziva sin jednog tako uglednog rodoljuba i jednog od naših najviših adžarskih državnih funkcionara, molim vas, eto, sazvao sam, evo, ovdje — ex privata — na okup čitav naš razred i ja vas ponovo pred svima molim da nam ovdje, za ljubav dobrog prijateljstva među nama, otpjevate našu himnu, »Isten, áldd meg a magyart!«, da nam tako omogućite da ovaj vaš posvema nerazumljivi i hiroviti stav ne uzmemo kao politički izazov, što on, po mome subjektivnom uvjerenju, u biti, uprkos našoj dobroj volji, jeste i ostaje. Dakle, molim vas, Emericzi — »Isten, áldd meg...«, intonirao je Frigyes Kamilu svečano prvu strofu, podigavši obje ruke kao dirigent.

Tišina.

Bila je rana jesen, dozrijevalo je grožđe u vinogradima na budimskim obroncima, čuo se jedan jedini cvrčak usred duge stanke, a dječaci su stajali u sumraku kao drveni, ni mrvica šljunka nije škripnula pod cipelama, a vani, iza zida od perivoja Hungaricuma, zacviljela je jedna tramvajska lira i prosuo se čitav blistavi roj bijelih magnezijskih iskara sa žice.

— No, dakle, hoćete li nas, Emericzi, udostojati da pjevate ili ne, wollen sie singen oder nicht, Emericzi, ich frage sie noch einmal, deutsch, damit sie mich als Kroate besser verstehen, sa nešto glasnijim, sarkastičnim prizvukom prekinuo je profesor Kamilly dugu stanku.

— Nein, ich will nicht singen, odgovorio je Kamilo profesoru isto tako glasno, možda za nijansu glasnije nego što bi bio izustio da i profesor nije povisio ton, jer ga je stezalo u dušniku tako, da se i sam bio iznenadio kako je uopće mogao da progovori tako razgovijetno i tako jasno, tako odrješito, te nije više moglo biti nikakve sumnje, da će se dati pokolebati bilo kakvim argumentima.

— Vi, Emericzi, dakle, ponovo izjavljujete da ne ćete pjevati?

— Da, ne ću,

— A znate li što to znači, Emericzi? Jeste li vi svijesni, da vi, kao madžarski podanik, ne ćete pjevati našu narodnu i državnu madžarsku himnu, i to kao pitomac jednog madžarskog odgojnog zavoda koji se zove Hungaricum?

Šutnja, tišina, stanka.

Kamilo je pogledom potražio oči svojih drugova, ali je sumrak već bio tako zamračio pojave te se nije mogao primijetiti ni jedan živi odraz u očima ni na licima dječaka, koji su svi napeto pratili ovaj dvoboj, o kome se u Hungaricumu pričalo još godinama kao o događaju »velikoga stila«.

— No, dakle, što je, Emericzi, pitam vas — da ili ne, otresito se javio glas profesora, ili–ili, ponavljam vam, vi kao Madžar...

— Ja nisam Madžar, prekinuo je profesora Kamilo, ja nisam ni Madžar ni madžarski podanik, niti je madžarska himna moja himna, gospodine direktore, i prema tome ne moram i ne ću da je pjevam i ne mislim da sam se time ogriješio o bilo kakav propis ovoga zavoda,

— Tako, to vi mislite, to je duhovito, u ovom kraljevskom madžarskom zavodu, dakle, za vas ne vrijede propisi da se pjeva nacionalna himna, dakako, jer niste Madžar, jer niste građanin ove zemlje, a koji ste đavo, iz kog ste inozemstva doputovali, da biste nas blagoizvoljeli počastiti svojom drskošću, što, i kakav je to ton i način, odgovorite, šta šutite, vidim ja dobro da iz vas proviruje podmukla panslavenska njuška,

— Gospodine direktore, ne dam se vrijeđati, nisam inozemac, nisam Madžar, imam svoj narodni barjak i svoju narodnu, hrvatsku himnu,

— Gle, gle, a možda gospodin ima još i svog narodnog hrvatskog kralja?

— Da, imam, i to — hrvatskog kralja,

— O, molim vas, a tko je taj vaš hrvatski kralj?

— Kralj hrvatski i car austrijski,

— A tako, Njegovo Veličanstvo naš Car i Kralj za vas nije madžarski kralj?

— Jeste, on jeste madžarski kralj, ali nije moj,

— A što to znači »nije vaš«?

— To znači da vaš kralj nije moj,

— A kakav je to, molim vas, »vaš kralj«, to su dva kralja?

— Moj kralj je hrvatski kralj,

— A tako, hrvatski kralj, to je interesantno, nikada nisam čuo za toga gospodina, to su, vidite, luckaste ideje, koje vi učite iz ovih svojih knjiga, pisanih vašim narodnim srpskim pismom, dakako, o Srpskom ustanku, o uskrsnuću srpske države, zar ne, to je ono što učite iz tih vaših veleizdajničkih knjiga, da naš madžarski Kralj nije vaš Kralj, o, pa to postaje sve ljepše,

— Nije to ni u kakvoj vezi s mojim knjigama, gospodine profesore, vi ste me upitali čiji je kralj — austrijski car, a ja sam vam odgovorio: hrvatski kralj,

— A, dakle tako, »hrvatski kralj«, molim vas, i za vas naš madžarski kralj nije vaš kralj, nego samo hrvatski kralj?

— Da,

— Znači, vi našeg madžarskog kralja ne priznajete kao svoga kralja, vaš kralj je vaš, a naš je naš,

— Da,

— E, pa molim vas, ako je naš kralj vaš kralj, onda je i njegova himna istodobno i vaša himna, zar ne?

— Ne, nije, jer vaš kralj je istodobno i austrijski car, a vama, Madžarima, njegova carska himna nije vaša, madžarska himna, kao što ni madžarska himna nije hrvatska, pa kao što vi, Madžari, ne pjevate austrijsku carevku kao svoju himnu, tako ni ja ne ću pjevati madžarsku himnu kao svoju, to je moje narodno pravo!

Svršila se mala ova drama time, da se direktor Kamilly povukao, »da žali, ali da će čitavu tu stvar morati prijaviti vlastima«, a što je dječake ponajviše iznenadilo, Kamilo je kod večere razvio neočekivani apetit. Bio je paprikaš s tirolskim knedlama (knedle su bile strah i trepet pitomaca), a Kamilo je pojeo pet tirolskih knedla, tako je bio gladan, kao da se nije desilo ništa i kao da sutradan ne će osvanuti njegov otac, Presvetli Emerički, pozvan od uprave zavoda brzojavno, da ukloni svoga sina iz Hungaricuma iz vlastite inicijative, i da tako prevenira politički skandal doista »velikoga stila«.

„Oh, ovi jadni narodi, bijedne ove narodnosti u prnjama vječne narodne borbe, ova narodna ropstva i narodna oslobođenja, ove jadne opere sa bengalskom rasvjetom, sve samo slabe slike, epigonsko preslikavanje, kromolitografije u četvorobojnom tisku za čitanke, Kralj Petar Svačić na Gvozdu, Sveti Sava, Car Dušan proglašava svoj Zakonik, Piloty, Benczur, Paja Jovanović, to se zove »kult nacionalističkih ideja« à la Ivan Meštrović, patos epigonskog teatra bez obzira na to da li je slavenski, antislavenski, germanski, antigermanski, austro–madžarski ili ne, ginemo na barikadama s narodnim barjacima u ruci, zviždi tanad oko naših glava, ništa to, Avet Markova Gnjeva predstavlja našu rasnu superiornost, ginemo na Kosovu, lijepa naša domovina, glavno da je banalno i zaglupljujuće, jer što je gluplje bolje djeluje, svekoješta, kao što bi rekao Amadeo, istomštogođ i recimašto... Razdiru danas bijesne huje istinu na sve strane, laju svojim smrdljivim gubicama i sve je razdrta prnja od slaboumnih laži, panhungarizam, »nem, nem, soha«, pantatarizam, panbugarizam, pankroatizam, ilirizam, neoilirizam, jugoslavizam, serbizam, panserbizam, probudite se, Madžari, Nijemci, Talijani, Iliri, probudite se, zašto spavate, a ono je bilo buđenje socijalizma, kada je Žigman Kamila i Joju poveo u Maksimir na socijalističku prvomajsku paradu, da bi

se klasno probudili na jezeru, uz bengalsku vatru, kad su svirale tamburašice u bijeloj svili u čamcima: Srebrna zipka, zlatni ketač, vu njoj se zible Imbro bez gač..."

Pod sve oštrijim talasima hladne vjetrine, prokisao od snijega, našao se Kamilo pred krčmetinom, ispred koje su stajala seljačka kola krcata zelenim pločama leda, a jedan seljak nadvikivao je vjetar, da objasni nešto kočijašu, što se bakće oko svjetiljke da je pripali, a u ruci mu se uzvijugala, trzajući se zmijuljasto na žici, dobar lakat duga, živa još, uznemirena, poprilično masna i teška štuka.

„Da popije nešto toplo, čašu kuhanog vina, a ne bi bilo na odmet kad bi se našla dobra riba", javila se u čovjeku intenzivna pomisao na mirišljivu pečenu ribu, popeo se preko trulih stuba u ogromnu sobetinu »Kod Pijanog Ribiča«, gdje se u svjetlosti čađave lampe zgurilo oko hrastovog starinskog stola nekoliko zgužvanih, neobrijanih odrpanaca, s visećim idiotskim lulama o donjoj usni, u čizmama i gunjcima, pod masnim šeširima i u prnjama tako pretjerano blatnim kao da namješteno glume seosku bijedu na zabačenoj provincijalnoj pozornici.

Bio je gladan.

„Kod Jurjaveških, a naročito u posljednje vrijeme, pod mudrim nadzorom gospođe Adele, s obzirom na duodenum njenog presvetlog supruga, jede se po propisima dosadne dijete. Gospođa Adela, slavna zbog svoje kulinarske vještine od Sombora do Vukovara, trajno se hvali svojim sosovima, svojim kasrolama na špiritus–rešou, pa ipak ni jedno njeno jelo ne stiže na stol zagrijano, a njena mesa su više gumija za žvakanje nego pečenka. I ona blijeda lešina od jadne indijanske ptice danas, i ono je bila dekorativna rođendanska laž, i tako prisustvujući propovijedi Monsignorovoj, blesavom onom buncanju o anđelima, samo da ne čuje ono blebetanje, Kamilo se izgubio u

fantastičnom krajoliku svoga tanjira, tamnomodrog Wedgwooda (dakako, bez Wedgwooda nema danas u ovoj zemlji pristojno serviranog stola, engleski porculan, engleski duhan, engleski sosovi, englesko meso, engleske voštanice, engleski čaj, sve isključivo englesko), i promatrajući tamnomodre dekorativne engleske porculanske motive, sjetio se oproštajne večere s Jolandinim tatom kod Gundela, a to je bila njihova posljednja večera na ovome svijetu..."

„Starinske galije sa spuštenim jedrima, romantične ruševine, žalosne vrbe, a jedna se pastirica vraća s paše sa preslicom u ruci, ispred nje skakuće malo bijelo jare, Arkadija, Idila, a onaj primitivac od Monsignora tralaliče o divnim nebeskim duhovima, »koji su u anđeoskoj hijerarhiji doduše dionici milosti božje, ali ipak nisu Bića božanske naravi, dok je Seraf kao vatra živa, koju je teško opisati ljudskim riječima, a naročito pak nemoguće naučno definirati, neka vrsta plamena iliti ognja nebeskog, jer se i vatra može ljudskim okom promatrati samo kao tajanstveno kretanje, sastavljeno fizički od raznih elemenata i faza. Tako, na primjer, eto, uzmimo najobičnije, najsvakodnevnije strujanje vatre ‚prema gore', recimo — motus continuus sursum, ono je analogno sa varijantom serafskog ognjenouznemirenog strujanja ‚spram gore', prema Nebu, prema Božanskoj Spoznaji, prema božjoj Svjetlosti, a ta djelatna snaga u našoj duši trajno i neodvojivo prisutna (virtus activa), koja može da uzvisi sve ljudsko u nama do božanskog nadahnuća«, vrhunaravnim je izvorom rodoljubive inspiracije mnogopoštovanog Monsignora, koji je na povratku sa rane jutarnje mise, pročitavši Ukaz o imenovanju starog Emeričkog za budimskog poklisara, smjesta napisao za *Hrvatsku zastavu* jedan od poganih pamfleta, kojim ukazuje na kompromitantnu političku prošlost bivšeg šefa banske Političke Uprave, a ona renomirana i slavna Adelina torta od mendula bila je slana smjesa od krompira, potpuno saharinizirana (kao da svi njeni

gosti boluju od dijabetesa), i jedino što je Kamilo uspio da pojede, bila je jedna jabuka, a i ta je bila kisela."

„I na prokletoj večeri sa starim Kamráthom, kod Gundela, nije okusio gotovo ni mrve s onog engleskog porculana, ustao je gladan, razmišljajući kako je njegova nervozna glad već godinama simptom dubokog nervnog poremećenja, koje se javlja uvijek kod jakih uzbuđenja; i nad maminim odrom, kada ju je ugledao mrtvu, ogladnio je vučji, progutavši valjda kilu ementalera."

„Gundelski rastanak bio je čudna sjenka davnog fantastičnog sna, što mu se javio davno još prije Ane, da se slavila njegova svadba sa Jolandom pod kupolom peštanske bazilike, na onom istom mjestu pred glavnim oltarom, gdje se u stvarnosti godinu dana kasnije na Te Deumu za pobjedu kod Przemyśla sastao sa starim Kamráthom. Svi su bili u zlatu i u brokatima, kao pri svečanoj pontifikalnoj misi, a upravo na isti način, pred stubama ispred glavnog portala, kao u davnom snu, pristupio mu je stari Kamráth dodirnuvši ga hladnim prstima: obistinilo se sve. Kako je stari krenuo fijakerom spram Milenijskog spomenika uz urlanje one pijane razularene rulje, kako je staroga ispratio iz restorana do kočije, kako je stari sjeo pod krov crnom kožom tapetiranih karuca, kako su kola krenula, pao je trak plinske svjetiljke na ruke Jolandina oca, osvijetlivši ih prekogrobnom svjetlošću, u istoj pozi, kao što su bile osvijetljene ruke Žigmanove u fijakeru, kad su pratili Jojinu mamu na njenu zadnju vožnju u Beč, u daleke predjele gdje je i stari Kamráth nestao. Zaklali su starog Jolandinog tatu, i Kamila tek što nisu dotukli, a bilo je sve ludo, i to, kako je odbio starome da ga spasi od smrti, a oko Kamráthovog fijakera vrištala je i cerekala se svjetina, batrgajući se razbarušeno kao krdo ludih opica. Kroz dugu Andrássyjevu aleju pod drvoredima talasale su se crne gomile, paleći čitave snopove novina od naivne radosti, od trijumfalnog zanosa nad konačnom madžarskom pobjedom

kod Przemyśla, urlali su Madžari kao opsjednuti, moleći se Svetome Kralju i Njegovoj Svetoj Desnici,

Gdje si, Sveti Kralju, molimo te, gdje si,
u koroti vapije milost sa nebesi
Tvoj Narod Madžara...

Poslije trijumfalnog Te Deuma, za objeda u menaži, predao mu je general Martinenghi povjerljivo šifrirani telegram, da ga na ruke Honvédskog Ministra uputi sa dopisom još večeras direktno zbog hitnog popunjenja Martinenghijevog Detašmana:

— Molim vas, Emerički, gledajte, ima tamo madžarskih i naših oficira u ruskim logorima oko 26.000, svakako više nego s ovu stranu fronte, a ovi majmuni ciče od veselja što je rat završio danas pobjedom. Panslavensko vaše srce može mirne duše zaigrati od radosti u vašim rusofilskim gaćama, Emericzi, a ove Madžare je Gospodin bog lišio pameti, tvrdim to ja već godinama, jer, bogami, gledajte, molim vas, interesantno, Perejaslav, Jegorjevsk, Kaluga, Rjazanj, Vladimir, Murom, Ivanovo, Kostroma, Vologda, Buj, već tu ima naših oficira dvanaest hiljada, pa zatim, izvolite, Poltava, Harkov, Kursk, Jekaterinoslav, Varvaropolje, Slavjanoserbsk, Belgorod, Birjuč, Obojanj, a Saratov, Kazanj, Ufa, Uraljsk, Varvarovka, Rovnoje, Voronjsk, Tambov, Sizranj, Stavropolj, Samara, Svijačok, Čistopolj, Mamadiš, Jelabuga, Orlovgaj, Nižnje–Uraljsk, a zatim, molim, Krasnojarsk, Astrahanj, Čarnojaz, Carev, Černij Jar, Čagansk, und so weiter, bitte schön, doista »trijumf nad trijumfima«, jawohl, oder auch nicht, zu blöd das Ganze, die Soldatengräber, mein lieber Emericzi, die singen ein ganz anderes Lied als diese blöden Pfaffen da bei diesem blöden Te Deum–Schmonzes!

„I to je, dakako, fatalno, da je jedan ovakav luckasti general kao Martinenghi bio duh uzvišen iznad glupe štampe, koja je

brbljala gluposti kako su Madžari prije stotinu i više godina, u borbi s francuskim Napoleonovim hordama, pjevali litanije Prečistoj Djevici kao Odvjetnici Ugarske, isto tako kao i danas do pada Przemyśla kad ih je Prečista spasila od ruske kuge, a ovaj rodoljubivi čimpanza od Monsignora, i to je jedan od hrvatskih narodnih generala koji se danas bori protiv šizme pod barjakom Prečiste."

Kod Gundela ispričao mu je stari Kamráth zakulisnu pikanteriju, kako je dobio po glavi grofovski »pucer«, jer je ni kriv ni dužan štampao u posebnom izdanju *Madžarskog slova* telegram mladoga Nadvojvode, kao predstavnika Vladalačkog doma na Tedeumskoj paradi, sa koje je ovaj carski prasinovac, gospodin infanterijski kadetaspirant, poslao svom Carskom Prastricu takoreći neku vrstu familijarnog telegrama, pa još uvijek pod dojmom svoje Jeremijade, da je Madžarska propala definitivno i da joj nema spasa, jer da se u ovoj zemlji ne zna tko pije a tko plaća, stari Kamráth izvukao je iz džepa prokleto posebno izdanje *Madžarskoga slova* sa Nadvojvodinim telegramom:

Njegovom Carskom i Kraljevskom Apostolskom Veličanstvu, Beč. Danas, kada pratimo Svetu Desnicu Svetoga Ištvana Kralja ulicama Glavnog Madžarskog Grada, molimo se da bi Svemoćni Bog pomogao našem oružju do pobjede i pred prijestolje Tvoga Veličanstva polažemo izraz našeg najlojalnijeg i najvjernijeg poklonstva Tvojih podanika, jer Ti, noseći Krunu Svetoga Ištvana Kralja, upravljaš ovom zemljom mudrošću Svetoga Ištvana, u ovome ratu koji nam je nametnut, u ovome ratu kada nam narodnoj egzistenciji prijeti životna opasnost sa Istoka i kad nas je sablja Svetoga Kralja dovela u onaj isti tabor, koji nam je ukazala proročanska Sveta Desnica. Pobjeda našeg oružja Slava je Tvoga Veličanstva. Naše vruće molitve uspinju se Svemoćnome za Pobjedu.

Već rano poslijepodne stigao je isto tako telegrafski odgovor Njegova Veličanstva:

Nadvojvodi Ferencu Józsefu, carskom i kraljevskom Visočanstvu, Budapest, na Kraljevskom Gradu. Iz dubljine svoga srca zahvaljujem Ti na pozdravu koji si Mi uputio u ime procesije u čast Svetoga Ištvana Kralja i njegove Svete Desnice. Molim se Svevišnjem zajedno sa svojim vjernim madžarskim narodom, oduhovljenim uzvišenom tradicijom Svetoga Kralja, da nas prati svojim blagoslovom u obrani naše pravedne stvari, u našoj ogorčenoj borbi, da bi moji ljubljeni narodi mogli da uberu plodove dostojne njihovih velikih žrtava, njihove spreme i junaštva. F. J. v. r.

Tek što su kolporteri *Madžarsko slovo* počeli izvikivati na ulicama, javio se glas Grofa Premijera na telefonu da pita Kamrátha, »koje je to magare uvrstilo onaj glupi dvorski telegram u novine, jer ni on ni njegova kancelarija pojma o tome nemaju i nisu imali, a ipak je nečuvena drskost da se takve stvari zbivaju uprkos njegovim najstrožim direktivama«. Stari Kamráth, pretpostavljajući da je Previšnji Telegram, po svoj prilici, stigao u redakciju iz biltena Vladinog Biroa posve normalnim putem, nije umio Ministru Predsjedniku da dade zadovoljavajuće informacije.

— Ma kakvim »normalnim putem«, do vraga, koji je to »normalni put«, »normalni put« u ovoj zemlji postoji jedan jedini, a to je put preko moje kancelarije, jer Ja sam još uvijek gospodin u ovoj zemlji, ako se ne varam? Kakva je to glupost da se onaj balavac igra suverena, pa zar je jedan infanterijski kadetaspirant pozvan da šalje tako glupe političke telegrame, i da se to još štampa u službenim madžarskim novinama? Ako ima netko da telegrafira u ime madžarskoga kralja, to sam onda Ja, i ako ima netko da potpisuje te telegrame, to sam opet Ja, i ako ima netko u ovoj zemlji tko slavi ili ne slavi pobjedu, to

sam još uvijek Ja, a bilo bi bolje da ste izdali posebno izdanje, kako nemamo pojma šta ćemo sa Trstom, tamo raspolažemo sa svega desetak tisuća pušaka spram talijanske mase od šest stotina hiljada pušaka, a od Pule do Kotora obala je potpuno prazna, bez jednog jedinog topa, tako nam izgleda ova naša pobjeda, a toliko si soli mogao imati u glavi, dragi moj, i sam, kad si jutros primijetio da sam se od one komedije u Bazilici apstinirao!

Stari se Kamráth pritajio, jer što da odgovori svome Šefu, kad ovaj kao obično deklamira mnogo, deklamira dobro, a osim toga nema krivo.

— No, što je, jesam li prisustvovao onoj komediji ondje, nisam, dakako, no onda, sapienti sat, o, Bože, Bože, dokle ću imati da se bakćem sa diletantima, a, osim toga, onaj ton u carskom bečkom odgovoru, pa jasno, ono je kuhinja à la Graf Wolfras, on je unebovapijući bezobrazluk sa bilo kakvog državnopravnog gledišta, ova bečka gospoda pojma nemaju ni o prostoru ni o vremenu u kome živimo, i da mi se u jutarnjem izdanju od tog galimatijasa ne pojavi više ni slovo, razumiješ li me, na, also, servus, Kamráth, nichts für Ungut...

Zinuli su pijani kočijaši mračno, nepovjerljivo na stranca, koji je iznenada, sav od glave do pete posut snijegom, banuo iz lude one mećave u zadimljenu krčmetinu, kao da ga netko vija po vjetrini kao psa, „to nisu pošteni računi, to je neki baraba, jer tko se već pošten skita po ovako nemiloj vijavici, do grada je prilično daleko, ta stvar ne će biti da je baš sasvim čista", i tako, u unakrsnoj vatri radoznalih mrkih pogleda, punih nepovjerenja, pred Kamilom su se iznenada rastvorila staklena vrata, zavješena bijelim muslinom, kao iluzija bolje gostinske sobe, sa prijaznim čistim stolnjacima, gdje čovjek može da se sakrije u samoći. S onu stranu vrata, što ih je zdrava jedra cura otvorila nogom na pasji način, ulazeći s ogromnim naramkom

mokre jelovine, tamo u sobi, rasplamsala se živa vatra, koja čovjeka može da vrati civilizaciji, i tako se Kamilo zaputio za djevojkom u sobu, obasjanu narančastim odsjajem ognja, što je intimno potitravao po stropu i po stijenama.

Tek kad se oslobodio snijegom natopljene kabanice, otresavši se od leda i mraza, primijetio je u sumraku da nije u sobi sam: u kutu, do gvozdene furune, smjestio se jedan par. On i ona. Ana Sergejevna i Jevgenij Pavlovič, kao što se razabralo iz intimnog šaputanja, koje se stišalo, kad se u sobi pojavio neznanac. Gospodin, čija je bogata bunda od dabrovine bila prebačena preko stolice, topal bradati bas–bariton starijeg, prosjedog, po svemu otmjenog gospodina, i Ana Sergejevna, u šubari, tamnotopli mezzosopran, blistave bademaste, na žaru od ognja svjetlucave oči, pa kad je ona blesa od sudopere unijela zadimljenu lampu, intimno nervozno šaputanje pretvorilo se u konverzaciju, za nijansu konvencionalno glasniju, s očitim porastom glasa i nervoznih kretnji.

— Ana Sergejevna, pažálusta, pardon, éta njikagdá ja nje skazál, pažálusta, njet, ja nje haćél éta skazáć,

— Ja óčenj harašó pómnju što vi skazáli, Jevgenij Pavlovič, ja óčenj harašó panjimáju što éta vi skazáli tak kak vi haćéli skazáć, no, vsjótaki, ja vam pavtarjáju: ja bóljše nje magú, nje haćú pradólžić,

— Slíšiće, Ana Sergejevna, mílaja, harášaja Ana Sergejevna, bóga radi, prašú vas, Ana Sergejevna, je veux vous dire une chose, un homme peut tomber amoureux comme un fou, mais pas comme un sot, panjimájeće, mílaja, je ne suis pas sot, ah ça non, ma chère,

— Harašó, Jevgenij Pavlovič, moi non plus, j'estime votre logique, mon cher, no ja vam skažú, ja nje magú bóljše, Jevgenij Pavlovič,

— Mon amour pour vous, vous savez bien, mon amour pour vous...

— Oui, je sais, votre amour pour moi c'est un amour de vanité, i njičevó bóljše.

„Ovaj gospodin mogao bi da bude i jedan od Wrangelovih generala iz Sremskih Karlovaca, to nisu desperateri, na njenim prstima blistaju dva solitera, a ljubav je jača od politike, od revolucije i od kontrarevolucije, javlja se sjenka nekakvog Pjotra Konstantinoviča, koji Anu Sergejevnu zove u Berlin, ona ostavlja Jevgenija Pavloviča, gospodina generala, možda grofa, možda velikoga knjaza, pobio je čovjek nekoliko stotina hiljada mužika, zauzeo Przemyśl, zarobio dvadeset i šest tisuća austrijskih oficira, možda se upravo njegova artiljerija bila upucala na kotu 217, kod Gródeka Jagiellonskog, možda je madame Maciejowska ispod bernardinske crkve, u Willánovu Lodomierskom, bila njegova metresa i ona »Viša djevojačka škola«, sa gospođicom Arankom, njegov divizijski kupleraj, a sada se ovdje kod »Pijanoga ribiča« rastaje sa svojom ljubovcom, a za ove balalajčike naša nesretna zemlja plaća milijune i milijune, preglupo!"

— Non, non, c'est pas vrai, ma chère, j'ai emmené avec moi quelques–uns de mes anciens officiers pour aller visiter monsieur votre mari, Ana Sergejevna, je vous prie, écoutez, et vous parlez maintenant de 5000 Francs, ma parole d'honneur, je ne sais pas en ce moment si je les ai donnés à monsieur votre mari ou non, oui, oui, ça échappe, voyez–vous, à ma mémoire, no tak slučílas, Ana Sergejevna, depuis ce temps–là bóga radi znájeće, Ana Sergejevna,

— Njet, njet, Jevgenij Pavlovič, Pjotr Konstantinovič mnje gavaríl, káždaje slóva, njićevó nje slučílas, a ja vam pavtarjáju, ja nje haćú, ja bóljše nje magú...

Ispresijecani odlomci ovih polutihih rečenica, ova malena lisičja njuška ljepuškaste ženice i glas sibirskog kudrova u boljarskoj bundi, „mudra baba, Ana Sergejevna, nije luda da se gnjavi s jednim brodolomcem, putuje u Berlin, dakako, ima

bolje šanse, odnijet će je vjetar na krilima sreće, a u istome trenutku milijuni i milijuni parova, milijuni ovakvih Ana vode isto tako nervozne razgovore, pune pritajene sumnjičavosti, zlobnog, sebeljubivog, banalnog, da, upravo zvjerskog nepovjerenja, mudrujući logikom sasvim sitne ptičje pameti kako da se izmaknu, da ne bi pale žrtvom kakve zvjerke ovdje, na ovim trulim granama, da prelete na drugu obalu, gdje cvjeta tisuću orhideja u plavim iluzijama vedrine, bogatstva, ljepote, muzike, to jest prije svega dolara, franaka, sterlinga, dobre valute, da isplivaju, da požive »kao ljudi«, a ne kao brodolomci, da na krilima ljubavi inkasiraju svoje glavne zgoditke na lutriji ove nesreće koja se zove život, da takva Ana Sergejevna padne svome Nikitki ili Anatolu oko vrata, jer je u Berlinu nervozno očekuju, a od isto takvih staccata bio je isprekidan i Kamilov posljednji balatonski razgovor s Anom Borongay, kobnog onog predvečerja, u nervoznom trenutku rastanka, a ono je bio rastanak doista — pour toujours..."

„Pod tamnim kestenovima ispod tihanjske opatije, odzvanjaju bakreni gongovi sa arpadovske bazilike. Ogromni brončani koluti kruže nad alejom i iznad jezera, voda je tamnozelena, u neprozirnom sumraku pod crnim krošnjama, a nad vodom, na blagom povjetarcu predvečerja, šume jablanovi. Od čaja još raspravlja Kamilo s Anom o nespojivosti njihova odnosa, navalivši na ženu tvrdoglavo, gotovo bijesno, kako ne će da pojmi nespojivost nekih moralnih relacija među ljudima kao da je erotomanka."

„Nadmudrivanje od prošle noći popelo se do razdražljive granice neuračunljivosti: da li život utroje kod čistih ljudi izaziva osjećaj nelagodnosti koja prelazi u sve očitiju antipatiju, jer brakovi ove vrste, kakvi se njeguju sa pasivnošću punom moralne tuposti, to su brakovi nedolični po sva tri partnera, a takav je i Anin brak, dok opet Kamilo smatra da je takvo stanje

nespojivo sa svim boljim običajima. On je spreman da povuče konzekvencije! Ana se ima odlučiti da prekine s Erdélyijem, — divorçons — ovamo ili onamo, Kamilo više za takvo sramotno odgađanje odluke živaca nema, dakle, neka se donese odluka, i to još večeras!"

„Ana se još jedno vrijeme opirala, »kako može čovjek tako nesnosno tvrdoglavo htjeti da se ‚njihova medejska iluzija' (što doista nije svakodnevni dar nesklonih bogova, u što je i Kamilo, ako nije zaboravio, jedamput povjerovao) pretvori u filistarsku noćnu posudu dosadnog braka, u simbol svega što je nespojivo sa dostojanstvom čistih osjećaja. Zar je Kamilo doista tako bezazlen te se ne usuđuje pogledati istini u oči, ne, ne«, Ana se ponovo ogradila, ne samo riječima nego i gestama, »ne, više voli istoga trena prekinuti i slomiti sve što ih veže, ako je potrebno, doista — pour toujours, svijesna šta znači narkoza dječačkih osjećaja, koji danas vitlaju Kamilom kao ljetna oluja, a nestaju isto tako u tren oka. Ana ne želi da se nešto, što je nevino kao cvrkut ptice, pretvori u grubu deziluziju, a da se to desiti tako mora, to je matematika, takvi zanosi ne mogu trajati beskonačno, ona ponavlja, ona je Kamilu jedna od prvih fatamorgana na dugome putu koji ga još čeka, ona je za Kamila jedan od fantoma koji će se rasplinuti kao talas muzike, a on je za nju finale jedne vizije koju zovemo ‚ljubav', dvije–tri strofe jedne pjesme još i zavjesa ima da padne, a poslije zavjese trne se svjetlost u glumištu, to je konac predstave, a to nije jedno te isto, između konca i početka nema i ne može biti nikakve paralele, a sve to, ona ponavlja po hiljaditi put, Kamilo, sada, ovdje, ovakav kakav jeste, ne može pojmiti, on sluha za to nema da bi slijedio kantilenu njenih misli, on ne razumije do kog je stupnja raspon njenih osjećaja tragično nemoćan s jedne strane, a s druge, što se njenog odnosa spram profesora tiče, samoprijegoran, da, upravo martiromanski idealan«.

— Jasno, to je ta slavna klasična banalnost braka kao sakramenta, a brak je interes prije svega, pak zatim strah pred terorom »presvete« familije, tetaka, starih profesora, punica, sestara, svekrva, unučadi i sinova iz prvog i drugog braka, zatim Anine Tamare, njenih abortusa, njenih zaruka, njenih romana i kriza, da li se sinovi gospodina profesora žene ili ne, da li se rastaju, da li su snahe porodile, da li je gotovo novo zubalo za gospodina profesora, duodenumi, paralize, udovičji fondovi, penzije, lirika, da, i lirika, a na kraju ne treba smetnuti s uma ni štampu, ni recenzije po novinama i časopisima, ni literarnu karijeru.

— Kamilo nije tako glup te ne bi razumio smisao društvene igre, ali njegov odnos spram Ane nije društvena igra i on je pita posljednji put, da li je sklona primiti njegovu ponudu, da pođe s njime zajedno, rukom o ruku, kao što istom stazom stupaju ljudi, muž i žena, koji to jedno drugom jesu: pravi muž i prava žena, pour le mieux et pour le pir, a ako Ana za to nema moralne kuraže, onda molim, sretan joj put, ali doista, sretan joj put i to, da se izrazi njenim vlastitim riječima, zauvijek."

„Pri ovim riječima, Ana se zaustavila i ostala na istome mjestu nepomična, spuštene glave, s pogledom uperenim u jedan uveli kestenov list pod svojim nogama na cesti, snatreći nad uvelim kestenovim listom, ostala je nepokretna u istoj pozi, kao uspavana, tako da se Kamilo, na razmaku od desetak koračaja, osjetivši kako ga žena više ne prati, nervozno okrenuo da je sačeka, a Ana je još uvijek na istome mjestu pognute glave promatrala onaj žuto–uveli kestenov list na cesti, kao da je fascinirana plamenom koji se gasi."

„Dugo, bez riječi, promatrao je Kamilo njenu fantastičnu pojavu u sumraku kako nestaje u dnu drvoreda, a zatim je, prateći pojavu u bijeloj svili kako se rasplinjuje u dnu aleje, još uvijek pod dojmom oproštajne geste, produžio, bijesan na slabost svoje volje, na svoje nerve i karakter, bijesan zbog

pomanjkanja najminimalnijeg dostojanstva, sa tvrdo nepokolebljivom odlukom da ova igra treba da se prekine neodgodivo, još večeras, i to — zauvijek."

„Uza sasvim već mračnu masu guste, crne trske na obali vode, stupajući nervozno sve dalje, primijetio je usred lelujavog šaša bijelo okrečenu ljusku jednog čamca i, skočivši makinalno u čamac, kako barka nije bila vezana, otisnuo se i zaveslao daleko van, na vodu, možda kilometar, možda dva. Sa veslima u ruci, sav u znoju, jer je veslao kao bjesomučnik bez prekida, smirio se, promatrajući odraz Kumove Slame u tihoj crnoj vodi i narančaste luči kako trepere u daljini na obali, kao girlande, na dva–tri mjesta prateći vertikalno strme uspone staza na tihanjskim obroncima, kao vijenac blistavog nakita na tamnosmeđoj pozadini gorskih bokova."

„Kriještale su sove kada je stigao u hotel, dobacivši usput portiru da mu spreme račun, jer da večeras putuje, kad mu je portir, iznenađen, uz pasivno obećanje da će račun biti pripremljen, ako gospodin zapovijeda, predao pismo gospođe Borongay. Jedna od tisuće poruka, jedno obično pisamce, kao što ga je Ana zvala, »billet d'amour«, na brzu ruku, pismo koje je odigralo u okviru ovog romana, kao što se kasnije pokazalo, sudbonosnu ulogu. Da Ana nije ostavila tu svoju posljednju poruku kod portira, sa tihim priznanjem da je doista neinteligentna, da je svijesna kako se radi o životu i o smrti u ovoj ludoj igri, kako ga moli na koljenima da joj oprosti i kako će mu sve objasniti, a večeras svakako da je digne kod Šimanjskih, »ne mogu bez vas, vi to znate, to je prokletstvo, ali je tako, molim vas ne izazivajte gnjev bogova, nisam inteligentna, ponavljam, priznajem svoju krivnju, oprostite mi, na bridgeu sam, ne zaboravi svjetiljku, dragi, gore na stubama kod Šimanjskih je kao u rogu, vjerna kao pseto, uvijek tvoja«."

„Da Ana nije ostavila te svoje posljednje poruke kod portira, sva je prilika da bi Kamilo, po svome raspoloženju, to veče bio

demonstrativno otputovao, i stigao tako dvadesetičetiri sata ranije, našao očev telegram da mu je majka na samrti, i tako bi bio zatekao mamu još živu. Otvorena mogućnost eventualnog prekida, koji se te noći bio takoreći nadvio nad glave nervoznih partnera kao mračan oblak, bila je otvorena, i do toga sudara bilo bi došlo prije ili kasnije, a u samooptuživalačkom poniranju u sakrivene bunare vlastite krivnje, Ana se godinama kasnije grizla, da je to veče bila samo za nijansu tvrdoglavija, da je ustrajala kod svoje odluke da se opre drskim ispadima ovog dječaka, da nije klonula, ostavivši onu fatalnu poruku kod portira, dečko bi bio po svoj prilici otputovao, on bi se bio vratio Jolandi i tako Jolanda ne bi bila završila tako bijedno..."

„Šimanjskima je, osim kartaša, stiglo nekoliko veseljaka, mladića, jedriličara, iz Pešte, za sutrašnju studentsku regatu, sportski tipovi, vaterpolisti, plivači, kolege mladog Šimanjskog, a Ana se raspoložila sa mladom gospodom vaterpolistima i popila poprilično whiskyja, bila je duhovita, šarmantna, neobično razigrana, u visokoj formi, jer se pokazalo da je jedan od te gospode vaterpolista intimnim poklonikom, takoreći connaisseurom njene lirike i da znade nekoliko desetaka Aninih stihova napamet, tvrdeći da su mu veoma dobro poslužili kao pouzdano sredstvo za izazivanje sentimentalnih štimunga kod amuzičkih ženskih duša."

„Na povratku do hotela Ana i Kamilo nisu progovorili ni riječi. Opraštajući se, na spratu, gospođa Ana je »svoga dečka« poljubila u čelo i tako su se našli u njenoj sobi. Te noći bila je šarmantna i odana kao pseto, u stilu svog pokajničkog pisma, a sutradan stigla su neka gospoda iz redakcije nekog bečkog lista, zbog prijevoda Aninih tekstova, i ona je ostala s njima okupirana sve do poslije ručka, a kako se pokazalo da je njena prisutnost bezuslovno potrebna u štampariji, svi su se poslijepodnevnim vlakom vratili u Peštu, kada je Kamilo, ušavši u

svoju sobu, u stanu gospođe de Szemere, našao očev telegram da je mama na samrti."

Dosadilo mu je jalovo prenemaganje Ane Sergejevne, »pažžálusta ovo, pažžálusta ono«, i da se odvoji od glupog razgovora, obratio se djevojci koja mu je donijela fraklić šljivovice, jer je špricer što ga je naručio vonjao po pljesnivom lagvu, po kolomazu, po loju, po katranu, ima li što da se pojede, da bude toplo?

— Je, »klijevajn«, rekli su gospa v kujni, da se ne splati kuhati za jednoga gosta, a za jesti ima zomersalame, agželi gospon?

— Vrag vas odnio, zovete se »Fischerinsel«, dimi se sjever na sve strane, mećava, a ni ognja nemate u peći, zebemo tu kak pesja capa, nek vas vrag nosi, i vas, i vašu smrdljivu zomersalamu, dajte mi još jedan deci ovog špiritusa vašeg, vi frajla, pak da platim, prosim,

— Je, tak je baš, gospon, al znate kak je, stim klimamo ščim imamo, kaj ne, a i šnaps nam se zišel, prosim, nacedila sem kak sem znala, borovičke ima, gospon, bez brige...

Plativši, pojurio je pod ludim udarima vjetra koji je urlao kao da će mu razdrijeti tkanine i oboriti ga gola i gologlava u onu gadnu vodurinu koja se u crnoj noći pod pilonima staroga mosta pjenila kao griva pobješnjelih bijelih paripa, da bi se našao u tramvajskoj gužvi, usred glasne pijane svjetine na povratku iz smrdljivih krčama — pod parom vina, piva, rakije, luka i kobasica — baba i dječurlije, u metežu krmežljive, suhonjave čeljadi, svi urlaju, svi kašlju, svi kišu, svi šmrcaju, svi se kese, svi uzdišu i kikoću stresajući snijeg sa rukava, sa kapa i sa cipela, svi se znoje, svi su pijani, svi su veseli, kao da ovaj vagon putuje doista rajskim bulevarima site i pijane zemlje Dembelije...

„Onaj Pjotr Konstantinovič u Berlinu, očekujući svoju milu i dragu Anu Sergejevnu, bit će jedan od gospode palkòvnjika Denikinovih ili Wrangelovih, i on banči od fondova belogardejskih, direktno iz džepa ovih paupera i njihove svojte, i sve to plaća ovaj glupavi i neuki svijet, a, uostalom, đavo ih odnio, njičevó, vakuum, a u tom vakuumu i on se našao vis-à-vis de rien... Kuda će i šta će (na jednoj osvijetljenoj kružnici, na crnim kazalima sata u jednom izlogu, pokazalo se da nije još ni sedam), Alisa je sa Amadeom i Dagmar u Dubrovčaku, kod kuće, u Alisinom kućanstvu, je nedjelja, nema posluge, nigdje nikoga nema, u čitavom gradu nema čovjeka kome bi mogao telefonirati, nema adrese na čijim bi vratima mogao pozvoniti, pokucati, »dobar večer, tu sam, došao sam da se odmorim, da se zagrijem, da budem pod prijateljskim krovom«, nigdje nema nikoga, živi osamljen kao šugavo pseto, odbio se od ovoga svijeta, bilo ih je i ima ih mnogo, sve ulice vrve od te gospode, a da se pojavi na njihovim vratima, iznenadna posjeta izazvala bi golemo iznenađenje, više od toga, uznemirila bi duhove, ustelefonirali bi se na sve strane istoga trena, »znate li šta se dogodilo, nemojte se onesvijestiti, mladi Emerički počastio nas je svojom posjetom, i to, molim vas, zamislite, nenajavljen, i to u nedjelju poslijepodne, blijed, nervozan, slaba izgleda, da, upravo u mizernoj formi, bit će da se zaista nešto sprema iza kulisa, ne znam da li vam je poznato, njegova supruga nije pristala na izmjenu prezimena, kako, a vi to ne znate, o, molim vas, pa to je javna tajna, čovjek je predao molbu da mu se izmijeni prezime — de Emericzi, kako, niste čuli, pa prozvao se Mirković, da, da, najvulgarnije, jednostavno Mirković, i sad se ne potpisuje Emerički nego Mirković, ne, ne, stvar još nije objavljena u *Narodnim novinama*, očekuje se, bit će svakoga dana, pitate zašto, tko bi znao, einem on dit zu Folge, man erzählt, ich weiss es nicht, ob es war ist, der Mann schämt sich angeblich den väterlichen Predikat de Emericzi zu tragen, pa

jeste, pomalo je kompromitantno, dakako, već kako se uzme, em smo Horvati, istina je, stari Emerički je malo rebambit, ona srpska ministarska karijera sasvim mu je pomela pamet, a tako, ne znate, i stari presvetli se ženi, s kim, pomislite, ne, ne, tko vam je to rekao, nije to Leonija Vancoš, ma molim vas, s Eleonorom Fistrić, sa kim, pa s onom Fistrićkom, klavirlererićom u Muzikferajnu, a, osim toga, čini se da se gospođa Alisa Jurjaveška udaje za tenora Mukija, za koga, za Mukija, za onog pederasta koji ima angažman na Bečkoj Operi, molim vas, Alisina najintimnija prijateljica, Šalamonova, najavila je ovaj ‚divorçons' kao secret de Polichinelle«, i tako bi zabrujali svi telefoni, a da će sve to zaista tako nekako i biti, i da se i Trupac po svoj prilici rastaje sa svojom suprugom, a da nikako ne želi da se Alisa veže s onim idiotom od tenora, ne će biti da je lišeno svake pretpostavke, kamo će, gladan je, da večera bečku šniclu sa salatom od krompira u nekoj krčmetini, ne da mu se", i tako se našao u jednoj od velikih reprezentativnih kavana u centru grada.

Nedjelja predveče, kavana bruji od rulje nedjeljnih gostiju, sve čovjek do čovjeka, nigdje prazne stolice, sjeo je pod balkonom, sa koga triešti muzika, uz jedan par: ona sa prozeblim, od upale zglobova natečenim prstima, lakirani nokti, grubi, boja tamne venozne krvi, ne pretjerano čisti, sa tankim, kao najtananija žica tankim zlatnim kolutićem od prstenčića, sa zelenkastom mrvicom od staklenog skarabeja kao ukrasom, a on je poklopio njenu ruku okorjelim dlanom kao kornjačom i tako je miluje sagnuvši se do njenih grudi, obraz do obraza, intimno, i šapuće joj sustegnutog daha od uzbuđenja, »kokice zlatna moja, ti si moja zlatna kokica«, a zlatna njegova kokica pijucka vrući punč i blista od sreće uz čarobnu ariju violina,

Maksimu pođem tad,
tam' svak' me ima rad...

Poslije trećeg konjaka Kamilo kao da se vratio zaista i sam ne zna kamo, među ljude, svakako, »čovjek do čovjeka, to zvuči gordo«, u zadimljenu košnicu, u toplinu toaleta, klozeta, kave, znoja, parfema, i tako mu je bilo kao da je zaista sišao iz neke mračne gluhe samoće, ovamo, u zadimljenu toplinu, uz ovu zlatnu kokicu, uz ovu *Veselu udovicu*, kao magično oslobođen depresije, poručio je još jedan konjak i novine, a istog trena zaronio je u masu štampane hartije zagrebačke i beogradske nedjeljne štampe.

»Reumatis«, sredstvo protiv kostobolje i reumatizma, što je Elsa Fluid, to se zna, ljekarna Feller Stubica, Lipik liječi od sifilisa, Rapallo, Nikola Pašić se razbolio zbog ludorija svoga jedinca, Omniumserb, jadranska željeznica, luka u Baru, proslava Zlatka Balokovića, Meštrović gradi katedralu Prečiste Djevice u Trnju, Građanski se sprema na turneju u Južnu Ameriku, Singerove mašine, udovac četrdeset godina star, bolji obrtnik, traži poštenu stariju djevojku, koja posjeduje nešto gotovine, cijenjene ponude na redakciju pod šifrom »Ljubav — samo ljubav«, Krokova lješnjak–čokolada, Prva Hrvatska Štedionica povisuje dioničku glavnicu na 200,000.000 Kruna s izdanjem od 20.000 novih dionica po 2000 Kruna nominale, 1 nova za 4 stare do 29. travnja uključivo, doktor plemeniti Emerički Kamilo Stariji, kraljevski ministar na raspoloženju, imenovan Ukazom Njegova Veličanstva Kralja za kraljevskog opunomoćenog poslanika kod madžarske vlade Njegova Visočanstva, admirala kraljevskog namjesnika, Ezop s Griča, moderne parabole, bračni trokut, historija doktora Marića i njegove supruge Malvine i gospodina Ančića kao trećeg lica, vješt psiholog, drzovit ljubavni poduzetnik i rafinirani poznavalac žena, ovaj Ezop s Griča gnjavi zlatne kokice odabranom literaturom, doktor Kamilo Emerički, kraljevski ministar na raspoloženju, imenovan ukazom Njegova Veličanstva, u Pešti, ljetno veče u »Music–Hallu«, princ Karneval bit će svečano otpraćen veličanstvenom povorkom iz Umjetničke akademije i u trijumfu

otvoriti dosad neviđenu zabavu likovnih umjetnika »Andanon u svemiru«, indijski plesovi, karikature, senzacionalna izložba slika, ljetna odijela, preporučuju se Girardi–šeširi, »Felicitas i Malvina«, dvije zlatne i feš gospodične, žele se dopisivati sa dvojicom isto takve gospode zabave radi, poste restante Križevci, »Felicitas i Malvina«, pregovori o zajmu, Englez Bolton nudi 50,000.000 švicarskih franaka našoj državi, rodbinske veze naše buduće kraljice, rumunjske princeze Mariole, sa Zrinskim i Frankopanima, Katarina, kćerka bana Mladena Drugoga od plemena Šubića, udala se 1326 u šleskom sužanjstvu (pod Karlom Robertom) za švedskog vojvodu Boleslava III, Mladen, sin Pavla Bribirskoga od plemena Šubića i njegove žene Urše, kćerke srpskoga kralja Stevana Dragutina Nemanjića, u srodstvu je sa bizantinskim Komnenima i Paleolozima, a svi su u rodu sa burggrafovima Nürnberškim, kasnijim markgrafovima Brandenburškim i kraljevima iz kuće Zollern, kasnije Hohenzollern, praunuk Pavla Šubića, Nikola Zrinski Sigetski, imao je za drugu ženu groficu Rosenberg na liniji Hohenstaufen–Hohenzollern, tako su Šubići i Zrinski u rodu sa Hohenzollernima, a kako se Beatrice Frankopanska, kćerka Bernardina Frankopana, žena Ivana Korvina, sina kralja Matije, drugi put udala za Đuru Pobožnoga iz kuće Hohenzollern, kneza od Jagerndorfa i markgrafa od Anspacha, i kako je, prema tome, kneževska linija Anspach–Hohenzollern u krvnom srodstvu sa Frankopanima, to je Njeno Visočanstvo, zaručnica našega vladara, rumunjska princeza Mariola, po svome ocu Ferdinandu, kralju rumunjskom, iz obitelji Hohenzollern–Sigmaringen, u direktnoj rodbinskoj vezi preko grofovske linije Rosenberg–Anspach–Hohenzollern s našom narodnom aristokracijom, koja je izginula u odbrani narodnih prava, a kako naša narodna dinastija danas predstavlja organsku vezu između našega plemstva i roda Karađorđevića, to se buduća naša mlada Kraljica udaje takoreći u vlastitoj obitelji, doktor Emerički stariji, imenovan Ukazom Njegova Veličanstva za kraljevskog poslanika u Budimu...

„Konačno je plemeniti gospodin dočekao Ostvarenje svojih ideala, i usred Budima postao ekscelencija, a bilo bi zanimljivo, da sad ovdje, u ovoj glupoj kavani, pročita tu vijest iz tih novina njegov mnogopoštovani otac stari Kalman, »Deseti de Emericzi«, kao što je samoga sebe apostrofirao, »od kralja Kolomana — Deseti«, i šta bi taj »od kralja Kolomana Deseti de Emericzi« rekao za blistavu karijeru svog jedinorođenog sina, »Jedanaestoga de Emericzija«, da je postao srpski poslanik na strani? Glupo, kao ova kavana, kao svih jedanaest milijuna Emeričkih, i šta će nastati od ove smjese od napudranog ženskog mesa, od smrdljivih parfema, od cache-sexa, od ovih krabulja, od upaljenih obraza, kao da boluju od crvenoga vjetra, od lajavih mulaca u ispeglanim pantalonama i novim škripavim cipelama, od čitave gladne naše civilizacije poslanika na strani, ministara na raspoloženju, kraljica, princeza, grofova Zrinskih, Karađorđevića, Hohenzollerna, od ispušene naše narodne jeftine političke cigarete, od svega što se zove naš život, a što se sa glupim novinskim krpama već istoga dana baca u klozet! Čokolada, punč, krv i zlato, to, i samo to! Zlato u glavama, zlato u savjestima i u idealima, zlato uglavnom i uopće, Trupčevi pogledi na svijet banaka, mjenica i čekova, krvava logika mjenica i čekova, krvava logika kraljevskih ukaza, krvava logika krvavih karijera, trebalo bi da uputi pozdravni telegram sa čestitkom svome gospodinu ocu i da mu izrazi svoju radost na Najvišem Odlikovanju. Svi oko njega — sve šta se može pretvaraju u čekove, u dolare, u valute, već više od deset godina priglupa, neuka, lukava stvorenja, uglavnom lijena i nesposobna, ne rade oko njega ništa drugo nego pretvaraju sve što mogu u zlato, u valute, u ukaze, u čekove, u percente, u ministarske karijere, u trokatnice, u hartije od vrijednosti, u devize, i tako se od gaća i opanaka kostimiraju u gospodu doktore, u vlasnike izvoznih firmi, u gospodu generalne, u direktore banaka, u šefove legacija, u ministre »na strani«, u ministre bilo kakve, u

enziji ili na raspoloženju, a ako već ne u ministre, ono barem pomoćnike ministara, u šefove kabineta ili policije, u policijske konfidente, u strogo povjerljiva lica koja uživaju povjerenje još strože povjerljivijih lica, a jedini među slavnim muževima i zaslužnim patriotima, takoreći neimarima našeg oslobođenja, koji osim zvečeće monete ili međunarodno priznate vrijednosne hartije ne drži baš ništa do ukaza ni do ordena s lentama, sa mačevima ili bez mačeva, smatrajući da su lentočke i dekreti dosadna, glupa i prije svega veoma slabo plaćena društvena igra, po čovjeka u svakom slučaju kompromitantna, bio je Amadeo Bogoljub Trupac."

„Dosljedan samome sebi, svojim principima i iskustvu, uvjeren da se na daskama ove pozornice ne radi ni o čemu nego o ulogama jedne loše i slabo igrane pelivanijade, našavši se jednog lijepog dana na Terazijama, on je, produživši svoju klaunsku igru, ne izmijenivši ni načina ni riječi, dokazao, kako je uz bečke i peštanske parkete i beogradska kaldrma neka vrsta Rodosa, gdje se može veoma uspješno plesati jugosrbijančica kao i vidovdanski tango."

Međutim, na tom rojalističkom balu pod maskama nisu se ni gospoda Trupčevi čaršijski partneri pojavili kao vlaške mlade, te ne bi bili uspjeli raskrinkati svoga konkurenta, a da su ga gospoda progledala kao opasnog kavalira, počelo se u posljednje vrijeme osjećati po sve glasnijem žamoru štampe, kroz koju bi se prosuo po koji hajdučki zvižduk »u–a, znamo se, crno–žuta Trupčino, alal ti vera, dokusurićemo mi tebe, ako bog da, čekaj, lopove, imamo mi i za takve lobanje sekiru, burazeru«, tako da je ton bečkih i peštanskih paskvila u ono idilično doba, kada je Bogoljub Trupac sa Wurtzigom i Loewenhauptom točio Affenburgovo pivo, bio prava salonska lirska muzika spram fortissima *Beogradskog Žurnalčeta*, na primjer, što ga je gospodin direktor Kavane »dešà komandè, msjè, silvuplè« zaista ljubazno

serviravši postavio na stol otmjenoga gosta kao malu senzaciju dana:

— Ne znam, gospodine doktore, jeste li imali u ruci ovu svinjariju, prosim, izvolite, na drugoj strani pišu o vašem prijatelju...

Tako se uz slatke zvuke Lehárovih violina (što pljušte preko ograde kavanskog balkona iznad Kamilove glave kao žubor slatke fontane) Kamilo predao bučnoj instrumentaciji *Beogradskog Žurnalčeta*, bjesomučnoj halabuci čitavih katarakata od političkih prijetnji, spram kojih su bečki pamfleti, kada su Trupca htjeli da prikuju au pilori kao ratnu hijenu, bili glas blagog povjetarca sa Kahlenberga, spram zvižduka ove beogradske košave, koju su i sami Turci bili proglasili poganim krvničkim vjetrom.

„Šta ćemo, druga klima, drugi vjetrovi, a što se opet makinacija samoga Trupca tiče, to, što se o njemu danas piše ili govori, da je liferant drvene građe, masti i benzina, da parcelira na veliko patrijaršijsku zemlju, baš mu puca prsluk zbog ovih svekoještarija, što ih drljaju raznorazne splačine od bezimenih piskarala. Trupac je postigao sve što je htio od prvoga dana, kada se 1913 u Habjanovcima bio kandidirao u Hrvatski Sabor, debitiravši kao koalicionaški pamfletist u prljavoj kampanji protiv Frana Supila. On bordiža, eto, na političkim vjetrovima i olujama već više od petnaest godina, i kao što je neko veče izjavio Kamilu, on je jedan od navigatora toliko mudrih, te nikada, ni jednoga trenutka, nije izgubio pravu mjeru svoje orijentacije u prostoru i u vremenu, a niti sposobnost da na vlas tačno znade koliko može da skrene lijevo a koliko desno, ostvarujući sto posto ono što je u okviru datih mogućnosti ostvarljivo, jer više ni za dlaku nije htio i ne će ni danas, kada trubom svoje stražnjice može da odsvira svakome svoj je m'en fous, i sve što ga je gospodska volja, perchè alla fin del suo conto, on je danas ono o čemu je kao mladić maštao:

slobodan i nezavisan gospodin. A to, što ovo ili ono »žurnalče« o njemu mrči hartiju, dižući nogu da ga porosi, sve je to svekoješta, pa čak, grosso modo, i nije da nije istina, a kad bi se on sam raspisao, tko sve ne kroji čoju našoj bedi od opanaka, ono što pišu Kamilovi »komunci« prosto je naivno nepoznavanje fakata, čista apstraktna retorika, spram neretuširane istine, jer, »oho, oho, moj dragi Kamilo, ova neretuširana istina odnijela bi nas do đavola u dvadesetičetiri sata, je l' istina? Istomštogođ! Trupac nije zabrinuti rodoljub, njega ne nervira naše političko krdo glupana, koje srlja da se sunovrati u ponore, ali ipak, je l' istina, gube se polagano svi obziri, prelaze se sve granice morala, razaraju se svi autoriteti, ruši se najosnovnija državotvorna baza, a to je baza poslovnog ugleda i prosperiteta«. U jednu riječ — caveant consules..."

Članak *Beogradskog Žurnalčeta* bio je pisan zaista kuburom i barutom. Već sam naslov: *Dokle će raznorazne Trupčine da kroje gaće našem narodu*, zvučao je kao moto ove pogane drljačine, koja, što je najžalosnije, nije bila lišena istine. „Budimo ljudi i priznajmo: Trupčevi momci, gospoda Sunđerski, Mahmud, ministar doktor Ljubljančan, madžarski grofovi, igumani i fajmoštri, oca im mangupskog, se vemo — kuker je, nema šta, nisu baš takvi čistunci te bi se naslov *Žurnalčeta* mogao uzeti kao nevina šala, jer u parlamentarnom rusvaju tih dana zaista je bilo tako da je — *u našem političkom životu, vala gospodu, do danas propalo poprilično prohoda od kabineta, u koje uđoše i mnogobrojni Turci i Cincari, Kranjci i jezuiti, Dalmatinci, Šokci i Prečani, po šest Cincara i po dva Turčina u svaki, samo srbijanske rasne gejačine tu ne beše, nego samo Švabovi, Madžarčine, jedan arnautski skot i desetak bugaraša, sve po redu solidnih dželata, i to u radikalskoj rezervi, kobajagi na raspoloženju, a to se zove naša nova vlada, slava joj i čast jugovinska i, bože pravde, pomozi, da Srbin i dalje Srbina sekirom seče, vo veki...*

Ali, da se, braćo moja, moglo desiti da onaj vajni sinovac sandžakliskog po zlu poznatog srboždera, muftije, onaj carski oberlaćman Mahmud Mujezin–beže, koji je komandovao kod izvršenja smrtne presude našeg patriote i ministra Stevče Mihailovića Gruića, nasred Banje Koviljače, septembra 1914, na pravdi boga, danas gospoduje usred Terazija kao ministar, i to još ministar agrarne reforme, a da onaj drugi — parade–Rvat, presvetli Emerički, šef madžarske policije u Trojednici, putuje kao ministarski poslanik u inostranstvo, i to još u Madžarsku, da bi tamo kod Madžara zastupao interese ove zemlje, e, pa kad i to dočekasmo, braćo i gospodo, onda nam pravo budi što ginusmo i što izginusmo od Kosova, da bi nas vlastiti dželati i ubice zaularili kao stoku. Po zlu poznatu madžarsku grofovsku korupciju zamenilo je — eto — danas jugovinsko čistunstvo, koje nam klasično predstavlja naš novoimenovani »ministre plénipotentiaire«, naš gospodin plemeniti Emerički, poznata austriska špijunčina, a uz ovu diku evo i našeg agrarnog reformiste gospodina ministra Mahmuda Mujezin–bega, tog sinovca vidovdanskog dželata, sandžakliskog muftije, koji se uortačio sa još jednim agrarnim reformistom, gospodinom doktorom Amadeom von Troupatzom, poznatim austriskim ratnim milijunašem, koga je raskrinkala već bečka crno–žuta štampa u ratnim godinama, kada je točio pivo i rakiju austriskoj vojsci i odirao kožu raji. Ovaj naš vajni jugovinac, u saradnji sa čestitim i dobrim našim Mahmud–begom, zakupio je preko jedne novosadske čifutske banke 9475 jutara i 424 kvadratnih hvati prvorazrednih ziratnih oranica, od zaplenjenog veleposeda grofa Choteka kod Novog Futoga, rasparcelisao tu otetu zemlju i predao je u pazakup nekom, zna se kakvom, gospodinu Blaufuchsu. Kako je pak »pazakup« u smislu zakonskih odredbi zabranjen, dični naš gospodin ministar agrarne reforme, Mahmud–efendija, rasparcelisao je kobajagi ovu zemlju »za agrarnu reformu«, i to tako, da je 9000 jutara poklonio Trupcu, a onih 400 bednih jutara »kobajagi sirotinji«, tako da je neka

subotička banka, pod poznatim drugim rodoljubom, Mančikom Sunđerskim, uspela da ovih 9000 jutara zemlje oslobodi za račun gospodina doktora von Troupatza, koji je opet tu zemlju dao u zakup jednom svom madžarskom agentu, bačko–banatskom lihvaru i zelenašu Đuki Manfredu Mangupu koji za račun tog istog gospodina von Troupatza drži već u zakupu 4000 jutara daljskog imanja »agrarnoreformisane« Karlovačke Patrijaršije, plaćajući 70 dinara po jutru, a zarađujući 800 dinara čistih, što znači 2,900.000 dinara za račun gospode Mančike Sunđerskoga, Blaufuchsa i ostale madžarske tevabije, a dodajte još k tome i bagatelu od 9000 puta po 800 dinara, pa da se prekrstite i u grob da legnete zabezeknuti, šta sve jedan Turčin može da izvede za račun bedne srpske raje.

Uz ovu nadasve ljubaznu čestitku, kao post scriptum, odmah u nastavku uvodnog teksta *Žurnalčeta*, bio je odštampan, na istoj strani kao dodatak, još jedan člančić, složen dvostrukomasnim slovima, preko čitave stranice, u dva stupca širine, u obliku pisma redakciji.

Primili smo iz Hrvatske, u vezi sa člankom iz našeg prošlog broja o gospodinu von Troupatzu, dopis pod naslovom: »Još nešto o istom gospodinu Amadeu«. Piše nam prijatelj:

Dobro je što ste načeli ovu šugavu liju, ovog Bogoljuba, koji se još u ranim studentskim danima, kao riječki madžarski stipendist, prekrstio u Amadea, a kome tragovi već poodavna vonjaju korupcijom i skandaloznim prevarama. Promatrajući ovaj rusvaj koji se oborio na našu zemlju kao kijamet, pitamo se šta predstavlja moralna beda naših ministara, kojima trzaju anonimni tipovi kao lutkama o končiću? Ako postoje u našem političkom životu potajne, mračne sile, onda je već poodavna trebalo prstom upreti u ovu fijumansku kreaturu, koja je počela svoju karijeru kao austriski policiski pristav kod zagrebačke banske policiske uprave, a nastavila kao agent–provokator u okviru Koalicije, a kako je poslovao ovaj gospodin za vreme rata, to je poznato celoj Hrvatskoj! U

registru austro–madžarskih ratnih milijunaša i liferanata, evo ga na dvadesetitrećem časnom mestu, a kako se taj gospodin oko »Oslobođenja« našao u Beogradu, to je druga stvar, i o tome raspisat ćemo se drugom prilikom. Već u prvim danima prečanske pljačke oko »Ujedinjenja«, on je imao svoje prste u aferama sa ministrom trgovine, vajnim gospodinom doktorom Ljubljančanom, uz saradnju one pokvarene Cicvarekanje od Kreditne banke, kome Ciganke, kada lumpuje po čuburskim mehanama, pevaju: Moja je majka Kreditna banka... Ova ista Kreditna banka kupila je posredstvom navedenoga gospodina doktora Trupca od Ministarstva trgovine, pod ministrom Kranjcem, Ljubljančanom, čuvenom varalicom na kartama, molićemo lepo, razume se, bez licitacije, ispod ruke 18.500 m³ (kubika) izrađene prvorazredne rastove građe, kao zaplenjene inostrane imovine jednog madžarskog Čifutina za 484 dinara po kubiku. Realna cena ove vrste obrađene rastove građe danas iznosi po kubiku minimalno 2000 dinara, što znači da je Kreditna banka zaradila po kubiku minimalno 1500 dinara, a po celoj građi od 18.500 kubika, izvolite sami izačunati koliko. Avaj i pardon, to je bila samo teoriska aproksimacija »à peu près«, međutim, od te građe jedan je zagrebački građanin, trgovac (isto tako madžarskog izraelitskog porekla), prodao 5000 kubika za 2,000.000 franaka, uz solidnu zaradu, razume se, kursa po franku, sto franaka prema 230 dinara, znači 5000 kubika prvorazredne rastove građe oko 20,000.000. Kupiti nešto za 9,000.000 a prodati za 20,000.000 znači na čitavoj masi zaraditi čistoga 11,000.000, a što to znači, to znači smionu berzovnu spekulaciju na bečkoj berzi, gde su akcije Kreditne banke počele da uočiupadljivo skaču. Operacija je usledila, razume se, vođena po majstorskom rutineru i moglo bi se reći virtuozu u poslovima izvozničarstva mnogopoštovane idealističke Hrvatsko–srpske koalicije, gospodinu doktoru Trupcu, korektno, u okviru pozitivnih propisa, razume se, besprekorno i ispravno, kao što je ispravno i korektno, u smislu pozitivnih propisa, usred

rata, kada je naš svet skapavao od gladi, izvozio u Beč svinje i mast, zarađujući puste milijune. Već je početkom 1916 liferovao u Beč čitave vozove sremskih tovljenih svinja, dvadeset vagona po vozu, sušenog mesa za vojsku i mornaricu, petnaest vagona piva i rakije za k. u. k. Personalsammelstelle Stanislau, a ona poznata sa pivom austriskog ministra rata Affenburga bila je samo od njegovih sitnijih panama, samo se tada izvukao sretno, jer je pao čitav njegov korupcionaški kabinet. On se i danas uortačio s opasnom bandom koja se u Beogradu ušančila po ministarstvima, on i danas izvozi i građevni materijal i svinje i žito i benzin, a mi se pitamo, koje su to i kakve narodne sluge koje tako poslužuju lopovske interese? To je, pre svega, gospodin doktor Simeon Simeonović, načelnik šumskog odelenja Ministarstva trgovine Kraljevine Srbije, koji je nekoliko puta odgovarao pred Kontrolnom komisijom za svoje šumske poslove kao agenat po zlu poznate beogradske Merkantilne banke, pod direkcijom osuđivanog lopova gospodina Save Savčevića. Prevejani kradljivci tipa ovog našeg Trupčekanje, zaogrnuti dostojanstvom zakona, najopasnije štetočine u nacionalnim poslovima, toliko su drski te se usuđuju danas javno da govore i pišu o tome kako smo se oslobodili i kako smo bogati i kako »samo bogat narod može biti slobodan«, a »bogat narod«, razume se, to su lopovski džepovi gospode Trupaca i Trupčina...

„Eto, kad bi jedan od ortaka Trupčevih, »po zlu poznati Užičaner Rajko«, koji poznaje čaršiju kao svoj džep, u vezi s ovim dopisom zapitao Amadea Trupca kao svoga šefa:

— A molim vas, gos'in doktore, jeste li imali u ruci jutrošnje *Žurnalče* onog preispoljnog šantažera Žike, odgovorio bi mu Trupac:

— Svekoješta i istomštogod, ne prljam ja ruke ovim govnom, šta će mi to što drlja onaj Mikac?

— E, lepo, gos'in doktore, šta će nam ovo, a šta će nam ono, je l' te, ali to nije nadrljao nikakav Mikac, te mislim da niste baš sasvim verzirani! Ono u *Žurnalčetu* napisao je doktor Laza lično, a ne će proći ni pola godine, a mi ćemo se naći pod amrelom ovog istog gospodina, kao radikalskog ministra, pazite dobro,

— Vrlo važno,

— Vrlo važno ili nevažno, tako jeste,

— Dakako, *Žurnalče* s ovim mangupima morališe dok ne budu u situaciji da i sami liznu ponešto od nekog pitinog deteta, kobajagi, mislim, vrlo važno i svekoješta, košto rekoh, svekoješta, a uvek ima vremena da se i ponekom gladnom kučetu dobaci po zalogaj!

— Jeste, tako je, gos'in doktore, samo vam blagovremeno skrećem pažnju, jer znate, ruka ruku mije...

— Pa dobro, kad već, a tko ti dođe ovaj Laza?

— Tko je doktor Laza, pobogu, gos'in doktore, pa siva eminencija iz Ženeve i Pariza, sedi čovek kao detence na kolenu naše radikalije, a te njegove, kako da kažem, gadaluke piše Mika, uz krivičnu odgovornost,

— A tko ti je opet taj Mika?

— Kajišar, švapska ulizica, koja je iljadu puta okaljala obraz, a sada, dolijavši, vajka se i vadi iz svoje okupacione čorbe, kao biva, da su mu neprijatelji skovali zaveru da ga liše političke karijere samo zato jer je bio oborio Miljenkovu kandidaturu,

— A tko ti je taj Miljenko?

— Pa pisar sreskog suda, trostruki radikalski disident, bugaraš, bugarski obaveštajac, danas na raspoloženju doktora Laze, čovek od poverenja, štono kažu, moliću, doslovno — na raspoloženju, a zna se što to znači,

— Šta to znači, ništa, manje od ništa, sve to mogu da kupim kao arnautsku buregdžinicu, razumeš li, mangupčino, nema na

ovom belom svetu ničeg što se ne bi moglo kupiti ovako ili onako, moj bato..."

Kupujući i potkupljujući lijevo i desno sve što se može kupiti i potkupiti, tako, kako kupuje i prodaje danas, kupovao je sve što se moglo prekupiti u dobru valutu i u Beču Sedamnaeste, pa kada se jednoga dana ponovo sreo s Kamilom, računali su Amadea, kao jednoga od austrijskih ratnih milijunaša, na prvome mjestu te ne pretjerano slavne tabele. Došlo je do sastanka iznenada, u zgradi bečkog Ratnog Ministarstva, gdje je Kamilo, za ratnu službu nesposobno oficirsko lice, robijao već drugu godinu, pošto se uspio spasiti u Prijevodni Odsjek, da po osam sati dnevno prevodi potpuno slaboumnu administrativnu korespondenciju Kraljevskog ugarskog Honvédskog Ministra sa Carskim i Kraljevskim Ministrom Rata, koji kao zajednički austro–madžarski Ministar, nije umio madžarski ni slova, a to dopisivanje između jednog i drugog ministra, po samoj naravi stvari, a s naročitim obzirom na razvoj ratnih prilika, postajalo je iz dana u dan sve glomaznije, sve gluplje i sve besperspektivnije.

U Prijevodnom Odsjeku Ratnog Ministarstva petnaestak oficira prevodilaca sa čitavom satnijom kadetaspiranata i daktilografa znojilo se, jer je posao trebao biti trajno ažuran, slaboumno i besperspektivno dan i noć, no uprkos tome, poslije gotovo jednogodišnjeg lutanja po raznim bolnicama i provincijalnim gradovima, Kamilo je poslije superarbitraže, kao posljedice onog loma kostiju kod Gródeka Jagiellonskog (rebra, hrptenica, ključne kosti, oba koljena, gotovo čitav kostur), bio sretan da se donekle smirio u Beču, kada se posjetom Trupčevom sve to izmijenilo kao u teatru, kada se diže zavjesa nad novim prizorom.

Pokucao je na vratima ordonanc predavši Kamilu Trupčevu posjetnicu, da gospodin moli da bi ga gospodin lajtnant izvolio primiti, a čas kasnije banuo je u sobu Amadeo i Kamilo se istoga trenutka našao u bučnom zagrljaju sa starim znancem, kao da

između njihovog posljednjeg rastanka nisu protekle četiri duge i krvave godine. Poslije neugodne i grube scene u maloj peštanskoj kavani, na povratku sa večere kod staroga Kamrátha, kada je došlo do prekida više–manje prećutno uz obostrani pristanak, onaj jezivi pamflet o Supilu, što ga je Trupac bio objavio u predvečerje svoga izbora za narodnoga zastupnika u Habjanovcima, za račun Koalicije, pojavio se kao posljednji skandalozni izazov, tako da Kamilo nije počastio Trupca odgovorom na dva njegova pisma, a prošle godine oko Uskrsa odbio je da ga primi u Jurjevskoj, kad se Trupac našao u pokrajnoj sobi, u salonu, u posjeti kod Presvetloga.

No, eto, sada, kada se Amadeo pojavio u Kamilovoj kancelariji, takoreći bez ikakvog preliminarnog uvoda, glasan i neposredan, druželjubivo srdačan, više nego žovijalan, toliko uzvišen iznad svih sitničavih zajedljivosti (od kakvih pate samo starofrajlinska zlopamtila), toliko srdačno ljubazan, da se prosto nametnuo, ne samo svojom impozantnom glomaznošću nego više sugestivnom toplinom i vedrinom glasne retorike, Kamilo nije umio ni da odoli ni da se otme šarmantnoj kaskadi rječitosti i, razmišljajući kasnije mnogo o tom ponovnom svom susretu sa Trupcem, imao je trajan osjećaj kao da ga je neki ludi jahač u galopu oteo i ponio kao pasivnu slamnatu lutku na svome konju na dugu, luckastu i pustolovnu trku.

Bez nekog naročitog ceremonijalnog uvoda, bez prethodnog, pa i najmanjeg obrazloženja svoje posjete, poslije dva–tri topla i glasna poljupca u obraze i u usta, bez jedne jedine riječi, čak i bez najmanje aluzije, kako Kamilo nije htio da mu odgovori demonstrativno na prijateljska pisma, kada mu se javio u bečkoj bolnici, ni da ga počasti prijemom, kad je trebalo samo otvoriti vrata od druge sobe, »a, eto, da je Kamilo kojim slučajem otegnuo papke, je l' istina, što se isto tako moglo desiti, ne bi bila ostala krivnja na Trupcu da se više nisu sreli, je l' istina, i sve bi bilo ostalo na idimi–dođimi, a Trupac ne bi se ni sada bio usudio riskirati ovaj svoj dolazak, da se ne javlja

kao glasnik, više–manje po konspirativnoj dužnosti, koji Kamilu nosi srdačne pozdrave od čitave njegove srbijanske Tunguzije, to jest zapravo od jednoga od rijetkih preživjelih Tunguzijaca koji su preturili onaj zulum, od Mehmed–Agića Kapetanovića, unuka bega Bobovačkog, kome je otac junački pao kod kavalerijskog juriša kod Kramarówa kao aktivni austrijski husarski potpukovnik, a i Mehmed–Agić Bušatlija, onaj Einjährigfreiwilliger kod Zweiunddreissigera grofa Hadika, Kamilov povjerenik iz Hrvatskog Kluba peštanskog, pozdravlja ga iz Ženeve, odakle je Trupac prije nekoliko dana stigao«, i tako je produžio kako u Ženevi »naša stvar« dobro stoji, »da kucnemo o drvo (on je to doista i učinio o tablu Kamilovog stola, kao da čara), ‚naša stvar' ne stoji samo dobro, nego baš najbolje od najboljeg, on je bio otputovao u Ženevu šaržiran po Koronaiu, u Ženevi se vode pregovori sa Srbijancima o preliminarima oko eventualnog sklapanja separatnog mira (Laksenburške kombinacije, ako je Kamilu poznato), a, paralelno s time, Trupac se osim službenog kontakta sa Srbijancima stavio u vezu s ‚našima', intimno, iza kulisa, u četiri oka, je l' istina, tamo se svi interesiraju za Kamila, on je tamo kao predsjednik bečke i peštanske omladinske grupe još uvijek poznato lice, Trupac mu nosi prijateljske pozdrave i poruke, vrlo važne, sve će mu to detaljno ispričati«, i tako ga je, moglo bi se reći, doslovno fizički, rukama, podigao od onog jadnog prevodilačkog stola, iz sive dvorišne sobe Ratnog Ministarstva, gdje su platnene rolete bile sve poderane i izlizane, soba prazna, bez pokućstva, krcata fasciklima i konvolutima administrativnih gluposti, gdje doista nije bio podesan ambijenat da se govori o povjerljivim ženevskim stvarima, premda je po Trupčevom uvjerenju »ova kuća austrijskog Ratnog Ministarstva dom veoma diskretan i u svakom slučaju viteški uzvišen iznad bilo kakve nepovjerljivosti spram svoje gospode oficira koji ratuju u interesu Monarhije, što uostalom radi i Trupac, vršeći svoju vojnu dužnost kao glavni liferant i pouzdano lice samoga

ministra rata baruna Affenburga«, i tako ga je dovezao u svojoj limuzini k sebi, u »Imperial«, u svoj apartman od sedam soba, da bi ga tamo slijedećeg trenutka oslobodio Vojske i Rata, Ministarstva i Austrije, i čitavog kruga dugogodišnjih briga i stradanja, u pet minuta.

— A ti, brate, kunjaš kao ćopavi golub, koji se osim toga još i pokakio na vlastiti rep, pa koji ti je vrag, probudi se, nikada nismo stajali bolje, čuješ li, sve ovo ovdje u Beču je circumdederunt, brišimo to, to je jedamput bilo pa nije, je l' istina, ne će proći ni godina dana a nitko više ne će imati ni pojma šta je to Austrija, i da li je uopće ikada i bila, a ti ovdje, je l' istina, neurastenično hamletiziraš, Kamilo, čuješ li me, izgledaš kao mizerija, nego skupi se ti, čovječe, i pazi dobro što ti poručuju tvoji srbijanski Kriegskameradi iz Ženeve, čitavoj tvojoj Tunguziji ne ide dobro, hapse ih kao štakore, je l' istina, pa dobro, došlo je do obračuna između radikalije i oficirčina, hoće da se riješe generalštaba prije povratka doma što je, s jedne strane, mudro i nije ni loše, majku mu staru, šta će sabljaši da komanduju političarima, pa zar se nismo napravdali dosta o tom njihovom makedonskom oficirskom teroru još na Ladanju, ako nisi zaboravio, je l' istina, no, dobro, pozdravljaju te i poručuju ti da čuvaš svoju rusu glavu, jer ćeš »svima nama biti potreban kad se vrate doma«, čuješ li me, magare jedno tvrdoglavo, samo da čuvaš glavu, to ti poručuju, a tamo se isto tako sprema krvav obračun između Baje i opozicije, no to je opet druga stvar, je l' istina, glavno je da smo složni u principu, ujedinjenje nije u pitanju, razumiješ li, samo sad opet ni mi ne treba da budemo mulci, jer je ovo jedini način da se izvučemo aus der Patsche, jer je čitava ova naša koalicionaška politika šlamastika, je l' istina, a sada da riješimo tvoju stvar, ma kakvog smisla ima da dalje bogu dane kradeš u onoj svojoj smrdljivoj ministarskoj rupi, i molim te, izvoli, molim, ovdje ti je popis mog oficirskog aparata naše slavne Armade, u okviru onog tvog glupog Mini-

gdje robuješ kao dijurnist, pregledaj, izvoli, ovaj popis, među ovom gospodom ima netko, je l' istina, tko može da te oslobodi od tvoje glupe robije, pa valjda ne ćeš tamo škrabati do groba, kao kakav längerdienender Rechnungsunteroffizier, majku mu staru? Pa zar ti još uvijek nije dosta, šta, hoćeš li zaista da dobiješ po glavi definitivno, dva puta biti ranjen na smrt kao ti, i još ti đavo ne da mira, a koji si ti đavo, narkoman, sadist, martiroman, hoćeš li da se dotučeš po svaku cijenu? Evo, izvoli, imam ovdje čitav bataljon gospode, visokih oficira, od generala i kontra-admirala do potpukovnika, a ono, ispod potpukovnika, ono ne važi, ono je »sitna boranija«, o, divne li riječi, sad sam je u Ženevi prvi put čuo od Srbijanaca, oni naše mulce oko Jugoslavenskog odbora zovu »sitnom boranijom« (a nemaju, bogami, ni krivo), a ovo, što mi sada radimo ovdje, to jest, pardon, ja, zove se da »treba da se presaldumimo«, to je dobro, je l' istina, da se »presaldumimo«, dakle, molim te, da čuješ ranglistu ovih mojih austrijskih ordonanaca! Jedan Armeekommandant, Generaloberst baron Blasius von Blasius, on je predsjednik Komisije za reklamacije, nekoliko Feldmaršal-lajtnanta, i to, molim, jedan vitez Keszthertschanegg, jedan marquis Certain-Vincent St.-Paul, jedan Czibulka, nije niti »von«, niti »de-so-und-so«, ni plemeniti od ove ili one selendre, ni vitez, ni nemeš, nego baš sasvim ordinaran Pemac, ali je zato Koloman, jedan graf von Habenichts, ein edler Pole aus der Pollakei, grof Grzywińszki, a zatim čitava serija infanterijskih general-majora, Poleschensky, Istwanovich, jedan von Pferdebach und Biberach Béla, vitéz de Alsó et Felsőtataràta, još jedan general-major, ovaj je dobar, von Domaschnian und Waida-Kozzian Georg, pa zatim lovački, artiljerijski, husarski, dragonerski, infanterijski, ulanski i pionirski obersti, cijela kompanija sad već sasvim banalno pučkih obersta i oberstlajtnanta, uglavnom Pemaca i Dajčbema: Temanek, Szemelka, Wemelka, Pawelka, Wawelka, Szla-

meczka, Kratky, Reznicek, Chitil, Bartunek, Woratka, Woyczehovski, Hmelicki, Twardowski, pa jedan naše gore list, Likaner, jelačićevac, Mihailovich, i jedan Terbojevich, a ima i nekoliko Talijana, Catinelli, Masconi, Manfred Christophoni, jedan conte Mocenigo (to je praunuk venecijanskih duždeva), a naših Markovića i Prpića i Malinarića, sa pravim pravcatim mekim »ć«, koliko hoćeš, je l' istina?

Sluša Kamilo Trupca kako je po receptu svog oprobanog »austrohegemonikona« strpao u svoj džep čitavo Affenburgovo ministarstvo kao stari groš, kako je Supilo mulac kakav je bio još u Friedjungovom procesu u Beču, »sada je, dakako, opet autsajder i odvojo se od naših zbog nekih svojih fiksnih ideja o regnikolarnim paritetnim odnosima, ovom protuaustrijskom manijaku još uvijek se vrzu po glavi austrijske sheme, još mu se uvijek motaju u planovima neke nagodbenjačke analogije, mi izvan tih nagodbenjačkih austro–madžarskih gluposti ne umijemo misliti stvarno, pa valjda ne ćemo rješavati danas svoje odnose sa Srbima na temelju pariteta, jesmo li jedan narod ili nismo, ti si barem od početka bio jugoslavenski integralac, pitamo se, imaju li neki principi prioritet ili nemaju, eto, to je apriorno pitanje, je l' istina«, i tako, prisluškujući slapovima Trupčevog političkog optimizma, Austrija je otpisana, Austrija je fantom koji silazi sa pozornice i dok Austrija leži na samrti, Amadeo nema u svome popisu ni jednog jedinog autentičnog Madžara, primijetio je Kamilo ironično kao od blage nostalgije za sinovima pustare iz zemalja Krune Svetoga Stjepana.

— Kako da nemam, oprosti, Madžari u ovom poslu nisu interesantni, ali imam ih, evo odmah jednoga, Nemes Nedeczky László, pa onda ovaj Satesalo István, zar valjda nije Madžar, to je naš grencer ili šajkaš »Zatezalo«, ali je, brate, tu jedan Ištvan Ištvanović, Madžar–Pišta, kao i nas dvojica što smo Madžar–Pište, ja iz »Corpusa Separatuma«, a ti iz »Horvátországa«, a obojica predstavljamo hrvatsko plemstvo, à propos,

ti i ne znaš, i u mojim žilama teče plava krv, pardon, i ja sam dobio plemstvo, i ja sam danas jedan od gospode »fonova«, ne samo ti, nisam ja više »istomštogođ«, spadam i ja danas in die oberen Zehn Tausend, pardon, danas sam i ja Hof– und Regierungsfähig, je l' istina, »kajné«, kagbi rekli v Zagrebu, oplemenjen sam ja danas, srce moje, po svom pokojnom ocu, ti znaš, moj pokojni fater, carski i kraljevski lajtnant Trupac, pao je na polju časti kao osvajač sarajevskog Konaka, je l' istina, Sedamdesetosme, i, eto, Njegovo Veličanstvo priznalo mi je to slavno djelo mog pokojnog oca lajtnanta za moje vlastite ratne zasluge, i odlikovalo je Mene i Moje zakonite potomke nasljednim plemstvom sa titulom i atributom, dopustite mi, da vam se predstavim Ritter Troupatz von Butmir und Sseraj–Konak, dakle tako, plemeniti Butmirski, a što kažeš na Ruse, to je dobro što se tamo zbiva, samo ne znam zašto su skinuli Cara, kakvog to ima smisla obarati carstvo, to je uvijek opasna igra, ovo koketiranje sa velikim gestama, tako se ne vodi politika,

— O, molim te, oprosti, tek što smo se sreli, Amadeo, ne bih se složio s tobom, dobro je da su to Rusi uradili, to je bilo apsolutno potrebno i neizbježno,

— »Neizbježno«, istomštogođ, šta je to »neizbježno«, u historiji, kao ni u životu, ništa nije »neizbježno«, upamti to, je l' istina, nije dobro što su oborili Cara, kažem — nije dobro, to sam rekao, da, Car je formula legitimne vlasti, zato nije dobro, je l' istina, Žironda u politici uvijek gubi, razumiješ li, bojim se onih ruskih jakobinskih mulaca, Miljukov je jedini čovjek među Rusima, čudim se Miljukovu, postao je demagog, mogli su mirne duše ostaviti Cara, dobro, u takvim se prilikama mijenja garnitura, imaju pune vreće velikih knezova, je l' istina, ali ne ovako blesavo, šućmuć, pa prolij sve, preglupo, primitivno, diletantski,

— Pa sam kažeš da se nad otvorenim grobom Austrije pjeva danas circumdederunt, a tko će ovdje ostaviti austrijskog cara, u danome momentu, čovječe, i zašto da ga ostave, to te pitam?

— E, kod nas, ovdje, u Austriji, danas, to je sasvim druga stvar, je l' istina, mi imamo sasvim druge perspektive, je l' istina, što se nas tiče austrijski car, ostao ili nestao, svejedno, mi putujemo svojim putem, mi imamo danas Srbiju, srpske stvari stoje dobro u svijetu, mi ćemo se izvući iz ovoga rata na kraju još kao pobjednici, ujedinjenje sa Srbijom, to je to, to smo ionako oduvijek priželjkivali, mi imamo danas vlastite interese, nacionalne, državne, je l' istina, Südslavien farà da sè, je l' istina, a što se mog »austrohegemonikona« tiče, mi živimo u eri presaldumljivanja, je l' istina, ja se držim svojih starih navigacionih principa, ja jedrim, brate — sempre dritto, je l' istina, to je prvo, ja bordižam tako da imam vento in poppa, a toga sada, hvala bogu, imamo i suviše, to nisu više obični vjetrovi, to su pasati i antipasati, danas je jedriti jednostavno, treba s antipasatima, inače smo propali, no, dakle, a sada da vidiš kako funkcionira moj »austrohegemonikon«, kome se ti već godinama podsmijevaš, a nemaš pravo.

Pozvonio je na specijalnom telefonu na direktnoj žici s ministarstvom, a netko se istoga trena sa druge strane strogo disciplinirano javio, podigavši slušalicu, i tako je potekao ovaj razgovor u obliku ne pretjerano dugog ali jasnog i razgovijetnog Trupčevog monologa, više diktanda, izgovorenog u jednom dahu, prekidanog sa druge strane žice subordiniranim riječima, »da, gospodine doktore, da, razumijem, gospodine doktore, da...«. Oddeklamirao je Amadeo Trupac u telefonsku školjku slovo po slovo, slog po slog, pravilnom artikulacijom u smislu vojnostilističkih propisa sa svim potrebnim prekidima, novim počecima, zarezima, točkama i dvotočkama, vojnosintaktički i gramatički korektno po tonu i obliku, tekst jedne striktne zapovijedi, više nego bilo kakve molbe ili neodređene direktive, sve — wie es vorgeschrieben ist:

— Je l' istina, to ste vi, Portenschlag, dobar večer, dragi potpukovniče, a, danas ste vi u službi, žao mi je, mislim da me

čujete, da, to sam ja, dakle, Portenschlag, slušajte, pišite hitno, jeste li spremni, molim, ah, da, molim, samo mali pardon, molim vas, oprostite, samo na momenat, prekidam zbog informacija, mahnuvši rukom Kamilu, Trupac je na trenutak prekinuo svoj telefonski diktando dežurnom oficiru, à propos, Kamilo, molim te, u dvije riječi, daj mi svoje generalije, regimentu, vrstu trupe, broj čete, frontnu službu, dekoracije, superarbitracija, na temelju čega, pa da, datumi, godine, ah, da, dobro, u redu, nastavljam vam, Portenschlag, čujete li me, dakle, pišite ovako, lajtnant u rezervi, kod k. u. k. husarske regimente broj 17, Ungarisch–Weisskirchen, de Emericzi Kamilo, rođen 1890, superarbitriran, osamdeset i petpostotni invalid, nesposoban za ratnu službu, od 1915 novembra, sedamnaest mjeseci fronte, dva puta teško ranjen, odlikovan, Kronenorden, Verdienstkreuz I und II Klasse, velika srebrna kolajna za hrabrost i tako dalje, da, da, dodijeljen na rad Prijevodnom Odsjeku Carskog i Kraljevskog Ministarstva Rata, ovdje u Beču, da, kod nas, u Ministarstvu, jeste, pišite, Portenschlag, dodjeljuje se na rad Ishrambene Centrale Carskog i Kraljevskog Ministarstva Rata kod Komisije za vezu sa Kraljevskim madžarskim Ministarstvom Trgovine i Industrije, kao stalni delegat pokrajinske Kraljevske hrvatsko–slavonsko–dalmatinske Vlade u Zagrebu i tamo namješteni savjetnik kod Banske Centrale za Izvoz, jeste li gotovi, da, u redu, je li jasno, e, molim vas, predajte to generalnom Loewenhauptu, da potpiše, odmah, je li Loewenhaupt tamo u kancelariji, jeste, ide u operu, *Ariadna na Naxosu*, dirigira sam kompozitor, sjajno, to je interesantno, dakle, molim vas, neka Loewenhaupt to potpiše, svakako, smjesta, odmah, svakako prije *Ariadne na Naxosu*, i molim vas pošaljite mi odmah u vezi s tim rješenjem i jednu žutu legitimaciju sa prepisom akta po ordonancu ovamo, u »Imperial«, hvala, a spis normalnim putem dalje — na znanje — dakako. Još nešto, Portenschlag, je li vam poznato kad se

sastaje Komisija za reklamacije, a, prekosutra, pa to je dobro, a tko će predsjedavati, general–major Istvánffy, još bolje, onda je sve u redu, onda molim vas, Portenschlag, još nešto, priredite za gospodina generala potrebnu dokumentaciju za istog ovog gospodina lajtnanta de Emericzija, u smislu gornjeg akta, da se po potrebi službe kod naše Centrale oslobađa vojne dužnosti, i da se ispostave dokumenti o demobilizaciji, hvala vam, Portenschlag, doviđenja, doviđenja, servus!

— No, eto, dakle, obratio se Trupac Kamilu s ironičnim smiješkom, i to je svršeno, je l' istina, kako vidiš, moj »austrohegemonikon« radi kao najprecizniji perpetuum mobile,

— Moram da ti kažem, Amadeo, uza sav osjećaj, kako da kažem, divljenja, ipak, ti stvaraš tu neke aranžmane, a da me nisi ni jednom jedinom riječju zapitao pristajem li, nije da se bunim, nego tako, a, osim toga, priznajem, zbunjen sam, pa dobro, nije da ne znam kako stvari stoje, nego se pitam da li je moguće da je svijet tako glup, i baš zato, vidiš, šta može čovjek s boljim ukusom usred ovog rasula, a nitko ga i ne pita da li pristaje ili ne da mu skinu glavu ili, obratno, da ga reklamiraju, nitko nikoga uopće ne pita ništa,

— Istomštogođ, da te još i pitam, je l' istina, pacijente se ne pita ništa, pacijentima se naređuje, pogledaj se kako izgledaš, kao sveti Sebastijan, ti još uvijek nisi, čini se, prebolio svoje Dulcineje, pričao mi je stari Kamráth, kako si ga glupo, da, upravo imbecilno, odbio kad je htio da te reklamira za *Madžarsko slovo*, no, dobro, u redu, to smo svršili, a gdje stanuješ, u pansionu »Kosmopolis«, tamo se slabo hraniš, vidi se, ti si izgladnio, a, svoju civilnu garderobu imaš ovdje, u Beču, dobro, onda možeš da baciš ovu svoju husarsku bluzu do vraga, uostalom, ja imam ovdje jednog first–class krojača, jednog Grka, radio je u Engleskoj, a baš mi je milo što smo se sreli, poslije ove glupe pauze, dragi moj dečko, priznajem, dakle znaš, na poštenu riječ, je l' istina, poslije glupe scene u onoj kavani,

da sam te negdje sreo na ulici, bio bih te izlemao kao balavca, jer, priznaj, bio si izazovan, no, dobro, i ja sam bio glup, priznajem, da nije buknuo ovaj glupi rat, imao sam onu madžarsku ruletu već u džepu, a ti si bio bezobrazan, priznaj, je l' istina, no, a sada daj da te poljubim, još jedamput, sine, jer kad si ono pao ranjen na onom svom blesavom manevru, neposredno prije onog opet vašeg idiotskog atentata, kada mi je tata javio da su ti prostrijeljena oba koljena, oprosti, obradovao sam se da ležiš u bolnici, jer kakvom te je ludom bog stvorio, bio bi se sigurno kompromitirao u vezi s onim atentatom, a tako su te zaboravili, hvala bogu, a na moja pisma nisi mi odgovorio, no, dobro, ima takve gospode, to su velika gospoda, koja mogu sebi dopustiti da sa svojim odanim prijateljima postupaju kao s kanaljom, je l' istina, no, eto, pa ipak ja ti se divim, ti znaš, magare jedno, da te volim i da ti se, ponavljam, čovječe, ozbiljno divim, ali ja ne ironiziram kao ti, to je moja confession de foi, ti mi dokazuješ trajno nešto u što nikako ne mogu da vjerujem, da postoje sasvim fantastična bića, nevjerojatno zapravo, a ipak, ona postoje, ti mi dokazuješ to već godinama, da na svijetu ima i takvih koji pojma nemaju gdje žive, a takav si ti, jedan od njih, i kad bih vjerovao da ima anđela, eto, ti si jedan od njih među nama, zdravo, mili moj, nadam se da ćeš za pet minuta i formalno biti slobodan građanin, pa ako želiš, možemo i mi večeras na *Ariadnu na Naxosu*, ima Dagmar ložu rezerviranu, razumije se, ti ostaješ naš gost, Dagmar osjeća za tebe trajnu simpatiju, ti si njena opasna slabost, ona te zaista voli i sklona ti je prijateljski, i ako baš želiš znati, ti već godinama ne silaziš sa tapeta naših razgovora, a i Alisa, a ti ne znaš Alisu, ah, da, ti nisi imao sreće da je upoznaš, čudi me, Alisa i Dagmar su zapravo neodvojive, Alisa živi s nama takoreći kao da nam je dijete, pa da, zaboravljam da su odonda kako se nismo vidjeli minule četiri pune godine, naravno, Alisa je onda bila još djevojčica, no vidjet ćeš

je, šarmantna djevojka, i ona stanuje ovdje, s nama, došla je u Beč, šta da radi u onom pustom našem malom gnijezdu, ne znam, mislio sam, vidiš, da je poznaješ, no, dakako, kako bi je i poznavao, a da si inteligentan kao što nisi, ti bi se preselio ovamo k nama u »Imperial«, solidna posluga, galonirana, butleri u escarpinima, hohštaplerski, je l' istina, ali u stilu, eto vidiš, Maria–Theresienmöbel na sve strane, bez baroka i directoirea ne možemo, rodili smo se u empire–salonima, dakako, damastne portijere, čaj u pet, sve tapetirano, telefonski signali optički, prozori dvostruko izolirani, švedski, ne čuje se ništa s ulice, možeš čitati ako te veseli, kao u kakvom dvorcu, Dagmar kupuje mase knjiga po antikvarijatima, ona treba, za naš novi stan u Zagrebu, tri puta po osam puta po dva metra knjiga, sve u koži, jorgovan, sjećam se još sa Ladanja, ti voliš ruže, i kao što sam ti već rekao, Alisa stanuje s nama, simpatična cura, voli Schumanna, Debussyja, i tako dalje, a ponavljam ti, bilo bi genijalno da se preseliš k nama, kao moj gost, je l' istina, da se snađeš, rodio si se, brate, kao pjesnik, o, to je prokletstvo, pogotovo kad čovjek nema talenta, pardon, što, mislim, nije tvoj slučaj, ali, na kraju, ne znam, jer sve ovo, kako ti razmišljaš o svijetu i o ljudima, čista je poezija, je l' istina, ali, nažalost, život, brate moj dragi, nije poezija...

O pjesniku bez dara, o čovjeku koji se kao diletant bavi politikom, a svojim nastranim ukusom pojma nema što su to »prava« poezija, i »prava« muzika, takvu neku sliku o svom traljavom suprugu ima i Alisa, za koju je Kamilo žalostan primjerak »Selbstmordkandidata«, što ne začuđuje, jer je kod Alise smisao za sasvim zemaljsku stvarnost, za sitne sibaritske, kozmetičke i pomodne pojave, a prije svega za udobnost, koja nije baš ni tako jeftina, nerazmjerno razvijeniji nego kod njene starije sestre. Amadeovoj ženi Kamilo nije posvećivao nikakvu naročitu sklonost, jer u ono vrijeme kad se Amadeo spleo sa jurjaveškom tazbinom, Kamilo je gubio nerve i dane u sjeni

Aninog šarma, pa kad bi se sreo sa bračnim parom Trupac, bilo je to usput, više–manje na prolazu, ili za vrijeme korote na Ladanju poslije mamine smrti, kad su Trupčevi došli da učine Starome svoju kondolenc–vizitu. Slika koju je Kamilo stvorio o Amadeovoj ženi bila je vezana o neke priče o emancipiranoj djevojci, koja, pušeći javno po kavanama, propovijedajući po nekim studentskim kružocima »slobodnu ljubav« i objavljujući feljtone o Nietzscheu, izaziva skandale, a po glasinama koje su o njoj kružile Dagmar je uživala ugled nadasve progresivne žene. A kad se jednoga dana pročulo da se prkosna i po svemu simpatična djevojka udala za Amadea Trupca, to je u Kamilu izazvalo golemo iznenađenje: „gle, gle, jedna djevojka, »slobodan mislilac«, udaje se za takvog pustolova kao što je Trupac, taj brak spada u kombinacije koje ne ulijevaju mnogo povjerenja: bit će da je Dagmar Jurjaveška prava pravcata kćerka svoga gospodina oca, nitkova i srebroljupca, jer za ovu bračnu vezu, kakvi već drugi motivi mogu biti ako nisu materijalni?"

U Beču, kad je stjecajem okolnosti bilo prilike da se više posveti šarmantnoj pojavi na prvi pogled ponosne, a zapravo delikatne duše, Kamilo je izmijenio svoje mišljenje o Dagmar. Dok se Trupčeva žena objavila kao fantast s istančanim sklonostima za maštanje, Alisa je skakutala trajno rastresena, sa svojom vječito izazovnom uzvišenošću spram svega što se zove štampano slovo. Za Alisu pojam lektire podudarao se sa žurnalistikom: faits divers ili carnet du jour, to je bilo jedino što je moglo da zaokupi njenu pozornost, brakovi, sprovodi i senzacije iz sudnice, skandali i ljubavne drame, sve što se može dodirnuti kao doista stvarno, na ovoj blatnoj kori, kao što su čekovi, banknote, konji, putovanja, krzna, nakit, tkanine, izleti, dobri hoteli, to je bilo što je Alisa svakodnevno pratila u biltenima burzovnih tečajeva, dionica i vrijednosnih papira, čitajući kursove stranih valuta do u najsitnije detalje o percentima dobitka pojedinih banaka i industrija, s impozantnom

rutinom, dostojnom savršenog burzovnog senzala; na liniji ovog mešetarskog afiniteta, Alisini razgovori s Trupcem kod objeda kretali su se postojano u okviru dnevne švercerske tematike, i tu se pokazalo da naivna i šarmantna Alisa veoma često razvija sasvim originalne mešetarske ideje na koje je često i stari jazavac Amadeo reagirao s punim iznenađenjem kao na sasvim originalne kombinacije.

Iz kavane, okićene girlandama, kroz svilene koprene dima, u sjaju ulične plinske rasvjete, u izlogu jednog pomodnog galanterijskog salona na drugoj strani ulice, stajala je voštana Nevjesta, u bogatoj vjenčanoj gali, sa djevičanskim velom i mirtovim vijencem. U izlogu, kao reklama, voštana ljepotica u svadbenoj bjelini, obasjana patetičnim sjajem plinske svjetlosti, pogledom usmjerenim u rasvijetljenu kavanu kao da dostojanstveno očekuje da se netko usred ove karnevalske graje sjeti njene egzistencije, da joj prijeđe preko ulice u susret i da je iz izloga sprovede ovamo, u ovu kavanu, u luckastu graju, među žive ljude, autentičnu ovu Djevicu u vjenčanoj bjelini, da je prenese kroz sjaj blage zelenkaste plinske svjetlosti uličnih svjetiljaka, što se razlijeva ispred kavanskih prozora, kao fontana.

„Na vlas takva patetična voštana lutka bila je i Alisa. U svili, u ogromnoj masi od teške šuštave damastne svile, sa djevičanskim velom i mirtovim vijencem, kada su orgulje u režiji Amadeovoj intonirale svadbeni marš iz *Lohengrina*, u crkvi svetoga Marka, na dan njihove svadbe, koju je Alisa oglasila dekorativnim tiskanicama, na tvrdom kartonu, sa zlatorezom i stiliziranim kurzivom. Stupala je s njegove lijeve strane kao narkotizirana, a Kamilo stidio se stidom slabog glumca, kada se duhovno odsutan kreće daskama od treme svijestan kako je staromodna komedija s ovom patetičnom Elzom od Brabanta osuđena na neminovnu propast."

Odvijalo se sve to u nekoj vrsti nepojmljive obmane, čudno: i crkva svetoga Marka, i četrdeset kočija ispred crkve, i wagnerijanski Svadbeni Marš, te Kamilo nikako nije uspio da shvati kako se moglo desiti da je ostao tako pasivan, dopustivši da mu jurjaveška družba teroristički nametne svoj vlastiti filistarski ukus. Na polasku, u fijakeru, u pratnji Alisine sestre, Amadeove žene, kao kume, Kamilo je, promatrajući svoje nove lakirane cipele, bio prezrivo uzvišen iznad ove jurjaveške malograđanštine, primijetivši da nove svadbene cipele, sa svježe lakiranim potplatima, izgledaju kao mrtvačke papuče, što je, uostalom, savršeno neinteligentno, da se potplati mrtvačkih papuča lakiraju, kada su noge pokojnika u kovčegu ionako prekrivene velom, pa potplate, prema tome, nitko ne može ni da vidi, da li su lakirani ili ne.

— O, ne, ne, nemaš ti iskustva u pogrebnim stvarima, dragi, da li su đonovi mrtvačkih papuča crnolakirani ili ne, to ovisi od tarife, već prema tome, da li je sprovod prvog, drugog ili trećeg razreda, jer kod gala–sprovoda potplati pokojnika su garantirano lakirani, a kod trećerazrednih sprovoda, dragi moj, vidiš, nisu, a to je velika razlika, a, osim toga, ti si nervozan, mili moj dečko, ove macabre asocijacije u takvim prilikama, kao što je vlastito vjenčanje, siguran su znak živaca, što je uostalom sasvim naravna stvar, jer u svoje vlastite svatove čovjek, ako je inteligentan, ide uvijek kao na pogreb! Brak je jedna od najantisocijalnijih pojava, to je bilo moje uvjerenje od početka, a mislim, danas, iz retrospektive, da se ne bih usudila da ponovim tu glupost. I meni je kucalo srce u grlu, kad sam se pojavila pred civilnim registratorom naše bračne ceremonije, a u ono vrijeme, priznajem, Trupac mi je značio zaista neku vrstu senzacije, koju je bilo vrijedno doživjeti. Pa ipak, čovjek daje tom prilikom svoju riječ za daleku budućnost, što je uvijek riskantno!

„Dagmar je bila zaista draga u tome momentu fijakerske vožnje u crkvu, ona je govorila i govorila bez prekida, kao da ga tješi, i tiho žuborenje njenog toplog glasa djelovalo je umirujući kao kantilena prigušenog ustitranog lumina, koji paluca tiho, ta muzika ženskoga glasa blago je dodirivala Kamilov sluh, i on je udisao njenu utješnu priču kao miris umirujuće mirodije. Bila je tako intimno dobra Dagmar za te beskrajno duge vožnje, dodirujući ga svojim trajno iznenađujućim toplim pogledom baršunastih očiju boje karamela, fantastičnih, dubokih, iskrenih očiju sentimentalnog engleskog setera. Isto takve tople pseće oči bile su oči gospođice Tommaseo, ali su se ugasile, odlutavši nepoznatim stazama, već davno... Rasplinjuju se ženske oči kao ono ladanjsko ljetno poslijepodne uz pjesmu cvrčaka, kad su njemu blistale Anine oči nebeskim plavetnilom, a sve je san, i Anine oči i svadbena vožnja fijakerom sa Dagmar, mudrom i sabranom Dagmar, iz koje progovara samilost spram mizerije jednog mladoženje, koji se našao na vlastitoj svadbi kao na pogrebu."

Kamilo nije bio nervozan, ali nije mogao da ne prizna — kako čitava komedija sa jurjaveškim svatovima nije po njegovom ukusu: da nije bilo Amadea, sve bi se to bilo odigralo na drugi način, a tako sve se to provelo po Amadeovim direktivama, jer se Amadeo sav bio posvetio režiji Alisinih svatova. Da Amadeo nije inzistirao, Kamilo bi bio izvan svake sumnje dao otpor, a tako je popustio, jer, eto, Amadeo već godinama uspijeva da ga stavi pred svršeni čin. Opet je jedamput odigrao u Kamilovom životu ulogu anđela čuvara, u čijim je rukama Kamilo pasivan medij, svijestan da to što čini nije spojivo s njegovim principima, no ipak podliježe, eto, Trupčevim glupostima.

— Ja sam samo medij, Dagmar, u Amadeovim rukama, ne znam, sve se to odvija kao na spiritističkoj seansi, nije mi jasno kako je do svega toga došlo.

— A što, ne razumijem, do čega?

— Pa to da me vozikaju u ovim glupim svatovima kao predmet, kažem, osjećam se kao medij pod Amadeovom magnetskom rukom,

— Da je Amadeo hipnotizer u ovom slučaju, misliš, a nije li i on samo medij u nečijim rukama?

— U čijim bi rukama Amadeo bio medij,

— Ne znam, na kraju sve to nije ni tako važno, nervozan si, pričam ti priče, i ja sam nervozna, ti si dobar dečko, svi smo mi dobri i korektni ljudi, Kamilo, priznajem, ovi svatovi su teatar, ljudi vole teatar, ti znaš Alisu, djetinjasta je, godinama je fantazirala o ovom svom velikom danu sa svadbenim maršem. Bila sam joj predložila da se vjenčate civilno, Amadeo i ja, mi smo se civilno vjenčali, takoreći u četiri oka, sasvim diskretno, bio je to velik skandal u našoj familiji, nitko nije imao pojma, nisam htjela pred ovim domaćim svrakama da pravim cirkus, doputovali smo iz Beča, no ne bi trebalo ipak, mislim, sve to preuveličavati, ali Alisa je tvrdoglava, ova mise-en-scene je isključivo Alisino djelo,

— Kad se čovjek vjenča, i to još patetično, to je svakako neka vrsta teatarske premijere, na premijerama svi su u tremi, nisam nervozan, glumim, i to, dakako, loše. Mislim da je to onaj dan, stvoren po Svevišnjem, koji treba slaviti, haec Dies, quam fecit Dominus, exultemus et laetemur in ea, kao što bi rekao moj pokojni djed, pokojni Kalman: »Ovi dan, koga vučinil Gospodin Bog je, veselemo se v njem«, i, prema tome, draga moja, nisam ni najmanje nervozan, nego tako, ima stanja u kojima je čovjek vezan kao u pelenama. Vezan sam, vezana si, vezan je, vezani smo, vezani ste, vezani su, dakle, svi smo vezani, draga moja i poštovana gospođo Trupac, bez obzira na to da li smo vjenčani civilno ili ne,

— O, moj dragi dečko, kada se ljudi spasavaju duhovitošću, to uvijek djeluje samoponižavajući, na vlastiti račun. »Ova vrsta

humora oružje je slabih, je l' istina«, rekao bi Amadeo, i koliko god je to glupo što kažem, Amadeo u mnogočemu, pa ni u ovom slučaju nema krivo, sa prizvukom sarkazma stegla je Dagmar Kamilovu ruku kao na oproštaju, kada se kočija zaustavila pred crkvenim portalom, gdje se grupirala već otmjena pratnja mladenaca i čitava svojta jurjaveških i habdelićevskih dama i gospode. Na čelu otmjene elite, sa svojim starim rivalom, moglo bi se reći, protivnikom, Jurjaveškim, sada u punoj prijateljskoj harmoniji, patetičan i kao uvijek dostojanstven, Preuzvišeni gospodin ministar na raspoloženju Kamilo de Emericzi Senior, kome cilindar blista već pomalo otrcan, pomalo pregažen vremenom i modom, njegov stari regnikolarni cilindar kupljen u Pešti, još početkom stoljeća, u Váckoj ulici, kod »Gentlemana« za 21 krunu i 16 filira.

„Pošto je imenovan poklisarom, sad se, dakako, gospodin ministar ne bi više pojavio u javnosti s tako staromodnim cilindrom, da bi se pojavio pred licem svog Admirala u punom poklisarskom sjaju ekipirat će se stari lisac u Beču po propisu protokolarno, jer koliko god je poltron, eto, ipak, za potrebe beogradskih audijencija nije kupio novi cilindar", palo je Kamilu na pamet u vrtlogu misli i slika, kako je čudno da Amadeo govori o Alisi sa toliko mnogo simpatija, pa i neko veče, kad mu je slučajno ispalo da je Alisa u Beču još bila »virgo intacta«, a čitav Kamilov brak sa svatovima, sve je to rezultat Amadeovih intervencija, i ne zna se da li bi čovjek umio obrazložiti zašto se Amadeo primio toga posla kao da je profesionalni ženidbeni posrednik. I Dagmar je bila spram one komedije na Markovom trgu sarkastična. Dagmar i Amadeo, niz otvorenih pitanja. Sve to putuje krivo i u raskorak, već od prve noći i od prvoga dana kad su se vratili iz crkve i kada je Kamilo ušao u sobu gdje je stajala Alisa u punoj pompi svoje svadbene gale, sa mirtom i djevojačkim velom u ruci kao hipnotizirana, a spavaonicom je bio lepršao tihi sumrak, oba-

sjan zelenkastim sjajem blage plinske rasvjete od ulične svjetiljke pred prozorom u prvom katu, pa se svjetlost razlijevala čitavim prostorom kao rijeka i Kamilo je imao impresiju da između njega i ove Nevjeste teče široka, smaragdnozelena Amazona i da je neizrecivo daleko do druge, Alisine obale, tako čudestveno daleko kao da se sve rasplinjuje i rasplinjujući se nestaje u daljini.

„Bizarna ideja, Alisin svadbeni put u Oostende, i zašto baš, do vraga, u Oostende, na ono blatno, hladno, antipatično sivo more, na onaj sivi pijesak bez jedne jedine krošnje, a onda povratak u Zdenčaj, gdje se Alisa od prvoga dana počela dosađivati. Uzme li se objektivno, za Alisu sve je to bila deziluzija: Oostende i Pariz i povratak preko Venecije... Ukoliko je uopće bilo nekih iluzija u Alisi, još od bečkih dana, kada se Kamilo vladao kao čovjek koji se bavi samoubilačkim mislima više nego da igra zaljubljena kavalira, u onom prokletom Zdenčaju sve je pošlo po zlu. Sam Zdenčaj–Dvor postao je odmah na početku izvorom mnogobrojnih smutnji, jer je Kamilu udovica staroga upravitelja obračunavala Zdenčaj paušalno godišnje još za posljednjih godina rata oko 27.000 kruna, a on ne bi bio uzimao nikada više od 3000, a i to mu je bilo suviše, a kada je Alisa uzela Zdenčaj–Dvor u svoje ruke, da vidi zapravo što je s tim Zdenčajem, pojavila se odmah njena jurjaveška krv i žena se pobunila s pravom, da se zapravo radi o slaboumnoj prevari, da ta pljačka traje već godinama, da je Kamilo uopće nesposoban i nenadaren da živi za svoj vlastiti račun, a pogotovo da se brine za egzistenciju svoje obitelji..."

„Alisina djevojačka pojava nad mračnim i neshvatljivim ponorima jezive stvarnosti, kad ju je upoznao u Beču, prikazala mu se kao magično priviđenje u srebrnom ogledalu poetskog osvjetljenja. Ne treba se toga stidjeti, treba priznati, Alisa mu je u Beču na momente bila doista i melem i utjeha. Sa svojim madonski klasičnim profilom davne neke fjorentinske djevoj-

čice, kakvu nam je namro svojim kistom Baldovinetti, s očima blistavim usplahirene srne, Alisa pojavila se u Kamilovoj fantaziji kao bolno nadahnuće nad uspomenom gospođice Tommaseo, i on je počeo maštati o Alisi kao o nadarenoj pijanistkinji, koja će se penjati skalinama od bjelokosne klavijature sve više, u šumi lovorike, pod grmljavinom trijumfalnih akorda, u čudestvenom svjetlo–mraku, pod visokim svodovima monumentalnih koncertnih dvorana, tako mu je zvonila njena klavirska svirka u sjaju bogatih svijećnjaka u bečkom hotelu, kada se još uznemiren od baruta i od krvi našao u Amadeovim apartmanima u »Imperialu«, kao da je doista isplivao poslije brodoloma. Poslije se sve to rasplinulo u najbanalnije peštanske šlagere o žutom jesenjem lišću koje melankolično pada, sve je to kliznulo do hermelina i plavih lisica, i ako postoji slika ženke, stvorene po idealnom uzoru, kako predstavlja sebi za životne radosti rođenu ženku Amadeo, to je Alisa, i postoji li prototip muškog bića koje je kao ideal stvoreno za Alisu, to je Amadeo, Amadeo koji daje svoje prijeme za devedesetidevet uzvanika (po njegovim riječima, devedesetidevet nitkova i slaboumnika), Amadeo koji parcelira patrijaršijska i grofovska mađarska imanja i, kupujući brodove i ljetnikovce, slike i kipove, podmićuje mizerije, Amadeo oko koga se kreću novinari i mladi nadareni arhitekti, poklonici takozvane funkcionalne uloge u arhitekturi, kao oko mecene, Amadeu bio bi mnogo potrebniji takav jedan partner kao što je Alisa, od njegove vlastite supruge, koja gnjavi sebe i druge Kierkeegardom i Swedenborgom."

„Usred ludog tempa kada se mebliraju novi stanovi, kupuju, grade i pregrađuju kuće, osnivaju banke, kada se trguje benzinom, drvenom građom, likerima, razvodima brakova, ljubovcama, kada se zarađuje i krade na sve strane, kada čitav grad banči iz noći u noć u dvadesetak barova i kada se sve pretvorilo u ludu karnevalsku noć, što će Alisi takav suprug koji živi u dugovima, koji je prividno advokat i ugledno građansko lice sa

renomeom bogataša, a doista je zbunjenko praznih džepova, koji ne umije valorizirati ni ono što posjeduje i mjesto da zarađuje, luckasto njegujući svoj hobby, brani na sudu politički kompromitirana lica, plebejsku, politički i moralno u svakom pogledu deklasiranu bagru."

„Dakako, Alisa, »naivna i bezazlena« Alisa, u svojoj elegantnoj konturi dekoltirane dame, zaogrnute skupocjenim krznom, u svome kepu od srebrnog brokata sa dabrovinom, sa svojom jedinstvenom bisernom ogrlicom (Amadeovim svadbenim darom), plemenita gospođa Alisa, koja uživa da je sve oči prate, sa lahorom pobožnog šaputanja, kada kao gospođa de Emericzi–Jurjaveška prolazi vestibulom, kada se penje crvenim sagom u svoju ložu, kako bi ova, tako ambiciozno naivna Alisa mogla pojmiti, i, na kraju, na temelju čega i u koju svrhu bi njoj trebalo da bude jasno, zašto njen suprug gubi čitave noći na ovo glupo piskaranje glupih političkih članaka po novinama, na ove doista, »blesave političke procese«, kada mu Amadeo s pravom proriče da se hazarderski igra o vlastitu glavu, o svoje društvene pozicije, jer svakoga časa može da padne i da bude suđen na tri do pet godina tamnice, i to baš robije, u Lepoglavi..."

Od Silvestrova, kada se iza kulisa doznalo (a šta se već sve ne doznaje iza kulisa), da je Kamilo predao molbu da mu se obiteljsko ime Emerički službeno izmijeni u Mirković, i kada je ta opasnost postala više–manje neposrednom, da će jednoga dana, takoreći pred očima čitavoga svijeta, biti odštampano, da se ova izmjena prezimena znanja i ravnanja radi objelodanjuje u obliku službene odluke u *Narodnim novinama*, Alisa je došla do uvjerenja da u glavi njenog gospodina supruga nije baš sve u najidealnijem redu i da bi jedina normalna stvar u ovoj ludosti bila da ga obitelj pošalje u jedan bečki sanatorij na oporavak.

Sama pomisao, da se takav skandal jednoga dana ima neminovno dogoditi, izazvala je kod te mlade zvrkaste žene takav šok, da se od tog poremećenja, eto, do danas, već više od tridesetak dana, nije sabrala. Da je Amadeo, na svoj rutinerski način, po svoj prilici, dao nekome iza kulisa mig, da se Kamilova molba zametne, između raznih drugih utjecaja i na Alisinu sugestiju, nema sumnje, ali od Silvestrova, kada se utvrdilo da je spis kao takav ipak krenuo dugotrajnom administrativnom stazom i da će doputovati prije ili kasnije do zakonske odluke, njegova draga i poštovana žena nije mu pružila ni jedne intimne prilike, da joj se približi u bilo kojoj formi, pa čak ni to da joj poljubi ruku zaista konvencionalno, bez ikakva značenja, više-manje protokolarno, pred drugima, kad ona to najispraznije poklonstvo odbija s neprikrivenom grimasom gađenja. Jedan od Alisinih »dražesnih« argumenata, kad su još oko Silvestrova počele da teku raspre o neubrojivom Kamilovom činu, zaista je djetinjast:

— Pa dobro, kad ne želi ni po kakvu cijenu ostati Emerički, što ona, po svojoj logici, po svojoj ženskoj pameti, po svome uvjerenju, ne može pojmiti i prosto ne će da uzme na znanje, no, u redu, kad se već Kamilo tako odlučio da ne će nositi ime svoga pradjeda i na kraju svoga oca, zašto nije uzeo habdelićevsko prezime svoje pokojne mame? Pa ipak sasvim drugačije zvuči — Habdelić de Zdenčaj–Dvor, nego ovo jezivo prezime, podsjećajući na bilo kakvog neobrijanog i neokupanog bezimenog kalfu ili električara. Što znači njegov, po njeno obiteljsko ime i po njenu čast i poštenje nesumnjivo difamantan postupak? Zar se ona udala zato da postane nečije vlasništvo? Zar je Kamilo nju možda kupio, pak je može i prodati? Kako je mogao, kako je smio, kako se usudio da se upusti u ovakvu aferu, a da je, prije toga, nije ni obavijestio i da od nje nikakve privole nije dobio za svoju ludoriju. Na kraju, ona je njegova žena, ona je u ovom braku potpuno ravnopravan faktor, ona

se ne da sniziti na nivo nekakve bezimene iksipsilonke, i dok je živa, ona na to ne će pristati...

— Znači, zapitao je svoju uzrujanu i za nijansu suviše glasnu suprugu, da sam se u Beču, prije pet godina, kojim slučajem zvao sasvim banalno Petrović ili Pavlović, ti se u tom slučaju za mene ne bi bila udala?

— Ne bih, želiš li znati, da sam to znala, nikada,

— A što »to«,

— Pa to, što sada provociraš ovim svojim glupostima,

— U redu, a zašto se Dagmar udala za Trupca, za nekog sasvim bezimenog Bogoljuba Trupca? Jesu li to neki predikati za koje se udala tvoja sestra, i zar ona nije sasvim banalna Trupčevka? Molim te, što znači, po tebi, biti — gospođa Trupac? Zar to po vašem jurjaveškom kriteriju nije ispod nivoa? Bože moj, imaš mentalitet bakfiša! Ti se ne bi bila udala za jednog Pavlovića, dobro, u redu, a za jednog Trupca, bi se bila udala, i to bez rezerve, je li?

— Amadeo je sasvim nešto drugo, Amadeo je izuzetak u svakom pogledu, a ipak, vidiš, i Amadeo je na kraju spoznao da se na ovom svijetu bez predikata prosperirati ne da, pa zar nije izradio sebi plemstvo?

— Amadeo je čovjek pametan, o tome nema sumnje, ali taj njegov predikat spada u evidentno zamračenje njegove pameti,

— A što mu škodi, idi, molim te, ništa mu nije škodilo, ni jučer ni danas, i, uopće, tebi su svi ljudi glupi, za tebe su svi ljudi idioti i kreteni, a ti si jedini »inteligentan«, dakako, a ako je netko bedast, to si samo ti i nitko drugi, moj dragi! Imaš li ti uopće pojma tko je Amadeo? Da nije bilo Amadea, ne bih se uopće nikada, čuješ li me, nikada bila odlučila da pođem za tebe, Amadeo je bio taj koji me je mistificirao, on mi je trajno govorio o tvojoj natprosječnoj pameti, da si intelektualac visokog stila, da si čovjek koga očekuje velika karijera, a od svega toga, što, ništa, šta si stvorio od sebe, ništa, živiš zapravo od

milosti Amadeove, a sada, na kraju, uzimaš ime jednog trgovačkog pomoćnika, a ja to ne priznajem, i ne ću priznati do svoje smrti. Ako ti je milo, molim, ja sam spremna na sve konzekvencije, molim, ako je potrebno, rastanimo se,

— Alisa, čuj me, šta će ti takve glupe riječi, ne umiješ misliti pravno, rastali se mi ili ne, svejedno, tvoje prezime ostat će tvoje prezime upravo tako kao i moje, razumiješ li, ti si moja žena, tako propisuje zakon, pa sve kad bismo se i rastali, u redu, ako želiš, molim, rastanimo se, ja sam za to, i to odmah, ali ti ćeš se svejedno i uprkos našoj rastavi i nadalje zvati Mirkovićka, jer tako propisuje zakon i tu ti ne može da pomogne nitko,

— Šta može meni zakon, kakav zakon može meni propisati kako ću se ja zvati? Ako je tako, dobro, i ja ću tražiti promjenu svoga prezimena, valjda imam i ja na to pravo? Ne priznajem nikakav zakon, rodila sam se kao Jurjaveška, udata sam kao de Emericzi i moj vjenčani list glasi tako, i molim te da me razumiješ, meni nisu potrebni nikakvi tvoji zakoni, ni tvoja luda koketerija sa nižim društvenim slojevima, ona će te, prije ili kasnije, stajati egzistencije, a možda i glave. Ne pristajem da se mijenja moje ime bez moje privole i na to ne ću pristati nikada, pa nema takvog zakona na ovome svijetu koji bi mogao da me na to prisili.

„Jadna Alisa! Možda su svi njegovi pogledi, svi njegovi moralni i intelektualni principi iznad njene pojmovne sposobnosti, i ona, uza svoju najbolju volju, ne može pojmiti o čemu se radi, njoj nedostaju najosnovniji preduvjeti za to. Ona se odvojila od stvarnosti, ona živi izolirana kao lutka u bazarskom izlogu, ona se stidi pred svojim prijateljicama da će postati gospođa Mirković i da će nositi ime jednog trgovačkog kalfe! Sama pomisao, da bude ravna bilo kakvoj običnoj pučkoj babi bez predikata i bez titule, izaziva kod nje osjećaj groze. Kako bi se mogla pojaviti živa kod jedne Beatrice Melchiori, kod jedne Balthasari Alme, kod jedne Salghetti-Bersagli Domenike, kod

supruge jednog predsjednika ove ili one banke, supruge gospodina generalnog direktora, koji uživa lavlji ugled, čija se rika razliježe pustinjom našeg provincijalnog duha na sve strane, kod dama koje kraljevske ukaze svojih bračnih ministarskih partnera očekuju kao lutrijske zgoditke, kod supruge maestra Petronellija, portretista bez talenta, koji se kreće kao gospodin u lovačkom dresu, a slika diletantske slike, i kako bi se usudila pozvoniti na vratima svog gospodskog kruga, ne će li se pojaviti kao gospođa de Emericzi."

„Alisa se izgubila kao mali kanarinac u krletki, i kako da sada izleti, mizerija, a Amadeo, koji je od prvog bečkog susreta zapravo spiritus movens ovoga braka, on promatra ovo rastrojstvo postojano ljubazno, konvencionalno, i sa Kamilom o tim glupim peripetijama nije progovorio do neko veče ni riječi, a i taj razgovor ostao je zapravo da visi u zraku, nedorečen. Da, da, od vremena na vrijeme, usput, žovijalno, javljala bi se kao tobože mentorski dobronamjerna upozorenja s Amadeove strane, »ajde, bogati, Kamilo, pazi, je l' istina, nije mudro što radiš, nisi sabran, brate, tjeraš mak na konac, dragi«, ali u kardinalnoj stvari, kao što je ova, pomalo već komična mirkovićijada, Amadeo ipak s njime do posljednjeg sastanka nije progovorio ni riječi, a i tada nije bio zainteresiran na promjeni prezimena toliko koliko oko nekih drugih pitanja s očitom namjerom da ga ekskomplimentira iz kompanjonstva, sasvim jasno, na temelju nekih političkih kombinacija, ukoliko se ova njegova najnovija igra s Asconom zaista ne tiče Trupčeve namjere da se razvede, i da uzme neku dvadesetogodišnju balavicu. A na što je mislila Dagmar, spomenuvši spiritističku seansu, kakva je to trebala da bude njena aluzija da se ne zna tko je u ovoj igri medij a tko hipnotizer, a zapravo to se i ne zna i nitko pojma nema što je zapravo na stvari."

„»Nešto je između njih bilo«, a ako je Amadeo stvorio od Alise svoju svastiku samo zato da je ima — en famille, pri ruci,

kao u mormonskom haremu, jednu više, tu se onda otvaraju perspektive na koje je trebalo misliti već davno. Nije Alisa tako bezazlena kao porculanska beba, sa svijetloplavim svilenim kovrčicama u ružičastoj košuljici. Alisa je mali glodavac, njeni su sjekutići oštri kao u vjeverice, lasica, ženka, a sa ženkama on je od početka sve samo kvario, sa ženkama on je uvijek gubio. I Jolanda je bila koketna blondina, od Jolande nema više ni korzeta. Jedan glupi mramorni anđeo plače nad njenom urnom gdje spava sa svojim bratom, husarskim Leutnantom Jenőkeom, a za grob njenog oca se i ne zna. Starog Kamrátha, kome se Madžarska srušila kao kuća od karata, nestalo je u Komuni, likvidirali su ga jedne noći, svi su otputovali na maglice u Perzeju, i Ženka Tommaseo sa svojom violinom i Vlado Černaj, a Sima, a Dragiša, a Georgije, svi zvekeću lancima. Tomo je u Pragu, Zlatko na bijegu, a Gedeon Mihailović Gruić tiho se peče na žaru: žena mu pokušala je u Beču po drugi put samoubojstvo trovanjem, a kod njega je neki dan ostentativno osvanula policija i pretresla mu čitav stan tražeći oružje i štampariju, znači i Gedeon Gruić je na udaru. Joja očekuje svoju osudu na minimalno sedam godina, a ono, što se govori po gradu, da Alisa ima namjeru da se preuda, to je smišljeno pritajivanje. Ana je najavila svoj dolazak, putuje u Ameriku, ona je bila jedina žena koja je imala toliko fantazije te bi bila mogla da ga prati, ali je i Ana podlegla predrasudama blesavih peštanskih snobova. Ana je jedina vjerovala u njegove talente, pa ipak nije htjela riskirati, smatrajući da je politika nešto što je nespojivo s boljim nazorima, a sada emigrira u Ameriku, gdje je u Kanadi očekuje jedan poklonik njenog genija, jedan vlasnik farme bijelih lisica."

Da se otme sve nervoznijem maštanju, izgubio se Kamilo u lektiri »Memoranduma Hrvatskoga Bloka«, upućenog »Ambasadorima Velike Ambasadorske Konferencije u Genovi«, i kao da prisustvuje luckastoj pelivanijadi u nekom, zaista, provinci-

jalnom, bijednom cirkusu, nije mogao da se otme spontanom, glasnom, srdačnom smijehu.

„O, bože ti naš dobri, milostivi, bilo je već raznih budala na ovome svijetu, ali da tamburaši vode politiku jednog naroda, i to je kaštiga nebeska! Pa dobro, gdje je ovim ljudima najnormalnija pamet, kao da boljševici nemaju drugih briga nego da žale za divnim austrijskim danima kada su naši momci ginuli na Soči", zbunio se Kamilo ponovo u prokletstvu svojih mračnih asocijacija, kada mu na slijedećoj stranici zape oko o vlastito ime: „Gle, gle, opet mu netko pljuje u obraze zbog luckastog komedijanja njegovog gospodina oca, koji se u štampi javlja sve naduvenije u ulozi moralista, dijeleći lekcije lijevo i desno, kada je riječ o nekoj špijunskoj aferi."

„Kampanja raste istodobno u beogradskoj i u zagrebačkoj štampi podjednako smišljeno, a sve u vezi s ovim nesretnim kraljevskim ukazom. Vidi se da je sve to dirigirano po planu iz dana u dan sve glasnije, ne pokazujući baš ni najmanjeg znaka da bi se stišalo. Od Amadea pa sve do obojice Emeričkih, starijeg i mlađeg, zahvaćena je talasom mržnje i antipatije tutta la famiglia, čitav emericzijanski trio — in corpore, kako bi ih stari Kalman počastio svojim ironičnim uzvikom, »tres faciunt collegium, bravo!«. Dok hrvatska gospoda republikanci, u svome »Memorandumu« boljševicima, pjevaju panegirike Austriji, kao jedini još živi i odani poklonici austrokroatizma, lijevo krilo njihove takozvane liberalne štampe oborilo se na najtipičnijeg, stopostotnog, idealnog Austrokroata, na Presvetlog mu oca, da je bio u austrijskoj špijunskoj službi, i to na temelju faksimiliranih telegrama iz jeseni 1913, od kojih zasada, da ne bi natjerali na samoubojstvo novoimenovanog budimskog poklisara, objavljuju samo odlomke brzojavnih blanketa, da bi se pokazalo kako imaju u ruci materijalne dokaze o špijunskim lopovlucima prevejanog lisca, pa ga samo čekaju, kao pravi jazavčari, da iz rupe promoli svoju glavu."

„Ali stari se ne da, a nije to ni prva hajka kod koje je ostao živ i zdrav, dok su mnogi od njegovih goniča polomili noge. Razglagoljao se istodobno u jednom i u drugom gradu, i eno ga, uzeo je riječ u glavnom liberalnom, iz kraljevskih fondova stipendiranom organu takozvane naprednjačke inteligencije, orijentirane jugoslavenski, u duhu hrvatskog glavnog Grada i njegovih ilirskih tradicija. Ovaj, još od austrijskih dana toliko puta kompromitirani list, danas je jedina liberalna govornica oko koje se okuplja četa političkih veterana, jučer još principijelnih i beskompromisnih madžaronskih unionista, poklonika idealne Unije Zemalja Krune Svetoga Stjepana, a danas jugounifikatora, propovjednika isto tako beskompromisnog vidovdanskog unitarizma, pak se tu javio za riječ i preuzvišeni ministar Emerički, da objasni južnoslovjenskoj poštenoj javnosti, kako njegova funkcija u Monarhiji nije bila kompromitantna ni onda kada je Presvetli mijenjao povjerljive telegrame sa Šefom austrijske generalštabne obavještajne službe, sa AOK KO–generalom von Rongeom, kao ni danas, kada su njegovi jučerašnji istomišljenici uvjereni da će ga »urnisati i dokusuriti«, kao što mu to prijete iz Beograda i Zagreba podjednako."

— *Optužujući vas, gospodine ministre, na temelju faksimila povjerljivih telegrama iz godine 1913, oktobra, broj 373 ag, broj 374, 3711, 3720 b, f, p, Šefu obavještajne službe carskog i kraljevskog generalštaba, generalu von Rongeu, jedan dio štampe nastoji kako bi vas diskvalificirao u narodnim redovima. Koliko je nama poznato, krivotvorenjem dokumenata i isprekidanim citatima nastoji se raznim makinacijama da se javnost zavede na krive zaključke. Ne biste li bili ljubazni, gospodine doktore, da nam, prema tome, ako ste s nama sporazumni, o motivima ove kampanje kažete eventualno nekoliko riječi?*

— *Motivi, mislim da se to vidi iz čitavog tona i načina ovih, kao što ih vi zovete, makinacija, isključivo su političke prirode. Iz*

perspektive ove gospode ja sam odiozan samo zato, jer govorim istinu o godini Tisućudevetstotinaosamnaestoj! Eto, to, i ništa više,

— Da, gospodine doktore, gospoda vas nastoje difamirati, jer ste imali toliko morala i političke kuraže da ste se, ne vodeći računa o vlastitim interesima, radikalno i beskompromisno posvetili stvari našeg Ujedinjenja. No baš zbog toga, jer nam je namjera da pravilno informiramo našu, raznim imposturama zbunjenu javnost, molimo vas da nam objasnite o čemu se radi u ovim telegramima, jer je interesantno, da su veze ove gospode sa obavještajnom austrijskom službom u Beču još i danas takve, te su mogla da dođu u posjed špijunskog materijala iz povjerljivih arhiva jedne strane zemlje?

— Pa vidite, stvar je već na prvi pogled jasna! Ova vrsta senzacionalističke demagoške štampe objavila je samo brojeve i datume nekih mojih telegrama, ne navodeći meritum samoga teksta, nego tek naslove i početne fraze, kao na primjer: »U vezi s vašim telegramom strogo rezerviranim broj taj i taj«, odgovara se »brojem tim i tim, od tog i tog datuma« i tako dalje, a što se pod tim povjerljivim brojevima javlja, o čemu se u tim telegramima govori, što je naime materijalni sadržaj te korespondencije, to gospoda, dakako, brišu ili prešućuju, jer je očito, da ova vrsta telegrama ne može i ni u kom slučaju ne bi mogla poslužiti kao dokaz za ovu, prezira dostojnu klevetničku kampanju, koja nema druge svrhe nego da izazove trenutačnu zabunu,

— Oprostite, gospodine doktore, naše uredništvo misli da bi bilo potrebno da se ova stvar razjasni, bez obzira na to što je vama, sasvim normalno, ispod časti da se danas, okupirani mnogo važnijim državničkim poslovima, bavite i ovakvim niskim podvalama. Mi vas u ime naše redakcije i u ime velikog kruga poštovalaca ipak molimo, ne biste li nam mogli reći, da li se sjećate o čemu se radilo u onim telegramima generalu Rongeu?

— Kako da ne, molim vas, to su moji vlastiti, mojim vlastitim potpisom signirani telegrami generalu von Rongeu (mislim da je

von Ronge bio tada generalmajor), i koliko se sjećam točno, radi se o telegramima između augusta i oktobra 1913. Koliko god sam sa generalom Rongeom, kao šefom austrijske vojne špijunaže, po dužnosti koju sam vršio kao Šef Političke Uprave u Hrvatskoj, bio putem svoga aparata u trajnoj vezi, što je sasvim logično i naravno, i premda sam sa tom obavještajnom vojnom ustanovom mijenjao godinama valjda i nekoliko tisuća telegrama i pisama, ipak se sadržaja tih telegrama, citiranih po ovoj štampi sa tako glasnim aplombom, sjećam precizno. Mogu da vam kažem da je sadržaj tih telegrama takav da ga gospoda ne objavljuju samo zato, jer bi se upravo na temelju integralnog teksta tih telegrama pokazalo kako se radi o bestidnoj makinaciji, koja zadire u moju osobnu čast, predstavljajući istodobno čitav niz klevetničkih delikata, koje sam na temelju naših pozitivnih zakona, a naročito onoga o štampi, pretvorio u predmet tužbe, u propisanom roku, po svom pravnom zastupniku, odvjetniku, gospodinu doktoru Amadeu Trupcu,

— Bez namjere da prejudiciramo, molim vas, gospodine ministre, ne biste li nam ipak mogli reći o čemu se radi u ovoj stvari, koja je sama po sebi i suviše prozirna, a da bi mogla djelovati uvjerljivo, ali kako prividnosti često mogu da djeluju zbunjujuće, molim vas da se ta stvar definitivno objasni i tako skine sa dnevnog reda,

— Devet punih godina minulo je od tih telegrama, a, eto, ja slučajno pamtim veoma precizno o čemu je bila riječ i to zato, jer, jula mjeseca godine 1913, oko svete Margarete, predao sam vječnome počinku svoju pokojnu suprugu, a učestala izmjena telegrama sa generalom von Rongeom počela je nekako mjesec–dva dana poslije smrti moje žene. Tu je citirano nekih petnaestak telegrama po redoslijedu, a, eto, sjećam se kao danas, u toj korespondenciji sa generalom bila je riječ o mome jedincu Kamilu, koji je u ono vrijeme studirao u Pešti i u Beču, naizmjence, po semestar tu, a po semestar tamo. Kao student bečkog sveučilišta, moj sin bio je

predsjednik jugoslavenske akademske patriotske omladinske organizacije koja je imala za program političko i državno ujedinjenje našeg naroda. Dakako, kao funkcionar ove revolucionarne grupe, on je veoma često putovao u Beograd u raznim tehničkim pitanjima, a kao suradnik Pijemonta, na primjer, on nije mogao ostati neprimijećen. Ti njegovi učestali izleti u glavni grad Srbije pobudili su pažnju nadležnih organa, onih obavještajne službe generala von Rongea i onih naših, hrvatskih, respective peštanskih, od bivše političke banske uprave, kojoj sam bio, kao što je poznato, na čelu. A kako se tada desilo još i to da je neki od kolega, sveučilištaraca, denuncirao moga sina prijavivši ga pismeno servisu generala Rongea, kao politički sumnjivo lice koje konspirira sa Beogradom, a kako je moj sin Kamilo tada važio doista kao sumnjivo lice, koje uživa puno povjerenje srpskog generalštaba i srbijanske obavještajne službe, kompromitiran dakle kao špijun i obavještajac u službi jednog stranog generalštaba, ja sam, kao šef političke banske uprave u Hrvatskoj, morao službeno da zauzmem stav u ovoj delikatnoj stvari po dužnosti koju sam vršio, a to se razumije samo po sebi,

— Znači, gospodine doktore, ona situacija, u kojoj se našao tada vaš gospodin sin, bacila je sjenku, kako da kažem, i na vašu delikatnu administrativnu poziciju?

— O tome ne ću da govorim. Moja lična pozicija u tome slučaju nije bila važna. Ja sam vršio funkcije šefa političke uprave kao sto posto lojalno lice, uživajući puno povjerenje mjerodavnih faktora, ali sam se kao otac našao u veoma teškoj dilemi, i kao takav nastojao sam da obranim kompromitirane pozicije svoga sina, a to je sasvim prirodno i logično. Ljudi, koji u ovakvim plemenitim intencijama vide neke politički sumnjive motive, nisu moralno zdravi, a to i jeste što tvrdim, da poštovana gospoda nisu moralno zdrava, pošto naravne sklonosti, da jedan otac brani interese svoga jedinca, i to vis–à–vis Šefa austrijske špijunaže, nastoje prikazati kao konfidentsku rabotu. To je stvar ukusa, i u tom pogledu ja ih ne mislim slijediti. Postoje valjda još neki zakoni logike i morala

u ovoj zemlji, pa neka se sud izjasni o ovim makinacijama, koje ne poštuju najosnovnije principe normalnih ljudskih osjećaja,

— Vi kažete, gospodine doktore, da je vaš gospodin sin, gospodin doktor Kamilo Emerički, tada kao predsjednik omladinske bečke organizacije često putovao u Beograd, a možete li nam reći da li su sumnje austrijskog generalnog štaba, respective generala Rongea u tome smislu bile opravdane?

— Ne znam, smijem li biti indiskretan? Sa svojim sinom ja se o toj stvari nisam konzultirao, ali, što se tiče same stvari, da bi naša javnost bila pravilno upućena kako se stvari tendenciozno izvrću, to jest da se prekine sa tim klevetničkim dezinformacijama, molim vas, izvolite štampati, kao što izjavljujem: branio sam svoga sina pred Šefom vojne špijunaže i kontrašpijunaže, jer sam, na temelju vlastitog znanja i opažanja, bio uvjeren kako su informacije Šefa vojne obavještajne službe, generala Rongea, tačne. Naime, mislim, tačne, što se tiče relacija moga sina sa beogradskim političkim i vojnim krugovima. Moj sin je doista bio organiziran tada preko beogradskih svojih drugova u udruženju »Ujedinjenje ili smrt«, i on je doista vršio dužnosti povjerljivog kurira, a kao takav bio je nesumnjivo ugrožen po pozitivnim austrijskim zakonima! Ja sam svoga sina branio i obranio kao otac u okviru one korespondencije kako sam najbolje znao i umio, te mislim da sam u tom pogledu izvršio svoju prirodnu i najelementarniju dužnost u svakom pogledu korektno. Međutim, želio bih da naglasim da ja nisam kompromitiran u očima današnje novopečene državnopravne opozicije zbog toga što sam bio u korespondenciji s austrijskim generalitetom, nego zato, jer sam od prvoga dana u pitanju Ujedinjenja i Konstituante zauzeo jedan stav, koji su gospoda u Zagrebu procijenila da je protuhrvatski,

— Zahvaljujem vam, gospodine ministre, na ovim informacijama, a ovom prilikom imao bih na vas još jednu molbu, da nam eventualno kažete nekoliko riječi i o tome svom stavu. Živimo, eto, u moralno–politički tako razularenim prilikama, da se više ni

roditeljski osjećaji ne respektiraju kao pozitivno svojstvo! Vi ste bili svjedokom i učesnikom kod donošenja mnogobrojnih političkih odluka, i bilo bi dobro da nam prikažete situaciju onih dana kada se pojavila parola o Republici i o hrvatskoj konstituanti, a vi ste se našli u društvu onih naših muževa, kojima će historija potvrditi da su zaslužni što Kraljevstvo SHS, nastalo iz volje naroda, djeluje svim mračnim silama uprkos i dalje u duhu narodnih tradicija, na bazi zajedničke ljubavi, a ne mržnje!

— O, molim vas, stvari su veoma jednostavne bile i ostale. Ono, što se dogodilo u Zagrebu dne 29. X 1918, ono je bio revolucionarni akt! Oborena je dinastija Habsburga, razvrgnuti su državnopravni okviri, koji su trajali s jedne strane sedam stotina godina, a, što se tiče odnosa hrvatskog naroda i dinastije, četiristo godina. Taj akt je uslijedio četiri dana prije kapitulacije Austrije, i ima karakter revolucionarnog akta u pravom smislu te riječi. To je bio, dakle, revolucionarni čin, kao deklaracija, a ja puštam po strani u ovome momentu sve ratne okolnosti kako je do te deklaracije došlo ili doći moglo. Ja govorim o tome činu isključivo samo kao fait accompliju, iz hrvatske perspektive, dotično iz perspektive Narodnog Vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca. Srbija, međutim, a to treba pri razmatranju ovoga pitanja naročito naglasiti, Srbija, kao država, nije prošla ni kroz kakvu revolucionarnu fazu! Srbija, kao država, nije za to imala nikakva povoda ni razloga! Srbija, kao država, dakle, predstavlja sa svoga stanovišta državnopravni kontinuum, a Hrvatska, pošto je ispala iz jednog državnog okvira, na temelju izgubljenog rata, diskontinuitet. Vladarsko pravo kralja Srbije ostaje u tome momentu na snazi i proširuje se isključivo samo na temelju pobjede srpskog oružja na one predjele bivših austrijskih pokrajina koji su joj priznati po visokim saveznicima, a koji su prekinuli svoj državnopravni odnos s Austrijom tek na temelju izgubljenog rata. Kako, međutim, u te zemlje spada i Hrvatska, a kako su vladarska prava Hrvatskoga Sabora prenijeta bila u smislu deklaracije od 29. X 1918 na Narodno Vijeće Srba,

Hrvata i Slovenaca, koje je, opet, međunarodnopravno priznato bilo isključivo samo po Kraljevini Srbiji, a niti po jednoj drugoj savezničkoj sili, to su ova hrvatska vladarska prava u onome momentu bila neka vrsta mjenice, koja ima pokriće isključivo samo na temelju srbijanske kraljevske signature. Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca, prema tome, nikada nije bilo suvereni faktor — pro foro externo! Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca postalo je nekom vrstom kompaciscenta u ravnopravnom smislu isključivo — pro foro interno — na temelju dobrovoljnog patriotskog i ženeroznog priznanja te ravnopravnosti sa strane srpske države, to jest srpskoga Kralja, kao predstavnika srbijanskog suvereniteta, to jest Krune i svih onih elemenata koji kao Kruna predstavljaju »narodnu volju«. Ove moje teze, u svakome slučaju neoborive, gospodi kazuistima zagrebačke separatističke i reakcionarne škole, vidite, ne sviđaju se, a pogotovo ne kada je riječ o historijskoj istini, a ta je da je Hrvatska u momentu sloma Austrije bila državnopravno neegzistentna, a da su Prava Vladara Kraljevine Srbije, respective Krune, bila i ostala neprijeporna. Ova je svoja prava srpska Kruna prenijela na Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca priznanjem toga Vijeća, kao organizacije de facto egzistentne, ali de jure fiktivne, jer bez toga prenošenja vladarskih prava na Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca talijanska vojska mogla je okupirati i Zagreb, kao što je bila okupirala sve one dijelove naše zemlje, koji su joj bili priznati po visokim saveznicima, pošto Hrvatski Sabor u tome momentu nije predstavljao ništa drugo nego skupinu političara koja je izgubila rat na neprijateljskoj strani. Eto, vidite, po mome subjektivnom uvjerenju i mišljenju, političko poštenje traži da svaki čovjek koji umije normalno misliti prizna stanje fakata prije svega, a zatim pozitivne posljedice onog rodoljubivog čina, to jest prenošenja vladarskih prava sa strane srpske Krune na Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca, kao veličanstveno historijsko djelo. To priznati, znači iz perspektive jednoga dijela zagrebačke gospode biti danas

»izdajica«, a protiv »izdajice« sva su sredstva dopuštena, pa i to da čovjeka proglase austrijskim špijunom ona ista gospoda, koja danas još promatraju našu političku problematiku — iz austrijske perspektive,

— Vi, gospodine ministre, dakle, mislite, kada Kraljevina Srbija ne bi bila priznala Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca kao ravnopravni ugovorni faktor, da bi to Narodno Vijeće bilo ostalo fikcijom?

— Ja sam o tome uvjeren! Srbija je imala garancije da može bez ikakvih formalnosti okupirati pune dvije trećine jugoslavenskih zemalja pod Austrijom, na temelju svoje eklatantne pobjede oružjem. Srbija to, međutim, ženerozno, nije učinila, nego obratno, Srbija je priznala Narodno Vijeće i tako oslobodila sva tri naša plemena. Prava parlamenta, pak onda, logično, i Konstituante, pa prema tome i vladara (bez obzira na to da li je to kralj ili predsjednik republike), spadaju pod pojam iura propria, a mi, kao juristi, možemo da se natežemo oko tih teorijskih pitanja koliko nas je volja, mi nikada ne ćemo to pravo moći definirati kao privatno pravo! Vladarska prava su prava — sui generis, a tako misle o tome i Laband, i Jellinek, i Mayer, i Moor, dakle svi ozbiljni poznavaoci ove dinamične problematike, kakva se javlja kao otvoreno pitanje već stoljećima. Što znači »vladarsko pravo po volji naroda« ili »pravo na temelju oružja i mača«, to su elastični pojmovi, ali u našem specifičnom slučaju jedno je izvan diskusije: bez Cera, bez Crnog vrha, bez Valjeva i Šapca, bez Kolubarske bitke i Kajmakčalana, kada se oružjem gradilo ono što se danas brbljanjem misli razoriti, po svoj prilici da ne bi bilo ni nas ni ovog našeg današnjeg razgovora...

Sa dubokim, gotovo histeričnim gađenjem odbacio je Kamilo zgužvanu krpu od novina, osjećajući kako je porumenio od iznenadnog naljeva krvi. U smrdljivoj, zadimljenoj spilji postalo mu je nesnosno i, osjećajući se na rubu nesvjestice, on

je glasno, pobudivši pozornost susjednih stolova, pozvao kelnera da mu plati.

„Dakako, kako bi gospođica Alisa Jurjaveška mogla pojmiti, da između njega i ove stare političke kurve postoje nepremostivi ponori? Šta ima tu još mnogo da se misli, čekajući na rješenje suda? Sutra ujutro skočit će do referenta, da se lično, na licu mjesta, uvjeri gdje je stvar zapela, kod koga, na čijoj referadi i na temelju čije sugestije, jer je preglupo da to još uvijek nije riješeno, a on je molbu za promjenu prezimena poslao ima tome najmanje četrdeset i više dana."

„Putuje već dugo i na tom dosadnom putu prolazi kroz dosadne kavane, gdje se dosadni ljudi, da bi zaboravili svoju vlastitu dosadu, tješe jeftinim rumom, jeftinim krafnima i jeftinim valcerima."

„Isparuje se masa mlitavog, masnog, znojnog ženskog mesa, obavijenog koronom bazarskog sapuna i kao marcipan slatkih, mirišljivih parfemiranih vodica; svi su razigrani, svi obrazi potitravaju od nacerenih grimasa, svi čuče oko mramornih stolova kao drveni patuljci u loše skrojenim, na otplatu kupljenim odijelima od najjeftinijeg štofa. Očupani, raskuštrani, obojadisanih brkova i frizura, cvokoćući svojim porculanskim zubima, lebde ovi jeftini ljudi sa svojim jeftinim grogom i sa svojim punčem za sasvim sitnu nijansu lakši od zemlje, to ih nadahnjuje radošću kao da su doista neka vrsta Monsignorovih anđeoskih bića, oduhovljenih arijom iz Albinijeve *Bosonoge plesačice* — »ah, na valu tom, plovit s galebom...« Svi pjevuckaju, svi se njišu, svi su se zaustavili u jadnoj čekaonici trećeg razreda na trenutak, da popiju po jedan vanili–punč, da progutaju dvije–tri masne krafne, jer lađa već čeka, samo treba da se oglasi signal da bi svi krenuli na drugu obalu. Stigli su na svadbu u crnom fijakeru, tamnom kožom pojastučenom crnom fijakeru kao što su bili fijakeri kojima su otputovali Jojina mama i stari Kamráth, a sa druge obale, s onu stranu prozirne

rijeke od plinske svjetlosti, na ulici, daleko, daleko, jedva se razabiru obrisi fantastičnih fasada, a tamo, u nedoglednoj daljini, rasplinula se Alisa u bijeloj snježnoj zavjesi što se spušta sve mračnija nad krovove, nad ulice, na znojnu, crnu fijakersku kljusad u tihom kasu, u gluhom snijegu kao u vati. Grad je pijan, grad zvižduka fakinske arije, grad kikoće s gomilom luckastih prolaznika, karneval je, deru se pijandure kroz mećavu, ulaze i izlaze iz kavane, kelneri prenose goruće punčeve, kavu, vino, butelje, kobasice, torte, ovi kosturi od gostiju po svaku cijenu nastoje da se uspavaju, da se opiju, da se narkotiziraju, kako bi zaboravili da su blatni, sivi, od sive blatne zemlje stvoreni i da im sa svih tornjeva otkucavaju smrtne ure.

Očekujući kelnera da plati, kružeći pogledom po kavanskoj smjesi od dima, mesa i šminke, Kamila je spopao mračan osjećaj, kako legenda, da je čovjek stvoren od blata i od zemlje, nije tako bezazlena, kao što se to pričinja iz perspektive slobodnih mislilaca.

„Doista, čovjek je stvoren od zemlje koja se podigla u pantalonama, u suknjama, u dolamama, u banskim atilama, od zemlje koja mekeće, svira, igra i luduje, i ta karnevalska bijeda od blatne zemlje promatra samu sebe kroz dva čudestvena stakalceta: provirujući iz blata na ove prozorčiće, ljudsko meso ovdje, dolje, na zemlji, pod zvijezdama, nešto urla, nešto hoće, nešto laže, ratuje, kolje se, koti se, vapije za spasom, ljudsko meso, dosađujući se u samoći, zapomaže i urla i proklinje, dozivajući se u tmini na ogromne daljine, iznad ponora i urvina u strašnoj noći. Ljudsko meso strepi od strave u mraku, a jedna od tih izgubljenih krpica od ljudskog mesa, zove se Kamilo Emerički, i to biće koje se tako bizarno zove, po mišljenju svog uglednog oca i svoje gospođe supruge, objavljuje očite pojave mladenačkog ludila, i da bi se oslobodilo fiksne ideje o sramoti vlastitog prezimena, to jadno biće uzima novo prezime, dostoj-

no jednog »trgovačkog kalfe«, uvjereno da se time demaskiralo na ovom karnevalu i da ga nitko živ više ne će moći zamijeniti s onom drugom istoimenom krabuljom, koja putuje u Budim kao envoyé spécial kod Njegove Kraljevske Visosti, Admirala."

MORITURI

Ozaren milošću kraljevskog dekreta kao poslanik na strani, sa specijalnim zadatkom i titulom Ministra, stari Emerički vratio se iz Prestonice ranim jutarnjim Simplonom u teškoj depresiji. Tek što je razglavljen sav i razdrt, u pravom smislu ove grube riječi baš doslovno slomljen, uspio da sklopi svoje mrtvoumorne oči, trgao ga je onaj odrpanac ciganski, ona detektivčina Uprave Grada Beograda, onaj njegov ministarski telohranitelj, indiskretnom, da, upravo sablasno grubom galamom i lupom, da ulaze takoreći na zagrebački kolodvor.

Kako je istom simplonskom garniturom u vlastitom saloncu — pour Paris — krenuo i bivši ministar Dvora, armiski đeneral Atanasije Simeonović, koji za račun Krune (kao privatne ilegalno–privredne Ustanove) u raznoraznim evropskim inostranstvima inostranstvujući inostranstvuje po pitanjima profita delikatnih provenijencija, našla se naša provincijalna novopečena »Ečelenca«, uz gospodina armiskog đenerala, na početku svoje diplomatske jugokarijere u sasvim nezavidnoj ulozi doista čednog suputnika, koga je ona protokolarna šeprtlja od zvaničnog pratioca Ministarstva Inostranih Dela upakovala gospodinu đeneralu kao usput, u SHSDŽ Salonska Kola protiv izrazite generalove volje, kad je takoreći u posljednjem trenutku odjeknuo signalni zvižduk za polazak i kada se već bila pokrenula glomazna nakatranizirana masa gvožđa, a stari se gospodin Emerički jedva–jedvice uspentrao na negostoljubivo strme i doista pakleno čađave stube staromodnog rasklimanog vagona,

kakav u eri Madžarskih Državnih Željeznica, MAV, ne bi bio prevozio ni kr. ugarski ministarski unionistički krompir.

— Ua, pa zar baš ja da se, burazeru, gnjavim s ovom kompromitovanom Austrijančinom, branio se gospodin đeneral od svog crno–žutog suputnika, koga su mu podvalili kad već tehnički nije bilo moguće da ga bace pod točkove — jer se gospodinu đeneralu diže stomak kada »menja misli« s ovim nemuštim carskim i kraljevskim hrvatskim mucavcima — pusti me, čoveče, ako Boga znaš, pa baš ti meni da ga prikačiš, a šta mu niste, mangupi jedni, pravovremeno osigurali kartu za Wagon–Lits?

— Pa ne će dugo, nije bilo kad, gos'in đenerale, molim vas, do Zagreba, a šta ću s njim, ako Boga znate, pa ipak, uvažite, ministar je, gos'in đenerale, budite ljubazni, takvo je naređenje — Odozgo,

— Jeste, naređenje — »Odozgo«, dakako, ministar je, a drugo nam i ne treba, ministruju nam ova gospoda »Odozgo«, ministruju, jeste, kazo sam baš sinoć nekome od naših, koji je utuvio sebi u glavu da i on »Odozgo« žari i pali, jeste, bato, čast vama i vašoj politici »Odozgo«, a ja vam kažem, puče kolan svečevoj kobili, kad nam taki počeše da ministruju »Odozgo«, alal vam vera, i baš vam fala i na tom ukazu, da nam austriski žbiri katancima zvekeću...

Razgovarajući tako ljubazno i prijateljski iskreno, moglo bi se bez pretjerivanja reći, upravo ministarski kolegijalno, o raznim, sve mnogobrojnijim negativnim pojavama, koje se kao uznemirujući simptomi javljaju sve glasnije na sve strane, posrkala su naša dva ministarska druga poprilično smederevke i konjaka te dvije–tri pozamašne džezve pogane turske kavetine, i tako, što od konjaka, a što opet od raznoraznih kanta, koje mu je gospodin đeneral kao starom mačoru usput, gotovo neprimetno, uspeo o rep da veže, uznemirila se svijest i savjest

našega preuzvišenog gospodina Poklisara, pa kada se desilo još i to da ga je kod jutarnjeg čaja mlada gospođa supruga dočekala u peignoiru, i to usred blagovaonice baš u sasvim nemaskiranom negliže u, u papučama, bosa, sa papelotima i frizerskom mrežom u kosi, raskiselio se stari gospodin definitivno i tek što između mladoženje i srca mu odabranice nije do prve bračne scene došlo.

„Ne, ne, ah, to nikako ne, da se pojavi s ovim plehnatim firlifancom u frizuri kod jutarnjeg čaja, kad Mika servira u rukavicama, to pokojna njegova Hortenzija ne bi nikada bila riskirala ni za živu glavu, jer pred Svojim Suprugom Presvetla se, kao prava rođena dama, nije prikazala u negliže u, iz vlastite inicijative, postojano i dosljedno godinama, takoreći sve dok nije izdahnula; od prvoga dana, ob's schön, ob's regnet, Pokojna bila je uvijek — tip–top. Ali, dakako, ovamo ili onamo, wie man's nimmt, so oder so, ipak je stara istina i ne treba iznova mudrovati, ono što se zove — ženiti se standesgemäs, to, čini se, da ipak nije — bez vraga, jer kad narod nešto smisli, nije to, molit ćemo, bei den Haaren herbeigezogen, a to su stara pravila, po kojima se vladao još i njegov pokojni djed Ambroz, da se i vrapci žene po Etiketi, a budimo ljudi, nehmen wir die Sache so, wie sie ist, ova njegova gospođa, svaka čast, to je ženska sasvim na svome mjestu, alle Ehre und Respekt, kao klavirlererica, čast, ona je godinama jela svoj vlastiti kruh, a i svoju sirotu mamu pokopala je o svome trošku, no, dakle, čast, tu nema prigovora, ali ipak, dakako, ženska ta čini se danas još uvijek nije svijesna svoje društvene Pozicije pa ni Etikete, kakva se pod ovim krovom njeguje tradicionalno, a bilo bi dobro kada bi baš ta, na prvi pogled, sporedna »Etiketa« postala nacionalnim idealom čitave zemlje, jer, ne budemo li se držali Etikete, kao jedine garancije Reda, odosmo do vraga, i to još mnogo, mnogo brže, nego što se čini, jer, na kraju, kakve su ono svinjarije kojima ga je blatila čitavu noć ona stara obrenovićev-

ska generalčina, smjestivši mu, nema što, nekoliko solidnih udaraca pod rebra, svaka čast... I kakva je to »Etiketa«, po kojoj se tako kolegijalno vladaju ministri jedne Kraljevske Vlade, jednog Dvora, jedne evropske Države, pa kakve su ono skandalozne priče kojima ga je trovao čitavu noć onaj perfidni dvorski senzal, jer sve ono što se ondje u saloncu izgovorilo uzduž i poprijeko, bez repa i bez glave, ali »podvaladžiski«, i nema sumnje isključivo na njegovu adresu, u svakome pogledu bez ikakve »Etikete« — enervantno, divlje, neutješno, istodobno je i nesumnjiv znak da su stvari po zlu krenule, jer kad ona luda od njegova sina tvrdi da je sve to kod nas zbrkana smjesa od neke vrste političke improvizacije, kojoj zvono zvoni baš kao i pokojnoj Austriji što je zvonilo, on se lično opire Kamilovim provokacijama, dakako, a u biti nisu te izjave lišene svake vjerodostojnosti, jer uzme li se pravo, kakve to prilike vladaju u ovoj zemlji, gdje jedan dvorski ministar može da tretira drugog dvorskog ministra na način kako ne bi trebalo postupati ni sa moralno dubioznim osobama? Moglo bi ono njegovo magare od sina imati i pravo", prepao se gospodin ministar smionosti vlastitih misli, i da ne bi potonuo pod teretom mračnih prognoza svoga sina, koji ga truje sistematski godinama, on se praćaknuo kao riba, da se otme besperspektivnosti, „jer, dakako, promatrati sve stvari i pojave isključivo razorno, iz perspektive zaista jeftine, da, to je nihilistička metoda", no, koliko god je naš Presvetli još od onih dana kada je Austrija izdisala na samrti, što se »Etikete« tiče, spustio svoj kriterij, i koliko god je raznim grubim novinskim kampanjama još od prvih dana Privremene narodne Vlade treniran da kao bokser najteže kategorije prima podmukle, niske udarce, ipak, kao čovjek, poslije ovakve grube moralno–političke masaže, kakvu je veoma učtivo i savršeno dobro odgojeno podnio ove noći u SHSDŽ Salonskom Vagonu, osjetio je duboku potrebu da se sakrije pod nečije okrilje, gdje se ljudi, puni takta, vladaju po

Etiketi, gdje pristojne žene ne dočekuju svoje muževe kod jutarnjeg čaja u negliže, gdje se građani poslije najtežih izazovnih uvreda ne smješkaju jedni drugima ljubazno, kao da drže zdravice sa čašom u ruci, „a zapravo ovo naše pasje podmuklo režanje toliko je nedostojno, te bi jedini način zadovoljštine bio da se takva sramota, kakvom ga je ponizila ona pijana generalčina, opere krvlju".

„I mjesto da je reagirao normalno, kao što bi kao carski husarski ritmajstor prije dvadesetak godina bio učinio nesumnjivo i da je onu kreaturu generalsku oborio jednom jedinom zaušnicom, on se pod pljuskom nesumnjivo izazovnih ponižnja i pogrda kreveljio poltronski pretvorljivo, objašnjavajući kao stari rutiner u perverznom poslu političkog nadmudrivanja, kako se ne radi toliko o jednom, drugom ili trećem mentalitetu »našeg troimenog naroda« koliko o bitnim i elementarnim nesporazumima u pitanjima »Etikete«."

„Sve će se mržnje i antipatije jednoga dana izdimiti kao da otrovnog isparavanja nikada nije ni bilo, samo kad se riješimo prokletstva naše zaostalosti, historijskog poganog gliba, kakav još uvijek prijeti da zadavi svaku višu i idealniju koncepciju »Narodnog Jedinstva«. Istina je, čovjeka od vremena na vrijeme hvata neka vrsta moralne omaglice, ne toliko smrtonosne, koliko bljutave, više od toga, odvratne, kao da se čovjek doista otrovao trulom smjesom naših političkih gluposti, ali ne treba klonuti, treba prkositi dalje, navigare necesse est...", tješio se naš ungarounionistički poklonik jugounitarizma, jer kad bi se u rasvjeti takvih skandaloznih scena, kao što je bila noćašnja vožnja u salon–vagonu, osvijetlili nedogledni predjeli našeg političkog mraka u zaista paklenoj rasvjeti, te bi i najsmionije oko osjetilo potrebu da se sklopi od strave, nije čudo, da se i našem rodoljubu zamaglila svijest kao da gubi tvrdo tlo pod nogama.

U razgovoru oko raznovrsnih ustavnih ujdurma kakvih je u staroj Kraljevini Srbiji, za davnih dana srpskih kraljica Natalije i Drage, bivalo na pretek, gospodin armiski đeneral Atanasije oborio se naročito na dve stvari, koje ni pod živu glavu nije trebalo dopustiti da se ozakone, a te su, »prvo, sam fakat, da je Ustav donet jednim jedinim glasom većine, i to još turskim, to je prvo, a drugo, da je slavni Srpski Barjak skinut sa državnog koplja, kao da pod ovim svetim barjakom nije izvojevana ova Država isključivo, molićemo lepo, srpskim oružjem i kao da Srpski Barjak nije Simvol Vekovne Patnje i Stradanja Naroda našeg od Kosova do Bregalnice i od Drine sve do Albanije. Nema čoveka u ovoj zemlji kome ne pada mrak na oči od pomisli da nema više njegovog nacionalnog i državnog barjaka, te se zato i ne treba čuditi da se na sve strane javljaju znaci uzbuđenja i nesumnjive revolte sve više«.

— Naviko je naš svet da kamom i puškom sređuje svoje račune, pa kad smo se već našli usred političke hajdučije, da nam džemijetlije i raznorazne prečanske prišipetlje svoje ustave nameću, ajde, da vidimo, šta će da bude od tog rusvaja, uznemirio se gospodin đeneral, skinuvši cipele kod druge flaše »Fruškogorskog bisera«, i s ispruženim nogama na divanu, kao na minderu, u grubim vunenim čarapama, smjestio se na neizrecivo iznenađenje svog otmjenog subesjednika udobno kao da je doma.

— Jeste, slažem se, pitanje nacionalnog barjaka je delikatna stvar, pokušao je sekundirati generalu Emerički koncilijantno i svakom, pak i najminimalnijem razumnom kompromisu sklono, no, ali ipak, dakako, uzimajući u obzir sve okolnosti, ne bi trebalo u tom pitanju raspirivati strasti, jer se na sve strane po čitavoj zemlji osjeća da su duhovi uznemireni, da sve glasnije progovaraju naši primitivni, slabo odgojeni temperamenti, a stanemo li se razračunavati s oružjem u ruci, nitko razuman ne bi mogao danas da predvidi gdje ćemo se zaustaviti? Naš rasni

čovjek po svojoj prirodi ionako je već sklon da stvari rješava silom, a svakom iskusnom pravniku, koji se bavio kriminalistikom, poznato je kako su kod nas baš zločinačke sklonosti neobično razvijene u pasivnim krajevima gdje se gladovalo vjekovima...

I da bi ilustrirao svoju tezu, ispričao je stari Emerički generalu Simeonoviću šta mu se desilo jučer poslijepodne, i to u centru beogradskog centra, usred »Moskve«, gdje je imao ugovoreni sastanak sa jednim činovnikom iz Protokola svog ministarstva, zbog nekog hitnog potpisa na deviznim doznakama, a kako je tu formalnost trebalo u banci kontrasignirati, bilo je dogovoreno, da će ga onaj činovnik iz Protokola sačekati u kafani da ga sprovede u banku, pošto gospodin ministar treba da se po madžarskom protokolu javi u Pešti već za dva–tri dana i, prema tome, stvar je bila neodgodivo hitna.

— Čuo je Emerički da se priča, kako se po beogradskim kafanama javljaju neki tipovi u čoji i u opancima, naoružani do zuba bombama, revolveretinama i jataganima, koji zvekećući svijetlim oružjem sami sebe apostrofiraju kao da su zaista neke Vojvode u službi Kralja i Otadžbine, pozvane da u ovoj zemlji dovedu stvari u red, kako to zapovijeda Bog nad Bogovima, Vojvoda Kosta. Da samozvana komitska banda ugrožava po kafanama mirne goste, terorišući građane noževima, kletvom, psovkom i prijetnjama, kako će se ovom ili onom gospodinu otkotrljati glava niz Balkansku i kako su mirnim i lojalnim građanima i njihovog srca porodu već iskopani grobovi, to je Emerički čuo kao da se takve stvari doista zbivaju, a o tome se već i pisalo po novinama, ali da će se to desiti i njemu lično, tome se ipak nije nadao, i koliko god po naravi nije pretjerano skeptičan, u to ipak nije smio da povjeruje, a to se, eto, ipak dogodilo, i to tako drastično, i to tako izazovno, da čovjeku prosto pamet stane kako je moguće da se takve stvari toleriraju usred srijede naše Prijestolnice, takoreći pod nosom Kraljevskoga Dvora i Uprave Grada Beograda,

— Primijetio je Stari policijski mačak ovu kićankama i noževima nakinđurenu glasnu družbu kako je banula u kafanu, kako dreči i kako se kreće između kafanskih stolova, izazivajući pozornost svojom halabukom, pomislivši u prvome momentu, da su to neke nakatramane čuvide ili krabulje, to jest maske (ta ionako smo u karnevalu), a kad tamo, jedan se od tih bandita iznenada zaustavio kraj njegova stola i, prevrnuvši mu džezvicu u krilo jednim jedinim udarcem, izazovno ga je prelio vrelom kafom po pantalonama, do kože, a zatim, sagnuvši se do gospodina ministra, povukao ga za bradu, pljunuvši mu u obraz, a sve se to dogodilo neočekivano u jednom času, tako da se Presvetli, zabezeknut, prosto nije snašao. U stravi, u punoj tišini, sa punim respektom spram te bande, naoružane bombama, nitko nije smio riječi da progovori ni s mjesta svoga da se pomakne, jer oni razbojnici bili su povukli svoje revolvere, a onaj neki njihov »vožd« odmahnuo je rukom svome momku kao od gađenja, posjevši našeg Presvetlog, koji je bio instinktivno skočio, objema rukama natrag, na stolicu, prikovavši ga doslovno uz onaj kavanski stol i dreknuvši iz punoga grla da ga je čula čitava »Moskva«, »dobar dan, gos'in ministre, kako ste, ne sekirajte se, to je naš pozdrav, da ga ne biste zaboravili, i želimo vam srećan put, pa da nas po drugi put izdaš Madžarima, stara svinjo, majku ti tvoju madžarsku ljubim, pusti ga, Simo, ova džukela nije zavredila ni kuršuma, nabit ćemo mi svinju na kolac«, i tako — odoše.

Gospodin general, koji je kao tobože s interesom pratio ovu pomalo dramatiziranu priču svoga suputnika, mjesto bilo kakvog znaka negodovanja, prasnuo je u smijeh kao da se radi o nekoj zaista duhovitoj karnevalskoj šali.

— Ua, majku mu ljubim, pa to je doista bezobrazluk kako se vlada ova razularena čeljad spram naših ministara, ogradio se čovjek od komitskih metoda, koje bi se bile mogle tolerisati za Abdul Hamida, a danas su, nema sumnje — un petit peu démodée, ali priznati se mora, da nisu neduhovite,

— Duhovite ili ne, svakako su znak veoma loših običaja, usudio se primijetiti naš diplomat, osupnut duhovitošću svoga partnera.

— A vi to kao da ipak mrvu prećeraste, gos'in doktore, ogradio se gospodin general, da se, ko tobože, ne bi pomislilo da se solidariše s tim manguplukom, osjetivši kako ovaj crno–žuti Švaba nema smisla ni razumijevanja za zdrav rasni humor.

— Nisam pretjerao baš ništa, nego, eto, gospodine generale, tako je to, to mi se dogodilo u po bijela dana, usred Beograda, ako Boga znate, a kad sam čuo za te priče da kolaju, bio sam uvjeren da je to zlonamjerno lansirana propaganda, a kao što se, nažalost, pokazalo, eto, vidite, nije, nego gola istina,

— A što vas to čudi, gospodine doktore, stari su to politički običaji u našoj zemlji, pa da vidite, nisu to ni puste pretnje, jer i glave padaju kod nas, ako vam je poznato, mislim, a znam da se ni vi niste jučer rodili,

— Da, da, jeste, dakako, pa ipak, vidite, dobro, ali ako ovi tipovi s vješala mogu da prijete ispravnim građanima usred kafane, javno, pred čitavim svijetom, da će im se glave kotrljati Terazijama, i to, molim vas, gospodine generale, u ime »oslobođenja«, pitamo se, je li, a gdje je tu onda pravna sigurnost, jer pravna sigurnost ipak treba da bude, dopustit ćete, najelementarnija baza svake državne politike, to je conditio sine qua non, pa kad se meni, kao aktivnom ministru, usred »Moskve« može desiti da mi anonimni provokatori prijete kuršumom, pitam se, no dobro, a šta je onda s ostalim građanima koji po samoj naravi stvari ne uživaju ni toliko sigurnosti građanske koliko moja malenkost?

— Interesantno što pričate, bogami, a jeste li, molim vas, prijavili ovaj slučaj, gospodine doktore, povukao se stari general, procijenivši na momenat da je bilo neoportuno što se već na početku nije ogradio od toga ispada, uperenog, na kraju krajeva, protiv čovjeka koji jeste de facto ipak rehabilitiran

kraljevskim ukazom, pa sada bilo kako bilo, ima čika nekoga, ko ga »Odozgo« — pokriva...

— Kako da ne, telefonirao sam lično ministru policije, odmah istoga momenta, telefonirao sam, razumije se,

— A ministar, što vam je odgovorio, to me, vidite, interesuje,

— Odgovorio mi je, dakako, a šta je već i mogao da mi odgovori, tješio me kao što građane već tješe resorni ministri, da je politička kontrola, nažalost, nad ovom vrstom političkog zuluma po samoj kompetenciji Skupštine u rukama same Skupštine, normalno, da mu je stvar poznata, da stvar poprima skandalozne razmjere, da je, nema sumnje, organizovana, da prima tužbe sa mnogih strana i da je izdao potrebne direktive, i da bi bilo sasvim normalno da budu provedene u djelo, to jest, kad bi kod nas vladale normalne prilike, one bi to i bile, naime, da bi tako trebalo i da bude, ali da je naša poštovana Narodna Skupština, kao što svi veoma dobro znamo, rulja beskrupuloznih šićardžija i da se nažalost sa političkom krivičnom odgovornošću zbiva, da ona prolazi kroz skupštinske forume i komisije, jer da u smislu ustava nad političkom krivičnom odgovornošću vrši konstitucionalnu kontrolu Skupština, a da Parlamenat obično aminuje sve što se »Odozgo« konstitucionalno i nekonstitucionalno traži, a »Odozgo« traže se, Bože moj, svakodnevno stvari nespojive sa konstitucionalnim običajima, i tako dalje, to mi je odgovorio,

— Konstitucionalno ili ne, molim vas, a što to znači da se »Odozgo« nešto traži što je nekonstitucionalno, »Odozgo«, »Odozgo se traži«, a trebalo bi već jedamput znati što je to što se »Odozgo« traži, osjetila se stara lija potaknutom da u ovoj situaciji, pred novim srpskim dvorjanikom, svakako čovjekom povjerenja »najviših faktora«, koji se mogu svrstati pod metafizički koeficijenat »Odozgo«, preuzme ulogu advokata Dvorskog Ugleda kao takvog, jer, da ja vama kažem nešto, gospodine doktore, prijateljski, u četiri oka, dakako, intimno, diskretno,

eto, sedimo ovde sami, verujte mi, posmatram ja kako se kod nas »konstitucionalno« parlamentariše već četrdesetak godina, i, pazite dobro, nije još bilo takvog parlamentarnog skandala u ovoj zemlji, a da odgovorni parlamentarni faktori, kao po pravilu, nisu uznastojali, da sve te svoje krivične ujdurme pravdaju prokletim našim »Odozgo«, to jest — kao da se nešto traži »Odozgo«. Posao što ga obavljam, a obavljam ga, eto, vidite, za račun Najviših Faktora petnaestak i više godina, i to svakako biće valjda po nekim direktivama »Odozgo«, poverljive je naravi, razume se, a nije mi se desilo ni jedamput, na časnu reč, ponavljam, ni jedan jedini put da sam na bilo kakav mig ili sugestiju »Odozgo« imao da izvršim i najneznatniju stvarcu, koja, moliću lepo, ne bi bila sto posto korektna u smislu zakonskih propisa. Nego, naši su parlamentarci, eto, takvi, da oni sami veoma često »konstitucionalno« organizuju političke skandale pa čak i ubistva, a onda se vajkaju i vade, kao da im je »Odozgo« naređeno da se vladaju kao beskrupulozni lopovi, a oni luka nisu ko tobož, ni omirisali, majku im pokvarenu naprednjačku! Eto, kada se ono kralj Milan bio spanđao s onom kurvetinom grčkom, Artemidom, i kad je oćerao svoju kraljevsku družicu (a treba da znate da je kraljica Natalija bila najpopularnija žena u Srbiji, prva srpska kraljica posle Kosova)...

— Pardon, oprostite što vas prekidam, kraljica Natalija bila je popularna i u Hrvatskoj, i ja se sjećam, kad su hrvatska školska djeca, igrajući kolo, pjevala po nastavnom planu, kako je »Kraljica Natalija kolo vodila«, to sam, oprostite, želio primijetiti, da Natalijina popularnost nije bila izoliran slučaj, jer da je već tada, osamdesetih godina, Ideja Narodnog Jedinstva kod nas, u Hrvatskoj, bila popularna baš u vezi s kraljicom Natalijom, usudio se pohvaliti hrvatskim jugorodoljubivim kultom kraljice Natalije, i u našim nevjerničkim stranama s ovu stranu Save, naš gospodin Poklisar, kome je bilo na jeziku da je već trideset godina i više nosilac ordena Takovskog Prvog i

Drugog Stepena, ali se svladao s obzirom na pokojnu Dinastiju, koja leži zaboravljena u grobu, a nije baš pretjerano uputno sazivati historijski balzamirana odlikovanja iz perspektive današnjeg Vladalačkog Doma, koji je za nas Hrvate, nema sumnje, u ovom historijskom trenutku mnogo važniji od starih obrenovićevskih ordena.

— Ah, da, da, što sam ono teo da kažem, jeste, vratio se gospodin đeneral da nadoveže svoju prekinutu nit, sasvim ravnodušan spram sentimentalne priče o kolu, koje je pre trideset godina vodila „kobajagi, »srpska kraljica«, Natalija, a zna se zašto su hrvatska deca to pevala, čisti austrofilski marifetluk", dakle, nego tako, stari Garašanin bio je jedini političar u ovoj zemlji koji je smogao toliko moralne kuraže da je Gospodinu »Odozgo« prvi odbrusio u brk, »jok, burazeru, ne ćeš ti meni ništa ‚Odozgo' da naređuješ, ni konstitucionalno ni nekonstitucionalno, ja idem, a ti izvoli da radiš šta oćeš i ako ti je ćef, a ti se, Veličanstvo, upropasti sam svojom austrofilskom politikom«. Eto, tako, a pitam ja vas, ko je aminovo ono bestidno Natalijino progonstvo, notre Monsieur le Président du Conseil, isti taj Monsieur le Président, u čije se ime danas po planu namerno blati i kompromituje sve što se podrazumeva pod pojmom »Odozgo«, a ja se pitam, gospodine doktore, kakav vajni »Odozgo« i koji to »Odozgo« danas, kada je reč o radikaliji i o njihovim ujdurmama? Kada je pokojni Aleksandar uzeo onu svoju nesreću, Lunjevicu, a ko je postao stari svat kraljičin, ako nisu radikali, a ko je igrao ulogu čauša pred onim svatovima, ako nije radikalska tevabija, i to sva, kakvu je Gospod stvorio? Parlamenat, isti onaj radikalski »konstitucionalni« parlamenat, koji je nosao svetom Dragine gaćice kao ripide, klanjajući im se uz zvonjavu patrijaršiskih zvona, ta ista radikalska bulumenta konstitucionalno je odglasala zlatnu kolevku za onu gumenu bebu od Lunjevičinog prestolonaslednika, a kad su opet Crnorukci pobili naš »najsrećniji srpski

kraljevski par«, šta je uradila radikalija, molim ja vas, pozdravila je majsko krvoproliće adresom, proglasivši ubice narodnim herojima i odglasavši im »konstitucionalno« darove u zvečećem zlatu, da bi ti isti radikalski lažovi skinuli one solunske glave kraljevskih ubica, jer su im na Krfu bile pune gaće od pretnji onih samozvanaca, vojvoda crnorukaških, kakvi su i vama prolili kafu na vaše pantalone, a danas, kad hoće da kompromituju svoje demokratske agente, lansiraju glasine da se to zbiva »Odozgo«! Meni, kada čujem ovu rečcu »Odozgo«, prevrće se stomak, da, oprostite, molim vas, jer znam da uvek lopov viče drš'te lopova!

— Pa ne znam, pa nisu mi te okolnosti poznate, gospodine generale, sproveo sam svoju činovničku karijeru kao politički administrator pod parlamentarno relativno sređenim okolnostima i te su mi metode strane, pa prosto ne mogu pojmiti kako se u civiliziranim prilikama uopće može pojaviti da se političari služe takvim sredstvima, ogradio se stari politički informator madžarskih kabineta — in rebus serbicis — od eventualne sumnje kao da su mu te stvari bile godinama špijunskom profesionalnom temom, na temelju mnogobrojnih provjerenih konfidentskih izvještaja, pa ipak, uprkos onoj glupoj političkoj špijunaži, nitko na hrvatskom prezidijalu zapravo nije imao ni najbljeđeg pojma kako stvari doista izgledaju iza srbijanskih kulisa.

— Jeste, istina, osjetio se gospodin đeneral kao izazvan logikom ovog švapskog žbira („svi oni brane nekakve švapske metode Reda, Rada i Zakona, majku im austrisku, kad oće da nas svojim švapskim metodama, kobajagi, školuju, e, neće, bato, jok, da mi još ovi pamet sole"), sve je to, brate moj, na ovom belom svetu relativno jer, vidite, gospodine doktore, sretnem, na primer, neki dan jednog svog znanca, sada na službi u Makedoniji, a što mi reče čovek (a četovo je dole još za turskog vakta oko Vučitrna na Kosovu), »eto, brate, za vreme Abdulovo, sve je ono bilo med i mleko spram ovog današnjeg

zuluma u Južnoj Srbiji«, jer kada zagrebački kafedžije i kelneri mere onom prepaćenom narodu pravdu kao sreski i okružni, a ti sad, otadžbeniče moj, svladaj svoje strasti da ne pobiješ onu žgadiju! Klali su naš svet u onoj prokletoj zemlji raznorazni Ise i Ramadani i Kesedžije, a stigoše i bugarski komite te pobiše i orobiše pola čestite raje, koja je, eto, dočekala svoje vajno oslobođenje, čekajući ga, bogami, i dočekavši ga od Kosova, pa blago onom koga nije porodila radikalska majka, jer se Makedonija danas nalazi pod upravom sve samih austriskih žbirova i agenata u radikalskoj službi, a ni kod vas nije bolje, poštovani gospodine doktore, eto, kod vas oni vaši frankovci crno–žuti još uvek sprečavaju da do Zagreba dopre čist planinski vazduh Šumadije, a vidite i sami kako se sve to polagano kreće, u Rvackoj ona vama Rvatima tako potrebna moralno–politička dezinfekcija čitave vaše zemlje i vašeg mentaliteta nikako da se organizuje, a to se ne tiče samo Rvacke, nego svih naših prisajedinjenih krajeva severno od Save i Dunava, da me ne biste krivo razumeli,

— Da, priznajem, stvari se veoma polagano razvijaju, a često i naopako, no ako je riječ o izmjeni »mentaliteta«, a to smatram za harmoničan razvoj našeg naroda — conditio sine qua non, slažem se s vama, gospodine generale, onda bi tome pitanju trebalo pristupiti, kako da kažem, bilateralno, jer vi znate, ja sam u Privremenoj Narodnoj Skupštini uzeo riječ da progovorim o Šumadiji, ako se sjećate, i o srbijanskim pobjedama kao o dragocjenom zalogu naše narodne budućnosti, te mislim da nema kod nas poštena čovjeka u Hrvatskoj koji ne bi dijelio moje mišljenje o tome, dakle nema nikakve sumnje da je tako, ali se tu radi o mentalitetima, gospodine generale, i ne samo o jednom mentalitetu, a naši su politički mentaliteti sami po sebi traljavi, zar ne, kao što ste i sami blagoizvoljeli ilustrirati sa nekoliko detalja, je li, ne varam li se, ako sam imao prilike dobro čuti i razumjeti?

— Jeste, jeste, dakako, nema sumnje, ima raznih mentaliteta kod nas, ne poričem, tako je, ali, vidite, uprkos tome, ipak pometnja je golema, barem što se tiče nekih osnovnih pogleda, što je opet i prirodna pojava, jer, eto, priča mi sinovac moga zeta, a moj zet je Bošnjo, Sarajlija, bečki đak, ne znam da li ga znate, pomoćnik ministra vera, Hadžić, a njegov sinovac Vladan radi u njegovom kabinetu kao pomoćnik, elem, tako, jasno, zar ne, i sada, molim vas, eto, što i kako da se srede stvari, kada vi i sami znate kako stoje traljavo, jer, na primer, sarajevski Metropolita, časni otac Haralampije, carski i kraljevski hofrat, virilni član Bosanskoga Sabora (našli smo se, brate, zbrda–zdola u jednom džaku, te se kod nas skupilo poprilično prečanske žgadije), dakle, ovaj Metropolita, ko što rekosmo, blagosivajući za austriske pare sve skandale austro–bosanskog ćiftizma i tašlihanstva, i iznuđujući od srpskog pravoslavnog naroda čisto zlato za austriske ratne zajmove, u sjaju svog metropolitanskog Autoriteta Srpskog Bosanskog Vladike, danas je, eto, vidite, kao što vam je po svoj prilici poznato, naše otvoreno političko pitanje, koje ne mogu ni naša »Konstitucionalna Vlada«, pa ni naš Parlamenat rešiti ni »Odozgo«, ni »Odozdo«, nego samo tako, da se Njegova Preosveštenost kandiduje na predstojećim izborima, da bi se Njegovoj Preosveštenosti dala satisfakcija za pretrpljena poniženja, kada je morao da plati Ujedinjenje predajom svoje zemlje raji baš kao da je Turčin! Tako je, eto, s našim bosanskim Vladikom, a sinovac moga zeta, taj isti Vladan, bio je 1914 suđen zbog onog atentata na dve godine robije, kao neka vrsta kurira, šta li beše, u onoj njihovoj đačkoj družini, suđen, dakle, na pravdi Boga, no ipak pravomoćno, suđen, pa posle izdržane robije pojavio se čovek ispred našeg Srpskog Vladike, da bi se nekako kamuflirao od austriske vojske, da bi se kako–tako upisao na bogosloviju i izvukao živu glavu, a onaj vajni naš Srpski Vladika šta je odgovorio jednom studentu, jednom rodoljubu, Srbinu, otpuštenom političkom

robijašu, koji hoće da se zapopi: »Budite vi srećni da niste obešeni«, tako je zinuo Srpski Vladika na čoveka Srbina, srpskog rodoljuba i mučenika, »skin'te mi se s vrata, bezobrazniče jedan, kakvog obraza imate vi da tražite, molim ja vas, od Srpske Crkve da vas uzme pod svoje okrilje, i to baš vas koji ste se s ubicama našeg Prestolonaslednika uortačili, marš napolje«, i, eto tako, gospodine moj, moj zet, koji poznaje te bosanske prilike kao svoj džep, ima danas po svojoj dužnosti da razgovara s Njegovim Vladičanstvom Haralampijem s punim poštovanjem, a ipak je taj gospodin crno–žuti Metropolita sa Šerifom Arnautovićem, austriskim Reis–el–Ulemom bosanskim, uspeo još u poslednjem momentu da uveri grofa Tiszu, madžarskog krvnika, da je Bosna sva listom za Ujedinjenje s Madžarskom, i to, molit ćemo lepo, oktobra 1918, a što je to značilo, to je vama, gospodine doktore, po svoj prilici mnogo detaljnije poznato nego meni, jer i vi ste bili, ne varam li se, jedan od najviše cenjenih eksperata za madžarsko državno pravo u čitavoj austriskoj Monarhiji?

Sluša gospodin eksministar, pa sad opet ministar i Envoyé spécial ovu »serdcedrapateljnuju« ezopovsku parabolu o Njegovom Preosveštenstvu Bosanskom Srpskom Vladici Haralampiju, koji je još oktobra 1918 uveravao grofa Tiszu da Bosna sva listom, na temelju istoriskog državnog prava, želi Ujedinjenje s Krunom Svetoga Ištvana, pa stari gospodin Emerički, kao »jedan u čitavoj Monarhiji od najpriznatijih autoriteta u toj disciplini«, i kao dugogodišnji favorit istog ovog madžarskog Grofa Premijera, osjeća, više od toga, svijestan je, da su generalove prozirne aluzije upućene direktno na njegovu vlastitu adresu, ali kako se našao na političkom »konstitucionalnom« terenu već od početka opasne igre u kolopletu konvencionalnih laži, čovjek se s rutiniranom pretvorljivošću staroga kameleona ljubazno smješka svome »sabesedniku«, đeneralu, eksministru Dvora, čovjeku koji živi u Parizu kao povjerljivo lice u povjerlji-

vim misijama nekih tajanstvenih faktora koji se javljaju »Odozgo«, uvijek spreman da baš ove uzvišene dvorske relacije, na temelju kojih je i naš gospodin Emerički »Odozgo« postao Envoyé spécial, da te iste tajanstvene relacije pred Bogom i pred ljudima porekne i zataji kao fiktivne i nepostojeće himere. Na temelju dugogodišnjeg skupo stečenog iskustva, Presvetli je uvjeren da je preko sličnih, zlonamjerno lansiranih invektiva najmudrije kliznuti lakoćom leptirastog leta, jedva dodirujući bodljike mračnih namjera, kakve se javljaju u ljudskim riječima, kao pakleno isparivanje iz zvjerskih, čovjeka nedostojnih, nižih spratova ljudske političke supstancije.

Neki dan, na primjer, u Protokolu Ministarstva Inostranih Dela, naše čaršisko dete (od dede naprednjaka i tatice radikalskog kaponje), jedan od mlađih referenata, sve samih pisara na strani, »pariskih đaka«, koji mu je predavao materijal za najnoviji razvoj stranačkih odnosa u madžarskom parlamentu, ironično je primijetio kako je s najvećim interesovanjem pročitao u novinama govor gospodina ministra, koji je bio održao u Klubu univerzitetske omladine zagrebačke, o istoriskoj ulozi Šumadije u okviru razvoja jugoslovenske državne i nacionalne misli, za poslednja dva stoleća.

Kao pod dubokim dojmom, pa ipak s neprikrivenom ironijom, uzeo je onaj mladić da iz novina parafrazira pojedine dijelove ministarskog predavanja, zapravo neke vrste svečanog uvoda u proslavu zagrebačke đačke Svetosavske Besede, i tako je, preskakujući ministrov tekst, kao cirkuska pudlica kada preskakuje sintaktične i gramatičke zapreke, počeo da deklamira kako je već »krajnje vrijeme da se o klasičnoj, u najklasičnijem smislu najklasičnijoj zemlji progovori jezikom genijalnog nekog propovjednika, kakav je bio Bossuet, na primjer, jer patnička, herojska, borbena, rasnočista, martirski požrtvovna, etički inspirisana, oslobodilački, politički i sudbinski u svakome pogledu misionarna Šumadija doista je to i zavrijedila«, a

onda, prekinuvši odjednom svoju recitaciju, taj balavac od pisara druge klase, usudio se pogledati gospodina ministra doista izazovnim pogledom i, produživši tonom policijskog činovnika, kao da pred njime sjedi neko moralno i politički u svakom pogledu sumnjivo lice, on je drsko zapitao svoga pretpostavljenog ministra, da li to gospodin ministar piše sa povišenim tonom apologeta kao da se lično borio na Kajmakčalanu ili iz nekih drugih motiva?

— Pišem što mislim, mladi prijatelju, i ne razumijem o kakvim vi to »motivima« pričate? Koji bi »drugi motivi« mogli da budu povodom moga govora, ako nisu motivi ličnog uvjerenja?

— Pa baš to, što niste poginuli na Kajmakčalanu, nego se angažovali na drugoj strani, mislim, to su, naime, ti motivi, kako da kažem,

— O kakvoj drugoj strani vi to pričate? Pišem što mislim, pišem da je Šumadija stvorila solidnu osnovu za razvoj naše zajedničke državne misli, to jest prvog i jedinog preduslova svake zajedničke nacionalne kulture. Pišem, mladi gospodine, da je Šumadija odigrala ulogu Pijemonta, da je, porazivši neprijatelje, proširila granice i da je danas, kao što je bila i jučer, na braniku naše nacionalne egzistencije jedini zalog bolje budućnosti srpskog naroda i svih ostalih jugoslovenskih plemena, to sam govorio, jer tako mislim, te ne razumijem što ste htjeli da kažete?

— Pardon, gospodine doktore, molim vas, ne sekirajte se, nego samo tako, usput, teo sam da vas pitam, jer tu se neki dan vodila diskusija među kolegama, je l' istina da ste vi bili austriski politički komesar na sremskom frontu godine 1914?

— Kako, »komesar na sremskom frontu 1914«, ne razumijem, ustanova političkih komesara na frontama nije u Austriji uopće egzistirala i u kakvoj bi to vezi bilo sa mnom?

— Pa posle upada i povlačenja srpske vojske iz Srema 1914, reče neko, da je čitao, da ste vi bili stigli u Zemun, kao politički komesar za Srem, i da ste tu rukovodili represalijama, kada se, kao što je poznato, vešalo Srbe na buljuke?

— Molim vas, smijem li vas zapitati, a od koga ste čuli tu glupost?

— Pa tako, priča se, čita se po novinama, pa, eto, i *Beogradsko Žurnalče* se o tome raspisalo poprilično glasno, bez nekih aluzija, baš direktno, navodeći vaše ime i prezime baš doslovno, da ne bi bilo zabune!

— Pa zar vi i vaši kolege ovdje na Ministarstvu ne umijete razlikovati političku kampanju od istine, gospodo, čudim se, pa zar ne vidite što se radi u našoj žurnalistici, ako boga znate, pa sve je to izmišljeno od A do Ze, a ono *Žurnalče*, zna se za čiji račun škraba one gluposti,

— Gluposti ovam'–onamo, znači, gos'in doktore, vi tvrdite, da niste bili u Zemunu septembra 1914?

— Bio sam, ne tvrdim da nisam, stigao sam kao delegat Banske Uprave Hrvatske Zemaljske Vlade da sredim političke prilike, jer je austrijska vojska (dotično neki pojedini komandanti divizija na terenu, u smislu Vojnokaznenog zakona) statarijalno proglasila nekoliko smrtnih osuda zbog raznih ekscesa, među kojima je bilo i delikata krivičnoga prava, a mene je opet Hrvatska Zemaljska Vlada poslala da spriječim izvršenje tih smrtnih osuda, što sam u cijelosti i izvršio. Eto, tako stoje stvari, mladi moj gospodine, želite li baš da znate kako sam ratovao na sremskom frontu 1914, a sada, kad se već ispitujemo, kako je ko ratovao i gdje, molim vas, smijem li ja vas zapitati, a gdje ste to ratovali vi?

— Gde sam ratovao, pa u inostranstvu,

— U inostranstvu, a gdje, molim vas, nije li indiskretno?

— Pa u Parizu,

— A, tako, u Parizu, to je interesantno, znači, bili ste mobilizirani?

— Jeste, bio sam mobilisan u odeljenju za šifre kod pariske Legacije, a kasnije kod Vojne Misije,

— A koliko vam je godina?

— Rođen sam Devedesetčetvrte,

— Znači, bili ste mobilizirani već u Balkanskim ratovima 1912–13?

— Pa bio sam, razume se, kao dobrovoljac, kako da ne, i tako sam u Parizu zapeo kao vojno lice, šifrant, nije bilo tehničkih lica, studirao sam tehniku, a tehnička lica bila su organizovana kao posebna grupa,

— A vojsku, mislim, služili ste, naime, u kakvom činu ili rangu?

— Kako da ne, razume se, konjički poručnik sam u rezervi,

— I kao konjički poručnik u rezervi vi ste ostali da ratujete u Parizu?

— Razume se, radili smo dan i noć, pa već možete da mislite koliko je bilo — povuci pa potegni, i tako sam ostao u Parizu po potrebi službe i na Mirovnoj Konferenciji kao ekspert i član delegacije,

— Na Mirovnoj Konferenciji kao ekspert, a, molim vas, u kom pitanju?

— Za poštansko–telegrafsku službu, PTT,

— A vi ste po pozivu inženjer?

— Ne, o, ne, diplomirao sam pravo, moj otac je bivši narodni poslanik,

— A kojoj, molim vas, političkoj grupaciji pripada vaš gospodin otac, uznastojao je stari Emerički da se ovaj razgovor raspline oko ispitivanja familijarnih prilika, samo da se udalji s opasnog magnetskog polja oko sremskog fronta.

— Pa zna se, pa vi poznajete moga oca, on je vaš kolega, poslanik u Bukureštu,

— A tako, to je vaš gospodin otac, drago mi je, nisam imao pojma, a vi lično, jeste li vi lično simpatizer neke naše političke grupacije?

— Jok,

— Radikal,

— Jok,

— Demokrat,

— Ali, molim vas, gos'in ministre, što vi to mene ispitujete, kakav demokrata, pa ko je lud danas da trči za onim budalama, pa jasno, ja pripadam grupaciji nezavisnih monarhista,

— To je interesantno, molim vas, a kakva je to politička grupacija?

— Veoma interesantna, gos'in ministre, ona je organizovana po vašem programu, pa i vi pripadate partiskoj formaciji dvorskih monarhista, a budem li se kandidovo, nadam se da će mi glasači pokloniti svoje monarhističko poverenje, a onda ću uzeti u ruke resor PTT, da na kraju stigne u ruke stručnog lica, jer, vidite, vaš administrativni princip jeste da treba političku vlast predati u ruke stručnih lica, diplomaciju policistima, a pošte elektrotehničarima.

„Ne treba biti pretjerano mudar, da bi čovjek odgonetao kako ovo čaršijsko djetence tjera šegu s njegovim sjedinama i kako se radi samo o neznatnoj nijansi te bi ovo drsko zanovijetanje moglo planuti kao skandal, samo da balavcu odgovori jednom logičnom i dosljednom riječju. Planula bi kao lagum, a ovaj balavac odbrusio bi mu — mir nichts, dir nichts — drsko, upravo bestidno u oči, »jeste, gospodine, dok smo se mi borili kao vojnici jedne evropske civilizovane vojske na strani naših visokih Saveznika, vi ste vešali naš nevini svet u Sremu kao austriski krvnik, i ja vas pitam po kome pravu se vi danas usuđujete da me ispitujete gde sam ratovo i kako, i zašto baš u Parizu, kada ste vi vešali Srbe pod vašim crno-žutim barjacima,

što je lepo odštampano u *Žurnalčetu*, i ne samo tamo, nego i u vašoj vlastitoj hrvatskoj štampi, da ste bili poverljivi izveštajac austriskog generalštaba, i to još u ratu, molim ja vas, pa kada vi kušujete o onome što vam govori *Žurnalče*, izvolite progutati i to što vam govori u kabinetu pomoćnika ministra inostranih poslova jedan Srbijanac, kome, dakako, nije svejedno da li ima da se dodvorava na čapraz–divanu austriskim špijunima«."

„A što bi mogao da odgovori tom bezobrazniku, ništa, ni mukajet, pa zato i jeste najoportunije: schlucken und weiter dienen... Ovaj primitivac, šmrkavac, bez najelementarnijeg odgoja, predat će mu po dužnosti politički materijal za Peštu, on će lijepo otputovati preko Drave i nastojati da se ne vrati tako brzo u ovo vrzino kolo, da se po mogućnosti više nikada ne sretne s ovom vrstom dripaca uopće. Šta čovjek može, rodili smo se u ludom vremenu, u ludoj naciji, na ludom Balkanu, i blago nama, kojima je suđeno da kusamo pasju čorbu, da bismo skucali nekoliko krajcara za pasju penziju."

„A što da radimo", pita se po sedamtisućasedamstotinasedamdesetisedmi put Presvetli, „što da radimo, mi jadnici, na primjer, danas, rebus hic et nunc stantibus, ovdje, na ovome mjestu, na ovome meridijanu i na ovoj prokletoj paraleli, izgubili smo nesretni austrijski rat, upućeni smo na Srbiju kao na državnu silu koja je de facto odigrala historijsku ulogu oslobođenja i ujedinjenja, pa kad je tome tako, a tako — de facto — jeste, nema čovjeka koji misli pravilno, koji ne bi po zakonima mišljenja morao da povuče političke i moralne konzekvencije, jer što mu i preostaje? On ih je, eto, mirne svijesti i savjesti povukao, a kao što se pokazuje, njegove konzekvencije nisu nestvarne, a nisu ni nerentabilne..."

— Vaše konzekvencije nisu nerentabilne, to je istina, a to se vidi i po vašoj ulozi koju glumite, ali molim vas objasnite mi, u četiri oka, kakva vam je to logika da se pozivate na »Narod«, kada vaš »Narod« to što vi radite, gospodine ministre, na primjer, ne želi i ne će, javlja se Presvetlom unutarnji glas koji

ga iznenađuje sve poganijom oštrinom pritajenih misli, nipošto manje uvjerljivih od njegovih gromoglasnih fraza u štampi, jer na kraju krajeva nitko nije tako glup te ne bi znao da laže.

„Davno je tome što mu se počeo javljati đavolski glas, kada je ovo vrzino kolo počelo vitlati i Kamilom, i njime i čitavom Hrvatskom još u vrijeme Balkanskoga rata i Bregalnice, ima tome već devet i više godina, a ovaj vrtlog sve bjesomučnije vitla čovjeka, pa gdje će se jednoga dana zaustaviti i smiriti, kad za to nema ni najmanjeg znaka? Javio mu se ovaj glas naročito jezivolucidno već jedamput na balkonu hotela »Fiume«, onoga jutra, kada se na dan Sedmoga jula 1913 spremao u audijenciju kod Ministra Predsjednika, u stvari Kamilovog ludog članka u Erdélyijevim *Barjacima*, a nekoliko dana kasnije predala je Hortenzija dušu Gospodinu, dok se onaj njegov mladi gospodin »moralist« kurvao negdje na Blatnom jezeru. Onog đavolskog julskog jutra zapravo počelo je rasulo ukletog dunavskog svijeta, njegove vlastite familije i čitave mu karijere, onoga jutra spopala ga je strava nad eventualnom mogućnošću katastrofe, a katastrofa bila je već onda doista na putu, i, eto, šta je nastalo od Budima, od Pešte, od Madžarske, šta je nastalo od Austrije, sve leži u ruševinama, i dok je ona luda od njegova sina proricala ovu katastrofu matematički egzaktno, on lično vjerovao je naivno da je sve ono — što se zvalo Austrija, neoborivo kao granitna hridina."

Odgovara Presvetli svom intimnom glasu starom regnikolarnom logikom, »da fraze u politici ne znače baš ništa, jer kada se danas laje u vjetar da ‚Narod nešto ne će', to su obične, vulgarne fraze, a pitamo se koji ‚Narod' i kakav to ‚Narod' — nešto ne će, a šta već ‚Narod' — ‚ima nešto htjeti ili ne htjeti', kada su ‚narodi' quantité négligeable, a jedino važno u ratovima jeste konjunktura dobivenih ili izgubljenih bitaka, jer ni onaj rat godine Četrnaeste ovaj isti ‚Narod' nije htio, pa što ima danas od toga, kad ga je svejedno izgubio? Onaj rat je završen

Pobjedom, to je osnovna činjenica, a, zatim, plodovi ove Pobjede zagarantirani su Višim Faktorima, svakako jačim od bilo kakve ‚narodne volje', pa i u onom slučaju ako se to ne podudara s narodnim interesima.«

— Uostalom, pitanje je, koji su to i kakvi su to »narodni interesi«, i zašto sve ovo što se danas zbiva, uzmimo, ne bi bilo u interesu tog istog »Naroda«, o kome se u današnje glupo doba demokratizacije govori kao o nekom božanstvu, a zapravo je »Narod« nepismena rulja,

— Uzmimo da je doista tako, pak da je taj »Narod« doista nepismena rulja, no bio on rulja ili ne, ni vi, dragi i poštovani gospodine regnikolarče, niste nego jedno lice te iste »narodne« rulje, pa kad već pripadate toj rulji, ne ćete poreći da ta i takva »narodna« rulja nema svoje narodne interese, a narod nije takvo govedo te ne bi znao da razlikuje da li mu je nešto u interesu ili ne,

— U našem slučaju »narodni interes« svakako se podudara s »oslobođenjem«, i to je aksiom svake mudre politike danas, i to treba narodu objasniti!

— A kako?

— Jednostavno, a ne će li narod da uvidi da mu je to u interesu, treba mu nametnuti silom ili milom,

— Gle, molim vas, silom, a šta je onda s vašim »oslobođenjem«, ako ovo »oslobođenje« ima da se narodu objasni silom i batinama i pljačkom kao što se to danas čini?

„Da, da, čini se da je ova stvar vraški zapletena, jer to, da se od tri plemena stvori jedan narod, kojega zasada, kako stvari stoje, nema, i država, koju po volji ovih naroda nitko ne će, a istina je, radi se o mentalitetima, pa da, znači, ove proklete mentalitete trebalo bi zapravo dijagnosticirati klinički, jer kakav je, na primjer, mentalitet gospodina generala Simeonovića, dvorskog agenta, koji tu s njim, u SHSDŽ salonskom vagonu,

pijuckajući smederevku, priča svoje priče već od Bežanije, a svaka od ovih pričica ima po neki skriveni hermetski smisao."

„Ovo, što gospodin general truća o svom pokojnom Kralju, ne misli on na pokojnog Aleksandra Obrenovića, nego na Dvor svog današnjeg, živog Gospodara, u čijoj milosti obojica u ovom rasklimanom salonskom SHSDŽ vagonu pijuckaju kiselu smederevku. Koji je sakriveni smisao generalskih dvorskih anegdota i šta hoće da kaže generalčina tim svojim vicevima, kao da istjeruje iz Emeričkoga nečiste duhove, ako nije da ga smatra kicoškom slugekanjom i austrokrobotskom prečanskom uštvom, koja se kao stjenica sakrila pod svilenom presvlakom dvorskih salona, uvjerena da će na beogradskom Dvoru da vjekuje."

— Jer, molim vas, ko već beše onaj nesrećni dečak, a već kakvim ga je Gospod stvorio, nezgrapan, nakaradan, kratkovidan, s onim svojim palac debelim diopterima, te mu pince-nez poskakuje na tumbastoj nosini i trajno klizi kao da će pasti, a Kralj ga nervozno namešta na onom svom kozliću od nosa, o, Gospode, baš ružan li beše onaj balavac, koji obori staroga Ristića kao muhu, a tada nije navršio još ni četrnaeste, te jedina igračka, pred kojom je strepio kao dete, bila je jedna stara francuska papiga kojom su ga plašili njegovi đenerali, a ta je čitav dan kreštala po sobama praznoga dvora, »Majesté, attention, eno ga«, i tako, eto, dakako, opet »Majesté, attention, s'il vous plaît — eno ga«, stiže jednog dana taj jedan gospodin — »eno ga«, sa čitavom četom sabljaša i revolveraša, no, dakle, nisam to teo da kažem, nego taj naš Votre Majesté, balavac sedamnaestogodišnji, koji se ponašao kao Samovladar već pune tri godine i tako stekao rutinu kako da se vlada Kralj kada razgovara sa gejačinama i paorima kao pravi rođeni Oborknez, a tada sam ga upoznao kao dežurni ofisir, eto, stoji usred srede svog dvorskog kruga, kobajagi serkla, u centru svoje »verne« bulumente, u krugu svojih »lojalnih i odanih« ministara i

đenerala, i razgovarajući tako s njima, na balu, štono kažu, menja misli, »pa kako ste, gos'in ovaj, pa kako, gos'in onaj, pa kuda, Risto, pa odakle, Atanasije, a vi, gos'in ministre, kad to stigoste iz Pićerburga, a vi, Ubibratiću, gle, gle, prikačiste za račun Našeg Ukaza o direkciji fondova ipak svoje ‚obrenovićevsko Takovo', lepo, lepo, nije vam to sada više zvečka, je l' te molim vas, gle, gle, a gde su vaše mnogopoštovane gospođe, dame, moja gospodo, bonjour, Madame, a vi iz Pariza, a gde vam je vaš gospodar, ono je, nadam se, rešeno, après avoir surmonté beaucoup de difficultés, nous sommes j'espère enfin arrivés à notre port, Madame«, »o, Vaše Veličanstvo, mon mari il ne peut pas troubler votre réception, il est toujours fichu comme l'as de pique, jusqu' ici mon mari gagne toujours fort peu, la chose n'est pas reglée, mais, en attendant mieux, kao što Rusi kažu, Vaše Veličanstvo, lučševo ažidàjemsja, on est content de ce qu'on a, Votre Majesté«, »a gde vam je gospođa Persa, Risto, nisam je već odavna video, a tako, u Vrnjcima, lepo, lepo, pozdravite je u moje ime, a gospa Mica ode u Išl, dobro, kupuje veš u Beču, udaje svoju Micu jedinicu«, i tako brblja mala maškara od Kralja, okružena svojom Radikalijom, a ruke mu se klate do kolena kao dva peškira o konjskoj vratini u svatovima, nisko čelo, navorano brigama, te otire, jadan, i čelo i gustu čekinjavu kosu na zatiljku maramicom, a đavo bi ga znao, da li se znoji satrven od nekog stida, od osećaja nečiste savesti kao baba, doista, no svakako, taj je dečko uspeo da prevlada sve svoje slabosti i s onim starim prevejanim lijama i preispoljnim lopovima radikalskim postupao je u stilu svog blaženopočivšeg oca kao rođeni dompteur sa kandžijom u ruci. Đeneral među svojom gospodom ministrima, a jedva bi kapralče mogao da bude, dečko bez osnovnog znanja, bez škola, samouk, tako, počeprko tu nešto, pa tamo nešto, kao slepa kokoška, pa i onda, kada se uskočoperi sa svojim mamuzama i svojom sabljetinom kao pravi pravcati đeneralisimo, nikad nije bio po svome mentalitetu drugo nego rezervni kapetančić

druge klase iz Čačka, tako otprilike, u najboljem slučaju, a ona gamad oko njega, vajne one kičme savitljive, raspuzljive kao mlad somborski sir, nedopečene kifle od karaktera, štreberska ona bagra od poltrona, pasji oblizujući svetiteljsku kraljevsku ruku na balčaku kavaleriske sabljetine, sve oko Kralja poskakujući, aminuje sve što onaj balavac govori, klanjajući se đenijalnosti vladarskih aperçua, kneževskoj clairvoyantnosti, »kako Kralj sve vidi, kako Kralj sve ume, kako Kralj svakoga poznaje u dušu, ko je kapetan Mišin, a ko baba Dudin, jeste, Vaše Veličanstvo, dakako, Vaše Veličanstvo, razume se, Vaše Veličanstvo, baš je to na vlas tako, Vaše Veličanstvo, kako rekoste, lojalni i pokorni, kao uvek, Vaše Veličanstvo, nema razloga da ne verujete u našu vernost«, pa bude li potrebno, ova će se falanga odličnih političara i rodoljuba oboriti na kolena da poliže svojim jezikom lakirane kavaleriske čizme svog narodnog Vladara, svoje narodne Svetinje, jer to su prve, posle Kosova, kraljevske husarske čizme od dvorskog liferanta iz Újvidéka, Aranji Lajoša, »a, dakako, onaj nedoučeni skribent Jovanče, Vaše Veličanstvo, treba da znate, a ako ne znate, tako je, molićemo lepo, bio je on u Parizu Vladanov stipendista, a ovo danaske, što on kobajagi liberališe danas, to on liberališe za slavu i račun svog bivšeg šefa Vladana, i kako da se čovo zamaskira, bacio se u političke moraliste, u socijaliste, u anarhiste, au lieu de s'excuser de sa conduite scandaleuse, il risque jusqu'à Vous faire des reproches morales et politiques, Majesté, je l'attendais bien là, prišipetlja je to stara, zna se čija, a, eto, objavilo *Žurnalče* privatnu korespondenciju njegove gospođe, Parižanke, Madame Mignonne, sa pisarom druge klase u Ministarstvu inostranih dela, Vasom, Vasenjkom Vasiljevićem, Vaše Veličanstvo, i tako se pokazalo da gospodinu socijalističkom moralisti obrađuje vamiliju ordinarna radikalčina, naš poeta Vasenjka, koji piše šišatovačke sonete, a, Vaše Veličanstvo, jeste li čuli šta se desilo gospođi Savki, supruzi đenerala Mamuzića, kad je ulovio berberina Ristu u ormaru svoje žene«,

»t' idite, Čika Ljubo, ne racontez pas cette histoire invraisemblable«, »ma jeste, Veličanstvo, na časnu reč, videli smo svojim očima, nous nous sommes pâmés de rire en le voyant sortir avec un costume aussi bizarre, bio je gô–golcat u njenoj spavaćici, na časnu reč, kao da ga je majka rodila, a Stole, jeste, Stole–Lola iz Protokola, baš taj, Vaše Veličanstvo, nabija rogove vašem Precedniku Vlade«, i tako, zabavljajući svoga kraljevskog Šefa alkovenskim pričama iz najviših krugova gospode dvorjanika, ova banda od pezevenaka kvari zbunjenoga mladića prikazujući mu golu stvarnost kao veselu anegdotu, tako da jedan jedini kraljevski princip, pretvarajući se u uverenje, ostaje balavcu kompasom za čitav njegov život: »svi ste vi jednaki, mater vam vašu gejačku, premlatiti bi vas trebalo kao džukele i kurvetine«, to je parola koja se čula na svakome koraku, a mora se priznati da je ovaj vladarski princip i u nas i oko nas veoma popularan ostao do dana današnjega i da se i danas u delo provodi veoma često. Tako se na našem Dvoru u prošlosti nije slomila samo jedna kičma, i nije tu izdahnuo samo jedan glas savesti, jer ovde plotun, a tamo zaseda, onde kama u slezenu, a ovde nož u leđa, tamo kolčina po lobanji, a tu metak u potiljak, to može da slomije i mnogo tvrđe srce, a tako je i onaj poslednji Obrenović i završio: sa punim gaćama...

— A šta mislite li, gospodine doktore, da danas stvari stoje bolje? Kako bolje, ako boga znate, stigoše, eto, na naš Dvor opet oko jednog nedoučenog đačeta madžaronske i austriske slugekanje, kicoši i Lale, Prečani i begovi, kao onaj bosanski Balija Beg Zvekan, koji u gabiji s turbanom dolazi u audijenciju, kao da turski paša još uvek sedi na Kalemegdanu, ili onaj Dalmata Griziguvno ili poeta laureatus Conte Settebandiere, monsieur le marquis de Raguse, ili onaj profešur od svih bonkulovića, dripac Pipiko, spalatinski contabombe, ili pak onaj dvorski austriski kapelan, grof Bandwurm, ili opet onaj Kranjac sa Bleda, baron Schlögel, sami grofovi, sami konti, sami austriski špijuni, policaji, propali hrvatski bankari, i tako

zarađuju naša gospoda baroni i kontekanje — igrajući va banque, pa bude li se jednoga dana desilo da »Neko«, ko — na nesreću svoju — Srpsku Krunu nosi, opet dobije metak u potiljak, proliće se nekoliko litara krokodilskih suza na parastosu, udarajući od otadžbeničkog bola glavom u mermerni pod Saborne Crkve, a šta će od sve te austrijanštine još kod nas da bude, đavo bi je znao, a dobro nikako...

Simplon je stigao sa zakašnjenjem od sedamdeset minuta, a na kolodvoru gospodina ministra nije dočekao nitko. Od Prezidijala pa ni od Policije ni sjenke, kao da je doputovala muha. Nisu to više slavni banski dani, kada bi doktor Čavka stajao na peronu sa čitavom četom banskih pristava i detektiva, a za pokojnoga Kalmana Emeričkoga, kada su se još u Jurjevskoj držali konji, inoš Gašpar na boku, sa dlakavim lisičjim repom na svom pustenom kočijaškom klobuku, u tamnozelenoj husarskoj atili, okićenoj bogatim zlatnoprotkanim crnim gajtanima, pucketao bi bičem čitavom Dugom, kao da se vozi na čelu Banderija, kad bi se Presvetli vraćao iz Pešte, poslije svojih trijumfalnih regnikolarnih besjeda.

Dugo je Simplon stenjao očekujući neku brzovoznu garnituru na maloj postaji kod Svete Klare, tako da je stari na brzu ruku navukao zgužvane pantalone, sav prokisao kao da je prolumpovao čitavu noć (a ona spančana smederevka od mješavine, sa gustim kao katran vonjavim spirinama od kave, zaista je kulturna sramota da se takve svinjarije serviraju u SHSDŽ salonima, državnim funkcionarima Prve A klase), pa kako na kolodvoru još osim svega, usred jutarnje gužve, nije bilo fijakera, prilično je vremena prošlo dok se šef kolodvorske policije ustelefonirao i dok su na kraju konca smogli neku traljavu kočiju, tako da se sa Katedrale rasplakalo već jutarnje golgotsko zvonce kao turobna muzička pratnja uz povratak našega gospodina specijalnog Poklisara pod vlastiti mu krov, gdje isto tako ni živa duša pojma o pojmu imala nije da su sinoć još iz

hotela »Srpski Kralj« telefonirali, da gospodin ministar stiže jutarnjim Simplonom.

U Jurjevskoj, doma, jedina soba od sinoć još zagrijana, bila je blagovaonica, i dok se Mika nervozno gubi servirajući na brzu ruku čaj i dok su se cure ustrčale lijevo i desno kroz onaj razval od pokućstva po hodnicima, prenatrpanima ogromnom masom ormara, škrinja, sekretera, komoda i stolova, sve ovamo strpanih u posljednjem momentu iz Ladanja Gornjeg, tako da se čovjek kreće kroz škure prostorije kao kroz magazin zalagaonice (ciganska, čergaška dekompozicija ladanjskog kućanstva, spakovanog u sanduke i kofere, davala je čitavom neredu karakter nervozne seobe), dok se na kraju krajeva pojavila i Madame Emerička zbunjena i neispavana, osjetio je stari kako mu se uznemirilo nabreklo srce od aritmije, što je oduvijek bio veoma pouzdan znak kako u njemu kuha čitava utroba, od mozga do bubrega.

— Bože moj, Madame je mamurna, kisela, neispavana, kao da je i ona doputovala, kasno je legla, ima briga preko glave, putuje u inozemstvo na duže vrijeme, treba misliti na ovo i na ono, nije to, ako se pravo uzme, tako neznatna dužnost, krenuti u svijet kao supruga poklisara, pa dok se ne smjeste, ostat će u peštanskom hotelu, treba imati pri ruci čitavu garderobu, treba znati šta će s pokućstvom, ukoliko se budu selili u vlastitu rezidenciju, javlja se u posljednji čas niz pitanja, a, osim toga, migrena, nije u najboljoj formi, bila je kod nje švelja do ponoći, radilo se takoreći do jutra, a to je naporno, probati i probati, a kakve već jesu naše šnajderice, treba im dati vlastite ideje, sugestije, a nitko joj nije javio da gospodin ministar stiže već jutros, njega su očekivali na Prezidiju za sutradan, po nekom planu, koji je bio najavljen, međutim — telefonirao je doktor Radosavljević,

— Iz »Srpskog Kralja« telefonirali su da stižemo Simplonom u šest i trideset, to je izvan svake sumnje, čuo sam to vlastitim

ušima, no, dobro, ne ćemo sada cjepidlačariti, moglo se dogoditi da su gospoda na Prezidijalu propustila da vas obavijeste, a ja sam onima u hotelu striktno naredio neka telefoniraju i vama, nezavisno od Prezidijala, ovamo, u Jurjevsku, ali, kako rekoh, zar ne, nema smisla gubiti riječi, bilo pa nije, zaronio je Presvetli u svoju poznatu rječitost, da nekako ispliva iz ove zbrke, da se izgubi u meandrima bilo kakvih fraza samo da se prevlada ova nelagodna situacija oko prvog zajedničkog obiteljskog fruštuka, što je počeo pod tako zloslutnim okolnostima, a to za uvertiru nije dobar znak.

Za gospođu Eleonoru, koja se uselila u Dom Emeričkih kao zakonita supruga Presvetlog (vjenčana, doduše, ali samo civilno), nema tome ni dvije nedjelje, ovaj iznenadni doručak zapravo je tek drugi ili treći jutarnji obred što ga služi svome suprugu u ulozi domaćice, jedan od njenih, takoreći, débuta na obiteljskoj pozornici, tako da se gospođa, ne imajući u tom pogledu nikakvog iskustva, prosto ne snalazi kako da igra ovu delikatnu ulogu po propisu tradicionalnog doručka, koji je za ere pokojne domaćice bio važan isto tako, kao svaka druga ceremonijalna procedura kakva se njeguje kod prostrtog stola pod ovim krovom godinama.

„Dakako, tempora mutantur, pokojna Hortenzija ne bi bila propustila ni pod živu glavu da se ne pojavi savršeno ekipirana, kao za pozornicu, dočekujući ga, stizao on s puta bilo kad i bilo otkud, a iz Pešte stizalo se, bogme, obično oko tri izjutra, pa ipak, Hortenzija izlazila bi mu u susret u veliki trijem, dolje, na porti, uvijek podjednako šarmantna, s mnogo takta i ljubaznosti, a čitava zgrada, sve sobe i hodnici, sve je bilo zagrijano, rasvijetljeno, toplo, ugodno, familijarnointimno, no, dobro, ne treba nikoga za to nervirati, vidi se, Eleonora ima tremu, zbrkana je, nervozna je, boli je glava, nije ispavana, njeno vladanje nije normalno, ona ipak, po svemu, kao da nešto

glumi, kao da se nije naročito obradovala iznenadnom povratku svoga muža, pa da, naravno, čovjek treba da se navikne na partnera dok se stvar ne uritmizira, no, ali ipak, gospođa, čini se, da je duhom odsutna, rastresena..."

— Ti si zamišljena, draga, zar se nešto dogodilo, imaš li možda temperaturu, pa vidim, draga, nešto mi kriješ, ne, ne, molim, vidim jasno, nisam se jučer rodio, oprosti, molim te, i ja sam nervozan, pa uvaži, draga moja, dva–tri posljednja beogradska dana, bio sam u pogonu dvadesetičetiri sata dnevno, a nisam ni oka sklopio, čitavu noć gnjavio me jedan generalski mulac, ne, ne, ali ipak, ti mi nešto tajiš...

Drugujući intimno sa Presvetlim već godinama, davno već prije ove civilno ozakonjene bračne igre, bilo je prilike te joj je stari pričao razne zgode i nezgode iz svog predživota na Prezidijalu i u Budimu, oko Ladanja i oko Jurjevske, svoje neurastenične navike i poglede na mnoge enervantne pojave, detaljno opisujući obiteljske polusvečane čajeve i večere, doručke i užine, tako da je gospođa Eleonora imala neku sliku o tome, kako je u životu ovog mandarina nadasve važno da pod svojim krovom, bez obzira na to da li je to na Ladanju ili u Jurjevskoj, bude dočekan kako se to pristoji po svima pravilima iskazivanja počasti, kakva pripada Principalu otmjene familije.

Ali, jutros, eto, kao da se sam Belzebub bio upleo u njene najbolje namjere.

Još je sinoć bila naročito naglasila djevojci, bude li zvao Beograd, da je svakako pozovu na telefon, isto tako bude li stigla obavijest da Gospodin Ministar dolazi, da je probude na vrijeme, no, međutim, kako nitko nije telefonirao ništa, ostala je u postelji, a, osim toga, odmah na početku, u prvome momentu njene službe kao domaćice, stavljena joj je u dužnost zaista veoma neugodna misija da baš ona lično prva saopći svome gospodinu suprugu kako je u *Narodnim novinama* odštampana službena odluka da je udovoljeno molbi njegovog sina, Kamila Emeričkog Mlađeg, za izmjenu obiteljskog imena.

Jedan od referenata kod Pokrajinskog namjesništva na Markovom trgu, neki doktor Radosavljević, savjetnik Političke Uprave, kao vrsta službujućeg činovnika za vezu s Ministarstvom inostranih dela u Beogradu, telefonirao je gospođi, vršeći neugodnu funkciju, »da je tako slobodan da za Gospodina Ministra pošalje dva egzemplara *Narodnih novina* sa važnom službenom odlukom, jer misli, i to ne samo iz vlastite inicijative, nego su mu tako sugerirali »Odozgo«, da se Gospodinu Ministru stvar mora — stante pede — referirati ex offo, po mogućnosti što prije, pogotovo sada kad Gospodin Ministar stoji pred odlaskom u inozemstvo«.

Da se Kamilo bavi idejom oko izmjene svog obiteljskog imena, to je gospođa Eleonora čula da se govori već duže vremena, a i stari Emerički spomenuo je tu mogućnost kao potpuno otvorenu, luckastu, u koju, čini se, da ipak nije vjerovao, ali kako se sada našla pred svršenim činom, nije imala zaista baš nikakve originalne ideje kako da taj skandal saopći svome suprugu, jer, eto, do skandala ipak je došlo, i kao da đavo hoće, baš u predvečerje njihova odlaska u Peštu. Prosto se ne snalazeći u ovom skandaloznom kolopletu žena se izgubila, a ta se zabrinutost osjetila i u prividno rezerviranom držanju kada se, eto, jutros našla licem u lice pred čovjekom kome je trebalo reći da mu se sin odrekao obiteljskog imena.

Kako da to saopći nervoznom starcu da je došlo do eksplozije, na koji način, kada se kontakt između oca i sina sveo isključivo na kratke telefonske razgovore, pošto je Kamilo, ima tome već godinu dana, prestao posjećivati roditeljski dom, što je za gospođu Eleonoru predstavljalo trajne iritacije, jer je počela patiti od krive pretpostavke kao da je Kamilova apstinencija poprimila demonstrativne forme isključivo u vezi s njom.

— Pa dobro, draga, molim te, pa vidim, tebi su oči pune suza, molim te, što je, dođi ovamo, priznaj, govori, molim te, šta se dogodilo, šta mi tajiš, draga.

Glomazna dama s jakim bokovima i tvrdim muškim koljenima, sa bogatim grudima koje se kreću kao bijele mesnate lopte pod svilom peignoira, čudno vitka u pasu, topla mačka još od sna, pristupila je gospođa Emerički svome suprugu i, priljubivši se uz gospodina Poklisara, poljubila ga je u čelo, pomilovavši mu sijedu kosu kao da ga tješi od dirljive samilosti. Poniknuvši pogledom na sag pod stolom sa mrvicama kruha i ljuščicama od jajeta i milujući svoga muža po pomno raščešljanoj kosi (sa dva–tri prsta, da se ne bi poremetio pomno odnjegovani razdjeljak), ona mu je, kao da se radi o njenoj krivnji, prigušenim poluglasom, zamuckujući šapnula, kako je telefonirao doktor Radosavljević i kako je poslao jedan broj *Narodnih novina.*

— Radosavljević, telefonirao je doktor Radosavljević, da, pa što je telefonirao, poslao je *Narodne novine,* u redu, doktor Radosavljević je poslao *Narodne novine,* ne razumijem,

— Poslao je *Narodne novine,* ne znam, ima tamo nešto u *Narodnim novinama* što je odštampano,

— Štampano, ili »odštampano«, u redu, ima li na ovome svijetu uopće takvih novina, u kojima ne bi bilo nešto »odštampano«, a što je »odštampano« u tim *Narodnim novinama,* pa govori, za boga dragoga, ne nerviraj me, zaprepastio se Gospodin Ministar od pomisli, „nije li u *Narodnim novinama* objavljen eventualno dekret, kojim je poništen njegov kraljevski ukaz o imenovanju za madžarskog poklisara, jer i to bi se moglo dogoditi, ona ga je generalčina, uostalom, tako i tretirala, kao da joj je poznato nešto više, »Odozgo«",

— Pa ne znam, telefonirao je doktor Radosavljević da je u *Narodnim novinama* odštampana Kamilova molba, ne znam, molba ili odluka, u pitanju promjene vašeg imena ili prezimena, što li, naime, da je odštampano sad ono o čemu se govori, kao da je Kamilo zaista to proveo.

Presvetli se izgubio u sivilu Eleonorinih maglenih ociju, zasjenjenih jakim koščatim svodovima iznad mesnatih jagodica od nabubrelih zdravih obraza, diskretno uklonivši sa svoje kose njenu ruku i promatrajući servirani stol sa raznim predmetima na blistavom damastu, ostao nepokretan tupo bez misli i to je potrajalo čitavu vječnost.

„Dakako, nije poništen nikakav dekret, a bilo bi to zaista i preglupo da se u dvadesetičetiri sata demantira potpis Suverena, doktor Radosavljević je poslao *Narodne novine*, one su stigle, dakako, one su štampane, *Narodne novine*, a doktor Radosavljević ih je poslao s najboljom namjerom, pristojan gospodin, ovaj neki doktor Radosavljević, i, uopće, sva prezidijalna gospoda spram njega su veoma pristojna, to je još uvijek njegova stara prezidijalna škola, razumije se, jer takav egzemplar *Narodnih novina* treba da bude čovjeku pri ruci, to je neka vrsta pravnog svjedočanstva, to je dokaz kako je ta stvar sada na kraju konca ipak administrativno provedena, no, dakle, to nije više verbalna nervozna prijetnja, to je sada svršeni čin, i to je, nema sumnje, veoma duhovito, sve to s tim brojem *Narodnih novina* što ga je poslao doktor Radosavljević, a tu, potpuno odvojeno od te gluposti, savršeno nezavisno, moglo bi se reći predmetno uzvišeno, egzistira, upravo stoji nasred stola, marijaterezijanska, bečka cukerdoza, sa sasvim sićušnom srebrnom kruščicom na poklopcu, a oko srebrne blistave sucrière tu su i srebrni vrčevi, dva vrča, jedan za vrelu vodu, drugi za mlijeko, dva, dakle, srebrna vrčića, jedan i drugi od engleske čajne garniture, sa drščima od slonove kosti, skupocjen čajni komplet, što ga je Hortenzija kupila u Beču, davno već, još je Kamilo bio na putu, flanirali su bečkim centrom, oko Grabena, i Hortenziji je zapelo oko o ovu englesku garnituru u izlogu jednog nobl dućana, nije bila jeftina, on je Hortenziju dugo, dugo čekao pred dućanom, padala je kiša, a kad se pojavila na vratima, sva uzbuđena, s paketom u ruci, u svom novom sivom

kostimu, sa gustom bijelom koprenom kao bula, primijetilo se da je noseća, bila je u šestom mjesecu, a nosila je teško, a što je nosila, đavola, prokletstvo vlastito i njegovo, ovo čudo od nedonoščeta slaboumnog, i bolje bi bilo da ga je pobacila, nego da se rodila ova napast od izroda koji mu je skuhao poparu u *Narodnim novinama* kao plaćeni agent–provokator, da, a pod novom gazdaricom serviraju za fruštuk, evo, po pola kile putra i punu zdjelu marmelade, kao da smo u seljačkim svatovima, to su sada novi, klavirlererski običaji, da se vidi čija je čorba masna, a rečeno je da ne voli pekmez od kajsija, nego moli da se servira džem od pomorandže, aber die liebe gnädige Hausfrau preferira marelice, na, also, ne ćemo sitničariti zbog marelica, ah, da, tu se nešto prekinulo u nama, ustali smo, zaputili smo se da pođemo u kabinet po one proklete *Narodne novine* koje nam nisu pokazali iz obzira, iz gluposti, zapeli smo tu na pola puta, kuca tamo engleski sat i dokle će ovaj engleski sat kucati u prokletoj ovoj Jurjevskoj na jednom te istom mjestu tako izazovno polagano, pa tu između jednog i drugog otkucaja zjape čitavi ponori od opasne praznine, tak–tak–tak, a u *Narodnim novinama,* kaže gospođa Eleonora, da je nešto »odštampano«, nešto skandalozno, čime nije htjela da ga nervira, odmah, za jutarnji pozdrav, a čini se da je ljubazna dama prilično ravnodušna spram svega što je tamo »odštampano« u tim *Narodnim novinama,* čudna gospođa sa svojim plehnatim đinđuvama u frizuri, sa tim svojim golim husarskim bedrima, koja se otkrivaju pod tkaninom peignoira kao da smo u kakvom štundenhotelu, i trebalo bi toj ženskoj nekako ipak objasniti, da se to ne čini, takav kričavi čiričari sa papelotima, iako smo u braku, ne treba da se sablažnjavamo degutantnim intimnostima, a osim toga tu su i ove sluškinjetine blesave, nismo tête–à–tête, zar ne, pa to je, dakako, ipak pitanje ukusa, prije svega, no, dakle, servus, a kako će ta osoba reprezentirati u Pešti, i to je jedan od delikatnih problema, tu više mnogo vremena

za razmišljanje i nema, putuje se već ovih dana, a kad se sastane s Admiralom, ovaj će sigurno navesti razgovor na Grofa Premijera, Admiralu je poznato da je Presvetli sa Grofom bio u prijateljskim vezama, a Grofa su ustrijelili kao bijesno pseto, ubili ga prosto šintarski, Grof je, silazeći niz stube svoga hola sa šaržiranim revolverom u ruci, zapitao gospodu živodere — šta žele, u ime kakve političke kafilerije su stigli, tko ih je poslao, pa kad je ugledao svoje krvnike s uperenim karabinkama, sa prezirom je odbacio svoj revolver pred noge onih plaćenih tipova, direktno pred noge onih kriminalnih lopova, »izvolite, gospodo, molim, ispod časti mi je da na ovu vrstu kriminalaca ispalim samo jedan jedini metak«, da, da, tako se umire gospodski, to je smrt dostojna jednoga Grofa koji je to doista i bio, Grof, od glave do pete Grof, to je bilo baš sto posto Grofovski, svaka čast, rat smo izgubili, rien ne va plus, s'il vous plaît, messieurs, à vos ordres, je ne joue plus, a ne onako plebejski zgužvano, kmetski, kao što je on htio da proda svoju šljivarsku kožu banditima, s puškom u ruci, a zašto, pitamo se, zašto, da se tu sada pred njim pojavio njegov vlastiti sin s naperenom puškom, i to još na čelu rulje koja mu radi o glavi, jer ništa drugo i ne želi taj njegov gospodin sin, nego da vidi kako mu se otkotrljala glava! Godinama se taj balavac sprema na to podlo umorstvo, gospodin krvnik, eto ga, konačno je stigao, a dobro mu je savjetovao stari Vugrovečki, još dok je pokojna Hortenzija gubila nerve zbog ove nakaze, da se radi o neizlječivom slučaju, i to je bila jedina pravilna dijagnoza, dakako, trebalo je imati kuraže i pogledati istini u oči, trebalo je nešto sistematski poduzeti, prevenirati, u svakom slučaju, jer sada je, naravno, prekasno, sada je sve već prekasno."

— No, dobro, draga Eleonora, molim te, oprosti, pa ipak, zar ne, kako, ne razumijem, veliš da je telefonirao doktor Radosavljević i da je poslao, veliš, neko pismo, s *Narodnim novinama*, a gdje se nalazi to nesretno pismo, gdje su te novine

proklete, smije li se pitati, jer ako je to pismo tako važno, ja ga ne bih bio ostavio na šrajptišu, u kabinetu, zar ne, pa to je barem logično, mislim, naime, ako je ta stvar tako važna da je doktor Radosavljević mislio kako mora telefonirati, onda bi bilo normalno, naime...

— Oprosti, bilo bi normalno, dakako, ali nisam imala namjeru da te nerviram, to nije nikakva novost, o tome se govori već od Nove godine, a mislila sam najbolje, no, dakle, jer zašto da te baš ja prva dočekam s tom glupošću, koja, uostalom, po mome skromnom mišljenju, nije takva te bi je trebalo preuveličavati, mislim, a mogu baš da ti i donesem lično te novine i to pismo, ako želiš, uznemirila se gospođa Eleonora, a zatim, primijetivši kako se lice njenog supruga sudbonosno smrklo, ušutjela je i sjela za stol i stala mazati kajzericu prst debelim maslacem, veoma sabrano, veoma pomno, moglo bi se reći, sasvim hladnokrvno s očitom namjerom da se ne preda nekim pretjeranim osjećajima solidarnosti u jednoj neprilici, koja se očekuje već od Nove godine, a nije ni tako sudbonosna te bi trebalo očajavati.

— Ne, ne, hvala ti, srce, nije potrebno, idem sam, dakako, zahvalio se Presvetli svojoj supruzi, zaputivši se preko blagovaonice brzim koracima, da bi u posljednjem hipu, svladan gnjevom, zalupio starim hrastovim vratima demonstrativno glasno, da se čuje, na kraju krajeva, da je netko na odlasku zatvorio za sobom vrata.

Mračnim, ciglama popločenim hodnikom trebalo je prijeći dvadesetak metara do sjevernog krila, kamo su ga premjestili, a po novom, Eleonorinom režimu počelo se po svemu — štedjeti, pak su aplikacije, koje su u Hortenzijino vrijeme po koridorima i stubama svijetlile takoreći dan i noć, skinute, a rečeno je da se, zbog odlaska u Madžarsku, skinu i svi rasvjetni predmeti, „što je samo po sebi neinteligentno i nelogično, jer, najposlije, iako se putuje, zašto da se gase svjetiljke", rezigni-

rano, umorno, stigao je stari gospodin u polumraku do svoje sobe, i, klonuvši ondje za pisaćim stolom, raskinuo nesretnu kuvertu doktora Radosavljevića s egzemplarom prokletih *Narodnih novina.*

Sitna, na prvi pogled doista neupadljiva, petitnim slovima otisnuta vijest i obavijest na prvoj stranici *Narodnih novina,* u prvoj koloni lijevo, pod sivim i ništavnim naslovom *Službene vijesti* i podnaslovom:

Odluka Kraljevskog Namjesništva bivše Kraljevske Zemaljske Hrvatsko–Slavonsko–Dalmatinske Vlade u Zagrebu, o promjeni obiteljskog imena po paragrafima

tim i tim Zakona tog i tog, da se

na temelju molbe doktora Kamila Emeričkoga Mlađeg, odvjetnika iz Zagreba, dozvoljava istom promjena obiteljskog prezimena Emerički u Mirković,

i da je

taksa od 117 (sto i sedamnaest dinara) uz molbu naplaćena i propisno poništena,

ta sitna vijest, »odštampana« u *Narodnim novinama,* pretvorila se u svojoj glomaznoj nepojmljivosti u neku vrstu sablazni u koju čovjek bulji tupo kao četvoronožno rogato stvorenje u crvenu krpu.

Tri puta redom pročitao je Presvetli istu tu blesavu, kancelističku rečenicu, štampanu petitnim slovima, u lijevoj koloni, kako se na temelju molbe jednog, s njime do jutros još istoimenog odvjetnika iz Zagreba »dozvoljava promjena obiteljskog prezimena«, s time da se promjena obiteljskog prezimena dozvoljava »na temelju molbe« jednog advokata iz Zagreba, i to mlađeg njegovog imenjaka, »jednog odvjetnika, i to uz naplatu propisane takse od 117 dinara«, „znači, za 117 dinara svatko može kupiti ili prodati svoje obiteljsko ime, i to na temelju odluke bivše »Hrvatsko–slavonsko–dalmatinske Vlade«, koja je umrla, koja je mrtva, koju su pokopali, koje više na

Markovom trgu nema, ali Slovo Njenih Zakona, to jest Zakona Hrvatskog Sabora, još uvijek djeluje, i u duhu tih starodavnih hrvatskih zakona izbrisano je njegovo vlastito Prezime sa svima predikatima, a naročito onog nesretnog Ladanja Gornjeg, koje su otkupili poljski dotepenci za bagatelu, i tako je nestalo i Hrvatske Zemaljske Vlade i Ladanja Gornjeg, kao što će nestati i njegovog Imena, a sve je to štampano u *Narodnim novinama*, u tri petitna siva retka, kao da se ne radi o nepojmljivom zapravo skandalu, i to ne o nekom običnom, svakodnevnom skandalu, nego baš o odvratnom zločinu, o djelu jednog odroda, jednog patricida, koga bi trebalo vezati u vreću sa živim vukovima i baciti ga u vodu da se udavi, još jutros, na licu mjesta, jer je to potpuno suludo što se desilo, a što je ustvari nesumnjivo kobno, to je u čitavom skandalu to, da je Sve To provedeno korektno, ispravno, kao što je propisano u smislu Pozitivnih Zakona, i da protiv Te i Takve Odluke bivše Banske Uprave nema ni priziva ni žalbe, jer je kao Takva nesumnjivo Pravomoćna i Plaćena propisanom taksom od 117 dinara, i, prema tome, on, kao pater familias, više od toga, u ovome momentu jedini živi predstavnik građanskoga ugleda i časti svog osramoćenog Obiteljskog Imena, u ime čitavih pokoljenja i rodova, što bi mogao preduzeti da vrati stvar u predstanje? Ništa. Baš pod milim bogom ništa i jedino što može u ovome momentu, da po pedeseti put pročita uvijek iznova ovu skandaloznu Odluku, kako se »na temelju molbe jednog odvjetnika iz Zagreba« dozvoljava promjena prezimena, i to »na temelju propisno taksirane molbe«."

Sa gađenjem prekinuo je Emerički čitanje ovog skandaloznog bezobrazluka, i jednim trzajem odbacivši naočari na zeleno sukno stolnjaka, a zatim, podignuvši glavu od ove mõre, kao da vapije za spasom, dodirnuo je na smrt ranjenim pogledom svoj zlatnouokvireni portret na stijeni iznad starinske drvene škrinje na kojoj je bilo nešto folijanata, a među njima dva toma

Tripartituma, vezanog u crvotočnoj hrapavoj svinjskoj koži, uz barokni srebrni kandelabar sa jedanaest kaneliranih, kao krv crveno lakiranih voštanica.

Lik čovjeka na blistavom platnu u zelenkastom odrazu stolne svjetiljke, lik magnata u bogatoj, zlatom prošivenoj i optočenoj gala–odori madžarskog visokog plemstva, uzvisio se tu iznad Presvetloga, kao da se u četvorini fantastično otvorenog prozora pojavilo neko poznato, a istodobno čudestveno strano lice; kraljevski madžarski dvorjanik sa ljevicom na balčaku plemenitaške demeskinje, a u desnici sa kalpakom od samurovine s viteškim sokolovim perom, ovaj čovjek ovdje kome na dolami blistaju visoki ordeni, sa lentama crno–žute i crveno–bijele boje, ova gospodska dostojanstvena prikaza iznad njegove glave, promatra gospodina budimskog Poklisara iz plastično urešenog okvira zelenim praznim pogledom ravnodušno, da, upravo prezrivo nehajno i tako jezivo mrtvo, kao da ova otmjena, uzvišena, gospodska ličnost na platnu nema o svemu što je tu »odštampano« u *Narodnim novinama* da kaže ni jedne jedine žive riječi, koja bi mogla da poprimi bilo kakav ljudski razumljiv smisao.

Slika, slikana kistom peštanskog modernog slikara, đaka münchenske Akademije, za koju je Presvetli godine 1907 platio bajoslovnu sumu od hiljadu forinti, nikada se Emeričkome nije pričinila tako prljavo sivom, a one zelene, prazne oči sa platna nikada tako mrtve, kao da bulji drvena lutka modelirana od beživotne blatne smjese teške zemlje, tako blatne, kao što je blatno ležati u vlastitom grobu.

„Prazno sve... Tu se u posljednjem broju *Narodnih novina* gasi jedno ime, jedna obitelj koja postoji još od vremena slavnoga kralja Bele, sedam stotina godina gasi se tu u ovoj glupoj vijesti u *Narodnim novinama*, eto, iz one smrdljive, smolom štamparskom uprljane masne krpe, posljednji od te čete, Emerički, odmahnuo je rukom i bez pozdrava, pljunuvši

u obraz svom rođenom ocu, odmetnuo se sam samcat u anonimnost i nestao naočigled čitavog svijeta, a plemeniti gospodin na dekorativnom peštanskom platnu stoji kao strašilo za ptice, ruka mu počiva na balčaku sablje a na stoliću, do koljena Gospodina Ministra Kraljevstva SHS, leži par bijelih rukavica, položenih na crveno ukoričenoj knjizi luksuznog madžarskog izdanja Hrvatsko–madžarske Nagodbe iz godine 1868."

Odvrativši pogled od rezerviranog visokog činovničkog lica, uzvišenog iznad bilo kakve ljudske mizerije, jadni Presvetli osjetio je neodoljivu potrebu da se susretne s nečijim ljudskim okom koje bi mu ulilo ma samo i jednu jedinu kaplju tople utjehe, i tako se zagledao u fotografiju svoje prve žene, pokojne gospođe Hortenzije, koja ga tu, na radnom stolu, iz srebrnog okvira promatra već dvadeset i više godina, uvijek jednako elegantna, u svom balskom dekolteu od bogate teške svile, sa bisernom ogrlicom, sa šarmantnim smiješkom ljubazne dame, „a koja mu u ovom teškom momentu ne govori ništa, kao što mu uostalom nije progovorila ni jedne mudre riječi od prvoga dana kako ju je povjenčao".

„Njegova mrtva supruga smješka mu se ljubazno, kao što mu se smješkala godinama, a zapravo je ova poštovana mademoiselle Zdenchay–Dvorszka majka onog bastarda od njegovog sina, jer ono i nije njegov sin, ono je habdelićevsko podmuklo kopile, đavo ga odnio, onog drskog lopova, koji je uzeo u ruke nož i udario svog oca u leđa, habdelićevski podmuklo, iz zasjede, moralna kukavica, da bi se solidarizirao s mračnom bandom koja hoće da ga dotuče po svaku cijenu."

„Kakvog smisla ima da preko glupe Hortenzijine fotografije još uvijek visi ovaj crni flor, i kakva je to dekorativna glupa laž, ova crna krpa preko slike jedne, ne zna se već koliko godina mrtve žene, kao da pod ovim krovom traje još uvijek korota i kao da netko još uvijek tuguje za majkom onoga razbojnika",

planuo je Emerički na habdelićevsku pasminu, te neočekivano surovom kretnjom otkinuo crnu traku sa slike, a kako je ova gesta ispala doista neočekivano grubo, prepukao je stalak od srebrnog okvira tako da se slika, rasklopivši i spljoštivši se, prevrnula i pala sa stola uz oštar zveket stakla, rasprsnutog u sitne mrvice kao da ga je probilo tane. Uzrujan od glasnog štropota razbijenog stakla u teškom srebrnom okviru, od samog fakta da mu je u ruci ostalo pola krpe od crnog flora, uznemiren grubošću vlastite kretnje, u porastu bijesa, Emerički je osjetio mračan poriv da udari tu glupu fotografiju nogom, da se raspadne u paramparčad, ali se svladao i, odbacivši s gađenjem onu crnu traku, podigao je srebrnouokvirenu sliku, vratio je na stol i pristupio prozoru.

Na udaru južnog, sa toplih mora doputovavšeg vjetra, što se raskrilio nad gradom ima već dan–dva, od svitanja nadvila se nad krovove mećava s mokrim februarskim snježnim krpama, koje se spuštaju iz olovnosive visine nečujno kao da lebde svileni, sasvim prozirni, od najprozirnijeg vela transparentniji padobrančići, jedan za drugim, jedan za drugim, polagano i sve više, u beskrajnim nizovima, lopataju ljudi mokar snijeg, puca led po žljebovima, dolazi proljeće, kaplje voda sa streha, „putujemo preko Drave u Budim, na Kraljevski Dvor, na odlasku smo, obračunali smo se s ovom mizerijom, prodali smo Ladanje, ono kurvinsko, prokleto, razbojničko leglo, gdje su ga vlastiti kmetovi htjeli da dotuku, počinje novo poglavlje, treba se osloboditi vlastite sramote, treba zaboraviti, poživjeti još decenij–dva, svi su njegovi živjeli dugo i mirno, svi su njegovi umirali kad je došlo vrijeme da se legne na ladanjskom groblju, i njega čeka tamo njegov vlastiti grob, a Hortenzija, kao da je slutila da se sprema veliko zlo, prva je dezertirala sa tog glupog groblja, vjerujući u zloslutne sne, a i on se prošle noći u »Srpskom Kralju«, od škripe ormara, trgao iz čudnog mračnog sna. Oštar, kao pila rezak zvuk napukle ormarske daske uzne-

mirio mu je uobrazilju do praznovjerne ustreperenosti, jer je u prvom času buđenja još čuo gdje škripi stari hrastovi ormar Barbare Emeričke, babe Ambrozove, od Čakovečkih Čizmadija, koja je kod Emeričkih slovila za madžarsku Ciganku, pa sve dok se nije sabrao na javi, razabravši da to škripi fabrički mahagonij novog hotelskog pokućstva, mračna auditivna igra drvene supstancije razigrala mu je nejasnu ali intenzivnu slutnju da ga očekuju zle vijesti, i, eto, obistinilo se, one su zaista stigle."

„Da, da, to su još uvijek svjetovi starih ladanjskih panika, kada škripe ormari, kad padaju zvijezde, a ždrebad lomi noge. Otvaraju se grobljanska vrata na mjesečini, javlja se mrtva Lucija, kravarica sa Ladanja, koja se utopila prije tridesetitri godine, davno još, a bila je tajanstvena čarobnica, proričući svima zle i pogane stvari, pa je tako i njemu prorekla iz šale jednog Silvestrova, kad su lijevali olovo (a on se bio vratio iz Beča kao brucoš na prve božićne ferije), da će postati udovac, da će mu prva žena ostaviti od srca porod, da će se oženiti i po drugi put, ali da ne će proći od te njegove druge svadbe ni devet mjeseci, pak da će se s novom svojom mladom ženom naći nad grobom jedne svoje velike radosti, jedne svoje nade, a baš ova njegova najveća nada da će mu se pretvoriti u čašu pelina, a to se tako, eto, desilo, i nije to prva gorka čaša koja mu je suđena, ali je najotrovnija, i ako ima da bude, on će je iskapiti, u redu, kad je već tako, i kad mu je već dobačena rukavica, on će je primiti, bilo je već dvoboja na svijetu, i ako mora netko da padne, neka zagrize u blato onaj drugi, on se nikada nije dao, to je bilo njegovo geslo od početka, a i dosta mu je moralističke gnjavaže i s desna i s lijeva! Šta hoće ovi ljudi oko njega i tko im je dao pravo da igraju ulogu arbitara? Gdje su im za to kvalifikacije? Njegovi su računi u redu! Jasni i pregledni! On je uvijek vršio svoju dužnost, bio je vjeran i odan onome kome služi, a služiti mora kad se nije rodio kao Rothschild nego kao

mizerija koja živi von der Hand in den Mund, od prvoga do prvoga, a nije po naravi stjenica, kao ona moralna protuha od njegovog gospodina sina, koji se razmetao najprije njegovim vlastitim novcem, a danas živi od milosti onog svog Strassnofa, spram koga, dakako, nema ni najmanje namjere da povuče konzekvencije, jer, ako je već riječ o rođenoj hohštapleriji, onda mladi gospodin ne bi trebao da traži lupom slamčicu u oku svoga oca, koji, ako je već sklon nekim kompromisima, ipak nije lopov, a, na kraju, svatko ima pravo da brani vlastite interese, bez obzira na to da li se to kome sviđa ili ne! Ako je do toga te netko ima da bude oboren, ne će to biti on, jer nisu Emerički od te sorte da se predaju! Ne, ne, Emerički dok su živi ostaju gdje jesu! Emerički stoje uspravno na vlastitim nogama dok su još u stanju da drže u ruci sablju, i ni jedan se Emerički nije predao do dana današnjega! Koliko je sati? Devet i pet minuta... Vrijeme leti. Treba se okupati, obrijati, presvući, a onda neka se svrši što treba da se svrši, kad naš gospodin sin to i tako po svaku cijenu želi! Neka padnu svi konvencionalni obziri! Neka dođe do skandala, da se tom balavcu konačno kaže u lice što mu je već davno trebalo reći, pa ako je suđeno, neka ga đavo nosi, i to zauvijek, per saldo i basta, als ob nichts geschehen wäre, kao što je neko veče čuo u Knez-Mihajlovoj ulici od nekog šegrta u prolazu, »ako — vrlo važno«, idemo dalje, doista vrlo važno", vratio se stari Emerički od prozora, ponovo uzeo u ruke prokleti onaj broj *Narodnih novina* i, pročitavši ponovo imbecilnu, kancelistički blesavu odluku, da je Taksa od sto i sedamnaest dinara pravilno naplaćena i da se u vezi s time briše Ime Emerički, on se ponovo izgubio u snatrenju, ,,kako po onom Lucijinom proročanstvu nije prošlo ni devet mjeseci, a on se jutros našao nad grobom nečega što je bilo — mora se priznati — »njegova najveća nada«, pa sada, uzme li se stvar ovako ili onako, to je sve ispalo kao grob i pogreb, u ovom ili u onom smislu, ali svakako sprovod, nema

šta, imala je pokojna Lucija pravo, i što znači u ovakvoj zbrci spekulativni razum? Da li tu sad djeluju neki zakoni — von oben oder von unten, der Teufel soll's wissen, materija, duh, ciganski magnetizam, hipnoza, đavo bi sam znao što tu dolje među ljudima djeluje i što se tu ljudima javlja, ali da ona škripa ormara stare Barbare Čizmadinke prošle noći u »Srpskom Kralju« nije slutila na dobro, to je evidentno, i da je on isto tako osjetio da se sprema neko zlo, i to je evidentno, uostalom, Schopenhauer oder Schleiermacher, vuršt, vrlo važno, sve je to nedokučivo, treba se obrijati i treba krenuti, devet je sati i pet minuta."

Odnos između oca i sina otrovao se još od Konstituante, kada je stari gospodin, kao ministar Privremene Vlade na raspoloženju i kandidat na nezavisnoj kraljevoj listi, reklamiran kao hrvatski plemić i potomak autentične zagorske vlastele, jedan od »rijetkih političkih administrativnih kapaciteta«, počeo igrati ulogu »Pionira beskompromisnog ujedinjenja našeg troimenog naroda«. Teza gospodina ministra o budućem uređenju naše nove državne organizacije, koju je tamburao svima i svakome, bila je zbirka jeftinih fraza, kako novo državno uređenje mora biti bezuslovno i isključivo centralističko, jer da je centralizam jedan od uslova — sine qua non.

— Dakako, tko raspolaže bilo kakvim stvarnim historijskim iskustvom, tko poznaje naš narod, njegove urođene anarhoindividualističke sklonosti prije svega, zatim divlji temperamenat neukih seljačkih masa, njihovu lakouzbudljivu fantaziju, često naivnu, a po pravilu uvijek sklonu da zaluta s puta stvarnosti u lovu za Himerama, svatko, tko ozbiljno vodi računa o naročito zapletenim prilikama, u okviru kojih se naša mlada država stvara, svaki takav čovjek, ako je spreman da prizna dokaze zdravog razuma, treba biti svijestan, da bi ono mutno i demagoški neodređeno »nešto«, što se zove »federalizam sa širokim

autonomijama«, još više podstrekavalo naše plemenske, nacionalne, vjerske i regionalne nesuglasnosti, koje i bez toga vrve na sve strane kao razorne opasnosti i sa kojima se u interesu državne politike, upravo u interesu najširih narodnih masa, moramo najenergičnije razračunati,

— Sviraš jeftine gramofonske ploče, čitava ta tvoja Konstituanta nije drugo nego limena kokoška na provincijalnim kolodvorima, automat koji prodaje prosjacima čokoladu u staniolu, policijska nadgrobna ploča svake slobode,

— To je nadgrobna ploča na grobu plemenskog razdora, ako hoćeš, to je jedina garancija protiv političkog rasula i autonomaških gluposti,

— Kao da su naši ljudi tako glupi te ne vide da se radi o izgubljenom ratu, princip što ga braniš jeste i ostaje — ius gladii, usprotivio se Kamilo ocu kada je opet jedamput u Jurjevskoj, kod večere, počeo poslije supe od vrganja zveket mačeva da prati jedan od tisuću političkih razgovora, koji kod ovoga stola traju od Hungaricuma, sada ravno šesnaest dugih godina.

— Zar zaista ne ćeš priznati da su naši današnji republikanci i federalisti, seljaci i popovi rulja, koja nema baš nikakvih argumenata te bi mogla da uvjeri čovjeka kako je njeno gledanje na naše nacionalno ujedinjenje progresivno, jer, kao što su gospoda do jučer bila još bezuvjetno »kaisertreu«, tako isto njihov program ne odgovara danas interesima narodnim, mislim interesima našeg naroda,

— A molim te kojega to »našeg naroda«?

— Pa našeg jedinstvenog troimenog naroda, razumije se, dakako, to su barem oduvijek bile tvoje ideje, ne samo ideje, nego aksiomi, hvala bogu, ne ćemo sada valjda još i to negirati? Ne će magarci da priznaju ovu Dinastiju, kao što ne će da se odreknu Forinte, to je zakon inercije,

— Misliš li da su oni toliko glupi da im nije jasno da tvoja Dinastija drži u svojim rukama i bič i zob, i što bi imali od toga da je i priznaju, to te pitam, forinte, koje su im oteli, ne će im ionako vratiti,

— Priznali ili ne, baš će nekoga zato da boli glava, molim te! Baš je dinastiji važno hoće li je ti barabe priznati, a sve da je i priznaju ostali bi podmuklo nelojalni kao i u Austriji što su bili. »Aula est pro nobis«, »Vitam et sanguinem«, to su bile njihove parole pod kojima se krila protuaustrijska mržnja, znamo mi tu pjesmu napamet što znači biti »kaisertreu«, da se Vlasi ne dosjete, od toga nikome nikakve koristi.

„To je duhovito", pomislio je Kamilo u vezi s očevom replikom, „ovaj historijski qui pro quo — sui generis govori za sebe poglavlja, svaka čast, tu jedan beskompromisno stopostotni Austrokroat optužuje danas druge — »politisch verdächtig« Austrokroate da su bili austrodinastičari sa skrivenim protuaustrijskim mislima, jer da su i danas, kada hrvatuju, izjavljujući da hoće da budu »lojalni srpski dinastičari«, isto tako politički sumnjivi kao što su bili i u Austriji, dakle lažu, kao što su lagali i jučer, jer ni jučer nisu bili lojalni i sto posto odani kao njegov otac, koga opet njegovi hrvatski rivali denunciraju da je bio šef madžarske policije, u špijunskoj službi austrijskog generalštaba, a sve je najtipičniji hrvatski ričet, kao što je govorio pokojni Supilo: »Riba od glave smrdi«, a to izjaviti ovoj krepanoj ribi, tko bi imao toliko moralne smionosti?"

I tako se opet poslužio običnom fintom »kako federalistički program u datoj situaciji ne treba da se kategorizira kao bezuvjetno ‚destruktivan', jer, obratno, on je danas jedina garancija da čaršija sa Dinastijom ne otme samovladu, pak se izjava vjernosti i lojalnosti Karađorđevićima sa strane Hrvata ne treba uzeti kao kamuflaža, jer ona to i nije, nego stara hrvatska politika ‚manjega zla' — ad evitanda mala maiora«.

— A što je to, ako nije kamuflaža? Nema među federalističkom gospodom ni jednog, koji bi bio iskreno lojalan i toliko pošten da to javno prizna,

— Dobro, ako nisu u Austriji bili bezuvjetno lojalni, jer im je vjernost Habsburgu bila kamuflaža, zašto da im danas ne vjerujemo da ne bi bili odani ovoj tvojoj srbijanskoj dinastiji, kad bi im to bilo u interesu?

— Ne, ne, nisu bili lojalni ni Habsburgu, ni Austriji, ni Madžarskoj, i ne treba im vjerovati, jer nemaju druge namjere nego da uskrise svoje »Hrvatsko Državno Pravo«! Dosta sam se naslušao, hvala gospodinu Bogu, tih njihovih glupih deklamacija o tom prokletom apstraktnom »Hrvatskom Državnom Pravu«, godinama. Nemam za to više živaca ni volje! Ništa oni drugo nemaju na umu nego da Državu ponovo prevare tim svojim glupim »Pravom«, kao što su, glupani, jučer mislili da varaju Austriju, ali Bog kozi nije dao dugog repa! Čovjek koji danas vodi računa o nacionalno–državnim interesima ne treba da im vjeruje, već i iz demokratskih principa, hvala Bogu, nešto smo i mi naučili u ovom ratu, oprosti,

— To je zaista originalno, moram priznati, samo je zanimljivo da sam ja na primjer u ovom ratu naučio masu obratnih stvari, oprosti,

— Da, tako, dobro, a bila moja misao originalna ili ne, tako je, slažem se, eto, ako te interesira, sto posto se slažem sa profesorom Državnog Prava na beogradskom Pravnom fakultetu Manojlovićem, ako je riječ o takozvanim pokrajinskim autonomijama! Ove proklete »autonomije« doista su vitalno pitanje našeg budućeg državnog života, i zato autonomaški pokret treba po svaku cijenu likvidirati!

— Znači: hrvatski zahtjev, da se uspostavi, i proširi hrvatska autonomija sa državnopravnim atributima, to jest da se tvoje regnikolarno nagodbenjačko Stanje s Madžarima iz godine 1868 pretvori u zaista državnopravni kompromis, sa svim

atributima — Regnum Regno non praescribit leges, to smatraš destruktivnim zahtjevom?

— Dakako, jer to povlači za sobom — per analogiam historicam — uspostavu bosanskog državnog prava, kranjskog i vojvođanskog corpus–separatuma, i šta ja znam još kakvih sve fiktivnih državnopravnih floskula, pa valjda ne ćemo imati pet država u jednoj ili možda čak još i devet, jer tu su još i Bugaraši, pa i njima da damo autonomiju valjda, i Arnautima, po tvom receptu, pa to je čista austrijska škola Aehrenthalova — divide et impera, a protiv te si se, hvala Bogu, dosta nadeklamirao, čovječe, hej, gdje ti je pamet, pa zar »makedonski jezik« nije bečka izmišljotina, lansirana direktno sa »Ballhausplatza«? O tome ja znam, dopustit ćeš, malko–malčice više od tebe, zar ne, dakle, pardon, a što bi to značilo, dragi moj, u najkraće vrijeme, budimo ljudi, pogledajmo činjenicama u oči, arnautsku iredentu po madžarskom programu, Exodus Makedonije et caetera, dakle, potpunu dezagregaciju centralne državne vlasti, a zatim...

— A zatim, što?

— Pa, logično, anarhiju, razumije se samo po sebi, to je barem jasno. I ja ti kažem: svatko, tko je principijelan demokrat i tko vodi računa o normalnom progresivnom razvoju naše zemlje, treba da principijelno odbaci svaku i najmanju pomisao na federalizaciju! Federalizacija dovodi do rasula, do anarhije, a anarhija, normalno, logično i prirodno, izazvat će generalsku diktaturu, a što bi jedna takva generalska diktatura značila kod nas, danas, u našim barbarskim prilikama, to je samo po sebi jasno! Katastrofu! Prema tome, ovaj današnji režim, kakav jeste da jeste, bolji je u svakome slučaju od generalske vlade i zato se ne smijemo dati prevariti niti od federalista, niti od klerikalaca, niti od republikanaca, niti od ovih paorskih demagoga, seljaka, autonomaša, pa dali oni ne znam kakve izjave lojalnosti i vjernosti Dinastiji, jer znamo pozitivno iz iskustva, da im ne

treba vjerovati. Bolje je u politici prevenirati nego mudrovati — post hoc, kad je već obično prekasno,

— Ne vjeruješ federalistima danas, jer su bili federalisti jučer, u Austriji, a ne vjeruješ im danas zato, jer su u Austriji bili nelojalni i onda kad su prisizali vjernost Habsburgu, kao što su, po tebi, nelojalni i danas kad hoće da prisegnu Karađorđevićima, a vjeruješ stopostotnim austrijskim agentima zato, jer su bili lojalni jučer, pak će to biti i danas. Je li tako?

— Ne znam koga ti podrazumijevaš pod stopostotnim austrijskim agentom?

— Ne mislim nikoga lično, govorim principijelno, a zatim dopusti mi da ti citiram, ako ti nije poznato, kako o tome tvom državotvornom receptu misli radikalska čaršija, jer ona, dakako, nije teoretik! »Baja zna šta radi!«

— Ne razumijem.

— Da vidiš kako valja mudrovati o crno–žutoj žgadiji iz radikalske perspektive, kada im »schwarzgelberi« nastoje dokazati da nisu to što su bili, »pa kad gospoda već hoće da dokažu svoju lojalnost, da ih vidimo na poslu! Bavila se ova crno–žuta gospoda u pokojnoj Austriji ma kakvim poslom, ako su centralisti danas, mi ih primamo, mi ih kandidujemo, pa ako prođu, prošli su, alal im vera, dat ćemo im, da nam budu politički agenti Uprave Grada Beograda, i budemo li tako radili, radit ćemo jedino ispravno. Ali, ako je neko danas separatista, bez obzira na to što je bio jučer, a mogao je jučer biti što ga je volja, jugointegralista, jugovinac, crnorukac, atentator, terorista ili srbofil, svejedno, to je bila njegova privatna stvar, ali, danas, ovu gospodu današnje separatiste treba politički urnisati, ono što se kaže, likvidirati, zauvek. Jer kad samo čujemo reč ‚plemenska autonomija', hvata nas groza, pa zar smo mi Zulukaferi, da se još uvek prebrojavamo po plemenima? Ne radi se o demokratiji nego o malkontentima, o protivnicima sistema, režima, dinastije, u jednu reč, Pobede«,

čujete li, gospodine ministre, »radi se o principijelnim protivnicima Po–be–de? I šta će ova gospoda austroautonomaši i plemenski partikulariste, pa zar im nije dovoljna naša kantonalna Samouprava švajcarskog tipa? Lokalna Samouprava Sreza i Okruga jeste i bit će zagarantovana Ustavom i Zakonima, pa kad je to Srbima dovoljno, i to Srbima, koji su se kao pobednici odrekli i svog imena i svoga barjaka, pa šta onda oće ovi Hrvati neku svoju banovinsku Baniju sa nekim svojim Banom? Kakav božji Ban? Šta će im taj glupi Ban? Zar jelačićevci hoće da pevaju opet — ‚Ustaj, Bane, Hrvatska te zove', jeste, dakako, eto im kiseli krastavci, pa da taj hrvatski Ban povuče svoju sigetsku krivošiju, taj bečki gospodin Ban, koji se još i dandanašnji hvasta na svom brončanom pastuhu usred svog banskog Zagreba da je pobio jednu Revoluciju, pa da se ponovo nađemo na Drini kao ono pre osam godina, 1914, sa jelačićevcima, sa njegovom slavnom fijumanskom ličkom regimentom, pak da počnemo jovo–nanovo, je l' te, gospodo separatiste, to su vaši hrvatski planovi i politički separatistički programi«, i tako dalje, i tako otprilike, kretenizam do kretenizma,

— Nisu to nikakvi »kretenizmi«, nego ozbiljna politička opasnost,

— Što je već kretenizam, ako nije ova vrsta provincijalnog kampanilizma?

— Pa imali smo tu božju »Banovinu«, a što smo imali od nje? I sam si to izgovorio hiljadu puta: ništa!

— Da, da, samo je ovo danas manje od onog »ništa«! Ja nisam nikada bio niti sam danas »banovac«, da se razumijemo, ali nisam ni rojalist, pa ako je nešto politička opasnost, onda to sigurno nije hrvatsko kverulantstvo!

— Ovi naši sami ne znaju šta hoće, ali baš zato, jer se trajno negativno odnose spram svega što se zove državna vlast, to je opasnost,

— A po čemu se »naši« odnose negativno spram državne vlasti? Ne odnose se oni negativno spram državne vlasti kao principa, nego spram mentaliteta koji smatra, da su batine jedino sredstvo vladanja,

— Kakvog mentaliteta?

— Pa, recimo, mentaliteta jednog knjaza Miloša, koji bi riješio sva ta pitanja svojom kragujevačkom metodom, da se svaki Rvat, koji oće svog rvackog bana, batina tako dugo, dok ne zine da ga svak čuje, »stan'te, braćo Serblji, pobogu, neću ja nikakvog rvackog ni ne–rvackog bana, jer je moja išibana guzica mudrijom postala«,

— Ali, molim te, to su turske metode, šta govoriš gluposti, to nema nikakve veze s ovim o čemu govorim ja,

— Turske, ali efikasne, solidne, austrograničarske, a to se podudara s tvojom državotvornom logikom, treba satjerati krdo traljavih plemena u jedan tor, pak se pitate, »a zašto se lijepo kušovalo u pokojnoj Austriji ranije? I Šokci, i Turci, i Vlasi i Cincari, i Kranjci, svi su čučali lepo, u carskoj disciplini i u madžarskoj, a sada se sve povampirilo u ‚narode', u Hrvate, u Slovence, u Crnogorce, u Arnaute, u Bošnjane, i tako se uzmutio ovaj fišpaprikaš, pak oće da nas skuvaju u svom austromadžarskom fišpaprikašu, e, vala, nećemo to tako, i jedino šta može da se dopusti prečanskoj raji, to je administrativna decentralizacija po srezovima«,

— Iz svega se mogu zbijati loši vicevi, ali historija, dragi, nije šala! Htjeli mi ili ne, jedno je izvan debate: Srbija je ginula za ovu Državu, a mi, eto, nismo, ni ti, nažalost, dragi moj, baš kao ni ja, eto, to su fakta, oprosti, žao mi je, ali je tako!

— Idi, molim te, kao da je do ove Države došlo zato, jer je Srbija ginula, i kao da bi do ove države uopće bilo došlo da se stjecajem okolnosti nije našlo nekoliko naročitih okolnosti,

— A, molim te, kakve su to sad »naročite okolnosti«, i to još njih nekoliko?

— Pa, okolnost antiaustrijskog perioda, nekoliko generacija kratkovidnog i naivnog svijeta, čitave naše inteligencije, pjesnika i slikara, ime im je legija, a svi su bili zaljubljeni u fikciju, kao tele u nova vrata, ali zaista iskreno, pa ne treba zaboraviti ni Francusku Ilirsku Provinciju, dakako, Austrija ju je ostavila kao administrativnu oblast, i ona je potrajala po tromosti duha, pa onda, oprosti, koliko god je to glupo, ne treba zaboraviti ni moju zloglasnu jugoslovenstvujušću Omladinu, onih nekoliko revolverskih pucnjeva, na primjer, ako nisi zaboravio, a zatim, i to prije svega, da nije bilo defetizma ratničkih masa na svim austrijskim frontama, dezertera, i invalida, i zarobljenika, i dobrovoljaca na hiljade, na desetke, na stotine hiljada, a na kraju, i to u prvome redu kao najvažnija okolnost, ruska revolucija, ne primjer, to jest neposredan utjecaj lenjinizma...

— E, pa sad još i Zeleni kader, prokleti taj tvoj Zeleni kader da je stvorio ovu državu, gle, molim te, i ruska revolucija, i to još boljševizam, pa to je smiješno, ta idi, molim te, s tim tvojim vicevima,

— Zeleni kader, a prije svega da se Lenjin nije pojavio, sumnjam da bi se Velike Sile bile odlučile da likvidiraju Austriju, dakle, molim, osim Srbije, za ovu pobjedu djelovalo je još nekoliko okolnosti, i koliko god je to vama smiješno, baš pojava Zelenoga kadera,

— Ajde, molim te, sad ćeš još i to da tvrdiš da su oni tvoji zelenokaderaši, pljačkajući naše Ladanje i čitavu našu zemlju, polagali temelje ovoj državi! Tvoje republikanstvo današnje je kapriciozna glupost, razumiješ li, svi ste vi histerični kao kakve provincijalne frajle, naš Zeleni kader je hrvatska historijska sramota, koje ne će oprati nitko živ više nikada, to treba da znaš, ako želiš znati, i ovom sramotom misliš ti dokazati da je kriminal izvor naše građanske svijesti i političke zrelosti, možda čak i republikanskog duha, idi, molim te, nisam ja nikakav dorftrot! Ostajem kod toga da su Lepoglava i Mitrovica i Zenica

jedina lječilišta za ovu vrstu tvog socijalističkog ili komunističkog morala à la Béla Kun, kako se ne stidiš ovih madžarskih Čifuta, te pojave treba izrezati iz živog mesa, one su rak–rana našeg društva,

— Lepoglava i Mitrovica, to je ultima ratio Regum et Regnorum, to su idealna načela još od Hungaricuma, u tom pogledu si ti, zaista, dosljedan, svaka čast, pozitivni zakoni i vješala, na temelju pobjede oružja, bravo!

— Nisam ja taj koji stvara konstelacije, nego historija,

— Fućkam ti na tu tvoju historiju već punih petnaest godina! »Historija«, to je blesava fraza, jer pitam ja tebe, a što je to »historija«, to da mi odgovoriš jedamput razumno, jer kad sam ja ono krvavo zaradio svoj Kronenorden kod Gródeka Jagiełłonskog, bogami, svim svojim kostima i rebrima, ti si pismeno one moje rane pozdravio kao historijsku slavu našeg obiteljskog imena, eto, vidiš, kako je sve to historijski relativno, jer nešto što je tebi tada izgledalo »historijskom slavom« ja sam smatrao sramotom, kao i danas što je tvoja današnja integralistička rodomontada historijska blamaža, a što se pak tiče tvojih izbornih šansa, nadam se da u čitavoj Hrvatskoj nema ni štakora da bi glasao za tvoju kraljevsku politiku, te prosto ne razumijem kakva ti je to perverzna potreba da izazivaš jedan skandal za drugim, zar doista ne vidiš da si smiješan?

— Nikada se nisam dao terorizirati, razumiješ li me, a, to pak ne, da meni nekakva banda, nekakva pijana rulja od seoske fakinaže svojim sjekirama i kuburama diktira što treba da mislim i kako da se vladam, o, molim, pardon, za to sam ja još uvijek i suviše Gospodin da bih se snizio do toga da kmetska puntarija meni zapovijeda što imam raditi i kako se imam politički orijentirati, oprosti, ne, ne, na tako niske grane ipak još nismo spali! Ja nisam, da se razumijemo, demagog, ja nisam, molit ću lijepo, nikakav pučki tribun, ja nisam nedosljedan, ne bacam se ja iz jednog ekstrema u drugi, imam ja neke svoje

ustaljene principe, dragi, und ich bitte mir aus, dass man mir da Vorträge hält, wie ich mich benehmen soll!

— Es ist Rede die wie man sich nicht benehmen soll,

— So wie zum Beispiel du, wie du dich deinem eigenen Vater gegenüber unerzogen benimmst, pojma o pojmu nemaš kako se treba vladati, ljudsko društvo je glupa smjesa, i njom treba da vlada zakonitost, a ja nikada nisam bio ni za što drugo nego za striktno poštovanje zakonitosti, i ja ti se godinama čudim u što si se to ti uvrgnuo, da ti je najordinarnije bezakonje ostalo trajno, šta je znam čime, idealom, uzorom, čime li, jawohl, einfach rätselhaft und für mich wirklich unbegreiflich–enigmatisch.

Razgovor, kakav vode pokoljenja, trajao je već od onog jutra, prije šesnaest godina, kada se Kamilo vratio u pratnji svoga oca sa policije zbog Jojinih eksploziva, pa preko raznih obrata oko Hungaricuma i Franciscojosephinuma sve do kasarne Trenkovih pandura, do bečkih bolnica u ratu, do sloma Osamnaeste, da bi se produžio za nijansu nervoznije »pod žezlom naše narodne Dinastije«, kada se pod barjakom sa belim orlovima slučajno tako desilo, da je stari ispao kao neka vrsta idealnog borbenog rodoljuba, koji je s puškom u ruci oprao sramotnu prošlost svoga naroda i tako, obasjan Oreolom Pobjede, postao ministar Privremene Narodne Vlade. Ove potpuno suvišne obiteljske scene s vremenom su se otrcale, moglo bi se reći one su se prometnule u svakodnevnu pojavu, koja je pomalo partnerima dosadila te se nastojanje, da se ti enervantni razgovori sve više smanje, javljalo obostrano, ali kada je gospodin ministar na raspoloženju jednoga jutra, iznenada, pročitao u novinama da mu se sin sa čitavom grupom advokata javio u branioce atentatora, koji je na sam dan proglašenja Vidovdanskog Ustava htio da utrne životnu svijeću našeg mladog Vladara, nije mogao da se svlada a da istog momenta svome sinu ne

saspe u oči sve što misli o toj evidentnoj ludoriji. Sav zadihan dojurio je bez glasa do Kamila, trgnuvši ga takoreći iza sna, da od čovjeka još u krevetu osobno čuje, nije li ova vijest ipak neka vrsta mistifikacije, jer — »dobro, šalu na stran, to sada više nije ni tak da bi se moglo spužvom prek, i on je došao da čuje da li je zaista moguće da se Kamilova pamet zamračila do tog stupnja te više ne razlikuje što je normalno a što abnormalno«?

Pa kada je iz usta svog »jedinorođenog sina« doznao da je ova suluda vijest, da se Kamilo prijavio u branioce atentatora, istinita, i da Kamilo zaista ne razumije »zašto se stari toliko iznenadio, kada je ovaj atentat sasvim normalna posljedica političkog nasilja, to jest tiranije, a kao takav nesumnjiv znak da u ovoj zemlji nije zaspala baš svaka politička svijest i savjest«, stari je ostao sjedeći na rubu postelje zabezeknut, kao da se našao kod bolesnika kome su dani odbrojani.

— Ej, čovječe, pa ja sam perpleks, pa ja prosto nemam riječi, a, dakle, tako, i to, dakle, nije mistifikacija, nego autentična vijest, da se ti kao moj sin pred čitavim svijetom demonstrativno solidariziraš s najvulgarnijim zločincem koji je htio da ubije Kralja, i to još u najsvečanijem momentu, kada je Kralj bio na putu da sankcionira Magnu Chartu Narodnog Ujedinjenja i Oslobođenja! Čovječe, pa jesi li ti svijestan što znači braniti ruku koja se podigla da skrati život jednog Vladara i tu ruku uzimaš ti da braniš kao ruku barjaktara, i to pred čitavim svijetom, i to uprkos meni i svim mojim principima? E, pa ako smo na to spali, da ubojice ispred nas nose zastave, onda je došlo vrijeme zaista da vežemo mlinski kamen oko vrata i da se podavimo svi, koliko god nas ima, smjesta!

— Molim te, tata, po mogućnosti sa manje patosa, nije sve to tako strašno da bi ti morao igrati Kasandru, samo, molim, polagano, smiri se, molim te, a osim toga odgovori mi, zar je to prvi atentat o kome se naša mišljenja ne slažu? Nije, eto, vidiš, nije ni prvi ni, bojim se, posljednji, zar ne, i šta ćemo sad,

molim te, da se igramo slijepoga miša, ta nismo djeca! Već si se mogao i priviknuti na ovu vrstu šokova,

Zguren, kao da se šćućurio na vlastitom koferu, na maloj zabitnoj stanici, sa koje je otputovao posljednji voz, stari je zapeo zureći beznadno u parkete, u sagove, u guste nabore na baršunastim portijerama, i prosto zabezeknut da pronađe bilo kakvo razumno slovo prikladno da se opre nakaznoj, da, upravo dementnoj logici svog slaboumnika, koga mu je namro sam nečastivi.

— Pa da, imaš pravo, istina je, ti si bio uvijek, a to si i ostao, poklonik zločina, i đavo bi sam znao od koga si naslijedio svoje kriminalne sklonosti?

— Nije mi jasno zašto imaš trajno potrebu da mojim riječima daješ drugi smisao no što ga imaju, oprosti, nikada nisam bio poklonik nikakvog zločina, to nije istina, obratno, otkad mislim svojom glavom protivim se postojano svakome nasilju,

— E, dakle, dragi, tako, dakle, ti si principijelan protivnik nasilja, i prema tome nije istina da si trijumfirao kada je došlo do atentata protiv baruna Komesara, mjesec dana poslije mamine smrti, i svi oni glupi atentati nisu imali u tebi fanatičkog advokata, pa kad je onaj kalfa ponovo opalio metak po Banu, sjećam se kao danas, bili smo na Ladanju, još u koroti za pokojnom mamom, pa kad su nam telefonirali da je pred katedralom ban ranjen, oprosti, ti si trijumfirao,

— Nisam ništa trijumfirao, nego sam ti rekao ono što sam mislio, da ono jedno malo, neznatno tane, od sasvim sitnog, isto tako neznatnog kalibra, u podlaktici gospodina baruna, policijskog komesara, molim (nikakvog ustavnog ili neustavnog Bana, nego baš policijskog komesara, koji je tada, u onome momentu, simbolično predstavljao oličenje policijskog terora i kriminala, molim, terora i kriminala), da ono tane govori više nego sveukupna vaša banovinska, bečka i peštanska štampa, onoga dana, osamnaestoga augusta, ono smeće od štampe,

tako dalje, da, da, nisam ni jedne svoje riječi zaboravio i ne poričem, govorio sam, da ono malo, neznatno tane, ispaljeno rukom nekakvog »kalfe« više znači od sveukupne vaše tiranije na Markovom trgu, jer da je sve ono, u što si ti tada buljio kao u svetinju od egipatskog granita, samo varka od smrdljivog novinskog papira, i da će vam sve to jednoga dana planuti kao prava pravcata papirnata kulisa, a da plane, potrebna je samo jedna žigica. Da, to sam govorio, i tako je i planulo, a to i sada govorim, za ovaj atentat, i nažalost ne bih želio da budem prorok, ali tako će i opet sve to planuti, jer pucnji iz revolvera uvijek su pouzdan znak za visoku temperaturu, a nisu nikakav kriminal ni kult terora, kao što ti pričaš, razumiješ li, i bilo bi već krajnje vrijeme da se snađeš i da uvidiš da su tvoje lađe trule, to sam vam govorio, svima vama, gospodo, a to vam govorim i danas, a nisam ništa »trijumfirao« niti sam se »oduševljavao terorom«, nego tako, kao što sam rekao, te mi nije jasno zašto izvrćeš smisao mojih riječi? Molim, ponavljam ti: čamac na koji ste se vi ukrcali s ovom vašom dinastijom sasvim je slaba šajka, i prvi jači talas ponijet će vas kao orahovu ljusku, a ti sada, dragi moj, vjeruj da sjediš na kraljevskoj oklopnjači, to je tvoja stvar, samo kad se budeš jednoga dana davio, nemoj kriviti mene,

— Ti bulazniš,

— Ja bulaznim već godinama, dakako, a pitam te, a gdje ti je danas tvoja Unija Ungaro–Croata? I to sam sanjao ja, je li, da je Ungaro–Croata potonula, a što sam ti govorio, da je pred brodolomom, upravo tako kao i tvoj Milenij s tvojim Grofom Premijerom i čitavom njegovom politikom, koja je bila pred likvidacijom baš onda kad si ti bio uvjeren da će vladati još slijedećih hiljadu godina. Nego ti nemaš sluha da čuješ što znači i kako odjekuje pucanj ovakvog jednog revolverskog metka, kao ovaj danas, a baviš se politikom još povrh toga, pa kako, ne vidiš da je ovaj atentat logična posljedica slijepe i glupe politike? Uostalom, u redu, to je vaša stvar, izvoli, posluj kako

god misliš da je najinteligentnije, čast vama i vašoj politici, ali po istom pravu dopusti mi da se i ja ravnam po svom uvjerenju danas kao i jučer, a to da mi se javljaš od vremena na vrijeme u ulozi tutora, šta ja znam, kontrolora, i to u ime nekakvih uzvišenih principa morala, oprosti, dopustit ćeš da to može dosaditi čovjeku! Ta daj, okreni se već jedamput, smogni toliko snage da pogledaš stvarima u oči, pogledaj kakav je ovaj tvoj svijet, od čega je sazdan, kako se odražava u ovoj tvojoj štampi, kakva ti je to štampa, pa zar ne čitaš šta se o tebi piše, pa šta onda drljaš gluposti pod svojim vlastitim potpisom, ako boga znaš, ovi tvoji generali, ovi tvoji ministri, ova vaša opereta od španjolskog ceremonijala, da oblije čovjeka šarlah od sramote kako pod svoje stare dane metanišeš pred nekakvim lažima, to nisu fikcije, to su najobičnije prevare spram kojih su one madžarske tangente bile dječja igra, za koju je svako dijete znalo da je prevara, a ti se nikako ne ćeš snaći, ti nikako ne ćeš priznati da živimo usred kriminala, pa kad netko reagira revolverom, kad se netko brani, ti ga optužuješ da puca! Zločin je ovo u čemu živimo, razumiješ li, pa kad se netko bori protiv kriminala, ne može se reći, da se on kriminalom oduševljava, pa ipak, valjda postoji tu neka razlika, oprosti!

To su slapovi Kamilove retorike, koja halabuči već godinama kao bujica, prijeteći svim iluzijama i uvjerenjima Staroga kao neminovna opasnost, pa prosto od duboke ljudske potrebe da se oslobodi napasti, kao pobožna duša, kada iz crkvenog klecala uzdiže svoj pogled u visinu nebeskih vertikala, Presvetli je podigao svoj pogled iznad uzglavlja Kamilova kreveta, gdje se u baroknom crnolakiranom, zlatnoobrubljenom okviru zgurio stari Ambroz Emerički u svome naslonjaču, opirući se o štap, s intenzivno bijelom drškom od slonovače.

Alisa se bila demonstrativno preselila u svoje dvije odvojene sobe (na drugom krilu prostranog stana), tako da je gospodin suprug ostao osamljen u smiješno širokoj Régence–postelji, a

kako je gospođa supruga digla sa stijene iznad kreveta svoju neku bečku Arkadiju sa golim Najadama (Amadeov poklon kao jedan od svadbenih darova), Kamilo, da bi kamuflirao oštećene tapete objesio je iznad svoje postelje sliku svoga pradjeda, izvukavši je iza jednog ormara u garderobi, jer Alisa nije mogla da vidi tu prostu provincijalnu diletantsku mazariju.

Kao da želi nešto reći svome unuku prije odlaska na njegovo budimsko poslanstvo, glava staroga Ambroza bila je okružena stiliziranom serpentinom kao trakavicom, koja je izlazila iz njegovih usta, a na crvenoj vrpci zlatnim se oksidiranim kurzivom moglo jasno čitati: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patriae nostrae.* U donjem kutu kompozicije, lijevo, pod naslonjačem, na konvolutu stare stilizirane pergamene, kao faksimil autentičnog rukopisa, bila je gravirana poruka slavnog budimskog i požunskog regnikolarca Kalmanu, kad je prvi put bio izabran u Madžarski Sabor.

Nahađajuč se vu Varašu Budimskom, Sine Moj, ak hočeš baš da ti velim, kak jeden zmed častnikov poklisarskih Kralevstva Našega Premiloga i Preštimavanoga, nigdar, prosim te, ne podvomi vu Svojega Naroda Inšpiraciju dobro znajuč da qui sine praeveniente suae propriae Nationis Inspiratione dixerit, anatema sit, tak naj bude proklet do konca žitka svojega gdo bez Nadahnejna i Vere v Genius Nationis brbla i laže, dobro vedeč da se samo oni Narod z neprijatelskih Lancov osloboditi more, gdo se od strane svoje Meč devaginirati vufa, kajti očivestnejša istina in politicis bila i ostala je, da Mi Horvati Oblast svoju zgubili nigdar nismo.

Iz clair–obscura starog platna, koje se već počelo gasiti, stari Ambroz kao da šapće iz daljine prekogrobnog »čalarnog« svijeta, „a ipak, tim je pokojnicima bilo nerazmjerno jednostavnije i čistije živjeti nego nama, današnjim jadnicima, koje politički udes progoni kao zečeve, iz hajke u hajku", javila se u Presvetlome sentimentalna pomisao puna čežnje za divnim vremenima iz davnine, kada su Emerički živjeli slobodno, gospodski,

bez straha i bez lažne pretvorljivosti u borbi za pljesnivu koricu hljeba svagdašnjeg.

„Na svoja magična pitanja ovi su pokojnici imali uvijek spremne bezazlene odgovore, oni su vjerovali u više, prekogrobne sile, za njih nebo nije bilo prazno kao danas. Oni su se klanjali autoritetima, ne sumnjajući ni u jednu od zapovijedi Gospodnjih, a danas, što da se savjetuje ocu, roditelju, šefu familije, i ne samo familije nego čitavog roda, koji treba da se porazgovori sa svojim sinom da li je istina da se svrstao u falangu kriminalnih tipova koji snuju o moralnoj i materijalnoj egzistenciji vlastitog oca?"

Promatrajući lik »notara Kralevstva našeg«, Presvetli se prepustio potpunoj bespomoćnosti, kao da mu je pamet zatajila. „Nikada nije umio objasniti svome deranu o čemu se zapravo radi ni u jednoj stvari, i uvijek bi ti njihovi razgovori završili kao u šahu, kada čovjek nema u glavi ni jedne jedine misli, a partner čeka da se povuče figura." Sabravši se poslije duge stanke kao prosjak koji napušta svoju posljednju šansu beznadno praznih džepova, bilo mu je na jeziku da izjavi sinu, i to veoma odrješito, kako je uvjeren da se radi o hirovima čovjeka koji je nesvijestan opasnosti u koju može da zavali svakoga trenutka sebe i svoju ličnu egzistenciju, pa čak i onu svoga oca, ali to mu se istodobno pričinilo nedostojnim moljakanjem i tako je bez riječi nestao iz sobe.

U mislima, spuštajući se poslije promašenog sastanka stubama, iz čovjeka je ponovo buknuo bijes, kako je podlegao drskosti manijaka, i dokle će pasivno podnositi glupu tiraniju?

„Naravna stvar, i stari Ambroz bio je rođeni kverulant, koji je čitavog svog života putovao svijetom s punom torbom gravamina, a ovaj gospodin od njegova sina nije drugo nego samo varijanta jalovog zanovijetala. Uostalom, stara je riječ da ne pada jabuka daleko od stabla! Ovaj njegov balavac, koji je popljuvao sve svoje djedovske i pradjedovske principe, a šta je

drugo nego živa slika i prilika Ambrozove volterijanske njuške, na sivom, glupom i primitivnom sprčkanom platnu? Ako je netko sličan nekome kao jaje jajetu, to je taj dečko — ein ausgespuckter Ambrosius. Ista ironija u pogledu, iste guste, magične obrve, iste dječje, infantilne ruke i noge, iste varave tople pasje oči, te bi čovjek pomislio u prvome momentu da razgovara s ljubaznom i čovjekoljubivom dušom, a kad tamo, iza onog tvrdog čela ne krije se baš ništa, nego čitav lagum gadne zlobe i pakosti. Takav je bio i njegov pradjed, koji se još pred smrt bavio idejom da se vrati na kalvinizam, a jedina mu je strast bila da kupuje, gdje stigne, stare lutoranske Postile i Biblije iz Tübingena, štampane glagoljicom."

Nikada još stari Emerički, brijući se, nije osjećao pod svojom britvom tako nervozan otpor brade kao onog jutra poslije povratka iz Beograda, kada se nije mogao oteti osjećaju da struže svoju kožu za vlastiti pogreb. Njegujući svoju bradicu veoma pomno godinama, bilo je potrebno poprilično mnogo vještine da se izbriju sve one opore dlačice oko zalistaka i usne, i tako se u jednom trenutku zasjekao na podbratku i dobro raskrvario, a to ga je donekle smirilo, ono ispiranje alkoholom i zaustavljanje krvi, tako da je bio relativno sabran kada se javio Kamilu... Telefonirao je lično da bi čitavom susretu dao više-manje protokolaran karakter, jer pod krovom svoga sina nije se pojavio od posljednjeg razgovora o atentatu protiv Kralja, a kako je odlučio da izvrši posljednju formalnost, stvorio je odluku da će Kamila potražiti kao vlastiti sekundant koji je stigao da dobije zadovoljštinu po svima pravilima viteškog kodeksa.

Javio se Kamilov koncipijent, Burić, »koliko je njemu poznato, gospodin doktor ugovorio je jutros dva poslovna sastanka, pojavit će se u kancelariji po svoj prilici oko jedanaest, ali je gospodin doktor još kod kuće i on bi ga mogao obavijestiti da se javi gospodinu ministru odmah«.

— Ne, hvala, oprostite, zaboravio sam vaše ime, a, da, da, dragi doktore, zahvaljujem vam, izvolite obavijestiti moga sina da bih ga posjetio u jedanaest, ako je slobodan, i da mi javite i u negativnom slučaju, da se mogu ravnati, želim, naime, govoriti sa sinom još danas...

Za minutu javio se Kamilo.

— Zdravo, tata, dobro jutro, ljubim ruke, javili su mi da si me zvao, molim, izvoli, stojim ti na dispoziciju, odmah, ako si kod kuće, mogu da skočim u Jurjevsku, čime mogu da ti služim, kako si, kako zdravlje, čitam u novinama da si dobro,

— Hvala, telefonirao sam, kad mogu da te vidim u tvojoj kancelariji, molio sam da mi se javi ako si spriječen, a ako nisi, kada i u koliko sati mogu da te vidim, i to ne u Jurjevskoj, da se razumijemo, nego u tvo-joj kan-ce-la-ri-ji...

Po tonu, kako ga je otac prekinuo bez pozdrava i kako je razvukao pojedine vokale i slogove na demonstrativne pauze, Kamilo je osjetio, kako ovaj randevu, što ga stari s onu stranu žice želi isforsirati, nema baš nikakve svrhe i kako bi bilo najmudrije da smjesta prekine svaki razgovor, »dobro, hvala, znam o čemu se radi, pročitao si u *Narodnim novinama* onu ‚glupu vijest', svako obrazloženje je suvišna formalnost, svijestan sam svih konzekvencija, uzimam ad notam da se rastajemo, želim ti sretan put u Peštu, pozdravi gospodina Admirala i njegovih sedam hiljada vješala, a tebi za umirenje napisat ću pristojno pismo da ti po mogućnosti objasnim što me je zapravo dovelo do toga čina«, ali istodobno osjećajući jasno kako bi svaki pokušaj bio doista jalov, on se izgubio u maglenim kombinacijama kako nikakvo pismo ne bi moglo premostiti ovaj razdor, koji ne razdvaja samo oca i sina, i ne samo dva pokoljenja nego čitava stoljeća.

Poznavajući svoga oca, njegove principe i uvjerenja, „kakvo bi to pismo trebalo da bude i tko je taj tko bi to i takvo pismo mogao napisati, da bi najtipičniji konzervativac iz druge polo-

vine prošloga stoljeća uzmogao slijediti bilo koju misao za pedesetak godina suvremeniju, misao otvorenu spram horizonta budućeg stoljeća, pa kada bi takva epistola bila izgovorena ne znam kakvim jezikom, ne zna se na kakav ingeniozan način, opet bi sve to bio jalov napor da se gluhome odsvira jedna partitura za koju nema sluha" i tako je Kamilo zalutao u krugovima vlastite neizvjesnosti, kako da se suprotstavi očevoj nasrtljivosti, a to je potrajalo dvije–tri sekunde.

Prisluškujući u crnolakiranoj hladnoj školjci udaru svoga srca, Kamilo je nervoznim pogledom dodirivao imitaciju jedne talijanske primitivne Madone u bojadisanoj majolici, na tapeti maslinastozelene boje, osjećajući kako iz telefonske žice iz daljine zvoni mračna snaga neumoljivo tvrde povrijeđenosti. „Nema sumnje, ovaj ga je udarac pogodio, i Stari mu to ne će oprostiti nikada, to se jasno čulo po glasu i po načinu kako je neumoljivo otklonio svaku i najmanju mogućnost da se Kamilo pojavi u Jurjevskoj", i tako se polutiho predao poslije duže stanke:

— Dobro, molim, izvoli, čekam te u jedanaest po želji...

Gospodin od glave do pete, propisno etiketno hladan, koji je duge, duge godine prezidijalnog života posvetio njezi kurijalnog stila u krugovima društvenih konvencija i sintakse podjednako, konceptualac koji je na tekstove svoje vlastite korespondencije kao i bezbrojnih saborskih, prezidijalnih i regnikolarnih preambula, adresa, govora i referata potrošio godinama golemu minucioznu brigu u okviru svoje, u tom pogledu bogate karijere, gospodin ministar, koji u svom činovničkom životu u takvim prilikama nije uglavnom nikada gubio živce, te bi se poslije promašenih sastanaka našao u položaju zbunjenka, koji se tek naknadno prisjetio, kako bi bilo mudrije da svojim ponašanjem nije izazvao negodovanje sugovornika ili da nije povisio glas, taj stari vještak u pitanjima bontona, našao se pred vratima kancelarije svoga sina, koja mu je uslužno

otvorio solicitator Burić sa dubokim poklonom, uzrujan, toliko sapet da tek što nije zapeo šiljkom svoje švedske cipele o prag, tako da je banuo u sobu posrnuvši, kao da se spotakao o sag ispred teške garniture, presvučene svijetložutom, grubo štavljenom svinjskom kožom.

Tu, usred sobe, bez pozdrava, u svom raglanu, sa šeširom i kišobranom u ruci, u rukavicama, stari se Emerički zaustavio i tako ostao stojeći bez riječi, gologlav, još pomalo posut mokrim snježnim pahuljicama, od promjene temperature orošenih brkova i brade, iznenađen i zbunjen kao od neočekivanog susreta, kao da se našao pred nepoznatim licem. Ova zabuna potrajala je manje od najsitnijeg odlomka jednog jedinog trenutka, ali je ipak u ovome momentu u svijesti obojice partnera djelovala kobnošću one stanke, kakva se javlja u sitnim vremenskim razmacima prije odlučnih sudara.

Svijestan neugodnosti posljednje posjete svome razmetnom sinu, koju je odlučio odigrati po svima pravilima viteških obračuna, pa puklo kud puklo, Presvetli je odlučio da se svakako ukloni svakoj konvencionalnoj mogućnosti, da bi se rukovao s odmetnikom, ali kako nije bio u mogućnosti da svome sinu pošalje sekundante da ga izazovu na dvoboj do posljednje kaplje krvi to je tu neugodnu dužnost preuzeo sam. Da namjerno spriječi svaku formalnost normalnog pozdrava s eventualnim rukovanjem, ušao je u kancelariju u raglanu, u rukavicama, sa šeširom u ruci, sa kišobranom, ovješenim o lijevu podlakticu, i tako, kao da se tu pred stranim licem, koje je potražio isključivo iz poslovnih motiva, našao samo usput, na prolazu, još mokar od snijega, on je skinuo svoju desnu rukavicu i njom kao maramicom otresao snijeg sa svoga ovratnika i manšeta, a zatim, poslije dva–tri kao nehajna udarca rukavicom po lijevoj podlaktici i po šeširu, on je nervoznim pogledom dodirnuo Kamila okom u oko, stegnutih koljena od peta do bedara kao komandant koji izdaje zapovijed svom podređenom oficiru i, poklonivši se sa rukavicom u svojoj

desnoj ruci, on je, da se ne bi pomislilo kako je eventualno sklon bilo kakvom kompromisu, za nijansu suviše glasno navijestio svrhu ove svoje vizite. Tonom i načinom bilo je nedvoumno naglašeno da se ne radi o traženju neke formule pomirenja, nego, obratno, o izazovu, koji već po prvom pljusku nesumnjivih uvreda može riješiti samo oružje.

— Bit ću kratak! Došao sam da mi objasniš motive svoje posljednje sulude, da ne kažem besramne uvrjede!

— Promatrajući otmjenog starca u staromodnom, uskoskrojenom raglanu, koji svojim naglašeno vitkim stasom i bogatim naborima do koljena daje figuri karakter elegantnog profila strogog oficira u punoj paradi, Kamilo se nije mogao oteti dojmu, kako je ovaj kavaljer pred njim sa svojim šiljastim švedskim cipelama, sa rukavicama svijetle kavine boje, sa crnim pustenim šeširom i kišobranom prebačenim preko manšete, još uvijek prezidijalno peštanski elegantan, kao da se sprema u audijenciju na najvišem ceremonijalnom nivou, i kako gospoda u Beogradu nisu pogriješila što ga šalju za poklisara u Budim. Džentrijevski, osoran ton strogo i neumoljivo učtivog madžarskog maklera, koji se pojavio kao sekundant, sa izazovom na dvoboj, svaka gesta ove otmjene ličnosti, svijesne svog društvenog ugleda i podrijetla, izazvat će u madžarskim dvorskim krugovima nesumnjive simpatije, i ovaj stari kurijalni glumac znat će na budimskim parketima odigrati svoju ulogu na zadovoljstvo madžarskoga Admirala i svoga Suverena — podjednako savršeno.

„Dobro izgleda ova vitka ličnost", pomislio je Kamilo, pošavši korak naprijed da se rukuje sa svojim otmjenim posjetiocem, koji se tu pred njim zaustavio na tri koraka razmaka, u tamnom obrisu tamne tkanine od koje odudara bijeli svileni šal oko isto tako bijele, kao snijeg bijele svilene kravate, ali njegova tanka desna, pomno odnjegovana, bijela gospodska ruka sa zlatnim masivnim blistavim emericzijevskim pečatnjakom, kao znamenom obiteljske tradicije, spustila se klonuvši

sa rukavicom i rukavom raglana kao mrtva, očito bez ikakve namjere da primi ispruženu ruku svoga sina, koji se isto tako, istoga trena, sustegao od nametljive geste, kad je bez ikakvih skrivenih misli, spontano, svojom desnicom mislio da primi ruku oca, u znak pozdrava.

Prva neposredna pomisao, da je ova elegantna ličnost što je stupila u kancelariju njegov otac, ispunila je u trenutku čitavu Kamilovu utrobu toplim talasom intimne simpatije, jer koliko god se godinama uzrujavao zbog raznih karijerističkih ispada prezidijalnog gospodina, on je ipak, po čudnim sklonostima svoje vlastite tjelesne građe, bio uz ovog čovjeka sentimentalno vezan, i toplina njegovih vlastitih osjećaja za oca bila je godinama trajnim nadahnućem njegovih čeznutljivih simpatija za očevu ličnost s kojom je proveo, moglo bi se reći, gotovo pola puta svoga života, kao što se bio izrazio Pjesnik na početku svoje Infernalne Komedije. Bez obzira na to što mu je bilo jasno da se stari pojavio nervozno povrijeđen, izazvan nepojmljivim zapravo društvenim skandalom oko promjene obiteljskog imena, Kamilo se, ponesen čistoćom svojih iskrenih osjećaja, poveselio simpatičnom gospodinu, izišavši mu u susret sa bezazleno raširenim rukama, no kad je ovaj u svom do vrata zakopčanom raglanu sa šeširom i kišobranom i rukavicom u ruci ostao nepokretan kao mrtav, sa pogledom sivohladnim, uperenim u oči svoga sina kao što se klinički ledeno promatraju slaboumni bijednici koji ne znaju što čine, te nisu svijesni posljedica svojih sramota, Kamilo, zaslijepljen nesumnjivo namjernim prekidom svakog ljudskog osjećaja, prekrilio je ljevicom svoje oči i poniknuvši, spuštene glave, kao da je klonuo od stida pred sugestivnom snagom očinskog prijekora, pasivno je ostao tako sekundu–dvije, da bi, spustivši ruku s očiju, podigao glavu i, pogledavši svoga roditelja, zapitao ga mirno, pa ipak s prizvukom nervozne ironije, »kome sretnom slučaju ima da zahvali ovu rijetku čast, koja mu već davno nije iskazana na ovaj način, da ga netko tko je zamolio da bude primljen iz

vlastite inicijative istodobno vrijeđa, prvo, što ne će da se rukuje, odbijajući to hvastavo na izazovan način, a zatim, drugo, da počinje svoju posjetu pljuskom verbalnih injurija, i to odmah u uvodu, u ime pozdrava«.

Koliko god se stari pojavio kod sina bez naročito određenog, detaljno unaprijed smišljenog plana, ponesen više temperamentom, prosto pod neodoljivim dojmom prvoga utiska, pročitavši onu prokletu obavijest u *Narodnim novinama*, i koliko god je bio svijestan svoje smišljene grubosti što je odbio da se rukuje s ovom spodobom, ipak nije očekivao sa Kamilove strane takvu (ništa manje) surovu reakciju. Na prvi udarac ovaj je odgovorio isto tako udarcem, kao kod floreta, tak–tak, a takav drzak otpor samo je još pojačao povrijeđeni bijes na neodgovornog balavca koji se tu još nešto šepiri i prenemaže svojom glupom logikom i, mjesto da prizna da je izazvao skandal najvećega stila, on još izaziva.

— Pa zar je ovaj tvoj slaboumni skandal, štampan jutros u novinama, možda komedija? I ti, poslije svega, imaš još obraza pitati o čemu se radi? Ne, ne, iako si slabouman, nisi tako glup te ne bi znao o čemu je riječ? Pitam te koji su mogli da budu motivi ovoga tvog suludog ispada, to te pitam, a nisam došao da se ovdje s tobom nadmudrujem, jesi li me čuo? Što šutiš, govori, čuješ li, ja nemam vremena!

— Ako nemaš vremena, žalim, nisam ja taj koji te zadržavam, odgovorio je Kamilo ocu prividno suzdržano, ali se osjetilo kako mu je od naljeva krvi ustreperio glas, kako mu se stegla dijafragma od poniženja što ovaj ovdje postupa s njim kao s nekom slaboumnom benom.

— Tako zar, i to je jedino što imaš da odgovoriš svome ocu, kad je došao da te zapita za objašnjenje, zašto si mu pljunuo u obraz pred čitavim svijetom? Ti nisi samo slabouman, ti si bešćutan, čuješ li što te pitam, odgovori mi kojim i kakvim neposrednim motivima obrazlažeš ovu svoju najnoviju infamiju?

— Oprosti mi, misliš li produžiti ovim tonom, ne ću ti moći poslužiti nikakvim objašnjenjem, a zatim, koliko god vodim računa o najelementarnijim obzirima, ne jamčim da ću uspjeti da svladam svoje živce, jer, ako je već riječ o nekoj infamiji, onda, molim te, uzmi na znanje, da je to s moje strane samo blaga reakcija spram sve tvoje sramote, ako već treba da govorim o nekim naročitim svojim motivima kojih, što se mene osobno tiče, nema i nije ni bilo. Da nisi od sebe stvorio karikaturu, kojoj se kesi čitava tvoja vlastita bagra od onog krda glupana i majmuna među kojima igraš ulogu ministra i poklisara, i time obeščastio svoje vlastito ime, ja, lično, ne bih imao nikakvog razloga za ovu, priznajem, glupu administrativnu formalnost! Razumij me i molim te nemoj mi davati lekcije iz bontona, kao da smo u plesnoj školi! Nekih mojih naročitih ličnih motiva u čitavoj toj gluposti nije bilo i nema, produžio je Kamilo i mirno pogledao oca, osjećajući kako mu u mislima prevladava razum a pomalo i stid što je počeo, gubeći živce da klizi ispod svoga dostojanstva.

— Poricati, dakako, to je najjednostavnije, ali je bestidno braniti se pred sudom najjeftinijim sredstvom, negacijom. Nemoguće je pretpostaviti da bi bilo tko zatajio svoje časno familijarno ime bez nekih naročitih motiva,

— »Jeftina negacija fakata, pred sudom«, da li se zaista nalazim pred sudom i koja su to fakta koja ja negiram pred tvojim sudom, kada izjavljujem da je moj postupak izazvan isključivo tvojim inzultima! Nije to nikakva negacija, to je deklaratorno obrazloženje protesta, kad me već siliš na ovu glupu advokatsku proceduru,

— Dobro, nismo na sudu, no ipak, po mome autoritetu oca, treba da mi priznaš pravo da sam neka vrsta foruma! To mi pravo pripada po prirodnom zakonu, barem još za trenutak–dva, dok još, eto, razgovaram s tobom, i ja te ponovo molim da mi objasniš zašto si mi nanio ovu blamažu, ovu infamnu blamažu?

„Ovaj glumi kao da ne razumije od svega baš ni jedne jedine riječi. Ovaj razgovor traje već skoro dva puna decenija, i ako je riječ o tome da je to dijalog između jednog i drugog svijeta, ne bi trebalo ni dokazivati ni objašnjavati motive, jer je to besmisao", pomislio je Kamilo svijestan kako je svaka njegova daljnja riječ potpuno jalova. „Po istoj toj logici mogao bi on, ovom gospodinu postaviti isto tako logično pitanje, a to mu pravo pripada isto tako po prirodnom zakonu, »zašto si ti meni nanio tu nečuvenu blamažu, upravo sramotu, da putuješ kao ministar jednog krvnika na dvor onoga drugog krvnika, koji je zgazio nekoliko desetaka tisuća ljudskih života i koji još i danas mlati ljude kao muhe na sve strane«", ali nije progovorio ni riječi. Bilo mu je jasno da zaista nema stvarnog smisla voditi sada i ovdje iznova političku diskusiju sa čovjekom koji godinama ne može pojmiti logičan slijed misli, jer je prosto slijep za ovu vrstu logike. Osjećajući da ipak ne može ostati pasivan, i da je potrebno da mu odgovori kad ga ovaj već izaziva, pristupio je ocu da bi mu ipak objasnio o čemu se radi.

— Pa dobro, tata, molim te, najviše bih volio da se rastanemo bez riječi! Nema ovaj naš dribling baš nikakvog smisla. Traje ovo natezanje naše od prve gimnazije isto tako sterilno — par distance,

— Dakako — par distance, razumijem, tako se vladaju kukavice i nitkovi koji nemaju moralne snage da pogledaju u posljedice svoga zločina! Najtipičniji slučaj iz kriminalne prakse, udariti nekoga nožem, raskrvariti čovjeka, a zatim, molim, gospodo, mir nichts — dir nichts, pardon, da se rastanemo bez riječi, als ob nichts geschehen wäre. Ne, ne, čuj me, govorim s tobom posljednji put u životu, ali te ne ću pustiti tako dugo dok mi ne objasniš što te je navelo na ovu tvoju neoprostivu provokaciju?

Ponovo se spustila zavjesa između oca i sina. Kamilo, koji se na čas bio ponadao da će se oteti direktnom i potpuno suvišnom sudaru, zamračio se u sjeni svojih olujnih misli.

— Pa dobro, zar nije objavljen Ukaz da si imenovan kao Envoyé spécial kod Horthyja?

— Da, pa što? Objavljen je, dakako, i kakvo je to glupo

— Glupo pitanje, dobro, ovo moje pitanje je glupo, ali ruka koja je potpisala tvoj Ukaz, ta je ruka krvava, razumiješ li ta je ruka pobila masu nevina svijeta, ta ruka masakrira čitavu zemlju i danas, a posao u kome putuješ u Budim isto je tako razbojnički, krvnički razumiješ li, a nije tako uzvišeno tajanstven, te bi bio nerazumljiv i za najgluplji mozak! To je posao razbojničkih kompanjona, jer onaj tvoj admiralski prijatelj ondje na budimskom dvoru, ono je gangster! Pitaj samo Dunav koliko li trupla liferuje k nama dnevno za račun onoga tvog viteškog gospodina admirala?

— Da sam otac na svome mjestu, sad, ovdje, eto, na licu mjesta, trebalo bi da te zadavim vlastitim rukama, to, da, jer ti nisi čovjek, jer nemaš u sebi baš ničeg ljudskog, ni toliko koliko bi stalo pod ovaj nokat, ti si odrod!

— Pa šta se onda čudiš da sam se kao odrod odmetnuo od tvog očinstva, pa čak i formalno, pred javnošću, samo da te ne smeta da nosiš isto ime zajedno s tom vrstom odroda, odgovorio je Kamilo, osjećajući kako ponovo gubi vlast nad nervima i kako ga je od ove očeve mržnje zapljusnula čudna omaglica od pogane potrebe da bude isto tako glup i zao, pak da rani ovoga čovjeka riječima oštrim kao nož.

— Zašto lažeš, upao mu je otac surovo u riječ, ukaz o mome imenovanju objavljen je nema ni dva–tri dana, a ti si podmuklo predao svoju molbu, ima tome već puna dva mjeseca, pa zar misliš da si okružen doista samim slaboumnicima?

„Da, da", prekinuo se Kamilov hod misli, osjetivši da bi bilo suvišno produžiti s apostrofiranjem svih očevih političkih podviga a naročito posljednjeg, najsmješnijeg, kad je počeo igrati ulogu »jugounifikatora« pred čitavim svijetom. „Kakvog bi

imalo smisla citirati sve njegove govore, sve adrese i sve telegrame, sve rezolucije i programe, o kojima se narazgovarao s tim čovjekom već od onog prokletog novembarskog dana, kada se ladanjski gospodin u borbi protiv svojih kmetova s puškom u ruci, krvav i crn još od baruta, svrstao u redove »osloboditelja«? Kakvog bi smisla imalo nadmudrivati se kada je tko i pod kakvim datumom poslao svoje pismo i je li ono antidatirano ili nije?"

I tako se svladao, progutavši svoje misli, i jedino što je smogao reći bilo je zapravo indirektno traženje motiva — da mu se misao da se oslobodi svog familijarnog imena javila već prije mnogo godina.

— Želiš li baš da čuješ kojim sam se motivima poveo da se odreknem našeg familijarnog imena, mislim da su ti motivi dovoljno jasni već godinama,

— Znači, godinama si se na to spremao, dobro, ali ti meni nikada nisi nagovijestio kako misliš da povučeš u tom pogledu socijalne konzekvencije! Ti si brbljao masu gluposti, već po svom običaju, ali da spremaš atentat protiv svoga rođenog oca, a tko je normalan mogao na to i da pomisli?

— Da ti prijetim, bio sam uvjeren da nema smisla, a da do mojih argumenata ne držiš baš ništa, to mi je poznato godinama! Dosta sam se nadeklamirao u tom pogledu, hvala bogu, i, prema tome, mislio sam tako kako sam mislio, a nisam ti nagovijestio nikakve konzekvencije prosto zato, jer sam, eto, i sada, u ovom momentu, uvjeren kako ni naš današnji razgovor, što se toga tiče, nema ama baš nikakve svrhe ni smisla,

— Znači, naoštrio si nož za svoga oca podmuklo, čekajući samo zgodnu priliku da me udariš. Dobro si pogodio! Izveo si atentat protiv čovjeka, koji tebi lično za to nije dao nikada nikakvog, pa ni najmanjeg povoda! Pitam te, pitam te na rastanku, jer dajem ti riječ, kad napustim ovu sobu, da se živ više s tobom ne ću sresti, pitam te dakle — na–ra–stan–ku,

čuješ li, da li sam ti kao otac pružio u životu sve što mi je bilo moguće da ti osiguram, i to uvijek sa srcem, i to uvijek podjednako lojalno i iskreno?

Četiri sloga svoje fraze na–ra–stan–ku stari je rastavio na četiri duga vokala a–a–a–u tako, da mu je glas zatreperio kao vapaj pseta kad zavija u noći. Kroz sivozelenkastu glicerinastu slanu melasu, koja se guta gorko sa stegnutim larinksom kao slina kod gnojne angine, osjetilo se kako su mu se orosile oči. Progutavši gadnu smjestu otrovnog tremola u grlu, čovjeku se i nehotice omakao topliji, gotovo sentimentalni prizvuk tužaljke, kada je, sasvim banalno, uznastojao da širokom panoramom roditeljske ljubavi obori neljudsku uzvišenost svog mrskog odroda.

— Šta šutiš tako slaboumno, prekinuo je tišinu poslije duže stanke koja se bila spustila na momenat kao melem nad pogane i zle ove riječi, što su se uzlepetale oko Kamilove fantazije kao čitavo jato usplahirenih crnih ptica.

Podignuvši glavu, Kamilo je pogledao uznemirenog starog čovjeka gdje stoji sa šeširom i rukavicom u ruci, i tako mu se pričinilo kao da je to lutka iz dućanskog izloga, kao model elegantno skrojenog odijela, ,,da, da, Ratapoil, kao što ga je bio prozvao onaj dečko iz Hungaricuma, pjesnik sasvim crnog, besperspektivnog nokturna".

,,Šta da odgovori ovoj lutki koja ga patetično pita zašto ga je udario nožem i kako lombardira zahvalnost svome hranitelju, koji mu je bio dobar i lojalan pratilac godinama, a često i protiv svog uvjerenja, prosto iz simpatije, da, moglo bi se reći, i iz ljubavi, a to nije laž, jer je to doista tako i bilo. Našao se čovjek pred nezahvalnim deranom, a, eto, ovo kopile, mjesto da vraća svome ocu ljubav s kamatima, sramoti ga pred čitavom zemljom, pred narodom i pred Kraljem. Plemeniti ovaj otac traži da mu sin vrati zahvalnost, kao da mu nije zahvalan i kao da se ne osjeća povezan s tim čovjekom ogromnom masom toplih

uspomena, pa kad bi se imala utvrditi istina, on bi lagao kad bi izjavio da za ovoga čovjeka ne osjeća simpatije, a opet, ovaj staromodni glupan, koji se stidi skandala pred svojim kraljem (koji ga je zarobio i kompromitirao), a ne stidi se pred svojim sinom ni pred svojim narodom, i uza svu simpatiju toliko mu je istodobno dalek, tako neshvatljivo stran, tako tuđ, da, upravo neizmjerno mrzak, više od toga, sablasno antipatičan, da bi bilo neizrecivo teško otkriti pravu riječ, kojom bi se mogla ocrtati mutna zbrka u njegovim mislima, jer on ovoga čovjeka istodobno voli i ne voli već godinama."

„Već od prvih očevih govora u Saboru i u peštanskom Parlamentu, kada je govorio o produženju madžarske Nagodbe isključivo iz madžarske perspektive, pa od svojih vlastitih preambula i invektiva do Erdélyijevih *Barjaka XX Stoljeća*, te su sramotne bitke tekle godinama u znaku trajnih sudara: od Friedjunga i Frana Supila do Kumanova i Bregalnice, od Balkanskih ratova do Galicije i do generala Martinenghija, i kako se Austrija sve više bližila svome grobu, on je na svog hranitelja trajno lajao kao nevjerno pseto, uvijek spreman da mu raspara pantalone, i to je istina... I sada bi sve to trebalo sažeti veoma jednostavno i lapidarno u dvije–tri riječi, logične i jasne. Kada je nestala Austrija, Osamnaeste, kada su stigli krvavi Solunci sa svojim političkim sramotama i kriminalom, dobro, ono sve bilo je suludo i pijano, sve je ono bio delirij i malo je ostalo trijeznog svijeta među hrvatskim cilindrašima. Ladanjski kmetovi, bili su jedini koji su logikom rogatog blaga nagonski osjetili kako se radi o tome da budu upregnuti u nove jarmove, u redu, ono je bila terevenka čitave jedne pijane i glupe »narodne inteligencije«, pak se i ovaj gospodin pomamio za ministarskom zvečkom, i kad se već tako desilo da je izvukao slučajno glavni zgoditak na lutriji time što je pobio svoje ladanjske kmetove, sve ono moglo se dakle razumjeti ljudski, no ipak, uprkos tome, on je svome ocu prijateljski dobrona-

mjerno savjetovao da ne pretjeruje, da ostane u okviru pristojnih granica, jer onaj neorojalistički, jugovinski volte-face jednog madžarskog regnikolarca mogao se oprostiti kao znak senilije u momentu panike, i preko tih ljudskih slabosti moglo se prijeći iz sentimentalnih motiva, ali danas, poslije smišljene kompromitantne mase slaboumnih izjava, poslije prozirne političke karijere, za koju nema i ne može biti nikakvog objašnjenja osim srebroljubivih interesa u najvulgarnijem smislu, danas biti sentimentalno pasivan spram te glupo izazovne glume, kada čovjek provocira da mu se kaže istina, nema smisla."

— A što da ti lažem — da sam sentimentalan, ne, to ne ću da budem, a opet, ne znam, boli me sve to, sve to što ti ne razumiješ, no, svejedno, kada inzistiraš, molim, ako te baš zanima da iz mojih usta čuješ koji su me motivi vodili, da skratim, evo, o čemu se radi: objašnjavajući bilo kakvoj šuši, i kome hoću i kome ne ću, da ne moram baš svakome stajati na usluzi, kako nisam identičan s onim gospodinom, koji u svojim javnim izjavama priča gluposti i neistine, kako jesam doduše sin toga gospodina ministra i poklisara »na strani«, koji se hvali pred Kraljem da je postrijeljao svoje hrvatske kmetove kao kučke, ali da nisam njegov politički istomišljenik, što se može isto tako utvrditi iz mojih vlastitih javnih govora i tekstova i izjava, ali kako kod nas sve vrvi od lijenih idiota koji pojma o pojmu nemaju tko je tko u ovoj zemlji, da ne moram, dakle, kretenima dnevno objašnjavati da ja nisam on ni on da nije ja, to jest da nisam identičan ni s onim kraljevskim madžarskim regnikolarcem, ni sa šefom Političke Banske Uprave, ni sa ministrom Privremene vlade, a da, opet on nije advokat atentatora, jer da nisam, dakle, ni ministar, ni političar, ni član vlade, koja hapsi i masakrira mase nevina svijeta, da ne vješam krvave, od torture onesviještene ljude u dimnjake, niti da im čizmama gazim mošnjice zabijajući im igle pod nokte i izbijajući im zube, da nisam ja taj koji putuje u Madžarsku do onog

krvavog gorile, koji na svom budimskom gradu kuha od ljudske krvi kobasice, u jednu riječ, da barjaci toga gospodina nisu moji, da on stupa pod sasvim drugim zastavama, a ja opet pod drugim, u jednu riječ, eto, odlučio sam se dehomonimirati bez ikakvog ličnog ogorčenja, prisiljen prosto okolnostima jačim i nezavisnim od moje osobne volje, i tako sam zamolio tvoju Kraljevsku Vlast, da ozakoni jedno potpuno prosječno prezime, prezime jednog bezimenog vulgarnog kalfe, kao što kaže moja žena, i to je, uglavnom, sve. Više nemam što da kažem, a ti kako god misliš, ja sam svoje rekao.

Na svoje najveće iznenađenje Kamilo je ostao prosto zabezeknut kada je otac, očito razočaran sinovljevom kazuistikom, snizivši glas i spustivši rezignirano obje ruke, skinuo svoj kišobran sa podlaktice i, stavivši kišobran i šešir na stol od klupske garniture, skinuo lijevu rukavicu, raskopčao svoj raglan, razvezao šal, oslobodivši se kao da želi da dođe do daha, i tako se, poslije duge stanke, ispunjene garderobijerskom procedurom, približio sinu i, pristupivši mu gotovo samilosno da bi urazumio svog bezazlenog zbunjenka — od srca srcu, on je toplo, gotovo sentimentalno, sasvim tiho, kao da izgovara najintimniju tajnu, izjavio, kao da ne razumije od svega toga ama baš ni jedne jedine riječi:

— Pa dobro, kada je riječ o zastavama, a tko je pod našim krovom bio barjaktar narodnojedinstvenih parola? Tko je trajno moralizirao o ujedinjenju, i to baš o državnom, od Hungaricuma, godinama? Čiji su to bili barjaci, tvoji ili moji?

Sabravši čitavu bilancu svojih dokaza, stari se beznadno zamračio: — Pa dobro, kad se jednoga dana dogodilo, stjecajem prilika, da sam se i ja svrstao pod tvoje barjake, je li to moglo biti povodom da me izvrgneš ruglu i preziru čitave štampe i šta ja znam čega sve još ne, ako hoćeš baš i naroda ili tvojih širokih masa?

Na momenat razgovor se stišao te se pričinilo da će se s ovom rodoljubivom limunadom pronaći neka kompromisna formula, da se dva predstavnika slavnog zagorskog roda rastanu protokolarno, i da stari nije izbacio tako patetično svoju frazu o »širokim masama«, moglo se desiti da dođe do Kamilove rezignirane predaje. Enerviran glupim trikom da se dodvori »zastavniku«, pod čijim se barjacima odlučio na svoje karijerističke skandale, Kamilo je reagirao zagrižljivo, »kako ovo nadmudrivanje nema smisla za meritum spora«,

— Tvoji barjaci danas, to su, dragi moj, razumiješ li me, barjaci generalski, kajmakčalanski, to su barjaci koji predstavljaju stopostotnu negaciju svega što se ikada moglo prozvati mojim barjakom, i ako te nije, molim, napustilo pamćenje, sjeti se da sam od ulaska srbijanskih trupa izlajao čitave slapove riječi, da sam odštampao rizme papira o tome kako vojničku okupaciju na našem terenu smatram političkom greškom, kobnom, i kako će se to prije ili kasnije osvetiti. Ti, dakako, od mojih argumenata nisi uvažio baš ni slovca, ti si se pretvorio u najtipičnijeg državotvornog madžaronskog »Besserwissera«, koji uzvišeno prelazi preko benavog zanovijetanja nedoraslog glupana, to su za tebe bile i ostale moje »stekliške bedarije«,

— Opet gubiš tlo pod nogama, ta valjda ne ćeš poreći da smo se baš mi kao narod, kao zemlja, mi, Hrvati, naša Hrvatska, našli na rubu ponora, i da nije bilo srbijanskih mitraljeza i kavalerije, đavo bi nas bio odnio zajedno s tvojim moskovskim parolama,

— To su tvoje prezidijalne gluposti da bi nas đavo bio odnio, i, molim te, kamo bi nas bio taj tvoj đavo već i odnio, do vraga, da se već jednom izraziš ljudski jasno, i kamo nas je već taj tvoj đavo mogao odnijeti gore nego što nas je odnio, i kao da si ti manje izgubio onaj svoj kretenski austrijski rat zato, jer si se stavio na stranu pobjednika? Kakva ti je to logika?

— Zar se nismo našli vis–à–vis de rien, pa zar ono kako su se naši muži digli sjekirama na naše Ladanje nije bila slika sveopćeg potopa?

— Jesmo li se mi našli vis–à–vis de rien zato, jer je ladanjski kmet podigao sjekiru na svog gospodina, ili zato, jer je taj latifundist vodio glupu politiku već više od sto godina? Kakav ti je to dokaz da tvoj ladanjski kmet nije zrelo političko biće zato, jer diže na tebe sjekiru? Pa zar ne vidiš da je on u onome momentu bio na nerazmjerno višem političkom nivou od tebe, koji si pucao po njemu srpskim mitraljezama?

— To su, eto, te tvoje magle u glavi, ta izgubili smo rat, čovječe, hej, oslobodili smo se samo pomoću tih srpskih topova, jer gdje bismo danas bili da nije bilo Srbije?

— A gdje su danas Madžari i Austrijanci i Česi i Rumunji i Poljaci? Zar su i Madžare i Austrijance oslobodili tvoji srpski topovi, i Madžare, i Beč, i Prag? Pa zar ne vidiš kako su te tvoje fraze jeftina roba, i šta ti tu brkaš pojmove, kao da sam ja bilo kada branio našu stvar bilo kakvim državnopravnim parolama? Te vaše današnje državotvorne floskule o »oslobođenju« rentiraju se isključivo samo vama, samozvanim »oslobodiocima«, hvala ti na takvom »oslobođenju«, gdje zabijate čavle ljudima pod nokte, gdje im pilite koljena, gdje palite tabane, gdje vješate ljude u dimnjacima,

— Protiv terora, nažalost, nema drugog lijeka nego sila, da se stvar nije zauzdala gvozdenim rukavicama, bili bismo doživjeli Bélu Kuna, a šta ćemo o tome diskutirati, to je indiscutable,

— Jasno, sve što ja govorim tebi i tvojima već od Hungaricuma i od Osamnaeste, za vas je bilo i ostalo indiscutable! Sve je to s moje strane bilo i ostalo margaritas ante porcos, to i ništa više,

— Gdje si ti izgubio pamet? Ne umiješ drugo nego da se kreveljiš, da vrijeđaš i da si bezobrazan, povikao je stari na svoga sina, pa zar ti se pamet doista razvodnila? Ako je tako, onda te

treba predati na klinički pregled! Pa zar ti nisi bio stopostotni srbofil, pa zar te nisam jedva jedvice oprao u Rongeovim očima, i da nije bilo Amande, bili bi te ubajbočili, dragi moj, i ako je netko moralno odgovoran za ovo sve što ti danas ne priznaješ kao Ujedinjenje, a tko je, ako nisi ti jedan od onih?

— Pusti mene, dragi moj, kao »jednoga od onih«, to zvuči kao da smo u predvorju Poncija Pilata, a mislim da nije svrha tvoje vizite da se nadmudrujemo tko je od nas dvojice »jedan od onih«, koji su bili ili nisu bili krivi za sve ovo što se dogodilo, svejedno, razlikujmo dobro, nismo više danas madžarski regnikolarci ni antiregnikolarci! Osamnaeste imao si dobre šanse da se doista oslobodiš od svih tih gluposti, kad su te pardonirali i ekskomplimentirali poslije onoga tvog ladanjskog krvoprolića svojim ordenima kao »zaslužnog rodoljuba«, ali ne, ti si se ponovo durch das Hintertürl prekrijumčario na njihov dvorski bal i sada putuješ onom starom lopovu u Budim, a imao si dobru priliku da uvidiš kako se sve to lijepi od masne ljudske krvi! O, koliko li si se puta nadeklamirao o »Časti« i o tome kako se ta »Čast« može oprati samo krvlju, pa ako ti je toliko stalo do tvog »pranja časti«, zašto se nisi udaljio čistih ruku?

— Ona kmetska rulja zgazila je u meni sve pojmove narodnog i ljudskog dostojanstva, i šta sad želiš od jednog starog, isluženog činovnika, pa zar ne vidiš i sam kako su stvari slabo krenule? Zar je crimen laesae maiestatis htjeti pomoći kao ispravan građanin i patriot, kada je stvar spala danas na trijarije?

— Da, da, imali smo čast da pročitamo onu tvoju kameleonsku brbljariju o »trijarijima«! Ono je bilo naročito duhovito da se baš ti lično javljaš kao svjedok u aferi Ronge, isto tako! Hvala ti, zaista, na tvojoj četničkoj reklami, i to je bilo hiperinteligentno, svaka čast, ali da skratimo, smijem li doznati ipak u koju svrhu si došao da me počastiš čitavom vrećom psovki? Ima li nešto gdje ti mogu biti na usluzi, jer ne pretpostavljam da je tvoja vizita isključivo platonske naravi?

— Ne, nisi čovjek! Zar si toliko otupio te ne osjećaš inkompatibilnost svoga postupka? I sada, u ovome momentu, kad se pred tvojim licem pojavio tvoj rođeni otac, ti mu se izazovno kesiš mjesto da si mu zahvalan što te je uzeo u obranu? Uostalom, kako sam mogao imati o tebi bilo kakve iluzije, dobro, u redu, dakle, molim, prema tome, ova tvoja odluka da se odričeš mog, upravo našeg familijarnog imena može se uzeti kao definitivna?

— Pročitao si rješenje u *Narodnim novinama*, ne znam šta bi se tu još moglo učiniti?

— S obzirom na to što se o tome govori kao o društvenom skandalu već od Nove godine, a što ti, nadam se, nije nepoznato, ti bi mogao, s obzirom na to, kažem, što će se ta stvar, po svoj prilici, bojim se, komentirati i u Pešti, objaviti o toj stvari neki komentar, da se radi, recimo, na primjer, o patriotskim razlozima, da se radi o nacionalizaciji imena, kod nas uobičajenoj iz raznih razloga, da tako rade mnogi danas iz nacionalnoromantičkih motiva, to jest da ova stvar nema nikakve konkretne veze s mojim imenovanjem za ministra i uopće sa mnom kao s tvojim ocem, i tako nekako otprilike, da se barem u Pešti spasi neka forma, razumiješ li,

— Pa ne ćeš valjda htjeti da tjeram šegu, nisam burzovni senzal, ne borim se ni za kakve koncesije,

— Znači, ti ostaješ pri svome? Znači, to su posljednje tvoje riječi koje ostavljaš svome ocu kao pozdrav na rastanku?

— Što se mene lično tiče, ne osjećam nikakve potrebe da se rastanemo! Nadam se još uvijek da ćeš, prije ili kasnije, spoznati kako nisam imao krivo! Toliko puta imao sam pravo, to si mi i u nekoliko mahova priznao, prema tome, misliš li da je potrebno da se rastanemo, to misliš tako ti, a ja opet jedamput ne dijelim tvoje mišljenje, i, uopće, oprosti, o kakvom se rastanku radi? Priznajem, bio sam, kako da se izrazim, recimo, neotesan, no ja te molim, nisam imao namjeru da te vrijeđam,

oprosti mi, molim te, oprosti mi, a što se tiče promjene prezimena, proveo sam to samo stjecajem okolnosti da smanjim sve koeficijente prividnosti, jer najposlije moramo jedan drugome priznati pravo političkog uvjerenja, to su bili oduvijek tvoji liberalni principi.

Ovu posljednju repliku stari je slušao sa pola uha, ovijajući se svilenim šalom i navlačeći svoju lijevu rukavicu, prst po prst, poravnavajući srednjak, a naročito kažiprst, na naborima grubo štavljene svinjske kože, pa kad je to završio, uzeo je sa stola desnu rukavicu, navukao je brzo, podigao svoj kišobran, a zatim šešir, i tako sa šeširom u ruci i kišobranom zastao trenutak–dva, oborene glave. Nastala je tišina, prekidana nervoznom zvonjavom telefona iz prednje sobe i glasnim halalikanjem da se ne prekine veza. Pojavio se na vratima doktor Burić poslije glasnog kucanja: — Pardon, što smeta, zove Beograd, u stvari profesora Erdmanna iz Beča, traži gospodina doktora profesor Erdélyi–Erdmann,

— Neka kažu vama, Buriću, šta žele, neka me zovu za deset minuta, nemam sada vremena!

Poslije telefonskog intermezza, kada se ime profesora Erdélyi–Erdmanna i njegove gospođe pojavilo između oca i sina kao prijeteća sjenka iz davnih dana, u znak pozdrava, tek toliko da je kimnuo da ne bi ispalo suviše pristojno, stari se bez riječi zaputio da krene. Pred vratima, odškrinuvši ih, zastao je i pritvorivši ih ponovo, sa desnicom na kvaki, pomalo sagnut u pasu, kao slomljen, još jedamput je podigao pogled i poslije očitog kolebanja, gotovo šaptom, uputio svome sinu škakljivo pitanje »da li je istina da je postao član Komunističke partije«?

— Jeste, istina je,

— A da li si optiran još i u nekakav njihov komitet?

— Jeste,

— To mi je bilo suđeno doživjeti da je moj sin postao bandit, e, pa kad je tako, ništa, zbogom,

— Do viđenja, tata,

— Nikakvog tu »do viđenja« više nema, tiho su se zatvorila vrata tako da se posljednje riječi više nisu ni čule, a trebalo je, po intonaciji, po svoj prilici biti nešto tugaljivo.

Kazalo

Srebrni pir u domu Jurjaveških 7
U mećavi 94
Morituri 185

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak šesti
Knjiga četvrta

MIROSLAV KRLEŽA
Zastave

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Reljef na ovitku *Velimir Mačukatin*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb
Tiskanje dovršeno u listopadu 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-169-9
953-150-590-x

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

SVEZAK ŠESTI

Knjiga peta

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DJELA MIROSLAVA KRLEŽE

Uredničko vijeće
akademik Ivo Padovan, predsjednik
Vlaho Bogišić, Josip Bratulić, Jelena Hekman,
Davor Kapetanić, Stanko Lasić, Zdenko Ljevak,
Velimir Visković

Glavni urednik
Velimir Visković

Urednik
Vlaho Bogišić

Suradnice
Jasna Bašić
Mirjana Mataija
Vesna Radaković–Vinchierutti

CIP – Nacionalna i sveučilišna knjižnica 401004045

ISBN 953-178-170-2 // 953-150-591-8

ZASTAVE
Knjiga peta

RENDEZ–VOUS U HOTELU ROYAL

Da se gospođa i gospodin profesor Erdmann–Borongai, na putu u Ameriku, spremaju između jednog i drugog Orient–ekspresa zadržati u Zagrebu, to je Kamilu navijestio Trupac već prije dvije–tri nedjelje, kad ga je potražio u Alisinoj stvari, a da gospoda Erdmann pitaju mogu li računati sigurno sa sastankom za dan–dva, jer će krenuti iz Beograda netom gospodin profesor bude primljen u audijenciju kod ministra prosvjete, ovaj spiritistički randevu počeo se Kamilu pričinjati pomalo smiješnim, a na trenutke i suvišnim.

„Sastanku s Anom, ugovorenom upravo u trenutku loma s ocem, Kamilo bi se bio mogao ukloniti jednostavno da je poručio da putuje ili da je, bez obzira na konvencionalno, doista i otputovao, što bi svakako bilo nerazmjerno mudrije nego da se upušta u otvaranje jednog groba, i, prema tome, to, što poslije toliko mnogo godina kapitulira pred hirom gospođe Ane, znak je sažaljenja dostojne slabosti, u svakom slučaju dokaz pomanjkanja pameti, a nadasve pak dostojanstva."

Sipi sobom sivo svitanje, a Kamilo poslije probdjevene noći ne može da se probije na kraj beskrajno dugog, mračnog tunela, smušen pljuskom mutnih i nerazgovijetnih slika. Poniruć u zahuktalu, prijeteću bujicu uspomena, nikako ne uspijeva fiksirati kamo je sve to proteklo s Anom za ovih nestalih tri tisuće dana, i kako su se rasplinule sve one izgovorene riječi od nervoznog posljednjeg dramatskog prizora, kada se Ana, pod

drvoredom tihanjskih kestenova, udaljila kroz mračnu aleju, a poslije svega nastupila je duga, devetogodišnja noć.

„Krenuli su u Peštu drugoga dana preko Kapošvara. U vlaku odvijalo se sve prividno skladno, Kamilo bio je, moglo bi se reći, razdražen zbog alarmantnih vijesti sa makedonskog ratišta, no sve se to kako-tako kotrljalo do prolaza kolodvorskim peronom, kad su se normalno i srdačno, moglo bi se reći, prijateljski oprostili na stubama s time, da će se telefonski dogovoriti za eventualni još večerašnji sastanak. Ukrcavajući se u maleni, crnom kožom tapetirani, lakirani kabriolet sa razbitim staklenim prozorom, Ana mu se ljubazno nasmiješila, i nosač koji je dodao kočijašu na boku Anina dva kovčega duboko se poklonio dami i odmah, idućeg trena, bacio Kamilovu torbu u slijedeći fijaker, a taj je krenuo kasom za Aninom kočijom, nestalom u gužvi oko Brončanog Gospodina Ministra u salonroku, koji je stajao na svom granitnom postolju tako patetično, kao da nije ukrao Fijumu Hrvatima, a to mu je slavno djelo historijski patetično — eto — priznato kao da je u najmanju ruku Gambetta."

„Kada se popeo gore, u svoju sobu, na trećem spratu, u stanu gospođe de Szemere nije bilo nikoga i, našavši na svome stolu dva očeva pisma i ona dva fatalna telegrama o maminoj agoniji, telefonirao je Ani da putuje, a kako je Ana bila u kupaonici, u vodi, on je sa starim profesorom izmijenio nekoliko sasvim beznačajnih fraza, a odonda gotovo svi su pomrli, i to je sve što se otprilike može pojmiti: od Kamráthovih nema više žive ni duše. I gospođica Tommaseo je umrla, i general Martinenghi, i onih pedeset hiljada seljaka sa Bregalnice, i mama, i Čupa, i Tunguz, i Voja, i Apis, i očev stari bečki kolega, obrenovićevski ministar Mihailović Gruić (koga su objesili Madžari nasred Banje Koviljače), a Vojin grob raskopali su austrijski detektivi od straha, da se Voja ne povampiri, a taj njihov policijski strah

bio je potpuno suvišan, jer da je Voja ispred austrijskih kuršuma izvukao živu glavu, bili bi ga ubili vlastiti ljudi u Solunu! Sin staroga Mihailovića Gruića, Gedeon, muku muči sa svojom ženom, koja je pobjegla s jednim austrijskim oficirom u Beč, a Joja stoji pred tim da ga poslije izdržane kazne o štamparskim deliktima transportiraju u Srbiju, na ponovnu robiju, u smislu osude Skopskog divizijskog ratnog suda po još uvijek pozitivnim zakonima Kraljevine Srbije iz godine 1913, kada je bio suđen zbog pomaganja arnautskih odmetnika na osam godina, a odležao je u Požarevcu svega samo dvije, oslobođen, jeseni 1915, o, glupe li igre sudbine, od austrijskih četa, i, prema tome, Joja ima da odleži još punih šest godina, a sve je sivo kao dim kada se povija nad garištem, te više ničega nema od svega što je jedamput davno plamtjelo kao velika vatra, te nikako da se ugasi, sve tinjajući dalje podjednako kobno. Šetnja kroz pakao, usred bjesomučne igre ognja i mraka, traje punih devet godina, te jedva da se oslobodio Trenkove pandurske regimente broj 53, koju su dotukli do posljednjeg čovjeka na Drini i na Dnjestru, a sve se slučajno desilo oko njegovog nervoznog skoka u Beč da izmoli protekciju Frana Supila kako bi spasio Joju, a i sam Frano bio je već onda truplo... Šta je preostalo ubogom Franu nego da poludi u londonskoj magli? Tu se pojavila Amanda, luckasta, pa ipak na neki način neobična žena, koja je u njegovom životu u nekoliko varijanata odigrala ulogu sudbine, i onda kad ga je denuncirala kao špijuna i kad ga je premjestila kod husara, a kasnije kod Martinenghija, pa sve dok se konačno nisu našli u Beču već tako reći u predvečerje njene smrti, a onaj dugi put od Siebzehner–Husara pa sve do Gródeka Jagiellońskog i do Amandinog prijatelja Felicija Niedielszkog, sve se to još puši od Bregalnice do danas kao dim, mnogo, mnogo grobova, i Amanda, i Jenőke, i Jolanda, i stari Kamráth, i Kamráthova žena barunica Pongrácz, i pedeset tisuća lubanja sa Bregalnice, i dvanaest milijuna grobova od

Bregalnice do krvavih Horthyjevih grobalja preko Drave, a gospodin Admiral kolje hladnokrvno dalje, dvadesetičetiri sata dnevno, kao i Voždov Unuk u Darul-Džihadu; plivaju Dunavom Admiralova trupla i trupla kapetana Đere kolegijalno, a njegov gospodin otac je poklisar ove hajdučke družbe, Gospodin tata, sa svojom suprugom Fräulein Fistritsch, vozika se u lakiranoj limuzini, u pratnji gala-husarske eskadrone, na Budimski Grad, uz srebrne zvukove fanfara, da Njegovom Visočanstvu Regentu preda akreditive. Kamilo se bio vratio iz Beograda, neposredno prije sloma s Anom, te nikako nije uspio da se nađe s Jojom i, poslije smiješne scene s Jolandom zbog Vasca da Game u Alagu, otputovao je na Balaton sa gospođom Borongay-Erdélyi — Jolandi uprkos, da bi demonstrirao kako su sve Jolandine iluzije fiktivne, kako gospođica nema baš nikakvih prava da reflektira na njegovu ličnost, jer sve su to bili hirovi jedne balavice, koja tada još nije bila ni maturirala, a on je bio dobrano pod parom kada su se stvari iz dana u dan sve dramatskije stale razvijati između bugarskih i srbijanskih četa na Vardaru, i kako je, paralelno sa crescendom suludog makedonskog pokolja, stizala sve ciničkija bečka i peštanska štampa, tako da je gospođa Ana imala da guta dobru vatru zbog njegovih nerava, pak zapravo nije čudo da joj je sve dosadilo i da je nervozno otputovala na Vrpsko jezero (u sanatorij doktora Lechnera), po svoj prilici s osjećajem olakšanja, premda je pitanje, da li su joj se tada zaista javile temperature, što po svoj prilici nije ni bila istina, nego samo tako, temperature, bože moj, kao izlika da se nešto napiše na anzihtskarti, jer drugo mu nije ni pisala nego samo razglednice, iz Bayreutha, iz Pariza, iz Badena, iz Antibesa, a od tih razglednica minulo je, eto, punih devet godina i više, i sada, poslije svega, Ana stiže sutra, u pratnji svoga mnogopoštovanog supruga, koji je svoje prezime kamuflirao pjesničkim pseudonimom mnogopoštovane poetese, putuje bračni par u Ameriku, poslije devet godina, tritisućetrista-

tridesetitri dana, i on će se porazgovoriti sa šarmantnom damom, »ogromnom lirskom nadom čitave jedne Nacije«, i sve će to biti ljubazan susret između jednog i drugog Simplona, više nego pristojno, srdačno, »dobar dan, i sretan vam put, i drago nam je što smo se sreli, poslije punih devet godina, pa bolje ikad nego nikad, dobro izgledate, u sjajnoj ste kondiciji, želimo vam sve najbolje, gledajte da se ponovo sretnemo, svijet je danas zaista sasvim malena, jeftina dječja lopta, i doviđenja, sretno«, a, zapravo, trebalo bi znati kako je sve to teklo od posljednje tihanjske noći pa sve do ovog sutrašnjeg randevua, kada Ana konačno stiže u Zagreb, a on ne može da je povede ni u Jurjevsku, ni na Ladanje, ni u Zdenčaj, jer je sve u razvalu i u ruševinama kao i njegov vlastiti dom, a zapravo, kakvog bi smisla imalo da povede Anu pod jedan krov koji tek što se nije srušio, i tako, od tihanjske one noći do danas, sve je lutanje mračnim podzemljem bez prestanka."

„Ona zadnja balatonska noć bila je zapravo parafraza prve »maturantske« Anine noći, pod krovom, u mansardi, kod barunice Adelshofen, na Duhove, da, zaista, s jedne strane bezazlena, adagio cantabile, a s druge već marcia funebre, kao da se živo tijelo rastaje samo sa sobom u taktu pogrebne pratnje i kao da to živo još tijelo sámo sluti da nikada više ne će otkriti dublji smisao vlastite utrobe, a zašto se sve to odjednom prekinulo i zašto se Ana tako tvrdoglavo sustegla da mu se javi u vezi s majčinom smrću, a naročito sa smrću nesretne djevojke, kao da su za nju obje te smrti bile najravnodušnija stvar na ovome svijetu. Što se njega tiče, on je lojalno očekivao Anin poziv, pa kad ga nije bilo, odlutao je kao pas, a možda sve ono i nije bilo mudro što se od Ane oprostio grubim pismom, jer, na kraju, bez obzira na Jolandinu smrt, ako je već riječ o povrijeđenom ponosu, Ana je podnosila njegove ispade godinama, mora se priznati, strpljivo."

„Da li je ono mučenje imalo smisla, to se danas ne bi moglo reći da je čovjek ravnodušan spram davnih ozljeda, no, dakako,

ni Ana se nije pokazala naročito sentimentalnom kad mu se nije javila ni onda kad je krepavao na samrti, to je s njene strane bio revanš.

A što li se sve nije dogodilo od onih dana kad je fanatično vjerovao kako će nas srbijanski bajoneti osloboditi, pa sada, kad je nestalo Austrije doista, baš kao i Ane, i Kamráthovih, i Jolande, i Martinenghija, i Pešte, kad ta ista Srbija tako lakoumno igra svoju oslobodilačku ulogu (kojoj se divi po logici Sablje njegov mnogopoštovani gospodin otac, budimski poklisar), sad još uvijek traje zbrka ni za vlas manja od one kada je Anu gnjavio, da se Srbija na Bregalnici kompromitirala konačno, da su takvi pokusi ludi, da su Arnauti s pravom pograbili puške i da će se sve to osvetiti grdno, a Ana se, korigirajući feljtone za bečku štampu, smješkala naivnom mulcu, šta se, do vraga, on toliko uzrujava zbog nekih albanskih bandita, od kojih se jedan zove Isa, a drugi Bajram?"

Bilo je već oko ponoći kada se javio Burić — da je zvao čitavo poslijepodne, pak je riskirao da eventualno digne svoga šefa iz kreveta.

— Telefonirao je, naime, doktor Rabar, koncipijent doktora Trupca, koji poručuje gospodinu doktoru da sutrašnjim jutarnjim Simplonom stiže iz Beograda, u pratnji šefa kabineta Ministra prosvjete, profesor Erdmann sa gospođom. Doktor Rabar rezervirao je za profesora apartman i još jednu odvojenu sobu u hotelu »Royal« jer su svi ostali hoteli puni, a doktor Trupac moli gospodina doktora, da bi bio ljubazan da se javi profesoru Erdmannu u hotel, oko deset prije podne. Erdmannovi produžuju put u Pariz slijedećeg jutra rano, pa gospodin doktor Trupac moli Kamila da osigura za profesora Borongaya kreditno pismo na dvije tisuće USA–dolara za banku Baruch u Parizu, pošto su beogradski čekovni računi banke Baruch vezani na Talijansku banku u Zagrebu.

Slijedećeg jutra, u devet sati, javio se ponovo Burić telefonski: da ga je obavijestio doktor Vlaisavljevićda je stigao u pratnji gospodina profesora Erdmanna, da su gospodin i gospođa odsjeli u hotelu »Royal«, i da mole gospodina doktora da ih obavijesti kad bi mogli da ga posjete i gdje, a na odgovor da čekaju u hotelu do jedanaest sati. Doktor Vlaisavljević da prati po nalogu svoga Ministra profesora Erdmanna do granice i da se interesira da li je stvar sa kreditnim pismom uređena, s molbom da ga Burić obavijesti, kako stvar stoji, kod direktora Državnog Arhiva, jer će doktor Vlaisavljević ostati u Državnom Arhivu do podneva da tamo organizira kopiranje nekih dokumenata za profesora Erdmanna. Burić je obavijestio Vlaisavljevića da je stvar sa kreditnim pismom uređena i moli gospodina doktora što da javi u hotel madžarskoj gospodi u stvari sastanka?

Da skrati proceduru, Kamilo je zamolio Burića neka izvoli obavijestiti gospodina profesora da će se pojaviti u hotelu u jedanaest sati lično i da će tamo lično sa gospodinom profesorom dogovoriti daljnji program.

Pojavivši se kod portira dvije minute prije jedanaest »lično«, Kamilo nije čekao ni minutu, kada se, silazeći stubama, prekrivenim poderanim sagom, uz zlatne vaze sa paunovim perjem i s prašnjavim otrcanim palmama, tanak u pasu kao džokej, pojavio profesor Ottokár Erdélyi alias Borongay–Erdmann, koji je svoje ime (kao što se otkrilo kasnije u razgovoru) izmijenio u hirovitim igrama oko revolucije i kontrarevolucije po liniji političkog oportuniteta, a kome su dlanovi bili opori tako da je Kamilo, rukujući se, osjetio kako sedamdeset i devetogodišnjem starom gospodinu grebu prsti kao na dimu isušene ribe.

Sastanak između dva stara znanca odvio se u sjeni sustegnute nelagodnosti i uprkos, na prvi pogled, srdačnim riječima,

Kamilo se nikako nije mogao oteti zaista zagonetnom dojmu, kako se tu, u ovom zapuštenom staromodnom hotelu, našao kod bijedne pogrebne formalnosti, prisustvujući ispraznoj društvenoj igri s osjećajem bespomoćnosti i otpora istodobno, što se upustio u balzamiranje jednoga trupla poslije devet godina. Neka varijanta Lisztovog pogrebnog »Čardaša«. Ništa više.

Da ne ostanu ispred portira, poprilično ravnodušnog spram ovog sasvim svakodnevnog sastanka, kakvim se, poslije dužih vremenskih razmaka, susreću svi hotelski gosti čitavoga svijeta s uzvicima i nervoznim kretnjama, profesor Erdélyi ponudio je Kamilu da prijeđu u pokrajnu dvoranu, gdje je bio smješten kao tobože otmjeni restoran, što ga je direkcija hotela uredila pod mramornim kolonama kao neku vrstu living-rooma za hotelske goste, a čitava jazbina sa poderanim naslonjačima i sagovima nosila je još uvijek tragove ratne oluje. Promatrajući na štukaturi stropa čađave amorete, kako se poigravaju girlandama od sive paučine i prašine, Kamilo se usitnio od neugodnog čuđenja što se našao usred ovih razvalina, iznenađen, kako Trupčev koncipijent nije imao više rutine, da za otmjene goste pronađe neki odgovarajući, u svakom slučaju pristojniji hotel.

— Moram priznati, pojma nisam imao da se hoteli u našem gradu nalaze na tako očajnom nivou, što nas uostalom i ne bi trebalo iznenaditi, jer naspavao sam se u ratu u takvim hotelima po čitavoj Monarhiji, a sve je to još uvijek više-manje ratno stanje u kome živimo.

— Ali, molim vas, ni u Beču nisu hoteli danas na višem nivou, a zanovijetati danas, na ovome svijetu, nema rezona, dragi de Emericzi, uostalom svejedno, čitava naša civilizacija leži u ruševinama baš kao i ovaj hotel, a i mi sami u tom i takvom hotelu nemamo više nikakvih iluzija, naime, pardon, to se vas, dragi de Emericzi, ne tiče, naime, mislio sam, naime, na sebe, ogradio se profesor očito nervozan. — No, dobro, stvar

je, kao što se vidi, normalna, ali da se u ovoj inače, čini se, gostoljubivoj kući raspada baš sve, i kvake, i ključevi, i vrata, i pipe, i zavjese, čudno, sve, čega se čovjek takne, ostaje mu u ruci, to baš, mislim, ne bi bilo potrebno, doista! Da vidite onaj naš apartman, znate li, onaj stereotipni miris politirane daske, natopljen slatkastim sapunom i aromom od urina, a ne znam zašto, ne znam zaista zašto sve ove proklete hotelske sobe mirišu uvijek po jednom te istom sapunu, dakle, u jednu riječ, dobro, recimo, u ovom slučaju, tješimo se, hotel kao hotel, dakako, bilo je već i slabijih ležaja, gdje smo očekivali da nas ubiju, sve je to još veoma dobro i sjajno, i budimo zahvalni da smo izvukli živu glavu iz ovoga kaosa, jer da su nas zaklali, ne bismo imali prilike da kukamo, zar ne, ni vi, ni mi, dragi moj de Emericzi, tako je to, a u Beogradu odsjeli smo u »Ekscelzioru«, nova, moderna zgrada, svakako nerazmjerno više Evropa nego ovaj agramerski štundenhotel ovdje, »Ekscelzior«, sjajan, komfortabilan hotel, sa dalekim vidikom na razlivene vode, na ptice, na nebo, na horizonte, no, svejedno, šta vrijedi kukati, nema smisla, dobro je na ovom najboljem svijetu, kao što je rekao Candide, eto nas poslije toliko mnogo godina, kako ste, dragi de Emericzi, vidim, u sjajnoj ste kondiciji, ove vaše prve sjedine, grau meliert, doista ove srebrne žice u vašoj bujnoj kosi veoma vam dobro pristaju, ali, molim vas, oprostite mi što ja to trabunjam, vi ste još na početku svoga puta, gdje se ja mogu mjeriti s vama, kao da je netko kredom povukao preko vaše crne kose, tako, kako da kažem, ovi vaši sivi pramenovi djeluju više kao kozmetički trik, no, dakle, šta da pričamo, ovaj frizerski kontrast djeluje zaista dobro, to je dobro, to vas podmlađuje, drago mi je, bravo, sjajno što ste u tako dobroj kondiciji, još se uvijek vidi stara viteška figura, Bože moj, pa koliko li vam je ono godina, trideset i dvije, o, pa vi još niste ni nel mezzo del cammin, dakako, vi ćete svirati klavir kada meni, pa čak ni mojim kravatama i cipelama više ne će biti ni traga, da, da,

sjajno, kao da vas gledam kada ste stigli k nama, još uvijek imate nešto u sebi od maturanta, oprostite, tako je, zar još uvijek izazivate ljude na dvoboj svojim tonom, svojom izazovnom uzvišenošću, o, Bože moj, Bože dragi, kad smo se ono posljednji put vidjeli, pa da, ima tome desetak godina, tko bi rekao, čitav život, a šta li smo odonda doživjeli, a tek vi, dragi de Emericzi, što ste tek vi doživjeli, u ovom ludom ratu, u ovom klanju, u vatri, bili ste ranjeni, dvaput, smrtonosno, da, da, doznali smo i to, a šta ćete vi tek još doživjeti, vjerujte mi, ne zavidam vam, moram priznati, naime, mi vas nismo zaboravili, mi smo preko Kamrátha trajno bili informirani o vašim, da tako kažem, neprilikama, još odmah na početku one ludnice, a onda se i to prekinulo, ja ne znam da li vam je poznato, i njega su ubili, Komuna, zna se kako je to išlo, jadnik, odvukli su ga jedne noći, a od vas nije bilo glasa ostentativno, godinama, prolazili ste kroz Peštu, i to nam je bila tajna, zašto se zapravo ne javljate, nikako nismo uspjeli da odgonetamo što je moglo zapravo biti motivom vaše demonstrativne apstinencije, no, eto, a sad smo stigli, hvala Bogu, poslije toliko godina, šta li se sve nije na nas oborilo od one ludnice Osamnaeste, pa onda ona prokleta Komuna, ona jezivo kriminalna Komuna, šta da vam kažem, sve perverzno kao Kraft–Ebbing, Bože nam pomozi, ne dao vam Gospodin Bog doživjeti ni pola od onog što je nama bilo suđeno, i tako, vidite, postali smo emigranti, jer, opet, pardon, vratiti se u onu osramoćenu, kompromitiranu, krvavu Peštu, pod Admiralom, o, ne, ne, to ne, onda više volimo umrijeti na asfaltu, nego da gospodinu lajtnantu Héjasu ljubimo ruke, a ne, to ne, to nikako ne, tako duboko još nismo pali, a pričao nam je vaš prijatelj doktor Amadeo da je vaš gospodin otac akreditiran u Pešti, no, čestitam mu, i taj će imati što da vidi i da doživi, moram da vam kažem, ne, ne, veoma delikatna misija, i tako, eto, vidite, dragi moj de Emericzi, dobio sam neke amerikanske kredite da u Bostonu organiziram Institut za historiju dunavskih naroda, a u taj krug spada i vaša zemlja, i,

eto, proputovao sam kroz Beograd da se s vašim ministarstvom dogovorim o tehničkim elementima zajedničkog posla u tome smislu, jer, dakako, moja katedra namjerava djelovati prijeko na drugoj obali na liniji pune solidarnosti sa dunavskim narodima, pa kako je u ovom pitanju zainteresirano i vaše ministarstvo, morao sam tu stvar koordinirati sa mjerodavnom gospodom u Beogradu, i moram priznati, svaka čast, naišao sam na puno razumijevanje; i tako, tko bi rekao, dragi moj de Emericzi, da ćemo se sresti u vašem gradu pod ovakvim okolnostima, kao politički emigranti, a kako mi vi živite, čime se bavite, pišete li još uvijek, publicirate li, jeste li nešto ostvarili od velikih svojih planova, mislim, jer, eto, za ovih desetak godina, vjerujte mi, nije se desilo ništa krupnije a da nismo pomislili na vas i na vaše prognoze, no, uprkos tome, jedna stvar, mora se priznati, de Emericzi, jedna stvar, ipak, kao što rekoh, uzeli je mi ovako ili onako, ne ide mi u glavu, dobro, ako ste objektivni, priznajte i sami, u svojoj ulozi Kasandre mogli ste predviđati da ćemo propasti koliko vas je volja, dobro, zar ne, ali, ipak, priznajte, da li ste se mogli nadati da će se sve to srušiti kao kuća od karata, u dvadesetičetiri sata, ajde, molim vas, priznajte da niste, a ja sam radio mnogo, bio sam u Beču angažiran u štampi, Hungarica u Beču još je uvijek vrelo relativne zarade, od nečega se, na kraju, mora živjeti, a vi se bavite advokaturom, politikom, političkim procesima, kako čujem, to mi je drago, jer niste li zaboravili, sjećate li se, uvijek sam vam govorio da iz vas progovararođeni advokat velikoga stila, o, da, da, zaista, veoma mi je drago da vas vidim u tako dobroj kondiciji, a od vas je doista ženerozno da ste bili ljubazni da nas potražite, Ana vas mnogo pozdravlja, Ana je jutros u vozu bila neobično uzbuđena kad smo se približavali vašem gradu, mizerija lijevo i desno, vidi se, seljačka zemlja, uopće, ove nesretne seljačke zemlje na Dunavu, neprilika sebi i drugima, narodi u gaćama i u opancima, što da se radi, zar ne, a zatim, kao po pravilu, stižu uvijek od vremena na vrijeme pustolovi na vlast u takvim zaostalim

zemljama, a u što može drugo vlast pustolova da se pretvori nego u zločinstvo, u pobunu plebsa, razumije se, a zatim, poslije ekscesa mase, u brahijalnu reakciju elite, reda mora biti, dakako, circulus vitiosus, krv, primitivna, nepismena, gruba glupost, nasilje, u jednu riječ, a što tu može intelekt u borbi sa Vandalima, ništa, manje od komarca, kao što smo o tome davno već pisali, ako se sjećate, Boetius, Consolatio philosophiae, a i to su bili samo aspirini u moralnoj migreni, u historiji važna je jedino sjekira i ništa više, krvnički panj, to, ali pustimo to, tako jeste i tu mi ne možemo ništa, to su zakoni naravi, no, dobro, što da kukamo, drago mi je da smo se ipak sreli, dakle, gospođa Ana vas mnogo i toplo pozdravlja, ona, vi znate, do podneva ona nije pokretna, to su njeni stari običaji, od njih ne odustaje, ona će se pojaviti svakoga trena te vas moli za obzir da je ispričate, ona je mnogo, mnogo radila, prevodila, prevela je čitav niz Engleza, prevela je i Shelleya, sirotica, kakva šteta, kakva neizreciva šteta za njen talenat da se javio u ovakvim prilikama, štampala je nekoliko knjiga pjesama i eseja, prava, autentična poetesa, prokletstvo, zapravo, od talenta, zar ne, jer što znači roditi se kao poetesa u ovim našim prilikama, molim ja vas, a danas još povrh svega i u emigraciji, pisati čistu poeziju na jednom bizarnom, da, upravo potpuno izoliranom jeziku kao što je madžarski, tko o tome u svijetu vodi računa, ali Ana se, vidite, ipak, ne da, njen elan, vidite, ipak nije spao, ona je još uvijek ona ista Ana kakvu ste je ostavili, a ni Ana ni ja, oprostite što se vraćam na tu temu, nikako nismo mogli da odgonetamo, zašto se vi nama zapravo više nikada, baš nikada niste javili, dragi naš de Emericzi, zaista, zaista mi je mnogo milo da vas vidim, da vas čujem, da budemo s vama, da mi pričate o sebi, o svojoj zemlji, i tako brbljajući, stari je profesor i sam osjetio kako se ne umije oteti rutiniranoj rječitosti kao škrebetaljka, i da se nije pojavio portir da javi, kako gospodina profesora zove interurban, Beograd, ovaj bi i dalje šušljetao bez predaha, samo da ispuni prazninu, osjećajući i sam nelagodnost

zbog Anina nedolaska, jer to da je gospođa poručila po svome suprugu da će se pojaviti opet jedamput sa zakašnjenjem i da moli obzir, pa te su fraze lišene svake najelementarnije pristojnosti, i tako je nastala pauza, poslije profesorovog odlaska prilično duga.

„Eto nas na pogrebnoj svečanosti", pomislio je Kamilo sav pod dojmom Erdélyijeve olinjale staračke pojave, kome kostur pod tvrdo ispeglanim plastronom šušti kao da je od pergamene. „Opustio mu se lijevi kut usne tako kao da pomalo reži, te se samo pričinja kao da se učtivo smješka, a zapravo reži, pareza lijevog facijalisa, a klonula mu je i lijeva ruka, visi mrtvo, a i lijevu nogu vuče kao ranjeno pseto. Oči su mu mutne, to su siva stakla kroz koja ispod garavih, nakostriješenih obrva ne gleda nitko, no, uprkos tome, ovaj stari vještak glumi još uvijek visokoučenog mandarina koji u svakome trenutku, opsjenjujući svoga đaka, može da prospe iz rukava masu raznih trikova, uvijek podjednako uvjerljivo i prividno istinito, kao i u ovom slučaju, kada ispričava svoju ženu prozirnim izlikama, a zapravo se radi o dami koja pušta svoga trabanta da je čeka po ceremonijalu iz davnih dana. Ovaj ga je stari šarlatan uveo na pozornicu takozvane javnosti, on mu je bio manuduktor kod njegovog »sjajnog« nastupa u *Barjacima*, njegova supruga mu je kao patetična biblijska žena prostrla svoje haljine po životnoj stazi i posula je cvijećem u iskrenom zanosu, i eto, danas je stigla poslije devet godina, ona je ovdje, u ovom otrcanom hotelu, gore, u prvome katu, no ipak, eto, ona se ne može pojaviti prije podneva, nikako, pa ni danas, poslije devet godina, jer nije u stanju da svlada svoje sitne kozmetičke taštine, što je nesumnjivo bolećivo, da, više od toga, perverzno, upravo slaboumno. Doputovati iz daljine, na prolazu, možda na putu u nepovrat, i ne pojaviti se gotovo više od pedeset minuta na ugovorenom sastanku, to je zapravo prava slika ove mnogopoštovane dame, supruge starog majmuna, i, uopće, nisu ono bili nikakvi hirovi sa Kamilove strane da se od početka trajno bunio protiv

negativnih magneta ovog tajanstvenog bračnog para, u sjeni šarma ove gospođe bilo je isto tako enervantno bitisati onda kao i danas, i on se s pravom trzao da se otme čitavom spletu moralnih nelagodnosti, u koje ga je ova žena podjednako perverzno zapletala. Prva Anina noć bila je objavljenje prokletstva već odmah na početku, a sve što je od onda potrajalo nije, nažalost, više nikakav početak jer traje dugo, a sada, na kraju, svršava u ovoj hotelskoj jazbini kao jalovo đačko očekivanje da se Dulcineja pojavi na randevuu, koji je sama nametnula, a sada je dakako, nema..."

„I sada, bude li se stari profesor ponovo pojavio, što da kaže dosadnom glupanu, a, opet, ne bi se moglo reći, da on lično od ovog majstora nije baš ništa naučio. S ovim prevejanim peštanskim masonom on se našao kao maturant, doslovno zbunjen, kada je stari Erdélyi počeo igrati u njegovom životu ulogu mentora, koji svoga ljubimca upućuje opasnim stazama doista s iskrenom simpatijom. U ogromnom rasponu stvari i pojava, usred kritične dinamike između sloma Frana Supila, Friedjunga i Balkanskih ratova, stari se profesor veoma vješto snalazio na marginama bečkih socijalističkih, takozvanih marksističkih državotvornih teorija, kao predstavnik madžarske slobodne misli, koji nastoji da bi stvari objasnio — »moderno«, materijalistički. A zapravo stari Erdélyi i čitava kompanija takozvanih slobodnih mislilaca, pretvorljivo se obarala na konzervativni varmeđijski gentry–mentalitet, i to ne iz nekog progresivnog uvjerenja, nego po sugestijama Amadeovog protektora doktora Kronberg–Koronaia, u sjaju belvederskog nadvojvodskog Autoriteta. Uzme li se točno, iz današnje retrospektive, nije se u čitavom radikalnom brbljanju oko *Barjaka* radilo samo o katedrama ili o političkim karijerama, i koliko god je stari Erdélyi kao autoritet u očima Kamilovim igrao ulogu čistunca, čitava ona politički veoma zapletena igra ipak nije bila lišena takozvanih grubih zemaljskih motiva. Profesor Otokar

Erdélyi bio je sociolog po pozivu, koji je sa svoje katedre grmio protiv bečkog i budimskog mandarinizma veoma glasno, veoma nametljivo, no uprkos tome oko njegove naučne karijere kružile su čas diskretne, a čas sasvim bučne i nametljive glasine, da se u ovoj ili u onoj kombinaciji oko eventualnog rađanja ovog ili onog kabineta govori o gospodinu profesoru kao o ozbiljnom kandidatu za ministra socijalne politike ili prosvjete, pa čak i policije. Ovaj politikant pojavio se u Kamilovom životu kao čovjek koji se kretao sa svjetiljkom »Progresa« u ruci, a njegova supruga, o, Bože, Kamilova tajanstvena balatonska Medeja, zasjenila je pojavu svoga supruga od prvoga dana, tako da se Kamilo, godinu–dvije još poslije preloma, nije nikako oteo tajni Aninog šarmantnog magnetizma. Još godine Šesnaeste oko Uskrsa, kad se našao na proputovanju u Beč preko Pešte, on u jednom slabom trenutku nije mogao prevladati napast da ne podigne telefonsku slušalicu i da ne potraži Anin broj."

„Bilo je već kasno predvečer i palile su se prve svjetiljke. Sjever je njihao lampe na dunavskoj obali, a uznemireni odrazi svjetiljaka na vodenoj olovnoj masi otvarali su fantastične staklene perspektive u dubljini te je izgledalo kao da se pod staklenim sivim dunavskim ogledalom rastvaraju ogromne kristalne dvorane sa mramornim trijemovima, sa galerijama, sa koridorima, sa magično rasvijetljenim monumentalnim vestibulima. Na dnu, na olovnom dunavskom dnu, daje Dunav gozbu svojim utopljenicima kroz vjekove, a na pogrebnu svečanost stižu bezbrojne povorke gostiju, između njih i doktor Guido Glanz. Teče gluha dunavska voda pod Kalemegdanom, teku i protječu blatne i nesretne dunavske vode već milijunima godina, prolaze i putuju kroz ove podvodne gradove fantasti i pustolovi, kraljevi i admirali, i tako je uzeo telefonsku knjigu i, zamolivši gospođicu na centrali Anin broj (što ga je još uvijek znao napamet), čuo je kako zvoni zvonce na drugoj strani žice. Dugo. Nikoga. Stan je prazan. Zvoni zvono u kabinetu. Zvoni

još uvijek. Škljocnula je slušalica i tiho kao iza sna zameketao je Erdélyijev glas, on je staroga po svoj prilici probudio: — Halo, molim, tko je, a Kamilova ruka je klonula i slušalica s rukom, steglo ga je u grudnom košu kao da boluje od angine pectoris, i tako je zaklopio telefon. Da se javila Ana, što bi se bilo desilo? Međutim, Ana se nije javila, Ane nije bilo kao što je nema ni sada, čekao je godinama, devet godina, đavo je odnio, i bilo bi najinteligentnije da uzme svoju kabanicu i da ostavi glas kod portira da je nestao."

Svladavši se ponovnim povratkom profesora, koji, eto, stiže kao Anin glasnik — »i koliko god mu je to neugodno, uz rizik da će razočarati svog mladog prijatelja, on mora da mu podastre Aninu molbu, no Ana još uvijek nije dovršila svoj jutarnji autoportrait, pa bez obzira na delikatnu stranu ovog pitanja kozmetike, a pomalo sada, mora se priznati i etikete, ipak je istina da je gospođa uzbuđena, i on je toliko slobodan da moli Kamila da počekaju još desetak minuta i zato predlaže da se prošetaju korak–dva na svježem zraku, Ana će se pojaviti za najviše pola sata, sretna, zaista, da poslije čitave jedne vječnosti vidi konačno ‚najtvrdoglavijeg čovjeka', za koga je jedamput potpuno bezrazložno povjerovala da je najvjerniji od njenih trabanata na ovoj planeti«.

Osupnut ovim sasvim iznenađujućim prijedlogom, Kamilo nije progovorio ni riječi.

— Što da radimo, što da radimo, zar ne, dragi amice, vi znate, Anine kaprise su za nas oduvijek bile više–manje svetinja, pak da se eventualno zaista prošetamo gradom?

Profesor Erdélyi, koji je i sam osjetio abnormalnost situacije, da bi se spasio iz neprilike stao je per longum docirati o tome »kako bi na kraju ipak želio da vidi ovaj tako slavni grad jednog malog naroda, koji je osam stotina godina prkosio ‚Sjaju Krune Svetoga Stjepana', a prije tridesetak i više godina, jedne jeseni,

na putu u Rijeku, proputovao je profesor kroz Zagreb i, zaustavivši se između jutarnjeg i poslijepodnevnog riječkog brzog voza, prošetao se do centra, sve do samoga Jelačića bana, i tamo sjeo na terasu jedne male kavane prisluškujući zagrebačkim zvonima kako bruje cijeloga dana, a mora priznati, jutros mu se ova impresija ponovila, zagrebačka zvona nisu se trideset i više godina zaustavila ni za čas. ‚Natio catholica', nema sumnje, Antemurale Christianitatis... Dva–tri fijakera, umorne konjske glave maskirane zobnicama kao fantastične krabulje, zvona, golubovi, mali, minijaturni konjski tramvaj, blatne, neasfaltirane ulice, sve zapravo žalosna provincija. Spram te žalosti, tada, devetstotih godina, već su i fijumanski tramvaji grmjeli kao peštanski. Malena austrijska garnizona, jedna infanterijska kompanija sa muzikom i barjakom, prazne ulice, nigdje nikoga, tu i tamo po neka građanska dama sa marabuovim perjem i zvona, i zvona, prokleta ta zvona, te ne će da stanu kao gnjila glavobolja. Žao mu je, ali, eto, istu ovu impresiju imao je i jutros: mali provincijski grad, nema šta, treba priznati istinu, bijeda i provincija na sve strane. Za razliku od Beograda, na primjer, nažalost, zaista provincija! Beograd, eto, danas, ako se hoće, još je uvijek balkansko–arnautski pašaluk, a ovo ovdje je zaostala austrijska graničarska provincija, nekakav Klagenfiirt, Graz, Lemberg, u centru sa dvije–tri urbanizirane kulise, a oko toga jad i gad, baš kao i u Hebbelovo vrijeme, kada su na glavnom trgu gakale guske. Da, da, za razliku od Beograda austrijska provincija! To se možda iz subjektivne perspektive tako plastično ne primjećuje, ali vješto oko nezainteresiranog putnika može to da uoči na prvi pogled. Beograd, istina, danas još to je turska palanačka kaldrma, dakako, ali — pro futuro — Beograd nosi u sebi sve elemente grada najvećeg stila: grandiozne vode, široki, kilometarski prospekti, to su konture jednog novog velegrada, jedne nove Pešte in statu nascendi, a ne ovaj mali dvokatni grad, sa skromnim

fasadama, sa tornjevima, sa crkvama, sa samostanima, na svakome koraku po jedna crkva ili po jedan kloštar, pa ova prokleta jezuitska zvonjava. Zar vi, gospodo, u ovome gradu nemate sluha? Zvonjava je u ovome gradu perverzna, a u Beogradu nema ni crkve, ni zvonika, ni biskupa, tamo ne zvoni ni jedan toranj, eto, bili su u Beogradu proveli gotovo punu nedjelju dana, a nisu ni jedamput čuli ni jedno jedino zvono! Beograd je grad gdje se diše slobodno, a politika Zagreba, kakva se vodi danas, to je politika, nažalost, u sjeni biskupske mitre, politika bez horizonta, politika crkve, a ta je oduvijek odiozna i opasna«.

— Što se mene lično tiče, Kamilo nije mogao da odoli a da se ne opre kameleonskoj retorici starog masonskog majstora, molim, ne bi se moglo reći da sam naročitim poklonikom ove popovske politike, no ipak, dragi gospodine profesore, na prolazu, i to još poslije neprospavane noći, mislim da nije oportuno da se stvaraju sudovi o bilo kakvom gradu ili politici toga grada. Da je ovaj grad danas još uvijek provincija, a to, nažalost, nesumnjivo tako i jeste, za to postoje i neki razlozi, a o tim dubljim, političkim razlozima i o tim kobnim posljedicama mi smo se poprilično nadiskutirali, dragi profesore, niste li zaboravili? Ništa se ne bi bilo dogodilo Pešti što se dogodilo i ni u kome slučaju ne bi danas na Budimu sjedio vaš gospodin admiral, da za to nisu postojali dublji, politički razlozi, isto tako kao što ni vi jutros ne biste bili doputovali iz Beograda da se vodila druga politika s ovim, kao što vi kažete, provincijalnim gradom. Tako isto gledali ste na Požun, na Košice, na Munkač kao na provincijalne selendre, tako gledate na nas danas iz Beograda kao što gledate na Tiranu, a vaše današnje terazijske perspektive su isto tako krive kao što su vam bile peštanske jučer. Možda to i nije tako važno što je ovaj mali grad ponižen da ostane bijeda u zaostaloj provinciji, ali nije riječ samo o ovom gradu, nego o milijunskim masama ovih naroda, koji na Balkanu prkosno odolijevaju nasilju već stoljećima. I ovaj grad je

jedan od simbola zarobljene i nepriznate narodnosti, koja trajno ratuje kao kolonijalna raja, gubeći ratove koji nisu njeni, ali zato plaća odmazdu, a ovu litaniju imao sam već čast pjevati u vašim *Barjacima*, ako niste zaboravili, samo je svijet za ovu vrstu muzike gluh...

— Pa jeste, dragi de Emericzi, nisam drugo ni htio reći nego to, a ja, eto, konstatiram fakta, samo to, ja ne govorim o razlozima nego o faktima,

— Da, i »vi gledate činjenicama u oči« (to je deviza moga oca, peštanskog poklisara), ali ipak, dopustite mi da vam kažem, bude li ovaj grad i nadalje ostao provincijalno gnijezdo, nisam, nažalost, siguran da moja peštanska prognoza — Monarchiam delendam, ne će biti parafrazirana i u budućnosti ove zemlje! Do ovoga rata bili smo kolonija vaše, madžarske satrapije, a sada treba da ostanemo kolonija jedne tiranije, jer smo »izgubili rat kao madžarska kolonija«, a taj rat nije bio naš rat, nego, ako hoćete i madžarski rat, i to stoposto austro-madžarski, dakle — madžarski, a ja sam vas pitao tada, kao što vas pitam i danas, kakva je to politika bila i kamo vas je dovela? Do toga, da danas putujući preko oceana, morate vaše poglede politički frizirati u Beogradu, bravo!

— Vi znate, dragi Emericzi, ja već po svom katedarskom pozivu pratim razvoj političkih snaga u svim podunavskim zemljama, moglo bi se reći, godinama, i vi znate, koliko sam napora utrošio na to da evropeiziram reakcionarnu madžarsku politiku, ja, dakle, nisam baš najveći ignorant u tim stvarima, no ipak, molim vas, sa gledišta suvremene, moderne političke koncepcije, na vašem političkom terenu, bez obzira na mnogobrojne detalje koji mi po svoj prilici nisu poznati, današnji beogradski unifikatori, a među njima ima, molim vas, i nekoliko elitnih Hrvata, ipak strše iznad lokalnog, provincijalnog prosjeka kao toranj. Molim vas, centralistička politika ipak je, uprkos svemu, politika velikoga stila! To je politika jugoslaven-

skih, evropskih razmjera! Oprostite, to nije provincijalno, varmeđijsko nadmudrivanje još iz vremena Hrvatskoga Sabora! Eto, Ana i ja bili smo s Maestrom Meštrovićem u Beogradu, Maestro bio je ljubazan i pozvao nas na ručak kod »Srpskoga Kralja«, vi znate, bilo je to svojevremeno na vašu inicijativu, Ana se dopisivala s Maestrom, Ana je objavila o Maestru na temelju vaših sugestija nekoliko feljtona, i ona je, ako se sjećate, upravo uz vašu pomoć, bila na putu da organizira izložbu njegovog Vidovdanskog ili Kosovskog Misterija u Pešti, ali je u to buknuo ovaj prokleti rat, i tako, u razgovoru sa Maestrom, Maestro se složio s nama, da mora priznati kako je beogradska politika, za razliku od ove vaše zagrebačke, ipak politika velikog evropskog stila.

„Buknuo je ovaj rat, istina, ovaj prokleti ludi rat je doista buknuo i kako je buknuo, počeo je proždirati ljude i pamet ljudsku i tako sve dalje i dalje proždire sve više ljudske pameti i mesa, a tako je nagrizao i ovog starog glupana ovdje", pomislio je Kamilo i od te pomisli kako ovaj ludi rat ždere i ždere neumoljivo i neumorno sve dalje i dalje, a da se uopće nije ni jednog trena zaustavio u tom svom ljudožderstvu, osjetio je od treperenja svoje utrobe kako mu svijest obavija koprena prozirne omaglice, kako mu navire krv u glavu i kako se javlja misao neobično logična i gruba da ovoj staroj, slobodno–zidarskoj opici saspe u lice svu istinu.

„Stari ovaj peštanski prevejanac dokazuje mu danas kako je politika »unitarizma« politika velikoga stila, a to mu je potvrdio i Maestro na objedu kod »Srpskoga Kralja«! Zaista duhovito! Nedostajalo je još samo to da kod tog slavnog objeda kao treći prisustvuje i njegov gospodin otac kao peštanski poklisar sa svojim kr. ug. unionističkim i jugounitarističkim floskulama. A kada je Kamilo svom starom profesoru proricao slom madžarske Unije, na temelju istih tih glupih gipsanih figura tog istog »Maestra«, kostobolni ovaj prorok rennerizma u karpat-

skom krateru, ovaj stari zbunjenko koji se trajno kretao na polju naddržavnih planova svojih bečkih protektora, crno–žutih marksista, za račun Belvederea, smatrao je ovu secesionističku »jugopropagandu« naivnom romantikom, a danas, kao emigrant ispred Horthyja i Béle Kuna, pjeva slavu ovom istom Maestru kao beogradskom Proroku Ujedinjenja! Ovaj neovidovdanski apologet »genijalne unitarističke politike« — ad hoc, s obzirom na to što će u Bostonu predavati nacionalnu historiju naših naroda kao brodolomac, koji je doputovao u ulozi gosta gospodina Kr. SHS Ministra Prosvjete i tako dalje, na kraju (ljudski razumljiva bijeda), smatra da su mu za propagandu historije dunavskih naroda potrebne fotografije Meštrovićevog Vidovdanskog Hrama. Bravo!"

„To je taj isti gospodin profesor, zbog koga je zapravo slomio s Anom, jer mu je izgledalo nespojivo da Ana ostane i dalje u vezi s ovim starkeljom (a to je bila pritajena ljubomora koju ne bi bio priznao nikome), a sad bi poštovanom gospodinu profesoru trebalo ipak odgovoriti, da je oduvijek bio karakter sumnjiv i politička nulla nullissima, a bilo bi najinteligentnije prekinuti ovo jalovo nadmudrivanje, pokloniti se i nestati, što bi bilo isto tako glupo, kad se već tako zbiva da smo se našli na sastanku na obali Aheronta, a sve to brbljanje spada zapravo među pogrebne formalnosti." Uprkos svim dokazima normalnog razuma, on se ipak nije mogao oteti da ne odgovori starom zanovijetalu, našavši se u svojoj otrcanoj ulozi pomalo smiješnog a pomalo bezazlenog čovjeka, koji na obali velike rijeke nastoji kako bi svojim riječima vratio vodu na izvore.

— Čujte me, dragi profesore, poslije svega što smo doživjeli, mislim da bi bilo krajnje vrijeme da se pristupi izgradnji jedne nove političke zgrade, ali isključivo, na temelju slobodne konfederacije! I to, konfederacije sa svim atributima, bez ciganskog driblinga, tko će kome ukrasti srebrnu uru, bez nacionalne megalomanije, kao što je bila ona o madžarskim kraljevima ili o madžarskom mileniju, uopće bez etatističkog mitosa, a jedina

formula koja bi danas još eventualno mogla da postane političkom bazom za ujedinjenje ovih naroda na Balkanu i na Dunavu jeste komunistička! Politika, kojoj vi pjevate danas ditirambe, što me zaista iznenađuje, to je politika sitnih rojalističkih političkih varalica koje vi proglašavate »genijima«! Onaj vaš gospodin »Maestro« danas je rojalistički agent, on je, vidite, majstor baš ovog ciganskog driblinga o kome govorim, on je politikant lažne megalomanije, politikant, u jednu riječ, on je oličenje svega što smo negirali u vašim *Barjacima*, ako smo uopće nešto ozbiljno negirali, u Pešti ili u Beču. I pazite, molim vas, kao što je propala bečka, peštanska ili bilo kakva druga megalomanija, ni ova rojalistička nema bolje šanse.

Slušajući svoga partnera, gospodin profesor Erdélyi Erdmann Borongai nije vršio vidljivo baš nikakav naročiti napor te se ne bi bilo moglo primijetiti kako mu je sve to, što Kamilo govori, u najmanju ruku, ravnodušno, a pomalo i dosadno, da se ovdje nadmudruje o nekim, za njega, u situaciji u kojoj se nalazi, doista i potpuno sporednim političkim lapalijama, ali kako iz Kamilova pogleda zrači alergična, da, upravo za nijansu i suviše nervozno naglašena prijetnja, da bi se ovaj, po svemu neuspio sastanak mogao prosuti kao šaka pijeska, osjetio je i stari gospodin konvencionalnu potrebu da usmjeri čitav razgovor novim tokom, kako bi bilo možda doista dobro da se prošetaju gradom do katedrale, do monumentalne madžarske gotičke katedrale, koja je sama po sebi curiosum mundi, da je tu, usred manihejskih predjela, u centru hrvatskog političkog separatizma, in partibus infidelium, sazidana već u ranom Srednjem vijeku takva grandiozna crkva, koja pod simboličnim patronatom madžarskog Svetog Kralja predstavlja negaciju hrvatske moralne i političke egzistencije.

Da se skrati sve očitija neprilika oko ovog neuralgičnog brbljanja, Kamilo je pristao na šetnju, no u momentu, kad još nisu učinili ni korak–dva, udario je divlji proljetni pljusak s

jakom grmljavinom tako, da su se ponovo morali vratiti u hotelski salon i tu se ponovo počeli nervirati u ukletome krugu prekinutog razgovora.

Protječu minute, jedna za drugom, trči minutna kazaljka po bijeloj kružnici kao luckasta, popela se na vrh porculanske ploče i, obletjevši je nekoliko puta, trči dalje, trči u krugu, trči kao bjesomučna od brojke do brojke, penje se preko dvanaestice, pada okomito na šesticu, juri i vrti se kao pseto kad hoće da se uhvati za rep, vrijeme se primiče podnevu, još samo dvije minute, a gospođe Ane nema te nema već eto pedeset i devet minuta, gospođe Ane nema...

Očito sada već neprikriveno enerviran Aninim nedolaskom, profesor se Erdélyi ponovo oborio gotovo histerično na političku koncepciju federacije, »jer bilo kakva federacija seljačkih naroda na Dunavu nosi, uslijed ekonomske bijede ovih pauperiziranih seljačkih masa, u sebi osnovnu slabost koja je tako presudna te se na njoj ne može izgraditi baš ništa što ne bi bilo od slame, oprostite, a o civilizaciji, koja živi pod slamnatim krovovima, jedan sociolog, koji vlada materijom i koji se ne da impresionirati nikakvim apstraktnim parolama, ne može misliti ‚optimistički'«...

— Znači: po vama, naši opanci treba da prestanu biti opanci, iz vaše perspektive pa sve dok ne stignemo do Proximae Centauri, i to je jedina vaša socijalna dijagnoza, a dotle da ostanemo nepismena raja pod slamnatim krovovima?

— Pa dobro, oprostite, objasnite vi meni, kakve su to političke formule koje demagoškom revolucionarnom metodom rješavaju ekonomsku problematiku?

— Ima i takvih koje je rješavaju, gospodine profesore, usprotivio se Kamilo, nervozno, brbljanju stare papige.

— A koje su to, molim vas, na primjer, zajedljivim tonom odbranio se stari profesor.

— Komunističke, gospodine profesore, komunističke političke formule, na primjer, smijem li primijetiti,

— To je zanimljivo, »komunističke«, znači, formule — made in Sov–Dep–Land?

— Da, revolucionarne formule, ruskog ili balkanskog tipa, svejedno, jer, na kraju, nije važan tip, nego princip, a, bez primjene ruskoga principa, oprostite mi, svojim normalnim razumom ne vidim na ovom našem terenu nikakve druge političke solucije,

— Kako vam pada na pamet ova bizarna misao, i to upravo vama, tako tipičnoj anarhoindividualnoj ličnosti? Pa zar nemate toliko smionosti da uvidite kako komunizam nije drugo nego perverzno upropaštavanje svake i najmanje mogućnosti ostvarenja bilo kakvih, već u Devetnaestome Stoljeću zagarantiranih, građanskih, individualnih, znanstvenih i uopće filozofskih ili moralno–intelektualnih sloboda? Dobro, uzmimo, kao akademski primjer, uzmimo građansko društvo klasičnog, liberalnog modela, dakle, baš to i takvo, nazovimo ga pravim imenom, »buržujsko« društvo (bez obzira na sve njegove nedostatke) zagarantiralo je svojim članovima do dana današnjega dostignuti maksimum svih mogućih »građanskih« sloboda, a pojam »građanina« uzimam u smislu Konventa kao pojam koji se podudara s jakobinskim pojmom citoyena, mislim, dakle, na stečena jakobinska prava i sve slobode koje proistječu iz tih pravnih odnosa, dok komunizam, molit ću lijepo, spram ovog, kako da kažem, da, i ne stidim se, »buržujskog« socijalnog i etičkog nivoa, znači stopostotnu negaciju svih progresivnih ideja, predstavljajući slobodan pad u socijalni diluvij, u kanibalizam, da, doista tako, u doba kamene sjekire, u Neandertal,

— To su priče iz Tisuću i jedne noći, znamo mi to napamet da i milijunaši i prosjaci ne smiju spavati po parkovima, i jednima i drugima po pozitivnim je zakonima zabranjeno da

počine samoubojstvo, to su paradoksi, to nisu zagarantirana građanska prava, to su fraze,

— Paradoksi, dakako, ali ne dao vam Bog poživjeti pod bélakunovskim liberalizmom, koji nije, dakako, priča iz Tisuću i jedne noći, nego baš prava, autentična »diktatura proletarijata«, pak da se sjetite svega što ste o aktivnim ministrima, o predsjednicima madžarske feudalne vlade slobodno mogli štampati u mojim *Barjacima*, one svoje, ne samo duhovite, nego nadasve drske, upravo izazovne entrefilete, o kojima se govorilo po našim koterijama kao o savršenom modelu političkoga pamfleta! Ne, ne, bezidejnoj barbarskoj nivelaciji »odozdo« svaki kulturni čovjek treba da se opre upravo tako energično, kao što su se naši djedovi opirali provali Tatara, kada je i ovaj vaš grad bio srušen do temelja.

Kamilo zapravo nije bio iznenađen antibélakunovskom rodomontadom Aninog muža, jer ova vrsta, čini se po svemu, već poodavno sklerotiziranog mozga nije bila u naročitoj kondiciji da se snađe usred katastrofalnih poremećenja, kada se čitava ogromna civilizacija odronila kao Atlantida i potonula, a danas se tek ocrtavaju najelementarniji obrisi za eventualno planiranje nove, buduće civilizacije, možda one Dvadesetdrugog Stoljeća, a da bi čovjek mogao da slijedi ove smione misli, hoće se imati fantazije nerazmjerno više od one kojom raspolaže jedan predratni ordinarijus na katedri madžarske sociologije.

„Bilo bi već krajnje vrijeme da se pojavi gospođa Ana, poslije tritisućetristatridesetitri dana, ona ista, kakva je stizala u kavanu, u sportskom trench–coatu, podstavljenom kamilinom dlakom, obavijena turbanom od svilene batik–marame, opaljena planinskim suncem, sa zdravim zubima, a pojavi li se, on će morati ustati da je pozdravi, a osjeća kako mu se već od te pomisli slila sva krv u noge, kako su mu stopala otežala kao da je zapeo u olovnim čizmetinama, kako mu je glava prazna kao prazan karnevalski mjehur, a Ana pojavit će se maskirana

gustom svilenom koprenom, kao orijentalna žena, pa kada palcem i kažiprstom lijeve ruke razotkrije svoje lice kao da diže zavjesu ispred sanktuarija, pružajući mu desnu ruku, o kojoj se njiše zlatna narukvica, na cjelov, kao što se objavila poslije balatonske noći na povratku, u koridoru vagona, on će se pokloniti bez riječi, a ova ga paralitička bluna tu još uvijek gnjavi svojim protukomunističkim invektivama, na temelju svog vlastitog iskustva!"

Šef–redaktor *Barjaka* u Béli Kunu ne vidi pod bogom ništa nego slijepo antikulturno uništavanje svega što je do danas bilo čovjeku drago i sveto, i jedino što postoji kao barijera protiv ove najnovije provale Mongola u Evropu, to je konzervativni otpor seljačkih masa na Dunavu i na Balkanu, a, eto, Kamilo, sada, obratno od svakog razuma, da, upravo anticivilizatorski, predlaže komunističke metode, a to ga ni najmanje ne iznenađuje, jer ga je o toj Kamilovoj najnovijoj apostazi informirao njihov zajednički prijatelj, doktor Amadeo.

Sve nervozniji od očekivanja što se Ana još uvijek ne pojavljuje, Kamilo prisluškuje histeričnoj filipici zagriženog, najtipičnijeg filistra, osjećajući neobično živo kako ovome čovjeku nema zapravo što da kaže, kao ni svome ocu što nikada nije umio nešto objasniti već prije deset godina, u Anino vrijeme, pa ni danas, kada se njegov otac zaputio na svoju diplomatsku karijeru, razočaran, što mu se sin odmetnuo u bandite. „A ovaj gospodin suprug slavne madžarske poetese sprema se u Ameriku, na američku katedru, smatrajući lenjinizam kugom i kolerom, uvjeren, ne nađe li se takvih vitezova kao što je on sam, koji u svojoj osamdeset i sad svejedno kojoj godini ima moralne smionosti da se opre socijalizmu, Evropa će se udaviti u krvi."

Mislio se oprijeti svom starom profesoru čitavom serijom argumenata, direktnih, neoborivih, logičnih, da mu odgovori i da prekine dosadno zvrndanje, no onda se ipak izgubio u dobronamjernom objašnjavanju naročitih okolnosti, u okviru

kojih se pojavila ruska revolucija, kada se stari nepomirljivo oborio na političke slijepce koji ne će da vide vlastitim očima kako se ruska revolucija davi u vlastitoj krvi i kako je ruska katastrofalna glad na Volgi danas upravo znanstvena formula svega što se zove »komuna«.

— Odakle ovaj strah pred katastrofom koja dolazi, kao da se čitav naš život ne odvija u okviru katastrofe koja je već stigla, koja je tu, među nama i u nama, koja permanentno razara sve moralne vrijednosti pa je sve pred našim očima razmetano, rasuto i izobličeno u dimu požara i baruta. Usred međunarodnog ludila danas, za čovječanstvo druge direktive nema nego što je lenjinska! Ova katastrofa nije nikakav svršetak. U historiji evropske civilizacije uslijedit će još čitava serija takvih katastrofa, i gdje postoji jedna formula koja bi mogla prevladati ovo ludilo, ako nije lenjinska? Veličina Lenjinove pojave i leži upravo u tome što je prorekao neminovnost budućih ratova u okviru sistema, o kome vi mislite da je zagarantirao maksimum građanskih prava čovjeku kao takvom, a za situaciju, u kojoj se Rusija našla, revolucija nosi najmanju odgovornost, jer da su je pustili na miru, ne bi bilo došlo do katastrofe.

Pogledavši Kamila u oči samilosno, stari se toliko uznemirio te se osjetilo da je sav ustreperen od unutarnje vibracije kao čovjek koji više ne vlada svojim nervima, kada mu tu netko docira o pojavama koje on smatra kriminalom, u okviru koga tek što nije izgubio glavu, i on i njegova mnogopoštovana supruga.

— Teško je govoriti slijepim fanaticima koji se — kao derviši — klanjaju jednoj jedinoj knjizi, uvijek spremni da zapale sve biblioteke svijeta, s neznalicama koje turaju glavu u pijesak te ne će da vide oko sebe rasulo svih moralnih vrijednosti. Čujte me, Emericzi, ne znam da li vam je poznato, da sam jedan od glavnih aktera naše madžarske Oktobarske Revolucije 1918? Ne znam što ste vi radili u ono doba kada se sa Dolomita vraćala razularena demobilizirana rulja, ali znam da sam ostao na

palubi usred brodoloma, i da nisam dezertirao, te mi je danas što se toga tiče, savjest potpuno mirna,

— Da, da, primijetio je Kamilo, znam, vi ste bili ministar za socijalnu politiku, pa ipak, koliko god je ova doista siva i besadržajna fraza bila izgovorena savršeno konvencionalno, Erdélyiju se pričulo kao da tu odjekuje neki prizvuk ironije i tako je reagirao alergično.

— Ne, nisam bio ministar, oprostite, bio sam samo pomoćnik ministra, da, ali trebao sam postati ministar, i to, vidite, baš u Komuni, da, u Komuni, ah, molim vas, ne spominjite mi uopće onaj naš madžarski Oktobar!

Osjetivši i sam da mu je ton suviše oštar, on se izgubio u razmatranju onih davnih zgoda, »koje su po grofovsku revoluciju završile tako žalosno, kada se usred sveopće zbrke jeseni 1918 dogodilo da se na kukanje samoga grofa Károlyija primio državnog sekretarijata za socijalnu politiku, a kakvu je vrstu pobačaja ona nesretna madžarska ‚Republika' predstavljala ili šta je uopće bila i biti mogla, to je, dakako, posvema druga tema, no on se susteže od svakog komentara, jer od prvoga dana, kako se ta ‚Republika' pojavila, bilo bi bolje da je đavo uopće nije ni namjerio na ovu prokletu madžarsku zemlju, koja nikada nikome pa ni sebi samoj nije sreće donijela. Našao se čovjek u slomu 1918 usred gužve, a poznato je kakvu je ulogu godinama igrao da baš do tog debakla dođe, pa ne bi bilo prosto gentlemanlike, da se izvukao iz neprilike, kada je direktno ili indirektno godinama ex cathedra propovijedao neminovnost upravo ovakvog sloma, kao što je bio onaj, jeseni 1918. Kada je jednoga dana dakle došlo konačno do one oktobarske komedije, koja je počela i završila sa bijelim jesenjim cvjetovima kao kakav provincijalni bal, on se primio da bude konzultor republikanske vlade u delikatnim revolucionarnim pitanjima oko etničkog razgraničenja, ali je poslije histeričnog povratka grofa Károlyija iz Beograda odbio da u koaliciji sa komunistima

preuzme resor kulture, protivan tome što se ona naivna grofovska revolucija tako neodgovorno rasula, predavši se na milost i na nemilost černijevcima i samuelijevcima. Osim njega ni jednome od njegovih kolega u vladi građanskih republikanaca nije bilo jasno da na ovaj način ‚oktobarska revolucija' svršava samoubojstvom. Odmah, dakle, on se već za prvih dana onoga čuda od ‚diktature proletarijata' temeljito kompromitirao kao ‚reakcionarni buržuj', kao kontrarevolucionar ‚koji ne zna šta hoće', kao ‚kolebljivac' i, u jednu riječ, ‚oportunist', kao ‚klasni neprijatelj', a što je to značilo, pojma ne može imati nitko tko na svojoj vlastitoj koži nije doživio, kako funta ljudskoga mesa ne vrijedi ni filira«.

— Dobro, stvari, koje se zovu »revolucija«, i tako dalje, ne mogu se rješavati u glacé-rukavicama, to je jasno, i to ne treba dokazivati, ali je prosto nepojmljivo odakle mogu da buknu onakvi vulkani poganih strasti iz čovjeka, te se čitava farsa od revolucije preko noći našla u krvi? Nije mi jasno, možda zato, jer sam na rubu osamdesete, pak su ovi novi pojmovi za moj kapacitet i suviše dinamični, ali da se vojničkim kaznenim ekspedicijama i masovnim potpisivanjem smrtnih osuda ne može svršiti nikakav pošteni posao na ovome svijetu, a najmanje pak »revolucija«, i to revolucija usred razvalina jednog krvavog rata, i to još takva koja tek poslije izgubljenog rata hoće da bude »socijalistička«, to je aksiom za svaku normalnu pamet, i to uopće ne treba dokazivati. Bože moj, sve su one revolucionarne ideje bile same po sebi logične, priznajem, molim vas, u izvjesnom smislu one su plemenite i idealne, kao svako zvono, uostalom, na crkvenom tornju, ali kako da se objasni histeričnoj rulji što je zapravo etički smisao »revolucije«, ukratko, da nije riječ o grabežu nego o izgradnji novog, idealnog socijalnog sistema, kada pigra massa nema nikakve druge ideje nego da čovjeku izvuče iz džepa zlatan sat? Poznato nam je iz svih historija revolucije, o tome su napisali čitave debele dosadne

folijante, to smo propovijedali godinama, još za vaših dana, to su ukleti krugovi, tako je bilo sa jakobincima i žirondom, tako je bilo i sa komunarima i, na kraju, tako se klasično ponovilo i sa boljševizmom pred našim očima: jedan teror izaziva drugi, bez obzira na to kakve je boje, crvene, bijele, crno–žute ili bilo kakve, jedan teror mehanički izaziva protuteror, krv na krv, teror na teror, i tako se gazi u krvoproliće, »das Blut ist ein ganz besond'rer Saft«, i tako krvi, dragi moj, nema ni kraja ni konca, o, Bože moj, zar ne, netko, tko se nije rodio da bude mesar, šta da radi sa sjekirom u ruci, pa zvala se ta sjekira giljotina ili diktatura proletarijata, to je, u biti, zapravo, ipak pitanje tjelesnog, kako da kažem, nervnog sistema, jedan je za te stvari rođen, a drugi, opet, ne može da podnese miris vrele ljudske krvi, tako je to, i tako, pod impresijom krvi, odgovorio sam gospodi drugovima, »jeste, draga moja i poštovana gospodo kameradi, vidite, revolucija pije ljudsku krv na hektolitre, dobro, da se sporazumijemo, možemo li se uopće u pitanju krvi sporazumjeti, ako da, onda molim, primam se bez razmišljanja i bez rezerve da se stavim na čelo madžarske progresivne kulturne misije u revoluciji, ali bez garancija, što se tiče kontrole nad krvlju, dopustite, principijelno ne pristajem da mi bilo kakvi deklasirani elementi nametnu svoju politiku krvi, to ne, gospodo, pod takvim traljavim uvjetima ne mogu se primiti da odgovaram ni za kakvu ‚kulturu', a najmanje pak za nacionalističku«! Landler i Böhm, stari socijaldemokrati, uvjeravali su me da »njihova« diktatura u ovom historijskom momentu nema druge svrhe nego da se pristupi organizaciji Madžarske Socijalističke Oružane Snage za obranu Integriteta Zemlje protiv Antantinih suludih zahtjeva, jer da je u interesu madžarskoga proletarijata da se bori za Integritet zemlje i države kao takve, bez obzira na izgubljeni rat, a to se ne može provesti bez saveza sa Bélom Kunom i njegovim dervišima, a ja sam se, opet, zahvalio učtivo, ako je diktatura madžarskog proletarijata danas

jedini mogući način obrane madžarskog Integriteta, onda je to contradictio in adiecto, koji mora svršiti ukleto, jer sve to je, kao što Madžari kažu, »drveno gvožđe«, a pitamo se, no, dobro, »obrana«, u redu, »obrana« — čega, »Integriteta«, dobro, ali kojeg i kakvog »Integriteta«? Pitamo se, gospodo, a zašto da mi branimo ovaj takozvani madžarski »Integritet«, kada je jasno, kao što ste i vi, dragi moj de Emericzi, toliko mnogo puta bili prognosticirali, zar ne, da zvono zvoni i da bubanj bubnja baš tom i takvom Integritetu a gospoda Landler i kompanija, dakako, u ime »socijalizma« brane danas taj isti »Integritet Svete Krune«, jer da je to u »interesu madžarskog proletarijata«, kao da živimo još uvijek u starim dobrim varmeđijskim prilikama, što ni tada, nota bene, nije bilo u interesu nikakvog »proletarijata«, a najmanje pak madžarskog. Jer, pitamo se, a šta je to, zapravo taj »madžarski Integritet«, to, mislim, barem vama ne moram tumačiti, vi ste ionako mnogo egzaktnije od svih nas znali kakvi se skandali kriju i kakve sve prevare stanuju pod našim »slavnim milenijskim krovom«, a uzme li se, vidite, historijski retrospektivno, onaj madžarski »milenijski krov« nije nikada bio samo madžarski, pa kad se je već tako desilo da je sve to jednoga dana planulo, stiglo je vrijeme da vatru gasi onaj kome taj krov i pripada, a ne da se tog vatrogasnog posla primi madžarski proletarijat, i to još pod firmom svoje »diktature« ili obrane »integriteta«.

Osjećajući kako je nezahvalan posao neprikrivenom simpatizeru »diktature« Béle Kuna, upravo zaslijepljenom »boljševizanu«, tumačiti svu protuslovnu zapletenost vlastite nezavidne situacije u kojoj se našao u Komuni, stari rutiner počeo je gomilati masu dobro smišljenih dokaza, lukavo pretpostavljajući da će Kamilo, kao beskompromisni negator madžarske megalomanije, jednu od varijanata njegove antiintegracionističke filipike morati priznati kao ispravnu.

— Braniti »Integritet Svete Krune«, molim ja vas, pa ovu politiku produžio je Horthy sa svojim krvavim bandama, to je danas njegova politika — »nem, nem, soha«, to je politika Admiralovih »probuđenih Madžara«, koju ne može da sprovede u djelo ni on sam, sa sasvim drugim, solidnijim žirantima, nego što su bili žiranti Béle Kuna, die Herren Bronstein et comp., a braniti »Integritet Svete Krune«, u ime socijalističke ili komunističke revolucije, izgledalo mi je principijelno, oprostite, nespojivo sa bilo kakvim klasičnim pojmom proleterske diktature, jer, uzme li se marksistički u bilo kakvom smislu, madžarski proletarijat nije imao baš nikakva razloga da brani grofovski »Integritet«, ni onda kada je ovaj igrao legitimnu, feudalnu državotvornu ulogu, a kamoli u momentu poraza, kada ga je historija otpisala kao deficit. Ova nesretna »Sveta Kruna« bila je, oprostite, čista fikcija, a ona je, ako se pravo uzme, kao kontrarevolucionarna formula, ostala dobrom parolom i Horthyjevim banditima! Graditi bilo kakvu proletersku politiku na kontrarevolucionarnim formulama opet je, ponavljam, contradictio in adiecto, i tako sam iz vlastite inicijative odbacio jedinu šansu, koja bi mi bila mogla eventualno prištedjeti onu perverznu muku kojoj su nas podvrgli deklasirani elementi! To je, vidite, bila moja lična koncepcija, i, dakako, ona nesretna diktatura našla se odmah u krvi preko glave, jer je peštanski lumpenproletarijat nasjeo rulji pseudoboljševičkih bukača, kojima su baš najbrutalnije metode pljačke i umorstava postale jedini program. Počele su, dakle, padati glave! Jeftino! Ne može se dobiti revolucija, čujte me, dragi, govorim vam iz iskustva, ako se subjektivni faktori revolucionarne svijesti nisu popeli na nivo da mogu svladati elemente slijepe mase, jer onda pobjeđuje fizika, a ne intelekt, a bez intelekta ni jedan ljudski posao ne vrijedi ni boba.

Vidljivo sve nervozniji, uslijed Aninog, sada već nesumnjivo jasnog zakašnjenja, stari se nekoliko puta mašio svoga sata i,

uvjerivši se kako vrijeme leti, opet ga vratio u džep, a zatim je iz Kamilova paklića cigareta uzeo jednu i smrvio je prstima da bi se poigrao drugom kao da će je zapaliti, »eto, već ima desetak godina što se odrekao nikotina, a nikako ne može da odoli ovoj napasti, a za vrijeme Komune, kada je ležao po zatvorima, jedino on bio je lišen ove proklete manije, jer pušači iza brave imaju, jadni, još jednu brigu više«, ali osjećajući po ravnodušnom Kamilovom pogledu, koji učtivo prati njegovo pričanje, kako ipak govori u prazno, da bi čitavom razgovoru dao neki intimniji karakter, to jest da ne bi Kamilo pomislio kako on pojma nema s kime govori, to jest da objasni kako mu je poznata Kamilova životna historija, kako nije neupućen u okolnosti u kojima se Kamilo nalazi, stari profesor upustio se da prokomentira specifičnost situacije svog dragog mladog prijatelja.

— On zna s kime govori u ovome momentu i baš zato misli kako je potrebno da se izgovori sve, bez lakiranja istine, jer neka laici koji vjeruju u revoluciju nemaju toliko moralne kuraže da čuju punu istinu. On je upućen u sve obrate Kamilove anabaze, još od Kamilovih ratnih pustolovina. Njemu je poznato da Kamilo danas, nažalost, simpatizira sa boljševizmom, da kao komunist misli da se kandidira na listi ekstremnih političkih elemenata, da je advokat politički kompromitiranih sumnjivaca i u vezi s tim i sam kompromitiran iz oficijelne beogradske perspektive, da se odrekao svojih predikata i obiteljskog imena, da je embrouillé sa svojim gospodinom ocem, da je u krizi sa svojom ženom, koju je on s Anom zajedno imao čast upoznati u Beogradu, posredstvom izvanredno markantnog i simpatičnog gospodina doktora Amadea, koji je opet bio ljubazan te ih je čitavo vrijeme ženerozno gostio kao da su prava pravcata familija, i tako su imali prilike da se dnevno susreću i sa šarmantnom gospođom de Emericzi junior, koja je osvojila Anu na prvi pogled, da, a ta je simpatija bila, čini se, obostrana, dakle, Erdélyijevi čuli su o njemu sve, i kako živi i čime se bavi,

kako je proputovao kao agitator čitavu zemlju u izbornoj kampanji za Konstituantu, kako je angažiran u obrani Béle Kuna i njegove družbe, što je samo po sebi pohvalno, ali to ona banda nije zaslužila, doista, jer ono su bile krvave stvari, a, dakako, druga je opet stvar Horthyjev kriminal, to je, opet, kulmen političkih zločinstava, izvan debate, ali, nažalost, gospoda u Pešti uživaju pune kredite na Zapadu, to je tako, i to je danas već irréparable, nije se nikako trebalo igrati košutovske megalomanije, nije trebalo pred Visokim Saveznicima braniti nikakav madžarski Integritet, jer ta je stvar — a priori — bila bezizgledna po pravilu izgubljenog rata, a rat je historijski zakon, šta ćemo, tako je pod ovom kapom nebeskom i tako će nažalost i ostati.

Sluša Kamilo kako se Trupac pred jadnim inostrancima raspričao o svome pašancu, a naročito pak Trupčeva »izvanredno kulturna supruga', gospođa Dagmar, visokonatprosječno obrazovana dama, koja tako savršeno govori nekoliko evropskih jezika, a koja očito o suprugu svoje mlađe sestre ima superlativno mišljenje, tako da su se Ana i gospođa de Emericzi junior složile sa gospođom Amadea Trupca u procjeni Kamilove ekstravagantne i hirovite ličnosti, da je čovjek svakako izvanredan, sposobnost nesvakodnevna, ličnost uzvišena iznad svoje okoline, ličnost, koju očekuje izvan svake sumnje briljantna budućnost, možda baš ne politička, ali karijera svakako, i to zavidna, izvan debate«, i tako, prisluškujući beskonačnom brbljanju, osjeća kako se očekivanje gospođe Ane pretvara u motiv sublimne slaboumnosti.

„Ona duhovita bitanga od Amadea priredila je za sebe zaista jeftinu cirkusku predstavu, magare izvjedljivo, tri je dana sproveo s ovim slaboumnikom, vozikao ga po zemlji Serviji i, gosteći ga, pravio viceve na Kamilov račun. Istina je: Ana je Trupca interesirala godinama, Ana mu je na neki način imponirala, i sada, dakako, nije mogao odoljeti da ne zadovolji svojoj znatiželji, jer bez pomoći Amadeove ovaj peštanski commis

voyageur ne bi bio mogao u Beogradu napumpati ni pare, Amadeo mu je bio pri ruci, sam priznaje da ih je gostio gospodski kao da su prava, intimna svojta, a i konto mu je otvorio u Parizu, pa dok je Ana s Amadeom i Alisom imala vremena da provede pet punih dana, ovamo, na ugovoreni sastanak s njime, poslije devet godina, ne može da stigne ni poslije dva sata, preglupo! Šta već ova dama može da radi gore u svojoj sobi, a jadna mizerija pred njim, brblja i brblja, »kako ljubaznijeg i šarmantnijeg čovjeka od doktora Trupca u životu nije sreo«, mjesto da se sabere i da pogleda što se to zbiva s njegovom ženom i zašto ta dama ne dolazi, jer, na kraju, postoje ipak neke konvencionalne mjere pristojnosti, a ovo nedolaženje nije više nikakvo zakašnjenje nego baš izazovna demonstracija."

I koliko god mu je bilo glupo da s učenom benom mlati praznu slamu, on se ipak opro starome, tek toliko da produži razgovor, »jer kad je već Anino zakašnjenje prešlo onu demarkaciju koja bi se mogla braniti bilo kakvom etiketom, nema razloga da štedi njenog supruga nekim naročitim obzirima, a bilo bi logičnije da ga pošalje do đavola, nego da se gubi u konverzaciji koja polagano gubi svaki smisao«.

— Gdje su ono bili stali usred kontrarevolucionarne propedeutike ex cathedra, o čemu se ovaj paralitik bio razbrbljao, o fizičkim elementima nekulturne mase. Da, da, postoji doista mehanički elemenat fizičke mase, i, vidite, dragi profesore, baš to, kada se taj elemenat fizičke mase popne do revolucionarne napetosti, to se zove »objektivna revolucionarna situacija«, a ona se javila u svim austrijskim zemljama na Dunavu baš kao i u Berlinu, jeseni 1917, da potraje sve do jula 1918 i u Francuskoj, i da je tada u Evropi bilo lenjinske koncepcije, danas bismo živjeli u evropskoj socijalističkoj federaciji,

— »Objektivna revolucionarna situacija u Francuskoj«, molim vas, Clémenceau i Poincaré u Parizu, kao trijumfatori, to je za vas bila »francuska revolucionarna situacija«? Pa zar vi to, dragi doktore, mislite zaista ozbiljno?

— Clémenceau i Poincaré, budimo precizni, sedamnaeste jula nisu znali gdje im stoji glava, čitave francuske divizije bile su u otvorenoj pobuni, demonstriralo se protiv rata na sve strane baš kao i u Rusiji,

— Ma to su priče za djecu,

— To su fakta, profesore, i, molim vas, »objektivna revolucionarna situacija« u Francuskoj potrajala je punu godinu, do ljeta Osamnaeste, i to su fakta, i da je bilo, ponavljam, u Francuskoj, tada, lenjinske koncepcije, stvar bi se bila razvila do pobune masa u svim evropskim zemljama, da, oprostite, govorim vam to kao svjedok koji je sve to doživio na vlastitoj koži!

— Kako možete, dragi, da tako, oprostite, djetinjasto fantazirate? Kakva »revolucionarna situacija«, u Pragu, na primjer, gdje je svijet klečao pred Masarykovom slikom, ili u Varšavi, gdje su ljudi po crkvama palili svijeće pred fotografijom Piłsudskoga, ili u Beogradu, gdje je pojam Kralja i dan-današnji identičan sa pojmom Pobjede? Ne treba se obmanjivati apstrakcijama, ne, ne, u politici nikako, to je opasna stvar, nije u Evropi bilo nikakve objektivne ni neobjektivne revolucionarne situacije! »Objektivna revolucionarna situacija« javila se samo u pobijeđenim zemljama, a peštanski lumpenproletarijat bio je demoraliziran uslijed sloma jednog izgubljenog rata, i zato su one iluzije o obrani integriteta, pomoću diktature proletarijata, bile, normalno, čista glupost! Himere!

— Za vas je, prema tome, pojam socijalne revolucije kao takve, po sebi i uopće — himera?

— Najčistija, stopostotna himera!

— Znači, vi poričete bilo kakvu socijalističku tezu o kriminalnom besmislu imperijalnih ratova i o miru bez aneksija i bez kontribucija?

— Ne negiram ja nikakve teze ni hipoteze, nego tvrdim da su himere, prema tome, niti politički stvarne, niti ostvarljive!

— Vi, dakle, apodiktički negirate da je ova, po vama, irréalisable Lenjinova teza revolucionirala ne samo Evropu, nego i čitav svijet?

Da, da, ona je možda »revolucionirala« — mnogo toga na svijetu, ali to, što je ona »revolucionirala«, to su negativne neljudske snage! Kao »socijalistička« zamisao, ona je bila i ostala fantom, koji je čitavu civilizaciju bacio u bezizglednu krizu, iz koje nema drugog izlaza nego krv,

— Znači: vi negirate ulogu bilo kakve subjektivne svijesti? Vi negirate da se na temelju Lenjinove teze »objektivna revolucionarna situacija« u Evropi mogla pretvoriti u djelo? A ja, vidite, tvrdim, da je bilo subjektivne evropske svijesti na visini onoga što vi zovete »mehanizam fizičke mase«, revolucija bi bila pobijedila u Berlinu baš kao i u Parizu, jer je već tada svakom čovjeku, ako baš nije bio idiot, bilo jasno, da rat donosi samo poraze a nikakvu pobjedu, jer da ne pobjeđuju ratnici nego ratni liferanti i državni funkcionari, to jest ratujuće vlade, a to su evidentno kontrarevolucionarni faktori, koji po samoj logici stvari spremaju uvijek novije i novije ratove,

— Da, da, sve je to vrlo lijepo na papiru, ali ja ipak tvrdim, da je u Evropi došlo do lenjinske pobune po receptu Béle Kuna, bila bi se pretvorila u krvavu pustolovinu baš tako kao i u Pešti, i ni u šta više!

— Vi se, dakle, kao negator Lenjinove teze, uporno opirete logici...

— Ne, ne, ne opirem se ja ničemu, oprostite, ja sam negirao tezu obrane madžarskoga Integriteta na temelju diktature proletarijata, à part od bilo kakvih Lenjinovih teza, pardon, da se razumijemo! Mislim da vama ne trebam dokazivati kako je upravo taj »Integritet« bio principijelna afirmacija i stopostotno produženje iste one austro-madžarske aneksionističke politike koja je do rata i dovela. Vidite, dragi de Emericzi, kako je tromost političkoga duha ogroman faktor u formiranju svijesti,

jer što znači teza Lenjinova: mir bez aneksija i kontribucija? Prevedena na normalan madžarski seljački jezik, ona glasi »svakome svoje«, zar ne, a upravo ta teza »svakome svoje« nije ušla u glavu niti grofu Károlyiju, ni gospodi liberalima u okviru madžarske revolucije, pa ni marksistima, a Béla Kun bio je u tom pogledu oportunist, on je produžio šovensku, ungarocentričnu, četrdesetosmašku košutovsku politiku, politiku sto posto kontrarevolucionarnu, koja je direktno pomogla Horthyju da se pojavi u Pešti kao »garant civilizacije«,

— A ovo što se danas zbiva u Pragu, u Varšavi, u Berlinu, u Beogradu, zar to nije isto tako čista kontrarevolucija kao i ona madžarska, pa zar gospoda garanti zapadnjačke civilizacije nisu spremni da svakoga časa krenu s oružjem preko granica svoga »cordona sanitairea«?

— Da, razumijem, samo vas molim da mi objasnite što je to — za vas — kontrarevolucija? Ja sam još uvijek principijelno sklon da poštujem prije svega vrijednost ljudskoga života kao takvog, u svakom slučaju, više od bilo kakve doktrine, pak bila ona i socijalistička, a ako hoćete i lenjinistička, a naročito pak bélakunovska, ako je to »kontrarevolucija«, molim,

— Parole o humanizmu su najobičnije, sto posto malograđanske, jeftine fraze! One mogu u danome momentu jedne objektivne revolucionarne situacije postati elementarna antihumanistička opasnost baš zbog svoje čovjekoljubive prividnosti, a humanistička slatkorječivost u biti i nije drugo nego solidna priprema za brutalnu pobjedu najreakcionarnijih snaga, kojima ni u snu ne pada na pamet da vode bilo kakvu brigu o čovjeku.

— Kada čovjek očekuje da mu skinu glavu samo zato, jer nije pristao da potpisuje smrtne osude, mislim da je stekao pravo da mu se vjeruje da ne frazira!

— Nemate vi pojma kako je to bilo. Potekla je poplava krvi, forumi revolucionarnog tribunala pobili su za nekoliko dana nekoliko hiljada nevinih lica,

— Oprostite, ja sam član Međunarodne komisije za ispitivanje političkih i kaznenopravnih zločina za vrijeme madžarske Komune, i te su mi cifre, prema tome, dobro poznate, pa molim vas, Horthy sam, u svojoj promemoriji, januara 1920, navodi, citiram egzaktno, 234 žrtve »crvenoga terora« i ni jednu više,

— Prisustvovao sam onom ludilu, padale su glave, strijeljalo se na sve strane, iz noći u noć, pa bio je to pravi pravcati inferno,

— Revolucionarni »kriminal« izravna posljedica ratnog zločinstva, koje se uzima kao normalna društvena pojava. Ne mogu se mase s jedne strane siliti da se ubijaju pune četiri godine u punom legalitetu, da bi se baš u pobuni protiv klanja preko noći vladale kao stado pitomih ovaca. Mase su se barbarizirale za četiri ratne godine, ljudski život pretvorio se u pojam jeftinog mesa koje se kolje jeftinije od govedine, a i to je trebalo, oprostite, doživjeti na vlastitoj koži!

— Imate li pojma što znači kada jedne noći stanu da udaraju kundacima o vrata vašega stana, pa kad vam se u kabinetu našla pijana rulja, naoružana bombama i nabrušenim noževima, kao rutavi gorile,

— Da, da, gorilizam, gospodine profesore, vlada kroz vjekove u ime pune zakonitosti, u ime vrhunaravnih principa, nacionalnih ideala i državnih interesa, a taj gorilizam smatra se kroz historiju potpuno normalnom pojavom, dok se o pobuni protiv gorilizma govori kao o kriminalu. Za razliku od vas, nastojim se objektivirati,

— To je veoma lijepo, dakako, ali »objektivirajte se«, molim vas, kad su vam odvukli vlastitu ženu jedne noći, a vi tri puna dana niste u stanju da utvrdite šta se s njom dogodilo, da li je otputovala među anđele ili nije, tu se, onda, molim ja vas, »objektivirajte«, ako ste u takvoj kondiciji.

Ovo nervozno nadmudrivanje bilo bi se produžilo u beskonačnost, da u jednom trenutku nije odlučno pristupila starija

sobarica, koja je tu već minutu dvije veoma učtivo čekala da prekine ovaj temperamentni razgovor:

— Neka gospodin profesor oprosti, ali dama u viziti htjela bi oprostiti se od gospodina profesora, pa ga gospođa supruga moli da bude ljubazan i da na momenat skoči gore! Stvar je hitna!

Ustali su. Ne snalazeći se, profesor Erdélyi nestao je sa bespomoćno raširenim rukama, pardoniravši se usput, nervozno, a Kamilo i sam u nedoumici, postajavši časak–dva, zaista nije uspio da se snađe, da krene, ili da ostane, i tako je zbunjeno sjeo, sagnut nad zgužvanom francuskom *L'Illustration* sa kromolitografiranom reprodukcijom Maršala Focha na bijelome konju, na naslovnoj stranici predao se ponovno očekivanju.

„Pojavila se sad u ovoj komediji jedna dama u viziti i stvar je hitna, stari je odjurio bezglavo jer je stvar hitna, gore, na katu, a ovdje ‚stvar nije hitna', dakako, tu se može čekati i devet godina!"

Profesor se vratio iza kratke stanke, bez jedne jedine kaplje krvi u obrazima, sasvim šuštavo proziran, »da moli tisuću puta za oproštenje, ali kao da su se svi demoni čitavoga svijeta urotili danas protiv njihovih planova, jer, eto, što se odigrava gore, iza kulisa?«

— On je zaboravio da informira Kamila, da ovdje, u Zagrebu, živi kćerka njegove sestre, njegova nećakinja, jedna, uostalom, veoma simpatična, talentirana, draga i skromna osoba, koju je Erdélyi svojevremeno školovao i koja je pokazivala mnogo dara za slikarstvo, a onda se posvetila umjetnom obrtu i postala specijalist za batik, pa su njene radove doista i cijenili, i bila bi mogla postići dobru artističku karijeru, ali, eto, sudbina je htjela i ona se smrtno zaljubila u jednog subalternog željezničkog činovnika i udala se protiv volje familije, i tako živi u sretnom braku, ima troje djece, a njen suprug radi ovdje kod željezničke direkcije, i tako je, eto, njegova nećakinja osvanula

svoje troje djece kod Ane, i eno ih gore, u Aninoj sobi, te nikako da krenu, a žena, kao što već biva, inzistira da dođu k njoj na objed, jer, na kraju, to je normalna familijarna pojava, i tako, eto, đavo je sve to sada spleo, Irma se nalazi gore u sobi kod Ane, sa djecom, a Ana, kako ju je bog stvorio, ne će da inkomodira Kamila i da se sastane s njim u prisutnosti stranih lica, i sada se stari osjeća kao — apprenti sorcier, otčepljene su ove proklete začarane flaše, i duhovi se razletješe svijetom pa ih sada hvataj, ako umiješ, tako, i pitamo se šta da se radi, on predlaže kompromisnu formulu, on moli Kamila da bude ženerozan i da razumije delikatnost situacije u kojoj su se našli, i tako misli da bi bilo najinteligentnije, to jest, kada se je sve to tako zaplelo, on ne zna, kakvi su zapravo bili Kamilovi planovi, kako da provedu zajedno ovaj dan, koji im je bilo suđeno da dožive kao blagdan poslije toliko mnogo godina, ali oni će se u svakome slučaju prikloniti Kamilovoj volji.

Bez nekog određenog plana, kako Alise nema u Zagrebu, mislio je da će se njegovi gosti odazvati da zajedno objeduju u nekom restoranu.

Stari gospodin primio je ovaj poziv kao genijalno rješenje: — On se sada oprašta od svog mladog prijatelja, sa počašću primajući gostoljubivi poziv u ime svoje i svoje supruge sa jedinom molbom, da ih Kamilo isto tako iskreno prijateljski pardonira. Gospođa Ana i on posvetit će se pola sata–sat Irmi, oni će posjetiti Irmu u njenom stanu (Irma stanuje negdje u ulici jednog hrvatskog romansijera, s njemačkim imenom, a to je u blizini kolodvora), oni će se odvesti s Irmom njenoj kući, u njen dom, gdje ih Irma očekuje na objedu, da se pozdrave s njenim suprugom, odglumit će tamo jedan objed — comme il faut — en famille, ili tako nekako otprilike, već kako se to čini iz konvencionalnih obzira, a onda bi bili zaista slobodni od svih familijarnih spona sve do uveče, i tako bi mogli ostati zajedno i na objedu, i poslije na čaju, pa čak eventualno i na večeri, što

će biti već kompliciranije, jer, nažalost, njihov Simplon kreće oko dva noću, tako da o nekom solidnom odmoru poslije jedne već probdjevene noći, nažalost, ne će biti govora, no, dakle, svejedno, bit će, eto, ipak, prilike da se mirno porazgovore o svemu, kao stari prijatelji prije rastanka — eventualno zauvijek...

Tako su uglavili objed u restoranu »Grand Hotela«, u tri popodne, i profesor Erdélyi, rukovavši se kao en passant, zaputio se umorno, teškim korakom i čulo se kako vuče lijevu nogu po parketima.

U glavi sapetoj šubarom, u grlu, u grudima, u vatri toplom bundom uznemirena tijela, pod vodopadom prve proljetne kiše, osjećalo se srce kako bije o manšete, o kucavice u poškrobljenom ovratniku, o dlanove što se oznojeni lijepe uz hladnu kožu rukavica, i da prekine ritam sve enervantnijeg i sve bržeg kretanja, skinuvši rukavice, raširivši svoje dlanove pod ledenim slapom, zaustavio se Kamilo i ostao nepomičan trenutak–dva, uvijek još opijen vlastitom zbunjenošću. Nakvasivši čelo svježom rosom kišnice, produžio je šetnju sve više ogorčen izazitom glupošću ovoga sastanka, do koga, na kraju, a to je najsmješnije, nije ni došlo.

„Pojavio se fantom od žene, luckasta fikcija svega što su prozvali, ne zna se zašto, »das Ewig–Weibliche«, a ovu glupu frazu on je u svojoj krvi, u mesu, kroz kiše i vjetrove, kroz ratove i bolnice i bitke i gradove nosio, tajio i krio, da bi se poslije toliko glupih godina našao tu, na ulici, uz glupu zvonjavu, uvijek još glupa maturantska sjenka, samilosti dostojna prilika koja nema snage da pošalje do đavola ovu ženu i njeno perverzno poigravanje njegovim nervima."

„Puna dva sata, od jedanaest do jedan, od minute do minute, dva puta po šezdeset minuta, kao salonsko psetance, kada njuškom pripijenom uza sag očekuje svoju gospodaricu,

zavaravajući se da će ga udostojiti pozivom, čekao je i on ovu damu jalovo, ali gospođi uopće nije palo ni na pamet da se pojavi za puna dva sata, da bi ga na kraju indirektno ekskomplimentirala, i to još posredstvom trećega lica, i to još svoga gospodina supruga, »izvolite, molim vas, hvala vam, dragi mladi gospodine, oprostite, čekali ste, istina, prilično dugo, ali, eto, jeste, nažalost, tako je, čekali ste dva puna sata, kao što ste dresirano čekali punih devet godina, pa sada što da se radi, žao nam je, i meni i mojoj supruzi, doista, vjerujte nam, izvolite, strpite se, budite ljubazni, izvolite, pričekajte dresirano još dva sata, kada ste nas već čekali devet godina, jer naša draga i jedina nećakinja, naime, pozvala nas je na objed poslije duže stanke, a vi znate što to znači — ne vidjeti se devet godina, familijarne veze konvencionalna su laž, istina je, pa ipak, zna se, postoje i neki obziri, devet godina nismo imali prilike da se sretnemo s našom nećakinjom a bila nam je ljubimica, a vama neće biti teško čekati i dalje još nekoliko minuta, u tom pogledu vi ste trenirani, mi smo digli, doduše plačljivu galamu kako nam je jedina želja da vas još jedamput sretnemo, da bismo se od vas oprostili, a zapravo, eto, ruku na srce, doputovali smo da eskontiramo naš ček kod Talijanske Banke, jer ni o čemu drugom nije se ni radilo nego o našem čeku, u Parizu, nama su, naime, potrebni likvidni dolari, jer, eto, c'est la vie, čekovi, Simploni, randevui, katedre, politika, revolucije, Amerika, a vi izvolite fantazirati još devet godina oko naše lirske komedije, jer još od smrti vaše mame i one luckaste gospođice, sve to nije bilo ništa više nego najbanalnija feljtonistička igra u nedjeljnom prilogu bečke ili peštanske štampe, da nam bude manje dosadno, premijera u Parizu, u inscenaciji arhitekta Baranyaia, slavna baletna premijera u jednom bulvarskom teatru, premijera jedne male *Ljubavi na odru,* pa poslali smo vam kritike, ogroman uspjeh, niste li zaboravili, nismo ostali neprimijećeni, a to je mnogo, šta mislite, između stotinjak pariskih premijera ostati

zapažen nije mala stvar, a što je neki provincijalni maturant pri tome zapeo zabezeknut, to je, na kraju, spomena jedva vrijedna epizoda, a odonda zbilo se toliko mnogo toga te se danas i ne sjećamo više, da li je sve ono bilo zbog nervnog poremećenja, i da li je uopće vrijedno danas govoriti dramatizirajući i preuveličavajući efemeride kada je na ovome svijetu sve prolaznije, od trzaja trepavice«."

U sve nervoznijem kretanju sivom i dosadnom ulicom, zaustavio se pred izlogom jedne cvjetarne. Izlog krcat mimozama, glicinijama, rascvjetanim bokorima azaleja i klivija, a po buketima ljubičica i jorgovana razastrlo se jato osmrtnica, jato bijelih tropskih leptira sa raširenim crnoobrubljenim krilima iznad tapiserije od zimzelena i od lovorike, čitava lepeza bogate posmrtne pošte mrtvih sugrađana, koji se javljaju na odlasku, pozdravljajući prolaznike crnouokvirenim oproštajnim pismima i cvijećem, očekujući na molitvu sklopljenih ruku da ih karuce smrti provezu gradom do mrtvačnice sa gorućim svjetiljkama, kako im ne bi bilo tamno na dugom mračnom putu u nepovrat.

Promatrajući crnouokvirenu korespondenciju nepoznatih pokojnika, rasutu po cvijeću izloga tako ceremonijalno, kao da se radi o pozivima na neku svečanu gozbu, sjetio se kako je poslije eksplozije na Martinenghijevoj koti 217, kada se u sanitetskim nosiljkama na trenutak vratio svijesti, skicirao svoju partu o vlastitoj junačkoj smrti i kako je, daveći se u lokvi vlastite krvi, svoje oproštajno pismo adresirao ovoj istoj gospođi, koja je jutros stigla Simplonom i koja mu je i u momentu umiranja ostala, đavo bi znao čime — znamenom ili ključem životne instrumentacije, smislom besmisla, jedinom formulom dostojnom egzistencije u višem značenju toga pojma, u jednu riječ, nečim, što se zove najviši uspon životnog potencijala, tako te ni na samrti nije mogao da se otme njenom magnetu, pa

kada se ranjen, u krvi, u nosiljkama, sa sanitetima našao ponovo u pljusku šrapnela pod padinom same kote, u smjesi od blata i od krvi, on je, držeći u rukama svoj blok, osjećao kako mu curi krv niz podlakticu i kako mu se gasi svijest blago, kao da mu Ana sklapa vjeđe. Kasnije, kada su ga već bili slijepili kao bazarsku bebu, vratila mu je jedna madžarska bolničarka njegovo posmrtno pismo natopljeno krvlju pomalo koketno, a pomalo ironično, »kako na ovom kurvinskom svijetu ima malo takvih vitezova, koji ginu u bitkama s imenom ljubljene žene na umirućoj usni«.

„I poslije svega, danas, kada se sve pomalo pretvorilo u nedostojnu pelivaniju, u izazovno, drsko i u svakom pogledu najelementarnije pomanjkanje takta, zar ne bi bilo dostojanstvenije, da se ova perverzna igra prekine već konačno jednim oproštajnim pismom, protestom ili skandalom, svejedno, svakako nečim neočekivanim, da se kaže već jedamput ovoj dami, »neka bude ljubazna i neka izvoli uvažiti kako mu je dosadilo čekati, i zato je moli da ga ispriča pred svojim dragim i poštovanim mužem, on ih je, doduše, oboje pozvao na objed, to je istina, ali, eto, kako su, po svoj prilici, već objedovali kod svoje drage nećakinje, ne će, nada se, ostati gladni, i tako ih moli da mu oproste, no on zaista nema vremena ni volje više da ih čeka, pa budu li se eventualno sastali jednoga dana na drugome svijetu, imat će o čemu i pričati, jer, u nebeskim perivojima, gore, dosadno je kao u malome gradu kad pada kiša, kada su izlozi cvjetarne puni osmrtnica, kada jauču pogrebna zvona a sve je, najbanalnije rečeno, rendez–vous za koji se ne bi moglo reći da nije potpuno promašen«."

U cvjetarni mirisalo je na mrtvačnicu.

— Imate li kardinalskih ruža, zapitao je ljubazno gospođicu, pojavu nadasve šarmantnu, u tako ljupkom kontrastu s masom

pogrebnih vijenaca, natopljenih vlažnim mirisom cvijeca i mrtvačkog voska, da je prijalo zaroniti u bistre oči ove srne.

— Kako ne bismo imali, gospodine, naravna stvar, ruže, kakve želite, maršalke ili kardinalke ili bengalke, perzijanke, englantinke, po volji i po izboru, popratila je ljepotica svoj odgovor koketnim smiješkom, promatrajući s punim zanimanjem kavaljera koji se odlučio da svojoj dami pokloni baš kardinalske ruže, taj simbol goruće, grimizne ljubavi.

— Dobro, molim onda trinaest kardinalskih ruža,

— Ne, to ne, to nikako ne, smijem li primijetiti, to je nesretan broj, trinaest se ruža principijelno ne šalje, ne, ne, to bi bio ominozan znak, jer govor ružaje opasna stvar, gospodine,

— Dobro, kako mislite, onda molim petnaest, ili sedamnaest, ili dvadeset i jednu,

— Dvadeset i jednu kardinalku, dobro, za koga molim, adresu molim,

— Za gospođu Anu Borongay, »Hotel Royal«,

— Tko šalje, molim, uz pismo, uz posjetnicu, snizila je šarmantna cvjećarica svoje fraze na poslovni ton, primijetivši da se radi o suhoparnoj i dosadnoj mušteriji, koja ne pokazuje nikakvog smisla ni razumijevanja za ljubavni govor ni očiju ni cvijeća.

— Da, uz posjetnicu,

Dohvativši se lisnice, sjetio se da još nije dao štampati posjetnice sa svojim novim imenom, „to jest, zaista, on se ne zove više Emerički, kao što se zvao, a bilo bi bizarno i afektirano da se Ani potpiše svojim novim prezimenom (kao da je »polupismeni kalfa« — po Alisinoj verziji — to jest »socijalistički snob koji pati od manjevrijednosti spram nižih društvenih slojeva«)", i tako, izgubljen u mračnome labirintu socijalnog anonimiteta, zamolio je ljubaznu gospođicu da će napisati nekoliko riječi, smjestivši se uz stolić pod ružmarinom i lovorikom i rascvalim grmom azaleja, sa grubim rond-perom u

ruci, nad musavom masnom čorbastom tintarnicom, prljavom od gustog mastila, u nedoumici, kakvu posvetu da uputi ovoj gospođi „koje se zapravo prepao, kada je osjetio instinktivnu potrebu da se pomoli Pallas–Ateni neka bi mu rasvijetlila pamet, a ove ga milosti Pallas–Atena, kao što se pokazalo, nije udostojala"

„Šta bi mogao poručiti Ani u hotel, kada se Ana onamo po svoj prilici ne će uopće više ni vratiti, ako je istina da se odvezla na objed svojoj kuzini Irmi, a da šalje glupe ove kardinalske ruže u »Grand Hotel«, da ih tamo predaju supruzi profesora Erdmanna, koga u »Grandu« baš nitko i ne poznaje — nota bene — povrh svega još i s nepristojnom porukom, da se uopće ne će pojaviti na objedu u hotelu, kamo je kao neka vrsta domaćina pozvao ovaj bračni par u goste, sve to ne bi imalo forme, da ljude grubo ponizi histeričnim otkazom", i tako, pod prvim impulsom, smeten još uvijek delikatnim pitanjem svojih kardinalskih ruža, „kome da ih pošalje kad ih je već naručio, a u čitavom gradu ne zna ni za jedno žensko biće koje se ne bi onesvijestilo od čuda da primi buket kardinalskih ruža od gospodina Emeričkoga Juniora, alias doktora Mirkovića, a na kraju, ipak, ruže mora poslati već i zbog ljubazne gospođice, jer njoj da ih pokloni, ispao bi neuračunljivo slabouman (ta ga balavica promatra sa mnogo sumnjičavog čuđenja kao nekog nastranog smetenka), možda Joji u zatvor da ih uputi, to bi bilo bizarno, a ne bi mu ni predali". Sjetio se Burićeve dijurnistkinje, koja Buriću prepisuje koncepte, „i to bi bilo glupo, jer Burićeva pisarica, koja ga intenzivno podsjeća na Ženku Tommaseovu, već je nekoliko puta odnijela cvijeće na grob njegove majke, i to sa mnogo takta, pa čak i simpatičnog, toplog pijeteta, a da šalje ruže na majčin grob zato, jer je doputovala Ana Borongay, to ne bi imalo zaista smisla", i tako je napisao poruku direktoru »Grand Hotela«, da se ruže aranžiraju na stolu rezerviranom za doktora Mirkovića, u tri sata poslije podne, u Maloj Dvorani.

OBJED U GRAND HOTELU

U kancelariji, nad advokatskim materijalom koji mu je kao hitno priredio Burić: jedna brakorazvodna parnica, dva prinudna poravnanja, nikako se nije uspio sabrati. Još uvijek pod enervantnim utiskom zagonetne neizvjesnosti što se Ana nije pojavila i hoće li se uopće pojaviti, nije se smirio, osjećajući kako mu naviru sve neuračunljiviji porivi povrijeđenog bijesa, „što se, do vraga, ipak nije uspio oprijeti naknadnoj varijanti sastanka na objedu u »Grandu«, nego se smjesta zadovoljio prvom kompromisnom formulom ovog potpuno suvišnog objeda, gdje, sve ako do objeda uopće i dođe, ne će biti riječi ni o čemu drugom nego o nadgrobnom slovu nad odrom jedne fikcije, koja nije bila živa ni onda kada se pričinjalo kao da doista živi. Jer, danas, kada je riječ o ovoj ženi, vidi se kako »Sve Ono«, o čemu se godinama sanjarilo, nije bilo mnogo više od povišene groznice jednog slaboumnika, o kome bi danas teško bilo reći da li je bio nadaren kao što se mislilo, i da li je uopće raspolagao nekim svojstvima koja bi opravdavala famu koja je o njemu kružila još od Hungaricuma, da odudara ne samo od svoga razreda nego od čitave generacije, i da ga vršnjaci nisu zaludu smatrali ideologom pokreta, uvjereni da će Kamilo u hrvatskoj politici odigrati glasnu ulogu. Iz Jojinog magnetskog kruga on je doputovao u Hungaricum kao neka vrsta inostranca, pomalo zavjerenika, koji se na drugoj obali Drave, od prvoga dana, osjećao barjaktarom Svoga Naroda, i koliko god to bilo bezazleno pa čak i smiješno, on se postojano tako i vladao:

pomalo patetično, a pomalo dostojanstveno; u ime Veličanstva Svoje, u političkom sužanjstvu ponižene Narodne Svijesti, on je svaku pojedinu riječ o Narodnoj Časti izgovarao povišenim glasom. Teško bi bilo danas govoriti o nekoj naročito razvijenoj nadarenosti, koju su mu svi, preuveličavajući je, trajno priznavali, jer se uslijed zbrkane mješavine mašte i temperamenta radilo više o sentimentalnom lutanju za iluzijama, nego o postojanoj sklonosti za svladavanjem konkretnih zapreka. Godine između Hungaricuma i Franciscojosephinuma, a i one u Beču, odvijale su se u znaku trajnih depresija u osjećanju nacionalne sramote, prevladavane uzvišenom umišljenošću, koja se objavljivala uvijek više–manje u nervoznoj, zajedljivoj rječitosti, uperenoj protiv luckaste megalomanije madžarske štampe, o čije su se evidentno izazovne gluposti spoticale gotovo sve njegove smione misli i čežnje".

Naročito uzbuđeno reagirao je na laži i falsifikate iz repertoara madžarske narodne milenijske sheme, na neistine u naučnom školskom planu, toliko nerazumne, te nije spadalo ni u kakvu naročitu mudrost da se u drskoj smjesi panmadžarskih, panturanskih i panmongolskih državotvornih laži otkrije vijak najjeftinije političke propagande, toliko slaboumne kao da je pisana za analfabete. Za tu vrstu kritike nije bila potrebna nikakva naročita mudrost, ni sposobnost, ni znanje. Sve se to prosipalo samo od sebe kao iz rukava, pa kada se već duhovito poigravanje političkim svetinjama usavršilo do virtuoznosti, mehanizam Kamilove kritičke mašine zvrndao je i mljeo austro–madžarsku političku pljevu, kao perpetuum mobile takoreći dvadesetičetiri sata dnevno. Padali su žrtvom njegovih smrtnih osuda, u okviru beskrajnih razgovora, legendarni kraljevi, sveci i junaci u masama, tako da se patetično osvijetljena pozornica madžarske historije prikazala u punoj golotinji kao bijedna ciganska družba, bezglavo tumarajuća pod olujnim prijetećim nebom u neminovnu propast države, politike i

naroda. Sve se to već bilo pretvorilo u neku vrstu jogunastog, posprdnog ismijavanja svakodnevne političke retorike, tako da u ono vrijeme, kada je stari Erdélyi počeo štampati njegove regnikolarne pamflete, nije bilo teško zablistati na nebu peštanske publicistike, koja se davila u bezidejnom mulju gnjile, korumpirane režimske štampe od parlamenta do bulvarskih listova. Tko već od peštanskih probisvijeta nije cinički zarađivao političkom publicistikom, da bi mogao gubiti cekine na konjskim trkama, putovati na izlete u Pariz ili Veneciju, plaćati metrese ili varati na kartama, jer to je u očima peštanske zlatne mladosti bilo »šik« — igrati poker, razbijati klavire na lumperajima, lijepiti primašima banknote o čelo, to je bila gospodska moda koja je zračila iz »Herrenkluba«, to je spadalo u reprezentativni standard, a jedini taj modus vivendi novinarske boheme njegovao se na korupciji ili kompromitantnim stipendijama, pa kada se Kamilo pojavio u ulozi materijalno nezavisnog arbitra, uzlepetalo se i uščavrljalo jato novinarskih šojki kao da je među njih sletio kobac.

Da je uspio impresionirati takvu politički bezazlenu dušu kao što je bila Ana, nije bilo iznenađujuće, jer je Ani nedostajao svaki i najneviniji dar snalaženja u zbrkanom svijetu političke stvarnosti, ali zašto su ga primili sa tako glasnim simpatijama masonski krugovi oko *Barjaka*, objasnilo se Kamilu tek naknadno. Erdélyijevi slobodni mislioci i braća zidari (a stari je bio jedan od majstora) pozdravili su Kamila s oduševljenjem, jer im je kao sin visokog političkog funkcionara dobro došao u kritičnome momentu vlastite zakulisne političke strategije. Koliko se, dakle, radilo o naročitim okolnostima neke publicističke karijere (ako se ova, zapravo veoma kratkotrajna turneja u *Barjacima* uopće mogla nazvati karijerom), s obzirom na prilike koje su mu poslužile za uspjeh, ono što mu tada nije bilo jasno, spoznao je razmišljajući o tim minulim danima pod

kišom šrapnelskih krhotina u artiljerijskoj vatri, uz zvižduk tanadi, u okviru Martinenghijevih pustolovina. U Anino vrijeme on se indirektno koristio političkim položajem svoga oca, jer da nije bio sin eksponiranog hrvatskog regnikolarca, za koga se od vremena na vrijeme šaputalo u kuloarima parlamenta, po političkim klubovima i redakcijama da je jedan od najpovjerljivijih favorita Grofa Premijera, moglo se sumnjati da bi ga stari lisac Erdélyi uopće bio primio pod svoj protektorat, kao što se to doista i zbilo. A toplo razumijevanje gospođe Ane, zapravo neka vrsta obožavanja débutanta, koji obara ne samo pojedine madžarske historijske veličine, događaje, datume, ratove i sabore, nego čitave slavne, po madžarskim klasicima klasičnim dvostihom ovjekovječene periode madžarske Države kao igračke, objavljivala se pobožnom šutnjom predanog razumijevanja, jer sve što je Ana mogla o tim zbrkanim pitanjima da kaže bilo je otprilike kako ona »o svemu tome doduše pojma nema, ali da su stil i način kako se Kamilo buni protiv katedarskih i parlamentarnih slaboumnosti, — doista ingeniozni«.

Ana se zapravo trajno kolebala u procjeni njegovih sposobnosti: fascinirana literarnom rabotom, ona je bila lutka punjena od glave do pete novinskom hartijom, uvjerena da pred Kamilom stoji sigurna budućnost, a bude li se posvetio feljtonistici, jer je i sama, prekrajajući svoje tekstove po njegovom ukusu, bila sklona da prima Kamilove kritičke savjete, a taj se zajednički posao pokazao kao interesantna pojava. Kada bi korigirao Anine rukopise, a to mu je postalo dragom razonodom, Ana se, oduševljena njegovim emendacijama, divila kako bi bilo najinteligentnije da se on kao njen tandem, pod zajedničkim pseudonimom, angažira kao literarni kroničar u *Madžarskom slovu*, jer njegova namjera, da se posveti politici, Ani se pričinjala sasvim nezanimljivom. Lukava i šarmantna, ova žena, u čijim je žilama teklo više tinte nego krvi, udvarala se »svome trabantu«, »svome pažu«, »svome korektoru«, s potajnom nadom da

će u njemu rasplamsati vatru zanosnog apologeta, jer bi se Kamilo, poslije lektire nekih njenih stihova, živo predavao iskrenom poklonstvu Aninih lirizama, tako tajanstveno povezanih sa magnetizmom njene ličnosti.

Spram politike Ana je osjećala od početka trajnu, dosljednu odbojnost, ne pokazujući za Kamilove političke nemire ni najmanje namjere nekog intimnijeg razumijevanja: za to su joj nedostajali baš svi preduvjeti odgoja, temperamenta i dara. Ni u poeziji, o pitanjima ukusa, njihovi pogledi nisu bili podudarni u mnogim detaljima, razdvajajući se veoma često do izrazitih suprotnosti, ali što se politike tiče, ti su razmaci bili nepremostivi. Jedno od presudnih mjerila takozvanog »zanatskog« snalaženja u svijetu poezije i literature uopće, za Anu su, kao rezigniranu i slabim razumijevanjem okoline osamljenu i izubijanu rutinerku, bile i ostale dobre recenzije. Vrijednost te pisanije mjerila se po broju komplimenata, predstavljajući ono što se banalno zvalo »dobra kritika«. Ana se tješila banalnim frazama kako u ovakvim bijednim, perifernim književnim civilizacijama, kao što je madžarska, nema poticaja koji bi osamljenim poetskim dušama mogao poslužiti izvorom nekih specijalnih »nadahnuća«. Pa kad je već tako da su madžarski pjesnici osuđeni pjevati na »hridinama svoje samoće«, osamljeni i ostavljeni sa svojim harfama, svakako je, nema sumnje, udobnije da ih kritika pozdravlja, nego da ih izvrgava ruglu po krčmama. U tim pitanjima dolazilo je do trajnog trvenja s obzirom na Kamilov neumoljivi stav spram ne pretjerano visokog estetskog i intelektualnog morala peštanske književne publicistike, a tako opasan, upravo izazovan stav nailazio je na trajni otpor gospođe Ane u strahu da je Kamilo svojim ekstravagantnim izjavama ne bi kompromitirao u očima štampe, koja je Anu nosila na rukama.

U sudarima, često i suviše temperamentnim, Ana bi popuštala da joj Kamilovo antižurnalističko lajanje ne bi ugrozilo

njeno »lijeno« spavanje na lovorikama. U određenim momentima on je imao impresiju da Ana strahuje i pred njim samim kao pred svojim potencijalnim negativnim kritičarom — pro futuro, s obzirom na njegova često izazovna zanovijetanja, koja je Ana podnosila sa dobroćudnom flegmom, a ta mu se misao javljala sve češće, trujući ga sve intenzivnije. O političkoj i socijalnoj bezizlaznosti iz austro-madžarskih labirinata, a naročito onog, sasvim beznadno mračnog, prijetećeg, povezanog sa problematikom raznih madžarskih narodnosti na karpatskoj periferiji, a specijalno o bolesnim prilikama južno od Drave i Dunava, Ana tvrdoglavo nije vodila računa. Sve se to zbivalo za nju negdje daleko, na turskoj granici. Ovi svjetovi za nju nisu bili ni stvarno postojeći ni privlačni, i u tom pogledu ona je Kamila trajno žalila da je i suviše impresioniran svojim jadnim hrvatskim brigama, o kojima, u »civiliziranom svijetu«, nitko mudar ne vodi računa! Da li je neki belgijski katolički časopis objavio prijevod jedne njene poeme, Ani je bilo važnije od bitke na Bregalnici, jer, otkad ima svijeta i vijeka, barbarski narodi uništavaju se ratovima, a život se ne sastoji od krvavih bitaka nego od dobrih recenzija po časopisima. Ana je povrh svega živjela omamljena tamjanom višeg, »asfaltiranog kulturtregerstva«, a da se snizi da promatra stvari i pitanja i događaje iz takozvane siromašne paorske »hrvatske perspektive«, značilo je za nju potpuno suvišan izlet u sasvim nezanimljive predjele graničarske Morlakije, gdje putnike ubijaju Jelačićevi panduri i haramije, koji za trenutak, kao socijalni fenomeni »milieua«, nisu baš tako jezivo dosadni isključivo samo zbog Kamilovih komentara, ali su je s vremenom i Kamilova gnjavaža, sa bogatim asocijacijama iz ilirske i južnoslovjenske problematike, zamarale kao isprazno gubljenje vremena. Primjećivalo se da je često duhom odsutna i da joj Kamilo svojom politikom dosađuje. Sami nesporazumi. Anini autoriteti, bečko-peštanski književni asovi, iz Kamilove perspektive bili su najništavnije

ništice, a jedan od razgovora o Molnáru, na primjer, da li je Franz Molnár talentiran pisac ili nije, doveo je do grubog incidensa, kada je on Ani neuvijeno dokazao kako pojma o pojmu nema šta su istinite literarne vrijednosti, jer ne mogu estetskim idealom da budu Molnárovi vicevi nego Danteove tercine, »bez obzira na to što Dante nije štampao svoje feljtone u peštanskoj štampi«. Anin svijet ostao je obasjan peštanskom feljtonistikom, jer ona se i sama virtuozno poigravala ovom vrstom štampanih tekstova, i jedino, što je moglo da doista uzbudi njenu »političku« fantaziju, bili su politički kupleti na aktuelne teme za kritičnih dana generalnog štrajka maja Tisućudevetstotinadvanaeste, kada je vlada slomila političku krizu mobilizacijom željezničara i masovnim kordonima pješadije i kavalerije na peštanskim ulicama. Za peštanske snobove to je bila senzacionalna cirkuska predstava, tako da je i Ana uživala u ritmu ulice, u požarom obasjanim horizontima pa čak i u zveketu carskog oružja, ironizirajući peštansku revoluciju kao besmislenu ludoriju koja se sa stogodišnjim zakašnjenjem sprema da obori Bastilju, ali je carski i kraljevski gospodin bog ipak toliko mudar te ne će dopustiti da mu peštanski željezničari skinu sa metafizičkog klobuka najljepšu kitu madžarskog ružmarina. U tome vakuumu Kamilo bi od vremena na vrijeme reagirao provalom temperamenta, no sve se ipak svršavalo sentimentalno između baudelaireizma i mallarméizma, obično u krevetu. Te bi se intimne scene odvijale kao recitativi na temu poznatih kantilena i arija, kod kojih se Kamilo kao pratilac primadone sve više dosađivao, baš kao i Ana kada je bila riječ o politici, a takvi enervantni momenti uzajamnih negacija postajali su sve češći.

Kakvi su rasponi poezije njegovog materinjeg jezika, za literarnu kulturu na jugu od Drave, nije nikako uspijevao da probudi u Ani interes. Njegujući i dalje svoj umišljeni tvrdoglavi superiority–kompleks, Ana se nije htjela pomiriti sa hipo-

tezom da izvan madžarske civilizacije, na Dunavu postoje krugovi od dalmatinske romanike do baroka, da se javljaju prvi simptomi renesansne literature na jadranskoj obali u vrijeme kada još od madžarske laičke literature, takoreći nema ni traga, priklanjajući se tim tvrdnjama ironično, Ana se opirala, jer bit će da je tako kada Kamilo to prikazuje tako znalački i uvjerljivo, ali uklanjajući se tim razgovorima jeguljasto, kao da te gnjavaže ne će biti ipak da su tako ozbiljne, ona je trajno razvijala sumnju u vjerodostojnost tih tvrdnja. U vječitom uspoređivanju između jedne i druge poezije ad hoc, hrvatski dekorativni pano ispadao bi u Kamilovoj rasvjeti monumentalniji od svega što je Ana mogla zamisliti, a ona se isto tako ustrajno bunila protiv očitih preuveličavanja, da je šoven, da je primitivno pristrani nacionalist u književnosti kao i u politici, da bitno miješa političke i književne pojmove, što je opet samo po sebi nesumnjiv simptom zaostalosti. Iz današnje retrospektive, Ana, u biti, nije imala sasvim krivo; u odnosu spram te žene on je bio nacionalist i ništa više, zaslijepljeni fanatik, koji bi u vatri diskusija znao prijetiti politički čitavoj peštanskoj poeziji — dinamitom. U tome pitanju Ana je bila uzvišenija, premda ju je trajno dražilo što se kod njega javlja neprikrivena namjera da je sprovodi nepoznatim predjelima ove poezije kao mentor, oduševljen originalnim obiljem svog narodnog stilskog simultaniteta, kao osnovnog elementa balkanskog kulturnog bogatstva.

— Ta valjda ne ćete reći, nepismeni seljaci, tamo dolje, vi da imate književnost kod vas bolju od madžarske, e, molim vas, dragi de Emericzi, oprostite, ali vi se šalite!

Ana je bila dekadentno biće i njoj su bili i ostali uzorima likovi iz estetskog panoptikuma Stefana Georgea, jer se ukus njen i njene generacije podudarao na vlas s pojmom lirske instrumentacije Gustava Mahlera, a Gustav Mahler bio je i ostao apsolutni autoritet. Za Anu i krug njenih obožavalaca Mahlerova instrumentacija kitajske lirike predstavljala je vrhovni uspon

svih muzičkih ostvarenja u krugovima suvremenog stila i tematike, tako da Karnilo nikako nije uspio objasniti svoju trajno rezerviranu sumnju spram mahlerovskih drugorazrednih kompilacija, jer Busonijeve teorije i Schönberga, prije svega, Ana je odlučno poricala, a i Bartóka, priznajući ga isključivo samo u folkloru. Iznad Klimta u slikarstvu Ana se nije uspjela uzvisiti, i po kanonima bečkog secesionističkog ukusa javio se kod nje afinitet spram Meštrovićeve, nažalost, isto tako bečke skulpture, koju je Kamilo u prvoj fazi svog romantičnog zanosa smatrao istinitim otjelotvorenjem rasnog južnoslovjenskog »karaktera«. Paradoksalno je, ali je tako bilo, da je jedino, što je od ove »rasnočiste« južnoslovjenske nacionalne simbolike Ana mogla donekle pojmiti, bila bečka secesionistička tajna Vidovdanskog Misterija, a na ovim krivim i lažnim premisama došlo je tada do Anine odluke da organizira u Pešti Meštrovićevu kolektivnu izložbu, što je veoma ozbiljno i metodički bila uzela u ruke po planu, i da nije Jolanda pala s konja, ta bi se ergela divljih kipova bila pojavila pred peštanskim snobovima kao »rasna prijetnja dekadentnoj Pešti« baš nekako u predvečerje Sarajevskog atentata. U ono vrijeme kada se Ana počela ozbiljno baviti idejom Vidovdanskog Hrama, da ipak nekako osvoji Kamilove likovne simpatije, u ono vrijeme tragične anabaze Frana Supila, u predvečerje Bregalnice, Kamilo, u svojim intimnim mislima, spram svega tog mutnog romantizma bio je već temeljito distanciran i njegove negativne sumnje javljale su se sve intenzivnije iz dana u dan. Da Meštrović u svojoj skulpturi glupo laže, da se kod Meštrovićeve artističke mizanscene radi o običnom fraziranju i simulantstvu, to Kamilu, što se skulptorske fakture tiče, nije bilo tako jasno, kao što je vidovito spoznao da je lirska proza arhimandrita Nikolaja Velimirovića, na primjer, odvratna krivotvorina i unebovapijuća intelektualna drskost. Drugujući baš u doba svoje najbolnije političke krize s Anom dnevno kao s najintimnijim drugom, vapijući isto tako dnevno za utjehom i zaboravom od

tragične stvarnosti koja se razotkrila u balkanskom pokolju, on je tada tavorio u potpunoj samoći, jer Ana nije mogla pratiti njegove krvave brige ni sučuvstvovati s njima. Objašnjavati Ani ili bilo kome iz njenog kruga, pa i starom profesoru Erdélyiju, kako onaj ludi provincijalni pop plagira Nietzschea, kako karikira Nietzscheovu poetsku instrumentaciju polupismeno i neuko, kako od najbezbožnijih Nietzscheovih temperamentnih parada stvara svoju slatkopravoslavnu kantilenu najbanalnije kaluđerštine, kako su lude pretenzije ludog popa da igra ulogu »narodnog proroka« čista hohštaplerija, kako se sve to jezivo podudara sa Meštrovićevom političkom mistifikacijom, kako je čitava igra tim profetskim nacionalnim kosovskim blefom fanfaronata i bezobrazluk najgore sorte, kako ovo luckasto izvrtanje svega što se zove evropski intelektualno–moralni nonkonformizam predstavlja zapravo prevaru i kriminal i kako su obadva primitivca, i pastir i kaluđer najobičnije varalice koje kao prave šeret–budale opsjenjuju prostu i neuku svjetinu najbanalnijom dinastičarskom propagandom, kako je čitava ta rabota smjesa od bečko–peštanske secesionističke glupe feljtonistike, sve to objašnjavati gospođi Ani Borongay i njenim trabantima, značilo je govoriti u prazno. U tome vakuumu Ani su nedostajali svi preduslovi da se odredi spram bilo koga od otvorenih pitanja u bilo kom pogledu, i tako je bilo momenata kada je Anu s pravom smatrao plitkom, priglupom i površnom guskom, na ne baš mnogo višem planu od njegove tetke, generalice Amande, a usred ove političke i feljtonističke kaše pojavio se još povrh svega arhitekt Baranyai kao ovaj Anin arbitar koji o muzici i o arhitekturi govori iz olimpijske visine, koji nosi crne svilene ženske čarape, dokoljenice, hvaleći se egipatskim kamejama kao autentični oscarwildeovac, Anin mentor u pitanjima književnog i likovnog ukusa još od prvih dana njenog literarnog débuta, pa kada se Kamilo pojavio u Aninom krugu, taj se gospodin kod Erdélyijevih ugnijezdio kao neka vrsta obiteljskog inventara. Bila su to zaista najbanalnija

brbljanja kad bi se na čaju kod gospođe Ane našli utroje ili upetoro s ostalim peštanskim trabantima u okviru razgovora, kako da se ilustriraju neke Anine poeme u stilu Beardsleya ili Klimta, jer to je bilo vrijeme Zuloage, Anglade, Aksela Galléna–Kallele, Muncha i Griega, a u poeziji, prije i iznad svega, Alberta Samaina, njegovih perivoja i slatkih infantkinja. Paralelno s time bilo je očito jalovo gubiti vrijeme objašnjavajući Ani ili njenim snobovima, koji od Wedekinda ili Przybyszewskoga većih briga nemaju, kakav je gorostasni lik lik Frana Supila u hrvatskoj politici, zašto je Frano Supilo tragično upropašten u Friedjungovom procesu i koje su to bečke dvorske intrige koje su oborile tog hrvatskog političara, koji je jedini Madžarima otvorio političke perspektive na Zadar i na Dalmaciju. Razgovarati s ovim političkim naivčinama o hrvatskim atentatima, da li je ljudski razumljivo, da li je humano a, naročito, da li je politički pravilno pucati po austrijskim generalima i po hrvatskim banovima, pucati uopće, i zašto biskup Bonaventura Jeglič pali Cankarovu liriku, što to rade hrvatski biskupi, kao onaj Kranjac Mahnič sa svojom glagoljicom na Krku, kakvu opaku politiku vodi sarajevski biskup Štadler, kakvo je značenje biskupa Strossmayera, što rade sabori u Zadru, u Poreču, u Zagrebu, kakvi su to uopće sabori i kakve su to narodne sramote, kakvu ulogu u svim tim opasnostima igra srpski generalitet između Obrenovića i Karađorđevića, između Sankt–Petersburga i Beča, što znači Bregalnica, i šta se to zbiva tako kobno po egzistenciju Pešte i Beča kad Austrija ne leži samo na samrti, već je davno sklopila svoje umorne oči, sve je to bilo glupo, bezazleno i, uglavnom, više od toga, zaista sramotno, jer sve se to uzimalo neozbiljno kao salonska šala i knjižilo na račun hirovitih duhovitosti drskoga mladića, materijalno tako dobro situiranog te može da dopušta za svoju razonodu i takav hobby da se proglasio Koriolanom. Da Anu zainteresira za ta goruća pitanja, nije mu uspijevalo nikako. Ana se trajno branila od tih razgovora, »kako prosto nije sposobna

pratiti ove i suviše zamršene teme, kako to prelazi njene sposobnosti, a kako je sve to pomalo i nezanimljivo, dakako, historijski možda iznad svega i veoma važno, a u to ona ne sumnja, jer po svoj prilici bit će da je tako kako on tvrdi i kada on to tako apodiktički tvrdi da je tako, ali je to ipak sve zajedno ono što Ana trajno govori — politika, a ta i takva politika, htjeli mi to ili ne, ipak je — ‚igra veleizdajom', a to je opasna igra, i ona ponavlja da strahuje za Kamilovu egzistenciju, jer bila bi enormna šteta da jednoga dana upropasti sebe i svoju karijeru — a ni za što«.

Vjerujući do Bregalnice u ulogu srbijanskoga generaliteta kao u jedinu pozitivnu komponentu narodnog »oslobođenja«, Kamilo se manifestirao trajno kao fanatik srbijanske državne pijemonteške misije, doslovno baš tako kao što mu je i Ana govorila, »kao veleizdajnik svega«, što je Ana smatrala političkim aksiomom, osnovnom i glavnom pretpostavkom za svaku civilizaciju na Dunavu.

Tako je Ana, kao trajno i tvrdoglavo bila uvjerena da je madžarska civilizacija svakako garant takvih vrijednosti koje ne treba da propadnu, jer propast madžarske civilizacije bila bi opasnost i po Kamilovu vlastitu egzistenciju, bez obzira na to što on tu propast i želi i proriče. U tom pogledu njihovi razgovori kad je bila riječ o političkim događajima, odvijali su se trajno u obliku uzbudljivih dijaloga, a pitanje je kako bi se njihova madžarsko-hrvatska ljubav bila razvila da se u sjeni tih kontrasta nisu pojavili sudbonosni događaji.

„Šta je bila Ana? Fantom! Ništa više ni manje nego fantom, ona ista slijepa i, kao sve na svijetu, glupa sila koja pokreće ribe i gmazove, sve pernato i sve četvoronožno u letu i u trci za onim nečim, što se u njegovom slučaju zvalo Ana? Na njegovim nervoznim putovanjima između peštanskog Istočnog Kolodvora i Zagreba, Ana je bila koprena što se vijori iznad vlaka kao barjak s kojim se putuje u susret vedroj radosti. Nestaju

agramerski tornjevi u pastelnoplavom velu ljetnog poslijepodneva, vraćamo se u stan gospođe de Szemere, na Rákóczijevom bulevaru, treći sprat lijevo, vraćamo se pod okrilje gospođe Ane koja nas očekuje, primila je naš telegram, kad stignemo, javit ćemo joj se telefonski, strelohitro prelijeću stanice jedna za drugom, kao bazarske igračke na zelenim sagovima livada, jablanovi, polja, ceste, dvorci, čaj u vagon–restoranu, dunavski mostovi, rasvijetljeni stakleni kadrani na tornjevima, predvečernja zvonjava u daljini, Ferencváros — Istočni Kolodvor, večernje svjetlosti na Dunavu, stigli smo, hvala bogu, drago nam je da smo živi, za pet minuta pozvonit ćemo na Aninim vratima, svaki dan, što nam ga daruje gospođa Ana, blagdan je od boga dan, kao što bi patetično govorio stari Kalman Emerički..."

„Sve je to bilo natopljeno Anom: i stabla, i vode, i oblaci, i nebo, i srna koja se bezglavo ustrčala u stravi pred zviždukom lokomotive preko livade, cvrkut vrabaca i plač vjetra, fenomen životne tajne koja postoji i traje, životne pjesme koja daje aninski smisao mračnom svemirskom besmislu. Kad Ane nema, vrijeme protječe polagano bez Ane, sve se zaustavilo i stoji daleko, nepojmljivo, nepokretno kao zelene zvijezde, hladno i prazno, a u rasvjeti Anine magije plavo–žuto tihanjsko jutro, voda sa rascvjetanim lipama, sa jorgovanom i oleandrima, sa zelenim ječmom i pšenicom, sve se prelijeva u bogatu muzičku temu, sve miriše po zlatnom ulju, sve je vlažno kao daske na palubi balatonske jedrilice, sve se lijepi glicerinasto, i vesla, i jedra, i tkanine, sve je pastelnoplavo kao nebo sa lirskim ovcama na nebeskoj livadi, i bakrena muzika zvonjave sa tihanjske opatije, Cigani, čerge, liže tamnonarančasto čađavi oganj pod kotlovima u šumi, ludo plaču ciganski cimbali — Falu végén kurta kocsma, na čaju smo kod barunice Souchez–Adelshofen, večeramo kod Šimanjskih, cvjeta lopoč na jezeru, praćakaju se ribe u ribnjaku, šute gospodski perivoji za poslijepodnevne

sijeste, miruje svaki list žute staze pješčane kao u cirkusu, pada snijeg, peštanski snijeg, peštanska predvečerja u centru lipotvaroškom, orkestrioni, kavane, restorani, opere, premijere, lepeze, bombonijere, banketi, ruže, intenzivan Anin chypre, miriše slatko, opojno kao njene grudi, balustrade, mramorne skalinate, svijećnjaci, koncerti, sve je obasjano Anom kao čudnom svjetlošću iz astralne daljine, a istodobno sve se odvija u nizu nelagodnih sudara, i dok Kamilo docira kako je skeptik kada je riječ o »apsolutnom duhovnom valeuru poezije ili religije«, jer tako se onda brbljalo u stilu oduhovljenog panteističkog tračkompleksa, kada Kamilo objašnjava da principijelno sumnja u »sve apsolutne vrijednosti duha ili bilo čega što se zove duhovno«, jer da je »skepticizam prva i najnaivnija areligiozna formula ateizma, a ateizam opet da nije drugo i da nikada drugo bio nije nego naivno rađanje materijalističke svijesti«, dotle je Ana najnaivniji fetišist najbanalnijih slika i simbola. Ana pjeva o Bogu, o bogovima, o crkvama, o Anđelima, o bogatstvu rituala i ornata, Anu prevode belgijski katolici kao autentičnu katoličku poetesu, a u njenom domu, pod pokroviteljstvom njenog supruga, Velikog Meštra peštanske masonerije, zapravo je organiziran duhovni generalštab slobodnozidarske lože *Galileo Galilei*, a usred ovog sasvim sumnjivog društva Kamilo igra smiješnu ulogu Aninog pjetlića, koji kao da se odlučio da igra političku ulogu Saint–Justa."

„Sve je to bila pomalo komična a pomalo tužna zbrka, kad se Kamilo bio gorko narugao jednom Nietzscheovom citatu što ga je Ana uzela kao moto za jednu od svojih religioznih kantata »Spare li se sumnja i čežnja, rađa se mistika«. Parafraziravši ovaj Nietzscheov moto u jednome od svojih pisama u vlastitu buntovnu parolu: »Spari li se sumnja sa svijesnom voljom, rađa se pobuna«, jer pobuna je bila i ostala »jedini fetiš kome bi svi pjesnici svijeta morali pjevati ditirambe«, ali takvih poeta, dakako, nema, a to nije, nažalost, ni Ana, on je opet jedamput

svijesno udario u njeno srce, osjećajući kako svojim grubim poricanjem svakoga dana sve više minira svoje šanse kod gospođe Ane, koja se navikla da joj se poklonici dive samo klečeći, na koljenima, a taj je mladi gospodin svojim tvrdoglavim zanovijetanjem sve više uzrujava, pak se u posljednje vrijeme događa sve češće da Ana gubi nerve, i, što se prije nije zbivalo, da mu sve nervoznije otkazuje sastanke s prozirnim izlikama."

U »Grandu«, u očekivanju Ane, paleći i gaseći cigaretu za cigaretom, iskapio je Emerički nekoliko vermuta, i davno je već treća ura minula, i davno su već posljednji gosti nestali iz restorana, i davno su se ugasili dekorativni svijećnjaci, tako da je dvorana utonula u smeđem polumraku, obasjana narančasto zasjenjenom svjetlošću aplikacija na crvenom brokatu tapeta, a Ani i njenom suprugu još uvijek nije bilo traga. Zamolio je šefa sale da telefonira u »Hotel Royal«, nije li profesor Erdmann ostavio neki glas, pa kad se šef sale vratio s negativnim rezultatom, u Kamilu se počelo ponovo javljati sve nervoznije neraspoloženje.

„Bilo bi najlogičnije da se na ovako grubo pomanjkanje takta reagira odlaskom, jer prosto je neshvatljivo kojoj i kakvoj svrsi služe ovi provincijalni komedijantski trikovi!"

Već na polasku da zatraži iz garderobe svoj kaput i da krene, ponovo je zapalio cigaretu, kada se, na kraju, u polumraku dvorane, pod zavjesom bordo boje, pojavila gospođa Ana. Ista ona Ana, koja ga je posljednji put, prije devet godina, počastila ljubaznim pozdravom iz fijakera, kada su se, na povratku sa balatonskog izleta, oprostili na Kolodvoru, i, ustavši da joj pođe u susret preko prazne dvorane, osjetio je, kao što je bio predviđao, kako mu se krv slila u noge i kako se korak po korak otima zemlji da ga ne proguta, a do drugoga kraja dvorane, do tamnokrvave zavjese, ispred koje se pojavila Ana, tako je neizrecivo

daleko, kao do druge obale fantastično razlivene, opasno prijeteće rijeke.

Bio je to jedan od onih trenutaka, kada se svijest ljudska gasi do potpunog pomračenja, te je kasnije, u sjećanju, veoma teško uskrisiti pojedine detalje kako su se odvijali, na koji način i kojim redom, jer to su zasljepljujući momenti kada se čovjek, kao u polusnu, kreće kroz zadimljeni polumrak, gdje se na dnu sale ocrtavaju obrisi strane, nepoznate dame, u sportskom trench–coatu, podstavljenom kamiljom dlakom, pod crnom, zlatnoprotkanom svilenom maramom. U crnom rupcu, kao seljakinja iz Adony–Pusztaszabolcsa, minimalno za dvadesetak kilograma eteričnija spram svoje davne junonske fazone, kada se sviđala muškarcima »kao dobra hanoveranska bedevija«, prividno nerazmjerno viša, vitka, prosjeda, opaljena planinskim suncem, nasmijana, pojavila se Ana Borongay, kao sjenka svog vlastitog šarma, pa kada mu je pružila ruku oslobodivši je rukavice, ruku sitnu, prozeblu, bez jedne jedine kaplje tople krvi, pomilovavši ga po desnom, a zatim po lijevom obrazu sa mnogo rafinirane nježnosti, više od toga, sa toplinom intimne koketerije, kao da parafrazira davnu onu scenu kada su se našli jedno spram drugog u koridoru vagona, na povratku u Peštu, poslije historijske duhovske noći pod krovom barunice Souchez–Adelshofen, Kamilo je protrnuo od okrutne pomisli da stoji nad otvorenim grobom.

Ugledavši pred sobom poznatu a opet sasvim nepojmljivo stranu ženu, koja je, nervozno, gotovo grubo skinuvši sa svoje kose zlatnoprotkanu maramu, stala pred njim gologlava, imao je dojam da je prozebla ona anemična ruka, koju je prinio svojim usnama, hladno voštana, da su ti prsti karbonizirani kao prsti mumije, a kosa ove, od sunca opaljene žene da je olovno siva, sasvim izlizana, tanka, toliko prozirno začešljana uz tjeme, kao da joj je lubanja zalijepljena fantastičnom lakiranom smjesom, i ova Anina nova frizura, s okomitim razdjeljkom preko

tjemena, sa školjkama bogatih pletenica na ušima, toliko ga je zbunila — nije li se pred njime našla prikaza u crnoj svili, kostur sa grozničavo upaljenim očima, sa toliko ljubazno pretjeranom, nervozno nasmijanom grimasom, a zubi ove žene, uokvireni krvavo grimiznim usnama, i suviše zdravo blistaju, kao da nisu porculanski ukras mrtve paradentozne čeljusti.

— Dobro izgledate, Emericzi, o, kako mi je milo da smo se sreli, a nije baš sve isključivo moja krivnja da se to dogodilo tek danas, u dobroj ste kondiciji, i treba da vam kažem, vi znate, nikada nisam bila beskompromisnim poklonikom istine, i ako niste zaboravili onu moju varijaciju o istinoljubivim zanovijetalima, da, dakle, izgleda, vi, mili moj, niste više — kako da kažem, no, dakako, molim vas, to vam dobro pristaje, vi niste više maturant, da, molim, u ovom hipu doista nemam potrebe da govorim konvencionalno, ali ipak, uprkos vašem briljantnom izgledu, dakako, vi niste više maturant koji se moli Palas Ateni da mu prosvijetli pamet, da, doista, uprkos tome izgledate sjajno, interesantno, od prvoga dana kako mi vas je Otokar doveo u naš dom, imala sam trajno impresiju da vaša pojava podsjeća, pardon, koliko god to paradoksalno zvučalo, ali je tako bilo, doista, na kavalerijskog oficira, i, oprostite mi, molim vas, bez komplimenta i bez ironije, eto, u ovome momentu opet mi se javlja ista misao, u vama se krije nešto od kavalerijskog oficira, treba da naglasim, nadasve elegantnog kavalerijskog oficira, uostalom, to ste vi i bili, ili, još bolje, vi to još uvijek i jeste, visokodekorirani Siebzehner–Husar, ili, pardon, danas, u vašoj oslobođenoj domovini, ne znam, ima li husarskih oficira, jer nije da vas nismo pratili, dragi moj Emericzi, na vašim lutanjima ratničkim, trajno u strahu zbog vaših kavalerijskih viteških eskapada, i što da vam kažem, eto, kada se sve ipak tako dobro svršilo, hvala bogu, ostali smo živi, zaista, radujem se da vas vidim, a ne znam da li vam je Otokar već priznao, da smo se zaustavili u vašem gradu, bila je to zapravo isključivo moja

ideja, ali, pardon, istine radi moram naglasiti kako ju je i Otokar pozdravio s oduševljenjem, veoma ženerozno, o, bože, bože, dragi moj, što da vam kažem, da sam imala prilike da vas još jedamput vidim, sada, kada se rastajemo, po vašem ukusu, po svoj prilici, nažalost — pour toujours, to smatram »neobično sretnom konstelacijom čitavog zvjezdanog neba«, smijem li, s vašim dopuštenjem, citirati jedno od vaših lirskih pisama, koje nisam, kako vidite, zaboravila...

Dodirujući oba Kamilova obraza desnom rukom, ustreperenim prstima, sasvim pahuljičavo, kao što se lirski miluju porculanske figure ili kod obreda Svete Potvrde, na duhovski blagdan, kada biskup palcem, orošenim posvećenim uljem, blagoslivlje a istodobno i kori pomazanika dlanom (kao simbolom prijetnje i pedepse), Ana je svojim ženeroznim uvodom dala Kamilu prilike da se pokloni, da se, ljubeći joj ruke, sagne, i tako, promatrajući »svoga maturanta« kako stoji pred njom sagnut u pasu, spuštene glave, kao pred sanktuarijem, dodirujući mu prstima toplu, bujnu, gustu, prosjedu kosu, ona ga je ponovo pomilovala po tjemenu, po zatiljku, kao što se miluju dragi psi, a zatim mu je pridigla glavu objema rukama ispod podbratka, toplim melankoličnim pogledom zaronivši u njegove oči, te se na momenat osjetilo kao da će se zaboraviti i privući ga u zagrljaj sa, pomalo melodramatskim suzama.

— Ne znam kako da vam uzvratim vaše prijateljske riječi, da ne kažem komplimente, gospođo, sabrao se Kamilo, iznerviran Aninom sentimentalnom uvertirom u prisutnosti staroga gospodina, kome se od nervoze desni facijalis opustio za nijansu mrtvije, nego jutros u hotelu. Osjetivši opasnost nervnog sloma nervozne žene, koja se sa svojom suviše dekorativnom perikom i blistavim porculanskim zubima vlada kao da se na balu pred njom pojavio doista neki lajtnant od Siebzehner–Husara, Kamilo se zamaglio u ne pretjerano uvjerljivoj a istodobno ne manje laskavoj retorici, »kako je naime i Ana u veoma dobroj,

da, upravo sjajnoj kondiciji, i da je i njemu drago da je još uvijek puna, a to se osjeća, živog stvaralačkog zanosa, što opet samo po sebi i ne iznenađuje da je tako, pa kad mu je kod prvih komplimenata zapela riječ prosto bezidejno, gotovo idiotski (jer gospođa, bez obzira na svoju »buršikoznu« formu, očito nije ulijevala mnogo lirskog zanosa za neku naročitu inspiraciju), da se ukloni opasnim ditirambima o savršenom izgledu prisutne dame, on je uznastojao da se spasi konvencionalnošću kako se u Aninom gostoljubivom domu uvijek osjećao intimno, i ako na ovome svijetu ima zahvalnosti koja se ne njeguje samo riječima, to on gospođe i njenog supruga nije zaboravio, i čast mu je, i to izjavljuje nekonvencionalno, kako ima duboku potrebu da to izjavi, pa kad je već riječ o tome da je gospođi i njenom suprugu drago što su se ponovo našli, a on u to nema razloga sumnjati, uvjeren da ne treba naročito naglasiti kako i njegova lična radost ni u kom slučaju nije manja...«, prekinuo se i zapeo mrtvo sumorno, kao da mu je pamet zatajila te ne može ni makac dalje da se snađe u mreži od ispraznih fraza, koje zvrndaju kao umiruće muhe u paučini.

— Dakako, dakako, sve su to lijepe riječi, ali fakta govore drugo, zar ne, i ja sam našemu mladom prijatelju već bio očitao lekciju, uznemirio se stari profesor, da ne bi ostao bez riječi kao suvišno treće lice u trokutu, jeste, rekao sam gospodinu doktoru, da je teško drugovati sa tako bizarnim ljudima koji bezrazložno napuštaju svoje prijatelje, da, da, i zamislite, šta mi je odgovorio, da se on smatra isto tako napuštenim s naše strane, a ja mu to, dakako, nisam mogao priznati, jer, eto, i vi ste mu to isto tako spočitnuli, međutim, što vrijedi mačku učiti plivanju, pa mi ionako znamo da tvrdoglavijeg čovjeka sresti nismo imali prilike, jer dok smo vas jutros očekivali, šta mislite, o čemu smo diskutirali, o peštanskoj Komuni, no bez obzira spram momentanih uvjerenja gospodina doktora, molim vas, draga Ana, naš prijatelj i danas još brani stvar Béle Kuna i

kompanije svim argumentima zdrave pameti uprkos, pa expressis verbis izriče deklaratorno, takoreći, da je po svome uvjerenju komunist, za boga miloga, molim ja vas, on, naime, izazovno tvrdi da je komunist, i to poslije svega što se dogodilo s tim komunizmom, on danas tvrdi da je to još uvijek, uprkos svemu, »komunist«, i to iz uvjerenja, inzistirajući da je to jedini put za sve jadne narode na Dunavu, a mislite li da mi je od svega što sam mu ispričao o našim stradanjima povjerovao samo jednu riječ, ne, ne, ma kako, ni govora, kao da sam govorio u vjetar, molim ja vas, i zato nije nikakvo čudo i ne iznenađuje me da nema za okrutnost svoga postupka, kako nas je izbrisao iz svoga pamćenja, baš ni jednog opravdanja, jer on nas po svoj prilici smatra bijelobanditskim kreaturama, moja draga, tako je to, da, da...

— Čuli smo mi tu priču o Komunizmu našeg prijatelja od najautentičnijih svjedoka, takoreći iz njegove familijarne perspektive, nije nam to prvi slučaj, ljudi su slijepi i gluhi za argumente zdrave pameti, prekinula je Ana svoga supruga, a u tom pogledu iskustvo nam je bogato; naše se prijateljstvo odvijalo ionako od početka trajno u znaku političkih kontrasta! Gospodin doktor oduvijek je bio autsajder, i u tom pogledu on je, mora se priznati, ostao dosljedan! Pa zar nismo godinama citirali njegova tako kobna proročanstva, a priznajmo mu lojalno, nitko mu tada od nas nije isto tako vjerovao ni jedne jedine riječi, pa kad nas je vihor ponio kao smeće, zar se nismo tješili da nam ne preostaje nego da se pomirimo sa svojom sudbinom, jer da je sve to zapravo programatsko ostvarenje ideja našeg prijatelja, sve je to on skuhao nama sam u svojim političkim retortama, čitava se ova politička komedija odigrava danas po njegovom scenariju, matematski točno po njegovom receptu, a eto, kao što se vidi, sve mu to još uvijek nije dosta, on nas tjera okrutno dalje, iz Evrope, preko mora, i dalje, sve do na kraj puta, ad absurdum, i zar mu još uvijek nije dosta da

nas život vitla kao prosjake, a za sve to on subjektivno nije baš odgovoran, ali ipak, no, dobro, sva njegova politička okrutnost je, međutim, neznatna dječja igra spram one, kako nas je okrutno zatajio, jer ima stvari koje su nezavisne od ljudske volje i te se opraštaju kao slabosti, ali to, da je jednoga dana nestao i da nam se više nikada nije javio, to je njegovo vlastito djelo, za koje on snosi punu odgovornost, a ne bi se moglo reći da se baš iskreno pokajao,

— Ne vitla život samo vas, odahnuo je Kamilo od trenutačnog olakšanja kao da je minula neposredna opasnost od Aninog sentimentalnog sloma, jer su potrajala dva–tri stravična momenta, kao u cirkusu, kada zastaje dah nad sudbinom ekvilibrista, koje iz visine na trapezu jedan jedini dašak može survati sa konopa, a sada se ukazala mogućnost da se ovaj razgovor uputi u pravcu politike, što je u svakom slučaju manje enervantno od Aninih suza koje su se bile pojavile u prvome času, kao da nad posljednjim izdisajima umiruće ljubavi ne prisustvuje ova bijeda od paralitičkog supružnika, na koga je Kamilo bio reagirao godinama luckasto ljubomorno, pak su ti Kamilovi ispadi i bili jedan od razloga rasula. „Za čitav raspon najapsurdnijih odnosa prisutna dama, lišena svake osjetljivosti, čini se kao da nikada nije imala čula: ona se zapravo vladala okrutno godinama a sada se ranjena buni što je »život vitla kao smeće«, i to — zašto, zato, jer se Kamilo bavio političkim proročanstvima jučer, a danas ponovo luduje kao simpatizer kriminalne destruktivne bande."

— Sve nas »vitla život kao smeće« i zavitlao nas je dobrano, a ne samo vas, ogradio se Kamilo od Anine invektive; kao da je sve ove godine proživio u svilenoj kutiji i kao da nije proveo šesnaest mjeseci u bitkama, dva puta ranjen, sa prostrijeljenom kičmom, u trajnoj opasnosti od hemiplegije, a drugi put u lijevu podlakticu, tako da mu je elastičnost lijeve ruke i danas bitno smanjena, a onda, kad je završio ratovanje, advokatura,

život u malome gradu, politika, provincija, te misli da ne treba naročito naglasiti koliko bi mu bilo drago kad bi mogao Anu pozdraviti u svome domu, ali s obzirom na okolnosti da mu je kućanstvo u dekompoziciji, tehnički bit će to jedva provedivo, a otac mu se oženio i otputovao u Peštu, njegova djedovska kuća je zaključana, a stara kurija u Ladanju prodana, tamo se gradi velika tekstilna fabrika, a da odu do Zdenčaja, to nije daleko, svega desetak kilometara od grada, a to je ona kurija koju je naslijedio od svoje pokojne mame, no, ali za to nema vremena, kada gospodstva već putuju sutra,

— Da, a što da se radi, takav je generalni plan, u škarama smo s vremenom, to nam je svakako žao, i Otokaru, a naročito meni, te mislim da je suvišno da vas o tome uvjeravamo, koliko to iskreno žalimo, ogradila se Ana u uvodu od svake eventualne posjete Alisinog doma, baš, eto, i to ponajviše iz tehničkih razloga, jer je dobro poznato koliko su domaćice tašte kada se indiskretno diže zavjesa nad njihovim kućanstvom kad su odsutne. Godinama vaš roditeljski dom bio je motivom naših razgovora, s vama smo se takoreći intimno kretali po ladanjskim poljima za kasnih ljetnih poslijepodneva, tako lirskih, tako plavih, kao što su, ako niste zaboravili, »plave ženske oči«, a te su nam lirske uspomene i suviše drage, a da bismo mogli bezbolno rezignirati, jer smo svijesni kako smo baš time izgubili nešto što je i nama i našem prijateljstvu bilo u svakom slučaju veoma dragocjeno, i koliko god žalimo što vam je gospodin otac otputovao, no ipak, eto, mi smo rekompenzirani neobično bogato na jednoj drugoj, neočekivanoj strani, jer nam se ukazala iznenadna prilika da posredstvom vašega kompanjona i prijatelja doktora Amadea upoznamo gospođu de Emericzi Junior, te ne samo da smo bili počašćeni otmjenim poznanstvom, nego nam se još ukazala i sreća da sprovedemo u društvu vaše gospođe nekoliko nezaboravnih dana, da, da, i treba da vam naglasim ponovo, kako smo i moj suprug i ja ostali zaista

očarani visokim svojstvima vaše supruge, koja doduše nije poliglot kao njena sestra, gospođa Dagmar, supruga doktora Amadea, ali koja nadvisuje svoju dragu i milu sestru ljupkom i zapanjujućom širinom srca,

— Bravo, Ana, to ste se veoma dobro izrazili, bravo, šarmantna dama madame de Emericzi Junior, da, da, doista, ona je jedinstveno šarmantna dama, a da se o ljupkosti njene pojave uopće i ne govori, nastojao je da se u pljusku slatkih laži i u prosipavanju komplimenata svoje, u tom pogledu zaista rutinirane supruge pojavi kao ministrant, koji samo kao jeka ponavlja molitvu misnika, da bi Kamilu ponovo priznao, što je uostalom jutros već i učinio, da su se sve tri dame, naime, madame doktor Amadeo, pak Kamilova simpatična Alisa i Ana, našle sa gospodinom doktorom u naročito harmoničnom kvartetu, a da je gospođa Alisa osvojila sve Anine sklonosti toliko te je njihov rastanak na beogradskom kolodvoru, kada su ih Amadeovi s Alisom otpratili, bio nalik na opraštanje doista blizih bića, a to je, molit ćemo, kuriozum sam po sebi, jer je poznato svima nama kako gospođa Ana u principu nije tako ženerozna u podjeljivanju svojih simpatija, a naročito pak ne — u poklanjanju svoga srca ženama, ali je gospođu de Emericzi Junior tako prigrlila kao što to nije uradila ni sa svojom rođenom kćerkom,

— Kada je Otokar već toliko indiskretan te diže zavjesu ispred mojih intimnih simpatija za vašu dragu gospođu, što nije nikakva tajna, te nemam namjere da nešto krijem, istina je, ova delikatna tema spada u intimissima, to je izvan sumnje, i ona je sama po sebi toliko intimna, to je izvan debate, toliko delikatna, te bi bilo možda oportunije da je nismo uopće ni tangirali, priznajem, no, opet, život naših prijatelja donekle je i naš vlastiti život ili barem mi sebi tako umišljamo da bi tako trebalo da bude, i, prema tome, zamišljajući te odnose kao da stvarno odista postoje, kao što su bili u prošlosti, još uvijek

podjednako intenzivno i iskreno, pretpostavljajući dakako naivno, da na to imamo puno pravo, mi samodopadljivo i sebeljubivo dopuštamo svojoj imaginaciji, da jedina mjera za pravo prijateljstvo i leži u tome (što i jeste zapravo tajna i šarm svega što se »prijateljstvo« zove), da smo se identificirali s interesima svojih prijatelja, i ja sam po tom istom prijateljskom pravu prenijela sve svoje simpatije za vašu ličnost na vašu suprugu, smatrajući da su ti moji osjećaji potpuno razumljivi. Usuđujem se, dakle, bez uvijanja, da vam to i priznam isključivo iz tog aspekta, neposredno i iskreno, kao da smo se jučer rastali, nadajući se da ćete mi oprostiti što vas znatiželjnom nametljivošću eventualno i grubo smetam, jer, molim vas, za to nemam, dakako, baš nikakva ovlaštenja, to se razumije samo po sebi, no opet, s obzirom na to što me je vaša draga mlada supruga počastila naročitim povjerenjem, mislim da nije deplasirano da vam izjavim, uza sve poštovanje vaših vlastitih, u tom pogledu, po svoj prilici, o ovoj stvari rezerviranih misli, kako smatram da vašu mladu, nadasve dragu i sretnu, da, da, može se reći zaista izuzetno sretnu i harmoničnu bračnu vezu možda ipak nije bilo potrebno izvrgnuti tako surovom iskušenju kao što ste to učinili vi svojom vlastitom inicijativom, a čini se, oprostite, to je moja impresija, zbog jednog hirovitog i banalnog motiva, kao što je odricanje od vlastitih džentri–predikata! Takav mladi brak, na početku puta, izvrgnuti opasnosti, minirati ga potpuno bezrazložno, da, da, molim vas, oprostite, moglo bi se reći zaista namjerno, ja tako mislim, pardon, ne ulazeći u vaše osobne motive, ali, poznavajući vas i vaš temperamenat, mogu da kažem bez rezerve potpuno sigurno, no, dakle, da, da ja dijelim mišljenje gospođe Alise, zbunila se gospođa Ana na kraju, osjetivši po hladnom i rezerviranom pogledu koji je pratio njene riječi hladno povučeni stav svoga partnera, pa kako joj se pojavila obeshrabrujuća pomisao, nije li možda ipak prevršila izvjesnu mjeru potrebnog takta, ona je, tražeći preki-

nutu nit svojih misli, zbunjeno ponovila posljednju frazu, kao što je, dakle, htjela, naime, da kaže bez ikakve rezerve, a na temelju svoga subjektivnog iskustva, kako misli da je Kamilov postupak u pitanju njegova braka potpuno nemotiviran i kako je čitavu tu nepriliku izazvala neka vrsta provale temperamenta pod inspiracijom, po svoj prilici, sasvim neodređenog, hirovitog raspoloženja, kao što se to uostalom već jedamput prije devet godina dogodilo i u okviru jednog drugog pouzdanog i harmoničnog prijateljstva, oprostite, isto tako poslije potpuno nemotiviranog prekida, prije devet godina.

Ne bi se moglo reći da se nije primijetilo, to jest da nije bilo odigrano tako te se ne bi bilo moglo primijetiti, kako se gospodin doktor Emerički mlađi, alias Mirković, za čitavo vrijeme ovog dugog, u interesu familijarne, bračne sreće madame de Emerički Junior naročito iskićenog preambula gospođe Borongay nije osjećao ni najmanje dobro, jer je bez ikakvog naročitog formalnog prijelaza, tonom i načinom kako se obratio šefu sale, da prekine Anin monolog, zapravo neuljudno i uz svako pomanjkanje takta, prenio čitavu enervantnu napetost na jadnog konobara, zasuvši ga pljuskom glasnih riječi samo da povuče granicu između sebe i ove nervozne konverzacije. Oborio se, usput, u povišenoj izmjeni riječi i fraza na šefa sale, »da ga veoma čudi kako da još uvijek nisu servirali vol–au–vent od pilećih jetara sa prelivom od šampinjona, kada je tako bilo dogovoreno, nego da su se poslije supe od šparge pojavili hors–d'oeuvre variés mjesto smuđa, jer je sa direktorom sale on lično dogovorio ribu, i gdje je taj čovjek sa grijalicom za plzenjsko pivo za gospodina profesora, kada se na tu prokletu grijalicu čeka već više od pola sata, i na kraju, a to je ispalo kao potpuno deplasirani »impromptu«, bio je naručen koliko je njemu poznato buket od dvadesetijedne ruže u počast gostiju, a ovdje ih ima svega petnaest, pa ako je ‚Grand Hotel' takva

pilja da se tu kradu ruže kupljene za goste onda to treba znati, pa čovjek ne će riskirati da se pojavljuje s inostranim gostima u brigantskoj spilji, a osim toga on je lično dogovorio isto tako sa gospodinom direktorom sale, telefonski, da se servira Odescalchijev burgundac u buteljama, a ne ovo kiselo vino iz bačve«, pa dok je gospodin šef sale nešto zamuckivao za svoju ispriku »kako nije i ne može da bude odgovoran, jer da je gospodin doktor naručio ovaj meni tek u pola dva, i da je tako personal tehnički bio stavljen pred svršeni čin, te im ništa drugo nije preostalo osim improvizacije«, madžarska gospodstva nisu, dakako, od ne pretjerano učtivog, indiskretnog a na momente očito temperamentnog dijaloga razumjela ni riječi, no opet ni njihova aperceptivna sposobnost nije bila na tako niskom stupnju nesnalaženja, te ne bi bili primijetili kako je iz nadasve konvencionalno gostoljubivog domaćina, koji nastoji da u svakom slučaju do krajnjih granica vlada svojim nervima, buknula rječitost u povišenom raspoloženju, i tako je u prijateljskoj konverzaciji nastala poduža stanka ispunjena nervoznom trkom posluge koja se oko stola uzmuvala sa kasrolama, sa toplim tanjirima i srebrnim grijalicama.

Da bi se ogradio od čeprkanja po zakulisnim prilikama svog »u svakom pogledu zavidno sretnog braka«, Kamilo se, pošto je prohujala strka kelnera sa grijalicama i pivom, opro gospođi Borongay izravno i upao u samu stvar neuvijeno, »neka mu gospođa oprosti, ali brakovi, koliko god bili u krizi ili ne, pa ipak, valjda, nisu poderani kišobrani te bi se mogli krpati, i ako se gospođa Ana primila nezahvalne uloge amrelara da popravi sve Alisine suncobrane (a tih ima najmanje dvadesetak u njenim ormarima), ta je Anina namjera nesumnjivo pohvale dostojna, i on joj zahvaljuje u ime svoje i u ime svoje supruge srdačno, no, međutim, ako se smije pretpostaviti da se po svemu, kao što se po Aninim riječima čini, njegova supruga

subjektivno osjeća — u stanju rastave, tu je i on pozvan da kaže meritornu riječ«, a pošto se upravo u tome momentu pred njim našao konobar s ogromnom srebrnom zdjelom punom riba, Kamilo je, zbunivši se, produžio, ne zna se, doista, zašto, francuski, »alors, notre droit civil distingue bien le divorce de la répudiation. Dans notre cas il ne s'agit de divorce par consentement, à cause d'une incompatibilité mutuelle, parce que cette répudiation se fait exclusivement par la volonté de la part de madame de Emericzi Junior (da citiram Alisinu punu supružansku titulu vašim riječima), i, razlikujmo dobro, dakako, treba da se kaže bez okolišanja, jasno je po svemu što se vidi i čuje, kako se Alisa gospođi Ani pritužila, da je njen suprug lično isprovocirao razvod ovoga braka, međutim, to ne odgovara stanju fakata, i spada među najtipičnije Alisine mistifikacije! Ništa od svega toga nije istina, sve je to fiktivno, pravno i verbalno«.

Profesor Erdélyi, impresioniran pomalo posprdnim a pomalo odrješitim tonom, kao što se obično zbiva, umjesto da se ukloni opasnoj plovidbi po kataraktima očitih bračnih neprilika, on se upustio u zabrinutu ulogu dobronamjernog savjetnika, koji na temelju svog vlastitog dugogodišnjeg bračnog iskustva dijeli sveizlječiteljne recepte, »kako je istina da brakovi nisu doduše kišobrani, ali da je opet istina i to, kako se ni svi rasparani kišobrani ne bacaju odmah u smeće, jer kada takva otmjena i distingvirana mlada dama, kao što je Madame de Emericzi (koju su i on i njegova Ana od prvoga momenta zavoljeli kao da im je rođeno dijete), uporito inzistira da njen suprug potpuno bezrazložno izaziva krizu, onda će dragi i poštovani de Emericzi ipak dopustiti da takav stav jedne mlade žene nije, po svoj prilici, subjektivno sasvim nemotiviran i da valjda ipak ima neko pa makar i skriveno značenje«.

— Nikakvi Alisini motivi nemaju niti mogu imati, u tom pogledu, bilo kakvo značenje, dragi profesore, jer, ponavljam,

po svom građanskom pozivu ja sam pravnik i, prema tome, bavim se, naravno, i ženidbenim pravom isto tako profesionalno i tako valjda znam šta govorim! Nikada ničime nisam dao svojoj ženi povoda za bilo kakvu, kao što vi apostrofirate njene riječi, »krizu«,

— Razumijem, dobro, recimo da je tako, no ipak, moglo bi se pretpostaviti da su posrijedi i neki drugi elementi, sad svejedno kakvi, to je irelevantno, ali ipak...

— »Elementi«, a molim vas kakvi, prekinuo je Kamilo starog profesora vidljivo sve manje sklon konvencionalnoj igri, koja se tu zavrtjela kao ruleta oko traljavog pravnog ništavila jednog proigranog bračnog odnosa, pitanja najmanje podesnog da se rješava u okviru prijateljskog objeda, kod koga svi glume da ručaju, a zapravo se nikome ne jede, jer su Erdmannovi stigli od drage svoje nećakinje više–manje zasićeni svime onim što je jedan, po riječima staroga profesora, Francuz duhovito prozvao: nourritures terrestres.

Profesorova ljubimica servirala je svome ujaku teleću glavu, ispečenu u torbici od fileka, izvanrednu delikatesu, koju je naučila od svoje pokojne mame, profesorove sestre, udovice veterinara, u čijem se domu stari profesor još kao student častio raznim sladokusnim specijalitetima, od kojih mu je u dobroj uspomeni ostala pašteta, punjena svinjskom krvlju isprženom u kesi od pergamene sa veprovom slaninicom i raznim mirodijama, a servirana sa vrelim uštipcima od kopunskoga sala, isfriganim na gorućem rumu, što je bilo naročitim predmetom razgovora kod drage nećakinje za vrijeme ručka, kada je stari izjavio »da se nadao da će mu Irma servirati baš tu paštetu kao uspomenu na svoju pokojnu mamu, što se, međutim, na njegovu veliku žalost nije obistinilo, ali ipak, mora se priznati, da ga njegova draga nećakinja nije razočarala«. U oblacima plamenih vesprimskih uspomena na pokojnu Irminu mamu i njene jedinstvene slavne kobasice od kosane srnetine i medvje-

dih šapa, stari profesor, da ne dopusti da ovdje, kod ovoga gostoljubivog stola, postupaju s njime kao s nekom vrstom potrkivala, usprotivio se svom bivšem učeniku kao pravniku,

»da se, pardon, neka otvorena juridička pitanja ne mogu puniti kao kobasice raznim ingredijencijama sa dvije–tri juridičke fraze, prosto advokatski, jer tako se ne mogu pojednostavniti baš svi problemi, a naročito pak ne bračni, koji su, uglavnom, sastavljeni od samih moralno–psiholoških imponderabilija«.

— Govorio sam, bez obzira na takozvane juridičke poglede, o elementima krize, a oni bi i u ovom slučaju mogli biti psihološko–moralne prirode, i trebalo bi ih kao takve uzeti u obzir, jer tu se radi, po svoj prilici, o nerazmjeru u godinama, na primjer, a zatim o socijalnim momentima, o razlikama u ambijentu, a prije svega i u pogledima na svijet, o bitnoj razlici u političkim i socijalnim uvjerenjima i principima, tako otprilike nekako, to sam mislio da kažem...

— O kakvoj razlici u godinama vi tu pričate, profesore, prekinuo je staroga Kamilo veoma odrješito, moglo bi se reći grubo, Alisa je u dvadeset i šestoj godini, to je prvo, a, zatim, Alisa više nije nikakav bakfiš, prema tome, između mene i Alise, oprostite, nema ni šest godina razlike, a ako vi, profesore, mislite na neke socijalne razlike, ne znam koji bi to »socijalni« elementi mogli da budu u ovom slučaju od pretežne važnosti? Alisa je iz građanske obitelji, njen otac je advokat, političar, karijerist, administrativni činovnik, varmeđijski šljivar, a u tom pogledu, koliko god to smatram smiješnom predrasudom, ni moji nisu bili Cigani, što se tiče, naime, tih vaših »socijalnih elemenata«, koji bi — hipotetično — mogli da budu izvorom nekih smetnji, dakle, što se nekih socijalnih razlika ili ambijenta tiče, sve bi to bilo u redu, ali ima tu čitav niz drugih stvari koje nikako nisu u redu, a o tim drugim stvarima, dakako, moja mnogopoštovana gospođa supruga veoma lukavo, uostalom, nije htjela s vama da govori, to joj, dakako, nije palo ni na pamet,

— Moram priznati da od svega toga ne razumijem mnogo, ako se pravo uzme, gotovo ništa, a vi ste mi uznastojali objasniti o čemu se radi, ne varam li se, i ja sam se priklonio vašim argumentima, obratio se stari profesor svojoj ženi, gubeći tlo pod nogama svoje kazuistike.

— Eto, još u Beogradu, sve mu je bilo jasno i on je bio uvjeren da se radi zapravo o nekim afektima emocionalne prirode, kada mladi ljudi gube obično dar razumnog prosuđivanja...

— Ove ljubavne stvari ne treba dramatizirati, dragi moj, uznastojala je gospođa Ana da svojom intervencijom otvori eventualnu mogućnost za izmjenu ove sve alergičnije teme, jer se i u Beogradu, u društvu sestara Jurjaveških i doktora Trupca, uglavnom o drugome i nije govorilo, nego o tome kako je Kamilo izazvao Alisu isključivo baš potpuno neuračunljivom, histeričnom izmjenom svoga prezimena.

— Među mladim ljudima, nasmijala se Ana pomalo gorko, odmahnuvši rukom kao žena kojoj su svi ti »divorçons« tračevi davno već dosadili, sve su to prolazne stvari, javljaju se i nestaju kao proljetne oluje,

— Ne znam tko je u ovom slučaju dramatizirao stvar, ponovo se ogradio Kamilo od svakog pristranog tumačenja ovog pravnog slučaja, ali kada se već otpočela potpuno suvišna tema, zašto da se klonimo prozvati stvar pravim imenom? Nije riječ o »ljubavi«, nego o tvrdoglavoj ograničenosti jedne konzervativno odgojene, moram da kažem, ne pretjerano mudre djevojke, koja nikako ne će da se pomiri s time, da sam se odrekao nekih izmišljenih predikata, koji nisu značili baš ništa ni onda kada im se pridavalo neko socijalno značenje takozvanih društvenih atributa, ali, dakako, da sam za ovaj čin ili, ako hoćete, za ovu svoju demonstraciju imao čitavu vreću objektivnih i subjektivnih razloga, za to moju mnogopoštovanu suprugu malo boli glava,

— Pa jeste, tako je, Ana, vidite, to sam zaboravio da vam kažem, ono, što nam je gospođa de Emericzi Junior nagovijestila, kako se boji da će uslijediti, ono je već provedeno u djelo! Naš mladi prijatelj jeste, naime, doista izmijenio svoje ime i sve su juridičke formalnosti tog posla svršene! De Emericzi je svoju suprugu stavio pred svršeni čin, a da se prethodno nije s njome konzultirao, i mislim da je upravo taj formalni propust i izazvao čitavu zbrku, i, prema tome, stvar je u neku ruku irréparable, zar ne, a to sam zaboravio da vam kažem,

— Oprostite, ali moram priznati da zaista ne razumijem kako vam je mogla pasti na pamet ova apartna pomisao, to jest, to nam je zaista zagonetno i nepojmljivo da netko odbacuje svoje obiteljsko ime potpuno bezrazložno, pa to su čiste fikcije, jer kada smo se već pojavili na ovome svijetu, nemamo zaista nikakva razloga da se stidimo svoga imena! Treba da vam kažem, da u tom pogledu potpuno dijelim mišljenje vaše supruge, ogradila se gospođa Ana od svake eventualne i najmanje mogućnosti, da se krivo protumači kako pokazuje bilo kakvo razumijevanje za ovaj Kamilov postupak, a osim toga, iako, po svemu, nesabrana što se tiče same teme, ona je uznastojala da se isprazno loptanje o eventualnoj rastavi Kamilova braka po mogućnosti produži, da se igra ne bi prekinula, osjećajući da će tako konačno uspjeti da se skupi, jer se još uvijek nikako nije otela dojmu prvoga šoka.

— Nije mi sasvim jasno, zašto vas taj moj postupak čudi i što je to što je u ovome slučaju tako nepojmljivo?

— Pa to što ste se odrekli svog obiteljskog imena,

— A vi, kad ste se pojavili kao poetesa, zar se niste odrekli svog obiteljskog imena? Pa vi ste nastupili pod pseudonimom!

— Da, dobro, to je bila onda literarna moda, ali vi valjda svoje novo prezime ne smatrate literarnim pseudonimom?

— Zašto vam je to tako nepojmljivo, ja sam demadžarizirao svoje prezime, ja sam ga, ako hoćete, pohrvatio, zovem se kao

što sam se zvao, samo se to mojoj ženi ne sviđa, jer zvuči suviše pučki, ali mi nije jasno zašto je vaš muž pošvabio svoje ime kad nije Nijemac?

— Ako vas to naročito zanima, molim, upleo se nervozno stari profesor, ja sam uzeo časno ime svoga pradjeda požunskog rabina, a Anin pseudonim zbog toga, jer se u USA to tako njeguje kao društveni običaj. Bilo je za to i političkih momenata, moje prezime Erdélyi vezano je, kao što znate, za čitav jedan predratni madžarski progresivni period, a danas, sav onaj svoj posao smatram politički skrahiranim. Imao sam potrebu da svoje ime izbrišem, jer nisam više ono što sam bio, jer mi je namjera bila da se demonstrativno odreknem svoje prošlosti, a to mislim nije vaš slučaj! Vi niste politički apostata, obratno, koliko sam čuo, vi urbi et orbi propovijedate svoje boljševičke poglede!

— Doktor Amadeo objasnio nam je, Otokare, da je rojalistička karijera staroga gospodina de Emericzi zapravo glavni motiv ove demonstracije o kojoj i doktor Amadeo misli da je neoportuna, s očitom namjerom da otupi kontraste javila se Ana pomirljivo.

— Bila bi duga historija da se sve to objasni od početka, prekinuo je Anu Kamilo, ogradivši se od bilo kakvog detaljnijeg objašnjavanja, kada su kelneri u tom trenutku servirali konačno englesko meso sa malim glavicama bruseljskog zelja i kad se kod stola pojavio doktor Vlaisavljević, ministarski savjetnik, pratilac gospodina profesora Erdmanna, koji u ime Ministra prosvete prati madžarski bračni par do italijanske granice. Stigao je po dogovoru da digne profesora i da ga otprati na ugovoreni sastanak s jednom grupom historika u Državnom arhivu, gdje gospoda očekuju slavnog sociologa po mogućnosti točno u četiri sata i trideset minuta, a doktor Vlaisavljević stigao je nešto ranije prosto zbog udobnosti gospodina profesora, pod pretpostavkom da će eventualno biti potrebno da se obavi još neka komisija.

Savjetnik Ministra prosvjete pao je u »Grand Hotel« između kave i likera (bilo je servirano bogato, kao na seljačkim svatovima), a sada je trebalo produžiti razgovor u prisutnosti trećeg lica, doduše, diskretnog, koje vlada madžarskim jezikom, no koje već svojom pasivnom pristojnom prisutnošću nameće da se iz normalnih obzira promijeni intimna tema i da se prestane raspredati o familijarnim brigama, i tako se konverzacija prenijela na poeziju.

Profesor Erdmann uznemiren prisutnošću stranoga lica (koje se pred gospodinom profesorom pohvalilo da je prisustvovalo profesorovim predavanjima prije desetak godina, »kada je gospodin profesor blistao obasjan aureolom najsavršenijega predavača na peštanskoj katedri«), a pomalo od artističke taštine da još jedamput zabriljira pred svojim bivšim đakom, razbrbljao se o poeziji i o poetskom stvaranju, u opoziciji spram bilo kakvog simbolističkog pomodarstva à la fin de siècle, s urođenom odbojnošću staromodnog parnasovca, s jedne strane, a s druge pak kao čovjek iz koga pomalo progovara — veritas in vino. Docirajući protiv moderne vulgarizacije pjesničke riječi, on je ispraznim, u ovome momentu potpuno suvišnim, da, upravo papagajskim izazivanjem nekih aluzija izenervirao gospođu Anu, koja se na kraju svojih snaga, ne umijući kako da urazumi staroga, da prestane zvrndati kao bumbar, obratila Kamilu moleći ga bespomoćno da se servira neko drugo, lakše, salonsko vino, jer da su se njih oboje već davno odvikli od uživanja balkanskih, seljačkih, teških alkohola.

— Pogano vino, ali sjajno, usprotivio se stari Aninoj sugestiji da se odrekne »Prima A–klase« od vina, razdražuje, doista, kao da je otrovano, ne znam šta je s tim vinom, prosto mu se čovjek ne može oteti, nije se dao smesti stari profesor serviranjem novog »salonskog« vina i ostao je kod Odescalchijevog burgunca, poganog, ali »Prima A–klase«, a glavno je da čovjeku ne

ijeti glavobolja, kao što nas uvjerava gospodin direktor sale, le, da popijemo, gospodo, čašu ovog ukletog vina, pour la poésie pure, da, što sam ono mislio da kažem, da se u poeziji pretjeruje, da je svaka i suviše glasna riječ u poeziji izazov za dobro uho, a danas idejno ili, ako hoćete, politički angažirani pjesnici, ili pak oni drugi, već kako se uzme, takozvani moralisti, nudisti, perverzni psihoanalitici, koji uživaju u tome, da nam se, čeprkajući po svojim tjelesnim tajnama, prikazuju u lascivnoj golotinji, svi oni, u korovima, zajedno, ne rade zapravo drugo nego larmaju! To je halabuka, to nije poezija! Eto, tako, na primjer, i naša poetesa bila je veoma često i suviše glasna, o, da, da, itekako glasna, a koliko li sam se bio najadikovao godinama, da se poeti varaju kad misle da su glasni akcenti potrebni za jake efekte. Već prije mnogo godina govorio sam da je svaki suviše povišeni ton u poeziji razdoran, i da budemo stvarni, bez obzira na lično naglašavanje vlastitih uzbuđenja, koliko bi, na primjer, mnoga ta pa i tragična tema bila uzvišenija, koliko jednostavnija, da, ako hoćete, koliko impozantnija, da je bila izgovorena poluglasom, u sordini, a ne onako visokoparno nametljivo i patetično, kao što je i onaj citat iz Seneke, »Medea super est«, po mom subjektivnom mišljenju, uostalom, potpuno nepotrebno eufemističko naglašavanje teme, uzvišene spram svih mogućih malograđanskih predrasuda. Naime treba da znate, obratio se profesor Erdmann svom bivšem đaku, doktoru Vlaisavljeviću, sagnuvši se spram njega i dodirnuvši ga intimno rukom, treba, naime, da znate, mladi gospodine, riječ je o jednoj Poemi moje mnogopoštovane supruge, koju je bila posvetila prisutnom, nadasve uglednom našem domaćinu i prijatelju, prisutnome ovdje gospodinu doktoru, kada je ovaj još bio maturant, ne varam li se...

Gospodin doktor Vlaisavljević, kao što se pokazalo, neka vrsta lijepe duše, a pomalo i snoba iz Apatina, koji pati od svoje »provincijalne« manjevrijednosti, znao je za poemu gospođe

Borongay, »jer je gospođa tada, za njegovih peštanskih dana, po kavanskim krugovima važila kao pojam madžarske modernističke poezije, i tako mu je bilo poznato, a to je svakako kuriozum, kako je slavna poema bila posvećena jednom našem čovjeku, a da će on imati sreću da se nađe u društvu i poetese i ovog sretnog smrtnika, kome je pala u dio čast da bude nosiocem historijski tako slavne posvete, tome se nije mogao nadati.

— Da, da, *Medeja* je bila posvećena gospodinu doktoru sa citatom iz Corneilleove *Medeje: Il est mon crime seul, si je suis criminelle. Je t'aime, Jason, encore*, a to je bilo, vidite, po našem mišljenju suvišno, da se tako prozirno patetično potencira sama poetska tema potpuno suvišnim subjektivnim angažmanom, ali, eto, tako se to kod nas po pravilu zbiva, uslijed sveopće razbarušenosti ukusa, sve naše poetske varijacije pisane su uvijek podjednako izazovno, jer to je bila moda vremena, pjesnici su osjećali neku duboku, da, upravo ekshibicionističku potrebu da demonstriraju pred svijetom kako su grešni pod kožom, kako im je privatni život kloaka, kako se ne stide sebe ni svojih strasti, a eto, uprkos tome, moje je staromodno subjektivno, konzervativno mišljenje, doduše, da poezija nema i da ne treba da ima baš nikakve veze sa kompromitantnim, konfesionalnim razgolićivanjem svoje vlastite intimne nutrine, pa bila ona kukavna ili herojska, patološka ili normalna, svejedno.

„Stari je razdražen, te mu i dan–današnji, poslije toliko mnogo godina, ova prokleta *Medeja* još uvijek leži u bubrezima! On sada čita moralističku prodiku nad starim grobom jedne pustolovine, a šutio je gluhonijemo godinama kao prosjak na mostu", pomislio je Kamilo zbunjen proplamsajem stare mržnje, toliko, te ga je kao maglena koprena obavila pogana potreba da ustane i da potjera ovog starog idiota od stola, i, servirajući starome treću već ili četvrtu kavu, samo da ga skrene

ove, potpuno suvišne teme, treperili su mu prsti kao da je u groznici.

— Kada se Medeja već odlučila da zbog svoje ljubavi ubija, kada je već podlegla svojoj strasti, kada je spala na to da kao kriminalna majka ubije svoga vlastitog sina, pita se, čovječe, može li se to izgovoriti u sordini, prekinula je Ana svoga supruga, idi, molim te, pustimo to! Za poeziju čovjek ima srca ili dijafragmu ili poremećeni nervni sistem, čovjek je paranoik, shizofrenik, manijak, grafoman ili narcizoid, i ne znam šta još, ekshibicionist, sadist ili sentimentalac, ali ne sociolog, a, osim toga, oprosti, šta će ti sada to tvoje fantaziranje o Medeji, misliš li da je to u ovome momentu tako važno, molim te, ne ćemo da budemo smiješni, zar ne, a, osim toga, poznata je stvar da je jedini kompas u poeziji čovjek, a čovjek treba da bude kakav jeste, gol i krvav ako se svukao do gola, ili pijandura ako je pijan, a pjesnici koji nemaju snage da se skalpiraju pred svijetom ili da se opiju od radosti ili tuge, svejedno, takvi pjesnici i nisu to, nego skribenti, možda profesori, sociolozi, šta ja znam što, ali nisu ljudi,

— Pardon, pardon, ja znam, ja znam da sam čovjek iz Devetnaestoga stoljeća, no ja, pardon, ipak živim pomalo već i u dvadesetom, dopustit ćete, i ja ne govorim o parnasovskom mentalitetu, ja znam, parnasovski mentalitet je nepodesan za izgovaranje bilo čega, što se — danas — zove »moderno«, razumije se, ono, što se danas zove »krvavo«, dakako, ali, dopustit ćete, ne ćete mi uspjeti dokazati kako je poezija isključivo samo ono što se pretvara u kliniku, usprotivio se profesor s očitom namjerom da ne popusti.

— A šta će nam sada klinika, ovi dijalozi među nama traju već godinama, i ti si mi već toliko puta priznao da u ovim našim poetski slijepim i gluhonijemim prilikama u kojima živimo, gdje ljudi pojma o pojmu nemaju što je poezija, nije lako biti pjesnik,

— Priznao sam, draga moja, nije da nisam, priznajem i danas, dakako, priznajem, istina je, nije lako biti poetesa, istina, ali dopustit ćete da je isto tako teško, pa čak i nerazmjerno teže biti suprug jedne poetese,

— Za vas je, dragi gospodine profesore, kako vidim, upleo se u razgovor doktor Vlaisavljević da bi dokazao kako ne sudjeluje kao statist kod izmjene ovih visokoodnjegovanih estetskih aperçua, za vas je poezija, ako sam imao čast da dobro razumijem, još uvijek nešto što bi trebalo da bude dostojanstveno, patetično, kao kakav kip božice od mramora, u bogatim naborima peplona, sa slijepim očima, a sami ste bili jedamput na jednom seminaru o sociologiji govorili, da katedarska, dobro odgojena sociologija ne gleda oko sebe i ne vidi oko sebe baš ništa, jer je slijepa, a primjenjujući tu istu tezu na poeziju, oprostite mi, mislim da ste se pomalo našli u protuslovlju s vlastitim principima! Molim vas, ponavljam, ovo je za mene u svakom pogledu historijska šansa kad sam imao prilike da se susretnem sa tako slavnim imenima naše susjedne civilizacije, a i za gospodina doktora Emeričkog čuo sam još u Pešti, kada je bio na čelu pokreta jugoslavenske predratne omladine, a i sada pratim kako se njegovo ime često spominje u našoj štampi, pa ipak, gospodin doktor Emerički bio je na čelu onog pokoljenja, onog predratnog revolucionarnog historijskog pokreta, koji je anticipirao naše državno ujedinjenje i tako mi je nadasve milo da sam imao prilike da se upoznam sa gospodinom doktorom! Žalim, gospodine profesore, zaista mi je neugodno i tisuću puta molim za oproštenje što smetam, ali treba da vam skrenem pozornost kako nas gospoda u biblioteci čekaju po dogovoru, eto, vrijeme prolazi... Ne bi to bilo tako važno, mi smo, što se gostoljubivosti tiče, puni obzira, nego je neprilika u tome što gospodin profesor treba sa kolegama da pregleda neke originale u arhivskom trezoru, a tamo agregati rade samo do pet sati poslije podne, a onda se struja iskopčava, i tako, ako

je gospodin profesor sklon, mi bismo trebali da krenemo svakako, i ja ponovo molim za oproštenje, ne znam...

— Oprostite, de Emericzi, eto čovjeka što govori, nažalost, vi vidite, nezavisno od moje najbolje namjere, treba, kako vidite, da se podredim ovom imperativu, dragi moj de Emericzi, dragi, dragi moj mili de Emericzi, rastajemo se, dakle, tako je eto zapisano u zvijezdama, a bude li vas ikada sudbina nanijela preko oceana, naći ćete u meni uvijek pouzdanog i lojalnog prijatelja, u što mislim da niste imali razloga da sumnjate ni do današnjeg dana, no eto, vidite, ja se nadam da ovo nije zapravo nikakav rastanak! Mi smo se, hvala bogu, našli poslije toliko mnogo godina, pa uzmimo da je i ovo danas samo jedan od naših randevua, istina, poslije nešto duže stanke, a opet, vidite, uprkos tome, to je svima nama jedan od klasičnih dokaza kako je iskreno prijateljstvo od granita neprolaznija pojava i jedini dar bogova ljudima, to je, dakle, pravo prijateljstvo, eto, anđeoska inspiracija među nama tu dolje, na ovoj jadnoj planeti, bog vas čuvao, dragi moj de Emericzi, blagoslovio vas bog, čuvajte svoju glavu, ona nije, ostajem kod svoje prognoze, ona nije, ponavljam, svakodnevni dar nebeski i vaš narod kao što smo, eto, čuli i od gospodina ministarskog savjetnika bit će jednoga dana ponosan što ste se rodili na sreću pokoljenja, vjerujte, jer ono kako ste briljantno počeli u *Barjacima*, a ono su, priznat ćete, bili divni dani, bili smo još nevini i čisti, a život je sam po sebi okrutan, dajte da vas poljubim, molim vas, dragi de Emericzi, da vas posljednji put zagrlim kao svoga sina, budite mi sretni, bog vas blagoslovio...

Pretvorljivo plačljivo, kao stara tetka, profesor Erdmann zagrlio je svog davnog ljubimca, koga je uveo među elitu peštanskog duha, proričući svome đaku sjajnu karijeru, i poljubio ga dva–tri put u obraze, u čelo, iznenađujući uzbuđeno, staračkigotovo strastveno, impresioniran i sam svojom emocijom, ustreperen bez riječi, a onda se kao glumac, koji silazi sa

pozornice poslije velike scene, poklonio svojoj supruzi sa dubokim nijemim poklonom gotovo do zemlje i tako ostao trenutak–dva nepomičan kao da od nje očekuje završnu, po mogućnosti patetičnu, oproštajnu riječ,

— Vrijeme je, Ana, molim vas, da pozovemo kola, gospodo, da povezemo gospođu do hotela, da se odmori,

— Je vous en prie, Oto, je vous en prie, ogradila se Ana od ove sugestije uznemirenim tonom, tako te se osjetilo kako je uznemirena čudnom magnetskom snagom.

— Ali vi se morate odmoriti, Ana, za boga miloga, pa vi znate da se morate odmoriti,

— Nisam ni najmanje umorna, molim vas, zar ne, mogu i sama valjda da prosudim da li sam umorna?

— Eto, vidite, dragi de Emericzi, eto, vidite, vama je poznato što znači uzvišena, svima argumentima zdravog razuma nepristupačna volja ove gospođe, kad ona zna sama da prosudi koliko li je umorna a koliko nije, a ipak, mislim da treba da vam kažem, koliko god mi je to neugodno, oprostite, gospođa Ana je pacijent, gospođa Ana je težak pacijent, njeno srce visi o jednoj jedinoj niti, o svilenom končiću, manje od toga, o paučini, gospođa Ana treba da po najstrožim medicinskim uputama miruje u nepomičnoj horizontali, ovo sve za nju, danas, i ovdje, zapravo je smrtonosan inzult, gospođa Ana riskira svakog momenta da se nađe u kolima za prvu pomoć, na prevozu u bolnicu, i, oprostite, treba da vam kažem, jutros, u hotelu, kad smo je očekivali da stigne, zar ne, žao mi je, ali treba da priznam, htjeli smo da vas poštedimo, gospođi je pozlilo, gospođa se pridigla tek na temelju doktorske intervencije, doktor je bio kod nje, da, ono kad smo je očekivali da se pojavi, doktor je gospođu vratio iz duboke nesvijesti i doktor se odlučno usprotivio da poslije onih teških injekcija Ana napusti svoju sobu, da, ali ona to nije dopustila da vam se to javi, a sada, dakako, molim vas, ona može sama da prosudi da li je umorna i koliko,

a kod moje nećakinje ona je čitavo vrijeme provela na kanapeu u horizontali, i sve ovo što ja pričam, to je, dakako, moja kaprica, to je fikcija, to je hipohondrija, dakako, a doktor nam je dopustio isključivo samo fakultativno...

— Erdélyi, molim vas, prestanite, ništa nam nitko nije dopustio, jeste li me razumjeli, ni fakultativno ni nefakultativno! Nemam više živaca za vas, vi ćete me još dotjerati do ludila, pa ipak je sve to nedostojno neinteligentno, u poluglasu, iz utrobe, prigušeno prosiktala je Ana ove dvije–tri grube riječi tako strastveno da se osjetilo kako su izgovorene s krajnjim naporom svladavanja, a zatim ju je steglo i ona je klonula u suzama, da bi se istoga trenutka, otrvši orošene oči maramicom, s ljubaznim smiješkom ispričala gospodi zbog svog neučtivog ispada.

— Oprostite, gospodo, to su nervi, ali vaša pretjerana samaritanska zabrinutost pretvara se već pomalo u psihozu, i ja, kako vidite, reagiram alergično, jer sve na svijetu treba da ima svoju mjeru, zar ne? Moj gospodin suprug, kao što ste imali prilike da čujete, kuka tako i nariče nada mnom već trideset i više godina kao guvernanta, a meni ne fali ništa, bože moj, stigli smo jutros neispavani, poslije duge i teške noći, a i u Beogradu punih pet dana, sve je ono bilo naporno, ne treba pretjerivati, bila sam malo klonula, hvala vam, Erdélyi, molim vas, ja se dobro osjećam, zar ne, i ja ću još ostati s našim prijateljem, pa nismo se vidjeli čitavu vječnost, a sastati se poslije toliko godina na pet minuta bilo bi i suviše bizarno, ja, dakle, ostajem!

— Jeste, razumijem, ali, draga, mislio sam da bi bilo dobro da se malo odmoriš, i to je logično da sam tako mislio, i ništa više, samo to, a ti najbolje znaš kako stvari stoje, ja, oprostite, nažalost, ne pretjerujem ništa, na riječ, baš ništa, oprostite, gospodine doktore, treba da se kaže, dijagnoza njenog stanja je nadasve ozbiljna, bez pretjerivanja njena je dijagnoza kobna, jer, molim vas, dragi de Emericzi, oprostite mi zaista što vam

sė obraćam za pomoć, Ana se pokrenula jutros iz kolapsa isključivo na temelju doktorske intervencije, i ja nisam htio da vas uznemirim, ono u hotelu bila je koma, prava pravcata koma,

— Ti uvijek pretjeruješ, dvadeset punih godina krećem se isključivo samo na temelju doktorskih intervencija, dvadeset godina živim pod medicinskom kontrolom, i to jutros, to nije bila nikakva premijera, ni koma, ni kolaps, nego nervi,

— Baš zato, molim te u tvome interesu, Ana, ja te molim da se odmoriš barem pola sata, gospodin doktor bit će toliko uviđavan, pa on može da nas posjeti ponovo, večeras, samo da se odmoriš,

— Je vous en prie, vas čekaju gospoda u arhivu, ne dajte se smetati, izvolite, ostavite nas, o–sta–vi–te–nas,

— Kako vam drago, pardon, kako mislite, na vaš vlastiti riziko, pardon, kao da nisam rekao ni riječi, poklonio se profesor u ime pozdrava još jednom i bez riječi, ne osvrnuvši se, nestao u dnu sale, na kraju dugog crvenog saga.

Ostali su sami.

Između maraskina i cherry–brandyja, za jednu nijansu možda suviše ironično, kažiprstom uperenim na butelju Armagnaca, obratila se Ana nijemo Kamilu da je posluži konjakom, a bio je to njen drugi već ili treći Armagnac kako su ostali sami.

Poslije mnogo godina ostali su sami, a koprena sve mračnije tišine uzlepršala se iznad tužne gozbe. Nestalo je smiješnoga starkelje koji se u rasklimanoj kočiji sa crnim fijakerskim kobilama otkotrljao krivudavom sivom ulicom u desnu kulisu bogatim draperijama uokvirenog restoranskog prozora.

Umornim pogledom otpratila je gospođa Ana gingavu ekipažu kako se rasplinula u magli, a zatim je zapalila cigaretu. Srknuvši jedan jedini dim, ona je istoga trenutka tu istu cigaretu, tek što je planula, zgnječila nervozno uznemirenom

kretnjom ruke, na kojoj je zazveketalo čitavo tuce porculanskih grivna. U vremenskom razmaku mnogo kraćem od bilo kakve razumne transmisije, gospođa je iščeprkala iz svoje kutije novu cigaretu, i, poigravši se njom sekundu–dvije kao predmetom kome se, na momenat, u nedoumici, među prstima zaboravila svrha, ona je ponovo kresnula žigicom i zapalivši odbacila je i cigaretu i plamteće još drvce u porculanski pepeonik pun vode i raskvašena duhana.

„Da mnogo puši, što bi mu odgovorila, da ni on ne puši manje, da svi pušimo mnogo, od početka suviše, godinama, da takoreći i ne radimo drugo nego da zbunjeno, razdraženo, uglavnom razdrti i nesretni, palimo i gasimo cigarete, a i nas da isto tako pale i gase kao cigarete, a to bi bilo glupo, početi ovaj razgovor tako, ukoliko uopće ne bi bilo nerazmjerno dostojanstvenije rastati se bez riječi", izgubio se Kamilo u fiktivnom dijalogu, svijestan da bi sve, što bi se u ovome momentu moglo reći, o cigaretama, o nikotinu uopće, o Armagnacu ili o tome, kako je glupo ispao ovaj sastanak, bilo isprazno, a zatim i prije svega, isto tako, dakako, potpuno suvišno.

Poslije devet godina konačno ostali su sami. U dvorani nije bilo više nikoga. Ni gostiju ni posluge.

Nevidljiva ruka počela je gasiti svjetiljke, jednu za drugom, redom, polagano, sa dna sale, kao po nekom okrutnom pravilu, i u kontrastu sa sumrakom, u okvirima visokih ovalnih prozora, barokno okićenih tamnocrvenim zavjesama, gasila se bolećiva siva rasvjeta kasnog februarskog poslijepodneva. U smeđem akvarelu uličnih obrisa vidjelo se kako vjetar vitla velovima snježne magle, kroz koju se prošetao još jedan stari olinjali fijaker, sa dva umorna kljuseta, a zatim dugo, dugo nije bilo ni jednog prolaznika.

Postajalo je sve tiše. U polumračnoj tišini pričinilo se Kamilu da žena pokraj njega, čije ruke tako sablasno odudaraju od crne

svile kao da su od alabastera, uopće i ne diše: kao da je izdahnula. Visoko iznad njihovih glava, na hotelskom spratu, survavali su se čitavi vodopadi bijesne bujice niz kanalske cijevi, i šum nevidljivih slapova u zidovima, halabuka ovih toaletnih kaskada javila se u melankoličnoj šutnji oproštajnog sastanka kao sarkastičan memento naše, između sviju planeta po svojoj specifičnoj zemaljskoj težini najblatnije i najsurovije.

Iz polumraka izronila je pognuta pojava staroga kelnera, koji se prikrao madžarskim gostima diskretno prišuljavši se sagom, da bi kao prikaza madžarski uputio ponizno pitanje, »blagoizvolijevaju li njihova madžarska gospodstva da naruče još nešto, jer da personal napušta službu pošto se restoran zatvara, a sad bi se moglo još naručiti sve što je po volji njihovim gospodstvima, eventualno, dok posluga nije nestala«.

— Da, da, molim vas, nemamo kave, možete li nam servirati kavu, trgla se Ana iznenađena madžarskim glasom iz polutmine, jer davno je tome što je u nekom madžarskom restoranu govorila sa poslugom madžarski, tako te se u mislima na momenat izgubila kao iza sna, kada čovjek, ne snalazeći se u prostoru i u vremenu, nervozno traži sakriveni smisao svoje izgubljene madžarske supstancije.

— Pa, mogli bismo, eventualno, milostiva gospođo, molim pokorno, ako zapovijedate, nisu li, naime, mislim, eventualno, naši već nestali, jer je kasno, a nadam se da nisu,

— Kako »kasno«, i zašto »eventualno«, i ako »eventualno«, ipak vas molimo još jednu, ali zaista vrelu kavu, i svježe vode, ali ne mineralne, nego obične hladne vode i to ne — eventualno, nego doista, da, molim vas, a zatim kad ste već tako ljubazni, ne biste li nas — eventualno — mogli osloboditi i ovoga groblja od cigareta, zar ne, pa ipak nismo u krčmi, obratila se enervirana starom gavranu u fraku, a po vibraciji tona osjetilo se da joj je puls povišen, pa kada je u njenoj

ponovo planula cigareta, zatitrao je plamen žigice među nervoznim prstima od treperenja čitave ruke.

— Ovdje smo suvišni, čini se, po svemu, i bilo bi najinteligentnije da krenemo, sa tihom rezignacijom uspjela je Ana da zamoli svoga pratioca pogledom punim uznemirene neizvjesnosti, dodirnuvši mu ruku prstom, kao da tucka Morse–znakove, neka bude ljubazan da joj servira još jedan konjak, a ta intimna kretnja ispala je neposredno i toplo kao od panike da ne bi neke strane sile prekinule njihov tête–à–tête.

— Da, doista, trebalo bi krenuti, priklonio se Kamilo Aninoj sugestiji zbunjen, jer mu se odjednom objasnilo kako nije razmišljao o programu. — Trebalo bi krenuti, dakako, samo se pitamo kamo? U kavanu? U hotel? Bilo bi zapravo najnormalnije u Jurjevsku, kada je Ana, na kraju, već stigla u pohode poslije toliko vremena, a Jurjevska bila je intimnom temom njihovih razgovora godinama, no, ali Jurjevska je, nažalost, zaključana. Mogli bi, dakako, telefonirati u Jurjevsku, u Jurjevskoj živi još uvijek stari Mika, nije li ga Ana zaboravila, Mika bi veoma rado pokazao Kamilov dom, njegovu dječačku sobu pod krovom, u mansardi, gdje je sve bilo krcato Aninim knjigama i slikama, pokazao bi Mika Ani Jurjevsku, jer i za Miku je Ana godinama bila sasvim zagonetna briga, ali Jurjevska je danas magazin, sve sami ormari, komode, kredenci, pravi pravcati magazin, prenatrpan ladanjskim pokućstvom, otkako je stari Emericzi otputovao u Peštu, Kamilo nije, uostalom, bio u Jurjevskoj već više od godinu dana, Zdenčaj je pusto hladno zdanje, a Ladanja uopće više i nema, prodali su ga kao cigle, a do Zdenčaja je daleko, a, zatim, dakako, mogli bi i u Kamilov stan, i to bi bilo najnormalnije, tamo bi bili konačno sami, na miru, i to bi bilo najmudrije,

— Ne, ne, dragi, hvala vam, veoma ljubazno doduše, logično, razumije se, a s druge strane opet, molim vas, vaš dom je dom i vaše žene, ogradila se Ana od svake mogućnosti da

prestupi prag Alisinog stana, no, dobro, dakako, da sve to kod vas nije u otvorenoj krizi danas, nažalost, kako jeste, sve to imalo bi još neku konvencionalnu formu, ali ovako, uostalom, nadam se zaista iskreno, kažem vam, nadam se zaista prijateljski, bez i jedne jedine skrivene misli, da je vaša kriza samo prolazna, da, da, kao što se već javljaju takve prolazne krize na početku puta (a ne prestaju ni do konca, jer život udvoje, život u braku, i nije drugo nego neka vrsta dresure u menažeriji), mislim, naime, da je tako, no, dakle, a što se vaše »krize« tiče, mislim da nemamo razloga pretpostaviti da bi ona mogla zauzeti neke ozbiljne razmjere, no i opet, kad već razgovaramo o toj temi, ne ću da obmanjujem ni sebe ni vas, ustvari, zašto da prepričavamo svijesne neistine, vaša mlada gospođa, molim vas, govorim to isključivo iz perspektive svojih beogradskih impresija, prikazala se kao hirovita a pomalo i egzaltirana ličnost, želite li baš da kažem što mislim, da, i preuzetna, ne poričem, da, po svemu, kao što se banalno kaže, u jednu riječ, kako da kažem, dakle, dobro, recimo, veoma razmažena mlada dama, vidi se, život je nije još zasjenio svojom mračnom stranom, kod vaše gospođe to su još uvijek sve djetinjasti, da, upravo djevojački hirovi, vjerujte mi, imam dovoljno iskustva u tim stvarima, takve krize u jednom mladom braku najnormalnija su pojava, neznatni prekidi struje bez nekog naročitog značenja, i sa minimalnom reparaturom sve se to vraća trenutačno u najnormalniji pogon, za godinu–dvije, tko već vodi brigu o predlanjskom snijegu, stari kalendarski datumi,

— Nisu brakovi dizel–motori da se vraćaju ili ne vraćaju u »normalni pogon«! O tome smo, uostalom, već govorili, i mislim da nema mnogo smisla da ponovo razgovaramo o toj stvari koja je sama po sebi jasna. Oprostite, da biste mogli razumjeti o čemu se radi i uočiti bilo koji od mojih motiva, a oni nisu nikakve efemeride, nedostaju vam najosnovnije premise! Radi se, naime, o politici, a mi znamo da je baš ta prokleta

politika za vas bila i ostala oduvijek, kao što se čini, po svemu što sam od vas dosada pa i večeras čuo, pismo sa sedam pečata, to jest kada kažem da se radi o Alisi kao o apolitičkom biću, mislim da sam time dovoljno markirao sve što može da se javi u jednom braku kao motiv smetnje ili, ako hoćete, dezagregacije, a uostalom, pardon, što se mene lično tiče, ova je tema skinuta s našeg dnevnog reda, zar ne, radi se o tome da stvorimo konačno plan — kamo da krenemo, ne znam što bih u svome stanu mogao da vam pokažem što bi moglo da vas interesira, ništa, tamo ne stanujem ja nego Alisa, njen chippendale i njene régence–postelje, njene bečke Artemide i Najade, to je njen ukus, i, prema tome, osim u moju advokatsku kancelariju, mi nemamo kamo da odemo, to je otprilike stanje fakata.

Da izbjegne neugodan odgovor kako je već nakon nekoliko rečenica razotkrila Alisin tankolakirani ukus i sve ono što se kod Časnih Sestara u Požunu ili kod »Engleskih Dama« stječe kao »privatna naobrazba«, ona se predala gluhoj pasivnosti, kao da je uslijed iznenadno oduzetog govora izgubila i dar pamćenja, a u ovom vještom virtuoznom izmicanju ispred tugaljivih tema (često društveno zakulisnih, a često do savršenstva perfidnih) Ana izvještila se do savršenstva, tako, da je tim svojim prividno slaboumnim omalovažavanjem svake logike u svoje sugovornike unosila veoma često neočekivanu zabunu.

Kao da traži neke zagonetno sakrivene dragocjenosti, ona je, pročeprkavši ponovo po svojoj zlatnoprotkanoj torbi, izvukla čitavu malu apoteku iz posebne kožnate futrole, dvije–tri garniture raznih droga i napitaka, bočica, kartona i fijola, staklenih i limenih kutijica, i tako se, nervozno prebirući po onoj zbrci, uklonila temi o gospođi Alisi, kojoj uprkos svojim komplimentima nije bila sklona od prvoga trenutka kako ju je upoznala u društvu doktora Amadea Trupca, razigrana pomalo i ljubomornim mislima, „kako je, do vraga, takva sasvim nezanimljiva i neuka »osoba« uspjela da otme Kamila, koga ona sama nije uspjela svladati".

subjektivno osjeća — u stanju rastave, tu je i on pozvan da kaže meritornu riječ«, a pošto se upravo u tome momentu pred njim našao konobar s ogromnom srebrnom zdjelom punom riba, Kamilo je, zbunivši se, produžio, ne zna se, doista, zašto, francuski, »alors, notre droit civil distingue bien le divorce de la répudiation. Dans notre cas il ne s'agit de divorce par consentement, à cause d'une incompatibilité mutuelle, parce que cette répudiation se fait exclusivement par la volonté de la part de madame de Emericzi Junior (da citiram Alisinu punu supružansku titulu vašim riječima), i, razlikujmo dobro, dakako, treba da se kaže bez okolišanja, jasno je po svemu što se vidi i čuje, kako se Alisa gospođi Ani pritužila, da je njen suprug lično isprovocirao razvod ovoga braka, međutim, to ne odgovara stanju fakata, i spada među najtipičnije Alisine mistifikacije! Ništa od svega toga nije istina, sve je to fiktivno, pravno i verbalno«.

Profesor Erdélyi, impresioniran pomalo posprdnim a pomalo odrješitim tonom, kao što se obično zbiva, umjesto da se ukloni opasnoj plovidbi po kataraktima očitih bračnih neprilika, on se upustio u zabrinutu ulogu dobronamjernog savjetnika, koji na temelju svog vlastitog dugogodišnjeg bračnog iskustva dijeli sveizlječiteljne recepte, »kako je istina da brakovi nisu doduše kišobrani, ali da je opet istina i to, kako se ni svi rasparani kišobrani ne bacaju odmah u smeće, jer kada takva otmjena i distingvirana mlada dama, kao što je Madame de Emericzi (koju su i on i njegova Ana od prvoga momenta zavoljeli kao da im je rođeno dijete), uporito inzistira da njen suprug potpuno bezrazložno izaziva krizu, onda će dragi i poštovani de Emericzi ipak dopustiti da takav stav jedne mlade žene nije, po svoj prilici, subjektivno sasvim nemotiviran i da valjda ipak ima neko pa makar i skriveno značenje«.

— Nikakvi Alisini motivi nemaju niti mogu imati, u tom pogledu, bilo kakvo značenje, dragi profesore, jer, ponavljam,

po svom građanskom pozivu ja sam pravnik i, prema tome, bavim se, naravno, i ženidbenim pravom isto tako profesionalno i tako valjda znam šta govorim! Nikada ničime nisam dao svojoj ženi povoda za bilo kakvu, kao što vi apostrofirate njene riječi, »krizu«,

— Razumijem, dobro, recimo da je tako, no ipak, moglo bi se pretpostaviti da su posrijedi i neki drugi elementi, sad svejedno kakvi, to je irelevantno, ali ipak...

— »Elementi«, a molim vas kakvi, prekinuo je Kamilo starog profesora vidljivo sve manje sklon konvencionalnoj igri, koja se tu zavrtjela kao ruleta oko traljavog pravnog ništavila jednog proigranog bračnog odnosa, pitanja najmanje podesnog da se rješava u okviru prijateljskog objeda, kod koga svi glume da ručaju, a zapravo se nikome ne jede, jer su Erdmannovi stigli od drage svoje nećakinje više–manje zasićeni svime onim što je jedan, po riječima staroga profesora, Francuz duhovito prozvao: nourritures terrestres.

Profesorova ljubimica servirala je svome ujaku teleću glavu, ispečenu u torbici od fileka, izvanrednu delikatesu, koju je naučila od svoje pokojne mame, profesorove sestre, udovice veterinara, u čijem se domu stari profesor još kao student častio raznim sladokusnim specijalitetima, od kojih mu je u dobroj uspomeni ostala pašteta, punjena svinjskom krvlju isprženom u kesi od pergamene sa veprovom slaninicom i raznim mirodijama, a servirana sa vrelim uštipcima od kopunskoga sala, isfriganim na gorućem rumu, što je bilo naročitim predmetom razgovora kod drage nećakinje za vrijeme ručka, kada je stari izjavio »da se nadao da će mu Irma servirati baš tu paštetu kao uspomenu na svoju pokojnu mamu, što se, međutim, na njegovu veliku žalost nije obistinilo, ali ipak, mora se priznati, da ga njegova draga nećakinja nije razočarala«. U oblacima plamenih vesprimskih uspomena na pokojnu Irminu mamu i njene jedinstvene slavne kobasice od kosane srnetine i medvje-

đih šapa, stari profesor, da ne dopusti da ovdje, kod ovoga gostoljubivog stola, postupaju s njime kao s nekom vrstom potrkivala, usprotivio se svom bivšem učeniku kao pravniku, »da se, pardon, neka otvorena juridička pitanja ne mogu puniti kao kobasice raznim ingredijencijama sa dvije–tri juridičke fraze, prosto advokatski, jer tako se ne mogu pojednostavniti baš svi problemi, a naročito pak ne bračni, koji su, uglavnom, sastavljeni od samih moralno–psiholoških imponderabilija«.

— Govorio sam, bez obzira na takozvane juridičke poglede, o elementima krize, a oni bi i u ovom slučaju mogli biti psihološko–moralne prirode, i trebalo bi ih kao takve uzeti u obzir, jer tu se radi, po svoj prilici, o nerazmjeru u godinama, na primjer, a zatim o socijalnim momentima, o razlikama u ambijentu, a prije svega i u pogledima na svijet, o bitnoj razlici u političkim i socijalnim uvjerenjima i principima, tako otprilike nekako, to sam mislio da kažem...

— O kakvoj razlici u godinama vi tu pričate, profesore, prekinuo je staroga Kamilo veoma odrješito, moglo bi se reći grubo, Alisa je u dvadeset i šestoj godini, to je prvo, a, zatim, Alisa više nije nikakav bakfiš, prema tome, između mene i Alise, oprostite, nema ni šest godina razlike, a ako vi, profesore, mislite na neke socijalne razlike, ne znam koji bi to »socijalni« elementi mogli da budu u ovom slučaju od pretežne važnosti? Alisa je iz građanske obitelji, njen otac je advokat, političar, karijerist, administrativni činovnik, varmeđijski šljivar, a u tom pogledu, koliko god to smatram smiješnom predrasudom, ni moji nisu bili Cigani, što se tiče, naime, tih vaših »socijalnih elemenata«, koji bi — hipotetično — mogli da budu izvorom nekih smetnji, dakle, što se nekih socijalnih razlika ili ambijenta tiče, sve bi to bilo u redu, ali ima tu čitav niz drugih stvari koje nikako nisu u redu, a o tim drugim stvarima, dakako, moja mnogopoštovana gospođa supruga veoma lukavo, uostalom, nije htjela s vama da govori, to joj, dakako, nije palo ni na pamet,

— Moram priznati da od svega toga ne razumijem mnogo, i ako se pravo uzme, gotovo ništa, a vi ste mi uznastojali objasniti o čemu se radi, ne varam li se, i ja sam se priklonio vašim argumentima, obratio se stari profesor svojoj ženi, gubeći tlo pod nogama svoje kazuistike.

— Eto, još u Beogradu, sve mu je bilo jasno i on je bio uvjeren da se radi zapravo o nekim afektima emocionalne prirode, kada mladi ljudi gube obično dar razumnog prosuđivanja...

— Ove ljubavne stvari ne treba dramatizirati, dragi moj, uznastojala je gospođa Ana da svojom intervencijom otvori eventualnu mogućnost za izmjenu ove sve alergičnije teme, jer se i u Beogradu, u društvu sestara Jurjaveških i doktora Trupca, uglavnom o drugome i nije govorilo, nego o tome kako je Kamilo izazvao Alisu isključivo baš potpuno neuračunljivom, histeričnom izmjenom svoga prezimena.

— Među mladim ljudima, nasmijala se Ana pomalo gorko, odmahnuvši rukom kao žena kojoj su svi ti »divorçons« tračevi davno već dosadili, sve su to prolazne stvari, javljaju se i nestaju kao proljetne oluje,

— Ne znam tko je u ovom slučaju dramatizirao stvar, ponovo se ogradio Kamilo od svakog pristranog tumačenja ovog pravnog slučaja, ali kada se već otpočela potpuno suvišna tema, zašto da se klonimo prozvati stvar pravim imenom? Nije riječ o »ljubavi«, nego o tvrdoglavoj ograničenosti jedne konzervativno odgojene, moram da kažem, ne pretjerano mudre djevojke, koja nikako ne će da se pomiri s time, da sam se odrekao nekih izmišljenih predikata, koji nisu značili baš ništa ni onda kada im se pridavalo neko socijalno značenje takozvanih društvenih atributa, ali, dakako, da sam za ovaj čin ili, ako hoćete, za ovu svoju demonstraciju imao čitavu vreću objektivnih i subjektivnih razloga, za to moju mnogopoštovanu suprugu malo boli glava,

— Pa jeste, tako je, Ana, vidite, to sam zaboravio da vam kažem, ono, što nam je gospođa de Emericzi Junior nagovijestila, kako se boji da će uslijediti, ono je već provedeno u djelo! Naš mladi prijatelj jeste, naime, doista izmijenio svoje ime i sve su juridičke formalnosti tog posla svršene! De Emericzi je svoju suprugu stavio pred svršeni čin, a da se prethodno nije s njome konzultirao, i mislim da je upravo taj formalni propust i izazvao čitavu zbrku, i, prema tome, stvar je u neku ruku irréparable, zar ne, a to sam zaboravio da vam kažem,

— Oprostite, ali moram priznati da zaista ne razumijem kako vam je mogla pasti na pamet ova apartna pomisao, to jest, to nam je zaista zagonetno i nepojmljivo da netko odbacuje svoje obiteljsko ime potpuno bezrazložno, pa to su čiste fikcije, jer kada smo se već pojavili na ovome svijetu, nemamo zaista nikakva razloga da se stidimo svoga imena! Treba da vam kažem, da u tom pogledu potpuno dijelim mišljenje vaše supruge, ogradila se gospođa Ana od svake eventualne i najmanje mogućnosti, da se krivo protumači kako pokazuje bilo kakvo razumijevanje za ovaj Kamilov postupak, a osim toga, iako, po svemu, nesabrana što se tiče same teme, ona je uznastojala da se isprazno loptanje o eventualnoj rastavi Kamilova braka po mogućnosti produži, da se igra ne bi prekinula, osjećajući da će tako konačno uspjeti da se skupi, jer se još uvijek nikako nije otela dojmu prvoga šoka.

— Nije mi sasvim jasno, zašto vas taj moj postupak čudi i što je to što je u ovome slučaju tako nepojmljivo?

— Pa to što ste se odrekli svog obiteljskog imena,

— A vi, kad ste se pojavili kao poetesa, zar se niste odrekli svog obiteljskog imena? Pa vi ste nastupili pod pseudonimom!

— Da, dobro, to je bila onda literarna moda, ali vi valjda svoje novo prezime ne smatrate literarnim pseudonimom?

— Zašto vam je to tako nepojmljivo, ja sam demadžarizirao svoje prezime, ja sam ga, ako hoćete, pohrvatio, zovem se kao

što sam se zvao, samo se to mojoj ženi ne sviđa, jer zvuči suviše pučki, ali mi nije jasno zašto je vaš muž pošvabio svoje ime kad nije Nijemac?

— Ako vas to naročito zanima, molim, upleo se nervozno stari profesor, ja sam uzeo časno ime svoga pradjeda požunskog rabina, a Anin pseudonim zbog toga, jer se u USA to tako njeguje kao društveni običaj. Bilo je za to i političkih momenata, moje prezime Erdélyi vezano je, kao što znate, za čitav jedan predratni madžarski progresivni period, a danas, sav onaj svoj posao smatram politički skrahiranim. Imao sam potrebu da svoje ime izbrišem, jer nisam više ono što sam bio, jer mi je namjera bila da se demonstrativno odreknem svoje prošlosti, a to mislim nije vaš slučaj! Vi niste politički apostata, obratno, koliko sam čuo, vi urbi et orbi propovijedate svoje boljševičke poglede!

— Doktor Amadeo objasnio nam je, Otokare, da je rojalistička karijera staroga gospodina de Emericzi zapravo glavni motiv ove demonstracije o kojoj i doktor Amadeo misli da je neoportuna, s očitom namjerom da otupi kontraste javila se Ana pomirljivo.

— Bila bi duga historija da se sve to objasni od početka, prekinuo je Anu Kamilo, ogradivši se od bilo kakvog detaljnijeg objašnjavanja, kada su kelneri u tom trenutku servirali konačno englesko meso sa malim glavicama bruseljskog zelja i kad se kod stola pojavio doktor Vlaisavljević, ministarski savjetnik, pratilac gospodina profesora Erdmanna, koji u ime Ministra prosvete prati madžarski bračni par do talijanske granice. Stigao je po dogovoru da digne profesora i da ga otprati na ugovoreni sastanak s jednom grupom historika u Državnom arhivu, gdje gospoda očekuju slavnog sociologa po mogućnosti točno u četiri sata i trideset minuta, a doktor Vlaisavljević stigao je nešto ranije prosto zbog udobnosti gospodina profesora, pod pretpostavkom da će eventualno biti potrebno da se obavi još neka komisija.

Savjetnik Ministra prosvjete pao je u »Grand Hotel« između kave i likera (bilo je servirano bogato, kao na seljačkim svatovima), a sada je trebalo produžiti razgovor u prisutnosti trećeg lica, doduše, diskretnog, koje vlada madžarskim jezikom, no koje već svojom pasivnom pristojnom prisutnošću nameće da se iz normalnih obzira promijeni intimna tema i da se prestane raspredati o familijarnim brigama, i tako se konverzacija prenijela na poeziju.

Profesor Erdmann uznemiren prisutnošću stranoga lica (koje se pred gospodinom profesorom pohvalilo da je prisustvovalo profesorovim predavanjima prije desetak godina, »kada je gospodin profesor blistao obasjan aureolom najsavršenijega predavača na peštanskoj katedri«), a pomalo od artističke taštine da još jedamput zabriljira pred svojim bivšim đakom, razbrbljao se o poeziji i o poetskom stvaranju, u opoziciji spram bilo kakvog simbolističkog pomodarstva à la fin de siècle, s urođenom odbojnošću staromodnog parnasovca, s jedne strane, a s druge pak kao čovjek iz koga pomalo progovara — veritas in vino. Docirajući protiv moderne vulgarizacije pjesničke riječi, on je ispraznim, u ovome momentu potpuno suvišnim, da, upravo papagajskim izazivanjem nekih aluzija izenervirao gospođu Anu, koja se na kraju svojih snaga, ne umijući kako da urazumi staroga, da prestane zvrndati kao bumbar, obratila Kamilu moleći ga bespomoćno da se servira neko drugo, lakše, salonsko vino, jer da su se njih oboje već davno odvikli od uživanja balkanskih, seljačkih, teških alkohola.

— Pogano vino, ali sjajno, usprotivio se stari Aninoj sugestiji da se odrekne »Prima A–klase« od vina, razdražuje, doista, kao da je otrovano, ne znam šta je s tim vinom, prosto mu se čovjek ne može oteti, nije se dao smesti stari profesor serviranjem novog »salonskog« vina i ostao je kod Odescalchijevog burgunca, poganog, ali »Prima A–klase«, a glavno je da čovjeku ne

prijeti glavobolja, kao što nas uvjerava gospodin direktor sale, dakle, da popijemo, gospodo, čašu ovog ukletog vina, pour la poésie pure, da, što sam ono mislio da kažem, da se u poeziji pretjeruje, da je svaka i suviše glasna riječ u poeziji izazov za dobro uho, a danas idejno ili, ako hoćete, politički angažirani pjesnici, ili pak oni drugi, već kako se uzme, takozvani moralisti, nudisti, perverzni psihoanalitici, koji uživaju u tome, da nam se, čeprkajući po svojim tjelesnim tajnama, prikazuju u lascivnoj golotinji, svi oni, u korovima, zajedno, ne rade zapravo drugo nego larmaju! To je halabuka, to nije poezija! Eto, tako, na primjer, i naša poetesa bila je veoma često i suviše glasna, o, da, da, itekako glasna, a koliko li sam se bio najadikovao godinama, da se poeti varaju kad misle da su glasni akcenti potrebni za jake efekte. Već prije mnogo godina govorio sam da je svaki suviše povišeni ton u poeziji razdoran, i da budemo stvarni, bez obzira na lično naglašavanje vlastitih uzbuđenja, koliko bi, na primjer, mnoga ta pa i tragična tema bila uzvišenija, koliko jednostavnija, da, ako hoćete, koliko impozantnija, da je bila izgovorena poluglasom, u sordini, a ne onako visokoparno nametljivo i patetično, kao što je i onaj citat iz Seneke, »Medea super est«, po mom subjektivnom mišljenju, uostalom, potpuno nepotrebno eufemističko naglašavanje teme, uzvišene spram svih mogućih malograđanskih predrasuda. Naime treba da znate, obratio se profesor Erdmann svom bivšem đaku, doktoru Vlaisavljeviću, sagnuvši se spram njega i dodirnuvši ga intimno rukom, treba, naime, da znate, mladi gospodine, riječ je o jednoj Poemi moje mnogopoštovane supruge, koju je bila posvetila prisutnom, nadasve uglednom našem domaćinu i prijatelju, prisutnome ovdje gospodinu doktoru, kada je ovaj još bio maturant, ne varam li se...

Gospodin doktor Vlaisavljević, kao što se pokazalo, neka vrsta lijepe duše, a pomalo i snoba iz Apatina, koji pati od svoje »provincijalne« manjevrijednosti, znao je za poemu gospođe

Borongay, »jer je gospođa tada, za njegovih peštanskih dana, po kavanskim krugovima važila kao pojam madžarske modernističke poezije, i tako mu je bilo poznato, a to je svakako kuriozum, kako je slavna poema bila posvećena jednom našem čovjeku, a da će on imati sreću da se nađe u društvu i poetese i ovog sretnog smrtnika, kome je pala u dio čast da bude nosiocem historijski tako slavne posvete, tome se nije mogao nadati.

— Da, da, *Medeja* je bila posvećena gospodinu doktoru sa citatom iz Corneilleove *Medeje: Il est mon crime seul, si je suis criminelle. Je t'aime, Jason, encore,* a to je bilo, vidite, po našem mišljenju suvišno, da se tako prozirno patetično potencira sama poetska tema potpuno suvišnim subjektivnim angažmanom, ali, eto, tako se to kod nas po pravilu zbiva, uslijed sveopće razbarušenosti ukusa, sve naše poetske varijacije pisane su uvijek podjednako izazovno, jer to je bila moda vremena, pjesnici su osjećali neku duboku, da, upravo ekshibicionističku potrebu da demonstriraju pred svijetom kako su grešni pod kožom, kako im je privatni život kloaka, kako se ne stide sebe ni svojih strasti, a eto, uprkos tome, moje je staromodno subjektivno, konzervativno mišljenje, doduše, da poezija nema i da ne treba da ima baš nikakve veze sa kompromitantnim, konfesionalnim razgolićivanjem svoje vlastite intimne nutrine, pa bila ona kukavna ili herojska, patološka ili normalna, svejedno.

„Stari je razdražen, te mu i dan–današnji, poslije toliko mnogo godina, ova prokleta *Medeja* još uvijek leži u bubrezima! On sada čita moralističku prodiku nad starim grobom jedne pustolovine, a šutio je gluhonijemo godinama kao prosjak na mostu", pomislio je Kamilo zbunjen proplamsajem stare mržnje, toliko, te ga je kao maglena koprena obavila pogana potreba da ustane i da potjera ovog starog idiota od stola, i, servirajući starome treću već ili četvrtu kavu, samo da ga skrene

s ove, potpuno suvišne teme, treperili su mu prsti kao da je u groznici.

— Kada se Medeja već odlučila da zbog svoje ljubavi ubija, kada je već podlegla svojoj strasti, kada je spala na to da kao kriminalna majka ubije svoga vlastitog sina, pita se, čovječe, može li se to izgovoriti u sordini, prekinula je Ana svoga supruga, idi, molim te, pustimo to! Za poeziju čovjek ima srca ili dijafragmu ili poremećeni nervni sistem, čovjek je paranoik, shizofrenik, manijak, grafoman ili narcizoid, i ne znam šta još, ekshibicionist, sadist ili sentimentalac, ali ne sociolog, a, osim toga, oprosti, šta će ti sada to tvoje fantaziranje o Medeji, misliš li da je to u ovome momentu tako važno, molim te, ne ćemo da budemo smiješni, zar ne, a, osim toga, poznata je stvar da je jedini kompas u poeziji čovjek, a čovjek treba da bude kakav jeste, gol i krvav ako se svukao do gola, ili pijandura ako je pijan, a pjesnici koji nemaju snage da se skalpiraju pred svijetom ili da se opiju od radosti ili tuge, svejedno, takvi pjesnici i nisu to, nego skribenti, možda profesori, sociolozi, šta ja znam što, ali nisu ljudi,

— Pardon, pardon, ja znam, ja znam da sam čovjek iz Devetnaestoga stoljeća, no ja, pardon, ipak živim pomalo već i u dvadesetom, dopustit ćete, i ja ne govorim o parnasovskom mentalitetu, ja znam, parnasovski mentalitet je nepodesan za izgovaranje bilo čega, što se — danas — zove »moderno«, razumije se, ono, što se danas zove »krvavo«, dakako, ali, dopustit ćete, ne ćete mi uspjeti dokazati kako je poezija isključivo samo ono što se pretvara u kliniku, usprotivio se profesor s očitom namjerom da ne popusti.

— A šta će nam sada klinika, ovi dijalozi među nama traju već godinama, i ti si mi već toliko puta priznao da u ovim našim poetski slijepim i gluhonijemim prilikama u kojima živimo, gdje ljudi pojma o pojmu nemaju što je poezija, nije lako biti pjesnik,

— Molim vas, zapalite ove vaše jadne lampe, ovdje je tamno kao u mrtvačnici, obratila se ponovo konobaru, pa vidite da još nismo nestali, još smo uvijek više–manje vaši gosti, još smo uvijek više–manje prisutni, pa platit ćemo vam tu vašu rasvjetu trostruko, mogli biste i vi nešto riskirati, naši su krediti solidni, vjerujte nam, dragi gospodine, ta vidite da uzimam lijekove, ja umirem, razumijete li me, umirem, ne mogu da brojim ove proklete kapljice u mraku, vjerujte mi, jedan, dva, tri, pet, sedam, trinaest, sedamnaest, koncentrirala se oko izbrajanja kapljičica na kapaljku i tako nije više o Alisi progovorila ni riječi, jer joj je bilo na jeziku da je ta dama sasvim laka roba i da ona ne bi dala svoje ruke u vatru da ta pretenciozna i nenadarena guska nije još, povrh svega, ljubovca doktora Amadea, što nije bila naročita vještina da izmakne njenom iskusnom oku,

— Neka mi milostiva gospođa blagoizvoli oprostiti, usudio se primijetiti kelner nervoznoj dami, no, ipak, dama bi mogla uvažiti kako on ovdje vrši isključivo samo naloge direkcije kao plaćeno lice, a takvi su propisi, kojih se direkcija i drži i ne drži, jer restoran radi, naime, poslije podne po pravilu samo do četiri, a posao se ipak produžuje zbog gostiju, no bez obzira na to, normalan rad personala počinje ovdje ponovo u pola sedam, i personal, normalno, nastoji, dakako, opet da štiti svoje interese, jer prekovremeni posao direkciji ne pada na pamet da plaća,

— A vi ste, dragi gospodine natkonobaru, iz Kečkemeta, upitao je Kamilo staroga kelnera (s prizvukom providno žovijalno odigrane srdačne radoznalosti, da nekako svojom upadicom, kakvu može riskirati čovjek savršeno dobra sluha, smanji značenje Aninog sudara sa poslugom), pruživši mu diskretno jednu banknotu koja je isto tako diskretno nestala u džepu ovog, u tim čarobnjačkim trikovima treniranog vještaka,

— Pravi rođeni Madžar, iz Kečkemeta, zaista, a ovdje sam počeo kao pikolo u istom ovom hotelu, gdje mi je ujak radio

kao kuhar, pa tako sam se i oženio ovdje, žena mi je Hrvatica i djeca mi uče hrvatske škole, šta ćete, takva nam je sudbina, najstariji mi je u klerikatu, a smijem li zapitati vaše gospodstvo, a gdje se vaše gospodstvo tako elegantno naučilo madžarski, nije li preuzetno, jer gospodstvo vaše izvanredno izgovara madžarski kao najrođeniji Peštanac,

— U školi, prijatelju, sve se to uči u školi, a kad nas vi ne biste ekskomplimentirali, mi bismo još ostali minutu–dvije,

— Molim vas, po zapovijedi i po želji, ja vam stojim na usluzi, upozorio sam vas isključivo samo zbog ostalog personala,

— O, pa mi smo onda zaista zemljaci, naime, mislim, vi i ja, nas dvoje, jer gospodin doktor nije Madžar, obratila se Ana starom konobaru, koji se tu stvorio sa velikim srebrnim vrčem punim vrele kave, da bi i ona sa nekoliko lažnih fraza na taj načinpredala zaboravu onaj nesporazum, jer njena baba po ocu bila je rodom iz Kečkemeta, i, eto, dragi moj, vidite, kako je naš madžarski svijet malen...

Pošto je veoma sabrano, kao što se truju istrenirani bolesnici, ispila tajanstvenu miksturu od pastelnozelenkastog apsinta, po svemu gorkog kao ekstrakt pelina, gospođa Ana se, skupivši svoju apoteku u torbu i porazmjestivši po stolu s ogledalom čitavu garnituru kozmetičkih kutijica i pomada, posvetila veoma pomno koloristićkom usavršavanju svog pomalo već uvelog autoportreta. Kao glumica, kada u garderobi, prije alarmantnog poziva zvonceta na daske, posljednjim potezima kista dotjeruje svoj ovozemaljski lik, od obrva do usana, od uha do oblog zavoja brade sa malom alveolom, kao jamičicom, o kojoj su starohelenski esteti mislili da spada u kvintesenciju ženske ljepote, sva zaokupljena rumenilom, prahom i krejonima, gospođa Ana je sa stvaralačkom pozornošću, veoma pedantno a istodobno ležerno, poravnala lijevim mezimcem rumenilo u zakutcima svojih usana i, orosivši lijevu i desnu vjeđu, ona se s

ogledalom u ruci, bacivši pogled na svoje remek–djelo, s uzdahom predala razmatranju o protjecanju ženskog šarma u ovom prokletom i luckastom vremenu, koje luduje na sve strane, ne vodeći računa o ženskoj ljepoti baš kao ni o jesenjem lišću.

— Žensko portretiranje jedan je od najbestidnijih običaja naše haremske teatralike, koju tako strastveno poriču sve pobornice za žensku ravnopravnost, i, doista, ogledalo u ruci starije dame, na ovom balu pod krinkama, zaista je zlobna izmišljotina! O, moja draga masko, nasmijala se Ana uzvišeno, strpala ogledalo u torbu s očitim negodovanjem, upravo gnjevno, sa gađenjem, i, zapalivši cigaretu, zamolila svoga uslužnog »husarskog lajtnanta« još jedan Armagnac, s očito neprikrivenom namjerom, da naglasi dramatski porast tempa: allegro accelerato con fuoco.

Da bi se diskretno uklonio ovoj, pomalo nametljivoj toaletnoj intimnosti, vraćajući pojedina stakalca lijekova u kutijice od kartona, sa čitavim ispisanim redovima tajanstvenih formula i medicinskih dijagnoza, posvetio se Kamilo pregledavanju ovih hermetičkih tekstova, u kojima je, uglavnom, za laike, bila riječ o oboljenju srca i krvnih sudova iz poznatog repertoara metabolizama, aneurizama, globozno polipozno tromboitičnih poremećenja, i u vezi sa čarobnjačkom lektirom, tako neizrecivo dragom medicinskim laicima koji, žeđajući za sveizlječiteljnom utjehom, vjeruju bezazleno svakom slovu bombastične reklame, riskiravši da primijeti kako ova jedna kristalna bočica sa maljušnim grlašcem i šiljastim kljunićem kao kapaljkom bit će da je ipak u nekoj izravnoj vezi sa hipohondričnim zanovijetanjem gospodina profesora, koji je tu malo prije sasvim neodgovorno izbrbljao nešto o nekoj Aninoj nesvjestici u hotelu, i o nekoj liječničkoj intervenciji, a na kraju, koliko god je to glupo da se ponovi, ipak je istina, da Ana zaista mnogo puši i da je ovaj Armagnac, smije li se diskretno primijetiti, njen peti ili šesti,

— Pušim, dakako, svim medicinskim uputama uprkos, pušim, dragi gospodine, da, kao što je to već poznato i vama i svima, deset i više godina, pušila sam i pušit ću, i volim Armagnac, i ne samo Armagnac, a koliko mogu da se sjetim, ni vi niste bili neskloni Stocku, kod Šimanjskih, zar ste zaboravili moju šansonu, vous m'avez donné un amour merveilleux, a popili smo kod njih prilično mnogo Stocka,

I Cezar Šimanjski volio je »Stock«, koliko nisam zaboravio po vašem pričanju,

— Mislite li nastaviti ovim tonom, pardon, molim vas, možete me otpratiti, bez prelazne nijanse, iznenada, veoma odrješito usprotivila se Ana ovom nesumnjivom izazovu i, kao da je patetičnom gestom razgrnula zavjesu od dima i konjaka, ona se istog trenutka obratila Kamilu veoma mirno, iznad starih ozljeda zaista uzvišeno, kao iznad davno već prevladane bolesti, a glas joj se obojio gotovo pogrebno, sa prizvukom bolne spoznaje, »čujte me, dragi, nemamo mi više dvadeset godina...«

— Pardon, kao da nisam rekao ništa, svladao se Kamilo više pod utjecajem Aninog glasa, upravo pod bojom njenog slomljenog glasa, koji kao da je zajauknuo zaista, no ipak, mislim, oprostite, mislim da je normalno da sam se usudio primijetiti kako pušite ili kako pušite mnogo, i s obzirom na ovaj vaš digitalis i morfij ovdje, u ovim stakalcima, dobro, kao da nisam rekao ni riječi, oprostite, ali čuo sam vlastitim ušima da ste se u hotelu vratili k svijesti na temelju doktorske intervencije, i uopće, bilo je savršeno neinteligentno da vi gore u sobi ležite u nesvjestici, a mi dolje brbljamo gluposti, i tako, oprostite mi što sam se usudio riskirati logičnu misao, jer ako je vaša nesvjestica bila motivom vašeg zakašnjenja jutros u hotelu, to jest da se jutros uopće niste pojavili u hotelu, to se vaš izostanak jutrošnji prikazuje momentano u sasvim drugoj rasvjeti, pa kad sam se već usudio primijetiti da mnogo pušite, nisam imao pri tome nikakvih naročito zlonamjerno sakrivenih misli,

— Što se Erdélyija tiče, on uopće nije u dobroj kondiciji, kao što ste mogli i primijetiti. On je već od sinoć kako smo krenuli iz Beograda u povišenom raspoloženju, što se može, uostalom, objektivirajmo se, i razumjeti. Pa ipak se tu jutros zavitlalo punih devet godina našeg života u jednom jedinom vrtlogu! Ovaj naš izlet nije doduše nikakav izlet na vulkane, to je istina, ali da smo se našli na rubu nekog pogašenog, ako hoćete, kratera, ne bi se moglo reći da nismo, i treba priznati da u svemu tome ima nečeg luckastog, nema sumnje. Prema tome, sve to prefinjeno preuveličavanje sitnica, da li mi je doktor zabranio pušenje ili ne, u vezi je, u prvome redu, sa Otokarovim nervima, dakako, i s njegovim podrovanim stanjem uopće, razumije se, a nije ni čudo, poslije svega što smo prošli, i kada čovjek vodi brigu bilo o čemu na ovome svijetu, vodi je prvenstveno o svojoj mnogopoštovanoj malenkosti, što je uostalom prirodno. Budimo ljudi, nije mačji kašalj ostati na ulici u osamdesetoj godini, a vi dobro znate da je on pokazivao uvijek neke filistarske sklonosti za uredan i sređen građanski život, a njegove fate morgane rasplinule su se, zar ne? U vlaku, sinoć, mi smo razmatrajući sve nervozne mogućnosti našega sastanka, sklopili neku vrstu kompromisa, kako ćemo svoju zagrebačku turneju po mogućnosti odglumiti, tako da ne bismo kasnije imali razloga da se nerviramo, i Erdélyi se, u smislu našega sporazuma, na početku držao relativno dobro, ali eto, kao što se kod pasjih predstava tako često zbiva, cirkuska dresura je zatajila: ne samo da se nismo naročito iskazali, nego smo se, moram priznati, blamirali, a povrh svega još i pred stranim licem, a ni ja nisam bila u dobroj formi, priznajem,

— Ono strano lice ne treba da vam zadaje glavobolje! Tu sortu čovječanstva znamo napamet! Mogli ste primijetiti da je taj gospodin klasičan primjerak provincijalnog snoba, zaokupljenog svojom velevažnom misijom što prati otmjene inostrance, i mislim da ne ću promašiti kao prorok, da će vas

zamoliti za autograme. Nego, molim vas, jedno drugo objašnjenje, kad ste već spomenuli »dresuru«, ne znam o kakvoj je to cirkuskoj »dresuri« riječ, jer se pokazalo da se tu govorilo o vašoj poeziji na način više »dompteurski«, i ta me je lekcija, moram priznati, iznenadila u svakom pogledu,

— Naša cirkuska točka da sviramo klavir kao dresirani cirkuski pudli, mislila sam, naime, na konvencionalnu dresuru, kako se već ljudi pretvorljivo vladaju u takvim prilikama, naime, kako se već njeguje ta dresura na banketima, na sprovodima, na premijerama, da ne treba baš uvijek izgovarati svu istinu i to po svaku cijenu,

— Znači, treba, dakle, konvencionalno dresirano lagati, kao što se već laže u feljtonima?

— Prešutjeti istinu ne znači lagati! Lagati znači na neki način perfidno svijesno širiti flagrantne fikcije s očitom sebeljubivom namjerom, a taj posao nije, dakako, čist, ali ne govoriti o nečem, prešutjeti nešto što je suvišno da se dozna, nije identično sa laganjem, to je, mislim, oprostivo i onda kada čovjek pišući feljtone laže, a to, što ste sasvim neukusno zapeli oko mojih feljtona, kao da smo se sinoć rastali, ne govori baš o nekom naročitom bogatstvu vaše fantazije, oprostite, pa ipak, Emerički, odonda je minulo mnogo godina, i šta li se sve nije oborilo na nas, a vi, čini se, nemate većih briga od mojih feljtona?

— Da, da, ali kad smo se sreli, oprostite, prvi vaš komplimenat bio je sasvim feljtonistički, da ne kažem »kavalerijski«, a drugi, ne manje feljtonistički, kad ste se raspjevali o Alisinom šarmu, a na kraju ova feljtonistika oko vašeg morfija i digitalisa isto je tako, recimo, literarno poigravanje tuđim nervima, da, pak pošto sam vas jutros čekao tri puna sata kao mulac, sada nastojite objasniti sve to hipohondrijom staroga profesora s kime ste uglavili da se preda mnom ne će govoriti o vašem kolapsu, no, dakle, dobro, pa kada ste ipak izgubili jutros svijest

i kada je dojurio liječnik da vas vrati iz besvjestice, to vaš suprug meni nije smio reći, jer je bilo dogovoreno da se o tome ne priča, a ne razumijem, zašto?

— Vi znate Erdélyija, on se izgubio, izbrbljao se, a mislila sam, zašto da vas nerviram na početku, te se nisam još ni pojavila, nisam imala zle namjere, oprostite,

— A na ovaj način da sam tamo sjedio kao mulac, niste me izenervirali, zar ne? Pitam vas da mi konačno priznate da li vas je liječnik doista vratio iz nesvjesti, to me interesira,

— Ne pretjerujmo, dragi, da, pozlilo mi je, istina je, pozvali su doktora, ležala sam u nesvjestici, doktor je, dakle, stigao baš nekako istodobno s vama, nekoliko minuta kasnije, da, ponestalo mi je snage u posljednjem momentu! Želite li baš znati, ponestalo mi je snage da vas vidim, a to se može razumjeti da je doista tako bilo, bože moj, ima takvih situacija kad ljudima ponestane snage, a to bi bila otprilike istina, i ne znam, čemu služi ovo ispitivanje, jer vi to sve isto tako veoma dobro znate kako stoji s tim mojim istinama, a opet, oprostite, valjda niste toliko bezazleni te mislite da sam se pojavila ovdje večeras, iz pukog hira? Od prvoga dana, kako smo se sreli, nisam bila u naročito zavidnoj kondiciji! Zar me niste našli usred čitavog jednog pljuska dijagnoza, recepata i lijekova, klinika i sanatorija? Za one balatonske Duhove kod Adelshofenove bila sam se vratila iz sanatorija u Koruškoj sa tihim temperaturama, i o tome sam vam pričala već pri našem prvom susretu. Nikada, da, baš nikada nisam bila zdrava, već kako se žene smatraju zdravima kad nemaju neprilike s migrenom, jer vi znate onu moju, vama danas tako komičnu »husarsku« historiju s mojim »gospodinom lajtnantom«, ja sam već tada bila pacijent, i to je moja historija, tuberkulozna mizerija koju od smrti spasava stari profesor, a tom smo vam samaritanskom pričom probili uši, i, prema tome, što se jutros desilo da je ponovo došlo do banalne doktorske intervencije, ne uviđam da bi to na vas

trebalo da djeluje tako iznenađujući, kada se o tome govori takoreći godinama,

— Razumijem, uzmimo da je vaša jutrošnja nesvjestica doista sasvim normalna pojava, ali, ako vam je doktor jutros zaista zabranio — i to izričito — svako kretanje, kao što smo čuli, onda...

— »Onda«, što onda, onda bi trebalo da legnem u lijes i da sklopim ruke? Zar ne mislite da je to najobičnija fraza, o, zapravo bestidno slaboumna fraza, izvolite, smirite se, ostanite nepokretni, a putujemo, putujemo u Ameriku, i to sada, u februaru, kada je ocean najhisteričniji, a doktor nam je »zabranio svako kretanje«, pa to je samo po sebi, oprostite, sasvim senilno, jer ako je doista tako, onda me je trebalo ostaviti na Semeringu da tamo u sanatoriju ostanem tako dugo dok me ta glupa medicina ne osposobi za kretanje, ako mi je, doista, po život opasno — svako kretanje! »Nesvjestica u hotelu«, kao u kakvom glupom romanu! A ima li uopće grada ili hotela u kome me nisu vraćali iz nesvjestice? Pa i kod vas sam se bila jedamput onesvijestila, odmah na početku, kad smo ono bili dva dana proživjeli sami samcati u vašem stanu kod gospođe de Szemere, kad je stara dama otputovala preko Uskrsa sa svojom kuharicom sestri u Veszprém, a mi smo produžili preko Velike Subote sve do Ponedjeljka, na Uskrs, u stanu gospođe de Szemere, no, dakle, a ja sam i tada bila pala u nesvjesticu i ostala ležati kao mrtvo tijelo, baš kao i jutros, bili ste izgubili glavu, htjeli ste telefonirati po doktora, i srećom da niste, jer bilo bi došlo do skandala, razumije se, a slijedećeg momenta sve je već bilo dobro, kao da se ništa nije desilo, i naš Uskrs u vašoj sobi, kod gospođe de Szemere s onim trokrilnim erkerom u Rakocijevoj ulici, nadam se da niste zaboravili, svršio je, citiram vaše riječi, »trijumfalno«! Treba imati snage i plivati u jezivom noćnom moru gdje čovjeka hvata strava, jer otkad lebdim u kaosu oko sebe, gotovo uvijek na rubu gubitka svijesti, tonem usred

sablasne noći, okružena fantastičnim medicinskim prijetnjama kao opasnim ribama, koje svakoga trenutka prijete da me proždru, i baš tu, na prijelomu između ove naše intimne tmine i između »onog nečeg« što se zove horror vacui, između jedne i druge najtajanstvenije životne zagonetke, da se izrazim bezazleno, između smrti i ljubavi, tu se rađaju najsretniji zanosi, i tu i tako kozmički nered u nama poprima svoj najdublji ljudski smisao,

— Od djetinjstva borila sam se s anginama i influencijama, o, koliko li sam samo samotnih noći probdjela sa svojim dječjim bronhitisom sve do prvog apicitisa, koji se onda, kada sam zanijela s Tamarom, još za vrijeme trudnoće, bio razvio do teške upale zglobova. Još kao djevojčica (moj Pirquet bio je pozitivan), trajno sam pobolijevala, a da budem majka, nisam po svemu bila rođena, pa kada se čitava moja mladost pretvorila u tuberkulozno mirovanje po sanatorijima, pod glečerima, na snijegu i ledu, već onda, davno, još prije vas, moje je srce bilo izvrgnuto raznim ozljedama, a naročito pak onom, što se zove glupo, ali se tako zove — kronično reumatično stanje, tako da moje srce kuca, ako baš želite znati, od početka, godinama, dakle već dugo, dugo, pod najvećim opterećenjem. To bi, dakle, bila glupa, nazovimo je tako, medicinska formula o »maksimalnom opterećenju« moga srca, a što se pak »izvanmedicinskog, nereumatičnog opterećenja« tiče, ono će po svoj prilici biti uvjetovano mojom mizerabilnom kliničkom slikom s jedne strane, a s druge opet, vidite, razmišljajući o tim zagonetnim stvarima godinama, a imala sam za to mnogo prilike, stekla sam nepokolebljivo uvjerenje da čovjek ne postoji od medicinskih dijagnoza, nego od svog unutrašnjeg zanosa, od čudnog, zapravo nepojmljivo dubokog elana našeg vlastitog srca, a ta snaga našega srca, to je ona tajna koja nas nadahnjuje, pa ako nas je ponesla, krećemo se svima zakonima gravitacije uprkos smiono, kao gonfalonijeri, s uzvijorenim barjakom. Oko našeg susreta kod Adelshofenove u sanatoriju doktora

Lechnera nisu za moju sušičavu bijedu davali više ni pet filira, pa eto, ipak, vidite, baš u jednom takvom lazaronskom momentu kad mi je medicina već potpisala i zapečatila smrtnu osudu, u zanosu, jedna takva iluzija, jedan san, jedna duhovska noć mogla je da postigne medicinski nerazmjerno više nego sve injekcije zlata i kalcija i tuberkulina zajedno, više nego sve ono uzdisanje oko sanatorijskih nosiljaka, kad pokraj nas svakoga dana iznose po neko tijelo, a to čine zaista sasvim priglupo, kao tobože da mi ostali abonenti na smrt ne bismo primijetili kako su odnijeli jedno truplo, prekriveno bijelom ponjavom, kao seljakinje kad nose u korpi pečenu gusku, prekrivenu čistom ispeglanom salvetom. Pričam vam to da bih vam objasnila do kog stupnja je moje srce maksimalno opterećeno već godinama, tako da moja jutrošnja nesvjestica u hotelu spada zaista u spomena jedva dostojne epizode, jer moje srce, osim svih ovih vrsta medicinskih »opterećenja«, samo je po sebi već opterećeno prokletstvom vlastite sudbine ili, ako hoćete, karaktera, a ovo moje srce, to nikada nisam tajila, priznajem, i pozivam vas za svjedoka, jeste neukrotivo, divlje, pogano srce, da se izrazim medicinski, ako vam je stalo do dijagnoze. To je, kažu, sasvim jasno, jer, kažu, da je prava, autentična tuberkulozna senzualnost takoreći neka vrsta one potresne ljubavi koja se kao jedina prava ljubav javlja na odlasku s ovoga svijeta, i svaki tuberkulotik je pomalo umirući Chopin! Postoje, međutim, duboke, elementarne, katastrofalne pobune srca, i, uopće, ako u životu čovjeka doista nešto vrijedi, to vrijedi samo ljubav bolesnog srca, a bolovati tako godinama, izgarajući u groznicama, maštati o ljubavi i o smrti, pisati stihove kako je neizrecivo turobno da se poezija danas otuđila od ljudskog srca, kako je to beznadno da je poezija danas otputovala u predjele muzikalno apstraktnih virtuoznih partitura, kako se sve više gasi kantilena prave, čiste tjelesne ljubavi, kako nema više nikoga tko bi imao smionosti da prizna u svojoj poeziji da je zemlja, da je od zemlje sazdan i da je samo to, kako se ljudi danas sve više stide

ispovijedati da, otkad ima ljudske umjetnosti i poezije, za nadahnuće nije bilo izvora poetski bogatijeg od ljudskog tijela, to po vama znači gubiti vrijeme na pisanje feljtona, a vidite, priznajem, svim vašim feljtonističkim idiosinkrazijama uprkos, jedno muško tijelo objavilo se meni jedne noći sasvim egzorcistički, jedno muško tijelo oslobodilo me čitavog krda mojih vlastitih nečistih duhova, čudesnim objavljenjem svoje pojave kao antičko božanstvo kada se javljalo ženama, a to se priviđenje jednoga dana rasplinulo i sve su se moje tjelesne neprilike perverzno svele na ispraznu medicinsku formulu, koju su svrstali, pod medicinskom etiketom »srčana greška«, u najbanalnije anomalije. »Srčana greška«, da, ova moja vlastita »srčana greška« bila je i ostala glavnim motivom mog života, jer, čini se još od djetinjstva, mome je srcu bilo suđeno da griješi i da griješeći prkosi svima principima medicine i zdravog razuma, a želite li baš da izgovorim surovu riječ, i — morala, jer moje srce od prvoga dana, kako sam nastala, nije bilo nikakav medicinski mišičavi splet ni banalna mesnata kesica, nego inteligentno živo biće koje godinama kuca svijesno da svakog trena može prestati da kuca od panike da će izgubiti svoju vlastitu melodiju, da će zanijemjeti od melankolije, da, da, to moje srce, ono je zaista moje, i ja ga se ne stidim, i to priznajem...

— Da, ovo vaše srce je vaše, doista, u najegocentričnijem smislu samo vaše, ali u vašim feljtonima, na sceni, nad odrom jedne vaše ljubavi, to vaše papirnato srce bilo je tako ljubazno da ukrade moju mladost, prekinuo je Kamilo Anu, svladavajući se od prve riječi da joj ne upadne u riječ, enerviran njenom lirskom retorikom od koje se već davno bio odvikao.

Ana je pogledala svog davnog kavalira sa snebivanjem, osjetivši odjednom da ovaj čovjek, izubijan teškim godinama, nije više dobar medij za njenu poetsku kantilenu, i tako se odjednom snuždila, spustivši se sa visine svojih slika do melankolične

spoznaje kako je teško prikazati se bližnjima u iskrenoj ljudskoj golotinji, i tako je reagirala gorko, sarkastično:

— Vous me ridiculisez, mon cher, oprostite mi, ovaj put ne ću popustiti, pardon, ne govorim sada ni o kakvim feljtonima, nego o svojoj jutrošnjoj nesvjestici, a to ste me bili i zapitali, ne varam li se, a, osim toga, ja doista bolujem, i moje srce, oprostite mi, nije palo u ovaj vaš grad s neba, nego je doputovalo, ne varam li se, po određenom planu, a da li je to bilo planirano »feljtonistički«, po zakonu bolesnoga srca ili sa »maksimalnim opterećenjem« feljtonističkih trikova, to u ovome momentu i nije baš tako, čini se, vama važno, ali, opet, nije ni tako nevažno te ne bi trebalo da se o tome ne govori,

— Oprostite, pokajao se tiho i, dodirnuvši usnom Aninu ruku, osjetio je kako pod tom hladnom pergamenom nema ni jedne kapi krvi, priznajem, bio sam grub,

— O, molim, nije prvi put, a, osim toga, izvolite procijeniti sami, doputovala sam da vas vidim, te ne bi, mislim, imalo baš nikakva smisla da se rastanemo bez riječi, ustegnuvši rezervirano svoju ruku zapalila je cigaretu, a zatim se trgla nervoznom kretnjom od stola. Prošetavši se do dekorativnog, zlatnouokvirenog baroknog ogledala, bacila je površan pogled na svoju konturu sa cigaretom u ustima i objema rukama popravila svoju poremećenu frizuru, a potom se vratila tik do Kamilove stolice i ostala tu stojeći iza naslonjača, sagnuvši se nad njegovu glavu cijela, kao da mu intimno šapće, da njen glas ne bi dopro do kelnera koji diskretno na dnu dvorane zvekeće srebrom, smetajući svojom diskrecijom ipak ovom, po svemu dramatskom sastanku.

— Budimo logični, digli ste uzbunu zbog moje jutrošnje nesvjestice, pa kada je već riječ o mome srcu, ono, zaista, nije zdravo, to je istina, ali ono je, premda umorno, ipak doputovalo k vama, u ovaj vaš kriminalni hotel, i ono je tu i zatajilo, a to nije nikakva »literatura«, a najmanje takva te bi zaslužila da

bude ironizirana. A što se tiče literature uopće, bez obzira na to što vi o njoj mislite, kamo sreće da ste se posvetili toj literaturi, nego da gubite svoju mladost u ovom vašem provincijalnom antipatičnom i prljavom gnijezdu i u ovom vašem, treba da vam se kaže, oprostite, veoma dubioznom braku, a naročito pak u vašoj politici, kao što sam čula, isto tako sasvim djetinjastoj. Oh, ova vaša nesretna politika međutim, ta vaša nesretna politika otrovala je devet godina moga života, a što se moga srca tiče, ono putuje već dugo, lakoumno, a čini se da nije daleko od konca svoga lutanja, koje je bilo, htjeli vi to ili ne, lirsko, da, i feljtonističko, i ja poslije svega nemam nikakva razloga, ponavljam, čujete li me, gospodine, da se toga stidim, jer svoje najbolje feljtone napisala sam u vezi s vama, i zato sam i stigla da vam se zahvalim, koliko god to vama izgleda feljtonistički lažno! Nisam vas zaboravila, Emerički! Odbolovala sam godine, godinama su me oblijetale egipatski zagonetne dijagnoze, kao otrovni tropski insekti, tako opasne, godinama živjela sam u nepomičnoj horizontali, okružena garniturama antipatične gospode u bijelim burnusima, koja nose svoje platnene dresove pribodene iglama kao kuharice, i ta gospoda vrači zbunila su me svojom znanošću, bila sam predmet u njihovim rukama, a godinama sam sanjarila, budemo li se jednoga dana sastali, kako ću vam pričati da sam trajno slutila da vas jednoga dana moram još jedamput sresti kako bih vam sve to ispričala, i ta mi je pomisao bila jedini kompas, a sada, kada ste konačno tu, kada se vladate grubo kao gimnazijalac, moram da vam kažem, oprostite, vladate se doista neotesano, prosto neshvatljivo, tako da se od tog vašeg ponašanja, oprostite mi, ne snalazim, a sada mi dopustite da popijem još jedan konjak, prekinula se i iskapivši čašu Armagnaca ugasila je svoju cigaretu da bi istoga trenutka zapalila drugu, spustivši se na stolicu i tako, podlakćena o stol a s glavom u dlanovima, zagledala se u daljinu bez riječi i to je potrajalo dugo.

„Opila se", pomislio je Kamilo, i pogledavši je samilosno, da bi se nekako solidarizirao s njom, i sam je natočio čašu Armagnaca iskapivši je na dušak, a odmah zatim natočio još jednu i ispio, jednu za drugom, nervozno, promatrajući Anu kao da je otputovala u nedohvatne prostore, „opila se", odjekivalo je u njemu i nikakva druga misao nije mu pala na pamet nego da se ta žena pred njim »opila«, i da se tako »opija« već godinama, „a sve je od prvoga dana bilo zapravo pijano".

— Vi me promatrate kao da sam pijana, vratila se Ana iz svog snatrenja nasmiješivši se pomalo ironično, ah, ne, ne, ne bojte se, u tom pogledu ja sam trenirana, cigarete i konjak, konjak i cigarete, gospoda kardiolozi deklamiraju da to u ovakvom kliničkom slučaju, kao što je moj, ne korespondira nikako. »Arterije hrane srce«, to je mudra teza gospode specijalista, da »srce hrane arterije«, dakako, arterije nam, naime, srce naše naplavljuju krvlju »kao arterije«, a čine to po sebi same, sasvim autonomno, arterijski normalno ili arteriosklerotično, već kako se to arterijama sviđa, i to je gospodi suviše jasno ili premalo, već prema tome kako im je »jasno«, kao što je i nama laicima »jasno«, da voda iz hidranta naplavljuje vodovodne cijevi, što je, doista, sasvim »jasno«, ali da naša srca nisu hidrauličke sprave, da naša srca ne spadaju u mehaniku, to je već manje »jasno«, a upravo to gospoda puštaju iz vida. Naša srca trče kao sunce što trči, a ono trči brzo između Sudana i peštanske Lipine ulice, gdje sam kao djevojčica doživjela svoj roman sa gospodinom Cezarom, oprostite, »husarskim lajtnantom«, kao što vam je poznato, i što je sve bilo neobično »jasno«, a, vidite, to vam nisam priznala, moj husarski lajtnant jeste rođeni kuzen stare gospođe Šimanjske, kod koje ste se vi uvijek tako dobro osjećali, u njenoj kući u Tihanju, i preko Šimanjskih ja sam ga punu godinu dana stipendirala poslije njegovog posljednjeg puštanja iz váckog zatvora, gdje je kao varalica na kartama odležao tri godine, da, ali naše srce, kada je već o srcu riječ, nije, dakle, vodovodna cijev, dok gospoda ordinarijusi i primarijusi, pušeći

cigarete i pijući konjak, to ne razumiju, jer ta gospoda učenjaci u životu nisu pročitala ni jednog jedinog feljtona, ni stiha, ti mudraci pojma uopće nemaju da je poezija nerazmjerno važnija od njihove arteriosklerozne hidrauličke mudrosti, oni puše i piju, a nama brane cigarete i alkohol, dakako, napajajući nas mlijekom od tuberkuloznih krava da bi nas, s jedne strane, imunizirali, a, s druge, zarazili tuberkulozom. Gospoda pojma nemaju da je ljudsko srce svileni barjak, i da ono osjeća svaki i najneviniji dašak zefira, pa i telefonske žice pjevaju na vjetru kao harfe, a ljudsko srce nije samo telefonska žica, ono je čitav orkestar od harfa i cimbala, od violina i truba, naše srce pjeva trijumfalno i raste ritmom simfonične poeme, a nije hidrant, kao što misle ovi vodovodni majstori, nego — suluda oluja od tisuća i tisuća instrumenata, a za ustalasano more ovog našeg sudbonosnog koncerta uho mnogopoštovane gospođe medicine je gluho. Vi znate moj stari hobby, medicinska historija! A šta sam drugo radila godinama? Prelistavajući historiju medicine, fantazirala sam o ljudskoj gluposti i o ljudskoj pameti kako se čudestveno isprepleću kao otrovne zmije i tako, čitajući bez reda, naučila sam kako medicina o ljudskom srcu pojma o pojmu zapravo, nema, jer srca nije bilo u medicini takoreći sve do jučer, nema ni trista godina kako su ga ljudi tek otkrili da postoji a što su stvorili od tog ljudskog srca? Hidrauličke cijevi! Kad bi ljudsko srce bilo jednostavno kao vodovodna cijev, mogao bi ga popraviti svaki limar, a ovi ga glupani liječe bezazleno zaboravljajući kako u dramatskoj smrti jedne muhe u kasnoj jeseni ima upravo toliko tragične tajne kao u čitavoj historiji čovječanstva. Naravna stvar, jasno, kada gumene pumpe od naših žila crpu isto tako ustrajno i isto tako dugo kao što traje život čovjeka, onda se i srčane cijevi kvare, a to je mehanički jasno, treba ih raširiti — konjakom, i tako vas molim još jednu čašu, ne, ne, ne bojte se, to je poznato svakom medicinskom diletantu da je tako, i eto, vidite, ovo je moja tridesetitreća cigareta, šezdesetišesta možda, a upravo od ove šezdesetišeste

kida se tkivo nabreklih srčanih stijenki i žila, i onda nas čestiti mudraci uče da »žile pucaju«, pa neka već jedamput puknu, ništa se drugo i ne očekuje od tih prokletih žila, a u tome i jeste stvar što oko nas, osim hidromehanike i zaista sasvim neukih zakona o pumpama i o fontanama, postoje i mnoge druge kardiogramatike i kardiosintakse i kardioinstrumentacije, samo treba imati uho za ovu muziku srca, jer ljudsko srce skakuće kao gazela, a to ljudsko srce vrebaju grabilice sa sviju strana, a i kardiomehanika nam prijeti svojim zakonima, a osim toga okruženi smo kao u Ezopovoj basni čitavom glasnom menažerijom lisica i hijena i majmuna i papiga, a i to je enervantno po srce i pamet. O, bože, kad bi se sva ta iznenađenja oko onog tajanstvenog nečeg što gospoda doktori zovu »Herzklappenfehler« mogla svesti na njihove bijedne formule i kad bi se stijenke našeg srca kidale isključivo samo od cigareta i konjaka! »Zatajilo joj je srce«, kaže se, »umrla je«! A koliko li je puta meni već zatajilo srce, pa ipak, eto, vidite, još nisam umrla. Ni jutros, u hotelu kad mi je srce zaista sasvim zatajilo, nisam umrla, nego sam se pojavila na vašem objedu, ovdje, a zacijelo da mi srce jutros nije zatajilo samo zbog neke banalne sangvinomehanike nego od osjećaja praznine, a to je sasvim drugo pitanje, taj moj jutrošnji osjećaj vakuuma, a to vam ne pričam kao feljton, premda moram priznati da sumnjam temeljito da ste imali prilike sresti jednu nadareniju feljtonistkinju u svome životu. Dolaze gospoda auguri, jedan za drugim, kao kaluđeri nad truplom, čitaju molitve, kako mi je uslijed trajno povišene temperature (a otkad se znam, mjerim temperaturu na trideset sedam i tri) nabreklo srce, izbočilo se, nabubrilo kao krompir, i tako mi je jedan od ove gospode u Baselu, još prije dvadeset godina, otkrio sudbonosnu tajnu: »Ihr Herzbuckel ist so angeschwollen, dass ich ihn mit meinem Finger feststellen kann«, a gdje ste onda bili vi, dragi moj, ni do vašeg Hungaricuma niste još tada bili stigli, kad sam, eto, bila već proglašena sasvim solidnim kandidatom smrti, pa kad se sjetim koliko li je tih

dlakavih majmuna prisluškivalo onom nečem, duboko sakrivenom u meni, što se zove moje srce, a što ispod lijeve dojke u uhu ove gospode »šumi«, kao noćna rijeka u tmini, a ovaj Ganges u nama buči i teče i galami otkad smo provirili iz majčine utrobe, te nema bolesnog djeteta koje nije u noćnoj stravi prisluškivalo huku jezive ove ponornice u sebi, pa otkad su gospoda medicinari danas, u stilu vremena, postali još i fotografi, sjetivši se da fotografiraju naše krvave rijeke (jer ne umiju drugo nego da fotografiraju), oni fotografiraju tako naše srčane uzbune i nemire kao promet na ulicama, i ja imam čitavu panoramu fotografija svoga grešnog srca sa flagrantnim dokazom kako kuca očito protupravilno, u svakom pogledu divlje i nedisciplinirano: golema avetna sjenka sablasno razastrte sivocrne lepeze, u melasi rebara i neprozirne utrobe, a onaj srednji luk nečega, što je crno kolorirano kao tušem od katrana, zaista je tako opasno napet te svaki glupan mora da uvidi kako bi ta tajanstvena arterija mogla da prepukne svake sekunde, a ja se pitam, pa zar je to jedina smrtna opasnost koja nam prijeti da se jedna žila prodre kao kakva baraža planinskog jezera? Pa zar sve ovo u čemu smo se našli nije igra slučaja i, na kraju, idiotske smrti? Jeste, tako je, ali nama dociraju godinama da se može desiti svakog trenutka da nam se krv razlije preko korita i da prodre brane, ali i ne mora, dakako, može i dalje da teče, dosadno, flegmatično, kao mirna rijeka, no za to postoje strogi propisi, ne smije se pušiti i mora se piti konjak, i, obratno, ne smije se piti konjak a mora se pušiti, jer je sve to opet, dakako, individualna pojava »nervnovegetativne naravi«, kako već netko podnosi konjak ili cigarete, a ja u životu, za posljednjih ovih godina otkad lutam svijetom, nisam zapravo pronašla nikakve druge mudrije utjehe. Mi smo, naime, to »nešto nervnovegetativno« — što se tiče sklonosti za razne narkoze — usisali s majčinim mlijekom, i, prema tome, ne moramo se bojati da smo osuđeni na smrt, jer moje srce zatajilo je uslijed reumatične upale, a ona je nastala opet od sanatorijskog izležavanja u

Švicarskoj, u Alpama, u Tatrama, a to je trajalo godinama, i, prema tome — »bilo je opasno« i »nije bilo opasno« pušiti, piti i bludno griješiti, dakako, no, dakle, uzmimo da je ova dijagnoza doista stvarna, došlo je, jednoga dana je došlo, jer je do toga sasvim normalno doći moralo (pošto se mnogo pušilo i pilo i bludno griješilo), došlo je, dakle, da se izrazim stručno, najprije do onog nečeg što su gospoda banalno prozvala »upalom zalistaka«. Voda koja teče kroz nas, kažu da se zove krv, svakako, ta naša voda je krvava, nema sumnje, pokvario se, dakle, taj krvavi vodovod, sasvim prirodno, a za sve gospoda imaju svoje »sistematsko« objašnjenje: ne može mlaz krvi prodrijeti kroz napete žilice, sićušne i jadne, dakako, pa nije ni čudo, nabrekli hilusi, prorešetana gnjila pluća, jedna nesretna ljubav, druga nesretna ljubav, uopće mnogo nesretnih ljubavi (kao što biste vi primijetili, »ljubavi od papira«, »literarnih«, »feljtonističkih« ljubavi), mnogo konjaka, whiskyja, uopće alkohola, trajna uzbuđenja, dakako umjetnička, loše kritike u štampi, jedno ili drugo, i slabe i dobre, kaže gospodin ordinarijus, koji nikako ne može pojmiti da se uzrujavamo zbog loših kritika, jer, filistar kakav jeste, nikada još nije bio predmetom javne kritike u štampi, jer njegov diletantizam priznat je kao privilegij nepogrešivog bića, i tako deklamira kao tele, da bi nam objasnio, kako krv u našim žilama teče po »zakonu krvi«, »ali, molim vas, draga gospođo, vaše su klijetke opterećene abnormalnim udarima krvi« (a doista je tako, bije mi krv u žilama kao noćno zvono na uzbunu), »i, prema tome, sasvim je logično da vam je miokard morao alterirati, jer je kod vas koronarna insuficijencija izvan svake sumnje očita, i tako se funkcionalno javljaju stereotipni klinički simptomi (iz medicinske perspektive sasvim banalni), udarni opseg vašeg krvnog mlaza raste, ne znam, oprostite, da li dovoljno pomno pratite moju misao«, pita me ovaj napuhnuti pneumotoraktičar, a ja pratim njegovu misao, dakako, neobično sabrano, njegovu banalnu kliničku misao ja pratim laički, osjećajući kako udarni

opseg mog ukletog krvnog mlaza raste sve moćnije, kako buja sve surovije, sve opasnije, a to je, dakako, zavisno i od mog temperamenta (a moj temperamenat je abnormalno uznemiren, od početka, kako sam se našla pod zvijezdama, a to je, mislim, i vama poznato), i tako se moje vegetiranje odvijalo po naučnoj logici same stvari, da smo se pritajili kao miševi u medicinskoj mišolovci i samo čekamo da nas izvuku u svoje laboratorije i tamo otruju u naučne svrhe. Ima tipova koji reagiraju na pojedine emotivne senzacije uzbudljivije nego drugi, a moj se ordinarijus trajno čudio mojoj luckasto prefinjenoj mašti, »pa jeste, draga gospođo, vi kada čujete kako otkucava ponoćna ura na tornju, vama od straha i pomisli na posljednje stvari nabreknu sve žile, i tako su vam vene trajno izvrgnute teškim inzultima, draga moja gospođo, sve to može tako dugo još da traje, ali i ne mora, i vi ćete jednoga dana ipak podlegnuti svojoj fantaziji, jer to su, nažalost, kod vas tromboendokarditni simptomi, to kod vas nije neka jeftina ‚Knopflochstenose', kao što su vam bili postavili dijagnozu vaši pešťanski majstori, a Peštanci su, poznata je stvar, varalice i mistifikatori, jer vaše perforacije i vaše rupture ne dolaze ni od čega drugog nego od aneurizama vaših zalistaka. Vaše globozno polipozne trombotične nabrekline lijepo govore o tome kako vam granulozno tkivo, vidite, sasvim luckasto buja, i to nisu nikakve moje isprazne hipoteze, nego klinički nalaz«, tako su me godinama ljubazno tješili moji vrači pogađači, jer o tome oni imaju pouzdana svoja histološka svjedočanstva, i tako su mi gospoda autoritativno dokazivala kako su sve moje venozne kaskade i svi moji dramatski katarakti i oluje bolesnoga srca — klinički — zapravo sasvim nezanimljiv slučaj, spomena jedva vrijedna malenkost spram one druge, mnogo opasnije, mnogo kobnije i mnogo tajanstvenije srčane problematike koja nažalost nije ni fiziološke ni histološke prirode, jer spada u kategoriju moralnih ozljeda, a o kojoj gospoda ordinarijusi nemaju pojma, a koju i vi smatrate feljtonistikom...

Kao što upada ždrebad, podmećući jedno drugome noge i obarajući se sa kikotom, uz grmljavinu povaljanih stolica, uz dreku i zvižduke, banula je u dvoranu glasna družba dječaka i zatrčala se, s urnebesom razularenog čopora spram garderobe, pa kad je na njih dreknuo stari kelner neka paze, da ovdje još ima gostiju, izgubili su se balavci u pokrajnom koridoru, pritajivši se kao mladi psi tako da je opet nastala tišina.

— Imamo ovdje večeras jedan svadbeni banket za trideset i šest osoba, objasnio je stari kelner gostima, došla je grupa pikola da prirede stolove.

— Ne možemo ovdje više ostati, krajnje je vrijeme da krenemo, prekinula se gospođa Ana usred rečenice i ustala energično, zamolivši konobara da donese garderobu, eto, tjeraju nas, a već je i vrijeme, o, ne, ne, ne bojte se, ne mislim dezertirati, suviše sam skupo platila svaku sekundu ove muke, i priznajem vam, evo, svečano, unatoč svemu, drago mi je da sam riskirala ovaj naš randevu, samo ipak, moram barem na jednu sekundu u hotel, da, da, nije ništa, sve je u redu, ne bojte se, bila sam nesmotrena, treba da izmijenim svoj trench–coat, s ovom vašom negostoljubivom balkanskom klimom nisam se sasvim pomirila ni snašla, u Beogradu je peklo božje tropsko sunce, pravo pravcato proljeće, primijetila sam čak i prvu pčelu, a ovdje, eto, iznenada, Sibirija, i tako je bolje da se zaogrnem nekim krznom, s ovim svojim spužvastim plućima trajno brinem brigu, vi ste ih bili prozvali ementalskim sirom punim kaverna, ako se sjećate, žao mi je, ali moram voditi ipak o svome siru računa, čitala sam kako je Hipokrat, pozvan na savjetovanje kod nekog vašeg tračkog vladara, dao prije svega ispitati kakvi vjetrovi vladaju u toj zemlji, jer on se neizrecivo bojao bure, a taj vaš vjetar, to je, ne varam li se, njegov Boreas, sin Astreja i Aurore, koji će oteti Orejtiju, Erehtejevu kćerku, no, dakle, a ova moja sirasta pluća reagiraju na vaš jezivi ilirski vjetar i dopustit ćete da se povučem na sekundu, a nadam se da ćete u

međuvremenu smisliti neki program, jer mi se ne rastajemo, zar ne, to je uglavljeno, pa moram i ostaviti neku vijest Otokaru, vratit će se iz svog arhiva i ne će znati gdje sam se izgubila, za svaki slučaj, dakle, da se ne bi nervirao, jer vi znate, točnost nije bila nikada moja naročito velika krepost, ali me je oduvijek nerviralo da me netko čeka, dakle, molim vas, za jednu ili dvije sekunde, vi ćete se iznenaditi kako ću biti brza.

LJUBAV NA ODRU

Naručili su fijaker, i taj je, začudo, stigao gotovo istoga trena, tako da su se našli pod starim kožnatim krovom otvorenog landauera, jedno uz drugo, na veoma uskoj klupi, te se Ana intimno priljubila uz svoga pratioca, ušuljavši se takoreći pod njegov desni rukav, i tako su kao prijateljski par produžili da se tandrkaju bezbojnom, sivom, dosadnom i blatnom Ilicom do hotela.

— Pa to je doista ona slavna blatna pijana ulica, raspričala se gospođa Ana, o kojoj joj je veoma duhovito pričao jedan slavni bečki arhitekt, koga su zagrebački urbanisti pozvali da provede regulaciju ove glavne ulice zagrebačkoga Cityja, a on se tome usprotivio svojom promemorijom Gradskom Magistratu, da je ova nesretna blatna ulica glavnoga grada jedne slavne zemlje i jednog slavnog naroda uzvijugana kao da se klati pijana s lijeva na desno, pa onda opet, odmah, istoga trenutka, obratno, s desna na lijevo, mjesto da ide ravno, u jednome smjeru, kao sve pristojne ulice po pristojnom, civiliziranom svijetu, ali da je baš ova zmijuljasto-serpentinasta, pijana ulica curiosum mundi i da je kao takvu treba sačuvati kakva jeste, ovalnu, pijanu i uzvijuganu, i da bi svaki arhitekt grdno pogriješio kao urbanist koji bi tu blatnu ulicu izravnao, jer se ove i slične regulacione tendencije, nažalost, danas ponovo javljaju kao urbanistički princip, premda su stari, medijevalni relikti urbanistički nerazmjerno vredniji, a, osim toga, izravnati ovu ulicu,

značilo bi banalizirati je i na taj način lišiti grad jedine njegove, takoreći, individualne crte.

U očekivanju da se gospođa Borongay spusti iz svog apartmana, Kamilo se ponovo našao u hotelskom salonu, ispod čađavih amoreta, razmišljajući o čudnoj ženi, čijem je šarmu podlegao prije mnogo godina, no bez obzira na duge prazne godine, on se ni u ovome momentu nije mogao oteti intenzivnom dojmu, da je ova žena uprkos svemu ipak bujna, razbarušena i nesumnjivo nadarena pojava.

„Njen talenat, na primjer, kada je, kao rođena glumica velikoga stila, umjela da održi nervoznu liniju svojih misli na visini poetskog uspona, djelujući i smionošću fantazije i ljepotom fraze i šarmantnom sugestivnošću neposredne iskrenosti. Pojava bogata, u svakom pogledu čuđenja dostojna, dakako, a ipak, paralelno s time, sve je kod nje još uvijek uznemireno i zbrkano talasanje plitkih prividnosti, koje je on u svoje vrijeme temperamentno poricao pod skupnim pojmom »feljtonistike«, što je veoma često bilo hirovito potcjenjivanje njenog talenta."

„Treba priznati, to što se ova, po njemu toliko puta pod navodnicima apostrofirana feljtonistkinja raspričala o Hipokratovim vjetrovima, to je s jedne strane lišeno svakoga stvarnog motiva, i sve ono o balkanskoj klimi bilo je potpuno zbrkano, jer, baš obratno, Beograd, grad pogane košave, iz njene perspektive, grad je proljeća, a ovaj naš gnjili grad, koji pati trajno od mediteranske fjake, to je gospođi poetesi Sibirija, no ipak, uprkos tome, ona je zaista čitala Hipokrata na svoj pjesnički način, ta žena nije samo autorica feljtona u bečkoj i peštanskoj štampi, nego autor *Elegija* i *Medeje*, a te dvije knjige pjesama spomenik su svakako trajniji od svega što je on izzanovijetao oko tih stihova kao jalovo gunđalo u ono vrijeme, kada zapravo pojma imao nije što bi pjesnička riječ, po svom dubljem značenju, trebala da bude. Recital u »Grandu« bio je

nesumnjivo montiran za veliku scenu: ona je svoju primadonsku ariju o bolesnome srcu otpjevala patetično, bravurozno, a sve, što je govorila o ljubavi, bio je to pomalo već uvod u moralističku lekciju koju očito namjerava da mu očita. Bila je to virtuozna arija velike primadone kojoj se glas gasi, i za koju se ne bi moglo reći da ne briljira, jer ona to virtuozno još uvijek umije. Htjela se svakako prikazati svom neukom maturantu još jedamput u bogatoj rasvjeti uvijek još sugestivnog dara, pa iako je pomalo glumila, nije glumila slabo. Da bi oživjela iluzije o vlastitoj pjesničkoj tajni, da bi se prikazala kao tragična pojava koja je umirući svijesna da joj nije ravna, po svoj prilici, ni jedna žena s kojom se Kamilo mogao sresti u međuvremenu, Ana je uznastojala da se prikaže u uzvišenosti talenta i forme."

„Počela je zbunjeno, ispod svog vlastitog nivoa, s onim prokletim husarskim lajtnantom, a već je i stigla pomalo razdražena, samo se to nije moglo u prvome momentu primijetiti, a stari bio je isto tako razigran te nikako, već od prve riječi kako su stigli u »Grand«, bračni par nije umio da vlada svojim nervima: sve je počelo kao režanje starih histeričnih mačaka, a onaj jadnik sa svojim ubogim facijalisom pojavio se u grandguignolskoj komediji."

„Uznemirio se stari od prve Anine pozdravne riječi, a sam fakat što je njena prva riječ baš morala izazvati sjenku onog, u njenoj mladosti tako fatalnog husarskog lajtnanta, to je staroga izbacilo iz dostojanstvene forme; nitko od živih supružnika nije natčovjek te bi baš svagda i postojano umio vladati svojim nervima i u takvoj prilici kada, stjecajem bizarnih okolnosti, treba da prisustvuje rastanku svoje supruge s njenim posljednjim husarskim lajtnantom. Kada se tu, u ovoj ljubavnoj kavalerijskoj igri, pojavila povrh svega još sjenka gospodina Cezara Šimanjskog, stari je u sebi prokleo, po svoj prilici, onu sekundu, kada je popustio svojoj ženi da se zaustave u Zagrebu. Jutros, kad su se sreli u »Royalu«, Erdélyi bio je u mislima

izaranžirao da će, kad se njih dvoje sretnu u salonu, diskretno nestati, ali kako se desilo da je Anino srce zatajilo, i da se iza kulisa odigrala mala drama, kada je tek doktor injekcijom uspio da Anu vrati iz nesvjestice, o čemu Kamilo nije imao pojma, sastanak u »Grandu« izmijenio je čitav njegov plan pod najnepovoljnijim okolnostima."

„I Ana se javila »svome maturantu« s nervoznim smiješkom još uvijek — par distance, ali se već slijedeće sekunde nije uspjela oteti da ga ne pomiluje, izgubivši se odmah zatim u sasvim zbunjenom, da, doista nervoznom bulažnjenju o njegovoj kavalerijskoj husarskolajtnantskoj performanciji, a to je bilo buknulo iz nje čitavo njeno djevojaštvo u sjeni gospodina Šimanjskog, tako te bi se moglo postaviti sasvim motivirano pitanje, nije li afinitet spram Kamilove ličnosti, kao takve, bio samo podsvijesna težnja za parafrazom mračnih uzbuđenja, koja, prateći ljudsku egzistenciju ne ostavljaju pamćenje do groba."

„Htjela je gospođa da održi otmjeno odgojeni dekor, ali se slomila pod težinom svoje promašene romantične pustolovine. Htjelo se (treba viteški priznati) ogromne snage, da se ne preda suzama kao na pravom sentimentalnom pogrebu nečega što se jedamput davno zvalo Velika Iluzija. Uznemirenoj poetesi preostalo je još uvijek toliko fantazije te nije mogla posumnjati kako ovaj rastanak ne će biti poigravanje praznim riječima, nego doista oproštaj — zauvijek, i ta njena svijest o neminovnosti konca planula je na momenat tako te je bio nastupio opasan hip da će mu pasti oko vrata iz duboke ljudske potrebe za samilošću. Da se to može doista desiti, ta opasnost nije bila minula sve do njene tople geste kad mu je, milujući ga po kosi, objema rukama pridigla glavu kao djetetu na prvoj pričesti, sva u suzama od kojih se ipak jedna jedina, otkotrljala niz obraze zablistavši u svih sedam boja spektra neobično intenzivno u tamnozelenoj, fosfornosmaragdnoj boji kao kaplja jutarnje rose na listu."

„Bez obzira na to što do potresne scene nije došlo, sastanak u prisustvu staroga paralitika ispao je suviše plačljivo, a gospođa se vladala kao da njen suprug uopće i nije prisutan. Toga čovjeka, čudno, u svijesti ove, u tolikim drugim relacijama delikatne i tankoćutne žene, kao da nikada zapravo nije ni bilo. Ovaj u biti zapravo okrutni stav ponovio se i u »Grandu«, te nije čudo da je stari na Anine riječi već za objedom reagirao nervozno, a kad se pojavila još i ona kreatura od ministarskog pratioca, pred stranim licem te su se reakcije pretvorile u histerične grimase. Njegov potpuno suvišni i deplasirani ispad, uostalom, kada je počeo zanovijetati o poeziji, a naročito o *Medeji*, nije bio zapravo nikakav novum: još za davnih peštanskih dana, profesor je često zvrndao oko Anine poezije iritirajući Kamila raznim intimnim, a pomalo i ljubomornim aluzijama, i sam fakat, da se Ana godinama odnosila spram Erdélyijevog slaboumnog zanovijetanja ironično, bio je često izvorom Kamilovih postojanih reakcija, kada je nervozno tražio da se gospođa Borongay rastane od svoga supruga, kome je dekorativno lažno priznavala dostojanstvo šefa familije, uzvisivši bijedu njegovog supružanstva na patetičan pijedestal mentora, dobrotvora pa čak i protektora njenog lirskog talenta i spasioca njene egzistencije, postupajući s njim iza kulisa kao sa senilnom, samilosti jedva dostojnom ludom. Od starog, pasivno rezistentnog rogonje, Erdélyi se prometnuo u rogobatnog gnjavatora, i taj bračni par nije više onaj otprije desetak godina: izmijenile su im se čak i maske. I Ana je postala druga: po svemu, biće koje u alkoholu traži utjehu, stigla je već u povišenom raspoloženju, jer da nije, ne bi bila odmah u početku izazvala skandal s onim svojim glupim komplimentom o kavalerijskoj eleganciji husarskoga lajtnanta, jer stari je godinama režao baš na tu kavalerijsku pustolovinu svoje supruge, obuzet ponižavajućom mišlju o mizernom stanju njenog ukusa, kako se mogla šarmantna i nadarena djevojka uopće upustiti u

flagrantno nedostojnu vezu s jednim takvim subalternim tipom kakav je bio onaj Cezar Šimanjski, tako da je i njena nesretna parabola s onim lajtnantom pala usred objeda izazovno, kao gnjilo jaje."

Uvjeren da će stanka u očekivanju nervozne gošće potrajati duže, osjetivši nervoznu prazninu u čitavoj utrobi, jer kod objeda u »Grandu« nije okusio takoreći ni mrve, zamolio je konobara da bi nešto pojeo, i tek što su mu servirali čaj sa sirom i šunkom, pojavila se Ana, u astrahanskoj bundi sa koketnom šubarom, sa crnim naočarima kao pod venecijanskom krinkom, vedra, nasmijana, osvježena čudotvornim eliksirom, šarmantna, kao da ju je njen bogati boljarski kostim nadahnuo novim inspiracijama.

Sva ponesena nevjerojatnom euforijom, ustreperena ironičnom rječitošću, ona se razbrbljala iznenađena što je njen vitez dočekuje s punim ustima kao Pantagruel, »a stigla je, eto, brže nego što je dala riječ, i osjeća se veoma dobro, više od toga, izvrsno, jer da je njoj, premda nije čitavu noć usnula ni trena, dovoljno da sklopi oči na sekundu–dvije, da je osim toga napisala Erdélyiju pisamce, neka joj se ne nada do ponoći, pak je, prema tome, slobodna, nadajući se da je Kamilo u međuvremenu smislio neki inteligentan plan gdje da sklone svoje jadne duše, a mora priznati da se zaista divi Kamilovom mladenačkom apetitu, kome treba čestitati, svaka čast, jer dočekati svoju damu s ustima punima sira i sendviča, užinati poslije onakvog banketa, hoće se više moralne kuraže nego probavne, a ona je, eto, donijela za svaki slučaj i svoj švicarski pled, podstavljen lisičjim krznom, te sad nema straha da bi ozebli sve kad bi htjeli da otputuju sibirskom trojkom do mjeseca, a ta ideja, da je Kamilo bio tako inteligentan i naručio čaj, zaista je pohvalna, jer i ona je kod one nesretne nećakinje i njenog glupog objeda samo simulirala, a u ‚Grandu' zaista nije bila pri apetitu, tako da pod sugestijom Kamilovom priznaje kako je

ogladnjela«, i tako je uzela sa tace pola žemičke i pločicu šunke i počela obijesno grickati, »ne, ne, zahvaljuje, ne treba da je posluže nikakvim servisom, dovoljno joj je gucnuti kaplju čaja, a to može, s dopuštenjem, i iz Kamilove šolje, samo što ovaj čaj, uostalom, nije, nažalost, nikakav čaj, nego obična bljutava voda iz lonca, u kome ovi barbari kuhaju govedinu, no ipak, unatoč tome, eto, prija joj i ova vrela masna voda, a sada, smije li zapitati gospodina doktora da li je smislio gdje i kamo i kuda bi bilo dobro krenuti, treba im sasvim skroman pied-à-terre, po mogućnosti da ostanu sami, jer njihov règlement de comptes treba da se provede još večeras svakako, a to ne bi bilo zgodno u javnom lokalu, naime, ona misli kako ne bi imalo svrhe da se pred znatiželjnim glupanima pojave kao ljubavni par«.

Izvršili su pregled svih mogućnosti kamo bi se mogli povući kad se Ana ponovo odlučno ogradila da prestupi preko praga gospođe Alise; »da ostanu ovdje, u ovoj razvalini od salona ili da se popnu na sprat u Aninu sobu, ne dolazi u obzir, postoji mogućnost skorog Erdélyijevog povratka, a da odu zaista u neku kavanu, kavane su sada, u kasnijim popodnevnim satima, krcate čoporima glasnog ljudstva, a osim toga po kavanama sve vrvi od randevua i sviraju muzike! Restorani su zatvoreni, klubova u našem malom gradu nema, da se odvezu do Zdenčaja, to je daleko, a osim toga tamo bi mogli ostati jedino u kuhinji kod španovice, to je u Zdenčaju jedini zagrijani prostor, Jurjevska je, kao što je već rečeno, zaključana i tako im ne preostaje ništa nego da se odvezu do Kamilove kancelarije, koja nije doduše daleko, ali da pokisnu na ovoj lapavici, a počelo je ponovo snježiti, nije imalo rezona«. Uzeli su fijaker i na ogromno, upravo senzacionalno iznenađenje solicitatora Burića i njegove simpatične gospođice Emanuele pojavili su se u Kamilovoj kancelariji.

— O, pa ova vaša advokatska kancelarija više je studio jednog profesora, više biblioteka nego banalna pisarna, kako već čovjek zamišlja kabinete ove nesimpatične vrste čovječanstva, koja trguje zakonima en gros i en détail kao Izraelićani što trguju paprenjacima i pantljikama. To i nije biblioteka, to je čitav magazin knjiga, masa bizarnih knjiga, sve štampane jermenskim, kavkaskim, koptskim alfabetom. Kako mogu normalni ljudi štampati knjige takvim luckastim pismom, uvijek sam se to pitala godinama kakvi su to nepismeni jezici i narodi? Smiješno! Sve same slavenske knjige. Oko nas je vladala peštanska anglomanija godinama, nikada mi nije palo na pamet da učim engleski, a Petrarcu čitam u originalu! Sve sama politika, ratovi, generali, ministri, same hrvatske knjige, nema romana, nema beletristike, kako može postojati jedna ozbiljna biblioteka, koja ima ambiciju da se tako zove, bez poezije? Tko je uopće stvorio ove babilonske narode, Vandale, Mongole, Slavene, Bugare, Madžare, Husare, Cigane, kavalerijske oficire, ordinarijuse i ekstraordinarijuse, uh, pa od madžarskih knjiga nema tu ni jedne pristojne, Horthy, Landler, Boehm, da, à propos Komuna, spomenuo mi je Erdélyi da ste angažirani kao član nekakvog internacionalnog komiteta za obranu Komune, a pričao vam je Otokar što sve nismo imali čast da doživimo u vrijeme terora, ono je bilo zaista duhovito, sve što se tada zbivalo s nama, ah, da, tu su i Károlyijevi Memoari, no, dakle, i onaj pijani ludi grof, i on se proslavio, ona nesretna Komuna, jedan od najtežih udaraca što sam imala da doživim sa strane mnogopoštovanih vaših klijenata, da, da, klijenata, kažem, jer kada advokat nekog brani, onaj koga brani, to mu je klijent, jeste to, što su mi gospoda vaši klijenti oteli vaša pisma. Godinama čuvala sam ih, a mislim i danas da su bila remek-djelo, te do dana današnjega nisam prežalila što su mi ih oteli! Ne znam što je bio povod da su me jedne noći odvukli, jer, možete misliti, usitnili smo se kao dva nevina pileta. Jedno vrijeme mislila sam da se radilo o denuncijaciji sa strane nekih

mojih lirskih konkurentkinja, koje su se kao prave glupe guske bile angažirale u političkoj propagandi, međutim, kasnije, korigirala sam tu svoju pretpostavku, uostalom, to, sada, u ovome momentu, i nije tako važno, svejedno, tolike su ubili, tolike su odvukli, pa i mene, pa kad su kasnije i Erdélyija uhapsili, a ja sam se tada krila već na slobodi, nitko nije imao kuraže da samo i priviri na svoju vlastitu adresu, i tako su provalili u naš stan i odnijeli sve rukopise, čitavu korespondenciju, a tako mi je nestalo i vaših pisama. Glupo je bilo, a vaša su mi pisma bila godinama jedinom utjehom, da me razumijete, ne fraziram, nemam za to nikakve potrebe, danas manje nego ikada, bože moj, govorim vam danas iz retrospektive, uvjerena kako ni onda kad ste ta pisma pisali niste bili svijesni što su zapravo bila i značila, a to niste ni danas, bez obzira na moju ličnu mjeru, koja može da vam je potpuno irelevantna. Još u prvim ratnim godinama, kada su stigle vijesti da ste smrtno ranjeni, pa čak i da ste poginuli, a bilo je to oko Duhova 1915, baš nekako oko godišnjice našeg balatonskog izleta, bavila sam se već tada idejom da ih parafraziram svojim komentarima, da ostvarim našu davnu, upravo bolje, pardon, moju ličnu idealnu zamisao našeg literarnog »tandema«, da izdam vaša pisma kao slobodnu varijaciju na jednu jedinstvenu vašu temu o smrti i o ljubavi, a, eto, tako je to svjedočanstvo propalo, a to što sam mislila tada, ponavljam, vaša pisma, dragi moj, bila su dokumenat neobičnog, da, izvanrednog poetskog dara,

— Vaše patetično preuveličavanje je čista imaginacija,

— Da ste se kojom srećom posvetili literaturi mjesto da gubite godine još uvijek s ovom vašom, oprostite mi, seljačkom balkanskom politikom!

— A što je trebalo da postanem, peštanski feljtonist? Da sam ostao u Pešti, poslušavši vaš savjet, bili bi me ubili, bili bi spalili moje rukopise, i danas ih upravo tako ne bi bilo kao što nema ni vaših, i, prema tome,

— Dakako, da su vam spalili rukopise, bilo bi to politički logično i, u vašem stilu, stopostotno ostvarenje vaših »revolucionarnih« ideala,

— Pustimo moje ideale, revolucionarne i nerevolucionarne, mislim da nemamo baš nikakve, pak ni najneznatnije šanse da bismo u tom pogledu otkrili neku kompromisnu formulu,

— Da odmah počnemo sa zveketom oružja, kao da smo se sinoć rastali, ustala je i za nijansu suviše razdraženo odbacila svoje krzno preko naslonjača, skinula šubaru i, zapalivši cigaretu, prošetala se kancelarijom, prenatrpanom masom knjiga. Tu se zaustavila ispred velike etažere, sa knjigama poredanima do stropa preko čitave stijene, i kao slučajno izvukla svoju, u zeleno platno ukoričenu *Medeju*, rasklopila je i bez riječi vratila u redove ukoričenih knjiga.

— Vidim, ima ih tu još nekoliko nerazrezanih, znači, vi ste, čini se, kad se knjiga pojavila, uznastojali da odigrate ulogu mecene, od straha da ne propadne?

— Treba da vas razočaram! Vaš poklonik, doktor Trupac, poklonio mi je ovih sedam *Medeja* prije godinu dana, na povratku iz Pešte, svih ovih sedam komada kao kuriozum. Slučajno ih je otkrio u jednom antikvarijatu. Sumnjam da je čovjek u svome životu ikada kupio jednu jedinu knjigu poezije, vaše mu je ime slučajno palo u oči usput iz izloga jednog antikvarijata, na prvi pogled, za vrijeme šetnje, puki slučaj,

— Kuriozum, moje ime u peštanskim izlozima — danas, a onaj moj egzemplar što sam vam ga poklonila s onom dugom, dugom, moram priznati, po vas kompromitantnom posvetom?

— Na koti 217 kod Gródeka izgubio se.

— Oprostite ova fotografijica uokvirena filigranim okvirom od slonove kosti, ovaj stariji, potpuno ćelavi gospodin, na stepenicama nekakvog praktikabla sa balustradom, sjedi ćelavko u ne pretjerano soigniranim, zgužvanim pantalonama, smjestio se tu kao student na stubama iza neke katedre, zapisujući

nešto u svome bloku, sasvim sagnut nad svojom školskom tekom.

Otkrila je sitnu fotografiju na etažeri na malom dekorativnom stalku i uzela svoj lornjon od znatiželje da bolje promotri ovaj lik (a lornjon je uzela otkako su se sastali prvi put), pomno ispitujući koga prikazuje ova fotografija, diskretno okićena srebrnom minijaturnom lovorovom grančicom.

Tko je to?

— Lenjin!

— Lenjin? Originalna fotografija?

— Da. Sentimentalna uspomena. Mladić koji mi je poklonio tu sliku nije više živ. Ubili su ga. Nije bio navršio ni dvadeset i prvu,

— Tako, ubili su ga? U dvadeset i prvoj godini? A pitamo se koliko drugih bi on, u ime ovog istog čovjeka, bio ubio da nisu ubili njega? Ljudi uopće ne umiju drugo nego da se ubijaju. I gospodin Béla Kun je pobio masu svijeta u ime ovog istog čovjeka tu, a svi mi koji smo doživjeli sve ono na vlastitoj koži, imamo o tome svoje mišljenje na temelju vlastitog iskustva, a to je naše skupo plaćeno, privatno građansko pravo da smo stekli svoje negativno mišljenje o tim vašim kriminalcima, koji misle da će popraviti svijet,

— Ana, sve što sam čuo od vašeg muža i sve što mogu da čujem od vas nije drugo nego lamentacije sa starih, otrcanih gramofonskih ploča. Ako ste doputovali zato da me častite takvim epitetima od kojih je kriminalac još najuviđavniji, bilo bi možda mudrije da se uopće niste ni pojavili,

— Oprostite, priznajem, molim vas, pristupila je, uzevši mu ruku, iznenada se sagnula te se pričinilo kao da namjerava da je prinese svojoj usni, ali se Kamilo sustegnuo, trgnuvši se za nijansu suviše brzo.

— To su šale, prošlo je toliko mnogo godina što smo prestali da se nadmudrujemo, vidite, razmaci su ostali isti. Nikad nisam

bio sputan nikakvim socijalnim predrasudama, ni lijevo ni desno, ali vaš provincijalni gentry-mentalitet nervirao me od prvoga dana! Vaš način razmišljanja dostojan je jednog horthyjevskog snoba, da, a ne vas, Ana,

— Molim vas ponovo, oprostite mi, priznajem, kriva sam, nisam tako mislila, krivo sam se izrazila,

— Što biste se bili krivo izrazili, vi doslovno tako i mislite! Sjetite se samo svojih posljednjih riječi, kad smo se rastali u tihanjskoj aleji, i onda je scenu izazvala isključivo samo vaša zaslijepljenost, i onda ste tvrdoglavo fanatički deklamirali o kriminalu, o politici, o kompromitantnoj balkanskoj politici, a sada ponovo patetično deklamirate iste gluposti. »Doživjeli ste kriminal.« Jesam li bilo kakvom aluzijom, molim vas, dao naslutiti kao da sumnjam u to ili kao da se ograđujem od te mogućnosti da ste vi doživjeli taj kriminal, ili kao da sam sklon da ga odobrim? A pitam vas, dobro, objasnite mi, ima li netko među nama živ, tko od nas nije doživio isto tako taj vaš, patetično apostrofirani »kriminal«? Ugledali ste tu fotografiju jednoga čovjeka i tek što ste bacili najpovršniji pogled na njegovu pojavu, istoga momenta za vas je on prezira dostojna kreatura i »kriminalni tip«! I onaj mladić, koji mi je tu sliku poklonio i koga su ubili u njegovoj dvadeset i prvoj godini, i ono je za vas »kriminalni tip«, znači, svi smo mi »kriminalni tipovi«, i svi mi pojma nemamo što je to »moral«? A da ja vas zapitam, draga moja, da mi objasnite kako je došlo do toga »kriminala«, o kome mi sa koturna deklamirate kao o nečem o čemu se može govoriti isključivo samo sa prezirom i s moralnim zgražanjem? Počelo se jednoga dana masovno ubijati, na sve strane, a kad sam vam bio deklamirao godinama da matematski precizno stiže vrijeme kri-mi-na-la, vi ste mi, dakako, odgovarali da je to politika što ja pričam, a politikom se odabrani duhovi, dakako, ne bave. Citirali ste mi svoga dragog i vječnog Johanna Wolfganga, a sve ono što se zbivalo, kad su klali i

strijeljali i bacali trupla u kreč i palili gradove i ubijali po crkvama djecu i žene i starce u masama, kada su mučili ljude i palili ih na lomačama, i satirali ih ognjem i gvožđem — lege artis, kada su vješalima i okovima i moralnom torturom prisilnog simuliranja lojalnosti, to jest doslovno baš »kriminala« u ime »zakletve« i »vjernosti dinastijama, državama i idejama«, koje to nisu bile, nego po dostojanstvo ljudske pameti kompromitantni kretenizmi, ono međunarodno ludilo, dakako, za vas nije bilo kriminal, a kad sam vam govorio da će baš onaj kriminal uništiti sve pozitivne ljudske vrijednosti, vi ste mi uzvišeno odgovarali da je to što ja govorim »politika« i savjetovali me da se ne bavim politikom. Vi ste pisali svoje sonete, svoje feljtone, surađivali ste u kriminalnoj štampi koja je izazovno glupo lajala kriminalne laži, a vi i svi vaši deklamirali ste, kao papige, šta ćemo — »raison d'État«, šta ćemo — »nacije, nacionalni interesi«, »nacionalna poslanstva«, pa kad sam vas gnjavio da će sva ta vaša »nacionalna poslanstva« i vaše »nacije« i vaše države jednoga dana odnijeti đavo, što je bila vaša formula? Peštanska feljtonistika je tada bila za vas jedinom garancijom višeg tipa civilizacije i kad sam počeo gubiti nerve zbog onog kriminala, koji se ocrtavao na horizontu, čime ste me tješili? Da bi bilo mnogo inteligentnije da se bavim poezijom nego politikom. Svijet je oko nas već desetak godina potpuno lud, sve se izobličilo do opake bezidejne banalnosti. I, evo, u čemu je stvar! Našao se, usred ovog rasula svih normalnih ljudskih vrijednosti, jednoga dana netko, jedan jedini čovjek, možda sibirski vuk, ako hoćete, u svakom slučaju, jedan jedini Netko, koji je usred onog polarnog vihora nanjušio izlaz iz one krvi, i taj je čovjek počeo da urla, da zavija kao pravi vuk, i tko ima uho, taj ga je čuo, a čuli su ga mnogi, čuli su ga zapravo svi koji su i sami krvarili, jer to nije bilo teško čuti srcem koje umire svijesno da umire glupo, da je ovaj rat i da su svi ovi ratovi nešto što je stvorio čovjek sâm i, prema tome, da je

isključivo samo od ljudske volje zavisno hoće li ratovati ili ne. »Udri kundakom o zemlju, prebij tu svoju prokletu pušku, jer je krvava kao sjekira, kao sasvim glupa neandertalska kanibalska sjekira, udari po svakome tko te šalje u smrt, budi čovjek svijestan svoje egzistencije, budi svijestan da su te nevina osudili na smrt, nevin si, a vuku te na stratište, ne daj se, ta nisi govedo nego čovjek, otvori oči«, da, tako je to, javio se taj glas, a ja sam ga, za razliku od vas i vama sličnih, čuo i to ne zato, jer se bavim ili ne bavim politikom, nego zato jer sam čovjek, jer imam dovoljno morala da izgovorim ono što mislim, ja sam ga dakle čuo, a to što ga niste čuli vi, što za to niste imali i nemate sluha, zato nemate prava da se zgražate nad pojavama o kojima pojma nemate. Da, tako je to, moja draga, pitamo se danas šta ćemo? Šta ćemo danas kad smo pali u ovu ludnicu, u ovo, kako se vaš gospodin suprug jutros izrazio, kriminalno udaranje kundacima o privatna vrata, u ovo kundačenje, u ovu borbu na život i na smrt, kriminalni ekscesi, umorstva, dakako, umorstva u masama, a pitamo se što da se radi, gospođo, da se brbljaju gluposti, da se bježi u Ameriku, da se laže na katedrama, da se pišu lirski feljtoni ili da se bavimo politikom? Bavimo se politikom, dakle, naša politika to je borba protiv ljudožderstva, a čovjek koji je počeo da provodi u djelo tu politiku, to je čovjek čija je fotografija tu pred vašim očima, pa kad ste me već počastili, svojom ironijom, molim vas, izvolite se prikloniti barem učtivošću, ako već ne glavom, mojoj logici, da biste razumjeli neki dublji smisao što se fotografija ovoga čovjeka nalazi baš tu među mojim knjigama, jer mi je povrh svega još i draga uspomena na simpatičnog dječaka koji je svoju iluziju platio glavom.

Poniknuvši, zagledala se gospođa Ana u vrške svojih pustenih, bijelim krznom podstavljenih cipela, i, zapevši šiljkom lijeve o petu desne, a zatim obratno, desnim šiljkom o petu lijeve, ona je iznenada napola skinula, a zatim nervoznim

trzajem obje cipele odbacila s nogu, u dugom luku; podvinuvši noge u čarapama pod suknju, ugnijezdila se u velikom kožnatom naslonjaču intimno, prekrivši se svojim pledom kao da je odlučila otputovati u ovom fotelju u daleke krajeve, i tako sagnuta, pogleda uperena u sag, ostala je bez riječi sa spuštenom podlakticom, uz koju se uznemirenim plamenom okomito dimila cigareta.

— Što je, Ana, šta šutite, recite nešto, odgovorite, prekinuo je Kamilo ovu stanku, promatrajući Anu gdje tvrdoglavo šuti po svemu snuždeno pasivna.

„Ona se truje nekim drogama", palo mu je na pamet, uspoređujući ekstremne raspone njenih ispada, jer od momenta kako se spustila u »Royalu« u salon, pa sve do ovog intimnog klupka u naslonjaču, gdje se ugnijezdila kao mačka, kretala se kao na konopu, a sad se srozala, i to okomito, u gluhu apatiju, kao da je u sobi potpuno sama i ostavljena i kao da ne čuje ni glasa ni kretnje.

— Oprostite, glumite li vi i sada, poslije toliko vremena, doista, spram moje logike potpuno ravnodušnu damu, kao što ste je glumili prije deset godina, ili možda vam nedostaje moralne snage, da se priklonite mojim argumentima? Ako sam vas uvrijedio, dobro, kao da nismo ništa izgovorili ni pomislili, brišimo te glupe stvari, Ana, čujte, molim vas, pristupio joj je poklonivši se s namjerom da joj poljubi ruku, ali je ona odmahnula da je ne smeta, kao da je doista odlutala od svega daleko, od ove sobe i od ovoga grada i od ovoga svijeta.

— Igrali smo se slijepog miša kao djeca i uvijek kad bih vezanih očiju stajala prislonjena o stablo, slijepa, čelom uz koru stabla, na dodir s grubom materijom, u potpunoj tmini, zaboravila bih da brojim, jedan, dva, tri, pet, devet, izgubivši se u neizrecivo opasnom mraku i tek bi me vika sakrivene djece, kad su vrištala oko mene, zašto se ne javljam, vratila na javu, a tako mi je i sada, kao da stojim vezanih očiju, pripijena uz onu našu

staru čvoravu jabuku u dvorištu, dodirujući njenu hrapavu koru, jer sve je to oko nas igra slijepoga miša, mili moj, i ja sam se izgubila u ovome sakrivanju, a vi tražite da brojim logično i racionalno jedan, dva, tri... Nikada to nisam znala ni umjela, a što se logike tiče, priznajem vam, nikada mi nije pošlo za rukom da otkrijem bilo kakav protudokaz koji bi bio jači od vašeg. Oduvijek sam vjerno pratila vašu misao i varate se, mislite li da vam nisam bila lojalan trabant, priznajem, uza sve svoje sumnje, i mislim tako, što se mojih skromnih svojstava tiče, da sam vam se uvijek iskreno divila, pa tako i sada ne bih znala da vam odgovorim ni riječi! Ni da, ni ne! Vi svakako imate pravo da razmišljate na svoj vlastiti način, pa čak, kako mi se čini, da je to pravilno i logično kako vi raspoređujete svoje misli, samo se bojim da, ne znam kako da se izrazim, to jest kako da kažem metodički, mislim, bojim se da, oprostite mi, ali izgovorit ću što mislim, bojim se da ovaj vaš način nije od ovoga svijeta i ja se slažem s vašim kompanjonom, gospodinom doktorom Amadeom, da vi ne hodate po ovoj našoj, ako hoćete, glupoj zemlji,

— Bravo, a to je zaista duhovito, a osim toga i neobično originalno, ali, molim vas, istodobno i neobično simptomatično, naime što se tiče vaših relacija spram moje malenkosti. Godinama vi ste sebe apostrofirali da spadate među moje simpatizere, ali netom bi se bio javio glas sumnje ili negacije, ma s koje strane, ma gdje i ma od koga, vi ste se odmah solidarizirali s njime. Sada ste, što se vaših vlastitih negativnih sudova o mojoj malenkosti tiče, naišli, čini se, po svemu, na srodnu dušu, i to baš na moga »kompanjona«, bravo, i taj »moj kompanjon«, taj vam je otvorio oči, sjajno!

— Ne, ne, ni govora, ništa meni vaš kompanjon nije otvorio, ni poglede ni oči, nego smo se oboje objektivno složili da vašim metodama nedostaje ono glavno što treba da ima čovjek koji želi da se bavi politikom, a to je smisao za ovozemaljsku, grubu

stvarnost, Wirklichkeitssinn, sens pour la réalité, to, mislim, i ništa više,

— »Moj kompanjon« mogao vam je navesti klasičan primjer moga oca, kome je ova ista glupa, oprostite, fraza o »čulu za stvarnost« takoreći jedini adut. Kod moga oca je taj smisao za grubu stvarnost neobično plastično razvijen, a to on, kao poklisar kod gospodina Admirala na Budimu, dokazuje danas i na djelu, prema tome, moj gospodin otac je veoma praktičan političar à la bonne heure, i tek što nije tako praktičan i vješt kao vaš informator, koji je isto tako nadasve praktičan političar, samo se pitamo kakve su to vrijednosti i kakve su to konjunkture, ali, pustimo to, nema smisla gubiti vrijeme na te gluposti,

— Ne ne, to nisu gluposti, obratno, molim vas, da se zaustavimo na momenat kod tih gluposti, jer, vidite, o, bože, priznajte i sami, koliko li ste sebe i mene iznervirali zbog one vaše nesretne Srbije i onih njenih srpskih pobjeda godine 1912, zimi, u onom glupom turskom ratu, te da li su Srbi već osvojili onu nesretnu Makedoniju, jesu li pregazili Albaniju, jesu li srpski konji konačno zagazili u Jadransko more, pa šta je od onoga nastalo, od onih vaših srpskih konja na Jadranskome moru? Da, da, onaj balkanski pokolj, a to je, uzme li se objektivno, otrovalo i uništilo naše prijateljstvo, samo to i ništa drugo! Da nije bilo onog prokletog rata, nikada ne biste bili izgubili nerve do tog stupnja da zgazite sve ono naše što je bilo sve, sve, sve, samo ne svakodnevno, a nisam sigurna da li je vaša nesretna Makedonija to zavrijedila, ne, nisam sigurna, i, dopustite mi, molim vas, samo da završim, mislim da sam na dobrom putu, jer, eto, i Austrija i Madžarska i Pešta, sve je to propalo tačno po vašem receptu, to su bili vaši politički ideali, a što da se obmanjujemo, i sami znate šta je od toga nastalo, pa onda, molim vas, samo momenat, molim vas, šta li se sve niste nadeklamirali i nadiskutirali o vašem oslobođenju, voilà, mon cher, a zašto ste danas embrouillé sa starim gospodinom, ako

su te stvari na svome normalnom mjestu, i tako, vidite, sve ovo što vi danas sanjate o revolucijama, kako da kažem, oprostite, o čovječanstvu kao takvom, sve je to, bojim se, dragi, zaista se bojim, da je sve to samo igra vaše mašte. À propos, molim vas, kako se ono zvao onaj vaš hrvatski političar, o kome ste mi toliko mnogo pričali, tu nema njegove slike, a kod gospođe de Szemere bila vam je na stolu,

— Ne znam, imao sam tamo na stolu više slika,

— Pa onaj, koga je profesor Friedjung bio optužio da je austro–srpski double agent,

— Supilo,

— Kako, Soupillo?

— Frano Supilo,

— Da, da, a šta je s njim, ta on je bio jedan od vaših uzora i ako se ne varam, pisali ste o njemu ili ste se spremali da napišete monografiju, gdje je taj čovjek, kako to da ne igra nikakve političke uloge kod vas, u ovoj zemlji, danas kad je Austrija propala?

— Poludio je,

— Molim vas,

— U ratu, sedamnaeste, u Londonu,

Usred Kamilovih još riječi pojaviše se na otvorenim vratima solicitator Burić i gospođica Emanuela, sa servisom turske kave i likerima. Uzbuđeni već od jutros dolaskom tajanstvene dame, o kojoj se u Kamilovoj kancelariji govorilo iza kulisa na temu poznate romance između njihova principala i madžarske poetese »koja bi mu mogla biti mama«, gospođica Emanuela i gospodin Burić, banuli su sa svojim turskim bakrenim bazarom od džezvica i fildžana usred ovog razgovora iznenada, zabezeknuti što su našli damu u čarapama, podvinutih nogu u fotelji à la turca, tako da se gospođica Emanuela spotakla i tek što nije pala, zapljusnuvši jednu, bijelim krznom podstavljenu Aninu

čizmicu mlazom vrele kave tako, te se izgubila, ne snalazeći se što da radi, da spusti pladanj sa džezvicama i fildžanima na stol ili da se sagne do polivenih čizama, kad je gospođa Ana, gestom rutinirane dame, skočila i tako u čarapama pomogla zbunjenoj gospođici da se oslobodi džezve s vrućom kavom, srdačno je spriječivši kako se ne bi sagnula do njene obuće i tješeći je »da je taj incident spomena jedva vrijedna sitnica, pošto cipele za snijeg i služe baš u tu svrhu da budu trajno izvrgnute raznim inzultima, a ova prolivena kava je, spram svih zala što su mogle da zaprijete ovoj zečjoj koži, zaista dar božji«.

S rutiniranom ljubaznošću obasula je gospođa Ana Emanuelu zvonkom kaskadom komplimenata, pa kada se pokazalo da gospođica ne vlada ni njemačkim ni drugim kojim stranim jezikom, zamolila je Kamila da bude ljubazan i da izvoli prevesti šarmantnoj dami, »kako je njena pastelnoprozirna, marcipanska, plavokosa ljepota podsjeća na jednoga Anđela u plavoj tunici, koji dvori kod Menze Gospodnje na fra Angelicovoj kompoziciji o Legendi Svetoga Dominika, a na toj slavnoj Legendi plavokosi Anđeo pojavio se sa srebrnim pladnjem, samo tada nije servirao kavu nego neku vrstu nebeskog šerbeta«, i tako ponesena žuborom slatke rječitosti pribrala se donekle gospođica Emanuela, ispričavši se svome šefu »da žali, ali da je zaista nevino zapela o gospođine čizme i, ako je potrebno, da će ih sa dozvolom dame oprati«, i tako je nestala sa Burićem, prelivena rumenilom nevinoga stida kao skrletna maska.

— O, pa to je sjajno, pa ovdje ima chartreuse, obradovala se Ana, kad je nestalo zbunjenog solicitatorskog para, znalački podignuvši flašu fosfornozelenkastog kartuzijanskog eliksira spram svjetlosti svjetiljke, ispitujući »autentičnost« etikete, »jer chartreuse, to je njena davna slabost, a ovo je, zaista, autentični original, što je danas golema rijetkost, jer originalne chartreuse ima sve manje, svaka čast, u Davosu, kasne jeseni 1915, usred rata, ona je proležala nekoliko mjeseci na terasi, nosiljka uz

nosiljku, s jednim francuskim dominikancem, koji ju je naučio cijeniti chartreusu. Taj Francuz, dominikanac, pio je chartreusu dnevno kao lijek, uvjeren da razne aromatične trave u tome ekstraktu liječe tuberkulozu, a bio je to nadasve interesantan fratar, član vatikanske redakcije Kolegija Opera Omnia Johannis Duns Scoti, pravi stopostotni kurijalni ideolog, erazmovac, koji se zgražao što Rajna u dvadesetom stoljeću politički još uvijek razdvaja katoličke narode u dva neprijateljska tabora. Čovjeku nije išlo u glavu da će mobiliziran kao francuski vojnik morati pucati po Nijemcima, to jest po kršćanima, a doputovao je iz Rima direktno, gdje je živio godinama. Čudan udes. Nestao je jednoga dana i poginuo kod Fort Douaumonta u verdunskoj bitki, godinu dana kasnije. Primila sam od njega nekoliko pisama, i kao da slušam vaš glas, iz čovjeka je progovarao onaj isti moralni kozmopolitski patos kojim ste vi malo prije govorili o Lenjinu. Bio je izvanredno muzikalan, svirao je klavir od djetinjstva. Vanbračno dijete operne pjevačice, melankolično djetinjstvo bastarda primadone i džokeja, upravo vlasnika ergele, a naročito je volio da svira klavirske sonate Padra Antonija Solera. I njegova su mi pisma propala, a žalim, uz vašu temu o moralno–intelektualnoj pobuni evropske inteligencije bila bi ta pisma divno svjedočanstvo«.

Pokucavši na vratima, ponovo se pojavila gospođica Emanuela s flanelnom krpom u ruci, da bi ipak obrisala gospođine cipele, ako smije...

— Ne, ne, zahvaljujem ljubaznoj dami, izvolite joj objasniti da zahvaljujem na njenoj usluzi, ali to je zaista suvišno, objasnite joj ponovo da su ove cipele baš u tu svrhu impregnirane da budu otporne spram svake vlage, nije potrebno, uostalom, čini se da ovu damu smeta što sam ja u čarapama, objasnite joj, molim vas, da ću je ovoga trena osloboditi ove napasti, a to će biti i najoportunije, samo da nas pusti na miru, molim vas, ekskomplimentirala je gospođa Ana Emanuelu za nijansu i

suviše nervozno a zatim, isto tako nervozno, navukla svoje čizmice i, udarivši petama o pod kao da igra čardaš, ona se vratila i sjela u fotelju i kao usput, sa prizvukom zajedljivosti, dobacila Kamilu:

— Oprostite, čujte, oprostite, ali ova mala je u vas zaljubljena,

— Kako vam pada na pamet ova bizarna misao, Ana, ako je u nekog zaljubljena, to je moj gospodin kompanjon,

— Nije to ni najmanje bizarno, mi žene imamo za te stvari izvanredno razvijen njuh, a stvar je sasvim normalna, ona je vaša sekretarica, ona zna o vama nerazmjerno više nego što vi i mislite, naš personal zna o nama nerazmjerno više nego što mi znamo o sebi sami. Primijetila sam veoma dobro njen pogled, kad smo ušli, ugledavši me — telle comme je suis, tek što se nije onesvijestila,

— Gospođica je sekretarica mog solicitatora, a ja lično nemam sekretarice, sve vaše pretpostavke su fikcija, ja uopće i ne znam kako se zove, zovemo je Eleonora, a mislio sam da se zove Vjeročka, a zapravo se zove Emanuela, prozvali su je Vjeročka, jer je tako zove moj kompanjon,

— Svejedno, Emanuela ili Eleonora, ova gospođica vodi o vama toplu brigu, na to možete uzeti otrova, dragi! Nama ženama dovoljan je jedan pogled da se snađemo, spopala ju je panika kada me je ugledala, spopala ju je panika zbog vas, pa zar ovakvo očupano ptičje strašilo, to da je moglo biti idealom njenog ideala, znate kako, to su kalibanski glasovi koji kruže oko nas starijih dama, pa kad me je ta vaša gospođica ulovila još u čarapama, zabezeknuta, bila bi se onesvijestila da je niste pridigli, prosto se nije mogla oteti užasu, no, pustimo to, možda bi zaista bilo bolje da me nije našla »in flagranti«, pa ipak je to neka vrsta negližea, a, osim toga, za male gospođice jednog malog grada randevu u čarapama spada pod pojam skandala, no, dakle, svejedno... Uostalom ne volim žene kao rasu! Žene

su otrovno klupko sasvim mračnog ribljeg sebeljublja, kada ljube, one uzimaju muško pod svoj monopol, muško je samo njihovo privatno muško, ono pripada isključivo samo njima, a kada su majke, okrutne su kao kuje spram tuđe vižladi, njihovo vlastito kopile, to je kvintesencija svemira, da, a nas, ostale žene, koje nemamo tih ribljih svojstava, ove primitivne ženke smatraju bludnicama. Kao ženke bogomoljke, one nemaju druge ideje nego da progutaju svoga mužjaka i sve oko sebe što nije porod njihove utrobe, uostalom, obiđimo ove tugaljive priče, dajte mi još jednu chartreusu, a molim vas, ona impozantna tapetirana vrata ondje, kamo vode, prijeko u vaš stan, u stan vaše gospođe?

— Ne, ne stanujem u ovoj kući, tu prijeko počinje kancelarija moga kompanjona, mi radimo doduše još uvijek, pod jednim krovom, tu su kombinirana dva privatna stana kao jedna kancelarija sa dva sekretarijata i sa dva odvojena ulaza. Doktor Trupac ima svoju kancelariju od pet soba i tri koncipijenta, za razliku od mene, ja sam se smjestio u ove dvije sobe, kao što vidite, i to je sve,

— Ah, pa jeste, vaša veza traje godinama?

— Uzeli smo dvije sestre, i tako smo se smjestili u ovoj kući našeg zajedničkog tasta, oca naših žena, to je stara kurija, sitno seosko plemstvo, građanske djevojke, lađari, brodari, riba, žito, mlinovi, a sada, tako, neka vrsta kreme, a onaj second empire entrée sa mramornim stubištem to je Amadeov ukus, ona Dijana sa srnom od gipsa na ulazu, ali sada je čitav taj naš panoptikum u likvidaciji, ja stojim pred seobom, iz mnogih razloga, a ponajviše, smijem li vam reći, da me opet ne biste jedamput razumjeli krivo, iz političkih,

— Znači, s onu stranu onih tapetiranih vrata, ondje je kancelarija doktora Amadea, ondje je njegov stan, pod njegovim ključem?

— Ne, ovdje između naših kancelarija ima još jedna zajednička prostorija, a upotrebljavamo je za reprezentativne razgovore,

— Tako, a može li se ući?

— Kako da ne, zašto se ne bi moglo, izvolite, ako vas zanima, izvolite, molim.

Sinuo je ogroman, nerazmjerno glomazan venecijanski svijećnjak i u blistavoj rasvjeti prikazala se ogromna soba sa tri velika prozora, dva sa desne, a jedan s lijeve strane od balkona. Čitava mala galerija slika i kipova, sa dvije–tri engleske klupske garniture, očito neka vrsta sale za konferencije sa magnatskim, broncom okovanim Louis XV–stolom, sve s očito namjerno naglašenim gavanskim ukusom, tako da bi se, na prvi pogled, po sagovima i po berlinerblau vazama moglo primijetiti, kako štednja kod ove inscenacije nije igrala ni najmanje uloge.

— O, pa to je čitav mali muzej, odakle su samo ovi dražesni holandeski Settecento Stillebeni, a ova dama i ovaj gospodin sa svojim cilindrom, to su slikali münchenski đaci, vidim tu neke romantične rijeke, vode, šume, oblake, zanimljivo, moram priznati, zaista, da niste i vi možda kumovali ovom izboru, jer gospođa Dagmar, ako je to njen ukus, priznala mi je da u vama ima solidnog savjetnika, no, dakle, u jednu riječ, milo mi je da sam, pa makar i na trenutak, mogla zaviriti iza kulisa vašeg ambijenta,

— Sve je to Amadeova kolekcija, on je počeo kupovati te stvari još u predvečerje rata, a njegova žena ima neke slabosti spram našeg modernog slikarstva, dok se ja, kao što znate, prilično slabo snalazim u tim stvarima; ove mrtve prirode nisu holandeske nego dalmatinske, bit će od nekog provincijalnog venecijanskog majstora, na terenu, po našim gradovima, ima takvih stvari mnogo,

— Samo da bacim pogled na ovu damu koja čita u svjetlosti petrolejke, pristupila je gospođa Ana s najvećim interesom

jednom pastelnosivoružičastom platnu, pomno ispitujući koloristične detalje svojim lornjonom, kojim se poslužila kao lupom, sa dva preklopljena stakla kao monoklom.

— Ovo je jedan Slovenac, ne znam, bogami, kako se zove, pariska škola, a kako vidite, naši münchenoidi otkrili su plein air mnogo kasnije od Szinyei Merse Pála,

— A šta će vam zapravo čitava pariska škola y compris i Színyei, kad vi imate jednog Meštrovića? Taj jedan jedini vrijedi vam za čitave tri generacije pariskih epigona, jer vidim, po tim vašim slikama, a vi ste se, čini se, zaustavili na münchenskom impresionizmu, uglavnom sa priličnim zakašnjenjem, a ova dama, pod svjetiljkom, nije nezanimljiva, zapravo kuriozum, vidite, čovjek uči dok je živ, ova dama čita knjigu, kada netko na nekoj slici čita knjigu, uvijek me draži, bože moj, kakvu to zapravo knjigu čita ova dama, da, da, bila je to moda reformklajda, fin de siècle, moda prvih svilenih crnih čarapa, bile su to emancipirane sufražetkinje, koje su se usudile pojaviti u crnim svilenim čarapama, bilo je to davno, kada je poneka smiona žena riskirala da u kavani zapali cigaretu, u vrijeme moga débuta takav skandal izazvao bi sablazan, više od toga, čitavu pobunu, a ova dama čita knjigu veoma pažljivo, bit će neka provincijalna učiteljica, lijepa duša, nema sumnje, čita poeziju, stihove, o, gospode bože, očuvao nas bog od naših provincijalnih obožavateljica, nikada u životu nisam ni od jedne od njih primila ni jedno jedino inteligentno pismo, baš smo prokleti, što smo se rodili kao neki kulturtregeri u ovakvim jadnim, zabačenim civilizacijama, interesantni ljudi, ovi vaši modernisti, no, ali ipak, vidi se, provincija. Made in Wien,

— Oprostite, pa i vaš »genijalni« Meštrović, i on je najtipičnija Secesija, made in Wien,

— Kako, kako, šta to čujem, molim vas, pa zar Meštrović više nije vaš nacionalni profet, o, molim vas?

— Nije Meštrović jedini s kojim sam se rastao, davno je tome, mladi ljudi, entuzijasti, politički diletanti, pojma nismo imali o čemu se radi, ali pustimo to, i to je politika, Ana,

— To nije politika, to je umjetnost, dakako, ne vidim tu ni jednog cezanneista, a, pardon, eto ga, tu je jedan, a ovdje je i jedan Lhôte! Ovi vaši talenti bit će da su profesori crtanja na srednjim školama, dobro, sasvim simpatično, svaka čast, ipak, šta ćemo, svijet još uvijek živi od imitacije, što da se radi? Pariski »Dernier cri« još je uvijek jedino mjerilo i u ženskoj modi, u parfemima, na Broadwayu kao i u Klagenfurtu.

— I vi ste izmijenili svoj ukus, čini se, Ana, vaši Anglade nisu više u modi, sjetite se samo svojih ditiramba Zuloagi, šta ćemo, vremena se mijenjaju, bio sam u Parizu prošle jeseni, ne znam, ni to nije više onaj Pariz iz dvanaeste i trinaeste. Sjedim u Closerie des Lilas, sasvim izgubljen, ne znam, jesam li se izmijenio ja ili Pariz, pa čak ni pariski benzin ne miriše više tako slatko kao prije rata, ni glas gitare ne zvoni više tako veselo, sve su harmonike melankolične, sve je to odnio ovaj prokleti rat do đavola,

— Varate se, dragi, Pariz je jedini grad u Evropi koji nije dao da ga odnese đavo, bila sam u Parizu i ja, jesenas, sve do Božića, ostala sam i preko Nove godine, tamo me štampaju u nekim revijama s najvećim aplombom, upoznala sam masu interesantnog svijeta, o, Pariz, molim vas, nije to više literatura Anne de Noailles! Barrès, d'Annunzio, Anatole France danas su komične figure baš kao i impresionisti, danas su en vogue Cocteau, Picasso, oni su danas en vogue, ne, ne, treba imati fantazije, treba ići s vremenom, *Le Boeuf sur le Toit*, ruski balet, Ana Pavlova, Cocteau,

— Cocteau, za moj ukus nije nikakav naročiti talenat, mogu o njemu pisati da slika kao Rafael, ja sam spram toga potpuno ravnodušan, a koliko se sjećam, vi znate da ni vaš Rainer Maria ni Hugo von... nisu bile nikada moje naročite simpatije, a, osim

toga, nije mi namjera da zanovijetam, međutim, kraj ove očite labilnosti ukusa između jednog Böcklina i Klimta jučer, danas Picasso, jučer Anglada a danas Cocteau, to znači za vas ići s vremenom?

— O, ne, ne, zaboravili ste, ne sjećate se više, moja simpatija bio je zapravo Paul Klee, a od 1918 nisam ni protiv Dade! Sjetite se, naši razgovori o ukusu bili su uvijek neuralgični, mi smo već 1913 zbog futurističke izložbe u Pešti bili ozbiljno embrouillé, vi ste bili beskompromisno kontra, molim vas, sjećam se jedne scene pred Boccionijem ili Chiricom, i zato, večeras sam kompromisno raspoložena, a ova tapetirana vrata tamo, to je kancelarija vašega prijatelja?

— To je njegov kabinet,

— A ne bismo li mogli da ga vidimo,

— Kako da ne, otvorio je Kamilo vrata Trupčevog kabineta i, propustivši svoju gošću, zapalio isto takav mletački svijećnjak kao i u prvom salonu. Gospođa Ana ostala je impresionirana, prije svega, monumentalnim zlatnouokvirenim portretom Kralja Petra I, u uniformi kavalerijskog generala, u kardinalno-skrletnoj husarskoj atili, sa kraljevskim plaštom u hermelinu, s masivnim lancima raznih viteških insignija.

— Dies ist eine Art Heldenhalle, tu impozantno vrvi sve od kraljeva i regenata, tu se prilično ratuje, u kabinetu vašega gospodina prijatelja!

— Tu se slavi Pobjeda 1918, to je rentabilno, primijetio je Kamilo namjerno zlobno, ali je Anino uho spram njegovog sarkazma ostalo gluho.

Njenu pozornost privukla je jedna fotografija u skupocjenom okviru od mahagonija, snimka regenta Aleksandra u trenutku ukrcavanja na talijanski destroyer u albanskoj luci Santi Quaranta, jeseni 1915, a na Trupčevom stolu zablistala je srebrnouokvirena fotografija Regentova, sa vlastoručnim

kneževskim potpisom u znak naročitog priznanja gospodinu doktoru Amadeu Trupcu.

Dok je gospođa Ana, pod dojmom Trupčevih trofeja i nouveauricheovskog stila Trupčeva intérieura, s najvećim zanimanjem promatrala linearno stiliziranu tempera–kompoziciju sa kraljem Petrom na prolazu kroz Albaniju, na seljačkim kolima sa četiri bijela upregnuta vola, Kamilo se, pokucavši na vratima pokrajne sobe, javio gospodi Trupčevim koncipijentima, obasjanima svjetlošću zelenih abažura, »da ne bi gospoda pomislila da su se u salonu pojavili provalnici, jer on pokazuje Trupčeve slike jednoj dragoj znanici njihova šefa«, pa kada se vratio do svoje gošće, ona je zapela nad jednom malom, isto tako srebrnouokvirenom fotografijom na Trupčevom stolu, promatrajući s najvećom pažnjom minijaturnu fotografijicu od dva–tri centimetra promjera, koja je prikazivala jednoga mladića sa tromim čupavim bernardincem na kamenoj terasi. Ispitujući svojim lornjonom kao lupom ovu nadasve interesantnu staromodnu sliku na terasi dvorca, ona se živo zainteresirala da otkrije identitet vitkoga mladića sa psom.

— Molim vas, a tko je taj dečko na ovoj sivoj, već pomalo oksidiranoj fotografijici?

— Moj otac, kao maturant, na našoj ladanjskoj terasi, nekako početkom sedamdesetih godina, a ovaj pas bio je ljubimac moga djeda Kolomana, grob mu i danas još stoji usred ladanjskog parka,

— To je zanimljivo, a, molim vas, objasnite mi, kako to da se fotografija vašega gospodina oca nalazi na stolu doktora Amadea, a na vašem stolu, smijem li primijetiti, nisam našla nikakve slične sentimentalne manifestacije? Da li je to kod vašeg prijatelja neka vrsta naročitog pijeteta spram vašega tate, jer mi je doktor Amadeo pričao da je pod vaš krov stigao na početku svoje karijere, i da je od vašega gospodina oca mnogo, mnogo naučio!

— Ne znam, nemam pojma, ako vam je to govorio, bit će da je tako, a moram priznati da me čudi što vas je ta slika toliko impresionirala!

— Kako me ne bi impresionirala? Jer kada netko čuva tako jednu blijedu fotografiju, kao marku sitnu, u rami kao što je ova, onda je to neka relikvija, a osim toga, sve šta je u vezi s vašim simpatičnim kompanjonom, zanima me. Priznajem, ostala sam fascinirana njegovom pojavom. On je prije svega stoposto muško, a to igra važnu ulogu u svijesti svake žene i nema je koja ne bi reagirala na ono što se zove »das ewig männliche«! Koja to poriče, laže. Ova vrsta muškog, vidite, ne imponira samo ženama nego i mačkama i kobilama a i historiji, jer i historija nije drugo nego ženkasta fikcija koja se podaje isključivo samo muškom! Ovo muško stoji prije svega na vlastitim nogama, ono gazi zemlju, a ne zemlja njega. Takvo muško drži glavu uspravno, jer, prije svega, ono znade šta hoće, jer ono će šta hoće i dobiti, svejedno kako, oteti ili prevariti. Svaka čast takvim muškarcima, jer njihov svijet sazdan je na njihovu vlastitu sliku, to jest po modelu njihove vlastite muškosti, a ona je plod njihove muške volje. Nisu to nikakvi prepolovljeni slabići, nisu to ni kenjkala ni zbunjènci, ne nose oni glavu na jednom tijelu, a mošnjice na drugom, jer njihovo je tijelo jedna jedinstvena cjelina, a u dodiru s takvim tijelom nema na ovoj kugli zemaljskoj ženke koja ne bi istoga trenutka ustrepereno osjetila da je ovo muško biće nerazmjerno jača zvjerka od nje, da, tako je to, dragi moj, a sada biste mogli, dragi de Emericzi, da učinite dvije stvari: da prenesete onaj whisky iz svoga kabineta ovamo, jer se ovdje, u ovoj sobi, nerazmjerno bolje osjećam, da me ne biste krivo razumjeli, ne zbog vas, nego zbog one vaše gospođice Eleonore, više volim da budem od nje par distance, a, osim toga, tamo su kod vas ostale moje cigarete, to je jedno, budite zlatni, pa kad se vratite, nemojte, molim vas, zaboraviti zatvoriti vrata, jer na otvorena

vrata reagiram bolećivo, nemam doduše nikakve zle namjere, ni skrivenih misli, a i čizme sam navukla, sasvim — comme il faut, kao što vidite, dakle, molim vas whisky i cigarete...

Kad se Kamilo vratio sa whiskyjem — whisky bio je slaba Anina strana još za peštanskih dana, ona je tada mnogo uživala kondenzirane alkohole, a naročito breskovaču, ali se nije opijala, međutim, danas, čini se, da je sklona ovoj vrsti narkoze — pomislio je Kamilo zaboravivši zatvoriti vrata svoje sobe. Enervirana otvorenim vratima, Ana je ustala, prošetala se kroz salon do Kamilovog kabineta i zatvorila najprije prva pa zatim druga vrata, i to veoma pomno, prokontroliravši kvake da li dobro funkcioniraju, a zatim je iskapila punu čašu whiskyja i sjela na Trupčev prazni stol obijesno, zapalivši cigaretu tako strastveno kao da joj je ovo večeras prva, poslije duge apstinencije.

— Ja ću još da planem u ovim prokletim krznenim čizmama, i to je Erdélyijev teror, te moje čizme, vi ćete me pardonirati, dragi Emericzi, ali moram da ih skinem, prosto ne mogu više, a bila sam glupa što sam ih uzela, oprostite mi, ponovo, mnogo, ali doista moram, izula je jednu, pa drugu, rukama, i odbacivši ih daleko od sebe, gotovo bijesno, odahnula je što joj je konačno uspjelo da se oslobodi nesnosnog terora.

— Ovdje baš nije pretjerano toplo, oprostite, vi ste, čini se, u temperaturi, vi ćete još nazepsti, usprotivio se Kamilo njenoj hirovitoj igri, jer od onih Armagnaca u »Grandu« i od ovih chartreusa normalno je da se zagrijala krv ove po svemu čini se doista temperamentne dame.

— Ne bojte se, dragi, a što se temperature tiče, to je, vi znate, moja normalna temperatura, nego ako baš želite da mi učinite uslugu, donesite mi, molim vas, moju mantilju!

Kada se Kamilo vratio s mantiljom, našao je gospođu Anu na divanu, i podstavivši joj pod glavu dva–tri svilena jastuka, pokrio je mantiljom i spustio se do njenih nogu.

— Tako, hvala vam, sad je sve u najboljem redu, a sada treba da vam se ispovjedim: ostala sam zaista pod dubokim dojmom kavaljerske pojave vašega prijatelja, a priznajem, pošto nemam razloga pretpostaviti da je to bilo namješteno ili odigrano, da mu je uspjelo da me šarmira pomalo i time, što je sve, bez izuzetka i bez rezerve, baš pod milim bogom sve, što je govorio o vama, a raspričao se o vama kao kakav romansijer, bilo tako natopljeno, da, upravo prožeto toplom simpatijom za vašu ličnost, da sam ostala pod dojmom kako vam je taj čovjek sklon, što je danas, u ovom kriminalnom svijetu, zapravo veoma rijetka pojava...

„Ova deklamira, to je škola njenog muža, profesora", pomislio je Kamilo slušajući Anu kako sa tihim, pomalo ironičnim prizvukom priča, »kako su sve žene od rođenja nadarene glumice, a u tom pogledu kako ni nju nije usud lišio glumačkog talenta«.

— Još od Beča, kada je doktor Trupac Erdélyiju, to jest i njoj, zapravo njima, učinio čitavu seriju sitnih i većih usluga, pa sve do Beograda, između nje i tog neobičnog čovjeka došlo je do flirta, jer ona vjeruje da takva nasilna narav, kao što je Trupac, koji se sa ženama prilično nadosađivao, nije imao prilike da sretne ženu, čiji bi repertoar bio bogat kao njen, a treba priznati da je za nekoliko beogradskih dana bila zaista u izvanrednoj formi i da je u Trupcu naišla na dobar i pogodan medij. Ona je namjerno, prosto po planu, htjela impresionirati Trupca i obje njegove žene, svijesna da je i Kamilova supruga i gospođa Dagmar promatraju iz kritične perspektive, a da je bila negativnom temom čitave Kamilove familije, o tome ne treba sumnjati,

— Ona je, dakle, precizno znala da je svaka njena pojedina riječ koju izgovara ispred ove njoj, više–manje u svakom pogledu nesklone publike važna, i tako je poduzela sve što je bilo u njenoj moći da obje dame podredi svome šarmu, a to joj je

pošlo za rukom bez nekih naročitih trikova. Što je zapravo bilo svrhom njene igre? Bila je svijesna nivoa (ipak, uprkos svemu) provincijalne publike, pred kojom se prikazuje i htjela je da ih uvjeri, kako to nije bila nikakva tragedija za Kamila što je pao pod njen utjecaj, koji se smatrao tako kobnim, nego obratno, da je Kamilo bio na sasvim solidnom i dobrom putu, bien tombé, u zgodan čas i pod najboljim izgledima. Jer Kamilova žena Alisa, na primjer, što je već mogla misliti o tom davnom romanu i kakvu je već sliku mogla imati o tim glupim »trač-kompleksima« otprije deset i više godina, kad je gospođa de Emericzi Junior bila još takoreći beba? Mali glodavac, Alisa je zapravo tipična provincijalna guščica, s ograničenim socijalnim predrasudama, kojoj prije svega imponira ono nešto, zaista slaboumno, što se zove »le monde«, u najbanalnijem lipotvaroškom smislu, nota bene, još i iz agramerske perspektive einer verwöhnten schlecht erzogenen Obergespanstochter. A tu se pred njom pojavila jedna peštanska koketa, sa patetičnim atributom lirske nade »čitave jedne Nacije«, kojoj se pjesme štampaju od Beča do Bruxellesa, koja se dopisuje sa Cocteauom, sa Hermannom Bahrom, a gospođa Dagmar, opet, za razliku od Alise, dovoljno je inteligentna, dovoljno iskusna i mudra dama, da je mogla prosuditi, da se između Ane i nje radi ipak o kvalitetnoj razlici, što se tiče fantazije i talenta, prije svega, a zatim znanja i rutine, a da se ne bi bila poklonila, premda se mora priznati, da gospođa Dagmar ni u kome slučaju nije prosječna pojava. Amadeova supruga — jeste netko, ličnost samostalna i izvanredan karakter, a što se tiče kulture, gospođa Dagmar je kao poliglot svakako nesvakodnevna pojava s višim intelektualnim ambicijama: po prirodi, čini se, nije naročito nadarena, ali joj je fantazija dovoljno živa tako da sa gospođom Trupac to nije bila nikakva pretvorljiva igra nego obostrano razumijevanje. Svakako, zanimljiva žena, visoko iznad svoje mlađe prosječne sestrice. Kao partner koga je trebalo šarmirati

preostao je vaš gospodin kompanjon, tip muškarca koji se dosađuje sa ženama i koji je, prema tome, normalno podlegao udaru božanske munje Aninog šarma. Tipična neotesana narav, čovjek je valjda prvi put u životu stupio u dodir s ovom vrstom ženke koja razmišlja svojom vlastitom glavom, a što se Ane tiče, mora se priznati, da je Trupcu fantazija, zbog Kamilovog romančika s ovom misterioznom damom, bila razigrana godinama.

— Jedno veče otplovili su nekamo preko velike vode, bilo je dramatski, na opasnom vjetru, bilo je riskantno, kajita malog motornog čamca se talasala na crnoj vodi kao slamčica, a onda, negdje na drugoj obali, u krčmici, jeli su kečige na žaru i popili mnogo rakije; na povratku oluja je na vodi narasla tako da su se morali vratiti željeznicom, kasno, noću, i Alisa je sa starim profesorom poslije opere, koja je već davno svršila, mora se priznati, nervozno čekala njihov povratak s tog romantičnog izleta. U onoj maloj krčmici, zidovi otrovno zelene boje, no uprkos tome sve je vrvjelo od bubašvaba, Amadeo je govorio gotovo čitavo veče o Kamilu i bio je zlatan, doista. Govorio je o Kamilu kao da mu je Kamilo rođeni sin, gotovo zaljubljeno, kako ga poznaje još od djetinjstva, kako mu je, još kao dječaku, podigao zavjesu ispred svega što se zove spolna tajna, kako mu je prvi govorio o socijalnoj problematici bijednih seljačkih balkanskih naroda, a, i u ovom ludom ratu, Kamilo, kakav već jeste, pasivna sebastijanska narav, pomalo od abulije, a pomalo od moralne krize, bio je izvan sumnje već na najboljem putu da propadne, da ga Amadeo nije izvukao iz duboke samoubilačke melankolije. Sve što je Amadeo govorio o Kamilu bilo je začuđujuće: Kamilo nije svakodnevna pojava, on je svakako izuzetak, čudna mikstura između fra Angelica i kneza Miškina (to je vlastita parabola doktora Amadea), gospođa Ana, molim, bez rezerve, samo citira Amadeove riječi, jer je čudno da takvo amuzično lice, kao što je doktor Trupac, za koje se može s

pravom pretpostaviti da nije uspjelo pročitati sa razumijevanjem ni jednog beletrističkog retka, upotrebljava takve paralele, jer Amadeo, ne samo da se divi Kamilu, nego je vezan s njegovom pojavom čudnim afinitetom. Amadeo je priznao veoma slobodno da je o Ani imao negativno mišljenje na temelju krivih glasina, ali, priznaje, kako se našao u sretnoj konstelaciji da dođe s njom u intimniji dodir, sklon je da revidira sve svoje glupe negativne misli, jer je spoznao da se u Anu mogao zaljubiti čovjek samo tako plemenite fantazije kao što je Kamilo, i to s punim pravom!

— Uostalom, Kamilo se po svoj prilici sjeća kako je upravo on uveo Trupca u njenu kuću još u Pešti, u vrijeme *Barjaka*, a taj njen prvi susret s Amadeom i sad joj je još u živoj pameti: čisti talijanski tip, crni salonski borsalino, papillon, intenzivno crni potkresani brci, gusta, čekinjava, tvrda kao lakirana kosa, Giacomo Puccini in persona, impozantan muškarac, vitak, simpatičan, učtiv, nekonvencionalan, pa kada se pojavio kod Ane na objedu, ona prosto nije mogla da odgoneta u kakvoj su oni to vezi, rodbinskoj ili prijateljskoj, jer sve što je Trupac tada za vrijeme ručka govorio, a govorilo se, dakako, o politici, tako je drastično odudaralo od Kamilovih pogleda, te Ana prosto nije uspjela da objasni tu vezu, koja je po svemu ipak bila iskrena, i sada, kad se ponovo srela s njime, kada se čovjek, nažalost, pretvorio u neku vrstu boksera najteže kategorije, nije joj jasno odakle zrači njegov magnetizam tako ustrajne i tako podjednako tople i nesumnjivo iskrene simpatije za Kamilovu ličnost. Nije joj jasno tko je zapravo taj čovjek i odakle se pojavio u ulozi Kamilovog anđela čuvara?

Pitanje bilo je toliko neposredno da se Kamilo u prvom trenutku bio izgubio da samome sebi objasni svoju slabost spram Trupčeve magnetske snage, ali se odjednom trgao od čitavog kruga misli o Amadeu i poslije dugog kolebanja nije znao što da odgovori na Anino zanovijetanje. Šta ona tu njuška

oko tog čovjeka, kakva je ono fotografija na stolu koju on čuva kao relikviju i kakva je to himna koju ta žena pjeva ovom čovjeku koji igra u njegovom životu ulogu sumnjivog pratioca?

— Što se mene tiče, kolebam se godinama u procjeni njegovih svojstava: između mržnje i prezira i iskrene simpatije veže me s tim čovjekom osjećaj zahvalnosti te nikako ne mogu da mu se otmem ni da se pomirim s njime, a ipak je istina, taj čovjek podnosi već godinama moj moralistički teror sa strpljivošću kamile,

— Takvi odnosi ne padaju s neba, tu nešto raste između vas, kao što vidimo, godinama,

— Kažem vam, znam samo to što nas razdvaja, a, eto, priznajem, pojma nemam što nas veže. Mislim da je bio slabost moje mame. To bi se moglo zaključiti po nekim pismima, a govorilo se tako između posluge,

— I o tome mi je govorio,

— Vama?

— Da, zašto vas to iznenađuje, za ovih pet–šest beogradskih dana mi smo postali veoma intimni,

— A naročito u onoj zemunskoj krčmi, u četiri oka?

— U kakvoj krčmi?

— U zemunskoj. Onaj gradić, kamo vas je prevezao preko velike vode, zove se Zimony,

— S kakvim vi to akcentom apostrofirate onu krčmu, Emericzi, za boga miloga, pa valjda se ne ćete spustiti do frivolnosti?

— Molim vas, ako je već riječ o frivolnosti, jesam li ja počeo ovu priču sa bombastičnim — coup de foudre ili ste vi sami svoj izlet osvijetlili na početku patetično: dama iz svijeta koja se poigrava jednim provincijalnim lavom,

— Emericzi, vi znate, ljubomor je najveća kazna božja za grešne duše, to vas zaista nije dostojno, da, a vi ništa ne pijete, natočite mi, molim vas, whiskyja, žeđam,

— Dosta ste pili, Ana, a, osim toga, smanjio vam se sluh za nijanse, ne osjećate više da prelazite neke granice...

Ana je mirno, gotovo oprezno, kao da ustaje iz kreveta, skinula sa svojih nogu mantilju i u čarapama zaputila se do stola. Tamo je natočila dobrano, do polovine, čašu whiskyja i iskapila je, a zatim se isto tako mirno kao mjesečarka vratila na divan, ponovo se pokrila mantiljom i ostala ležeći nepokretno, kao da je usnula, a poslije duže stanke ponovo se pridigla kao iza sna i, kao da se ništa nije desilo, zapitala je Kamila, potpuno mirno, kao da nije čula ni jedne njegove replike, »smije li da nastavi svoju priču ondje gdje je bila prekinuta?«

— Naime, oprostite, u vezi s tim što ste i sami tangirali, da je doktor bio intimno vezan s vašom pokojnom gospođom majkom, htjela bih da vam kažem sve što mi je vaš prijatelj ispričao o onoj dramatskoj noći, kad je vaša mama pokušala da se otruje, a čudi me da vi s njime nikada o tome niste govorili,

— Zašto inzistirate na toj temi, zar je to baš večeras od neke važnosti?

— O, bože, govorim s vama poslije toliko mnogo godina, mislim da imam na to pravo, a, osim toga, vaša gospođa mama, njen život, ako hoćete, i njena smrt, sve je to tako isto intimno povezano s mojim vlastitim životom, ja sam doputovala da se o tome svemu porazgovorimo, pa mislim da je sasvim logično da sam to spomenula,

— Zašto inzistirate da se o tome govori, i to baš večeras, a da o mnogo važnijim stvarima nismo progovorili ni riječi?

— Pa imamo vremena još čitavu noć, a sada, molim vas, budite ljubazni, dodajte mi onu fotografiju sa stola!

— Ima ih tu čitava serija,

— Pa onu fotografijicu u srebru, da, da, hvala vam, ovu. Uzela je ponovo svoj lornjon pa kao filatelist, kada procjenjuje vrijednost neke marke, podvrgla je tu staru izblijedjelu snimku

ponovnom pregledu kao pod lupom, a zatim je vratila ležernom gestom Kamilu da je stavi na njeno mjesto.

— Hvala,

— Dakle, što ste sada otkrili na toj fotografiji?

— Onaj mladić s bernardincem na onoj terasi, ono je vaš tata, kada je bio maturant?

— Da!

— A molim vas, niste li vi nikada pomnije pogledali tu fotografiju svoga oca?

— A što će mi, znam čovjeka napamet,

— Znate ga napamet, dakako, a nije li vam nikad pala u oči frapantna sličnost između onoga mladića ondje s bernardincem i vašeg kompanjona?

— Ta idite, dva potpuno odvojena tipa, nema baš nikakve, pa ni najmanje sličnosti, i u kakvoj bi to uopće moglo da bude vezi i šta će vam te bolesne spletke, Ana?

— Čula sam čovjeka gdje mi se ispovjedio. Imala sam impresiju da mu je to bila neodoljiva potreba da se nekome ispovjedi,

— Bili ste oboje pijani!

— Smiješno! Sve je to u vezi s vašom mamom, a ja sam i stigla da se s vama porazgovorim, jer baš smrt vaše mame i jeste ono što se pojavilo između nas kao memento, i ako je ikad nešto odigralo ulogu udesa, to je bila smrt vaše mame, a vaša grubost u ovome momentu potpuno je deplasirana!

Kamilo se prošetao do prozora i razgrnuo zavjesu. Vani je ponovo počela da vitla mećava. Netko je pokucao. Pojavio se jedan od Trupčevih koncipijenata, »neka gospodin doktor oprosti, svi su otišli, on je ostao posljednji, javlja se, ako gospodin doktor nešto treba, on bi zaključao vrata od kancelarije!«

Nestalo je čovjeka, a prijeko, iz kancelarije, čulo se kako netko otvara i zatvara prozore premještajući pokućstvo. Očito

posluga, sprema se kancelarija. Javila su se zvona u gradu. Ave Maria. Slušajući zvona iz daljine, Kamilo je makinalno natočio punu čašu whiskyja kao čašu piva i iskapio je.

— I meni, molim vas!

— Ne vladate više svojim mislima, govorite gluposti. Pričate glupe romane à la Georges Ohnet, oduvijek sam tvrdio da vam je ukus zahirio,

— Čujete li, zvone zvona, putujemo, rekla sam vam već, nemamo dvadeset godina... Govorio mi je čovjek o svojoj bezazlenoj ljubavi spram vaše mame, ljudski, uvjerljivo, a istina je da je u predvečerje one dramatske noći stigla iznenada njegova majka iz Rijeke,

— Da, i što, stigla je žena,

— Stigla je, pojavila se, jer su je pozvali, a tko ju je pozvao, vaš otac, a u koju svrhu, da kaže vašoj mami nešto što je trebalo da joj se otkrije, da je kao švelja radila u kući vašega djeda i da je vaš djed...

— Šta, moj djed, pa moj djed je onda već bio u osamdesetoj godini, ako se ne varam, možda moj otac...

— Ne znam, ali izvolite, uzmite fotografiju svoga oca, pogledajte je, pa zar ova dva čovjeka nisu nalik jedan na drugog?

— O, molim vas, zar ste zato doputovali da mi melodramatski otkrijete familijarnu tajnu kako mi je Trupac stric, kako živimo u incestu, što li?

Netko je ponovo pokucao. Ovaj put na vratima koja vode preko salona u Kamilovu kancelariju. Na tapetiranim vratima. Diskretno. Javilo se ponovno kucanje, glasnije, zatim sve glasnije.

— Izvolite, tko je, pogledao je Emerički iznenađen na vrata, na kojima se pojavila gospođica Emanuela.

— Što je, Eleonora, šta izvolite?

— Oprostite, gospodine doktore što smetam, zove vas »Royal«.

— Zove me »Royal«, pardon, uputio se Kamilo do telefona u svom kabinetu.

— Molim,

— Ovdje portir hotela »Royal«, jeste li vi, gospodine doktore, gospodin profesor Erdmann želio bi govoriti sa svojom suprugom,

— Spojite me s gospodinom profesorom, da, ja sam na telefonu, spojite me, molim vas, dobro, halo, halo, dobar večer, gospodine profesore, izvolite, stojim vam na usluzi, da, doktor Emerički na telefonu, pozdravljam vas, što zapovijedate?

— Dobar večer, de Emericzi, oprostite mi što vam dosađujem, Ana se naime još uvijek nije vratila u hotel, pa kako nemam pojma ni gdje je ni što je s njom, pretpostavljam da je s vama, i bio sam tako slobodan da vas potražim kod vaše kuće, ali su mi dali ovaj broj, molim vas, oprostite mi, ali kako Anino zdravlje nije u najboljem redu, molim vas, bih li mogao govoriti s njom?

— Izvolite, mi smo u mojoj kancelariji, po želji, mogu vam je predati, samo sekundu molim,

O, hvala vam, zaista sam vam zahvalan, de Emericzi, i još jedamput vas molim da me pardonirate, nisam imao zaista namjere da vas uznemirujem, ali sam nervozan, Anine kondicije su zaista mizerne, ona je ozbiljan pacijent.

Spustivši slušalicu, obratio se Kamilo Ani, koja ga je korak po korak nervozno slijedila iz Amadeove sobe sve do telefona, i tu se našla uz Kamilov stol, tik uz aparat, naslućujući da je zove muž, pa kad joj je Kamilo prišapnuo da je doista on, ona je mrzovoljastom kretnjom uzela iz Kamilove ruke slušalicu, a glas joj je zazvučao zagasitim altom.

— Da, ja sam, da, tu sam kod de Emericzija, ne znam, osjećam se dobro, ponavljam ti, osjećam se sasvim dobro, molim, šta izvoliš?

Sa školjkom na uhu, kružeći nervoznim pogledom po stropu, po knjigama, po velikom svijećnjaku koji blista u punome snopu svjetlosti, Ana je prisluškivala kreketanju kaučuka iz one blistave, nikelom uokvirene duguljaste žlice, prekidajući od vremena na vrijeme ustitranu membranu meketavih glasova kratkim staccatima: — Da, da, ne, ne, ne i ne, da bi se odjednom ubacila u nametljivu bujicu nervoznih riječi s onu stranu žice, povišenim tonom: — Ne, ne, pusti me, molim te, prestani s tim svojim dosadnim lamentacijama, dogovorili smo samu stvar zar ne, molim, držim se naše konvencije i ništa više, pardon dr–žim–se — kon–venci–je, počela je da rastavlja pojedine riječi, sve uz porast svoga glasa, me–ni je — do–bro, ja–se — o–sje–ćam — do–bro, ne — ni–ka–ko, da da, ne — mis–lim se vra–ti–ti, sti–ći ću na vrijeme, da, ako ne prije, a ono svakako do Simplona...

Čulo se kako s druge strane žice stari profesor isto tako povisuje svoj glas da bi zaprijetio nekim, očito uvjerljivim argumentima, ali ga je ona prekinula sasvim odlučno: — Ali, molim te, ne želiš li da me ovdje na licu mjesta obori tvoja imbecilnost, onda me, molim te, pusti na miru, jesi li me razumio, da, tako je, i doviđenja, na kolodvoru, dosta, ni riječi više, preglupo, prekinula je razgovor udarom o metalni stalak, trgnuvši ruku od slušalice kao da se otresla nekog neugodnog insekta.

— Uzmite, molim vas, nekakva kola, nekakav taksi ili corbillon, uzmite ne znam što, samo da nestanemo, jer ovaj gospodin u stanju je da još dojuri ovamo, utuvio je u svoju senilnu glavu da treba da mirujem u horizontali, nikakva druga riječ mu ne pada na pamet nego ho–ri–zon–ta–la, kao da se ne ću naspavati do Pariza u toj prokletoj ho–ri–zon–ta–li, i kao da nam nije suđena ta prokleta ho–ri–zon–ta–la ad–in–fi–ni–tum, molim vas da krenemo, dragi, ne garantiram da bih uspjela da se svladam, ne jamčim da mi ne će zatajiti nervi, bude li se ovdje

pojavila ona moja luckasta bena! O, gospodine ti moj Bože, dobri i jedini, ne znam ima li netko na svijetu tko bi mogao pojmiti kako sam sažaljenja dostojna od svoje najranije mladosti. Nikada, nikada, ni jedne jedine sekunde, nisam mogla da poživim svojim vlastitim životom, usud nad mojom kolijevkom zaista nije mi bio sklon, a vi, muškarci, vi ste hiljadu puta slaboumniji od bilo koje slaboumne seoske babe! Nisam srela još ni jednoga od vas koji bi imao toliko intuicije koliko ima svaka histerika, pa dobro, a šta čekamo, da krenemo, da se spasimo od ove gluposti, molim vas, dragi de Emericzi, budite barem vi inteligentni, razumijte me, ima situacija kada zaista ne mogu više, kada mi je pomisao na smrt draža od glavnog zgoditka na lutriji.

Kamilo je pozvonio, i sam enerviran glupom situacijom, a na vratima pojavio se istoga časa Burić.

— Naručite, Buriću, molim vas, neki fijaker, ili, bolje, neka gospođica skoči lično po kola, da ne čekamo, krećemo,

— Mećava je počela da vije opasno, gospodine doktore! Pretpostavljajući da će biti eventualno potrebno, organizirao sam Pankraca, Daimler čeka pred kućom na ulici...

FINALE

To je od solicitatora Burića bilo više nego inteligentno da je organizirao Pankraca sa Trupčevim Daimlerom i tako su sišli na brzinu, nervozno, potrpali se pod krov Daimlera i sada je još samo trebalo dati Daimleru pravac kamo da krene, u ovu snježnu noć, pak će tako svaka opasnost da se pojavi stari profesor minuti.

— U restoran, Ana u restoran ne će, ne, ne, nikako, ne dolazi u obzir, restorani su krcati svjetinom, restorani su ludnica, Ana želi da ostanu sami, u četiri oka, nije ona zbog toga doputovala da se nervira po gostionicama, ovaj sastanak ima testamentarno značenje, ona nije i ne će da bude plačljiva tetka, ali je ipak tako, to je oproštaj prije odlaska, više ne će biti prilike da se porazgovore, a u stvari nisu još ni počeli pregled svog zamršenog knjigovodstva,

— Bilo bi najinteligentnije da ostanemo gdje smo i bili, tu bi se mogla organizirati i večera, a ako ne to, mogli smo da odemo kod mene, doma, tamo bismo ostali potpuno izolirani, više nego u kancelariji, predložio je Kamilo, i sam u nedoumici kamo da krenu, u ovu glupu mećavu koja se dimila oko Daimlera kao gejzir.

— Ne, ne, ni pod živu glavu, ni tamo, ni ovdje, nema Ana nerava za onog svog pacijenta, a taj se može, kakvim ga je bog stvorio, pojaviti svake sekunde i u stanu i u kancelariji, i zato, što ima da se misli, da krenu, u snijeg, u vjetar, u mećavu, u

noć, svejedno kuda, pa valjda će se naći na drumu neka krčma, neko brigantsko prenoćište, svejedno što, samo dalje...

Sjetio se Kamilo osamljene krčme na zdenčajskoj cesti, kamo je u mećavi bio zalutao poslije jurjaveškog jubilarnog objeda, gdje se dramatski bio razračunavao onaj ruski emigrantski par, i tako je naredio Pankracu da vozi na zdenčajsku cestu do krčme na turopoljskom savskom rukavu, ako mu je poznato!

— Kako da ne, to je Fišerinzl na bajeru, ali to je, gospodine doktore, smijem li primijetiti, neka vrsta sumnjivog lokala, kao bolji, bumo rekli, gospon doktor, kupleraj, oprostite prosim,

— Svejedno, sumnjiv lokal ili ne, tjerajte, nemamo vremena...

Izdimio je Daimler kroz maglu i blato, a Ana je bez riječi klonula u kutu, omotana svojim pledom preko glave, kao psetance podvijena repa, i tako ostala, kunjajući u polusnu, bez riječi i kretnje, uz dramatski zvižduk vjetrine, glasne, nasilne i tako uporne kao da će razderati platno na krovu kabrioleta. Dosta se natrubio Daimler kroz mećavu osvjetljujući svojim lampama konjske stražnjice bijednih seljačkih taljiga na blatnoj cesti, i tako su se odjednom zaustavili i stali pred slavnim Fišerinzlom na turopoljskom bajeru, gdje su jednom davno zijevala ždrijela Sinan–pašinih topova pod Plesom, a, takoreći još prije nekoliko godina, Bonaparteovi carinici pregledavali prtljag sumnjivih putnika na bijegu iz Francuskog »jakobinskog« Carstva pod zaštitu dvoglavih orlova i crno–žutih habzburških barjaka.

Krčma je bila prazna. Tišina. U narančastoj kružnici petrolejke uz toplu zagrijanu peć čuo se glas cvrčka. To je ustreperilo lirskim rekvizitima uvijek sklonu Aninu sentimentalnu žicu i ona se privila uz Kamila kao da izgubljena luta plavim ljetnim ladanjskim livadama, o kojima joj je toliko pričao Kamilo, kada je nebo tako plavo, kao plave, blistave tople ženske oči, a sve su

perspektive vedre, pune ogromnih mogućnosti, trijumfa, lirike, uspjeha, velikih premijera, knjiga, ljepote...

Pojavila se kelnerska sjenka tamne, ciganske masti, sa dlakavim dugim, majmunskim rukama, calkelner koji je ovdje, sada u novom poduzeću, poslije stečaja, preuzeo posao kao maître d'hôtel, »pa su sa kompanjonima svojski očistili lokal od stare bagaže, a on poznaje gospona doktora, i ako ga gospon doktor nije zaboravio, on je klijent gospona doktora Trupca, a radio je u ‚Tref–baru', i ona svinja od direktora Zaloupala tužila ga je da je ukrao trista flaša Heidsiecka, a što je njemu bilo potrebno da krade šampanjac, smiješno, i to baš šampanjac, a ne likere ili lososovinu ili kavijar, nego baš Heidsieck, no, dakle, nije si Herr Zaloupal oblizal prste s tim Heidsieckom, dokazal mu je vaš kompanjon, preuzvišeni gospon doktor Trupac, da Zaloupal drži ruletu, a to je pak bilo moje maslo, no, a sada spužvom prek i prosim, ja sam tu da služim vašu milost, morem poslužiti gospona doktora kulantno i kak se šika, a diskrecija je zagarantirana kagbirekli čašču i mašču...

— Lokal su preuzela tri kompanjona, sve sami pošteni Trupčevi klijenti, diskrecija je garantirana po zakonu, a, nažalost, u ovu sobu, u koju se gospodin doktor zaputio, ne može se, jer je separè bezèct, ali on ima na katu još jedan separè, i taj je bezèct, no, ali, nadajmo se, ne bu zadugo, pa dok se milostivica malo odmori uz toplu peč, uz kakav fini imbis, bumorekli, prezvuršt ili finu domaču hladnetinu s toplim kuružnjakom, sve sami specijaliteti, prosim, za večeru: štrukli, krvavìce, devenìce, češnjùvke, pečenìce, a ak se pak gosponu doktoru žuri, ima on gore na katu još jednu sobu, ali ta je kak privatšlafcimer, dva kreveta i otoman, sve pod jednim ključem, i zahod i soba, ali košta, kakti za gospona doktora, bumorekli — specijal–tarifa, petsto forinti plus pedeset dinara, bumorekli, kak servis, sveskup tristopedeset dinara, a konzum separàt, po narudžbi: krampampula, klijevajn, palačinke z rumom, ričet, žganci,

kokošja juha, kuhana rakija, ajer–konjak, butelenvajn po volji i po izboru, a ak se hoče ima i francuskih likerov, i »Heidsieck« i »Veuve Clicquot«.

»Veuve Clicquot«, fantastična ova riječ, kao glas lahora kada donosi davno zaboravljene mirise, izazvala je u Kamilu paklenu viziju: rusku divizijsku »Višu Djevojačku Školu« u kući doktora Hlibovickoga, usred Gródeka Jagiellonskog. Na tavanu, pod spaljenim krovom, brat Kamráthovih Cypriana i Amadea, jezivi ruski medvjed u ulozi konobara sa flašom »Veuve Clicquota« na srebrnom pladnju. I tamo, u onoj ruskoj »Djevojačkoj Školi«, u salon gospođice Aranke, penjalo se drvenim stubama na tavan, kao i ovdje, na Fišerinzelu, i tako, u pratnji Ane i onog maître d'hôtela ciganskog, našli su se u separat–privatšlafcimeru sa svijećom u ruci, pa kad je sinula zelenkasta petrolejka, prikazala se paklena scena ovog separat–privatšlafcimera, kao da ga je izrežirao sam Nečastivi.

Dva tvrda, ogromna politirana kreveta od solidne hrastovine, toplo, gostoljubivo raspremljena, sa bijelim čipkastim jastucima i ružičastim poplunima, tako idilično ružičastim kao što već jesu ružičaste ljubavne igre po tim privatšlafcimerima, a nad ružičastim bračnim logom slika ružičaste Majke Božje od Sedam Žalosti, s ogromnim ružičastim srcem, probodenim sa sedam oštrobridnih mesarskih noževa, okićena stručkom uvele forsitije i prvih proljetnih macica još od prošlogodišnje Cvjetnice. Lijevo i desno od bračnih kreveta, kao mala galerija, iznad politiranih noćnih ormarića, blistalo je nekoliko crnouokvirenih povećanih fotografija, mrkih babuskara i naoružane čeljadi s puškama i sabljama. Jedan željezničar u paradi, na bijeloj secesionističkoj stolici, a do njega suhonjava, ružna, starija nosata baba, u narodnoj, bogato izvezenoj posavskoj nošnji, a na svakom noćnom ormariću po dva crno–bijela mopsića od gipsa (talijanska sajamska roba); u kutu između prozora i komode, kao velika ikona sa crvenim kandilom, zlatnouokvi-

rena kompozicija: Sveti Josip sa Djevicom Marijom na putu u Egipat; plastičnoobojadisana panoptikumska ura s modeliranim svetim figurama iza stakla, pod zlatnom rasplamsalom kružnicom sunca kao pločom sa kazaljkama i crnim brojkama.

— Koncertna ura, prosim, ima dve numere, jednu božičnu i jedan valcer, prosim, a more se i navinuti, javio se kao čičerone uslužni gospodin maître d'hôtel, koji je svojim gostima za muzikalnu uvertiru navinuo taj sveti sat i oni kotačići malog orkestriona, u bogatom zlatnom okviru, stali su da se kotrljaju zvrndajući ariju dirljivog pastorala: Stille Nacht, heilige Nacht...

— Za večeru, ako gospoštija zapovèdaju, može se servirati ovdje, u separeu, po zapovijedi, a sada, on može da ponudi prima kavu — à la turca, ili — à la franca, po želji, i kuhano vino, i tako, po dogovoru, servirat će kuhano vino, gospodin maître d'hôtel je nestao, pretjerano ljubazno, upozorivši svoje goste, da je voda na vaštišu spremna sa ručnicima i sapunom po želji...

Ostali su sami.

U sobi bilo je na prvi pogled još toplo. U gvozdenoj peći nije palucao više živi plamen, ali se osjećalo kako je gvožđe još uvijek zagrijano. Uz zvižduk vjetra koji je urlao oko kuće sasvim teatralno, odjekivao je iz daljine uznemireni lavež pasa. Ana je skinula bundu, uzela dva jastuka sa kreveta, za uzglavlje, izula se i legla na divan na bundu, pokrivši se svojim lisičjim pledom, i zamolila Kamila, nije li mu teško da još jedamput navine mali orkestrion od panoptikuma sa Svetom Marijom i Svetim Josipom na bijegu u Egipat.

Tromo, umorno, kao nakašljavajući se sušičavo, sićušni kosturčići od kotačića otkotrljali su distonirajući limeno tihu ariju Svete Badnje Noći, a Ana se, prisluškujući magičnoj

pjesmi, predala sjećanju kao da iz one zlatne kutije kaplje otrovna muzika.

— Godine 1913, u Badnjoj Noći, bila sam na ponoćnoj misi u Aix–les–Bainsu, tamo se te noći, pjevala ista ova pjesma, na istu ovu švapsku ariju: Heureuse Nuit, Sainte Nuit... O, one Badnje Noći htjela sam da se vratim. U crkvi, dok se pjevalo, silno sam zaželjela da se vratim, onog istog momenta da ostavim onu ponoćku i da krenem, prvim vlakom, odmah, ali, eto, čovjek je slab, drugoga jutra svanulo je sunčano jutro, cvjetale su već prve kamelije, u sjaju tamnomodre vedrine postala sam pasivna, a teško sam zgriješila što se nisam vratila. Znala sam to. To se osvećuje svakome tko je bilo kada iznevjerio neku svoju iskrenu inspiraciju. Htjela sam krvavo da se vratim, osjećala sam da te gubim i okajala sam to, hvala bogu, htjela sam da doputujem do tebe, ma gdje bio i ma što mislio, a, eto, nisam...

Kamilo je stajao uz prozor bez riječi. Odbijajući dimove, osjećao je kako se sve više truje nikotinom, a lavež pasa iz daljine odjekivao je sve nervoznije.

— A ti, gdje si ti proveo Božić 1913?

— U Pešti,

— Ti si se vratio u Peštu?

— Da, uzelo me u vojsku, otputovao sam kao regrut u Beč u jednoj drugoj stvari, pamtim datum, četvrtoga decembra stigao sam u Peštu. Bio sam regrut kod zagrebačke Infanterijske Regimente broj pedesetitri, a krenuo sam u Beč drugoga decembra večernjim brzim, sjećam se toga dobro, jer sam istoga jutra kao regrut prisustvovao paradi kod jubilarne mise, za šezdeset i petogodišnjicu vladavine Cara. Stigao sam u Beč trećega prosinca, da spasim onog svog prijatelja iz djetinjstva, Joju, koji je ostao u Srbiji suđen na osam godina i o kome sam ti ispričao čitave romane, ako nisi zaboravila?

— Ah, da, da, sjećam se, kako da ne, onaj šegrt, koji je još prije tvog Hungaricuma montirao one bombe, da, sjećam se, o, vrlo dobro, ti si mi o njemu pričao mnogo, samo sam zaboravila kako se ono zvao?

— Zvao se Joakim, Gioacchino, a ti si ga zvala Džo,

— Da, da, Džo, a šta je s njim, to jest, dobro, ti si doputovao u Beč, a kako si dospio do Pešte?

— Protekcijom Amande, generalice, ti se sjećaš generalice Amande, ona je bila nešto sa Ronginicom intrigirala u našem slučaju, generalica Amanda, tetka moje mame, ona me je premjestila protekcijom generala Martinenghija kod Siebzehner–Husara, a Martinenghi me je pustio na dopust do Silvestrova, dok se ne riješi moja stvar da prijeđem husarima, i tako sam Božić proveo u Pešti,

— A da sam se slučajno vratila, bila bih te našla u Pešti?

— Nisam siguran, našla bi me, naravno, stanovao sam kod gospođe de Szemere, ali sam drugovao tada s jednom simpatičnom djevojkom, mislim da je bila genijalna, to jest bila je to zaista, studirala je violinu na konzervatoriju, Jojina ljubav, Fijumanka kao i on,

— A tvoj Džo, šta je bilo s njim, gdje je zapeo on?

— Pa znala si tu Jojinu avanturu u detalje, u Srbiji, u tamnici, suđen na osam godina robije,

— Ah, da, ova gospođica, to jest dama, ova tvoja peštanska simpatija, je li i ona iz Srbije?

— Ne, nije došla ni iz kakve Srbije, studirala je u Pešti violinu, na konzervatoriju, stigla je iz Fiume,

— Madžarica?

— Ne, Fijumanka,

— Šta radi, daje koncerte?

— Ne radi ništa, umrla je,

— Kako umrla?

— Kao što se već umire, maja mjeseca četrnaeste, pred sam rat, bila je zdrava kao dren i umrla je, srce, a neposredno poslije njene smrti meni su šrapneli probili oba koljena na onim manevrima, ostao sam između života i smrti, sve do septembra, a to ti je poznato, mislim,

— A onaj tvoj prijatelj u Srbiji, šta je s njim?

— Ostao je na robiji, u tamnici, njega su oslobodili Austrijanci 1915 kad su osvojili Srbiju, on je naime bio austrijski građanin,

— A, tako, pa da, pa da, dakako, austrijski građanin, razumijem, svi smo mi to bili, sjećam se, ali kako je pao u srpski zatvor, suđen u Srbiji, na robiju, onda?

— Kako »onda«, ništa »onda«, dakako, tako, sve sam to tebi pričao detaljno, zaboravila si, dakako, Joja je bio u Srbiji suđen na robiju kao austrijski državljanin godine 1913, a od austrijske vojske, u ratu 1915, bio je oslobođen tamnice, a onda su ga mobilizirali u austrijsku mornaricu u ratu, razumiješ li, a onda su ga kao austrijskog mornara ponovo strpali u zatvor, po Militärstrafgesetzu, kao antimilitarista, kao veleizdajnika, kompromitirao se u Puli, organizirao je pobunu na ratnim brodovima, htjeli su dezertirati, a onda sam i ja pao u vezi s njim u austrijski zatvor, mene su pustili jula 1918, a on je ležao sve do jeseni, kad je propala Austrija, ali su ga odmah ponovo strpali u zatvor,

— Sada više doista ne razumijem ni riječi, oprosti, bio je uhapšen u Austriji, kao rebel, a zašto su ga ponovo strpali u zatvor kad je Austrija propala?

— Strpali su ga u srpski vojni zatvor, po srbijanskim ratnim zakonima, već poslije propasti Austrije, opet kao veleizdajnika, godinu dana kasnije,

— Ne razumijem više ni riječi, oprosti, pao je čovjek u zatvor, i to u srpski, kad je Austrija propala, a kako to, kad je već bio u srpskom zatvoru,

— Ma ne, on je najprije dopao zatvora u Srbiji dok još Austrija nije propala, ali to sada nije važno, Austrija, Madžarska, Hrvatska, one su izgubile rat, Srbija je pobijedila, a to i jeste taj naš balkanski Babilon, o kome vi Madžari nikad niste imali pojma, svejedno, tako je bilo, iz tamnice u tamnicu, iz veleizdaje u veleizdaju,

— Facit svega, dakle, danas Džo opet čami u zatvoru?

— Jeste, u zatvoru, čeka da mu sude,

— A zašto da mu ponovo sude?

— Kao revolucionara,

— Ako je rušio Austriju, zašto ga danas Srbi sude, kakav je to zatvor kad Austrije više nema, ni Madžarske nema, same zagonetke, je li to hrvatski zatvor?

— To je kraljevski, dinastički zatvor, to je zatvor jedne tiranije, jedne kontrarevolucionarne bande koja je odlučila da ga zgazi, to je tamnica koju mi ne priznajemo, to i jeste ta politika o kojoj ti pojma nemaš. Njega će transportirati u Srbiju, zbog stare kazne, na koju je suđen po srpskim ratnim sudovima još u Makedoniji godine 1913, da tamo odleži još šest godina robije,

— Pa i ti si bio dolje u Makedoniji maja 1913, a tebe nisu osudili?

— Da, bio sam, bili smo srpski dobrovoljci, i Joja je ratovao kao srpski dobrovoljac,

— O, Bože, nikada od svega toga nisam pojmila ni riječi, ratovi, revolucije, kako je sve to ispod ljudskog dostojanstva glupo, ta vaša politika prokleta, jadni moj dečko, ova vaša prokleta politika ubit će i tebe jednoga dana...

Javilo se kucanje.

Nakon ponovnog kucanja ušao je onaj cigo od kelnera sa kavom i velikim dvolitrenim vrčem vrelog kuhanog vina, i sve je servirao na stolu uz stijenu kraj prozora, s time »ako gospoštija zapovijedaju, on je na službu, treba samo da se otvore vrata

i da se drekne — Alojz, a Alojz pojavit će se sa večerom istog momenta, samo treba zapovjediti što da se spremi, a on svakako večeras preporučuje kiselu juhu kao specijalitet kuće i gomboce sa flekšalatom«.

Nestalo je cige, a sobom se razlio slatkobljutavi miris cimeta, klinčaca, đumbera i limuna, pa kad je Kamilo razvio onaj seljački, šareno izvezeni ubrus pušio se glineni vrč, omotan krpama, kao zdjela pravog punča.

— Ne znam od čega tako intenzivno žeđam, iskapila je Ana pune dvije čaše seljačkoga groga, uzdahnuvši od mrtvog umora na kraju snaga.

— Čitavu noć nisam sklopila oka. Nisam usnula već drugu noć ni na minutu, od panike, od čudnog, demonskog osjećaja straha, da nikada ne ću doputovati do ovog tvog grada, da te nikada više ne ću vidjeti, da se uopće ne ćeš pojaviti, a i jutros, u hotelu, kad su mi javili da si na porti i da si stigao u hotel, prosto nisam mogla dalje, klonula sam, pošla da siđem i pala. Samo na jednu jedinu sekundu da sklopim oči, sve se dimi oko mene, žuto, sasvim žuto, a i ti si mi glicerinasto rastopljen u obrisima, gledam te kroz žubor vode, teče bistar potok, promatram te kroz ogledalo, kroz koprenu ove vode, ležim na dnu, samo na momenat da mi je zaboraviti da sam prisutna tu, na zemlji, samo na sekundu, dragi, kad bi bio dobar da utuliš ovu glupu lampu, za sekundu samo...

Kamilo je uvukao fitilj, i to suviše žustro, tako da se lampa odjednom ugasila i čulo se u mraku kako Anino disanje postaje sve jednoličnije, sve pravilnije uritmizirano, još jedan duboki uzdah, žena je usnula, a soba utonula u noć. Iz pokrajnog separea čulo se kako škripe daske kreveta; par u drugoj sobi bio je po svemu diskretan. Ljubav, koja se tamo činila, bila je nijema. Kamilo je kresnuo žigicom, zapalio svijeću i oprezno je smjestio na podu iza ormara, tako da se odsjaj lojanice razlio po sobi diskretno, blagom svjetlošću daleke luči. Tiho, na

prstima, spustio se na stolicu i s glavom među dlanovima utonuo u maglene daljine: „Sve što se tu dimi između njega i ove žene na onom otomanu, sve što se tu puši kao magla, to je ono što se zove vjetar, voda, zemlja, vatra, život, samo da nam je otkriti što je to što se tu dimi, koju svrhu ima sve to što se tu dimi u nama, oko nas i zašto?"

Pasji lavež buknuo bi od vremena na vrijeme na uzbunu a onda se opet rasplinuo na talasima vjetra. Po dubokom disanju Aninom osjećalo se da je usnula prvim snom »umorna putnika«, kome se svijest zaustavila i stala, kao što stane sat kada je prestao da hoda.

Dugo je ostao sagnut obavijen oblacima mutnih misli, sa sapetim dahom, tako tihim te se čulo kako mu u džepu o metal tankih poklopaca kucka mehanizam sata, kako malo živo srebro pod tkaninom vrluda tako nervozno brzo, kao da mala paklena mašina zabrinuto javlja da vrijeme izmiče i da će odmah, sada, svakoga trena, neminovno doći do kobne detonacije, jer je sve to tako sračunato, jer je sve to neminovno da se čitava ova nerazgovijetna i mračna stvar s ljudima i sa zvijezdama po poganoj logici svih nebeskih zakona tako zlobno navinuta, mora rasprsnuti kao onaj magazin municije što je eksplodirao u Ungarisch–Weisskirchenu.

Davno je već nestalo ljubavnog para iz pokrajne sobe, kada je Ana uznemirena galamom glasova iz krčme, izmijenila svoj položaj sa lijevoga rebra na desno, uz duboki uzdah zaronivši ponovo u ljekovitu i opojnu tišinu sna.

Osjećajući kako se odrvenio u fakirskoj pozi, ustao je i tiho, na prstima, pristupio prozoru. U žućkastoj polusvjetlosti petrolejske lampe, ispod visoke strehe hambara, kod zdenca, na dvorištu, jedan je kirijaš napajao konje. Čulo se kako pljušti voda iz vedrice u korito, kako škripi i zvekeće lanac na kotaču bunara, a dvije tužne konjske kreature, u gustom oblaku pare,

što se puši ispod njihovih konjskih trbuha dimom vrele čorbe kao iz lonca, sagnutih melankoličnih glava i mesnatih vratova, srču vodu iz blatnog korita, a sablasne sjenke kreću im se u svjetlosti petrolejske lampe kao ogromne pretpotopne sablasti.

„I to je bolji majstor, ta pijana kočijaška svinja", uznemirila se u Kamilu njegova kavalerijska savjest, „jer da je nekome od konjušara kod Sedamnaeste husarske regimente palo na pamet da napaja tako zvjerski izmučene i oznojene konje na mećavi, usred ledene zimske noći, bili bi ga vezali u špange najmanje na šest sati." Vratio se i ponovo sjeo zapalivši o svijeću svoju cigaretu, prisluškujući sve mirnijem disanju umorne stare dame, koja je otputovala u daleke predjele sna, a ne će minuti ni nekoliko minuta, sve će se rasplinuti kao san što ga ljudi, sanjajući na javi, zovu svojim velikim, jedinstvenim, životnim objavljenjem.

„Deset, dvanaest godina minulo je, a da nije bilo dana da mu se u mislima nije javila slika ove žene, s kojom se prije devet godina rastao ispod Barosseva spomenika, i da su se večeras slučajno sreli na nekom karnevalu, ne bi je prepoznao. Vezan o njenu tjelesnu tajnu godinama, pod ovim zvijezdama i pod ovim nebom ona mu je bila zapravo jedina koordinata, a poricati to, bilo bi i neistinito! Pa ipak, da ima danas pred nekim tribunalom da prisegne da je doista tako bilo, on da to prizna ne bi imao smionosti, jer po zakonu ove božanske komedije izmijenile su se i uloge i likovi i maske. A ipak je istina: kad bi otputovala, vrludao je ulicama na dnu kamenih kanjona peštanskih kao izgubljena muha. Usred praznine sivih i čađavih fasada jedinom mu je utjehom služila pomisao da sivobijeli odrazi neba na staklima blistavih prozora, da crveni dimnjaci na krovovima, pod oblacima, koji prelijeću visoke tornjeve, ipak ulijevaju neku nadu da nije nepovratno nestala, da je negdje, valjda ipak, na ovoj lopti prisutna, a sama misao da je

doista prisutna, da paralelno s njime živi i diše u Beču momentano ili na Semmeringu, ili u sanatoriju doktora Lechnera na Vrpskom jezeru, odakle će se sasvim sigurno i to doskora vratiti, ispunjavala ga je zanosom, ulijevajući u njegovo »nešto«, što se banalno zove »svijest«, osvježavne eliksire, pretvarajući se u kvintesenciju najdubljeg smisla svega što je čovjeku uopće suđeno da doživi."

„O, bilo je to prije devet godina sasvim luckasto lebdenje, kada čovjek od zemlje lakši osjeća kako je svladao glupu, sasvim tupu i bezidejnu gravitaciju, a da li takvo lunatično stanje spada u romantičarske naivnosti, nije bilo pitanje, jer se osjećalo da je tako, kako je bilo — bilo dobro. Jer sve ovo pod zvijezdama, što je čovjeku suđeno da doživi i da spozna, prazno je kao noć i mračno kao morska dubljina do koje ne dopire nikakva svjetlost, ali i u onoj apsolutnoj tmini zrače isti magneti, koji su i njega bili pokrenuli do luckastih zanosa ženske milosti. Sve ono bilo je zapravo veoma mudro i protiv toga nije se trebalo boriti. Sve ono bilo je elementarno, kao što se govori u literaturi, a ni time se nije reklo mnogo, a jedino što ga je grizlo, bila je tajanstveno nedokučiva ličnost čudne ove žene od početka. Kako je mogla da se splete s onom pijandurom i cinikom, koji je na kraju tako i završio, kao pijandura i cinik, a i kreaturu od svoga muža uzela je kao neku vrstu polukostura i polunetopira, kratkovidnog gnjavatora, tada već, takoreći, na samrti. Ova žena je poživjela životom libele, pa kada ga je jednoga dana ponesao njen životni ritam, njihov se odnos počeo razvijati u znaku nezdravih trzaja, između slijepog poklonstva i bolećive sumnje, u rezignaciji punoj jalove čežnje za imaginarnom čistoćom, jer upravo njen brak s ovim njenim senilnim idiotom dokaz je kako je ta žena uprkos bogatim svojstvima karakter zapravo ipak pod znakom pitanja. S jedne strane djetinjasta, ono, što se zvalo njenim leptirskim jezikom »lepršava«, veoma često ingeniozna, a s druge, lukavo spremna da žrtvuje sve, pa čak i svoju ljubav, zbog komfora."

„To, što je jednoga dana nestala, ne imajući snage da ga odbije ni da ostane s njim, to ne govori samo o slabosti njene volje, nego o kukavnoj naravi, koja se nije usudila razderati svoju bračnu sramotu. Dobro, dogodilo se da je, primivši telegram da mu je majka na umoru, otputovao, normalna stvar, oprostio se telefonski, a poslije, kojim je sve ono redom išlo? Očekivao je njeno pismo, a pisma nije bilo. Stizale su karte: sa Vrpskog jezera, iz Bayreutha, iz Pariza, sa mnogo pozdrava, sve uvijek sa mnogo pozdrava, »pozdravljaju vas srdačno Ana i Baranyai«, obojadisane razglednice, ali pisma nije bilo, i tako dugo, dugo, mjesec–dva, pisma nije bilo. I korota za majkom je minula, prošlo je četrdeset i više dana bez pisma, a nije minuo na Ladanju ni jedan jedini dan da ne bi bio očekivao poštara sa dna parka, kao pas gospodara, tako je očekivao poštu dnevno. Stigli su posljednji dani augusta, bili su se vratili u Jurjevsku dan–dva prije toga, na objedu, u čast staroga Mihajlovića, kada je stigao onaj fatalni telegram: da je Jolanda umrla, a to je bilo za vrijeme svečanog objeda, u čast očevog bečkog prijatelja, srbijanskog ministra, kada je telegram stigao, i on se sjeća neobično živo, pojavila se nova sobarica s telegramom, a kako je ušla, s telegramom u ruci, pomislio je, gle, možda je to ipak Anin telegram, možda to ipak Ana javlja da se vratila u Peštu, što se normalno moglo i očekivati početkom jeseni da će se vratiti, a i on je s time matematski sigurno računao. Ali to nije bio Anin telegram, nego vijest o Jolandinoj smrti. I tako se slomilo sve. Duga, melankolična peštanska jesen, dosadni objedi i večere u grobnici kod staroga Kamrátha, pa regrutacija, pa Rudolfova kasarna, pa Trenkova regimenta, Joja u Požarevcu suđen na osam godina, a kurir, koji je stigao iz Srbije, javio mu je da je Jojina osuda pravomoćna, general Martinenghi, Sedamnaesta husarska, prostrijeljena njegova oba koljena, i sve do danas: kasarne, ratovi, Galicija, Beč, Amadeo, Alisa, Joja, Jojini zatvori, Jojine osude, Jojine pobune, a on sam: invalid, kome

su slijepili rebra, kao od porculana, i rebra i koljena, bacili ga u svoje kancelarije, a onda se pojavio Amadeo, pa ipak, uvijek još, usred one antipatične zbrke, jedina viša koordinata bila mu je blaga pomisao na ovu ženu. Lirska kantilena sa sjećanjem na nekoliko stotina dana što ih je proživio s Anom pratila ga je sve do Alise, do bečkog »Imperiala«, do prvih državnih ispita, pa čak ni u prvim godinama s Alisom sentimentalno maštanje nije ga sasvim napuštalo. Preludira Alisa na klaviru simpatično, milo, preludira svoju Solvejgu, dražesna Alisa, ona je to umjela kad bi htjela, a on sanjari o Ani. Ana je iznad svega vodoravno povijena koprena čudnog priviđenja, stvarnijeg od stvarnosti, san u kome se može šetati kao na oblacima, ustalasana zelena pšenica, smaragdno jezero majskog rosnatog žita, uznemirenog blagim povjetarcem jutarnjim, a nad jezerom, iznad kristalnoplavog ogledala bistre vode, cvrkut lastavica. Puknuo je pogled u bujnu radost kakva se više nikada ne će ponoviti, a sve se to počelo kidati tek kasnije, osamnaeste, devetnaeste, kada je Joja po drugi put pao u zatvor, i kada se i za Kamila pojavila opasnost da bude optužen zbog konspiracije, kao član Partije."

„To sanjarenje zvalo se u Aninom lirskom žargonu: apeiron. Lirsko lebdenje iznad stvarnosti opjevala je ona kao neku vrstu misaonog budizma, u okviru koga onostrana, nerazgovijetna, utješljiva riječ »apeiron« djeluje kao magnet, i taj Anin »apeiron«, po njenoj lirskoj instrumentaciji, jedina je utjeha čovjeku u bijednim ljudskim prilikama da se snađe, da pojmi — »kako je čovjek sitan«, kako je naša zemaljska mrva samo »jedno zrno pijeska«, kako pod bogom ništa ne znamo, i kako nam ne preostaje nego da klonemo i da se pomolimo tom tužnom »apeironu«, i to, dakako, na koljenima. Nikada se nije pomirio s tim Aninim »apeironskim« sanjarenjem i uvijek bi ga izvrgavao ruglu, kao bijednu smjesu bezazlenosti i nihilizma, a kada se sve ono apeironsko fantaziranje rasplinulo, kada je zaurlala ratna menažerija, recitativi Aninih »apeironskih« lirizama od-

zvanjali su u njemu, uprkos svemu ipak, kao draga muzika. Rugao se Ani i njenim feljtonima da su pseudopoetske laži, da su lirske kulise peštanske političke štampe, da su opsjena za naivni svijet pod terorom propagandističke mašine i megalomanskih državotvornih ideja, a naročito carskog oružja, »pobjedonosnog«, kao što je »pobjedonosna« slavna Monarhija, sa svim svojim krunama i kraljevima, ratujući i pobjeđujući »mračne snage pakla«, a kada Ane više nije bilo, morao je priznati intimno u sebi, da njena »apeironska« poetska retorika nije bila najveće zlo na ovome svijetu."

„Pa ipak, čudno! Ovaj Kamilov »postapeironski« repertoar odvijao se poslije mamine smrti kobnim paklenim redom kao po ukletoj logici: najprije je Jolanda pala s konja, zatim je preminula Ženka, onda su Kamilu polomili sve kosti i prostrijelili mu oba koljena tako da je ostao da visi na koncu između dvije smrti, a kada je provalio evropski pogrom, vijesti o ratu stizale su do njega tada već na putu u smrt, kao kroz koprenu, iz daljine. On se nalazio već na drugoj obali. Da su dvoje habzburških prinčeva ubili naši ljudi, zbog naše stvari, zbog one iste njegove stvari u koju je on tako strastveno vjerovao da je logična i da je mudra, da je sve planulo, da gori, da požar guta čitavu Evropu, svemu tome prisluškivao je on u bunilu, na samrti, izmasakriran već na početku eksplozijom onog baruta, s onu stranu političkog dobra i zla, kao krpa od krvavog mesa u limenom žlijebu. Planula je velika vatra, doista, a i on sam je bio taj koji se pomalo kao palikuća, oko onog požara pojavio sa dvije–tri žigice, pa kad je požar konačno jednoga dana ipak planuo, planulo je sve za što je bio uvjeren da treba spaliti! U groznici, prisluškivao je kako zvone zvona čitavoj jednoj civilizaciji, kako propada Evropa, kako umire i kako je dobro da će umrijeti: svršio je ovdje dolje svoj politički posao, samo nikako da pojmi kako je moguće da se Ana ne javlja?"

„Gori sve, oko njegove postelje guta plamen čitavu Evropu, nije teško bilo politi petrolejem sve one prnje i zapaliti, a ipak perverzna se jedna misao uspalucala u njemu: možda će mu biti sudbina sklona pak da mu ovaj vihor ugasi jadnu svjetiljčicu svijesti, da nestane iz ove glupe i nedostojne halabuke, kad ga je Ana izdala i pustila da krepa kao pseto."

„Kada je, međutim, na svoje najveće iznenađenje prohodao na štakama, pomisao na Anu javljala se kao rekvijem. Rušiti Austriju u mislima, to je bila »politika« u teoriji, ali kada se ta »teorija« prometnula u pokolj, svako moraliziranje nad zločinom preobrazilo se u jalovo kukanje. Onda je već bilo suviše kasno za bilo kakav dokaz zdrave pameti, onda je već bilo suviše kasno i za kajanje. U ljudima se javila strast za zločinom: prepukli su okovi kakvih–takvih okvira, traljavih, trulih, ali ipak nekih nazovikategoričkih imperativa, i zločin je već bio ozakonjen, više od toga, zločin je već bio uzdignut na pijedestal društvenog ideala, i još više od toga, na oltar Narodne i Državne Svetinje, a onda, dakako, nije više teško bilo pržiti ljudsko meso kao žrtvu bogovima u masama. Počele su kanibalije u dimu sprženog ljudskog mesa, s bičevima, s korbačima, s kandžijama, kundacima, noževima, gvozdenim cijevima, počela je bijesna zvjerka u čovjeku da urla i da progoni bjesomučno na sve strane pamet ljudsku, koja je još uvijek intimno, naivno, uprkos stvarnosti, i u njegovoj vlastitoj fantaziji, trajno tinjala, da ne može da bude istina, da je smrt civilizacije normalna pojava, i da je i on bio jedan od onih koji su strastveno priželjkivali da do te smrti dođe."

„A usred loma svih vrijednosti, ipak, uprkos svemu ipak, osnovna nada bila mu je pomisao na zemaljsku prisutnost Ane, kao na jedinu samaritansku mogućnost, u čijem bi se tajanstvu bio mogao sakriti od stvarnosti. Ana je u svemu bila prisutna, ona mu se još uvijek prikazivala jedinim izlazom, i on se molio Ani kao što se mole litanije. Da nije bilo utješnih misli razigra-

nih pojavom ove žene, njegovom sviješću bila bi ovladala strava, a ipak, Ana se nije pojavila, i, eto, sada, ona tu diše pred njim na otomanu, u provincijalnom bordelu, Ana je doputovala, ali to više nije Ana, Ane više nema, Ana je dim..."

Ispred krčme u oblacima snijega, pod oštrim udarom mećave zaustavilo se nekoliko ludo nakresanih automobila, uz pijanu dernjavu klaksona. Surova rulja nogu i čizama, uz ženski vrisak i odjekivanje karnevalskih truba i harmonika dokotrljala se pod krov ovog sumnjivog doma tako da se pod udarom pijanog čopora slabo drveno zdanje uz zveket prozornog stakla zatreslo na spratu kao stari rasklimani omnibus. Raspojasane pijandure dovukle su kurve i cigane i uz bjesomučno lupanje vrata i stakla, lonaca i stolaca, buknula je pijana halabuka berda i egeda i cimbala, i ova neotesana rulja, usred lude vike i smijeha i sve bješnjeg urlanja vjetrine, nije pokazivala nikakva znaka da se smiri.

Ne snalazeći se od galame, Ana se bunovno pridigla sa divana, gdje se to izgubila u polumraku čudne strane sobe, osjećajući hladnoću kako prodire kroz polutrule slabo uokvirene prozore.

Još uvijek polusnena, otirući kažiprstom lijeve ruke znojnu suzu, što je stala da klizi niz njene obraze, dodirujući joj lice jedva osjetljivo kao da je draška svilena božja ovčica, sa bolnim uzdahom vratila se u stvarnost, — tu smo, doputovali smo, boli me glava, koliko je sati, o, pa ja sam doista zadrijemala?

— Devet je prošlo,

— Ma nemoguće, znači koliko sam ono spavala,

— Sat, sat i po, nisam htio da vam prekinem san,

— Pogriješili ste, dragi, da odahnem, meni je dovoljno samo da sklopim oči, iste minute već sam récupérée. Uvijek sam se pitala je li moguće da na smrt osuđeni spavaju u svojoj zadnjoj noći, i čudilo me kako to mogu, a, eto, i to se može, sanjala

sam, sad, u ovom momentu, da smo kod Šimanjskih, na terasi, kasno poslijepodne, ljetni balatonski pastorale, spavam u njihaljci, u zagrljaju sa Šimanjskom, potpuno smo gole obje, u zagrljaju, kao dvije Mallarméove nimfe, ljeto je, znojimo se, a znam da ste vi negdje zapali teško ranjeni, a ljubim se sa Šimanjskom i istodobno osjećam taj strašni razdor između sna i jave, o, kad ćemo se već jednoga dana probuditi u nekom drugom snu, koliko ste rekli da je ono sati, devet, devet i dvadeset, ah, da, trebalo bi se organizirati, čekaju nas, žedna sam, neizrecivo sam žedna, kad bi bilo vode, samo kaplju–dvije, jer ako smo zaista odlučili ostati u ovoj kulisi od sobe, bilo bi dobro da se naloži vatra, prodire led sa sviju strana, mislim da imam temperaturu, no, ali to sad zaista nije tako važno.

Ustala je, navukla čizme, zaogrnula se krznom i, izgladivši oba jastuka ispod svog uzglavlja pomno dlanom, da bi izravnala sve nabore na ispeglanom platnu, vratila ih je uredno na krevet, na poplune, kao što su bili, okićeni ružičastim vrpcama, a zatim je pošla do prozora i ondje prislonila čelo o hladno staklo. Čulo se u tišini kako u dvorištu klizi pasji lanac na gvozdenoj žici, a oštar odzvuk metala odjeknuo je kao da netko brusi sjekiru. Dugo je tako zurila u mrak, u sasvim crnu, neprozirnu noć, a onda se vratila do stola s usijanim dlanovima na svom vrelom čelu, dodirnuvši Kamila pogledom punim neizvjesnosti, gdje stoji zbunjen i ne zna što da poduzme.

„Da objasni uznemirenoj ženi da nije mudro da produže u ovoj krčmetini, tu, na tavanu, pod krovom, u ovoj hladnoj sobi, usred pijanog rusvaja, kada se čini da je žena zaista u visokoj temperaturi, a da joj predloži da krenu u grad, u neki restoran, u krčmu ili k njoj u hotel, to bi bilo enervantno", i tako se odlučio da skoči po kelnera i po nekog živog tko bi naložio onu glupu furunu.

Kako je ostala sama, Ana je iz svoje crnolakirane torbe, okovane pozlaćenim blistavim verigama, uzela nekoliko fijola

i kao kriomice, uzmućkavši pet–šest raznih tableta u vinu, ona je iskapila taj gorki napitak, na brzu ruku, kao od straha da je ne bi otkrili, a zatim se ponovo pogledala u ogledalo i uzdahnuvši pristupila pomalo smiješnoj a pomalo žalobnoj proceduri, koju je toliko puta u svojim lirskim varijacijama izironizirala kao diletantsko autoportretiranje gustim impastom u svim masnim preljevima bogate palete.

— Znate vi veoma dobro koliko je sati odbilo na vašem tornju, ali ste se oduvijek lakoumno poigravali literaturom, ma chère, progovorila joj je iz blistavog amalgama ona druga, umorna dama, i osjećajući kako se našla doista pred neugodnim inkvizitorskim zanovijetalom, koje ju iz ogledala promatra pogledom neumolne sumnje, svladavši se jakim naporom volje, ona je potrpala sve šminke i pudere i droge i tablete u svoju torbu i, pristupivši ponovo prozoru, otvorila ga. Hladan slap vjetra razlio se ispod niskog stropa pod tavanskim gredama zanjihavši ugašenu petrolejku nad Aninom glavom, pa kad se Kamilo vratio sa kelnerom uduhnula je promaja i onu jadnu lojanicu iza ormara u kutu i tako su se svi našli u tmini. Uz kelnera pojavila se i djevojka sa žarom na lopatici i s naramkom jelovine, zapalili su lampu, donijeli mineralne vode i kave, a iz male gvozdene peći u kutu liznuli su tamnoružičasti plamenovi. Onaj nazovimaître d'hôtel i sobarica ostali su, po svemu, duboko iznenađeni što se pokazalo da su kreveti takoreći djevičanski netaknuti i što ovaj tajanstveni par oklijevajući još uvijek nema namjere da oslobodi separat–šlafcimer, na koji dolje u krčmi čeka čitava rulja krabulja, pa kad ih je Kamilo otpremio, ta dva zbunjena bića, svako s jednom banknotom, povukla su se ropski pokorno.

Ostali su ponovo sami. Mali zdepasti demon od furune zažario se od vjetra u dimnjaku i od glasnog ognja mokre jelovine, gvozdena peć se uznemirila tako da su limeni poklopci na njoj stali zveketati kao da se sobica zaputila na odlazak velikom brzinom.

„Gospođica od »sobarice«, sa žarom na lopati, što se tu popela na stolicu da zapali petrolejku, bila je ona ista djevojka koja ga je poslužila u malom prizemnom »separеu«, kada se Olga Sergejèvna rastajala sa svojim Jevgenijem Pavlovičem, one nedjelje kada je stari Jurjaveški slavio svoj srebrni pir, a u štampi se pojavila vijest da mu je otac imenovan poklisarom u Pešti. Tako se Olge Sergejèvne i Jevgeniji Pavloviči čitavoga svijeta rastaju godinama kao fantomi, tako bulazne i čeznu jedni za drugima godinama kao prikaze, tako polažu jedni drugima pred noge svoje poklone, svoje brige, svoje zanose, svoje mržnje, tako se jedni drugima klanjaju kao svetinjama, a nakon pet, sedam, devet godina, pomisao na tu istu Olgu Sergejèvnu ili na tog istog Jevgenija Pavloviča s kojima smo bili vezani krvlju, pupkovinom, utrobom, ta čežnja za mesom, koja bolno izgara u bubrezima, razlistavajući se u grudnom košu pod srcem vodoravno, kao da nam je netko presjekao utrobu oštrom sabljom, taj suludi krvotok što šumi u nama kao vihor, te se čovjek od pomisli na ljubljenu ženu gubi između nesvjestice i proljeva, sve se to rasplinjuje kao dašak vjetra u noćnom granju, u mraku, u noći, u gadnoj svemirskoj praznini."

— Kamo si odlutao, pristupila mu je prijateljski predano i pomilovala ga po kosi iznenada, i sasvim intimno, kao što se dodiruje kosa mrkih dječaka, izgubio si se negdje, u antipatičnoj daljini, o, dijete moje, gdje si nestao, vrati se, znaš što je zapisano, ne treba paliti luč pod stolom, a od dodira njenih prstiju ustreperio je Kamilov glas kao prije trinaest godina kada se našao s ovom ženom u koridoru vagona, na povratku iz Tihanja.

— Varijacija na istu temu, ležim između vonjavih, pljesnivih, blatnih vreća u dekungu, sipi prokleta galicijska kiša, a svake petnaeste sekunde zvizne rusko tane nad dekungom, jedan geler u visokom C zazvrndao je o nekakav lim, pucaju ruske patrole od dosade, a ja maštam o našoj duhovskoj bala-

tonskoj mjesečini, krepavam na gnjiloj slami, škilji lojani fitilj iz limenke, kaplje voda sa balvana nad mojom glavom, a ja razmišljam o onoj mjesečini kakva se bila razvila nad srebrnom vodom ispod Adelshofeničine vile. Nikada nije sijala takva mjesečina na ovome svijetu i nikada više ne će sijati tako kao što je blistala one noći. Nestala si tiho te se nisam uopće usudio povjerovati da si doista bila, ustao sam i pogledao na jezero, tišina, voda, srebro, a netko je prolazio cestom i ja sam imao osjećaj da se staklo lomi pod koracima prolaznika, apsolutna tišina, miris akacija, lipe, miriše tihanjsko ljeto, pjevaju cvrčci, a ja krepavam u dekungu, ločem konjak, ločem blatnu vodu, sve vonja po mulju, po močvari, po truplima, i, na kraju, pitam se danas, poslije toliko godina, kakva smisla ima sanjariti na groblju, a nama je suđeno da pokapamo svoje mrtve sami,

— Devet, da, deset, trinaest godina, i, eto, za svih tih godina do danas nije mi jasno kakve su te to misli svladale te si tako bolesno, da, upravo više od toga, perverzno razderao nešto što nije bilo možda ništa više nego pjesma o jednoj mjesečini, samo to, ali takve se pjesme ne javljaju dvaput u jednom životu,

— Nisam se bavio literaturom, nisam feljtonist, a znam da je plakati nad grobom kasno,

— Nisi htio plakati, dobro, ali mogao si se barem javiti, no ništa, ni jednim jedinim slovom nikada, ništa...

Šutnja.

— Dobro, dijete, kad već nisi htio da mi pišeš, mogao si doputovati, putuje se i na groblje, pa čak i iz velike daljine, pa čak i poslije mnogo godina,

— Našla se tada oko nas već nepregledna masa grobova, ali u svakom slučaju najmanje dva! Zašto nisam doputovao? Nisam, jer ja nisam ni otputovao. Ni u Bayreuth, ni u Pariz, ni u Aix-les-Bains. Nisam igrao baccarat u Baden-Badenu, nisam bio zabavljen nikakvom premijerom, ostao sam doma, na Ladanju, poslije mamine smrti, u koroti sa svojim starim, što

sam drugo mogao, čekao sam vaše pismo, pa dozvolite mi da vas parafraziram, po istoj logici: kada već niste htjeli da mi pišete, zašto niste doputovali da mi kažete to, da mi ne ćete više pisati? Koliko li sam vas molio i zaklinjao da se otkinete od onog svog peštanskog promiskuiteta, a da nikako nismo završili ni sa da ni sa ne! Sve, što smo trebali jedno drugome da kažemo, sve je bilo izgovoreno između nas, i to baš za onih posljednjih kritičnih dana, stvar se, ukoliko se sjećam, iskristalizirala: ili–ili!

— Koliko li je samo takvih naših »ili–ili« ostalo kao otvoreno pitanje, a poslije onog posljednjeg tvog »ili–ili«, u aleji, na jezeru, ti si se ipak vratio da me digneš od Šimanjskih, uprkos tome što si mi se bio zaprijetio da putuješ, a sada, poslije devet godina, igra počinje ponovo? Ne, ne, da štediš svoga partnera, to nisi umio nikada, uvijek si bio okrutan, kao gladijator!

— »Da štedim svoga partnera«, a gdje su partneri koji su štedjeli mene? »Javile su se sitne temperature«, veoma interesantno, ova igra temperaturama, zaista, »kod doktora Lechnera, trideset sedam i jedan«, servus, doviđenja, poštuje vas vaš Baranyai, nitko drugi nego baš Baranyai, igramo va banque, na ruleti, baccarat, zvekeće zlato, a nevina poetska duša moje samaritanke sprema svoju premijeru, u Parizu, i to još svoju *Ljubav na odru*, sjajno, čestitamo, divimo se pariskom uspjehu, ženska logika, zaista, a ja, molim vas, kada već nisam čestitao toj pariskoj premijeri i gospodinu metteuru en scène, zašto nisam doputovao? A zašto bih i bio doputovao, pitamo se isto tako logično? Da molim autoricu *Ljubavi na odru* da se udostoji primiti moju ruku, a »gospođa bi mi mogla biti mama«, da izvrgnem ruglu čitavoga svijeta ovu diskretnu damu, »koja bi mi mogla biti mama«, da kompromitiram i sebe i tu uglednu damu, koja čitavome svijetu pobjedonosno javlja, da je njena »ljubav« izdahnula »na odru«, i zato da doputujem, ili da se pohvalim u svome pismu da sam postao dobra partija, da mi

je umrla mama, da sam od nje naslijedio Zdenčaj–Dvor, da materijalni momenti ne mogu biti više nikakvom zaprekom našoj bračnoj vezi? Predlagao sam vam da odemo u Beograd, Beograd niste htjeli da riskirate, — a onda ste me odjednom očekivali da se pojavim u Aix–les–Bainsu, a pitamo se, zašto bih se bio pojavio u Aix–les–Bainsu? U koju svrhu?

Ana je zapalila cigaretu i ustavši zagledala se u Marijin bijeg u Egipat, a zatim se vratila pod kružnicu petrolejke tako da je zelenkasta svjetlost lampe osjenčala njenu koščatu i tako čudno produženu donju čeljust.

„Elgrekovska produžena donja čeljust", pomislio je Kamilo, a to mu nije nikada palo na pamet da ova žena spada zapravo u progene tipove, a to je okrutna rasa, diluvijalna, neandertalska. Ova je žena bila »dobra bedevija«, a večeras to je sjenka koja je otputovala, »voštane, prozirne nosnice, facies hippocratica«.

Gotovo sa zajedljivim smiješkom, s nekom gorko potisnutom ironijom odmahnula je Ana prstima lijeve ruke kao dirigent kada zbog jednog krivog poteza gudalom zlovoljno zaustavlja čitav ritam orkestra, i tom imperativnom, gotovo grubom gestom ona se ogradila od svih Kamilovih aluzija, »ali, molim vas, svaka moja riječ u ovom je slučaju suvišna, rekla ma što, vi ćete iznijeti svoje nove argumente«.

„Nosnice su joj se stanjile do prozirnosti, potpuno je beskrvna, kao da je kokainizirana", promatrajući ženu, Kamilo je rezignirao spoznavši punu jalovost ovog razgovora.

— Priznajem, bolje, sklon sam priznati suvišnost svake svoje riječi i, prema tome, molim, želite li da se uopće više ne govori, ne samo da nisam protivan nego obratno, mislim da bi to bilo jedino mudro, jer ja, ukoliko se sjećam, uopće nisam ni inzistirao na tome razgovoru, ali, koliko smijem primijetiti, nisam ja taj koji je uzeo inicijativu da se govori o tim davnim

tugaljivim zgodama, ali ako smo se već upustili u to, onda neka se progovori dokraja sve što ima da se kaže,

— Uvijek ste bili nepravedni, kao da su sve stvari tako jednostavne, kao da i ne! Kako sam mogla da vam se javim poslije onog vašeg pisma, to da mi objasnite? Poslije tromjesečne šutnje jednoga jutra ono strašno pismo, oprostite, tako se ne tretiraju ni javne djevojke, pa ni onda, kad za to postoje neki razlozi, a ne fikcije! Postoje neke konvencije, puštam po strani, u ovome momentu, sve što je između nas bilo, no ipak, zar ne, pa i to, što sam, na kraju, dama, i što bih vam zaista mogla biti majka, ne mislim se sada time braniti konvencionalno, ali ono vaše pismo bilo je dobro smišljeni teroristički prepad, da, doslovno — atentat,

— Od prvoga dana uvijek je tako bilo: čas smo u konvenciji, a čas u logici. Čas je riječ o poeziji, a čas o politici, a zatim opet o nekim drugim misterioznim vezama, o kozmičkim afinitetima, pa onda istodobno i o braku, i to o braku koji je konvencionalna laž s jedne strane, a koji opet to s druge strane i nije, jer vaš brak je samo neka vrsta formalne obveze, brak sa jednim bolesnim gospodinom na samrti, kome smo bolničarka, i divlji suludi brak s jednim egzaltiranim mladićem, u pubertetu, kome bismo mogli biti majka, to je opet brak po afinitetu višega tipa takozvanih »srodnih duša«, i tako, âmes soeurs, d'une part, a hrpa konvencija, s druge strane, u jednu riječ, masa riječi, da, ponavljam, baš ništa više nego masa praznih riječi, da, to! Međutim, u ovome momentu nije riječ o tome, da li je sve to bilo formalno na visini ili ne, nego o tome, da sam svoje nekonvencionalno pismo uputio, mislim, puna tri mjeseca poslije mamine i Jolandine smrti, dakle se ne može reći kao da je moje pismo palo kao grom iz vedra neba!

— Datumi su sporedni, stvar je kompleksnija od datuma,

— Pustimo komplekse, ljudi se pozivaju na komplekse kada nemaju ili kad ne umiju nešto reći stvarno, pa kad se već

preslušavamo, budimo doista stvarni, interesira me kada si ti doznala za maminu smrt?

— Telegrafirao mi je Erdélyi,

— Erdélyi ti je telegrafirao, znači, ti više nisi bila u Pešti, interesira me, naime, kada si otputovala doktoru Lechneru?

— Ne sjećam se, pa javila sam ti se od doktora Lechnera, normalno, kartom,

— Kartu sam primio, ali tamo nije bilo ni jedne jedine riječi o maminoj smrti,

— A kako da ti pišem o maminoj smrti, i to o jednoj takvoj smrti, kao što je bila smrt tvoje mame, u onome momentu, kada ni ti meni nisi javio o toj smrti ni jedne jedine riječi?

— Telegrafirao sam na vašu peštansku adresu, kako da nisam, telegrafirao sam,

— Jeste, telegrafirao si, ali ne meni, nego Otokaru, a ja sam već bila otputovala, i to u temperaturi, mi smo se bili rastali opet jedamput u punoj grmljavini i meni je one noći pozlilo, a drugoga jutra primarijus Bonyhády savjetovao mi je da odmah legnem, da stvar nije ni po čemu šaljiva, da su mi se aktivizirale kaverne, i tako sam otputovala, a kod Lechnera počela sam se gristi, znala sam da nije dobro što sam otputovala, znala sam da sve to nije bilo dobro, priznajem, ali je tako bilo, nisam znala što da radim, da ostanem, da se vratim u Peštu, da doputujem dolje, k tebi, bila sam izenervirana, bila sam na kraju svojih snaga, prosto, može li se tako reći, izgubljena, da, grizla sam se što te nisam pustila da odeš ono veče, kada si već tako bio odlučio, grizla sam se što sam ti napisala pismo da ostaneš, što sam bila slaba, što sam te pozvala da me digneš od Šimanjskih, jer da ti nisam ostavila ono nesretno pismo kod portira, u hotelu, ti bi poslije naše scene na jezeru bio otputovao isto veče, ti ne bi bio došao Šimanjskima, ti bi bio otputovao i tako bi stigao da vidiš mamu živu, dakle sam ja bila ta koja te je zadržala svojim glupim pismom, a to sam smatrala greškom,

znam, fikcije, čiste fikcije, ali tako sam osjećala, stigao si Šimanjskima, i ona noć u hotelu, ono je bila naša zadnja noć, i tako si našao mamu mrtvu. Osjećajući goruću krivnju zbog tvog zakašnjenja, grizla sam se, jer da nisam imala jasne slike o tome kako si vezan za svoju mamu i kako će ti to biti težak udarac, bila bih možda ostala ravnodušna. Mama je, konačno, pobolijevala godinama, i to mi je bilo poznato, ali onako, u samoći, s jakim groznicama, za dugih bdjenja, i kao da je neki đavo htio, oko prokletog Lechnerovog krova hukale su sove čitavu noć! Nisam praznovjerna, no ipak, onaj antipatični vjetar nad onom vodom, one glupe ptice, a prestrašio me i doktor Lechner da će doći do pneumotoraksa, jer da je to jedino rješenje, nisam bila u dobroj kondiciji! Prosto nisam imala smionosti da ti pišem! To je bila neurastenija, a naša kriza trajala je već od januara kad si počeo da me mučiš svojim fantazijama o putu u Beograd, ili još prije, od one nesretne jeseni, od turskog rata, pa ona tvoja prokleta Makedonija, pa onaj tvoj Džo, pa tvoji Balkanci, revolveraši, atentatori, u trajnoj panici za tvoju glavu, sve se to zgusnulo kod Lechnera, priznajem, u neku vrstu psihoze, i mene je ponesao vrtlog nemira, osjetila sam potrebu da te oslobodim, da te spasim od sebe, dobro, možda je zaista trebalo da ti pišem, možda je trebalo da doputujem, da te vidim, ali što da ti pričam sada o svojim nemirima ili o svojoj, recimo, savjesti? Uhvatila me panika, izgledalo mi je sve to odjednom neizrecivo opasno, i tako sam pozvala Baranyaia, da imam nekoga pri ruci, da nisam pozvala Baranyaia, bila bih sigurno poludjela, i tako smo krenuli do Bayreutha, i tako smo se skitali kojekuda, očekujući tvoj glas, cijelo vrijeme, iz dana u dan, iz jutra u jutro,

— »Očekujući moj glas, iz jutra u jutro«, i to — pijuckajući čaj sa Baranyaiem, komponirajući s njime scenarij za svoju *Ljubav na odru*, sjajno! A što bih ti ja bio mogao u onome momentu javiti, molim te da mi objasniš, što bi po tebi bilo

logično da sam ti u onome momentu pisao? Da mi je drago što si otputovala u Bayreuth u pratnji onog gospodina bez koga bi ti bila poludjela, a za Baranyaia znaš od početka da ga nisam mogao podnijeti iz hiljadu razloga? Da me neizrecivo raduje što si definitivno odbila da vežeš svoju sudbinu sa mnom, jer te uhvatila panika zbog te opasne igre, to je trebalo da ti pišem? Da ti zahvalim na svim tvojim simpatijama više nego ženeroznim, da ti najavim svoj dolazak, jer da sam se pomirio da živimo utroje, ili čak učetvoro, sa arhitektom Baranyaiem i svim njegovim i sa svim tvojim problematičnim prijateljima i bohemskim trabantima, to je trebalo da ti pišem?

— To su gluposti, trebalo je da mi se javiš samo sa dva reda i bilo bi dobro! Jedna jedina tvoja riječ bila bi me oslobodila osjećaja krivnje! Znala sam da su to fikcije, no baš zato, jer su to bile fikcije i jer sam bila razdražena, jer, na kraju, nije to svejedno da li se čovjeku aktiviraju kaverne ili ne, nije svejedno kad mu prijete pneumotoraksima i raznim pismima. Tvoj glas bio bi mi pomogao, i ja tada ne bih bila podlegla, a tako, slomila sam se, jer su mi iz Pešte poslali još jedno pismo, ali to nije bilo tvoje,

— Kakvo pismo?

— To nije bilo tvoje, nego vaše,

— Jedno pismo koje je stiglo iz Pešte, a koje nije bilo moje, nego »naše«?

— Da, »vaše pismo«, mislim — ne tvoje, nego pismo tvog oca, poslao mi je partu,

— Moj otac poslao je tebi partu, iz Pešte, s pismom?

— Da, tvoj otac, poslao mi je partu kao porte-parole tvoje pokojne mame, kao glasnik njene smrti,

— Kako iz Pešte, ne razumijem,

— Poslao mi je pismo na moju peštansku adresu, u ime svoje supruge, dakle to njegovo pismo stiglo mi je iz Pešte, pismo kojim mi javlja da su mamine posljednje riječi bile da me

sklopljenih ruku, na koljenima, moli da te oslobodim tvoje fiksne ideje, jer da sam ja tvoja »idée fixe«, da si ti fasciniran mojom pojavom, a nisi kriv, jer nisi sasvim sabran, a ja sam tvoje prokletstvo, ja sam tvoj fatum, samo ja i nitko drugi, i nitko drugi ne može da te oslobodi tvoje »idée fixe« nego samo ja, i tako dalje,

— Pa to je glupo kao Travijata,

— Sve je to bilo glupo, dakako, ali kad jednoga jutra stigne takvo pismo jedne mrtve žene, kada umiruća majka na koljenima apelira na tebe kao na ženu koja bi njenom sinu mogla biti majkom, dakle iz moralne solidarnosti i tako dalje, to je, dakako, sve neizrecivo glupo, i to je sve, dakako, prozirno montirano, ali treba priznati da su te riječi odjeknule veoma sugestivno u mome uhu, jer sam i sama bila sklona takvoj logici — à la Traviata — baš kao što si me i ti ironizirao uvijek da sam »filistarski sentimentalna«, da, a jedini čovjek, koji bi bio mogao da mi pomogne, bio si ti, a od tebe nije bilo glasa, a, zatim, nije prošlo ni nekoliko dana, kad mi se javio Jolandin brat, da bi me trebalo ustrijeliti, jer sam mu ubila sestru! Tu sam ubila jednu majku, koja me proklinje na samrtnoj postelji, jer sam joj otela sina, a tamo sam natjerala nevinu djevojčicu »u prvome cvatu mladosti« na samoubojstvo, jer sam joj otela zaručnika, dvije smrti, dva, ako hoćeš, moja vlastita zločina, prividnost igra u životu veliku ulogu, mnogo veću od istine, a ni jedna od tih smrti nije bila sasvim lišena nekih mojih vlastitih bolećivih slabosti. Priznajem: Jolanda me je trajno nervirala! Pred onom arogantnom djevojkom uvijek sam se osjećala nelagodno, kao da sam se stidjela sebe i svojih godina, glupo, dakako, ali je tako bilo, nisam se mogla osloboditi tog osjećaja i, pitam te, šta sam mogla u toj situaciji? Ti se ne javljaš, pojma nemam da li ti je poznato očevo pismo, šutiš kao grob, i što mi je preostalo, a baš tvoja fatalna šutnja, priznajem, pokolebala me je, nisam znala što da radim, da putujem dalje, da ti šaljem

svoje adrese, i onu Georgette le Blanc i onu hotela Lion d'Or u Aixu, i da čekam od tebe bilo kakvu vijest, jedan jedini redak, jedno jedino slovo, a ništa...

— Tko bi normalan mogao pretpostaviti da čovjek koji umije logično misliti, poslije svih onih godina za kojih si mogla stvoriti neku sliku o mojoj malenkosti, da takav čovjek, kao što si ti, može pasti ispod nivoa normalne pameti? Priznajem, napisao sam ono svoje pismo isto tako nervozno, priznajem, idiotski, da, slaboumno, u trenutku depresije, ne analiziram momentano kako je došlo da sam napisao ono svoje glupo pismo, no, ali, eto, dogodilo se, palo mi je iz ruku u onu prokletu poštansku kutiju, a dan–dva kasnije da pišem jedno kontrapismo, i to post hoc, bilo me je stid, jer sam se takvih pisama napisao u vezi s vama već čitavu knjigu, a mogao sam se isto tako i ustrijeliti, kao što sam napisao ono pismo, ali kad sam ga već napisao i kad ste ga već primili, kad ste već imali prilike da uvidite kako je razdraženo i sasvim nesuvislo, pa svaka normalna žena, a pogotovo žena koja bi takvom čovjeku, koji piše takva luckasta pisma — po vlastitoj izjavi citiram, »mogla biti mama«, dakle, iskusnija žena bila bi uzela svoj kofer i doputovala da obiđe, ako već ne nekog drugog, a ono bolesnika, i ako već ne zbog toga da se nešto pokrpa, a ono da se objasne krive pretpostavke! No, dobro, uzmimo da je sve to tako bilo kao što je i bilo, i nervozno i glupo i neubrojivo, oko onih grobova, oko onih smrti i onih pisama moglo se, na kraju, razumjeti da su nam nervi klonuli, kao što se banalno kaže, mi zaista nismo bili u dobroj formi, ali sve je to bilo u vezi s onim našim glupostima ili, ako hoćete, smrtima godine 1913, ali onda je došla i godina hiljadudevetstočetrnaesta, a ja sam ležao smrtno ranjen prostrijeljenih koljena, u gnojnoj gangreni, između života i smrti, od juna pa sve do augusta hiljadudevetstočetrnaeste, da, da, pa čak i do septembra hiljadudevetstočetrnaeste, a to ste vi znali, nije moguće da bi vam to moglo biti

nepoznato, jer se ne može pretpostaviti da ta vijest o mojoj nesreći ne bi bila do vas doprla, no, dobro, sve je to bilo godine četrnaeste, tu je povrijeđeni ponos s vaše strane mogao još igrati neku ulogu, dopuštam i to, ali godinu dana kasnije, hiljadudevetstopetnaeste, ležao sam u Pešti isto tako teško ranjen, a ni to vam nije bilo nepoznato, jer stari mi je Kamráth pričao da ste bili zabrinuti i da ste se interesirali kako je sa mnom, ako nije lagao, no, pa ipak, vi, draga gospođo, niste baš ni jednom najneznatnijom gestom pokazali da vam je stalo do egzistencije, citiram vaše riječi, »vašeg maturanta«, koji je tada već bio zaista »husarski lajtnant«,

— Bilo je to poslije mog povratka iz Švicarske, kad sam se vratila u Peštu, da, stari Kamráth mi je zaista o tome govorio, ali tebe tada više nije bilo u Pešti, a osim toga Otokar je sve to meni tajio, no interesira me kad si se ti sastao sa starim Kamráthom?

— Maja 1915, toga dana slavila se pobjeda kod Przemyśla, kod Te Deuma u Bazilici, i tamo smo se sreli, a onda smo večerali kod Gundela,

— Stari Kamráth je s tobom večerao kod Gundela? I stari ti ni jednom jedinom riječju nije spomenuo neke naročite okolnosti oko Jolandine smrti?

— Kakve naročite okolnosti?

— Pa o tome da se Jolanda otrovala,

— Jolanda je pala s konja, puki slučaj,

— Jolanda je pala s konja, da, ali prije toga je uzela dobru dozu cijankalija,

— Kakve su to sad opet nove ludorije, kakav cijankalij?

— Bilo bi dobro da su ludorije, Jolanda je potjerala konja u galop i pregrizla fijolu sa cijankalijem, a kako se stropoštala od grča, zapela joj je noga o stremen i tako ju je konj izmasakrirao, u galopu, jedan biciklist, koji se bio uklonio ludoj djevojci u punome trku, bio je očevidac,

— A kako se zna da je uzela cijankalij?

— Na temelju obdukcije, ne znam, a jedan od njenih kavaljera, farmaceut, dao joj je cijankalij za njenu dalmatinsku dogu, ono šareno tele kojim je gnjavila svijet, a verbalne injurije njenog brata bile su isto tako egzaltirane kao što mu je bila i sestra, nažalost, sasvim vulgarne prostote kojima me je obasuo, uostalom, ja danas zaista ne znam što je od toga bila istina, ja govorim o onome šta su mi pisali,

— Jenőke bio je oduvijek fantast, sve je to on mogao izmisliti, uopće, glupo je sve to danas dramatizirati, običan feljton, to, i ništa više, a, osim toga, što tu ima da se psihologizira, to je prosto bezobrazno.

Odozdo, iz krčme, intonirali su pijani Cigani čardaš:

Nékem olyan asszony kell,
ha beteg is, keljen fel,
főzze meg a vacsorát,
úgy várja, várja,
úgy várja, várja,
úgy várja haza az urát...

tako da se na momenat pričinilo kao da će se čitav ovaj separat-privatšlafcimer sa presvetim Bračnim Parom na putu u Egipat i sa škiljavom petrolejkom stropoštati u blatno dvorište, a onda se sve odjednom završilo pijanim ženskim vriskom, da bi se pijano kolo ponovo bjesomučno uzvitlalo stepenicama na tavan, od suludog drmeša i čardaša, kada se iz pokrajne sobe prosuo pljusak frivolnog smijeha, jer je usred pijane gužve jedna djevojka na krevetu počela da igra cancan.

— Luduju, nema nam više ovdje egzistencije, nije mi jasno da meni nitko nije rekao ni jedne riječi,

— U onoj situaciji, u kojoj sam se našla, tvoje nejavljanje samo je pojačalo moju sumnju,

— Šta bi tu moglo da se analizira iz današnje perspektive, sve ono danas je dim, a što se Jolande tiče, pa ti si to dobro znala da je sve ono bila igra njene fantazije, a da si se bila priklonila mome prijedlogu da se primim dopisništva *Madžarskog slova* za Srbiju, otputovali bismo bili u Beograd,

— Što bismo u Beogradu bili mogli početi usred rata?

— Nije bila riječ o ratu, nego o tome da nisi htjela legalizirati našu vezu,

— Rat bi bio buknuo kao što je buknuo, bez obzira na našu vezu,

— Bez obzira na rat, nismo mi onda govorili o ratu, nego o tome da odemo iz Pešte,

— U Srbiju, kao madžarski državljani, inostranci, a ti kao dopisnik madžarskog oficioza, osim toga Otokar ne bi bio nikad pristao na to,

— Poslije mamine smrti materijalni momenti nisu igrali više nikakve uloge, mogli smo otputovati u Pariz,

— Pa opet bi nas bio stigao rat i danas bismo bili tamo gdje smo, bez perspektive, u emigraciji,

— Ja nisam ni u kakvoj emigraciji, ja veoma solidno stojim na ovoj zemlji, znam šta hoću, ne putujem u Ameriku, meni ni jučer ni prekjučer ne bi ni u jednome momentu palo na pamet da odem iz ove zemlje, kao što mi ne pada ni danas, ja se ne dam iskorijeniti,

— To mi je poznato, to je tvoja stara politička pjesma, pa to i jeste tvoje prokletstvo, prokleta ta tvoja politika, a to ne izričem danas prvi put, da je tvoja tragedija baš u tome što takve glave, kao što je tvoja, padaju žrtvom politike, jer nisam srela još ni jednog političara, barem ne od onih koje intimno poznajem, mislim na madžarske političke profesionale, koji bi prije svoje političke karijere imao neku višu, plemenitiju, univerzalniju ideju osim svojih političkih programa, a ti su svi ispod prosjeka, a ta gospoda danas, to su stopostotni déraciné

raté tipovi, sami brodolomci, a kakvi su to već njihovi politički kriteriji i kakve su već te njihove političke stranke, svi oni gaču kao patke, pljeva na vjetru. Molim te, da mi jedamput već odgovoriš logično, tko je taj čovjek i kakav je to tip čovjeka koji prosperira u politici? Nije politika za ovu vrstu čovjeka kakav si ti, o, bože, zašto sve to mora biti tako glupo da bistra glava kao što je tvoja ne može pojmiti najosnovnije istine? Baviti se politikom, to normalno i logično znači, htjeti biti ministar, a što već normalan čovjek može imati od toga da postane ministar, i Otokar je na kraju postao ministar, a tek što nismo izgubili glave,

— Nikada me nije politika zanimala kao karijera, to što interesira mene to je ova moja zemlja, eto, ova smrdljiva krčma ovdje, onaj krastavi pas na lancu tamo u blatu, ovaj kupleraj, ovi cigani, ove pijane kurve, ove petrolejke u magli, to je moja domovina, i mislim da nisi zaboravila, bio sam i ostao sam vezan o našu bijedu, to je tako, nisam emigrant, i desilo se ma što, nikada ne ću iseliti, netko mora i ovdje ostati! Pa ipak, mislim da je smiješno u ovome momentu pričati staru priču, šta li sve nisam izgovorio o brigama ove zemlje još pod tvojim peštanskim krovom, dosađujući ti »mojom politikom«, ono, vidiš, nije bila nikakva »moja politika«, nego moj život, i ako je taj moj život politika, onda ću se baviti politikom dok dišem,

— Što je »politika« ne znam, progovorila je Ana krotko, potpuno pomirena sa svime što ih je stiglo, kao da nema ni najbljeđu namjeru da djeluje uvjerljivo. Nikada nisam mogla pojmiti što je to politika, premda je moj pokojni otac zapravo riskirao glavu zbog svoje četrdesetosmaške košutovske politike. Kod nas u kući politiziralo se tako reći dvadesetičetiri sata dnevno, a što je nastalo od one politike? Počeli su nas premještati na vlastiti trošak iz kotara u kotar, gonili su nas kao cigane i, tako, propio se, upropastio je moje djetinjstvo, uništio je svoj život i život svih nas, i tako je moja mladost postala otrovana njegovom košutovskom politikom — da je svemu kriv Beč.

Jadna moja mama, godinama je plakala zbog te proklete protubečke politike, a kako je sve to svršilo? Skandali, batine, suze, dugovi, rakija, ovrhe, bubanj pred kućom, nose nam ormare, plijene kravu, i na kraju smrt, a eto i sada, u emigraciji, živim s političarima. Ne znam, mislim da se radi uglavnom o ljudima kojima isto tako nikada nitko neće reći, za sve to što pate, ni dobar dan! Pa i Otokar je neka vrsta političara, koji vjeruje da je politika nešto što se može »spiritualizirati«. I njegovi *Barjaci*, a što su drugo bili nego politika? Istina je, ta njegova politika donijela je u našu kuću k nama tebe, a to je bio za mene veliki datum, a onda se sve to strovalilo u madžarsku krv, u »belakunovsku politiku«, i eto, u ovu krčmu koju ti zoveš svojom domovinom, u ovaj naš randevu u ovoj sramoti...

— Prije tvoje »madžarske krvi« pala je masa nevinog svijeta, dvanaest milijuna nevinog svijeta, na smrt nevino osuđenog svijeta, a i ono je bila madžarska »politika« koja je dovela do one krvi, politika o kojoj sam se dosta nadeklamirao pod tvojim krovom, a o tome se naime i radi, o milijunima nevinih mrtvaca, i to ne treba smetnuti s uma kad se o tome moralizira.

— Krv na krv, to znam što znači, to mogu posvjedočiti, ali ipak, zar ne, mene zanima literatura a ne klanje. Sada, kad su se ljudi počeli klati zbog politike, sada poeziji ne preostaje drugo nego da nestane, i, prema tome, svi mi koji nismo za klanje, mi smo izigrani! Moj je otac žrtvovao svoju glavu zbog politike, a može li se žrtvovati nešto više od glave? Da li je netko mome ocu skinuo zato šešir kad su ga našli jednoga dana mrtva u grabi? Nitko! I to je bila »politika«? Nisam rođena za tu i takvu politiku i zato je za tebe bolje da smo se izgubili,

— Danas, poslije svega, ako vas je ikad itko nosio na svome dlanu kao kandilo,

— Ne, ne, nisam dostojna tih vaših riječi, nisam ona kojoj si se trebao posvetiti, oprosti, ja znam što govorim, dijete moje, ti nisi ma tko, ti ne ćeš nestati bez traga, tebe tvoja zemlja treba

i, kao što sam ti od prvoga dana bila balast, pusti me da izgovorim, molim te, meni je sad neobično jasno da sam ti od prvoga dana zapravo bila potpuno suvišna! Ti imaš svoj put, ti znaš šta hoćeš, ti imaš svoju zemlju, svoj narod, ti stojiš na svojim nogama, kada govoriš, ti govoriš u ime svoje zemlje, ti si porteparole svoga naroda, vi ste jedno, tvoja zemlja i ti, a ja sam u ovoj tvojoj zemlji gluhonijema, bila sam toliko priprosta, da, neoprostivo, plitko bezazlena, možda i priglupa, da nisam mogla pojmiti kakva je to tvoja tajna da si tako vezan sa svojom zemljom! Moja apolitičnost može se svesti na bolećive idiosinkrazije iz djetinjstva, a i na godine, da, da, kad smo se sreli ja sam tada već bila zapravo umorna, bilo je prekasno, nisam mogla preplivati sve ono što nas je razdvajalo, a ti si još uvijek maturant, ti još uvijek stojiš pred svojim velikim ispitima, oprosti, nemam prava da ti dociram, i molim te, objasnilo mi se da nisam na to nikada imala nikakva prava, oprosti mi!

Iz separea u pokrajnoj sobi, ograđenog od ovog šlafcimera tankim ožbukanim daskama, čulo se uz kucanje čaša i pijano dovikivanje frivolnih glagola, gdje jedan promukli bas priča kako je jedan som od dvadesetisedam kila zagrizao u običnu udičicu kojom se pecaju klenovi: — Ti boga jedinoga ljubim, sometina od dvadesetisedam kila, a ja mislim, stara cipela zapela o panj, i vučem, vučem, a to ti je, ti boga živoga, prava biblijska neman...

Enerviran priprostom halabukom što je s onu stranu stijene odjekivala pod niskim stropom, Kamilo je reagirao na Anin patos odbojno, više od toga, grubo. „Devet godina proteklo je u ovoj igri lažnog ponosa ututanj, a sad ova hirovita žena glumi neko velikodušno pokajanje, pa kad su se poslije toliko vremena sreli, ajde da se rastanu kao pristojno odgojen svijet, a doslovno tako svršavale bi se uvijek njihove scene, brbljavim kruženjem oko same suštine."

— E, ne, ne, nije se radilo u našem slučaju samo i isključivo o nekim političkim razmimoilaženjima i nije se radilo ni o

kakvim »velikim idejama«, nego o tome da se stvar svede na pristojnu formulu, ponavljam da sam smatrao tvoj brak nespojivim s nekim boljim principima, i samo to i ništa više, ako je već potrebno da se rekapitulira čitava naša bijeda od prvoga dana, i da se izrazim jasno, nisam imao ni volje ni ukusa, da, ponavljam, ni ukusa, da budem banalno treće lice u najbanalnijem trokutu, bilo je to pitanje, nisi li zaboravila, ipak, prvenstveno ukusa,

— Čujte me, progovorila je Ana tiho, te se jedva čulo od uzbuđenja šta je htjela da izgovori, prije svega, vi nikada niste bili skloni da promatrate stvari iz moje lične perspektive, to jest, ne znam kako da se izrazim, zapela je, uzdigla glavu i oči su joj zablistale, bila je na kraju granice sloma. Dugo je tako potrajala ta borba s čudnim, tajanstveno dubokim, mračnim riječima, što su htjele da joj se otkinu i da provale kao plač, a onda se trgla kao da će pojuriti iz sobe, i, uspravivši se i držeći se objema rukama za rub stola, ona je zgužvala onaj crveno–bijelo isprugani stolnjak i tako, sagnuvši se nad ploču stola, nadvila se nad Kamila, da ne bi ni jednu jedinu riječ prečuo kao nevažnu, nadnijela se nad njegovu glavu, prepustivši se svojoj osnovnoj misli kao propovjednik kada se sa propovjedaonice saginje preko ograde, da bi se tjelesno približio glavama svojih vjernika, i tako je prvi put izgovorila ono čega se, da tako odlučno formulira, klonila godinama.

— Ne, ne, dragi, u pitanju Otokara od prvoga dana bili ste banalno sebeljubivi! Da Otokar u mome životu nije igrao nikakve odlučne uloge, nikada, mislim, naime, u doslovnom značenju ove riječi, to vi dobro znate, da, dopustite mi da kažem što hoću, od prvoga dana kako smo se sreli, bio mi je stran, a opet, godinama, on mi je isto tako odan godinama, i nikada nije smatrao da ima pravo na neku tjelesnu rekompenzaciju, premda što sam ostala živa imam zahvaliti isključivo tome čovjeku, a zapravo nikad mu nisam bila zahvalna! Veoma

često bila sam prema njemu nepravedna pa čak i gruba, a vidite, u mnogim stvarima u kojima je ogromna masa ljudska najordinarniji lopov, on je gospodin! Naglašavam to naročito u pitanju materijalnom, on je čista duša, a bez mene on danas ne bi mogao učiniti ni koraka, i da mu vratim sve ono što mi je poklonio, da ga napustim, ne, to nisam mogla,

— Vaša moralistička katarza, o, poznata mi je napamet, stara je to pjesma, i njene refrene slušali smo godinama, a u vezi s tom vašom lojalnošću spram vašega supruga, à propos, a tko je onaj gospodin iz Kanade, koji vas svim vašim bračnim lojalnostima uprkos očekuje na svojoj farmi?

— Gle, i kanadsku priču znate, a smijem li vas zapitati, tko vam je odao ovu moju tajnu, nasmiješila se Ana gotovo izazovno i nimalo zbunjeno, a njen smiješak uznemirio je Kamila te se osjetilo kako ga je steglo u dušniku.

— Pa pričao mi je gospodin kome ste u zemunskoj krčmi poklonili svoju tajnu, a tko bi mi drugi bio i mogao to pričati, to su bili motivi vaših razgovora, da ne kažem flirta,

— I vi me ozbiljno pitate tko je taj farmer iz Kanade, to vas zanima,

— Da li me zanima, ili ne, pitam vas, što je taj čovjek, general, kapetan duge plovidbe, slikar, poet?

— Madžarski emigrant,

— Belakunovac, karlist, nouveau riche?

— Ne, rođen od oca političkog emigranta u emigraciji, kalvin, stopostotni Madžar po ocu, majka mu je kanadska Francuskinja, ima farmu bijelih lisica,

— Oženjen,

— Mislim da nije,

— A po čemu to mislite?

— Ne znam, tako mislim,

— Koliko mu je godina?

— Gospodin u sedmome deceniju,

— I s tim gospodinom u sedmome deceniju, s tim madžarskim kalvinom vi mislite moralizirati dalje o svome braku, to je duhovito, pa dobro, a što se smješkate, vama je to, neka vrsta feljtona,

— Zar se ne može dopustiti, ni kao zaista nevina iluzija, da jedna žena, umorna od dugog puta, ima na kraju pravo sanjati o tome kako bi bilo divno naspavati se negdje pod omorikama kanadskim, pod vedrim nebom, ali, nažalost...

— Zar je zato bilo potrebno da doputujete, gospođo Borongay, da mi ispričate jedan od svojih lirskih feljtona za razonodu, za dobar svršetak naše romanse, a za kog vraga, ako ne za vašu feljtonistiku?

— Nikada niste pokazivali dara za duhovitu konverzaciju, a čini se da ni vaš gospodin informator ne umije razlikovati beletrističke pobožne želje od zbilje! Bože moj, čitava ova moja priča o Kanadi bila je, tako, neko duhovito maštanje o iluzijama, konverzacija, ništa više no obična konverzacija s jednim primitivcem, no, to sada zaista više nije važno...

Još uvijek dobroćudno, da, upravo vedro raspoložena, sa smiješkom na usni, Ana se odjednom smračila i kao ponesena bujicom kobnih misli, ona se gotovo bijesno obratila Kamilu, »da žali što je toliko neinteligentan te ne pojmi kako je motiv njenog dolaska mnogo dublji«.

— Kako ne možete pojmiti da sam doputovala da vas vidim, nisam mogla da vas još jedamput ne vidim, zato sam doputovala, da, zato, i da ne bi rekla više, nervoznom kretnjom ona je maramicom prekrila svoja usta, zakašljavši se suho...

— A ja opet nisam mogao podnijeti lažljive plačljivosti ni u feljtonima ni na javi, pa zar ne vidiš da su tvoje fraze čista pljeva, »nisi mogla da me još jedamput ne vidiš«, i to još, dakako, »samo jedamput«, a mogla si devet godina da me ne gledaš, i sad, pošto si me jedamput vidjela, sad ćeš moći da me više nikad ne vidiš, a doputovala si samo zato da bi me »još jedamput

vidjela«, to jest da me ne bi zaboravila u naručju jednog farmera bijelih lisica, i to još u Kanadi! Bravo, takvom feljtonistikom možete šarmirati jednog primitivca kao što je Amadeo, ali ova vrsta literature nije po mome ukusu, ne volim ja, to vam je poznato, ove vaše trokutne ljubavne igre!

— O, bože moj, od svega toga vaš je gospodin Amadeo stvorio neku romansu! Bio se gospodin uznemirio u viteškoj službi starije dame i da je rastereti svih njenih briga, ponudio joj je randevu u Parizu ili u Bostonu, a ja, da mu zahvalim na kavaljerskoj ljubaznosti, iz koketerije, priznajem, odala sam mu svoju tajnu kako nisam, nažalost, slobodna, jer da me u Kanadi čeka »netko«, jedna moja stara peštanska simpatija, u jednu riječ, idila...

— Rekao sam vam već hiljadu puta da me nikakve vaše idile ne interesiraju...

— O, bože, pa ti se vladaš još uvijek kao da smo pred maturom, zašto dramatiziraš najneviniju konverzacionu igru? Pa mi se rastajemo, dijete, i ako je istina da ovih devet godina nisu fikcija, nisam mogla da te još jedamput ne vidim, čovječe, i ne znam drugo da ti kažem nego to i kako to ne razumiješ?

— Neću da razumijem, razumijte, gospođo, neću da razumijem, jer se to ne može razumjeti, jer je sve to od prvoga dana bilo nerazumljivo, razumijete li, ne–ra–zum–lji–vo, i–dé–e fi–xe, i pravo je imala moja mama, idée — fixe, i kako da razumijem nešto što je idée fixe, nešto čega nema, jer vi, žene, vi ste fantomi, od prvoga dana kako smo progledali, vi vladate našim udesom, vi nas u kolijevci i uričete svojim čarolijama, vi tkate naše pelene i naše svadbene košulje, naše krvave ratničke povoje, kao crne tkalje vi tkate naše gaće i perete nas još krvave od vaše krvave utrobe na početku, i gole na samrtnoj postelji, na kraju konca istom spužvom, istom kvasinom i istim rukama, hranite nas kao male mačke, još poluslijepe i polunijeme, pjevate nam uspavanke i obmanjujete nas i proklinjete nas i

mučite nas i glupe ste, sve, od moje mame do tebe i do Jolande, sve, bez izuzetka, nikada mi ni jedna od vas nije znala reći ni jedne inteligentne riječi koju sam očekivao da mi se kaže, jedino što umijemo da njuškamo za vašim tragom kao psi, jer drugo i nismo nego vaša pseta, i što tu ima da se razumije, oprostite, nisam kriv, znam, nervi, ali je tako, nisam imao namjere da budem grub, ali, doista, ni ja ne mogu više... Što da vam kažem? Tu ste se pojavili preda mnom isto tako nedohvatni kao što ste i bili, i koliko li sam se narazgovarao u mislima s vama godinama, intimnije nego sa svojom pokojnom mamom, bulaznio sam o vama, pa kad je ono Jolanda pala s konja, njena Čiga bio je bijesan konj, ona je ludovala s Čigom uvijek izazivajući smrt, ali, vidite, ipak, i Jolanda je perverzno znala u koju gangliju treba da me ubode da bi kao otrovna osa umrtvila svoju žrtvu, nevina djevojčica, dakako, luda djevica, dakako, i svejedno, je li pala ili popila cijankalij, ona je htjela da mi napakosti, jer i ona je bila isto to što ste vi sve, čista utvara! Kada o vama sanjamo, vi ste nam fikcija, a kad smo se našli u vašoj lirskoj paučini, jer te vaše paučine od otrova su satkane, a, ono prokleto vaše čarobno velo, ukleta vaša koprena nam gasi razum, i nije bilo još oka ljudskog da nije oslijepilo od te vaše mrene, i sve što ste izmislile spletka je i obmana, jer što je to, što bi tu imalo da se razumije, kao da sam tako imbecilan te nisam od prve riječi znao da je onaj vaš košutovac, onaj farmer, najobičniji feljtonistički trik? Zar smo se zato sastali da prepričavamo glupe feljtone? Pa ovo nije literatura ženo, ako boga znate, a ako je to literatura za vas, izvolite, uzmite na znanje, meni je suvišna, i to sam vam već hiljadu puta rekao, da negiram tu vrstu literature, to je možda talentirana rabota za vašu peštansku štampu, za vaše košutovske generale, za vašeg gospodina metteura en scène, za vašeg Cocteaua, a ja, oprostite, ja nemam vremena za ovu vrstu literature! Uostalom, prekinuo se i, klonuvši ostao nepokretan, zureći u neku imaginarnu

daljinu, tako neizmjerno udaljenu kao da joj je zenit duboko negdje u praznini ispod naših nogu, pod zemljom u paklu.

„Pa ipak, preglupo, što se tu nervira u ovoj smrdljivoj krčmi", navirale su mu i dalje slike u sve širim i fascinantnijim krugovima, „pa ipak je preglupo dati se tako bezumno hipnotizirati od jednog fantoma, doista, najsublimniji slučaj klasične idée fixe, jer još juna 1914, baš nekako o obljetnici balatonskog izleta, kad je počela od Bregalnice da halabuči krvava poplava zločina, koja još uvijek urla kao bijesan nosorog, on se, uvagoniran na putu sa svojom eskadronom, na transportu iz Ungarisch–Weisskirchena, iskrcao na maloj vicinalnoj stanici između Velence i Vesprima, i tamo su servirali objed husarima iz gulaškanona. Bilo je vrelo madžarsko ljeto, madžarski lipanj nad žutim tablama pšenice, usijana tišina kad trepere stabla i krovovi kao da se puše masno glicerinasto kroz koprenu ustitrane vrućine, a on je iz vrelog, usijanog vagona sjeo u sjenu jablana sa svojom porcijom gulaša i tu se sjetio Ane, da putuje preko Pešte, da prolazi kroz Peštu, a od stanične zgrade pukla je, u perspektivi drvoreda jablanova, cesta koja vodi do Balatona, do Tihanja, i, tako, promatrajući u plavoj daljini blijede bakonjske obrise, buknulo je u njemu da krene niz onaj drvored, niz prašnu cestu, da se otkine od svog glupog husarskog transporta, od eskadrone, od konja, od čitave armade, od Austrije, da produži do tihanjske obale, do vile barunice Souchez–Adelshofen, do Anine mansarde pod krovom i da tamo zabije sebi tane u glavu iz svoje idiotske husarske karabinke. Ustao je i pošao kao u hipnozi, a ispred stanice, odmah na početku drvoreda, stajalo je limeno raspelo s baroknim limenim krovom, da ono ranjeno krvavo tijelo ne kisne, i tako, potpuno slaboumno zaustavivši se pod onim barbarski obojadisanim kipom, podigao je glas i zapitao pozlaćenog mrtvaca, kome se orosilo čelo najintenzivnijim karminom, nad svojom glavom, »a vidiš li ti, čovječe, šta ona od mene radi?«".

„Dugo, dugo, beskrajno dugo drndao se husarski transport do Pešte, čitavu noć, gubeći na svakoj stanici po nekoliko sati, pa kad su stigli do grada na Dunavu, svitalo je. Nad žutoružičastim horizontom javljaju se prve vodoravne pjege žute, kao od svijetložute krede, modrikasto četrunasta matinata nad gazometrima, hidrantima i vijaduktima, nad gromadom sivog toplog kamena, sa lirskom pratnjom bakrenih gongova. Angelus. Od pomisli da onaj Angelus odzvanja i u Aninoj sobi, nad njenim parketima, nad njenim perzijskim otomanom, nad njenim stolom krcatim rukopisima, da Ana diše tu, u sjeni tihe muzike, u pepeljastoj tišini, tako tiho kao da ne diše, jer njeno nečujno disanje bilo je trajnim izvorom njegovih noćnih panika da mu je izdahnula na ruci, od pomisli da onaj Angelus treperi kao lahor nad Aninom tjelesnom pojavom, nad njenim koljenima, nad njenim bedrima, da je ustitralo čitavo podneblje zlatnog sunčanog jutra, trijumfalno, kao udar zlatnih trompeta, o, sasvim bezumno, kao govedo koje voze u klaonicu, on je osjetio potrebu da rikne i da zaurla, da bi ga Ana čula, da bi je trgao iza sna, da bi osjetila da on tu sada prolazi s ovim glupim konjima kroz njen grad, a sve je bila predsmrtna nervoza pred katastrofom. Drugoga dana doista razderali su ga šrapneli kao staru krpu, ostao je zgažen u lokvi krvi, a i onda bila mu je prva pomisao kada se vratio svijesti, hoće li mu se Ana smilovati, barem sada, kada umire, međutim, sve su to bili i ostali nervi, igra fantazije, idée fixe, ništa više..."

Dugo je potrajala tišina kao da su pomrli. Poslije stanke pristupila mu je žena, ustreperena i sama fluidom njegovog nervoznog temperamenta, dotakavši mu čelo sasvim blagim, kao pelud leptirastim dodirom prstiju. Kao da je i sama uspjela da odgoneta njegove bolne uspomene, ona se sagnula i poklonila pred Kamilom kao što se klanjaju pokajnici pred svetom slikom.

— Svemu sam kriva ja sama, od prvoga dana, ali treba priznati, nisam dorasla ni tvojoj pameti ni tvojoj naravi, ne, ne, priznajem, bila sam inferiorna, nije mi bog udijelio te milosti da te pratim, premda, danas, poslije svega, uviđam da je to mogla biti sretna šansa jedne velike misije. Ne znam, da li bih bila uopće dostojna te sreće, jer, posvetiti se tebi, jeste, to je moglo biti moje poslanstvo na ovome svijetu, samo se bojim, iskreno se bojim da sam ovu našu izgubljenu igru izazvala vlastitom zbrkom, da, da, svojom ambicijom, a sve što sam mogla, bilo je iznad moje snage!

Svladao ju je bolećivi osjećaj bespomoćnosti. Trgla se, ali se nije uspjela svladati, i, briznuvši u plač prekrila je oči s oba dlana gestom punom dječjeg stida.

S iznenađenjem podigao je Kamilo glavu i ugledavši je kako stoji pred njim jadna i izgubljena, u suzama, privinuvši je k sebi, uzeo je ljubiti joj obje ruke, smirujući je, i sam na kraju otpora.

Kada su oba gonjena bića, samilosno privinuta jedno uz drugo, svladana patnjom, prosto podlegla besmislu glupe igre koja ih godinama tjera da se luckasto traže kao slijepi miševi, netko je nogom udario o vrata, a na pragu pojavila se nakresana ljudeskara, pijani gorila, razbarušen, polurazgaćen, muku mučeći da s remenom sputa svoje zgužvane hlače, da se opaše i da potrpa košulju u raskopčane pantalone, sa punom dvolitrenkom rizlinga u drugoj ruci, rutavi svat, razvalivši vrata, ostao je zabezeknut, tako da mu je od zbunjenosti pala cigara, pa kad se sagnuo da je podigne goruću s poda, kliznula mu je iz ruku dvolitrenka rizlinga, razbila se, a vino se razlilo do Aninih nogu punim mlazom.

— Oh, p' rdon, p' rdon, je, pa to je peh, no, no, ni to niš, to su krstitke, oh, oprostite, madame, stara mama, za boga miloga, za pet rajnčikov božjih, pa ja sem se fkanil, stara mama, p'rdon, a mislil sem da sem v kupleraju, bez brige, prosim, ni to niš, Scherben bringen Glück, kaj ne, to se more pripetiti i v

finoj hiži, glavno je da se nismo pokakili, milostivica, kistijant im želim, p'rdon, bum vam dal jenu pusicu pa bu se dobro, moram staru mamu prosit za pr'don, dokotrljao se preko krhotina i onog potoka od rizlinga do gospođe Ane s naglašenom namjerom da je poljubi u znak pomirenja.

— A koji vam je đavo, skočio je Kamilo i oborio pijanduru jednim udarcem tako da se ovaj otkotrljao do praga, ali se ljudeskara pridigla, prasnuvši u smijeh, »da bi njega ovakav jedan komarac od sineka masregloval, je, pa to pak ipak ne bu tak išlo, kak to sinek dragi sebi predstavle, pusti ti tu tvoju staru mamu, razmeš, fakin ti nepodobni, još buš staroj mami panjkrta napravil, kak se to ponašaš, prasec, kaj te ni sram, kaj si ti morda krompirbaron z Malog Placa, je, pa kaj vas ni sram, stara mama«, i tako mrtav pijan, on je ponovo nasrnuo na Kamila, no ovaj ga je, odgurnuvši ga, odbacio i, zaurlavši, opalio mu glasnu zaušnicu:

— Svinjo pijana, nosi se!

Pijana gužva uzbunila je narod na tavanu; usred graje zatutnjala je grmljavina čizama po drvenim skalinama, razgalamila se i rastalambasala prava bordelska halabuka, a pred vratima separat–šlafcimera nagruvala se čitava masa, dva–tri luckasta para, nekoliko propitih hrapavih basova, jedan svileni tenor, u pratnji ženskog pijanog kikota i grubih riječi, a iznad svega glas pijanoga Tune, »da je on čuvar javnog morala, i da on ne da, da se tu obeščašćuju stare mame, jer i kupleraj ima svoje zakone«, sve se to oborilo na ljubavni par u separat–šlafcimeru kao lavina.

— Tuna, pa kaj si ponorel, za boga miloga, pa kaj zafrkavleš našeg gospona doktora, ni on nikom fkral srebrnu žlicu, pa kaj ne čuješ Alojza, gospon doktor ni kuplerajska konta, izderao se netko iz gužve u mraku da svlada pijanduru koja se zaprijetila da će ustrijeliti onog kurviša kak steklu kusu.

— Es'li lud, razumiješ li što ti se kaže, prnješo prnjavorska, čo'če, benčino, pušti ovu, rečemo, gospoštiju, pa to je madžarska grofica, ova milostiva, čo'če, a gospodin doktor je naš ministar, nosi se, jedem li ti majčicu ludu, potrpaćete još u buturnicu, magare pijano!

Uz šofera Pankraca i maîtrea d'hôtel tu se našlo još nekoliko momaka i konjušara i sve se razbuktalo usred galame — »dobro, dečki, ak je tak s ovom madžarskom milostivom groficom, bumo naredili red«, — i netko se sjetio da smiri pobunu pjesmom, po starom pravilu, tko pjeva zlo ne misli, i tako je čitav kor intonirao staru kuplerajsku rugalicu

Stara slama sva prokisla,
stara mama noge stisla

pa se čitavi rusvaj survao sa tavana u krčmu kao fijuk oluje, sa cimbalima i guslama i raspojasanim grubim kikotom, jer ništa nije smješnije pijanim opicama nego jedan ljubavni par ulovljen na sramotnom zlodjelu.

— Da krenemo, molim, ovdje će nas još inzultirati, uzrujala se Ana, kojoj je od poplave psovki i pogrda bilo jasno samo to da se narod grubo našalio u stilu svojih ludorija, a to se moglo primijetiti i po Kamilovoj reakciji, jer mu se sva krv slila u noge, te je poblijedio kao pelivanska maska, namazana brašnom.

U Daimleru u koji su se ukrcali, uz poganu dreku rugalice *Stara mama*, rum–pum–pum, uz nadvikivanje sa čitavom skalom prijetećih psovki pijanoga Tune, koji je po svaku cijenu nastojao da se otme momcima, da nauči pameti onoga gospodskoga fićfirića, i dok je Kamilo ogrtao Anu krznom, drhtureći od groznice, sva iznemogla, klonula je tako da su bez riječi otplovili iz one sramote velikom brzinom kroz maglu i kišu, uz fijuk južne vjetrine. Minule su ufitiljene petrolejke uz beskrajno dosadnu, dugu i blatnu cestu, i već su lijevo i desno sinule prve

zelenkaste plinske svjetiljke po gradskim ulicama, kada je Ana smogla toliko snage da progovori prvu riječ.

— Bili su strašni,

— Ne bi se moglo reći da su bili naročito duhoviti,

— Bili su strašni,

— Pijani majmuni,

— Da, ali puk u pijanstvu ima dobre oči, puk sve vidi, puk je »enfant terrible«, puk govori istinu, ja znam što znači »stara mama«...

Kamilo je pogledao Anu s iznenađenjem. Izgovorila je tu čudnu riječ tako razgovijetno te nije moglo biti sumnje da je ne razumije.

— »Stara mama«? Ti se čudiš? Nadam se da nisi zaboravio moje Barbare, one moje šarmantne cure, zvao si je Mademoiselle, govorili ste hrvatski, bila je iz vaših strana, negdje oko Čakovca, i tako je jednoga dana dovela u Peštu svoju »staru mamu«, spavala je njena »stara mama« kod nas, dva–tri dana, dok je Otokar nije uspio spremiti na kliniku, bilo je kasno, umrla je na operacionom stolu, rak na jetri, Barbarina »stara mama«, pokopali smo je, nije bilo mjesta za »staru mamu«, pak ju je Erdélyi smjestio u svome grobu, i tako naša »stara mama« sniva danas svoj vječni san u Erdélyijevom grobu.

Dokotrljao se Daimler sa svojim staromodnim fijakerskim fenjerima kroz maglu do hotela, zaustavivši se iznenada pred staklenim peronom.

Ana je sišla bez riječi. Uspinjući se u mezanin, Kamilu je bilo kao da se penju visoko na čudnu estradu, sa koje će se otvoriti pogled na nepoznate daleke horizonte odakle će njih dvoje, iz fantastične visine, imati mnogo jasniji pregled preko svega što se dogodilo, i što bi još imalo da se dogodi, jer mu je izgledalo doista nevjerojatno, da je zapravo ovaj pomalo svečani uspon

hotelskim stepenicama, preko poderanog crvenog saga, kraj pjesme.

U mezaninu, pod zlatnouokvirenim ogledalom, Ana se zaustavila i pružila Kamilu ruku kao na normalan poziv da bude ljubazan da je pričeka u salonu, ona će se vratiti za sekundu, tek da obavijesti Otokara da su stigli, ali je ostala iznenađena odlučnim otporom svoga pratioca.

— Molim vas, doista mislim da bi bilo najmudrije da se rastanemo, i molim vas da mi dopustite da vas pozdravim, zahvaljujući vam na svemu! Hvala vam, Ana, i doviđenja, jer, budimo ljudi, eto, fali samo još nekoliko minuta do ponoći, Simplon kreće u dva, a vi ste u temperaturi, groznica vam žari kroz rukavice, a ni ja ne bih imao večeras više nerava utroje, to je iznad moje snage, i tako mislim da bi bilo najinteligentnije da sklopimo oči barem na pola sata, a ja bih se pojavio na Simplonu za sat i po.

— Uvijek vječite lekcije, uvijek samo: bilo bi najinteligentnije ovo ili najinteligentnije ono, ništa ne bi bilo inteligentno, ni ovo, ni ono, jer ionako ne ću sklopiti oka, nego jedino što bi bilo inteligentno, to je, gledaj, pala mi je na um jedna ideja, pa za boga miloga, Kamilo, ništa ti nisam ni rekla od svega što je trebalo da ti kažem, nisam ti pročitala ni jednog retka iz svoje torbe pune rukopisa, to je za mene životno pitanje, dobro, literatura, ali to je moja literatura, mi imamo brod osiguran za pet dana, ako je danas utorak, to jest danas je već srijeda, znači, četvrtak, petak, subota, nedjelja, naš brod kreće iz Le Havrea u nedjelju, u pet sati poslije podne, a Otokar ima još neke svoje razgovore u Parizu i ne bude li gotov s tim svojim poslovnim randevuima, naša se brodska karta fakultativno produžuje za jedanaest dana, to je jedno, a zatim ni ja nisam u najboljoj kondiciji, zaista, i ja mogu medicinski da odgodim naš odlazak, znači, imali bismo normalno još punih četrnaest dana, a, eto, što je moja ideja, kad bi ti sutra krenuo za nama, bio bi u

četvrtak u Parizu, i onda i pod normalnim okolnostima imali bismo: četvrtak, petak, subotu, sve do nedjelje, još tri dana, a osim toga uzmimo da smo produžili, i još punih jedanaest dana, a to je bila zapravo moja ideja od početka, zato sam i doputovala, jer, vidiš, bože, koliko tu još ima stvari koje nismo ni tangirali i ja moram da ti se ispovjedim, pa nema smisla sve ovo baciti kroz prozor kao paket, u *Elegijama*, onaj fer forgé–balkon u *Elegijama*, onaj moj largo maestoso u *Elegijama* — pa onaj fer forgé je balkon naše balatonske sobe, pa kad su ti dopale ruku *Elegije*, kako nisi primijetio da su *Elegije* samo varijacija na temu *Medeje*? *Elegije* mi sada izlaze francuski, one su u štampi, sve bi to još jedamput trebalo pregledati, takve se inspiracije više ne vraćaju, dragi, zar ne vidiš da je sve to sad zavisno od tvoje volje, gledaj, pregledali bismo zajedno korekturu, sve bi se to prelilo u svečani largo maestoso...

— Ana, ti goriš, ti si u temperaturi, mi nismo momentano u kondiciji za neke nove planove, pa dobro, uviđam, jesenas, kad se središ u novom ambijentu, ima vremena, svijet je mnogo manji no što se čini, a, osim toga, kad je već tako, dobro, postoje i neke poslovne mogućnosti da te posjetim, *Atlantic Oil* je zainteresiran na koncesijama u našoj zemlji, i ja bih mogao skočiti prijeko u stvari Atlantic Oila ili ne, svejedno, i ja mogu doputovati, sve je to zavisno isključivo od našeg aranžmana, a mogli bismo ostati i u Parizu, dobro, dogovorit ćemo stvar na kolodvoru, sutra, upravo jutros, a sad te molim da se odmoriš, dobro, pisat ćeš mi, dogovorit ćemo sve pismeno, na kraju, može profesor i sam krenuti u New York, a ti da ostaneš u Parizu, sve se možemo to još dogovoriti, i, kao što kažem, za sat i po, doći ću po vas kolima,

— Da, razumijem, prekinula ga je odjednom, stisnuvši palcem i kažiprstom lijeve ruke čeonu kost veoma čvrsto, zasjenivši dlanom svoje oči, i tako je ostala kao ukočena sekundu–dvije, a zatim, kao da joj se objasnila konačna odluka,

ponovila je tiho: — Da, dogovorit ćemo se na kolodvoru, dogovorit ćemo se pismeno, razumijem, façon de parler, svi vi imate pravo, treba se odmoriti, doista, i tako, dobro, doviđenja, hvala ti, pružila mu je ruku u rukavici i sustegla je energično da je ne bi poljubio, a zatim tromo, pomalo svečano, odmahnuvši na pozdrav, zaputila se spram stuba i tamo se još jedamput okrenula i stala.

— Molim te, molim te iskreno, ali, doista, mirno, molim te bez parade, nemoj se pojaviti kod Simplona! Nema smisla! Ne bih imala više snage! Zbogom, hvala ti! Zbogom!

Stupio je na stakleni peron pred hotelskom portom osvijetljenom velikom svjetiljkom od kovanoga gvožđa na dugom, grubom lancu. Pred hotelom stajao je fijaker, a mokre sapi fijakerskih kobila dimile su se kao topla zemlja kad se dimi na hladnoj kiši.

„Blago ovim stvorenjima, glave u tamnoj vreći, žvaču bez misli, bez briga", zaputio se u punome pljusku niz ulicu, „a Ana nije htjela skinuti rukavicu, da joj ne bi poljubio ruku..." Osjetio je grčeviti dodir njenih prstiju kao da nisu mogli da se otmu, a onda je sunula i rasplinula se iza mliječnog stakla na vratima na kojima je jedan gravirani amoret kitio girlandama od bogato rascvjetanih ruža glupo sivo mutno staklo.

Na talasima vjetra proljetna kiša pljuštala je u sve neprozirnijim mlazovima. Zaustavio se pred izlogom pomodnog salona pod strehom čađave, stare monumentalne zgrade. U rasvijetljenom, potpuno praznom izlogu, drapiranom bijelom svilom, na metalnom stalku stajao je sam samcat jedan jedini ženski fjorentinski šešir, sa vrpcom smaragdnozelene boje. Pod svijetložutom slamom šešira ležao je par crnih ženskih rukavica, a pod šeširom kao ukras na žutim čipkama razastrtim u obliku lepeze, blistala je mala gatalinka od zelenog porculana. U

zlatnom okviru, uz stalak od šešira, bio je program za večernju predstavu Karmene u operi za abonman A.

„Večeras u utorak, u abonmanu A, Karmena, ako je večeras utorak, onda je večeras u utorak u osam uveče u Grafičkom Domu pred Sindikatom metalaca kao glavni referent imao u novinama oglašeno javno predavanje, na temu »Memorandum Hrvatskoga Bloka Velikim Ambasadorima u Genovi«."

„To predavanje u Domu grafičkih radnika za Sindikat metalaca on je potpuno smetnuo s uma, a Burić, koji sve njegove termine vodi u evidenciji, nije mu to predavanje spomenuo ni jednom riječju."

POKOJ VJEČNI DARUJ IM, GOSPODINE

Poslije Anina odlaska ritam događaja se dramatski uznemirio. U razmaku kraćem od dvije nedjelje, jedna za drugom slijedile su, redom, tri smrti, da bi serija zlih vijesti završila umorstvom Joakima Dijaka.

Prvi rastao se s ovim svijetom stari Jurjaveški, a nije prošla ni nedjelja dana poslije sprovoda Alisina oca, oborila je kaplja Presvètlog Emeričkog. U ulozi izvanredno opunomoćenog kraljevskog poklisara, stari je predao dušu Gospodinu na prijemu u Horthyjevoj budimskoj rezidenciji, uz pratnju klavirskog koncerta Franza Liszta, u punome sjaju dvorskog ceremonijala. Kako Kamilo, kompromitiran u obrani Peštanske Komune, a naročito pak u kampanji protiv Admiralovog terora, da ne riskira hapšenje, nije mogao otputovati u Peštu, a kako je stari u predvečerje svoje smrti, iznenada, u obliku nove oporuke, izričito i doslovno zabranio da mu se »zemni ostatci« pokopaju u domovini, otputovao je u Peštu Trupac. Istoga dana, kada se Amadeo vratio sa pogreba iz Pešte, kamo je krenuo prijateljski doista samozatajno, stigao je telegram da je u New Yorku umrla Ana. Kada je prvom transoceanskom poštom Erdélyijevoj nećakinji, gospođi Irmi, nekoliko dana kasnije, stiglo pismo od ujaka s nekim detaljima o Aninoj smrti, beogradska jutarnja štampa objavila je vijest da je poznati komunistički agitator, Joakim Dijak, pao prorešetan mitraljeskim mecima »na pokušaju bekstva iz požarevačkog zatvora«,

kamo je bio transportiran na izdržavanje kazne od osam godina robije, na koju ga je bio osudio srbijanski Divizijski ratni sud u Skoplju, godine 1913, zbog jatakovanja s arnautskim odmetnicima.

Alisin tata umro je i suviše banalno: klonuo je kod večere, prenijeli su ga u spavaonicu i primivši još posljednju pomast od Monsignora Eustahija, koji se tu našao pri ruci, izdahnuo je oko ponoći.

Sa rakom na dvanaesteropalačniku i sasvim jadno dotrajalim srcem, poslije blage agonije, ugasio se čovjek gotovo nečujno, tako da se može, uklanjajući se bilo kakvoj konvencionalnoj frazi, bez pretjerivanja reći, kako je stari gospodin otputovao s onu stranu ljudskih obmana doista povučeno, sredivši svoje ovozemaljske brige nadasve pomno, tako da u oporuci nije zaboravio ni svog antipatičnog zeta Kamila, namrijevši mu iglu pribadaču sa blistavom zmijskom glavom od najjeftinijeg stakla.

S obzirom na histerične okolnosti proljeća godine 1922, koje su, u okviru bezizgledno zapletene političke gnjavaže oko Ustava Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, između Prijestolnice i Glavnoga Grada Hrvatske bile poprimile dramatski napete razmjere, sprovod madžaronskog podbana Mikùle plemenitog Jurjaveškog, koji se u mirovini prometnuo u istaknutog glasonošu Hrvatskog Državnog Prava, pretvorio se u pomalo tužnu a pomalo i dosadnu demonstraciju, koja je na kraju poprimila, nažalost, lakrdijaški karakter.

Svaki naš paradni pogreb s vatrogascima i Chopinom liči pomalo na ljudožderski tam–tàm, ali nad otvorenim grobom starog Jurjaveškog povampirila se čitava Kraljevska Hrvatsko–slavonsko–dalmatinska Zemaljska Vlada, sa svim svojim perovođama i pristavima višeg plaćevnog razreda in corpore, i sve

se pretvorilo u skandal i za naše čedne prilike neukusnih razmjera. Samilosti dostojna družba banskih leševa sa Trga Svetoga Marka (koji je, usred austrijskog brodoloma 1918, potonuo tako bezazleno da se u dalekoj još budućnosti ne će naći pero koje bi umjelo pokoljenjima osvijetliti onaj slaboumni primjer nesnalaženja u prostoru i u vremenu), pristupila je odru svog velikana prividno pokunjena, kao shrvana iskrenom tugom, pognute glave, glumeći od bola slomljenu pratnju obezglavljenih rodoljuba, a zapravo, iza kulisa, sve je bilo dogovoreno da se dobra prilika iskoristi za političku demonstraciju većega stila.

Kako je stari Jurjaveški u poslovima političkog i državnog ujedinjenja sa Kraljevinom Srbijom umro zaista nevin, jer već po svojoj austro–madžarskoj karijeri izoliran od svake i najmanje napasti da se politički istakne kao ujedinitelj ili kao oslobodiltelj, on je svojom političkom pasivnošću, u okviru pozitivnih zakona Kraljevstva SHS, ispao kao jedan od rijetkih »jugoslavenski« nekompromitiranih hrvatskih čistunaca, koji je kao biblijski prorok već prije mnogo godina predviđao da Hrvatstvu prijeti propast isključivo samo zbog vlastite političke »narodnojedinstvene« kratkovidnosti, tako da je njegova smrt preko noći poprimila pretvorljivo dirljiv oblik sveopće narodne žalosti.

— Da, da, dobro je govorio stari Jurjaveški, čulo se na sve strane, kada je još u hrvatskom Saboru u svađi sa grčkoistočnom bratijom, kao jedan od posljednjih naših katonskih karaktera, citirao Jeremiju: »Perditio tua ex Te, Israel«, a, eto, pokazalo se da je, nažalost, imao potpuno pravo, jer što se tiče »jugovinskih« iluzija, doslovno je tako kao što je pokojni podban proricao, obistinila se riječ čovjeka na dlaku: obrali smo, kao što kažu Muje, bostan...

Stupajući — en famille, dva koraka iza udovice, presvetle gospođe Adele Jurjaveške, njenog sina, maturanta, i brata joj,

slavnog zastavnika Katoličke Misije na istočnim nevjerničkim granicama, iločkog advokata Adalberta Glavačkog, uz Alisu, njenu sestru Dagmar i svoga pašanca Amadea, Kamilu je bilo suđeno da na podbanskoj pogrebnoj pozornici odigra svoju zadnju obiteljsku ulogu jurjaveškog zeta.

Iz perspektive historijski pregažene, a uslijed beogradskih rodoljubivih metoda, moralno–politički ponižene banske činovničke elite, slavni pokojnik, koga uzorni čuvari banske slave i dostojanstva sa svim simbolima nacionalne korote predaju materi zemlji, nikada nije prekršio Zakletve ni zadane Riječi, sklopivši oči pod vlastitim hrvatskim, slobodnim krovom kao pravednik, koji će danas još, pred Prijestoljem Svevišnjega, moći mirne savjesti izjaviti da mu je politički obraz ostao neokaljan do posljednjega daha. — Za razliku od svojih vajnih gospodskih zetova (Kamila i Amadea), koji su se prodali stranim osvajačima — more croatico, pokojni Jurjaveški ponio je na drugi svijet svoj banski barjak nesavijen, ne pretvorivši se ni u odroda ni u izdajicu kao njegov bijedni prijatelj, stari Emerički, koji se ponizio sramotnije od posljednjega Cige, a zašto, za jedan pišljivi poklisarski ukaz, koji će mu, ako dragi Bog da, u svakom slučaju prisjesti, jer mu je ova ista vrla rodoljubiva družba skuhala dobru poparu, da bi ga u Beogradu raskrinkala kao slugana svih peštanskih izmećara.

„Čast lopovu Trupcu, on se nikada nije hvalio političkim djevičanstvom. Trupac je, kao što je banskoj gospodi veoma intimno poznato, od madžaronskog prezidijalca postao koalicionaški porte–parole preko noći, sa ciničkom namjerom (koje nije, uostalom, ni tajio), da izradi koncesiju za igračnicu na Margitszigetu, i on se politički svijesno kompromitirao, da bi u ratu zaradio milijune, što je planski, sto posto, izvršio, a to je, ako se pravo uzme, na neki način impozantno. Ako je, dakle, riječ o dosljednosti, Trupac je i prije rata i u ratu i za prevrata i poslije ulaska srbijanskih četa samo produžio da igra dalje —

va banque. U ulozi varalice, burzovnog mešetara, sa nesumnjivo kompromitantnim stilom, ali s neobično mnogo dara, a — mora se priznati — i uspjeha, čovjek se drži svoje devize: samo bogat čovjek može biti slobodan! Trupac, istina, živeći po svome ukusu i po svojoj fazoni, i danas, na Terazijama, robi i pali isto tako na svoj način, a ne bi se moglo reći da je na kajmakčalanske pozicije stigao jeftino. Nosio je glavu u torbi kao zavjerenik pemske mafije, kad je za račun austrijskog ratnog ministarstva putovao u Ženevu, da bi tamo šurovao s ljudima oko Jugoslavenskog Odbora i *La Serbie*. Sve to nije bilo dakako »košer«, ali se pokazalo kao unosno, pa kad je, lopov, riskirao, neka i ubire plodove svojih lopovluka, u redu! Taj tip je lopov, ali ne igra ulogu političkog moralista i propovjednika nekih »socijalističkih« programa, kao ona druga kreatura od jurjaveškog zeta, genijalni jedinac one prodane političke protuhe, koji se kao austromadžarski policajšef bavio špijunažom, a danas igra ulogu propovjednika Narodnog Jedinstva. U stilu svoga tatice, mladi Emerički već je prije rata u madžarskoj košutovskoj štampi denuncirao naše, austrijskom Dvoru odane, čiste i poštene Hrvate, prosto iz zavisti, a danas opet igra mrsku ulogu boljševičkog agenta provokatora, za račun beogradskog režima"

I dok je politička antipatija, koju sa strane mnogopoštovane elite uživa doktor Trupac više–manje ipak obasjana tajanstvom zlata, uz zveket Trupčevih cekina čuje se romon divne muzike, dotle je prezir za Kamila demokratski kompaktan, kao što je bio i prije devet godina, kada se danas, ovdje, na istome groblju, našao licem u lice s onom istom banskom kremom, s kojom je imao čast da se sretne nad grobom svoje mame. Onda su ga iz svoje beamterske perspektive prezirali kao srbijanskog agenta, a danas ga denunciraju u Beogradu kao sina austrijskog špijuna, kao dekoriranog austrijskog ratnika, koji propovijeda srpsko

komunističko centralističko jedinstvo, uvijek u podloj službi protiv svog vlastitog naroda.

Tam–tam–tam–tàm, tirarìra–rìra–ràm, plaču vatrogasne trube sa klarinetima uz muklu jeku velikoga bubnja tararàtarata–bòm, tar–dòm, tar–dòm, tar–dòm, odgovara muklo pasja koža prateći korak po korak svečano uzvijuganu crnu cilindrašku zmijurinu stazama mirogojskog perivoja u pravcu obiteljske kapele Jurjavèških. Ispred kora slavne banske družbe, jedini sa mekanim šeširom u ruci, osjeća Kamilo kako četa mračnih likova gunđa iza njegovih leđa đavolsku litaniju mržnje i prezira, »da je zapravo izazovno drsko što se on, kao beogradski komunard, kao javno deklarirani bezbožnik, koji se na javnim zborovima ne stidi lansirati antiklerikalne podvale, uopće usudio pojaviti kod odavanja počasti svome gospodinu tastu, kome nije dostojan poljubiti ni cipele. Već iz obiteljskih razloga trebalo bi ga ukloniti s ove parade, kao kompromitantno lice, koje ciničkl pljuje u obraz narodnih svetinja, jer da on, kao bezbožnik i demagog, koji se ne stidi promiskuiteta s balkanskom hajdučijom sa smjesom najnižih društvenih slojeva, ima samo mrvu osjećaja za pijetet, ne bi se bio pojavio pred licem poštene rodoljubive javnosti, pa kada je svima principima dobrog odgoja uprkos ipak riskirao da ciganski demonstrira svojom pojavom nad odrom poštenog tasta, treba mu iskazati prezir iz hrvatske solidarnosti.

Čulo se (tko ima sluha da čuje govor skrivenih misli), kako kor mnogopoštovanih banskosavjetničkih glava rogobori sve glasnije negodujući nad ovom kreaturom ‚toliko bestidnom, da smradi u svoje vlastito gnijezdo', i koliko god se ovaj salonski komunac zakrinkao da je pohrvatio svoje prezime (priznavši tako pred javnošću da se stidi skandalozne karijere svoga oca), ne treba mu vjerovati, jer sve što radi, radi ipak po dogovoru

sa svojim lopovskim kompanjonom, za račun beogradske vlade«!

„Sve je to veoma lijepo i na prvi pogled, možda čak i da dobro zvuči, da se mladi gospodin desolidarizirao sa svinjarijama svoga tate, ali njegovo izazovno koketiranje sa boljševizmom, prkosna odbrana peštanskih Židova, a danas, kad su se pokazale katastrofalne posljedice boljševizma, ovo moljakanje milodara za gladujuću Rusiju, to kukanje da se onaj ruski kriminal spasi od propasti, sve je to ipak drzovita provokacija! Tu, na našem hrvatskom tlu, gospoda su, razumije se, glasnici komunizma! Gospoda tu među nama katolicima propovijedaju integralno ‚narodno jedinstvo' sa pravoslavcima, tu su za beskompromisno razbijanje hrvatskih narodnih redova, a tamo dolje, u Beogradu, ti isti salonski komunisti, ti principijelni lijevi liberali, ti demokratski propagandisti agrarne reforme, koji kradu tuđu zemlju i trguju njome za račun vlastitih džepova, tamo su za račun pravoslavne bratije lojalni izvršioci kraljevske politike! I Trupac i mladi Emerički prodane su mješine, baš kao i ona politička kurva od one maškare od kraljevskog poklisara u Pešti, onog starog Tiszinog pripuza, koji misli da će nadmudriti beogradsku kamarilu, a čitava familija i nije drugo nego pasja sprega od najskandaloznijeg moralnog blata, i dobro je neko veče štampala *Hrvatska Pošta*: ne smognemo li mi kao Narod toliko moralne snage, da vlastitom voljom iz svoga tijela usijanim gvožđem ispalimo ovu sramotu za primjer pokoljenjima, bit će nam dani odbrojani."

Polaže se u grob tijelo jednog od posljednjih visokih dostojanstvenika Trojedne Kraljevine, slavnog gospodina podbana, za koga se, pa ni najsitnijom skrupulom političke soli, ne bi moglo prevagnuti u njegovu korist, da je ikada bilo kojom prilikom, pa i samo za trenutak, pokazao neke simptome bilo kakvog hrvatskog narodnog karaktera, ali kako je na historij-

skoj pozornici sve, ah, baš sve tako prolazno, danas, poslije gorkog iskustva, prikazuje se iz njihove ungarounionističke perspektive naknadno jasno i nepobitno, da su u okviru pokojne Austro–Hungarije gospoda madžaronski boljari Lijepu našu domovinu Hrvatsku iskreno ljubili, da su Joj u danima madžarskog čardaša i bečke drajfirtlpolke »Standesgemäss« služili, i da su Joj do posljednjeg daha vjerni ostali, kao što se to veoma uvjerljivo čuje iz svake pojedine, naročito razgovijetno naglašene fraze gospodina profesora Šmrkulja, brata Hrvatskoga Zmaja, koji se, opraštajući se od pokojnika, upustio u metafizičko razmatranje banske i podbanske časti, koja je danas, po Vidovdanskom ustavu, izbrisana kao narodna sramota: — A pitamo se, s pravom, u ime čega, u ime barbarske demokracije, ove glupe i jeftine obmane koja propovijeda svietu kako je seljački opanak progresivnija forma od akademskog cilindra s jedne strane, a s druge opet u ime »oslobođenja«, za koje mi kao narod nikada nikome nismo dali nikakvog mandata...

— Zar je, danas, nama, kao političkom narodu, pitamo se, bolje, kada na čelu naše domovine nema više hrvatskoga bana ni podbana, jer ban je, uzeli mi ovako ili onako, ali to govore poviestna fakta, oduviek mjesto kralja bio i ostao, od Zrinskih do Jelačića, vrhovni vojskovođa hrvatske vojske, i zato je naš Vitezović veoma liepo i mudro izvodio naziv »ban« od rieči »bojan«! Hrvatski podban držao je uz bansku stolicu bansko žezlo u desnici, a bansku zastavu u ljevici, kad bi se na ruke hrvatskoga kralja polagala banska prisega, koja je od početka u Hrvatskoj važila za temeljni zakon Kraljevine, punih sedam stotina godina,

— I, evo, opraštamo se od našeg slavnog podbanskog barjaktara, koji je svoj viek proveo usred razsula ćudoređa, gdje su se počeli rušiti zakoni posvećeni običajima vjekova mnogih, kada se, eto, slobodnjačtvom odgojena naša mladež razularila do bezbožničtva, kada nas je pod novim zakonima pravosud-

nim zateklo i to da je kriterij pravde i pravednosti posunovraćen, kada je sudbenim kriminalnim postupnikom u našu zemlju uvedena kuga, kada su zagarantiranim tajnostima u poslovima stranaka poremećeni temelji građanskog i privatnog prava, što se nikada još nije nigdje dogodilo u svietu, samo kod nas, gdje se ne zna tko pije a tko plaća, kada moje nije više moje nego njihovo, i to na pravu sablje, kada državni fiskus razrezuje poreze i globi našu zemlju kao Turčin, kada nam se, u jednu rieč, otima sve što smo stekli i očito o glavi radi. Pa ipak, nismo tako slabi da bismo se morali pokoriti naprasitosti tuđinskoj, jer se pouzdajemo u svoj razum i snagu naših duševnih darova, jer nismo robovi, jer nismo nikad pobieđeni bili ni u jednom ratu, pak ni u ovom posljednjem, pak sve da i jesmo, uznastojat ćemo pobiediti znanjem i sviešću, kao nekad u davnini čestiti i slavni Grci što su pobiedili Rimljane, svoje pobjeditelje. I tako, draga braćo i prijatelji, ostavite suze! Opraštajući se od vrlog pokojnika, dopustite da citiram bezsmrtnog našeg Otca Domovine, jer, kao što on kaže, ništa nije nedostojnije nego suze nad odrom pravednog i junačkog borca: »Suza je oružje ženam, pomoćnica sužnjeva i prosjaka.« Vraćajući našega Pravednika materi zemlji, mi pred vječnim Vladarom Vjekova i Kraljem nad Kraljevima znamo, da će on u našim srdcima živjeti vječno, tako da se, sviestni naše misije i naše vjere u pobjedu, možemo hrabro i ponosno oprieti ovoj nepravednoj smrti, kad ona misli da je, oborivši jedan jedini hrast, oborila time i čitavu šumu naših narodnih korjenika, kakva je bio plemeniti Jurjaveški, podban Kraljevine, kome neka živi vječna uspomena! Slava mu!

— Svekoješta, pobunio se Amadeo Trupac, primijetivši da se tu, poslije profesora Šmrkulja, sprema još čitav niz govornika, jer čini se da je ova pogrebna predstava organizirana kao neka vrsta političkog zbora, pa kako se pred lijesom Jurjaveškoga pojavila marcijalna pojava Monsignora Eustahija, s očitom namjerom da se i on oprosti od pokojnika, obratio se

Trupac Kamilu glasno, tako da se čula svaka njegova pojedina riječ, izgovorena namjerno bez ikakvog obzira spram dama, svoje supruge Dagmar i njene sestre, koje tu između dva jurjaveška zeta stoje pognute glave kao dvije mračne prikaze, pa to je, brate, obična šantaža, ta valjda se ipak nismo sastali da prisustvujemo duhovnim vježbama iz hrvatskog državnog prava, trebalo bi nekome od ovih aranžera dreknuti da stanu, pa to je bezobrazluk, doista,

— Amadeo, molim te, kao boga te molim, svladaj se, svaka tvoja riječ može da izazove skandal, obratila mu se Dagmar u poluglasu, blago dodirnuvši njegovu desnu nadlakticu, koju je spustio sa cilindrom nervozno i, premjestivši glupi tuljac od zečje dlake u svoju lijevu ruku, obratio se naknadno ipak supruzi da je zamoli za pardon, »jer, doista, radi se o posljednjoj formalnosti, pa ipak je to sprovod njenog oca, spram koga gospođa Dagmar, premda nije svome roditelju bila baš srcu naročito draga, osjeća u ovome trenutku nerazmjerno više nego njegova ljubimica Alisa, koju je godinama na rukama nosio, podnoseći strpljivo sve njene hirove«.

— Nemam, draga, nerve za ovu vrstu nadmudrivanja, ali to prelazi svaku granicu, das ist eine Art der blödesten Bauernfängerei, die man sich nur vorstellen kann, no, molim, ništa, preživjet ćemo i to, i tako, rezignirano bacivši letimičan pogled na Kamila, kako pasivno, duhom odsutno podnosi ovaj slaboumni teror, Amadeo se rezignirano predao glasnom pljusku otrcanih fraza, kojima je Monsignor Eustahije otvorio svoj pogrebni govor, kao glasnik političke oporuke svoga prijatelja.

„Okruženi smo godinama slaboumnicima", mislio je Kamilo da odgovori Trupcu, ali, prisluškujući kao u polusnu kako učena monsignorska papiga brblja o uspomenama koje ga povezuju s milim pokojnikom, kao uspavan glagoljanjem, predao se sjećanju, kako je to bilo kad se posljednji put nervirao na ovom istom groblju na maminom sprovodu, a siroti mami

je jedini ideal bio da bude pokopana kao banica ili barem kao podbanica, kad joj suprug, uprkos svojim konduitama, nije uspio da postane ministar u Pešti.

„Prije devet godina, stojeći nad grobom svoje mame, bio je ovoj istoj gospodi banskim savjetnicima antipatičan kao srbijanski veleizdajnik, koji proriče njihovu sigurnu i neizbježnu propast, jer je pisao i govorio kako ovu zemlju pljačkaju madžarski grofovi, a danas ga mrze strastveno isto tako slijepo, smatrajući ga najizravnijim i gotovo jedinim krivcem svoje banske propasti, čovjekom koji je njihovu katastrofu izazvao svojim provokacijama, a koji i danas propovijeda svoje sulude ideje samo zato da bi demoralizirao njihov narodni otpor."

„I, evo, sve Monsignorove aluzije o tradicionalnoj vjeri naših djedova, o bezbožništvu kao tuđinskom importu, protiv čega se Sabor hrvatski borio još od jozefinskih dana, pretvorljivo apologetski ton nad podbanskom mumijom od koje se danas stvara simbol patriotskog otpora, sve je to upućeno direktno na njegovu adresu, jer ova popeskara prozirno aludira na to kako su on i Trupac, premda prividno ekstremni protivnici, složni u jednoj stvari, a ta je: ceterum censeo Croatiam delendam, a tu prevaru treba pred narodom raskrinkati i u interesu naroda zgaziti kao glavu Nečastivoga."

— Monsignor je, kao što to grmi svojom pomalo nosatom stentorskom trubom, proveo u društvu pokojnika duge godine, moglo bi se reći čitav život, od najranijih gimnazijskih dana, kada se kao siromašan učenik nadbiskupskog orfanotrofija našao u istoj klupi s predstavnikom staroga hrvatskog plemstva, koje je vladalo našom domovinom po vlastitim zakonima, u vrijeme, kada ni Englezi nisu još bili proglasili svoju Magnu Chartu, a Jurjaveški živjeli su već tada na svojoj slobodnoj zemlji kao svoji na svome, i vladali po našim hrvatskim slobodnim zakonima! Divan, serafinski primjer prijateljstva srodnih duša, koje će potrajati sve dok ih okrutna smrt, eto, nije

rastavila: seljačkog momka, koji je stigao ispod slamnatoga krova skromne hrvatske kolibe, i plavokrvnog sina, kome su djedovi bili juratuši Kraljevstva, kada Habzburgovcima nije još bilo ni traga ni glasa, klasičan je dokaz za negaciju svih teorema koji su izvrnuli na glavu normalnu pamet, propovijedajući socijalni razdor između naših društvenih slojeva,

— Pokojnik, prije svega, bio je od prvoga dana pobožan i dobar vojnik Najvišeg Veličanstva Kralja nad Kraljevima, u skladu sa svojim aristokratskim geslom u djedovskom grbu — vera fides, odupirao se bezvjerskom duhu što ga neprijatelji morala i vjere sve većma šire među našim narodom, za samosvojnost crkve rimokatoličke, za njezina prava baš kao i za prava naše domovine Hrvatske, protiv svakog napadaja, došao on ma s koje strane... I nije pokojnika zabadava Sveti Otac odlikovao visokim redom »Pro Ecclesia et Pontifice«, ovjenčavši tako papinskim lovor–viencem đerdan visokih ordena, kojima se pokojnik dičio kao priznanjima svog hrvatskog kralja. Bijaše bô taj muž sviestan svoje životne zadaće, da ustavnim putem poluči što veće proširenje hrvatskih zemalja u okviru bivše Monarhije, na koje Hrvatska i danas ima svoja virtuelna prava, i on je pred najvišim bečkim i budimskim forumima u prošlosti uporno zahtievao pripojenje Dalmacije i borio se za priznanje jednog jedinstvenog političkog hrvatskog naroda u našoj slavnoj Trojednici. Borio se za hrvatsku državnu Zastavu, za samo jedan jedini službeni jezik u našoj zemlji, izključivo hrvatski, kao protivnik dvojezičnih grbova i barjaka i natpisa na željeznicama i financijama, ove bestidne karikature svake logike i poštenja u hrvatskougarskoj prošlosti, ali pokojnik je svojim principima ostao dosljedan i u drugom, danas mnogo sramotnijem smislu, u ovoj političkoj sadašnjosti, kada zvono zvoni svim hrvatskim pravima i slobodama. Jer ono, što se još osamdesetih godina kod nas uobičajilo, od vladike đakovačkoga i njegove naivne politike, da se liepi naš hrvatski jezik sa jezikom

jednog drugog, nama doduše susjednog, ali kulturno potpuno stranog i dalekog naroda istovjetnim zove, to se danas pretvorilo u političku mučionicu kada se tielo našeg državnog prava našlo na mučilima takvih političkih faktora koji nikada imali nisu, a danas manje nego ikad imaju pravo da se geriraju kao predstavnici našega naroda. U toj svojoj dosljednoj borbi za hrvatsko državno pravo, plemeniti pokojnik, povukao je sve zaključke i predao sve demisije na raznim visokim častima koje je vršio još za vrieme Austrije, da bi se našao u članstvu Središnjeg Odbora onoga pokreta, kamo ga je srdce još u najranijoj mladosti vuklo, a tu je, u krilu svojih istomišljenika, progovorio pred Narodom čistu Istinu, ništa više ni manje nego čistu Istinu, da naša Hrvatska živi i da se ne će predati nikome na milost i nemilost, kao što se nije dala ni kada je Osmanlija stajao pod zidinama ovog našeg glavnog grada...

„Taj se, bogami, šali, a sve prestaje polagano biti šala", stala se u Kamilu odvijati čitava panorama slika, izazvanih Monsignoreovom drskom i izazovnom besjedom.

„Tu se polagano radi o glavama, čast svima, ali ova mrtvačka pompa pomalo se pretvara u skandal! Poštovana gospoda borci za pravo hrvatskog narodnog samoopredjeljenja ne biraju sredstva, surađujući čak i sa beogradskim *Žurnalčetom*. Simultana kampanja, koja se otvorila iz glavnog organa ove gospode, zagrebačke *Hrvatske zastave*, i beogradskog *Žurnalčeta*, dirigirana je iz ovog mnogopoštovanog pogrebnog centra, jer tu se oko podbanskog odra skupio generalštab ovih vitezova, koji su po svemu odlučili da likvidirajući dotuku ne samo diplomatsku karijeru starog Emeričkog, nego i gospodina sina, po svaku cijenu. To su oni isti ljudi koji liferuju čaršijskom *Žurnalčetu* materijale o austrijskoj špijunskoj raboti familije Emerički, a *Žurnalče* ih podržava sa lijevog kosovskog krila, i to nije više političko razračunavanje s protivnicima, nego baš metak u živo meso, pa tko živ a tko mrtav."

„Monsignor je stao citirati klasike, to je opasno, o, bože, šta o tome misli u ovome momentu gospođa Adela Glavačka, punašna volooka gospođa, sirasto prozirnog kao nagnjilog mesa, sa svojim doista goveđim toplim pogledom, u kome se, kao u crnom ogledalu, bezglasno rasplinjuju uz potpunu ravnodušnost svi osjećaji; blesavi pogled blistavih tih krupnih očiju, i na ovoj predstavi potpuno suhih kao što su i oči njenog sina, maturanta Miše, kome je pažnja koncentrirana na barjacima uglednih katoličkih muževa i veterana, a gospodin profesor Eustahije Modrušan krasnoslovi o Kralju nad Kraljevima, o kraljevinama i o ratovima, on viče, on agitira, on mitinguje, i čovjek bi rekao kao da ga gospođa Glavačka doista sluša s punim interesom."

„Čini se da je gospođu tek u ovome trenutku počelo zanimati, kakvu je zapravo historijsku slavnu ulogu igrao njen pokojni gospodin suprug, o kome nije imala nikakvo, ni pozitivno ni negativno mišljenje, jer šta je mogla misliti o starome, koji je već u prvim godinama njihove traljave veze bio zaokupljen traženjem svoje dentijere ili probavnim čajevima više nego bračnom gimnastikom, a to da je pokojnik, koji je pokraj nje godinama hrkao, bio osim toga još i neka vrsta velikana, to se gospođi Glavačkoj pričinilo toliko iznenađujućim otkrićem, te je s lijeve ruke skinula rukavicu da popravi uvojke pod koprenom, jer ako je istina da je ona udovica tako slavne ličnosti, kao što je bio ovaj hrvatski podban, važno je da se misli na svaki, pa i najsitniji dekorativni detalj."

Promatrajući gospođu Glavačku kako se sabrano vlada nad otvorenim grobom čovjeka, spram čijih je političkih trikova čitavog života bila isto tako potpuno ravnodušna kao i spram čitave mu ovozemaljske egzistencije, Kamilu se pričinilo da to nije Adela Glavačka, nego jedna druga Adela, gospođa Persida, kod koje ga je Tunguz bio smjestio u Beogradu prije devet godina, prije njegova izleta u Makedoniju. Nije se sjetio te

udovice Perside čitavo ovo vrijeme ni jedamput, a sada mu je jedna jedina kretnja gospođe Jurjaveške izazvala lik one žene, koja bi isto takvom gesto popravljala kovrčice ogromnog gnijezda od kosurine, pod ulošcima i papirnatim papillotima, brbljajući o krvavim zgodama kao bezazlena šiparica.

„Dva svijeta, dvije udovice, dvije zemlje, dva naroda, dva mentaliteta, dva prostora i dva vremena, ova flegmatična gospođa Adela, podbanica Jurjaveška, i ona lajava Persida, u Beogradu, u Kosmajskoj, a zapravo dvije lutke u nacionalnom panoptikumu, kao dvije sestre po tjelesnoj građi i po jeziku, a tako udaljene jedna od druge kao da ih razdvajaju vjekovi. Gospođa Adela, udovica osječkog primarijusa, presvetla agramerska podbanica, Bunjevka, Šokica, Hrvatica, Novosađanka, a Persida, udovica kapetana, Šumadinka, Beograđanka, oficirsko dijete, čije je simpatije osvojio na prvi pogled, tako da mu je otvorila svoje srce bez jedne skrivene misli. I, eto, čudne igre slučaja: sjeća se u ovome momentu precizno, kada su ravno prije devet godina spuštali u grob njegovu mamu, razmišljao je o Tunguzu, o Makedoniji, o svojoj beogradskoj sobi u Kosmajskoj, o stanu gospođe Perside, gdje su ga sklonili, da mu boravak ne bi bio registriran u hotelu zbog austrijske obavještajne službe koja je veoma pomno notirala kretanje svojih građana u srpskoj Prijestolnici, a sada ovi piskaraju o njemu da je bio austrijski špijun. Čudno, a sada mu se Persida ponovo javila poslije devet godina, na istom groblju, a da se stvari za devet godina nisu pomakle s mjesta ni za milimetar."

„Tek što je ostao sa gospođom Persidom u četiri oka, kad ga je Tunguz ostavio kod nje s toplom preporukom da pazi na brata Hrvata, raskokodakala se gospođa kao povjerljivo lice povjerljivoj osobi, jer kad Tunguz dovodi nekoga kod nje, zna ona s kim ima posla, a jedan je testeraš u dvorištu pjevuckao svilenim tenorom, »Oj, devojče, Piroćanče, ko ti kupi ono lanče«...

— Zna ona Tunguza, zna ona s kim ima posla, raspričala se gospođa Persida, s neba pa u rebra, ona je već godinu dana kvartirmajstor za prečanske tuke koje liferuju naši u Tursku, taze espap za makedonska groblja, da vas bog ubije sve zajedno, luda deco, a šta ćete tamo, ubijati i bombe bacati? I tebe će da prikolju, pile moje, razumeš li, kao što su priklali i moga Simu,

— Njen pokojni otac bio je konjički major pa su ga najurili crnorukci, pa je postao viši savetnik Državnog monopola, i tu je zapeo ne uspevši da avansuje, dok ga nije ona izmućkana izmećarčina bandoglava, Stole, kakav već beše, najurila iz Državnog monopola! Oca mu prevejanog radikalskog, te ne beše čoveka u Državnom monopolu koji nije dao po dukat za kolevku one Dragine gumene bebe, osim Atanasija Majstorovića, oca gospođe Perside, koji ne beše protivan Obrenovićima, jok, naprotiv, ali ne beše ni radikal, nego ofisir po vaspitanju, a četiri radikala čučala su u onom skandalu od kabineta đenerala Cincar–Markovića, i to Velja Todorović Mangup, policija, Milovan Marinković Filadelfija, finansije, pa pokojni Ljuba Spadalo, prosveta, i sad se ne seća ko beše ona četvrta radikalska džukela, četiri radikala ko četiri keca, a naš oberradikal, gos'in Stole, uputi raspis činovničkoj raji u Monopolu, šta mislite, gospodine mladi iz Rvacke, ako boga znate, raspis raji činovničkoj kao ukaz, da glasa za vladu đenerala Cincar–Markovića, e, pa sad prosudite i sami, molim vas, glas'o ti ili ne glas'o za Cincara, prop'o si, bato, jer, glasaš li, odnet će te đavo sa Sašenjkom i njegovim đeneralima, a nisi l' glas'o, urnisat će te gos'in ministar policije u novoj Karađorđevoj prevratničkoj vladi, koja donosi novu dinastiju Srbiji, jakako, alal joj vera, a to je opet bivši šef Draginog Monopola, Stole, a tako i bi, moj pokojni otac nije glas'o, razume se, ost'o čovek veran zadatoj reči i platijo svoju karijeru, šta mislite, jer je bio čovek, jer nije glas'o kod prošlih izbora za Dragin ustav, jer se bio usprotivio da Dragin brat Lunjevica bude proglašen prestolonaslednikom,

kao što to beše ona protuha od Stoleta inaugurisala, nema ti leba za samostalce, to mu je ostalo deviza, tome lopovu, a molim ja vas, kao ministar, šta radi, provaljuje u sudove, krade i falsifikuje sudska akta, prikačuje kante o tuđe repove, a krastavoj ovoj staroj mačorčini niko još nije doš'o haka glave, tome janjičaru, pandurčini i slugekanji »Svetog Doma Kraljice Drage«, jer možete misliti, nisu to baš marifetluci jeftini, postani ti, bato, od Šefa Draginog Monopola u predvečerje majskog prevrata ministar policije odmah, u prvoj revolucionarnoj vladi Voždova Unuka, ako nisi lopov od rođenja! To se rodilo u kaljuži, to rokće i gaca u govnu i đubretu od kolevke, to zvekeće robijaškim okovima da bi na belome konju zapretilo sabljom i topuzinom svim poštenim ljudima, jer put do vlasti u ovoj zemlji vodi kroz apsanu, dete moje... Govorio je meni moj pokojni otac, »čovek treba najpre da robija da bi posle ministrovo«, a ko nije od robijaške tevabije, bolje da se nije ni rodio, jer, eto, onaj direktor gimnazije danas, moj komšija, gos'in Nikanor, a priznao je pred sudom da je pokrao kasu i da je radio za austrisko poslanstvo, jeste li to čuli, kao plaćeni informator, pa kad mu je sve to dokazano, eno ga gde je direktor gimnazije, da našu decu uči poštenju i moralu, pa eno ga, onaj drugi, Laza, deset godina odlež'o za ubistvo, pa šta mu fali, te je činovnik Uprave Grada, te je policiski pisar u časti, izdrž'o pošteno robiju i prosi curu u komšiluku, pa da vidite kakvu curu, miraždžiku sa sedamdeset i pet iljada dinara državnih obveznica Ministarstva finansija, koje je zdipio njen otac Sveta, koga najpre maknuše s položaja ministra pa ga onda smaknuše, ali pare su ostale, za gospodina zeta, i, tako, kako vidite, opako i naopako, i, uzme li se pravo, baš svirepo i pogano, šta oćete, brezobrazno, te se svet stao da mrzi do izbezumljenosti, te se jedno drugome krevelji kao majmun majmunu, pa se ja svakodnevno pitam, pobogu, ljudi, a gde nam je tu bonton, i ko nas je ovo razulario, napustismo mi onaj

dobri ton Milanovih ofisira, rekla sam ja svome Simi, »odnet će vas sve đavo«, a tako i bi, odneo ga, gospodine."

„Odnio je đavo Simu, konjičkog kapetana prve klase, crnorukca, koji je zaglavio u Makedoniji, a u sobi gospođe Perse gasi se žižica u ruci od košave, koja u onome malom sobičku dvorišnom njiše petrolejskom »hengelampom« sa koje vise cotilloni i carneti de bal dvorskih balova, kada je kraljica Draga sa svojim kraljevskim suprugom pozivala beogradsku kremu na Dvor, a gospođica Persida, kćerka konjičkog majora, čuva svoje svilene izblijedjele kotiljone ovjesivši ih kao ukras o svjetiljku da se vidi kako je godine 1899, na svetosavskom dvorskom balu igrala srbijančicu i kadrilu i polku i valcer sa srca svoga odabranikom gardijskim poručnikom Simom Lazarevićem, koga je đavo odnio u Makedoniju, »a odnet će i mladoga gospodina iz Rvacke«."

„Da li je gospođa Persida preživjela ovaj kijamet, svakako je mlađa od gospođe Adele — »i eto skinuše glavu Sašenjki našem, a nokšir su Dragin nosali radikali kao ripide«, a gospođa Persida je mudrica balkanska, rođena na vetrometini teraziskoj, koja u svome malom prstu još od detinjstva nosi više balkanske lukavosti i iskustva, nego ova naša utovljena guska Glavačka, umidrana tako krvavo da se njeno mljekarstvo isprsilo iznad steznika kao golubinja guša pod bijelim perjem, a stezale su se obje koketno da budu vitke u pasu; Persida još je kao devojka znala da je politika turski kolac i bal oko turskog kolca, noževi, bombe i kame, podvale i zavere, i ko će koga da urniše, i kako se dolazi na vlast na belome konju, a kako se potpisuju ukazi, a Adela je svirala na harmoniju Schubertovu ave Mariju kod peštanskih karmelićanka na svome švindelkursu za građanske Gospođice miraždžike, koje su po samostanima učile njemački i francuski."

„To nisu ljudi, to su krave, najobičnije glupe krave, a ima ih mnogo, pa kada se već našao s ovim stadom da mu prepriječi

put, slaboumni je gubitak vremena nervirati se s ovim govedima, jer ako je već odlučio da glumi neku vrstu toreadora, boriti se protiv ovih provincijalnih otrcanih kaputa iz naftalinizirane madžarske varmeđijske garderobe zaista je nedostojno."

U širokim potezima, ne vodeći računa o tome ni gdje govori ni kome, Monsignor se doista razbrbljao »kako se pokojnik borio, kao što je poznato, pred madžarskim forumima za hrvatsku riječ u vojničkoj komandi, kako u domobranskoj tako i u zajedničkoj carskoj i kraljevskoj vojsci, kako je hrvatsku komandu sa zastavama i grbovima branio sa stanovišta nepobitnog hrvatskog državnog prava, dokazujući da su Hrvati još u Sedamnaestom i Osamnaestom stoljeću vlastitom vojnom silom raspolagali, jer Exercitus Croaticus nije bio samo saborski pojam nego organizirana moćna snaga od nekoliko desetaka tisuća vojnika, kojoj je komandirao po Hrvatskom Saboru birani Capitaneus Regni Croatiae, s obzirom na javnopravne elemente hrvatskog državnog prava, zakonski članak LXVI iz godine 1661, koji govori jasno i glasno o privilegijama Generalissimusa hrvatske vojske, jer hrvatski stališi i redovi imali su puno pravo da nadziru vojnu upravu turske granice, a sve su to trajno i činili i tim se svojim pravom neprestano koristili na temelju carskih i kraljevskih dekreta iz godine 1687, pa sve do bonapartističkih ratova, pa čak i fatalne godine 1868, kada je naša zemlja doživjela najteže prievare i najteže poraze u svojoj poviesti, ovo je narodno i vojničko pravo nošenja hrvatskog barjaka i slobode našega jezika, a naročito komande i naziva četa i jedinica bilo priznato, da bismo se danas pedeset godina kasnije, našli u položaju da smo kao narod, kao jezik, kao barjak, kao vojska, kao kraljevska čast, kao sabor, izbrisani kao da nas nikada nije bilo. A baš ovo stanje u kome smo se našli protiv naše političke volje, navodno na principu danas toliko razglašenog i kompromitiranog prava na samoopredjeljenje,

pokojni naš podban, predstavnik junačkog koljena Jurjaveških, delegat na zajedničkom saboru, dugogodišnji hrvatski narodni zastupnik, odgovorni faktor u službi visoke podbanske časti, kao član adresnih komisija, parlamentarnih odbora i regnikolarnih deputacija, kao rodoljub, plemić i veleposjednik, kao nosilac obiteljskog historijskog imena, nije mogao podnieti, sviestan da bi bilo kakva javna funkcija, koju bi danas vršio pod ovim sramotnim prilikama bila inkompatibilna s osjećajem ličnog i narodnog dostojanstva pa čak i moralnog uvjerenja, i zato se povukao u samoću i tako na visini svoje časti dočekao svoj odlazak svojim slavnim pređima koji su mu namrli staru i poznatu devizu: Pro patria et rege, zapisanu na barjaku kada je zajahao konja kao podban na čelu deputacije pred svojim narodnim, dvaput izabranim i hrvatskom slobodnom voljom potvrđenim hrvatskim kraljem. On se nije povukao u svoju stoičku ‚turris eburneu', ne, ne, naprotiv, on je budnim okom pratio razvoj događaja u našoj zemlji i oko nje, s bolnim, ranjenim srdcem iz dana u dan sve više razočaran javnim poslovima, što je često dolazilo i do glasnog izražaja u njegovom najužem obiteljskom krugu, gdje su neki članovi njegove obitelji, što se tiče pitanja unitarizma ili liberalizma, na primjer, ili radikalnog političkog oportuniteta, zastupali protivna mišljenja, koja je on, stjecajem okolnosti familijarnih, podnosio pasivno, ali sa kojima se po svom dubokom rodoljubivom i vjerskom uvjerenju nikada nije slagao, štaviše, kojima se on bezkompromisno strastveno protivio, tako da je i ovaj sviet napustio ogorčen, što mislim da mogu, opraštajući se od miloga pokojnika, da pred njegovim mrtvim tielom i posvjedočim pred Gospodinom da je tako bilo, jer mu je to bila posljednja želja da ga ne predamo materi zemlji, a da se ne dozna kako ga je samo bolest spriečila da svome ogorčenju nije dao javnog izražaja. I evo me ovdje, nad otvorenim grobom pravednika, kako izjavljujem u njegovo ime da do svih takozvanih unifika-

torskih teorija, a naročito do nazovisocijalističkih, zapravo komunističkih nije držao ništa, i da obziri, pa bili i najintimniji, obiteljski, kada je rieč o narodnoj stvari, ne vode ni do čega. Opraštajući se od ovog divnog borca za narodne ideale, mi smatramo da nam je dužnost da, stojeći pred njegovim otvorenim grobom, potomstvu i budućim pokoljenjima predamo njegovu političku poruku, kao poruku starog i slavnog hrvatskog političara, da usred ove historijske katastrofe imamo da izdržimo, puklo kud puklo, sa barjakom u ruci i sa starom lozinkom: Bog i Hrvati!«

— T' idite, istomštogod, Modrušan, još da se rukujem s vama, svekoješta, što vam pada na pamet, je l' istina, i nosite se da vas ne odalamim ovdje pred cijelim svijetom, sivonjo jedan bezobrazni, i samo mi još jedan jedini put promolite svoju njušku radi one kopiladi vaše popovske, orfanotrofske, isprašit ću vam tu vašu suknjetinu smrdljivu, da vas ne vidim, prosiktao je Amadeo na Monsignora, kad je ovaj, poklonivši se udovici pokojnoga podbana, pristupio gospođi Dagmar da joj izrazi svoje iskreno suučešće, ali se od naleta gospodina doktora Trupca toliko zbunio te je, posrnuvši od nervoze, ne snalazeći se od iznenadnog napada, zabezeknut, prigušenim riječima uznastojao da, u vršenju svoje uzvišene uloge kondolenta, sačuva dostojanstvo, ali se po nervoznim gestama moglo pretpostaviti da će eventualno ipak reagirati na uvrede, što nije ostalo neprimijećeno od gospode koja su se tu oko Trupca pretvorljivo gurala, opraštajući se od tugujuće obitelji.

— Oprostite, gospodine doktore, ja vas doista ne razumijem, radi se očito o nekom nesporazumu, nisam imao nikakve zle namjere, vjerujte mi,

— T' idite, istomštogod, nosite se, ne ću da vas vidim, vi ćete meni dijeliti ovdje političke lekcije o tome što je inkompatibilno a što nije s pojmom političkog morala, magare jedno bezobrazno, glupo,

— Oprostite, gospodine doktore, ali, pardon, čekajte, moderirajte se, ta vidite da nismo sami, pa znate da nikad nismo bili politički istomišljenici, ogradio se Monsignor više zbog znatiželjnih očiju, osjetivši da se našao u centru pozornosti.

— Svekoješta, što smo bili a što nismo bili, i to još politički istomišljenici, gle, molim vas, je l' istina, pokazat ću ja vama što smo bili, ako ste vi kaptolske krave pasli, nisam ja, majmune bezobrazni, vidi ti njega, ja ću se moderirati, je li, nosite se, kad vam kažem, marš,

Od Trupčeva ispada zaista impresioniran, Monsignor, skinuvši svoje naočare, koje su se od navale krvi očito orosile tako da mu se zamaglio vid, kratkovidan, obliven staračkim rumenilom, kružeći svojim mrtvim pogledom da se snađe, ličio je u onome trenutku na čovjeka koji je iznenada oslijepio, no koliko god se izgubio, bilo mu je po logici zdrave seljačke pameti ipak jasno, da bi bilo mudro da smiri ovog nosoroga, poznavajući Trupca da je sposoban da prijeđe sve granice najelementarnijeg obzira, a s obzirom na okolnosti ova opasnost nije se pričinjala baš tako neznatnom te ne bi bilo mudro ne poduzeti sve da se po mogućnosti smanji.

— Oprostite, gospodine doktore, pristupio je servilno Trupcu da mu se intimno približi, molim vas za oproštenje, nisam mislio, radi se očito o nesporazumu, preuzvišeni,

— Svekoješta, preuzvišeni, jeste, preuzvišeni, dakako, milelale, glete, molim vas, nije to nikakav nesporazum, preuzvišeni, nego unebovapijuća drskost, razumijete li, je l' istina, i znate vi već veoma dobro kakve su to vaše furtimaške aluzije, nije to nikakva politika nego popovska onanija, istomštogođ, jeste li me razumjeli, još ću i s vama politizirati, glete, molim vas, nego vam ponavljam, odstranite se, ne ću da vas vidim, jeste li me razumjeli, nosite se!

— Amadeo, molim te, kao boga, plačljivim glasom, sa dršćućim sklopljenim dlanovima, u krajnjem naporu volje da

ne propadne u zemlju od srama, obratila se Dagmar svome suprugu, da se svlada za ljubav božju, jer nije ni mjesto ni momenat za obračun tu i sada, ovdje i tako: — Pa ipak, pred svijetom, čuje se svaka glasna riječ, za boga miloga, Amadeo,

— Pusti me, oteo se Trupac svojoj supruzi, znam, sve je to svinjarija, znam, ali sve ima svoje granice, ogradio se temperamentno, svladavajući se ipak, znam, grubo je, ali ne mogu, razumiješ li, mi salta la mosca al naso, je l' istina, draga, oprosti, ali kad ovi dripci pojma o pojmu nemaju šta je to pijetet, kao da su šintari, a ne dušobrižnici, okrenuo je demonstrativno leđa popu i obratio se spram Kamila, koji je duhom odsutno promatrao čitavu grubu scenu s ironičkim smiješkom toliko uzvišenim iznad banalne ljudske bijede kao da je doputovao s neke druge planete, i, našavši se zapravo među nekom vrstom barbarskih urođenika, on se makinalno rukovao i sa Monsignorom i sa njegovim tajnikom, doktorom Engelbertom, kao da pojma nema tko su ovi ljudi i šta rade.

— Kamilo, pusti, molim te, nema smisla biti pristojan s ovom gospodom, svaka konvencija ima svoje granice, nego, molim te, ne znam kakvi su ti planovi, Alisa ostaje kod nas, tako je dogovoreno, ako se ne varam, a mislim da bi najbolje bilo da i ti ostaneš večeras — en famille, kad nam je već suđeno da živimo okruženi ovom stokom koja ne poznaje ni najelementarnije principe pristojnosti, svinje, a, osim toga, bilo bi dobro da se porazgovorimo o raznim drugim njihovim svinjarijama, već je krajnje vrijeme da se nešto konkretno poduzme.

Dame su se ispričale, kako nisu u stanju da prisustvuju večeri kako je to Trupac bio zamislio, kao neku vrstu obiteljskih karmina, »jer, na kraju, pogrebi se još od poganskih vremena svršavaju s gozbom, a on je prošle nedjelje iz lova donio tri fazana, a umiralo se otkad ima svijeta i vijeka...«

Gospođa Dagmar, koja je vodila pregovore sa svojim poštovanim suprugom hoće li se večerati ili ne, ispričala je Alisu, »jer da ju je oborila povrh svega još i migrena, a i ona sama osjeća da nema više snage, i tako će Trupac biti ljubazan s Kamilom večerati u četiri oka«.

— Istomštogođ, to je sve, dakako, rekla–kazala, kobajagi, je l' istina, samo tako, da se mlati prazna slama, a sve spada u jurjaveški bonton, »die oberen Zehntausend«, jawohl, svekoješta, da se sada tu liju krokodilske suze, mile–lale nad starim jazavcem. Umro, pa umro, bože moj, svi smo znali već godinu dana da će umrijeti i dobro je učinio, i sebi i svojima, još se ona Adela jedina inteligentno vlada, bože moj, je l' istina, a što, baba je od pokojnog mlađa tridesetak godina, nije ona još, bogami, ni u klimakteriju, ima sve svoje zube, remontna kobila, ali može još uvijek da grize, đavo je odnio, a sada, eto, molit ćemo lijepo, ne budemo li se vladali kao kondolenti kod ucviljene obitelji sa suzom u oku, bit će povuci pa potegni, punu godinu dana, »da ni na sprovodu našeg siromašnog tatice nisam smogao toliko ljubaznosti da barem odglumim čovjeka koji, u takvome momentu, dijeli bol sa svojom ženom, već i iz najelementarnijih obzira, a ako ni zbog čega, a ono zbog posluge«, moj dragi Kamilo, i tako, je l' istina, da uvučemo repove i da svratimo do naših jurjaveških baba, a sam me bog opčuvao da onoj popeskari nisam opalio zaušnicu, da se pokaki od straha, tako bih ga bio zviznuo, marše bezobrazno, a ipak je bolje da je tako svršilo nego sa batinama, ali da je došlo vrijeme da se s bandom razračunamo, mislim da nam je jasno, gospodine, no, a sada, molit ćemo pokorno, ajde da riskiramo i ovu vizitu kod naših ucviljenih supruga.

Trebalo je, dakle, po svima pravilima jurjaveškog bontona podvući repove i prijeći u drugo krilo stana, gdje je Trupčeva gospođa živjela odvojeno, u nekoj vrsti svog vlastitog trosobnog apartmana, pošto je čitav prvi kat (od dva stana, jednoga od

šest a drugoga od tri sobe) bio nastanjen kao jedna jedinstvena cjelina, i tako se razgovor, u okviru konvencionalne posjete, pokrenuo umorno i dosadno, uz obostrane napore, mora se priznati, donekle uigrano. Oko sjenke »našeg siromašnog i dragog tatice« i njegovih posljednjih dana, što mu je još bilo suđeno da ih sprovede na ovome svijetu, a sada ga među nama više nema, »jer se preselio u vječnost«, gdje su ga Monsignorovi anđeli, uprkos grubosti njegova zeta, nema sumnje, ipak dočekali sa srebrnim trubama i frulama.

Da konverzacija između ljubaznih bračnih partnera ne bi zapela baš u tromoj šutnji, jer se Alisa vladala u svakom pogledu izazovno, tako odbojno drsko, sa nesumnjivom namjerom, da, ne odgovarajući na pitanja, naglasi, kako joj je Kamilova prisutnost i u ovome momentu, kad je ostala siroče, bez roditelja, mrska, da, upravo nepodnošljiva, tako da Alisa sjedi, eto, ovdje u salonu, kod svoje sestre, kao nijema, ne napušta sobe samo iz obzira spram svoje sestre, Dagmar se sva izgubila, da sačuva ipak neku vrstu dekora, u opisivanju sentimentalnih sitnica za posljednjih dana iz relativno sivog i jednoličnog repertoara staroga gospodina, koga je, pred samu smrt, naslućujući da se radi o skorom rastanku, posjećivala dnevno.

— Još prošle nedjelje, kada je Sveti Otac Pio XI svečano krunisan za papu, tata je prisustvovao ranoj jutarnjoj misi kod sestara milosrdnica Svetoga Vinka Pavlinskoga i nikako se nije dao nagovoriti da ne urani, izazvavši ono fatalno krvarenje, koje se pogoršalo slijedećih dana do katastrofe. Tata kao nosilac visokog papinskog Reda, smatrao je da mu je dužnost da se zahvali Svevišnjemu na izboru novoga Pape, pa kad je od vatikanske kancelarije primio zahvalnicu za svoj telegram, što ga je lično bio uputio kardinalu Rattiju, koga je upoznao na jednom carskom objedu u Beču, kao vatikanskog diplomata, taj ga je događaj toliko uzbudio da je zaplakao kao dijete, ne vladajući više nervima: ne će više doživjeti novoga Papu, to su

mu bile gorko neutješne riječi, sluteći da je doputovao na kraj, a tako je, jadan, rado živio. Pa ipak, uzme li se ovako ili onako, bez obzira na to kako, naime s obzirom na njegove staromodne poglede i principe, tata je bio ipak rođeni političar: sve ga je zanimalo. I to, da li se renoviraju prostorije »Apolo–Bara«, gdje je još za svoga banovanja proveo jednu nezaboravnu noć, kada su slavili županijske izbore godine 1906, i da li je Narodna Banka odredila da obveznice unutrašnjeg SHS–zajma kotiraju od 7% (jer je upisao 30.000 Kruna), a to je, po njegovom mišljenju, bila čista burzovna politička spekulacija, i to, da se kralj ženi rumunjskom princezom, a ona je ipak jedna Hohenzollernka, to mu je imponiralo, i to, što je u beogradskom parlamentu govorio Stojan Protić, genijalni državnik, koji ima moralne kuraže da izjavi u brk beogradskoj čaršiji, da se u Hrvatskoj vlada policijskim i žandarmerijskim metodama tako brutalno kako se nije vladalo ni u Srbiji sedamdesetih godina, da je čitavo stanje naše zemlje abnormalno, tako je govorio, i da postoji jedan jedini lijek — divorçons — što prije to bolje, i tako je o svemu tome pričao relativno sabrano, čitavo veče, dvije–tri sekunde prije samoga konca, i tko bi se bio nadao da mu je smrt tada već sjedila za vratom? Bio je na večeri illustrissimus Maróthy, i tata se neobično uzrujao zbog nedavnog govora Svetozara Pribićevića »da se naše narodno pitanje ne može riješiti nikakvim međusobnim sporazumom, jer smo mi jedan narod, a jedan narod sam sa sobom ne može se sporazumijevati ni paktirati«, tako da je tata umro s nelagodnim osjećajem kako je svaka logika u ovoj zemlji postavljena na glavu i kako su komunisti plaćenici dvora, jer je dvor socijalistički...

Zvrcnuo je telefon. Koncipijent doktor Ratković javlja da se iz Beograda javio generalni Mönch–Monakov. »Sutra stiže iz Pešte mister Pershing, od General Atlantic Oil Comp., i prisut-

nost generalnog Trupca je bezuslovno potrebna, singl je osiguran, Simplon kreće u deset do deset, apartman u ‚Srpskom Kralju' je rezerviran, sastanak kod generalnog Möncha sa misterom Pershingom ugovoren u osam ujutru«.

Iznenadni poziv generalnog Mönch–Monakova da je za sutra ugovoren sastanak sa generalnim direktorom General Atlantic Oil Comp., poslužio je dobrim povodom da se prekine ova pompe funèbre–gnjavaža kod jurjaveških kćeri. Pod dobrom izlikom »da treba pregledati teftere, je l' istina, za sutrašnji sastanak s ovim teksaškim morskim psom, jer, kao što je poznato, generalni Pershing je čuveni man–eater, koji za fruštuk može da požderе dvije–tri banke, a s našom naftom ne stoji najbolje, mi smo mizerije, za deset hiljada USA–dolara na našim mjenicama još uvijek treba premapotpis ovih amerikanskih agenata iz Pešte, gdje smo mi još od financijalne samostalnosti, a, osim toga, treba spremiti i garderobu, jer sa Pershingom ugovori obično svršavaju s lovom ili s izletom, i đavo sam zna šta može tome mulcu pasti na pamet, da odemo na ribe na more, ili na kozoroge kod baruna Borna«, oprostio se Trupac od svoje tugujuće familije poslovno, s neba pa u rebra, »je l' istina smrt je smrt, a život je život, a Dagmar će biti tako dobra da vidi šta je s večerom, on će skočiti da sa Ratkovićem na sekundu–dvije pregleda materijal za Pershinga, radi se, konačno, o koncesiji za Jugonaftu, koncesija je tu, u Trupčevu džepu, ali nije ni on idiot s onoga svijeta, mnogo se on nakusao hljeba iz raznoraznih krušnica, i gospodin Pershing, ako želi pumpati našu naftu, imat će da dobro pročeprka svoju kesu (to je uostalom jedna od onih kombinacija o kojoj je Trupac govorio Kamilu neko veče, prije dvije–tri nedjelje, kad mu je bio predložio sjajnu reprezentativnu sinekuru za račun Jugonafte Pershingove), i tako, neka se Kamilo izvoli strpiti nekoliko

minuta, ima u njegovom kabinetu hrpa novina, a i beogradska jutrošnja izdanja, ako ga zanima, doviđenja, servus...«

Osim beogradskog *Žurnalčeta*, što mu ga je Burić još sinoć izrezao, uokvirivši crvenom olovkom i potcrtavši sva važnija mjesta, tu je bilo i jutarnje izdanje zagrebačke *Hrvatske zastave*, beogradske *Radikalije* i *Srbadije*, pa čak i *Samouprava*, a u svima, gdje na istaknutom mjestu masnim slovima, a gdje opet u entrefiletu kurzivom, kao senzacija dana, dominirala je skandalozna afera oko špijunske uloge kraljevskog peštanskog poklisara Kamila Emeričkog plemenitog Ladanjskog, bivšeg odjelnog predstojnika i šefa Političke Uprave banskog Prezidija.

— A ti si opasno zaglibio u tom govnu, iznenadio se Trupac, našavši Kamila kako zatrpan novinama potcrtava nešto u onoj masi štampanog papira.

— Pa ne znam, jesi li au courant, da se zaista radi o glavi staroga, čovječe, ni više ni manje, i to sve na temelju nekakvih telegrafskih blanketa,

— Vrlo važno, povjerljivi telegrami jednog šefa policije, pa kakva je to tajna, čovjek kao šef Političke Uprave, nije mogao da peče šamrolne, to je barem jasno!

Trupac od početka nije bio sklon, još od prvih glasina (na koje je presvetli reagirao svojim narodnojedinstvenim interviewom), da precjenjuje snagu ovih podvala i već se u nekoliko mahova, u prepirci s Kamilom, usprotivio priznati bilo kakvu opasnost od ove svinjarije, jer, imun od takvih sićušnih uboda »istomštogođ, sve što dolazi iz Zagreba, kao politička invektiva, ne dopire ni do Banove jaruge«, on je u svom vlastitom slučaju mirno hrkao na tekućim računima po švicarskim bankama.

— Pa i sada, kada je kampanja počela nervirati već i Kamila, Trupac se opro da primi bilo koji od tih senzacionalističkih dokaza, »svekoješta, trla baba lan, je l' istina, sastale se kurve i monasi, a svega će nestati kao lanjskog snijega, i ako je ikada

nešto bilo politički nevažno, to su ovi zagrebački tamburaši, jučer lojalni carevci, a danas jugorodoljubivi denuncijanti, je l' istina, i ja se tebi čudim, poštenja mi, da na te gluposti reagiraš kao kakva frajla«.

— Sve je to dirljivo, ali ti, čovječe, nisi pročitao ovu posljednju svinjariju, pa ona nije više pamflet, to je čista hajdučija,

— A što?

— Pa onaj posljednji pamflet u *Žurnalčetu*,

— Istomštogođ, još i *Žurnalče* da čitam, pa ne čitam ja, je l' istina, principijelno te svinjarije, ne pada mi na pamet, mi fai ridere con queste tue storie nauseanti, caro, i giornali, Dio mio, parlano e parlano, e poi, chi ha letto, ha letto, gli scandali si fanno leggere sempre, je l' istina, a tko bi još gubio vrijeme na takve gluposti, ogradio se Trupac, očito razdražen, jer kada gubi nerve, ne može se, još od svojih najranijih dana, osloboditi fijumanske fraze, bez obzira na to što mu je profesor talijanskog jezika, stari Cavallieri, govorio da mu pristaju kao magaretu sedlo.

— Nije to više šaljivo, oprosti, usprotivio se Kamilo, ovo što je objavila *Hrvatska zastava*, to više nije šala, *Srbadija* ruga se tome s punim srcem, jer, dakako, »neka se zagrebačka gospoda samo razdiru«, bravo, to je voda na mlin *Srbadije*, a što treba da ti objašnjavam, čitava svinjarija dirigirana je iz monsignorskog centra, a čaršijska štampa, sa tvog lijevog kajmakčalanskog krila, likuje: »evo, molim, izvolite, vidite i sami, kako nam izgledaju naša braća Hrvati...« Odlučili su, brate, da zavrnu starome šiju, tu se više ne biraju sredstva, i ja mislim da bi u interesu staroga, koji će poludjeti kad mu ovi paskvili padnu u ruke, trebalo ipak nešto poduzeti metodički,

— Svekoješta, stari, prije svega, nije takav neurastenik kao ti, to je prvo, a zatim, što bi to bilo što bi se sada, u ovome momentu, moglo poduzeti metodički, i da to poduzmeš taman ti, kao poznati metodičar par excellence, idi, dragi, istomšto-

god, razumiješ li, è inutile che tu prenda l'iniziativa, e proprio tu,

— Taman ili netaman — ja, dakako, dobro, ja — ne, a tko će, ne uzmem li ja tu stvar u svoje ruke,

— Istomštogod, razumiješ li, e baš si ti pozvan da se pojaviš kao magare na tom tankom ledu, svi, svi, samo ne ti, ni ti, ni ja, nas dvojica, mi smo diskvalificirani za ovu stvar razumiješ li, sai benissimo che non siamo simpatici — à personne, ni ti, ni ja, tu, nažalost, sada, u ovoj fazi, momentano nikakvom svojom intervencijom ne možemo ništa, tu treba naći neko treće lice, neko javno ime, recimo, kao biva, jedno pero, jednu kurvu, recimo, novinarsku, čovjeka, u jednu riječ, che sappia bene, che lo faccio ballare su un quattrino, tako neko piskaralo, pa da se javi u javnosti, kao glas savjesti,

— Svejedno, mi ili netko drugi, ne radi se sada o tome jesmo li kome simpatični ili ne, nego da ne pustimo onoga gore, u Pešti, da ga dotuku kao ordinarnog špijuna, a, uostalom, što ja tu tebi sada pričam gluposti, molim te, budi ljubazan, tako dugo dok nisi pročitao, pojma nemaš kakve je to sve dimenzije zauzelo, pa uzmi to *Žurnalče* i vidi sam, kakav je to ton, evo, molim te, izvoli,

— Ponavljam ti da gubiš nerve, vidiš da si se pretvorio u kverulantskog vinkeladvokata, vidiš da su ti džepovi puni ovog blata, šta nosaš to govno po svojim džepovima, ne bi mi ni u snu palo na pamet da se nerviram zbog toga smeća, svekoješta, *Žurnalče* i *Zastave* i *Barjaci* e tutti quanti, vrlo važno, no, dobro, ajde-de, ako te baš veseli, daj mi tu blezgariju! Oduvijek sam ti govorio, ova džungla u kojoj smo se rodili stvorena je isključivo samo za krokodile, a ne za slinave puževe...

Stavio je naočare širokom gestom, i pročitavši sabrano čitav tekst veoma pomno od reda do reda, bacio je *Žurnalče* bez jedne jedine riječi na stol, a moglo se primijetiti, s naglašenom gestom gađenja.

Pamflet u *Žurnalčetu*, pod patetičnim naslovom *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, bio je napisan u obliku dijaloga.

— *Rodoljube, čestiti, objasni mi, ako boga znaš, šta ova naša vajna crno–žuta karlistička gamad oće, van ako i nas da neće na jugovinu svoju da obrlate, jer drugo, bogami, i neće, kada misle 'esmo li doista toliko ludi te da maltene poverovasmo njiovim podvaladžiskim doskočicama, kobajagi da gospoda vode državotvornu »narodnojedinstvenu politiku«?*

— *Sve ti je to narodnojedinstveni luk i jugovoda, bato, kada se piše da smo zajedno š njima jedan narod, jer, pitamo se u ime »jedinstva«, kako može biti narod »jedan«, kada gospoda švapčare, kada u crkvi laju latinski i kad druge brige nemaju nego da nas na svoju rimsku i austrokrobotsku papazjaniju obrate,*

— *E, zemljače moj ufitiljeni, nemaš ti, vidi se, pojma, što je to »demokratija«! Narodnotrojedinstvenu dušu oće da nam udahnu ovi madžarski policaji iz Trojednice — u ime »demokratije«, razume se, svoje, kao onaj naš envoyé spécial extraordinaire plénipotentiaire, plemeniti, dakako, fon Emericzi, jer, pitamo se, a gdje je ta trojedinstvenonarodna duša našem bosanskom golaću ispod Grmeča, ili gedži ispod Makljena, da im danas političke gaće svojim boljševizmom kroje balavi šokački nemeši, kao sin našeg Presvetlog Poslanika na strani, gos'in doktor Kamilo, koji se, da se Vlasi ne dosete, prozvao — kobajagi — Mirko Marković ili Marko Mirković, te biva kao komunac luka austriskog nije jeo niti njime miriso, dabome, kada je za »svoje izvanredno junačko držanje pred neprijateljem«, na ruskom frontu godine iljadudevetstotinapetnaeste, odlikovan najvišim austriskim ratnim ordenom, a sada, proglasivši se predratnim jugointegralcem, misli da se ispred naše raje vadi iz čorbe! E, jok, bato, kakav otac takav sin, a nije ni tvoja gospodska plavokrvna jabuka pala daleko od crno–žutog karlističkog stabla tvog madžaronskog tatice, i fala ti i na takvom bélakunovskom čivutskom Triglavu i na tvom velikom đakovačkom Vladici, moj golube, ako ova papazjanija od*

jugodušogupke, u ime demokratije, po madžarskim policajima nas, Šumadince, nacionalno preporoditi ima,

— Ne sekiraj se, bato, nema tu nikakve opasnosti od »jedinstva«, da bi se nemušti zagorski blento skupio da ode do Svetog Nauma Ohridskog na ćabu, pa da tamo osnaži i očisti svoju kmetsku dušu, a što vekovi nisu umeli da ostvare, neće ni onaj madžarski agentprovokatorski politički protektor komunističkih atentatora, Pribac, da isfabrikuje, ni ukazima, ni pendrecima Uprave Grada, gde svakome, ko nije njegov žbir, ima da prepuknu rebra... To ti je policiska logika ovih vajnih austriskih policaja i špijuna, a svi su oni zajedno jedna jedinstvena »narodnojedinstvena« banda! Jer, eto, u glavnom hrvatskom federalističkom organu »Hrvatskoj zastavi«, eto nam sasvim neznatne ali veoma uverljive fotografijice jednog poverljivog telegrama od gore navedenog gospodina ministra na strani, gospodina doktora plemenitoga Emeričkog Kamila Seniora, što ga je, takoreći, jučer još uputio, u svojstvu Vrhovnoga Šefa političke policije Trojednice, obaveštajnoj centrali austriskog generalštaba u Beč, dana dvadesetisedmoga novembra godine iljadudevetstotinaidvanaeste:

»Ein Belgrader Redakteur S. P. hat sich als Konfident und auch als Vermittler des serbischen Ingenieurobersten Serge D. P., der seine Dienste anträgt, beim Herrn Oberstleutnant Andrian (K. O. Gruppe bei Peterwardeiner Festungskommando) gemeldet, wurde aber von diesem, da er grosse Forderungen stellte, an das Evidenzbureau gewiesen und ist nach Wien abgegangen. S. P. ist meine Vertrauensperson und ich schlage nochmals vor, durch den S. P. die Verbindung mit dem Oberstleutnant Serge D. P. nicht zu unterbrechen! Die Kosten sollten in diesem Falle unbedingt keine Rolle spielen.«

Ne znamo da li je tačna sadržina ovog poverljivog izveštaja, ali toliko umemo i mi da mućkamo svojom pameću, da se na osnovu ovakvih svedočanstava po čitavom kulturnom svetu vitezovima ove sorte skidaju glave bez pitanja i razmišljanja, sem u takvim

ciganijama, kao što je ova naša jugovinska, gde gospoda ove sorte postaju ministri. A pitamo se u ime morala, što da se radi s ovim našim rodoljubivim ministrima, koji se danas, mesto da zvekeću okovima na robiji, kad smo već toliko ludi te ih ne skratismo za glavurdu, šepure po raznim inostranstvima i baš im puca prsluk što su nam radili o glavi pre ovog krvavog rata, u ratu, za okupacije, a to čine i danas isto tako.

Iznošenjem ovoga podatka mi tedosmo ukazati samo na to da vlada koja angažuje ljude za ovako važne državne poslove, kao što je naše poslanstvo u Pešti, mora dobro otvoriti oči da vidi s kime radi i šta radi, jer poznata je stvar da đavo ne spava...

E, sada još reč–dve o tome — ko je ko u ovoj špijunaži.

U faksimilu zagrebačke »Hrvatske zastave« citirani S. P., to je gospodin eksredaktor našeg srbijanskog predratnog, jadna mu majka, Presbiroa, gospodin Sima Paunović, kome je na suđenju u Solunu dokazano da je bio kurir istoga u telegramu navedenog bivšeg đeneralštapskog potpukovnika Srđana Damjanovića Popovića, koji je, suđen od Diviziskog suda u Solunu, izdahnuo svoju poganu dušu na izdržavanju kazne na robiji, kao član i zaverenik tajnog udruženja »Ujedinjenje ili smrt«, i kao jedan od začetnika i organizatora atentata protiv tadanjeg Regenta, a danas našeg mladog Kralja, Njegovog Veličanstva Aleksandra.

Interesantno je u ovome slučaju i to da je sin potpisnika ovoga telegrama, madžarskog policajšefa Emeričkoga, gospodin doktor Kamilo Emerički Mlađi, alias Marko Mirković ili Mirko Marković, odsedao, kada bi u predvečerje turskog rata 1912, u špijunskim poslovima svoga poštovanog tatice, prelazio u Beograd, poverljivo u stanu tog istog gospodina potpukovnika Srđana Damjanovića Popovića, da bi se kobajagi zaštitio od kontrole austriske pogranične policije, što je, kao što se iz telegrama vidi, bila prosta prevara. Gospodin Sima Paunović vršlja i danas kao politički agenat režima po Kordunu, a sin našeg dičnog poslanika u Pešti, gospodin doktor Emerički–Mirković, javio se za branioca

atentatora protivu Kraljeve Osobe. Pikanterija je ove rabote svakako u tome da ovaj prekrasni trio još i danas živo–zdravo politički dejstvuje na čast i sreću naše nacije. Čestitamo!

Trupac je pozvonio. Istoga momenta, kao da je očekivala zvuk zvonceta iza vrata, pojavila se ljepuškasta plava djevojčica s bijelim leptirom u kosi, sagnuvši koketno lijevo koljeno i poklonivši se duboko, sa suviše kmetski naglašenom reverencijom i s ljubaznim smiješkom dresirane lutke (jer to je Trupac tražio od svoje posluge, da bude servilna), i pošto je isto tako pretvorljivo ljubazno naredio djevojci da donese kavu, on je, iz marijaterezijanskog sekretera, koji služi kao buffet, uzeo kristalni servis i natočio dvije čaše konjaka, a zatim je, poslije pomnog obrezivanja, ceremonijalno zapalivši svoju cigaru, utonuo u mekano pojastučen baršunasti naslonjač, promatrajući tromo kako se po sagu, u koprenastim meandrima rasplinjuje i tone po parketima dim cigare: siva jesenja magla po krovovima sivih i praznih kuća u nekoj dalekoj sivoj i praznoj ulici.

Dugo je potrajala Trupčeva šutnja, pa kad se sobarica poslije dosta duge stanke pojavila s kavom i isto tako nečujno nestala, trgao se Trupac, ustao, uzeo s odlučnom, zapravo grubom gestom, srebrni vrč i, natočivši vrelu crnu kavu, prošetao se do vrata pokrajne sobe, otvorio ih i, zavirivši u prazan prostor, znajući da tamo nema nikoga, jer su se sestre povukle u spavaonicu gospođe Dagmar, on je zatvorio vrata veoma pomno kao da zatvara ormar i, prošetavši se sobom dva–tri puta, ponovo se zavalio u naslonjač i odmahnuo rukom:

— Bilo je, je l' istina, ako se pravo uzme, prije svega glupo da se stari primio da ode u tu blesavu diplomaciju! Eto, to je bilo glupo, da, tako je, a to je prvo! Počelo je tako da je bilo glupo! No, je l' istina, ako je netko odgovoran za to da je sve to počelo glupo, to sam ja, je l' istina, u prvome redu, iako nisam jedini, no, ali sada, svekoješta, perder le staffe, to je

najgore u takvoj situaciji. A što je bilo, bilo je, a mora se priznati, bilo je bez neke naročite mudrosti, no je l' istina, treba da se kaže, sve to bilo je zapravo predvidljivo, da stvar krije u sebi latentne opasnosti i da svakog momenta može da krene nizbrdo. Ovo, što novine laju, nije vrijedno spomena, ali onaj telegram u *Hrvatskoj zastavi* čini se da je original! Tko te lopove samo snabdijeva originalnim telegramima, ako nisu direktno bečki prsti, međutim, je l' istina, a tko bi danas u Beču imao interesa da ovima liferuje tu robu?

— Rekao sam ti, stvar prestaje biti šaljiva, vidi se da su gospoda izgubila svaku i najmanju mjeru obzira, oprosti, pisati i slati danas u Genovu u ime nekakvog narodnog vodstva one memorandume, sa panegiricima Austriji na jednoj strani, pa to je prosto kretenizam, a ti naši kretenizmi nisu tako naivni, dakako, jer to uopće i nisu kretenizmi, nego panika pred davljenjem. Pjevati himne Austriji, danas, godine 1922, pisati panegirike o junaštvu naših hrvatskih četa u jednom diplomatskom dokumentu upućenom boljševicima, a s druge strane objavljivati telegrame za dokaz da je austrijska lojalnost bila špijunska rabota, tu svakom normalnom čovjeku treba da stane pamet, a ova gospoda izgubila su svaku mjeru, to su utopljenici, đavo ih odnio!

— E, istomštogođ, sad ću još filozofirati o tim utopljenicima, pa zar ti nisam još u Beču govorio da su naši političari gluplji od bodulske koze, sve je to već u Ženevi počelo, a sad ćemo se, valjda, dati impresionirati vašarskim trikovima, i onda, brate, dosadio si mi zaista s tim svojim vječitim moraliziranjem, je l' istina, te je svijet ovakav, te je onakav, te ne bi trebalo da bude kakav jeste, te čovjeku staje pamet svakodnevno, a što tu ima čovjeku da stane pamet, kada je na svijetu baš na vlas tako kako jeste, i basta, a najgore je, rekao sam, kad se gube nervi,

— A tko gubi nerve, ne gubim nikakve nerve, nego tvrdim da je ova politička kampanja slaboumna, pa kada se ne bi radilo

o egzistenciji onoga gospodina gore u Budimu, ne bih ni prstom maknuo.

Skupivši svu svoju volju, kao da je našao sebe i svoj put, Trupac je promijenio i ton i način, i glas mu je odjednom odjeknuo autoritativno, bez ikakve i najneznatnije nijanse sklone i najmanjem kompromisu.

— Tako je kako kažem: kad čovjek gubi nerve, preuveličava sitnice! Da, doista, baš tako kao što sam rekao! Čovjek gubi nerve, preuveličavajući sitnice, a to je najgore, sve su to babje trice, idi, molim te, svekoješta, to je kreket iz furtimaškog žabnjaka, sad će nam ti mantijaši svojom mačjom deračom da natjeraju strah u kosti? Ništa više, je l' istina, nego to što sam rekao: mačja derača! Treba opaliti po njima i bit će kuš, pa to je obična bagra, ordinarne kurve,

— Dakako, može i tako, bagra ostaje bagra, to je jasno, ali stari, gore, u Pešti, poludjet će kad mu dođe do ruku ovo smeće! Već je i ovdje počeo gubiti kuražu i ništa mu ne fali, nego da mu preštampaju u Pešti ove gluposti! Onemogućit će ga u roku od pet minuta, on je već krenuo gore u Peštu potpuno demoraliziran,

— Ako je čovjeka netko demoralizirao, mislim da to nisam bio ja, je l' istina, a poslijepodne obično se na misu ne ide, dragi moj! Ima kod te afere i tvojih zasluga, ne može se reći da nije tako, je l' istina, pa kad je već riječ o tome, ova tvoja, kako da kažem, transvestitska parodija à la Fregoli — danas Celestin, a sutra Fridolin — dakle, moram priznati, nije plod baš najsretnije tvoje inspiracije, je l' istina? Ne ću da kažem, svaka pelivanijada je neka vrsta ludila! Maskirati se, pa se opet demaskirati, u redu, dragi moj, stvar je ukusa, ali trebalo je ipak voditi računa i o nivou same publike pred kojom ćeš se razgaćiti gologuz, jer učiniti se smiješnim, to je najgore, a još u očima glupana, a sve zajedno, per saldo, kome je ova tvoja komedija s izmjenom imena bila od koristi? Tebi, ništa, tako, karnevalska

šala, ajde, recimo da je tako, da si ti sebi to mogao priuštiti, ali onaj čovjek u Pešti, gore, ostao je od te tvoje, oprosti, harlekinade torpediran, da ne kažem smrtno ranjen!

— Ti ne možeš bez svojih advokatskih trikova! Ako je staroga netko demoralizirao, dobro, recimo, u redu, to nisi bio ti, priznajem, ali ako ga je netko imoralizirao, mislim da to opet nisam bio ja, dragi moj! Najprije je trebalo znati što znači od staroga stvarati jugodiplomata, a to, danas, eto, priznaješ da je bilo glupo! Nagovoriti čovjeka da uđe u tu i takvu diplomaciju, pod ovim i ovakvim prilikama, e, dragi moj, to nisam bio ja, jer ja sam od prvoga dana govorio i govorio i dokazivao i molio i tebi i njemu objašnjavao da je to sve sakramentski glupo!

— Nisam mislio zlo, no, pa dobro, više se ne može nego priznati, bilo je glupo, je l' istina, ali kad je već ispalo tako da se našao usred onoga glupog meteža, na Ladanju, a, budimo ljudi, imajmo toliko kuraže da pogledamo istini u oči, sve ono s onim pismom njegovim Regentu, bože moj, pa nije ono sve on sam izrežirao, je l' istina, dogodilo se sve ono bez njegove volje i zasluge, i tako dalje, rekoh, slučaj, majku mu staru, a da se ovdje dalje valja u blatu, mislio sam, bolje je da ode na godinu–dvije napolje, kad su se javile povoljne šanse, izvukao čovjek flashroyal kao kod pokera, je l' istina, tako sam mislio,

— Ne znam, ali da mu prebiju kičmu, to su, vidi se, odlučili — coûte que coûte, jer baš svi, i *Hrvatska zastava* i *Hrvatska država* i *Balkan* i *Šumadija* i *Žurnalče*, svi su se razlajali, i *Radikalija* i *Jeka iz Osijeka*, nisu to vicevi, i ako te interesira, izvoli, *Samouprava* od sinoć, u entrefiletu, kurzivom, na prvoj strani, ist gefällig, bitte schön, molim, izvoli, i u *Samoupravi* zvone pogrebna zvona.

Kao da uzima neki advokatski spis, Trupac je preletio predmet jednim pogledom, i snašavši se u takozvanim ključnim punktovima famoznog teksta, nad mrtvim tijelom dragoga nam pokojnika, on je vratio *Samoupravu* Kamilu bez riječi,

»nema šta, je l' istina, dogodilo se nešto što se ne može poništiti ni sa istomštogod ni sa je l' istina, jer kec je kec, a radikalski asovi — asovi...«

Tekst *Samouprave* bio je štampan na četvrtoj stranici, u prvoj koloni, gotovo sasvim neprimjetljivo, na dnu, petitnim kurzivom, u okviru sitnih, na prvi pogled nevažnih obavještenja, ali da je redakcija *Samouprave* tu izjavu o aferi jednog visokog državnog funkcionara objavila kao svoje mišljenje, sam taj fakat zvonio je dovoljno prijeteći, te se ni Trupčevo uho nije uspjelo oteti mračnom dojmu ove neumoljivo stroge sintakse.

Jedna špijunska afera na vidiku.

U našem listu bilo je već reči o tome kako kruže neodgovorne glasine o predratnoj špijunskoj delatnosti jednog višeg diplomatskog funkcionera, koji se nalazi na vršenju dužnosti u inostranstvu.

Kako se u vezi s ovom aferom javljaju u štampi i faksimili nekih poverljivih telegrama iz obaveštajne službe jedne strane države, koji bi trebalo da posluže kao dokaz za materijalnu istinu navedenih tvrdnji, naše je mišljenje da bi bilo oportuno da se ta stvar prenese pred forume pred koje i spada, a to su naši redovni državni sudovi. Organi naše vlasti imaju pravo da traže da se u ovu kampanju unese puna svetlost, kako bi neodgovorni ljudi, koji na zaplotnjački način rade o najdragocenijoj vrednosti ljudskoj, a to je čast, mogli da osete posledice pozitivnih zakona zbog svoje, u svakom slučaju, zlonamerne rabote.

— Da, dobro, hvala, u redu, sjajno, nemaš li možda još nekoliko sličnih štosova, dragi, vratio je Trupac Kamilu *Samoupravu* sa sarkazmom i kao da mu se preko lica prelila sjenka zajedljive gorčine.

— O, kako da ne, molim, izvoli, *Srbadija* od jutros proširila je ofenzivu i na moju malenkost, izvoli!

Novi momenti u aferi gospode Emerički.

Mi smo već o tome pisali kako je nečuveni skandal da je bivši šef Političke Uprave Prezidija u Hrvatskoj, koji je kao odgovoran

politički faktor dejstvovao na sremskom frontu kao komesar godine 1914, imenovan za poslanika na strani. Naš list je citirao neke poverljive telegrame austriske obaveštajne službe u vezi s tom aferom, a sada je došlo do skandaloznog obrata u čitavoj špijunskoj zavrzlami. Objavljen je i niz novih dokumenata, tako da nikakve sumnje više nema da se radilo o dobro smišljenom planu podeljenih uloga. Dok je gospodin sin igrao ulogu obaveštajca srpskog generalnog štaba, dotle je gospodin tatica, u svojstvu šefa policiske i špijunske službe, liferovao tu materiju u Beč.

Objavljivanje zvanično overovljenih akata izazvalo je i u Zagrebu golemu senzaciju. Vlada danas ne može više da igra ulogu Pop–Jocine frajle, kao da nije znala o čemu se radi. Posle svega što je objavljeno, nismo ni mi vekne u saćuri da nas svako pipka svojim papkom kako ga je volja. Gospodin otac fali se pred bezazlenim svetom da mu je sin bio srbijanski obaveštajac, kobajagi, gle, molim vas, kako smete posumnjati u čast naše plemenite porodice, a kad tamo, onaj komunistički odrod ostao je u svojoj urođenoj antisrpskoj mržnji dosledan. On nas i dalje mrzi i o našoj glavi radi! Jučer kao agent austriski, a danas kao moskovski, trećeinternacionalni, boljševički špijun! Tu nema više mrdanja ni vrdanja! Traži se ostavka gospodina ministra na strani! To zahteva ugled naše zemlje, vlade koja ga je imenovala, i Krune koja je, prevarena slabim savetnicima, ne imajući pojma o čemu se radi, aminovala ovaj skandal.

— Ovo je dobro, boga ti dragoga, je l' istina, a kad sam kao sudski vježbenik kod Stola Sedmorice referirao starom Septemviru Čačugi neke juridičke pikanterije, on bi se sav razblažen, kad bi iz nekoga spisa stali da pljušte sve flagrantniji momenti, raspekmezio kao kakav kaluđer i stao pjevuckati: »Izlijala sja na nas blagodat božja, dalje, sine moj, dalje, ako ima još ove božje blagodati, daj, tako ti Gospoda, da bi izlijala sja na naše grešne duše«,

— Kako da ne, izvoli, *Balkan*, po izboru, i već prema individualnom ukusu: *Hrvatska zastava* iz Zagreba donosi članak o aferi doktora Havelke, a taj Havelka, koliko se sjećam, bio je zaista vitez svoje vrste, svaka čast!

»Hrvatska zastava« je pre dva meseca u svome broju od 11. XII 1921 štampala obavest da se neki doktor Pavel Havelka nalazi na listi konfidenata austro-ugarskih vlasti kao poverljiva ličnost. Gospodin doktor Havelka je »Hrvatsku zastavu« tužio za klevetu, a sud je odgovornog urednika Mersića osudio na tri meseca zatvora. Zagrebački hrvatski listovi tom osudom nisu zadovoljni i objavljuju, da je na sudskom pretresu utvrđeno da je taj doktor Havelka bio unesen u spisak konfidenata vlastitom rukom šefa konfidentske službe doktora Kamila Emeričkoga, sada poslanika na strani.

Branitelj optuženog urednika »Hrvatske zastave« pročitao je na sudskom procesu jedan deo iz liste konfidenata, a na strani 24. toga popisa u redu 18–21 stoji rukom doktora Emeričkoga »u zaporci« (spis 495/13) — Havelku preporučiti za dekoraciju!

Stvar bi bila u okviru normalnih političkih prilika isto tako normalna: jedan čovek, u ovom slučaju gospodin doktor Havelka, tuži jedan list zbog klevete, a sud mu daje punu zadovoljštinu i sudi odgovornog urednika na zatvor po zakonu o štampi, u redu. Urednik se brani i predaje sudu popis konfidenata kao dokaz za materijalnu istinu navedenih tvrdnji. I to je u redu. I to će sud ispitati. Ali to, da je taj gospodin doktor Havelka bio poverljivo lice gospodina doktora Emeričkoga, predloženo po istome za dekoraciju, a da taj isti gospodin doktor Emerički traži danas tog istog gospodina doktora Havelku da ga imenuju savetnikom na poslanstvu u Pešti i da se, kao što se čuje, Ukaz takoreći nalazi pred potpisom, to je opet finesa svoje vrste, jer, kao što se čini po svemu, naše kadije mesto Ćitapa drže bardake pod svojom mudrom glavom...

— Pa ovo je, bogati, zaista, aus dem Regen in die Traufe, je l' ovo sada kraj?

— Ma kakav kraj, eto ti beogradskih *Novosti*: ni gospoda teraziski »zemljoradnici« nisu manji čuvari narodne časti od naših dičnih zagrebačkih hrvatskih zastavnika, a ti meni nikako ne ćeš vjerovati da je stvar prestala biti šaljivom. »Ne treba, preuveličavajući sitnice, gubiti nerve«, gospodine, izvolite, ovdje se citira još jedan povjerljivi akt gospodina korpskomandanta von Rhemena lično.

Nova afera u Zagrebu.

Zagrebački list »Hrvat«, povodom naimenovanja gospodina doktora Emeričkog za opunomoćenog izvanrednog poslanika u Madžarskoj, saopštava Ukaz o naimenovanju gospodina doktora Emeričkog, a odmah ispod Ukaza donosi u celini na nemačkom jeziku poverljivi akt bivše A.–U. Komande XIII zgb. Korpusa, od 27. III 1913, bečkom ratnom ministarstvu. Potpisao ga je sam korpusni komandant Generalfeldmaršal–lajtnant barun Rhemen, onaj isti Rhemen koji je tim svojim slavnim Korpusom komandovao sve krvave operacije na Drini, godinu dana kasnije (1914).

U vremenu, kada je na Balkanu pretilo ratno stanje i kada je Austrija vršila potajnu mobilizaciju za napad na Srbiju, Komanda XIII zgb. Korpusa pismeno najlaskavije preporuča Beču ovog istog doktora Emeričkog, koji je tada bio odjelni predstojnik, a sada je od naše vlade imenovan za poslanika. Na jednome mestu u aktu veli se o gospodinu Emeričkome i ovo: »Vom ganz besonderen Werte ist auch seine Unterstützung und Mitwirkung im militärischen k. Dienste«, što znači da se čovo bavio povrh svoje dužnosti još i vojničkom špijunažom (k. Dienst — Kundschafts–Dienst, špijunska služba).

Objavljivanje ovoga akta izazvalo je u Zagrebu ogromnu senzaciju. Naš današnji poslanik na strani, prema tome, bio je u A.–U. vojničkoj špijunskoj službi. Našoj Vladi mogla je ta delatnost gospodina Emeričkog biti nepoznata. U tome nema krivice,

ali, po objavi ovoga dokumenta, Vlada ni jednoga dana više ne sme trpeti u državnoj službi gospodina Emeričkoga. Ako ima časti, on sam treba da dade ostavku. Ugled Krune i ugled Vlade zahtevaju da se Ukaz o naimenovanju gospodina Emeričkoga poništi.

— Je l' ovo sad gotovo, bogati, konačno, zapitao je Trupac glasno, kao da mu je i samome dojadila ova perfidna serenada.

— Jeste i nije, kako se uzme. Što se staroga tiče, sve je, više–manje, ispucano, ali cijela kampanja sada se planski okreće protiv moje malenkosti! Izvoli, na primjer, ovo, budi ljubazan, ako si se već upustio u glupu pustolovinu, još jedamput iste terazijske *Novine*, molim, sa datumom otprije tri dana, izvoli!

Postoji u čitavoj aferi gospode Emeričkih još jedan momenat na koji je dobro skrenuti pažnju naših čitalaca da bi se konačno i hronološki utvrdilo kojim je redom tekla ova sa boljim običajima nespojiva rabota oca i sina. Armiski đeneral Radomir Putnik, kao što je poznato, dao je ispred našeg đeneralštaba na poverljivoj sednici ministarskoga saveta krajem septembra 1912 (tačno 24. septembra 1912) stručni referat u okviru koga je izneo operacioni plan naše vojske za ofanzivu u turskom ratu te iste jeseni, nekoliko dana kasnije.

Operacioni plan bio je izgrađen na glavnoj operacionoj direktivi u pravcu Vranje— Ćustendil— Jedren, sa jednom armiskom grupom kombinovanom sa bugarskim četama, zatim Vranje — Kumanovo— Ovče Polje, sa drugom armiskom grupom u pravcu, kao što je na kraju ova operacija i izvedena.

Može se s pravom pretpostaviti (a o tome je bila reč i na sudskom pretresu u Solunu), da je bivši potpukovnik Srđan Damjanović bio ono lice koje je napisalo ili dalo napisati članak u beogradskom »Trgovinskom glasniku« o tom operacionom planu, punu nedelju dana pred sam početak operacija, pošto je članak tamo signiran sa tri početna slova S. P. D., a optuženi Srđan Damjanović i sam nije porekao autorstvo toga članka. Bečko–peštanska štampa pre-

„ela je taj članak iz »Trgovinskog glasnika« u celini, a prste je kod toga imao jedan od Emeričkih, stariji ili mlađi, kao što se vidi na liniji poverljivih telegrama Emeričkog Starijeg i Feldmaršal–lajtnanta von Rongea, šefa A. O. K. K. O. D. (Armee–Oberkommando–Kundschafts–Offiziers–Dienst).

— Da, u redu, uozbiljio se Trupac, jasno kao pekmez, svi ovi dopisi lansirani su iz Zagreba, oni su u Beogradu samo frizirani, no, dobro, a šta si mislio poduzeti kao protuoperaciju?

— Znači ona tvoja: I giornali parlano e parlano, e chi ha letto, ha letto, ne vrijedi više?

— Istomštogođ, čiste su nam ručice, a vonjave 'uzice, je l' tako, sve je, brajko moj, relativno na ovom bijelom svijetu, što ne znači da smo brahmanci i da nam je do Nirvane šecko eno, je l' istina, jer, eto, vidiš, to, vidiš, je l' istina, treba bezuslovno tužiti, u ovom klasičnom slučaju klevete paragrafi zakona o štampi jasni su kao matematika, a pod ovom kapom nebeskom nema čovjeka, koji bi na temelju ovoga teksta mogao pred sudom pružiti dokaz materijalne istine,

— Kako da nema, čovječe, pa zar nisu ovom istom S. P. Damjanoviću zbog tog istog teksta skinuli i epolete i glavu, po toj istoj logici, pa zar ne tvrdiš i sam, a to sam od tebe hiljadu puta čuo, da dva puta dva nisu četiri?

— Onome su skinuli glavu, je l' istina, ali tvoja je još uvijek na ramenu, ne varam li se, istomštogođ, dakako, dva puta dva nisu četiri, razumije se da nisu, to su dvije logike, dva algebarska sistema, dragi, ali ja sam ti već rekao i ponavljam ti, kao što su naši mnogopoštovani kolege gospoda advokati zaprijetili da će te baciti kroz prozor, kada si, na onoj tvojoj blesavoj konferenciji, pred advokatskom komorom govorio o Joji, to će ti se i dogoditi jednoga dana, pazi dobro, je l' istina, no, ali ova svinjarija tu, što se tebe tiče, to je nešto sasvim à part, tu ne treba ostati pasivan i tu bi — stante pede — trebalo nešto poduzeti, čuješ li me?

— Da, čujem, naravno, samo mislim da »ne treba preuveličavati sitnice«,

— Ma pusti gluposti, pitam te — što?

— Pa ništa, gluhome dobar dan, to,

— Sad ćeš me još i ti nervirati,

— Ne, ne, samo ponavljam »ne treba preuveličavati sitnice«,

— Dakle, ne ćeš?

— Kako da ne ću, hoću,

— Hoćeš, ali nisi,

— Pa poduzeo sam,

— A što?

— Pa zamolio sam Gedeona Gruića da u moje ime uzme tu stvar u svoje ruke i da po dogovoru razradi jedan elaborat, a to smo i svršili, i to će Gruić paralelno sa tužbom i objaviti pod svojim vlastitim potpisom,

— A molim te, gdje?

— A šta ja znam — gdje, izbor nam nije velik, u beogradskoj *Republici*, po svoj prilici, a gdje drugdje?

— Istomštogođ, po svoj prilici, a gdje drugdje? U *Republici*, dakako, i to baš gospodin doktor Mihailović Gruić pod svojim punim potpisom, i to baš on, kao tvoj zastupnik, on i nitko drugi! Pa zar nisi nikog drugog pronašao nego baš toga Gruića, i to baš u *Republici*, bravo!

— Dobro, a koga drugog, i gdje, molim te?

— Pa naravno, kad ste tako ludi te se penjete na tornjeve sa svojim crvenim barjacima i odozgo javljate tim glupim crvenim krpama kako ste komunci, da biste čitav svijet izazvali protiv sebe, da se vidi kako ste odlučili proklamirati Sovjetsku Republiku, i to mi je pamet! Uzeti jednog Mihailovića Gruića za svoga advokata, i to danas, i to u ovoj stvari, e, brate, to znači upropastiti je prosto po planu, sto posto sigurno, no, je l' istina, pustimo sada to, interesira me taj vaš »elaborat«, ako te ne

gnjavi, samo u dvije riječi, molim, jer ipak je kuriozum, priznat ćeš, da se o takvim stvarima pišu »elaborati«,

— Pa sada, dakako, stvar je sama po sebi veoma jednostavna, jer potrebno je, prije svega, u preambulu objasniti najosnovnije elemente same podvale, to jest o čemu se zapravo radi u principu, to jest da li prikaz u javnosti nekog generalštapskog operacionog plana, objavljen u štampi, može uopće biti predmetom špijunaže, kao što je navedeno u konkretnom slučaju, jer svaki takav slučaj specifikum je po sebi. Treba uopće postaviti principijelno pitanje, prvo, da li je onaj operacioni plan Radomira Putnika uopće bio ili biti mogao neka naročita tajna, pošto hipoteza, kako bi imao da teče sam proces eventualnog sukoba turskih i srpskih vojničkih masa, bila je strateško-taktička hipoteza razrađivana po svim generalštabovima i višim oficirskim kursovima, i njemačkim i austro-madžarskim, godinama. Takve strateško-taktičke hipoteze razrađivale su se po naučnom planu u okviru svih vojnih instituta i ustanova, i jedna od tih varijanata bila je u detalje razrađena i po raznim stručnim publikacijama objavljena shema, koja se smatrala jedinom mogućom varijantom kao i na šahovskoj ploči, kada je jedna šahovska partija razanalizirana, tako da svaka nova kombinacija otpada kao suvišna. Taj, dakle, srpski operacioni plan, kombiniran sa bugarsko-srpskim divizijama na jednome krilu, bio je više-manje javna tajna, pak postoji čitav niz publikacija u dnevnoj evropskoj štampi na temelju kojih se može dokazati da je taj plan uživao najširi publicitet čitave engleske, ruske i ostale evropske štampe,

— A odakle ti to sve znaš, pojma nisam imao, vidiš, da si se bavio i vojničkim glupostima, dakle, priznajem da me iznenađuješ, je l' istina,

— Pa dobro, hoćeš li me čuti,

— Ma kako da ne, nego tako, kažem ti: divim ti se,

— Ajde, ajde, hoćemo li stvar tretirati ozbiljno ili ne, jer najposlije što znači »imati prste kod objavljivanja jednog vojnooperacionog plana u štampi«, to se pitamo,

— Pitam te, jesi li doista nešto štampao o tim generalskim glupostima?

— O tome su cvrkutali svi vojni vrapci po štampi čitave monarhije, pa sam i ja svojedobno u peštanskom Đačkom Klubu držao jedno predavanje na istu temu, a to je moglo biti, nekako, polovinom oktobra 1912, eto, tako po prilici, a to moje predavanje bilo je odštampano, ne varam li se, i u bečkoj *Omladini*, sve hipoteze generalštaba, eventualna kretanja srpske vojske demonstrirao sam na velikoj ploči ispred stotinjak naših studenata, a da nikome uopće nije palo na pamet da se radi o špijunaži,

— Znači, pod tvojim potpisom bilo je ipak nešto štampano što bi se moglo uzeti kao preštampavanje onoga članka iz *Trgovinskog glasnika*?

— Da li je to bilo objavljeno pod mojim potpisom, ne sjećam se više, trebalo bi te tekstove imati pri ruci, svakako, govorio sam o tome da će jedna srbijanska vojska preći liniju Novi Pazar — Priština, a druga Kačanik — Kosovo — Vardar to otprilike i tako,

— E, vidiš, vidiš da je tako kao što govorim, da dva puta dva ipak nisu četiri. Onda, kad si ti predavao u Pešti o onoj glupoj situaciji balkanskoj, ono nije bila, razumije se, nikakva špijunaža, nego čista naivna glupost, ali danas, pardon, ona glupost zvuči, oprosti, prividno, veoma dubiozno. To je u svakom slučaju jedan od slabih punktova tvoje obrane, moj dragi, je l' istina, ali obiđimo ove katarakte, molim te, dalje, to je interesantno, i ponavljam, nisam pojma imao da si bio teoretik i strateg — ex privata diligentia,

— Šta će ti sad ova tvoja deplasirana ironija? Ili da nastavim ili da prekinem, stvar nije ni najmanje šaljiva,

— Ma kakva šaljiva, pobogu, a usudio sam se samo skromno primijetiti da me je iznenadilo što si se bavio i strategijom, i koji te đavo gonio da o tome još i predavanja držiš? No, pardon, ali ništa, dalje, molim,

— Koji me đavo gonio, a koji je tebe đavo gonio da si plakao na bečkom Südbahnhofu kada je Petar Karađorđević krenuo u Beograd?

— Prazna slama, kad je to bilo, prije dvadeset godina, plakao ja ili ne plakao, svejedno, bože moj, je l' istina, zbog čega sve već nismo plakali, koliko li sam samo suza radosnica prolio u Ženevi, dragi moj, za dobrobit doma Karađorđevog, no, dakle, a sada je sve to i onako vuršt, slušam gdje smo stali?

— Pa šta da se gnjavimo, stali smo, brate, u pokretu Prve i Druge srpske Armade, ne znam da li pratiš moju misao?

— Pa pratim, dvije armije, ona pod komandom Regenta i ona pod Stepom Stepanovićem, krenule su pravcem Skoplje — Ovče Polje, da bi se sastale po planu na Ovčem Polju, gdje je, po direktivama Radomira Putnika, trebalo da dođe do odlučujuće bitke sa turskom glavninom, na samom Ovčem Polju, pa to je i odštampano tamo u onom *Trgovinskom glasniku*, pa to sam čak i ja znao, da tako treba da se desi, čitao sam o tome u *Bečkoj Novoj Presi*,

— Jeste, to smo znali svi, i ja, i ti, i svi, i pitamo se, da li je uopće bilo živa čovjeka koji to nije znao, dakako, ali se nije tako desilo, kao što smo to mi svi znali, jer je, međutim, Zeki-paša kao glavnokomandujući znao to isto tako napamet, kao i *Bečka Nova*, i baš zato je stopostotni kretenizam da se te stvari danas apostrofiraju kao špijunaža,

— No, a zatim, što, Zeki-paša je to sve pročitao u *Presi*, kao i svi mi, pa šta onda?

— Šta onda, ništa, ubrzao je svoj pokret u susret Prvoj srbijanskoj Armiji da je tuče odvojeno, dok se još nije spojila sa Drugom, respective sa Trećom. Zeki-pašin pokret bio je

pokret, prema tome, u protivnom pravcu, Skoplje — Kumanovo — Vranje, na sjever, bio je preventivni pokret stratega, koji to nije trebao čitati u *Trgovinskom glasniku* beogradskom, jer je imao očitu namjeru da smanji koeficijent opasnosti i da tako nametne bitku pod povoljnijim po sebe okolnostima, što je i učinio time da je napao Prvu srpsku Armiju kod Kumanova. Kod čitave te zbrke nadasve je zanimljivo upravo to, da je sam sudar, što se angažiranih snaga tiče, bio relativno neznatan, tako da Glavna srpska komanda pojma uopće imala nije da je Kumanovskom bitkom rat dobila, jer su njeni dispozitivi bili još uvijek za koncentraciju jedne i druge armije da bi se tako dobila glavna bitka na Ovčem Polju. Srpska glavna komanda bila je uvjerena da se, što se Zeki-pašinog pokreta tiče, radi samo o izviđačkim manevrima, svaka, dakle, pretpostavka, da se objavljivanjem ili, još bolje, preštampavanjem onoga članka iz *Trgovinskog glasnika* uopće moglo raditi o bilo kakvoj špijunaži, ili pogotovo takvoj koja je mogla ugroziti ratne operacije, lišena je svake i najminimalnije vjerodostojnosti,

— Bravo, i u ovoj vašoj nadasve inteligentnoj, da, moglo bi se reći, upravo genijalnoj obrani, ti i tvoj Gruić, sada, u ovome momentu, nemate nikakvih većih briga, nego da povrh svega uđete još u polemiku i sa srbijanskim generalštabom, sa srbijanskom vrhovnom komandom, i, na kraju, sa Glavnim Komandantom ove operacije, da biste im svima dokazali, da su bili stoka, koja pojma nema da je rat dobila, a ušla je već u Skoplje. Bravo, zaista majstorska parada, nema šta, čestitam! I ti, ponavljam ti, u čitavoj Srbiji nisi našao baš nikog drugog nego da se uortačiš s onom benom od Gruića. Znam ja njega, stigao je kao brucoš u Beč, feš dečko, opasan Schürzenjäger, imao je mnogo uspjeha kod žena, svaka mu se sviđala,

— Pa on je pariski đak, on nije studirao u Beču,

— Bio je u Beču, kad ti kažem, »tatino dete«, upoznao sam mu i oca, fanfarone iz škole Vladana Đorđevića, nitko i ništa, najobičniji Taraskonac,

— Objesili su ga Madžari četrnaeste nasred Banje Koviljače,

— Znam, mogli su naći i boljeg da ga objese, a ovaj njegov gospodin sin je najordinarniji zbunjenko, je l' tako, zastupao je neku moju stvar za Jugonaftu i sve je sfušao, taj je rođen za sve drugo samo ne za advokata! Džaba ti i takav advokat, koji misli na sudu logikom protustranke! Pred sudom nije meni stalo do filozofske istine, nego čija će biti krava, dragi,

— Pa šta mlatiš tu zaista »svekoješta«, tim svojim tonom tako o čovjeku koga i ne poznaješ, šta si tako alergičan kad se spominje njegovo ime? Oprosti, Gruić je čovjek koji uživa moje stopostotno povjerenje, u svakom smislu! Gedeon Gruić je gospodin čovjek, korektnijeg nisam još sreo u životu, i molim te uvaži, što se Gruića tiče, nisam sklon nikakvim dvosmislenim aluzijama, to je moj čovjek, kome sam u svakom trenutku spreman žrtvovati sve, razumiješ li, sve! I još nešto da ti kažem, a mislim da nemaš razloga sumnjati u vjerodostojnost mojih riječi! Mogao bih da ti citiram najmanje tridesetak takvih svojih prognoza, spram kojih se tvoja logika pokazala sasvim ništavnom, zajedno sa svim tvojim dalekovidnim kombinatorikama, koje su se sve rasplinule kao dim, a moji su argumenti ostali! Što se tiče Gruića, molim te, uzmi na znanje, i on, i Joja, i ja, po koordinaciji naših misli, po težini naših moralnih uvjerenja, po tome što jesmo, i što hoćemo, i kako jesmo, i kako to hoćemo, nas trojica vrijedimo više nego svi vi zajedno, razumiješ li me? I ti sa svojim milijunima, i tvoj dvor i vaša pobjeda i vaši topovi i vaša vojska, i vaša policija, sve to vaše kako jeste, čuješ li me, svi ste vi dim i svi ćete se vi rasplinuti kao dim, sa svim svojim smislom za političku stvarnost, a Gedeon i Joja ostat će da stoje kao spomenici, kada se za vas uopće ni znati ne će, da ste bili!

— No, dobro, dobro, šta se, vraga odmah kostriješiš, je l' istina, u redu, svi ste vi kandidati za spomenike, svaka čast, nacionalni heroji, ne smeta mene lično, brate moj, taj tvoj

Gruić ništa, razumiješ li, nego smeta Srbijance, osjetio je Trupac potrebu da ustukne, zbunjen pomalo povišenim Kamilovim patetičnim tonom.

— »Srbijance«, kakve Srbijance, kao da Gruić nije Srbijanac, barem tako dobar kao svi tvoji Srbijanci?

— Pa Srbijance, brate, koji tamo dolje važe da su »Srbijanci«, takve Srbijance, ako hoćeš da znaš! Taj tvoj Gruić sjedi na dimnjaku i svira gitaru, a onda će se čuditi kad jednoga dana bubne o zemlju s razbitom lobanjom. Zar mu još nije dovoljno jasna lekcija koju su mu dali u vezi s njegovom ženom?

— A što, natjerali su mu ženu s onim ljubavnim skandalom u inozemstvo, u emigraciju, kao, tobože, ona je jedina Srpkinja koja je okaljala narodnu čast ljubakajući s jednim austrijskim oficirom,

— T'idi, molim te, istomštogođ, tutti nel mondo fanno all'amore, questo sì, ma la signora si comporta come una zitella incalorita, che sposerebbe il primo venuto, a to je i učinila, brate, nabila je svome čovjeku rogove s prvim austrijanskim oficirom, koji je pao kod nje na kvartir, a sada nasamareni muž stvara od toga tragediju, svekoješta! Čast tvome patosu! Ti si uvijek slijepo zaljubljen u nekoga, kao da si još uvijek u pubertetu, nije to sve baš tako bilo kao što to tebi fabulira tvoj Gruić, treba čuti i drugo zvono,

— A kako ti znaš kako je to bilo i po čemu bi ti mogao to znati, i, molim te, a otkad si se ti pretvorio u moralista? Svejedno je što je bilo i kako, to su ženine privatne stvari, ali kad su ženu stali razvlačiti po novinama kao posljednju kurvu, kao sramotnu preljubnicu koju treba objesiti na terazijsku banderu — exempli causa, izgubila je žena, prirodno, nerve i kidnula u Beč, a ovo sve u vezi s njom ordinarne su čaršijske makinacije, dirigirane od policije protiv Gruića direktno, jer se o njegovom moralnom kapitalu radi a ne o njenom,

— Pardon, pardon, kako je to bilo sa gospođom Gruić i njenim ljubavnim romanima, to ne znam, dakako, ali kako je bilo sa gospodinom Gruićem i kako jeste, to mi je poznato! Koji je normalan čovjek vidio deklarirati se kao republikanac, i to samo zato da lično Aleksandru pokaže da mu je uz krastavac i kruna i dvor i vojska i država i državna politika, a to sve opet samo zato, jer su skinuli dvije–tri crnorukaške glave, nota bene — glave, koje su — de facto, htjele da ubiju Regenta. Šanse tvoga Gruića, kao Regentovog ličnog ađutanta i favorita, takve šanse proigrati, pitam te, a zašto, čovječe, je l' istina, a ma baš ni za što, e, vidiš, a to može samo luda! Pa zar ova ista gospoda crnorukci nisu uništili karijeru njegova oca? Zar ti isti crnorukci nisu uhapsili staroga Mihailovića i sudili ga na robiju, zgazivši ga materijalno i moralno?

— Da, pa što, stari je bio obrenovićevac, dinastičar, a to je i ostao,

— Tako, obrenovićevac, dinastičar, bio i ostao, sjajno, u redu, i, molit ćemo lijepo, njegov sin danas zato, jer je njegov stari prije dvadeset godina bio i ostao obrenovićevac, nema nikakvog drugog posla ni brige nego da se solidarizira sa krvnicima svoga oca, s jedne strane, a s druge, da iz prkosa ode u republikance? Ako je to logika, onda, brate, spada u ludnicu, a spram svog mrtvog i deklasiranog oca čovjek je mogao imati više pijeteta nego da se bori za rehabilitaciju njegovih krvnika,

— Ne radi se o familijarnim odnosima, nego o principima, a to je ono što nikako ne ide u tvoju glavu, takav posao, naime, nije rentabilan. Čovjek se pobunio protiv flagrantnog pravnog umorstva kao takvog, a da je solunska osuda flagrantno pravno umorstvo, o tome, mislim, nema smisla diskutirati,

— Smiješno, kao da je solunska osuda prvo pravno umorstvo na svijetu, i baš je gospodin Gruić jedini pozvan da igra ulogu moralističkog arbitra, u čitavoj Srbiji nitko drugi nego baš on?

— Kada se nije našao nitko drugi, netko se morao primiti i ove nezahvalne uloge, a čovjek se je primio, kako vidimo,

— Eto, vidiš, to je upravo ono što ja u tvome slučaju zovem: politički daltonizam. Ti si slijep za političke farbe, a hoćeš da se baviš politikom. Slijepci, vi hoćete da upravljate brodom sa komandnog mosta, a ne razlikujete crveno od zelenog, je l' istina, ne znate što je lijevo a što desno, i tako se mlatite svijetom! Istomštogođ, molim vas, te se nisam jučer rodio, preglupo! Ti i tvoj Gruić, alaj ste se našli sjajni kompanjoni, baš kao i onaj tvoj drugi kompanjon, koji nema druge brige, nego da digne ustanak proletarijata u ovoj zemlji, pošto se iz rata vratila sa stopostotnom pobjedom u džepu. Nema šta, genijalno, doista, i jednoga dana, kad se sva trojica nađete u policijskom fišpaprikašu, možete da zaigrate preferans na dunavskom dnu s ribama, to će biti zanimljivo! Pitam te, pa dobro, a zašto se nisi obratio meni šta da radiš u ovoj gluposti?

— A što bi ti već mogao nešto drugo da poduzmeš nego ja sam što sam?

— Trebalo je, prije svega, otputovati u Peštu, trebalo je savjetovati staroga, kad je već skandal zauzeo te dimenzije, da ne predaje nikakve tužbe, da ne prijeti zakonom o štampi, da ne daje interviewe nego da se javi bolestan i da tiho nestane, a ti si trebao da preuzmeš čitavu stvar na svoja leđa, dakako, ali, molit ću lijepo, razumije se, ne tako da pustiš staroga da ostane eksponiran spram ove bande, i to, molit ću lijepo, potpuno osamljen, je l' istina, a, osim toga, sam fakat da si baš u ovome momentu demonstrativno izmijenio svoje ime, i to objavio na veliko zvono, značio je: »Evo, gospodo, za ovu vrstu divljači, kakvu predstavlja moj gospodin otac, nema lovostaja ni milosti, izvolite, pucajte!« A tako se i desilo, dragi moj! Gospoda su otvorila vatru i sada pucaju, a ti misliš da si se sakrio iza svog novog prezimena, čista igra fikcijama, ha, čuješ li me, ti si noj, ti turaš glavu u pijesak i misliš da te nitko ne vidi, što je, odgovori mi, sei sempre nelle nuvole...

Promatrajući kroz staklo, zavješeno čipkastim storama, golo kestenovo stablo pred kućom, što su ga obrezali kao cirkusko paradno psetance, Kamilo nije odgovorio. „Glupo stablo, stoji, čeka, šuti..."

Stanka. Tišina.

— No, dakle, hoćete li se udostojati da me počastite odgovorom, što je, prekinuo je Trupac ovu demonstrativnu šutnju brutalno. — Ajde, odgovori, bogati, sav si se raspekmezio zbog staroga, sad imaš migrenu zbog njegove moralne egzistencije, a dok je plivao, plivao je kako–tako, dobro, je l'istina, plivao je držeći se jedva–jedvičice njuškom iznad vode, a koji ti đavo bi da ga potopi, jer ako ga je nešto zagnjurilo, to je bila ona tvoja komedija s promjenom imena! Sam ti je đavo prišapnuo onu glupost, pa kako nisi mogao pojmiti da ćeš time bandi pružiti najbolje dokaze, i to baš ti, autoritativno! Javiti se pred ovom ruljom kao krunski svjedok protiv vlastitog oca, značilo je predati ga gospodi vezanih nogu i ruku,

— Pusti me, ogradio se Kamilo nervozno, šta me, vraga, gnjaviš? Zvrndaš oko mene kao muha, dosadan si, razumiješ li, do–sa–dan, ne razumiješ baš ni jedne jedine riječi od svega što ja mislim da je ispravno i logično! Šta tu govoriš o nekim preventivnim mjerama, sve što je bilo potrebno da se ova blamaža preventivno spriječi, bilo je, s moje strane, hvala bogu, preventivno pravovremeno poduzeto, čuješ li me? Nisam li se pune dvije godine namoljakao poprilično da uvažite argumente zdrave pameti, i u tom pogledu nemam sa svoje strane, hvala bogu, ništa da spočitnem sebi, ama baš ni slovceta. Nisam li ti doslovno prorekao tok i razvoj eventualnih događaja? Vama svima je vrana popila mozak! Vi mislite da je svijet oko vas govedo, pak da ljudi baš ništa ne vide kakva se prevara tjera sa svim boljim principima,

— A molim te, da mi objasniš, a koji su to bolji principi?

— Principi na kojima je ovo državno ujedinjenje stvoreno, čovječe, i ne budu li se poštivali najosnovniji zakoni...

— Ne znam, Kamilo, bogami, od vremena na vrijeme zaista sumnjam da li si normalan? Pa jesi li, čovječe, ako boga znaš, čuo danas one furtimaše na groblju, pa zar ti nije jasno da se tu radi o beskompromisnoj borbi, a o kakvim to ti uzvišenim »principima« trabunjaš?

— O kakvoj »beskompromisnoj borbi«? Oni se danas bore kao kompaktna masa, bore se glupo, ali se bore protiv jedne flagrantne političke prevare, a to ne znači da imaju krivo,

— Bravo, znači, po tebi, gospoda sa Monsignorom na čelu su u pravu, i gospoda se bore,

— Nažalost kažem, bore se, dakako, a principijelno što se tiče političkih metoda kako se ova politika danas vodi i nemaju baš krivo,

— Pa dobro, ako su ovi mulci u pravu, a šta se onda uzrujavaš, ali, uostalom, nemam ja vremena za tvoje bizarne gluposti, nisi ti sasvim priseban, nisi to nikada ni bio, ne snalaziš se ti, čovječe, ni u prostoru ni u vremenu već godinama! Objasni mi, molim te, u koju zapravo ti svrhu demonstriraš tim svojim glupim komunizmom, protiv koga, zašto? Šta će ti taj tvoj komunizam? Netko tko hoće da provede socijalnu revoluciju danas i ovdje, sada, kod nas, na Balkanu, pod ovim prilikama, pa to je, brate, slaboumno! I pazi dobro šta ti govorim! Tebe će satrti, tebe će zgaziti, i kao što sam ti neko veče i rekao, mislim da bi bilo najmudrije da primiš onaj moj plan s Asconom i da seliš, brate, za vremena, da izdimiš, da ne bude, bojim se, un poco troppo tardi, dragi moj, idem, uostalom, da vidim šta rade naše dame, pa ipak, vratili smo se sa groblja, umro im je otac, otac je otac, šta ćeš, i kod Cigana pod čergom postoje konvencije, bilo bi dobro da se vratimo barem na jednu sekundu, putujem večeras, znaš kako je, ajde, dođi, Kamilo budi simpatičan, bogati,

— Pa bili smo i šta sad opet da se gnjavimo, nema smisla, nemam nerava za Alisu, pa vidiš kako se vlada, bezobrazno i glupo, i da sam dosljedan već je davno trebalo sve otpisati,

— Dobro, u redu, pardon, pardon, molim, als ob ich nichts gesagt hätte, kako misliš, izvoli, ostani, ne daj se smetati, a ja idem da vidim šta je s mojom večerom i sa garderobom, ovi mi uvijek zaboravljaju moje bergštajgerice, a s onim glupim Pershingom nikad se ne zna hoćemo li na Triglav, na gamse, à propos, što se večere tiče, imaš li kakvih želja?

— Nemam, hvala, nego ako imaš beogradsku *Tribunu*, rekli su mi da i tamo ima jedan čitav mali buket za moj račun,

— Pa kako, pa i *Tribuna* mora da je ovdje, ja sam je jutros tu ostavio, dakako, i tamo ima buketa, evo je, izvoli, uživaj dok se ne vratim, dobro su te udesili, nema što, a nemaju ni krivo ovi fakini, i koji te đavo natentao da baš sad usred Beograda držiš predavanje protiv smrtne kazne? Uostalom, servus, doviđenja...

Kamilu, u samoći prijao je ovaj tihi sumrak. Zapalio je svjetiljku, uzeo beogradsku *Tribunu* da vidi kako je svojim predavanjem beogradskim studentima o ukidanju smrtne kazne izazvao strastveno moralno zgražanje ovog uvaženog čaršijskog lista.

Šta radi mladi gospodin Emerički u Beogradu? Agitira za ukidanje smrtne kazne! Gde? Na našem univerzitetu. Zašto? Da ne bi pala glava one zločinačke protuhe koja je htela da ubije mladoga kralja a s njim i naš Vidovdanski Ustav!

Ovaj Ustav je nesalomljiva tvrđava slobode naše, uvek nacionalne i uvek rasno čiste, on je hridina o koju se razbijaju sve rušilačke snage koje predstavljaju negaciju slobode i pravde. Vladar naš, kao nosilac ovoga Ustava, ostao je nepobeđen, jer, Bogu hvala i Proviđenju, bomba, koja je trebala da otkine glavu preuzvišenom Vladaru, promašila je cilj. Zločinačka misao atentatorova i nje-

govih pomagača nije uspela. Delo besomučnika i umobolnih očajnika, ovaj nam je atentat opomena da se osvestimo i da saznamo šta nam je činiti da bismo se razračunali s kriminalnim tipovima — vo vjeki. Ovaj prasak bombe samo je opomena, i baš zato ne ćemo dopustiti da austriski špijuni izazovno i drsko agitiraju usred naše prestonice danas za ukidanje smrtne kazne.

Nismo krvoloci, ali znamo da će pitanje smrtne kazne ostati otvoreno dok bude čoveka na ovoj planeti. Nismo ni lude, ni sanjalice da bismo dopustili da budemo nesvesno sredstvo u rukama kriminalnih tipova, kao što je ovaj mladi gospodin plemeniti Emerički, alias Mirković, koji se usuđuje propagirati, i to baš u vezi s ovim atentatom, da bi u našoj državi smrtnu kaznu valjalo zakonom ukinuti. Danas, kada umobolnici raspaljuju u masama instinkte pljačke i ubistva, kad se ubijanje čoveka slavi i veliča kao sredstvo »oslobođenja« i zavođenja »diktature proletarijata«, kada je ova propaganda učinila da je ljudski život postao moneta bez vrednosti i da je slobodnije čoveka zaklati nego pile, danas se ovaj vajni agitator, za račun Béle Kuna i ruskih dželata, usuđuje da nam pljuje u obraz. Neka ta špijunčina siđe dole u naše narodne mase pa će čuti šta o tome misli zdrava i poštena narodna pamet.

Onomad, na pijaci, usred Beograda, jedan čovek ubio je neku piljaricu zato, što je ona tražila da joj plati kupljeni sir. Radi komada sira zlikovac probo sirotu ženu, hraniteljicu nevine dečice, oštrim nožem. Vode ga dva žandarma posred ulice u zatvor, a narod, s leva i s desna, kaputaši i seljaci, viču: »Ubite skota, iskasapite strvinu, bog ga ubio, gada, ubite ga!« Narod dakle nije pristalica ukidanja smrtne kazne, baš zato, jer je još uvek pravdoljubiv. A kad su ono, na dan atentata, žandarmi provodili u prefekturu atentatora Stejića, na kolima, cerniranog od žandarmerije na konjima, povici s desna i s leva na ulicama, iz usta starih i mladih, urlali su »ua, sram te bilo, premlatite ga odmah, odrod, pustite da mu sudimo, kakav kuršum, kakva vešala, valja ga iseći parče po parče, jer to je izmet roda ljudskoga«. I mnogi se zaleteše

put kola, ali žandarmi, bože sačuvaj, da ga narod ne bi linčovao, viču »natrag«, i čuvaju od naroda zlikovca golim bajonetima. Gde vam je, dakle, gospodo, ukidanje smrtne kazne, vi ubice i špijuni, vi koji krijete vaše namere kao ruski boljševici! Neka smrtne kazne u našim zakonima, neka bude u ovo strasno doba opomena i strah za one koji život čoveka manje cene od života pileta, a to pravilo treba primeniti i protiv takvih smrdivrana, kao što je ovaj zagrebački gospodin, koji je radio i danas radi za račun madžarskih bélakunovaca.

Zločinačkoj propagandi krvi i pljačke, pod maskom boljševičkog »raja«, mora se u našoj državi učiniti jedamput zauvek kraj. Sa razbojnicima i umobolnim kriminalnim tipovima nema parlamentiranja, teroristima se ne prilazi sa posetnicom u ruci u svečanom odelu, nije ovo zagrebački bal, nego krvava istorija! Oko za oko, zub za zub, to je jedini bog kojem se ovi bezbožnici klanjaju. Naš narod je zdrav duševno, čista srca, vedra uma, pozitivan, za njega se ovakve epidemije ne lepe. Utoliko je lakše učiniti bezopasnim nosioce njihovih klica. Oni su malobrojni. Svaki naš rasni čovek, ma u kome kraju države, čim primeti komunistu ili njegovu razornu propagandu, dužan je da ga prijavi vlastima, ako već nije u stanju da sa njim odmah, na licu mesta, radikalno prečisti, bez milosrđa. Ovi zlikovci i umobolnici neće nikakvu slobodu ni napredak, oni propovedaju krv, pljačku i azijatsku despotiju, pa zato prema njima, u interesu slobode i života, za život sposobna nacija ne može da ima nikakva milosrđa.

Pojavila se simpatična blondina na vratima u ulozi sobarice, najavivši da je večera na stolu.

Večera je bila servirana pod osobnim nadzorom kućedomaćice, gospođe Dagmar, koja se pojavila kod veoma važnog familijarnog obreda kao statist, jer Trupac nije volio ni doručkovati bez asistencije svoje supruge, a pogotovo u takvoj prilici

kao večeras, kada žena treba da mu bude pri ruci, ne samo savjetom nego eventualno i intervencijom.

Večera je bila po želji gazde jednostavna: juha od gljiva, fazani na lovačku s nekim pikantnim sosom od indijskih oštrih mirodija sa gombocima, kao najmilijim jelom Amadeovim (a ta ga slabost nije napustila od djetinjstva). Gospođa Dagmar je diskretno uredila iza kulisa sve, tako da se večera odvijala nesmetano, kao po pravilu: supa vrela, aperitivi u ledu, chianti za Kamila, cviček za Trupca, jedanaest vrsta sirova, likeri, ogroman dekorativni giardinetto s ananasom i bananama, tako da se Trupac kod treće ili četvrte knedle toliko raspoložio, te je primijetio »da bi od gospođe Alise bilo ipak više–manje delikatno da se i ona pojavi tu, pa makar samo i na tren, iz dekorativnih razloga, po uzoru svoje sestre, koja nikada, ni jednog trenutka, nije zaboravila briljirati svojim dobrim odgojem i taktom što se tiče svoje uloge kao idealne supruge«.

— A gdje je Alisa, obratio se Trupac svojoj supruzi, ne očekujući nikakav odgovor, zar ova hirovita gospođica ne će baš ostentativno da nas počasti svojom prisutnošću?

— Boli je glava, a, na kraju, pa ipak, to je i razumljivo, bilo je toga, hvala bogu, danas i suviše, otklonila je Dagmar oštricu svoga supruga svladavajući se od prve riječi da ne popusti temperamentu, a primjećivalo se po njenim nervoznim nijemim kretnjama kojima je dirigirala sobaricu, da je i ona na kraju snaga.

— Istomštogođ, hvala bogu, dakako, ali ne varam li se, svi smo mi isto tako prisustvovali gala–predstavi, hvala bogu, a ti bi svojoj sestri ipak mogla objasniti, je l' istina, sve su moje simpatije na njenoj strani, zar ne, ali Madame pretjeruje, bogami, jer, na kraju, sve ima svoje granice, io sono di quelli che non perdono la flemma, ali ipak mislim, da je sve to un poco troppo, i neka se ne igra vatrom, to bih joj preporučio na tvome mjestu,

— Sve što želiš preporučiti Alisi, izvoli, potrudi se sam, a jedino što bih preporučila ja tebi, bilo bi da i ti povedeš računa o tome kako sve ima svoje granice. Što se Alise tiče, svi ste spram nje nepravedni! Čovjek je kod vas u milosti ili u nemilosti, već kako vas je gospodska volja, usprotivila se Dagmar u obranu svoje sestre, ali se osjećalo da govori u vlastitoj stvari.

— Tko je nepravedan? Oprosti, pardon, molim te, kako, ja da sam spram te balavice nepravedan, istomštogođ, pa bog će te kazniti što govoriš, a tko je tu tvoju sestricu razmazio, nisam li ja, ponavljam, ona pretjeruje, je l' istina,

— Svi vi pretjerujete, čas ljubimica maharadže, a čas pepeljuga, a, uostalom, o tome je najbolje i ne govoriti, a pogotovo večeras, jer, na kraju, i ja imam nerve, dragi,

— O, pardon, pardon, milostiva, nisam vas mislio uvrijediti, malo ste i suviše alergični,

— Mislim da imam dovoljno razloga za to, ali, uostalom, nema smisla, sve je u redu spremno za put, pregledala sam ti kofere, imaš tamo i lovački dres i frak i escarpine i bergštajgerice, i tako mislim da se mogu oprostiti, umorna sam, laku noć, Kamilo, oprosti!

Poklonivši se Kamilu, bez riječi oproštaja od svoga supruga, gospođa Dagmar napustila je sobu dostojanstveno, a djevojka je za gospođom tiho zatvorila vrata i ostala nepokretna uz bife, kao straža na straži.

Odmahnuvši rukom svojoj gospođi, kao biva, »je l' istina, đavo te odnio, a sad ću se još i nervirati zbog sitnica, istomštogođ«, da bi prekinuo ovu alergičnu scenu, kusajući knedle i zalijevajući ih dobrano cvičkom i pikantnim sosom, Amadeo je dohvatio večernje novine sa stola i obratio se spram Kamila, »da mu ipak mora, neka ženerozno oprosti, ali ne može da mu ne pročita nekoliko pikanterija«:

— Molim te, čekaj, je l' istina, bilo je već na ovome svijetu Abdere, bilo je već na ovome svijetu i Abderićana, je l' istina, i

to ne malo, kao što Srbijanci kažu, na buljuke, i to po raznim zemljama i narodima, ali da se može abderologizirati pamet jedne čitave stranke ili abderobiologizirati jedan narod na ovaj način, kao što se to radi kod nas, svakoj zdravoj pameti u truc, i da se iz ovakve abderizirane slaboumnosti mogu, povrh svega, još izbijati i hiperabderitički politički kapitali, oprosti, to nije politički marazam samo jednog lica ili jednog proroka nego čitavog naroda, jer, molim te, slušaj, evo, što piše, dakle, ovako, molim, doslovno, od riječi do riječi, molim, crno na bijelome, štampano za mulce,

Hrvatska narodna svečanost. Danas poslijepodne u svima prostorijama Hrvatskog sokola i Kola

i tako dalje, eto, crno na bijelome, piše, štampano, boga mu živoga, da je bio razaslano,

20.000 pozivnica,

a to, boga mu živoga, znači 20 bataljona ili šest i po regimenata ili tri brigade ili dvije divizije, a to je kolona duga dvadesetak kilometara, i čitava je ta masa bila pozvana u dvoranu Kola i Sokola, kamo stane maksimalno pet stotina glava, dakle, ni jedan jedini bataljon, pa ni dvije kompanije, i sada, piše dalje, čuj, molim te, ovo,

za svaku pozivnicu nuđalo se i tisuću kruna onim sretnicima koji su je imali,

o, Dio mio, Zagabria mia cara, milionaria, 20.000 puta 1000, jednako 20,000.000 zato, da bi ljudi vidjeli Matu Drinkovića i Matka Laginju, je l' istina, pa jesmo li, pobogu, normalni, ali to nije sve, tu ima jedan patetični crescendo, čuj, dalje,

svaki kutić Sokola i Kola pun,

pazi, molim te, kakav je to idiličan ton i stil, taj njihov sokolski i kolaški »kutić«, pa još i pun, dakle, molim, za hiljadu kruna 20.000 pozivnica, a

bili su prisutni

ti i ti, i ti, jedan Rudolf, jedan Vlatko, jedan Matko i još jedan Rudolf, tri Antuna i jedan župnik, tako ti gospoda, je l' istina, Panteon naših besmrtnika, i to još tri doktora, pa doktor Đuro Šimon, bravo, svi su bili prisutni danas poslijepodne na Mirogoju, da se poklone slavnom svom podbanu, uostalom, kakav fanfarone, taj naš narodni Vožd, le sue fanfaronate fanno presa maggiormente sopra un pubblico di Abderiti inesperti, a proposito, mi sono dimenticato di dirti, šta misliš, jedan od njihovih Rafaela ili Rodolfa trajno me pumpa za svoju stranačku štampu, kupujem njegove kretenske brošure, ima ih tamo kod Ratkovića na tavanu nekoliko sanduka, dakle, nema šta, čista narodna elita, baš kao i onaj smrdljivi angelolog, kome stipendiram njegovu kopilad popovsku već godinama, ali jok, ne ću više, svakoj pjesmi kraja biti mora, i čuj, Kamilo, bogati, dalje, ako boga miloga znaš i priznaješ,

uz gradonačelnika i njegovu gospođu, koja bijaše obučena u skupocjeno narodno odijelo iz bivše brodske krajiške pukovnije, dođoše na svečanost mnogobrojni gradski zastupnici,

dakle, ti i ti, a to su sve bili trabanti danas poslijepodne našeg pokojnog podbana, svi su bili in corpore danas naši pogrebnici, tu smo en famille, pa dalje, incipit commoedia,

kad se zastor digao, zadivila nas je krasna pojava na pozornici. Dječaci i djevojčice, mladići i djevojke zajedno s odraslim ljudima iz Šestina, svi u lijepoj jednakoj narodnoj nošnji, zapjevaše Hrvatsku Himnu

— O, ovi prokleti naši paradebaueri, oni cmizdre svoju Lijepu našu, tamburaši prokleti, uvijek za nečiji račun, a čuj ih dalje,

Gospođa Olga izrekla je značajan proslov, na to je seoska djevojčica Dorica, iz Mikulića, veoma lijepo — na kajkavskom narječju — izrekla pozdrav hrvatskog sela Glavnom Gradu, a Dorici je zagrebačka drugarica Ljubica odgovorila na štokavskom narječju s »Odzdravom Glavnoga Grada Zagreba hrvatskom

selu«, kada se na to Ljubica i Dorica zagrliše i poljubiše, plakalo je brojno općinstvo od ganuća i sreće, što vidi kako se kod nas u Hrvatskoj lijepo slažu grad i selo.

— Also, bitte schön, das macht uns keiner nach, bravo,

— Pa dobro, a šta će ti to, kakvog to smisla ima, koji ti je đavo, prekinuo je Kamilo grubo Trupčevu doista enervantnu lektiru, jer od prve Trupčeve riječi ugasio je najmanje tri cigarete,

— Kakvog smisla ima, kako da nema, je l' istina, to je dijagnoza, ti uvijek deklamiraš nešto velevažno o »dijagnozama«, evo ti jedne solidne »dijagnoze«, gospodine, to je barem, »marksistička« dijagnoza, molimo lijepo, stvarna analiza — in concreto, a ovi mulci pišu danas svoje memorandume Velikim Silama u Genovu, oni nešto trabunjaju o Vojvodi od Aoste kao hrvatskom kralju, oni te denunciraju u Beogradu kao austrijskog špijuna i oni će nas ponovo kompromitirati pred čitavim kulturnim svijetom, a pojma nemaju da se jedan rat može izgubiti i da se taj isti izgubljeni rat može ponovo izgubiti,

— A šta mi dociraš, kao da mi sve to isto tako nije jasno, čovječe, i kao da o tome ne lajem već tri godine, pa štampao sam prekjuče o tom njihovom memorandumu jedan članak, samo ti ne ćeš da čitaš ono što ja štampam,

— Kako da ne ću, to što ti lično pišeš, čitam, sve, oprosti, još od peštanskih dana, čast tebi i tvojim člancima, ali ne ću da čitam one listove u kojima štampaš danas, razumiješ li, nisam ni šuster ni tipograf, i tko već čita one vaše sindikalne gluposti, one vaše *Srpove i čekiće*, à part od tvojih tekstova, majmuni se uvijek vesele požaru prašume, majmuni su u euforiji kad je riječ o revoluciji, dakle, oprosti, bravo, je l' istina, ne ću principijelno da uzmem u ruke one vaše komunističke idiotarije, je l' istina, ništa drugo ne znate nego da lupetate demagoški apstraktno po »Kapitalu«, uvijek jedno te isto, »kapital i proletarijat«, kao biva, je l' istina, otkrili ste kolosalnu istinu da na svijetu postoje kapital i proletarijat, nema šta, kapu dolje, i da vam se poklo-

nimo do crne zemlje, mi »kapitalisti«, a vi da nam sijećete glave na panju vašem »proleterskom«, kao da smo pečeno prase, bravo,

— Pa valjda ne ćeš tvrditi da ne postoje,

— Ako je tako da doista postoje, je l' istina, u redu, onda u prvome redu postoji Kapital, razumiješ li, vi to ne ćete izmijeniti nikakvom svojom retorikom! Pa zar od svojih poslodavaca baš ništa niste mogli naučiti? Eto, molim, izvoli, pogledaj ih šta rade u Genovi, obukli su frakove, stavili su na glavu cilindre, stanuju u fashionable hotelima, vozikaju se prvoklasnim limuzinama, priređuju prijeme, plaćaju štampu, daju interviewe, nose skupocjene bunde, igraju grand–seigneure, državnike, i to je logično, razumije se, ragione di stato, to su realisti, znaju gospoda vrlo dobro šta je to Kapital, duguju oni, brate, tom vašem »trulom« Kapitalu četrnaest milijarda dolara, čuješ li, četrnaest milijarda USA–dolara, sa devetogodišnjim kamatima, i šta sada, traže gospoda modus vivendi s tim Kapitalom, a ovi naši analfabeti tamburaški pišu onoj bankrotiranoj savojskoj Genovi svoje seljačke molbe i tamo deklamiraju da smo »mi kao hrvatska država primili svoje političko i književno obrazovanje od Zapadne Evrope, od Italije i od Francuske«, i da se »iz talijanske renesanse rodila nekakva hrvatska Obnova«, idi do vraga sa tom kajkavskom djevojčicom Doricom iz Mikulića, u narodnoj nošnji brodske krajiške regimente, znam ja te majmune iz Hrvatskog Sabora napamet, dragi, i šta oni meni tu lažu da je Hrvatski Sabor bio jedan od rijetkih evropskih parlamenata, gospoda »mirotvorci«, i njihovi »hrabri hrvatski vojnici u svjetskom ratu«, kojima pjevaju hvalospjeve danas, pošto Austrije više nema, i to pred boljševicima u Genovi, danas, to je, bogami, paranoja, dragi, je l' istina, a ti braniš ovu paranoju,

— Ne branim ja te njihove gluposti, obratno, ali da je 3.000 njihovih delegata novembra 1918 manifestiralo za Republiku, i da je 1919 ova ista »analfabetska masa« poslala u Pariz peticiju

sa 167.000 individualnih potpisa, da ne pristaju na ovu vrstu ujedinjenja, koje je protiv njihove volje provedeno na nedemokratski način — via facti, dragi, i da ovih 167.000 potpisa plebiscitarno predstavlja kompaktnu masu od milijun glasača, kada ti nemaš ni jednog jedinog glasa, a ne ćeš ga ni imati da drečiš kao jarac, to ne mogu proglasiti nepostojećim faktom, in concreto isto tako marksistički,

— Istomštogođ, i ti si mi logičan, nemam glasa, dakako, ja i ne reflektiram na njihove glasove, je l' istina, ali, razlikujmo dobro, ni za tebe ne će glasati ni jedna mačka u Hrvatskoj, ni ti nemaš glasa, dragi, baš kao ni ja, i spram ovih milijun glasova i potpisa i članova i građana i rodoljuba i seljaka, ti si ništica među ništicama zajedno sa svojim komunizmom, je l' istina? No, dobro, ajde de, recimo da je doista tako, ali objasni mi, molim te, kako ćeš ti sa svojim kalfama i šegrtima da preotmeš ovim majstorima njihovu pigru masu, na temelju čega, na temelju tvog komunističkog programa koji se sprema oteti mužu ona njegova tri jutra, pa to je, brate, sto posto slaboumno!

I tako bi taj dijalog potrajao opet jedamput do ponoći, da se nije javio doktor Ratković: »Simplon kreće za dvadeset minuta, garnitura je stigla iz Ljubljane bez zakašnjenja, Daimler čeka i sve je za polazak spremno.«

Prazan još od skandala na groblju, prazan od hrpe praznih riječi, zaputio se Kamilo praznim ulicama kući. Sive fasade, sivi prozori, sive ulice, sivozelenkasta svjetlost sivih svjetiljaka, prazne ulice, sve prazno, a kroz krpe sivom tintom nakvašenih oblaka putuje malena, bijela, svijetla, pravilno okrugla ploča, obasjana bijelim magnezijem, veoma velikom brzinom. Modra jezera, arhipelazi crnih prijetećih oblaka, nebeski leopardi u propnju galopiraju velikom brzinom po plavom staklu neba, topal vjetar sa livada, dah proljeća, „pokopali smo starog Jurjaveškog, a prije dvije–tri godine, bilo je prvi i posljednji put da je sa starim Jurjaveškim, s Alisom i Dagmar i Amadeom

proveo dva dana na izletu na pustari gospođe Adele Glavačke, u Pursaću, kraj Bačke Palanke. Bilo je ljeto, bio je vreli srpanj, tekao je Dunav tih i zelen, uz tiho i zeleno vrbinje i lelujave trske i mračne topole po adama, a tamo na glavačkoj pustari, pilo se, urlalo, žderalo i roktalo tri dana i tri noći, bunjevački, sa pitama od mesa, sa kečigama i majonezom iz lavora, s odojcima u kajmaku, sa dinjama i lubenicama u rumu iz bunara, sa gulašom i fišpaprikašima, sa tortama, sa ražnjevima i tepsijama gibanica i zeljanica, sa Ciganima, sa burecima, te nije više mogao dalje od te gostoljubivosti, trome kao tromo magare, na kraju snaga, povukavši se od pijane družbe koja se dva dana slinila i grlila i polijevala vinom i rakijom i obasipala zdravicama i teletinom i kolačima, u neku pokrajnu sobu, a bila je ta soba, kao što se moglo primijetiti u svjetlosti petrolejke kroz staklena vrata, mješavina zlatnog bečkog directoirea i grčkopravoslavnog mišmaša. Zlatnouokvireni portreti, barokno srebro po vitrinama, lakiranim uljem premazan stari Glavački, jeftina rabota nekog mazala, prekrivena bijelim muselinom, da se brani od muhoserina, iz daljine lavež pasjih čopora, talasa se i gubi sa šumom vjetra u granju, lahor sa puste, komarci, ergele, konji, krave, volovi, ravnica, prašina do grla, a kroz vlažnu ljetnu noć odjekuje grmljavina noćnog voza, a oni prijeko, dvije–tri sobe dalje, u špajscimeru, urlaju i rokću kao prasci",

„Na divanu u polumraku, slušajući pijandure kako se deru da negdje nasred sela stoji pijana česma ili mehana, omamljen vinom i rakijom, buni se Kamilo u sebi i protiv svojih jetkih misli, da li je doista pozvan da neprekidno reagira na sve te pojave povišeno i da li je istina da su baš svi ljudi oko njega baš tako odvratno pijani!"

„Ako njegova prenadraženost ne izvire iz lošeg karaktera, i ako su mu sva zapažanja doista ispravna, onda njegove teze o bezvrijednosti našeg političkog pijanstva nisu samo pretpostav-

ke, nego ubitačne konstatacije, onda će se sve to, što se u ovoj zemlji zbiva, survati s mosta kao pijana družba, jer opasnost da se naša bezglava rulja raspe, prijeti svima nama nesmanjeno opasno trajno!"

„Žalosna seljačka zemlja, čija inteligencija ne osjeća poštovanje ni spram čega što bi spadalo u bilo kakvu duhovnu vrijednost. Osorna, seljački gruba, ova inteligencija je nepismeno bezobrazna spram svega što nije opipljivo! Ona priznaje sudnice, dekrete, banke, crkve, patrijaršiju, kaptole, samostane ili manastire, u jednu riječ, kotlove u kojima se nešto kuha, kobasice i pasulj, mandati i stranačke karijere! U tome svijetu jedini ideal jeste biti bogat, jer to znači biti siguran da ne ćeš gladovati. Drugog normativa za našu elitnu rulju nema. Ljudi koji u ovoj sredini poštuju nešto što spada u kvalitet koji se ne može pojesti, ti su ljudi tako neznatna manjina, da kao komponenta našeg javnog života ne dolaze u obzir. Jer kad se kaže banalno da našim javnim životom vladaju hulje, glupani i nitkovi, onda se nije reklo mnogo. Trebalo bi imati danteovskih sposobnosti da bi čovjek mogao prevladati moralni smrad bilo koje od naših političkih stranaka ili naših redakcija u ovim gradovima, trebalo bi biti nadnaravno nadaren da bi čovjek mogao reformirati idiotiju svega ovoga što se danas zove Eshaezija, koja nam prijeti da dotuče i da demoralizira i da uništi sve, baš sve, što bi u ovoj zemlji moglo da misli svojom glavom, jer nije i ne može da bude svrha ove terevenke, da se tako pijano deru ova gospoda Glavački tamo, u blagovaonici, sa jednim hrvatskim podbanom i sa jednim Amadeom Trupcem, kao da je jedina svrha naše egzistencije da urlamo pijani pod zvijezdama."

„I kako napolje iz ovog ukletog kruga? Eto nas usred jednog đavolskog astrolaba, jezivo smišljenog, u sferi zatvorene kugle od 365 obruča kao 365 meridijana i 52 paralele kao 52 nedjelje, u krugu jednog kalendara, jedne krletke, jednog ukletog šupljeg globusa sa gvozdenim rešetkama iz koga se ne može prodrijeti...

Sve se to vrti u zatvorenom krugu, na jednom jedinom mjestu, kao vrteška ljudske svijesti, toliko neznatne, kao što je kretanje mrava koji vuče slamčicu ili glupe muhe koja zvrnda udarajući o staklo ogledala, kao da se u prljavom amalgamu otvaraju zaista daleki prostori."

Lutajući praznim ulicama, u smjeru svoga stana, sa slikama davne terevenke na onoj pustari kod Glavačkih, zapela mu je u oko melankolična crna konjska glava i tako se, impresioniran čudnim priviđenjem, zaustavio ispred fijakerske kobile.

Glomazna, teška kljusina klonula je umorno, kao masna masa mesa bez volje i bez uma; teška smjesa od konjske glave, objesivši se pasivno kao mrtva tek što nije dotakla asfalt pod nogama. U zelenkastom odsjaju plinske svjetiljke glava crne kljusine osvijetljene magičnom svjetlošću lampe, predala se nepokretno nijemoj melankoliji noćnog snatrenja.

Dugo je stajao Kamilo nad konjskom glavom, prisluškujući teškom dubokom disanju crne demonske pojave, mrtvih sivih očiju, tamnokrvavih čudnih nosnica i žutog trulog zubala koje se otvaralo od vremena na vrijeme od uzdisanja, a sipljivi konj je na trenutak, osjetivši blizinu ljudsku, kao u bunilu, uznastojao da se trgne iza sna i da pridigne svoju tešku glavu, a onda ju je opet pustio da padne i pri tom ritmičkom trzanju čulo se kako je zveknulo gvožđe u žvalama, a onda, odjednom, kao nervozno, iznenada, konj je podigao desnu nogu, veoma nasilno, i udario kopitom o asfalt, jedamput, pa odmah zatim i po drugi put.

— A što vi tu njuškate pod repom ovoga konja, odjeknu iz polumraka glas stražara, koji se, privučen znatiželjom, sa puškom i blistavom bajonetom na ramenu, prikrao do čudaka koji tu stoji već nekoliko minuta, promatrajući osamljenu pospanu kobilu, kao da nikada nije vidio konja.

Zbunio se Kamilo šta da odgovori čuvaru građanskoga reda i mira.

— Ništa, gledam konja,

— A što već imate da gledate konja, pa valjda vidite da nema gazde, nego vi gledajte svoja posla, gospodine, nema to smisla stajati tako tu bez veze,

— Pa valjda ne mislite da ću ukrasti ovu kljusinu?

— Ne znam ništa, gospodine, biva i to!

Htio je da odgovori naoružanom mladiću, da ovo vrijeme, što sad tako svečano odbija sa zvonika, zvoni i njemu i njegovoj vlasti i njegovom oružju i ovome konju i čitavom gradu, da se umire na ovoj lopti pod zvijezdama veoma glupo, kao ova umorna kobila što izdiše tu na cesti, i da nema nikoga na svijetu, kome bi mogao da objasni kako se zaista brzo umire, baš tako brzo kao i ovi oblaci što brzo prelijeću preko plavog nebeskog stakla.

„Glupa je ova noć, glup je bio i onaj banski pogreb, glupo je i to da je Amadeo otputovao u Beograd na razgovor sa misterom Pershingom od General Atlantic Oil Comp., trebalo bi ući u neku krčmu, napiti se do besvijesti, sjesti u ovaj fijaker, kao što je sjeo onda kad se rastao sa gospođicom Tommaseo i odlutao do tetenjske Čingilingi Paradajzli Čarde", i tako se obratio stražaru i, mašivši se džepa, pružio mu stotinjarku.

— Uzmite, molim vas, i potražite mi onog kočijaša, trebam fijaker!

— Potražite ga sami, eno ga gdje pije prijeko u krčmi, vidite,

— Pa popijte i vi jedan špricer s njim u moje zdravlje i zamolite ga da dođe!

Uzeo stražar s iznenađenjem stotinjarku, još uvijek u dilemi da li da primi novac od sumnjivog lica, a onda se, ne odolijevši napasti od stotinjarke, zaputio preko ulice, pa kad je nestao na vratima krčme i Kamilo je ubrzanim koracima zaokrenuo iza ugla, kao gimnazijalac koji je nasamario kočijaša. Počela je da škropi gusta teška kiša sa glasnim pljuskom niz krovove, kao proljetni pozdrav.

Na rubu sna, razigran kavom i duhanom predao se polusnatrenju kao što se dobri plivači predaju struji da ih nosi niz rijeku, promatrajući poluskloplјenih vjeđa bijele oblake visoko nad glavom u modrini, a obala bezglasno odmiče sa srebrnim topolama ustreperenim na vjetru.

Umorno kljuse sjetilo ga peštanskog fijakera, koji ga je poslije rastanka sa Genjom Tommaseo bio odvezao do Tétényа, i tako mu se, u polusnu, iz maminog zlatnog salona u Jurjevskoj, iza smeđe, zlatnoprotkane zavjese, pojavila Genja sa svojim toplim bademastim očima, kao naivka iz staromodne i zaboravljene talijanske komedije »Così va il mondo«, a Kamilo imao je impresiju da je uspavana, da se kreće drveno, da je lutka, da je slijepa, da ne vidi, da je zapela tu pred njegovim naslonjačem, uletjevši u ovu sobu, sada, ovog momenta, kao da ju je netko gurnuo na scenu, poskliznuvši se djetinjasto i izgubivši prisutnost duha, a onda je, da bi prikrila svoju zbunjenost, sasvim teatarski pretjerano prasnula u smijeh, da Kamilo ne bi imao impresiju da nije živa, jer je ona doista živa Genja, Tommaseo, duhovita i puna zanosa, a pred njom stoji trijumfalna budućnost. Doista, Genja mu se prikazala živa, a istodobno voštana, kao da su joj oči staklene, a Kamilo imao je toliko jasnu impresiju da ne sanja, te mu se srce uzbunilo muklim kucajima. Htio je da kaže Genji da pođu na mramornu terasu na blistavoj, kao proljetna kiša zvonkoj mjesečini, koja se razlila iznad mračnog perivoja, s otvorenim izgledom na bujnu zelenu južnjačku noć, sa zvijezdama i lovorikama i oleandrima, a sa stare tvrđave, sa koje odjekuje jauk sove, čuje se plač. Tu, na terasi iznad grada popeo se sa Genjom, a ona je sva nabubrena kao od elefantijazisa, od glupe neke smetnje mračnih, otrovanih žlijezda, sva naduvena, kao od crvenog vjetra, glomazna, ruke su joj masne, teške, mesarske, grube ruke, a Genja je topla, zaogrnuta crvenim vunenim šalom. Primio je djevojku na mjesečini i kao da je stigla kao pacijent na pregled, njene grubo

natečene kucavice na vratu osjećale su se pod njegovim prstima živo, kao žive gusjenice, a pod mekanim, finim gusjenicama grijalo je njegove jastučce na prstima bogato nago meso dekoltea pod svilom, koketno, napudrano meso, sasvim mliječne boje, i dok se Genja pod dodirom njegovih prstiju mirno smješka, podnoseći dodirivanje pasivno, bez kretnje, kao da je ravnodušna spram intimnog dodirivanja svojih grudi, Kamilu je jasno i nejasno u istome trenutku, kako ta Genjina prsa nisu njena nego ona Anina, jer onaj napudrani dekolte je Anin, a nije Genjin (Genjine grudi su tvrde, kao zelene durancije na ladanjskom vinogradu), i ispitujući tako nesumnjive simptome natečene guše na vratu ove žene, Kamilo osjeća kako oko njega lepršа jedan kolibrić svijetlozelene boje, i osjećajući na obrazima treperenje blagog lahora, kao od zamaha lepeze ptičjih krila, on rastvara umorne oči, prisluškujući dramatski pompeznoj zvonjavi iz daljine. Trgao se. Na vestminsterskoj uri, prijeko u sobi, odbila je ponoć.

„Da, to je bila »Ženka Lenčeva« samo to ipak nije bila ona, i u onom trenutku on nije umio dočarati njen lik, u tkaninama, vitku, sa mekanim kretnjama, doista živu. Da, to je njen vrat i to je njena kosa i njen zatiljak i njene oči, sve to kao da je doista njeno, ali njen pogled nije njen i njen obraz samo je blijeda sjenka od sjenke one Genje koja je nestala u Üllőjskoj ulici, pred skverom kod klinike, i sve te slike obavijene su mutnom koprenom zaborava, toliko sivog, te ga je uhvatila strava da je konačno i neopozivo zaboravio Genjin lik, a onda je ginuo još za Anom, a i Anu je zaboravio."

Orosilo mu se čelo od muke i tako svom snagom mračne volje, lutajući praznim predjelima davno pogašenih slika, sjetio se, kako je godine Šesnaeste, prije polaska u Beč, u Jurjevskoj, dobio od oca na poklon jednu od njegovih regnikolarnih zelenih mapa, od najfinijega chevreaua, sa presvlakom od

smaragdnozelene moiré–svile, i tako mu je sinulo da je u onoj mapi sačuvao dvije Genjine fotografije. Jednu sa koncertnog programa peštanskog, sa violinom u ruci, u bijeloj gali, i jednu na piazzetti ispred riječke biskupske palače, o podne, sa golubovima, a Genja se smješka, obasjana proljetnim suncem, u engleskom kostimu.

Nervozno, nadahnut sretnom slutnjom, otkrio je ključ među ključevima, i, doista, poslije kratkog čeprkanja po prvoj, drugoj i trećoj ladici svog radnog stola, našao je tu zelenu chevreau–mapu, sa Genjinim slikama.

„Ne, ne, to nije bila Genja, jeste, to su njene snimke, to je njena Cléo de Mérode–frizura s jako naglašenim razdjeljkom i baršunastom vrpcom preko čela, ali to nije ona, to je neko strano, čudno lice, lik nepoznate žene, ni lijepe, ni ružne, ni vesele, Jojine djevojke, koja se tako poetski raspjevala o svojoj violini, a onda nestala i to je bilo sve..." Uz dvije fotografije, tu su se sačuvala i dva njena pisma, jedno, kojim mu javlja o Jojinim novim neprilikama, a drugo, da će ga posjetiti o Uskrsu u Ungarisch–Weisskirchenu, a do toga sastanka nikada nije došlo.

U posebnoj kuverti, s adresom gospođice Tommaseo, tu su bila još i tri Jojina pisma Genji, pisana iz Srbije, u razmaku od godinu dana, između maja godine 1912 i proljeća godine 1913.

Prvo pismo, beogradsko, pisano po svoj prilici maja ili juna 1912, nekoliko dana kako je Joja stigao prvi put u Beograd, i prvo pismo skopsko, početkom 1913, svakako još prije Bregalničke bitke. Sva tri Jojina pisma bila su jedina što ih je Genja od Joje primila, jer je o tim pismima Genja Kamilu pričala »da su genijalna, da su poetska, da je Joja uopće izvanredno nadareno stvorenje, kome u Italiji proriču veliku književnu karijeru, ali je Joja magare i od svega toga ne će biti baš ništa«. Genja je o tim pismima govorila s mnogo poštovanja i simpatije, a kako se desilo, da mu ih nije predala na čitanje, teško bi bilo danas

utvrditi. U Beču, u Prevodnom odjelu Ministarstva rata javio mu se jednoga dana rezervni infanterijski lajtnant, Eugenijin prijatelj, njen kolega sa peštanskog konzervatorija, von Berzeviczi, o kome mu je Genja pričala da je divan dečko, i predao mu tri Jojina pisma koja da je primio od Genjine peštanske stanodavke.

Ovome lajtnantu, Genjinom kavaljeru i »zaručniku«, neki njegovi znanci, koji govore hrvatski, preveli su ta Jojina pisma, i on je i original i madžarski tekst tih pisama sačuvao jer se našla jedna, Eugenijinom rukom napisana napomena da je imala namjeru da ih uputi Emeričkom.

— Zašto to ona nije učinila, nije mu poznato, ali mu se sada dala dobra prilika, pošto je slučajno doznao da Kamilo radi u Ministarstvu. On je još uvijek pogođen Eugenijinom smrću, a djevojka mu je mnogo pričala o Kamilu, i on je, mora lojalno priznati, bio ljubomoran na tu njenu simpatiju, a poklanja mu pisma kao sentimentalnu uspomenu na djevojku koje ne će zaboraviti. Bila je genijalna.

TRI JOJINA PISMA ŽENKI LENČEVOJ

JOJINO BEOGRADSKO PISMO, proljeća 1912

Evo me već nekoliko dana u Dar–ul–Džihadu! Stigosmo do Zemuna u zoru i tu izgubismo čitavo dopodne, te da smo na kamilama preplivali Dunav i Savu, iskrcali bismo se brže nego što su nas prorešetali i ispipali carinici i policajci s ovu stranu naše »Lijepe naše«, koja nam se sa kalemegdanske obale pričinja kao prava hapsana.

Pišem ti u hotelu koji se diči veličanstvenim imenom »Makedonija«: dvorišna soba, lipe u avliji, proljetna kiša, a ja sam jutros u vozu prebio svoj sjekutić, udarila me neka pijana bitanga vratima od vagona, baš — tres po ustima, i raskrvarila me, i tako sam ti postao ščrbo, prosto maškara. Glupo, treba da potražim zubara, ali šta mogu? Šta mi radiš, jesi li me zaboravila?

Da ti progovorim o svojim prvim impresijama, znamo, one su uvijek površne, no, svejedno, sve ovo, što vidim, vrvi takvim kontrastima, te zaista nije lako da se čovjek snađe. S jedne strane sve je nahereno, sve džombavo, sve krivudavo, kaldrmasto, blatnjavo, sve puno slame i balege, palanački bijedno, goveda, volovi, konji, mazge, magarad na ulicama, dakle selo, pa selo, a s druge strane »Država«, pa država... »Žace« i žace, na sve strane žace, a to su žandari, kao policija ili karabinijeri, sami brkati caposquadre, i čete i kavalerija i muzike i bubnjevi i kraljevski dvor i poštanske marke. Ćepenci (Ladenflügel), s trulim basamacima (skalinate), doksati (altane), oljušteni od vjetra i od kiše tako da proviruje

ogoljelo pruće premazano blatom, trule grede, truli krovovi, čađavi odžaci (kamini), stoka i Cigani, čaršijska graja i dim od ćevapčića i od ražnjeva po avlijama (cortile) kafanica, a pod strehama, kao pod klobukom od gljiva, čuči bosonoga raja i zuri u kišu. Ali to nije sve i to nije ono što je bitno, to je couleur locale, to je folklor, to su uličnе scene, a ljudi po krčmama, po aščinicama (cucina, kuhinja), to je opet ansambl koji glumi narodnu masu u čoji i u opancima, a to me ne interesira. Interesuju me ljudi, naši suvremenici, pravi, živi ljudi, a to smo Mi (pluralis maiestaticus), a Nas ima mnogo, i vjeruj mi kad ti to kažem, da nas ima Mnogo (pisano velikim slovom M), ta spoznaja nadahnjuje me povišenim raspoloženjem. Borba je tu koja se vodi još od pašaluka Naša, to je na svakome koraku borba sa stoljećima, a tu borbu vodimo danas Mi, to jest ja, i ti i on, i svi Mi, a to je divno da Nam je suđeno da vodimo baš tu borbu, i to baš Mi, a zato smo se i rodili.

Pejzaž: kalemegdanski bedemi i šančevi, turske karaule, tiha, nijema, svilena Sava, bijeloružičasti odraz oblačnih tornjeva u ogledalu vode nad Dunavom kao nad našim Kvarnerom. Sinus Quaternarius pod našim nogama, a ja, kao da sam stigao iz Mošćenica, sanjam, mila moja, o tebi i o našoj Costabelli... O, gdje li je onaj naš nokturno majski, zvijezde, slavuji, svileno nebo... Jedno more, jedna zemlja, jedan narod, sve jedno, a to je divno da je tako, od danas pa zauvijek! Idila! Romantična idila s jedne strane kao što sam je i zamišljao, a s druge opet ima i sjene, isto tako poprilično, no, eto, ipak, uprkos svemu što se ovdje vidi da je evidentno pusto tursko, osjećam se »doma«.

Na Savi, kod Đumrukane (carinarnice), dvije lađe srpske, dva usidrena parobroda srpska, a srpska trobojnica lepršа na jarbolima, na blagom proljetnom lahoru, što prebire nabore na barjacima i na zelenoj čistoj vodi savskoj. Iz daljine, od Dunava, od zelenih vrbika, daleko, na drugoj, (danas još) madžarskoj obali, madžarske i austrijske perspektive od hrvatske zemunske karaule pa dovde, ove proklete crno–žute perspektive da nam je izbrisati

iz našega krajolika, zato smo se rodili. Ne razumiješ Ti, mila moja, tog patosa srpskog, Ti si, dijete moje, prava Fijumanka, Ti si stara brontulantica, Ti si skeptično zanovijetalo, autentična »Opatijka«, zapravo lipotvaroški favorit, pa ipak, Ti znaš što mi znači, i ja sam još uvijek nepokolebljivo uvjeren da će Ti se pokloniti čitava Evropa! Tvoja violina, to je moj barjak! Čekam da mi javiš kako Ti ide, šta radi Tvoja violina, kako si uopće prokuburila za ovih tridesetak dana, kako nisi čula o svome magaretu ni riječi?

Bio sam sinoć u kazalištu! Narodno »pozorište«, naše »narodno« pozorište! Igrali su Richarda III! Na spratu kazališni foyer (mnogo intimniji od riječkog), udoban i prijazan prostor s pokućstvom koje u Beču zovu stil mauvais goût (inače second-empire šezdesetih godina), intimni foyer, kao salon na katu, sa starinskim zlatnouokvirenim portretima: ugojene, našminkane, mlade feš dame i otmjena gospoda u fraku na blistavo lakiranom platnu. Svilene košulje, cilindri, sve tako domaće, te čovjek osjeća kao da je došao kod svoje tetke u provinciji, na kavu. Vidi se na portretima gospodstvo sa zlatnim lancima i nakitom i staromodnim frizurama, a sinoć, za predstave, doživio sam prvi put ovdje živu našu riječ sa »narodne« pozornice, i to me toliko uzbudilo da su me oblile suze. Čast i slava slavnoj našoj narodnoj riječi, grmi ona sa ovih dasaka, divna naša narodna hrvatska riječ pod baršunastim zavjesama simpatičnog kneževskog teatra, našeg narodnog hrama, u zlatnoobojenom, smeđem svjetlomraku teatarske polurasvjete, u sjaju ružičaste i tamnonarančaste rampe. O, ova tamna, pjesnička stravična riječ šekspirska iz usta srbijanskih »našijenaca«, srpskih narodnih glumaca, propitih starih glumčina naših, impozantnih basova sa bureta i bačava! To su naše lastavice! To su naše ptice selice, naši »burevjesnici«, kozmopolitske ptice, prvi naši jugointernacionalisti, divni, smioni, dalekovidni ljudi, koji su se oslobodili glupog, zaostalog, provincijalnog balasta iz Devetnaestoga stoljeća, glumci i glumice, divno čovječanstvo naše, koje slobodno putuje od zagrebačke gornjogradske Kazališne ulice i baroknog

dvorca na zagrebačkom sajmištu, od Marovske ulice do Siska i do Mostara, do Sombora i Novog Sada i Varaždina, jedini zapravo nosioci naše, danas još uvijek progonjene svijesti, i onoga dana, kada se ova družba bude pobjednički pojavila na našoj riječkoj pozornici, napit ćemo se do nesvjestice. I Ti, i Ti, srce moje madžaronsko, i molim Te nemoj da mi se potsmjehuješ iz Svoje uzvišene peštanske perspektive! Nesrećo fijumanska! Nikako ne možeš pojmiti što to znači ovaj svečani patos kojim Ti pišem, a Ti mi se rugaš kao da si mnogo mudrija i kao da to isto ne misliš, samo nemaš snage da uvidiš kako u politici nema uspjeha bez žrtava, pa, ako je potrebno, i žrtava u krvi. (Pazi dobro, Ženka, nije ovo fraza. Kunem Ti se.)

Divni naši glumci, lastavice naše, prelijeću rijeke i gajeve i gradove pa čak i čitavo stoljeće, prelijeću oni preko historijskog tla našeg kao preko razastrte zemljopisne karte, i tu su savili svoje gnijezdo pod ovim kneževskim dvorom, tu oni stanuju, tu su oni doma, tu su oni svoji na svome, ne u gostima, nego baš doslovno »doma«, jer naša pjesnička riječ prelijeće glupe austrijske karaule na savskom nasipu, i onaj antipatični žuti zemunski kolodvor, one madžarske hapsane zemunske i madžarsku milenijsku kulu, prelijeće ona preko Đakova i Moslavine, preko Papuka i Krndije do Varaždina i do Ljubljane, ta riječ teče kao što teku ove vode dunavske i ova blaga majska kiša, što ispire brončane sapi kneževskog paripa pred kazališnom zgradom.

Veče je, promatram grad sa kazališnog balkona, a nasred trga nema žive duše. Uzlepetali se golubovi sa krova pokrajne zgrade, ukrašenog girlandama od kovanoga gvožđa, a jedan jedini fijaker uperio je preko praznoga prostora spram Terazija. Ima tu u centru nekoliko građanskih domova, ali iza kulisa, lijevo–desno, tu jedno sokače a tamo neko gumno, kao da smo se vratili u patrijarhalnu Serviju pod pašalukom. Po strmim uličicama spram Dunava polupane stare kante, smeće i straćare, kao da nas promatraju još

iz turskog vakta, a divne su noćne šetnje spram Kalemegdana, ogromnog perivoja sa brončanim poprsjima pjesnika.

U staroj turskoj tvrđavi, tu kao da se vrijeme sakrilo i ušančilo pod ždrijelima turskih topova, a tu u centru, pod starom Stambol–Kapijom, pjevaju danas, oprosti mi pravu riječ na pravome mjestu, madžarske kurve po šantanima. Spram Terazija, bile su tu još jučer livade i šljivici i turska vješala, a danas je tu korzo, ljubavni parovi nestaju u sumraku tiho kao mačke.

Sreo sam se jučer s jednim Tvojim znancem peštanskim studentom, »lalinska« duša, mekana kao mamin milihbrot, simpatičan momak, sa tri ikonostasa u glavi, otac prota, majka protinica, svetosavac, slatki pravoslavac, Somborac, i tako, u razgovoru s njim, zapitao me — što radiš Ti? Reče: gospođica je naša narodna nada, ona će nas proslaviti sve do Amerike. Bio je na Tvom koncertu u konzervatoriju prošle jeseni i rekli su mu da si genijalna. Priznajem, uhvatila me čežnja za Tvojom, ne toliko genijalnom i koncertnom, koliko za ovozemaljskom pojavom, jer kada mislim da postojiš, da nisi fantom, da si živa, i to baš moja, da mirišeš po jutarnjoj rosi, da mi se smješkaš ispod smokve u Kostreni, šta da Ti kažem? Kajem se, to jest i ne, pa ipak, »nejunačkom vremenu uprkos«, ne treba se predavati slabostima, nije zeman ovaj ljubavi sklon, nego svijetlom oružju. Razgovarali smo dakle o Pešti i, spopala me nervoza, priznajem Ti, bilo mi je žao što smo se rastali. Ja vjerujem u kismet. Ovaj stipendist patrijaršije studirao je kao srednjoškolac u Karlovcima i svako se veče popeo na Banstol da iz daljine gleda kako titraju beogradske lampe, svako veče, sate i sate zurio bi u daljinu, a, danas, muči ga nostalgija za Peštom. I on se javio ovdje u vojsku, postao je srpski regrut, nema što, to nam je svima dužnost. Bez vojske nema nacije, nema politike, ni muzike, ni slave. Ovaj grad je naš svjetionik bio i ostao! Bez rata ne će biti slobode a individualna sudbina jeste filistarska predrasuda. Mi smo se zakleli jedno drugom, curo moja, da se ne ćemo predati filisteriji.

Tu, usred ovoga grada bile su vjekovima i ostale palisade i fašine i artiljerijski postavi, baterije i korpe i džakovi i obori i tarabe i plastovi sijena i štale i konjica i topovi i puške i logori i age i veziri i konaci i hatišerifi i pašaluk, a, danas, stigli smo Mi! Eppur si muove! Danas pašaluka više nema, a sutra, kad nestane Austrije, zapalit ćemo cigar duvana i baciti puške i topove u trnje! Jeste, ostao nam je murdarluk i ostao nam je javašluk (šlendrijan), međutim, doći će dan kada će i ovaj podunavski kvart, što se još uvijek Dorćol zove, dobiti svoje evropske bulevare, svoje mostove i svoje palače i kad će i Dorćol jednoga dana postati Pariz!

Vraćam se poslije predstave kući, svojoj »Makedoniji«. Razrovan Pozorišni trg, s masom drvene građe, nakatranisane kocke od hrastovine u piramidama, mirišu po jodu, po moru, po Martinščici (tamo sada biglišu slavuji), popločit će se Terazije kao peštanski Andrássyjev Bulevar, podići će se fontane i kipovi, kroz aleje karijatida prošetat ćemo se do Trijema Meštrovićeva Hrama, jer sve ovo je danas žrtva Misteriju naše nacionalne budućnosti i egzistencije! To su naše parole, malo jeftine, ali pale: podigao se narod naš, a na nama je da ga izvedemo iz Kranjčevićevog »ropstva zlopatna«...

Razgovaram dnevno s mnogima. Intelektualni rusvaj, što bi futuristi rekli, dinamika i ritam — progresa. I Marinetti i Papini zajedno imali bi tu pune ruke posla. Stigoše neki simpatični momci koji propovijedaju vidovdanski Vjeruju, a to je prvi glagol, kažu, našeg »nacionalnog katekizma«. Moram priznati, ne snalazim se sasvim. Riječ socijalizam ovdje ne pali. Pisao sam o tome Žigmanu, Žigman je pesimist u tom pogledu, možda nema krivo. Međutim, svejedno! Štampaju se knjige, mnogo knjiga. Ima tu nekoliko mlađih novelista i romansijera, geograf Cvijić predaje tisućama omladinaca, njegove dinarske teze pretvaraju se u geopolitički pojam! Nije to neinteligentna propaganda, trebalo bi sve to ipak transformirati à la Supilo. Vedremo! Srpski književni glasnik ima deset hiljada abonenata, a čita se danas na Rijeci i u Zagrebu baš

tako kao i u Pešti i u Beču, no bez obzira na to što je taj Mercure de Serbie srednje konzervativna revija, a in musicis et artibus čak i reakcionarna, prilično provincijalna, čita se masovno, a to nije mala stvar. Muzička rubrika je zaista slaba, s muzikom, ovdje, čini se, ne stoji dobro. Ne ću da ti pišem o masi detalja, ali jedno pada nesumnjivo u oči: ulica vrvi od vojske, od oficira, na sve strane zvekeću sablje i ostruge, puške, čete, oružje, kavalerija.

Neku noć učinio sam »fensterpromenadu« pod kraljevskim dvorom. Mračna aleja kestenova, teške brokatne zavjese, lusteri, sve rasvijetljeno, blista svjetlost iz kraljevskog doma, bio je gore nekakav prijem, ceremonijalni, garda, kočije, gospoda u cilindrima, fijaker za fijakerom, direktna veza s Evropom, draga moja, razumiješ li, mi smo tu Evropa u Evropi, mi smo politički subjekt, a to je conditio sine qua non za bilo kakvu stvarnu politiku. Mi imamo danas karte u vlastitoj ruci i od Nas zavisi, samo od Nas, kako ćemo se kartati. Postoji Arhimedova tačka o koju se može solidno oprijeti onaj kolotur, koji se ovdje zove čekrk, kojim treba da podignemo našu zemlju iz jadnog babilonskog ropstva bez lažnih fraza, bez diplomatskih »marifetluka«. Eto, vidiš, za tri nedjelje naučio sam srpski, a tko govori srpski, mora znati turski, i zato Ti zasada prevodim sve turcizme, da ne bi bilo kasnije neprilike. Daleko smo još od toga da nam parola »deturzificarsi« postane direktivom, kao što nam je postala ona naša fijumanska »deitalianizzarsi«, koju su Madžari pretvorili u svoju parolu, da bi nas namadžarili.

Beograd raste, usred rasula turske palanke, a areal mu je zacrtan za grad od najmanje pola milijuna. Do Topčidera, a to je beogradski Maksimir, putuje se tramvajem skoro sat. Tu, gdje su još jučer bila turska i rišćanska groblja, danas još strši po koji bagrem (akacija), turska pseta, korov, polomljeni krstovi, kule, karaule, stražarnice, česme (fontane), ima nečeg od žanr–kompozicije sa starih radirunga.

Stojim sinoć na pozorišnom balkonu u entr'actu, pušim i razmišljam o Tebi. O, kako bi bilo divno da si stigla sa mnom.

Pa dobro, barem na izlet, a ne bi bila izgubila ni semestar, lane moje štrebersko naivno! I ne bi to bilo ništa riskantno, mogla si se u prvome momentu angažirati kao primaviolina, organizira se i opera, i filharmonija, i ovdje su nam potrebni virtuozi, a Tebi bi ovi dali odmah stipendiju za Pariz! Treba jedna slobodna zemlja artiste! I da si ovdje, srce moje, stajali bismo večeras tu, na balkonu, a ja bih Ti pričao kako je tu, na ovome mjestu, jučer još vladala nad gradom rišćanskim Stambol–Kapija! Tu se ulazilo u turski Grad, a sve ovo izvan kapije bilo je Antemurale (u ovom slučaju Islama), izvan gradskih zidina tavorilo se još jučer životom selendre. Pleteri od šiblja s nabojem od blata. Pruće oblijepljeno blatom, otvorena ognjišta, svi kućerci pokriveni šindrom, a ako je već netko sazidao kuću na svod, kao pravi boltadžija, boltinetinu neku (kuća na svodove) i uspio da je podigne na terenu svoga ćumeza (kokošinjak) oblijepljenog ćerpićem (neispečena cigla), a danas gradi bondrukare od pečene cigle, to je gazda, odžaklija, ima čovo pare za malter i za kreč, te školuje sina na strani, u Petrogradu ili u Zürichu. Ti sinovi, to su danas ministri, i to je ono što se s onu stranu Save ne razumije: narodna demokracija. U dvije generacije tu se prevladao opanak. Inteligencija, koja se ovdje rađa, nije banska hrvatska činovnička mizerija! To nisu kreature oko riječkog ili zadarskog guvernemana, to nisu bosanski sekcionšefovi, nego seljaci, zdrava inteligencija koja misli svojom vlastitom seljačkom glavom na svoj seljački način, ali u svome interesu. Ovdje, jučer još, ni na jednom pendžerčetu (prozoru) nije bilo stakla! Tu se lijepila po prozorima hartija pendžerlija, a to ti je, jedina moja gospođice, vrsta pergamene kojom se vežu kompotske flaše, a eto danas, kad budu zagrmjeli naši topovi, potrest će se stambolske zidine. I danas još ima trijemova od šindre iznad dućančića na periferiji, a jučer sam otkrio jednu malu avlijicu (dvorište), kao kod kakvog bega, obzidanu visokim zidom i popločenu ciglom. Bio je tu i jedan oleandar u cvatu. Prikrao sam se kao tat, i, evo, šaljem ti jedan cvijetak da vidiš da te nisam

zaboravio. Sve je ovdje »nasred sela šarena mehana«, i drumovi, i sokaci, i hlebarnice, i mlekadžinice, i bakalnice. Evo, što se tu zbiva za posljednjih pedesetak godina: stiže Mita kirijaš (još pod knezom Milošem), te se uortači sa Cincarinom Hadži–Jovančetom, pa prevariše Bogdana Kasapina i podvališe Dimitriji Đumrugdžiji, da ga urnišu, i sazidaše palatu na Terazijama, a danas su gazde, zadužbine zaveštaju otadžbini, i, eto, zahvalan narod podiže im bronča na poprsja. A unuk Đorđa Koprivice, koji je odsjekao glavu Hadži–Lazi, a bio je pouzdanik turskog paše, taj se oženio jedinicom po zlu poznatog Hasana Karabiberčeta, a danas školuje svoga sina u Parizu, koji će sjutra obarati kabinete i držati štampu u svome džepu. Stižu kiridžije carskom džadom stambolskom jučer još, a danas njihov unuk Đoka Poklisar piše pisma svojoj ženi Mignoni, Francuskinji, kao da se rodio u Grenobleu. Jučer još podigao mu je djed prvi podrum beogradski na svod i sazidao dućan sa gvozdenom kapijom, zapisujući svoje kredite kredom na ploču, nepismen. To je tempo razvoja.

Sa mnom ne stoji dobro. Ne će da me uzmu u vojsku kao vojnika, nego kao tipografa. To je, kao biva, važnije! Prokletstvo! »Trebaju nam tipografi, više od redova!« Vedremo! I tako hranim se burekom, ako znaš što je burek, neka vrsta mesnate pite, trže Cigani i Arnauti i Makedonci bozu i taze đevreke, a ovaj »peksimit« što ga fasujem, zaista je neprobavljiv. Da ti prevedem, da razumiješ srpski, to je Zwieback, biscuit, biscotto, »i beškota, hljeba bijeloga«.

»Šta ćete, švapska zanovetala«, reče mi jučer jedan od naših, »ta sve ide mnogo brže nego što smo se mogli i nadati! Eto, moje babe Mileve, seća se ona kad je bila cura da je i govedo usred Terazija imalo pravo da legne, jer se poštivalo da je i krava od Boga stvorena, a tako zapoveda ne samo Kuran nego i Sveto Pismo!«

To ti je taj svijet od Bosfora do Gangesa, a glavno je da rajetinskih glava na turskoj kolčini više nema. Danas je drugi

repertoar na dnevnom redu. Progrmješe ovijem sokacima talambadžije vezirske i čauši tatarski — à la turca, sa praporčićima zvekećući, delije i haramije i kavazi, ovaj mali mozartovski finale, za Vas, mnogopoštovana gospođice, kao ukras epistole, kao bijeli golub što ga lijepe seljaci na svoje ljubavno pismo, u znak, da Vas »zaboravili nismo«... Grli Te u snu i na javi Tvoj Joja.

PRVO SKOPSKO PISMO, početkom proljeća 1913

Mila moja, dobra i nesretna Ž.

Evo me usred Maroka (usred najmračnije marokanske unutrašnjosti, kao što bi rekli Servijanci), a vrijeme suludo leti, ovo mi je već sto dvadeset i treći dan što robujem u centralnoj armijskoj štampariji. Evo me gdje kulučim (Fornarbeit, tlaka) ili argatujem (diurno, diurnista), već prema tome kako se uzme, da li robujem ili dnevničarim za mazdu, a osim toga, oprosti mi, što se razmećem turcizmima, ali kao što sam ti već bio napisao, tko ne umije turski, ne zna ni naški, pa i Šokadija slavonska vrvi turcizmima kao gorgonzola crvima.

Treći mjesec već eto dangubim ovdje kao tipografčina, redov, vojnik bez čina, najništavnija ništica među ništicama, nulla nullissima, i slažem razne tekstove za vojsku i vojničke stvari, administrativne i sudske, važne i nevažne, krvave uglavnom, i što da ti pišem iz ovog balkanskog polumraka, gdje pomrčine ima više nego sunca, premda nas sunce od rana jutra krvnički prži i svi mirišemo po loju, po bravetini, po balegi, po jarcima, strahujući pred dizenterijom, kolerom i malarijom. Takvo je stanje fakata ovdje, danas.

Što da Ti pišem, gdje da počnem i kako? Ne ću sentimentalno, a priznajem, bolite me, gospođice, a to nisam znao, vidite, sve do Skoplja, i to priznajem da nisam znao da me bolite tako mračno kao što je mračna ljudska utroba. Jedino je noć moja, a ta je tamna kao što su tamne ove makedonske noći, sasvim beznadno duboko

tamne. Svjetlucaju lojanice iza pendžerčića zavješenih crvenim mahramama, klokoće na sve strane ljuta rakija (jedini desinfectans), sve miriše po luku i po loju i po belim bubrezima na žaru, u jednu riječ, kao što se momci rugaju: peče se ljudsko meso na roštilju. Siječe se na sve strane s panja smrdljiva bravetina, a tajanstveni Makedonci i Arnauti šuljaju se lukavo oko nas »oslobodiтelja«, podmuklo, u svojim scherzo-opancima, tiho, kao mačke nečujno, opasne, pogane mačke, a ima ih mnogo i naviru sa sviju strana. Imam trajno osjećaj te nikako ne mogu da ga se oslobodim, da ih ima iz dana u dan sve više i da njine divlje, bijesne, fosforno svjetlucave oči prate svaki naš korak, noću i danju, gluhe i opasne sjenke za našim petama. Čudna ova, već pomalo bolećiva slutnja pretvara se u kucanje srca pod grlom progonjene zvjerke koja strepi pred prijetećim pogledima oko sebe u mraku, a svaki taj pogled opasan je kao vučji jezik, kad se oblizuje od perja ptičjeg. Iz tmine prate nas pogane oči arnautskih risova te zaista ne znam što bih odgovorio ovim gluhonijemim očima, koje isto tako u stravi progonjenih zvjerki čekaju na našu riječ, ispitujući naše poglede, nismo li se doista pojavili ovdje sa svojim puškama samo zato da ih sve pobijemo? Idila, kako vidiš, u jednu riječ, nevina moja orfejska violino! Tu da se pojaviš sa svojom muzikom i tu da izagnaš sve nečiste duhove iz ovih ukletih jadnih progonjenih očiju, magično blistavih od straha, uspalucanih u stravi pred našom poganom hajkom, a istodobno, draga moja, to su oči ispod tamnocrvenih, krvavih turbana, oči iz kojih se kao smola cijedi i kao nož oštrobrida mržnja blista sa nezatajenim dubokim dahom strastvene osvete, a najkobnije kod ove kobne igre jeste, što su krabulje na ovom balu naglašeno učtive, tihe, na svaku uslugu ljubazno spremne, uvijek sa ropskim smiješkom na usni po obzirnom tihom ritualu u kretnjama i u riječima, pa kada mi te oči serviraju kavu, čedne, u zemlju oborene, kao nevino zbunjene i bezazleno dobroćudne, imam trajno osjećaj da bi me isto tako srdačno mogle poslužiti otrovom, prateći me na drugi svijet svojim

pretvorljivo servilnim pogledom, »crko što prije, da bog da, kaurska svinjo, đavo te odnio, i tebe i sve tvoje koji stigoste da nas postrijeljate kao kučke«.

Prazno je ovdje, u ovome gradu na našem legendarnom Vardaru, a najveća društvena senzacija tu, usred čaršije, jedna je krčma, jedan han, jedan Janči–han, i kako da ti opišem ovaj jedini skopski noćni lokal, gdje se dokona balavadija zabavlja gađajući gole čočekinje gnjilim krompirima iz lonca s vodom, pa kad pljasne razmočena pločica raskvašena krompira o goli trbuh jadne ove ciganske »Bauchtänzerice«, da čuješ urnebes od pobjedonosnog urlika gostiju, koji kurvu smatraju govečetom. Osim borbe pijetlova po ciganskim mahalama, to je sve što se ovdje može vidjeti za turističku razonodu i promet evropskih stranaca, koji žele da upoznaju »Orijent«.

Da, što se tiče vojničke razonode (a opet je istina, po raznim propisima da se kreče latrine, da se polijevaju grobovi karbolom, da se kuha voda, da se kopaju duboke jame, mi smo donosioci onog sumnjivog pojma koji se u takvim prilikama zove »kulturtregerstvo«), stigla je prije nekoliko dana jedna trupa »narodskih« (kako ih ovaj vojnički narod zove) »glupaca«, Nišlija, koje je otkomandovala ovamo naša divizijska komanda da razveseljava ovaj vojnički narod pjesmom uz def (tamburin) i zurle (neka vrsta fagota) ciganske, i tako sjedimo na predstavi, usred hotelskog dvorišta pod dudovima, podigli su pravu pravcatu pozornicu, razapeli šator sa crvenom zavjesom, a iz gramofonske trube trešti bečki valcer: An der schönen blauen Donau... Pred početkom same predstave dogodio se skandal. Jedna glumica priklala je jednu svoju suparnicu — ridi, Bajazzo–motiv iza scene. Došlo je do gužve, dreka, vrisak, umorstvo, u pomoć, policija, trka, odvezli su ranjenicu u fijakeru u bolnicu uz nervozno cerekanje publike, pokojnicu zamijenila je kasnije jedna druga Ciganka, a meni je, uz onaj brašnjavi mandorlato (rahatluk), uz rakiju i baklavu (a to je turska pita ili grčka, od oraha, prelivena medom), pala na pamet

stara moja misao, o kojoj sam Ti toliko mnogo pričao i kojom Te gnjavim već godinama, da naš život ovdje, na ovoj planeti, i nije drugo nego glupa parafraza svega što su prije nas, isto tako glupo, doživjela već pokoljenja, tako da se mi javljamo na ovoj pozornici (koja se zove stvarnost) uvijek kao drugi glumci, ali uvijek u jednoj te istoj ulozi.

Ne znam zašto, pod dojmom ženskog vriska iza crvene zavjese, u rasvjeti karbitne lampe, stigoh u svoj brlog u dubokoj depresiji. Još dok su Ciganke pjevale, stigla je vijest da je ona djevojka izdahnula, a onu drugu su u lancima odvukli u buturnicu i ona je ludo vriskala kao prava narikača, da joj je nož kliznuo u meso, da nije htjela da je ubije, bila je to dakle ipak prava drama. Sjeo sam i skicirao jedan dramolet na tu istu temu umorstva iz ljubomora u skopskom teatru, recimo prije dvije hiljade godina, i mislim da nije tako slab i da ne bi trebalo da Te njime ne zagnjavim, što uostalom nije istina, jer znam, imam li u nekom vjernoga poklonika, to si Ti! Stara pjesma o tome kako je sve već na ovome svijetu bilo: i ratovi, i pobjede, i osvajanja tuđih zemalja, i glupo cerekanje i prenemaganje pobjednika, i plač poraženih robova poslije izgubljenih ratova, i krvava igra glumaca, ljepote, ljubavi, ubojstava iz mržnje ili ljubomora, i svega što se zove život na ovoj zemlji.

Evo, na ovom istom mjestu, u ovom istom gradu, prije dvije hiljade godina, prije dvije i po hiljade godina, prije hiljadu i devet stotina godina, svejedno kad, ne treba da bude kronološki fiksirano, ne pišemo historijske drame, izražavamo se simbolima, tu, usred ovog istog Skoplja, gdje danas ova deklasirana ciganska rulja u svojim prnjama gnjavi diskantom, između ovih leblebdžijskih ćumeza na skopskoj čaršiji, nad kojom su beli Vojislavljevi Orlovi »raširili svoja krila kao rajski Feniks« (sjeti se Vojislava, čitali smo ga u Moščeničkoj Dragi, na Uskrs prošle godine), tu na ovom istom terenu, gdje se danas odigrava jedna historijska predstava velikoga stila uz zveket svijetlog oružja, predstava, za koju mi je danas,

poslije svega što gledam oko sebe kao stvarnost, jasno da je obasjana jeftinom magijom provincijalne poezije (koja je isključivo samo u svijesti naše vlastite generacije neka vrijednost, a zapravo je samo lažna kulisa i baš ništa više), tu su prije dvije tisuće godina živjeli ljudi isto tako nesretni kao što smo i mi danas, a da nitko, za dvije hiljade godina, nije postao pametniji ni bolji!

Jer što je ovo danas ovdje, što se mota na obali blatne antipatične vode, ozarene vrhunaravnim, patetičnim carskim sjajem ne samo »Belih Orlova«, nego i bečkih valcera, koje igraju mladi oficiri u husarskoj atili sa izviksanim oficirskim čizmama, usred rulje epileptika u prnjama, u poderanim čarapama i s bosim nogama, opasanima volujskom kožom, gubavo ovo gladno meso na vardarskom mostu, što su ga u znak i slavu svoje pobjede jučer krstili imenom mrtvoga kralja, koji je stanovao gore, u starom gradu, gdje danas zvekeću lancima ratni zarobljenici i arnautska bezimena raja, ponosne mrke prikaze sa krvavocrvenim turbanima.

Jedini ljudi koji se danas izazovno deru skopskim ulicama, to su nakresane dertli–bekrije, koje pucajući iz svojih kubura, slaveći pobjedu po krčmama, izazivajući prestravljenu raju glasnim i nametljivim taraskonstvom, zvekeću kavalerijskim sabljetinama i skidaju s neba bugarske i arnautske bogove, u svom pravednom otadžbeničkom gnjevu.

Netko se, takoreći usput, preksinoć, usudio spomenuti, sasvim tiho, u četiri oka, ne misleći kod toga po svoj prilici ama baš ni na što što bi moglo da bude sumnjivo, da je Sofija moderan grad, da je Sofija velik grad i da je Sofija takoreći čist, uredan i pometen grad, kad li ga je dohvatila ova naša rasna dertli–bekrija svojim političkim makazama, kao što se kuhani rak vadi iz tepsije:

— A je l' de, Sofija ti je veliki grad, Sofija je krastavac kiseo u tvojoj gubici, razumeš li, a ne veliki grad, Sofija je turska palanka, razumeš li, a meni su bugarski komite prostrelile pluća, znam ja, gospodine, šta vi hoćete da kažete s ovom vašom Sofijom, na koti 606, 11. septembra 1911, pali smo u zasedu jedne bugarske

bande, a za čiji račun, za račun skopskog paše turskog, majku mu njegovu tursku, a sad ti je Sofija grad, jeste, bato, bio sam ja u Bugarskoj, Bugari pojma nemaju šta je smederevka, razumeš li ti to, i zato jedem ja tebi tvoju Vitošu, i tvoju Sofiju, i sve bugarske majke da poljubim u gostoljubivu im smederevku, da drekneš i da me poljubiš u nogu, drekni, lopužo pijana, razumeš li, da živi Smederevija, da živi Smederevska Palanka, Smederevo je pupak ovog golotrbog sveta, a ne tvoja Sofija!

Eto, nije to prvi Miles Gloriosus, koji urla tiranizirajući jadno ljudstvo, prošle su ovim gradom čitave falange pobjedonosnih baraba stoljećima, a to su jedamput bili gradovi od mramora, ispod ovog Ljubena i ove Babune; sa ovih smaragdnozelenih jezera pod glečerima, nad kojima doista kruže orlovi, krenuli su trački i makedonski opanci do Gangesa, urlale su pijane bekrije od nilskih izvora do Delte, i pitamo se danas pijani, usred smrdljive skopske kafane, što nam govore pedeset pokoljenja razvaljenih grobova od Aleksandra do Trajana i do Dioklecijana, i do našega zemljaka, Nišlije Konstantina, kome je majka bila Šoltanka, šta nam govore ovi makedonski grobovi, i ona carska grobnica splitska? Da je Netko, tko je bio osvajač Sirije, Babilona, Perzije, Egipta, mogao sagraditi sebi nad grobom baziliku, a da ga barbari uzmu ad notam samo utoliko ukoliko je imao kozje uši!

»Sveti Duje, gospe ti, da zapalimo sviću nad grobom Trojanovim, koji je imao đavolske papke, jer je bio sam Nečastivi!« A sve je drugo proždrla pomrčina, alal joj vjera, toj vječnoj našoj pomrčini. A Mi? Pitamo se šta ćemo »Mi« ostaviti budućim pokoljenjima? Taze đevreke, leblebije, ćetenhalvu, duplu ljutu i Creusotove topove, pa kad se čovjek u mislima spusti u ovu, kao bunar hladnu pomrčinu, postavlja se zapravo zlobno pitanje šta je tih pedesetak pokoljenja ljudskih, kojima je bilo suđeno da se rode ovdje, na ovom skopskom meridijanu i na ovoj makedonskoj paraleli, moglo da doživi od Aristotela do ove moje današnje kraljevske armijske štamparije, koja dnevno, u najzvaničnijoj formi, štampa i objavljuje svijetu ne zna se koliko smrtnih osuda.

Ova pustolovina duha i morala, viteškog oružja i zločina traje od Sokrata do Lukijana, pa preko Paleologa carigradskih i turskog vakta do beogradskih pariskih đaka, simbolista i parnasijanaca, od kojih mi je jedan jučer pamet solio u štampariji kako pojma nemam što je Nacija, jer da sam Austrijanac i da to nikada ne ću pojmiti što znači biti nacionalno svestan rasni čovek!

Sjedim, čekam predstavu da se podigne zavjesa, poklale se glumice, odvezli su jednu u krvi, trešti gramofon, nije ovo da se događa danas prvi put da netko sjedi u skopskom teatru iz naših krajeva, jer se za ovih dvije i po hiljade godina već u pedeset varijanata moglo desiti da se netko iz Pule, iz Labina, iz Poreča ili Flanone ili Tarsatike ili Emone ili Poetoviuma mogao naći u skopskom teatru, očekujući da se podigne zavjesa i da otpočne komedija, s istim glumcima koji su doputovali iz Niša da nasmiju pobjedonosne pijane ratnike, kao večeras.

Bila je plava tiha mjesečina baš kao večeras, a u teatru gdje se večeras deru Ciganke, igrao se Plaut, glumice su se klale po garderobama, dimio se roštilj, sve je vonjalo na prženo meso, a onda su sve te dekoracije proždrla mračna stoljeća. Ljudima je bilo suđeno da pedeset puta uvijek jednako žalosno i jednako jalovo krepavaju barbarski među barbarima, da ih bole zubi, muči kostobolja, savjest, da pate od nesretne ljubavi kao večeras ja, kad me hvata taedium vitae i kad mi se tako čini da ne mogu dalje, jer što se tiče volje, oslabio sam, nemam snage ne priznati kako sam bio glup što sam uopće doputovao ovamo, a to večeras pišem isključivo Tebi, jer mi je žao što Te nema. Nisam zulumćar! Ne umijem zveketati oružjem! Res victa Catoni placuit, nisam, najmilija moja, stvoren ni za pobjede ni za hijerarhije, nikakve, ni nebeske, ni ovozemaljske...

Pojam neposrednog osjećaja životne radosti (a Ti si, od prvoga dana kako sam imao sreću da Te vidim, mila, otjelotvorenje ove vještine koja se zove »gaya scienza«, taj pojam individualnog doživljavanja bilo čega, što se zove stvarnost, postaje iz ove per-

spektive vojničkih, državnih, nacionalnih i etatističkih pogleda iz dana u dan sve više sumnjiv. Iz ovih pogleda, koji ovdje vladaju kao principi, progovara sve više Vojska. Što ne vrijedi pedeset tisuća bajoneta, ne vrijedi ništa. Na stvarima i na pojmovima, nekad tako vedrim i zanosnim, prši sve neprozirnije velo pepela. Koprena straha. Straha, pred čime? Pred pozitivnim zakonima. A pozitivni zakoni, šta su? Državni interesi. Strah dresirane zvijeri, koja ne može zamisliti da je stvorena da živi slobodno. Dresiranim zvijerima je potrebna menažerija. Na rimskom ili na mletačkom veslu, u utrobi »naše« liburnijske tireme ili u ždrijelu ogromnih kazana današnjih transatlantika, jedan te isti čovjek vesla prikovan lancima, jedan te isti čovjek baca ugalj u goruće ždrijelo brodova, jedan te isti čovjek ratuje u svima vojskama na svima meridijanima i pod svima barjacima, jedan te isti čovjek kusa svoju pasju čorbu i jadikuje jednu te istu svoju jadikovku već tri, već pet, već sedam hiljada godina...

I večeras tako mi izgleda da bi bilo nerazmjerno inteligentnije da smo negdje u našoj Labinštini kupili vinograd, da sanjarimo u sumraku, a Ti, priznajem, najmilija, da preludiraš i romantičnu muziku, svejedno, i s njom bih se pomirio. O tome sam sanjao već prije dvije tisuće godina, da čekaš, a Ti me isto tako čekaš već dvije tisuće godina (to dodajem duhovitosti radi, jer znaš moje riječi na oproštaju, priznali smo jedno drugome punu slobodu do posljednje konzekvencije), no, uprkos tome, Ti me ipak čekaš, jer Ti si Solvejga. Grobovi su se punili i praznili kroz pedeset pokoljenja, a ovome mesu danas suđeno je da u ovoj zemlji hrani grobove u masama, da zaudara kao jarac i kao prosjačka krpa i da trajno krepava od Perzije do Gangesa, za Rim, za Bizant, za Mletke, od Afrike do Jadrana, od Vardara do Dunava.

Moja lična epizoda ovdje zaista je prolazne naravi, ali sve ovo što vidim nije nikakva kapija Orijenta, nego kapidžik bečke drajfirtlpolke. Sve je to tema mog dramoleta, razgovaraju ljudi slobodno, trideset stranica dijaloga.

Piši mi preko Beograda, Kosmajska, jer direktno pošta ovamo ne stiže. Nisam od Tebe dobio ni slova već eto treći mjesec.

DRUGO SKOPSKO PISMO, bez datuma

Muče me pogane misli, da se vratim s ovog svog, moram priznati, naivnog izleta u pakao. Bojim se da ću Te proigrati, draga! Sanjao sam ovu noć sablasno: u nekom kao otmjenom salonu primala si goste, neka vrsta žura, bila si slavna, čitava Evropa klečala Ti je pred nogama, koncerti, trijumfi, trofeji, štampa, bila si bogata, bila si još uvijek »moja«, ili, u najmanju ruku, imao sam iluziju kao da između nas ništa nije poremećeno i tako sam se pojavio u tom salonu, kao da je još uvijek »moje pravo« da budem pod Tvojim krovom, premda se osjećalo da su naše relacije podrovane. Ti si, dakle, padrona di casa. Mekani naslonjači, polumrak, čaj, sve tiho, nenametljivo, diskretno, u jednu riječ, sve na nivou, a kod Tebe u viziti neko otmjeno lice, gospodin, ugledan gospodin, nepoznati gospodin, svakako lice veoma važno u vezi s Tvojom karijerom, ili agent ili kritičar, dakle, meni veoma antipatičan gospodin, nisam prisutan tjelesno, ali mi je stanje fakata jasno kao da sam usred onog dueta ipak prisutan kao sjenka, prisluškujući u duhu svakoj vašoj riječi kao da sam doista prisutan a ne samo duhovno, i slušam kako taj nepoznati gospodin razgovara s Tobom, slobodno, uzvišeno, svakako, pomiluj, gospode, tako, da me nervira, to su duhovite šale ovoga gospodina koje on s Tobom zbija, jer on ne razgovara s Tobom na ravnoj nozi, on Te ima u svome džepu, on može da Te kupi ili da Te proda, a Ti si toga svijesna, Ti si njemu podložna, Tvoj smijeh odzvanja nervozno, Ti se smješkaš osjećajući da se radi o našoj egzistenciji, o biti ili ne biti, kada ja, ne mogavši se svladati, izlazim iz svog anonimiteta, pretvaram se od sjenke u stvarno postojeće biće od mesa i od krvi, i kao da sam do tog momenta bio sakriven iza nekog paravana, ulazim u sobu, glasno, prirodno, kao

što ulaze legitimni muževi u svoj vlastiti stan, u salon svoje žene kad ona ima žur, ušao sam, pozdravljam se s tim gospodinom, i gospodin je ustao, konvencionalno, rukuje se sa mnom isto tako hladno (kao što se rukuju ljubavnici sa supruzima svojih prijateljica, i ja, rukujući se s tim antipatičnim gospodinom, imam osjećaj, više od toga, to nije bila slutnja, to je bila čista sublimirana svijest, da taj čovjek nije Tvoj menedžer nego mecena, upravo tvoj bordel–majstor), i kako se uspravio, vidim, čovjek je ustao s očitim toaletnim defektom, proviruje mu bijela košulja kroz rastvorena vratašca na pantalonama, a ove su mu kratke kao fudbalski dres, te stoji u gaćicama, sa golim bedrima, kosmat momak kao đavo, ali, vidi se, uzvišeno hladnokrvan, a ni Ti se, draga moja, nisi naročito smela, nego obratno, pozdravljaš me s neobično srdačnim, upravo povišeno zvonkim smijehom (imao sam impresiju da je za nijansu ipak suviše srebrn i znao sam da lažeš), pa kako si mi pružila ruku, bila si ustala isto tako hladnokrvno, a zatim ponovo si sjela, nagnuvši se spram niskog kitajskog čajnog stolića da natočiš čaj iz srebrne tejere, tako da se iz dubokog razreza Tvoje haljine na grudima pomakla i ispala jedna bijela, apsolutna bijela kugla, otkotrljavši se glasno kao prava bjelokosna biljarska kugla, pala je na parket ispred saga pod zlatnom svjetiljkom, zasjenjenom tamnonarančastom svilom. Ustao sam i neupadljivo diskretno, kao da je ta pojava da se Tvoja dojka otkotrljala nasred sobe sasvim prirodna, došetao se pomalo nemarno, da se ne bi primijetilo, do one svjetiljke i, podigavši onu bjelokosnu kuglu od Tvoje sise sa parketa, osjetio sam na toplom dlanu kako je ta bijela lopta hladna kao mramor, i tako sam Ti pristupio da Ti predam dojku da je vratiš u prsa, a kad tamo, u tom istom momentu, shvatio sam, dotaknuvši se prstom Tvoje kao marcipan tople i mekane bijele sise, da to nije bila kugla od mramora nego lopta, bijela gumena igračka, a Ti si je uzela isto tako normalno, zahvalivši mi učtivo, i kao da stavljaš svilenu mahramu, koju Ti je vratio neki kavalir sa parketa, vratila si bijelu loptu pod svoju bluzu, nasmijavši se

ljubazno i ponudivši mi da sjednem do Tebe na neku vrstu dormijere s ovalnim pozlaćenim naslonom.

Onaj stranac, koji se tu našao u posjeti, mašio se isto tako nonšalantno svoje srebrne doze i kavaljerskim gestom ponudio je cigaretama najprije Tebe, a zatim mene, pričajući nešto savršeno nevažno, kao da mu toaleta još uvijek nije defektna i kao da tu ne stoji pred nama kao blesan u svojim gaćama, i tako smo se svi troje smijali glasno, glupo, banalno, kao tobože harmonično prijateljski, pravi pravcati ljubavni tercet, kao u madžarskoj literaturi. Trglo me iza sna. Srce mi je udaralo kao zvono, bam, bam, bam... Prokleto makedonsko vino, truje mi noći, grizu me sumnje, znam, glupo je da to sanjam, a još je gluplje da Ti o tome pišem, ali, osjećajući potrebu, kao što dokazuje ovo moje pismo, ne vladam nervima, sve će se to zaboraviti, a jedno ti priznajem: bila si pametnija, mnogo mudrije bi bilo da nisam krenuo.

A sada, dvije–tri riječi o sebi: na putu sam da se riješim svog balasta tipografskog. Priznajem: dobro si mi govorila, trebalo se upisati u preparandiju, a, eto, nisam, pa sada, stjecajem okolnosti, ukazala mi se iznenada dobra prilika, prijavio sam se na neki srednjoškolski kurs za mobilizirane, ad hoc. Priznalo mi srednju školu, četiri godine, položio sam još četiri na skok, tako da me šalju na maturu, i što da kažem? Latinski, grčki znam duplo više od ove gospode (doista skromnih) nastavnika, a te su mi predmete priznali izuzetno. Čude se mojoj talijanštini (i jezicima uopće, smatrajući me Švabom), što da se tu šepurim, tako jeste! Uzeo sam za instruktora jednog Turčina, profesora matematike iz Valone, koji je ratovao kao turski oficir, i taj me podučava u logaritmima, pa kad sredim teftere, a čini se po svemu da ću uspjeti, odoh u »đake«, i tako ću po svoj prilici da se otmem ovoj robiji, koja doista nema baš nikakve svrhe. Stigoh da se bijem, a ne da robujem, jer to sam mogao i tamo kod nas, slagati glupo olovo, a ne zna se za čije babe zdravlje.

Uostalom: ne ću Te gnjaviti svojim brigama, no doista nema smisla dangubiti ovdje po štamparijama, jer onda više volim da radim u Milanu kao što si Ti bila planirala, i Ti da prijeđeš onamo na konzervatorij, samo sada opet ne znam, budu li me udijelili u đake, a sve su šanse za to doista dobre, kako da se iskobeljam iz ovoga procjepa? Čini se po svemu da je sve ovo ovdje samo početak i da sve to nije tako jednostavno, kao što smo to bili zamišljali u svojim glupim glavama.

Dosta, dakle, o banalnoj stvarnosti, a sada, daj da se raspišem o jednom doživljaju jedinstvenom, što ga je doista vrijedno bilo doživjeti. Ima, naime, ovdje, po ovoj nesretnoj zemlji, minijaturnih bazilika, sakrivenih po planinskim gudurama, po zabačenim vrletima, gdje je đavo rekao laku noć svima, i ne bi čovjek mislio koliko je taj primitivni svijet posazidao božjih hramova. To su »zadužbine« makedonskih baruna, i ovdje, kraj Skoplja, desetak kilometara uzvodno uz Tresku (a Treska je divlji, alpinski torrento, što ludo huči u mračnom kanjonu) visoko iznad ogledala vode, pedesetak metara, na kozjoj stazi, na hridini, stoji ta crkvica Sveti Andreaš i tu smo se popeli prošle nedjelje, a vrijedilo je da se vidi i to čudo, curiosum mundi iz Trecenta.

I šta se već može otkriti u ovakvoj jednoj zabačenoj ruševini, pod prorupljenim krovom, u brlogu, usred ovčjeg tora punog sijena, slame, smeća, balege i govna, a u potpunom mraku, uz slabu svjetlost svijeće (koju smo srećom bili ponijeli), a vodio me jedan makedonski đak narednik, kome su oca Ilindenca ubili ljudi Vanče Mihajlova u Solunu, još prije ulaska srbijanskih četa u Makedoniju. Čovjek je ljubavnik ovoga slikarstva: to mu je neka vrsta, kako da kažem, utjehe za nacionalni ponos i kulturnu svijest, kao i naše fantazmagorije o našoj Liburniji! Sjeti se našeg izleta na Lošinj, Vivarini u onoj sakristiji u sjaju crvene sunčane vatre kasnoposlijepodnevne. Ali, ono je bio Vivarini, a ovo su, curo moja, ipak naše slike i naše slikarstvo, i ima ovaj bata pravo, da je to NAŠE! Nikada se nisam bavio tim pitanjem, a sad mi se

objasnilo koješta. Sve je buknulo odjednom s takvom snagom, da, eto, već dvije nedjelje poslije tog čudnog čudesnog doživljaja, nikako da se otmem veličanstvu svoga dojma...

Onaj antički dramolet, što sam Ti ga bio skicirao još proljetos u svome prvom pismu, zbunjen ovim Andrijašom potpuno sam tumbao tako, da mislim tu istu temu riješiti u dva čina: to je kombinirana drama iz Antike i ovoga Trecenta na Svetom Andreašu, tako da će u novoj verziji baš ove freske igrati glavnu ulogu. I kao što ne znaš, jadna moja, što je značilo biti i glavu izgubiti kao Ilindenac, tako pojma nemaš ni o tome šta su makedonske freske, a to nisam znao ni ja, draga moja gospođice, dok mi se nisu prikazale u punom svom dostojanstvu, a sada, dopustite mi, da vam poklonim samo jedan neznatan, bijednim svojim riječima izmucani dio ove svoje doista sugestivne pustolovine, koja me je obuzela, moram priznati, čudnom čarolijom. To, što se moglo vidjeti na onoj vjetrom, snijegom, kišom ispranoj i kandilima, voštanicama i blatom od sovuljaga i šišmiša uprljanoj, čađavoj i izgrebenoj stijeni, bila je vizija posljednje noći Kristove u Getsemaneu. Dramatski nokturno prije hapšenja (toliko se hapsi oko mene danju i noću, da sam, priznajem, neuralgičan na tu riječ, protrnuvši upravo nad tim prizorom o hapšenju čovjeka, koji je svoju ljubav za fikcije platio glavom, kao mi toliki kandidati te iste ljubavi). Javilo se, dakle, na onoj memljivoj, pljesnivoj, izmučenoj stijeni krvavo priviđenje getsemanske tragedije, i, na kraju, puštam po strani sve tehničke trikove, naime, mislim to kada je to moglo biti slikano i kako i što prikazuje, ništa to nije važno, nego to, da je ova slika naslikana tu, prije sedam stotina godina. Znači, prije sedam stotina godina, ovom istom kozjom stazom, nad ovom opasnom dramatskom vodurinom što huči duboko dolje na dnu klanca, popela se družba nekakvih slikara, možda jedan jedini, osamljeni majstor, možda dvojica, majstor i kalfa, i tu, uz ovu pjesmu vjetra i urlik vuka, oni su se popeli na skele i slikali u ovom mraku, u ovoj osami, usred jezivog make-

donskog nokturna! Bili su slikari! Bili su umjetnici, bili su intelektualci! Bili su možda samo kopisti, možda uopće nisu ni bili majstori, a možda je sve to, što su nam oni namrli, diletantska rabota, možda sve to ne vrijedi ni groša, možda je sve to što se danas o ovome slikarstvu priča — fikcija, ako se usporedi s onim ukusom i s onim stilom koji su tada vladali u Solunu ili u Carigradu, ali jedno je izvan sumnje, da ti slikari tu nisu bili i da tu nisu slikali i da ovdje nisu naslikali ovo što su naslikali, to se ne bi moglo reći danas, poslije sedam stotina godina, kad su im grobovi već davno preorani, baš kao i njihovim knezovima samozvancima, konjokradicama i hajducima.

Tu su stajali na tim skelama dane i dane, a iznad njihovih glava ustreperila se opasna i moćna sjenka bradatog, demonskog, isposničkog Pantokratora, koji je zavladao čitavom zemljom što se usitnila u njegovim vladarskim rukama kao sasvim sićušna, jedva vidljiva jabuka u šapama medvjeđim. Šta su već mogli znati i o čemu su mogli razgovarati ovi majstori, pojma ne imajući da ostavljaju neka svjedočanstva koja će tek u rasvjeti zapadnoevropskog Trecenta dobiti svoje mjesto u slikarstvu, a zapravo će vjekovati kao nerazgovijetne mrlje po turskim klaonicama, stajama, magazinima i klozetima?

Ostao sam, moram priznati, potresen, ne toliko slikama, koliko sjenkama ovih slikara, i pitam se, tko bi ih mogao postaviti na scenu usred našeg balkanskog mraka? Šta su oni bili? Slikarska škola ili provincijalna kopija stranih uzora? Sjenke po ovim mračnim crkvama, čađavim kao paklena ognjišta, prolaznici privremeno i samo prividno prisutni, polugladni i popljuvani prosjaci.

Razgovori na ovim crkvenim skelama kad ovi majstori slikaju u sjeni svetitelja bizantinskih, u sjeni jedne civilizacije koja se gasi, to bi bila uvertira, a trebala bi da bude lirska kantilena kao dopuna mog melankoličnog skopskog motiva (antičkog), kako osim lirske rezignacije drugog pametnijeg rješenja u povijesti ljudske

misli nema i nije bilo, uostalom citiram tvoje vlastite riječi, »razbijaš nešto što je od muranskog stakla, a to se više ne će dati slijepiti«.

Ovi ljudi bili su očajnici, zaronjeni u vlastite brige, ljudi nesumnjivo civilizirani, koji su poznavali slikarstvo carigradsko, podjednako kao i latinsko, provodeći svoje ljetne mjesece kao gradski stanovnici po pljesnivim i memljivim crkvama, ovdje, usred hajdučke provincije, u ovim prašumama, a nije im dobro išlo, to je jasno, kad su se primili tako opasna posla. Jer: živjeti s ovim poslodavcima i s ovim sovuljagama i s ovim vukovima zapravo kao remete, kao samci, kao osamljenici koji ne nalaze razumijevanja ni u svom društvenom ambijentu ni u dodiru s ovim arhimandritima i boljarima, nije bila, bogami, šala! Ovi slikarski pustolovi na ovim skelama (luckasti Mediteranci, koji sanjaju o Jadranu) doživljavali su svoje katarze u nijemim noćnim dijalozima sa mračnim i krvavim sjenkama, i to im je služilo jedinom utjehom. Sve je tu krv i sve je tu žalost, pa samo krv i samo žalost zrače iz ovih krvavih slika, jer nema između mase fresaka baš ni jednog utješnog motiva.

Gasi se dan. Čuju se cvrčci, južnjački suton sa dalekim požarom neba. U svjetlosti uljenice, trepere likovi mračnih ubojica, u svetiteljskoj odeždi. Slikari postaju pjesnici krvave stvarnosti, koja se danas sa današnjom krvavom stvarnošću slijeva u mističan krug od sedam vjekova, a što je najstrašnije, to je pomisao da nešto što je demonski trajalo sedam stoljeća ne može da se raspline u jednoj sekundi, i, prema tome, ovaj Zločin, kakav traje danas ovdje, ima da potraje još dugo. Možda zauvijek...

Ove ljude morale su mučiti slične misli o besperspektivnosti njihova položaja. Kao vještaci oni su morali poznavati sudbinu mrtvih slikarskih pokoljenja, kojih je i prije njih bivalo bezbroj, jer nisu bili ni prvi ni među prvima kojima je suđeno da sa kistom u ruci zagrizu u ovu krvavu travu. I pred njima je pomrla već masa nepoznatih slikara, koji su na ovim zabačenim stijenama

ostavili sjenku svoga dara, jer dekorativno poljepšavanje ovih klaonica traje nekoliko vjekova. U ovome zakutku, među ovim gudurama i hridinama, osloboditi se od stila i ukusa svoga vremena, bila je to smionost o kojoj bi trebalo progovoriti isto tako kongenijalno, oslobodivši se raznih obmana i laži kojima se čovjek zavarava dnevno, tako da je danas zbunjen potpuno izgubio svaki dar snalaženja, više od toga, da je zaboravio misliti i postojati na ljudski način. Dubinu ove tragedije nitko nije opisao, važnost ovih pustolovina nikada nitko ne će znati ni umjeti ocijeniti, upravo kao što ne će znati ocijeniti ni značenje naše vlastite pustolovine, kada se, žrtvujući svoju sreću, da, svoju ljubav, obmanjujemo da bi ove vode makedonske, ova Treska, ovaj Vardar, ova Pčinja prestale da teku, da se tu nismo mi velevažno pojavili pod šajkačama kao »oslobodioci«.

Od Alisinih trikova (a tih je bivalo svakodnevno sve više), od sve nervoznije brige za Joju, kome su se izgledi da bude pušten na slobodu smanjili na minimum, u Kamilu sve se uznemirilo: i krv, i misli, i snovi.

Po više–manje ipak, nažalost, vjerodostojnim glasinama, stigle su sudu »odozgo« jasne direktive da protiv Joakima Dijaka ne treba da se obnovi nikakav kazneni postupak, bez obzira na to da li predleži pravni razlog za daljnje podizanje optužbe zbog štamparskih delikata. Istraga, koja je kod Državnog odvjetništva u toku, i na temelju koje bi Joakim Dijak, zbog njegovih u periodičkim publikacijama objavljenih natpisa, koji svi spadaju pod udar zakona o štampi, imao biti ponovno suđen na daljnjih šest mjeseci, treba da se obustavi i time se sugestije koje je Državno tužioštvo u predmetu Dijak primilo, poništavaju. Posljednjom kaznom od šest mjeseci zatvora koja je na isteku i koju je Joakim Dijak već pretrpio (odsjedivši dva puta po šest mjeseci), završava ciklus normalnog lišavanja slobode s motivacijom: *pošto građanin, suđen zbog*

štamparskih prekršaja, ne smije da izdržava kaznu u neprekinutom kontinuitetu duže od jedne godine dana...

U smislu tih sugestija »odozgo«, pošto se daljnji postupak zbog štamparskih delikata obustavlja, Joja bi po svim pravilima logike trebao biti pušten na slobodu, kada se ne bi radilo o negativnom diktatu nimalo zagonetnih sila, koje se poigravaju zakonima, ustavom i sudbinama ljudskim, po uzvišenoj, svima poznatoj volji »odozgo«.

Ovo pretvorljivo pozivanje na Ustav i na pozitivne zakone, po kojima se obustava postupka motivira »neprekinutim trajanjem kazne za štamparske delikte maksimiranim na najviše godinu dana«, predstavlja flagrantno izigravanje zakona, pošto je u zakonu rok trajanja kazne za štamparske delikte izričito i doslovno maksimiran na dvije godine. U Jojinom slučaju, međutim, u smislu pozitivne primjene zakona, značilo bi, prema tome, da Joja može biti podvrgnut normalnom daljnjem postupku po Zakonu o štampi, i da bi, suđen na daljnjih šest mjeseci, mogao normalno ostati na izdržavanju nove kazne u zatvoru kod Sudbenoga Stola još šest mjeseci, što bi nesumnjivo bilo u Jojinom interesu, jer Joja se, po svemu, nalazi na spisku onih lica kojima prijeti »pomrčina«. Ne radi se, dakle, sa strane slavnoga Suda o poštivanju Zakona ili Ustava, nego o tome da se čovjek otkine od svojih partijskih drugova kao političar, kome je ne manje grubim nasiljem bila spriječena kandidatura za Konstituantu, s prozirnom namjerom, da izabran i zaštićen imunitetom ne postane opasan protivnik, a danas, kada je i ova formalnost postala bespredmetna, Joja je svrstan u zvjerke za koje pozitivni zakon ne poznaje lovostaja.

Kako je Joakim Dijak, međutim, godine 1913, januara, uzeo srbijansko državljanstvo i kako je, kao srbijanski mobilizirani vojni obveznik, te iste godine suđen po Divizijskom sudu u Skoplju na kaznu od osam godina robije zbog jatakovanja s odmetnicima, a kako je tu kaznu pretrpio samo djelomično, to

jest svega samo dvije godine, dva mjeseca i jedanaest dana (od augusta 1913 do oktobra 1915), to treba da se, u smislu podjednako još važećih zakona Kraljevine Srbije, prevede u jedan od kaznenih zavoda u Srbiji, na normalno izdržavanje preostale još kazne u trajanju od šest godina, a osim toga da se protiv navedenoga Joakima Dijaka povede novi kazneni postupak, u smislu srpskog Vojenog kaznenog zakona od godine 1901, kao protiv dezertera, koji se odmetnuo na stranu neprijatelja i ratovao kao austrijski vojnik do kraja rata na austrijskoj strani, što sve predstavlja u smislu VKZ zločin veleizdaje po paragrafima tim i tim, a što opet povlači za sobom kaznu smrti strijeljanjem, i tako dalje, i tako dalje.

Sve Kamilove kombinacije sa pravnim pobijanjem ovog suviše drastičnog izvrtanja fakata, ovog, po Ustavu Kraljevstva SHS, u svakom pogledu flagrantno protuzakonitog nasilja, pokazale su se kao jalov napor. Stvar ima da se proslijedi gvozdeno neumoljivo tako da će inkvizitorska logika ove makinacije sasvim sigurno polomiti Jojine kosti, a svaki pokušaj pravne naravi da se Joja otme grubom i ciničkom nasilju, ostati uzaludan, zdravom razumu i svim pozitivnim zakonima uprkos.

Poslije Alisine banalne i ispod svakog nivoa tugaljive lamentacije, kada je na večeri kod Trupčevih (odigravši ponovo jednu od svojih komedija, koje se u posljednje vrijeme ponavljaju kao po planu) ponovo stala kukati kako za nju, jadnu, kao žrtvu svog neubrojivog supruga, nema drugog izlaza nego da od sramote pred svijetom skoči u Savu, on je bez riječi, ne oprostivši se, izjurio između supe i karfiola, dakle, takoreći na početku večere, koja kod Trupčevih traje, kao što je poznato, u beskonačnost. Ova histerična scena odigrala se večeras već po iksti put te nema izgleda da bi Alisa popustila ili izmijenila svoju ucjenjivačku metodu, „jer ona nastoji da iznudi povoljne uvjete za likvidaciju braka i to je njena, čini se po svemu,

neopoziva odluka, koja kuca u svima tim stvarima kao đavolski sat koji neizbježno mora dovesti do eksplozije, a sve to sve imperativnije nameće logičan zaključak kako se ova situacija s Alisom mora po mogućnosti što prije privesti kraju sasvim svejedno na koji način."

Lutajući ulicama, izgubio se u vremenu, i, eto, od nedostojne i glupe scene minulo je već nekoliko sati a u njemu poigravaju živci još uvijek podjednako razdraženo.

„Trebalo bi u vezi s tim glupostima, dakako, uzeti stvar ozbiljno u ruke, trebalo bi pisati Alisi ili da se smiri ili da se rastanu, trebalo bi tu stvar predati advokatu, staviti Alisu pred svršeni čin, trebalo bi, na kraju, konačno organizirati preseljenje iz Trupčeve kancelarije, jer je to razdvajanje već najavljeno klijentima pismeno te se ova senzacija u gradu očekuje već prilično dugo, a gospođica Emanuela već je i iznajmila sa Buričem novu kancelariju, u strogom centru, prizemno, tri sobe s nusprostorijama, tako da bi se arhiv veoma dobro i prikladno smjestio u kuhinji, a za taj stan se telefon i stanarina plaćaju već od Nove godine, a trebalo bi, prije svega, otputovati ponovo u Beograd, da se tamo sa Gedeonom Gruićem eventualno nešto ozbiljno poduzme u Jojinoj aferi, da se doista ne desi da zgaze čovjeka na pravdi boga jer od njegova posljednjeg izleta beogradskog, u januaru, Jojine šanse samo su se pogoršale. Generalni direktor Atlantic Oil Comp. Mönch–Monakov, koji se na sugestiju Trupčevu već bio odlučio da intervenira u toj stvari direktno u kabinetu ministra pravde, digao je u posljednjem momentu od toga slučaja ruke, da ne će da se bavi nikakvom intervencijom, kada se Jojini protektori, gospoda doktori Gedeon Gruić i Kamilo Emerički, demonstrativno upisuju u advokate da brane zločinca, koji je htio ubiti Nj. V. Kralja."

Posljednji Kamilov put u Beograd, koncem januara, da vidi što se može u posljednjem momentu spasiti u Jojinom slučaju,

nije bio u znaku najsretnije konstelacije i svršio je negativno. Generalni direktor Mönch–Monakov, poznati gromovnik zakulisnih političkih makinacija, koji je po Trupčevoj preporuci pozvao Kamila na razgovor o Jojinoj stvari, ogradio se iznenada, odmah na početku, od svake intervencije: »kako je rezignirao što se tiče bilo kakve mogućnosti da Jojinu stvar pozitivno privede kraju, i kako žali što nije u kondiciji da svom poslovnom kompanjonu i kolegi doktoru Trupcu ispuni njegove molbe«.

— Na svoju najveću žalost, tako se bio izrazio gospodin generalni Mönch, on u toj stvari ne će moći učiniti ništa, ama baš ništa, jer ima takvih situacija kada je svako manevriranje a priori isključeno, a tome su osnovnim razlogom naopake metode koje primjenjuje Kamilo, koji, eto, s povišenim tonom u republikanskoj štampi, potpuno neoportuno, lansira kako je stigao u Beograd da na licu mjesta ispita na temelju čega je Sud njega lično, i to potpuno protuzakonito, otklonio kao branitelja atentatora na Kralja, jer, da je »notorno poznato da je to sud izveo na višu sugestiju s protuzakonitom motivacijom da je Kamilo za obranu atentatora nepodesno lice, jer je politički sumnjivo«.

— Dakle, molim vas, uz sav potreban respekat spram vaših političkih uvjerenja, gospodine kolega, ogradio se generalni Mönch od svake daljnje mogućnosti da se s njime računa kao sa posrednikom, slučaj vašega klijenta isto je tako političke naravi, i tu se, mislim, kao što sam rekao, ne da i, nažalost, ne će moći poduzeti ništa. Po informacijama vašega doktora Trupca, mislio sam da ćete se vi, gospodine doktore, pojaviti s nekim političkim deklaracijama u ime svoga klijenta, no, međutim, kad se radi o tvrdokornim protivnicima kraljevskog režima, i ne samo to, nego baš o republikancima i anarhistima, o čemu nisam imao pojma, oprostite, mislim da ćete me riješiti neugodnog napora da nagomilavam daljnje argumente.

U sivom sumraku, pod obroncima tamnoolujnih bregova, pod sivom zavjesom sivih oblaka, dimi se i stenje beogradski brzi, a snijeg prši u sve neprozirnijim koprenama, pa se čitav horizont zavio gustom maglom kroz koju grakću jata usplahirenih gavranova. Zviždi sjever oko staromodnih madžarskih, još od rata izanđalih vagona, pada temperatura, a to se osjeća i na vagonskim staklima, jer, kako se lokomotiva bori s mećavom kroz antipatičnu magluštinu, cvjetaju na vagonskim prozorima kristalni akanti, granajući se u sve fantastičnijim lepezama ledenoga cvijeća, kakvo cvjeta samo na polarnim livadama.

Blistaju ledeni ljiljani u sablasnim intervalima, već kako se para dimi oko sivog stakla na prozorima, pa kad se lajavo gvožđe od crne i čađave vagonske mase zaustavilo na maloj stanici, sa blagim odsjajem zelenih svjetiljaka iz sobe dežurnog telegrafista, fantastično priviđenje polarnog rascvalog bogatstva na staklu rasplinulo se u razlivenoj melasi, što klizi niz prljavo staklo kao prozirna rastopljena smjesa od snijega i čađe, po jezivo ravnodušnim zakonima gluhe prolaznosti, a sve, što je čovjek izmislio na ovome svijetu, jeste to da ga na trenutak fascinira slijepa ledena flora, koja već istoga trenutka nestaje od daha toplog dima uzvitlanog iznad prazne ravnice.

Maštajući o prolaznosti snježnih kristala, tih ledenih cvjetova ništavila, Kamilo već satima kopka po mračnim labirintima sasvim kaotične situacije u kojoj se našao da otme krvnicima Joju.

„Zima je, minus jedanaest Celzija, sleđuje se voda u kristale, a toplina dima vraća ih opet u tekuće stanje, svemirski zakoni, sasvim normalno, kao što je normalno da ima glava, koje su odlučile da pucaju po kraljevima, a kraljeva, koji opet, logično, vješaju atentatore. Podijelilo se čovječanstvo na kraljeve i na ubojice kraljeva. Na pobjednike i na pobijeđene, na ratne kartaše, majstore, kao što su gospoda generalni Trupac i Mönch, koji se u ovoj glumi, kao što se vidi, mudro snalaze, i

na zbunjenu čeljad, deklasirane moraliste, naivčine, uvjerene da je razmak između zamisli i ostvarenja mnogo manji nego što to ustvari doista i jeste. Kada čovjek putuje sa svojim moralističkim prtljagom, kao što on lično luta svijetom već deset–petnaest godina, taj način putovanja kroz pakao, u najmanju ruku, nije udoban. Pitamo se, što znači usred ovoga kaosa intelektualizirati stvari, što znači čuditi se normalnom fizičkom procesu kao što je sleđivanje, da se čovjek i njegova supstancija sleđuju i rastapaju isto tako u povišenoj ili sniženoj temperaturi, između minus jedanaest i plus pet? To je poznavanje kauzaliteta, dakako, to je sve obrazloženo naučnim ispitivanjem razloga i posljedica, nema sumnje, to smiruje čovjeka u svijetu fizike, u svijetu glupih i slijepih kristala i plinova i ravnodušne minus–temperature, po svemu, logično, ali kako da se čovjek smiri u svijetu dramatskih socijalnih sudara, gdje ne vladaju samo zakoni fizike nego i pameti, jer, eto, dok on putuje u Beograd, da tamo prisustvuje procesu u kome će jednom atentatoru skinuti glavu, a drugo sumnjivo lice ubiti, tu sjedi nasuprot njemu jedan lopov, jedan pandan Trupca ili Monakova, advokat i mešetar perfidnih i prozirnih političkih prevara, u stilu i po uzoru Amadea Trupca, pa ipak, taj gospodin doktor tu, to je tip našeg inteligenta, čovjeka koji igra našu konjunkturnu poratnu političku igru, sa skromnim, ali ipak unosnim uspjehom. »Demokrat«, razumije se, »integralac«, dakako, idealan trabant jednoga dvorskog štrebera i ministra policije, političko tele s jedne strane, a s druge opet dobro potkovano čeljade, spremno i solidno snabdjeveno za dugi politički put, koji je po njegovom i njihovom kompaktnom »demokratskom« uvjerenju trasiran historijski, po svima principima solidnog voznog reda: Rat, Pobjeda, Ujedinjenje, Kralj i Kraljeva Volja kao izvor i utoka ustavnosti, a svaki i najmanji pokušaj, da se Kraljeva Volja sputa ili svlada, treba spriječiti ognjem i mačem, vješalima i zakonima."

„Gdje smo mi i kamo putujemo? To je jasno: ovo, što se zbiva kod nas, to je rađanje nove, mlade i života žedne seljačke inteligencije po liniji progresa, to je pobjeda jedne mlade seljačke nacije koju ta inteligencija vodi iz Pobjede u »neminovnu demokratsku pobjedu na izborima«, usred jedne zaostale seljačke zemlje, koju je sreća obdarila tako bistrom i tako dragom narodnom inteligencijom kao što je naša, a ta »bistra i draga inteligencija«, to smo mi, to jest to sam ja, i to si ti, ali samo tako dugo dok se pokoravaš njima i njihovim interesima."

„Sprema se mizerija od gospodina odvjetnika danas na trgovačke koncesije: zida on, zasada, fabričice, sa dva–tri montera i desetak baraba, a kasnije, dakako, polagano, s vremenom, samo mrvu strpljenja, molit ćemo, sagradit će on, ako dragi bog da, i predionice, i tkaonice, kupit će on tu jedan rudnik a tamo jednu topionicu i postat će i ministar, dakako, to mu je ideal, ne samo zbog nacionalnog ugleda, već i zbog profita, dakako, i tako je, solidno snabdjeven blistavim demokratskim naslovima, devizama, valutama, bistar, pun vjere u slavnu budućnost nacije, trajno u povišenom raspoloženju zbog poslova koji mu dobro idu, pomalo ironično duhovit na račun gospodina doktora Emeričkoga, svog mnogopoštovanog i uglednog kolege, »koga poznaje kao relativno inteligentnog čovjeka, ali kome se baš zbog toga uvijek podjednako čudi, zbog Kamilovih ekstravagancija, koje on, na kraju krajeva, kao gospodsko dijete koje kruha ne prosi, može sebi i priuštiti za razonodu, ali koje bi u svakom drugom slučaju bile neoprostiva glupost.«"

— Jeste, gospodin Emerički se u posljednje vrijeme počeo baviti nekim socijalističkim teorijama, to se kao čuje i čita po novinama, ali, vidite, dragi gospodine kolega, ovu zemlju, dragi moj i poštovani gospodine kolega, prije svega, treba, dakle, prije no što bi se pristupilo bilo kakvoj socijalnoradikalnoj reorganizaciji, civilizirati, da, kažem, civilizirati, jer tako dugo, dok se

ova zemlja zaista ne civilizira, a ona se ne će moći civilizirati, ostane li i nadalje seljački opanak u 93%, dakle, tako dugo, dragi moj kolega, dok se ne raseljači, to jest tako dugo dok iz naših smrdljivih gaća i opanaka ne uđemo u fabrike i u gradove kao ljudi, tako dugo su nama i za nas sve teorije o nekim socijalnim reformama potpuno suvišne. U ovoj zemlji, od danas pa za dobrih nekoliko decenija, ne će se smjeti vladati ni po kakvom maglenom demagoškom principu takozvane demokratske većine, jer tako dugo, dok demokratsku većinu predstavlja naš nepismeni opanak, tako dugo će naša parlamentarna masa biti opančarska, jer je to samo po sebi jasno, jer su to zakoni milieua, i zato su sve teorije i novotarije, što se izbornih metoda i programa tiče, fikcija! Kad bi se kod nas danas vladalo na temelju izbornih rezultata, naša seljačka masa, kod nas, u Hrvatskoj, ili ona u Bosni, na primjer, glasala bi dobrim dijelom još uvijek za Austriju ili za Madžarsku, dakako, molim ja vas, svakako za razjedinjenje, a u Srbiji, pa Srbijanci nisu sredili svoje račune još ni oko radikalije i naprednjaštva, i mnogi od njih vratili bi se najradije pod kralja Milana, a drugi u hajdučiju, da, da, tako je to, poštovani moj amice i kolega, bez obzira na vaše radikalne, nazovimo ih tako, marksističke floskule, a da o komunizmu i ne govorimo, kakav komunizam, molim ja vas, mi uvozimo petrolejke i noćne lonce, kao Kongo, dragi moj kolega, a vi propovijedate komunizam!

Drugoga jutra u očekivanju Gedeona Gruića, da mu donese propusnicu za sudnicu, na snijegu, na košavi, šetajući Terazijama, primijetio je kako se oko njega vrzu neka antipatična lica, a do onoga momenta nije ni pomislio, savršeno ravnodušan spram tih gluposti, da bi mogao biti predmetom policijske pratnje.

Gedeona Gruića, a to je potrajalo poprilično, nikako nije bilo, a kada se vratio poslije scene u sudnici, nervozan, praznih

ruku, Kamilo mu je spomenuo da ima osjećaj kao da je pod paskom.

— To je, po svoj prilici, zbog moje poštovane osobe, nasmijao se Gruić, koga policija prati u stopu već od Krfa, pa čak i u kajmakčalanskim rovovima bio je pod trajnom prismotrom, što ga ne iznenađuje, jer u ovoj zemlji nema i nije bilo pokoljenja koje nije živelo pod policiskom kontrolom.

Sudac, koga je Gedeon tražio propusnicu za Kamila, odbio je rezolutno da mu je potpiše.

— Onoj austriskoj špijunčini, koja danas svima nama uprkos igra ulogu komunističkog agenta–provokatora, njemu da dam ulaznicu, jok, ne dam,

— Trebalo bi da vodite računa da su ove vrste izjava utužive po zakonu o kleveti,

— A vi, gospodine doktore, ne bi trebalo da delite lekcije meni u vršenju dužnosti, znam ja veoma dobro šta govorim! Ja štitim dostojanstvo i čast suda i države, razumete li, i neću da dam ulaznicu sumnjivom licu, nismo mi tu cirkus za kojekakvu mangupariju špijunsku,

— Niste cirkus, dabome, ali nema takvog cirkusa na ovom svetu gde bi se ljudi vladali tako cirkusantski nevaspitano,

— Ponovite vi to, pred svedocima, ako imate kuraže!

— Predat ću tužbu protivu vas i ponovit ću vam sve to pismeno, da se razumemo.

Jeste, puca slavnom ovom predstavniku pravde prsluk baš, što će nekakav advokat Gedeon Gruić, republikanac i branilac atentatora, predati tužbu protiv Augura i, takoreći, Velikosveštenika državnog ugleda, kada je reč o špijunčinama, pod policiskom prismotrom:

— Gledajte vi svoja posla, gospodine, i ne ometajte me u vršenju moje dužnosti, dalje, šta želite, Jeftanovićka, o, dobar dan, gospođo Jeftanović, kartu za proces protiv atentatora, da

pljunete zlotvoru i zlikovcu u obraz, to da, izvolite, gospođo, molim vas, gospođo Jeftanović, i pozdravite, molim vas, svoga gospodina Jeftu...

Tako je Kamilo ostao bez karte, a sastanak sa Generalnim Mönchom ugovoren je tačno o podne, u kancelariji gospodina Generalnoga kod »Londona«.

„Šta da radi do podneva?"

Šetajući Terazijama, na snijegu, na košavi, prozebao je do kostiju. Terazije u mećavi, minus sedam, svi krovovi polegli pod teretom snijega, pokrov gust i težak kao na zimskim razglednicama, snijeg od metar i po do dva, čitave brdine od snijega, smetovi i lavine, tako da se prolaznici s jedne strane ulice na drugu i ne vide, prokopani su kroz onu snježnu masu tuneli, saonice, zvonca, seljaci u tračkim šubarama, prava pravcata zima. Puše se konji kao furune, sve se dimi na otvorenim vratima aščinica, buregdžinica i kafanica, kolporteri, u krpama i slamom omotanim opancima, izvikuju posebna izdanja, nosači, hamali, bijedna palanačka zima na košavi, saonice, a tu i tamo protandrče po koji fijaker na zaleđenoj kaldrmi u centru, vjetar nosi snijeg vodoravno, brije jakim potezima, „a sinoć, u »Ekscelzioru«, u restoranu, neki stranci kod večere razgovaraju o suvremenoj muzici. Jedan od njih je poklonik Hindemitha, a drugi Straussa i nikako da se sporazumiju".

Dileme i nesnalaženje, nervozna oluja u mislima nikako se nije smirivala.

„Stižu k nama na Balkan trećerazredni commis voyageuri, uzvišeni nosioci zapadnjačke civilizacije, brbljajući gluposti o umiranju velikih civilizacija s jedne, a o odiranju kože s ove naše raje s druge strane. Evo našeg balkanskog ilirskog slučaja, slučaja tipično slavenskog jedne seljačke civilizacije, za koju se misli da je zdrava, da je mlada, da nije dekadentna, da je na početku puta, a zapravo je isto tako na samrti kao i one dekadentne civilizacije na Zapadu. Što tu počinje da živi, a što

tu umire, to bi trebalo znati, nismo još ni počeli živjeti, a već se javljaju na sve strane simptomi smrti i propadanja."

Potjeran košavom, što da radi lutajući tom ludom vjetrinom do podneva, ušao je u »Moskvu«.

Oblaci masnog dima, vonjavog po kuhinji, po luku, po gulašu, po rakiji, po mokroj koži i nakvašenoj čoji, po prokislim obojcima i opancima, a košava svira i dimi se oko staklene »Moskve«, kao da kavana plovi kao gondola balona, sa toplim pogačicama, s pivom, sa čajem i rumom na udaru vjetrovitih talasa uz zvižduk oluje koja trese staklima kao prozorima velike lađe. Opanci, šubare, redenici, revolveri, noževi, mokre, bijelim pivom nakvašene seljačke brčine, te se momci oblizuju kao mačori poslije mišje pečenke, kelneri, graja, a staklena gondola kavane putuje kroz mećavu uz Meyerbeerove *Hugenote* i *Semiramidin marš*, rasplinjuju se talasi Brahmsa i Liszta sa violinama i klarinetima, ,,a prije devet godina sjedio je u ovoj istoj Moskvi, na istome mjestu, iznad estrade, s izgledom na Balkansku, preko padina Natalijine ulice, kao vrtoglavi zrakoplovac, promatrajući u daljini Adu Ciganliju u sjaju tamnonarančastog nebeskog požara. Oteo se Ani, pobjegao je, da se oslobodi feljtonističkog peštanskog dima, od Anine larpurlartističke družbe, od snobovske gnjile atmosfere, kad nikako nije uspio da privuče Anin interes za naša tako čemerna stradanja, tu, u našoj paoriji, gdje se bruse noževi za Krvnu Osvetu i za Uskrs Nacije."

,,Glupo je, i koliko god je glupo, ipak je tako da kroz lične simpatije protječu rijeke, jezici, narodi, vjere, a između njega i Ane tekla je i protekla Drava i njihova se relacija zapravo udavila u dravskoj blatnoj vodi, jer Ani se nikako nije dalo da prepliva na ovu obalu do beogradskih kavana."

,,Kroz snježnu koprenu od Ade Ciganlije dižu se tmaste oblačine olovnosivog januarskog podneva, nestalo je Ane u dimu i požaru i ranama, svega je nestalo, i Pešte, i Hrvatske, i

Jurjevske, izdimilo se sve, njegov se otac danas bori rukama i nogama za svoju diplomatsku karijeru, Trupac radi na tome punom parom, a sve ono o čemu se sanjalo u ovoj istoj »Moskvi«, smiono, na sreću ostvarilo se više nego što se ikada moglo nadati, a opet, sada, kada se »oslobođenje« pretvorilo, eto, u ovu košavu, u ovu Meyerbeerovu muziku, u ovu kavanu, sada, tamo, na drugoj strani Terazija, Atlantic–Oil–Comp. novogradnja Gospodina Generalnoga Mönche–Monakova odudara od pozadine sivog zimskog neba kao kula solidne tvrđave, a vjetrina vitla oblacima čađavoga dima iz limenih odžaka, i sve je to kraljevska SHS sadašnjost, a za sekundu–dvije rasplinut će se sve kao oni ledeni kristali na vagonskom prozoru od dima lokomotive. Putuje se mnogo brže nego što se uopće moglo i pomisliti, prelijeće jato uznemirenih čavki od Bare Venecije visoko iznad grada u smjeru Dunava iznad Kraljice Natalije ulice i »Moskve«, a nekoliko se smionih ptičurina strmim padom spustilo nasred Terazija, da bi tu pročeprkale pod snijegom neočekivani plijen."

„Sviraju guslači uz pratnju pijanina slatku romancu, nekakav tango, a tu su, u ovom istom kavanskom dimu, maštali i bunili se i Pavle, i Sima, i Mustafa, i Tunguz, i Čupa i Voja, i Joja, da, i Joja, a onda mu je bilo suđeno da ga u lancima bace u turske kazamate i da s hajdučijom odleži po svima brlozima i hapsanama od Skoplja do Požarevca, a danas su im razbacane kosti i gdje lutaju gladni, stranim i antipatičnim gradovima u inozemstvu, uvijek još kao viteške lutalice, jer ovo, što se ovdje danas zbiva, na ovom tvrdom kamilinom hrptu terazijskom, to je izgradnja jedne Atlantic–Oil–civilizacije, a nije ni sjenka davnih iluzija. Čorba koja se danas kuha u ovom kotlu, tu čorbu ni Joja, ni Pavle, ni Sima, ni Mustafa ne priznajemo kao svoju, tu krvavu čorbu ne priznaje ni Gedeon Gruić u ime velike, kompaktne većine ovog naroda koji nije ginuo zato da bi mu

gospodin Mönch–Monakov, generalni direktor Atlantic Oil Comp., danas krojio gaće."

„Sve je u pokretu kao na kakvoj monumentalnoj kompoziciji dekorativne freske: volovi, taljige, kirijaši, seljaci, konji, bandere za barjake, ženi se Kralj, stiže nam rumunjska princeza, živimo u vrtlogu pobjede, izgrađujemo prijestolnicu, letimo u staklenom liftu kafane »Moskva«, popeli smo se u nedoglednu visinu, ostvarili smo sve što smo htjeli i o čemu smo sanjali, a i više od toga no što smo se smjeli nadati, a što bi se dogodilo", pala mu je na um pogana misao, „da se staklena kavanska gondola jednoga dana surva i sve da se sroza u »status quo ante bellum«, pa i još dublje od predratne bijede? Šta bi se desilo s ovim pijanim intelektualnim arhimandritima, koji dalje od Grgetega i Ravanice ne vide i nisu vidjeli? Vladaju ovdje okrutna gospoda, izriču smrtne osude i lijevo i desno, kao da su oni jedini od naroda pozvani da govore i da djeluju u ime Korduna i Kozare, Grmeča i Babune, u ime Srijema i Metohije, a svi mi ostali, koji ne vjerujemo u tu njihovu kaluđersku popovštinu, da smo odrodi i da nas treba zgaziti. Gospoda su, sa svijetlom Krunom i sa Svetim Sinodom ruskim i belogardističkim generalima odlučila da satru glavu Antikristovu, da oslobode sve narode od lenjinske kuge, da su pobjednici uvjereni kako ovaj put vješala, krvi i nasilja kojim se ide predstavlja jedini mogući put, a sve što se protivi ovome putu i načinu, što poriče smisao ovih krvničkih metoda, to je zavjerenička mržnja perfidnih neprijatelja koji pojma nemaju šta je Država i kako treba da se gradi."

Sinoć, generalni Mönch, direktor Atlantic–Oil–Comp., klasičan ovaj predstavnik »kozmopolitske bagaže« bio je zapravo logičan, i Kamilo ne bi bio riskirao da mu se odazove na večeru da ga Trupac nije uputio kao svom povjerljivom licu, a pokazalo se da gospodin generalni direktor, koji se prije desetak

godina kao skitnica naturalizirao u maloj predratnoj Srbiji, nije politički ni najmanje bezazleno lice. Stigao je gospodin generalni Atlantic–Oil–Comp. u ovu zemlju kao agent švicarskih satova, a za vrijeme rata radio je u Zürichu kao srbijanski obavještajac, i na tom se delikatnom poslu našao s Amadeom Trupcem u Ženevi, kad se Trupac tamo pojavio kao dvostruki agent za Koronaiev račun s jedne, a češke mafije s druge strane. Gospodin, koji bi mogao osloboditi Joju jednim telefonskim pozivom kao i njega što je oslobodio Trupac od austrijske soldateske jednim telefonskim pozivom, ne samo da nije htio telefonirati nego je i Kamilu izgovorio masu drskosti, gotovo sa prizvukom prijetnje.

— Vi mladi ljudi poigravate se vlastitim glavama! Čini se da pojma nemate o realnom odnosu snaga. Isto tako, smijem li reći što mislim, svi vi od ovoga rata niste naučili ništa, jer da jeste, bilo bi vam jasno da borba sa državnim vlastima nije fudbalska utakmica. Vaš gospodin otac, s pravom je zabrinut za vašu egzistenciju i oprostite što vam dociram, mogao bih biti otac vašem ocu, a i doživio sam koješta, ali, eto, pojma nisam imao da ste preko grla ogrezli u političkim glupostima. Budu li vas jednoga dana uhapsili, e to se može desiti svake minute, mislite li da će vas vaš kompanjon izvući iz neprilike, varate se! Pošto sam stekao uvid u dosje vašeg prijatelja Dijaka, ja, eto, priznajem, nemam političke kuraže da se angažujem ili da interveniram u tom kompromitantnom slučaju.

Supruga generalnog direktora Atlantic Oil Comp. Monakova, bivša renomirana glumica iz Berlina, prisluškujući kako se tu uz voće i likere izgovaraju sudbonosne riječi, uznastojala je svojim šarmom prevladati tjeskobnu atmosferu i da bi Kamilu iskazala kao tobože neko razumijevanje, ona je klasično loše, upravo jezivo prazno, recitirala Rilkeovu poemu o siromaštvu, »Armut ist ein grosser Glanz aus innen«, preludirajući uz stihove Debussyjevu *Mjesečinu.*

„Glupa stvar, Rilke uz ovu *Mjesečinu*, slaboumna mjesečina uz krv u Glavnjači, a kod Monakova sve zagrijano, mekani sagovi, chippendale — blagovaonica, politure, mramorni trumeau–i, berlinerblau porculani, zavjese od venecijanskog brokata, damasti, kristal i srebro, kavijar, Campari–Bitter, whisky, *Clair de lune*, Rilke, a tamo ljudi u odžaku s izbitim zubima, prebitih kostiju i čeljusti, izmesareno meso ljudsko, a ovaj terazijski morski pas prijeti svima nama da će nas Glavnjača proždrijeti kao opasna riba, košava se na momente na ulici stišava, pada snijeg, leti kavanska gondola okomito u nebo, penje se kao lift..."

— A vi, gospodine doktore, zar niste na sudu, nego ovde baš, bogami, kao da sanjarite, posmatram vas već nekoliko minuta pa sve mislim, muče čoveka neke brige, pa neću da mu smetam, dobar dan, kako ste, e baš mi je milo što se sretosmo,

Jedan od Gedeonovih klijenata, bivši trgovac drvene građe, koga je Kamilo na preporuku Gruićevu predao Amadeovoj kancelariji da mu pomogne sa kreditom kod jedne zagrebačke banke, gospodin Melentije Kondić, »republikanac«.

— Pa, eto, čekam na neki sastanak,

— A vi niste na procesu, čudi me, pročitao sam da su vam ime bili spomenuli među braniocima, a stvar je politička, dakako, bogami, zna se kako,

— Brisali su me kao sumnjivo lice, ne treba se čuditi, ovo je zemlja u kojoj se ne poštuju ni najosnovniji zakoni, a na proces me nisu pustili ni kao publiku,

— A ko već, molim ja vas, u ovoj zemlji, nije sumnjivo lice, to vas pitam, gospodine doktore, da mi kažete, te sam se razdro živ da skinem sa sebe kako nikada nisam bio crnorukac ni njihov simpatizer, a što sam postigao, krastavac kiseo, da oprostite! A evo, vidite i sami kako nam izgleda ovaj naš beogradski vilajet na ovom kijametu! Pa dobro, za turskog vakta, a i kasnije, u Kneževini, brate, svetlile su nam ipak

kakve–takve palanačke gasulje, ono, što vi Prečani zovete petrolejke, dakle bilo je ipak svetlosti po ulicama, turske, istina, ali je bilo svetlosti, a ova naša braća kmetovi opštinski pogasiše nam sve fenjere, poskidaše sijalice, kobajagi da ne popucaju od zime, pa sada gacaj po mraku kako umeš, jer, kažu, »nema struje«, jer, kažu, »nema ćumura«. Pa zar ne vide ova gospoda kako nam izgleda naša »prestonica«, ako boga znate, još gore nego pod Turcima, bogami, jer, leti, kad dunu oni božji prečanski vetrovi što suše grlo kao negašeni kreč, pa ti je puna gubica prašine božje, mokar, nakvašen sunđer da nosiš u njušci, želiš li disati, jer, eto, ove božje turske nam kaldrme, koju još od pašaluka pere samo kiša i niko više, a, vidite, sada, zimi, izvol'te, molim vas, spustite se vi niz Balkansku, poledicom, ako možete, i ako vam dupe nije potkovano, na nj da čučnete, oprostite, kao na čučavac, pa sada, zimi, eto, prokletstvo od mraza i košave, a leti na svakome koraku dim od roštilja, te vonj oderane kože iz kasapnica, a sve je masno i krvavo kao mesarski panj, pa samo da podmetneš glavu da ti je odseku, bujrum, gospodo radikalski kmetovi, secite nam naše republikanske glave, pa to je ono čemu se nadasmo od Kosova, braćo rodoljubi, alal vam vera! A vi, gos'in doktore, kako rekoste, po poslu, neću da vam smetam, ako je randevu?

— Rekao sam vam, imam ugovoreni sastanak, klijentela, poslovi, čekam,

— Vidim, poslovno, dakako, a bili ste sinoć kod Generalnog Möncha?

— A odakle to znate?

— Tašta mi stanuje u istoj kući, to jest ne baš u istoj, nego u avliji, sirotinja, ratna udovica — zna se — muž crnorukac, dakako, propalo im sve u ratu, a ovi je baciše u avliju, pa, eto, zbog njenog muža majora pokojnog i ja obrah bostan, te svratih jutros kod tašte, a vi se ne sećate moje tašte, pa bila je ona kod vas u Zagrebu u onoj našoj stvari, eto, tako, gos'in doktore,

odoh ja, živi bili, i pozdrav'te mi, molim vas, vašega kompanjona gos'in doktora Trupca, ono je, vidite, pravi gospodin, nije teo od mene da primi ni pare na račun honorara, a, bogami, dobro mi je svršio onu stvar, doviđenja...

— Kak smo kàj, gospòne doktore, kistijànt jim želim, ljubim jim rukice, kagbirekli, magnifice domine, vidim ja da su to oni, a opet si mislim, a kaj bi Oni sedeli z ovim mojim kolègom, ni mogùće, pak ipak vidim da su to ipak Oni, ak smem knjimi prisèsti, zdopuščènjem poglavìte vaše milosti, moj naklon i sluga sem najpokornèjši, prosim...

Pivnički, doktor juris Pepo Pivnički, bivši doktor prava, bivši advokat, peštanski đak, kome su nekako pred rat, još u Austriji, zbog sitnih materijalnih neprilika i pronevjerenja poništili stalum, pa se deklasirao i kao piskaralo zarađivao kojekako gladnu koricu kruha svagdanjeg, a godine 1914, kada je buknuo rat, pretvorio se u bukača po modelu i tipu plaćenih lajavaca: »Vratite nam našega Prestolonasljednika...« Drljajući koješta i za kojekoga u samom ratu, proskomračio čovjek svjetsku vojnu po takozvanim redakcijama, više kao policijsko douškivalo nego kao novinar, a neposredno po prevratu i u prvim danima oslobođenja, kompromitiran lijevo i desno, zaglibio je u detektive i sada službuje kod Uprave grada Beograda, što Kamilu, uostalom, i ne taji, spreman na sitne usluge, za pristojnu protuuslugu, što se samo po sebi razumije. Dok je još bio »angažiran« u Zagrebu, političkoj klijenteli Kamilovoj vršio je razne usluge kao neka vrsta kurira, a bilo je i takvih situacija kada je riskirajući glavu izdržao kušnju, ne odavši nikoga.

— Bescheidenheit ist grosse Zier, doch weiter kommt man ohne ihr, govorili su naši stari, ali ak bi Oni, gospòne doktore, bili tak »velikopòtezni«, kagbirekel — grosszügig, pak mi poručili jen čajček z duplim rumom, zna se, rekel bi im kistijànt, jer sem švorc, kajnè, bez brige, vi znate, ja sem vaš ajngel čuvar

iliti »telohranitelj« vaše političke i moralne supstàncije, i ja vas merkam još od jučer iz »Ekscelziora«, kajnè, ono, kak se velì po srpski, »pratim vas u stopu vašu kaursku«, kajnè, pa sem se, moram priznati, iznenàdil gda vidim, no dobro, gospon doktor Gruič, čast, to je v redu, kajnè, ali, moram priznati, baš sem se iznenadil, kak se vi to dobro znate z mojim kolegom Kondičem, i to još intimno, kagbirekel prijatèljski, republikànski, maltene jakobìnski, i to me je, moram priznati, iznenadilo, kajnè — becsület szavamra!

— Kako Kondić, vaš kolega, a po čemu, ne razumijem?

— A kaj se delate kak vlaška mlada vihtig, gospòne doktore, »kolega iz drugarske solidarnosti«, takav »kolega«, prosim, delamo skup na istoj referadi, on mi je telefoniral da ste stigli preksinoć, vi ste zagrebački zajec, vi spadate v moj revir, i znam ja, prosim, da ste snočka otìšli na večer privàt'kod Generalnog Möncha, a i gospon Kondič vas je malo, kagbirekli, pošnjòfal, on dežura zmenom pak se bu i vrnul, a ja vam sad delam društvo — ex privata diligentia, da vam ne bu dosadno, kajnè, jer vidite, kak se naša Uprava grada Beograda, bumorekli, svojski brine za svoje podanike, ili prodanike, ak hočete, bumorekli, lojalne građane.

Čovjek u zgužvanom ruhu, prljav, neopran, kao da je prospavao negdje na tavanu s miševima, rublje masno, lice neobrijano, bubuljičavo, pogled mrtav, kratkovidan, kroz mutna stakla cvikera, dva sitna siva oka, s oksidiranom caklovinom, krezub, s intenzivno krvavim, nabubrenim, čulnim usnama, s ustreperenom igrom od dima požutjelih prstiju, neprekidno prebirućih po novoj novcatoj svilenoj, mekanoj, loše vezanoj, razlabavljenoj marami kao kravati, sa čupavim crvenkastim, nakostriješenim tvrdim brkom što ga histerično gricka, duhom odsutna, nasmijana, raskreveljena grimasa od pretvorljive ljubaznosti, doktor Pivnički, mamuran od probdjevene noći, u oblaku rakije i luka, pomalo sipljiv, s očitom greškom na srcu,

prekidajući se usred rečenica da dođe do daha, sav se skupio da bi se prikazao Kamilu kako je još uvijek u dobroj formi, jer je godinama poznat po kavanama kao duhovito zanovijetalo.

— A vi se, vidim, čudite Kondiću, gospodine doktore, a kaj se, prosim ja vas, imate čuditi, em nismo snočka polùknuli prvi put z naše mamice, kajnè, bogec, spredrìblali su ga morski pesi, pešekàni, bumorekli, se znamo kakjè, htel je bogec bogat biti, je, pak to nì suđeno poštenjàčinama, i kaj se tu more, em smo Horvàto–Serbi, bog moj, kajnè, no, dobro, bez brige, a ja se pitam već trideset let, prosim, da bi se negdje jènput negdo našel ko bi mi protumàčil kakav smo mi to pravzapràv svet, molim ja vas, pardòn, bez zamerke, prosim, govòrim čist impersonàlno, bumorekli, generàliter, kajnè, akadèmski, mi smo čopor lopova i lenčina i badavadžija, ono, kak se velì, badavadžìramo, to je baš lepo srpski — »badavadžìramo«, to je prava reč na pravome mestu, a kam spadamo, a otkud smo došli, prosim, a kaj hočemo, a kak se zovemo, a ko smo mi, to da mi neko jèmput povè, i da me podùči kak se šika, kaj–je–to–se–skupsàd, kaj se tu pripètilo z nami danas, v ovom, neču reči čemu, kaj se zove Eshaezija? To ste vi hteli, prav vam budi, to su bili vaši ideali, gospòne doktore, još f Pešti gnjavili ste sebe i se nas z jugoslavenstvom, no pa kàj, pak vam je klobàsa na nosu zrasla, kajnè, čestitam! No, alzo, tak, kajnè, se to je, veli se, zmislila naša »inteligencija«, a kakva »inteligencija«, koja »inteligencija«, i kaj ona predstavla i koga, i ko je njoj rekel da ona nekaj mora zmisliti i kaj ona to frfla, i kaj ona to hoče, niš, pod bogom dragim niš! I kaj je to uopče »inteligencija«? Ko je zmislil tu bedastu reč, to ja vas pitam? Kad bi človek Francuzima rekel: pardon, francuzlivci prekleti, a kaj vi delate, prosim, kak »francuska inteligencija«, na primer, je pa kàj, kajnè, Francuzi bi se raspuknuli od smeha, da to njima neko veli, da su oni, kagbirekli, »francuska inteligencija«, jer, dobro, zemimo kak pravzaprav je, kajnè, Evropa ima svoje generàle, kardinàle,

inženìre, grofe, markèze, lordove, bohemsku fakinažu ili gospodu doktore, profesòre, popove, majstore, fabrikante i, bumorekli, gradsku bagažu, sirotinju, ono kajsevelì »proletarijàt«, no, dobro, magnate i bokčìju, ali svoju »inteligenciju«, koja bi nekaj s Francuskom ili vnjeno ime »napràvila«, bumorekli »zmislila«, ili kaksevelì »gradila« ili »izgradila«, ono kak se kod nas danas farbaju bedàki — »državotvorila«, prosim, je, pa to bi bil čisti nonsens, kajnè, a, vidite, to, kaj je pametnom svetu »bedastoča«, to je kod nas pravilo! Naša »inteligèncija« politizìra, ona reprezentìra, ona hoče ili neče ovo ili ono, naša »inteligèncija« vodi brigu o svemu, naša »inteligèncija« ima svoga kralja, svoj narod, narod pak ima svoju »inteligènciju«, i tak, blago nama, kak se vidi, baš smo se sretno rodili z našom inteligencijom, da je bog požìvi tam gdi je...

— A ak se zeme pravzapràv, kaj pod bogom predstàvla ova naša »inteligèncija«? Niš! Kaj vredi, isto tak, pod bogom dragim, niš, jer ona je niko i niš, nula, prosim lepo, med nulama najnulnejša, i kaj ona zna, niš! *Le Temps, Corriere, l'Intran'*, to, *Zürcher Zeitung, Neue freie Presse*, to, prosim, nihilističko govno, kavanski čikovi, spušene cigarete, zgužvane novine v zahodu obrisane, to je naša inteligencija,

— A vi ste, gospodine doktore, jutros ustali na lijevu, što, spremio se Kamilo da plati čovjeku po običaju obol od jedne stotinjarke, jer to je bio ritual, čista formalnost, u znak oproštaja, poslije čega bi se Pivnički obično diskretno udaljio sa nekoliko ljubaznih fraza na račun presvetlog gospodina oca, koga je isto tako pumpao godinama u vezi sa Kamilom, jer je, tobože, sa gospodinom sinom stari prijatelj i kolega sa peštanske univerze.

— A vi se, gospodine doktore, žurite, molim, ak mora biti, ja sam na odlasku, prosim fino, vi znate da iznad svega poštujem individualnu slobodu, o, serbus, beba, kak si, imaš morti kaj za polìznuti, curiš moj slatki, pimperlinček moj pokàknjeni, kak

ti ide gšeft, vidim, dobro, si si kupila nove cipeliše, vidim, lepo, finofajn, bravo, pokaži nam malo svoju štrumficu, srčeko, serbus, obratio se jednoj ljepuškastoj gospođici koja je prošla kavanom i sjela uz nekog seljaka u čoji kod prozora, koketno odbijajući dimove svome partneru pod brkove, odmahnuvši Pivničkom na pozdrav bez riječi, sa dva–tri ustreperena prsta kao dobrom znancu, intimno: — Serbus, Pepo!

— A kaj hočete, gospòne doktore, eto, naš domači curìš, Stubičànka, a kurva se tu od Male maše, došla je kak jungferica, a već je registrirana, dvaput triper, kaj čemo, sic transit gloria virginitatis, je, to je tak na ovom svetu, heute rot, morgen tot, prosim, glupost, kurve, kurvanje, vino, pivo, rakija, i ove naše mužàčice, pravzaprav bedaste cure kaj tu igraju ulogu bludnica, »kurava«, vidite, ja, sklanjam genitiv plurala principijelno tako: kurava, crkava, grobalja, katarakata, ponikava, to me je navčil moj profesor hrvatskoga jezika Gundelj, koji je govorio lox in tenebris i vux pupuli, tak, à propos, mjesto vox populi — vox bovi vuks pupuli — vuks buvi, a mi smo morali tako vokale skandirati, a ove mužàče z svojim štirkanim gačama i štrumfama cvajglatcvajferkert, siròte, treba da ih jašeju husarski ajgiri, kajnè, a ne mi, neurastenični salvarzanci, a, vidite, ova mala je došla kak vestalìnka sim v »Moskvu«, a vre je izučila meštriju i sama me vuči kak treba delati ljubav, prosim, ona dela se kak prava kurva, trese se kak sulc, kak aspik, kak »piktije«, kak se tu velì, srpski, kajnè, »piktije«, da vibrira kak hladetina, gore i dole, bumorekli, »horizontalno i vertikalno«, ali to treba znati, za to treba biti roden, za biskupa ili za kurvu, kajnè, ili za političara, a vi, gospòne doktore, niste se rodili za kurvu, vi ste vestalinac, a bavite se s politikom, a to se, vidite, prosim, ne bu dobro zvršilo, kajnè, jer ko ni kurvìš, nemre biti političar, kurvìš ili kurva ili pošten človek, s tim človek dojde na svet, a kaj mislite da je saka kurva — kurva, ma ni govora, pol njih su ajskastni, nigdar ih niko ni, niti nebu rastopil, a saka treba da

najde svog raufangkerera, da pogrebe njen dimnjak, kajnè, od vrha do dna, a ima ih i takvih koje su kak kurve vumrle, a nisu pravzaprav ni jemput spale baš z nikim, kak Švabice, pa dok se onaj na njoj krvavo znojì od muke Kristušove, ona broji muhe na plafonu, i dok onaj zmišla neke verzuše, bumorekli, trabunja o mesečini i o ljubavi, ona broji dinarčeke v svojoj štrumfi, o, zdravo, Maestro, kako ste, gde ste, već vas davno nisam video, šta radite?

— Pazite, molim vas, ovu benu, prazna pivska flaša, a kak karàkter, kaj mislite, čist gevenlih prasec, a eno ga, prosim, plovi dostojanstveno kak lebed, kak da nas pozdravla sa komandantskog mosta — »so — von oben«, gospon kapetàn duge plovidbe, koji se ima v svojem malom prstu, gospon sveznadar, on zna sve, on zna kak treba slikati, zna se koga, bumorekli, Njegovo Veličanstvo, i još bolše, kak treba prodavati slike Njegovog Veličanstva, kaj mislite, portrète, pa valda ima dve hiljade školah v ovoj zemlji, kajnè, minimum, po četiri razreda v sakoj, to je osam hiljada soba, znači, osam hiljada portreta Njegovog Veličanstva, čista matematika, kajnè, konjunktùra, pak ih gospon štampa u firfarbendruku, no, to je lepo fajn, kupil si je kučicu na Bulevaru Stepe Stepanoviča, ono, kak se velì, »Vojvode«, bumorekli, i to je v redu, pak si je kupil isto tak, bumorekli, »mali ljetnikovac« na Korčuli, i to je v redu, čast, slikar, jen slikar, jeno ime, jeno veliko ime, kramar lirskog saharina za stare frajle, »plavi sutoni, plavo nebo, plave tišine na plavom moru, plave iluzije«, »impresionistički sevdah«, kajnè, i to se zove kod nas »talènt«, ti boga, a kaj mislite, gospon doktor, da človèčec zna slikati, ali, prosim ih, pojma nema kaj je palèta, ni kaj je pinzlštrih, nigdàr se niš ni navčil, no, dobro, bumo ljudi, pre petnaest let namazal je nekoliko ulja, ali pitamo se, na kraju, molim vas, a što to znači uopće, mazati platno? Svi naši mulci hoće danas da slikaju kak Francuzi, jest, École de Paris, friška figa, ta ih buha ne bu pokakila, kajnè, grizeju si

gosponček nokte, kak pesi grizeju jen drugog, lavež među pudlicama na uglu, to je naša umjetnost, a sve se to zove dernier cri, paunovo pero v stražnjici, šene Lizi u Prnjavoru, servus, amice, lepša ti je... neg lice, na, alzo, tak je to, gospon doktor, ljubim im ruke i sluga sem pokòren, fala Jim, dragi presvètli, a čitam v novìnama da se vaš preuzvìšeni gospon tatek dobro držìju, alle Ehre und Respekt, platiti molim, bio sam gost gospodina doktora, čaj sa duplim rumom, molim vas, i kao da se samo po sebi razumije, pozvao je kelnera da će kobajagi platiti i nestao.

Još uvijek pod dojmom sinoćnje lirske soareje kod Mönchovih, kada je gospođa Generalnoga recitirala Rilkea, i povrh svega još sa falš patosom, jer je »rođena u Moabitu i jer joj je poznato što je sirotinja iz djetinjstva«, „sve je to bilo izazovno, a na kraju i nedostojno, Mönchova intervencija za Joju može se uzeti kao propala. Sve je zavijeno gustim dimom, gospođa Mönchova je njegova treća žena, čeprka baba malo ovdje a malo ondje, kokodače kao snob, a šta će biti s Jojom, budu li ga doista transportirali u Srbiju, nestat će u dimu, a u tom dimu pliva i Stubičanka Barbara, koju su pijani ruski belogardisti kod »Ruske Lire« prekrstili u Barišnju", izdimiše se i Pepek Pivnički, i Melentije Kondić, u dimu od pedesete cigarete, u naslonjaču, na rubu sna, u razdrtom stanju, prisnilo se Kamilu kao da je još u gimnaziji, u Jojino vrijeme, prije Hungaricuma, kada je Marta pekla svoje slavne »nonplusultra« palačinke, a Žigman palio vatromete u Nadbiskupskom parku, kada je život žuborio kao zrinjevačka fontana, obasjana suncem, a sve je na početku: i Gornji Grad sa krovovima tamnokaramelne boje, i zelenkaste sjenke pod platanama na Griču, i blistava zečja dlaka crnih cilindara presvijetle i poglavite banske gospode na ulicama, i sunčano, vedro nedjeljno prijepodne, sve kao da se još apsolutno ništa nije dogodilo: niti je Joja prognan u Glinu, ni on u

Hungaricum, i sve je na svome mjestu! I budjejovička pivana u Prvoj Hrvatskoj, i fijakeri na Jelačić–placu, i placmuzika na Zrinjevcu (Ivan plemeniti Zajc, *Večer na Savi*), a nad idiličnom šetnjom kroz pakao, koja traje petnaestu godinu, još nije pala zavjesa.

Usred ljetne, sunčane svečanosti stiže Kamilo Kapucinskom od Rauchove kuće Kazališnom spram Svetoga Marka, na putu u Jurjevsku, kada, prelazeći preko Trga, vidi kako su vrata stare Sabornice premazana tamnosivom, gotovo sasvim crnom bojom, i oblijepljena velikim kartonima, na kojima, kao na plakatima, monumentalnim antikva–verzalima stoji štampano crno na bijelom njegovo ime — Kamilo Emerički. Iznenađen svojim imenom, on, mutno naslućuje, da se ne radi o njemu i da je na tim zloslutnim plakatima oglašeno ime njegova oca, sasvim logično, jer to su vrata Sabornice, a, osim toga, s tim očevim imenom zbiva se u svakom slučaju nešto abnormalno, jer je dijagonalno, poprijeko, s lijeve strane odozgo, na desnu dolje, ovo, ogromnim slovima štampano očevo ime precrtano crvenim potezom sasvim svježe, mokre još boje, koja se cijedi rumena kao krv niz papir plakata, kao da se radi o sjednici Sabora koja se ne će održati, jer je, u posljednjem momentu, iznenada, iz nepoznatih razloga otkazana.

Iznenađen alarmantnom pojavom tajanstvenih plakata, produžio je prividno sabrano preko samoga Trga Svetoga Marka, od Gradskog Magistrata spram portala Sabornice, da bi se nekako pritajio, primijetivši u posljednjem momentu da to nije Sabornica nego glavni portal Hungaricuma, sa kaneliranim korintskim stupovima koji s lijeva i desna uokviruju golema okovana gvozdena vrata one antipatične zgrade, gdje gore, u đačkim spavaonicama, na drugome spratu, svake subote pale stjenice špiritus–lampom za svarivanje, pak su stjeničavim vonjem od spaljena gvožđa i od benzina natopljeni svi koridori. Tu, sada, nije bilo nikakve više mogućnosti za pretvorljivo

simuliranje. Trebalo je produžiti kao normalno dalje, kroz vestibul Hungaricuma, popločen grubim hrastovim kockama, po kojima se stupalo pomalo nesigurno, džombasto, pa kad nam je već tako suđeno, trebalo je popeti se lijevim stubištem u prvi kat, a bijele kugle plinskih svjetiljaka blistaju usijanim sjajem, kao da se sprema svečani bal u Hungaricumu pa sve miriše po girlandama svježe jelovine, i Kamilo se penje stubama brzo, dvije po dvije, bez daha, kao u zakašnjenju, znajući dobro da gore u razredu traje sat Federiga Kamillyja i da se stvar ne će završiti dobro, bude li ovaj gospodin primijetio kako je Kamilo opet jedamput stigao kasnije, a to je po uvjerenju profesora Federiga kod Kamila neukrotivi prkos, i to prosto zato, da bi ovaj antipatični hrvatski balavac mogao pokazati svome profesoru madžarskog jezika da ga prezire kao fijumanskog renegata.

— Pa dobro, Emerički, gdje ste opet vi, mladi gospodine, svi mi, zar ne, moramo da se discipliniramo na vrijeme, je li, a jedino privilegirano lice je vaše gospodstvo, molim vas, obratio mu se čovjek sa katedre neumoljivim tonom koji, vidi se na prvi pogled, ne priznaje nikakve isprike ni obzira.

— Oprostite, gospodine profesore, nisam mogao da stignem, pa zar niste primijetili što piše na glavnom portalu, nešto se dogodilo...

— A, molim vas, to bi me zanimalo, pa zar mislite da sam tako glup da ću nasjesti vašim trikovima, glete, molim vas, kao da smo se jučer rodili, posprdno mu je upao u riječ profesor Federigo i stao dalje da briše flanelnom krpom oštricu jedne od nabrušenih kavalerijskih sabalja, koje su ležale na njegovom stolu, sjajnosrebrne, blistave, oštre kao britva, jedna do druge, a bilo ih je valjda čitavo tuce, možda i više.

— Pa piše nešto alarmantno, nisam uspio pročitati, to jest ne znam, zbunio se Kamilo, jer doista, sada, kada je ovome tipu trebalo objasniti što zapravo piše na onim plakatima i o čemu

se radi, sada se tek vidjelo jasno kako pisalo na plakatima zapravo nije doista ništa čime bi se dalo motivirati ovo glupo zakašnjenje, a sam fakat, da je ime njegova oca precrtano crvenom bojom, ne tiče se, dakako, Hungaricuma baš savršeno ništa, i tako, ne snalazeći se, zanijemio je u neprilici.

— Dakle, molim, priznajte i sami da tamo ne piše ništa, naravno, jer dolje na portalu i nema nikakvih plakata, nego vi uvijek nešto fantazirate, mladi gospodine, i izvolite, molim vas, pristupite, da vas vidimo gdje ste se vi to skitali i kako to izgledate, deranžirani, ta puni ste perja i slame!

Razred je pun, svi napeto promatraju šta će se dogoditi. Tišina. Ne čuje se ni daha.

— Izvolite, rekao sam vam, pristupite bliže, sarkastično mu se iskesio Kamilly, pogladivši lijevim kažiprstom i palcem svoje tanke svilene brčiće, pa uzevši desnom rukom onu britku sablju stao je oko Kamilovih ušiju zviždukati tankom oštricom kao da će bambusovom trskom zviznuti Kamila, da bi ga, dozvavši mu do svijesti ovom oštricom svu opasnost prijeteće situacije, trgnuo iz pasivnog mrtvila.

— Pa jasno, valjali ste se negdje po nekakvom smeću s djevojčurama, pitam vas gdje ste se skitali, kako to izgledate, molim vas, čujete li me, dreknuo je signor Federigo na Emeričkoga i, odbacivši onu oštru sablju na katedru, te je zveknula zveketom opasnog čelika, privukao je Kamila k sebi kao lutku, da bi pred čitavim razredom demonstrirao kako je Kamilo najneuredniji pitomac Hungaricuma, kako ne umije ni to da zakopča bluzu, ni da se češlja ni umiva, kako čitave noći banči kao skitnica, zakašnjavajući, dakako, namjerno, i kako jedini ne poštuje propise drsko i izazovno, a pitamo se zašto i na temelju čega?

— Eto, molim, izvolite, pogledajte kako vam je to zakopčan zobun, kao vreća, i ni jedan vam gumb nije prišiven kako valja, kidajući mu sa zobuna žiroliku žutomjedenu, elipsoidnu dug-

mad, jedno za drugim kao da otkida trešnje s grane, profesor je raskopčao Kamilovu bluzu, strgavši s njega one krpe, i ostavio ga nasred estrade da stoji pred katedrom u košulji, a zatim je iz jedne ladice izvukao dugu, tanku metalnu žicu, i stegao ga petljom te žice oko vrata kao živoder kad hvata psa. Osjećalo se da je stezanje guše veoma opasno, jer da neubrojiva luda može pritegnuti petlju oko vrata jednom jedinom kretnjom i zadaviti ga, a sve to odvijalo se u punoj neizvjesnosti, na posljednjoj niti između života i smrti.

Stoji Kamilo veoma oprezno, da ne posrne ni lijevo ni desno, jer radi se doista o fatalnim milimetrima, tako se stanjio i suzio njegov životni raspon, a sa katedre vidi se da se dramatska scena odigrava u staroj gospodskoj palači na visokom zidu budimske tvrđave: tu su hodnici beskrajno dugi i mračni, labirinti bez kraja i bez konca, sa valjda tisuću soba i dvorana, i više, a sve su krcate sivim punjenim sovama, čitavim jatima sivih sova, po ormarima i klupama i stropovima same sove, a odozdo, kroz otvorene prozore, čuje se graja tankih dječjih glasova uz vrisak djevojaka, to je Opatija, sunčana, davna, predratna Opatija, podne na moru, plava tišina, galebovi, kada su u jednome momentu zagrmjele cipele pitomaca Hungaricuma u koru i svi dječaci poskočiše dresirano, kao jedan, kao da je pala komanda »pozòr«, a na raskriljenim ogromnim vratima pojavio se njegov gospodin otac, u zelenoj magnatskoj gali, sa viteškom čalmom i perom i sabljom krivošijom, na čelu otmjene pratnje, i, približivši se brzim koracima katedri, on je strogim, povišenim tonom neospornog komandanta dreknuo na onu mizeriju od profesora Federiga, »pa šta radite to, za boga miloga, glupane, hoćete li da mi ubijete sina, skin'te mu to s vrata, tu sramotu, smjesta, pa zar ne vidite šta radite, lopove, čujete li me«, a glas, a pojava, a način i fraza toga gospodina u magnatskoj gali, toga konjanika sa kalpakom i bogatim zlatnim rojtama na baršunom i krznom opšivenoj surki, sve je to bilo toliko stvarno i impo-

zantno, te se Kamilo sa bolnim grčem u dijafragmi tek što nije zagrcnuo od suza, jer je doista izgledalo tako, da se otac nije pojavio u posljednjem trenutku i da je kojom nesrećom stigao samo sekundu kasnije, onaj ludi majmun bio bi ga sigurno zadavio.

Drugoga jutra kod čaja, oko devet sati (da ga ne budi, sobarica obično bi mu stavljala noćne telegrame uz čaj), našla se brzojavka iz Pešte: *tata iznenada preminuo stop hercšlag stop ne znam što da radim stop molim vas dođite odmah eleonora emerički.*

Ošinut sinoćnim polusnom, kao priviđenjem punim mračnih slutnja, nerazmjerno više nego telegramom *eleonore emerički*, osjetivši kako su ga stegle kucavice kao da mu se bešćutno ukočila donja čeljust, telefonirao je Trupcu, što da radi?

— U Peštu ne može, uhapsili bi ga tamo smjesta, a ni vizuma ne bi dobio od Madžara, vode ga u evidenciji, tamo je proskribiran u kampanji protiv admirala i njegovih krvnika, a osim toga član je međunarodne komisije za ispitivanje horthyjevskog bijelog terora.

Trupac ostao je na drugoj strani žice ipak, »je l' istina«, stupefatto.

— Ma kako, bogati, Kamilo, ma čuj, ma dobro, ma cosa vuol dire questo — ercšlag? Questa signora non è tanto intelligente, bogami, je l' istina, ma što joj to znači, pobogu, ercšlag, oštija, oduvijek sam govorio za tu klavirlerericu da je koza, brate! Pa stari je bio zdrav ko riba, bogamu, je l' istina, porca madonna, ma što joj je to ercšlag, non capisco proprio niente,

— Ne znam, eto, tako stoji: hercšlag, tata preminuo, dođite odmah,

— Ma bene, caro, ho capito, je l' istina, preminuo, dakako, a to je gotovo, Gospe ti, ako je preminuo, a što, sad je već kasno, je l' istina, svi ste vi uvijek pametniji, je l' istina, govorio sam

lijepo, samo ne u novine, znam ja što je štampa, samo ne pred sud, istomštogod, je l' istina, a sada, eto ti, molim, ričeta, gospodine, a tko će da se primi posla nego ja, dobro, ma dobro, čekaj, razumijem, ti u Peštu ne možeš, u redu, to je jasno, to ne dolazi u obzir, naravno, ali da vidimo sa Ministarstvom, valjda oni ipak imaju neke detaljnije informacije?

I tako se Trupčeva kancelarija ustelefonirala s Ministarstvom, a to je potrajalo poprilično, jer u kabinetu nije bilo još nikoga, pa kada je, na kraju, stigao jedan od referenata, kome je stvar bila poznata, jer je oko ponoći govorio sa peštanskim poslanstvom, ni ti detalji nisu sliku učinili mnogo jasnijom. Sinoć, u Regentovoj rezidenciji, na budimskom Starom Dvoru, bio je koncerat sa prijemom diplomatskog kora. Gospodin ministar Emerički krenuo je na prijem u pratnji svoje supruge, normalno, kočijom, i tako, za vrijeme koncerta, gospodinu ministru je pozlilo, a kad su ga onesviještena iznijeli u jedan od pokrajnih salona, lični liječnik Njegova Visočanstva Admirala, koji se tu našao, nije mogao konstatirati ništa drugo nego smrt. Crise cardiaque, haemorrhagia cerebri, na kraju, sada svejedno, tako nekako, Gradski Fizikat nije još dao biltena, a obdukcija izvršit će se jutros u jedanaest sati.

Ministarstvo interesiralo se za detalje oko prenosa mrtvoga tijela, međutim, udovica poručila je po savjetniku poslanstva Radojici Simeonoviću, da postoji želja pokojnika, paralelno sa demisijom koju je poslao putem pošte, da ne želi biti pokopan u domovini, i, prema tome, poštujući posljednju volju svog pokojnog supruga, gospođa nije sklona da ga preveze u zemlju. To je zasada ukratko sve što se moglo doznati: stari se odmetnuo i proglasio emigrantom.

Podnevnim brzim preko Beograda, Trupac je već drugog jutra bio u Pešti, pa kada se nekoliko dana kasnije vratio u pratnji gospođe Eleonore, zavjesa se nad tajanstvenom smrću podigla više–manje toliko te se, donekle, u glavnim potezima,

osvijetlio čitav krug kobnih okolnosti koje su, po svemu, izazvale samu katastrofu i tako postale neposrednim povodom srčane krize, sa medicinskog gledišta sasvim banalnog i više-manje normalnog odlaska na drugi svijet.

Po pričanju gospođe Eleonore, stari je bio čudno ravnodušan, moglo bi se reći, upravo spokojan spram čitave novinske kampanje kako je postepeno rasla još doma, posljednjih dana pred odlaskom, izvrgavajući ruglu bandu piskarala i mulaca kao da su komarci i mušice.

— Ma to su mušice, ništa više nego baš mušice, tako je govorio, trebalo bi ih odunuti repom, pa ne samo da je bio indiferentan, nego obratno, toliko uzvišen, da bi pojedine najdrastičnije psovke citirao Eleonori iz novina kod jutarnje kave, s nekim gotovo sarkastičnim užitkom koliko može da se snizi ljudska glupost kad hoće da napakosti iz slijepe mržnje.

U tom pogledu bio je nepokolebljivo uvjeren u sigurnost svoje pozicije, i to je tako trajalo, kako je već stizala ona odvratna štampa, gotovo dnevno. U Beogradu, međutim, na Ministarstvu, kamo su ga u posljednjem momentu pozvali po najnovije instrukcije (a to ga je ozlovoljilo već prije polaska, jer se bio spremio da putuje preko Beča i takve su mu bile već i dispozicije), u okviru ponovnih razgovora na Ministarstvu, u Beogradu, moralo se, po svoj prilici, nešto desiti, jer je krenuo na put mrk i neraspoložen, nesklon da progovori što ga je zapravo bacilo u depresiju, ali je ipak priznao da bi bilo bolje da se uopće nije primio toga posla.

Uopće, o toj temi s Eleonorom nije htio načelno razgovarati, a kada se kampanja međutim istodobno s njihovim dolaskom u Peštu već bila raširila, pa kada se o tome raspisala i peštanska štampa, njemu su na madžarskom Protokolu saopćili, kako je očito da ova smišljena i, po svemu, namjerno lansirana kampanja ima nesumnjivo tendenciozan protumadžarski politički karakter, a to ga je počelo uzrujavati, te je već prvih dana poslije

razgovora s Madžarima sve više ponavljao, kako je apsolutno neinteligentno što se uopće primio te misije, i da bi bilo najoportunije da se vrati, jer da ovako, kako se postupa s njim, on ne bi postupao ni sa posljednjim kočijašem. A kad se potkraj, u nizu tih bezobraznih gluposti, stalo i u madžarskim novinama javljati Kamilovo ime, kao da je i Kamilo po svome ocu bio angažiran u austrijskoj obavještajnoj službi, stari se gospodin ogorčio definitivno što mu se autoritet podriva tim glupim protumadžarskim citatima iz naše vlastite štampe, kao da je doista inkompatibilno, da bivši hrvatsko–madžarski visoki funkcionar zastupa danas Kraljevstvo SHS kod Regenta i, podlegavši tako dobro montiranim podvalama, stari je počeo sve više gubiti živce, tako da mu je ponestalo i apetita i sna, pa kad su se ono bili pojavili u štampi faksimilirani novi telegrami, kao dokaz za navodnu »špijunažu«, po tonu i načinu kako je stao izvrgavati ruglu svoju vlastitu karijeru, osjetilo se da je stvar prevršila mjeru. Probdio je nekoliko noći hodajući salonom amo–tamo, da bi se noć pred samom smrću odskitao na ulicu i pijan vratio u svitanje, kao da je doista čitavu noć probančio, i to, čega se godinama klonio po liječničkom savjetu veoma pomno, ponovo je propušio, a za tri posljednja dana iskapio je dvije butelje Armagnaca i valjda pet–šest butelja teškog crnog madžarskog vina. A kada je na sam dan pred katastrofom stigao zvaničan akt, signiran rukom samoga ministra, kojim ga Ministarstvo poziva neka iz obzira na sve kompromitantnije glasine u štampi izvoli krenuti u Beograd, kao što je on govorio, na giljotiniranje, i to po mogućnosti smjesta, da se sa ministrom lično dogovori o načinu kako da se prekine ova kampanja, kojom, ciljajući politički njega, neodgovorni elementi gađaju zapravo direktno Vladu i Krunu, i upravo zato, jer je u pitanju Kruna, neka izvoli da razumije kako je stvar postala neodgodivo akutna.

Gospodin ministar mu javlja da je upućen kako demagoška hrvatska opozicija, putem svoje beogradske filijale, sprema da iskoristi čitavu aferu na temelju onih povjerljivih telegrama sa izazovnom interpelacijom u parlamentu, i ministar u dilemi, što da radi, ima li birati između ugleda Krune i jednog činovničkog lica, odlučio se logično, da žrtvuje svoga činovnika.

Sve je to bilo formulirano u ministarskom dopisu, kao što se izrazio, »okruglo pa na ćoše«, ne baš sasvim tako doslovno i ne baš doslovno takvim riječima, ali dovoljno razgovijetno da je stari, pročitavši taj dopis, pobjesnio i, razderavši onu glupu epistolu ministarsku u paramparčad, odbacio šaku zgužvanog i razderanog papira u koš sa gađenjem. U povišenom raspoloženju, on je istoga momenta pozvao u hotel savjetnika poslanstva, nekog gospodina Simeonovića, i tom stranom i nepoznatom činovniku povišenim tonom, u hotelskoj sobi, počeo detaljno objašnjavati kako mu je ispod časti i gospodskog dostojanstva da antišambrira i da se pere od nečega što je samo po sebi bezobrazluk i sramota. Nije on nikakav cigo s ulice, da ga čas časte, a čas penju na vješala, i neka gospodin Simeonović smjesta uputi u njegovo ime gospodi u Beogradu odgovor, da su Emerički razgovarali sa bečkim Nadvojvodama na ravnoj nozi, kada su gospoda ministri tamo dolje još koze pasli. Urlao je na jednog savjetnika kao da je ovaj lično odgovoran za ministrovo pismo: »on je svoju riječ dao i traži da se njegova riječ poštuje i ništa više«...

— U svoje vrijeme, kada se bio angažirao politički, i to s puškom u ruci, riskirajući svoju glavu u borbi s onom seljačkom bandom, on je mjerodavnim faktorima još u doba takozvane Privremene narodne vlade, u kojoj je fungirao kao ministar bez portfelja, dao svoj curriculum vitae, a onda je i u javnosti i u Narodnoj skupštini dao niz deklaracija, koje mogu i danas poslužiti kao javno štampana svjedočanstva o njegovom političkom uvjerenju i principima, i zato on ne osjeća baš nikakve

potrebe da se ponovo ispovijeda i pere zbog nekih gluposti iz takozvanog predstanja, jer nije prostitutka na policiji kojoj se ispituje predživot. Da je do sloma Austrije bio politički funkcionar u Hrvatskoj, da je kao takav djelovao za rata i u ratu, to nije tajna, pa kakvi su to trikovi, da se ministar tobože kao stidi njegove političke predratne i ratne djelatnosti? Od onoga dana, kako je izjavio svoju lojalnost Regentu do danas, nisu, po njegovom najdubljem uvjerenju, nastupili nikakvi novi momenti te bi on baš sada morao da se vrati u Beograd na prijavak ministru ili Kralju, u čije je ime predao akreditive nema tome ni mjesec dana, jer bi buknuo skandal prosto neopisiv i u historiji evropske diplomacije jedinstven,

— U svom ličnom pismu Regentu, on je najsavjesnije naveo sve i najsitnije podatke o svojoj političkoj i činovničkoj aktivnosti za čitavog perioda svoje karijere u Hrvatskoj, ne zatajivši ni jednog detalja koji bi u bilo kom pogledu mogao biti ili izgledati kompromitantan, a sve, što se danas iznosi protiv njega sa autentičnim ili krivotvorenim telegramima, svejedno, čiste su podvale. Kako se, međutim, sistematski počela dovoditi u sumnju ne samo njegova lična čast, nego i čast njegova sina, za koga jamči svojim obiteljskim imenom, da je apsolutno isključeno da bi na Kamila mogla pasti i najneznatnija sjenka sumnje u njegovu bezuslovnu odanost što se tiče nacionalne orijentacije u najidealnijem smislu, stekao je uvjerenje da se protiv njega i njegova sina vodi kampanja po prozirnom planu: sina nastoje kompromitirati političkom predratnom karijerom očevom u Austriji, a oca komunističkim stavom sinovljevim danas u SHS. Notorno je poznato da on, kao austrijski podanik, nikada lično nije dijelio ni političke poglede ni uvjerenja svoga sina u Austriji, upravo kao što ih ne dijeli ni danas, poslije Oslobođenja, i obratno, njegov sin, da bi se politički i socijalno desolidarizirao s vlastitim ocem, demonstrativno se odrekao svog obiteljskog imena, pa baš zato, ovo poigravanje njime kao

nelojalnim činovnikom, koji treba da povuče neke konzekvencije prosto na temelju neistina, u svakom je pogledu sramotno, te on ne uviđa da bi bilo potrebno da se u ovome momentu opravdava pred bilo kime, a pogotovo pak pred svojim resornim ministrom, kao da u ovoj slaboumnoj aferi uopće postoji ili može postojati bilo što, što bi moglo biti predmetom bilo kakvog ispitivanja. To mu je ispod časti. Ne želi se poniziti do tog stupnja da bi ispao kao prosjačka bijeda, moljakajući milostinju, ni ovako ni onako...

Sjeo je i izdiktirao ministru telegram, zatraživši od ministra isto tako energično da opozove svoj akt iz navedenih principijelnih razloga, jer se on ni u kome slučaju ne misli odazvati ministarskom pozivu, pošto je o svemu, što je znao da kaže o toj aferi, Ministarstvo već svojevremeno pismeno obavijestio. Ministar, međutim, primivši njegov nervozni telegram, dao je telefonirati na poslanstvo, da poziv u audijenciju ostaje na snazi, i to u roku od četrdeset i osam sati, jer da će ministar u protivnom slučaju postupiti disciplinski, pak će skandal, protiv ministrove volje, na taj način postati još eklatantniji.

Savjetnik Simeonović pojavio se u hotelu s alarmantnim telefonskim pozivom ministra, koji je primio kao nešifriranu poruku oko podneva. Gospođa Eleonora i Emerički silazili bi redovno na objed u restoran hotela, gdje su provizorno stanovali, jer se rezidencija tek spremala, ali se Emerički poslije sastanka sa savjetnikom nije pojavio kod objeda. Što se desilo između savjetnika i staroga u apartmanu nije poznato, ali kad je kasnije policija ispitivala sve okolnosti oko ove smrti, sobar i sobarica potvrdili su zapisnički da je Ekscelencija gospodin ministar vikao na nepoznatog gospodina nervozno i bijesno, i da je to potrajalo prilično dugo, pa kada je policija kasnije po podacima Eleonorinim identificirala ovog »nepoznatog gospodina«, savjetnik poslanstva dopunio je navode posluge, da je gospodin ministar izgubio prisutnost duha do tog stupnja da

se u jednom hipu radilo zaista samo o nijansi da nije savjetnika fizički inzultirao. Poslije ove grube scene, stari je gospodin ostao toliko uzrujan još sat–dva kasnije da je odbio poslijepodne i užinu, jer da mu se ne jede, i tako je ostao u svojoj sobi čitavo poslijepodne pišući pisma.

Napisao je pismo Kamilu, demisiju Ministarstvu, lično pismo Kralju, a čitav polog sa vrijednosnim papirima i valutama (što ga je bio deponirao u hotelskom trezoru) uzeo je i prije polaska na prijem kod Admirala predao Eleonori da ga ona lično vrati u hotelski sef kao svoj vlastiti polog pod vlastitim imenom i ključem. Gospođi Eleonori bilo je to čudno, ali je stari inzistirao, a sada, kada se sve to tako desilo, razmišljajući naknadno, gospođa je došla do zaključka da je Emerički po svoj prilici imao namjeru da se ustrijeli još iste noći, jer dva dana prije toga zatražio je preko Protokola od madžarskih vlasti da ga snabdiju revolverom zbog lične sigurnosti, pošto su im odredili za stan udaljenu vilu na budimskoj periferiji.

Kako je za vrijeme večere, pred polazak na prijem, ponovo odbio da mu se servira bilo što, kava ili čaj, gospođa je čula kako kvrca revolverom u drugoj sobi, i to joj je bilo čudno, pa kad je provirila na vrata da vidi šta radi, šta će mu šaržirani revolver, podigao je svoje naočare s nosa na čelo i, pogledavši je s iznenađenjem, posvetio se onom kvrcanju oružjem mirno dalje, kao da nije ni ušla.

— Šta će ti to, zapitala ga je nervozno, inzistirajući da prekine opasnu igru.

— Pa vidiš, valjda, nabijam revolver, sjajna marka,

— Pa da, ali šta će ti u hotelu nabijeni revolver,

— Da se nađe, nikada se ne zna, stare navike, špijuni su uvijek naoružani...

Pismō Kamilu bilo je pisano mirno i sabrano, osim naslova koji se vinuo do sentimentalnog, a pomalo i patetičnog uspona.

Sine moj, dečko moj pametni, eto, i Ti si postao špijun, a to nije trebalo da se dogodi! Sve to si mudro znao da nije tako biti trebalo. Sve sam skrivio ja sam, oprosti! Ljudi nisu anđeli, da, nisu, a ipak, vidiš, čudim se još uvijek kako se ti ljudi s apetitom tove mesom svojih bližnjih.

Bio si oduvijek pametniji od mene, i sve što radiš i kako se vladaš ima svoj smisao, a to mi se, nažalost, objasnilo prekasno, no ipak, dijete moje, molim Te, pazi, Tvoj put... uostalom, što da Te savjetujem, radi kako misliš da je pošteno!

Predao sam Eleonori izmjenu oporuke, pa se nadam da će stvar riješiti kako želim. Tebi da ostane Jurjevska, a njoj varaždinbreški vinograd i kuća kod Kapucina, a što se onog skandala tiče, sa Rongeom nikada nisam mijenjao telegrame, osim u Tvome slučaju, kada je Amanda javila da oni gore, u Beču, vode u evidenciji Tvoje veze sa srbijanskim generalštabom. Faksimili ne tiču se mene nego Teodora V., jer on je vodio te poslove. Ja se time nisam bavio. Teodor V. je živ i mogu ga ispitati. Gospodi u Beogradu to je dobro poznato da se radi o Teodoru V., ali se pretvaraju jer on je njihov i zato je cinizam što mene zovu na pranje. Dao sam demisiju na časti i na državljanstvu, sinko moj, zbogom...

Ispred ove jadne smrti, osjetio se Kamilo, kao pod hridinom crnoga granita. Sitan i izgubljen. Sve što je umio otkriti kao utjehu bilo je slijepo dodirivanje hladne mramorne stijene, što se isprepriječila između ovog pokojnika u Pešti i njega nepojmljivo ali neoborivo, te se sve ono što se jedamput davno zvalo zavičaj, iluzije, roditeljski dom, otac, majka, ljubav, u jednu riječ, sve što se godinama kuhalo u njegovoj glavi i utrobi rasplinulo kao dim pogrebne svijeće. Prvi put se čovjeku sablasno objasnilo da to, što je posredno ili neposredno poslužio kao katalizator očeve smrti, nije bilo dobro ni mudro.

„Sjeo je čovjek u crnotapetiranu kočiju, kao što je bio onaj fijaker kojim je Jojina mama otputovala u Beč, i odozgo, sa

budimskog brda, sa serpentine Korvinove tvrđave, dodirnuo je još jednim zloslutnim pogledom zelenkaste vijence peštanskih plinskih svjetiljaka nad obalom mračne vode; kod posljednjeg zaokreta serpentine uputio je još jedan pozdrav Gradu svoje mladosti, crnoj masi zgrada od parlamentarne kupole do mosta Kraljice Eržebete, onim hotelima, onim restoranima, onim davnim noćima uz pratnju cimbala i egeda, zveknule su još jedna ili dvije sinkope metalnog kopita o kamen budimskih ulica, provezao se u brzom kasu uz pozdrav gardijskih helebardista u špaliru, sa srebrnim bradvama i kacigama, pod slavolukom glavne dvorske porte, popeo se mramornom skalinatom u ovalnu dvoranu pod kupolom Kraljevskoga Grada, i od opojnog oblaka parfema, kao vanilija i tropske orhideje slatkih, napudranih gospojinskih ramena, od violina i od klavira i od muzike, od mirisa ruža i jorgovana, on se okrenuo i zaputio u noć, u veliku mračnu madžarsku noć, sa jezivom, kao smola crnom dunavskom vodom, uz naricanje lokomotiva u daljini, za izgubljenim granicama Svete Krune..."

„Sve što se godinama odvijalo između Kamila i onog peštanskog mrtvaca, sve što je krilo u sebi i suviše mnogo elemenata da djeluje veoma često glupo, više od toga, slaboumno pa čak i mrsko, sve ono što je jedamput davno, prije ove smrti, moglo da djeluje doista izazovno, danas, kad onog glumca na daskama više nema, osim Kamilovih nervoznih refleksija, uznemirenih kao igra kandila u sumraku, od čitave ove glume šta je preostalo?"

„Ni posmrtna maska, pa ni jedan jedini, ni najkonvencionalniji redak plaćenog nekrologa u štampi o značenju mrtvoga glumca, koga je on ipak više–manje svijesno gurnuo tako da se skotrljao sa pozornice i strmoglavio u provaliju. Dvije–tri vrpce svilene sa zlatnim slovima u počast pokojnika šuškaju još na grobu čovjeka i šapuću nešto nerazgovijetno o jalovosti ljudskih napora, a istina je, da je čovjek koji je ovoga starca oborio, može

se reći dotukao, bio čovjek koji je ubio vlastitoga oca i koga bi trebalo vezati u vreću s vukovima i baciti u Dunav."

„Kakav je dublji smisao imalo ovo umorstvo? Jedino taj da se pred radoznalom svjetinom istakne kao patricid, upravo vještak u ovom ocokoljačkom poslu, da bi pokazao svima kako je dovoljno bešćutan da udari rođenoga oca ravno u srce. Zaklao je čovjeka pred svima, a stari jadnik poklonio se njegovoj krvničkoj logici poklonivši mu još povrh svega Jurjevsku, iz zahvalnosti što ga je posjekao i oborio. Osjetio je stari, ipak, morao je osjetiti, kako Kamilov udarac nije bio udarac iz mržnje, i koliko god bio surov, značio je ipak neku vrstu pobune zbog povrijeđenog ponosa, a da je tako doista i bilo, to se starome objasnilo kad su ga odbacila beogradska gospoda, kojima se zakleo na vjernost do groba, uvjeren kako radi dobro i pošteno. Uzvišen iznad denuncijantskog laveža svoje bivše banske družbe, sam fakat što su ga pozvali u Prestonicu na novo poniženje, uzbunio ga je toliko te je otputovao spoznavši kako je Kamilo imao pravo što se odmetnuo od kraljevske gospode, zbog koje ga je, kao svog jedinog sina, sto posto vjeran svojoj zakletvi, odbacio, prozvavši ga na rastanku banditom."

„Jedini čovjek, koga je oborila logika Kamilove moralističke pobune, bio je ovaj, kao što se pokazalo, bezazleni pokojnik, koji se na kraju balade odmetnuo od svog Kralja, od svoje Zemlje i ostao ležeći u stranom blatu, bez doma i bez krova. Ako je do političke čete, koju Kamilo okuplja pod svojim barjacima već godinama, na čelu buntovnika s kojima se sprema za konačnu, posljednju i odlučnu bitku, stupa, u njoj, eto, i njegov pokojni otac, a to je, boga mi, limunova vojska s kojom se zaputio, jer ovaj mrtvac, taj će mu sigurno ostati dokraja jedini vjeran."

„Umirući priklonio se stari neljudskoj logici, a da je povjerovao Kamilu, mogao je poživjeti iznad meteža, pošteđen od rogova jednog i drugog stada političkih goveda. Ojađen proto-

kolarnom bezobzirnošću svoga gospodina resornog ministra svakako više nego vulgarnom galamom banske bagaže, čovjek se osjetio prevaren u svojim iluzijama, no bez obzira na sve detalje, koji bi eventualno mogli da znače smanjenje same krivnje, dobro je spomenuo Amadeo Trupac: »nije se isplatilo žrtvovati svoga oca bagri i vucibatinama, razgaćiti se pred stokom kao pelivan u cirkusu, na razveseljenje glupana«."

Klavirlererica odigrala je ulogu poklisarske udovice, mora se priznati, na poštovanja dostojnoj visini. Bude li se jednoga dana sastala s onu stranu dobra i zla sa pedesetak i više baba, snaha i svekrva ove otmjene obitelji, koje su se sve raskrinkale pred raznim ostavinskim sudovima kao falsifikatorke oporuka i krivokletnice, morat će joj otmjene dame odati duboku reverenciju u znak divljenja, kako je ova »dotepenka« smogla toliko moralne snage, da čitavu galeriju nepismenih emeričkih baba blamira taktom i ukusom.

U smislu oporuke, deponirane kod javnog bilježnika (a nikakva dopuna oporuke kakvu je pokojnik najavio u svom oproštajnom pismu sinu, nije se našla), gospođa, kao univerzalna nasljednica pokazala se pri razmatranju tugaljive stvari kao dama, kojoj je do dobrog vladanja stalo više nego do materijalnih interesa. Postojala je, na kraju, juridička mogućnost, kojoj se, u prvome redu, veoma logično uostalom, priklonio njen advokat, doktor Wasserthal, »da se ospori oporučno značenje takozvanog oproštajnog pisma, koje je stari uputio Kamilu u predvečerje smrti, a koje je nastalo, kao što se bjelodano vidi, na temelju subjektivne želje pokojnika, što je nepobitno, a, s druge strane opet, što se isto tako ne može osporiti, kao plod trenutačnog hirovitog raspoloženja, koje sa trijeznom i svjedocima potvrđenom, detaljno obrazloženom oporukom stoji u evidentnom protuslovlju. Bilo kakvom analizom familijarnih odnosa, a za razmatranje samoga pitanja oni nisu irelevantni, ne bi bilo teško dokazati kako između Kami-

lovog pravno nedvoumno jasnog razbaštinjenja, u prvoj i jedinoj važećoj oporuci, i jedne slučajne korekture u drugoj varijanti (ako se pokojnikovo pismo sinu uopće može uzeti kao neka vrsta posljednje želje), postoji nesumnjivo i duboko protuslovlje, na kome se može sagraditi čitava, pravno neoboriva konstrukcija formalno i materijalno obrazloženog prigovora, koji će bilo kakav ostavinski sud morati uvažiti, jer se nedvoumno temelji na zakonu, no bilo sada kako bilo, imao pokojnik bilo kakve osobne namjere, što se tiče njegovog oproštajnog pisma, svaka čast, ali pokojnik svoje ideje nije proveo pravno, i za nas je jedino mjerodavna njegova posljednja, po svim pravilima izražena volja, kojom je, nikakve sumnje nema, svoga sina razbaštinio u punom i doslovnom smislu ovog zakonskog pojma«.

Gospođa Eleonora usprotivila se kazuistici svog pravnog zastupnika, koga je (po vlastitim riječima) uzela kao savjetnika da joj pomogne u pravnim formalnostima a ne da smeta da se želja njenog pokojnog supruga, izražena u pismu gospodinu sinu, provede po svim zakonskim propisima, premda je, eventualno, u protuslovlju sa samom oporukom. Gospođa je naglasila, kako je ono pismo gospodinu Kamilu, koje je našla s ostalim pismima na stolu, bilo otvoreno, i kako ga je mogla i zatajiti, kao dokumenat po njene interese svakako negativan, to više, što pokojnik u svome pismu sinu ističe kako je svojoj ženi predao izmjenu oporuke, a to nije učinio, jer je to očito zaboravio, ali kako je ona vlastitom inicijativom bila to pismo predala Kamilu u ruke lično, ona misli da se to pismo njenog pokojnog supruga ima smatrati punovažnom izmjenom oporuke i, prema tome, ona ponovo inzistira da se prvobitna oporuka njenog pokojnog supruga promijeni doslovno kako je to njen suprug u svom posljednjem pismu formulirao i da se, prema tome, obje zgrade u Jurjevskoj ulici sa svim pokretninama prenesu u vlasništvo doktora Emeričkog, respective Mirko-

vića. Osim toga, gospođa je naročito naglasila da je pismeno obavijestila Kamila, kako poklon što ga je primila od svog pokojnog supruga, iz ruke u ruku, predstavlja vrijednost svakako nerazmjerno respektabilniju nego što vrijedi kuća u Jurjevskoj sa svim pokretninama, a što se pokućstva tiče, ona će se za mebliranje svoga stana zadovoljiti onim pokućstvom koje će joj Kamilo iz Jurjevske ulice ustupiti po vlastitoj volji i izboru.

Kamila je na ostavinskoj raspravi zastupao doktor Burić, pa kad mu je uručio dokumente o nasljedstvu, u smislu kojih je Kamilo postao punopravnim vlasnikom kuće u Jurjevskoj ulici (ulične i dvorišne zgrade i vinograda sa svim pokretninama), on je uputio Eleonori pismo, »kako je uprkos odluci o nasljedstvu smatra i dalje suvlasnicom i da je moli neka izvoli disponirati o tome po svome izboru i volji«.

Gospođa Eleonora produžila je svoju ženeroznu ulogu dosljedno i samozatajno i dalje, mora se priznati, i s mnogo takta zahvalila se Kamilu »da zaista ostaje kod svoje prvobitne odluke na ostavinskoj raspravi, a ako Kamila ne smeta, ona je spremna da kao neka vrsta patrone preuzme lično da sredi čitavu masu sitnih i većih pitanja kako da se Jurjevska ponovo pretvori u neku vrstu udobnog stana, pošto je Kamilo bio izjavio kako namjerava da se preseli pod svoj roditeljski krov, kamo ga njegova supruga, po svoj prilici, ne će htjeti slijediti.«

Raskrčiti gomilu starudija od ormara i svjetiljaka i kanapea, šublada, škrinja i tkanina, kojima su bile prenatrpane sve prostorije (jer se pred odlazak u Peštu radilo na brzu ruku), preseliti i razmjestiti čitave serije ogledala, zavjesa, garnitura i suvišnih kreveta i trulih naslonjača na tavan i u dvorišnu zgradu (koja je do smrti staroga Kalmana služila kao štala, a koju su kasnije pregradili u stan za poslugu), oprati i rasvijetliti i zagrijati onu pomalo već pljesnivu kućerinu, sve to nije bilo ni jednostavno ni lagano, to više, što je gospođa i sama bila zauzeta

svojim vlastitim kućanstvom, jer je kuću u Varaždinu odlučila preurediti kao neku vrstu pied-à-terrea, za izlete, kada budu pucale prangije i pjevali klopoci na varaždinskoj berbi.

Kamilo, pasivniji no što je ikada bio u pitanjima materijalne naravi, predavši gospođi Eleonori čitavu Jurjevsku na punu milost, kolebao se poprilično da se zaputi u svoj roditeljski dom, pak je prošlo tjedan i više dana, kako je Jurjevska bila već reetablirana, kada se konačno odvažio da jednog poslijepodneva pozvoni na porti, pošto se sa svojom maćehom telefonski dogovorio da će se pojaviti na čaju.

U staroj blagovaonici na prvome spratu sve je bilo na svome mjestu. I holandeski sat, i kredenci, salonska garnitura s klavirom u dnu dvorane, a još je bilo dirljivo, na stolu bio je serviran čaj sa ružičastom Rosenthalgarniturom, koju je njegova mama iznad svega cijenila, tvrdeći da boja čaja ne dolazi ni u jednom drugom porculanu do tako tamnozelenog preljeva kao na blijedoružičastom fondu njenog Rosenthala, koji se u vitrinama čuvao za naročito svečane zgode. Tu ga je dočekala gospođa Eleonora, a Mika je servirao po starom običaju slatko mlijeko, gorku saharicu i prepečeno pecivo pod toplim ubrusom u srebru, kao što se služilo u stilu pokojne Hortenzije, i tako je prvi obiteljski sastanak maćehe s njenim pastorkom pod emericzyjevskim krovom ispao, moglo bi se reći, toplo i od prve riječi neposredno.

Pokazalo se da se slika koju je Kamilo sačuvao o »Fräulein Fistrich« iz davnih dana, kada je pratila igru njegovih dječjih prstiju, da li se pravilno kreću koštanim pločicama starog maminog Stelzhammera (što ga je donijela još od Habdelićevih za miraz), veoma blijedo, gotovo ni po čemu ne podudara s likom udovice njegova oca. Prebirući jednim od Mozartovih andantea cantabilea, on se sav iz petnih žila napeo da dosegne u krajnjem naponu vrškom svojih cipela neizrecivo duboki pedal pod svojom nogom, i jedino što nije zaboravio bilo je da

je gospodična klavirlererica bila zapravo uvijek zaokupljena vlastitim brigama, više nego njegovom svirkom, jer bi ga samo od vremena na vrijeme vraćala mehanički da ponovi, i to veoma blagim dodirom ruke, potpuno ravnodušna da li je udario pravi ton, a treći put ona se ne bi više vraćala na istu temu.

Kada se Eleonora prije godinu dana pojavila u ulozi supruge ministra, u očima glupe svjetine nikako se nije mogla osloboditi svoje plebejske sjenke da se kao dama u godinama popela do ranga jedne ministarke, uzvišen iznad bilo koje vrste ove i ovakve malograđanske sitničavosti, Kamilo je spram svoje Gospodične ostao gotovo u staroj maniri koju joj je posvećivao naročito u posljednje vrijeme dok još nije bila registrirana kao supruga njegova oca.

»Klavirlererica« javila se na familijarnoj pozornici Emeričkih tek kad je stari legalizirao s njom svoj brak, jer do toga momenta stari sastajao se sa svojom prijateljicom, koliko god je to bilo glupo, potajno, a kad se konačno oficijelno pojavila u Jurjevskoj, relacije između oca i sina razvijale su se tada već u trajno otvorenoj krizi, tako da je susret kod ovog popodnevnog čaja bio zapravo njihov prvi sastanak u četiri oka.

Impresioniran sitnicama koje je gospođa Eleonora uspjela uskrisiti iz raznih kutija i ladica gotovo poetskom nježnošću, s pomoću nesvakodnevnog pamćenja i s mnogo nenametljivog ukusa, osjetio je Kamilo potrebu da joj se zahvali nekonvencionalno, »jer i on sam, da je bio stavljen pred zadatak, da ponovno meblira staru obiteljsku blagovaonicu, koju Mika još uvijek zove ‚dvorana', jedva da bi bio mogao rekonstruirati sve one bibelote, vrčeve i starinske cukerdoze i posvema zaboravljene fotografije, a sve to s naročitim poštovanjem spram stila pokojne Hortenzije, kao što je to pošlo za rukom gospođi, koja je pod ovaj krov dolazila u ono davno doba ipak samo na prolazu. Sama činjenica da nije zaboravila ni one vedute Rohitsch–Sauerbrunna i Lovrane, u tamnoljubičastom baršuna-

stom okviru, na primjer, koje je još njegova pokojna mama bila uklonila sa staromodnih bambusovih etažera između prozora, govori o istančanom smislu za opažanje skrivenih, na prvi pogled zaista sporednih detalja, pokraj kojih velika većina posjetnika prolazi ravnodušno i više–manje slijepo«.

Na starom klaviru, prekrivenom kašmirskim šalom, našla se mala galerija srebrnouokvirenih fotografija: mamina slika u kostimu šarmantne markize pod bijelom perikom, s onog rokoko bala, o kome mu je pričao Martinenghi, kad se kod njega prvi put pojavio na bečkom ministarstvu, da ga preseli u Ungarisch–Weisskirchen, a koju je njegov otac bio uklonio kad se Eleonora pojavila u ovom stanu kao domaćica, kao što je odstranio i Hortenzijinu sliku pod velom i mirtovim vijencem, a sad ju je Eleonora ponovo iščeprkala iz jednog starog albuma. Tu je bila i velika fotografija generala, Amandinog muža, kao komandanta zagrebačke garnizone na konju, pak Amanda, kao mlada generalica, i jedna grupna snimka na ladanjskoj terasi; između dama i gospode Kamilo u baršunu sa bijelim čipkastim ovratnikom i bujnom kovrčavom kosom kao djevojčica, a između kavalira u drugom redu gospodična Fistrich, koju su na takve izlete pozivali kao klavirlererricu, iskazavši joj čak i tu izvanrednu i izuzetnu počast da bude na fotografskoj ploči ovjekovječena u društvu ove kreme.

Odgonetavajući pojedina lica na ladanjskoj land–partiji „tko je onaj ulanski ritmajstor s plavim viteškim, aristokratskim brkom, ono je ađutant staroga feldmaršallajtnanta Amandinog supruga, jedan Eszterházy, a onaj vitki ciganin, crn kao đavo, ono je ritmajstor von Martinenghi, a tu, u prvom planu, sjede: mama Hortenzija i Amanda uz Presvetlog de Franciscija, a onaj artist, sa bujnom kosom koji stoji iza Eleonore, ono je Petrinis, slavni violinist, nada čitave nam hrvatske domovine, kome je sam Ševčik prorekao sjajnu budućnost, a, eto, ništa nije postalo od čovjeka: propio se, i danas svira negdje u Belgiji po sumnjivim noćnim lokalima".

— Toga Petrinisa pratila je gospođica Fistrićeva na klaviru, na jednoj koncertnoj turneji, i taj maestro, koji ju je u jednom provincijalnom hotelu, ono, što se banalno kaže, lišio glupe fiksne ideje koju ljudi zovu »djevičanstvo«, to je čovjek koji je, može se reći, čitavoj njenoj sudbini dao sasvim drugi smjer. Nju je tada prosio jedan profesor gimnazije, gospodin u godinama, i ona je s tim profesorom bila takoreći već i zaručena, kada se fatalne one osječke noći javila nova komponenta, i ona nije mogla da svome zaručniku, profesoru, ne prizna što se dogodilo u onom provincijalnom hotelu, gdje se, zapravo, »dogodilo« samo to, da je godinama ostala neudata zbog ljudske gluposti,

— Bilo je to, može se reći, sasvim grubo, zapravo nedostojno pristojnog čovjeka, i ona je u onome momentu temeljito posumnjala u glasine kojima je bio okružen kao bengalskom rasvjetom, da je »genijalan«, ali mu je do dana današnjeg zahvalna. Izazvao je kod nje nezaboravan šok spram svega što u čovjeku muti i zamagljuje svijest iz sfere takozvanih nagona, i tako je spram tjelesnih napasti ostala ravnodušna u godinama kada se te slatke čežnje kod žena pretvaraju u najveća iskušenja,

— Govori se o ravnopravnosti spolova, samo je ženama nerazmjerno teže, jer što da rade osamljene i pregažene žene, kada nisu kentauri? Kružila je fama o onom Petrinisu da je »genijalan«, možda je doista to i bio, no, eto, ali ipak nije ni primijetio, a nije mu to palo ni na pamet, da je razorio jednu djevojačku mladost, možda čak i jedan život, a onaj drugi opet, filistar, koji se nikada nije ogriješio ni o kakvu konvenciju, ostao je duboko povrijeđen, jer mu je netko oteo njegovo patrijarhalno pravo, kao najobičnijem primitivcu. Hoće se naročita tupost mozga a, osim toga, i neshvatljiva, da, upravo jeziva tromost duha i svako pomanjkanje bilo kakve imaginacije, da takve mizerije, koje sebe smatraju »gospodom«, vode računa isključivo samo o svojim hirovima, da razaraju nešto što je

doista bilo naivno, a time, dakako, nije rečeno mnogo, gotovo ništa, od svega što bi se moglo izgovoriti o toj temi, kada se pitamo šta je ljubav, a šta je muzika, a i onda, još uvijek i povrh svega, ostaje otvoreno pitanje, šta je sa ženskim suzama?

Održavajući konverzaciju na visini za čitavo vrijeme ovog five o'clocka, rutiniranom vještinom, ona se, isto tako nenametljivo i prirodno, moglo bi se reći, dostojanstveno oprostila »kako je čeka čitav niz dužnosti, da joj slikaju stan, ali ne po njenom ukusu, da nikako ne može da nabavi odgovarajuće boje ni patrone, ovi dosadni majstori ne umiju da svrše taj posao nikako«, i tako je konačno ljubazno i nestala, a on je, eto, konačno stigao u Jurjevsku, svi njegovi mrtvi promatraju ga iz ovih slika više–manje umorno, a zašto mu je ova žena ispričala svoju pustolovinu, teško bi bilo odgonetati, pošto se govorkalo da je već u ono vrijeme, kad je njega podučavala u klaviru, blagodatna dama koja ne škrtari svojim šarmom, a to su bile samo glasine, po svoj prilici, radoznalih jezika.

Prošetao se maminom sobom, kojoj je Eleonora, ispunivši je ladanjskim slikama, dala sasvim drugi karakter, da bi preko koridora produžio do očevog kabineta.

Iza jednog grubo tesanog hrastovog ormara koji tu stoji još od Ambrozovih vremena, otkrio je Kamilo u najmračnijem kutu sobe sasvim sakriven i zaboravljen anthurium, prozvan po preljevu svojih latica Flamingo. Kao sentimentalna slabost očeva, dočekivao bi ovaj anthurium proljeće na dvorišnom balkonu zbog jutarnjeg sunca, a zimi cvjetao je obično na klaviru ili u kabinetu kod prozora, na vlastitoj etažeri, godinama, jer se, za Hortenzijina života, ovome cvijetu posvećivala bolećiva briga. Dok je za života Presvetle anthurium bio glavnim motivom razgovora, »kako mu ide«, i »da li je popio dosta vode«, jer on je »močvarna, tropska biljka«, od smrti mamine, kako je rat bio buknuo, ukućani prestali su se baviti Flamingom

te se Kamilo iznenadio, kada su dva intenzivno crvena cvijeta sinula iz polumraka kao dvije svjetiljke. I sam je već bio izbrisao iz svoga pamćenja Flamingovu egzistenciju, pa, ugledavši ga poslije mnogo godina, zastao je, „kako to da traje godinama, a da nije sagnjio"?

Oko ove tropske biljke vladala je od početka neka tajanstvenost, jer se govorkalo da je Presvetli ovaj cvijet dobio na poklon od jedne engleske dame, koja je doputovala sa svojim suprugom k nama, u lov na orlove, a kako je lord bio važna politička ličnost, Presvetli, kao viši funkcionar vlade, bio je lordu dodijeljen u osobnu pratnju, pak se po zakucima Banske Uprave diskretno šaputalo da anthurium kod starog Emeričkog cvjeta na grobu jedne davne male avantire. Svake druge godine prenosile bi se lukovice anthuriuma u malim baršunastim kutijicama kao svetinja, a da takav cvijet traje zapravo od početka Kamilova pamćenja (jer otkad se sjeća anthurium cvjetao je pod ovim krovom godinama), začuđujuća ova okolnost pala mu je večeras na pamet prvi put kao zagonetno pitanje.

U samoći, zaboravljen, procvao je anthurium u smeđoj polutmini, u zakutku između Ambrozovog ormara i zida, uz tamnozelenu zavjesu, koja se u teškim naborima spustila lijevo i desno od prozora, a Flamingov cvijet jedini je još živi svjedok onog davnog života što se pod ovim krovom u ovim sobama kao toplo meso u toplim tkaninama obmanjivao, bezazleno, kako živjeti znači plesati na ovim parketima veselu igru koja nije samo kratkotrajna lakrdija već nešto nerazmjerno više, nešto što je stvoreno po vrhunaravnom planu kao remekdjelo, u božje i carske svrhe.

Patosom svog tajanstvenog dostojanstva anthurium se pobunio iznenada tako silno, kako su ga okrutni ljudi, spustivši zavjese i zaključavši vrata, bešćutno ostavili bez pozdrava kao da se nikada nitko više ne će vratiti, a sada, kad se pred njim

pojavio zadnji predstavnik ovoga doma, njegova čudestvena arija zabrujala je pod svodovima stare kurije kao plač zvona, uznemirivši sjenke svih emericzyjevskih pokojnika, od staroga Ambroza do umornog budimskog poklisara, čije tijelo trune negdje daleko, u potpunoj samoći peštanskog groblja, među stranim i nepoznatim truplima, pod grobljanskim zidom, a jedna tramvajska lira s ulice cvili prosipavajući nad osamljenim grobom snopove zelenih iskara.

Iz razbuktale korone anthuriumovog lišća iskolutalo se nekoliko vitkih svijetloklorofilnih sabalja, i iz one zbrke od tropskog zelenila, iz vulkanskog humusa, iz smeđe, smolave, paklene smjese od blata i od trulih vlakanaca, od korijena i pepela i prašine, iz truleži u loncu, grimizno blistavi cvijet buknuo je pobjedonosnom snagom svoga prkosa, zablistavši, kao pozdrav s onu stranu dobra i zla.

„U ratu još, godine Petnaeste, nekako prije povratka Joje iz Srbije, koji se iznenada, u Jurjevskoj, u predvečerje samog Badnjaka pojavio kao prikaza, kada se Kamilo poslije svojih ratničkih pustolovina našao prvi put pod roditeljskim krovom, zaboravile su bile djevojke anthurium na balkonu, i Kamilo se spontano, prosto kao ošinut, sjetio cvijeta, da je nestao, izazvavši uzbunu i kod staroga, jer se i Presvetli bio pod Kamilovom sugestijom prepao da je anthurium nestao definitivno."

„Od Petnaeste na Šesnaestu zima je bila pogana, okrutna, prava zlobna ratna zima, i svi su se gornjogradski krovovi savijali pod teretom snježne mase, kada su djevojke unijele anthurium u sobu kao stradalnika, te tek što nije u posljednjem trenutku uginuo na balkonu, u snježnoj oluji, usred polarnog bjesnila, i tako se anthurium pojavio u toploj sobi uz rasvijetljeni božićni bor kao bolesnik, kome je budućnost ovijena bezizglednom prognozom, da bi već oko Majke Marije Svijećnice progovorio o uzvišenosti svoga poziva, kako svim paklenim snagama uprkos treba cvjetati, jer pjesma cvijeća, to je pobjedonosna poema

nad mrakom i nad kaosom. Anthurium se ratne godine Šesnaeste bio rascvao bujnije no ikad, ali se njegov prvi cvijet drugoga dana otkinuo sam od sebe, tako da ga je Kamilo bio ponio u Beč u staklenoj kutijici, i anthurium je u Beču vegetirao u vodi još nekoliko dana, a zatim ipak uvenuo, što je teta Amanda, uzela, za loš znamen."

„S odlaskom gospodara u Peštu čini se, da su ga ovaj put doista zaboravili: čitava Flamingova historija govori o starim ranama, o mačjim pandžama, o ptičjim tragovima, o ozbiljnom stradanju, jer kako su nastupile dramatske peripetije u borbi za beogradsku ministarsku karijeru i kako se pojavila gospođa Eleonora, nakon likvidacije Ladanja čitava se Jurjevska pretvorila u skladište pokućstva, a ova lakoumna stvorenja od posluge, nikada suviše sklona cvijeću, počela su da ga potrkuju maćuhinski, ali, eto, anthurium, ekstazom svoga zanosa, u znak protesta, zapjevao je ipak svoju pjesmu o sunčanoj svjetlosti, jer to što blista iz anthuriuma nije ništa drugo nego mrva sunca, koje se zapalilo u ovoj hladnoj mračnoj sobi kao kandilo nad grobom gospodara koji je nestao u maglama."

Uzeo je Kamilo lonac sa cvijetom, objema rukama, pobožno kao što se podiže sakramenat iz sanktuarija, i, postavivši anthurium na stol, pozvonio je Miki i tako su obojica, veoma pomno, stali da brišu flanelnom krpom list po list, da napajaju cvijet, kao što se napaja bolesno dijete, kap po kap, pa se čulo kako ispod suhog čvorastog korijena šapuću nešto patuljasti mjehurići, prodirući iz puhora smolave zemlje na površinu kao sasvim maljušna demonska bića. Anthurium bio je žedan: popio je više od punog vrča, a stari Mika izgubio je svaku prisutnost duha, prosto ne nalazeći ni jedne mudre riječi kojom bi bio mogao objasniti svoj nemar, »kako je moguće da je i on zaboravio ovaj cvijet tu u kabinetu, iza ormara, kao da baš on nije bio taj koji je o njemu vodio brigu godinama, a, eto, otputovali su, a on ga je zaboravio kao smrt«.

Kao da miluje pogledom nešto familijarno, intimno, jedino što mu je tu u roditeljskom domu preostalo još živo, sjetio se Kamilo, zatravljen crvenim cvijetom, kako je još u djetinjstvu, razmišljao kako je ova živa celulozna membrana kojom se Flamingo odvojio od vanjskog svijeta nešto što se ne može pojmiti, a ovo nešto nepojmljivo tu u tome cvijetu još uvijek živi i raste, povezano s mračnim krugom čudestvenih pojava koje se danas zovu mrtvo tijelo njegova oca, jer prsti onog mrtvog čovjeka, njegovi živi ljudski prsti, nabubreni od tople krvi, dodirivali su ovu istu Flamingovu membranu koju dodiruje i on sada, spajajući se s onim mrtvim prstima u hipnotičan krug nepoznatih svjetova, o čemu anthurium mudro šuti od početka, prisluškujući veličanstvenom otkucavanju starog ladanjskog sata.

„Nije anthuriumu potrebno nikakvo kretanje. Sve što treba ima na licu mjesta: i minerale, i zemlju, i uzduh, i vodu, a škrob on stvara veoma ingeniozno, od zraka, potpuno sam, pa ne treba lutati za hranom kao mačka, ne treba razmišljati, nema živaca ni glave, spava sit u svom nepokretnom savršenstvu, ne opterećujući se suvišnim brigama, nego samo živi. A što to znači? Živjeti, to znači pretvarati zrak u škrob, minerale u krv, hraniti se da bi se moglo pretvarati minerale u krv i ploditi se, da bi anthurium i dalje cvjetao, da ne bi povenuo, jer venuti znači, obratno, sve uzbudljive ove funkcije smirivati i, na kraju, svesti ih na ništicu, to jest na smrt, a čitav je buket ovog tropskog zelenila šiknuo sa crvenim cvijetom pod nebo, kao Žigmanova raketa na Ribnjaku, iznad biskupskog parka i kaptolskih kula."

„Godinama živio je anthurium ovdje između starih slika i sagova i zavjesa, sakriven od kiša što su pljuštale s diskretnim šumom što tako podsjeća na pljesak ljudskih ruku po koncertnim dvoranama, od lepeta ptičjih krila i od zvuka zvonca na saonicama kad se penju Jurjevskom, vani praminja snijeg, otac

stiže na večeru iz Sabora sa zakašnjenjem, ali su iz kvesture telefonirali da ga čekaju, jer da će proračunska debata biti prekinuta, a anthurium diše, anthurium se penje, anthurium živi o sebi i zbog sebe, anthurium nema ni njuha ni okusa, a ipak, kao mala kemijska fabrika, anthurium producira aromatična ulja, stvara kalij i natrij, željezo, klor i plinove, razlikuje fosfor od gvožđa, osjeća i čezne za suncem, a toliko puta ostavljen, sav pokrpan i bijedan u svojoj golotinji, on se, eto, ipak trgnuo u znak pobune, a to je cvijet njegova djetinjstva, jer i otac i sin očekivali su ga s mnogo neizvjesnosti, trajno uzbuđeni hoće li se javiti, što je značilo, kada je anthurium zapalio svoje svjetiljke, da je zima na odlasku."

„Usred dramatske eksplozije masnih, aromatičnih, razlistalih jezika iz jednog grumena kao iz tobolca, sa dna sasvim duboko, u srcu gomoljike, još u zemlji, anthurium stao se javljati pravilno, kao po kalendaru, svake godine, koncem januara sa dolaskom sunca. U kaotičnom prepletu tropskog lišća počeo je da treperi svijetlozelenkasti odsjaj kao malena svjetiljčica omotana pahuljičavom vatom, iz gusto satkanog batva mračnozelene boje tropskog mora, iz elementa koji raste gluhonijemo, tvrdoglavo uporno, iz dana u dan i tako postojano po zakonu zvjezdanoga neba penje se preko noći kao razbuktali požar, pa kad bi otac, jednog dana stigao na objed, dočekao ga je sin s pobjedonosnom viješću da se anthurium pojavio kao glasnik proljeća."

— E, mili moj, zaboravili su te, a nisu s tobom ljubazno postupali već odavna, a i ja sam ti se iznevjerio još u gimnaziji, zbog botanike, kad su me odvojili od tebe skolastičkom retorikom. Oteli su mi anthurium i stvorili od njega čudnu nakaradu od jezične nakaze, kad smo se potpuno izgubili u glupim zagonetkama, da li si ti anthurium scherzerianum Schott (Flamingo), vrsta araceje sa cvjetovima tamnoskrletne boje, upravo epifitska tropska biljka, to jest kritosjemenjača prvoga reda prve

grupe ili si jednosupnica s jajastom lukovicom ili si peludnica s tučkom i imaš li plodnicu s tri njuške ili samo s jednom i, uopće, tko si i odakle si doputovao k nama u Jurjevsku?

Anthurium i očevi ključevi, koji su se tu, kao odjednom, sami od sebe stvorili među Kamilovim prstima, upravo onaj čelični Wertheim–ključić, kojim su se uvijek tako tajanstveno otvarale ladice očevog teškog stola, presvučenog zelenim dlakavim suknom, pritajeni uznemireni osjećaj spram ovog stola koji se otključavao tako pobožno, kao da se otvaraju gvozdena vrata riznice, sve su to bili elementi čudne smetnje, kao da se našao na poslu koji nije spojiv s boljim običajima. Prevladavši glupu nervozu, otključao je stol kao čovjek koji je stvorio neodgodivu odluku, bez obzira što ga je smrt ovlastila da otključa očev stol. U ovom stolu čuvale su se uglavnom očeve privatne stvari, ali stol je bio, vidi se, pedantno ispražnjen, očito planski, a kako se ni kod Eleonore nije našlo nikakvih dokumenata, čini se da je Stari čitav svoj arhivski materijal prije odlaska u Peštu spalio. Sve ladice, tri po tri, lijevo i desno, prazne, samo u desnoj gornjoj našla se regnikolarna mapa (pandan onoj koju je dobio na poklon od oca, u pastelnozelenkastoj boji od skupocjene kože jedne tropske gušterice). U mapi bila su dva zaplijenjena egzemplara tjednika *Crveni barjak* sa Kamilovim govorom o Konstituanti i o slučaju Joakima Dijaka, dva primjerka od kojih Kamilo nije imao kopije, i ti egzemplari bili su, po svoj prilici, unikati. Našao se tu još policijski izvještaj o Kamilovom predavanju u univerzitetskom klubu socijalističke omladine, koji je nosio ime sušičavog mladića, slobodnog mislioca, koji je na samrti odbio da mu se podijeli posmrtna pomast, i prepis stenograma jednog predavanja Kamilovog pred plenumom Advokatske komore, koji je održao kao plaidoyer o slučaju Joakima Dijaka, kad je tom prilikom došlo do poznatog skandala. Otac je ovaj materijal

očito primio direktno od Državnog odvjetništva; a, osim toga, on je tu u svojoj mapi sačuvao i nekoliko isječaka iz *Narodnih novina*, sve u vezi sa proslavom Osamnaestoga augusta 1913 i atentatom ispred Katedrale, poslije Te Deuma u čast osamdeset i trećeg rođendana F. J. I, i dva broja bečke *Neue freie Presse*, sa rođendanskom riportažom dvorskoga ručka u Bad Ischlu te iste godine, devetnaestog augusta.

Izvještaj Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Odjeljenju za političku upravu kod bivše Hrvatsko-slavonske pokrajinske vlade, kao promemorija za Političko odeljenje Ministarstva unutrašnjih dela u Beogradu.

Demonstracija u Helios-kinu u Zagrebu, u Frankopanskoj ulici, u nedjelju, ...februara 1920.

Javno predavanje doktora Kamila Emeričkog mlađeg, advokata u Zagrebu, pod naslovom: »O nekim aktuelnim političkim pitanjima«, oglašeno plakatima, uz naplatu ulaznice od tri dinara po osobi, sa time da će se čista dobit privesti dobrotvornoj svrsi.

Predavanje počelo je, u osam sati i nekoliko minuta, a dvorana je bila puna. Doktora Emeričkoga kao govornika, kada se pojavio na pozornici, sakupljeni pozdravili su glasnim pljeskom i odobravanjem, ali se javilo i nekoliko zvižduka iz limenih zviždaljki, i to sa balkona, a to je odmah, na početku, izazvalo nered i galamu koja se nije stišala, tako da je došlo do tučnjave između pojedinaca i nadvikivanja, dok na kraju nije halabuka bila nadglasana izvikivanjem parole: Čujmo, čujmo, i živio, živio.

Govornik je bio vidljivo uzrujan, tako da se od prvih njegovih riječi nije moglo razabrati gotovo ništa, jer je govorio tiho, a vidjelo se da ne želi da diže uzbunu. Tako je i počeo svoj govor, kako se i sam izrazio, da ne želi harangirati, ali da nije iznenađen da su se našli plaćeni bukači, jer oni larmaju za račun iste one gospode koja o njemu pišu u novinama da je boljševički agenat i moskovski i madžarski plaćenik.

Ove riječi pozdravljene su burnim povicima »Živjela Treća Internacionala«, pljeskom i vikanjem, ali su se čuli glasovi da je istina da je govornik madžarski i ruski agent, što je ponovo izazvalo dugotrajno obračunavanje protivnih strana i tučnjavu na balkonu. Čulo se kako neki glasovi traže intervenciju policije, da su platili ulaznicu, a sada ih bacaju napolje.

Kada se stišala galama, doktor Emerički počeo je govoriti kao da drži predavanje iz jugoslavenske historije, i rekao je da njegovo predavanje nema druge svrhe nego da se obnovi slabo pamćenje oko nekih događaja iz godine 1918, kada je došlo do toga da se ova zemlja jednoga dana našla okupirana po kolonijalnim četama francuskim, Anamitima iz Indokine i bataljonima Harkisa alžirskih i marokanskih, a na to je ponovo došlo do protesta sa balkona, jer je tamo jedna čitava grupa počela da pjeva: »Mi smo s tobom, sivi ptiću, Svetozar' Pribićeviću«, i »Zovi, samo zovi, svi će sokolovi za te život dati«, a čulo se sa sviju strana »dolje separatizam, dolje madžarski Židovi, ne ćemo lenjinske plaćenike, fuj, stidite se, svi ste vi frankovci, komunci, da živi narodno jedinstvo«, ali je bilo i povika »živjela komunistička Jugoslavija, dolje kapitalizam« i, naročito glasno, »da živi diktatura proletarijata«.

Kada se stvar nekako smirila, doktor Emerički ponovo se javio za riječ, da ima jednu molbu, to jest, ako ima, kao što se vidi, tu organiziranog svijeta koji se smatra pozvan da kaže što misli, to jest ako netko od prisutnih nije zadovoljan njegovim riječima ili pogledima u bilo čemu, ako se osjeća povrijeđen u patriotskom ponosu i dostojanstvu, u svojoj rojalističkoj vjernosti i lojalnosti, neka takav rojalist ili centralist ili dinastičar ne prekida njegove riječi, jer na silu može se odgovoriti i silom, a naših ima ovdje dovoljno da bukače izbace sve napolje, i to glavačke. To što smo mi, koji smo vas pozvali na ovo predavanje, pristojni, ne znači da smo glupi kao sveta Veronika i da ne znamo drugo nego moliti, imamo i mi batinu!

Poslije toga došlo je do potpune zbrke, jer se ugasila svjetlost, a netko je bacio žabice, i to nekih desetak komada, tako da su se od onih eksplozija u mraku pootvarala sva vrata i publika je nagrnula u hodnike, a onda se svjetlost ponovo upalila, na balkonu je došlo do tučnjave i nadvikivanja, bilo je i razbitih nosova i malo krvi i baruta i dima, a onda se pojavio jedan odred policijske straže sa pristavom doktorom Metkovićem na čelu. U sveopćoj zbrci pojavio se doktor Metković na bini, dočekan sveopćim zviždukom i udaranjem nogama, sa povicima »dolje policija, marš napolje, ne ćemo policiju«, tako da se doktor Metković usred sveopće galame obratio govorniku i nešto mu dokazivao rukama, a kad se doktor Emerički pojavio na govornici podigavši ruku, graja se stišala. On je rekao, drugovi, čovjek koji predstavlja policijsku vlast htio je izjaviti da se on ovdje pojavio kao garant građanskoga reda i da će silom odstraniti svakoga tko hoće da omete ovo predavanje, a mi ovom predstavniku policijske sile zahvaljujemo, on je nama nepotreban, jer ćemo red znati održati i sami. Ja sve sakupljene ponovo molim da nas ne sprečavaju da kažemo ono za što smo se sastali, jer to, što mi ovdje izgovaramo kao naše uvjerenje, to su jedini pozitivni elementi, to su pozitivne direktive usred našeg političkog kaosa, a budućnost će pokazati, da je naš program jedini ispravan. Prema tome, nalazi li se netko ovdje tko misli da mi se suprotstavi, netko tko se ne slaže s mojom tezom, neka izvoli uzeti riječ u diskusiji poslije moga govora, jer ja mu, logično, stojim na raspoloženju sa svim svojim dokazima ali pod uvjetom slobodne izmjene misli. To je prvo. A zatim, ogradio bih se još jednom napomenom: ovo moje predavanje o aktuelnoj političkoj temi najavljeno je da se opremo glupoj klevetničkoj kampanji. To je predavanje s nepristranom namjerom da se osvijetli životni tok jedne grupe studenata revolucionara i političara koji čame već drugu godinu što u austrijskim a što u eshaezijskim tamnicama prosto zato, jer zastupaju neke napredne principe. O tim našim drugovima se javno piše kao o plaćenim banditima i kriminalcima, a moje predavanje je glas

političke solidarnosti i trebalo je normalno biti besplatno, ali je uprava Glazbenog zavoda odbila da ustupi svoju dvoranu, i tako smo se našli ovdje u ovom bioskopu a vlast nam je naredila da ubiremo ulazninu, koju smo odlučili da upotrijebimo u dobrotvorne svrhe, za hranu političkim kažnjenicima u zatvorima. Da prijeđemo na stvar i da se upoznamo s ovom čudestvenom optužnicom, s ovom nadasve glupom i izazovnom hajkom u novinama, s ovom navodnom ruskom, madžarskom i bélakunovskom komunističkom veleizdajom našega druga Joakima Dijaka i drugova, koji svi odgovaraju pred raznim vojnim sudovima više i niže instancije već više od devet mjeseci, a da se još uvijek nije pristupilo meritumu, da se u obliku glavne rasprave objasni i dokaže da je čitav proces cinička politička montaža.

Ne želim da uđem u analizu takozvane optužnice, koju mi kao advokati nikako ne možemo dočekati, jer znamo da je čitava vojna juridička kazuistika dim, ali nas u prvome redu interesiraju moralni i politički profili glavnih optuženika, glavnih ličnosti ove skandalozne afere, koja predstavlja političku, moralnu i intelektualnu blamažu, što se tiče naše narodne časti i ponosa.

Da progovorimo nekoliko riječi o glavnoj ličnosti ovoga procesa, o drugu Dijaku. Tko je Joakim Dijak, o kome se toliko laje kao da je stranac, kao da je doputovao u našu zemlju kao ubačeni agent–provokator, kao da je čovjek kome se ne može utvrditi identitet i tako dalje. Poznajem Joakima Dijaka od prvoga razreda gimnazije, kad smo se sastali u školskim klupama i prijateljevali, sve dok nas nije razdvojila viša sila, i to zato, jer je Joakim Dijak podmetnuo eksploziv pod Direkciju madžarskih željeznica, a namjeravali smo da miniramo i Zapovjedništvo carskog i kraljevskog trinaestog kora. Joakim Dijak je bio zbog toga isključen iz svih srednjih škola u Hrvatskoj za vječna vremena i prognan u popravilište u Glinu.

— Tamo spada i danas, lažete, to je kriminalac, krao je novac po crkvama i kurvao se kao balavac, a vi ste austrijski oficir, nosite

ordene za svoju austrijsku vjernost, stidite se, dolje provokatori, da živi Jugoslavija...

Ponovo je došlo do gungule, ali govornik, očito uzrujan, nadvikao je tu galamu jako energično, vidjelo se da se razbjesnio, šta lajete, hoćete li poreći da Joakim Dijak nije ležao u ovom istom garnizonskom zatvoru godine 1918 kao austrijski mornar, kao vojnik, tužen zbog dizanja ustanka mornarice u Puli, pod prijetnjom smrtne kazne, a u istom zatvoru leži i danas, i ja vas pitam zar to nije sramota da čovjek u istom zatvoru i u istoj samici čami danas kao veleizdajnik, na istome mjestu gdje je očekivao smrtnu osudu kao revolucionar protiv Austrije.

Tu je opet provalila halabuka, tako da se dalje više nije znalo tko pije a tko plaća, došlo je do tučnjave, masa je počela da pjeva Internacionalu, a kad su sa balkona počele padati stolice i staklo razbijenih prozora uz glasan zveket, jer su bacali prozore sa prvoga kata u dvoranu, ponovo se ugasila svjetlost...

Čulo se na vratima tiho kucanje.

— Tko je, trgnuo se Kamilo, zbunjen, jer se našao neočekivano u stranom ambijentu, kod stola svoga oca, usred one gužve u Helios-kinu prije dvije godine (a takvih je gungula doživio sijaset, jer se u ono vrijeme, u eri kampanje za Konstituantu, bio posvetio agitaciji i propagandi u takozvanim prvim linijama), a sad ga je kucanje vratilo u stvarnost očevog kabineta u Jurjevskoj, gdje ga nije bilo već godinama, te se u prvi momenat nije snašao, kad se na vratima pojavio Mika.

— Što je, Mika, koje dobro, šta izvolite?

— Oprostite, gospodine doktore, ali došla je ona gospođica što radi u vašoj kancelariji, trebala bi vas, jer je donijela neko pismo od gospodina doktora Burića,

— Pa zašto je nisi doveo ovamo, gdje je?

— U dvorani, mislio sam, a šta će strana osoba da vidi ovu našu staru kramu po hodnicima, nije još sve u redu, mislio sam, i ostavio sam je u dvorani...

Pošao je s Mikom u »dvoranu«. Gospođica Emanuela ostala je skromno, na istome mjestu, gdje ju je bio Mika ostavio, uz vrata, u kaputu, prokisla od kiše, koja vani pljušti te se pljusak čuje kroz zatvorene prozore kao da netko po staklima polijeva pune kablove vode.

— O, Emanuela, dobar večer, tko bi se tome bio nadao, a što vam nisu ponudili da sjednete, pa što se niste skinuli, Mika, pomozite gospođici, izvolite, sjednite, vi ste mi se pojavili kao prva vizita pod ovim krovom, drago mi je, mogli ste telefonirati, šta se dogodilo?

— Donijela sam vam jedno pismo, gospodine doktore, pokušala sam telefonirati,

— Ah, da, nije telefon još ukopčan, pismo?

— Donijela ga je ona gospođa, Madžarica, nećakinja gospodina doktora Erdmanna, jedno pismo iz Amerike, molila me da vam ga predam,

„O, pa to je pismo od Ane", pomislio je Kamilo, ali ga je iznenadilo kad mu je gospođica Emanuela predala otvoreno pismo bez omota, prosto rukopis bez kuverte.

— To nije moje pismo, mislim, nije upućeno na moju adresu, to je pismo one gospođe, to ona meni šalje svoje pismo?

— Dama mi je objasnila, gospodine doktore, o čemu se radi, ne znam madžarski, a dama mi je objasnila da će vas stvar interesirati, to je pismo njenog ujaka profesora Erdmanna.

Pročitavši, na prvi pogled, slučajno, prvu rečenicu »nema nam više naše Margite, umrla je naša Margita«, Kamilo se zbunio i, pogledavši Emanuelu s iznenađenjem, bez jedne jedine misli, zapitao je Emanuelu nesvijesno:

— Pa to profesor Erdmann javlja da mu je umrla žena?

— To je i meni saopćila ona dama,

— A zar gospođa to nije znala prije, pa zar je nisu telegrafski obavijestili o toj smrti, pa odonda je, po datumu, minulo već dvadeset dana?

— Ne znam, gospodine doktore...

Preletio je pismo, prva stranica, druga, na trećoj još dva–tri reda, pismo, sasvim obično pismo, sabranim čitkim rukopisom, normalno pismo, »draga moja, nema nam više naše Margite, umrla je naša Margita, šaljem ti fotografiju sprovoda, pokopao sam je sam samcat, sirotu našu, umrla je dobro, nije se mučila, a sada nemam više nikoga osim tebe, a ti si daleko, Margita te je uvijek voljela mnogo, draga moja«, tako, pismo, obično pismo, kao što već pišu takva pisma ujaci svojim nećakinjama kada javljaju smrt ujne, a i fotografija je tu ujninog sprovoda, da se vidi sprovod »naše jadne sirotice Margite«, u New Yorku, jedan lijes, jedan kovčeg, okovan, sa teškim metalnim karikama, solidan sanduk, a nose ga četiri gospodina sa polucilindrima, nose »Margitu, siroticu našu«, bijelom pošljunčanom stazom perivoja, sa zimzelenom florom, spram portala kao neke gotičke crkve, u engleskom stilu od crvene cigle, a onaj lijes, ona četiri crna polucilindra, to je dakle ona scena kada kralj Lear nad mrtvom Kordelijom plače, *She is gone for ever*, a mrka gospoda zaputiše se dugim drvoredom na kraj groblja, spram zgrade od crvene cigle, gdje se u dalekoj perspektivi vjetar poigrava na kraju groblja anđeoski bijelim vratima, jer je dunula vjetrina, kao ovo sad nad jurjevskim krovom što zviždi iznad dimnjaka, a čitava se zgrada trese pod ornjavom bjesomučnog vodopada što se ruši iz nedogledne visine, čudna omaglica zavitlala je Kamilom od pomisli da Margite Sóhaj više nema, neka vrsta okomitog vihora, koji vitla mozgom razantnom oštrinom, a ovdje je ostala prazna moždana zdjela sa nekoliko nerazgovijetnih riječi, da je »sirotica naša Margita« otputovala, da je više nema, „a prošla je kroz ovaj grad, da se javi prije odlaska, jer je znala, jer je to precizno znala da će se strovaliti sa hridine na onu stranu netom se pojavi na drugoj obali, a sada, dakako...", pasivno je klonuo u naslonjač i tako ostao s pismom u ruci pognute glave bez riječi, a sve je potrajalo

tek tren, da bi ga glas gospođice Emanuele vratio punoj, lucidnoj, da, upravo konvencionalnoj svijesti.

— Krenula bih, gospodine doktore, oprostite, ako smijem, progovorila je djevojka polutiho, ali se osjećalo kako joj je glas zatreperio.

— Kamo ćete, pa vidite šta se vani zbiva, nema smisla, ovaj potop, ostanite dok se ne smiri ova oluja, skočit će Mika po fijaker kasnije, nemamo još telefona, nego, izvolite, pa oslobodite se ove svoje kabanice, skinite je, molim vas, da vam Mika nešto servira, oprostite, izvolite, ustao je i pomogao je Emanueli da se skine i pozvonio je Miki na staromodno zvonce uz vrata, što je zvonilo na baroknoj brokatnoj banderijeri kao u sakristijama.

— Hvala, gospodine doktore, molim, ne bih ništa, molim, hvala, zahvaljivala se gospođica Emanuela Kamilu i Miki koji se pojavio na vratima, kao uvijek uslužan, pri ruci, da ponese gospođičinu kabanicu u garderobu i da servira što već gospoštija bude zapovjedila, i tako se ovim intermezzom prekinula neposredna strava ove banalne vijesti o Aninoj smrti, što je doprla do Kamila sa zakašnjenjem od dvadesetak dana.

— Oprostite, nije li vam gospođa nešto govorila o tome, da je dobila telegram od profesora o smrti njegove žene, uputio je Kamilo pitanje svojoj činovnici gotovo poslovnim tonom, iznenađen što tako poslovno izgovara da je smrt supruge profesora Erdélyija događaj o kome se govori sasvim normalno kao o normalnoj prirodnoj pojavi,

— Jeste, profesor Erdmann je telegrafirao gospođi da mu je supruga umrla ima tome već dvanaest dana, to mi je poznato,

— Kako, to ste doznali od gospođe,

— Da,

— I gospođa nije našla načina da i mene obavijesti o tome, a gospođi je poznato da sam prijateljevao sa profesorom njegovom suprugom godinama?

— Ona je telefonirala našoj kancelariji, gospodine doktore, ona je telefonirala doktoru Buriću da je stigao telegram iz New Yorka, doktor Burić je bio u vezi s njom u toj stvari,

— Ona je telefonirala Buriću, pa kako, a Burić meni nije o tome rekao ni riječi,

— Ne znam, gospodine doktore, ni meni doktor Burić nije rekao ni riječi, da je stigao telegram iz New Yorka, to sam razabrala tek večeras od ove gospođe, jer je ona sama donijela ovo pismo u kancelariju, a gospodina doktora večeras nije bilo u kancelariji,

— Ne znam, ne razumijem, no, ali sad je to svejedno, nego izvolite, Emanuela, imate tamo engleske ilustracije, krenut ćemo zajedno, i ja moram u kacelariju, imam večeras sastanak,

— Telefonirali su, gospodine doktore, da li ostaje kod ugovorenog sastanka, a ja sam javila, koliko mi je poznato, da nema nikakve nove dispozicije za večeras,

— A tko vam je telefonirao?

— Antolić,

— Vama, Antolić, Antolić je vama telefonirao o našem sastanku večeras, a molim vas, a kako to?

— Sekretar Antolić...

— Kako, Emanuela, kako vi znate da je Antolić sekretar?

— Poznajem Antolića, on je podstanar kod moje tete, a i moj otac tipograf, bio je jedan od osnivača Grafičkog sindikata,

— A tako, to nisam znao, no, dobro, izvolite, sjednite, servirat će vam moj Mika čaj, raskomotite se, krenut ćemo zajedno, samo da stane ovaj prolom oblaka, na momenat, ispričajte me, molim, samo da skočim u kabinet, oprostio se nervozno od Emanuele.

Vrativši se u kabinet sjeo je da zaključa očev stol i, zagledavši se u intenzivno rumenilo anthuriumovog grimiza, ostao je tako zureći u potpuno nepojmljivo sivo ništavilo, još uvijek pod dojmom one fotografije Aninog sprovoda: četiri gospodina sa

crnim melonama, s onim bijelim, apsolutno bijelo okrečenim vratima, kao da se otvaraju na ulazu u nebeski perivoj.

»Margita je umrla istoga momenta kad smo stigli u hotel i popeli se na dvadeset i četvrti kat. Ja sam ostao u koridoru da dočekam lift sa koferima, a ona je ušla u sobu u pratnji sobara, Crnca, koji nas je dočekao u degažmanu, i kako je ušla, klonula je i zamolila je čovjeka da joj natoči čašu vode. Kako se Crnac okrenuo da natoči vodu, Ana se smotala u fotelji kao klupko pamuka, kako je rekao Crnac, koji je dojurio u koridor da mi javi da se gospođa onesvijestila. Našli smo je mrtvu, fotografiju ti sprovoda prilažem, a kao što se vidi bio sam joj jedina pratnja, potpuno sam, i tako sam se vratio u hotel, a što ću sada, ne znam...«

„Stajala je na mokroj palubi, svitanje je bilo magleno, oblaci kao prljave sive ponjave dodirivali su one visoke tornjeve, a Ana je stajala na palubi na smrt umorna, prisluškujući u duhu kako se već vjetar poigrava onim bijelim grobljanskim vratima na kraju staze, škripe vrata na vjetru, došlo je vrijeme rastanka sa glupanima, kojima je imala čast da piše pjesme. Onom svom paralitiku slaboumnom, koji nikada nije imao fantazije koliko bi stalo u lješnjakovu ljusku, i svom »husarskom lajtnantu«, koga je čekala devet godina, a koji joj je trajno dosađivao glupostima, a kada je htjela u posljednjem momentu da se otme, da ostane ovdje dolje, među nama, kad mu se grčevito priljubila i prosto mu stegla ruke od strave, neka je ne pusti, on joj se poklonio sretan da mu što prije nestane iz vida, jer su mu i Bregalnice i ratovi i politika i razne ludorije bile preče od njene poezije. On je žrtvovao njenu poeziju, a kome, a čemu, onoj rulji od baraba i cigana u Fišerinzlu, onim pijanim gorilama u separatšlafcimeru pod krovom onog kupleraja, ono je bio oproštaj jednoj poetesi, za sretan put..."

Podigao je glavu s pisma. Anthurium zapalio se u odsjaju svjetiljke tamnogrimizno kao goruće kandilo, rasplamsavši se u počast mrtvih duša.

Ovaj cvijet plamti između dva groba, onoga u Pešti i onoga u New Yorku, kao kandilo. Kao glasnik Anine smrti pojavila se gospođica Emanuela, a Anina idiosinkrazija spram te djevojke bila je zapravo magična: kao da je osjećala da će ta djevojka biti glasnik njene smrti..."

— Gdje je gospođica, zapitao je Miku, vrativši se u blagovaonicu, gdje Emanuele nije više bilo.

— Oprostila se, da pozdravim gospodina doktora, ali da ne će smetati,

„Guska, u ovaj prolom oblaka, opet jedna samarićanka, ne će smetati čovjeku, kad se našao nad grobom svoje ljubavi. A Antolić ima u nju puno povjerenje, jer kako bi se inače usudio da joj telefonira o sastanku. Njen tata, veli, bio je osnivač Grafičkog sindikata, bit će »klasnosvijesna«, tako se i vlada".

— Kako je s fijakerom, Mika, trebaju mi kola, moram u grad,

— Nema tu telefona u blizini niko, gospòne doktore, al' imam ja jedan kmetski kišobran, pravi pravcati vargànj, gospòne doktore, mogel bi skočiti po fijaker,

— Daj mi taj tvoj vargànj, nemam vremena, čekaju me, laku noć!

DODATAK

Napomena priređivača

Početkom i sredinom pedesetih godina Krleža se posve posvetio problemima utemeljenja i organiziranja Leksikografskog zavoda te uredničkim poslovima oko *Enciklopedije Jugoslavije;* svi su novoobjavljeni tekstovi iz tih godina nastali ili bili skicirani u predratnome i ratnom razdoblju, ili su pak napisani u sklopu enciklopedičkog angažmana (leksikografske *varijacije*, odnosno *marginalije*).

Potkraj pedesetih leksikografski posao ne apsorbira svu Krležinu energiju, poslovi na *Jugoslavici* su već poodmakli, prebrođene su početne organizacijske teškoće. Krleža osjeća potrebu da se vrati beletrističkom radu: potkraj 1959. objavljuje novu dramu *Aretej ili Legenda o Svetoj Ancili Rajskoj Ptici.* U toku 1960. i 1961. objavljuje u *Vjesniku* niz eseja. Također, prema sjećanju Đorđa Zelmanovića, tadašnjeg urednika kulturne rubrike *Vjesnika,* pokušava se dogovoriti s direktorom te novinske kuće o serijalizaciji novoga romana na kojemu radi. U to vrijeme, naime, Krleža dovršava treći dio romana *Banket u Blitvi* i započinje rad na novom višesveščanom romanu *Zastave.*

Prema Zelmanoviću (*Krleža u »Vjesniku«. Novine su šansa za pisce, Vjesnik,* 5. srpnja 1983) Krleža je bio iznimno zainteresiran za objavljivanje svojih djela u novinama jer je želio doprijeti do širih čitateljskih krugova. Njegovu ponudu, međutim, direktor Vjesnika nije prihvatio, vjerojatno nakon konzultacija s hrvatskim političkim čelnicima toga doba. Krleža ipak ne

odustaje od ideje da svoja nova djela serijalizira u novinama ili periodici. Časopise u kojima je u to doba najčešće surađivao, splitske *Mogućnosti* i zagrebačku *Republiku,* očito nije smatrao posve primjerenima za tu svrhu. Stoga u sklopu Odjela za suvremenu književnost JAZU inicira osnivanje novog časopisa, *Foruma,* koji se pojavljuje početkom 1962. Premda sam nominalno nije bio potpisan kao glavni urednik (tu je funkciju preuzeo Marijan Matković), oko časopisa su se okupili izraziti krležijanci, a sam je Krleža u prvim godinama izlaženja i najzastupljeniji suradnik. U prva dva broja objavio je treću knjigu *Banketa u Blitvi,* a od trećega, ožujskog broja započinje objavljivati roman *Zastave.*

Na koricama časopisa u kojem je publicirano prvo poglavlje *Zastava* tiskana je i najava (koju je najvjerojatnije napisao sam autor) s objašnjenjem tematike romana:

»FORUM je od ovog broja počeo u nastavcima donositi novi roman Miroslava Krleže »ZASTAVE«. Politička tema romana otvara široku historijsku perspektivu na život hrvatskih, srpskih i madžarskih generacija, rođenih između šezdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća. U periodu koji obuhvaća vremenski razmak između pogibije Obrenovića, banovanja grofa Khuena i balkanskih ratova, glavnim licima kompozicije, osim njihovih individualnih sudbina, vitla još i dramatski politički vihor, kao u oluji izgubljenim pticama.

U predvečerje austro–ugarskog sloma, u narkozi mnogobrojnih i raznovrsnih iluzija, obmana i nada, usred neprozirne koprene dima od požara i dinamita Prvoga svjetskog rata, dva se pokoljenja probijaju u ovom romanu kroz magle i neizvjesnu stvarnost, da bi predratnu političku borbu produžila pod novim okolnostima, na terenu novonastalog SHS Kraljevstva, u sve kobnijem kontrastu nacionalne i socijalne diferencijacije. U poratnim prilikama političkog i moralnog rasula, roman postaje pozornicom dramatskih sudara između davno već pre-

živjelih socijalnih predrasuda, mitomanija i socijalističkih pogleda na pitanje južnoslovjenskog narodnog i državnog ujedinjenja. Dvadesetak lica raznih poziva i podrijetla, aristokrata i paupera, političara, ministara, visokih birokrata u činu generala, pustolova, ratnih bogataša i sanjara, galerija madžarske, hrvatske i srbijanske inteligencije javlja se u prvome planu ovoga ljetopisa, u vremenu 1912–22, između Kumanova i Bregalnice, zagrebačkih i bosanskih atentata, sve do pojave lenjinizma, koji se u svijestima i savjestima romansiranih likova javlja kao idejni i moralistički kontrapunkt spram svega što je u našoj zemlji, po zakonu historijske tromosti djelovalo negativno i razorno na razvoj narodnih i socijalnih odnosa«.

U tom, trećem broju *Foruma* godine 1962. tiskano je poglavlje romana AUDIJENCIJA KOD MADŽARSKOGA MINISTRA PREDSJEDNIKA U BUDIMU 7 JULA GODINE 1913, a potom u sljedećim brojevima JOJA U GLINU A KAMILO U HUNGARIKUM (*Forum,* 1962, 4), SMRT PRESVETLE GOSPOĐE HORTENZIJE EMERIČKI (*Forum,* 1962, 5), SVEČANI BANSKI GALA POGREB PRESVETLE GOSPOĐE HORTENZIJE DE EMERICZI ROĐENE PLEMENITE HABDELIĆ-ZDENČAJGRADSKE POSJEDNICE GOSPOJINSKOG REDA CARICE I KRALJICE JELISAVE PRVOGA RAZREDA I KRALJEVSKOG UGARSKOG KRSTAZA CIVILNE ZASLUGE PREDSJEDNICE HRVATSKOGCRVENOG KRIŽA ITD (*Forum,* 1962, 6), REGNIKOLARNA VARIJACIJA O BRAKU GOSPOĐE HORTENZIJE — KONAC KOROTE — NA POVRATKU — OBJED U ČAST GOSPODINA STEVANA MIHAILOVIĆA-GRUIĆA (*Forum,* 1962, 7–8), VEČERA KOD STAROGA KAMRÁTHA (*Forum,* 1962, 9–10), U SJENI JOLANDINE SMRTI — NEJUNAČKOM VREMENU U PRKOS (*Forum,* 1962, 11), ZBOGOM, MLADOSTI — ZOV CARSKE TRUBE — SALTO MORTALE (*Forum,* 1962, 12). Potom je uslijedila pauza u objavljivanju *Zastava:* u toku 1963. Krleža je samo u listu *Politika* (4–7. ožujak 1963) u nastavcima objavio novi odlomak iz romana.

Tek 1964. nastavlja u *Forumu* objavljivanje novih poglavlja romana: TE DEUM ZA POBJEDU KOD PRZEMYŚLA — BITKA KOD GRODEKA JAGIEŁŁONSKOG (*Forum,* 1964, 1–2), ULOGA AMADEA BOGOLJUBA TRUPCA U IGRI OKO DEMISIJE MINISTRA RATA, BARUNA AFFENBURGA, GENERALA ARTILJERIJE (*Forum,* 1964, 4–5), SREBRNI PIR U DOMU JURJAVEŠKIH (*Forum,* 1964, 6), U MEĆAVI (*Forum,* 1964, 7–8), MORITURI (*Forum,* 1964, 9–10), LJUBAV NA ODRU (*Forum,* 1964, 11 i 12 te 1965, 1–2), POKOJ VJEČNI DARUJ IM, GOSPODINE (*Forum,* 1965, 3 i 4). Tom drugom serijom tekstova u *Forumu* kompletirana je građa koja će uz brojne autorove izmjene, a i priređivačku (Anđelko Malinar) redakturu biti objavljena u prvom hrvatskom knjižnom izdanju *Zastava* 1967. godine.

U razdoblju časopisnog objavljivanja *Zastava* Krleža još nije bio siguran kako će u knjigama rasporediti građu romana. Prema podnaslovima u *Forumu* te napomeni u *Politici* 4. ožujka 1963, tiskanoj uz ulomak (koji će biti ponovljen u *Forumu,* 1964, 1–2), može se zaključiti da Krleža časopisne nastavke objavljene godine 1962. smatra prvom knjigom romana, a novu seriju koja će se pojaviti u *Forumu* 1964. i 1965. drugom.

Međutim, pismo upućeno mađarskom prevoditelju Zoltánu Csuki, koji prema *Forumovu* izdanju prevodi *Zastave,* pokazuje da tekst objavljen u *Forumu,* 1964, 1–2 Krleža ipak smatra završnim dijelom prve knjige, a ne početkom druge. Također, tu precizira podjelu romana u dvije knjige:

»'Zastave' kao komplet obuhvatit će oko 1500 stranica štampanog teksta. Za njemačko izdanje (a prijevod prve knjige je dovršen), dogovorio sam da se štampa u dvije knjige. Prva knjiga svršava sa tekstom koji je objavljen u broju 1–2 'Foruma' za god. 1964. sa završnim poglavljem 'Bitka kod Gródeka Jagiellonskog', pod generalnim naslovom 'Zastave', a podnaslovom Prva knjiga 'Pod crnim orlom 1913–15' i Druga knjiga 'Pod bijelim orlom 1918–22'. Ovu podjelu predlažem da

provede i peštanska 'Europa', a Vi ćete biti ljubazni da im prenesete moju sugestiju.«

Njemački prijevod, koji Krleža spominje u pismu, nije objavljen, a mađarski je u simultanom izdanju budimpeštanske Európe i novosadskog Foruma 1965. objavljen u dvjema knjigama prema sugestiji autora (dvosveščan je i ruski prijevod objavljen 1984).

Međutim, Krleža je odlučio da prvo hrvatsko knjižno izdanje bude četverosveščano; godine 1967. objavljen je pod rednim brojem 25 u sklopu Zorina izdanja *Sabranih djela Miroslava Krleže* roman *Zastave* u četiri knjige.

Prva knjiga obuhvatila je poglavlja: AUDIJENCIJA KOD MADŽARSKOG MINISTRA PREDSJEDNIKA; JOJA U GLINU A KAMILO U HUNGARICUM; SMRT PRESVETLE; SVEČANI BANSKI GALA-POGREB PRESVETLE GOSPOĐE HORTENZIJE EMERIČKI DE EMERICZI ROĐENE PLEMENITE HABDELIĆ-ZDENČAJ DVORSKE; REGNI KOLARNA VARIJACIJA O BRAKU GOSPOĐE HORTENZIJE; KONAC KOROTE; NA POVRATKU; OBJED U ČAST GOSPODINA STEVANA MIHAILOVIĆA GRUIĆA.

Druga knjiga: VEČERA KOD STAROGA KAMRÁTHA; U SJENI JOLANDINE SMRTI; »NEJUNAČKOM VREMENU U PRKOS«; ZBOGOM, MLADOSTI; ZOV CARSKE TRUBE; SALTO MORTALE; TE DEUM ZA POBJEDU KOD PRZEMYŚLA; BITKA KOD GRÓDEKA JAGIEŁŁONSKOG.

Treća knjiga: SREBRNI PIR U DOMU JURJAVEŠKIH; U MEĆAVI; MORITURI.

Četvrta knjiga: LJUBAV NA ODRU; POKOJ VJEČNI DARUJ IM, GOSPODINE.

Prva je knjiga obuhvatila tekstove objavljene u *Forumu,* 1962, 3, 4, 5, 6 i 7–8, pri čemu su promijenjeni naslovi poglavljima objavljenim u *Forumu* br. 3, 5 i 6. Druga je knjiga obuhvatila tekstove iz *Foruma,* 1962, 9–10, 11, 12 te *Foruma,* 1964, 1–2; do manjih promjena došlo je u naslovu trećeg poglavlja, gdje je autor uvođenjem navodnika želio istaknuti

njegovu citatnu prirodu. Treća knjiga obuhvatila je tekstove iz *Foruma,* 1964, 6, 7–8 i 9–10; promjena u naslovima nije bilo. Četvrta je obuhvatila tekstove iz *Foruma,* 1964, 11 i 12 te *Foruma,* 1965, 1–2, 3 i 4; također bez promjena u naslovima. U odnosu prema *Forumovu* izdanju *Zastava* najuočljivije je izostajanje poglavlja ULOGA AMADEA BOGOLJUBA TRUPCA U IGRI OKO DEMISIJE MINISTRA RATA, BARUNA AFFENBURGA, GENERALA ARTILJERIJE; to poglavlje izostat će i u kasnijem petoknjižnom izdanju romana.

Nakon objavljivanja druge serije *Zastava* u *Forumu* 1964/65. Krleža je nastavio rad na sljedećim knjigama tog romana: u pismu Radovanu Zogoviću 4. siječnja 1966. govori kako radi na petoj i šestoj knjizi i kako se nada da će ih dovršiti do kraja godine. Također intenzivno u to vrijeme radi na redakturi teksta objavljenoga u *Forumu* pripremajući za tisak četveroknjižno Zorino izdanje. Količina zahvata je tolika da bitno usporava paralelno pisanje. Fragment iz pete knjige romana objavio je u *Riječkoj reviji,* 1967, 2–3, ali u trenutku kad u siječanjskom broju *Foruma* 1968. počinje novim serijalom u kojem će objaviti petu knjigu *Zastava,* Krleža još nije kompletirao rukopis; u *Zapisima sa Tržiča* dnevničke bilješke iz srpnja i kolovoza svjedoče da je Krleža zapeo na prizoru ponovnog susreta Kamila i Joje i njihova dugog dijaloga. Ipak je do listopada uspio završiti rukopis pete knjige i ona je u potpunosti tiskana zaključno s prosinačkim brojem časopisa za 1968. godinu. Izišli su sljedeći nastavci: BADNJE VEČE GODINE TISUĆU DEVET STOTINA I PETNAESTE. *Anabaza Kamila Emeričkog, Forum,* 1968, 1 (u taj je nastavak uključen i fragment iz *Riječke revije*); ANABAZA KAMILA EMERIČKOG, *Forum,* 1968, 2–3 i 4; STIŽE JOJA, *Forum,* 1968, 7–8, 9, 10–11 i 12.

Zora je u lipnju 1972. najavila da će u toku 1973. biti tiskano novo izdanje *Zastava* koje bi obuhvatilo i petu knjigu, ali u međuvremenu je došlo do raskida suradnje između Krleže i

Zore te je petoknjižno izdanje objavljeno tek 1976. u sarajevskom Oslobođenju. Ta po redoslijedu nastajanja peta knjiga zauzela je u ukupnoj kompoziciji romana treće mjesto jer tu dolazi po kronologiji zbivanja. Došlo je i do bitnih promjena u nazivima poglavlja i samoj kompoziciji knjige. Naslovi poglavlja su: *Kalvarija K. E. godine 1914?* — ANABAZA KAMILA EMERIČKOG; SMRT K. U. K. OBERARZTA GUIDA GLANZA; POD DJEDOVSKIM KROVOM; STIŽE JOJA.

Prvo poglavlje treće knjige ima promijenjen glavni naslov, a podnaslov je ostao isti (u *Bibliografiji Miroslava Krleže* iz 1999. godine Davor Kapetanić naznačuje mogućnost da je upitnik u glavnom naslovu posljedica korektorske pogreške; međutim, budući da je on zadržan i u ponovljenim izdanjima *Zastava* iz 1979. i 1982, a zbog istaknuta položaja u knjizi autor i urednici mogli su ga lako uočiti i ispraviti, priređivači ovoga izdanja zbog nedostatka čvrstog dokaza da je posrijedi pogreška nisu ga uklonili).

Prvo poglavlje knjižne varijante romana završava se prije kraja prvoga časopisnog nastavka. Završetak prvoga časopisnog nastavka integriran je u drugo poglavlje knjižne varijante romana SMRT K. U. K. OBERARZTA GUIDA GLANZA u kojem je još i prvi dio teksta iz *Foruma,* 1968, 2–3. Preostali dio toga drugoga časopisnog nastavka integriran je s tekstom iz *Foruma*, 1968, 4 u poglavlje POD DJEDOVSKIM KROVOM. Samo je posljednje poglavlje knjižne varijante romana podudarno po obuhvatu s časopisnim tekstom. U petoknjižnoj varijanti romana došlo je do promjena naslova i kompozicije poglavlja i u ostalim četirima knjigama.

Prva knjiga izdanja *Zastava* iz godine 1976. obuhvaća poglavlja: AUDIJENCIJA KOD MADŽARSKOG MINISTRA PREDSJEDNIKA; JOJA U GLINU, A KAMILO U HUNGARICUM; SMRT PRESVETLE; U SJENI MAJČINA ODRA; NA POVRATKU; OBJED U ČAST GOSPODINA STEVANA MIHAILOVIĆA GRUIĆA.

Druga knjiga: AMADEO TRUPAC POSTAJE NARODNI ZASTUPNIK; VEČERA KOD STAROG KAMRÁTHA; U SJENI JOLANDINE SMRTI; »NEJUNAČKOM VREMENU U PRKOS«; ZBOGOM, MLADOSTI; ZOV CARSKE TRUBE; SALTO MORTALE; TE DEUM ZA POBJEDU KOD PRZEMYŚLA; BITKA KOD GRÓDEKA JAGIEŁŁONSKOG.

Četvrta knjiga (prije treća): SREBRNI PIR U DOMU JURJAVEŠKIH; U MEĆAVI; MORITURI.

Peta knjiga (prije četvrta): RENDEZ-VOUS U HOTELU ROYAL; OBJED U GRAND HOTELU; LJUBAV NA ODRU; FINALE; POKOJ VJEČNI DARUJ IM, GOSPODINE.

U prvoj knjizi petoknjižnog izdanja došlo je do integracije poglavlja SMRT PRESVETLE i SVEČANI BANSKI GALA-POGREB PRESVETLE GOSPOĐE HORTENZIJE EMERIČKI DE EMERICZI ROĐENE PLEMENITE HABDELIĆ-ZDENČAJDVORSKE u jedinstveno poglavlje SMRT PRESVETLE. Poglavlja REGNIKOLARNA VARIJACIJA O BRAKU GOSPOĐE HORTENZIJE i KONAC KOROTE integrirana su u poglavlje U SJENI MAJČINA ODRA.

U drugoj knjizi petoknjižnog izdanja prvo poglavlje VEČERA KOD STAROGA KAMRÁTHA razdvojeno je na dva nova: AMADEO TRUPAC POSTAJE NARODNI ZASTUPNIK i VEČERA KOD STAROG KAMRÁTHA.

U petoj (prije četvrtoj) knjizi petoknjižnog izdanja prvo poglavlje LJUBAV NA ODRU razdijeljeno je u četiri poglavlja: RENDEZ-VOUS U HOTELU ROYAL; OBJED U GRAND HOTELU; LJUBAV NA ODRU i FINALE.

Osim tih promjena na razini kompozicije i preimenovanja poglavlja, Krleža je proveo i mnogobrojne promjene na razini nove stilizacije iskaza; gotovo da nema stranice bez autorskih i redaktorskih intervencija: bezbrojne su zamjene leksema i sintagmi, ispuštanja ulomaka teksta iz prethodnog izdanja i ubacivanja tekstualnih dopuna različita opsega. Detaljan popis svih izmjena, dakle onih koje su provedene u Zorinu izdanju u odnosu na časopisno *Forumovo* te u izdanju Oslobođenja u

odnosu na Zorino, ispunio bi pune dvije knjige (ne računajući eventualne priređivačke komentare tih izmjena).

Usporedo s redakturom već objavljenih knjiga, Krleža je radio na šestoj knjizi. U dnevničkom zapisu od 10. prosinca 1968. (dakle u razdoblju kad je otpočeo rad na šestoj knjizi) Krleža izlaže plan prema kojemu bi *Zastave* završile devetom knjigom i godinom 1941:

»Najnormalniji put do Kalvarije Kamila Emeričkog bio bi da kroz Sedmu, Osmu i Devetu knjigu produži svoju kalvariju sve do 1941, i da ga na koncu konca dotuku. To bi bio jedino logičan epilog Devete, ne Simfonije, nego knjige.«

Posve je izvjesno da postoji rukopisna varijanta šeste knjige *Zastava;* u dnevničkim zapisima iz prosinca 1968. on napominje da je stigao do polovice te knjige te da bi do veljače trebalo »prepisati trista stranica«. U pismima svojim prevoditeljima Zoltánu Csuki (4. rujna 1972) i Mariji Krukowskoj (21. siječnja 1974) Krleža spominje skoro tiskanje te knjige.

U razgovorima s Enesom Čengićem također povremeno spominje šestu knjigu *Zastava;* primjerice u razgovoru 2. lipnja 1976:

»A što se šeste knjige tiče, ne znam ni sâm. Napisana je, ali ima još na njoj da se radi. Sve imam u glavi, no rekao sam već: Ne piše se samo glavom, već i stražnjicom. Sada nemam volje, nemam strpljenja da pišem.« (*S Krležom iz dana u dan,* 1985, knj. 2, str. 125)

U razgovoru s Čengićem 19. travnja 1979. (knj. 3, str. 177) Krleža ponovno govori kako je šesta knjiga napisana (»nije u glavi, nego na hartiji«) te precizira koje razdoblje ona obuhvaća (»šesnaesta, sedamnaesta i osamnaesta godina«), što bi trebalo značiti da bi ona popunila vremensku prazninu između treće i četvrte knjige petosveščanog izdanja. Krleža pritom spominje i naslov te knjige: *Na lijepom plavom Dunavu.*

Postoji mogućnost da je Krleža radio i na sedmoj knjizi *Zastava* jer o njoj govori u pismu Zoltánu Csuki 5. listopada 1971, a i u razgovoru s Čengićem (*S Krležom iz dana u dan,* 1985, knj. 2, str. 146).

Na temelju navedenoga može se zaključiti da rukopis šeste knjige *Zastava* postoji te nije isključena mogućnost da ona, nakon isteka dvadesetogodišnjeg embarga na objavljivanje Krležinih rukopisa, bude objavljena u sklopu ovih *Djela Miroslava Krleže.*

U pripremi ovog izdanja *Zastava* koristili smo se petoknjižnom varijantom koju je za Oslobođenje priredio Anđelko Malinar. Ispravili smo pritom brojne korektorske pogreške. U nizu slučajeva ustanovili smo da je iskaz nejasan i nedovršen zbog ispadanja redaka ili pojedinih sintagmi, što je vjerojatno posljedica brojnih autorskih intervencija te nepreglednih i nečitljivih predložaka prema kojima je slagan tekst (Čengić, 1985, knj. 1, str. 210–211); puni smisao rekonstruirali smo prema Zorinu, odnosno *Forumovu* izdanju.

Pritom smo načinili evidenciju promjena provedenih u dosadašnjim izdanjima *Zastava,* pa ona može poslužiti u eventualnom budućem kritičkom izdanju tog romana. Zadržali smo izvornu Krležinu ortografiju, koja nije podudarna sa službenom ortografijom primjenjivanom u vrijeme objavljivanja romana, ali zbog njezine specifične stilogenosti držimo da je nije dopušteno mijenjati.

Roman *Zastave* dvaput je dramatiziran i izveden na hrvatskim scenama: godine 1978. u varaždinskom Narodnom kazalištu »August Cesarec« Miro Međimorec režirao je svoju dramatizaciju pod naslovom *Emerički,* a 1991. u Zagrebačkom kazalištu mladih redatelj Georgij Paro postavio je na scenu svoju dramatizaciju *Zastava.*

Bibliografija

I.

Zastave I–IV. Zagreb: Zora. Sabrana djela Miroslava Krleže [prir. A. Malinar]. 1967.

Zastave I–II. Beograd: Sloboda. Izabrana dela Miroslava Krleže u deset knjiga. [prir. M. Lončar, ćir.]. 1969.

Zastave I–V. Sarajevo: Oslobođenje. Sabrana djela Miroslava Krleže [prir. A. Malinar]. 1976, ²1979, ³1982.

II. Prijevodi

Mađarski

[prev. Z. Csuka]

Zászlók I–II. Budapest: Európa. 1965.

Ruski

[prev. T. Popova, I Dobry, A. Lazutkin, T. Virta, A. Danilova]

Znamena I–II. Moskva: Raduga. 1984.

Kazalo

Rendez-vous u hotelu Royal 7
Objed u Grand hotelu 54
Ljubav na odru 121
Finale 161
Pokoj vječni daruj im, gospodine 212
Tri Jojina pisma Ženki Lenčevoj 284
DODATAK
Napomena priređivača 375
Bibliografija 385

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak šesti
Knjiga peta

MIROSLAV KRLEŽA
Zastave

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Reljef na ovitku *Velimir Mačukatin*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, **Z**agreb
Tiskanje dovršeno u listopadu 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-170-2
953-150-591-8

DODATAK

(iz: Vražji otok. Djela Miroslava Krleže : svezak prvi)

Životopis Miroslava Krleže

Miroslav Milan Krleža rođen je 7. VII. 1893. u Zagrebu u obitelji gradskoga redarstvenog nadstražara Miroslava i Ivke (rođene Drožar). Prema krsnom listu, rođen je u Petrovoj ulici 4; međutim, sam je Krleža više puta pred raznim sugovornicima taj podatak korigirao: u razgovorima s Enesom Čengićem u više navrata ponavlja da je rođen 7. VII. 1893. u Dugoj (danas Radićevoj) ulici 7 u stanu na drugom katu. Taj podatak navodi i najpoznatiji Krležin biograf Stanko Lasić. Stoga se može uzeti da je on najvjerojatnije točan iako treba napomenuti da obično pouzdani Dragutin Tadijanović svjedoči kako mu je Krleža rekao da je rođen u Dugoj ulici 5 u stanu na prvom katu u sedam sati ujutro (I. Hetrich, *Dragutin Tadijanović na zagrebačkoj televiziji, Forum,* 1983, 10–12).

U Petrovu su Krležini preselili između 7. i 18. VII. kad je mali Miroslav kršten. Čengiću ovako opisuje svoje prve dane života: »Između 7. i 18. oni (tj. *roditelji*) su se preselili iz Duge ulice broj 7 u Petrovu broj 4. U Petrovoj ulici stan nije bio gotov, naime, nije bio pripravan za useljenje, zato su odgodili krštenje, jer sam imao biti kršten već 8. ili 9. jula. Krstili su me tek kad su se preselili u Petrovu, i to na rođendan mog oca kada sam već bio star jedanaest dana.« (Čengić, *S Krležom iz dana u dan,* Zagreb 1985, knj. III, str. 114–115). Kum na krštenju bio je gradski perovođa dr. Milan Jovanović. Krležini su se u njegovu djetinjstvu često selili:

1898. iz Petrove u ulicu Nad lipom, 1899. na Bijeničku cestu, 1904. na Ilički trg 4, a 1905. u Prilaz 5a.

Važnu ulogu u Miroslavovu najranijem djetinjstvu uz roditelje ima i baka po majci Terezija Drožar (»baka Goričanec«), koja je do Krležine devete godine živjela s njegovim roditeljima (1902. se preselila sinu u Pariz); njezin utjecaj na vlastito formiranje Krleža je dojmljivo opisao u *Djetinjstvu u Agramu godine 1902–03.*

U nižu pučku školu Krleža se upisao 1899. na Kaptolu; završio ju je 1903; bio je izvrstan učenik: sva četiri razreda svršio je ocjenom »prvi red s odlikom«. Ravnatelj škole, ujedno i Miroslavov učitelj, bio je Josip Klobučar čiju »bansko–kurijalnu frazu« Krleža spominje kao jedan od važnih elemenata u svojem jezičnom formiranju. U tim godinama upoznaje Augusta Cesarca i Đuku Cvijića s kojima će ostati prijatelj i u kasnijim danima dijeleći s njima političke ideje i intelektualne preokupacije. Blizak je još sa Zlatkom Gallom, Milanom Arkom i Srećkom Kirinom.

U jesen 1903. Krleža upisuje Kraljevsku veliku dolnjogradsku gimnaziju u Zagrebu. Susreće nove prijatelje: Đorđa Ćelapa, Pavla Gregorića, Branka Davilu, Tita Strozzija, Zlatka Balokovića, Miloša Đurića, Mariona Vlahovića, Rudolfa Šimunića, Josipa Vandekara i dr. Zanosi se kazalištem, piše prve igrokaze inspirirane motivima iz hrvatske povijesti te biblijskim i antičkim temama; u stanu Tita Strozzija s prijateljima uprizoruje jedan od tih svojih tekstova u kojem i sam glumi.

U gimnaziji Krleža više nije među najboljim učenicima; ocjene su mu u prvom razredu uglavnom *dobar* i *veoma dobar;* u drugom razredu ocjene se dalje pogoršavaju (iz latinskog, njemačkog, francuskog, matematike i pjevanja Krleža ima samo ocjenu *dovoljan*). U tom razdoblju prekida s katoličkom praksom i prestaje ministrirati. U *Djetinjstvu u Agramu godine 1902–03* suptilno analizira vlastito erotsko buđenje i intenzi-

van osjećaj grijeha što mu ga nameće katolička moralna stega. Njegov raskid s religijom izravno je potaknulo upoznavanje Darwinove evolucijske teorije: Krleža u njoj nalazi znanstvenu potkrepu za čin koji ga oslobađa stege katoličkog odgoja i snažnog osjećaja frustriranosti koji ta stega izaziva. Istodobno se u Krleže pojavljuje i prvo zanimanje za politiku; u članku *Nad grobom socijaldemokrata Vilima Bukšega* (*Književna republika,* 1924, knj. II, br. 4) prisjeća se kako je s prijateljima odlazio u razdoblju 1905–08. u sjedište Socijaldemokratske partije u Ilici 55. Neki od tih prijatelja, poput Kamila Horvatina, Đuke Cvijića i Augusta Cesarca, poslije će postati prvaci komunističkog pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

U trećem razredu ocjene se i dalje pogoršavaju; na polugodištu čak dobiva *nedovoljan* iz matematike, ali razred ipak završava s četiri *dovoljna,* pet ocjena *dobar* i samo jednim *veoma dobar.* Sukobljava se sa svojim razrednikom Dragutinom Müllerom, profesorom latinskoga i grčkoga. Da bi izbjegao okrutne razrednikove fizičke kazne, koje su ga ponižavale (Čengić, 1985, IV, 276–277), Krleža u rujnu 1906. prelazi u Kraljevsku veliku gornjogradsku gimnaziju. Među novim suučenicima su i budući književnik Vladimir Čerina te budući redatelj HNK Alfons Verli (koji će 1928. režirati *U agoniji* a 1929. *Gospodu Glembajeve*). Krleža u četvrtom razredu gimnazije ima tri *druga reda* (iz latinskoga, grčkoga i fizike). Sljedeće godine kao ponavljač završava četvrti razred, ali bitno ne popravlja učenje: iz grčkog jezika i matematike ima samo ocjenu *dovoljan.*

Problemi u školi, osobito sukobi s profesorima, potaknuli su ponosna i osjetljiva učenika da po završetku četvrtog razreda školovanje nastavi u vojnoj školi. Pisci koji su pisali o toj epizodi Krležina života (Benešić, Gavella, Matković, Lasić) ne slažu se oko činjenice je li Krleža kadetsku školu u Pečuhu upisao protiv volje oca ili uz njegov pristanak. Stoga je u razgovorima s Čengićem (Čengić, 1985, IV, 276) odlučio sam pojasniti kako

je došlo do njegova odlaska na školovanje u Madžarsku: »Nije me otac poslao ni u kakvu kadetsku školu, nego sam tamo otišao iz vlastite inicijative, a protiv želje vlastitog oca. On je suviše dugo služio kao podoficir, nekih deset ili koliko godina, a da bi imao bilo kakvu iluziju što znači biti oficir. Ja sam propao u četvrtom razredu iz tri predmeta, doživio sam moralnu katastrofu i neizrecivo sam patio od toga godinu dana, od ne znam kakve sramote. To nije bila sramota, ali je bio osjećaj poniženosti i manje vrijednosti. I molio sam oca da me pošalje u konvikt, u biskupski konvikt u Senju. U Senju je bio konvikt gdje su đaci mogli da žive kao pitomci. Međutim, on me nije htio poslati u Senj i ja sam poslije godinu dana uspio da odem što dalje od ovog grada gdje sam se osjećao poniženim i uvrijeđenim — u Madžarsku.«

U realizaciji ideje o odlasku u Pečuh, prema tom Krležinu iskazu, otac »nije sudjelovao ni u kakvom pogledu, ni moralno ni fizički«; molbu je na madžarskome sastavio očev prijatelj, umirovljeni domobranski pukovnik Heršak, te je otac stavljen pred gotov čin. (Pouzdanost toga Krležina iskaza, međutim, unekoliko poriče Đorđe Zelmanović, koji istraživanjem u Vojnohistorijskom arhivu u Budimpešti te analizom *Adresara slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba* za 1908. nije uspio pronaći pukovnika Heršaka.)

Krleža je u toku školovanja u Pečuhu 1908–11. bio jedan od najboljih učenika. Istraživač tog razdoblja njegova života Đorđe Zelmanović uspio je pronaći Krležinu svjedodžbu trećeg razreda kadetske škole iz koje se vidi da je razred završio kao peti po rangu od 54 učenika. Budući da se školuje na madžarskom jeziku, intenzivno uči taj jezik; upoznaje najvažnija djela madžarske književnosti; posebno ga oduševljava Petőfi. Zaokuplja ga i Ibsen, čiju *Gospođu s mora* čak i prevodi. Zanimaju ga i drugi nordijski pisci, osobito Strindberg, »sjevernjaci su bili moda« (Matvejević, *Razgovori s Miroslavom Krležom*). Čita i

Schopenhauera, »bez razumijevanja dakako, ali s punim bezazlenim oduševljenjem« *(Dnevnik)*. I sam piše stihove.

Ističe se i kao sportaš. Za vrijeme ferija 1910. natječe se u plivanju na Savi. Zagrebački tisak je zabilježio da je 27. VIII. 1910. pobijedio u plivanju na 400 m, a sljedeći dan i u »ustrajnom plivanju« od Zagreba do Jakuševca.

U *Davnim danima* spominje kako je u rujnu 1911. za boravka u Zagrebu u kavani vidio A. G. Matoša i krenuo da mu pokaže svoje pjesme, ali trema ga je svladala i nije se usudio pristupiti velikom piscu.

Nakon završenog trećeg razreda kadetske škole dobio je carsku stipendiju za madžarsku vojnu akademiju, Ludoviceum, na koju se upisuje u jesen 1911. Suočava se sa životom u velegradu; Budimpešta početkom stoljeća ima oko 900 000 stanovnika i desetak je puta veća od Zagreba ili Pečuha u kojima je Krleža dotad boravio (to iskustvo poslužit će mu poslije dok bude pisao roman *Zastave*).

Zelmanović (1987, 37) istraživanjem arhiva Ludoviceuma nailazi na podatak da je Krleža jedini na svojoj klasi kao materinski jezik deklarirao hrvatski, dok su svi drugi polaznici podrijetlom iz Hrvatske i Vojvodine, Nemadžari, kao materinski deklarirali madžarski, vjerojatno iz oportunističkih razloga. Jedan od Krležinih profesora, poručnik Vámos prigovara mu u *karakteristici:* »Samouvjeren i veliki Hrvat«.

Prvo polugodište Krleža završava kao 8. po rangu od 30 polaznika Akademije, na kraju školske godine 11. je od 29. Iako je još uvijek među boljima, popustio je s obzirom na uspjeh u kadetskoj školi pa mu je oduzeta jedna od dviju počasnih zvjezdica koje je prethodno dobio za uspjeh u školi. U *katalogu B razreda* I. godišta Akademije Krležina darovitost i marljivost ocijenjena je sljedećim riječima: »vrlo nadaren, živahna shvaćanja, vrlo načitan i obrazovan, nedovoljno marljiv, ponekad odaje samouvjerenost«. Krleža će, pak, u tekstu *Iz knjige Izlet*

u Madžarsku 1947. napisati da je u tom razdoblju čitao po trideset knjiga simultano »bez repa i glave« te pisao pjesme i drame što je nesumnjivo utjecalo na koncentraciju i motiviranost u vojnom školovanju.

U tekstu *Aleksa Šantić* (*Književna republika,* 1924, knj. I, br. 3), razočaran prilikama u novostvorenoj državi, dok oštrim riječima napada velikosrpsku ideologiju i vidovdanski jugoslavenski integralizam, istodobno se prisjeća gorko nostalgično kako je u danima svojega peštanskog školovanja do kasno u noć po zadimljenim peštanskim kavanama listao po antologiji Bogdana Popovića i čitao Šantićeve stihove koji su u njemu budili ljubav prema »jedinoj mati našoj, Srbiji, čijem smo kralju svi mi u dječjim srcima našim pobožno i vjerno služili i za kojom smo čeznuli kao za drugom obalom, da se preko iskrcamo, da padnemo na koljena i da joj se poklonimo«. U razgovorima s Čengićem (Čengić, 1985, I, 134) Krleža sebe politički deklarira kao »supilovca«, sljedbenika Frana Supila. Supilo se u tom razdoblju, raskinuvši s Pribićevićem i istupivši iz Hrvatsko–srpske koalicije, približuje socijaldemokratima i projugoslavenskoj intelektualnoj Omladini nastojeći ih pridobiti za svoj politički program koji pretpostavlja realizaciju hrvatske državnosti, uz potporu prečanskih Srba, u sklopu južnoslavenske federacije zasnovane na podlozi ravnopravnosti. U danim povijesnim okolnostima Krležin intenzivan hrvatski osjećaj, kojemu prigovaraju njegovi profesori, ne isključuje afirmativan odnos prema Srbiji i ideji južnoslavenskoga državnog zajedništva jer se jugoslavenska ideja pojavljuje kao posljedica traženja izlaza iz podčinjenosti Hrvatske u Monarhiji.

U *Mojem obračunu s njima* ovako opisuje političke ideale koji su ga zanosili u Ludoviceumu: »Ja lično, kao osamnaestogodišnji dečko ušao sam u Ludoviceum kao četrdesetosmaš košutovac, pod Petőfijevim dojmom (...) to četrdesetosmaško, košutovsko, garibaldinsko, protubečko, protuaustrijsko zbu-

njeno buđenje počelo je da se u meni kuha sa predratnom omladinskom maglom naše narodne romantike, s imenima Supilo, Meštrović, Nazor, Pijemont kao simbolima toga šturma und dranga.« Te političke ideje navest će mladoga Krležu da se u svibnju 1912. uputi u Srbiju s namjerom da se priključi srpskoj vojsci koja se priprema za rat protiv Turske.

Svoj odlazak u Srbiju opisuje u polemičkoj knjizi *Moj obračun s njima,* braneći se od Mesarićevih optužbi da je glorificirao austrijsku soldatesku u vrijeme I. svjetskog rata: »U slutnji događaja otputovao sam mjeseca maja godine devetstotina i dvanaeste prvi put u Beograd da se uputim kako bih mogao prijeći u srpsku vojsku. Bio sam i u ministarstvu vojnom i kod Narodne odbrane i po nacionalističkim uredništvima. Na svim tim mjestima jedna te ista slika: sumnjičavo, nepovjerljivo, nepristupačno, potpuno zatvoreno. Da predam molbu za prijelaz u srpsko državljanstvo, da priložim austrijske dokumente da sam otpušten iz austrijskog državljanstva, da nisam punoljetan, da sam premlad, neka svršim još ovaj semestar, neka potražim lične veze, preporuke, garancije i slično. Stojeći tako pred zatvorenim vratima, vratio sam se potišten u Ludoviceum...«.

Vrlo plastično, s nizom živopisnih detalja, opisat će svoj prvi susret s Beogradom i u tekstu *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947;* u *Dnevniku* navodi i precizan datum dolaska u Beograd: 10. V. 1912; u Beogradu je ostao nekoliko dana. Po Zelmanoviću, sve se to moglo odigrati za Krležine odsutnosti s Akademije pa je on najvjerojatnije u Beogradu mogao biti do 15, najdulje do 20. svibnja.

Nakon toga neuspjelog pokušaja da ponudi Srbiji usluge u Balkanskom ratu, Krleža se vraća: 26. V. dolazi u Budimpeštu; u to vrijeme još nitko ne zna za njegov boravak u Beogradu. Ljeto najvjerojatnije provodi u Zagrebu, a u rujnu upisuje drugu godinu Ludoviceuma. Na samom početku školske go-

dine, prema Krležinim sjećanjima u tekstu *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947,* dolazi do afere u toku koje se ustanovljuje da je pitomac Krleža u svibnju boravio u Beogradu. Povod je bila zadaća u kojoj se narugao pojmu vojničke časti nazivajući je »ptičjim strašilom«. Krleža taj postupak tumači vlastitom željom da pokaže originalnost; već se prije potvrdio pred svojim vršnjacima i profesorima kao darovit pisac pa ih je želio zapanjiti i vlastitom nekonvencionalnošću i nonkonformizmom. U istrazi koja je pokrenuta tim povodom otkrivena je njegova beogradska avantura, ustanovljeno je i da čita niz nepoćudnih pisaca od Nietzschea pa do srpskih pisaca i Supilova *Riječkoga novog lista.* Ustanovljeno je da je u učionici pred cijelim razredom razvijao strateški plan za osvajanje Budimpešte, a po tom planu jedna od centralnih strateških kolona imala je hrvatsku zastavu. Otkriveni su i drugi primjeri njegove nediscipline. Ipak je na kraju među profesorima prevladalo mišljenje da je posrijedi adolescentska težnja za duhovitošću pa je kažnjen relativno blago: sa šest dana zatvora, zabranom privatne lektire, zapljenom ruskih i srpskih knjiga te zabranom izlaska u grad do kraja godine. (Zelmanović, međutim, u knjizi *Kadet Krleža* upozorava da u budimpeštanskome Vojnohistorijskom arhivu nije pronašao dokaze koji bi potvrdili Krležina sjećanja, premda je istražio sve dnevne zapovijedi i knjigu dnevne evidencije Ludoviceuma.)

Unatoč kazni Krleža se ne odriče literarnih interesa, pod utjecajem Nietzschea piše dramu: »U karceru (poslije one stilističke eskapade o pojmu oficirske časti) pišem dramu o protestantskom pastoru koji ne vjeruje u boga. Pastor je udovac, živi sa svojom staricom majkom u osamljenoj kuriji, kao neka vrsta Rosmera na Rosmersholmu. Pastor ne vjeruje u boga. Pastor se bije sa tom svojom nietzscheovskom nadljudskom, ateističkom koncepcijom čitave duge noći. Odlučio se. Pastor se odlučio u drugome činu da progovori po crti svog

moralnog uvjerenja da boga nema. Poslije teške borbe progovorio je sa propovjedaonice svom glupom stadu, u trećem činu, a masa ga linčuje. Zavjesa.

Čitam svoju dramu jedinom čovjeku s kojim sam bio u intimnijoj vezi, prijateljujući s njime nekoliko godina na crti naivne, neposredne, tople dječačke simpatije. Zvao se Gejza Bonta.« *(Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947)*

Potkraj 1912. za vrijeme projekcija dokumentarnih filmskih snimaka s balkanskog ratišta koja je priređena na Ludoviceumu, Krleža se ruši u nesvijest promatrajući slike unakaženih ranjenika; ta ga epizoda učvršćuje u spoznaji da je odabrao krivu profesiju. On osjeća duboko gađenje nad surovošću rata, što će potom esencijalno odrediti njegove životne nazore pa i tematiku njegovih književnih djela.

Godina 1913. po mnogočemu je presudna za definiranje potonje Krležine sudbine. U njemu definitivno dozrijeva ideja o bijegu iz Ludoviceuma. Čest motiv kasnijih Krležinih književnih djela — bijeg od skučenosti malograđanskog oblika življenja prema »dalekim nekim metropolama« gdje se može realizirati autentična egzistencija — u vrijeme školovanja na Ludoviceumu (prema prisjećanjima u tekstu *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947*) bio je dio Krležina neposrednoga svakodnevnog iskustva: »Jedini spas, dakle, iz ove intelektualne orahove ljuske (...) bio je bijeg. Što prije i što dalje. Oko čovjeka navirala je prljava, teška stvarnost bubnjeva, konja, truba, četa, blata na Rakošu, prnja i smeća na smetlištu, gdje se sve pušilo i vonjalo po paljevini (...) Prolaze brzi vozovi na more, u zapadnu Evropu, u veliki svijet, u velike gradove, a ovdje se potpuno bezglavo u vonju spaljenih prnja (u ustima i u nosu), život kreće glupo kao hijena (...) U bluzi, u lijevome džepu šušti hartija, to su stihovi na temu dvoglavih orlova, Bijelih orlova, Vardara, Dunava, Jadrana, to su ibsenovski motivi nordijskih kriza Elide Wangelove, to su prepisi iz Schopenhauera, Pascala, osnovna

škola za pjesnike početnike koji ne znaju što hoće. Teško je bilo živjeti s majmunima u kavezu i jedino što su bile tišine, bile su tišine sumraka pod ovim starim platanama u ovom starom perivoju (...) Imao sam osjećaj trajne osamljenosti. Nije bilo čovjeka kome bih mogao reći bilo što, što je bilo intimno, duboko u meni skriveno, moje. Bdijenja uz pjesmu plinskih svjetiljaka. Čitam Nietzschea. Šetam (u mislima) mokrim, blatnim poljima i oranicama uz zagrebačku Savu, čeznem za onom neizrecivo glupom crkvicom kod Svetog Duha, za gornjoiličkim plotovima, za glupim ulicama agramskim, za Savom i njezinim žuborom u vrbiku i za imaginarnom jednom zemljom koja se zove Hrvatska. Muči me Hrvatska. Vrijeđa me Pešta kao Hrvatsku.«

Da je mladi Krleža doista u tom razdoblju u intenzivnom traganju za vlastitim, autentičnim identitetom, rastrzan žudnjom za dalekim kontinentima (u doslovnom i simboličkom smislu), da postaje sve više svjestan činjenice kako vojni poziv nije njegova prava vokacija, da ga intenzivno zaokuplja ambivalentna domovinska čežnja (istodobno starčevićanska ljubav prema Hrvatskoj i sentimentalna vizija južnoslavenskog ujedinjenja), da osjeća sve veći otpor prema Pešti kao tlačiteljici Hrvatske, sve te Krležine iskaze potvrđuju i nalazi Đorđa Zelmanovića. Na drugoj godini *karakteristike* u kojima njegovi profesori opisuju svojeg učenika uglavnom sadrže primjedbe o Krležinoj osjetljivosti i prkosnoj naravi te prigovore zbog bavljenja literaturom i filozofijom; svi se slažu da nije podoban za vojnički poziv.

Očito je da se Krleža sve teže identificira s projekcijom vlastite budućnosti u odori austrougarskog časnika. To je suprotno njegovim već definiranim političkim nazorima, prije svega osjećaju hrvatstva za koje vjeruje da se može harmonično integrirati u južnoslavensku zajednicu; militarna stega posve je suprotna njegovu sve izrazitijem individualizmu, sve su očitije

njegove umjetničke preferencije. Stoga u travnju 1913. napušta Ludoviceum. Pri tumačenju tog čina u *Kratkom životopisu piščevu* 1921. ne stječe se dojam prave dramatičnosti te odluke; odlazak iz Pešte tumači se kao posljedica mladenačke žudnje za avanturom: Krleža, zapravo, po tom tumačenju nije želio napustiti vojničko zvanje, on je samo maštao o tome da vojničku karijeru realizira u nekoj dalekoj zemlji, u britanskim kolonijama; stoga je napustio Peštu i stigao do Pariza, a iz Pariza se uputio u Solun da se pred srpski rat s Bugarima (na Bregalnici) prijavi kao dobrovoljac u srpsku vojsku.

Zelmanović je u dnevnoj zapovijedi od 1. IV. 1913. pronašao kako je Krleža otišao s Ludoviceuma: pitomcu Krleži odobreno je iz zdravstvenih razloga 14 dana dopusta. Otputovao je u Zagreb, ali se nije s istekom dopusta vratio u Peštu već je otputovao u Pariz gdje će ostati mjesec dana. Stanovao je u malom hotelu u Latinskom kvartu. Lasić u *Kronologiji* predočava te pariške dane kao turbulentno iskustvo: »Prolazili su dani i tjedni u teškim krizama. Prošlosti više nije bilo, budućnost je bila neizvjesna. Sretao je znance i prijatelje koji su u Parizu boravili pod normalnim okolnostima. Zlatko Gall je imao stipendiju. I drugi su imali stipendije ili su im boravke plaćali roditelji. Krleža se zatvorio u samoću, a njegove uspomene na te dane pokazuju da je bio lucidan i istovremeno posve zbunjen. Neke aluzije iz dnevnika upućuju nas na misao da se na trenutke nalazio na rubu samoubojstva. Odlučnost i kolebanje, kidanje s prošlošću i odlazak u Novo, jasna vizija i apsurdni kaos: dani su prolazili u stanju krajnje razdvojenosti.« (Lasić, 1982, 102) Lasić, očito, ne vjeruje previše *Kratkom životopisu piščevu* iz 1921. kad je čitav taj izlet u Srbiju preko Pariza i Soluna prikazan kao lakomislena mladenačka avantura; on inzistira na kompleksnosti Krležina karaktera, drži da njegove tadašnje dileme odaju dublju intelektualnu i psihičku zasnovanost, prepoznaje već u toj fazi njegova razvoja antitetičnost koja

će postati konstitutivnim načelom Krležina književnog opusa, ali i njegove osobnosti.

Iz Pariza odlazi u Marseille, gdje se ukrcava na brod za Solun. U Solun stiže početkom lipnja i tu pribavlja lažne dokumente, nekoliko dana kasnije dolazi u Skoplje. Uspijeva doći do generala Vasića, koji ga prima s nepovjerenjem: »General Vasić u švajshemdu dimi cigaretu i promatra me kanibalski: evo jedne austrijske špijunčine!« *(Na grobu Petra Dobrovića)*. U *Mojem obračunu s njima* Krleža ovako opisuje svoj neuspjeli pokušaj da se priključi srpskoj vojsci: »Tu sam se našao pred sumnjičavim nepovjerenjem, uapšen kao nepoznat bjegunac, bez dokumenata, pod sumnjom špijunaže, u disenteriji, pred opasnošću da budem bačen u kolerični odio kužne bolnice. Žandari, apsane, zatvori, hotelska internacija, zapisnička ispitivanja, bjegunac pod sumnjom špijunaže na ratnom području, u djelokrugu glavne komande, bez dokumenata, koji su se navodno izgubili, bez identiteta, potpuno u tmini ja sam tada prilično duboko pogledao smrti u oči. Spasao me jedan čovjek, artiljerijski major (ili kapetan prve klase) u službi kod glavne komande, jedini čovjek, koji mi je lično povjerovao da ne lažem, da nisam austrijski špijun, da sam doista predao svoje peštanske i pečujske dokumente (koji su se navodno izgubili) i taj me čovjek pod pratnjom svog vlastitog konjičkog žandarma uputio u Beograd sa vlastitim preporučenim pismom na komandu mjesta, da me komanda mjesta uputi ministarstvu vojnom i da se (po mogućnosti) utvrdi moj identitet. Uspjelo mi je da iz ove situacije pređem (po svoj identitet) u Zemun, gdje me je moj identitet čekao u zatvoru zemunske policije. Uapsila me austrijska pogranična policija na temelju tjeralice, što ju je izdala za mnom komanda Ludoviceuma.« (Iako tu autobiografsku verziju Krležina drugog bijega u Srbiju prihvaćaju svi njegovi biografi uključujući i Lasića, Zelmanović u *Kadetu Krleži* upozorava da Krležine iskaze ni u ovom slučaju

ne treba uzeti kao potpuno pouzdane jer ni u budimpeštanskim a ni beogradskim vojnim arhivima nema dokumenata koji potvrđuju Krležine riječi. Istražujući biografiju generala Vasića, ustanovljuje da je on u vrijeme hipotetičnog susreta s Krležom bio pukovnik, a ne general, te da je bio na funkciji delegata Srpske vrhovne komande pri Grčkoj vrhovnoj komandi što čini njegov susret s austrijskim vojnim bjeguncem malo vjerojatnim.)

U međuvremenu je protiv Krleže na Ludoviceumu pokrenut disciplinski postupak jer se nije u roku s dopusta vratio; izvanredno Profesorsko generalno vijeće 10. V. 1913. donijelo je odluku o njegovu isključenju iz Ludoviceuma. Zanimljivo je da je Krležin otac u lipnju na zahtjev Zapovjedništva Ludoviceuma da nadoknadi trošak sinovljeve vojne odore te da izvijesti Akademiju gdje mu sin boravi odgovorio kako se on trenutačno nalazi u Konstantinopolu (Istanbulu) te da se bavi literaturom.

Stanko Lasić pretpostavlja da je izbacivanje s Ludoviceuma moralo Krležina oca teško pogoditi: »Tada je, u tom času, vjerojatno pukao definitivni rascjep između oca i sina: za oca, Krleža je bio dezerter, nitko i ništa, njegova živa sramota. Sinu je, naravno, pomagala majka, ali ona nije mogla učiniti mnogo. Od rodbine Krleži je veliku podršku u tim danima dala ujna Pethö. Bila je pjesnikinja, povjerovala je u Krležin talent i pomagala ga. Prevela je na njemački Krležinu *Legendu* i poslala je Hermannu Bahru. Bahr je odgovorio — 'dečko ima talenta' — i to je za nju bila potvrda njezinog suda. Ta će izjava utjecati i na mišljenje 'tout Zagreb', kako je to Krleža poluironično, polušaljivo komentirao u *Davnim danima.*« (Lasić, 1982, 109)

Kao činovnik u državi kakva je bila Austro–Ugarska Krležin otac sasvim sigurno nije odobravao postupke svojega sina, ali izgleda da sukob između oca i sina ipak nije bio tako dramatičan da bi doveo do prekida uzajamnih odnosa. Zelmanović korigira Lasićevu tvrdnju o definitivnosti rascjepa svojim arhivskim

nalazom: molbom Krležina oca gradskom poglavarstvu u Zagrebu da odobri njegovu sinu stipendiju za polaženje studija. To nesumnjivo pokazuje da se otac još uvijek brine o sudbini svojega sina. Krleža, međutim, stipendiju nije dobio te je napuštena i misao o nastavku studija.

Drugu polovicu 1913. provodi u Zagrebu; piše *Legendu, Maskeratu* i prvu verziju *Salome.* Počinje i rad na *Simfonijama.* U *Davnim danima* spominje da 1913. počinje pisati roman koji namjerava nazvati *Trula zemlja.* Vjerojatno je to onaj roman koji Krleža spominje u razgovoru s Čengićem: »Imao sam školskog druga Viktora Magerla–Gotalovečkog kojem sam dao na čitanje svoj prvi roman što sam ga bio napisao poslije povratka s Balkana. Viktor mi se godine i godine divio, još od tog romana pročitanog u rukopisu 1914. koji sam ja uništio.« (Čengić, 1985, III, 81)

Legendu u jesen 1913. nosi Milanu Marjanoviću u njegov stan na početku Mesničke ulice. Kad mu je Marjanović priopćio da će biti tiskana, kako sam opisuje u *Dnevniku,* umalo se nije onesvijestio: »Otvorilo mi se nebo našeg Parnasa.«

Prema zapisu u eseju *Francisco José Goya y Lucientes* Krleža je 1913. koncipirao i vrlo ambicioznu pentalogiju u kojoj je »htio da nacrta pet giganata, pet monumentalnih figura: Krista, Mikelanđela, Kolumba, Kanta i Goju«.

I dalje neumorno čita: uz Nietzschea kao omiljena lektira pojavljuju se Wilde i Stirner. Susreće se prvi put i s Kandinskim, njegovu knjigu *Über das Geistige in der Kunst* prima s rezervom; toga će se prisjećati poslije kad bude kritički pisao o apstraktnoj umjetnosti.

U siječnju 1914. u Marjanovićevim *Književnim novostima* počinje izlaziti prvi Krležin tiskani tekst *Legenda* (u četiri nastavka od 24. I. do 14. II. 1914). Već je taj prvi tekst izazvao polemičke reakcije, koje će obilježiti čitavu Krležinu književnu karijeru. U *Riječkim novinama* objavljen je napad na Marjano-

vića i Krležu, pisan s klerikalnih pozicija. Bilo je i pohvalnih reakcija. U razgovorima s Čengićem Krleža posebno ističe pozitivnu kritiku Milana Savića u novosadskom *Srpstvu* u kojoj je rečeno da se treba naviknuti na to čudno ime Krleža jer ono znači novo poglavlje naše literature: »Savićeva je kritika za mene kao prva kritika bila vrlo važna u ono vrijeme i dala mi je poticaj. Savić mi je, što kažu, dao krila« (Čengić, 1985, III, 144). Na napis u *Riječkim novinama* Krleža će odgovoriti s nekoliko britkih polemičkih redaka u *Hrvatskom pokretu* 8. II. 1914.

Legendu je primijetio i A. G. Matoš, koji je bolestan ležao u bolnici Milosrdnih sestara; poručio je Krleži da ga želi upoznati. Premda je 1911. taj susret žarko želio, ali se nije usudio pristupiti Matoševu kavanskom stolu, Krleža sad ne prihvaća poziv, nije posjetio Matoša. Zapisat će u *Davnim danima* da ga je Matoševa poruka, upućena preko Branka Kneževića, zatekla već »na drugoj obali«: »Onda sam već otputovao na veoma velik razmak od A. G. M.« Matoš umire mjesec dana nakon poziva upućena Krleži — 17. III. 1914. Njegova se pogreba Krleža prisjeća u svojoj dnevničkoj prozi: otkinuo je cvjetak s vijenca na Matoševu odru u mirogojskoj mrtvačnici i stavio ga u antologiju francuske lirike. Nakon sprovoda Marjanović je u svoj dom u Mlinarskoj ulici pozvao društvo u kojem su osim Krleže bili Milutin Cihlar Nehajev, Andrija Milčinović, Zofka Kveder Jelovšek i njezin suprug. »Karmine kod Milčeka M. pretvorile su se u histerično ogovaranje mrtvog Matoša: konačno je crko, sto posto negativna pojava, nije šteta što ga više nema.« Ne mogavši izdržati u tom društvu, Krleža demonstrativno odlazi i u ekstatičnom stanju sam dugo šeta Cmrokom misleći na »veliko Pero koje se slomilo«.

U toku veljače Krleža završava drugu varijantu *Salome,* dalje radi na simfonijama. U svibnju 1914. objavljena je *Maskerata* u *Književnim novostima.* U lipnju 1914, kako piše u knjizi *Moj obračun s njima,* nosi *Legendu* i *Maskeratu* Josipu Bachu,

ravnatelju Drame HNK, ali su one »pale u koš«. U *Književnim novostima* 13. VI. izlazi proza *Fragmenti.*

U svibnju 1914. putuje u Veneciju da bi vidio likovni bijenale. Zanimao ga je ponajviše Meštrovićev Vidovdanski hram. Meštrovićem se tih predratnih dana oduševljavao, ali u Veneciji biva fasciniran Bourdelleom; dojam tog otkrića potpuno je zasjenio Meštrovića: njegov ga je Vidovdanski hram razočarao. Nakon povratka odnio je u redakciju *Savremenika* rukopis *Zaratustra i mladić* (objavljen u br. 6, 1914); uredniku Branimiru Livadiću ispričao je svoju priču o susretu s Meštrovićevim djelima; Livadić ga je nagovarao da napiše reportažu o tom doživljaju, ali je Krleža prijedlog odbio.

U lipnju 1914. Krleža je s riječkim knjižarom Đurom Trbojevićem potpisao ugovor o izdavanju knjige dramskih tekstova. Primio je i predujam, ali zbog početka rata knjiga se nikad nije pojavila.

Atentat u Sarajevu 28. VI. 1914. zatekao je Krležu u Zagrebu; sljedeći dan uputio se s Marjanovićem, Milčinovićem, Kerdićem i Žnidaršićem na Sljeme gdje su čitali *Hrvatsku mladu liriku* i prepirali se znači li ona početak nove ere (Marjanović) ili njezin epilog (Krleža). U kolovozu 1914. dobiva poziv od austrougarskih vojnih vlasti da se javi radi regrutacije. Međutim, zbog nedovoljne težine nije uzet u vojsku: imao je samo 46 kilograma.

U to vrijeme viđa se s nekadašnjim školskim drugom Vladimirom Čerinom, vodi s njim »duge razgovore, noćne dijaloge« u kojima pokušava uvjeriti Čerinu kako su »sve te fraze i kult nacionalne energije papirnati i u zraku«, a to njegovo naivno jugoslavenstvo da je »lajanje u vjetar i prosti falsifikat stvarnosti«. Bitka na Bregalnici Krleži je bila dokazom da će teško biti obuzdati megalomanske imperijalne ambicije malih balkanskih nacija–državica, da će teško biti ostvariti harmoničnu zajednicu južnih Slavena.

Početak I. svjetskog rata označit će i gubitak povjerenja u II. internacionalu: umjesto da inzistirajući na proleterskom internacionalizmu spriječe ratno klanje koje se vodi uime imperijalnih interesa, socijalističke stranke prihvaćaju politiku obrane nacionalnih interesa. Po S. Lasiću to je prijelomni trenutak u oblikovanju budućih Krležinih političkih nazora: »Taj opći slom Druge internacionale bio je ujedno, dobrim dijelom i slom Krležine vjere u njezinu hrvatsku filijalu, Ilicu 55 i njezine lidere, Vilima Bukšega, Vitomira Koraća i Jurja Demetrovića. On nije prekinuo s hrvatskim socijalistima, ali je već od prvoga dana rata krenuo lijevo, prema lenjinskoj varijanti.« (Lasić, 1982, 118).

U jesen 1914, pripremajući dramu o ilircima, Krleža čita literaturu koja se bavi ilirskim preporodom; već je tada kritički raspoložen prema ilircima, kaže da ga je nakon proučavanja literature »praznina tih Iliraca demoralizirala«.

U travnju 1915. objavljuje vojni komentar *Barun Konrad.* U polemikama nakon I. svjetskog rata njegovi su ga protivnici optuživali da je tekst intoniran kao hvalospjev austrijskom generalissimusu. Braneći se od tih opužbi, Krleža je upozoravao na činjenicu da je tekst pisan u uvjetima stravične, »manijakalne upravo« austrijske vojničke cenzure, stoga je govorio ezopovskim jezikom nastojeći pretjeranošću pohvala austrijskoj soldatesci i njezinu vojskovođi postići ironijski učinak.

Krleža i 1915. nosi nove drame Bachu: *U predvečerje, Leševi, Kraljevo.* Bach ih odbija kao scenski neizvedive ironizirajući Krležinu produktivnost (»Vi radite kao hrvatski Lope de Vega!«).

U jesen 1915. putovao je u Budimpeštu gdje se susreo i s madžarskim književnikom Kosztolányjem. Nakon povratka odnio je Juliju Benešiću pjesme, ali ih on nije htio objaviti motivirajući to svojim uvjerenjem da će Krleža zasigurno napisati i bolje stihove i da će mu te stihove objaviti.

U prosincu Krleža je mobiliziran i upućen u pričuvnu časničku školu u kojoj će provesti siječanj i veljaču 1916; nakon toga prebačen je u 25. domobransku pukovniju, smještenu u školi u Krajiškoj ulici; kao pričuvni časnik uvježbava vojnike na poligonima po zagrebačkoj periferiji (Lasić, 1987, 626). U travnju mu je ustanovljena influenca i početak tuberkuloze te odlazi u Vojnu bolnicu. Potkraj svibnja prelazi iz Vojne u bolnicu Milosrdnih sestara; liječi ga dr. Milivoj Dežman. U lipnju odlazi kao rekonvalescent u Lovran. Prema *Davnim danima,* nakon povratka s oporavka u Lovranu a prije odlaska na galicijsku frontu spalio je svoje rukopise; od netiskanih tekstova sačuvana je *Podnevna simfonija* koju je prethodno predao uredništvu *Savremenika* (bit će tiskana potkraj 1916).

Srpanj i kolovoz 1916. provodi na ratištu u Galiciji. Ratni ambijent teško podnosi; uza se stalno ima tablete cijankalija koje je dobio u Lovranu od jednog apotekara s kojim se sprijateljio: namjerava se otrovati ako bude teško ranjen ili u kakvoj drugoj neprilici. Međutim, ubrzo se uspijeva izvući s ratišta; obnovila mu se zaliječena bolest i on putuje u Budimpeštu gdje očekuje liječničku odluku. Privremeno je oslobođen vojne službe te se vraća u Zagreb. Iskustvo s fronte, ali još više vijesti o smrti niza prijatelja (među kojima i Zlatka Galla i Gejze Bonte), osjećaj apsurda ratovanja i besmislene smrti, naveli su ga na zamisao o antimarcijalnom proznom ciklusu *Hrvatski bog Mars.*

Susreće Leposavu Kangrgu u crkvi sv. Marka. Poznavao ju je još odranije jer je s njezinim ujakom Danom Vuksanom, svojim kadetskim kolegom, dolazio u dom Kangrginih u Đorđićevu 16, ali tada je Leposava još bila djevojčica. Sad je kao djevojka izazvala drugačiju vrstu interesa.

Od siječnja do svibnja 1917. boravi u arbajterhilfeskompaniji u Požegi; povremeno dolazi u Zagreb gdje je stalni gost u atelijeru Ljube Babića u kojem se okupljaju mlađi zagrebački

umjetnici i intelektualci. Nastoji prijeći u Zagreb; javlja se na natječaj za prevodioca koji zna tri državna jezika, primljen je i u svibnju prebačen u Zagreb gdje radi u prevodilačkom odsjeku zagrebačkog zapovjedništva u Gajevoj ulici. Ta služba mu omogućuje intenzivnije sudjelovanje u društvenom životu, pisanje i objavljivanje niza tekstova.

U kolovozu 1917. na zrinjevačkom korzu ponovo susreće Leposavu Kangrgu, koja je šetala u društvu prijateljice i dogovara s njom susret na »gornjogradskoj promenadi«. Uzajamna naklonost prerasta u ljubav te Krleža odustaje od svoje dotadašnje emotivne veze s Mimicom Kantoci, koja je bila učiteljica u jednom selu blizu Pregrade u Hrvatskom zagorju, a Krleža joj je često odlazio u posjete.

Te je godine slikar Ljubo Babić financirao izdavanje knjižice u kojoj je objavljen *Pan* ne vjerujući da bi se to moglo financijski isplatiti; međutim, veliki uspjeh *Pana* omogućio je Krleži da Babiću vrati uložena sredstva i da mu preostane toliko novca da može od njega živjeti nekoliko mjeseci. U izdanju Društva hrvatskih književnika Krleži potom izlazi knjiga *Tri simfonije;* u *Savremeniku* objavljuje *Hrvatsku rapsodiju,* a u socijaldemokratskoj *Slobodi* započinje objavljivanje niza komentara o stanju na frontama. Piše i nekoliko anga žiranih članaka u kojima analizira socijalne prilike te licemjerni mentalitet hrvatske intelektualne elite *(Kako stanuje sirotinja u Zagrebu, Narod koji gladuje, Jedna dekorativna laž).*

U listopadu 1917. Krleža prelazi na rad u Ured za pomoć postradalima u ratu čime je definitivno izbjegao opasnost ponovnog upućivanja na frontu; na tom poslu, koji mu omogućuje da se prilično intenzivno bavi literaturom, ostat će sve do kraja rata. I dalje piše dramske tekstove i nosi ih Josipu Bachu. U dramskom obliku nastali su 1917. *Smrt Franje Kadavera* i *Veliki meštar sviju hulja,* ali ih je 1918. preradio u novele. Radi i na tekstovima iz ciklusa *Hrvatski bog Mars*

(Magyar királyi honvéd novella). Zaokuplja ga i »herojska pentalogija«.

Ponesen idejama ruske Oktobarske revolucije piše dramu *Kristofor Kolumbo,* koju posvećuje Lenjinu, ali prema *Napomeni o Kristovalu Kolonu* (1924) posvetu će godinu dana poslije, kad dramu bude (u nakladi svojega nekadašnjeg školskog druga Đorđa Ćelapa) tiskao u sklopu knjige *Hrvatska rapsodija,* brisati jer će mu se učiniti da je u prvi mah krivo interpretirao Lenjinovu revolucionarnu ulogu prožimljući je vlastitim simbolima koji su ga dotad fascinirali: »Razmišljajući u prvo vrijeme njegova nastupa o Lenjinu, ja sam ga zamišljao štirnerijanski, solipsistički, kao vatreni krug u samom sebi zaokružen, otkinut i zavitlan u samoću jasne šopenhauerovske sumnje.«

S približavanjem kraja I. svjetskog rata sve se više politički angažira; zajedno sa svojim prijateljima vršnjacima Đukom Cvijićem i Kamilom Horvatinom došao je 1917. samoinicijativno lideru socijaldemokrata Koraću i ponudio suradnju; Korać ih je angažirao u stranačkom glasilu *Slobodi.* Krleža je bio i pisac tekstova i redaktor: u razgovoru s Očakom sjeća se kako je po čitavu noć ostajao u uredništvu prelamajući *Slobodu.* Pomagao je svojim jezičnim umijećem i samom Koraću: »...ja sam od prvog dana u 'Slobodi' bio njemu pri ruci za pisanje i čitanje njegovih stvari, jer on je na koncu i sam pisao neke stvari« (Očak, 1982, 29). U *Davnim danima* spominje kako je Korać ironizirao njegovo bavljenje književnošću jer je »bedasto biti pjesnik«. Neslaganje s liderom hrvatskih socijaldemokrata ipak je bilo dublje od nesuglasica u odnosu prema književnosti; osobito to postaje očitim s obzirom na revolucionarna previranja u Rusiji. Krleža se sve više orijentira prema radikalnijoj, revolucionarnoj, lenjinističkoj političkoj opciji kojoj se Korać izrazito protivi. To će sve dovesti do njihova raskida u toku 1918.

Na glavnoj skupštini DHK 6. VI. 1918, kojoj je prisustvovao iako nije bio član Društva, iznerviran raspravom članova o

efemernim problemima (»je li intendant Hreljanović kvakar ili ne«) Krleža je demonstrativno ustao prekinuvši tok rasprave (»...ja sam planuo balkanski i skoro da nisam razbio onaj glasovir u salonu Gundulić–Hotela od besa«, *Grobnica u »Gundulić« hotelu, Plamen,* 1919, 12). Uzviknuo je da se skupština bavi nedostojnim glupostima u doba kad se svijet mijenja, kad pobjeđuje ruska revolucija, a društvo književnika u kojem »90% prisutnih nema posla sa literaturom« ne nalazi potrebno da o tome nešto kaže ili bar da protestira protiv ratnih strahota koje već četiri godine njihov narod proživljava.

Kao predstavnik socijaldemokrata, u situaciji kad se raspada poražena Austro–Ugarska i stvara Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Krleža vodi pregovore s budućim povjerenikom za vojne poslove narodnog vijeća Matom Drinkovićem. Osobno nije zadovoljan integralističkom euforijom koja je zahvatila većinu hrvatskih političara i glavninu hrvatske intelektualne elite. I sam zagovara južnoslavensku integraciju, ali na supilovskim federalističkim osnovama koje bi Hrvatima trebale osigurati ravnopravnost. Na čajanci priređenoj u dvorani Sokola u čast srpskih oficira na proputovanju za Rijeku iznerviran atmosferom općeg licemjerja žestoko je prosvjedovao u trenutku kad je Drinković dao riječ bivšemu austrijskom potpukovniku Slavku Kvaterniku, koji je želio pozdraviti srpske oficire. Ismijavajući Kvaternika kao nekadašnjega domobranskog časnika koji se borio na fronti u Srbiji, a sada slavi ujedinjenje, izazvao je konsternaciju organizatora skupa te je izbačen iz dvorane. Taj je skandal imao velik odjek, o njemu su izvijestile ondašnje zagrebačke novine (i sam Krleža je događaj komentirao u članku *Crno–žuti skandal, Sloboda,* 21. XI. 1918). U razgovoru s Očakom spominje da je u povodu ujedinjenja i stvaranja Kraljevine SHS 1. XII. 1918. zajedno sa Cesarcem napisao otvoreno pismo regentu Aleksandru zahtijevajući da se uime jugoslavenskog patriotizma odrekne prijestolja. Željeli su

da to pismo potpišu i drugi javni djelatnici: »Međutim, nismo dobili ni od koga potpisa osim od književnika Ljube Wiesnera. Razgovarao sam i sa Nazorom, s kim sam tada drugovao, da bi on potpisao. Ali on je to odbio kao uopće ludu stvar. Što je uostalom i bilo ludo...« (Očak, 1982, 50).

Krleža je u tom razdoblju postao javna ličnost koja opću pozornost ne izaziva samo javnim ekscesima već i literarnim djelima: 1918. godine objavljene su mu knjige *Pjesme I, Pjesme II.* i *Hrvatska rapsodija,* a tiskao je i niz poetskih i proznih tekstova u *Književnom jugu* i *Hrvatskoj njivi* te stotinjak vojnih i političkih komentara i izvještaja u *Pravdi, Novom društvu, Slobodi* i *Hrvatskoj riječi.* Godine 1918. Krleža je još napisao dramu *Michelangelo Buonarroti,* novelu *Hodorlahomor Veliki,* treću varijantu *Salome,* prema Lasićevoj pretpostavci vjerojatno je tada započeo i *Golgotu,* dakle djela koja će biti tiskana poslije.

Krležu ipak ne zadovoljava samo pisanje za novine i časopise na čiju uređivačku politiku slabo može utjecati; stoga s Augustom Cesarcem, političkim istomišljenikom i prijateljem iz djetinjstva pokreće i uređuje časopis *Plamen,* koji će kao polumjesečnik izlaziti od 1. I. do 1. VIII. 1919 (ukupno 15 brojeva). Uredništvo je bilo u Ilici 7/I. Časopis je financirao Tuna Tomašić, ali su urednici primili preko Alfreda Diamantsteina novčanu pomoć od Madžarske Sovjetske Republike. (Krleža je tek potkraj života u razgovorima s Čengićem priznao da nije isključeno da je Cesarec primio novac od Diamantsteina, nakon što su već istraživači povijesti radničkog pokreta dokazali da je *Plamen* djelomice bio financiran novcem madžarske komune.)

Već u prvom broju *Plamena* istupa manifestnim tekstom *Hrvatska književna laž* u kojem se radikalno obračunava s mitovima hrvatske književne tradicije: ilirizmom, modernom i ideologijom integralnog jugoslavenstva. Kao alternativu kanoniziranoj povijesnoj vertikali »renesansa–preporod–moder-

na« uspostavlja svoju vertikalu »bogumili–Križanić–Kranjčević« zagovarajući totalno prevrednovanje unutar estetskoga i idejnog obzora hrvatske kulture. Premda je pripremao i nastavak svojeg »članka o našoj književnoj laži«, nikad ga nije objavio, a dugo je zabranjivao i pretiskivanje tog teksta kojim je izazvao konsternaciju u javnosti.

Među ostalima protiv Krležina teksta je u *Jugoslavenskoj njivi* pisao Dragutin Prohaska priznajući urednicima *Plamena* književni talent (uostalom o Krleži je još 1917. više puta pozitivno pisao), ali sada drži nužnim da ih upozori kako prvim brojem svojega časopisa »načiniše lomaču za hrvatsku književnost«; Krleži posebno prigovara da piše o povijesnim pojavama koje ne poznaje dobro. To je izazvalo dugu polemiku na stranicama *Plamena* i *Jugoslavenske njive* u kojoj je Prohaska uzalud pokušavao mlade pisce smirenim tonom uvjeriti u svoju dobronamjernost (između ostalog doznajemo da je od 1917. s Krležom bio u prijateljskom odnosu, čak ga i osobno upoznavao s literaturom o bogumilima), ali Krleža i Cesarec u svojim žestokim odgovorima poriču tom »bledom gospodinu Tipu« svaku profesionalnu kompetenciju i ljudsku kvalitetu.

Usporedo s tom polemikom Krleža započinje još jednu: s Josipom Bachom. Neposredan povod bio je Bachov članak u *Obzoru* 24. I. 1919. posvećen Krležinu književnom talentu *Najsmioniji dramski pjesnik;* proglasivši Krležu piscem koji je pred cjelokupnu hrvatsku književnost postavio nove kriterije vrijednosti, Bach se opravdava da je Krležine rane drame morao odbiti jer ih je iznimno teško postaviti na scenu, neki se prizori mogu samo kinematografski prikazati. Bachove pohvale Krležu su samo dodatno razgnjevile jer je prepoznao u njima pokušaj zakasnjele isprike pred književnom javnošću. Svoju nesklonost Bachu pokazao je najprije javnim skandalom koji je izazvao 4. III. 1919. u HNK kad je prosvjedovao zbog repertoarne politike Josipa Bacha za vrijeme predstave Petra Petrovića Pecije *U*

naviljcima uzviknuvši kako »takve stvari spadaju u peštanski orfeum, a ne na scenu narodnog kazališta«.

U tom prosvjedu i demonstrativnom napuštanju predstave priključio mu se i Ivo Andrić, s kojim se intenzivno druži (nalaze se uglavnom u atelijeru Ljube Babića, o čemu Andrić pripovijeda u razgovorima s Radom Vojvodićem). Krleža je o Andriću u listopadu 1918. u *Hrvatskoj riječi* napisao iznimno pohvalan tekst; surađuje i u *Književnom jugu* gdje je Andrić jedan od urednika. Međutim, u toku 1919. ta veza ipak počinje slabjeti jer Krleža ne može prihvatiti Andrićev monarhizam i unitarizam. Prema *Zapisima sa Tržiča* Krleža je sa Cesarcem počeo pripremati obračun s grupom okupljenom oko *Književnog juga* optužujući ih da su se pretvorili u »otvorene agente režima«. Jedan od pisaca iz te grupe Miloš Crnjanski u svojim uspomenama na književne početke u Zagrebu (*Posleratna književnost. Literarna sećanja, Letopis Matice srpske,* 1929, 2 i 3) opisuje kako se 1919. ta grupa dogovarala o prelasku u Beograd žaleći što je Krleža njihov poziv odbio.

Nakon ispada u kazalištu Krleža je sljedeći dan napisao Bachu pismo u kojem povlači tekst *Michelangela Buonarrotija,* predviđen za realizaciju u HNK, izražavajući time neslaganje s Bachovim vođenjem kazališta. Međutim, neće ostati samo na tome: u svojem časopisu objavit će i pamflet protiv Bacha *Gospodin Bach* (*Dokument za historiju jugoslavenske drame, Plamen,* 1919, 8) opisujući svoje neuspjele pokušaje suradnje s HNK. Nabraja i sve tekstove (među njima i neke koji nisu sačuvani) što ih je nosio Bachu *(Sodoma, U predvečerje, Leševi, Kraljevo, Utopija, Cristoval Colon, Michelangelo Buonarroti).* Tekst poentira zahtjevom da Bach podnese ostavku.

Polemika će potrajati puna četiri mjeseca, a njezin će se ton sve više zaoštravati pa će u početku umjereni i blagonakloni Bach (koji se branio da je ipak prepoznao Krležin neprijeporni talent pa mu je, unatoč svojem kazališnopraktičarskom sudu o

neizvedivosti njegovih tekstova, ponudio da sam režira *Cristovala Colona*) sve više zaoštravati ton i uzvraćati protuudarce (primjerice, spominjanjem Krležina ratnoga komentara *Barun Konrad* kao pohvale austrijskoj soldatesci).

Iako je djelomice financiran komunističkim novcem, *Plamen* je u cjelini, posebno Krležini tekstovi, više prožet avangardističkom i anarhističkom retorikom nego discipliniranom boljševičkom ideologijom. (Uostalom, u razgovoru s Očakom Krleža potvrđuje da je u tom razdoblju intenzivno čitao svoju veliku zbirku anarhističke literature koju je otkupio od povratnika iz Rusije inženjera Žanka; 1982, 53) Neke događaje iznimno važne za povijest jugoslavenske ljevice potpuno je ignorirao, primjerice tzv. Kongres ujedinjenja u Beogradu 20–23. IV. 1919. na kojem je osnovana jedinstvena Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). Krleža je bio pozvan na taj kongres, ali nije otišao jer je bio »protiv stvaranja Ujedinjene partije, protiv takve jedinstvene partije u ujedinjenoj Karađorđevoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca«. (Očak, 1982, 63); oko toga se čak i sukobio s Cesarcem koji je o kongresu imao pozitivno mišljenje. Kako taj unutarnji sukob ne bi postao javan, dogovorili su se da kongres u *Plamenu* ne komentiraju.

U ljeto, 15. VII. 1919. uhićen je Sima Miljuš kao prvi u nizu komunista optuženih da su u sprezi s madžarskom komunom pripremali oružani prevrat; među osumnjičenima bio je i suurednik *Plamena* Cesarec, koji se stoga sklonio najprije u Beograd, a potom u Beč i Prag. U strci koja je nastala pred samo uhićenje Miljuš je zamolio Krležu da u svojem stanu sakrije šest pušaka koje su bile pripremljene za dizanje ustanka u Zagrebu. Krleža je to i učinio premda je bio skeptičan prema mogućnosti dizanja ustanka smatrajući to »iluzornom pustolovinom« (Očak, 1982, 74). Policija je došla do podataka da je i *Plamen* primio novčanu pomoć madžarskih komunista te je pojačala

pritisak na redakciju. Krleža je tvrdio *(Djetinjstvo u Agramu godine 1902–03)* da je 15, posljednji broj *Plamena,* zaplijenjen zbog njegova teksta *Eppur si muove* (što prihvaća i Lasić), ali je Kapetanić, koji nije uspio ustanoviti postojanje službenog dokumenta o zapljeni, prema tom Krležinu iskazu skeptičan. Nekoliko dana nakon tiskanja 15. broja, 8. VIII. 1919. službenom zabranom je zaustavljeno daljnje izlaženje *Plamena* (u aktu o zabrani ne spominje se tekst *Eppur si muove*). Dok Lasić drži da je nakon zabrane Krleža dobio izgon iz Zagreba te je otišao u Požegu, Kapetanić tu epizodu rekonstruira drugačije: »Krleža odlazi u Selce, gdje se po vlastitom iskazu nalazio već 'polovinom augusta', a potom, u rujnu, putuje u Požegu, odakle se nakon tamošnjeg hapšenja i kažnjavanja izgonom, sredinom mjeseca vraća u Zagreb.« (Kapetanić, 1995, 39)

Krležina emotivna veza s Leposavom Kangrgom pretvara se u brak: 14. XI. 1919. vjenčali su se u crkvi sv. Blaža u Zagrebu (kumovi su bili Ljubo Babić i Milan Begović); u tom je razdoblju bio podstanar kod glumice Milice Mihičić.

U toj godini tiskao je zbirke *Pjesme III.* i *Lirika,* u *Plamenu* je objavio dramske tekstove *Michelangelo Buonarroti* i *U predvečerje,* novele *Hodorlahomor Veliki* i *Veliki meštar sviju hulja* te niz eseja i polemičkih tekstova. Najavljivao je, također, da će u obliku posebnog izdanja časopisa tiskati »domobranski historički roman u 4 dela«, ukupni opseg kojega bi trebao biti 50 tiskanih araka. U oglasu tiskanom na unutarnjoj stranici zadnjeg lista ovitka 13. broja *Plamena* obavijestio je čitatelje da će se prvi dio romana pod naslovom *Hodna satnija* pojaviti krajem srpnja 1919, ali taj se plan neće ostvariti.

Nakon zabrane *Plamena* Krleža nema književno glasilo u kojem bi tiskao literarne radove, cijelu sljedeću 1920. godinu neće objaviti ni jedan književni tekst (roman *Tri kavalira gospođice Melanije,* iako kao godinu tiska nosi 1920, objavljen je zapravo tek 1922). U tom se razdoblju sve više angažira u

radu Komunističke partije, vrlo često nastupa kao govornik na skupovima. U Krležinu *Dnevniku,* u onovremenom tisku i u policijskoj dokumentaciji dokumentirani su njegovi govori na Protestnoj skupštini protiv bijelog terora u Madžarskoj u Helios–kinu u Zagrebu 26. I. 1920, zatim na proslavi Lenjinove 50–godišnjice u Metropol–kinu 14. IV. 1920, govor na proslavi trogodišnjice ruske revolucije u Metropol–kinu 7. XI. 1920, govor u predizbornoj kampanji za Konstituantu 22. XI. 1920. u Metropol–kinu, nastup na predizbornoj skupštini HRSS 26. XI. u zagrebačkoj pivovari. Krleža sam spominje da je često nastupao i u Radničkom domu u Ilici 55. Govorio je i na skupovima u provinciji: u ožujku i travnju 1920. agitirao je na općinskim izborima u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, u travnju je govorio i u Kostajnici. U toku proljeća 1920. predavao je i na partijskoj Socijalističkoj školi pri Oblasnom vijeću SRPJ(k) za Hrvatsku i Slavoniju, koju su polazili partijski aktivisti, uglavnom omladinci. Škola je bila smještena u Samostanskoj ulici, a nakon Obznane preselila se u Evangelističku školu u Gundulićevoj ulici; prema svjedočenju polaznika Krleža je i ondje predavao (Očak, 1982, 86).

Pred početak procesa komunistima uhićenima u »aferi Diamantstein«, Krleža je bio najavio javno predavanje u njihovu obranu, ali je ono policijski zabranjeno 4. III. 1920. Kad je otpočeo proces pred vojnim sudom prisustvovao je raspravi 26, 27, 29. i 30. III. 1920. te napisao izvještaj o suđenju (koje je završilo oslobađanjem optuženih) za *Novu istinu.*

U ljeto 1920. Leposava (koju suprug počinje zvati Bela što prihvaćaju i prijatelji) dobiva posao namjesne učiteljice u Dugoj Rijeci gdje će mladi bračni par boraviti do ljeta 1921. Krleža je, međutim, zbog političke aktivnosti često dolazio u Zagreb, a povremeno su i njima dolazili zagrebački prijatelji, primjerice Antun Branko Šimić koji je u gostima ostao dulje vrijeme jer se u razdoblju izlaženja *Plamena* zbližio s Krležom (koji mu je oprostio negativne kritike iz 1917).

Iz Duge Rijeke Krleža je 24. IX. novom ravnatelju Drame HNK Ivi Raiću poslao *Galiciju.* Dobio je odgovor od novog direktora kazališne administracije, svojeg protivnika Josipa Bacha, koji mu je čestitao na izvrsnom tekstu. Predstava se počela uvježbavati i trebala je 30. XII. 1920. biti izvedena u HNK; međutim, kako je taj dan proglašena Obznana o rasturanju, zatvaranju i zabrani djelatnosti svih organizacija, novina i druge štampe ili pojedinaca koji se bave komunističkom propagandom, predstava je sat prije premijere otkazana i nikad nije izvedena.

Ni nakon Obznane Krleža nije potpuno odustao od političke djelatnosti: odmah nakon njezina proglašenja, 31. XII. 1920, održan je u stanu Belinih roditelja sastanak istaknutih vođa komunističkog pokreta; Očak navodi i druge sastanke i aktivnosti u to vrijeme (1982, 98). Međutim, Krleža se u toku 1921. ipak više posvećuje literarnom radu. Već potkraj 1920. Milan Ćurčin ga je pozvao na suradnju u novopokrenutom časopisu *Nova Evropa*; u toku 1921. surađivat će i u *Savremeniku* i *Kritici* rješavajući time djelomice krizu nedostatka časopisne tribine, koja ga je mučila nakon zabrane *Plamena.* God. 1921. objavljuje novo izdanje knjige *Hrvatska rapsodija* (izdavač *Nova Evropa*) znatno različito od Ćelapova iz 1918 (uz *Hrvatsku rapsodiju* ovdje se pojavljuju *Smrt Franje Kadavera* i *Veliki meštar sviju hulja* te *Kratak životopis piščev* umjesto *Kraljeva* i *Cristovala Colona*); u nakladi Jos. Čaklovića kao posebnu knjigu objavljuje *Magyar királyi honvéd novellu. Kr. ug. domobransku novelu.* Početkom godine radio je na romanu *Leševi* u nekoliko varijanti (napisao je najprije 217 stranica pa skratio na polovicu i naposljetku po vlastitim riječima stavio »sve ad acta«). Vjerojatno je u tom razdoblju završio rukopis *Vražjeg otoka.* U kolovozu u *Novoj Evropi* tiska i *Ljude od papira,* zapravo dio romana *Tri kavalira gospođice Melanije* koji će se pojaviti u svibnju 1922. u izdanju Matice hrvatske. Krleža

je poslije više puta spominjao kako je ta verzija romana nezgrapnim puurističkim intervencijama Matičina redaktora Mirka Petanjeka bitno oštećena na stilskom planu (počevši od naslova koji je izvorno glasio *Tri kavaljera frajle Melanije*), ali je Kapetanićeva ekspertiza pokazala da te redaktorske intervencije ipak nisu imale karakter kakav im je Krleža pripisivao.

Krleža je vrlo teško podnosio život u provinciji te se mladi par u ljeto 1921. vraća u Zagreb. Iako zbog Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi nije mogao intenzivno politički djelovati, ipak se pojavljuje na suđenju atentatoru Aliji Alijagiću i drugovima iskazujući tako svoje političke simpatije, također nastoji pomoći Franji Ljuštini te ga smješta u bolnicu Milosrdne braće. U veljači 1922. zajedno s Cvijićem, Cesarcem i Horvatinom radi na pokretanju *Borbe,* glasila legalne Nezavisne radničke partije Jugoslavije. U toku 1922. zalaže se i za spašavanje Đure Keroševića osuđenog na smrt zbog sudjelovanja u sukobu rudara i žandara; sa svojim beogradskim prijateljem Dragišom Vasićem posjećuje u beogradskoj Glavnjači Spasoju Stejića, atentatora na kralja Aleksandra te nagovara Ćurčina da se zauzme za atentatorovo pomilovanje u povodu kraljeve ženidbe. Kao istaknut komunistički aktivist bio je izvrgnut posebnoj kontroli policije; u jednom pismu Ćurčinu 1922. spominje policijsku premetačinu u kojoj su mu zaplijenili neka pisma i književne tekstove.

Uključuje se i u akciju za pomoć gladnima u Rusiji koju je inicirala *Nova Evropa* potkraj 1921, ali nezadovoljan Ćurčinovim političkim stavovima i načinom rada u Odboru za pomoć prestaje dolaziti na sjednice tog odbora. Unatoč nezadovoljstvu Krleža je još neko vrijeme nastavio suradnju s *Novom Evropom,* a nastavlja i aktivnosti u korist gladnih u Rusiji (držao je predavanja njima u korist 14. IV. 1922. u Zagrebu, a mjesec dana kasnije u Beogradu).

Godine 1922. učlanjuje se u DHK s namjerom da pokrene redovito mjesečno izlaženje časopisa *Savremenik* i da osnuje

sindikalno udruženje književnika. Iste godine nasljeđuje od tete Josipe Horvat Navratil (tete Pepe), koja je umrla 1921, trosobni stan u Kukovićevoj 28 i nešto novca čime rješava osnovne egzistencijalne probleme.

Prema *Napomeni o »Hrvatskom bogu Marsu«* (*Književna republika,* 1923, knj. I, br. 2–3) Krleža je potkraj 1921. i početkom 1922. pripremao za tisak roman *Zeleni barjak,* ali ga je lom ruke spriječio u tom naumu; potom je taj roman preradio u dramu *Vučjak.* Begovićeva je *Kritika,* pak, najavljivala da će u toku 1922. izdati Krležin roman *Poplava* (Lasić pretpostavlja da je riječ o *Vražjem otoku*), ali ni to se neće ostvariti.

Osim *Tri kavalira gospođice Melanije* Krleža je u 1922. objavio i prvo izdanje zbirke *Hrvatski bog Mars* s četiri novele: *Tri domobrana, Baraka Pet Be, Domobran Jambrek, Smrt Franje Kadavera* (Kapetanić smatra da se knjiga pojavila već u prosincu 1921, iako na naslovnici stoji 1922). U *Kritici* (br. 3, 4, 5, 6) objavio je *Galiciju* uz koju je tiskana napomena da ona »pripada Krležinom velikom ratnom ciklusu 'Hrvatski bog Mars'«. U *Kritici* (br. 10–12) tiskana je i drama *Adam i Eva,* a u *Srpskome književnom glasniku* (br. 4, 5, 6, 7, 8) *Golgota* koja je 3. XI. 1922. doživjela i praizvedbu na sceni HNK u režiji Branka Gavelle (za tu je dramu Krleža dobio prvu od svojih pet Demetrovih nagrada). Predstavu su gledali i članovi moskovskoga Hudožestvenog teatra, koji su tada gostovali u Zagrebu; bili su oduševljeni predstavom.

Krležini literarni uspjesi i njegov društveni angažman izazivali su niz pohvala, ali i oštrih kritika. Bivši prijatelj Mijo Radošević napada ga da se pretvorio u slavitelja habsburške dinastije, Stanko Tomašić pak da se od vulkanskog mladića pretvorio u lojalna građanina, zenitist Ljubomir Micić u nekoliko tekstova o njemu piše kao o lažnom ekspresionistu, provincijalnom piscu i hrvatskom nacionalistu, Fran Ilešič ga

karakterizira kao frankovca i boljševika, Dragan Bublić kao marksista, a Mirko Kus Nikolajev kao ratnog sadista i monomana. Na sve te napade iz 1921. i 1922. Krleža će početi odgovarati tek kad potkraj listopada 1923. pokrene svoj novi časopis *Književnu republiku;* pokretanje časopisa počeo je planirati mnogo prije pa je već u *Borbi* 11. I. 1923. najavio skoro pojavljivanje prvog broja *Ognja* (već se i po imenu vidi da je časopis zamišljen u kontinuitetu s *Plamenom*).

U travnju 1923. zajedno s beogradskim prijateljem Dragišom Vasićem zaputio se u Dubrovnik. Zaustavili su se u Mostaru gdje su susreli Aleksu Šantića (o čemu će Krleža pisati sljedeće godine); njegovim se pjesmama i idejama oduševljavao za školovanja u Madžarskoj, ali sada ga je njegova isprazna jugonacionalistička retorika razočarala. U Dubrovniku se susreo s Gjivom Supilom; od njega je dobio biografske podatke o bratu Franu, koji sve više Krležu zaokuplja kao tragična figura hrvatske politike. Budući da je u Dubrovnik tih dana trebala doći i jugoslavenska kraljica, Krležu je policija kao politički opasnu osobu protjerala iz Dubrovnika.

U proljeće je Cesarec uhićen jer je putovao u SSSR bez putovnice. Tim povodom Krleža piše tekst *Slučaj A. Cesarca* (*Nova Evropa,* 1923, 16) apelirajući na javnost da se angažira u Cesarčevu oslobađanju jer je on bez putovnice putovao zato što mu je vlasti nisu htjele izdati, a u SSSR je morao putovati jer namjerava pisati knjigu o revoluciji. Demonstrativno napušta DHK, samo godinu dana nakon učlanjenja, jer se nije angažiralo u obrani svojega člana.

U kolovozu 1923. ugovorio je s tiskarom Vinkom Vošickim iz Koprivnice, koji će tiskati i *Književnu republiku,* izdavanje svojih sabranih djela. Međutim, od planiranih 13 knjiga izišle su samo sredinom studenoga 1923. drama *Vučjak* (prethodno je objavljena u *Savremeniku,* 1923, 1, 2, 3, a na sceni HNK praizvedena 30. XII. 1923) i u travnju 1924. *Novele.*

Potkraj 1923. raskida prijateljstvo s Antunom Brankom Šimićem zbog njegove suradnje u *Orkanu* koji je Krležu napadao. Šimić je ipak 1923. Krleži predao *Maškarate i deklamacije* kao svoj prilog za *Književnu republiku,* ali ga Krleža nije objavio uz ispriku da se izgubio. Međutim, objavio ga je nakon piščeve smrti 1925.

U toku 1923. surađivao je u *Savremeniku, Novoj Evropi, Riječi, Omladinskoj borbi, Borbi* i *Književnoj republici.* Uz ostale tekstove objavio je u tim glasilima i *Bitku kod Bistrice Lesne, Vražji otok* i *In extremis.*

Nakon Lenjinove smrti 21. I. 1924. Krleža je pokušao u Zagrebu organizirati komemorativni miting, ali nije dobio dozvolu policije. U *Književnoj republici* (knj. I, br. 5–6) priredio je veliki tematski blok o Lenjinu u sklopu kojega je objavljen i snimak Meštrovićeve skulpture Lenjina (nju je kipar poklonio Krleži, ali se potom izgubila).

Godine 1924. zaokupljen je radom na *Književnoj republici* (čak su i sabrana djela u drugom planu, u sklopu njih objavljuje samo *Novele,* a Nakladni zavod Neva objavljuje kao zasebnu knjigu *Vražji otok*); osim uređivanja u svakom se broju pojavljuje i kao autor tekstova. Objavljuje književne tekstove (pjesme u prozi, novele *U agoniji, Smrt Tome Bakrana, Vjetrovi nad provincijalnim gradom, Smrt bludnice Marije,* veći broj eseja); međutim poseban odjek imaju njegovi politički eseji *Deset krvavih godina* i *Balkanske impresije* u kojima podvrgava oštroj kritici aktualnu jugoslavensku stvarnost.

Piše i velik broj polemičkih tekstova, nesmiljeno se ruga društvenim uglednicima, najčešće birajući one koji zastupaju monarhističke i integralističke stavove (Vladimir Dvorniković, Jovan Dučić, Stanko Parmačević, Bogdan Popović, Aleksa Šantić i dr.). Posebno se oštro obračunava s braćom Ivom i Lujom Vojnovićem (Lujo je u to vrijeme prokazan kao akter jedne špijunske afere): proziva ih kao simbole društvene hipo-

krizije, lažnog aristokratizma, klerikalizma i političkog udvorništva. Sustavno kritizira unitaristički ustroj Kraljevine SHS i velikosrpski hegemonizam. I u komunističkim krugovima sukobljava se sa zastupnicima unitarizma; njegov sastanak u ljeto 1924. sa Simom Markovićem, na kojem su raspravljali o nacionalnom pitanju u novoosnovanoj državi, završio je svađom.

Prema rekonstrukciji Davora Kapetanića, Krleža je prvo od putovanja opisanih u knjizi *Izlet u Rusiju* realizirao već u lipnju 1924. Tada je, nakon kraćeg boravka u Beogradu (gdje je u stanu Isidore Sekulić prvi put susreo Marka Ristića), otišao na put preko Beča i Drezdena u Berlin. Namjeravao je s delegacijom KPJ otići iz Berlina na V. kongres Kominterne koji se održavao u Moskvi 17. VI — 8. VII. 1924. Prema Očaku (1982, 131) Krleža je zapravo od KPJ dobio nalog da prenese kovčeg s partijskim materijalom, on je jedini mogao legalno, s urednom putovnicom, prijeći granicu, dok su drugi članovi delegacije (F. Filipović, V. Ćopić, T. Kaclerović, L. Stefanović i dr.), koji su bili kompromitirani pred policijom i nisu imali uredne dokumente, morali kod Maribora sići s vlaka i ilegalno ući u Austriju. Međutim, u Berlinu Krleža nije dobio sovjetsku vizu potrebnu za nastavak putovanja; ostali članovi delegacije nisu imali problema s vizama te su nastavili put, a Krleža se oko 20. lipnja vratio u Zagreb gdje je napisao putopisni esej *Kriza u slikarstvu* u kojem opisuje aktualne berlinske izložbe; pokazao je pritom iznimno poznavanje suvremene evropske likovne umjetnosti. Potom objavljuje i druge fragmente koji se odnose na taj dio putovanja.

Sredinom listopada u Zagrebu je s Gavrom Predojevićem organizirao javni zbor internacionalne radničke pomoći. Početkom prosinca odlazi u Beč gdje čeka da mu se srede dokumenti za put u Moskvu. Đuka Cvijić 16. XII. pismom intervenira kod Filipa Filipovića, delegata KPJ pri Kominterni, da

učini sve kako bi se provela odluka CK KPJ po kojoj Krleži treba omogućiti odlazak u Moskvu. Potkraj prosinca ili početkom siječnja Krleža se vraća u Zagreb. Sredinom siječnja je, međutim, policija pretražila Krležin stan i oduzela mu putovnicu zbog sumnje da je on komunistički »specijalni kurir« koji šalje zajedničare i radićevce da održavaju nedopuštene veze s inozemstvom (u tom je razdoblju, naime, HRSS pristupila Seljačkoj internacionali).

U veljači je Krleži vraćena putovnica i on nakon kraćeg boravka na Kvarneru potkraj veljače ili početkom ožujka kreće u SSSR. Putovao je o vlastitom trošku, iako je Cvijić od Kominterne tražio da Krleži namiri troškove; zbog novčane oskudice u Moskvi je najprije petnaest dana stanovao u lošem hotelu, potom tražio pomoć od Balkanske komisije Kominterne (koju nije dobio), te naposljetku prihvatio poziv Gustava Barabaša (poznavao ga još od 1914. iz Zagreba), da se nastani u njegovu stanu. U Moskvi je ostao do kraja travnja. Prema Vasiliju Kaleziću (1975, 47) izvrsno je primljen: susreo se s Lunačarskim, ugledni redatelj Tairov ponudio mu je da će režirati *Golgotu,* ali Krleža nije ponudu prihvatio jer se nije složio s preinakom završetka drame. U razgovoru s Očakom spominje da je pod lažnim imenom Mirković sudjelovao u Krestinterni (Seljačkoj internacionali). Krleža tvrdi da mu je bilo predloženo i da ode u Kremlj Staljinu i informira ga o situaciji u Jugoslaviji, ali da to nije prihvatio kako ne bi »svoje drugove dovodio u nepriliku« (Očak, 1982, 138–139). Na povratku se u svibnju ponovo u Beču susreo s Barabašom, a u drugoj polovici svibnja (19. i 29. V. 1925) bio je u Zagrebu na premijerama *Michelangela Buonarrotija* i *Adama i Eve.* Odmah po povratku uključuje se u pripremu sedmog broja *Književne republike.*

Angažira se i oko pomoći svojim prijateljima komunističkim liderima kojima se u tom trenutku sudi. Preko svoga prijatelja,

liječnika Laze Popovića, smješta Vladimira Ćopića, upravo osuđena na tri i pol godine zatvora, u bolnicu Milosrdne braće. Također, potkraj svibnja ili početkom lipnja odlazi u Beograd gdje je 25. V. počelo suđenje Moši Pijadi; tražio je dozvolu da prisustvuje suđenju, ali je nije dobio. O Pijadi će pisati potom 22. II. 1926. u *Obzoru.*

O dojmovima s puta u Rusiju u drugoj će polovici 1925. održati više javnih predavanja, a poglavlja putopisa o SSSR–u tiskat će u *Obzoru* i *Književnoj republici.* Ti su tekstovi izazvali veliku pozornost javnosti i različite komentare; u prosincu 1925. je, primjerice, u Beogradu u kavani Moskva susreo Crnjanskoga koji ga je napao da piše hvalospjeve komunizmu te da je sovjetski plaćenik, iako je Krleža prikazao i neke negativne aspekte sovjetske stvarnosti.

U toku 1925. osim putopisnih tekstova objavio je i nove pjesme u *Književnoj republici* (knj. II, br. 6) te novelu *Smrt Rikarda Harlekinija* (br. 7). I dalje piše polemičke i parodične tekstove ironizirajući aktualne pojave u kulturnom i političkom životu. Posebnu pozornost posvećuje nekadašnjem prijatelju i komunističkom lideru Miji Radoševiću portretirajući njegovu kontroverznu osobnost i nevjerojatne političke zaokrete, sukobljava se i s Antom Kovačem koji je reagirajući na *Noćni razgovor sa Franom Supilom* prozvao Krležu zbog hrvatskog nacionalizma i austrofilije. Krleža nastavlja i polemiku s Lujom Vojnovićem, ruga se Simi Panduroviću, Ivi Vojnoviću. Potkraj 1925. otpočinje polemiku protiv Milana Ćurčina; kao povod poslužio je Ćurčinov spor s Ljubom Babićem o autorskim pravima na grafička rješenja, ali se u pozadini skrivalo političko neslaganje i dugotrajna Krležina frustracija zbog pretjeranih Ćurčinovih intervencija u tekstovima koje je Krleža objavljivao u *Novoj Evropi.* Polemika će se protegnuti na cijelu prvu polovicu 1926, a Krleža će se posebno okomiti na Ćurčinove političke nazore zamjerajući mu dvoličnost jer s jedne strane

surađuje s ljevičarima i zagovara socijalnu pravdu, a s druge podilazi režimskim političarima i surađuje s reprezentantima financijske oligarhije; u biti je velikosrpski orijentiran jugoslavenski unitarist.

U 1926. vodi i brojne druge polemike (M. Marjanović, D. Domjanić, L. Žimbrek, M. D. Gjurić, O. Iveković, I. Vojnović i dr.). Sukobljava se i sa Stjepanom Radićem koji je u govoru prije predstave Gogoljeva *Revizora* u HNK ističući Gogoljev pristup seljaštvu kao pravi, napao način kako Krleža piše o seljacima. Krleža je pak u *Književnoj republici* najoštrije osudio Radićev ulazak u vladu kao primjer političke prevrtljivosti i oportunizma (*O Stjepanu Radiću,* knj. III, br. 1; *Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu hrvatstva uopće,* knj. III, br. 6); posebno ga napada jer je u svojstvu ministra prosvjete umirovio Vladimira Nazora (*Zašto je Vladimir Nazor umirovljen?,* knj. III, br. 3). U toku 1925. i 1926. Krležin prijatelj i mentor iz mladih dana Julije Benešić bio je izložen napadima tiska zbog lošeg financijskog upravljanja kazalištem i slabe repertoarne politike. Krleža se tekstom *Hajka protiv Julija Benešića* u *Književnoj republici* (1926, knj. III, br. 2) uključuje i u tu polemiku na Benešićevoj strani.

Te godine Krležu je potresao jedan osobni gubitak: početkom 1926. njegova majka Ivka, koja je bila srčani bolesnik, ozbiljno se razboljela; njezina bolest je ubrzano napredovala te je posljednje dane života provela prikovana za postelju primajući morfij za ublaživanje bolova. Krleža, koji je za majku bio snažno emocionalno vezan, velik je dio svog vremena provodio uz njezinu postelju; Čengiću tronuto pripovijeda (III, 1985, 33) kako je majci, koja je bila praktična katolkinja, pred smrt želio dovesti svećenika, ali je ona to odbila ne želeći povrijediti ateističke nazore svojega sina. Umrla je 10. V. 1926. Bolan osjećaj gubitka u svojem je *Dnevniku* Krleža izrazio snažnom poetskom slikom groba: »Njen grob na majskom suncu, dru-

gog jutra poslije pogreba, pčele na vijencima, svibanj, sa svibanjskim oblacima, a poslije je grob planuo nad onom masom cvijeća, oganj.«

U toku 1926. objavio je knjigu *Izlet u Rusiju* u izdanju Narodne knjižnice i 2. izdanje *Pjesama I.* (kako je to izdanje izišlo u nakladi Vošickog, Lasić drži da je posrijedi treća knjiga sabranih djela, ali Kapetanić smatra da ta knjiga nije povezana sa sabranim djelima). Uz tridesetak eseja o različitim temama te polemičkih tekstova objavio je i novelu *U magli.*

Iako je *Književna republika* imala prilično veliku nakladu (do 4000 primjeraka), neprekidno se suočavala s financijskim problemima; Krleža je stalno apelirao na pretplatnike da podmire svoja dugovanja. Pokazalo se da Vošicki kao tiskar i nakladnik ne može servisirati časopis, dugovi su se gomilali. Stoga 1926. Krleža prekida poslovne veze s Vošickim. Isprva početkom 1926. pomišlja i na likvidaciju časopisa, a potom ipak donosi odluku da samostalno, kao jedini vlasnik, nastavi izdavanje te objavljuje 1926. šest brojeva u smanjenom formatu. Za 1927. bio je planirao povratak na mjesečni ritam izlaženja, namjeravao je početkom te godine organizirati propagandističku turneju s predavanjima (neka je predavanja i održao) nadajući se da će tako utjecati na povećanje naklade i regularniji pritok novca. Međutim, unatoč svim naporima, nije uspio izbjeći novčane nedaće pa je do srpnja 1927. izdao samo brojeve 1, 2 i 3–4. U ljeto 1927. Kraljevsko državno odvjetništvo zabranilo je dvobroj 3–4 zbog priloga J. Libedinskog i A. Cilige s obrazloženjem da je »posredno, vršenjem komunističke propagande, pozivao građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone«. Premda je na sudu u studenom donesena oslobađajuća presuda, Krleža zbog svih problema odustaje od daljnjeg tiskanja časopisa, te se on gasi nakon nepune četiri godine izlaženja.

Godine 1927. Krleža nije objavio ni jednu knjigu, a u svojoj *Književnoj republici* objavio je više eseja (među kojima i *O*

njemačkom slikaru Georgu Grosu, Francisco José Goya y Lucientes, O Marselu Prustu, Lirika Ljube Wiesnera). Napisao je i petnaestak polemičkih tekstova i parodijskih komentara.

Krleža najvjerojatnije već potkraj 1927. počinje pisati dramu *U agoniji;* završava je početkom 1928. i tiska u *Hrvatskoj reviji* (1–2). Na sceni osječkoga kazališta 12. IV. 1928. održao je predavanje o vlastitome dramskom radu kritički se osvrnuvši na svoje dramske početke i najavljujući svoju novu dramsku fazu. Praizvedba drame održana je 14. IV. 1928. u zagrebačkom HNK u režiji Alfonsa Verlija. U toku 1928. izići će iz tiska i druga drama glembajevskog ciklusa *Gospoda Glembajevi* kao 56. knjiga Redovitih izdanja DHK.

Te je godine Krleža objavio više novela *(Barunica Castelli–Glembayeva; Hiljadu i jedna smrt; Glembajevi; Glembajevi II. Generalica Warronigg–Glembay; Ljubav Marcela Faber–Fabriczyja za gospođicu Lauru Warroniggovu);* tiskao je i nekoliko pjesama.

Istodobno s radom na novelama i dramama glembajevskog ciklusa Krleža piše i političke eseje u kojima se uglavnom bavi povijesnim akterima jugoslavenskog ujedinjenja promišljajući neprekidno prirodu hrvatsko–srpskih odnosa te aktualnu političku situaciju i njezine uzroke *(Slom Frana Supila, O Ivanu Meštroviću).* Piše predgovor knjizi beogradskog odvjetnika i publicista Rajka Jovanovića *Glavnjača kao sistem.* Nakon atentata na Radića objavljuje u *Književniku* (br. 6) nekrološki intoniran tekst *Stjepan Radić. 8. VIII. 1928,* u kojem su suspregnute nekadašnje ironijske invektive, a politička figura Stjepana Radića, s njegovom karizmom neprijepornoga hrvatskog lidera, sagledana u kompleksnosti uloge u povijesnim zbivanjima.

Prema iskazu danom Očaku (1982, 168–171) u toku 1928. aktivno sudjeluje i u radu Komunističke partije; od partijskog rukovodstva traži da ga uključi u rad neke radničke partijske

ćelije; postaje članom partijske organizacije u tvornici kartonaže Rožankovskog na Savskoj cesti. U istoj je organizaciji bila i žena Josipa Broza, Pelagija Bjelousova Broz. Kad je Broz osuđen u studenom 1928. u »bombaškom procesu«, Krleža je sudjelovao u njezinu prebacivanju u SSSR jer joj je prijetilo hapšenje.

Početak 1929. protječe u znaku proglašenja šestojanuarske diktature i pojačane policijske represije. Na to CK KPJ objavljuje proglas kojim poziva radnike i seljake na oružanu revolucionarnu borbu protiv »krvavog apsolutističkog režima«. Partijsko rukovodstvo organizira i lijeve hrvatske intelektualce da protestiraju protiv diktature. Krleža se, međutim, s time nije složio smatrajući takav korak nepromišljenim: samo bi se ugledne ljevičare izložilo represiji, a stvarni bi učinak bio neznatan. Zbog takvog su se njegova stava i ostali intelektualci, isprva spremni da prihvate partijsku inicijativu, povukli. Krleža je ipak bio uhićen 17. VI. 1929. zbog »komunističke propagande«; po Krležinoj verziji saslušavao ga je sam šef zagrebačke policije Janko Bedeković (upozorio ga je da dobro pripazi na svoje ponašanje jer je prilikom premetačine u njegovu stanu pronađen kompromitantan materijal koji je ostavio Vladimir Ćopić), potom je nekoliko dana odležao u samici, a zatim je oslobođen (Očak, 1982, 178). Prema pisanju listova *Večer* i *Vreme* pušten je na slobodu već dan nakon uhićenja.

Na umjetničkom planu 1929. najvažniji je događaj praizvedba *Gospode Glembajevih* 14. II. u HNK u Verlijevoj režiji (uz Dubravka Dujšina u ulozi Leonea u ulozi barunice Castelli-Glembay pojavljuje se Bela Krleža, koja nakon te uloge postaje stalnom članicom HNK); ubrzo zatim, u svibnju, Branko Gavella će istu dramu (s Belom Krležom kao gošćom) režirati u Narodnom pozorištu u Beogradu.

Budući da nema svojeg časopisa, Krleža se suradnički vezuje za *Književnik* i Matičinu *Hrvatsku reviju* u kojima je objavio

veći broj priloga. U toku 1929. uglavnom je objavljivao novele iz glembajevskog ciklusa *(Sprovod u Teresienburgu /Događaj iz života generalice Olge Warronigg–Glembay/, Glembajevi, Dobrotvori. Barunica Castelli–Glembay godine 1917. kao ratna dobrotvorka, Kako je doktor Gregor prvi put u životu susreo Nečastivoga, Svadba velikog župana Klanfara, Karijera viteza Olivera Urbana).* U *Književniku* je u studenome tiskao ulomak iz prvog čina *Lede* na kojoj radi 1929. Objavio je i nekoliko eseja, među njima i *O patru dominikancu Jurju Križaniću. 1616–1683.* naznačujući time temu koja će ga snažno zaokupljati 30-ih godina kad bude planirao roman i dramu o Križaniću.

Krleža je na kreativnom vrhuncu, doživljava i brojna priznanja (za *Gospodu Glembajeve* dobio je i petu Demetrovu nagradu), stalno je u središtu pažnje javnosti, ali vrlo su brojni i glasovi osporavanja koji ne dolaze samo iz kruga ideoloških protivnika okupljenih oko katoličkih glasila (Mate Ujević će čak u *Hrvatskoj straži* napisati kako »Krleži treba začepiti usta«) već i iz krugova liberalne, građanske novinske kritike (Rudolf Maixner, Josip Horvat, Kalman Mesarić) pa čak i socijaldemokratske *Socijalne misli* (Stanko Tomašić).

Krleža je osjetio potrebu da svojim brojnim kritičarima odgovori. Učinio je to u veljači 1930. u članku *Pro domo sua* (*Književnik,* br. 2) osvrnuvši se na pisce negativnih kritika *Gospode Glembajevih,* ali i na zahtjev Kluba hrvatskih pisaca iz Osijeka te na pisanje Vitomira Koraća o aferi Diamantstein. *Književniku* je ponudio i polemički tekst o Maixneru i Horvatu, ali ga uredništvo nije prihvatilo. Krleža je očito potom pokušao naći novi časopis koji bi mu bio ideološki blizak (jer ugledna Matičina *Hrvatska revija* u kojoj također surađuje ni u tom razdoblju, prije zaokreta udesno, ipak nije primjerena njegovim ljevičarskim nazorima); pregovarao je s urednikom *Socijalne misli* Božidarom Adžijom, ali do sporazuma o suradnji nije došlo jer je Krleža zahtijevao da se neki redoviti suradnici

poput Tomašića uklone iz časopisa; te zahtjeve Adžija je ogorčeno komentirao u članku *Gosp. Miroslav Krleža* (*Socijalna misao,* 1930, 2). Svojim se kritičarima obratio i na javnoj tribini: održao je predavanje pred oko 800 slušatelja u Glazbenom zavodu na kojem je čitao ulomke odbijenog teksta. Predavanje je imalo velik odjek i još je više polariziralo mišljenja o Krleži u javnosti. U toj atmosferi održana je 14. IV. 1930. premijera *Lede* (u režiji Ive Raića), o kojoj je također objavljen niz negativnih kritika, u čemu su prednjačili Tomašić i Maixner.

Budući da nije mogao objaviti svoj polemički tekst, Krleža je počeo razmišljati o mogućnosti da analizama djela Maixnera i Horvata doda analizu Tomašićevih tekstova i dva uvodna teksta te to objavi kao knjigu u vlastitoj nakladi; zvala bi se *Tri urednika. Studija o našoj književnoj kritici.* Knjiga se već počela tiskati u tiskari Vošickoga u Koprivnici i trebala se pojaviti uoči premijere *Lede,* ali je Krleža ipak odustao od nje i obustavio tiskanje.

Potkraj godine obnavlja suradnju s *Književnikom* te u tri završna broja godišta objavljuje čak četiri teksta: *O našoj književnoj kritici* (br. 10), *Slučaj gospodina Rudolfa Meixnera* (br. 11), *Nekoliko rečenica gospodina Stanka Tomašića* (br. 12) i *O pameti gospodina Rudolfa Ivanovića Meixnera* (br. 12). Ti tekstovi iz *Književnika,* znatno izmijenjeni i dopunjeni, činit će osnovu polemičke knjige *Moj obračun s njima* koju će Krleža objaviti u vlastitoj nakladi u siječnju 1932.

Osim tih polemičkih tekstova, u toku 1930. objavio je u *Književniku* i novelu *Klanfar na Varadijevu;* u *Hrvatskoj reviji* najavio je roman *Povratak Filipa Latinovicza* tiskanjem ulomka *Bobočka,* a tiskanjem triju novih pjesama i skori izlazak zbirke pjesama; u tom časopisu je tiskao i eseje *Madžarski lirik Andrija Ady* i *Lirika Rainera Marije Rilkea.*

Početkom 1931. dolazi u Beograd; tom prigodom daje intervju listu *Vreme* (izići će 25. I. 1931. pod naslovom *Poznati*

zagrebački književnik g. Miroslav Krleža u Beogradu); već u podnaslovu intervjua spominje se da Krleža u Beogradu izdaje novi roman i dramu. Budući da je u to vrijeme u »Nolitu« najavljen roman *Gnjile naranče,* očito je pregovarao s Pavlom Bihaljijem o izdavanju *Povratka Filipa Latinovicza* (o tome svjedoče i istraživanja Vasilija Kalezića, koji u neuspjehu dogovora Krleže i Bihaljija vidi i uzrok dijela animoziteta koji će se očitovati u potonjem sukobu na ljevici). Što se tiče drame može se detektirati da je posrijedi *U agoniji,* koja će se nekoliko mjeseci nakon objavljivanja intervjua pojaviti u izdanju Srpske književne zadruge. Osim knjiga navedenih u podnaslovu Krleža spominje i skoro tiskanje zbirke pjesama (početkom proljeća doista je u izdanju Gece Kona objavljena *Knjiga pjesama*). Uz to spominje i esej o Rilkeu (objavljen u *Hrvatskoj reviji,* 1930, 11 i 12), zatim *O Kranjčevićevoj lirici* (bit će tiskan u *Hrvatskoj reviji,* 1931, 3); najavljuje također i esej o Matoševim polemikama koji nikad nije objavljen (vjerojatno je mislio na tekst što ga je planirao za buduće izdanje polemičke knjige o svojem sukobu s kazališnom kritikom koju također spominje u intervjuu).

Osim spomenutih knjiga i časopisnih priloga objavio je početkom 1931. u *Hrvatskoj reviji, Srpskom književnom glasniku* i *Savremeniku* pjesme koje će uskoro potom izići u *Knjizi pjesama.* I nakon izlaska te knjige piše pjesme koje će u drugoj polovici godine tiskati u *Hrvatskoj reviji, Hrvatskom kolu* i *Srpskom književnom glasniku.* Esej *O nemirima današnje njemačke lirike* popraćen Krležinim prijevodima njemačkih pjesnika objavljen je u *Hrvatskoj reviji,* a drama *Leda* u *Savremeniku.* Objavio je i eseje *O Vladimiru Bećiću* i *Jerolim Miše.*

U veljači 1931. ponovo je u Beogradu: moli svojeg starog prijatelja DragišuVasića (koji je u međuvremenu zaboravio svoju nekadašnju naklonost lijevim idejama i postao uspješan advokat s dobrim vezama u dvorskim krugovima) te ga zamolio

da preko svojih političkih veza pokuša osloboditi Đuku Cvijića iz zatvora. Vasić je uspješno intervenirao kod predsjednika vlade generala Pere Živkovića: Cvijić je pušten na slobodu. Unatoč tomu, političke razlike utjecale su da se prijateljstvo Krleže i Vasića utrne (kako Krleža precizira u *Dnevniku*: definitivno u razdoblju pojave časopisa *Danas*).

Ljeto 1931. provodi u Krapinskim toplicama jer ga muči išijas. U ranu jesen namjerava putovati u Prag gdje mu izlazi novi češki prijevod *Hrvatskog boga Marsa,* te u Brno gdje je zakazana premijera *Gospode Glembajevih,* ali put mora od goditi za prosinac jer mu vlasti ne žele dati putovnicu. Po Očaku (1982, 187) glavni razlog odugovlačenja bila je informacija kojom je policija raspolagala: da je u sovjetskoj *Literarnoj enciklopediji* te godine objavljena Krležina biografija u kojoj je on predstavljen kao veliki komunistički književnik, između ostalog i član Međunarodnog biroa revolucionarne književnosti. Krleža se izravno obratio banu Savske banovine Stanoju Mihaldžiću i nakon te intervencije dobio putovnicu.

U prosincu se uputio u Brno gdje je u to vrijeme radio Gavella; ondje će ostati od 15. XII. 1931. do 10. I. 1932. Prema Lasićevoj rekonstrukciji (1982, 224) potom putuje u Prag. Iz Praga obavještava Benešića u Varšavi da je završio preradbu *Galicije* — zvat će se *Kroatenlager;* također dovršava i roman *(Povratak Filipa Latinovicza)* za »Minervu«. Za boravka u Pragu sastaje se, prema pisanju Očaka (1982, 189), po nalogu KPJ sa Svetozarom Pribićevićem, nagovarajući ga da pođe u Moskvu. Kako bi se mogao bolje koncentrirati na završavanje romana, odlazi 19. siječnja u okolicu Praga, u Zbraslav, gdje ostaje do 9. II, kad se vraća u Prag. Ponovo kreće na put 16. II, u Varšavu stiže 17. II. i ostaje do 31. V. 1932. Vrijeme uglavnom provodi u društvu s Julijem Benešićem, koji je u Varšavi delegat jugoslavenskog ministarstva prosvjete. Upoznaje poljsku književnicu Zofju Nałkowsku s kojom sklapa

blisko, prema njezinim dnevničkim zapisima vjerojatno i sentimentalno, prijateljstvo. Prema mišljenju Miroslava Vaupotića za posjeta Poljskoj začela se ideja o romanu *Banket u Blitvi* (1974, 399).

Na put u Čehoslovačku i Poljsku Krleža je zapravo krenuo s namjerom da dobije sovjetsku vizu i odatle ode u Moskvu. Lasić pretpostavlja da je »želio sudjelovati u rješavanju aktualnih i bitnih problema KPJ« (1982, 229). Međutim, dokumenti govore (N. Seferović, *Bilješke uz Keršovanijevu skicu za studiju o Miroslavu Krleži, Forum,* 1971, 5–6) da se Krleža nije bavio samo općim pitanjima komunističkog pokreta i problemima Partije u Jugoslaviji, već da se u toku 1932. sa sekretarom KPJ Milanom Gorkićem (Josipom Čižinskim) dogovarao o pisanju knjige protiv vojno–fašističke diktature u Jugoslaviji; Krleža bi prema tom dogovoru napisao i veliki socijalni roman, a držao bi i niz predavanja u Evropi i Americi. Za uzvrat bi Kominterna morala financijski poduprijeti njega i njegovu aktivnost.

Ne dočekavši rusku vizu, iz Varšave 1. VI. kreće u Beč, a iz Beča 8. VI. odlazi u Pariz gdje os taje tri mjeseca. Čini se da je ondje namjeravao ustanoviti kakve su mogućnosti za pokretanje međunarodnog časopisa koji bi imao uredništvo u Parizu i okupljao lijeve pisce iz cijele Evrope, a financirala bi ga Kominterna (Očak, 1982, 187–195). Tu se ponovo susreće s Pribićevićem; komentiraju događaje u Jugoslaviji. Pribićević pokazuje Krleži rukopis svoje knjige o diktaturi kralja Aleksandra i na Krležin nagovor unosi podatke o Solunskom procesu.

U rujnu se vraća u Zagreb gdje upravo počinju izlaziti njegova sabrana djela (planirana u 18 knjiga) u izdanju »Minerve«. U toku 1932. objavljene su u sklopu tih djela četiri knjige: *Glembajevi, Povratak Filipa Latinovicza, Eseji. Knjiga prva, Knjiga lirike.*

U siječnju 1933. izlazi novi svezak sabranih djela: *Hrvatski bog Mars,* a u ožujku *Hiljadu i jedna smrt.* Na *Hiljadu i jednu smrt* Državno tužilaštvo je reagiralo zabranom jer se u njoj

vrijeđa monarhija. Policija provaljuje i u prostorije izdavača i vrši pritisak na vlasnika da obustavi izdavanje Krležinih djela. Unatoč tim prijetnjama izdavač će u toku 1933. izdati još dvije knjige: *Simfonije* i *Legende,* ali će u 1934. nakon devetog sveska, knjige *U logoru. Vučjak (Dvije drame),* ipak zbog pritisaka zaustaviti izdanje.

Vrativši se iz Pariza u jesen 1932, Krleža je ponovo suočen s činjenicom da nema časopisa u kojem bi mogao trajnije surađivati, utoliko više što *Hrvatsku reviju* sve više preuzimaju desničari koji nastoje eliminirati Krležinu suradnju. Nagovara Vasu Bogdanova da pokrene časopis *Savremena stvarnost.* Časopis će izlaziti u prvoj polovici 1933 (potpisivat će ga kao urednici Bora Drašković i Krsto Hegedušić). Krleža je u njemu objavio nekoliko važnih tekstova *(Moja ratna lirika, Hrvatska smotra, Evropa danas).*

U travnju 1933. Krleža namjerava održati u Glazbenom zavodu novo predavanje o temi *Kamo ide hrvatska književnost?;* predavanje je oglašeno za 12. IV. Međutim, ubrzo se pojavio i plakat u kojem »Odbor zagrebačkog građanstva« (iza tog naziva skrivaju se nacionalni i katolički intelektualci okupljeni oko *Hrvatske straže* i Matice hrvatske) poziva Zagrepčane da dođu u Glazbeni zavod i prosvjeduju protiv Krleže koji sramoti hrvatsku kulturu. Dan nakon tog plakata pojavio se i treći koji osuđuje akciju Odbora zagrebačkog građanstva i poziva na zaštitu Krleže kao »najboljeg današnjeg predstavnika hrvatske književnosti« (taj plakat potpisala su trideset tri ugledna hrvatska intelektualca). Međutim, policija je naposljetku predavanje za branila.

Nekoliko dana nakon otkazanog predavanja iz tiska izlazi Krležin *Predgovor »Podravskim motivima« Krste Hegedušića* koji će uzburkati duhove, ovaj put na ljevici. Premda u Krleži ljevica vidi svojega najvećeg pisca (iznimno važnog posebno zbog njegova utjecaja na omladinu), već je pojava *Knjige pjesama* i

Povratka Filipa Latinovicza unijela sumnje u njegovu ideološku pravovjernost; komunističkoj ljevici smetala je Krležina obuzetost propitivanjem ljudske intime, likovima koji ne vjeruju u smisao kolektivne socijalne akcije iako uočavaju moralnu trulež građanskog društva; zabrinuo ih je nedostatak revolucionarnog optimizma, zatim i modernistička, proustovska narativna tehnika u romanu.

Predgovorom je Krleža izravno rekao da ne vjeruje u normativnu poetiku socijalne umjetnosti, da ljepota posjeduje metafizičku i transhistorijsku dimenziju; pitanje umjetnosti i ljepote ne može se dokučiti jednostavnim istinama koje nude ljevica i desnica. Obraćajući se zagovornicima socijalne literature koji se »titraju frazama dijalektičkog materijalizma, pod maskom fiktivnog artističkog ljevičarstva«, optužuje ih da samo kompromitiraju umjetnost. Uslijedio je oštar odgovor Bogomira Hermanna *Quo vadis, Krleža?* (*Kultura,* 1933, 4) u kojem je Krleža optužen da je skrenuo udesno. Iza Hermanna je stajala snažna struja lijevog pokreta (V. Kalezić izravne inspiratore vidi u ljevičarima oko izdavačke kuće Nolit). Međutim, sam partijski vrh pokušao je smiriti sukob te je u sljedećem broju *Kulture* objavljeno *Pismo redakciji 'Grupe čitatelja socijalne literature'* što ga je po partijskoj direktivi sastavila posebna komisija u kojoj su među ostalima bili i Bogdanov i Cesarec (o važnosti tog slučaja govori činjenica da se u formuliranje pisma uključio i politički sekretar KPJ Milan Gorkić). Oni su upozorili Hermanna da je članak, iako su neke njegove primjedbe opravdane, u cjelini »nepravilan« i »štetan«.

Grupa oko *Kulture* prihvatila je inicijativu da se sukob prekine, ali Krleža je bio duboko ogorčen. Nisu ga umirili ni brojni partijski pregovarači, a ni ponuda *Kulture* da napiše odgovor Hermannu.

Istodobno s napadima s ljevice Krležu napadaju i s desnice: na stranicama *Hrvatske straže* i novopokrenute *Hrvatske smotre*

neprekidno se objavljuju tekstovi protiv njega. U *Hrvatskoj reviji* (1933, 7) predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas tiska teorijsko-programatski tekst *Ruski komunizam spram nacionalnog principa* u kojem govori o nespojivosti komunizma s nacionalizmom te drži kako u Matičinim izdanjima više ne bi smjelo biti mjesta za Krležu. Cesarec zbog toga demonstrativno daje ostavku na članstvo u upravnom odboru Matice hrvatske.

Nakon utrnuća *Savremene stvarnosti* Krleža je ponovo bez časopisa; očito je da su se i planovi o pokretanju međunarodnoga glasila izjalovili. Stoga odlazi u Beograd i pregovara sa skupinom beogradskih prijatelja o pokretanju novog časopisa. Budući da je njegova inicijativa imala povoljan odjek, jesen 1933. uglavnom provodi u Beogradu osiguravajući kredite, pregovarajući s tiskarama, dogovarajući se sa suradnicima; prostor za redakciju pronalazi u ulici Zmaja od Noćaja 10. Nadao se da će u studenom 1933. izići prvi broj, ali je obolio od gripe i išijasa i morao se privremeno vratiti u Zagreb.

Prvi broj *Danasa* izišao je 1. I. 1934. a osim suurednika Krleže i Milana Bogdanovića najužu suradničku ekipu koja se redovito okupljala u prostorijama uredništva činili su Marko Ristić, Vaso Bogdanov, Veselin Masleša, Vaso Srzentić, August Cesarec, Petar Dobrović, Krsto Hegedušić. Časopis je bio dobro grafički dizajniran, s visokom kvalitetom priloga. Imao je veliku nakladu (3000-3500 primjeraka), čitao se u cijeloj Jugoslaviji, osobito u Beogradu i Zagrebu tako da gotovo nije bilo remitende. Međutim, izišlo je samo pet brojeva jer je svibanjski broj najprije odbijen na predcenzuri a potom policijski zaplijenjen i definitivno zabranjen.

U samo pet brojeva Krleža je objavio čak tridesetak raznovrsnih priloga: pjesama, dramskih fragmenata (prvi čin drame *U logoru*), eseja, polemičkih tekstova, putopisnih fragmenata. Tome treba dodati i mnoštvo kraćih leksikografskih glosa u *Indeksu. Registru i tumaču imena, knjiga, događaja, pojava i*

pojmova pomenutih u prvoj knjizi. Posebno je važan esej *Nekoliko riječi o Heinrichu Kleistu* u kojem objašnjava kako on shvaća socijalnu umjetnost, oslobođenu reduktivnih normi i nagovješćuje svoje *Balade Petrice Kerempuha* kao izraz takvog shvaćanja socijalne umjetnosti.

Prema Krležinoj naknadnoj interpretaciji posebnu važnost za njega osobno i za druge suradnike imalo je relacioniranje prema u to vrijeme aktualnoj knjizi Panaita Istratija *Vers l'autre flame,* djelu nekadašnjeg apologeta ruske Oktobarske revolucije i sovjetskog socijalizma, koji je nakon svojeg boravka u SSSR–u potkraj 20–ih godina (gdje je bio doveden kao »rumunjski Gorki«) u Parizu objavio knjigu u kojoj iznosi poraznu kritiku sovjetskog političkog sustava zaključujući svoje političko otrežnjenje pozivanjem na povratak izvorima kršćanstva. Knjiga je stoga, osobito u hrvatskim katoličkim novinama i časopisima bila apologetski dočekana. Istratijevu knjigu Krleži je donio Čedomir Minderović zamolivši ga da u svojem časopisu objavi komentar Istratijeva slučaja i odgovori na napise klerikalnih glasila. Krleža to nije sam učinio već je tu zadaću prepustio Bogdanovu. Tek više od četrdeset godina poslije u razgovoru s Čengićem Krleža će priznati da ga je opisano Istratijevo iskustvo potreslo: »Iako sam neke stvari počeo već uviđati, moram priznati da je Istrati na mene prilično utjecao. Ta me je knjiga na određen način spustila na zemlju i opametila!« (Čengić, III, 1985, 68). Vjerojatno upravo stoga nije sam odgovorio na klerikalnu instrumentalizaciju Istratijeva slučaja ma koliko ga je nervirao desničarski trijumfalizam. Vjerojatno je to bila jedna od stepenica u Krležinu sve intenzivnijem opiranju staljinističkom modelu socijalizma i normativnoj poetici koja umjetnost upotrebljava u realizaciji političkih ciljeva, što će posebno doći do izraza u godinama pred II. svjetski rat.

Unatoč nagovaranjima iz samog vrha KPJ, Krleža nije odustao od sukoba sa svojim protivnicima na ljevici. Za njih je bilo

posebno uvredljivo što ih je u tekstu *Najnovija anatema moje malenkosti* (*Danas,* 1934, 1) strpao u isti koš s desničarima iz *Hrvatske straže* i Matice hrvatske. Izazvani Krležinim pisanjem, ali i tekstovima M. Ristića i V. Bogdanova, zagovornici socijalne literature uzvraćaju u zagrebačkom *Književniku.*

Ponovno intervenira KPJ zahtijevajući smirivanje sukoba. U misiju izmirivanja uključuje se i Josip Broz ubrzo nakon izlaska iz zatvora u ožujku 1934. U kolovozu 1934. u Beču je održana posebna sjednica CK KPJ na kojoj se raspravljalo o stanju u kulturi i sukobima lijevih književnika.

U toku 1934. Krleža je zaokupljen temom Jurja Križanića, želio je njegovu biografiju uobličiti u velikom povijesnom romanu ili u drami; roman je bio najavljen još 1932. u oglasu za Minervina sabrana djela a drama u repertoaru HNK za sezonu 1934/35, ali ta je tema ostala nerealizirana.

U siječnju 1935. najavljuje u izdanju Biblioteke aktuelnih knjiga tri nove knjige: *Evropa danas, Banket u Blitvi* i *Knjiga proze.* U izdanju tog izdavača izići će, međutim, u veljači 1935. samo *Evropa danas* u kojoj su uglavnom sabrani Krležini tekstovi iz časopisa *Danas.* Te godine Krleža nije tiskao nove tekstove, radio je očito na rukopisima (prije svega *Banketa u Blitvi*) koji će se pojaviti sljedećih godina.

Godine 1935. Krleža se ponovo politički angažira. Nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu 1934. mijenja se politička klima u zemlji: 1935. raspisani su izbori. KPJ inicira osnivanje jedinstvene radničke partije koja bi trebala biti osnovom široke Narodne fronte. U Zagrebu je osnovan Inicijativni odbor za stvaranje jedinstvene radničke partije, a Krleža je planom KPJ bio predviđen za predsjednika tog odbora. On se međutim s time nije složio jer nije želio prihvatiti ideju o suradnji sa socijaldemokratima koji su se kompromitirali služenjem monarhističkom režimu (i s kojima se proteklih godina žestoko sukobljavao). S druge strane, smatrao je da bi iznošenje

u javnost imena istaknutih građana koji pripadaju ljevici ili je simpatiziraju značilo izlaganje tih ljudi policijskom pritisku. Krležino odbijanje suradnje izazvalo je nepovoljan odjek u vrhu KPJ, a posebno su kritizirani i rukovodioci koji su podlegli njegovu utjecaju.

Krleža je tada napisao opširan tekst, poslije nazvan *Teze za jednu diskusiju iz godine 1935* (tiskan tek 1953. u *Novoj misli,* 7) u kojem opširno analizira povijesne uzroke situacije u kojoj se nalazi hrvatski narod u trenutku izbora, aktualnu situaciju i odnose političkih snaga, te (ne)mogućnost suradnje sa socijaldemokratima. Prema Mladenu Ivekoviću (1970, I, 337–338) taj je tekst u zagrebačkim lijevim krugovima izazvao žive rasprave.

Potkraj 1935. Krležini se sele iz stana u ulici Kraljice Marije 32 (bivša Kukovićeva 28) u Mihanovićevu 16, a već na početku 1937. preselit će se u Radišinu 14, gdje će ostati punih deset godina.

Godina 1936. protekla je u znaku pojave *Balada Petrice Kerempuha:* najprije u ljeto izlazi izbor balada u *Ljubljanskom zvonu* (1936, 7–8), a potom Akademska založba u Ljubljani objavljuje i cijelu zbirku. Iako je, prema svjedočenjima prijatelja, *Balade* napisao u razmjerno kratkom vremenu, godinama je proučavao stare kajkavske tekstove koji će mu poslužiti kao osnova kajkavskog jezičnog amalgama u kojem su one ispjevane.

Potkraj 1936. u *Našem kalendaru* objavio je tekst *O tendenciji u umjetnosti* ponavljajući osnovne ideje iz *Predgovora »Podravskim motivima« Krste Hegedušića,* signalizirajući jasno svojim protivnicima na ljevici da ne odustaje od svojih bitnih stavova.

U siječnju 1937. Krleža putuje najprije u Osijek na premijeru drame *U logoru* (12. I), a tjedan dana potom gost je i kazališta u Skoplju, gdje također pripremaju tu dramu.

U memoarskom tekstu *Titov povratak godine 1937.* Krleža opisuje susret s Josipom Brozom u ranu jesen 1937, ali prema *Hronologiji* tiskanoj uz Titova sabrana djela susret se odigrao vjerojatno potkraj veljače ili početkom ožujka; osim toga Broz se vratio nakon nepune tri godine izbivanja iz zemlje, a ne devet kako spominje Krleža (koji čak previđa i svoj razgovor s Titom u proljeće 1934). Budući da je tekst pisan u povodu Titova šezdesetog rođendana, Broz je prikazan poetizirano, a sadržaj je razgovora ovlašno naznačen: razgovor se »kretao uzduž i poprijeko o mnogim stvarima, ljudima i pojavama, na preskok, kao što se kaže: horizontalno i vertikalno, o svemu i još o koječem«. Ipak, može se zaključiti da se razgovaralo o povijesnim okolnostima nastanka Jugoslavije, o zelenokaderaškim pobunama, o odnosu prema socijaldemokratima, o nacionalnom pitanju te o aktualnoj političkoj situaciji. Krleža naznačuje da se razgovaralo i o galeriji mrtvih znanaca stradalih u političkim brodolomima (misleći očito na svoje prijatelje stradale u staljinskim čistkama). Međutim, u izvještaju koji je uputio Kominterni 14. IV. 1937. Broz, objašnjavajući povod svojih pregovora s Krležom i konačan ishod, znatno je manje poetičan: »On je nakon toga što sam mu objasnio da mi organiziramo čitav novi sistem rada rukovodstva pristao da surađuje, ali kod njega se još uvijek opaža ona stara bolest da za koga god pitaš, on ne valja«.

Potkraj 1937. Krleža surađuje u kratkotrajnom *Novom listu,* koji je bio pod kontrolom KPJ, a nakon samo sedam brojeva obustavljen je zbog stalnih pritisaka cenzure i zapljena naklade. Tu je objavio tri kraća članka, ali je u *Dijalektičkom antibarbarusu* i potonjim razgovorima isticao da su mu neki tekstovi u kojima je komentirao španjolski građanski rat zbog cenzure izbačeni iz sloga (posebno je spominjao tekst *Seviljska madona*).

Lipanj i srpanj 1937. Krleža provodi u Italiji; u kolovozu je u Zagrebu: odlazi Mačeku u Kupinec ne bi li ga privolio da

potpiše peticiju javnih i kulturnih radnika protiv načina kako je ugušena pobuna kažnjenika u Lepoglavi.

Sredinom 1937. Biblioteka nezavisnih pisaca oglasila je izlazak *Djela Miroslava Krleže u šest knjiga.* Godine 1937. objavljene su četiri knjige *(Pjesme u tmini, Golgota, Novele* i *Deset krvavih godina),* a 1938. dvije *(Eppur si muove* i *Knjiga proze);* prvotni plan je mijenjan: umjesto najavljenih *Ratnih stvari* i *Govora i polemika* pojavile su se dvije prospektom nenajavljene knjige, *Eppur si muove* i *Knjiga proze.* Čak dvije knjige iz tog izdanja *(Deset krvavih godina* i *Eppur si muove)* zabranjene su. Međutim, knjige su ipak distribuirane jer je Krležin mladi obožavatelj Anđelko Malinar zamolio svojeg oca, predsjednika Sudbenog stola, da odgodi uručenje odluke o zapljeni kako bi nakladnik BNP Stanislav Kopčok mogao razaslati knjige.

Budući da nakladnik tim zabranama nije bio ozbiljnije oštećen, dogovorio se s Krležom da već 1938. otpočne tzv. jubilarno izdanje *Djela Miroslava Krleže.* Prospektom su najavljena 4 naslova u šest knjiga *(Banket u Blitvi I–II, Putopisi, Juraj Križanić I–II, Uspomene).* Bilo je planirano da će svaki drugi mjesec izlaziti jedna knjiga, međutim (kao i obično kad su posrijedi Krležine kolekcije djela) plan je bitno promijenjen: potkraj 1938. objavljeni su *Na rubu pameti* i *Banket u Blitvi I;* u toku 1939. *Banket u Blitvi II.* i *Knjiga studija i putopisa* te početkom 1940. *Povratak Filipa Latinovicza.*

Poseban je odjek imao roman *Na rubu pameti* objavljen 1938. Prethodno je Krleža u rano proljeće Marku Ristiću dao na čitanje svoju novelu *Mjesečina;* oduševljen novelom Ristić mu je sugerirao da je proširi, što je Krleža učinio u vrlo kratkom roku tako da je roman objavljen već u lipnju 1938. Njegovih protivnika na ljevici osobito su se neugodno dojmile sumnje Krležina lika u neizbježnost progresa, u moć razuma, u smisao kolektivne akcije. Scena rasprave Doktora i klasno svjesnoga

inženjera Sineka u zatvoru doživljena je kao izravan refleks rasprava na ljevici. Zbog partijske direktive o izbjegavanju sukoba, nije bilo njihovih napada na Krležin roman (oni će uslijediti tek 1940. u razdoblju kulminacije sukoba na ljevici kad će se kritičkim tekstovima javiti Ognjen Prica i Milovan Đilas).

Potkraj 1938. KPJ se priprema za prosinačke parlamentarne izbore. U skladu sa zaključcima VII. kongresa Kominterne o nužnosti stvaranja idejno širokih narodnih fronta, KPJ donosi odluku o sastavljanju posebne liste Stranke radnog naroda u sastavu Udružene opozicije. Rukovodstvo novoosnovane KPH obratilo se Krleži molbom da prihvati uvrštavanje na izbornu listu. Međutim, Krleža je opet, kao i 1935, bio protiv takve liste zbog istih razloga. U njegovu stanu održan je sastanak na kojem je hrvatskom komunističkom rukovodstvu iznio stav da isticanje partijske liste neće imati nikakav učinak, a izložit će ugledne građane policijskoj represiji. Njegov je utjecaj prevladao pa je rukovodstvo KPH zatražilo od Politbiroa KPJ da oslobodi KPH obveze istupanja sa samostalnom listom te da se članovi i simpatizeri KPH uključe u listu Udružene opozicije. Tom je zahtjevu Politbiro KPH udovoljio, ali u odsutnosti Josipa Broza, koji je bio u Moskvi. Vrativši se, on je zatražio oštre sankcije protiv rukovodstva KPH. Oni su kažnjeni, a CK KPH je reorganiziran.

U međuvremenu je Božidar Adžija zatvoren zbog letka upućenog zagrebačkom proletarijatu kojim ga, u skladu s dogovorom postignutim u Krležinu stanu, poziva da glasa za listu opozicije. Osjećajući se osobno odgovornim Krleža odlazi jednom od HSS-ovskih prvaka, uredniku *Hrvatskog dnevnika*, Augustu Košutiću s molbom da intervenira za Adžiju. Košutić ga odbija pa se Krleža izravno obraća Vlatku Mačeku. Premda ga ni Maček nije osobito ljubazno primio, ipak je intervenirao pa je Adžija oslobođen.

Krleža je ubrzo nakon prestanka izlaženja *Danasa* počeo osjećati nedostatak vlastitog časopisa; u pismima Ristiću iz 1936. čak potanje razrađuje koncepciju novog časopisa koji bi se dobrim dijelom oslanjao na tradiciju *Danasa.* Tu ideju ipak realizira tek 1939: prvi broj časopisa *Pečata* izići će iz tiska u veljači 1939. Službeni izdavač bila je Biblioteka nezavisnih pisaca, a Krleža se u početku (do dvobroja 8–9) potpisivao samo kao jedan od članova uredništva (u kojem su još bili Slavko Batušić, Drago Galić, Krsto Hegedušić, Mijo Mirković i Marko Ristić) a kao glavni urednik bio je potpisan Drago Ibler. Uz Krležine tekstove intelektualnu i političku fizionomiju časopisa uglavnom određuju još književni i estetički prilozi Marka Ristića, filozofski Zvonimira Richtmanna i historiografski Vase Bogdanova. U *Pečatu* Krleža promovira i nekoliko mlađih pisaca koji će poslije imati važnu ulogu u hrvatskoj književnosti (Ranko Marinković, Petar Šegedin, Marijan Matković i Viktor Vida). Već u prvom dvobroju Krleža objavljuje tekst *Svrha »Pečata« i o njojzi besjeda* (srodan po načinu definiranja vlastite intelektualne pozicije tekstu *Najnovija anatema moje malenkosti* iz prvog broja *Danasa*) u kojem analizira svoj sukob s klerikalnom i nacionalističkom desnicom, ali i sa zagovornicima socijalne umjetnosti s ljevice; osobito se ruga ljevičarima oko beogradske *Naše stvarnosti* koji pretvaraju Nušića u idola ljevice. Krležin je tekst odmah izazvao reakciju: Radovan Zogović (u dogovoru s članom Politbiroa KPJ Milovanom Đilasom) piše Krleži odgovor u *Našoj stvarnosti,* br. 17–18 (supotpisan je i Aleksandar Vučo) i u *Mladoj kulturi* br. 2 (skrivajući se iza potpisa M. Daviča, A. Hume i P. Perovića) objašnjavajući kako su se zagovornici socijalne umjetnosti godinama suzdržavali od polemike s Krležom kako ne bi štetili »lijevoj knjizi«, a Krleža koji je godinama šutio o tragediji malih naroda i njihovih pjesnika (misli se na španjolski građanski rat), sada progovara protiv napredne literature. Budući da je KPJ pojavu *Pečata*

i polemičke tonove u člancima Krleže, Ristića, Richtmanna i Bogdanova shvatila kao ozbiljan izazov, pokreće časopis *Umetnost i kritika* (što će izlaziti od svibnja do studenog 1939. u Beogradu) u kojem surađuju vodeći jugoslavenski partijski intelektualci a koji se uglavnom bavi analizom tekstova u *Pečatu*, odnosno temama koje *Pečat* nameće. U svibnju 1939. u polemiku se upleće i generalni sekretar KPJ Josip Broz koji u partijskom glasilu *Proleter* piše članak *Trockizam i njegovi pomagači* upozoravajući Krležu da njegovi najbliži suradnici (Ristić, Bogdanov i Richtmann) djeluju s trockističkih i revizionističkih pozicija te da se mora od njih distancirati.

U vrhu KPJ je zbog Krležina ponašanja u vezi s izborima 1939. stvoreno mišljenje da Krleža ne vjeruje u snagu KPJ i da zagovara opozicijsko okupljanje oko Mačeka. S obzirom na njegov velik utjecaj na lijevu inteligenciju, ne samo u Hrvatskoj, KPJ pokušava takvo njegovo djelovanje neutralizirati. Đilas se dva puta osobno susreće s Krležom, prvi put u proljeće 1939. u Beogradu, drugi put nekoliko mjeseci kasnije u Zagrebu. Krležino ponašanje Đilas (Kalezić, 1990, 242) karakterizira kao »nonšalantno«: Krleža je KPJ ironizirao kao »mali pokret bez uticaja«, a o Staljinu je govorio s omalovažavanjem.

Unatoč svim pritiscima, Krleža nije odustao od svojih stavova, a ni od prokazanih suradnika. Tiskao je *Izjavu Miroslava Krleže* (*Pečat*, 5–6) eksplicitno uzevši u zaštitu svoje suradnike, upozoravajući da napade na njih smatra napadima na sebe osobno.

Broz je hitno zahtijevao susret s Krležom te se s njim sastao 29. VI. 1939. Prema Matvejeviću *(Razgovori s Miroslavom Krležom)* susret se odigrao u jednoj krčmi u Mikulićima u trenutku dok je *Pečat* s Krležinom izjavom još bio u tisku, a prema Kaleziću *(Ljevica u sukobu sa Krležom)* u trenutku kad je *Pečat* već bio tiskan. U razgovoru s Matvejevićem Krleža *Izjavu* uzgred spominje (iako je ona zasigurno bila glavna tema

razgovora) prikazujući temu staljinskih čistki i »sibirskih grobova« kao najvažniju, bogato usput beletrizirajući ugođaj u kojem se održavao razgovor i Titovo ponašanje. Broz je, međutim, u izvještaju Kominterni u rujnu 1939. izrazito nezadovoljan djelovanjem Krleže i grupe okupljene oko njega, uz napomenu da Partija organizira akcije u kojima se »raskrinkava njihovo djelovanje«.

Na Brozovo inzistiranje došlo je i do još jednog pokušaja izmirenja: u stanu Hrvoja Ivekovića u Bauerovoj ulici sastali su se pečatovci s istaknutim zagrebačkim partijskim intelektualcima. Prema Ivekovićevu sjećanju sastanak je imao buran tok:

»Uvodni referat — na liniji službenih partijskih stavova — imao je Safet Krupić, ali prema onome kako je govorio dalo se vidjeti da tu ulogu Krupić nije želio.

Zatim je Richtmann održao britak referat, naročito naglašavajući i kritizirajući neke dogmatske poglede u lijevom pokretu. Richtmannu se suprotstavio Ognjen Prica s pozicija Todora Pavlova.

Nakon njihovih referata razvila se diskusija između pristalica Richtmanna s jedne i Price s druge strane; u vrlo žustroj raspravi Krleža je podržao Richtmanna odavši mu priznanje na visokom stilu i superiornim argumentima, a zatim je govorio o glavnoj temi nesporazuma, staljinskim procesima. Oštro je osudio neviđenu Staljinovu okrutnost ubijanja najboljih partijskih kadrova, ističući da da su ti procesi i te čistke zapravo kriminalni i politički teror koji baca veoma lošu sliku na cijeli lijevi pokret.

Prica i njegovi istomišljenici govorili su da su to izmišljotine reakcionarne propagande i da Partija mora smatrati časnim i istinitim sve što dolazi od Staljina, te da nema smisla i da još nije došlo vrijeme da se o tome javno govori zbog ugleda koji je Staljin imao i opasnosti koja bi mogla dovesti do rascjepa u pokretu.

Nastala je vrlo mučna i neugodna situacija s optužbama i protuoptužbama.« (Čengić, III, 1985, 14)

Prema zapisu Ivana Supeka u knjizi *Krivovjernik na ljevici* Krleža je nakon Richtmannova izlaganja »spontano izlanuo« kako bi zapravo Richtmanna trebalo postaviti za sekretara KPJ što je izazvalo konsternaciju prisutnih, ali ako je to točno, vjerojatno je prije bila posrijedi navijačka reakcija nego smišljen, unaprijed planiran pokušaj rušenja tadašnjega partijskog rukovodstva.

Prema Lasiću (1982, 285–286) potkraj 1939. ili početkom 1940. dolazi do dramatičnog raskida između Cesarca i Krleže nakon svađe kojoj je povod bio finsko–ruski rat. Očak (1982, 255) drži da je do udaljivanja između dvojice starih prijatelja moglo doći i stoga što je uredništvo *Pečata* odbilo Cesarcu tekst koji je on bio predao kao svoj prilog za prvi broj časopisa.

U zagrebačkom *Izrazu* (1939, 9) Ognjen Prica objavljuje tekst *Recepti, propisi i dogme (povodom pisanja »Pečata«)* u kojem kritički komentira prvih sedam brojeva časopisa. I on postavlja pitanje što radi Krleža, koji je nekoć bio u prvim redovima kulturne i napredne borbe, u društvu Ristića, Richtmanna i Bogdanova. Taj Pricin tekst Krležu je potaknuo na izravan obračun s najvažnijim eksponentima partijske kulturne politike.

Početkom prosinca 1939. za samo četiri ili pet dana napisao je *Dijalektički antibarbarus* koji već potkraj prosinca izlazi u *Pečatu* (8–9). Pozvao je zatim sve važnije suradnike časopisa uključujući i Ristića, koji je posebno zbog toga došao iz Beograda te im je pročitao cijeli tekst. Svi su bili svjesni da će objavljivanje teksta do krajnosti zaoštriti sukob, ali su poduprli Krležu u namjeri da ga objavi kako je napisan.

Da je bio svjestan težine sukoba u koji se upušta, pokazuje i Krležina odluka da *Pečat* od toga broja ne potpisuje više kolektivno uredništvo, već on sam preuzimajući i svu odgovornost za političke i estetske konzekvencije stavova koje časopis zagovara.

Iako Krleža u *Dijalektičkom antibarbarusu* odbacuje optužbu da su on i njegovi suradnici trockisti te čak tvrdi da nije posrijedi političko neslaganje već samo razlika u koncepciji književnosti, u redovima KPJ taj je polemički tekst shvaćen kao znak definitivnog raskola. Krležin tekst je zaoštrio i podjele na krležijance i antikrležijance u lijevom pokretu; stoga je u vrhu KPJ zaključeno da se moraju poduzeti radikalni koraci. Đilas i Kardelj su početkom 1940. organizirali rad na zborniku *Književne sveske* okupivši najistaknutije intelektualce iz KPJ, pojačane bugarskim filozofom Todorom Pavlovom. U to vrijeme Josip Broz nije bio u zemlji, a kad se vratio u ožujku 1940. bio je isprva, prema Đilasovim riječima, rezerviran prema ideji o poduzimanju takvoga radikalnog obračuna s Krležom (Kalezić, 1990, 243).

Prema Krležinu iskazu, s Titom se (na vlastiti zahtjev) susreo odmah nakon njegova povratka iz Moskve (Očak, 1982, 251), ali sastanak nije vodio rješavanju sporova jer je Tito ubrzo, prema Đilasovim riječima, čak počeo požurivati rad na *Književnim sveskama*, a u *Proleteru* (1940, 3–4) objavio tekst *Za čistoću i boljševizaciju partije* u kojem je energično osudio okupljanje revizionista oko *Pečata* i Krležu koji se solidarizirao s njima. U ljeto su se pojavile *Književne sveske*, a u listopadu 1940. održana je i V. zemaljska konferencija KPJ na kojoj je, između ostalog, još jednom osuđena pečatovska grupa.

Premda je Krleža u *Dijalektičkom antibarbarusu* najavljivao nastavak tog teksta, ipak je od te ideje odustao, vjerojatno pokušavajući smiriti sukob. Čak je u jesen 1940. i Vasi Bogdanovu (s kojim je bio u zategnutim odnosima jer nije odobravao njegovo odvajanje od *Pečata* i pokretanje *Političkog iskustva*), kad je čuo da on priprema knjigu *Politička i moralna strana lijeve hajke na Krležu*, preko Krste Hegedušića poručio da odustane od objavljivanja kako ne bi produbljivao sukob, ali ga Bogdanov nije poslušao.

Krleža je u trobroju (10–12) *Pečata* koji se pojavio u početku 1940. objavio samo tekst *Rasulo pameti,* polemički odgovor Stjepanu Markušu na njegovu knjižicu *Symposion...* tiskanu 1939. Vrlo je teško podnosio komunistički bojkot kojemu je podvrgnut, pomalo je gubio i interes za uređivanje časopisa pa se pojavom trobroja 13–15 u travnju 1940. *Pečat* ugasio.

U razgovoru s Očakom (1982, 263) Krleža pripovijeda kako je u predratnim danima pokušavao kontaktirati s nekima od starih znanaca iz Komunističke partije (J. Kraš, O. Keršovani) moleći ih da ga povežu s J. Brozom kako bi razjasnili sporove, ali su ga oni izbjegavali. U ljeto 1940. susreo se s Pavlom Gregorićem koji mu je sugerirao da »napiše pokajnicu«.

U jesen 1940. u Zagreb dolazi iz emigracije Ervin Šinko. Krleža ga upoznaje i druži se s njim do njegova odlaska u Drvar. Potkraj 1940. upoznaje nekadašnjega sovjetskog obavještajca i partijskog egzekutora Pavla Bastajića koji mu je ispričao stravične priče o zločinima staljinističkoga represivnog aparata.

Rat i dolazak Nijemaca i ustaša Krležu zatječu u Zagrebu. Preko Vladimira Velebita ponovo pokušava stupiti u vezu s Titom, ali ne uspijeva: »Tito više nije htio da se sastane sa mnom. Bilo mu je dosta moje tvrdoglavosti. Bio sam zaista glupo tvrdoglav. A njemu je trebao Zogović, koji je imao beogradske studente za sobom, njemu su trebali drugi koji su odlučili da se bore bez sumnje. Osim toga, vrijeme je bilo ozbiljno, suviše vruće, za razgovore nepodesno. Trebalo je djelovati. Tito je bio praktičar, operativac, strateg, taktičar. Što će njemu sada tvrdoglavi Krleža, kojega muči da li je Tuhačevski bio nevino likvidiran, da li je Buharin imao ili nije imao pravo. Rat je bio tu, nije više bilo vremena za razgovore i uvjeravanja, za povijesne analize i vraćanja natrag.« (Očak, 1982, 265).

Krleža se početkom rata osjeća ugroženo; kao prononsirani ljevičar, u međuratnom razdoblju stalno na meti nacionalistič-

ke i klerikalne desnice, odmah se našao na popisu sumnjivih, policija ga proganja, krajnje je nesiguran; uz to je oženjen Srpkinjom koja i sama već u travnju biva pritvorena.

Istodobno ne prestaje ni izolacija kojoj su ga podvrgnuli komunisti. U razgovoru s Očakom opisuje jedno svoje hapšenje: »Vode me u zatvor u Petrinjskoj ulici. Dugačak hodnik. Polusvijetli jedna lampa na plafonu. Prema meni ide grupa omladinaca, vode ih. Jedan me je prepoznao. Viknuo: trockista. Pljunuo mi u lice. A kad su to vidjeli drugi, pljuvali su i oni. Bio sam sav popljuvan. Došao sam u ćeliju, sjeo na pod i uhvatio me grč, bol, sram, poniženje. Zaplakao sam, kao gorka godina. Došao netko misleći da plačem zbog hapšenja, pa me tješi, lice mi peru od suza. A meni dojadilo. Otjerao sam ih, nisu razumjeli. Rekao sam da me ne shvaćaju. Što da radim? Bilo mi je jasno sve, samo ne što će sutra biti. Sigurno će pozvati ustaše i reći: evo, tvoji su te odbacili, s njima ne surađuješ. Napiši nam o Titu, Rankoviću, Moši, Hebrangu. Ti si radio s njima, ti ih znaš. Ništa više. Ako ne napišeš, mi imamo i druge metode da te prisilimo. NEĆU. Tako sam riješio...« (Očak, 1982, 267).

Prema Krležinu iskazu Očaku, do 15. VII. čak je sedam puta bio hapšen; međutim, u policijskim su zapisnicima evidentirana tri njegova hapšenja (14. IV, 4. VI. i 19. VII). Krležine knjige pronađene kod izdavača zaplijenjene su i spaljene, a izdavač Stanislav Kopčok je uhapšen. General Štancer ga je u govoru pred domobranima izrijekom naveo kao pisca koji blati »hrvatsku vojničku čast i slavu«. Krleža se mogao prepoznati u Pavelićevu djelu *Strahote zabluda,* koje je u studenome u nastavcima objavljivao *Hrvatski narod;* u njemu postoji odlomak u kojem poglavnik nedvojbeno misli na *Hrvatsku književnu laž* kad kaže: »Ta književnost 'novog pokoljenja' proglašuje lažju sve, što je stvorila knjiga starijih pokoljenja, u koliko je ta knjiga različita od onoga, čime su čovječanstvo usrećili Marks

i njemu prethodeći njegovi uravnatelji putova na polju rušenja morala i prave etike.«

Želio je izbjeći u Švicarsku pa se obratio za pomoć Vlatku Mačeku da mu osigura dokumente za put, ali to nije dalo rezultata. Talijanski je kulturni ataše za vrijeme rata u Zagrebu bio pisac i prevodilac Luigi Salvini, autor antologije *Poeti Croati Moderni,* koji je imao iznimno visoko mišljenje o Krleži. Na jednom predavanju pred »cijelom Pavelićevom elitom« spomenuo je Krležu kao vrhunsko ime hrvatske književnosti. Nastala je opća konsternacija (Čengić, 1985, IV, 256). Salvini je posjetio Krležu i ponudio mu pomoć u prebacivanju u Italiju; Krleža je ponudu odbio.

Na odlazak u partizane Krleža ne pomišlja jer se pribojava svojih protivnika iz sukoba na ljevici, osobito Đilasa. Đilas je, pak, nakon rata više puta demantirao da je Krleži prijetila bilo kakva likvidacija potkrepljujući to tvrdnjom da su u partizane rado primani i umjetnici građanske orijentacije poput Nazora te da bi Krležin dolazak u partizane zasigurno bio dobrodošao; uostalom više su mu puta preko raznih glasnika slane poruke da se priključi NOB–u. Krleža, međutim, u razgovorima s Čengićem tvrdi da je neke od partizanskih glasnika doživljavao kao ustaške provokatore.

Stanko Lasić drži (1989, III, 34) da je u najranijem razdoblju NOB–a Krleži možda i prijetila opasnost od fanatičnih staljinista u partizanskim redovima, a da bi poslije bio dočekan s punim uvažavanjem, iako bi i tada postojala dva tipa odnosa (»Tito želi da Krleža bude *kod* njega, Đilas želi da Krleža bude *pod* Partijom«).

Ubrzo nakon uspostave ustaške vlasti rade se novi školski programi. Ljubomir Maraković priprema prilog o Krleži za novu čitanku, ali Mati Ujeviću se čini da bi taj prilog mogao biti prevelik izazov za ustašku vlast; u dogovoru s Milom Budakom izostavlja Krležu iz čitanke (Lasić, 1989, III, 18). U

četiri godine ustaške vladavine Krleža nije objavio ni retka, a uz rijetke iznimke njegovo se ime nije spominjalo u javnosti.

Krleža je držao, i to je često ponavljao svojim sugovornicima, da ga je od smrti spasio doktor Đuro Vranešić koji ga je povremeno sklanjao u svoj sanatorij za živčane bolesti na Zelengaju (kao i niz drugih uglednih intelektualaca), a i svojim dobrim vezama s ustaškim vlastima utjecao je da mu se zaštiti život. Međutim, posve je u pravu Lasić kad tvrdi već u *Kronologiji* (1982, 298) da je o Krležinoj sudbini u krajnjoj instanci ipak najvjerojatnije odlučio sam Pavelić. U *Krležologiji* Lasić tu tezu dodatno razrađuje i na temelju većeg broja biografskih činjenica govori o fazama u razvoju odnosa ustaškog režima prema Krleži: do rujna 1941. Krležin život bio je izvrgnut velikoj opasnosti; tada se Krleža sklanja u Vranešićev sanatorij i ima neki oblik zaštite, time počinje »faza podnošenja« koja traje do travnja 1942; tada se pojavljuje tekst Marka Čovića *Strujanja u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Od hrvatskog književnika Mile Budaka do hrvatskog književnika Miroslava Krleže* u kojem se priznaje Krležina važnost za hrvatsku književnost. Za Lasića Čovićev tekst nije individualan autorski prilog; vjeruje da je pisan po direktivi Glavnoga ustaškog stana, Promičbenog ureda i, vjerojatno, samog Pavelića. Ustaški je režim svjestan promjene stanja na ratištima u SSSR–u i sjevernoj Africi, a na domaćem planu suočen je s rastom NOB–a; stoga počinje primjenjivati novu taktiku: »Da bi razbili izolaciju u kojoj su se našli i koja je bila mnogo opasnija nego 10. travnja 1941, ustaški vođe nastoje privući u svoj tabor — u 'tabor hrvatstva' — sve Hrvate obećavajući im red, rad, toleranciju, mir i 'uljudbu', strašeći ih baukom komunizma. U toj je koncepciji ideološki ekstremizam morao biti 'taktički' potisnut, a započela je borba između NDH i KPJ za onu neodlučnu masu koja se još uvijek držala postrani« (Lasić, 1989, III, 164). Time počinje faza »osvajanja Krleže«: otvara mu se mogućnost

integracije u javni život NDH uz uvjet, dakako, da prihvati načela na kojima se zasniva ustaška država. Istodobno, nakon početnih problema s pritvaranjem, prema Beli Krleži zauzet je relativno korektan stav: ona sudjeluje u predstavama HNK, a kritike su čak povoljnije nego u međuratnom razdoblju.

Krleža, pak, potkraj 1941. i u 1942. intenzivno čita knjige iz povijesti medicine i piše eseje inspirirane medicinskom tematikom; vodi dnevničke zapise. Nameće mu se tema Areteja, razmišlja o usporedbi Areteja i Križanića; identificira se s njima, prepoznaje sebe u njihovim sudbinama, njihovim opsesivnim dilemama i stanjima depresije. U srpnju 1942. piše memoarske zapise *(Djetinjstvo 1902–03).* U kolovozu piše esej o Erazmu Roterdamskom kao repliku na jednu recenziju *Pohvale gluposti* koju je pročitao u *Pester Lloydu.* U listopadu piše marginalije o spoznajnoteorijskoj magiji. Komentira Chestertonovu knjigu o ortodoksiji. I u 1943. piše dnevničke zapise; posebnu pozornost posvećuje svojim snovima.

U rujnu 1943, nakon kapitulacije Italije, poziva ga Pavelić na razgovor u svoj ured na Markovu trgu. Prva verzija tog događaja opisana je u Krležinim razgovorima s Borom Krivokapićem (*Pitao sam Krležu,* 1982), potom u razgovorima s Čengićem (*S Krležom iz dana u dan,* 1985), te u knjizi političkog emigranta Mladena Žigrovića *U žitu i kukolju* (1986), a i Krležin autorski opis tog događaja pojavio se posmrtno u *Zapisima sa Tržiča* 1988. Svi su opisi uglavnom podudarni u prikazivanju toka razgovora. Na početku razgovora Pavelić je konstatirao da je dobro što je Krleži »revolucija« poštedjela glavu. Na Krležine riječi kako je zahvalan Vranešiću na zaštiti, Pavelić mu je dao do znanja da ga sam Vranešić ne bi mogao zaštititi:

»A on me pogleda i kaže:

'Nije Vas valjda samo Đuro Vranešić spasio. Nekog vraga sam i ja tome pridonio!'

Pavelić je reagirao normalno jer me *de facto* on poštedio kad me prekrižio u posljednjem trenutku na spisku za strijeljanje. I onda, u toj situaciji sad razgovarati s čovjekom koji vam nije, dakle, otkinuo glavu, on sad vas zove na suradnju jer njemu gori pod petama — saveznici su već tako reći na našim granicama i on kombinira sa Zapadom, te bi mu takva suradnja pomogla da se prikaže u drugom svjetlu: 'Pomozite mi u ovoj situaciji kao hrvatski književnik', i on u tom krvavom paklu priznaje da sam hrvatski književnik — hajde sada, budite toliko kuražni pa odbijte Paveliću suradnju! Ne, nije to mala stvar! Ipak je to na koncu neka borba bila, i to direktna borba — dvoboj! Stojite goloruki pred sabljama i pred noževima koji su bljeskali. Taj razgovor nije bio šala. I tu ostati dosljedan i odbiti suradnju, e, pa to ipak znači nešto. (...)

— Ali Vi tada Paveliću niste rekli: 'Neću', nego tek kasnije, zar ne, njegovu ministru Mili Starčeviću, i to kategorično?

— Rekao sam i Paveliću NE time što nisam primio ponude ni da budem intendant Hrvatskog kazališta, ni sveučilišni profesor, ni direktor Sveučilišne knjižnice, kako mi je nudio. Nisam primio ni jedan od tih položaja.« (Čengić, 1985, IV, 114–115)

Premda Žigrović spominje dva razgovora (održana u listopadu 1943), uvjerljivija je Krležina verzija po kojoj se samo jednom susreo s Pavelićem.

Potom kontaktiranje s Krležom uime ustaške vlasti preuzima ministar prosvjete Mile Starčević koji ga je »gnjavio nekoliko mjeseci«. Krleža naposljetku nije mogao izdržati njegova navaljivanja da se uključi u javni život, već je grubo planuo izderavši se na Starčevića da su njegovi »obrukali hrvatski narod za sva vremena« i da ne želi surađivati s njihovim režimom.

Na Novu godinu 1944. Krleži se javlja Mile Budak, govori kako se kod njega okupilo društvo Krležinih poklonika te da će poslati kola po Krležu da im se priključi. Krleža ga odbija

riječima kako on za svaku Novu godinu ide svojemu puncu (»...a to je srpska kuća, jer kao što znate, ja sam srpski zet i tako se sastajemo na Novu godinu već godinama«; Čengić, 1985, IV, 33). Sve do ožujka 1944. Budak Krležu zove i nagovara ga da zajednički pokrenu časopis *Hrvatska,* koji neće biti ustaški jer je promjena kursa u svijetu vidljiva pa hrvatskoj vlasti treba neutralan časopis.

Pritisci na Krležu da se uključi u kulturni život, na samom kraju i bez uvjetovanja da prihvati ustaška načela, posljedica su težnji ustaškog režima da u situaciji neizbježnog poraza modificira cjelokupnu državnu strukturu kako bi ona eventualno bila prihvatljiva zapadnim saveznicima.

Krleža, međutim, sve te ponude odbija; očekuje dolazak partizana i realizaciju svojih mladenačkih ideala, ali se istodobno i pribojava tih pobjednika s kojima se oštro sukobio pred rat, a u ratu nije prihvatio njihove ponude da se priključi NOB–u. Posljednji poziv mu je u lipnju 1944. poslao njegov stari prijatelj Pavle Gregorić u obliku pisma što ga je potpisalo desetak uglednika koji su se našli na partizanskoj strani. Pozvali su ga da dođe na Kongres kulturnih radnika u Topusko; pismo je bilo sročeno poput ultimatuma (»'Ako ne dođeš, mi za Tebe nećemo garantirati!'; razumio sam da to znači: nećemo ti moći glavu sačuvati«: Čengić, 1985, III, 17).

Krleža se ni tom pozivu nije odazvao. Međutim, iako se odnos ustaške vlasti prema njemu bitno promijenio, još uvijek ima problema s policijom. Na početku 1945. policija ga je privela zahtijevajući da svjedoči protiv svojega predratnog izdavača Stanislava Kopčoka koji je bio pod istragom kao ljevičar i »komunistički agent«. Na policiji se susreo s Kopčokom, na kojemu su se vidjeli tragovi mučenja ali on nije odao svoje partijske veze; policija o tome ni od Krleže nije mogla ništa doznati.

Na Kongresu u Topuskom Krležu je zbog nepriključivanja partizanskom pokretu najžešće napao nekadašnji mladi krleži-

janac Jože Horvat. Upravo je Horvata nakon ulaska partizana u Zagreb zadužilo hrvatsko partijsko rukovodstvo da se brine o Krleži i njegovu uključivanju u javni život. Krleža je u drugoj polovici 1945. u čudnoj, dvostrukoj situaciji: s jedne strane nije posve siguran ni kakva sudbina njega čeka, s druge među utjecajnim ljudima u novoj vlasti ima dovoljno prijatelja i znanaca da može efikasno intervenirati za svoje prijatelje koji su se našli u nevoljama. Intervenira kod Bakarića da se spriječi hapšenje Mihovila Kombola, preko Steve Krajačića je ishodio da Ljubo Babić bude spašen od strijeljanja, nakon njegovih intervencija i Vaso Bogdanov je pušten iz zatvora.

Obnavlja se rad Društva književnika Hrvatske, Krleža postaje član Suda časti u kojem ima neugodnu zadaću propitivanja djelatnosti hrvatskih pisaca za vrijeme rata.

Krleža se 1945. susreće s protivnikom iz sukoba na ljevici, funkcionarom Agitpropa R. Zogovićem, koji u Zagreb dolazi upravo da bi se sastao s Krležom, provjerio njegovo raspoloženje i namjere. Jože Horvat ovako opisuje taj susret:

»Sastanak Krleže i Zogovića, njihov prvi susret u životu, održan je u Rokovu perivoju, zgradi redakcije 'Naprijeda'. Sjećam se, Krleža je došao pomalo zbunjen i vidno nervozan. Nas trojica sjedili smo u zasebnoj sobi. Započeo je Zogović. Govorio je o karakteru oslobodilačkog rata, o socijalističkom realizmu, pa je u jednom trenutku zastao, pogledao Krležu i dobacio: 'Krleža, bitku koju ste vodili s Partijom prije rata, smatrajte izgubljenom'. Krleža je reagirao žustro; udario dlanom o stol i uzviknuo: 'Pardon...!' — 'Nikakav pardon' — uzvratio je istim tonom Zogović. 'Ponavljam, bitka koju ste prije rata vodili s Partijom, za vas je izgubljena'(...) Krleža se vidnom nervoznom grimasom suzdržao od daljnje replike i razgovor se nastavio. Tijekom tog susreta dogovoreno je i pokretanje književnog časopisa *Republika,* te je određen sastav redakcije: Krleža, Kaleb, Horvat, s tim da Krleža bude glavni i odgovorni urednik.

Drugi dan poslije susreta sa Zogovićem predložio sam Krleži da se nađemo. Po njegovoj smo želji prošetali Savskim nasipom. Neko smo vrijeme sjedili na obali, šutjeli i promatrali ogromno jato čvoraka kako se povijalo i gnijezdilo iznad rijeke. Tada rekoh: 'Krleža, taj vaš jučerašnji sukob s Radovanom... strah me da se ne obnovi sukob'. Prekinuo me i smirenim glasom odgovorio: 'Ne brinite, sukob se neće obnoviti, do smrti me više nitko neće udaljiti od partije'.« (*Pet desetljeća Republike,* 1995, 11–12)

S Krležom se tih dana susreo i Bogdan Radica, što je opisao u knjizi *Hrvatska 1945.* Spominje kako su rukovodioci iz nove vlasti još bili vrlo rezervirani prema Krleži jer »Krležina sudbina u novom sistemu još nije bila odlučena«. Krležu i Belu zatekao je u prilično bijednom stanju, fizički propale, uplašene. Krleža je zamolio Ra dicu, koji je tada još bio u dobrim odnosima s komunističkim vlastima, da prigodom susreta s Kardeljem u Beogradu spomene i Krležin slučaj. Za vrijeme njihova susreta pojavila se i supruga Milana Begovića te »na koljenima molila« Krležu da intervenira za njezina supruga ne shvaćajući da je »papa« hrvatskog komunizma i marksizma izvan komunističke vlasti.

U Radičinu opisu ima previše ostrašćenosti, ali njegov dojam o Krležinim strahovima nije posve netočan. Međutim, već je počela Krležina integracija u javni život i on više nije potpuno lišen društvenog utjecaja, njegove intervencije za ugrožene prijatelje imaju uspjeha, a već u trenutku tog susreta ima u rukama kao jedan od urednika i središnji hrvatski književni časopis te dogovara s Radicom časopisnu suradnju (Krleža njegov prilog ipak nikad neće objaviti jer je Radica 1946. emigrirao iz Jugoslavije i počeo pisati tekstove protiv komunističke vlasti).

U drugoj polovici 1945. Krleža ponovo počinje objavljivati svoje radove. U prvom dvobroju *Republike* objavljuje veliki esej

Književnost danas koji bi morao imati funkciju programatskog eseja kakve je tiskao i u prvim brojevima svojih prethodnih časopisa. U njemu se vraća temi prirode umjetničkog čina i njegove društvene funkcije, kojom je izazivao svoje protivnike u predratnom sukobu na ljevici, ali brižno zaobilazi sve aluzije na taj sukob. Također objavljuje i angažirane publicističke tekstove *Brisati krunu kao ustanovu* i *Krokodilina ili razgovor o istini* (taj tekst je u studenom 1945. čitao na književnim priredbama u Zagrebu njegov mladi prijatelj, nekadašnji suradnik *Pečata* Ranko Marinković). U zagrebačkoj Suvremenoj nakladi Jos. Čaklovića K. D. objavljeni su *Glembajevi I–II,* a u knjizi *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji,* koju je priredio Josip Badalić, tiskani su i neki dijelovi *Izleta u Rusiju.*

Potkraj 1945 (prema *Zapisima sa Tržiča* u studenom) Krleža se susreće u Beogradu s Josipom Brozom. Đilas, koji je prisustvovao tom susretu, u razgovoru s Kalezićem opisuje taj događaj: »Tito nije htio da ga primi sam, nego da bude još neko. 'Znate', obratio mi se Đilas, 'Tito je bio špiclov — nije htio da mu se kaže da on nešto s Krležom uglavljuje', utoliko prije što su neki drugovi negodovali kad su čuli da će Tito razgovarati s Krležom, s kojim se Partija, takoreći do juče, svađala i obračunavala. 'I Tito je pozvao mene', rekao je Đilas, dodajući šta je i u kom smislu Tito govorio Krleži: 'No, Krleža, bilo je što je bilo, moralo se onako postupiti, potrebna je bila jedinstvena Partija, radi odbrane Jugoslavije, a ti si, kao Jugosloven, to morao da znaš i razumiješ...' Sve je to bilo u Titovom stanu, u kome je Tito imao i radni kabinet, bez protokolarnog prijema i službenih razgovora...« (Kalezić, 1990, 244). Na sastanku je očito bio uglavljen dogovor da će i jedna i druga strana izbjegavati obnavljanje sukoba. To se ubrzo i vidjelo: kad je 1946. u časopisu *Komunist* objavljen Titov referat s V. zemaljske konferencije KPJ, iz njega je bio izbačen dio koji se odnosio na revizionističku djelatnost pečatovske grupe.

Krleža je iskoristio i prigodu da Titu predoči slučaj Vranešić te da ga zamoli da se sačuva život čovjeku koji je za vrijeme rata spasio živote mnogih lijevih intelektualaca. Od Broza je dobio uvjeravanja da će Vranešiću život biti sačuvan. Međutim, nakon niza sudskih peripetija (ponavljanje suđenja) Vranešića je Vrhovni sud osudio 7. XII. 1945. na smrt.

Krleža u *Zapisima sa Tržiča* opisuje kako se nakon izricanja presude po drugi put uputio u Beograd da intervenira kod Tita: »A kad sam se ja ponovno pojavio u Beogradu, po drugi put, za milost, jer da ne bih ostao živ da nije bilo Vranešića, rečeno mi je s najvišeg mjesta da kazna neće biti izvršena! Tako me je uvjeravao i Đilas sam; međutim, s Mošom, tu su bili neki telegrami predati sa zakašnjenjem, i zbog toga je došlo do ozbiljne situacije poslije svršenog čina, jer je Tito bio bijesan što ga nisu poslušali, pošto se on složio sa mnom da čovjeka ne treba likvidirati! Sve što Đilas o tome piše jest slobodna varijacija koja se ne podudara s istinom, i sve je to bolesno pisano s antipatijom i mržnjom.«

Valja imati na umu da Krleža nije objektivan kad o Đilasu govori i piše u razdoblju nakon njegova raskida s Titom; tek 70-ih godina Đilasa proglašava glavnim krivcem za Vranešićevu smrt. U razdoblju 1946–54. Krleža vjerojatno ne misli tako jer tada intenzivno surađuje s Đilasom. Već 1946. Đilasu predaje opsežan historiografski elaborat u kojem predlaže istraživanja što se moraju u sljedećem razdoblju poduzeti kako bi se povijest južnoslavenskih naroda oslobodila od mitova i zabluda građanske historiografije. Budući da bi takva djelatnost podrazumijevala angažiranje cijelih instituta, nova vlast Krležin prijedlog nije prihvatila, ali glavnina ideja iz tog elaborata ostvarit će se četiri godine kasnije kad Krleža uz potporu vlasti osnuje Leksikografski zavod.

Godine 1946. Krleža postaje članom JAZU, a ubrzo i njezinim potpredsjednikom s vrlo velikom moći koja nije lišena i

političkog autoriteta, što pokazuje da se njegov društveni položaj bitno mijenja. Sljedećih godina će u JAZU uvesti niz mladih pisaca lijeve orijentacije, očito s namjerom da promijeni ideološku strukturu Akademije. Obavlja i dužnost sekretara partijske organizacije u JAZU premda nije i službeno evidentiran kao član KPJ. Po Krležinim riječima Marin Franičević je kao sekretar partijske organizacije pri Društvu književnika već 1945. dobio nalog da i Krležu evidentira kao člana partije, ali on to nije učinio. Tako je službeno tek 1948. postao ponovo članom KPJ:

»Mene je 1948, u onoj gužvi neposredno od 27. marta do juna 1948 — dakle, između prvog pisma sovjetske partije jugoslavenskim komunistima i rezolucije Informbiroa kod završnog akta napada Staljina na Komunističku partiju Jugoslavije — pozvao Antun Biber Tehek, koji je u ono vrijeme bio organizacioni sekretar Partije i izjavio mi da je dobio nalog da me kratkim putem evidentira kao člana Partije i da će to ići bez ikakvih formalnosti u partijskoj ćeliji, jer da je tako odlučeno u Centralnom komitetu. Rekao mi je još da mi se priznaje staž od 1919. Zanimljivo je da sam već i prije četrdeset osme bio sekretar partijske jedinice u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Kad su me birali na tu dužnost, izjavio sam da nisam član Partije, da sam iz nje 1940. isključen, ali Augustinčić je rekao, očito je već bio s nekim razgovarao, da je to samo formalnost i s njim su se složili Vanja Radauš i dr Gušić, te sam tako i prije susreta s Tehekom zapravao bio sekretar partijske jedinice JAZU.

A pitali su me u jednoj anketi 1947. da dam pismenu izjavu što sam radio za vrijeme rata. Odgovorio sam sasvim kratko: 'Za vrijeme rata bio sam pasivan!'

Bila je počela diskusija u Partiji, kako to da ja nisam član Partije. Navodno je Bakarić, ne znam tko mi je to pričao, postavio pitanje: 'Kako da Krleža nije evidentiran kao član Partije?'

Tehek je odgovorio: 'Nije, jer je bio pasivan.'

A zapravo nisam za vrijeme rata bio pasivan, nego i te kako aktivan, aktivniji nego mnogi drugi koji su bili u partizanima aktivni.« (Čengić, 1985, III, 207)

Početkom 1946. Krleža se preselio, vratio se u nekadašnju Kukovićevu ulicu (koja se u tom trenutku zove Braće Kavurića), u kuću br. 21.

Često putuje u Beograd, za jednog posjeta (u ožujku 1946) odlazi i na grob svoga prijatelja P. Dobrovića o čemu će napisati dnevnički zapis, koji će kad bude objavljen izazvati burne odjeke u srpskoj javnosti.

U toku 1946. središnja izdavačka kuća Nakladni zavod Hrvatske pokreće ediciju *Djela Miroslava Krleže.* U sklopu te edicije 1946. objavljen je *Hrvatski bog Mars;* 1947. *Povratak Filipa Latinovicza* i *Tri drame;* 1948. *Novele;* 1949. *Lirika* i 1950. *Glembajevi.* Potom se to izdanje obustavlja jer kreće nova serija Krležinih *Sabranih djela.* Godine 1946. tiskano je i novo, prošireno, reprezentativno izdanje *Balada Petrice Kerempuha,* koje je ilustrirao K. Hegedušić. Te godine je objavio samo tri nova, kraća teksta *(Staljinska pobjeda pred Moskvom, Hamlet iz Vesalove anatomije, Jadranska tema).*

Godine 1947. Krleža putuje u Madžarsku u službenoj jugoslavenskoj delegaciji, posjećuje Budimpeštu i Pečuh što u njemu izaziva niz sjećanja na dane provedene u tim gradovima. Te će dojmove objaviti tek 1953. u tekstu *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947.* God. 1947. tiska *Predgovor Katalogu Galerije slika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* u *Republici* (br. 11) objavljuje ulomak iz *Davnih dana,* a u *Naprijedu* 6. XI. tiska prigodni članak *Oktobar 1917–1947.*

U svibnju 1948. kreće na put u Pulu; odatle produžuje u Dubrovnik gdje se zatekao na Tijelovo (Brašančevo). Tu vjersku svetkovinu komentirat će u žestokom antiklerikalnom tekstu *Brašančevo u Dubrovniku* (*Književne novine,* 27. VII.

1948). To je godina kad ne objavljuje mnogo, pojavilo se samo šest novih tekstova u *Književnim novinama, Djelu* i *Republici (O našem dramskom repertoireu, Upućuju nas u Aziju, Hajka, Govor svetoga oca na Uskrs devetstotinačetrdesetosme, Odlomci iz eseja Miroslava Krleže o Kranjčeviću).*

Ubrzo nakon povratka s tog poduljeg putovanja Krleža ulazi u izvanredno dinamičnu fazu svojeg života koja će donijeti i bitnu promjenu njegova društvenog statusa: potkraj lipnja objavljena je *Rezolucija Informbiroa.* U razgovorima s Čengićem dramatično opisuje sam trenutak kad je čuo za *Rezoluciju*:

»Sjećam se, bio je 28. juni — Vidovdan. Bela otišla u kazalište, gostuju Ljubljančani u Zagrebu. Kiša lije, nebo se otvorilo, gromovi trešte, sve se lomi kao na ratnoj fronti. Slušam radio Bukurešt, najprije muziku, a potom vijesti. Čujem Jugoslavija, Tito, i čitav niz pogrdnih riječi. Nisam sve razumio. Zvoni telefon, Ervin Šinko:

'Jesi li slušao Budimpeštu?' (Govorili smo madžarski.)

'Nisam', velim.

'Opasne stvari. Eto me k Tebi.'

'Dođi odmah.'

Po najvećoj kiši, po provali oblaka, ušao je Šinko sav mokar i izbezumljen:

'Strašna stvar! Jedinstvena osuda Tita i Partije, ali takvim rječnikom i uvredama da je upravo nevjerojatno.'

Uto dolazi Bela iz kazališta. Navratila u Kazališnu kavanu i tamo čula kako su neke zapadne radio–stanice javile:

'U Jugoslaviji izvršen državni udar. Tito pobjegao iz zemlje!'

'E, to ne može biti', kažem Beli. 'Taj ne bježi i taj ne bi nikada pobjegao.'« (Čengić, III, 1985, 76)

Krleža se odmah, bez oklijevanja angažira na Titovoj strani: organizira Izvanrednu skupštinu JAZU 5. VII. na kojoj će pozvati akademike i sve građane da se suprotstave klevetama

protiv jugoslavenskog rukovodstva. Akademija je Titu uputila pozdravni brzojav izražavajući mu punu potporu.

Titu Krležino savezništvo postaje u tim dramatičnim trenucima previranja unutar KPJ iznimno važno. Dio istaknutih partijskih kadrova, naviknutih na slijepu poslušnost Moskvi, premišlja se i koleba. Početne reakcije samoga komunističkog vodstva usmjerene su ne na obranu vlastite različitosti već isključivo na odbacivanje optužbi o napuštanju lenjinističkog i staljinističkog učenja. Budući da dobro poznaje Krležine stare rezerve prema staljinizmu, Tito prepoznaje u njemu saveznika na kojega se može potpuno osloniti. Stoga ga poziva na V. kongres KPJ (21–28. VII. 1948) u Beogradu. Krleža na kongresu nije govorio (uime jugoslavenskih književnika delegate Kongresa pozdravio je Ivo Andrić), ali je već sama njegova pojava bila znakovita. U razgovoru s Čengićem Krleža uvjerljivo opisuje dramatičnu atmosferu kongresa: paklenu vrućinu u u pretrpanoj dvorani Doma garde na Topčideru u kojoj se okupilo oko 2000 delegata, komunističkih kadrova koji zabrinuto iščekuju što će se dogoditi. Susreće se i sa starim Vladimirom Nazorom koji mu govori o svojoj bojazni za budućnost; Krleža ga uvjerava da će sve dobro završiti.

Budući da je kongres protekao u dokazivanju ideološke pravovjernosti spomenuta je i povijest borbe jugoslavenske KP protiv revizionizma. M. Đilas je pročitao referat *Izvještaj o agitaciono–propagandnom radu KPJ* u kojem se osvrnuo i na predratni sukob na ljevici te istaknuo da KPJ ne odustaje od svoje ocjene da je grupa oko *Pečata* djelovala s revizionističkih pozicija. Krleža je u pauzi intervenirao kod Broza podsjećajući ga na dogovor da se sukob na ljevici neće obnavljati. Broz ga je uvjerio da ocjene u Đilasovu referatu nisu rezultat službenog dogovora u Politbirou KPJ, već da je posrijedi privatan Đilasov stav, te je obećao da sporni dijelovi Đilasova referata neće biti tiskani u službenim publikacijama Kongresa.

Krleža je u vrijemo održavanja kongresa često bio u društvu s Titom, a neposredno nakon završetka kongresa zajedno su večerali i potom Plavim vlakom napustili Beograd. Otputovali su na Brdo kod Kranja, gdje se Tito privremeno sklonio, te su cijelu besanu noć putovanja proveli u razgovoru.

I u drugoj polovici 1948. i početkom 1949. Krleža najveći dio vremena provodi u Beogradu, u neposrednoj Titovoj blizini postavši osobom njegova posebnog povjerenja. Nastoji u tim prijelomnim trenucima poduprijeti Broza i nekim simboličnim gestama; inicira izbor Tita za počasnog člana JAZU u povodu proslave 80. obljetnice Akademije, što je i učinjeno na svečanoj sjednici 28. XII. 1948.

Nova situacija Krleži otvara mogućnost političke karijere; međutim, on izbjegava političke funkcije, ali djeluje u pozadini tzv. visoke politike: ima iznimno važnu ulogu u formuliranju nove ideološke paradigme koja će se 50–ih godina artikulirati u uvođenju samoupravljanja i u politici nesvrstavanja.

Krleža će 1949. i nekoliko sljedećih godina osobno voditi više važnih akcija na polju kulture koje su trebale s jedne strane reprezentirati jugoslavenske narode pred svijetom, a s druge stvoriti na socijalističkim temeljima novi tip kulture koji neće oponašati socrealistički model karakterističan za zemlje »realnog socijalizma«, a ni slijepo se povoditi za zapadnjačkim modernizmom. Tomu je potpuno podređen i njegov književni rad: u bibliografiji tih godina prevladavaju govori i prigodni tekstovi. Osim četiri kraća prigodna teksta objavljena u *Ljetopisu JAZU*, knj. 54 *(Referat o političkoj situaciji na Izvanrednoj skupštini Jugoslavenske akademije, 5. srpnja 1948; Prijedlog za izbor Maršala Tita počasnim članom Jugoslavenske akademije; Pozdravni telegram Maršalu Titu sa Izvanredne skupštine jugoslavenske akademije, 5. srpnja 1948.* te prigodne biografije *Josip Broz Tito)* objavljuje 1949. još samo dva kratka teksta u *Književnim novinama (Na lađi* i *Varijacija o jednoj nesuvremenoj temi).*

Prva velika akcija bila je Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije koja je otvorena u ožujku 1950. u Parizu. Krleža kao *ductus generalis* s velikim ovlastima već od proljeća 1949. okuplja suradnike diljem Jugoslavije, zajedno s njima bira izloške i priprema ih za transport u Francusku. Upadljivo je njegovo nastojanje da osim srpskih i makedonskih freski te srednjovjekovne umjetnosti iz jadranskih gradova dostojno predstavi i bogumilske stećke, koje drži najautentičnijim izrazom kulturne posebnosti južnoslavenskih naroda. U listopadu 1949. odlazi u Pariz, odsjeda u rezidenciji svojega prijatelja M. Ristića koji je na dužnosti jugoslavenskog ambasadora u Parizu. U Francuskoj ostaje do ljeta 1950, ali povremeno dolazi u Jugoslaviju. Sudjelovao je u radu II. kongresa književnika Jugoslavije 26–28. II. 1949. Krležino izlaganje u znaku je općih fraza, nema još naznaka radikalne promjene kursa u kulturi, što s obzirom na njegovu eksponiranu društvenu poziciju znači da u tom trenutku još u jugoslavenskome političkom rukovodstvu nije stvoren konsenzus o potrebi napuštanja normativne poetike u kojoj je umjetnost podređena ideološkim ciljevima.

Premda je pariška izložba imala velik odjek, Krleža je bio nezadovoljan, što će dvadesetak godina poslije komentirati u jednom intervjuu (*NIN*, 20. II. 1972): »Poslije izložbe Medijevalne umjetnosti jugoslavenskih naroda u Parizu 1950, vratio sam se doma zaprepašten kako svijet o našim stvaralačkim naporima nema pojma, a naročito pak kako mi sami o sebi ne znamo ništa, a ono što znamo otrovano je glupošću. Moja se teorija u borbi protiv teze o dva, dotično o tri svijeta na umjetničkom planu kroz vijekove, sa Bogumilima kao klasičnim dokazom našeg vjekovnog otpora protiv Istoka i Zapada podjednako, svršila porazno, moglo bi se reći da je propala. Da bi se donekle sredili ti zamršeni pojmovi, da bi se otvorila neka kakva–takva panorama na jedinstvenu kulturno–historijsku prošlost našeg reljefa, još za prvih dana politogeneze na ovom

terenu, prihvatio sam se enciklopedijskog posla pod pretpostavkom da se samo metodičkim radom mogu prevladati razne predrasude, a naročito primitivizam.«

Izložba nije bila neuspješna, kakvom je Krleža prikazuje; međutim, on je činjenicu da svijet slabo poznaje kulturu južnoslavenskih naroda iskoristio uvjeravajući jugoslavensko političko rukovodstvo u nužnost pokretanja *Enciklopedije Jugoslavije*, koja bi osvijetlila — na način koji Krleža drži primjerenim — povijest i aktualne težnje tih naroda. Time Krleža, u novim političkim uvjetima i s mnogo većim osobnim autoritetom, uspijeva realizirati ideju iznesenu u elaboratu uručenom Đilasu 1946. Leksikografski zavod FNRJ utemeljen je posebnom Uredbom savezne vlade 5. X. 1950, a Krleža je imenovan direktorom te najzad u 58. godini života dobiva stalan posao, koji će obavljati do smrti.

Drugu polovicu 1950. proveo je u dogovorima sa saveznim rukovodiocima (ponajviše Rodoljubom Čolakovićem, Milentijem Popovićem i Borisom Kidričem) o pravnoj regulativi i nabavi tiskarskih strojeva, a u dogovorima s Brozom, Kardeljem i Đilasom ishodio je dopuštenje da u svoj Zavod dovede i niz hrvatskih intelektualaca desne orijentacije koji su zbog djelovanja u toku NDH bili izloženi raznim oblicima sankcija. U Zavodu je zaposlio i neke od svojih protivnika s kojima je bio u sukobu u međuratnom razdoblju poput Mate Ujevića, Krune Krstića, Milana Ćurčina i dr.

Uz pomoć iskusnog leksikografa Mate Ujevića, koji ima golemo iskustvo iz rada na *Hrvatskoj enciklopediji,* sljedećih godina organizira rad različitih službi Zavoda te posebnu, prilično kompliciranu redakcijsku strukturu glavnog projekta *Enciklopedije Jugoslavije* u sklopu koje su kao posebne jedinice djelovale republičke redakcije, te redakcije za vojnu povijest i povijest KPJ. Osobnim autoritetom i akademijskim vezama

Krleža je uspio kao urednike i pisce članaka angažirati nekoliko stotina najuglednijih znanstvenika iz čitave Jugoslavije.

U toku 1950. Krleža je bio akter jedne neugodne književne afere. Te godine birani su novi članovi JAZU. Predsjednik Društva književnika Hrvatske Slavko Kolar prosvjedovao je jer nije izabran u članstvo Akademije te što je pri izboru prednost dana Ervinu Šinku koji jedva da poznaje hrvatski jezik. Budući da je upravo Krleža protežirao Šinka, odgovorio je optužujući Kolara za antisemitizam i podsjećanjem na njegovo ponašanje za NDH. Afera je završena Kolarovim isključenjem iz članstva DKH. Godine 1956. Kolar je objavio zbirku pripovijedaka *Glavno da je kapa na glavi* u kojoj je Krležu i pisce iz njegova kruga ironizirao prikazujući njihov oportunizam i kukavičluk za vrijeme II. svjetskog rata.

Krležina bibliografija za 1950. i 1951. skromna je, ukupno petnaestak novih jedinica, uglavnom govora i esejističkih komentara uz parišku izložbu; pojavljuju se i tekstovi posvećeni medicinskim temama, koji su rezultat njegova bavljenja poviješću medicine u toku II. svjetskog rata *(O Klaudiju Galenu* i *Poezija u starogrčkoj medicini).* God. 1950. izlaze *Glembajevi* kao šesta knjiga iz edicije *Djela Miroslava Krleže* (izdavač Nakladni zavod Hrvatske te godine mijenja ime u Državno izdavačko poduzeće Hrvatske — Zora). Ta se edicija time prekida jer se počinje planirati mnogo ambicioznije izdanje *Sabrana djela Miroslava Krleže.*

Krleža u to vrijemo intenzivno radi na osmišljavanju koncepcije *Enciklopedije Jugoslavije*, koju će artikulirati u obliku eseja *O nekim problemima Enciklopedije.* Pročitat će ga na II. sjednici plenuma Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* u Zagrebu 28. I. 1952, zalažući se za »uklanjanje malograđanskih i konzervativnih shema iz naše još slabo civilizirane svijesti« te upozoravajući kojim dijelovima političke i kulturne povijesti treba pokloniti posebnu pozornost. U toku 1951. u Leksiko-

grafski zavod počinju pristizati abecedariji republičkih redakcija, a svaki od tih abecedarija sadrži 40 strukovnih abecedarija. Sve se to u Leksikografskom zavodu objedinjuje, prepravlja, dopunjuje, a Krleža je uključen u svaku fazu tog posla što dokazuju i njegovi (poslije tiskani) referati na sjednicama Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije.*

Na samom početku 1952, 12. I., umire Miroslav Krleža, otac. Sin je znatno snažnije emocionalno bio povezan s majkom nego s autoritarnim ocem. Otac nije pokazivao previše razumijevanja za umjetničke sklonosti svojega sina i za njegov način života. Moguće je da su ti nesporazumi i poticali Krležu da se tako često u svojim djelima bavi sukobom oca i sina. Unatoč tome, Krleža je svojega oca koji je doživio duboku starost (umro je u devedeset petoj godini života) ipak redovito posjećivao i brinuo se o njemu.

Krleža u to vrijeme na profesionalnom planu osjeća potrebu za novim časopisom; *Republika,* u kojoj je dotad uglavnom objavljivao, svojim nedostatkom fizionomije i osrednjošću ne zadovoljava njegove autorske potrebe; razmišlja o pokretanju časopisa koji bi povezao autore iz svih važnijih jugoslavenskih središta (neke od njih okupio je i u uredništvu *EJ*); časopis bi se zvao *Danas 1952.* i bio bi očito, ne samo imenom, nastavak Krležina vjerojatno najboljega međuratnog časopisnog projekta. Međutim, upravo u tom trenutku neki od autora s čijom suradnjom računa (poput Ristića, Daviča i Dedinca) u Beogradu pokreću časopis *Svedočanstva.* Također se pojavljuje i Đilas s inicijativom za pokretanje *Nove misli* na sličnoj koncepciji kao i *Danas 1952.* On poziva i Krležu da uđe u uredništvo. Premda nije oduševljen, Krleža ne želi odbiti poziv u to vrijeme iznimno moćnog političara koji predvodi politiku radikalne liberalizacije i politike i kulture. Prema sjećanjima nekih mlađih književnika (Sveta Lukić, Petar Džadžić) koji su bili na sastancima inicijativne skupine urednika i suradnika, održavanima u Beo-

gradu u drugoj polovici 1952, Krleža je na tim sastancima bio uglavnom svadljiv, sukobio se čak i s Ivom Andrićem ironizirajući njegova razmatranja o prirodi književnosti. Prema svjedočenju samog Krleže, glavni je spor bio ipak sa samim Đilasom, koji nije htio u uredništvo uključiti staroga Krležina prijatelja Marka Ristića. Zbog toga ni Krleža nije prihvatio članstvo u uredništvu; premda nije odbio i suradnju *Novoj misli* (u br. 7 objavio je 1953. važan tekst *Teze za jednu diskusiju iz godine 1935*).

Iako je nakon II. svjetskog rata očito odlučio da više ne ulazi u polemike, Krleža se ipak u prvoj polovici 1952. našao u središtu dviju polemika. U prvom broju beogradskog časopisa *Svedočanstva* 1952. objavio je dijarijski fragment *Na grobu Petra Dobrovića. Fragmenat iz dnevnika, 14. III. 1946.* u kojem govori o svojim asocijacijama vezanim za srpsku povijest prigodom posjeta grobu svoga prijatelja. Povrijeđen Krležinim ironičnim odnosom, javio se mladi beogradski student Miodrag Janićijević, koji je napisao prosvjedni odgovor i neuspješno ga pokušao objaviti u više beogradskih glasila. Naposljetku je tekst poslao Krleži izražavajući očekivanje da će ga on, kojemu su vrata tiska širom otvorena, htjeti objaviti i na njega odgovoriti. Krleža nije osobno odgovorio, već je Janićijevićev tekst (potpisan pseudonimom Levantinac) predao Marku Ristiću, koji ga je objavio u *Svedočanstvima* s popratnim komentarom *Da mržnje više ne bude!* optužujući Janićijevića za šovinizam. Janićijević je potom odgovorio *(Mržnje nije ni bilo!)* ustvrdivši da Krležu kao pisca cijeni, ali ne odustaje od tvrdnje da se on ruga srpskim povijesnim simbolima. Taj je Levantinčev odgovor u istom broju časopisa komentirao drugi Krležin prijatelj, Oskar Davičo *(Levantinstvo: recidiv zla)* nazivajući Janićijevića šizoidnim tipom, prepoznajući u njegovu pisanju recidive duha koji je doveo do bratoubilačkog sukoba.

U zagrebačkom partijskom glasilu *Naprijed* 11. IV. 1952. objavljen je drugi napad na Krležu, i to u obliku dopisa čitatelja.

U tekstu *Da li je to moguće?* Krleža je optužen da je u Leksikografskom zavodu zaposlio »poznate frankovce i klerofašističke intelektualce« Krstića, Matošića, Jiroušeka, Sentinelu, Maruševskog i Škarpu. Krleža je uzvratio u istom listu 25. IV. 1952. tekstom *Odgovor na pismo »Da li je to moguće?«* braneći od optužbi prije svega svoje najbliže suradnike Jiroušeka i Krstića. Također je ustvrdio da Ujevićeva *Hrvatska enciklopedija* nije nikakva ustaška enciklopedija, jer je pokrenuta prije rata, a u ratu samo nije prestala izlaziti; u njoj su surađivali najugledniji hrvatski javni radnici, a golema većina njih surađuje i u *Enciklopediji Jugoslavije*. Samouvjerenost kojom Krleža uzvraća na optužbe odaje da se on osjeća sigurnim, da ima svu političku zaštitu samog vrha političke vlasti.

Potkraj te godine sukobljava se s jednim od svojih najbližih suradnika, sekretarom Leksikografskog zavoda Petrom Šegedinom na večeri priređenoj u povodu nabavke tiskarskih strojeva za potrebe Zavoda. Svađa završava Šegedinovim napuštanjem Leksikografskog zavoda.

Na III. kongresu Saveza književnika Jugoslavije 5–7. X. 1952. Krleža je održao programatski govor kojim je pokušao modelirati novu kulturnu paradigmu zasnovanu na odbacivanju normativne poetike socijalističkog realizma i pokušaju sinteze slobode umjetnosti i njezina lijevog, socijalističkog angažmana. Krležin je govor nagovijestio otvaranje prostora slobode za modernije oblikovanje umjetničkog diskursa te je stoga bio osobito dobro prihvaćen među mlađim umjetnicima.

Potkraj godine (17. XII. 1952) održao je predavanje koje s obzirom na mjesto održavanja i auditorij svjedoči o njegovu društvenom statusu i političkom utjecaju: u Domu JNA u Zagrebu pred oficirima JNA oštro je kritizirao staljinizam i fenomen socijalističke birokracije *(Kako stoje stvari)*.

U toku 1952. objavio je petnaestak novih časopisnih priloga među kojima se literarnom vrijednošću izdvaja *Djetinjstvo u*

Agramu godine 1902–03 (*Republika*, br. 12). Tekstovima *Šezdeseti rođendan druga Tita* (*Svedočanstva*, br. 5) i *Titov povratak godine 1937* (*Borba*, 25. V) i široj javnosti obznanjuje specifično prijateljstvo koje postoji između njega i vođe jugoslavenskih komunista.

Godine 1952. Krleža se preselio u stan na Gvozdu 23. u kojem će ostati do kraja života.

Godina 1953. u znaku je proslave Krležina šezdesetog rođendana, koja kulminira u prosincu otvaranjem izložbe *Miroslav Krleža na jugoslavenskim pozornicama* i svečanom matinejom u HNK. Međutim, dio hrvatskoga političkog rukovodstva, s Bakarićem na čelu, još uvijek je distanciran od Krleže zbog njegove uloge u sukobu na ljevici i neće se pojaviti na proslavi. To je poslužilo Milovanu Đilasu da u tekstu *Nekulturna istorija* (*Nova misao*, 1954, 1) javno ukori tu protukrležinsku komunističku struju; Krležu naziva najvećom progresivnom ideološkom figurom u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju, a za sebe samoga tvrdi da se uvijek divio i opijao snagom Krležina izraza i grandioznih povijesnih slika.

Đilas je cijele 1953. zaoštravao svoj liberalistički kurs, što ga vodi u sukob s Titom; pokušavao je pridobiti inteligenciju, a posebno Krležu. Prema Krležinim *Zapisima sa Tržiča* u toku 1953. neprekidno ga je nagovarao da preuzme glavno uredništvo *Nove misli*.

Među hvaliteljima Krleže posebno mjesto ima Marko Ristić koji će u jubilarnoj godini napisati dva teksta, jedan u *Borbi* 7. VII. 1953 *(Za šezdeseti rođendan Miroslava Krleže)* vješto oponašajući emfatički ton Krležine čestitke Titu za 60. rođendan, a drugi u *Republici*, br. 7–8 *(Fuga Krležiana)*, jedan od najboljih tekstova dotad objavljenih o Krleži.

Krleža dio ljeta provodi na Brijunima, što će činiti i sljedećih godina; povremeno se susreće i s Brozom, ali najčešće vrijeme

provodi u društvu drugih jugoslavenskih političara; osobito voli društvo Koče Popovića i Rodoljuba Čolakovića.

U toj godini izišla je i prva knjiga *(Banket u Blitvi. Roman u dvije knjige)* nove serije *Sabranih djela Miroslava Krleže* u kojoj će u sljedećih devetnaest godina biti objavljeno ukupno 28 svezaka. U 1953. objavljeno je još nekoliko važnih Krležinih tekstova: *Kalendar jedne parlamentarne komedije, Naprijed,* 1. i 9. I; *O Erazmu Rotterdamskom, Republika,* br. 1; *O parlamentarizmu i o demokraciji kod nas, Republika,* br. 6; *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947, Republika,* br. 12. Također tiska i nekoliko ulomaka *Dnevnika.*

Najveći dio vremena 1954. Krleža provodi redigirajući tekstove za *Enciklopediju Jugoslavije.* Čitajući tekstove prve knjige napisao je nekoliko stotina kartica redaktorskih bilježaka (neki redaktorski zapisi prerastaju u male eseje koje će Krleža sljedećih godina postupno i objavljivati).

Jugoslavenska politička scena u znaku je definitivnog obračuna Titove struje u SKJ s Đilasom koji je na siječanjskom Plenumu zbog »liberalističkog, antipartijskog i antisocijalističkog djelovanja« udaljen sa svih partijskih i državnih dužnosti, a potom i isključen iz SKJ. S obzirom na sve njegove strahove koji su ga progonili u poratnom razdoblju, Krleža se najvjerojatnije nije ugodno osjećao jer je upravo u trenutku Đilasova pada objavljen tekst *Nekulturna istorija* u kojem je Krleža konfrontiran s hrvatskim partijskim rukovodstvom.

U studenome 1954. održan je Plenum Saveza književnika u Beogradu na kojem se raspravljalo o stanju u jugoslavenskoj književnosti i umjetnosti. I taj književnički plenum bio je intoniran u skladu s tadašnjim trendom suzbijanja pojava liberalističkog skretanja, što se u umjetnosti očitovalo u naglom prodoru modernističkih literarnih prosedea. Krleža je bio jedan od glavnih govornika; u svom je referatu ponovo razmatrao prirodu umjetničkog čina pokušavajući u uvodnom dijelu

nizovima metafora artikulirati obrise svoje, na materijalističkim temeljima zasnovane estetike. Nakon tog općeg uvoda govorio je o piscima koji su se u proteklih nekoliko godina nametnuli kao uzori modernistima u Jugoslaviji. Analizirajući poetike Mallarméa, Joycea, Becketta, Eliota, Gidea i dr., zatim niza modernističkih slikara, Krleža konstatira da je taj oblik umjetnosti posljedica svojevrsnoga duhovnog nihilizma, doduše manje opasan od »gerasimovštine«, ali našem društvu neprimjeren jer ne može ponuditi prave odgovore na bitna pitanja vremena.

Unatoč golemu Krležinu autoritetu, njegova oštra i ironična osuda modernističke prakse, koja se uz još velike otpore tek počinje afirmirati u novoj Jugoslaviji, izazvala je prosvjed nekolicine prisutnih modernista, osobito mladih kritičara Zorana Mišića i Dragoslava Mihajlovića Mihiza. Mihiz je Krleži prigovorio da je izdao svoje mladenačke ideale te je spomenuo čak i starenje i senilizaciju. Očito povrijeđen tom primjedbom, Krleža se javio za riječ u diskusiji dokazujući citatima iz *Hrvatske književne laži, Marginalija uz slike Petra Dobrovića* i kritike *Grafička izložba 8. III–20. III. 1926.* da nije mijenjao stavove te tvrdeći da nikad nije odobravao slijepo povođenje za stranim autorima.

Taj sukob (ali i neki drugi incidenti poput onoga kad je Krleža svojim negativnim mišljenjem pridonio da s repertoara Beogradskoga dramskog pozorišta bude skinut Beckettov komad *Čekajući Godota*) udaljio je većinu mlađih modernista od Krleže; on se sve više doživljava kao mitska institucija socijalističke kulture koja uživa zaštitu režima; indikativno je da se u modernističkim glasilima poput zagrebačkih *Krugova* 50-ih vrlo malo pisalo o Krleži.

Osim referata i govora u sklopu diskusije na Plenumu Saveza književnika Krleža je 1954. objavio još četiri dnevnička fragmenta, eseje *Bogumilski mramorovi, O stopedesetgodišnjici ustanka, O ratovima na jugoslavenskom terenu* te predgovor mo-

nografiji *Petar Dobrović* i dva intervjua posvećena izdanjima Leksikografskog zavoda. Te godine objavio je i tri naslova u »Zorinoj« ediciji sabranih djela: *Na rubu pameti* (sv. 2), *Povratak Filipa Latinovicza* (sv. 3), *Glembajevi* (sv. 4–5).

Godina 1955. u znaku je izlaska iz tiska prve knjige *Enciklopedije Jugoslavije*, projekta na kojem Krleža radi već dulje od četiri godine.

Te godine epilog dobiva i jedna afera koja je započela 1954. Izazvan Krležinim dnevničkim zapisom u *Republici* (1954, 4), nekadašnji političar, član Republikanske stranke u Skupštini Kraljevine, Antonije Todorović napisao je Krleži otvoreno pismo optužujući ga da vrijeđa srpski narod. Iako nije bilo tiskano, pismo je umnoženo i u velikom broju primjeraka cirkuliralo Beogradom izazvavši veliko zanimanje javnosti. Stoga je 30. III. 1955. Udruženje književnika Srbije (kojemu je na čelu bio Krležin prijatelj Milan Bogdanović) organiziralo poseban plenum na kojem je Todorovićevo pismo osudilo kao šovinistički pamflet.

Te je godine u Beogradu izvedena jedna od Krležinih legendi, *Kristofor Kolumbo;* Krležini mladenački tekstovi bili su dotad potpuno izvan fokusa pozornosti kazališnih ljudi (dijelom i zbog Krležina negativnog mišljenja izraženog u osječkom predavanju iz 1928). Time započinje novo razdoblje u kojem se otkrivaju avangardističke vrednote u ranim Krležinim dramskim tekstovima, što će klimaks imati u 70–im godinama.

Krleža je u toku 1955. objavio tri knjige iz »Zorine« edicije sabranih djela: *Hrvatski bog Mars* (sv. 6), *Tri drame. U logoru. Vučjak. Golgota* (sv. 7), *Novele* (sv. 8). Drama *Vučjak* predstavljena je novom varijantom; te godine Krleža je objavio malo novih tekstova: osim jednog dnevničkog fragmenta treba istaknuti kulturnopovijesni esej *O pojavi Jana Panonija.*

Razdoblje 1956–61. jedno je od najmirnijih u Krležinu životu, s prilično jednoličnim životnim i radnim ritmom.

Krleža gotovo svakodnevno dolazi u Leksikografski zavod, tajnici diktira svoje redaktorske primjedbe vezane za članke *Enciklopedije Jugoslavije*, ali i *Opće, Likovne* i *Muzičke enciklopedije*, koje također čita premda nije njihov glavni urednik. Prijatelje i znance uglavnom dočekuje u svojem kabinetu u Leksikografskom zavodu, ali se s užim, odabranim krugom prijatelja susreće i kod kuće na Gvozdu, te u nekom od zagrebačkih restorana (najčešće u hotelu Palace). Povremeno odlazi na odmor u Opatiju i na Brijune; od kasnih 50–ih redovito je i Vidmarov gost u vili Bistrica u Tržiču.

Javlja mu se predratni znanac Manes Sperber, njemački Židov, koji je pred Hitlerom prebjegao u Zagreb gdje se kretao u lijevim intelektualnim krugovima i držao tečajeve iz individualne psihologije i psihoanalize pa se zbližio i s Krležom. Pred rat je odselio u Francusku, a Krležio se javio kao urednik izdavačke kuće Calmann Lévy ponudivši mu tiskanje njegovih najvažnijih knjiga na francuskom jeziku. Tako se u njegovu izdanju 1957. pojavio francuski prijevod *Povratka Filipa Latinovicza*, potom 1964. *Banket u Blitvi*, a 1971. *Hrvatski bog Mars*. Krleža se i osobno bio angažirao u prevođenju romana *Banket u Blitvi* pomažući Mauricette Sullerot–Begić da nađe prave prijevodne adekvate. Zajedno sa Šegedinom u ljeto 1963. ugošćuje Sperbera u Opatiji.

U tom razdoblju za prevođenje Krleže zainteresirani su i drugi strani izdavači; više njegovih knjiga objavljeno je i na engleskom, njemačkom, ruskom, madžarskom, češkom, poljskom i drugim jezicima te Krležino ime postaje poznato i u svijetu.

Početkom 60–ih obavlja dužnost predsjednika Saveza književnika Jugoslavije što podrazumijeva dodatni angažman na plenarnim sjednicama koje se održavaju uglavnom u Beogradu i Zagrebu. U svibnju 1960. dočekuje J.–P. Sartrea koji je u posjetu Jugoslaviji; ugošćuje ga u JAZU; drži poseban pozdrav-

ni govor. Na VI. kongresu Saveza književnika Jugoslavije upoznaje mladoga sarajevskog kritičara Tomislava Ladana; oduševljen njegovim poliglotskim znanjem zapošljava ga u Leksikografskom zavodu. U siječnju 1961. u Krležin stan na Gvozdu prvi put dolazi Enes Čengić koji će 70-ih godina imati važnu ulogu u njegovu životu.

U to vrijeme osjeća da mu nedostaje časopis u kojemu bi mogao kontinuirano objavljivati. Muči ga i spoznaja da je, unatoč protokolarnim počastima i kultnom statusu neprijepornoga klasika, ipak na margini živih tokova književnosti; ima dojam da njegove knjige više nitko ne čita. S redakcijom središnjega hrvatskog lista, *Vjesnika* — u to vrijeme vrlo čitanog — dogovara redovitu suradnju: od listopada 1960. do veljače 1961. objavit će čak 13 velikih eseja u 18 brojeva lista. Potom je ponudio uredništvu i tiskanje u nastavcima svojega novog romana (prema sjećanju Đ. Zelmanovića, u tom razdoblju urednika kulturne rubrike *Vjesnika*, vjerojatno je riječ o trećem dijelu *Banketa u Blitvi*). Međutim, uprava novinske izdavačke kuće *Vjesnik* odbila je Krležinu ponudu. To je Krležu učvrstilo u naumu da pokrene časopis u kojem će imati odlučujući utjecaj.

Godine 1956. pojavljuju se u *Sabranim djelima* četiri nova naslova: uz poznate *Legende* (sv. 9), *Balade Petrice Kerempuha* (sv. 10) i *Evropu danas* (sv. 13) pojavljuju se i *Davni dani. Zapisi 1914–1921* (sv. 11–12). Od novih tekstova tiskan je još jedan dnevnički fragment te *Marginalia na temu o spoznajnoteorijskoj magiji.* Pojavljuje se i druga knjiga *Enciklopedije Jugoslavije.*

Godine 1957. u *Sabranim djelima* izlazi *Deset krvavih godina i drugi politički eseji* (sv. 14–15); od novih tekstova tiskan je dijarijski esej *Razgovor o istini, o historiji, o socijalizmu, o idejama i o posljednjim stvarima* te dva prigodna politička eseja: *Tito* u povodu 65. Titova rođendana i *Oktobra tisuću devetstotina i sedamnaeste* u povodu četrdesete obljetnice Oktobarske revolucije.

Godine 1958. objavio je novu varijantu drame *U agoniji* s izmijenjenim krajem drugoga i dopisanim trećim činom. U beogradskom Nolitu tiskana je knjiga *Izlet u Rusiju 1925,* bitno redigirana i prekomponirana s obzirom na prvo, u estetskom i dokumentarnom pogledu superiorno izdanje. Također iz tiska izlazi i treća knjiga *Enciklopedije Jugoslavije.*

Godine 1959. pojavljuje se nova drama *Aretej ili Legenda o Svetoj Ancili Rajskoj Ptici* (*Mogućnosti*, br. 11). Praizvedena je u HNK 28. XII. 1959, a na beogradsku premijeru 29. XII. 1959. došao je i Josip Broz. Krleža također te godine počinje povezivati svoje enciklopedičke redaktorske bilješke u tematski povezane veće cjeline; objavljuje tri takva kompozitna teksta u časopisima *Republika* i *Mogućnosti*: *99 varijacija na razne teme, Varijacije na razne teme* i *133 varijacije na razne teme.* U *Sabranim djelima* iz tiska izlaze *Simfonije* (sv. 16).

Godine 1960. objavio je u *Vjesniku* tekstove: *Estetika Josipa Vidmara, Slikar Ljubo Babić, Jules Supervielle, Pozdrav Jean Paul Sartreu, Razgovor o raketama, Jugoslavensko pitanje u Prvom svjetskom ratu godine 1914–1918, Jedno pismo iz godine 1922, Stiže pramaljeće godine 1922, Razgovor o demokraciji, o humanizmu i o socijalizmu*; u novosadskim *Poljima* objavio je esej *Prazna slama.* U *Sabranim djelima* objavljen je kao 17. svezak *Izlet u Rusiju 1925* (u varijanti koja je već predstavljena u Nolitovu izdanju dvije godine prije). Objavljena je četvrta knjiga *Enciklopedije Jugoslavije.*

Godine 1961. K. je nastavio seriju tekstova u *Vjesniku*: *Mir u Brestu Litovskom godine 1918, Bourbonski sumrak, Galilejske perspektive 1848–1918–1948–2048, Razgovor o pedesetogodišnjici apstraktnog slikarstva.* U *Narodnoj armiji* objavio je tekst o aferi Diamantstein i »veleizdajničkom procesu« S. Miljušu i drugovima *Impresije sa jednog davno već zaboravljenog političkog procesa.* U *Sabranim djelima* izlaze *Eseji. Knjiga prva* (sv. 18).

Razdoblje 1962–67. ponovo je izrazito dinamično i vraća Krležu u maticu književnih i političkih zbivanja. U okviru

Odjela za suvremenu književnost JAZU pokreće 1962. časopis *Forum*, kojemu će glavni urednik biti Marijan Matković, ali Krležin je autoritet i utjecaj takav da se *Forum* bar u toku 60–ih godina može motriti u kontinuitetu s Krležinim međuratnim časopisima. Već 1962. počinje objavljivati nastavke treće knjige romana *Banket u Blitvi* i prve knjige *Zastava;* kasnije će objavljivati i ulomke dijarijske proze, a u *Forumu* će tiskati i niz drugih važnih tekstova. Iako je prilično kritičan prema čitavom poslijeratnom razdoblju Krležina književnoga i političkog djelovanja, Lasić drži da 60–ih godina nastaju djela koja idu u sam vrh Krležina opusa: »...bilo da se radi o romanu ili o dnevniku, posvuda nalazimo osnovnu komponentu: razbijanje vlastitog govornog modela, oslobođenje od dosadašnje narativne strukture (...) narativna struktura kojom se Krleža do sada služio dovedena je ovim novim eksperimentom do svoje granice, što samo znači da je maksimalno obogaćena. U harmoničnu kompleksnu periodu uvedeni su 'destruktivni' elementi koji ravnotežu i simetriju dovode pod znak pitanja (...) Na taj način Krleža (ovom svojom posljednjom fazom) zaokružuje cjelokupno svoje artističko i životno nastojanje: spajati nespojivo. Novi narativni govor jest dvostruki poziv ili dvostruka poruka. Prije svega on je simbol permanentne samonegacije. On poziva na slobodu: najveća snaga i najveća hrabrost sastoji se u rušenju vlastitih shema (...) Krleža zna da je platio svoj danak povijesti i ideologiji, on ovim novim narativnim govorom želi da bude sama slika duha, to jest slobode. Samim tim taj je novi govor izrazita negacija društvenog govora, ideološkog govora, konvencionalnog govora« (1982, 387–388).

Oko *Foruma* okuplja se krležijanski umjetnički krug čiju jezgru čine Matković, Frangeš, Šinko, Šegedin, Bogdanov, Hegedušić. Istodobno se oko Krleže okuplja i krug partizanskih generala i političara: Tuđman, Šibl, Rukavina, Holjevac, Kaić, Manola i dr. Ta dva Krležina kruga povremeno se prepleću,

uzajamno se druže ili surađuju na Krležinim enciklopedičkim projektima i u *Forumu.*

Krleža je u veljači 1962. u pratnji predsjednika Tita posjetio Egipat i Sudan, na putu je proveo dva tjedna. Godina 1963. protekla je u znaku proslave 70. Krležina rođendana; sve novine i većina časopisa posvetili su tom datumu posebne članke ili tematske blokove. JAZU je objavila veliki zbornik *Miroslav Krleža,* organizirana je i izložba *Djelo Miroslava Krleže,* a s jednogodišnjim zakašnjenjem izići će i *Krležin zbornik* Instituta za nauku o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U kolovozu 1963. boravio je i u Grazu gdje se dogovarao o izdavanju svojih djela na njemačkom. U svibnju i lipnju 1964. bio je u Budimpešti gost madžarskog Društva književnika; za Uskrs 1965. ponovo je u Grazu, a u lipnju boravi u Titovoj pratnji kao član državno–partijske delegacije u SSSR–u.

Na V. kongresu SKH 26–29. IV. 1965. Krleža prihvaća jednu političku funkciju: postaje članom CK SKH. Iako funkcija nije adekvatna Krležinu ugledu i društvenom utjecaju, sama činjenica da ju je Krleža prihvatio indicira da je on u razdoblju intenzivne politizacije.

Za Krležu je tih godina karakteristično kritičko promišljanje tema koje su ga opsjedale u razdoblju *Književne republike:* prije svega propitivanje međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Ta tema pojavljuje se i u *Zastavama,* ali Krleža je s njom svakodnevno suočen u radu na *Enciklopediji Jugoslavije:* od samog početka rada na toj enciklopediji on nastoji suzbiti historiografske koncepcije zasnovane na integralističkom jugoslavenstvu i velikosrpskom hegemonizmu čak i po cijenu sukoba; zbog toga nailazi na nezadovoljstvo skupine srpskih znanstvenika, a početkom 60–ih i na otvoren bojkot.

Slučaj je došao i do CK SK Srbije pa je oformljena i posebna komisija koja je trebala ispitati opravdanost tih optužbi. Zbog

te afere zategnuli su se odnosi između glavnog urednika srpske redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* Marka Ristića i Krleže, jer je Krleža zamjerio Ristiću što nije na vrijeme bio izviješten o problemima i što je Ristić uopće dopustio da slučaj dođe pred političke forume. Prema zapisima Radovana Popovića u knjizi *Krleža i Srbi*, Krleža se osobno susreo s nekima od nezadovoljnih suradnika smirujući njihovo nezadovoljstvo (povjesničara umjetnosti Dejana Medakovića čak je pozvao da se preseli u Zagreb i postane profesionalni urednik Zavoda). Krleža je bio pozvan i na razgovor u CK SK Srbije gdje je o cijelom slučaju razgovarao s Dražom Markovićem kojega je srpsko rukovodstvo odredilo da riješi problem. Krleža je u razgovoru zahtijevao da zbog iskazane nelojalnosti glavni urednik srpske redakcije Marko Ristić i tajnica redakcije Roksanda Njeguš daju ostavke na svoje dužnosti u enciklopediji, što je i provedeno. Prema Krležinim riječima, Ristić mu je taj zahtjev »jako zamjerio«; doduše, družili su se i dalje, viđali uglavnom na Brijunima i Brdu kod Kranja, ali među dvojicom starih prijatelja »otad je postojala velika provalija«.

Sukobi se pojavljuju i u tretmanu NOB–a u Hrvatskoj. Vojna redakcija, u kojoj dominiraju kadrovi iz Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, nastoji minimalizirati hrvatski udio u NOB–u. Krleža stoga potiče Franju Tuđmana (koji je 1961. utemeljio Institut za historiju radničkog pokreta, a bio je suradnik *Enciklopedije Jugoslavije* i za boravka u Beogradu) da što temeljitije istraži NOB u Hrvatskoj i adekvatno ga predstavi u enciklopediji. Krleža je, naime, svjestan da minimaliziranje udjela Hrvatske u NOB–u u aktualnoj jugoslavenskoj političkoj situaciji služi kao sredstvo pritiska: svaka aktualna obrana hrvatskih interesa povezuje se s ustaškom prošlošću i proglašuje recidivom hrvatskog fašizma.

Krležin suradnički krug u toku 60–ih sve više postaje i društvom političkih istomišljenika. Prema zapisima Ivana Ši-

bla, iako su svi oni lijevo opredijeljeni, osjećaju se opozicijom u Partiji, »u mnogim pitanjima imaju različita gledišta od službene linije« (1986, III, 148). Sve ih karakterizira intenzivno promišljanje specifičnosti hrvatskog pitanja unutar Jugoslavije i početak sumnji u to da je ono federativnim uređenjem i socijalističkim društvenim sustavom idealno riješeno.

U sklopu te pojačane senzibiliziranosti za hrvatsku nacionalnu problematiku treba motriti i Krležinu *Uvodnu riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130–godišnjici hrvatskog narodnog preporoda (29–31. III 1966)* u kojoj je Krleža kritički govorio o ilirskom rješenju hrvatskoga jezičnog problema, pa i o njihovim političkim koncepcijama. S obzirom na takav razvoj političkih stavova, bilo je prirodno da i Krleža 1967. potpiše *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* kao zasigurno najeminentniji individualni potpisnik.

Pod pritiskom jugoslavenskoga političkog vrha postavilo se pred hrvatskim političkim rukovodstvom pitanje kažnjavanja Krleže. Očito su postojale i dvojbe kako odrediti kaznu Krleži kao mitskoj figuri lijevog pokreta i bardu socijalističke umjetnosti, osim toga i bliskom prijatelju Josipa Broza. Krležu je u Leksikografskom zavodu posjetio Mika Špiljak da bi porazgovarao o nastaloj situaciji. Krleža ga je obavijestio da namjerava dati pismenu ostavku na članstvo u CK SKH i potom otputovati na Tržič. Krleža je doista i otputovao na Tržič želeći se ukloniti od javnosti, ali samo dan nakon dolaska Tito ga je pozvao da dođe na razgovor u Beograd. Broz nije dopustio da pitanje sankcija za Krležu bude riješeno na republičkoj razini. Prema zapisima Mike Tripala (*Deklaracija o hrvatskom književnom jeziku, Republika,* 1992, 7–8), koji je bio svjedokom susretu Krleže i Broza u Beogradu, Krleža je u tom razgovoru odbio javno povući potpis, također je naveo i brojne primjere zapostavljenosti hrvatskoga književnog jezika argumentirajući time opravdanost zahtjeva *Deklaracije.* Ipak se složio s Brozom da je sam način njezina formuliranja i demonstrativnog pre-

zentiranja javnosti loš te da može poremetiti osjetljivu ravnotežu nacionalnih interesa u Jugoslaviji. Ponudio je Brozu ostavku na članstvo u SKJ, ali Broz to nije prihvatio, procjenjujući vjerojatno, kao i više puta dotad, da je Krleža odveć važan za lijevi pokret da bi bio politički žrtvovan; stoga su se samo dogovorili da će Krleža dati ostavku na članstvo u CK SKH. Na VII. plenarnoj sjednici CK SKH 19. IV. 1967. Krležina je ostavka, prema riječima predsjednika CK SKH V. Bakarića, »primljena na znanje«.

Godine 1962. u *Sabranim djelima* pojavili su se *Eseji. Knjiga druga* (sv. 19). Treća knjiga *Banketa u Blitvi* tiskana je u dva nastavka u *Forumu*; prva i dio druge knjige *Zastava* objavljeni su također u *Forumu* u osam nasta vaka. Osim toga Krleža je u *Forumu* tiskao još nekoliko važnih tekstova: *Pogovor za dvije drame o Areteju i o Jurju Križaniću, Nosorog, U spomen Branka Gavelle, Uvodna riječ za časopis »Danas 1952«*; za *Republiku* Malinar je priredio mozaični leksikografsko–esejistički tekst *Multa et varia iz estetike*, a u *Vjesniku* prigodni tekst *Titova sedamdesetogodišnjica 1892–1962.* Objavljena je peta knjiga *Enciklopedije Jugoslavije.*

Godine 1963. u *Sabranim djelima* izlaze *Eseji. Knjiga treća* (sv. 20), *Eseji. Knjiga četvrta* (sv. 21) i *Aretej ili Legenda o Svetoj Ancili, Rajskoj ptici. Fantazija u pet slika* (sv. 22). U *Forumu* tiska *Salomu*, u *Kolu* esej *Illyricum sacrum*, a u *Borbi* eseje *Šta je Evropa* i *Politička esejistika Augusta Cesarca.* Te godine objavljeno je i ukupno čak 16 tematiziranih izbora leksikografskih glosa koje je A. Malinar pripremao za izdanje *Panorame pogleda, pojava i pojmova.*

Godine 1964. Krleža je u *Forumu* nastavio s objavljivanjem dijela druge, treće i dijela četvrte knjige *Zastava.* Uz to je u NIN–u objavio *Predgovor »Mapi reprodukcija« Miljenka Stančića.* Također su objavljena dva Malinarova izbora iz *Panorame* u *Republici.*

Godine 1965. u *Forumu* je objavljivao nastavke četvrte knjige *Zastava* i esej *O stogodišnjici rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića*; putopisni esej *Izlet u Istru* tiskao je u *Novom listu,* a u *Borbi* dnevničko–memoarski zapis *Premijera Golgote.* Objavljena su i dva Malinarova leksikografska izbora iz Krležina opusa u *Životu* i *Republici.* Pojavljuje se šesta knjiga *Enciklopedije Jugoslavije.*

Godine 1966. pojavila se u *Sabranim djelima* knjiga *Eseji. Knjiga peta* (sv. *23).* U *Forumu* je objavio *Uvodnu riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130–godišnjici hrvatskog narodnog preporoda (29–31. III 1966)* te dva politička eseja: *Izbori za predsjednika Francuske republike* i *Bellum gallicum oko Ben Barke.* U povodu uručenja Njegoševe nagrade dao je i nekoliko prigodnih intervjua. Malinar je za *Republiku* priredio izbor leksikografskih glosa.

Godine 1967. u sklopu *Sabranih djela* tiskani su *Eseji. Knjiga šesta* (sv. 24) i *Zastave. Knjiga I–IV* (sv. 25). U *Forumu* je objavio dijarijske *Zapise iz jeseni 1940,* a u *Republici Iz davnih dana.* U povodu pedesete obljetnice smrti Frana Supila objavio je dva časopisna priloga: u *Riječkoj reviji* tekst *Frano Supilo. In memoriam o pedesetogodišnjici smrti 1917–1967,* a u *Forumu* tekst *Odlomci romansirane biografije Frana Supila.* U *Forumu* je objavio i esej *O stogodišnjici Baudelaireove smrti 1867–1967;* u *Vjesniku* je tiskao svoj referat *Držić izraziti dramatik pučanin* pripremljen za simpozij o Držiću u Dubrovniku (na koji nije otišao). A. Malinar je priredio za *Republiku* i *Forum* izbore leksikografskih glosa.

Zbog problema koje je doživio u vezi s potpisivanjem *Deklaracije* Krleža je bio suzdržan prema događajima iz sfere politike na prijelazu iz 60–ih u 70–e. Dok je većina pripadnika njegova intelektualnoga kruga radikalizirala svoje političko djelovanje angažirajući se u Matici hrvatskoj ili u sferi oficijelne politike, Krleža ostaje rezerviran prema politici »masovnog

pokreta« skeptično sluteći njegov slom. U trenutku kad neki od njegovih znanaca i prijatelja 1972. budu zatvoreni zbog svojega nacionalnog angažmana, Krleža će upotrijebiti svoje političke veze da im olakša položaj.

Godine 1968. dobiva uglednu Herderovu nagradu, zbog čega dva puta putuje u Beč. Upoznaje romanista Predraga Matvejevića koji je 1968. pisao o njemu u uglednom *Le Mondeu*. Na njegov nagovor Krleža prihvaća ponudu *Le Mondea* da objavi intervju u književnom dodatku lista; Matvejević će razgovore s Krležom objaviti i u revijama *La Quinzaine littéraire* i *La Figaro littéraire*. Ti su razgovori dodatno potaknuli interes francuskih izdavača za tiskanje Krležinih djela. Za razgovore s Krležom bile su zainteresirane i redakcije domaćih novina te je Krleža naposljetku pristao s Matvejevićem razgovarati o nizu tema vezanih za probleme umjetničkog stvaranja, vlastitog formiranja te o aktualnim intelektualnim strujanjima u Evropi. Ti su intervjui objavljeni u knjizi *Razgovori s Miroslavom Krležom*. Nakon prvog izdanja 1969. knjiga je za Krležina života doživjela još tri izdanja, a 1982. pojavilo se i peto, prošireno izdanje. Uspjeh tog izdanja naveo je Krležu da odobri još nekolicini sugovornika zapisivanje razgovora (Čengić, Očak, Krivokapić, Vaništa). Iako je to činio s karakterističnom maskom mrzovolje, očito je namjerno izazivao sugovornike da razgovore zapisuju jer sam, pogotovo potkraj života, više nije bio u najboljoj spisateljskoj formi, a u konverzaciji (njegovu vještinu konverzacije Ristić je opisao u *Fugi Krležiani*) zadržao je punu lucidnost praktično sve do smrti. Matvejević će do Krležine smrti ostati u kru gu Krleži bliskih ljudi, premda njihov odnos neće uvijek biti harmoničan.

U siječnju 1970. u Zagrebu je održan simpozij *Sveučilište i Revolucija* na kojem je Stanko Lasić svojim izlaganjem *Sukob na književnoj ljevici (1928–1952),* podupirući Krležinu poziciju u sukobu, izazvao Vladimira Bakarića da polemički reagira

već na samom simpoziju. Lasić je potom svoje izlaganje proširio i objavio kao posebnu knjigu, koja je izazvala izniman odjek u stručnoj javnosti, ali i među širim slojevima publike. U Krležinim stavovima prepoznao je antistaljinistički, nedogmatski način mišljenja, po mnogočemu korespondentan s tadašnjim eurokomunističkim nastojanjima zapadnih komunističkih partija da odbace boljševičke dogme i usmjere se prema humanijoj i liberalnijoj viziji socijalizma. Sam je Krleža oduševljeno prihvatio Lasićevu interpretaciju, ali se nije oglašavao vlastitim komentarima. Iz Čengićevih razgovora s Krležom vidi se da je Lasić do 1978 (kad dolazi do raskida zbog Lasićeva rada na Krležinoj biografiji) bio Krležin čest i omiljen gost.

Potkraj 60-ih Krleža prihvaća ponudu redatelja Marija Fanellija da napiše scenarij za film; kao predložak poslužila mu je novela *Cvrčak pod vodopadom.* U toku 1970. film je snimljen; mišljenja kritike bila su podijeljena. Tekst scenarija objavljen je u *Forumu* 1970, a 25. X. 1973. realizirana je i kazališna praizvedba u HNK (redatelj D. Radojević).

Početak 70-ih u znaku je povećanog interesa za Krležine rane dramske tekstove koji doživljavaju kritičke reinterpretacije (Branimir Donat, Mirjana Miočinović, Darko Gašparović i dr.). Osobit uspjeh doživljavaju 1970. predstava Dramskoga kazališta »Gavella« *Kraljevo* (režija Dino Radojević) i 1973. na Dubrovačkim ljetnim igrama *Kristofor Kolumbo* (režija Georgij Paro). Moderni režijski postupci daju atraktivnost i dramama u čiji se scenski potencijal sumnjalo: predstava *Aretej* na Dubrovačkim ljetnim igrama 1972 (režija G. Paro). Krleža povremeno prima u goste redatelje i glavne glumce; neke od svojih predstava i osobno gleda.

Sedamdesetih godina Krleža sve rjeđe objavljuje nove tekstove: 1970. objavio je uz scenarij još samo 3 intervjua; 1971. *Chestertonovu knjigu o ortodoksiji* u *Hrvatskome znanstvenom zborniku* i esej *Ettore e Andromaca* u *Forumu* te tri intervjua;

1972. objavljuje 9 dnevničkih fragmenata u *Forumu, Dometima* i *Oslobođenju* te dva intervjua; 1973. objavio je u *Forumu* dva dnevnička fragmenta, predgovor za jubilarnu monografiju o Hegedušiću, koji je u sarajevskom *Oslobođenju* objavljen pod naslovom *Ukleta stvarnost,* te dva intervjua; 1975. samo nekrolog Ivi Andriću *Svjetlost čiste poezije* koji je simultano objavljen u više novina u Jugoslaviji; slično je bilo i s nekrolozima Kardelju 1979. i Brozu 1980.

Iz serije »Zorinih« *Sabranih djela* pojavile su se još dvije knjige: 1969. *Poezija* (sv. 26) i 1972. *Djetinjstvo 1902–03 i drugi zapisi* (sv. 27).

Paralelno sa »Zorinim« izdanjem *Sabranih djela* izišlo je i nekoliko kolekcija izabranih djela: u beogradskom »Nolitu« objavljeno je u razdoblju 1960–73. ukupno sedam naslova u devet svezaka izabranih djela na ćirilici. U zajedničkom izdanju zagrebačkog »Naprijeda«, beogradske »Prosvete« i sarajevske »Svjetlosti« izišlo je 1966. pet knjiga Krležinih odabranih djela koja je priredio M. Matković. U sklopu edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* izbor od pet knjiga priredio je I. Frangeš. Beogradsko izdavačko poduzeće »Sloboda« tiskalo je 1977. *Izabrana djela Miroslava Krleže u deset knjiga* na ćirilici 1977 (izbor i redakcija Mate Lončar).

»Zorino« izdanje *Sabranih djela* (prema Krležinoj verziji) prekinuto je zbog piščeve svađe s direktorom »Zore« Ivanom Dončevićem koji je Krležu uvrijedio rekavši da za njegove knjige nema interesa publike. »Zora« je u to vrijeme u financijskim problemima, ali vjerojatno ne zbog Krleže jer je većina njegovih knjiga izdavana u ponovljenim izdanjima. Valja imati na umu i činjenicu da u toku 1972. Čengić nudi Krleži uime sarajevskog »Oslobođenja« vrlo povoljan ugovor za izdavanje 20 knjiga izabranih djela. Krleža je ponudu prihvatio i već 1973. tiskane su sve knjige u čast piščeva osamdesetog rođendana. Jubilarne godine izdavač je u Sarajevu organizirao veliki

simpozij posvećen temi *Krleža i škola* na koji su pozvani vodeći poznavatelji Krležina djela iz cijele Jugoslavije. U povodu tog jubileja i u Zagrebu je održana svečana akademija, a JAZU je izdala novi veliki zbornik radova posvećenih Krleži.

Enes Čengić i direktori »Oslobođenja« nakon objavljivanja izabranih djela dolaze Krleži s ponudom za tiskanje sabranih djela. Privučen efikasnošću »Oslobođenja« i vrlo povoljnim ugovorom Krleža ponudu prihvaća. Time je definitivno blokirana namjera zagrebačkog izdavača »Libera« koji je bio formirao vrstan urednički tim (Flaker, Frangeš, Goldstein, Kapetanić, Lasić i Žmegač) s namjerom da objavi kritičko izdanje sabranih djela. Njihova je koncepcija predviđala žanrovsko–kronološki raspored, a ne tematsko–ciklički (kakav je Krleža preferirao) te je pretpostavljala uključivanje varijanata tekstova. Krleži ta koncepcija nije bila prihvatljiva te se radije odlučio za ponudu »Oslobođenja«.

To izdanje započeto je 1975. izdavanjem petosveščane *Panorame pogleda, pojava i pojmova* (koju je A. Malinar pripremao gotovo dva desetljeća). U razdoblju 1976–1988. potom je izišlo još 45 knjiga: 1976. *Zastave I–V;* 1977. *Dnevnik I–V;* 1979. *Eseji i članci (Rainer Maria Rilke, O Erazmu Rotterdamskom, Evropa danas, Deset krvavih godina, Kalendar jedne parlamentarne komedije);* 1980. *Proza (Tri kavaljera frajle Melanije/Vražji otok, Povratak Filipa Latinovicza, Na rubu pameti, Banket u Blitvi I–III);* 1981. *Drame (Legende, Tri drame /Golgota. Galicija. Vučjak/, Glembajevi. Drame, Glembajevi. Proza, Aretej);* 1982. *Novele i poezija (Novele, Hrvatski bog Mars, Poezija, Balade Petrice Kerempuha, Simfonije);* 1983. *Članci i polemike (Ratne teme, Sa uredničkog stola, Moj obračun s njima, Iz naše književne krčme, Dijalektički antibarbarus);* 1985. *Putopisi i studije (Izlet u Rusiju 1925, Putovanja. Sjećanja. Pogledi, Historijske teme, Likovne studije, Dijalozi i ideje),* 1988. *Zapisi i eseji (Svjetiljke u tmini, Svjedočanstva vremena, Gdje smo i kako smo, Zapisi sa Tržiča, Pisma).*

Sedmim sveskom *Enciklopedije Jugoslavije* koji je izišao 1968. i osmim 1971. kompletirano je I. izdanje te enciklopedije. Uz pomoć novoga, ambicioznog zamjenika direktora Leksikografskog zavoda Ive Cecića, Krleža 1974. pokreće II. izdanje te enciklopedije. Sve do 1977. sudjeluje u svojstvu glavnog urednika u radu redakcije; iako se u drugoj polovici 70-ih zbog artroze vrlo teško kreće, dolazi gotovo svakodnevno u Leksikografski zavod na Strossmayerovu trgu 4. Nakon požara u lipnju 1977. u kojem je izgorio treći kat Zavoda, Krleža odustaje od dolazaka, ali još uvijek prati rad ustanove koju je utemeljio: o stanju u Zavodu izvještavaju ga redovito zamjenik direktora i urednici pojedinih edicija.

Krležino zdravlje 70-ih godina ozbiljno je narušeno: sve više ga muči artritis koji mu ograničava kretanje (zbog toga je sredinom 70-ih morao smršaviti dvadesetak kilograma); u toku 1973. pojavljuju se i srčani problemi; 1974. preležao je upalu pluća; u ljeto 1976. za boravka u Tržiču pozlilo mu je te je hitno operiran u Ljubljani od zapletaja crijeva. Unatoč zdravstvenim tegobama, Krleža i u 70-ima živo prati sva zbivanja u književnom i političkom životu; sačuvao je intelektualnu radoznalost: od Matvejevića, pa i Čengića neprekidno traži da mu ispričaju novosti u gradu; povremeno želi i upoznati nove zanimljive ljude. Čengićevi i Krivokapićevi zapisi pokazuju s kakvim je interesom 1977. i 1978. pratio polemiku oko *Grobnice za Borisa Davidoviča;* naposljetku je preko Matvejevića i osobno upoznao autora knjige Danila Kiša. Redovito ugošćuje i političare iz hrvatskoga političkog vrha, koji mu se često obraćaju s molbom za savjet i mišljenje. Posredovanjem Enesa Čengića susreće se i s članovima bosanskohercegovačkoga političkog vrha. Viđa se i s Josipom Brozom prigodom njegovih dolazaka u Zagreb. Za boravka na Tržiču 1978. često ga posjećuje E. Kardelj te ga moli da mu pročita memoare koje u tom trenutku piše.

S posebnim zanimanjem prati i sve što se odnosi na nekadašnji sukob na ljevici i njegove aktere. U središtu je njegove pozornosti neprekidno M. Đilas. U razgovorima s Čengićem pripovijeda kako je godinama prikupljao građu o vlastitom sukobu s Đilasom pomišljajući kako će možda jednog dana o tome napisati knjigu. Godine 1974, nakon što je pročitao Đilasove *Memoare jednog revolucionara*, fascikl s tom dokumentacijom šalje Stanku Lasiću u Pariz sugerirajući mu u popratnom pismu da napiše nastavak knjige o sukobu na ljevici. Stjecajem okolnosti pošiljka nije Lasiću uručena. Mučio ga je i problem kako suvremenim čitateljima prezentirati *Dijalektički antibarbarus*. Razgovori s Čengićem i pogotovu Očakom pokazuju da je potkraj života želio ostaviti sliku o sebi kao o lojalnom titoistu pa i disciplniranom članu Partije. Upravo ga to ponajviše motivira da Čengiću pred smrt izdiktira *Promemoriju istraživačima tzv. »sukoba na ljevici«*.

Posebno ga pogađaju izjave Vladimira Bakarića koji je u nekoliko intervjua u razdoblju 1976–78, interpretirajući predratni sukob na ljevici, Krležu predstavio kao protivnika kojega je Partija porazila; godine 1978. održao je i predavanje na Političkoj školi u Kumrovcu u kojem je osudio »pečatovce«. Ti permanentni napadi Krležu su toliko iritirali da je zatražio od Tita da utječe na Bakarića da prestane s njima. Međutim, kad ga je u veljači 1978. Igor Mandić pokušao nagovoriti da u novinskom intervjuu odgovori Bakariću, Krleža je energično odbio takvu ideju.

Krleža je dubokim osjećajem tuge dočekao vijest o smrti Josipa Broza u svibnju 1980. jer ga je doživljavao ne samo kao prijatelja i političkog zaštitnika već i kao vršnjaka koji je silno imponirao svojom nepresušnom životnom energijom; utoliko teže su mu padale vijesti o Titovu tjelesnom propadanju i »mrcvarenju« pred smrt. Belina smrt 23. travnja 1981. potpuno ga je deprimirala, »napušta ga volja za životom« (Čengić,

1985, IV, 350). U rujnu 1981. oboljeva od upale pluća, vezan je uz postelju, sastavlja oporuku. U tim trenucima uz njega su, uz kućnu pomoćnicu i vozača, uglavnom Čengić, Vaništa, povremeno Matvejević, a o zdravlju se brinu Krešimir Vranešić i Ivo Padovan. Održavaju ga na životu transfuzije; pojavljuje se potkraj studenoga ulkusno krvarenje, 1. prosinca odlazi u bolnicu »Dr. Mladen Stojanović« u Vinogradskoj ulici.

Umire 29. prosinca 1981. u 1 sat poslije ponoći. Sahranjen je 4. siječnja 1982. na Mirogoju.

Važnija biografska literatura o Miroslavu Krleži

Miroslav Vaupotić, *Krležini književni časopisi*, Republika, 1963, 7–8.

Rodoljub Čolaković, *Kazivanje o jednom pokoljenju*, I–III, Sarajevo 1966–72.

Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945*, I–II, Zagreb 1970.

Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, Zagreb 1970.

Mate Lončar, *Krležini časopisi (za sve kulturne probleme)*, I–III, Književna istorija, 1974, 24, 25 i 26.

Bogdan Radica, *Hrvatska 1945*, Barcelona–München 1974.

Miroslav Vaupotić, *Siva boja smrti*, Zagreb 1974.

Vasilije Kalezić, *Pokret socijalne literature*, Beograd 1975.

Mate Lončar, *Hronologija života i rada Miroslava Krleže*, Izabrana dela Miroslava Krleže, Beograd 1977.

Jan Wierzbicki, *Miroslav Krleža*, Zagreb 1980.

Stanko Lasić, *Krleža. Kronologija života i rada*, Zagreb 1982.

Enes Čengić, *Krleža*, Zagreb 1982.

Vasilije Kalezić, *U Krležinom sazviježđu*, Zagreb 1982.

Boro Krivokapić, *Pitao sam Krležu. 13 razgovora*, Beograd 1982.

Predrag Matvejević, *Stari i novi razgovori s Krležom* (V. izd.), Zagreb 1982.

Ivan Očak, *Krleža–Partija*, Zagreb 1982.

Šime Vučetić, *Krležino književno djelo*, Zagreb 1982.

Zvonimir Bartolić, *Krležina genealogija*, Gordogan, 1985, 19.

Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan*, I–IV, Zagreb 1985.

Ivan Šibl, *Sjećanja I–III*, Zagreb 1986.
Radovan Vučković, *Krležina dela*, Sarajevo 1986.
Mladen Žigrović, *U žitu i kukolju*, Barcelona–München 1986.
Ivan Krtalić, *Krleža za i protiv*, I–II, Zagreb 1987.
Stanko Lasić, *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914–1924)*, Zagreb 1987.
Đorđe Zelmanović, *Kadet Krleža*, Zagreb 1987.
Zvonimir Kulundžić, *Tajne i kompleksi Miroslava Krleže*, Ljubljana 1988.
Marijan Matković, *Miroslav Krleža. Život i djelo*, Zagreb 1988.
Božo Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, Zagreb 1989.
Ivan Krtalić, *Sukob s desnicom*, Zagreb 1989.
Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, I–III, Zagreb 1989.
Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan. Post mortem I–II*, Sarajevo–Zagreb 1990.
Vasilije Kalezić, *Ljevica u sukobu sa Krležom*, Beograd 1990.
Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, IV–VI, Zagreb 1993.
Eliza Gerner, *Oproštaj s Gvozdom*, Zagreb 1993.
Davor Kapetanić, *Stari i novi Krleža*, Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«, 1995, 4.
Radovan Popović, *Krleža i Srbi*, Beograd 1997.
Velimir Visković, *Krležina uloga u sukobu na ljevici*, I–III, Republika, 1999, 3–4, 5–6, 7–8.

NAKLADA LJEVAK
MATICA HRVATSKA
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Djela Miroslava Krleže
Svezak prvi

MIROSLAV KRLEŽA
Vražji otok

Za nakladnike
Zdenko Ljevak / Josip Bratulić / Ivo Padovan
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Priprema *Kolumna d.o.o.*, Zagreb
Tiskanje dovršeno u ožujku 2000.
u tiskari *Zrinski*, Čakovec

ISBN
953-178-130-3
953-150-568-3